उत्तराध्ययन सूत्रम्।

चतुर्थो भागः

॥ अथ यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशतितममध्ययनम् ॥

उक्तं प्रवचनमातृनामकं चतुर्विंशतितममध्ययनम्। अथ यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशतितममध्ययनमारभ्यते। अस्य च पूर्वेण सहायमभिसम्बन्धः – पूर्वस्मिन्नध्ययने प्रवचनमातर उक्ताः। ताश्च ब्रह्मगुणस्थितस्यैव तत्त्वतः संभवन्ति इति, जयघोष विजयघोषचरितवर्णनद्वारा ब्रह्मगुणा इहोच्यन्ते। इत्यनेन सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम्। अस्याध्ययनस्येयमादिगाथा—

मूलम्—माहणकुलसंभूओ, आसि विप्पो महाजसो।
जायाई जमजन्नम्मि, जयघोसित्ति नामओ ॥ १ ॥

पच्चीसवां अध्ययन प्रारम्भ—

प्रवचनमातृक नामका चोईसवां अध्ययन समाप्त हुआ। अब यह पच्चीसवां अध्ययन प्रारम्भ होता है। इसका नाम यज्ञीय अध्ययन है, इसका भी सम्बन्ध पूर्व अध्ययनके साथ है और वह इस प्रकारसे है—पूर्व अध्ययनमें जिनप्रवचन माताओंका वर्णन किया जा चुका है वे प्रवचन माताएं ब्रह्मगुणमें स्थित मुनिके ही होती हैं। इस हेतुसे यहां जयघोष, विजयघोषके चरित्रवर्णन द्वारा वे ब्रह्मगुण कहे जाते हैं। इसी सम्बन्धके निमित्तसे इस अध्ययनका प्रारम्भ किया गया है। उसकी यह प्रथम गाथा है—'माहण०' इत्यादि।

પચીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

પ્રવચન માતૃક નામનું ચોવીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું, હવે આ પચીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ અધ્યયનનું નામ યજ્ઞીય અધ્યયન છે. આનો સંબંધ ચોવીસમા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણે છે.—ચોવીસમા અધ્યયનમાં જીન પ્રવચનમાતાઓનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, તે પ્રવચનમાતાઓ બ્રહ્મગુણમાં સ્થિત એવા મુનિઓમાંજ હોય છે. આ હેતુથી અહીં જયઘોષ, વિજયઘોષના ચારિત્રવર્ણનથી એ બ્રહ્મગુણ કહેવામાં આવેલ છે. એ સંબંધના નિમિત્તથી અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. જેની આ પ્રથમ ગાથા છે."માહણ" ઈત્યાદિ

छाया—ब्राह्मणकुलसम्भूतः, आसीद् विप्रो महायशाः ।
याजी यमयज्ञे, जयघोषेति नामकः ॥ १ ॥

टीका—'माहण०' इत्यादि—

ब्राह्मणकुलसंभूतो=ब्राह्मणवंशे समुत्पन्नः यमयज्ञे=यम इव=कृतान्त इव प्राण्युपघातकारितया यमः, स चासौ यज्ञश्चेति, तस्मिन्=तद्विषये यायाजी=मुहुर्मुहुर्यज्ञकर्त्ता – मुहुर्मुहुर्द्रव्ययज्ञकर्ता, अत एव – महायशाः = द्रव्ययज्ञकर्तृसमुदाये विस्तृतकीर्तिः विप्रः=द्रव्ययज्ञादि ब्राह्मणाचारे निरतः जयघोषेति नामको ब्राह्मण आसीत् । 'माहणकुलसंभूओ' इत्युक्त्वाऽपि 'विप्पो' इति पुनः कथनं तस्य मातुरपि ब्राह्मणकुलोद्भूतत्वं सूचयति । मातुरब्रह्मकुलोत्पन्नत्वे सांकर्येण तस्य वेदानधिकारित्वाद् विप्रत्वमेव न स्यात् ।

अन्वयार्थ—(जयघोसित्ति–जयघोष इति) जयघोष नामसे प्रसिद्ध एक व्यक्ति था। यह (माहणकुलसंभूओ–ब्राह्मणकुलसम्भूतः) ब्राह्मण कुलसे उत्पन्न हुआ था। (जायाई जमजन्नम्मि–यायाजी यमयज्ञे) प्राणि वधक होनेसे यमरूप यज्ञको प्रतिदिन करनेवाला था, इसी लिये (महाजसो–महायशाः) इस द्रव्यरूप यज्ञके करनेवालोंमें यह विशेष प्रसिद्ध माना जाता था। तथा (विप्पो–विप्रः) द्रव्ययज्ञ आदिरूप ब्राह्मण आचार में यह निरत बना रहता था। "माहणकुलसम्भूओ" ऐसा कह कर भी जो सूत्रकारने "विप्पो" ऐसा पाठ पुनः कहा है उससे यह सूचित होता है कि इसकी माता भी ब्राह्मणकुलकी ही थी। यदि माता ब्राह्मण कुलकी न होती तो उसमें वर्णसंकरता होनेके कारण वेदाध्ययन का अधिकार भी नहीं होता ॥ १ ॥

અન્વયાર્થ—जयघोसित्ति—जयघोष इति જયઘોષના નામથી પ્રસિદ્ધ એક વ્યક્તિ હતી माहणकुलसंभूओ – ब्राह्मणकुलसंभूतः એ બ્રાહ્મણકુળમાં ઉત્પન્ન થયા હતા जायाई जमजन्नम्मि—यायाजी यमयज्ञे પ્રાણીઓને વધ કરનાર હોવાથી યમયજ્ઞ નામના યજ્ઞને પ્રતિદિન કરવાવાળા હતા. આજ કારણથી महाजसा–महायशाः એ દ્રવ્યરૂપ યજ્ઞના કરવાવાળાઓમાં એની ખૂબ પ્રસિદ્ધિ હતી તથા विप्पो–विप्रः દ્રવ્યરૂપ બ્રાહ્મણ આચારમાં નિરત બની રહેતા હતા. "माहणकुलसंभूओ" આમ કહીને પણ સૂત્રકારે "विप्पो" એવો પાઠ ફરીથી કહેલ છે એથી એ સૂચિત થાય છે કે, એની માતા પણ બ્રાહ્મણકુળની જ હતી જો તેની માતા બ્રાહ્મણ કુળની ન હોત તો તેનામાં વર્ણસંકરતા હોવાના કારણે વેદાધ્યયનનો અધિકાર તેને પ્રાપ્ત થયો ન હોત. ॥ ૧ ॥

अस्य कथालेशो लिख्यते—

आस्तां वाराणस्यां नगर्यां काश्यपगोत्रोत्पन्नौ जयघोष-विजयघोषनामानौ सहजातौ सोदरौ द्विजौ। अथैकदा जयघोषो गङ्गायां स्नातुं गतः। तत्र स एकं सर्पमपश्यत्, यः सर्पः सकरुणं रटत एकस्य मण्डूकस्य भक्षणे प्रवृत्त आसीत्। तस्मिन्नेव समये चिल्लपक्षी तत्र समापत्य लोहदंशतुल्येन स्वचञ्चुपुटेन भेकं भक्षयन्तं तं नागं गृहीत्वा उड्डीय भूमौ प्रक्षिप्तवान्। भूमिपतनत्रुटितसन्धिः स सर्पः किंचिदपि चलितुं समर्थो नाभूत्। तदा स पक्षी सर्पं भोक्तुं प्रवृत्तः। पक्षिणा

इसकी कथा इस प्रकार है—

वाणारसी नगरीमें काश्यपगोत्री ब्राह्मणपुत्र दो भाई रहते थे। इन का नाम जयघोष और विजयघोष था। ये दोनों सहोदर-सगे भाई थे। साथ २ उत्पन्न हुए थे। एक दिन जयघोष गंगामें नहानेके लिये गया। वहां उसने एक सर्प देखा। यह सर्प, सकरुण आवाज करते हुए एक मेंढकके भक्षण करनेमें प्रवृत्त हो रहा था। इतनेमें वहां एक चील पक्षी आया और उसने अपनी लोहदंशतुल्य चंचुपुटसे मेंढकको खाते हुए उस नागको झपट कर पकड़ लिया और शीघ्रही उड़ गया। परन्तु वह सर्प उसके मुखसे नीचे गिर पड़ा। नीचे गिरते ही सर्पके शरीरकी समस्त संधियां टूट गई। इससे वह चलनेमें सर्वथा असमर्थ हो गया। चीलने उसे चलनेमें सर्वथा असमर्थ देखकर खाना प्रारंभ कर दिया।

એની કથા આ પ્રમાણે છે.—

વાણારસી નગરીમાં કાશ્યપ ગોત્રી બ્રાહ્મણપુત્ર એવા બે ભાઈ રહેતા હતા. જેમનું નામ જયઘોષ અને વિજયઘોષ હતું. એ બન્ને સહોદર-સગાભાઈ હતા. એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલ હતા. એક દિવસ જયઘોષ ગંગામાં નહાવા માટે ગયેલા. ત્યાં તેણે એક સર્પને જોયો. એ સર્પ કરૂણ અવાજ કરી રહેલા એક દેડકાનુ ભક્ષણ કરી રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં એક સમળી આવી પહોંચી અને તેણે પોતાના લોહદંશ તુલ્ય ચાંચથી દેડકાને ખાઈ રહેલા એ સર્પને ઝપટ કરીને પકડી લીધો. અને એકદમ આકાશ માર્ગે ઉડવા માંડ્યુ. અદ્ધર જતાં ગમે તે કારણે એ સર્પ તેની પકડમાંથી છટકી ગયો અને નીચે પડયો. નીચે પડતાં એ સર્પના શરીરના સાંધે સાંધા છુટા પડી ગયા આથી તે ચાલવામાં સર્વથા અસમર્થ બની ગયો. સાપને પોતાના તાબામાંથી છટકીને નીચે પડેલો જાણતાં જ સમળી પણ ઝડપથી નીચે ઉતરી આવી અને નિશ્ચેષ્ટ થઈ પડેલા એ સર્પને ખાવા માંડી. સર્પ પોતાના મોઢામાંના દેડકાને ગળી ગયો

भक्ष्यमाणः स सर्पः तं भेकं भक्षितवान्। ततः पक्षिणाऽपि स सर्पो भक्षितः। इति वीक्ष्य जयघोष एवं व्यचिन्तयत्—एकोऽन्यं भक्षति, तमप्यपरो भक्षति, इत्येवं बलवान् दुर्बलं भक्षति न तु रक्षति। अहो! अस्मिन् जगति जीवानामेवं दुर्दशा दृश्यते। महाशक्ति मृत्युः समग्रं जगद् ग्रसति। तदसारेऽस्मिन् संसारे बुद्धिमद्भिरास्था न कर्त्तव्या। इह यदि कश्चित्सकलोपद्रव निवारकोऽस्ति, तर्हि धर्म एवाऽस्ति। अतोऽहं कल्पद्रुमोपमं तं धर्ममेव समाश्रयिष्ये। इत्थं विचिन्त्य पारेगङ्गं गतः स बद्धसदोरकमुखवस्त्रिकान् धृतरजोहरणादिसाधूपकरणान् साधून् ददर्श। ततः स

सर्पने भी उस मेढकको निगल लिया। चील भी उस सर्पको खा गई। इस परिस्थितिको देखकर जयघोषने विचार किया देखो यह संसारकी स्थिति कैसी है जो एक एक को खानेके लिये ही कटिबद्ध बना हुआ है। बलवान् दुर्बलको खानेमें ही आनंद मानता है रक्षा करनेमें नहीं। वह उसको खाता है, उसको कोई दूसरा खा जाता है। अहो! इस संसार में जीवोंकी ऐसी ही दुर्दशा हो रही है। महा शक्तिशाली मृत्युरूप राक्षस इस समस्त जगत्को अपना ग्रास बनानेमें लगा हुआ है। अतः जब संसारकी ऐसी भयावह-भयकर स्थिति है, तो इस असारसंसारमें बुद्धिमानोंको आस्था करनी ही नहीं चाहिये। हां इस भयावह स्थितिका निवारक एक धर्म ही है। क्यों कि उसमें ही ऐसी कोई अपूर्व शक्ति समाई हुई है जो सकल उपद्रवोंको दूर कर देती है। इसलिये मैं उसी कल्पद्रुमोपम धर्मका सहारा क्यों न लूं। इस प्रकार विचार कर वह ज्यों ही गंगाके

અને સમળી એ સર્પને ખાઇ ગઈ. આ પરિસ્થિતિને જોઇને જયઘોષના મનમાં વિચાર થયો કે, જુઓ! આ સંસારની કેવા પ્રકારની સ્થિતિ છે કે, એક એકને ખાવા માટે જ કટિબદ્ધ બની રહેલ છે. બલવાન દુર્બળાને ખાઈ જવામાંજ આનંદ માને છે. પરંતુ તેની રક્ષા કરવામાં નહીં. એ એકને ખાય છે તો કોઇ બીજુ એને ખાઈ જશે. અહો! આ સંસારમાં જીવોની આવી જ દુર્દશા થઇ રહી છે! મહા શક્તિશાળી મૃત્યુરૂપ રાક્ષસ આ સઘળા જગતને પોતાનો કોળીયો બનાવવાના કામમાં જ લાગી રહેલ છે. આથી સંસારની આવી ભયાવહ સ્થિતિ છે તો આવા સંસારમાં બુદ્ધિમાનોએ કદી પણ આસ્થા ન કરવી જોઈએ. આવી ભયાવહ સ્થિતિનુ નિવારણ કરનાર એક માત્ર ધર્મજ છે. કેમકે, એનામાં કોઈ એવી અપાર શક્તિ સમાએલી છે કે તે સકળ ઉપદ્રવોને દૂર કરી શકે છે આ કારણે હું એવા કલ્પદ્રુમોપમ ધર્મનો આશ્રય શા માટે ન શોધી લઉં? આ પ્રકારનો વિચાર કરીને તે જ્યારે ગંગાના

साधूनां समीपे गत्वा तानभिवन्द्य समुपासांचक्रे । तत्र स तद्देशनया जिनधर्ममव-गत्य तेषां सन्निधौ प्रव्रजितः । ततः स मुनिव्रतमनुपालयन् अप्रतिबद्धो भूत्वा भुवि विहारमकरोत् ॥ १ ॥

ततः किम् ? इत्याह—

मूलम्—इंदियग्गामनिग्गाही, मग्गगामी महामुणी ।
गामाणुगामं रीयंते, पत्तो वाणारसिं पुरिं ॥ २ ॥

छाया—इन्द्रियग्रामनिग्राही, मार्गगामी महामुनिः ।
ग्रामानुग्रामं रीयमाणः, प्राप्तो वाराणसीं पुरीम् ॥२॥

टीका—'इंदियग्गाम' इत्यादि—

इन्द्रियग्रामनिग्राही-इन्द्रियग्रामं=श्रोत्रादीन्द्रियसमूहं निगृह्णाति=तत्तदिन्द्रिय-विषयेभ्यो व्यावर्त्तनेन नियमयतीति तथा, शब्दादिविषयेभ्यः श्रोत्रादीन्द्रिय-

---

पार गया कि उसको बद्ध सदोरक मुखवस्त्रिका वाले तथा मुनिके उपकरण रूप रजोहरणादिकोंको धारण करनेवाले मुनि दिखलाई दिये। उनको देखकर वह शीघ्रही उनके पास जा पहूंचा। वहां पहूंचकर उसने उनको वंदन किया और धर्म सुननेकी भावनासे उनकी सेवामें बैठ गया। साधुओंने वहां उसको धर्म देशना सुनाई। उससे जिन धर्मका परिज्ञान कर वह उनके पास दीक्षित हो गया। मुनिव्रतोंकी सम्यक् आराधना करते हुए अप्रतिबद्ध विहारी होकर विचरने लगा ॥ १ ॥

फिर क्या ? सो कहते हैं—'इंदियग्गाम' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इंदियग्गामनिग्गाहि-इन्द्रियग्रामनिग्राही) श्रोत्रादिक इन्द्रियोंको अपने २ विषयभूत पदार्थोंको लोलुपतासे हटानेवाले अर्थात्

કિનારે પહોંચ્યો ત્યારે સદોરકમુખવસ્ત્રિકાવાળા અને મુનિના ઉપકરણરૂપ રજોહરણ આદિને ધારણ કરેલા એવા એક મુનિ દેખાયા. મુનિને જોતાં જ ઝડપથી તે મુનિની પાસે જઈ પહોંચ્યો. નજીક જઈને તેમને વંદન કરીને ધર્મ સાંભળવાની ભાવનાથી તેમની સેવામાં બેસી ગયો. સાધુઓએ ત્યાં તેને ધર્મ દેશના સંભળાવી. આથી જૈનધર્મનું પરિજ્ઞાન કરી તે એમની પાસે દીક્ષિત થઈ ગયો. મુનિવ્રતોની સમ્યક્ આરાધના કરતાં કરતાં તે અપ્રતિબદ્ધ વિહારી થઈને વિચરવા લાગ્યા. ॥ ૧ ॥

પછી શું ? તે કહેવામાં આવે છે—"इंदियग्गाम" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—इंदियग्गामनिग्गाहि-इन्द्रियग्रामनिग्राही શ્રોત્રાદિક ઈન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયભૂત પદાર્થોની લોલુપતાથી હરાવવાવાળા અર્થાત્-જીતેન્દ્રિય

निवर्त्तकः, अत एव मार्गगामी=मुक्तिपथयायी स महामुनिर्जयघोषो ग्रामानुग्रामं रीयमाणो=विहरन् वाराणसीं पुरीं प्राप्तः ॥ २ ॥

मूलम्—वाणारसीए बहिया, उज्जाणम्मि मणोरमे ।
फासुए सिज्जसंथारे, तत्थ वासमुवागए ॥ ३ ॥

छाया—वाराणस्या बहिः, उद्याने मनोरमे ।
प्रासुके शय्यासंस्तारे, तत्र वासमुपागतः ॥ ३ ॥

टीका—'वाणारसिए' इत्यादि—

स जयघोषमहामुनिः, वाराणस्या नगर्या बहिः=बहिर्भागे, मनोरमे उद्याने-तत्र=उद्यानमध्ये-प्रासुके=अचित्ते निरवद्ये एषणीये चेत्यर्थः, शय्यासंस्तारके=तत्र-शय्या वसतिः, संस्तारकः-शिलापट्टादिकः, तयोः समाहारः, शय्यासंस्तारकं, तत्र वासमुपागतः निवासं कृतवान् इत्यर्थः ॥ ३ ॥

जितेन्द्रिय तथा (मग्गगामी-मार्गगामी) मुक्तिपथके गामी वे महामुनि जयघोष (गामाणुगामं रीयंते-ग्रामानुग्रामं रीयमाणः) ग्रामानुग्राम विचरते हुए (वाणारसिं पुरिं पत्तो-वाणारसीं पुरी प्राप्तः) वाणारसी नगरीमें आये ॥ २ ॥

'वाणारसीए' इत्यादि—

अन्वयार्थ—वे मुनिराज (वाणारसीए बहिया-वाराणस्या बहिः) वाणारसी नगरीके बाहर (मणोरमे उज्जाणम्मि-मनोरमे उद्याने) मनोरम नामके उद्यानमें (फासुए सिज्जसंथारे-प्रासुके शय्यासंस्तारे) जहां पर अचित्त-निरवद्य-एषणीय शय्या-वसति सस्तारक-शिलापट्ट आदि हैं वहां (वासमुवागए-वासमुपागतः) उतरे ॥ ३ ॥

તથા મગ્ગગામી-માર્ગગામી મુક્તિ પથના ગામી એવા એ મહામુનિ જયઘોષ ગામાણુગામં-ગ્રામાનુગ્રામં ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતાં કરતાં વાણારસિં પુરિં પત્તો-વારાણસી પુરીં પ્રાપ્તઃ વાણારસી નગરીમાં આવ્યા. ॥ ૨ ॥

"વાણારસીએ" ઇત્યાદિ !—

અન્વયાર્થ—તે મુનિરાજ વાણારસીએ બહિયા-વારાણાસ્યા બહિઃ વાણારસી નગરીની બહાર મણોરમે ઉજ્જાણમ્મિ-મનોરમે ઉદ્યાને મનોરમ નામના ઉદ્યાનમાં કે જે સ્થળ ફાસુએ સિજ્જસંથારે-પ્રાસુકે શય્યાસંસ્તરે અચિત્ત-નિરવદ્ય-એષણીય શય્યા-વસતિ સંસ્તારક-શિલા-પટ્ટ આદિથી યુક્ત છે તે સ્થળે વાસમુવાગએ-વાસમુપાગતઃ ઉતર્યા. ॥ ૩ ॥

तदा च तस्यां पुरि यदभूत्तदुच्यते--

मूलम्-अह तेणेव कालेणं, पुरीए तत्थ माहणे ।
विजयघोसेत्ति नामेणं, जण्णं जयइ वेयवी ॥ ४ ॥

छाया--अथ तस्मिन्नेव काले, पुर्यां तत्र ब्राह्मणः ।
विजयघोषेति नामा खलु, यज्ञं यजति वेदवित् ॥ ४ ॥

टीका--'अह'-इत्यादि--

अथेति वक्तव्यान्तरोपन्यासे। तस्मिन्नेव काले=जयघोषमुनिसमागमनकाल एव तत्र पुर्यां=वाराणस्यां नगर्यां वेदवित्=ऋग्वेदादि चतुर्वेदज्ञो विजयघोषेति नामा ब्राह्मणः खलु यज्ञं यजति=करोति । 'णं' शब्दो वाक्यालङ्कारे ॥ ४ ॥

मूलम्-अह से तत्थ अणगारे, मासक्खवणपारणे ।
विजयघोसस्स जन्नम्मि, भिक्खमट्ठा उवट्ठिए ॥५॥

छाया--अथ स तत्रानगारो, मासक्षपणपारणायाम् ।
विजयघोषस्य यज्ञे, भिक्षार्थमुपस्थितः ॥ ५ ॥

टीका—'अह'इत्यादि—

अथ=वाराणसी नगरे समागमनानन्तरं स प्रसिद्धो जयघोषोऽनगारो मास-

'अह तेणेव' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(अह-अथ) जब वे मुनिराज उस उद्यानमें उतरे (तेणेव कालेणं-तस्मिन्नेव काले) उसी समय (तत्थ पुरीए-तत्र पुर्याम्) उस वाणारसी नगरीमें (वेयवी-वेदवित्) ऋग्वेदादिक चारों वेदोंका ज्ञाता (विजयघोसेत्ति नामेणं-विजयघोषेति नाम्ना) विजयघोष नामक (माहणे-ब्राह्मणः) ब्राह्मण (जण्णं जयइ-यज्ञं यजंति) यज्ञ कर रहा था ॥ ४ ॥

'अह से' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(अह-अथ) एक दिनकी बात है कि (से अणगारे-स

"अह तेणेव" ઇત્યાદિ !—

અન્વયાર્થ—अह-अथ જ્યારે તે મુનિરાજ એ ઉદ્યાનમાં ઉતર્યા. तेणेव कालेणं-तस्मिन्नेव काले એજ સમયે तत्थ पुरीए-तत्र पुर्याम् વાણારસી નગરીમાં वेयवी-वेदवित् ઋગ્વેદ આદિ ચાર વેદોના જ્ઞાતા विजयघोसेत्ति नामेणं-विजयघोष-इति नामा વિજયઘોષ નામના माहणो-ब्राह्मणः બ્રાહ્મણ जन्नं जयइ-यज्ञं यजति યજ્ઞ કરી રહેલ હતા. ॥ ४ ॥

"अह से"-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अह-अथ એક દિવસની વાત છે કે, से अणगारे-स अनगारः

क्षपणपारणायां तत्र वाराणस्यां विजयघोषस्य यज्ञे भिक्षार्थम्, उपस्थितः-गतः। 'भिक्खमट्ठा' इत्यत्रार्षत्वान्मकारागमः ॥ ५ ॥

तत्र यज्ञपाटके तस्मिन् मुनौ समागते स याजको यत्कृतवांस्तदुच्यते—

मूलम्—समुवट्ठियं तहिं संतं, जायगो पडिसेहए ।
न हु दाहामु ते भिक्खं, भिक्खू! जायाहि अन्नओ ॥६॥

छाया—समुपस्थितं तत्र सन्तं, याजकः प्रतिषेधति ।
न खलु दास्यामस्ते भिक्षाँ, भिक्षो याचस्व अन्यतः ॥६॥

टीका—'समुवट्ठियं'-इत्यादि—

तत्र-यज्ञपाटके भिक्षार्थं समुपस्थितं=समागतं सन्तं=सत्त्वगुणविशिष्टं तं जयघोषमुनिं याजको=विजयघोषः प्रतिषेधति=निवारयति। हे भिक्षो! वयं ते=तुभ्यं खलु=निश्चयेन भिक्षाँ न दास्यामः। अस्तत्त्वम्-अन्यतः=अन्यत्र भिक्षां याचस्व ॥ ६ ॥

अनगारः) वे जयघोष नामके महामुनिराज (मासक्खमणपरणे-मासक्षपणपारणायाम्) मासक्षपणके पारणाके समय (तत्थ-तत्र) उस वाणारसी नगरीमें (विजयघोसस्स जन्नम्मि-विजयघोषस्य यज्ञे) विजयघोषके यज्ञमें) भिक्खमट्ठा उवट्ठिए-भिक्षार्थं उपस्थितः) भिक्षाके निमित्त आकर उपस्थित हुए ॥ ५ ॥

यज्ञपाडेमें मुनिके आने पर उस यज्ञ करनेवालेने क्या किया सो कहते हैं—'समुवट्ठियं' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(तहिं-तत्र) उस यज्ञशालामें (समुवट्ठियं-समुपस्थितम्) भिक्षाके लिये उपस्थित हुए (संतं-सन्तम्) उन सत्त्वगुणविशिष्ट जयघोष मुनिराजको (जायगो-याजकः) याजक विजयघोष ब्राह्मणने (पडिसेहए-प्रतिषेधति) चले जानेके लिये कहा। और ऐसा कहा कि

નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં રહેલા એ જયઘોષ નામના મહા મુનિરાજ मासक्खमण पारणे-मासक्षपणपारणायाम् માસક્ષપણના પારણાના સમયે तत्थ-तत्र એ વાણારસી નગરિમાં विजयघोसस्स जन्नम्मि-विजयघोषस्य यज्ञे વિજયઘોષના યજ્ઞમાં भिक्खमट्ठा उवट्ठिए-भिक्षार्थं उपस्थित: ભિક્ષાના નિમિત્તે જઈ પહોંચ્યા. ॥ ५ ॥

યજ્ઞના સ્થળે મુનિના આવવાથી એ યજ્ઞ કરવાવાળાએ શું કર્યું તે કહે છે—"समुवट्ठियं"-ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—ભિક્ષાના માટે तहिं-तत्र એ યજ્ઞશાળામાં समुवट्ठियं-समुपस्थितम् ઉપસ્થિત થયેલા એ संतं-सन्तम् સત્વગુણ વિશિષ્ટ જયઘોષ મુનિરાજને जायगो-याचकः યજ્ઞના યાજક વિજયઘોષ બ્રાહ્મણે पडिसेहिए-प्रतिषेधति ચાલ્યા જવાનુ

कुतो न दास्यामि ? इत्याह-

मूलम्—जे य वेयविऊ विप्पा, जण्णमट्ठा य जे दिया।
जोइसंगविऊ जे य, जे य धम्माण पारगा ॥७॥

छाया—ये च वेदविदो विप्राः, यज्ञार्थाश्च ये द्विजाः।
ज्योतिषाङ्गविदो ये च, ये च धर्माणां पारगाः ॥ ७ ॥

टीका—'जे य'-इत्यादि—

ये च वेदविदो वेदज्ञाः विप्राः सन्ति। ये च यज्ञार्थाः=यज्ञः अर्थः प्रयोजनं येषां ते तथा, यज्ञक्रिया परायणा द्विजाः=ये द्विवारं जायन्ते ते द्विजाः संस्कारापेक्षया द्वितीयजन्मवन्तः, उक्तं हि—मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धनात्' इति द्विजन्मानो ब्राह्मणाः सन्ति। ये च ज्योतिषाङ्गविदः=ज्योतिषं=वेदाङ्गं ज्योतिःशास्त्रम्, तदतिरिक्तानि अङ्गानि = शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तछन्दोरूपाणि पञ्च

(भिक्खू-भिक्षौ) हे भिक्षो ! हम (ते-ते) तुमको (भिक्खं न हु दाहामु भिक्षां न खलु दास्यामः) भिक्षा नहीं देंगे। तुम (अन्नओ-अन्यतः) दूसरी जगह जाकर (भिक्खं जायाहि-भिक्षां याचस्व) भिक्षा मांगो ॥ ६ ॥

भिक्षा क्यों नहीं देंगे इसका कारण सूत्रकार बतलाते हैं-

'जे य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे य वेयविऊविप्पा-ये च वेदविदःविप्राः) जो वेदके ज्ञाता विप्रजन हैं (जे य जण्णमट्ठा दिया-ये च यज्ञार्थाः द्विजा सन्ति) तथा जो यज्ञ क्रिया परायण द्विज हैं-संस्कारकी अपेक्षा द्वितीय जन्म संपन्न ब्राह्मण हैं तथा (जे जोइसंगविदो-ये ज्योतिषाङ्गविदः) जो ज्योतिषशास्त्र तथा तदतिरिक्त शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त एवं छन्दरूप पांच अंगो

કહીને કહ્યું કે. भिक्खू-भिक्षो હે ભિક્ષુ ! ते-ते તમોને भिक्ख न हु दाहामु-भिक्षाँ न खलु दास्यामः ભિક્ષા નહીં આપીએ તમો अन्नओ-अन्यतः બીજા સ્થળે જઈને भिक्खं जायाहि-भिक्षाँ याचस्व ભિક્ષા માગો. ॥ ૬ ॥

ભિક્ષા શા માટે આપવાની ના કહી તેનું કારણ સૂત્રકાર બતાવે છે-

"जे य"—ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे य वेय विऊ विप्पा-ये च वेदविदः विप्रः જે વેદના જ્ઞાતા વિપ્રજન છે, તથા जे य जण्णमट्ठा दिया-ये च यज्ञार्थाः द्विजाः सन्ति જે યજ્ઞ ક્રિયા પરાયણ દ્વિજ છે-સંસ્કારની અપેક્ષા દ્વિતીય જન્મ સંપન્ન બ્રાહ્મણ છે. તથા जे जोइसंगविदा-ये ज्योतिषाङ्गविदः જે જ્યોતિષશાસ્ત્ર તથા તદતિરિક્ત શિક્ષા કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂકત અને છંદરૂપ પાંચ અંગોના જ્ઞાતા બ્રાહ્મણ છે.

विदन्ति=जानन्ति ये ते तथा, ब्राह्मणाः सन्ति। ज्योतिः शास्त्रस्याङ्गान्तर्गतत्वेऽपि अङ्गतः पृथगुपादानं तस्य प्राधान्यख्यापनार्थम्। च=पुनः ये धर्माणां=धर्मशास्त्राणाम्, उपलक्षणत्वात्-मीमांसान्यायपुराणानां विद्यास्थानानां च पारगाः=पारंगताः सन्ति, अर्थाच्चतुर्दश विद्यास्थानधारिणः सन्ति। चतुर्दश विद्यास्थानानि च-

'पुराणन्यायमीमांसा, धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः।
वेदाः स्थानानि विद्यानां, वुद्धाः प्राहुश्चतुर्दश॥ इति॥"

अस्या गाथाया अग्रिमगाथया सह सम्बन्धः॥ ७॥

तथा—

मूलम्—जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य।
तेसिं अन्नमिणं देयं, भो भिक्खू! सव्वकामियं॥८॥

छाया—ये समर्थाः समुद्धर्त्तुं, परमात्मानमेव च।
तेभ्यः अन्नमिदं देयं, भो भिक्षो! सर्वकामिकम्॥ ८॥

टीका—'जे समत्था'-इत्यादि।

भो भिक्षो! एवंभूता ये ब्राह्मणाः परम्=अन्यम्, आत्मानमेव च=आत्मानमपि च समुद्धर्त्तुं=संसारसागरात् पारं कर्त्तुं समर्थाः सन्ति। तेभ्य एव ब्राह्मणेभ्यः सर्वकामिकं काम्यन्ते ये ते कामाः=रसाः, सर्वे च ते कामाः सर्वकामाः=मधु-

---

के ज्ञाता ब्राह्मण हैं, तथा (जे य धम्माण पारगा-ये च धर्माणां पारगाः) जो धर्म शास्त्रोंके उपलक्षणसे समस्त चौदह विद्याओंके पारंगत ब्राह्मण हैं॥७॥

तथा—'जे' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(भो भिक्खू-भो भिक्षो) हे भिक्षो! (जे परं अप्पाणं समुद्धत्तुं समत्था-ये परं आत्मानम् समुद्धर्त्तुं समर्थाः) जो ब्राह्मण दूसरोंको एवं अपने आपको इस संसारसागरसे पार करानेमें समर्थ हैं (तेसिं सव्वकामियं इणं अन्नं देयं-तेभ्यः सर्वकामिकं इदं अन्नं देयम्)

तथाजे यं धम्माणं पारगा-ये च धर्माणां पारगाः જે ધર્મશાસ્ત્રોના ઉપલક્ષણથી સમસ્ત ચૌદ વિદ્યાઓના પારંગત બ્રાહ્મણ છે. ॥ ७॥

તથા—"जे"-ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भो भिक्खू-भो भिक्षो હે ભિક્ષુ! જે जं परं अप्पाणं समुद्धत्तुं समत्था-ये परं आत्मानम् समुद्धर्तुं समर्थाः બ્રાહ્મણ બીજાઓને અને પોતાની જાતને આ સંસાર સાગરથી પાર કરાવવામાં સમર્થ છે तेसिं सव्वकामियं इणं अन्नं देयं-तेभ्यः सर्वकामिकं अन्नं देयम् એ બ્રાહ્મણોના માટે જ આ ષડ્રસ

राम्ललवणकटुकषायतिक्तिरूपाः षड्रसास्ते सन्त्यस्मिन्निति सर्वकामिकं=षड्रसयुक्तम् इदं=यज्ञीयमन्नं देयं भवति, न तु युष्मादृशेभ्यः ॥ ८ ॥

एवं तेनोक्तः स मुनिः कीदृशो जातः ? किं चाकरोत् ? तदुच्यते—

मूलम्—सो तत्थ एवं पडिसिद्धो, जायगेण महामुणी ।
न रुट्ठो नवि तुट्ठो, उत्तमट्ठगवेसओ ॥ ९ ॥

छाया—स तत्र एवं प्रतिषिद्धो, याजकेन महामुनिः ।
नापि रुष्टो नापि तुष्टः, उत्तमार्थगवेषकः ॥ ९ ॥

टीका—'सो तत्थ'-इत्यादि ।

तत्र यज्ञपाटके याजकेन तेन विजयघोषेण एवं=पूर्वोक्तप्रकारेण प्रतिषिद्धः, उत्तमार्थ गवेषकः=मोक्षान्वेषी स महामुनि जयघोषो नाऽपि रुष्टोऽभूत्, नापि च तुष्टोऽभूत् । किन्तु समतामवलम्ब्य स्थितः ॥ ९ ॥

तथा—

मूलम्—नन्नट्ठं पाणहेउं वा, नवि निव्वाहणाय वा ।
तेसिं विमोक्खणट्ठाए, इमं वयणमब्बवी ॥ १० ॥

उन ब्राह्मणोंके लिये ही यह षड्रससंपन्न यज्ञीय (यज्ञ प्रसंगमें बना हुवा) अन्न देने योग्य होता है आप जैसोंके लिये नहीं ॥ ८ ॥

ऐसा कहने पर मुनिने क्या किया सो कहते हैं—'सो तत्थ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तत्थ-तत्र) उस यज्ञ पाटक पर (जायगेण एवं पडिसिद्धो-याजकेन एवं प्रतिषिद्धः) विजयघोष द्वारा इस प्रकारसे प्रतिषिद्ध किये वे (उत्तमट्ठगवेसओ महामुणी-उत्तमार्थगवेषकः महामुनिः) मोक्षान्वेषी मुनिराज जयघोष (न रुट्ठो नवि तुट्ठो-नापि रुष्टः नापि तुष्टः) न रुष्ट हुए और न तुष्ट ही हुए किन्तु समताभावमें ही बने रहे ॥ ९ ॥

સંપન્ન યજ્ઞીય અન્ન આપવા યોગ્ય હોય છે આપ જેવાને માટે નહીં. ॥૮॥

એવું કહેવાથી મુનિએ શું કર્યું તે કહેવામા આવે છે-" सो तत्थ "-ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—तत्थ-तत्र એ યજ્ઞના પાટલા ઉપર બેઠેલા जायगेण एवं पडिसिद्धो-याजकेन एवं प्रतिषिद्धः વિજયઘોષ તરફથી આ પ્રકારથી પ્રતિષિદ્ધ કરાયેલા એવા એ उत्तमट्ठगवेसओ महामुणी - उत्तमार्थगवेषकः महामुनिः મોક્ષાન્વેષી મુનિરાજ જયઘોષ न रुट्ठो नवि तुट्ठो-नापिरुष्टः नापितुष्टः ન ક્રોધિત થયા અથવા ન તો તુષ્ટ થયા પરંતુ સમતાભાવમય જ બની રહ્યા. ॥૯॥

छाया—नान्नार्थं पानहेतुं वा, नापि निर्वाहणाय वा।
तेषां विमोक्षणार्थाय, इदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥

टीका—'नन्नट्ठं'-इत्यादि।

स मुनिः न अन्नार्थम् न पानहेतुं वा, नापि निर्वाहणाय वस्त्रादिना स्वकालं यापयितुं वा, किन्तु तेषां=विजयघोषादीनां विमोक्षणार्थाय=मुक्त्यर्थम् इदं वक्ष्यमाणं वचनम् अब्रवीत्=उक्तवान् ॥ १० ॥

मुनिर्यदुक्तवांस्तदुच्यते—

मूलम्—न वि जाणासि वेयमुहं, न वि जण्णाण जं मुहं।
नक्खत्ताण मुहं जं च, जं च धम्माण वा मुहं ॥ ११ ॥

छाया—नापि जानासि वेदमुखं, नापि यज्ञानां यन्मुखम्।
नक्षत्राणां मुखं यच्च, यच्च धर्माणां वा मुखम् ॥ ११ ॥

टीका—'न वि'—इत्यादि।

भो ब्राह्मण! त्वं वेदमुखं=वेदानां यन्मुखमिव तद् वेदमुखम्—वेदेषु प्राधान्येन यदुपात्तं तत्—नापि=नैव जानासि=वेत्सि। अपि च यज्ञानां यत् मुखम्=

तथा—'नन्नट्ठं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—उन मुनिराजने (नन्नट्ठं पाणहेउं वा न वि निव्वाहणाय वा—न अन्नार्थम् पानहेतुं वा नापि निर्वाहणाय वा "किंतु" तेसिं विमोक्खणट्ठाए इमं वयणमब्बवी—तेषां विमोक्षणार्थम् इदं वचनमब्रवीत्) न आहार पानीके निमित्त कुछ कहा और न वस्त्रादिक द्वारा अपने निर्वाहके निमित्त ही कुछ कहा किन्तु उन विजयघोषादिककी विमुक्तिके निमित्त इस प्रकार वक्ष्यमाण वचन कहे ॥ १० ॥

अब मुनिने जो कहा सो कहते हैं—'न वि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—भो ब्राह्मण! तुम (वेय मुहं न वि जाणासि—वेदमुखं नापि जानासि) वेदोंमें प्रधानतासे जो कहा गया है उसे नहीं जानते

તથા—" नन्नट्ठं " ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—એ મુનિરાજે नन्नट्ठं पाणहेउं वा न वि निव्वाहणाय वा तेसिं विमोक्खणट्ठाए इमं वयणमब्बवी—न अन्नार्थं पानहेतुं वा नापि निर्वाहणाय वा तेषां विमोक्षणार्थम् इदं वचनमब्बवी ન આહાર પાણી માટે કાંઇ કહ્યું કે, ન વસ્ત્રાદિક માટે કે પોતાના નિર્વાહ માટે કાંઈ કહ્યુ પરંતુ તે વિજયઘોષ આદિની મુક્તિ માટે આ પ્રકારનાં વક્ષ્યમાણ વચન કહ્યાં. ॥૧૦॥

હવે મુનિએ જે કહ્યું તે કહેવામાં આવે છે—" न वि " ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—હે બ્રાહ્મણ! તમે वेदमुहं न विजाणासि—वेदमुखं नापि जानासि વેદોમાં પ્રધાનતાથી જે કહેવામાં આવેલ છે તેને તમે જાણતા નથી न वि जन्नाणजं

उपायो भवति, तदपि न जानासि। यच्च नक्षत्राणां=ज्योतिषशास्त्रोक्ततारार्णां मुखं=नक्षत्रेषु यत् प्रधानं भवति तदपि न जानासि। वा=पुनः यच्च धर्माणां मुखम्=उपायोऽस्ति, तच्चाऽपि न जानासि। एतेन तस्य वेदयज्ञनक्षत्रधर्माणामनभिज्ञत्वं सूचितम् ॥ ११ ॥

इत्थं तस्य वेदाद्यनभिज्ञत्वमभिधाय सम्प्रति तस्यैव पात्रानभिज्ञतामाह—

मूलम्—जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।
न ते तुमं वियाणासि, अह जाणासि तो भण ! ॥१२॥

छाया—ये समर्थाः समुद्धर्त्तुं, परम् आत्मानमेव च ।
न तान् त्वं विजानासि, अथ जानासि ततो भण ! ॥ १२ ॥

टीका—'जे समत्था' इत्यादि ।

ये च परम्=अन्यम् आत्मानमेव=आत्मानमपि समुद्धर्तुं=तारयितुं समर्थाः सन्ति। तान् त्वं न विजानासि। अथ=चेद् जानासि ततः=तर्हि तान् भण=कथय! आक्षेपाभिधानमिदम् ॥१२॥

हो (न वि जन्नाण जं मुहं जाणसि—नापि यज्ञानां यन्मुखं जानासि) तथा यज्ञोंका जो मुख-उपाय है उसको भी नहीं जानते हो इसी तरह (जं नक्खत्ताणमुहं जंच धम्माणमुहं न जाणसि-यत् नक्षत्राणां मुखम् यच्च धर्माणां मुखं"तदपि"न जानासि)ज्योतिषशास्त्रोक्त ताराओंमें जो मुख-प्रधान होता है एवं धर्मोंका जो उपाय है उसको भी तुम नहीं जानते हो ॥११॥

इस प्रकार उसकी वेदानभिज्ञता (वेदको न जानना) प्रकट करके अब पात्रानभिज्ञता (पात्रको न जानना) प्रकट करते हैं-'जे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-भो ब्राह्मण (जे परं अप्पाणमेव समुद्धत्तुं समत्था तुमं ते न वियाणासि अहजाणासि तओ भण-ये परं आत्मानमेव समुद्धर्तुं

मुहं जाणासि—नापि यज्ञानां यन्मुखं नापि जानासि तथा यज्ञोने। જે ઉપાય છે તેને પણ તમે જાણતા નથી. આજ રીતે जं नक्खत्ताणमुहं जं च धम्माणमुहं—यत् नक्षत्राणां मुखं यच्च धर्माणां मुखम् જ્યોતિષશાસ્ત્રોક્ત તારાઓમાં જે પ્રધાન હોય છે અને ધર્મનો જે ઉપાય છે न जाणासि—न जानासि એને પણ તમો જાણતા નથી. ॥૧૧॥

આ પ્રમાણે એમની વેદોની અજ્ઞાનતા પ્રગટ કરીને હવે પાત્ર અભિજ્ઞતા પ્રગટ કરવામાં આવે છે.—"जे" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—હે બ્રાહ્મણ! जे परं अप्पाणमेव समुद्धत्तुं समत्था तुमं ते न वियाणासि अह जाणासि तओ भण—ये परं आत्मानमेव समुद्धर्त्तुं क्षमाः त्वं तान् न वि-

एवं मुनिनाऽऽक्षिप्तः स विजयघोषो यत्कृतवांस्तदुच्यते—

मूलम्—तस्सक्खेव पमुक्खं च, अचयंतो तहिं दिओ।
सपरिसो पंजली होउं, पुच्छई तं महामुणिं ॥१३॥

छाया—तस्याक्षेपप्रमोक्षं च, अशक्नुवन् तत्र द्विजः।
सपरिषत् प्राञ्जलिर्भूत्वा, पृच्छति तं महामुनिम् ॥१३॥

टीका—'तस्स' इत्यादि—

तत्र=तस्मिन् यज्ञे तस्य महामुनेः आक्षेपप्रमोक्षम्—आक्षेपस्य=प्रश्नस्य प्रमोक्षं =प्रत्युत्तरं दातुं च अशक्नुवन्=असमर्थः सन् स द्विजः=विजयघोषब्राह्मणः सपरिषत्=ऋत्विगादिभिः सह प्राञ्जलिर्भूत्वा=अञ्जलिपुटं संयोज्य तं महामुनिं= जयघोषं पृच्छति ॥१३॥

क्षमाः त्वं तान् न विजानासि अथ जाणासि ततो भण) जो दूसरोंको तथा अपने आपको भी इस संसारसागरसे पार करानेमें समर्थ हैं, तुम उनको नहीं जानते हो। यदि जानते हो तो कहो॥ १२॥

मुनिराज का इस साक्षेप कथन सुनकर विजयघोषने क्या कहा वह सूत्रकार कहते हैं—'तस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तहिं-तत्र) उस यज्ञशालामें (तस्सक्खेव पमुक्खं अचयंतो दिओ सपरिसा पंजलिः पुच्छा-तस्याक्षेपप्रमोक्षं अशक्नुवन् द्विजः सपरिषत् प्राञ्जलिः भूत्वा तं महामुनिं पृच्छति) उन महामुनिराजके आक्षेपका प्रत्युत्तर देनेमें असमर्थ हुए विजयघोष ब्राह्मणने ऋत्विग्-(हवन करानेवाले) आदिकों के साथ हाथ जोड़कर मुनिराजसे पूछा ॥१३॥

जानासि अथ जाणासि ततो भण જે બીજાઓની તથા પોતે પોતાની જાતને પણ આ સંસાર સાગરથી પાર કરવામાં સમર્થ છે એને તમે જાણતા નથી જો જાણતા હો તો કહો. ॥ ૧૨ ॥

મુનિરાજનું આ પ્રકારનું અપેક્ષાવાળું કથન સાંભળીને વિજયઘોષે શું કહ્યું તે સૂત્રકાર કહે છે—"तस्स" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—तहिं-तत्र એ યજ્ઞશાળામાં तस्सक्खेवपमुक्खं अचयंतो दिओ से परिसा पंजलिं होऊं तं महामुणि पुच्छ-तस्याक्षेपप्रमोक्षं अशक्नुवन् द्विजः सपरिषत् प्राञ्जलिः भूत्वा तं महामुनिं पृच्छति એ મહામુનિરાજના આક્ષેપનો પ્રત્યુત્તર દેવામા અસમર્થ બનેલા વિજયઘોષ બ્રાહ્મણે હવન કરવામાં સાથ આપનારા વગેરે સહિત હાથ જોડીને મુનિરાજને પૂછયું ॥ ૧૩ ॥

विजयघोषो यत्पृष्टवांस्तदुच्यते—

मूलम्—वेयाणं च मुहं बूहि, बूहि जन्नाण जं मुहं ।
नक्खत्ताण मुहं बूहि, बूहि धम्माण वा मुहं ॥१४॥
जे समत्था समुद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।
एयं मे संसयं सव्वं, साहू! कहय पुच्छिओ ॥ १५ ॥

छाया—वेदानां च मुखं ब्रूहि, ब्रूहि यज्ञानां च यन्मुखम् ।
नक्षत्राणां मुखं ब्रूहि, ब्रूहि धर्माणां वा मुखम् ॥१४॥
ये समर्थाः समुद्धर्तुं, परम् आत्मानमेव च ।
एतं मे संशयं सर्वं, साधो ! कथय पृष्टः ॥१५॥

टीका—'वेयाणं च' इत्यादि—

हे मुने ! वेदानां च मुखम्–वेदेषु यत् प्राधान्येनोपात्तं तद् मे ब्रूहि, इति प्रथमः प्रश्नः, । तथा–यज्ञानां यन्मुखं–उपायस्तद् ब्रूहि, इति द्वितीय प्रश्नः । वा= पुनः नक्षत्राणां यन्मुखम्=नक्षत्रेषु यत्प्रधानं तद् ब्रूहि, इति तृतीयः प्रश्नः । धर्माणां च यन्मुखम्=उपायस्तदपि ब्रूहि, इति चतुर्थः प्रश्नः । तथा–ये च परम् आत्मानं

विजयघोषने जो पूछा सो दो गाथाओं से कहते हैं—'वेयाणं' इत्यादि । 'जे समत्था' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—हे मुने ! (वेयाणं च मुहं जं जन्नाणमुहं बूहि–वेदानां च मुखं यत् यज्ञानां मुखं तत् ब्रूहि) वेदों में जो प्रधानतामें कहा गया है वह आप हमको कहे, तथा जो यज्ञों का उपाय है वह भी आप हमको कहें ! (नक्खत्ताण मुहं बूहि धम्माणमुहं बूहि–नक्षत्राणां मुखं ब्रूहि, धर्माणां मुखं ब्रूहि) इसी तरह नक्षत्रोंमें जो प्रधान है और धर्मोंका जो उपाय है वह आप हमको कहें । (जे परं अप्पाणमेव समुद्धत्तुं समत्था

વિજયઘોષે જે પૂછયું તે બે ગાથાઓથી કહેવામાં આવે છે—
"वेयाणं"–ઈત્યાદિ ! "जे समत्था"–ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—હે મુનિ ! वेयाणं च मुहं जं जन्नाण मुहं बूहि–वेदानां च मुखं यत् यज्ञानां मुखं तत् ब्रूहि વેદોમાં જે પ્રધાનતાથી કહેવાયેલ છે તે આપ અમને કહો. તથા જે યજ્ઞોનો ઉપાય છે તે પણ આપ અમોને કહો. नक्खत्ताणमुहं बूहि धम्माणमुहं बूहि–नक्षत्राणां मुखं ब्रूहि धर्माणां मुखं ब्रूहि આજ રીતે નક્ષત્રમાં જે પ્રધાન છે અને ધર્મનો જે ઉપાય છે તે આપ અમોને કહો. તથા जं परं

च समुद्धर्त्तुं समर्थास्तानपि ब्रूहि, इति पञ्चमः प्रश्नः। हे साधो! हे संयत! मया पृष्टः=जिज्ञासितस्त्वं मे=मम एतं=पूर्वोक्तं सर्वं संशयं-संशेते=संशययुक्तं भवति मनोऽस्मिन्निति संशयो वेद मुखादिस्तम्-संशयविषयं वेदमुखादिकं कथय=ब्रूहि ॥ १४ ॥ १५ ॥

एवं पृष्टो मुनिराह--

मूलम्--अग्गिहोत्तमुहा वेया, जण्णट्ठी वेयसां मुहं।
नक्खत्ताणं मुहं चंदो, धम्माणं कासवो मुहं ॥१६॥

छाया--अग्निहोत्रमुखा वेदाः, यज्ञार्थी वेदसां मुखम्।
नक्षत्राणां मुखं चन्द्रो, धर्माणां काश्यपो मुखम् ॥ १६ ॥

टीका--'अग्गिहोत्तमुहा'-इत्यादि।

हे विजयघोषः! वेदाः=ऋग्वेदादयः अग्निहोत्रमुखाः=अग्निहोत्रं मुखं=प्रधानं यत्र ते तथा सन्ति। इहाग्निहोत्रशब्देन भावाग्निहोत्रं गृह्यते। द्रव्याग्निहोत्रस्य

ते बूहि साहू पुच्छिओमे एयं सव्वं कहय-ये परं आत्मानमेव समुद्धर्तुं समर्थाः तान् अपि ब्रूहि साधो पृष्टः मे एतं सर्वं संशयं कथय) जो पर को एवं अपने आपको भी पार करनेमें समर्थ हैं उनको कहें। हे संयत! इस प्रकार पूछे गये आप मेरे इस सब संशयको दूर करें। अर्थात् संशय ज्ञानके विषयभूत जो वेदमुखादिकहैं उनको आप हमको अच्छी तरहसे समझावें ॥ १४ ॥ १५ ॥

ऐसे पूछे जानेपर मुनि कहते हैं--'अग्गिहोत्तमुहा' इत्यादि।

अन्वयार्थ--विजयघोषकी इस प्रकार जिज्ञासा समझकर मुनिराजने उससे कहा हे विजयघोष! (वेया-वेदाः) जो ऋग्वेदादिक है वे (अग्गिहोत्तमुहा-अग्निहोत्रमुखा) अग्निहोत्र है प्रधान जिनमें ऐसे हैं। अग्नि

अप्पाणमेवसमुद्धत्तुं समत्था ते बूहि साहू पुच्छिओ मे एयं सव्वं कहय-ये परं आत्मानमेव समुद्धर्तुं समर्थाः; तान् अपि ब्रूहि साधो पृष्टः मे एतं सर्वं संशयं कथय જે બીજાને તથા પોતાને પાર કરવા-કરાવવામાં સમર્થ છે એ પણ અમોને કહો. હે સંયત! આ પ્રકારથી પૂછાયેલા મારા આ સંશયને આપ દૂર કરો. અર્થાત્-સંશય જ્ઞાનના વિષયભૂત જે વેદ મુખાદિક છે તેને આપ સારી રીતે સમજાવો. ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥

આ પ્રમાણે પૂછવામાં આવતાં મુનિ કહે છે--"અગ્ગિ હોત્તમુહા" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ--વિજયઘોષની આ પ્રકારની જીજ્ઞાસાને જોઈને મુનિરાજે એને કહ્યું કે, હે વિજયઘોષ! વેયા--વેદા જે ઋગ્વેદાદિક છે તે અગ્ગિહોત્ત-મુહા-અગ્નિહોત્રમુખા અગ્નિહોત્ર જેમાં પ્રધાન રૂપથી છે. તેવા હોય છે. અગ્નિ-

षट्काय जीवोपमर्दकतया मोक्षार्थिनामनुपादेयत्वात्। तथा-यज्ञार्थी-यज्ञः=प्रस्तावाद् भावयज्ञस्तदर्थी-संयमाराधको मुमुक्षुः, वेदसॉ=यज्ञानां मुखं=कारणम्। यज्ञार्थीनि सद्भाव एव यज्ञाः प्रवर्त्तन्ते इति यज्ञार्थी यज्ञानां मुखत्वेनोक्तः। 'वेदस्' शब्दो यज्ञपर्यायः। तदुक्तम्-निघण्टौ-' अध्वरो वेपो वेषो मखो वेदा वितथः" इत्यादि। वेदेन हेतुभूतेन अशुभानि कर्माणि अस्यति=क्षिपतीति वेदाः। इति 'वेदस्' शब्दस्य निरुक्तिः। तथा-चन्द्रो नक्षत्राणां=मुखं प्रधानं, चन्द्रस्य तदधिपतित्वात्। काश्यपः=युगादिदेवो भगवान् ऋषभः। धर्माणां मुखं=कारणम्, तस्यैव प्रथमतो धर्मप्ररूपकत्वात्। नाभिसुतेन मरुदेव्या नन्दनेन महादेवेन ऋषभेण मोक्षधर्मः प्ररूपितः, जिज्ञासुना श्री मद्भागवतादौ द्रष्टव्यम् ॥ १६ ॥

होत्र शब्दसे यहां भावाग्निहोत्रका ग्रहण करना चाहिये, क्योंकि द्रव्याग्नि होत्र षट्कायके जीवोंका उपमर्दक होनेके कारण मोक्षार्थी द्वारा अनुपादेय (ग्रहणकरनेके अयोग्य) कहा गया है। (जण्णट्ठी वेयसां मुहं-यज्ञार्थी वेदसां मुखम्) तथा भावयज्ञका जो अर्थी है-संयमका आराधक जो मोक्षाभिलाषी मुनि हैं वह वेदोंका कारण है। क्योंकि यज्ञार्थीके सद्भावमें ही यज्ञोंकी प्रवृत्ति होती है। इस लिये यज्ञार्थी मुनि यज्ञोंका मुखरूपसे कहा गया है। तथा (नक्खत्ताणं मुहं चंदो-नक्षत्राणां मुखं चन्द्रः) नक्षत्रोंमें प्रधानचन्द्र है। क्योंकि वह उनका अधिपति हैं। (कासवो धम्माणं मुहं-काश्यपः धर्माणां मुखम्) युगादि देव भगवान् ऋषभ प्रभु धर्मोंके प्रधान हैं। क्योंकि ये प्रथमतः धर्मके प्ररूपक हुए हैं। शास्त्रोंका ऐसा कथन है कि नाभिराजके नंदन मरुदेवीके पुत्र महादेव-ऋषभदेव भगवानने मोक्ष

હોત્ર શબ્દથી અહિં ભાવાગ્નિહોત્રનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. કેમકે દ્રવ્યાગ્નિહોત્ર ષટ્કાયના જીવોને ઉપમર્દક હોવાના કારણે મોક્ષાર્થી આત્માઓ દ્વારા અનુપાદેય કહેવામાં આવેલ છે. जंण्णट्ठा वेयसां मुहं-यक्षार्थी वेदसां मुखम् તથા ભાવયજ્ઞના જે અર્થી છે.—સંયમના આરાધક જે મોક્ષાભિલાષી મુનિ છે. તે વેદોનું કારણ છે. કેમકે, યજ્ઞાર્થીના સદ્ભાવમાં જ યજ્ઞોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ કારણે યજ્ઞાર્થી મુનિ યજ્ઞોનું મુખ કહેવામાં આવેલ છે તથા नक्खत्ताणमुहं चंदो-नक्षत्राणां मुखं चन्द्रः નક્ષત્રોમાં પ્રધાન ચંદ્ર છે કેમકે, તે એનો અધિપતિ છે. कासवो धम्माणं मुहं-काश्यपः धर्माणां मुखं યુગાદિ દેવ ભગવાન ઋષભ પ્રભુ ધર્મોના પ્રધાન છે. કેમકે, તેઓ પહેલાજ ધર્મના પ્રરૂપક થયા છે. શાસ્ત્રોનું એ કહેવાનું છે કે, નાભિરાજના નંદન મરૂદેવીના પુત્ર મહાદેવ ઋષભદેવ ભગવાને

काश्यपस्यैव महात्म्यप्रकाशनेन धर्ममुखत्वं समर्थयति–

मूलम्–जहा चंदं गहाईया, चिट्ठंति पंजलीउडा ।
वंदमाणा नमंसंता, उत्तमं मणहारिणो ॥ १७ ॥

छाया–यथा चन्द्रं ग्रहादिकाः, तिष्ठन्ति प्राञ्जलिकृताः
वन्दमानाः नमस्यन्तः, उत्तमं मनोहारिणः ॥ १७ ॥

टीका–'जहा'–इत्यादि ।

यथा ग्रहादिकाः प्राञ्जलिकृताः=सम्पुटितकराः वन्दमानाः=स्तुवन्तो नमस्यन्तः= प्रणमन्तः उत्तमम्=उत्कृष्टतमं-प्रधानं यथा स्यात्तथा मनोहारिणः=अतिविनीततया चित्ताकर्षकारिणस्तिष्ठन्ति, तथैव भगवन्तम् ऋषभं देवेन्द्रमुख्या वन्दमाना नमस्यन्तस्तिष्ठन्तीति भावः ॥ १७ ॥

इत्थं प्रश्नचतुष्टयस्योत्तरं दत्वा स्वपरोद्धरणसमर्थः कोऽस्तीति पञ्चमं प्रश्नमुत्तरयितुमाह

मूलम्–अजाणगा जण्णवाई, विज्जा माहणसंपया ।
गूढा सज्झायतवसा, भासच्छन्ना इवग्गिणो ॥१८॥

धर्मकी प्ररूपणा की है । यह बात भागवत पुराणमें भी पंचमस्कंधके २ से ६ अध्यायमें वर्णित है ॥ १६ ॥

सूत्रकार इसी बातका पुनः समर्थन करते हैं–'जहा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(जहा–यथा) जैसे (चंदं–चन्द्रम्) चन्द्रमाको (गहाईया–ग्रहादिकाः) समस्त ग्रहादिक (पंजलिउडा–प्राञ्जलिकृताः) हाथ जोड़कर (वंदमाणा–वन्दमानाः) स्तुति करते हुए (नमंसंता–नमस्यन्तः) तथा नमन करते हुए (उत्तमं–उत्तमम्) उत्तमरीति पूर्वक (मणहारिणो चिट्ठंति–मनोहारिणः तिष्ठन्ति) जनमनहारी बनते हैं उसी प्रकार ऋषभ देवको देवेन्द्र मुख्य भी वन्दना एवं नमस्कार कर जनमनहारी बनते हैं ॥१७॥

મોક્ષ ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે. આ વાત ભાગવત પુરાણમાં પણ પાંચમા સ્કંધના ૨ થી ૬ અધ્યાયમાં વર્ણવવામાં આવેલ છે. ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રકાર આજ વાતનું ફરીથી સમર્થન કરે છે—"जहा" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जहा–यथा જેમ चंदं–चन्द्रम् ચંદ્રમાને गहाईया–ग्रहादिकाः સમસ્ત ગ્રહાદિક पंजलिउडा–प्राञ्जलिकृताः હાથ જોડીને वंदमाणा–वन्दमाना સ્તુતિ કરીને તથા नमंसंता–नमस्यतः નમન કરીને उत्तमं–उत्तमम् ઉત્તમ રીતી પૂર્વક मणहारिणो चिट्ठंति–मनोहारिणः तिष्ठन्ति જનમનહારી બને છે. એજ પ્રમાણે ઋષભદેવને દેવેન્દ્ર મુખ્ય પણ વંદના અને નમસ્કાર કરી જનમનહારી બને છે. ॥ ૧૭ ॥

छाया--अज्ञानका यज्ञवादिनः, विद्या ब्राह्मणसम्पदः।
गूढाः स्वाध्यायतपसा, भस्मच्छन्ना इवाग्नयः ॥१८॥

टीका--'अजाणगा'-इत्यादि।

हे विजयघोष! तव दानपात्रत्वेनाभिमता ये यज्ञवादिनस्ते ब्राह्मणसंपदः=ब्राह्मणानां सम्पत्तिरूपा या विद्याः=वेदसारभूता आरण्यक ब्रह्माण्डपुराणादिधर्मशास्त्ररूपास्तासां विषये अज्ञानकाः=ज्ञानरहिताः सन्ति। वस्तुवस्तु ब्राह्मणानां वेदसारभूता विद्या एव सम्पदः। तद्विज्ञत्वे च कथमेते बृहदारण्यकोक्तदशविध-धर्मवेदनोऽपि द्रव्ययागं कुर्युः? अतो नास्ति तेषां विद्यावेत्तृत्वम्। किंच-स्वाध्याय-तपसा=वेदाध्ययनोपवासादिना गूढाः=बहिः संवरयुक्ता अपि भस्मच्छन्नाः=भस्मा-

इस प्रकार चारों प्रश्नोंका उत्तर दे कर 'स्वपरका उद्धार करनेमें कौन समर्थ है' सो मुनिराज कहते हैं-'अजाणगा' इत्यादि।

अन्वयार्थ-हे विजयघोष! तुम जिनको दानका पात्र मानते हो ऐसे वे (जण्णवाई-यज्ञवादिनः) यज्ञवादीजन (माहणसंपया विज्जा अजाणका-ब्राह्मणसंपदः विद्याः अज्ञानकाः) ब्राह्मणोंकी सम्पत्तिस्वरूप आरण्यक पुराण ब्रह्माण्डपुराण आदि धर्मशास्त्रके विषयमें ज्ञानरहित हैं। वास्तवमें ब्राह्मण तो वे ही हैं जिनकी वेदसारभूत विद्या ही सम्पत्ति है। यदि ये बृहदारण्योक्त दशविध धर्मके वेदी होते फिर द्रव्ययज्ञको कैसे करते हैं। इससे इस द्रव्ययज्ञके करनेसे यही ज्ञात होता है कि इनमें विद्यावेतृत्व नहीं है। तथा ये यद्यपि (सज्जायतवसा गूढा-स्वाध्यायतपसा गूढाः) वेदाध्ययनरूप स्वाध्याय एवं उपवास आदिरूप तपसे युक्त होते हैं तौ भी ये (भस्मच्छन्ना अग्गिणो इव संति-भस्मच्छन्ना अग्नयः इव संति)

આ પ્રમાણે ચારેય પ્રશ્નોના ઉત્તર આપીને સ્વ અને પરનો ઉદ્ધાર કરવામાં કોણ સમર્થ છે તે મુનિરાજ બતાવે છે--"अजाणगा"-ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ! તમે જેને દાનને પાત્ર માનો છો તેવા એ जण्णवाई-यज्ञवादिनः યજ્ઞવાદીજન माहणसंपया विज्जा अजाणका-ब्राह्मणसम्पदः विद्या अज्ञानकाः બ્રાહ્મણોની સંપત્તિ સ્વરૂપ આરણ્યક પુરાણ, બ્રહ્માંડ પુરાણ, આદિ ધર્મ-શાસ્ત્રના વિષયમાં જ્ઞાનરહિત છે. વાસ્તવમાં બ્રાહ્મણ તો એજ છે જેમની વેદ સારભૂત વિદ્યા જ સંપત્તિ છે. જો તે બ્રહદારણ્યોકત દશવિધ ધર્મના વેદી હોત તો પછી દ્રવ્યયજ્ઞને શા માટે કરે? આનાથી એ જાણી શકાય છે કે, દ્રવ્યયજ્ઞ કરવાથી તેમનામાં વિદ્યાવેતૃત્વ નથી. જો કે તેઓ सज्झायतवसा गूढा-स्वाध्यायतपसा गूढाः વેદાધ્યયન રૂપ સ્વાધ્યાય અને ઉપવાસ આદિરૂપ તપથી યુક્ત બનેલ છે તો પણ તેઓ भस्मच्छन्ना अग्गिणो इव संति-भस्मच्छन्ना अग्नयः

च्छादिता अग्नय इव सन्ति । अयं भावः-यथा भस्मच्छन्नोऽग्निर्बहिरूपशान्तोऽप्यन्तः प्रज्वलत्येव । तथैवैतेऽपि बहिरुपशमवत्त्वेन दृश्यमाना अप्यन्तः कषायवत्तया प्रज्वलन्त्येव । अतो नास्ति तेषां स्वपरोद्धरण क्षमत्वमिति ॥ १८ ॥

कस्तर्हि भवन्मते ब्राह्मणः ? इति प्रश्ने प्राह--

मूलम्-जो लोए बंभणो वुत्तो, अग्गी वा महिओ जहा ।
सया कुसलसंदिट्ठं, तं वयं बूम माहणं ॥ १९ ॥

छाया--यो लोके ब्राह्मण उक्तः, अग्नि र्वा महितो यथा ।
सदा कुशलसन्दिष्टं, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ १९ ॥

टीका--' जो लोए 'इत्यादि ।

लोके यः कुशलै ब्राह्मण उक्तः=कथितः, सः अग्निर्यथा=अग्निरिवमहितः= पूजितो भवति । सदा=सर्वकालं कुशलसन्दिष्टम्-कुशलैः=तत्वज्ञैः सन्दिष्टं=यथार्थ ब्राह्मणोऽयमिति रूपेण प्रदर्शितं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः=कथयामः ' वा ' शब्दः पूरणे ॥ १९ ॥

भस्मसे ढकी हुई अग्निके समान हैं। जिस प्रकार ऊपरसे राखसे ढकी हुई अग्नि भीतरमें जाज्वल्यमान रहा करती है उसी प्रकार ये भी ऊपरसे स्वाध्याय तप आदिसे युक्त होने पर भी भीतर कषायरूप ज्वालासे प्रज्वलित रहा करते हैं । अतः इनमें स्वपर तारकता नहीं आ सकती है॥१८॥

पुनः मुनिराजने उस विजयघोष ब्राह्मणसे कहा कि तुम यदि हमसे यह पूछो कि ब्राह्मण तुम्हारे मतानुसार कौन है-तो सुनो हम इसका तुमको उत्तर देते हैं-' जो लोए ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(सया कुसलसंदिट्ठं तं वयं माहणं बूम-सदा कुशल सन्दिष्टं तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) सदा कुशल-तत्वज्ञ व्यक्तियों ने जिसको

इव संति ભસ્મથી ઢાંકેલા અગ્નિના જેવા છે. જે પ્રમાણે ઉપરથી રાખથી ઢંકાયેલ અગ્નિ અંદરથી જેમ જાજ્વલ્યમાન હોય છે તે પ્રકારે આ પણ ઉપરથી સ્વાધ્યાય, તપ, આદિથી યુક્ત હોવા છતાં પણ અંદરખાને કષાયરૂપ જ્વાલાથી પ્રજ્વલિત રહ્યા કરે છે. આ કારણે તેમનામાં પોતાને તેમજ બીજાને તારવાની શક્તિ આવી શકતી નથી. ॥ ૧૮ ॥

ફરીથી મુનિરાજે એ વિજયઘોષ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, તમે જો મને એ પૂછો છો કે, તમારા મત અનુસાર બ્રાહ્મણ કોણ છે, તો સાંભળો. હું એનો તમને ઉત્તર આપું છું—" जो लोए "-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सया कुसलसंदिट्ठं तं वयं माहणं बूम-सदा कुशलसंदिष्टं तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः સદા કુશળ-તત્વજ્ઞ વ્યકિતઓએ જેને બ્રાહ્મણ કહેલ છે અને અમે

अथ कुशलसन्दिष्टब्राह्मण स्वरूपमुत्तरगाथाभिराह-

मूलम्-जो न सज्जइ आगंतुं, पव्वयंतो न सोयइ ।
रमए अज्जवयणम्मि, तं वयं बूम माहणं ॥२०॥

छाया—यो न सजति आगन्तुं, प्रव्रजन् न शोचति ।
रमते आर्यवचने, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२०॥

टीका—'जो न '-इत्यादि ।

यः प्रव्रजितः आगन्तुं न सजति=प्रव्रज्यापर्यायाद् गार्हस्थ्यपर्यायमागन्तुं नेच्छति । तथा प्रव्रजन्=प्रव्रज्यां गृह्णन् न शोचति=मां विना मम पित्रादयः कथं स्थास्यन्ति, एभ्यो विनाऽहं कथं स्थास्यामीति वा खेदं न करोति, किन्तु इदमेव

ब्राह्मण कहा है उसको हम ब्राह्मण कहते हैं, तथा (जो लोए बंभणो वुत्तो-यः लोके ब्राह्मण उक्तः) लोकमें जो ब्राह्मणरूपसे प्रसिद्ध हुआ है तथा (अग्गी वा जहा महिओ-अग्निर्वा यथा महितः) अग्निके समान जो पूज्य माना गया है उसको हम ब्राह्मण कहते हैं ॥ १९ ॥

किस प्रकारके व्यक्तिको कुशल पुरुषोंने ब्राह्मण कहा है-इस बातको सूत्रकार कहते हैं-'जो न' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जो आगंतु न सज्जइ-यः आगन्तुं न सजति) जो प्रव्रज्या पर्यायसे पुनः गार्हस्थ्यपर्यायमें आनेकी इच्छा नहीं करता है तथा (पव्वयंतो न सोयइ-प्रव्रजन् न शोचति) दीक्षा लेता हुआ जो ऐसा विचार नहीं करता है कि 'मेरे पिता आदि स्वजन मेरे विना कैसे रहेंगे तथा इनके विना मैं कैसे रहूंगा' इस प्रकारका जो खेद नहीं करता है

બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ તથા जे लोए बंभणो वुत्तो-यः लोके ब्राह्मणः उक्तः લોકમાં બ્રાહ્મણરૂપથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તથા अग्गीवा जहा महिओ-अग्निर्वा यथा महितः અગ્નિના સમાન જે પૂજ્ય માનવામાં આવેલ છે એને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥૧૯॥

કયા પ્રકારની વ્યકિતને કુશળ પુરુષોએ બ્રાહ્મણ કહેલ છે આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે—" जो न "

અન્વયાર્થ—जो आगंतुं न सज्जइ-यः आगंतुं न सजति જે પ્રવ્રજ્યા પર્યાયથી ફરી ગ્રહસ્થપર્યાયમાં આવવાની ઇચ્છા કરતા નથી. તથા पव्वयंतो न सोयइ-प्रव्रजन् न शोचति દીક્ષા લેતી વખતે એ એવો વિચાર કરતા નથી કે, મારા પિતા આદિ સ્વજન મારા વગર કઈ રીતે રહેશે? તથા એમના વિના હું કેમ રહી શકીશ? આ પ્રકારનો જે ખેદ કરતા નથી. કિંતુ "આજ મનુષ્ય

मनुजजन्मफलमिति मन्यमानः शीघ्रमेवाभिनिष्क्रामति । अत एव य आर्यवचने=तीर्थंकर वचने रमते=अनुरागं करोति । तं जनं ब्राह्मणं ब्रूमः ॥ २० ॥

मूलम्—जायरूवं जहामट्ठं, निद्धंतमलपावगं ।
रागद्दोसभयाईयं, तं वयं बूम माहणं ॥ २१ ॥

छाया—जातरूपं यथाऽऽमृष्टं, पावकनिध्मातमलम् ।
रागद्वेषभयातीतं, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ २१ ॥

टीका—'जायरूवं'-इत्यादि ।

यथा=येन प्रकारेण आमृष्टं=मनः शिलादिभिः शोधितम्, पुनः पावकनिध्मातमलम्=पावकेन=अग्निना निध्मातं=दूरीकृतं मलं यस्य तत्तथाभूतं जातरूपं=सुवर्णं बाह्याभ्यन्तरनिर्मलं भवति, एवमेव यो बाह्याभ्यन्तर निर्मलो भवति, एवंभूतं रागद्वेषभयातीतं=रागद्वेषभयविनिर्मुक्तं तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । 'निद्धंतमलपावगं' इत्यत्र 'पावग' शब्दस्य परनिपात आर्षत्वात् ॥ २१ ॥

किन्तु 'यही मनुष्य जन्मका फल है' ऐसा मानता हुआ प्रव्रज्या लेता है तथा (जो अज्जवयणम्मि रमए तं वयं माहणं बूम-यः आर्यवचने-रमते तं वयं ब्राह्मणम् ब्रूमः) जो आर्य वचनमें-तीर्थंकर प्रभुके वचनोंमें अनुराग करता है ऐसे व्यक्तिको ही हम लोग ब्राह्मण कहते हैं ॥२०॥

'जायरूवं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जिस तरह (आमट्ठं-आमृष्टम्) मनः शिलादिकसे शोधित किया गया पुनः (पावगं निद्धंतमलं-पावकं निध्मातमलम्) अग्नि द्वारा जिसका मल सर्वथा नष्ट किया गया है ऐसा (जायरूवं-जातरूपम्) सुवर्ण भीतर और बाहिरमें निर्मल होता है इसी तरह

જન્મનું ફળ છે" એવું માનતા રહીને જે પ્રવ્રજ્યા લે છે. तथा जो अज्ज वयणम्मि रमए तं वयं माहणं बूम-यः आर्यवचने रमते तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः જે આર્યવચનમાં તીર્થંકર પ્રભુના વચનોમાં અનુરાગ કરે છે. એવી વ્યક્તિને જ અમે લોકો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥ ૨૦ ॥

"जायरूवं"-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જે રીતે आमट्ठं-आमृष्टम् મન:શિલા આદિકથી શોધવામાં આવેલ અને ફરી पावगं निद्धंतमलम्-पावकं निध्मातमलम् અગ્નિ દ્વારા જેની મલીનતા સર્વથા નષ્ટ કરવામાં આવેલ છે એવું जायरू-जातरूपम् સુવર્ણ અંદર અને બહારથી નિર્મળ હોય છે, આજ પ્રમાણે જે અંદર અને બહારથી

मूलम्--तवस्सियं किसं दंतं, अवचियमंससोणियं ।
सुव्वयं पत्तनिव्वाणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २२ ॥

छाया—तपस्विनं कृशं दान्तम्, अपचितमांसशोणितम् ।
सुव्रतं प्राप्तनिर्वाणं, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ २२ ॥

टीका—'तवस्सियं'-इत्यादि ।

तपस्विनं कृशं=कृशगात्रं दान्तम्=वशीकृतेन्द्रियग्रामम्, अपचितमांसशोणितम्=शुष्कमांसशोणितं सुव्रतं प्राप्तनिर्वाणं=प्राप्तो निर्वाणः=मोक्षो येन स तथा तम्, सकलकर्मणः क्षयान्मोक्षपदगामिनं तादृशं तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः ॥ २२ ॥

जो बाह्य एवं अभ्यन्तरमें निर्मल होता है इस प्रकार (रागदोसभयाईयं तं वयं माहणं बूम-रागद्वेषभयातीतं तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) राग द्वेष भयसे विनिर्मुक्त उसको हम ब्राह्मण कहते हैं ॥ २१ ॥

'तवस्सियं' इत्यादि—

अन्वयार्थ—जो (तवस्सियं-तपस्विनम्) तपस्वी होता है (किसं-कृशम्) तपस्यासे जिसका शरीर कृश हो गया हो (दंतं-दान्तम्) इन्द्रियोंको तथा मनको जो अपने आधीन रखता है (अवसियमंस सोणियं-अपचितमांसशोणितम्) जिसका मांस एवं रक्त शुष्क हो जाता है (सुव्वयं-सुव्रतम्) व्रतोंकी जो निर्दोषरूपसे आराधन करता है एवं (पत्तनिव्वाणं-प्राप्तनिर्वाणम्) जो निर्वाण प्राप्त होता है (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम ब्राह्मण कहते हैं। गाथामें रहे हुए प्राप्त निर्वाण शब्दका यह भाव है कि सकल कर्मोंके क्षयसे

નિર્મળ હોય છે એટલે કે, रागद्दोसभयाईयं तं वयं माहणं बूम-रागद्वेषभयातीतं वयं ब्राह्मणं ब्रूम રાગ દ્વેષ અને ભયથી વિનિર્મુકત એને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ.॥૨૧॥

"तवस्सियं"-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तवस्सियं-तपस्विनम् જે તપસ્વી હોય છે, તપસ્યાથી જેમનું શરીર किसम्-कृशम् કૃશ થઈ ગયેલ છે, दंतं-दान्तम् ઈન્દ્રિયોને તથા મનને પોતાને આધીન રાખે છે, अवसीयमंससोणियं-अपचितमांसशोणितम् જેના શરીરનું લોહી અને માંસ શુષ્ક થઈ જાય છે. सुव्वयं-सुव्रतम् વ્રતોનું જે નિર્દોષરૂપથી આરાધના કરે છે અને पत्तनिव्वाणं-प्राप्तनिर्वाणम् જે નિર્વાણ પ્રાપ્ત હોય છે. तं वयं माहणं बूमो-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः એને અમો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ગાથામાં રહેલા પ્રાપ્ત નિર્વાણ શબ્દનો એ ભાવ છે કે, સકળકર્મોના ક્ષયથી જેને

मूलम्—तसे पाणे वियाणित्ता, संगहेण य थावरे ।
जो न हिंसइ तिविहेणं, तं वयं बूम माहणं ॥२३॥

छाया—त्रसान् प्राणान् विज्ञाय, सङ्ग्रहेण च स्थावरान् ।
यो न हनस्ति त्रिविधेन, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२३॥

टीका—'तसे'-इत्यादि ।

यो जनः त्रसान् प्राणान्=त्रसजीवान् स्थावरान्=स्थावरजीवान् पृथिव्यादींश्च संग्रहेण=संक्षेपेण उपलक्षणत्वाद् विस्तरेण च विज्ञाय त्रिविधेन=कायवाङ्मनोरूपेण योगेन न हिनस्ति=न हन्ति । उपलक्षणत्वात् न घातयति, नापि च घ्नन्तमनुमोदयति । तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । उक्तं च—

"यदा न कुरुते पापं, सर्वभूतेषु दारुणम् ।
कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥" इति ॥२३॥

जिसको भविष्यमें निर्वाणपदकी प्राप्ति होना है । "प्राप्तनिर्वाणं" यह कथन द्रव्य निक्षेपकी अपेक्षासे गाथामें कहा गया जानना चाहिये ॥२२॥

'तसे' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जो-यः) जो (तसपाणे-त्रसान् प्राणान्) त्रस जीवोंको (थावरे-स्थावरान्) तथा स्थावरएकेन्द्रिय पृथ्व्यादिक जीवोंको (संगहेण-संग्रहेण) संक्षेपसे तथा उपलक्षण द्वारा विस्तारसे (वियाणित्ता-विज्ञाय) जानकर (तिविहेणं न हिंसइ-त्रिविधेन न हिनस्ति) मन, वचन एवं कायरूप त्रिविध योगसे नहीं मारता है, नहीं मरवाता है और मारने-वालेकी अनुमोदना नहीं करता है (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणम् ब्रूमः) उनको हम ब्राह्मण कहते हैं । कहा भी है—

ભવિષ્યમાં નિર્વાણુ પદની પ્રાપ્તિ થનાર છે. "प्राप्तनिर्वाणं" આ કથન દ્રવ્ય નિક્ષેપની અપેક્ષાથી ગાથામાં કહેવાએલ જાણવું જોઈએ. ॥ ૨૨ ॥

"तसे"-ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जो-यः જે तसे पाणे-त्रसान् प्राणान् ત્રણ જીવોને તથા थावरे-स्थावरान् સ્થાવર એકેદ્રિય આદિક જીવોને संगहेण-संग्रहेण સંક્ષેપથી તથા ઉપલક્ષણુ દ્વારા વિસ્તારથી वियाणित्ता-विज्ञाय જાણીને तिविहेणं न हिंसइ-त्रिविधेन न हिनस्ति મન વચન અને કાયારૂપ ત્રિવિધ યોગથી મારતા નથી. મરાવતા નથી, અને મારનારની અનુમોદના કરતા નથી, એને અમો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ, કહ્યું પણ છે—

मूलम्—कोहा वा जइ वा हासा, लोहा वा जइ वा भया ।
मुसं न वयइ जो उ, तं वयं बूम माहणं ॥२४॥

छाया—क्रोधाद् वा यदिवा हासात्, लोभाद् वा यदि वा भयात् ।
मृषा न वदति यस्तु, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२४॥

टीका—'कोहा वा' इत्यादि—

यस्तु क्रोधात्=क्रोधवशात्, उपलक्षणत्वान्मानवशाद् वा, यदि वा हासात्=हास्यवशात्, वा=पुनः लोभाद्=लोभवशात्, उपलक्षणत्वात् मायावशादपि, यदि वा भयात्=भयवशाच्चापि मृषा=असत्यं न वदति। तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः।

उक्तंच—

"यदा सर्वानृतं त्यक्तं, मिथ्याभाषा विवर्जिता।
अनवद्यं च भाषेत, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥" इति।

"यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु दारुणम्।
कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥" ॥ २३ ॥

'कोहा' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जो उ-यस्तु) जो (कोहा-क्रोधात्) क्रोधसे मानसे (जइ वा-यदि वा) अथवा हास्यसे (लोहा-लोभात्) लोभसे मायासे (जइवा-यदि वा) अथवा (भया-भयात्) भयसे भी (मुसं न वयउ-मृषा न वदति) असत्य नहीं बोलता है। (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम ब्राह्मण कहते हैं॥ कहा भी है—

"यदा सर्वानृतं त्यक्तं, मिथ्याभाषा विवर्जिता।
अनवद्यं च भाषेत, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

जब सब प्रकारके असत्यका त्याग हो, मिथ्या भाषा वर्जित हो

"यदा न कुरुते पापं, सर्वभूतेषु दारुणम्।
कर्मणा मनसा वाचा, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥" ॥ २३ ॥

"कोहा"-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जो उ-यस्तु જે कोहा-क्रोधात् ક્રોધથી, માનથી, અથવા હાસ્યથી. લોભથી, માયાથી, અથવા ભયથી પણ અસત્ય બોલતા નથી એમને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. કહ્યું પણ છે—

"यदा सर्वान्नृतं त्यक्तं, मिथ्या भाषा विवर्जिता।
अनवद्यं च भाषेत, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

જ્યારે સર્વ પ્રકારના અસત્યનો ત્યાગ હોય, મિથ્યાભાષા વર્જીત હોય,

किं च-पुराणादावपि-"अश्वमेधसहस्रं च, सत्यं च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि, सत्यमेव विशिष्यते ॥" इति ॥२४॥

मूलम्-चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जइ वा बहुं।
न गिण्हइ अदत्तं जो, तं वयं बूम माहणं ॥ २५ ॥

छाया—चित्तवदचित्तं वा, अल्पं वा यदि वा बहु।
न गृह्णाति अदत्तं यः, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२५॥

टीका—'चित्तमंत' इत्यादि—

'यो जनः चित्तवत्=द्विपदादिकम्, अचित्तं सुवर्णादिकं वा द्रव्य संख्यापरिमाणाभ्याम्-अल्पं वा=स्तोकं वा, यदि=पुनः बहु=अधिकं वा अदत्तं यद्वा-अल्पं वा=

और जो निरवद्य बोले तब ब्रह्मकी प्राप्ति होती है। और पुराण आदिमें भी यही कहा है—

अश्वमेधसहस्रं च, सत्यं च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि, सत्यमेव विशिष्यते ॥"

तराजूके एक पलड़े पर हजारों अश्वमेध यज्ञोंको धरा जावे और दूसरे पलड़े पर केवल एक सत्यको रखा जावे, इस तरह इन दोनोंको तोला जावे तो अश्वमेध सहस्रोंकी अपेक्षा सत्यका पलड़ा ही वजनदार रहेगा ॥२४॥

'चित्तमंत' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जो-यः) जो मनुष्य (चित्तमंतं-चित्तवत्) द्विपदादि सचित्त पदार्थोंको तथा (अचित्तं-अचित्तम्) वस्त्रादिक अचित्त पदार्थों को (अप्पं वा बहु वा-अल्पं वा बाहुम् वा) संख्या तथा

અને નિરવદ્ય બોલે ત્યારે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને પુરાણ આદિમાં પણ એવું જ કહેલ છે—

"अश्वमेध सहस्रं च, सत्यं च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि, सत्यमेव विशिष्यते ॥"

ત્રાજવાના એક પલ્લામાં હજારો અશ્વમેધ યજ્ઞોને રાખવામાં આવે અને બીજા પલ્લામાં કેવળ એક સત્યને રાખવામાં આવે આ રીતે આ બન્નેને તોળવામાં આવે તો હજારો અશ્વમેધની અપેક્ષાએ સત્યનું પલ્લું જ વજનદાર રહેશે ॥૨૪॥

"चित्तमंत"-ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जो-यः જે મનુષ્ય चित्तमंतं-चित्तवत् દ્વિપદાદિ સચિત્ત પદાર્થોને તથા- अचित्तं-अचित्तम् વસ્ત્રાદિક અચિત્ત પદાર્થોને अप्पं वा बहुं वा-अल्पं बहुं वा સંખ્યા તથા પરિમાણની અપેક્ષાએ અલ્પ અથવા અધિક अदत्तं-

मूल्यतो न्यूनं दन्तादिपरिशोधनार्थं तृणादिकं, बहु=अधिकमूल्यं वस्त्रादिकम् अदत्तं न गृह्णाति, तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः। उक्तंच—

परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा, आकुले ह्यथवा रहे।
धर्मकामो न गृह्णाति, ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ इति ॥

आकुले=जनसंकुले, रहे=रहसि, अन्यत् सुगमम् ॥२५॥

परिमाणकी अपेक्षा अल्प वा अधिक (अदत्तं-अदत्तं) विना दिये हुए (न गिण्हइ-न गृह्णाति) नहीं लेता है (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम लोग ब्राह्मण कहते हैं। गाथामें जो अल्प और बहु शब्द है वह संख्या एवं परिमाणकी अपेक्षा भी सचित्त और अचित्त पदार्थोंमें अल्पता एवं अधिकता बतलाता है तथा मूल्य की अपेक्षा भी अल्पता एवं अधिकता बतलाता है। मूल्यकी अपेक्षा अल्पता दन्त आदिके परिशोधनके निमित्त ग्रहण किये तृणादिकोंमें जाननी चाहिये एवं अधिकमूल्यता वस्त्रादिकोंमें जाननी चाहिये। इन पदार्थोंको विना दिये हुए नहीं लेना चाहिये यह बात अन्यत्र भी पुष्ट की गई है, यथा-

"परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा, आकुले ह्यथवा रहे।
धर्मकामो न गृह्णाति ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

परद्रव्यको देखकर लोगोंके सामने अथवा एकान्तमें धर्म कामना वाला नहीं ग्रहण करता है तब ब्रह्मकी प्राप्ति होती है ॥ २५ ॥

अदत्तं વગર આપે न गिण्हइ-न गृह्णाति લેતા નથી. तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः તેને અમે લોકો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ગાથામાં જે અલ્પ અને બહુ શબ્દ છે તે સંખ્યા અને પરિમાણની અપેક્ષાએ પણ સચિત્ત અને અચિત્ત પદાર્થોમાં અલ્પતા અને અધિકતા બતાવે છે. તથા મુલ્યની અપેક્ષા એ પણ અલ્પતા અને અધિકતા બતાવે છે. મૂલ્યની અપેક્ષાએ અલ્પતા દાંત આદિને સ્વચ્છ કરવા નિમિત્ત આપવામાં આવેલ તૃણાદિકોમાં જાણવી જોઈએ. તેમજ અધિકમૂલ્યતા વસ્ત્રા આદિકમાં જાણવી જોઈએ. આ પદાર્થોને આપ્યા વગર ન લેવા જોઈએ આ વાત અન્યત્ર પણ પુષ્ટ કરવામાં આવેલ છે યથા-

"परद्रव्यं यदा दृष्ट्वा, आकुले ह्यथवा रहे।
धर्मकामो न गृह्णाति, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

પારકા દ્રવ્યને જોઈને લોકોની નજર સામે અથવા એકાન્તમાં ધર્મકામના-વાળા ગ્રહણ કરતા નથી. ત્યારે જ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૫ ॥

मूलम्--दिव्वमाणुसतेरिच्छं, जो न सेवइ मेहुणं ।
मणसा कायवक्केणं, तं वयं बूम माहणं ॥ २६ ॥

छाया—दिव्यमानुषतैरश्चं, यो न सेवते मैथुनम् ।
मनसा कायवाक्येन, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२६॥

टीका—'दिव्वमाणुस' इत्यादि—

यो जनः मनसा कायवाक्येन=कायेन वाक्येन=वचनेन च दिव्यमानुषतैरश्चं-दिव्यविषयत्वाद् दिव्यं, मानुषविषयत्वाद् मानुषं, तिर्यग्विषयत्वात्तैरश्चम्, एतेषां समाहारः, एतत्त्रिविधमपि मैथुनं न सेवते । तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः ॥

उक्तंच—"देवमानुषतिर्यक्षु मैथुनं वर्जयेद्यदा ।
कामरागविरक्तश्च, ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥" इति ॥२६॥

'दिव्वमाणुस' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जो-यः) जो मनुष्य (मणसा कायवक्केणं-मनसा कायवाक्येन) मन, वचन एवं कायासे (दिव्वमाणुसतेरिच्छं-दिव्य मानुषतैरश्चम्) देव, मनुष्य, तिर्यञ्च सम्बन्धी इस तरह त्रिविध (मेहुणं-मैथुनम्) मैथुन को नहीं सेवता है (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उस मनुष्य को हम ब्राह्मण कहते हैं । यही बात अन्यत्र भी इसी तरहसे कही है ।

"देवमानुषतिर्यक्षु, मैथुनं वर्जयेत् यदा ।
कामरागविरक्तश्च, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

जो मनुष्य देव सम्बन्धी, मनुष्य सम्बन्धी एवं तिर्यञ्च सम्बन्धी मैथुनका त्याग करता है और कामरागसे रहित है वही ब्राह्मण है ॥२६॥

"दिव्व माणुस"-ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—जो-यः જે મનુષ્ય मणसा कायवक्केणं-मनसा कायवाक्येन મન, વચન અને કાયાથી दिव्व माणुस्स तेरिच्छं-दिव्यमानुषतैरश्चम् દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ સંબંધી આ પ્રકારે ત્રણ मेहुणं-मैथुनम् મૈથુનને સેવતા નથી. तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः તે મનુષ્યને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. આ વાત અન્ય સ્થળે પણ આજ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે—

"देव मानुष तीर्यक्षु, मैथुनं वर्जयेत् यदा ।
कामरागविरक्तश्च, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

જે મનુષ્ય દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુનનો ત્યાગ કરે છે. અને કામરાગથી રહિત છે તેજ બ્રાહ્મણ છે. ॥ ૨૬ ॥

मूलम्--जहा पउमं जले जायं, नोव लिप्पइ वारिणा ।
एवं अलित्ते कामेहिं, तं वयं बूम माहणं ॥२७॥

छाया—यथा पद्मं जले जातं, नोपलिप्यते वारिणा ।
एवमलिप्तः कामैः, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ २७ ॥

टीका—'जहा' इत्यादि—

यथा=येन प्रकारेण पद्मं=कमलं जले=जलमध्ये जातम्=उत्पन्नमपि तदुपरि व्यवस्थानतो वारिणा=जलेन नोपलिप्यते=उपलिप्तं न भवति । एवम्=अनेन प्रकारेण कामैः=शब्दादिभिः अलिप्तः=आबाल्यात्तैरेव वृद्धिं नीयमानतया तन्मध्योत्पन्नोऽपि तैर्लिप्तो न भवति । तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । उक्तंच—

"यदा सर्वं परित्यज्य, निस्सङ्गो निष्परिग्रहः ।
निश्चिन्तश्च चरेद्धर्मं, ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥" इति ॥२७॥

'जहा पउमं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जहा जले जायं पउमं वारिणा नावलिप्पइ एवं कामेहिं अलित्ते तं वयं माहणं बूम–यथा जले जातमपि पद्मं वारिणा न उपलिप्यते एवं कामैः अलिप्तः तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) जिस प्रकार कमल पानीके भीतर उत्पन्न होने पर भी उस जलसे लिप्त नहीं होता है उसी प्रकार जो व्यक्ति शब्दादिक विषयोंसे उनके बीचमें रहने पर भी तथा उनसे वृद्धिको प्राप्त होने पर भी लिप्त नहीं होता है उसको हम लोग ब्राह्मण कहते हैं । कहा भी है—

"यदा सर्व परित्यज्य, निस्संगो निष्परिग्रहः ।
निश्चिन्तश्च चरेत्, धर्मं ब्रह्मसंपद्यते तदा ॥"

"जहा पउमं"–ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जहा जले जायं पउमं वारिणा नावलिप्पइ एवं कामेहिं अलित्ते तं वयं माहणं बूम–यथा जलजातमपि प वारिणा न उपलिप्यते एवं कामैः अलिप्तः तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः જે પ્રમાણે કમળ પાણીની અંદર ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ એ પાણીથી લિપ્ત થતું નથી. એજ રીતે જે વ્યક્તિ શબ્દાદિક વિષયોથી એમની વચમાં રહેવા છતાં પણ તથા એમાંજ વૃદ્ધિ પામવા છતાં પણ તેનાથી લેપાતા નથી તેને અમે બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. કહ્યું પણ છે—

"यदा सर्वं परित्यज्य, निस्संगो निष्परिग्रहः ।
निश्चिन्तश्च चरेत्, धर्मं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥"

इत्थं मूलगुणै र्ब्राह्मणमभिधायोत्तरगुणैस्तमाह—

मूलम्--अलोलुयं मुहाजीविं, अणगारं अकिंचणं ।
असंसत्तं गिहत्थेसु, तं वयं बूम माहणं ॥ २८ ॥

छाया—अलोलुपं मुधाजीविनम्, अनगारमकिञ्चनम् ।
असंसक्तं गृहस्थेषु, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ २८ ॥

टीका —'अलोलुयं' इत्यादि ।

अलोलुपम्=आहारादिषु लोभरहितम्, मुधाजीविनम्=अज्ञातोञ्छवृत्तिम्, न तु भेषजमन्त्राद्युपदेशकृताजीविकम्, अनगारम्=अगाररहितम्, अकिंचनम्=द्रव्यवर्जितम्, गृहस्थेषु पूर्वपरिचितपश्चात्परिचितेषु असंसक्तं=वर्जितसम्बन्धं तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः । अनेन पिण्डविशुद्धिरूपोत्तरगुणयुक्तत्वमुक्तम् ॥ २८ ॥

जब सबका त्याग कर निस्संग निष्परिग्रह और निश्चित होकर धर्मका आचरण करता है तब ब्रह्मकी प्राप्ति होती है ॥२७॥

इस प्रकार मूलगुणों द्वारा ब्राह्मणत्वका कथन कर अब उत्तरगुणों द्वारा ब्राह्मणत्वका कथन करते हैं—

'अलोलुयं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो (अलोलुयं-अलोलुपम्) आहार आदिमें लोलुपतासे रहित होता है (मुहा जीविं-मुधा जीवितम्) अज्ञात कुलसे जो थोडी २ भिक्षा लेता है । भेषज, मन्त्रादिकके उपदेशासे जो आजीविका नहीं करता है (अणगारं-अनगारम्) जो घर रहित होता है (अकिंचणं-अकिंचनम्) जो अकिंचन होता है-अपने पास द्रव्य नहीं रखता है तथा (गिहत्थेहिं असंसत्तं-गृहस्थैः असंसक्तम्) पूर्वपरिचित एवं पश्चात् परि·

જ્યારે સઘળાનો પરિત્યાગ કરી નિસ્સંગ નિષ્પરિગ્રહ અને નિશ્ચિત થઈને ધર્મનું આચરણ કરે છે ત્યારે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૭ ॥

આ પ્રમાણે મૂળ ગુણો દ્વારા બ્રાહ્મણતત્વનું કથન કરીને હવે ઉત્તર ગુણો દ્વારા બ્રાહ્મણતત્વનું કથન કરે છે—"आलोलुयं"-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે आलोलुयं-आलोलुपं આહાર આદિમાં લોલુપતાથી રહિત હોય છે, मुहाजीविं-मुधाजीवितम् અજ્ઞાત કુળોમાંથી જે થોડી થોડી ભિક્ષા લે છે, ભેષજ મંત્રાદિકના ઉપદેશથી જે આજીવિકા કરતા નથી, अणगारं-अनगारम् ઘર રહિત હોય છે, જે अकिंचणं-अकिंचनम् અકિંચન હોય છે, પોતાની પાસે દ્રવ્ય રાખતા નથી તથા गिहत्थेहिं असंसत्तं-गृहस्थैः असंसक्तम् પૂર્વપરિચિત

मूलम्--जहित्ता पुव्वसंजोगं, णाइसंगे य बंधवे ।
जो न सज्जइ एएसु, तं वयं बूम माहणं ॥ २९ ॥

छाया---त्यक्त्वा पूर्वसंयोगं, ज्ञातिसङ्गाँश्च बान्धवान् ।
यो न सजति एतेषु, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥२९॥

टीका--'जहित्ता' इत्यादि--

पूर्वसंयोगं=मात्रादिसंबन्धं, ज्ञातिसङ्गान्=स्वस्रादिसम्बन्धान्; च=पुनः बान्धवान्=भ्रात्रादींश्च त्यक्त्वा यः पुनरेतेषु सम्बन्धेषु न सजति=अभिष्वङ्गं न करोति, तं जनं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः ॥ २९ ॥

किं च--वेदाध्यनं यजनं च त्रायकम्, तद्योगादेव ब्राह्मणो भवति, न तु त्वदु-

---

चित गृहस्थोंमें जो आसक्ति नहीं रखता है (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम ब्राह्मण कहते हैं। इस गाथाद्वारा पिण्ड विशुद्धिरूप उत्तरगुणसे युक्तता प्रदर्शित की गई है ॥२८॥

'जहित्ता' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(पुव्वसंजोगं णाइसंगे बंधवे जहित्ता-पूर्वसंयोगं ज्ञातिसंगान् बान्धवान् त्यक्त्वा) माता आदि रूप पूर्वसंबंधको सास आदि संबंधरूप ज्ञातिसंगको तथा भ्राता आदिकोंको छोडकरके पुनः (एएसु-एतेषु) इनमें (जो-यः) जो (न सज्जइ-न सजति) अभिष्वंगरूप परिणाम नहीं करता है अर्थात् आसक्ति नहीं करता है (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) उसको हम ब्राह्मण कहते हैं ॥२९॥

वेदाध्ययन और यजन जीवको त्राण करने वाले होते हैं इसलिये

અને પશ્ચાત્ પરિચિત ગૃહસ્થોમાં જે આસક્તિ રાખતા નથી. तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः એમને અમો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. આ ગાથા દ્વારા પિંડ વિશુદ્ધિરૂપ ઉત્તર ગુણથી યુકતતા પ્રદર્શિત કરેલ છે. ॥ ૨૮ ॥

"जहित्ता"-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पुव्वसंजोगं णाइसंगे बंधवे जहित्ता-पूर्वसंयोगं ज्ञातिसंगान् बान्धवान् त्यक्त्वा માતા આદિરૂપ પૂર્વ સંબંધને સાસુ આદિ સંબંધરૂપ જ્ઞાતિસંગને તથા ભાઈઓ વગેરેને છોડીને પછીથી एएसु-एतेषु જે એમાં जो-यः કોઇ પણ પ્રકારનો न सज्जइ-न सजति સંબંધ રાખતા નથી, અર્થાત્ આસકિત કરતા નથી એને જ અમો બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥ ૨૯ ॥

વેદ અધ્યયન અને યજન જીવોને ત્રાણ કરવાવાળા હોય છે, આ કારણે

क्तरीत्या, इति चेत् शङ्केत, अत आह—

मूलम्--पसुबधा सव्ववेया ये, जट्ठं च पावकम्मुणा ।
न तं तायंति दुस्सीलं, कम्माणि बलवंति हि ॥३०॥

छाया--पशुवधाः सर्ववेदाश्च, इष्टं च पापकर्मणा ।
न त्रायन्ते दुःशीलं, कर्माणि बलवन्ति हि ॥३०॥

टीका--'पसुबधा' इत्यादि--

हे विजयघोष ! सर्ववेदाश्च-सर्वे च ते वेदाश्च, सर्ववेदाः, ऋग्वेदादयः पशुवन्धाः-पशूनां बन्धो=विनाशाय नियमनं ये हेतुभूतैस्ते तथा सन्ति। अयं भावः--'श्वेतं छागमालभेत वायव्यां दिशि भूतिकामः' इत्यादि वाक्योपलक्षिता वेदाः पशुबन्धहेतुभूताः सन्तीति। इष्टं=यजनं च यत् पापकर्मणा=पापहेतुभूतपशुबन्धाद्यनुष्ठानेन भवति। तस्मात् सर्वे वेदा यजनं च दुःशीलं वेदयज्ञानुमोदितहिंसादौ प्रवृत्त्या दुराचरणयुक्तं तं=वेदाध्येतारं यष्टारं च न त्रायन्ते=जन्मपरम्परारूपचतु-

उनके योगसे ब्राह्मण होता है किन्तु आपकी कही हुई रीतिसे नहीं, ऐसी शंका होने पर कहते हैं—'पसुबधा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे विजयघोष (सव्ववेया-सर्ववेदाः) समस्त ऋग्वेदादिक वेद (पसुबधा-पशुवधाः) पशुबध पशुविनाशका उपदेश देनेवाले हैं-क्यों कि "श्वेतं छागमालभेत वायव्यां दिशि भूतिकामः" उनमें ऐसे २ मंत्र पाये जाते हैं। (जट्ठ च पावकम्मुणा-इष्टं च पापकर्मणा) यजन जो होता है वह पापके हेतुभूत पशुवधादिक रूप अनुष्ठानसे होता है। इस लिये समस्त वेद (दुस्सीलं-दुःशीलम्) वेदविहित यज्ञ द्वारा अनुमोदित हिंसा आदिमें प्रवृत्ति करनेसे दुराचरणयुक्त उस वेदाध्ययन और यजन करनेवाले व्यक्तिकी (न तायंति-न त्रायन्ते) जन्म परम्परा रूप इस

તેના યોગથી બ્રાહ્મણ બને છે. પરંતુ આપની કહેલી રીતથી નહીં. આવી શંકા થવાથી કહે છે—" पसुबंधा "-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ ! सव्ववेया-सर्ववेदा ઋગ્વેદ આદિ સઘળા વેદ पसुबंधा-पशुबंधा પશુ બંધ-પશુ વિનાશનો ઉપદેશ આપવાવાળા છે. કેમકે, " श्वेतं छागमालभेत वायव्यां दिशि भूतिकामः " એનામાં એવા એવા મંત્ર જોવામાં આવે છે. जट्ठं च पावकम्मुणा-इष्टं च पापकर्मणा જે યજ્ઞ વગેરે થાય છે તે પાપના હેતુભૂત પશુબંધ આદિરૂપ અનુષ્ઠાનથી થાય છે. આ કારણે સઘળા વેદ दुस्सीलं-दुःशीलम् વેદવિહિત યજ્ઞ દ્વારા અનુમોદિત હિંસા આદિની પ્રવૃત્તિ કરવાથી દુરાચરણયુક્ત એ વેદ અધ્યયન અને યજ્ઞ કરવાવાળી વ્યક્તિની तायन्ति-न त्रायन्ति જન્મપરંપરારૂપ આ ચતુર્ગતિક સંસારથી રક્ષા કરી શકતા નથી,

गतिकसंसारात् न रक्षन्ति। हि यतः कर्माणि=पशुवधादिहेतुभूतवेदाध्ययनयज्ञोपार्जितानि ज्ञानावरणादीनि कर्माणि बलवन्ति=दुर्गतिनयनं प्रति समर्थानि भवन्ति। पशुवधादिप्रवर्त्तकतया वेदाध्ययनयज्ञयोः कर्मबलवर्द्धकत्वमिति भावः। अनेन दुर्गतिहेतुत्वादनयोः स्वर्गहेतुत्वमपि निरस्तम्।

उक्तंच—"यूपं कृत्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमम्।
यद्येवं प्राप्यते स्वर्गो, नरके केन गम्यते॥" इति।

अतो नानयोर्योगाद् ब्राह्मणो भवति, किन्तु पूर्वोक्तगुणयुक्त एव ब्राह्मणो भवतीति भावः॥३०॥

चतुर्गतिक संसारसे रक्षा नहीं कर सकते हैं। (हि कम्माणि बलवंति-हि कर्माणि बलवंति) क्योंकि पशुवध आदिके हेतुभूत वेदके अध्ययनसे एवं तद्विहित यज्ञके करनेसे उपार्जित ज्ञानावरणादिक कर्म इस जीवको दुर्गतिमें ले जानेमें समर्थ होते हैं। तात्पर्य इसका यह है कि पशुवधादिकमें प्रवृत्ति करानेवाले होनेकी वजहसे वेदाध्ययन एवं यज्ञमें कर्मबल वर्धकता ही आती है। कर्मबल वर्द्धकताके सद्भावमें जीवोंको दुर्गति कि ही प्राप्ति होती है स्वर्गादिक सुगति नहीं। अतः ये दोनों बातें स्वर्गप्राप्तिमें हेतुभूत नहीं हो सकती हैं। यही बात इस श्लोकसे प्रमाणित होती है—

"यूपं कृत्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमम्।
यद्येवं प्राप्यते स्वर्गो, नरके केन गम्यते॥"

इस लिये वेदाध्ययनसे तथा यज्ञानुष्ठानसे मनुष्य ब्राह्मण बनता है, ऐसा मानना उचित नहीं है। इस लिये ऐसाही मानना चाहिये कि जिन गुणों

हि कम्माणि बलवंति-हि कर्माणि बलवंति કેમકે પશુબંધ આદિના હેતુભૂત વેદના અધ્યયનથી અને તદ્‌વિહિત યજ્ઞના કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનું ઉપાર્જન થાય છે તે આ જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જવામાં સમર્થ બને છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે, પશુવધાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર હોવાના કારણે વેદ અધ્યયન અને યજ્ઞમાં કર્મબલ વર્ધકતા જ આવે છે. કર્મબલ વર્ધકતાના સદ્‌ભાવમાં જીવોને દુર્ગતિ જ પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વર્ગાદિક સુગતિ થતી નથી. આથી એ બન્ને વાતો સ્વર્ગ પ્રાપ્તિમાં હેતુભૂત થઈ શકતી નથી. આજ વાત આ શ્લોકથી પ્રમાણિત થાય છે.

"यूपं कृत्वा पशून् हत्वा, कृत्वा रुधिरकर्दमम्।
यद्येवं प्राप्यते स्वर्गं, नरके केन गम्यते॥"

આ માટે વેદાધ્યયનથી તથા યજ્ઞ અનુષ્ઠાનથી બ્રાહ્મણ બને છે એવું માનવું ઉચિત નથી. આ માટે એવું જ માનવું જોઈએ કે, જે ગુણોને હમણાં

किंच—

मूलम्--न वि मुंडिएण समणो, न ओंकारेण बंभणो।
न मुणी रण्णवासेणं, कुसचीरेण तावसो ॥३१॥

छाया—नापि मुण्डितेन श्रमणो, न ओंकारेण ब्राह्मणः।
न मुनिररण्यवासेन, कुशचीरेण तापसः ॥३१॥

टीका—'न वि' इत्यादि—

मुण्डितेन=शिरोमुण्डनेन श्रमणो=निर्ग्रन्थो न भवति। ओंकारेण=प्रणवेन, उपलक्षणत्वात् प्रणवादिमन्त्रेण च ब्राह्मणो न भवति। अरण्यवासेन मुनि र्न भवति। कुशचीरेण=कुशमयवस्त्रधारणेन, उपलक्षणत्वात्—वल्कलधारणेन च तापसो न भवति। 'अपि' शब्दः पूर्त्तौ ॥३१॥

तर्हि कथमेते भवन्ति? इत्याह—

मूलम्--समयाए समणो होइ, बंभचेरेण बंभणो।
नाणेण य मुणी होइ, तवेणं होइ तावसो ॥३२॥

को अभी बतलाया गया है उन गुणोंसे युक्त ही मनुष्य ब्राह्मण होता है॥३०॥

औरभी—'न वि' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(मुंडिएण-मुण्डितेन) शिरको मुंडवानेसे (समणो न-श्रमणो न भवति) मनुष्य निर्ग्रन्थ श्रमण नहीं होता है तथा (ओंकारेण बंभणो न-ओंकारेण ब्राह्मणः न भवति) तथा प्रणवादि मंत्रके जाप करनेसे ब्राह्मण नहीं होता है, तथा (रण्णवासेणं मुणी न-अरण्यवासेन मुनि र्न) जंगलमें रहनेसे मुनि नहीं होता है (कुसचीरेण तावसो न-कुशचीरेण तापसो न) तथा कुशाके वस्त्र धारण कर लेनेसे अथवा वल्कल के पहिर लेनेसे तापस नहीं होता है ॥ ३१ ॥

બતાવવામાં આવેલ છે, તે ગુણોથી યુકત જ મનુષ્ય બ્રાહ્મણ બને છે. ॥૩૦॥

વળી પણ—" न वि "-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—मुंडिए-मुण्डितेन માથાનું મુંડન કરાવવાથી समणो न-श्रमणो न भवति મનુષ્ય નિર્ગ્રંથ શ્રમણ થતા નથી તથા ओंकारेण बंसणो न-ओंकारेण ब्राह्मणः न પ્રણવાદિ મંત્રના જાપ કરવાથી બ્રાહ્મણ બનતા નથી. रण्णवासेणं मुणी न-अरण्यवासेन मुनिर्न જંગલમાં રહેવાથી મુનિ થતા નથી. તથા कुसचीरेण तापसो न-कुशचीरेण तापसा न કુશના વસ્ત્ર ધારણ કરી લેવાથી અથવા વલ્કલના પહેર-ની તાપસ થવાતું નથી. ॥૩૧॥

छाया—समतया श्रमणो भवति, ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणः ।
ज्ञानेन च मुनिर्भवति, तपसा भवति तापसः ॥३२॥

टीका—'समयाए' इत्यादि ।

समतया=रागद्वेषाभावरूपतया श्रमणो भवति । ब्रह्मचर्येण=ब्रह्मणश्चर्यं ब्रह्मचर्यं तेन ब्राह्मणो भवति । अयं भावः ब्रह्म च द्विधा भवति, शब्दब्रह्म परब्रह्मच । तदुक्तम्—"द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये, शब्दब्रह्म परं च यत् ।
शब्दब्रह्मणि निष्णातः, परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १ ॥" इति ।

परं ब्रह्म च प्राणातिपातादि विरमण स्वरूपम् । इदमेवात्राभिमतम् । एतत्सेवनेनैव ब्राह्मणो भवतीति । ज्ञानेन=हिताहितविवेकवत्त्वेन च मुनि र्भवति । तपसा=

तो श्रमणादि कैसे होता है ? सो कहते हैं—'समयाए' इत्यादि

अन्वयार्थ—(समयाए-समतया) रागद्वेष अभावरूप समताके संबंधसे (समणो होइ-श्रमणः भवति) श्रमण-निर्ग्रन्थ होता है । (बंभचेरेण बंभणो-ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणः) प्राणातिपातादिविरमणरूप-ब्रह्मके संबंधसे ब्राह्मण होता है । तात्पर्य यह है कि-ब्रह्म, शब्द ब्रह्म एवं परब्रह्मकी अपेक्षासे दो प्रकारका है । शब्द ब्रह्ममें निष्णात मनुष्य परब्रह्मको प्राप्त कर लेता है । कहाभी है—

"द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये, शब्दब्रह्म परं च यत् ।
शब्द ब्रह्मणि निष्णातः, परं ब्रह्माधिगच्छति ॥"

यहां 'परब्रह्म' प्राणातिपातादि विरमण स्वरूप लिया जाता है, उसके सेवन करनेसे ही ब्राह्मण होता है । (नाणेण मुणीहोइ-ज्ञानेन मुनिर्भवति) ज्ञानसे हिताहितरूप विवेकसे-मुनि होता है (तवेणं तावसो होइ-

---

તો શ્રમણ આદિ કઈ રીતે થાય છે ? તે કહેવામાં આવે છે—
"समयाए"-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—समयाए-समतया રાગદ્વેષના અભાવરૂપ સમતાના સંબંધથી समणो होइ-श्रमणः भवति શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થાય છે, बंभचेरेण बंभणो-ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणः પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ બ્રહ્મના સંબંધથી બ્રાહ્મણ થાય છે, તાત્પર્ય એ છે કે, બ્રહ્મ શબ્દ બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મની અપેક્ષાથી બે પ્રકારનો છે. શબ્દ બ્રહ્મમાં નિષ્ણાત મનુષ્ય પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી લે છે. કહ્યું પણ છે—

"द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये, शब्दब्रह्म परं च यत् ।
शब्दब्रह्मणी निष्णातः, परं ब्रह्माधिगच्छति ॥"

અહિંયા "परब्रह्म" પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણ સ્વરૂપ લેવામાં આવેલ છે. એનું સેવન કરવાથી જ બ્રાહ્મણ થવાય છે. नाणेण मुणी होइ-ज्ञानेन मुनिर्भवति

बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्ने तापसो भवति। न त्वन्यथा श्रमणो ब्राह्मणो मुनिस्तापसो वा भवति ॥ ३२ ॥

इयं भवदुक्ता ब्राह्मणादिपदनिरुक्तिरन्वर्था। किन्तु अभिधानं डित्थादिवद-नर्थकमपि भवति। एवमेव ब्राह्मणादि पदान्यपि सन्ति? इति संशयं निराकर्तुमाह—

मूलम्—कम्मुणा बंभणो होइ, कम्मुणा होइ खत्तिओ।
वइसो कम्मुणा होइ, सुद्दो हवइ कम्मुणा ॥ ३३ ॥

छाया—कर्मणा ब्राह्मणो भवति, कर्मणा भवति क्षत्रियः।
वैश्यः कर्मणा भवति, शूद्रो भवति कर्मणा ॥ ३३ ॥

टीका—'कम्मुणा' इत्यादि—

हे विजयघोष। कर्मणा=क्रियया ब्राह्मणो भवति।

उक्तंच—"क्षमा दानं दमो ध्यानं, सत्यं शौचं धृतिर्घृणा।
ज्ञान विज्ञानमास्तिक्य, मेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥" इति।

तथा—कर्मणा=क्षतत्राण लक्षणेन क्षत्रियो भवति। कर्मणा=कृषिपाशुपल्यादिना

तपसा तापसो भवति) बाह्य एवं आभ्यंतर तपोंके आराधन करनेसे तापस होता है ॥ ३२ ॥

ब्राह्मणादि पदोंकी निरुक्ति जिसको आपने कही है, वह यद्यपि ठीक है किन्तु अभिधान डित्थादिकी तरह अनर्थक भी होता है, अतः ये ब्राह्मणादिक अभिधान भी बिलकुल अनर्थक हैं यदि इस प्रकारकी यहां शंकाकी जावे तो इसके लिये जयघोष मुनिराज उत्तर देते हैं— 'कम्मुणा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे विजयघोष! (कम्मुणा बंभणो होइ—कर्मणा ब्राह्मणो भवति) क्रिया—क्षमा, दान, दम आदि क्रियासे ब्राह्मण बनता है (कम्मुणा

જ્ઞાનથી-હિતાહિતરૂપ વિવેકથી મુનિ થાય છે. तवेणं तावसो होइ-तपसा तापसो भवति બાહ્ય અને આભ્યંતર તપોનું આરાધન કરવાથી તાપસ થાય છે. ॥૩૨॥

બ્રાહ્મણાદિ પદોની નિરૂક્તિ જેને આપે બતાવેલ છે તે જો કે, ઠીક છે. પરંતુ અભિધાનડિત્થાદિની માફક અનર્થક પણ હોય છે. આથી એ બ્રાહ્મણાદિક અભિધાન પણ બિલકુલ અનર્થક છે. જો આ પ્રકારની અહિં શંકા કરવામાં આવે તો આને માટે જયઘોષ મુનિરાજ ઉત્તર આપે છે—"कम्मुणा"-ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—હે વિજયઘોષ! कम्मुणा बंभणो होइ-कर्मणा ब्राह्मणो भवति ક્ષમા, દાન, દમ આદિ ક્રિયાથી બ્રાહ્મણ બને છે, कम्मुणा खत्तिया होइ-

वैश्यो भवति । तथा-कर्मणा=सेवारूपेण शूद्रो भवति । कर्मनानात्वमेव ब्राह्मणादि वर्णनियामकम् । अन्यथा तु ब्राह्मणादि व्यपदेशाभाव एव स्यात् ।

उक्तं चान्यत्रापि—

एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद् युधिष्ठिर ! ।
क्रियाकर्म विभागेन चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥" इति ।

ब्राह्मणोपक्रमे क्षत्रियाद्यभिधानं वर्णप्रसङ्गादिति ॥ ३३ ॥

खत्तियो होइ-कर्मणा क्षत्रियो भवति) क्षतत्राण लक्षणरूप क्रियासे क्षत्रिय बनता है (कम्मुणा वइसो होइ-कर्मणा वैश्यो भवति) कृषि, पशुपालन आदि रूप क्रियासे वैश्य बनता है (सुद्दो कम्मुणा हवइ-शूद्रः कर्मणा भवति) तथा शूद्र भी सेवारूप क्रियासे बनता है । तात्पर्य इसका यह है कि-कर्मोंकी विविधता ही ब्राह्मण आदि वर्णोंकी नियामक है । अन्यथा ब्राह्मण आदि व्यपदेश ही नहीं बन सकता ।

यही बात अन्यत्र भी कही है—

"एकवर्णमिदं सर्वं, पूर्वमासीद् युधिष्ठिर ।
क्रियाकर्मविभागेन, चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥"

क्षमा दान आदि क्रियाके संबधसे मनुष्य ब्राह्मण बनता है इसमें
" क्षमा दानं दमो ध्यानं सत्यं शौचं धृतिर्घृणा ।
ज्ञानविज्ञानमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् " ॥ १ ॥
यह श्लोक नियामक है । यहां क्षत्रियादिकोंका जो अभिधान करनेमें

कर्मणा क्षत्रियो भवति क्षतत्राण लक्षणरूप क्रियाथी क्षत्रिय બને છે. कम्मुणा वइसो होइ-कर्मणा वैश्यो भवति કૃષિ, પશુપાલન, આદિરૂપ ક્રિયાથી વૈશ્ય બને છે. તથા कम्मुणा सुद्दो होइ-कर्मणा शूद्रः भवति શૂદ્ર પણ સેવારૂપ ક્રિયાથી બને છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે, કર્મોની વિવિધતા જ બ્રાહ્મણ આદિ વર્ણોની નિયામક છે. આ સિવાય બ્રાહ્મણ આદિ વ્યપદેશ જ બની શકે નહીં.

આ વાત અન્ય સ્થળે પણ કહેવામાં આવે છે—

एकवर्णमिदं सर्वं पूर्वमासीत् युधिष्ठिर ।
क्रियाकर्मविभागेन चातुर्वर्ण्यं व्यवस्थितम् ॥ १ ॥

ક્ષમા દાન આદિ ક્રિયાના સંબંધથી મનુષ્ય બ્રાહ્મણ બને છે. આમાં
"क्षमा दानं दमो ध्यानं सत्यं शौच धृति र्घृणा ।
ज्ञान विज्ञान मास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् "

આ શ્લોક નિયામક છે. અહીં ક્ષત્રિય આદિકોનું જે અભિધાન કરવામાં આવેલ છે તે જો કે, બ્રાહ્મણના કથનમાં અનુચિત જેવું લાગે છે. પરંતુ

'इदं स्वबुद्ध्यैव प्रकल्प्य त्वयोच्यते' इति चेत्संशयो भवेदतस्तमपाकर्तुमाह-

मूलम्—एए पाउकरे बुद्धे, जेहिं होइ सिणायओ।
सव्वकम्मविणिम्मुक्कं, तं वयं बूम माहणं ॥ ३४ ॥

छाया—एतान् प्रादुरकार्षीद् बुद्धो, यै र्भवति स्नातकः।
सर्व कर्म विनिर्मुक्तं, तं वयं ब्रूमो ब्राह्मणम् ॥ ३४ ॥

टीका—'एए' इत्यादि—

एतान्=पूर्वोक्तान् अहिंसादीन् बुद्धः=सर्वज्ञः प्रादुरकार्षीत्=प्रकटितवान। यैः=अहिंसादिभिर्जनः स्नातकः=केवली भवति। तं प्रत्यासन्नमुक्तितया सर्वकर्म विनिर्मुक्तं=स्नातकं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः ॥ ३४ ॥

आया है, वह यद्यपि ब्राह्मणके कथन प्रसंगमें अनुचित जैसा ज्ञात होता है, परन्तु अनुचित नहीं है क्यों कि क्षत्रियादिकोंका यह कथन वर्णके प्रसंगसे ही हुआ है ऐसा जानना चाहिये ॥ ३३ ॥

यह आप अपनी बुद्धिसे ही कल्पना करके कहते हो क्या? इस संशयको दूर करनेके लिये कहते हैं—'एए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एए-एतान्) इन पूर्वोक्त अहिंसा आदि व्रतोंको (बुद्धे-बुद्धः) सर्वज्ञ भगवान् ने (पाउकरे-प्रादुरकार्षीत्) प्रगट किया है (जेहिं-सिणाय सो होइ-यैः स्नातको भवति) इन्हीं व्रतोंके द्वारा मनुष्य केवली बनता है। अतः (सव्वकम्मविणिम्मुक्कं-सर्वकर्मविनिर्मुक्तं) उसकी सर्व-कर्मविमुक्ति प्रत्यासन्न होनेसे (तं वयं माहणं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः) हम उसको ब्राह्मण कहते हैं ॥३४॥

અનુચિત નથી કેમકે. ક્ષત્રિયાદિકોનું આ કથન વર્ણના પ્રસંગથી જ થયેલ છે. એવું જાણવું જોઈએ. ॥૩૩॥

આ આપ પોતાની બુદ્ધિથી જ કલ્પના કરીને કહો છો શું? એ સંશયને દૂર કરવા માટે કહે છે કે,—"एए"-ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—एए-एतान् આ પૂર્વોકત અહિંસા આદિ વ્રતોને बुद्धे-बुद्धः સર્વજ્ઞ ભગવાન पाउकरे-प्रादुरकार्षीत् પ્રગટ કરેલ છે. जेहिं सिणायओ होइ-यैः स्नातको भवति આજ વ્રતો દ્વારા મનુષ્ય કેવળી બને છે. सव्वकम्मविणिमुक्कं-सर्वकर्मविनिर्मुक्तं આથી એની સર્વ કર્મ વિમૂક્તિ પ્રત્યાસન્ન હોવાથી तं वयं बूम-तं वयं ब्राह्मणं ब्रूमः અમે તેને બ્રાહ્મણ કહીએ છીએ. ॥ ૩૪ ॥

सम्प्रति प्रकरणमुपसंहर्तुमाह—

मूलम्—एवं गुणसमाउत्ता, जे भवंति दिउत्तमा ।
ते समत्था उ उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव यं ॥३५॥

छाया—एवं गुणसमायुक्ता, ये भवन्ति द्विजोत्तमाः ।
ते समर्थास्तु उद्धर्तुं, परम् आत्मानमेव च ॥ ३५ ॥

टीका—'एवं' इत्यादि—

एवं गुणसमायुक्ताः-एवंगुणाः=इत्थम्भूतपूर्वोक्तगुणा स्तैः समायुक्ताः=समन्विताः ये भवन्ति, त एव द्विजोत्तमाः=ब्राह्मणश्रेष्ठा भवन्ति । ते तु=त एव परम् =अन्यम् आत्मानमेव च=आत्मानमपिच उद्धर्तुं=संसारसमुद्रात्तारयितुम्-अर्थात् मुक्तिपदे स्थापयितुं समर्था भवन्ति ॥ ३५ ॥

एवमुक्त्वा मौनमवलम्ब्य स्थिते जयघोषमुनौ विजयघोषो यत्कृतवांस्तदुच्यते—

मूलम्—एवं तु संसए छिन्ने, विजयघोसे य माहणे ।
समुदाय तयं तं तु, जयघोसं महामुणिं ॥ ३६ ॥
तुट्ठे यं विजयघोसे, इणमुदाहु कयंजली ।
माहणत्तं जहाभूयं, सुट्ठु मे उवदंसियं ॥ ३७ ॥

छाया—एवं तु संशये छिन्ने, विजयघोषश्च ब्राह्मणः ।
समादाय तकां तं तु, जयघोषं महामुनिम् ॥ ३६ ॥

अब प्रकरणका उपसंहार करते हुए कहते है-'एवं' इत्यादि

अन्वयार्थ—(एवं गुणसमाउत्ता-एवं गुणसमायुक्ताः) ऐसे पूर्वोक्त गुणोंसे युक्त (जे भवंति-ये भवन्ति) जो होते हैं (दिउत्तमा-द्विजोत्तमाः) वे ही श्रेष्ठ ब्राह्मण कहलाते हैं और (ते उ परं अप्पाणमेव उद्धत्तुं समत्था-ते तु परं आत्मानमेव उद्धर्तुं समर्थाः) वे ही दूसरोंको एवं अपने आपको इस संसार सागरसे पार करनेमें समर्थ होते हैं ॥३५॥

હવે પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે—"एवं"-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—एवं गुणसमाउत्ता-एवं गुणसमायुक्ताः આવા પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત जे भवंति-ये भवन्ति જે હોય છે. दिउत्तमा-द्विजोत्तमा તેજ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ કહેવાય છે, અને ते उ परं अप्पाणमेव उद्धत्तं समत्था-ते तु परं अत्मानमेव उद्धर्तुं समर्थाः એજ બીજાને તેમજ પોતાની જાતને આ સંસાર સાગરથી પાર કરવા-કરાવવામાં સમર્થ હોય છે. ॥ ૩૫ ॥

तुष्टश्च विजयघोषः, इदमुदाह कृताञ्जलिः ।
ब्राह्मणत्वं यथाभूतं, सुष्ठु मे उपदर्शितम् ॥ ३७ ॥

टीका—'एवं तु' इत्यादि—'तुट्ठेय' इत्यादि—

एवं पूर्वोक्तरीत्या संशये छिन्ने सति, स विजयघोषो ब्राह्मणः तकां-तां तद्वाणीं समादाय-हृद्यवधार्य तु-पुनः तं महामुनिं जयघोषं 'ममासौ सोदरो भ्राता' इति विज्ञाय । 'समादाय' इति स्थाने 'समुदाय' इत्यार्षत्वात् ॥ ३६ ॥

तुष्टो विजयघोषः कृताञ्जलिः=बद्धकरः सन् इदम्=वक्ष्यमाणम् उदाहु=उक्तवान् । यदुक्तवांस्तदुच्यते—हे मुने । भवता यथाभूतं=यथाऽवस्थितं ब्राह्मणत्वं मे=मह्यं सुष्ठु=शोभनरीत्या उपदर्शितम्=कथितम् ॥ ३७ ॥

इस प्रकार जब कह कर जयघोष मुनिराज चुप हो रहे तब विजयघोषने क्या किया यह बात सूत्रकार प्रकट करते हैं—

'एवं तु' इत्यादि, 'तुट्ठेय' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) पूर्वोक्त रीतिसे (संसए छिन्ने-संशये छिन्ने) संशय नष्ट हो जाने पर (तओ-ततः) फिर (विजयघोसेय माहणे-विजयघोषः ब्राह्मणः) वह विजयघोष ब्राह्मण (तयं-तकां) उसकी वाणीको (समुदाय-समादाय) हृदयमें धारण करके (तं जयघोसं महामुणिं-तं जयघोषं महामुनिं) उन जयघोष महा मुनिराजको 'यह मेरा भाई है' ऐसा समझाकर (तुट्ठे विजयघोसे-तुष्टः विजयघोषः) संतुष्ट हुए विजयघोषने (कयंजली-कृताञ्जलिः) दोनों हाथ जोड़कर (इणमुदाहु-इदमुदाह) इस प्रकार कहा कि हे मुने (जहाभूयं माहणत्तं मे सुट्ठु उवदंसियं-यथाभूतं ब्राह्मणत्वं मे सुष्ठु उपदर्शितम्) आपने यथावस्थित ब्राह्मणत्व मुझे अच्छी तरहसे समझा दिया है । ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

આ પ્રમાણે જ્યારે કહીને જયઘોષ મુનિરાજ જ્યારે ચુપ થઈ ગયા ત્યારે વિજયઘોષે શું કર્યું ? આ વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—

"एवं चेतु"—ઇત્યાદિ ! "तुट्ठे य"—ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—एवं-एवम् પૂર્વોકત રીતથી संसए छिन्ने-संशये छिन्ने સંશય નષ્ટ થઈ જવાથી तओ-ततः પછી તે विजयघोसेय माहणे-विजयघोषः ब्राह्मणः વિજયઘોષ બ્રાહ્મણ तयं-तकाः તેની વાણીને समुदाय-समादाय હૃદયમાં ધારણ કરીને त जयघोसं महामुणिं-त जयघोषं महामुनिं એ જયઘોષ મુનિરાજને "આ મારા ભાઈ છે" એવું સમજીને तुट्ठे विजयघोसे-तुष्टः विजयघोषः સંતુષ્ટ થયેલા વિજયઘોષે कयंजली-कृतांजलिः બંને હાથ જોડીને इणमुदाहु-इदं उदाहु આ પ્રમાણે કહ્યું, હે મુનિ ! આપે યથા વસ્થિત બ્રાહ્મણતત્વ મને સારી રીતે બતાવેલ છે-॥૩૬॥૩૭॥

किंच—

मूलम्—तुब्भे जइया जण्णाणं, तुब्भे वेयविऊ विऊ ।
जोइसंगविऊ तुब्भे, तुब्भे धम्माण पारगा ॥ ३८ ॥

छाया—यूयं यष्टारो यज्ञानां, यूयं वेदविदो विदः ।
ज्योतिषाङ्गविदो यूयं, यूयं धर्माणां पारगा ॥ ३८ ॥

'तुब्भे' इत्यादि—

यूयमेव यज्ञानां=भावयज्ञानां यष्टारः=यजनकर्तारः । तथा–हे विदः=हे सकलतत्त्वज्ञाः । यूयमेव वेदविदः=वेदज्ञाः । तथा–ज्योतिषाङ्गविदः=वेदषडङ्गविदो यूयमेव । किंच—यूयमेव धर्माणां=धर्मशास्त्राणाम्–उपलक्षणत्वाच्चतुर्दशविद्यास्थानानां च पारगाः=पारंगताः ॥ ३८ ॥

मूलम्—तुब्भे समत्था उद्धत्तुं, परं अप्पाणमेव य ।
तमणुग्गहं करेहम्हं, भिक्खेणं भिक्खु उत्तम ॥३९॥

छाया—यूयं समर्था उद्धर्तुं, परम् आत्मानमेव च ।
तदनुग्रहं कुरुताऽस्माकं, भैक्ष्येण भिक्षूत्तम ॥ ३९ ॥

और भी—'तुब्भे' इत्यादि—

अन्वयार्थ–(तुब्भे जइया–यूयम् यष्टारः) आप ही भावयज्ञोंके यजन कर्ता हैं। तथा (विऊ=विदः) हे सकलतत्त्वज्ञ (तुब्भे–यूयमेव) आपही (वेयविऊ–वेदविदः) वेदज्ञ है (तुब्भे जोइसंग विऊ–यूयम् ज्योतिषांगविदः) तथा आप ही ज्योतिषके अंगोके–उपलक्षसे वेदके षडंगोके वास्तविक अर्थको जानने वाले हैं, और (तुब्भे–यूयम्) आपही (धम्माण–धर्माणाम्) धर्मशास्त्रोंके, उपलक्षणसे चौदह विद्याओंके(पारगा-पारगाः)पारगामी हैं॥३८॥

વળી પણ—तुब्भे–ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तुब्भे जइया- यूयम् यष्टारः આપજ ભાવયજ્ઞના યજનકર્તા છો, તથા विऊ–विदुः હે સકળ તત્વજ્ઞ ! तुब्भे–यूयमेव આપજ वेयविऊ–वेदविदः વેદજ્ઞ છો. તથા तुब्भे जोइसंग विऊ–यूयम् ज्योतिषाङ्गविदः આપ જ્યોતિષના અંગો તેમજ ઉપલક્ષણથી વેદના ષડંગોના વાસ્તવિક અર્થને જાણવાવાળા છો. અને तुब्भे–यूयम् આપજ धम्माण–धर्मणाम् ધર્મશાસ્ત્રના ઉપલક્ષણથી ચૌદ વિદ્યાઓના पारगा-पारगाः પારગામી છો.॥૩૮॥

टीका—'तुब्भे' इत्यादि—

हे मुने! यूयमेव परम् आत्मानमेव च=आत्मानमपि च उद्धर्तुं=संसारसागरात् पारं कर्तुं समर्थाः। ततः=तस्मात्कारणात् हे भिक्षूत्तम!=हे भिक्षुश्रेष्ठ! यूयं भैक्ष्येण=मद्दत्त निरवद्यभिक्षाग्रहणेन अस्माकमुपरि अनुग्रहं=कृपां कुरुत ॥ ३९ ॥

एवं विजयघोषेणोक्ते जयघोषमुनिर्यदुक्तवांस्तदुच्यते—

मूलम्—न कज्जं मज्झं भिक्खेणं, खिप्पं निक्खमसू दिया।
सा भमिहिसि भयावत्ते, घोरे संसारसागरे ॥ ४० ॥

छाया—न कार्यं मम भैक्ष्येण, क्षिप्रं निष्क्राम द्विज।
मा भ्रमीः भयावर्त्ते, घोरे संसारसागरे ॥ ४० ॥

टीका—'न कज्जं' इत्यादि—

हे द्विज=विजयघोष विप्र! मम भैक्ष्येण=भिक्षया कार्यं नास्ति! किन्तु त्वं

'तुब्भे समत्था' इत्यादि—

अन्वयार्थ—हे मुने! (तुब्भे परं अप्पाणं एव उद्धत्तुं समत्था-यूयम् परं आत्मानं एव उद्धर्तुं समर्थाः) आपही दूसरों एवं अपने आपको इस संसारसागरसे पार करनेमें शक्तिशाली हो (तम्-तत्) इस कारण (भिक्खुउत्तम-भिक्षूत्तम) हे भिक्षूत्तम! आप (भिक्खेण-भैक्ष्येण) मेरे द्वारा प्रदत्त निरवद्य भिक्षाके ग्रहणसे (अम्हं अस्माकमुपरि) हमारे ऊपर (अनुग्गहं करेह-अनुग्रहं कुरुत) कृपा करो ॥ ३९ ॥

इस प्रकार विजयघोषके कहने पर जयघोष मुनिराजने उससे इस प्रकार कहा-'न कज्जं' इत्यादि--

अन्वयार्थ—(दिया-द्विज!) हे द्विज! (भिक्खेण मज्झं न कज्जं-

"तुब्भे समत्था"-ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—હે મુનિ! तुब्भे परं अप्पाणं एव उद्धत्तुं समत्था-यूयम् परं आत्मानमेव उद्धर्तुं समर्थाः આપ જ બીજાઓને તેમજ પોતાની જાતને આ સંસાર સાગરથી પાર કરાવવામાં શક્તિશાળી છો. तम्-तत् આ કારણથી भिक्खु उत्तम-भिक्षूत्तम હે ભિક્ષુત્તમ! આપ भिक्खेणं-भैक्ष्येण મારા તરફથી અદત્ત નિરવદ્ય ભિક્ષાને ગ્રહણ કરીને अम्हं-अस्माकमुपरि અમારા ઉપર अनुग्गहं-अनुग्रहं कुरुत કૃપા કરો. ॥ ૩૯ ॥

આ પ્રમાણે વિજયઘોષના કહેવાથી જયઘોષ મુનિરાજે એને આ પ્રમાણે કહ્યું—"न कज्जं"-ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—दिया-द्विज હે દ્વિજ! भिक्खेण मज्झं न कज्जं-भैक्ष्येण मम न-

क्षिप्रं=त्वरितं निष्क्रामम्=प्रव्रज्यां गृहाण। त्वन्निष्क्रमणेनैव मम कार्यम्, न तु त्वद्दत्त भिक्षया मे कार्यमिति भावः। कथमेवमुपदिश्यते? इत्याह-'मा भमिहिसि' इत्यादि-हे विजयघोष! भयावर्त्ते=भयानि=जन्मजरामरणादि जनितानि, आवर्त्ता इव यस्मिन्नसौ तस्मिंस्तथोक्ते, घोरे=भयङ्करे संसारसागरे मा भ्रमीः=मा पर्यटीः। 'भमिहिसि' इत्यत्रार्षत्वाल्लुङर्थे लोट्॥ ४०॥

किंच—

मूलम्—उवलेवो होइ भोगेसु, अभोगी नोवलिप्पई।
भोगी भमइ संसारे, अभोगी विप्पमुच्चइ॥४१॥

छाया—उपलेपो भवति भोगेषु, अभोगी नोपलिप्यते।
भोगी भ्रमति संसारे, अभोगी विप्रमुच्यते॥ ४१॥

टीका—'उवलेवो' इत्यादि—

भोगेषु=शब्दादिषु भुज्यमानेषु उपलेपः=कर्मोपचयो भवति। अभोगी तु कर्मणा नोपलिप्यते=उपलिप्तो न भवति। ततश्च भोगी=शब्दादिभोगपरायणः

भैक्ष्येण मम न कार्यं) भिक्षासे मुझे कोई प्रयोजन नहीं है। किन्तु तुम (खिप्पं-क्षिप्रम्) शीघ्रही (निक्खमसु-निष्काम) प्रव्रज्या ग्रहण करो यही मेरा एक कार्य है। (भयावत्ते घोरे संसारसागरे मा भमिहिसि-भयवर्त्ते घोरे संसारसागरे मा भ्रमीः) जन्म जरा एवं मरण आदिसे जनित भयरूप आवर्तवाले भयंकर इस संसारसागरमें तुम मत भ्रमण करो॥४०॥

और भी—'उवलेवो' इत्यादि-

अन्वयार्थ (भोगेसु-भोगेषु) शब्दादिक विषयोंके भोगने पर (उवलेवो होइ-उपलेपः भवति) कर्मोपचय होता है तथा जो (अभोगी-

---

कार्यं ભિક્ષાથી મને કોઈ પ્રયોજન નથી, પરંતુ તમે खिप्पं-क्षिप्रं જલદીથી निक्खमसु-निष्काम પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરો એજ મારૂં એક કાર્ય છે. भयावत्त घोरे संसारसागरे मा भमीहिसि-भयावर्त्ते घोरे संसारसागरे मा भ्रमीः જન્મ, જરા અને મરણ આદિથી જનિત ભયરૂપ આવર્તવાળાં ભયંકર આ સંસારમાં તમે ભ્રમણ ન કરો. ॥ ४० ॥

વળી પણ—"उवलेवो"-ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—भोगेसु-भोगेषु શબ્દાદિક વિષયોને ભોગવવાથી उवलेवो होइ-उपलेपः भवति કર્મોપચય થાય છે. તથા જે अभोगी-अभोगी અભોગી છે તે, नोवलिप्पइ-नोपलिप्यते કર્મોથી ઉપલિપ્ત થતાં નથી. આ માટે भोगी संसारे

संसारे=चतुर्गतिकलक्षणे भ्राम्यति=पर्यटति-निरन्तरं भवपरम्परा गृह्णातीत्यर्थः, अभोगी तु विप्रमुच्यते=विप्रमुक्तो भवति ॥ ४१ ॥

भोगीनामुपलेपमन्येषां च तदभावं दृष्टान्तद्वारेणाह—

मूलम्—उल्लो सुक्को य दो छूढा, गोलया मट्टियामया ।
दो वि आवडिया कुड्डे, जो उल्लो सोऽत्थ लग्गइ ॥४२॥

छाया—आर्द्रः शुष्कश्च द्वौ क्षिप्तौ, गोलकौ मृत्तिकामयौ ।
द्वावप्यापतितौ कुड्ये, य आर्द्रः सोऽत्र लगति ॥ ४२ ॥

टीका—'उल्लो' इत्यादि—

आर्द्रः शुष्कश्च द्वौ मृत्तिकामयौ गोलकौ=मृत्पिण्डौ क्षिप्तौ, द्वावपि कुड्ये आपतितौ प्राप्तौ। अत्र=अनयोर्मध्ये य आर्द्रो गोलको भवति स तत्र कुड्ये लगति=संश्लिष्टो भवति, शुष्कस्तु न लगतीति भावः ॥ ४२ ॥

अभोगी) अभोगी है वह (नोवलिप्पइ-नोपलिप्यते) कर्मोंसे उपलिप्त नहीं होता है। इसीलिये (भोगी संसारे भमइ-भोगी संसारे भ्राम्यति) भोगी संसारमें निरन्तर अपनी भव परम्पराको बढाता रहता है और (अभोगी विप्पमुच्चइ-अभोगी विप्रमुच्यते) अभोगी इस संसारसे छूट जाता है॥४१॥

भोगीमें कर्मोंकी उपलिप्तता तथा अभोगीमें इनकी अनुपलिप्तता दृष्टान्त द्वारा सूत्रकार कहते हैं-'उल्लो' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(उल्लो-सुक्को य दो मट्टियामया गोलया-आर्द्रः शुष्कश्च द्वौ मृत्तिकामयौ गोलकौ) गीले और शुष्क ऐसे दो मिट्टीके गोले फेंके जावे वे (दो वि कुड्डे आवडिया-द्वौ अपि कुड्ये आपतितौ) दोनों ही भित्ति पर लगे। इनमें (जो-यः) जो (उल्लो-आर्द्रः) गीला है (सोऽत्थ-

---

भमइ-भोगी संसारे भ्रमति ભોગી સંસારમાં નિરંતર પોતાની ભવપરંપરાને વધારતો રહે છે અને अभोगी विप्पमुच्चइ-अभोगी विप्रमुच्यते અભોગી આ સંસારથી છૂટી જાય છે. ॥ ૪૧ ॥

ભોગીમાં કર્મોની ઉપલિપ્તતા તથા અભોગીમાં તેની અનુપલિપ્તતા દૃષ્ટાંત દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે—"उल्लो"-ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—उल्लो सुक्को य दो मट्टियामया गोलया-आर्द्रः शुष्कः द्वौ मृत्तिकामयौ गोलकौ લીલો અને સૂકો એવા માટીના બે ગોળાને ફેંકવામાં આવે તે दो वि कुड्डे आवडिया-द्वौ अपि कुड्ये आपतितौ બન્ને ભીંત પર લાગે ત્યારે ...માં जो-यः જે उल्लो-आर्द्रः લીલો હોય सोत्थ लग्गइ-सोऽत्र लगति તે ગોળો

दृष्टान्तमुक्त्वा दार्ष्टान्तिकं योजयति—

मूलम्—एवं लग्गंति दुम्मेहा, जे नरा कामलालसा ।
विरत्ता उ न लग्गंति, जहा सुक्के उ गोलए ॥४३॥

छाया—एवं लगन्ति दुर्मेधसो, ये नराः कामलालसाः ।
विरक्तास्तु न लगन्ति, यथा शुष्कस्तु गोलकः ॥ ४३ ॥

टीका—'एवं' इत्यादि—

ये नराः कामलालसाः-कामेषु=शब्दादि भोगेषु लालसाः येषां ते तथा,-भोगाऽऽसक्ताः सन्ति, ते नराः एवम्=आर्द्र गोलकवत् लगन्ति=श्लिष्यन्ति संसारे। तु=पुनः विरक्ताः=कामभोगपराङ्मुखा न लगन्ति=संसारे न श्लिष्यन्ति। यथा तु शुष्को गोलको भित्तौ न लगतीतिभावः ॥ ४३ ॥

लग्गइ-सोऽत्र लगति) वह गोला इस भींत पर चिपक जाता है, और सूखा गोला नहीं चिपकता है ॥४२॥

'एवं लग्गंति' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इसी तरह (जे नरा-ये नराः) जो मनुष्य (दुम्मेहा-दुर्मेधसः) अज्ञानी होकर (कामलालसा-कामलालसाः) शब्दादिक भोगोंमें लालसा संपन्न हैं तथा भोगोंमें आसक्त हैं वे ही मनुष्य आर्द्र-गीले गोलककी तरह इस संसारमें चिपके रहते हैं। (उ-तु) परन्तु जो कामभोगोंसे पराङ्मुख हैं वे (न लग्गंति-न लगन्ति) संसारमें नहीं चिपकते हैं (जहा-यथा) जैसे (सुक्क गोलए-शुष्कः गोलकः) शुष्क गोलक भित्तिमें नहीं चिपकता है ॥४३॥

ભીંત પર ચોંટી જાય છે અને સુકો ગોળો ભીંત સાથે અથડાઈને નીચે પટકાઈ પડે છે. અર્થાત્ ભીંત પર ચોંટતો નથી. ॥ ૪૨ ॥

" एवं लग्गंति "-ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—एवं-एवम् આ પ્રમાણે जे नरा-ये नराः જે મનુષ્ય दुम्मेहा-दुर्मेधा અજ્ઞાની થઈને कामलालसा-कामलालसाः શબ્દાદિક ભોગોમાં લાલસા સંપન્ન છે તથા ભોગોમાં આસક્ત છે તેજ મનુષ્ય આર્દ્ર-ભીના માટીના ગોળાની માફક આ સંસારમાં ચિટકી રહે છે. उ-तु પરંતુ જે કામભોગોથી પરાંગમુખ છે તે न लग्गंति-न लगन्ति સંસારમાં ચિટકતા નથી. जहा-यथा જે પ્રમાણે सुक्के गोलए-शुष्कः गोलकः સૂકો ગોળો ભીંત સાથે ચોંટતો નથી ॥૪૩॥

एवं जयघोषमुनिना प्रोक्तो विजयघोषो यत्कृतवांस्तदुच्यते—

मूलम्—एवं से विजयघोसे, जयघोसस्स अंतिए ।
अणगारस्स निक्खंतो, धम्मं सोच्चा अणुत्तरं ॥४४॥

छाया—एवं स विजयघोषो जयघोषस्य अन्तिके ।
अनगारस्य निष्क्रान्तो, धर्मं श्रुत्वा अनुत्तरम् ॥ ४४ ॥

टीका—'एवं' इत्यादि—

एवं=पूर्वोक्तप्रकारेण स विजयघोषो ब्राह्मणः अनगारस्य तस्य स्वज्येष्ठ भ्रातुर्जयघोषस्य अन्तिके=समीपे अनुत्तरं=सर्वोत्कृष्टं धर्मं=श्रुतचारित्रलक्षणं श्रुत्वा निष्क्रान्तः=प्रव्रजितः ॥ ४४ ॥

सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसंहरन्ननयोर्निष्क्रमण फलमाह—

मूलम्—खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेणं तवेण यं ।
जयघोसे विजयघोसा, सिद्धिं पत्ता अणुत्तरंति बेमि ॥४५॥

इइ जन्नइज्जं पंच वीसइमं अज्झयणं समत्तं ॥ २५ ॥

छाया—क्षपयित्वा पूर्वकर्माणि, संयमेन तपसा च ।
जयघोषविजयघोषो, सिद्धिं प्राप्तावनुत्तरामिति ब्रवीमि ॥ ४५ ॥

टीका—'खवित्ता' इत्यादि—

पूर्वोक्तौ तौ जयघोष विजयघोषौ संयमेन=सप्तदशविधेन तपसा=द्वादशविधेन

इस प्रकार जयघोष मुनिके कहने पर विजयघोष ब्राह्मणने क्या किया सो कहते हैं—'एवं से' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इस प्रकार (से विजयघोसे-स विजयघोषः) उस विजयघोष ब्राह्मणने (अनगारस्स जयघोसस्स अंतिए अणुत्तरं धम्मं सोच्चा निक्खंतो-अनगारस्य जयघोषस्य अन्तिके अनुत्तरम् धर्मं श्रुत्वा निष्क्रान्तः) मुनिराज जयघोषके पास धर्म-श्रुतचारित्ररूप धर्म-श्रवण कर दीक्षा धारण करली ॥४४॥

આ પ્રમાણે જયઘોષ મુનિના કહેવા પછી વિજયઘોષ બ્રાહ્મણે શું કર્યું તે કહે છે—"एवं से"

અન્વયાર્થ—एवं-एवम् આ પ્રમાણે से विजयघोसे-सः विजयघोषः એ વિજયઘોષ બ્રાહ્મણે अनगारस्स जयघोसस्स अंतिए अणुत्तरं धम्मं सोच्चा णिक्खंतो-अनगारस्य जयघोषस्य अंतिके अणुत्तरं धर्म श्रुत्वा निष्क्रान्तः જયઘોષ મુનિરાજ ની ધર્મશ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મશ્રવણ કરીને દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. ॥૪૪॥

च पूर्वकर्माणि=प्राक्संचितकर्माणि क्षपयित्वा=क्षीणानि कृत्वा अन्ते अनुत्तरां-सर्वोत्कृष्टां मोक्षरूपामिति यावत् सिद्धिं प्राप्तौ। 'इति ब्रवीमि' इत्यस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः ॥ ४५ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा कलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम्-'यज्ञीयाख्यं' नाम पंचविंशतितममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२५॥

'खवित्ता पुव्वकम्माइं' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जयघोसे विजयघोसे-जयघोषविजयघोषौ) जयघोष-विजयघोष ये दोनों (संजमेण तवेण-संयमेन तपसा) सत्रह प्रकारके संयम एवं बारह प्रकारके तपकी आराधनासे (पुव्वकम्माइं खवित्ता-पूर्वकर्माणि क्षपयित्वा) पूर्वभवसंचित कर्मोंको नाश करके (अनुत्तरां सिद्धिं पत्ता-अनुत्तरां सिद्धिं प्राप्तौ) सर्वोत्कृष्ट मोक्षरूपसिद्धिको प्राप्त हुए। (त्तिबेमि-इति ब्रवीमि) हे जम्बू! ऐसा मैं भगवान् महावीरके कथनानुसार कहता हूं।४५।

॥ इस प्रकार पचीसवा अध्ययनका हिन्दी अनुवाद संपूर्ण ॥२५॥

"खवित्ता पुव्वकम्माइं"-ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—से जयघोसे विजयघोसे-सः जयघोषविजयघोषौ જયઘોષ વિજયઘોષ એ બન્નેએ संजमेण तवेण-संयमेन तपसा સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના તપની આરાધનાથી पुव्वकम्माइं खवित्ता-पूर्वकर्माणि क्षपयित्वा પૂર્વભવ સંચિત કર્મોનો નાશ કરી લઈને अणुत्तरं सिद्धिं पत्ता-अनुत्तरां सिद्धिं प्राप्ता સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષરૂપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા. त्ति बेमि-इति ब्रवीमि હે જમ્બૂ! આ હું ભગવાન મહાવીરના કથન અનુસાર કહું છું ॥ ૪૫ ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના યજ્ઞીય નામના પચીસમા અધ્યયનનો ગુજરાતી ભાષા અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૨૫ ॥

॥ अथ षड्विंशतितममध्ययनम् ॥

उक्तं यज्ञीयाख्यं पञ्चविंशतितममध्ययनम् । सम्प्रति सामाचारीनामकं षड्विंशतितममध्ययनमारभ्यते । पूर्वस्मिन् अध्ययने ब्रह्मगुणा उक्ताः, ते च सामाचारीमन्तरेण न सम्यगाराधिता भवन्तीति मुनिनाऽवश्यमेव सामाचारी समाचरणीया; इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यैतस्याध्ययनस्येदमादिमं सूत्रम्—

मूलम्—सामायारिं पवक्खामि, सव्वदुक्खविमोक्खणिं ।
जं चरित्ता णं निग्गंथा, तिण्णा संसारसागरं ॥१॥

छाया—सामाचारीं प्रवक्ष्यामि, सर्वदुःखविमोक्षणीम् ।
यां चारित्वा खलु निर्ग्रन्थाः तीर्णाः संसारसागरम् ॥ १ ॥

टीका—'सामायारिं' इत्यादि—

हे जम्बू! सर्वदुःखविमोक्षणीं—सर्वाणि च तानि दुःखानि=शरीरमानसासातानि तेषां विमोक्षणीं=विमुक्तिकरीं सामाचारीं—समाचरणं समाचारः स एव सामाचरी

छाईसवां अध्ययन प्रारंभ

यज्ञीय नामक पच्चीसवां अध्ययन समाप्त हुवा। अब यह छाईसवां अध्ययन जिसका नाम सामाचारी है प्रारंभ होता है। पूर्व अध्ययन में ब्रह्मगुण कहे गये हैं। वे ब्रह्मगुण सामाचारी के विना सम्यक् प्रकार से आराधित नहीं होते हैं। इसलिये यति जनको सामाचारी अवश्य ही आचरित करनी चाहिये। इस संबन्ध को लेकर यह अध्ययन प्रारंभ किया गया है। उसका यह आदि गाथा है—'सामायारिं' इत्यादि

अन्वयार्थ—सुधर्मास्वामी जंबूस्वामी से कहते हैं कि हे जंबू! (सव्व दुःख विमोक्खणिं—सर्वदुःखविमोक्षणीम्) समस्त शारीरिक एवं मान-

---

છવ્વીસમા અધ્યયનની શરૂઆત

યજ્ઞીય નામનું પચીશમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું, હવે છવ્વીસમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ છવ્વીસમાં અધ્યયનનું નામ સામાચારી છે, પચીસમાં અધ્યયનની સાથે આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે–પચીસમાં અધ્યયનમાં બ્રહ્મગુણનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. એ બ્રહ્મગુણ સામાચારી સિવાય સમ્યક્ પ્રકારથી આરાધિત થતા નથી. આ માટે યતિજનોએ સામાચારી અવશ્ય આચરિત કરવી જોઈએ પચીસમાં અધ્યયન સાથેના આ સંબંધને લઈ ને સામાચારી અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેની આ પ્રથમ ગાથા છે—"સમાચારિં"–ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે, હે જમ્બૂ! સવ્વ ...ોક્ખણિં–સર્વ દુઃખવિમોક્ષણી સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી

साधुजनकर्तव्यरूपा ताम्, प्रवक्ष्यामि=कथयिष्यामि। यां सामाचारीं चारित्वा=आसेव्य निर्ग्रन्थाः=साधवः खलु=निश्चयेन संसारसागरं=संसाररूपदुस्तरसमुद्रं तीर्णाः=पारं गताः, उपलक्षणत्वात्-तरन्ति, तरिष्यन्ति च ॥ १ ॥

मूलम्—पढमा आवस्सिया नाम, बिइया य निसीहिया।
आपुच्छणा य तईया, चउत्थी पडिपुच्छणा ॥२॥
पंचमा छंदणा नामं, इच्छाकारो य छट्ठओ।
सत्तमो मिच्छकारो उ, तहक्कारो य अट्ठमो ॥३॥
अब्भुट्ठाणं नवमा, दसमा उवसंपया।
एसा दसंगा साहूणं, सामायारी पवेइया ॥४॥

छाया—प्रथमा आवश्यकी नाम, द्वितीया च नैषेधिकी।
आप्रच्छना च तृतीया, चतुर्थी प्रतिप्रच्छना ॥ २ ॥
पञ्चमी छन्दना नाम, इच्छाकारश्च षष्ठिका।
सप्तमी मिथ्याकारश्च, तथाकारश्च अष्टमी ॥ ३ ॥
अभ्युत्थानं नवमी, दशमी उपसम्पद्।
एषा दशाङ्गा साधूनां, सामाचारी प्रवेदिता ॥४॥

टीका—'पढमा' इत्यादि।

आवश्यकी नाम प्रथमा सामाचारी। आवश्यके=अप्रमत्तत्वेनावश्यकर्तव्य

सिक दुःखों से छुटकारा दिलानेवाली साधुजनों के कर्तव्य रूप (सामायारिं-सामाचारीं) समाचारीको (पवक्खामि-प्रवक्ष्यामि) मैं कहूंगा। (जं चरित्ता ण निग्गंथा संसारसागरं तिण्णा-यां चरित्वा खलु निर्ग्रन्थाः संसारसागरम् तीर्णाः) जिस सामाचारीका सेवन करके निर्ग्रन्थ साधु नियमतः संसाररूप दुस्तर समुद्रको पार होते हैं, हुए हैं और आगे भी होंगे ॥१॥

अब सूत्रकार उस समाचारीके प्रकारोंको कहते हैं-'पढमा' इत्यादि

अन्वयार्थ—(१) (आवस्सिया-आवश्यकी) आवश्यकी (२) (निसी-

છુટકારો અપાવનાર સાધુજનોના કર્તવ્યરૂપ सामायारिं-सामाचारीं સામાચારીને पवक्खामि-प्रवक्षामि હું કહું છું, जं चरित्ता ण निग्गंथा संसारसागरं तिण्णा-यां चरित्वा खलु निर्ग्रन्थाः संसारसागरं तीर्णा જે સમાચારીનું સેવન કરીને નિર્ગ્રંથ સાધુ નિયમતઃ સંસારરૂપ દુસ્તર સમુદ્રને પાર કરી જાય છે, પાર થયા છે. અને આગળ પણ પાર થવાના છે. ॥ ૧ ॥

હવે સૂત્રકાર એ સામાચરીના પ્રકારને બતાવે છે—"पढमा"-ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—(૧) आवस्सिया-आवश्यकी આવશ્યકી, (૨) निसीहिया-

व्यापारे भवा-आवश्यकी। उपाश्रयात् निर्गच्छन् साधुरावश्यकीति वदति। अत आवश्यकी नाम प्रथमा सामाचारी १। द्वितीया सामाचारी च नैषेधिकी। निषेधेन=कार्यान्तरनिषेधेन निर्वृत्ता-नैषेधिकी। साधुर्यदर्थं निर्गच्छति तदेव कार्यं संपादनीयं यत्र भवति सा नैषेधिकीत्यर्थः। आवश्यकीं कृत्वा साधुर्गुरुणा यावदुक्तः तावदेव कृत्वा निवृत्तः उपाश्रये प्रविशन् नैषेधिकीति वदति। अत आवश्यकी सामाचार्यानन्तरं द्वितीया नैषेधिकी सामाचारी २। च=पुनः तृतीया सामाचारी

हिया-नैषधकी) नैषेधिकी (३) (आपुच्छणा-आप्रच्छना) आप्रच्छना (४) (पडिपुच्छणा-प्रतिप्रच्छना) प्रतिप्रच्छना (५) (छंदणा-छन्दना) छंदना (६) (इच्छाकारो-इच्छाकारः) इच्छाकार (७) (मिच्छकारो-मिथ्याकारः) मिथ्याकार (८) (तहकारो-तथाकारः) तथाकार (९) (अब्भुट्ठाणं-अभ्युत्थानं) अभ्युत्थान (१०) (उवसंपया-उपसम्पद्) उपसम्पत्, ये साधुओंकी सामाचारीके दस भेद हैं। आवश्यक कर्तव्य करनेमें जो विना किसी प्रमादके सामाचारी की जाती है वह आवश्यकी-सामाचारी है। जब साधु उपाश्रयसे बाहर निकलता है तब वह "आवश्यकी" कहता है वह प्रथम सामाचारी है। १। कार्यान्तरनिषेधसे जो सामाचारी होती है वह नैषेधिकी सामाचारी है-साधु जिस कार्यके लिये बाहर गया हो उसको वही कार्य करना चाहिये अन्य नहीं। अर्थात् गुरुमहाराजने जो कार्य करने के लिये जितना कहा हो वह कार्य उतना ही करना इसका नाम नैषेधिकी है। आवश्यकी क्रिया करके साधु इस क्रियाको करता है। जब वह गुरु द्वारा कथित कार्यको करके उपाश्रयमें आता है तो 'नैषेधिकी'

नैषेधकी नैषेधकी, (३) आपुच्छणा-आप्रच्छना આપ્રચ્છના, (४) पडिपुच्छणा-प्रतिप्रच्छना પ્રતિપ્રચ્છના, (५) छंदणा-छन्दना છન્દના, (६) इच्छाकारो-इच्छाकारः ઈચ્છાકાર, (७) मिच्छकारो-मिथ्याकारः મિથ્યાકાર, (८) तहकारो-तथाकारः તથાકાર. (९) अब्भुट्ठाणं-अभ्युत्थानं અભ્યુત્થાન, (१०) उवसंपया-उपसम्पद् ઉપસમ્પત, એ સાધુઓની સામાચારીના દશ ભેદ છે. આવશ્યક કર્તવ્ય કરવામાં જે કોઈ પણ પ્રકારના પ્રમાદ વગર સમાચારી કરવામા આવે છે તે આવશ્યકી સામાચારી છે. જ્યારે સાધુ ઉપાશ્રયથી બહાર નીકળે છે. ત્યારે તે 'आवश्यकी' એવું કહે છે. ।૧। કાર્યાન્તર નિષેધથી જે સામાચારી થાય છે તે નૈષેધિકી સામાચારી છે. સાધુ જે કાર્યને માટે બહાર ગયા હોય, તેમણે તેજ કાર્ય કરવું જોઈએ, બીજું નહીં. અર્થાત્ ગુરુમહારાજે જે કાર્ય કરવા માટે જેટલું કહ્યું હોય તેટલું જ કાર્ય કરવું તેનું નામ નૈષેધિકી છે. આવશ્યકી ક્રિયા ને સાધુ આ ક્રિયાને કરે છે. ગુરુએ કહેલા કાર્યને કરીને જ્યારે તે ઉપ.

आप्रच्छना भवति। आ-मर्यादया तथाविधविनयलक्षणया, अभिविधिना वा सर्वप्रयोजनाभिव्याप्तिलक्षणेन गुरुं प्रतिप्रच्छनम् आप्रच्छना ३। चतुर्थी सामाचारी प्रतिप्रच्छना। गुरुणाऽनुज्ञातोऽपि प्रवृत्तिकाले पुनरपि गुरुं पृच्छेत्, इति-आप्रच्छनाऽनन्तरं प्रतिप्रच्छना नाम चतुर्थी सामाचारी ४। छन्दना नाम पञ्चमी सामाचारी। गुरुणा प्रदत्तेन स्वकीया हारादिभागेन कुरु ममानुग्रहं परिभुङ्क्ष्व ममेदमिति रूपेण यथाक्रमं साधूनां निमन्त्रणं छन्दना ५। च=पुनः इच्छाकारो नाम षष्ठिका=षष्ठी सामाचारी, इच्छया=बालभियोगमन्तरेण स्वमनसा करणम्-इच्छाकारः ६। तु=पुनः मिथ्याकारो नाम सप्तमी सामाचारी। कथंचिदतिचारसंभवे मिथ्यादुष्कृतदानम् ७। च=पुनः तथाकारो नाम अष्टमी सामाचारी। गुरुणा कस्मिंश्चित् कार्ये

कहता है वह दूसरी सामाचारी है ॥ २ ॥ इस सामाचारीके बाद आप्रच्छना नामकी सामाचारी सबकार्यके लिये पूछनेरूप-की जाती है। इस सामाचारीमें शिष्य अपने कल्पनीय कार्यके लिये गुरुदेवसे बडे विनयके साथ जो कुछ पूछना होता है वह पूछता है। इसका नाम आप्रच्छना है वह तीसरी सामाचारी है ॥ ३ ॥ कार्यकी आज्ञा होने पर भी कार्य करनेके समयमें पुनः गुरुसे पूछना इसका नाम प्रतिप्रच्छना सामाचारी है वह चौथी सामाचारी है ॥ ४ ॥ अपने हिस्सेके आहार आदिके लिये अन्य साधुओंको यथाक्रम निमंत्रित करना इसका नाम 'छन्दना' सामाचारी है वह पांचमी सामाचारी है ॥५॥ विना प्रेरणाके ही साधर्मीका कार्य करना इसका नाम इच्छाकार है वह छट्ठी सामाचारी है ॥६॥ किसी भी तरह अतिचारकी संभावना होने पर 'मिच्छामिदुक्कडं' का देना इसका नाम मिथ्याकार है वह सातवी सामाचारी है ॥७॥ गुरुके द्वारा

પ્રયમાં આવે છે ત્યારે "नैषेधिकी" એવું કહે છે. ॥ ૨ ॥ આ સામાચારી પછી આપ્રચ્છા નામની સામાચારી સઘળા કાર્યને માટે પૂછવારૂપ કરવામાં આવે છે. આ સામાચારીમાં શિષ્ય પોતાને કલ્પનીય કાર્યને માટે ગુરુદેવને વિનયપૂર્વક જે કાંઈ પૂછવાનું હોય છે તે પૂછે છે. આનું નામ "आप्रच्छना" છે. ॥૩॥ કાર્યની આજ્ઞા મળવા છતાં પણ કાર્ય કરવાના સમયે ફરીથી ગુરુને પૂછવું તેનું નામ "प्रतिप्रच्छना" સામાચારી છે. ॥ ૪ ॥ પોતાના ભાગના આહાર આદિના માટે અન્ય સાધુઓને યથાક્રમ નિમંત્રણ કરવું એનું નામ "छन्दना" સામાચારી છે. ॥ ૫ ॥ પ્રેરણા કરવામાં આવી ન હોય છતાં પણ સાધમીનું કાર્ય કરવું આનું નામ "इच्छाकार" સામાચારી છે. ॥૬॥ કોઈ કારણસર અતિચારની સંભાવના થવાથી "मिच्छामि दुक्कडं" નું આપવું એનું નામ "मिथ्याकार" સામાચારી છે. ॥૭॥ ગુરુએ કોઈ કાર્ય કરવા માટે નિયોજીત કરેલ શિષ્યે એ

नियोजितस्य शिष्यस्य गुरुवचनं प्रति तथेति कृत्वा स्वीकरणम् । यद्वा–अपराधे जाते गुरोः सन्निधावालोचनायां कृतायां सत्यां गुरुर्यदादिशति तस्य तथेति कृत्वा स्वीकरणम् प्रतिपत्तव्यम् ॥ ८ ॥

अभ्युत्थानं नाम नवमी सामाचारी । आचार्ये पर्यायज्येष्ठे सांभोगिके वा समुपागते आसनं विहाय साधोरुत्थानम्, यद्वा–आचार्ये बालग्लानादीनां सेवार्थमुद्यमोऽभ्युत्थानम् ९ । तथा–उपसम्पन्नाम दशमी सामाचारी । उपसम्पन्नाम ज्ञानादिगुण प्राप्त्यर्थं गणान्तरे गमनम् १० । एषा=उपरिनिर्दिष्टा दशाङ्गा= दशविधा साधूनां सामाचारी प्रवेदिता=कथिता । 'छट्ठओ' सत्तमो, अट्ठमो' इत्यत्र पुँस्त्वनिर्देश आर्षत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

किसी कार्य करनेके लिये नियोजित हुए शिष्यका उस कार्यको करनेका 'तथेति' कहकर स्वीकार करना इसका नाम तथाकार है। अथवा किसी अपराधके हो जाने पर गुरुके समीप आलोचना करने पर गुरुके आदेशको "तथेति" कह कर स्वीकार करना इसका नाम भी तथाकार यह आठवी सामाचारी है । ८ । अभ्युत्थान नामकी नवमी सामाचारी इस प्रकार हैकि आचार्य अथवा दीक्षापर्यायमें ज्येष्ठ साधुजनके आने पर आसनको छोड़कर उनके समक्ष खडे हो जाना। अथवा आचार्य बाल एवं ग्लान आदि साधुजनोंकी सेवाके लिये तत्पर रहना सो भी अभ्युत्थान नामकी नवमी सामाचारी है ॥ ९ ॥ ज्ञानादिक गुणोंकी प्राप्ति निमित्त दूसरे गणमें जाना इसका नाम उपसंपत् दसवी सामाचारी है ॥ १० ॥ इन दस सामाचारियोंका पालन मुनिजन करते हैं ॥ २–४ ॥

इस तरह संक्षेपसे दशविध समाचारी कहकर अब उसको सूत्रकार

કાર્ય કરવાને માટે "तथेति" કહીને સ્વીકાર કરવો એનું નામ "तथाकार" છે. અથવા કોઇ અપરાધ થઇ જવાથી ગુરુની પાસે આલોચના કરતી સમયે ગુરુના આદેશનો "तथेति" કહીને સ્વીકાર કરવો એનું નામ "तथाकार" સામાચારી છે. ॥ ૮ ॥ અભ્યુત્થાન નામની નવમી સામાચારી આ પ્રકારની છે કે, આચાર્ય અથવા દીક્ષા પર્યાયમાં મોટા સાધુજનના આવવાથી આસનને છોડીને એમની સામે ઉભા રહી જવું, અથવા આચાર્ય, બાલ અને ગ્લાન આદિ સાધુજનોની સેવાને માટે તત્પર રહેવું એ "अभ्युत्थान" સામાચારી છે. ॥ ૯ ॥ જ્ઞાનાદિક ગુણોની પ્રાપ્તિ નિમિત્ત બીજા ગણમાં જવું એનું નામ "उपसंपत्" સામાચારી ॥ ૧૦ ॥ આ દશ સામાચારીયોનુ પાલન મુનિજન કરે છે ॥ ૨–૪ ॥

આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી દશવિધ સામાચારી કહીને હવે સૂત્રકાર તેને

संक्षेपतो दशविधां सामाचारीमभिधाय पुनः सविस्तरमाह—

मूलम्—गमणे आवस्सियं कुज्जा, ठाणे कुज्जा णिसीहियं।
आपुच्छणा सयंकरणे परकरणे पडिपुच्छणा ॥५॥

छाया—गमने आवश्यकीं कुर्यात्, स्थाने कुर्यात् नैषेधिकीम्।
आप्रच्छना स्वयं करणे, परकरणे प्रतिप्रच्छना ॥ ५ ॥

टीका—'गमणे' इत्यादि।

गमने=तथाविधकार्ये सति बहिर्निस्सरणे साधुः आवश्यकीं कुर्यात्। इति प्रथमा सामाचारी ॥१॥ तथा-स्थाने तिष्ठत्यस्मिन्निति स्थानम्=उपाश्रयस्तस्मिन् प्रविशन् नैषेधिकीं कुर्यात्। इति द्वितीया ॥२॥ स्वयं करणे स्वयम्=आत्मना करणं स्वयं करणं तस्मिन्-स्वयं करणीये कार्ये आप्रच्छना-इदमहं कुर्यां न वेति गुरुः प्रष्टव्य इति भावः। इति तृतीया ॥३॥ परकरणे=परस्य कार्ये करणीये प्रतिप्रच्छना।

विस्तारसे कहते हैं—'गमणे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(गमणे-गमने) कोई ऐसा कार्य आजाय कि जिसकी वजहसे साधुको उपाश्रयसे बाहिर जाना पडे तो वह साधु (आवस्सियं कुज्जा-आवश्यकीं कुर्यात्) आवश्यकी समाचारी करे।१। (ठाणे णिसीहियं कुज्जा-स्थाने नैषेधिकीं कुर्यात्) जब उपाश्रयमें प्रवेश करे तब नैषेधिकीं सामाचारी करे।२। (सयं करणे आपुच्छणा-स्वयं करणे आप्रच्छना) जो काम अपने आप करणीय हो उसमें "यह मैं करूं या नहीं" इस प्रकार पूछनेरूप आप्रच्छना सामाचारी करे।३। (परकरणे पडिपुच्छणा-परकरणे प्रतिप्रच्छना) सामान्य यह नियम है कि साधु चाहे अपना काम करे या दूसरे किसी साधुका काम करे उसका कर्तव्य है कि

વિસ્તાર પૂર્વક કહે છે—"गमणे"-ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—गमणे-गमने કોઈ એવું કામ આવી જાય કે જેને કારણે સાધુએ ઉપાશ્રયથી બહાર જવું પડે ત્યારે તે સાધુ आवस्सियं कुज्जा-आवश्यकीं कुर्यात् આવશ્યકી સામાચારી કરે. ॥૧॥ ठाणे णिसीहियं कुज्जा-स्थाने नैषेधिकीं कुर्यात् જ્યારે ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે નૈષેધિકી સામાચારી કરે. ॥ ૨ ॥ सयं करणे आपुच्छणा-स्वयं करणे आप्रच्छना જે કામ પોતાની મેળે કરવાનું હોય તેમ છતાં તેમાં "હું આ કામ કરૂં કે નહીં" આ પ્રમાણે પૂછવારૂપ 'आप्रच्छना' સમાચારી કરે. ॥ ૩ ॥ परकरणे पडिपुच्छणा-परकरणे प्रतिप्रच्छना સામાન્ય એવો નિયમ છે કે, સાધુ ચાહે તો પોતાનું કામ કરે અથવા તો બીજા કોઈ સાધુનું કામ કરે ત્યારે તેનું કર્તવ્ય છે કે, તે આના માટે પહેલાં

गुरुणा नियुक्तेनाऽपि कार्यकाले गुरुः प्रष्टव्य एव। इह स्वपरकार्ययोरुपलक्षणत्वात् सामान्येन सर्वेष्वपि स्वपरकार्येषु प्रथमतो गुरूणां प्रच्छनम्—आप्रच्छना। गुरुनियुक्तेनापि प्रवृत्तिकाले पुनः प्रच्छनं प्रतिप्रच्छना ॥ ४ ॥ ५ ॥

किं च—

मूलम्—छन्दणा दव्वजाएणं, इच्छाकारो य सारणे।
मिच्छाकारो य निंदाए, तहक्कारो पडिस्सुए ॥ ६ ॥

छाया—छन्दना द्रव्यजातेन, इच्छाकारश्च सारणे।
मिथ्याकारश्च निन्दायां, तथाकारः प्रतिश्रुते ॥६॥

टीका—'छंदणा' इत्यादि।

द्रव्यजातेन=पूर्वगृहीतेन तथाविधाशनादिद्रव्यजातेन छन्दना = शेषमुनिनिमन्त्रणरूपा कार्या। इति पंचमी ॥५॥ च=पुनः सारणे=आत्मनः परस्य वा कृत्यं प्रति प्रवर्तने इच्छाकारः। तत्रात्मसारणे यथा-इच्छाकारेण युष्मच्चिकीर्षितं कार्यमिदमहं करोमीति। परसारणे यथा-मम पात्रलेपनादि सूत्रदानादि वा

वह पहिले इसके लिये गुरुसे आज्ञा प्राप्त करे। जब गुरु कार्य करनेकी आज्ञा दे देवें तो शिष्यका पुनः यह कर्तव्य हो जाता है कि वह प्रवृत्ति कालमें उनसे फिर आज्ञा उसके लिये ले लेवे इसका नाम प्रतिप्रच्छना है।४॥५॥

और भी—'छंदणा' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(दव्वजाएणं छंदणा–द्रव्यजातेन छन्दना) पूर्वगृहीत अशनादि सामग्री द्वारा शेषमुनिजनोंको आमंत्रित करना इसका नाम छंदना है।५। (सारणे इच्छाकारो–सारणे इच्छाकारः) अपने वा परके कृत्यमें प्रवर्तन होनेमें इच्छा करना इसका नाम इच्छाकार है। आपका इच्छित यह कार्य मैं अपनी इच्छासे करता हूं इसका नाम आत्मसारण

ગુરુની આજ્ઞા મેળવે. જ્યારે ગુરુ કામ કરવાની આજ્ઞા આપે ત્યારે શિષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે, એ કામ કરતી વખતે ફરીથી ગુરુની આજ્ઞા મેળવે ત્યાર પછી જ કામમા પ્રવર્ત બને. આનું નામ 'प्रतिप्रच्छना' છે. ॥ ૪ ॥ ૫ ॥

વળી પણ—"छंदणा"-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—दव्वजायेणं छंदणा–द्रव्यजातेन छन्दना પોતાના આહાર માટેની અશનાદિ સામગ્રીનો આહાર કરતી વખતે બીજા મુનિજનોને આહાર કરવા આમંત્રણ આપવું તેનું નામ છંદના છે. ॥૫॥ सारणे इच्छाकारो–सारणे इच्छाकार: પોતાના તેમજ બીજા સાધુના કાર્યમાં પ્રવર્તન થવાની ઇચ્છા કરવી એનું નામ ઇચ્છાકાર છે. આપનું આ ઇચ્છિત કાર્ય હું મારી ઈચ્છાથી કરું છું. ેમ આત્મસારણ છે. મારા પાત્રોનુ પ્રતિલેખન આદિ તથા સૂત્ર પ્રદાન

इच्छाकारेण कुरुतेति। इति षष्ठी ॥६॥ च=पुनः निन्दायाम्=स्वनिन्दायां मिथ्याकारः-मिथ्याकरणं मिथ्याकारः=मिथ्येदमिति प्रतिपत्तिः। अतिचारे संजाते मिथ्यादुष्कृतदानमिति भावः। इति सप्तमी ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुते=प्रतिश्रवणे=गुरौ वाचनादिकं प्रयच्छत्येवमेतदित्यङ्गीकाररूपे तथाकारः=इदमित्थमेवेत्यङ्गीकरणम्। इत्यष्टमी ॥ ८ ॥ ६ ॥

किं च—

मूलम्—अब्भुट्ठाणं गुरुपूया, अच्छणे उवसंपया।
एवं दुपंचसंजुत्ता, सामायारी पवेइया ॥७॥

छाया—अभ्युत्थानं, गुरुपूजायाम्, आसने उपसम्पत्।
एवं द्विपञ्चकसंयुक्ता, सामाचारी प्रवेदिता ॥ ७ ॥

टीका—'अब्भुट्ठाणं' इत्यादि।

गुरुपूजायाम्-गुरूणाम्=आचार्यादीनां पूजा-संमाननं तत्र- तदर्थम्, अभ्युत्थानम् आसनं विहाय उत्थानम्, यद्वा आचार्यग्लानबालादीनां पूजायां-सेवायाम्

है। मेरे पात्रोंका प्रतिलेखन आदि तथा सूत्र प्रदान आदि कार्य आप अपनी इच्छासे करें इसका नाम परसारण है। ६। (निंदाए मिच्छाकारो -निंदायां मिथ्याकारः) अतिचार आदिके हो जाने पर "मिथ्या मे दुष्कृतं भवतु" इस प्रकार मिथ्यादुष्कृत देना इसका नाम मिथ्याकार है ७। (पडिस्सुए तहक्कारो-प्रतिश्रुते तथाकारः) गुरुजनोंके वाचना आदि देते समय 'यह ऐसा ही है' इस प्रकार अंगीकार करना इसका नाम तथाकार है ८॥६॥

और भी—'अब्भुट्ठाणं' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(गुरुपूया अब्भुट्ठाणं-गुरुपूजायाम् अभ्युत्थानम्) गुरुजनोंके-आचार्य आदि पर्याय ज्येष्ठोंके-निमित्त आसन छोड़कर खडे होना अथवा बाल एवं ग्लान आदि साधुओंकी सेवामें उद्यमशील रहना

આદિ કાર્ય આપ આપની ઈચ્છાથી કરો એનું નામ પરસારણ છે. ॥ ૬ ॥ निंदाए मिच्छाकारो-निंदायां मिथ्याकारः અતિચાર આદિના થઈ જવાથી "मिथ्या मे दुष्कृतं भवतु" આ પ્રમાણે મિથ્યા દુષ્કૃત એનું નામ મિથ્યાકાર છે. ॥૭॥ पडिस्सुए तहक्कारो-प्रतिश्रुते तथाकारः ગુરુજનો તરફથી વાચના આદિ આપવાના સમયે 'એ એમજ છે' આ પ્રમાણે અંગિકાર કરવો એનુ નામ તથાકાર છે.(૮) ॥૬॥

વધુ પણ—"अब्भुट्ठाणं"-ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—गुरुपूया अब्भुट्ठाणं-गुरुपूजायाम् अभ्युत्थानम् ગુરુજનોના આચાર્ય આદિ પર્યાય મોટેરા નિમિત્ત આસન છોડીને ઉભા થઈ જવું, તેમજ બાલ ગ્લાન આદિ સાધુઓની સેવામાં ઉદ્યમશીલ રહેવું એનું નામ અભ્યુત્થાન

अभ्युत्थानम्=सम्यगुद्यमः, वैयावृत्त्यकरणम् । इति नवमी ॥ ९ ॥ 'गुरुपूया' इत्यत्रार्षत्वात्सप्तम्यर्थे प्रथमा । तथा-आसने=गणान्तराचार्य-समीपावस्थाने उपसम्पत्=इयन्तं कालं भवत्समीपे स्थास्यामीत्येवंरूपा कार्या । उपसम्पच्च-ज्ञानप्राप्त्यर्था, दर्शनप्राप्त्यर्था, चारित्रप्राप्त्यर्था च भवति अतस्त्रिविधेयम् । इति दशमी सामाचारी । इति एवम्=अनेन प्रकारेण द्विपञ्चकसंयुक्ता=दशविधा सामाचारी प्रवेदिता=कथिता । 'दुपंचगसंजुत्ता' इति वक्तव्ये 'दुपंच संजुत्ता' इति आर्षत्वान्निर्दिष्टम् ॥ ७ ॥

एवं दशविधां सामाचारी मुक्त्वा सम्प्रति सामान्यरूपामोघसामाचारीमाह—

मूलम्—पुव्विल्लंमि चउब्भागे, आइच्चम्मि समुट्ठिए ।
भंडगं पडिलेहित्ता, वंदित्ता य तओ गुरुं ॥८॥
पुच्छिज्जा पंजलीउडो, किं कायव्वं मए इह ।
इच्छं निओइउं भंते !, वेयावच्चे व सज्झाए ॥९॥

छाया—पूर्वस्मिंश्चतुर्भागे, आदित्ये समुत्थिते ।
भाण्डकं प्रतिलेख्य, वन्दित्वा च ततो गुरुम् ॥ ८ ॥
पृच्छेत् प्राञ्जलिपुटः, किं कर्तव्यं मया इह ।
इच्छामि नियोजयितुं भदन्त !, वैयावृत्त्ये वा स्वाध्याये ॥९॥

टीका—'पुव्विल्लम्मि' इत्यादि—

आदित्ये=सूर्ये समुत्थिते=उदिते सति दिवसेत्यर्थः पूर्वस्मिन्=प्रथमे चतुर्भागे=चतुर्थभागे बुद्धया प्रकल्पिते दिवसस्य प्रथमपौरुष्यामित्यर्थः ।

इसका नाम अभ्युत्थान है ९। (अच्छणे उवसंपया-आसने उपसम्पत्) ज्ञान दर्शन एवं चारित्रकी प्राप्तिके निमित्त अन्यगणके आचार्यके पास रहना सो उपसम्पत् सामाचारी है १०। (एवं दुपंचसंजुत्ता सामायारी पवेइया-एवं द्विपंचकसंयुक्ता सामाचारी प्रवेदिता) इस प्रकार द्विपंचक-दश प्रकारकी यह सामाचारी कही गई है ॥ ७ ॥

इस प्रकार दशविध सामाचारी कहकर अब सूत्रकार सामान्यरूपसे

છે. ॥ ૯ ॥ अच्छणे उवसंपया-आसने उपसम्पत् જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિના માટે બીજા ગણના આચાર્યની પાસે રહેવું તે ઉપસંપત્ સામાચારી છે. ॥ ૧૦ ॥ एवं दुपंचसंजुत्ता समायारी पवेइया-एवं द्विपंचकसंयुक्ता सामाचारी प्रवेदिता આ પ્રમાણે દશ પ્રકારની સામાચારી કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૭ ॥

આ પ્રમાણે દશવિધ સામાચારી કહીને હવે સૂત્રકાર સામાન્યરૂપથી

भाण्डकं=पात्रम्, उपलक्षणत्वात् सदोरकमुखवस्त्रिकां वस्त्रादिकं च प्रतिलेख्य, ततः=प्रतिलेखनानन्तरं च गुरुम्=आचार्यादिकं प्राञ्जलिपुटः=भालनियोजित-करसम्पुटः सन्–'इह=अस्मिन् समये मया किं कर्तव्यम्' इति पृच्छेत्। किंच–स्वाध्याये वैयावृत्ये वा स्वनियोजने गुरोरभिप्रायं विदित्वा एवं पृच्छेत्–हे भदन्त! वैयावृत्ये=ग्लानादिपरिचर्यायाम्, स्वाध्याये=वाचनादौ वा भवद्भिरहमात्मानं नियोजयितुम् इच्छामि=अभिलषामि ॥ ८ ॥ ९ ॥

ओघ समाचारीको कहते हैं—'पुव्विल्लंमि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(आइच्चम्मि समुट्ठिए–आदित्ये समुत्थिते) सूर्यके उदित होने पर (पूव्विल्लंमि चउब्भागे–पूर्वस्मिन् चतुर्भागे) बुद्धिसे कल्पित दिनके चतुर्भागमें अर्थात् प्रथम पौरूषीमें (भंडगं पडिलेहित्ता–भण्डकं प्रतिलेख्य) पात्र सदोरकमुखवस्त्रिका तथा वस्त्रादिकोंकी प्रतिलेखना करके (तओ गुरुं वंदित्ता-ततश्च गुरुं वन्दित्वा) पश्चात् आचार्यादिक बडोंको गुरु महाजको वंदना करके बादमें (पंजलीउडो–प्राञ्जलिपुटः) दोनों हाथ जोड़कर (इह–इह) इस समय (मए किं कायव्वं–मया किं कर्तव्यम्) मुझे क्या करना चाहिये ऐसा (पुच्छिज्जा–पृच्छेत्) पूछे। वैयावृत्य एवं स्वाध्यायमें अपनेको नियुक्त करनेका गुरुजनका अभिप्राय जानकर ऐसा पूछे (भंते–भदन्त) हे भदन्त हे पूज्य। (वैयावृत्ये स्वाध्याये वा नियोजयितुं इच्छामि) ग्लान आदिकी परिचर्यामें अथवा स्वाध्यायमें मैं आपके द्वारा आज्ञापित होकर नियुक्त होनेकी अभिलाषा करता हूं अर्थात् आप फरमावे की में स्वाध्याय करुं? ॥ ८ ॥ ९ ॥

ઓઘ સામાચારીને કહે છે—"पुव्विल्लंमि"-ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—आइच्चम्मि समुट्ठिए–आदित्ये समुत्थिते સૂર્યના ઉદય થયા પછી पुव्विल्लंमि चउब्भागे–पूर्वस्मिन् चतुर्भागे બુદ્ધિની કલ્પના મુજબ દિવસના ચોથા ભાગમાં પ્રથમ પૌરૂષીમાં भंडग पडिलेहित्ता–भाण्डकं प्रतिलेख्य પાત્ર સદોરક મુખવસ્ત્રિકા તથા વસ્ત્રાદિકોની પ્રતિલેખના કરીને तओ गुरुं वंदित्ता–ततश्च गुरुं वन्दित्वा પછીથી આચાર્યાદિક ગુરુ મહારાજને વંદન કરીને પછીपंजलीउडो–प्राञ्जलिपुटः બન્ને હાથ જોડીને इह–इह આ સમયે मए किं कायव्वं–मयो किं कर्तव्यम् મારે શું કરવું જોઈએ. એવું पुच्छिज्जा–पृच्छेत् પૂછે. વૈયાવૃત્ય અને સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત કરવાનો ગુરુજનનો અભિપ્રાય જાણીને એવું પૂછે કે, હે ભદન્ત! ગ્લાન આદિની પરિચર્યામાં અથવા સ્વાધ્યાયમાં આજ્ઞા લઈને નિયુક્ત થવાની અભિલાષા રાખું છું ॥ ૮ ॥ ૯ ॥

एवं प्रच्छनानन्तरं यत् कर्तव्यं तदुच्यते—

मूलम्—वेयावच्चे निउत्तेणं, कायव्वं अगिलायओ ।
सज्झाये वा निउत्तेणं, सव्वदुक्खविमोक्खणे ॥१०॥

छाया—वैयावृत्ये नियुक्तेन, कर्तव्यम् अग्लानतः ।
स्वाध्याये वा नियुक्तेन, सर्वदुःखविमोक्षणे ॥१०॥

टीका—' वेयावच्चे ' इत्यादि—

गुरुणा सर्वदुःखविमोक्षणे=सर्वदुःखेभ्यो विमोक्षणं=विमोचनं यस्मात् तत्-स्मिन्—चतुर्गतिकसंसारदुःखनिवारके वैयावृत्त्ये=ग्लानादिपरिचर्यायां नियुक्तेन साधुना अग्लानतः=शरीरश्रममविचिन्त्यैव वैयावृत्यं कर्तव्यम् । वा=अथवा सर्व दुःखविमोक्षणे=सर्वदुःखेभ्यो विमोचनं यस्मात्स तस्मिन्—चतुर्गतिकसंसारदुःख-निवारके स्वाध्याये नियुक्तेन साधुना अग्लानतः स्वाध्यायः कर्तव्यः ॥१०॥

पूछने पर जो कहना चाहिये सो कहते हैं—'वेयावच्चे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सव्वदुक्खविमोक्खणे–सर्वदुःखविमोक्षणे) चतुर्गतिक संसारके दुःखोंके निवारक ऐसे (वेयावच्चे निउत्तेणं--वैयावृत्ये नियुक्तेन) ग्लानादिकोंकी परिचर्या—सेवारूप वैयावृत्यमें नियुक्त किये हुए साधुको (अगिलायओ वेयावच्चं कायव्वं—अग्लानतः वैयावृत्यं कर्तव्यम्) अग्ला-नपनसे अर्थात् शारीरिक परिश्रमका ख्याल न करके वैयावृत्य अच्छी-तरह करना चाहिये । (वा) अथवा (सव्वदुक्खविमोक्खणे–सर्वदुःखवि-मोक्षणे) चतुर्गतिकरूप इस संसारके दुःखोंको नाश करनेवाले ऐसे (सज्झाये निउत्तेणं–स्वाध्याये नियुक्तेन) स्वाध्यायमें नियुक्त किये गये साधुको (अगिलायओ–अग्लानतः) विना किसी ग्लानभावके स्वाध्याय करना चाहिये ।

પૂછવાથી જે કહેવું જોઈએ તે કહે છે. " वेयावच्चे " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—सव्वदुक्खविमोक्खणे–सर्वदुःखविमोक्षणे ચતુર્ગતિક સંસારના દુઃખોના નિવારક એવા वेयावच्चे निउत्तेणं–वैयावृत्ये नियुक्तेन ગ્લાનાદિકોની પરિચર્યારૂપ, વૈયાવૃત્તિમાં નિયુક્ત કરવામાં આવેલા સાધુએ अगिलायओ वेयावच्चं कायव्वं–अग्लानतः वैयावृत्यं कर्तव्यम् અગ્લાન પણાથી અર્થાત્ શારીરિક પરિશ્રમનો ખ્યાલ ન કરતાં વૈયાવૃત્ય સારી રીતે કરવું જોઈએ वा અથવા सव्वदुक्खविमोक्खणे–सर्वदुःखविमोक्षणे ચતુર્ગતિકરૂપ આ સંસારના દુઃખોને નાશ કરનાર એવા सज्झाये निउत्तेणं–स्वाध्यायनियुक्तेन સ્વાધ્યાયમાં નિયુક્ત કરવામાં આવેલ સાધુએ अगिलायओ–अग्लानतः કોઈ પણ પ્રકારના ગ્લાનભાવ સિવાય સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ.

प्रतिलेखना सकलौघसामाचारी मूलमस्ति, अतः प्रथमं गुरुमापृच्छय प्रतिलेखना कर्तव्या, इत्यभिधाय संप्रति विनयशीलस्यौत्सर्गिकं दिनकृत्यमाह—

मूलम्—दिवसस्स चउरो भाए, कुज्जा भिक्खू वियक्खणे।
तओ उत्तरगुणे कुज्जा, दिणभागेसु चउसु वि ॥११॥

छाया—दिवसस्य चतुरो भागान्, कुर्याद् भिक्षुर्विचक्षणः।
तत उत्तरगुणान् कुर्यात्, दिनभागेषु चतुर्ष्वपि ॥ ११ ॥

टीका—'दिवसस्स' इत्यादि—

विचक्षणः=मेधावी भिक्षु र्दिवसस्य चतुरो भागान् कुर्यात्। ततः=चतुर्भागकरणानन्तरं चतुर्ष्वपि दिनभागेषु उत्तरगुणान्=स्वाध्यायादीन् कुर्यात् ॥ ११ ॥

भावार्थ—गुरुदेव यदि वैयावृत्यमें नियुक्त करें तो मुनि बडे आनंदके साथ वैयावच्च करे। और यदि स्वाध्यायमें नियोजित करें तो अच्छी तरह स्वाध्याय करे ॥ १० ॥

प्रतिलेखना सकल सामान्यरूप ओघ सामाचारीका मूल है इसलिये सर्वप्रथम गुरुजनसे पूछकर वह प्रतिलेखना करनी चाहिये, ऐसा कहकर अब सूत्रकार विनयशील साधुके औत्सर्गिक दिनकृत्य कहते हैं—'दिवसस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(वियक्खणे भिक्खू-विचक्षणः भिक्षुः) मेधावी भिक्षु (दिवसस्स चउरो भाए कुज्जा-दिवसस्य चतुरो भागान् कुर्यात्) दिवसके चार भाग कर लेवे। (तओ चउसु वि दिणभागेसु उत्तमगुणे कुज्जा-ततः चतुर्ष्वपि दिनभागेषु उत्तरगुणान् कुर्यात्) बादमें इन चारोंही भागोंमें वह स्वाध्याय आदि करनेरूप उत्तर गुणोंका पालन करता रहे ॥११॥

ભાવાર્થ—ગુરુદેવ જો વૈયાવૃત્યમાં નિયુક્ત કરે તો મુનિ ઘણા જ આનંદ સાથે વૈયાવચ્ચ કરે અથવા જો સ્વાધ્યયમાં નિયોજીત કરે તો સારી રીતે સ્વાધ્યાય કરે. ॥ ૧૦ ॥

પ્રતિલેખના સકલ સામાન્યરૂપ ઓઘ સામાચારીનું મૂળ છે. આ માટે સર્વ પ્રથમ ગુરુજનને પૂછીને એ પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કહીને હવે સૂત્રકાર વિનયશિલ સાધુના ઔત્સર્ગિક દિનકૃત્યને કહે છે—"दिवसस्स" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—वियक्खणे भिक्खू-विचक्षणः भिक्षुः મેધાવી ભિક્ષુ दिवसस्स चउरो भाए कुज्जा-दिवसस्य चतुरो भागान् कुर्यात् દિવસના ચાર ભાગ કરી લ્યે. तओ चउसु वि दिणभागेसु उत्तम गुणे कुज्जा-ततः चतुर्ष्वपि दिनभागेषु उत्तरगुणान् कुर्यात् પછીથી એ ચારેય ભાગમાં તે સ્વાધ્યય આદિ કરવારૂપ ઉત્તર ગુણોનું પાલન કરતા રહે. ॥૧૧॥

कथमित्याह—

मूलम्—पढमं पोरिसि सज्झायं, बीयं झाणं झियायई ।
तइयाए भिक्खायरियं, पुणो चउत्थीइ सज्झायं ॥१२॥

छाया—प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं, द्वितीयायां ध्यानं ध्यायेत् ।
तृतीयायां भिक्षाचर्यां, पुनश्चतुर्थ्यां स्वाध्यायम् ॥ १२ ॥

टीका—'पढमं' इत्यादि ।

प्रथमायां पौरुष्यां=दिवसस्य प्रथमे प्रहरे स्वाध्यायं=वाचनादिकं कुर्यात् । द्वितीयायां पौरुष्यां=द्वितीयप्रहरे ध्यानं=सूत्रार्थचिन्तनरूपं ध्यायेत्=धातूनामनेकार्थत्वात् कुर्यादित्यर्थः । द्वितीयपौरुष्या अर्थपौरुपीत्वादस्यामर्थविषये एव मानसादि व्यापारणम् इति भावः । तृतीयायां पौरुष्यां भिक्षाचर्याम्, उपलक्षणत्वादाहारादिकं च कुर्यात् । पुनः चतुर्थ्यां पौरुष्यां स्वाध्यायम्, उपलक्षणात् प्रतिलेखनादिकं च कुर्यात् । 'पढमं' 'बीयं' इत्यत्र सप्तम्यर्थे द्वितीया । 'पोरीसि' इति लुप्त सप्तम्यन्तं पदम् । 'झियायइ' इत्यत्र लिङर्थे लट् ॥ १२ ॥

उत्तर गुणोंका पालन कैसे करें ? सो कहते हैं—'पढमं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पढमं पोरसि—प्रथमायां पौरुष्याम्)प्रथम पौरुषी में—दिवस के प्रथम प्रहरमें (सज्झायं कुज्जा—स्वाध्यायं कुर्यात्) वाचनादिकरूप स्वाध्याय करना (बीयं झाणं झियायइ—द्वितीयायां ध्यानं ध्यायेत्) द्वितीय पौरुषीमें—द्वितीय प्रहरमें—सूत्रार्थ चिन्तनरूप ध्यान करे। (तइयाए भिक्खायरियं कुज्जा—तृतीयायां भिक्षाचर्यां कुर्यात्) तृतीयपौरुषीमें—तृतीयप्रहरमें भिक्षावृत्ति करे (पुनः) फिर (चउत्थाए सज्जायं कुज्जा—चतुर्थ्यां स्वाध्यायं कुर्यात्)चतुर्थ पौरुषीमें-चतुर्थ प्रहरमें-स्वाध्याय एवं प्रतिलेखना आदि करें॥१२॥

'प्रथम पौरुषीमें स्वाध्याय करे' इस प्रकार जो कहा गया है सो

ઉત્તર ગુણોનુ પાલન કઈ રીતે કરે ? તે કહેવામાં આવે છે–"पढमं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—पढमं पोरसी-प्रथमायां पौरुष्याम् પ્રથમ પૌરૂષીમા–દિવસના પ્રથમ પ્રહરમાં सज्झायं कुज्जा–स्वाध्यायं कुर्यात् વાચનાદિકરૂપ સ્વાધ્યાય કરવા, बीयं झाणं झियायइ द्वितीयायां ध्यानं ध्यायेत् બીજી પૌરૂષીના બીજા પ્રહરમાં સૂત્રાર્થ ચિંતનરૂપ ધ્યાન કરવું तइयाए भिक्खायरियं कुज्जा–तृतीयायां भिक्षाचर्यां कुर्यात् तृतीय પૌરૂષીના–ત્રીજા પ્રહરમાં ભિક્ષાવૃત્તિ કરવી, પછી चउत्थीए सज्झायं कुज्जा–चतुर्थ्यां स्वाध्यायं कुर्यात् ચોથા પ્રહરમાં સ્વાધ્યાય અને પ્રતિલેખના આદિ કરવું. ॥૧૨॥

'પ્રથમ પૌરૂષીમાં સ્વાધ્યાય કરે' આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવેલ છે.

प्रथमपौरुष्यां स्वाध्यायं कुर्यादिति यदुक्तं तत्परिज्ञानायाह—

मूलम्—आसाढे मासे दुपया, पोसे मासे चउप्पया ।
चित्तासोएसु मासेसु, तिपया हवइ पोरिसि ॥१३॥

छाया—आषाढे मासे द्विपदा, पौषे मासे चतुष्पदा ।
चैत्राश्वयुजोर्मासयोः त्रिपदा भवति पौरुषी ॥१३॥

टीका—'आसाढे' इत्यादि ।

आषाढे मासे द्विपदा पौरुषी भवति, पुरुषादेरूर्ध्वोत्थितस्य उत्तराभिमुखस्य अषाढपूर्णिमादिने जानुच्छाया द्विपदापौरुषी भवतीत्यर्थः । एवम् सर्वत्रापि योज्यम् पौषे मासे चतुष्पदा पौरुषी भवति । चैत्राश्वयुजोः मासयोः=चैत्रे मासि आश्विने मासि च त्रिपदा पौरुषी भवति ॥ १३ ॥

इत्थमाषाढादि पौर्णमासीषु पौरुषीमानमुक्तम्, सम्प्रति पौरुष्या वृद्धिहानी उच्येते—

मूलम्—अंगुलं सत्तरत्तेणं, पक्खेणं तु दुअंगुलं ।
वड्ढए हायए वावि, मासेणं चउरंगुलं ॥१४॥

छाया—अङ्गुलं सप्तरात्रेण, पक्षेण तु द्व्यङ्गुलम् ।
वर्द्धते हीयते वाऽपि, मासेन चतुरङ्गुलम् ॥ १४ ॥

उस पौरुषी कालका ज्ञान करानेके लिये सूत्रकार कहते हैं—

'आसाढे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(आसाढ मासे दुपया-आषाढे मासे द्विपदा) आषाढके महिनामें द्विपदा पौरुषी होती है । (पोसे मासे चउप्पया-पौषे मासे चतुष्पदा) पौष मासमें चतुष्पदा पौरुषी होती है । मासेसु चित्ता सोएसु-चित्राश्वयु जोर्मासयोः) चैत्र एवं आश्विन मासमे (तिपया पोरसी हवइ-त्रिपदा पौरुषि भवति) त्रिपदा पौरुषी होती है ॥ १३ ॥

इस प्रकार पौरुषीका प्रमाण कह कर अब सूत्रकार पौरुषीकी वृद्धि

હવે એ પૌરૂષીકાળનું જ્ઞાન કરાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે-"आसाढे" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आसाढे मासे दुपया-आषाढे मासे द्विपदा અષાઢ મહિનામાં દ્વિપદા પૌરૂષી થાય છે. पोसे मासे चउप्पया-पौषे मासे चतुष्पदा પોષ માસમાં ચતુષ્પદા પૌરૂષી થાય છે. चित्ता सोएसु मासेसु-चैत्राश्वयुजोर्मासयोः ચૈત્ર અને આસો માસમાં तिपया पोरसी हवइ-त्रिपदा पौरुषि भवति ત્રિપદા પૌરૂષી થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

આ પ્રમાણે પૌરૂષીનું પ્રમાણ કહીને હવે સૂત્રકાર પૌરૂષીની વૃદ્ધિ અને

टीका—'अंगुलं' इत्यादि ।

सप्तरात्रेण=सप्ताहोरात्रेण इत्यर्थः । रात्रीणां दिवसा विनाभावित्वादिह रात्रि शब्देन अपि गृह्यन्ते । सार्धेन इति शेषः । अङ्गुलम्—एकाङ्गुलप्रमाणं पौरुषी वर्द्धते । पक्षेण तु द्व्यङ्गुलं वर्द्धते । मासेन चतुरङ्गुलं वर्द्धते । इदं दक्षिणायने बोध्यम् । अपि=पुनः उत्तरायणे पूर्वोक्तक्रमेणैव हीयते च । पक्षस्यार्धं सार्धसप्ताहोरात्रं भवति, अतः सप्तरात्रेण इत्यत्र सार्द्धेनेति बोध्यम् । यत्र मासे चतुर्दशभिर्दिनैः पक्षो भवति, तत्र सप्ताहोरा णास्यङ्गुलप्रमाणं पौरुषी वर्द्धते हीयते च । अनया वृद्ध्या हान्या च । सपादसार्धपौरुष्यादिज्ञानं प्रत्याख्यानादावपेक्षितं तदर्थमेतत् कथितम् ॥१४॥

और हानि बतलाते हैं—'अंगुलं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—दक्षिणायनमें(सत्तरत्तेणं—सप्तरात्रेण)साढे सात ७॥ दिनरात कालमें अंगुल—अङ्गुलम् एक अंगुल प्रमाण पौरुषी बढती है । (पक्खेणं—पक्षेण) एक पक्षमें (दु अंगुल—द्व्यङ्गुलम्) दो अंगुल पौरुषी बढती है । (मासेणं—मासेन) एकमासमें (चउरंगुलम्—चतुराङ्गुलम्)चार अंगुल पौरुषी बढती है । तथा उत्तरायणमें इसी क्रमसे घटती है अर्थात्—साढे सात दिन रातमें एक अंगुल प्रमाण पौरुषी घटती है । एक पक्षमें दो अंगुल तथा एक मासमें चार अगुल प्रमाण पौरुषी घटती है । पक्षके आधे साढे सात होते है इसलिये सप्त रात्रिकी जगह साढे सात ७॥ रात्रि प्रमाण काल जानना चाहिये । जिस मासमें चौदह १४ दिनका पक्ष होता है वहां सात दिन रात काल जानना चाहिये । सो सात ७ दिन रात प्रमाण कालमें भी एक अंगुल प्रमाण पौरुषी बढती घटती रहती

હાની બતાવે છે.—"अंगुलं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—દક્ષિણાયનમાં सत्तरत्तेणं—सप्तरात्रेण સાડા સાત (૭॥) દિવસ રાત કાળમાં अंगुलं-अङ्गुलम् એક આંગળ પ્રમાણ પૌરૂષી વધે છે. पक्खेणं—पक्षेण એક પક્ષમાં दु अगुलं—द्वयङ्गुलम् બે આંગળ પ્રમાણે પૌરષી વધે છે. मासेणं—मासेन એક માસમાં चउरंगुलम्—चतुराङ्गुलम् ચાર આંગળ પૌરૂષી વધે છે. તથા ઉત્તરાયણમાં આ ક્રમથી ઘટે છે. અર્થાત્ સાડા સાત દિવસમાં એક આંગળ પ્રમાણે પૌરૂષી ઘટે છે. એક પક્ષમાં બે આંગળ અને એક મહિનામાં ચાર આંગળ પ્રમાણુ પૌરૂષી ઘટે છે. પક્ષનો અરધો ભાગ ૭॥ થાય છે આ કારણે સાત રાત્રીના સ્થળે સાડા સાત રાત્રી પ્રમાણુ કાળ જાણવો જોઈએ. જે મહીનામાં ચૌદ દિવસનો પક્ષ હોય ત્યાં સાત દિવસ રાતનો કાળ જાણવો ઈએ. આ સમયે સાત દિવસ રાત પ્રમાણુ કાળમાં પણુ એક આંગળ પ્રમાણુ

केषु केषु मासेषु चतुर्दशभिर्दिनैः पक्षो भवतीत्याह—

मूलम्—आसाढबहुलपक्खे, भद्दवए कत्तिए यँ पोसे यँ।
फग्गुणँ वइसाहेसु यँ, नायँव्वा ओमरत्ताओ ॥१५॥

छाया—आषाढबहुलपक्षे, भाद्रपदे कार्तिके च पौषे च।
फाल्गुन-वैशाखयोश्च, ज्ञातव्या अवमरात्रयः ॥ १५ ॥

टीका—'आसाढ' इत्यादि—

आषाढबहुलपक्षे=आषाढकृष्णपक्षे, भाद्रपदे=भाद्रकृष्णपक्षे कार्तिके=कार्तिककृष्णपक्षेच, पौषे च=पौषकृष्णपक्षे च, तथा-फाल्गुनवैशाखयोः=फाल्गुनवैशाखकृष्णपक्षयोश्च अवमरात्रयः=एकैकाहोरात्रन्यूनारात्रयोऽवगन्तव्याः। पूर्वोक्तमासेषु कृष्णपक्षाः चतुर्दशदिनप्रमाणा भवन्तीति भावः ॥१५॥

है। यह पौरुषीकी घटती बढती प्रत्याख्यान आदिमें अपेक्षित होती है। इस लिये यह कहा गया है ॥ १४ ॥

किन २ महिनोंमें चौदह १४ दिनोंका पक्ष होता है इसको सूत्रकार बतलाते हैं—'आसाढ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(आसाढबहुलपक्खे-आषाढबहुलपक्षे) आषाढ कृष्ण पक्षमें, (भद्दवए-भाद्रपदे) भाद्र कृष्ण पक्षमें (कत्तिए-कार्तिक कृष्ण पक्षमें (पोसे-पौषे) पौषकृष्णपक्षमें तथा (फग्गुण वइसाहेसु ओमरत्ताओ नायव्वा-फाल्गुन वैशाखयोश्च अवमरात्रय ज्ञातव्याः) फाल्गुन वैशाख कृष्णपक्षमें एकएक अहोरात्रसे न्यून रात्रियां जानना चाहिये अर्थात् इन पूर्वोक्त मासोंमें कृष्णपक्ष चौदह चौदह१४-१४दिनके होते हैं॥१५॥

પૌરૂષી વધતી રહે છે. આ પૌરૂષીનું ઘટવું, વધવું, એ પ્રત્યાખ્યાન આદિમાં અપેક્ષિત હોય છે. આ માટે આ કહેવામાં આવેલ છે. ॥૧૪॥

કયા કયા મહિનામાં ચૌદ દિવસનું પક્ષ હોય છે તેને સૂત્રકાર બતાવે છે-"आसाढ" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—आसाढबहुलपक्खे-आषाढबहुलपक्षे અષાઢ કૃષ્ણ પક્ષમાં, भद्दवए-भाद्रपदे ભાદરવામાં કૃષ્ણ પક્ષમાં, कत्तिए-कार्तिके કાર્તિકમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં पोसे-पौषे પોષમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં, તથા फग्गुणवइसाहेसु ओमरत्ताओ नायव्वा-फाल्गुन वैशाखयोश्च अवमरात्रय ज्ञातव्याः ફાગણ અને વૈશાખમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં. એક એક અહોરાત્રથી ન્યૂન રાત્રીયો જાણવી જોઈએ. અર્થાત્ આ પૂર્વોક્ત મહિનાઓમાં કૃષ્ણપક્ષ ચૌદ-ચૌદ (૧૪-૧૪) દિવસનો હોય છે. ॥૧૫॥

एवं पौरुषीज्ञानोपायमभिधाय पादोनपौरुष्या ज्ञानोपायमाह--

मूलम्--जेट्ठामूले आसाढ-सावणे, छहिं अंगुलेहिं पडिलेहा ।
अट्ठहिं बिइंतियम्मि, तइए दस अट्ठहिं चउत्थे ॥१६॥

छाया---ज्येष्ठामूले आषाढश्रावणे, षड्भिरङ्गुलैः प्रतिलेखा ।
अष्टभिर्द्वितीयत्रिके, तृतीये दशभिरष्टभिश्चतुर्थे ॥ १६ ॥

टीका---'जेट्ठामूले' इत्यादि--

ज्येष्ठामूले=ज्येष्ठे मासि आषाढश्रावणे=आषाढश्रावणयोश्च पूर्वोक्त पौरुषी माने षड्भिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा=निरीक्षणरूपा कर्तव्या। तेन पादोनपौरुषी कालस्य ज्ञानं भवति। द्वितीयत्रिके=भाद्रपदाश्विनकार्तिकलक्षणे अष्टभिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा = निरीक्षणरूपा कर्तव्या। तृतीयत्रिके मार्गशीर्षपौषमाघरूपे दशभिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा कर्तव्या। तथा-चतुर्थे त्रिके=फाल्गुन चैत्र वैशाख

इस प्रकार पौरुषीको जाननेका उपाय कहकर अब सूत्रकार पादोन(पोन) पौरुषीको जाननेका उपाय बतलाते हैं-'जेट्ठामूले' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जेट्ठामूले=ज्येष्ठामूले) ज्येष्ठ महिनेमें (आसाढ सावणे आषाढ श्रावणे) आषाढ सावनमें (छहिं अगुलेहिं-षड्भिरंगुलैः) पूर्वोक्त पौरुषी प्रमाणमें छह अगुलोंके प्रक्षिप्त करनेसे (पडिलेहा-प्रतिलेखा) निरीक्षण रूप प्रतिलेखना करनी चाहिये। इससे पादोन पौरुषीका ज्ञान होता है। द्वितीयत्रिके) भाद्रपद, आश्विन, कार्तिक महीनोंमें (अट्ठहिं-अष्टाभिः) पूर्वोक्त मानमें आठ अंगुलोंको प्रक्षिप्त करके प्रतिलेखना करनी चाहिये (तइए-तृतीये) अगहन, पौष एवं माघमासमें (दस-दशभिः) दश अंगुलोंको प्रक्षिप्त करके प्रतिलेखना करनी चाहिये। तथा (चउत्थे-

---

આ પ્રમાણે પૌરૂષીને જાણવાનો ઉપાય કહીને હવે સૂત્રકાર પાદોન (પોન) પૌરૂષીને જાણવાનો ઉપાય બતાવે છે—"जेट्ठामूले" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जेट्ठामूले-ज्येष्ठामूले જ્યેષ્ઠ મહિનામાં आसाढसावणे-आषाढ श्रावणे અષાઢ શ્રાવણમાં छहिं अगुलेहिं-षड्भिरंगुलैः પૂર્વોક્ત પૌરૂષી પ્રમાણમાં છ આંગળનું પ્રક્ષિપ્ત કરવાથી पडिलेहा-प्रतिलेखा નિરીક્ષણરૂપ પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. આનાથી પાદોન પૌરૂષીનું જ્ઞાન થાય છે. ભાદ્રપદ, આસો અને કાર્તિક મહિનામાં अट्ठाहिं-अष्टाभिः પૂર્વોક્ત માનમાં આઠ આંગળને પ્રક્ષિપ્ત કરીને પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. तइए-तृतीये અગહન, પોષ અને મહામાસમાં दस-दशभिः દશ આંગળને પ્રક્ષિપ્ત કરીને પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. તથા-

स्वरूपे च अष्टभिरङ्गुलैः प्रक्षिप्तैः प्रतिलेखा कर्तव्या । तेन पादोनपौरुषी कालस्य ज्ञानं भवति । 'दस' इत्यत्र तृतीयार्थे प्रथमा ॥ १६ ॥

इत्थं दिनकृत्यमभिधाय रात्रौ यद्विधेयं तदुच्यते--

मूलम्--रत्तिंपि चउरो भाए, भिक्खू कुज्जा वियक्खणो ।
तओ उत्तरगुणे कुज्जा, राईभागेसु चउसु वि ॥१७॥

छाया--रात्रेरपि चतुरो भागान्, भिक्षुःकुर्याद् विचक्षणः ।
तत उत्तरगुणान् कुर्याद्, रात्रिभागेषु चतुर्ष्वपि ॥ १७ ॥

टीका--'रत्तिंपि' इत्यादि--

विचक्षणः=मेधावी, भिक्षुः रात्रेरपि चतुरो भागान् कुर्यात् । ततश्चतुर्ष्वपि रात्रिभागेषु उत्तरगुणान्=स्वाध्यायादीन् कुर्यात् । 'रत्तिंपि' इत्यत्र षष्ठ्यर्थे द्वितीया ॥ १७ ॥

चतुर्थे) फाल्गुन, चैत्र एवं वैशाख मासमें (अट्ठहिं--अष्टभिः) आठ अंगुलोंको प्रक्षिप्त करके प्रतिलेखना करनी चाहिये। इन सबसे पादोन(पौन) पौरुषी कालका ज्ञान हो जाता है ॥ १६ ॥

इस प्रकार दिनकी चारो पौरुषीका कर्तव्य कह कर अब रात्रिमें भिक्षुको क्या करना चाहिये यह बात सूत्रकार कहेतेहैं।--'रत्तिंपि'इत्यादि।

अन्वयार्थ--(वियक्खणो भिक्खू रत्तिंपि चउरो भाए कुज्जा--विचक्षणो भिक्षुः रात्रेः अपि चतुरो भागान् कुर्यात्) बुद्धिशाली मुनि रात्रके भी चार भाग कर लेवे (तओ--ततः) बादमें (चउसु वि राईभागेसु चतुर्षु अपि रात्रिभागेषु) उन रात्रिके चारों भागोंमें भी वह (उत्तर गुणे कुज्जा--उत्तर गुणान् कुर्यात्) स्वाध्याय आदिरूप उत्तर गुणोंकी आराधना करे ॥ १७ ॥

चउत्थे-चतुर्थे ફાગણ, ચૈત્ર અને વૈશાખ માસમાં આઠ આંગળને પ્રક્ષિપ્ત કરીને પ્રતિલેખના કરવી જોઈએ. આ સઘળાથી પાદોન (પોન) પૌરૂષીકાળનું જ્ઞાન થઈ જાય છે. ॥૧૬॥

આ પ્રમાણે દિવસની ચારે પૌરૂષીનું કર્તવ્ય કહીને હવે રાત્રીમાં ભિક્ષુએ શું કરવું જોઈએ. આ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે—"रत्तिंपि" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—वियक्खणो भिक्खू रत्तिंपि चउरो भाए कुज्जा-विचक्षणो भिक्षुः रात्रिः अपि चतुरो भागान् कुर्यात् બુદ્ધિશાળી મુનિ રાત્રીના પણ ચાર ભાગ કરી લ્યે. तओ-ततः બાદમાં चउसु वि राईभागेसु-चतुर्षु अपि रात्रिभागेषु રાત્રીના એ ચાર ભાગોમાં પણ તે उत्तरगुणे कुज्जा-उत्तरगुणान् कुर्यात् સ્વાધ્યાય આદિરૂપ ઉત્તર ગુણોની આરાધના કરે. ॥૧૭॥

कथमित्याह--

मूलम्-पढमं पोरिसि सज्झायं, बीयं झाणं झियायइ ।
तइयाए निद्दमोक्खं तु, चउत्थी भुज्जो वि सज्झायं ॥१८॥

छाया--प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं, द्वितीयायां ध्यानं ध्यायेत् ।
तृतीयायां निद्रामोक्षं तु, चतुर्थ्यां भूयोऽपि स्वाध्यायम् ॥ १८ ॥

टीका--' पढमं ' इत्यादि--

साधुः रात्रेः प्रथमायां पौरुष्यां प्रथमप्रहरे स्वाध्यायं कुर्यात् । द्वितीयायां पौरुष्यां=द्वितीयप्रहरे ध्यानं=सूत्रार्थचिन्तनलक्षणं क्षितिवलयद्वीपसागरभवनादि वा ध्यायेत्=चिन्तयेत् । तृतीयायां पौरुष्यां तु निद्रामोक्षं निद्रायाः पूर्वावरुद्धायाः मोक्षं मोचनं कुर्यात्, शयनं कुर्यादित्यर्थः । चतुर्थ्यां पौरुष्यां भूयोऽपि पुनरपि स्वाध्यायं कुर्यात् । अयं भावः-गीतार्थानां जिनकल्पिकानां परिहारविशुद्धिक-

---

कैसे करे ? सो कहते हैं—' पढमं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-साधु रात्रिकी(पढमं पोरिसि-प्रथमायां पौरुष्याम्)प्रथम पौरुषीमें प्रथम प्रहरमें (सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात्) स्वाध्याय करे (बीयं-द्वितीयायां) द्वितीय पौरुषीमें द्वितीय प्रहरमें-सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यान करे। अथवा जिनशास्त्रोक्त पृथिवीके तथा द्वीप सागर आदिके स्वरूपका चिन्तवन करें । (तइयाए-तृतीयायां) तृतीय पौरुषीमें तृतीय प्रहरमें (निद्दमोक्खं निद्रामोक्षं) निद्रा लेवे—सोवे । (चउत्थी-चतुर्थ्याम्) चतुर्थ पौरुषीमें चतुर्थ प्रहरमें (भुज्जो वि-भूयोऽपि) फिर भी (सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात्) स्वाध्याय करे । विशेष-गीतार्थ साधुओंके लिये, जिनकल्पि साधुओंके लिये तथा परिहार विशुद्धिक चारित्रवालोंके लिये तृतीय प्रहर मात्र

કઇ રીતે કરે? તે કહે છે—" पढमं " ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—સાધુ રાત્રીની पढमं पोरिसि-प्रथमायां पौरुष्यां પ્રથમ પૌરૂષીમાં પ્રથમ પ્રહારમાં सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात् સ્વાધ્યાય કરે, बीयं-द्वितीयायां દ્વિતીય પૌરૂષીમાં-બીજા પ્રહરમાં સૂત્રાર્થ ચિંતનરૂપ ધ્યાન કરે અથવા-જીન શાસ્ત્રોક્ત પૃથ્વિના તથા દ્વીપ સાગર આદિના સ્વરૂપનું ચિંતવન કરે, तइयाए-तृतीयायां તૃતીય પૌરૂષીમાં-ત્રીજા પ્રહરમાં निद्दमोक्खं-निद्रामोक्षं નિદ્રાલે. સુવે चउत्थी-चतुर्थ्याम् ચતુર્થ પૌરૂષીમાં-ચોથા પ્રહરમાં भुज्जोवि-भूयोऽपि ફરીથી सज्झायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात् સ્વાધ્યાય કરે વિશેષ-ગીતાર્થ સાધુઓના માટે જીનકલ્પી સાધુઓના માટે તથા પરિહાર વિશુદ્ધિક ચારિત્રવાળાના માટે ત્રીજો

चारित्रवतां च निद्राकालस्तृतीयप्रहरमात्रम्। शेषमुनीनां तु द्वितीयतृतीयप्रहरौ निद्राकालः। 'चउत्थी' इत्यत्र आर्षत्वात्सप्तम्यर्थे प्रथमा ॥ १८ ॥

सम्प्रति रात्रिभागचतुष्टयपरिज्ञानोपायमुपदर्शयन् समस्तमुनिकर्त्तव्यमाह—

मूलम्—जं नेइ जया रत्तिं, नक्खत्तं तम्मि नहचउब्भाए।
संपत्ते विरमेज्जा, सज्झाय पओसकालम्मि ॥ १९ ॥

छाया—यन्नयति यदा रात्रिं, नक्षत्रं तस्मिन्नभश्चतुर्भागे।
सम्प्राप्ते विरमेत, स्वाध्यायात् प्रदोशकाले ॥ १९ ॥

टीका—'जं नेइ' इत्यादि।

यदा यन्नक्षत्रं रात्रिं नयति=समापयति, अर्थात्–यस्मिन्नक्षत्रे उदिते रात्रेरादिर्भवति अस्तमिते च रात्रेरवसानं भवति, तस्मिन्नक्षत्रे नभश्चतुर्भागे नभसः प्रथम चतुर्थभागे संप्राप्ते प्रथमप्रहरे समाप्ते सतीत्यर्थः, प्रदोषकाले रात्रिप्रथमप्रहरे प्रारब्धात्

निद्राकाल है। शेष मुनियोंके लिये तो द्वितीय एवं तृतीय प्रहर ये दोनों प्रहर निद्राके हैं ॥ १८ ॥

अब रात्रिके चार प्रहररूप चारों भागोंके जाननेका उपाय दिखलाते हुए मुनिके समस्त रात्रि कर्त्तव्यको कहते हैं—'जं नेइ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जया जं नक्खत्तं रत्तिं नइ–यदा यन्नक्षत्रं रात्रिं नयति) जब जो नक्षत्र रात्रिको समाप्त करता है, अर्थात्–जिस नक्षत्रके उदित होने पर रात्रिका प्रारम्भ होता है और उसीके अस्त होने पर रात्रिका अन्त होता है, (तम्मि नह चउब्भाए संपत्ते पओसकालम्मि विरमेज्जा–तस्मिन् नभश्चतुर्भागे संप्राप्ते प्रदोषकाले प्रारब्धात् स्वाध्यायाद् विरमेत्) ऐसा वह नक्षत्र जब आकाशके पहिले चतुर्थ भागमें प्राप्त हो अर्थात्

પ્રહર માત્ર નિદ્રાકાળ છે. બીજા મુનિયો માટે બીજો અને ત્રીજો પ્રહર એ બંન્ને પ્રહર નિદ્રાના છે. ॥૧૮॥

હવે રાત્રીના ચાર પ્રહરરૂપ ચારે ભાગોને જાણવાનો ઉપાય બતાવતાં મુનિના સમસ્ત રાત્રી કર્તવ્યને કહે છે–" जं नेइ " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जया जं नक्खत्तं रत्ति नेइ–यदा यन्नक्षत्रं रात्रि नयति જ્યારે જે નક્ષત્ર રાત્રીને સમાપ્ત કરે છે, અર્થાત્ જે નક્ષત્રનો ઉદય થવાથી રાત્રીનો પ્રારંભ થાય છે અને તેના અસ્ત થવાથી રાત્રીનો અંત આવે છે. तम्हि नह चउब्भाए संपत्ते पओसकालम्मि विरमेज्जा–तस्मिन्नभश्चतुर्भागे संप्राप्ते प्रदोषकाले प्रारब्धात् स्वाध्यायात् विरमेत् એવું એ નક્ષત્ર જ્યારે આકાશમાં પહેલાં ચોથા ભાગમાં પ્રાપ્ત

'सज्झाय' इति स्वाध्यायात् विरमेत्=निवर्त्तेत। 'पढमं पोरिसि सज्झायं' इति वचनाद् रात्रेः प्रथमपौरुष्यां क्रियमाणं स्वाध्यायं त्यजेदितिभावः। 'वीयं झाणं झियायइ' 'तइयाए निद्दमोक्खं च' इति वचनाद् रात्रे द्वितीयतृतीयपौरुष्योर्ध्यानं निद्रां च कुर्यादिति प्रकरणाद्बोध्यम् ॥ १९ ॥

अथ रात्रौ किञ्चिदवशिष्टतृतीयप्रहरसहितचतुर्थपौरुषी कर्त्तव्यमाह—

मूलम्—तम्मेवे यं नक्खत्ते, गयणचउब्भाय सावसेसम्मि।
वेरत्तियं पि कालं, पडिलेहित्ता मुणी कुज्जा ॥२०॥

छाया—तस्मिन्नेव च नक्षत्रे, गगने चतुर्भाग सावशेषे।
वैरात्रिकमपि कालं, प्रतिलेख्य मुनिः कुर्यात् ॥ २० ॥

टीका—'तम्मेव य' इत्यादि।

च=पुनः तस्मिन्नेव रात्रिसमापके नक्षत्रे चतुर्भागसावशेषे–चतुर्थभागेन गन्तव्येन सावशेषं चतुर्भागसावशेषं, तस्मिन् तादृशे 'गयण'त्ति गगने–आकाशदेशे

रात्रिका प्रथम प्रहर समाप्त हो जाय तब 'पढमं पोरिसि सज्झायं' इस आगम वचनके अनुसार रात्रिके प्रथम प्रहरमें प्रारंभ की हुई स्वाध्याय का परित्याग करे। तथा–'बीयं झाणं झियायइ, तइयाए निद्दमोक्खं च' इस आगम वचनके अनुसार रात्रिके द्वितीय प्रहरमें ध्यान और तृतीय प्रहरमें निद्रा करे यह भी प्रकरणसे समझलेना चाहिये ॥ १९ ॥

अब तृतीय प्रहरके कुछ भाग सहित चतुर्थ प्रहरके कर्तव्यको कहते हैं—'तम्मेव' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तम्मेव य नक्खत्ते–तस्मिन्नेव नक्षत्रे च) फिर वही नक्षत्र जब (गयण चउब्भाय सावसेसम्मि—चतुर्भागसावशेषे गगने)

હોય અર્થાત્ રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર સમાપ્ત થઈ જાય ત્યારે "पढमं पोरिसि सज्झायं" આ આગમ વચન અનુસાર રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં પ્રારંભ કરવામાં આવેલ સ્વાધ્યાયનો પરિત્યાગ કરે, તથા–"वीयं झाणं झियायइ, तइयाए निद्द मोक्खं च" આ આગમવચન અનુસાર રાત્રિના બીજા પ્રહરમા ધ્યાન અને અને ત્રીજા પ્રહરમાં નિદ્રા કરે, એ પણ પ્રકરણથી સમજી લેવું જોઈએ ॥૧૯॥

હવે ત્રીજા પ્રહરના થોડા ભાગ સાથે ચોથા પ્રહરના કર્તવ્યને કહે છે.– "तम्मेव" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—तम्मेव य नक्खत्ते–तस्मिन्नेव च नक्षत्रे ફરી એજ નક્ષત્ર જ્યારે गयण चउब्भाय सावसेसम्मि–गगने चतुर्भागसावशेषे ત્રીજા ભાગના

नक्षत्रे सम्प्राप्ते सति मुनिः वैरात्रिकं कालं=तृतीयप्रहरलक्षणम् , अपि शब्दात्-स्वाध्याय प्रतिघातकोल्कापातादिपरिज्ञानायाकाशं च चतुर्दिक्षु प्रतिलेख्य कुर्यात्=स्वाध्यायं कुर्यात् ॥ २० ॥

एवं सामान्येन रात्रिन्दिवकृत्यमभिधाय पुनर्विशेषतो दिवसकृत्यमाह सार्धसप्तदशगाथाभिः--

मूलम्--पुव्विल्लम्मि चउब्भागे, पडिलेहित्ताण भंडगं ।
गुरुं वंदित्तु सज्झायं, कुज्जा दुःखविमोक्खणं ॥२१॥

छाया--पूर्वस्मिन् चतुर्थभागे, प्रतिलेख्य भाण्डकम् ।
गुरुं वन्दित्वा स्वाध्यायं, कुर्याद् दुःखविमोक्षणम् ॥ २१ ॥

टीका--'पुव्विल्लम्मि' इत्यादि--

दिवसस्य पूर्वस्मिन् चतुर्थभागे = प्रथमपौरुषी लक्षणे सूर्योदयसमये सविनयं

तृतीय भागके अन्तिम भाग युक्त चौथे-चतुर्थभाग रूप आकाशमें आवे तब (मुणी वेरत्तियं कालंपि पडिलेहित्ता कुज्जा--मुनिः वैरात्रिकं-कालमपि प्रतिलेख्य कुर्यात्) मुनि वैरात्रिक काल अर्थात् तृतीय प्रहरकी, "अपि' शब्दसे स्वाध्याय प्रतिघातक उल्कापातादिके परिज्ञानके लिये चारों दिशाओंमें आकाशकी प्रतिलेखना करके स्वाध्याय करे ॥२०॥

इस प्रकार सामान्य रूपसे दिवस एवं रात्रि संबंधी कर्तव्य कहकर अब सूत्रकार पुनः विशेष रूपसे दिवसमें करने योग्य कर्त्तव्य को साढे सत्रह १७॥ गाथाओं द्वारा कहते हैं--'पुव्विल्लम्मि' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--दिवसके (पुव्विल्लम्मि चउब्भागे-पूर्वस्मिन् चतुर्भागे) पूर्वचतुर्थभागमें-प्रथम पौरुषीरूप सूर्योदयके समयमें-मुनि सविनय

અંતિમ ભાગ સાથે ચોથા ભાગરૂપ આકાશમાં આવે ત્યારે मुणी वेरत्तियं कालं पडिलेहित्ता कुज्जा-मुनिः वैरात्रिकं कालमपि प्रतिलेख्य कुर्यात् મુનિ વૈરાત્રિક કાળ અર્થાત્ ત્રીજા પ્રહરની "अपि" શબ્દથી સ્વાધ્યાય પ્રતિઘાતક ઉલ્કાપાતાદિકના પરિજ્ઞાનને માટે ચારે દિશાઓમાં આકાશની પ્રતિલેખના કરી સ્વાધ્યાય કરે. ॥૨૦॥

આ પ્રમાણે સામાન્ય રૂપથી દિવસ અને રાત્રિ સંબંધી કર્તવ્યને કહીને હવે સૂત્રકાર ફરી વિશેષ રૂપથી દિવસમાં કરવા યોગ્ય કર્તવ્યને સાડા સત્તર (૧૭॥) ગાથાઓ દ્વારા કહે છે-"पुव्विल्लम्मि" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ-દિવસના पुव्विल्लम्मि चउब्भागे-पूर्वस्मिन् चतुर्भागे પૂર્વ ચોથા ભાગમાં પ્રથમ પૌરૂષીરૂપ સૂર્યોદયના સમયમાં-મુનિ સવિનય સવંદન ગુરુના આદેશને પ્રાપ્ત

छाया—प्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। प्रत्याख्यानेन आस्रवद्वाराणि निरुणद्धि। प्रत्याख्यानेन इच्छानिरोधं जनयति। इच्छानिरोधं गतश्च खलु जीवः सर्वद्रव्येषु विनीततृष्णः शीतीभूतो विहरति ॥१३॥

टीका—'पच्चक्खाणेणं भंते' इत्यादि—

हे भदन्त ! प्रत्याख्यानेन परिहरणीयं वस्तु प्रतिआख्यानं प्रत्याख्यानम्। गुरोरग्रे निवृत्तिकथनम्, स्वेच्छाप्रवृत्तिप्रतिकूलतया मर्यादया विवक्षितकालादिमानयाऽऽख्यानं प्रकथनं प्रत्याख्यानं तेन, मूलगुणोत्तमगुणप्रत्याख्यानरूपेण, जीवः किं जनयति ?। भगवानाह—हे शिष्य ! प्रत्याख्यानेन जीवः आस्रवद्वाराणि—जीवतड़ागे कर्मजलस्याऽऽगमनम् आस्रवः कर्मबन्धनमित्यर्थः, तस्य द्वाराणीव द्वाराणि, आस्रवद्वाराणि—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगरूपाः कर्मोपादानहेतवः पञ्चेत्यर्थः, तानि निरुणद्धि—दूरादेव वारयतीत्यर्थः। तथा—प्रत्याख्यानेन—उक्तरूपेण, इच्छानिरोधम्—इच्छा—विषयगृद्धिरूपा तस्या निरोधः—निवारणम्—इच्छानिरोधस्तं, जनयति। इच्छानिरोधं गतः—प्राप्तश्च खलु जीवः सर्वद्रव्येषु=सर्वेषु द्रव्येषु विनीततृ-

---

कायोत्सर्ग करनेपर भी पुनः अतिचारोंकी संभावनामें प्रत्याख्यान करना चाहिये यह बात सूत्रकार तेरहवें बोलमें कहते हैं—'पच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते पच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! प्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवन्। प्रत्याख्यानसे जीव किस गुण को पाता है ? इसके उत्तरमें कहते हैं कि (पच्चक्खाणेणं आसवदाराइं निरुंभइ—प्रत्याख्यानेन आस्रवद्वाराणि निरुणद्धि) प्रत्याख्यान से जीव आस्रवके द्वारोंका निरोध करता है। तथा (पच्चक्खाणेणं इच्छानिरोहं जणेइ—प्रत्याख्यानेन इच्छानिरोधं जनयति) प्रत्याख्यानसे ही अपनी—इच्छाओंका निरोध करता है। (इच्छानिरोहं गएयणं जीवे सव्व दव्वेसु विणीयतण्हे सीइभूए विहरइ—इच्छा निरोधं गतः खलु सर्वद्रव्येषु विनी-

---

કાયોત્સર્ગ કરવા છતાં પણ ફરી અતિચારોની સંભાવનામાં પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. આ વાત સૂત્રકાર તેરમાં બોલમાં કહે છે—"पच्चक्खाणेणं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते पच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त प्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ કયા ગુણને પામે છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે,–पच्चक्खाणेणं आसवदाराइं निरुंभइ-प्रत्याख्यानेन आस्रवद्वाराणि निरुणद्धि પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ આસ્રવના દ્વારોનો નિરોધ કરે છે તથા पच्चक्खाणेणं इच्छानिरोहं जणेइ-प्रत्याख्यानेन इच्छानिरोधं जनयति પ્રત્યાખ્યાનથી જ પોતાની ઇચ્છાઓનો નિરોધ કરે છે. इच्छानिरोहं गएयणं जीवे सव्वदव्वेसु विणीय तण्हे सीइभूए विहरइ-इच्छानिरोधं गतः खलु सर्व द्रव्येषु विनीततृष्णः

ष्णः विनिवर्तितगृद्धिभावः, शीतीभूतः-शान्तिसुधास्वादजनितासन्दप्रमोदसंपन्नः, विहरति=संयममार्गे विचरति ॥ सू० १३ ॥

ततृष्णः शितीभूतो विहरति) जब इसकी इच्छाओंका निरोध हो जाता-है तब यह जीव समस्त विषयोंकी ओरसे वितृष्ण-तृष्णारहित हो जाता है। वितृष्ण बना हुआ यह जीव शितीभूत होकर संयममार्गमें विचरता है।

भावार्थ—जिस वस्तुमें स्वाभाविक प्रवृत्ति होती है, उस प्रवृत्तिके प्रतिकूल विवक्षित कालकी मर्यादानुसार गुरुके समक्ष उस वस्तुकी निवृत्तिका कहना इसका नाम प्रत्याख्यान है।

इस प्रत्याख्यानसे जीव आस्रवके द्वारभूत मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय एवं योगोंका निरोध करता है। जिस प्रकार तलावमें नालों द्वारा जल आता है उसी प्रकार इस जीवरूपी तालावमें इन मिथ्यात्व आदि नालों द्वारा कर्मरूपी जल आता है। इस कर्मरूपी जल का आनाही आस्रव है। तथा-प्रत्याख्यान के बलपर यह जीव विषयों में गृद्धिरूप इच्छाओं का भी निरोध कर देता है। जब विषयों की ओर से इसकी इच्छाएँ निरुद्ध हो जाती हैं तब यह किसी भी द्रव्य के सेवन में लालसा वाला नहीं रहता है। सब तरफ से इसको शांति ही मिलती है। ऐसी स्थिति में शान्तिरूपी सुधा के आस्वाद से जो इसको आनंद ही आनंद

शीतभूतो विहरतो જ્યારે તેની ઈચ્છાઓનો નિરોધ થઈ જાય છે. ત્યારે તે જીવ સઘળાવિષયોના તરફથી તૃષ્ણા રહિત બની જાય છે. વિતૃષ્ણ બનેલ એ જીવ શિતિભૂત બનીને સંયમમાર્ગમાં વિચરે છે.

ભાવાર્થ—જે વસ્તુમાં સ્વભાવિક પ્રવૃત્તિ થાય છે, એ પ્રવૃત્તિના પ્રતિકૂળ વિવક્ષિત કાળની મર્યાદા અનુસાર ગુરુની સામે એ વસ્તુની નિવૃત્તિનું કહેવું એનું નામ પ્રત્યાખ્યાન છે. આ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ આસ્રવના દ્વારભૂત મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગોનો નિરોધ કરે છે. જે રીતે તળાવમાં નાના મોટા વોંકળા અને નદી દ્વારા પાણી આવે છે. એજ પ્રમાણે આ જીવ-રૂપી તળાવમાં એ મિથ્યાત્વ આદિ નાળાઓમાંથી કર્મરૂપી પાણી આવે છે. આ કર્મરૂપી પાણીનું આવવું એજ આસ્રવ છે. તથા પ્રત્યાખ્યાનના બળ ઉપર એ જીવ વિષયોમાં ગૃદ્ધિરૂપ ઇચ્છાઓનો પણ નિરોધ કરી દે છે. જ્યારે વિષયોના તરફથી એની ઈચ્છાઓ નિરોધ થઈ જાય છે. ત્યારે તે કોઈ પણ દ્રવ્યના સેવનની લાલસાવાળા રહેતા નથી. સઘળી બાજુએથી તેને શાંતિ મળતી રહે છે. આવી સ્થિતિમાં શાન્તિરૂપી સુધાના આસ્વાદથી એને આનંદ જ

प्रत्याख्यानेन जीवो निरास्रवो भवति, निरास्रवो हि विगतकर्मा सन् सिद्धो भवतीति चतुर्दश सिद्धानां स्तुति फलमाह—

मूलम्—थयथुइमंगलेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। थयथुइ-मंगलेणं नाणदंसणचरित्तबोहिलाभं जणेइ । नाणदंसणचरित्त-बोहिलाभसंपन्ने य णं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तिगं आराहणं आराहइ ॥ १४ ॥

छाया—स्तवस्तुतिमंगलेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । स्तवस्तुतिमंगलेन ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभं जनयति । ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसंपन्नश्च खलु जीवः अन्तक्रियां कल्पविमानोपपत्तिकाम् आराधनाम् आराधयति ॥ १४ ॥

टीका—' थयथुइमंगलेणं भंते ' इत्यादि—

हे भदन्त ! स्तवस्तुतिमङ्गलेन–स्तवश्चस्तुतिश्चेत्यनयोः समाहारः स्तवस्तुति, तदेवमङ्गलं भावमङ्गलरूपं स्तवस्तुतिमङ्गलम्, अत्र स्तवः–गुणोत्कीर्तनं, स्तुतिः–असाधारणगुणोत्कीर्तनं, तीर्थकरविषये तदतिशयवर्णनम् । आर्षत्वात् स्तुति शब्दस्य परप्रयोगः । तेन स्तवस्तुतिमङ्गलेन जीवः किं जनयति ? । भगवानाह–हे शिष्य !

का अनुभव होता है । वह यही जानता है । इस आनंद का अनुभव करता हुआ यह तृप्त होकर ही संयममार्ग में विचरण करता है । किसी भी तरह से कहीं से भी इसको अशांति नहीं होती है ॥ १३ ॥

प्रत्याख्यान करनेवाला आस्रवरहित होता है, जो आस्रवरहित होता है वही कर्मक्षय करके सिद्ध होता है इसलिये चौदहवे बोलमें सिद्धों की स्तुति–स्तवस्तुतिमंगल का फल कहते हैं—' थयथुइ० ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते थयथुइमंगलेणं जीवे किं जणेइ–भदन्त ! स्तवस्तुतिमंगलेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! स्तव–सामान्यगुणोत्कीर्तन

આનંદનો અનુભવ થાય છે. તે એજ જાણે છે. આ આનંદનો અનુભવ કરીને તે તૃપ્ત બનીને જ સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરે છે. કોઈ પણ પ્રકારે તેને ક્યાંયથી પણ અશાન્તિ થતી નથી. ॥સૂ૦ ૧૩॥

પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આસ્રવ રહિત થાય છે. જે આસ્રવ રહિત થાય છે તેજ કર્મક્ષય કરીને સિદ્ધ થાય છે. આ કારણે ચૌદમાં બોલમાં સિદ્ધોની સ્થિતિ–સ્તવ સ્તુતિ મંગળનુ ફળ કહે છે—" થય થુઇ " ઇત્યાદિ.

અન્વાયર્થ—भंते थयथुइमंगलेणं जीवे किं जणेइ–भदन्त स्तवस्तुतिमंगलेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! સામાન્ય ગુણોત્કીર્તનથી તથા અસાધારણ ગુણો-

स्तवस्तुतिमङ्गलेन जीवः, ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभं=ज्ञानदर्शनचारित्ररूपोबोधिः-सम्यग्बोधस्तस्य लाभस्तं जनयति। इह चारित्रं बोधिफलत्वाद् बोधिरुच्यते जीवोपयोगरूपत्वाद् वा। उक्तं च स्थानाङ्गसूत्रे-(३ ठा० २ उ०)

" तिविहा बोही-पण्णत्ता। तं जहा-णाणबोही चेव, दंसणबोही चेव, चरित्तबोही चेव। " इति।

अन्यच्च—भत्तीए जिणवराणं, परमाए खीणपेज्जदोसाणं, ।
आरुग्गबोहिलाभं, समाहिमरणं च पावेंति ॥ १ ॥

छाया—भक्त्या जिनवराणां, परमया क्षीणप्रेमद्वेषाणाम् ।
आरोग्यबोधिलाभं, समाधिमरणं च प्राप्नुवन्ति ॥१॥

से तथा स्तुति-असाधारण गुणोत्कीर्तन से जीव को क्या लाभ होता है? इस प्रकार पूछने पर भगवान कहते हैं कि (थयथुइमंगलेणं नाणदंसणाचरित्तबोहिलाभं जणेइ-स्तवस्तुतिमंगलेन ज्ञानदर्शनचारित्र बोधिलाभं जनयति) जीव इस स्तवस्तुतिरूपमंगल से ज्ञानदर्शन एवं चारित्ररूप बोधिलाभ को प्राप्त करता है। बोधि का फल होने से यहां चारित्र को बोधि कहा है, अथवा जीव का उपयोगरूप होने से चरित्र को बोधिरूप कहा। स्थानाङ्ग में यही बात कही है-" तिविहाबोधि पण्णत्ता। तं जहा-णाणबोहीचेव दंसणबोही चेव, चरित्तबोहीचेव'इति। और भी कहा है कि

" भत्तीए जिनवराणां परमाए खीणपेज्जदोसाणं।
आरुग्गबोहिलाभं समाहिमरणं च पावेंति ॥ "

क्षीण रागद्वेष वाले जिनेन्द्र प्रभुकी उत्कृष्ट भक्तिसे जीवोंको आरोग्य, बोधि लाभ एवं समाधिमरण प्राप्त होता है। (नाणदंसणचरि-

---

त्कीर्तनथी જીવોને શું લાભ થાય છે? આ પ્રમાણે પુછવાથી ભગવાન કહે છે કે,-थयथुइमंगलेणं नाणदंसण चरित्तबोहिलाभं जणेइ - स्तवस्तुतिमंगलेन ज्ञान दर्शनचारित्रबोधिलाभं जनयति જીવ આ સ્તવસ્તુતિરૂપ મંગળથી જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ બોધિ લાભને પ્રાપ્ત કરે છે. બોધિનું ફળ હોવાથી અહિં ચારિત્રને બોધિ કહેલ છે. અથવા જીવના ઉપયોગ રૂપ હોવાથી ચારિત્રને બોધિ રૂપ કહ્યું સ્થાનાંગમાં પણ આજ વાત કહેલ છે.—

" तिविहा बोही पण्णत्ता तं जहा-णाणबोही चेव,
दंसणबोही चेव, चरित्तबोही चेव " इति !

બીજું પણ કહેલ છે કે,—

" भत्तीए जीनवराणां परमाए खीणपेज्जदोसाणं,
आरुग्गबोहिलाभं समाहि मरणं च पावेंति "

ક્ષીણ રાગદ્વેષવાળા જીનેન્દ્ર પ્રભુની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિથી જીવોને આરોગ્ય

ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसंपन्नश्च खलु जीवः, अन्तक्रियाम्=अन्तः-पर्यवसानः, स च भवस्य कर्मणां वा, तस्य क्रिया निवर्तनम् अन्तक्रिया मुक्तिरित्यर्थः, तद्धेतुत्वादाराधनाऽप्यन्तक्रियाऽभिधीयते, ताम्, कर्मावशेषे तु कल्पविमानोपपत्तिकाम्=कल्पाः देवलोकाः, विमानानि-ग्रैवेयकाऽनुत्तरविमानरूपाणि, तेषूपपत्तिर्यतः सा तथा ताम्, अनन्तरजन्मनि विशिष्टदेवत्वफलां, परम्परया तु मुक्तिप्रापिकाम्, आराधनां=ज्ञानाद्याऽऽसेवनारूपाम्, आराधयति=करोतीत्यर्थः ॥१४॥

अर्हद्वन्दनानन्तरं स्वाध्यायः कर्तव्यः, स च काल एव, तत्परिज्ञानं च कालप्रतिलेखनापूर्वकमिति पञ्चदशभेदरूपां तामाह—

मूलम्—कालपडिलेहणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । कालपडिलेहणयाए णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ १५ ॥

कालप्रतिलेखनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । कालप्रतिलेखनतया खलु ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति ॥ १५ ॥

त्तबोहिलाभसंपन्ने य णं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तिगं आराहणं आराहेइ—ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसंपन्नश्च खलु जीवः अन्तक्रिया कल्प विमानोपपत्तिकाम् आराधनां आराधयति) ज्ञान, दर्शन, चारित्र-रूप बोधिलाभसे युक्त हुआ जीव अन्तक्रियाको-मुक्तिको, तथा कर्मअवशिष्ट रहनेपर कल्पोंमें-देवलोकोंमें-अथवा ग्रैवेयक अनुत्तर विमानोंमें उत्पन्न करनेवाली ज्ञानादिकोंकी आसेवनारूप आराधनाको आराधित करता है ॥ १४ ॥

अर्हंतप्रभुकी वंदनाके बाद स्वाध्याय करना चाहिये-परन्तु यह स्वाध्याय स्वाध्याय करनेका जो काल नियत है उसीमें किया जाता है। स्वाध्याय करनेके कालका ज्ञान काल प्रतिलेखनापूर्वक होता है-अतः

બોધિલાભ અને સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે. नाणदंसण चरित्तबोहिलाभसंपन्ने य णं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तिगं आराहणं आराहेइ—ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसंपन्नश्च खलु जीव. अन्तक्रियां कल्पविमानोपपत्तिकां आराधनां आराधयति જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ બોધિલાભથી યુક્ત બનેલ જીવ અનંતક્રિયાને-મુક્તિને, તથા કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી કલ્પોમાં-દેવલોકોમાં અથવા ગ્રૈવેયક અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન કરાવનાર જ્ઞાનાદિકોની આસેવનારૂપ આરાધનાને આરાધિત કરે છે ॥૧૪॥

અર્હંત પ્રભુની વંદના પછી સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ, પરંતુ એ સ્વાધ્યાય કરવા માટેનો જે કાળ નિયત કરવામાં આવેલ છે એ કાળમાં જ કરી શકાય છે. સ્વાધ્યાય કરવાના કાળનું જ્ઞાન કાળ પ્રતિલેખના પૂર્વક થાય છે. આથી

टीका—'कालपडिलेहणाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! कालप्रतिलेखनया=कालस्य–अस्वाध्यायकालचतुष्टयस्य–प्रादोषिकार्धरात्रिकवैरात्रिक–प्राभातिकरूपस्य प्रतिलेखना=सिद्धान्तोक्तविधिना निरीक्षणं, तत्र प्रादोषिके सूर्यास्तकालात् प्रागर्धमुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः, प्राभातिके सूर्योदयादनन्तरमर्धमुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः अर्धरात्रिके मुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः

अब पन्द्रहवे बोलमें उस काल प्रतिलेखनाको सूत्रकार कहते हैं–'कालपडिलेहणयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते–भदन्त) हे भगवन् ! (कालपडिलेहणयाए जीवे किं जणेइ–कालप्रतिलेखनया जीवः किं जनयति) कालप्रतिलेखनासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसका उत्तर कहते हैं कि (कालपडिलेहणयाए णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ–कालप्रतिलेखनया खलु ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति) काल प्रतिलेखनासे जीव ज्ञानावरणीय कर्मका नाश करता है।

भावार्थ—काल शब्दसे यहां अस्वाध्यायका काल गृहीत हुआ है। प्रादोषिक, अर्धरात्रिक, वैरात्रिक, एवं प्राभातिकके भेदसे काल चार प्रकारका है। प्रादोषिकमें–प्रदोषके समयमें–सूर्यास्त समयसे पहिले अर्धमुहूर्तमात्र काल अस्वाध्यायका काल है। प्राभातिकमें–प्रभातके समयमें सूर्योदयके अनन्तरका अर्धमुहूर्तमात्रकाल अस्वाध्यायका काल है। अर्धरात्रिकमें–आधी रातके समयमें–मुहूर्तमात्र काल अस्वाध्यायका काल

એ કાળ પ્રતિલેખનાને પંદરમા બોલમાં સૂત્રકાર કહે છે–"कालपडिलेहणयाए" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते–भदन्त હે ભગવાન ! कालपडिलेहणयाए जीवे किं जणेइ–कालप्रतिलेखनया जीवः किं जनयति કાળ પ્રતિલેખનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે,–कालपडिलेहणयाए णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ–कालप्रतिलेखनया खलु ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति કાળ પ્રતિલેખનાથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ—કાળ શબ્દથી અહીં અસ્વાધ્યાયનો કાળ ગૃહીત થયેલ છે. પ્રાદોષિક, અર્ધરાત્રિક, વૈરાત્રિક, અને પ્રાભાતિકના ભેદથી કાળ ચાર પ્રકારના છે. પ્રદોષિકમાં–પ્રદોષના સમયમાં–સૂર્યાસ્ત સમયની પહેલાં અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. પ્રાભાતિકમાં–પ્રભાતના સમયમાં–સૂર્યોદયના અનંતરનો અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ, અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે, અર્ધરાત્રિકમાં–અર્ધી રાતના સમયમાં–મુહૂર્તમાત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. મધ્યાન્હમાં પણ

ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसपन्नश्च खलु जीवः, अन्तक्रियाम्=अन्तः-पर्यवसानः, स च भवस्य कर्मणां वा, तस्य क्रिया निवर्तनम् अन्तक्रिया मुक्तिरित्यर्थः, तद्धेतुत्वादाराधनाऽप्यन्तक्रियाऽभिधीयते, ताम्, कर्मावशेषे तु कल्पविमानोपपत्तिकाम्=कल्पाः देवलोकाः, विमानानि-ग्रैवेयकाऽनुत्तरविमानरूपाणि, तेषूपपत्तिर्यतः सा तथा ताम्, अनन्तरजन्मनि विशिष्टदेवत्वफलां, परम्परया तु मुक्तिप्रापिकाम्, आराधनां=ज्ञानाद्याऽऽसेवनारूपाम्, आराधयति=करोतीत्यर्थः ॥१४॥

अर्हद्वन्दनानन्तरं स्वाध्यायः कर्तव्यः, स च काल एव, तत्परिज्ञानं च कालप्रतिलेखनापूर्वकमिति पञ्चदशभेदरूपां तामाह—

मूलम्—कालपडिलेहणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । कालपडिलेहणयाए णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ १५ ॥

कालप्रतिलेखनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । कालप्रतिलेखनतया खलु ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति ॥ १५ ॥

त्तबोहिलाभसंपन्ने य णं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तिगं आराहणं आराहेइ-ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसंपन्नश्च खलु जीवः अन्तक्रिया कल्प विमानोपपत्तिकाम् आराधनां आराधयति) ज्ञान, दर्शन, चारित्ररूप बोधिलाभसे युक्त हुआ जीव अन्तक्रियाको-मुक्तिको, तथा कर्मअवशिष्ट रहनेपर कल्पोंमें-देवलोकोंमें-अथवा ग्रैवेयक अनुत्तर विमानोंमें उत्पन्न करनेवाली ज्ञानादिकोंकी आसेवनारूप आराधनाको आराधित करता है ॥ १४ ॥

अर्हतप्रभुकी वंदनाके बाद स्वाध्याय करना चाहिये-परन्तु यह स्वाध्याय स्वाध्याय करनेका जो काल नियत है उसीमें किया जाता है। स्वाध्याय करनेके कालका ज्ञान काल प्रतिलेखनापूर्वक होता है-अतः

બોધિલાભ અને સમાધિ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે नाणदंसण चरित्तबोहिलाभसंपन्ने य णं जीवे अंतकिरियं कप्पविमाणोववत्तिगं आराहणं आराहेइ-ज्ञानदर्शनचारित्रबोधिलाभसंपन्नश्च खलु जीव अन्तक्रियां कल्पविमानोपपत्तिकां आराधनां आराधयति જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ બોધિલાભથી યુક્ત બનેલ જીવ અનંતક્રિયાને-મુક્તિને, તથા કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી કલ્પોમાં-દેવલોકોમા અથવા ગ્રૈવેયક અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન કરાવનાર જ્ઞાનાદિકોની આસેવનારૂપ આરાધનાને આરાધિત કરે છે ॥૧૪॥

અર્હંત પ્રભુની વંદના પછી સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ, પરંતુ એ સ્વાધ્યાય કરવા માટેનો જે કાળ નિયત કરવામાં આવેલ છે એ કાળમાં જ કરી શકાય છે. સ્વાધ્યાય કરવાના કાળનું જ્ઞાન કાળ પ્રતિલેખના પૂર્વક થાય છે. આથી

टीका—' कालपडिलेहणाए ' इत्यादि—

हे भदन्त ! कालप्रतिलेखनया=कालस्य-अस्वाध्यायकालचतुष्टयस्य-प्रादोषिकार्धरात्रिकवैरात्रिक-प्रभातिकरूपस्य प्रतिलेखना=सिद्धान्तोक्तविधिना निरीक्षणं, तत्र प्रादेषिके सूर्यास्तकालात् प्रागर्धमुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः, प्रभातिके सूर्योदयादनन्तरमर्धमुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः अर्धरात्रिके मुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः

अब पन्द्रहवे बोलमें उस काल प्रतिलेखनाको सूत्रकार कहते हैं-'कालपडिलेहणयाए ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते-भदन्त) हे भगवन् ! (कालपडिलेहणयाए जीवे किं जणेइ-कालप्रतिलेखनतया जीवः किं जनयति) कालप्रतिलेखनासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसका उत्तर कहते हैं कि (कालपडिलेहणयाए णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ-कालप्रतिलेखनया खलु ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति) काल प्रतिलेखनासे जीव ज्ञानावरणीय कर्मका नाश करता है ।

भावार्थ—काल शब्दसे यहां अस्वाध्यायका काल गृहीत हुआ है । प्रादोषिक, अर्धरात्रिक, वैरात्रिक, एवं प्राभातिकके भेदसे काल चार प्रकारका है । प्रादोषिकमें-प्रदोषके समयमें-सूर्यास्त समयसे पहिले अर्धमुहूर्तमात्र काल अस्वाध्यायका काल है । प्राभातिकमें-प्रभातके समयमें सूर्योदयके अनन्तरका अर्धमुहूर्तमात्रकाल अस्वाध्यायका काल है । अर्धरात्रिकमें-आधी रातके समयमें-मुहूर्तमात्र काल अस्वाध्यायका काल

એ કાળ પ્રતિલેખનાને પંદરમા બોલમાં સૂત્રકાર કહે છે-"कालपडिलेहणयाए" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते-भदन्त હે ભગવાન ! कालपडिलेहणयाए जीवे किं जणेइ-कालप्रतिलेखनया जीवः किं जनयति કાળ પ્રતિલેખનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે,-कालपडिलेहणयाए णाणावरणिज्जं कम्म खवेइ-कालप्रतिलेखनया खलु ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति કાળ પ્રતિલેખનાથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ—કાળ શબ્દથી અહીં અસ્વાધ્યાયનો કાળ ગૃહીત થયેલ છે. પ્રાદોષિક, અર્ધરાત્રિક, વૈરાત્રિક, અને પ્રાભાતિકના ભેદથી કાળ ચાર પ્રકારના છે. પ્રાદોષિકમાં-પ્રદોષના સમયમાં-સૂર્યાસ્ત સમયની [પહેલાં અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. પ્રાભાતિકમાં-પ્રભાતના સમયમાં-સૂર્યોદયના અનંતરનો અર્ધ મુહૂર્ત માત્ર કાળ, અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે, અર્ધરાત્રિકમાં-અર્ધી રાતના સમયમાં-મુહૂર્ત માત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. મધ્યાન્હમાં પણ

मध्याह्नेऽपि मुहूर्तमात्रमस्वाध्यायकालः। वैरात्रिकस्तु रात्रेस्तृतीयप्रहररूपः स च निद्राकालस्तस्मात् समस्त एवास्वाध्यायकालः, तेषां प्रतिलेखनं कालप्रतिलेखना, तस्या भावस्तत्ता, तया जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! कालप्रतिलेखनया जीवो ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति । अत उक्तम्—

"पियधम्मो दढधम्मो, संविग्गो चेवऽवज्जभीरू य ।
खेयन्नू य अभीरू, कालं पडिलेहए साहू ॥ १ ॥"

छाया—प्रियधर्मा दृढधर्मा, संविग्नश्चैव अवद्यभीरुश्च ।
खेदज्ञश्च अभीरुः, कालं प्रतिलेखयेत् साधुः ॥ १ ॥

इहास्वाध्यायस्य प्रसङ्गादस्वाध्यायिकं निरूप्यते—स्वाध्याय—एव स्वाध्यायिक, नास्ति स्वाध्यायो यत्र तद् अस्वाध्यायिकम् ।

है । मध्याह्नमें भी मुहूर्तमात्र काल अस्वाध्यायका काल है। रात्रिका तृतीय पहररूप जो काल है वह वैरात्रिक काल है । यह काल निद्राका है । यह समस्त ही अस्वाध्यायकाल है । इन कालोंकी प्रतिलेखनाका नाम काल प्रतिलेखना है । इस प्रतिलेखनाके प्रभावसे जीव ज्ञानावरणीय कर्मको विनष्ट करता है । इस लिये कहा है कि—

पियधम्मो दढधम्मो संविग्गो चेवऽवज्जभीरू य ।
खेयन्नू य अभीरू कालं पडिलेहए साहू ॥ १ ॥"

अर्थात् प्रिय धर्मा दृढ धर्मा संविग्न पापभीरु खेदज्ञ परदुःखके ज्ञाता अर्थात् अभीरु—परीषहोपसर्गसे नहीं डरनेवाले मुनिको चाहिये कि काल प्रतिलेखना करे । यहां अस्वाध्यायके प्रसंगसे आस्वाध्यायिककी निरूपणा की जाती है । स्वाध्याय ही स्वाध्यायिक है । स्वाध्याय जिस

મુહૂર્ત માત્ર કાળ અસ્વાધ્યાયનો કાળ છે. રાત્રીનો ત્રીજા પ્રહરરૂપ જે કાળ છે તે વૈરાત્રિક કાળ છે. આ કાળ નિદ્રાનો છે. આ સઘળા અસ્વાધ્યાય કાળ છે. આ કાળોની પ્રતિલેખનાનું નામ કાળપ્રતિલેખના છે. એ પ્રતિલેખનાના પ્રભાવથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિનાશ કરે છે. આ માટે કહ્યું છે કે—

"पिय धम्मो दढ धम्मो संविग्गो चेवऽवज्जभीरु य ।
खेयन्नू य अभीरू कालं पडिलेहए साहू ॥ १ ॥"

અર્થાત્ પ્રિયધર્મા દૃઢધર્મા સંવિગ્ન પાપભિરૂ ખેદજ્ઞ પર દુઃખના જ્ઞાતા અર્થાત્ અભિરૂ-પરીષહ ઉપસર્ગથી ન ડરનાર મુનિના માટે આવશ્યક છે કે. તે કાળ પ્રતિલેખના કરે. અહીં અસ્વાધ્યાયના પ્રસંગથી આસ્વાધ્યાયિકની નિરૂપણા કરવામાં આવે છે. સ્વાધ્યાય જ સ્વાધ્યાયિક છે. સ્વાધ્યાય જે સમયે

स्वाध्यायकरणस्य चत्वारः कालाः सन्ति, पूर्वाह्णः, अपराह्णः, प्रदोषः, प्रत्यूषश्च । दिवसस्य प्रथमः प्रहरः पूर्वाह्णः, चतुर्थः प्रहरोऽपराह्णः, तथा रात्रेः प्रथमः प्रहरः प्रदोषः, रात्रेश्चतुर्थप्रहरः प्रत्यूष इति । प्रहर एव पौरुषीत्युच्यते ।

अस्वाध्यायिकं द्विविधम्—आत्मसमुत्थं, परसमुत्थं च । तत्र यत् परसमुत्थ, तत् पञ्चविधम्—संयमोपघातिकं १, औत्पातिकम् २, सदेवं-(देवताप्रयुक्तं) ३, व्युद्ग्रहः ४, शारीरं ५ च । एतेषु पञ्चस्वप्यास्वाध्यायिकेषु स्वाध्यायं कुर्वतः आज्ञाभङ्गादयो दोषाः, संयमविराधना, आत्मविराधना च । तत्र-संयमविराधना इह-ज्ञानाचार विराधना ।

केन कारणेन तु-अस्वाध्यायिके स्वाध्यायं करोति ?, स्तोकावशेषायां पौरु-

---

समय नहीं किया जाय वह आस्वाध्यायिक है । स्वाध्याय करनेके चार काल हैं । वे ये हैं-१ पूर्वाह्ण, २ अपराह्ण, ३ प्रदोष, ४ प्रत्यूष-प्रातः । दिवसका जो प्रथम प्रहर है वह पूर्वाह्ण है । चतुर्थ प्रहर अपराह्ण है । तथा रात्रिका प्रथम प्रहर प्रदोष, एवं रात्रिका चतुर्थ प्रहर प्रत्यूष है । प्रहरकी नाम ही सिद्धान्तिक परिभाषाके आनुसार पौरुषी है ।

अस्वाध्यायिक काल दो प्रकारका है-१ आत्मसमुत्थ, २ परसमुत्थ । परसमुत्थ पांच प्रकारका है-संयमोपघातिक १, औत्पातिक २, सदेव ३, व्युद्ग्रह ४, एवं शरीर ५ । इन पांचमें स्वाध्याय करनेवाला आज्ञाभंग आदि दोषोंका भागी होता है, उसके संयमकी विराधना तथा आत्मविराधना होनेका संभव है । संयमकी विराधनाका तात्पर्य ज्ञानाचार की विराधनासे है ।

जब ऐसी बात हैं तो क्या कारण हैं कि अस्वाध्यायिक कालमें

કરવામાં ન આવે તે અસ્વાધ્યાયિક છે. સ્વાધ્યાય કરવાના ચાર કાળ છે. તે આ છે. ૧ પૂર્વાણ્હ, ૨ અપરાણ્હ, ૩ પ્રદોષ, ૪ પ્રત્યૂષ-પ્રાતઃ, દિવસનો જે પ્રથમ પ્રહર છે તે પૂર્વાણ્હ છે. ચોથો પ્રહર તે અપરાહ્ણ છે. તથા રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર પ્રદોષ છે. અને રાત્રિનો ચોથો પ્રહર પ્રત્યૂષ છે. પ્રહરનું નામ જ સિદ્ધાંતિક પરિભાષા અનુસાર પૌરૂષી છે.

અસ્વાધ્યાયિક કાળ બે પ્રકારના છે-૧ આત્મસમુત્થ, ૨ પરસમુત્થ, પરસમુત્થ પાંચ પ્રકારના છે-સંયમોપઘાતિક (૧) ઔત્પાતિક (૨) સદેવ (૩) વ્યુદ્ગ્રહ (૪) અને શરીર (૫) આ પાંચમાં સ્વાધ્યાય કરવાવાળા આજ્ઞાભંગ આદિ દોષોના ભાગી બને છે. એને સંયમની તથા આત્માની વિરાધના થાય છે. સંયમની વિરાધનાનું તાત્પર્ય જ્ઞાનાચારની વિરાધનાથી છે.

જ્યારે આવી વાત છે તો શું કારણ છે કે, અસ્વાધ્યાયિક કાળમાં સ્વા-

ष्याम्, अध्ययनम् उद्देशोवाऽद्यापि समाप्तिं न नीत इति कृत्वा व्यतीतायामपि पौरुष्याम् अस्तमिते वा सूर्ये, स्वाध्यायं करोति।

अथवा—'अस्वाध्यायिकम्' इति श्रुत्वाऽपि योऽध्ययनम् उद्देशं च करोति, तस्य ज्ञानादित्रिकं तत्त्वतोऽपगतं भवति। तीर्थंकराज्ञाभङ्गकरणात्। ज्ञानादित्रिक-सारहीनस्य नरकनिगोदादिभवभ्रमणलक्षणे संसारे निपतनं भवति।

(१) प्रथमेऽस्वाध्यायिके संयमोपघातिलक्षणे सर्वाकायिकी वाचिकी चेष्टा स्वाध्यायश्च नियमाद् वारितः, कायोत्सर्गःकर्तव्य—इति यावत्। शेषेषु तु औत्पातिकादिषु चतुर्षु अस्वाध्यायिकेषु स्वाध्याय एव केवलो निवारितः, नान्या-कायिकी वाचिकी वा प्रतिलेखनादिका चेष्टा वारिता।

स्वाध्याय करता है? उत्तर–यह यह समझकर उस कालमें अध्ययन करता है कि पौरुषीकाल थोड़ासा बचा है और अध्ययन वा उद्देश अभी तक भी समाप्त नहीं हुआ है अतः यह पौरुषीके व्यतीत होने पर तथा सूर्यके अस्त होने पर भी स्वाध्याय करता है।

अथवा–"अस्वाध्यायिक" काल है ऐसा सुनकर भी जो अध्ययन व उद्देश करता है उसके वास्तवमें ज्ञानादिक तीन गया ही जानना चाहिये। क्यों कि ऐसा व्यक्ति तीर्थंकर प्रभुकी आज्ञाभंग करनेवाला है इसलिये। जो ज्ञानादिक त्रिकसे विहीन बन चुका है ऐसे जीवका नरक निगोद आदि भवभ्रमणरूप संसारमें निपतन ही होता है।

प्रथम अस्वाध्यायिक कालमें जो संयमका उपघातक है समस्त कायिक एवं वाचिक चेष्टाएँ, प्रतिलेखना क्रिया तथा स्वाध्याय करना नियमतः निषिद्ध है। इस समयमें तो केवल कायोत्सर्ग ही कर्तव्य है।

ध्याय करे छे? उत्तर–ए एवुं समजीने ए काळमां अध्ययन करे छे के, पौरुषीकाळ थोडो बचेल छे अने अध्ययन अथवा उद्देश हजु सुधी पण समाप्त थयेल नथी. आथी आ पौरुषीना पुरा थवा छतां एने सूर्यना अस्त थवा छतां पण स्वाध्याय करे छे.

અથવા–"અસ્વાધ્યાયિક" કાળ છે. એવું સાંભળીને પણ જે અધ્યયન તથા ઉદ્દેશ કરે છે તેના ત્રણે જ્ઞાનાદિક વાસ્તવમાં ગયાં જ જાણવાં જોઈએ. કેમકે એવી વ્યક્તિ તીર્થંકર પ્રભુની આજ્ઞાનો ભંગ કરે છે. આ કારણે તે જ્ઞાનાદિક ત્રયથી વિહિન બની ચૂકેલ છે. એવા જીવનુ નરક નિગોદ આદિ ભવ ભ્રમણરૂપ સ સારમા નિપતન જ થાય છે.

પ્રથમ આસ્વાધ્યાયિક કાળમાં જે સંયમના ઉપઘાતક છે સમસ્ત કાયિક અને વાચિક ચેષ્ટાઓ, પ્રતિલેખના ક્રિયા તથા સ્વાધ્યાય કરવો તે નિયમતઃ નિષિદ્ધ છે. આ સમયમા તો ફક્ત કાયોત્સર્ગ જ કર્તવ્ય છે. બાકી પરસમુત્થ,

इदानीं संयमोपघातिकं प्रथममस्वाध्यायिकं प्ररूप्यते–कार्तिकादिमाघपर्यन्ताश्चत्वारो मासा गर्भमास इत्युच्यते तत्र मिहिका १, सचित्तजलरजः–दिगन्तरेषु सचित्तजलरजो दृश्यते २। वातोद्धूताश्लक्ष्णधूलिरपि सचित्तरज इत्युच्यते।

द्रव्यतः—मिहिका सचित्तजलरजो वा वर्ज्यते। क्षेत्रतः–यत्र क्षेत्रे निपतति, कालतो यावच्चिरं कालं पतति, भावतः–उच्छ्वासम् उन्मेषं च मुक्त्वा सर्वं वर्ज्यते। तद्वर्जने तु जीवितव्याघात सम्भवात्। गमनागमने प्रतिलेखनादिकं च कायिक व्यापारं भाषां च वर्जयति।

बाकी परसमुत्थ औत्पातिक आदि चार अस्वाध्यायिक कालमें स्वाध्याय ही करनेका निषेध किया गया है कायिक एवं वाचिक चेष्टाओंका तथा प्रतिलेखनादि क्रियाका निषेध नहीं किया गया है।

संयमोपघातिक जो प्रथम अस्वाध्याय काल है वह क्या है? इस बातको स्पष्ट किया जाता है। कार्तिक, अगहन, पूस एवं माघ, ये चार मास गर्भमास कहलाते हैं। इनमें मिहिका धूंअर एवं सचित्त रज, जो दिशाओंमें दिखलाई देती है २।

इन मिहिका और सचित्त रजको द्रव्यक्षेत्र काल और भावसे वर्जना चाहिये द्रव्य से मिहिका और सचित्तरज हो तब स्वाध्यायादि वर्जना १। क्षेत्रसे जिस क्षेत्रमें ये हों वहां स्वाध्यायादि न करना २। कालसे जितने कालतक ये दीख पडते हों उस कालमें ३, भावसे उस समयमें उच्छ्वास और उन्मेषके सिवाय सब क्रियाको त्यागना चाहिये, क्यों कि उच्छ्वास और उन्मेषके विना जीवन ही नहीं रह

ઔત્પાતિક આદિ ચાર અસ્વાધ્યાયિક કાળમાં સ્વાધ્યાય જ કરવાનો નિષેધ કરાયેલ છે. કાયિક અને વાચિક ચેષ્ટાઓનો તથા પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાનો નિષેધ કરવામાં આવેલ નથી.

સંયમોપઘાતિક જે પ્રથમ અસ્વાધ્યાય કાળ છે તે શું છે? આ વાતને સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. કાર્તિક, અગહન, પોષ અને માઘ આ ચાર મહિના ગર્ભમાસ કહેવાય છે. આ મહિનાઓમાં મિહિકા–ધુમ્મસ અને સચિત્ત રજ જે દિશાઓમાં દેખાય છે.

આ મિહિકા અને સચિત્ત રજને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી વર્જન કરવું જોઈએ. (૧) દ્રવ્યથી મિહિનું અને સચિત્ત રજ હોયતો સ્વાધ્યાયાદિ વર્જવા ક્ષેત્રથી જે ક્ષેત્રમાં એ હોય ત્યાં સ્વાધ્યાયાદિ ન કરવાં. (૨) કાળથી જેટલા કાળ સુધી એ દેખવામાં આવે એ કાળમાં (૩) ભાવથી એ સમયમાં ઉચ્છવાસ ઉન્મેષના વગર જીવન જ રહી શકતું નથી. ગમનાગમનમાં પ્રતિ-

कारणाभावे साधवो वस्त्रादिना सर्वात्मना आवृतास्तिष्ठन्ति कायिकादि व्यापारं वर्जयन्ति। कार्ये तु समापतिते यतनया हस्तसंज्ञया अङ्गुलिसंज्ञया च व्यवहरन्ति। उच्चारप्रस्रवणग्लानादिप्रयोजने वस्त्राच्छादिते शरीरा गच्छन्ति।

इति प्रथमं संयमोपघातिकम् १।

इदानीमौत्पातिकमुच्यते—

औत्पातिके सूत्रं न पठ्यते, शेषास्तु सर्वा अपि कायिक्यो वा वाचिक्यो वा प्रतिलेखनादिकाश्चेष्टाः क्रियन्ते। पांशुवृष्टिः १, रुधिरवृष्टिः २, केशवृष्टिः ३,

---

सकता है। गमनागमनमें प्रतिलेखनादिक कायिक व्यापार एवं बोलनारूप वाचिक व्यापार वर्जित है। इन धूंअर और सचित्त रजके समय मुनि विना कारण कायिकादि चेष्टा न करते हुए वस्त्र आदिसे शरीरको ढक कर ही बैठे रहते हैं अर्थात् कायिक आदि व्यापार नहीं करते हैं। हा। यदि कोई कार्य आ जाता है तो यतना पूर्वक हाथके संकेतसे अथवा अंगुलि आदिके संकेतसे कर लिया करते हैं। उचार प्रस्रवण अथवा किसी ग्लान आदिका कोई कार्य करना होवे तो उस समय अपने शरीरको वस्त्रसे ढक कर करते हैं।

॥ यह प्रथम संयमोपघातिक अस्वाध्याय हुवा १ ॥

औत्पातिक जो दूसरा अस्वाध्याय काल है इसमें सिर्फ सूत्र नहीं पढ़ा जाता है। बाकी समस्त कायिक एवं वाचिक क्रियाएँ की जाती हैं। उनके करनेका निषेध नहीं है। १ पांशुवृष्टि, २ रुधिर वृष्टि, ३ केशवृष्टि, ४ शिलावृष्टि, तथा रजउद्घात, ये सब उत्पात हैं। ये उत्पात जिस समय

લેખનાદિક કાયિક વ્યાપાર અને બોલવારૂપ વાચિક વ્યાપાર વર્જીત છે. એ ધુમ્મસ અને સચિત્ત રજના સમયે મુનિ વગર કારણે કાયિકાદિ ચેષ્ટા ન કરતાં વસ્ત્ર આદિથી આવૃત્ત જ બેઠા રહે છે. અર્થાત્-કાયિક આદિ વ્યાપાર કરતા નથી. એ સમયે કદાચ કોઈ કાર્ય આવી પડે છે તો યતના પૂર્વક હાથના સંકેતથી અથવા આંગળી આદિના સંકેતથી કરી લે છે ઉચ્ચાર, પ્ર વણુ અથવા કોઈ ગ્લાન આદિનું કોઈ કાર્ય કરવાનું હોય તો એ સમયે તેઓ પોતાના શરીરને વસ્ત્રથી ઢાંકીને કરે છે.

"આ પ્રથમ સંયમોપઘાતિક અસ્વાધ્યાય થયુ. ॥૧॥

ઔત્પાતિક જે બીજો અસ્વાધ્યાય કાળ છે આમાં ફક્ત સૂત્ર ભણાતાં નથી. બાકી સઘળી કાયિક અને વાચિક ક્રિયાઓ કરાય છે એ કરવાનો નિષેધ નથી. (૧) પાંશુવૃષ્ટિ, (૨) રૂધિરવૃષ્ટિ, (૩) કેશવૃષ્ટિ, (૪) શિલાવૃષ્ટિ,

शिलावृष्टिः ४, रजउद्घातश्च ५। एतत् सर्वमौत्पातिकमस्वाध्यायिकम् । तत्र पांशुवृष्टिर्नाम यदि रजो निपतति धूमाकारमापाण्डुरमचित्तं रजः पांशुरित्युच्यते। मांसवृष्टिः–मांसखंडान्याकाशात पतन्ति। तथा–रुधिरवृष्टिः–आकाशाद् रुधिरबिन्दवः पतन्ति । केशवृष्टिः–केशा आकाशात् पतन्ति शिलावृष्टिः–शिलावर्षणम् । तथा–रजउद्घातः=रजोभिः पूर्णा दिशः। रजउद्घाते सति समन्ततोऽन्धकार इव दृश्यते।

तत्र मांसे रुधिरे च पतति सति अहोरात्रं वर्ज्यते अवशेषे पांशुवृष्टयादौ तु पांश्वादिपतनकालं यावत्, सूत्रं न पठयते, अन्यकाले तु पठयते।

इतिद्वितीयमौत्पातिकम् २ ।

में होवें वह औत्पातिक काल है। इसमें स्वाध्याय करना वर्जित है। जिस समय धूमके आकार जैसी सफेद अचित्त रजकी वृष्टि हो रही हो उस कालमें सूत्रका अध्ययन वर्जित है। इसी तरह मांसखंडभी आकाशसे बरसते हों, इसमें भी स्वाध्याय वर्जित है। इसी प्रकार रुधिरकी वृष्टि होने पर, केशकी वृष्टि होने पर शिलाकी वृष्टि होनेपर तथा धूलिके उड़ने पर स्वाध्याय करना वर्जित है। धूलि द्वारा जब दिशाएँ ढक जाती हैं तब अंधकार जैसा हो जाता है इसका नाम ही रजउद्घात है।

जब मांस अथवा रुधिर आकाश से पडे तब एक अहोरात्र तक स्वाध्याय करना वर्जित है। बाकी पांशुवृष्टि आदि उत्पात कालमें जबतक ये उत्पात होते रहें तबतक सूत्र नहीं पढना चाहिये।

यह दूसरा औत्पातिकअस्वाध्याय हुआ २।

તથા રજઉદ્દ્ઘાત, આ સઘળા ઉત્પાત છે. આ ઉત્પાત જે સમયે થાય તે ઔત્પાતિક કાળ છે. આમાં સ્વાધ્યાય કરવો વર્જીત છે. જે સમયે ધુમ્મસના આકાર જેવી સફેદ અચિત્ત રજની વૃષ્ટિ થઈ રહેલ હોય એ કાળમાં સૂત્રનું અધ્યયન વર્જીત છે. આજ પ્રમાણે માંસખંડ પણ આકાશમાંથી વરસે છે. આમાં પણ સ્વાધ્યાય વર્જીત છે. આ પ્રમાણે લોહિની વૃષ્ટિ થવાથી, કેશની વૃષ્ટિ થવાથી, શિલાની વૃષ્ટિ થવાથી, તથા ધૂળના ઉડવાથી, સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જીત છે ધૂળથી જ્યારે દિશાઓ ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે અંધકાર જેવું થઇ જાય છે આનું નામ રજઉદ્દ્ઘાત છે

જ્યારે માંસ અથવા લોહિ આકાશમાંથી પડે ત્યારે એક અહોરાત્ર સુધી સ્વાધ્યાય કરવો વર્જીત છે. બાકી પાંશુવૃષ્ટિ આદિ ઉત્પાત કાળમાં જ્યાં સુધી એ ઉત્પાત થતા રહે ત્યાં સુધી સૂત્ર ન ભણવા જોઈએ.

॥ આ બીજું ઔત્પાતિક અસ્વાધ્યાય થયું ॥૨॥

इदानीं सदेवमाह—गन्धर्वनगरं, दिग्दाहः, विद्युत्, उल्का, गर्जितं, यूपकः, यक्षदीप्तम्। एतत् सर्वं देवताप्रयुक्तमस्वाध्यायिकम्। एतेषु एकैकां पौरुषीं यावदस्वाध्यायः। युगपदनेकोत्पातसद्भावेऽपि एक पौरुषीमात्रमस्वाध्यायः।

अथ गन्धर्वनगरादीनां व्याख्या—गन्धर्वं नगरं नाम-यच्चक्रवर्त्यादि नगरस्योत्पातसूचनाय संध्यासमये तस्य नगरस्योपरिद्वितीयं नगरं प्राकाराट्टालकादि संस्थितं दृश्यते तत्१, पूर्वादिकायां दिशि छिन्नमूलो दाहः-प्रज्वलनं दिग्दाहः। कस्यांचिद्दिशि महानगरप्रदीप्तमिव उपरिप्रकाशः, अधस्तादन्धकार इति दिग्दाहः। उल्का-सरेखा, प्रकाशयुक्ता वा। यूपको नाम-शुक्लपक्षप्रतिपद्द्वितीयातृतीया रूपेषु

सदेव देव प्रयुक्त-अस्वाध्याय-गन्धर्वनगर, दिग्दाह, विद्युत्, उल्का, गर्जित, यूपक, यक्षदीप्त, ये सब उपद्रव देवता प्रयुक्त हुआ करते हैं। इनके होने पर सूत्रका पठन पाठन नहीं किया जाता है। अर्थात् ये जिस २ दिन हों उस दिन एक २ पौरुषी तक अस्वाध्याय काल माना जाता है। यदि एक दिनमें ही युगपत् ये अनेक उत्पात हो जायें तो भी अस्वाध्याय काल १ पौरुषी मात्र ही माना गया है।

चक्रवर्ती आदिके नगरमें उत्पातको सूचन करनेके लिये संध्याके समय उस नगरके ही ऊपर प्राकार अट्टालिका आदिसे युक्त जो नगर दिखलाई पड़ता है वह गंधर्व नगर है। पूर्व आदि दिशाओंमें छिन्नमूल जो ज्वालासी प्रतीत होती है वह दिग्दाह है। इस दिग्दाहमें किसी एक दिशामें ऊपरकी ओर ऐसा प्रकाश मालूम देता है कि जैसे किसी नगर में आग लग रही हो तथा नीचेकी ओर बिलकुल अंधकार नजर आता

સદેવ દેવપ્રયુક્ત-અસ્વાધ્યાય-ગંધર્વનગર, દિગ્દાહ, વિદ્યુત, ઉલ્કા, ગર્જીત, યૂપક, યક્ષદીપ્ત, આ સઘળા ઉપદ્રવ દેવતા પ્રયુક્ત થયા કરે છે. આના હોવાના સમયે સૂત્રનુ પઠન-પાઠન કરવામાં આવતું નથી. અર્થાત્ એ જે જે દિવસે એક એક પૌરૂષી સુધી અસ્વાધ્યાયકાળ માનવામાં આવેલ છે. કદાચ એક દિવસમાં જ યુગપત એ અનેક ઉત્પાત થઈ જાય તો પણ અસ્વાધ્યાય કાળ એક પૌરૂષી માત્ર જ માનવામાં આવેલ છે.

ચક્રવર્તી આદિના નગરમાં ઉત્પાતનું સૂચન કરવા માટે સંધ્યાના સમયે એ નગરનાજ ઉપર પ્રાકાર અટ્ટાલિકા આદિથી યુક્ત જે નગર જોવામાં આવે છે તે ગાધર્વ નગર છે. પૂર્વ આદિ દિશાઓમાં છિન્નમૂલ જે જ્વાળા જેવું દેખાતું હોય છે તે દિગ્દાહ છે, આ દિગ્દાહમાં કોઈ એક દિશામાં ઉપરની તરફ એવો પ્રકાશ દેખાય છે કે, જાણે કોઈ નગરમાં આગ લાગી રહી હોય, સાથોસાથ નિચેના ભાગમા બિલકુલ અંધકાર નજરે પડે છે. ઉલ્કાપાત તારાનું તૂટવું

त्रिषु दिनेषु सन्ध्यागतश्चन्द्र इति कृत्वा सन्ध्या न विभाव्यते-संध्याविभागो न ज्ञायते, ततस्तानि शुक्लपक्षे त्रीणि दिनानि यावत् चन्द्रः सध्याच्छेदावरणः, संध्याच्छेदः-संध्याविभागः स आव्रियते येन स संध्याच्छेदाऽऽवरणः, स यूपक इत्युच्यते। एतेषु च त्रिषु दिवसेषु प्रादोषिकी पौरुषी नास्ति, संध्याच्छेदादि भवनादिति। यक्षदीप्तं नाम एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा यद् दृश्यते विद्युत्सदृशः प्रकाशः। विद्युत् प्रसिद्धा, गर्जितं - मेघगर्जितम् । आर्द्रापुनर्वसु, पुष्याश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुन्युत्तराफाल्गुनी, हस्त, चित्रान्ता नव नक्षत्राणि विहायान्यनक्षत्रेषु मेघस्य गर्जने प्रहरमात्रमस्वाध्यायः। तारापातेऽप्येवम्। घोरगर्जनं तु प्रहरचतुष्टयं

है। उल्कापाततारा टूटना प्रसिध्ध है। इसमें आकाशसे एक प्रकाश मात्र लंबी रेखा जैसी अग्नि पड़ती है। शुक्लपक्षकी प्रतिपत् द्वितीया तृतीयाके दिनोंमें संध्यासे ही चंद्रमा उदित हो जानेके कारण (इन दिनोंमें चंद्रमा ठीक २ लक्षित नहीं होती है अतः) संध्याकालका विभाग मालूम नहीं पड़ता है इन तीन दिनोंमें जब तक चन्द्रमा संध्याके विभागका आवारक (ढकनेवाला) बना रहता है तब तक ये तीन दिन यूपक कहलाते हैं। इन तीन दिनोंमें प्रादोषिकी पौरुषी नहीं है। तथा कोई एक दिशामें जो बीच २ में विद्युत् जैसा प्रकाश मालूम पड़ता है वह यक्षदीप्त है। मेघकी गर्जनाका नाम गर्जित है आर्द्रा पुनर्वसु, पुष्य, अश्लेषा, मघा, पूर्वाफाल्गुनी, उत्तरा फाल्गुनी, हस्त, चित्रा आदि नव नक्षत्रोंको छोड़कर अन्य नक्षत्रोंमें मेघकी गर्जना होने पर एक प्रहर मात्र अस्वाध्याय काल है। तारापात समयमें भी इतना ही अस्वाध्यायकाल माना

એ પ્રસિદ્ધ છે. આમાં આકાશથી પ્રકાશની એક લાંબી રેખા જેવી અગ્નિ પડે છે. શુકલ પક્ષની પ્રતિપત્ બીજ અને ત્રીજના દિવસોમાં સંધ્યાના સમયથી જ ચંદ્રમાનો ઉદય થઈ જવાના કારણે સંધ્યાકાળનો વિભાગ માલુમ પડતો નથી, આ ત્રણ દિવસોમાં જ્યાં સુધી ચંદ્રમા સંધ્યાના વિભાગના આવારક બની રહે છે ત્યાં સુધી એટલા આ ત્રણ દિવસ યૂપક કહેવાય છે. આ ત્રણ દિવસોમાં પ્રાદોષિકી પૌરૂષી નથી. તથા કોઈ એક દિશામાં જે વચમાં વચમાં વિદ્યુત જેવો પ્રકાશ માલુમ પડે છે તે યક્ષદીપ્ત છે. મેઘની ગર્જનાનું નામ ગર્જીત- છે. આર્દ્રા, પુનર્વસુ, પુષ્ય, અશ્લેષા, મઘા, પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરાફાલ્ગુની, હસ્ત- ચિત્રા આદિ નવ નક્ષત્રોને છોડીને બીજા નક્ષત્રોમાં મેઘની ગર્જના થવાથી એક પ્રહર માત્ર અસ્વાધ્યાય કાળ છે. તારાપાત સમયમાં પણ આટલો જ અસ્વાધ્યાય કાળ માનવામાં આવેલ છે. જે વખતે મેઘની ઘોર ગર્જના થાય

वा प्रहराष्टकं वा अस्वाध्यायः। विद्युत्पाते तु प्रहरचतुष्टयं वा प्रहराष्टकं वा स्वाध्यायो वर्जनीयः।

अत्र गन्धर्वनगरादिषु मध्ये गन्धर्वनगरं नियमाद्देवकृतमेव, अन्यथा तस्या भावात्। शेषेषु तु दिग्दाहादिषु भजना भवति, तानि कदाचित् स्वाभाविकानि, कदाचिद् देवकृतानि भवन्ति। उभयत्र स्वाध्यायस्य परिहारः।

अन्यान्यपि अस्वाध्यायिकानि सदेवानि (देवताप्रयुक्तानि) भवन्ति। यथा-चन्द्रोपरागः, सूर्योपरागः, निर्घातः, गुञ्जितं चेति।

गया है। जिस समय मेघकी घोर गर्जना हो उस समय चार प्रहरका अथवा आठ प्रहरका अस्वाध्यायकाल जानना चाहिये। इसी तरह विद्युत् पातके समयमें भी चार अथवा आठ प्रहरका अस्वाध्याय काल कहा गया है।

इस गंधर्वनगर आदिकों में से गंधर्वनगर तो नियमसे देवकृत ही होता है। विना देवके यह नहीं बनता। अवशिष्ट दिग्दाह आदिकों में देवकृततत्वकी भजना कही गई है। कभी ये देवकृत भी होते हैं और कभी स्वाभाविक भी। चाहे जैसे ये हों इनमें स्वाध्याय करना वर्जनीय ही कहा गया है।

अन्य और भी सदेव-प्रयुक्त-ऐसे २ उत्पात होते हैं जिनमें स्वाध्याय करना वर्जित है। जैसे चन्द्रग्रहण, सूर्यग्रहण, निर्घात एवं गुंजित। चाहे आकाशमें बादल छाये हों चाहें नहीं छाये हों ऐसे समयमें जो व्यन्तरदेव कृत महागर्जनाके समान ध्वनि होती है वह निर्घात है। गर्जितका ही विकार गुंजित है।

એ વખતે ચાર પ્રહરનો અથવા આઠ પ્રહરનો અસ્વાધ્યાય કાળ જાણવો જોઈએ. આ જ રીતે વિદ્યુત પાતના સમયમાં પણ ચાર અથવા આઠ પ્રહરનો અસ્વાધ્યાય કાળ કહેવામાં આવેલ છે.

આ ગાંધર્વનગર આદિકોમાં ગંધર્વનગર તો નિયમથી દેવકૃત જ હોય છે દેવતા વગર એ બનતું નથી. અવશિષ્ટ દિગ્દાહ આદિકોમાં દેવકૃતત્વની ભજના બતાવવામાં આવેલ છે કદી એ દેવકૃત પણ હોય છે. અને કદિક સ્વાભાવિક પણ હોય છે, એ ગમે તે રીતે હોય છતાં તેમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જીત જ કહેવામાં આવેલ છે.

અન્ય બીજા પણ સદેવ-દેવતા પ્રયુક્ત એવા એવા ઉત્પાત થાય છે કે, જેમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જીત છે. જેવા-ચંદ્રગ્રહણ. સૂર્યગ્રહણ નિર્ઘાત અને ગુંજીત ચાહે આકાશમાં વાદળ છવાયેલ હોય, ચાહે ન છવાયેલ હોય એવા સમયમાં જે વ્યંતર દેવકૃત મહાગર્જના સમાન ધ્વની થાય છે. તે નિર્ઘાત છે. ગર્જીતનો જ વિકાર ગુંજીત છે.

तत्र-चन्द्रग्रहणं-चन्द्रोपरागः। सूर्यग्रहणं-सूर्योपरागः। साभ्रे निरभ्रे वा व्यन्तर कृतो महागर्जितसमोध्वनिर्निर्घातः। गर्जितस्यैव विकारो गुञ्जावद् गुञ्जनं महाध्वनिर्गुञ्जितम्।

तत्र निर्घाते गुञ्जिते च चतस्रः, अष्टौ, द्वादश वा पौरुषीयावदस्वाध्यायः। चन्द्रोपरागे जघन्येनाष्टौ पौरुषीयावदस्वाध्यायः, मध्यमे द्वादश, उत्कर्षतस्तु सर्व-ग्रासे षोडशपौरुषीयावदस्वाध्यायः। एवं सूर्योपरागेऽपि बोध्यम्। तथा चतस्र-सन्ध्या अप्यस्वाध्यायकालः उक्तंच स्थानाङ्गसूत्रे—

णो कप्पइ णिग्गंथाणं वा णिग्गंथीणं वा चउहिं संज्झाहिं सज्झायं करेत्तए। तं जहा-पढमाए, पच्छिमाए, मज्झण्हे, अड्ढरत्ते" ॥

एवं चतस्रः संध्याः, अस्वाध्यायकालः। तत्र प्रभाते सूर्येऽस्तं गच्छति, अर्ध-रात्रे, दिवसस्य मध्यभागे च, आसु चतसृषु संध्यासु स्वाध्यायो न क्रियते। शेष-

निर्घातकालमें अथवा गुंजित समयमें चार प्रहर, आठ प्रहर अथवा बारह प्रहर तकका अस्वाध्यायकाल है। जिस दिन चन्द्रग्रहण हो उस दिन जघन्यसे आठ पौरुषी तक तथा मध्यममें बारह पौरुषी एवं उत्कृष्ट से सर्वग्रास होने पर सोलह प्रहर तक अस्वाध्याय काल जानना चाहिये। तथा चार संध्या भी अस्वाध्याय काल है, कहा भी है—

"णो कप्पइ णिग्गंथाण वा णिग्गंथीणं वा चउहिं संज्झाहिं सज्झायं करेत्तए। तं जहा-पढमाए, पच्छिमाए, मज्झण्हे, अड्ढरत्ते ॥" इति। इस प्रकार चार संध्या, सब अस्वाध्याय काल हैं। इनका विवरण इस प्रकार हैं-सूर्य जिस समय अस्त हो जाता है एक संध्या वह, जब अर्ध रात्रि होती है तब एक संध्या वह, जब प्रभात समय होता है तब एक संध्या उस समयकी तथा एक संध्या मध्यह्नकालकी, इस प्रकार ये चार

નિર્ઘાત કાળમાં અથવા ગુંજીત સમયમાં ચાર પ્રહર, આઠ પ્રહર અથવા બાર પ્રહર સુધીનો અસ્વાધ્યાય કાળ છે જે દિવસે ચંદ્રગ્રહણ હોય એ દિવસે જઘન્યથી આઠ પૌરૂષી સુધી અસ્વાધ્યાય કાળ જાણવો જોઈએ. તથા ચાર સંધ્યા પણ અસ્વાધ્યાય કાળ છે. કહ્યું પણ છે—

"णो कप्पइ णिग्गंथाणं वा, णिग्गंथीणं वा चउहिं संज्झाहिं संज्झायं। करेत्त ए। तं जहा-पढमाए, पच्छिमाए मज्झण्हे, अड्ढरत्ते ॥" इति।

આ પ્રમાણે ચાર સંધ્યા, અસ્વાધ્યાય કાળ છે. એનું વિવરણ આ પ્રમાણે છે-સૂર્ય જે સમયે અસ્ત થઈ જાય છે. તે એક સંધ્યા, જ્યારે અર્ધી રાત થાય ત્યારે તે એક સંધ્યા, જ્યારે પ્રભાતનો સમય થાય છે ત્યારે એક સંધ્યા એ સમયની તથા એક સંધ્યા મધ્યાહ્ન કાળની આ પ્રમાણે એ ચાર સંધ્યા છે.

क्रियाणां प्रतिलेखनादीनां तु न प्रतिषेधः। तत्र स्वाध्यायकरणे चाज्ञाभङ्गादयो दोषाः। तथा–आषाढपौर्णमासी, तदनुगता प्रतिपद्, भाद्रपद् पौर्णमासी तदनुगता प्रतिपत् आश्विनपौर्णमासी तदनुगता प्रतिपद् कार्तिकपौर्णमासी तदनुगता प्रतिपद्, चैत्रपौर्णमासी तदनुगता प्रतिपद्, एतासु पञ्चसु पूर्णिमासु प्रतिपत्सु च स्वाध्यायो न क्रियते। परंपरया भाद्रपद् तदनुगतप्रतिपदोर्ग्रहणम्, प्रतिलेखनादीनां शेषक्रियाणां तु नास्ति प्रतिषेधः।

अथ व्युद्ग्रहजमस्वाध्यायिकमुच्यते—

व्युद्ग्रहो नाम राज्ञां परस्परसंग्रामः, सेनापत्यादीनां च परस्परसंग्रामः,

---

सन्ध्या हैं। इन चार संध्याओंमें स्वाध्याय करना वर्जनीय है। बाकी क्रियाए–प्रतिलेखना आदि क्रियाएँ वर्जनीय नहीं हैं। इन चार संध्याओंमें स्वाध्याय करना इस लिये वर्जनीय कहा है कि इनमें स्वाध्याय करनेवाले को आज्ञाभंग आदि दोषोंका भागी बनना पड़ता है। तथा आषाढकी पौर्णमासी, एवं उसके बादकी प्रतिपदा भाद्रपदकी पूर्णिमा तथा उनके बादकी प्रतिपदा आश्विन मासकी पौर्णमासी तथा उसके बादकी प्रतिपदा, कार्तिक कीपौर्णमासी तथा उसके बादकी प्रतिपदा, चैत्रकी पौर्णमासी तथा उसके बादकी प्रतिपदा, इस प्रकार पांच पौर्णमासीयोंमें एवं पांच प्रतिपदाओंमें स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। अन्य प्रतिलेखना आदि क्रियाओंके करनेका प्रतिषेध नहीं है।

परसमुत्थ का भेद जो व्युद्ग्रह है उससे जनित अस्वाध्यायिक इस प्रकार है—राजाओंका जो परस्पर संग्राम होता है उसका नाम व्युद्ग्रह

આ ચાર સંધ્યામાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જનીય છે. બાકીની ક્રિયાઓ પ્રતિલેખના આદિ ક્રિયાઓ વર્જનીય નથી. આ ચાર સંધ્યાઓમાં સ્વાધ્યાય કરવાનું એ માટે વર્જનીય બતાવેલ છે કે, આમાં સ્વાધ્યાય કરવાવાળાને આજ્ઞાભંગ આદિ દોષોના ભાગી થવું પડે છે તથા અષાઢ મહિનાની પુનમ અને એના પછીની પ્રતિપદા, ભાદરવા માસની પુનમ અને તેના પછીની પ્રતિપદા આસો માસની પુનમ અને તેના પછીની પ્રતિપદા, કાર્તિક માસની પુનમ અને તેના પછીની પ્રતિપદા, ચૈત્ર માસની પૂનમ તથા એના પછીની પ્રતિપદા. આ પ્રમાણે ચાર પુનમ તથા એના પછીની પ્રતિપદાઓમાં સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઇએ. અન્ય પ્રતિલેખના ક્રિયાઓ કરવાનો પ્રતિષેધ નથી.

પરસમુત્થનો ભેદ જે વ્યુદ્ગ્રહ છે એનાથી જન્મતા અસ્વાધ્યાયિક આ પ્રમાણે છે—રાજાઓનો જેમ પરસ્પર સંગ્રામ થાય છે એનું નામ વ્યુદ્ગ્રહ

द्वौ राजानौ स्कन्धावारसहितौ परस्परं संग्रामं कर्तुकामौ यावन्नोपशान्तौ भवतस्तावत् स्वाध्यायः कर्तुं न कल्पते द्वयो ग्रामयोः परस्परं विरोधे सति बहवस्तरुणपुरुषाः परस्परं लोष्टैर्युध्यन्ते। ततो यष्टिभि र्वा लोष्टादिभि र्वा परस्परं कलहे यावदुपशान्ति र्न भवति, तावदस्वाध्यायः।

तथा नृपे कालगते सति यावदन्यो राजा नाभिषिक्तो भवति तावदस्वाध्यायः। तथा–सभयावस्थायां म्लेच्छादिभयाकुलत्वे स्वाध्यायो न कर्तव्यः। तथा–ग्रामस्वामिनि, ग्रामप्रधाने, वसत्यनुरते शय्यातरे, शय्यातरसंबन्धिनि मानुषे वा कालगते एकमहोरात्रं यावत् स्वाध्यायपरिहारः कर्तव्यः।

है। सेनापति आदिकोंका जो परस्पर संग्राम होता है वह भी व्युद्ग्रह है। इस व्युद्ग्रहमें स्वाध्याय वर्जनीय है। इसका काल जबतक संग्राम शांत न हो जाय तबतकका है। इसी तरह अनेक तरुण पुरुष परस्पर पत्थर लकड़ी आदि लडते हों वह भी लड़ाई व्युद्ग्रह है। यह जबतक उनकी शांत नहीं हो जाती तबतक स्वाध्याय करना वर्जित है।

तथा राजाके मर जाने पर जब तक कोई दूसरा राजा उस स्थानका नहीं बन जाता तब तक स्वाध्याय करना नहीं कहा है। सभय अवस्थामेंअथवा म्लेच्छ आदिकों द्वारा आकुलता व्याकुलता होने पर स्वाध्याय करना निषिद्ध है। ग्रामका मालिक अथवा ग्रामका प्रधान, शय्यातर अथवा शय्यातरका संबंधी कोई मनुष्य मर गया हो तो ऐसी स्थितिमें भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। इस स्थितिमें अस्वाध्यायका समय एक अहोरात्र है।

છે. સેનાપતિ આદિકોનો જે પરસ્પર સંગ્રામ થાય છે તે પણ વ્યુદ્ગ્રહ છે. આ વ્યુદ્ગ્રહમાં સ્વાધ્યાય વર્જનીય છે. એનો કાળ જ્યાં સુધી સંગ્રામ શાન્ત ન થાય ત્યાં સુધીનો છે. આજ રીતે કેટલાક યુવાન પુરૂષ પરસ્પર પત્થર લાકડી, આદિથી લડતા હોય તે લડાઇ પણ વ્યુદ્ગ્રહ છે. આ લડાઈ જ્યાં સુધી ચાલુ રહે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જીત છે.

તથા રાજાના મરી જવાથી જ્યાં સુધી બીજા રાજાનો એ ગાદી ઉપર રાજ્યાભિષેક કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવાની મના કરવામાં આવેલ છે. સભય અવસ્થામાં અથવા મ્લેચ્છ આદિકો દ્વારા આકુળતા વ્યાકુળતા થવાથી સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ છે. ગામનો માલિક અથવા ગામનો પ્રધાન, શય્યાતર અથવા શય્યાતરનો સંબંધી કોઈ મનુષ્ય મરી જાય ત્યારે એવી સ્થિતિમાં પણ સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઇએ. આ સ્થિતિમાં અસ્વાધ્યાયનો સમય એક અહોરાત્રનો છે.

केन कारणेन स्वाध्यायपरिहारः, क्रियते? उच्यते-तदा स्वाध्यायकरणे 'अमी साधवो निष्करुणा निर्दुःखाः सन्ति' इत्यप्रीत्या गर्हणं स्यात्, तस्मान्न पठन्ति।

यदि कोपि मनुष्यो हस्तशताभ्यन्तरे मृतस्तदा स्वाध्यायो न क्रियते। यदि पञ्चेन्द्रियपशुकलेवरं षष्टिहस्ताभ्यन्तरे स्यात् तदा स्वाध्यायो न कर्तव्यः।

अथ शारीरिकमस्वाध्यायिकमुच्यते शारीरिकं द्विविधम्-मानुषं तैरश्चं च। तत्र तैरश्चं त्रिविधम्-जलजं, स्थलजं, खजं च। तत्र जलजं मत्स्यादीनां, स्थलजं गवादीनाम्, खजं मयूरादीनाम्। पुनरेकैकं चतुर्विधम् चर्म-रुधिर-मांसास्थि भेदात्।

इन सब बातोंमें स्वाध्याय करना इस लिये वर्जित किया गया है कि ऐसा करनेसे व्यवहारी अन्यजन "ये साधु निष्करुण (दयारहित) है इनको दूसरोंके दुःखमें भी दुःख नहीं होता है" इस प्रकारकी अप्रीतिसे साधुओंकी निंदा होती है।

यदि कोई मनुष्य सौ हाथके भीतर मर गया हो तथा पंचेन्द्रिय पशुका मृत कलेवर साठ हाथके भीतरमें पड़ा होवे तो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिये।

शारीरिक अस्वाध्यायिक इस प्रकार है-मूलमें यह शारीरिक अस्वाध्यायिक दो प्रकारका है-१ मनुष्य संबंधी और २ तिर्यञ्च संबंधी। इनमें तिर्यञ्च सम्बन्धी अस्वाध्याय-जलचर, स्थलचर, और खेचर, इनके भेदसे तीन प्रकारका है। मृत मत्स्य आदिकोंके शारीरके निमित्तको लेकर जो स्वाध्याय नहीं करना कहा है वह जलज शारीरिक आस्वाध्यायिक है।

આ સઘળી વાતોમાં સ્વાધ્યાય કરવાનુ એ માટે વર્જીત કહેવામાં આવેલ છે કે, એવું કહેવાથી વહેવારી અન્યજન "આ સાધુ નિષ્કરૂણ છે, આને બીજાના દુઃખમાં પણ દુઃખ થતું નથી." આ પ્રકારની અપ્રીતિથી સાધુઓની નિંદા થાય છે.

જો કોઈ મનુષ્ય સો હાથની અંદર અંદર મરી ગયેલ હોય તથા પંચેન્દ્રિય પશુનુ મૃત કલેવર સાઠ હાથની અંદરમાં પડ્યુ હોય તો એ વખતે સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ.

શારીરિક અસ્વાધ્યાયિકનો આ પ્રકાર છે-મૂળમાં આ શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક બે પ્રકારના છે.-૧ મનુષ્ય સંબંધી અને ૨ તિર્યંચ સંબંધી આમાં તિર્યંચ સંબંધી અસ્વાધ્યાય - જળચર, સ્થળચર અને ખેચર, ભેદથી ત્રણ પ્રકારે છે. મરેલ માછલાં આદિના શરીરના નિમિત્તને લઈને જે સ્વાધ્યાય ન કરવાનુ બતાવેલ છે તે જલજ શારીરિક આસ્વાધ્યાયિક છે. જે સમયમાં મરેલ

तत्रापि पुनर्द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव भेदाच्चातुर्विध्यमस्ति। द्रव्यतः-पञ्चेन्द्रियाणामेव जलजादीनां चतुष्टयमस्वाध्यायिकं न तु विकलेन्द्रियाणाम्। क्षेत्रतः-षष्टिहस्ताभ्यन्तरे स्वाध्यायो वर्जनीयः, कालतः-यावत्कालपर्यन्त चर्मादिकस्य स्थितिः स्यात् तावदस्वाध्यायः। भावतः-सूत्रं न पठति।

उपाश्रयमध्ये, उपाश्रयाद् बहिः षष्टिहस्ताभ्यन्तरे वा अण्डकं यदि पतितं सत् भिन्नं, तस्य वा अण्डकस्य कललबिन्दुर्भूमौ पतितः, तदा भिन्ने अण्डके,

---

जिस समयमें मृत गाय आदिके कलेवरके निमित्तको लेकर स्वाध्याय करना निषिद्ध कहा गया है, वह स्थलज शारीरिक अस्वाध्यायिक काल है। मृत मयूर आदिकोंके शरीरके निमित्तको लेकर जो स्वाध्याय करना वर्जित कहा गया है वह खेचरज शारीरिक अस्वाध्यायिक हैं। प्रत्येक चर्म, रुधिर, मांस एवं अस्थिके भेदसे चार २ प्रकारके हैं। ये चार २ प्रकार भी द्रव्य, क्षेत्र, काल, एवं भावके भेदसे चार २ प्रकारके होते हैं। द्रव्यकी अपेक्षा पचेन्द्रिय जलचर जीवोंका ही चर्म, रुधिर, मांस एवं अस्थि (हड्डी) यह चतुष्टय अस्वाध्यायिक कहा गया है विकलेन्द्रियोंका नहीं। क्षेत्रकी अपेक्षा पंचेन्द्रिय जलचर जीवोंका यह उक्त चतुष्टय साठ ६० हाथके भीतर यदि पड़ा होवे तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। कालकी अपेक्षा-जब तक यह चर्मादिक चतुष्टय वहां पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। सूत्रका नहीं पढना यह भावकी अपेक्षा अस्वाध्याय है। उपाश्रयके भीतर अथवा उपाश्रयके बाहिर साठ ६०

ગાય આદિના કલેવરના નિમિત્તને લઈને સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ બતાવેલ છે. એ સ્થલજ શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક કાળ છે. મરેલા મોરલા આદિકોના શરીરના નિમિત્તને લઈને જે સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જીત બતાવવામાં આવેલ છે તે ખેચર શારીરિક અસ્વાધ્યાયિક છે. પ્રત્યેક ચર્મ, રૂધિર, માંસ અને હાડકાંના ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારના છે. એ ચાર ચાર પ્રકાર પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારના હોય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષા પંચેન્દ્રિય જળચર જીવોનું જ ચામડું, લોહી, માંસ અને હાડકાં, આ ચતુષ્ટય અસ્વાધ્યાયિક બતાવવામાં આવેલ છે. વિકલેન્દ્રિયોના નહીં. ક્ષેત્રની અપેક્ષા પંચેન્દ્રિય જળચર જીવોના આ ઉક્ત ચતુષ્ટય, (૬૦) સાઠ હાથની અંદર જો પડેલ હોય તો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં જોઈએ. કાળની અપેક્ષા-જ્યાં સુધી એ ચર્માદિક ચતુષ્ટય ત્યાં પડ્યા રહે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. સૂત્રનું ન ભણવું એ ભાવની અપેક્ષા અસ્વાધ્યાય છે. ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ઉપાશ્રયની

बिन्दौ च भूमौ पतिते स्वाध्यायो न कल्पते। अथ अण्डकं भिन्नं सत् कललं पतितं, कललबिन्दुर्वा तत्र लग्नः, तदा तस्मिन् (स्थाने) षष्टिहस्तेभ्यः परतो वहिर्नीत्वा धौते सति स्वाध्यायः कल्पते। अथ तदपि तैरश्चमस्वाध्यायिकं वर्षोदकप्रवाहेण व्यूढं भवेत्, प्रदीपनकेन च दग्धं वा भवेत् तदा नास्वाध्यायः।

यदि कुक्कुरः रुधिरादि खरण्टितेन मुखेन तत्रागत्य तिष्ठति, तदा भवत्यस्वाध्यायः। तथा–कुक्कुरस्तथाविधः समागत्य वमति, तदा भवत्यस्वाध्यायः। एवं मार्जारादिकमप्यधिकृत्य भावनीयम्।

इदानीं मानुषं शारीरिकमस्वाध्यायिकमुच्यते–मानुषमस्वाध्यायिकं चतुर्विधम्, चर्म, रुधिरं, मांसम्, अस्थि च।

हाथके भीतर २ यदि कोई अंडा गिर पड़ा होवे और वह अंडा पड़ कर फूट गया हो और उसके कललके बिन्दु उस जगह भूमिमें इधर उधर पड गये होवें तो उस समय वहां स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। जब वह स्थान स्वच्छ कर दिया जाय तभी स्वाध्याय करना चाहिये। तिर्यंच का अस्थि, रुधिर, मांस, चर्म जिस स्थान पर पड़ा होवे वह स्थान यदि वर्षाके जलसे साफ हो गया हो, अथवा अग्निसे दग्ध हो गया हो तो वहां स्वाध्याय करनेमें कोई बाधा नहीं है।

यदि कुत्ता रुधिरसे खरण्टित–भरे हुए मुखसे आकर वहां बैठ जाता है अथवा उसी अवस्थामें आकर वह वहां वमन कर देता है तो ऐसी स्थिति में वहां स्वाध्याय करना वर्जित है। इसी तरह मार्जार आदिकों के विषयमें भी समझ लेना चाहिये।

બહાર સાઠ (૬૦) હાથની અંદર અંદર કદાચ કોઈ ઈંડું આવી પડ્યું હોય અને તે ઇંડુ પડીને ફૂટી ગયું હોય અને તેના કલલના બિંદુ એ સ્થળે ભૂમિમાં અહિં તહિં પડેલા હોય તો એ વખતે ત્યાં સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. જ્યારે તે સ્થળ સ્વચ્છ કરી નાખવામાં આવે ત્યારે જ સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. તિર્યંચનાં હાડકાં, લોહી, ચામડું, જે સ્થાન ઉપર પડેલ હોય તે સ્થાન જો વરસાદના પાણીથી સાફ થઈ ગયેલ હોય અથવા અગ્નિથી દગ્ધ થઈ ગયેલ હોય તો ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઈ વાંધો નથી.

જો કુતરો લોહીથી ખરડાયેલ મોંઢુ લઈને આવીને બેસે અથવા એજ અવસ્થામાં આવીને ત્યાં ઉલટી કરીદે તો એવી સ્થિતિમાં ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવાનું વર્જીત છે. આ રીતે મીંદડી આદિકોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ.

अत्रास्थिविहाय शेषेषु सत्सु क्षेत्रतो हस्तशताभ्यन्तरे स्वाध्यायो न कल्पते, कालतो यावत् कालं तिष्ठति। यदि कस्याश्चित् सप्तगृहाभ्यन्तरे प्रसूताया दारको जातस्तदा सप्त दिनान्यस्वाध्यायः, अष्टमे दिवसे स्वाध्यायः कर्तव्यः। अथ दारिका जाता तर्हि तस्यां जातायामष्टौ दिनान्यस्वाध्यायः, नवमे दिने स्वाध्यायः कल्पते। मनुष्यास्थिनि हस्तशताभ्यन्तरे पतिते न कल्पते स्वाध्यायः। अथ तत् स्थानमग्निकायेन मार्तं, पानीयप्रवाहेण वा धौतं तदा स्वाध्यायः कल्पते।

मनुष्यके मृत शरीरको लेकर अस्वाध्यायका समय इस प्रकार है- यह भी चर्म, रुधिर, मांस, और अस्थिके भेदसे चार प्रकारका है। हड्डीको छोड़कर बाकी मनुष्यके शरीरके ये चर्म, रुधिर, एवं मास यदि क्षेत्रकी अपेक्षा सौ १०० हाथके भीतर २ पडे होवें तो स्वाध्याय कल्पित नहीं है। तथा कालकी अपेक्षा ये जब तक-जितने समय तक पडे रहें तबतक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। यदि किसी स्त्रीके सात घरके भीतर २ लड़का पैदा हुवा हो तो सात दिन तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। आठवें दिनमें स्वाध्याय करनेमें कोई बाधा नहीं है। यदि लड़की हुई तो उसके होने पर आठ दिन तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। नवमें दिन स्वाध्याय करना चाहिये। मनुष्यकी हड्डी यदि सौ हाथके भीतर २ में पडी है तो बारह वर्ष तक स्वाध्याय करनेका निषेध है। यदि वह स्थान अग्निसे जला दिया गया हो अथवा पानीके प्रवाहसे धो दिया गया होवे तो फिर स्वाध्याय करनेमें कोई बाधा नहीं है।

મનુષ્યના મૃત શરીરને લઈને અસ્વાધ્યાયનો સમય આ પ્રમાણે છે-આ પણ ચામડું, લોહી, માંસ અને હાડકાના ભેદથી ચાર પ્રકારનાં છે. હાડકાને છોડીને બાકી મનુષ્યના શરીરના એ ચામડું, લોહી અને માંસ ક્ષેત્રની અપેક્ષા ૧૦૦ સો હાથની અંદર અંદર પડેલ હોય તો સ્વાધ્યાય કલ્પિત નથી. તથા કાળની અપેક્ષા જ્યાં સુધી-જેટલા સમય સુધી પડેલ રહે ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. જો કોઈ સ્ત્રીને સાત ઘરની અંદર અંદર છોકરો અવતરેલ હોયતો સાત દિવસ સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. આઠમા દિવસે સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઇ વાંધો નથી. જો છોકરી અવતરે તો એના અવતરવાથી આઠ દિવસ સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. નવમા દિવસે સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. મનુષ્યનાં હાડકાં જો સો હાથની અંદર અંદરમાં પડેલ હોય તો બાર વરસ સુધી સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ છે. જો તે સ્થાન અગ્નિથી બાળી નાખવામાં આવેલ હોય અથવા પાણીના પ્રવાહથી ધોઈ નાખવામાં આવેલ હોયતો પછી સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઈ બાધા નથી.

श्मशाने यानि कलेवराणि दग्धानि तान्यस्वाध्यायिकानि न भवन्ति। यानि तु कलेवराणि न दग्धानि, निखातीकृतानि वा तानि द्वादशवर्षाणि स्वाध्यायं घ्नन्ति।

यद्यपि च श्मशानं वृष्टिजलेन प्रव्यूढं, तथापि तत्र स्वाध्यायो न कल्पते, मानुषास्थिबाहुल्यात्। तथा—आडम्बर नामक यक्षायतने, रुद्रायतने, चामुण्डायतनेऽधस्तान्मानुषं कपाल निक्षिप्यते, तेन कारणेन तत्र द्वादश वर्षाण्यस्वाध्यायः।

यत्र ग्रामे समुत्पन्नेनाशिवेन भूयान् जनः कालगतः, न च निष्कासितः अवमौदर्येण वा प्रभूतो जनः कालगतः, न च निष्कासितः, आघातस्थानेषु वा भूयान् जनो मारितो निक्षिप्तो वर्तते, एतेषु स्थानेषु द्वादशवर्षाणि यावत् स्वाध्यायो न कल्पते। यदि तु तत् स्थानमग्निकायेन ध्मातं वर्षोदकेन वा प्लावितं, तदा क्रियते तत्र स्वाध्यायः।

श्मशानमें जो कलेवर जला दिये गये हों वे अस्वाध्यायके निमित्त नहीं होते हैं। अस्वाध्यायमें निमित्त तो वे ही हैं जो न तो जलाये गये हैं और न गाढे गये हैं। यद्यपि श्मशान वर्षाके जलसे धुलता रहता है तो भी वहां स्वाध्याय इसलिये नहीं किया जाता है कि वहां मनुष्योंकी अस्थियोंका बाहुल्य रहता है। तथा आडम्बर नामके यक्षायतनमें, रुद्रके आयतन में चामुण्डाके आयतनमें, नीचे मनुष्यका कपाल रखा जाता है इस लिये वहां बारह १२ वर्षका अस्वाध्याय काल कहा गया है॥

जिस ग्राममें समुत्पन्न किसी भी बीमारीरूप अशिवसे मरे हुए अनेक मनुष्य बाहिर नही किये गये हैं तथा भूखे-मरते मर गये हों, और वे निकाले नहीं गये हो अथवा जहां आघात स्थानोंमें अनेक जन मरे पडे हों, ऐसे इन स्थानोंमें बारह वर्ष तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये

સ્મશાનમાં જે કલેવર બાળી નાખેલ હોય તે અસ્વાધ્યાય ના નિમિત્ત બનતા નથી. અસ્વાધ્યાયમાં નિમિત તો એજ છે કે જે ન તો બાળવામાં આવેલ હોય અને ન દાટી દેવાયેલ હોય. જો કે, સ્મશાન વરસાદના પાણીથી ધોવાતું રહે છે તો પણ ત્યાં સ્વાધ્યાય આ માટે નથી કરવામાં આવતો કે, ત્યાં મનુષ્યોનાં હાડકાં પડેલાં રહેતાં હોય છે. તથા આડમ્બર નામના યક્ષાયતનમાં, રુદ્રના આયતનમાં, ચામુંન્ડાના આયતનમાં નીચે મનુષ્યનું કપાળ રાખવામાં આવે છે. આ માટે ત્યાં બાર વર્ષનો અસ્વાધ્યાય કાળ કહેવામાં આવેલ છે.

જે ગામમાં સમુત્પન્ન કોઈ પણ બીમારીરૂપ આશીવથી મરેલા અનેક મનુષ્ય કે જેને બહાર કાઢવામા આવ્યાં ન હોય તથા ભૂખથી મરી ગયેલ હોય અને તેને કાઢવામાં આવેલ ન હોય અથવા જ્યા આઘાત સ્થાનોમાં અનેક જન મરેલાં પડેલ હોય એવા એ સ્થાનોમાં બાર વર્ષ સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ જો તે સ્થાન અગ્નિથી બળી ગયેલ હોય અથવા વરસાદના

यदि श्मशानं बहुभिर्जनैरावासितं, ततस्तस्मिन्नावासिते शोधनं क्रियते, यद् दृश्यते, तत् परित्यज्यते ततस्तत्रास्वाध्यायो न भवति। क्षुल्लके ग्रामे कोऽपि मृतः, तदा तावत्-स्वाध्यायो न क्रियते, यावत् कलेवरं न निष्कासितं भवति। पत्तने, महतिग्रामे वा यस्मिन् वाटके रथ्यायां वा यदि मृतो भवति, तदा तं वाटकं रथ्यां वा परिहरन्ति, अर्थात्-तत्र स्वाध्यायो न क्रियते यावत् तत् कलेवरं वाटकात् रथ्यातो वा निष्कासितं न भवति। वाटकात् रथ्यातोऽन्यत्रमृते सति

यदि वह स्थान अग्निसे जल गया हो अथवा बरसातके जलसे धुल चुका हो तो स्वाध्याय करनेमें वहां कोई बाधा नहीं है।

यदि श्मशानको अनेक जनोंने मिलकर आवासित कर लिया हो अर्थात् उस स्थान पर अनेक मनुष्य मकान बनाकर रहने लग गये हों-तो उस स्थानका शोधन किया जाता है। उस समय वहां जो मनुष्यकी अस्थि मिलती है वह फेंक दी जाती है। इस लिये वहां अस्वाध्याय नहीं माना जाता है। छोटे ग्राममें यदि कोई मर गया हो तो वहां तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये कि जब तक उसका मृत कलेवर गाँवसे बाहिर न कर दिया गया हो। पत्तनमें, अथवा बडे गांवमें, यदि वहां बाडे में अथवा मोहल्लेमें यदि कोई मनुष्य मर जाता है तो साधुजन उस बाडेका एवं मोहल्लेका परित्याग कर देते हैं अर्थात् वहां स्वाध्याय नहीं करते हैं तबतक कि जबतक उसका मृत कलेवर बाडेसे अथवा उस मोहल्लेसे बाहिर नहीं हो जाता है। बाडे अथवा मोहल्लेसे अन्यत्र

પાણીથી ધોવાઈ ગયેલ હોય તો ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઈ બાધ નથી.

જો શ્મશાનને અનેક જનોએ મળીને અવાસિત કરી લીધેલ હોય અર્થાત એ સ્થાન ઉપર અનેક મનુષ્ય મકાન બનાવીને રહેવા લાગેલ હોય તો એ સ્થાનનુ શોધન કરવામાં આવે છે. એ વખતે ત્યાં જો કોઇ મનુષ્યનાં હાડકાં મળે છે તો તેને ફેંકી દેવામાં આવે છે આ કારણે ત્યાં અસ્વાધ્યાય માનવામાં આવતો નથી. નાના ગામડામાં જો કોઈ મરી ગયેલ હોય તો ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ તે જ્યાં સુધી એનું મૃત શરીર ગામથી બહાર કરવામાં આવેલ ન હોય પત્તનમાં અથવા મોટા ગામમાં જો ત્યાં વાડામાં અથવા મહોલ્લામાં જો કોઈ મરી જાય છે તો સાધુજન એ વાડાનો અને મહો-લ્લાનો પરિત્યાગ કરી દે છે. અર્થાત ત્યાં સ્વાધ્યાય કરતા નથી. ત્યાં સુધી કે એ મરનારના કલેવરને વાડાથી અથવા એ મહોલ્લામાંથી બહાર કાઢવામાં ન આવેલ હોય. વાડા અથવા મહોલ્લાથી બીજે સ્થળે મરવાથી અસ્વાધ્યાય

नास्वाध्यायः। यदि तन्मृतकं नीयमानं संयतानामुपाश्रयस्य पुरतो हस्तशताभ्यन्तरेण नीयते ततो यावद्धस्तशतं व्यतिक्रम्यते, तावत् स्वाध्यायो न क्रियते। हस्तशतं व्युत्क्रान्ते तु स्वाध्यायः क्रियते। इति पञ्चविधं परसमुत्थमस्वाध्यायिकम्।

अथाऽऽत्मसमुत्थमस्वाध्यायिकमुच्यते-आत्मन,-शरीरात् समुत्थम्। आत्मसमुत्थम्। तदेकविधं भवति, द्विविधं वा। तत्र यद् एकविधम्-अर्शो भगन्दरादिविषयं, तत् श्रमणानां भवति। श्रमणीनां तु द्विविधं भवति-अर्शो भगन्दरादिसमुत्थम्, ऋतुसंभवं च। तत्रार्शो भगन्दररोगिणो मुनेः पार्श्वे वाचना विधिं प्रदर्शयति—

व्रणे वा भगन्दरे वा परिगलति सति श्रमणो बहिर्गत्वा विकृतरुधिरं 'रस्सी' 'पीप' इति प्रसिद्धं प्रक्षाल्य अष्टपुटेन वस्त्रेण व्रणं बध्नाति, तदा तत्समीपेऽन्यो वाचयति।

मरने पर अस्वाध्याय नहीं है। यदि मृतक, साधुओंके उपाश्रयके आगेसे सौ हाथके भीतर २ से ले जाया जाता है तो जबतक वह सौ हाथ पार नहीं कर लेता है तबतक स्वाध्याय नहीं करना चाहिये। सौ हाथसे बाहर निकल जाने पर स्वाध्याय करनेमें बाधा नहीं है। यहां पांच प्रकारका परसमुत्थ अस्वाध्याय हुवा।

आत्म समुत्थ अस्वाध्यायिक इस प्रकार है-जो शरीरसे समुत्थ होता है वह आत्मसमुत्थ है, यह एक विध तथा द्विविध होता है। एकविध संयतोंके होता है. द्विविध साध्वियोंके होता है। एकविध अर्श-बवासीर-भगन्दर आदि विषयवाला है तथा द्विविध अर्शभगन्दर आदि विषयवाला तथा मासिक धर्मविषयवाला है। अर्थात् ऐसी स्थिति में जब कि बवासीर हो अथवा मासिक धर्म हो रहा हो स्वाध्याय नहीं किया जाता है।

अब अर्श और भगंदरवाले मुनिके पास अस्वाध्यायकी विधि कहते हैं-

નથી થતો. જો મડદાને સાધુઓના ઉપાશ્રયની આગળથી સો હાથની અંદર અંદરથી લઈ જવામાં આવે છે તો જ્યાં સુધી તે સો હાથ છેટે નથી નીકળી જતા ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો જોઈએ. સો હાથ છેટે નીકળી જવા પછી સ્વાધ્યાય કરવામાં કોઈબાધા નથી અહીં પાંચ પ્રકારના પરસમુત્થ અસ્વાધ્યાય થયા.

આત્મસમુત્થ અસ્વાધ્યાયિક આ પ્રમાણે છે-જે શરીરથી સમુત્થ થાય છે તે આત્મસમુત્થ છે તે એક વિધ તથા બે વિધ હોય છે. એક વિધ સંયતોને હોય છે. બેવિધ સાધ્વીયોને હોય છે. એક વિધ-અર્શ-બવાસીર-ભગન્દર આદિ વિષયવાળા છે તથા બે વિધ અર્શ-ભગન્દર આદિ વિષયવાળા તથા માસિક ધર્મ વિષયવાળા છે અર્થાત એવી સ્થિતિમાં જ્યારે બાવાસીર હોય અથવા માસિક ધર્મ હોય તો સ્વાધ્યાય કરવામાં આવતો નથી.

હવે અર્શ અને ભગન્દરવાળા મુનિ પાસે અસ્વાધ્યાયની વિધિ કહે છે-

स्वयं वा श्रृणोति एवं स्त्री विषयं द्विविधमस्वाध्यायिकमविज्ञेयम् ॥१५॥

कदाचिदकालपाठे प्रायश्चित्तं कर्तव्यमिति षोडशं प्रायश्चित्तकरणस्य फलमाह—

मूलम्—पायच्छित्तकरणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ । पायच्छित्तकरणेणं पावकम्मविसोहिं जणेइ, निरइयारे आवि भवइ । सम्मं च णं पायच्छित्तं पडिवज्जमाणे मग्गं च मग्गफलं च विसोहेइ । आयारं च आयारफलं च आराहेइ ॥ सू०१६ ॥

छाया—प्रायश्चित्तकरणेन भदन्त ! जीवः किं जनयति । प्रायश्चित्तकरणेन पापकर्म विशोधिं जनयति, निरतिचारश्चापि भवति । सम्यक् तच्च खलु प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यमानः मार्गं च मार्गफलं च विशोधयति । आचरम् आचारफलं चाराधयति ॥१६॥

टीका—'पायच्छितकरणेणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! प्रायश्चित्तकरणेन पापं छिनत्ति-प्रायश्चित्तम्, अथवा चित्तं विशोधयतीति प्रायश्चित्तम् । उक्तंच—

व्रण-घाव अथवा भगंदरके चूने पर श्रमण उपाश्रयसे बाहिर जाकर रस्सी-पीपको धोवे । और उस पर आठ पुटका वस्त्र बांध लेवे तो वहां स्वाध्याय करलेमें बाधा नहीं है । इस अवस्थामें वह स्वयं भी सुनसकता है । इसी प्रकार स्त्रीके विषयके दोनों प्रकारके अस्वाध्याय भी समझ लेना चाहिये ॥ १५ ॥

कदाचित् साधु अकालमें पाठ करे तो उसको प्रायश्चित्त करना चाहिये । इस प्रायश्चित्तका क्या फल होता है सो सोलहवे बोलमेंकहते हैं—'पायच्छित्त०'

अन्वयार्थ—(भंते पायच्छित्तकारणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! प्रायश्चित्त करणेन जीवः किं जनयति ?) भगवन् ! प्रायश्चित्तके करनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसके उत्तरमें कहते हैं कि (पायच्छित्त-

---

વ્રણ-ઘાવ અથવા ભગન્દરના ચૂવવાથી શ્રમણ ઉપાશ્રયથી બહાર જઈને રસ્સી-પીપને ધુવે. અને તેના ઉપર આઠ પડનું વસ્ત્ર બાંધી લ્યે તો ત્યાં સ્વાધ્યાય કરવામાં બાધા નથી. આ અવસ્થામાં તે સાધુ પણ સ્વાધ્યાય સાંભળી શકે છે. આજ પ્રમાણે સ્ત્રીના વિષયમા બન્ને પ્રકારે અસ્વાધ્યાય પણ સમજી લેવો જોઈએ.॥૧૫॥

કદાચિત સાધુ અકાળમાં પાઠ કરે તો તેણે પ્રાયશ્ચિત કરવું જોઈએ, એ પ્રાયશ્ચિત્તનું શું ફળ થાય છે તે સોળમા બોલમાં કહે છે—"पायच्छित्त" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भंते पायाच्छित्तकरणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त प्रायश्चित्तकरणेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રાયશ્ચિત્તના કરવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત

पावं छिंदइ जम्हा, पायच्छित्तं भण्णए तेणं ।
पाएण वाऽवि चित्तं, विसोहए तेण पच्छित्तं ॥१॥

छया–पापं छिनत्ति यस्मात्, प्रायश्चित्तं भण्यते तेन ।
प्रायेण वाऽपि चित्तं विशोधयति तेन प्रायश्चित्तम् ॥१॥

करणेणं पावकम्म विसोहिं जणेइ–प्रायश्चित्तकरणेन पापकर्मविशोधिं जनयति) जीव प्रायश्चित्त करनेसे पापकर्मको दूर करता है (आवि निरइयारे भवइ–अपि च निरतिचारः भवति) एवं अतिचार रहित होता है। (पायश्चित्तं सम्मं पडिवज्जमाणे मग्गं च मग्गफलं च विसोहेइ–तत् प्रायश्चित्तं सम्यक् प्रतिपद्यमानः मार्गं मार्गफलं च–विशोधयति) उस प्रायश्चित्त को जो जीव अच्छी तरहसे करता है वह सम्यग्दर्शनरूप मोक्ष मार्गको एवं उसके फलरूप सम्यग्ज्ञानको निर्मल करता है इसके बाद वह (आचारं आचारफलं च आराधयति) चारित्रको एवं चारित्रके फलरूप मुक्तिको साध लेता है ।

भावार्थ—प्रायश्चित्त शब्दका अर्थ सिद्धान्तकारोंने ऐसा कहा है कि जिससे पापका नाश होवे अथवा जिससे चित्तकी विशुद्धि होवे वह प्रायश्चित्त है। जैसे कहा है—

"पावं छिंदइ जम्हा पायच्छित्तं भण्णए तेणं ।
पाएण वाऽवि चित्तं विसोहए तेण पच्छित्तं ॥ १ ॥"

छाया—पापं छिनत्ति यस्मात्, प्रायश्चित्तं भण्यते तेन ।
प्रायेण वाऽपि चित्तं, विशोधयति तेन प्रायश्चित्तं ॥ १ ॥

કરે છે? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે, पायश्चित्तकरेणेणं पावकम्मविसोहिं जणेइ–प्रायश्चित्तंकरणेन पापकर्मविशोधिं जनयति જીવ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાપકર્મોને દૂર કરે છે. आविनिरइयारे भवइ–अवि च निरतिचार भवति અને અતિચાર રહિત બને છે. पायश्चित्तं सम्मं पडिवज्जमाणे मग्गं च मग्गफलं च विसोहेइ–तत् प्रायश्चित्तं सम्यक् प्रतिपद्यमान' मार्गं मार्गफलं च विशोधयति એ પ્રાયશ્ચિત્તને જે જીવ સારી રીતે કરે છે તે સમ્યગ્દર્શનરૂપ મોક્ષમાર્ગને અને એના ફળરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનને નિર્મળ કરે છે, આના પછી તે ચારિત્રને અને તેના ફળ મુક્તિને પામે છે.

ભાવાર્થ—પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દનો અર્થ સિદ્ધાંતકારોએ એવો બતાવેલ છે કે, જેનાથી પાપનો નાશ થાય અથવા જેનાથી ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે તે પ્રાયશ્ચિત્ત છે. જેમ કહ્યું છે—

"पावं छिंदइ, जम्हा, पायच्छित्तं भण्णए तेणं, ।
पाएण वाऽवि चितं, विसोहए तेण पच्छित्तं ॥ १ ॥"

छाया–पापं छिनत्ति यस्मात्, प्रायश्चित्तं भण्यते तेन ।
प्रायेण वापि चित्तं, विशोधयति तेन प्रायश्चित्तं ॥ १ ॥

तच्चालोचनादि, तस्य करणं प्रायश्चित्तकरणं तेन, जीवः किं जनयति ?। भगवानाह–प्रायश्चित्तकरणेन जीवः पापकर्म विशोधिं पापकर्मणां विशोधिम्–अपनयनं=निवारणं जनयति–करोति। अपि च–निरतिचारः–अतिचाररहितो भवति। तत् प्रायश्चित्तं सम्यग् प्रतिपद्यमानः=कुर्वाणः मार्गः=सम्यग्दर्शनलक्षणं मोक्षमार्गं, मार्गफलं च=सम्यग्दर्शनस्य फलं=सम्यग्ज्ञानं च, विशोधयति=निर्मली करोति। ततश्च आचारम्=चारित्रं, तत्फलं–तस्य फलं मुक्तिं च, आराधयति=साधयति ॥१६॥

प्रायश्चित्तं वहता मुनिना क्षमायाचना कर्त्तव्येति सप्तदशम् क्षमापनायाः फलमाह–

मूलम्–खमावणयाए णं भंते ! जीवः किं जणेइ ?। खमावणयाए णं पल्हायणभावं जणेइ। पल्हायणभावमुवगए य सव्वपाणभूयजीवसत्तेसु मित्तीभावमुप्पाएइ। मित्तीभावमुवगए य जीवे भावविसोहिं काऊण निब्भए भवइ ॥ सू०१७ ॥

छाया—क्षमापनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। क्षमापणतया खलु प्रह्लादनभावं जनयति। प्रह्लादनभावमुपगतश्च सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु मैत्रीभावमुत्पादयति। मैत्रीभावमुपगतश्च जीवः भावविशोधिं कृत्वा निर्भयो भवति॥सू०१७॥

टीका—'खमावणयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! क्षमापनतया=क्षन्तव्योऽयं मत्कृतापराधः, पुनरेवं न करिष्यामी

इस प्रायश्चित्तके आलोचना आदि भेद हैं। जो साधु इस प्रायश्चित्त को अच्छी तरह करता है वह अपने पाप कर्मोंको दूर करता हुआ अतिचार रहित बन जाता है। इससे वह मार्ग और मार्गके फलको निर्मल करके आचारकी प्राप्ति करता हुआ उसके प्रभावसे मुक्तिको सिद्ध कर लेता है॥१६

प्रायश्चित्त वहन करनेवालेको अपने अपराधकी क्षमा–क्षमायाचना करनी चाहिये सो सत्रहवे बोलमें क्षमापनाका फल कहते हैं—'खमावणयाएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते खमावणयाए णं जीवे किं जणयइ–भदन्त ! क्षमा-

આ પ્રાયશ્ચિત્તના આલોચન આદિ ભેદ છે. જે સાધુ આ પ્રાયશ્ચિત્તને સારી રીતે કરે છે તે પોતાના પાપ કર્મોને દૂર કરીને અતિચાર રહિત બની જાય છે આનાથી તે માર્ગ અને માર્ગના ફળને નિર્મળ કરીને આચારની પ્રાપ્તિ કરતાં કરતાં એના પ્રભાવથી મુક્તિને સિદ્ધ કરી લે છે. ॥ ૧૬ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરવાવાળાએ પોતાના અપરાધની ક્ષમાપના કરાવવી જોઈએ. એ ક્ષમાપનાનું ફળ સત્તરમા બોલમાં કહે છે—"खमावणयाएणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते खमावणयाए णं जीवे किं जणेइ–भदन्त क्षमापनया

त्यादिरूपया, जीवः किं जनयति ? । भगवानाह-क्षमापनतया खलु जीवः प्रह्लादनभावं=चित्तप्रसन्नतारूपं जनयति=प्राप्नोति । प्रह्लादनभावमुपगतश्च जीवः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु=प्राणाः-प्राणवन्तः, इह द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः इत्यर्थः, तथा-भूताः-तरवश्च, तथा-जीवाः-पञ्चेन्द्रियाश्च तथा सत्त्वाः-पृथिव्यप्तेजोवायवश्च, प्राणभूतजीवसत्त्वाः, सर्वे च ते प्राणभूतजीवसत्त्वाश्च, सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वाः,।उक्तंच-

'प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ता, भूताश्च तरवः स्मृताः ।
जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ॥१॥

तेषु मैत्रीभावमुत्पादयति=परहितचिन्तारूपां मैत्रीभावनां करोति, "मित्ती मे सव्वभूएसु वेरं मज्झ न केणइ" एवंरूपां भावनां प्रप्नोतीत्यर्थः ।

मैत्रीभावमुपगतश्च जीवः, भावविशोधिं=रागद्वेष निराकरणादात्मनः शुद्धिपरि-

---

पणया जीवः किं जनयति) प्रश्न-हे भगवन् ! क्षमापणासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर-(खमावणयाए णं पल्हायणभावं जणेइ-क्षमापणया खलु प्रह्लादनभावं जनयति) क्षमापणासे जीव अपने चित्तके प्रसन्नतारूप प्रह्लादनभावको प्राप्त करता है । (पल्हायणभावमुवगएय सव्वपाणभूय जीवसत्तेसु प्रह्लादनभावमुपगतश्च सर्व प्राणभूत-जीव सत्त्वेषु) जब चित्तमें प्रसन्नतारूप प्रह्लादनभाव रहता है तब यह जीव समस्त द्वीन्द्रिय, तेन्द्रिय, चतुरिन्द्रियरूप प्राणियों पर, तथा भूतों पर-वनस्पति पर तथा पंचेन्द्रियरूप जीवों पर एवं पृथिवीकाय, अपकाय तेज काय एवं वायु काय रूप एकेन्द्रिय सत्त्वों पर (मित्तीभावमुप्पाएइ-मैत्री भावं उत्पादयति) मित्रताके भावको प्राप्त करता है । (मित्तिभावमुवगए जीवे भावविसोहिं काउण-मैत्रीभावं उपगतः जीवः भावविशोधिं-

---

जीवः किं जनयति પ્રશ્ન-હે ભગવાન ! ક્ષમાપનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર-खमावणयाए णं पल्हायणभावं जणेइ-क्षमापनया खलु प्रह्लादन भावं जनयति ક્ષમાપનાથી જીવ પોતાના ચિત્તની પ્રસન્નતારૂપ પ્રહલાદન ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે पल्हायणभावमुवगएय सव्वपाणभूय जीवसत्तेसु-प्राल्हादनभावमुपगतश्च सर्वप्राणभूत जीवसत्वेषु જ્યારે ચિત્તમાં પ્રસન્નતારૂપ પ્રહલાદન ભાવ રહે છે. ત્યારે એ જીવ સમસ્ત દ્વિન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રય અને ચાર ઇન્દ્રિયરૂપ પ્રાણીયો ઉપર તથા ભૂતો ઉપર વનસ્પતિ ઉપર તથા પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપ જીવો ઉપર અને પૃથવીકાય, અપ્કાય, તેજકાય અને વાયુકાયરૂપ એકેન્દ્રિય તત્વો ઉપર मित्ति भावमुप्पाएइ-मैत्रिभावं उत्पादयति મિત્રતાના ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે मित्ति भावमुवगए जीवे भावविसोहिं काऊण-मैत्रीभावं उपगतः जीवः भावविशोधिं कृत्वा આ પ્રમાણે

णामं कृत्वा निर्भयः=सर्वथा भयरहितः, देहादिषु रागः सर्पादिषु द्वेषश्च भयोत्पाद-हेतुस्तदभावात्, इति भावः ॥१७॥सू०॥

कृत्वा) इस तरह समस्त प्राण, भूत, जीव, एवं सत्त्वों पर जब इसका मैत्रीभाव स्थापित हो जाता है तब यह जीव रागद्वेष रूप अपनी अशुद्ध परिणतिका परित्याग करके शुद्धिरूप परिणतिको प्राप्त करता है। उसके प्राप्त होते ही फिर यह सर्वत्र (निब्भए भवइ-निर्भयो भवति) निर्भीक (निडर) होकर विचरता है।

भावार्थ-इस सूत्र द्वारा सूत्रकारने निर्भय होनेका उपाय कहा है। वे कहते हैं क्षमापणासे-अर्थात् 'मेरे द्वारा हुआ यह अपराध क्षमा करने योग्य हैं अब ऐसा अपराध आगे नहीं करूँगा' इस प्रकार क्षमा-मांगनेरूप याचनासे-चित्त सदा प्रसन्न रहता है। जब तक क्रोधादि बने रहते हैं-तब तक चित्तमें एक तरहकी मलिन भावना बनी रहती है। परन्तु जब इस क्षमापणाका चित्तमें सद्भाव हो जाता है तब चित्त बिल-कुल निर्मल बन जाता है-ऐसी स्थितिमें राग द्वेषकी भावना अस्त हो जाती है। ऐसा होनेसे सर्वत्र एकेन्द्रियादिक जीवोंमें इस जीवकी भावना मैत्री भावमें परिणत हो जाती है। इसीका नाम भाव विशोधि है। इस अवस्थामें वहां न तो अपने देहादिक में राग रहता है, और न सर्पादि-कों के विषयमें द्वेष ही रहता है, राग और द्वेष ये दो ही ऐसे हैं जो

સમસ્ત પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને તત્વો ઉપર જ્યારે એનો મૈત્રીભાવ સ્થાપિત થઈ જાય છે. ત્યારે એ જીવ રાગદ્વેષરૂપ પોતાની અશુદ્ધ પરિણતિનો પરિત્યાગ કરીને શુદ્ધિરૂપ પરિણતિને પ્રાપ્ત કરે છે. એ પ્રાપ્ત થતાં જ પછી તે સર્વત્ર निब्भए भवइ-निर्भयो भवति નિર્ભીક થઈને વિચરે છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે નિર્ભય થવાનો મંત્ર બતાવેલ છે. તેઓ કહે છે કે, ક્ષમાપનાથી-અર્થાત્ "મારાથી થવા પામેલ આ અપરાધ ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે. હવે પછી હું આવો અપરાધ કદી પણ કરીશ નહી." આ પ્રમાણે ક્ષમા માગવારૂપ યાચનાથી-ચિત્ત સદા પ્રસન્ન રહે છે. જ્યાં સુધી ક્રોધાદિક બન્યા રહે છે. ત્યાં સુધી ચિત્તમાં એક પ્રકારની મલિનભાવના બની રહે છે. પરંતુ જ્યારે આ ક્ષમાપનાનો ચિત્તમાં સદ્ભાવ થઈ જાય છે. ત્યારે ચિત્ત તદ્દન નિર્મળ બની જાય છે. આવી સ્થિતિમાં રાગ દ્વેષની ભાવના અસ્ત થઈ જાય છે. આમ થઈ જવાથી સર્વત્ર એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમાં એ જીવની ભાવના મૈત્રીભાવમાં પરિણત થઈ જાય છે. આનું જ નામ ભાવવિશુદ્ધિ છે. આવી અવસ્થામાં તેને ન તો પોતાના દેહાદિકમાં રાગ રહે છે, કે ન સર્પાદિકોના વિષયમાં દ્વેષ પણ રહે છે' રાગ અને દ્વેષ આ બન્ને એવા

निर्भय एव स्वाध्यायं कर्तुं शक्नोतीति अष्टादशम् स्वाध्यायफलमाह—

मूलम्—सज्झाएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । सज्झाएणं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ १८ ॥

छाया—स्वाध्यायेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति ॥ १८ ॥

टीका—'सज्झाएणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! स्वाध्यायेन=सुष्ठु–आ–मर्यादया अस्वाध्यायपरिहारेण पौरुष्याद्यपेक्षया अध्यायः–अध्ययनं सूत्रस्य मूलपठनं स्वाध्यायः तेन जीवः किं जनयति ? । भगवानाह–स्वाध्यायेन जीवो ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति ।

उक्तं च—

"कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुसमयमेव उवउत्तो ।
अन्नयरंमि विजोए, सज्झायम्मि य विसेसेणं" ॥ १ ॥

छाया—कर्माऽसंख्येयभविकं, क्षपयत्यनुसमयमेवोपयुक्तः ।
अन्यतरस्मिन्नपि योगे, स्वाध्याये च विशेषेण ॥ १ ॥

भयके उत्पादक होते हैं। इनके अभावमें भयका अभाव हो जाता है, फिर वह जीव भयरहित हो जाता है ॥ १७ ॥

जो निर्भय होता है वही स्वाध्याय कर सकता है इसलिये अठारहवें बोलमें स्वाध्यायका फल कहते हैं—'सज्झाएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते सज्झाएणं जीवे किं जणेइ–भदन्त । स्वाध्यायेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! स्वाध्याय करनेसे जीवको क्या लाभ होता है ? (सज्झाएणं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ–स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीयं कर्मक्षपयति) स्वाध्याय करनेसे जीव अपने ज्ञानके आवारक (आच्छादक)

છે કે, જે ભયને ઉત્પન્ન કરનાર છે. એના અભાવમાં ભયનો અભાવ થઈ જાય છે પછી તે જીવ ભયરહિત થઇ જાય છે. ॥ ૧૭ ॥

જે નિર્ભય હોય છે તેજ સ્વાધ્યાય કરી શકે છે. આ માટે અઢારમા બોલમાં સ્વાધ્યાયનું ફળ કહે છે—"सज्झाएणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते सज्झाएणं जीवे किं जणेइ–भदन्त स्वाध्यायेन खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવને કયો લાભ થાય છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે, सज्झाएणं नाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ–स्वाध्यायेन ज्ञानावरणीयं कर्म क्षपयति સ્વાધ્યાય કરવાથી જીવ પોતાના કર્મની નિર્જરા કરે

स्वाध्यायकरणे वाङ्मनःकाययोगानामन्यतरस्मिन् योगेऽपि अनुसमयमुपयुक्तः सन्नेव असंख्येयभविकं कर्मविशेषेण क्षपयतीत्यन्वयः ॥सू०१८॥

स्वाध्यायकारको वाचनामपि करोतीति एकोनविंशतितमम् वाचनाफलमाह—

मूलम्—वायणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। वायणाए निज्जरं जणेइ। सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टए। सुयस्स अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टमाणे तित्थधम्मं अवलंबइ। तित्थधम्मं अवलंबमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ ॥१९

छाया—वाचनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति। वाचनया निर्जरां जनयति। श्रुतस्य च अनुषञ्जने अनाशातनायां वर्तते। श्रुतस्य अनुषञ्जने अनाशातनायां वर्तमानस्तीर्थधर्ममवलंबते। तीर्थधर्मम् अवलम्बमानो महानिर्जरः महापर्यवसानो भवति ॥सू०१९॥

टीका—'वायणयाए' इत्यादि

हे भदन्त ! वाचनया=वाचयतीति वाचना-गुरुसमीपे सूत्रस्य वा अर्थस्य ग्रहणम्, तया जीवः किं जनयति ? भगवानाह-हे शिष्य ! वाचनया अनुकूलभावनायां निर्जराम्=आत्मप्रदेशेभ्यः कर्मापनयनं जनयति। तथा श्रुतस्य अनुषञ्जने-अनुव-

---

ज्ञानावरणीय कर्मको नष्ट करता है स्वाध्याय करनेमें मन वचन एवं काय, इन तीन योगोंमेंसे किसी भी एक योगमें प्रति समय उपयुक्त बना हुआ जीव असंख्य भवोंमें उपार्जित कर्मोंका विशेष रूपसे विनाश कर देताहै ॥

स्वाध्याय करनेवाला जीव वाचना भी करता है इस लिये उन्नीसवे बोलमें अब वाचनाका फल कहते हैं—'वायणयाएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते वाचणयाएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! वाचनया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! वाचनासे जीव को क्या लाभ होता है। (वायणाए निज्जरं जणेइ—वाचनयानि निर्जरां जनयति) वाचनासे जीव

છે તથા જ્ઞાનના આવારક (આચ્છાદક) જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો નાશ કરે છે. સ્વાધ્યાય કરવામાં મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે યોગોમાંથી કોઈ પણ એક યોગમાં પ્રતિસમય ઉપયુક્ત બનેલ જીવ અસંખ્ય ભવોમાં ઉપાર્જીત કરેલાં કર્મોનો વિશેષરૂપથી વિનાશ કરે છે. ॥ ૧૮ ॥

સ્વાધ્યાય કરવાવાળો જીવ વાચના પણ કરે છે આ માટે હવે ઓગણીસમા બોલમાં વાચનાનું ફળ કહે છે—"वायणयाएणं" 'ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते वायणयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त वाचनया—खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! વાચનાથી જીવને શું ફળ મળે છે? ઉત્તરમાં કહે છે કે, वायणयाए निज्जरं जणेइ—वाचनया निर्जरां जनयति વાચનાથી જીવ પોતાના

र्तने वर्तते, श्रुतस्याऽव्यवच्छेदे स्मरणं करोतीत्यर्थः। अनाशातनायां वर्तते, वाचनया श्रुतस्याशातनापरिवर्जको भवतीत्यर्थः। श्रुतस्यानुषञ्जनेऽनाशातनायां वर्तमानो जीवः तीर्थधर्मं=तीर्थं-गणधरः, तस्य धर्मः आचारः-श्रुतप्रदानरूपस्तम् अवलम्बते-आश्रयति। स वाचनाचार्यो भवतीत्यर्थः। ततस्तीर्थधर्मम् अवलम्बमानः-आश्रयन् महानिर्जरः=महतीनिर्जरा-कर्मक्षयलक्षणा यस्य स तथा, भवति, पुनर्महापर्यवसानः-महत्=प्रशस्तं पर्यवसानम्=अन्तःकर्मणो भवस्य वा यस्य स महापर्यवसानश्च भवति, तद्भवसिद्धिगामी भवतीत्यर्थः ॥१९॥

अपने कर्मों की निर्जरा करता है। तथा (सुयस्सय अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टइ-श्रुतस्य अनुषञ्जने अनाशातनायां वर्तते) श्रुतके अनुवर्तनमें रहता है-अर्थात् श्रुतका अव्यवच्छेदपनेसे स्मरण करता है तथा वाचनासे श्रुतकी आशातनाका परिवर्जक होता है। (सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टमाणे तित्थधम्मं अवलंबइ-श्रुतस्य अनुषञ्जने अनाशातनायां वर्तमानस्तीर्थधर्मं अवलंबते) इस तरह श्रुतके अनुवर्तन एवं अनाशातना में वर्तमान जीव तीर्थके-गणधरदेवके-धर्मको अर्थात् श्रुत प्रदानरूप आचारको सम्हालता है-उसका आश्रय करता है-(तित्थ धम्मं अवलंबमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ-तीर्थधर्मं-अवलंबमानः महानिर्जरः महापर्यवसानः भवति) तीर्थधर्मके आश्रय करनेसे यह जीव कर्मोंकी महा निर्जरा करता हुआ कर्मोंका अथवा भवका अन्त करने रूप महापर्यवसानवाला-तद्भवसिद्धि गामी बन जाता है।

भावार्थ—गुरुमहाराजके समक्ष सूत्रका अथवा अर्थका ग्रहण करना इस

કર્મોની નિર્જરા કરે છે, તથા सुयस्सय अणुसज्जाए अणासायणाए वट्टइ-श्रुतस्य अनुषञ्जने अनाशातनयां वर्तने શ્રુતના અનુવર્તનમાં રહે છે. અર્થાત શ્રુતનું અવ્યવછેદપણાથી સ્મરણ કરે છે તથા વાચનાથી શ્રુતની આશાતના પરિવર્જક થાય છે सुयस्स य अणुसज्जणाए अणासायणाए वट्टमाणे तित्थधम्मं अवलंबइ-श्रुतस्य अनुषञ्जने अनाशातनायां वर्तमानस्तीर्थधर्मं अवलम्बते આ પ્રમાણે શ્રુતના અનુવર્તન અને આશાતનામાં વર્તમાન જીવ તીર્થના, ગણધર દેવના, ધર્મના, અર્થાત શ્રુત-પ્રદાનરૂપ આચારને સાંભળે છે તેનો આશ્રય કરે છે तित्थधम्मं अवलंबमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे-तित्थधर्मं अवलंबमानः महानिर्जरः महापर्यवसानः भवति તીર્થ ધર્મનો આશ્રય કરવથી એ જીવ કર્મોની મહાનિર્જરા કરીને કર્મોનો તથા ભવનો અંત કરવારૂપ મહાન પર્યવસાયવાળા-એ ભવમાં સિદ્ધિગામી બની છે.

ભાવાર્થ—ગુરુદેવની સમક્ષ સૂત્રનુ અથવા અર્થનુ ગ્રહણુ કરવું તેનું નામ

वाचनाकारकः प्रायः प्रच्छनां करोतीति विंशतितमम् प्रच्छनाफलमाह—

मूलम्—पडिपुच्छणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । पडिपुच्छणया सुत्तत्थतदुभयाइं विसोहेइ । कंखामोहणिज्जं कम्मं वोच्छिंदइ ॥ २० ॥

छाया—प्रतिप्रच्छनया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । प्रतिप्रच्छनया सूत्रार्थतदुभयानि विशोधयति । काङ्क्षामोहनीयं कर्म व्युच्छिनत्ति ॥२०॥

टीका—'पडिपुच्छणयाए' इत्यादि

हे भदन्त ! प्रतिप्रच्छनेन=गुरुसमीपे पूर्वाधीतसूत्रादेः पुनः प्रच्छनं तेन जीवः किं जनयति ? भगवानाह—प्रतिप्रच्छनेन जीवः सूत्रार्थतदुभयानि विशोधयति-

---

का नाम वाचना है। इस वाचनासे यह जीव अपने आत्माके प्रदेशोंके कर्म प्रदेशोंको हटाता जाता है । तथा श्रुतकी परम्पराका अव्यवच्छेदक बनता है । तथा उसकी आशातनाका परित्यागी होता है । इस प्रकार श्रुत परम्पराको चालू रखनेवाला होनेसे तथा उसकी आशातनाका परिहारक होनेसे ऐसा जीव तीर्थधर्मका अवलंबन करनेवाला बन जाता है अर्थात् स्वयं वाचनाचार्य हो जाता है। इससे कर्मोंकी निर्जरा होते २ वह तद्भव (इसी भवमें) सिद्धिगामी बन जाता है ॥ १९ ॥

जो वाचना करता है वह प्रच्छना भी करता है इस लिये वीसवे बोलमें प्रच्छनाका फल कहते हैं 'पडिपुच्छणयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते पडिपुच्छणयाए णं जीवे कि जणयइ-भदन्त ! प्रतिप्रच्छनेन जीवः कि जनयति) हे भगवन् प्रतिप्रच्छनासे जीव किस

વાચના છે આ વાચનાથી એ જીવ પોતાના આત્માના પ્રદેશના કર્મપ્રદેશોને દૂર કરતો જાય છે તથા શ્રુતની પરંપરાનો અવ્યવચ્છેદક બની જાય છે. તથા એની આશાતના પરિત્યાગી બની જાય છે. આ પ્રમાણે શ્રુત પરંપરાને ચાલુ રાખવાવાળા હોવાથી અને એની આશાતનાના પરિહારક હોવાથી એવા જીવ તીર્થધર્મનું અવલંબન કરવાવાળા બની જાય છે. અર્થાત સ્વયં વાચનાચાર્ય બની જાય છે. આનાથી કર્મોની નિર્જરા થતાં થતાં એ તદ્ભવ સિદ્ધગામી બની જાય છે.॥૧૯॥

જે વાચના કરે છે, તે પ્રચ્છના પણ કરે છે, આ માટે વીસમા બોલમાં પ્રચ્છનાનું ફળ કહેવામાં આવે છે—"पडिपुच्छणयांए" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भन्ते पडिपुच्छणयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त प्रतिप्रच्छनेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રતિપ્રચ્છનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે?

संशयाद्यपनयनेन विशुद्धानि करोति। ततश्च काङ्क्षामोहनीयम्=इदमित्थमित्थ च ममाध्येतुमुचितम्' इत्यादि रूपा काङ्क्षा सैव मोहनीयं कर्म—अनाभिग्रहिकमिथ्या-त्वरूपं व्युच्छिनत्ति=विशेषेणापनयति ॥२०॥

इत्थं विशोधितस्यापि सूत्रस्य विस्मरणं नाभूदतः परिवर्तना कर्तव्येति एकविंशतितमां तामाह—

मूलम्—परियट्टणयाए णं भंते ! जीव किं जणेइ ? परियट्ट-णयाए णं वंजणाइं जणेइ, वंजणलद्धिं च उप्पाएइ ॥२१॥

छाया—परिवर्तनतया खलु भदन्त ! जावः किं जनयति?। परावर्तनतया खलु व्यञ्जनानि जनयति, व्यञ्जनलब्धि च उत्पादयति ॥२१॥

गुणको प्राप्त करता है ? (पडिपुच्छणया सुत्तत्थ तदुभयाइं विसोहेइ-प्रतिप्रच्छनेन सूत्रार्थतदुभयानि विशोधयति) प्रतिप्रच्छनासे जीव सूत्र, अथ एवं सूत्रार्थ इन सबको तत्तद्विषयक संशयादिकके अपनयनसे दूर करने से विशुद्ध करता है। इससे वह (कंखा मोहणिज्जं कम्मं वोच्छिदइ-कांक्षा मोहनीयं कर्म व्युच्छिनत्ति) कांक्षारूप मोहनीय कर्मको नष्ट करता है।

भावार्थ—गुरुके समीप पूर्व अधीत सूत्र आदिका पुनः पूछना इसका नाम प्रतिप्रच्छना है। इस प्रतिप्रच्छनासे जीवको यह लाभ होता है कि वह सूत्र अर्थ एवं तदुभय विषयक संदेहको दूर कर इन सब में निःसंदेहरूप बन जाता है। इस निःसंदेहरूप परिणतिसे उसका "यह इस प्रकार है तथा इस प्रकार मुझे पढना उचित है" इस तरहका कांक्षामोहनीय-अनभिग्राहिक मिथ्यात्वरूप कर्म नष्ट हो जाता है ॥२०॥

ઉત્તરમાં કહે છે કે, पडिपुच्छणया सुत्तत्थ तदुभयाइं विसोहेइ-प्रतिप्रच्छनेन सूत्रार्थ तदुभयानि विशोधयति પ્રતિપ્રચ્છનાથી જીવ સૂત્ર, અર્થ અને સૂત્રાર્થ આ સઘળાને તત્તદવિષયક સંશાદિકના અપનયનથી વિશુદ્ધ કરે છે. આનાથી તે कंखा मोहणिज्जं कम्म वोच्छिदइ-कॉक्षा मोहनीय कर्म व्युच्छिनत्ति કાંક્ષારૂપ મોહનીયકર્મને નષ્ટ કરે છે

ભાવાર્થ—ગુરુની સમીપ પૂર્વ અધીત સૂત્ર આદિનુ ફરીથી પૂછવું તેનુ નામ પ્રતિપ્રચ્છના છે આ પ્રતિપ્રચ્છનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે સૂત્ર, અર્થ અને એ વિષયના અંગે ઉદ્ભવતા સંદેહને દૂર કરી આ સઘળામાં નિઃસંદેહરૂપ બની જાય છે. આ નિઃસંદેહરૂપ પરિણતિથી તેના "આ પ્રમાણે છે, અને તેને આ પ્રકારે પઢવું મારે ઉચિત છે." આ પ્રકારનાં કાંક્ષા મોહનીય અનભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વરૂપ કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે ॥ ૨૦ ॥

टीका—'परियट्टणाए' इत्यादि

हे भदन्त! परिवर्तनया-अधीतस्य सूत्रादेः पुनपुनरावृत्ति करणं गुणनं परिवर्तना तया, जीवः किं जनयति?। भगवानाह—परिवर्तनया खलु जीवः व्यञ्जनानि=व्यज्यते एभिरर्थ इति व्यञ्जनानि-अक्षराणि तानि जनयति=उत्पादयति। तानि विस्मृतान्यपि परिवर्तनया पुनरुपस्थितानि भवन्तीत्युत्पद्यन्त इति व्यपदेशाज्जीवो जनयतीति कथनम्। ततश्च तथाविधकर्मक्षयोपशमाद् व्यञ्जनलब्धिं, एकेन सूत्राक्षरेण स्मृतेन तदनुकूलान्यक्षरशतानि स्मरति यया लब्ध्या सा व्यञ्जनलब्धिस्तामुत्पादयति। च शब्दाद् पदस्य व्यञ्जनसमुदायात्मकत्वात् तल्लब्धिं च जनयति। इह च शब्दबाधिताः पदलब्धिः पदानुसारिलब्धिर्विज्ञेया-पदेन सूत्रावयवेनैकेन स्मृतेन तदनुकूलानि पदशतान्यनुसरति अनुस्मरति, यया लब्ध्या सा पदानुसारिलब्धिः, स्तां च प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

इस प्रकार विशोधित भी 'सूत्रका विस्मरण न हो जावे' इसलिये परिवर्तना करना चाहिये-इसलिये एकवीसवे बोलमें परिवर्त्तनाका फल कहते हैं—'परियट्टणयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते परियट्टणयाए जीवे किं जणेइ-भदन्त! परिवर्तनया जीवः किं जनयति) परिवर्तना से जीवको क्या लाभ होता है? (परिवट्टणयाए णं वंजणाइं जणेइ-परिवर्तनया खलु व्यञ्जनानि जनयति) परिवर्तना से जीव विस्मृत अक्षरोंका ठीक २ कर लेता है-उनको शुद्ध कर लेता है। (वञ्जणलद्धिं च उप्पाएइ-व्यञ्जनलब्धिं च उत्पादयति) इस तरह जीव एक सूत्राक्षरके स्मरण होते ही तदनुकूल अन्य सैकडों अक्षरोंकी स्मृति कर लेता है। ऐसी लब्धि उसको प्राप्त हो जाती है। सूत्रस्थ "च" शब्दसे 'पदलब्धि तथा पदानुसारिलब्धि भी उसको प्राप्त हो जाती हैं' यह बात कही गई है।

આ પ્રમાણે વિશોધિત પણ સૂત્રનુ વિસ્મરણ ન થઈ જાય એ માટે પરિવર્તના કરવી જોઈએ. આ માટે એકવીસમા બોલમાં પરિવર્તનાનું ફળ કહેવામાં આવે છે—"परियट्टणयाए" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भन्ते परियट्टयाए णं जीवे कि जणेइ-भदन्त परिवर्त्तनया जीवः किं जनयति હે ભગવાન! પરિવર્તનાથી જીવને શું લાભ થાય છે? ઉત્તરમા કહે છે કે, परिवट्टणयाए णं वंजणाइं जणेइ-परिवर्तनया व्यञ्जनानि जनयति પરિવર્તનથી જીવ વિસ્મૃત અક્ષરોને બરાબર કરી લે છે એને શુદ્ધ કરી લે છે, वञ्जणलद्धि च उप्पाएइ-व्यञ्जनलब्धिं च उत्पादयति આ પ્રમાણે જીવ એક સૂત્રાક્ષરના સ્મરણના કારણે તદ્નુકૂળ બીજા સેંકડો અક્ષરોની સ્મૃતિ કરી લે છે. આવી લબ્ધિ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. સૂત્રસ્થ 'ચ' શબ્દથી પદ લબ્ધિ તથા પદાનુસારિ લબ્ધિ પણ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ વાત બતાવવામા આવેલ છે.

सूत्रवदर्थस्यापि विस्मरणं मा भूदित्येतदर्थमनुप्रेक्षा कर्तव्या, अत द्वाविंशतितमां तामाह—

मूलम्—अणुप्पेहाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। अणुप्पेहाए णं आउयवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ घणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ। दीहकालट्ठिइयाओ हस्स-

---

भावार्थ—अधीत सूत्र आदिकी बार बार आवृत्ति करना–गुनना इसका नाम परिवर्तना है इस परिवर्तना से जीवको यह लाभ होत है कि वह सूत्रादिकोंमें विस्मृत हुए अक्षरोंको ठीक२ कर लेता है। पठित सूत्रादिक भी यदि बार२ न फेरे जावें तो उनमें से कितनेक अक्षर विस्मृत हो जाते हैं। यह स्वानुभव गम्यबात है। परन्तु जो जीव इनको अथवा अपने पठित विषयको फेरता रहता है वह उसको उपस्थित बना रहता है। उसका एक भी अक्षर अथवा पद जब याद आ जाता है तो वह पूरा का पूरा याद हो जाता है। सूत्रके एक अक्षरकी स्मृतिसे तदनुकूल अन्य सैकडों अक्षरोंकी स्मृति हो जाना इसका नाम व्यञ्जनलब्धि है। तथा व्यञ्जन समुदायका नाम पद है। परिवर्तनासे पदलब्धि भी प्राप्त हो जाती है। इसी तरह पदके स्मरण होनेसे तदनुकूल अन्य सैकड़ों पद भी याद हो जाते हैं। इसका नाम पदानुसारिलब्धि है। ये सब लब्धियां जीवको परिवर्त्तना से प्राप्त होती हैं ॥ २१ ॥

ભાવાર્થ—અધિત સૂત્ર આદિની વારંવાર આવૃત્તિ કરવી, ગણવું તેનું નામ પરિવર્તના છે. આ પરિવર્તનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે સૂત્રાદિકોમાં વિસ્મૃત થયેલા અક્ષરોને ઠીક ઠીક કરી લે છે પઠિત સૂત્રાદિક પણ જો વારંવાર ફેરવવામાં ન આવે તો એમાંથી કેટલાક અક્ષર વિસ્મૃત થઈ જાય છે. આ સ્વાનુભવની વાત છે. પરંતુ જે જીવ આને તેમજ પોતે કંઠસ્થ કરેલા વિષયને ફેરવતો રહે છે વારંવાર તેને ગોખતો અથવા તો યાદ કરતો રહે છે. તેનો એક પણ અક્ષર અથવા પદ જ્યારે તેને યાદ આવી જાય છે. ત્યારે તે તેને સંપૂર્ણ યાદ આવી જાય છે. સૂત્રના એક અક્ષરની સ્મૃતિથી તદનુકૂળ બીજા સેંકડો અક્ષરોની સ્મૃતિ થવી તેનું નામ વ્યંજનલબ્ધિ છે. તથા વ્યંજન સમુદાયનું નામ પદ છે. પરિવર્તનાથી પદલબ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે પદનું સ્મરણ થવાથી તદનુકૂળ બીજા સેંકડો પદ પણ સ્મૃતિમાં આવી જાય છે. આનું નામ પદાનુસારિ લબ્ધિ છે. આ બધી લબ્ધિઓ જીવને પરિવર્તનાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ૨૧ ॥

कालट्ठिइयाओ पकरेइ, तिव्वाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ। बहुपएसग्गाओ अप्पपएसग्गाओ पकरेइ। आउयं च णं कम्मं सिया नो बंधइ। आसायावेयणिज्जं च णं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ। अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतं संसारकतारं खिप्पामेव वीइवयइ ॥ सू० २२ ॥

छाया—अनुप्रेक्षया खलु भदन्त! जीवः किं जनयति?। अनुप्रेक्षया आयुर्वर्जाः सप्तकर्मप्रकृतयः गाढबन्धनबद्धाः शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति। दीर्घकालस्थितिकाश्च ह्रस्वकालस्थितिकाः प्रकरोति। तीव्रानुभावा मन्दानुभावः प्रकरोति। बहुप्रदेशाग्राः अल्पप्रदेशाग्राः प्रकरोति। आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति, स्यान्न बध्नाति। असातवेदनीयं च खलु कर्म नो भूयो भूय उपचिनोति। अनादिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घाद्धं चतुरन्तं संसारकान्तारं क्षिप्रमेव व्यतिव्रजति सू०२२॥

टीका—'अणुप्पेहाए' इत्यादि

हे भदन्त!—हे पूज्य! अनुप्रेक्षया=अनुप्रेक्षा-भावना-चिन्तना, इह प्रस्तावात् सूत्रार्थचिन्तनारूपा, स्वाध्यायविशेषः तया जीवः किं जनयति?। भगवानाह—हे शिष्य! अनुप्रेक्षायाः प्रकृष्टशुभभावोत्पादकत्वात् तया जीवः, आयुष्कवर्जाः

'सूत्रकी तरह अर्थका भी विस्मरण न होवे' इसलिये अनुप्रेक्षा करना चाहिये सो बाइसवे बोलमें अनुप्रेक्षाका फल कहते हैं—'अणुप्पेहाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते अणुप्पेहाए णं जीवे किं जणेइ--भदन्त! अनुप्रेक्षया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन्! अनुप्रेक्षासे जीव किस परिस्थितिको उत्पन्न करता है? (अणुप्पेहाए णं आउय वज्जाओ सत्त कम्म पगडिओ घणिय बंधण बद्धाओ सिथिल बंधणबद्धाओ पकरेइ—अनुप्रेक्षया खलु आयुवर्जाः—सप्त कर्मप्रकृतयः गाढबन्धनबद्धाः शिथिल

સૂત્રની માફક અર્થનું પણ વિસ્મરણ ન થાય, આના માટે અનુપ્રેક્ષા કરવી જોઈએ, જેથી બાવીસમાં બોલમાં અનુપ્રેક્ષાનું ફળ કહે છે—"अणुप्पेहाए" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भन्ते अणुप्पेहाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त अनुप्रेक्षया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન! અનુપ્રેક્ષાથી જીવ કઈ પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન કરે છે? अणुप्पेहाए णं आउय वज्जाओ सत्तकम्मपगडिओ घणिय बंधण बद्धाओ सिथिलबंधण बद्धाओ पकरेइ-अनुप्रेक्षया खलु आयुवर्जाः सप्तकर्मप्रकृतयः गाढबन्धन बद्धाः शिथिलबंधनबद्धाः प्रकरोति ઉત્તર આનો આ પ્રમાણે સૂત્રકાર આપે છે

सप्त कर्मप्रकृतिः-ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीय-मोहनीय-नामगोत्रान्तरायरूपाणां कर्मणां याः प्रकृतयस्ताः, शिथिलबन्धनबद्धाः-अपवर्तनादिकरणयोग्याः प्रकरोति कथंभूतास्ताः सप्तकर्मप्रकृतिः ? गाढबन्धनबद्धाः-गाढ-दृढं बन्धनं आत्मप्रदेशैः सह श्लेषणं, तेन बद्धाः, निकाचिताः अतिनिबिडबन्धनबद्धाः इत्यर्थः। अयं भावः-अनुप्रेक्षा हि स्वाध्यायविशेषः, स तु मनसस्तत्रैव नियोजनाद् भवति। स चानुप्रेक्षारूपः स्वाध्याय आभ्यन्तरं तपः, तपस्तु निकाचितमपि कर्म शिथिलीकर्तुं क्षपयितुं च समर्थं भवत्येवेति।

किं च—हे शिष्य ! दीर्घकालस्थितिकास्ताः अनुप्रेक्षया ह्रस्वकालस्थितिकाः

बन्धनबद्धाः प्रकरोति) इसका उत्तर सूत्रकार इस प्रकार देते है कि जीव अनुप्रेक्षाके बलसे आयुकर्मको छोड़कर शेष सात कर्मोंकी प्रकृतियोंको जो आत्मप्रदेशोंके साथ अतिनिबिड रूपसे बंधी हुई होती हैं उनको अपवर्त्तनादिकरण योग्य-सुगमतासे हटाने योग्य कर देता है। अनुप्रेक्षा शब्दका अर्थ चिन्तन है। इसमें सूत्रार्थका चिन्तन होता है। यह अनुप्रेक्षा प्रकृष्ट शुभ भावोंकी उत्पादक होती है। इस लिये इसको स्वाध्याय विशेषमें परिगत किया गया है। यह स्वाध्याय विशेष जब तक मनकी एकाग्रता नहीं होती तबतक साध्य नहीं होता है। इसीलिये इसको आभ्यन्तर तपमें गिनाया है। तपमें यह शक्ति है कि वह अति निबिड बंधनबद्ध भी कर्मोंको शिथिल बंधनबद्ध बना देता है और कर्मोंको क्षय करनेमें समर्थ होता है।

तथा अनुप्रेक्षामें यह शक्ति रही हुई है कि वह सातकर्म प्रकृतियोंको कि (दीह कालट्ठिइयाओ-दीर्घकालस्थितिकाः) जिनमें स्थिति दीर्घकालकी

કે, જીવ અનુપ્રેક્ષાના બળથી આયુ કર્મને છોડીને શેષ સાત કર્મની પ્રકૃતિઓને જે આત્મપ્રદેશોની સાથે ઘણાજ ઘાટા સંબધથી બંધાયેલ હોય છે તેને અપવર્ત્તનાદિ કારણ યોગ્ય સુગમતાથી હટાવવા યોગ્ય કરી દે છે. અનુપ્રેક્ષા શબ્દનો અર્થ ચિંતન એમાં સૂત્રાર્થનું ચિંતન થાય છે. એ અનુપ્રેક્ષા પ્રકૃષ્ટ શુભ ભાવોની ઉત્પાદક થાય છે. આથી એ કારણે એને સ્વાધ્યાય વિશેષમાં પરિણત કરવામાં આવેલ છે. આ સ્વાધ્યાય વિશેષ જ્યાં સુધી મનની એકાગ્રતા નથી થતી. ત્યાં સુધી સાધ્ય બનતા નથી. આ કારણે તેને અભ્યંતર તપમાં ગણાવેલ છે. તપમા એ શક્તિ છે કે, તે ચારે બાજુથી ભેળાં મળેલાં બંધન બદ્ધ એવા કર્મોના બંધોને પણ શિથિલ બનાવી દે છે. એવા કર્મોનો ક્ષય કરવાનું એનામાં સામર્થ્ય છે.

તથા—અનુપ્રેક્ષામાં એ શક્તિ રહેલી છે કે, તે સાત કર્મ પ્રકૃતિયોને કે, દીહકાલટ્ઠિઇયાઓ-દીર્ઘકાલસ્થિતિકાઃ જેનામાં દીર્ઘકાળની સ્થિતિ પડી ચૂકેલ

प्रकरोति-बहुकालभोग्यानि कर्माणि स्वल्पकालभोग्यानि करोतीत्यर्थः, शुभाध्यवसाययोगात् स्थितिकण्डकानामपहारादिति भावः—

किं च— तीव्रानुभावाः=तीव्रः-उत्कटः, अनुभावः, रसः, यासां ताश्चतुःस्थानिकरसत्वेन तीव्रानुभावाः, ईदृशीरता-एव कर्मप्रकृतीः, मन्दानुभावाः=मन्दः-निर्बलः, अनुभावो यासां ता मन्दानुभावाः, मन्द-मन्दतर-मन्दतमरूपत्रिस्थानिकरसत्वाद्यापादनेन तादृशीः। प्रकरोति। इह चाशुभप्रकृतय एव गृह्यन्ते।

किं च— बहुप्रदेशाग्रास्ताः कर्मप्रकृतीः, अल्पप्रदेशाग्राः प्रकरोति। इदमुक्तं भवति-अनुप्रेक्षया अशुभश्चतुर्विधोऽपि बंधः-प्रकृतिबन्धः, स्थितिबन्धः, अनुभागबन्धः, प्रदेशबन्धः शुभत्वेन परिणमति। अत्र च 'आयुर्वर्जा' इत्युक्तम्, तदनेन

पड़ चुकी है जो बहुत काल भोग्य बन चुकी हैं उन्हें (हस्सकालट्ठिइयाओ पकरेइ-ह्रस्वकालस्थितिकाः प्रकरोति) अल्पकालमें भोगने योग्य बना देती है। अर्थात् उनको स्वल्पकालकी स्थितिवाली बना देती है। क्यों कि शुभाध्यवसायके योगसे उनके स्थितिकण्डकों का अपहार हो जाता है।

तथा यह अनुप्रेक्षा (तिव्वाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ-तीव्रानुभावा मन्दानुभावाः प्रकरोति) उन सात कर्मोंकी प्रकृतियोंको ऐसा बना देती है कि जिनका अनुभाव मन्द हो जाता है चाहे वे उत्कट अनुभाववाली क्यों न बंधी हों। इनमें रस मन्द मन्दतर तथा मन्दतम रूपसे रह जाता है। ऐसी रसवाली अशुभ प्रकृतियां ही जाननी चाहिये। शुभ प्रकृतियां नहीं।

तथा (बहुपएसग्गाओ अप्पपएसग्गाओ पकरेइ-बहुप्रदेशाग्राः अल्प प्रदेशाग्राःप्रकरोति)यह अनुप्रेक्षा अशुभरूप भी प्रकृतिबंध, प्रदेशबंध, स्थि-

---

છે-જે ઘણા કાળભોગ્ય બની ચૂકેલ છે તેને हस्सकालट्ठिइयाओ पकरेइ-ह्रस्वकालस्थितिकाः प्रकरोति અલ્પ કાળમાં જ ભોગવવા યોગ્ય બનાવી દે છે. અર્થાત્ તેને સ્વલ્પની સ્થિતિવાળી બનાવી દે છે. કેમ કે, શુભ અધ્યવસાયના યોગથી એના સ્થિતિકણ્ડોનો અપહાર થઈ જાય છે.

તથા એ અનુપ્રેક્ષા तिव्वाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ-तिव्रानुभावा मन्दानुभावा प्रकरोति આ સાત કર્મોની પ્રકૃતિયોને એવી બનાવી દે છે કે, જેનો અનુભવ મંદ થઈ જાય છે, ચાહે તે ઉત્કટ અનુભવવાળી કેમ ન બંધાયેલ હોય. એનામાં રસ મંદ મંદતર તથા મંદતમ રૂપમાં રહી જાય છે. એવા રસવાળી પ્રકૃતિઓને જાણવી જોઈએ. શુભ પ્રકૃતિયોને નહીં.

તથા बहुपएसग्गाओ अप्पपएसग्गाओ पकरेइ-बहुप्रदेशाग्राः अल्पप्रदेशा ग्राः प्रकरोति આ અનુપ્રેક્ષા અશુભરૂપ પણ પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ સ્થિતિબંધ

एकस्मिन् भवे सकृदेव अन्तर्मुहूर्तकाले एवायुर्जीवो बध्नातीति सूचितम् ।

च-पुनः, आयुष्कं कर्माऽपि स्याद् बध्नाति, स्यान्नबध्नाति, संसारमध्ये तिष्ठति चेत् तर्हि अशुभमायु र्न बध्नाति । जीवेन तृतीयभागादि शेषायुष्केण आयुः कर्मबध्यते, अन्यथा न बध्यते अत एव आयुर्वर्जा इत्युक्तम् । यदि मुक्तिं व्रजति, तदा आयु न बध्नातीति भावः ।

किं च—असातवेदनीयं-शरीरादिदुःखजनकं कर्म च शब्दादन्या अपि अशुभप्रकृती र्नों भूयो भूयः-पुनः पुनः, उपचिनोति यदि कश्चित् प्रमादं सेवेत, तदा बध्नातीति भावः ।

तिबंध एवं अनुभागबंध, इन चार प्रकारके बंधोको शुभ रूपसे परिणमा देती है। सूत्रमें "आयुवर्ज" ऐसा जो कहा है उसका तात्पर्य यह है कि एकभवमें एक ही बार अन्तर्मुहूर्तमें ही जीव आयुका बंध करता है।(आउयं च णं कम्मं सिया बंधइ सिया नो बंधइ-आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति स्यान्नबध्नाति) जिस जीवका संसार परिभ्रमण अवशिष्ट है वह जीव आयु कर्मका बंध करता है, तथा जिस जीवको समकित हो गया है वह उसके बाद अशुभ आयुका बंध नहीं करता है। ऐसे जीव का संसारभ्रमणका काल अर्धपुद्गल परावर्तनमात्र ही रहता है। तृतीय भाग आदि शेष आयुवाले जीवके द्वारा आयु कर्म बांधा जाता है। इससे भिन्न स्थितिमें नहीं। यदि कोई जीव उसी भवसे मुक्तिमें जा रहा है तो ऐसा जीव आयुकर्मका बंध नहीं करता है। अतः अनुप्रेक्षाके प्रभावसे जीव आयुकर्म बांधता भी है और नहीं भी बांधता है।

અને અનુભાગબંધ આ ચાર પ્રકારના બંધોને શુભરૂપથી પરિણમવા દે છે સૂત્રમાં "आयुवर्ज" એવું જે કહેલ છે, એનું તાત્પર્ય એ છે કે, એક ભવમાં જ એક જ વખત અન્તર્મુહૂર્તમાં જ જીવ આયુનો બંધ કરે છે. आउयं च णं कम्मं सिया बंधइ सिया नो बंधइ-आयुष्कं च खलु कम स्यात् बध्नाति स्यान्नबध्नाति જે જીવનું સંસાર પરિભ્રમણ અવશિષ્ટ છે. તે જીવ આયુ કર્મનો બંધ કરે છે તથા જે જીવને સમકિત થઈ ગયેલ છે તે એના પછી અશુભ આયુનો બંધ નથી કરતો. જીવનો સંસાર ભ્રમણ કાળ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન માત્ર જ રહે છે. ત્રીજો ભાગ આદિ શેષ આયુવાળા જીવના દ્વારા આયુકર્મ બાંધવામાં આવે છે આનાથી ભિન્ન સ્થિતિમાં નહીં. જો કોઈ જીવ એજ ભવમાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે તો એ જીવ આયુ કર્મનો બંધ કરતો નથી અને અનુપ્રેક્ષાના પ્રભાવથી જીવ આયુ કર્મ બાંધે પણ છે તેમ નથી પણ બાંધતો.

किं च—अनुप्रेक्षया जीवश्चतुरन्तं=चत्वारः चतुर्गतिरूपा अन्ता अवयवा यस्य तच्चतुरन्तं, संसारकान्तारं-संसाररूपमरण्यं, क्षीप्रमेव=शीघ्रमेव, व्यतिव्रजति= उल्लङ्घयति । कीदृशं संसारकान्तारम् ? अनादिकम्=आदिरहित, पुनः कीदृशम् ? अनवदग्रम्-अनागच्छद् अग्रं परिमाणं यस्य तदनवदग्रम् अनन्तमित्यर्थः, प्रवाहापेक्षया अनाद्यनन्तम् । पुनः कीदृशं ? दीर्घाद्धं=दीर्घकालम् । यद्वा-'दीर्घाध्वम्' इतिच्छाया दीर्घः-तत्परिभ्रमणहेतुः कर्मरूपो मार्गो यस्मिस्ततथा, । 'दीहमद्धं' इत्यत्र मकार आर्षत्वात् ॥ सू० २२ ॥

इसी तरह अनुप्रेक्षाके प्रभावसे जीव (आसायां वेयणिज्जं च णं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ-असातावेदनीय च खलु नो भूयोभूयः उपचिनोति) आसातावेदनीय कर्म तथा अशुभ प्रकृतियोंका बार २ बंध नहीं करता है । यदि कोई जीव प्रमादका सेवन करता है तो इनका बंध भी करता है ॥

तथा (चाउरत संसारकन्तारं खिप्पामेव वीइवयइ-चतुरन्तसंसार कान्तारं क्षिप्रमेव व्यतिव्रजति) भावनाके प्रभावसे जीवका यह चतुर्गति रूप संसार शीघ्र ही विनष्ट हो जाता है-अर्थात् इस चतुर्गतिरूप संसार को अनुप्रेक्षाशाली जीव शीघ्र ही पार करनेवाला बन जाता है । यह चतुर्गतिरूप संसार (अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं-अनादिकं खलु अनवदग्रं दीर्घाद्धम्) अनादि एवं अन्तरहित-अनन्त है, दीर्घकालवाला है अथवा दीर्घाध्व है इसमें परिभ्रमण करानेके कारणभूत कर्मरूपी मार्गदीर्घहै।

भावार्थ—अनुप्रेक्षाका फल कहते हुए सूत्रकार कहते हैं कि इस

આ પ્રમાણે અનુપ્રેક્ષાના પ્રભાવથી જીવ आसायावेयाणिज्जं च णं कम्मं नो भुज्जो भुजो उवचिणाइ-आसातावेदनीयं च खलु नो भूयो भूयः उपचिनोति અસાતા વેદનિય કર્મ તથા અશુભ પ્રકૃતિયોનો વારંવાર બંધ કરતા નથી. જો કોઈ જીવ પ્રમાદનું સેવન કરે છે તો એનો પણ બંધ કરે છે.

તથા चाउरंतं संसारकंतारं खिप्पमेव वीइवयइ-चातुरन्तं संसारकान्तारं क्षिप्रमेवं व्यतिव्रजति ભાવનાના પ્રભાવથી જીવનો આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર તાત્કાલિક વિનષ્ટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારને અનુપ્રેક્ષાશાળી જીવ ઘણી જ ઝડપથી પાર કરવાવાળો થઇ જાય છે. આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमध्धं-अनादिकं खलु अनवदग्रं दीर्घाध्वम् અનાદિ અને અંત-રહિત-અનંત છે. દીર્ઘકાળ વાળો છે અથવા દીર્ઘાધ્વ છે. આમાં પરિભ્રમણ કરાવાના કારણભૂત કર્મરૂપી માર્ગ દીર્ઘ છે.

ભાવાર્થ—અનુપ્રેક્ષાનું ફળ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, અનુપ્રેક્ષાનો આ

अनुप्रेक्षावान् धर्मकथामपि करोतीति त्रयोविंशतितमां तामाह—

मूलम्—धम्मकहाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । धम्मकहाए णं निज्जरं जणेइ । धम्मकहाए णं पवयणं पभावेइ । पवयण-पभावएणं जीवे आगमिस्सभद्दत्ताए कम्मं निबंधइ ॥सू०२३॥

छाया—धर्मकथया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । धर्मकथया खलु निर्जरां जनयति । धर्मकथया खलु प्रवचनं प्रभावयति प्रवचनप्रभावकः खलु जीवः आगमिष्यद् भद्रतया कर्म निबध्नाति ॥ २३ ॥

अनुप्रेक्षाका यह अपूर्व प्रभाव है कि इसके बल पर जीव आयु कर्मके सिवाय शेष कर्मोंका गाढ बंधन बद्ध प्रकृतियोंको शिथिल बंधनबद्ध कर देता है। दीर्घकालकी स्थितिवाली प्रकृतियोंको अल्पकालकी स्थिति-में लाकर रख देता है। जिन प्रकृतियोंका उदय तीव्ररूपमें आनेवाला हो उनको मन्दरूप उदयमें परिणमा देता है। प्रकृतिबंध, प्रदेशबंध, स्थिति बंध एवं अनुभागबंध, इन चार प्रकारके अशुभ बंधोको शुभ बंधरूप कर देता है। "आयुवर्ज" पाठ सूत्रकारने इसलिये रखा है कि जीव को आयु कर्मका बंध एकबार ही अन्तमुहूर्तकालमें एकभव में ही होता है। असातावेदनीय आदि अशुभ प्रकृतियोंका बार २ बंध जीवको नहीं होता है। तथा ऐसे जीवका यह अनादि अनंतरूप संसार शीघ्र ही नष्ट होता है। अर्थात् वह जीव संसारको सुखपूर्वक पार कर देता है ॥ २२॥

अनुप्रेक्षावाला धर्मकथा भी करता है सो तेईसवे बोलमें धर्मकथाका

અપૂર્વ પ્રભાવ છે કે, એના બળ ઉપર જીવ આયુકર્મ સિવાય શેષકર્મોના ગાઢ બંધનોથી બંધાયેલ પ્રકૃતિયોનાં બંધનને ઢીલાં બનાવી દે છે. દીર્ઘકાળની સ્થિતિ વાળી પ્રકૃતિયોને અલ્પકાળની સ્થિતિમાં લાવીને રાખી દે છે. જે પ્રકૃતિયોનો ઉદય તીવ્રરૂપમાં આવવાવાળો હોય તેને મંદરૂપ ઉદયમાં પરિણમાવી દે છે. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશબંધ, સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ આવા ચાર પ્રકારના અશુભબંધોને શુભબંધરૂપ કરી દે છે "आयुवर्ज" પાઠ સૂત્રકારે આ માટે રાખેલ છે કે, જીવને આયુકર્મનો બંધ એકવાર જ અંતમુહૂર્ત કાળમાં એક ભવમાં જ થાય છે. અસાતા વેદનીય આદિ અશુભ પ્રકૃતિયોનો બંધ જીવને વારંવાર થતો નથી. તથા એવા જીવનો આ અનાદિ અનંતરૂપ સંસાર ઘણીજ ઝડપથી નષ્ટ થઈ જાય છે. અર્થાત એ જીવ સંસારને સુખપૂર્વક પાર કરી જાય છે. ॥૨૨॥

અનુપ્રેક્ષાવાળા ધર્મકથા પણ કરે છે, જેથી તેવીસમાં બોલમાં એ ધર્મકથા

टीका—'धम्मकहाए णं' इत्यादि—

हे भदन्त ! धर्मकथया-दुर्गतौ प्रपतन्तं सत्त्वसंघातं धारयति' इति धर्मस्तस्य कथनं धर्मकथा अहिंसादिधर्मप्ररूपणा व्याख्यानरूपा तया जीवः किं जनयति ?, णं=खलु निश्चयेन भगवानाह—धर्मकथया जीवो निर्जरां जनयति। धर्मकथया प्रवचनं-शासनं प्रभावयति-प्रवचनगतं महत्त्वं प्रकाशयति। उक्तंच—

पावयणी १ धम्मकही २ वाई ३ नेमित्तओ ४ तवस्सी ५ य।
विज्जा ६ सिद्धो य ७ कई ८ अट्ठेव पहावगा भणिया ॥ १ ॥

छाया—प्रावचनी १ धर्मकथिको २ वादी ३ नैमित्तक ४ स्तपस्वी ५ च।
विद्या ६ सिद्धश्च ७ कवि ८ रष्टैव प्रभावका भणिताः ॥ १ ॥

प्रवचनप्रभावकश्च खलु जीवः आगमिष्यद्भद्रतया=आगमिष्यत्-आगामिकालभावि, भद्रं-कल्याण यस्मिंस्तत् आगमिष्यद्भद्रं तस्य भावः-आगमिष्यद्भद्रता,

---

फल कहते हैं-'धम्मकहाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते धम्मकहाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! धर्मकथया खलु जीवः कि जनयति) हे भगवान् धर्मकथासे जीवको क्या लाभ होता है ? धम्मकहाए णं निज्जरं जणेइ-धर्मकथया खलु निर्जरां जनयति) धर्मकथासे जीव अपने कर्मो को निर्जरा करता है। तथा (धम्मकहाए णं पावयणं पभावेइ-धर्मकथया खलु प्रवचनं प्रभावयति) धर्मकथासे जीव प्रवचनके महत्त्वको जनतामें प्रकाशित करता है। कहा भी है—

"प्रावचनी, धर्मकथिक, वादी, नैमित्तिक, तपस्वी, विद्या, सिद्ध और कवि, ये आठ धर्मके प्रभावक मान गये हैं" (पवयण पभावएणं जीवे आगमिस्स भद्दत्ताए कम्मं निबंधइ प्रवचनप्रभावकः खलुजीवः आगमिष्यत् भद्रतया कर्मनिबध्नाति) जो प्रवचन प्रभावक जीव होता है, वह आगामी

નું ફળ કહેવામાં આવે છે—"धम्मकहाए" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते धम्मकहाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त धर्मकथया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! ધર્મકથાથી જીવને કયો લાભ થાય છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, धम्मकहाए णं निज्जरं जणेइ-धर्मकथया खलु निर्जरां जनयति ધર્મકથાથી જીવ પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરે છે, તથા धम्मकहाए णं पावयणं पभावेइ-धर्मकथया खलु प्रवचनं प्रभावयति ધર્મકથાથી જીવ પ્રવચનના મહત્વને જનતામા પ્રકાશિત કરે છે. કહ્યું પણ છે—

"પ્રાવચની, ધર્મકથિક, વાદી, નૈમિત્તિક, તપસ્વી, વિદ્યા, સિદ્ધ અને કવિ આ આઠ ધર્મના પ્રભાવક માનવામા આવેલ છે." पायवणं पभावएणं जीवे आगमिस्स भद्दत्ताए कम्मं निबंधइ-प्रवचनप्रभावतः खलु जीवः आगमिष्यत् भद्रतया कर्म निबध्नाति જે પ્રવચન પ્રભાવક જીવ હોય છે. તે આગામી કાળમાં

तया उपलक्षितं शुभानुबन्धि कर्म निबध्नाति, शुभकर्मोपार्जयतीत्यर्थः । यद्वा-'आगमे शश्वद्भद्रतया' इति छाया आगमिष्यतीत्यागमः-आगामीकालस्तस्मिन्, शश्वद्भद्रतया सर्वदा कल्याणकारक तयोपलक्षितं कर्म निबध्नाति ॥ सू० २३ ॥

इत्थं पञ्चविधस्वाध्यायकरणेन श्रुतमाराधितं भवतीति चतुर्विंशतितम श्रुताराधनामाह-

मूलम्-सुयस्स आराहणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ?। सुयस्स आराहणयाए णं अण्णाणं खवेइ, न य संकिलिस्सइ॥सू०२४॥

छाया-श्रुतस्याराधनतया खलु भदंत! जीवः किं जनयति?। श्रुतस्याराधनया खलु अज्ञानं क्षपयति, न च संक्लिश्यते ॥ २४ ॥

टीका—'सुयस्स आराहणयाए' इत्यादि—

हे भदन्त! श्रुतस्य-आगमस्य, आराधनया-सम्यगासेवनया जीवः किं जनयति? भगवानाह—श्रुतस्याराधनया जीवः खलु अज्ञानं क्षपयति=अपनयति

कालमें भद्र अर्थात्-कल्याण-का भागी हो जाता है, अतः इसकी वजहसे वह ऐसे ही शुभ कर्मोंका बंध करता है जो उसके कल्याण करनेमें साधक बनते हैं।

भावार्थ—दुर्गतिमें पड़नेसे जो जीवको बचाता है वह धर्म है उसकी कथा करना-अर्थात् अहिंसादि रूप धर्मकी प्ररूपणा करना-इसका नाम धर्मकथा है। इस धर्मकथाको करनेवाला जीव नियमतः अपने कर्मोंकी निर्जरा करता है और वह प्रवचनका प्रभावक माना जाता है। जो प्रवचन काप्रभावक जीव होता है वह ऐसे२ शुभ कर्मोंका उपार्जन करता है कि जिनके कारण उसके कल्याण होनेमें किसी भी प्रकारकी बाधा नहीं आती है ॥ २३ ॥

पूर्वोक्त पांच प्रकारके स्वाध्यायके करनेसे श्रुतकी आराधना होती है

ભદ્ર-કલ્યાણને ભોગવનાર બની જાય છે. અથી એનાં કારણે તે એવાંજ શુભ કર્મોનો બંધ કરે છે કે, જે એનું કલ્યાણ કરવામાં સાધક બને છે.

ભાવાર્થ—દુર્ગતિમાં પડવાથી જે જીવને બચાવે છે તે ધર્મ છે એની કથા કરવી-અર્થાત અહિંસાદીરૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા કરવી એનું નામ ધર્મકથા છે. આવી ધર્મકથાને કરવવાળો જીવ નિયમતઃ પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરે છે અને તે પ્રાવચની મનાય છે. જે પ્રવચનના પ્રભાવનો જીવ હોય છે. તે એવાં એવાં શુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યા કરે છે, કે જેના કારણે એનું કલ્યાણ થવામાં કોઈ પણ પ્રકારની બાધા નડતી નથી. ॥ ૨૩ ॥

પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય કરવાથી શ્રુતની આરાધના થાય છે.

तत्त्वज्ञान लाभादिति भावः । च=पुनः, न संक्लिश्यते—रागादिजनितविविधक्लेश-रहितो भवतीत्यर्थः, श्रुताऽऽराधना हि नवनवसंवेगमुत्पादयति । उक्तंच—

जह जह सुयमवगाहइ, अइसय-रस पसर संजुयमपुव्वं ।
तह तह पल्हाइ मुणी, णव-णव संवेगसद्धाए ॥ १ ॥

छाया—यथा यथा श्रुतमवगाहते, अतिशयरसप्रसरसंयुतमपूर्वम् ।
तथा तथा प्रल्हादयति, मुनिर्नव नव संवेग श्रद्धया ॥१॥इति॥सू० २४॥

इसलिये चोवीसवे बोलमें श्रुतकी आराधनाका फल कहते हैं-'सुयस्स'

अन्वयार्थ—(भंते सुयस्स आराहणयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! श्रुतस्याराधनया खलु जीवः किं जनयति ?) हे भदन्त ! श्रुतकी आराधनासे जीवको क्या लाभ होता है ? (सुयस्स आराहणयाए णं अण्णा णं खवेइ—श्रुतस्याराधनया खलु अज्ञानं क्षपयति) श्रुतकी आराधना से जीव तत्त्वज्ञानका लाभ करता है और तत्त्वज्ञानके लाभसे अज्ञानका नाश कर देता है । तथा (न य संकिलिस्सइ—न च संक्लिश्यते) रागादिकरूप विकार भावोंसे जनित विविध क्लेशोंसे रहित हो जाता है। कहा भी है—"जह जह सुयमवगाहइ, अइसय रस पसर संजुयमपुव्वं।
तह तह पल्हाइ मुणी, नव नव संवेगसद्धाए ॥"

अर्थात्—श्रुतकी आराधनाका एक यह भी फल जीवको प्राप्त होता है कि उसका संवेगभाव प्रतिदिन नवीन २ रूपसे वर्द्धित होता रहता है ।

भावार्थ—आगमकी सम्यक् आसेवनाका नाम श्रुतकी आराधना है।

આ માટે ચોવીસમાં બોલમાં શ્રુતની આરાધનાનું ફળ કહે છે—"सुयस्स" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते सुयस्स आराहणयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त श्रुतस्याराधनतया खलु जीवः किं जनयति હે ભદન્ત ! શ્રુતની આરાધનાથી જીવને કયો લાભ થાય છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, सुयस्स आरहणयाएणं अण्णाणं खवेइ—श्रुतस्याराधनतया खलु अज्ञानं क्षपयति શ્રુતની આરાધનાથી જીવ તત્વજ્ઞાનનો લાભ કરે છે. અને તત્વજ્ઞાનના લાભથી અજ્ઞાનનો નાશ કરી દે છે. તથા न य संकिलिसइ—न च संक्लिश्यते રાગાદિરૂપ વિકાર ભાવોથી જન્મતા વિવિધ કલેશોથી રહિત બની જાય છે. કહ્યું પણ છે—

"जह जह सुयमवगाहइ, अइसय रस पसर संजुयमपुव्वं ।
तह तह पल्हाइ मुणी, नव नव संवेगसद्धाए ॥"

અર્થાત—શ્રુતની જેમ આરાધનાનું આ પણ એક ફળ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે કે, એનો સંવેગભાવ પ્રતિદિન નવાનવા રૂપથી વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે.

ભાવાર્થ—આગમની સમ્યક્ આરાધનાનું નામ શ્રુતની આરાધના છે.

श्रुताराधना चैकाग्रमनः संनिवेशनया विना न भवतीत्यतः पञ्चविंशतितमां तामाह-

मूलम्-एकग्गमणसंनिवेसणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ?। एकग्गमणसंनिवेसणाए णं चित्तनिरोहं करेइ ॥२५॥

छाया-एकाग्रमनः संनिवेशनया खलु भदन्त! जीवः किं जनयति?। एकाग्रमनः संनिवेशनया खलु चित्तनिरोधं करोति ॥२५॥

टीका-'एकग्गमणसंनिवेसणयाए' इत्यादि

शिष्य आह-हे भदन्त! एकाग्रमनः संनिवेशनया एकम्-एकमेव, अग्रम्-अग्रवर्ति लक्ष्यम्-आलम्बनं यस्य तदेकाग्रम्, एकाग्रं च तन्मनश्च, तस्य संनिवेशना-स्थापना अथवा-एकाग्रे-एकाग्रावस्थायां मनःसंनिवेशना-मनसः स्थापना एकाग्रमनः संनिवेशना, तया खलु जीवः किं जनयति=कं गुण मुत्पादयति?, गुरुराह-

---

जीव जैसे २ इस श्रुताराधनाको करता है वैसे २ उसके हृदयमें अपूर्व२ तत्त्वज्ञान उत्पन्न होता है। इससे उसका अज्ञान भाव दूर होकर वह उत्तरोत्तर संवेगभावको प्राप्त करता है। जब जीव संवेगशाली बनता है तो फिर इसको रागादिक जनित क्लेश व्यथित नहीं कर सकते हैं ॥२४॥

श्रुतकी आराधना एकाग्रमनके विना नहीं होती है इसलिये पचीसवे बोलमें एकाग्रमनका फल कहते हैं-'एगग्ग' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(भंते एकग्गमणसंनिवेसणयाए जीवे किं जणेइ-भदन्त! एकाग्रमनःसंनिवेशनया जीवः किं जनयति) मनकी एकाग्रतासे-अपने लक्ष्यपर मनको जमानेसे-जीवको क्या लाभ होता है? तो इसका उत्तर इस प्रकार है कि (एकग्गमण संनिवेसणाए णं चित्त निरोहं करेइ-एकाग्र-

---

જીવ જેમ જેમ આ શ્રુતની આરાધનાને કરે છે તેમ તેમ તેના હૃદયમાં અપૂર્વ અપૂર્વ તત્વજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું જાય છે. આનાથી એના અજ્ઞાનનો ભાવ દૂર થઇને તે ઉત્તરોત્તર સંવેગભાવને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે. જ્યારે જીવ સંવેગશાળી બની જાય છે. ત્યારપછી એને રાગ આદિથી ઉત્પન્ન થતા કલેશ વ્યથા કરી શકતા નથી॥૨૪॥

શ્રુતની આરાધના એકાગ્ર મનના વગર થઈ શકતી નથી. આ માટે પચ્ચીસમાં બોલમાં એકાગ્ર મનનું ફળ કહે છે—"एगग्ग" ઈત્યાદિ।

भंते एकग्गमणसंनिवेसणयाए जीवे किं जणेइ-भदन्त एकाग्रमनः संनिवेशनया जीवः किं जनयति મનની એકાગ્રતાથી પોતાના લક્ષ ઉપર મનને જમાવવાથી જીવને કયો લાભ છે તો આનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે, एकग्गमणसंनिवेसणाए णं चित्तनिरोहं करेइ-एकाग्रमनः संनिवेशनया चित्तनिरोधं करोति એક લક્ષ ઉપર

एकाग्रमनःसंनिवेशनया खलु चित्तनिरोधं=चित्तस्य-इतस्तत उन्मार्गगामिनः, निरोधः=नियन्त्रणं चित्तनिरोधस्तं करोति ॥२५॥

एवंविधस्यापि संयमेन विनाऽभीष्टलाभो न भवतीत्यतः षड्विंशतितमं संयममाह-

मूलम्-संजमेणं भंते जीवे किं जणेइ ?। संजमेणं अणण्हयत्तं जणेइ ॥ सू० ॥ २६ ॥

छाया-संयमेन भदन्त! जीवः किं जनयति ?। संयमेन अनंहस्कत्वं जनयति ॥२६॥

टीका-'संजमेणं' इत्यादि

हे भदन्त!-हे स्वामिन्! संयमेन=संयमनं-सम्यगुपरमणं सावद्ययोगादिति संयमः, स च सप्तदशविधः-पञ्चास्रवविरमणं, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः, चतुर्विधकषायजयः दण्डत्रयविरतिश्चेति। तेन संयमेन जीवः किं जनयति ?, भगवानाह-हे शिष्य!

मनः संनिवेशनया चित्तनिरोधं करोति) मनको एक लक्ष्यपर स्थिर रखने से जीव इधर उधर उन्मार्गपर चलने वाले चित्तका नियंत्रण कर लेता है।

भावार्थ-श्रुतका सम्यक् आराधन जब तक मन चंचल बना रहता है तब तक नहीं हो सकता है। अतः इसके लिये परमावश्यक है कि चित्तकी एकाग्रता की जावे। चित्तकी एकाग्रता का नाम ही चित्तको उन्मार्गसे हटाना है। और उसका नाम ही निरोध है ॥ २५ ॥

एकाग्रमनवालेको भी संयमके विना इष्टलाभ नहीं होता है सो छवीसवे बोलसें संयमका फल कहते हैं-'संजमेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ-'भंते संजमेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त! संयमेन जीवः किं जनयति) हे भगवन्! संयमसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? भगवान् कहते हैं कि (संजमेणं अणण्हयत्तं जणेइ - संयमेन-अनं-

---

સ્થિર રાખવાથી જીવ અહિંતહિં ઉન્માર્ગે દોડવા વાળા ચિત્તનું નિયંત્રણ કરી લે છે.

ભાવાર્થ-જ્યાં સુધી મન ચંચળ બનેલું રહે છે. ત્યાં સુધી શ્રુતનું સમ્યક્ આરાધન થઈ શકતું નથી. આથી આને માટે ઘણું જ અગત્યનું એ છે કે, ચિત્તની એકાગ્રતા કરવામાં આવે. ચિત્તની એકાગ્રતાનું નામ જ ચિત્તને ઉન્માર્ગથી હટાવવું તે છે. અને એનું નામ જ એનો નિરોધ છે. ॥ ૨૫ ॥

એકાગ્ર મનવાળાને પણ સંયમના વગર ઈષ્ટ લાભ નથી થતો, આ માટે છવીસમાં બોલમાં સંયમનું ફળ કહે છે-"संजमेणं" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ-भंते संजमेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त संयमेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન! સંયમથી જીવ ક્યા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ભગવાન્ કહે છે કે, संजमेणं

संयमेन जीवः अनंहस्कत्वम्-न विद्यते अंहः-पापं यस्य सः अनंहस्कस्तस्यभावः अनंहस्कत्वम्-ज्ञानावरणीयादि कर्म रहितत्वं, तज्जनयति, जीवस्य केनचित् पापकर्मणा श्लेषो न भवतीत्यर्थः ॥२६॥

संयमवतोऽपि तपो विना कर्मक्षयो न भवतीति सप्तविंशतिमं तदाह—

मूलम्—तवेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। तवेणं वोदाणं जणेइ ॥

छाया—तपसा भदन्त जीवः किं जनयति ?। तपसा व्यवदानं जनयति ॥२७॥

टीका—'तवेणं' इत्यादि

हे भदन्त ! तपसा=तपति अष्टप्रकारकं कर्म दहतीति तपः, तपतेरौणादिकोऽसु

हस्कत्वं जनयति) संयमसे जीव ज्ञानावरणीय आदि कर्मोंसे रहितपना प्राप्त करता है। अर्थात् जीवका किसी भी पापकर्मसे श्लेष नहीं होता है।

भावार्थ—सावद्ययोगसे सम्यक् विरक्त होनेका नाम संयम है। यह संयम सत्रह १७ प्रकारका है जैसे-"पांच प्रकारके आस्रवसे विरक्त होना ५ पांच इन्द्रियोंका निग्रह करना ५, चार कषायोंका जीतना ४, तीन दण्डोंसे अलग रहना ३"। इस संयमके प्रभावसे जीवमें ऐसी विशेषता आ जाती है कि वह अनंहस्कत्वको प्राप्त कर लेता है। अंहस् नाम पापका है। इससे रहित होना अनंहस्कत्व है। संयमी जीव पापमय कर्मसे लिप्त नहीं होता है। यही इसका संक्षिप्तार्थ है। संयमकी आवश्यकता को चित्तकी एकाग्रताके बाद इसलिये कही गई है कि एकाग्रतावाले जीव के भी विना संयमके अभीष्टका लाभ नहीं होता है॥ २६॥

संयमी होने पर भी तपके विना कर्मक्षय नहीं होता है-इस लिये

अणण्हयत्तं जणेइ-संयमेन अनंहस्कत्वं जनयति સંયમથી જીવ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોથી રહિતપણું પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ જીવનો કોઈપણ પાપકર્મથી શ્લેષ થતો નથી.

ભાવાર્થ—સાવદ્યયોગથી સમ્યક્ વિરક્ત થવાનું નામ સંયમ છે. આ સંયમ ૧૭ સત્તર પ્રકારનો છે. જેમ "પાચ પ્રકારના આસ્રવથી વિરક્ત થવું, પાંચ ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, ચાર કષાયોને જીતવા, ત્રણું દંડોથી અલગ રહેવું આ સયમના-પ્રભાવથી જીવમાં એવી વિશેષતા આવી જાય છે કે, તે અનહસ્કત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે. અંહસ્ નામ પાપનુ છે એનાથી રહિત થવું તે અનંહસ્કત્વ છે સંયમી જીવ પાપમય કર્મથી લિપ્ત થતો નથી. આજ એનો સંક્ષિપ્તાર્થ છે. સંયમની આવશ્યકતાને ચિત્તની એકાગ્રતા પછી. બતાવવામાં આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે, એકાગ્રતાવાળા જીવને પણ સંયમના અભિષ્ટનો લાભ થતો નથી ॥ ૨૬ ॥

સંયમી હોવા છતાં પણ તપ વગર કર્મનો ક્ષય થતો નથી, આ માટે

प्रत्ययः। अनशनादिद्वादशविधं तेन जीवः किं जनयति ? भगवानाह–हे शिष्य। तपसा व्यवदानं=शुद्धिं पूर्वबद्धकर्ममलक्षयादात्मनो नैर्मल्यं जनयति ॥२७॥

अष्टविंशतितमं व्यवदानफलमाह—

मूलम्—वोदाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। वोदाणेण अकिरियं जणेइ। अकिरियए। भवित्ता तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, परिनिव्वायइ, सव्वदुःखाणमंतं करेइ॥सू०२८॥

छाया—व्यवदानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?, व्यवदानेन अक्रियं जनयति। अक्रियको भूत्वा ततः पश्चात् सिध्यति बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्याति, सर्वदुःखानामन्तं करोति ॥२८॥

टीका—'वोदाणेणं' इत्यादि

हे भदन्त ! व्यवदानेन=विशेषेण अवदानं-शुद्धि र्व्यवदानं, पूर्वकृतकर्ममलापनयनं, तेन जीवः किं जनयति ?, भगवानाह–हे शिष्य ! व्यवदानेन जीवः, अक्रियं=

सत्तावीसवे बोलमें तपका फल कहते हैं—'तवेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते तवेणं जीवे किं जणेइ? भदन्त ! तपसा जीवः किं जनयति) हे भगवन्! तपसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? उत्तर में भगवान कहेते हैं कि (तवेणं वोदाणं जणेइ–तपसा व्यवदानं जनयति) तपसे जीव व्यवदानको-पूर्वबद्ध कर्मरूपी मलके क्षयसे निजात्माकी निर्मलताको-प्राप्त करता है।

भावार्थ—जीव जिसके प्रभावसे अपने अष्टविध कर्मोंको जलाता है वह तप है। अनशन, अवमौदर्य आदिके भेदसे यह तप बारह प्रकारका है। इसके प्रभावसे जीव निर्जरा करता हुआ संवर करता है ॥२७॥

સત્યાવીસમાં બોલમાં તપનું ફળ કહેવામાં આવે છે—"तवेणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते तवेणं जीवे किं जणेइ–भदन्त तपसा जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! તપથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, तवेणं वोदाणं जणेइ-तपसा व्यवदानं जनयति તપથી જીવ વ્યવદાન–પૂર્વબદ્ધ કર્મરૂપી મળના ક્ષયથી નિજાત્માની નિર્મળતાને પ્રાપ્ત કરે છે ?

ભાવાર્થ—જીવ જેના પ્રભાવથી પોતાનાં અષ્ટવિધ કર્મોને બાળી શકે છે, તે તપ છે. અનશન, અવમૌદર્ય આદિના ભેદથી આ તપ બાર પ્રકારનાં છે આના પ્રભાવથી જીવ નિર્જરા કરતાં કરતાં સંવર કરે છે. ॥૨૭॥

न विद्यते क्रिया यस्मिंस्तत् ध्यानं व्युपरत क्रियाख्यं शुक्लध्यानं जनयति, ततश्च अक्रियाकः=व्युपरतक्रियाख्य शुक्लध्यानवर्ती भूत्वा ततः पश्चात् सिध्यति=सिद्धिं व्रजति कृतकृत्यो भवतीत्यर्थः, ततश्च बुध्यते=विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकं करतलामलकवत् पश्यतीत्यर्थः। मुच्यते=सकलकर्मभ्यो मुक्तो भवति, अतएव परि- निर्वाति=परि-समन्तात् कर्मवह्निं विध्याप्य शीतलो भवति। ततश्च सर्वदुःखानां= सर्वेषां शारीरमानसानां दुःखानाम्, अन्तम्=आत्यन्तिकनिवृत्तिं करोति अव्याबाध- सुखं प्राप्नोति ॥२८॥

अब अठावीसवे बोलमें व्यवदानका फल कहते हैं-'वोदाणेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते वोदाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त! व्यवदानेन जीवः किं जनयति?) हे भगवन्! व्यवदानसे जीव किस गुणको प्राप्त करता हैं। इसके उत्तरमें भगवान् कहते हैं कि (वोदाणेणं अकिरियं जणेइ-व्यवदानेन अक्रियं जनयति) व्यवदानसे जीव अक्रिय-व्युपरत क्रिय नामके शुक्लध्यानको प्राप्त करता है। (अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वायइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ-अक्रियकः भूत्वा ततः पश्चात् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुः- खानां अन्तं करोति) इसकी प्राप्तिके पश्चात् यह जीव कृतकृत्य हो जाता है, विमलकेवलज्ञानरूप आलोक-प्रकाशसे लोक और अलोकको हस्ता मलकवत् जानने लगता है, समस्त कर्मासे सर्वथा रहित हो जाता है। इस तरह सब तरफसे कर्मरूपी अग्निको बुझाकर यह शीतल बन जाता है और इसके शारीरिक एवं मानसिक समस्त दुःखोंका अन्त हो जाता है-

---

હવે અઠયાવીસમાં બોલમાં વ્યવદાનનુ ફળ કહેવામાં આવે છે—"वो दाणेणं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते वोदाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त व्यवदानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન વ્યવદાનના ગુણથી જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? આના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, वोदाणेण अकिरियं जणेइ-व्यवदानेन अक्रियं जनयति વ્યવદાનથી જીવ અક્રિય-વ્યુપરતક્રિય નામના શુકલધ્યાનને પ્રાપ્ત કરે છે. अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वायइ सव्वदुःखाणामंतं करेइ-अक्रियकः भूत्वा तत पश्चात् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परि- निर्वाति सर्वदुःखानां अन्तं करोति એની પ્રાપ્તીના પછી એ જીવ કૃત્યકૃત્ય થઈ જાય છે. વિમળ કેવળ જ્ઞાનરૂપ આલોક પ્રકાશથી લોક અને પરલોકને હસ્તા- મલકવત્ જાણવા લાગે છે સમસ્ત કર્મોથી સર્વથા રહિત થઈ જાય છે આ રીતે સઘળી બાજુથી કર્મરૂપી અગ્નિને બુઝાવીને એ શીતળ બની જાય છે. અને એનાં શારીરિક અને

सर्व दुःखानामन्तस्तु शब्दादिविषयसुखानां शातनेनैव भवतीति एकोनत्रिंशत्तमं सुखशातस्य फलमाह—

मूलम्—सुहसाएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। सुहसाएणं अणुस्सुयत्तं जणेइ । अणुस्सुए य णं जीवे अणुकंपए अणुब्भडे विगयसोए, चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ सू०२९॥

छाया—सुखशातेन भदन्त! जीवः किं जनयति ?। सुखशातेन अनुत्सुकत्वं जनयति। अनुत्सुकश्च खलु जीवोऽनुकम्पकः, अनुद्भटः, विगतशोकः, चारित्रमोहनीयं कर्म क्षपयति ॥२९॥

टीका—'सुहसाएणं' इत्यादि

हे भदन्त! सुखशातेन—सुखस्य—शब्दादिविषयसुखस्य शातः=शातनं तद्गतगृद्धिनिराकरणेन परिवर्जनं सुखशातस्तेन जीवः किं जनयति ?। भगवानाह—हे शिष्य! सुखशातेन अनुत्सुकत्वं—विषयसुखं प्रति लिप्सारहितत्वं, जनयति। अनु-

अर्थात् अव्याबाध सुखका यह भागी बन जाता है। पूर्वकृत कर्ममलका अपनयन—दूर होना व्यवदान है ॥ २८ ॥

सुखदुःखोंका अन्त शब्दादि विषयोंके सुखोंके शातन—निराकरणसे ही होता है इसलिये उन्तीसवे बोलमें सुखशातका फल कहते हैं—'सुहसाएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते सुहसाएणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! सुखशातेन जीवः किं जनयति ?) सुखशातासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसके उत्तरमें भगवान् फरमाते है कि (सुरसाहेणं अणुस्सुयत्तं जणेइ—सुखशातेन—अनुत्सुकत्वं जनयति) सुखशातसे यह जीव अपने आपमें विषयसुखके प्रति उत्सुकता—लालसा रहितपना उत्पन्न करता है। (अणु-

માનસિક સઘળા દુઃખોનો અંત આવીજાય છે અર્થાત—અવ્યાબાધ સુખના એ ભાગી બની જાય છે પૂર્વે કરેલા કર્મ ફળનું અપનયન—દૂર થવું એ વ્યવદાન છે. ॥ ૨૮ ॥

સુખ દુઃખોનો અન્ત શબ્દાદિવિષયોના સુખોના નિરાકરણથી થાય છે. આ માટે ઓગણત્રીસમાં બોલમાં સુખશાતનું ફળ કહે છે—"सुहसाएणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते—भदन्त હે ભગવાન ! सुहसाएणं जीवे किं जणेइ—भदन्त सुखशातेन जीवः किं जनयति સુખશાતથી જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? આના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, सुहसाहेणं अणुस्सुयत्तं जणेइ—सुखशातेन अनुत्सुकत्वं जनयति સુખશાતાથી એ જીવ પોતાનામા વિષયસુખની ઉત્સુક્તા—લાલસા રહિત પણું ઉત્પન્ન કરે છે. अणुस्सुए य णं जीवे अणुकंपए—अनुत्सुकश्च खलु

त्सुकश्च जीवः अनुकम्पकः दुःखितेषु जीवेषु दयावान् भवति, यो हि स्वसुखोत्सुकः स मार्यमाणमपि प्राणिनमवलोक्य नोद्विजते, न तं मोचयतीत्यर्थः, किं तु स्वसुखरसिक एव तिष्ठति, अयं तु तद्विपरीत इति दुःखेन कम्पमानं कंचन जीवमवलोक्य तद्दुःखदुःखिततया स्वयमपि तत्काल एव कम्पते ! तं प्रति दयां करोति तथा-अनुद्भटः =मर्यादावर्ती, तथा विगतशोकः=शोकरहित । मुक्तिपदबद्धस्पृहत्वाद् विषयलिप्सारहितस्य मुनेः कथमपि शोको न भवतीति भावः। एवंविधश्च जीवः प्रकृष्ट शुभाध्यवसायेन चारित्रमोहनीयं कर्म क्षपयति यथाख्यातचारित्रं प्राप्य मोक्षं प्राप्नोतीति भावः ॥२९॥

स्सुए य णं जीवे अणुकंपए-अनुत्सुकश्च खलु जीवः अनुकंपकः) अनुत्सुक बना हुआ जीव अनुकंपक समस्त दुःखित जीवोंके ऊपर दयालु होता है। जो जीव अपने आपको सुखी बनानेमें में उत्कंठित रहता है वह मार्यमाण-मारते हुए प्राणीको देख कर उद्विग्न नहीं बनता है किन्तु अपने सुखमें ही रसिक बना रहता है। उसको दूसरोंके सुखदुःखसे कोई संबंध नहीं रहता है। अर्थात् वह मारते हुए जीवको भी नहीं छुड़ाता है परन्तु अनुत्सुक जीव ऐसा स्वार्थी नहीं होता है। यह तो दुःखसे त्रस्त हुए जीवको जब देखता है तब उसके दुःखसे दुःखित हो स्वयं भी त्रस्त हो उठता है। और उसको मुक्त करने का उपाय करता है (अणुब्भडे विगयसोए चरित्त मोहणिज्जं कम्मं खवेइ-अनुद्भटः विगतशोकः चारित्रमोहनीयं कर्म क्षपयति) इस सुखशातावाले जीवकी परिणति मर्यादावर्ती होती है तथा मुक्तिमें बद्ध स्पृहावाला होनेसे इसके अन्तरंगमें कभी शोक नहीं होता है। इस तरह ऐसे जीव प्रकृष्ट शुभ

जीवः अनुकंपक' અનુત્સુક બનેલ એ જીવ અનુકંપક સમસ્ત દુઃખિત જીવોના તરફ દયાળુ બને છે. જે જીવ પોતે પોતાની જાતને જ સુખી બનાવવામાં ઉત્કંઠિત રહે છે તે માર્યમાણ-મરાતા પ્રાણીને જોઈને ઉદ્વિગ્ન બનતો નથી. પરંતુ પોતાના સુખમાં જ રસિક બનીને રહે છે એને બીજાના સુખ દુઃખ સાથે કોઈ સંબંધ રહેતો નથી. અર્થાત તે મરાતા જીવને પણ છોડાવતો નથી. પરંતુ અનુત્સુક જીવ એવો સ્વાર્થી હોતો નથી. એ દુઃખથી ત્રસ્ત થતા જીવને જુએ છે ત્યારે એના દુઃખથી દુઃખિત થઈને પોતે પણ ત્રસ્ત થઈ જાય છે अणुब्भडे विगय· सोए चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेइ-अनुद्भटः विगतशोकः चारित्रमोहनीयं कर्म क्षपयति આ સુખશાતાવાળા જીવની પરિણતિ મર્યાદાવર્તિ હોય છે. તથા મુક્તિમાં બદ્ધ સ્પૃહાવાળા હોવાથી એના અન્તરંગમા કદી શોક હોતો નથી. આ પ્રમાણે એવો જીવ પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી ચારિત્રમોહનીય કર્મને નષ્ટ કરી દે છે. અર્થાત-યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

विषयसुखस्पृहानिराकरणं चा प्रतिबद्धतां विना न भवतीत्यत त्रिंशत्तमां तामाह—

मूलम्—अप्पडिबद्धयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ?।

अध्यवसायके प्रभावसे चारित्र मोहनीय कर्मको नष्ट कर देता है। अर्थात् यथाख्यात चारित्र प्राप्तकर मोक्षको प्राप्त कर देता है।

भावार्थ—शब्दादिक विषयसुखोंका तद्गत गृद्धिके निराकरणसे परित्याग करना इसका नाम सुखशात है। इस सुखशातके प्रभावसे जीव जब विषय सुखके प्रति लालसासे रहित बन जाता है तब उसके भीतर इतनी ऊच्च करुणा परिणती आ जाती है कि वह किसी भी प्राणीको दुःखित नहीं देख सकता है। दुःखित प्राणीको देखते ही इसका हृदय करुणासे इकदम द्रवित हो उठता है। जिसके भीतर वैषयिक सुखोंको भोगनेकी लालसा बनी हुई है वही प्राणी अपनेको सुखी बनानेमें दूसरोंके दुःखोंके ध्यान नहीं रखता है। परन्तु जिसकी वैषयिक अभिलाषाएँ सर्वथा शांत बन चुकी हैं उस मुनिको ऐसा कोई कारण नहीं बचता है कि वह स्वयं दूसरोंको दुःखी करे या उनको दुःखी देख सके। अपनी मर्यादामें रहता हुआ यह शोकसे संतप्त न होकर प्रकृष्ट शुभ परिणामों के बल पर चारित्र मोहनीय कर्मके क्षय करनेमें ही लगा रहता है और इस प्रकार यथाख्यात चारित्र को प्राप्त कर यह अन्त में मुक्ति को प्राप्त कर लेता है ॥ २९ ॥

ભાવાર્થ—શબ્દાદિક વિષય સુખોના તદ્ગત ગૃદ્ધિનો નિરાકરણથી પરિત્યાગ કરવો એનું નામ સુખશાત છે. એ સુખશાતના પ્રભાવથી જીવ જ્યારે વિષય સુખના તરફ લાલસા રહિત બની જાય છે ત્યારે તેની અંદર એટલી ઉંચી કરૂણા પરિણુતિ આવી જાય છે કે, તે કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખિત જોઈ શકતો નથી. દુઃખિત પ્રાણીને જોઈને તેનું હૃદય એકદમ કરૂણાથી દ્રવિત બની જાય છે. જેની અંદર વૈષયિક સુખોને ભોગવવાની લાલસા બની રહેલ હોય છે એ પોતાને સુખી બનાવવામાં બીજાના દુઃખોનું ધ્યાન રાખતો નથી. પરંતુ જેની વૈષયિક અભિલાષાઓ સર્વથા શાન્ત બની ચૂકેલ છે એ મુનિને એવું કોઈ કારણ બચતું નથી કે તે એથી બીજાને દુઃખી કરે અથવા દુઃખી જોઈ શકે, પોતાની મર્યાદામાં રહીને એ શોકથી સંતપ્ત ન થતાં પ્રકૃષ્ટ શુભ પરિણામોના બળ ઉપર ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરવાના કામકાજમાં જ લાગી રહેલ હોય છે. અને આ પ્રમાણે યથાખ્યાત ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી એ અંતમાં મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૨૯ ॥

अप्पडिबद्धयाए णं निस्संगत्तं जणेइ, निस्संगत्तगए य णं जीवे एगं एगग्गचित्ते दिवाय राओ य असज्जमाणे अपडिबद्धे आवि विहरइ ॥ सू० ३० ॥

छाया—अप्रतिबद्धतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । अप्रतिबद्धतया खलु निःसंगत्वं जनयति । निःसंगत्वगतश्च जीवः, एकः एकाग्रचितः दिवा च रात्रौ च असजन्, अप्रतिबद्धश्चापि विहरति ॥ ३० ॥

टीका—'अप्पडिबद्धयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! अप्रतिबद्धतया=मनोज्ञशब्दादिविषयेषु मनसोऽनासक्तता अप्रतिबद्धता, तया, जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—अप्रतिबद्धतया खलु निःसंगत्वं=बहिः संगाभावं जनयति, निःसंगत्वगतश्च खलु जीवः, एकः=रागद्वेषरहितः, एकाग्रचित्तः=

वैषयिक सुखकी स्पृहाका निराकरण अप्रतिबद्धताके विना नहीं हो सकता है—अत सूत्रकार अब तीसवे बोलमें उसी अप्रतिबद्धताको कहते हैं—'अप्पडिबद्धयाए णं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते जीवे अप्पडिबद्धयाए णं किं जणेइ—भदन्त ! जीवः अप्रतिबद्धतया किं जनयति) हे भगवन् ! यह जीव अप्रतिबद्धता से किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तरमें कहते हैं कि (अप्पडिबद्धयाए णं निस्संगत्तं जणेइ—अप्रतिबद्धतया खलु निःसंगत्वं जनयति) अप्रतिबद्धतासे जीव निःसंगताको प्राप्त होता है । (निस्संगत्तगएय जीवे एग्गे एगग्गचित्ते दिवाय राओय असज्जमाणे अप्पडिबद्धे आवि विहरइ—निःसंगत्वगतः च जीवः एकः एकाग्रचित्तः दिवा च रात्रौ च असजन् अप्रतिबद्धश्चापि विहरति) बाहिरी पदार्थोंमें आसक्ति रहित बना हुआ जीव

वैषयिक सुखनी स्पृहानुं निराकरणु अप्रतिબद्धताना वगर थई शकतुं नथी. आथी सूत्रकार हवे त्रीसमा બोलमांथे अप्रतिબद्धताने બतावे छे–

"अपडिबद्धयाएणं" ઈत्यादि.

અન્વયાર્થ—भंते जीवे अप्पडिबद्धयाए णं किं जणेइ-भदन्त जीवः अप्रतिबद्धतया कि जनयति હે ભગવાન ! આ જીવ અપ્રતિબદ્ધતાથી કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તરમાં કહે છે કે, अप्पडिबध्धयाए णं निस्सगत्तं जणेइ-अप्रतिबध्धतया खलु नि.संगत्वं जनयति અપ્રતિબદ્ધતાથી જીવ નિ.સગતાને પ્રાપ્ત થાય છે. निस्संगत्तगएय जीवे एगे एगग्गचित्ते दिवा य राओ य असज्जमाणे अप्पडिबध्धे आवि विहरइ–नि.संगत्वगतः च जीवः एकः एकाग्रचित्तः दिवा च रात्रौ च असजन् अप्रतिबध्धश्चापि विहरति બહારના પદાર્થોમા આસક્તિ રહિત

धर्मध्यानैकनिष्ठः, ततश्च दिवा च रात्रौ च असजन्=बहिः सङ्गं विवर्जयन्, अप्रतिबद्धः=प्रतिबन्धरहितश्चापि विहरति—मासकल्पादिना उद्यतविहारेण पर्यटति ।सू३०।

अप्रतिबद्धता च विविक्तशयनासनतां विना न भवतीत्यत एकत्रिंशत्तमां तामाह—

मूलम्—विवित्तसयणासणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ? । विवित्तसयणासणयाए चारित्तगुत्तिं जणेइ । चारित्तगुत्ते य णं जीवे विवित्ताहारे दढचरित्ते एगंतरए मोक्खभावपडिवन्ने अट्ठविहकम्मगंठिं निज्जरेइ ॥ सू० ॥ ३१ ॥

छाया—विविक्तशयनासनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । विविक्त शनयासनतया खलु चारित्रगुप्तिं जनयति । चारित्रगुप्तश्च खलु जीवः विविक्ताहारो

एक-रागद्वेष रहित होता है तथा धर्मध्यानमें ही एकनिष्ठ रहता है। रात दिन-सर्वदा-उसका एक यही प्रबल प्रयत्न रहता है कि वह बाहिरी पदार्थोंके साथ किसी भी तरह ममत्वसे न बंधने पावे। इस तरह प्रतिबंध रहित होकर यह मासकल्प आदिरूप उद्यत विहारसे विचरता है।

भावार्थ—मनोज्ञ शब्द विषयों में मानसिक अनासक्ति का नाम अप्रतिबद्धता है। इसके प्रभावसे जीव कभी भी बाहिरी पदार्थोंमें आसक्त नहीं बन पाता है। जब इसकी परिणति ऐसी हो जाती है तो उसको पदार्थ विषयक रागद्वेष आकुल व्याकुल नहीं करते हैं। एकाग्रचित्त बन कर रातदिन यह अपने कर्तव्यपालनमें एकनिष्ठ रहता है। तथा मासकल्प आदि रूप उद्यत विहारसे विचरण करते हुए उसको फिर किसी भी प्रकारकी बाधा नहीं सताती है ॥ ३० ॥

બનેલ જીવ રાગદ્વેષ રહિત બને છે. તથા ધર્મધ્યાનમાં જ એકનિષ્ઠ રહે છે. રાત અને દિવસ તેનો સર્વદા એકજ પ્રબળ પ્રયત્ન રહે છે કે, તે બહારના પદાર્થોની સાથે કોઈ પણ રીતે મમત્વથી ન બંધાઈ જાય. આ પ્રમાણે પ્રતિબંધ રહિત થઈને એ માસકલ્પ આદિરૂપ ઉદ્યત વિહારથી વિચરે છે

ભાવાર્થ—મનોજ્ઞ શબ્દ આદિ વિષયોમાં માનસિક અનાસક્તિનુ નામ અપ્રતિબદ્ધતા છે. આના પ્રભાવથી જીવ કદી પણ બહારના પદાર્થોમા આસક્ત બનતો નથી. જ્યારે એની પરિણતિ એવી બની જાય છે તો પછી તેને પદાર્થ વિષયક રાગદ્વેષ આકુળ વ્યાકુળ કરી શકતા નથી. એકાગ્રચિત્ત બનીને રાત દિવસ એ પોતાના કર્તવ્ય પાલનમાં એકનિષ્ઠ બની રહે છે તથા માસકલ્પ આદિરૂપ ઉદ્યત વિહારથી વિચરણ કરતાં તેને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા સતાવી શકતી નથી. ॥૩૦॥

दृढचरित्र एकान्तरतः मोक्षभावप्रतिपन्नः, अष्टविधकर्मग्रन्थिं निर्जरयति ॥ ३१ ॥

टीका—'विवित्तसयणासणयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! विविक्तशयनासनतया=विविक्तानि=स्त्रीपशुपण्डकरहितानि, शयनासनानि, उपलक्षणत्वादुपाश्रयश्च यस्यासौ विविक्तशयनासनः, तस्य भावः-विविक्तशयनासनता तया, जीवः किं जनयति ? । भगवानाह-विविक्तशयनासनतया खलु जीवः, चारित्रगुप्तिं=चरणरक्षां, जनयति । चारित्रगुप्तः-रक्षितचारित्रश्च खलु जीवः विविक्ताहारः-विकृत्यादिरहिताहारकारकः, चारित्ररक्षणतत्परस्य कस्मिन्नपि

यह अप्रतिबद्धता विविक्तशयनासनताके विना नहीं होती है-अतः सूत्रकार अब एकत्तीसवे बोलमें विविक्तशयनासनताके विषयमें कहते हैं-'विवत्त' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते विवित्तसयणासणयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! विविक्तशयनासनतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् विविक्तशयनासनतासे जीव स्त्री पशु पंडकरहित स्थानमें रहनेवाला मुनिको क्या लाभ होता है ? इसके उत्तरमें कहते हैं कि (विवित्तसयणासणयाए चारित्त गुत्तिं जणेइ-विविक्तशयनासनतया खलु चारित्रगुप्तिं जनयति) विविक्तशयनासनतासे जीव अपने चारित्रगुणकी रक्षा करता है । (चारित्त गुत्तेय णं जीवे विवित्ताहारे दढचरित्ते एगंतरए मोक्खभावपडिवन्ने अट्ठविहकम्मगंठिं निज्जरेइ - चारित्रगुप्तश्च खलु जीवः विविक्ताहारः दृढचारित्रः एकान्तरतः मोक्षभावप्रतिपन्नः अष्टविधकर्मग्रन्थिं निर्जरयति) रक्षित चारित्र होनेसे जीव विकृति आदि रहित आहार करता है । क्यों कि चारित्र की रक्षा करनेमें तत्पर बना हुआ

આ અપ્રતિબદ્ધતા વિવિક્તશયનાસનતાના વગર થતી નથી. આથી સૂત્રકાર હવે એકત્રીસમાં બોલમાં વિવિક્તશયનાસનતાના વિષયમાં કહે છે-'विवित्तं' ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भंते विवित्तसयणासणयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त विविक्तशयनासनतया खलु जीवः 'किं जनयति હે ભગવાન ! વિવિક્તશયનાસનતાથી શું લાભ થાય છે? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે, विवित्तसयणासणयाए चरित्तगुत्तिं जणेइ-विविक्तशयनासनतया खलु चारित्रगुप्तिं जनयति વિવિક્તશયનાસનતાથી જીવ પોતાના ચારિત્ર ગુણની રક્ષા કરે છે चरित्तगुत्तेय णं जीवे विवित्ताहारे दढचित्ते एगंतरए मोक्खभावपडिवन्ने अट्ठविहकम्मगंठिं निज्जरेइ-चारित्रगुप्तश्च जीवः विविक्ताहार. दृढचारित्रः एकान्तरतः मोक्षभावप्रतिपन्न· अष्टविधकर्मग्रन्थिं निर्जरयति વિવિક્તશયનાસનતાથી જીવ પોતાના ચારિત્ર ગુણની રક્ષા કરે છે. ચારિત્ર હોવાથી જીવ વિકૃતિ આદિ રહિત આહાર કરે છે કેમ કે, રક્ષા કરવામાં-તત્પર બનેલ પ્રાણી કોઇ પણ વિષયમાં લાલસાવાળા

विषये स्पृहा न जायते' इति भावः। तथा-दृढचारित्रः=दृढं निश्चलं चारित्रं यस्य स तथा, अतएव एकान्तरतः=एकान्तेन-निश्चयेन, रतः संयमेऽनुरक्त इत्यर्थः। तथा-मोक्षभावप्रतिपन्नः=मोक्षानुरागसंपन्नः, मोक्षएव मया साधनीय इति भावनावानित्यर्थः। ततश्च एवंभूतो मुनिः अष्टविध कर्मग्रन्थि-अष्टविधं कर्म दुर्भद्यत्वाद् ग्रन्थिरिव अष्टविधकर्मग्रन्थिस्तं निर्जरयति=क्षपकश्रेणिं प्राप्य क्षपयतीत्यर्थः ॥३१॥

प्राणी किसी भी विषयमें लालसावाला नहीं होता है। इसीलिये उसका (दृढ चारित्रः) चारित्र दृढ कहलाता है। तथा (एकान्तरतः) निश्चयसे वह संयममें अनुरक्त बना रहता है। भावना उसकी "मेरे द्वारा साध्य यदि कुछ है तो वह एक मोक्ष ही है" ऐसी रहा करती है, अर्थात् वह मोक्षानुराग से सम्पन्न रहता है। इस तरह या मुनि क्षपकश्रेणीपर आरूढ हो कर अष्ट प्रकारकी कर्मग्रन्थि को नष्ट कर देता है। अर्थात् सिद्धिपद को प्राप्त करता है।

भावार्थ—स्त्री, पशु, एवं पण्डक से रहित शयनासन एवं उपाश्रय का नाम विविक्तशयनासन है। इनको सेवन करनेवाला मुनि अपने चारित्रगुणका संरक्षण करता है। तथा इस गुण की संरक्षणताके अभिप्राय से ही वह विकृति रहित आहार करता है। जिह्वा इन्द्रिय पर जितना अधिक काबू रहेगा उतना ही अधिक वह अपने चारित्रके पालन करनेमें सत्य साबित होगा। जिह्वा इन्द्रिय का निग्रह वही कर सकता है कि जिसकी एक मात्र लालसा मुक्ति प्राप्त करने की हो। ऐसा व्यक्ति ही दुर्भेद्य इस अष्टविध कर्मग्रन्थि को भेद सकता है और मोक्ष प्राप्त कर सकता है ॥ ३१ ॥

નથી હોતા. આ કારણે તેનું ચારિત્ર દૃઢ કહેવાય છે. તથા નિશ્ચયથી તે સંયમમાં અનુરક્ત બની રહે છે, ભાવના એની "મારા દ્વારા જો કાંઈ પણ સાધ્ય હોય તે એક મોક્ષ જ છે." એવી રહ્યા કરે છે. અર્થાત તે મોક્ષાનુરાગથી સંપન્ન રહે છે. આ પ્રમાણે તે મુનિ ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થઈને આઠ પ્રકારની કર્મગ્રન્થિને નષ્ટ કરી દે છે. અર્થાત સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ—સ્ત્રી, પશુ અને પન્ડકથી રહિત શયનાસન અને ઉપાશ્રયનું નામ વિવક્તશયનાસન છે. આનું સેવન કરવાવાળા મુનિ પોતાના ચારિત્ર ગુણનું સંરક્ષણ કરે છે. તથા એ ગુણની સંરક્ષણતાના અભિપ્રાયથી તે વિકૃતિ રહિત આહાર કરે છે જીહ્વા ઈન્દ્રિય ઉપર જેટલો વધારે કાબુ રાખવામાં આવે એટલા જ અધિક પ્રમાણમા તે પોતાના ચારિત્રનું પાલન કરવામાં સત્ય સાબિત થાય છે. જીહ્વા ઈન્દ્રિયનો નિગ્રહ એજ કરી શકે છે કે, જેની એક માત્ર લાલસા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે, આવી વ્યક્તિ જ દુર્ભેદ્ય આ અષ્ટવિધ કર્મગ્રન્થિને ભેદી શકે છે. અને એના કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥૩૧॥

विविक्तशयनासनतायां सत्यां विनीवर्तना भवतीति द्वित्रिंशत्तमां तामाह—

मूलम्—विनिवट्टणयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ। विनिवट्टणयाए णं पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेइ। पुव्वबद्धाणं य निज्जरणयाए तं नियत्तेइ। तओ पच्छा चाउरंतं संसारकंतारं वीइवयइ ॥ सू० ॥ ३२ ॥

छाया—विनिवर्तनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति। विनिवर्तनतया खलु पापकर्मणां अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते। पूर्वबद्धानां च निर्जरणतया तन्निवर्तयति। ततः पश्चात् चातुरन्तं संसारकान्तारं व्यतिव्रजति ॥ ३२ ॥

टीका—विनिवट्टणयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! विनिवर्तनया=शब्दादिविषयेभ्य आत्मनः पराङ्मुखीकरणरूपया जीव' किं जनयति ? । भगवानाह—विनिवर्तनया खलु जीवः पापकर्मणां=ज्ञानावरणादीनम्, अकरणतया—अकरणेन—अनुपार्जनेन, 'अकरणयाए' इति स्वार्थेतल् प्रत्यय आर्षत्वात् अभ्युत्तिष्ठते—मोक्षार्थमुद्यतो भवतीत्यर्थः। पूर्वबद्धानां=इहभवपर-

---

विविक्त शयनासनताके होनेपर विनिवर्तना होती है, इसलिये बत्तीसवे बोलमें विनिवर्तना का फल कहते हैं—'विणिवट्टणयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते विनिवट्टयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! विनिवर्तनतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! विनिवर्तना से जीव को क्या लाभ होता है? इसके उत्तरमें भगवान कहते हैं कि (विनियट्टणयाए णं पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेइ—विनिवर्तनतया खलु पापकर्मणा अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते) विनिवर्तना से जीव फिर ज्ञानावरणीय आदि पापकर्मों का उपार्जन नहीं करता है अर्थात् इससे वह मोक्षके लिये तैयार हो जाता है। तथा (पुव्वबद्धाण य निज्जरण-

---

વિવિક્ત શયનાસનતાના હોવાથી વિનિવર્તના થાય છે આ માટે વિનિવર્તનાનું ફળ કહે છે—"विणिवट्टणयाए" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते विनियट्टणयाए णं जीवे कि जणेइ–भदन्त विनिवर्तनया खलु जीव. किं जनयति હે ભગવાન વિનિવર્તનતાથી જીવને શું લાભ થાય છે? આના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે, विनिवट्टणयाए णं पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेइ–विनिवर्त्तनया खलु पापकर्मणा अकरणतया अभ्युत्तिष्ठते વિનિવર્તનાથી જીવ ફરીથી જ્ઞાનાવરણિય આદિ પાપ કર્મોનું ઉપાર્જન કરતો નથી. અર્થાત આનાથી તે મોક્ષના માટે તૈયાર થઇ જાય છે, તથા पुव्वबध्धाण य निज्जरण-

भवोपार्जितानां पापकर्मणां निर्जरणया, इह च शब्दादभिनवकर्मानुपार्जनेन-च तत् कर्म निवर्तयति=निवारयति । ततः पश्चात् चतुरन्तं=चत्वारः-चतुर्गतिलक्षणाः, अन्ताः=अवयवा यस्मिंस्तच्चतुरन्तं तदेव चातुरन्तं संसारकान्तारं-भवारण्यं, व्यतिव्रजति=विशेषेणातिक्रम्य गच्छति, मुक्तिं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ सू० ३२ ॥

विनिवर्त्तनावान् जीवश्चरित्रस्योत्कृष्टाराधनानिमित्तं संभोगप्रत्याख्यानं करोतीति त्रयस्तिंशत्तमम् तदाह—

मूलम्—संभोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । संभोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेइ । निरालंबणस्स य आयट्ठिया योगा भवंति । सएणं लाभेणं संतुस्सइ, परलाभं नो

याए तं नियत्तेइ-पूर्वबद्धानां च निर्जरणतया तन्निवर्तयति) पूर्व में बांधे हुए-इस भव एवं परभवमें उपार्जन किये हुए-पापकर्मों की निर्जरा करता है इस तरह वह पापकर्मों को दूर कर देता है । (तओ पच्छा चाउरंतं संसारकंतारं वीइवयइ-ततः पश्चात् चतुरंतं संसारकान्तारं व्यतिव्रजति) जब पापकर्म इसके दूर हो जाते हैं तब यह जीव चतुर्गतिरूप इस संसार अटवीको उल्लंघन कर देताहै । अर्थात् मोक्षको प्राप्त करलेताहै।

भावार्थ—शब्दादिक विषयों से अपने आपको परांमुख करना इस का नाम विनिवर्तना है । इस विनिवर्तना से जीव ज्ञानावरणादिक पापकर्मोंको उपार्जित नहीं करता है। तथा पूर्वबद्ध कर्मों की निर्जरा करता है, इस तरह नवीन कर्मोंका आगमन रुक जानेसे तथा पूर्वसंचित कर्मोंकी निर्जरा होनेसे जीव इस चतुर्गतिरूप संसारका विच्छेद कर देता है ॥३२॥

याए तं नियत्तेइ-पूर्वबध्धाणां च निर्जरणतया तन्निवर्त्तयति પૂર્વે બાંધેલાં-આ ભવ તથા પરભવમાં ઉપાર્જન કરેલાં પાપકર્મોની નિર્જરા કરે છે. આ પ્રમાણે તે પાપ કર્મોને દૂર કરી દે છે तओपच्छा चाउरंतं संसारकंतारं वीइवयइ-ततः पश्चात् चतुरंतं संसारकान्तारं व्यतिव्रजति જ્યારે એનાં પાપકર્મ દૂર થઈ જાય છે. ત્યારે એ જીવ ચતુર્ગતિરૂપ આ સંસાર અટવીનું ઉલ્લંઘન કરી જાય છે. અર્થાત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

ભાવાર્થ—શબ્દાદિક વિષયોથી પોતાની જાતને પરાંગ્મુખ કરવી એનું નામ વિનિવર્તના છે. આ વિનિવર્તનાથી જીવ જ્ઞાનાવરણિયાદિક પાપકર્મોને ઉપાર્જીત કરતો નથી, તથા પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે, આ રીતે નવા કર્મોનું આગમન રોકાઈ જવાથી તથા પૂર્વસંચિત કર્મોની નિર્જરા થવાથી જીવ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારનો વિચ્છેદ કરી દે છે. ॥ ૩૨ ॥

आसाएइ, परलाभं नो तक्केइ, नो पीहेइ, नो पत्थेइ, नो अभिलसइ। परलाभं अणस्सायमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसमाणे दुच्चं सुहसेज्जं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ॥सू० ३३॥

छाया—संभोगप्रत्याख्यानेन भदन्त । जीवः किं जनयति ?। संभोगप्रत्याख्यानेन आलम्बनानि क्षपयति । निरालम्बनस्य च आयातार्थिका योगा भवन्ति । स्वकेन लाभेन संतुष्यति । परलाभं नो आस्वादयति, नो तर्कयति, नो स्पृहयति नो प्रार्थयति, नो अभिलषति। परलाभम् अनास्वादयन् अतर्कयन् अस्पृहयन् अप्रार्थयन् अनभिलषन् द्वितीयां सुखशय्याम् उपसंपद्य खलु विहरति ॥३३॥

टीका—'संभोगपच्चक्खाणेणं' इत्यादि

हे भदन्त! संभोगप्रत्याख्यानेन–एक–सामाचारिक साधूनामेकत्र भोजनं अन्यमुनिदत्ताहारादिग्रहणं संभोगः, तस्य प्रत्याख्यानं–गीतार्थावस्थायां जिनकल्पाद्यभ्युद्यतविहारप्रतिपत्त्या परिहारः संभोगप्रत्याख्यान तेन, जीवः किं जनयति ?। भगवानाह–संभोगप्रत्याख्यानेन जीवः आलम्बनानि–ग्लानादीनि, क्षपयति तिरस्कुरुते । अयमर्थः–अन्यो हि मान्द्यादि कारणेष्वन्यदत्तमाहारादिकं गृह्णाति, असौ

विनिवर्तनावान्–शब्दादि विषयोंका त्यागी–जीव उत्कृष्ट चारित्रकी आराधनाके लिये संभोगप्रत्याख्यान करता है इसलिये तेत्तीसवे बोलमें संभोगप्रत्याख्यान का फल कहते है—संभोग पच्चक्खाणेणं इत्यादि।

अन्वयार्थ—(संभोगपच्चक्खाणेण जोवे किं जणेइ–भदन्त संभोगप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति ?) हे भगवन् संभोग प्रत्याख्यानसे जीवको क्या लाभ होता है? इसका उत्तर कहते है कि (संभोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेइ–संभोगप्रत्याख्यानेन आलंबनानि क्षपयति) संभोगप्रत्याख्यान से आलंबनोंका परित्याग करता है अर्थात् आलम्बनोंकी उसको

વિનિવર્તનાવાન શબ્દાદિક વિષયોના ત્યાગી જીવ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની આરાધનાના માટે સંભોગ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ માટે સંભોગપ્રત્યાખ્યાનનું ફળ કહે છે—"संभोगपच्चक्खाणेणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--भंते संभोगपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ–भदन्त संभोगप्रत्याख्यानेन जीव· किं जनयति હે ભગવાન સંભોગપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ થાય છે ? આનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે, संभोगपच्चखाणेणं आलंबणाइं खवेइ–संभोगप्रत्याख्यानेन अलंबनानि क्षपयति સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનથી આલંબનોનો પરિત્યાગ કરે છે અર્થાત આલંબનોની તેને આવશ્યકતાજ રહેતી નથી.

तु कारणे सत्यपि न तथा करोति, किं तु सदोद्यतत्वेन वीर्याचारमेवावलम्बते। निरालम्बनस्य च आयतार्थिकाः=आयतः-मोक्षः स एवार्थः प्रयोजनं येषां ते, आयातार्थिनस्त एव आयतार्थिकाः, योगाः=वाङ्मनः काययोगाः भवन्ति। अयं भावः-सालम्बनस्य हि केचिद् योगास्तादृशा न भवन्त्यपीति। तथा स्वकेन-स्वकीयेन लाभेन संतुष्यति। परलाभं=अन्यमुनिसमानीतं, नो आस्वादयति-न भुङ्क्ते, नो तर्कयति=यद्यसौ मह्यमिदं ददाति तदा शुभमिति मनसा विकल्पनं न करोतीत्यर्थः। नो स्पृहयति=इदं रुचिरमिति श्रद्धालुतयाऽऽत्मनो भावं न प्रकटीकरोतीत्यर्थः। नो प्रार्थयति='मह्यमिदं देहि' इति याचनां न करोतीत्यर्थः। नो

आवश्यकता ही नहीं रहती है। (निरालम्बस्स य आयट्ठिया योगा भवंति-निरालंबस्य च आयतार्थिका योगा भवन्ति) इस प्रकार जब यह आलंबनोंका त्याग कर देता है तब यह निरालंब बन जाता है। इस अवस्थामें इसके योग-मन, वचन, काय-आयतार्थ बन जाते हैं-अर्थात् मोक्ष ही इनका एक प्रयोजन मात्र अभिलषित अर्थ बन जाता है। (सएणं लाभेणं संतुस्सइ परलाभं नो आसाएइ परलाभं नो तक्केइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलसइ-स्वकेन लाभेन संतुष्यति परलाभं नो आस्वादयति, नो तर्कयति नो स्पृहयति, नो प्रार्थयति, नो अभिलषति) यह अपने लाभसे संतुष्ट रहता है। परलाभको यह नहीं भोगता है। और न मनमें ऐसा विकल्प ही करता है कि "अच्छा होता यदि यह मुझे लाकर भिक्षा आदि देता तो'। तथा अपना ऐसा भाव भी प्रकट नहीं करता है कि 'यह बहुत ही अच्छा है। 'मुझे अमुक वस्तु दो' ऐसी याचना भी नहीं करता है। और न उस वस्तुकी लालसा करता है।

निरालम्बस्स य आयट्ठिया योगा भवंति-निरालम्बनस्य च आयतार्थिका योगा भवन्ति આ પ્રમાણે જ્યારે તે આલંબનાનો પરિત્યાગ કરી દે છે ત્યારે તે નિરાલંબ બની જાય છે, આ અવસ્થામાં એનો યોગ-મન, વચન, કાયા, આયતાર્થ બની જાય છે, અર્થાત મોક્ષ જ એનું એક પ્રયોજન માત્ર અભિલષિત અર્થ બની જાય છે.सएणं लाभेणं संतुस्सइ परलाभं नो आसाएइ परलाभं नो तक्केइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलस्सइ-स्वकेन लाभेन संतुष्यति परलाभं नो आस्वादयति नो तर्कयति नो स्पृहयति नो प्रार्थयति नो अभिलषति એ પોતાના લાભથી તે સંતુષ્ટ રહે છે, બીજાના લાભને તે ભોગવતો નથી. અથવા તો મનમાં એવો વિકલ્પ પણ કરતા નથી કે, "એ જો મને ભિક્ષા આદિ લાવી આપે તો ઘણું સારૂં થાત." તથા પોતાનો એવો ભાવ પણ પ્રગટ કરતા નથી કે, "આ ઘણું જ સારૂં છે. 'મને અમુક વસ્તુ આપો." આવી યાચના પણ કરતા નથી. તેમ ન તે વસ્તુની લાલસા કરે

अभिलषति=तल्लोलुपतया न वाञ्छतीत्यर्थः। यद्वा—नानादेशीयशिष्यानुग्रहार्थमेतानि समानार्थकानि पदानि तत्तद्देशप्रसिद्धिमनुसृत्य गृहीतानि। परलाभमनास्वादयन् अतर्कयन् अस्पृहयन् अप्रार्थयन् अनभिलषन् द्वितीयां सुखशय्यामुपसंपद्य विहरति द्वितीयस्याः सुखशय्यायास्तथाविधत्वादिति भावः। तथाचोक्तं स्थानाङ्गसूत्रे—

इस प्रकार (परलाभं अणस्सयमाणें अतक्केमाणे अपीहेमाणे अभिलसमाणे दुच्चं सुहसेज्जं उपसंपज्जित्ता णं विहरइ – परलाभं अनास्वादयन् अतर्कयन् अस्पृहयन् अप्रार्थयन् अनभिलषन् द्वितीयां सुखशय्यां उपसंपद्य विहरति) अन्यमुनिजनों द्वारा लब्ध आहारको नहीं भोगता हुआ, उसको लेनेकी इच्छा नहीं करता हुआ, उसमें स्पृहालु नहीं बनता हुआ उसकी चाहना नहीं करता हुआ, उसकी अभिलाषा नहीं करता हुआ इस द्वितीय सुख शय्यारूप मुनि अवस्थाको प्राप्त कर विचरता है।

भावार्थ—एक सामाचारीवाले साधुओंका एक जगह भोजन करना अन्य मुनिजनों द्वारा प्रदत्त आहार आदिका ग्रहण करना–इसका नाम संभोग है। इस संभोगका परिहार संभोगप्रत्याख्यान है। अर्थात् जब गीतार्थावस्था संपन्न साधु बन जाता है, तब जिनकल्पादिरूप उद्यत विहारकी प्रतिपत्ति (स्वीकार)से उसके यह संभोग प्रत्याख्यान होता है। इस अवस्थामें यदि यह ग्लान आदि अवस्थायुक्त भी हो जावे तो वह इस अवस्थाकी परवाह नहीं करता है। एवं स्वलाभसे ही संतुष्ट रहता है स्वयं गोचरी करता है। जब की अन्य साधुजन तो ग्लान आदि दशा में अन्य साधुओं द्वारा लाये हुए आहारादिकरूप लाभ को ग्रहण करते हैं

છે, આ પ્રમાણે અન્ય મુનિજનો દ્વારા લબ્ધ આહારને ન ભોગવતા એને લેવાની ઈચ્છા પણ ન કરતાં, એમાં સ્પૃહાળુ ન બનતાં; એની ચાહના પણ ન કરતાં તેમ અભિલાષા પણ ન કરતા આ બીજી સુખશય્યારૂપ મુનિ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી વિચરે છે.

ભાવાર્થ—એક સમાચારીવાળા સાધુઓનું એક સ્થળે ભોજન કરવું, બીજા મુનિજનો દ્વારા પ્રદત્ત આહાર આદિનું ગ્રહણ કરવું, એનું નામ સંભોગ છે. આ સંભોગનો પરિહાર સંભોગપ્રત્યાખ્યાન છે. અર્થાત્ જ્યારે સાધુ ગીતાર્થાવસ્થાસંપન્ન બની જાય છે ત્યારે જીન કલ્પાદિરૂપ ઉદ્યત વિહારની પ્રતિપત્તિ(સ્વીકાર)થી એના એ સંભોગપ્રત્યાખ્યાન થાય છે. આ અવસ્થામાં કદાચ એ ગ્લાન આદિ અવસ્થા યુક્ત પણ થઈ જાય તો એ અવસ્થાની પરવાહ કરતા નથી, અને સ્વલાભથી જ સંતુષ્ટ રહે છે, સ્વયં ગોચરિ કરે છે. જ્યારે બીજા સાધુજન તો ગ્લાન આદિ દશામાં અન્ય સાધુઓ દ્વારા લાવવામાં આવેલ-આહાર

अहवरा दोच्चा सुहसेज्जा, से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए समाणे सएणं लाभेणं संतुस्सइ, परस्स लाभं नो आसाएइ, नो तक्केइ, नो पत्थेइ, नो पीहेइ, नो अभिलसेइ, सेणं परस्स लाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसमाणे नो मणं उच्चावयं नियच्छइ नो विणिघायमावज्जइ॥इति॥

छाया—अथापरा द्वितीया सुखशय्या स मुण्डो भूत्वाऽगारादनगारितां प्रव्रजितः सन् स्वकेन लाभेन संतुष्यति परस्य लाभं नास्वादयति न तर्कयति, न स्पृहयति, नप्रार्थयति, नाभिलष्यति। स परस्य लाभमनास्वादयन् अतर्कयन् अस्पृहयन् अप्रार्थयन् अनभिलष्यन् नो मनः उच्चावचं नियच्छति नो विनिघातमापद्यते ॥ इति॥ सू० ३३ ॥

तब कि यह साधु इस प्रकारके कारण कलाप उपस्थिति होनेपर भी ऐसा नहीं करता है। किन्तु सदा उद्यत होने से आपने वीर्याचार का ही अवलंम्बन करता है। इस प्रकार निरालंबन बने हुए इस साधु के मन वचन एवं काय ये तीनों योग मुक्ति मात्र प्रयोजन वाले होते हैं। निरालंबन दशामें साधु अपने लाभ से ही संतुष्ट रहा करता है। अन्यमुनियों द्वारा लाये हुए आहार आदि का वह चाहना नहीं करता है। मन में ऐसा विकल्प भी नहीं लाता है कि कोई मुझे लाकर आहार आदि देवे। द्वितीय सुखशय्या के विषय में स्थानाङ्गसूत्र में ऐसा ही कहा है।

अहवरा दोच्चा सुहसेज्जा, से णं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए समाणे सएणं संतुस्सइ, परस्स लाभं नो आसाएइ, नो तक्केइ, नो पीहेइ, नो पत्थेइ, नो अभिलसेइ, से णं परस्सलाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसमाणे नो मणं

આદિરૂપ લાભને ગ્રહણ કરે છે. ત્યારે એ સાધુ આ પ્રમાણે કારણ કલાપ ઉપસ્થિત હોવા છતાં પણ એવું કરતાં નથી પરંતુ સદા ઉદ્યત હોવાથી પોતાના વીર્યાચારનું જ અવલંબન કરે છે. આ પ્રમાણે નિરાલંબન બનેલા એ સાધુનાં મન, વચન અને કાયા, એ ત્રણે યોગ મુકિત માત્ર પ્રયોજનવાળા હોય છે. નિરાલંબન દશામાં સાધુ પોતાના લાભથી જ સંતુષ્ટ રહે છે. અન્ય મુનિયો દ્વારા લાવવામાં આવેલ આહાર આદિની તે ચાહના કરતા નથી. મનમાં એવો વિકલ્પ પણ લાવતા નથી કે, કોઈ મને આહાર પાણી લાવી આપે બીજી સુખશય્યાના વિષયમાં સ્થાનાંગ સૂત્રમાં એમ જ કહેલ છે.

" अहवरा दोच्चा सुहसेज्जा, से णं मुडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए समाणे सएणं संतुस्सइ, परस्सलाभं नो आसाएइ, नो तकेइ, नो पीहेइ, नो पत्थेइ, नो अभिलसेइ, सेणं परस्सलाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे, अपी-

संभोगं प्रत्याख्यातवतः साधोरुपधिप्रत्याख्यानमपि स्यादिति चतुस्त्रिंशत्तमं-तदाह—

मूलम्—उवहिपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणेइ?। उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणेइ। निरुवहिए णं जीवे निक्कंखे उवहिमंतरेण य न संकिलिस्सइ॥ सू०॥ ३४॥

छाया—उपधिप्रत्याख्यानेन भदन्त! जीवः किं जनयति?। उपधिप्रत्याख्यानेन अपरिमन्थं जनयति। निरुपधिकः खलु जीवः निष्काङ्क्षः उपधिमन्तरेण च न संक्लिश्यति॥ ३४॥

टीका—'उवहिपच्चक्खाणेणं' इत्यादि—

हे भदन्त! उपधिप्रत्याख्यानेन=उपधिः=उपकरणं-सदोरकमुखवस्त्रिका रजोहरणवस्त्रपात्रादिरूपं तस्य साधुमर्यादा व्यतिरिक्तस्य प्रत्याख्यानं=न मया मर्यादातिरिक्तमुपकरणं ग्राह्यं इत्येवरूपा निवृत्तिः-उपधिप्रत्याख्यानं तेन जीवः किं जनयति?। भगवानाह-हे शिष्य! उपधिप्रत्याख्यानेन अपरिमन्थं जनयति, परिमन्थः-स्वाध्यायादिव्याघातः, न परिमन्थोऽपरिमन्थस्तं स्वाध्यायादौ-अनालस्यं-

---

उच्चावयं नियच्छइ नो विणिघायमावज्जइ इति॥ इस स्थितिका नाम ही द्वितीय सुखशय्या है॥३३॥

संभोगप्रत्याख्यानवाले साधु के उपधि का प्रत्याख्यान भी होता है यह बात चोत्तीसवे बोलमें सूत्रकार प्रकाशितकरते हैं—'उवहिपच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते उवहिपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त! उपधिप्रत्यख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवान्! उपधि के प्रत्याख्यान से जीव को क्या लाभ होता है? उत्तर-(उपहिपच्चक्खाणणं अपलिमंथं जणेइ-उपधिप्रत्याख्यानेन अपरिमंथं जनयति) उपधिके प्रत्याख्यान से

हेमाणे अपत्थेमाणे, अणभिलसमाणे, नो मणं उच्चावयं नियच्छाइ नो विणिघाय मावज्जइ" इति॥ આવી સ્થિતિનું નામ જ સુખશય્યા છે ॥ ૩૩॥

સંભોગ પ્રત્યાખ્યાનવાળા સાધુની ઉપધિનું પ્રત્યાખ્યાન પણ થાય છે. આ વાત સૂત્રકારચોત્રીસમાં બોલમાંપ્રકાશિત કરે છે—"उवहिपच्चक्खाणेणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते उवहिपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त उपधिप्रत्याख्यानेन जीव किं जनयति હે ભગવાન! ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને કયો લાભ થાય છે? ઉત્તર उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणेइ-उपधिप्रत्याख्यानेन अपरिमंथं जनयति ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને સ્વાધ્યાય આદિ કરવામાં

प्रोत्साहं जनयतीत्यर्थः । निरुपधिकः-मर्यादातिरिक्तोपकरणपरित्यागी जीवः, निष्काङ्क्षः=वस्त्राद्यभिलाषरहितो भवति । तादृशो हि उपधिमन्तरेण=उपधिं विना यथोचितोपकरणाप्राप्तावपि न संक्लिश्यति-मानसं शरीरं वा दुखं न प्राप्नोति । जीर्णशीर्णवस्त्रपात्रादिनाऽपि संयमयात्रा निर्वाहयतीतिभावः ।

जीव को स्वाध्याय आदि करने में आलस्य नहीं होता है अर्थात् उत्साह रहा करता है (निरुवहिए णं जीवे निक्कंखे उवहिमंतरेण य न संकिलिस्सइ-निरुपधिकः खलु जीवः निष्कांक्षः उपधिमन्तरेण च न संक्लिश्यति) निरुपधिक जीव निष्कांक्ष-वस्त्रादिककी अभिलाषासे रहित हो जाता है । एवं यथोचित उपकरण की अप्राप्तिमें भी दुःखित नहीं होता है ।

भावार्थ—सदोरकमुखवस्त्रिका रजोहरण, वस्त्र एवं पात्र आदि यह उपधि साधु मर्यादा के अनुसार है। इस साधु मर्यादा से व्यतिरिक्त उपधिका त्याग करना उपधिप्रत्याख्यान है। अर्थात् ऐसा संकल्प करलेना कि मै मर्यादातिरिक्त उपकरण नही रखूंगा। इस उपधि के प्रत्याख्यान से साधु निश्चिंत होकर स्वाध्याय आदि करनेमें तल्लीन रहा करता है। उसको किसी भी प्रकारका प्रमाद सताता नहीं है और न वह मर्यादारिक्त उपधिकी लालसा से क्लेशित होता है। जीर्ण शीर्ण वस्त्रपात्रादिक से भी अपनी संयमयात्राका निर्वाह करता रहता है उसको जीर्णशीर्ण अर्थात् जुने पुराने फटे हुए वस्त्रोंके विषयमें कोई चिंता नहीं रहती है।

આળસ થતી નથી અર્થાત ઉત્સાહ રહ્યા કરે છે. નિરૂપધિક જીવ નિષ્કાંક્ષ-વસ્ત્રાદિકની અભિલાષાથી રહિત બની જાય છે. અને યથોચિત ઉપકરણની અપ્રાપ્તિમાં પણ દુઃખિત થતા નથી.

ભાવાર્થ—સદોરકમુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ અને પાત્ર આદિ આ ઉપધિ સાધુ મર્યાદાના અનુસાર છે. આ સાધુ મર્યાદાથી વ્યતિરિક્ત ઉપધિનો ત્યાગ કરવો એ ઉપધિપ્રત્યાખ્યાન છે, અર્થાત એવો સંકલ્પ કરી લેવો કે, હું મર્યાદાતિરિક્ત ઉપકાર નહીં રાખું. આ ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી સાધુ નિશ્ચિત બનીને સ્વાધ્યાય આદિ કરવામાં તલ્લીન બની જાય છે, એને કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ સતાવતો નથી તેમ ન તો તે મર્યાદારિક્ત ઉપધિની લાલસાથી ક્લેશિત બને છે જીર્ણશીર્ણ વસ્ત્ર પાત્રાદિકથી પણ પોતાની સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરતા રહે છે. એને જીર્ણશીર્ણ અર્થાત જુનાં પુરાણાં. ફાટયાં તૂટયાં, વસ્ત્રોના વિષયમાં કોઈ ચિંતા રહેતી નથી.

उक्तंच—

"तस्स णं भिक्खुस्स नो एवं भवति–परिजुन्ने मे वत्थे सूई जाइस्सामि संधिस्साति उक्कंसिस्सामि तुण्णिस्सामि वोक्कसिस्सामि" इत्यादि।

छाया—तस्य खलु भिक्षो नैवं भवति–परिजीर्णं मे वस्त्रं, सूचीं याचिष्ये संधास्ये उत्कर्पयिष्यामि तूणयिष्यामि (वेष्यामि) व्युत्कर्षयिष्यामि" इत्यादि॥३४॥

उपधिं प्रत्याख्यातुर्योग्याहाराद्यलाभे उपवासा अपिस्युस्तेचाहारप्रत्याख्यानरूपा इति पञ्चत्रिंशत्तमम् तदाह—

मूलम्–आहारपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणेइ?। आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वोच्छिंदइ। जीविया-संसप्पओगं वोच्छिंदित्ता जीवे आहारमंतरेणं न संकिलिस्सइ॥३५॥

छाया—आहारप्रत्याख्यानेन भदन्त! जीवः किं जनयति?। आहारप्रत्याख्यानेन जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति। जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिद्य जीव आहामन्तरेण न संक्लिश्यते॥३५॥

टीका—'आहारपञ्चक्खाणेणं' इत्यादि

हे भदन्त! आहारप्रत्याख्यानेन=निरवद्याहारस्यालाभे आहारस्य–सदोषाहारस्य प्रत्याख्यानं त्यागः, तथा–निरवद्याहारलाभसंभवेऽपि तपश्चर्यार्थं निरवद्या-

---

जैसे कहा भी है—"तस्सणं भिक्खुस्स नो एवं भवति–परिजुन्ने मे वत्थे सूइं वा जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कंसिस्सामि तुण्णिस्सामि वोक्कंसिस्सामि" इत्यादि। अर्थात् अपनी संयमयात्रा का जीर्णशीर्ण आदि वस्त्रपात्रों द्वारा निर्वाह करने वाले साधु के चित्त में ऐसा नहीं उठता है कि ये मेरे वस्त्र जीर्ण हो गये हैं–चलो सूईमांगकर इन्हें सीलूंगा, सांध लूंगा, तुरुपलूंगा (तून लूंगा आदि)॥३४॥

उपधिकाप्रत्याख्यान करने वाले साधु को योग्य आहारादिक के अलाभ में उपवास भी हो जाता हैं इसी का नाम आहारप्रत्याख्यान है

જેમ કહ્યુ પણ છે—"तस्सण भिक्खुस्स नो एवं भवति-परिजुन्ने मे वत्थे सूइं वा जाइस्सामि संधिस्सामि उक्कसिस्सामि तुण्णिस्सामि वोकंसिस्सामि" इत्यादि। અર્થાત–પોતાની સંયમયાત્રાનો જીર્ણશીર્ણ આદિ વસ્ત્ર પાત્રો દ્વારા નિર્વાહ કરવાવાળા સાધુના ચિત્તમાં એવો વિકલ્પ નથી ઉઠતો કે, આ મારાં વસ્ત્ર જીર્ણ થઇ ગયાં છે. ચાલો સુઈ માંગીને આને સીવી લઉ, સાંધી લઉં, દોરા ભરી લઉ. આદિ.॥૩૪॥

ઉપધિનુ પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા સાધુને યોગ્ય આહારાદિકના અભાવમાં ઉપવાસ પણ થઈ જાયછે. આનું નામ આહારપ્રત્યાખ્યાન છે. આજ વાતને

हारस्य प्रत्याख्यानमित्युभयविधम्, तेन जीवः किं फलं जनयति ?। भगवानाह- हे शिष्य ! आहारप्रत्याख्यानेन जीवो जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति, जीविते-प्राणधारणे या आशंसा-अभिलाषस्तस्याः प्रयोगः, करणं जीविताशंसा प्रयोगस्तं व्यवच्छिनत्ति=निवारयति। जीविताशंसाप्रयोगं-जीवनेच्छा हेतुकं वाङ्-मनःकाययोगं व्यवच्छिद्य=परित्यज्य, जीवः आहारमन्तरेण आहारं विना न संक्लिश्यते विकृष्ट-तपोऽनुष्ठानेऽपि जीविताशंसारहितो मुनि र्न दुःखमनुभवतीति भावः॥

इसी बातको सूत्रकार पैंतीसवे बोलमें कहते है-'आहारपच्चक्खाणेणं'।

अन्वयार्थ—(भंते-भदन्त!) हे भगवन्! (आहारपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—आहारप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) आहार के प्रत्याख्यान से जीवको क्या लाभ होता है? उत्तर-(आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वोच्छिदइ-आहारप्रत्याख्यानेन जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति) आहार के प्रत्याख्यानसे जीव अपने जीवनकी अभिलाषा करना छोड़ देता है। (जीवियासंसप्पओगं वोच्छिदित्ता जीवे आहारमंतरेणं न संकिलिस्सइ-जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिद्य जीवः आहारमन्तरेण न संक्लिश्यते) जीवनकी इच्छा केहेतुभूत वाङ्मन एवं काययोग का परित्याग कर वह जीव आहार के विना क्लेश नहीं पाता है अर्थात् विकृष्ट तपके अनुष्ठान में भी जीविताशंसा से रहित मुनि दुःखका अनुभव नहीं करता है।

भावार्थ—निरवद्य आहार के अलाभ में सदोष आहार का त्याग-करना तथा तपश्चर्याके निमित्त निरवद्य आहार का लाभ संभवित होने

સૂત્રકાર પાત્રીસમા બોલમાં કહે છે—"आहारपच्चक्खाणेणं" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते-भदन्त હે ભગવાન ! आहारपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-आहारप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति આહારના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તરમાં-आहारपच्चक्खाणेणं जीवियासंसप्पओगं वोच्छिंदइ-आहारप्रत्याख्यानेन जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिनत्ति આહારના પ્રત્યાખ્યાનથીજીવ પોતાના જીવનની અભિલાષા કરવાનું છોડી દે છે, जीवियासंसप्पओगं वोच्छिदित्ता जीवे आहारमंतरेणं न संकिलिस्सइ-जीविताशंसाप्रयोगं व्यवच्छिद्य जीवः आहारमन्तरेण न संक्लिश्यते જીવનની ઇચ્છા હેતુભૂત વાઙમન અને કાયયોગનો પરિત્યાગ કરીને એ જીવ આહાર વગરના કલેશને પામતા નથી. અર્થાત વિકૃષ્ટ તપના અનુષ્ઠાનમાં પણ જીવનથી નિસ્પૃહ બનેલ મુનિ દુઃખનો અનુભવ કરતા નથી.

ભાવાર્થ—નિરવદ્ય આહારના અલાભમાં સદોષ આહારનો ત્યાગ કરવો તથા તપશ્ચર્યાના નિમિત નિરવદ્ય આહારનો લાભ હોવા છતાં પણ એનો

एतच्च प्रत्याख्यानत्रयमपि कषायरहितस्यैव सफलं भवतीति षट्त्रिंशत्तमम् कषायप्रत्याख्यानमाह—

मूलम्—कसायपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। कसायपच्चक्खाणेणं वीयरागभावं जणेइ । वीयरागभावपडिवन्ने वि य णं जीवे समसुहदुक्खे भवइ ॥ ३६ ॥

छाया—कषायप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। कषायप्रत्याख्यानेन वीतरागभावं जनयति। वीतरागभाव प्रतिपन्नश्च खलु जीवः समसुख दुःखो भवती ॥३६॥

टीका—'कसायपच्चक्खाणेणं' इत्यादि

हे भदन्त ! कषायप्रत्याख्यानेन=कषायाः क्रोधादयस्तेषां प्रत्याख्यान 'क्रोधादीन् न करोमि' इति निश्चयकरणं कषायप्रत्याख्यानं तेन, जीवः किं जनयति?।

पर भी उसका परित्याग करदेना यह दोनों प्रकारका त्याग आहारप्रत्याख्यान है। आहारप्रत्याख्यान करने वाले मुनिराज को चित्त में ऐसा कभी विकल्प नहीं उठता है कि मैं इसके विना मर जाऊँगा। तथा मुझे अभी और जीना है इसलिये इसका प्रत्याख्यान नहीं करूँ। इस प्रकार जीविताशंसा प्रयोग का परित्याग कर यह विकृष्ट तपों का अनुष्ठान करनेमें भी दुःखका अनुभव नहीं करता है ॥३५॥

संभोग उपाधि तथा आहार ये तीनों प्रत्याख्यान भी कषायरहित मुनि के ही सफलता होते हैं—अतः अब कषायप्रत्याख्यानके विषयमें सूत्रकार छत्तीसवे बोलमें कहते है—'कसायपच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते कसायपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! कषायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवन्! कषाय के प्रत्या-

---

परित्याग करी देवो. आ बन्ने प्रकारनो त्याग आहारप्रत्याख्यान छे. आहारप्रत्याख्यान करवावाळा मुनिराजना चित्तमा एवो कदी पण विकल्प नथी उठतो के हुं आना वगर मरी जईश तथा मारे हजी वधु जीववुं छे आ माटे एनुं प्रत्याख्यान न करूं. आ प्रमाणे जीविताशंसा प्रयोगनो परित्याग करीने विकृष्ट तपोनु अनुष्ठान करवामा पण दुःखनो अनुभव करता नथी ॥३५॥

संभोग, उपधि तथा आहार ए त्रण प्रत्याख्यान पण कषाय रहित मुनिमा ज सफळ थाय छे. आथी हवे छत्रीसमा बोलमा कषायप्रत्याख्यानना विषयमां सूत्रकार कहे छे—" कसायपच्चक्खाणेणं " इत्यादि !

अन्वयार्थ—भंते पच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त कषायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति हे भगवान ! कषायना प्रत्याख्यानथी जीवने शुं लाभ थाय छे?

भगवानाह–हे शिष्य ! कषायप्रत्याख्यानेन–क्रोधमानमायालोभत्यागेन जीवो वीतरागभावम् वीतरागत्वं उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषभावमपि जनयति–प्राप्नोति। वीतरागभावं प्रतिपन्नश्च खलु जीवः समसुखदुःखो भवति रागद्वेषसद्भावाद् वैषम्यं संभवति रागद्वेषरहितस्य तु सुखदुःखे समे भवत इति भावः ॥३६॥

कषायवर्जकस्यापि योगप्रत्याख्यानादेव मोक्षः स्यादिति सप्तत्रिंशत्तमेदम् तमाह–

मूलम्–जोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। जोगपच्चक्खाणेणं अजोगित्तं जणेइ। अजोगी णं जीवे नवं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ सू० ३७ ॥

ख्यान से जीव को क्या लाभ होता है ? उत्तर–(कसाय पच्चक्खाणेणं वीयरागभाव जणेइ–कषायप्रत्याख्यानेन वीतरागभावं जनयति) कषायों का परित्याग करने से जीव अपने भीतर वीतराग भाव को पैदा करता है। (वीयरागभावपडिवन्ने–वीतरागभाव प्रतिपन्नः) वीतरागभाव प्रतिपन्नजीव (समसुहदुक्खे भवइ–समसुखदुःखो भवति) सुख एवं दुःख में समानस्थितिवाला बन जाता है।

भावार्थ—क्रोध, मान, माया एवं लोभ ये चार कषाय हैं। इनका त्याग करना कषायप्रत्याख्यान है। इस प्रत्याख्यान से जीव राग एवं द्वेष रहित हो जाता है। माया और लोभ ये दो रागभाव परिणतियां हैं तथा क्रोध एवं मान ये दो द्वेषभाव की परिणतियां हैं। जब जीव कषाय से रहित हो जाता है तो वह वीतराग एवं वीतद्वेष हो जाता है। इस स्थिति में क्या सुख क्या दुःख उसको दोनों बराबर लगते हैं। क्यों कि पक्षपात का हेतु राग द्वेष था अब वह रहा नहीं है ॥ ३६ ॥

ઉત્તર–कसायपच्चक्खाणेणं वीयराग भावं जणेइ–कषायप्रत्याख्यानेन वीतरागभावं जनयति કષાયોનો પરિત્યાગ કરવાથી જીવ પોતાની અંદર વીતરાગ ભાવને પેદા કરી લે છે. वीयरागभावपडिवन्ने-वीतराग भावप्रतिप्रच्छन्नः વીતરાગ ભાવ તરફ ઢળેલો समसुहदुक्खेभवइ–समसुखदुःखो भवति જીવ સુખ દુઃખમાં સમાન સ્થિતિવાળો બની જાય છે.

ભાવાર્થ—ક્રોધ, માન માયા અને લોભ આ ચાર કષાય છે. આનો ત્યાગ કરવો એ કષાયપ્રત્યાખ્યાન છે. આ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ રાગ અને દ્વેષ રહિત બની જાય છે. માયા અને લોભ એ બે રાગભાવની પરિણુતિયો છે. તથા ક્રોધ અને માન આ બે દ્વેષભાવની પરિણુતિયો છે. જ્યારે જીવ કષાયથી રહિત થઈ જાય છે. ત્યારે તે વીતરાગ અને વીતદ્વેષ બની જાય છે. આ સ્થિતિમાં સુખ અને દુઃખ બંને તેને બરાબર જ લાગે છે. કેમકે, પક્ષપાતના હેતુ રાગ છે તે નષ્ટ થતાં સમાન ભાવના જ રહે છે. ॥ ૩૬ ॥

छाया—योगप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । योगप्रत्याख्यानेन अयोगित्वं जनयति । अयोगी खलु जीवः नवं कर्म न बध्नाति । पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥३७॥

टीका—'जोगपच्चक्खाणेणं' इत्यादि

हे भदन्त ! योगप्रत्याख्यानेन=मनोवाक्कायानां व्यापारो योगः, तस्य प्रत्याख्यानं परिहारो योगप्रत्याख्यानं तेन जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—योगप्रत्याख्यानेन जीवः अयोगित्वं=शैलेशीभावं, जनयति=प्राप्नोति । अयोगी=अयोगित्वं प्राप्तः खलु जीवः, नवं कर्म न बध्नाति—चतुर्दशगुणस्थाने प्रवर्तमानस्य तस्य नूतनकर्मबन्धकारणीभूतयोगाभावादिति भावः । पूर्वबद्धं=कर्म—भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयं तदितरस्य कर्मणस्तु तदानीमसंभवादितिभावः, निर्जरयति= क्षपयति ॥३७॥

कषाय का परित्याग करनेवाले मुनि को योग के प्रत्याख्यान से ही मोक्ष प्राप्त हो जाता है यह बात सूत्रकार सडत्रासवे बोलमें प्रदर्शित करते हैं—'जोगपच्चक्खाणेणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते जोगपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! योगप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवान ! योग के प्रत्याख्यान से जीव किस गुण को प्राप्त करता है ? उत्तर—(जोगपच्चक्खाणेणं अजोगित्तं जणेइ—योगप्रत्याख्यानेन अयोगित्वं जनयति) योग के प्रत्याख्यान से जीव अयोगी अर्थात् शैलेशीभाव को प्राप्त करता है । (अजोगीणं जीवे नवकम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ—अयोगी खलु जीवः नवं कर्म न बध्नाति पूर्वबद्धं च निर्जरयति) शैलेशीभाव को प्राप्त हुआ जीव नवीन कर्मों का बंध नहीं करता है तथा पूर्वबद्ध भवोपग्राहिकर्मचतुष्टय की निर्जरा कर देता है ।

કષાયનો પરિત્યાગ કરવાવાળા મુનિને યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ વાત સૂત્રકાર સાડત્રીસમા બોલમાં પ્રદર્શિત કરે છે—"जोगपच्चक्खाणेणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते जोगपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त योगप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—जोगपच्चक्खाणेणं अजोगित्तं जणेइ—जोगप्रत्याख्यानेन अयोगित्वं जनयति યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ અયોગી અર્થાત શૈલેષીભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. अजोगीणं जीवे नवं कम्मं न बंधइ बद्धं च निज्जरेइ—अयोगी खलु जीवः नवं कर्म न बध्नाति पूर्वं बद्धं च निर्जरयति શૈલેશી ભાવને પ્રાપ્ત બનેલ જીવ નવા કર્મોનો બંધ કરતો નથી. તથા પૂર્વબદ્ધ ભવોપગ્રાહિકર્મચતુષ્ટયની નિર્જરા કરી દે છે.

योगप्रत्याख्यानकर्तुः शरीरप्रत्याख्यानमपि स्यादिति अष्टत्रिंशत्तमम् तदाह—

मूलम्—सरीरपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुणत्तं निव्वत्तेइ । सिद्धाइसयगुणसंपन्ने य णं जीवे लोगग्गमुवगए परमसुही भवइ ॥सू०॥३८॥

छाया—शरीरप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति । शरीरप्रत्याख्यानेन सिद्धातिशयगुणत्वं निर्वर्तयति। सिद्धातिशयगुणसंपन्नश्च जीवो लोकाग्रमुपगतः परमसुखी भवति ॥३८॥

टीका—' सरीरपच्चक्खाणेणं ' इत्यादि

हे भदन्त ! शरीरप्रत्याख्यानेन=शरीरस्य व्युत्सर्जनेन जीवः किं जनयति= कं गुणमुत्पादयति ?। भगवानाह-शरीरप्रत्याख्यानेन सिद्धातिशयगुणत्वं निर्वर्तयति-सिद्धानां ये अतिशयगुणाः-सर्वोत्कृष्टगुणास्तेषां भावः सिद्धातिशयगुणत्वं, तत् प्राप्नोतीत्यर्थः। ते च गुणाः सिद्धानामेकत्रिंशत् संख्यकाः सन्ति तथाहि—

भावार्थ—मन, वचन एवं काय के व्यापार का नाम योग है। इस योग के प्रत्याख्यान से जीव को शैलेशी अवस्था प्राप्त हो जाती है। इस अवस्था के प्राप्त होने पर नवीन कर्म का बंध होना रुक जाता है तथा पूर्वबद्ध कर्म की निर्जरा होती है ॥ ३७ ॥

योगप्रत्याख्यान करनेवाले मुनिराज के शरीर का प्रत्याख्यान भी होता है यही बात सूत्रकार अडतीसवे बोलमें प्रकट करते हैं—' सरीर पच्चक्खाणेणं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते सरीरपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! शरीरप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवान ! शरीरप्रत्याख्यान से जीव किस लाभ को प्राप्त करता है ? उत्तर—(सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुत्तं निव्वत्तेइ-शरीरप्रत्याख्यानेन सिद्धातिशयगुणत्वं प्राप्नोति) शरीरप्रत्याख्यान से जीव सिद्धों के सर्वोत्कृष्टपने को प्राप्त होता है।

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારનુ નામ યોગ છે. આ યોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શૈલેષી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછી નવા કર્મનો બંધ થવો રોકાઈ જાય છે. તથા પૂર્વબદ્ધ કર્મની નિર્જરા થાય છે.।૩૭।

યોગ પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા મુનિરાજના શરીરનું પ્રત્યાખ્યાન પણ થાય આજ વાતને સૂત્રકાર આડત્રીસમા બોલમાં પ્રગટ કરે છે—"सरीरच्चक्खाणेणं" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते सरीरपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त शरीरप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન શરીર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ કયા લાભને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર-सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धाइसयगुत्तं निव्वत्तेइ-शरीरप्रत्याख्यानेन सिद्धातिशयगुणत्वं प्राप्नोति શરીર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ સિદ્ધોના સર્વોત્કૃષ્ટ ગુણપણાને

पञ्चविधज्ञानावरणीय क्षीणत्वानि पञ्च, नवविधदर्शनावरणीयक्षीणत्वानि नव, द्विविधवेदनीय क्षीणत्वे द्वे, द्विविधमोहनीय क्षीणत्वे द्वे, चतुर्विधायुः क्षीणत्वानि चत्वारि द्विविधनाम कर्म क्षीणत्वे द्वे, द्विविधगोत्रकर्म क्षीणत्वे द्वे, पञ्चविधान्तरायक्षीणत्वानि पञ्च, इति। सिद्धातिशयगुणसंपन्नश्च जीवः लोकाग्रं–लोकाग्रभवं मोक्षपदम् उपगतः सन् परमसुखी भवति ॥३८॥

(सिद्धाइसयगुणसंपन्ने य जीवे लोगग्गमुवगए परमसुही भवइ–सिद्धातिशय गुणसंपन्नश्च जीवो लोकाग्रमुपगतः परमसुखी भवति) सिद्धों के अतिशयगुणत्व को प्राप्त हुआ जीव लोक के अग्रभाग को प्राप्तकर परमसुखी बन जाता है।

भावार्थ—शरीरप्रत्याख्यान से जीव को क्या लाभ होता है? इसका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि इस प्रत्याख्यान के प्रभाव से जीव इकतीस ३१ गुणों को प्राप्त करनेवाला बन जाता है। इकतीस–३१ गुण ये हैं–पांच प्रकार के ज्ञानावरणीय कर्म के क्षयरूप पांचगुण, नव प्रकार दर्शनावरणीय कर्म के क्षयरूपगुण, दो प्रकार के वेदनीयकर्म के क्षयरूप दो गुण, दो प्रकार के मोहनीयकर्म के क्षयरूप दो गुण, चार प्रकार के आयुकर्म के क्षयरूप चार गुण, दो प्रकार के नामकर्म के क्षयरूप दो गुण, दो प्रकार के गोत्रकर्म के क्षयरूप दो गुण, एवं पांच प्रकार के अन्तरायकर्म के क्षयरूप ५ पांच गुण। इस प्रकार इस इकतीस सिद्धातिशयगुणों को प्राप्त होता हुआ जीव लोक के अग्रभाग में रहनेवाले मुक्ति पद को प्राप्तकर परमसुखी हो जाता है ॥ ३८ ॥

પ્રાપ્ત કરે છે, सिद्धाइसयगुणसंपन्ने य जीवे लोगग्गमुवगए परम सुही भवइ–सिद्धातिशय-गुणसंपन्नश्च जीवो लोकाग्रमुपगतः परमसुखी भवति સિદ્ધોના અતિશય ગુણત્વને પ્રાપ્ત થયેલ જીવ લોકના અગ્રભાગને પ્રાપ્ત કરીને પરમ સુખી બની જાય છે.

ભાવાર્થ—શરીર પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ થાય છે? આનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે કે, આ પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી જીવ સિદ્ધોના એકત્રીસ (૩૧) ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર બની જાય છે. એ એકત્રીસ ગુણ આ છે.–પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયરૂપ પાચ ગુણ, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયરૂપ ગુણ, બે પ્રકારના વેદનીય કર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, બે પ્રકારના મોહનીય કર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, ચાર પ્રકારના આયુકર્મના ક્ષયરૂપ ચારગુણ, બે પ્રકારના નામકર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ. બે પ્રકારના ગોત્રકર્મના ક્ષયરૂપ બે ગુણ, અને પાચ પ્રકારના અતરાયકર્મના ક્ષયરૂપ પાચ ગુણ, આ પ્રમાણે એ એકત્રિસ સિદ્ધાતિશય ગુણોને પ્રાપ્ત કરનાર જીવ લોકના અગ્રભાગમાં રહેવા વાળા મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરી પરમ સુખી બની જાય છે. ॥ ૩૮ ॥

संभोगादिप्रत्याख्यानानि च प्रायः सहायप्रत्याख्याने कृते सुखेन भवन्तीति एकोनचत्वारिंशतमम् तदुच्यते—

मूलम्—सहायपच्चक्खाणेणं भंते! जीवे किं जणेइ?। सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेइ। एगीभावभूए य णं जीवे एगत्तं भावेमाणे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमंतुमे संजमबहुले संवरबहुले समाहिबहुले यावि भवइ ॥सू०३९॥

छाया—सहायप्रत्याख्यानेन भदन्त! जीवः किं जनयति?। सहायप्रत्याख्यानेन एकीभावं जनयति। एकीभावभूतोऽपि च खलु जीव एकत्वं भावयन् अल्पशब्दः, अल्पझंझः, अल्पकलहः, अल्पकषायः, अल्पत्वं त्वः, संयमबहुलः, संवरबहुलः समाधिबहुलश्चापि भवति ॥३९॥

टीका—'सहायपच्चक्खाणेणं' इत्यादि

हे भदन्त! सहायप्रत्याख्यानेन=सहायाः=साहाय्यकारिणः, स्वगच्छवर्तिनः साधवस्तेषां प्रत्याख्यानं-परिवर्जनम्—अभिग्रहविशेषरूपं सहायप्रत्याख्यानं तेन जीवः किं जनयति?। भगवानाह—हे शिष्य! सहायप्रत्याख्यानेन एकीभावम्—एकत्वं-गच्छवर्तित्वेऽपि साधुसमुदाये स्थितोऽपि रागद्वेषरहितत्वेन एकाकित्वं ज-

---

ये संभोग आदिप्रत्याख्यान प्रायः सहायकों के प्रत्याख्यान करनेपर सुख से साध्य होते हैं यह बात सूत्रकार उन्चालीसवे बोलमें कहते हैं—'सहायपच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते सहायपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त! सहायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवान! सहायकारियों के प्रत्याख्यानसे जीव को क्या लाभ होता है? उत्तर (सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेइ—सहायप्रत्याख्यानेन एकीभावं जनयति) सहायकारियों के प्रत्याख्यान करने से जीव (साधु) आत्मा एकीभाव को प्राप्त होता है।

એ સંભોગ આદિ પ્રત્યાખ્યાન પ્રાયઃ સહાયકોના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી સુખથી સાધ્ય થાય છે. આ વાત ઓગણચાળીસમાં બોલમાં સૂત્રકાર બતાવે છે—"सहायपच्चक्खाणेणं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते सहायपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त सहायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન! સહાયકારિયોના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શું લાભ થાય છે? ઉત્તર सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणेइ—सहायप्रत्याख्यानेन एकीभावं जनयति સહાયકારિયોના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવ (સાધુ) આત્મા

नयति=प्राप्नोति । एकीभावभूतश्च=एकत्वं प्राप्तश्च जीवः, एकाग्रम्-एकालम्बनत्वं, भावयन्=अभ्यस्यन्, अल्पशब्दः=अल्पजल्पको भवति । ततश्च-अल्पझंझः=गणादौ परस्परभेदजनकवचनानभिधायको, भवति । तथा—अल्पकलहः-अविद्यमानः-कलहः-रोषोत्पादकं वचनं यस्य स तथा, भवति । तथा-अल्पकषायः=अविद्यमानः कषायः क्रोधादिर्यस्य स तथा भवति । तथा-अल्प तुमंतुमो भवति, अविद्यमानं तुमं तुमं इति-त्वं त्वम् इति वाक्यं यस्य सः, अल्पतुमंतुम, त्वमेव एतत् कार्यं कृतवान्, त्वमेव सदा अकृत्यकारी वर्तसे इत्यादि मलपनं न करोतीत्यर्थः । तथा -संयमबहुलः-संयमः-सप्तदशविधः स बहुलः-प्रचुरो यस्य स तथा भवति । तथा -संवरबहुलो भवति, अपि च समाधिबहुलो भवति, समाधिः-चित्तस्वास्थ्य, स बहुलः प्रचुरो यस्य स तथा भवति ॥ ३९ ॥

(एगीभाव भूए य जीवे णं एगत्तं भावेमाणे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमंतुमे संजमबहुले संवरबहुले समाहिबहुले यावि भवइ — एकीभावभूतोऽपि च जीवः खलु एकत्वं भावयन् अल्पशब्दः अल्पझंझः अल्पकलहः अल्पकषायः अल्पत्वंत्वः संयमबहुलः संवरबहुलः समाधिबहुलश्चापि भवति) एकत्वको प्राप्त हुआ वह जीव एकावलम्बन का अभ्यास करता हुआ बहुत थोड़ा बोलता है, गणादिक में परस्पर भेदजनक वचन नहीं कहता है । किसी से कलह नहीं करता है । क्रोधादिक कषायों से रहित होता है । "तूं तूं"इत्यादि अपमान सूचक शब्द का प्रयोग नहीं करता है । सत्रह १७ प्रकार का संयम इसका प्रचुरमात्रा में पलने लगता है। संवर भी बहुत अधिक होने लगता है। चित्तस्वास्थ्यरूप समाधि भी इसकी अधिक मात्रामें बढ जाती है ।

એકીભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. एगीभावभूए य जीवे णं एगत्तं भावेमाणे अप्पसद्दे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुमंतुमे संजमबहुले संवरबहुले समहिबहुले यावि भवइ-एकीभावभूतोऽपि च जीवः खलु एकत्वं भावयन् अल्पशब्दः अल्पझंझः अल्पकलहः अल्पकषायः अल्पत्वं त्वः संयमबहुलः संवरबहुल. समाधिबहुलश्चापि भवति એકત્વને પ્રાપ્ત બનેલ એ જીવ એકાવલંબનનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં ખૂબજ થોડું બોલે છે. ગણાદિકમાં પરસ્પર ભેદજનક વચન બોલતો નથી. કોઈથી કલહ કરતો નથી. ક્રોધાદિક કષાયોથી રહિત બને છે. " તું તું " ઈત્યાદિ અપમાન સૂચક શબ્દોનો પ્રયોગ કરતો નથી. સત્તર પ્રકારના સંયમને પ્રચુર માત્રામાં પાળવા લાગે છે. સંવર પણ ઘણો વધારે વખત થવા લાગે છે ચિત્તસ્વાસ્થ્યરૂપ સમાધિ પણ તેની અધિક પ્રમાણમાં વધતી જાય છે.

सहायप्रत्याख्यानवान् जीवः अन्ते भक्तप्रत्याख्यानं करोतीति चत्वारिंशतमम् तदाह—

मूलम्—भत्तपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। भत्तपच्चक्खाणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुंभइ ॥ सू० ॥ ४० ॥

छाया—भक्तप्रत्याख्यानेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। भक्तप्रत्याख्यानेन अनेकानि भवशतानि निरुणद्धि ॥ ४० ॥

भावार्थ—अपने गच्छवर्ती साधुजन ही यहां सहाय शब्द से गृहीत हुए हैं। इन सहायकारी साधुओं का प्रत्याख्यान करना सहायप्रत्याख्यान है। इनकी सहायता का परित्यागी साधु अपने आप को गच्छ में रहने पर भी साधु समुदाय के बीच में स्थित होने पर भी अकेला ही समझता है। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि वह सब की सहायता का प्रत्याख्यान रागद्वेष के वशवर्ती होकर करता है किन्तु यह समझ कर ही करता है कि 'मैं अकेला हूं मेरा कोई नहीं है और न मै किसी और का हूं"। इस प्रकार अपने आप को एकाकी की भावना से वासित करनेवाला साधु आत्मा अपनी प्रत्येक क्रिया को इतनी परिमित बना लेता है कि जिससे उसकी इस भावना को ठेस नहीं पहुंचती है-थोड़ा बोलता है-भेदजनक वचन नहीं कहता है—कलह एवं क्रोधादिक भाव से सर्वथा रहित होता है। "मैं तुं" के झगडे में नहीं पड़ जाता है। संयम संवर एवं समाधि की बहुलता इसके रहती है ॥ ३९ ॥

सहाय प्रत्याख्यानवाला जीव अंत में भक्तप्रत्याख्यान करता है इस लिये चालीसवे बोलमें भक्तप्रत्याख्यानका फल कहते हैं— 'भत्तपच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

ભાવાર્થ—પોતાના ગચ્છવર્તી સાધુજન અહીં સહાય શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે. આ સહાયકારી સાધુઓનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું એ સહાયપ્રત્યાખ્યાન છે. એમની સહાયતાના પરિત્યાગી સાધુ ગચ્છમાં રહેવા છતાં પણ, સાધુસમુદાયની વચમાં સ્થિત હોવા છતાં પણ પોતાને એકલો જ માને છે. આનુ તાત્પર્ય એ નથી કે, તે આ સઘળા સાધુજનની સહાયતાનું પ્રત્યાખ્યાન રાગદ્વેશને વશ બનીને કરે છે. પરંતુ એ સમજીને જ કરે છે કે, હું એકલો છું, મારૂં કોઈ પણ નથી. અને હું ન બીજા કોઈનો છું. આ પ્રમાણે પોતાને એકાકી ભાવનાથી વાસિત કરવાવાળા એ સાધુ આત્મા પોતાનિ પ્રત્યેક ક્રિયાઓને એટલી પરિમિત બનાવી લ્યે છે કે, જેનાથી એની એ ભાવનાને ઠેસ લાગતી નથી. થોડું બોલે છે, ભેદજનક વચન બોલતાં નથી, કલહ અને ક્રોધાદિના ભાવથી સર્વથા રહિત હોય છે. "હું તું" ના ઝઘડામાં પડતા નથી. સંયમ, સંવર અને સમાધિની બહુલતા તેને રહે છે. ॥ ૩૯ ॥

टीका—'भत्तपच्चक्खाणेणं' इत्यादि ।

हे भदन्त ! भक्तप्रत्याख्यानेन-आहारत्यागेन भक्तपरिज्ञादिनाऽनशनविशेषेण जीवः किं जनयति ? । भगवानाह-हे शिष्य ! भक्तप्रत्याख्यानेन जीवोऽनेकानि भवशतानि निरुणद्धि तथाविधदृढाध्यवसायवतः संसारालपत्वसंभवादिति भावः॥४०॥

अथ एकचत्वारिंशत्तमम् सकलप्रत्याख्यानप्रधानं सद्भावप्रत्याख्यानमाह—

मूलम्—सब्भावपच्चक्खाणेणं भंते जीवे किं जणेइ ? । सब्भावपच्चक्खाणेणं अनियट्टिं जणेइ । अनयट्टिं पडिवन्ने य अण-

अन्वयार्थ—(भंते भत्तपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! भक्तप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! भक्तप्रत्याख्यानसे जीवको क्या गुण प्राप्त होता है ? उत्तर-(भत्तपच्चक्खाणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुंभइ-भक्तप्रत्याख्यानेन अनेकानि भवशतानि निरुणद्धि) भक्तप्रत्याख्यानसे जीवको अपने अनेक आगामी भवोंको निरोध करनेकी युक्ति हाथ लग जाती है-अर्थात् भक्तप्रत्याख्यान करनेवाले जीवका संसार अल्प रह जाता है ।

भावार्थ—आहारका त्याग करना इसका नाम भक्तप्रत्याख्यान है। इससे जीवको यह लाभ होता है कि वह अपने अनेक सैकडों भवोंको रोक देता है। क्योंकि जो इस प्रकारके दृढ अध्यवसायसे संपन्न होता है उसका संसार अल्प हो जाता है ॥४०॥

સહાય પ્રત્યાખ્યાનવાળા જીવ અંતમાં ભકતપ્રત્યાખ્યાન કરે છે. આ માટે ચાલીસમા બોલમાં ભકતપ્રત્યાખ્યાનનું ફળ કહે છે-"भत्तपच्चक्खाणेणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते भत्तपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त भक्तप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન! ભકતપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે? ભકતપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને પોતાના અનેક આગામી ભવોને અટકાવવાની યુકિત હાથ લાગી જાય છે. અર્થાત ભકતપ્રત્યાખ્યાન કરનાર જીવના સંસારના ફેરા ટુંકા બની જાય છે.

ભાવાર્થ—આહારનો ત્યાગ કરવો એનું નામ ભકતપ્રત્યાખ્યાન છે. આનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે પોતાના અનેક આગામી ભવોને રોકવામાં શકિતશાળી બની જાય છે કેમ કે, આ પ્રકારના દૃઢ અધ્યવસાયથી સંપન્ન બને છે તેનો સંસાર અલ્પ બની જાય છે. ॥ ૪૦ ॥

गारे चत्तारिकेवलि कम्मंसे खवेइ, तं जहा—वेयणिज्जं, आउयं, नाम गोयं। तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ ॥ सू० ४१ ॥

छाया—सद्भावप्रत्याख्यानेन भदन्त! जीवः किं जनयति?। सद्भावप्रत्याख्यानेन अनिवृत्तिं जनयति। अनिवृत्तिप्रतिपन्नश्च अनागारः चत्वारि केवलिसत्कर्माणि क्षपयति। तद् यथा वेदनीयम्, आयुष्कं नाम, गोत्रम्। ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, सर्वदुःखानामन्तं करोति ॥ ४१ ॥

टीका—'सब्भावपच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

हे भदन्त! सद्भावप्रत्याख्यानेन-सद्भावेन-परमार्थतः। प्रत्याख्यानं सद्भावप्रत्याख्यानं सर्वसंवररूपं शैलेशीति यावत्, तेन जीवः किं जनयति?। भगवानाह—हे शिष्य! सद्भावप्रत्याख्यानेन अनिवृत्तिं=न विद्यते निवृत्तिः—निर्वृत्तिमप्राप्य निवर्तनं यस्य सोऽनिवृत्तिः शुक्लध्यानचतुर्थभेदस्तं जनयति। अनिवृत्तिं प्रतिपन्नश्च अनगारश्चत्वारि केवलिसत्कर्माणि केवलिनः सत्कर्माणि=विद्यमानकर्माणि भवोपग्राहाणि, क्षपयति।

अब एकतालीसवे बोलमें सकल प्रत्याख्यानों के प्रधानभूत सद्भाव प्रत्याख्यानको सूत्रकार कहते हैं—'सब्भावपच्चक्खाणेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते सब्भावपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त! सद्भावप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति) हे भगवन्! सद्भावप्रत्याख्यानसे जीवको क्या लाभ होता है? उत्तर—(सब्भावपच्चक्खाणेणं अनियट्टिं जणेइ—सद्भावप्रत्याख्यानेन अनिवृत्तिं जनयति) इस सद्भावप्रत्याख्यानसे जीवको अनिवृत्ति नामक शुक्लध्यानका चतुर्थ पाया प्राप्त होता है। (अनियट्टिं पडिपन्ने य अणगारे चत्तारि केवलिकम्मंसे खवेइ—अनिवृत्ति प्रतिपन्नश्च अनगारः चत्वारि केवलिसत्कर्माणी क्षपयति) शुक्लध्यानके

હવે સઘળા પ્રત્યાખ્યાનના પ્રધાનભૂત સદ્‌ભાવપ્રત્યાખ્યાનને એકતાલીમા બોલમાં સૂત્રકાર બતાવે છે—"सब्भावपच्चक्खाणेणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते सब्भावपच्चक्खाणेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त सद्भावप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન! સદ્‌ભાવપ્રત્યાખ્યાનથી જીવને કયો લાભ થાય છે? ઉત્તર सब्भावपच्चक्खाणेणं अनियट्टिं जणेइ—सद्भाव प्रत्याख्यानेन अनिवृत्ति जनयति આ સદ્‌ભાવ પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને અનિવૃત્તિ નામના શુક્લધ્યાનનો ચોથો પાયો પ્રાપ્ત થાય છે. अनियट्टि पडिवन्ने य अणगारे चत्तारिकेवलि कम्मंसे खवेइ—अनिवृत्ति प्रतिपन्नश्च अनगारः चत्वारि केवली-सत्कर्माणि क्षपयति શુક્લ ધ્યાનના આ ચોથા પાયાને પ્રાપ્ત કરી લેનાર મુનિ

'कम्मंसे' इति शास्त्रपरिभाषया अंशशब्दस्य सत्पर्यायत्वात् 'सत्कर्माणि' इतिच्छाया भवति। केवलिसत्कर्माणि निर्दिशति-'तं जहा' इत्यादि। तद् यथा-वेदनीयम्, आयुष्कं, नाम, गोत्रम्। ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, सर्वदुःखानामन्तं करोति। सिध्यतीत्यादिपदानां व्याख्याऽस्मिन्नेवाध्ययनेऽष्टाविंशतितमे भेदे कृतेति तत्र द्रष्टव्या॥ ४१॥

इस चतुर्थ पायेको प्रतिपन्न हुआ मुनि आत्मा केवली दशामें विद्यमान भवोपग्राही कर्मोंको-अघातिक कर्मोंको-नष्ट कर देता है। वे कर्म ये हैं-(वेयणिज्जं आउयं नामगोयं-वेदनीयं आयुष्यं नाम गोत्रम्) वेदनीय, आयु नाम और गोत्र। (तओपच्छा-ततःपश्चात्) इसके बाद वह (सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ-सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते सर्वदुःखानामन्तं करोति) सिद्ध हो जाता है, बुद्ध होता है, मुक्त हो जाता है एवं समस्त दुखोंका अन्त कर देता है "इन सिद्ध बुद्ध आदि पदोंकी व्याख्या अठाईसवें बोलमें की गई है।

भावार्थ—परमार्थतः प्रत्याख्यान का नाम सद्भावप्रत्याख्यान है। यह प्रत्याख्यान सर्वसंवररूप होता है इसको शैलेशी भी कहते हैं। इससे जीव शुक्लध्यानके चतुर्थ पायेको प्राप्त होकर अघातियो कर्मों का नाश करता है। ततः पश्चात् सिद्ध बुद्ध मुक्त बनकर समस्तदुःखों का अन्त कर देता है-अर्थात् अव्याबाध सुखका भोक्ता बन जाता है॥४१॥

આત્મા કેવળી દશામાં તેનાં બાકી રહેલાં ભવોપગ્રાહી કર્મોને-આઘાતિયા કર્મોને નષ્ટ કરી દે છે. તે કર્મ આ છે-वेदनिज्जं आउयं नामगोयं-वेदनीय आयुष्यं नामगोत्रं વેદનીય; આયુ, નામ અને ગોત્ર तओ पच्छा-ततः पश्चात् આના પછી તે सिज्जइ बुज्जइ मुच्चइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ-सिध्यति बुध्यते मुच्यते सर्वदुःखानामंतं करोति સિદ્ધ બની જાય છે, બુદ્ધ બને છે, મુકત બની જાય છે અને સઘળા દુઃખોનો અંત કરી દે છે." આ સિદ્ધ બુદ્ધ આદિ પદોની વ્યાખ્યા અઠાવીસમાં બોલમાં કહેવાઇ ગયેલ છે.

ભાવાર્થ—પરમાર્થતઃ પ્રત્યાખ્યાનનું નામ સદ્‌ભાવ પ્રત્યાખ્યાન છે. એ પ્રત્યાખ્યાન સર્વ સંવરરૂપ હોય છે. આને શૈલેશી પણ કહે છે. આનાથી જીવ શુકલધ્યાનના ચોથા પાયાને પ્રાપ્ત કરીને આઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરે છે. આ પછી સિદ્ધ બુદ્ધ મુકત બનીને સઘળા દુઃખોનો અંત કરી દે છે. અર્થાત અવ્યાબાધ સુખને ભોગવનાર એવા બની જાય છે. ॥ ૪૧ ॥

सद्भावप्रत्याख्यानं स एव करोति यः प्रतिरूपो भवतीति द्विचत्वारिंशत्तमम् प्रतिरूपफलमाह—

मूलम्—**पडिरूवयाए णं भंते जीवे किं जणेइ ? । पडिरूवयाए लाघवियं जणेइ । लघुभूए णं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे पसत्थलिंगे विसुद्धसम्मत्ते सत्तसमिइ समत्ते सव्वपाणभूय-जीव-सत्तेसु वीससणिज्जरूवे अप्पपडिलेहे जिइंदिए विउलतवसमिइ समन्नागए यावि भवइ ॥ सू० ४२ ॥**

छाया—प्रतिरूपतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । प्रतिरूपतया लाघवितां जनयति । लघुभूतश्च खलु जीवः अप्रमत्तः प्रकटलिङ्गः प्रशस्तलिङ्गः विशुद्धसम्यक्त्वः सत्त्वसमितिसमाप्तः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु विश्वसनीयरूपः अ-प्रत्युपेक्षितः, जितेन्द्रियः, विपुलतपः समितिसमन्वागतश्चापि भवति ॥ ४२ ॥

टीका—'पडिरूवयाए' इत्यादि ।

हे भदन्त ! प्रतिरूपतया=अत्र प्रतिशब्दो योग्यार्थकः, प्रति=स्थविरकल्पिक योग्यं रूपं वेषो यस्य स प्रतिरूपस्तस्य भावः प्रतिरूपता स्थविरकल्पिकसाधुयोग्य वेषधारिता, स्थविरकल्पिकानां शास्त्रमर्यादानुकूलं रूपमेव योग्यरूपं तच्च—मुखो-परिबद्धसदोरकमुखवस्त्रिकं, परिहितश्वेतचोलपट्टकं, परिधृतश्वेतवस्त्रप्रावरणं, परिगृहीत प्रमार्जिका रजोहरणं, भिक्षाधानीसमावृतपात्रहस्तं, अनावृतमस्तकं, लुञ्चितकेशं, पादत्राणरहितचरणं, पादचारेण गमनम्, अधारितच्छत्रम्, अप्रतिबन्धविहारि-त्वम्, ईर्यादिपञ्चसमितिसमितं, गुप्तित्रयगुप्तमिति, एतादृशस्य स्थविरकल्पिक साधुसमुचितरूपस्य धारणमिति यावत्, तया जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! प्रतिरूपतया जीवः, लाघवितां—लाघवमस्यास्तीति लाघवी तस्य भावो

सद्भाव प्रत्याख्यान वही कर सकता है जो प्रतिरूप होता है इस लिये चालीसवे बोलमें प्रतिरूपता का फल करते हैं—'पडिरूवयाए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(भंते पडिरूवयाएणं जीवे किं जणेइ–भदन्त ! प्रतिरूपतया जीवः खलु किं जनयति) हे भगवान् ! प्रतिरूपतासे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर–(पडिरूवयाए लाघिवियं जणेइ–प्रतिरूपतया लाघवितां जन-

---

સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન એજ કરી શકે છે, જે પ્રતિરૂપ હોય છે. એ માટે બેંતાલીસમાં બોલમાં પ્રતિરૂપતાનું ફળ કહે છે—" पडिरूवयाए " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते पडिरूवयाएणं जीवे कि जणेइ–भदन्त प्रतिरूपतया जीवः खलु किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રતિરૂપતાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર–पडिरूवयाए लघवीयं जणेइ–प्रतिरूपतया लाघवितां जनयति પ્રતિરૂપતાથી લાઘવતા

लाघविता तां लघुत्वमित्यर्थः । द्रव्यतः स्वल्पोपकरणधारित्वं, भावतस्तु अप्रतिबन्धविहारित्वेन जनयति । लघुभूतश्च खलु जीवः, अप्रमत्तः=प्रमादरहितो भवति, तथा-प्रकटलिङ्गः=प्रकटं-स्थविरकल्पवेषेण स्फुटं लिङ्गं चिह्नं यस्य स तथा, भवति । तथा-प्रशस्तलिङ्गः=प्रशस्त-समीचीनं जीवरक्षणोपयोगि, लिङ्गं चिह्न-रजोहरण-सदोरकमुखवस्त्रिकादिकं यस्य स तथा, भवति । तथा-विशुद्धसम्यक्त्वः =निर्मलसम्यक्त्वो भवति । तथा-सत्त्वसमितिसमाप्तः-सत्त्वं च समितयश्च सत्त्व-समितयस्ताभिः समाप्तः-संपूर्णः, धैर्यसमिति सपन्न इत्यर्थः । ततः पुनः सर्वप्राण-भूतजीवसत्त्वेषु, इह प्राणाः-प्राणवन्तः, द्वीन्द्रिया त्रीन्द्रिया श्चतुरिन्द्रियाः, भूता-स्तरवश्च, जीवाः-पञ्चेन्द्रियाश्च, सत्त्वाः-पृथिव्यप्तेजोवायवश्च प्राणभूतजीवसत्त्वाः,

यति) प्रतिरूपता से लाघवता उत्पन्न होती है। (लघुभूएणं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे पसत्थलिंगे विसुद्धसम्मत्ते सत्तसमिइसम्मत्ते सव्वप्पाणभूय जीवसत्तेसु विससणिज्जरूवे अप्पपडिलेहे जिइंदिए विउलतवसमिइ समन्नागए यावि भवइ-लघुभूतश्च खलु जीवः अप्रमत्तः प्रकटलिङ्गः प्रशस्तलिङ्गः विशुद्धसम्यक्त्वः सत्वसमिति समाप्तः सर्वप्राणभूतजीवसत्वेषु विश्वसनीयरूपः अप्रत्युपेक्षितः जितेन्द्रियः विपुलतपः समितिसमन्वागतश्चापि भवति) जब जीव लघुभूत हो जाता है तो वह अप्रमत्त-प्रमादरहित बन जाता है। तथा उसका चिह्न-स्फुट-सब के पहचानमें आनेवाला हो जाता है। रजोहरणरूप तथा उसके सदोरकमुखवस्त्रिका आदि रूप साधु का वेष प्रशस्त हो जाता है। उसका सम्यक्त्व विशुद्ध हो जाता है। सत्त्व-धैर्य एवं समितियों से वह परिपूर्ण बन जाता है। समस्त प्राणियोंमें-द्विन्द्रियादिक विकलत्रय जीवों में, भूतों में-वनस्पतियों में,

ઉત્પન્ન થાય છે. लघुभूएणं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे पसत्थलिंगे विसुद्धसम्मत्ते सत्तसमियसम्मत्ते सव्वप्पाणभूय जीवसत्तेसु विसणिज्जरूवे अप्पडिलेहे जिइंदिए विउलतवसमिइसमन्नागए यावि भवइ-लघुभूतश्च खलु जीवः अप्रमत्तः प्रकटलिङ्गः प्रशस्तलिङ्गः विशुद्धसम्यक्त्व सत्वसमितिसमाप्तः सर्वप्राणीभूतजीवसत्वेषु विश्वसनीयरूपः अप्रत्युप्रेक्षितः जितेन्द्रीयः विपुलतप समितिसमन्वागतश्चापि भवति જ્યારે જીવ લઘુભૂત થઈ જાય છે, ત્યારે તે અપ્રમત-પ્રમાદ રહિત બની જાય છે. તથા તેનુ ચિહ્ન-સ્ફુટ સહુના જાણવામાં આવે તેવું થઈ જાય છે રજોહરણ રૂપ તથા સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ રૂપ સાધુનો વેશ પ્રશસ્ત થઈ જાય છે. એનુ સમ્યકત્વ વિશુદ્ધ બની જાય છે સત્ય, ધૈર્ય અને સમિતિઓથી તે પરિપૂર્ણ બની જાય છે. સઘળા પ્રાણીઓમાં-બેઇન્દ્રિયવાળા વિકલત્રય જીવોમાં, ભૂતો-વનસ્પતિઓમાં, જીવોમાં-પાંચ ઈન્દ્રિય પ્રાણીઓમાં તથા સત્વોમાં-પૃથ્વી,

सर्वे च ते प्राणभूतजीवसत्त्वाश्च सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वास्तेषु विश्वसनीयरूपः-तत्पीडानिवारकत्वाद् विश्वासयोग्यो भवति, तथा अप्रतिलेखः=इह नञ् शब्दस्याल्पार्थकत्वादल्पप्रतिलेखः अल्पोपकरणधारकत्वादल्पः प्रतिलेखः-प्रतिलेखनं यस्य स तथा, अल्पप्रतिलेखनावान् भवतीत्यर्थः। तथा जितेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रियो भवति। अपि च-विपुलतपः समितिसमन्वागतः विपुलानि-विस्तीर्णानि, तपांसि समितयश्च विपुलतपः समितयस्ताभिरन्वागतः-सहितः सन् विहरति, द्वादशविधेन तपसा समितिगुप्तिसहितो भूत्वा ग्रामनगरादौ विचरतीत्यर्थः ॥ ४२ ॥

जीवों में-पंचेन्द्रियप्राणियों में तथा सत्त्वों में-पृथिवी, अप्, तेज एवं वायु कायों में-वह विश्वसनीयरूपवाला बन जाता है। अल्पप्रतिलेखना वाला हो जाता है। समस्त इन्द्रियों को वश में कर लेता है। तथा विपुलतप एवं समितियों से युक्त होकर ग्रामानुग्राम विहार करता है।

भावार्थ—यहां प्रतिरूपतामें प्रति शब्द योग्य अर्थका वाचक है। तथा रूप शब्द वेषका वाचक है। स्थविरकल्पिक साधुओं का जो शास्त्रमर्यादा के अनुकूल रूप है वही यहां प्रतिरूप है। इस प्रतिरूप का जो भाव है वह प्रतिरूपता है। मुख के ऊपर सदोरकमुखवस्त्रिका बांधना, श्वेतचोलपट्टकका पहिरना, श्वेतवस्त्रकी चद्दररखना प्रमार्जिका एवं रजोहरण रखना, भिक्षाधानीमें पात्रोंको रखकर भिक्षावृत्तिके लिये पर्यटन करना, मस्तक को खुला रखना, केशोंका लुंचन करना, खुले पैर रहना-अर्थात् जूते, मोजे, खडाऊ आदि नहीं पहिरना, पैदल चलना फिरना, छत्ता धारण नहीं करना, अप्रतिबंध विहार करना पांच समिति तीनगुप्तियों

અપ, તેજ અને વાયુ કાયોમાં-તે વિશ્વસનીય રૂપવાળા બની જાય છે. થોડી પ્રતિલેખનાવાળા થઈ જાય છે, સઘળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લે છે. તથા વિપુલ તપ અને સમિતિયોથી યુક્ત બનીને ગામે ગામ વિહાર કરે છે.

ભાવાર્થ—અહીં પ્રતિરૂપતામાં પ્રતિ શબ્દ યોગ્ય અર્થનો વાચક છે. તથા રૂપ શબ્દ વેષનો વાચક છે. સ્થવિર કલ્પિક સાધુઓનું જે શાસ્ત્ર મર્યાદાની અનુકૂળ રૂપ છે. તેજ અહીં પ્રતિરૂપ છે. આ પ્રતિરૂપનો જે ભાવ છે એ પ્રતિરૂપતા છે. મોઢા ઉપર મુખ સદોરક વસ્ત્રિકા બાંધવી, સફેદ ચોલપટો પહેરવો, સફેદ વસ્ત્રની ચાદર રાખવી, પ્રમાર્જીકા અને રજોહરણ રાખવાં, માથાને ખુલ્લું રાખવું, વાળોનું લુંચન કરવું, ભિક્ષાધાનીમાં પાત્રોને રાખીને ભિક્ષાવૃત્તિના માટે પર્યટન કરવું, ખુલ્લા પગે રહેવું, અર્થાત જોડાં, મોજાં, ખડાઉ આદિ ન પહેરવાં, પગપેદલ ચાલવું, છત્રી ધારણ કરવી નહીં, અપ્રતિબંધ વિહાર કરવો, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓનું પાલન કરવું, આ સઘળું સ્થવિરકલ્પિક

प्रतिरूपतायाः सद्भावेऽपि वैयावृत्त्यादेव विशिष्टफलप्राप्तिः स्यादिति त्रिचत्वारिंशत्तमम् वैयावृत्त्यमाह—

मूलम्—वेयावच्चेणं भंते जीवे किं जणेइ ?। वेयावच्चेणं तित्थयर नामगोत्तं कम्मं निबंधइ ॥ सू० ४३ ॥

छाया—वैयावृत्येन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। वैयावृत्येन तीर्थंकर नाम गोत्रं कर्म निबध्नाति ॥४३॥

टीका—' वेयावच्चेणं ' इत्यादि—

हे भदन्त ! वैयावृत्त्येन=व्यावृतस्य-शुभव्यापारवतो भावः कर्म वा वैयावृत्त्यम् । आहाराद्यानयनेन साहाय्यम् , अनुकूलेन चरणमर्दनादिना सेवनमपि वैयावृत्यं तेन, जीवः किं जनयति ?, भगवानाह—हे शिष्य ! वैयावृत्येन तीर्थंकरनाम गोत्रं कर्म निबध्नाति, वैयावृत्यं कुर्वन् तीर्थंकरनामगोत्रं कर्म मुपार्जयतीत्यर्थः॥४३॥

का पालन करना, यह सब स्थविर कल्पिक साधुओं का वेष है । इसको धारण करना इसका नाम प्रतिरूपता है ॥४२॥

प्रतिरूपताके सद्भावमें भी वैयावृत्त्यसे ही विशिष्ट फलकी प्राप्ति होती है इसलिये सूत्रकार अब तैंतालीसवे बोलमें वैयावृत्त्यको कहते हैं —' वेयावच्चेणं ' इत्यादि

अन्वयार्थ—(भंते वेयावच्चेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! वैयावृत्येन जीवः कि जनयति) हे भगवन् ! वैयावृत्यसे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर—(वेयावच्चेणं तित्थयरनामगोत्तं निबंधइ—वैयावृत्येन तीर्थंकर नामगोत्रं निबध्नाति) वैयावृत्यसे जीव तीर्थंकर नामगोत्र कर्मका बंध करता है । आहार आदिका लादेना इत्यादि किसी प्रकारकी सहायता पहुंचाना वैयावृत्य है । यह आचार्य उपाध्याय आदिके भेदसे दस प्रकारकी होती है ॥४३॥

સાધુઓ માટે શાસ્ત્ર મર્યાદા અનુકૂળ સાધુ વેષ છે. આને ધારણ કરવો એનું નામ પ્રતિરૂપતા છે. ॥ ૪૨ ॥

પ્રતિરૂપતાના સદ્ભાવમાં પણ વૈયાવૃત્યથીજ વિશિષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ માટે હવે સૂત્રકાર તેતાલીસમા બોલમાં વૈયાવૃત્યને કહે છે–" वेयावच्चेणं"

અન્વયાર્થ—भंते वेयावच्चेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त वैयावृत्येन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! વૈયવૃત્યથી જીવને શુ લાભ થાય છે ? ઉત્તર—वेयावच्चेणं तित्थयरनामगोत्तं निबंधइ—वैयावृत्येन तीर्थंकरनामगोत्रं निबध्नाति વૈયાવૃત્યથી જીવ તીર્થંકર નામ ગોત્ર કર્મનો બંધ કરે છે. આહાર આદિનુ લાવી આપવું, વગેરે પ્રકારની કોઈ પણ સહાયતા કરવી તેનું નામ વૈયાવૃત્ય છે. એ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિના ભેદથી બે પ્રકારની છે. ॥ ૪૩ ॥

वैयावृत्येनार्हन् भवतीत्युक्तम् तद्भावे सर्वगुणसंपन्नः स्यादिति चतुश्चत्वारिंशत्तमम् सर्वगुणसंपन्नतामाह—

मूलम्—सव्वगुणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। सव्वगुणसंपन्नयाए अपुणरावृत्तिं जणेइ। अपुणरावृत्तिं पत्तए य णं जीवे सारीरमाणसाणं दुःखाणं नो भागी भवइ ॥सू०४४॥

छाया—सर्वगुणसंपन्नतया खलु भदन्त। जीवः किं जनयति?। सर्वगुणसंपन्नतया अपुनरावृत्तिं जनयति। अपुनरावृत्तिं प्राप्तकश्च खलु जीवः शारीरमानसानां दुःखानां नो भागी भवति ॥४४॥

टीका—'सव्वगुणसंपन्नयाए' इत्यादि—

हे भदन्त! सर्वगुणसंपन्नतया=सर्वगुणाः केवलज्ञानकेवलदर्शनादयस्तैः संपन्नः-युक्तः सर्वगुणसंपन्न-स्तस्यभावः सर्वगुणसंपन्नता तया, खलु जीवः किं जनयति?। भगवानाह—हे शिष्य! सर्वगुणसंपन्नतया, अपुनरावृत्तिं-पुनरागमननिवृत्तिं मुक्तिं जनयति। अपुनरावृत्तिं-प्राप्तकः प्राप्त-एव प्राप्तको जीवः खलु शारीरमानसानां दुःखानां भागी=भाजनं न भवति, सिद्धिसुखभाजनमेव भवतीति भावः ॥४४॥

वैयावृत्य करनेसे अरिहंत बन जाता है, और जो अरिहंत होते हैं वे सर्वगुणसंपन्न होते हैं इसलिये चौवालीसवे बोलमें सर्वगुणसंपन्नताका फल कहते हैं—'सव्वगुणसंपन्नयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते सव्वगुणसंपन्नयाए जीवे किं जणेइ-भदन्त! सर्वगुणसंपन्नतया जीवः किं जनयति) हे भगवन्! सर्वगुणसंपन्नतासे जीव कौनसी विशिष्टता प्राप्त करता है? उत्तर-(सव्वगुणसंपन्नयाए अपुणरावत्तिं जणेइ-सर्वगुणसंपन्नतया अपुनरावृत्तिं जनयति) सर्वगुणसंपन्नतासे जीव अपुनरावृत्तिको प्राप्त करता है। (अपुणरावत्तिं पत्तए य जीवे सारीरमाणसाणं दुःखाणं नो भागी भवइ-अपुनरावृत्तिं प्राप्तश्च

વૈયાવૃત્ય કરવાથી અરિહંત બની જવાય છે. અને જે અરિહંત હોય છે તે સર્વગુણસંપન્ન હોય છે. આ માટે ચુંમાળીસમા બોલમાં સર્વગુણ સંપન્નતાનું ફળ કહે છે—" सव्वगुणसंपन्नयाए " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते सव्वगुणसंपन्नयाए जीवे किं जणेइ-भदन्त सर्वगुणसंपन्नतया जीवः किं जनयति હે ભગવાન સર્વગુણ સંપન્નતાથી જીવ કઈ વિશિષ્ટતાને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર-सव्वगुणसंपन्नतयाए अपुणरावत्तिं जणेइ-सर्वगुणसंपन्नतया अपुनरावृत्तिं जनयति સર્વગુણ સંપન્નતાથી જીવ અપુનરાવૃત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. अपुनरावृत्तिं पत्तए य जीवे सरीरमाणसाणं दुःखाणं नो भागी भवइ-

सर्वगुणवत्ता च वीतरागतायाः सद्भावेस्यादिति पञ्चचत्वारिंशत्तमा तामाह—

मूलम्—वीयरागयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ ?। वीयरागयाए नेहाणुबंधणाणि तण्हाणुबंधणाणि य वोच्छिंदइ, मणुन्नामणुन्नेसु सद्दरूवगंधरसफरिसेसु चेव विरज्जइ ॥ सू० ४५ ॥

छाया—वीतरागतया खलु भदन्त! जीवः किं जनयति?। वीतरागतया स्नेहानुबन्धनानि तृष्णानुबन्धनानि च व्यवच्छिनत्ति, मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्दरूपगन्ध रसस्पर्शेषु चैव विरज्यते ॥४५॥

टीका—'वीयरागया' इत्यादि—

हे भदन्त! वीतरागतया वीतः-नष्टः रागो मायालोभरूपः, उपलक्षणत्वात् क्रोधमानरूपो यस्य द्वेषश्च स वीतरागस्तस्य भावो वीतरागता, तया-रागद्वेषाभावेन जीवः किं फलं जनयति?। भगवानाह-हे शिष्य! वीतरागतया स्नेहानु-

---

जीवः शारीरमानसानां दुःखानां नो भागी भवति) इन अपुनरावृत्तिरूप मुक्तिधामको प्राप्त हुआ जीव शारीरिक एवं मानसिक दुःखोंका भागी नहीं बनता है। किन्तु सिद्धिके सुखोंका ही केवल भोगी बनता है। अर्थात्-केवलज्ञान केवलदर्शन आदि गुणोंसे युक्तता ही सर्वगुणसंपन्नता है। इसके प्रभावसे जीव नियमतः मुक्तिका भागी बन जाता है।४४।

वीतरागताके सद्भावमें सर्वगुणवत्ता होती है। अतः पैंतालीसवे बोलमें वीतरागताको सूत्रकार कहते हैं—'वीयरागयाए णं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते वीयरागयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त! वीतरागतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन्! वीतरागतासे जीव किस गुणको अपने आपमें उत्पन्न करता है? उत्तर-(वीयरागयाए नेहा-

---

अपुनरावृत्ति प्राप्तश्च जीवः शरीरमानसानां दुःखानां नो भागी भवति એ અપુનરાવૃતિ મુક્તિ ધામને પ્રાપ્ત બનેલ જીવ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને ભોગવનાર બનતા નથી પરંતુ સિદ્ધિના સુખોને ભોગવનાર જ બને છે અર્થાત-કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન આદિ ગુણોથી યુકત એવી સર્વગુણસંપન્નતા પ્રાપ્ત કરે છે. એના પ્રભાવથી જીવ નિયમતઃ મુકિતને ભોગવનાર બની જાય છે. ॥૪૪॥

વીતરાગના સદ્ભાવમાં સર્વગુણ વત્તા હોય છે, આથી પિસ્તાલીસમા બોલમાં વીતરાગને સૂત્રકાર બતાવે છે—" वीयरागयाए णं " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते वीयरागयाएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त वीतरागतया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન! વીતરાગથી જીવ કયા ગુણને પોતાનામાં પન્ન કરે છે? ઉત્તર-वीयरागयाए नेहाणुबंधणाणि तण्हाणुबंधणाणि य वोच्छिं-

बन्धनानि-स्नेहः पुत्रकलत्रादिविषयकस्तद्रूपाणि अनुबन्धनानि पुत्रमित्रकलत्रादिषु प्रेमपाशान् तथा-तृष्णानुबन्धनानि, तृष्णारूपाणि-अनुबन्धनानि हिरण्यसुवर्णादिषु संग्रहवाञ्छारूपान् पाशान् व्यवच्छिनत्ति-विशेषेण त्रोटयति। तथा-मनोज्ञेषु=मनोहरेषु अमनोज्ञेषु=अमनोहरेषु शब्दरूपगंधरसस्पर्शेषु विरज्यते तेषु रागद्वेषरहितो भवति। षट्त्रिंशत्तमेभेदे-प्रागुक्तेन कषायप्रत्याख्यानेनैव गतार्थत्वाद् वीतरागता प्रत्याख्यानस्य पुनरुपादानं रागस्यैव सकलानर्थमूलत्वमिति सूचनार्थम् ॥४५॥

वीतरागत्वस्य च क्षान्तिर्मूलमिति षड्चत्वारिंशत्तमा तामाह—

मूलम्-खंतीए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। खंतीए परीसहे जिणइ ॥ सू० ४६ ॥

णुबंधणाणि तण्हाणुबंधणाणि य वोच्छिंदइ-वीतरागतया स्नेहानुबन्धनानि तृष्णानुबन्धनानि च व्यवच्छिनत्ति) वीतरागतासे जीव पुत्रमित्रकलत्रादिकोंके विषयमें ममत्वरूप प्रेमबंधनको तथा हिरण्य, सुवर्ण आदिकोंको संग्रह करनेकी वांछारूप तृष्णानुबंधोंको सर्वथा छोड़ देता है। तथा (मणुन्ना मणुन्नेसु सद्दरूवगंधरसफरिसेसु चेव विरज्जइ-मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्दरूपगंधरसस्पर्शेषु चैव विरज्यते) मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ शब्द, रूप, गंध, रस, एवं स्पर्श, इन पंचेन्द्रियोंके विषयोंमें रागद्वेष रहित हो जाता है। यद्यपि छत्तीसवें बोलमें-सूत्रमें-कथित कषायप्रत्याख्यानसे ही वीतरागता कही गई है। परन्तु यहां पर जो उसका पुनः स्वतंत्ररूपसे प्रतिपादन किया है उसका कारण राग ही सकल अनर्थोंका मूल कारण है यह कहा है ॥ ४५ ॥

दइ-वीतरागतया स्नेहानुबन्धनानि तृष्णानुबन्धनानि च व्यवच्छिनत्ति વીતરાગતાથી જીવ પુત્ર, મિત્ર કુટુંબીજનના વિષયમાં મમત્વરૂપી પ્રેમબંધનને તથા હિરણ્ય, સુવર્ણ આદિકોનો સંગ્રહ કરવાની વાંચ્છનારૂપ તૃષ્ણાનુબંધને સર્વથા છોડી દે છે. તથા मणुन्नामणुन्नेसु सद्दरूवगंधरसफरिसेसु चेव विरज्जइ-मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्दरूपगंधरसस्पर्शेषु विरज्यते મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ, રૂપ, ગંધ રસ અને સ્પર્શ આ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં રાગદ્વેષ રહિત બની જાય છે. જો કે છત્રીસમા બોલમાં-સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ કષાય પ્રત્યાખ્યાનથી જ વીતરાગતા કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહિંયા જે તેનું ફરીથી સ્વતંત્રરૂપથી પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે તેનું કારણ રાગ જ સઘળા અનર્થોનું મૂળ કારણ છે. એ બતાવવા વીતરાગતાને સ્વતંત્રરૂપથી કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૪૫ ॥

छाया—क्षान्त्या खलु भदन्त! जीवः किं जनयति?। क्षान्त्या परीषहान् जयति ॥४६॥

टीका—'खंतीए' इत्यादि—

हे भदन्त! क्षान्त्या=क्षान्तिः क्रोधजयस्तया जीवः किं जनयति?। भगवानाह–हे शिष्य! क्षान्त्या परीषहान् वधादीन् जयति ॥ ४६ ॥

क्षान्तिश्च मुक्त्या दृढा भवतीति सप्तचत्वारिंशत्तमाम् तामाह—

मूलम्–मुत्तीए णं भंते! जीवे किं जणेइ?। मुत्तीए णं अकिंचणं जणेइ, अकिंचणे य जीवे अत्थलोलाणं पुरिसाणं अपत्थणिज्जे हवइ ॥ सू० ४७ ॥

छाया—मुक्त्या खलु भदन्त! जीवः किं जनयति? मुक्त्या खलु आकिंचन्यं जनयति। अकिंचनश्च जीवोऽर्थलोलानां पुरुषाणाम् अप्रार्थनीयो भवति ॥ ४७ ॥

टीका—'मुत्तीए' इत्यादि—

हे भदन्त! मुक्त्या=निर्लोभतया खलु जीवः किं जनयति=कं गुणमुत्पादयति?।

वीतरागताका मूल कारण क्षान्ति है अब सूत्रकार छियालीसवे बोलमें क्षान्तिको कहते हैं—'खंतीए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते खंतीए जीवे किं जणेइ–भदन्त! क्षान्त्या जीवः किं जनयति) हे भगवन्! क्रोधजयरूप क्षान्तिसे जीव अपने आपमें किस गुणको प्राप्त करता है? उत्तर–(खंतीए परीसहे जिणइ–क्षान्त्या परीषहान् जयति) क्षान्तिकी प्राप्तिसे जीव परीषहोंको जीतनेकी क्षमता–सामर्थ्य प्राप्त करता है ॥४६॥

मुक्ति–निर्लोभतासे क्षान्ति दृढ होती है-इसलिये सैंतालीसवे बोलमें

वीतरागतानुं भूळ कारण क्षांति छे, जेथी हवे सूत्रकार छेंतालीसमां बोलमां क्षान्तिने कहे छे—

"खंतीए" ईत्यादि ।

અन्वयार्थ—भंते खंतीए जीवे किं जणेइ–भदन्त क्षन्त्या जीवः किं जनयति हे भगवान! क्रोध जयरूप क्षांतिथी जीव पोतानामा कया गुणने प्राप्त करे छे? खंतीए परीसहे जिणइ–क्षन्त्या परीषहान् जयति क्षांतिनी प्राप्तीथी जीव परीषहोने जीतवानुं सामर्थ्य प्राप्त करे छे. ॥ ४६ ॥

मुक्ति निर्लोभताथी क्षान्ति दृढ बने छे, ए माटे सुडतालीसमा बोलमां

भगवानह-हे शिष्य ! मुत्त्या-लोभत्यागेन, अकिंचन्यं=निःपरिग्रहत्वं जनयति ! अकिंचनश्च जीवः, अर्थलोलानां-धनलोलुपानां पुरुषाणां-चौरादीनाम् अप्रार्थनीयः-अनभिकाङ्क्षणीयो भवति, अकिंचनो हि निर्धनतया हरणीयवस्त्वभावात्तस्करैरु-पेक्षणीयो भवतीति भावः ॥ ४७ ॥

लोभाभावे च मायाकरणकारणाभावात् तदभाव आर्जवमनश्यं भवतीति अष्टचत्वारिंशत्तमं भेदमह—

मूलम्—अज्जवयाएणं भंते जीवे किं जणेइ ?। अज्जवयाए काउज्जुययंभा वुज्जुययं भासुज्जुययं अविसंवायणं जणेइ । अवि-

मुक्ति-निर्लोभताको कहते हैं—'मुत्तीएणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ— भंते मुत्तीएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! मुक्त्या खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मुक्तिसे जीव किसगुणको उत्पन्न करता है ? उत्तर-(मुत्तीएणं अकिंचणं जणेइ-मुक्त्या खलु अकिंचन्यं जनयति) मुक्तिसे जीव निष्परिग्रहत्वको प्राप्त करता है। (अकिंचणे य जीवे अत्थ लोलाणं पुरिसाणं पमाथणिज्जे हवइ-अकिंचनश्च जीवः अर्थ लोलानां पुरुषाणां अप्रार्थनीयः भवति) परिग्रह रहित बना हुआ जीव धनलोलुप पुरुषोंके लिये-चौरादिकोंके लिये-अनभिकांक्षणीय हो जाता है।

भावार्थ—मुक्ति शब्दका अर्थ लोभका परित्याग है। मुक्तिसे युक्त हुआ जीव परिग्रह रहित होता है। संसारमें सब अनर्थ इस परिग्रहकी प्रेरणासे ही होते हैं। जब जीव परिग्रह रहित हो जाता है तो उसके हरणीय वस्तुका अभाव होनेसे वह चौरोंके लिये सदा उपे-क्षणीय रहा करता है ॥४७॥

મુક્તિ નિર્લોભતાને કહે છે—'मुत्तिएणं' ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते मुत्तिएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त मुक्त्या खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! મુક્તિથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર-मुत्तिएणं अकिंचणं जणेइ-मुक्त्या खलु जीवः अकिंचन्यं जनयति મુક્તિથી જીવ નિષ્પરિગ્રહત્વને પ્રાપ્ત કરે છે, પરિગ્રહ રહિત બનેલ જીવ ધનલોલુપ પુરુષોના માટે, ચોર આદિકોના માટે અનભિકાંક્ષણીય બની જાય છે.

ભાવાર્થ—મુક્તિ શબ્દનો અર્થ લોભનો પરિત્યાગ છે. મુક્તિથી યુક્ત થયેલ જીવ પરિગ્રહ રહિત હોય છે. સંસારમાં સઘળા અનર્થ આ પરિગ્રહની પ્રેરણાથી જ થાય છે. જ્યારે જીવ પરિગ્રહ રહિત થઇ જાય છે તો પછી એની પસેથી પડાવી લેવા જેવી વસ્તુનો અભાવ હોવાથી ધન લોલુપ માણસો-ચોરોના માટે એ સદા ઉપેક્ષણીય રહ્યા કરે છે. ॥૪૭॥

संवायणसपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ॥सू०४८॥

छाया—आर्जवेन खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। आर्जवेन कायर्जुकतां भावर्जुकतां भाषर्जुकताम् अविसंवादनं जनयति । अविसंवादनसंपन्नतया खलु जीवो धर्मस्याराधको भवति ॥ ४८ ॥

टीका—'अज्जवयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! आर्जवेन=ऋजोर्भावः आर्जवं मायापरित्यागस्तेन जीवः किं जनयति ?। भगवानाह—हे शिष्य ! आर्जवेन जीवः कायर्जुकतां—ऋजुरेव ऋजुकः, कायेन ऋजुकः कायर्जुकस्तस्य भावः काय-र्जुकता, खञ्जकुब्जादिवेषाकरणेन भ्रूभङ्गाद्यकरणेन शरीरस्य सरलता तां जनयति, तथा भावर्जुकतां=यदन्यदविचिन्तयन् लोकाराधननिमित्तमन्यद् वाचा भाषते, कायेन वाऽन्यत् करोति, तथाविधभावकुटिलतायाः परिवर्जनं भावर्जुकता तां जनयति, तथा भाषर्जुकतां—भाषाया-मृजुकता—भाषर्जुकता यदुपहासाद्यर्थं विलक्षणभाषया भाषणं क्रियते तत्परित्यागस्तां जनयति । तथा—अविसंवादनं=परवञ्चनराहित्यं च जनयति । अविसंवादन-

लोभके अभाव में माया चारी करने के कारण का अभाव होने से मायाचारीका भी अभाव हो जाता है। मायाके अभावमें आर्जवभाव अवश्यंभावी है इसलिये अडतालीसवे बोलमें आर्जव का फल कहते हैं —'अज्जवयाएणं' इत्यादि

अन्वयार्थ—(भंते अज्जवयाए णं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! आर्जवेन खलु जीव. किं जनयति) हे भगवान् ! आर्जवसे जीव किस गुण को उत्पन्न करता है ? उत्तर—(अज्जवयाए काउज्जययं भावुज्जुययं भासुज्जुययं अविसंवायणं जणेइ – आर्जवेन कायर्जुकतांभावार्जुकतां भाषर्जुकतां अविसंवादनं जनयति) आर्जव से जीव काय की सरलता भावों की सरलता भाषाकी सरलता एवं अविसंवादन—परवचन नहीं

લોભના અભાવમાં માયાચારી કરવાના કારણનો અભાવ હોવાથી માયાચારીનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. માયાના અભાવમાં આર્જવભાવ ચોક્કસ છે. આથી સુડતાલીસમા બોલમાં આર્જવનું ફળ કહે છે—"अज्जवयाएणं" इत्यादि ।

अन्वयार्थ—भंते अज्जवयाएणं जीवे किं जणेइ—भदन्त आर्जवेन खलु जीवः कि जनयति હે ભગવાન ! આર્જવથી જીવ કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે ? ઉત્તર—अज्जवयाए काउज्जुययं भावुज्जुययं-भासुज्जुययं अविसंवायणं जणेइ—आजवेन कायर्जुकतां भावर्जुकता भाषर्जुकतां अविसंवादनं जनयति આર્જવથી જીવ કાયાની સરળતા, ભાવોની સરળતા, ભાષાની સરળતા, અને અવિસંવાદન-પરાયાની નિંદા ન કરવી, આ

संपन्नतया, उपलक्षणत्वात् कायर्जुकतादिसंपन्नतया च खलु जीवो धर्मस्याराधको भवति विशुद्धाध्यवसायत्वेनान्यजन्मन्यपि तत्प्राप्तेः ॥ ४८ ॥

करना इन सब गुणो को अपने में उत्पन्न करता है। (अविसंवायणसंपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ-अविसंवादनसंपन्नतया खलु जीवः धर्मस्याराधकः भवति) इन अविसंवादन गुणों से युक्त होने के कारण जीव धर्मका आराधक बन जाता है।

भावार्थ—माया कषायके परित्याग से आत्मामें जो सरलता उत्पन्न होती है उसका नाम आर्जव है। जब इस प्रकारकी परिणति जीवकी हो जाती है तब इसमें मायाचारी के अभाव से कायकी सरलता अजाती है-कि वह अपने शरीरको लंगड़ा कूबडा आदिके वेषमें पहिले बनाता था अब वह नहीं बनाता है। तथा भावोंमें भी ऐसी सरलता आ जाती है कि जो कुछ यह विचारता है वही वाणीसे कहता है तथा जो वाणीसे कहता है वही शरीरसे करके दिखलाता है। ऐसा नहीं करता कि वचनसे कुछ कहे विचार कुछ और ही तथा करे कुछ और ही। परवञ्चन-ठगाई यह नहीं करता है इसतरह आर्जव गुणकी प्राप्तिसे यह जीव धर्मका आराधक बन जाता है। विशुद्ध अध्यवसायके प्रभावसे अन्य जन्ममें भी इसको धर्मकी प्राप्ति होती है ॥४८॥

સઘળા ગુણોને પોતાનાસાં ઉત્પન્ન કરે છે. अविसंवायणसंपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ-अविसंवादनसंपन्नतया खलु जीवः धर्मस्याराधकः भवति આવા અવિસંવાદન ગુણોથી યુકત હોવાના કારણે જીવ ધર્મનો આરાધક બની જાય છે.

ભાવાર્થ—માયા કષાયના પરિત્યાગથી આત્મામાં જે સરલતા ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ આર્જવ છે. જ્યારે જીવની આ પ્રકારની પરિણતિ થઇ જાય છે ત્યારે તેનામાં માયાચારીના અભાવથી કાયાની સરળતા આવી જાય છે. કે તે પોતાના શરીરને લંગડું, કુબડું, આદિના વેષમાં બનાવતો હતો, હવે આ પ્રમાણે બનાવતો નથી. તથા ભાવોમાં પણ એવી સરલતા આવી જાય છે કે, તે જે કાંઇ વિચારે છે તે વાણીથી કહે છે. તથા તે જે વાણીથી કહે છે તે શરીરથી કરીને બતાવે છે. એવું નથી કરતો કે, વચનથી કાંઇ કહે, વિચારે કાંઈ બીજું, અને કરે બીજું જ કાંઈ, બીજાની કુથલી તે કરતો નથી, આ પ્રમાણેની આર્જવ ગુણની પ્રાપ્તિથી એ જીવ ધર્મનું આરાધન કરનાર બની જાય છે. વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના પ્રભાવથી અન્ય જન્મમાં પણ તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૪૮ ॥

आर्जवसंपन्नस्यापि विनयं विना न समग्रफलप्राप्तिः, स च मार्दवादेवेति एकोनपञ्चाशत्तमं भेदमाह—

मूलम्—मद्दवयाएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? मद्दवयाए अणुस्सियत्तं जणेइ । अणुस्सियत्तेणं जीवे मिउमद्दवसंपन्ने अट्ठमयट्ठाणाइं निट्ठावेइ ॥ सू० ४९ ॥

छाया—मार्दवेन खलु भदंत ! जीवः किं जनयति ? । मार्दवेन अनुच्छ्रितत्वं जनयति । अनुच्छ्रितत्वेन जीवः मृदुमार्दवसंपन्नः, अष्टौ मदस्थानानि निष्ठापयति ॥ सू० ॥ ४९ ॥

टीका—' मद्दवयाए ' इत्यादि—

हे भदन्त ! मार्दवेन=आत्मनः कोमलपरिणामो मार्दवं तेन, जीवः किं जनयति ? । भगवानाह–हे शिष्य ! मार्दवेन–कोमलपरिणामेन मानत्यागरूपेण अनुच्छ्रितत्वम्=अनुद्धतत्वं विनयं जनयति । मार्दवं हि विनयस्य कारणम्, विनयश्च प्रधानोधर्म इति सूचयन् माह–' अणुस्सियत्तेणं ' इत्यादि । अनुच्छितत्वेन–विनयेन जीवः, मृदुमार्दवसंपन्नः = मृदुः–द्रव्यतो भावतश्चावनमनशीलस्तस्य

आर्जव गुणवालेके भी विनयके विना समग्र फलकी प्राप्ति नहीं होती है । यह विनय मार्दव धर्मसे ही प्राप्त होता है । इसलिये उनचासवे बोलमें मार्दव गुणको कहते हैं—' मद्दवयाएणं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते मद्दवयाएणं जीवे किं जणेइ–भदन्त ! मार्दवेन खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मार्दव गुणसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर–(मद्दवयाए अणुस्सियत्तं जणेइ–मार्दवेन अनुच्छ्रितत्वं जनयति) मार्दवसे जीव अनुच्छ्रितत्व–उद्धतताके त्यागरूप विनयधर्मको प्राप्त करता है । (अणुस्सियत्तेणं जीवे मिउमद्दवसंपन्नेअट्ठमयट्ठा-

આર્જવ ગુણવાળાને પણ વિનયના વગર સમગ્ર ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી, એ વિનય માર્દવ ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણે ઓગણપચાસમા બોલમાં માર્દવ ગુણને કહે છે—" मद्दवयाएणं " इत्यादि !

અન્વયાર્થ—भंते मद्दवयाएणं जीवे कि जणेइ–भदन्त मार्दवेन खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! માર્દવ ગુણથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર–मद्दवयाए अणुस्सियत्तं जणेइ–मार्दवेन अनुच्छ्रितत्वं जनयति માર્દવથી જીવ અનુચ્છ્રિતત્વ–ઉદ્ધતતાના ત્યાગરૂપ વિનય ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે. अणुस्सियत्तेणं जीवे मिउमद्दवसंपन्ने अट्ठमयट्ठाणाइं निट्ठावेइ–વિનય ધર્મથી જીવ

यन्मार्दवं तेन संपन्नः=मार्दवाभ्यासात् सदा मृदु स्वभावः सन्, अष्टौ मदस्थानानि–जाति–कुल–बल–रूप–तप–ऐश्वर्य–श्रुत–लाभ–गर्व रूपाणि निष्ठापयति=निवारयति ॥ ४९ ॥ सू० ॥

मृदुस्वभावो भावसत्यवान् भवतीति पञ्चाशत्तमं भावसत्यफलमाह—

मूलम्–भावसच्चे णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। भावसच्चेणं भावविसोहिं जणेइ । भावविसोहिए वट्टमाणे जीवे अरहंत पन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेइ । अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवइ ॥सू०५०॥

छाया—भावसत्येन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । भावसत्येन भावविशोधिं जनयति । भावविशोध्या वर्त्तमानो जीवः, अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्य आराधनाय अभ्युत्तिष्ठते । अर्हत्प्रज्ञप्तस्य–धर्मस्याराधनाय अभ्युत्थाय परलोकधर्मस्याऽऽराधको भवति ॥ ५० ॥

णाइं निट्ठावेइ–अनुच्छिलत्वेन जीवः मृदुमार्दवसंपन्नः अष्टौ मदस्थानानि निष्ठापयति) विनयधर्मसे जीव मृदु–अतिशय नम्र स्वभावका बनकर आठ मदस्थानोंका परित्याग करता है।

भावार्थ—मानकषायके अभावसे जो आत्माकी परिणति होती है उसका नाम मार्दव है। इसकी प्राप्तिसे परिणामोंमें अतिशय कोमलता आ जाती है। तथा उद्धतताका भाव नष्ट हो जाता है। द्रव्यसे तथा भावसे दोनों प्रकारसे यह सदा विनम्र रहता है। इसीका नाम विनय है। जातिमद, कुलमद, बलमद, रूपमद, तपमद, लाभमद, ऐश्वर्यमद, श्रुतमद एवं इन आठ मदोंसे यह सर्वथा रहित होता है ॥ ४९ ॥

અતિશય નમ્ર સ્વભાવવાળા બનીને આઠ મદસ્થાનોનો પરિત્યાગ કરે છે.

ભાવાર્થ—માન કષાયના અભાવથી આત્માની જે પરિણતિ થાય છે એનું નામ માર્દવ છે. આની પ્રાપ્તિથી પરિણામોમાં અતિશય કોમળતા આવી જાય છે જેને લઈ ઉદ્ધતતાનો ભાવ નષ્ટ થઈ જાય છે. દ્રવ્યથી તથા ભાવથી આ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારથી એ સદા વિનમ્ર રહે છે આનું જ નામ વિનય છે. જાતિમદ, કુળમદ, બળમદ, રૂપમદ, તપમદ, ઐશ્વર્યમદ, શ્રુતમદ, અને લાભમદ, આ આઠે મદોથી એ સદા સર્વદા રહિત હોય છે ॥૪૯॥

टीका—'भावसच्चेणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! भावसत्येन=भावसत्यं–शुद्धान्तरात्मतारूपं तेन, जीवः किं जनयति ?। भगवानाह–हे शिष्य ! भावसत्येन भावविशोधिं=शुद्धाध्यवसायात्मिकां जनयति । भावविशोध्या सह वर्तमानो जीवः, अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्याऽऽराधनया–आराधनार्थनम् अभ्युत्तिष्ठते=उद्यतो भवति । अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्याराधनया अभ्युत्थाय परलोकधर्मस्य – परलोके – भवान्तरे धर्मः परलोकधर्मस्तस्याराधको

मृदुस्वभाववाला भावसत्य–भावसे सत्य बोलनेवाला होता है इसलिये पचासवे बोलमें भावसत्यको कहते हैं—'भावसच्चेणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते भावसच्चेणं जीवे किं जणेइ–भदन्त ! भावसत्येन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! भावसत्यसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर–(भावसच्चेणं भावविसोहिं जणेइ–भावसत्येन भावविशोधिं जनयति) भावसत्यसे जीव भावविशोधिको उत्पन्न करता है । (भावविसोहिए वट्टमाणे जीवे अर्हंतपन्नत्तस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेइ–भावविशोध्या वर्तमानः जीवः अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्य आराधनाय अभ्युत्तिष्ठते) इस भाव विशोधिके साथ वर्त्तमान जीव अर्हत्प्रज्ञप्त धर्मकी आराधनाके लिये सदा उद्यत रहता है । (अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवइ–अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्याराधनया अभ्युत्थाय परलोकधर्मस्याराधकः भवति) अर्हत्प्रज्ञप्त धर्मकी आराधनासे अभ्युत्थित होकर–भावित अन्तःकरण होकर

મૃદુ સ્વભાવવાળા ભાવસત્ય–ભાવથી સાચુ બોલવાવાળા હોય છે, આ કારણે પચાસમા બોલમાં ભાવસત્યને કહે છે—"भावसच्चेणं" इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—भंते भवसच्चेणं जीवे कि जणेइ–भदन्त भावसत्येन जीवः कि जनयति હે ભગવાન ! ભાવસત્યથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર–भावसच्चेणं भावविसोहिं जणेइ–भावसत्येन भावविशोधि जनयति ભાવ સત્યથી જીવ ભાવશુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. भावविसोहिए वट्टमाणे जीवे अर्हत पन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेइ–भावविशोध्या वर्तमानजीव अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्य आराधनाय अभ्युत्तिष्ठते આ ભાવશુદ્ધિની સાથે વર્તમાન જીવ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની આરાધનાને માટે સદા ઉદ્યત રહે છે. अरहतपन्नत्तस्य धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवइ–अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्याराधनया अभ्युत्थाय परलोकस्याराधक भवति અર્હત્પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની આરાધનાથી અભ્યુત્થિત થઈને–ભાવિત અંતઃકરણ થઈને જીવ પરલોક ધર્મનો આરાધક બની જાય છે. અર્થાત્–

भवति, परभवे जिनधर्मप्राप्त्या, विशिष्टभवान्तरप्राप्त्या वा धर्माराधको भवतीति भावः। 'आराधनया' इत्यत्र हेतौ तृतीया अध्ययनेन वसतीतिवत्॥५०॥

भावसत्ये च सति करणसत्यं स्यादिति एकपञ्चाशत्तमं भेदंतमाह—

मूलम्—करणसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। करणसच्चेणं करणसत्तिं जणेइ, करणसच्चेय वट्टमाणे जीवे जहावाई तहाकारी यावि भवइ ॥ सू०५१॥

छाया—करणसत्येन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । करणसत्येन करणशक्तिं जनयति । करणसत्ये च वर्तमानो जीवः, यथावादी तथाकारी चापि भवती ॥५१॥

टीका—'करणसच्चेणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! करणसत्येन=करणे-प्रतिलेखनादि क्रियायां, सत्यं-आलस्यनिराकरणपूर्वकं यथोक्तविधिना आराधनं, करणसत्यं तेन जीवः किं जनयति=

जीव परलोक धर्मका आराधक होता है अर्थात्-परभवमें जिनधर्म की प्राप्ति से अथवा विशिष्ट पर्यायान्तर को प्राप्तिसे धर्मका आराधन करने वाला होता है।

भावार्थ—शुद्ध अन्तरात्मास्वरूप है। इस भावसत्य से जीव शुद्ध अध्यवसायरूप परिणति को उत्पन्न करता है। भावविशोधिमें वर्तमान जीव सदा जिनेन्द्रप्रणीत धर्म के सेवन करने में तत्पर रहता है। इसका प्रभाव यह होता है कि परभव में भी इस जैनधर्म के सेवन से प्रीति रहती है। तथा उत्पत्ति भी इसकी ऐसे कुल में होती है कि जिस में जैनधर्मका सेवन कुल परम्परा से चला आता हो ॥५०॥

भावसत्यवाला कारण सत्य होता है इसलिये इक्कावनवे बोलमें

પરભવમાં જીનધર્મની પ્રાપ્તિથી અથવા વિશિષ્ટ પર્યાયાન્તરની પ્રાપ્તિથી ધર્મનું આરાધન કરવાવાળા બને છે.

ભાવાર્થ—શુદ્ધ અન્તરાત્મા સ્વરૂપ ભાવરૂપ છે. આ ભાવસત્યથી જીવ શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ પરિણતિને ઉત્પન્ન કરે છે. ભાવ વિશુદ્ધિમાં વર્તમાન જીવ સદા જીનેન્દ્ર પ્રણિત ધર્મનું સેવન કરવામાં તત્પર રહે છે. આનો પ્રભાવ એ થાય કે, પરભવમાં પણ આ જૈનધર્મનું સેવન કરવામાં પ્રીતિ રહે છે. તથા ઉત્પત્તિ પણ એની એવા કુળમાં થાય છે કે, જે કુળમાં જૈનધર્મનું સેવન કુળ પરંપરાથી ચાલ્યું આવતું હોય છે, ॥ ૫૦ ॥

ભાવ સત્યવાળા જીવ કરણસત્ય હોય છે, આ માટે એકાવનમા બોલમાં

किं फलमुपार्जयति ? । भगवानह—हे शिष्य ! करणसत्येन करणशक्तिं=तन्माहात्म्याद् अपूर्वापूर्वशुभक्रियाकरणसामर्थ्यरूपां तपः संयमाराधने उत्तरोत्तरवीर्योल्लासवृद्धिरूपां जनयति । पुनः करणसत्येन वर्तमानो जीवो यथावादी तथाकारी भवति यादृशं सूत्रार्थं पठति, तादृशं सूत्रानुसारं क्रियाकलापं करोति । यथा वदति तथा करोतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥

करणसत्य को कहते हैं—'करणसच्चेणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते करणसच्चेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त ! करणसत्येन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! करणसत्य से जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर—(करणसच्चेणं करणसत्तिं जणेइ—करणसत्येन करणशक्तिं जनयति) करणसत्य से जीव करणशक्ति को उत्पन्न करता है (करणसच्चे य वट्टमाणे जीवे जहावाई तहाकारीयावि भवइ—करणसत्ये च वर्तमानः जीवः यथावादी तथाकारी चापि भवति) इस करणसत्वमें वर्तमान जीव यथावादि एवं तथाकारी होता है ।

भावार्थ—प्रतिलेखनादिक क्रियाका आलस्य निराकरणपूर्वक यथोक्तविधिके अनुसार आराधन करना इसका नाम यहां करणसत्य है । इस करणसत्यसे जीव अपूर्व २ शुभ क्रिया करनेकी शक्तिको प्राप्त करता है। इस शक्तिके प्राप्त होनेपर जीव तप एवं संयमके आराधन करनेमें उत्तरोत्तर वीर्योल्लासकी वृद्धि करता रहता है । तथा इस करणसत्यमें वर्तमान जीव जैसा सूत्रार्थ पढता है वैसी ही—उसके अनुसार क्रिया करता है॥५१॥

કારણ સત્યને કહે છે—" करणसच्चेणं " ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—भंते करणसच्चेणं जीवे किं जणेइ—भदन्त करणसत्येन जीवः किं जनयति હે ભગાવાન ! કરણસત્યથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર—करणसच्चेणं करणसत्ति जणेइ—करणसत्येन करणशक्ति जनयति કરણસત્યથી કરણશકિતને ઉત્પન્ન કરે છે. करणसच्चेय वट्टमाणे जीवे जहावाई तहाकारियावि भवइ—करणसत्येन वर्तमानजीवः यथावादी तथाकारी चापि भवति આ કરણસત્યમાં વર્તમાન જીવ યથાવાદી તેમજ તથાકારી થાય છે.

ભાવાર્થ—પ્રતિલેખનાદિક ક્રિયામાં આળસ નિરાકરણ પૂર્વક યથોકત વિધિ અનુસાર આરાધન કરવું એનું નામ અહીં કરણસત્ય છે, આ કરણસત્યથી જીવ અપૂર્વ શુભ ક્રિયા કરવાની શકિતને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે, આ શકિત પ્રાપ્ત થઇ જતા જીવ તપ અને સયમનું આરાધન કરવામાં ઉત્તરોત્તર વીર્યોલ્લાસની વૃદ્ધિ કરતો રહે છે તથા આ કરણસત્યમાં વર્તમાન જીવ જે પ્રમાણે સૂત્રાર્થ ભણે છે એજ પ્રમાણે એ અનુસાર ક્રિયા કરે છે. ॥૫૧॥

करणसत्यवतो मुने र्योगसत्यमपि स्यादिति द्विपञ्चाशत्तमभेदमाह—

मूलम्—योगसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । जोगसच्चेणं जोगे विसोहेइ ॥ सू०५२ ॥

छाया—योगसत्येन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । योगसत्येन योगान् विशोधयति ॥ ५२ ॥

टीका—'जोगसच्चेणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! योगसत्येन=योगेषु-मनोवाक्काययोगेषु, मनोवाक्कायानां व्यापारेषु सत्यम्-एकरूपत्वं, योगसत्यं तेन, जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—योगसत्येन योगान् कायिकवाचिकमानसान् विशोधयति-कर्मबन्धाजनकत्वान्निर्दोषान् करोति ॥ ५२ ॥

करणसत्यवाले मुनि को योग सत्य भी होता है सो बावनवे बोलमें योगसत्यको कहते हैं—'जोगसच्चेणं' इत्यादि।

अन्वयअर्थ—(भंते योगसच्चेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! योगसत्येन जीवः किं जनयति) हे भगवन् योगसत्यसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? (जोगसच्चेणं जोगे विसोहेइ-योगसत्येन योगान् विशोधयति) योगसत्यसे जीव अपने योगोंको शोधता है।

भावार्थ—मन, वचन, एवं काय, इनके व्यापारका नाम योग है इस व्यापारमें एकरूपता रहना इसका नाम योगसत्य है। इस योगसत्यसे जीव अपने इन योगोंको ऐसा बनालेता है कि जिससे उसको कर्मोंका बंध नहीं होता है अर्थात् वह अपने योगोंको निर्दोष कर लेता है ॥५२॥

કરણસત્યવાળા મુનિને યોગસત્ય પણ હોય છે જેથી બાવનમા બોલમાં યોગસત્યને કહે છે—"जोगसच्चेणं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जोगसच्चेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त योगसत्येन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! યોગસત્યથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? जोगसच्चेणं जोगे विसोहेइ-योगसत्येन योगे विशोधयति યોગસત્યથી જીવ પોતાના યોગોને સાધેછે.

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયા એના વ્યાપારનું નામ યોગ છે. આ યોગ સત્યથી જીવ પોતાના એ યોગોને એવા બનાવે છે કે, જેનાથી એને કર્મોનો બંધ થતો નથી અર્થાત્ એ પોતાના યોગોને મજબૂત બનાવી લે છે. ।૫૨।

एतच्च सत्यं गुप्तियुक्तस्यैव भवति, अतः त्रिपञ्चाशत्तमभेदरूपां मनोगुप्तिमाह--

मूलम्--मणगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । मणगुत्तयाए जीवे एगग्गं जणेइ । एगग्गचित्ते णं जीवे मणगुत्ते संजमाराहए भवइ ॥ सू० ५३ ॥

छाया--मनोगुप्ततया खलु भदन्त ! जीव किं जनयति ? । मनोगुप्ततया जीवः ऐकाग्र्यं जनयति । एकाग्रचित्तः खलु जीवो मनोगुप्तः संयमाराधको भवति ॥ ५३ ॥

टीका--'मणगुत्तयाए' इत्यादि--

हे भदन्त ! मनोगुप्ततया-मनसोगुप्तता मनोगुप्तता-मनोगुप्ति र्मनसो नियन्त्रणा-अशुभपदार्थाद् गोपनं तया जीवः किं जनयति ? । भगवानाह-हे शिष्य ! मनोगुप्ततया जीवः, ऐकाग्र्यं मनोगुप्तिस्त्रिविधा-आर्तरौद्रध्यानानुबन्धिकल्पनाजालवियोगः प्रथमा १, शास्त्रानुसारिणी परलोकसाधिका धर्मध्यानानुबन्धिनी माध्य-

---

यह योगसत्य गुप्तियुक्त मुनिके ही होता है इसलिये अब तिरपनवे बोलमें सूत्रकार गुप्तिका कथन करते हैं—'मणगुत्तयाएणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते मणगुत्तयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! मनोगुप्ततया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मनोगुप्तिसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? (मणगुत्तयाए जीवे एगग्गं जणेइ-मनोगुप्ततया जीवः ऐकाग्र्य जनयति) उत्तर-मनोगुप्तिसे जीव एकाग्रताको धारण करता है (एगग्गचित्तेणं जीवे मणगुत्ते संजमाराहए भवइ-एकाग्रचित्तः खलु जीवः मनोगुप्तः संयमाराधकः भवति) एकाग्रचित्त बना हुआ जीव मनोगुप्तिवाला होनेसे संयमका आराधक होता है ।

આ યોગસત્ય ગુપ્તિયુક્ત મુનિને જ થાય છે. આ માટે હવે તેપનમા બોલમાં સૂત્રકાર ગુપ્તિનું કથન કરે છે--"मणगुत्तयाएणं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--भंते मणगुत्तयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त मनोगुप्ततया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! મનોગુપ્તિથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર-मणगुत्तयाए जीवे एगग्गं जणेइ-मनोगुप्ततया जीवः एकाग्र्यं जनयति મનોગુપ્તિથી જીવ એકાગ્રતાને ધારણ કરે છે. एगग्गचित्तेणं जीवे मणगुत्ते संजमाराहए भवइ-एकाग्रचित्त' खलु जीव. मनोगुप्तः संयमाराधकः भवति એકાગ્રચિત્ત બનેલ એ જીવ મનોગુપ્તિવાળા હોવાના કારણે સંયમના આરાધક હોય છે.

स्थ्यपरिणति द्वितीया २, कुशलाकुशलमनोवृत्तिनिरोधेन योगनिरोधावस्थाभाविनी आत्मस्वरूपावस्थानरूपता तृतीया ३ । तदुक्तं विशेषणत्रयेण योगशास्त्रे—

"विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।
आत्माऽऽरामं मनस्तज्ज्ञैः मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १ ॥"

भावार्थ—अशुभ पदार्थोंकी विचारणासे मनका निवारण करना अर्थात् अशुभ पदार्थोंका विचार नहीं करना इसका नाम मनोगुप्ति है। इस मनोगुप्तिके प्रभावसे जीव चित्तकी एकाग्रता प्राप्त कर लेता है। मनोगुप्ति तीन प्रकारकी है—आर्त्तध्यान एवं रौद्रध्यान जिससे हों ऐसी कल्पनाओंका परित्याग करना सो १प्रथम गुप्ति है? धर्मध्यानका अनुबंध जिसमें हो तथा जो शास्त्रके अनुसार हो एवं परलोकका जिससे साधन हो ऐसी माध्यस्थ्य परिणति द्वितीय मनोगुप्ति है ।२। शुभ एवं अशुभ मनोवृत्तिके निरोधसे योगनिरोधावस्थामें होनेवाली आत्मस्वरूपावस्थानरूप परिणति तृतीय मनोगुप्ति है ३ । योगशास्त्रमें तीन विशेषणों द्वारा यही बात इस प्रकार कही है—

"विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैः, मनोगुप्तिरुदाहृता ॥१॥"

अर्थात् जो मन समस्त कल्पनाओंसे रहित है और सम भावमें प्रतिष्ठित होकर आत्मस्वरूपमें रमण करता है उसको मनोगुप्ति कहते हैं ।

ભાવાર્થ—અશુભ પદાર્થોની વિચારણાથી મનને રોકવું, અર્થાત્ અશુભ પદાર્થોનો મનમાં વિચાર ન કરવો એનું નામ મનોગુપ્તિ છે. એ મનોગુપ્તિના પ્રભાવથી જીવ ચિત્તની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરી લે છે. મનોગુપ્ત ત્રણ પ્રકારની છે, આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન જેનાથી થાય એવી કલ્પનાઓનો પરિત્યાગ કરવો. એ પ્રથમ મનોગુપ્તિ છે. ધર્મધ્યાનનો અનુબંધ જેમાં હોય તથા જે શાસ્ત્રના અનુસાર હોય અને જેનાથી પરલોકનું સાધન હોય એવી મધ્યસ્થ પરિણતિ બીજી મનોગુપ્તિ છે. શુભ અને અશુભ મનોવૃત્તિના નિરોધથી યોગ નિરોધાવસ્થામાં થવાવાળી આત્મસ્વરૂપ પાપસ્થાનરૂપ પરિણતિ ત્રીજી મનોગુપ્તિ છે. યોગશાસ્ત્રમાં ત્રણ વિશેષણો દ્વારા વાતને આ પ્રમાણે કહેલ છે—

"विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैः, मनोगुप्तिरुदाहृता ॥१॥"

અર્થાત્—જે મન સઘળી કલ્પનાઓથી રહિત છે તેમજ સમભાવમાં એકાગ્ર બનીને આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરે છે એને મનોગુપ્તિ કહેવામાં આવે

सत्यामृषादिभेदेन चतुर्विधा मनोगुप्तिरिति तु प्रागिहैव चतुर्विंशतितमेऽध्ययने भगवता प्ररूपितम्। तथा मनोगुप्ततया जीवः किं जनयति ?। भगवानाह—हे शिष्य! मनोगुप्ततया जीवः, एकाग्र्यं=धर्मे एकान्तत्वं निश्चलतया चित्तस्य धर्मे स्थितिं जनयति=उपार्जयति। ततश्च एकाग्रचित्तः=धर्मैकनिष्ठचित्तः, खलु जीवः, मनोगुप्तः=शुभाध्यवसायेषु प्रवृत्तिमता मनसा गुप्तः-रक्षितः सन् संयमाराधको भवति, तत्र मनोनिरोधस्य प्रधानत्वादिति भावः ॥ ५३ ॥

मनोगुप्ति मतोमुने र्वाग्गुप्ति र्भवतीति चतुःपञ्चशत्तमभेदरूपां तामाह—

मूलम्—वयगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। वयगुत्तयाए निव्वियारं जणेइ। निव्वियारे णं जीवे वइगुत्ते अज्झप्पजोगसाहणजुत्ते यावि विहरइ ॥सू०५४॥

छाया—वाग्गुप्ततया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। वाग्गुप्ततया खलु निर्विकारत्वं जनयति। निर्विकारः खलु जीवः वाग्गुप्तः, अध्यात्मयोगसाधनयुक्तश्चापि भवति ॥ ५४ ॥

टीका—'वयगुत्तयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! वाग्गुप्ततया—शुभवागुदीरणे न जीवः किं जनयति?। भगवानाह— हे शिष्य ! वाग्गुप्ततया खलु निर्विकारत्वं=वितथादि वाग्विकाराभावं जनयति ततश्च निर्विकारो जीवो वाग्गुप्तः=प्रवीचाराप्रवीचारभेदेन द्विविधाया वाग्गुप्तेः

यह मनोगुप्ति सत्यामृषा आदिके भेदसे चार प्रकारकी होती है यह बात पहिले चोईसवें अध्ययनमें सूत्रकारने कही है। इस मनोगुप्तिसे जीव धर्ममें एकान्तरूपसे स्थिर चित्त बन जाता है। जब यह धर्ममें एकनिष्ठ चित्त बन जाता है तब इसका मन शुभ अध्यवसायसे सुरक्षित बना हुआ प्राणी संयमका आराधक बन अपने जन्मको सफल बना लेता है ॥५३॥

मनोगुप्तिवालेको वचनगुप्ति होती है अब चोपनवे बोलमें वचन-

છે. આ મનોગુપ્તિ સત્યાસત્યના ભેદથી ચાર પ્રકારની હોય છે આ વાત પહેલાં ચોવીસમા અધ્યયનમાં સૂત્રકારે બતાવેલ છે, આ મનોગુપ્તિથી જીવ એકાન્ત રૂપથી ધર્મમાં સ્થિર ચિત્તવાળા બની જાય છે, જ્યારે તે ધર્મમાં એકનિષ્ઠ ચિત્ત થઈ જાય છે ત્યારે એનું મન શુભ અધ્યવસાયથી સુરક્ષિત બની જાય છે. આ પ્રમાણે મનથી સુરક્ષિત બનેલ એ પ્રાણી સયમ આરાધક બનીને પોતાના મને સફળ બનાવી લ્યે છે. ॥ ૫૩ ॥

सर्वथा वाग्निरोधरूप वाग्गुप्तिसमन्वितः सन्, अध्यात्मयोगसाधनयुक्तः=अध्यात्मयोगाः-मनोव्यापारा धर्मध्यानादयस्तेषां साधनानि-एकाग्रतादीनि, तैर्युक्तश्चापि भवति। विशिष्टवाग्गुप्ति रहितो हि न चित्तैकाग्रतादिभाग् भवतीति भावः ॥५४॥

गुप्तिको कहते हैं-'वयगुत्तयाएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते वयगुत्तयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त! वाग्गुप्ततया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन्! शुभवाणीके उदीरणरूप वचनगुप्तिसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? उत्तर-(वयगुत्तयाए निव्वियारं जणेइ-वाग्गुप्ततया खलु निर्विकारत्वं जनयति) शुभवाणीके उदीरणरूप वचनगुप्तिसे जीव विकथा आदि रूप वाणीके विकारका अभाव करदेता है। (निर्विकारः खलु जीवः वाग्गुप्तः अध्यात्म योगसाधनगुप्तश्चापि भवति) इस प्रकार वाणीके विकारसे रहित बना हुआ जीव वचनगुप्ति सहित धर्मध्यान आदिके साधनभूत एकाग्रता आदिसे युक्त हो जाता है।

भावार्थ—शुभवाणीका बोलना अथवा सर्वथा वाणीका निरोध करना यह दोनों प्रकारसे वचनगुप्ति है। प्रथम वचनगुप्ति जो प्रवृत्तिरूप है उसमें रहनेवाले साधुका विकथा आदि रूप वचन बोलनेका त्याग होता है। तथा सर्वथा वाग्निरोधरूप गुप्तिमें रहा हुआ साधु धर्मध्यान आदिके साधनभूत एकाग्रता आदिसे युक्त बनता है। जिसके यह विशिष्ट वाग्गुप्ति नहीं होती है उसके चित्तकी एकाग्रता नहीं होती है ॥५४॥

મનોગુપ્તિ વાળાને વચનગુપ્તિ થાય છે. હવે વચનગુપ્તિને કહે છે—'वयगुत्तयाए'

અન્વયાર્થ—भंते वयगुत्तयाएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त वाग्गुप्ततया जीवः किं जनयति હે ભગવાન શુભ વાણીના ઉદીરણરૂપ વચનગુપ્તિથી જીવ કેવા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર-वयगुत्तयाए निव्वियारं जणेइ-वाग्गुप्ततया खलु निर्विकारत्वं जनयति શુભ વાણીના ઉદીરણરૂપ વચનગુપ્તિથી જીવ વિકથા આદિરૂપ વાણીના વિકારનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે છે. આ પ્રમાણે વાણીના વિકારથી રહિત બનેલ જીવ વચનગુપ્તિ સહિત ધર્મધ્યાન આદિના સાધનભૂત એકાગ્રતાને ધારણ કરનાર બની જાય છે.

ભાવાર્થ—શુભ વાણીનું બોલવું, અથવા તો સંપૂર્ણપણે વાણીના ઉચ્ચારણનો નિરોધ કરવો આ બન્ને પ્રકાર વચનગુપ્તિના છે. પ્રથમ વચનગુપ્તિ જે પ્રવૃત્તિરૂપ છે આમાં રહેવાવાળા સાધુ વિકથા જેવા વચનોને બોલવાનો ત્યાગ કરે છે. તથા સર્વથા વાણી ઉચ્ચારણના નિરોધરૂપ ગુપ્તિમાં રહેનાર સાધુ ધર્મધ્યાન આદિના સાધનભૂત એકાગ્રતા વગેરેથી શોભાયમાન બને છે. જેમને આવી વિશિષ્ટ વચનગુપ્તિ નથી હોતી એના ચિત્તની એકાગ્રતા નથી થતી. ॥૫૪॥

वचनगुप्तिमतो मुनेः कायगुप्तिरवश्यं भवतीति पञ्चपञ्चाशत्तमभेदरूपां तामाह—

मूलम्—कायगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। कायगुत्तयाए णं संवरं जणेइ । संवरेणं कायगुत्ते पुणो पावासवनिरोहं करेइ ॥ सू० ५५ ॥

छाया—कायगुप्ततया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति । कायगुप्ततया खलु संवरं जनयति। संवरेण कायगुप्तः पुनः पापास्रवनिरोधं करोति ॥ सू० ५५ ॥

टीका—' कायगुत्तयाए ' इत्यादि—

हे भदन्त ! कायगुप्ततया=कायस्य गुप्तता–गुप्तिः, शुभयोगप्रवृत्तिरूपा कायगुप्तिः कायगुप्तता तया जीवः किं जनयति ? । भगवानाह–हे शिष्य! कायगुप्ततया खलु संवरं=अशुभयोगं निरोधरूपं जनयति । संवरेण अभ्यस्यमानेन कायगुप्तः–कायेन गुप्तः–कायकृता शुभयोगनिरोधेन रक्षितः, पुनः पापास्रवनिरोध पापास्रवस्य–पापकर्मोपादानस्य प्राणातिपाताद्यष्टादशविधस्य निरोधं करोति॥

वचनगुप्तिवालेको कायगुप्ति अवश्य होती है सो पचपनवे बोलमें कायगुप्तिको कहते हैं—' कायगुत्तयाएणं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते कायगुत्तयाएणं जीवे किं जणेइ–भदन्त ! कायगुप्ततया जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! शरीरकी शुभयोग प्रवृत्तिरूप कायगुप्तिसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर–(कायगुत्तयाए णं संवरं जणेइ–कायगुप्ततया खलु संवरं जनयति) जीव कायगुप्तिके प्रभावसे अशुभयोग निरोधरूप संवरको प्राप्त करता है। (संवरेणं कायगुत्ते पुणो पावासवनिरोहं करेइ–संवरेण कायगुप्तः पुनः पापास्रवनिरोधं करोति) संवर द्वारा कायगुप्त बना हुआ जीव पापकर्मके उपादानभूत प्राणातिपात आदि अठारह प्रकारके पापास्रवका निरोध करदेता है।

વચનગુપ્તિવાળાને કાયગુપ્તિ અવશ્ય થાય છે. આથી કાયગુપ્તિને કહે છે– “ कायगुत्तयाएण ” ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते कायगुत्तयाएणं जीवे कि जणेइ–भदन्त कायगुप्ततया जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! શરીરની શુભયોગ પ્રવૃત્તિરૂપ કાયગુપ્તિથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર–कायगुत्तयाएण संवरं जणेइ–कायगुप्ततया संवरं जनयति કાયગુપ્તિના પ્રભાવથી જીવ અશુભયોગ નિરોધરૂપ સંવરને પ્રાપ્ત કરે છે. संवरेणं कायगुत्ते पुणो पापासवनिरोहं करेइ–संवरेण कायगुप्तः पुन' पापास्रवनिरोधं करोति સંવરથી કાયગુપ્ત બનેલ જીવ પાપ કર્મને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રાણાતિપાત આદિ અઢાર પ્રકારના પાપાસ્રવનો નિરોધ કરી દે છે.

गुप्तिमिश्च यथाक्रमं मन आदि समाधारणा संभव इति पूर्वं षट्पञ्चाशत्तमं मनः समाधारणामाह--

मूलम्-मणसमाहारणायाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ । मणसमाहारणयाए णं एगग्गं जणेइ । एगग्गं जणइत्ता नाणपज्जवे जणयइ नाणपज्जवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ, मिच्छत्तं च निज्जरेइ ॥ सू० ५६ ॥

छाया--मनःसमाधारणतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति । मनः समाधारणतया खलु एकाग्रं जनयति । एकाग्रं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान् जनयति । ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति । मिथ्यात्वं च निर्जरयति ॥ ५६ ॥

टीका--'मणसमाहारणाए' इत्यादि--

हे भदन्त ! मनः समाधारणतया=मनसः-समाधारणा-आगमोक्तविधिना स्थापनं, मनः समाधारणा तया जीवः किं जनयति ? । गुरुराह-मनः समाधार-

---

भावार्थ--शरीर को शुभ कार्यों में लगाना-एवं अशुभ कार्यों में उसको प्रवृत्त नहीं करना इसका नाम कायगुप्ति है। इस कायगुप्तिके प्रभावसे जीव अशुभयोगका निरोध करता है। इसी का नाम संवर है। इस तरह कायकृत अशुभयोगके निरोध से रक्षित बना हुआ जीव कर्मोपादान के हेतुभूत प्राणातिपात आदि अठारह प्रकारके पापों का निरोध करता है ॥ ५५ ॥

मन वचन एवं कायगुप्ति से मन आदि की समाधारणा होती है इस लिये छप्पनवे बोलमें पहिले मनसमाधारणा को कहते हैं-- 'मणसमाहारणयाए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(भंते मणसमाहारणयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! मनः समाधारणतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मन समा

ભાવાર્થ—શરીરને શુભ કાર્યોમાં લગાડવું-અને અશુભ કાર્યો તરફ જવા દેવું આનું નામ કાયગુપ્તિ છે. આ કાયગુપ્તિના પ્રભાવથી જીવ અશુભ યોગોનો નિરોધ કરે છે. આનું જ નામ સંવર છે. આ પ્રમાણે કાયકૃત અશુભ યોગના નિરોધથી રક્ષાયેલો જીવ કર્મોપાદાનના હેતુભૂત પ્રાણાતિપાત આદિ અઢાર પ્રકારના પાપાસ્રવનો નિરોધ કરે છે. ॥૫૫॥

મન, વચન અને કાયગુપ્તિથી મનની સમાધારણા થાય છે આ માટે પહેલાં મનસમાધારણાને કહે છે—"मनसमाहारणयाए" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते मणसमाहारणयाएणं, जीवे किं जणेइ-भदन्त मनः समाधारण तया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! મનસમાધારણાથી જીવ

णया खलु ऐकाग्र्यं=धर्मैकनिष्ठचित्तत्वं जनयति । ऐकाग्र्यं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान्=तत्त्वस्वरूपावबोधरूपान् जनयति । ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति । तत्त्वस्वरूपे ज्ञाते सति तद्विषया रुचिरपि शुद्धतरा भवतीति भावः । सम्यक्त्वे विशुद्धे सति मिथ्यात्वं च निर्जरयति=क्षपयति ॥ ५६ ॥ सू० ॥

धारणा से जीव किस गुण को प्राप्त करता है ? उत्तर (मणसमाहारणयाए णं एगग्गं जणेइ–मनः समाधारणतया खलु एकाग्रं जनयति) मन समाधारणा से जीव धर्म में एकनिष्ठ चित्तता को प्राप्त करता है । जब (एगग्गं जणइत्ता नाणपज्जवे जणेइ–एकाग्रं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान् जनयति) एकाग्रचित्तता इसमें आ जाती है तब यह तत्त्वावबोधरूप ज्ञानपर्यायों को अपने आपमें उत्पन्न करता है । (नाणपज्जवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ–ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति) ज्ञान पर्यायों को प्राप्त करने के बाद अर्थात् तत्त्वस्वरूप ज्ञात हो जानेके पश्चात् सम्यक्त्व को शुद्ध करता है अर्थात् तद्विषयक रुचि भी इसकी विशुद्धतर बन जाती है । (मिच्छत्तं च निज्जरेइ–मिथ्यात्वं च निर्जरयति) वह मिथ्यात्व की निर्जरा करता है ।

भावार्थ—आगमोक्त विधिके अनुसार मनका स्थापन करना इसका नाम मनः समाधारणा है । जब मनकी समाधारणा बन जाती है तो चित्त धर्म में एकनिष्ठ हो जाता है । इस तरह चित्त की एकनिष्ठतासे जीव तात्त्विक ज्ञानसे युक्त बन कर अपने सम्यक्त्व को शुद्ध कर लेता

કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર–मणसमाहारणयाए णं एगग्गं जणेइ–मनःसमाधारणतया खलु एकाग्रं जनयति મન સમાધારણાથી જીવ ધર્મમાં એકનિષ્ઠ ચિત્તતાને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે एगग्गं जणइत्ता नाणपज्जवे जणेइ–एकाग्रं जनयित्वा ज्ञानपर्यवान् जनयति એનામાં એકાગ્ર ચિત્તતા આવી જાય છે, ત્યારે તે તત્વાવબોધરૂપ જ્ઞાનપર્યાયોને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરી લે છે. नाणपज्जवे जणइत्ता सम्मत्तं विसोहेइ–ज्ञानपर्यवान् जनयित्वा सम्यक्त्वं विशोधयति જ્ઞાનપર્યાયોને પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી અર્થાત્–તત્વસ્વરૂપ જાણી લીધા પછી સમ્યકત્વને શુદ્ધ કરે છે. અર્થાત્–એ અંગની રૂચિ પણ તેનામાં વિશુદ્ધતર બની જાય છે. અને मिच्छत्तं च निज्जरेइ–मिथ्यात्वं च निर्जरयति તે મિથ્યાત્વની નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ—આગમોક્તવિધિ અનુસાર મનને સ્થિર કરવું આનું નામ મનઃ સમાધારણા છે. જ્યારે મનની આ પ્રકારે સમાધારણા બની જાય છે. ત્યારે ચિત્ત ધર્મમાં એકનિષ્ઠ થઈ જાય છે. આ રીતે ચિત્તની એકાગ્રતાથી તાત્વિક જ્ઞાન સંપન્ન બનીને પોતાના સમ્યકત્વને શુદ્ધ કરી લે છે.

मनः समाधारणानन्तरं वाक्समाधारणा भवतीति सप्तपञ्चाशत्तमभेदरूपां तामाह--

मूलम्--वइसमाहारणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ?। वइ-समाहारणाए णं वइसाहारणदंसणपज्जवे विसोहेइ, वइसाहा-रणदंसणपज्जवे विसोहित्ता सुलहबोहियत्तं निव्वत्तेइ, दुल्लह-बोहियत्तं निज्जरेइ॥ ५७॥

छाया--वाक् समाधारणतया खलु भदन्त! जीवः किं जनयति। वाक्समा-धारणया खलु वाक् साधारणदर्शनपर्यवान् विशोधयति। वाक्साधारणदर्शनपर्यवान् विशोध्य सुलभबोधिकत्वं निर्वर्तयति, दुर्लभबोधिकत्व निर्जरयति॥ ५७॥

टीका--'वइसमाहारणायाए' इत्यादि--

हे भदन्त! वाक्समाधारणतया=स्वाध्याय एव वाग्विनिवेशः-वाक् समाधा-रणा, तया, जीवः किं जनयति?। भगवानाह-हे शिष्य! वाक्समाधारणतया खलु वाक्साधारणदर्शनपर्यवान्=वाक् साधारणाश्च ते दर्शनपर्यवाश्च, वाचः साधारणाः वाचो विषयाः प्ररूपणीय पदार्थाः, जीवाजीवादयस्तद्विषयका दर्शन पर्यवाः,. दर्शनपर्यायाः-निश्चयव्यवहारादिसम्यक्त्वभेदाः, इह दर्शनपर्यवाणां तदभेदारोपेण सामानाधिकरण्यम्, वाक्साधारणदर्शनपर्यवास्तान् प्रज्ञापनीयपदार्थ विषयकसम्यक्त्वविशेषान् विशोधयति। द्रव्यानुयोगाभ्यासात् तद्विषयाऽऽशङ्कादि

है। एवं मिथ्यात्व की निर्जरा कर देता है॥ ५६॥

मन समाधारणा के बाद सत्तावनवे बोलमें वचन समाधारणाको कहते हैं--'वइ समाहारणयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(भंते वइ समाहारणयाए खलु जीवः किं जणेइ--भदन्त! वाक् समाधारणतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन्! वाक् समाधारणा द्वारा, जीव किस गुणको प्राप्त करता है? उत्तर--(वइसमाहारणाए णं वइसाहारणदंसणपज्जवे विसोहेइ-वाक् समाधार-

---

અને મિથ્યાત્વની નિર્જરા કરે છે. ॥૫૬॥

મન સમાધારણા પછી વચન સમાધારણાને કહે છે--"वइ समाहारणयाए" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--भंते वइसमाहारणयाए खलु जीवे किं जणेइ-भदन्त वाक् समाधारणतया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન! વચન સમાધારણા દ્વારા જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર-वइसमाहारणाए णं वइसाहारणदंसण-पज्जवे विसोहेइ-वाक्साधारणतया खलु वाक्साधारणदर्शनपर्यवान् विशोधयति

मालिन्यनिराकरणेन विशुद्धान् करोतीत्यर्थः। वाक्साधारणदर्शनपर्यवान् विशोध्य सुलभबोधिकत्वं निर्वर्तयति, अत एवदुर्लभबोधिकत्वं, निर्जरयति=क्षपयति ॥५७॥

णतया खलु वाक् साधारणदर्शनपर्यवान् विशोधयति) वाक् समाधारणासे वाक् साधारणदर्शनपर्यायों को विशुद्ध करता है। (वइसाहारणदंसण पज्जवे विसोहित्ता सुलहबोहियत्तं निव्वत्तेइ दुल्लहबोहियत्तं निज्जरेइ –वाक्साधारणदर्शनपर्यवान् विशोध्य सुलभबोधिकत्वं निर्वर्तयति दुर्लभबोधिकत्वं निर्जरयति) वाक् साधारणदर्शनपर्यायों को विशुद्ध करके जीव सुलभबोधिवाला बन जाता है और दुर्लभबोधिपनेकी निर्जरा करता हैं।

भावार्थ—स्वाध्याय आदि प्रशस्त वचनों में प्रवृत्ति रखना इसका नाम वाक् समाधारणा है। इससे जीवको यह लाभ होता है कि वह वाक् साधारण वाणीके विषयभूत जीव अजीव आदि पदार्थ को विषय करनेवाले दर्शनपर्यायों को–निश्चय सम्यक्त्व एवं व्यवहारसम्यक्त्व आदिरूप सम्यक्त्वके भेदों को–अर्थात् प्रज्ञापनीय पदार्थविषयक सम्यक्त्व विशेषों को विशुद्ध करता है। उसके द्रव्यानुयोग के अभ्यास से प्रज्ञापनीय पदार्थविषयक शङ्कादिक दोष दूर हो जाते हैं। इससे प्रज्ञापनीय पदार्थविषयक सम्यक्त्व विशेषण भी उसका निर्मल हो जाता है। इस तरह जब इसका सम्यक्त्व निर्मल हो जाता है तो वह सुलभबोधिवाला बन जाता है और दुर्लभबोधिकना को दूर कर देता है ॥५७॥

વચન સમાધારણાથી જીવ વચન સાધારણ દર્શન પર્યાયોને વિશુદ્ધ કરે છે. वइसाहारणदंसणपज्जवे विसोहित्ता सुलबोहियत्त निव्वत्तेइ–वाक्साधारणदर्शनपर्यवान् विशोध्य सुलभबोधिकत्वं निर्वर्त्तयति दुर्लभबोधिकत्वं निर्जरयति વચન સાધારણ દર્શન પર્યાયોને વિશુદ્ધ કરીને જીવ સુલભ બોધિવાળો બની જાય છે. અને દુર્લભ બોધિપણાની નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ—સ્વાધ્યાય આદિ પ્રશસ્ત વચનોમાં પ્રવૃત્તિ રાખવી એનું નામ વાક્ સમાધારણા છે. આનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે વાક્ સાધારણ વાણીના વિષયભૂત જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોને જાણી શકનારા દર્શન પર્યાયોને, નિશ્ચય સમ્યકત્વ અને વ્યવહાર સમ્યકત્વ આદિરૂપ સમ્યકત્વના ભેદોને, અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ વિષયક સમ્યકત્વ વિશેષોને વિશુદ્ધ કરે છે. એના દ્રવ્યાનુયોગના અભ્યાસથી પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ વિષયક શંકાદિક દોષ દૂર થઈ જાય છે. આને લઈને પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ વિષય સમ્યકત્વ વિશેષણ પણ એનું નિર્મળ થઈ જાય છે આ પ્રમાણે એનું સમ્યકત્વ જ્યારે નિર્મળ થઈ જાય છે ત્યારે તે બોધિવાળો બની જાય છે અને દુર્લભ બોધિકતાને દૂર કરી દે છે ॥૫૭॥

वचनसमाधारणानन्तरं कायसमाधारणा भवतीति अष्ट पञ्चाशत्तमभेदरूपां तामाह—

मूलम्—**कायसमाहारणयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ ? । काय-समाहारणाए णं चरित्तपज्जवे विसोहेइ, चरित्तपज्जवे विसो-हित्ता अहक्खायचरित्तं विसोहेइ, अहक्खायचरित्तं विसोहित्ता चत्तारि केवलि कम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ ॥ ५८ ॥**

छाया——कायसमाधारणतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । काय-समाधारणया खलु चारित्रपर्यवान् विशोधयति । चारित्रपर्यवान् विशोध्य यथा-ख्यातचारित्रं विशोधयति । यथाख्यातचारित्रं विशोध्य चत्वारि केवलिसत्कर्माणि क्षपयति, ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोति॥

टीका——'कायसमाहारणायाए' इत्यादि——

हे भदन्त ! कायसमाधारणतया=संयमाराधने शरीरस्य सम्यग्व्यापारणरूपया जीवः किं जनयति ? । भगवानाह—हे शिष्य ! कायसमाधारणतया खलु चारित्रप-र्यवान्=चारित्रभेदान् क्षायोपशमिकान् विशोधयति ! उन्मार्गप्रवृत्त्या हि अतिचा-

---

वचन समाधारणाके पश्चात् कायसमाधारणा होती है इसलिये अट्ठावनवे बोलमें कायसमाधारणा को कहते हैं-"कायसमाहारणयाए" इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते कायसमाहारणतयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! कायसमाधारणतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन् । संयमके आराधनमें शरीरके सम्यक् व्यापाररूप कायसमाधारणासे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर-(कायसमाहारणाए णं चरित्तपज्जवे विसोहेइ-कायसमाधारणया खलु चारित्रपर्यवान् विशोधयति) काय-समाधारणासे जीव क्षायोपशमिक आदि चारित्रभेदोंको निर्मल करता है।

વચન સમાધારણા પછી કાય સમાધારણા થાય છે આ માટે અઠ્ઠાવનમા બોલમાં કાયસમાધારણાને કહે છે—" कायसमाहारणयाए " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंत्ते कायसमाहारणतयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त कायसमाधारणया खलु जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! સંયમના આરાધનામાં શરીરના સમ્યક્ વ્યાપારરૂપ કાયસમાધારણાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર—कायसमाहारणाए णं चरित्तपजवे विसोहेइ-कायसमाधारणतया खलु चारित्रपर्यवान् विशोधयति કાયસમાધારણાથી જીવ ક્ષાયોપશમિક આદિ ચારિત્ર ભેદોને નિર્મળ

रलक्षणं कालुष्यमुत्पद्यते, कायसमाधारणया तदपनयनेन क्षायोपशमिकचारित्र निर्मलीकरोतीत्यर्थः। चारित्रपर्यवान् विशोध्य यथाख्यातचारित्रं विशोधयति। असतो नोत्पाद इति सिद्धान्तात् पूर्वमपि कथंचिद् विद्यमानमेव यथाख्यातचारित्रं चारित्रमोहोदयेन मालिनीकृतं तन्निर्जरणेन निर्मलीकरोतीत्यर्थः यथाख्यातचारित्रं- विशोध्य चत्वारि-चतुःसंख्यकानि केवलिसत्कर्माणि=केवलिनः सत्कर्माणि- विद्यमानकर्माणि भवोपग्राहीणि, वेदनीयम्, आयुष्कं, नाम, गोत्रं चेति क्षपयति, 'कम्मसे' इत्यत्र शास्त्रपरिभाषया अंशशब्दस्य सत्पर्यायत्वात् 'सत्कर्माणि'

उन्मार्ग प्रवृत्तिसे अतिचाररूप कलुषता क्षायोपशमिक चारित्रमें आ-जाती है सो इस कायसमाधारणा द्वारा वह दूर हो जाती है। इससे चारित्र निर्मल हो जाता है। इस तरह (चरित्तपज्जवे विसोहित्ता-चारित्रपर्यवान् विशोध्य) क्षायोपशमिक चारित्रभेदोंको निर्मल करके (अहक्खायचरित्तं विसोहेइ-यथाख्यातचारित्रं विशोधयति) यथाख्यात-चारित्रको निर्मल करता है अर्थात् यह यथाख्यात चारित्र कथंचित् पहिले भी आत्मामें विद्यमान ही था-क्यों कि असत्का उत्पाद नहीं होता है ऐसा सिद्धान्त है। परन्तु वह चरित्रमोहनीय कर्मके उदयसे मलिन हो रहा था अतः क्षायोपशमिक चारित्रके निर्मल होनेके बाद चारित्रमोहकी निर्जरा करके यह जीव उसको निर्मल करता है। (अहक्खायचरित्तं विसोहित्ता चत्तारि केवलि कम्मंसे खवेइ-यथाख्यातचारित्रं विशोध्य चत्वारि केवलिसत्कर्माणि क्षपयति) जब यथाख्यात चारित्र निर्मल हो जाता है तब केवलि अवस्थामें विद्यमान भवोपग्राही वेदनीय. आयु,

કરે છે. ઉન્માર્ગ પ્રવૃત્તિથી અતિચારરૂપ કલુષતા ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રમાં આવી જાય છે તે કાયસમાધારણા દ્વારા દૂર થઈ જાય છે એથી ચારિત્ર નિર્મળ બની જાય છે, આ પ્રમાણે चरित्तपज्जवे विसोहित्ता-चारित्रपर्यवान् विशोध्य ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર ભેદોને નિર્મળ કરીને अहक्खायचरित्तं विसोहेइ-यथाख्यात-चारित्रं विशोधयति યથાખ્યાત ચારિત્રને નિર્મળ કરે છે, અર્થાત્—આ યથાખ્યાત ચારિત્ર કદાચિત આત્મામાં પહેલા પણ વિદ્યમાન હોય છે-કેમ કે, અસતનો ઉત્પાદ નથી થતો. આવો સિદ્ધાંત છે. પરંતુ તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી દબાઈ ગયેલ હોય અને ક્ષાયોપશમિક ચારિત્રના નિર્મળ થવા પછી ચારિત્ર મોહની નિર્જરા કરીને એ જીવ એને નિર્મળ કરે છે. अहक्खायचरित्तं विसोहित्ता चत्तारि केवलिकम्मंसे खवेइ-यथाख्यातचारित्रं विशोध्य चत्वारि केवलिसत्कर्माणि क्षपयति જ્યારે યથાખ્યાત ચારિત્ર નિર્મળ થ છે, ત્યારે કેવળી અવસ્થામા વિદ્યમાન ભવોપગ્રાહી વેદનીય, આયુ

इति च्छाया भवति। ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोति–सिध्यतीत्यादिपदानां व्याख्याऽस्मिन्नेवाध्ययनेऽष्टविंशतितमे भेदे कृतेति तत्र द्रष्टव्या॥ ५८ ॥

इत्थं समाधारणात्रयाद् ज्ञानादित्रयस्य विशुद्धिरुक्ता, अथ एकोनषष्टितमे भेदे ज्ञानादि त्रयस्य फलमाह—

मूलम्–नाणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। नाणसंपन्नयाए णं जीवे सव्वभावाहिगमं जणेइ । नाणसंपन्ने णं जीवे चाउरंते संसारकंतारे न विणस्सइ, जहा सूई ससुत्ता पडियावि न विणस्सइ, तहा जीवे ससुत्ते संसारे न विणस्सइ नाणविणय तव चरित्तजोगे संपाउणइ, ससमय परसमय विसारए य असंघायणिज्जे भवइ ॥ ५९ ॥

छाया––ज्ञानसंपन्नतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। ज्ञानसंपन्नतया खलु जीवः सर्वभावाभिगमं जनयति । ज्ञानसंपन्नः खलु जीवः चतुरन्ते संसारकान्तारे न विनश्यति । यथा सूची ससूत्रा पतिताऽपि न विनश्यति, तथा जीवः ससूत्रः संसारे न विनश्यति । ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगान् संप्राप्नोति । स्वसमय परसमयविशारदश्चासंघातनीयो भवति ॥ ५९ ॥

टीका––'नाणसंपन्नयाए' इत्यादि––

हे भदन्त ! ज्ञानसंपन्नतया=ज्ञानेन श्रुतज्ञानेन संपन्नः–युक्तः, ज्ञानसंपन्नस्तस्य

नाम एवं गोत्र इन चार कर्मोको नष्ट करदेता है। (तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ–ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोति) उसके बाद सिद्ध हो जाता है, बुद्ध हो जाता है, मुक्त हो जाता है एवं शीतीभूत हो जाता है। इस प्रकार यह जीव अव्याबाध सुखका भागी बन जाता है ॥५८॥

इस प्रकार तीन प्रकारकी समाधारणासे ज्ञानादि तीनकी शुद्धि कही

નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મોને નષ્ટ કરી દે છે. तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ–ततः पश्चात् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति આ પછી સિદ્ધ બની જાય છે. બુદ્ધ થાય છે. મુક્ત થઇ જાય છે, અને શીતીભૂત બની જાય છે. આ પ્રમાણે એ જીવ અવ્યાબાધ સુખને ભોગવનાર બની જાય છે. ॥ ૫૮ ॥

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની સમાધારણાથી જ્ઞાનાદિ ત્રણની શુદ્ધિ કહેવામાં આવેલ છે.

भावः-ज्ञानसंपन्नता तया खलु जीवः किं जनयति ? । भगवानाह-हे शिष्य ! ज्ञानसंपन्नतया खलु जीवः सर्वभावाभिगमं=सर्वभावानां जीवाजीवादिपदार्थानाम्, अभिगमः-ज्ञानं, सर्वभावाभिगमस्तं जनयति ! ज्ञानसंपन्नः खलु जीवः, चतुरन्ते-चत्वारः-चतुर्गतिरूपाः, अन्ताः-अवयवा यस्य तच्चतुरन्त तस्मिन्, संसारकान्तारे-संसाराटव्यां, न विनश्यति । तत्र दृष्टान्तमाह-' जहा ' इत्यादि । यथासूचीससूत्रा-संलग्नदोरका क्वचित् कचवरादौ पतिताऽपि न विनश्यति; सर्वथा नष्टा न भवति, तथा जीवः ससूत्रः=सूत्रेण-श्रुतेन सहवर्तत इति ससूत्रः श्रुवज्ञानसंपन्न

गई है अब उनसठवे बोलमें ज्ञानादिक त्रयका फल कहते हुए प्रथम ज्ञानका फल कहते हैं—' नाणसंपन्नयाए ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते नाणसंपन्नयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! ज्ञानसंपन्नतया जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! श्रुतज्ञानरूप ज्ञानसंपन्नतासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर-(नाणसंपन्नेणं जीवे सव्वभावाहिगमं जणेइ-ज्ञानसंपन्नतया खलु जीवः सर्वभावाभिगमं जनयति) ज्ञानसंपन्नतासे जीव ऐसे ज्ञानको प्राप्त करलेता है कि जिससे उसको जीव अजीव आदि पदार्थोंका बोध हो जाता है । (नाणसंपन्नेणं जीवे चउरंते संसारकंतारे न विणस्सइ-ज्ञानसंपन्नः खलु जीव चतुरन्त-ससारकान्तारे न विनश्यति) इस प्रकारके बोधसे संपन्न बना हुआ जीव इस चतुर्गतिरूप संसाराटवीमें नष्ट नहीं होता है । (जहा सुई ससुत्ता पडियावि न विणस्सइ-यथा ससूत्रा सूची पतिता अपि न विनश्यति) जैसे डोरासहित सूई कूडे कचरे आदिमें गिरजाने पर भी खोई नहीं जाती

હવે ઓગણસાઈઠમા બોલમા જ્ઞાનાદિક ત્રયનુ ફળ કહેતા પ્રથમ જ્ઞાનનુ ફળ કહે છે—" नाणसंपन्नयाए " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भते नाणसंपन्नयाए णं जीवे कि जणेइ-भदन्त ज्ञानसंपन्नतया खलु जीवः कि जनयति હે ભગવાન ! શ્રુત જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનસપન્નતાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ઉત્તર-नाणसंपन्नेण जीवे सव्वभावाहिगम जणेइ-ज्ञानसंपन्नतया खलु जीव. सर्वभावाभिगमं जनयति જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવ એવા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે કે, જેનાથી તેને જીવ આદિ પદાર્થોનો બોધ થઈ જાય છે. नाणसंपन्नेणं जीवे चउरन्ते संसारकंतारे न विणस्सइ-ज्ञानसम्पन्नः खलु जीवः चतुरन्तसंसार कान्तारे न विनश्यति આ પ્રકારે જીવ અજીવના બોધથી સંપન્ન બનેલ જીવ આ ચતુર્ગતિ રૂપ સંસારઅટવીમા નષ્ટ બનતો નથી, जहासुई ससुत्ता पडियावि न विणस्सइ-यथा ससूत्रा सूचि पतिता अवि न विनश्यति જે દોરા સાથેની સોય કચરા આદિમા પડી જવા છતાં પણ ખોવાઈ

इत्यर्थः, संसारे न विनश्यति किं तु ज्ञानविनयतपश्चारित्रयोगान् संप्राप्नोति- ज्ञानं च अवध्यादिकं, विनयश्च-शुश्रूषादिः, तपश्च-अनशनादिकं, चारित्रयोगाः- चारित्रप्रधानाव्यापाराः, ज्ञानविनयचारित्रयोगास्तान् प्राप्नोति। तथा-स्वसमयपर- समयविशारदः स्वसिद्धान्तपरसिद्धान्तज्ञानवान् भवति। च=पुनः असंघातनीयः= परैरपराभवनीयो भवति ॥ ५९ ॥

ज्ञानसंपन्नताऽनन्तरं पठितमभेदे दर्शनसंपन्नतामाह—

मूलम्—दंसणसंपन्नयाए णं भंते! जीवे किं जणेइ?। दंसण- संपन्नयाए भवमिच्छत्तछेयणं करेइ, परं न विज्झायइ। परं अ- विज्झाएमाणे अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावे माणे विहरइ ॥ ६० ॥

है। (तहा जीवे ससुत्ते संसारे न विणस्सइ-तथा जीवः ससूत्रः संसारे न विनश्यति) उसी तरह श्रुतज्ञानसंपन्न जीव संसारमें नष्ट नहीं होता है। किन्तु (नाणविणयतवचरित्तजोगे संपाउणइ - ज्ञानविनयतपश्चारित्र योगान् संप्राप्नोति) ज्ञान, विनय, तप तथा चारित्रयोगोंको प्राप्त करता है। यहां ज्ञान शब्दसे अवध्यादिज्ञान, विनय शब्दसे शुश्रूषा आदि, तप शब्दसे अनशन आदि तथा चारित्रयोग शब्दसे चारित्र प्रधान व्यापार गृहीत हुए हैं। तथा ज्ञानसंपन्नतासे जीव (ससमय परसमय विसारए य असंघायणिज्जे भवइ-स्वसमय परसमय विशारदश्चासंघातनीयः भवति) स्वसिद्धान्तका ज्ञाता एवं परसिद्धान्तका ज्ञाता बन जाता है। अतः वह प्रतिवादि द्वारा पराभव नहीं पाता है ॥५९॥

જતી નથી જોવાથી મળી આવે છે. तहा जीवे ससुत्ते संसारे न विणस्सइ तथा जीवः ससूत्रः ससारे न विनश्यति એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન સંપન્ન જીવ સંસારમાં નષ્ટ નથી બનતો પરંતુ नाणविणयतवचरित्तजोगे संपाउणइ-ज्ञान विनयतपश्चरित्रयोगान् संप्राप्नोति જ્ઞાન, વિનય, તપ તથા ચરિત્ર યોગોને પ્રાપ્ત કરે છે અહીં જ્ઞાન શબ્દથી અવધ્યાદિ જ્ઞાન, વિનય શબ્દથી શુશ્રૂષા આદિ તપ શબ્દથી અનશન આદિ, તથા ચારિત્ર યોગ શબ્દથી ચારિત્ર પ્રધાન વ્યાપાર ગૃહિત થયેલ છે, તથા જ્ઞાનસંપન્નતાથી જીવ ससमय परसमयं विसारए य असंघायणिज्जे भवइ-स्वसमयपरसमयविशारदश्चासंघातनीयः भवतिः સ્વસિદ્ધાંતના જાણનાર અને પરસિદ્ધાંતને જાણનાર બની જાય છે. આથી તેનો પ્રતિવાદી દ્વારા પરાભવ થવા પામતો નથી. ॥ ૫૯ ॥

छाया—दर्शनसंपन्नतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। दर्शनसंपन्नतया भवमिथ्यात्वच्छेदनं करोति, परं न विध्यायति। परम् अविध्यायन् अनुत्तरेण ज्ञानेन दर्शनेन आत्मानं संयोजयन् सम्यग् भावयन् विहरति ॥ ६० ॥

टीका--दंसणसंपन्नयाए इत्यादि--

हे भदन्त ! दर्शनसंपन्नतया=दर्शनेन क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेन, संपन्नः-युक्तः, दर्शनसंपन्नः-क्षायोपशमिकसम्यक्त्ववान्, तस्य भावः दर्शनसंपन्नता तया क्षायोपशमिकसम्यक्त्वयुक्तत्वेन जीवः किं जनयति ?। भगवानाह-दर्शनसंपन्नतया खलु भवमिथ्यात्वच्छेदनं-भवहेतुभूतं मिथ्यात्वं भवमिथ्यात्वं, तस्य छेदन-क्षयणं, तत् करोति=क्षायिकसम्यक्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः। परं=ततः परं तदनन्तरम्, उत्कर्षतस्तस्मिन्नेव भवे, मध्यमजघन्यापेक्षया तु तृतीये चतुर्थे वा भवे उत्तरश्रेण्यारोहणेन केवलज्ञानप्राप्तौ न विध्यायति=ज्ञानदर्शनप्रकाशावरणं न प्राप्नोति, किंतु परं=

ज्ञानसंपन्नताके बाद साठवे बोलमें दर्शनसंपन्नताको कहते हैं—'दंसणसंपन्नयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते दंसणसंपन्नयाए णं जीवे किं जणेइ-भदन्त ! दर्शनसंपन्नतया खलु जीवः किं जनयति) हे भगवन्! क्षायोपशमिक सम्यक्त्वरूप दर्शनसे युक्त होनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर-(दंसणसंपण्णयाए भवमिच्छत्तछेयणं करेइ-दर्शनसंपन्नतया भवमिथ्यात्वछेदनं करोति) क्षायोपक्षमिक सम्यक्त्वरूप दर्शनसे युक्त होनेसे जीव भवके हेतुभूत मिथ्यात्वका छेदन करता है अर्थात् क्षायिक सम्यक्त्वको प्राप्त कर लेता है। (पर न विज्झायइ-परं न विध्यापयति) इसके बाद उत्कृष्टतासे उसी भवमें तथा मध्यम एवं जघन्यकी अपेक्षा तृतीय या चतुर्थ भवमें उत्तर श्रेणीके आरोहणसे केवलज्ञानकी प्राप्ति होने पर

જ્ઞાન સંપન્નતા પછી હવે સાઠમા બોલમાં દર્શન સંપન્નતાને કહેવામાં આવે છે-"दंसणसंपन्नयाए" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते दंसणसंपन्नयाए ण जीवे कि जणेइ-भदन्त ! दर्शनसंपन्नतया जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વરૂપ દર્શનથી યુક્ત થવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર-दंसणसंपन्नयाए भवमिच्छत्तछेयणं करेइ - दर्शनसम्पन्नतया भवमिथ्यात्वछेदनं करोति ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વરૂપ દર્શનથી યુક્ત થવાથી જીવ ભવના હેતુભૂત મિથ્યાત્વનું છેદન કરે છે. અર્થાત ક્ષાયિક સમ્યકત્વને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. परं न विज्झायइ-परं न विध्यापयति આ પછી ઉત્કૃષ્ટતાથી એજ ભવમાં તથા મધ્યમ અને જઘન્યથી અપેક્ષા ત્રીજા ા ચોથા ભવમાં ઉત્તર શ્રેણીના આરોહણથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી

ततः परम् अविध्यायन्-ज्ञानदर्शनप्रकाशावरणमप्राप्नुवन् अनुत्तरेण=न विद्यते उत्तरम्=उत्कृष्ट यस्मात् तदनुत्तरं तेन-क्षायिकत्वात् सर्वोत्तमेन, ज्ञानेन दर्शनेन प्रतिसमयमुत्तरोत्तरमुत्कृष्टोपयोगरूपतया जायमानेन, आत्मानं संयोजयन्, सम्यग्भावयन्=तन्मयं कुर्वन्, विहरति=भवस्थकेवलि भूत्वा विचरति ॥६०॥सू०॥

ज्ञान एवं दर्शनके प्रकाशके आवरणको प्राप्त नहीं होता है। किन्तु(परं-अविज्झायमाणे अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावेमाणे विहरइ-परं अविध्यायन् अनुत्तरेण ज्ञानेन दर्शनेन आत्मानं संयोजयन् सम्यक् भावयन् विरहति) सर्वोत्कृष्ट क्षायिक ज्ञान एवं क्षायिक सम्यक्त्वसे अपनी आत्माको युक्त करता हुआ भवस्थ केवली होकर विचरता है।

भावार्थ—जीव जब क्षायोपशमिक सम्यक्त्व विशिष्ट बन जाता है तब वह भवबंधनके हेतुभूत मिथ्यात्वका नाश कर क्षायिक सम्यक्त्वी हो जाता है। क्षायिक सम्यक्त्वधारी बनकर या तो यह उसी भवमें केवलज्ञान प्राप्त कर लेता है। यदि नहीं करता है तो मध्यम जघन्यकी अपेक्षा तीसरे या चौथे भवमें क्षायिकश्रेणी पर आरोहण कर केवलज्ञान प्राप्त कर लेता है। तृतीय या चतुर्थ भवमें इसके ज्ञान या दर्शनको आवरण करनेवाले ज्ञानावरणी एवं दर्शनावरणी कर्म नहीं रहते हैं अर्थात् उन भवोंमें इसके दर्शन या ज्ञानका आवरण नहीं रहता है। इस

જ્ઞાન અને દર્શનના પ્રભાવથી આવરણથી પર બની જાય છે. परं अविज्झाएमाणे अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावेमाणे विहरइ-परं अविध्यायन् अनुत्तरेण ज्ञानेन दर्शनेन आत्मानं संयोजयन् सम्यक् भावयन् विहरति અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિક જ્ઞાન અને ક્ષાયિક સમ્યકત્વથી પોતાના આત્માને યુક્ત કરીને ભવસ્થ કેવળી બનીને વિચરે છે.

ભાવાર્થ—જીવ જ્યારે ક્ષાયોપશમિક સમ્યકત્વ વિશિષ્ટ બની જાય છે ત્યારે તે ભવબંધનના હેતુભૂત મિથ્યાત્વનો નાશ કરીને ક્ષાયિક સમ્યકત્વી બની જાય છે. ક્ષાયિક સમ્યકત્વ ધારી બનીને કાં તો તે એજ ભવમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. કદાચ ન કરી શકે તો મધ્યમ જઘન્યની અપેક્ષા ત્રીજા અથવા ચોથા ભવમાં ક્ષાયિક શ્રેણી ઉપર ચડીને કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. ત્રીજા અથવા ચોથા ભવમાં તેના જ્ઞાન દર્શનને આવરણ કરવાવાળા જ્ઞાનાવરણી અને દર્શનાવરણી કર્મ રહેતાં નથી અર્થાત એ ભવોમાં તેને દર્શન અથવા જ્ઞાનનું આવરણ રહેતું નથી. આ પ્રમાણે એ સર્વોત્કૃષ્ટ ક્ષાયિકસમ્યકત્વ

दर्शनसंपन्नताऽनन्तरं एकोत्तरषष्ठितमभेदे चारित्रसंपन्नतामाह—

मूलम्—चरित्तसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणेइ?। चरित्त-संपन्नयाए णं सेलेसीभावं जणेइ। सेलेसीपडिवन्ने य अणगारे चत्तारि केवलकम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, परिनिव्वाइ, सव्वदुःखाणमंतं करेइ ॥६१॥

छाया—चारित्रसंपन्नतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। चारित्र-संपन्नतया खलु शैलेशीभावं जनयति। शैलेशीप्रतिपन्नश्च अनगारश्चत्वारि केवलि-सत्कर्माणि क्षपयति। ततः पश्चात् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखा-नामन्तं करोति ॥ ६१ ॥

टीका-' चरित्तसंपन्नयाए ' इत्यादि--

हे भदन्त ! चारित्रसंपन्नतया-चारित्रसंयमस्तेन संपन्नश्चारित्रसंपन्नश्चारित्र-वान्, तस्य भावश्चारित्रसंपन्नता, तया, खलु जीवः किं जनयति ?। भगवानाह-हे शिष्य ! चारित्रसंपन्नतया-चारित्रयुक्तत्वेन संयमाराधनेन, खलु शैलेशीभावं-

---

तरह यह सर्वोत्कृष्ट क्षायिक सम्यक्त्व एवं ज्ञानसे अपनी आत्माको भावित कर भवस्थ केवली होकर विचरता है ॥६०॥

दर्शनसंपन्नताके बाद इकसठवे बोलमें चारित्रसंपन्नताको कहते हैं—'चरित्तसंपन्नयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(भंते चरित्तसंपन्नयाए णं जीवे किं जणेइ-भदंत ! चारित्रसंपन्नतया खलु जीवः किं जनयति ?) हे भगवन् चारित्रसंयमसे संपन्न होनेसे जीव कीस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तर-(चरित्तसंपन्नयाए णं सेलेसी भावं जणेइ-चारित्रसंपन्नतया खलु शैलेशी भावं जनयति) चारित्रसे संपन्न होनेसे-संयमकी आराधना करनेसे जीव

અને જ્ઞાનથી પોતાના આત્માને ભવિત કરીને મધ્યસ્થ કેવળી બનીને વિચરે છે.

દર્શન સંપન્નતા પછી હવે એકસઠમા બોલમાં ચારિત્ર સંપન્નતાને કહે છે-'चरित्तसंपन्नयाए' ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते चरित्तसंपन्नायाए णं णीवे कि जणेइ-भदन्त चारित्र-सम्पन्नतया खलु जीवः कि जनयति હે ભગવાન ! ચારિત્ર સંયમથી સંપન્ન થયેલ જીવ કેવા ગુણુને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તર—चरित्त संपन्नयाएणं सेलेसीभावं जणेइ-चरित्रसम्पन्नतया शैलेशीभावं जनयति ચારિત્રથી સંપન્ન થવાથી ના આરાધના કરવાવાળો જીવ શૈલેશી ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત-શૈલે

शैलाः-पर्वतास्तेषामीशः शैलेशो मेरुः स इव शैलेशो मुनिः मनोवाक्काययोगनिरोधादत्यन्तस्थैर्येण मुनिरपि शैलेश इत्युच्यते, तस्येयमवस्था शैलेशीअचलता, तस्याभाव उत्पत्तिः शैलेशीभावः यद्वा-शैलेशीरूपो भावः शैलेशीभावस्तं जनयति=प्राप्नोति। शैलेशीप्रतिपन्नः-शैलेशीं प्रतिपन्नः-प्राप्तश्च, अनगारःमुनिः, चत्वारि केवलिसत्कर्माणि केवलिनः सत्कर्माणि-विद्यमानकर्माणि वेदनीयम्, आयुष्कं, नाम, गोत्रं चेति क्षपयति। 'कम्मंसे' इत्यत्र शास्त्रपरिभाषया अंशब्दस्य सत्पर्यायत्वात्-'सत्कर्माणि' इति च्छाया भवति। ततः पश्चात् सिध्यति, बुध्यते, मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानामन्तं करोति-सिध्यतीत्यादिपदानां व्याख्याऽस्मिन्नेवाध्ययनेऽष्टाविंशतितमे भेदे कृतेति तत्र द्रष्टव्या ॥ ६१ ॥

इन्द्रियनिग्रहादेव चरित्रं स्यादिति प्रत्येकमिन्द्रियनिग्रहमभिधित्सुः प्रथमं द्विषष्टितमेभेदे श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहमाह--

मूलम्-सोइंदियनिग्गहेणं भंते! जीवे किं जणेइ? सोइंदिय

शैलेशी भावको प्राप्त करता है-अर्थात्-शैलों-पर्वतोंका ईश-स्वामी सुमेरुपर्वत वह जिस प्रकार अत्यंत स्थिर होता है उसी प्रकार मन वचन एवं काय, इन योगोंके निरोधसे मुनि भी अचल हो जाते हैं। इस अचलताका नाम ही शैलेशीभाव है। (सेलेसी पड़िवन्नेय अणगारे चत्तारि केवलकम्मंसे खवेइ-शैलेशी प्रतिपन्नश्च अनगारः चत्वारि केवलिसत्कर्माणि क्षपयति) शैलेशीभावको प्राप्त हुआ मुनि चार केवली सत्कर्मोंको-विद्यमान वेदनीय, आयु, नाम एवं गोत्र इन चार अघातिक कर्मोंको नष्ट करता है। (तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ-ततः पश्चात् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानां अन्तं करोति) जब चार आघातिक कर्म नष्ट हो जाते हैं तब जीव सिद्ध, बुद्ध मुक्त आदि बन जाता है ॥६१॥

પર્વતોનો સ્વામી સુમેરુ પર્વત કે, જે અત્યંત સ્થિર હોય છે. એજ પ્રમાણે મન, વચન. અને કાયા, આ ત્રણ યોગના નિરોધથી મુનિ પણ અચલ બની જાય છે. આ અચલતાનું નામ જ શૈલેશી ભાવ છે. सेलेसी पडिपन्ने य अणगारे चत्तारि केवलकम्मांसे खवेइ-शैलेशीप्रतिपन्नश्च अनगारः चत्वारि केवली सत्कर्माणि क्षपयति શૈલેશી ભાવને પ્રાપ્ત કરનાર મુનિ ચાર સત્કર્મોને-વિદ્યમાન વેદનીય આયુ, નામ અને ગોત્ર આ ચાર અઘાતિયા કર્મોને નષ્ટ કરે છે. तओपच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुःखाणमंतं करेइ-ततःपश्चात् सिध्यति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामंतं करोति આ રીતે જ્યારે ચાર આઘાતિક કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જીવ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત આદિ બની જાય છે ॥૬૧॥

निग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु सद्देसु रागदोस निग्गहं जणेइ। तप्पच्चइयं च कम्मं न बंधइ, पुव्वबंधं च निज्जरेइ ॥ सू० ६२ ॥

छाया--श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेण भदन्त! जीवः किं जनयति?। श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्देषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति। तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६२ ॥

टीका--' सोइंदियनिग्गहेणं ' इत्यादि--

शिष्य आह-हे भदन्त! श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेण=श्रोत्रेन्द्रियस्य निग्रहः-नियंत्रणं स्वविषयाभिमुखं धावतस्ततः पराङ्मुखीकरणं श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहस्तेन, जीवः किं जनयति?। गुरुराह-हे शिष्य! श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु=प्रियाप्रियेषु शब्देषु यथक्रमं रागद्वेषनिग्रह रागद्वेषयोर्निग्रहं-निरोधं जनयति=करोति। ततश्च-तत्प्रत्ययिकं-रागद्वेषनिमित्तकं, कर्म=न बध्नाति, रागद्वेषयो र्निवृत्तौ कर्मबन्धहेतो-

इन्द्रियोंके निग्रहसे ही चारित्र होता है इसलिये बासठवे बोलमें अब इन्द्रियोंके निग्रहको कहते हुए सूत्रकार प्रथम श्रोत्रेन्द्रियके निग्रहको कहते हैं--' सोइंदियनिग्गहेणं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(भंते सोइंदियनिग्गहेणं जीवे किं जणेइ-भदंत! श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेण जीवः कि जनयति) हे भगवन्! श्रोत्रइन्द्रियके निग्रहसे जीवको क्या लाभ होता है? उत्तर-(सोइंदियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु सद्देसु रागदोसनिग्गहं जणेइ-श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेणं मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्देषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति) श्रोत्र इन्द्रियके निग्रहसे जीव मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ शब्दोंके विषयमें राग एवं द्वेषका परित्याग करता है। इसलिये (तप्पच्चइयं च कम्मं न बंधइ-तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति)

ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહથી જ ચારિત્ર થાય છે આ માટે હવે બાસઠમા બોલમા ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહને કહેતાં સૂત્રકાર સહુ પ્રથમ શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિગ્રહને કહે છે--
" सोइंदियनिग्गहेणं " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ--भंते सोइंदियनिग्गहेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहेण जीवः किं जनयति હે ભગવાન! શ્રોત્રન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવને શું લાભ થાય છે? ઉત્તર-सोइंदियनिग्गहेणं मणुण्णामणुण्णेसु सद्देसु रागदोसनिग्गहं जणेइ-श्रोत्रेन्द्रनिग्रहेणं मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्देषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દના વિષયમા રાગ અને દ્વેષનો પરિ- ... રે છે. આ કારણે तप्पच्चइयं च कम्मं न बंधइ-तत्प्रत्ययिक कर्म न बध्नाति

रभावान्नूतनकर्मबन्धो न भवतीत्यर्थः। पूर्वबद्धं च-पूर्वोपार्जितं च कर्म निर्जरयति-क्षययति। श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहे सति शुभाध्यवसायोत्पत्त्या पूर्वकर्मणो निर्जरा भवतीति भावः ॥ ६२ ॥ सू० ॥

अथ त्रिषष्टितमे भेदे चक्षुरिन्द्रियनिग्रहमाह--

मूलम्-चक्खिदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। चक्खिदियनिग्गहेणं मणुण्णामणुण्णेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६३ ॥

छाया--चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु रूपेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति। तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ सू० ६३ ॥

रागद्वेषनिमित्तक कर्मका बंध फिर नहीं होता है। तथा (पुव्वबधं च निज्जरेइ-पूर्वबद्धं च निर्जरयति) पूर्वबद्ध कर्मोंकी निर्जरा करता है।

भावार्थ—श्रोत्रइन्द्रियका विषय शब्द है। शब्द मनोज्ञ एवं अमनोज्ञके भेदसे दो प्रकारका होता है। जो रुचे वह मनोज्ञ एवं जो न रुचे वह अमनोज्ञ। शब्दरूप अपने विषयके प्रति दौडनेवाले श्रोत्रको उस ओरसे हटाना इसका नाम श्रोत्र इन्द्रियका निग्रह है। इससे जीवको यह लाभ होता है कि वह मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ शब्दोंको सुनकर भी उनमें राग एवं द्वेष नहीं करता है। अतः रागद्वेषका अभाव होनेसे इन निमित्त कर्मोंका जो बंध जीवको होता था वह रुक जाता है तथा पूर्वबद्ध कर्मोंकी निर्जरा होती है ॥६२॥

રાગદ્વેષ નિમિત્તક કર્મનો બંધ ફરી થતો નથી તથા पुव्वबद्धं च निज्जरेइ-पूर्वब च निर्जरयति પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ—શ્રોત્ર ઈન્દ્રિયોનો વિષય શબ્દ છે. શબ્દ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. જે રૂચિકર હોય તે મનોજ્ઞ અને રૂચિકર ન હોય તે અમનોજ્ઞ શબ્દરૂપ પોતાના વિષય તરફ દોડનાર શ્રોત્રને એ તરફ દૂર કરવાને શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય નિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. આનાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દોને સાંભળીને પણ એમાં રાગ અને દ્વેષ કરતો નથી. આ કારણે રાગદ્વેષના અભાવથી એ નિમિત્ત કર્મોને જે બંધ જીવને થતો હોય છે તે રોકાઈ જાય છે અને પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ॥ ૬૨ ॥

टीका-चक्खिदियनिग्गहेणं' इत्यादि--

व्याख्या पूर्वसूत्रे कृतप्राया ॥ ६३ ॥ सू० ॥

अथ चतुःषष्ठितमे भेदे घ्राणेन्द्रियनिग्रहमाह—

मूलम्—घाणिंदिय निग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । घाणिंदियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु गंधेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ। तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥६४॥

छाया--घ्राणेन्द्रियनिग्रहेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । घ्राणेन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु गन्धेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति । तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६४ ॥

टीका--'घाणिंदियनिग्गहेणं' इत्यादि । व्याख्या प्रागेव कृतप्राया ॥६४॥

अब तिरसठवे बोलमें चक्षुरिन्द्रियका निग्रह करते हैं-'चक्खिदिय०'

अन्वयार्थ—(भंते चक्खिदियनिग्गहेणं जीवे किं जणेइ-भदंत ! चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण जीवः किं जनयति) भगवन् चक्षु इन्द्रियके निग्रह करनेसे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर-(चक्खिदियनिग्गहेणं मणुन्ना मणुन्नेसु रूवेसु-चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञरूपेषु) चक्षु इन्द्रियके निग्रहसे जीव मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ रूपोंमें (रागद्दोस निग्गहं जणेइ-रागद्वेषनिग्रहं जनयति) रागद्वेष करना छोड़ देता है। (तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ-तत्प्रत्ययिकं कर्म न बन्धाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति) रागद्वेषके परित्यागसे रागद्वेष निमित्तक कर्मोंका बंध नहीं करता है और पूर्वबद्ध कर्मोंकी निर्जरा करता है ॥६३॥

હવે ત્રેસઠમા બોલમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયના નિગ્રહને કહે છે—"चक्खिदिय" ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—भंते चक्खिदियनिग्गहेणं जीवे किं जणेइ-भदन्त चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! ચક્ષુ ઈન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર-चक्खिन्दियनिग्गहेणं मणुण्णामणुन्नेसु रूवेसु-चक्षुरिन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञरूपेषु ચક્ષુ ઈન્દ્રિયના નિગ્રહથી જીવ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ રૂપોમાં रागदोसनिग्गहं जणेइ-रागद्वेषनिग्रहं जनयति રાગદ્વેષ કરવાનું છોડી દે છે. तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पूव्वबद्धं च निज्जरेइ-तत्प्रत्ययिकं कर्म न वध्नाति पूर्वबद्धं च निर्जरयति રાગદ્વેષના પરિત્યાગથી રાગદ્વેષ નિમિત્તક કર્મોનો બંધ થતો નથી. અને આથી પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા કરે છે. ॥૬૩॥

अथ पञ्चषष्ठितमेभेदे जिह्वेन्द्रियनिग्रमाह—

मूलम्—जिब्भिदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ । जिब्भिदियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु रसेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥६५॥

छाया--जिह्वेन्द्रियनिग्रहेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । जिह्वेन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु रसेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति । तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति । पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६५ ॥

टीका--'जिब्भिंदियनिग्गहेणं' इत्यादि । व्याख्यानिगदितप्राया ॥६५॥

अथ षड्उत्तर षष्ठितमे भेदे जिह्वेन्द्रियनिग्रमाह—

मूलम्—फासिंदियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ? । फासिंदियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु फासेसु रागदोसनिग्गहं जणेइ । तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥६६॥

छाया--स्पर्शेन्द्रियनिग्रहेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । स्पर्शेन्द्रियनिग्रहेण मनोज्ञामनोज्ञेषु स्पर्शेषु रागद्वेषनिग्रहं जनयति । तत्प्रत्ययिकं कर्म न बध्नाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६६ ॥

अब चोसठवे बोलमें घ्राणेन्द्रियका निग्रह कहतेहैं—'घाणिंदिय' इत्यादि।

इस बोलकी व्याख्या पूर्वके समान जानना चाहिये ॥६४॥

'जिब्भिंदिय०' इत्यादि ।

यहां पर भी जिह्वा इन्द्रियकी प्रश्नोत्तरके रूपमें व्याख्या पूर्ववत् समझलेनी चाहिये ॥६५॥

'फासिंदिय०' इत्यादि ।

स्पर्शेन्द्रिय निग्रहकी व्याख्या पहले जैसी ही जाननी चाहिये ॥६६॥

હવે ચોસઠમા બોલમાં ઘ્રાણેન્દ્રિયના નિગ્રહને કહે છે—"घाणिंदिय" ઇત્યાદિ

આ બોલની વ્યાખ્યા અગાઉની માફક જાણવી જોઈએ ॥ ૬૪ ॥

"जिब्भिदिय" ઇત્યાદિ.

અહિં પણ જીહ્વા ઇન્દ્રિયની પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં વ્યાખ્યા અગાઉની માફક સમજી લેવી જોઇએ. ॥ ૬૫ ॥

"फासिंदिय" ઇત્યાદિ.

સ્પર્શેન્દ્રિય નિગ્રહની વ્યાખ્યા પહેલાં જેવી જ જાણી લેવી. ॥ ૬૬ ॥

टीका—'फासिंदियनिग्गहेणं' इत्यादि। व्याख्या प्रागुक्तप्राया ॥सू० ६६॥
इन्द्रियनिग्रहः क्रोधादिविजयेनैव भवतीति सप्तषष्ठितमं क्रोधादिविजयफलमाह—

मूलम्—कोहविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। कोहविजएणं खंतिं जणेइ । कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ सू०६७ ॥

छाया—क्रोधविजयेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। क्रोधविजयेन क्षान्तिं जनयति, क्रोधवेदनीयं कर्म न बध्नाति पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६७ ॥

टीका—'कोहविजएणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! 'क्रोधविजयेन' क्रोधमोहनीयोदयसंपाद्यः कृत्याकृत्यविवेकोन्मूलकः प्रज्वलनात्मको जीवस्य परिणतिविशेषः क्रोधस्तस्य विजयः—दुरन्तादिपरिभावनेनोदयनिरोधः क्रोधविजयस्तेन जीवः किं जनयति ?। हे शिष्य ! क्रोधविजयेन=क्रोधनिग्रहेण जीवः क्षान्तिं शक्तस्याशक्तस्य वा जीवस्य परुषभाषणादिसहनपरिणामः क्षान्तिस्तां जनयति=प्राप्नोति, क्रोधविजयी क्षान्तिमान् भवतीत्यर्थः किं च—क्रोधवेदनीयं=क्रोधोदयेन वेद्यते इति क्रोधवेदनीयं क्रोधहेतुभूतं

यह इन्द्रिय निग्रह क्रोधादि कषायके विजयसे ही होता है इसलिये सरसठवे बोलमें क्रोधादि विजयका फल कहते हुए प्रथम क्रोधविजयका फल कहते हैं—'कोहविजएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते कोहविजएणं जीवे किं जणेइ—भदंत ! क्रोधविजयेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् क्रोध पर विजय प्राप्त करनेसे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर—(कोहविजएणं खंतिं जणेइ—क्रोध विजयेन क्षान्तिं जनयति) क्रोध पर विजय प्राप्त कर लेनेसे जीवके चित्तमें क्षमारूप परिणाम आ जाता है। (कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ—

આ ઈન્દ્રિય નિગ્રહ ક્રોધાદિ કષાયના વિજયથીજ થાય છે. આ માટે સડસઠમાં બોલમાં ક્રોધાદિ વિજયનું ફળ કહેવાને પ્રથમ ક્રોધ વિજયનું ફળ કહે છે—
"कोहविजएणं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते कोहविजएणं जीवे किं जणेइ—भदन्त क्रोधविजयेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર—कोहविजएणं खंतिं जणेइ—क्रोधविजयेन क्षान्ति जनयति ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જીવના ચિત્તમાં ક્ષમારૂપ પરિણામ આવી જાય છે.

पुद्गलरूपं, आगन्तुकं कर्म=मोहनीयकर्मविशेषं न बध्नाति पूर्वबद्धं च-पूर्वोपार्जितं च कर्मनिर्जरयति=क्षपयति ॥ ६७ ॥

अथाष्टषष्टितमं मानविजयमाह—

मूलम्—माणविजएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। माणविजएणं मद्दवं जणेइ। माणवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरयइ ॥ सू० ६८ ॥

छाया—मानविजयेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । मानविजयेन मार्दवं जनयति । मानवेदनीय कर्म न बध्नाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६८ ॥

क्रोधवेदनीयकर्म न बध्नाति) इससे वह क्रोध वेदनीय कर्मका बंध नहीं करता है। तथा (पुव्वबद्धं च निज्जरेइ-पूर्वबद्ध च निर्जरयति) पूर्वोपार्जित कर्मकी निर्जरा करता है।

भावार्थ—क्रोध मोहनीयके उदयसे जो जीवका प्रज्वलनात्मक परिणाम विशेष होता है वह क्रोध है। क्रोधसे जीव कृत्य और अकृत्यके विवेकसे विहीन बन जाता है। कारण कि यह क्रोध उस विवेकको ध्वस्त कर देता है। 'इसका परिपाक बहुत दुःखदायि होता है' इस प्रकारके विचारसे जीव इस पर विजय पा लेता है। क्रोध पर विजय पा लेनेसे जीवके चित्तमें क्षान्ति परिणाम आ जाता है। इस परिणामकी यह पहिचान है कि जीव इसके सद्भावमें शक्त अथवा अशक्त व्यक्तिके परुष भाषण आदिको हँसते२ विना किसी विकृतिके सहन कर लेता है। तथा इसको क्रोधके उदयसे बंधनेवाले मोहनीय कर्म विशेषका बंध नहीं होता है और पूर्वमें बांधे हुए कर्मकी निर्जरा हो जाती है ॥६७॥

कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ-क्रोधवेदवीय कर्म न बध्नाति આથી તે ક્રોધવેદનીય કર્મનો બંધ કરતો નથી. તથા પૂર્વોપાર્જીત કર્મોની નિર્જરા કરે છે.

ભાવાર્થ—ક્રોધ મોહનીયના ઉદયથી, જે જીવને પ્રજ્વલનાત્મક પરિણામ વિશેષ થાય છે તે ક્રોધ છે ક્રોધથી જીવ કૃત્ય તેમજ અકૃત્યના વિવેકને ભૂલી જાય છે. કારણ કે, એ ક્રોધ એનાં વિવેકનો નાશ કરે છે. આનો અંજામ ખૂબજ ખરાબ આવે છે. આ પ્રકારના વિચારથી જીવ તેના ઉપર વિજય મેળવી લે છે. ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવી લેવાથી જીવના ચિત્તમાં શાંતિ પરિણમે છે. આ પરિણામની એ ઓળખાણ છે કે, જીવ તેના સદ્ભાવમાં શક્તિશાળી અથવા તો અશક્ત એવી વ્યક્તિની અયોગ્ય ભાષા આદિને હસતાં હસતાં કોઈ પ્રકારની મનમાં વિકૃતિ આવવા ન દેતાં સહન કરી લ્યે છે. તથા એને ક્રોધના ઉદયથી બંધાતા મોહનીય કર્મનો બંધ થતો નથી. અને પૂર્વમાં કર્મની નિર્જરા થાય છે. ॥ ૬૭ ॥

टीका--' माणविजएणं ' इत्यादि—

हे भदन्त ! मानविजयेन—मानः—अहंकारः कषायविशेषस्तस्य विजयः—निग्रहस्तेन जीवः किं जनयति ? भगवानाह—हे शिष्य ! मानविजयेन जीवः खलु मार्दवं—कोमलपरिणामं जनयति—प्राप्नोति । किंच—मानवेदनीयं=मानहेतुभूतं पुद्गलरूपं, कर्म=मोहनीयकर्मविशेषं न बध्नाति, पूर्वबद्धं च=पूर्वोपार्जितं च कर्म निर्जरयति=क्षपयति ॥ ६८ ॥

अथ एकोनसप्ततितमं मायाविजयमाह—

मूलम्—मायाविजएणं भंते ! किं जणेइ ? । मायाविजएणं अज्जवं जणेइ । मायावेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वबंधं च निज्जरेइ ॥ सू० ६९ ॥

अब अडसठवें बोलमें मानविजयका फल कहतेहैं-'माणविजएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते माणविजयेणं जीवे किं जणेइ—भदंत ! मानविजयेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! मानविजय करनेसे जीवको किस गुणकी प्राप्ति होती है ? उत्तर—(माणविजयेणं मद्दवं जणेइ—मानविजयेन मार्दवं जनयति) मानविजयसे जीव मृदुता गुणको प्राप्त होता है। तथा इसके मानके उदयसे बंधनेवाले कर्मका बंध नहीं होता है और पूर्वबद्ध कर्मकी निर्जरा होती है।

भावार्थ—मान नाम अहंकारका है। यह एक कषाय विशेष है। इस मानकषाय विशेषके निग्रह करनेसे जीवका परिणाम कोमल बन जाता है। इससे उसको यह लाभ होता है कि इसके उदयसे बंधनेवाले मोहनीय कर्म विशेषका बंध नहीं करता है तथा पूर्वबद्ध कर्मकी निर्जरा ही करता है ॥ ६८ ॥

હવે અડસઠમાં બોલમા માન વિજયનુ ફળ કહે છે-"माणविजएणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते माणविजएणं जीवे किं जणेइ—भदन्त मानविजयेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! માનવિજય કરવાથી જીવને કયા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે ? ઉત્તર—माणविजएणं मद्दवं जणेइ—मानविजयेन मार्दवं जनयति માન વિજયથી જીવ મૃદુતા ગુણને પ્રાપ્ત થાય છે. તથા તેને માનના ઉદયથી બંધાનારા કર્મોનો બંધ થતો નથી. અને પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરા થાય છે.

ભાવાર્થ—માન નામ અહંકારનુ છે. આ એક જબ્બર કષાય છે. આ માન કષાય વિશેષનો નિગ્રહ કરવાથી જીવનુ પરિણામ કોમળ બની જાય છે. આથી તેને એ લાભ થાય છે કે, તેના ઉદયથી બંધાનાર મોહનીય કર્મ વિશેષનો બંધ થતો નથી. તથા પૂર્વબદ્ધ કર્મોની નિર્જરાજ કરે છે. ॥ ૬૮ ॥

छाया—मायाविजयेन भदन्त! जीवः किं जनयति?। मायाविजयेन आर्जवं जनयति। मायावेदनीयं कर्म न बध्नाति, पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ६९ ॥

टीका—'मायाविजएणं' इत्यादि—एतत् सूत्रं सुगमम् ॥ ६९ ॥

अथ सप्ततितमं लोभविजयमाह—

मूलम्—लोभविजएणं भंते! जीवे किं जणेइ?। लोभविजएणं संतोसं जणेइ। लोभवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ। पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ सू० ॥ ७० ॥

छाया—लोभविजयेन भदन्त! जीवः किं जनयति?। लोभविजयेन संतोषं जनयति। लोभवेदनीयं कर्म न बध्नाति। पूर्वबद्धं च निर्जरयति ॥ ७० ॥

टीका—'लोभविजएणं'—इत्यादि–। एतत् सुगमम् ॥ ७० ॥

क्रोधादिकषायजयो हि राग–द्वेष–मिथ्यादर्शन विजयं विना न स्यादतः एकसप्ततितमसूत्रमाह—

मूलम्—पेज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं भंते! जीवे किं जणेइ। पेज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए अब्भुट्ठेइ। अट्ठविहस्स कम्मस्स कम्मगंठि विमोयणयाए तप्पढमयाए जहाणुपुव्वीए अट्ठवीसइविहं मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ पञ्चविहं नाणावरणिज्जं, नवविहं दंसणावरणिज्जं, पञ्चविहं अंतराइयं, एए तिन्नि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ। तओ पच्छा अणुत्तरं कसिणं पडिपुण्णं निरावरणं वितिमिरं विसुद्धं लोगालोगप्पभावं केवलवरनाणदंसणं समुप्पाडेइ। जाव सजोगी भवइ, ताव ईरियावहियं कम्मं निबंधइ, सुहफरिसं दुसमयठि-

---

अब उनहत्तरवे बोलमें मायाविजयको कहते हैं—'मायाविजएणं' इत्यादि। इसका अर्थ सुगम है ॥ ६९ ॥

अब सत्तरहवे बोलमें लोभविजय कहते हैं—'लोभविजयेणं' इत्यादि। इस बोलका अर्थ भी सुगम है ॥ ७० ॥

હવે અગ્ન્યોતેરમા બોલમાં માયા વિજયને કહે છે–"माया विजऐणं" ઇત્યાદિ। આનો અર્થ સુગમ છે ॥ ૬૯ ॥

હવે સીત્તેરમાં બોલમાં લોભ વિજયને કહે છે–"लोभ विजएणं" ઇત્યાદિ। આ બોલનો અર્થ પણ સુગમ છે. ॥૭૦॥

इयं। तं पढमसमएबद्धं, बिइयसमए वेइयं, तइयसमए निज्जिण्णं, तं बद्धं पुट्ठं उदीरियं वेइयं निज्जिण्णं सेयाले य अकम्मया च भवइ ॥ सू० ७१ ॥

छाया—प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन ज्ञानदर्शनचारित्राराधनायै अभ्युत्तिष्ठते। अष्टविधस्य कर्मणः कर्मग्रन्थिविमोचनायै, तत्प्रथमतया यथानुपूर्वि अष्टाविंशतिविधं मोहनीयं कर्म उद्घातयति। पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं, नवविधं दर्शनावरणीयं, पञ्चविधम्, अन्तरायम्, एतानि त्रीण्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षपयति। ततः पश्चात् अनुत्तरम् अनन्तं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरावरणं वितिमिरं विशुद्धलोकालोकप्रभावकं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति। यावत् सयोगी भवति तावच्च ऐर्यापथिकं कर्म बध्नाति, सुखस्पर्शं, द्विसमयस्थितिकं, तत् प्रथमसमये बद्धं, द्वितीयसमये वेदितं, तृतीयसमये निर्जीर्णं तद्बद्धं स्पृष्टम्, उदीरितं, वेदितं निर्जीर्णम् एष्यत्काले अकर्म चापि भवति॥७१॥

टीका—'पेज्जदोषमिच्छादंसणविजएणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन=प्रेम–रागः, द्वेषः–अप्रीतिरूपः, मिथ्यादर्शनं–मिथ्याज्ञानरूपं मिथ्यात्वं, तानि प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनानि तेषां विजयः प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयस्तेन जीवः किं जनयति ?। भगवानाह–हे शिष्य ! रागद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवो ज्ञानदर्शनचारित्राणामाराधनायै अभ्युत्तिष्ठते=

क्रोधादि कषायोंका विजय रागद्वेष और मिथ्यादर्शनके विजय किये विना नहीं हो सकता है. अतः अब इकहत्तरवे बोलमें उनके विजयके विषयमें कहते हैं–'पेज्जदोस०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते पेज्जदोसमिच्छादंसण विजएणं जीवे किं जणेइ–भदंत ! प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! प्रेमराग तथा द्वेष एव मिथ्या दर्शनके विजयसे जीवको क्या लाभ होता है ? उत्तर–(पेज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए

ક્રોધાદિક કષાયોનો વિજય રાગ દ્વેષ અને મિથ્યાદર્શનનો વિજય કર્યા વગર થઈ શકતો નથી, આથી હવે એકોતેરમાં બોલમાં એમના વિજયના વિષયમાં કહે છે–" पेज्जदोस " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते पेज्जदोसमिच्छादंसण विजएणं जीवे किं जणेइ-भदन्त प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રેમ, રાગ અને દ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનથી જીવને શું લાભ થાય છે ? ઉત્તર–पेज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए अब्भुट्ठेइ – प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन

सावधानो भवति। अभ्युत्थाय च अष्टविधस्य कर्मणो मध्ये यः कर्मग्रन्थिः-दुर्भेद्यतया घातिकर्मरूपस्तस्य विमोचना क्षपणा तस्यै, घातिकर्माणि क्षययितुं चेत्यर्थः, अभ्युत्तिष्ठते।

अथ कर्मग्रन्थिविमोचनेऽनुक्रममाह-'तप्पढमयाए' इत्यादि। तत्प्रथमतया-तत् पूर्वतया-यत्पुरा क्षपितं नासीत् तत् यथानुपूर्वि-आनुपूर्व्या अनतिक्रमेण यथानुक्रमम् अष्टाविंशतिविधं मोहनीयं कर्म-षोडशकषायाः, नव नो कषायाः, चारित्रमोहनीयत्रयम्, इत्येतत्, उद्घातयति-क्षपकश्रेणिमारूढः सन् क्षपयति। तत्र क्षपणाकालः प्रत्येकं सर्वत्र चान्तर्मुहूर्तमेव एतदन्तर्मुहूर्तस्यासंख्यऽभेद-

---

अब्भुट्टेइ-प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयेन ज्ञानदर्शनचारित्राराधनायै अभ्युत्तिष्ठते) प्रेम द्वेष एवं मिथ्यादर्शनके विजय कर लेने पर जीव ज्ञान, दर्शन एवं चारित्रकी आराधना करनेके लिये सावधान बन जाता है। (अट्ठविहस्स कम्मस्स कम्मगंठि विमोयणयाए-अष्टविधस्य कर्मणः कर्मग्रन्थि विमोचनायै) ज्ञानदर्शन तथा चारित्रकी आराधना करनेमें सावधान बना हुआ जीव अष्टविध कर्मोंके बीचमें जो घातिक कर्मरूपी ग्रन्थि है उसको सर्व प्रथम क्षय करने लगता है। उसका क्रम इस प्रकार है-(तप्पढमयाए जहाणुपुव्वीए अट्ठवीसइविहं मोहणिज्जं उग्घाएइ-तत्प्रथमतया यथानुपूर्वि अष्टविंशतिविधं मोहनीयं कर्म उद्घातयति) सबसे पहिले अट्ठाईस प्रकारके मोहनीय कर्मको-अर्थात् सोलह कषाय, नव नोकषाय तथा दर्शनमोहनीयत्रिक मिथ्यात्व मोहनीय, मिश्रमोहनीय, सम्यक्तव मोहनीयको क्षपकश्रेणी पर आरोहण कर क्षय करता है। इन सबके क्षय करनेका काल सर्वत्र अन्तर्मुहूर्त ही है। इस अन्तर्मुहूर्त के असंख्यात

ज्ञानदर्शनचारित्राराधानायै अभ्युत्तिष्ठते પ્રેમ, દ્વેષ, અને મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લેવાથી જીવ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવામાં સાવધાન બની જાય છે अट्ठविहस्स कम्मस्स कम्मगंठि विमोयणयाए-अष्टविधस्य कर्मणः कर्मग्रन्थिविमोचनायैः જ્ઞાન દર્શન. તથા ચારિત્રની આરાધના કરવામાં સાવધાન બની રહેલ જીવ અષ્ટવિધ કર્મોની વચમાં જે ઘાતિયા કર્મોરૂપી ગાંઠે છે એનો સહુથી પ્રથમ ક્ષય કરે છે. એનો આ ક્રમ પ્રમાણે છે-तप्पढमयाए जहाणुपुव्वीए अट्ठवीसइविहं मोहणिज्जं उग्घाएइ-तत्प्रथमतया यथानुपूर्वि अष्टविंशतिविधं मोहनीयं कर्म उद्घातयति. સહુથી પહેલા અઠયાવીસ (૨૮) પ્રકારનાં મોહનીય કર્મોને અર્થાત સોળ કષાય, નવનો કષાય, તથા દર્શન મોહનીય ત્રણ મળીને અઠયાવીસનો ક્ષપક શ્રેણી ઉપર આરોહણ કરીને ક્ષય કરે છે. આ સઘળાને ક્ષય કરવાનો કાળ સર્વત્ર અંતર્મુહૂર્ત જ છે. આ અંતર્મુહૂર્તના

त्वात्। एवं चरमसमये मोहनीयं क्षपयित्वाऽन्तर्मुहूर्तं यथाख्यात=चारित्रमनुभवन् छद्मस्थवीतरागताद्विचरमसमययोः प्रथमसमये निद्राप्रचले, नाम प्रकृतीश्च देवगत्याद्याः क्षपयति। यत् क्षपयति, तत्क्रममाह-'पंचविहं' इत्यादि। पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं=मति-श्रुता-वधि-मनःपर्ययकेवलज्ञानावरणरूपं कर्म, पश्चान्नवविधं दर्शनावरणीयं कर्म-चक्षुर्दर्शना - चक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनावरणं, निद्रापञ्चकम्, एवं नवप्रकारकं दर्शनावरणीयं कर्म, ततः पश्चात् पञ्चविधमन्तरायम् एतानि त्रीणि सत्कर्माणि=विद्यमानानि कर्माणि, युगपत् एकस्मिन् काले, क्षपयति=क्षपकश्रेण्यारूढः सन् क्षयं नयतीत्यर्थः।

भेद हैं। इसलिये चरम समय में मोहनीय कर्म को क्षपित करके अन्तर्मुहूर्ततक यथाख्यात चारित्र का अनुभव करते हुए छद्मस्थवीतरागता के द्विचरम (अन्तिम दो) समयों में से प्रथम समय में निद्राप्रचला तथा नामकर्म की प्रकृति देवगति आदि का क्षय करता है। और भी जिनका क्षय करता है उनका क्रम इस प्रकार है-(पंचविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दंसणावरणिज्जं पंचविहम् अंतराइयं एए तिन्नि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ-पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं, नवविधं दर्शनावरणीयं, पञ्चविधम् आन्तरायिकम्, एतानि त्रीण्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षपयति) मतिज्ञानावरणीय, श्रुतज्ञानावरणीय, अवधिज्ञानावरणीय, मनःपर्ययज्ञानावरणीय, एवं केवलज्ञानावरणीय, इस प्रकार पांच प्रकार के ज्ञानावरणीय कर्मको, पश्चात चक्षुर्दर्शनावरण, अचक्षुर्दर्शनावरण, अवधिदर्शनावरण, केवलदर्शनावरण, निद्रा, निद्रानिद्रा, प्रचला, प्रचलाप्रचला, स्त्यानगृद्धि, इस नवविध दर्शनावरणीय कर्म का, इसके बाद दान, लोभ, भोग, उपभोग, वीर्य

અસંખ્ય ભેદ છે. આ માટે, ચરમ સમયમાં મોહનીય કર્મને ક્ષપિત કરીને અન્તર્મુહૂર્ત સુધી યથાખ્યાત ચારિત્રને અનુભવ કરતાં કરતાં છદ્મસ્થ વીતરાગ-દ્વિચરમ સમયોમાંથી પ્રથમ સમયમા નિદ્રા-પ્રચલા તથા નામ કર્મની પ્રકૃતિ, દેવગતિ આદિનો ક્ષય કરે છે. બીજો પણ જેનો ક્ષય કરે છે એનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે પંચવિહં नाणावरणिज्जं नवविहं दंसणावरणिज्जं पंचविहं अंतराइयं एए तिन्नि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ-पञ्चविधं ज्ञानावरणीयं नवविधं दर्शनारणीयं पञ्चविधं आन्तरायिकम्, एतानि त्रीण्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षपयति-મતિજ્ઞાનાવરણીય, શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય અને કેવળ જ્ઞાનાવરણીય આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મની, પછીથી ચક્ષુદર્શનાવરણીય, અચક્ષુદર્શનાવરણીય, અવધિદર્શનાવરણીય, કેવળ દર્શનાવરણીય, નિદ્રા નિદ્રા નિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલા પ્રચલા, સ્ત્યાનગૃદ્ધિ, આ નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મનો, આના પછી દાન, લોભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, એવા પાંચ

ततः पश्चात्=तेषां कर्मणां क्षयीकरणादनन्तरम्, अनुत्तरं=सर्वेभ्यः प्रधानम्, अनन्तम्=अनन्तार्थबोधकं, कृत्स्नं=समस्तवस्तुपर्यायग्राहकं, प्रतिपूर्णं=सकलैः स्वपरपर्यायैः सहितं, निरावरणं=समस्तावरणरहितम्, वितिमिरम्=अज्ञानांशरहितं, विशुद्धं=सर्वदोषरहितं, लोकालोकप्रभावकं=लोकालोकयोः प्रकाशकम्, एवंभूतं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति, यावत् सयोगी भवति-मनोवाक्कायानां योगो व्यापारस्तेन सह वर्तत इति सयोगी भवति।

त्रयोदशगुणस्थाने यावत् तिष्ठति, तावत् ईर्यापथिकं कर्म निबध्नाति-ईरणम् ईर्यागतिस्तस्याः पन्था ईर्यापथः, ईर्यापथे भवम्, ऐर्यापथिकम्, इह पथिग्रहण-

ऐसे पांच प्रकार के अन्तराय कर्म का, इन तीनों विद्यमान कर्मों का एक ही काल में क्षय करता है। (तओ पच्छा कसिणंअणुत्तरं पडिपुण्णं निरावरणं वितिमिरं विसुद्धं लोगालोगप्पभावं केवलवरनाणदंसणं समुप्पाडेइ-ततः पश्चात् अनुत्तरं अनन्तं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरावरणं वितिमिरं विशुद्धं लोकालोकप्रभावकं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति) जब इनसमस्त ज्ञानावरणीयादिक घातिक कर्मप्रकृतियों के क्षय करने के बाद यह जीव अणुत्तर सब में प्रधान-अनन्त अर्थों का बोधक, समस्त वस्तु पर्याय का ग्राहक, सकल-स्व पर पर्यायों से राहित, निरावरण, अज्ञान अंश से रहित, विशुद्ध एवं लोक और अलोक के प्रकाशक, ऐसे केवलज्ञान और केवलदर्शन को प्राप्त कर लेता है। अर्थात् तेरहवें गुणस्थान में प्राप्त हो जाता है।

(जावसजोगी भवइ ताव ईरियावहियं कम्मं निबंधइ-यावत्सयोगी भवति तावत् ऐर्यापथिकं कर्म निबध्नाति) जब तक जीव तेरहवें गुणस्थान

પ્રકારના અંતરાય કર્મનો આ ત્રણે વિદ્યમાન કર્મોનો એકજ કાળમાં ક્ષય કરે છે. तओ पच्छा अणुत्तरं कसिणं पडिपुण्णं निरावरणं वितिमिरं विशुद्धं लोगालोगप्पभावं केवलवरनाणदंसणं समुप्पाडेइ-ततः पश्चात् अनुत्तं अनन्तं कृत्स्नं प्रतिपूर्णं निरावरणं वितिमिरं विशु लोकालोकप्रभावकं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयति જ્યારે આ સઘળા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય કર્યા પછી એ જીવ અનુત્તર સઘળામાં પ્રધાન-અનંત અર્થોના બોધક, સઘળી વસ્તુ પર્યાયના ગ્રાહક, સઘળા સ્વપર પર્યાયોથી રહિત, નિરાવરણ, અજ્ઞાન અંશથી રહિત, વિશુદ્ધ તથા લોક અને અલોકના પ્રકાશક, એવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પ્રાપ્ત કરી લે છે. અર્થાત તેરમા ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે.

जाव सयोगी भवइ ताव इरियावहियं कम्मं निबधइ-यावत्सयोगी भवति तावत् ऐर्यापथिकं कर्म निबध्नाति જ્યાં સુધી જીવ તેરમા ગુણસ્થાનમાં રહે છે ત્યાં

मुपलक्षणम् तस्य तिष्ठतोऽपि सयोगस्य ईर्यायाः संभवात् संयोगतावस्थायां केवलिनोऽपि सूक्ष्मसंचाराः सन्ति। तदीर्यापथिकं कर्म कीदृशम्? सुखस्पर्श=सुखयतीति सुखः-सुखकारीत्यर्थः, तादृशः स्पर्शः-आत्मप्रदेशैः सह संश्लेषो यस्य तत्तथा, द्विसमयस्थितिकम्=द्वौ समयौ यस्याः सा द्विसमया, द्विसमया स्थिति र्यस्य तत् तथा, तदधिकस्थितेः कषायप्रत्ययत्वात्। तत्=द्विसमयस्थितिकं प्रथमसमये बद्धं=स्वस्य स्पर्शनायाधीनकृतं, अधीनकरणात् स्पृष्टमपि, द्वितीये समये तद्बद्धं स्पृष्टं वेदितं=कायेनानुभूतं, तृतीयसमये निर्जीर्णं-परिशाटितं, निष्कषायस्य उत्तरकालस्थितेरभावो वर्तते। उत्तरकाले सकषायस्य बन्धो भवति, परं केव-

में रहता है तबतक वह ईर्यापथिक कर्म का बंध करता है। ईर्या शब्द का अर्थ गति है। इसका जो मार्ग है वह ईर्यापथ है। इस ईर्यापथ में जो बंध होता है वह ऐर्यापथिक है। मार्ग यहां उपलक्षण है। स्थित रहने पर भी सयोगी के ईर्या की संभावना है। क्यों कि सयोगतावस्था में कवली के भी सूक्ष्मसंचार होते हैं। (सुहफरिसयं दुसमय ठिइयं तं पढमसमए बद्धं बिइयसमये वेइयं तइयसमए निज्जिण्णं त बद्धं पुट्ठं उदीरियं वेइयं निज्जिण्णं सेयाले अकम्माय भवइ-सुखस्पर्शं द्विसमयस्थितिकं तत् प्रथमसमये बद्धं द्वितीयसमये वेदितं तृतीयसमये निर्जीर्णं तद् बद्धं स्पृष्ट उदीरितं वेदितं निर्जीर्णं एष्यकाले अकर्माचापि भवति) यह ईर्यापथिक कर्म सुखकारी स्पर्शवाला होता है। अर्थात् आत्मप्रदेशों के साथ इसका जो बंध होता है वह दुःखदायी नहीं होता है। इसकी स्थिति दो समय की होती है-अधिक समय की स्थिति नहीं होती है। कारण कि अधिक समय की स्थिति कर्म की कषाय के संबंध से

સુધી તે ઈર્યાપથિક કર્મનો બંધ કરે છે. ઈર્યા શબ્દનો અર્થ ગતિ છે. તેનો જે માર્ગ છે તે ઈર્યાપથ છે. આ ઈર્યાપથમાં જે બંધ થાય છે તે ઈર્યાપથિક છે. માર્ગ અહીં ઉપલક્ષણ છે સ્થિત રહેવા છતા પણ સયોગીની ઈર્યાની સંભાવના છે. કેમકે સયોગતાવસ્થામાં કેવળીને પણ સૂક્ષ્મ સંચાર થતા રહે છે. सुहफासियं दुसमयपठिइयं तं पढमसमए बद्धं बीइयसमये वेइयं तइयसमये निज्जिण्णं तं बद्धं पुट्ठं उदीरयं वेइयं निज्जिण्ण सेयाले अकम्माय भवइ-सुखस्पर्शं द्विसमयस्थितिकं तत् प्रथमसमये बद्धं द्वितीयसमये वेदितं तृतीयसमये निर्जिर्ण एष्यत्काले अकर्मा चापि भवति આ ઈર્યાપથિક કર્મ સુખાકારી સ્પર્શવાળા હોય છે અર્થાત આત્મપ્રદેશોની સાથે તેનો જે બંધ થાય છે તે દુઃખદાયી હોતા નથી તેની સ્થિતિ બે સમયની હોય છે. વધારે સમયની સ્થિતિ હોતી નથી. કારણકે અધિક સમયની સ્થિતિ કર્મની કષાયના સંબંધથી થાય છે

लिनो न भवति। तदेव पुनः सूत्रकारो भ्रान्तिनिवारणार्थमाह–'तं बद्धं' इत्यादि। ततश्च–तत्=ईर्यापथिकं कर्म केवलिनो, बद्धं–जीवप्रदेशैः श्लिष्टम् आकाशेन घटवत् तथा स्पृष्टं–मसृणमणिकुडयापतितशुष्कस्थूलचूर्णवत्। अनेन विशेषणद्वयेन केवलिनो हि निधत्तनिकाचितावस्थयोरभाव इत्युक्तम्। उदीरितम्= उदयप्राप्तं सत्, वेदितं=तत्फलसुखानुभवनेन अनुभूतम्, केवलिनो हि उदीरणा न भवति। ततो निर्जीर्णं क्षयमुपगतम्, ततः एष्यत्काले=आगामिनि काले, अकर्मा=कर्मरहितश्चापि भवति ॥ ७१ ॥ सू० ॥

शैलेशीमुपलभ्याकर्मता स्यादिति शैलेश्यकर्मताद्वारे अर्थतो व्याख्यातुं द्विसप्ततितमभेदमाह—

मूलम्–अह आउयं पालइत्ता अंतो मुहुत्तद्धावसेसाउए जोग-निरोहं करेमाणे सुहुमकिरियं अप्पडिवाइं सुक्कज्झाणं झायमाणे तप्पढमयाए मणयोगं निरुंभइ, वइयोगं निरुंभइ, कायजोगं

होती है। वह कषाय यहां नहीं है। ईर्यापथिक कर्म प्रथम समय में जीव बांधता है और द्वितीय समय में उसका वेदन करता है तथा तृतीय समय में उसकी निर्जरा कर देता है। इस तरह यह ईर्यापथिक कर्म केवली के साथ आकाश से घट की तरह बद्ध–श्लिष्ट होता है तथा स्पृष्ट होता है अर्थात् जिस प्रकार चिकने मणियों से निर्मित भीत पर शुष्क धूलि का संपर्क रहता है उसी तरह केवली की आत्मा से इस ईर्यापथ कर्म का मात्र संपर्क रहता है–निधत्त निकाचित बंधवाला नहीं होता है। केवली भगवान् जब यह उदय में आता है तब सुखानुभवनरूप फल से इसका वेदन करते है। केवलियों के उदीरणा बंध नहीं होता है। वेदन के बाद यह निर्जीर्ण हो जाता है। अतः केवली आगामीकाल में इस तरह कर्मरहित हो जाते हैं ॥ ७१ ॥

જે કષાય ત્યાં હોતા નથી. ઇર્યાપથિક કર્મ પ્રથમ સમયમાં જીવ બાંધે છે અને બીજા સમયમા તેનું વેદન કરે છે. તથા ત્રીજા સમયમાં તેની નિર્જરા કરી દે છે. આ પ્રમાણે આ ઇર્યાપથિક કર્મ કેવળીની સાથે આકાશથી ઘટની માફક બદ્ધ–શ્લિષ્ટ હોય છે. જે પ્રમાણે ચિકણા મણીયોથી નિર્મિત ભીંત ઉપર શુષ્ક ધૂળનો સંપર્ક રહે છે. એજ પ્રમાણે કેવળીની આત્માથી નિકાચિત બંધવાળા હોતા નથી કેવળી ભગવાન જ્યારે એ ઉદયમાં આવે છે ત્યારે સુખાનુભવન રૂપ ફળથી તેનું વેદન કરે છે કેવળીયોને ઉદીરણા બંધ થતો નથી. વેદનના પછી તે નિર્જીર્ણ થઈ જાય છે. આથી કેવળી આગામી કાળમાં આ પ્રમાણે કર્મ રહિત થઈ જાય છે. ॥૭૧॥

निरुंभइ, आणपाणनिरोहं करेइ; ईसि पंचरहस्सक्खरुच्चारणद्धाए य णं अणगारे समुच्छिन्नकिरियं अनियट्टि सुक्कज्झाणं झियायमाणे वेयणिज्जं, आउयं, नामं, गोत्तं च एए चत्तारि कम्मंसे जुगवं खवेइ ॥ सू० ७२ ॥

छाया—अथ आयुष्कं पालयित्वाऽन्तर्मुहूर्ताद्धावशेषायुष्कः, योगनिरोधं करिष्यमाणः सूक्ष्मक्रियम् अप्रतिपाति शुक्लध्यानं ध्यायंस्तत्प्रथमतया मनोयोगं निरुणद्धि, वाग्योगं निरुणद्धि, काययोगं निरुणद्धि आनापाननिरोधं करोति कृत्वा ईषत्पञ्चह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धायां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियम् अनिवृत्ति शुक्लध्यान ध्यायन् वेदनीयं आयुष्क नाम, गोत्रं चैतानि चत्वार्यपि सत्कर्माणि युगपत् क्षपयति ॥ ७२ ॥

टीका—'अहआउयं' इत्यादि—

अथ=केवलित्वानन्तरं, आयुष्कं=जीवितम्, अन्तर्मुहूर्तादारभ्य देशोनपूर्वकोटिपर्यन्तं, पालयित्वा, अन्तर्मुहूर्ताद्धावशेषायुष्कः=अन्तर्मुहूर्तपरिमाणा अद्धा–कालः, अन्तर्मुहूर्ताद्धा, सा अवशेषा यस्मिन् तद् अन्तर्मुहूर्ताद्धावशेषं, तादृशमायुर्यस्य सोऽन्तर्मुहूर्ताद्धावशेषायुष्कः सन्, योगनिरोधं करिष्यमाणः, सूक्ष्मक्रियम्, अप्रति-

---

शैलेशी अवस्था को प्राप्तकर जीव कर्मरहित बन जाता है इसलिये अब बहत्तरवे बोलमें शैलेशी द्वार को तथा अकर्मता द्वार को सूत्रकार कहते हैं—

'अह आउयं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अह–अथ) केवली होनेके बाद (आउयं पालित्ता–आयुष्कं पालयित्वा) अन्तर्मुहूर्त से लगाकर देशोनपूर्वकोटिपर्यन्त आयुकर्म को भोगकर–पालनकर (अंतोमुहुत्तद्धावसेसाउए–अन्तर्मुहूर्ताद्धावशेषायुष्कः) जब अन्तर्मुहूर्त प्रमाण कालवाला आयु अवशिष्ट रहता है तब (जोगनिरोहं करेमाणे–योगनिरोधं करिष्यमाणः) आगे योगों का

શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી જીવ કર્મ રહિત બની જાય છે આ માટે હવે બોતેરમાં બોલમાં શૈલેશી દ્વારને તથા અકર્મતા દ્વારને સૂત્રકાર કહે છે—

"अह आउयं" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—કેવળી થઈ ગયા પછી आउयं पालित्ता–आयुष्कं पालयित्वा અન્તમુહૂર્તથી લગાડીને દેશોનકોટી પર્યંત આયુ કર્મને ભોગવી–પાલન કરી अन्तोमुहूत्तद्धावसेसाउए – अन्तमुहूर्ताद्धावशेषायुष्कः જ્યારે અન્તમુહૂર્ત પ્રમાણ કાળવાળું આયુષ્ય અવશિષ્ઠ રહે છે ત્યારે जोगनिरोहं करेमाणे–योगनिरोधं करिष्यमाणः આગળ યોગોનો નિરોધ કરવાવાળા એ કેવળી सुहुमकिरियं

पाति–अधःपतनाभावादप्रतिपतनशीलं, शुक्लध्यानं=शुक्लध्यानतृतीयभेदं, समुदायेषु हि प्रवृत्ताः, शब्दा अवयवेष्वपि वर्तन्त इति न्यायात्। ध्यायन् कुर्वन्, तत्प्रथमतया मनोयोगं=मनसो योगः–मनोद्रव्यसाहाय्येन जनितो व्यापारस्तं निरुणद्धि तत्र च पर्याप्तमात्रस्य संज्ञिनो जघन्ययोगिनो यावन्ति मनोद्रव्याणि तज्जनितश्च यावद् व्यापारस्तदसंख्यगुणानि मनोद्रव्याणि तद्व्यापारं च प्रतिसमयं निरुन्धन्नसंख्येयसमयैस्तत्सर्वनिरोधं करोति।

तदनन्तरं वाग्योगं–वाचो योगः, वाग्योगः–भाषाद्रव्यसाहाय्येन जनितो जीव व्यापारस्तं, निरुणद्धि, तत्र च पर्याप्तमात्रद्वीन्द्रियजघन्यवाग्योगपर्यायेभ्योऽसं-

निरोध करनेवाला वह केवली (सुहुमकिरियं अप्पडिवाथं सुक्कज्झाणं ज्झायमाणे–सूक्ष्मक्रियं अप्रतिपातिशुक्लध्यानं ध्यायन्) जिसमें पतन होना संभव नहीं ऐसे सूक्ष्मक्रिया अप्रतिपाति नामक तृतीय शुक्लध्यान को ध्याता हुवा (तप्पढमयाए मणयोगं निरुंभइ–तत्प्रथमतया मनोयोगं निरुणद्धि) सर्व प्रथम मनोयोग का निरोध करता है–मनोद्रव्य की सहायता से जनित व्यापार का निरोध कर देता है। अर्थात्–जघन्य योगी पर्याप्त मात्र संज्ञीजीव के जितने मनोद्रव्य तथा इनसे जनित व्यापार होता है उनसे असंख्यातगुणित मनोद्रव्यों को तथा उनके व्यापार को प्रति समय निरोध करता हुआ असंख्यात समयों में उन सब का निरोध कर देता है। इसके बाद (वइयोगं निरुंभइ–वाग्योगं निरुणद्धि) वचनयोग जनित व्यापार को रोकता है–भाषा द्रव्य की सहायता से जनित जीव के व्यापार का नाम वाग्योग है। इसमें पर्याप्त मात्र द्विन्द्रिय जीव के जघन्य वाग्योग की पर्यायों से असंख्यात-

अप्पडियाय सुक्कज्झाणं–ज्झायमाणे सूक्ष्मक्रियं अप्रतिपाति शुक्लध्यानं ध्यायेत् જેમાં પતન થવાનો સંભવ નથી એવા સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતી નામના ત્રીજા શુક્લ ધ્યાનને ધરતાં ધરતાં तप्पढमयाए मणयोगं निरुंभइ–तत्प्रथमतया मनोयोगं निरुणद्धि સહુથી પ્રથમ મનોયોગનો નિરોધ કરે છે–મનોદ્રવ્યની સહાયતાથી જન્મના વ્યાપારનો નિરોધ કરી દે છે. અર્થાત્–જઘન્ય યોગી પર્યાપ્ત માત્ર સંજ્ઞી જીવને જેટલા મનોદ્રવ્ય તથા એનાથી જન્મતા જેટલા વ્યાપાર હોય છે એનાથી અસંખ્યાત ગુણીત મનોદ્રવ્યોને તથા તેના વ્યાપરનો પ્રતિ સમય નિરોધ કરતા રહીને અસંખ્યાત સમયોમાં એ સઘળાનો નિરોધ કરી દે છે. આના પછી वइयोगं निरुंभइ–वाग्योगं निरुणद्धि વચનયોગ જનિત વેપારને રોકે છે ભાષાદ્રવ્યની સહાયતાથી જન્મતા જીવના વ્યાપારનું નામ વાગ્યોગ છે. તેમાં પર્યાપ્ત માત્ર દ્વિઈન્દ્રિય જીવને જઘન્ય વાગ્યોગની પર્યાયો

ख्येयगुणविहीनांस्तत्पर्यायान् समये समये निरुन्धन् असंख्येयसमयैः सर्वं वाग्योगं निरुणद्धि।

काययोगं निरुणद्धि=काययोगनिरोधं च कुर्वन् प्रथमसमयोत्पन्न सूक्ष्मपनक-जघन्यकाययोगतोऽसंख्येयगुणहीनं काययोगेन एकैकसमये निरुन्धन् देहत्रिभागं च मुञ्चन् असंख्येयसमयैरेव सर्वं निरुणद्धि। आनापाननिरोधं करोति=आनापानौ उच्छ्वासनिःश्वासौ तयोर्निरोधं करोति।

इत्थ योगत्रयनिरोधं कृत्वा, ईषत् पञ्च ह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धायां=ईषत्-प्रयत्नापेक्षया स्वल्पः, पञ्चानां ह्रस्वाक्षराणाम् अ, इ, उ, ऋ, लृ, इत्येवं रूपाणाम्, उच्चारः-

---

गुणित विहीन जघन्यवाग्योग की पर्यायों को प्रतिसमय रोकता हुआ केवली असंख्यात समयों में समस्तवाग्योग का निरोध कर देता है। (कायजोगं निरुंभइ-काययोगं निरुणद्धि) इसके बाद काययोगका निरोध करता है। अर्थात् प्रथम समयमें उत्पन्न सूक्ष्मपनक जीवके जघन्य काय-योगसे असंख्यातगुण हीन काययोगको एक एक समयमें निरोध करता हुआ वह केवली-असंख्यात समयोंमें देहके त्रिभागको छोडकर समस्त काययोगका निरोध कर देता है। पश्चात्-(आणापाणनिरोहं करेइ-आनपाननिरोधं करोति) श्वास और उच्छ्वासका निरोध कर देता है। (इसि पंचरहस्सक्खरुच्चारणद्धाएयणं अणगारे समुच्छिन्न किरियं अनियट्टि सुक्कज्झाणं झियायमाणे वेयणिज्जं आउयं नामं गोत्तं च ए ए चत्तारि कम्मंस जुगवं खवेइ-कृत्वा ईषत् पंचह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धायां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियम् अनिवृत्ति शुक्लध्यानं ध्यायन वेदनीयं, आयुष्कं, नाम, गोत्रं चैतानि चत्वारि अपि सत्कर्माणि युगपत

અસંખ્યાત ગુણીત વિહિન જઘન્ય વાગ્યોગની પર્યાયોને રોકતાં રોકતાં કેવળી અસંખ્યાત સમયોમાં સઘળા વાગ્યોગનો નિરોધ કરી દે છે. कायजोगं निरुंभइ-काययोगं निरुणद्धि આના પછી કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. અર્થાત-પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન સૂક્ષ્મ પનક જીવના જઘન્યકાય યોગથી અસંખ્યાત ગુણહિન કાયયોગને એક એક સમયમાં નિરોધ કરતાં કરતાં તે કેવળી અસંખ્યાત સમયોમાં દેહના ત્રીભાગને છોડીને સઘળા કાયયોગનો નિરોધ કરી દે છે. પછીથી आणपाणनिरोहं करेइ-अनपाननिरोध करोति શ્વાસ અને ઉચ્છ્વા-સનો નિરોધ કરી દે છે इसि पंचसहस्सक्खरुच्चारणद्धाए य णं अणगारे समुच्छिन्न किरिय अनियट्टि सुकज्झाणं झियायमाणे वेयणिज्जं आउय नामं गोत्तं च ए ए चत्तारि कम्मंस जुगवं खवेइ-कृत्वा ईषत् पञ्च ह्रस्वाक्षरोचाराद्धायां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियं ... शुक्लध्यानं ध्यायन् वेदनीयं आयुष्कं नामगोत्रं चैतानि चत्वार्यपि सत्कर्माणि

उच्चारणं, ह्रस्वाक्षरोच्चारणं च न विलम्बितं नापि द्रुतं किंतु मध्यममेवगृह्यते। तस्याद्धा-कालः, यावता ते वर्णा उच्चार्यन्ते, ईषत्पञ्चह्रस्वाक्षरोच्चाराद्धा तस्यां च खलु अनगारः समुच्छिन्नक्रियम्=समुच्छिन्ना-निरुद्धा, क्रिया-मनोव्यापारादिरूपा यस्मिंस्तत्तथा, उपरतमनोवाक्काययोगमित्यर्थः, अनिवृत्ति=न निवर्तते कर्मक्षयात् प्रागित्येवं शीलं, शुक्लध्यानं-शुक्लध्यानचतुर्थभेदरूपं ध्यायन्=कुर्वन्-शैलेश्यवस्थामनुभवन्, वेदनीयं-सातादि, आयुष्कं=मनुष्यायुः, नाम-मनुजगत्यादि, गोत्रं च-उच्चैर्गोत्रम् एतानि चत्वार्यपि सत्कर्माणि=विद्यमान कर्माणि युगपत्=एकदैव, क्षपयति=निर्जरयति ॥ ७२ ॥

सकलकर्मक्षयानन्तरं किं भवतीतित्रिसप्ततितमभेदमाह—

मूलम्-तओ ओरालियतेयकम्माइं सव्वाहिं विप्पजहणाहिं विप्पजहित्ता उज्जुसेढिपत्ते अफुसमाणगई उड्ढं एगसमएणं अविग्गहेणं तत्थ गंता सागरोवउत्ते सिज्झइ बुज्झइ जाव अंतंकरेइ ॥ सू० ॥ ७३ ॥

क्षपयति) इस प्रकार योगत्रयका एवं श्वास उच्छवासका निरोध करके वह केवली अ, इ, उ, ऋ, लृ, इन पाँच ह्रस्व अक्षरोंके मध्यम स्वरसे उच्चारण करनेमें जितना समय लगता है उतने प्रमाण कालमें समुच्छिन्न क्रिया अनिवृत्ति नामक चतुर्थ शुक्लध्यानको कि जिसमें मन वचन कायकी किसी भी प्रकारकी स्थूलसूक्ष्म क्रिया नहीं होती है और जो अनिवृत्ति है-कर्मक्षयसे पहिले निवृत्त नहीं होता है-उसको ध्याता हुआ सातावेदनीय, मनुष्यायु, मनुष्यगति आदि नामकर्म उच्चगोत्र इन चारों ही विद्यमान अघातिक कर्मोंका युगपत् क्षक कर देता है ॥७२॥

युगपत् क्षपयति શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસનો નિરોધ કરી દે છે. આ પ્રમાણે યોગ ત્રયનો અને શ્વાચ્છ ઉસ્વાચ્છનો નિરોધ કરીને તે કેવળી અ, ઈ, ઉ, ઋ, લૃ, આ પાંચ હ્રસ્વ અક્ષરોના મધ્યમ સ્વરથી ઉચ્ચારણ કરવામાં જેટલો સમય લાગે છે એટલા પ્રમાણ કાળમાં સમુચ્છિન્ન ક્રિયા અનિવૃત્તિ નામના ચોથા શુકલધ્યાનને કે, જેમાં મન, વચન, કાયાની કોઈપણ પ્રકારની સ્થૂળ સૂક્ષ્મ ક્રિયા થતી નથી અને જે અનિવૃત્તિ છે. કર્મક્ષયથી પહેલાં નિવૃત થતા નથી એવું ધ્યાન કરતાં કરતાં સાતાવેદનિય, મનુષ્યાયુ, મનુષ્ય ગતિ આદિ નામકર્મ ઉચ્ચ ગોત્ર એ ચારેય વિદ્યમાન અઘાતિયા કર્મોનો યુગપત્ ક્ષય કરિ નાખે છે. ॥૭૨॥

छाया—ततः औदारिक तैजस कार्मणानि सर्वाभिर्विप्रहाणिभिर्विप्रहाय ऋजुश्रेणिप्राप्तः, अस्पृशद्गतिः ऊर्ध्वम् एकसमयेन अविग्रहेण तत्र गत्वा साकारोपयुक्तः सिध्यति, बुध्यते यावत् अन्तं करोति ॥ ७३ ॥

टीका—'तओ' इत्यादि—

ततः=वेदनीयादिचतुष्टयकर्मक्षयानन्तरम्, औदारिक–तैजस–कार्मणानि, शरीराणि, सर्वाभिः–निरवशेषाभिः, विप्रहाणिभिः=विशेषेण प्रकर्षतो हानयः–त्यागा विप्रहाणयस्ताभिः, सर्वथा परिशाटनेनेत्यर्थः, विप्रहाय=विशेषेण प्रहाय–परिशाटय, ऋजुश्रेणिप्राप्तः=ऋजुः–सरलाचासौ श्रेणी च, ऋजुःश्रेणिः सरलाकाशप्रदेशपङ्क्तिस्तां प्राप्तः अनु श्रेणिगत–इति यावत्, तथा–अस्पृशद्गतिः–अस्पृशन्ती सिद्धयन्तरालप्रदेशान् गतिर्यस्य स तथा, अन्तरालप्रदेशानां स्पर्शनं विनैवोर्ध्वगमनं सिद्धस्य भवतीति भावः। ऊर्ध्वम्=ऊर्ध्वदिशि एकसमयेन=द्वितीयादिसमयास्पर्शनेन, अतएवान्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमिति निश्चीयते अन्तरालप्रदेशस्पर्शने हि नैकेन समयेन सिद्धिः प्राप्यते, इष्यते च तत्रैक एव समयः, य एव चायुष्कादिकर्मणां क्षयसमयः स एव निर्वाणसमयः, अतोऽन्तराले समयान्तरस्याभावादन्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमिति। सूक्ष्मश्चायमर्थो भावतः केवलिगम्यः।

सकल कर्मोंके क्षय होने पर क्या होता है सो तिहत्तरवे बोलमें कहते है–'तओ' इत्यादि

अन्वयार्थ—(तओ–ततः) वेदनीय आदि चार आघातिक कर्मोंके क्षय हो जानेके बाद (ओरालिय तेय कम्माइं–औदारिक तैजस कार्मणानि औदारिक, तैजस एवं कार्मण, इन तीन शरीरोंको (सव्वाहिं विप्पजहणाहिं–सर्वाभिः विप्रहाणाभिः) समस्त विशेष प्रकारकी हानियोंसे सर्वथा परिशाटनसे–(विप्पज्जहित्ता–विप्रहाय) सर्वथा छोडकर (उज्जुसेढिपत्ते–ऋजुश्रेणिप्राप्तः) सरल आकाश प्रदेशकी पंक्तिरूप श्रेणीको प्राप्त हुए वे केवली भगवान् (अफुसमाणगई–अस्पृशद्गतिः) आकाशके अन्त-

---

સઘળા કર્મોનો ક્ષય થવાથી શું થાય છે તે તોંતેરમા બોલમાં કહે છે —"तओ" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—तओ-ततः વેદનીય આદિ ચાર અઘાતિક કર્મોનો ક્ષય થઈ જવા પછીથી ओरालिय तेय कम्माइ–औदारिकतैजस्कार्मणानि ઔદારિક, તૈજસ, અને કાર્મણ આ ત્રણ શરીરોને सव्वाहिं विप्पजहणाहिं–सर्वाभिः विप्रहाणाभिः સઘળા વિશેષ પ્રકારની હાનીયોથી विप्पज्जहित्ता–विप्रहाय સર્વથા છોડીને उज्जुसेढिपत्ते –ऋजुश्रेणिप्राप्तः સરળ આકાશ પ્રદેશની પંક્તિરૂપ શ્રેણીને પ્રાપ્ત થયેલ એ કેવળી ભગવાન अफुसमाणगई–अस्पृशद्गतिः આકાશના અંતરાળ પ્રદેશોનો સ્પર્શ ન કરતાં उड्ढं–ऊर्ध्वम् ઉર્ધ્વ દિશામા एगसमएणं–एकसमये એકજ વખતે अविग्गहेणं तत्थगता–अविग्रहेण तत्र गत्वा એક સમયમાં વક્રતા વગરની ગતિથી,

अविग्रहेण=वक्रगतिरूपविग्रहाभावेन, 'उज्जुसेढिपत्ते' इत्यनेन प्राक्प्रतिबोधितार्थस्यैव पुनः कथनमिहान्वयव्यतिरेकाभ्यामुक्तोऽर्थः स्पष्टतरो भवतीति लोकन्यायमनुसृत्येति बोध्यम्। तत्र=सिद्धिपदे गत्वा, साकारोपयुक्तः-ज्ञानोपयोगवान्, सिध्यति, बुध्यते, यावदन्तं करोति। इह यावच्छब्देन-'मुच्यते, परिनिर्वाति, सर्वदुःखानाम्' इति पाठो बोध्यते, सिध्यतीत्यादिपदानां व्याख्याऽष्टाविंशतितमे भेदे कृतेति तत्र द्रष्टव्या ॥ सू० ७३ ॥

राल प्रदेशोंका नहीं स्पर्श करते हुए (उड्ढं-ऊर्ध्वम्) ऊर्ध्वदिशामें (एगसमएणं-एक समये) एक समयमें (अविग्गहेणं तत्थ गंता-अविग्रहेण तत्र गत्वा) विना वक्रताकी गतिसे अर्थात् सरल गतिसे सिद्धिपदमें जाकर (सागारोव उत्ते-साकारोपयुक्तः) ज्ञानोपयोगविशिष्ट होकर (सिज्झइ बुज्झइ जाव अंतं करेइ-सिध्यति, बुध्यते यावदन्तं करोति) सिद्ध हो जाते हैं, बुद्ध हो जाते हैं यावत्समस्त दुःखोंका अन्त कर देते हैं।

भावार्थ—केवली भगवान् वेदनीय आदि चार अघातिका कर्मोंके क्षय हो जानेके बाद औदारिक तैजस एवं कार्मण इन तीन शरीरोंका सर्वथा क्षय कर सरल अनुश्रेणि गतिसे एक ही समयमें ज्ञानोपयोग विशिष्ट बनकर सिद्धगति में विराजमान हो जाते हैं। सूत्रमें "अस्पृशद्गति" ऐसा जो कहा है उसका तात्पर्य यह है कि अन्तराल के प्रदेशों का स्पर्श न करनेसे द्वितीयादिक समयों के सद्भावकी संभा बना हो जाती है। इस तरह एक समय में सिद्धगति जो प्राप्त होती है वह उस एक समय में प्राप्त न होकर द्वितीयादिक समयों में ही प्राप्त होनी मानी जावेगी-परन्तु ऐसा सिद्धान्त नहीं है। सिद्धान्त तो एक

અર્થાત સરળ ગતિથી, સિદ્ધિ પદમાં જઈને सागारोवउत्ते-साकारोपयुक्तः જ્ઞાનોપયોગથી વિશિષ્ઠ થઈને सिज्झइ-बुज्झइ-जावअंतं करेइ-सिध्यति बुध्यते यावदन्तं करोति સિદ્ધ થઈ જાય છે, બુદ્ધ થઈ જાય છે. યાવત્સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરી દે છે.

ભાવાર્થ—કેવળી ભગવાન વેદનિય આદિ ચાર અઘાતિયા કર્મોનો ક્ષય થઈ જવા પછી ઔદારિક, તેજસ અને કાર્માણુ આ ત્રણુ શરીરોનો સર્વથા ક્ષય કરી સરળ અનુશ્રેણી ગતિથી એકજ સમયમાં જ્ઞાનોપયોગ વિશિષ્ટ બનીને સિદ્ધ ગતિમાં બિરાજમાન થઈ જાય છે. સૂત્રમાં "અસ્પૃશદ્ગતિ" એવું જે કહેલ છે તેનું એ તાત્પર્ય છે કે, અંતરાળના પ્રદેશોનો સ્પર્શ કરવાથી દ્વિતિયાદિક સમયોના સદ્ભાવની સંભાવના થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે એક સમયમાં સિદ્ધિગતિ જે પ્રાપ્ત થાય છે તે એક સમયમાં પ્રાપ્ત ન થતાં દ્વિતિયાદિક સમયોમાં જ પ્રાપ્ત થાય એવું માનવામાં આવે. પરંતુ એવો સિદ્ધાંત

अध्ययनार्थमुपसंहरन् सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्—एस खलु सम्मत्तपरक्कमस्स अज्झयणस्स अट्ठे समणेणं भगवया महावीरेणं आघविए पण्णविए परूविए निदंसिए उवदंसिए त्तिबेमि ॥ सू० ७४ ॥

॥ इइ सम्मत्तपरक्कमे समत्ते ॥

छाया—एष खलु सम्यक्त्वपराक्रमस्याध्ययनस्यार्थः श्रमणेन भगवता महावीरेण आख्यातः प्रज्ञापितः प्ररूपितः निदर्शितः, उपदर्शित इति ब्रवीमि ॥७४॥

टीका—'एस खलु' इत्यादि।

हे जम्बू ! एषः=अनन्तरोक्तः. खलु=निश्चयेन, सम्यक्त्वपराक्रमस्य=सम्यक्त्वपराक्रमनामकस्य, अध्ययनस्यार्थः श्रमणेन भगवता महावीरेण, आख्यातः=

समय में ही प्राप्त होने का है। क्यों कि आयुष्क आदि कर्मों के क्षय का जो समय है वही निर्वाण प्राप्ति का समय है। इस लिये अन्तरालमें समयान्तरका अभाव होने से अन्तरालस्थ प्रदेशोंका अस्पर्शन कहा गया है। तथा इसका और भी सूक्ष्म अर्थ जो हो वह केवलि ज्ञानगम्य ही है॥

अब अध्ययन के अर्थका उपसंहार करते हुए श्री सुधर्मास्वामी जंबूस्वामीसे कहते हैं–'एस खलु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! (एसो–एषः) यह अनन्तरोक्त (सम्मत्तपरक्कमस्स अज्झयणस्स अट्ठे–सम्यक्त्वपराक्रमस्य अध्ययनस्य अर्थः) सम्यक्त्वपराक्रमनामक अध्ययन का अर्थ (समणेणं भगवया महावीरेणं –श्रमणेन भगवता महावीरेण) स्वयं श्रमण भगवान् महावीरने (आघ-

નથી. સિદ્ધાંત તો એક સમયમાં જ પ્રાપ્ત થવાનો છે કેમકે. આયુષ્યના આદિ કર્મોના ક્ષયનો જે સમય છે તેજ નિર્વાણ પ્રાપ્તિનો સમય છે. આ કારણે અંત કાળમાં સમયાન્તરનો અભાવ હોવાથી અન્તરાલસ્થ પ્રદેશોના અસ્પર્શનનું કહેવામાં આવેલ છે. તથા આનો બીજો પણ જે સૂક્ષ્મ અર્થ હોય તે કેવળી જ્ઞાન ગમ્ય જ છે. ॥૭૩॥

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—"एस खलु" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ! एसो–एषः આ અનન્તરોક્ત सम्मत्त परक्कमस्स अज्झयणस्स अट्ठे–सम्यक्त्वपराक्रमस्य अध्ययनस्य अर्थः સમ્યકત્વ પરાક્રમ નામના અધ્યયનનો અર્થ समणेणं भगवया महावीरेणं–श्रमणेन भगवता महावीरेण સ્વયં ભગવાન મહાવીરે आघविए–आख्यातः સામાન્ય કથનથી કહેલ છે.

सामान्यतः कथनेन कथितः, प्रज्ञापितः=विशेषतः कथनेन हेतुफलादिप्रज्ञापनेन प्रतिबोधितः, प्ररूपितः-तत्तदर्थस्वरूपनिरूपणेन निरूपितः, निदर्शितः=दृष्टान्तोपदर्शनेन शिष्य-हृदये स्थापितः, उपदर्शितः-पूर्वोक्तमर्थमुपसंहृत्य प्रदर्शितः। इति =एतद् ब्रवीमि, यथा भगवता कथितं तथैव कथयामि न तु स्वबुद्ध्यापरिकल्प्येत्यर्थः ॥ सू० ७४ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर -पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् 'सम्यक्त्वपराक्रम' नामकमेकोनत्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२८॥

विए-आख्यातः) सामान्य कथन से कहा है (पण्णविए-प्रज्ञापितः) हेतुफलके प्रज्ञापनरूप विशेष कथन से समझाया है (परूविए-प्ररूपितः) उस २ अर्थ के स्वरूपके निरूपण से निरूपित किया है। (निदंसिए-निदर्शितः) दृष्टान्तके उपदर्शन से शिष्यों के हृदय में स्थापित किया है। तथा (उवदंसिए-उपदर्शितः) पूर्वोक्त अर्थका उपसंहार करके दिखलाया है। ऐसा मैं कहता हूं-अर्थात्-जैसा भगवान् ने इस अध्ययन का अर्थ कहा है वैसा ही मैं ने तुम से कहा है। अपनी कल्पना से कल्पित कर नहीं कहा है ॥७४॥

॥ यह उत्तराध्ययन सूत्रका सम्यक्त्वपराक नामक उन्तीसवा अध्ययन समाप्त हुआ ॥ २९ ॥

पाणविए-प्रज्ञापितः હેતુ ફળકા પ્રજ્ઞાપનરૂપ વિશેષ કથનથી સમજાવેલ છે. परूविए-प्ररूपितः એ એ અર્થના સ્વરૂપને નિરૂપણથી નિરૂપિત કરેલ છે. निदंसणिए-निदर्शितः દૃષ્ટાન્તના ઉપદર્શનથી શિષ્યોના હૃદયમાં સ્થાપિત કરેલ છે. उवदंसिए-उपदर्शितः તથા પૂર્વોક્ત અર્થનો ઉપસંહાર કરીને દેખાડેલ છે એવું હું કહું છું. અર્થાત્ જેવો ભગવાને આ અધ્યયનનો અર્થ કહેલ છે એવો જ મેં તમને કહેલ છે. પોતાની કલ્પનાથી કરીને કહેલ નથી. ॥ ૭૪ ॥

આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના સમ્યકત્વ પરાક્રમ નામનું ઓગણત્રીશમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું. ॥૨૯॥

॥ अथ त्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

सम्यक्त्वपराक्रमनामकमेकोनत्रिंशत्तममध्ययनमुक्तम्, अधुना त्रिंशत्तमं तपोमार्गगतिनामकमध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य च पूर्वेण सहायमभिसम्बन्धः—अष्टाविंशतितमेऽध्ययने तपो मोक्षस्य मार्ग इत्युक्तम् एकोनत्रिंशत्तमेऽध्ययने चाकर्मताऽभिहिता सा हि तपसः समाराधनं विना न स्यात्, तस्मात् प्रागुक्ताध्ययनद्वयार्थप्रतिपत्त्यनन्तरं जिज्ञासितस्य भेदप्रभेदसहितस्य तपसः स्वरूपं तत्फलवतां गतिं च वर्णयितुमिदमारभ्यते। तत्रादौ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्—जहा उ पावगं कम्मं, रागदोससमज्जियं।

खवेइ तवसा भिक्खू, तमेगग्गमणो सुण ॥ १ ॥

छाया—यथा तु पापकं कर्म, रागद्वेषसमर्जितम्।

क्षपयति तपसा भिक्षुः, तमेकाग्रमनाः शृणु ॥ १ ॥

तीसवां अध्ययन प्रारंभ

सम्यक्त्व पराक्रम नामका उन्तीसवां अध्ययन कहा जा चुका है। अब यह 'तपोमार्गगति' नामका तीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है। इसका पूर्व अध्ययनके साथ संबंध इस प्रकार है—अट्ठाईसवें अध्ययनमें तप मोक्षका मार्ग है यह कहा गया है, तथा उन्तीसवें अध्ययनमें अकर्मता कही गई है। परन्तु यह अकर्मता तपके आराधन किये बिना नहीं होती है, इसलिये पहिले कहे गये दो अध्ययनोंके अर्थकी प्रतिपत्तिके बाद भेदप्रभेद सहित तपके स्वरूपको तथा उसके फल पानेवालोंकी गतिका वर्णन करनेके लिये यह अध्ययन प्रारंभ किया गया है। उसकी यह आद्य गाथा है—'जहाउ' इत्यादि।

ત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

સમ્યકત્વ પરાક્રમ નામનું ઓગણત્રીસમું અધ્યયન પુરૂં થયું છે, હવે આ તપોમાર્ગ ગતિ નામનું ત્રીસમું અધ્યયન શરૂ થાય છે આ અધ્યયનનો ઓગણત્રીસમા અધ્યયન સાથેનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે.—અઠ્ઠાવીસમા અધ્યયનમાં તપ મોક્ષનો માર્ગ છે એ બતાવવામાં આવેલ છે. ઓગણત્રીસમા અધ્યયનમા અકર્મતા કહેવામાં આવેલ છે પરંતુ આ અકર્મતા—તપનું આરાધન કર્યા વિના થતી નથી આ માટે પહેલા કહેવામાં આવેલા બે અધ્યયનોના અર્થની પ્રતિપત્તિ પછી ભેદ પ્રભેદ સહિત તપના સ્વરૂપને તથા એના ફળને પામવાની ગતિનું વર્ણન કરવા માટે આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવેલ છે. એની આ પ્રથમ છે.—"जहाउ" ઈત્યાદિ!

टीका—' जहाउ ' इत्यादि—

हे जम्बूः ! भिक्षुः=मुनिः, रागद्वेषसमर्जितं=रागद्वेषाभ्यां समर्जितं-बाहुल्येनोपार्जितं, पापकं कर्म=ज्ञानावरणीयादिकं यथा=येन प्रकारेण, तपसा-वक्ष्यमाणस्वरूपेण, क्षपयत्येव, तत्-तपः, एकाग्रमनाः=सावधानचित्तः सन् शृणु, अनेन जम्बूप्रभृतिकं शिष्यगणमभिमुखीकृत्य सुधर्मास्वामी वक्तुं प्रवृत्त इति बोधितम् । इह तु शब्दोऽवधारणार्थकः क्षपयतीत्यस्याग्रे योजनीयः ॥ १ ॥

कर्मक्षपणे कर्तव्येऽनास्रवताप्रथममुपादेया, अतस्तत्प्राप्तिहेतुमाह—

मूलम्—पाणिवहमुसावाया, अदत्तमेहुणपरिग्गहा विरओ ।
राईभोयणविरओ, जीवो भवइ अणासवो ॥ २ ॥

छया—प्राणिवधमृषावादाद् , अदत्तमैथुनपरिग्रहाद् विरतः ।
रात्रिभोजनविरतः, जीवो भवति अनास्रव ॥ २ ॥

टीका—' पाणिवह ' इत्यादि—

इह विरत इत्यस्य प्राणिवधादिभिः प्रत्येकमभिसंबन्धः, प्राणिवधाद्विरतः,

अन्वयार्थ—जम्बूस्वामीको समझाते हुए सुधर्मास्वामी कहते हैं कि हे जम्बू ! (भिक्खू-भिक्षुः) भिक्षु-मुनि (रागदोससमज्जियं-रागद्वेष समर्जितम्) राग एवं द्वेषसे उपार्जित (पावगं कम्मं-पापकं कर्म) ज्ञानावरणीयादिक कर्मोंको (जहा-यथा) जिस प्रकार (तवसा-तपसा) तपसे (खवेइ-क्षपयति) क्षय करता है (तत्) उस तपको तुम (एगग्गमणो सुण-एकाग्रमनाः शृणु) एकाग्रमन होकर सुनो ॥१॥

कर्मोंका क्षय करते समय जीवको सर्व प्रथम अनास्रवता उपादेय है- अतः इसकी प्राप्तिके हेतुको सूत्रकार कहते हैं—' पाणिवह० ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पाणिवह मुसावाया अदत्तमेहुणपरिग्गहा विरओ-प्राणिवध-मृषावादात् अदत्तमैथुनपरिग्रहात् विरतः) प्राणिवधसे विरत,

અન્વયાર્થ—જમ્બૂ સ્વામીને સમજાવતાં સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે, હે જમ્બૂ ! भिक्खू-भिक्षुः મુનિ रागदोससमज्जियं-रागद्वेषसमर्जितम् રાગ અને દ્વેષથી ઉપાર્જીત पावगं कम्मं -पापकं कर्म જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનો जहा-यथा જે રીતે તપથી ક્ષય કરે છે એ તપને તમે એકાગ્ર મન થઈને સાંભળો. ॥ ૧ ॥

કર્મોનો ક્ષય કરતી વખતે જીવને સર્વ પ્રથમ અનાસ્રવતા ઉપાદેય છે. આથી એની પ્રાપ્તિના હેતુને સૂત્રકાર કહે છે.—" पाणिवह " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—पाणिवहमुसावाया अदत्त मेहुण परिग्गहाविरओ-प्राणिवध मृषावादा अदत्तमैथुनपरिग्रहात् विरतः પ્રાણિવધથી વિરત, મૃષાવાદથી વિરત અદ-

मृषावादाद् विरतः, अदत्ताद्–अदत्तादानाद् विरतः, मैथुनाद् विरतः परिग्रहाद् विरतः इत्यर्थः, प्राणातिपात विरमणादिपञ्चमहाव्रतधारक इति यावत् तथा रात्रि भोजनविरतश्च जीवः, अनास्रवः–आस्रवरहितः सन्, आगन्तुकज्ञानावरणीयादि-कर्मानुपार्जको भवतीति भावः ॥ २ ॥

मूलम्–पंचसमिओ तिगुत्तो, अकसाओ जिइंदिओ ।
अगारवो य निस्सल्लो, जीवो होइ अणासवो ॥ ३॥

छाया—पञ्चसमित स्त्रिगुप्तः, अकषायो जितेन्द्रियः ।
अगौरवश्च निःशल्यो, जीवो भवति अनास्रवः ॥ ३ ॥

टीका—'पंचसमिओ' इत्यादि—

पञ्चसमितः=पञ्चविधसमितिसमन्वितः, त्रिगुप्तः=त्रिविधगुप्तियुक्तः, अकषायः–क्रोधादिकषायचतुष्टयरहितः, जितेन्द्रियः=श्रोत्रादिपञ्चेन्द्रियनिग्रही, अगौरवः–ऋद्धि

मृषावादसे विरत, अदत्तादानसे विरत, मैथुनसे विरत एवं परिग्रहसे विरत (राईभोयणविरओ–रात्रिभोजनविरतः) एवं रात्रिभोजनसे विरत (जीवा–जीवः) जीव (अनासवो भवइ–अनास्रवःभवति) आगन्तुक ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का उपार्जन नहीं करता है। अर्थात्–हिंसा झूठ चोरी आदि पांच पापोंसे विरत जीव नवीन कर्मों का बंध नहीं करता है।२।

'पंचसमिओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पंचसमिओ तिगुत्तो–पंचसमितः त्रिगुप्तः) पांच प्रकारकी समितियोंसे युक्त (त्रिगुप्तः) मनोगुप्ति, वचनगुप्ति एवं कायगुप्ति, इन तीन गुप्तियोंसे समन्वित (अकसायो जिइंदिओ–अकषायः जितेन्द्रियः) क्रोधादिक चार कषायोंसे रहित तथा पांचों इन्द्रियोंका निग्रही (अगारवो–अगौरवः) ऋद्धिरस सात गौरवसे वर्जित एव (निस्सल्लो–निःशल्यः)

ત્તાદાનથી વિરત મૈથુનથી વિરત, અને પરિગ્રહથી વિરત, राईभोयणविरओ–रात्रिभोजनविरत. રાત્રિભોજનથી વિરત, जीवो–जीवः જીવ આગંતુક જ્ઞાના વરણીય આદિ કર્મોનું ઉપાર્જન કરતો નથી. અર્થાત્–હિંસા, જુઠ, ચોરી, આદિ પાંચ પાપોથી વિરત જીવ નવીન કર્મોનો બંધ કરતો નથી. ॥ ૨ ॥

"पंच समिओ" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पंचसमिओ तिगुत्तो–पंचसमित त्रिगुप्तः પાંચ પ્રકારની સમિતિ ઓથી યુક્ત મનોગુપ્તિ, અને કાયગુપ્તિ, આ ત્રણ ગુપ્તિઓથી સમન્વિત अकसायो जिइंदियो–अकषाय. जितेन्द्रिय. ક્રોધાદિક ચાર કષાયોથી રહિત તથા ...: ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહી, अगारवो–अगौरवः ઋદ્ધિરસ સાત ગૌરવથી વર્જીત

रससातगौरववर्जितः निःशल्यः=मायादिशल्यत्रयरहितश्च जीवः, अनास्रवः-ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धकारणीभूत प्राणातिपातादिरहितो भवति ॥ ३ ॥

दृष्टान्तप्रदर्शनपूर्वकं कर्मक्षपणप्रकारं विवक्षुः सुधर्मास्वामी प्राह—

मूलम्—एएसिं तु विवज्जासे, रागदोससमज्जियं ।
खवेई तं जहा भिक्खू, तं मे एगमणो सुण ॥४॥

छाया—एतेषां तु विपर्यासे, रागद्वेषसमर्जितम् ।
क्षपयति तद् यथा भिक्षुः, तन्मे एकमनाः शृणु ॥ ४ ॥

टीका—'एएसिं' इत्यादि—

हे जम्बूः ! एतेषाम्-अनास्रवस्य कारणानां प्राणातिपातादिविरमणानां समित्यादीनां च विपर्यासे=वैपरीत्ये कृते सति, रागद्वेषसमर्जितं-रागद्वेषाभ्यामुपार्जितं यत् कर्म भवति, तत् कर्म यथा=येन प्रकारेण, भिक्षुः=संयतः क्षपयति, तत्-कर्मक्षपणकारणरूपं तपः, मे-मम समीपे एकमनाः=एकाग्रचित्तःसन् शृणु ॥ ४ ॥

माया, मिथ्या एवं निदान, इन तीनों शल्योंसे रहित (जीवो-जीवः) जीव (अणासवो होइ-अनास्रवः भवति) ज्ञानावरणीय आदि कर्म बन्धके कारणभूत प्राणातिपात आदिसे रहित होता है ॥३॥

अब कर्म खपानेके प्रकारको दृष्टान्तपूर्वक कहनेकी विवक्षासे श्रीसुधर्मास्वामी कहते हैं—'एएसिं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! (एएसिं तु विवज्जासे रागदोससमज्जियं तं जहा खवेइ तं मे एगमणा सुण-एतेषां तु विपर्यासे रागद्वेषसमर्जितम् सत् यथा क्षपयति तन्मे एकमनाः शृणु) अनास्रवके कारणभूत प्राणातिपातादिकविरमण तथा समिति आदिकोंकी विपरीतता होने पर रागद्वेष

અને निस्सल्लो-निःशल्यः માયા, મિથ્યા અને નિદાન આ ત્રણ શલ્યોથી રહિત जीवो-जीवः જીવ अणासवोहोइ-अनास्रवः भवति જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મબંધના કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિથી રહિત હોય છે. ॥ ૩ ॥

હવે કર્મ ખપાવવાના પ્રકારને દૃષ્ટાંત પૂર્વક કહેવાની વિવક્ષાથી શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે—"ए ए सि" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ ! ए एसितु विवज्जासे रागदोससमज्जियं तं जहा खवेइ तं मे एगमणा सुण-एतेषां तु विपर्यासे रागद्वेषसमर्जितं सन् यथा क्षपयति तन्मे एकमनाः शृणु અનાસ્રવના કારણભૂત પ્રાણાતિપાતાદિક વિરમણ તથા સમિતિ આદિકોની વિપરીતતા થવાથી રાગદ્વેષ દ્વારા જે કર્મ ઉપાર્જીત થાય છે એ

दृष्टान्तमाह--

मूलम्-जहा महातलायस्स, संनिरुद्धे, जलागमे ।
उस्सिंचणाए तवणाए, कमेणं सोसणा भवे ॥५॥

छाया--यथा महातडागस्य, संनिरुद्धे जलागमे ।
उत्सेचनेन तपनेन, क्रमेण शोषणा भवति ॥ ५ ॥

टीका--'जहा महातलायस्स' इत्यादि--

यथा-महातडागस्य=जलसहितस्य महतः सरोवरस्य जलागमे=जलप्रवेशे, संनिरुद्धे=पाल्यादिना प्रतिषिद्धे सति उत्सेचनेन=अरघट्टघटी निवहादिना जलस्य वहिष्कारणेन, तपनेन=भास्करकरनिकरसंतापेन, क्रमेण शोषणा=जलक्षयरूपा भवति । अस्य वाक्यस्योत्तरगाथया सह संबन्धः ॥ ५ ॥

मूलम्-एवं तु संजयस्सावि, पावकम्मनिरासवे ।
भवकोडीसंचियं कम्मं, तवसा णिज्जरिज्जई ॥६॥

द्वारा जो कर्म उपार्जित होते हैं उन कर्मोंको संयमी जन जिस प्रकारसे खपाते हैं उस प्रकारको मैं कहता हूं सो उसको तुम एकाग्रमन होकर सुनो।४।

अब प्रथम दृष्टान्त कहते हैं—'जहा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(जहा-यथा) जैसे (महातलायस्स जलागमे संनिरुद्धे उस्सिंचणाए तवणाए कमेणं सोसणा भवे-महातडागस्य जलागमे निरुद्धे उत्सेचनेन तपनेन क्रमेण शोषणा भवति) जल सहित बडे भारी तलाबका जलागम रोकदेने पर और उसमेंका भरा हुआ जल अरघट्ट-रेंट आदि द्वारा बाहर निकालदेने पर अथवा सूर्यकी गर्मीसे संतप्त होते रहने पर क्रमशः शोषण हो जाता है अर्थात् सूक जाता है ॥ ५ ॥

કર્મોને સંયમી જન જે પ્રકારથી ખપાવે છે. એ પ્રકારને હું કહું છું તો એને તમો એકાગ્રમન થઇને સાંભળો ।।૪।।

હવે પ્રથમ દૃષ્ટાંત કહે છે—"जहा" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ महातलयस्स जलागमे संनिरुध्धे उस्सिंचणाए तवणाए कमेणं सोसणा भवे-महातडागस्य जलागमे निरुद्धउत्सेचनेन तपनेन क्रमेण शोषणा भवति પાણીથી ભરપૂર એવા મોટા તળાવના જળનુ આગમન રોકી દેવામાં આવે અને તેમાં ભરેલું પાણી અરઘટ્ટ રેંટ આદિ દ્વારા બહાર કઢાઈ જાય અથવાતો સૂર્યની ગરમીથી સંતપ્ત થતું રહેવાથી ક્રમશઃ તેનું શોષણ જાય છે. ॥ ૫ ॥

छाया--एवं तु संयतस्यापि, पापकर्मनिरास्रवे ।
भवकोटिसंचितं कर्म, तपसा निर्जीयते ॥ ६ ॥

टीका-- 'एवं तु' इत्यादि--

एवम्=उक्तरीत्या प्राणातिपातविरमणादिभिः समित्यादिभिश्च, संयतस्यापि= मुनेरपि पापकर्मनिरास्रवे=पापकर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां निरास्रवः-आस्रवाभावः, अनुत्पत्तिरित्यर्थः, तस्मिन् पापकर्मनिरास्रवे-नूतनपापकर्मानुत्पत्तौ सत्यामित्यर्थः । भवकोटिसंचितं=रागद्वेषमिथ्यात्वादिहेतुकं बहुतरभवोपार्जितं कर्म=ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधं तपसा=वक्ष्यमाणलक्षणेन निर्जीर्यते=क्षीयते ॥ ६ ॥

तपसा कर्म निर्जीर्यत इत्युक्तमतस्तद्भेदप्रभेदान् प्रदर्शयति--

मूलम्-सो तवो दुविहो वुत्तो, बाहिरब्भिंतरो तहा ।
बाहिरो छव्विहो वुत्तो, एवमब्भिंतरो तवो ॥७॥

छाया--तत् तपो द्विविधम् उक्तं, बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।
बाह्य षड्विधमुक्तम्, एवमाभ्यन्तरं तपः ॥ ७ ॥

टीका--' सो तवो ' इत्यादि--

तत्=पूर्वनिर्दिष्टं, तपः, द्विविधं=द्विप्रकारकम्, उक्तम् । तद्-यथा-बाह्यम् आभ्यन्तरं च, इह तथा शब्दः समुच्चयार्थकः । तत्र बाह्यं-बाह्यशरीरस्य परिशोष-

---

'एवं तु' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(एवं-एवम्) इसी तरह प्राणातिपात विरमण आदि द्वारा (संजयस्सावि-संयतस्यापि) संयतमुनिके भी (पावकम्मनिरासवे-पापकर्मनिरास्रवे) नवीन ज्ञानावरणीय आदि पापकर्मोंका अनास्रव होने पर (भवकोडी संचियं कम्म-भवकोटि संचितं कर्म) करोडों भवमें रागद्वेष आदि कारणों द्वारा संचित कर्म (तवसा णिज्जरिज्जई-तपसा निर्जीर्यते) तप से नष्ट हो जाते हैं ॥ ६ ॥

पहले 'तपसे निर्जरा होती है' सो कहा अब तपके भेद प्रभेदोंको

"एवं तु" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--एव-एवम् આજ પ્રમાણે પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ દ્વારા संजयस्सावि-संयतस्यापि સંયતમુનિનાં પણ નવીન पावकम्मनिरासवे-पापकर्मनिरास्रवे જ્ઞાનાવરણીય આદિ પાપ કર્મોના અનાસ્રવ થવાથી भवकोडीसंचियं कम्मं-भवकोटिसंचितं कर्म કરોડો ભવમા રાગદ્વેષ આદિ કારણો દ્વારા સંચિત કર્મ तवसा णिज्जरिज्जई-तपसा नीर्जीयते તપથી નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ६ ॥

પહેલાં "તપથી નિર્જરા થાય છે" તે કહ્યુ, હવે તપના ભેદ પ્રભેદોને

णेन कर्मक्षपणहेतुत्वात्। अभ्यन्तरं तु तद्भिन्नं, चित्तनिरोधप्राधान्येन कर्मक्षपणहेतुत्वात् । बाह्यं—षड्विधं—षट्प्रकारकमुक्तं तीर्थंकरैरिति । एवम् ईदृशम् षड्विधमाभ्यन्तरं तपः ॥ ७ ॥

तत्र यथाबाह्यंषड्विधं, तथाऽऽह—

मूलम्–अणसणमूणोयरिया, भिक्खायरिया य रसपरिच्चाओ।
कायकिलेसो संलीणया य बज्झो तवो होइ ॥८॥

छाया—अनशनमूनोदरिका, भिक्षाचर्या च रसपरित्यागः।
कायक्लेशः संलीनता च, बाह्यं तपो भवति ॥ ८ ॥

टीका—'अणसणम्' इत्यादि—

अनशनम्=आहारत्यागः, एकस्मादुपवासादारभ्यषाण्मासिकपर्यन्तम् १ । उनो-

---

कहते हैं—'सो तवो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सो तवो दुविहो वुत्तो बाहिरब्भिन्तरो तहा–तत् तपः द्विविधं उक्तं बाह्यम् आभ्यन्तरं तथा) वह तप दो प्रकारका कहा है एक बाह्य तथा दूसरा आभ्यन्तर (बाहिरो छव्विहो वुत्तो एवमब्भिंतरो तवो–बाह्यं षड्विधं उक्तं एवं आभ्यन्तरं तपः) बाह्य तप छह प्रकारका तथा आभ्यन्तर तप छह प्रकारका है। तात्पर्य यह है–कि बाह्य शरीरके परि शोषण द्वारा कर्मोंके क्षयका हेतु बाह्य तप तथा चित्त निरोधकी प्रधानता द्वारा कर्मोंके क्षयका हेतु आभ्यन्तर तप माना गया है ॥ ७ ॥

अब छह प्रकारके बाह्य तपको कहते हैं—'अणसण०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अणसणं–अनशनम्) एक उपवाससे लेकर छह महिने पर्यन्त त्रिविध या चतुर्विध आहारका परित्याग करना इसका

કહે છે—"सो तवो" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—सो तवो दुविहो वुत्तो बाहिरब्भितरो तहा–तत् तपः द्विविधं उक्तं बाह्यम् आभ्यन्तरं तथा એ તપ બે પ્રકારના કહેલ છે. એક બાહ્ય અને બીજું આભ્યંતર बाहिरो छव्विहो वुत्तो एवमब्भितरो तवो–बाह्यं षड्विधं उक्तं एवं आभ्यंतरं तपः બાહ્ય તપ છ પ્રકારનાં તથા આભ્યતર તપ પણ છ પ્રકારનાં છે. તાત્પર્ય એ છે કે, બાહ્ય શરીરના પરિશોષણ દ્વારા કર્મોના ક્ષયનો હેતુ બાહ્યતપ તથા ચિત્ત નિરોધની પ્રધાનતાદ્વારા કર્મોના ક્ષયનો હેતુ આભ્યંતર તપ માનવામાં આવેલ છે.

હવે છ પ્રકારના બાહ્ય તપને કહે છે—"अणसण" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अणसणं–अनशनम् એક ઉપવાસથી લગાડીને છ મહિના [illegible]ત ત્રિવિધ કે ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરવો આનું નામ અનશન છે

दरिका=ऊनम् उदरम्, ऊनोदरं, तस्य करणम्, भावे वुञ् । न्यूनाहारकरणादपूर्णोदरता, २ । भिक्षाचर्या=भिक्षार्थं चर्या-चरणम् अटनम् । भिक्षाचर्या तपोनिर्जराङ्गत्वादनशनवत् ३ । रसपरित्यागः=आहारे दुग्धादि विकृतिपरित्यागः ४ । कायक्लेशः=कायस्य-शरीरस्य, क्लेशः-लोचादिना क्लेशनम्, ५ । संलीनता=संलीनस्य-संवृतस्य भावः, कायस्य संगोपनम्, इत्येवं षड्विधं बाह्यं तपो भवति ॥८॥

मूलम्—इत्तरियँ मरणकाला यँ, अणसणा दुविहा भवे ।
इत्तरिय सावकंखा, निरवकंखा उँ विइज्जिया ॥९॥

छाया—इत्वरिकं मरणकालं च, अनशनं द्विविधं भवेत् ।
इत्वरिकं सावकाङ्क्षं तु, निराकाङ्क्षम् तु द्वितीयम् ॥ ९ ॥

टीका—'इत्तरिय' मित्यादि—

अनशनम्=न अशनम्-अनशनं त्रिविधस्य पानवर्जितस्याहारस्य त्यागश्चतुर्विध-

नाम अनशन है । (ऊणोयरिया-ऊनोदरिका) भूखसे कम भोजन करना इसका नाम अनोदरिका है । (भिक्खायरिया-भिक्षाचर्या) निर्जराका कारण होनेसे भिक्षाचर्या अनशनकी तरह तप है । भिक्षाके निमित्त पर्यटन करना इसका नाम भिक्षाचर्या है । (रसपरिच्चाओ-रसपरित्यागः) आहारमें दुग्ध आदि विकृतिका परित्याग करना इसका नाम रसपरित्याग है । (कायकिलिसो-कायक्लेशः) लोच क्रिया करना इसका नाम कायक्लेश है । (संलीणया-संलीनता) शरीर और इन्द्रियोंका संगोपन करना इसका नाम संलीनता है ॥ ८ ॥

'इत्तरिय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अणसणा दुविहा भवे-अनशनं द्विविधं भवेत्) अन-

ऊणोयरिया-ऊनोदरिका ભૂખથી ઓછું ભોજન કરવું એનું નામ ઉનોદરિકા છે भिक्खायरिया-भिक्षाचर्या નિર્જરાનું કારણ હોવાથી ભિક્ષાચર્યા અનશનની માફક તપ છે, ભિક્ષાના નિમિત્તે પર્યટન કરવું આનું નામ ભિક્ષાચર્યા છે. रसपरिच्चाओ-रसपरित्यागः આહારમાં દૂધ આદિ વિકૃતિનો પરિત્યાગ કરવો આનું નામ રસપરિત્યાગ છે. कायकिलेसो-कायक्लेशः લોચ આદિથી શરીરને ક્લેશીત કરવું આનું નામ કાયક્લેશ છે. संलीणया-संलीनता શરીર અને ઇન્દ્રિયોનું સંગોપન કરવું એનું નામ સંલીનતા છે. ॥ ૮ ॥

"इत्तरिय" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अणसणा दुविहा भवे-अनशनं द्विविधं भवेत् અનશન તપ બે

स्यापि वा, द्विविधं भवति, इत्वरिकं मरणकालं च। इत्वरे-गमनशीले स्तोके काले भवम् इत्वरिकम्, यद्वा-इत्वरः-स्तोकः, कालो यत्रास्ति तदित्वरिकं स्वल्पकालवर्ति, नियतकालावधिकमित्यर्थः, तथा-मरणकालं=मरणावसानः कालो यस्य तत्तथा, यावज्जीवमित्यर्थः। इह मध्यमपदलोपी समासः। च शब्दः समुच्चयार्थकः।

तत्र-इत्वरिकं सावकाङ्क्षया अवकाङ्क्षया-नमस्कारसहित-पौरुष्याद्यारभ्य षण्मासावधि त्रिविधचतुर्विधाहारपरित्यागरूपया-सह वर्तत इति तथा भवति। द्वितीयं-मरणकालं तु निराकाङ्क्षम्-आकाङ्क्षया निष्क्रान्तं भवति, तद्भवे भोजनेच्छाया अभावात्। 'इत्तरिय' इत्यत्रानुस्वारलोपः, 'मरणकाला' इत्यादौ स्त्रीलिङ्गनिर्देशश्च आर्षत्वात् ॥ ९ ॥

मूलम्-जो सो इत्तरियतवो, सो समासेण छव्विहो।
सेढितवो पयरतवो, घणो य तह होई वग्गो य ॥१०॥

छाया—यत् तद् इत्वरिकं तपः, तत् समासेन षड्विधम्।
श्रेणितपः प्रतरतपः, घनश्च तथा भवति वर्गश्च ॥ १० ॥

शन तप दो प्रकारका होता है (इत्तरियं-इत्वरिकम्) जो नियमित समय तक त्रिविध या चतुर्विध आहारका परित्याग कर दिया जाता है वह इत्वरिक अनशन तप है। तथा (मरणकालाय-मरणकालाम्) मरणकालपर्यन्त त्रिविध या चतुर्विध आहारका परित्याग कर देना इसका नाम जावजीव अनशन है। यह (इत्तरियं सावकंखा-इत्वरिकं सावकांक्षम्) इत्वरिकनमोकारसी-पोरसीसे लेकर छह महीने पर्यन्त त्रिविध चतुर्विध आहारका परित्याग करनेरूप अकांक्षासे युक्त है, तथा (विइज्जिया निरवकंखा-द्वितीयं निराकांक्षम्) दूसरा जीवन पर्यन्त त्रिविध चतुर्विध आहारके परित्यागरूप होता है ॥९॥

પ્રકારનું હોય છે इत्तरियं-इत्वरिकम् અમુક નક્કી કરેલા સમય સુધી ત્રિવિધ, અથવા ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરી દેવાય છે એનુ નામ ઇત્વરિક અનશન તપ છે. તથા मरणकालाय-मरणकालम् મરણકાળ પર્યંત ત્રિવિધ અથવા ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરવો આનું નામ જાવ જીવ અનશન તપ છે. એ इत्तरियं सावकंखा-इत्वरिकं सावकांक्षम् ઇત્વરિક-નમોકારસી પોરસીથી લઈને છ મહિના પર્યંત ત્રિવિધ ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરવા રૂપ આકાંક્ષાથી યુક્ત છે. તથા विइज्जिया निरवंखा-द्वितिय निराकांक्षम् બીજું જીવન પર્યંત વિધ ચતુર્વિધ આહારના પરિત્યાગ રૂપ હોય છે. ॥ ૯ ॥

टीका—'जो सो' इत्यादि—

यत् तद् इत्वरिकं तपः-इत्वरिकानशनरूपं तपः-तत्, समासेन=संक्षेपेण-षड्विधं=षट्प्रकारकं, विस्तरेण तु बहुतरभेदमिति भावः। इत्वरिकस्य तपसः षड्विधत्वं दर्शयति-'सेढितवो' इत्यादि। श्रेणिः-पङ्क्तिस्तदुपलक्षितं तपः श्रेणितपः, तच्चतुर्थादिक्रमेण क्रियमाणमिह चरमतीर्थंकर श्रीमहावीरतीर्थे षण्मासान्तं परिगृह्यते, प्रथमतीर्थंकर तीर्थे संवत्सरपर्यन्तम्, मध्यम द्वाविंशतितीर्थंकरतीर्थे तु अष्टमासपर्यन्तम् १। तथाश्रेणिरेव श्रेण्या गुणिता प्रतर उच्यते, तदुपलक्षितं तपः प्रतरतपः २। इह च अव्यामोहार्थं चतुर्थ षष्ठा-ष्टम-दशमाख्यपद

'जो सो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जो सो इत्तरियतवो सो समासेण छव्विहो-यत् इत्वरिकं तपः तत् समासेन षड्विधम्) जो इत्वरिक तप है वह संक्षेपसे छह प्रकारका है। विस्तारकी अपेक्षातो बहुत प्रकारका है। उसके वे छह प्रकार ये हैं-(सेढितवो पयरतवो घणोय तह वग्गोय होइ-श्रेणितपः प्रतरतपः घनश्च तथा वर्गश्च भवति) श्रेणि शब्दका अर्थ पंक्ति है। इस श्रेणिसे उपलक्षित जो तप है वह श्रेणितप है। वह चतुर्थभक्त आदिके क्रमसे क्रियमाण होता हुआ चरम तीर्थंकर श्री वर्धमान स्वामीके तीर्थमें छह महीने तक किया जाता है। प्रथम तीर्थंकरके तीर्थमें इसकी मर्यादा एक वर्ष तककी है तथा बाईस तीर्थंकरोंके तीर्थमें यह आठ महीने तकका होता है। श्रेणिको श्रेणीसे गुणित करने पर प्रतर होता है अर्थात् श्रेणिका वर्ग प्रतर है इस प्रतरसे उपलक्षित जो तप है वह प्रतरतप है। चतुर्थ-षष्ठ-अष्टम एवं दशम इन चार पदोंसे युक्त श्रेणी है-यदि इस पद

"जोसो" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જોસો इत्तरियो तवो सो समासेण छव्विहो-यत् इत्वरिकं तपः तत् समासेन षड्विधम् જે ઇત્વરિક તપ છે તે સંક્ષેપથી છ પ્રકારનું છે. વિસ્તારની અપેક્ષા તો ઘણા પ્રકારનુ છે. આના છ પ્રકાર આ છે. सेढितवो पयरतवो घणोय तहवग्गोय होइ-श्रेणितपः प्रतरतपः घनश्च तथा वर्गश्च શ્રેણી શબ્દનો અર્થ પંક્તિ છે. આ શ્રેણીથી ઉપલક્ષિત જે તપ છે તે શ્રેણીતપ છે. તે ચતુર્થભક્ત આદિના ક્રમથી ક્રિયમાણ થતાં થતાં ચરમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના તીર્થમાં છ મહિના સુધી કરવામાં આવે છે. પ્રથમ તીર્થંકરના તીર્થમાં આની મર્યાદા એક વર્ષ સુધીની છે. તથા બાવીસ તીર્થંકરોના તીર્થમાં આ આઠ મહિના સુધીની છે. શ્રેણિને શ્રેણીથી ગુણિત કરવાથી પ્રતર થાય છે એ પ્રતર તપ છે. ચોથ, ષષ્ઠ, અષ્ટમ, અને દશમ આ ચાર પદોથી યુક્ત શ્રેણી છે.

चतुष्टयात्मिका श्रेणिर्विवक्ष्यते । सा चतुर्भिर्गुणिता षोडशपदात्मकः प्रतरो भवति। अयं चायामतो विस्तरतश्च तुल्य इत्यस्य स्थापनोपाय उच्यते—

एकाद्याद्या व्यवस्थाप्याः, पङ्क्तयोऽत्र यथाक्रमम् ।
एकादींश्च निवेश्यान्ते, क्रमात् पङ्क्तिं प्रपूरयेत् ॥ १ ॥

अस्यार्थः—एक आदिर्येषां ते एकादयः, एकक-द्विक-त्रिक-चतुष्काः, ते आद्या यासु ता एकाद्याद्याः, पङ्क्तय=श्रेणयः यथाक्रमं=क्रमानतिक्रमेण व्यवस्थाप्याः-स्थापनीयाः, अयमर्थः-प्रथमा=एकाद्या-एककादारभ्य-चतुर्थभक्तादारभ्य-दशमभक्तपर्यन्ता प्रथमाश्रेणिरित्यर्थः। द्वितीया=द्विकाद्या-द्विकादारभ्य,-षष्ठमक्तादारभ्याष्टमदशमचतुर्थभक्तपर्यन्ताद्वितीयेत्यर्थः। तृतीया=त्रिकाद्या-त्रिकादारभ्य अष्टमभक्ता-दारभ्य दशमचतुर्थषष्ठभक्तपर्यन्तातृतीयेत्यर्थः। चतुर्थी=चतुष्काद्या-चतुष्कादारभ्य,, दशमभक्तादारभ्य चतुर्थषष्ठाष्टमभक्तपर्यन्ता चतुर्थीश्रेणिरित्यर्थः। नन्वेवं सति प्रथमपङ्क्तिरेव परिपूर्णा भवति, द्वितीयाद्यास्तु न पूर्यन्त

चतुष्टयात्मक श्रेणीको चारसे गुणा किया जाय तो सोलह आते हैं। इस प्रकार षोडशपदात्मक प्रतर होता है। यह तप आयाम एवं विस्तारकी अपेक्षा तुल्य है। इसकी स्थापना इस प्रकार करना चाहिये-प्रथम श्रेणिमें चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त, अष्टमभक्त एवं दशमभक्त इन चार पदोंको लिखना चाहिये तथा द्वितीय पंक्तिमें षष्ठभक्त, अष्टमभक्त, दशमभक्त एवं चतुर्थभक्त, इन चार पदोंको लिखना चाहिये, तृतीय पंक्तिमें अष्टमभक्त, दशमभक्त, चतुर्थभक्त एवं षष्ठभक्त इन चार पदोंको लिखना चाहिये, तथा चतुर्थ पंक्तिमें दशमभक्त, चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त, एवं अष्टमभक्त, इन चार पदोंको लिखना चाहिये।

शंका—इस प्रकार लिखने पर प्रथम पंक्ति ही पूर्ण होती है द्वितीय

જો આ પદ ચતુષ્ટયાત્મક શ્રેણીનો ચારથી ગુણાકાર કરવામા આવે તો સોળ આવે છે. આ પ્રમાણે ષોડશ પદાત્મક પ્રતર થાય છે. આ તપ આયામ અને વિસ્તારની અપેક્ષા તુલ્ય છે. આની સ્થાપના આ પ્રમાણે કરવી જોઈએ.-પ્રથમ શ્રેણિમાં ચતુર્થભક્ત, ષષ્ટભક્ત, અષ્ટમભક્ત, અને દશમભક્ત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ. તથા બીજી પંકિતમાં ષષ્ટભકત અષ્ટમભકત, દશમભકત અને ચતુર્થભકત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ ત્રીજી પકિતમાં અષ્ટમભકત, દશમભકત, ચતુર્થભકત, અને ષષ્ઠભકત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ. તથા ચોથી પંકિતમાં દશમભકત, ચતુર્થભકત, ષષ્ઠભકત, અને અષ્ટમભકત, આ ચાર પદોને લખવાં જોઈએ.

શંકા—આ પ્રમાણે લખવાથી પ્રથમ પકિત ૪ પુરી થાય છે, બીજી

एव तत्कथं पूरणीयाः? उच्यते-एकादींश्च निवेश्य=व्यवस्थाप्य, अन्ते=अग्रे, क्रमात्=क्रममाश्रित्य, पङ्क्तिम्=अपूर्यमाणां श्रेणिं, पूरयेत्=परिपूर्णां कुर्यात्। तत्र च द्वितीयपङ्क्तौ द्विकत्रिकचतुष्कानामग्रे एककः, तृतीयपङ्क्तौ त्रिकचतुष्कयोः पर्यन्ते एकको द्विकः, चतुर्थपङ्क्तौ-चतुष्कस्याग्रे एकक-द्विक-त्रिकाः स्थाप्यन्ते। स्थापनाचेयम्-चतुर्थ-षष्ठा-ष्टम दशमप्रक्रमः। एतावद्भिश्चतुर्था-

१	२	३	४
२	३	४	१
३	४	१	२
४	१	२	३

दिदशमान्ततपःपदैरुपलक्षितं तपः प्रतरतपो षोडशपदात्मक भवति। घन इति घनतपः, षोडशपदात्मकः, प्रतरः पदचतुष्टयात्मिकया श्रेण्या गुणितो घनो भवति। तथा च घनतपश्चतुःषष्टिपदात्मकं भवति ६४। एतदुपलक्षितं

आदि पंक्तियां नहीं-तब इनको कैसे पूर्ण करना चाहिये?

तो इसका उत्तर इस प्रकार है—एक आदिको लिखकर उनके आगे क्रमसे २-३-४ लिखना चाहिये, इस प्रकार लिखनेसे पंक्तियां पूर्ण हो जाती हैं-यथा प्रथम पंक्तिमें १-२-३-४ ऐसा लिखना चाहिये-यहां १-२-३ ४से तात्पर्य यथाक्रम चतुर्थभक्त-षष्ठभक्त, अष्टमभक्त दशमभक्तसे है। द्वितीयपंक्तिमें २-३-४-१ लिखना चाहिये। तृतीयपंक्तिमें ३-४-१-२ लिखना चाहिये, चतुर्थपंक्तिमें ४-१-२-३ लिखना चाहिये। इस प्रकार यह षोडश (१६) पदात्मक प्रतरतप जानना चहिये। घनतप इस प्रकार है-४×४×४ चार चोको सोलह १६ और १६ सोलह चोको चौसठ ६४ इस प्रकार घन करने पर चतुष्पष्टि ६४ पदात्मक घन तप होता है।

આદિ પંક્તિયો પુરી થતી નથી તો એને કઈ રીતે પુરી કરવી જોઈએ?

તો એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે.-એક આદિને લખીને એની આગળ ક્રમથી ૨-૩-૪ લખવું જોઈએ. આ પ્રમાણે લખવાથી પંક્તિયો પુરી થઈ જાય છે,-યથા પ્રથમ પંક્તિમાં ૧-૨-૩-૪ એમ લખવું જોઈએ. અહીં ૧-૨-૩-૪થી તાત્પર્ય યથાક્રમ ચતુર્થ ભકત, ષષ્ઠભકત, અષ્ટમભકત, દશમભકતથી છે. બીજી પંક્તિમાં ૨-૩-૪-૧ લખવું જોઈએ ત્રીજી પંક્તિમાં ૩-૪-૧-૨ લખવું જોઈએ. ચોથી પંક્તિમાં ૪-૧-૨-૩ લખવું જોઈએ આ પ્રમાણે આ ષોડશ (૧૬) પદાત્મક પ્રતર તપ સમજવું જોઈએ. ઘન તપ આ પ્રમાણે છે. ૪×૪×૪×૪ ચાર ચોકે (૧૬) અને સોળ ચોકે ચોસઠ (૬૪) આ પ્રમાણે ઘન કરવાથી ચતુષ્પષ્ટિ [illegible]

तपो घनतप उच्यते। च शब्दः समुच्चये। तथा—वर्गः=वर्गतपश्च भवति। तत्र च घन एव घनेन गुणितो वर्गो भवति, अर्थात्—चतुष्षष्टिश्चतुष्षष्टयैव गुणिता, जातानि षण्णवत्यधिकानि चत्वारि सहस्राणि ४०९६। एतावद्भिश्चतुर्थादिदशमान्ततपःपदैरूपलक्षितं वर्गतपो भवति। 'जो सो' इत्यादौ पुंलिङ्गनिर्देश आर्षत्वात्।॥ १० ॥

मूलम्—तत्तो य वग्गवग्गो, पंचमो छट्ठओ उ पइण्णतवो।
मणइच्छियचित्तत्थो, नायव्वो होइ इत्तरिओ ॥११॥

छाया—ततश्च वर्ग वर्गः, पञ्चमं षष्ठकं तु प्रकीर्णतपः।
मनईप्सितचित्रार्थं, ज्ञातव्यं भवति इत्वरिकम् ॥ ११ ॥

टीका—'तत्तो य' इत्यादि—

ततश्च=वर्गतपसोऽनन्तरं, वर्गवर्गः=वर्गवर्गनामकं तपः पञ्चममित्वरिकम्। तत्र वर्ग एव यदा वर्गेण गुणितः स्यात्, तदा वर्गवर्गो भवति। यथा चत्वारि सहस्राणि षण्णवत्यधिकानि, तान्यैव गुणितानि स्युस्तदा एका कोटिः, सप्तषष्टिर्लक्षाः, सप्तसप्ततिः सहस्राणि, द्वे शते, षोडशाधिके (१६७७७२१६)। एताव-

---

अर्थात् षोडश १६ पदात्मक प्रतर तपको पदचतुष्टयात्मिक श्रेणी द्वारा गुणित करने पर यह घन तप होता है। तथा चौसठ ६४को ६४चौसठसे गुणा करने पर वर्ग तप होता है। ६४×६४ चौसठ चौसठको गुणा करने पर गुणन फल चारहजारछयानवे ४०९६ आते हैं। इतने चतुर्थादि दशमान्त तपपदोंसे उपलक्षित वर्गतप होता है ॥१०॥

'तत्तो य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—वर्गतपके बाद (तत्तोय-ततश्च) (पंचमो वग्ग वग्गो-पञ्चमं वर्गवर्गः) पांचमा वर्ग वर्ग नामका इत्वरिक तप है अर्थात् ४०९६ चारहजारछयानवेको ४०९६ चारहजारछयानवेसे गुणा करने पर-

---

પદાત્મક ધનતપ થાય છે. અથવા ષોડશ (૧૬) પદાત્મક પ્રતર તપને પદ ચતુષ્ટયાત્મિક શ્રેણી દ્વારા ગુણવાથી આ ઘનતપ થાય છે ૬૪×૬૪ ચોસઠ ચોસઠને ગુણવાથી ગુણનફળ ચાર હજાર છન્નુ (૪૦૯૬) આવે છે. આટલા ચતુર્થાદિ દશમાન્ત તપ પદોથી ઉપલક્ષિત વર્ગતપ છે. ॥૧૦॥

"तत्तोय" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—तत्तोय-ततश्च વર્ગતપની પછી पंचमो वग्गवग्गो-पञ्चमं वर्गवर्गः પાંચમુ વર્ગ વર્ગ નામનુ ઈત્વરિક તપ છે અથાત ૪૦૯૬ ચાર હજાર છન્નુને ૪૦૯૬ ચાર હજાર છન્નુથી ગુણાકાર કરવાથી ૧૬૭૭૭૨૧૬ એક કરોડ સડ-

द्भिस्तपः पदैरुपलक्षितं तपो वर्गवर्गतप इत्युच्यते । एवं चतुर्थादीनि चत्वारि पदान्याश्रित्य श्रेण्यादितपोदर्शितम् । प्रकीर्णतपः=यत् श्रेण्यादिनियतरचना विरहितं स्वशक्त्या यथा कथंचिद् विधीयते, तत् तु षष्ठकमित्वरिकम् । नमस्कारसहितादि पूर्वपुरुषचरितं, श्रेणिरहितं चतुर्थभक्तादिकं, तथा यवमध्यचन्द्रप्रतिमादिकं च प्रकीर्णतप इत्युच्यते ।

इत्थमित्वरिकभेदान् प्रदर्श्य उपसंहारमाह–' मण ' इत्यादि । इत्वरिकम्–अनशनविशेषरूपमित्वरिकाख्यं तपः, मनईप्सितचित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति–मनस ईप्सितः–मनईप्सितः, मनोऽभिलषितः, चित्रोऽनेकप्रकारकोऽर्थः स्वर्गापवर्गादिरूपस्तेजोलेश्यादिरूपो वा यस्मात् तत् तथाविधं विज्ञेयम् । इत्वरिकतपसा सर्वं मनोभिलषितं प्राप्नोतीति भावः ॥ ११ ॥

१६७७७२१६ एककरोड सडसठलाख सत्तहत्तरहजार दोसौसोलह होते हैं यह वर्ग वर्ग नामका पंचम इत्वरिक तप है । अर्थात् इतने तपपदोंसे उपलक्षित तप वर्ग वर्ग तप होता है ऐसा जानना चाहिये । इस प्रकार चतुर्थभक्त आदि चार पदोंको लेकर ये श्रेणी आदि इत्वरिक तप कहा दिये हैं । श्रेणी आदिकी नियतरचनासे जो रहित होता है एवं अपनी शक्तिके अनुसार जो यथा कथंचित् किया जाता है वह (छट्ठओउ पइण्णतवो–षष्ठकंतु प्रकीर्णतपः) छठवां प्रकीर्णक तप है । श्रेणी रहित चतुर्थभक्त आदि तप तथा यवमध्यचन्द्रप्रतिमादिक तप ये सब प्रकीर्णकतप हैं । (इत्तरिओ–इत्वरिकम्) इस प्रकार अनशन विशेषरूप इस इत्वरिकतपसे जीव (मणइच्छियचित्तत्थो नायव्वो होइ–मनइप्सित चित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति) मनोभिलषित स्वर्ग मोक्ष आदिरूप विविध प्रकारके पदार्थको अथवा तेजोलेश्यारूप अर्थको प्राप्त कर लेता है ॥११॥

સડસઠલાખ સત્તોતેર હજાર બસો સોળ થાય છે. આ વર્ગ વર્ગ નામનું પાંચમું ઈત્વરિક તપ છે અર્થાત્ આટલા તપ પદોથી ઉપલક્ષિત તપ વર્ગ વર્ગ તપ થાય છે. એમ જાણવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ચતુર્થ ભકત આદિ ચાર પદોને લઈને એ શ્રેણી આદિ ઈત્વરિક તપ બતાવવામાં આવેલ છે. શ્રેણી આદિની રચનાથી જે રહિત થાય છે. અને પોતાની શકિત પ્રમાણે જે યથાકથંચિત કરેં જાય છે. તે छट्ठओउ पइण्णतवो–षष्ठकं तु प्रकीर्ण तपः છઠું પ્રકીર્ણક તપ છે. શ્રેણી રહિત ચતુર્થભકત આદિ તપ તથા યવમધ્યચન્દ્ર પ્રતિમાદિક તપ આ સઘળાં પ્રકીર્ણક તપ છે. इत्तरिओ–इत्वरिकम् આ પ્રમાણે અનશન વિશેષ રૂપ એ ઈત્વરિક તપથી જીવ मणइच्छियचित्तत्थो नायव्वो होइ–मनईप्सितचित्रार्थं ज्ञातव्यं भवति મનોભિલષિત સ્વર્ગ મોક્ષ આદિ રૂપ વિવિધ પ્રકારના પદાર્થોને અથવા તેજોલેશ્યારૂપ અર્થને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥૧૧॥

संप्रति मरणकालभवानशनमाह—

मूलम्—जा सा अणसणा मरणे, दुविहा सा वियाहिया।
सवियारमवियारा, कायचिट्ठं पई भवे ॥१२॥

छाया—यत् तद् अनशनं मरणे, द्विविधं तद् व्याख्यातम्।
सविचारमविचारं, कायचेष्टां प्रतीत्य भवति ॥ १२ ॥

टीका—'जा सा' इत्यादि—

यत् तद् अनशनं मरणे=मरणावसरे भवति यदनशनं मरणकालिकमित्यर्थः, एतदेव यावत्कथिकमुच्यते, तद् द्विविधम् व्याख्यातं तीर्थकरादिभिरितिशेषः। सविचारम्-अविचारं चेति। तत्र-यत् विचारेण-चेष्टालक्षणेन सहवर्तते तत् सविचारम्, अविचारं तु-तद्भिन्नम्, विचारश्च कायवाङ्मनोभेदात् त्रिविधः। तद्विशेषपरिज्ञानार्थमाह-'कायचिट्ठं' इति। कायचेष्टाम्=प्रतिलेखना, संस्तारक-

---

अब मरण कालमें होनेवाले अनशनको दो भेदोंको सूत्रकार कहते हैं—'जासा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जा अणसणा मरणे होइ सा दुविहा वियाहिया-यत् अनशनं मरणं भवति तत् द्विविधं व्याख्यातम्) जो अनशन मरण समयमें होता है वह दो प्रकारका कहा गया है (सवियारमवियारा-सविचारं अविचारम्) १ सविचार और २ अविचार। जिस तपमें चेष्टालक्षणरूप विचार होता है वह सविचार तथा जिसमें यह चेष्टालक्षणरूप विचार नहीं होता है वह अविचार तप है। काया वचन एवं मन इस तरह विचार तीन प्रकारका कहा है। (कायचिट्ठं पई भवे-कायचेष्टां प्रतीत्य भवति) प्रतिलेखना करना, संस्तारक करना, प्रासुक जलमात्रका

હવે મરણ કાળમાં કરવામાં આવતા અનશનના ભેદોને સૂત્રકાર કહે છે.—"जासा" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जा अणसणा मरणे होइ सा दुविहा वियाहिया—यत् अनशनं मरणं भवति तत् द्विविधं व्याख्यातम् જે અનશન મરણ સમયમાં થાય છે એ બે પ્રકારનાં બતાવવામાં આવેલ છે. सवियारमवियारा – सविचारं अविचारम् ૧ સવિચાર, ૨ અવિચાર. જે તપમાં ચેષ્ટા લક્ષણરૂપ વિચાર હોય છે એ સવિચાર તથા જેમાં આ ચેષ્ટા લક્ષણરૂપ વિચાર હોતો નથી અવિચાર તપ છે. કાયા વચન અને મન આ પ્રમાણે વિચાર ત્રણ પ્રકારના બતાવવામાં આવેલ ... पईभवे—कायचेष्टां प्रतीत्य भवति પ્રતિલેખના કરવી સંસ્તારક કરવો,

करणं, प्रासुकजलमात्रपानम्, उद्वर्तनापवर्तनादिकं च कायचेष्टा तां तत्र उद्वर्तनम् अन्तः प्रदेशाद्बहिर्गमनं, अपवर्तनं-बहिः प्रदेशादन्तःप्रवेशनमिति । प्रति= आश्रित्य सविचारं भवति ।

तत्र सविचारं द्विविधं-भक्तप्रत्याख्यानम् इङ्गितं च । तत्र भक्तप्रत्याख्याने गच्छमध्यवर्ती गुरुदत्तालोचनो मरणायोद्यतो विधिना संलेखनां विधाय, ततस्त्रिविधस्य चतुर्विधस्य वाऽऽहारस्य प्रत्याख्यानं करोति । स च समास्तृततृणसंस्तारकस्त्यक्तशरीराद्युपकरणममत्वः, स्वयमुच्चारितनमस्कारमंत्रः, समीपवर्तिसाधुदत्तनमस्कारो वा, शक्तौ सत्यां स्वयमेव सर्वं प्रतिलेखनादिकं कार्यं करोति । शक्तेरभावे चापरैरपि कारयति ॥

पान करना, उद्वर्तन अपवर्तनादिक करना ये सब कायचेष्टा हैं। इन कायिक चेष्टाओंको आश्रित कर सविचार अनशन तप होता है। भीतरसे बाहर आना उद्वर्तन तथा बाहरसे भीतर जाना अपवर्तन कहलाता है। सविचार तप भक्तप्रत्याख्यान तथा इंगितके भेदसे दो प्रकारका है। गच्छके बीचमें रहते हुए साधु द्वारा भक्त प्रत्याख्यान तप किया जाता है। गच्छमध्यवर्ती साधु जब मरणमेंउद्यत होता है तब वह गुरु द्वारा आलोचना ग्रहण कर विधिपूर्वक संलेखना करता है, उस समय वह तीन प्रकारके अथवा चारों प्रकारके आहारका त्याग कर देता है। तृण संस्तारक बिछाकर शरीर एवं उपकरणसे ममत्वभावका परित्याग करके उस पर बैठ जाता है। एवं पंचनमस्कार मंत्रका जाप करता रहता है। समीपवर्ती अन्य साधुजन भी इसको पंचनमस्कारमंत्र सुनाते रहते हैं। जबतक इसके शरीरमें शक्ति रहती है तबतक यह स्वयं ही प्रति-

પ્રાસુક જળ માત્રનું પાન કરવું, ઉદ્વર્તન અપવર્તનાદિક કરવું આ સઘળી કાય ચેષ્ટા છે. આ કાયીક ચેષ્ટાઓને આશ્રિય કરીને સવિચાર અનશન તપ થાય છે અંદરથી બહાર આવવું ઉદ્વર્તન તથા બહારથી અંદર જવું અપવર્તન કહેવાય છે. સવિચાર તપ ભકતપ્રત્યાખ્યાન તથા ઈંગિતના ભેદથી બે પ્રકારના છે. ગચ્છની વચમાં રહીને સાધુ દ્વારા ભકતપ્રત્યાખ્યાન તપ કરી શકાય છે. ગચ્છની વચમાં રહેનાર સાધુ જ્યારે મરણમાં ઉદ્યત થાય છે ત્યારે તે ગુરૂ દ્વારા આલોચના ગ્રહણ કરીને વિધિપૂર્વક સંલેખના કરે છે. એ સમયે તે ત્રણ પ્રકારના અથવા તો ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી દે છે તૃણ સંસ્તારક બીછાવીને શરીર અને ઉપકરણથી મમત્વભાવનો પરિત્યાગ કરીને તેના ઉપર બેસી જાય છે. અને પંચ નમસ્કાર મંત્રનો જાપ કર્યા કરે છે. સાથે રહેલા અન્ય સાધુજન પણ એને પંચ નમસ્કાર મંત્ર સંભળાવતા રહે છે. જ્યાં સુધી એના શરીરમાં શકિત રહે છે. ત્યાં સુધી તે પોતે જ પ્રતિલેખના આદિ

इङ्गितमरणेऽपि उक्तन्यायतः शुद्धस्थण्डिले स्थित एकाक्येव कृतचतुर्विधाऽऽहारप्रत्याख्यानस्तस्य नियमितस्थण्डिलस्यैवाभ्यन्तरे एव प्रतिलेखनां संस्तारक बहिर्गमनमन्तःप्रवेशनं च स्वयमेव करोति, नत्वन्येन किंचित् कारयति।

अविचारं तु पादपोपगमनम्। तत्र हि देवगुरुवन्दनादि विधिना चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानं कृत्वा उपाश्रयादौ गिरिगह्वरादौ वा गत्वा पादप इव यावज्जीवं निश्चेष्ट एवावतिष्ठते। 'दासाअणसणा' इत्यादौ स्त्रीलिङ्गनिर्देश आर्षत्वात् ॥१२

लेखना आदि क्रियाएँ करता रहता है परन्तु जब शक्ति क्षीण हो जाती है तब प्रतिलेखना आदि दूसरोंसे करवाता है।

इंगित मरणमें भी यह ऐसा ही करता है। शुद्धस्थण्डिलमें स्थित होकर अकेला चतुर्विध आहारका परित्याग कर उस मर्यादित स्थण्डिलके भीतर ही प्रतिलेखना करता है और वही संस्तार बिछाता है। तथा उसी मर्यादित भूमिमें आना जाना करता है। इस मरणमें यह दूसरोंसे कार्य नहीं कराता है। सब क्रियाएँ अपने ही आप करता है। पादपोपगमन मरण अविचार है। इस मरणमें देवगुरु वन्दना विधिपूर्वक चतुर्विध आहारका प्रत्याख्यान करके अविचार अनशनी साधु इस मरणको या तो उपाश्रय आदिमें रहकर करता है या किसी पर्वत आदिकी गुफामें रहकर करता है। वहां यह जीवनपर्यन्त पादप अर्थात् वृक्षकी तरह सर्वथा निश्चेष्ट होकर स्थिर रहता है ॥१२॥

ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે. પરંતુ જ્યારે શકિત ક્ષિણ થઈ જાય છે ત્યારે તે પ્રતિલેખના આદિ બીજાની પાસે કરાવરાવે છે.

ઇંગિત મરણમાં પણ એ એમજ કરે છે. શુદ્ધ સ્થણ્ડિલમા સ્થિત થઈને એકલા ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરી એ મર્યાદિત સ્થણ્ડિલની અંદર જ પ્રતિલેખના કરે છે. અને ત્યાંજ સંસ્તાર બીછાવે છે તથા એજ મર્યાદિત ભૂમિમાં આવવું જવું કરે છે. આ મરણમાં બીજાઓથી કાર્ય કરાવતા નથી. સઘળી ક્રિયાઓ પોત પોતાની જાતે જ કરે છે. પાદપોપગમન મરણ અવિચાર છે. એ મરણમાં દેવગુરૂ વંદના વિધિપૂર્વક ચતુર્વિધ આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને અવિચાર અનશની સાધુ આ મરણને કાંતો ઉપાશ્રય આદિમાં રહીને કરે છે, અથવા તો કોઇ પર્વત આદિની ગુફામાં રહીને કરે છે એ સ્થળે તે ‍વન પર્યંત પાદપ અર્થાત વૃક્ષની માફક સંપૂર્ણપણે નિશ્ચેષ્ટ બનીને ર રહે છે. ॥૧૨॥

पुनर्द्वैविध्यमेव प्रकारान्तरेणाह—

मूलम्—अहवा सपरिकम्मा, अपरिकम्मा यँ आहिया ।
नीहारिमनीहारी, आहारच्छेओ यं दोसु वि ॥१३॥

छाया—अथवा सपरिकर्म, अपरिकर्म चाख्यातम् ।
निर्हारि अनिर्हारि, आहारच्छेदश्च द्वयोरपि ॥ १३ ॥

टीका—'अहवा' इत्यादि—

अथवा–मरणकालरूपमनशनं प्रकारान्तरेणापि–द्विविधम् आख्यातं–सपरिकर्म, अपरिकर्मचेति । तत्र स्थानोपवेशन–त्वग्वर्तनोद्वर्तनादिलक्षणपरिकर्मयुक्तं सपरिकर्म, तत्र स्थानम् उत्थानम्, उत्थापनं वा, उपवेशनं प्रतीतम्, त्वगूवर्तनं–पार्श्वपरिवर्तनम्, उद्वर्तनं–तैलादिनोपमर्दनम् । तद्विपरीतं त्वपरिकर्म । सपरिकर्त द्विविधम्–भक्तप्रत्याख्यानमिङ्गितमरणं च । भक्तप्रत्याख्याने स्वपरकृतपरिकर्मणः सद्भावात् । उक्तं च—

अब फिर मरणकालिक अनशनके दूसरे प्रकारके भेद कहते हैं—'अहवा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अहवा–अथवा) अथवा मरणकालरूप अनशन फिर भी दो प्रकारका होता है । (सपरिकम्मा अपरिकम्मा य आहिया–सपरिकर्म अपरिकर्मचाख्यातम्) सपरिकर्म१ और अपरिकर्म२ जिस अनशनमें उठता बैठता हो, करवट बदलता हो तैलादिकसे मालिश करना हो यह सपरिकर्म अनशन है। जिसमें यह सब न हो वह अपरिकर्म है। सपरिकर्म अनशन भक्तप्रत्याख्यान एवं इंगितमरण इस प्रकार दो तरहका है। भक्तप्रत्याख्यानमें अपने आप तथा दूसरोंसे भी शारीरिक सेवा आदि कराया जाता है कहा भी है—

હવે પછી મરણકાળના અનશનના બીજા પ્રકારના ભેદ કહે છે—"जासा" ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—अहवा-अथवा અથવા મરણકાળ રૂપ અનશન બે પ્રકારનાં હોય છે. सपरिकम्मा अपरिकम्मा य आहिया-सपरिकर्म अपरिकर्म चाख्यातम् સપરિકર્મ અને અપરિકર્મ જે અનશનમાં ઉઠવું બેસવું થાય છે, કરવટ બદલી શકાય છે, તેલ આદિથી માલીશ કરાય છે, આ સપરિકર્મ અનશન છે. જેમાં આ સઘળું ન કરી શકાય તે અપરિકર્મ છે. સપરિકર્મ અનશન ભકતપ્રત્યાખ્યાન અને ઇંગિત મરણ આ પ્રમાણે બે પ્રકારનું છે. ભકતપ્રત્યાખ્યાનમાં પોતાની જાતે તથા બીજાઓથી પણ શારીરિક સેવા આદિ કરાવી શકાય છે. કહ્યું પણ છે—

" भत्तपरिन्नाणसणं, तिचउविहाहारनिप्फन्नं ।
सप्पडिकम्मं नियमा, जहा समाही विणिदिट्ठं ॥ १ ॥ " इति ।

छाया—भक्त परिज्ञानशनं, त्रिचतुर्विधाहारनिष्पन्नम् ।
सप्रतिकर्म नियमात्, यथासमाधि विनिर्दिष्टम् ॥ १ ॥

इङ्गितमरणे तु स्वयंकृतस्यैव परिकर्मणः सत्त्वात्, इङ्गितमरणमेव इङ्गिनीमरण-मुच्यते। अपरिकर्म तु पादपोपगमनं, तत्र सर्वथा परिकर्माभावात्। पादपोपगमने नियमतो निष्परिकर्म निश्चलनं च। तथाहि—येनासनेन स्थितः स यावज्जीवमपि तेनैवासनेन तिष्ठति।

यद्वा-परिकर्म संलेखना, सा यत्रास्ति तत् सपरिकर्म, तद्विपरीतं त्वपरिकर्म। तत्र च व्याघाताभावे भक्तप्रत्याख्यानादि त्रयमपि जिनवचनमर्मज्ञो गीतार्थ संलेखनापूर्वकमेव करोति, अन्यथाऽऽर्तध्यानसंभवात् उक्तं च—

" भत्तपरिन्नाणसणं तिचउविहाहारनिप्फन्नं ।
सप्पडिकम्म नियमा जहा समाही विणिदि ॥ "

इंगत मरणमें साधु अपने आप ही समस्त शारीरिक क्रियाएँ करता है। दूसरोंसे कुछ नहीं कराता है। इंगित मरणका दूसरा नाम इंगिनी मरण भी है। पादपोवगमन अपरिकर्म मरण है। जिस आसनसे यह अनशन धारण किया जाता है वही आसन यावज्जीव इसमें रहता है। अथवा परिकर्मका अर्थ संलेखना है यह संलेखना जहां होती है वह परिकर्म है और इससे विपरीत अपरिकर्म है। सुखसमाधि अवस्थामें जिन वचन मर्मज्ञ गीतार्थ साधु भक्तप्रत्याख्यान आदि तीनों मरणोंको संलेखना-पूर्वक ही धारण करता है। अन्यथा आर्त्तध्यान होनेकी संभावना रहती है। कहा भी है—

" भत्तपरिन्नाणसणं तिचउविहाहारनिप्फन्नं ।
सप्पडिकम्मं नियमा जहा समाही विणिदिट्ठं ॥ "

ઇંગિત મરણમાં સાધુ પોતે પોતાની જાતે જ સઘળી શારીરિક ક્રિયાઓ કરે છે. બીજાઓથી કાંઈ પણ કરાવતાં નથી. ઇંગિત મરણનું બીજું નામ ઇંગિની મરણ પણ છે. પાદપોપગમન અપરિકર્મા મરણ છે. જે આસનથી આ અનશન ધારણ કરવામાં આવે છે. એજ આમનજ યાવજીવ તેમાં રહે છે. અથવા પરિકર્મનો અર્થ સંલેખના છે. આ સલેખના જ્યાં થાય છે તે પરિ-કર્મ છે. અને તેનાથી વિપરીત અપરિકર્મ છે સુખ સમાધિ અવસ્થામાં જીન વચન ગીતાર્થ સાધુ ભકતપ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણે મરણોને સંલેખના પૂર્વક કરે છે, અન્યથા આર્તધ્યાન થવાની સભાવના રહે છે. કહ્યું પણ છે-

"देहंमि असंलिहिए, सहसाधाऊहि रिज्जमाणेहिं।
जायइ अट्टज्झाणं, सरीरिणो चरिम कालंणि" ॥ १ ॥ इति।

छाया—देहे असंलिखिते, सहसाधातुषु क्षीयमाणेसु'
जायते आर्त्तध्यानं, शरीरिणश्चरमकाले ॥ १ ॥

इति सपरिकर्मोच्यते। यत्तु विद्युद्गिरिभित्तिपतनाभिघातरूपे सद्योघातिरोगादिरूपे वा व्याघाते सति संलेखनामकृत्वैव भक्तप्रत्याख्यानादि क्रियते, तदपरिकर्मेति उक्तं च—

अविघातो या विज्जू, गिरिभित्तीपडणा य वा होज्जा।
संबद्धहत्थपाया, दयो व वाएण होज्जाहि ॥ १ ॥
एएहिं कारणेहिं वाघाइम मरण, होइ बोद्धव्वम्।
परिकम्ममकाऊणं पच्चक्खाई, तओ भत्तं ॥ २ ॥

"देहंमि असंलिहिए सहसा धाऊहिं खिज्जमाणेहिं।
जायइ अट्टज्झाणं सरीरिणो चरणकालंमि॥"

बिजलीका ऊपर गिरना भित्तिके नीचे दब जाना आदि व्याघातके होने पर अथवा प्राणघातक रोगादिरूप व्याघातके होने पर संलेखनाको नहीं धारण करके भी भक्तप्रत्याख्यान आदि तीनों मरणोंको साधु कर लेता है। यह अपरिकर्म है। कहा भी है—

"अविघातो या विज्जू गिरिभित्तीपडणा य वा होज्जा।
संबद्धहत्थपाया दयो व वाएण होज्जाहि ॥ १ ॥
एएहिं कारणेहिं वाघाइम मरण होइ बोद्धव्वम्।
परिकम्ममकाऊणं पच्चक्खाई तओ भत्तम्॥२॥

"देहंमि असंलिहिए सहसा धाउहिं खिज्जमाणेहिं।
जायइ अट्टज्झाणं सरीरिणो चरणकालंमि ॥"

વિજળીનું ઉપર પડવું, ભીંતની નીચે દબાઈ જવું, આદિ વ્યાઘાતના થવાથી, અથવા પ્રાણઘાતક રોગાદિરૂપ વ્યાઘાતના થવાથી, સંલેખનાને ધારણ ન કરવા છતાં પણ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિ ત્રણે મરણોને સાધુ કરી લ્યે છે. આ અપરિકર્મ છે. કહ્યું પણ છે—

"अविघातो या विज्जू गिरिभित्तीपडणा य वा होज्जा।
संबद्ध हत्थपाया दयोव वाएण होज्जाहि ॥ १ ॥
ए ए हिं कारणेहिं वाघाइम मरण होइ वोद्धव्वम्।
परिकम्ममकाऊणं पच्चक्खाई तओ भत्तम् ॥ २ ॥

छाया—अपिघातश्च गिरिविद्युद्भित्तिपतनाच्च वा भवेत्।
संबद्धहस्तपादादयो वा, वातेन भवेयुः ॥ १ ॥
एतैः कारणैर्व्याघातिमं मरणं भवति बोद्धव्यम्।
परिकर्माकृत्वा, प्रत्याख्याति ततो भक्तम् ॥ २ ॥

अस्मिन् पक्षे सपरिकर्मापरिकर्मरूपं भेदद्वयं भक्तप्रत्याख्यानादौ त्रिविधेऽपि मरणे विज्ञेयम्।

तथा निर्हारि, अनिर्हारि, इति द्विविधमाख्यातम्। उपाश्रयादौ ग्रामनगराभ्यन्तरे यो मरणकालाख्यमनशनं प्रतिपद्यते तस्य तन्निर्हारि भवति, मरणानन्तरं तत्कलेवरस्य निर्हरणात्। निर्हरणं-मृतकलेवरस्य ग्रामाद् बहिर्निष्काशनं निर्हारः, सोऽस्यास्तीति-निर्हारि। यत्तु ग्रामादिभ्यो बहिः क्वचिदरण्यादौ गत्वा मरण-

ऐसे कारणोंके उपस्थित होनेपर कि जब रोग असाध्य हो जाय वायुरोगसे हाथपांव जकड़ जावें विजली पर्वत या दिवाल ऊपर गिर पडे आदि कारणोंके उपस्थित होनेपर साधु संलेखनाके विना ही भक्तप्रत्याख्यान आदि धारण कर लेता है। इस पक्षमें सपरिकर्म अपरिकर्म, ये दो भेद भक्तप्रत्याख्यान इंगित पादपोपगमन, इन तीनों प्रकारके मरणमें जानना चाहिये। (निहारीमनीहारी–निर्हारि अनिर्हारि) तथा यह मरणकालरूप अनशन निर्हारि और अनिर्हारिके भेदसे भी दो प्रकार होता हैं–ग्राम नगरके भीतर उपाश्रय आदिमें जब यह मरणकाल अनशन साधु अंगीकार करता है तब उसका वह अनशन निर्हारि है, क्यों कि मरणके बाद ही उसका वह कलेवर गांवसे बाहिर निकला जाता है। तथा जब ग्रामनगर आदिसे बाहिर वन आदिमें जाकर साधु मरणकालरूप अनशन धारण

આવા કારણોના ઉપસ્થિત થવાથી કે, જ્યારે રોગ અસાધ્ય થઈ જાય, વાયુરોગથી હાથ પગ ઝકડાઈ જાય, વિજળી ઉપર પડે આદિ કારણો ઉપસ્થિત થવાથી સાધુ સંલેખના વગર જ ભકત પ્રત્યાખ્યાન આદિ ધારણ કરી લે છે. આ પક્ષમાં સપરિકર્મ, અપરિકર્મ, આ બે ભેદ ભકતપ્રત્યાખ્યાન, ઇંગિત, પાદપોપગમન, આ ત્રણે પ્રકારના મરણમાં જાણવા જોઈએ. निहारीमनीहारी–निर्हारि अनिर्हारि તથા આ મરણકાળરૂપ અનશન નિરહારી અને અનિહોરીના ભેદથી પણ બે પ્રકારના હોય છે. ગ્રામ અથવા નગરની અંદર ઉપાશ્રય આદિમાં જ્યારે આ મરણકાળ અનશન સાધુ અંગિકાર કરે છે ત્યારે તેનું એ અનશન નિરહારી છે. કેમકે, મરણના પછી જ તેનું એ કલેવર ગામથી બહાર 'માં આવે છે. તથા જ્યારે ગ્રામ અને નગરથી બહાર વન આદિમાં સાધુ મરણકાળ રૂપ અનશન ધારણ કરે છે ત્યારે એ અનશન અનિ-

कालाख्यमनशनं प्रतिपद्यते तदनिर्हारि, मरणानन्तरं तत्कलेवरस्य निर्हाराभावात्।

एतच्च प्रकारद्वयं भक्तप्रत्याख्याने, इङ्गिते, पादपोपगमने च भवति। तथाचोक्तं-स्थानाङ्गसूत्रे--

पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते। तं जहा-णीहारिमे चेव, अणीहारिमे चेव, णियमं अपडिकम्मे।

भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पण्णत्ते। तं जहा-णीहारिमे चेव, अणीहारिमे चेव, णियमं सपडिकम्मे॥" (ठा. ठा. २उ. ४)

इङ्गितमरणेऽपि निर्हारित्वानिर्हारित्वभेदः शास्त्रसंमतः।

यत्तु-एतच्च निर्हारित्वानिर्हारित्व प्रकारद्वयमपि पादपोपगमनविषयं, तत्प्रस्ताव एवाऽऽगमेऽस्याभिधानात्, इत्युक्तं श्री शान्तिसूरिणा भावविजयगणिना श्री नेमिचन्द्रेण च, तत्प्रामादिकम्, उक्तरीत्या स्थानाङ्गभगवतीसूत्राद्यागमविरोधात्। उक्तागमे तयोः इंगितमरणेपि प्रतिपादनात्

आहारच्छेदश्च द्वयोरपि समः-आहारः-अशनादिस्तस्य छेदः-परित्यागः, आहारछेदः, स तु द्वयोरपि सविचाराविचारयोः शपरिकर्मापरिकर्मणोर्निर्हारिणोश्च

करता है तो वह अनशन अनिर्हारि है। क्यों कि मरणके अनन्तर उस कलेवरका निर्हार नहीं होता है। निर्हार एवं अनिर्हार ये दोनों प्रकार भक्तप्रत्याख्यान, इंगित एवं पादपोपगमन, इन तीनोंमें होते हैं। स्थानाङ्गसूत्रमें यही बात कही है—

"पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते-तं जहा-णीहारिमेचेव अणीहारिमेचेव णियम अपडिकम्मे। भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पण्णत्ते तं जहा-णीहारिमेचेव अणीहारिमेचेव णियमं सपडिकम्मे" इंगित मरणमें भी निर्हारित्व अनिर्हारित्वमें दोनों भेद शास्त्रसंमत है। (आहारच्छेओय दोसुवि-आहारच्छेदश्चद्वयोरपि) सविचार अविचारमें, सपरिकर्म अपरिकर्ममें,

---

હારી છે. કેમકે, મરણના પછી એ કલેવરનો નિર્હાર થતો નથી. નિર્હાર અને અનિર્હાર આ બન્ને પ્રકાર ભકતપ્રત્યાખ્યાન ઈંગિત અને પાદપોપગમન આ ત્રણેમાં હોય છે. સ્થાનાંગસૂત્રમાં પણ આજ વાત કહેલ છે—

"पाओवगमणे दुविहे पण्णत्ते-तंजहा-णी हारि मेचेव अणीहारिमेचेव णियम अपडिकम्मे। भत्तपच्चक्खाणे दुविहे पण्णत्ते तंजहा णीहारीमेचेव अणीहारिमेचेव णियमं सपडिकम्मे"

ઈંગિત મરણમાં પણ નિરહારિત્વ અનિરહારિત્વમાં બંન્ને ભેદ શાસ્ત્ર સંમત છે. आहारच्छेओय दोसुवि-आहारच्छेदश्च द्वयोरपि સવિચાર અવિચારમાં,

समः, आहारपरित्यागस्योभयत्र तुल्यत्वादिति भावः। इह 'च' शब्दस्त्वर्थे। इदमत्रावधेयम्-भक्तप्रत्याख्याने स्वशक्त्यनुसारेण पानं विना त्रिविधाहारस्य व्यवच्छेदः, चतुर्विधाहारस्यापि वा भवति-इङ्गिते पादपोपगमने तु चतुर्विधाहारस्य व्यवच्छेद इति चतुर्विधाहार व्यवच्छेदमाश्रित्य साम्यमिति ॥ १३ ॥

ऊनोदरिकामाह—

मूलम्—ओमोयरणं पंचहा, समासेण वियाहियं।
दव्वओ खेत्तकालेणं, भावेणं पज्जवेहि य ॥१४॥

छाया—अवमौदर्यं पञ्चधा, समासेन व्याख्यातम्।
द्रव्यतो क्षेत्रकालेन, भावेन पर्यायैश्च ॥१४॥

टीका—'ओमोयरणं' इत्यादि।

अवमौदर्यम्=अवमं-न्यूनम्, उदरं यस्यासाववमोदरस्तस्य भाव अवमौदर्यं-ऊनोदरिका, समासेन=संक्षेपेण, पञ्चधा=पंचप्रकारकं व्याख्यातम्। पञ्चविधत्व

निर्हारि अनिर्हारिमें इन सबमें आहारका परित्याग समान है। इसका आशय यह होता है कि भक्तप्रत्याख्यानमें अपनी शक्तिके अनुसार पानीके बिना अन्य तीन आहारका तथा चतुर्विध आहारका भी परित्याग होता है। तब इंगितमरण एवं पादपोपगमनमें तो चारों ही प्रकारके आहारका परित्याग होता है। इस प्रकार चतुर्विध आहारके परित्याग इन सबमें समान रूपसे कही गई है ॥१३॥

अब ऊनोदरी तपके भेद कहते हैं—'ओमोयरणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—दव्वओ खेत्तकालेणं भावेहिं पज्जवेहिय-द्रव्यतो क्षेत्रतो कालेन भावेन पर्यायैश्चैव द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव तथा पर्यायकी अपेक्षा

સપરિકર્મ અપરિકર્મના નિર્હારિ અનિર્હારિમાં આ સઘળામાં આહારનો પરિત્યાગ સમાન છે તેનો આશય એ છે કે, ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમાં પોતાની શકિત અનુસાર પાણી વગર બીજા ત્રણ આહારનો તથા ચતુર્વિધ આહારનો પણ પરિત્યાગ થાય છે ત્યારે ઇંગિની મરણ અને પાદપોપગમનમાં તો ચારેય પ્રકારના આહારનો પરિત્યાગ કરાય છે આ પ્રમાણે ચતુર્વિધ આહારના પરિત્યાગથી આ સઘળામાં સમાનતા બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ ૧૩ ॥

હવે ઉનોદરી તપના ભેદને કહે છે—'ઓમોયરણં'

અન્વયાર્થ—દવ્વઓ ખેત્તકાલેણં ભાવેહિં પજ્જવેહિય-દ્રવ્યતો ક્ષેત્રતો કાલેન પર્યાયૈ ચૈવ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ તથા પર્યાયની અપેક્ષા ઓમોયરણં-

माह-'दव्वओ' इत्यादि। द्रव्यतः-द्रव्येण, क्षेत्रकालेन=क्षेत्रं च कालश्चेति क्षेत्र कालं तेन, भावेन च, पर्यायैश्च। सर्वत्र हेतौ तृतीया ॥ १४ ॥

तत्र द्रव्यत आह—

मूलम्—जो जस्स उ आहारो, तत्तो ओमं तु जो करे।
जहन्नेणेगसित्थाइ, एवं दव्वेण उ भवे ॥ १५ ॥

छाया—जो यस्य तु आहारः, ततोऽवमं तु यः कुर्यात्।
जघन्येन एक सिक्थादी, एवं द्रव्येण तु भवति ॥ १५ ॥

टीका—'जो जस्स' इत्यादि—

यस्य य आहारः-द्वात्रिंशत्कवलादिमानः, ततः स्वाहारात्, अवमं=न्यूनं यः कश्चित् भोजनं कुर्यात्, अयं भावः-पुरुषस्य हि द्वात्रिंशत् कवलमान आहारः, स्त्रियाश्चाष्टाविंशतिकवलमानः। नपुंसकस्य चतुर्विंशतिकवलमानः, कवलश्चेह यस्मिन् क्षिप्ते मुखमतिविकृतं न स्यात्, तावत्प्रमाणोऽवगन्तव्यः। ततश्चतन्मानान्न्यून यो भुङ्क्ते इति। यत्तदोर्नित्यसाकाङ्क्षतया 'तस्य' इति सम्बन्धः। एवम्=अमुना

(ओमोयरणं-अवमौदर्य) अवमौदर्य तप (समासेण-समासेन) संक्षेपसे (पंचहा-पञ्चधा) पांच प्रकारका कहा गया है।१४।

अब द्रव्य ऊनोदरी कहते हैं—'जो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जस्स जो आहारो-यस्य यः आहारः) जिसका जितना आहार है (तत्तो ओमं जो करे-ततः अवमं यः कुर्यात्) उससे कम जो खाता है वह द्रव्यकी अपेक्षा ऊनोदरिका है। जैसे पुरुषका आहार बत्तीस कवल ग्रासका है। स्त्रियोंका आहार अट्ठाईस कवल ग्रासका है तथा नपुंसकका चोईस कवल ग्रासका है। जिसके मुखमें प्रक्षिप्त करने पर मुख अति विकृत न बन पावे यह एक ग्रासका परिमाण जानना

-अवमौदर्य અવમૌદર્ય તપ समासेण-समासेन સંક્ષેપથી पंचहा-पञ्चधा પાંચ પ્રકારના બતાવવામાં આવેલ છે. ॥૧૪॥

હવે દ્રવ્ય ઉનોદરી કહે છે —"जो" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जस्स जो आहारो-यस्य यः आहारः જેનો જેટલો આહાર છે, तत्तो ओमं जो करे-ततः अवमं यः कुर्यात् એનાથી ઓછું જે ખાય છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષા ઉનોદરિનો છે. જેમ પુરૂષનો આહાર બત્રીસ કોળીયાનો છે, સ્ત્રીઓના આહાર અઠ્ઠાવીસ કોળીયાનો છે, તથા નપુંસકનો આહાર ચોવીસ કોળીયાનો છે. જેને મોઢામાં નાખવાથી મોઢું અતિ પહોળું ન થાય એ એક કોળીયાનું

प्रकारेण, द्रव्येण अवमौदर्यं भवति। तु शब्दः पादपूरणे। एतच्च जघन्येन एक सिक्थादि भवति। सिक्थं-कणप्रमाणमन्नं 'सिता' इति भाषाप्रसिद्धम्। एक- सिक्थादारभ्य कवलपर्यन्तं न्यूनं प्रासुकमन्नं भुज्यते यत्र, तज्जघन्यमवमौदर्यं भवति। द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणे आहारे चतुर्विंशतिकवलमात्रं भुज्यते यत्र, तत्प्रमाण- प्राप्तमवमौदर्यम् षोडशकवलमात्रं यत्र भुज्यते, तदर्धमवमौदर्यम्। कवलाष्टकादारभ्य सिक्थमात्रपर्यन्त यत्र भुज्यते तदुत्कृष्टमुत्कृष्टतरम्, उत्कृष्टतममवमौदर्यं भवतीति भावः॥ १५॥

क्षेत्रावमौदर्यमाह—

मूलम्—गामे नगरे तह रायहाणि निगमे य आगरे पल्ली।
खेडे कव्वडे दोणमुह पट्टण मडंब संवाहे॥१६॥
आसमपए विहारे, सन्निवेसे समायघोसे य।
थलिसेणा खंधारे, सत्थे संवट्टकोट्टे य॥ १७॥
वाडेसु व रत्थासु व, घरेसु वा एवमित्तियं खेत्तं।
कप्पइ उ एवमाई, एवं खेत्तेण ऊ भवे॥ १८॥

ग्रामे नगरे तथा राजधान्यां निगमे चाकारे पल्ल्याम्।
खेटे कर्वटे, द्रोणमुखपत्तनमडम्बसंबाधे ॥ १६॥

चाहिये। (जहन्नेणेगसित्थाइ-जघन्येन एकसिक्थादि) एक कणसे लेकर एक कवलग्रास तकका आहार करना यह जघन्य अवमौदर्य है। बत्तीस कवलमात्र आहारमेंसे चोईस कवलमात्र खाना यह प्रमाणप्राप्त अवमौदर्य है। सोलह कवलमात्रका आहार करना वह अर्ध अवमौदर्य है। आठ कवलसे लेकर एक सार कणतक खाना वह उत्कृष्ट, उत्कृष्टतर, तथा उत्कृष्टतम अवमौदर्य है॥१५॥

परिभाण जाणवुं जोईओ जहन्नेणेगसित्थाइ-जघन्येन एकसिक्थादि ओक कणथी लईने ओक कोळीया सुधनो आहार करवो आ जघन्य अवमौदर्य छे. बत्रीस कोळीयाना आहारमांथी चोवीस कोळीया मात्र खावा ओ प्रमाण प्राप्त अव- मौदर्य छे सोळ कोळीयानो आहार करवो ते अर्ध अवमौदर्य छे. आठको- ळीयाथी लईने ओक कण सुधीतुं खावु ते उत्कृष्ट, उत्कृष्टतर तथा उत्कृष्टतम मौदर्य छे. ॥१५॥

आश्रमपदे विहारे, संनिवेशे समाजघोषे च ।
स्थलीसेनास्कन्धावारे, सार्थे संवर्तकोट्टे च ॥ १७ ॥
वाटेषु वा रथ्यासु वा, गृहेषु वा एवमेतावत् क्षेत्रम् ।
कल्पते तु एवमादि, एवं क्षेत्रेण तु भवति ॥ १८ ॥

टीका—'गामे' इत्यादि ।

ग्रामे=लघुवसतौ, नगरे–अष्टादशकरवर्जिते, 'शहर' इति भाषा प्रसिद्धे, तथा राजधानी निगमे, राजधान्यां–राज्ञो निवासस्थाने, निगमे–बहुतरवणिजां निवासस्थाने, आकरे–हिरण्यादीनामुत्पत्तिस्थाने पल्ल्यां यत्र वृक्षतले वने वा तस्करा निवसन्ति, तत् 'पल्ली' इत्युच्यते, तत्र, तथा खेटे=यत्र नगरे धूलि मयः प्राकारस्तत् खेटं, तस्मिन्, तथा–कर्वट–द्रोणमुख–पत्तन मडम्ब–संबाधे=कर्वटं–कुत्सितजननिवासस्थानम्, द्रोणमुखं–द्रोण्यो नावो मुखं यस्य तत् तथा, जलस्थल-मार्गयुक्तं नगरम्, पत्तनं–समस्तवस्तुप्राप्तिस्थानम्, मडम्बं–यस्य सर्वदिक्ष्वर्ध-

क्षेत्रकी अपेक्षा अवमौदर्य इस प्रकार है—'गामे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(गामे–ग्रामे) छोटी वसतीरूप ग्राममें, (नगरे–नगरे) अठारह करवर्जित शहररूप नगरमें, (रायहाणि–राजधानी) राजधानीमें, (निगमे–निगमे) अनेक वणिक् जहां निवास कर रहे हों ऐसे निगममें, (आगरे–आकरे) हिरण्य आदिकी उत्पत्तिभूमिस्वरूप आकरमें, पल्ली–पल्याम्) वृक्षतल अथवा वनमें, जहां चोर रहते हैं उस स्थानरूप पल्लीमें, (खेडे–खेटे) धूलिमय प्राकारसे वेष्टित खेट–खेडामें, (कव्वडे–कर्वटे) कुत्सित जनोंके निवासस्थानरूप कर्वटमें, (दोणमुहे–द्रोणमुखे) जलस्थल मार्गयुक्त नगररूप द्रोणमुखमें, (पट्टणे–पत्तने) समस्त वस्तुकी प्राप्ति होनेके स्थानरूप पत्तनमें, (मडंबे–मडम्बे) जिसके आसपास ढाई ढाई कोसमें

ક્ષેત્રની અપેક્ષા અવમૌદર્ય આ પ્રમાણે છે—"गामे" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—गामे-ग्रामे નાનકડી વસ્તીવાળા ગામમાં नगरे-नगरे અઢાર કર વગરના શહેરરૂપ નગરમાં, रायहाणि-राजधान्यां રાજધાનીમાં. निगमे-निगमे અનેક વણિક જ્યાં વસતા હોય એવા નિગમમાં आगरे-आकरे હિરણ્ય આદિની ઉત્પત્તિ ભૂમિસ્વરૂપ આકરમાં पल्ली-पल्याम् વૃક્ષની નીચે અથવા વનમાં, જ્યાં ચોર લોકો રહેતા હોય એવા સ્થાનરૂપ પલ્લીમાં. खेडे-खेटे ધૂળના પ્રાકારથી વેષ્ટિત ખેટ-ગામડામાં कव्वडे-कर्वटे કુત્સિત જનોના નિવાસસ્થાન રૂપ કર્બટમાં दोणमुहे-द्रोणमुखे જળસ્થળ માર્ગયુક્ત નગરરૂપ દ્રોણમુખમાં पट्टणे-पत्तने સઘળી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થવાના સ્થાનરૂપ પત્તનમાં मडंबे-मडम्बे જેની આસપાસ

तृतीय क्रोशान्तर्ग्रामो नास्ति तत्, संवाधः-प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासः कर्वटादीनां च समाहारस्तस्मिन् ॥ १६ ॥

तथा—' आसमपए ' इत्यादि—

आश्रमपदे=तापसनिवासस्थाने, विहारे=विहारो जनानां विश्रामस्थानम्, उद्यानादिकं, तस्मिन्, संनिवेशे-पथिकानां निवासस्थानम्-धर्मशालादिकं संनिवेशस्तस्मिन्, समाजघोषे=समाजः-पथिकसमूहः, घोषः-गोकुलम्, अनयोः, समाहारः समाजघोषं तस्मिन, चकारः समुच्चयार्थकः, स्थली-उच्चभूभागः, सेना=चतुरङ्गबलसमूहः, स्कन्धावारः-सेनानिवेशस्थानम्, एषां समाहारस्तस्मिन् तथा सार्थे-सार्थयुक्तस्थाने गणिमधरिमादिसंभृतशकटादिसहित व्यापारिणां समूहो, यत्र, तत्र, च=पुनः, संवर्तकोट्टे=संवर्तः-भयस्तत्रजनस्थानं, कोट्टः-प्रकारयुक्तः प्रदेशः, दुर्ग इत्यर्थः, 'किला' इति भाषा प्रसिद्धः, अनयोः समाहारस्तस्मिन् ॥ १७ ॥

कोई गाम न हो ऐसे मडंबमें और (संबाहे-संवाधे) ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य तथा शूद्र ऐसे चारों वर्ण जहां वसते हों ऐसे संवाधमें ॥१६॥

तथा—' आसमपए ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(आसमपए-आश्रमपदे) तापसजनोंके निवासभूत आश्रममें, (विहारे-विहारे) बगीचा आदिमें, (सन्निवेसे-संनिवेशे) धर्मशालामें (समाय घोसेय-समाज घोषेच) समाजमें, घोषमें, (थालिसेणाखंधारे-स्थालिसेनास्कंन्धावारे) स्थलीमें, चतुरंग बलसमूहरूप सेनामें, सेनाके निवेशस्थानमें, (सत्थे-सार्थे) सार्थयुक्त स्थानमें, (संवट्टकोट्टेय-संवर्त्तकोट्टे च) संवर्त्तमें-भयत्रस्तजनस्थानमें, कोट्ट-दुर्ग-किल्लेमें ॥१७॥

અઢી અઢી ગાઉમાં કોઈ ગામ ન હોય એવા મડંબમાં, અને संवाहे-संवाधे બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, તથા શૂદ્ર, એવા ચારે વર્ણ જ્યાં વસતા હોય એવા સ્થાનોમાં ॥૧૬॥

તથા-" आसमपद्दे " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—आसमपद्दे-आश्रमपदे તાપસ જનોના નિવાસસ્થાનરૂપ આશ્રમમાં विहारे-विहारे બગીચા વગેરેમાં सन्निवेसे-संनिवेशे ધર્મશાળામાં समाय घोसेय-समाजे घोषेच સમાજમાં, ઘોષમાં, સ્થલીમાં, ચતુરંગ બળ સમૂહરૂપ સેનામાં, थालिसेणा खंधारे-स्थालिसेनास्कंधावारे સેનાના નિવાસસ્થાનમાં सत्थे-सार्थे સાર્થ યુક્ત સ્થાનમાં, संवट्टकोट्टेय-संवर्त्तकोटेच સંવર્તમાં-ભયત્રસ્ત જનસ્થાનમાં, કોટ--લામાં, ॥ ૧૭ ॥

[illegible]

भिक्षार्थं पर्यटनं पेटानामकं क्षेत्रावमौदर्यं भवति । च=पुनः, अर्धपेटा-तदर्धगृह-भ्रमणेऽर्धपेटानामकं क्षेत्रावमौदर्यं भवतीत्यर्थः। गोमूत्रिका=गोमूत्रिकेवगोमूत्रिका, गोमूत्रकावद् वक्राकारेण वामदक्षिणतो भ्रमणे गोमूत्रिकानामकं क्षेत्रावमौदार्यं भवतीत्यर्थः। पतङ्गवीथिका=पतङ्गवीथिकेव-पतङ्गवीथिका, पतङ्गोड्डयनसदृशी, चतुरिन्द्रिय जीवविशेष तिड्डवदन्तरा बहुगृहाणि मुक्त्वा मुक्त्वा भ्रमणे पतङ्गवीथिकानामकं क्षेत्रावमौदर्यम् । शम्बूकावर्ता=शम्बूकः-शङ्खस्तद्वदावर्तो यस्यां सा तथा, सा द्विविधा-आभ्यन्तरशम्बूकावर्ता बहिः शम्बुकावर्ता च। शंखनाभिसदृशाकारे

अब सूत्रकार अन्य प्रकारसे भी क्षेत्र ऊणोदरीको कहते हैं—'पेड़ाय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पेडा-पेटा) क्षेत्रान्तर्गत मंजूषाकी आकृतिवाले घरोंमें ही भिक्षाके निमित्त पर्यटन करना यह पेटा नामक क्षेत्र ऊणोदरी है। (अद्धपेडा-अर्धपेटा) क्षेत्रान्तर्गत मंजूषाकी आकृतिवाले आधे घरोंमें भिक्षाके लिये भ्रमण करना अर्धपेटा नामक क्षेत्र ऊनोदरी है। (गोमुत्ति-गोमूत्रिका) गोमूत्रिकाकी तरह वक्राकारसे वामदक्षिण भ्रमण करना गोमूत्रिका नामक क्षेत्र ऊनोदरी है। (पयंगवीहीयाचेव-पतंगवीथिकाचेव) टीड़के उडनेकी तरह बीच बीचमें अनेक घरोंको छोड़ २ कर भिक्षाके लिये भ्रमण करना पतङ्गवीथिका नामक क्षेत्र ऊणोदरी है। (संबुकावट्ट-शम्बूकावर्ता) शम्बूकावर्ता नामक क्षेत्र ऊणोदरी दो प्रकारकी है। एक आभ्यन्तर शम्बूकावर्ता तथा दूसरी बहिः शम्बूकावर्ता। शंखकी नाभिके समान आकारवाले क्षेत्रमें मध्यभागसे लेकर बाह्यघर तक भिक्षाके लिये

હવે સૂત્રકાર અન્ય પ્રકારથી પણ ક્ષેત્ર ઉનોદરીને કહે છે-"पेडाय" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—पेडा-पेटा ક્ષેત્રાન્તર્ગત મંજૂષાની આકૃતિવાળા ઘરોમાં જ ભિક્ષાના માટે પર્યટન કરવું એ પેટા નામનું ક્ષેત્ર ઉનોદરી છે. अद्धपेडा-अर्धपेडा ક્ષેત્રાન્તર્ગત મંજૂષાની આકૃતિવાળા અર્ધા ઘરોમાં ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરવું એ અર્ધપેટા નામની ક્ષેત્ર ઉનોદરી છે. गोमुत्ति-गौमूत्रिका ગોમૂત્રિકાની માફક વક્રાકારથી વામ દક્ષિણ ભ્રમણ કરવું ગોમૂત્રિકા નામની ક્ષેત્ર ઉનોદરી છે. पयंगवीहीयाचेव-पतंगवीथिका चैव તીડના ઉડવાની માફક વચમાં વચમાં અનેક ઘરોને છોડી દઈને ભીક્ષાને માટે ભ્રમણ કરવું. પતઙ્ગ વીથીકા નામનુ ક્ષેત્ર ઉણોદરી છે. संबुकावट्टा-शम्बुकावर्त्ता શમ્ભૂકાવર્તા નામની ક્ષેત્ર ઉણોદરી બે પ્રકારની છે. એક આભ્યંતર શમ્ભૂકાવર્તા તથા બીજી બહિઃ શમ્ભૂકાવર્તા ... નાભિના જેવા આકારવાળા ક્ષેત્રના મધ્યભાગથી લઈને બાહ્ય ઘર સુધી

क्षेत्रे मध्यभागादारभ्य बाह्यगृहं यावदटने प्रथमा, बाह्यगृहादारभ्य मध्यभागवर्तिगृहं यावद् भ्रमणे द्वितीया। आयतं गत्वा प्रत्यागता षष्ठी=आयतं दीर्घं गत्वा प्रत्यागता, ऋजुतयाऽग्रतो गत्वा यदि प्रतिनिवर्तते, तदा षष्ठं क्षेत्रावमौदर्यं भवतीत्यर्थः।

ननु पेटादिकाः कथं क्षेत्रावमौदार्यरूपाः आसां गोचररूपत्वेन भिक्षाचर्यात्मकत्वात्? उच्यते-'अवमोदर्यं ममास्तु' इत्याशयेन पेटादिकाः क्रियन्ते इति ता अवमौदर्यतया व्यपदिश्यंते। दृश्यन्ते हि निमित्तभेदादेकस्मिन् देवदत्तादौ पितृपुत्रादयोऽनेके व्यपदेशाः। एवं पूर्वमुक्तस्य ग्रामादिनियमस्याग्रे वक्ष्यमाणस्य कालादिनियमस्य चाभिग्रहरूपत्वेन भिक्षाचर्यात्वप्रसङ्गे इदमेवोत्तरं विज्ञेयम् ॥१९॥

घूमना सो प्रथम-आभ्यन्तर शम्बूकावर्ता नामक क्षेत्र ऊनोदरी है, तथा बाह्य घरसे आरम्भ कर मध्यभागवर्ती घर पर्यन्त भिक्षाके लिये भ्रमण करना सो दूसरी-बहिः शंबूकावर्ता क्षेत्र ऊणोदरी है। भिक्षा निमित्त सीधा दीर्घ अर्थात् लंबा जाकरके फिर वापस लौटना यह छठी (आयय गंतु पच्चागया छट्ठा-आयत गत्वा प्रत्यागता षष्ठा) नामकी छठी क्षेत्र ऊनोदरीहै। शंका-इन पेटादिक भिक्षाचरीको क्षेत्र ऊणोदरी क्यों कहा है कारण कि इनमें गोचररूपता होनेसे भिक्षाचर्यात्मकता है?

उत्तर—"ऊनोदरी मेरे होवे" इस प्रकारके आशयसे ये पेटादिक-भिक्षाचरी की जाती है, इसलिये ये ऊनोदरी रूपसे कही गयी हैं। निमित्तके भेदसे एक ही देवदत्त आदिमें पिता पुत्र आदि अनेकरूपसे व्यपदेश होता देखनेमें आता है। इसी तरह पूर्व कथित ग्रामादिकके नियममें तथा आगे कहे जाने वाले कालादिक नियममें अभिग्रहरूपता होनेसे भिक्षाचर्यात्मकत्वके प्रसंगमें यही उत्तर जानना चाहिये ॥१९॥

ભિક્ષાને માટે ઘૂમવું એ પ્રથમ આભ્યન્તર શમ્બૂકાવર્તા નામની ક્ષેત્ર ઉનોદરી છે. તથા બાહ્ય ઘરથી આરંભ કરી મધ્યવર્તી ઘર સુધી ભિક્ષાના માટે ભ્રમણ કરવું એ બીજી બહિઃ શમ્બૂકાવર્તી ક્ષેત્ર ઉનોદરી છે. ભિક્ષાના માટે લાંબે દૂર સુધી એમને એમ નીકળી જવું અને ત્યાંથી પાછું ફરવું એ आयय गंतु पच्चागया छट्ठा-आयतगत्वा प्रत्यागता એ નામની છઠી ક્ષેત્ર ઉનોદરી છે.

શંકા—આ પેટાદિક ભિક્ષાચારીને ક્ષેત્ર ઉનોદરી શા માટે કહેલ છે. કારણ કે એમાં ગોચરરૂપતા હોવાથી ભિક્ષાચર્યાત્મકતા છે?

ઉત્તર—"ઉનોદરી મને થાય" આ પ્રકારના આશયથી એ પેટાદિક ભિક્ષાચરી કરવામાં આવે છે. આ કારણે એ ઉનોદરી રૂપથી કહેવામાં આવેલ છે. નિમિત્તના ભેદથી એક જ દેવદત્ત આદિમાં પિતાપુત્ર આદિ અનેક રૂપથી વ્યપદેશ થતો જોવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે પૂર્વ કથિત ગ્રામાદિકના નિયમમાં તથા આગળ કહેવામાં આવનાર કાળાદિક નિયમમાં અભિરૂપતા હોવાથી ભિક્ષાચર્યાત્મકત્વના પ્રસંગમાં જ આજ ઉત્તર જાણવો જોઈએ. ॥૧૯॥

कालावमौदर्यमाह—

मूलम्—दिवसस्स पोरिसीणं, चउण्हंपि उ जत्तिओ भवे कालो।
एवं चरमाणो खलु, कालोमाणं मुणेयव्वं ॥२०॥

छाया—दिवसस्य पौरुषीणां, चतसृणामपि तु यावत् भवेत् कालः।
एवं चरतः खलु, कालावमत्वं ज्ञातव्यम् ॥ २० ॥

टीका—'दिवसस्स' इत्यादि—

दिवसस्य चतसृणामपि पौरुषीणां यावान् कालोऽभिग्रहविषयो भवेत्, एवम्-एवंभूतेन कालेन चरतः-भिक्षार्थं भ्रमतः, दिवसस्य पौरुषीचतुष्टयमध्येऽमुक काले भिक्षाचर्यां करिष्यामीत्येवमभिग्रहं कृत्वा पर्यटते इत्यर्थः, खलु=निश्चयेन कालावमत्वं कालेन हेतुनाऽवमत्वं-न्यस्ताबादुदरस्य, कालावमौदर्यमिति यावत्, ज्ञातव्यम्। 'चरमाणे' इत्यत्र षष्ठयर्थे प्रथमा आर्षत्वात् ॥ २० ॥

कालावमौदर्यमेव प्रकारान्तरेणाह—

अब काल ऊणोदरीको सूत्रकार प्रकट करते हैं-'दिवसस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(दिवसस्स चउण्हंपि पोरिसीणं-दिवसस्य चतुर्णामपि पौरुषीणां) दिवस संबंधी चारों पौरुषियोंको (जत्तिओ भवे कालो-यावत् भवेत् कालः) जितना काल अभिग्रहका विषयभूत बनता है (एवं चरमाणो खलु-एवं चरतः) उस विषय भूतकालमें भिक्षाके लिये भ्रमण करनेवाले साधुका अर्थात् दिवसकी चारों पौरुषियोंके बीचमेंसे मैं अमुक पौरुषिमें भिक्षाचर्या करूँगा' इस प्रकारका अभिग्रह करके गोचरीके लिये पर्यटन करनेवाले साधुका वह (कालो माणं मुणेयव्वं-कालावमत्वं ज्ञातव्यम्) काल-काल ऊनोदरी है ॥२०॥

હવે કાળ ઉનોદરીને સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે—"दिवसस्स" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—दिवसस्स चउण्हंपि पोरिसीणं-दिवसस्य चतुर्णामपि पौरुषीणां દિવસ સબંધિ ચારે પૌરૂષીયોને जत्तिओ भवे कालो-यावत् भवेत् काल' જેટલો કાળ અભિગ્રહના વિષયભૂત બને છે एवं चरमाण' खलु-एवं चरतः खलु એ વિષયભૂત કાળમાં ભિક્ષાના માટે ભ્રમણ કરવાવાળા સાધુને, અર્થાત "દિવસની ચારે પૌરૂષીયોના વચમાંથી હું અમુક પૌરૂષીમાં ભિક્ષાચર્યા કરીશ" આ પ્રકારને અભિગ્રહ કરીને ગોચરીના માટે પર્યટન કરવાવાળા સાધુને એ કાળ ···ં मुणेयव्वं-कालावमत्वं ज्ञातव्यम् કાળ ઉનોદરી છે. ॥२०॥

मूलम्—अहवा तइयाए पोरिसीए, ऊणाइ घासमेसंतो ।
चउभागूणाए वा, एवं कालेणं ऊ भवे ॥ २१ ॥

छाया—अथवा तृतीयायां पौरुष्याम्, ऊनायां ग्रासम् एषयतः ।
चतुर्भागोनायां वा, एवं कालेन तु भवेत् ॥ २१ ॥

टीका—'अहवा' इत्यादि—

अथवा तृतीयायां पौरुष्याम् ऊनायां, ग्रासम्=आहारम्, एषयतः=ग्रहीतुमिच्छतः, कियताभागेन न्यूनायां तृतीयपौरुष्यामित्याशङ्कायामाह—'चउभागूणाए वा' इति । चतुर्भागोनायां—वा शब्दात् पञ्चादिभागोनायां वा, अयमर्थः—चतुर्भागोनायां, तृतीयपौरुष्यां भिक्षाचर्या करिष्यामि, इत्येवमभिग्रहं कृत्वा भिक्षार्थं पर्यटते इति, एवं पञ्चदिभागो न तृतीयपौरुषीविषयाभिग्रहं कृत्वा पर्यटतो वा

इसी काल ऊणोदरीको सूत्रकार पुनः प्रकारान्तरसे कहते हैं—'अहवा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अहवा-अथवा) अथवा-कुछ भाग न्यून (तइयाए पोरसीए-तृतीयायां पौरुष्याम्) तृतीय पौरुषीमें (ऊणाइ घासमेसंतो-ऊनायां ग्रासम् एषयतः) आहारको लेनेके लिये निकले हुए साधुके काल ऊनोदरी होती है। गाथामें कुछ न्यून जो तृतीयपौरुषी कही है सो उसको कितनी न्यून होनी चाहिये इस शंकाके समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि वह (चउभागूणाए वा-चतुर्भागोनायां वा) चतुर्भाग ऊन "वा" शब्दसे पंच आदि भाग ऊन होनी चाहिये। इसका तात्पर्य यह है कि चतुर्भाग न्यून अथवा पंच आदि भाग न्यून तृतीय पौरुषीमें भिक्षाचर्या करूँगा। (एव कालेण ऊ भवे-एवं कालेन तु भवेत्) इस

આ કાળ ઉનોદરીને સૂત્રકાર ફરીથી પ્રકારાન્તરથી કહે છે—"अहवा" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अहवा-अथवा અથવા થોડો ભાગ ન્યૂન तइयाए पोरसीए-तृतीयायां पौरुष्याम् ત્રીજી પૌરૂષીમાં ऊणाइ घासमेसंतो-ऊनायां ग्रासम् एषयतः આહારને લેવા માટે નિકળેલા સાધુને કાળ ઉણોદરી હોય છે. ગાથામાં થોડી ન્યૂન જે ત્રીજી પૌરૂષી કહેલ છે. તો એ એને કેટલી ન્યૂન હોવી જોઈએ. આ શંકાના સમાધાન નિમિત્ત સૂત્રકાર કહે છે કે, चउभागूणए वा-चतुर्भागोनायां वा તે ચતુર્ભાગ ઉન "वा" શબ્દથી પાંચ આદિ ભાગ ઉન હોવી જોઈએ આનું તાત્પર્ય એ છે કે, ચતુર્ભાગ ન્યૂન અથવા પંચઆદિભાગ ન્યૂન ત્રીજી પૌરૂષીમાં ભિક્ષાચર્યા કરીશ. एव कालेण ऊ भवे-एवं कालेन तु भवेत् આ પ્રમાણે અભિગ્રહ કરીને ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરતા સાધુને કાળ વિષયક અભિગ્રહ હોવાથી

इत्यर्थः, एवम्=ईदृशेन, कालविषयाभिग्रहेण तु कालेनावमौदर्यं भवति। 'काले कालं' इति वचनाद् देशाचारानुरोधेन यो यत्र भिक्षाकालस्तत्र तस्मिन्नेवकाले भिक्षाटनं कर्तव्यम्, अत्र तु अभिग्रहमपेक्ष्य चतसृणां पौरुषीणां तथा चतुर्थपञ्चमादि भागो न तृतीयपौरुष्याश्चोपादानम् ॥ २१ ॥

भावावमौदर्यमाह—

मूलम्—इत्थी वा पुरिसो वा, अलंकिओ वा नलंकिओ वा वि।
अन्नयरे वयत्थो वा, अन्नयरेणं व वत्थेणं ॥ २२ ॥
अन्नेणं विसेसेणं, वण्णेणं भावमणुमुयंते उ।
एवं चरमाणो खलु, भावोमाणं मुणेयव्वं ॥२३॥

छाया—स्त्री वा पुरुषो वा, अलङ्कृतो वा अनलंकृतो वाऽपि।
अन्यतरवयःस्थो वा, अन्यतरेण वा वस्त्रेण ॥ २२ ॥
अन्येन विशेषेण, वर्णेन भावम् अनुन्मुञ्चंस्तु।
एवं चरतः खलु, भावावमत्वं ज्ञातव्यम् ॥ २३ ॥

टीका—'इत्थी वा' इत्यादि—

स्त्री वा पुरुषो वा, अलंकृतो वा=आभूषणयुक्तो वा, अनलंकृतो वा=आभूषण

प्रकार अभिग्रह करके भिक्षाके लिये भ्रमण करते हुए साधुके कालविषयक अभिग्रह होनेसे काल ऊनोदरी होती है। "काले कालं" इस प्रकारके वचनसे देशाचारके अनुसार जहां सो भिक्षाकाल होता है उसी कालमें वहां भिक्षाटन करना चाहिये। यहां तो अभिग्रहकी अपेक्षा करके चार पौरुषियोंका तथा चतुर्थ पंचम आदि भाग न्यून तृतीयपौरुषीका उपादान हुआ है ॥२१॥

अब भाव ऊणोदरीको सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—'इत्थीवा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(इत्थी वा पुरिसो वा अलंकिओ वा नलंकिओ वा वि, अन्नया वयत्थो वा अन्नवरेणं व वत्थेणं-स्त्री वा पुरुषो वा अलंकृतो वा

કાળ ઉનોદરી થાય છે "काले कालं" આ પ્રકારના વચનથી દેશાચારના અનુસાર જ્યાં એ ભિક્ષાકાળ હોય છે એજ કાળમાં ત્યાં ભિક્ષાટન કરવું જોઈએ. અહીં તો અભિગ્રહની અપેક્ષા કરીને ચાર પૌરૂષીયોનુ તથા ચતુર્થ પંચમ આદિ ભાગ ન્યૂન ત્રીજી પૌરૂષીનું ઉપાદાન થયેલ છે. ॥૨૧॥

હવે ભાવ ઉનોદરીને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે.-"ઈત્થીવા" ઇત્યાદિ!

ાર્થ—इत्थी वा पुरिसो वा अलंकिओ वा नलंकिओ वा वि अन्नया पय-.

रहितो वा, अन्यतरवयःस्थो वा=अन्यतरच्च तद्वयः, अन्यतरवयस्तत्र तिष्ठतीति वा, बाल्य तारुण्यादि वयोविशेषे स्थितो वेत्यर्थः अन्यतरेण वा वस्त्रेण=पट्टसूत्रमयादिना उपलक्षितो वा ॥ २२ ॥

तथा—'अन्नेण' इत्यादि—

अन्येन=विशेषान्तराद् भिन्नेन, विशेषेण=कुपितप्रहसिताद्यवस्थाभेदेन, वर्णेन=कृष्णादिवर्णविशेषेण, उपलक्षितः, भावम्–पर्यायम्, अलंकृतत्वादिरूपम्, 'अनुन्मुञ्चन्=अत्यजन्, एव, 'यदि दाता दास्यति, तदाऽहं ग्रहीष्ये नत्वन्यथा' इत्येवं परिग्रहं कृत्वा चरतः–भिक्षार्थं पर्यटतः, खलु=निश्चयेन, भावाऽवमत्वं–भावावमौदर्यं=ज्ञातव्यम् ॥ २३ ॥

अनलंकृतो वाऽपि अन्यतरं वयःस्थो वा अन्यतरेण वस्त्रेण) स्त्री हो अथवा पुरुष हो, अलंकृत हो चाहे अलंकृत नहीं हो, बालक हो चाहे तरुण हो अथवा पट्टसूत्रमय आदि वस्त्रसे युक्त हो॥ २२ ॥

अथवा—'अन्नेण' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(अन्नेण विसेसेणं वण्णेणं भावमणुमुयंतो–अन्येन विशेषेण, वर्णेन भावम् अनुन्मुञ्चँस्तु) और भी किसी अन्य प्रकारकी विशेषतासे विशिष्ट हो, वह दाता कुपित आदि अवस्था वाला हो, कृष्ण आदि वर्णवाला हो, तो ही मैं उससे भिक्षा लूंगा अन्यथा नहीं लूंगा' इस प्रकार नियम करके (चरमाणो–चरतः) भिक्षाटन करनेवाले साधुको (भावोमाणं मुणेयव्वं–भावावमत्वं ज्ञातव्यम्) भाव ऊनोदरी होती है।

त्थेवा अन्नवरेणं वा वत्थेणं–स्त्री वा पुरुषोवा अलंकृतो वा अनलंकृतो वाऽपि अन्यतरवयःस्थो वा अन्यतरेण वस्त्रेण સ્ત્રી હોય અથવા પુરૂષ હોય, અલંકૃત હોય અથવા અલંકૃત ન હોય, બાળક હોય, અથવા તરૂણ હોય, અથવા પટ્ટસૂત્રમય આદિ વસ્ત્રથી યુક્ત હોય. ॥૨૨॥

અથવા—"अन्नेण" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अन्नेण विसेसेणं वण्णेणं भावमणुमुयंतो–अन्येन विशेषेण वर्णेन भावम् अनुमुञ्चस्तु બીજી કોઈ પણ અન્ય પ્રકારની વિશેષતાથી વિશિષ્ઠ હોય, એ દાતા ક્રોધ ભરેલી વગેરે અવસ્થાવાળા હોય, કાળા વર્ણવાળા હોય તો પણ હું તેનાથી ભિક્ષા લઈશ, બીજાથી નહીં. આ પ્રકારનો નિયમ કરીને चरमाणा–चरतः ભિક્ષાટન કરવાવાળા સાધુને भावोमाणं मुणेयव्वं–भावावमत्वं ज्ञातव्यम् ભાવ ઉણોદરી થાય છે.–

पर्यवाऽवमौदर्यमाह—

मूलम्—दव्वे खित्ते काले, भावंमि य आहिया उ जे भावाः।
एएहिं ओमचरओ, पज्जवचरओ भवे भिक्खू॥ २४॥

छाया—द्रव्ये क्षेत्रे काले, भावे चाख्यातस्तु ये भावाः।
एतैः अवमचरकः, पर्यवचरको भवति भिक्षुः॥ २४॥

टीका—'दव्वे' इत्यादि—

द्रव्ये=अशनादौ, क्षेत्रे=ग्रामादौ, काले=पौरुष्यादौ, भावे=स्त्रीत्वादौ च, ये भावाः=पर्यायाः एकसिक्थोनत्वादयः, अख्याताः=कथिताः, एतैः—सर्वैरपि द्रव्यादिपर्यायैः, अवमचरकः—अवमम्—लक्षणावृत्या अवमौदर्यमित्यर्थः, तच्चरतीत्यवमचरकः सन् भिक्षुः=मुनिः, पर्यवचरको भवति। प्राधान्यतः पर्यवान्—एकसिक्थो

भावार्थ—ऐसा नियम करलेना कि-'मैं आज स्त्रीके हाथ गोचरी लूंगा अथवा पुरुषके हाथसे गोचरी लूंगा, बालकके हाथसे लूंगा, जवानके हाथसे लूंगा, अलंकृतसे लूंगा, अथवा जो अलंकृत नहीं होगा उससे लूंगा इत्यादि दाता विषयक विशेष अभिग्रह करना सो भाव ऊनोदरी है॥२३॥

अब पर्याय ऊणोदरीको सूत्रकार कहते हैं–'दव्वे' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(दव्वे खित्ते काले भावम्मि य जे भावाः आहिया एएहिं ओमचरओ भिक्खू पज्जवचरओ भवे-द्रव्ये, क्षेत्रे, काले, भावे ये भावाः आख्याताः एतैः अवमचरकः भिक्षुः पर्यवचरको भवति) अशन आदिरूप द्रव्यमें ग्राम आदिरूप क्षेत्रमें, पौरुषी आदिरूप कालमें स्त्रीत्वादिरूप भावमें जो एकसिक्थ ऊनत्व आदि पर्यायें कहीं हैं इन समस्त द्रव्य

ભાવાર્થ—એવો નિયમ કરી લેવો કે, હું આજ સ્ત્રીના હાથથી ગોચરી લઈશ અથવા પુરૂષના હાથથી ગોચરી લઈશ, બાળકના હાથથી લઈશ, જુવાનના હાથથી લઈશ, અલંકૃતથી લઈશ, અથવા જે અલંકૃત નહીં હોય તેના હાથથી લઈશ. ઈત્યાદિ દાતા વિષયક વિશેષ અભિગ્રહ કરવો એ ભાવ ઉણોદરી છે. ॥૨૩॥

હવે પર્યાય ઉણોદરીને સૂત્રકાર કહે છે—"दव्वे" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—दव्वे खित्ते काले भावंमि य जे भावा आहिया एएहिं ओमचरओ भिक्खू पज्जवचरओ भवे-द्रव्ये, क्षेत्रे, काले, भावे ये भावाः आख्याताः एतैः अवमचरकः भिक्षुः पर्यवचरकः भवति અશન આદિરૂપ દ્રવ્યમાં, ગ્રામ આદિરૂપ ક્ષેત્રમાં પૌરૂષી આદિરૂપ કાળમાં, સ્ત્રીત્વ આદિરૂપ ભાવમા, જે એકસિકથ ઉનત્વ આદિ પર્યાયો કહી છે એ સઘળી દ્રવ્ય પર્યાયોથી ઉણોદરીનું આચરણ કરવાવાળા

नत्वादिरूपान् पर्यायान् आश्रित्यावमौदर्यमाचरन् पर्यवचरक इत्युच्यते। स एव पर्यवावमौदर्य धारको भवतीत्यर्थः।

ननु क्षेत्रावमौदर्यादिष्वपि अनशनादिद्रव्येणैवोदरस्यावमत्वं भवति, तर्हि द्रव्यावमौदर्यतः कथमेषां विशेषः?, उच्यते-क्षेत्रावमौदर्यादिषु क्षेत्रादिहेतुकत्वं प्राधान्येन विवक्षितं, यतो द्रव्यावमौदर्यमपि तेषु क्षेत्रादिहेतुकमेव भवति। तस्मात् तदेव प्राधान्येन विवक्ष्यते। यद्वा-यत्रापि द्रव्यतो न्यूनत्वमुदरस्य नास्ति। तत्रापि क्षेत्रादिगतन्यूनतामाश्रित्य क्षेत्राद्यवमादर्यतया व्यपदेशो भवति, एवं च नास्ति प्रश्नावकाश इति बोध्यम् ॥ २४ ॥

पर्यायोंसे ऊणोदरीका आचरण करनेवाला भिक्षु 'पर्यवचरक' ऐसा कहा जाता है। अर्थात्-पर्यवचरक ही पर्यव ऊणोदरीधारक माना गया है।

शंका--जब इन क्षेत्र ऊणोदरी आदिकोंमें भी अशन आदि द्रव्यको लेकर उदरकी अवमता-अपूर्णता है तब क्षेत्र ऊणोदरी आदिकोंमें द्रव्य ऊणोदरीसे क्या विशेषता है?

उत्तर—क्षेत्र ऊणोदरी आदिकोंमें प्रधानता क्षेत्रादिकोंकी है, द्रव्य ऊणोदरीमें प्रधानता द्रव्यरूप अशनसामग्रीकी है। तथा क्षेत्रादिकोंमें जो द्रव्य ऊणोदरी होती है वह भी वहां क्षेत्रादि हेतुक ही होती है। इसलिये वही प्रधानतासे विवक्षित होगी। अथवा-जहाँ द्रव्यकी अपेक्षा उदरमें न्यूनता नहीं है-अर्थात् द्रव्य ऊणोदरी नहीं है वहां पर भी क्षेत्रादिगत-न्यूनताको आश्रित करके क्षेत्र ऊणोदरीका व्यपदेश होता है ॥२४॥

ભિક્ષુ 'પર્યવચરક' એવા કહેવામાં આવે છે. અર્થાત્ પર્યવચરક જ પર્યવ ઉણોદરી ધારક માનવામાં આવે છે.

શંકા-જ્યારે આ ક્ષેત્ર ઉણોદરી આદિકોમાં પણ અશન આદિ દ્રવ્યને લઈને ઉદરની અવમતા-અપૂર્ણતા છે. ત્યારે ક્ષેત્ર ઉણોદરી આદિકોમાં દ્રવ્ય ઉણોદરીથી શું વિશેષતા છે?

ઉત્તર—ક્ષેત્ર ઉણોદરી આદિકોમાં પ્રધાનતા ક્ષેત્રાદિકોની છે. દ્રવ્ય ઉણો-દરીમાં પ્રધાનતા દ્રવ્યરૂપ અશન સામગ્રીની છે. તથા ક્ષેત્રાદિકોમાં જે દ્રવ્ય ઉણોદરી થાય છે એ પણ ત્યાં ક્ષેત્રાદિ હેતુક જ હોય છે. આ કારણે એજ પ્રધાનતાથી વિવક્ષિત થાય. અથવા-જ્યાં દ્રવ્યની અપેક્ષા ઉદરમાં ન્યૂનતા નથી-અર્થાત્-દ્રવ્ય ઉણોદરી નથી એ સ્થળે પણ ક્ષેત્રાદિગત ન્યૂનતાને આશ્રિત કરીને ક્ષેત્ર ઉણોદરીનો વ્યપદેશ થાય છે. ॥૨૪॥

अथ भिक्षाचर्यामाह—

मूलम्—अट्ठविहगोयरग्गं तु, तहा सत्तेव एसणा ।
अभिग्गहा य जे अन्ने, भिक्खायरियमाहिया ॥२५॥

छाया—अष्टविध गोचरग्रस्तु, तथा सप्तैव एषणाः ।
अभिग्रहाश्च ये अन्ये, भिक्षाचर्या आख्याता ॥ २५ ॥

टीका—'अट्ठविह इत्यादि—

'अष्टविधगोचराग्रः-गोचर इव गोचरः, यथाऽरण्ये-गोश्चरणं गमनमविशेषण भवति, तथोच्चावचकुलेष्वविशेषेण पर्यटनं गोचरः, अष्टविधः-अष्टप्रकारकः, अग्रः-आधाकर्मादिपरिवर्जनेन प्रधानो यो गोचरः सोऽष्टविधगोचराग्रः, यद्वा-गोचरेषु परतीर्थिकभिक्षुक भेदाद् विविधेषु, अग्रः-अकल्पपरिहारेण, आधाकर्मादिदोष-रहितत्वाच्च प्रधानः गोचराग्रः, अष्टविधश्चासौ गोचराग्रः, अष्टविधगोचराग्रः, इहाग्रशब्दस्य विशेषणवाचकस्य पूर्वप्रयोगे कर्तव्ये परप्रयोग आर्षत्वात् । तथा—सप्तैव एषणाः, अभिग्रहाश्च येऽन्ये एतदतिरिक्ताः, तेऽपि भिक्षाचर्याऽऽख्याताः-भिक्षाचर्या विषयत्वाद् भिक्षाचर्येति नाम्ना कथिताः । वृत्तिसंक्षेपः, वृत्तिपरिसं-ख्यानं, भिक्षाचर्येति च एकार्थकाः शब्दाः ।

अब भिक्षाचर्याके विषयमें सूत्रकार कहते हैं-'अट्ठविह०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(अट्ठविहगोयरग्गं-अष्टविधगोचराग्रः) आधाकर्मादि दोषोंके परिवर्जनसे प्रधान ऐसा जो गोचर है वह आठ प्रकार होता है। (तहा-तथा) तथा (एसणा सत्तेव-एषणाः सप्तैव) एषणा सात प्रकारकी हैं। सो यह उत्तम आठ प्रकारका गोचर तथा सात प्रकारकी एषणाएँ (जे अन्ने अभिग्गहा-येऽन्ये अभिग्रहाः) तथा और भी इनसे अतिरिक्त अन्य अभिग्रह (भिक्खायरियमाहिया-भिक्षाचर्या आख्याता) ये सब भिक्षाचर्यारूप कहे गये हैं।

હવે ભિક્ષાચર્યાના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે-"अट्ठविह०" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—अट्ठविहगोयरग्गं-अष्टविधगोचराग्रः આધાકર્માદિ દોષોના પરિ-વર્જનથી પ્રધાન એવું જે ગોચર છે તે આઠ પ્રકારનુ હોય છે. तहा-तथा તથા एसणा सत्तेव-एषणाः सप्तैव એષણા સાત પ્રકારની છે. એ આઠ પ્રકારનુ ઉત્તમ ગોચર તથા સાત પ્રકારની એષણાઓ जे अन्ने अभिग्गहा-ये अन्ये अभिग्रहाः તથા એનાથી બીજા અતિરિક્ત બીજા અભિગ્રહ भिक्खायरियमाहिया-भिक्षाचर्या આ સઘળા ભિક્ષાચર્યારૂપ કહેવામાં આવેલ છે.

इहाष्टौ गोचराग्रभेदाः पेटादय एव, तत्र शम्बूकावर्ताया बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्वैविध्याश्रयणात्, आयतं गत्वाप्रत्यागतायाश्चापराया अपिप्रक्षेपाद् द्वैविध्याश्रयणादष्टविधत्वं संपद्यते। सप्तैषणाश्चेमाः—

संसट्ठमसंसट्ठा २, उद्धड ३, तह अप्पलेविया चेव य।
उग्गहिया५, पग्गहिया६, उज्झियधम्मा य ७ सत्तमिया॥ १॥

छाया—संसृष्टा १, असंसृष्टा २, उध्धृता ३, तथा अल्पलेपिका चैव ४।
उद्गृहीता ५, प्रगृहीता ६, उज्झितधर्मा ७ च सप्तमिका॥ १॥

संसृष्टाभ्यां–तत्खरण्टिताभ्यां हस्तपात्राभ्यां भिक्षां गृह्णतः प्रथमा संसृष्टा १। असंसृष्टाभ्यां गृह्णतोऽसंसृष्टाख्या द्वितीया २। पाकस्थानाद् यत् स्थाल्यादौ स्वार्थे

भावार्थ—पेटा, अर्धपेटा, गोमूत्रिका, तथा पतंगवीथिका ये४ चार तथा बाह्यशंबूकावर्ता, आभ्यन्तर शंबूकावर्ता ये छह ६ तथा गमन, प्रत्यागमनके भेदसे दो भेद वाली 'आयतं गत्वा प्रत्यागता' अर्थात् सीधा जाकर पीछा लौटना, तथा इसके विपरीत वक्रगतिसे जाकर वापस लौटनेरूप दूसरे भेदके मिलानेसे आठ=भेद गोचरीके हो जाते हैं। सात प्रकारकी एषणाएँ ये हैं—

"१संसट्ठमसंसट्ठा २उद्धड ३तह अप्पलेवियाचेव ४उग्गहिया ५पग्गहिया ६, उज्झियधम्मा य ७सत्तमिया॥१॥

१ संसृष्टा एषणा, २ असंसृष्टा एषणा, ३ उद्धृता एषणा, ४ अल्पलेपिका एषणा, ५ उद्गृहीता एषणा, ६ प्रगृहीता एषणा, ७ उज्झितधर्मा एषणा। भोजनकी सामग्रीसे भरे हुए हाथ एवं पात्रसे भिक्षा लेना सो संसृष्टा एषणा है १। इनसे असंसृष्ट हाथ एवं पात्रसे भिक्षा लेना असं-

---

ભાવાર્થ—પેટા, અર્ધપેટા, ગોમૂત્રિકા, તથા પતંગ વીથિકા, આ ચાર તથા બાહ્ય શમ્બુકાવર્તા, અભ્યંતર શમ્બુકાવર્તા, આ છ તથા ગમન પ્રત્યાગમનના ભેદથી બે ભેદવાળી "आयतङ्गत्वा प्रत्यगता" અર્થાત્ સીધા જઈને પાછું ફરવું તથા એનાથી વિપરીત વક્રગતિથી જઈને પાછું ફરવા રૂપ બીજા ભેદને મેળવવાથી ગોચરીના આઠ ભેદ થઈ જાય છે. સાત પ્રકારની એષણાઓ આ છે—

"संसठमसंसठा (१) उध्धड (२) तह अप्पले वियाचेव (३) उग्गहिया (४) पग्गहिया (५) उज्झीय धम्माय (६) सत्तमिया (७)॥ १॥

૧ સંસૃષ્ટા એષણા, ૨ અસંસૃષ્ટા એષણા, ૩ ઉધ્ધૃતા એષણા, ૪ અલ્પલેપિકા એષણા, ૫ ઉદ્ગૃહિતા એષણા, ૬ પ્રગૃહિતા એષણા, ૭ ઉજ્ઝીત ધર્મા એષણા ભોજનની સામગ્રીથી ખરડાયેલા હાથ અને પાત્રથી ભિક્ષા લેવી અસં-

भोजनायोद्धृतं ततो गृह्णतः उद्धृताख्या तृतीया ३। निर्लेपं भर्जितचणकादिकं गृह्णतोऽल्पलेपा चतुर्थी ४। इहाल्पशब्दोऽभावार्थकः। उद्गृहीता नाम भोजनकाले भोक्तुकामस्य परिवेषयितुं दर्वीशरावादिना यदुपहृतं भोजनजातं तत एव गृह्णतः पञ्चमी ५। प्रगृहीता नाम भोजनकाले भोक्तुकामाय दातुमुद्यतेन भोक्ता वा यत् करादिना गृहीतं, तत एव गृह्णतः षष्ठी ६। उज्झितधर्मा तु यत् परिहारार्हं भोजनजातं यदन्ये द्विपदादयो नावकाङ्क्षन्ति, तद् गृह्णतः सप्तमी ७।

अभिग्रहाश्च द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव विषयाः। तत्र द्रव्याभिग्रहाः कुन्ताग्रादि संस्थितं घृतपूरादिकं ग्रहीष्यामीत्यादयः। क्षेत्राभिग्रहाः—जङ्घयोर्मध्ये देहलीं

सृष्टा एषणा है २। पाक घरसे बाहर लाकर जो थाली आदिमें अपने निमित्त भोजन रखा गया हो उसको लेना उद्धृता एषणा है ३। निर्लेप भुंजे हुए चना आदि लेना अल्पलेपा एषणा है ४। भोजन करनेके समय भोजन करनेवाले व्यक्तिको परोसनेके लिये चमचा शकोरा आदि द्वारा जो खाद्य सामग्री बाहर निकाल कर रखली गई है उसको लेना सो गृहीता एषणा है ५। भोजनकी इच्छावालेको देनेके लिये उद्यत हुए दाताने जो कुछ अपने हाथमें भोजन सामग्री ले रखी हो उसको ही लेना सो छठी प्रगृहीता एषणा है ६। निस्सार होनेके कारण जिसको जानवर भी नहीं चाहते हैं ऐसे गिराने योग्य भोजनको लेना सो सातवीं उज्झितधर्मा एषणा है ७।

द्रव्य, क्षेत्र, काल, एवं भावको आश्रित करके अभिग्रह हुआ करते हैं। ऐसा नियम करना कि 'भाले आदिकी अनी पर रखे हुए घृतपूरा-

---

સૃષ્ટા એષણા છે ૨ રસોઈ ઘરમાથી બહાર લાવી જે થાળી આદિમાં પોતાના નિમિત્ત ભોજન રાખવામાં આવેલ હોય એનુ લેવું તે ઉધ્ધૃતા એષણા છે. ૩ નિર્લેપ શેકેલા ચણા આદિનું લેવું એ અલ્પલેપા એષણા છે, ૪ ભોજન કરવાના સમયે ભોજન કરવાવાળી વ્યક્તિને પીરસવા માટે ચમચા, શકોરા આદિ દ્વારા જે ખાદ્ય સામગ્રી બહાર કાઢીને રાખવામાં આવેલ છે એને લેવી એ ગૃહિતા એષણા છે, ૫ ભોજનની ઈચ્છાવાળાને દેવા માટે ઉભા થયેલ દાતાએ જે કાંઈ પોતાના હાથમાં ભોજન સામગ્રી લઈ રાખેલ હોય એને જ લાવીએ છઠ્ઠી પ્રગૃહિતા એષણા છે. ૬ નિસાર હોવાને કારણે જેને જનાવર પણ ચાહતાં નથી એવાં ફેંકી દેવા યોગ્ય ભોજનને લેવું એ સાતમી ઉજ્ઝીત ધર્મા એષણા છે ૭,

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને આશ્રિત કરીને અભિગ્રહ થયા કરે છે. એ નિયમ કરવો કે, 'ભાલા આદિની અણી ઉપર રાખેલ ઘૃતપૂરાદિક ભોજ-

कृत्वा यदि दास्यति, तदा ग्रहीष्यामीत्यादयः। कालाभिग्रहाः-सकलभिक्षाचर निवर्तनावसरे मया पर्यटितव्य मित्यादयः। भावाभिग्रहास्तु हसन् रुदन् वा बद्धो वा यदि दाता दास्यति तदाऽहमादास्ये नत्वन्यथेत्यादयः॥ २५॥

रसपरित्यागमाह—

मूलम्—खीरदहि सप्पिमाई, पणीयं पाणभोयणं।
परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं॥२६॥

छाया—क्षीर दधि सर्पिरादि, प्रणीतं पानभोजनम्।
परिवर्जनं रसनां तु, भणितं रसवर्जनम्॥ २६॥

टीका—'खीरदहि' इत्यादि—

क्षीरं-दुग्धं, दधि-इदं प्रसिद्धार्थकम्, सर्पिः-घृतम्, आदि शब्दाद् गुडपक्वान्नादीनां ग्रहणम्, तथा प्रणीतं-सरसं व्याघारितं, पानभोजनं पानं-पानकं खर्जूर-

---

दिक भोजनको लूंगा' सो द्रव्याभिग्रह है। 'जो दाता देहलीको अपनी जंघाके बीचमें करके भोजन देगा उससे भिक्षा लूंगा' सो क्षेत्राभिग्रह है। 'समस्त भिक्षुक जब भिक्षा ले आवेंगे तब मैं भिक्षा लेने जाऊँगा' ऐसा नियम करना सो कालाभिग्रह है। 'हँसता हुआ, या रोता हुआ अथवा बद्ध हुआ दाता भिक्षा देगा तो ही लूंगा' ऐसा नियम करना भावाभिग्रह है॥ २५॥

अब रसपरित्यागका स्वरूप कहते हैं—'खीरदहि०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(खीर दहि सप्पिमाई-क्षीर दधि सर्पिरादि) क्षीर-दुग्ध, दधि, सर्पि-घृत इन रसोंके तथा गुड़में पके हुए अन्न तथा (पणीयं पाण भोयणं-प्रणीतं पानभोजनम्) जिसमें बगार लगा हो ऐसे भोजन पान-

---

નને લઈશ' એ દ્રવ્યાભિગ્રહ છે. "જે દાતા દેહલીને પોતાની જંઘાની વચમાં કરીને ભોજન આપશે તેનાથી ભોજન લઈશ." એ ક્ષેત્રાભિગ્રહ છે. 'સઘળા ભિક્ષુ જ્યારે ભિક્ષા લઈને આવશે ત્યારે હું ભિક્ષા લેવા જઈશ' એવો નિયમ કરવો તે કાળ અભિગ્રહ છે. 'હસતા, રોતા, અથવા બંધાયેલ દાતા ભિક્ષા આપશે તો જ હું લઈશ' આવો નિયમ કરવો એ ભાવાભિગ્રહ છે ॥૨૫॥

હવે રસપરિત્યાગનું સ્વરૂપ કહે છે.—"खीरदही०" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—खीरदहि सप्पिमाई-क्षीरदधिसर्पिरादि ખીર, દૂધ, દહીં, ઘી. આ રસોને તથા ગોળમાં પકવેલ અન્ન पाणीयं पाणभायणं-प्रणीतं पानभोजनम् તથા જેમાં વઘાર લાગેલ હોય એવું ભોજન, પાન, ખજુર, રસ, આદિ તથા

रसादिकं, भोजनं-भुज्यत इति भोजनं घृताभिघारितमोदनादिकम्, एषां रसानां-रस्यमानत्वेन रसपदवाच्यानां परिवर्जन तु रसवर्जनं=रसपरित्याग नाम्ना प्रसिद्ध बाह्यं तपः, भणितं-तीर्थकरादिभिरुक्तमित्यर्थः ॥ २६ ॥

कायक्लेशमाह—

मूलम्-ठाणा वीरासणाइया, जीवस्स उ सुहावहा ।
उग्गा जहा धारिज्जंति, कायकिलेसं तमाहियं ॥२७॥

छाया—स्थानानि वीरासनादिकानि, जीवस्य तु शुभावहानि ।
उग्राणि यथा धार्यन्ते, कायक्लेशः स आख्यातः ॥ २७॥

टीका—'ठाणा' इत्यादि —

वीरासनादीनि-वीरासनं यत् सिंहासनस्थितस्य तदपसारणे तथैवावस्थानं, तदादि येषां तानि वीरासनादिकानि, आदि-शब्दाद् गोदोहिकासनादि ग्रहणम् । लोचाद्युपलक्षणं चैतत्, स्थानानि=देहावस्थानभेदाः, यथा=येन प्रकारेण, धार्यन्ते=सेव्यन्ते, स कायक्लेशः आख्यातः, इत्यन्वयः । वीरासनादिकानि स्थानानि कथं भूतानि ? जीवस्य शुभावहान्येव, निश्चयेन शुभपरिणामजनकानि, यद्वा-मोक्षसुख-

---

खजूर रस आदि तथा घृत पक्व मोदकादिकोंके खानेका त्याग करना सो (रसविवज्जणं भणियं-रसवर्जनं भणितं) रस परित्याग है।

भावार्थ—दूध दही आदि रसोंके एवं घृत आदिमें पके हुए भोजन पानके खानेका त्याग करना सो रसपरित्याग बाह्यतप है ॥२६॥

अब कायक्लेशका स्वरूप कहते हैं—'ठाणा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(वीरासणाईया-वीरासनादिकानि स्थानानि) वीरासन तथा गोदोहिक आसन लगाकर बैठना, तथा केशोंका लुंचन करना, ये सब स्थान जीवके लिये निश्चयसे शुभ परिणाम जनक माने गये हैं।

परिवज्जणं रसाणं तु-परिवर्जनं रसानां तु धीथी पકावेલા મોદક આદિને ખાવાનો ત્યાગ કરવો એ रसविवज्जणं भणियं-रसविवर्जनं भणितं રસ પરિત્યાગ છે.

ભાવાર્થ—દૂધ, દહીં આદિ રસોને અને ઘી આદિમાં પકવેલા ભોજન આદિના ખાવાનો ત્યાગ કરવો એ રસ પરિત્યાગ બાહ્ય તપ છે. ॥૨૬॥

હવે કાય ક્લેશના સ્વરૂપને કહે છે.—"ठाणा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—वीरासणईया ठाणा-वीरासनादिकानि स्थानानि વીરાસન તથા ગોદોહિક આસન લગાવીને બેસવું, કેશોનું લુંચન કરવું, આ સઘળા સ્થાન જે શુભપરિણામ જનક માનવામાં આવેલ છે. અથવા મોક્ષ સુખને

संपादकानि, इह तु शब्दो निश्चयार्थकः । पुनः कथं भूतानि ? उग्राणि=दुष्करतया कठिनानि । यद्यपीह संसार्यात्मनः कायानुगतत्वेन क्लेशः स्यात्ः तथापि मोक्षाभिलाषिणां भावितात्मनां क्लेशो न भवतीति कायक्लेशस्य कर्मनिर्जराजनकत्वेन तपोधर्म रूपत्वमुक्तम् । 'ठाणा' इत्यादौ पुल्लिङ्गनिर्देश आर्षत्वात् ॥ २७ ॥

संलीनतामाह—

मूलम्—एगंतमणावाए, इत्थीपसुविवज्जिए ।
सयणासणसेवणया, विवित्तसयणासणं ॥ २८ ॥

छाया—एकान्तेऽनापाते, स्त्रीपशुविवर्जिते ।
शयनासनसेवनता, विविक्तशयनासनं ॥ २८ ॥

टीका—'एगंत' इत्यादि—

एकान्ते-जनसंबाधरहिते, अनापाते-स्त्र्यादिगमनागमनवर्जिते, स्त्रीपशुविवर्जितं =स्त्रीपशुपण्डकादि, रहिते, शून्यागारादाविति भावः । शयनासनसेवनता=शयना-

---

(उग्गा–उग्रा) अथवा मोक्ष सुखके प्रदाता माने गये हैं। इसीलिये ये दुष्कर होनेसे (कायकिलेसं तमाहियं–कायक्लेशः स आख्यातः) सो कायक्लेश नामका बाह्यतप है। यद्यपि संसारी आत्माओंको ऐसा करनेसे क्लेश होता है परन्तु मोक्षाभिलाषी भावित आत्माओंको ऐसा करना क्लेशास्पद न होकर प्रत्युत कर्म निर्जराका कारण माना जाता है इसलिये यह 'तप' माना गया है ॥२७॥

संलीनता इस प्रकार है—'एगंतमणावाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एगंतमणावाए–एकान्तेऽनापाते) जो स्थान एकान्त हो स्त्री आदिकोंके गमनागमनसे वर्जित हो (इत्थीपसुविवज्जिए–स्त्री पशु

આપવાવાળા મનાયેલ છે. આ માટે એ દુષ્કર હોવાથી उग्गा–उग्रा મહાકઠિન છે. जहा धरिज्जंति–यथा धार्यन्ते આ જે પ્રમાણે ધારણ કરવામાં આવે તે રીતે તેને ધારણ કરવું તે कायकिलेसं तमाहियं–कायक्लेशः स आख्यातः કાયક્લેશ નામનું બાહ્ય તપ કહેવામાં આવે છે. જો કે, સંસારી આત્માઓને આ પ્રમાણે કરવામાં ભારે ક્લેશ થાય છે પરંતુ મોક્ષાભિલાષી ભાવિત આત્માઓને આ કરવું ક્લેશાસ્પદ નહીં પરંતુ કર્મનિર્જરાનુ કારણ માનવામાં આવે છે. આ કારણે આ 'તપ' માનવામાં આવેલ છે. ॥૨૭॥

સંલીનતા આ પ્રકારે છે.—" एगंतमणावाए " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—एगंतमणावाए-एकान्तेऽनापाते જે સ્થાન એકાન્ત હોય, સ્ત્રી આદિકોના ગમનાગમનથી વર્જીત હોય, इत्थी पसु विवज्जिए-स्त्री पशु विवर्जिते

सनसेवनं=शय्यापीठादिसेवनम्, विवक्तशयनासनं नाम बाह्यं तप उच्यते। उपलक्षणं चैतद् एषणीयफलकादिग्रहणस्य। अनया गाथया विविक्तचर्या नाम संलीनता निर्दिष्टा भवति। इयं शेष संलीनतोपलक्षणम्। संलीनता हि चतुर्विधा-इन्द्रियसंलीनता, कषायसंलीनता, योगसंलीनता, विवक्तचर्या चेति। तथाचोक्तम्-

इंदिय १ कसाय २ योगे ३, पडुच्च संलीणया मुणेयव्वा।
तह जा विवित्तचरिया ४, पण्णत्ता वीयरागेहिं ॥ १ ॥

छाया—इन्द्रियकषाययोगान्, प्रतीत्य संलीनता ज्ञातव्या।
तथा या विविक्तचर्या, प्रज्ञप्ता वीतरागैः ॥ १ ॥

तत्रेन्द्रियसंलीनता-मनोज्ञामनोज्ञेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणात्। कषायसंलीनता तदुदयनिरोधादेः। योगसंलीनतामनोवाक्कायानां शुभेषु प्रवृत्तेरशुभान्निवृत्तेश्च। विविक्तचर्याऽत्रैवोक्तेति बोध्यम् ॥ २८ ॥

विवर्जिते) स्त्री पशु पंडक आदिसे रहित हो ऐसे स्थानमें (सयणासण सेवणया-शयनासनसेवनता) सोना बैठना इसका नाम (विवित्तसयणासणं-विवित्तशयनासन) विविक्त शय्याशन है। इस विविक्त शयनासनरूप संलीनतासे अवशिष्ट संलीनताओंका ग्रहण हो जाता है। इन्द्रियसंलीनता, कषायसंलीनता, योगसंलीनता तथा विविक्तचर्या, इस तरह संलीनता चार प्रकारकी है।

कहा भी है—"इंदिय कसाय योगे पडुच्च संलीणया मुणेयव्वा।
तह जा विवित्तचरिया पण्णत्ता वीयरागेहिं ॥१॥"

मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ पदार्थोंके विषयमें रागद्वेष करनेका त्याग करना यह इन्द्रिय संलीनता है। क्रोध, मान, माया एवं लोभ इन कषायोंके उदयका निरोध करना सो कषाय संलीनता है। मन, वचन एवं काय

स्त्री, पशु, पंडक आदिथी रहित होय, आवा स्थानमा सयणासणसेवणया-शयनासनसेवनता सुवुं बेसवुं आनु नाम विवित्तसयणासणं-विविक्तशयनासनं विविक्त शय्यासन छे. आ विविक्त शयनासनरूप संलीनताथी अवशिष्ठ संलीनताओनुं ग्रहण थई जाय छे. ઇन्द्रिय संलीनता, कषाय संलीनता, योगसंलीनता, तथा विविक्तचर्या, आ प्रमाणे संलीनता चार प्रकारनी छे कह्युं पण छे-

"इंदिय कसाय योगे पंडुच्च संलीणया मुणेयव्वा।
तह जा विवित्तचरिया पण्णत्ता वीयरागेहिं ॥ १ ॥"

मनोज्ञ अने अमनोज्ञ पदार्थोना विषयमा रागद्वेष करवानो त्याग करवो संलीनता छे. क्रोध, मान, माया अने लोभ, आ कषायना उदयनो वो ए कषाय संलीनता छे. मन, वचन, अने काया आ त्रण

उक्तमेवार्थमुपसंहरन् वक्ष्यमाणार्थसम्बन्धमाह—

मूलम्—एसो बाहिरगंतवो, समासेणं वियाहिओ।
अब्भिंतरं तवं एत्तो, वोच्छामि अणुपुव्वसो ॥२९॥

छाया—एतद् बाह्यकतपः, समासेन व्याख्यातम्।
आभ्यन्तरं तप इतो, वक्ष्यामि अनुपूर्वशः ॥ २९ ॥

टीका—'एसो' इत्यादि। गाथेयं सुगमा ॥ २९ ॥

प्रतिज्ञातमाह—

मूलम्—पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ।
झाणं च विउस्सग्गो, एसो अब्भिंतरो तवो ॥ ३०॥

छाया—प्रायश्चित्तं विनयो, वैयावृत्यं तथैव स्वाध्यायः।
ध्यानं च व्युत्सर्गः, एतदाभ्यन्तरं तपः ॥ ३० ॥

टीका-'पायच्छित्तं' इत्यादि। अक्षरार्थः सुगमः। भावार्थस्तु वक्ष्यते ॥३०॥

इन तीन योगोंको शुभमें प्रवृत्त करना तथा अशुभसे हटाना यह योग-संलीनता है। एकान्तमें उठना बैठना आदि एकान्तचर्या है ॥२८॥

उक्त अर्थका उपसंहार करते हुए आगे कहे जाने वाले अर्थके सम्बन्धको कहते हैं—'एसो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे जम्बू! (एसो बहिरगतवो समासेण वियाहिओ-एतद् बाह्यकतपः समासेन व्याख्यातम्) मैंने यह बाह्यतपका संक्षेपसे वर्णन किया, (एतो आब्भितरं तवं-इत आभ्यंतरं तपः) अब अनुक्रमसे आभ्यन्तर तपका (अणुपुव्वसो वोच्छामि-अनुपूर्वशः वक्ष्यामि) वर्णन करता हूं।।२९॥

अब आभ्यन्तर तपके नाम कहते हैं—'पायच्छित्तं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पायच्छितं-प्रायश्चित्तं) प्रायश्चित्त १ (विणओ विनयो)

યોગોને શુભમાં પ્રવૃત્ત કરવાં તથા અશુભથી હટાવવાં એ યોગ સંલીનતા છે. એકાન્તમાં બેસવુ આદિ એકાન્ત ચર્યા છે.।।૨૮।।

ઉક્ત અર્થનો ઉપસંહાર કરીને તથા આગળ કહેવામાં આવનાર અર્થના સંબંધને કહે છે.—"एसो" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—एसो बहिर गतवो समासेण वियाहिओ-एतत् बाह्यकतपः समासेन व्याख्यातम् હે જમ્બૂ મેં આ બાહ્ય તપનુ સક્ષેપથી વર્ણન કર્યું, एतो अब्भिंतरं तवं-इतः आभ्यन्तरं तपः હવે અનુક્રમથી આભ્યન્તર તપનું વર્ણન કરૂં છું ।।૨૯।।

હવે અભ્યંતર તપનાં નામ કહેવામાં આવે છે.—"पायच्छित्तं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—पायच्छित्तं-प्रायश्चित्तं પ્રાયશ્ચિત્ત ૧, विणओ-विनयो વિનય ૨,

प्रायश्चित्तमाह—

मूलम्—आलोयणारिहाईयं, पायच्छित्तं तु दसविहं ।
जं भिक्खू वहई सम्मं, पायच्छित्तं तमाहियं ॥३१॥

छाया—आलोचनार्हादिकं, प्रायश्चित्तं तु दशविधम् ।
यद्भिक्षुर्वहति सम्यक्, प्रायश्चित्तं तदाख्यातम् ॥ ३१ ॥

टीका—'आलोयणारिहाईयं' इत्यादि—

प्रायश्चित्तं तु—पूर्वप्रदर्शितेषु षट्सु आभ्यन्तरतपःसु यत् प्रथमं प्रायश्चित्ताभिधानं तप उक्तं, तत्तु—आलोचनार्हादिकं दशविधं भवति । तत्र—आलोचनार्हम्—आदि र्यस्य तदालोचनार्हादिकम् । इहादिशब्दात् प्रतिक्रमणार्हादिग्रहणम्, ननु आलोचनार्हम्—आलोचनायोग्यमतीचारादिरूपं पापम् , आलोचना तु तद्विशोधकं,

---

विनय २, (वेयावच्चं—वैयावृत्यं) वैयावृत्य ३, (सज्जाओ—स्वाध्यायः) स्वाध्याय ४, (झाणं—ध्यानं) ध्यान ५, (विउस्सग्गो—व्युत्सर्गः) एवं व्युत्सर्ग ६, (एसो अब्भिंतरो तवो—एषः आभ्यन्तरं तपः) यह छह प्रकारका आभ्यन्तर तप है ॥३०॥

प्रथम प्रायश्चित्त नामक तपके स्वरूपको कहते हैं—'आलोयणा' इत्यादि

अन्वयार्थ—पूर्व गाथामें छह प्रकारके आभ्यन्तर तप कहे हैं उनमें जो प्रथम प्रायश्चित्त नामका तप है वह (आलोयणारिहाईयं—आलोचनार्हादिकम्) आलोचनार्हादिकके भेदसे दश प्रकारका है। आलोचनार्हादिक इसमें रहे हुए आदिपदसे प्रतिक्रमण आदिका ग्रहण हुआ है।

शंका—आलोचनाके योग्य जो अतिचार आदि रूप पाप हैं वे ही

वेयावच्चं—वैयावृत्यं वैयावृत्य ૩, सज्जाओ—स्वाध्यायः स्वाध्याय ४, झाणं—ध्यानं ध्यान ५, विउस्सग्गो—व्युत्सर्गः व्युत्सर्ग ૬, एसो अब्भिंतरो तवो—एष आभ्यान्तरं तपः આ છ પ્રકારનાં આભ્યન્તર તપ છે. ॥૩૦॥

પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત નામના તપના સ્વરૂપને કહેવામાં આવે છે—"आलोयणा" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—પૂર્વ ગાથામાં છ પ્રકારના આભ્યન્તર તપ કહેલ છે. આમાં જે પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત નામનું તપ છે તે आलोयणारिहारियं—आलोचनार्हादिकम् આલોચના હાંદિકના ભેદથી દસ પ્રકારનું છે. આલોચનાર્હાદિક આમાં રહેલા આદિ પદથી પ્રતિક્રમણ આદિનું ગ્રહણ થયેલ છે.

શંકા—આલોચનાને યોગ્ય જે અતિચાર આદિરૂપ પાપ છે એજ આલો-

तत् कथमनयोरेकरूपत्वं स्यात्? उच्यते-अभेदारोपणालोचनादिकमपि आलोचनार्हादि शब्देनोक्तम्। इह हि पापान्यालोचनादीनां विषयः, आलोचनादीनि च विषयीणीति। किं नाम तत् प्रायश्चित्तम्? इत्याह-'जे' इत्यादि, यत्-तपोऽनुष्ठानं भिक्षुः-मुनिः सम्यग् वहति पापविशुद्धयर्थं सुष्ठुरित्या समाचरति तत् प्रायश्चित्तमाख्यातमिति।

प्रायश्चित्तस्य दशविधत्वं प्रोक्तम्—

"आलोयण पडिक्कमणे, मीस विविगे तहा विउसग्गे।
तव-छेय-मूल अणव, हुप्पा य पारंचिए चेव॥ १॥"

छाया—आलोचना प्रतिक्रमणं, मिश्रं विवेकस्तथा व्युत्सर्गः।
तपश्छेदोमूलमनवस्थाप्यता, च पारिञ्चिकमेव॥ १॥

आलोचनार्ह हैं। अतः जब पापकर्म आलोचनार्ह हैं और उनकी विशोधिका ही आलोचना है तो फिर इन दोनोंमें एकरूपता कैसे आसकती हैं।

उत्तर—अभेदके आरोपसे आलोचनादिक भी आलोचनार्हादि शब्दसे कहे दिये गये हैं। पापादिक आलोचनादिकोंके विषय हैं। तथा आलोचना आदिक विषयी हैं। प्रायश्चित्त किसको कहते हैं इस पर कहते हैं कि (जं भिक्खू सम्मं वहई-यद् भिक्षु र्वहति सम्यक्) जिस तपको भिक्षु अपनी पापविशुद्धिके लिये सम्यग्रूपसे आचरित करता है (तं पायच्छित्तं आहियं-तत् प्रायश्चित्तं आख्यातम्) वह प्रायश्चित्त कहा जाता है। (पायच्छित्तं तु दसविहं-प्रायश्चित्तं तु दशविधम्) वह प्रायश्चित्त दस प्रकारका है वह इस प्रकार है-आलोचना, प्रतिक्रमण, तदुभय, विवेक, व्युत्सर्ग, तप, छेद, मूल, अनवस्थाप्य, पारंचिक। लगे हुवे पापको

ચનાર્હ છે. આથી જ્યારે પાપકર્મ આલોચનાર્હ છે અને એની વિશોધિકા જ આલોચના છે તો પછી આ બન્નેમાં એકરૂપતા કઇ રીતે આવી શકે છે?

ઉત્તર-અભેદના આરોપથી આલોચનાદિક પણ આલોચનાર્હાદિ શબ્દથી કહેવાયેલ છે. પાપાદિક આલોચનાદિકોનો વિષય છે. તથા આલોચના આદિક વિષયી છે. પ્રાયશ્ચિત્ત કોને કહેવામાં આવે છે. આના અંગે કહે છે કે, जं भिक्खू सम्मं वहइ-यद् भिक्षुर्वहति सम्यक् જે તપને ભિક્ષુ પોતાની પાપવિશુદ્ધિના માટે સમ્યગરૂપથી આચરિત કરે છે तं पायश्चित्तं आहियं-तत् प्रायश्चित्तं आख्यातम् તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવામાં આવે છે. पायश्चित्तं तु दसविहं-प्रायश्चित्तं तु दशविधम् એ પ્રાયશ્ચિત્ત દસ પ્રકારનાં છે. જે આ પ્રમાણે છે-આલોચના, પ્રતિક્રમણ, તદુભય, વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, તપ, છેદ, મૂલ, અનવસ્થાપ્ય, પારંચિક લાગેલાં

तत्राऽऽलोचना–गुरोरग्रे वाऽचा पापस्य प्रकाशनं, तन्मात्रेणैव यत् पातकं शुध्यति, तदालोचनार्हम् ॥ १ ॥

प्रतिक्रमणं दोषान्निवृत्तिर्मिथ्या दुष्कृतदानमित्यर्थः । अशुभयोगप्रवृत्तमात्मानं प्रतिनिवर्त्य, तस्य शुभयोगे समानयनमिति–यावत् । तन्मात्रेणैव यत् सावद्यवचनादि पापं शुध्यति, न तु गुरु समक्षमालोच्यते, तत् प्रतिक्रमणार्हम् । तथा–यत्र गुरुसमक्षमालोच्य तदाज्ञया मिथ्यादुष्कृतं ददाति, तदालोचना–प्रतिक्रमणार्हत्वान्मिश्रम्–उभयात्मकम् । तथा–विवेकः–पृथक्करणं, तन्मात्रेणैव यस्य शुद्धिस्तद् विवेकार्हम् । यतः कथंचिदशुद्धाऽऽहारादिग्रहणे तत्यागमात्रेणैव शुद्धिर्भवत्ति ।

गुरुके समक्ष शुद्ध भावसे अपने मुखसे प्रकट करना इसका नाम आलोचना है । इतने मात्रसे जिस पापकी शुद्धि होती है वह पाप आलोचनार्ह है १ । लगे हुए पापका पश्चात्ताप करके उससे निवृत्त होना और नया पाप न हो इसके लिये सावधान रहना प्रतिक्रमण है । अर्थात् अशुभ योगमें प्रवृत्त अपनी आत्माको वहांसे हटाकर शुभयोगमें स्थापित करना प्रतिक्रमण है । इतने मात्रसे ही जिस पापकी शुद्धि होती है वह पाप प्रतिक्रमणार्ह है । प्रतिक्रमणार्ह पाप गुरुके समक्ष आलोचित नहीं होता है २ । आलोचना एवं प्रतिक्रमण, दोनों साथ करना सो मिश्र है । अर्थात् गुरुके समक्ष आलोचना करके उनकी आज्ञासे मिथ्यादुष्कृत देना यह तदुभय प्रायश्चित्त है ३ । अशनपान आदि वस्तु यदि अकल्पनीय आजावें और पीछेसे मालूम पडे तो उसका त्याग करना विवेक प्रायश्चित्त है । इस विवेक प्रायश्चित्तसे कथंचित् अशुद्ध आहार आदिके

પાપને ગુરૂ સમક્ષ શુદ્ધ ભાવથી પોતાના મુખથી પ્રગટ કરવાં આનુ નામ આલોચનાં છે. આટલા માત્રથી જે પાપની શુદ્ધિ થાય છે તે પાપ અલોચનાર્હ છે ૧ લાગેલા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરીને એનાથી નિવૃત્ત થવું. અને ફરીથી નવું પાપ ન થઈ જાય એ માટે સાવધાન રહેવું પ્રતિક્રમણ છે. અર્થાત્ અશુભ યોગમાં પ્રવૃત્ત પોતાના આત્માને ત્યાંથી હટાવી લઈને શુભયોગમાં સ્થાપિત કરવો આનું નામ પ્રતિક્રમણ છે. આટલા માત્રથી જ જે પાપની શુદ્ધિ થાય છે . તે પાપ પ્રતિક્રમણાર્હ છે. ૨, પ્રતિક્રમણાર્હ પાપ ગુરૂના સમક્ષ આલોચિત થતું નથી. આલોચના અને પ્રતિક્રમણ, બન્ને સાથે કરવાં એ મિશ્ર છે. અર્થાત્ ગુરૂની સમક્ષ આલોચના કરીને એમની આજ્ઞાથી મિથ્યા દુષ્કૃત દેવું એ તદુભય પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૩, અશનપાન આદિ વસ્તુ અકલ્પનીય આવી જાય અને પછીથી માલૂમ પડે ત્યારે એનો ત્યાગ કરવો એ વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત છે આ યશ્ચિત્તથી કથચિત અશુદ્ધ આહાર આદિનું ગ્રહણ થવાથી લાગેલા

व्युत्सर्गः–कायोत्सर्गस्तेनैव यस्य शुद्धिस्तद् व्युत्सर्गार्हम्। तथा–यत्र प्रतिसेविते निर्विकृतिकादि षण्मासान्तं तपो दीयते तत् तपोऽर्हम्। यत्र चाऽसेविते पर्यायच्छेदः क्रियते, तच्छेदार्हम्। यत्र चाऽऽपतिते सर्वं पर्यायमुच्छेद्य मूलतो व्रतारोपः स्यात्, तन्मूलार्हम्। येन तु सेवितेन उपस्थापनाया अप्ययोग्यः सन् यावद् गुरुक्तं तपो न कुर्यात् तावद् व्रतेषु न स्थाप्यते, आचीर्णतपास्तु दोषोपरतो व्रतेषु स्थाप्यते, तदनवस्थाप्यम्। यस्मिन् सेविते लिङ्गक्षेत्र–कालतपसा पारमञ्चति, तत् पाराञ्चितम्।

ग्रहण होनेसे लगे हुए पापोंकी शुद्धि उसके परित्याग करनेसे होती है। यह विवेकार्ह दोष है ४। एकाग्रता पूर्वक शरीर और वचनके व्यापारोंका त्यागना व्युत्सर्ग है। व्युत्सर्गसे जो पाप शुद्ध होता है वह व्युत्सर्ग है ५ अनशन आदिका करना सो तप है। इस तप प्रायश्चित्तमें निर्विकृतिसे लेकर छह महीने तक अनशन आदि बाह्यतप किया जाता है ६। दोषके अनुसार दिवस, पक्ष, मास आदिकी प्रव्रज्या घटा देना छेद है, यह प्रायश्चित्त छेदार्ह माना गया हैं ७। जिसमें मूलतः दीक्षा पर्यायका छेद किया जावे और फिर नवीन दीक्षा दी जावे वह मूलार्ह प्रायश्चित्त हैं ८। ऐसा दोष बन जाय कि जिसमें साधु उपस्थापनाके भी योग्य न रहे उस समय गुरु महाराज इसके लिये जो तप अनुष्ठित करनेके लिये कहें वह तप जबतक न किया जाय तबतक व्रतोंमें स्थापित नहीं करना एवं तप जब कर लिया जावे तब शुद्धि होने पर व्रतोंमें स्थापित करना इसका नाम अनवस्थाप्य प्रायश्चित्त है ९। जिसके सेवित करने पर जीव लिङ्ग,

પાપોની શુદ્ધિ એનો પરિત્યાગ કરવાથી થાય છે. આ વિવેકાર્હ દોષ છે. ૪, એકાગ્રતા પૂર્વક શરીર અને વચનના વ્યાપારોનો ત્યાગ કરવો. વ્યુત્સર્ગ છે. વ્યુત્સર્ગથી જે પાપ શુદ્ધ થાય છે તે વ્યુત્સર્ગ છે ૫, અનશન આદિનું કરવું એ તપ છે, આ તપ પ્રાયશ્ચિત્તમાં નિર્વિકૃતિથી લઈને છ મહિના સુધી અનશન આદિ બાહ્ય તપ કરવામાં આવે છે. ૬, દોષના અનુસાર દિવસ, પક્ષ, માસ આદિની પ્રવ્રજ્યા ઘટાડી દેવી છેદ છે. આ પ્રાયશ્ચિત્ત છેદાર્હ માનવામાં આવેલ છે. ૭, જેમાં મૂલતઃ દીક્ષા પર્યાયનો છેદ કરવામાં આવે, અને પછી નવી દીક્ષા આપવામાં આવે તે મૂલાર્હ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૮, એવો દોષ બની જાય કે, જેનાથી સાધુ ઉપસ્થાપનાને પણ યોગ્ય ન રહે, એ સમયે ગુરૂમહારાજ એના માટે જે તપ અનુષ્ઠીત કરવાને માટે કહે એ તપ જ્યાં સુધી કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી વ્રતોમાં સ્થાપિત ન કરવા અને તપ જ્યારે કરી લેવામાં આવે ત્યારે શુદ્ધિ થયા પછી વ્રતોમાં સ્થાપિત કરવા એનું નામ અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૯, જેનું સેવન કરવાથી જીવ લિંગ, ક્ષેત્ર, કાળ, અને

यद्वा-पारमन्तं प्रायश्चित्तानामश्नुतीति पाराञ्चितम्, तत् उत्कृष्टस्य प्रायश्चित्तस्याभावात्। इत्येवं दशविधं प्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तनामकं तपस्तीर्थंकरादिभिरुक्तमित्यर्थः॥

विनयमाह—

मूलम्—अब्भुट्टाणं अंजलिकरणं, तहेवासणदायणं।
गुरुभत्तिभावसुस्सूसा, विणओ एस वियाहिओ ॥३२॥

छाया—अभ्युत्थानं अञ्जलिकरणं, तथैवासनदानम्।
गुरुभक्तिर्भावशुश्रूषा, विनयएष व्याख्यातः ॥ ३२ ॥

टीका—'अब्भुट्टाणं' इत्यादि—

अभ्युत्थानं-गुर्वादीनां संमानार्थं तदभिमुखमुत्थानम्, अञ्जलिकरणं=करद्वयस्य संपुटाकारेण योजनम्, तथा आसनदानं-पीठादिदानम्। एवकारः पादपूरणे, तथा-गुरुभक्तिः, गुरुविषयोऽनुरागः, तथा-भावशुश्रूषा=भावः-अन्तःकरणं, तेन

क्षेत्र, काल, एवं तपकी अपेक्षा पार पहुँच जाता है अथवा प्रायश्चित्तोंके पार पहुँच जाता है उसका नाम पारांचित प्रायश्चित्त है १०। इससे उत्कृष्ट और कोई प्रायश्चित्त नहीं है। यह सबसे ऊँचा प्रायश्चित्त है। इस प्रकार प्रायश्चित्त नामक यह दशविध आभ्यन्तर तप होता है॥३१॥

विनय तप इस प्रकार है—'अब्भुट्ठाणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अब्भुट्ठाणं-अभ्युत्थानम्) गुरु आदि मान्यजनोंके समक्ष सन्मान प्रदर्शित करनेके लिये खडे हो जाना अभ्युत्थान है। (अंजलिकरणं-अञ्जलिकरणं) दोनो हाथोंको उनके समक्ष जोडना अंजलिकरण है (तहेव आसणदायणं-तथैवासनदानम्) उनको उच्च आसन प्रदान करना यह आसनदान है। (गुरुभत्ति भावसुस्सूसा-गुरुभक्तिर्भाव

तपनी अपेक्षा पार पहोंची जाय छे. अथवा प्रायश्चित्तोनी पार पहोंची जाय छे. आनु नाम पारांचित प्रायश्चित्त छे. १०, आनाथी उत्कृष्ट बीजुं कोई प्रायश्चित्त नथी. आ सहुथी ऊंचुं प्रायश्चित्त छे. आ प्रमाणे प्रायश्चित्त नामनुं आ दशविध अभ्यंतर तप थाय छे. ॥३१॥

विनय तपनो आ प्रकार छे—"अब्भुट्ठाणं" ईत्यादि।

अन्वयार्थ—अब्भुट्ठाण-अभ्युत्थानम् गुरु आदि मान्य जनोनी सामे सन्मान प्रदर्शित करवा माटे उभा रहेवु, अभ्युत्थान छे. अंजलिकरणं-अञ्जलिकरणं बन्ने हाथोने एमनी सामे जोडवा अंजलि करण छे. तहेव मासणदायणं-[illegible] एमने उच्च आसने बेसाडवा ते आसन दान छे. गुरुभत्तिसा-गुरुभक्तिर्भावशुश्रूषा गुरुना विषयमां अनुराग राखवो ते गुरुभक्ति

शुश्रूषा गुरुवचनं श्रोतुमिच्छा गुर्वाज्ञायाः प्रतीक्षेत्यर्थः, यद्वा-भावेन= आदरेण शुश्रूषा गुर्वादीनां सेवा, एष विनयः विनयनामकं तपः, व्याख्यातः= तीर्थंकरादिभिः कथित इत्यर्थः ॥३२॥

वैयावृत्यमाह--

मूलम्-आयरियमाईए, वेयावच्चंमि दसविहे ।
आसेवणं जहाथामं, वेयावच्चं तमाहियं ॥३३॥

छाया—आचार्यादिके, वैयावृत्ये दशविधे।
आसेवनं यथास्थाम, वैयावृत्यं तदाख्यातम् ॥३३॥

टीका—'आयरिय माईए ' इत्यादि

आचार्यादिके = आचार्यादिविषयके दशविधे-आचार्योपाध्याय-स्थविर-तपस्विग्लान-शैक्ष-साधर्मिक-कुल-गण-संघात्मकविषयभेदाद्दशप्रकारके वैयावृत्ये= आहारादिसंपादनं वैयावृत्यं तस्मिन्, यत् यथास्थाम=यथा शक्ति, आसेवनम्-आराधनं, तद् वैयावृत्यं वैयावृत्यनामकं तपस्तीर्थंकरादिभिराख्यातम् ॥३३॥

शुश्रूषा) गुरुके विषयमें अनुराग रखना सो गुरुभक्ति है। एवं अन्तःकरणसे गुरुवचनोंको सुननेकी आकांक्षा रखना, उनकी आज्ञापालन करनेकी प्रतीक्षामें रहना सो भाव शुश्रूषा है। (एस विणओ वियाहिओ-एषः विनयः व्याख्यातः) अथवा आदरपूर्वक गुरुजनोंकी सेवा करना यह सब विनय तप है ॥३२॥

वैयावृत्य इस प्रकार है—'आयरिय०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(आयरियमाईए दसविहे वेयावच्चंमि-आचार्यादिके दशविधे वैयावृत्ये) आचार्य, उपाध्याय, स्थविर, तपस्वी, ग्लान, शैक्ष, साधर्मिक, कुल, गण, संघ, इन भेदोंसे वैयावृत्य तप दस प्रकारका

છે. અને અંતઃકરણથી ગુરૂ વચનોને સાંભળવાની આકાંક્ષા રાખવી, એમની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની પ્રતિક્ષામાં રહેવું તે ભાવ સુશ્રૂષા છે. एस विणओवियाहिओ-एषः विनयः व्याख्यातः અથવા આદર પૂર્વક ગુરૂજનોની સેવા કરવી એ સઘળો વિનય તપ છે. ॥૩૨॥

વૈયાવૃત્યનો આ પ્રકાર છે.—"आयरिय" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—आयरिय माईए दसविहे वेयावच्चंमि-आचार्यादिके दशविधे वैयावृत्यें આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ગ્લાન, શૈક્ષ સાધર્મિક કુળ, ગણ, સંઘ, આ ભેદોથી વૈયાવૃત્ય તપ દસ પ્રકારનું હોય છે. આ તપમાં

स्वाध्यायमाह—

मूलम्—वायणा पुच्छणा चेव, तहेव परियट्टणा ।

अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ पंचहा भवे ॥३४॥

छाया—वाचना प्रच्छना चैव, तथैव परिवर्तना ।

अनुप्रेक्षा धर्मकथा, स्वाध्यायः पञ्चधा भवति ॥३४॥

टीका—'वायणा' इत्यादि ।

सु-सुष्ठु, आ-मर्यादया, अध्ययः-अध्ययनं, स्वाध्यायः-स्वाध्यायनामकं तपः, पञ्चधा भवति, वाचना, प्रच्छना, परिवर्तना अनुप्रेक्षा, धर्मकथाचेति। वाचनादयः शब्दाः प्रागेकोनत्रिंशत्तमेऽध्ययने व्याख्याता ॥३४॥

होता है। इस तपमें (आसेवणं जहाथामं वेयावच्चं तमाहियं-आसेवन यथास्थाम वैयावृत्यं तदाख्यातम्) अपनी शक्तिके अनुसार आचार्य आदिकोंके लिये आहार आदिका ला देना यही उनकी सेवा है और यही वैयावृत्य तप है ॥३३॥

स्वाध्याय तप इस प्रकार है—'वायणा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सज्झायो पंचहा भवे-स्वाध्यायः पञ्चधा भवति) अच्छी तरह मर्यादानुसार अध्ययन करना इसका नाम स्वाध्याय है। यह स्वाध्याय अन्तरंग तप है। यह पांच प्रकार का है। वे पांच प्रकार ये हैं-(वायणा पुच्छणा चेव तहेव परियट्टणा अणुप्पेहा धम्मकहा-वाचना, पृच्छना चैव तथैव परिवर्त्तना अनुप्रेक्षा धर्मकथा) वाचना, पृच्छना, परिवर्त्तना, अनुप्रेक्षा और धर्मकथा। वाचना आदिकों का अर्थ पहिले उन्तीसवें अध्ययन में लिखा जा चुका है ॥ ३४ ॥

आसेवणं जहाथामं वेयावच्चं तमाहियं-आसेवनं-यथास्थाम वैयावृत्यं तदाख्यातम् -પોતાની શક્તિના અનુસાર આચાર્ય આદિકોના માટે આહાર આદિનુ લાવી આપવું એજ એમની સેવા છે, અને એજ વૈયાવૃત્ય તપ છે. ॥૩૩॥

સ્વાધ્યાય તપ આ પ્રકારનું છે—"वायणा" ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—सज्झायो पंचहा भवे-स्वाध्यायः पञ्चधा भवति મર્યાદા અનુસાર સારી રીતે અધ્યયન કરવું તેનું નામ સ્વાધ્યાય છે આ સ્વાધ્યાય અન્તરંગ તપ છે આ પાંચ પ્રકારનું છે એ પાંચ પ્રકાર આ છે-वायणा पुच्छणा चेव तहेव परियट्टणा अणुप्पेहा धम्मकहा-वाचना पृच्छना चैव तथैव परिवर्तना अनुप्रेक्षा वांचना, પૃચ્છના, પરિવર્તના, અનુપ્રેક્ષા અને ધર્મકથા, વાચના ॥ અર્થ પહેલાં ઓગણત્રીસમા અધ્યયનમાં કહેવાઈ ગયેલ છે. ॥૩૪॥

ध्यानमाह—

मूलम्—अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता, झाएज्जा सुसमाहिए।
धम्मसुक्काइं झाणाइं, झाणं तं तु बुहावए ॥३५॥

छाया—आर्तरौद्रे वर्जयित्वा, ध्यायति सुसमाहितः।
धर्मशुक्ले ध्याने, ध्यानं तत्तु बुधा वदन्ति ॥३५॥

टीका—'अट्टरुद्दाणि' इत्यादि—

साधुः सुसमाहितः सन् आर्तरौद्रे=आर्तध्यानं रौद्रध्यानं च वर्जयित्वा—विहाय, यत् धर्मशुक्ले ध्याने धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च, ध्यायति, तत्तु=तदेव, बुधाः=तीर्थकरादयः, ध्यानं- ध्यानाख्यं तपः, वदन्ति। इह तु शब्दो निश्चयार्थकः ॥३५॥

अथ व्युत्सर्गमाह—

मूलम्—सयणासणठाणे वा, जे उ भिक्खू न वावरे।
कायस्स य विउस्सग्गो, छट्ठो सो परिकित्तिओ ॥३६॥

छाया—शयनासनस्थाने वा, यस्तु भिक्षु र्न व्याप्रियते।
कायस्य च व्युत्सर्गः, षष्ठं तत् परिकीर्तितम् ॥३६॥

टीका—'सयणासणठाणे वा' इत्यादि—

शयनासनस्थाने वा—शयनं—संस्तारकादौ तिर्यक् शरीरनिवेशनं तत्र वा, आसनम्—उपवेशनं तस्मिन् वा, 'शयणासण' इत्युभयं पदं लुप्तसप्तम्यन्तम् आर्ष-

---

ध्यान का स्वरूप इस प्रकार है—'अट्टरुद्दाणि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सुसमाहिए—सुसमाहितः) समाहित साधुद्वारा (अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता—आर्त्तरौद्रे वर्जयित्वा) आर्त्तध्यान एवं रौद्रध्यानका परित्याग करके जो (धम्म सुक्काइं झाणाइं झाएज्जा—धर्मशुक्ले ध्याने ध्यायति) धर्मध्यान एवं शुक्लध्यान, ये दो ध्यान ध्याये जाते हैं। (तं झाणं झाणाइं बुहावए—तत्तु ध्यानं बुधा वदन्ति) इनको ही तीर्थंकारादिक देवध्यान नामक तप कहते हैं ॥ ३५ ॥

ધ્યાનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—"अट्टरुद्दाणि" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सुसमाहिए—सुसमाहितः સમાહિત સાધુદ્વારા अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता—आर्तरौद्रे वर्जयित्वा આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો પરિત્યાગ કરીને જે धम्म सुक्काइं झाणाइं झाएज्जा—धर्मशुक्ले ध्याने ध्यायति ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ બે ધ્યાન ધરવામાં આવે છે તેને જ તીર્થંકરાદિક દેવ ધ્યાન નામનું તપ કહે છે. ॥૩૫॥

त्वात् सप्तम्या उभयत्र लुक्। तथा स्थाने=ऊर्ध्वस्थाने वा, अत्र 'वा' इति विकल्पार्थकं प्रत्येकमभिसंबध्यते। स्वशक्त्यपेक्षया स्थित इत्यर्थः, यस्तु भिक्षुर्न व्याप्रियते=न चलनादिचेष्टां करोति, यत्तदोनित्यसाकाङ्क्षतया विभक्तिपरिणामतश्च तस्य भिक्षो र्यः कायस्य=कायचेष्टायाः व्युत्सर्गः–त्यागः, तत्=षष्ठं आभ्यन्तरं तपः परिकीर्तितं–तीर्थंकरादिभिरुक्तम्, व्युत्सर्गस्यानेकविधत्वादवशिष्टव्युत्सर्गस्योपलक्षणमेतत्।

उक्तंच—दव्वे भावे य तहा, दुविहुस्सग्गो चउव्विहो दव्वे।
गणदेहो वहि भत्ते, भावे कोहाइ चाओत्ति ॥ १ ॥
छाया—द्रव्ये भावे च तथा, द्विविध उत्सर्गश्चतुर्विधो द्रव्ये।
गणदेहोपधिभक्ते, भावे क्रोधादित्याग इति॥ १ ॥ ३६॥

'सयणासण' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सयणासणठाणे वा जेउ भिक्खू न वावरे–शयनासनस्थाने वा यस्तु भिक्षुर्न व्याप्रीयते) सोनेमें बैठने में अथवा ऊर्ध्वस्थान–खडे होने में जो भिक्षु व्याप्त नहीं होता है। (कायस्स उ विउस्सग्गो–कायस्य तु व्युत्सर्गः) इन शारीरि बातों में जो अहंता तथा ममता का परित्याग करता है। उसके ही (छाट्ठो सो परिकित्तिओ–षष्ठं तत् प्ररिकीर्तितम्) यह छट्ठवां त्युत्सर्गनामक आभ्यन्तर तप होता है। यह व्युत्सर्ग तप अनेक प्रकार का है।

यथा—"दव्वे भावे य तहा, दुविहुस्सग्गो चउव्विहो दव्वे।
गणदेहोवहि भत्ते, भावे कोहाइ चाओत्ति ॥१॥"

द्रव्य व्युत्सर्ग तथा भावव्युत्सर्ग ऐसे व्युत्सर्ग दो प्रकार का होता है।

"सयणासण" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सयणासणठाणे वा जेउ भिक्खू न वावरे–शयनासनस्थाने वा यस्तु भिक्षूर्नव्याप्रियते સુવામાં, બેસવામાં, અથવા ઉર્ધ્વસ્થાન–ઉભારહેવામાં જે ભિક્ષુ વ્યાપૃત થતા નથી. कायस्स उ विउस्सग्गो–कायस्य तु व्युत्सर्गः આ શારીરિક વાતોમાં જે અહંતા તથા મમતાનો પરિત્યાગ કરે છે એને જ छट्ठो सो परिकित्तिओ–षाठं तत् परिकीर्तितम् આ છઠ્ઠા વ્યુત્સર્ગ નામનું અભ્યંતર તપ થાય છે. આ વ્યુત્સર્ગ તપ અનેક પ્રકારનું છે.

જેવી રીતે કે–"दव्वे भावे य तहा दुविहुस्सग्गो चउव्विहो दव्वे।
गणदेहो वहि भत्ते भावे कोहाइ चाओत्ति ॥१॥"

દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ તથા ભાવવ્યુત્સર્ગ આમ વ્યુત્સર્ગ બે પ્રકારના હોય છે.

अध्ययननार्थमुपसंहरन् द्विविधस्य तपसः फलमाह—

मूलम्—एवं तवं तु दुविहं, जे सम्मं आयरे मुणी ।
सो खिप्पं सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए–त्तिबेमि॥३७॥

छाया—एवं तपस्तु द्विविधं, यः सम्यगाचरति मुनिः ।
स क्षिप्रं सर्वसंसाराद्, विप्रमुच्यते पण्डितः । इति ब्रवीमि ।३७॥

टीका—'एवं' इत्यादि।

जिनमें द्रव्यव्युत्सर्ग चार प्रकार का है–गणव्युत्सर्ग, देहव्युत्सर्ग, उपधि-व्युत्सर्ग एवं भक्तव्युत्सर्ग। भावव्युत्सर्ग भी चार प्रकारका है–क्रोधव्यु-त्सर्ग, मानव्युत्सर्ग, मायाव्युत्सर्ग, तथा लोभव्युत्सर्ग ॥३६॥

इस अध्ययनका उपसंहार करते हुए सूत्रकार दोनों प्रकारके तपका फल कहते हैं—'एवं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एवं तवंतु दुविहं–एवं तपस्तु द्विविधं) इस प्रकार बाह्य और आभ्यन्तरके भेदसे द्विविध तपको (जे मुणी सम्मं आयरे–यः मुनिः सम्यगाचरति) जो मुनिजन अच्छी तरह पालन करते हैं (सो पंडिए–सः पण्डितः) वे ही सच्चे पंडित हैं और (खिप्पं सव्वसंसारा विप्पमुच्चइ–

જેમાં દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ ચાર પ્રકારના છે. ગણવ્યુત્સર્ગ, દેહવ્યુત્સર્ગ, ઉપધિવ્યુ-ત્સર્ગ, અને ભક્તવ્યુત્સર્ગ, ભાવવ્યુત્સર્ગ પણ ચાર પ્રકારના છે. ક્રોધવ્યુત્સર્ગ માનવ્યુત્સર્ગ, માયાવ્યુત્સર્ગ અને લોભવ્યુત્સર્ગ. ॥૩૬॥

આ અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર બન્ને પ્રકારના તપનું ફળ બતાવે છે.—'एवं' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—एवं तवं तु दुविहं–एवं तपस्तु द्विविधं આ પ્રમાણે બાહ્ય અને અભ્યંતરના ભેદથી દ્વિવિધ તપને जे मुणी सम्मं आयरे–यः मुनिः सम्यगाचरति જે મુનિજન સારી રીતે પાલન કરે છે सो पंडिए–सः पण्डितः એજ સાચા પંડિત છે. અને खिप्पं सव्वसंसारा विप्पमुच्चइ–क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्र-

एवं=उक्तरीत्या बाह्याभ्यन्तरभेदाद् द्विविधं तपः, यो मुनिः सम्यगाचरति=आसेवते, तु शब्दः पादपूरणे, स पण्डितः सर्वसंसारात्=चतुर्गतिरूपात्, क्षिप्र-शीघ्रं, विप्रमुच्यते=अत्यन्तमुक्तो भवति। इति=एतद्, ब्रवीमि=व्याख्या प्राग्वत् ॥३७॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर -पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् ' तपोमार्ग ' नामकं त्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२९॥

क्षिप्रं सर्व संसाराद् विप्रमुच्यते) वे ही इस संसारसे शीघ्र पार होते हैं। ऐसा मैं कहता हूं ॥३७॥

॥ यह तपोमार्ग नामक तीसवां अध्ययन सम्पूर्ण ॥

मुच्यते એજ આ સંસારમાં શીઘ્ર પાર થાય છે. એવું હું કહું છું ॥૩૭॥

આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ થયુ. ॥૩૦॥

अथ एकत्रिंशत्तमध्ययनम् ।

उक्तं त्रिंशत्तमध्ययनम् । अथैकत्रिंशत्तमध्ययनमुच्यते-अस्य च तेन सहाय-मभिसम्बन्धः-अनन्तरोक्ताध्ययने तपोऽभिहितं, तच्चरणवत एव सफलं भवतीत्यत्र चरणमुच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम् । चरणविधिबोधकत्वाच्चरणविधिनाम्ना प्रसिद्धस्यैतस्याध्ययनस्याद्यगाथामाह—

मूलम्—चरणविहिं पवक्खामि, जीवस्स उ सुहावहं ।
जं चरित्ता बहू जीवा, तिण्णा संसारसागरं ॥१॥

छाया—चरणविधिं प्रवक्ष्यामि, जीवस्य तु सुखावहम् ।
यत् चरित्वा बहवो जीवा स्तीर्णाः संसारसागरम् ॥१॥

टीका—'चरणविहिं' इत्यादि—

जीवस्य तु=निश्चयेन सुखावहं=सुखोत्पादकं, चरणविधिं । चर्यते—मुमुक्षुभिरा·

इकतीसवां अध्ययन प्रारंभ—

तीसवां अध्ययन समाप्त हो चुका, अब इकतीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है । इस अध्ययनका पूर्व अध्ययनके साथ संबंध इस प्रकार है-पूर्वअध्ययनमें तपका अनुष्ठान करना कहा गया है-वह तपोऽनुष्ठान चारित्रशालीके ही सफल होता है, अतः इस अध्ययनमें उसी चारित्रका प्रतिपादन किया जायगा-इसी संबंधको लेकर यह अध्ययन कहा जारहा है । इस अध्ययनका नाम चरणविधि है । कारण कि यह उस चरणकी विधिका बोधक है । इसकी आदि गाथा यह है—

'चरणविहीं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जीवस्स उ सुहावहं चरणविहिं पवक्खामि-जीवस्य तु

એકત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

ત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થઈ ગયેલ છે. હવે એકત્રીસમાં અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનો ત્રીસમા અધ્યયનની સાથેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે—ત્રીસમાં અધ્યયનમાં તપનું અનુષ્ઠાન કરવાનું બતાવવામાં આવેલ છે. એ તપ અનુષ્ઠાન ચારિત્રશાળીને જ સફળ થાય છે. આથી આ એકત્રીસમા અધ્યયનમાં એ ચારિત્રનું પ્રતિપાન કરવામાં આવશે. આ સંબંધને લઈને આ અધ્યયન કહેવાઈ રહ્યું છે. આ અધ્યયનનું નામ ચરણવિધિ છે. કારણ કે, આ એ ચરણની વિધિના બોધક છે. આની પ્રથમ ગાથા આ છે—

" चरणविहिं " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जीवस्स उ सुहावहं चरणविहिं पवक्खामि-जीवस्यतु सुखावहं

सेव्यते इति चरणम्, अथवा–चर्यते गम्यते प्राप्यते भवसागरस्य परं कूलमनेनेति चरणं चारित्रं मूलगुणरूपं, तस्य विधिः–आगमोक्तरीतिस्तं प्रवक्ष्यामि यं–चरित्वा= आसेव्य, बहवो जीवाः संसारसागरं–भवसमुद्रं तीर्णाः=उल्लङ्घितवन्तः, मुक्तिं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ १ ॥

एकोनविंशत्या गाथाभिः निश्चितार्थमाह—

मूलम्–एगओ विरइं कुज्जा, एगओ य पवत्तणं ।
असंयमे नियत्तिं च, संजमे य पवत्तणं ॥ २ ॥

छाया—एकतो विरतिं कुर्यात्, एकतश्च प्रवर्तनम् ।
असंयमे निवृत्तिं च, संयमे च प्रवर्तनम् ॥२॥

टीका—'एगओ' इत्यादि—

साधुः, एकतः–एकस्मात् स्थानाद् विरतिं–विरमणं निवृत्तिं कुर्यात्। च=

सुखावहं चरणविधिं प्रवक्ष्यामि) जीवको निश्चयसे सुख प्रदायक चरणविधिको मैं कहता हूं। (जं चरित्ता बहू जीवा संसारसागरम् तिण्णा–यत् चरित्वा बहवः जीवा संसारसागरम् तीर्णाः) इस चरण चारित्रको पालकर अनेक जीव इस संसारसागरसे पार हो गये हैं। मोक्षाभिलाषियों द्वारा जो सेवित किया जाता है उसका नाम चारित्र है अथवा संसाररूप समुद्रका पार जिसके प्रभावसे जीव प्राप्त कर लेता है वह चारित्र है। यह मूलगुणरूप है। आगममें इसके पालन करनेकी जैसी विधि कही गई है उसके अनुसार उसका पालन करना यही चरणविधि है। इस विधिके अनुसार चारित्रकी आराधना करके ही अनेक जाव इस संसारसे पार हुए हैं। अतः सूत्रकार यहां उस चारित्रकी विधिको कहते हैं ॥१॥

चरणविधिं प्रवक्ष्यामि જીવને નિશ્ચયથી સુખને આપનાર ચરણવિધિને હું કહું છું. जं चरित्ता बहू जीवा संसारसागरम् तिण्णा–यत् चरित्वा बहवः जीवाः संसारसागरम् तीर्णाः આ ચરણ ચારિત્રને પાળીને અનેક જીવ આ સંસાર સાગરથી પાર થઈ ગયા છે. મોક્ષાભિલાષીઓ દ્વારા જેનું સેવન કરવામાં આવે છે એનું નામ ચારિત્ર છે. અથવા સંસારરૂપ સમુદ્રને જેના પ્રભાવથી જીવ પાર કરી જાય છે. એ ચારિત્ર છે, આ મૂળ ગુણરૂપ છે. આગમમાં આનું પાલન કરવાની જેવી વિધિ બતાવવામાં આવેલ છે. એ પ્રમાણે એનું પાલન કરવું એ ચરણ વિધિ છે. આ વિધિના અનુસાર ચારિત્રની આરાધના કરીને જ અનેક જીવ આ રથી પાર થાય છે. આથી સૂત્રકાર અહીં એ ચારિત્રની વિધિને કહે છે. ॥૧॥

अपि एकतः=एकस्मिन् स्थाने प्रवर्तनं कुर्यात्। उक्तमेवार्थं स्पष्टीकुर्वन् प्राह-'असंजमे' इत्यादि। असंयमे पञ्चम्यर्थे सप्तमी आर्षत्वात्, असंयमात् प्राणातिपातादिरूपात् निवृत्तिं कुर्यात् संयमे=सावद्यविरतिलक्षणे चारित्रे च प्रवर्तनं कुर्यात्। सम्यक् चारित्राराधने साधुना प्रवर्तितव्यमित्यर्थः ॥२॥

मूलम्-रागदोसे य दो पावे, पावकम्मपवत्तणे।
जे भिक्खू रुंभई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥३॥

छाया—रागद्वेषौ च द्वौ पापौ, पापकर्मप्रवर्तनौ।
यो भिक्षूरुणद्धि नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥३॥

टीका—'रागदोसे' इत्यादि—

यो भिक्षुः-मुनिः, पापकर्मप्रवर्तनौ-पापकर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां, प्रवर्तनौ-प्रवर्तकौ, द्वौ पापौ=पापप्रकृतिरूपौ, रागद्वेषौ, नित्यं=सर्वकाले, रुणद्धि=निवर्तयति,

---

अब सूत्रकार उन्नीस गाथाओंसे चारित्रकी विधि कहते हैं-

'एगओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--साधु (एगओ विरइं कुज्जा एगओ य पवत्तणं-एकतः विरतिं कुर्यात् एकतश्च प्रवर्तनम् कुर्यात्) एक स्थानसे विरति करे तथा दूसरे स्थानमें प्रवृत्ति करे। अर्थात् (असंयमे नियतिं च संजमे य पवत्तणं-असंयमे निवृत्ति संयमे च प्रवर्तनम्) प्राणातिपातादिरूप असंयमसे जीव निवृत्ति करे और सावद्य विरतिलक्षणरूप चारित्रमें प्रवृत्ति करे। असंयमसे हटकर संयममें प्रवृत्ति करना इसीका नाम चारित्र है ॥२॥

'रागदोसे य' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो मुनि (पावकम्मपवत्तणे-

હવે સૂત્રકાર ઓગણીસ ગાથાઓથી ચારિત્રની વિધિ કહે છે-"एगओ" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સાધુ एगसो विरइंकुज्जा एगओय पवत्तणं-एकतः विरतिं कुर्यात् एकतश्च प्रवर्तनम् એક સ્થાનથી વિરતિ કરે તથા બીજા સ્થાનમાં પ્રવૃતિ કરે. અર્થાત્ असंयमे नियतिं च संजमेय पवत्तणं-असंयमे निवृतिं संयमे च प्रवर्त्तनम् પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ અસંયમથી જીવ નિવૃત્તિ કરે અને સાવદ્ય વિરતિ લક્ષણરૂપ ચારિત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરે. અસંયમથી દૂર ખસીને સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવી આનું જ નામ ચારિત્ર છે. ॥ ૨ ॥

"रागदोसे य" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू जे भिक्षुः જે મુનિ पावकम्मपवत्तणे-पापकर्म

तयोरुदयस्य तत्स्वरूपचिन्तनेन उदितयोस्तु तयोः क्षान्त्यादिना निराकरणादिति भावः। स भिक्षुः, मण्डले-संसारे नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः ॥३॥

मूलम्-दंडाणं गारवाणं च, सल्लाणं च तियं तियं ।
जे भिक्खू चयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥४॥

छाया—दण्डानां गौरवाणां च, शल्यानां च त्रिकं त्रिकम्।
यो भिक्षुस्त्यजति, स नास्ते मण्डले ॥ ४ ॥

टीका—'दंडाणं' इत्यादि—

यो भिक्षुः, दण्डानां त्रिकं-मनोदण्डवाग्दण्डकायदण्डरूपं, च=पुनः, गौरवाणां च त्रिकम्-ऋद्धिगौरवरसगौरवसातगौरवात्मक तथा शल्यानां च त्रिकं-

---

पापकर्मप्रवर्तनौ) जीवको पापकर्मरूप ज्ञानावरणीयादिकोंमें प्रवृत्ति करानेवाला (रागदोसेय निच्चं रुंभइ-रागद्वेषौ नित्यं रुणद्धि) रागद्वेषोंको नित्य हटाता है (से मंडले न अच्छइ-स मंडले नास्ते) वह इस संसारमें नहीं रहता है।

भावार्थ—रागद्वेष जीवको पापकर्मोंमें प्रवृत्ति करानेवाले हैं। अतः ऐसा समझकर जो जीव इनमें प्रवृत्ति नहीं करता है-जब ये उदित हो जाते हैं तब इन्हें क्षान्त्यादिक द्वारा तथा इनके उदयको इनके स्वरूपचिन्त्वन द्वारा रोक देता है वह भिक्षु इस संसारसे पार हो जाता है ॥३॥

'दंड़ाणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (दंड़ाणं तियं गारवाणं तियं सल्लाणं तियं चयइ-दण्डानां त्रिकं गारवाणां त्रिकं शल्यानां त्रिकं

पवर्त्तनौ જીવને પાપ કર્મરૂપ જ્ઞાનાવરણિયાદિકોમા પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા रागदोसेय तिच्चं रुंभइ-रागद्वेषो नित्यं रुणद्धि રાગદ્વેષોને નિત્ય હઠાવે છે से मंडले न अच्छइ-स मंडले नास्ते તે આ સંસારમાં રહેતા નથી.

ભાવાર્થ—રાગદ્વેષ જીવને પાપકર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા છે, આથી એવું સમજીને જે જીવ એનામાં પ્રવૃત્તિ ન કરતાં જ્યારે તે ઉદિત બની જાય છે ત્યારે તેને ક્ષાન્ત્યાદિક દ્વારા તથા એના ઉદયને એના સ્વરૂપ ચિંતવન દ્વારા રોકી લ્યે છે, તે ભિક્ષુ આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૩ ॥

" दंडाणं " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू-यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ दडाणं तियं गारवाणं सल्लाणं तियं-चयइ-दण्डकानां त्रिकं गौरवाणां त्रिकं शल्यानां त्रिकं त्यजति મનોદંડ, વાગ્દંડ,

मायाशल्य-निदानशल्य-मिथ्याशल्यरूपं, त्यजति। त्रिकं त्रिकम्, इति प्रत्येकं त्रिकमित्यर्थः। स मण्डले=संसारे नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः ॥४॥

मूलम्—दिव्वे य जे उवसग्गे, तहा तेरिच्छमाणुसे।
जे भिक्खू सहई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥५॥

छाया—दिव्यांश्च य उपसर्गान्, तथा तैरश्च मानुषान्।
यो भिक्षुः सहते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥ ५ ॥

टीका—'दिव्वे य' इत्यादि—

यो भिक्षुः, दिव्यान्=देवैः कृतान्, उपसर्गान्-अनुकूल-प्रतिकूलविक्षोभकान् उपद्रवान्, सहते, हास्य-प्रद्वेष-परीक्षापृथग् विमात्राभिर्देवा उपसर्गान् कुर्वन्ति अत्र पृथग् विमात्राशब्देन हास्यादीनां द्विकसंयोगादय उच्यन्ते, अयमर्थः-यदि कश्चित् मिलिताभ्यां हास्यद्वेषाभ्यां, हास्यपरीक्षाभ्यां वा, द्वेषपरीक्षाभ्यां वा हास्यद्वेष परिक्षाभिर्वा मिलिताभिस्तिसृभिरुपसर्गान् करोति, तदा पृथग् विमात्रये-त्युच्यते। तथा-तैरश्चमानुषान्=तिरश्चामिमे तैरश्चाः, तिर्यग्भिः कृताः, भय-प्रद्वेषा-

त्यजति) मनोदण्ड, वाग्दंड, कायदण्डरूप तीन दंडोंको ऋद्धिगौरव रसगौरव सातगौरवरूप तीन गौरवोंको, तथा माया, मिथ्या एवं निदान इन तीन शल्योंको, छोडदेता है (से मण्डले न अच्छइ-स मंडले नास्ते) वह इस संसारसे पार हो जाता है ॥४॥

'दिव्वे य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (दिव्वेय जे उवसग्गे तहा तेरिच्छ माणुसे-दिव्यान् उपसर्गान् तथा तैरश्च मानुषान्) देवकृत अनुकूल प्रतिकूल उपसर्गोंको, तिर्यञ्चकृत तथा मनुष्यकृत उपसर्गोंको (सहते) सहन कर लेता है (स-सः) वह (मंडले न अच्छइ-मंडले नास्ते इस संसारसे मुक्त हो जाता है।

કાયદંડરૂપ ત્રણ દંડોને ઋદ્ધિગૌરવ, રસગૌરવ, સાતગૌરવરૂપ ત્રણ ગૌરવોને તથા માયા, મિથ્યા અને નિદાન, આ ત્રણ શલ્યોને છોડી દે છે. से मंडले न अच्छइ-स मण्डले नास्ते તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥४॥

"दिव्वेय" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू-ये भिक्षुः જે ભિક્ષુ दिव्वे य जे उवसग्गे तहा तेरिच्छ माणुसे-दिव्यान् उपसर्गान् तथा तैरश्चमानुषान् દેવકૃત અનુકૂળ, પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને તિર્યંચકૃત તથા મનુષ્યકૃત ઉપસર્ગોને સહન કરી લે છે. स मंडले न अच्छइ-स मण्डले नास्ते તે આ સંસારથી મુક્ત થઈ જાય છે.

ऽऽहारहेत्व-पत्य-नीड-रक्षाहेतोस्तिर्यञ्च उपसर्गान् कुर्वन्ति, तत्र भयात्-श्वादयो दशेयु', प्रद्वेशात् यथा-चण्डकौशिको भगवन्तं दष्टवान्, आहारहेतोः-सिंहादयः, अपत्यनीडसंरक्षणाय काक्यादय उपसर्गान् कुर्वन्ति। तथा-मानुषाश्च-मनुष्याणामिमे मानुषाः मनुष्यकृताः, हास-प्रद्वेष-परीक्षा-कुशीलप्रतिसेवनाहेतोः मनुष्या उपसर्गान् कुर्वन्ति, तेषां द्वन्द्वसमासे तैरश्चमानुषान्, उपलक्षणत्वात्, पूर्वत्र च शब्दस्यानुक्त समुच्चार्थकत्वाद् वाऽऽत्मसंवेदनीयानपि घट्टन-प्रपतन-स्तम्भन-संश्लेषणोद्भवान्, अथवा-वात-पित्त-श्लेष्म-संनिपातोद्भवान् उपसर्गान् यो भिक्षु नित्यं-सर्वदा सहते, स मण्डले=संसारे, नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः॥५॥

भावार्थ—तपस्वियोंकी देवता परीक्षा किया करते हैं। इस परीक्षामें वे उन पर अनेक प्रकारके उपसर्ग करते हैं। ये उपसर्ग अनुकूल भी होते हैं तथा प्रतिकूल भी। कभी ये हँसीमें आकर उन पर उपसर्ग करते है तो कभी पूर्वभवके द्वेषके कारण। तथा कभी २ ये तपस्यामें कितने दृढ एवं निरत हैं इस भावनासे प्रेरित होकर उनपर नाना प्रकारके उपसर्ग करते हैं कभी हांसी द्वेष दोनोंसे मिश्रित होकर कभी हाँसी प्रद्वेष एव परीक्षा की भावनासे मिश्रित होकर उपसर्ग करते हैं। इसी तरह तिर्यञ्च भी साधुओं पर अनेक प्रकारके उपसर्ग किया करते हैं-जब ये किसीसे भयभीत हो जाते हैं तो उस अवस्थामें ये उनको काट खाते हैं- सिंहादिक जानवर उनपर प्रहार कर देते हैं। पूर्वभवके वैरसे भी पशु उपसर्ग करते देखे जाते हैं। जैसे चड कौशिकने भगवान् महावीरको काटा था। आहारके निमित्त सिंहादिक उपसर्ग कर देते हैं यह बात

ભાવાર્થ—તપસ્વિઓની દેવતા પરીક્ષા કર્યા કરે છે, એ પરીક્ષામાં તેઓ એના ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ કરે છે. એ ઉપસર્ગ અનુકૂળ પણ હોય છે તથા પ્રતિકૂળ પણ. કોઇ વખતે તેઓ ખુશ મિજાજ બનીને એના ઉપર ઉપસર્ગ કરે છે. તો કદીક પૂર્વભવના દ્વેષના કારણે ત્યારે કોઇ વખત એ તપસ્યામાં કેટલા દૃઢ છે. આ ભાવનાથી પ્રેરાઈને એના ઉપર નાના પ્રકારના ઉપસર્ગ કરે છે. કોઈ વખતે હાંસી અને દ્વેષ બન્નેથી મિશ્રિત થઇને, કદીક હાંસી, દ્વેષ અને પરીક્ષાની ભાવનાથી પ્રેરાઈને ઉપસર્ગ કરે છે, આજ પ્રમાણે તિર્યંચ પણ સાધુઓ ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપસર્ગ કરે છે. જ્યારે એ ભયભીત થઈ જાય છે ત્યારે એ અવસ્થામાં તે એને કરડી ખાય છે. સિંહાદિક જાનવર એના ઉપર પ્રહાર કરે છે પૂર્વભવના વેરથી પણ ઉપસર્ગ કરતા જોવામાં આવે છે જેમ ચંડ કૌશિક સાપ ભગવાન મહાવીરને કરડ્યો આહારના નિમિત્ત સિંહાદિક ઉપસર્ગ કરે છે, આ વાત પ્રસિદ્ધ

मूलम्—विगहा कसायसन्नाणं, झाणाणं च दुयं तहा।
जे भिक्खू वज्जई निच्चं, से न अच्छई मंडले॥६॥

छाया—विकथा कषायसंज्ञानां ध्यानयोश्च द्विकं तथा।
यो भिक्षुर्वर्जयति नित्यं, स नास्ते मण्डले॥ ६॥

टीका—विगहा कसायसन्नाणं' इत्यादि—

यो भिक्षुः, विकथा संज्ञानां विकथा-स्त्री भक्तदेश राजभेदाच्चतुर्धा, कषायाः-क्रोधमानमायालोभाः, संज्ञाः-आहारभय मैथुनपरिग्रहाख्यास्तेषां प्रत्येकं चतुष्कं,

प्रसिद्ध ही है। कागली आदि पक्षी अपने नीड़की तथा बच्चोंकी रक्षाके निमित्त चोचों द्वारा साधुओं पर विविध प्रकारके उपद्रव करती हैं। मनुष्य भी हँसीसे, प्रदेषसे, परीक्षा करनेके अभिप्रायसे, तथा कुशील प्रति सेवना करनेके भावसे साधुसाध्वियों पर उपसर्ग करते हैं। इसी तरह साधुओं पर घट्टन, प्रपतन, स्तम्भन, संश्लेषणसे उद्भूत उपसर्ग भी आते हैं। अथवा वात, पित्त और कफ तथा संनिपातसे जायमान उपसर्ग उद्भूत होते हैं। साधुका कर्तव्य है कि वह इन समस्त उपसर्गोंको क्षमता भावसे सहन करे। इनके सहन करनेसे वह संसारसे मुक्त हो जाता है॥

'विगहा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (विगहा कसायसन्नाणं ज्झाणाणं य दुयं निच्चं वज्जइ से मंडले न अच्छइ-विकथाकषायसंज्ञानां ध्यानयोश्च द्विकं नित्यं वर्जयति स मंडले नास्ते) स्त्रीकथा, भक्तकथा,

જ છે. કાગડી આદિ પક્ષી પોતાના માળાની તથા બચ્ચાની રક્ષા નિમિત્ત ચાંચો દ્વારા વિવિધ પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરે છે. મનુષ્ય પણ હાંસીથી, પ્રદેશથી, પરીક્ષા કરવાના અભિપ્રાયથી, તથા કુશિલ પ્રતિસેવના કરવાના ભાવથી સાધુ, સાધ્વિઓ ઉપર ઉપસર્ગ કરે છે. આજ પ્રમાણે સાધુઓ ઉપર ઘટ્ટન, પ્રપતન, સ્તમ્ભન, સંશ્લેષણુથી ઉદ્ભૂત એવા ઉપસર્ગ પણ આવે છે. અથવા વાત; પિત્ત અને કફ તથા સંનિપાતથી જાયમાન ઉપસર્ગ ઉદ્ભૂત થાય છે. સાધુઓનું કર્તવ્ય છે કે, તે આવા સઘળા ઉપસર્ગોનું ક્ષમતા ભાવથી સહન કરે. આના સહન કરવાથી તે સંસારથી મુક્ત બની જાય છે. ॥ ૫ ॥

"विगहा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू-यः भिक्षु જે ભિક્ષુ विगहा कसाय सन्नाणं ज्झाणाणं च दुयं निच्चं जयइ से मंडले न अच्छइ-विकथा कषायसंज्ञानां ध्यानयोश्च-द्विकं नित्यं वर्जयति स मंडले नास्ते સ્ત્રી કથા, ભક્ત કથા, દેશકથા તથા રાજકથા

तथा ध्यानयोर्द्विकम्–आर्द्ररौद्ररूपं च वर्जयति, स मण्डले=संसारे, नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः। ध्यानस्य चतुर्विधत्वादिहप्रस्तावे तस्याभिधानम्॥६॥

मूलम्–वएसुँ इंदियॅत्थेसु, समिईसुँ किरियॉसु यँ।
जे भिक्खू जयँई निच्चं, से न अँच्छइ मंडले ॥७॥

छाया—व्रतेषु इन्द्रियार्थेषु, समितिषु क्रियासु च।
यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मंडले ॥ ७ ॥

टीका—'वएसु' इत्यादि—

यो भिक्षुः व्रतेषु=प्राणातिपातविरमणादिषु, पञ्चमहाव्रतेषु, इन्द्रियार्थेषु=शब्दादिविषयेषु, समितिषु=ईर्यादिषु पञ्चसु, क्रियासु=कायिक्याधिकरणिकी प्राद्वेषिकी–पारितापनिकीं–प्राणातिपातिकीरूपासु च नित्यं यतते=यत्नं कुरुते,

---

देशकथा तथा राजकथा इनचार विकथाओंका क्रोध, मान, माया, तथा लोभ इन चार कषायोंका, आहारसंज्ञा, भयसंज्ञा, मैथुनसंज्ञा, तथा परिग्रहसंज्ञा इन चार संज्ञाओंका आर्त्तध्यान तथा रौद्रध्यान इन दो दुर्ध्यानोंका सदा परित्याग करता रहता है वह इस संसारसे पार हो जाताहै॥६॥

'वएसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू–यः भिक्षुः) जो भिक्षु (वएसु इंदियत्थेसु समिईसु य किरियासु निच्चं जयइ स मंडले न अच्छइ–व्रतेषु इन्द्रियार्थेषु समितिषु च क्रियासु नित्यं यतते स मंडले नास्ते) प्राणातिपात विरमण आदिरूप महाव्रतोंमें, शब्दादिक इन्द्रियोंके विषयोंमें, ईर्यासमिति आदि पांच समितियोंमें, तथा कायिकी, आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी, एवं प्राणातिपातिकीरूप पांच क्रियाओंमें

આવી ચાર વિકથાઓનુ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ. આ ચાર કષાયોનો આહારસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા. મૈથુનસંજ્ઞા તથા પરિગ્રહસંજ્ઞા આ ચાર સંજ્ઞાઓનો, આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન આ બે દુર્ધ્યાનોનો સદા પરિત્યાગ કરતા રહે છે. તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૬ ॥

" वएसु " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खु–यः भि : જે ભિક્ષુ वएसु इंदियत्थेसु समिईसुय किरियासु निच्चं जयइ स मंडले न अच्छइ–व्रतेषु इन्द्रियार्थेषु समितिषु च क्रियासु नित्यं यतते स मण्डले नास्ते પ્રાણાતિપાત, વિરમણ આદિરૂપ મહાવ્રતોમાં શબ્દાદિક ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં, ઈર્યા સમિતિ આદિ પાંચ સમિતિયોમાં, તથા કાયિકી, [illegible] ણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પરિતાપનિકી, અને પ્રાણાતિપાતિકી, રૂપ પાંચ ક્રિયા-

अयं भावः-व्रतेषु समितिषु च सम्यक् पालनेन, इन्द्रियार्थेषु रागद्वेषवर्जनेन, क्रियासु-परिवर्जनेन यत्नं करोतीति। स भिक्षुर्मण्डले=संसारे, नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

मूलम्—लेसासु छसु काएसु, छक्के आहारकारणे।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मण्डले ॥८॥

छाया—लेश्यासु षट्सु कायेषु, षट्के आहारकारणे।
यो भिक्षुर्यतते नित्यं, स नाऽऽस्ते मण्डले ॥ ८ ॥

टीका—'लेसासु' इत्यादि—

यो भिक्षुः, षट्सु=षड्विधासु लेश्यासु=कृष्णादिषु, षट्सु=षड्विधेषु कायेषु=पृथिव्यादिषु, षट्के = षट्संख्यके आहारकरणे - षड्विंशतितमेऽध्ययने-प्रागुक्ते (३३-३५ गा.) क्षुधावेदनीयोपशमन वैयावृत्यादि षड्विधे आहार-करणकारणे, आतङ्कोपसर्गादिषड्विधे आहारवर्जनकारणे च इत्यर्थः। नित्यं

नित्य प्रयत्नशील रहता है अर्थात् महाव्रतों तथा समितिओंको जो अच्छी तरह पालन करता है, इन्द्रियोंके विषयोंमें जो रागद्वेष नहीं करता है, पांच क्रियाओंका जो परिवर्जन करता है वह भिक्षु संसारमें भ्रमण नहीं करता ॥७॥

'लेसासु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (छसु काएसु छक्के आहार कारणे निच्चं जयई स मण्डले न अच्छइ-षट्सु लेश्यासु कायेषु षट्के आहारकारणे नित्यं यतते स मंडले नास्ते) छह प्रकारकी लेश्याओं-में, पृथिव्यादिक षट्कायमें, आहार करनेके [1]छह कारणोंमें तथा आतंक उपसर्ग आदि छह प्रकारके आहार वर्जनके कारणोंमें नित्य प्रयत्नशाली

(१) २६वें अध्ययनवेमें ३३-३५ गाथामें इनका वर्णन आया है।

ओमां नित्य प्रयत्नशील रहे छे. अर्थात् महाव्रतो तथा समितिओनुं जे सारी रीते पालन करे छे इन्द्रियोना विषयोमां जे रागद्वेष करता नथी. पांच क्रियाओनुं जे परिवर्तन करे छे ते भिक्षु संसारमां भ्रमण करता नथी. ॥ ७ ॥

"लेसासु" ईत्यादि।

अन्वयार्थ—जे भिक्खू-यः भिक्षुः जे भिक्षु छसु काएसु छक्के आहारकारणे निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-षट्सु लेश्यासु कायेसु षट्के नित्य यतते स मंडले नास्ते छ प्रकारनी लेश्याओमां, पृथिव्यादिक षट्कायमां, आहार करवाना छ कारणोमां, तथा आतंक उपसर्ग आदि छ प्रकारनां आहार वर्जनोनां

यतते लेश्यासु-अधर्मलेश्यावर्जनेन पृथिव्यादि कायेषु रक्षाकरणेन, आहारकरणे परिज्ञानेन यत्नं करोतीत्यर्थः, स भिक्षुर्मण्डले संसारे, नास्ते=न तिष्ठति मोक्षं गच्छतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

मूलम्—पिंडोग्गहपडिमासु, भयट्ठाणेसु सत्तसु ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥९॥

छाया—पिण्डावग्रहप्रतिमासु, भयस्थानेषु सप्तसु ।
यो भिक्षुर्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥९॥

टीका—'पिंडोग्गहपडिमासु' इत्यादि—

यो भिक्षुः, पिण्डावग्रहप्रतिमासु=आहारग्रहणविषयाभिग्रहरूपासु संसृष्टादिषु त्रिंशत्तमेऽध्ययने (२५ गा.)ऽभिहितासु सप्तसु, तथा-सप्तसु भयस्थानेषु-भयस्थ-

---

रहता है वह संसारसे पार हो जाता है अर्थात् जो अधर्मरूप अशुभ लेश्याओंका त्याग कर देता है तथा पृथिव्यादिक छह कायके जीवोंकी रक्षा करता है एवं आहारके छह प्रकारके कारणोंको जो समझता है वह भिक्षु मोक्षमें जाकर वास करता है ॥८॥

'पिंडोग्गह०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू पिंडोग्गहपडिमासु सत्तसु भयट्ठाणेसु निच्चं जयइ स मंडले न अच्छइ-यः भिक्षुः पिण्डावग्रहप्रतिमासु सप्तसु भयस्थानेषु नित्यं यतते स मंडले नास्ते) जो भिक्षु आहारग्रहणरूप संसृष्टादि[2] (२) सात एषणाओंमें, तथा सात भयस्थानोंमें नित्य प्रयत्न

(२)३०वें अध्ययनमें संसृष्टादिक एषणाएं कही जा चुकी है ।

કારણોમાં. નિત્ય પ્રયત્નશાળી રહે છે તે સંસારથી પાર થઇ જાય છે. છવીસમા અધ્યયનમાં તેત્રીસ અને પાંત્રીળ ગાથામાં આનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ અધર્મરૂપ અશુભ લેશ્યાઓના જે ત્યાગ કરી દે છે તથા પૃથ્વ્યાદિક છ કાયના જીવોની રક્ષા કરે છે, તેમજ આહારના છ પ્રકારના કારણોને સમજે છે એ ભિક્ષુ મોક્ષમાં જઈને વાસ કરે છે ॥ ૮ ॥

"પિંડોગ્ગહ૦" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે ભિક્ખૂ પિંડોગ્ગહપડિમાસુ સત્તસુ ભયટ્ઠાણેસુ નિચ્ચં જયઇ સે મંડલે ન અચ્છઇ-યઃ ભિક્ષુઃ પિણ્ડાવગ્રહપ્રતિમાસુ સપ્તસુ ભયસ્થાનેષુ નિત્યં યતતે સ મંડલે નાસ્તે જે ભિક્ષુ આહાર ગ્રહણરૂપ સંસૃષ્ટાદિ સાત એષણાઓમાં અધ્યયન ત્રીસમામાં સંસૃષ્ટાદિક એષણાઓ કહેવાઈ ચૂકેલ છે એનું વર્ણન જોઇ લેવું જોઈએ. તથા સાત ભય સ્થાનોમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે

भयमोहनीयकर्मोदय समुत्पन्नात्मपरिणामस्य, उत्पत्तिनिमित्ततयाऽऽश्रयेषु, इह-लोकादिषु नित्यं यतते-एकत्र पालनेन, अन्यत्र भयकारणेन यत्नं करोतीत्यर्थः, स भिक्षुर्मण्डले नास्ते ॥९॥

मूलम्--मएसु बम्भगुत्तीसु, भिक्खुधम्मंमि दसविहे ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१०॥

छाया--मदेषु ब्रह्मगुप्तिषु, भिक्षूधर्मे दशविधे ।
यो भिक्षुः यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१०॥

टीका--'मएसु' इत्यादि--

यो भिक्षुः, मदेषु=मदाः-जातिमदादयोऽष्टौ तेषु, इहाऽन्यत्र च प्रसिद्धत्वा-न्मदानां संख्यानोक्ता। ब्रह्मगुप्तिषु=ब्रह्मचर्यं, तस्य गुप्ति गोंपनं याभिस्ता ब्रह्मगुप्त-यस्तासु वसत्यादिषु नवसु, तथा दशविधे=भिक्षुधर्मे=क्षान्त्यादिके च नित्यं यतते= यथावत् परिहारा सेवन परिपालनादिभिर्यत्नं करोति स भिक्षुऽऽमण्डले नास्ते ॥१०॥

शील रहता है वह संसारसे पार हो जाता है। तात्पर्य इसका यह है कि जो संसृष्टादिक एषणाओंका पालन करता है तथा भयमोहनीय कर्मके उदयसे उद्भूत आत्मपरिणति रूप भयके स्थानमें निडर रहता है अर्थात् निर्भय रहता है वह इस संसारसे पार हो जाता है ॥९॥

'मएसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जे भिक्खू मएसु बम्भ गुत्तीसु दसविहे भिक्खू धम्मंमि निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-यः भिक्षुः मदेषु ब्रह्मचर्यगुप्तिषु दश-विधभिक्षुधर्मे नित्यं यतते स मंडले नास्ते) जो भिक्षु जाति मद आदि आठ मदोंमें तथा नौप्रकारकी ब्रह्मचर्यगुप्तियोंमें एवं दस प्रकारके भिक्षु

છે. એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે, સંસૃષ્ટાદિક એષણાઓનું પાલન કરે છે. તથા ભય મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉદ્ભૂત આત્મ પરિણતિરૂપ ભયના સ્થાનમાં નિડર રહે છે, અર્થાત્ નિર્ભય રહે છે એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૯ ॥

" मएसु " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--जे भिक्खू मएसु बम्भगुत्तीसु दसविहे भिक्खु धम्मंमि निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-यः भिक्षुः मदेषु ब्रह्मचय गुप्तिषु दशविधभिक्षुधर्मे नित्यं यतते स मंडले नास्ते જે ભિક્ષુ જાતિ મદ આદિ આઠ મદોમાં, તથા નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિઓમાં અને દસ પ્રકારના ભિક્ષુ ધર્મોમાં પ્રયત્નશીલ

मूलम्-उवासगाणं पडिमासु, भिक्खूणं पडिमासु य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥११॥

छाया--उपासकानां प्रतिमासु, भिक्षुणां प्रतिमासु च ।
यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥११॥

टीका--'उवासगाणं' इत्यादि--

यो भिक्षुः, उपासकानां=श्रावकाणां, प्रतिमासु=अभिग्रह विशेषरूपासु दर्शनादिषु एकादशसु तथा-भिक्षूणां-साधूनां प्रतिमासु च-मासिक्यादिषु द्वादशसु च नित्यं यतते=यथाविधि परिज्ञानोपदेशपालनादिभिर्यत्नं कुरुते स भिक्षु मण्डले नास्ते ॥११॥

मूलम्-किरियासु भूयगामेसु, परमाहम्मिएसु य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१२॥

धर्मोंमें प्रयत्नशील रहता है वह इस संसारसे पार हो जाता है। अर्थात् जाति आदिक आठ मदोंको जो नहीं करता है, ब्रह्मचर्यकी नव गुप्तियोंको जो पालता है और क्षमा आदि रूप दस यति धर्मोंको आचरता है वह इस संसारमें नहीं भटकता है ॥१०॥

'उवासगाणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जे भिक्खू उवासगाणं पडिपासु भिक्खूणं पडिमासुय निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-यः भिक्षुः उपासकानां प्रतिमासु भिक्षुणां प्रतिमासु च नित्यं यनते स मंडले नास्ते) जो भिक्षु श्रावककी ग्यारह प्रतिमाओंमें तथा मुनियोंकी बारह प्रतिमाओंमें नित्य प्रयत्नशील रहता है वह संसारसागरसे तर जाता है ॥११॥

રહે છે, તે આ સંસારને પાર કરી જાય છે તથા જાતિ આદિ આઠ મદોને જે કરતા નથી, બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિઓને જે પાળે છે અને ક્ષમા આદિ રૂપ દસ યતિ ધર્મોનું સંપૂર્ણતઃ આચરણ કરે છે. એ આ સંસારમાં ભટકતા નથી ॥૧૦॥

"उवासगाणं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खु उवासगाणं पडिमासु भिक्खूणं पडिमासु य निच्चं जयई से मंडले नास्ते-यः भिक्षु उपासकानां प्रतिमासु भिक्षुणां प्रतिमासु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते જે મુનિ શ્રાવકની અગ્યાર પ્રતિમાઓમાં, તથા તથા મુનિઓની બાર પ્રતિમાઓમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે છે. એ સંસાર તરી જાય છે. ॥ ૧૧ ॥

छाया—क्रियासु भूतग्रामेषु, परमाधार्मिकेषु च ।
यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१२॥

टीका—'किरियासु' इत्यादि—

यो भिक्षुः क्रियासु-कर्मबन्धकारणीभूताश्चेष्टाः क्रिया-अर्थानर्थादिभेदात् त्रयोदशविधास्तासु । उक्तंहि—

अट्ठा-ऽणट्ठा-हिंसा-कम्हा-दिट्ठी य-मोस-ऽदिण्णे य ।
अज्झत्थ-माण-मित्ते, माया-लोभे-रियावहिया ॥१॥

छाया—अर्थाऽनर्थ-हिंसा, अकस्माद् दृष्टिश्च मृषा-ऽदत्तं च ।
अध्यात्मं मानो मैत्री, माया लोभ ईर्या पथिकी ॥१॥

तथा-भूतग्रामेषु=भूतानि-प्राणिनस्तेषां ग्रामाः समूहाः भूतग्रामा एकेन्द्रियादि भेदेन चतुर्दशविधास्तेषु । उक्तं हि—

एगिंदिय सुहुमियरा, सन्नियर पणिंदिया य सवितिचऊ ।
पज्जत्ता पज्जत्तगभेएणं चोद्दसग्गामा ॥१॥

छाया—एकेन्द्रियाः सूक्ष्मा इतरे संज्ञिन इतरे पञ्चेन्द्रियाश्च स द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः । पर्याप्तापर्याप्तकभेदेन चतुर्दश ग्रामाः ॥१॥

'किरियासु' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू किरियासु भूयग्गामेसु परमाहम्मिएसु य निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-यः भिक्षुः क्रियासु भूतग्रामेषु परमाधार्मिकेषु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते) जो भिक्षु क्रियाओंमें, भूतग्रामोंमें एवं परमाधार्मिकोंमें नित्य प्रयत्नशाली रहता है वह संसारसे पार हो जाता है ।

भावार्थ—कर्मबन्धकी कारणभूत चेष्टाओंका नाम क्रिया है । ये अर्थ और अनर्थ आदिके भेदसे तेरह प्रकारकी हैं । अर्थक्रिया१, अनर्थक्रिया२, हिंसाक्रिया३, अकस्मात्क्रिया४, दृष्टिक्रिया५, मृषाक्रिया६, अदत्तक्रिया७,

---

"किरियासु" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू किरियासु भूयग्गामेसु परमाहम्मिएसु य निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-यः भिक्षु क्रियासु भूतग्रामेषु परमाधार्मिकेषु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते જે ભિક્ષુ ક્રિયાઓમાં, ભૂત ગ્રામોમાં અને પરમાધાર્મિકોમાં નિત્ય પ્રયત્નશાળી રહે છે એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—કર્મબંધની કારણભૂત ચેષ્ટાઓનું નામ ક્રિયા છે, એ અર્થ અને અનર્થના ભેદથી તેર પ્રકારની છે. (૧) અર્થક્રિયા, (૨) અનર્થક્રિયા, (૩) હિંસાક્રિયા, (૪) અકસ્માત્ ક્રિયા, (૫) દૃષ્ટિક્રિયા, (૬) મૃષાક્રિયા, (૭)

मूलम्-उवासगाणं पडिमासुं, भिक्खूणं पडिमासु य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥११॥

छाया--उपासकानां प्रतिमासु, भिक्षुणां प्रतिमासु च ।
यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥११॥

टीका--'उवासगाणं' इत्यादि--

यो भिक्षुः, उपासकानां=श्रावकाणां, प्रतिमासु=अभिग्रह विशेषरूपासु दर्शनादिषु एकादशसु तथा-भिक्षूणां-साधूनां प्रतिमासु च-मासिक्यादिषु द्वादशसु च नित्यं यतते=यथाविधि परिज्ञानोपदेशपालनादिभिर्यत्नं कुरुते स भिक्षु र्मण्डले नास्ते ॥११॥

मूलम्-किरियासु भूयगामेसु, परमाहम्मिएसु य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१२॥

धर्मोंमें प्रयत्नशील रहता है वह इस संसारसे पार हो जाता है। अर्थात् जाति आदिक आठ मदोको जो नहीं करता है, ब्रह्मचर्यकी नव गुप्तियोंको जो पालता है और क्षमा आदि रूप दस यति धर्मोको आचरता है वह इस संसारमें नहीं भटकता है ॥१०॥

'उवासगाणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू उवासगाणं पडिमासु भिक्खूणं पडिमासुय निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-यः भिक्षुः उपासकानां प्रतिमासु भिक्षुणां प्रतिमासु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते) जो भिक्षु श्रावककी ग्यारह प्रतिमाओंमें तथा मुनियोंकी बारह प्रतिमाओंमें नित्य प्रयत्नशील रहता है वह संसारसागरसे तर जाता है ॥११॥

રહે છે, તે આ સંસારને પાર કરી જાય છે તથા જાતિ આદિ આઠ મદોને જે કરતા નથી, બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિઓને જે પાળે છે અને ક્ષમા આદિ રૂપ દસ યતિ ધર્મોનું સંપૂર્ણતઃ આચરણ કરે છે. એ આ સંસારમાં ભટકતા નથી ॥૧૦॥

"उवासगाणं" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खु उवासगाणं पडिमासु भिक्खूणं पडिमासु य निच्चं जयई से मंडले नास्ते-यः भिक्षुः उपासकानां प्रतिमासु भिक्षुणां प्रतिमासु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते જે મુનિ શ્રાવકની અગ્યાર પ્રતિમાઓમાં, તથા તથા મુનિઓની બાર પ્રતિમાઓમાં નિત્ય પ્રયત્નશીલ રહે છે. એ સંસાર તરી જાય છે. ॥ ૧૧ ॥

छाया—क्रियासु भूतग्रामेषु, परमाधार्मिकेषु च ।
यो भिक्षु यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१२॥

टीका—'किरियासु' इत्यादि—

यो भिक्षुः क्रियासु–कर्मबन्धकारणीभूताश्चेष्टाः क्रिया–अर्थानर्थादिभेदात् त्रयोदशविधास्तासु। उक्तंहि—

अट्ठा–ऽणट्ठा–हिंसा–कम्हा–दिट्ठी य–मोस–ऽदिण्णे य।
अज्झत्थ–माण–मित्ते, माया–लोभे–रियावहिया ॥१॥

छाया—अर्थाऽनर्थ–हिंसा, अकस्माद् दृष्टिश्च मृषा–ऽदत्तं च।
अध्यात्मं मानो मैत्री, माया लोभ ईर्या पथिकी ॥१॥

तथा–भूतग्रामेषु=भूतानि–प्राणिनस्तेषां ग्रामाः समूहाः भूतग्रामा एकेन्द्रियादि भेदेन चतुर्दशविधास्तेषु। उक्तं हि—

एगिंदिय सुहुमियरा, सन्नियर पणिंदिया य सबितिं चऊ।
पज्जत्ता पज्जत्तगभेएणं चोद्दसग्गामा ॥१॥

छाया—एकेन्द्रियाः सूक्ष्मा इतरे संज्ञिन इतरे पञ्चेन्द्रियाश्च स द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः। पर्याप्तापर्याप्तकभेदेन चतुर्दश ग्रामाः ॥१॥

'किरियासु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू किरियासु भूयग्गामेसु परमाहम्मिएसु य निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ–यः भिक्षुः क्रियासु भूतग्रामेषु परमाधार्मिकेषु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते) जो भिक्षु क्रियाओंमें, भूतग्रामोंमें एवं परमाधार्मिकोंमें नित्य प्रयत्नशाली रहता है वह संसारसे पार हो जाता है।

भावार्थ—कर्मबन्धकी कारणभूत चेष्टाओंका नाम क्रिया है। ये अर्थ और अनर्थ आदिके भेदसे तेरह प्रकारकी हैं। अर्थक्रिया१, अनर्थक्रिया२, हिंसाक्रिया३, अकस्मात्क्रिया४, दृष्टिक्रिया५, मृषाक्रिया६, अदत्तक्रिया७,

---

"किरियासु" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू किरियासु भूयग्गामेसु परमाहम्मिएसु य निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ–यः भिक्षुः क्रियासु भूतग्रामेषु परमाधार्मिकेषु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते જે ભિક્ષુ ક્રિયાઓમાં, ભૂત ગ્રામોમાં અને પરમાધાર્મિકોમાં નિત્ય પ્રયત્નશાળી રહે છે એ સંસારથી પાર થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—કર્મબંધની કારણભૂત ચેષ્ટાઓનું નામ ક્રિયા છે, એ અર્થ અને અનર્થના ભેદથી તેર પ્રકારની છે. (૧) અર્થક્રિયા, (૨) અનર્થક્રિયા, (૩) હિંસાક્રિયા, (૪) અકસ્માત્ ક્રિયા, (૫) દૃષ્ટિક્રિયા, (૬) મૃષાક્રિયા, (૭)

अथवा-उच्चार पासवणादि चतुर्दश संमूर्छिमाः भूतग्रामास्तेषु, तथा-परमाधार्मिकेषु =धर्मेण चरन्ति धार्मिकाः, ये तथा. न धार्मिका अधार्मिकाः, परमाश्च ते ऽधार्मिकाः परमाधार्मिकाः-सकलाधार्मिकप्रधानभूता अत्यन्त संक्लिष्टचेतसोऽम्बादयः पञ्चदश, तेषु च यो भिक्षु नित्यं यतते-यथाक्रमं परिहाररक्षा परिज्ञानादिर्यित्नं कुरुते।

पञ्चदश परमाधार्मिका एवम्—

अंबे अंबरिसी चेव, सामे सबलेत्ति आवरे।
रुद्दोवरुद्दकाले य, महाकाले त्ति आवरे ॥ १ ॥
असिपत्ते धणूकुंभे, वालू वेयरणी इय।
खरस्सरे महाघोसे, एए पण्ण रसाहिया ॥ २ ॥

छाया—अम्बोऽम्बर्षिश्चैव, श्यामः शबल इत्यपरः।
रुद्र उपरुद्रः कालश्च, महाकाल इति चापरः ॥ १ ॥

अध्यात्मक्रिया८, मानक्रिया९, मैत्रीक्रिया१०. मायाक्रिया११, लोभक्रिया-१२, तथा ऐर्यापथिकी क्रिया १३। भूतग्राम चौदह प्रकारका होता है, वह इस प्रकारसे-एकेन्द्रिय सूक्ष्म और बादरके भेदसे दो प्रकारके हैं२, तथा संज्ञी और असंज्ञीके भेदसे पंचेन्द्रिय जीव दो प्रकारके हैं ४, तथा दो इन्द्रियवाले, तीन इन्द्रियवाले और चार इन्द्रियवाले ये तीन मिलनेसे सात हुए। सातों पर्याप्त अपर्याप्तके भेदसे चौदह प्रकारके होते हैं, इस प्रकार भूतग्राम चौदह प्रकारका होता है। अथवा उच्चारपासवण आदि जो चौदह संमूर्च्छिम हैं वे भूतग्राम हैं। धर्मात्माओंको धार्मिक कहते हैं। जो ऐसे नहीं हैं वे अधार्मिक हैं। सकल अधर्मात्माओंमें जो प्रधानभूत माने जाते हैं वे परमाधार्मिक कहे गये हैं। ये पंद्रह इस प्रकार हैं—

अदत्तक्रिया, (८) आध्यात्मिकक्रिया, (९) मानक्रिया, (१०) मैत्रीक्रिया, (११) मायाक्रिया, (१२) लोभक्रिया, (१३) ऐर्यापथिकीक्रिया. भूतग्राम चौद प्रकारना होय छे. ते आ प्रकारथी एकेन्द्रिय सूक्ष्म अने बादरना भेदथी बे प्रकारनां छे. तथा संज्ञी अने असंज्ञीना भेदथी पंचेन्द्रिय जीव बे प्रकारना छे. तथा बे इन्द्रियवाळा, अने चार इन्द्रियवाळा ए त्रणने मेळववाथी सात थयां आ साते पर्याप्त अपर्याप्तना भेदथी चौद प्रकारना थाय छे. आ प्रमाणे भूत ग्राम चौद प्रकारनां होय छे अथवा उच्चार-पासवण आदि जे चौद संमूर्च्छिम छे ते भूतग्राम छे. धर्मात्माओने धार्मिक कहे छे, जे एवा नथी ते अधार्मिक छे. सघळा अधर्मात्माओमां जे प्रधानभूत मनाय छे ते परमाधार्मिक ... छे ए पंदर आ प्रमाणे छे—१ अंब, २ अंबर्षि, ३ श्याम, ४

असिपत्रो धनुः कुम्भः, वालुकः वैतरणिरिति ।
खरस्वरो महाघोषः, एते पञ्चदशाख्याताः ॥ २ ॥

स भिक्षुर्मण्डले नास्ते ॥ १२ ॥

मूलम्——गाहा सोलसएहिं, तहा अस्संजमम्मि य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१३॥

छाया——गाथा षोडशकैः, तथा असंयमे च ।
यो भिक्षुर्यतते नित्यं, स नास्ते मंडले ॥ १३ ॥

टीका——' गाहासोलसएहिं ' इत्यादि——

यो भिक्षुः, गाथाषोडशकैः–सप्तम्यर्थे तृतीया आर्षत्वात्, गाथाषोडशकेषु–गाथा–गाथानामकमध्ययनंषोडशं येषां तानि गाथाषोडशकानि–सूत्रकृताङ्ग प्रथम श्रुतस्कन्धाध्ययनानि तेषु,तथा–असंयमे=असंयमः पृथिव्यादिविषयकः सप्तदशविधः एतत्प्रतिपक्षस्य संयमस्य सप्तदशविधत्वेनाऽस्यापि सप्तदशविधत्वं, तस्मिंश्च नित्यं यतते=एकत्र तदुक्ताऽनुष्ठानेन, अन्यत्र तु तत्परिवर्जनेन यत्नं कुरुते स भिक्षुर्मण्डले नास्ते ॥ १३ ॥

अंब १, अंबर्षि २, श्याम ३, शबल ४, रुद्र ५, उपरुद्र ६, काल ७, महाकाल ८, असिपत्र ९, धनु १०, कुम्भ ११, बालुका १२, वैतरिणी १३, खरस्वर १४, और महाघोष १५ ॥१२॥

' गाहासोलसएहिं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू–यः भिक्षुः) जो भिक्षु (गाहासोलसएहिं–गाथासोडशकैः) सूत्रकृताङ्गके प्रथम श्रुतस्कंधके अध्ययनोंमें तथा (अस्संजमम्मि–असंयमे च) सत्रह प्रकारके असंयममें तथा सत्तरह प्रकारके संयममें भी (निच्चं जयई–नित्यं यतते) सदा प्रयत्नशील रहता है (से मण्डले न अच्छइ–स मंडले नास्ते) वह इस संसारसे पार हो जाता है ।

રુદ્ર, ૫ ઉપરુદ્ર, ૬ કાળ, ૭ મહાકાળ, ૮ શબલ, ૯ અસિપત્ર, ૧૦ ધનુ, ૧૧ કુમ્ભ, ૧૨ બાલુકા, ૧૩ વૈતરણી, ૧૪ ખરસ્વર, અને ૧૫ મહાઘોષ.॥૧૨॥

" गाहासोलसएहिं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू–यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ गाहासोलसएहिं–गोथाषोडशकैः સૂત્રકૃતાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના અધ્યયનોમાં તથા अस्संजमंमि–असंयमे च સત્તર પ્રકારના અસંયમમાં તથા સત્તર પ્રકારના સંયમમાં પણ निच्चं जयई–नित्यं यतते સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે. से मण्डले न अच्छइ–स मंडले नास्ते

मूलम्–बंभंमि नायज्झयणेसु, ठाणेसु असमाहिए ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१४॥

छाया––ब्रह्मणि ज्ञाताध्ययनेषु, स्थानेषु असमाधेः ।
यो भिक्षुर्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥ १४ ॥

टीका––'बंभंमि' इत्यादि––

यो भिक्षुः, ब्रह्मणि=ब्रह्मचर्येऽष्टादशविधे, तथा–ज्ञाताध्ययनेषु=उत्क्षिप्तज्ञातादिषु एकोनविंशतिसंख्यकेषु, तथा–असमाधेः स्थानेषु–कारणेषु विंशति संख्यकेषु च नित्यं यतते=पालनेन, ज्ञानेन, त्यागेन च यत्नं कुरुते स मण्डले नास्ते॥१४॥

मूलम्–एगवीसाए सबले, बावीसाए परीसहे ।
जे भिक्खूजयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१५॥

छाया––एकविंशतौ शबलेषु, द्वाविंशतौ परीषहेषु ।
यो भिक्षुर्यतते नित्य, स नास्ते मण्डले ॥१५॥

अर्थात् जो असंयमके त्यागमें एवं संयमके पालनमें सावधान रहता है वह भिक्षु संसारमें भ्रमण नहीं करता है ॥१३॥

'बंभमि' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू–यः भिक्षुः) जो भिक्षु (बंभंमि नायज्झयणेसु ठाणेसु असमाहिए निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ–ब्रह्मणि ज्ञाताध्ययनेषु स्थानेषु असमाधेः नित्यं यतते स मंडले नास्ते) अठारह प्रकारके ब्रह्मचर्यमें ज्ञाताध्ययनोंमें उत्क्षिप्त ज्ञात आदि उन्नीस ज्ञातोंमें, तथा असमाधिके बीस स्थानोंमें सदा प्रयत्नशील रहता है वह भिक्षु संसारसे पार हो जाता है ॥१४॥

'एगवीसाए' इत्यादि ।

તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. અર્થાત્ જે અસંયમના ત્યાગમાં અને સંયમના પાલનમાં સાવધાન રહે છે તે ભિક્ષુ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા નથી.॥૧૩॥

"बंभंमि" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू–यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ बंभंमि नायज्झयणेसु ठाणेसु असमाहिए निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ–ब्रह्मणि ज्ञाताध्ययनेषु स्थानेषु असमाधेः नित्यं यतते स मंडले नास्ते અઢાર પ્રકારના બ્રહ્મચર્યમાં, જ્ઞાતાધ્યયનોમાં ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત આદિ ઓગણીસ જ્ઞાતોમાં તથા સમાધીના વીસ સ્થાનોમાં સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે તે ભિક્ષુ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

"एगवीसाए" ઇત્યાદિ ।

टीका--'एगवीसाए' इत्यादि--

यो भिक्षुः, एकविंशतौ-एकविंशतिसंख्यकेषु, शबलेषु-चारित्रदूषकक्रियाविशेषेषु, तथा द्वाविंशतौ-द्वाविंशतिसंख्यकेषु परीषहेषु-इह द्वितीयाध्ययनोक्तेषु नित्यं यतते=परिहारेण सहनेन यत्नं कुरुते, स मण्डले नास्ते ॥ १५ ॥

मूलम्-तेवीसाइ सूयगडे, रूवाहिएसु सुरेसु य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१६॥

छाया--त्रयोविंशति सूत्रकृते, रूपाधिकेषु सुरेषु च ।
यो भिक्षुर्यतते नित्य, स नास्ते मण्डले ॥ १६ ॥

टीका--'तेवीसाइ' इत्यादि--

यो भिक्षुः, त्रयोविंशतिसूत्रकृते=त्रयोविंशतिः-त्रयोविंशत्यध्ययनयुक्तं, सूत्रकृतं=सूत्रकृताङ्गं तस्मिन्, यद्वा-'तेवीसाइ' इति पृथक्पदं लुप्तसप्तम्यन्तम्, त्रयोविंशतौ=त्रयोविंशत्यध्ययनयुक्ते, सूत्रकृते-सूत्रकृतनाम्नि अङ्गे, तथा-रूपाधिकेषु=रूपम्-एकस्तदधिकेषु प्रक्रमात् सूत्रकृताध्ययनेभ्यः एकादिकेषु-चतुर्विंशति

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (एगवीसाए सबले-एकविंशतौ शबलेषु) इक्कीस प्रकारके शबल दोषोंमें तथा (बावीसाए परीषहे-द्वाविंशतौ परीषहेषु) बाईस प्रकारके परीषहोंमें (निच्चं जयई-नित्यं यतते) सदा सावधान रहता है वह (से मंडले न अच्छइ-स मण्डले नास्ते) भिक्षु इस संसारमें नहीं भ्रमण करता है ॥१५॥

'तेवीसाइ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (तेवीसाइ सूयगडे-त्रयोविंशति सूत्रकृते) सूत्रकृतांगके तेईस अध्ययनोंमें तथा (रूवाहिएसु सुरेसु य-रूपाधिकेषु सुरेषु च) चोबीस प्रकारके कल्पवासियोंमें दस

અન્વયાર્થ—जे भिक्खु-यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ एगवीसाए सबले-एकविंशतौ शबलेषु એકવીસ પ્રકારના સબળ દોષોમાં તથા बावीसाए परीसहे-द्वाविंशतौ परीषहेषु બાવીસ પ્રકારના પરીષહોમાં निच्चं जयई-नित्यं यतते સદા સાવધાન રહે છે से मंडले न अच्छइ-समंडले नास्ते તે ભિક્ષુ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા નથી. ॥ ૧૫ ॥

"तेवीसाइ" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू-यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ तेवीसाइ सूयगडे-त्रयोविंशति-सूत्रकृते સૂત્રકૃતાંગના ત્રેવીસ અધ્યયનોમાં, તથા, रूवाहिएसु सुरेसु य-रूपाधिकेषु

संख्यकेष्वित्यर्थः । सुरेषु-देवेषु च भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकरूपेषु यथाक्रमं दशाष्टपञ्चैकविधेषु च यो भिक्षुर्नित्यं यतते-यथावत्प्ररूपणादिना यत्नं कुरुते, स मण्डले नास्ते ॥ १६ ॥

मूलम्—पणुवीस भावणासु, उद्देसेसु दसाइणं ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१७॥

छाया—पञ्चविंशतौ भावनासु, उद्देशेषु दशादीनाम् ।
यो भिक्षु यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१७॥

टीका—'पणुवीस' इत्यादि—

यो भिक्षुः, पञ्चविंशतौ-भावनासु-महाव्रतविषयासु, तथा-उद्देशनकालेषु, दशादीनां=दशाकल्पव्यवहाराणां षड्विंशतौ च, नित्यं यतते-परिभावनाप्ररूपणादिभिर्यत्नं कुरुते, स मण्डले नास्ते ॥१७॥

प्रकारके भवनवासियोंमें आठ प्रकारके व्यन्तर देवोंमें पांच प्रकारके ज्योतिषियोके विषयमें (निच्चं जयई-नित्यं यतते) यथावत् प्ररूपणा करनेसे प्रयत्नशील रहता है (से मंडले न अच्छइ-स मण्डले नास्ते) वह संसारसे पार हो जाता है ॥१६॥

'पणवीस' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (पणवीस भावणासु उद्देसेसु दसाइणं निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-पंचविंशतौ भावनासु उद्देशेषु दशादिनाम् नित्यं यतते स मंडले नास्ते) महाव्रतोंकी पच्चीस भावनाओंमें तथा दशाकल्पव्यवहारोंके छव्वीस उद्देशन कालोंमें नित्य परिभावना एवं प्ररूपणा आदि द्वारा प्रयत्नशील रहता है वह इस संसारसे पार हो जाता है ॥१७॥

सुरेषु च ચોવીસ પ્રકારના કલ્પવાસીયોમાં, દસ પ્રકારના ભવનવાસીયોમા, આઠ પ્રકારના વ્યન્તર દેવોમાં, પાંચ પ્રકારના જ્યોતિષિયોના વિષયમાં निच्चं जयई-नित्यं यतते યથાવત્ પ્રરૂપણા કરવાથી પ્રયત્નશીલ રહે છે તે से मंडले न अच्छइ-स मडले नास्ते સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૬ ॥

"पणवीस" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे भिक्खु यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ पणवीस भावणासु उद्देसेसु दसाणं निच्चं जयई से मडले न अच्छइ-पंचविशतौ भावनासु उद्देशेषु दशादीनाम् नित्यं यतते स मंडले नास्ते મહાવ્રતોની પચીસ ભાવનાઓમાં તથા દશાકલ્પ વ્યવહારોના છવિસ ઉદ્દેશન કાળોમા નિત્ય પરિભાવના અને પ્રરૂપણા આદિ દ્વારા ...શ રહે છે તે આ સંસારથી પાર થઈ જાય છે. ॥ ૧૭ ॥

मूलम्---अणागार गुणेहिं च, पगप्पंमि तहेव य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१८॥

छाया---अनगारगुणैश्च, प्रकल्पे तथैव च ।
यो भिक्षु यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१८॥

टीका--'अणगारगुणेहिं' इत्यादि--

यो भिक्षुः, अनगारगुणैः सप्तम्यर्थे तृतीया, अनगारगुणेषु इति, भावः अनगारस्य गुणाः सप्तविंशतिस्तेषु च, तथा-प्रकल्पे=प्रकृष्टः कल्पः-साधुमर्यादा यस्मिन्नसौ प्रकल्पः, स चेहाचाराङ्गसूत्रं शास्त्रपरिज्ञाद्यष्टाविंशत्यध्ययनात्मकं तस्मिंश्च तेनैवप्रकारेण यथावदासेवनाप्ररूपणादिना नित्यं यतते, स मण्डले नास्ते॥ १८॥

मूलम्---पावसु य पसंगेसु, मोहठाणेसु चेव य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥१९॥

छाया---पापश्रुतप्रसङ्गेषु, मोहस्थानेषु चैव च ।
यो भिक्षु यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥१९॥

टीका--'पावसु य पसंगेसु' इत्यादि--

यो भिक्षुः, पापश्रुतप्रसंगेषु=पापजनकानि श्रुतानि पापश्रुतानि, तेषु प्रसंगाः-आसक्तिरूपास्तेषु एकोनत्रिंशद्भेदेषु, च मोहस्थानेषु च=तिष्ठति-निमित्ततया

'अणगारगुणेहिं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ---(जे भिक्खू-यः भक्षुः) जो भिक्षु (अणगारगुणेहिं-अणगारगुणैश्च) सत्ताईस अणगार गुणोंमें तथा (पगप्पंमि तहेव य-प्रकल्पे तथैव च) साधुमर्यादाको बतलानेवाले आचाराङ्गसूत्रके शास्त्र परिज्ञा आदि अठाईस अध्ययनोंकी यथावत् आसेवनासे तथा प्ररूपणा करनेसे (निच्चं जयई-नित्यं यतते) नित्य उपयुक्त रहता है (से मंडले न अच्छइ- स मंडले नास्ते) वह संसारमें भ्रमण नहीं करता है ॥१८॥

"अणगार गुणेहिं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खु-यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ अणगारगुणेहिं-अनगार गुणैश्च સત્યાવીસ અણગાર ગુણોમાં તથા पगप्पम्मि तहेवय-प्रकल्पे तथैव च સાધુ મર્યાદાને બતાવવાવાળા આચારાંગ સૂત્રના શાસ્ત્ર પરિજ્ઞા આદિ અઠયાવીસ અધ્યયનોની યથાવત્ આસેવનાથી તથા પ્રરૂપણા કરવાથી निच्चं जयई-नित्यं यतते નિત્ય ઉપયુક્ત રહે છે. से मंडले न अच्छइ-स मंडले नास्ते તે સંસારમાં ભ્રમણ કરતા નથી. ॥ ૧૮ ॥

वर्तते एतेष्विति स्थानानि, मोहस्य-महामोहस्य स्थानानि मोहस्थानानि, जलाग्न्यादौ निपात्य त्रसप्राणिमारणादीनि त्रिंशत्, तेषु च नित्यं यतते-तत्परिवर्जनेन यत्नं कुरुते, स मण्डले नास्ते ॥१९॥

मूलम्--सिद्धाइगुणजोगेसु, तेत्तीसासायणासु य ।
जे भिक्खू जयई निच्चं, से न अच्छइ मंडले ॥२०॥

छाया--सिद्धादिगुणयोगेषु, त्रयस्त्रिंशदाशातनासु च ।
यो भिक्षु र्यतते नित्यं, स नास्ते मण्डले ॥२०॥

टीका--'सिद्धाइगुणजोगेसु' इत्यादि--

यो भिक्षुः, सिद्धादिगुणयोगेषु-सिद्धिपदं प्राप्ताः सिद्धास्तेषाम् आदिगुणाः सिद्धावस्थाप्राप्तिवेलायामेव यौगपद्येन स्थायिनो न तु क्रमभाविनो गुणाः सिद्धादिगुणाः एकत्रिंशत् पञ्चविधज्ञानावरणीय क्षीणत्वादयः, योगाःशुभव्यापारास्ते च द्वात्रिंशत् आलोचनादयस्तेषु, तथा-त्रयस्त्रिंशदा शातनासु=अर्हदादि विषयासु, तथा-पुरतः शिष्यगमनादिषु च नित्यं यतते=श्रद्धानेन, सेवनेन वर्जनादिना च

'पावसुय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो भिक्षु (पावसु य पसंगेसु मोहठाणेसु य निच्चं जयइ से मंडले नास्ते-पापश्रुत प्रसंगेषु मोहस्थानेषु च-नित्यं यतते स मंडले नास्ते) पाप जनक श्रुतके प्रसंगमें तथा मोहके स्थानोंमें नित्य सावधान रहता है वह इस संसारसे पार हो जाता है। पापश्रुतप्रसंग गुनतीस प्रकारका तथा मोहस्थान तीस प्रकारका है ॥१९॥

'सिद्धाइ०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे भिक्खू-यः भिक्षुः) जो साधु (सिद्धादिगुणजोगेसु-सिद्धादिगुणयोगेषु) सिद्धावस्थाकी प्राप्ति वेलामें ही युगपत् स्थायी, क्रम-

---

" पावसुय " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू-यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ पावसुयपसंगेसु मोहठाणेसु य निच्च जयई से मंडले नास्ते-पापश्रुतप्रसंगेषु मोहस्थानेषु च नित्यं यतते स मंडले नास्ते પાપજનક શ્રુતના પ્રસંગમાં તથા મોહના સ્થાનોમાં નિત્ય સાવધાન રહે છે તે આ સંસારથી પાર થઇ જાય છે. પપશ્રુત પ્રસંગ ઓગણત્રીસ પ્રકારના તથા મોહસ્થાન ત્રીસ પ્રકારનાં છે. ॥ ૧૯ ॥

" सिद्धाइ " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे भिक्खू-यः भिक्षुः જે ભિક્ષુ सिद्धादिगुण जोगेसु-सिद्धादिगुणयोगेषु સિદ્ધાવસ્થાની પ્રાપ્તિ વેળાએ જ યુગપત સ્થાયી, ક્રમભાવી નહીં,

यत्नं कुरुते, स मण्डले=संसारे, नास्ते=न तिष्ठति, मोक्षं गच्छतीत्यर्थः। अस्मिन्नध्ययने-एकस्मात् स्थानादारभ्य त्रयस्त्रिंशत् स्थानपर्यन्तानि स्थानानि प्रोक्तानि-तेषां विस्तरतो वर्णनं तु आवश्यकसूत्रे मत्कृतमुनितोषिणी टीकायां विलोकनीयम् ॥ २० ॥

मूलम्-इइएएसु ठाणेसु, जो भिक्खू जयइ सया ।
से खिप्पं सव्वसंसारा, विप्पमुच्चइ पंडिए त्तिबेमि ॥२१॥

॥ इइ चरणविहिज्जं समत्तं ॥

भावी नहीं, ऐसे सिद्धों इकतीस गुणोंमें, तथा शुभ व्यापाररूप आलोचनादिक बत्तीस गुणोंमें (तेत्तीसासायणासुय-त्रयस्त्रिंशदाशातनासु च) एवं अर्हदादि विषयक तेतीस आशातनाओंमें, (निच्चं जयइ से मंडले न अच्छइ-नित्यं यतते स मंडले नास्ते) सदा प्रयत्नशाली रहता है-अर्थात्-सिद्धोंके गुणोंमें श्रद्धान करता है तथा आलोचनादिकोंका सेवन करता है एवं आशातनोंका परिहार करता है वह संसारसे पार हो जाता है। इस अध्ययनमें एक स्थानसे लेकर तेतीस स्थान कहे हैं। इन सबका विस्तारपूर्वक वर्णन आवश्यक सूत्रकी मुनितोषिणी टीकामें किया गया है ॥ २० ॥

એવા સિદ્ધોના એકત્રીસ ગુણોમાં, તથા શુભ વ્યાપારરૂપ આલોચનાદિક બત્રીસ ગુણોમાં અને तेत्तीसासायणासु य-त्रयस्त्रिंशदाशातनासु च અર્હદાદિ વિષયક તેત્રીસ આશાતનાઓમાં निच्चं जयई से मंडले न अच्छइ-नित्यं यतते स मंडले नास्ते સદા પ્રયત્નશાળી રહે છે-અર્થાત્ સિદ્ધોના ગુણોમાં શ્રદ્ધાન કરે છે, તથા આલોચનાદિકોનું સેવન કરે છે. અને આશાતનાઓનો પરિહાર કરે છે, એ સંસારથી પાર બની જાય છે. આ અધ્યયનમાં એક સ્થાનથી લઈને તેત્રીસ સ્થાન બતાવેલ છે. આ સહુનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન આવશ્યક સૂત્રની મુનિતોષિણી ટીકામાં કરવામાં આવેલ છે. ॥ ૨૦ ॥

छाया--इत्येतेषु स्थानेषु, यो भिक्षु र्यतते सदा ।
स क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्रमुच्यते, पण्डित इति ब्रवीमि ॥२१॥

॥ इति चरणविधीयम् एकत्रिंशत्तममध्ययनं समाप्तम् ॥ २१ ॥

टीका--' इइ एएसु ' इत्यादि--

गाथेयं सुगमा ॥ २१ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर -पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् 'चरणविधीयम्' नामकमेक त्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३१॥

अन्वयार्थ--(इह एएसु ठाणेसु-इत्येतेषु स्थानेसु) इस प्रकार इन स्थानोंमें (जो भिक्खू सया जयई-यो भिक्षुः सदा यतते) जो मेधावी भिक्षु सदा प्रयत्नशील रहता है (से खिप्पं सव्वसंसारा विप्पमुच्चइ-स क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्रमुच्यते) वह शीघ्र चतुर्गतिरूप समस्त संसारसे पार हो जाता है ॥

॥ यह चरणविधि नामक ३१वें अध्ययन समाप्त हुवा ॥

અન્વયાર્થ--इड एएसु ठाणेसु-इत्येतेषु स्थानेषु આ પ્રમાણે એ સ્થાનોમાં જે भिक्खू सया जयइ-यो भिक्षुः सदा यतते જે મેધાવી ભિક્ષુ સદા પ્રયત્નશીલ રહે છે. से खिप्पं सव्वसंसारा विप्पमुच्चइ-स क्षिप्रं सर्वसंसाराद् विप्रमुच्यते તે શીઘ્ર ચતુર્ગતિરૂપ સમસ્ત સંસારસાગરને તરી જાય છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના આ ચરણવિધિ નામનું એકત્રીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ. ૩૧

॥ अथ द्वात्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

अनन्तराध्ययने चरणमभिहितम् । तच्च प्रमादस्थानपरिहारादेव समराधयितुं शक्यम् । प्रमादस्थानपरिहारश्च तज्ज्ञाना देव सर्वथा भवितुमर्हति । नहि विषज्ञानं विना विषं परिहातुं कश्चित्समर्थो भवति । अतस्तत्परिहार्थमेकत्रिंशाऽध्ययनाऽनन्तरं द्वात्रिंशत्तमं प्रमादस्थाननामकमध्ययनमधुना निगद्यते, इति सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम्, तस्याद्यगाथामाह—

मूलम्-अच्चंतकालस्स समूलयस्स, सव्वस्स दुक्खस्स उ जो पमोक्खो।
तं भासओ मे पडिपुण्णचित्ता, सुणेह एगंत हियं हियत्थम् ॥१॥

छाया—अत्यन्तकालस्य समूलकस्य, सर्वस्य दुःखस्य तु यः प्रमोक्षः ।
तं भाषमाणस्य मे प्रतिपूर्णचित्ताः, शृणुत एकान्तहितं हितार्थम् ॥१॥

टीका—'अच्चंतकालस्स' इत्यादि—

अत्यन्तकालस्य=अन्तमतिक्रान्तोऽत्यन्तः, अन्तश्च द्विविधः—आरम्भक्षणः समाप्तिक्षणश्च । तत्र प्रकृते आरम्भक्षणरूपोऽन्तः परिगृह्यते । एवञ्च—अत्यन्तः, अनादिः

बत्तीसवां अध्ययन प्रारंभ—

बत्तीसवें अध्ययनमें जो चारित्र की विधि कही गई है वह प्रमादस्थान के परिहार से ही आराधित हो सकती है। प्रमादस्थान का परिहार जीव तबतक नहीं कर सकता है कि जबतक उसको उसका परिज्ञान न हो जाय। विष का परित्याग विषज्ञानपूर्वक ही होता है, अतः सूत्रकार इस बत्तीसवें अध्ययन द्वारा उस प्रमादस्थान का परिज्ञान करावेंगे। इसीलिये वह अध्ययन प्रारंभ किया जाता है। इस अध्ययन का नाम प्रमादस्थान है। इसकी प्रथमादि गाथा यह है—'अच्चंत०' इत्यादि।

બત્રીસમા અધ્યયનની શરૂઆત

એકત્રીસમા અધ્યયનમાં જે ચારિત્રની વિધિ કહેવાયેલ છે તે પ્રમાદ સ્થાનના પરિહારથી જ આરાધિત થઈ શકે છે. પ્રમાદ સ્થાનનો પરિહાર જીવ ત્યાં સુધી કરી ન શકે, જ્યાં સુધી એને તેનું પરિજ્ઞાન ન થઈ જાય. વિષનો પરિત્યાગ વિષથી જ થાય છે. એ રીતે વિષજ્ઞાન આવશ્યક છે. આથી સૂત્રકાર આ બત્રીસમા અધ્યયન દ્વારા એ પ્રમાદસ્થાનનું પરિજ્ઞાન સમજાવશે. આ કારણે આ અધ્યયનનો આરંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનું નામ 'પ્રમાદસ્થાન' છે. જેની પ્રથમ ગાથા આ છે—"अच्चंत" ઈત્યાદિ।

कालो यस्य सोऽत्यन्तकालस्तस्य । समूलकस्य=मूलेन कषायाऽविरतिरूपेण सह वर्तते, इति समूलकस्तस्य, सर्वस्य=सम्पूर्णस्य, शरीरमानसरूपस्येत्यर्थः, दुःखस्य-यद्वा-सर्वस्य=नरकादिगतिचतुष्टयरूपस्य दुःखस्य-दुःखाधिक्याद् दुःखरूपस्य संसारस्य, यः प्रमोक्षः=आत्यन्तिकनिवृत्तिः । तं=प्रमोक्षम् । एकान्तहितम्=एकान्तेन नियमेन हितं-कल्याणकारम्, भाषमाणस्य=यथा स प्रमोक्षो भवति, तथा कथयतः, मे=मम समीपे । प्रतिपूर्णचित्ताः=प्रतिपूर्णं=विषयान्तरागमनेनाखण्डितं चित्तं येषां ते तथोक्ताः, एकाग्रचित्ताः सन्त इत्यर्थः, यूयम् । हितार्थं-हितं-तत्त्वतो मोक्ष एव, तदर्थं, शृणुत ॥ १ ॥

यहां जम्बूस्वामी को संबोधन करते हुए श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं कि मैं एकान्तहितकारी हितरूप अर्थ को कहता हूं सो तुम सुनो-

अन्वयार्थ—(अच्चंतकालस्स - अत्यन्तकालस्य) अनादिकाल से इस जीव के साथ लगे हुए तथा (समूलस्स-समूलकस्य) मिथ्यात्व अविरति, प्रमाद एवं कषाय ये जिसके मूलकारण हैं ऐसे (सव्वस्स दुक्खस्स-सर्वस्य दुःखस्य) शारीरिक एवं मानसिक समस्त दुःखों की अथवा नरकादिगतचतुष्टयरूप दुःख की अधिकता का आश्रय होने से संसार की (जो पमोक्खो-यः प्रमोक्षः) जो आत्यन्तिन निवृत्ति है वही मोक्ष है और वह मोक्ष (एगन्तहियं-एकान्तहितम्) एकान्तरूप से कल्याणकारी है। अतः (तं-तम्) ऐसे कल्याणकारी उस मोक्ष को (भासओ-भाषमाणस्य) जिस तरह वह जीवको प्राप्त होता है उस तरह कहनेवाले (मे-मे) मेरे पास (पडिपुण्ण चित्ता-प्रतिपूर्णचित्तः) एकाग्रचित्त होकर (हियत्थम्-हितार्थम्) अपने हितार्थरूप (सुणेह-शृणुत) उस मोक्षका कथन सुनो।

અહી જમ્બૂસ્વામીને સંબોધન કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી કહી રહ્યા છે કે, હું એકાન્ત હિતકારી હિત સ્વરૂપ અર્થને કહું છું, જેને તમે સાંભળો—

અન્વયાર્થ—अच्चंतकालस्स-अत्यन्तकालस्य અનાદિકાળથી આ જીવની સાથે લાગેલા તથા समूलयस्स-समूलकस्य મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ અને કષાય આ જેનું મૂળકારણ છે. એવા सव्वस्स दुक्खस्स-सर्वस्य दुःखस्य શારીરિક અને માનસિક સઘળા દુઃખોની અથવા નરકાદિગત ચતુષ્ટયરૂપ દુઃખની અધિકતાનો આશ્રય હોવાથી સંસારની જે जो पमोक्खो-यः प्रमोक्षः આત્યંતિક નિવૃત્તિ છે એજ મોક્ષ છે. એ મોક્ષ एगंतहियं-एकान्तहितम् એકાન્તરૂપથી કલ્યાણકારી છે. આથી तं-तम् એવા કલ્યાણકારી એ મોક્ષને भासओ-भाषामाणस्य જે રીતે એ જીવને ...ાય છે. એ પ્રમાણે કહેનાર मे-मे મારી પાસે पडिपुण्णचित्ता-प्रतिपूर्णचित्तः બનીને તમારા હિતાર્થનું કથન તમે સાંભળો.

दुःखप्रमोक्षोपायमाह--

मूलम्--नाणस्स सव्वस्स पगासणाए, अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए।
रागस्स दोसस्स य संखएणं, एगंतसुक्खं समुवेइ मोक्खं ॥२॥

छाया--ज्ञानस्य सर्वस्य प्रकाशनया, अज्ञानमोहस्य विवर्जनया।
रागस्य द्वेषस्य च संक्षयेण, एकान्तसौख्यं समुपैति मोक्षम् ॥ २ ॥

टीका--'नाणस्स' इत्यादि--

सर्वस्य ज्ञानस्य=आभिनिबोधिकज्ञानादेः। प्रकाशनया=निर्मलीकरणेन, अनेन सम्यग्ज्ञानात्मको मोक्षहेतुरुक्तः। तथा-अज्ञानमोहस्य=अज्ञानं-मत्यज्ञानादिकं, मोहः-दर्शनमोहनीयम्, तयोः समाहारेऽज्ञानमोहं, तस्य विवर्जनया-मिथ्याश्रुतश्रवण कुदृष्टि सङ्गपरिहारादिना परिहारस्तया, अनेन सम्यग्दर्शनात्मको

भावार्थ--अनादिकाल से इस जीव के साथ जो मिथ्यात्वादि कारण-वाला शारीरिक एवं मानसिक दुःख लगा हुआ है उसकी जब आत्यंतिक निवृत्ति हो जाती है तो उसीका नाम मुक्ति है। यह दुःखाभावरूप नहीं है। यह मुक्ति जीव को किस तरह प्राप्त होती है यह बात सूत्रकार शिष्यों को समझाते हैं, और साथ में यह भी कहते हैं कि यह एकान्तहित विधायक है ॥ १ ॥

अब दुःख से छूटने का उपाय कहते हैं--'नाणस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(सवस्स नाणस्स पगासणाए अन्नाण मोहस्स विवज्जणाए रागस्स दोसस्स य संखएणं एगन्तसुक्खं मोक्खं समुवेइ-सर्वस्य ज्ञानस्य प्रकाशनया, अज्ञान मोहस्य च विवर्जनया, रागस्य द्वेषस्य च संक्षयेण एकान्तसौख्यं मोक्षं समुपैति) आत्मा आभिनिबोधक आदि

ભાવાર્થ--અનાદિકાળથી આ જીવની સાથે જે મિથ્યાત્વ આદિ કારણવાળા શારીરિક અને માનસિક દુઃખ લાગેલ છે. એની જ્યારે અત્યંતિક નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. આનું જ નામ મુક્તિ છે. એ દુઃખાભાવરૂપ નથી. આ મુક્તિ જીવને કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. આ વાત સૂત્રકાર શિષ્યોને સમજાવે છે. અને સાથો સાથ એ પણ બતાવે છે કે, આ એકાન્તહિત વિધાયક છે. ॥ ૧ ॥

હવે દુઃખથી છુટવાનો ઉપાય કહેવામાં આવે છે--"नाणस्स" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ--सव्वस्स नाणस्स पगासणाए अन्नाणमोहस्स विवज्जणाए एगस्स दोसस्स य संखएणं एगतसुखं मोक्खं समुवेइ-सर्वस्य ज्ञानस्य प्रकाशनया अज्ञानमोहस्य च विवर्जनया रागस्य द्वेषस्य च संक्षयेण एकान्तसौख्यं मोक्षं समुपैति આત્મા આભિ-

मोक्षहेतुरुक्तः । तथा-रागस्य=द्वेषस्य च संक्षयेण=सर्वथा विनाशेन, अनेन चारित्रात्मको मोक्षहेतुरुक्तः । रागद्वेषयोः कषायरूपत्वेन चारित्रोपघातकत्वात्। एकान्तसौख्यं=नित्यसुखस्वरूपं मोक्षं समुपैति=प्राप्नोतीत्यर्थः । आत्मेति शेषः । मोक्षस्य दुःखाऽसंपृक्तसुखरूपत्वात् दुःखप्रमोक्षे सत्येव मोक्षो लभ्यते, दुःखप्रमोक्षश्च ज्ञानदर्शनचारित्रैर्भवतीति भावः ॥ २ ॥

नन्वस्तु ज्ञानादिभिर्दुःखप्रमोक्षे सति दुःखवर्जित सुखरूपो मोक्षः, ज्ञानादि प्राप्तिस्तु कथं भविष्यतीत्याशंक्याह—

मूलम्—तस्सेस मग्गो गुरुविद्धसेवा, विवज्जणा बालजणस्स दूरा ।
सज्झाय एगंत निसेवणा य, सुत्तत्थसंचिंतणया धिई य ॥३॥

छाया—तस्यैष मार्गो गुरुवृद्धसेवा, विवर्जना बालजनस्य दूरात् ।
स्वाध्यायैकान्तनिषेवणा च, सूत्रार्थसञ्चिन्तनया धृतिश्च ॥ ३ ॥

समस्त ज्ञानों के प्रकाशन से तथा अज्ञान एवं मोह के परिहार से और राग और द्वेषके सर्वथा क्षय से एकान्त सौख्यस्वरूप मोक्ष को पाता है।

भावार्थ—इस गाथा द्वारा सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान, एवं सम्यक् चारित्रात्मक मोक्ष है यह सिद्धान्तिक मान्यता प्रकट की गई है। "सर्वस्य ज्ञानस्य प्रकाशनया" इस पद द्वारा ज्ञानात्मक "अज्ञानमोहस्य च विवर्जनया" इस पद द्वारा सम्यग्दर्शनात्मकता तथा "रागस्य द्वेषस्य च संक्षयेण" इस पद द्वारा सम्यक् चारित्रात्मकता सूत्रकारने कही है। यह मोक्ष दुःख के संपर्क से रहित सुखरूप है। इसलिये यह दुःखभाव-रूप नहीं है। दुःख के अत्यंत अभाव होते ही यह आत्मा को प्राप्त होता है तथा दुःख का अभाव ज्ञान, दर्शन एवं चारित्र द्वारा होता है ॥ २ ॥

નિબોધક આદિ સઘળા જ્ઞાનોના પ્રકાશનથી તથા અજ્ઞાન અને મોહના પરિહા-રથી અને રાગ આદિ દ્વેષના સર્વથા ક્ષયથી એકાન્ત સૌખ્ય સ્વરૂપ મોક્ષને પામે છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ ચારિ-ત્રાત્મક મોક્ષ છે. આ સિદ્ધાંતિક માન્યતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. "सर्वस्य ज्ञानस्य प्रकाशनया" આ પદ દ્વારા જ્ઞાનાત્મકતા "अज्ञानमोहस्य च विवर्जनया" આ પદ દ્વારા સમ્યગ્દર્શનાત્મકતા તથા "रागस्य द्वेषस्य च संक्षयेण" આ પદ દ્વારા સમગ્ર ચારિત્રાત્મકતા સૂત્રકારે બતલાવેલ છે. આ મોક્ષ દુઃખના સંપર્કથી રહિત સુખરૂપ છે આથી આ દુઃખ ભાવરૂપ નથી. દુઃખનો અત્યંત અભાવ થી એ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે તથા દુઃખનો અભાવ ધ્યાન દર્શન અને દ્વારા થાય છે. ॥ ૨ ॥

टीका—'तस्सेस' इत्यादि—

तस्य=मोक्षोपायस्य-ज्ञानादेः। एषः=अनन्तरवक्ष्यमाणः, मार्गः=उपायः, प्राप्तिहेतुरिति यावत्, बोद्धव्यः। कोऽसौ? इत्याह-'गुरुविद्धसेवा' इत्यादि। गृणन्ति-समुपदिशन्ति यथावस्थितं शास्त्रार्थमितिगुरवः, सम्यग्धर्मशास्त्रार्थोपदेष्टार इत्यर्थः, यद्वा-गुरवो दीक्षादातारः, तथा-सम्यग् ज्ञानदर्शनचारित्रवन्तः, पर्यायज्येष्ठा वा। वृद्धाः=श्रेष्ठाः ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्याचारादिभिरुत्कृष्टाः। तेषां सेवा-पर्युपासना, विनयेन वर्तनं वैयावृत्यादि करणं च। इह सेवापदं गुरुकुले निवासस्याप्युपलक्षणम्, तत्र सम्यग् दर्शनादीनां सौलभ्यात्। उक्तं च—

नाणस्स होइ भागी, थिरयरओ दंसणे चरित्ते य।
धन्ना आवकहाए, गुरुकुलवासं न मुंचंति ॥ १ ॥

छाया—ज्ञानस्य भवति भागी, स्थिरतरो दर्शने चरित्रे च।
धन्या यावत्कथं, गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥ १ ॥

यावत्कथं=यावज्जीवमित्यर्थः।

तथा—बालजनस्य=पार्श्वस्थादेः, दूरात्=दूरतः विवर्जना=विशेषण परिहारः, अल्पस्यापि बालसंसर्गस्य महादोष हेतुत्वात्। पार्श्वस्थादि संसर्गश्चारित्रोपघातक इति भावः। बालसंसर्ग परिवर्जनेऽपि स्वाध्यायाऽऽराधनेन विना ज्ञानादिप्राप्तिर्न स्यादित्यत आह-'सज्झाय' इत्यादि। स्वाध्यायैकान्तनिवेषणा चेति।

ज्ञानादिकों की प्राप्ति कैसे होती है सो सूत्रकार कहते हैं—

'तस्सेस' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तस्स-तस्य) मोक्ष के उपायभूत उन सम्यग्ज्ञानादिकों की प्रापिका हेतुभूत (एसमग्गो-एषो मार्गः) यह मार्ग है (गुरुविद्धसेवा दूरा बालजणस्स विवज्जणा-गुरुवृद्धसेवा दूरात् बालजनस्य विवर्जनाया) गुरुजनों की सेवा करना तथा वृद्धजनों की सेवा करना एवं जो बाल-अज्ञानी तथा पासत्थादिक हैं उनकी संगति से सदा दूर रहना (सज्झाय एगंत निसेवणा य-स्वाध्यायैकान्तनिषेवणा च) नियमतः स्वाध्याय

જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિ કેમ થાય છે તેને સૂત્રકાર બતાવે છે-"तस्सेस" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—तस्स-तस्य મોક્ષના ઉપાયભૂત તે સમ્યગ્જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિના હેતુભૂત एसमग्गो-एषो मार्गः આ માર્ગ છે. गुरुविद्दसेवा दूरा बालजणस्स विवज्जणाए-गुरुवृद्धसेवा दूरात बालजनस्य विवर्जनया ગુરૂજનોની સેવા કરવી તથા વૃદ્ધજનોની સેવા કરવી અને જે બાલ અજ્ઞાની તથા પાસત્થાદિક છે એની સંગતિથી સદા દૂર રહેવું सज्झाय एगंत निसेवणाय-स्वाध्यायकान्तनिषेवणा च

स्वाध्यायस्य=वाचनाप्रच्छना परिवर्त्तनाऽनुप्रेक्षाधर्मकथारूपस्य, एकान्तनिवेसणा=नियमत समाचरणम्, तत्राप्यनुप्रेक्षैव प्रधानमित्यभिप्रायेणाह—'सुत्तत्थसंचितणया' इति। सूत्रार्थसंचिन्तनता=सूत्रार्थसञ्चिन्तना=सूत्रार्थस्य सम्यग्विचारणा, आर्षत्वात् स्वार्थे तल्। उक्तं च—

"वृथा श्रुतमचिन्तितम्," इति।

च=पुनः। धृतिः=धीरत्वम्—अनुद्विग्नत्वमित्यर्थः। नहि धृतिं विना ज्ञानादिलाभ इति भावः। गुरुवृद्ध सेवादयः खलु मोक्षोपायभूतानां सम्यग्दर्शनादीनामुपायभूताः सन्तीति गुरुवृद्ध सेवादिकं विना सम्यग्दर्शनादेरसम्भव इति गाथाशयः॥ ३॥

करना और उस स्वाध्याय में (सुत्तत्थ संचितणया—सूत्रार्थसञ्चिन्तनता) सूत्रार्थ अच्छी तरह विचार करना (धीई य-धृतिश्च) एवं धैर्य रखना।

भावार्थ--यथावस्थित शास्त्र के अर्थ को जो समझता हैं वे गुरु कहलाते हैं। धर्मशास्त्र के अर्थ का जो दूसरों को उपदेश देते हैं वे गुरु कहलाते हैं। अथवा जो दीक्षा प्रदान करते हैं वे गुरु कहलाते हैं। अथवा सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र का जो पालन करते हैं वे तथा जो दीक्षापर्याय में ज्येष्ठ होते है वे भी गुरु कहलाते हैं। ज्ञान, दर्शन, चारित्र, तप, वीर्य, इन आचारों से श्रेष्ठ होते हैं वे वृद्ध हैं। इनके साथ विनयपूर्वक रहना' व्यवहार करना इनकी वैयावृत्य (सेवा) करना यह सब गुरुवृद्ध सेवा है। तथा गुरु कुलमें रहना यह बात भी सेवा से उपस्थित हो जाती है क्यों कि गुरुकुल में निवास करने से जीव को सम्यग्दर्शन आदि गुणों की प्राप्ति सुलभ होती है।

નિયમથી સ્વાધ્યાય કરવો અને તે સ્વાધ્યાયમાં सुत्तत्थ संचितणया—सूत्रार्थ सञ्चिन्तनता સૂત્રાર્થનો સારી રીતે વિચાર કરવો धीईय-धृतिश्च અને ધૈર્ય રાખવું

ભાવાર્થ—યથાવસ્થિત શાસ્ત્રના અર્થને જે સમજાવે છે, તે ગુરૂ કહેવાય. છે. અથવા ધર્મશાસ્ત્રના અર્થનો જે બીજાઓને ઉપદેશ આપે છે તે ગુરૂ કહેવાય છે, અથવા જે દીક્ષા પ્રદાન કરે છે તે ગુરૂ કહેવાય છે, તથા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રનું જે પાલન કરે છે તે, તથા જે દીક્ષા પર્યાયમાં મોટા હોય છે, તે પણ ગુરૂ કહેવાય છે. જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, આ આચારોથી જે શ્રેષ્ઠ હોય છે તે વૃદ્ધ છે. એમની સાથે વિનયપૂર્વક રહેવું વહેવાર કરવો, વૈયાવૃત કરવી, એ સઘળી ગુરૂ-વૃદ્ધ સેવા છે. તથા ગુરૂકુળમાં રહેવું એ વાત પણ સેવાથી નક્કી થઇ જાય છે કેમકે, ગુરૂકુળમાં નિવાસ ... અને સમ્યગ્દર્શન આદિકોની પ્રાપ્તિ સુલભ થાય છે. કહ્યું પણ છે—

यद्येतादृशो ज्ञानादेरुपायस्तर्हि तदभिलाषिणा पूर्वं किं कर्त्तव्यम् ? इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—आहारं मिच्छेमिय मेसणिज्जं, सहायमिच्छे निउणट्टबुद्धिं ।
निकेयं मिच्छिज्ज विवेगजोगं, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥४॥

कहा भी है--गुरुकुल में निवास करनेवाला प्राणी ज्ञान दर्शन एवं चारित्र का पात्र बन जाता है। धन्य हैं वे जीव जो जीवनपर्यन्त गुरुकुल के वास को नहीं छोड़ते हैं। तथा पासत्थादिकों का संसर्ग इसलिये वर्जनीय कहा है कि उनकी संगति से चारित्र का घात होता है। बाल संसर्ग छोड़ देने पर भी जबतक स्वाध्याय नहीं किया जाता है तबतक जीव को ज्ञानादिकों की प्राप्ति नहीं होती है इसलिये सूत्रकारने स्वाध्याय करना बतलाया है। स्वाध्याय, वाचना, पृच्छना, परिवर्तना, अनुप्रेक्षा एवं धर्मकथा के भेद से पांच प्रकार का है। इनका एकान्ततः नियमतः सेवन करना ही स्वाध्यायैकान्त निषेवण है। स्वाध्याय अनुप्रेक्षा को प्रधान बतलाया गया है अतः सूत्रकार ने 'सूत्रार्थ का चिन्तन करना' कहा है। क्यों कि विना चिन्तन का सूत्र व्यर्थ होता है। धैर्य के अभाव में ज्ञानादिकों की प्राप्ति नहीं होती है। इसी अभिप्राय से धैर्य भी ज्ञानादिकों की प्राप्ति में कारण बतलाया गया है। तात्पर्य इसका केवल यही है कि सम्यग्दर्शनादिकों का लाभ इस जीवको गुरुवृद्ध सेवा आदि के विना नहीं हो सकता है ॥ ३ ॥

ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરનાર પ્રાણી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પાત્ર બની જાય છે, ધન્ય છે, એ જીવને કે જે, જીવનપર્યંત ગુરૂકુળના વાસને છોડતા નથી. તથા પાસત્થાદિકોનો સમાગમ આ માટે વર્જનીય બતાવેલ છે કે, તેની સંગતીથી ચારિત્રનો ઘાત થાય છે.

બાલ સંસર્ગ છોડી દેવા છતાં પણ, જ્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવામાં નથી આવતો, ત્યાં સુધી જીવને જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ કારણે સૂત્રકારે સ્વાધ્યાય કરવાનું કહેલ છે સ્વાધ્યાય, વાચના પૃચ્છના, પરિવર્તના, અનુપેક્ષા આ ધર્મકથાના ભેદથી પાંચ પ્રકારનાં છે. આનું એકાન્તતઃ નિયમતઃ સેવન કરવું એ સ્વાધ્યાય એકાન્ત નિષેવણ છે. સ્વાધ્યાય અનુપ્રેક્ષાને પ્રધાનરૂપથી બતાવવામાં આવેલ છે. આથી સૂત્રકારે સૂત્રાર્થનું ચિંતન કરવાનું કહેલ છે. કેમકે, ચિંતન વગરનું સૂત્ર વ્યર્થ થાય છે. ધૈર્યના અભાવમાં જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ બતાવવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય આનું ફક્ત એ છે કે, સમ્યગદર્શન આદિકોનો લાભ એ જીવને ગુરૂ-વૃદ્ધ આદિની સેવા વગર મળી શકતો નથી. ॥ ૩ ॥

छाया—आहारमिच्छेन्मितमेषणीयम् , सहायमिच्छेन्निपुणार्थबुद्धिम् ।
निकेतमिच्छेत् विवेकयोग्यम् , समाधिकामः श्रमणस्तपस्वी ॥४॥

टीका—'आहारमिच्छे' इत्यादि ।

समाधिकामः=इह समाधिर्भाव समाधिः, स च ज्ञानादिरूपस्तत्प्राप्ति काम इत्यर्थः । तपस्वी=अनशनादिद्वादशविधतपः समाराधकः, श्रमणः=भिक्षुः, मितम्=प्रमाणोपेतम् , एषणीयं=निर्दोषम्, आहारम्=अनशनादि चतुर्विधम्, इच्छेत् । निपुणार्थबुद्धिं=निपुणा-समर्था अर्थेषु-जीवादिषु, बुद्धिः-ज्ञानम्, यस्य स निपुणार्थबुद्धिस्तं तथोक्तं, सहायं=शिष्यम् , इच्छेत् । तथा-विवेकयोग=विवेकः=पृथग्भावः स्त्र्यादिराहित्यं, तस्य योगः सम्बन्धो यत्र स विवेकयोगस्तं, निकेतम्=आवासम् , इच्छेत् । स्त्रीपशुपण्डकादि रहिते स्थाने निवसेदित्यर्थः । स्त्र्यादियुक्तनिवासेन चित्तविप्लवादि विविधदोषसंभवस्ततश्च चारित्रभङ्गस्यादिति भावः ॥४॥

यदि इस प्रकार यह ज्ञानादि गुणोंकी प्राप्तिका उपाय है तो ज्ञानादि के अभिलाषी को पहिले क्या करना चाहिये ? सो कहते हैं--

'अरहा०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(समाहिकामे-समाधिकामः) ज्ञानादिरूप समाधि को प्राप्त करने की इच्छावाला तथा (तवस्सी-तपस्वी) अनशन आदि बारह प्रकार की तपस्या के आराधन में निरत तपस्वी (समणे-श्रमणः) (मियं-मितम्) प्रमाणयुक्त (एसणिज्जं-एषणीयम्) निर्दोष (आहारमिच्छे-आहारमिच्छेत्) आहार लेने की भावना रखे । तथा ऐसे (सहायमिच्छे-सहायम् इच्छेत्) सहायक (शिष्य) की चाहना राखे जो (निउणट्ठबुद्धिं-निपुणार्थ बुद्धिम्) जीवादिक पदार्थों के जानने में निपुणमति वाला हो । तथा ऐसे (निकेय मिच्छिज्ज-निकेतं इच्छेत्) आवास को चाहे जो (विवेगजोगं - विवेकयोगम्) स्त्रीपशु पण्डक

જો આ પ્રમાણે આ જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે તો, જ્ઞાનાદિકના અભિલાષીએ પહેલાં શું કરવું જોઈએ ? એ કહે છે.—"आहार" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सामाहिकामे-समाधिकाम જ્ઞાનાદિરૂપ સમાધીને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા તથા तवस्सी—तपस्वी અનશન આદિ બાર પ્રકારની તપસ્યાના આરાધનમાં નિરત તપસ્વી समणे—श्रमणः સાધુ मियं—मितम् પ્રમાણયુક્ત, एसणिज्जं-एषणीयं નિર્દોષ, आहारमिच्छे—आहारमिच्छेत् આહાર લેવાની ભાવના રાખે. તેમજ એવા साहायमिच्छे—सहायम् इच्छेत् સહાયકની ચાહના રાખે. જે निउणट्ठबुद्दिं-बुद्धिं જીવાદિક પદાર્થોના જાણવામાં નિપુણમતિવાળા હોય. તથા એવા -च्छज्ज—निकेतं इच्छेत् આવાસને ચાહે જે સ્ત્રિ, પશુ, પંડક, આદિથી

तादृशसहायाप्राप्तौ यत् कर्त्तव्यं तदाह—

मूलम्—न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाइं विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥५॥

छाया—नवा लभेत निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा ।
एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥ ५ ॥

टीका—'न वा लभिज्जा' इत्यादि ।

यदि निपुणं=कृत्याकृत्यविवेकज्ञानयुक्तं गुणाऽधिकं=गुणैर्ज्ञानादिभिरधिकम्—उत्कृष्ट वा=अथवा । गुणतः ज्ञानादिगुणानाश्रित्य, समं=तुल्यं, सहायं=शिष्यं, न

आदि से रहित हो ।

भावार्थ—जो साधु यह चाहता है कि मुझे ज्ञानादिकों की निर्विघ्न प्राप्ति हो, तो उसके लिये सूत्रकार यह कह रहे हैं कि वह साधु कितना ही तपस्वी क्यों न हो यदि वह एषणीय आहार नहीं लेता है, सहायक उसके ज्ञानी नहीं हैं, निवासस्थान उसका स्त्रीपशुपण्डक आदिसे रहित नहीं है तो चित्तमें सदा विप्लवता बनी रहनेके कारण उसका चारित्र यथावत् नहीं पल सकता है ॥४॥

ऐसे गुणवानकी प्राप्ति नहीं होने पर साधुको क्या करना चाहिये यह सूत्रकार कहते हैं—'नवालभिज्जा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—यदि (निउणं-निपुणम्) कृत्य और अकृत्यके विवेक ज्ञानसे युक्त तथा (गुणाहियं-गुणाधिकम्) ज्ञानादिक गुणोंसे उत्कृष्ट अथवा (गुणओ समंवा-गुणतः समं वा) ज्ञानादिक गुणोंसे अपने बरा-

---

રહિત હોય.

ભાવાર્થ—જે સાધુ એવું ચાહે છે કે, મને જ્ઞાનાદિકોની નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ થાય, તો એને માટે સૂત્રકાર એવું બતાવે છે કે, એ સાધુ ગમે તેવા તપસ્વી મ ન હોય, કદાચ તે એષણીય આહારને લેતા ન હોય, એના સહાયક જ્ઞાન ાય, નિવાસસ્થાન એતું સ્ત્રી, પશુ, પંડક, આદિથી રહિત ન હોય, આથી માં સદા વિપ્લવતા બની રહેવાના કારણે તેનું ચારિત્ર યથાવત્ પળી નથી. ॥ ૪ ॥

.વા ગુણવાનની પ્રાપ્તિ ન થવાના કારણે સાધુએ શું કરવું જોઈએ તે તાવે છે. " नवा लभिज्जा " ઈત્યાદિ !

 યાર્થ—જો निउणं-निपुणम् કૃત્ય અકૃત્યના વિવેકજ્ઞાનથી યુક્ત તથા ધિकम् જ્ઞાનાદિક ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ અથવા गुणओ समंवा-गुणतः માં પોતાના બરોબરનો सहायं-सहायम् શિષ્ય न लभिज्जा-न लभेत

छाया—आहारमिच्छेन्मितमेषणीयम् , सहायमिच्छेन्निपुणार्थबुद्धिम् ।
निकेतमिच्छेत् विवेकयोग्यम् , समाधिकामः श्रमणस्तपस्वी ॥४॥

टीका—'आहारमिच्छे' इत्यादि ।

समाधिकामः=इह समाधिर्भाव समाधिः, स च ज्ञानादिरूपस्तत्प्राप्ति काम इत्यर्थः । तपस्वी=अनशनादिद्वादशविधतपः समाराधकः, श्रमणः=भिक्षुः, मितम्=प्रमाणोपेतम् , एषणीयं=निर्दोषम् , आहारम्=अनशनादि चतुर्विधम् , इच्छेत् । निपुणार्थबुद्धिं=निपुणा-समर्था अर्थेषु-जीवादिषु, बुद्धिः-ज्ञानम् , यस्य स निपुणार्थबुद्धिस्तं तथोक्तं, सहायं=शिष्यम् , इच्छेत् । तथा-विवेकयोग=विवेकः=पृथग्भावः स्त्र्यादिराहित्यं, तस्य योगः सम्बन्धो यत्र स विवेकयोगस्तं, निकेतम्=आवासम् , इच्छेत् । स्त्रीपशुपण्डकादि रहिते स्थाने निवसेदित्यर्थः । स्त्र्यादियुक्तनिवासेन चित्तविप्लवादि विविधदोषसंभवस्ततश्च चारित्रभङ्गस्यादिति भावः ॥४॥

यदि इस प्रकार यह ज्ञानादि गुणोंकी प्राप्तिका उपाय है तो ज्ञानादि के अभिलाषी को पहिले क्या करना चाहिये ? सो कहते हैं--

'अरहा०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(समाहिकामे-समाधिकामः) ज्ञानादिरूप समाधि को प्राप्त करने की इच्छावाला तथा (तवस्सी-तपस्वी) अनशन आदि बारह प्रकार की तपस्या के आराधन में निरत तपस्वी (समणे-श्रमणः) (मियं-मितम्) प्रमाणयुक्त (एसणिज्जं-एषणीयम्) निर्दोष (आहारमिच्छे-आहारमिच्छेत्) आहार लेने की भावना रखे । तथा ऐसे (सहायमिच्छे-सहायम् इच्छेत्) सहायक (शिष्य) की चाहना राखे जो (निउणट्ठबुद्धिं-निपुणार्थ बुद्धिम्) जीवादिक पदार्थों के जानने में निपुणमति वाला हो । तथा ऐसे (निकेय मिच्छिज्ज-निकेतं इच्छेत्) आवास को चाहे जो (विवेगजोग्गं - विवेकयोगम्) स्त्रीपशु पण्डक

જો આ પ્રમાણે આ જ્ઞાનાદિકોની પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે તો, જ્ઞાનાદિકના અભિલાષીએ પહેલા શું કરવુ જોઈએ ? એ કહે છે.—"आहार" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सामाहिकामे-समाधिकाम· જ્ઞાનાદિરૂપ સમાધીને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા તથા तवस्सी-तपस्वी અનશન આદિ બાર પ્રકારની તપસ્યાના આરાધનમાં નિરત તપસ્વી समणे-श्रमणः સાધુ मियं-मितम् પ્રમાણયુક્ત, एसणिज्जं-एषणीयं નિર્દોષ, आहारमिच्छे-आहारमिच्छेत् આહાર લેવાની ભાવના રાખે. તેમજ એવા साहायमिच्छे-सहायम् इच्छेत् સહાયકની ચાહના રાખે જે निउणट्ठबुद्धि-निपुणार्थबुद्धिं જીવાદિક પદાર્થોના જાણવામાં નિપુણમતિવાળા હોય તથા એવા

तादृशसहायाप्राप्तौ यत् कर्त्तव्यं तदाह--

मूलम्—न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणाहियं वा गुणओ समं वा।
एगो वि पावाई विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥५॥

छाया–नवा लभेत निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा।
एकोऽपि पापानि विवर्ज्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥ ५ ॥

टीका—'न वा लभिज्जा' इत्यादि।

यदि निपुणं=कृत्याकृत्यविवेकज्ञानयुक्तं गुणाऽधिकं=गुणैर्ज्ञानादिभिरधिकम्–उत्कृष्ट वा=अथवा। गुणतः ज्ञानादिगुणानाश्रित्य, समं=तुल्यं, सहायं=शिष्यं, न

आदि से रहित हो।

भावार्थ—जो साधु यह चाहता है कि मुझे ज्ञानादिकों की निर्विघ्न प्राप्ति हो, तो उसके लिये सूत्रकार यह कह रहे हैं कि वह साधु कितना ही तपस्वी क्यों न हो यदि वह एषणीय आहार नहीं लेता है, सहायक उसके ज्ञानी नहीं हैं, निवासस्थान उसका स्त्रीपशुपण्डक आदिसे रहित नहीं है तो चित्तमें सदा विप्लवता बनी रहनेके कारण उसका चारित्र यथावत् नहीं पल सकता है ॥४॥

ऐसे गुणवानकी प्राप्ति नहीं होने पर साधुको क्या करना चाहिये यह सूत्रकार कहते हैं—'नवालभिज्जा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—यदि (निउणं–निपुणम्) कृत्य और अकृत्यके विवेक ज्ञानसे युक्त तथा (गुणाहियं–गुणाधिकम्) ज्ञानादिक गुणोंसे उत्कृष्ट अथवा (गुणओ समंवा–गुणतः सम वा) ज्ञानादिक गुणोंसे अपने बरा-

---

रहित હોય.

ભાવાર્થ—જે સાધુ એવું ચાહે છે કે, મને જ્ઞાનાદિકોની નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ થાય, તો એને માટે સૂત્રકાર એવું બતાવે છે કે, એ સાધુ ગમે તેવા તપસ્વી કેમ ન હોય, કદાચ તે એષણીય આહારને લેતા ન હોય, એના સહાયક જ્ઞાન ન હોય, નિવાસસ્થાન એનું સ્ત્રી, પશુ, પંડક, આદિથી રહિત ન હોય, આથી ચિત્તમાં સદા વિપ્લવતા બની રહેવાના કારણે તેનું ચારિત્ર યથાવત્ પળી શકતુ નથી. ॥ ૪ ॥

એવા ગુણવાનની પ્રાપ્તિ ન થવાના કારણે સાધુએ શું કરવું જોઈએ તે સૂત્રકાર બતાવે છે. "नवा लभिज्जा" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—જો निउणं–निपुणम् કૃત્ય અકૃત્યના વિવેકજ્ઞાનથી યુક્ત તથા गुणाहियं–गुणाधिकम् જ્ઞાનાદિક ગુણોથી ઉત્કૃષ્ટ અથવા गुणओ समंवा–गुणतः समंवा જ્ઞાનાદિકમાં પોતાના બરોબરનો सहायं–सहायम् શિષ્ય ન लभिज्जा–न लभेत

लभेत=न प्राप्नुयात् ।तर्हि एकोऽपि=असहायोऽपि, पापानि=प्राणातिपातादीनि । विवर्जयन्=सर्वथा परिहरन् । कामेषु=शब्दादिविषयेषु, असजन्-सङ्गमकुर्वन्, विहरेत्=मोक्षमार्गे विचरेत् ॥ ५ ॥

सम्यग् ज्ञानादिभिर्दुःखप्रमोक्षो भवतीत्युक्तम् । अथ ज्ञानादिभिर्मोहादीनां क्षये सति दुःखप्रमोक्ष इति दुःख प्रमोक्षं प्रति मोहादिक्षयस्य साक्षात्कारणत्वमस्तीत्यतो मोहादीनामुत्पत्तिं दुःखहेतुत्व च दर्शयन् प्राह--

मूलम्-जहा य अंडप्पभवा बलागा, अंण्डं बलागप्पभवं जहा य।
एमेव मोहाययणं खु तण्हं, मोहंच तण्हाययणं वयंति ॥६॥

छाया--यथा च अण्डप्रभवा बलाका, अण्डं बलाका प्रभव यथा च ।
एवमेव मोहायतनां खलु तृष्णां, मोहश्च तृष्णायतनं वदन्ति ॥ ६ ॥

टीका--' जहा य ' इत्यादि ।

यथा च=ये नैव प्रकारेण, अण्डप्रभवाः=अण्डसमुत्पन्नाः, बलाकाः=पक्षिणः भवन्ति । यथा च-अण्डं-बलाकाप्रभवं=पक्षिभ्यः समुत्पन्नं भवति । एवमेव=अने-

---

वरका (सहायं-सहायम्) शिष्य (न लभिज्जा-न लभेत) न मिलेतो (एगोवि-एकः अपि) अकेले ही (पावाई विवज्जयंतो-पापानि विवर्जयन्) प्राणातिपात आदि पापोंका परित्याग करते हुए तथा (कामेसु असज्जमाणे-कामेषु असजन) शब्दादिक विषयोंमें आसक्त नहीं होते हुए (विहरेज्ज-विहरेत्) मोक्षमार्गमें विचारण करे ॥५॥

सम्यग्ज्ञान आदिकों द्वारा दुःखका नाश होता है सो इसका तात्पर्य यह जानना चाहिये कि ज्ञानादिकों द्वारा मोहादि दोषोंका क्षय होता है और मोहादि दोषोंके क्षयसे दुःखोंका क्षय होना है, अतः दुःखोंके क्षयमें मोहादिकका क्षय साक्षात्कारण है। इसलिये सूत्रकार मोहादिदोषोंकी उत्पत्ति तथा दुःखहेतुता कहते हैं—'जहा य' इत्यादि।

न મળે તો, એકલા एगोवि-एका अपि એકલાજ पावाई विवजयतो पापानि विवर्जयन् પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોનો પરિત્યાગ કરીને તથા શબ્દાદિક વિષયોમાં આસક્ત ન થતાં विहरेज्ज-विहरेत् મોક્ષમાર્ગમાં વિચરણ કરે. ॥ ૫ ॥

સમ્યગ્જ્ઞાન આદિના દ્વારા દુઃખનો નાશ થાય છે આથી એનું તાત્પર્ય એ જાણવું જોઈએ કે, જ્ઞાનાદિકો દ્વારા મોહ આદિકોનો ક્ષય થાય છે. અને મોહ આદિકોના ક્ષયથી દુઃખોનો ક્ષય થાય છે. એ કારણે દુઃખોના ક્ષયમાં મોહ કાનો ક્ષય સાક્ષાત કારણ છે. આ માટે સૂત્રકાર મોહાદિકોની ઉત્પત્તિ તથા હેતુતાને બતાવે છે.—" जहा य " ઈત્યાદિ ।

नैव प्रकारेण तृष्णां खलु मोहायतनां=वदन्तीत्यन्वयः । मोहः=अज्ञानं मिथ्यादर्शनञ्च, स आयतनम् उत्पत्तिस्थानं यस्याः सा मोहायतना तामित्यर्थः । मोहस्तृष्णायाः कारणमिति वदन्ति तीर्थंकरगणधराः । मोहाभावे तृष्णाक्षयः स्यादेवेति भावः । मोहं च=मोहं पुनः । तृष्णायतनम्=तृष्णा–आयतनं गृहं यस्य स तृष्णायतनस्तं वदन्ति । अत्रेदं बोध्यम्- तृष्णा–नाम–प्राप्तेऽप्राप्ते वा वस्तुनि मूर्च्छा, सा चात्यन्तदुस्त्यजेति, रागप्रधाना, ततस्तया राग उपलक्ष्यते, रागमूलकत्वाद् द्वेषस्यापि संभव इति द्वेषोऽप्युपलक्षितो भवति । तथा च तृष्णाग्रहणेन रागद्वेषावुक्तौ । एतयोश्चानन्तानुबन्धिकषायरूपयोः सद्भावेऽवश्यं मिथ्यात्वोदयसम्भवः, अतएव उपशान्तकषायवीतरागस्यापि मिथ्यात्वे गमनम् , तत्र च सिद्ध एवाज्ञानरूपो मोहः । एवं चात्र परस्परं कार्यकारणभावप्रदर्शनेन रागादीनामुत्पत्तिरुक्ता ॥६॥

अन्वयार्थ—(जहा–यथा) जिस प्रकार (अंडप्पभवा बलागा–अण्डप्रभवा बलाका) अण्डसे उद्भूत बलाका (पक्षी) होते हैं और (जहा–यथा) जैसे (अण्डं बलागप्पभवं–अण्डं बलाकाप्रभवम्) अण्डा बलाका (पक्षी) से उद्भूत होता है । (एमेव–एवमेव) इसी तरह (मोहाययणं-मोहायतनां) अज्ञान एवं मिथ्यादर्शनरूप मोह जिसकी उत्पत्तिका स्थान है ऐसी तृष्णा होती है तथा (तण्हाययणं मोहं वयंति–तृष्णायतनं मोहं वदन्ति) तृष्णा है आयतन कारण जिसका ऐसा मोह होता है इस बातको तीर्थंकर तथा गणधरादिक कहते हैं।

भावार्थ—यहां पर मोह और तृष्णामें परस्पर कार्य कारणभाव सूत्रकारने कहा है। वस्तु प्राप्त हो चाहे अप्राप्त हो उसमें मूर्च्छाका नाम तृष्णा है। यह अत्यंत दुस्त्यज एवं रागप्रधान है। अतः इससे

અન્વયાર્થ—जहा–यथा જે પ્રમાણે अण्डप्पभावा बलागा–अण्डप्रभावा बलाका ઈંડામાંથી બચ્ચું ઉત્પન્ન થાય છે. અને जहा–यथा જેમ अण्डं बलागप्पभवं–अण्डं बलाकाप्रभवम् ઈંડું પક્ષીથી ઉદ્ભૂત બને છે. एमेव–एवमेव આજ પ્રમાણે मोहाययणं –मोहायतनां અજ્ઞાન અને મિથ્યાદર્શન રૂપ મોહ જેની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે એવી તૃષ્ણા હોય છે. તથા तण्हाययणं मोहं वयंति–तृष्णायतनं मोहं वदन्ति તૃષ્ણા જેના આગમનનું કારણ છે તે મોહ છે. આ વાતને તીર્થંકર તથા ગણધર આદિ દેવ કહે છે

ભાવાર્થ—અહીંયાં મોહ અને તૃષ્ણામાં પરસ્પર કાર્યકારણભાવ સૂત્રકારે કહ્યું છે. વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય અથવા પ્રાપ્ત ન થાય તેમાં મૂર્ચ્છાનું નામ તૃષ્ણા છે. જડપથી તજવા જેવા રાગને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આથી એનાથી

संप्रति रागद्वेषमोहानां दुःखहेतुत्वं प्रदर्शयति—

मूलम्--रागो य दोसो वि कम्मबीयं, कम्मं च मोहप्पभवं वयंति ।
कम्मं च जाईमरणस्स मूलं, दुक्खं च जाईमरणं वयंति ॥७॥

छाया—रागश्च द्वेषोऽपि च कर्मबीजं, कर्म च मोहप्रभवं वदन्ति ।
कर्म च जातिमरणस्य मूलं, दुःखं च जातिमरणं वदन्ति ॥ ७ ॥

टीका—'रागो य' इत्यादि—

रागश्च–मायालोभरूपः । द्वेषोऽपि च–क्रोधमानरूपः । कर्मबीजं=कर्मणः–ज्ञानाऽवरणादे र्बीजं=कारणम्, अत एव कर्म–मोहप्रभव=मोहः प्रभवः उत्पत्ति-

राग जाना जाता है। जहां राग होता है वहां द्वेष भी होता है। क्यों कि द्वेष रागमूलक होता है। इस तरह तृष्णासे द्वेष भी उपलक्षित होता है। अतः तृष्णाके ग्रहणसे राग और द्वेष दोनों गृहीत हो जाते हैं। अनंतानुबंधी कषायरूप इन दोनोंके सद्भावमें अवश्य ही मिथ्यात्वका उदय संभवित होता है। इसलिये ग्यारहवें गुणस्थानवाले जीवका प्रथम गुणस्थानमें पतन हो जाता है। वहां अज्ञानरूप मोह सिद्ध ही है। इस तरह यहां परस्पर कार्य कारण भावके दिखलानेसे रागादिकोंकी उत्पत्ति कही गई है ॥ ६ ॥

अब सूत्रकार राग, द्वेष एवं मोहमें दुःखहेतुता प्रकट करते हैं—'रागो य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(रागो–रागः) माया एवं लोभरूप राग (दोसोवि य–द्वेषोऽपि च) तथा क्रोध एवं मान रूप द्वेष ये दोनों (कम्मबीयं–कर्मबीजम्) ज्ञानावरणीय आदि कर्मके कारण हैं। इसीलिये (कम्मं मोहप्प-

રાગ દેખાઈ આવે છે. જ્યા રાગ હોય છે ત્યાં દ્વેષ પણ આવે છે. કેમકે, દ્વેષ રાગનું મૂળ છે. આ પ્રમાણે તૃષ્ણાથી દ્વેષ પણ ઉપલક્ષિત થાય છે, આથી તૃષ્ણાના ગ્રહણથી રાગ અને દ્વેષ બન્ને ગ્રહણ થઈ જાય છે. અનંતાનુબંધી કષાયરૂપ આ બન્નેના સદ્ભાવમા અવશ્ય મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાનો જ. આ માટે અગ્યારમા ગુણસ્થાનવાળા જીવનું પ્રથમ ગુણસ્થાનમાં પતન થઈ જાય છે. આમાં અજ્ઞાનરૂપ મોહ સિદ્ધ જ છે. આ રીતે અહીં પરસ્પર કાર્ય કારણ ભાવ દેખાડવાથી રાગાદિકોની ઉત્પત્તિ કહેવામાં આવેલ છે ॥ ૬ ॥

હવે સૂત્રકાર રાગ, દ્વેષ અને મોહમાં દુઃખ હેતુતા પ્રગટ કરે છે—"રાગો ય" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—રાગો-રાગઃ માયા અને લોભરૂપ રાગ દોસોવિ ય–દ્વેષોऽપિ ચ ક્રોધ અને માનરૂપ દ્વેષ આ બન્ને कम्मबीयं-कर्म बीजम् જ્ઞાનાવરણીય

कारणं यस्य तत् तथा, च=अपि, वदन्ति, रागद्वेषमोहाः ज्ञानावरणादि कर्मणः कारणमिति वदन्तीत्यर्थः॥ कर्म च जातिमरणस्य-जातयश्च मरणानि च जातिमरणं तस्य, अनन्तजन्ममरणानामित्यर्थः, मूलं=कारणं वदन्ति। जातिमरणं च-अनन्त जन्ममरणानि च दुःखं-दुःखजनकत्वात् दुःखरूपं वदन्ति। एतेन रागादीनां दुःख-हेतुत्वमुक्तम्। जन्ममरणसमानमपरं दुखं नास्ति। उक्तं हि—

मरमाणस्स जं दुक्खं, जायमाणस्स जंतुणो।
तेण दुक्खेण संतत्तो, न सरइ जाइमप्पणो॥ १॥

छाया—म्रियमाणस्य यद् दुखं, जायमानस्य जन्तोः।
तेन दुःखेन संतप्तो, न स्मरति जातिमात्मनः॥ १॥इति॥ ७॥

भवं-कर्म मोहप्रभवं) मोहसे ज्ञानावरणीय आदि कर्म उत्पन्न होते हैं। अर्थात् रागद्वेष तथा मोह ये सब ज्ञानावरण आदि कर्मोंके कारण हैं। इसी तरह (जाई मरणस्स मूलं च कम्मं-जातिमरणस्य च मूलं कर्म) जाति-जन्म तथा मरणका कारण कर्म है। तथा (जाइ मरणं-जातिमरणम्) ये अनन्त जन्म और मरण दुःखजनक होनेसे स्वयं दुःखरूप हैं ऐसा (वयंति-वदन्ति) तीर्थंकरादिक देव कहते हैं। कहा भी है—

"म्रियमाणतथा जायमान जंतु के जो दुःख होता है उस दुःख से संतप्त होने के कारण वह जीव अपनी जाति की स्मृति नहीं करता है-अर्थात् मरण समय तथा जन्म लेते समय प्राणीको जो दुःख परम्पराका अनुभव होता है उसके आगे वह जीव अपना पूर्वभव भूल जाता है॥७॥

આદિ કર્મનાં કારણ છે. આ માટે कम्मं मोहप्पभवं-कर्म मोहप्रभवं મોહથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત રાગ દ્વેષ તથા મોહ જ્ઞાના-વરણીય આદિ કર્મોનું કારણ છે. આજ પ્રમાણે जाइमरणस्स मूलं च कम्मं-जातिमरणस्य च मूलं कर्म જાતિજન્મ તથા મરણનું કારણ કર્મ છે. તથા जाई मरणं-जातिमरणम् એ અનંત જન્મ અને મરણ દુઃખ જનક હોવાથી પોતે જ દુઃખ રૂપ છે. એવું તીર્થંકર આદિ દેવ કહે છે કહ્યું પણ છે.—

"મ્રિયમાણ તથા જાયમાન જંતુથી જે દુઃખ થાય છે. એ દુઃખથી સંતપ્ત થવાના કારણે એ જીવ પોતાની જાતની સ્મૃતિ કરતા નથી. અર્થાત-મરણ સમયે તથા જન્મ લેતા સમયે પ્રાણીને જે દુઃખ પરંપરાનો અનુભવ થાય છે તેની આગળ એ જીવ પોતાનો પૂર્વ ભવ ભૂલી જાય છે. ॥ ૭॥

एवं सति किं जातमित्याह—

मूलम्--दुक्खं हयं जस्स न होई मोहो,
मोहो हओ जस्स न होइ तण्हा ।
तण्हा हया जस्स न होइ लोहो,
लोहो हओ जस्स न किंच णाइ ॥ ८ ॥

छाया—दुःखं हतं यस्य न भवति मोहः, मोहो हतो यस्य न भवति तृष्णा ।
तृष्णा हता यस्य न भवति लोभः, लोभो हतो यस्य न किञ्चनापि ॥८॥

टीका—'दुक्खं हयं' इत्यादि—

यस्य मोहो न भवति=न विद्यते, तस्य दुःखं=जातिमरणरूपं, हतं-नष्टम्, दुःखस्य कारणं मोहस्ततश्च मोहाभावाद् दुखं भवतीति भावः ! यस्य तृष्णा न भवति, तस्य मोहो हतः=नष्टः, तृष्णा, मोहस्य कारणमिति भावः । यस्य लोभो न भवति, तस्य तृष्णा हता, लोभस्तृष्णायाः कारणमिति भावः । इह तृष्णा शब्देन

ऐसा होने पर क्या होता है सो कहते हैं-'दुक्खं हयं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जस्स-यस्य) जिस जीव के (मोहो न होइ-मोहः न भवति) मोह नहीं होता है (तस्स दुक्खं हयं-तस्य दुक्खं हतम्) उसके जाति एवं मरणरूप दुःख नष्ट हो जाता है । क्योंकि दुःखका कारण मोह है और जब मोह ही नष्ट हो चुका तब कारण के अभाव में दुःखरूप कार्य भी नष्ट हुवा जान लेना चाहिये । तथा (जस्स तण्हा न होइ तस्स मोहो हओ-यस्य तृष्णा न भवति तस्य मोहोः हतः) जिसकी तृष्णा नष्ट हो चुकी है उसका मोह भी नष्ट हो चुका जान लेना चाहिये । कारण कि तृष्णा मोह का कारण है । (जस्स लोहो न होइ तस्स तण्हा हया-यस्य लोभः न भवति तस्य तृष्णा हता) तथा जिसका लोभ नष्ट हो

આવું થવાથી શું થાય છે એ કહે છે.—"दुक्खं हयं" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जस्स-यस्य જે જીવને मोहो न होइ-मोह' न भवति મોહ થતો નથી तस्स दुक्खं हयं-तस्य दुक्खं हतम् તેનાં જાતિ અને મરણરૂપ દુ:ખ નષ્ટ થઈ જાય છે. કેમકે, દુઃખનું કારણુ મોહ છે, અને જ્યારે મોહ જ નષ્ટ થઈ ગયો ત્યારે કારણુના અભાવમાં દુઃખરૂપ કાર્ય પણુ નષ્ટ થઇ ગયેલ જાણુવું જોઈએ. जस्स तण्हा न होइ तस्स मोहो हओ-यस्य तृष्णा न भवति न तस्य मोह हतः તથા જેની તૃષ્ણુા નષ્ટ થઈ ગયેલ છે, એનો મોહ પણુ નષ્ટ થયેલો જાણી લેવો જોઇએ કારણુ કે, તૃષ્ણુા મોહનું કારણુ છે. जस्स लोहो न होइ तस्स तण्हा हया-यस्य लोभः न भवति तृष्णा हता તથા જેનો મોહ નષ્ટ થઈ ગયેલ છે, એની તૃષ્ણુા નષ્ટ થયેલ

रागद्वेषौ गृह्येत। पूर्वत्र तथोक्तत्वात्। रागान्तर्गतत्वेऽपि तस्य पृथग्ग्रहणं तत्प्राधान्यख्यापनार्थं, लोभक्षये सति रागद्वेषयोरुभयोः सर्वथैवाभावात्। यस्य किञ्चनापि=स्वल्पमपिद्रव्यमितिशेषः, नास्ति तस्य लोभः हतः=विनष्टः। परिग्रहो लोभस्य कारणं, द्रव्ये सति हि लोभो भवत्येव, तस्मात् परिग्रहः संसारमूलं स सर्वथा त्याज्य इति भावः॥ ८॥

मोक्षाभिलाषिणा जन्ममरणात्मकदुःखजनकानां रागद्वेषमोहादीनां निराकर-

---

चुका है उसकी तृष्णा नष्ट हुई जान लेनी चाहिये क्यों कि तृष्णा का कारण लोभ कहा गया है। यहां तृष्णा शब्द से राग एवं द्वेष ये दो ग्रहण किये गये हैं। यद्यपि लोभ राग के अन्तर्गत हो जाता है तो भी यहां उसका जो पृथक्रूप से ग्रहण किया गया है वह उसकी प्रधानता निर्दिष्ट करनेके लिये किया गया है। लोभके क्षय होनेपर रागद्वेष दोनों का सर्वथा अभाव हो जाता है। (जस्स न किंचणाइ तस्स लोहो हओ–यस्य न किञ्चनापि तस्य लोभो हतः) तथा जिसके पास कुछ भी नहीं है उसका लोभ नष्ट हुआ जानना चाहिये। परिग्रह लोभका कारण कहा गया है। द्रव्यके होने पर लोभ अवश्य होता ही है। इसलिये परिग्रह संसार का मूल है और वह मोक्षाभिलाषियोंको सर्वथा त्यज्य कहा है। इस प्रकार सूत्रकारने मोक्षाभिलाषी जावों को यह समझाया है कि जन्म और मरण के दुःखोंको उत्पन्न करनेवाले इन राग, द्वेष एवं मोहको दूर करनेके लिये अकिञ्चनता आश्रयणीय है॥ ८॥

જાણી લેવી જોઈએ. કેમકે, તૃષ્ણાનું કારણ લોભ બતાવવામાં આવેલ છે. અહીં તૃષ્ણા શબ્દથી રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. જો લોભ રાગના અંતર્ગત બની જાય છે તો પણ અહીં તેનું જે પૃથક્રૂપથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે એ તેની પ્રધાનતા બતાવવા માટે કરવામાં આવેલ છે. લોભનો ક્ષય થવાથી રાગદ્વેષ બન્નેનો સર્વથા અભાવ બની જાય છે. जस्स न किंचणाइ तस्स लोहो हओ–यस्य न किञ्चनाप तस्य लोभो हतः તથા જેની પાસે કાંઈ પણ નથી એનો લોભ નષ્ટ થયેલો જાણવો જોઈએ. પરિગ્રહ લોભનું કારણ બતાવેલ છે. દ્રવ્ય હોવાથી લોભ અવશ્ય થાય જ છે. આ માટે પરિગ્રહ સંસારનું મૂળ છે. અને તે મોક્ષાભિલાષીયો માટે સર્વથા ત્યાજ્ય બતાવેલ છે. આ પ્રમાણે સૂત્રકારે મોક્ષાભિલાષી જીવોને એ સમજાવેલ છે કે, જન્મ અને મરણના દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર આ રાગ, દ્વેષ અને મોહને દૂર કરવા માટે અકિંચનતા આશ્રયણીય છે. ॥ ८ ॥

णार्थमकिञ्चनताऽऽश्रयणीयेति बोधितम्। अथ तदर्थमन्यानप्युपायान् सविस्तरं वर्णयितुं प्रारभते—

मूलम्--रागं च दोसं च तहेव मोहं, उद्धत्तुकामेण समूलजालं ।
जे जे उवाया पडिवज्जियव्वा, ते कित्तइस्सामि अहाणुपुव्विं॥९॥

छाया—रागं च द्वेषं च तथैव मोहं, उद्धर्तुकामेन समूलजालम् ।
ये ये उपायाः प्रतिपत्तव्याः, तान्कीर्त्तयिष्यामि यथाऽनुपूर्वि ॥९॥

टीका—'रागं च' इत्यादि—

समूलजालं=मूलजालेन—स्वकरणसमूहेन सह वर्तते, इति समूलजालस्तम्, इदं वक्ष्यमाणस्य रागादेर्विषयम्। रागं=मायालोभरूपं च, द्वेषं=क्रोधमानरूपं तथैव मोहं च, उद्धर्तुकामेन=उन्मूलयितुमिच्छता, मुनिना, ये ये उपाया=तदुद्धरण हेतवः प्रतिपत्तव्याः=स्वीकर्तव्याः। तान्=उपायान् यथाऽनुपूर्वि=यथाक्रमम्, कीर्त्तयिष्यामि=वर्णयिष्यामि ॥ ९ ॥

अब रागद्वेष आदि के परिहार निमित्त अन्य और भी उपाय कहते हैं—'रागं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(समूलजालं–समूलजालम्) अपने कारण समुदाय से युक्त (रागं च दोसं च तहेव मोहं–रागंच द्वेषं तथैव मोहं) राग–मायालोभरूप कषाय, द्वेष–क्रोध मानरूप कषाय तथा मोहको (उद्धत्तुकामेण–उद्धर्त्तुकामेन) उन्मूल करने की अभिलाषावाले मुनिजन द्वारा (जे जे उवाया पडिवज्जियव्वा–ये ये उपायाः प्रतिपत्तव्याः) जिन२ उपायों को अपने काममें लाना चाहिये (ते–तान्) उन सब उपायों को मैं (अहाणुपुव्विं–यथानुपूर्वि) यथाक्रम (कित्तइस्सामि–किर्तयिष्यामि) कहूंगा ॥९॥

अब बारह गाथाओं से रागादि का क्षय करने के लिये उपाय

હવે રાગ, દ્વેષ આદિના પરિહાર નિમિત્તે બીજા ઉપાયો પણ બતાવવામાં આવે છે—"रागं" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—समूलजालं–समूलजालम् પોતાના કારણ સમુદાયથી યુક્ત रागं च दोसं च तहेव मोहं–रागं च दोषं च तथैव मोहं રાગ–માયા, લોભરૂપ કષાય, દ્વેષ–ક્રોધ માનરૂપ કષાય તથા મોહનું उद्धत्तु कामेण–उद्धर्त्तुकामेन ઉન્મૂલન કરવાની અભિલાષાવાળા મુનિજન દ્વારા जे जे उवाया पडिवज्जियव्वा–ये ये उपायाः प्रतिपत्तव्याः જે જે ઉપાયોને પોતાના કર્મમાં લેવા જોઈએ ते–तान् એ સઘળા ઉપાયોને [illegible] પુ –यथानुपूर्वि યથાક્રમ कित्तइस्सामि–कीर्त्तयिष्यामि સમજાવીશ. ॥૯॥

रागादि क्षपणार्थं य उपाया आश्रयणीयस्तानाह द्वादशभिर्गाथाभिः।

मूलम्--रसा पगामं न निसेवियव्वा, पायं रसा दित्तिकरा नराणं।
दित्तं च कामा समभिद्दवंति, दुमं जहा साउफलं व पक्खी ॥१०॥

छाया-रसाः प्रकामं न निषेवितव्याः, प्रायो रसा दृप्तिकरा नराणाम्।
दृप्तञ्च कामाः समभिद्रवन्ति, द्रुमं यथा स्वादुफलं वा पक्षी ॥१०॥

टीका--'रसा' इत्यादि।

रसाः=दुग्धादिरूपाविकृतयः, प्रकामं=भृशं, पुनः पुनरित्यर्थः नैरन्तर्येति यावत्। न निषेवितव्याः=न भोक्तव्याः, इह प्रकामग्रहणं वातादिक्षोभनिवारणार्थं रसा अपि कदाचिद् ग्राह्या इति सूचनार्थम्। रससेवननिषेधे हेतुमाह-रसा निषेव्यमाणा नराणां=उपलक्षणत्वान्नारीणामपि, प्रायः=बाहुल्येन दृप्तिकराः= धातूद्रेककरणशीलाः चित्तविक्षेपका भवन्तीत्यर्थः। रसानां दृप्तिकरत्वेऽपि तत्सेवने का हानि रित्याशङ्कायामाह-यथा=येन प्रकारेण, पक्षिणः स्वादुफलं=सुमधुरफल शालिनं, द्रुमम्=वृक्षं प्रति समभिद्रवन्ति=संमुखीभूय धावन्ति, वा=तद्वत्, कामाः

कहते हैं--'रसा' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(रसा-रसाः) दुग्धादिरूप (विग्गइ-विगइ) विकृति (पगामं-प्रकामम्) निरन्तर-बार२ (न निसेवियव्वा-न निषेवितव्याः) सेवन नहीं करना चाहिये। वातादि कारण की बात अलग है। निरन्तर सेवन करने से ये (रसा-रसाः) रस (पायं-प्रायः) बहुलता से (नराणं-नराणाम्) मनुष्यों को (दित्तिकरा-दृप्तिकराः) दृप्तिकर होते हैं अर्थात् इनके सेवन करने से धातुओं की वृद्धि होती है और उससे चित्त विक्षिप्त होता है। (जहा साउ फलं दुमं पक्खी व दित्तं च कामा समभिद्दवंति- यथा स्वादुफलं वृक्षं पक्षी वा दृप्तं च कामाः समभिद्रवन्ति) जैसे स्वादुफल

હવે બાર ગાથાઓથી રાગાદિકનો ક્ષય કરવા માટેનો ઉપાય કહે છે.-
"रसा" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—रसा-रसाः દૂધ આદિ વિકૃતિ पगामं-प्रकामम् નિરંતર વખતો વખત न निसेवियव्वा-न निषेवितव्या સેવન ન કરવું જોઈએ. વાતાદિ કારણની વાત જુદી છે. નિરંતર સેવન કરવાથી એ रसा-रसाः રસ पायं-प्रायः બહુલતાથી नराणं-नराणाम् મનુષ્યોને दित्तिकरा-दृप्तिकराः દીપ્તિકર થાય છે. અર્થાત આનું સેવન કરવાથી ધાતુઓની વૃદ્ધિ થાય છે અને એનાથી ચિત્ત વિક્ષિપ્ત થાય છે. जहा साहुफलं दुमं पक्खीव दित्तं च कामा समभिद्दवंति-यथा स्वादुफलं वृक्षं पक्षीवा दृप्तं च कामाः समभिद्रवन्ति જે પ્રમાણે સ્વાદવાળા ફળના

=काम्यन्तेऽभिलष्यन्ते, इति ते शब्दादिविषयाः, दृप्तं=चित्तविक्षेपयुक्तं नरं समभिद्रवन्ति=सम्यगभिमुखीभूय गच्छन्ति समाक्रामन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

रसप्रकामभोजने दोषः, प्रोक्तः, संप्रति सामान्येनैव प्रकामभोजने दोषमाह—

मूलम्--जहा दवग्गी पउरिंधणे वणे, समारुओ नोवसमं उवेइ ।
एविं दिअंग्गी वि पगामभोइणो, न बंभयारिस्स हियाय कस्सई॥११

छाया—यथा दवाग्निः प्रचुरेन्धने वने, समारुतो नोपशमम् उपैति ।
एवम् इन्द्रियाग्निरपि प्रकामभोजिनः, न ब्रह्मचारिणो हिताय कस्यचित्॥११॥

टीका—'जहा दवग्गी' इत्यादि—

यथा=येन प्रकारेण समारुतः=मारुतेन-पवनेन, सह वर्त्तते, इति समारुतः-पवनप्रेरितः, दवाग्निः प्रचुरेन्धनेन=प्रचुरकाष्ठसम्पन्ने, वने उपशमं नो पैति=न

वाले वृक्ष की ओर पक्षीगण आक्रमण करते हैं उसी तरह शब्दादिक विषय भी चित्तविक्षेप युक्त मनुष्य के ऊपर आक्रमण करते हैं।

भावार्थ—दुग्धादिकरस साधुसाध्वीयोंको कारण विना सेवन क्यों नहीं करना चाहिये इसके लिये स्पष्ट करते हुए सूत्रकार कह रहे हैं कि जिस प्रकार स्वादुफलवाले वृक्षपर पक्षी आक्रमण करतेहैं उसी प्रकार दुग्धादिक रसों के विना कारण सेवन से दृप्त बने हुए प्राणी पर शब्दादिक विषय आक्रमण कर देते हैं ॥ १० ॥

प्रकाम रस सेवन के दोष कहे। अब प्रकाम-अधिक-भोजन के दोष को दृष्टान्त द्वारा कहते हैं-'जहा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जिस प्रकार (समारुओ-समारुतः) पवन से युक्त (दवग्गी-दवाग्निः) वन की अग्नि (पउरिंधणे वणे-

---

वृक्ष तरफ पक्षीयो आक्रमण करे छे ओज प्रमाणे शब्दादिक विषय पण चित्त विक्षेपवाळा मनुष्यनी उपर आक्रमण करे छे

भावार्थ—दुध आदि रसनुं साधु-साध्वीयोओ शा माटे सेवन न करवुं जोईओ ओनुं कारण स्पष्ट करतां सूत्रकार कही रह्या छे. के, जे प्रमाणे स्वादीष्ट फळवाळा वृक्षनी उपर पक्षीयोनां टोळे टोळां आक्रमण करे छे आज प्रमाणे दुग्धादिक रसोनुं विना कारण सेवनथी दृप्त बनेला प्राणी उपर शब्दादिक विषय आक्रमण करे छे. ॥१०॥

प्रकाम रससेवन दोष कहीने हवे प्रकाम-वधारे भोजनना दोषने दृष्टांत द्वारा कहे छे—"जहा" ईत्यादि।

अन्वयार्थ—जहा-यथा जे प्रमाणे समारुओ-समारुतः पवनथी युक्त दवाग्निः वननी अग्नि पउरिंधणे वणे-प्रचुरेन्धने वने प्रचुर काष्ठादिक ईंधन

प्राप्नोति, एवम्-इन्द्रियाऽग्निरपि=इन्द्रियशब्देन इन्द्रियजनितो रागो गृह्यते, तथा च-रागवह्निरपि, प्रकामभोजिनः-अतिमात्रभोजनशीलस्य कस्यचित्=कस्यापि ब्रह्मचारिणः, हिताय=कल्याणाय न भवति ॥ ११ ॥

अन्यच्च--

मूलम्-विवित्त सेज्जासण जंति याणं, ओमासणाणं दमिइंदियाणं।
न रागसत्तू धरिसेइ चित्तं, पराइओ वाहिं रिवोसहेहिं ॥१२॥

छाया-विविक्तशय्यासनयन्त्रितानाम्, अवमाशनानां दमितेन्द्रियाणाम्।
न रागशत्रु र्धर्षयति चित्तम्, पराजितो व्याधिरिवौषधैः ॥ १२ ॥

टीका--'विविक्तसेज्जा' इत्यादि--

विविक्तशय्यासनयन्त्रितानां = विविक्ता-स्त्रीपशुपण्डकादिरहिता शय्या-वसति स्तत्रासनम्-अवस्थानं, तस्मिन् यन्त्रिताः=शास्त्रमर्यादया स्थितिस्तेषाम्,

---

प्रचुरेन्धने वने) प्रचुर काष्ठादिक इन्धन युक्त वन में (उवसमं न उवेइ-उपशमं न उपैति) शांत नहीं होती है (एवं-एवम्) इसी तरह (इंदी अग्गि वि-इन्द्रयाग्निः अपि) इन्द्रियरूपी अग्नि भी (पगामभोइणो-प्रकामभोजिनः) सरस अथवा अतिमात्र भोजन करने वाले किसी भी (बंभयारिस्स-ब्रह्मचारिणो) ब्रह्मचारीके लिये (हियाय न भवइ-हिताय न भवति) हितावह नहीं होती है।

भावार्थ—प्रचुर इन्धन संपन्न वन में लगी हुई अग्नि जिस प्रकार बुझती नहीं है उसी प्रकार प्रमाणाधिक भोजन करनेवाले ब्रह्मचारी के भी रागवह्नि कल्याणप्रद नहीं होती है ॥ ११ ॥

और भी—'विवित्त०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(विवित्तसेज्जासणजंतियाणं-विविक्त शय्यासनयन्त्रि-

યુક્ત વનમાં उवसमं न उवेइ-उपशमं न उपैति શાન્ત થતી નથી एवं-एवम् આ પ્રમાણે इंदियग्गी वि-इन्द्रियाग्निः अपि ઈન્દ્રિયરૂપી અગ્નિ પણ पगामभोइणो-प्रकामभोजिनः સરસ અથવા અતિ ભોજન કરવાવાળા કોઈ પણ बंभयारिस्स-ब्रह्मचारिणो બ્રહ્મચારીના માટે हियाय न-हिताय न भवति હિતાવહ હોતી નથી.

ભાવાર્થ—પ્રચુર ઇંધન સંપન્ન વનમાં લાગેલ અગ્નિ જે પ્રમાણે બુઝાતી નથી. એજ પ્રમાણે પ્રમાણથી અધિક ભોજન કરવાવાળા બ્રહ્મચારીની પણ રાગવહ્નિ કલ્યાણપ્રદ હોતી નથી. ॥૧૧॥

વળી પણ--"विवित्त०" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—विवित्तसेज्जासणजंतियाणं-विविक्तशय्यासनयन्त्रितानाम् સ્ત્રી,

अवमाशनानां=अवमौदरिकतपः समाराधकानां, दमितेन्द्रियाणां चित्तं रागशत्रु र्न धर्षयति=न पराजेतुं शक्नोति क इव ? औषधैः पराजितो व्याधिरिव। यथौषधपराभूतो व्याधिः शरीरं धर्षयति तद्वित्यर्थः ॥ १२ ॥

विविक्तवसत्यभावे दोषमाह--

मूलम्-जहा विरालावसहस्स मूले, न मूसगाणं वसही पसत्था। एमेव इत्थीनिलयस्स मज्झे, न बंभयारिस्स खमो निवासो॥१३॥

तानाम्) स्त्री पशु पण्डक आदि से रहित वसति में रहनेरूप अवस्थान से यन्त्रित हुए तथा (ओमासणाणं-अवमाशनानाम्) अवमौदर्यादिक तपश्चर्या में निरत (दमिइंदियाणं-दमितेन्द्रियाणाम्) इन्द्रियों को दमन करने में तत्पर ऐसे संयमीजनों के (चित्तं-चित्तम्) अन्तःकरण को (रागसत्तू न धरिसेइ-रागशत्रुः न धर्षयति) रागरूपी शत्रु किसी तरह से भी पराजित नहीं कर सकता है। (ओसहेहिं पराइओ वाहिरिव-औषधैः पराजितः व्याधिः इव) जिस प्रकार औषधियों द्वारा नष्ट की गई व्याधि शरीर पर आक्रमण नहीं कर सकती हैं।

भावार्थ--जिस प्रकार औषधियों द्वारा नष्ट हुआ रोग शरीर पर किसी भी तरह का अपना प्रभाव नहीं दिखला सकता उसी प्रकार विविक्तशय्यासनवाले तथा औवमौदरि आदि तप करनेवाले एवं इन्द्रियों को अपने वश में रखने वाले साधुओं के चित्त को रागरूपी शत्रु विक्षिप्त नहीं बना सकता है ॥ १२ ॥

પશુ, પંડક આદિથી રહીત વસતીમાં રહેવારૂપ અવસ્થાનથી યંત્રિત થયેલ તથા ओमासणाणं-अवमाशनानाम् અવમૌદર્યાદિક તપશ્ચર્યામાં નિરત दमि इंदियाणं -दमितेन्द्रियाणाम् ઈન્દ્રિયોનું દમન કરવામાં તત્પર એવા સંયમી જનોના चित्तं-चित्तम् અંત કરણને रागसत्तू न धरिसेइ-राग शत्रुः न धर्षयति રાગરૂપી શત્રુ કોઈ પણ રીતે પરાજીત્ કરી શકતા નથી, ओसहेहिं पराइओ वाहिरिव-औषधैः पराजितः व्याधिः इव જે પ્રમાણે ઔષધિયો દ્વારા મટાડવામાં આવેલ રોગ શરીર ઉપર આક્રમણ કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ—જે રીતે ઔષધીયોથી શરીરમાંના રોગને નષ્ટ કરવામાં આવ્યા પછી તેનો કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રભાવ દેખાતો નથી. એજ પ્રમાણે વિવિક્ત શય્યાસનવાળા તથા અવમૌદારિ આદિ તપ કરવાવાળા અને ઇંદ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવાવાળા સાધુઓના ચિત્તમાં રાગરૂપી શત્રુ પોતાનું સ્થાન જમાવી શ નથી ॥૧૨॥

छाया–यथा विडालावसथस्य मूले, न मूषकाणां वसतिः प्रशस्ता ।
एवमेव स्त्रीनिलयस्य मध्ये, न ब्रह्मचारिणः क्षमो निवासः ॥१३॥

टीका–'जहा विराला' इत्यादि ।

यथा–विडालावसथस्य=मार्जारनिवासस्थानस्य मूले=समीपे । मूषकाणां, वसतिः=निवासः न प्रशस्ता=न हितकरा, एवमेव=स्त्रीनिलयस्य=स्त्रीनिवासस्य, मध्ये ब्रह्मचारिणो निवासः, न क्षमः=न योग्यः, तत्र ब्रह्मचर्यविघात संभवात् ॥१३॥

विविक्तवसतावस्थितावपि यदि कदाचित्स्त्री समागच्छेत्, तदा यत् कर्त्तव्यं तदाह––

मूलम्–न रूवलावण्ण विलासहासं, न जंपियं इंगियं पेहियं वा ।
इत्थीण चित्तंसि निवेसइत्ता, दट्ठुं ववस्से समणे तवस्सी ॥१४॥

विविक्त वसति के अभाव में सूत्रकार दोष कहते हैं–'जहा' इत्यादि

अन्वयार्थ–(जहा–यथा) जैसे (विरालावसहस्स मूले–विडालावसथस्य मूले) बिलाड़ी के स्थान के समीप (मूसगाणं वसइ–मूषकाणां वसतिः) चूहों का रहना (न पसत्था–न प्रशस्ता) हितावह नहीं होता है। (एमेव–एवमेव) इसी तरह (इत्थी निलयस्स मज्झे–स्त्री निलयस्य मध्ये) स्त्रीयुक्त मकान में (बंभयारिस्स निवासो न खमो–ब्रह्मचारिणः निवासः क्षमः न) ब्रह्मचारी का रहना योग्य नहीं है।

भावार्थ–बिल्ली जिस मकानमें रहती हो उस मकानमें चूहों की खैर नहीं होती है उसी प्रकार स्त्रीयुक्त मकान में ब्रह्मचारी का रहना उसके ब्रह्मचर्य का घातक होता है ॥ १३ ॥

વિવિક્ત વસતિના અભાવમાં સૂત્રકાર દોષ બતાવે છે—"जहा" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ विरालावसहस्स मूले-विडालावसथस्य मूले બિલાડીના સ્થાનની પાસે मूसगाणं वसइ-मूषकाणां वसतिः ઉંદરનું રહેવું न पसत्था –न प्रशस्ता હિતાવહ હોતું નથી एमेव-एवमेव એજ પ્રમાણે इत्थीनिलयस्स मज्झे- स्त्री निलयस्य मध्ये સ્રીનો વસવાટ હોય એવા મકાનમાં बंभयारिस्स निवासो न खमो-ब्रह्मचारिणः निवासः न क्षमः બ્રહ્મચારીનું રહેવું એ એના બ્રહ્મચર્ય માટે ઘાતક હોય છે ॥૧૩॥

ભાવાર્થ—બિલાડી જે મકાનમાં રહેતી હોય તે મકાનમાં ઉંદરોની તાકાત નથી કે તે ત્યાં નિઃશંક રહી શકે, તેજ રીતે સ્રીવાળા મકાનમાં બ્રહ્મચારીનો નિવાસ તેના બ્રહ્મચર્યનો ઘાતક બને છે. ॥ ૧૩ ॥

छाया--न रूपलावण्य विलासहासं, न जल्पितम् इङ्गितं प्रेक्षितं वा ।
स्त्रीणां चित्ते निवेश्य, द्रष्टु व्यवस्येत् श्रमणस्तपस्वी ॥ १४ ॥

टीका--' न रूवलावण्ण ' इत्यादि ।

तपस्वी=तपः समाराधकः श्रमणः- मुनिः, स्त्रीणां रूपलावण्यविलासहास=रूपं =सुसंस्थानत्वम् , लावण्यं=शरीरकान्तिः, विलासः=वेपविन्यासः, हासः-मन्दस्मितरूपः, तषां समाहारे रूपलावण्यविलासहासं, तत् चित्ते निवेश्य=स्थापयित्वा, द्रष्टुं न व्यवस्येत् अहो रमणीयमिदं रूपलावण्यादिकमिति-कृत्वा ताः, द्रष्टुं न व्यवस्येत्-न वाञ्छेत् । तथा-जल्पितं=भाषितं चित्ते निवेश्य ताः स्त्रियो द्रष्टुं न व्यवस्येत् । तथा-इङ्गितम्=अङ्गभङ्गादि चेष्टां चित्ते निवेश्य द्रष्टुं न व्यवस्येत् । वा शब्दः समुच्चये, प्रेक्षितं=कटाक्षाऽदिकं च चित्ते=मनसि, निवेश्य=स्थापयित्वा द्रष्टुं न व्यवस्येत् ॥ १४ ॥

विविक्त वसति में रहने पर भी यदि कदाचित् वहां स्त्री आवे तो उस समय क्या करना चाहिये सो यह बात सूत्रकार कहते हैं—

' नरूव० ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तवस्सी समणे-तपस्वी श्रमणः) तपस्वी साधु (इत्थीण रूवलावण्णविलासहासं चित्तंसि निवेसइत्ता दट्ठुं न ववस्से-स्त्रीणां रूपलावण्यं विलासहासं चित्ते निवेश्य द्रष्टुं न व्यवसेत्) स्त्रीयों के रूप, लावण्य, विलास एवं हास्यको चित्तमें रखकर उनको देखनेकी इच्छा न करे और (न जंपियं इंगिय पेहियं चित्तंसि निवेसइत्ता द ठुं ववस्से-न जल्पितं; इंगितं, प्रेक्षितं, चित्ते निवेश्य द्रष्टुं व्यवस्येत्) उनके भाषणको, अंग भंगादि चेष्टाको, और कटाक्ष विक्षेप आदिको अपने मनमें रखकर रागभावसे उनको न देखे।

વિવિક્ત વસતિમાં રહેવા છતાં પણ જો કદાચિત ત્યાં સ્ત્રી આવે તો એ સમયે શું કરવું જોઈએ. આ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—" नरूव० " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तवस्सी-तपस्वी તપસ્વી સાધુ इत्थीण रूवलावण्णविलासहासं चित्तंसि निवेसइत्ता दट्ठुं न ववस्से-स्त्रीणां रूपलवण्यविलासहास चित्ते निवेश्य द्रष्टुं न व्यवस्येत् સ્ત્રિયોનાં રૂપ લાવણ્ય વિલાસ અને હાસ્ય ચિત્તમાં રાખીને એને જોવાની ઈચ્છા ન કરે તેમજ न जंपियं इगियपेहियं चित्तंसि निवेसइत्ता-दट्ठुं ववस्से-न जल्पितं इंगित प्रेक्षितं चित्ते निवेश्य द्रष्टुं व्यवस्येत् એના ભાષણને અંગભંગાદિ ચેષ્ટાને, અને કટાક્ષવિક્ષેપ આદિને પોતાના મનમાં રાખીને રાગ[illegible]થી એની સામે ન જુએ.

कस्मात् कारणादेव मुपदिश्यते ?, इति । तत्राह--

मूलम्-अदंसणं चेव अपत्थणं च, अचिंतणं चेव अकित्तणं च ।
इत्थीजणस्सारियझाणजुग्गं, हियं सया बंभवए रयाणं ॥१५॥

छाया--अदर्शनं चैव अप्रार्थनं च, अचिन्तनं चैव अकीर्त्तनं च ।
स्त्रीजनस्यार्यध्यानयोग्यं, हितं सदाब्रह्मव्रते रतानाम् ॥ १५ ॥

टीका--' अदंसणं चेव ' इत्यादि—

स्त्रीजनस्य अदर्शनं=न दर्शनमदर्शनम्-अप्रेक्षणम्, 'चेव' इति समुच्चये, तथा-अप्रार्थनम्=अनभिलषणं च=पुनः अचिन्तनं रूपलावण्याद्यपरिभावनम्, अकीर्त्तनम्=नामगुणयोरवर्णनं च, सदा-सर्वदा ब्रह्मव्रते-ब्रह्मचर्ये, रतानाम्=तत्पराणां,

---

भावार्थ—वसतिमें यदि कदाचित् कोई स्त्री आ भी जावे-तो उनकी तरफसे सर्वथा विरक्त रहे। किसी भी प्रकारकी उनकी चेष्टाको लक्षित कर उनका निरीक्षण न करे और न उनके रूप लावण्य आदिके अनुराग से प्रेरित होकर उनको देखे ॥१४॥

अब इसमें कारण कहते हैं—' अदंसणं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(इत्थीजणस्स अदंसणं अपत्थणं अचिंतणं चेव अकित्तणं च सया बंभवये रयाणं आरियझाण जुग्गं हियं-स्त्री जनस्य अदर्शनं अप्रार्थनं अचिन्तनं च अकीर्तनं सदा ब्रह्मव्रते रतानाम् आर्यध्यानयोग्यं हितम्) स्त्रीजनका रागभावसे नहीं देखना, उनकी अभिलाषा नहीं करना, उनके रूप लावण्य आदिकी विचारणा नहीं करना, उनके नाम गुण आदिका वर्णन नहीं करना यह सब अदर्शनादि सदा ब्रह्मचर्यव्रतमें

ભાવાર્થ—વસતિમાં જો કદાચિત કોઈ સ્ત્રી આવી પણ જાય તો એના તરફ ન ખેંચાતા સર્વથા વિરકત રહે, એની કોઈ પણ પ્રકારની ચેષ્ટાને જોવાની મનમાં લેશ માત્ર પણ ઈચ્છા ન કરે, તેમ તેના રૂપ લાવણ્ય તરફ અનુરાગથી પ્રેરાઈને ન જુએ. ॥૧૪॥

હવે એમાં કારણ બતલાવે છે—"अदसणं" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—इत्थीजणस्स अदंसणं अपत्थणं अचितणं चेव अकित्तणं च सया वंभवये रयाणं आरियज्झाण जुग्गंहियं-स्त्रीजनस्य अदर्शनं अचिन्तनं च अकीर्तनं सदा-ब्रह्मव्रते रतानम् आर्यध्यानयोग्यं हितम् સ્ત્રીજનની તરફ રાગભાવથી જોવું નહીં, એની અભિલાષા કરવી નહીં, એના રૂપ લાવણ્ય આદિની વિચારણા કરવી નહીં, એના રૂપ, ગુણ અને બીજા કોઈ ભાવનું ચિંતવનકરવું ન જોઈએ. આ સહુ

मुनीनाम् आर्यध्यानयोग्यं-धर्मध्यानसंपादकम्, अत एव-हितं कल्याणकारकं भवति। अतः स्त्रीणां रूपादि साऽनुरागं द्रष्टुम्, न प्रयतेतेति भावः ॥ १५ ॥

ननु 'विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः' इति तत् कथं विविक्तशयनासनताया विधानं, विकार कारणसद्भावेऽपि धीराणां विकारानुद्भवादित्याशङ्क्याह—

मूलम्—कामं तु देवीहि विभूसियाहिं, नचाइया खोभयिउं तिगुत्ता।
तहावि एगंतहियंत्ति नच्चा, विवित्तभावो मुणिणं पसत्थो ॥१६॥

छाया—कामं तु देवीभिः, विभूषाभिः, न शकिताः क्षोभयितुं त्रिगुप्ता।
तथाऽपि एकान्तहितमिति ज्ञात्वा, विविक्तभावो मुनीनां प्रशस्तः॥१६॥

टीका—'कामं तु' इत्यादि—

कामं तु=अनुमतमेवैतत्, यद् विभूषिताभिः-अलंकृताभिः, देवीभिरपि त्रिगुप्ताः=तिसृभिः-मनोगुप्त्याऽऽदिभिः, गुप्ताः-रक्षिताः, मुनयः क्षोभयितुं न

तत्पर मुनियोंके धर्मध्यानका संपादक मानागया है और इसीलिये यह सब उनके कल्याण कारक माना गया है। अतः मुनिका कर्तव्य है कि वह स्त्रियोंके रूपादिकको अनुरागसे देखनेका त्याग करे ॥१५॥

कोई ऐसा कहते हैं कि "विकार हेतु उपस्थित होने पर भी चित्तमें चलायमान नहीं होना यही सच्ची धीरता है तब मुनिजन तो धीर वीर होते ही है -वे विकारके कारण उपस्थित होने पर भी चञ्चलचित्त बन नहीं सकते हैं फिर विविक्त शयनासनता आदिका विधान उनके लिये क्यों किया गया है? इसके ऊपर सूत्रकार कहते हैं-'कामं तु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(विभूसियहिं देविहि तिगुत्ता खोभयिउं न चाइया त्ति

અદર્શનાદિ સદા બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં તત્પર મુનિયોના ધર્મ ધ્યાનના સંપાદનમાં બાધા રૂપ માનવામાં આવેલ છે. અને એજ કારણે એનો સર્વથા ત્યાગ એમને માટે કલ્યાણ કારક માનવામાં આવેલ છે. આથી મુનિયોનું કર્તવ્ય છે કે, તેઓ સ્ત્રિયોના રૂપાદિકને અનુરાગથી જોવાનો ત્યાગ કરે. ॥૧૫॥

કોઇ એવું કહે છે કે, " વિકાર હેતુ ઉપસ્થિત થવા છતાં પણ ચિત્તમાં ચલાયમાન ન થવું એજ સાચી ધીરતા છે. ત્યારે મુનિજન તો ધીરવીર હોય જ છે. તેઓ વિકારનું કારણ ઉપસ્થિત થવા છતાં પણ ચચળચિત્ત બની શકતા નથી. પછી વિવિક્ત શયનાસનતા આદિનું વિધાન એમને માટે કેમ કરવામાં આવે છે? આના ઉપર સૂત્રકાર કહે છે—" कामंतु " ઇત્યાદિ!

વયાર્થ—विभूसियाहि देविहिंत्तिगुत्ताखो भयिउं नचाइयात्तिकामं-वि-भू

शकिताः=चालयितुं न शक्यन्ते, इत्यर्थः । तथाऽपि एकान्तहितं=निश्चयेन कल्याण कारकम् इति ज्ञात्वा मुनिनां 'विविक्तभावः' एकान्तनिवासः प्रशस्तः-अन्नपानवितरणपर्यन्ततया प्रशंसितस्तीर्थंकरैः। अयं भावः-स्त्रीपशुपण्डकादि संगे प्रायो योगिनोऽपि क्षुभ्यन्ति, येऽपि न क्षुभ्यन्ति, तेऽप्यवर्णादि दोषभाजो भवन्तीति विविक्तशय्यासेवनमेव श्रेय इति ॥ १६ ॥

इदमेव समर्थयितुं स्त्रीणां दुरतिक्रमत्वमाह—

मूलम्-मोक्खाभिकंखिस्सऽवि माणवस्स, संसारभीरुस्स ठियस्स धम्मे।
नेयारिसं दुत्तरमत्थि लोए, जहित्थिओ बालमणोहराओ ॥१७॥

छाया-मोक्षाऽभिकांक्षिणोऽपि मानवस्य, संसारभीरोः स्थितस्य धर्मे ।
नैतादृशं दुस्तरमस्ति लोके, यथास्त्रियो बालमनोहराः ॥ १७ ॥

टीका—'मोक्खाभिकंखिस्स' इत्यादि ।

संसारभीरोः, संसारात्=चतुर्गतिरूपात्, भीरुः-भीतः संसारभीरुस्तस्य, तथा धर्मे=श्रुतचारित्रलक्षणे स्थितस्य, मोक्षाभिकाङ्क्षिणोऽपि=मोक्षाऽभिलाषिणोऽपि

कामं-विभूषिताभिः देवीभिः त्रिगुप्ताः क्षोभयितुं न शकिताः इति तु कामम्) विभूषित हुई देवियों द्वारा भी मनोगुप्ति आदि से गुप्त मुनिजन चलायमान नहीं हो सकते हैं यह बात बिलकुल सत्य है—तो भी एकान्त निवास (एगंतहियं-एकान्तहितम्) उनके लिये एकान्ततः हितविधायक है (इति नच्चा-इति ज्ञात्वा) ऐसा जानकर (मुणिण विवित्तभावो पसत्थो-मुनिनां विविक्तभावः प्रशस्तः) मुनियों का एकान्तनिवास स्त्री पशुपंडक रहित स्थानमें निवास हो तीर्थंकरादिक महापुरुषों ने प्रशस्त कहा है ॥ १६ ॥

फिर इसी बात का समर्थन करते हैं—'मोक्खाभि०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(संसारभीरुस्स-संसारभीरोः) चतुर्गतिरूप संसार से भयभीत तथा (धम्मे ठियस्स-धर्मे स्थितस्य) श्रुतचारित्र लक्षण धर्म में

षिताभिः देविभिः त्रिगुप्ताः क्षोभयितुं न शकिताः इति तु कामम् विभूषित थयेल देवीयोथी पण मनोगुप्ति आदिथी गुप्त एवा मुनिजन चलायमान बनी शकता नथी आ वात बीलकुल साची छे, छतां पण એકાન્ત निवास એમના માટે એકાન્તતઃ હિત વિધાયક છે. એવું જાણીને તીર્થંકર આદિ મહાપુરૂષોએ મુનિયોને માટે એકાન્ત નિવાસ અંગે કહેલ છે. ॥૧૬॥

ફરીથી પણ એજ વાતનું સમર્થન કરે છે.—"मोक्खाभि" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—संसारभीरुस्स-संसारभीरोः ચતુર્ગતિરૂપ સંસારથી ભયભીત धम्मे ठियस्स-धर्मे स्थितस्य तथा શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણ ધર્મમાં સ્થિત બનેલા તથા

मानवस्य=पुरुषस्य लोके एतादृशम्=ईदृशं, दुस्तरं=दुरतिक्रमम् , अन्यत् नास्ति यथा-बालमनोहराः=बालानाम् , मनोहराः स्त्रियः, दुस्तराः सन्ति। अतश्चाति-दुस्तरत्वात् स्त्रीणां परिहार्यत्वेन विविक्तशय्यासनसेवनमेव श्रेय इति भावः ॥१७॥

स्त्रीसङ्गाऽतिक्रमे गुणमाह—

मूलम्—एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव हवंति सेसा।
जहा महासागर मुत्तरित्ता, नई भवे अवि गंगासमाणा ॥१८॥

छाया—एतांश्च सङ्गान् समतिक्रम्य, सुखोत्तरा चैव भवन्ति शेषाः।
यथा महासागरमुत्तीर्य, नदी भवत्यपि गङ्गा समाना ॥१८॥

टीका—"एए य संगे" इत्यादि।

एतान्=स्त्रीविषयान्। सङ्गान्=तत्सहनिवासाऽदिसम्बन्धान्, समतिक्रम्य=

स्थित हुआ तथा (मोक्खाभिकंखिस्स-मोक्षाभिकांक्षिणः) मुक्ति की अभिलाषा युक्त ऐसे (माणवस्स-मानवस्य) मनुष्य को (लोए-लोके) इस लोक में (एयारिसं दुत्तरं-एतादृशं दुस्तरम्) ऐसा दुरतिक्रम अन्य और कोई पदार्थ नहीं है (जहा-यथा) जैसी (बालमणोहराओ इत्थिओ-बालमनोहराः स्त्रियः) बालजनों के लिये मनोहर ये स्त्रियां हैं। इसलिये अतिदुस्तर होनेसे स्त्री परिहार्य है। अतः विविक्त शय्यासन सेवन ही श्रेयस्कर है।

भावार्थ—मोक्षाभिलाषी जीवोंके लिये इतनी दुरतिक्रम दूसरी कोई चीज नहीं है कि जितनी स्त्रियां हैं। अतः इसीलिये मोक्षाभिलाषियोंको विविक्तशय्यासन कल्याणकारक कहा गया है ॥१७॥

स्त्रीसंगका परित्याग करने पर अन्य वस्तुका परित्याग करना सहज

मोक्खाभिकंखिस्स-मोक्षाभिकांक्षिणः મુક્તિની અભિલાષાથી યુક્ત એવા माणवस्स-मानवस्य મનુષ્યને लोए-लोके આ લોકમાં एयारिसं दुत्तरं-एतादृशं दुस्तरम् એવો દુરતિક્રમ બીજો કોઈ પદાર્થ નથી जहा-यथा જેમ बालमणोहराओ इत्थिओ-बालमनोहराः स्त्रियः બાલ જનોને માટે મનોહર આ સ્ત્રિયો છે. આ કારણે અતિ દુસ્તર હોવાથી સ્ત્રી પરિહાર્ય છે. આ માટેજ વિવિક્તશય્યાસન સેવનજ શ્રેયસ્કર છે.

ભાવાર્થ—મોક્ષાભિલાષી જીવોના માટે એટલી દુરતિક્રમ બીજી કોઈ ચિજ નથી કે જેટલી સ્ત્રિયો છે. આ જ માટે મોક્ષાભિલાષિયોને વિવિક્તશય્યાસન કલ્યાણ કારક બતાવેલ છે. ॥૧૭॥

સ્ત્રીસંગનો પરિત્યાગ કરવાથી અન્ય વસ્તુનો પરિત્યાગ કરવાનું સહજ

परित्यज्या। शेषाः=अन्ये द्रव्यादि संगाः सुखोत्तराः=अनायासपरित्यज्याः, भवन्त्येव। तत्र दृष्टान्तमाह—'जहा' इत्यादि। यथा=येन प्रकारेण, महासागरं=स्वयम्भूरमणम्, उत्तीर्य=उल्लङ्घ्य, गङ्गासमानाऽपि=गङ्गातुल्याऽपि, नदी सुखोत्तरा-अनायासोल्लङ्घ्या भवति। क्षुद्रनदी तु आस्ताम्। सर्वसंगानां रागरूपत्वे तुल्येऽपि, स्त्रीसङ्गानामेव प्रधान्यात्, तत्परिहारेऽन्ये सर्वे विषयसंगाः सुतरां परिहार्या भवंतीति भावः॥१८॥

हो जाता है सो दिखलाते हैं---'एएय' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(एएय संगे-एतान् संगान्) इन स्त्री सहवास युक्त निवास आदि संबंधोंका (समइक्कमित्ता-समतिक्रम्य) परित्याग करने पर (सेसा सुहुत्तरा चेव हवंति-शेषाः सुखोत्तराः चैव भवन्ति) अन्य द्रव्यादिक संबंधोंका परित्याग सहज होता है। (जहा महासागरमुत्तरित्ता-यथा महासागरं उत्तीर्य) जैसे स्वयंभूरमणको उलंघन करनेवाले व्यक्तिके लिये (गंगासमाणा अवि नई सुहुत्तरा हवंति-गंगासमाना अपि नदी सुखोत्तरा भवति) गंगाके समान विशाल नदी भी अनायास रूपसे पार करने योग्य हो जाती है। क्षुद्र नदीकी तो बात ही क्या है। समस्त संबंधोंमें रागरूपता तुल्य होने पर भी स्त्री संगमें प्रधानता होनेसे उसके परिहार होने पर समस्त विषयसंगका परिहार हो जाना सहज है।

भावार्थ—स्वयंभूरमणको पार करनेकी सामर्थ्य रखनेवाले व्यक्तिको गंगा जैसी नदियोंको पार करना कोई बड़ी बात नहीं है। इसी प्रकार जिन महात्माओंने स्त्रियोंके दुस्तर संगका परित्याग कर दिया है

થઈ જાય છે. એને બતાવવામાં આવે છે—"एएय" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—एएय संगे-एतान् संगान् આ સ્ત્રી સહવાસ યુકત નિવાસ આદિ સંબંધોનો समइक्कमित्ता -- समतिक्रम्य પરિત્યાગ કરવાથી सेसा सुहुत्तरा चेव हवंति-शेषा सुखोत्तराचेव भवन्ति અન્ય દ્રવ્યાદિક સંબંધોનો પરિત્યાગ સહજ બની જાય છે. जहा महासागरमुत्तरित्ता-यथा महासागरं उत्तीर्य જેમ સ્વયંભૂ રમણનું ઉલંઘન કરવાવાળી વ્યકિતના માટે गंगासमाणा अवि नई सुहुत्तरा हवंति-गंगासमाना अपि नदी सुखोत्तरा भवन्ति ગંગાના સમાન વિશાળ નદી પણ અનાયાસરૂપથી પાર કરવા યોગ્ય બની જાય છે, તો પછી નાની એવી નદીની તો વાત જ કયાં રહી. સમસ્ત સંબંધોમાં રાગરૂપતા તુલ્ય હોવા છતાં સ્ત્રી સંગમાં મુખ્યતા હોવાથી તેનું નિવારણ થતાં સમસ્ત વિષયસંગનો પરિહાર થઈ જવો સહજ છે.

ભાવાર્થ—સ્વયંભૂરમણને પાર કરવાનું સામર્થ્ય રાખવાવાળી વ્યકિતને ગંગા જેવી નદીયોને પાર કરવી કોઈ મોટી વાત નથી. આ પ્રમાણે જે

किञ्च—

मूलम्—कामाणुगिद्धिप्पभवं खु दुक्खं, सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स।
जं काइयं माणसियं च किंचि, तस्संतगं गच्छइ वीयरागो ॥१९॥

छाया—कामानुगृद्धि प्रभवं खलु दुःखम्, सर्वस्य लोकस्य सदेवकस्य।
यत्कायिकं मानसिकञ्च किञ्चित्, तस्याऽन्तकं गच्छति वीतरागः ॥१९॥

टीका—'कामाणुगिद्धिप्पभवं' इत्यादि।

सदेवकस्य=देवसहितस्य, सर्वस्य=सम्पूर्णस्य, लोकस्य=कामानुगृद्धिप्रभव= कामेषु-शब्दादिविषयेषु याऽनुगृद्धि-रागः, तत्प्रभवं-तज्जनितं, कायिक=शारीरिक, रोगादिरूपम्, च=पुनः, मानसिकम्=इष्टवियोगादिजनितम्, यत्किञ्चित्= अल्पं वा अधिकं वा, दुःखं भवति, तस्य=कायिकस्य मानसिकस्य च दुःखस्य, अन्तकम्=अन्त एव अन्तकस्तं नाशं। वीतरागः गच्छति=प्राप्नोति, राग एव दुःखस्य कारणमिति भावः ॥ १९ ॥

उनके लिये अन्य पदार्थोंसे संबधका परित्याग करना कोई कठिन बात नहीं होती है ॥१८॥

और भी कहते हैं—'कामाणु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सदेवगस्स-सदेवकस्य) देवसहित (सव्वस्स लोगस्स-सर्वस्य लोकस्य) इस संपूर्ण लोकके (कामाणुगिद्धिपभवं काइयं माणसियं जं किंचि दुक्खं-कामानुगृद्धिप्रभवं कायिकं मानसिकं च यत् किञ्चित् दुःखम्) शब्दादिक विषयरूप कामोंमें गृद्धिरूप अनुरागसे कायिक और मानसिक जो कुछ भी थोड़ा या बहुत दुःख होता है (तस्संतगं वीयरागो गच्छइ-तस्य अन्तकं वीतरागः गच्छति) उस दुःखको नाश करनेवाला एक वीतराग अर्थात् रागरहित पुरुष ही हो सकता है।

મહાત્માઓ એ સ્ત્રિયાના દુસ્તર સંગને પરિત્યાગ કરી દીધો છે એમને માટે અન્ય પદાર્થોના સંબંધને પરિત્યાગ કરવો એ કોઈ કઠણ વાત નથી. ॥ ૧૮ ॥

વળી પણ કહે છે—"कामाणु" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सदेवगस्स-सदेवकस्य દેવ સહિત सव्वस्स लोगस्स-सर्वस्य लोकस्य આ સંપૂર્ણ લોકના कामाणुगिद्धिप्पभवं काइयं माणसियं जं किंचि दुक्खं-कामानुगृद्धिप्रभवं कायिकं मानसिकं च यत् किञ्चित् दुःखम् શબ્દાદિક વિષયરૂપ કામોમાં ગૃદ્ધિરૂપ અનુરાગથી કાયિક અને માનસિક જે કાંઈ થેડું અથવા તો ... રે દુખ થાય છે तस्संतगं वीयरागो गच्छइ-तस्यान्तकं वीतरागः गच्छति એ નાશ કરવાવાળા એક વીતરાગ અર્થાત રાગ રહિત પુરૂષ જ થઈ શકે છે

ननु कामाः मनोज्ञशब्दादिविषयास्ते च सुखजनकत्वात् सुखरूपास्तर्हि कथं दुःखं कामानुगृद्धि प्रभवम् ? इति । तत्राह—

मूलम्—जहा य किंपागफला मणोरमा, रसेण वण्णेण य भुज्जमाणा।
ते खुड्डय जीवियं पच्चमाणा, एओवमा कामगुणा विवागे ॥२०॥

छाया—यथा च किम्पाकफलानि मनोरमाणि, रसेन वर्णेन च भुज्यमानानि।
तानि क्षोदयन्ति जीवितं पच्यमानानि, एतदुपमाः कामगुणा विपाके ॥२०॥

टीका—'जहा य' इत्यादि—

यथा च=यथैव किम्पाकफलानि—किम्पाकोवृक्षविशेषस्तत्फलानि, यदा भुज्यमानानि—अस्वाद्यमानानि भवन्ति, तदा—रसेन=आस्वादेन, वर्णेन=रूपेण, चकराद्

भावार्थ—इस संसारमें हरएक गतिमें विषय सुखकी गृद्धि लगी रहती है। चाहे देवगति भी क्यों न हो। इसीलिये मानसिक तथा कायिक दुःखोंके भागी प्रत्येक गतिके जीव बने हुए हैं। इन दुःखोंका अभाव यदि किसीके होता है तो केवल एक राग रहितके ही हैं। उनके ऐसे दुःखोंका संसर्ग नहीं है—कारण कि राग ही दुःखका कारण होता है।१९।

मनोज्ञ शब्दादिक विषय तो इस जीवके लिये सुखदायक हैं फिर आप उनसे उद्भूत सुखको दुःखरूप क्यों कहते हैं ? इस पर सूत्रकार कहते हैं—'जहाय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा—यथा) जैसे (किंपाग फला—किंपाक फलानि) किंपाक वृक्ष विशेषके फल (भुज्जमाणा—भुज्यमानानि) खानेके समय (रसेण—रसेन) आस्वादसे (वण्णेण—वर्णेन) अपने रूपसे तथा गन्धादि-

---

ભાવાર્થ—આ સંસારની હરએક ગતિમાં વિષય સુખની ગૃદ્ધિ લાગેલી રહે છે. ચાહે દેવ ગતિ પણ કેમ ન હોય, આ માટે માનસિક તથા કાયિક દુઃખોને ભોગવનાર પ્રત્યેક ગતિના જીવ બનેલ છે. આ દુઃખોનો અભાવ જો કોઇનામાં પણ હોય તો તે એક ફકત રાગ રહિતને જ છે. એને આ પ્રકારનાં કોઈ દુઃખોનો સંસર્ગ હોતો નથી કારણ કે, રાગ જ દુઃખનું કારણ હોય છે. ॥૧૯॥

મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષય તો આ જીવના માટે સુખદાયક છે, પછી આપ એનાથી ઉદ્ભવતા સુખને દુઃખરૂપ કેમ કહો છો? આ સબંધમાં સૂત્રકાર કહે છે.—" जहाय " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ किंपागफला-किंपाकफलानि કિંપાક વૃક્ષનાં ફળને भुज्जमाणा-भुज्यमानानि ખાવાના સમયે रसेण-रसेन આસ્વાદથી, वण्णेण-वर्णेन રૂપથી તેમજ સુગંધ વગેરેના ગુણથી मणोरमा-मनोरमाणि ઉપર મનોહ-

गन्धादिना च । मनोरमाणि. हृद्यानि हृदयाह्लादकानि भवन्ति, तानि किंपाकफलानि पच्यमानानि विपाकावस्थामासानि किंपाकफलानि जीवितम्=आयुः, क्षोदयन्ति= विनाशयन्ति । तथा कामगुणाः-शब्दादिविषयाः, विपाके=परिणामे-फलप्रदान-काले. एतदुपमाः=एतत्तुल्याः, विपाकदारुणतासाम्येन किंपाकफलतुल्याः सन्तीत्यर्थः । अयं भावः-यथा किम्पाक फलानि भुज्यमानानि मनोरमाणि विपाकावस्थायां तु भोक्तृणामायुषां मरणहेतुतयाऽतिदारुणानि. एवं कामगुणा अपि उपभुज्यमाना मनोरमाः. विपाकावस्थायां तु नरकादि दुर्गतिदुःखदायकतयाऽत्यन्तदारुणा एव । तथा च-कामगुणानां दुःखजनकत्वात् सुखरूपतानास्तीति ॥ २० ॥

गुणसे (मणोरमा-मनोरमाणि) हृदयाह्लादक होते हैं परन्तु (पच्चमाणा-पच्यमानानि) जब इनका विपाककाल आता है तब (ते-तानि) वे (जीविय खुड्डय-जीवितं क्षोदयन्ति) जीवनको नष्ट कर देते हैं। इसी तरह (कामगुणा-कामगुणाः) ये कामगुण भी (विवागे-विपाके) विपाक समयमें (एसोवमा-एतदुपमाः) इसी प्रकारके होते हैं।

भावार्थ--किंपाक फल, खाते समय बड़ा ही स्वादिष्ट मालूम होता है। रस रूप वर्ण एवं गंधमें वह चित्तको आकृष्ट कर लेता है परन्तु जब इसका विपाक होता है तब वह खानेवालेके प्राणोंका अपहारक हो जाता है। इसी तरह भोगते समय ये विषय सुख बडे मनोरम प्रतीत होते हैं। किन्तु जब इनका विपाक समय आता है तब यह जीवोंको नरक निगोदादिक सम्बन्धी दारुण दुःख देते हैं। इसलिये कामगुणोंमें कल्पित सुखरूपता होनेसे वास्तविक सुखजनकता नहीं है। केवल दुःख-जनकता ही है ॥ २० ॥

દક હોય છે, પરંતુ पच्चमाणा-पच्यमानानि જ્યારે એનો વિપાક કાળ આવે છે ત્યારે ते-तानि તે जीविय खुड्डय-जीवितं क्षोदयन्ति જીવનનો નાશ કરી દે છે. આજ રીતે એ कामगुणा-कामगुणाः કામગુણ પણ विवागे-विपाके વિપાક સમયમાં एसोवमा-एतदुपमाः એના પ્રકારના જ બને છે

ભાવાર્થ—કિંપાક ફળ, ખાતા સમયે તો ખૂબ જ સ્વાદિષ્ટ માલુમ પડે છે. રસ, રૂપ અને ગંધથી એ ચિત્તને આકર્ષિત કરી લ્યે છે પરંતુ જ્યારે એનો વિપાક આવે છે ત્યારે તે ખાવાવાળા પ્રાણીના પ્રાણુનો નાશ કરી નાખે છે આજ પ્રમાણે એ વિષય સુખ કે જેનો ઉપભોગ કરતી સમયે તો તે ખૂબ જ મનોરમ જણાય છે પરંતુ જ્યારે એનો વિપાક સમય આવે છે ત્યારે તે જીવોને નરક નિગોદાદિ સબંધી દારૂણ દુઃખને આપનાર બને છે આ માટે કામગુણોમાં કલ્પિત સુખરૂપતા હોવાથી વાસ્તવિક સુખ જનકતા નથી. કેવળ દુઃખ જનકતા જ છે. ॥૨૦॥

एवं केवलरागस्योद्धरणोपायं कथयित्वा द्वेषसहितस्य–तस्योद्धरणोपायं विवक्षुः, दमितेन्द्रियत्वञ्च सिंहाऽवलोकितन्यायाश्रयेण व्याचिख्यासुः=कथयति–

मूलम्—जे इंदियाणं विसया मणुन्ना, न तेसु भावं निसिरे कयाई।
न यामणुन्नेसु मणंपि कुज्जा, समाहिकामे समणे तवस्सी ॥२१॥

छाया–ये इन्द्रियाणां विषया मनोज्ञाः न तेषु भावं निसृजेत्कदाचित्।
न चैवाऽमनोज्ञेषु मनोऽपि कुर्यात्, समाधिकामः श्रमणस्तपस्वी ॥ २१ ॥

टीका—'जे इंदियाणं' इत्यादि—

ये इन्द्रियाणां=चक्षुरादीनां, विषयाः=रूपादयः, मनोज्ञाः=मनोऽनुकूलाः, तेषु समाधिकामः=समाधिं चित्तस्वास्थ्यं कामयते=ऽभिलषतीति समाधिकामः समाधिश्च रागद्वेषाभावमूलक एव भवतीति रागद्वेषनिराकरणार्थीत्यर्थः। तथा–तपस्वी तपश्चर्याशीलः, अत एव श्रमणः=चारित्राराधनपरायणः, साधुः भावम्=अभिप्रायं, कदाचित्=कस्मिंश्चित् समये, न निसृजेत्=न कुर्यात्। मनोज्ञविषयेषु चक्षुरादीनिन्द्रियाणि प्रवर्तयितुं न वाञ्छेदित्यर्थः। तथा–अमनोज्ञेषु च रूपादि विषयेषु मनोऽपि

इस प्रकार केवल रागके उद्धरणका उपाय कह कर अब द्वेषसहित उस रागके उद्धरणका उपाय कहनेकी इच्छासे, तथा सिंहावलोकनन्याय (आगे चल कर पीछेकी ओर देखना) से दमितेन्द्रियत्वकी व्याख्या करनेकी इच्छासे कहते है–'जे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे इंदियाणं मणुन्ना विसया–ये इन्द्रियाणां मनोज्ञाः विषयाः) जो इन्द्रियोंके मनोज्ञ विषय हैं (तेसु–तेषु) उनमें (समाहिकामे–समाधिकामः) रागद्वेषके अभाव मूलक समाधिकी चाहना करनेवाला–राग और द्वेषके निवारण करनेका अभिलाषी ऐसा (तवस्सी समणे–तपस्वी श्रमणः) तपस्वी श्रमण (कयाई–कदाचित्) कभी भी (भावं–भावम्) अपने अन्तःकरणको आसक्त न करे–अर्थात् किसी भी समयमें उन

આ પ્રમાણે કેવળ રાગના ઉદ્ધરણનો ઉપાય કહીને હવે દ્વેષરહિત ઉપરાગના ઉદ્ધરણનો ઉપાય બતાવવાની ઇચ્છાથી, તથા સિંહાવલોકનન્યાય (આગળ જઈને પાછું જોવું) થી દમિતેન્દ્રિયત્વની વ્યાખ્યા કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે—"જે" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे इंदियाणं मणुन्ना विसया–ये इन्द्रियाणां मनोज्ञाः विषयाः જે ઈન્દ્રિયોના મનોજ્ઞ વિષય છે, तेसु–तेषु એનામા समाहिकामे–समाधिकामः રાગ દ્વેષના અભાવ જેવા સમાધિના ચાહના કરવાવાળા, રાગ અને દ્વેષનુ નિવારણ કરવાના અભિલાષી એવા तवस्सी समणे–तपस्वी श्रमणः તપસ્વી શ્રમણ कयाई–कदाचित् કદી પણ પોતાના भावं–भावम् અંતઃકરણને આસક્ત ન કરે–અર્થાત્–કોઈ પણ સમયમા એ મનોજ્ઞ વિષયોનું ચિંતવન પણ ન કરે. આ પ્રમાણે

नैव कुर्यात् । अपि शब्देन चक्षुरादीनीन्द्रियाणि च मनोज्ञामनोज्ञविषयेषु न प्रवर्तयेदितिबोधितम् ॥ २१ ॥

विषयेषु चक्षुरादीन्द्रियप्रवृत्तौ मनसश्चापि यो दोषस्तं प्रत्येकमिन्द्रियाणि मनश्चाश्रित्याष्टसप्तत्या गाथाभिः प्रदर्शयिष्यति, तत्र सम्प्रति चक्षुराश्रित्य त्रयोदशगाथाः कथयति—

मूलम्—चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो उ जो तेसु स वीयरागो ॥२२॥

छाया—चक्षुसो रूपं ग्रहणं वदन्ति, तद् रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।
तद् द्वेषहेतुं अमनोज्ञमाहुः, समस्त यस्तयोः स वीतरागः ॥२२॥

मनोज्ञ विषयोंका चिन्तवन तक भी न करें । इसी तरह (अमणुन्नेसु-अमनोज्ञेषु) जो रूपादिक विषय अमनोज्ञ हैं उनमें भी (मणं न कुज्जा-मनः न कुर्यात्) मनको न लगावे ।

भावार्थ—जो साधु यह चाहता है कि मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ चक्षुरादिक इन्द्रियोंके विषयोंमें मुझे समाधि प्राप्त हो—तो उसका कर्तव्य है कि वह उन विषयोंमें चक्षुरादिक इन्द्रियोंको प्रवर्तित करनेकी वाञ्छा न करे । इससे उन विषयोंमें उसको रागद्वेषाभाव मूलक समाधि प्राप्त हो जावेगी ॥ २१ ॥

विषयोंमें चक्षुरादिक इन्द्रियोंकी प्रवृत्ति होने पर तथा मनकी आसक्ति होने पर जो दोष उत्पन्न होते हैं वे प्रत्येक इन्द्रियों तथा मनको आश्रित करके ही होते हैं इसलिये अब सूत्रकार इसी बातको अठहत्तर ७८ गाथाओंसे कहते हैं उसमें सर्व प्रथम चतुरिन्द्रियको आश्रित करके

अमणुन्नेसु-अमनोज्ञेषु જે રૂપાદિક વિષય અમનોજ્ઞ છે, એમાં પણ मणं न कुज्जा-मनः न कुर्यात् મન ન લગાવે.

ભાવાર્થ—જે સાધુ એવું ચાહે છે કે, મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ ચક્ષુ આદિક ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા મને સમાધિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે એનું એ કર્તવ્ય છે કે, તે એ વિષયોમાં ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોને પ્રવર્તિત કરવાની વાચ્છના ન કરે. આથી એ વિષયોમા એમને રાગદ્વેષભાવ મૂલક સમાધી પ્રાપ્ત થાય. ॥૨૧॥

વિષયોમાં ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિયોની થવાથી તેમજ મનની આસક્તિ થવાથી જે દોષ ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયો તથા મનને આશ્રીત કરીને જ થાય છે. આ માટે હવે સૂત્રકાર આજ વાતને અઠયોતેર (૭૮) ગાથાઓથી

टीका--' चक्खुस्स ' इत्यादि--

रूपं=वर्णं, संस्थानं वा, चक्षुषः=नेत्रस्य, ग्रहणं=गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् , आकर्षकं वदन्ति=तीर्थकरगणधरादयः कथयन्ति । मनोज्ञं=सुन्दरं, तत्=रूपं तु रागहेतुं=रागकारणं, आहुः=वदन्ति । अमनोज्ञं=असुन्दरं, तत्=रूपं द्वेषहेतुं-द्वेषकारणं वदन्ति । तस्मान्मनोज्ञाऽमनोज्ञरूपयोश्चक्षुः प्रवर्तने रागद्वेषोत्पत्तिसम्भवात् तदुद्धरणाऽशक्तिरूपो दोषः स्यादिति भावः । नन्वेवं रूपस्य रागहेतुत्वात् तस्मिन् विद्यमाने कश्चिद्वितरागो न स्यादत आह-'समो उ जो तेसु' इत्यादि । यस्तु तयोः=मनोज्ञाऽमनोज्ञरूपयोः, समः=तुल्याभावयुक्तः, नानुरक्तो न च द्विष्ट इत्यर्थः । स वीतरागः=तथाविधरागाभावात् । यद्वा-इह वीतराग इव वीतरागः उपलक्षणत्वाद् वीतद्वेषश्च भवति । अयं भावः-यस्यैव रागद्वेषौ विद्येते, तस्यैव तदुदीरकत्वेन मनोज्ञामनोज्ञरूपयोस्तज्जन-

---

तेरह गाथाओंसे दोष कहते हैं--' चक्खुस्स ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो (रूवं-रूपम्) रूप (चक्खुस्स गहणं-चक्षुषः ग्रहणम्) चक्षुइन्द्रियको आकृष्ट करता है वह (मणुन्नं-मनोज्ञम्) मनोज्ञ कहा गया है और वह (रागहेउं वयंति-रागहेतुं वदन्ति) जीवको रागका हेतु होता है ऐसा तीर्थंकरादिक देवोंने कहा है । तथा जो रूप (दोसहेउं-द्वेषहेतुम्) द्वेषका कारण होता है-चक्षुरिन्द्रियको अरुचिका कारण होता वह (अमणुन्नं-अमनोज्ञम्) अमनोज्ञ कहा गया है । यह द्वेषका हेतु माना गया है । (जो तेसु समो-यः तयोः समः) जो इनमें सम होता है-मनोज्ञमें राग एवं अमनोज्ञमें द्वेष नहीं करता है (स वीयरागो--सः वीतरागः) वह वीतराग कहा गया है ।

भावार्थ—चक्षुरिन्द्रियको जो रूप रुचे वह मनोज्ञ एवं जो नहीं

બતલાવે છે. આમાં સર્વ પ્રથમ ચક્ષુરિન્દ્રિયને આશ્રીત કરીને તેર ગાથાઓથી દોષ બતલાવે છે—" चक्खुस्स " ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—જે रूवं-रूपम् રૂપ चक्खुस्स गहणं-चक्षुषः गृहणम् ચક્ષુ ઈન્દ્રિયનું આકર્ષણ કરે છે. मणुन्नं-मनोज्ञम् એને મનોજ્ઞ કહેવામા આવે છે. અને તે रागहेउं वयंति-रागहेतुं वदन्ति જીવને રાગના હેતુભુત બને છે, એવું તીર્થંકરાદિ દેવોએ કહ્યું છે. તથા જે રૂપ दोसहेउं-द्वेषहेतुम् દ્વેષનું કારણ બને છે, ચક્ષુરિન્દ્રિયની અરૂચિનું કારણ બને છે, તે अमणुन्नं-अमनोज्ञम् અમનોજ્ઞ કહેવાયેલ છે, એ દ્વેષનો હેતુ માનવામાં આવેલ છે. जो तेसु समो-यः तयोः समः જે એનામાં સમ હોય છે-મનોજ્ઞમાં રાગ તેમજ અમનોજ્ઞમાં દ્વેષ કરતા નથી स वीयरागो-सः वीतरागः એને વીતરાગ કહેવામાં આવે છે.

ભાવાથ—ચક્ષુરિન્દ્રિયને જે રૂપ રૂચે એ મનોજ્ઞ અને જે ન રૂચે તે અમનોજ્ઞ

कत्वमुच्यते, न तु यः समस्तस्य रूपं रागद्वेषजनकं भवति। तस्मान्मनोज्ञामनोज्ञरूपयोश्चक्षु र्न प्रवर्तयेत्, कथंचित् चक्षुषः प्रवृत्तौ वा समताऽऽश्रयणीयेति ॥ २२ ॥

ननु यद्येवं रूपमेव रागद्वेषजनकं न तु चक्षुस्तर्हि किं रूपे चक्षुर्न प्रवर्तयेदिति चक्षुर्निग्रहेण ? इत्याशङ्कापनोदनार्थमाह—

मूलम्—रूवस्स चक्खुं गहणं वयंति, चक्खुस्स रूवं गहणं वयंति।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥२३॥

छाया—रूपस्य चक्षुर्ग्रहणं वदन्ति, चक्षुषोरूपं ग्रहणं वदन्ति।
रागस्य हेतुं समनोज्ञमाहु., द्वेषस्य हेतुं अमनोज्ञमाहुः ॥ २३ ॥

टीका—'रूवस्स चक्खुं' इत्यादि—

चक्षुः=नेत्रं, रूपस्य=कृष्णादेः, ग्रहणं–गृह्णातीति ग्रहणं, ग्राहकं वदन्ति=तीर्थकराः कथयन्ति। तथा-रूपं चक्षुषः–नेत्रस्य, ग्रहणं–गृह्यते, इति ग्रहणं–ग्राह्यं वदन्ति।

रूचे वह अमनोज्ञ है। मनोज्ञ रागका कारण एवं अमनोज्ञ द्वेष का कारण कहा गया है। इन दोनोंमें जिसके रागद्वेषकी परिणति नहीं होती है वह वीतराग है। जिनमें रागद्वेष विद्यमान है उनमें ही मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ रूप, रागद्वेषके जनक होते हैं। परन्तु जो उनमें सम हैं उनके वे राग-द्वेषके जनक नहीं हो सकते ह। सम वीतराग होता है। इसलिये मनोज्ञ एवं अमनोज्ञमें चतुरिन्द्रियकी प्रवृत्ति साधुको नहीं करनी चाहिये। यदि चक्षुरिन्द्रिय वहां प्रवृत्त हो भी जावे तो वहां उसको समता धारण करनी चाहिये ॥२२॥

यदि ऐसी ही बात है जो रागद्वेषका जनक चक्षु न होकर रूप ही रागद्वेषका जनक होता है–अतः चक्षुरिन्द्रियके निग्रह करनेसे क्या

છે. આ બન્નેમા જેના રાગદ્વેષની પરિણુતિ થતી નથી તે વીતરાગ છે જેનામા રાગદ્વેષ વિદ્યમાન છે એનામાજ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞરૂપ રાગદ્વેશ જાગતા હોય છે. પરંતુ જે એમા સમ છે. એનામા એ રાગદ્વેષ જાગતા નથી. સમ વીતરાગ હોય છે. આ કારણે મનોજ્ઞ અથવા અમનોજ્ઞ કોઈ પ્રકારની ચક્ષુરિન્દ્રિયની પ્રવૃતિ સાધુએ ન કરવી જોઈએ. જો કોઇ સમયે ચક્ષુરિન્દ્રિય ત્યા પ્રવૃત્ત થઈ પણ જાય ત્યારે ત્યા એણે સમતા ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૨॥

જો એવી જ વાત છે કે, રાગદ્વેષને જગાડનાર ચક્ષુ નહીં પણ રૂપ જ દ્વેષને જગાડનાર છે, તો ચક્ષુરિન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી લાભ શુ ? આ

एतेन रूपचक्षुषोर्ग्राह्यग्राहकभावप्रदर्शितः । अतएवाह-'रागस्स' इत्यादि, समनोज्ञं मनोज्ञेन-ग्राह्येण रूपेण सह वर्तत इति समनोज्ञं-मनोज्ञरूपविषयकं मनोज्ञ-रूपानुषङ्गिचक्षुरित्यर्थः, तत् रागस्य हेतुं कारणं वदन्ति। तथा-अमनोज्ञं-अमनोज्ञरूप-विषयकं, अमनोज्ञरूपानुषङ्गिचक्षुरिति यावत्, द्वेषस्य हेतुं वदन्ति । रूपं रागद्वेष कारणमितिपूर्वगाथया प्रदर्शितम्, चक्षुश्च रागद्वेषकारणमित्यनया गाथया प्रदर्शितम् । एवं च रूपचक्षुषोः सहितयोरेव रागद्वेषजनकत्वाद्रूपे चक्षु र्न प्रवर्तये-दिति चक्षुर्निग्रहः कर्तव्य एवेति भावः ॥ २३ ॥

लाभ ? इस पर सूत्रकार कहते हैं—'रूवस्स' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(चक्खुं रूवस्स गहणं वयंति रूवं चक्खुस्स गहणं वयंति-चक्षुः रूपस्य ग्रहणं वदन्ति रूपं चक्षुषः ग्रहणं वदन्ति) नेत्र इन्द्रिय रूपका ग्राहक माना गया है तथा रूप नेत्र इन्द्रियका ग्राह्य माना गया है । इस तरह नेत्रइन्द्रिय और रूपमें ग्राह्यग्राहक भाव है । इसलिये (समणुन्नं-समनोज्ञम्) मनोज्ञरूप विषयक चक्षुको (रागस्स हेउं आहु-रागस्य हेतु-माहुः) रागका हेतु तीर्थंकरादिक देवोंने कहा है तथा (अमणुण्णं-अमनो-ज्ञम्) अमनोज्ञ-अमनोज्ञरूप ग्राहक चक्षुको उन्हींने (दोसस्स हेउं आहु-द्वेषस्य हेतुं आहुः) द्वेषका कारण कहा है ।

भावार्थ—यहां "चक्षुरिन्द्रिय निग्रहके योग्य नहीं है कारण कि राग-द्वेषका जनक रूप ही है" इस शंकाका समाधान सूत्रकारने किया है वे कहते हैं कि अपने २ विषय सहित इन्द्रियां ही मोही जीवको अपने २ विषयमें रागद्वेषकी जनक होती हैं । कारण कि इन्द्रिय और विषयका

વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે.—"रूवस्स" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—चक्खुं रूवस्सगहणं वयंति रूवं चक्खुस्स गहणं वयंति-चक्षुः रूपस्य ग्रहणं वदन्ति रूपं चक्षुषः ग्रहणं वदन्ति નેત્ર ઈન્દ્રિયને રૂપના ગ્રાહક તરીકે માનવામાં આવેલ છે, તથા રૂપ નેત્ર ઈન્દ્રિયને ગ્રાહ્ય માનવામા આવેલ છે. આ પ્રમાણે નેત્ર ઈન્દ્રિય અને રૂપમાં ગ્રાહ્ય ગ્રાહક ભાવ છે. આ કારણે समणुन्नं-समनोज्ञम् મનોજ્ઞરૂપ વિષયક ચક્ષુને रागस्स हेउं आहु-रागस्य हेतुमाहुः રાગના હેતુ તીર્થંકરાદિક દેવોએ કહેલ છે. તથા अमणुन्न-अमनोज्ञम् અમનોજ્ઞરૂપ ગ્રાહક ચક્ષુને એમણે दोसस्स हेउं आहु-द्वेषस्य हेतुं आहुः દ્વેષનુ કારણ કહેલ છે.

ભાવાર્થ—અહીં "ચક્ષુરિન્દ્રિય નિગ્રહના યોગ્ય નથી કારણ કે, રાગદ્વેષને જન્માવનારરૂપ જ છે" આ શંકાનું સમાધાન સૂત્રકારે કરેલ છે. તેઓ કહે છે કે, પોત પોતાના વિષય સહિત ઇન્દ્રિયો જ મોહી જીવને પોત પોતાના વિષયમાં રાગદ્વેષને જન્માવનાર હોય છે. કારણકે, ઇન્દ્રિય અને વિષયનો પર-

एवं रागद्वेषोद्धरणोपायमभिधाय तदनुद्धरणे दोषमाह—

मूलम्—रूवेसु जो गिद्धिं मुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ सो विणासं।
रागाउरे से जह वा पयंगे, आलोयलोले समुवेइ मच्चुं ॥२४॥

छाया—रूपेषु यो गृद्धि मुपैति तीव्राम्, आकालिकं प्राप्नोति स विनाशम्।
रागातुरः स यथा वा पतङ्गः, आलोकलोकः समुपैति मृत्युम् ॥ २४ ॥

टीका—'रूवेसु जो गिद्धिं' इत्यादि—

यथा वा=येन प्रकारेणैव, वा शब्द एवकारार्थकः। रागातुरः=रागविह्वलः। अतएव-आलोकलोलः=दीपशिखादर्शनलुब्धः। सः=लोकप्रसिद्धः, पतङ्गः=चतुरिन्द्रि-

---

परस्परमें ग्राह्यग्राहक संबंध है। पूर्वगाथामें रूप रागद्वेषका कारण है तथा इस गाथा द्वारा चक्षुरिन्द्रिय रागद्वेषका कारण है ऐसा कहा गया है। अतः इस बातसे ऐसा ही समझना चाहिये कि जब रूप और चक्षु परस्पर संबधित होते है तब मूलतः जिनमें राग है ऐसे जीव ही इनके संबध होने पर मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ विषयमें रागद्वेष करते हैं। अतः रूपकी ओरसे इस रागद्वेषकी परिणतिको हटानेके लिये चक्षुरिन्द्रियको उसमें प्रवर्तित नही होने देना चाहिये। यही इसका निग्रह ॥२३॥

इस प्रकार रागद्वेषको हटानेका उपाय कहकर अब उसके नहीं हटानेमें दोष प्रकट करते हैं—'रूवेसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा वा-यथा वा) जिस तरह (रागाउरे-रागातुरः) रागसे विह्वल अतएव (आलोयलोले-आलोकलोलः) आलोक-प्रकाश

સ્પરમાં ગ્રાહ્ય ગ્રાહકનો સંબધ છે. પૂર્વગાથામાં રૂપ રાગદ્વેષનું કારણ છે, તથા આ ગાથામાં ચક્ષુરિન્દ્રિય રાગદ્વેષનુ કારણ એવું બતાવવામાં આવેલ છે, એટલે આ વાતથી એવું જ સમજવું જોઈએ કે, જ્યારે રૂપ અને ચક્ષુ પરસ્પર સબંધમાં આવે છે ત્યારે મૂલત જેનામાં રાગ છે એવો જીવ જ એનો સંબંધ થવાથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વિષયમાં રાગદ્વેષ કરે છે. એટલે રૂપના તરફથી આ રાગદ્વેષની પરિણતિને હટાવવા માટે ચક્ષુરિન્દ્રિયને એમાં પ્રવર્તિત ન થવા દેવી જોઈએ. આજ એનો નિગ્રહ. ॥ ૨૩ ॥

આ પ્રમાણે રાગદ્વેષને હટાવવાનો ઉપાય કહીને હવે એને ન હટાવવાના દોષ પ્રગટ કરે છે—"रूवेसु" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जहा वा-यथा वा જે રીતે रागाउरे-रागातुर રાગથી વિહ્વળ आलोय लोले-आलोकलोलः તો પ્રકાશ અર્થાત દીપશીખાને જોવાનો

यजीवविशेषः, मृत्युं समुपैति=प्राप्नोति । तथैव-यो जनः, रूपेषु=मनोज्ञरूपेषु तीव्राम्=उत्कटां, गृद्धिं=रागम् , उपैति=प्राप्नोति, सः=रूपविषयकतीव्ररागवान् , आकालिकं=असामयिकं यथास्थित्यायुरूपरमात् प्रागेव विनाशं-घातं प्राप्नोति । एतेन रागाऽनुद्धरणे जनस्यासामयिकमृत्युरूपो दोष प्रदर्शितः ॥ २४ ॥

पुनरपिमाह—

मूलम्—जेयावि दोसं समुवेइ तिव्वं, तं सिंक्खणे सेउ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंत दोसेणं सएण जंतू, न किंचि रूवं अवरज्झई से ॥२५॥

छाया—यश्चाऽपि द्वेषं समुपैति तीव्रम् , तस्मिन्क्षणे स तु उपैति दुःखम् ।
दुर्दान्तदोषेण स्वकेन जन्तुः, किञ्चित् रूपं अपराध्यति तस्य ॥२५॥

अर्थात् दीपशिखाके देखनेमें लोलुपी (से-सः) वह लोक प्रसिद्ध (पयंगे-पतंगः) पतंग-चतुरिन्द्रिय जीव शलभ-(मच्चुं-समुवेइ-मृत्युं समुपैति) मृत्युको प्राप्त होता है इसी तरह (जो-यः) जो मनुष्य (रूवेसु-रूपेषु) मनोज्ञरूपमें (तिव्व गिद्धिं उवेइ-तीव्राम् गृद्धिम् उपैति) तीव्र रागको प्राप्त करता है। (से-सः) वह (अकालियं विणासं पावइ-आकालिकं विनाशं प्राप्नोति) असमयमें ही मृत्युको प्राप्त हो जाता है।

भावार्थ—यह प्रसिद्ध बात है कि रूपका लोभी पतंग दीपशिखामें पड़कर अपने प्यारे प्राणोंको खो बैठता है इसी प्रकार जो प्राणी मनुष्य-मनोज्ञरूपमें तीव्ररागी बन जाता है वह अकालमें ही अपनी आयु समाप्त कर जीवनको खो बैठता है। इस गाथा द्वारा रागके अनुद्धरणमें मनुष्य अकाल मृत्युको प्राप्त कर लेता है यह बात लाई गई है ॥२४॥

લોલુપિ એવો से-सः તે લોકપ્રસિદ્ધ पयंगे-पतंगः પતંગીયો-ચતુરિન્દ્રિય જીવ मच्चुं समुवेइ-मृत्युं समुपैति મૃત્યુનો ભોગ બને છે આજ પ્રમાણે जो-यः જે મનુષ્ય रूवेसु-रूपेषु મનોજ્ઞરૂપમાં तिव्वं गिद्धिं उवेइ-तीव्रा गृद्धिं उपैति તીવ્ર રાગને પ્રાપ્ત કરે છે से-सः તે अकालियं विणासं पावइ-अकालिकं विनाशं प्राप्नोति આ સમયમાં જ મૃત્યુનો ભોગ બને છે.

ભાવાર્થ—એ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે, રૂપનો લોભી પતંગીયો, દીવાની જ્યોતને જોઈને તેમાં ઝંપલાવે છે અને પોતાના પ્યારા પ્રાણને ખોઈ બેસે છે. આજ પ્રમાણે જે મનુષ્ય મનોજ્ઞરૂપમાં તીવ્રરાગી બની જાય છે તે અકાળેજ પોતાની આયુષ્ય સમાપ્ત કરી જીવનને ખોઇ બેસે છે. આ ગાથાદ્વારા રાગને વશ બનનાર મનુષ્ય અકાળ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. આ વાત બતાવવામાં આવેલ છે ॥૨૪॥

टीका—' जे यावि दोसं ' इत्यादि—

यश्च=यस्तु जन्तुः=प्राणी, तीव्रं=उत्कटं द्वेषं=अमनोज्ञरूपेषु दुर्भावनं समुपैति=प्राप्नोति, स=अमनोज्ञरूप द्वेषी। तस्मिन् क्षणेऽपि=द्वेषोत्पत्तिसमयेऽपि स्वकेन=आत्मीयेन, दुर्दान्तदोषेण=सुष्ठु चक्षुषो दमनं न कृतम्, इति दुर्दमनदोषेण, दुखं=शरीरं मानसं च, उपैति=प्राप्नोति। न पुनः, रूपस्य तत्र दोष इत्याह--रूप=अमनोरूपं, तस्य=अमनोज्ञरूपद्वेषिणः, किञ्चिम्=स्वल्पमपि, न अपराध्यति=न दुःखमुत्पादयतीत्यर्थः। अयमत्र भावः-यदि रूपमेव दुःखहेतुः स्यात्, तदा वीतरागस्य तीर्थंकरादेरपि रूपनिरूपणे रूपदर्शने च सति दुःखमुत्पद्येत, न चैतदस्ति, तस्माद्रागद्वेषकरणादेव प्राणी दुखं प्राप्नोति। ततश्च रागद्वेषानुद्धरणे शरीरं मानसं च सकलं दुःखं मोक्षाभावश्चेति महाननर्थः स्यादिति गाथाद्वयस्य भावः॥ २५॥

फिर भी कहते हैं—'जेयावि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जो जंतू तिव्वं दोसं समुवेइ-यः जन्तुः तीव्र द्वेषं समुपैति) जो प्राणी अमनोज्ञरूपोंमें उत्कट द्वेषको करता है (से तंसि क्खणे सएण दुद्दंत दोसेण दुक्खं उवेइ-स तस्मिन् क्षणे स्वकेन दुर्दान्त दोषेण दुःखं उपैति) वह प्राणी उस क्षणमें अपने दुर्दान्त दोषसे-मैंने अच्छी तरहसे चक्षुका दमन नहीं किया-इस दोषसे-शारीरिक एवं मानसिक दुःखोंको पाता है। (से रूवं किंचि न अवरज्झई-तस्य रूपं किञ्चित् न अपराध्यति) इस तरह अमनोज्ञ रूपके द्वेषी जीवका वह-अमनोज्ञरूप-कुछ भी बिगाड़ नहीं करता है। अर्थात् वह अमनोज्ञरूप उस अमनोज्ञ द्वेषीको कुछ भी दुःख नहीं देता है।

ફરી પણ કહે છે-" जे यावि " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे जंतू तिव्वं दोसं समुवेइ-यः जन्तुः तीव्रं द्वेषं समुपैति જે પ્રાણી અમનોજ્ઞ રૂપોમાં ઉત્કૃષ્ટ દ્વેષને કરે છે, से तंसिक्खणे सएण दुद्दंतदोसेण दुःक्खं उवेइ-स तस्मिं क्षणे स्वकेन दुर्दान्तदोषेण दूखं उपैति એ પ્રાણી તે ક્ષણમાં પોતાના દુર્દાન્ત દોષથી-મેં સારી રીતે ચક્ષુનું દમન કરેલ નથી આ દોષથી-શારીરિક અને માનસિક દુઃખોને ભોગવે છે से रूवं किंचि न अवरज्झई-तस्य रूपं किंचित् न अपराध्यति આ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ રૂપનાં દ્વેષી જીવનું તે અમનોજ્ઞરૂપ કંઈ પણ બગાડી શકતું નથી. અર્થાત તે અમોજ્ઞરૂપ એ અમનોજ્ઞ દ્વેષીને કાંઈ દુઃખ પહોંચાડાતું નથી.

रागो द्वेषश्च सकलानर्थहेतुरित्युक्तम् । अथ द्वेषस्य रागहेतुकत्वात् राग एव महाननर्थहेतुरिति स एव प्रथमं परिहार्य इति बोधयितुमाह—

मूलम्—एगंतरत्तो रुइरंसि रूवे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलं मुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥२६॥

छाया—एकान्तरक्तो रुचिरे रूपे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।
दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालो, न लिप्यते तेन मुनि विरागः ॥२६॥

टीका—'एगंतरत्तो' इत्यादि—

यस्तु रुचिरे=सुन्दरे, रूपे=वर्णे, संस्थाने वा, एकान्तरक्तः, भवति । स बालः–हिताहितविवेकरहितः, अतादृशे–न तादृशम् अतादृशम्, प्रक्रमाद् अरुचिरं

भावार्थ—यदि मात्र रूप ही दुःखका हेतु होता तो जो वीतराग तीर्थंकर आदि हैं उनको भी रूपके निरूपणमें एवं रूपके दर्शनमें दुःख उत्पन्न होना चाहिये था–परन्तु ऐसा नहीं होता है इसलिये रागद्वेषके करनेसे ही प्राणी दुःख पाता है अतः जबतक रागद्वेषका त्याग नहीं किया जायगा तबतक शारीरिक एवं मानसिक दुःख एवं मोक्षा का भावरूप महान् अनर्थ इस जीवको प्राप्त होता रहेगा ॥२५॥

राग एवं द्वेष ये दोनों संपूर्ण अनर्थके हेतु हैं, यह कहा जा चुका है। अब 'द्वेष भी रागहेतुक होता है अतः महान् अनर्थका हेतु एक राग ही है। इसलिये सर्वप्रथम राग ही त्यागने योग्य है' इस बातको सूत्रकार कहते हैं— एगंतरत्तो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो (रुइरंसि रूवे एगंतरत्तो हवइ–रुचिरे रूपे एकान्त-

ભાવાર્થ—જો કદાચ રૂપ જ દુઃખનો હેતુ હોત તો જે વીતરાગ તીર્થંકર આદિ છે એમને પણ રૂપના નિરૂપણમાં તથા રૂપના દર્શનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થવું જોઈતું હતું. પરંતુ તેવું બનેલ નથી. આ કારણે રાગદ્વેષના કરવાથી જ પ્રાણી દુઃખ પામે છે, એટલે જ્યાં સુધી રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવામાં નથી આવતો ત્યાં સુધી શારીરિક અને માનસિક દુઃખ અને મોક્ષાભાવરૂપ મહાન અનર્થ આ જીવને પ્રાપ્ત થતા જ રહેવાના ॥૨૫॥

રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને સઘળા અનર્થોના હેતુ છે આ બતાવાઈ ગયેલ છે. હવે "દ્વેષ પણ રાગના હેતુરૂપ હોય છે, આથી મહાન અનર્થનો હેતુ એક રાગ જ છે એ માટે સર્વપ્રથમ રાગ જ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે" આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે—"एगंतरत्तो" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે रुइरंसि रूवे एगंतरत्तो हवइ–रुचिरे रूपे एकान्तरक्तः भवति

रूपमित्यर्थः तस्मिन् प्रद्वेषं=प्रकृष्टं द्वेषं करोति। अत एव-दुःखस्य=शरीरमानसरूपस्य, सम्पीडं=संघातं समूहम्, उपैति=प्राप्नोति। विरागः=रुचिररूपे रागरहितः, मुनिः=साधुस्तु तेन=द्वेषकृतदुःखेन, न लिप्यते=न संयुज्यते ॥ २६ ॥

राग एव हिंसाऽद्यास्रवहेतुरिति हिंसादीद्वारेण राग एव दुःखस्य मूलकारणमिति षड्भिर्गाथाभिराह—

मूलम्—रूवाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहि ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठगुरु किलिट्ठे ॥२७॥

छाया—रूपानुगाशानुगतश्च जीवः, चराचरान् हिनस्ति अनेकरूपान्।
चित्रैस्तान् परितापयति बालः, पीडयत्यात्माऽर्थगुरुः क्लिष्टः॥२७॥

टीका—'रूवाणुगासाणुगए य जीवे' इत्यादि—

क्लिष्टः=रागबाधितः, अत एव आत्मार्थगुरुः=आत्मार्थः स्वप्रयोजनं, स एव

रक्तः भवति) सुन्दररूपमें एकान्तरक्त होता है (से-सः) वह (एतालिसे पओसं कुणइ-अनादृशो प्रद्वेष करोति) असुन्दररूपमें प्रकृष्ट द्वेष करता है। ऐसा जीव (बालो-बालः) हिताहितके विवेकसे रहित होनेके कारण बाल-अज्ञानी माना जाता है। इसीसे वह (दुःक्खस्स संपील मुवेइ-दुःखस्य सम्पीडम् उपैति) शारीरिक एवं मानसिक अनेक दुःखों-को भोगा करता है। (विरागो मुणी तेण न लिप्पई-विरागः मुनिः तेन न लिप्यते) परन्तु जो ऐसे होते हैं कि जिन्हे सुन्दर रूपमें राग ही नहीं है ऐसे मुनिजन रागद्वेष जन्य दुःखसे लिप्त नहीं होते हैं ॥२६॥

'राग ही हिंसा आदि आस्रवका हेतु है। इस तरह हिंसादि द्वारा राग ही दुःखका मूल कारण है' इस बातको सूत्रकार छह गाथाओंसे

સુંદર રૂપમાં એકાન્તતઃ રક્ત બને છે से-सः તે एतालिसे पओसं कुणइ-एतादृशो प्रद्वेषं करोति અસુંદરરૂપમાં પ્રકૃષ્ટ દ્વેષ કરે છે. આવો જીવ बालो-बालः હિતાહિતના વિવેકથી રહિત હોવાના કારણે બાલ-અજ્ઞાની માનવામા આવે છે. આથી જ તે दुक्खस्स संपीलमुवेइ-दुःखस्य सम्पीडम् उपैति શારીરિક અને માનસિક અનેક દુઃખોને ભોગવતો રહે છે. પરંતુ विरागो मुणी तेण न लिप्पई-विरागः मुनिः तेन न लिप्यते જે એવા હોય છે કે, એને સુંદરરૂપ રાગ નથી હોતો એવા મુનિજન રાગદ્વેષ જન્ય દુઃખમાં લિપ્ત થતા નથી. ॥ २६ ॥

" રાગ જ હિંસા આદિ આસ્રવનો હેતુ છે આ પ્રમાણે હિંસા આદિ રાગ જ દુઃખનું મૂળ કારણ છે" આ વાતને સૂત્રકાર છ ગાથાઓથી

गुरुः=सम्पादनीय कार्येषु प्रधानो यस्य स तथा, अत एव बालः=हिताहितविवेकरहितः, रूपानुगाशानुगत-रूपं=प्रसङ्गवशान्मनोज्ञरूपम्, तदनुगच्छति या सा रूपानुगा, तादृशी या आशा सा रूपानुगाशा-रूपविषयोऽभिलाषः, तदनुगतश्च जीवः=प्राणी अनेकरूपान्=जात्यादिभेदेन बहुविधान् चराचरान्=त्रसस्थावररूपान् जीवान् हिनस्ति=नाशयति। कांश्चित्तु तान् चराचर जीवान् चित्रैः=अनेक प्रकारकैः स्वकाय परकायशस्त्रादिभिरुपायैः परितापयति = सर्वथा दुःखयति। अपरांश्च कांश्चित् पीडयति=एकदेश दुःखोत्पादनेन पीडितान् करोति। एतेन रागस्य हिंसाद्यास्रवहेतुत्वं कथितम् ॥ २७ ॥

कहते हैं—'रूवाणुगा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(किलिट्टे-क्लिष्टः) रागसे बाधित हुआ तथा (अत्तट्ठगुरु-आत्मार्थगुरुः) अपना प्रयोजन ही जिसने स्व करनेयोग्य कार्योंमें प्रधान मान रखा है इसीलिये जो (बाले-बालः) हित और अहितके विवेकसे विकल बना हुआ है ऐसा (रूवाणुगासाणुगए जीवे-रूपानुगाशानुगतः जीवः) मनोज्ञरूपके पीछे २ दौड़नेवाली आशासे मोहित बना जीव (अणेगरूवे चराचरे हिंसइ-अनेकरूपान् चराचरान् हिनस्ति) जात्यादिके भेदसे अनेकविध चराचर प्राणियोंकी हिंसा करता है। तथा कितनेक (ते-तान्) उन जीवोंको (चित्तेहि-चित्रैः) अनेक प्रकारके उपायों द्वारा (परितावेइ-परितापयति) सर्वथा दुःखित करता है तथा कितनेक जीवोंको (पीडयति) पीड़ा पहुचाता है।

भावार्थ—रागसे जीव जब बाधित हो जाता है तब यह अपने

કહે છે—"रूवाणुगा" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—किलिट्टे-क्लिष्ट રાગમાં બંધાયેલ તથા अत्तट्ठगुरु-आत्मार्थगुरुः પોતાનુ પ્રયોજન જ જેણે સમ્પાદનીય કાર્યોમા પ્રધાન માની રાખેલ છે. આ કારણે જે बाले-बालः હિત અને અહિતના વિવેકથી વિકળ બની રહેલ છે. એવા रूवाणुगासाणुगए जीवे-रूपानुगाशानुगतः जीवः મનોજ્ઞરૂપની પાછળ પાછળ દોડવાવાળી આશાથી મોહિત બનેલ જીવ अणेगरूवे चराचरे हिंसइ-अनेकरूपान् चराचरान् हिनस्ति જાત્યાદિના ભેદથી અનેકવિધ ચરાચર પ્રાણીયોની હિંસા કરે છે, તથા ते-तान् કેટલાક એવા જીવોને चित्तेहि-चित्रैः અનેક પ્રકારના ઉપાયો દ્વારા परितावेइ-परितापयति સર્વથા દુઃખિત કરે છે. તથા કેટલાક જીવોને પીડા પહોંચાડે છે.

ભાવાર્થ—રાગથી જીવ જ્યારે બંધાઇ જાય છે. ત્યારે તે પોતાના પ્રયો૰

अन्यच्च—

मूलम्—रूवाणुवाए णं परिग्गहेणं, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वए विओगे य कहिं सुहंसे, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥२८

छाया—रूपाऽनुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ।
व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे॥२८॥

टीका—' रूवाणुवाए णं ' इत्यादि—

रूपानुपाते=रूपेऽनुपातः-अनुगमनम्-अनुरागो रूपानुपातस्तस्मिन् सति 'णं' इति वाक्यालङ्कारे, परिग्रहेण=रूपविषये मूर्च्छात्मकेन हेतुना उत्पादने=रूपवद्वस्तुन उपार्जने, तथा रक्षणसन्नियोगे-रक्षणं च सन्नियोगश्चेति रक्षणसन्नियोगं तस्मिन्,

प्रयोजनको जिस किसी भी उपायसे सिद्ध करनेमें लग जाता है। उस समय यह उपाय कर्तव्य है या अकर्तव्य है इस बात को नहीं गिनता है। इस प्रकार की प्रवृत्ति में यह जीव उस मनोज्ञ रूप की आशा के पीछे पड़कर कितनेक चराचर प्राणियों को मारता है शारीरिक एवं मानसिक कष्ट पहुंचाता है। अतः इससे यही बात सिद्ध होती है कि, राग ही सब अनर्थों का तथा हिंसादिक जनित आस्रवोंका हेतु है ॥२७॥

और भी कहते है— ' रूवाणु वाएण ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(रूवाणुवाए-रूपानुवाते) रूप में अनुराग होने पर यह जीव (परिग्गहेण-परिग्रहेण) रूप मे सर्वप्रथम मूर्च्छारूप परिग्रह से बंध जाता है । फिर (उप्पायणे रक्खणसन्निओगे-उत्पादने रक्षण-सन्नियोगे) वह उस रूपवाली वस्तु के स्नेह से उस वस्तु के उपार्जन

જનને કોઈ પણ ઉપાયથી સિદ્ધ કરવાના કામમાં લાગી જાય છે. એ વખતે આ ઉપાય કર્તવ્ય છે કે, અકર્તવ્ય છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરતો નથી અને તે મનોજ્ઞરૂપની આશાની પાછળ પડીને એ જીવ કેટલાક ચરાચર પ્રાણીયોને મારે છે તેમજ કેટલાકને શારીરિક અને માનસિક કષ્ટ પહોંચાડે છે. આ કારણે આથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે, રાગ જ સઘળા અનર્થોનો તથા હિંસાદિક આસ્રવોનો હેતુ છે. ॥૨૭॥

વળી પણ કહે છે—" रूवाणु वाएण " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—रूवाणुवाए-रूपानुपाते રૂપમાં અનુરાગ ઉત્પન્ન થવાથી એ જીવ परिग्गहेण-परिग्रहेण રૂપમાં સર્વપ્રથમ મૂર્છારૂપ પરિગ્રહથી બંધાઈ જાય છે પછી उप्पायणे रक्खणसन्निओगे-उत्पादने रक्षणसन्नियोगे તે એ રૂપવાળી વસ્તુના એ વસ્તુનું ઉપાર્જન કરવામાં લાગી જાય છે. અને એનું ઉપાર્જન

तत्र रक्षणं विनाशहेतुभ्योऽग्निजलतस्करादिभ्यः परिपालनं, संनियोगस्तु स्वपरप्रयोजनेषु सम्यग्व्यापारणं, तत्र, तथा—व्यये=अग्निजलादिना विनाशे वियोगे च= राज तस्करादिकृतापहरादू विहरे च सति तस्य रूपानुरागिणः पुरुषस्य क्व सुखम्=न क्वचित् सुखं भवति । सुरूपवस्त्वत्वरितुरगादीनामुपार्जन रक्षणादिषु रूपानुरागी दुःखमेवानुभवतीति भावः। ननु सुरूपद्रव्यसमुपार्जनादिषु सुख माभूत्, संभोगकाले तु भविष्यतीत्याशङ्क्याह—'संभोगकाले य' इत्यादि- संभोगकाले च=उपभोगसमयेऽपि अतृप्तिलाभः—न तृप्तिलाभः—अतृप्तिलाभः- तस्मिश्च सति तृप्तिप्राप्त्यभावे च क्व सुखमित्यन्वयः। बहुशोऽपि रूपदर्शने

करने में लग जाता है एवं उसका उपार्जन होने पर 'इसका विनाश न हो जाय' इस ख्याल से उसकी रक्षा करने में तत्पर रहा करता है। एवं अपने प्रयोजन में तथा पर के प्रयोजन में उसका उपयोग करता है। यदि वह वस्तु (वये विओगे—व्यये वियोगे) नष्ट हो जाती है अथवा उससे छिनी जाती है तो ऐसी स्थिति में (कहिं सुहु—तस्य क्व सुखम्)उस रूप विमोहित मतिवाले प्राणी के लिये एक क्षण भर भी सुख नहीं मिलता है। इसी तरह (संभोगकाले य अतित्तिलाभे कहिं सुहं—संभोगकाले च अतृप्तिलाभे क्व सुखम्) उपभोग काल में भी इस को तृप्ति नहीं होती है तो उस अवस्था में भी इसको सुख कहां है।

भावार्थ—रूपवाले पदार्थ में जब यह प्राणी उन्मत्त बन जाता है तब सर्व प्रथम वह उस पदार्थ की बलवान् मूर्च्छा से मूर्च्छित हो जाता है। इस दशा में यह उस पदार्थ की प्राप्ति में और प्राप्त होने पर अपने

થયા પછી "આનો વિનાશ ન થઈ જાય" એવા ખ્યાલથી એની રક્ષા કરવામાં તત્પર રહ્યા કરે છે. આથી પોતાના પ્રયોજનમાં તથા બીજાના પ્રયોજનમાં એનો ઉપયોગ કરે છે, જો એ વસ્તુ वये विओगे-व्यये वियोगे નષ્ટ થઈ જાય છે અથવા એની પાસેથી કોઈ આંચકી લ્યે છે તો એવી સ્થિતિમાં से कहिं सुहं- तस्य क्व सुखम् એ રૂપવિમોહિત મતવાલા પ્રાણીના માટે એક ક્ષણભર પણ સુખ રહેતું નથી આજ પ્રમાણે संभोगकाले य अतित्तिलाभे कहिं सुहं--संभोगकाले च अतृप्तिलाभे क्व सुखम् ઉપભોગ કાળમાં પણ એને તૃપ્તિ થતી નથી આ અવસ્થા પણ એના માટે સુખ આપનાર બનતી નથી.

ભાવાર્થ—રૂપવાળા પદાર્થમાં જ્યારે એ પ્રાણી ઉન્મત્ત બની જાય છે ત્યારે સહુ પહેલાં તે એ પદાર્થની બલવતી મૂર્છાથી મૂર્છિત થઇ જાય છે. આવી દશામાં એ તે પદાર્થની પ્રાપ્તિમાં તેમજ પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાના કર્ત-

रागिणां तृप्ति र्न भवति। तथा चोक्तमन्यैरपि—

न जातु कामः, कामानामुपभोगेन शाम्यति।
हविषा कृष्णवर्त्मेव, भूय एवाभिवर्धते॥

अन्यच्च—'भोगाभ्यासमनुविवर्धन्ते रागाः, कौशलानि चेन्द्रियाणाम्"॥इति। उत्तरोत्तरेच्छया हि जन्तोः, परिताप एव भवतीति भावः॥ २८॥

कर्तव्य को भूलकर रातदिन उसी के संरक्षण में लग जाता है। अपने उपयोग में या पर के उपयोग में काम आने पर जब वह वस्तु नष्ट हो जाती है या नियुक्त-अलग हो जाती है तो ऐसी स्थिति में यह विशेष दुःखित होता रहता है फिर इसके लिये सुख कहां? उपयोग अवस्था में इसको अतृप्ति बनी रहती है। अतः रूपविमोहित मतिवाले को किसी भी तरह सुख नहीं है।

और भी कहा है—न जातु कामः कामानमुपभोगेन शाम्यति।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते॥१॥"

अग्नि जैसे २ घृत से सींची जाती है वैसे २ वह प्रदीप्त होती रहती है। इसी तरह अभिलाषाएँ ज्यों २ अभिलषित पदार्थों की प्राप्ति होती जाती है त्यों २ बढती जाती है शांति नहीं होती। तात्पर्य कहने का यही है कि उत्तरोत्तर इच्छाओं की वृद्धि से प्राणियों को केवल परिताप ही होता है। अतः जिस प्रकार लगाम के द्वारा धीठ से भी धीठ घोडा वश

વ્યને ભૂલીને રાત દિવસ તે સંરક્ષણમાંજ લાગ્યો રહે છે. પોતાના ઉપયોગમાં અથવા બીજાના ઉપયોગમાં કામ આવવાથી જ્યારે એ વસ્તુ નષ્ટ બની જાય છે, અથવા તો વિયુક્ત-અલક થઈ જાય છે ત્યારે આવી સ્થિતીમાં એ વિશેષ પ્રમાણમાં દુઃખીત થતો રહે છે. પછી એના માટે સુખ કયાં? ઉપભોગ અવસ્થામાં તેનામાં અતૃપ્તિ રહ્યા કરે છે, આથી રૂપવિમોહિત મતિવાળા જીવને કોઈ પણ રીતે સુખ મળતું નથી વળી કહ્યું પણ છે—

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्द्धते॥१॥"

અગ્નિમાં જેમ જેમ ઘી હોમવામાં આવે છે તેમ તેમ તે વધારે પ્રદીપ્ત થતી રહે છે. આજ પ્રમાણે અભિલાષાઓ જેમ જેમ અભિલષિત પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ એ વધતી જ જાય છે, શાંતિ થતી નથી. તાત્પર્ય ... ન એ છે કે, ઉત્તરોત્તર ઈચ્છાઓની વૃદ્ધિથી પ્રાણીઓને કેવળ પરિ... ાય છે. આમ જે પ્રમાણે લગામથી બળવાન એવો ઘોડો પણ વશમાં

रूपविषये तृप्तिप्राप्तिरहितस्य ये दोषा भवन्ति, तानाह—

मूलम्—रूवे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययइ अदत्तं ॥२९॥

छाया—रूपे अतृप्तश्च परिग्रहे, सक्तोपसक्तो न उपैति तुष्टिम् ।
अतुष्टि दोषेण दुःखी परस्य, लोभाऽविल आदत्ते अदत्तम् ॥ २९ ॥

टीका—'रूवे अतित्ते य' इत्यादि—

रूपे=मनोज्ञरूपविषये, अतृप्तः=तृप्तिमप्राप्तः, तथा परिग्रहे-परिगृह्यते, इति परिग्रहस्तस्मिन्, रूपे इत्यर्थः, सक्तोपसक्तश्च=पूर्वंसक्तः, पश्चादुपसक्तः, पूर्वं सामान्येनैवाऽऽसक्तिमान् पश्चाद् गाढमासक्त इत्यर्थः । तुष्टिं=सन्तोषं, नो पैति= न प्राप्नोति। अथ च–अतुष्टिदोषेण=अतुष्टिरेव दोषोऽतुष्टिदोषस्तेन, दुःखी=दुःखमिदं

में हो जाता है उसी प्रकार संयमादिक द्वारा इन्द्रियाँ वश में हो जाती हैं यही उनका निग्रह है ॥२८॥

रूप के विषयमें जिस को तृप्ति नहिं होती है उस प्राणी को कौन२ से दोषोंका भागी बनना पडता है? यह बात सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं 'रूवे' इत्यादि--

अन्वयार्थ--(रूवे-रूपे) मनोज्ञ रूपके विषयमें (अतित्ते-अतृप्तः) तृप्त नहीं हुआ है तथा (परिग्गहम्मि सत्तोवसत्तो-परिग्रहे सक्तोपसक्तः) जो रूपमें प्रथम सामान्य रूपसे सक्त (आसक्त) हुआ है पश्चात् विशेष रूपमें उसमें आसक्त बना है ऐसा प्राणी कभी भी (तुट्ठिं न उवेइ-तुष्टिं न उपैति) तृप्तिको प्राप्त नहीं करता है। इस (अतुट्ठि दोसेण-अतुष्टि दोषेण) असंतोषरूप दोषसे (दुःही-दुःखी) दुखी बना हुआ वह फिर (लोभाविले-

---

આવી જાય છે એજ પ્રમાણે સંયમ આદિ દ્વારા ઇન્દ્રિયો વશમાં આવી જાય છે. આજ એનો નિગ્રહ છે. ॥૨૮॥

રૂપના વિષયમાં જેને તૃપ્તિ થતી નથી, એ પ્રાણીને કયા કયા દોષોના ભાગી બનવું પડે છે? આ વાત સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—"रूवे" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—रूवे-रूपे મનોજ્ઞ રૂપના વિષયમાં अतित्ते-अतृप्तः જેને તૃપ્તિ થતી નથી તથા परिग्गहम्मि सत्तोवसत्तो-परिग्रहे सक्तोपसक्तः જે રૂપમાં પ્રથમ સામાન્યરૂપથી સક્ત થયેલ છે. પછીથી વિશેષ રૂપથી એનામાં આસક્ત બને છે એવો પ્રાણી કદી પણ तुट्ठिं न उवेइ-तुष्टिं न उपैति તૃપ્તિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આમ अतुट्ठिदोसेण-अतुष्टिदोषेण અતુષ્ટિરૂપી દોષથી दुही-दुःखी દુઃખી

च रूपवद्वस्तु मम संपद्यतामित्याकाङ्क्षा वशादतिशयदुःखयुक्तः सन् , लोभाऽविलः =लोभमलिनीकृतचित्तः, परस्य=अन्यस्य, अदत्तं, रूपवद्वस्तु आदत्ते=गृह्णाति॥२९॥

अदत्तादाने कृते ये दोषा भवन्ति तानाह—

मूलम्-तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रूवे अतित्तस्स परिग्गहे य।
मायामुसं वड्ढई लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥३०॥

छाया—तृष्णाऽभिभूतस्य अदत्तहारिणः, रूपे अतृप्तस्य परिग्रहे च ।
मायामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्रापि दुःखान्न विमुच्यते सः॥३०॥

टीका—'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि—

रूपे=रूपविषयके, परिग्रहे-मूर्च्छाऽऽत्मके अतृप्तस्य—असन्तुष्टस्य च तृष्णाभिभूतस्य—लोभवशवर्तिनः, अत एव—अदत्तहारिणः—अदत्तादानशीलस्य, लोभदो-

---

लोभाविलः) लोभसे मलिन चित्त होकर (परस्स आयइयं अदत्तं—परस्य अदत्तम् आदत्ते) दूसरेकी अदत्त वस्तुको लेता है अर्थात् चोरी करता है।

भावार्थ—जो प्राणी मनोज्ञ रूप के विषय में भी संतुष्ट नहीं रहता हैं तथा जो प्रथम सामान्य रूप से पश्चात् विशेष रूप से रूप में विमोहित मति हो जाता है, ऐसे प्राणी रूप में असंतुष्ट हो कर सदा दुःखी ही बना रहता है और दूसरों की रूपविशिष्ट वस्तु को भी विना पूछे ही उठाने में तत्पर रहता है॥२९॥

अदत्तादान में क्या२ दोष हैं ? सो कहते हैं—'तण्हा०इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(परिग्गहे रूवे—परिग्रहे रूपे) परिग्रह स्वरूप रूपमें (अतित्तस्स—अतृप्तस्य) असन्तुष्ट तथा (तण्हाभिभूयस्स—तृष्णाभिभूतस्य) तृष्णा

અનેલ એ પ્રાણી પછી लोभाविले—लोभाविलः લોભથી મલિન ચિત્ત થઈને परस्स आयइयं अदत्तं—परस्य अदत्तम् आदत्ते બીજાની અદત્ત વસ્તુને લ્યે છે, અર્થાત્ ચોરી કરે છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રાણી મનોજ્ઞરૂપના વિષયમાં પણ સંતોષ અનુભવી શકતા નથી તથા જે પ્રથમ સામાન્ય રૂપથી અને પછીથી વિશેષરૂપથી રૂપમાં વિમોહિત મતિવાળા થઇ જાય છે એવા પ્રાણી રૂપની પાછળ અસતુષ્ટ થઈને સદા દુઃખી જ રહ્યા કરે છે. અને બીજાની રૂપ વિશિષ્ટ વસ્તુને લઇ લ્યે છે. અર્થાત ચોરી કરે છે. ॥૨૯॥

અદત્તાદાનમાં કયા કયા દોષ છે? એને કહે છે—"तण्हा" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—परिग्गहे रूवे—परिग्रहे रूपे પરિગ્રહ સ્વરૂપ રૂપમાં अतित्तस्स—અસંતુષ્ટ તથા तण्हाभिभूयस्य—तृष्णाभिभूतस्य તૃષ્ણાથી અભિભૂત—

षात्–लोभ एव दोषः, लोभ दोषस्तस्मात्, कुकर्मप्रवर्तकतया लोभस्य दोषरूपताऽस्तीति। लोभदोषप्रभावादित्यर्थः। मयामृषा–मायाप्रधानं मृषा–असत्यभाषणं, मयामृषा, वर्द्धते–वृद्धिं प्राप्नोति। लुब्धो हि परकीयं वस्तु आदत्ते, आदाय च तद्गोपनपरो मायामृषा भाषते। तदनेन लोभ एव सर्वास्रवाणामपि प्रधानं कारणमिति सूचितम्। इह–रागप्रस्तावे सर्वत्र लोभवर्णनेन रागेऽपि लोभांश एव दुर्निवार इति सूचितम्। तत्राऽपि–मृषाभाषणेऽपि, सः अदत्तादानशीलः, दुखात्–असातरूपात् न विमुच्यते–मुक्तो न भवति, किं तु दुःखभाजन मेव भवतीत्यर्थः॥ ३०॥

से अभिभूत–लोभके वशवर्ती–इसीलिये (अदत्तहारिणो–अदत्तहारिणः) अदत्तको लेनेके स्वभाववाले पुरुषके(लोभदोसा–लोभदोषात्) कुकर्ममें प्रवर्तक होने के कारण लोभरूप दोष के प्रभावसे (माया मुसं वड्ढइ – माया मृषा वर्द्धते) माया प्रधान असत्यभाषण बढता रहता है। तात्पर्य इसका यह है की लोभी पुरुष परकीय वस्तुको ग्रहणा करता है तथा ग्रहण कर के उसके छुपाने में सचेष्ट रहता है और माया मृषा स्वरूप भाषण करता है इस कथन से यह सूचित होता है, कि एक लोभ ही समस्त आस्रवों का प्रधान कारण है। तथा इस राग के प्रकरण में सर्वत्र लोभ के वर्णन से राग में भी एक लोभ का अंश ही दुर्निवार है। (तत्थावि दुक्खा से न विमुच्चइ–तत्रापि दुःखात् स न विमुच्यते) मृषा भाषणमें भी अदत्तादान शील वह व्यक्ति असातवेदन रूप दुःखसे मुक्त नहीं होता है किन्तु केवल दुःखका ही भागी बनता है।

भावार्थ—जो प्राणी इस रूपात्मक परिग्रहमें असंतुष्ट रहा करता है

લોભના વશવર્તી–આજ કારણે अदत्तहारिणो–अदत्तहारिणः અદત્તને લેવાના સ્વભાવવાળા પુરૂષના लोभदोसा–लोभदोषात् કુકર્મમાં પ્રવર્તક હોવાના કારણે લોભરૂપ દોષના પ્રભાવથી माया मुसं वड्ढइ–माया मृषा वर्धते માયા પ્રધાન અસત્ય ભાષણ વધતું રહે છે. તાત્પર્ય એનુ એ છે કે, લોભી પુરૂષ પારકી વસ્તુને ગ્રહણ કરીને એને છુપાવવામાં પણ સચેષ્ટ રહે છે અને માયા મૃષા સ્વરૂપ ભાષણ કરે છે. આ કથનથી એ સૂચિત થાય છે કે, એક લોભ જ સઘળા આસ્રવોનું પ્રધાન કારણ છે. તથા આ રાગના પ્રકરણમાં સર્વત્ર લોભના વર્ણનથી રાગમાં પણ એક લોભનો અંશ જ દુર્નિવાર છે. तत्थावि दुक्खा से न विमुच्चइ–तत्रावि दुखात् स न विमुच्यते મૃષા ભાષણમાં પણ અદત્તાદાનશીલ એ વ્યક્તિ અસાતવેદનરૂપ દુઃખથી મુક્ત થતી નથી, પરંતુ ઉલટ દુઃખની ગર્તામાંજ ગબડતી રહે છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રાણી આ રૂપાત્મક પરિગ્રહમાં અસંતુષ્ટ રહ્યા કરે છે.

अदत्तादान शीलस्य मृषाभाषणेन दुःखान्मोक्षो न भवतीत्याह—

मूलम्—मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, रूवे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो॥३१

छाया—मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः।
एवं अदत्तानि समाददानः, रूपे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः ॥ ३१ ॥

टीका—'मोसस्स' इत्यादि ।

'मोसस्स' जीवाः मृषावादस्य, अनृतभाषणस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी सन् , दुरन्तो भवतीत्यन्वयः तत्र पश्चात्=मृषाभाषणात्परे काले च, 'यदिदं भाषणकौशलेन मयाऽपहृतवस्तुनः स्वामी प्रतारित इति' तन्मृषाभा

उसको लोभ रूप तृष्णा कभी शांत नहीं होती है। उस तृष्णासे व्यामोहित होकर वह परकीयरूप विशिष्ट वस्तुका हरण करता है और उस वस्तुको छिपानेके लिये अनेक मायाप्रधान असत्य भाषण करता है। इस मृषाभाषण करनेसे वह सुखी नहीं होता है किन्तु दुःखका ही भागी बनता है ॥३०॥

जो अदत्त ग्रहण करते हैं और उस अदत्तादानको छिपानेके वास्ते मृषाभाषण करते हैं उनको उस मृषाभाषण जन्य दुःखके कारण थोड़ी सी भी शांति नहीं मिलती है–यह बात सूत्रकार कहते हैं—

'मोसस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य पओगकाले य दुही दुरंते–मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च प्रयोगकाले च दुःखी सन् दुरन्तः) मृषावादके पश्चात् पश्चात्तापसे. मृषावादके पहिले चिन्तासे तथा मृषावाद

એની લોભરૂપ તૃષ્ણા કદી શાંન્ત થતી નથી. એ તૃષ્ણાથી વ્યામોહિત થઈને તે પરકાર્યરૂપ વિશિષ્ટ વસ્તુનું હરણ કરે છે. અને એ વસ્તુને છુપાવવા માટે અનેક પ્રકારનાં ષડયંત્રો તેમજ અસત્ય ભાષણ કર્યા કરે છે. આ પ્રમાણે મૃષા ભાષણ કરવાથી તે સુખી થતો નથી પરંતુ દુઃખને ભોગવનાર જ બને છે ॥૩૦॥

જે અદત્ત ગ્રહણ કરે છે, અને એ અદત્તાદાનને છુપાવવા માટે મૃષા-ભાષણ કરે છે, એને એ મૃષાભાષણ જન્ય દુઃખના કારણે થોડી પણ શાંતિ મળતી નથી. આ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—"मोसस्स" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य पओगकाले य दूही दूरन्ते–मृषावादस्य पुरस्ताच्च प्रयोगकाले च दूखी सन् दूरन्तः મૃષાવાદની પછી પશ્ચાત્તાપથી,

पणं मयाऽनुचितं कृतमिति, पश्चात्तापेन, पुरस्ताच्च-कथमयं मया वञ्चनीय इति चिन्तया, प्रयोगकाले च=मृषावादसमयेऽपि, असौ वस्तुस्वामी मम मृषाभाषणं लक्षयिष्यति न वा, इति क्षोभतः, दुःखी=दुःखयुक्तः सन्। दुरन्तः=इह जन्मन्यनेक विडम्बनया विनाशेन, परजन्मनि च नरकादि प्राप्त्या दुष्टावसानयुक्तः भवति। एवम्-अमुना प्रकारेण अदत्तानि समाददानः प्राणी रूपे-रूपविषये, अतृप्तः तथा अनिश्रः=निश्रा-अवलम्बनस्थानं न विद्यते यस्य स तथा, 'अयं चौर्यकारी' इति दोषवत्त्वेन कोऽप्यस्य पक्षपाती न भवतीत्यतो निरालम्बनः सन्नित्यर्थः दुःखितो भवति। अत्र रूपं मैथुनास्रवस्याप्युप लक्षणम्। रूपे, अतृप्तो जीवः, कदाचिदपि दुःखविमुक्तिं न प्राप्नोतीति भावः ॥ ३१ ॥

बोलते समय क्षोभसे दुःख युक्त बना हुआ वह प्राणी इस जन्ममें तथा परजन्ममें दुःखद अवसानवाला होता है। (एवं-एवम्) इस तरह (अदत्ताणि समाययंतो-अदत्तानि समाददानः) अदत्तको ग्रहण करनेवाला प्राणी (रूवे अतित्तो-रूपे अतृप्तः) रूपविषयमें अतृप्त होता हुआ (अणिस्सो-अनिश्रः) निरालंब बन जाता है और इस कारण वह (दुहिओ-दुःखितः) सदा दुःखित ही रहता है।

भावार्थ—मृषावाद के पश्चात् मृषावादीको ऐसा पश्चात्ताप होता है कि मैंने व्यर्थ ही मृषाभाषण की कुशलता से जिसकी वस्तु चुराइ है उसको प्रतारित किया है, तथा मृषाभाषण के पहिले मृषावादीको ऐसी चिन्ता रहती है कि जिसकी वस्तु मुझे चुराना है उसकोमें किस उपायसे विप्रतारित करूँ (ठगुं) तथा जब वह मृषावाद बोलता है उस समय उसको स्वयं अपनी आत्मामें क्षोभ होता है परन्तु क्या करे आदत से लाचार

મૃષાવાદના પહેલા ચિંતાથી, એ પ્રાણી આ જન્મમાં તથા પર જન્મમા દુઃખદ અવસાન વાળો થાય છે. एवं-एवम् આ પ્રમાણે अदत्ताणि सामाययंतो-अदत्तानि समाददानः અદત્તને ગ્રહણ કરવાવાળો પ્રાણી रूवे अतित्तो-रूपे अतृप्तः રૂપવિષયમાં અતૃપ્ત થતો રહીને अणिस्सो-अनिश्रः નિરાલંબ બની જાય છે. અને આ કારણથી તે दुहिओ-दुःखितः દુખિત જ રહ્યા કરે છે.

ભાવાર્થ—મૃષાવાદના પછી મૃષાવાદીને એવો પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે, મેં વ્યર્થમા જ મૃષાભાષણની કુશળતાથી જેની વસ્તુ ચોરેલ છે, એને પ્રતારિત કરેલ છે, તથા મૃષાભાષણના પહેલાં મૃષાવાદીને એવી ચિંતા રહે છે કે, જેની વસ્તુ મારે ચોરવી છે અને હું કયા ઉપાયથી વિપ્રતારિત (ઠગું) કરૂં. તથા જ્યારે તે મૃષાવાદ બોલે છે એ વખતે તેને સ્વયં પોતાની આત્મામા ક્ષોભ થાય છે. પરંતુ ઉપાય શું? આદતથી લાચાર હોય છે. આ પ્રકારે દુઃખી બનેલ એ

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—

मूलम्—रूवाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ।
तत्थो पभोगेवि किलेसदुक्खं, निव्वत्तई जस्स कएण दुक्खं ॥३२॥

छाया—रूपानुरक्तस्य नरस्य एवं, कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किञ्चित् ।
तत्रोपभोगेपि क्लेशदुःखं, निर्वर्त्तयति यस्य कृते खलु दुःखं ॥३२॥

टीका—'रूवाणुरत्तस्स' इत्यादि ।

एवम्=पूर्वकथितप्रकारेण, रूपानुरक्तस्य=रूपेऽनुरक्तः, रूपानुरक्तस्तस्य, नरस्य =पुरुषस्य, कदाचित्=कस्मिन्नपि समये, किञ्चित्=अल्पमपि, सुखं कुतो भवेत्=सुखं

है। इस तरह दुःखी बना हुआ वह इस जन्ममें अनेक विडम्बनाओ से युक्त होकर अपने विनाश से तथा पर जन्म में नरक निगोदादिक की प्राप्ति के कारण अन्त में दुःखी बनता है। इस जन्म में भी उसका कोइ विश्वास नहीं करता "यह चोर है" इस तरह के अपवाद से-उसका कोइ भि पक्षपाती नहीं होता है। सब से तिरस्कृत होकर निरालम्ब निःसहाय बना हुआ वह सदा दुःखित ही होता है। यहां अदत्तादान उपलक्षण होने से मैथुन का भी ग्रहण होता है। तात्पर्य यह है कि अतृप्त व्यक्ति कदाचित् भी दुःखसे छुटकारा नहीं पा सकता प्रत्युत प्रतिसमय दुःखित ही बना रहता है ॥३१॥

इसी विषयों को फिर कहते हैं—'रूवाणु०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इस तरह (रूवाणुरत्तस्स नरस्स-रूपाणुरक्तस्य नरस्य) रूप में अनुरक्त हुए मनुष्य को (कयाइ किंचि सुहं कत्तो-

જીવ આ જન્મમા અનેક વિટંબણાઓથી ઘેરાઈને પોતાના વિનાશથી તથા પર જન્મમાં નરક નિગોદાદિકની પ્રાપ્તિના કારણે અંતમાં દુઃખી બને છે. આ જન્મમાં પણ તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી. "એ ચોર છે" આ પ્રકારના અપવાદથી એનો કોઈ પણ પક્ષપાતી થતો નથી. બધાથી તિરસ્કૃત થઈને નિરાલમ્બ, નિઃસહાય બનેલ એવો એ જીવ સદા દુઃખ અનુભવતો રહે છે. અહીં અદત્તાદાન ઉપલક્ષણ હોવાથી મૈથુનનું પણ ગ્રહણ થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે, અતૃપ્ત વ્યક્તિ કદી પણ દુઃખથી છુટકારો મેળવી શકતી નથી. એ દરેક સમયે દુઃખીતજ રહ્યા કરે છે. ॥ ૩૧ ॥

આજ વિષયોને ફરીથી કહે છે—"रूवाणु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—एवं-एवम् આ પ્રમાણે रूवाणुरत्तस्स नरस्स-रूपानुरक्तस्य नरस्य અનુરક્ત થયેલા મનુષ્યને कयाइं किंचि सुहं कत्तो-कदाचित् किञ्चित् सुखं

न स्यादित्यर्थः, सर्वदा दुःखमेव भवेदिति भावः। कस्मात् कारणात् सुखं न स्यादित्याशङ्क्याह-'तत्थ' इत्यादि। तत्र-रूपानुरागे, तथा उपभोगेऽपि-रूपस्योपभोगेऽपि क्लेशदुःखं=क्लिश्यते येन स क्लेशः-अतृप्तिलाभरूपस्तज्जनितं दुःखं भवति। स उपभोगः कथंभूतः? इत्याह-यस्य कृते दुःखं निर्वर्तयति-यस्य रूपवद्वस्तुनः कृते हेतोः स्वात्मनः कष्टमुत्पादयति। यस्योपार्जने दुःखं तस्मिन् प्राप्तेऽपि दुःखं भवतीति भावः। 'ण' इति वाक्यालंकारे॥ ३२॥

एवं रूपविषये रागोऽनर्थ हेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—

मूलम्--एमेव रूवम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ।
पदुट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे॥३३

छाया—एवमेव रूपे गतः प्रद्वेषम्, उपैति दुःखौघपरम्पराः।
प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोति कर्म, यत् तस्य पुनर्भवति दुःखं विपाके॥३३॥

कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतः) किसी भी समय में कुछ भी सुख कैसे हो सकता है। उसको तो सर्वदा दुःख ही होता है। क्योंकि (जस्स कए दुक्खं निव्वत्तइ तत्थ उपभोगे वि किलेस दुक्खं-यस्य कृते दुखम् निर्वर्तयति तत्र उपयोगेऽपि क्लेश दुःखम्) जिस रूप विशिष्ट वस्तु के उपार्जन में जब दुःख प्राप्त होता है तो उस रूपानुराग मे तथा उसके उपयोग में अतृप्ति जन्य दुःख क्यों नहीं होगा-अवश्य ही होगा।

भावार्थ--रूपानुरक्त पुरुषको किसी भी समय यहां पर भी कुछ भी सुख नहीं मिलता है। कारण कि जब उसके उपार्जन करने में ही प्राणी को दुःख होता है तो उसके उपभोग करने में सुख कैसे मिल सकता है। वहां पर भी दुःख ही मिलेगा॥ ३२॥

कुतः કોઈ પણ સમયે કોઈ પણ સુખ કઈ રીતે મળી શકે? એના માટે તો સદા સર્વદા દુઃખ જ દુઃખ નિર્માણ થઈ ચૂક્યું હોય છે. કેમકે, जस्स कए दुक्खं निवत्तइ तत्थ उवभोगे वि किलिसदुक्खं-यस्य कृते दुखम् निवर्तयति तत्र उपयोगेऽपि क्लेशदुःखम् જે રૂપવિશિષ્ટ વસ્તુને મેળવવામાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી રૂપ અનુરાગમાં તથા તેના ઉપયોગમાં અતૃપ્તિ જન્ય દુઃખ કેમ ન થાય? અવશ્ય થાય જ.

ભાવાર્થ—રૂપની પાછળ બહાવરા બનેલ મનુષ્યોને કોઈ પણ સમયે કાંઈ પણ સુખ મળતું નથી. કારણ કે જ્યારે તેને મેળવવામાં જ પ્રાણીને દુઃખ થાય છે તો પછી તેનો ઉપભોગ કરવામાં સુખ ક્યાથી મળી શકે? ત્યાં પણ તેના માટે તો દુઃખ જ દુઃખ રહેવાનું ॥૩૨॥

टीका—'एमेवरूवम्मि' इत्यादि—

रूपे=अमनोज्ञरूपविषये, प्रद्वेषं गतः=प्राप्तश्च। एवमेव=यथारूपानुरक्त स्तथैव, दुःखौघपरम्पराः=उत्तरोत्तरदुःखसमूहान्, उपैति=प्राप्नोति। तथा–प्रद्विष्टचित्तः= प्रकर्षेण द्विष्टं प्रद्विष्टं चित्तं यस्य स तथा–द्वेषपरिपूर्णचित्तः सन् तत् कर्म चिनोति– उपार्जयति। तस्य–उपार्जितकर्मणः, विपाके–अनुभवकाले, इह जन्मनि, परभवेचेत्यर्थः, पुनर्दुःखं भवति। इह–पुनर्दुःखग्रहणमैहिकदुःखापेक्षम्, अशुभ- कर्मोपचयश्च हिंसाद्यास्रवाविनाभावीति तद्धेतुत्वं द्वेषस्यापि रागवदिति सूचितम्॥३३॥

इस प्रकार रूप के विषय में अनुराग अनर्थ का हेतु है यह बात यहां तक कही गइ है अब उसमें द्वेष करना यह भी अनर्थ का हेतु है यह बात सूत्रकार कहते हैं–'एमेव' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(रूवम्मि–रूपे) अमनोज्ञ रूपके विषय में (पओसं गओ- प्रद्वेषं गतः) प्रद्वेष करनेवाला मनुष्य (एमेव दुक्खोहपरम्पराओ उवेइ— एवमेव दुःखौघपरम्पराः उपैति) इसी तरह दुःखोंकी परम्पराओं को प्राप्त करता है। (पदुट्ठचित्तो य कम्मं चिणाइ–प्रदुष्टचित्तः कर्म चिनोति) द्वेषसे परिपूर्ण चित्त बना हुआ वह मनुष्य जिन कर्मों का बंध करता है (से विवागे–तस्य विपाके) उन कर्मों के विपाक समय में उसको (पुणो दुहं होइ–पुनः दुःखं भवति) इस जन्म में तथा पर जन्म में दुःख ही मिलता है। गाथा में दुःख का दो बार ग्रहण करने से यह भाव प्रकट होता है। कि उसको भव–भव में दुःख ही भोगना पडता है। तथा अशुभ कर्मों का वह बंध करता है। जो बंध हिंसादि आस्रव के विना नहीं होता

આ પ્રમાણે રૂપના વિષયનો અનુરાગ અનર્થનો હેતુ છે આ વાત અહીં ત્યાં સુધી બતાવવામાં આવી ગઇ છે. હવે એમાં દ્વેષ કરવો એ પણ અનર્થનો હેતુ છે આ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—"एमेव" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—रूवम्मि–रूपे અમનોજ્ઞ રૂપના વિષયમાં पओसं गओ–प्रद्वेषं गत: પ્રદ્વેષ કરવાવાળો મનુષ્ય एमेव दुक्खोहपरंपराओ उवेइ–एवमेव दुक्खौघ परम्परा उपैति આ રીતે દુઃખની પરંપરાઓને પ્રાપ્ત કરતો રહે છે पदुट्ठचित्तो य कम्मं चिणाइ–प्रदुष्टचित्त. कर्म चिनोति દ્વેષથી જેનુ સારૂએ મન પરિપૂર્ણ ભરા- યેલું છે એવો એ મનુષ્ય જે કર્મોનો બંધ કરે છે से विवागे–तस्य विपाके એ કર્મોના વિપાકના સમયે તેને पुणो दुहं होइ–पुन दुःखं भवति આ જન્મમાં દુઃખ જ મળે છે. ગાથામાં દુખનુ બે વખત ગ્રહણ કરવામાં આવેલ હોવાથી પ્રગટ થાય છે કે, એને ભવ–પરભવમાં દુખ જ ભોગવવું પડે છે. ...ુભ કર્મોનો એ બંધ કરે છે જે બંધ હિંસાદિ આસ્રવના વગર થતો

रूपविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—

मूलम्—रूवे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेणं ।
न लिप्पए भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पोक्खरिणी पलासं ॥३४

छाया—रूपे विरक्तो मनुजो विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।
न लिप्यते भवमध्येऽपिसन् , जलेन इव पुष्करिणीपलाशम्॥३४॥

टीका—'रूवे विरत्तो' इत्यादि—

रूपे=मनोज्ञे, अमनोज्ञे च रूपे, विरक्तः=रागद्वेषरहितः । अत एव–विशोकः=शोकरहितः, मनुजः=मनुष्यः, भवमध्येऽपि=संसारमध्येऽपि सन् विद्यमानः, एतया–पूर्वकथितया, दुःखौघपरम्परया=दुःखानाम् ओघाः–संघातास्तेषां परम्परा–सन्ततिः, दुःखौघपरम्परा, तया नरकनिगोदाद्यनन्तदुःखप्रवाहरूपया न लिप्यते । तत्र दृष्टान्तमाह—'जलेण वा' इत्यादि । जलेन पुष्करिणीपलाशं–

है। इस गाथा से सूत्रकार ने यह सूचित किया है कि द्वेष भी राग की तरह हिंसादिक आस्रव के विना नहीं होता है ॥३३॥

इस प्रकार रूपके विषयमें राग और द्वेषके करने पर प्राणीमें जो दोष उत्पन्न होते हैं वे तो कह चुके है अब इनके नहीं करने पर जो गुण होते हैं उनको सूत्रकार कहते हैं—'रूवे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(रूवे–रूपे) मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ रूपमें (विरत्तो मणुओ-विरक्तः मनुष्यः) रागद्वेषसे सर्वथा रहित बना हुआ मनुष्य (विसोगो–विशोकः) रूप विषयक शोकसे रहित बन जाता है । तथा (भवमज्झे वि संतो–भवमध्येऽपि सन्) संसारमें रहता हुआ भी (जलेण पोक्खरिणी पलासं एएण दुक्खोहपरंपरेण न लिप्पइ–जलेन पुष्करिणी पलाशं इव

નથી. આ ગાથાથી સૂત્રકારે એ સૂચિત કરેલ છે કે, દ્વેષ પણ રાગની માફક હિંસાદિક આસ્રવના વગર થતા નથી. ॥૩૩॥

આ પ્રમાણે રૂપના વિષયમાં રાગ અને દ્વેષના કરવાથી પ્રાણીમાં જે દોષ ઉત્પન્ન થાય છે એ તો કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે આના ન કરવાથી જે ગુણ થાય છે એને સૂત્રકાર બતાવે છે.—" रूवे " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—रूवे-रूपे મનોજ્ઞ અથવા તો અમનોજ્ઞરૂપમાં विरत्तो मणुसो-विरक्तः मनुष्यः રાગ અને દ્વેષથી સંપૂર્ણપણે અલગ રહેલ મનુષ્ય विसोगो-विशोकः રૂપ વિષયક શોકથી તદ્દન મૂક્ત બની રહે છે. તથા भवमज्झेवि संतो-भवमध्येऽपिसन् સંસારમાં રહેવા છતાં પણ जलेण पोक्खरिणी पलासं एएण दुक्खोह-

कमलिनी पत्रमिव । यथा जलमध्येऽपि विद्यमानं कमलिनीपत्रं जलेन न लिप्यते, तद्वन्नलिप्यते इत्यर्थः ॥ ३४ ॥

॥ इति चक्षूरूप प्रकरणम् ॥

इत्थं त्रयोदशगाथा श्चक्षुराश्रित्य व्याख्याताः । एतदनुसारेणैव शेषेन्द्रियाणाँ मनसश्च त्रयोदश त्रयोदशगाथाः स्वस्व विषयाख्यानपूर्वकं वक्ष्यन्ते । तासां व्याख्या चक्षुः प्रकरणवद् विज्ञेयाः । तत्र यो यो विशेषः स व्याख्यास्यते तत्र श्रोत्रेन्द्रिय-प्रकरणमाह—

अथ श्रोत्रेन्द्रियप्रकरणम्—

मूलम्—सोयस्स सद्दं गहणं वयंति, तं राग हेउं तु मणुन्न माहु।
तं दोस हेउं अमणुन्न माहु, समोय जो तेसु स वीयरागो॥३५

एतया दुःखौघपरम्परया न लिप्यते) जलसे कमलिनी पत्रकी तरह पूर्व कथित इस समस्त दुःखपरम्परासे लिप्त नहीं होता है।

भावार्थ—जिस प्रकार कमलिनीका पत्र जलमें रहता हुआ भी उससे अलिप्त रहता है उसी प्रकार जो मनुष्य रूप विषयक रागद्वेषसे रहित होता है वह संसारमें वसता हुआ भी वहांकी दुःखपरम्परासे अलिप्त रहता है॥३४॥

॥ चक्षु प्रकरण समाप्त ॥

इस प्रकार तेरह गाथाओं द्वारा चक्षु इन्द्रियको आश्रित कर यह व्याख्यान किया गया है। इसी तरह शेष इन्द्रियों तथा मनके भी अपने २ विषयोंका व्याख्यान सूत्रकार करेंगे। उनकी व्याख्या चक्षु इन्द्रियके प्रकरणकी तरह जाननी चाहिये। परन्तु वहां जो विशेषता होगी वह

परंपरेण न लिप्पइ-जलेन पुष्करिणी पलाशं इव एतया दुःखौघपरंपरया न लिप्यते જળથી કમળપત્ર જે રીતે તેમાં રહેવા છતાં પણ અલિપ્ત રહે છે તેમ પૂર્વ કહેવાયેલ સઘળી દુઃખ પરંપરાઓથી તદ્દન અલિપ્ત રહે છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રમાણે કમળ જળમાં રહેવા છતાં પણ એથી અલિપ્ત રહે છે અને તે સંસારમાં વસતો હોવા છતાં આવા પ્રકારની દુખ પરંપરા તેનો લેશ માત્ર સ્પર્શ કરી શકતી નથી. ॥૩૪॥

॥ ચક્ષુ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું ॥

આ પ્રમાણે તેર ગાથાઓથી ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયને સામે રાખીને કહે-વામાં આવેલ છે. આ જ પ્રમાણે બીજી ઈન્દ્રિયો તથા મનનું પણ જે તેના લગતું વ્યાન સૂત્રકાર કહેશે. એની વ્યાખ્યા ચક્ષુરિન્દ્રિયના પ્રકરણની જાણવી જોઈએ. પરંતુ એમાં જે જે વિશિષ્ટતાઓ હશે તે કહેવામાં

छाया—श्रोत्रस्य शब्दं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।
तं द्वेषहेतुं अमनोज्ञमाहुः, समश्च यस्तेषु स वीतरागः ॥३५॥

टीका—'सोयस्स' इत्यादि—

शब्दं=शब्दयते-प्रोच्यते जन्तुभिरिति शब्दोध्वनिस्तम्। श्रोत्रस्य-श्रोत्रेन्द्रियस्य, ग्रहणम्-आकर्षकं, वदन्ति-तीर्थङ्करादयः कथयन्ति । मनोज्ञं-सुन्दरं, काकली-गीतादिकम्, तं-शब्दम्, रागहेतुं-रागकारणम्, आहुः-वदन्ति, अमनोज्ञम्-असुन्दरं खरकर्कशादिकम्, तं-शब्दम्, द्वेषहेतुं-द्वेषकारणं वदन्ति, यः जीवः तयोः-मनोज्ञाऽमनोज्ञशब्दयोः, समः-तुल्याभावयुक्तः नानुरक्तो न च द्विष्ट इत्यर्थः, सः, वितरागः-विजितरागद्वेषो भवति ॥ ३५ ॥

अथ च—

मूलम्—सद्दस्स सोयं गहणं वयंति, सोयस्स सद्दं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुण्णं माहु, दोसस्स हेउं अमणुण्णं माहु॥३६

कही जावेगी। अब श्रोत्रेन्द्रियके प्रकरणको सूत्रकार प्रारंभ करते हैं—

'सोयस्स सद्दं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सोयस्स सद्दं गहणं वयंति-श्रोत्रस्य शब्दं ग्रहणं वदन्ति) श्रोत्र इंन्द्रियका विषय शब्द कहा गया हैं वह मनोज्ञ अमनोज्ञके भेदसे दो प्रकारका है (मणुन्नं तं रागहेउं आहु-मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः) तीर्थंकर गणधरों ने मनोज्ञ शब्दको राग का हेतु कहा है। तथा (अमणुन्नं दोसहेउं आहु—अमनोज्ञं द्वेषहेतुं आहुः) अमनोज्ञ शब्द को द्वेष हेतु कहा है। (जो तेसु समो स वीयरागो—यः तयोः समः स वीतरागः) जो इन दोनों में समभाव रखता है वह वीतराग है अर्थात् वही रागद्वेष रहित कहा जाता है॥३५॥

આવશે. હવે શ્રોત્રેન્દ્રિયના પ્રકરણનો આરંભ કરે છે—

"सोयस्स" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सोयस्स सद्दं गहणं वयंति-श्रोत्रस्य शब्दं ग्रहणं वदन्ति શ્રોત્ર ઈન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ કહેવામાં આવેલ છે તે મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞના ભેદથી બે પ્રકારના છે. मणुन्नं तं रागहेउं आहु-मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः તીર્થંકર ગણધરો એ મનોજ્ઞ શબ્દને રાગનો હેતુ કહેલ છે તથા अमणुन्नं दोसहेउं आहु-अमनोज्ञं द्वेषहेतुं आहुः અમનોજ્ઞ શબ્દને દ્વેષનો હેતુ કહેલ છે. जो तेसु समो स वीयरागो-यः तयोः समः स वीतरागः જે આ બન્નેમાં સમભાવ રાખે છે, વીતરાગ છે. અર્થાત એજ રાગદ્વેષ રહિત કહેવાય છે. ॥૩૫॥

छाया—शब्दस्य श्रोत्रं ग्रहणं वदन्ति, श्रोत्रस्य शब्दं ग्रहणं वदन्ति।
रागस्य हेतुं समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुं अमनोज्ञमाहुः ॥ ३६ ॥

टीका—'सद्दस्स' इत्यादि—

श्रोत्रं-शब्दस्य, ग्रहणं वदन्ति, शब्दं श्रोत्रस्य ग्रहणं वदन्ति, समनोज्ञं रागस्य हेतुमाहुः। अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुमाहुः इत्यन्वयः व्याख्याता पूर्ववत् ॥ ३६ ॥

किं च—

**मूलम्—सद्देसु जो गिद्धिं मुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं।
रागाउरे हरिणमिएव्व मुद्धे, सद्दे अतित्ते समुवेइ मच्चुं ॥३७॥**

अन्वयार्थ—सद्दस्स गहणं सोयं वयंति सोयस्स गहणं सद्दं वयंति—शब्दस्य ग्रहणं श्रोत्र वदन्ति, श्रोत्रस्य ग्रहणं शब्दं वदन्ति) अपने विषयभूत शब्द को ग्रहण करने वाली श्रोत्र इन्द्रिय मानी गइ है। तथा श्रोत्र इन्द्रिय का विषय शब्द माना गया है। इस तरह शब्द और श्रोत्र इन्द्रिय में ग्राह्यग्राहक संबंध कहा गया है। (समणुण्णं रागस्स हेउं आहु अमणुण्णं दोसस्स हेउं आहु—समनोज्ञं रागस्य हेतुं आहुः अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं आहुः) मनोज्ञ शब्द राग का हेतु तथा अमनोज्ञ शब्द द्वेषका हेतु कहा गया है।

भावार्थ—तीर्थंकारादिकों ने ऐसा कहा है कि शब्द और श्रोत्र इन्द्रिय का परस्पर में ग्राह्य ग्राहक संबंध है। शब्द ग्राह्य एवं श्रोत्र ग्राहक है। मनोज्ञ और अमनोज्ञ के भेद से शब्द दो प्रकार के होते हैं। इनमें मनोज्ञ शब्द राग का एवं अमनोज्ञ शब्द द्वेषका कारण बनता है ॥३६॥

અન્વયાર્થ—सद्दस्स गहणं सोयं वयंति–शब्दस्य ग्रहणं श्रोत्रं वदन्ति પોતાના વિષયભૂત શબ્દને ગ્રહણ કરવાવાળી શ્રોત્ર ઈન્દ્રિયને માનવામાં આવે છે તથા सोयस्स गहणं सद्दं वयंति-श्रोत्रस्य ग्रहणं शब्दं वदन्ति શ્રોત ઈન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે શબ્દ અને શ્રોત ઈન્દ્રિયમાં ગ્રાહ્ય તેમજ ગ્રાહકનો સંબંધ બતાવવામાં આવેલ છે. समणुण्णं रागस्स हेउं आहु अमणुण्णं दोसस्स हेउं आहु–समनोज्ञं रागस्य हेतुं आहुः अमनोज्ञ द्वेषस्य हेतुं आहुः મનોજ્ઞ શબ્દ રાગનો હેતુ છે, તથા અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષનો હેતુ કહેવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—તીર્થંકરાદિકોએ એવું કહેલ છે કે, શબ્દ અને શ્રોત ઈન્દ્રિયનો પરસ્પરમાં ગ્રાહ્ય અને ગ્રાહકનો સંબંધ છે. શબ્દ ગ્રાહ્ય અને શ્રોત્રગ્રાહક ...જ્ઞ અને અમનોજ્ઞના ભેદથી શબ્દ બે પ્રકારના હોય છે. આમાં મનોજ્ઞ ...નું અને અમનોજ્ઞ શબ્દ દ્વેષનું કારણ બને છે. ॥૩૬॥

छाया—शब्देषु यो गृद्धिमुपैति तीव्रां, आकालिकं प्राप्नोति स विनाशम् ।
रागातुरः हरिणमृग इव मुग्धः, शब्दे अतृप्तः समुपैति मृत्युम्॥३७॥

टीका—'सद्देसु जो गिद्धिमुवेइ' इत्यादि—

यः शब्देषु तीव्रां गृद्धिम् उपैति, सः अकालिकं विनाशं प्राप्नोति। तत्र दृष्टान्तमाह—'रागाउरे' इत्यादि। रागातुरः-मनोज्ञशब्दानुरागान्धः अतएव मुग्धः-हिताहितज्ञानरहितः, शब्दे लुब्धकगीताद्यात्मकशब्दविषये, तदाकृष्ट चित्ततया अतृप्तः सन्, हरिणमृग इव-हरिणश्चाऽसौ मृगश्च हरिणमृगः-हरिणरूपपशुः, इव-यथा मृत्युं समुपैति तद्वत्। मृग शब्देन सर्वोऽपि पशुरुच्यते तथोक्तम्-

"मृगशीर्षे हस्ति जातौ, मृगः पशु कुरङ्गयोः" ॥ इति ॥ ३७॥

उक्तं शब्दविषयकरागफलं सांप्रतं शब्दविषयकद्वेषफलमाह--

मूलम्—जे यावि दोसं समुवेइ तिव्वं,
तं सिक्खणे से उ उवेइ दुक्खं ।
दुद्दंत दोसेणं सएणं जंतू,
न किंचि सद्दं अवरज्जई से ॥ ३८ ॥

और भी कहते हैं-'सद्देसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जो सद्देसु तिव्वं गिद्धिं उवेइ-यः शब्देषु तीव्रां गृद्धिं उपैति) जो जीव शब्दों में तीव्र आसक्ति को प्राप्त करता है (से अकालीयं विणासं पावइ-सः अकालिकं विनाशं प्राप्नोति) वह असमयमें नाशको प्राप्त होता है। (इव-इव) जैसे (रागाउरे-रागातुरः) मनोज्ञ शब्दोंके अनुरागसे अंधा बना हुआ (हरिणमिए-हरिणःमृगः) हरिण पशु (मुद्धे-मुग्धः) हित और अहितके ज्ञानसे रहित होकर (मच्चुं समुवेइ-मृत्युं समुपैति) मृत्युको प्राप्त करता है। इसी तरह (सद्दे अतीत्ते-शब्दे अतृप्तः) शब्दमें अनुरागसे आकृष्ट बना प्राणी भी अकालमें ही मृत्युको प्राप्त करता है।३७।

વધુમાં પણ કહે છે—"સદ્દેસુ" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जो सद्देसु तिव्वं गिद्धिं उवेइ-यः शब्देषु तीव्रां गृद्धिं उपैति જે જીવ શબ્દમાં તીવ્ર આશક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, से अकालियं विणासं पावइ-सः अकालिकं विनाशं प्राप्नोति તે અસમયમાં નાશને પાત્ર બને છે. रागाउरे-रागातुरः મનોજ્ઞ શબ્દના અનુરાગથી આંધળું બનેલ हरिणमिए-हरिणमृगः હરણ પશુ मुद्धे-मुग्धः હિત અને અહિતના જ્ઞાનથી રહિત બનીને मच्चुं समुवेइ-मृत्युं समुपैति મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે सद्दे अतीत्ते-शब्दे अतृप्तः શબ્દમાં અનુરાગથી આકુળ વ્યાકુળ બનેલા પ્રાણી પણ અકાળમાં જ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે.॥૩૭॥

छाया—यश्चाऽपि द्वेष समुपैति तीव्रं, तस्मिन् क्षणे स तु उपैति दुःखम् ।
दुर्दान्तदोषेण स्वकेन जन्तुः, न किंचित् शब्दोऽपराध्यति तस्य ॥३८॥

टीका—'जे यावि' इत्यादि—

यश्च जन्तुस्तीव्रं द्वेषं समुपैति, स तु तस्मिन्क्षणेऽपि स्वकेन दुर्दान्तदोषेण दुःखमुपैति । शब्दः–खरकर्कशादिरूपो ध्वनिः, तस्य किञ्चित् नापराध्यति इत्यन्वयः । व्याख्या प्राग्वत् ॥ ३८ ॥

मूलम्—एगंतरत्तो रुइरंसि सद्दे, अतालिसे से कुणइ पओसं ।
दुक्खस्स संपीलं उवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो॥३९॥

छाया—एकान्तरक्तो रुचिरे शब्दे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।
दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥३९॥

टीका—'एगंतरत्तो' इत्यादि—

यस्तु रुचिरे शब्दे एकान्तरक्तः, स बालः, अतादृशे, प्रद्वेषं करोति । अतएव

पहले शब्द विषयक रागका फल कहा, अब शब्द विषयक द्वेषका फल कहते हैं—'जेया वि' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे यावि जंतू तिव्वं दोसं समुवेइ–यश्च जन्तुः तीव्रं द्वेषं समुपैति) जो प्राणी अमनोज्ञ शब्दोंमें तीव्र द्वेष करता है वह (तंसि क्खणे सेएणं दुद्दन्त दोसेण दुक्खं उवेई–तस्मिन् क्षणे स्वकेन दुर्दान्त–दोषेण दुःखम् उपैति) उसी क्षणमें अपने दुर्दान्त दोपसे शारीरिक एवं मानसिक दुःखको प्राप्त करता है। इस तरह (तस्स–तस्य) अमनोज्ञ शब्दमें द्वेष करनेवालेका वह (सद्दे–शब्दः) अमनोज्ञ शब्द (न किंचि अवरज्जई–न किञ्चित् अपराध्यति) कुछ भी अपराध नहीं करता है॥३८॥

પહેલાં શબ્દ વિષયક રાગનું ફળ કહ્યું, હવે શબ્દ વિષયક દ્વેષનુ ફળ કહે છે—"जे यावि" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे यावि जंतू तिव्वं दोसं समुवेइ–यश्च जन्तुः तीव्रं द्वेषं समुपैति જે પ્રાણી અમનોજ્ઞ શબ્દમાં અત્યંત દ્વેષ કરે છે, રૂચિર શબ્દમાં એકાંતરૂપથી અત્યંત અનુરક્ત તે એજ વખતે तंसिक्खणे सोएणं दुद्दतदोसेण दुक्ख उवेइ–तमिन् क्षणे स्वकेन दोषेण दुःखम् उपैति પોતાના દુર્દાન્ત દોષથી શારીરિક અને માનસિક દુઃખને પ્રાપ્ત કરે છે આજ પ્રમાણે तस्स–तस्य અમનોજ્ઞ શબ્દમાં દ્વેષ કરવાવાળાનું એ सद्दे–शब्दः અમનોજ્ઞ શબ્દ न किंचि अवरज्जइ–न अपराध्यति કાંઈ પણ અહિત કરી શકતો નથી. ॥૩૮॥

दुःखस्य सम्पीडमुपैति, विरागो मुनिस्तेन न लिप्यते, इत्यन्वयः। व्याख्या प्राग्वत् ॥ ३९ ॥

राग एव हिंसाद्यास्रवहेतुरिति हिंसादि द्वारेण राग एव दुःखस्य मूलकारणमिति षड्भिर्गाथाभिराह—

मूलम्--सद्दाणुगासाणुगए यँ जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठगुरु किलिट्ठे ॥४०॥

छाया--शब्दाऽनुगाथाऽनुगतश्च जीवः, चराऽचरान् हिनस्ति अनेकरूपान्।
चित्रैस्तान् परितापयति बालः, पीडयत्यात्मार्थगुरुः क्लिष्टः ॥४०॥

टीका--'सद्दाणुगासा' इत्यादि—

क्लिष्टः, आत्मार्थगुरुः, अतएव बालः, तथा—शब्दाऽनुगाशाऽनुगतः—काकलीगीतादिरूपध्वन्यभिलाषयुक्तः, जीवः, अनेकरूपान्, चराचरान्—मृदङ्ग-

---

'एगंतरत्तो' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जो रुइरंसि सद्दे एगंतरत्तो—यस्तु रुचिरे शब्दे एकान्तरक्तः) जो प्राणी रुचिर शब्दमें एकान्तरूपसे अनुरक्त होता है वह (एतालिसे पओसं कुणइ—अतादृशे प्रद्वेषं करोति) अमनोज्ञ शब्दमें द्वेष करता है (से बाले—सः बालः) वह बाल—अज्ञानी (दुक्खस्स संपीलमुवेइ—दुःखस्य सम्पीडम् उपैति) शारीरिक एवं मानसिक अनेक दुःखोंको भोगता है। परन्तु जो ऐसे होते हैं कि जिन्हें मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ शब्दमें किसी भी प्रकारका पक्षपात नहीं होता है (विरागो—विरागः) वे विरागी हैं और ऐसे (मुणी—मुनिः) मुनिजन (तेण न लिप्पइ—तेन न लिप्यते) उस दुःखसे लिप्त नहीं होते हैं ॥३९॥

"एगंतरत्तो" इत्यादि !

અન્વયાર્થ—जो रुइंसि सद्दे एगंतरत्तो—यस्तु रुचिरे शब्दे एकान्तरक्तः જે પ્રાણી રુચિર શબ્દમાં એકાંન્ત રૂપથી અનુરક્ત બને છે તે एतालिसे पओसं कुणइ—एतादृशे प्रद्वेषं करोति અમનોજ્ઞ શબ્દમાં દ્વેષ કરે છે. से वाले—सः बालः એ બાળ અજ્ઞાની दुक्खस्स सम्पीडम् उवेइ—दुःखस्य सम्पीडम् उपैति શારીરિક અને માનસિક અનેક દુઃખોને ભોગવે છે. પરંતુ જે એવા હોય છે કે, જેમને મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ જરા સરખોએ કોઇ પણ પ્રકારનો પક્ષપાત નથી विरागो—विरागः તે વિરાગી છે. અને એવા मुणी—मुनिः મુનિજન तेण न लिप्पइ—तेन न लिप्यते એ દુઃખથી લિપ્ત થતા નથી. ॥૩૯॥

दिवाद्योपकारकस्नायु चर्मकाष्ठाद्यर्थं त्रसस्थावरात्मकजीवान्, हिनस्ति । कांश्चित्तु तान् चित्रैः परितापयति–अपरांश्च पीडयति । व्याख्यापूर्ववत् ॥ ४० ॥

'सद्दाणुगा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(किलिट्ठे–क्लिष्टः) मनोज्ञ शब्दोंको सुननेके अनुरागसे बाधित हुआ तथा (अत्तट्ठ गुरु–आत्मार्थ गुरुः) मनोज्ञ शब्द श्रवणरूप प्रयोजन ही जिसने करने योग्य कार्योंमें प्रधान मान रक्खा है और इसीलिये जो (बाले–बालः) हित और अहितके विवेकसे विकल है ऐसा (सद्दाणुगासाणुगए–शब्दानुगाशानुगतः) काकली गीतादिरूप ध्वनि अर्थात् गानकी मधुरध्वनिको सुननेकी अभिलाषासे मोहित बना हुआ (जीवे–जीवः) जीव (णेगरूवे चराचरे हिंसइ–अनेक रूपान् चराचरान् हिनस्ति) जाति आदिके भेदसे अनेकविध चर अचर प्राणियोंकी हिंसा करता है। तथा कितनेक (ते–तान्) उन जीवोंको (चित्तेहिं–चित्रैः) अनेकविध उपायों द्वारा (परितावेइ–परितापयति) सर्वथा दुःखित करता है तथा कितनेक जीवोंको (पीलेइ–पीडयति) पीडा देता है।

भावार्थ—मनोज्ञ शब्द सुननेके अनुरागसे जब जीव ओतप्रोत हो जाता है तब उसके सुने बिना उसको चैन नहीं मिलता है। वह अपने इस प्रयोजनको अनुचित उपायों द्वारा भी सफल करनेकी चेष्टामें लगा रहता है। अपना अभिलषित जैसे भी सधे वैसा ही उपायकी साधनामें

"सद्दाणुगा" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—किलिट्ठे–क्लिष्टः મનોજ્ઞ શબ્દને સાંભળવાના અનુરાગથી બંધાયેલા તથા अत्तट्ठगुरु–आत्मार्थगुरुः મનોજ્ઞ શબ્દરૂપ પ્રયોજન જ જેણે કરવા યોગ્ય કાર્યોમાં પ્રધાનરૂપે માની રાખેલ છે. અને એજ કારણે જ बाले–बालः અજ્ઞાની હિત તેમજ અહિતના વિવેકથી વિકળ છે, એવા सद्दाणुगासाणुगए–शब्दानुगाशानुगतः કાગડાના ગીત આદિ રૂપ ધ્વની અર્થાત ગાવાની મધુર ધ્વનીને સાંભળવાની અભિલાષાથી મોહિત બનેલ जीवे–जीवः જીવ णेगरूवे चराचरे हिंसइ–अनेकरूपान् चराचरान् हिनस्ति જાતિ આદિના ભેદથી અનેકવિધ ચર-અચર પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. તથા કેટલાક ते–तान् એવા જીવોને चित्तेहिं–चित्रैः અનેકવિધ ઉપાયો દ્વારા સદા परितावेइ–परितापयति સર્વદા દુઃખિત કરે છે. તથા કેટલાક જીવોને પીડા આપે છે.

ભાવાર્થ—મનોજ્ઞ શબ્દ સાંભળવાના અનુરાગથી જ્યારે જીવ એમાં ઓત-પ્રોત બની જાય છે ત્યારે એને સાંભળ્યા સિવાય તેને ક્યાંય ચેન પડતું નથી. એ પોતાના આ પ્રયોજનને અનુચિત્ત ઉપાયો દ્વારા પણ સફળ કરવાની ચેષ્ટામાં રહે છે. પોતાનુ ઈચ્છિત કાર્ય જે રીતે સફળ બને તેવા ઉપાયની

मूलम्—सद्दाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खण सन्निजोगे।
वए विजोगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे॥४१॥

छाया—शब्दानुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे।
व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभः॥४१॥

टीका—'सद्दाणुवाएण' इत्यादि—

शब्दाऽनुपाते-शब्दे काकलीगीतादिध्वनौ-अनुपातः-अनुगमनम्, अनुरागस्तस्मिन् सति 'णं' इति वाक्यालङ्कारे, परिग्रहेण-शब्दविषये मूर्छात्मकेन हेतुना,

---

वह सदा सचेष्ट रहता है। इस तरह वह मनोज्ञ शब्दोंको सुननेकी अभिलाषासे प्रेरित होकर स्थावर जंगम प्राणियोंकी भी विराधना करनेमें नहीं हिचकना है। मृदङ्ग वाद्य आदिके उपकारक स्नायु चर्म काष्ठ आदिके लिये वह जीवोंकी हिंसातक कर डालता है। इस तरह मनोज्ञ शब्द सुननेकी आशासे बंधा हुआ जीव विविध उपायों द्वारा जीवोंको दुःखित एवं पीडित करता है ॥४०॥

'सद्दाणुवाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सद्दाणुवाएण-शब्दानुपाते) शब्दमें अनुराग होने पर (परिग्गहेण-परिग्रहेण) सर्व प्रथम यह जीव उसके सुननेकी वाञ्छारूप परिग्रहसे बंध जाता है। फिर (उप्पायणे-उत्पादने) वह मनोज्ञ शब्द सुनाने वाली वस्तुके उत्पादनमें लग जाता है। जब उसकी उत्पत्ति या

સાધનામાં તે સદા ગુંથાયેલ રહે છે. આ પ્રમાણે એ મનોજ્ઞ શબ્દોને સાંભળવાની અભિલાષામાં પ્રેરિત બનીને સ્થાવર જંગમ પ્રાણીયોની વિરાધના કરવમાં પણ તે અચકાતો નથી. મૃદંગ, વાજીંત્ર, આદિમાં ઉપયોગમાં આવતાં ચામડાં, લાકડાં, વગેરે માટે એ જીવોની હિંસા પણ કરતો રહે છે. આ પ્રમાણે મનોજ્ઞ શબ્દ સાંભળવાની આશાથી બંધાયેલો એ જીવ વિવિધ ઉપાયો દ્વારા જીવોને પીડિત અને દુઃખિત કરે છે. ॥૪૦॥

"सद्दाणुवाए" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सद्दाणुवाएण-शब्दानुपाते શબ્દમાં અનુરાગ થવાથી परिग्गहेण-परिग्रहेण સર્વ પ્રથમ આ જીવ એને સાંભળવાની વાંચ્છના રૂપ પરિગ્રહથી બંધાઈ જાય છે, પછી उप्पायणे-उत्पादने તે મનોજ્ઞ શબ્દ સંભળાવનારી વસ્તુના ઉત્પાદનમાં લાગી જાય છે. જ્યારે તેની ઉત્પત્તિ અને ઉપાર્જન થઈ જાય છે

उत्पादने, रक्षणसन्नियोगे, व्यये, वियोगे च तस्य क्व सुखम्। सम्भोगकाले च, अतृप्तिलाभे सति क्व सुखमित्यन्वयः। व्याख्यापूर्ववत् ॥ ४१ ॥

मूलम्--सद्दे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स लोभाविले आययई अदत्तं॥४२॥

छाया--शब्दे अतृप्तश्च परिग्रहे, सक्तोपसक्तो न उपैति तुष्टिम्।
अतुष्टिदोषेण दुःखी परस्य, लोभाविलः आदत्ते आदत्तम् ॥ ४२ ॥

टीका--'सद्दे अतित्ते' इत्यादि--

शब्दे अतृप्तः, परिग्रहे सक्तोपसक्तश्च, तुष्टिं नो पैति, अतुष्टिदोषेण दुःखी

उपार्जन हो चुकता है तब (रक्खणसन्निजोगे-रक्षणसन्नियोगे) इसका विनाश न हो जाय-यह मुझसे छिन न जाय इस अभिप्रायसे युक्त होकर उसकी रक्षा करनेमें तत्पर रहता है। तथा अपने प्रयोजनमें एवं परके प्रयोजनमें उसका उपयोग करने लगता है। (वए विजोगे य कहं सुहं से-व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य) जब उस वस्तुका विनाश हो जाता है अथवा वह उससे छिन जाती है तो ऐसी दशामें उस मनोज्ञ शब्दमें विमोहित मति हुए उस व्यक्तिको एक क्षण भर भी सुख नहीं मिलता है। इसी तरह (संभोगकाले अतित्तिलाभे-संभोगकाले अतृप्तिलाभः) उपभोगकालमें इससे उसको तृप्ति लाभ नहीं होता है। अतः उससे इसको सुख कैसे मिल सकता है ॥४१॥

'सद्दे' इत्यादि।

अन्वयार्थ--जब यह जीव (सद्दे अतित्ते-शब्दे अतृप्तः) शब्दरूप

त्यारे रक्खणसन्निजोगे-रक्षणसन्नियोगे એનો વિનાશ ન થઇ જાય, આ મારી પાસેથી કોઇ પડાવી ન લે, આવા અભિપ્રાયથી યુક્ત બનીને તેનુ રક્ષણ કરવામાં તત્પર રહે છે. તથા પોતાના પ્રયોજનમાં અને બીજાના પ્રયોજનમાં એનો ઉપયોગ કરવા લાગી જાય છે. वए विजोगे य कहं सुहं से-व्यये वियोगे क्व सुखं तस्य જ્યારે એ વસ્તુનો વિનાશ થઇ જાય છે, અથવા તો એ તેની પાસેથી કોઇ પડાવી લ્યે છે, આવી દશામાં તે એ મનોજ્ઞ શબ્દમા વિમોહિત બનેલ એ વ્યક્તિને એક ક્ષણ સુખ મળતું નથી આ પ્રમાણે संभोगकाले अतित्तिलाभे-संभोगकाले अतृप्तिलाभ ઉપભોગ કાળમાં એનાથી તેને તૃપ્તિનો લાભ થતો નથી. આથી તેને સુખનો લાભ કયાંથી મળી શકે? ॥૪૧॥

"सद्दे" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—જ્યારે એ सद्दे अतित्त-शब्दे अतृप्त જીવ શબ્દરૂપ વિષયમાં

सन्, लोभाविलः परस्य, अदत्तम्–गीतगायकदास्यादिकं वीणावंशादिकं वा सुललितशब्दसम्पादकं वस्तु, आदत्ते–गृह्णाति। व्याख्या प्राग्वत् ॥ ४२ ॥

मूलम्–तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, सद्दे अतित्तस्स परिग्गहे य।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥४३

छाया—तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, शब्दे अतृप्तस्य परिग्रहे च।
मायामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्रापि दुःखान्न विमुच्यते सः॥४३॥

टीका—'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि—

तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, शब्दे परिग्रहे च, अतृप्तस्य, लोभदोषात्, वर्द्धते। तत्रापि स दुःखात् न विमुच्यते। व्याख्या पूर्ववत् ॥ ४३ ॥

विषयमें असन्तुष्ट रहता है अर्थात् जैसे बने वह सुननेको मिले ऐसे ही उपायमें जो रातदिन तत्पर रहता है ऐसा प्राणी (परिग्गहम्मि सत्तोवसत्तो-परिग्रहे सक्तोपसक्तः) प्रथम सामान्यरूप शब्दमें आसक्त मतिवाला बनता है पश्चात विशेष शब्दोंमें आसक्ति धारण कर लेता है। फिर भी (तुट्ठिं न उवेइ–तुष्टिं न उपैति) मनोज्ञ शब्द सुनते २ कभी भी उससे उसको संतोष नहीं होता है। इस प्रकार (अतुट्ठिदोसेण दुही–अतुष्टिदोषेण दुःखीसन्) अतुष्टिके दोषसे दुःखित होकर वह फिर (लोभाविले–लोभाविलः) लोभसे मलिन चित्त बनता है और (परस्स अदत्तं आययई–परस्य अदत्तं आदत्ते) इस तरह वह दूसरोंकी गीतगायक दासी आदिकोंको अथवा वीणा बांसुरी आदि सुन्दर गानेके साधनोंको विना पूछे विना दिये ही उठा लेता है ॥४२॥

'तण्हाभिं०' इत्यादि।

અસંતુષ્ટ રહે છે, અર્થાત ગમે તે રીતે સાંભળવાનુ મળે એવા જ ઉપાયમાં એ રાત દિવસ ગુથાયેલ રહે છે. એવો પ્રાણી परिग्गहम्मि सत्तोवसत्ते-परिग्रहे सक्तोपसक्तः પ્રથમ સામાન્યરૂપ શબ્દમાં આસકત મતિવાળો બને છે. પછીથી વિશેષ શબ્દમાં આસકત બની જાય છે. પછીથી પણ तुट्ठिं न उवेइ–तुष्टिं न उपैति મનોજ્ઞ શબ્દ સાંભળતાં સાંભળતાં એનાથી તેને કદી પણ સંતોષ થતો નથી આ પ્રમાણે अतुट्ठिदोसेण दुही–अतुष्टिदोषेण दुःखीसन् અસંતુષ્ટ પણાના દોષથી દુઃખિત થઈને તે પછીથી लोभाविले–लोभाविलः લોભથી મેલા મનવાળો થઈને રહે છે. અને परस्स अदत्तं आययई–परस्य अदत्तं आददते આ કારણે મલિનચિત્ત બનેલો તે બીજાની ગીતગાયક દાસી આદિકોને અથવા વીણા, વાંસળી, આદિ સુંદર એવાં ગાવાનાં સાધનોને વગર પૂછયે, વગર આપ્યે, ઉઠાવી લ્યે છે. ॥૪૨॥

"तण्हाभि" ઈત્યાદિ।

मूलम्—मोसस्स पच्छाय पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, सद्दे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥४४॥

छाया—मृषा पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः।
एवं अदत्तानि समाददानः, शब्दे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः ॥४४॥

टीका—'मोसस्स' इत्यादि—

'मोसस्स' मृषावादस्य, पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले, च दुःखी सन् दुरन्तः भवति। एवम् अदत्तानि समाददानः, शब्देऽतृप्तः, तथा अनिश्रः सन् दुःखितो भवति, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत् ॥ ४४ ॥

अन्वयार्थ—(तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो स परिग्गहे य अतित्तस्स लोभदोसा मायामुसंवड्ढइ तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई-तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः शब्दे परिग्रहे च अतृप्तस्य लोभदोषात् मायामृषा-वर्द्धते तत्रापि स दुःखात् न विमुच्यते) तृष्णासे अभिभूत मनोज्ञ शब्दको सुननेकी अभिलाषासे अभिभूत-लोभके वशवर्ती-इसलिये अदत्त सुन्दर गानेके साधनोंको विना पूछे विना दिये ही लेनेवाले तथा शब्दरूप परिग्रहमें असन्तुष्ट ऐसे पुरुषके लोभके दोषसे माया प्रधान असत्य भाषण वृद्धिंगत होता है। मायाप्रधानरूप उस असत्य भाषणके करनेपर भी वह दुःखसे मुक्त नहीं होता है ॥४३॥

'मोसस्स' इत्यादि—

इसका अर्थ तथा भावार्थ पहिले लिख दिया गया है देखो गाथा एकतीस ३१में ॥४४॥

અન્વયાર્થ—तण्हाभिभूयस्स सद्दे परिग्गहेय अतित्तस्स लोभदोसा माया मुसं वड्ढइ तत्थावि दुक्खानविमुच्चई—तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः शब्दे परिग्रहे च अतृप्तस्य लोभदोषात् माया मृषा वर्धते तत्रापि स दुःखात् न विमुच्यते તૃષ્ણાને વધારનાર એવા મનોજ્ઞ શબ્દને સાંભળવાની અભિલાષાથી અભિભૂત-લોભના-વશવર્તી-આ કારણે સુંદર એવાં ગાવાનાં સાધનોને કોઈને પૂછ્યા વગર કે આપ્યા સિવાય લેવાવાળા તથા શબ્દરૂપ પરિગ્રહમાં અસંતોષિ એવા પુરૂષના લોભના દોષથી માયા પ્રધાન અસત્ય ભાષણ વૃદ્ધિગત બને છે. માયા પ્રધાનરૂપ એ અસત્ય ભાષણના કરવા છતાં પણ તે દુઃખથી મુક્ત થતો નથી. ॥૪૩॥

"मोसस्स" ઇત્યાદિ !

આનો અર્થ તેમજ ભાવાર્થ અગાઉ કહેવામાં આવી ગયેલ છે. ગાથા ૩૧ જુઓ ॥૪૪॥

उक्तमर्थं निगमयितुमाह—

**मूलम्—सद्दानुरत्तस्स नरस्स एवं कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि।
तत्थोपभोगेवि किलेसदुक्खं, निव्वत्तई जस्स कए ण दुक्खं॥४५॥**

छाया—शब्दानुरक्तस्य नरस्य एवं, कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किंचित्।
तत्रोपभोगेपि क्लेशदुखं, निर्वर्तयति यस्य कृते खलु दुःखम्॥४५॥

टीका—'सद्दानुरत्तस्स' इत्यादि—

एवं शब्दानुरक्तस्य नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, तत्र शब्दानुरागे, तथा-उपभोगेऽपि क्लेशदुखं भवति, यस्य कृते दुखं निवर्तयति। व्याख्या पूर्ववत्॥ ४५॥

एवं शब्दविषये रागोनर्थहेतुरित्युक्तम्, तत्र द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—

**मूलम्—एमेव सद्दम्मि गओपओसं उवेइ दुक्खोहपरम्पराओ।
पदुट्टचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे॥४६॥**

छाया—एवमेव शब्दे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः।
प्रद्विष्ट चित्तश्च चिनोति कर्म, यत्तस्य पुनर्भवति दुखं विपाके॥४६॥

टीका—'एमेव सद्दम्मि' इत्यादि—

शब्दे प्रद्वेषं गतः, एवमेव दुःखौघपरम्पराः उपैति, तथा-प्रद्विष्टचित्तश्च यत् कर्म चिनोति, तस्य विपाके पुनर्दुःखं भवति, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत्॥४६॥

उक्त अर्थको समाप्त करते हुए सूत्रकार कहते हैं—

'सद्दाणुरत्तस्स' इत्यादि।

इसका अर्थ देखो पीछे इसी अध्ययनकी बत्तीस ३२वीं गाथामें॥४५॥

'एमेव' इत्यादि।

इसका अर्थ और भावार्थ पीछे इसी अध्ययनकी तेतीस ३३वीं गाथामें लिख दिया गया है। वहाँ वह अर्थरूपको लेकर लिखा गया है तब कि इसके अर्थ करनेमें वह शब्दको लेकर लगा लेना चाहिये॥४६॥

એ અર્થને સમાપ્ત કરીને સૂત્રકાર કહે છે—"सद्दाणुरत्तस्स" ઇત્યાદિ.

આનો અર્થ જુઓ અગાઉ કહેવાઈ ગયેલ ગાથા ૩૨ માં ॥૪૫॥

"एमेव" ઇત્યાદિ!

આનો અર્થ અને ભાવાર્થ આ અધ્યયનની ૩૩ મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયેલ છે. ત્યાં તેને અર્થરૂપ ભાવાર્થથી કહેવામાં આવેલ છે. ત્યાંથી એનો અર્થ કરવામાં એ શબ્દોને લઈને જોડી લેવા જોઈએ. ॥૪૬॥

एवं शब्दविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—

मूलम्—सद्दे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरम्परेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणी पलासं ॥४७

छाया—शब्दे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।
न लिप्यते भवमध्येऽपि सन्, जलेन पुष्करिणी पलाशम् ॥४७॥

टीका—'सद्दे विरत्तो' इत्यादि—

शब्दे विरक्तः, अत एव विशोकः, मनुजः, भवमध्येऽपि सन्, एतया दुःखौघपरम्परया न लिप्यते । जलेन पुष्करिणी पलाशमिव, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ४७ ॥

॥ इति श्रोत्रप्रकरणम् ॥

अथ घ्राणप्रकरणमाह—

मूलम्—घाणस्स गंधं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नं माहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नं माहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥४८

छाया—घ्राणस्य गन्धं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।
तं द्वेषहेतुम् अमनोज्ञमाहुः, समश्च यः तयोः स वीतरागः ॥४८॥

टीका—'घाणस्स' इत्यादि—

गन्धं=गन्ध्यते घ्रायते इति गन्धस्तं, घ्राणस्य=घ्राणेन्द्रियस्य ग्रहणम्=आकर्षकं

इस प्रकार शब्दविषयक रागद्वेषके दोष कहे हैं अब उसमें रागद्वेष नहीं करनेके गुण कहते हैं—'सद्दे' इत्यादि ।

इसके अर्थ और भावार्थको जाननेके लिये गाथा चोतीसवीं ३४ देखो ॥४७॥

इस प्रकार श्रोत्रका प्रकरण कहा अब घ्राणका प्रकरण कहते हैं—'घाणस्स' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(घाणस्स गहणं गंधं वयंति-घ्राणस्य ग्रहणं गन्धं

આ પ્રમાણે શબ્દ વિષયક રાગદ્વેષના દોષને કહેવામા આવેલ છે હવે તેમાં રાગદ્વેષ ન કરવાના ગુણને કહે છે.—" सद्दे " ઈત્યાદિ

આના અર્થ અને ભાવાર્થને જાણવા માટે ગાથા ૩૪ મી જુઓ. ॥૪૭॥

આ પ્રમાણે શ્રોત્રનું પ્રકરણ કહ્યું હવે ઘ્રાણનું પ્રકરણ કહેવામાં આવે છે—" घाणस्स " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—घाणस्स गहणं गंधं वयन्ति-घ्राणस्य ग्रहणं गन्धं वदन्ति ઘ્રાણે-

वदन्ति । मनोज्ञं=सुरभिं, तं=गन्धं, रागहेतुमाहुः । अमनोज्ञम्=असुरभिं, तं=गन्धं द्वेषहेतुमाहुः । तयोः=मनोज्ञामनोज्ञगन्धयोः, यः समः, सः वीतरागः=वीतरागइव भवति । शेष व्याख्या प्राग्वत् ॥ ४८ ॥

मूलम्—गंधस्स घाणं गहणं वयंति, घाणस्स गंधं गहणं वयंति ।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥४९॥

छाया—गन्धस्य घ्राणं ग्रहणं वदन्ति, घ्राणस्य गन्धं ग्रहणं वदन्ति ।
रागस्य हेतुं समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुं अमनोज्ञमाहुः ॥४९॥

टीका—'गंधस्स घाणं' इत्यादि—

घ्राणं गन्धस्य ग्रहण वदन्ति, गन्धं घ्राणस्य ग्रहणं वदन्ति, समनोज्ञं रागस्य हेतुमाहुः । अमनोज्ञ द्वेषस्य हेतुमाहुः इत्यन्वयः । व्याख्या प्राग्वत् ॥ ४९ ॥

वदन्ति) घ्राण इन्द्रियका विषय गन्ध कहा गया है। वह सुगन्ध और दुर्गन्धके भेदसे दो प्रकारका है। (मणुन्नं तं रागहेउं आहु-मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः) तीर्थंकर गणधरादिक देवो ने सुगन्धरूप मनोज्ञगंधको रागका हेतु कहा है। तथा (अमणुण्णं दोसहेउं आहु-अमनोज्ञं द्वेषहेतुं आहुः) दुर्गन्धरूप अमनोज्ञको द्वेषका हेतु कहा है। (जो तेसु समो वीयरागो-यः तयोः समः स वीतरागः) जो इन दोनोंमें समभाव रखता है वह वीतराग है ॥४८॥

'गंधस्स' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(घाणं गंधस्स गहणं वयंति-घ्राणं गन्धस्य ग्रहणं वदन्ति) घ्राण इन्द्रिय गंधका ग्राहक है तथा (घाणस्स गंधं गहणं वयंति-घ्राणस्य गंधं ग्रहणं वदन्ति) घ्राण इन्द्रियका विषय गंध कहा है। (रागस्स हेउं समणुन्नं आहु-रागस्य हेतुं समनोज्ञं आहुः) रागका हेतु मनोज्ञगंध बतलाया है। एवं (अमणुन्नं दोसस्स हेउं आहु-अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं

न्द्रियनो विषय गंध कहेवामां आवे छे. ते सुगंध अने दुर्गंधना भेदथी बे प्रकारे छे मणुन्नं तं रागहेउं आहु-मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः तीर्थंकर गणधर आदिक देवोओ सुगंधरूप मनोज्ञगंधने रागनो हेतु कहेल छे, तथा अमणुण्णं दोसहेउं आहु-अमनोज्ञ द्वेषहेतुं आहुः दुर्गंधरूप अमनोज्ञ द्वेषनो हेतु कहेल छे. जो तेसु समो वीयरागो-यः तयोः समः वीतरागः जे आ बन्नेमां समभाव राखे छे ते वीतराग छे. ॥४८॥

"गंधस्स" इत्यादि !

अन्वयार्थ—घाणं गंधस्स गहणं वयंति-घ्राण गन्धस्य ग्रहणं वदन्ति घ्राण इन्द्रिय गंधनी ग्राहक छे. तेथी घाणस्स गंधं ग्रहणं वयंति-घ्राणस्य गधं ग्रहणं वदन्ति घ्राणेन्द्रियनो विषय गंधनो छे. रागस्स हेउं समणुन्नं आहु-रागस्य हेतुं समनोज्ञं आहुः मनोज्ञ गंधने रागनो हेतु कहेवामां आवेल छे अने अमणुन्नं दोसस्स हेउं

मूलम्—गंधेसु जो गेहि मुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं।
रागाउरे ओसहगंधगिद्धे, सप्पे विलाओ विव निक्खमंते ॥५०॥

छाया—गन्धेषु यो गृद्धि मुपैति तीव्रां, आकालिकं प्राप्नोति स विनाशम्।
रागातुरः ओषधिगन्धगृद्धः, सर्पो बिलादिव निष्क्रमणम् ॥ ५० ॥

टीका—'गन्धेसु जो' इत्यादि—

यो गन्धेषु तीव्रां गृद्धिम् उपैति, स आकालिकं विनाशं प्राप्नोति। तत्र दृष्टान्तमाह—'रागाउरे' इत्यादि। रागातुरः=गन्धानुरागान्धः, ओषधिगन्धगृद्धः=ओषधयः-केतक्यादयः, तासां गन्धः,तस्मिन् गृद्धो गृद्धिमान्, केतक्याद्यौषधिगन्धाभिलाषीत्यर्थः, बिलात्-विवरात् निष्क्रमन्-बहिर्भवन सर्प इव, यथा-सर्पो नागदमन्याद्योषधिगन्धलोलुपतया बिलाद्बाहिर्भवन् गारुडिकादे परवशः सन् मृत्युं प्राप्नोति तद्वदिति भावः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५० ॥

आहुः) अमनोज्ञ गन्ध द्वेषका कारण कहा है। ४९॥

'गंधेसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(जो गंधेसु तिव्वं गिद्धिं उवेइ-यः गन्धेषु तीव्रां गृद्धिं उपैति) जो पुरुष गन्ध विषयमें तीव्र आसक्तिको धारण करता है (से अकालियं विणासं पावइ-स अकालिकं विनाश प्राप्नोति) वह अकालमें ही मृत्युको प्राप्त करता है। (रागाउरे-रागातुरः) जैसे गन्धके अनुरागसे अंधा बना हुआ (ओसहगंधगिद्धे-औषधिगन्धगृद्धः) तथा नागदमनी आदि सर्पवशीकरण औषधियोंके गन्धका अभिलाषी (सप्पे-सर्पः) सर्प (बिलाओ-बिलात्) अपने बिलसे (निक्खमंते-निष्क्रमन्) बाहिर होते ही विनाशको प्राप्त हो जाता है।

आहु-अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं आहुः અમનોજ્ઞ ગંધ દ્વેષનુ કારણ બતાવેલ છે. ॥૪૯॥

"गंधेसु" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जो गंधेसु तिव्वं गिद्धिं उवेइ-यः गन्धेषु तीव्रां गृद्धिं उपैति જે પુરૂષ ગંધ વિષયમાં તીવ્ર આસક્તિને ધારણ કરે છે से अकालियं विणासं पावइ-स अकालिकं विनाशं प्राप्नोति તે અકાળમાં જ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે रागाउरे-रागातुरः જેમ ગંધનાં અનુરાગથી આંધળો બનેલ ओसह गंधगिद्धे-औषधिगन्धगृद्धः તથા નાગદમણીય આદિ સર્પ વશીકરણ ઔષધિયોની ગંધના અભિલાષી सप्पे-सर्पः સાપ बिलाओ-बिलात् પોતાના દરમાંથી निक्खमंते-निष्क्रमन् બહાર કળતાં જ વિનાશને પ્રાપ્ત બને છે.

मूलम्—जे यावि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसिंक्खणे से उ उवेइ दुक्खं।
दुद्दंतदोसेणं सएण जंतू, न किंचि गंधं अवरज्झईसे ॥५१॥

छाया—यश्चापि द्वेषं समुपैति तीव्रं, तस्मिन् क्षणे स तु उपैति दुःखम् ।
दुर्दान्तदोषेण स्वकेन जन्तुः, न किंचित् गन्धो अपराध्यति तस्य ॥५१॥

टीका—'जेया वि' इत्यादि—

यश्च जन्तु स्तीव्रं द्वेषं समुपैति स तु तस्मिन्क्षणेऽपि, स्वकेन दुर्दान्तदोषेण, दुखं उपैति, गन्धस्तु तस्य किञ्चित्, नापराध्यति, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत्॥५१॥

मूलम्—एगंतरत्ते रुइरंसि गंधे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुःखस्य संपीलं मुवेइ बाले, न लिप्पई तेणमुणी विरागो॥५२॥

भावार्थ—गन्ध विषयमें जो प्राणी अनुरागी बन जाता है वह नागदमनी आदि औषधियोंके गंधमें अनुरागी बने हुए सर्पकी तरह अकालमें मृत्युको प्राप्त करता है। घातक लोग जब सर्पको मारना चाहते हैं तो वे वहां केतकी आदि औषधियोंको उसके बिलसे कुछ दूर रख देते हैं इससे वह उनकी गंधसे आकृष्ट होकर ज्यों ही बिलसे बाहिर निकलता है कि वे उसको शीघ्र ही मार देते हैं ॥५०॥

'जे यावि' इत्यादि।

जो प्राणी अमनोज्ञ गंधके विषयमें तीव्र द्वेषको धारण करता है वह उस क्षणमें अपने दुर्दान्त दोषके कारण ही दुःख पाता है। इसमें उस गंधका कुछ भी दोष नहीं है ॥५१॥

ભાવાર્થ—ગંધના વિષયમાં જે પ્રાણી અનુરાગી બની જાય છે તે નાગદમણીય આદિ ઔષધિયોની ગંધમાં અનુરાગી બનેલા સર્પની માફક અકાળમાં મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે ઘાતક લોકો જ્યારે સર્પને મારવાનું ઇચ્છે છે ત્યારે તેઓ ત્યાં કેતકી આદિ ઔષધિયો તેના દરની પાસે રાખી દે છે. એ ઔષધિયોની ગંધથી આકર્ષાઈને સર્પ જ્યારે દરમાં બહાર નીકળે છે ત્યારે એ ઘાતકી મનુષ્યો તેને મારી નાખે છે. ॥૫૦॥

"જે યાવિ" ઈત્યાદિ.

જે પ્રાણી અમનોજ્ઞ ગંધના વિષયમાં તીવ્ર દ્વેષને ધારણ કરે છે તે એ ક્ષણમાં પોતાના દુર્દાન્ત દોષના કારણે જ દુઃખ પામે છે. આમાં એ ગંધનો કાંઈ પણ દોષ નથી. ॥૫૧॥

छाया--एकान्तरक्तो रुचिरे गन्धे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।
दुःखस्य सम्पीडमुपैति वालो, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥५२॥

टीका--'एगंतरत्ते' इत्यादि--

यस्तु रुचिरे, गन्धे एकान्तरक्तो भवति, स बालः-अतादृशे अरुचिरे गन्धे, प्रद्वेषं करोति। अतएव दुःखस्य सम्पीडं उपैति, विरागो मुनिस्तु तेन न लिप्यते, इत्यन्वयः। व्याख्या प्राग्वत् ॥ ५२ ॥

रागएव हिंसाद्यास्रवहेतुरिति हिंसादिद्वारेण रागएव दुःखस्य मूलकारणमिति, षड्भिर्गाथाभिराह--

मूलम्--गंधाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ अणेगरूवे।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठगुरु किलिट्ठे ॥५३॥

छाया--गन्धाऽनुगाशानुगतश्च जीवः, चराचरान् हिनस्ति अनेकरूपान्।
चित्रैस्तान्परितापयति बालः, पीडयत्यात्मार्थगुरुः क्लिष्टः ॥५३॥

टीका--'गंधाणुगासा' इत्यादि--

क्लिष्टः, अतएव-आत्मार्थगुरुः, अतएव बालः, गन्धानुगाशानुगतश्च जीवः अनेकरूपान् चराचरान् त्रसस्थावरान् हिनस्ति, कस्तूरिकाद्यर्थं मृगादिकान्,

---

'एगंतरत्ते' इत्यादि--

जो प्राणी मनोज्ञगंधमें एकान्ततः रक्त होता है वह नियमसे अमनोज्ञ गंधमें द्वेष करता है। इसीलिये वह दुःख परम्पराओंको भोगा करता है। परन्तु जो इन दोनोंमें समभाव रखता है वह मुनि विरागी है। और वह कभी भी रागद्वेष जनित दुःखसे दुःखी नहीं होता है ॥५२॥

राग ही हिंसादि आस्रवका कारण है और हिंसादिसे ही रागदुःखका कारण होता है सो इस बातको सूत्रकार छह गाथाओंसे कहतेहैं

"एगतरत्ते" ઈત્યાદિ.

જે પ્રાણી મનોજ્ઞ ગંધમાં એકાન્તતઃ રક્ત બની જાય છે એ નિયમથી અમનોજ્ઞ ગંધમાં દ્વેષ કરે છે. આ કારણે તે દુઃખ પરંપરાને ભોગવ્યા કરે છે. પરંતુ જે આ બન્નેમાં સમભાવ રાખે છે તે મુનિ વિરાગી છે અને તે કદી પણ રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખથી દુખિત થતા નથી. ॥૫૨॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનુ કારણ છે, અને હિંસાદિથી જ રાગ દુઃખનુ બને છે. આથી એ વાતને સૂત્રકાર ૭ ગાથાઓથી કહે છે.—

पुष्पाद्यर्थं च वनस्पतीन् इति भावः । कांश्चित्तु तान् चित्रैः, परितापयति, तथा कांश्चिच्च पीडयति । शेष व्याख्या प्राग्वत् ॥ ५३ ॥

मूलम्—गंधाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥५४

छाया—गन्धानुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ।
व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे॥५४॥

टीका—'गंधाणुवाएण' इत्यादि—

गन्धानुपाते सति, परिग्रहेण हेतुना, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे, व्यये, तथा-वियोगे च तस्य क्व सुखं, सम्भोग काले च अतृप्तलाभे क्व सुखम् इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५४ ॥

'गंधाणु' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(किलिट्टे-क्लिष्टः) गंधके अनुरागसे पीडित हुआ जीव (अत्तट्ठगुरु-आत्मार्थगुरुः) समस्त संपादनीय कार्योंमें अपने प्रयोजनको सिद्ध करना ही सबसे बड़ा काम समझता है । यही कारण है कि (बाले-बालः) वह अज्ञानि इस स्थितिमें पडकर हित और अहितके विवेकसे विकल बन जाता है । (गंधाणुगासाणुगए-गन्धानुगाशानुगतः) इसी कारण वह मनोज्ञगन्धकी आशामें पड़कर (अणेगरूवे-अनेकरूपान्) अनेक प्रकार (चराचरे-चराचरान्) त्रस एवं स्थावर जीवोंको (चित्तेहिं-चित्रैः) विविध उपायों द्वारा (परितावेइ-परितापयति) दुःखित करता है तथा (पीलेइ-पीडयति) उनको पीडा पहुंचाता है ॥५३॥

"गंधाणु" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—किलिट्टे-क्लिष्टः ગંધના અનુરાગથી પીડિત બનેલો જીવ अत्तट्ठगुरु-आत्मार्थगुरुः સઘળા સંપાદનીય કાર્યોમાં પોતાના પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવું એજ સહુથી મોટું કામ સમજે છે. એજ કારણ છે કે, बाले-बालः તે અજ્ઞાનિ આ સ્થિતિમાં પડીને હિત અને અહિતના વિવેકથી વિકળ બની જાય છે. गंधाणुगासाणुगए-गन्धानुगाशानुगतः આજ કારણે તે મનોજ્ઞ ગંધની આશામાં પડીને अनेगरूवे-अनेकरूपान् અનેક પ્રકારથી चराचरे-चराचरान् ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને चित्तेहि-चित्रैः વિવિધ ઉપાયો દ્વારા परितावेइ-परितापयति દુઃખિત કરે છે તથા पीलेइ-पीडयति તેમને પીડા પહોંચાડે છે. ॥૫૩॥

गन्धविषये तृप्तिप्राप्ति रहितस्य ये दोषा भवन्ति तानाह—

मूलम्—गंधे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं॥५५

छाया—गन्धे अतृप्तश्च परिग्रहे, सक्तोपसक्तो न उपैति तुष्टिम्।
अतुष्टिदोषेण दुःखी परस्य, लोभाविलः आदत्ते अदत्तम्॥५५॥

टीका—'गंधे अतित्ते' इत्यादि—

गन्धे अतृप्तश्च, परिग्रहे=परिग्रहविषये गन्धे इत्यर्थः, सक्तोपसक्तो तुष्टिं

'गंधाणु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(गंधाणुवाएण–गन्धानुपाते) गंधमें अनुराग होने पर गंधविषयक (परिग्गहेण–परिग्रहेण) परिग्रहसे यह जीव गंध युक्त वस्तुके (उप्पायणे रक्खणसन्निओगे–उत्पादने रक्षणसन्नियोगे) उपार्जन करनेमें तथा उसके रक्षण करनेमें एवं उसको स्व और परके प्रयोजनमें लगानेमें तथा (वए विओगे य कहं सुहं–व्यये वियोगे च कथं सुखं) उसके व्यय होने पर एवं विनाश होने पर दुःखी ही रहता है। (संभोगकाले य अतित्तिलाभे–सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे) उपभोगकालमें भी इस जीवको उस गंधसे तृप्तिका लाभ नहीं होता है। अतः उस अवस्थामें भी यह सुखी नहीं होता है॥५४॥

'गंधे' इत्यादि।

अन्वयार्थ–प्राणी (गंधे अतित्ते–गन्धे अतृप्तश्च) जब गंध विषयमें तृप्त नहीं

"गंधाणु" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—गंधाणुवाएण–गन्धानुपाते ગંધમાં અનુરાગ થવાથી ગંધ વિષયક परिग्गहेण–परिग्रहेण પરિગ્રહથી એ જીવ ગંધયુકત વસ્તુનું उप्पायणे रक्खणसन्निओगे–उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ઉપાર્જન કરવામાં તથા તેનું રક્ષણ કરવામાં અને તેને પોતાના અને બીજાના ઉપયોગમાં લગાડવામાં તથા वए विओगे य कहं सुहं–व्यये वियोगे च कथं सुखं એનો વ્યય થવાથી તેમજ વિનાશ થવાથી દુઃખ જ થતો રહે છે. संभोगकाले य अतित्तिकाले–संभोगकाले च अतृप्तिलाभे ઉપભોગ કાળમાં પણ એ જીવને તે ગંધની તૃપ્તીનો લાભ થતો નથી. આથી એ અવસ્થામાં પણ તે સુખી થતો નથી. ॥૫૪॥

"गंधे" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પ્રાણી गंधे अतित्ते य–गन्धे अतृप्तश्च જ્યારે ગંધ વિષયમાં

नोपैति, अतुष्टिदोषेण दुःखीसन्, लोभाविलः परस्य अदत्तम्=अतिसुरभिचम्पकादि कुसुमकस्तूरीसुगन्धितैलादिवस्तु। आदत्ते=गृह्णाति, शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥५५॥

मूलम्—तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, गन्धे अतित्तस्स परिग्गहे य।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥५६

छाया—तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, गन्धे अतृप्तस्य परिग्रहे च।
मायामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्रापि दुःखान्न विमुच्यते सः॥५६॥

टीका--'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि--

गन्धे=गन्धविषयके, परिग्रहे अतृप्तस्य, अतएव तृष्णाऽभिभूतस्य, अदत्तहारिणः, मयामृषा वर्द्धते, तत्रापि स दुःखात् न विमुच्यते इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५६ ॥

होता है तब उस समय गंधके ग्रहण करनेमें अत्यंत आसक्त बनकर भी वह संतोष प्राप्त नहीं कर सकता है। इस तरह (अतुट्ठिदोसेण दुही–अतुष्टिदोषेण दुःखी) इस असंतोषरूप दोषसे दुःखित होकर वह (परस्स–परस्य) दूसरेको भी गंधविशिष्ट द्रव्यको (लोभाविले–लोभाविलः) लोभसे मलिन होकर विना मांगे विना पूछे ग्रहण कर लेता है ॥५५॥

'तण्हा' इत्यादि।

अन्वयार्थ–गन्धमें जब प्राणी असन्तुष्ट रहा करता है तब वह उसको ग्रहण करनेकी हरएक प्रकारसे चेष्टा किया करता है। इस तरह उसको अपनानेकी चेष्टारूप तृष्णासे आकुल व्याकुल बनेहुए उसके चित्तमें उसको चुरानेका भाव जगता है। और जब वह उसको चुरा लेता है तो उसके

तृप्त थतो नथी त्यारे ए समये गंधने मेळववामां अत्यंत आसक्त बनीने पण ते संतोष प्राप्त करी शकतो नथी. आ प्रमाणे अतुट्ठिदोसेण दुही–अतुष्टिदोषेण दुःखी असंतोष पणाना दोषथी दुःखित बनीने ते परस्स–परस्य बीजाना गंध विशिष्ट द्रव्यने लोभाविले–लोभाविलः लोभने वश बनीने वगर माग्ये तेम वगर पुछये लई ल्ये छे. ॥ ५५ ॥

"तण्हा" इत्यादि!

गंधमां ज्यारे प्राणी असंतुष्ट रह्या करे छे. त्यारे ते एने मेळववानी हरेक प्रकारथी चेष्टा कर्या करे छे. आ प्रमाणे एने हाथ करवानी चेष्टारूप तृष्णाथी आकुळव्याकुळ बनेला एना चित्तमां चोरी करवानो भाव जागे छे अने ज्यारे ए तेने चोरी ल्ये छे. आ पछी ए चोरीने छुपाववा माटे ए नाना प्रकारनां

मूलम्—मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते ।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, गन्धे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥५७॥

छाया—मृषा पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः ।
एवं अदत्तानि समाददानः, गन्धे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः ॥५७॥

टीका—'मोसस्स' इत्यादि—

एवं गन्धे, अतृप्तः, 'मोसस्स' मृषावादस्य, पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च, दुःखी सन् दुरन्तो भवति । एवं अदत्तानि समाददानः, गन्धे अतृप्तः सन्, तथा अनिश्रः सन् दुःखितो भवति, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५७ ॥

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—

मूलम्—गंधाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि ।
तत्थोवभोगेवि किलेसदुक्खं, निव्वत्तई जस्स कएण दुक्खं ॥५८

छाया—गन्धानुरक्तस्य नरस्य एवं, कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किंचित् ।
तत्रोपभोगेपि क्लेशःदुखं, निर्वर्तयति यस्य कृते खलु दुःखम् ॥ ५८ ॥

गोपनके लिये वह अनेक प्रकारसे मायाप्रधान असत्य भाषण किया करता है। इस तरह इस असत्य भाषणरूप दोष जनित दुःखसे वह कभी नहीं छूट सकता ॥५६॥

'मोसस्स' इत्यादि—

इस प्रकार गंधमें अतृप्त प्राणी मृषावाद बोलनेके पहिले तथा पीछे एवं मृषावाद बोलते समय दुःखी होता हुआ अन्तमें दुःख ही पाता है। इस तरह अदत्तको ग्रहण करता हुआ वह गंधमें नहीं तृप्त होनेके कारण अनिश्र—निराधार होकर दुःखित ही बनता है ॥५७॥

માયા પ્રધાન અસત્ય ભાષણ કરતો રહે છે આ પ્રમાણે અસત્ય ભાષણરૂપ દોષથી તેનો કદી પણ છુટકારો થતો નથી. ॥ ૫૬ ॥

" मोसस्स " ઈત્યાદિ !

આ પ્રમાણે ગંધમા અતૃપ્ત એવો એ પ્રાણી ખોટું બોલતાં પહેલાં અને ખોટું બોલતી વખતે દુઃખી થાય છે અને અંતે પણ દુ ખ જ પામે છે. આ પ્રમાણે પારકી વસ્તુને મેળવ્યા પછી પણ એ ગંધથી તૃપ્ત થતો નથી. અતૃપ્તિના કારણે નિરાધાર બનીને એ સદા દુઃખિત જ રહે છે. ॥૫૭॥

टीका--'गंधाणुरत्तस्स' इत्यादि--

एवं गन्धानुरक्तस्य, नरस्य कदाचित् किंचित् सुखं कुतो भवेत्, यस्य कृते दुखं निर्वर्तयति, तत्र गन्धानुरागे, तथा-उपभोगेऽपि=गन्धस्योपभोगेऽपि क्लेश दुःखं भवति। स उपभोगः कथंभूत? इत्याह-'जस्स' इति। यस्योपभोगस्य कृते दुखं निर्वर्तयति। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५८ ॥

एवं गंधविषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह-

मूलम्-एमेव गंधम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ।
पदुट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥५९॥

छाया--एवमेव गन्धे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः।
प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोतिकर्म, यत्तस्य पुनः भवति दुःखं विपाके॥५९॥

टीका--'एमेव' इत्यादि--

गन्धे प्रद्वेषं गतः, एवमेव दुःखौघपरम्पराः, उपैति। अपि च प्रद्विष्टचित्तः सन् यत् कर्म चिनोति, तस्य विपाके पुनर्दुःखं भवति इत्यन्वयः व्याख्या पूर्ववत् ॥ ५९ ॥

'गंधाणु' इत्यादि।

इस प्रकार गंधगुणमें अनुरक्त बने हुए प्राणीको किसी भी समयमें थोडा सा भी सुख कैसे हो सकता है। जब उस गन्धमें अनुराग करने पर दुःख होता है तो उसके उपभोगमें भी दुःख ही मिलेगा। फिर यह कितने आश्चर्यकी बात है कि जो जीव इसके उपभोगके लिये दुःख पाता है ॥५८॥

इस प्रकार गंधके विषयमें रागको अनर्थका हेतु कह कर अब 'द्वेष भी अनर्थका हेतु है' सो कहते हैं--'एमेव' इत्यादि।

"गंधाणु" ઈત્યાદિ!

આ પ્રમાણે ગંધ ગુણમાં અનુરક્ત બનેલા પ્રાણીને કોઇ પણ સમયે થોડું પણ સુખ કયાંથી મળી શકે? જ્યારે એ ગંધમાં અનુરાગ કરવાથી દુઃખ થાય છે તો પછી એ મળ્યા છતાં પણ દુઃખ જ મળવાનું. છતાં પણ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે કે, અનેક રીતે શરૂમાં અને પછીથી દુઃખોનો અનુભવ કરવા છતાં પણ જીવ એના ઉપભોગ માટે તડપતોજ રહે છે. ॥૫૮॥

આ પ્રમાણે ગંધના વિષયમાં રાગને અનર્થનો હેતુ કહી હવે 'દ્વેષ પણ અનર્થનો હેતુ છે' એ બતલાવે છે--"एमेव" ઈત્યાદિ.

गन्धविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह--

मूलम्--गंधे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरम्परेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणी पलासं ॥६०

छाया--गन्धे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।
न लिप्यते भवमध्येऽपिसन्, जलेन इव पुष्करिणी पलाशम् ॥६०॥

टीका--' गंधे विरत्त ' इत्यादि--

गन्धे--मनोज्ञे अमनोज्ञे च गन्धे, विरक्तः, विशोकः, मनुजः, भवमध्येऽपि सन्, एतया दुःखौघपरम्परया न लिप्यते । तत्र--दृष्टान्तमाह--' जलेण वा ' इत्यादि । जलेन पुष्करिणी पलाशमिव, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या प्राग्वत् ॥६०॥

॥ इति घ्राणेन्द्रियप्रकरणम् ॥

इस प्रकार गंध-अमनोज्ञगंधके विषयमें अरूचि परिणाम स्वरूप द्वेषभावको प्राप्त हुआ जीव इसी तरहसे दुःखोंकी परम्पराओंको भोगा करता है। तथा उसमें प्रद्विष्टचित्त बनकर जो कर्म उपार्जन करता है सो जब उनका विपाककाल आता है उस समय यह पुनः दुःखी ही होता है ॥५९॥

गंधके विषयमें रागद्वेषके नहीं हटानेमें दोष कहे, अब रागद्वेषके हटानेमें गुण कहते हैं--'गंधे' इत्यादि ।

मनोज्ञगंध एवं अमनोज्ञगंधसे विरक्त प्राणी शोक रहित होकर संसारमें रहता हुआ भी पूर्वोक्त इस दुःख परम्परासे कभी भी लिप्त नहीं होता है जैसे पानीमें रहता हुआ कमलिनीका पत्र पानीसे अलिप्त रहता है ॥६०॥

આ પ્રમાણે ગંધ-અમનોજ્ઞ ગંધના વિષયમાં અરૂચિ પરિણામ સ્વરૂપ દ્વેષભાવને પ્રાપ્ત બનેલ જીવ આ પ્રકારની દુઃખોની પરંપરાઓને ભોગવ્યા કરે છે. તથા એનામાં પ્રદ્વિષ્ટ ચિત્ત બનીને કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. તો જ્યારે તેનો વિપાકકાળ આવે છે એ સમયે તે ફરીથી દુખી જ રહે છે ॥ ૫૯ ॥

ગંધના વિષયમાં રાગદ્વેષને ન હટાવવાના દોષને કહ્યા, હવે રાગદ્વેષને હટાવવાના ગુણને કહે છે.--" ગંધે " ઈત્યાદિ ।

મનોજ્ઞ ગંધ અને અમનોજ્ઞ ગંધથી વિરકત પ્રાણી શોક રહિત બનીને સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પૂર્વોક્ત આ દુઃખ પરંપરાથી કદિ પણ લિપ્ત થતા . જેમ પાણીમાં રહેવા છતાં પણ કમળપત્ર પાણીથી અલિપ્ત રહે છે. ॥૬૦॥

॥ अथ जिह्वेन्द्रियप्रकरणम् ॥

मूलम्—जीहाए रसं गहणं वयंति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो॥६१

छाया—जिह्वायाः रसं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।
तं द्वेषहेतुं अमनोज्ञमाहुः, समस्त य स्तयोः स वीतरागः ॥६१॥

टीका—'जीहाए रसं' इत्यादि—

रसं=रस्यते, अस्वाद्यते, तिक्तादि पञ्चप्रकारकस्तम् , जिह्वायाः=जिह्वेन्द्रियस्य ग्रहणम्—आकर्षकं वदन्ति । मनोज्ञं तं=रसं रागहेतुमाहुः । अमनोज्ञं तं द्वेषहेतुमाहुः । यस्तु तयोः समः स वीतरागः=वीतराग इव भवति, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६१ ॥

मूलम्—रसस्स जिब्भं गहणं वयंति, जिब्भाए रसं गहणं वयंति।
रागस्स हेउं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥६२॥

इस तरह घ्राणेन्द्रियका प्रकरण कहा अब जिह्वाइन्द्रियका प्रकरण कहते हैं—'जीहाए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जिसको जिह्वाइन्द्रिय द्वारा आस्वादित किया जाय वह रस है । यह तिक्तादिकके भेदसे पांच प्रकारका है । (जीहाए गहणं रसं वयंति-जिह्वायाः ग्रहणं रसं वदन्ति) जिह्वाइन्द्रियका आकर्षक रस कहा गया है । (मणुन्नं रागहेउं आहु-मनोज्ञं रागहेतुं आहुः) मनोज्ञ रस रागका कारण कहा है । (अमणुन्नं तं दोसहेउं आहु-अमनोज्ञं तं द्वेषहेतुं आहुः) अमनोज्ञ रस द्वेषका कारण कहा है । (तेसु जो समो स वीयरागो-तयोः यः समः स वीतरागः) इन दोनोंमें जो समभाव रखता है वह वीतराग है ॥ ६१ ॥

આ પ્રમાણે ઘ્રાણેન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહેવાયું, હવે જીહ્વા ઈન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહે છે—" जीहाए " ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—જેને જીહ્વા ઈન્દ્રિય દ્વારા આસ્વાદિત કરવામાં આવે તે રસ છે આ ખાટા, તીખા, વિગેરેના ભેદથી પાંચ પ્રકારના છે. जीहाए गहणं रसं वयंति–जिह्वयाः ग्रहणं रसं वदन्ति જીહ્વા ઈન્દ્રિયનું આકર્ષણ રસ કહેવાયેલ છે. मणुन्नं रागहेउं आहु–मनोज्ञं रागहेतुं आहु મનોજ્ઞ રસ રાગનું કારણ બતાવવામાં આવેલ છે. अमणुन्नं तं दोसहेउं आहु–अमनोज्ञं तं दोषहेतुं आहुः અમનોજ્ઞ રસ દ્વેષનું કારણ બતલાવેલ છે. तेसु जो समो स वीयरागो–तयोः यः समः स वीतरागः આ બન્નેમાં જે સમભાવ રાખે છે તે વિતરાગ છે. ॥૬૧॥

छाया—रसस्य जिह्वां ग्रहणं वदन्ति, जिह्वायाः रसं ग्रहणं वदन्ति ।
राग्स्य हेतुं समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुं अमनोज्ञमाहुः ॥६२॥

टीका—'रसस्स जिब्भं' इत्यादि—

जिह्वां रसस्य ग्रहणं=ग्राहकं वदन्ति । तथा–रसं जिह्वायाः ग्रहणं=ग्राह्यं वदन्ति । समनोज्ञां=मनोज्ञेन मनोज्ञरसेन सह वर्तते इति समनोज्ञा, मनोज्ञरस विषयिका तां, मनोज्ञरसानुषङ्गिणीं जिह्वामित्यर्थः । रागस्य हेतुमाहुः, अमनोज्ञम्–अमनोज्ञरसविषयिकां, अमनोज्ञरसानुषङ्गिणीं जिह्वामित्यर्थः, द्वेषस्य हेतुमाहुः इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६२ ॥

मूलम्–रसेसु जो गिद्धिं मुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे वडिशविभिन्नकाए, मच्छे जहा आमिसभोगगिद्धे ॥६३

छाया—रसेषु यो गृद्धिमुपैति तीव्रां, आकालिकं स प्राप्नोति विनाशम् ।
रागातुरः वडिशविभिन्नकायः, मत्स्यः यथा आमिषभोगगृद्धः॥६३॥

टीका—'रसेसु' इत्यादि—

यो रसेषु तीव्रां गृद्धिमुपैति, स आकालिकं विनाशं प्राप्नोति । तत्र दृष्टान्तमाह–'रागाउरे' इत्यादि । रागातुरः, आमिषभोगगृद्धः=आमिषस्य–मांसस्य, भोगे

'रसस्स' इत्यादि ।

जिह्वा इन्द्रिय रसकी ग्राहिका मानी गई है तथा जिह्वाका ग्राह्य रस माना गया है। इनमें मनोज्ञ रस रागका हेतु तथा अमनोज्ञ रस द्वेषका हेतु कहा गया है ॥६२॥

'रसेसु' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जो रसेसु गिद्धिं उवेइ से अकालियं विणासं पावइ–यः रसेषु तीव्रां गृद्धिं उपैति स अकालिकं विनाशं उपैति) जो प्राणी रसमें तीव्र गृद्धिको धारण करता है वह अकालमें मृत्युको पाता है जैसे

"रसस्स" ઇત્યાદિ!

જીંહ્વા ઈન્દ્રિય રસને ગ્રહણ કરનાર માનવામાં આવેલ છે તથા જીંહ્વાને ગ્રાહ્ય રસ માનવામાં આવે છે. તેમાં મનોજ્ઞરસ રાગનો હેતુ, તથા અમનોજ્ઞ રસ દ્વેષનો હેતુ બતાવવામાં આવેલ છે. ॥૬૨॥

"रसेसु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जो रसेसु गिद्धिं उवेइ से अकालियं विणासं पावइ–यः रसेषु उपैति स अकालिकं विनाशं उपैति જે પ્રાણી રસમાં તીવ્ર લોલુપતા રાખે અકાળમાં મૃત્યુને પામે છે. જેમ रागाउरे वडिशविभिन्नकाए मच्छे आमिस·

खादने गृद्धः, मत्स्यः वडिशविभिन्नकायः="अग्रभागसंङ्ग्रथितमांसा, कुटिलीकृता, मत्स्यवेधनकुशलोहशलाका, बडिशमुच्यते" तेन विभिन्नकायः–विदारितदेहः सन् यथा–आकालिकं विनाशं प्राप्नोति तद्वदित्यर्थः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६३ ॥

मूलम्–जेयावि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसिक्खणे सेउ उवेइ दुक्खं।
दुद्दंतदोसेण सएण जंतु, न किंचि रस्सं अवरज्झई से ॥६४॥

छाया—यश्चापि द्वेषं समुपैति तीव्रं, तस्मिन् क्षणे स तु उपैति दुःखम्।
दुर्दान्तदोषेण स्वकेन जन्तुः, न किञ्चित् रसोऽपराध्यति तस्य ॥६४॥

टीका—'जेया वि' इत्यादि—

यश्च जन्तु स्तीव्रं द्वेषं समुपैति, स तु तस्मिन् क्षणेऽपि स्वकेन दुर्दान्तदोषेण दुखं उपैति, रसस्तस्य किंचित् नापराध्यति, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत् ॥६४॥

(रागाउरे वडिशविभिन्नकाए मच्छे आमिसभोगगिद्धे–रागातुरः बडिश-विभिन्नकायः मत्स्यः आमिषभोगगृद्धः) मांसके खानेमें लोलुप बना हुआ मत्स्य उसके रागसे आतुर बनकर बडिश (कांटेसे बिद्ध होकर अकालमें मृत्युको पाता है।

भावार्थ—मछलीको पकडनेवाले धीवर एक लोहेके टेढ़ीनोक वाले कांटेमें मांसखण्ड लटकाकर उसको पानीमें डोरेसे बांधकर डाल देते हैं। मछली उस मांसखंडको ज्यों ही खाती हैं त्यों ही वह कांटा उसके गले-में घुस जाता है। इस तरह वह मछली उस कांटेमें विद्ध होकर उसके हाथ पड़कर अकालमें मृत्युको पाती है। इसी तरह जो जिह्वाइन्द्रियका लोलुपी होता है वह भी अकालमें अपने प्राणोंको गवाँ देता है ॥६३॥

भोगगिद्धे–रागातुरः बडिशविभिन्नकायः मत्स्यः आमिषभोगगृद्धः मांसने ખાવામાં લોલુપ બનેલ માછલું એના રાગમાં આતુર બનીને ગલના કાંટામાં ફસાઈને અકાળે મૃત્યુ પામે છે.

ભાવાર્થ—માછલાને પકડનાર મચ્છીમાર એક લોઢાના વાંકી અણીવાળા કાંટામાં માંસનો કટકો લટકાવીને દોરાથી બાંધી તેને પાણીમાં લટકાવી દે છે. માછલું એ માંસના ટુકડાને ખાવા જાય છે ત્યાં એ અણીદાર કાંટો તેના ગળામાં ઘુસી જાય છે આ પ્રમાણે એ માછલી તે કાંટામાં સપડાઈને મચ્છી-મારના હાથમાં પકડાઇ જઈ અકાલમાં મૃત્યુ પામે છે. આજ પ્રમાણે જે જીવ જીહ્વા ઇન્દ્રિયનો લોલુપી હોય છે તે પણ અકાળે પોતાના પ્રાણને ગુમાવી દે છે. ॥૬૩॥

रागोद्वेषश्च सकलानर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ द्वेषस्य रागहेतुकत्वाद् राग एव-महाननर्थ हेतुरिति स एव प्रथमं परिहार्यइति बोधयितुमाह—

मूलम्—एगंतरत्ते रुइरे रसम्मि, अतालिसे से कुणई पओसं।
दुक्खस्स संपीलं मुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥६५

छाया—एकान्तरक्तः रुचिरे रसे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम्।
दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥६५॥

टीका—'एगंतरत्ते' इत्यादि—

यस्तु रुचिरे रसे, एकान्तरक्तो भवति, स बालः अतादृशे=अरुचिरे रसे, प्रद्वेषं करोति, अतएव दुःखस्य-सम्पीडं उपैति, विरागा मुनिस्तु तेन न लिप्यते, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६५ ॥

'जेयावि' इत्यादि।

जो जन्तु अमनोज्ञ रसमें तीव्र द्वेष धारण करता है वह उस क्षणमें भी अपने ही दुर्दान्त दोषकी वजहसे दुःखी होता है। रसका इसमें कुछ भी दोष नहीं है ॥६४॥

इस प्रकार द्वेषको सकल अनर्थोंका हेतु कह कर अब रागको सकल अनर्थोंका हेतु बतलाते हैं—'एगंतरत्ते' इत्यादि।

जो प्राणी रुचिर-मनोहर रसमें एकान्तरूपसे अनुक्त होता है वह बाल है क्यों कि वह इस स्थितिमें अमनोज्ञ रसमें द्वेष करने लग जाताहै इसीलिये वह दुःखोंको पाता है। जो इन दोनों अवस्थामें रागद्वेष नहीं करता है वह मुनि उस दुःखसे रहित हो जाता है ॥६५॥

" जेयावि " ઇત્યાદિ!

જે જન્તુ અમનોજ્ઞ રસમાં તીવ્ર દ્વેષ ધારણ કરે છે, તે એ ક્ષણમાં પણ પોતાના જ દુર્દાંતદોષના કારણે દુઃખી થાય છે. રસનો આમાં કાંઈ પણ દોષ નથી. ॥૬૪॥

આ પ્રમાણે દ્વેષને સઘળાં અનર્થોનો હેતુ બતાવીને હવે રાગને સઘળા અનર્થોનો હેતુ બતાવે છે.—" एगंतरत्ते " ઇત્યાદિ!

જે પ્રાણી મનોહર રસમાં એકાન્તરૂપથી અનુરક્ત બને છે એ બાળ છે. કેમકે, તે એ સ્થિતિમાં અમનોજ્ઞ રસમાં દ્વેષ કરવા લાગી જાય છે. આ કારણે તે દુઃખોને ભોગવે છે. જે આ બન્ને અવસ્થામાં રાગ દ્વેષ કરતા નથી એ મુનિ દુઃખથી રહિત થઈ જાય છે. ॥૬૫॥

राग एव हिंसाद्यास्रवहेतुरिति हिंसादिद्वारेण राग एव दुःखस्य मूलकारणमिति षड्भिर्गाथाभिराह—

मूलम्—रसाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेई अत्तट्ठगुरू किलिट्ठे॥६६॥

छाया—रसानुगाशानुगतश्च जीवः, चराचरान् हिनस्ति अनेकरूपान् ।
चित्रैस्तान् परितापयति बालः, पीडयत्यात्मार्थगुरुः क्लिष्टः ॥६६॥

टीका—'रसाणुगासाणुगए' इत्यादि—

क्लिष्टः, अतएव—आत्मार्थगुरुः, अतएव बालः, रसानुगाशानुगतः, जीवः, अनेकरूपान्, चराऽचरान्=चरान्—भक्षणार्थं मृगमीनप्रभृतीन्, अचरान्—कन्दमूलशाकाऽदीन् हिनस्ति, कांश्चि तान् विचित्रैः परितापयति, कांश्चित्तु पीडयति, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६६ ॥

मूलम्—रसाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे ।
वये वियोगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥६७

राग ही हिंसादि आस्रवका हेतु है इसलिये हिंसादिको लेकर राग ही दुःखका मूल कारण है इस बातको सूत्रकार छह गाथाओंसे कहते हैं—

'रसाणुगा' इत्यादि ।

रसके अनुरागसे पीडित हुआ जीव सर्व प्रथम संपादनीय कार्योंमें रससे अपने आपको सन्तुष्ट करना ही प्रधान कर्तव्य मानता है । इसीलिये वह अनेक त्रस और स्थावर जीवोंकी हिंसा करता है । उनमें यह किन्हीं २ जीवोंको मृग, मीन आदिकोंको—खानेके लिये विविध प्रकारके उपायों द्वारा मारता है और किन्हीं २ फल, मूल, कन्द, आदिकोंको यह पीडित और परितापित करता है ॥६६॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનો હેતુ છે. આ કારણે હિંસાદિને લઈને રાગ જ દુઃખનું મૂળ કારણ છે આ વાતને સૂત્રકાર છ ગાથાઓથી કહે છે—

"रसाणुगा" ઇત્યાદિ !

રસના અનુરાગથી પીડિત બનેલો જીવ સર્વ પ્રથમ સંપાદનીય કાર્યોમાં પોતે પોતાની જાતને સંતુષ્ટ કરવામાં જ પ્રધાન કર્તવ્ય માને છે. આજ કારણે તે અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે. આમાં તે કોઈ કોઈ જીવોને હરણ, માછલાં, આદિકોને ખાવામાટે વિવિધ પ્રકારના ઉપયોથી મારે છે અને કોઈ કોઈ ફળ મૂળ કંદ, આદિકોને એ પીડા પહોંચાડીનેપરિતાપિત કરે છે.॥૬૬॥

छाया--रसानुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ।
व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभः॥६७॥

टीका--' रसाणुवाएण ' इत्यादि--

रसानुपाते परिग्रहेण=रसविषये मूर्च्छात्मकेन हेतुना, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे व्यये वियोगे तस्य क्व सुखं सम्भोगकाले च, अतृप्तिलाभे सति क्व सुखं, इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६७ ॥

रसविषये तृप्तिप्राप्ति रहितस्य ये दोषो भवन्ति तानाह--

मूलम्--रसे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं॥६८॥

छाया--रसे अतृप्तश्च परिग्रहे, सक्तोपसक्तो न उपैति तुष्टिम् ।
अतुष्टिदोषेण दुःखी परस्य, लोभाविलः आदत्ते अदत्तम् ॥ ६८ ॥

टीका--' रसे अतित्ते ' इत्यादि--

रसे, अतृप्तश्च परिग्रहे=परिग्रहविषये रसे, सक्तोपसक्तस्तुष्टिं नो पैति, अतुष्टि-

---

'रसाणुवाएण' इत्यादि ।

जब जीवकी मनोज्ञ रसमें आसक्ति बढ जाति है तो वह उस रस को ग्रहण करनेकी इच्छासे उस रस विशिष्ट वस्तुका उपार्जन करता है उसकी प्राप्ति होने पर फिर उसका संरक्षण करता है। अपने निमित्त या परके निमित्त उसका उपयोग करता है। जब उसका व्यय एवं वियोग हो जाता है तब उसमें इसको दुःख होनेसे सुख कैसे मिल सकता है। उपभोग कालमें भी उससे यथावत् तृप्ति नहीं होती है। अतः उस अवस्थामें भी यह जीव सुखी नहीं हो सकता है ॥६७॥

" रसाणु वाएण " ઇત્યાદિ!

જ્યારે જીવની મનોજ્ઞ રસમાં આસક્તિ વધી જાય છે ત્યારે તે એ રસને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છાથી એ રસ વિશિષ્ટ વસ્તુનું ઉપાર્જન કરે છે. એની પ્રાપ્તિ થવાથી પછી એનું સંરક્ષણ કરે છે પોતાના નિમિત્ત કે બીજાના નિમિત્ત તેનો ઉપયોગ કરે છે. જ્યારે એનો વ્યય અને વિયોગ થઈ જાય છે ત્યારે એમાં તેને દુઃખ થવાથી સુખ ક્યાંથી મળી શકે? ઉપભોગ કાળમાં પણ એનાથી યથાવત્ તૃપ્તિ થતી નથી. આથી એ અવસ્થામાં પણ એ જીવ સુખી તો નથી. ॥૬૭॥

दोषेण दुःखी सन्, लोभाविलः परस्य अदत्तं=खण्डखाद्यफलादिकं रसवद्वस्तु आदत्ते। इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ६८ ॥

मूलम्—तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, रसे अतित्तस्स परिग्गहे य।
मायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥६९॥

छाया—तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, रसे अतृप्तस्य परिग्रहे च।
मायामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्राऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः॥६९॥

टीका—'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि—

रसे=रसविषयके परिग्रहे-मूर्च्छात्मके च अतृप्तस्य, अतएव तृष्णाभिभूतस्य, अदत्तहारिणः, लोभदोषात् मायामृषा वर्द्धते, तत्राऽपि=मृषाभाषणेऽपि, सः अदत्तादानशीलः दुःखात् न विमुच्यते, इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥६९॥

रसमें जो तृप्त नहीं है उसके दोष कहते हैं—'रसे' इत्यादि। जब प्राणी रसमें अतृप्त बना रहता है तो वह उसकी चाहनामें ही रातदिन तत्पर रहता है। जब वह उसको प्राप्त हो जाता है तो वह उसमें अत्यंत आसक्त बन जाता है और यहां तक उसकी दशा हो जाती है कि वह परकीय खांड, खाजा, फल आदि वस्तुओंको भी बिना दिये ही ग्रहण करने लगता है ॥६८॥

'तण्हा०' इत्यादि।

रसको अपनानेरूप परिग्रहमें अतृप्त तथा तृष्णासे व्याप्त प्राणीमें अदत्त वस्तुके ग्रहण करने पर लोभके दोषसे माया युक्त मृषा भाषण अधिक बढ जाता है। उस मृषाभाषणमें भी वह अदत्तादानशील व्यक्ति दुःखसे नहीं बचता है ॥६९॥

રસમાં જેને તૃપ્તિ નથી, એના દોષ કહે છે.—"रसे" ઇત્યાદિ.

જ્યારે પ્રાણી રસમાં અતૃપ્ત બની રહે છે તો એ એની ચાહનામાંજ રાત દિવસ તત્પર રહે છે. જ્યારે એ તેને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે એનામાં એકદમ આસકત બની જાય છે. આમાં એની દશા એવી થઈ જાય છે કે, તે બીજાની ખાંડ, ખાજા, ફળ, આદિ વસ્તુઓને પણ વગર આપ્યે ઉપાડી લ્યે છે.॥૬૮॥

"तण्हा" ઈત્યાદિ !

રસને અપનાવવારૂપ પરિગ્રહમાં અતૃપ્ત તથા તૃષ્ણાથી વ્યાપ્ત પ્રાણીમાં બીજાની વગર આપેલી વસ્તુનું ગ્રહણ કરવાથી લોભના દોષથી માયાયુકત મૃષા ભાષણ ઘણા પ્રમાણમાં વધી જાય છે અને એ મૃષાભાષણમાં પણ એ અદત્તાદાનશીલ વ્યકિત દુઃખથી બચી શકતી નથી. ॥૬૯॥

मूलम्—मोसस्स पच्छा य पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरन्ते।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, रसे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो॥७०॥

छाया—मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः।
एवम् अदत्तानि समाददानः, रसे अतृप्तः दुःखितः अनिश्रः॥७०॥

टीका—'मोसस्स' इत्यादि—

'मोसस्स' मृषावादस्य, पश्चाच्च, पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च, दुःखीसन् दुरन्तो भवति, एवम् अदत्तानि समाददानः, रसे—रसविषये, अतृप्तः सन् तथा-अनिश्रः सन् दुःखितो भवति, इत्यन्वयः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७० ॥

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह—

मूलम्—रसाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि।
तत्थोवभोगेवि किलेसदुक्खं, निव्वत्तई जस्स कएण दुक्खं॥७१॥

छाया—रसानुरक्तस्य नरस्य एवं, कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किञ्चित्।
तत्रोपभोगेऽपि क्लेशदुःखं, निवर्त्तयति यस्य कृते खलु दुःखम् ॥७१॥

'मोसस्स' इत्यादि।

यह जीव जब मृषावादके बोलनेमें पटु बन जाता है तब भी यह उस भाषणके पहिले और पीछे तथा उसके बोलते समयमें भी दुःखी होकर दुःखद अवसानवाला ही होता है। अर्थात् मृषावादका फल उसको दुःख भोगनेरूप ही मिलता है। इस प्रकार अदत्तको ग्रहण करते हुए तथा रसमें अतृप्त बने हुए उस प्राणीका संसारमें कोई भी सहायक नहीं होता है। इस प्रकार रसाभिलाषी व्यक्ति उसमें अतृप्त होनेके कारण सुखी न होकर प्रत्युत दुखी ही बना रहता है ॥७०॥

"मोसस्स" ઇત્યાદિ!

એ જીવ ખોટું બોલવામાં જ્યારે પટુ બની જાય છે ત્યારે પણ તે એ ભાષણના પહેલાં અને પછીથી તથા એને બોલવાના સમયે પણ દુઃખિ થઈને દુઃખદ અવસાન વાળો જ બને છે. અર્થાત મૃષાવાદનું ફળ તેને દુઃખ ભોગવવા રૂપ જ મળે છે. આ પ્રમાણે અદત્તને ગ્રહણ કરવા જતાં રસમાં અતૃપ્ત બનેલ એ પ્રાણીનો સંસારમાં કોઈ પણ સહાયક બનતો નથી. આ પ્રમાણે રસાભિલાષી વ્યક્તિ એનામાં અતૃપ્ત રહેવાના કારણે સુખી ન બનતાં ખરેખર દુઃખિજ છે. ॥૭૦॥

टीका--'रसाणुरत्तस्स' इत्यादि--

एवं रसानुरक्तस्य नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, तत्र रसानुरागे तथा-उपभोगेऽपि=रसोपभोगेऽपि, क्लेशदुखं भवति, यस्य-उपभोगस्य कृते दुखं निवर्त्तयति, इत्यन्वयः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७१ ॥

एवं रसविषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह—

मूलम्—एमेव रसम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पदुट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥७२

छाया--एवमेव रसे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः ।
प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोतिकर्म, यत्तस्य पुनः भवति दुखं विपाके ॥७२॥

टीका--'एमेव रसम्मि' इत्यादि—

रसे प्रद्वेषं गतः, एवमेव यथा रसानुरक्तस्तथैव, दुःखौघपरम्पराः, उपैति, तथा-प्रद्विष्टचित्तश्च यत् कर्म चिनोति, तस्य विपाके पुनर्दुखं भवति । इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७२ ॥

उक्त अर्थको ही फिर कहते हैं--'रसाणु' इत्यादि ।

इस प्रकार जो प्राणी रसमें अनुरक्त मतिवाला होता है उसको कहीं पर कुछ भी सुख नहीं मिलता है। जिस रसानुरागमें तथा उस रसके उपभोगमें भी जब क्लेश एवं दुःख भोगता है तो पता नहीं उसके उपभोग करनेके लिये क्यों यह लालायित रहता है और क्यों उसके उपभोग करनेके निमित्त दुःख भोगता है ? ॥७१॥

रसविषयरागको अनर्थका हेतु कहा अब द्वेषको अनर्थका हेतु कहते हैं—'एमेव' इत्यादि ।

એ અર્થને જ ફરીથી કહે છે.—" रसाणु " ઈત્યાદિ.

આ પ્રમાણે જે પ્રાણી રસમાં અનુરક્ત મતિવાળો થાય છે એને કોઈ પણ સ્થળે કાંઈ પણ સુખ મળતું નથી. જે રસાનુરાગમાં તથા એ રસના ઉપભોગમાં પણ જ્યારે ક્લેશ અને દુઃખભોગવે છે તો ખબર નહી કે, આનો ઉપભોગ કરવામાં તે શા માટે લવલીન બની રહે છે. અને કેમ એનો ઉપભોગ કરવા નીમિત દુઃખ ભોગવે છે. ॥૭૧॥

રસ વિષય રાગને અનર્થનો હેતુ કહ્યો, હવે દ્વેષને અનર્થનો હેતુ કહે છે—" एमेव " ઈત્યાદિ !

રસમાં જે દ્વેષ કરે છે એ પણ એવી પૂર્વોક્ત દુઃખ પરંપરાને ભોગવે છે

रागविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—

मूलम्—रसे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरम्परेण ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पोक्खरिणी पलासं ॥७३॥

छाया—रसे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।
न लिप्यते भवमध्येऽपि सन्, जलेन इव पुष्करिणी पलाशम् ॥७३॥

टीका—'रसे विरत्तो' इत्यादि—

रसे विरक्तः, विशोकः, मनुजः; भवमध्येऽपि सन्, एतया दुःखौघपरम्परया न लिप्यते, जलेन पुष्करिणी पलाशमिव, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७३ ॥

॥ इति जिह्वेन्द्रियप्रकरणम् ॥

अथ स्पर्शनेन्द्रियप्रकरणम्—

मूलम्—कायस्स फासं गहणं वयंति, तं रागहेउं उ मणुन्नमाहु ।
तं दोसहेउं अमणुन्नमाहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥७४॥

छाया—कायस्य स्पर्शं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः ।
तं द्वेषहेतुं अमनोज्ञ माहुः, समश्च यस्तयोः स वीतरागः ॥ ७४ ॥

रसमें जो द्वेष करता है वह भी इसी पूर्वोक्त दुःख परम्पराको भोगता है। तथा प्रद्विष्टचित्त होनेकी वजहसे यह जीव जिन कर्मोंका संचय करता है जब उनका विपाककाल आता है तो यह पुनः ज्योंका त्यों दुःखी होने लगता है ॥७२॥

रस विषयक रागद्वेषके नहीं हटानेके दोष कहे अब रागद्वेषके हटानेमें गुण कहते हैं—'रसे' इत्यादि ।

रसमें विरक्त बना हुआ प्राणी शोक रहित हो जाता है और वह संसारमें रहता हुआ भी कमलपत्र जिस प्रकार जलसे लिप्त नहीं होता है उसी प्रकार दुःख परम्परासे लिप्त नहीं होता है ॥७३॥

તથા પ્રદ્વિષ્ટ ચિત્ત હોવાના કારણે એ જીવ જે કર્મોનો સંચય કરે છે, જ્યારે તેનો વિપાક કાળ આવે છે ત્યારે એ ફરીથી જેમનો તેમ દુઃખી થવા માંડે છે. ॥૭૨॥

રસ વિષયક રાગદ્વેષને ન હટાવવાના દોષને કહ્યો, હવે રાગ દ્વેષને હટાવવાના ગુણ કહે છે.—" रसे " ઈત્યાદિ !

રસમાં વિરક્ત બનેલ પ્રાણી શોક રહિત બની જાય છે અને તે સંસારમાં રહેવા છતાં પણ કમલપત્ર જે પ્રમાણે પાણીમાં લિપ્ત નથી થતું તે પ્રમાણે દુઃખ પરંપરાથી લિપ્ત થતો નથી. ॥૭૩॥

टीका—'कायस्स' इत्यादि—

स्पर्शं=स्पृश्यते, इति स्पर्शः-स्पर्शनेन्द्रियविषयः शीतोष्णाद्यष्टविधरूपः तम्, कायस्य-इह कायः-स्पर्शनेन्द्रियम् इदं सर्वं शरीरगतमिति बोधनार्थं कायशब्दोपादनम्। तस्य-स्पर्शनेन्द्रियस्य, ग्रहणं वदन्ति, मनोज्ञं=मृद्वादिकं तं तु रागहेतुमाहुः। अमनोज्ञम्=कर्कशादिकं तं द्वेषहेतुमाहुः। यस्तयोः समः, स वीतरागः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७४ ॥

मूलम्—फासस्स कायं गहणं वयंति, कायस्स फासं गहणं वयंति।
रागस्स हेतुं समणुन्नमाहु, दोसस्स हेउं अमणुन्नमाहु ॥७५

छाया—स्पर्शस्य कायं ग्रहणं वदन्ति, कायस्य स्पर्शं ग्रहणं वदन्ति।
रागस्य हेतुं समनोज्ञमाहुः, द्वेषस्य हेतुं अमनोज्ञमाहुः ॥७५॥

टीका—'फासस्स कायं' इत्यादि—

कायं स्पर्शस्य ग्रहणं वदन्ति, स्पर्शं कायस्य ग्रहणं वदन्ति। समनोज्ञं-मनोज्ञविषयकं कायं स्पर्शनेन्द्रियम्, रागस्य हेतुमाहुः। अमनोज्ञं-अमनोज्ञविषयकं कायं स्पर्शनेन्द्रियं, द्वेषस्य हेतुमाहुः, इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७५ ॥

जिह्वेन्द्रियका प्रकरण कहा, अब स्पर्शनेन्द्रियका प्रकरण कहते हैं—

'कायस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(फासं कायस्स गहणं वयंति-स्पर्शं कायस्य ग्रहणं वदन्ति) स्पर्श विषय स्पर्शन इन्द्रियका कहा है तथा (तं मणुन्नं रागहेउं आहु—तं मनोज्ञं रागहेतुं आहुः) मनोज्ञ उस स्पर्शको रागका हेतु कहा है। (अमणुण्णं दोसहेउं आहु-अमनोज्ञं द्वेषहेतुं आहुः) अमनोज्ञ जो स्पर्श होता है वह द्वेषका हेतु होता है। (तेसु जो समो स वीयरागो-तयोः यः समः स वीतरागः) इन दोनोंमें जो समभाव रखता है वह वीतराग कहा जाता है ॥७४॥

જીહ્વા ઈન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહ્યું હવે સ્પર્શેન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહે છે.—

" कायस्स " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—फासं कायस्स गहणं वयंति-स्पर्शं कायस्य ग्रहणं वदन्ति સ્પર્શ વિષય સ્પર્શન ઈન્દ્રિયને કહે છે તથા तं मणुन्नं रागहेउं आहु-तं मनोज्ञं रागहेतुं आहुः મનોજ્ઞ એવા એ સ્પર્શને રાગનો હેતુ બતાવેલ છે. अमणुन्नं दोस हेउं आहु-अमनोज्ञं द्वेषहेतुं आहुः અમનોજ્ઞ જે સ્પર્શ હોય છે તે દ્વેષનો હેતુ હોય છે. तेसु जो समो स वीयरागो-तयोः यः समः स वीतरागः આ બન્નેમાં જે સમભાવ રાખતા હોય છે તે વીતરાગ કહેવાય છે. ॥૭૪॥

मूलम्—फासेसु जो गेहिं मुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं।
राग़ाउरे सीय जलावसन्ने, गाहग्गहीए महिसे व वन्ने ॥७६॥

छाया—स्पर्शस्य यो गृद्धिमुपैति तीव्रां, आकालिकं स प्राप्नोति विनाशम्।
रागातुरः शीतजलावसन्नः, ग्राहगृहीतः महिषः इव वन्यः ॥ ७६ ॥

टीका—'फासस्स जो' इत्यादि—

यः स्पर्शेषु तीव्रां गृद्धिम् उपैति, स आकालिकं विनाशं प्राप्नोति, तत्र दृष्टान्तमाह—'रागाउरे' इत्यादिः। रागातुरः=मनोज्ञस्पर्शानुरागान्धः, शीतजला-

---

'फासस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(कायं फासस्स गहणं वयंति—कायं स्पर्शस्य ग्रहणं वदन्ति) स्पर्शन इन्द्रियको आठ प्रकारके स्पर्शका ग्राहक कहा है (फासं कायस्स गहणं वयंति—कायं स्पर्शस्य ग्रहणं वदन्ति) तथा आठ प्रकारका स्पर्श स्पर्शन इन्द्रियका विषय कहा गया है (मणुण्णं रागस्स हेउं आहु—मनोज्ञं रागस्य हेतुं आहुः) मनोज्ञ स्पर्श रागका हेतु तथा (अमणुन्नं दोसस्स हेउं आहु—अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं आहुः) अमनोज्ञ द्वेषका कारण कहा गया है ॥७५॥

'फासेसु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(फासेसु—स्पर्शेषु) स्पर्शोमें (जो—यः) जो (तिव्वं गेहिं—तीव्रां गृद्धिम्) तीव्र गृद्धिको (उवेइ—उपैति) धारण करता है। (से अकालियं विणासं पावइ—स अकालिकं विनाशं प्राप्नोति) वह अकालमें विनाशको प्राप्त होता है। (व—इव) जैसे (रागाउरे—रागातुरः) मनोज्ञ-

---

"फासस्स" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—कायं फासस्स गहणं वयंति—कायं स्पर्शस्य ग्रहणं वदन्ति સ્પર્શન ઈન્દ્રિયને આઠ પ્રકારના સ્પર્શના ગ્રાહક કહેલ છે તથા फासं कायस्स गहणं वयन्ति-स्पर्शः कायस्य ग्रहणं वदन्ति આઠ પ્રકારના સ્પર્શ સ્પર્શન ઈન્દ્રિયના વિષય કહેવામાં આવેલ છે मणुन्नं रागस्स हेउं आहु—मनोज्ञं रागस्य हेतुं आहुः મનોજ્ઞ સ્પર્શ રાગનો હેતુ તથા अमणुन्नं दोसस्स हेउ आहु—अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं आहुः અમનોજ્ઞ દ્વેષનું કારણ બતાવાયેલ છે. ॥૭૫॥

"फासेसु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—फासेसु—स्पर्शेषु સ્પર્શોમાં जो—यः જે तिव्वं गेहिं—तीव्रां गृद्धिम् તીવ્ર ગૃદ્ધિને उवेइ—उपैति ધારણ કરે છે से अकालियं विणासं पावइ—स अकालिकं प्राप्नोति તે અકાળમાં વિનાશને પ્રાપ્ત થાય છે. व—इव જેમ रागाउरे—

ऽवसन्नः=शीतं शीतलं जलं तत्र अवसन्नः-निमग्नः, अतएव-ग्राहगृहीतः=ग्राहोजल जन्तुस्तेन गृहीतः-धृतः, वन्यः-आरण्यः, महिष इव ग्राम्यस्तु महिषः कदाचित् केनापि मोचितोऽपि भवेदिति वन्यग्रहणं, शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ७६ ॥

मूलम्–जेया वि दोसं समुवेइ तिव्वं, तंसिक्खणे सेउ उवेइ दुक्खम्।
दुद्दन्तदोसेणं सएण जंतू, न किंचि फासं अवरज्झई से ॥७७

छाया—यश्चाऽपि द्वेषं सतुपैति तीव्रं, तस्मिन् क्षणे उपैति दुःखम् ।
दुर्दान्तदोषेण स्वकेन जन्तुः, न किंचित् स्पर्शः अपराध्यति तस्य ॥ ७७ ॥

टीका—'जे यावि' इत्यादि—

यश्च जन्तु स्तीव्रं द्वेषं समुपैति, स तु तस्मिन् क्षणेऽपि, स्वकेन दुर्दान्तदोषेण दुखं उपैति, स्पर्शस्तस्य किञ्चित् नापराध्यति, इत्यन्वयः । व्याख्या पूर्ववत्॥७७॥

मूलम्–एगंतरत्ते रुइरंसि, फासे, अतालिसे से कुणई पओसं ।
दुक्खस्स संपीलं मुवेइ बाले, न लिप्पई तेणं मुणी विरागो ॥७८

छाया—एकान्तरक्तो रुचिरे स्पर्शे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषम् ।
दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः॥७८॥

स्पर्शके अनुरागसे अंध बना हुआ (वन्ने-वन्यः) जंगली (महिसे-महिषः) महिष-भैंसा (सीयजलावसन्ने-शीतजलावसन्नः) शीतल जलमें फँसकर (गाहग्गहीए-ग्राहगृहीतः) ग्राहसे गृहीत होकर अकालमें मर जाता है॥७६॥

'जेया वि' इत्यादि ।

जो जीव अमनोज्ञ स्पर्शमें तीव्र द्वेषको धारण करता है वह उस क्षणमें भी अपने ही दुर्दान्त दोषवश दुःख पाता है । स्पर्श उसका कुछ भी बिगाड़ नहीं करता है ॥७७॥

रागातुरे મનોજ્ઞ સ્પર્શના અનુરાગથી આંધળો બનેલ वन्ने-वन्यः જંગલી महिसे-महिषः પાડો सीय जलावसन्ने-शीतजलावसन्नः ઠંડા પાણીમાં પડીને મગરના પંજામાં સપડાઈને અકાળે મરણ પામે છે. ॥૭૬॥

" जेयावि " ઈત્યાદિ !

જે જીવ અમનોજ્ઞ સ્પર્શમાં તીવ્ર દ્વેષને ધારણ કરે છે તે એક્ષણમાં પણ પોતાના દુર્દાન્ત દોષવશ દુઃખ પામે છે. સ્પર્શ એનો કાંઈ પણ બગાડ કરતો નથી. ॥૭૭॥

टीका—'एगंतरत्ते' इत्यादि—

यस्तु रुचिरे स्पर्शे एकान्तरक्तो भवति, स वालः अतादृशे अरुचिरे स्पर्शे प्रद्वेषं करोति, अतएव दुःखस्य सम्पीड उपैति, विरागो मुनिस्तु तेन न लिप्यते, इत्यन्वयः। शेष व्याख्या प्राग्वत् ॥७८॥

राग एव हिंसाद्यास्रवहेतुरिति हिंसादिद्वारेण राग एव दुःखस्य मूलकारण-मिति षड्भिर्गाथाभिराह—

मूलम्—फासानुगासाणुगए यँ जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठगुरू किलिट्ठे ॥

छाया—स्पर्शानुगाशानुगतश्च जीवः, चराचरान् हिनस्ति अनेकरूपान् ।
चित्रैस्तान् परितापयति वालः, पिडयत्यात्मार्थ गुरुः क्लिष्टः ॥७९॥

टीका—'फासाणुगासा' इत्यादि—

क्लिष्टः, अतएव-आत्मार्थगुरुः, अतएव बालः, स्पर्शानुगाशानुगतश्च-स्पर्शाः-शोभनस्पर्शवन्तः, मृगादिचर्मपुष्पवस्त्र तूलीक स्त्रीप्रभृतयः, तदनुगाशा-

---

'एगंतरत्ते' इत्यादि।

जो व्यक्ति मनोज्ञ स्पर्शमें एकान्त अनुरक्त होता है तथा अमनोज्ञ स्पर्शसे द्वेष करता है वह नियमतः दुःखोंको पाता है। जो ऐसा नहीं करता है वह मुनि दुःखसे लिप्त नहीं होता है ॥७८॥

राग ही हिंसादि आस्रवका हेतु है इसलिये हिंसादिको लेकर राग ही दुःखका मूल कारण है सो छह गाथाओंसे कहते हैं—

'फासाणुगा' इत्यादि।

मनोज्ञ स्पर्शके अनुरागसे पीडित हुआ जीव समस्त कार्योंमें यही एक मुख्य कार्य समझता है कि जैसे भी हो हमें मनोज्ञ स्पर्श ही मिले-अमनोज्ञ स्पर्श नहीं। इसीलिये वह इस अमनोज्ञ स्पर्शकी प्राप्ति निमित्त

"एगंतरत्ते" ઈત્યાદિ।

જે વ્યકિત મનોજ્ઞ સ્પર્શમાં એકાન્ત અનુરકત થાય છે તથા અમનોજ્ઞ સ્પર્શથી દ્વેષ કરે છે તે નિયમતઃ દુઃખોને પામે છે. જે એવું નથી કરતા તે મુનિ દુઃખથી લિપ્ત થતા નથી. ॥૭૮॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનો હેતુ છે આ કારણે હિંસાદિને લઈને રાગ જ દુઃખનું મૂળ કારણ છે, તે છ ગાથાઓથી કહે છે—"फासाणुगा" ઈત્યાદિ।

મનોજ્ઞ સ્પર્શના અનુરાગથી પીડિત બનેલ જીવ સઘળા કાર્યોમાં એ જ એક મુખ્ય કાર્ય સમજે છે કે, ગમે તે રીતે મને મનોજ્ઞ સ્પર્શનો લાભ મળે અમનોજ્ઞ સ્પર્શ નહીં. આ માટે તે આવા અમનોજ્ઞ સ્પર્શની પ્રાપ્તિ

तदभिलाषा, तदनुगतः-तद्युक्तः, जीवः अनेकरूपान्, चराऽचरान्=चरान्-मृगादीन्, अचरान्-पुष्पप्रभृतीन्, हिनस्ति। कांश्चित्तु तान् चित्रैः परितापयति। कांश्चिच्च पीडयति। शेष व्याख्या प्राग्वत्॥ ७९॥

मूलम्-फासाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्निओगे।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे॥८०॥

छाया--स्पर्शानुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे।
व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे॥८०॥

टीका--'फासाणुवाएण' इत्यादि--

स्पर्शानुपाते परिग्रहेण=स्पर्शविषये मूर्च्छात्मकेन हेतुना, उत्पादने, रक्षण-सन्नियोगे, व्यये वियोगे च, तस्य क्व सुखम्, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे सति क्व सुखम्, इत्यन्वयः। शेष व्याख्यापूर्ववत्॥ ८०॥

हिताहितके विवेकसे रहित होकर बालजीवकी तरह उस एकमात्र मनोज्ञ स्पर्शकी प्राप्तिकी आशाके पीछे पड़ कर अनेक प्रकारके त्रस एवं स्थावर जीवोंकी हिंसा करता है। किन्हीं २ जीवोंको यह अनेक उपायों द्वारा संतापित करता है तथा कितनेक जीवोंको पीड़ित करता है॥७९॥

'फासाणुवाएण' इत्यादि।

मनोज्ञ स्पर्शके अनुराग होने पर जीव उसकी मूर्च्छासे बंध जाता है तो वह उसकी प्राप्ति करनेमें सचेष्ट होता है। जब इसको उसकी प्राप्ति हो जाति है तो वह उसकी रक्षा करनेमें तत्पर बना रहता है। अपने उपयोगमें तथा अन्यके उपयोगमें भी सुन्दर स्पर्शवाली वस्तुका प्रयोग करता है। इस स्थितिमें जब उसका व्यय-नाश या वियोग हो

નિમિત્ત હિતાહિતના વિવેકથી રહિત બનીને બાલ જીવની માફક એ એક માત્ર મનોજ્ઞ સ્પર્શની આશા પાછળ પડીને અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે. કોઇ કોઈ જીવોને તે અનેક ઉપાયો દ્વારા સંતાપિત કરે છે. તથા કેટલાક જીવોને પીડિત કરે છે. ॥૭૯॥

"फसाणुवाएण" ઈત્યાદિ !

મનોજ્ઞ સ્પર્શનો અનુરાગ હોવાથી જીવ એની મુર્છામાં બંધાઇ જાય છે. અને તેની પ્રાપ્તિ કરવામાં સચેષ્ટ બની જાય છે. જ્યારે એને તેની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે ત્યારે એ તેની રક્ષા કરવામાં તત્પર રહ્યા કરે છે. પોતાના ઉપયોગમાં તથા બીજાના ઉપયોગમાં પણ સુંદર સ્પર્શવાળી વસ્તુનો પ્રયોગ કરે છે. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે તેનો નાશ અથવા વિયોગ થઈ જાય છે તો એને

मूलम्—फासे अतित्ते यं परिग्गहंम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययई अदत्तं ॥८१॥

छाया--स्पर्शे अतृप्तश्च परिग्रहे, सक्तोपसक्तो न उपैति तुष्टिम् ।
अतुष्टिदोषेण दुःखी परस्य, लोभाविलः आदत्ते अदत्तम् ॥८१॥

टीका—'फासे अतित्ते' इत्यादि—

स्पर्शे अतृप्तश्च परिग्रहे-परिग्रहविषये स्पर्शे, सक्तोपसक्तस्तुष्टिं नोपैति, अतुष्टिदोषेण दुःखी सन् लोभाविलः परस्य अदत्तम्=शोभनस्पर्शं वस्त्रादिकं वस्तु आदत्ते, शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८१ ॥

मूलम्—तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, फासे अतित्तस्स परिग्गहे यं ।
मायामुसं वड्ढई लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चई से ॥८२॥

जाता है तो उसको उसके बिना एक क्षण भी सुख नहीं मिलता है। तथा उसके उपयोग करते समयमें भी जैसी उससे तृप्ति होनी चाहिये वह नहीं होती है। अतः अतृप्तिजन्य दुःख उस समयमें भी इसको होता रहता है ॥८०॥

'फासे अतित्ते' इत्यादि।

स्पर्श विषयमें अतृप्त प्राणी उस स्पर्श विषयको ग्रहण करनेमें अत्यन्त आसक्त बन कर कभी भी सन्तोषको प्राप्त नहीं होता है। इस तरह अतुष्टिके (असंतोषरूप) दोषसे दुःखित बना हुआ वह प्राणी लोभसे मलिन चित्त होकर परकी सुन्दर स्पर्शवाली वस्तुको विना दिये ही ग्रहण करने लग जाता है ॥८१॥

તેના વગર એક ક્ષણ પણ સુખ મળતું નથી. તથા તેનો ઉપયોગ કરતી વખતે પણ એને જેવી તૃપ્તી થવી જોઈએ તે થતી નથી. આથી અતૃપ્તિ જન્ય દુઃખ એ સમયમાં પણ એને થતું રહે છે. ॥૮૦॥

"फासे अतित्ते" ઈત્યાદિ!

સ્પર્શના વિષયમાં અતૃપ્ત પ્રાણી એ સ્પર્શ વિષયને ગ્રહણ કરવામાં અત્યંત આસકત બની કદી પણ સંતોષને પ્રાપ્ત થતો નથી. આ રીતે અતુષ્ટીના દોષથી દુઃખીત બનેલો એ પ્રાણી લોભથી મલિન ચિત્ત બનીને બીજાની સુંદર સ્પર્શવાળી વસ્તુને વગર આપ્યે જ ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે. ॥૮૧॥

छाया--तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, स्पर्शे अतृप्तस्य परिग्रहे च।
मायामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्राऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः॥८२॥

टीका--'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि—

स्पर्शे=स्पर्शविषयके, परिग्रहे–मूर्च्छात्मके च अतृप्तस्य अतएव तृष्णाभिभूतस्य, अदत्तहारिणः, लोभदोषात् मयामृषा वर्द्धते। तत्राऽपि=मृषाभाषणेऽपि, सः=अदत्तादानशीलः, दुःखात् न विमुच्यते, इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८२ ॥

मूलम्–मोसस्स पच्छाय पुरत्थओय, पओगकाले य दुही दुरंते।
एवं अदत्ताणि समाययंतो, फासे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो ॥८३

छाया--मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः।
एवं अदत्तानि समाददानः, स्पर्शे अतृप्तश्च दुःखितः अनिश्रः ॥ ८३ ॥

टीका--'मोसस्स' इत्यादि--

'मोसस्स' मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी सन्, दुरन्तो भवति, एवं अदत्तानि समाददानः, स्पर्शे–स्पर्शविषये, अतृप्तः सन्, तथा–अनिश्रः सन् दुःखितो भवति, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८३ ॥

'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि।

स्पर्शरूप परिग्रहके अपनानेमें अतृप्त प्राणी तृष्णासे अभिभूत होने पर अदत्तादानका ग्रहण जब करने लग जाता है तब उसमें लोभके दोषसे मायाप्रधान असत्य भाषण बढने लगता है। इस स्थितिमें भी वह दुःखसे छुटकारा नहीं पाता है॥८२॥

'मोसस्स' इत्यादि।

मृषावादके पहिले और पीछे तथा उसके बोलते समय यह जीव दुःखी होता है और उसका अन्तकाल भी दुःखद होता है। इस तरह अदत्तको ग्रहण करनेवाला वह जीव मनोज्ञ स्पर्शमें अतृप्त होकर संसार-

---

"तण्हाभिभूयस्स" ઈત્યાદિ !

સ્પર્શરૂપ પરિગ્રહને અપનાવવામાં અતૃપ્ત પ્રાણી તૃષ્ણાથી અભિભૂત થવાથી અદત્તાદાનનું ગ્રહણ કરવામાં જ્યારે લાગી જાય છે ત્યારે એનામાં લોભના દોષથી માયાપ્રધાન અસત્ય ભાષણ વધવા માંડે છે. આ પ્રકારની સ્થિતિમાં પણ તે દુઃખથી છુટકારો મેળવી શકતો નથી. ॥૮૨॥

"मोसस्स" ઈત્યાદિ !

મૃષાવાદના પહેલાં અથવા પછીથી તેમજ તેને બોલતી વખતે એ જીવ દુઃખી થાય છે. અને તેનો અંતકાળ પણ દુઃખદ બને છે. આ રીતે અદત્તને

उक्तमेवार्थं निगमयितुमाह--

मूलम्--फासाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि।
तत्थोपभोगेवि किलेसदुक्खं, निव्वत्तए जस्स कएण दुक्खं ॥८४॥

छाया--स्पर्शानुरक्तस्य नरस्य एवं, कुतः सुखं भवेत्कदाचित् किञ्चित् ।
तत्रोपभोगेपि क्लेशदुःखम् , निर्वर्तयति यस्य कृते दुःखम् ॥ ८४ ॥

टीका--' फासाणुरत्तस्स ' इत्यादि--

एवं स्पर्शानुरक्तस्य नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, तत्र-स्पर्शानुरागे, तथा-उपभोगेऽपि-स्पर्शोपभोगेऽपि, क्लेशदुखं भवति, यस्य=उपभोगस्य दुःखं निर्वर्तयति, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८४ ॥

एवं स्पर्श विषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम् , अथ तत्र-द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह-

मूलम्--एमेव फासम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पदुट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥

छाया--एवमेव रसे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः ।
प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोति कर्म, यत्तस्य पुनर्भवेति दुःखं विपाके ॥८५॥

में निःसहायक ही बना रहता है। और हर तरहसे दुःख ही दुःख उठाता रहता है ॥८३॥

'फासाणुरत्तस्स' इत्यादि ।

इस प्रकार मनोज्ञ स्पर्शमें जो प्राणी अनुरक्त होता है वह कहीं पर किसी भी तरह थोड़ा सा भी सुखी नहीं हो सकता है। इस तरह जिस स्पर्शके लिये यह रात दिन दुखी होता रहता है उस स्पर्शका अनुराग तथा उसका उपभोग सुखप्रद कैसे हो सकता है किन्तु नहीं ॥८४॥

ग्रहणु करनार એ જીવ મનોજ્ઞ સ્પર્શમાં અતૃપ્ત બની સંસારમાં નિઃસહાયક બની જાય છે અને હર પ્રકારથી દુઃખ જ દુઃખ ભોગવતો રહે છે ॥૮૩॥

"फासाणुरत्तस्स" ઈત્યાદિ !

આ પ્રમાણે મનોજ્ઞ સ્પર્શમાં જે પ્રાણી અનુરક્ત બને છે તે કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ સ્થળે જરા સરખો પણ સુખી થઈ શકતો નથી. આ રીતે જે સ્પર્શના માટે એ રાત દિવસ દુઃખી થતો રહે છે. એ સ્પર્શનો અનુરાગ અને ઉપભોગ સુખપ્રદ કઈ રીતે બની શકે ? કદી પણ નહીં. ॥૮૪॥

टीका—'एमेवफासम्मि' इत्यादि—

स्पर्शे प्रद्वेषं गतः, एवमेव=यथा स्पर्शानुरक्तस्तथैव, दुःखौघपरम्परा, उपैति, था–प्रद्विष्टचित्तश्च यत् कर्म चिनोति तस्य विपाके पुनर्दुःखं भवति, इत्यन्वयः। याख्या पूर्ववत् ॥ ८५ ॥

स्पर्शविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—

लम्–फासे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेणं ।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणी पलासं ॥८६

छाया—स्पर्शे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।
न लिप्यते भवमध्येऽपि सन्, जलेन इव पुष्करिणी पलाशम् ॥ ८६ ॥

टीका—'फासे विरत्तो' इत्यादि—

स्पर्शे विरक्तः, अतएव–विशोकः, मनुजः, भवमध्येऽपि सन् एतया दुःखौघ-रंपरया न लिप्यते, जलेन पुष्करिणीपलाशमिव, इत्यन्वयः व्याख्या पूर्ववत्॥८६॥

॥ इति स्पर्शनेन्द्रियप्रकरणम् ॥

स्पर्श विषयक रागको अनर्थका हेतु कहा अब तद्विषयक द्वेष भी अनर्थका हेतु होता है सो कहते हैं—'एमेव' इत्यादि।

स्पर्श विषयमें प्रद्वेषको प्राप्त हुआ प्राणी इसी तरहसे दुःखोंकी परम्पराको भोगता है। क्यों कि जो द्वेषचित्तवाला होता है वह कर्मोंका बंध करता है और वे कर्म अपने उदयकालमें उस जीवको बार २ दुःखित ही करते हैं ॥८५॥

स्पर्श विषयक रागद्वेषके नहीं हटानेमें दोष कहे अब उनके हटानेमें गुण कहते हैं—'फासे विरत्तो' इत्यादि।

स्पर्श विषयमें विरक्त बना हुआ पुरुष शोक रहित हो जाता है। तथा वह संसारमें रहता हुआ भी पूर्वोक्त दुःख परम्परासे लिप्त नहीं

સ્પર્શ વિષયક રાગને અનર્થનો હેતુ કહ્યો, હવે તદ્‌વિષયક દ્વેષ પણ અનર્થનો હેતુ હોય છે તેને કહે છે—"एमेव" ઇત્યાદિ!

સ્પર્શ વિષયમાં પ્રદ્વેષને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રાણી આજ પ્રમાણે દુઃખોની પરંપરાને ભોગવે છે કેમકે, જે દ્વેષ ચિત્તવાળો થાય છે એ કર્મોનો બંધ કરે છે અને એ કર્મ પોતાના ઉદય કાળમાં એ જીવને વારંવાર દુઃખીજ કરે છે.॥૮૫॥

સ્પર્શ વિષયક રાગદ્વેષને ન હટાવવાના દોષને કહ્યા, હવે તેને હટાવવાના ગુણને કહે છે.—"फासे विरत्तो" ઇત્યાદિ!

સ્પર્શ વિષયમાં વિરક્ત બની રહેલ પુરૂષ શોક રહિત થઇ જાય છે. તથા એ સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પૂર્વોક્ત દુઃખ પરંપરાથી લિપ્ત નથી થતા. જેમ

अथ मनःप्रकरणम्—

मूलम्—मणस्स भावं गहणं वयन्ति, तं रागहेउं तु मणुन्नमाहु।
तं दोसहेउं अमणुन्न माहु, समो य जो तेसु स वीयरागो ॥८७

छाया—मनसः भावं ग्रहणं वदन्ति, तं रागहेतुं तु मनोज्ञमाहुः।
तं द्वेषहेतुं अमनोज्ञमाहुः, समश्च यस्तयोः स वीतरागः ॥ ८७ ॥

टीका—'मणस्स भावं' इत्यादि—

भावं=भावः–मानसिकः परिणामः, रूपादिस्मरणस्वरूपः, मनोज्ञरूपादि संयोगोपायचिन्तनरूपः, अमनोज्ञरूपादिवियोगोपायचिन्तनरूपः, यद्वा–स्वप्नादि गतो भावोपनीतो रूपादिरेव भावस्तम्, मनसो ग्रहणं, गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणम् आकर्षकं वदन्ति, मनोज्ञं=मनोज्ञरूपादिविषयं, तं भावं तु रागहेतुमाहुः। अमनोज्ञं-

होता है। जैसे जलमें रहता हुआ भी कमलिनीका पत्र जलसे लिप्त नहीं होता है ॥८६॥

यह स्पर्शेन्द्रियका प्रकरण कहा, अब मनके प्रकरणको कहते हैं—
'मणस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भावं–भावम्) रूपादिकका स्मरण स्वरूप, अथवा मनोज्ञरूपादिकोंके संयोगके उपायका चिन्तवन रूप, अथवा अमनोज्ञ रूपादिकोंके वियोगके उपायका चिन्तनरूप अथवा स्वप्न आदिमें प्राप्त हुआ रूपादिक विषयरूप भाव (मणस्स गहणं वयन्ति–मनसः ग्रहणं वदन्ति) मनका आकर्षक कहा गया है। (मणुन्नं तं रागहेउं आहु–मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः) मनोज्ञ वह भाव रागका हेतु माना गया है। (अमणुन्नं तं दोसहेउं आहु–अमनोज्ञं तं द्वेषहेतुं आहुः) तथा अमनोज्ञ

જળમાં રહેવા છતાં પણ કમળપત્ર જળથી લિપ્ત થતું નથી. ॥ ૮૬ ॥

આ સ્પર્શેન્દ્રિયનું પ્રકરણ કહ્યું, હવે મનનું પ્રકરણ કહેવામાં આવે છે.–
"मणस्स" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भावं-भावम् રૂપાદિકના સ્મરણ સ્વરૂપ અથવા મનોજ્ઞ રૂપાદિકોના સંયોગના ઉપાયના ચિંતવનરૂપ અથવા અમનોજ્ઞ રૂપાદિકોના વિયોગના ઉપાયના ચિંતનરૂપ અથવા સ્વપ્ન આદિમાં પ્રાપ્ત થયેલ રૂપાદિક વિષયરૂપ ભાવ मणस्स गहणं वयन्ति–मनसः ग्रहणं वदन्ति મનનું આકર્ષણ માનવામાં આવેલ છે તથા मणुन्नं तं रागहेउं आहु–मनोज्ञं तं रागहेतुं आहुः મનોજ્ઞ એ રાગનો હેતુ માનવામાં આવેલ છે તથા अमणुन्नं तं दोसहेउं आहु–अम-

मनोज्ञरूपादिविषयं तं द्वेषहेतुमाहुः । यश्च तयोः=मनोज्ञाऽमनोज्ञरूपादिविषयक-
ावयोः समः स वीतरागः, वीतराग इव भवति ॥ ८७ ॥

लम्–भावस्स मणं गहणं वयंति, मणस्स भावं गहणं वयंति ।
रागस्सहेउं समणुन्न माहु, दोसस्स हेउं अमणुन्न माहु ॥८८॥

छाया—भावस्य मनः ग्रहणं वदन्ति, मनसः ग्रहणं वदन्ति ।
रागस्य हेतुं समनोज्ञ माहुः, द्वेषस्य हेतुं अमनोज्ञ माहुः ॥ ८८ ॥

टीका—'भावस्स मणं' इत्यादि—

मनः, भावस्य ग्रहणं वदन्ति, भावं मनसो=ग्रहणं वदन्ति, समनोज्ञं–मनोज्ञ-
ावानुसङ्गिमनः, रागस्य हेतुमाहुः । अमनोज्ञं–अमनोज्ञभावानुषङ्गिमनः, द्वेषस्य
ेतुमाहुः, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ८८ ॥

वह रूपादिक विषयक भावद्वेषका हेतु माना गया है। (जो तेसु समो स वीयरागो–यः तयोः समः स वीतरागः) जो मनुष्य रूपादिक विषयक उन भावोंमें समभाववाला है वह वीतराग है ॥८७॥

'भावस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भावं मणस्स गहणं वयन्ति–भावं मनसः ग्रहणं वदन्ति) रूपादिक विषय वह भाव मनका विषय कहा गया है। तथा (भावस्स मणं गहणं वयन्ति–भावस्य मनः ग्रहणं वदन्ति) रूपादिक विषय उस भावका मन ग्राहक कहा गया है। (समणुन्नं रागस्स हेउं आहु–समनोज्ञं रागस्य हेतुं आहुः) मनोज्ञभावानुषंगी मन रागका हेतु एव (अमणुन्नं दोसस्स हेउं आहु–अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं आहुः) अमनोज्ञभावानुषंगी मन द्वेषका हेतु कहा है ॥८८॥

मनोज्ञं तं द्वेषहेतु आहुः અમનોજ્ઞ તે રૂપાદિક વિષયકભાવ દ્વેષનો હેતુ મનાયેલ છે. जो तेसु समो स वीयरागो–यः तयोः समः स वीतरागः જે મનુષ્ય રૂપાદિક વિષયક એ ભાવોમાં સમભાવવાળા છે એ વીતરાગ છે. ॥૮૭॥

" भावस्स " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भावं मणस्स गहणं वयन्ति–भावं मनसः ग्रहणं वदन्ति રૂપાદિક વિષય તે ભાવ મનનો વિષય કહેવામાં આવેલ છે તથા भावस्स मणं गहणं वयन्ति–भावस्य मनः ग्रहणं वदन्ति રૂપાદિક વિષય એ ભાવનું મન ગ્રાહક કહેવાયેલ છે. समणुन्नं रागस्स हेउं आहु–समनोज्ञं रागस्य हेतुं आहु મનોજ્ઞ ભાવાનુષંગી મન રાગનો હેતુ અને अमणुन्नं दोसस्स हेउं आहु–अमनोज्ञं द्वेषस्य हेतुं आहुः અમનોજ્ઞ ભાવાનુષંગી મન દ્વેષનો હેતુ કહેવાયેલ છે. ॥૮૮॥

मूलम्—भावेसु जो गिद्धिं मुवेइ तिव्वं, अकालियं पावइ से विणासं।
रागाउरे कामगुणेसु गिद्धे, करेणुमग्गावहिए गंजे वा ॥८९॥

छाया—भावेषु यो गृद्धि मुपैति तीव्रां, आकालिकं प्राप्नोति स विनाशम्।
रागातुरः कामगुणेषु गृद्धः, करेणुमार्गाऽपहृतो गजो वा ॥ ८९ ॥

टीका—'भावेसु जो गिद्धिं' इत्यादि—

यः भावेषु=मनोज्ञरूपादि स्मरणेषु तीव्रां गृद्धिं उपैति, सः आकालिकं विनाशं प्राप्नोति। तत्र दृष्टान्तमाह—'रागाउरे' इत्यादि। रागातुरः, कामगुणेषु=मनोज्ञ रूपादिषु गृद्धः=आसक्तः, करेणुमार्गाऽपहृतः=करेण्वा—हस्तिन्या, मार्गेण निजपथेन, अपहृतः—आकृष्टः, गजः=हस्ती, वा=इव=यथा—आकालिकं विनाशं प्राप्नोति, तद्वत् मदोन्मत्तो हि हस्ती समीपवर्त्तिनीं हस्तिनीं दृष्ट्वा तद्रूपादिमोहितः सन् तत्सङ्गमोत्सुकस्तन्मार्गानुगामितया नृपादिपरिगृहीतः सङ्ग्रामादौ समानीतः विनाशं प्राप्नोति। नन्वत्र चक्षुरादीन्द्रियवशादेव गजस्य प्रवृत्तिरिति मनः प्रकरणे दृष्टान्तोऽयमसंगत

'भावेसु' इत्यादि।

जो मनुष्य अमनोज्ञ रूपादिकके स्मरणरूप भावोंमें तीव्र गृद्धिको धारण करता है वह अकालमें नष्ट हो जाता है। जैसे मनोज्ञरूपादिकोंमें आसक्त हुआ हाथी हाथिनीके द्वारा अपने मार्गसे अपहृत होकर अकालमें मृत्युको पाता है। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि जिस प्रकार मदोन्मत्त गजराज हथिनीके पीछे पड़कर राजाके द्वारा पकड़ा जाता है और सग्राम आदि पहुंच कर मृत्युको प्राप्त हो जाता है। उसी प्रकार मनोज्ञ रूपादिकमें मोहित बना हुआ प्राणी अकालमें मृत्युको पाता है।

प्रश्न—मनके इस प्रकरणमें चक्षुरिन्द्रियके विषयका यह दृष्टान्त कैसे

"भावेसु" ઈત્યાદિ।

જે મનુષ્ય મનોજ્ઞ રૂપાદિકના સ્મરણરૂપ ભાવોમાં તીવ્ર ગૃદ્ધિને ધારણ કરે છે તે અકાળમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. જેમ મનોજ્ઞ રૂપાદિકોમાં આસક્ત બનેલ હાથી, હાથણીથી પોતાનો માર્ગ ભૂલીને અકાળમાં મૃત્યુને પામે છે. તાત્પર્ય આનુ એ પ્રમાણે છે કે, જે રીતે મદોન્મત્ત ગજરાજ હાથણીની પાછળ પડીને રાજાના સેવકોના હાથથી પકડાઈ જાય છે. અને સગ્રામ આદિમાં પહોંચીને મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે એજ પ્રમાણે મનોજ્ઞ રૂપાદિકમાં મોહિત બનેલ પ્રાણી અકાળમાં મૃત્યુને ભેટે છે

પ્રશ્ન—મનના આ પ્રકરણમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયનુ આ દૃષ્ટાંત અસંગત છે.

इति चेदुच्यते–गजस्य चक्षुरादीन्द्रियवशात्प्रवर्त्तनेऽपि तत्र मनः प्राधान्यविवक्षया दृष्टान्तसङ्गतिर्भवितुमर्हति । यद्वा–दृष्टान्ते कामाऽकुलस्य हस्तिनो मदान्धत्वेन चक्षुरादीन्द्रियव्यापाराऽभावेऽपि मनस एव व्यापारस्य सत्वात् । यद्वा–करेणो मार्गः–अपहृतः–नष्टो यस्य स करेणुमार्गापहृतः, रागवशेन करिणीं स्मरन् गजः करिणी प्राप्तिमार्गमलब्ध्वा कामान्धतया इतस्ततो भ्रमन् नृपादिभिर्गृह्यते, ततश्च परवशः सन् संग्रामादौ विनश्यतीति तद्वत् ॥ ८९ ॥

दिया गया है। क्यों कि चक्षुइन्द्रियके वशसे ही गजकी प्रवृत्ति हाथिनी विषयमें देखी जाती है।

उत्तर–यद्यपि गजकी हथिनीके विषयमें प्रवृत्ति चक्षुइन्द्रिय के द्वारा रूप देखकर ही देखी जाती है तो भी वहां मनकी प्रधानरूपसे विवक्षा मानी गई है। क्यों कि विना मानसिक संकल्प हुए वह उसके विषयमें प्रवृत्ति कर नहीं सकता है। इस तरहसे इस दृष्टान्तकी संगति बैठ जाती है। अथवा जो हाथी कामके आवेगसे व्याकुल बन जाता है उसमें मदान्ध होनेकी वजहसे चक्षु आदि इन्द्रियोंके व्यापारके अभावमें भी मनका ही व्यापार होता है। अथवा जब हाथी कामसे अंधा हो जाता है तब वह हथिनीको बार २ स्मरण करता हुआ उसकी प्राप्तिके मार्गको भी भूल जाता है और इधर–उधर घूमने लग जाता है। इस स्थितिमें वह पकड़ा जाता है और पर वश बन कर संग्राम आदिमें मृत्युको प्राप्त हो जाता है ॥८९॥

કેમકે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના વશથી જ ગજની પ્રવૃત્તિ હાથીણીના વિષયમાં જાણી શકાય છે.

ઉત્તર–જો કે હાથીની હાથણીના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયના દ્વારા રૂપ જોઈને જ દેખવામાં આવે છે તો પણ ત્યાં મનની પ્રધાનરૂપથી વિવક્ષા માનવામાં આવેલ છે. કેમકે, મનનો સંકલ્પ થયા વગર તે એના વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. એ રીતે આ દૃષ્ટાંતની સંગતિ બેસી જાય છે. અથવા જે હાથી કામના આવેગથી વ્યાકુળ બની જાય છે. એમાં મદાંધતા હોવાના કારણથી ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોના વેપારના અભાવમાં પણ મનનો જ વેપાર બને છે. અથવા જ્યારે હાથી કામથી આંધળો બની જાય છે ત્યારે તે હાથણીનું વારંવાર સ્મરણ કરીને એની પ્રાપ્તિના માર્ગને પણ ભૂલી જાય છે. અને અહીં તહી ભટકવા માંડે છે. આવી સ્થિતિમાં તે પકડાઈ જાય છે અને પરવશ બનીને સંગ્રામ આદિમાં મૃત્યુને આધીન બની જાય છે. ॥૮૯॥

मूलम्–जे यावि दोसं समुवेइ तिव्वं तंसि क्खणे सेउ उवेइ दुक्खं।
दुद्दंतदोसेणं सएण जंतू , न किंचि भावं अवरज्झई से ॥९०॥

छाया—यश्चापि द्वेषं समुपैति तीव्रं, तस्मिन् क्षणे स तु उपैति दुःखं।
दुर्दान्तदोषेण स्वकेन जन्तुः, न किञ्चित् भावः अपराध्यति तस्य ॥ ९० ॥

टीका—'जे यावि' इत्यादि—

यश्च जन्तुस्तीव्रं द्वेषं समुपैति, स तु तस्मिन् क्षणेऽपि स्वकेन दुर्दान्तदोषेण दुःखम् उपैति, भावस्तस्य किञ्चित् नापराध्यति, इत्यन्वयः। व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९० ॥

मूलम्–एगंतरत्तो रुइरंसि भावे, अतालिसे से कुणई पओसं।
दुक्खस्स संपीलं मुवेइ बाले, न लिप्पई तेण मुणी विरागो ॥९१

छाया—एकान्तरक्तो रुचिरे भावे, अतादृशे स करोति प्रद्वेषं।
दुःखस्य सम्पीडमुपैति बालः, न लिप्यते तेन मुनिर्विरागः ॥९१॥

टीका—'एगंतरत्तो' इत्यादि—

यस्तु रुचिरे भावे एकान्तरक्तो भवति, स बालः, अतादृशे–अरुचिरे भावे–भावविषये वस्तुनि प्रद्वेषं इदं ममाप्रीतिकारकमित्यादिरूपं करोति, अतएव दुःखस्य सम्पीडं उपैति विरागो मुनिस्तु तेन न लिप्यते, इत्यन्वयः शेषं व्याख्यापूर्ववत्॥९१॥

'जे यावि' इत्यादि।

जो प्राणी अमनोज्ञरूप आदि विषयक भावमें तीव्र द्वेष धारण करता है वह उस क्षणमें भी अपने ही दुर्दान्त दोषके कारण दुःखका पात्र बनता है। उसके दुःखी होनेमें उस भावका कुछ अपराध नहीं है॥९०॥

'एगंतरत्तो' इत्यादि।

जो मनुष्य मनोज्ञ भावमें एकान्त तत्पर हो जाता है वह बाल जीव है और वही अमनोज्ञ भावमें प्रद्वेष करता है। इसी वजहसे वह

"जेयावि" ઇત્યાદિ।

જે પ્રાણી અમનોજ્ઞરૂપ આદિ વિષયક ભાવમાં તીવ્ર દ્વેષ ધારણ કરે છે તે એ ક્ષણમાં પણ પોતાના જ દુર્દાંત દોષના કારણે દુઃખનો પાત્ર બને છે. એના દુઃખી થવામાં એ ભાવનો કોઈ અપરાધ નથી. ॥૯૦॥

"एगंचरतो" ઈત્યાદિ!

જે મનુષ્ય મનોજ્ઞભાવમાં એકાન્તતઃ રક્ત બની જાય છે છે બાળ જીવ અને તે અમનોજ્ઞ ભાવમાં પ્રદ્વેષ કરે છે. આજ કારણથી એ દુઃખ ભોગવે

राग एव हिंसाद्यास्रव हेतुरिति हिंसाद्वारेण राग एव दुःखस्य मूलकारण-मेति षड्भिर्गाथाभिराह—

मूलम्—भावाणुगासाणुगए य जीवे, चराचरे हिंसइ णेगरूवे ।
चित्तेहिं ते परितावेइ बाले, पीलेइ अत्तट्ठगुरू किलिट्ठे ॥९२॥

छाया—भावानुगाशानुगतश्च जीवः, चराऽचरान् हिनस्ति अनेकरूपान् ।
चित्रैस्तान् परितापयति बालः, पीडयत्यात्मार्थगुरुः क्लिष्टः॥९२॥

टीका—'भावाणुगासा' इत्यादि—

क्लिष्टः अतएव आत्मार्थगुरुः, अतएव-बालः, भावानुगाशानुगतः=रूपादि-गतः=रूपादिविषयक स्मरणाऽनुकूलाऽभिकांक्षाविवशः, जीवः, अनेकरूपान् चरा-चरान्-त्रसस्थावरान्, हिनस्ति, स्वभिप्रायसिद्ध्यर्थं हि बहवो जीवाः स्थावर जंगमजीवहिंसायां प्रवर्तन्त इत्यर्थः । कांश्चित्तु तान् चित्रैः परितापयति । कांश्चिच्च पीडयति । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९२ ॥

दुःख भोगता है। जो इस प्रकार नहीं करता है वह विरक्त आत्मा मुनि है और वह इस दुःखसे लिप्त नहीं होता है ॥९१॥

राग ही हिंसादि आस्रवका हेतु है अतः हिंसादिको लेकर राग ही दुःखका कारण होता है सो कहते हैं—'भावाणु' इत्यादि ।

संक्लिष्ट परिणामी जीवरूपादिक विषयक अभिप्रायके वशवर्ती होकर अपने भावको ही सिद्ध करना सर्व प्रथम अपना एक कर्तव्य मानता है। इस अवस्थामें इसको हेय और उपादेय भावोंका कुछ भी विवेक नहीं रहता है। अतः यह बाल जीव रूपादि विषयक स्मरणके अनुकूल अभिकांक्षाके वशवर्ती होकर अनेक त्रस एवं स्थावर जीवोंकी

છે. જે આ પ્રમાણે કરતા નથી તે વિરકત આત્મા મુનિ છે. અને એ આ દુઃખથી લિપ્ત થતા નથી ॥૯૧॥

રાગ જ હિંસાદિ આસ્રવનો હેતુ છે. આથી હિંસાદિને લઈને રાગ જ દુઃખનું કારણ હોય છે તેને કહે છે.—"भावाणु" ઇત્યાદિ!

સંકિલષ્ટ પરિણામી જીવ રૂપાદિ વિષયક અભિપ્રાયને વશવર્તી થઈને પોતાના ભાવનેજ સિદ્ધ કરવાનું જ સર્વ પ્રથમ કર્તવ્ય માને છે. આ અવ-સ્થામાં તેને હેય અને ઉપાદેય ભાવોનો જરા સરખોએ વિવેક રહેતો નથી. આથી એ બાલ જીવ રૂપાદિ વિષયક સ્મરણને અનુકૂળ અભિકાંક્ષાના વશવર્તી બનીને અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે તથા વિવિધ પ્રકારના

मूलम्–भावाणुवाएण परिग्गहेण, उप्पायणे रक्खणसन्नियोगे ।
वए विओगे य कहं सुहं से, संभोगकाले य अतित्तिलाभे ॥९३॥

छाया—भावानुपाते खलु परिग्रहेण, उत्पादने रक्षणसन्नियोगे ।
व्यये वियोगे च क्व सुखं तस्य, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे॥९३॥

टीका—'भावाणुवाएण' इत्यादि—

भावानुपाते, परिग्रहेण=भावविषये मूर्च्छात्मकेन हेतुना उत्पादने रक्षणसन्नियोगे व्यये वियोगे च, तस्य क्व सुखम्, सम्भोगकाले च अतृप्तिलाभे सति क्व सुखं, इत्यन्वयः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९३ ॥

मूलम्–भावे अतित्ते य परिग्गहम्मि, सत्तोवसत्तो न उवेइ तुट्ठिं ।
अतुट्ठिदोसेण दुही परस्स, लोभाविले आययइ अदत्तं ॥९४॥

छाया—भावे अतृप्तश्च परिग्रहे, सक्तोपसक्तो न उपैति तुष्टिम् ।
अतुष्टिदोषेण दुःखी परस्य, लोभाविलः आदत्ते अदत्तम् ॥ ९४ ॥

टीका—'भावे अतित्ते' इत्यादि—

भावे अतृप्तश्च परिग्रहे–परिग्रहविषये भावे सक्तोपसक्तस्तुष्टिं नोपैति,

---

हिंसा करता है। तथा विविध प्रकारके उपायों द्वारा कितनेक जीवोंको यह परितापित करता है और कितनेक जीवोंको पीडा देता है ॥९२॥

'भावाणु' इत्यादि।

भावमें जीवका अनुराग होने पर वह उसमें मूर्च्छात्मक परिग्रहमें फस जाता है। और इसी कारण वह उसके उत्पादनमें रक्षणमें एवं उसके उपयोगमें तथा व्यय एवं वियोगमें सुखी नहीं हो सकता है। इसी तरह उपभोग कालमें भी यथावत् तृप्तिकी प्राप्ति नहीं हो सकनेसे वह सुखी नहीं होता है ॥९३॥

ઉપાયો દ્વારા કેટલાક જીવોને એ પરિતાપિત કરે છે. અને કેટલાક જીવોને પીડિત કરે છે. ॥૯૨॥

"ભાવાણુ" ઇત્યાદિ !

ભાવમાં જીવનો અનુરાગ હોવાથી તે એમાં મૂર્ચ્છાત્મક પરિગ્રહથી જકડાઈ જાય છે. અને એજ કારણે તે એના ઉત્પાદનમાં, રક્ષણમાં અને તેના ઉપયોગમાં સુખી બની શકતો નથી. આ પ્રમાણે ઉપભોગ કાળમાં યથાવત્ત પ્રાપ્તિ થવાથી તે સુખી થઇ શકતો નથી. ॥૯૩॥

ातुष्टिदोषेण दुःखी सन् लोभाविलः, परस्य अदत्तं वस्तु आदत्ते=अदत्तमपि लोभा-विलतया स्वाभिमायसिद्धयर्थं प्रायशो गृह्णातीत्यर्थः शेषव्याख्या प्राग्वत् ॥९४॥

लम्–तण्हाभिभूयस्स अदत्तहारिणो, भावे अतित्तस्स परिग्गहे य ।
ायामुसं वड्ढइ लोभदोसा, तत्थावि दुक्खा न विमुच्चइ से ॥९५॥

छाया—तृष्णाभिभूतस्य अदत्तहारिणः, भावे अतृप्तस्य परिग्रहे च ।
मयामृषा वर्द्धते लोभदोषात्, तत्राऽपि दुःखान्न विमुच्यते सः॥९५॥

टीका—'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि—

भावे–भावविषयके परिग्रहे च, अतृप्तस्य, अतएव तृष्णाभिभूतस्य, अदत्त-ारिणः, लोभदोषात्, मायामृषा वर्द्धते, तत्राऽपि मृषाभाषणेऽपि सः अदत्तादान-ोलः, दुःखात् न विमुच्यते, इत्यन्वयः । शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९५ ॥

'भावे' इत्यादि ।

भावमें अतृप्त प्राणी उस परिग्रहरूप भावमें अत्यंत आसक्त होता ्आ अपने असंतोषरूप दोषसे दुःखित होता है । एवं लोभसे मलिन चत्तहोकर परकीय अदत्त वस्तुको अपने अभिप्रायकी सिद्धिके निमित्त ्ायः करके ग्रहण करता है ॥९४॥

'तण्हाभिभूयस्स' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भावे परिग्गहे अतित्तस्स–भावे परिग्रहे अतृप्तस्य) भावविषयक परिग्रहमें अतृप्त अतएव (तण्हाभिभूतस्स–तृष्णाभिभूतस्य) तृष्णासे अभिभूत प्राणी (अदत्त हारिणो–अदत्त हारिणः) अदत्तका ग्रहण करनेवाला होता है और उसके (लोभदोसा–लोभदोषात्) लोभके

"भावे" ઇત્યાદિ !

ભાવમાં અતૃપ્ત પ્રાણી એ પરિગ્રહરૂપ ભાવમાં અત્યંત આસકત બનીને પોતાના અસંતોષરૂપી દોષથી દુઃખિત થયા કરે છે અને લોભથી મલિન ચિત્ત-વાળો બનીને પારકાની અદત્ત વસ્તુને પોતાના અભિપ્રાયની સિદ્ધિના નિમિત્ત ઘણો ભાગે ગ્રહણ કરી લે છે. ॥૯૪॥

"तण्हाभिभूयस्स" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भावे परिग्गहे अतित्तस्स–भावे परिग्रहे अतृप्तस्य ભાવ વિષયક પરિગ્રહમાં અતૃપ્ત અથવા તો तण्हाभिभूतस्स–तृष्णाभिभूतस्य તૃષ્ણાથી અભિભૂત પ્રાણી अदत्तहारिणो–अदत्तहारिणः અદત્તને ગ્રહણ કરનાર હોય છે અને તેના लोभ दोसा–लोभ दोषात् લોભના દોષથી माया मुसंवड्ढइ–माया मृषा वर्धते માયાયુકત

मूलम्–मोसस्स पच्छाय पुरत्थओ य, पओगकाले य दुही दुरंते।
एवं अदत्ताणि समाययन्तो, भावे अतित्तो दुहिओ अणिस्सो॥९६॥

छाया––मृषावादस्य पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी दुरन्तः।
एवं अदत्तानि समाददानः, भावे अतृप्तो दुःखितः अनिश्रः ॥ ९६ ॥

टीका––'मोसस्स' इत्यादि––

मृषावादस्य=मृषाभाषणस्य, पश्चाच्च पुरस्ताच्च, प्रयोगकाले च दुःखी सन् दुरन्तो दूरे दीर्घकाले अन्तो यस्य सः दुरन्तः दीर्घकालावधि कष्टभाग् भवति। एवम्–अदत्तानि समाददानः भावे=भावविषये, अतृप्तः सन् तथा–अनिश्रः सन्, दुःखितो भवति, इत्यन्वयः। शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९६ ॥

मूलम्–भावाणुरत्तस्स नरस्स एवं, कत्तो सुहं होज्ज कयाइ किंचि।
तत्थोवभोगेवि किलेस दुक्खं। निव्वत्तए जस्स कएण दुक्खं ॥९७

छाया––भावानुरक्तस्य नरस्य एवं, कुतः सुखं भवेत् कदाचित् किंचित्।
तत्रोपभोगेऽपि क्लेशदुःखम्, निर्वर्तयति यस्य कृते खलु दुःखम्॥९७॥

दोषसे (मायामुसं वड्ढइ–मायामृषावर्द्धते) मायायुक्त असत्यभाषण अधिक होता है। (तत्थवि दुक्खा से न विमुच्चइ–तत्रापि दुःखात् स न विमुच्यते) मृषाभाषणमें भी वह जीव दुःखसे नहीं छूटता है ॥९५॥

'मोयस्स' इत्यादि।

सरलार्थ––मृषाभाषणके पहिले तथा बादमें एवं उसके प्रयोगकालमें दुःखी वह जीव दुष्ट अवसानवाला होता है। इस प्रकार अदत्तको ग्रहण करनेवाला वह भाव विषयमें अतृप्त होकर तथा निःसहाय होकर दुःखित ही होता है ॥९६॥

અસત્ય ભાષણ અધિક બને છે. तत्थवि दुक्खा से न विमुच्चइ–तत्रापि दुःखात् स न विमुच्यते મૃષાભાષણ કરનાર એ જીવ દુઃખથી છુટકારો મેળવી શકતો નથી. ॥૯૫॥

" मोयस्स " ઈત્યાદિ.

મૃષાભાષણ કરતાં પહેલાં કે તેની પછીથી અથવા તો એ બોલવા સમયે દુઃખી એ જીવ ખરાબ ભાવના ધરાવનાર બની રહે છે. આ પ્રમાણે અદત્તને ગ્રહણ કરનાર તે ભાવવિષયમાં અતૃપ્ત થઈને તથા નિઃસહાય થઈને દુઃખીત બની જાય છે. ॥૯૬॥

टीका--' भावाणुरत्तस्स ' इत्यादि--

एवं भावानुरक्तस्य नरस्य कदाचित् किञ्चित् सुखं कुतो भवेत्, तत्र-भावानुरागे, तथा-उपभोगेऽपि क्लेश दुखं भवति, यस्य-उपभोगस्य, कृते दुखं निर्वर्तयति । इत्यन्वयः व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९७ ॥

एवं भावविषये रागोऽनर्थहेतुरित्युक्तम्, अथ तत्र-द्वेषोऽप्यनर्थहेतुरित्याह--

मूलम्--एमेव भावम्मि गओ पओसं, उवेइ दुक्खोहपरंपराओ ।
पदुट्ठचित्तो य चिणाइ कम्मं, जं से पुणो होइ दुहं विवागे ॥९८

छाया--एवमेव भावे गतः प्रद्वेषं, उपैति दुःखौघपरम्पराः ।
प्रद्विष्टचित्तश्च चिनोति कर्म, यत्तस्य पुनः भवेत् दुखं विपाके॥९८॥

टीका--' एवमेव भावम्मि ' इत्यादि--

भावे=अनिष्टस्मरणाऽद्यात्मके, अनिष्टवस्तु वियोगचिन्तने, इत्यर्थः, प्रद्वेषं

'भावाणुरत्तस्स' इत्यादि ।

इस प्रकार भावमें अनुरक्त पुरुषको किसी भी समय थोड़ा सा भी सुख कैसे हो सकता है । उस भावके अनुरागमें तथा उपभोगमें भी जब क्लेश एवं दुःख होता है तब क्यों यह जीव उसके निमित्त दुःख उठाता है ॥९७॥

इस प्रकार भावविषयक रागको अनर्थका हेतु कहा अब द्वेष भी अनर्थका हेतु होता है सो कहते हैं--'एमेव' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(भावम्मि-भावे) अनिष्ट पदार्थके स्मरणरूप भावमें अर्थात् 'अनिष्ट वस्तुका वियोग हो जावे' इस प्रकारके विचारमें (पओसं गओ-प्रद्वेषं गतः) प्रद्वेषको प्राप्त हुआ जीव (एमेव-एवमेव)

"भावाणुरत्तस्स" ઈત્યાદિ !

આ પ્રમાણે ભાવમાં અનુરક્ત પુરૂષને કોઈપણ સમય થોડું પણ સુખ કઇ રીતે મળી શકે, એ ભાવના અનુરાગમાં તથા ઉપભોગમાં પણ જ્યારે ક્લેશ અને દુઃખ થાય છે ત્યારે જીવ એના નિમિત્ત દુઃખ શા માટે ઉઠાવતો હશે ? ॥૯૭॥

આ રીતે ભાવવિષયક રાગને અનર્થનો હેતુ કહી બતાવ્યો હવે દ્વેષ પણ અનર્થનો હેતુ હોય છે, એને કહે છે.—"एमेव" ઈત્યાદિ.

भावम्मि-भावे અનિષ્ઠ પદાર્થના સ્મરણરૂપ ભાવમાં અર્થાત "અનિષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ થઈ જાય" આ પ્રકારના વિચારમાં पओसं गओ-प्रद्वेषं गतः પ્રદ્વેષને પ્રાપ્ત બનેલો જીવ एमेव-एवमेव આ પ્રમાણે दुक्खोहपरंपराओ-दुःखौघ-

गतः, एवमेव दुःखौघपरम्पराः उपैति, तथा प्रद्विष्टचित्तश्च यत् कर्म चिनोति, तस्य विपाके पुनर्दुःखं भवति, शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९८ ॥

भावविषये रागद्वेषयोरनुद्धरणे दोषा उक्ताः, अथ तदुद्धरणे गुणमाह—

मूलम्—भावे विरत्तो मणुओ विसोगो, एएण दुक्खोहपरंपरेणं।
न लिप्पई भवमज्झे वि संतो, जलेण वा पुक्खरिणीपलासं ॥९९

छाया—भावे विरक्तः मनुजः विशोकः, एतया दुःखौघपरम्परया ।
न लिप्यते भवमध्येऽपि सन्, जलेन इव पुष्करिणी पलाशम् ॥९९॥

टीका—'भावे विरत्तो' इत्यादि—

भावे=इष्टाऽनिष्टस्मरणात्मके, मनोज्ञाऽमनोज्ञवस्तुगोचरे वा, विरक्तः-रागरहितः, द्वेषरहितश्च, अतएव-विशोको मनुजः, भवमध्येऽपि सन् एतया, दुःखौघपरम्परया, न लिप्यते, जलेन पुष्करिणी पलाशमिव, इत्यन्वयः शेष व्याख्या पूर्ववत् ॥ ९९ ॥

इसी तरह (दुक्खोहपरंपराओ-दुःखौघपरम्पराः) दुःखोंकी परम्पराको (उवेइ-उपैति) प्राप्त करता है। तथा (पदुट्ठचित्तो य जं कम्मं चिणाइ तस्स विवागे पुणो दुहं होइ-प्रद्विष्टचित्तः यत्कर्म चिनोति तस्य विपाके पुनः दुःखं भवति) प्रद्विष्टचित्त बनकर यह जीव जिन कर्मोंका बंध करता है उन कर्मोंके विपाक समयमें पुनः दुःखी होता है ॥९८॥

भावविषयक रागद्वेषके नहीं हटानेमें दोष कहे, अब तद्विषयक रागद्वेषके हटानेमें गुण कहते हैं—'भावे' इत्यादि।

इष्ट अनिष्ट पदार्थके स्मरणरूप भावमें अथवा मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ वस्तुको विषय करनेवाले भावमें रागद्वेष रहित हुआ प्राणी शोक रहित होता है। ऐसा प्राणी संसारके बीचमें रहता हुआ भी इस दुःख परम्प-

---

परंपरः दुःखोनी परंपराने उवेइ-उपैति प्राप्त करे छे. तथा पदुट्ठचित्तो य जं कम्मं चिणाइ तस्स विवागे पुणो दुहं होइ-प्रद्विष्टचित्तः यत् कर्म चिनोति तस्य विपाके पुनः दुःखं भवति प्रद्विष्ट चित्तवाळो थईने ए जीव जे जे कर्मोनो बंध करे छे ए कर्मोना विपाक समयमां ते फरीथी दुःखी थाय छे. ॥९८॥

भाव विषयक राग द्वेषने न हटाववाना दोषने कही बताव्या, हवे ते विषयना रागद्वेषने हटाववाना गुणने कहे छे—"भावे" ईत्यादि!

ईष्ट तेमज अनिष्ट पदार्थना स्मरणरूप भावमां अथवा मनोज्ञ तेमज ज्ञ वस्तुनो विषय करवावाळा भावमां राग द्वेष रहित बनेल प्राणी त होय छे. आवो जीव संसारनी वचमां रहेवा छतां पण आ

उक्तमेवार्थं संक्षेपेणाह—

मूलम्—एविंदियत्था य मणस्स अत्था,
दुक्खस्स हेऊं मणुयस्स रागिणो ।
ते चेव थोवंपि कयाइं दुक्खं,
न वीयरागस्स करेंति किंचि ॥ १०० ॥

छाया—एवमिन्द्रियार्थाश्च मनसः अर्थाः, दुःखस्य हेतवो मनुजस्य रागिणः ।
ते चैवस्तोकमपि कदाचिद् दुखं, न वीतरागस्य कुर्वन्ति किंचित् ॥१००॥

टीका—'एविंदियत्था' इत्यादि—

एवं=उक्तप्रकारेण, इन्द्रियार्थाः=चक्षुरादीन्द्रियविषयारूपाऽदयः, तथा-मनसोऽर्थाश्च स्मरणादयः, उपलक्षणत्वात्, इन्द्रियमनांसि च, रागिणः=रागयुक्तस्य, उपलक्षणत्वात् द्वेषयुक्तस्य, मनुजस्य=मनुष्यस्य, दुःखस्य=शरीरमानसरूपस्य, हेतवो भवन्ति, ते चैव=इन्द्रियाऽर्थारूपादयः, तथा-मनोऽर्थाभावप्रतिपाद्याः स्मरणादयश्च । वीतरागस्य=रागरहितस्य, द्वेषरहितस्य च । कदाचित्=कस्मिन्नपिकाले किञ्चित्=

रासे जलसे (कमलिनी) पुष्करिणी पत्रकी तरह लिप्त नहीं होता है ॥९९॥

इसी अर्थको फिर संक्षेपसे कहते हैं—'एविंदियत्था' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इस तरह पूर्वोक्त प्रकारसे (इंदियत्था-इन्द्रियार्थाः) चक्षुरादि इन्द्रियोंके विषय रूपादिक तथा मनके विषय स्मरण आदि पदार्थ-भाव (रागिणो-रागिणः) रागद्वेष संपन्न (मणुयस्स-मनुजस्य) मनुष्यको (दुक्खस्स हेउं-दुःखस्य हेतवः) शारीरिक तथा मानसिक दुःखके कारण होते हैं । परन्तु (वीयरागस्स-वीतरागस्य) जो इनमें वीतराग होते हैं-अर्थात् इन विषयोंमें न राग करते हैं और न द्वेष करते हैं उनके (ते चेव-ते चैव) ये चक्षु आदि इन्द्रियोंके विषय तथा मनके

દુઃખ પરંપરાથી જળમાં રહેલ કમળ પત્રની માફક અલિપ્ત જ રહે છે. ॥૯૯॥

એજ અર્થથી ફરીથી સંક્ષેપથી કહે છે.—"एविंदियत्था" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—एवं-एवम् આ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી इंदियत्था-इन्द्रियार्थाः ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના વિષય, રૂપાદિક તથા મનનો વિષય સ્મરણાદિ પદાર્થ, ભાવ-रागिणो-रागिणः રાગદ્વેષ સંપન્ન मणुस्स-मनुजस्य મનુષ્યને दुक्खस्स हेउं-दुःखस्य हेतवो શારીરિક અને માનસિક દુઃખના કારણરૂપ બને છે. પરંતુ वीयरागस्स-वीतरागस्य જે એનામાં વીતરાગ હોય છે; અર્થાત્ આવા વિષયોમાં જેને રાગ અને દ્વેષ નથી એમને ते चेव-ते चैव એ ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોના

शरीर मानसम्वा, स्तोकमपि=अल्पमपि दुखं न करोति, पूर्वार्द्धेन रागयुक्तस्य दोषः प्रदर्शितः। परार्द्धेन तु रागरहितस्य गुणो निगदितः॥ १०० ॥

ननु कामभोगेषु कारणेषु विद्यमानेषु रागद्वेषरूपकार्यस्योत्पत्ति सम्भावनया न कश्चिद्वितरागः सम्भवति, तत्कथमस्य दुःखाऽभावः स्यादिति चेत्, उच्यते-

मूलम्—^1न ^2कामभोगा ^3समयं ^4उवेंति, ^5न ^6यावि ^7भोगा ^8विगइं ^9उवेंति।
^10जे ^11तप्पओसी य ^12परिग्गही य, ^13सो ^14तेसु ^15मोहा ^16विगइं ^17उवेइ ॥१०१॥

छाया—न कामभोगाः समतां उपयान्ति, न चाऽपि भोगा विकृतिं उपयान्ति।
यस्तत्प्रद्वेषी च परिग्रही च, स तेषु मोहाद् विकृति उपैति ॥ १०१ ॥

टीका—' न कामभोगा ' इत्यादि—

कामभोगाः-कामौ-शब्दरूपे, भोगा-गन्धरसस्पर्शाः, तौ च भोगश्चेति, कामभोगाः शब्दाऽदय। समताम्=समभावम्-रागद्वेषोऽभावरूपां प्रति हेतुत्वं

स्मरण आदि रूप भाव (कयाइ-कदाचित्) किसी भी कालमें (थोवंपि-स्तोकमपि) जरा सा भी (किंचि-किञ्चित्) शारीरिक एवं मानसिक दुःक्खं न करेंति-दुःखं न कुर्वन्ति) दुःख नहीं उत्पन्न करते हैं।

भावार्थ—जो मनुष्य इन्द्रियोंके विषयोंमें एवं मनके संकल्प विकल्परूप भावोंमें रागद्वेष किया करते हैं वे ही सदा दुःखी होते हैं। परन्तु जो वितराग हैं वे इन विषयों द्वारा किसी भी समय किञ्चित् मात्र भी दुःख नहीं पाते हैं। इस तरह रागी दुःखी होता है और वीतरागी दुःखी नहीं होता है। यह बात इस गाथा द्वारा सूत्रकारने कही है ॥१००॥

कामभोगरूप कारणोंके विद्यमान होने पर रागद्वेषरूप कार्य अवश्यंभावी हैं इसलिये कोई भी वीतराग नहीं हो सकता तो फिर दुःखका

વિષય તેમજ મનનુ સ્મરણુ આદિરૂપભાવ कयाइ-कदाचित् કોઇ પણ સંજોગોમાં थोवंपि-स्तोकमवि જરા સરખો પણ किंचि-किञ्चित् શારીરિક અને માનસિક दुःखं न करेंति-दुःखं न कुर्वन्ति દુઃખ ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ—જે મનુષ્ય ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં અને મનના સંકલ્પ વિકલ્પ રૂપ ભાવોમાં રાગદ્વેષ કર્યા કરે છે તે જ સદા દુઃખી રહ્યા કરે છે. પરંતુ જે વીતરાગ છે તે, આ વિષયો દ્વારા કોઈ પણ સમયે કિંચિત માત્ર પણ દુઃખ પામતા નથી. આજ રીતે રાગી દુઃખી થાય છે. અને વીતરાગી દુઃખી થતા નથી. એ વાત આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકારે બતાવેલ છે. ॥૧૦૦॥

કામભોગ રૂપ કારણો વિદ્યમાન હોવાથી રાગદ્વેષ રૂપ કાર્ય અવશ્ય ઉપાય જ છે. આ કારણે કોઈ પણ વીતરાગ ન થઈ શકે તો પછી દુઃખનો

नोपयान्ति=नोपगच्छन्ति-तां प्रति हेतवो न भवन्ति । तेषां समताहेतुत्वे हि न कोऽपि रागद्वेषवान् स्यात् सर्वेऽपि वीतरागा भवेयुरिति भावः भोगाः=ते, एव कामभोगाः शब्दादिविषयाः, विकृतिं = क्रोधादिरूपां प्रति हेतुत्वं नोपयान्ति=नोपगच्छन्ति, तां प्रति हेतवो न भवन्ति। कामभोगानां विकृतिहेतुत्वे सर्वे रागद्वेषवन्त-एव स्यु र्न तु कोऽपि वीतरागो भवेत्, तस्मादिन्द्रियाणि मनश्च दुःखस्य हेतवो भवन्तीति भावः । शब्दादिविषयाः, न रागद्वेषाभावं प्रति न चाऽपि रागद्वेषौ प्रति हेतवो भवन्तीत्यर्थः । तर्हि रागद्वेषयोः

अभाव कैसे होगा ? इस आशंकाका निवारण करनेके लिये कहते हैं—

'न कामभोगा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(कामभोगा-कामभोगाः) शब्द तथा रूप काम, गन्ध, रस, एवं स्पर्श-भोग, ये (समयं न उवेंति-समतां न उपयान्ति) रागऔर द्वेषके अभावरूप समताभावके प्रति हेतु नहीं होते हैं। अर्थात् यदि ये समताभाव के हेतु होते तो संसारमें कोई भी प्राणी इनको लेकर रागद्वेष नहीं करता-सब ही वीतराग हो जाते परन्तु ऐसा नहीं होता है। इसी तरह (भोगा - भोगाः) ये कामभोग (विगइं न उवेंति-विकृतिं न उपयान्ति) क्रोध आदिरूप विकृतिके प्रति भी हेतुभूत नहीं होते हैं। कारण कि इनमें विकृतिके प्रति हेतुता मानने पर कोई भी प्राणी वीतराग नहीं हो सकेगा। अतः यह मानना चाहिये कि इन्द्रियां तथा मन ये दुःखके हेतु होते हैं। शब्दादिक विषय न रागद्वेषके अभावके प्रति हेतु होते हैं और न रागद्वेषके सद्भाव प्रति

નાશ કઈ રીતે થઈ શકે ? આવી આશંકાનું નિવારણ કરવા માટે કહે છે.—

“ न कामभोगा ” ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—कामभोगा-कामभोगाः શબ્દ તથા રૂપ કામ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ-ભોગ, એ બધા समयं न उवेति-समतां न उपयान्ति રાગ અને દ્વેષના અભાવરૂપ સમતા ભાવના પ્રતિહેતુ બની શકતા નથી. કદાચ જો આ સઘળા સમતા ભાવના હેતુ હોત તો સંસારમાં કોઈ પણ પ્રાણી એના કારણે રાગ દ્વેષ કરત નહીં. સઘળા લોક વીતરાગ બની જાત. પરંતુ એવું તો બનતું જ નથી. આ પ્રમાણે भोगा-भोगाः એ કામભોગ विगइं न उवेंति-विकृतिं न उपयान्ति ક્રોધ આદિરૂપ વિકૃતિના તરફ પણ હેતુભૂત બનતા નથી. કારણ કે, એનામાં વિકૃતિના તરફ હેતુતા માનવાથી કોઈ પણ પ્રાણી વીતરાગ બની શકે નહીં. આથી એ માનવું જોઈએ કે, ઈન્દ્રિયો તથા મન એ દુઃખનો હેતુ હોય છે. ન તો શબ્દાદિક વિષય રાગદ્વેષના અભાવ તરફ હેતુ વાળા હોય છે. તેમ ન તો

को हेतुरित्याह-यः, तत्प्रद्वेषी च=तेषु-अमनोज्ञशब्दादि विषयेषु प्रद्वेषवान्, परिग्रही च=परिग्रह बुद्धियुक्तः-मनोज्ञशब्दाऽऽदिविषयेषु रागवांश्च भवति, सः तेषु= शब्दादिविषयेषु मोहात्=रागद्वेषरूपमोहनीयात्। विकृतिं=क्रोधादिरूपाम्, उपैति= प्राप्नोति। रागद्वेषरहितस्तु समतां प्राप्नोतीति भावः ॥ १०१ ॥

हेतु होते हैं। रागद्वेषका हेतु क्या है इस बातको सूत्रकार कहते हैं कि (जो तप्पओसी य परिग्गही य सो तेसु मोहा विगइं उवेइ-यः तत्प्रद्वेषी परिग्रही च स तेषु मोहात् विकृतिं उपैति) जो मनुष्य अमनोज्ञ शब्दादिक विषयोंमें प्रद्वेष करता है तथा मनोज्ञ शब्दादिक विषयोंमें राग करता है वह उन शब्दादिक विषयोंमें रागद्वेष मोहनीय कर्मके उदयसे क्रोधादिरूप विकृतिको प्राप्त होता है। रागद्वेष रहित मनुष्य समताभावको प्राप्त होता है।

भावार्थ--शब्दादिक विषय न तो समताभावके प्रति हेतु माने जा सकते हैं और न क्रोधादिकोंके प्रति हेतु माने जा सकते हैं। कारण कि ऐसा एकान्त मानने पर न कोई रागद्वेषवाला हो सकेगा और न कोई वीतराग ही बन सकेगा। अतः यह मानना चाहिये कि जो प्राणी राग-द्वेषरूप मोहनीय कर्मके उदयसे मनोज्ञ एवं अमनोज्ञ शब्दादिक विषयों में रागद्वेष करता है वही उनमें क्रोधादिकरूप विकृतिको पाता है, तथा जो ऐसा नहीं करता वह वीतरागताको पाता है। इससे यह बात पुष्ट होती है कि रागद्वेषका हेतु रागद्वेषरूप मोहनीय कर्म है॥१०१॥

રાગદ્વેષના સદભાવ તરફ હેતુવાળા બને છે રાગ દ્વેષનો હેતુ શુ છે તેને બતા-વતા સૂત્રકાર કહે છે કે जो तप्पओसी य परिग्गहीय सो तेसु मोहा विगइं उवेइ- यः तत्प्रद्वेषी परिग्र ।च स तेषु मोहात विकृतिं उपैति જે મનુષ્ય અમનોજ્ઞ શબ્દા-દિક વિષયોમાં પ્ર ષ કરે છે તથા મનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગ કરે છે તે એ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગદ્વેષ મોહનીય કર્મના ઉદયથી ક્રોધાદિરૂપ વિકૃ-તિને પ્રાપ્ત થાય છે. રાગદ્વેષ રહિત મનુષ્યને સમતાભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ—શબ્દાદિક વિષય ન તો સમતા ભાવના તરફ હેતુ માનવામાં આવે છે, અથવા ન તો ક્રોધાદિકોના તરફ હેતુ માની શકાય છે. કારણ કે, એવું એકપક્ષી માનવાથી ન કોઈ રાગદ્વેષ વાળો બને કે, ન તો કોઈ વીતરાગ બની શકે આથી એ માનવું જોઈએ કે, જે પ્રાણી રાગદ્વેષરૂપ મોહનીય કર્મના ઉદયથી મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગદ્વેષ કરે છે એજ તેમાં ક્રોધાદિક રૂપ વિકૃતિને પામે છે. તથા જે એવું કરતો નથી તે વીતરાગતાને પામે છે. આથી એ વાતને પુષ્ટી મળે છે કે, રાગદ્વેષનો હેતુ રાગદ્વેષરૂપ નીય કર્મ છે. ॥૧૦૧॥

रागद्वेषवतामेव जीवानां विकृति र्जायते, सा किं स्वरूपा इति प्रोच्यते—

मूलम्—कोहं च माणं च तहेव मायं, लोभं दुगुंछं अरइं रइं च।
हासं भयं सोगं पुमित्थिवेयं, नपुंसवेयं विविहे य भावे॥१०२॥
आवज्जई एव मणेगरूवे, एवंविहे कामगुणेसु सत्तो।
अन्ने य एयप्पभवे विसेसे, कारुण्णदीने हिरिमे वईस्से॥१०३॥

छाया—क्रोधं च मानं च तथैव मायां, लोभं जुगुप्सां अरतिं रतिं च।
हासं भयं शोकं पुं स्त्रीवेदं, नपुंसकवेदं विविधांश्च भावान्॥१०२॥
आपद्यते एवमनेकरूपान्, एवंविधान् कामगुणेषु सक्तः।
अन्यांश्च एतत्प्रभवान् विशेषान्, कारुण्यदीनः ह्रीमान् द्वेष्यः॥१०३॥

टीका—'कोहं च' इत्यादि—

कामगुणेषु=शब्दादिविषयेषु, सक्तः=अनुरक्तः, उपलक्षणत्वाद्वेषवांश्च जीवः। कारुण्यदीनः=कारुण्याऽऽस्पदिभूतोदीन–इति मध्यमपदलोपी समासः, अत्यन्तदीनः सन् ह्रीमान्=लज्जायुक्तः सन्, क्रोधादिसंयुक्तो हि जीवः, इहैव प्रीतिविनाशादिकं दोषमनुभवन्, परत्र च अतिकटुकं तद्विपाकं मनसि चिन्तयन्, अतिदैन्यं लज्जां च प्रायशः प्राप्नोति। तथा–द्वेष्यः–तत्तदोष दुष्टत्वात्सर्वस्यापि विरोधी सन्

रागद्वेष युक्त जीवोंको ही विकृति होती है, वह विकृति किस प्रकार-की होती है सो कहते हैं—'कोहं च' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(कामगुणेसु सत्तो–कामगुणेषु सक्तः) शब्दादिक विषयों-में राग करनेवाला तथा द्वेष करनेवाला जीव (करुण्यदीने–कारुण्यदीनः) अत्यंत करुणाका पात्र बनकर बिलकुल दीन बन जाता है। क्रोधादिकसे संयुक्त जीव इस लोकमें प्रीति विनाश आदि दोषका अनुभव करता हुआ परलोकमें उसके अतिकटुक विपाकका मनमें विचार कर अति-

---

રાગદ્વેષ યુક્ત જીવોને જ વિકૃતિ થાય છે, એ વિકૃતિ કયા પ્રકારની થાય છે તેને કહે છે.—"कोहं च" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—कामगुणेसु सत्तो–कामगुणेषु सक्तः શબ્દાદિક વિષયોમાં રાગ કરવાવાળા તથા દ્વેષ કરવાવાળો જીવ कारुण्यदीने–कारुण्यदीनः અત્યંત કરૂણાને પાત્ર બનીને તદ્દન દીન બની જાય છે. તથા हिरिसे–ह्रीमान् લજ્જાવાળો બની જાય છે. ક્રોધાદિકમાં સંકળાયેલો જીવ આ લોકમાં પ્રીતિ વિનાશ આદિ દોષોનો અનુભવ કરતાં કરતાં પરલોકમાં એનાં ખૂબ જ કડવા વિપાકનો મનમાં

क्रोधं च मानं च तथैव मायां-लोभं तथा-जुगुप्सां=निन्दाम् , अरतिम्=धर्मानुष्ठानेष्वरुचि, रतिं=विषयासक्तिं, हासं, भयं, शोकं=प्रिय वियोगजनितं मनोदुःखरूपं, तथा-पुंस्त्रीवेदं=पुंवेदं=पुरुषोस्य स्त्रीविषयाऽभिलाषरूपं, स्त्रीवेदम्-स्त्रीयाः पुरुषविषयाऽभिलाषरूपं, नपुंसकवेद=स्त्रीपुरुषभयाऽभिलाषात्मकम् । तथा-विविधान् भावान् हर्षविषादादीन् आपद्यते-प्राप्नोति । एवं=अनेन प्रकारेण अनेकरूपान्=अनन्ताऽनुवन्ध्यादि भेदेन तारतम्यभेदेन च वहुभेदान् । एवं विधान्=उक्तप्रकारान् विकारान् आपद्यते । तथा-एतत्प्रभवान्=क्रोधादि समुत्पन्नान्, अन्यांश्च

दीनताको तथा लज्जाको प्रायः प्राप्त करता है। (वइस्से-द्वेष्यः) तथा उन २ दोषोंसे दुष्ट होनेके कारण सर्व जनोंका विरोधी होकर (कोहं च माणं च तहेव मायं लोभं दुगुंछं अरइं रइं च हासं भयं सोग पुमत्थिवेयं नपुंसवेयं विविहे य भावे आवज्जई-क्रोधं च मानं च तथैव मायां लोभं जुगुप्सां अरतिं रतिं च हासं भयं शोकं पुंस्त्रीवेदं नपुंसकवेदं विविधान् च भावान् आपद्यते) क्रोध, मान, माया, लोभ, तथा जुगुप्सा-निन्दा, अरति-धर्मानुष्ठानोंमें अरुचि, रति-विषयोंमें आसक्ति, हास, भय, शोक-प्रियवियोगजनित मानसिक दुःख तथा पुरुषवेद, स्त्रीवेद, नपुंसकवेद तथा हर्ष-विषाद आदि अनेक प्रकारके भावोंको प्राप्त करता है। (एवंविहे अणेगरूवे आवज्जई-एवं विधान् अनेकरूपान् विकारान् प्रतिपद्यते) इसी तरह अनंतानुबंधी आदिके भेदसे तथा तरतमता आदि अवस्थाके भेदसे अनेकविध विकारोंको प्राप्त करता है। तथा (एयप्पभवे अन्ने य विसेसे आवज्जई-एतत्प्रभवान् अन्यान् च विशेषान् आपद्यते)

વિચાર કરીને અતિ દીનતાને તથા લજ્યાને મોટે ભાગે પ્રાપ્ત કરે છે. તથા એ वइस्से-द्वेष्यः એ દોષોથી દુષ્ટ બનવાના કારણે સર્વજનોનો વિરોધી થઈને कोहं च माणं च तहेव मायं लोभं दुगुंछं अरइ रइं च हासं भयं सोगपुमत्थिवेयं नपुसवेयं विविहेय भावे आवज्जई-क्रोधं च मानं च तथैव मायां लोभं जुगुप्सां अरतिं रतिं च हासं भयं शोकं पुंस्त्रीवेदं नपुंसकवेदं विविधान् च भावान् आपद्यते ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, તથા નિંદા તેમજ ધર્માનુષ્ટાનમાં અરૂચિ વિષયોમાં આસકિત, હાસ્ય, ભય, શોક, પ્રિય વિયોગથી ઉત્પન્ન થતું માનસિક દુઃખ, તથા પુરૂષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ તેમજ હર્ષ, વિષાદ આદિ અનેક પ્રકારના ભાવોને પ્રાપ્ત કરે છે. एवंविहे अणेगरूवे आवज्जई-एवं विधान् अनेकरूपान् विकारान् प्रतिपद्यते આજ પ્રમાણે અનતાનુબંધી આદિના ભેદથી તથા તરતમતા આદિ અવસ્થાના ભેદથી અનેક વિધ વિકારોને પ્રાપ્ત કરે છે. તથા એ एयप्पभवे विसेसे आवज्जइ-एतत्प्रभावान् अन्यान् च विशेषान् आपद्यते ક્રોધાદિક

विशेषान्=परितापदुर्गतिपातादीन्, आपद्यते=प्राप्नोति। 'वइस्से' इति द्वेष्यऽर्थे, आर्षप्रयोगः। इति गाथाद्वयार्थः॥ १०२॥ १०३॥

रागद्वेषावेव दुःखमूलमित्युक्तम्, अथ रागापनयनार्थं तदुपायान् प्रकारान्तरेणाऽप्याह—

मूलम्—कप्पं न इच्छिज्ज सहायलिच्छू, पच्छाणुतावेण तवप्पभावं।
एवं वियारे अमियप्पयारे, आवज्जइ इंदियचोर वस्से ॥१०४॥

छाया—कल्पं न इच्छेत् सहायलिप्सुः, पश्चादनुतापेन तपः प्रभावम्।
एवं विकरान् अमितप्रकारान्, आपद्यते इन्द्रिय चौरवश्यः॥१०४॥

टीका—'कप्पं न इच्छिज्ज' इत्यादि—

सहायलिप्सुः='सहायस्य लाभः स्यादित्यभिलाषवान्' सन्। कल्पं=स्वाध्यायादि क्रियासु समर्थ–योग्यमपि शिष्यादिकम्, न वाञ्छेत्, किन्तु शिष्यकल्याणार्थं वाञ्छेत्, तथासति रागादिर्न स्यादिति भावः। तथा–पश्चात्–दीक्षाग्रहणा-

---

इन क्रोधादिक कषायोंसे उत्पन्न हुए अन्य और भी दुर्गतिमें पतनरूप फलोंको पाता है। इन दो गाथाओं द्वारा विकृतिका स्वरूप कहा गया है॥१०२।१०३॥

राग और द्वेष ये दोनों ही दुःख में मूल कारण है ऐसा कहकर अब सूत्रकार राग को दूर करने के लिये प्रकारान्त से उपाय कहते हैं—

'कप्पं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सहायलिच्छू–सहायलिप्सुः) 'मुझे सहायता मिले' इस प्रकार की अभिलाषा से युक्त होकर (कप्पं न इच्छिज्ज–कल्पं न इच्छेत) कल्पनीय–स्वाध्याय आदि क्रियामें समर्थ–योग्य भी शिष्यादिक की चाहना नहीं करनी चाहिये। किन्तु शिष्यजनों का कल्याण हो ऐसी ही वाञ्छा रखनी चाहिये। इस तरह की भावना होने पर रागादिक

કષાયોથી ઉત્પન્ન થયેલ એવા બીજા કેટલાએ દુર્ગતિમાં ગબડાવનારા પતનને પામે છે. આ બે ગાથાઓ દ્વારા વિકૃતિનું સ્વરૂપ બતાવાઈ ગયુ. ॥૧૦૨॥૧૦૩॥

રાગ દ્વેષ આ બન્ને દુઃખનાં મૂળ કારણ છે એવું કહીને હવે સૂત્રકાર રાગને દૂર કરવાને માટે પ્રાકારાન્તરથી ઉપાય કહે છે—"कप्पं" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सहायलिच्छू–सहायलिप्सुः "મને સહાયતા મળે" આવા પ્રકારની અભિલાષાથી યુકત થઈને कप्पं न इच्छिज्ज–कल्पं न इच्छेत् કલ્પનીય સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયામાં સમર્થ એવા શિષ્યાદિકની પણ ચાહના કરવી ન જોઈએ. પરંતુ શિષ્ય જનોનું કલ્યાણ થાય એવી જ વાંચ્છના રાખવી જોઈએ.

नन्तरम् तपोऽनुष्ठानप्रवृत्त्यनन्तरं वा । अनुतापेन=किमसाध्यं मोक्षार्थं मया प्रवज्या गृहीता ' इत्येवं रूपेण, उपलक्षणत्वाद् जनसत्कारादिप्रार्थनया च, तपः प्रभावं= तपसः फलं, न इच्छेत्=किमसाध्यस्य मोक्षस्याऽभिलाषेण, इहभवे आमर्शौंषध्यादि लब्धिर्ममाऽस्तु, भवान्तरे वा मम शक्रादिविभूतयः सन्तु, इति वाञ्छां न कुर्यात्, किन्तु मोक्षार्थमेव संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयेदिति भावः । ननु कस्मादेवं

नहीं हो सकेंगे । तथा (पच्छाणुतावेण तवप्पभावं न इच्छिज्ज-पश्चात् अनुतापेन तपःप्रभावं न इच्छेत्) दीक्षा ग्रहण कर चुकने के बाद अथवा तप करने में प्रवृत्ति कर चुकने के बाद ऐसा पश्चात्ताप नहीं करना चाहिये कि ' क्यों मैंने असाध्यमोक्ष की प्राप्ति निमित्त यह दीक्षा धारण की ' । अथवा ' साधारण जनता मेरा सत्कार आदि करे ' इस प्रकार भी विचार नहीं करना चाहिये । क्यों कि पश्चात्ताप करने से अथवा जनता में पूज्य होने के विचार से हृदय से रागादिक की उत्पत्ति होती है । इसी प्रकार " तपः प्रभावं न इच्छेत् " तपस्या के फल की भी चाहना न करे । ऐसा नहीं सोचे कि-' मुझे इस भव में असाध्य मोक्ष की अभिलाषा से क्या फायदा है ?-मुझे तो आमर्शौषध आदि लब्धियां प्राप्त हो जावें यही एक अच्छी बात है । तथा परभव में इन्द्रादिक की विभूतियां लब्ध हो जावें ' । किन्तु मुक्ति प्राप्ति निमित्त ही तप और संयम से आत्मा को भावित करे । ऐसा करने का निषेध

આ પ્રકારની ભાવના ન થવાથી રાગાદિકની ઉત્પત્તિ થશે નહીં. पच्छाणुतावेण तवप्पभाव न इच्छिज्ज-पश्चात् अनुतापेन तप' प्रभावं न इच्छेत् તથા દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધા પછી તેમજ તપ કરવામાં પ્રવૃત્તિ શરૂ કર્યા પછી એવો પશ્ચાત્તાપ ન કરવો જોઇએ કે, " મેં શા માટે અસાધ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિના નિમિત્ત આ દીક્ષાને ધારણ કરી " અથવા તો સાધારણ જનતા મારો સત્કાર આદિ કરે એ જાતનો મનમાં વિચાર સરખો પણ ન કરવો જોઈએ. કેમકે, પશ્ચાત્તાપ કરવાથી અથવા જનતામાં પૂજ્ય થવાના વિચારથી હૃદયમાં રાગ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે. આજ પ્રમાણે "तपः प्रभावं न इच्छेत् " તપસ્યાના ફળની પણ ચાહના ન કરવી જોઈએ. એવું ન વિચારવું કે, મને આ ભવમાં આસાધ્ય મોક્ષની અભિલાષાથી કયો લાભ છે? મને તો આમર્શૌષધી આદિ લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થઈ જાય એજ જરૂરનું છે. તથા પરભવમાં ઈન્દ્રિયાદિકની વિભૂતિયો લબ્ધ થઇ જાય. પરંતુ મુક્તિ પ્રાપ્તિના નિમિત્તે જ તપ અને સંય- ...ાત્માને ભાવિત કરે. આવું કરવાનો નિષેધ એ માટે કરવામાં આવેલ

निषिध्यते ?-इत्याऽशङ्कयाह-एवं विकारे, इत्यादि एवं-सहाय्यलाभेच्छया शिष्यवाञ्छाकरणेन व्रताऽङ्गीकारादौ पश्चात्तापेन-हेतुना तपः प्रभाववाञ्छाकरणेन च। इन्द्रियचौरवश्यः=इन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि चौरा इव धर्मधनापहरणात्-इन्द्रियचौराः तद्वशवर्त्ती सन्, अमितप्रकारान् बहुविधान्, विकारान्=रागद्वेष-कषायकृतान् दोषान् आपद्यते-प्राप्नोति। शरीरसंवाहनाद्यर्थं शिष्यवाञ्छाया वर्जनं, लब्ध्यादि वाञ्छावर्जनं चेतिद्वयं रागापनयनोपाय इति भावः ॥१०४॥

इसलिये किया गया है कि जब साधु सहायता की इच्छा से शिष्यों की वाञ्छा करता है, व्रत अंगीकार कर लेने पर पश्चात्ताप करता है तथा तप के फल की चाहना रखता है उस समय इस को (इंदियचोरवस्से-इन्द्रियचौरवश्यः) इन्द्रियरूपीचोर अपने वशवर्ती बना लेते हैं। और इसके धर्मरूपी धनका अपहरण कर इसको निर्धन कर देते हैं। जब यह धर्मधनसे रिक्त (खाली)हो जाता है तब (अमियप्पयारे आवज्जई-अमितप्रकारान् विकारान् आपद्यते) अनेक प्रकारके राग द्वेष एवं कषाय जन्य दोषरूप विकारों को पाता है। शारीरिक सेवा के निमित्त शिष्य की वाञ्छा का वर्जन एवं लब्ध्यादि प्राप्ति की वाञ्छा का वर्जन ये दोनों राग को दूर करने का उपाय है।

भावार्थ—साधु का कर्तव्य है कि वह अपनी सेवाके निमित्त शिष्यों का संग्रह न करे और न ऐसी भावना करे कि मुझे अनेकविध लब्धियां प्राप्त हो जावें। ताकि मैं आनंद से अपना समय व्यतीत करूँ। इन चीजों की अप्राप्ति में साधु को ऐसा पश्चात्ताप नहीं करना चाहिये- कि

છે કે, જ્યારે સાધુ સહાયતાની ઇચ્છાથી શિષ્યોની વાંચ્છના કરે છે, વ્રત અંગિકાર કરી લીધા પછીથી પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તથા તપના ફળની ચાહના રાખે છે, એ વખતે તેને इंदियचोरवस्से-इन्द्रियचौरवश्यः ઇન્દ્રિયો રૂપી ચોર એને પોતાના વશમાં કરી લ્યે છે અને તેના ધર્મરૂપી ધનનું તેની પાસેથી અપહરણ કરીને તેને નિર્ધન બનાવી દે છે. જ્યારે એ ધર્મધન વગરનો બની જાય છે. ત્યારે अमियप्पयारे वियारे आवज्जई-अमितप्रकारान् विकारान् आपद्यते અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષ અને કષાયરૂપી વિકારોને પ્રાપ્ત બને છે. શારીરિક સેવાના નિમિત્તે શિષ્યની વાંચ્છનાનું વર્જન અને લબ્ધિ આદિ વાંચ્છનાનું વર્જન આ બન્ને રાગને દૂર કરવાનો ઉપાય છે.

ભાવાર્થ—સાધુનું કર્તવ્ય એ છે કે, પોતાની સેવાના નિમિત્ત શિષ્યોનો સંગ્રહ ન કરે અને ન તો એવી ભાવના પણ કરે કે, મને અનેકવિધ લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થઈ-જાય અને એથી હું મારો સમય આનંદમાં વ્યતીત કરૂં. આ

साहाय्यार्थं शिष्यवाञ्छया लब्धिवाञ्छया च विविधविकारप्राप्तिरूपो दोष उक्तः, अथोक्तमेवार्थं समर्थयितुं विकारेभ्यो दोषान्तरोत्पत्तिमाह—

मूलम्—तओसे जायंति पओयणाइं, निमज्जिउं मोहमहन्नवंमि ।
सुहेसिणो दुक्खविणोर्यणट्टा, तप्पच्चयं उज्जमए य रागी ॥१०५॥

छाया—ततस्तस्य जायन्ते प्रयोजनानि, निमज्जयितुं मोहमहार्णवे ।
सुखैषिणः दुःखविनोदनार्थं, तत्प्रत्ययं उद्यच्छति च रागी ॥१०५॥

टीका—'तओ से' इत्यादि ।

ततः=विकारोत्पत्यनन्तरम्, सुखैषिणः=लौकिकसुखार्थिनः, तस्य=कल्प

मैंने व्यर्थ ही दीक्षा धारण की है। तथा शिष्यादिक संपत्ति नहीं मिलने पर ऐसा भी नहीं सोचना चाहिये की खैर यहां कुछ नहीं मिला तो कोई हानि नहीं है किन्तु परभव में इन्द्रादिक विभूति मुझे मिले तब ही तपस्या की सार्थकता है। इस प्रकार विचार करने का तथा अपनी सेवा करानेके लिये शिष्य बनाने का एवं व्रतादिक अंगीकार करलेने पर पश्चात्ताप करने का निषेध इसलिये किया गया है कि ऐसे जीव को कमजोर जान कर इन्द्रिय रूपी चौर उसके धर्मधन को चुराकर निर्धन बना देते हैं। फिर निर्धन होकर यह अनेक विध दोषों का भागी बनता है। अतः रागभाव पर विजय पाने के लिये उद्यत हुए साधु को इस पूर्वोक्त विचारधारा का परित्याग कर देना चाहिये ॥ १०४ ॥

जब विविध प्रकारके विकारोंकी प्राप्ति जीवको हो जाती है तब

ચિન્હોની અપ્રાપ્તિમાં સાધુએ એવો પશ્ચાત્તાપ ન કરવો જોઈએ કે, મેં વ્યર્થ-માંજ દીક્ષા ધારણ કરી છે. તથા શિષ્યાદિકની સંપત્તિ ન મળવાથી એવું પણ વિચારવું ન જોઈએ કે, ભલે અહિં કાંઈ ન મળ્યું તો કાંઇ નુકશાન નથી પરંતુ પરભવમાં ઇન્દ્રિયાદિક વિભૂતિ મને મળે. આથી જ તપસ્યાની સાર્થકતા છે. આ પ્રકારની વિચારણા કરવાનો તથા પોતાની સેવા કરાવવા માટે શિષ્ય બનાવવાનો તેમજ વ્રતાદિકનો અંગિકાર કરી લીધા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો નિષેધ આ માટે કરવામાં આવેલ છે કે, આવા જીવને કમજોર જાણીને ઇન્દ્રિ-યોરૂપી ચોર એના ધર્મધનને લુંટીને એને નિર્ધન બનાવી દે છે. આ રીતે નિર્ધન બન્યા પછી તે અનેકવિધ દોષોનો ભાગી બને છે. આથી રાગભાવ ઉપર વિજય મેળવવા માટે ઉદ્યમશીલ બનેલા સાધુએ આ પ્રકારની વિચાર ધારાનો પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ॥૧૦૪॥

જ્યારે વિવિધ પ્રકારના વિકારોની પ્રાપ્તિ જીવને થઈ જાય છે. ત્યારે

तपः प्रभाववाञ्छावतः साधोः दुःखविनोदनार्थम्=शरीरमानसदुःखाऽपनयनार्थम् , मोहमहार्णवे=मोहरूपाऽतिदुस्तरसमुद्रे, निमज्जयितुम्=कल्पतपः प्रभाववाञ्छावन्तं निमज्जयितुमिव । प्रयोजनानि = शब्दादिविषयसेवनप्राणिहिंसारूपाणि, जायन्ते=उत्पद्यन्ते, अयं भावः-रागद्वेषकषायादि कृतविविधविकारोत्पत्त्या मूढः सन् सुखं वाञ्छति, सुखलाभश्च दुःखनाशेन भवितुमर्हति, दुःखनाशाय च विषय-

दोषान्तरोंकी उत्पत्ति होते देर नहीं लगती है,-इस बातको सूत्रकार कहते हैं—'तओ से' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) विकारोंकी उत्पत्तिके बाद (सुहेसिणो से-सुखैषिणः तस्य) लौकिक सुखकी अभिलाषा करनेवाले उस विविध प्रकारकी वाञ्छा संपन्न साधुको (दुक्खविमोयणट्ठा-दुःखविमोचनार्थम्) दुःखसे मानो छुडानेके लिये (मोहमहन्नवंमि निमज्जिउं-मोहमहार्णवे निमज्जयितुम्) मोहरूपी महासमुद्रमें डूबनेके वास्ते (पओयणाइं जायंति-प्रयोजनानि जायन्ते) शब्दादिक विषयोंको सेवन करनेरूप तथा प्राणियोंकी हिंसा करनेरूप अनेक प्रकारके प्रयोजन उत्पन्न हो जाते हैं। तात्पर्य-इसका यह है कि राग, द्वेष, कषाय, आदि द्वारा जब इस जीवमें अनेक प्रकारके विकारभाव उत्पन्न होने लगते हैं तब यह मूढ बनकर सुखकी वाञ्छा करने लगता है। परन्तु जबतक दुःखोंका नाश नहीं होता है तबतक इसको सुखका लाभ भी नहीं होता है। अतः यह जीव दुःखोंको नाश करनेके लिये कल्पित उपायोंका सहारा लेता

દોષાંતરોની ઉત્પતિ થવામાં વાર લાગતી નથી, આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે— "तओसे" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—तओ-ततः વિકારોની ઉત્પત્તિ થવા પછી सुहेसिणो से-सुखैषिणः तस्य લૌકિક સુખની અભિલાષા કરવાવાળા એ વિવિધ પ્રકારની ઇચ્છાસંપન્ન સાધુને માનો કે, दुक्खविमोयणट्ठा-दुःखविमोचनार्थम् દુઃખથી છોડાવવા માટે मोहमहन्नवंमि निमज्जिउं-मोहमहार्णवे निमजयितुम् મોહરૂપી મહાસમુદ્રમાં ડૂબવાને માટે पओयणाइं जायंति-प्रयोजनानि जायन्ते શબ્દાદિક વિષયોનું સેવન કરવારૂપ તથા પ્રાણીયોની વિવિધ પ્રકારની હિંસા કરવારૂપ અનેક પ્રકારનાં પ્રયોજન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે, રાગ, દ્વેષ, કષાય, આદિ દ્વારા જ્યારે આ જીવમાં અનેક પ્રકારના વિકારભાવ ઉત્પન્ન થવા માંડે છે ત્યારે તે મૂઢ બનીને સુખની ઇચ્છા કરવા માંડે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી દુઃખોનો નાશ થતો નથી ત્યાં સુધી તેને સુખનો લાભ મળી શકતો નથી. આથી એ જીવ દુઃખોનો

सेवनप्राणिहिंसादि प्रयोजनानि भवन्ति, ततश्च स मोहमहार्णवे निमग्नो भवति, इति, उक्तविकाररूपदोषात्, मोहमहार्णवे निमज्जनरूपदोषान्तरोत्पत्तिर्भवतीति। ननु यद्युक्तप्रयोजनानि न सेवेत तदा मोहमहार्णवे निमग्नो न स्यादिति चेत्? अत्रोच्यते-रागी=रागवान्, उपलक्षणत्वाद् द्वेषी च सन्, तत्प्रत्ययम्=तत्-उक्तरूपं प्रयोजनं, प्रत्ययः=निमित्तं यस्मिंस्तथा-विषयसेवनप्राणिहिंसादिरूपप्रयोजनपुरःसरम्, उद्यच्छति च=उद्यतो भवत्येव, रागद्वेषयोरेव सकलानर्थस्य परम्परया कारणत्वात्, इत्यर्थः ॥ १०५ ॥

है। वह जानता है कि विषयसेवन करनेसे अथवा प्राणिहिंसा करनेसे मेरे दुःखोंका अन्त हो जावेगा। इस प्रकार जब इस जीवमें दुःख नाश करनेके लिये विषय सेवन एवं प्राणिहिंसन आदिरूप प्रयोजन जग जाते हैं और वह जब इनमें फँस जाता है तो उस समय वह मोहरूपी महासमुद्रमें डूब जाता है। इस प्रकार उसमें उस विकाररूप दोषसे मोहरूप महासमुद्रमें डूबनेरूप इस दोषान्तरकी उत्पत्ति होती है।

शंका—यदि यह जीव इन पूर्वोक्त प्रयोजनोंका सेवन न करे तो वह इस मोहमहार्णवरूप दोषमें क्या फँसे ही नहीं? इस प्रकारकी आशंकाका समाधान करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(रागी-रागी) राग एवं द्वेषवाला बनकर यह प्राणी (तप्पच्चयं उज्जमएय-तत्प्रत्ययं उद्यच्छति) विषय सेवन एव प्राणिहिंसन आदिरूप प्रयोजनको लेकर ही अपनी प्रवृत्ति चालू रखता है। इससे यह बात पुष्ट होती है कि राग और द्वेष ही परम्परासे सकल अनर्थोंके कारण हैं ॥१०५॥

નાશ કરવા માટે કલ્પિત ઉપાયોનો આશ્રય શોધે છે. એ જાણે છે કે, વિષયનું સેવન કરવાથી અથવા પ્રાણીની હિંસા કરવાથી મારા દુઃખોનો અંત આવી જશે. આ પ્રમાણે જ્યારે એ જીવમાં દુઃખનો નાશ કરવા માટે વિષય સેવન તેમજ પ્રાણીયોની હિંસા આદિરૂપ પ્રયોજન જાગી ઉઠે છે અને એ જીવ જ્યારે એમાં ફસાઈ જાય છે. ત્યારે મોહરૂપી મહાસમુદ્રમાં એ ડૂબી જાય છે. પ્રમાણે તેનામાં વિકારરૂપી દોષથી મોહરૂપ મહાસમુદ્રમાં ડૂબવારૂપ આ દોષાન્તરની ઉત્પત્તિ થાય છે.

શંકા—જો એ જીવ પૂર્વોકત પ્રયોજનોનું સેવન ન કરે તો તે મોહરૂપી મહાસમુદ્રમાં ન ફસાય? આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, रागी-रागी રાગ અને દ્વેષવાળો બનીને એ પ્રાણી तप्पचयं उज्ज-तत्प्रत्ययं उद्यच्छति વિષય સેવન અને પ્રાણીયોની હિંસા આદિરૂપ પ્રયોજનને લઈને જ પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખે છે આથી એ વાતને પુષ્ટિ રાગ અને દ્વેષ જ પરંપરાથી સઘળાં અનર્થોનાં કારણ છે. ॥૧૦૫॥

ननु कुतः सर्वेऽप्यनर्थाः रागद्वेषवशादेव भवन्ति, इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—विरज्जमाणस्स य इंदियत्था, सद्दाइया तावइयप्पगारा।
न तस्स सव्वे वि मणुन्नयं वा, निव्वत्तयंती अमणुन्नयं वा॥१०६॥

छाया—विरज्यमानस्य च इन्द्रियार्थाः, शब्दादिकाः तावत्प्रकाराः।
न तस्य सर्वेऽपि मनोज्ञतां वा, निर्वर्तयन्ति अमनोज्ञतां वा ॥१०६॥

टीका—'विरज्जमाणस्स' इत्यादि।

तावत्प्रकाराः=तावन्तः-यावन्तो लोके प्रसिद्धास्तत्संख्यकाः, प्रकाराः-येषां ते तथा, बहुभेदवन्त इत्यर्थः, सर्वेऽपि, शब्दादिकाः=शब्दरूपगन्धरसस्पर्शरूपाः, इन्द्रियार्थाः=श्रोत्रादीन्द्रियविषयाः; मृदुकठोराद्या भेदा विरज्यमानस्य च=रागरहितस्य, उपलक्षणत्वाद् द्वेषरहितस्य च तस्य पुरुषस्य, मनोज्ञतां वा मनोहरतां वा,

---

सकल अनर्थ रागद्वेषके वशसे ही होते हैं यह बात कैसे? इसका समाधान सूत्रकार इस तरह करते हैं—'विरज्जमाणस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तावइयप्पगारा-तावत्प्रकाराः) लोकमें शब्दादिक विषयोंके जितने प्रकार प्रसिद्ध हैं उतने ही प्रकारवाले अर्थात् बहुत भेद वाले (सव्वे वि सद्दाइया-सर्वे अपि शब्दादिकाः) समस्त शब्दादिक विषय-शब्द, रूप, गंध, रस, स्पर्श, (इंदियत्था-इन्द्रियार्थाः) इन्द्रियों के विषयभूत होने पर (विरज्जमाणस्स तस्स मणुन्नयं अमणुन्नयं न निवत्तयंति-विरज्जमानस्य तस्य मनोज्ञतां अमनोज्ञतां न निर्वर्तयन्ति) रागद्वेष रहित व्यक्तिके चित्तमें मनोहरता एवं अमनोहरता उत्पन्न नहीं करते हैं। किन्तु जिनके चित्तमें रागद्वेषका निवास होता है वहीं पर ये

રાગ અને દ્વેષથી સઘળા અનર્થો થાય છે. આ વાત કઈ રીતે ? આનું સમાધાન સૂત્રકાર આ રીતે કરે છે—"विरज्ज माणस्स" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तावइयप्पगारा-तावत्प्रकाराः લોકમાં શબ્દાદિક વિષયોના જેટલા પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે. એટલા જ પ્રકારવાળા અર્થાત્ એનાથી અનેકગણા ભેદવાળા सव्वे वि सद्दाइया-सर्वेऽपि शब्दादिका સમસ્ત શબ્દાદિક વિષય શબ્દરૂપ રસ ગંધ, સ્પર્શ इंदियत्था-इन्द्रियार्थाः ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત હોવાથી विरज्जमाणस्स तस्स मणुन्नयं अमणुन्नयं न निवत्तयंति-विरज्यमानस्य तस्य मनोज्ञतां अमनोज्ञतां न निवर्तयन्ति રાગદ્વેષ રહિત વ્યક્તિના ચિત્તમાં મનોહરતા તેમજ અમનોહરતા ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. પરંતુ જેમના ચિત્તમાં રાગદ્વેષનો નિવાસ હોય છે,

अमनोज्ञतां वा=अमनोहरतां वा न निर्वर्तयन्ति=नोत्पादयन्ति। किन्तु रागद्वेषयुक्तस्यैव मनोज्ञताममनोज्ञतां वा जनयन्तीत्यर्थः तस्मात् सकलानर्थहेतुत्वं रागद्वेषयोरेवेति भावः, तथाचोक्तम्—

"परिव्राट् कामुकशूनामेकस्यां प्रमदातनौ।
कुणपं कामिनी भक्ष्यमिति तिस्रो विकल्पनाः ॥ १ ॥" इति।

कुणपं=मृतशरीरम्। शेषं सुगमम्। ननु 'समो य जो तेसु स वीयरागो'

सुन्दर एवं असुन्दर भावके जनक होते हैं। अतः इससे यही बात पुष्ट होती है कि इन्द्रियोंके विषयभूत शब्दादिक पदार्थों में स्वभावतः न सुन्दरता है और न असुन्दरता है। किन्तु रागद्वेषसे युक्त प्राणी द्वारा उनमें सुन्दरता और असुन्दरता कल्पित की जाती है। अतः सकल अनर्थों का हेतु यह रागद्वेष भाव ही है। जैसे कहा है—

स्त्रीका मृतकलेवर जब कामी की दृष्टिमें आता है तो वह उसको विकारकी दृष्टिसे देखता है, कुत्ता मांस दृष्टिसे देखता है उसी शवको संयमी धर्मदृष्टिसे देखता है।

इस विषय में कथा इस प्रकार से है—

एक वेश्या भरजवानी में मर गई। जब उसको जलाने वाले लोग श्मशान में ले गये तो वहां एक योगिराज ध्यान लगाकर कुछ दूर बैठे हुए थे। अरथी को उठाने में एक कामुक व्यक्ति भी था। वेश्या अपूर्व सुन्दर थी। अतः जाते ही ज्यों ही उसके शव को श्मशान में उतार

ત્યાં જ એ સુંદર તેમજ અસુંદર ભાવને જગાડનાર બને છે. આથી એ વાતને સમર્થન મળે છે કે, ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત શબ્દાદિક પદાર્થોમાં સ્વભાવતઃ ન સુંદરતા છે અને નતો અસુંદરતા છે. પરંતુ રાગદ્વેષથી ભરેલા પ્રાણી દ્વારા તેમાં સુંદરતા તેમજ અસુંદરતાની કલ્પના ઉત્પન્ન કરાવાય છે. આથી સઘળા અનર્થોનું કારણ આ રાગદ્વેષ રૂપ ભાવજ છે. કહ્યુ છે—

સ્ત્રીનું મૃત કલેવર જ્યારે કામીની દૃષ્ટિએ પડે છે તો તે એને વિકારની દૃષ્ટિથી જુએ છે. કુતરૂં માંસ દૃષ્ટિથી જુએ છે, એજ શબને સંયમી ધર્મ દૃષ્ટિથી જુએ છે. આ વિષયમાં કથા આ પ્રકારની છે.—

એક વેશ્યા ભર જવાનીમાં મરી ગઈ, જ્યારે એને બાળવાવાળા માણુસો એના શબને સ્મશાનમાં લઇ ગયા ત્યારે ત્યાં એક યોગીરાજ ધ્યાન લગાડીને થોડે દૂર બેઠેલ હતા. શબને ઉપાડવામાં એક કામી વ્યકિત પણ હતી, વેશ્યા અપૂર્વ સુંદર હતી, આથી જઇને જ્યારે સ્મશાનમાં તેના શબને ઉતારીને

इति पूर्वोक्तत्वादत्र पुनरुक्तिः, इति चेत् , उच्यते-पूर्वं, मनोज्ञत्वे, अमनोज्ञत्वे च समस्य साधोः समतायां रूपादीनामकिंचित्करत्वं कथितम् , अत्र तु मनोज्ञत्वं वा अमनोज्ञत्वं वा नैवोत्पद्यते, इति पूर्वतोऽत्र भेदः ॥ १०६ ॥

कर रखा-तो उसको देखते ही कामी के मन में विचार आया कि यदि यह मुझे जीवित अवस्था में मिल जाती तो मै इसके साथ वैषयिक आनंद भोगता। पास में वहीं कहीं से एक जंगली कुत्ता आ पहुंचा था-अतः वह उसको अपना भक्ष्य समझकर विचार ने लगा कि यदि वे सब व्यक्ति इसके पाससे हट जावें तो बड़ा ही अच्छा हो। कारण कि मैं इसको खाजाऊ। पास में बैठे हुए योगिराज ध्यान समाप्त कर उस शव को देखकर विचार करने लगे कि ओहो! इस अज्ञानी प्राणी ने व्यर्थ में ही अपना इतना सुन्दर अमूल्य जीवन विषयों को तृष्णा में जलाર नष्ट किया है। यदि इस जीवन से अपना संयमाराधनकर भला करतो तो बहुत अच्छा होता।

शंका—पहिले तो सूत्रकार ने "समो य जो तेसु स वीयरागो" ऐसा कह ही दिया है कि जो इन रूपादिकों में समभावसे रहता है वह वीतराग होता है और यहां गाथा में उसी बात को फिर से क्यों कहा है? इसका समाधान इस प्रकार से है-पहिले रूपादिकों की मनो-

રાખ્યું ત્યારે તેને જોતાંજ કામીના મનમા વિચાર આવ્યો કે, આ સ્રી જો મને જીવીત અવસ્થામાં મળી હોત તો હું આની સાથે વિષયનો આનંદ ભોગવી શકત એજ વખતે ત્યાં આજુબાજુમાંથી કોઇ એક જંગલી કુતરો આવી પહોંચ્યો હતો અને તે કુતરો એ શબને પોતાનું ભક્ષ્ય સમજીને વિચારવા લાગ્યો કે, આ સઘળા માણસો જો આની પાસેથી દૂર થઈ જાય તો મારા માટે ઘણું જ ઉત્તમ બને કારણ કે, હું આને ખાઈ જાઉં. પાસે બેઠેલા યોગીરાજ ધ્યાન સમાપ્ત કરી એ શબને જોઈને વિચારવા લાગ્યા કે, અહો! આ અજ્ઞાની પ્રાણીયે વ્યર્થમાં જ પોતાનું અમૂલ્ય એવું સુંદર જીવન વિષયોની તૃષ્ણામાં બાળી બાળીને નષ્ટ કરેલ છે. જો એણે પોતાના ઉત્તમ જીવનને સંયમ આરધનામાં લગાડીને પોતાનું ભલું કર્યું હોત તો ઘણું જ સારૂં થાત.

શંકા—પહેલાં તો સૂત્રકારે "समो य जो तेसु स वीयरागो" આવું કહીજ દીધું છે કે, જે આ રૂપાદિકોમાં સમભાવ રાખે છે એ જ વીતરાગ હોય છે અને અહીં ગાથામાં તે વાતને ફરીથી શા માટે કહેવામાં આવેલ છે. આનું સમાધાન આ પ્રકારનું છે—

रागद्वेषयोस्तदुपादानकारणस्य मोहस्य च समुद्धरणोपायानभिधाय तानुपसंहरन्नाह—

मूलम्—एवं ससंकप्पविकप्पणासुं, संजायई समयं मुवट्ठियस्स ।
अत्थे य संकप्पयओ तओ से, पहीयए कामगुणेसु तण्हा ॥१०७

छाया—एवं स्वसङ्कल्पविकल्पनासु, संजायते समता उपस्थितस्य ।
अर्थाश्च सङ्कल्पयतस्ततस्तस्य, प्रहीयते कामगुणेषु तृष्णा ॥१०७॥

टीका—'एवं ससंकप्प' इत्यादि ।

एवं=उक्तप्रकारेण, स्वसङ्कल्पविकल्पनासु=स्वस्य आत्मनः, सङ्कल्पाः-रागद्वेपमोहस्वरूपाऽध्यवसायाः तेषां विकल्पनाः-'रागद्वेषादयः सर्वेषां दोषाणां मूल'

ज्ञता में एवं अमनोज्ञता में जो साधु समभाव वाला बन जाता है उसके चित्त में ये रूपादिक कुछ भी बिगाड (न राग और न द्वेष) नहीं कर सकते हैं यही बात कही गई है। इस गाथा में यह बात कही गई है कि रूपादिक न कोई मनोज्ञ हैं और न अमनोज्ञ हैं। रागद्वेष से ही उनमें मनोज्ञता एवं अमनोज्ञता को जीव कल्पित करता है। इस तरह कथन में भेद होने से पुनरुक्ति दोष नहीं आता है ॥ १०६ ॥

राग और द्वेष को तथा उनके उपादान कारण मोह को निवारण करने के उपायों को कह कर अब उनका उपसंहार करते हैं—

'एवं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एवं-एवम्) इस तरह पूर्वोक्त प्रकारसे (स संकप्प विकप्पणासु-स्वसंकल्पविकल्पनासु) रागद्वेष मोहरूप संकल्पोंकी विकल्प-

---

પહેલાં રૂપાદિકોની મનોજ્ઞતામા અને અમનોજ્ઞતામાં જે સાધુ સમભાવવાળા બને છે એમના ચિત્તમા એ રૂપાદિક કાંઈ પણ બગાડ (ન રાગ અને ન દ્વેષ) કાંઈ કરી શકતા નથી. આ જ વાત કહેવામાં આવેલ છે. આ ગાથામાં એ વાત કહેવામાં આવી છે કે, રૂપાદિક ન તો મનોજ્ઞ છે અને ન તો અમનોજ્ઞ છે. રાગ દ્વેષથી જ એનામા મનોજ્ઞતા અથવા અમનોજ્ઞતાને જીવ કલ્પિત કરે છે આ પ્રમાણે કથનમાં ભેદ હોવાથી પુનરૂક્તિનો દોષ આવતો નથી. ॥૧૦૬॥

રાગ અને દ્વેષને તથા તેના ઉત્પાદનના કારણરૂપ મોહના નિવારણ કરવાના ઉપાયોને કહીને હવે તેનો ઉપસંહાર કરે છે.—"एवं" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—एवं-एवम् આ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી स संकप्पविकप्पणासु-स्व... कल्पनासु રાગદ્વેષ મોહરૂપ સંકલ્પોની વિકલ્પનાઓમા અર્થાત્

-मितिचिन्तनाः, स्वसङ्कल्पविकल्पनास्तासु, उपस्थितस्य=उद्यतस्य, च=पुनः अर्थान्=इन्द्रियार्थान्, शब्दादीन् सङ्कल्पयतः=प्रक्रमादेते रूपादयो विषयानकर्मबन्धहेतवः किन्तु रागादय एवेति चिन्तयतः संयतस्य समता=मनोज्ञाऽमनोज्ञरूपादिषु माध्यस्थ्यम्, संजायते=समुत्पद्यते। यद्वा-अर्थान्-जीवाजीवादीन्, संकल्पयतः-शुभध्यानविषयतयाऽध्यवस्यतः=संयतस्य, समता-परस्परमध्यवसायतुल्यता संजायते। सा च अनिवृत्तिबादरसम्पराय-गुणस्थान एव, यतः अनिवृत्तिबादर गुणस्थानं प्राप्तानां बहूनामपि महात्मनां तुल्या एवाऽध्यवसाया भवन्ति। ततः= समतायाः-समत्वभावनातः इत्यर्थः, तस्य मुनेः, कामगुणेषु=शब्दादिविषयेषु

नाओंमें-अर्थात् 'राग, द्वेष एवं मोहरूप ये संकल्प समस्त दोषोंके मूल कारण हैं' इस प्रकारके विचारोंमें (उवट्ठियस्स-उपस्थितस्य) उद्यत तथा (अत्थे संकप्पयओ-अर्थान् संकल्पयतः) 'ये शब्दादिक विषय कर्म बंधके हेतु नहीं हैं किन्तु रागादिक भाव ही कर्मबंधके हेतु हैं' इस प्रकार इन्द्रियोंके विषयभूत शब्दादिकोंके विषयोंमें विचार करनेवाले संयमीको (समयं संजायइ-समता संजायते) मनोज्ञ तथा अमनोज्ञ शब्दादि विषयोंमें मध्यस्थ भाव उत्पन्न हो जाता है। अथवा जीवादिक पदार्थों को शुभध्यानका विषय बनाकर चिन्तवन करनेवाले संयमीके परिणामोंमें परस्पर जो तुल्यता हो जाती है इसका नाम भी समता है। यह समता अनिवृत्ति बादर संपरायगुणस्थानमें ही होती है। क्यों कि इस गुणस्थानमें रहनेवाले अनेक महात्माओंके परिणाम तुल्य ही होते हैं। (तओ-ततः) इस समत्वकी भावनासे (से-तस्य) उस मुनिकी (कामगुणेसु-

રાગદ્વેષ અને મોહરૂપ એ સંકલ્પ સઘળા દોષોનું મૂળ કારણ છે. આ પ્રકારના વિચારોમાં उवट्ठियस्स-उपस्थितस्य-ઉદ્યત(ઉદ્યમશીલ) તથા अत्थे संकप्पयओ-अर्थान् संकल्पयतः એ શબ્દાદિક વિષયો કર્મ બંધના હેતુ નથી પરંતુ રાગાદિક ભાવો જ કર્મબંધના હેતુ છે, આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત શબ્દાદિકોના વિષયમાં વિચાર કરવાવાળા સંયમીને समयं संजायइ-समतां संजायते મનોજ્ઞ તેમજ અમનોજ્ઞ શબ્દાદિક વિષયોમાં મધ્યસ્થ ભાવ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અથવા જીવાદિક પદાર્થોને શુભધ્યાનનો વિષય બનાવીને ચિંતન કરવાવાળા સંયમીના પરિણામોમાં પરસ્પર જે તુલના થઈ જાય છે. આનું નામ પણ સમતા છે. એ સમતા અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ગુણસ્થાનમાંજ હોય છે. કેમકે એ ગુણસ્થાનમાં રહેવાવાળા અનેક મહાત્માઓના પરિણામ તુલ્ય જ હોય છે. तओ-ततः આ સમત્વની ભાવનાથી से-तस्य એ મુનિની कामगुणेसु-कामगुणेषु શબ્દાદિક

तृष्णा=लोभः। प्रहीयते=विनश्यति, समतायाः सद्भावे, उत्तरोत्तरगुणस्थानप्राप्तौ सत्यां तृष्णा नश्यतीति भावः॥ १०७॥

तृष्णाक्षयानन्तरं किं करोतीत्याह—

मूलम्—से वीयरागो कयसव्वकिच्चो, खवेइ नाणावरणं खणेणं।
तहेव जं दरिसणमावरेई, जं चंतरायं पकरेइ कम्मं ॥१०८॥

छाया—स वीतरागः कृतसर्वकृत्यः, क्षपयति ज्ञानावरणं क्षणेन।
तथैव यद् दर्शनमावृणोति, यच्चान्तरायं प्रकरोति कर्म॥ १०८॥

टीका—'स वीयरागो' इत्यादि।

सः=क्षीणतृष्णो जीवः, वीतरागः=रागद्वेषरहितो भवति। तृष्णा हि लोभस्तत्क्षये च क्षीणकषाय गुणस्थानप्राप्तिर्भवति। तथा—कृतसर्वकृत्य इव भवति,

---

कामगुणेषु) शब्दादिक विषयोंमें (तण्हा-तृष्णा) तृष्णा-लोभ-(पहीयए-प्रहीयते) नष्ट हो जाती है। अर्थात् समताके सद्भाव होने पर उत्तरोत्तर गुणस्थानोंकी प्राप्ति होनेसे तृष्णा उसकी नष्ट हो जाती है॥१०७॥

तृष्णाके क्षय होने पर क्या होता है? सो कहते हैं—

'स वीयरागो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(स-सः) जब इस जीवकी वैषयिक तृष्णा क्षीण हो जाती है तब वह (वीयरागो-वीतरागः) रागद्वेष रहित बन जाता है। क्यों कि तृष्णा लोभरूप होती है। इसके क्षय होते ही जीवको क्षीण-कषाय नामक बारहवे गुणस्थानकी प्राप्ति हो जाती है। जब जीवको इस गुणस्थानकी प्राप्ति हो जाती है तब यह (कयसव्वकिच्चो-कृतसर्वकृत्यः) कृतकृत्य बन जाता है। क्यों कि इसको नियमतः मुक्ति प्राप्त होती है।

વિષયોમાં तण्हा-तृष्णा તૃષ્ણા पहीयए-प्रहीयते નષ્ટ બની જાય છે. અર્થાત્ સમતાનો સદ્‌ભાવ થવાથી ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનોની પ્રાપ્તિ થવાથી એમની તૃષ્ણા નષ્ટ થઈ જાય છે. ॥ ૧૦૭ ॥

તૃષ્ણાનો ક્ષય થવાથી શું થાય છે? તેને કહે છે-"स वीयरागो" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—'से-स' જ્યારે આ જીવની વૈષયિક તૃષ્ણા ક્ષીણ બની જાય છે ત્યારે તે वीयरागो-वीतरागः રાગ દ્વેષ રહિત બની જાય છે. કેમકે, તૃષ્ણા લોભરૂપ હોય છે એનો ક્ષય થતાં જ જીવને ક્ષીણ કષાય નામના બારમા ગુણ-સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે જીવને આ ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે ત્યારે [illegible] ०व्वकिच्चो-कृतसर्वकृत्यः કૃતકૃત્ય બની જાય છે. કેમકે, એનાથી

अस्य हि प्राप्तप्राया मुक्तिर्भवति । ज्ञानावरणं कर्म क्षणेन=समयमात्रेण क्षपयति, तथैव-तद्वदेव यत् कर्मदर्शनमावृणोति, तद् दर्शनावरणमपि क्षणेन क्षपयति । यच्च कर्म अन्तरायं=दानादि विषयकं विघ्नं प्रकरोति, तत् अन्तरायनामकं कर्म क्षणेन क्षपयति, वीतरागो हि क्षपितमोहनीयस्तीर्णमहासागरं जीववत् , श्रमसंयुक्तोऽन्तर्मुहूर्त्तं विश्रामं प्राप्य, तस्यान्तर्मुहूर्त्तस्य चरमसमयद्वयमध्ये प्रथमसमये निद्रामचले, देवगत्यादिनामकर्मप्रकृतीश्च क्षपयति, चरमसमये च ज्ञानाऽवरणादित्रयं क्षपयति ॥

इस गुणस्थानमें रहकर यह जीव (खणेणं नाणावरणं खवेइ-क्षणेन ज्ञानावरणं क्षपयति) एक समयमें ज्ञानावरण कर्मका क्षय कर देता है । (तहेव-तथैव) इसी तरह (जं दरिसणं आवरेइ-यत् दर्शनम् आवृणोति) एक समयमें दर्शनगुणको रोकनेवाले दर्शनावरणी कर्मको नष्ट कर देता है । (जं अंतरायं पकरेइ कम्मं खवेइ-यत् अन्तरायं प्रकरोति कर्म क्षपयति) तथा जो दानादिकमें अन्तराय डालनेवाला कर्म है उसको भी एक समयमात्रमें क्षपित कर देता है । इस तरह प्रथम मोहनीयकर्मको क्षय करके तीर्ण महासागरवाले जीवकी तरह यह श्रमसंयुक्त होनेके कारण एक अन्तर्मुहूर्ततक विश्राम करके फिर उस अन्तर्मुहूर्त्तके अन्तिम दो समयोंमेंसे प्रथम समयमें निद्रा, प्रचला, तथा देवगत्यादिक नाम कर्मकी प्रकृतियोंको नष्ट कर देता है तथा चरम समयमें ज्ञानावरणादिक त्रिकको नष्ट करता है ॥१०८॥

તેને નિયમિત મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગુણસ્થાનમાં રહીને એ જીવ खणेणं नाणावरणं खवेइ-क्षणेन ज्ञानावरणं क्षपयति એક સમયમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરી દે છે. तहेव-तथैव આ જ પ્રમાણે जं दरिसणं आवरेइ-यत् दर्शन आवृणोति એક સમયમાં દર્શનગુણને રોકનાર દર્શનાવરણીય કર્મનો નાશ કરી દે છે તથા जं अंतरायं पकरेइ कम्मं खवेइ-यत् अंतरायं प्रकरोति कर्म क्षपयति જે દાનાદિકમાં અંતરાય નાખનાર કર્મ છે તેનો પણ એક સમય માત્રમાં ક્ષય કરી દે છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરીને મહાસાગરને તરેલા જીવની માફક એ શ્રમસંયુક્ત થવાના કારણે એક અંતર્મુહૂર્ત સુધી વિશ્રામ કરીને પછી એ અંતર્મુહૂર્તના અંતિમ બે સમયમાંથી પ્રથમ સમયમાં નિદ્રા, પ્રચલા તથા દેવગત્યાદિક નામકર્મની પ્રકૃતિઓને નષ્ટ કરી દે છે તથા ચરમ સમયમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ ત્રણને નષ્ટ કરે છે.॥ ૧૦૮ ॥

तत्क्षयात्कं गुणं प्राप्नोति इत्याह—

मूलम्—सव्वं तओ जाणइ पासई य, अमोहणो होइ निरंतराए।
अणासवे झाणसमाहिजुत्तो, आउक्खए मुक्खमुवेइ सुद्धे ॥१०९॥

छाया—सर्वं ततो जानाति पश्यति च, अमोहनो भवति निरन्तरायः।
अनास्रवः ध्यानसमाधियुक्तः, आयुक्षये मोक्षमुपैति शुद्धः ॥१०९॥

टीका—'सव्वं तओ' इत्यादि।

ततः=ज्ञानावरणादिक्षयात् जीवः—सर्वं जानाति—विशेषरूपत्वेनावगच्छति। तथा—पश्यति च सामान्यरूपेण प्रत्यक्षीकरोति, च इति समुच्चयार्थः, एवञ्च समुच्चयस्य भेदविषयत्वात्, ज्ञानदर्शनयोः पृथगुपयोगरूपत्वं सूचितम्, तथा—अमोहनः—मोहरहितो भवति, तथा—निरन्तरायः=निष्क्रान्तोऽन्तरायो यस्मात् स तथा, तथा—अनास्रवः=कर्मबन्धजनकहिंसादि रूपास्रवरहितो भवति, तथा—ध्यानसमाधियुक्तः

ज्ञानावरणीयादि चार घातीकर्मों के नाश होने पर किस गुण की प्राप्ति होती है? सो कहते हैं—'सव्वं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) ज्ञानावरण आदि कर्मों के क्षय के बाद (जीवे-जीवः) जीव अनंत दर्शन एवं अनंतज्ञान की प्राप्ति हो जाने के कारण (सव्वं जाणइ पासइ य—सर्वं जानाति पश्यति च) समस्त पदार्थों जानने लगता है और सामान्यरूप से सब पदार्थों को देखने लगता है। ज्ञानोपयोग में पदार्थों का विशेषरूप से बोध होता है तथा दर्शनोपयोग में पदार्थों का सामान्यरूप से बोध होता है इस तरह ये दोनों उपयोग पृथक्र हैं। (अमोहणो निरंतराए होइ—अमोहनो निरन्तरायः भवति) इस समय जीव मोहरहित एवं अन्तराय कर्मरहित होता है तथा

જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર ઘાતી કર્મોનો નાશ થવાથી કયા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે? તેને કહે છે—"सव्वं" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—तओ-ततः જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના ક્ષય પછી जीवे-जीवः જીવ અનંત દર્શન અને અનંત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જવાના કારણે सव्वं जाणइ पासइय-सर्वं जानाति पश्यति च સમસ્ત પદાર્થોને જાણવા લાગે છે. અને સામાન્ય રૂપથી સઘળા પદાર્થોને જોવા માંડે છે. જ્ઞાનોપયોગમાં પદાર્થોનો વિશેષ રૂપથી બોધ થાય છે તથા દર્શન ઉપયોગમાં પદાર્થોનો સામાન્ય રૂપમાં બોધ થાય છે, આ રીતે એ બન્ને ઉપયોગ અલગ અલગ છે. अमोहणो निरंतराय होइ निरन्तरायः भवति આ સમયે જીવ મોહરહિત અને અંતરાય

=ध्यानं-शुक्लध्यानं तेन समाधिः-परमस्वास्थ्यं तेन युक्तः, तथा-शुद्धः=कर्ममलरहितः सन्, आयुःक्षये=आयुषः, उपलक्षणत्वान्नामगोत्रवेद्यानाञ्च क्षयः, आयुः क्षयः, तस्मिन् सति-आयुर्नामगोत्रवेद्यानाञ्च क्षयः-आयुः क्षयः, तस्मिन् सति-आयुर्नामगोत्र वेदनीयकर्मक्षये सतीत्यर्थः। मोक्षमुपैति=प्राप्नोति ॥१०९॥

मोक्षगतश्च यादृशो भवति तदाह—

मूलम्—सो तस्स सव्वस्स दुहस्स मोक्खो, जं बाहई सययं जंतुमेयं।
दीहामया विप्पमुक्को पसत्थो, तो होई अच्चंतसुही कयत्थो॥११०॥

छाया—स तस्मात् सर्वस्मात् दुःखात् मुक्तः, यत् बाधते सततं जन्तु मेनं।
दीर्घामयोद् विप्रमुक्तः प्रशस्तः, ततो भवति अत्यन्तसुखी कृतार्थः॥११०॥

टीका—'सो तस्स' इत्यादि।

स=मोक्षमधिगतो जीवः, तस्मात्=जन्मजरामरणादिरूपात् सर्वस्मात्=शारीरमानसरूपात्, दुःखात्, मुक्तः=पृथग्भूतो भवति। कथं भूतं तद्दुःखं? यत् एनं

(अणासवे-अनाश्रवः) कर्मबंधजनक हिंसादिरूप आस्रव से रहित होता है। (झाण समाहिजुत्तो-ध्यान समाधियुक्तः) शुक्लध्यान से इसके चित्त में परम स्वस्थता आजाती है। (सुध्धे-शुद्धः) अन्त में यह कर्ममल रहित होकर (आउक्खए मुक्खमुवेइ-आयुःक्षये मोक्षमुपैति) आयु, नाम, गोत्र, एवं वेदनीय इन चार आघातिया कर्मों को नष्ट कर मोक्ष को प्राप्त कर लेता है॥ १०९॥

मोक्ष की प्राप्ति होने पर जीव किस प्रकार का होता है सो कहते हैं—'सो होइ' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(सो-सः) मोक्ष में प्राप्त हुआ वह जीव (तस्स सव्वस्स दुहस्स मोक्खो-तस्मात् सर्वस्मात् दुःखात् मुक्तः) जन्म, जरा,

કર્મરહિત બને છે તથા अणासवे-अनाश्रवः કર્મબંધજનક હિંસાદિરૂપ આસવથી રહિત બને છે, झाणसमाहिजुत्तो-ध्यानसमाधियुक्तः શુકલધ્યાનથી તેના ચિત્તમાં પરમ સ્વસ્થતા આવી જાય છે. सुद्धः-शुद्धः અંતે એ કર્મમળથી રહિત બનીને आउक्खये मुक्खमुवेइ-आयुःक्षये मोक्षमुपैति આયુષ્યનામ ગોત્ર અને વેદનીય એવા ચાર અઘાતીયા કર્મોનો નાશ કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥ ૧૦૯ ॥

મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવા પછી જીવ કેવા પ્રકારનો બને છે તેને કહે છે. —"सो होइ" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सो-सः મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલ એ જીવ तस्स सव्वस्स दुहस्स

विषयाऽऽसक्तं जन्तुं सततं बाधते, तथा–दीर्घामयाद् विप्रमुक्तः=दीर्घः-अनादिकाला-वस्थितः, आमयः–ज्ञानावरणीयादि कर्मरूपो रोगः, स्थितिवशात् विप्रमुक्तः–पृथग्भूतः, अतएव प्रशस्तः=धन्योऽयं महापुरुष इति प्रशंसायोग्यो भवति। ततः=तस्मात् दीर्घाऽमयाद्विप्रमोक्षात्, अत्यन्तसुखी भवति। अतएव–कृतार्थः=कृत कृत्यो भवति। 'तस्स' इत्यादौ पञ्चम्यर्थे षष्ठी ॥ ११०॥

अध्ययनार्थोपसंहारमाह—

मूलम्–अणाइकालप्पभवस्स एसो, सव्वस्स दुक्खस्स पमुक्खमग्गो।
वियाहिओ जं समुविच्च सत्ता, कमेण अच्चन्तसुही भवंति ॥१११॥

छाया—अनादिकालप्रभवस्य एषः, सर्वस्य दुःखस्य प्रमोक्षमार्गः।
व्याख्यातो यं समुपेत्य सत्त्वाः क्रमेण अत्यन्तसुखिनो भवन्ति ॥१११॥

टीका—'अणाइकालप्पभवस्स' इत्यादि—

मरण आदिरूप दुःखों से तथा शारीरिक एवं मानसिक दुःखों से सर्वदा के लिये रहित हो जाता है। (जं-यत्) जो दुःख (एयं जंतुं सययं वाहई–एनं जन्तुं सततं बाधते) इस विषयासक्त प्राणी को निरन्तर दुःखित किया करता है। मोक्ष अवस्थामें यह जीव (दीहामया विप्पमुक्को–दीर्घामयोद्विप्रमुक्तः) अनादि कालसे अपने पीछे लगे हुए ज्ञानावरणीय आदि कर्मरूप रोगसे रहित होकर (पसत्थो–प्रशस्तः) सर्व जनों द्वारा प्रशंसनीय बन जाता है। (तो–ततः) कर्मरूपी रोगसे सर्वथा रहित हुआ वह जीव (अच्चंत सुही होइ–अत्यंतसुखी भवति) अनंत आनंदका भागी होता है और इस तरह (कृतार्थः) यह जीव कृतकृत्य होजाता है।११०।

अब अध्ययनकी समाप्ति कहते है—'अणाइ' इत्यादि।

તથા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી સર્વદા રહિત બની જાય છે. जं-यत् જે દુઃખ एयं जंतुं सययं वाहइ–एनं जन्तुं सततं बाधते આ વિષયમાં આસકત પ્રાણીને નિરંતર દુઃખી કર્યા કરે છે. મોક્ષ અવસ્થામાં આ જીવ दीहामया विप्पमुक्को–दीर्घामयोद्विप्रमुक्तः અનાદિ કાળથી પોતાની પાછળ લાગેલા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મરૂપ રોગથી રહિત બનીને पसत्थो–प्रशस्तः સર્વ જનો દ્વારા પ્રશંસનીય બની જાય છે तो–तत કર્મરૂપી રોગથી સર્વથા રહિત બનેલ એ જીવ अच्चंत सुहीहोइ–अत्यंत सुखी भवति અનંત આનંદને ભોગવનાર બને છે, અને આ રીતે એ જીવ કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૦ ॥

હવે અધ્યયનની સમાપ્તિ કરતાં કહે છે—"अणाइ" ઇત્યાદિ।

एषः=पूर्वोक्तरूपः, अनादिकालप्रभवस्य=अनादिकालतः समुत्पन्नस्य, सर्वस्य=शारीरमानसरूपस्य, दुःखस्य प्रमोक्षमार्गः-प्रकृष्टो मोक्षः-प्रमोक्षः-आत्यन्तिका निवृत्तिः, तस्य मार्गः-उपायः, व्याख्यातः-विशेषरूपेण निगदितः। कीदृशः स दुःखप्रमोक्षमार्गः? यं दुःखप्रमोक्षमार्गं समुपेत्य सम्यक् प्रतिपद्य, सत्त्वाः जीवाः क्रमेण-उत्तरोत्तरगुणावाप्तिरूपेण, अत्यन्तसुखिनो भवन्ति। इति ब्रवीमि-अस्य-व्याख्या पूर्ववत् ॥ १११ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् 'प्रमादस्थानं' नाम द्वात्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३२॥

अन्वयार्थ--(एसो सव्वस्स अणाइकालप्पभवस्स दुक्खस्स पमुक्खमग्गो वियाहिओ-एषः सर्वस्य अनादिकालप्रभवस्य दुःखस्य प्रमोक्षमार्गः व्याख्यातः) यह जो कुछ ऊपर वर्णन किया गया है अर्थात् इस अध्ययनमें जो कहा गया है वह अनादिकालसे समुद्भूत समस्त प्रकारके शारीरिक एवं मानसिक दुःखोंसे छूटनेका मार्ग कहा गया है। (जं समुविच्च सत्ता कमेण अच्चन्त सुही भवंति-यं समुपेत्य सत्त्वाःक्रमेण अत्यंत सुखिनः भवन्ति) जिस उपायको प्राप्त कर जीव क्रमशः उत्तरोत्तर गुणोंकी प्राप्तिके प्रभावसे अत्यंत सुखि हो जाते हैं ॥१११॥

॥ उत्तराध्ययनसूत्रका बत्तीसवा अध्ययन समाप्त ॥

અન્વયાર્થ—एसो सव्वस्स अणाइकालप्पभवस्स दुक्खस्स पमुक्खमग्गो वियाहिओ-एषः सर्वस्य अनादिकालप्रभवस्य दुक्खस्य प्रमोक्षमार्गः व्याख्यातः ઉપરમાં જે કાંઈ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે, અર્થાત્ આ અધ્યયનમાં જે કાંઇ કહેવામાં આવેલ છે તે અનાદિ કાળથી સમુદ્ભૂત સઘળા પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી છૂટવાનો માર્ગ કહેવામાં આવેલ છે. जं समुविच्च सत्ता कमेण अच्चंत सुही भवंति-यं समुपेत्य सत्त्वाः क्रमेण अत्यन्तसुखिनः भवन्ति જીવ ક્રમશઃ ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિના પ્રભાવથી અત્યંત સુખ ભોગવનાર બની જાય છે ॥૧૧૧॥

॥ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું બત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥ ૩૨ ॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

उक्तं द्वात्रिंशत्तममध्ययनम्, अथ कर्मप्रकृतिनामकं त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य च तेन सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तराध्ययने प्रमादस्थानान्यभिहितानि तैश्च कर्म बध्यते, कर्मणश्च का मूलप्रकृतयः? काश्च उत्तरप्रकृतयः? कियती वा तासां मूलप्रकृतीनां स्थितिः?, इति प्रश्नावसरे कर्म प्रकृतिर्बोधयितुं कर्मप्रकृति-नामकमिदमध्ययनं वर्ण्यते। श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—

तेतीसवां अध्ययन प्रारम्भ—

अब कर्मप्रकृति नामका तेतीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है। इसका संबंध बत्तीसवें अध्ययन के साथ इस प्रकार है – बत्तीसवें अध्ययन में प्रमादस्थानों का वर्णन किया गया है। जीव इन प्रमादस्थानों के परिसे-वन से कर्मों द्वारा बद्ध हो जाता है। परन्तु जब कोई इस प्रकारका प्रश्न करता है कि जिन कर्मों से यह जीव बद्ध होता है उनकी मूलप्रकृ-तियां कितनी हैं तथा उत्तर प्रकृतियां कितनी हैं? जब मूल एवं उत्तर प्रकृतियां प्रश्नकर्त्ता को समझा दी जाती हैं तो वह पुनः यह पूछ सकता है कि मूलप्रकृतियों की स्थिति कितनी है। इस तरह प्रश्नकर्त्ता के प्रश्नों को चित्त में रख कर सूत्रकार उसके समाधान निमित्त 'कर्म प्रकृति' नामक इस अध्ययन का कथन करते हैं। जम्बूस्वामी को समझाते हुए सुधर्मास्वामी कहते हैं–'अट्ठकम्माइं' इत्यादि।

તેત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારમ્ભ

બત્રીસમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું છે, હવે કર્મ પ્રકૃતિ નામના તેત્રીસમા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનો બત્રીસમા અધ્યયન સાથેનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે–બત્રીસમા અધ્યયનમાં પ્રમાદસ્થાનોનુ વર્ણન કરવામાં આવેલ છે. જીવ આ સ્થાનોના પરિસેવનથી કર્મો દ્વારા બંધાઈ જાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ એ પ્રકારનો પ્રશ્ન કરે છે કે, જે જે કર્મોથી આ જીવ બંધાઈ જાય છે એની મૂળ પ્રકૃતિઓ કેટલી છે તથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કેટલી છે? જ્યારે મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ પ્રશ્ન કરનારને સમજાવવામાં આવે છે. ત્યારે તે ફરીથી એવું પૂછી શકે છે કે, મૂળ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ કેટલી છે? આ પ્રમાણેના પ્રશ્ન કર્તાના પ્રશ્નોને ચિત્તમાં રાખીને સૂત્રકાર એમના સમાધાન નિમિત્ત 'કર્મ પ્રકૃતિ' નામના આ અધ્યયનનુ કથન કરે છે. જમ્બૂ સ્વામીને તાં સૂધર્મા સ્વામી કહે છે—" अट्ठ कम्माइं " ઇત્યાદિ ।

मूलम्—अट्ठ कम्माइं वोच्छामि, आणुपुव्विं जहक्कमं ।
जेहिं बद्धो अयं जीवो, संसारे परियट्टई ॥ १ ॥

छाया—अष्ट कर्माणि वक्ष्यामि, आनुपूर्व्या यथाक्रमम् ।
यै र्बद्धोऽयं जीवः, संसारे पर्यटति ॥ १ ॥

टीका—'अट्ठकम्माइं' इत्यादि—

अष्ट=अष्ट संख्यकानि कर्माणि=जीवेन मिथ्यात्वविरति प्रमादकषाययोगै र्हेतुभिः क्रियन्त इति कर्माणि, आनुपूर्व्या=पूर्वानुपूर्वीमनुसृत्य, यथाक्रमं–क्रमानतिक्रमेण, न तु पश्चानुपूर्व्येति भावः । वक्ष्यामि=प्रतिबोधयिष्यामि, तानि कीदृशानीत्याह–यैः कर्मभिर्बद्धः–श्लिष्टः, अयं=त्रसस्थावररूपो जीवः संसारे पर्यटति=अपरापरपर्यायान् नरकतिर्यगादीन् अनुभवन् भ्राम्यतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अन्वयार्थ—जीव मिथ्यात्व अविरति प्रमाद, कषाय, एवं योगों द्वारा जिन्हें करता है उनका नाम कर्म है । (कम्माइं–कर्माणि) ये कर्म (अट्ठ–अष्ट) आठ हैं । (आणुपुव्वि जहक्कमं वोच्छामि–आनुपूर्व्याः यथाक्रमं वक्ष्यामि) मैं इन कर्मों को पूर्वानुपूर्वी के अनुसार यथाक्रम से कहूंगा । पश्चानुपूर्वी के अनुसार नहीं । (जे हिं बद्धो अयं जीवो संसारे परियट्टई–यैः बद्धः अयं जीवः संसारे पर्यटति) इन कर्मों से बद्ध हुआ यह जीव त्रस एवं स्थावर प्राणी–नरक निगोद आदिरूप इस संसार में भ्रमण करता रहता है ।

भावार्थ–मिथ्यात्व आदि से युक्त जीव इन कर्मों को करता है । और उनके उदय आने पर नरक निगोद आदि गतियों के दुःखों का भोग करता है । ये कर्म मूलरूप में आठ प्रकार के हैं ॥ १ ॥

અન્વયાર્થ—જીવ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગો દ્વારા જેને કરે છે એનુ નામ કર્મ છે. कम्माइं–कर्माणि એ કર્મ अट्ठ–अष्ट આઠ છે. आणुपुव्वं जहक्कम्मं वोच्छामि–आनुपूर्व्याः यथाक्रमं वक्ष्यामि આ કર્મોને પૂર્વાનુપૂર્વી અનુસાર યથાક્રમથી હું કહીશ. પશ્ચાનુપૂર્વી અનુસાર નહીં, जेहि बद्धो अयं जीवो संसारे परियट्टई–यैः बद्धो अयं जीवः संसारे पर्यटति આ કર્મોથી બંધાયેલ એવો જીવ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી નરક નિગોદ આદિ રૂપથી આ સંસારમાં ભ્રમણ કર્યા કરે છે.

ભાવાર્થ—મિથ્યાત્વ આદિથી યુક્ત જીવ આવા કર્મોને કરે છે, અને એવા એ કર્મોનો ઉદય આવવાથી નરક નિગોદ આદિ ગતિયોના દુઃખોને ભોગવ્યા કરે છે. એ કર્મ મૂળ રૂપમાં આઠ પ્રકારનાં છે. ॥ ૧ ॥

प्रतिज्ञातमाह—

मूलम्—नाणस्सावरणिज्जं, दंसणावरणं तहा ।
वेयणिज्जं तहा मोहं, आउकम्मं तहेव य ॥ २ ॥
नामकम्मं च गोयं च, अंतरायं तहेव य ।
एवमेयाइं कम्माइं, अट्ठेव उ समासओ ॥३॥

छाया—ज्ञानस्यावरणीयं, दर्शनावरणं तथा ।
वेदनीयं तथा मोहम्, आयुष्कर्म तथैव च ॥२॥
नामकर्म च गोत्रं च, अन्तरायं तथैव च ।
एवमेतानि कर्माणि, अष्टैव तु समासतः ॥३॥

टीका—'नाणस्सावरणिज्जं' इत्यादि—

ज्ञानस्य=ज्ञानम्—अवबोधलक्षणो विशेषविषयक आत्मनः पर्यायस्तस्य, आवरणीयम्—आवारकम्, आच्छादकं भास्करस्य मेघ इव १। तथा—दर्शना-

---

अब उन आठ कर्मों के नाम कहते हैं—'नाणस्सावरणिज्जं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—ज्ञानगुण को आवरण करने वाला (नाणावरणिज्जं—ज्ञानावरणीयं) ज्ञानावरण १, दर्शनगुणको आवरण करने वाला (दंसणावरणं—दर्शनावरणं) दर्शनावरण २, सुख दुःख देने वाला (वेयणिज्जं—वेदनीयं) वेदनीय कर्म ३, आत्मा की परिणति विपरीत बनाने वाला (मोहं—मोहम्) मोहनीय कर्म ४, जीव को विवक्षित पर्याय में रोकरखने वाला (आउकम्मं—आयुष्कर्म) आयुकर्म ५, शरीरादिक की रचना करने वाला (नामकम्मं—नामकर्म) नामकर्म ६, उच्चनीच कुल में जीव को

હવે એ આઠ કર્મોના નામ કહે છે—"नाणस्सावरणिज्जं" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જ્ઞાન ગુણનુ આવરણ કરવાવાળું नाणवरणिज्जं-ज्ञानावरणीयं જ્ઞાનાવરણ (૧), દર્શન ગુણનું આવરણ કરનાર दंसणावराणिज्जं दर्शनावरणं દર્શનાવરણ (૨), સુખદુઃખને આપનાર वेयणिज्जं-वेदनीयं વેદનીય કર્મ (૩), આત્માની પરિણતિ વિપરીત બનાવનાર मोहं-मोहम् મોહનીય કર્મ (૪), બેડીની માફક જીવને વિવક્ષિત પર્યાયમાં ઝકડી રાખનાર आउकम्मं-आयुष्कर्म આયુ કર્મ (૫), શરીરાદિકની રચના કરવાવાળું नामकम्मं-नामकर्म નામ કર્મ (૬), ઉચ્ચ ચ કુળમાં જીવને ઉત્પન્ન કરનાર गोयं-गोत्र ગોત્ર કર્મ (૭), દાનાદિકમાં

वरणम्–आव्रियतेऽनेनेत्यावरणं, दर्शनस्य=सामान्यावबोधरूपस्यात्मनः, पर्यायस्य, आवरणम् आच्छादकं, प्रतीहारेण नृपदर्शनमिव २। तथा–वेदनीयं=वेद्यते–सुखदुःखतयाऽनुभूयते लिह्यमानमधुलिप्तासिधारावदिति वेदनीयम् ३। तथैव–मोहम् –मोहयति–आच्छादयति–ज्ञानम् मद्यवद्वैचित्यजननेनेति मोहः, मुह्यत्यनेनेति वा मोहस्तद्रूपं कर्मेत्यर्थः ४। आयुष्कर्म–एत्यनेन गत्यन्तरमित्यायुः, यद्वा–आयाति–आगच्छति प्राप्नोति स्वकृतकर्मप्राप्तनरकादिकुगतेर्बहिर्गन्तुमिच्छतोऽपि जीवस्य निगडवत् प्रतिबन्धकतामित्यायुः, तदेव कर्म–आयुष्कर्म च ५। अस्यास्तृतीय गाथाया सह सम्बन्धः—

टीका—'नामकम्मं च' इत्यादि—

नामकर्म=नमयति–विचित्रपर्यायैः परिणमयति जीवं–चित्रकार इव गजतुरगादि भावं प्रतिरेखाकृतमिति नाम, तदेव कर्म नामकर्म ६। तथा–गोत्रं=गच्छति–उच्चनीचभेदलक्षणं प्राप्नोत्यात्माऽनेनेति गोत्रम्। यद्वा–गीयते–शब्द्यते उच्चावचैः शब्दैः, कुलालाद् मृद्द्रव्यमिव जीवो यस्मादिति गोत्रम् ७। च=पुनः, अन्तरायम्–

उत्पन्न करानेवाला (गोयं–गोत्रं) गोत्रकर्म ७, तथा दानादिक में विघ्न डालने वाला (अंतरायं–अन्तरायं) अन्तराय कर्म है ८।

भावार्थ–जीव का लक्षण ज्ञानोपयोग एवं दर्शनोपयोग है। ज्ञानोपयोग को रोकने वाला–आवरण करने वाला–जो कर्म है उसका–नाम ज्ञानावरण कर्म है। जिस प्रकार सूर्य मेघ को आवृत कर लेता है इसी तरह यह कर्म आत्मा के इस ज्ञान गुण को ढक देता है १। प्रतिहार (द्वारपाल) जिस तरह राजा के दर्शन नहीं होने देता उसी प्रकार आत्माके दर्शन उपयोग को जो ढक देता है–उसे प्रकट नहीं होने देता है उस कर्म का नाम दर्शनावरण कर्म है २। जिस प्रकार मधु(शहद)लिप्त तलवार के चाटनेसे जीभ कट जाती है और मधु कास्वाद भी आता है इसी प्रकार जिसके द्वारा जीव को सुख दुःख दोनों का अनुभव होता

વિઘ્ન નાખવાવાળું अंतरायं–अन्तरायं અંતરાય કર્મ છે (૮).

ભાવાર્થ—જીવનું લક્ષણ જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ છે, જ્ઞાનોપયોગને રોકનાર–આવરણ કરનાર છે એનું નામ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે. જેમ સૂર્ય મેઘને આવૃત કરી લે છે આ પ્રમાણે એ કર્મ આત્માના આ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી દે છે. (૧) પ્રતિહાર–દ્વારપાળ જે રીતે રાજાનુ દર્શન થવા દેતો નથી એજ પ્રમાણે આત્માના દર્શન ઉપયોગને જે ઢાંકી દે છે–એને પ્રગટ થવા નથી દેતું એ કર્મનું નામ દર્શનાવરણ કર્મ છે. (૨) જે પ્રમાણે મધુર લિપ્ત તરવારને ચાટવાથી જીભ કપાઈ જાય છે અને મધુનો સ્વાદ પણ આવે છે. એજ પ્રમાણે જેના દ્વારા જીવને સુખ દુઃખ બન્નેનો અનુભવ થાય છે તે વેદનીય

अन्तरा-मध्ये, विघ्नोत्पादकत्वेन अयते-गच्छतीत्यन्तराय, दातृग्राहकयोर्मध्ये भाण्डागारिकवत् । यद्वा-अन्तर्धीयतेऽन्तर्हितं भवति आत्मनो वीर्यादिपरिणामोऽनेनेत्यन्तरायम्, अथवा-अन्तरा-व्यवधानापादनाय जीवं दानादिकं वा एति-गच्छतीत्यन्तरायम् । यथा राजा कस्मैचिद्दातुमुपदिशति, तत्र भाण्डागारिकोऽन्तराले विघ्नकृद्भवति, तद्वत् जीवस्य दानादिविघ्नकारकं यत् कर्म तदन्तरायम् , अन्तरायाख्यं, कर्मेति सर्वत्र संवध्यते ८ ।

रहता है वह वेदनीय कर्म है ३। जो इस जीव को शराब की तरह मुग्ध कर देता है-पागल बना देता है परवस्तु को अपनी मानने की परिणति में फँसा देता है उसका नाम मोहनीय कर्म है इससे जीव परवस्तु को अपनी मानकर उसके परिणमन से अपने में "मैं सुखी हूं मैं दुःखी हूं" इस प्रकार कल्पना करता रहता है। ४॥ जो जीव को दूसरी गति में ले जावे अथवा जिस कर्म के उदय से प्राप्त एक गति से जीव अपनी इच्छानुसार उससे दूसरी गति में नहीं जा सके अर्थात् जिस प्रकार पांव में पडा हुआ वेडी बंधन जीव को वहीं एक स्थान पर रोक कर रखता है उसी प्रकार विवक्षित गति में जो जीव को रोक कर रखे-चाहने पर भी जीव उस गति से दूसरी गति में नहीं जा सके उस कर्म का नाम आयुकर्म है। ५। जो कर्म जीव के शरीरादिकों की नानाप्रकार से रचना करे जैसे चित्रकार अनेक प्रकार के छोटे बडे चित्र बनाता, है उस कर्म का नाम नामकर्म है। शरीर का सुन्दर बनना, छोटा बनना,

---

કર્મ છે. (૩) જે આ જીવને શરાબ (દારૂ)ની માફક મુગ્ધ કરે છે-ગાંડો બનાવી દે છે, બીજાની વસ્તુને પોતાની માનવાની પરિણતિમાં ફસાવી દે છે. તેનું નામ મોહનીય કર્મ છે. આનાથી જીવ બીજાની વસ્તુને પોતાની માનીને એના પરિણમનથી પોતાનામાં "હું સુખી છું, હું દુઃખી છું." આ પ્રમાણે કલ્પના કરતો રહે છે. (૪) જે જીવને બીજી ગતિમાં લઈ જાય અથવા જે કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત એક ગતિથી જીવ પોતાની ઈચ્છા અનુસાર એનાથી બીજી ગતિમાં ન જઈ શકે, અર્થાત્ જે પ્રમાણે પગમાં પડેલી બેડી જીવને ત્યાં જ એક સ્થાન ઉપર રોકી રાખે છે એજ પ્રમાણે વિવક્ષિત ગતીમાં જે જીવને રોકી રાખે ચાહવા છતાં પણ જીવ તે ગતીથી બીજી ગતીમાં ન જઈ શકે એ કર્મનું નામ આયુ કર્મ છે. (૫) જે કર્મ જીવના શરીર આદિકોની નાના પ્રકારથી રચના કરે, જે પ્રમાણે ચિત્રકાર અનેક પ્રકારનાં નાના મોટાં ચિત્ર બનાવે છે, એ કર્મનું નામ નામકર્મ છે. શરીરનું સુંદર બનવું, નાનુ

एवम्-अनेन प्रकारेण एतानि-ज्ञानावरणीयादीनि, अष्टैव-अष्टसंख्यकान्येव कर्माणि समासतः-संक्षेपतः सन्ति, विस्तरतस्तु यावन्तो जीवाः सन्ति, कर्माण्यपि तावन्तीत्यनन्तान्येवेति भावः ।

कर्मणां निर्देश क्रमश्चायमर्थापेक्षः, सर्वजीवानां भवव्यथा ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयकर्मोदयजनिता । तां च वेदयमानोऽपि मोहाभिभूतत्वान्न वैराग्यं प्राप्नोति, अविरक्तश्च देवमानुष तिर्यङ् नरकायुषि वर्तते । न चानामकं जन्म । जन्मवन्तश्च

बड़ा बनना, वामन बनना, कूबडा बनना आदि यह सब नामकर्म का काम है । ६ । जो जीव को उच्च नीच कुल में उत्पन्न करता है जैसे कुंभार मिट्टी को उंचे नीचे स्वरूप में बनाता है उसका, नाम गोत्रकर्म है । ७ । जैसे किसी को दान देने के लिये राजाभंडारी को कहता है परन्तु वह भंडारी उस दान के देने में अन्तराय-विघ्नरूप बन जाता है उसी प्रकार जो कर्म जीव के लिये दानादिक करने में विघ्नकारक बनता है वह अन्तराय कर्म हैं । ८ । इस तरह संक्षेपसे ये आठ कर्म हैं । विस्तार की अपेक्षा जितने जीव हैं उतने ही कर्म हैं ।

कर्मों का यह निर्देशक्रम अर्थापेक्ष है और वह इस प्रकार से है-समस्त जीवों को जो भवव्यथा दुःख हो रही है वह ज्ञानावरणीय एवं दर्शनावरणीय कर्म के उदय से जनित है । इस वेदना को अनुभव करता हुआ भी जीव मोह से अभिभूत होने के कारण वैराग्य को नहीं प्राप्त करता है । जबतक वह अविरत अवस्था में रहता है तबतक देव , मनुष्य,

બનવું, મોટું બનવું, વામન બનવું, કુબડા બનવું આદિ એ સઘળા નામ કર્મનાં કામ છે. (૬) જે જીવને ઉચ્ચ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન કરે છે, જેમ કુંભાર માટીને ઉચા નીચા સ્વરૂપમાં બનાવે છે. તેનું નામ ગોત્ર કર્મ છે. (૭) જેમ કોઈને દાન દેવાનું રાજા ભંડારીને કહે છે, પરંતુ એ ભંડારી એ દાનના દેવામાં વિઘ્નરૂપ બની જાય છે તે પ્રમાણે જે કર્મ જીવના માટે દાનાદિકના કરવામાં વિઘ્નકારક બને છે તે અંતરાય કર્મ છે. (૮) આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી આ આઠ કર્મ છે. વિસ્તારની અપેક્ષા જેટલા જીવ છે એટલાં જ કર્મ છે.

કર્મોનો આ નિર્દેશ ક્રમ અર્થરૂપે છે. અને તે આ પ્રમાણે છે. સઘળા જીવોને જે ભવ્ય વ્યથા થઈ રહેલ છે એ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયથી જન્મે છે. આ વેદનાનો અનુભવ કરતાં કરતાં એ જીવ મોહથી અભિભૂત થવાના કારણે વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જ્યાં સુધી તે અવિરત અવસ્થામાં રહે છે ત્યાં સુધી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, નરક, આદિ

बद्धाः सदैव गोत्रेण । तत्र संसारिणां सुखलेशानुभवः सर्वः सान्तराय इत्यन्तरायनिर्देशः ॥ ३ ॥

तिर्यंच नरक आयु में वर्तता रहता है। विना नाम के जन्म होता नहीं है। जितने भी जन्म वाले प्राणी हैं वे सब गोत्र से बद्ध हैं। संसारी जीवों को सुख के लेश का जो अनुभव होता है वह सब अन्तराय सहित है। तात्पर्य-इस का क्रम निर्देश इस प्रकार है कि समस्तसंसारी जीवों को जो भवव्यथा भोगनी पड रही है उसका कारण ज्ञानावरणीय एवं दर्शनावरणीय कर्म का उदय है। इस वेदना का जो उन्हें अनुभवन होता है उसमें कारण वेदनीय कर्म है। इस वेदनीय कर्म के उदयसे ही यह जीव सुख दुःख का भोग कीया करता है। इस परिस्थिति में पडकर भी यह जीव विरतिभाव को जो प्राप्त नहीं हो रही है उस का कारण मोह कर्म का उदय है। अविरति से युक्त होने की वजह से ही यह जीव चारों गतियों की आयु भोगता रहता है-कभी नरकायु, कभी तिर्यचायु कभी मनुष्यायु और कभी देवायु। इनमें रहने वाले जीव के शरीर का निर्माण आदिकार्य नामकर्म करता है। वहां उच्च नीच गोत्रकर्म का इसके उदय रहता है। सर्व प्रकार से सुखी इस संसार में कोईभी जीव नहीं है, कोई घर में रख्खीहुई भी विभूति को नहीं भोग सकता है केवल मूग की दाल का पानी पीकर ही अपना समय निका-

કોટિમાં ઘૂમતો રહે છે. નામ વગર જન્મ હોતો નથી. જેટલા પ્રાણી જન્મે છે એ સઘળા ગોત્રથી બંધાયેલા છે સંસારી જીવોને સુખનો અથવા ક્લેશનો જે અનુભવ થાય છે એ સઘળું અંતરાયનુ કારણ છે તાત્પર્ય--આનો ક્રમ નિર્દેશ આ પ્રમાણે છે કે, સઘળા સંસારી જીવોને જે ભવ્યવ્યથા ભોગવવી પડે છે તેનુ કારણુ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મનો ઉદય છે. આ વેદનાનો તેને જે અનુભવ થાય છે, તેમાં કારણુ વેદનીય કર્મ છે. આ વેદનીય કર્મના ઉદયથી જ એ જીવ સુખ દુઃખને ભોગવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં પડીને પણુ આ જીવ વિરતિ ભવને પ્રાપ્ત થતો નથી. એનુ કારણુ મોહ કર્મનો ઉદય છે. અવિરતિથી યુક્ત હોવાના કારણે જ આ જીવ ચારે ગતિઓની આયુ ભોગવતો રહે છે કદિક નરકાદિક આયુ, કદિક તિર્યંચ આયુ, કદિક મનુષ્ય આયુ, અને કદિક દેવ આયુ. આમાં રહેનાર જીવના શરીરનું નિર્માણુ આદિ કાર્ય નામ કર્મ કરે છે. ત્યાં ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર કર્મનો તેને ઉદય રહે છે. સર્વ પ્રકારથી સુખી આ સંસારમાં કોઈ પણુ જીવ નથી કોઈ ઘરમાં રાખેલી વિભૂતિને ભોગવી શકતો નથી. ફક્ત મગની દાળનું પાણી

एवं कर्मणो मूलप्रकृतीरुक्त्वा साम्प्रतमुत्तरप्रकृतीः प्ररूपयन् पूर्वं ज्ञानावरण प्रकृतीः माह—

मूलम्—नाणावरणं पंचविहं, सुयं आभिणिबोहियं ।
ओहिनाणं च तइयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥

छाया—ज्ञानावरणं पञ्चविधं, श्रुतमाभिनिबोधिकम् ।
अवधिज्ञानं च तृतीयं, मनोज्ञानं च केवलम् ॥४॥

टीका—'नाणावरणं' इत्यादि—

ज्ञानावरणं पञ्चविधम्। कथं तत् पञ्चविधम्? इति प्रश्नावसरे-आवरणीय भेदादेव इहावरणस्य भेद इत्याशयेन आवरणीयस्य ज्ञानस्यैव भेदानाह-'सुयं' इत्यादि। अन्यत् सुगमम् ॥ ४ ॥

लता रहता है। यह भोगान्तरायकर्म का उदय है। इसी तरह दानान्तराय आदि कर्म भी जान लेना चाहिये ॥ २-३ ॥

अब सूत्रकार कर्मों की उत्तर प्रकृतियां कहते हैं-जिसमें प्रथम ज्ञानावरण की प्रकृतियां कहते हैं—'नाणावरणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(नाणावरणं पंचविहं-ज्ञानावरणं पंचविधम्) ज्ञानावरण कर्मकी पांच पकृतियां हैं-वे इस प्रकार हैं-(सुयं आभिणिबोहियं तइयं ओहिनाणं मणनाणं च केवलम्-श्रुतम् आभिनिबोधिकम् तृतीयं अवधिज्ञानं, मनोज्ञानं च केवलम्) श्रुतज्ञानावरण, मतिज्ञानावरण, अवधिज्ञानावरण, मनःपर्ययज्ञानावरण और केवलज्ञानावरण। श्रुतज्ञान का आवारक कर्म श्रुतज्ञानावरण, मतिज्ञान का आवारक कर्म मतिज्ञानावरण, अवधिज्ञान-का

પીઈને જ પોતાનો સમય પૂરો કરે છે, એ ભોગાન્તરાય કર્મનો ઉદય છે. આજ પ્રમાણે દાનાન્તરાય કર્મને પણ જાણી લેવાં જોઈએ. ॥ ૨ ॥ ૩ ॥

હવે સૂત્રકાર કર્મોની પ્રકૃતિયોને બતાવે છે. આમાં સહુ પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય પ્રકૃતિને કહે છે—"नाणावरणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—नाणावरणं पंचविहं-ज्ञानाणरणं पंचविधम् જ્ઞાનાવરણકર્મની પાંચ પ્રકૃતિયો છે-તે આ પ્રમાણે છે सुयं आभिणिबोहियं तइयं ओहिनाणं मणनाणं च केवलम्-श्रुतम् आभिनिबोधिकम् तृतीयं अवधिज्ञानं मनोज्ञानं च केवलम् શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, મતિ જ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મનઃ પર્યય જ્ઞાનાવરણીય અને કેવલ જ્ઞાનાવરણીય, શ્રુતજ્ઞાનનું આવરક કર્મ શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય, મતિજ્ઞાનનું આવારક કર્મ મતિ જ્ઞાનાવરણીય, અવધિજ્ઞાનનું

अथ दर्शनावरणप्रकृतीः प्राह—

मूलम्—निद्दा तहेव पयला, निद्दानिद्दा य पयलपयला य।
तत्तो य थीणगिद्धी, उ पंचमा होई नायव्वा ॥५॥

छाया—निद्रा तथैव प्रचला, निद्रानिद्रा च प्रचलाप्रचला च।
ततश्च स्त्यानगृद्धिस्तु, पञ्चमी भवति ज्ञातव्या ॥ ५ ॥

टीका—'निद्दा' इत्यादि। गाथेयं सुगमा ॥ ५ ॥

मूलम्—चक्खुमचक्खुओहिस्स, दंसणे केवले य आवरणं।
एवं तु नवविगप्पं, नायव्वं दंसणावरणं ॥ ६ ॥

छाया—चक्षुरचक्षुरवधिनः, दर्शने केवले च आवरणम्।
एवं तु नवविकल्पं, ज्ञातव्यं दर्शनावरणम् ॥ ६ ॥

टीका—'चक्खुमचक्खु ओहिस्स' इत्यादि—

चक्षुरचक्षुरवधिनः—चक्षुश्च, अचक्षुश्च, अवधिश्चेति समाहारस्तस्य, दर्शने इह दर्शनशब्दः प्रत्येकं सम्बध्यते, एवं च चक्षुर्दर्शने, अचक्षुर्दर्शने, अवधिदर्शने, इति वाच्यम् तथा—केवले—केवलदर्शने च, आवरणम्, एतच्च चक्षुर्दर्शनादिविषयत्वाच्चतुर्विधम्। एवं=अनेन प्रकारेण=निद्रापञ्चविधत्व—चक्षुर्दर्शनावरणादि चतुर्विधत्वरूपेण, तु नवविकल्प=नवप्रकारकं दर्शनावरणं ज्ञातव्यम् ॥ ६ ॥

आवारक कर्म अवधिज्ञानावरण मनःपर्ययज्ञान का आवारककर्म मनःपर्यय ज्ञानावरण और केवलज्ञान का आवारक कर्म केवलज्ञानावरण है ॥४॥

अब दर्शनावरणीय की प्रकृतियां कहते हैं—'निद्दा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(निद्दा—निद्रा) निद्रा, (निद्दानिद्दा—निद्रानिद्रा) निद्रानिद्रा, (पयला—प्रचला) प्रचला, (पयलापयला—प्रचलाप्रचला) प्रचलाप्रचला, तथा पांचवी (थीणगिद्धी—स्त्यानगृद्धिः) स्त्यानगृद्धि ॥ ५ ॥

और चक्षुर्दर्शनावरन, अचक्षुदर्शनावरण, अवधिदर्शनावरण, केवलदर्शनावरण इस प्रकार दर्शनावरण कर्म की नौ प्रकृतियां हैं ॥ ६ ॥

આવારક કર્મ અવધિજ્ઞાનાવરણીય, મન. પર્યયનું આવારક કર્મ મનઃપર્યય જ્ઞાનાવરણીય અને કેવળજ્ઞાનનું આવારક કર્મ કેવળ જ્ઞાનાવરણીય છે, ॥૪॥

હવે દર્શનાવરણીયની પ્રકૃતિ કહે છે—"निद्दा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ–निद्दा–निद्रा નિદ્રા निद्दा निद्दा–निद्रा निद्रा નિદ્રા નિદ્રા पयला–प्रचला પ્રચલા पयला-पयला–प्रचला प्रचला પ્રચલા પ્રચલા थीणगिद्धी–स्त्यानगृद्धिः સ્ત્યાનગૃદ્ધિ ॥૫॥

અને ચક્ષુદર્શનાવરણીય, અચક્ષુદર્શનાવરણીય, અવધિદર્શનાવરણીય, ·· નાવરણીય, આ પ્રમાણે દર્શનાવરણ કર્મની નવ પ્રકૃતિયો છે. ॥૬॥

अथ वेदनीय प्रकृतिराह--

मूलम्–वेयणीयंपि य दुविहं, सायमसायं च आहियं।
सायस्स उ बहू भेया, एमेव असायस्स वि ॥ ७ ॥

छाया--वेदनीयमपि च द्विविधं, सातमसातं च आख्यातम्।
सातस्य तु बहवो भेदाः, एवमेव असातस्यापि ॥ ७ ॥

टीका--' वेयणीयंपि ' इत्यादि--

वेदनीयमपि द्विविधम्, सातं-सुखम्, असातं-तद्विपरीतं दुःखं च आख्यातम्। इह सातासातयोः कारणरूपं कर्माऽप्युपचारात् सातमसातं चेत्युक्तम्। सातस्यापि बहवो भेदा, इह तु शब्दोऽप्यर्थकः। ज्ञानदर्शनावरणयोरेव न सन्ति बहवो भेदाः किं तु वेदनीयस्यापीति भावः।

बहुभेदवत्त्वं चास्य तत्कारणानामनुकम्पादीनां बहुत्वात्। एवमेव-बहवो

अब वेदनीयकर्म की दो प्रकृतियां कहते हैं-' वेयणीयंपि ' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(वेयणीयं पि दुविहं-वेदनीयमपि द्विविधम्) वेदनीय कर्मकी भी दो प्रकृतियां हैं-(सायं-शातम्) शातवेदनीय१, च-और (असायं-अशातम्) अशातवेदनीय२। शात-सुख एवं अशात-दुःखका नाम है। इनके कारणभूत कर्मको भी उपचारसे शात और अशात रूप (आहियं-आख्यातम्) कह दिया गया है। (सायस्स उ बहू भेया-सातस्य तु बहवो भेदाः) शात वेदनीय कर्म के भी बहुत भेद हैं। केवल ज्ञानावरण एवं दर्शनावरणके ही भेद बहुत नहीं हैं किन्तु वेदनीय कर्मके भी बहुतभेद हैं। इसी प्रकार-(असायस्स वि-अशातस्यापि) असातवेदनीय कर्मके भी अनेक भेद हैं। शातवेदनीय कर्मके कारण भी अनुकम्पा आदि हैं वे

હવે વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિયોને કહે છે—" वेयणीयपि " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ–वेयणीयंपि दुविहं-वेदनीयमपि,द्विविधम् વેદનીય કર્મની બે પ્રકૃતિયો છે– शातं-शातम् સાતા વેદનીય (૧) असायं-अशातम् અસાતા વેદનીય (૨) સાતા-સુખનું નામ છે, અને અસાતા દુઃખનું નામ છે. એનાં કારણભૂત કર્મોને પણ ઉપચારથી સાતા અને અસાતારૂપ आहियं-आख्यातम् કહેવામાં આવે છે. सायस्स उ बहू-भेया-सातस्य तु बहवो भेदाः સાતાવેદનીય કર્મનાં પણ ઘણા ભેદ છે. કેવળ જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયના જ ભેદ ઘણા નથી પરંતુ વેદનીય કર્મના પણ ઘણા ભેદ છે. આ પ્રમાણે असायस्स वि-असातस्यापि અસાતાવેદનીય કર્મના પણ એકેક ભેદ છે. સાતા વેદનીય કર્મનું કારણ જે અનુકંપા આદિ છે તે.

भेदा असातस्यापि-असातावेदनीयस्यापि, तत्कारणानां प्राणातिपातादिनामपि बहुत्वादिति भावः ॥ ७ ॥

अथ मोहनीयप्रकृति प्ररूपयति—

मूलम्—मोहणिज्जंपि दुविहं, दंसणे चरणे तहा।
दंसणे तिविहं वुत्तं, चरणे दुविहं भवे ॥ ८ ॥

छाया—मोहनीयमपि द्विविधं, दर्शने चरणे तथा ।
दर्शने त्रिविधमुक्तं, चरणे द्विविधं भवति ॥ ८ ॥

टीका—'मोहणिज्जंपि' इत्यादि ।

मोहनियमपि द्विविधं वेदनीयमिव, द्वैविध्यमाह-'दंसणे' इत्यादि । दर्शने=तत्त्वार्थश्रद्धानरूपे, चरणे=चारित्रे एवं च दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं चेत्यर्थः। तत्र दर्शने मोहनीयं=दर्शनविषयकं मोहनीयं त्रिविधमुक्तम् चरणे मोहनीयं=चारित्र मोहनीयं द्विविधं भवति ॥ ८ ॥

तथा अशातवेदनीय कर्मके कारण जो प्राणातिपात आदि हैं वे अनेक हैं। अत एव शातावेदनीय और अशातवेदनीय के अनेक भेद हैं ॥ ७ ॥

अब मोहनीय कर्म की प्रकृतियां कहते हैं- 'मोहणिज्जंपि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मोहणिज्जंपि दुविहं आहियं-मोहनीयमपि द्विविधम् आख्यातम्) मोहनीय कर्म भी दो प्रकारका है-(दंसणे चरणे तहा-दर्शने चरणे तथा) दर्शन मोहनीय एवं चारित्र मोहनीय। (दंसणे तिविहं वुत्तं-दर्शने त्रिविधं उक्तं) दर्शन मोहनीय तीन प्रकार का एवं (चरणे दुविहं भवे-चरणे द्विविधं भवेत्) चारित्र मोहनीय दो प्रकारका है ॥ ८ ॥

તથા અસાતા વેદનીય કર્મનું કારણ જે પ્રાણાતિપાત આદિ છે તે અનેક છે. આ માટે સાતા વેદનીય અને અસાતા વેદનીયના અનેક ભેદ છે. ॥ ૭ ॥

હવે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે—"मोहणिज्जंपि" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—मोहणिज्जंपि दुविह अहियं-मोहनीयमपि द्विविधं आख्यातम् મોહનીય કર્મ પણ બે પ્રકારનું છે-दंसणे चरणे तहा-दर्शने चरणे तथा-દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય. दंसणे तिविहं वुत्तं-दर्शने त्रिविधं उक्तं દર્શન મોહનીય ત્રણ પ્રકારના અને चरणे दुविहं भवे-चरणे द्विविधं भवति ચારિત્ર મોહનીય પ્રકારના છે. ॥ ૮ ॥

तत्र दर्शनमोहनीयस्य त्रैविध्यमाह—

मूलम्—सम्मत्तं चेव मिच्छत्तं, सम्मामिच्छत्तमेव य।
एयाओ तिन्नि पयडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणे ॥९॥

छाया—सम्यक्त्वं चैव मिथ्यात्वं, सम्यग्मिथ्यात्वमेव च।
एतास्तिस्रः प्रकृतयो, मोहनीयस्य दर्शने ॥ ९ ॥

टीका—'सम्मत्तं चेव' इत्यादि—

सम्यक्त्वं=मोहनीयकर्मपुद्गलानां यावानंशः शुद्धः, स शुद्धदलिकमित्युच्यते, तदेव-सम्यक्त्वं-सम्यक्त्वमोहनीयम्, यदुदये तत्त्वादिभिरुचिरूपं तत्त्वार्थश्रद्धानं समुत्पद्यते। तथा-मिथ्यात्वम्-अशुद्धदलिकरूपं, यदुदये सति अतत्त्वेषु तत्त्वबुद्धिर्जायते। तथा-सम्यग्मिथ्यात्वं-शुद्धाशुद्धदलिकरूपं च, यदुदये सति जीवस्योभयः स्वभावो भवति। इह सम्यक्त्वाद्या जीवधर्मास्तथापि तत्कारणरूपतया दलिकानामपि सम्यक्त्वादिव्यपदेशः। एताः-सम्यक्त्व-मिथ्यात्व-सम्यग्मिथ्यात्वरूपाः, तिस्रः प्रकृतयः, दर्शनमोहनीयस्य-दर्शनविषये मोहनीयस्य सन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

मूलम्—चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं।
कसायवेयणिज्जं तु, नोकसायं तहेव य ॥ १० ॥

छाया—चरित्रमोहनं कर्म, द्विविधं तु व्याख्यातम्।
कषायवेदनीयं च, नोकषायं तथैव च ॥ १० ॥

टीका—'चरित्तमोहणं' इत्यादि—
चारित्रमोहनीयं-चारित्रे विषये मुह्यत्यनेनेति चारित्रमोहनीयं, कर्म यदुदये

अब दर्शनमोहनीय का तीन भेद कहते हैं—'सम्मत्तं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—दर्शन मोहनीयकर्मके तीन भेद हैं-(सम्मत्तं-सम्यक्त्वं) सम्यक्त्व, (मिच्छत्तं-मिथ्यात्वं) मिथ्यात्व, (सम्मामिच्छत्तमेव य-सम्यग्मिथ्यात्वमेव च) सम्यक्त्वमिथ्यात्व ॥ ९ ॥

अब चारित्रमोहनीयकी प्रकृतियां कहते हैं-'चरित्तमोहणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—कषायवेदनीय और नोकषायवेदनीयके भेद से (चरित्त-

હવે દર્શન મોહનીયના ત્રણ ભેદ કહે છે—"सम्मत्तं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—દર્શન મોહનીય કર્મના ત્રણ ભેદ છે-सम्मत्तं-सम्यक्त्वं સમ્યક્ત્વ, मिच्छत्तं-मिथ्यात्वं મિથ્યાત્વ, सम्मामिच्छत्ता मेवय-सम्यग्मिथ्यात्वमेव च સમ્યક્ત્વ મિથ્યાત્વ. ॥ ૯ ॥

હવે ચારિત્ર મોહનીયની પ્રકૃતિયો કહે છે—"चरित्त मोहणं" ઈત્યાદિ।
કષાય વેદનીય અને નોકષાય વેદનીયના ભેદથી चरित्तमोहणं कम्म-चरित्र

सति जानन्नपि चारित्रफलादि न चारित्रं प्रतिपद्यते, तत् तु द्विविधं व्याख्यातम्। द्वैविध्यमाह–'कसायवेयणिज्जं' इत्यादि। कषायवेदनीयं–कषायाः क्रोधादयस्तद्रूपेण वेद्यते–अनुभूयते यत् तत्तथा। च शब्दः समुच्चये। नो कषायं–नो कषायवेदनीयं–नोकषायाः–क्रोधादयस्तद्रूपेण यद् वेद्यते तत्तथा। तथैव सति समुच्चये ॥ १० ॥

अथ कषायभेदानाह—

मूलम्–सोलसविह भेएणं, कम्मं तु कसायजं।
सत्तविह नवविहं वा, कम्मं नोकसायजं ॥ ११ ॥

छाया—षोडषविधं भेदेन, कर्म कषायजम्।
सप्तविधं नवविधं वा, कर्म नोकषायजम् ॥ ११ ॥

टीका—'सोलसविह' इत्यादि—

कषायजं–कषायवेदनीय, कर्म तु भेदेन–भेदविवक्षया षोडशविधम्, क्रोध-मान-माया-लोभानां चतुर्णामपि कषायाणां प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यान-

---

मोहणं कम्मं–चारित्रमोहनं कर्म) चारित्रमोहनीयकर्म (दुविहं वियाहियं–द्विविधं व्याख्यातम्) दो प्रकार का कहा गया है। जिसके द्वारा जीव चारित्र के विषय में मोहित हो जावे वह चारित्र मोहनीय है। इसके उदय होने पर जीव चारित्र का फल जानकर भी चारित्र को अंगीकार नहीं कर सकता है वह चारित्र–मोहनीय कर्म है। यह चारित्रमोहनीय कर्म (कसायवेयणिज्जं–कषायवेदनीयं) कषायवेदनीय और (नोकसायं तहेव य–नो कषायं तथैव च) नो कषायवेदनीय के भेद से दो प्रकारका है। क्रोधादिक कषायों के रूप से जो वेदा जाता है वह कषायवेदनीय तथा कषायों के सहचारी हास्यादिकों के रूप में जो वेदा जाता है वह नो कषायवेदनीय है ॥ १० ॥

मोहनं कर्म ચારિત્ર મોહનીય કર્મ दुविहं वियाहिय–द्विविध व्याव्यातम् બે પ્રકારનાં કહેવાયેલ છે. જેનાથી જીવ ચારિત્રના વિષયમાં મોહિત બની જાય તે ચારિત્રમોહનીય છે. એનો ઉદય થવાથી જીવ ચારિત્રનું ફળ જાણીને પણ ચારિત્રને અંગીકાર કરી શકતો નથી એ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ છે. આ ચારિત્ર મોહનીય કર્મ कसायवेयणिज्जं–कपायवेदनीयं કષાયવેદનીય અને नोकसायं तहेव य–नो कषायं तथैव च નોકષાય વેદનીયના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. ક્રોધાદિક કષાયોનારૂપથી જે ભેદી શકાય છે તે કષાયવેદનીયય તથા કષાયોના સહચારિનાના રૂપમ, જે ભેદી શકાય છે તે નોકષાય વેદનીય છે. ॥ ૧૦ ॥

प्रत्याख्यान-संज्वलन भेदाच्चतुर्विधत्वात्। तथा-नोकषायजं कर्म, सप्तविधं= हास्यादिषट्कं-हास्य-रत्य-रति-भय-शोक-जुगुप्सारूपं, वेदश्च सामान्यविवक्षया एक एवेति सप्तविधं भवति। नवविधं वा-यदि पुंवेद-स्त्रीवेद-नपुंसकवेदरूपं वेदत्रयं-मन्यते, तदा हास्यादिषट्कं वेदत्रयसहितं नवविधं भवति ॥ ११ ॥

अथायुष्कर्म प्रकृतीः प्राह—

मूलम्—नेरइयतिरिक्खाउं, मणुस्साउं तहेव य।
देवाउयं चउत्थं तु, आउकम्मं चउव्विहं ॥१२॥

छाया—नैरयिकतिर्यगायुः, मनुष्यायुस्तथैव च।
देवायुष्कं चतुर्थं तु, आयुष्कर्मः चतुर्विधम् ॥१२॥

टीका—'नेरइय' इत्यादि--

अन्वयार्थ-(कषायजं कम्मं भेएणं तु सोलसविहं-कषायजं कर्म भेदेन षोडषविधं) कषायवेदनीय कर्म सोलह प्रकारका है-अनन्तानुबन्धी क्रोध, मान, माया और लोभ ४, अप्रत्याख्यानावरण क्रोध, मान, माया, एवं लोभ ८, प्रत्याख्यानावरण क्रोध, मान, माया, तथा लोभ १२ और संज्वलन क्रोध, मान, माया, लोभ १६। (नो कसायजं कम्मं सत्तविहं नवविहं वा-नो कषायजं कर्म सप्तविधं नवविधं वा) नोकषायके सात तथा नौ भेद भी होते हैं, सात भेद इस प्रकार है-हास्य, रति, अरति, भय, शोक, जुगुप्सा और वेद। तथा हास्य आदि छह और पुंवेद, स्त्रीवेद, तथा नपुंसक वेद इस प्रकार तीन भेद मिलनेपर नो कषाय नौ प्रकार का भी होता है ॥ ११ ॥

अब आयुष्कर्म की प्रकृतियां कहते हैं— 'नेरइय०' इत्यादि।

અન્વયાર્થ—कषायजं कम्मं भेएणं तु सोलसविहं-कषायजं कर्म भेदेन षोडषविधं કષાયવેદનીયકર્મ સોળ પ્રકારનું છે. અનંતાનુબંધી, ક્રોધ માન, માયા, 'લોભ૪ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ' ૮ પ્રત્યાખ્યાનવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ૧૨ અને સંજ્વલન ક્રોધ,માન,માયા,લોભ (૧૬) नोकषायजं कम्मं सत्तविहं नवविहं वा-नोकषायजं कर्म सप्तविधं वा नवविधं નોકષાયના સાત તથા નવ ભેદ હોય છે. સાત ભેદ આ પ્રમાણે છે-હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા અને વેદ તથા હાસ્ય આદિ છ અને પુંવેદ, સ્ત્રીવેદ, તથા નપુંસકવેદ. આ ત્રણ ભેદ મેળવવાથી નોકષાય નવ પ્રકારનું પણ થાય છે. ॥ ૧૧ ॥

હવે આયુષ્કર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે—"नेरइय" ઇત્યાદિ।

नैरयिक तिर्यगायुः- आयुः शब्दस्य प्रत्येकं योगः। नैरयिकायुः, तिर्यगायुरित्यर्थः। शेषं सुगमम् ॥ १२ ॥

नामकर्म प्रकृतिराह—

मूलम्—नामकम्मं तु दुविहं, सुहमसुहं च आहियं।
सुभस्स उ बहू भेया, एमेव असुहस्स वि ॥१३॥

छाया—नामकर्म तु द्विविधं, शुभं अशुभं चाख्यातम्।
शुभस्य च बहवो भेदाः, एवमेवाशुभस्यापि ॥ १३ ॥

टीका—'नामकम्मं' इत्यादि—

पूर्वार्धं स्पष्टम्। शुभस्य-शुभनाम्नः, बहवो भेदाः सन्ति। तत्रोत्तरभेदैः शुभनाम्नोऽनन्तभेदत्वेऽपि मध्यमविवक्षया सप्तत्रिंशद् भेदाः सन्ति। एवमेवाशुभस्यापि नामकर्मणो बहवो भेदाः सन्ति तत्रापि मध्यमविवक्षया चतुस्त्रिंशद्भेदाः सन्ति एतत् सर्वमाचाराङ्गसूत्रस्याचारचिन्तामणि टीकायां (श्रु. १ अ. १ उ. १) कर्मवादिमतव्याख्याने विस्तरेण वर्णितमस्माभिः ॥ १३ ॥

अन्वयार्थ-(नेरइयतिरिक्खाउं-नैरयिकतिर्यगायुः) नरकायु, तिर्यंचायु, (मणुस्साउं-मनुष्यायुः) मनुष्यायु और (चउत्थं देवाउयं-चतुर्थं देवायुष्कं) चौथा देव आयु इस प्रकार (आउकम्मं चउव्विहं-आयुष्कर्म चतुर्विधम्) आयुकर्म चार प्रकार का है ॥१२॥

अब नाम कर्म की प्रकृतियां कहते हैं—'नामकम्म' इत्यादि।

अन्वयार्थ-शुभ और अशुभके भेदसे (नामकम्मं तु दुविहं-नाम कर्म तु द्विविधम्, नामकर्म दो प्रकारका कहा गया है। (सुभस्स उ बहू भेया-शुभस्य तु बहवो भेदाः) शुभ और अशुभ नामकर्मके अनेक भेद हैं। उत्तरभेदोंकी अपेक्षा शुभनाम कर्म के यद्यपि अनंत भेद हो जाते हैं तो भी मध्यम विवक्षाकी अपेक्षा सत्ताईस भेद कहे गये हैं। (एवमेव असु-

અન્વયાર્થ—नेरइयतिरिक्खाउं-नैरयिकतिर्यगायुः નરકાયુ, તિર્યંચાયુ, मणुस्साउं-मनुष्यायुः મનુષ્યકાય, અને चउत्थ देवाउयं-चतुर्थं देवायुष्क ચોથી દેવકાય, आउकम्मं चउव्विहं-आयुष्कर्म चतुर्विधम् આ પ્રમાણે આયુકર્મ ચાર પ્રકારનું છે ૧૨

હવે નામકર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે—"नामकम्मं" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—શુભ અને અશુભના ભેદથી नामकम्म तु दुविह-नाम कर्म तु द्विविधम् નામકર્મ બે પ્રકારનું કહેવામાં આવે છે. सुभस्स उ बहू भेया-शुभस्य तु बहवो भेदा શુભ અને અશુભ નામકર્મના અનેક ભેદ છે. ઉત્તર ભેદોની અપેક્ષા શુભ નામકર્મનાં જો કે, અનત ભેદ હોય છે તો પણ મધ્યમ વિવક્ષાની અપેક્ષા સત્તાવીસ ભેદ કહેવામા આવેલ છે, एमेव असुहस्सवि-एवमेवाशुभस्यापि આજ પ્રમાણે

अथ गोत्रकर्म प्रकृतिः कथयति---

मूलम्--गोयं कम्मं दुविहं, उच्चं नीयं च आहियं ।
उच्चं अट्ठविहं होइं, एवं नीयंपि आहियं ॥१४॥

छाया---गोत्रं कर्म तु द्विविधम्, उच्चं नीचं च आख्यातम् ।
उच्चं अष्टविधं भवति, एवं नीचमपि आख्यातम् ॥ १४ ॥

पूर्वार्धं स्पष्टम् । उच्चम् उच्चगोत्रम्, अष्टविधं भवति, उच्चगोत्रस्य हि अष्टौ जात्यादिमदाकारणरूपा बन्धहेतवः सन्ति, बन्धहेतुभेदादष्टविधत्वं तस्येति भावः । एवम्=अनेनैव प्रकारेण, जात्यादिमदकरणरूपबन्धहेतुभेदादेवेत्यर्थः, नीचं-नीचगोत्रमप्यष्टविधत्वं आख्यातम् ॥ १४ ॥

अथान्तराय कर्मप्रकृतीर्निरूपयति---

मूलम्---दाणे लाभे य, उवभोगे वीरिए तहा ।
पंचविहमंतरायं, समासेण वियाहियं ॥१५॥

हस्स वि-एवमेवाशुभस्यापि) इसी तरह अशुभ नामकर्मके विषयमें भी जानना चाहिये। अशुभ नामकर्मके मध्यमविवक्षासे चौतीस भेद कहे गये हैं। यह सब विषय आचारांगसूत्र की आचार चिन्तामणि टीकामें हमने कर्मवादि मत के व्याख्यान में विस्तार के साथ कहा है ॥ १३ ॥

अब गोत्रकर्म की प्रकृतियां कहते हैं---' गोयं कम्मं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(उच्चं नीचं-उच्चं नीचं) उच्च गोत्रकर्म एवं नीचगोत्र कर्मके भेदसे (गोयं कम्मं दुविहं आहियं-गोत्रं कर्म द्विविधं आख्यातम्) गोत्र-कर्म दो प्रकार का है। जाति आदि के मद नहीं करने से उच्च गोत्र आठ प्रकार का तथा जाति आदि के मद करने से नीच गोत्र भी आठ प्रकार का कहा गया है ॥१४॥

અશુભ નામકર્મના વિષયમાં પણ જાણવું જોઈએ. અશુભ નામકર્મની વિવક્ષાથી ચોત્રીસ ભેદ બતાવવામાં આવેલ છે. આ સઘળો વિષય આચારાંગ સૂત્રની આચાર-ચિંતામણી ટીકામાં કર્મવાદી મતના વ્યાખ્યાનમાં વિસ્તારની સાથે કહેલ છે ॥૧૩॥

હવે ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિયો કહે છે---" गोयं कम्मं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ---उच्चं नीयं-उच्चं नीचं ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ અને નીચ ગોત્રકર્મના ભેદથી गोयं कम्मं दुविहं आहियं-गोत्रं कर्म द्विविधं आख्यातम् ગોત્રકર્મ બે પ્રકારનું છે. જાતિ આદિનો મદ ન કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્ર આઠ પ્રકારનું તથા જાતિ આદિનો મદ કરવાથી નીચ ગોત્ર પણ આઠ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. ॥૧૪॥

छाया--दानं लाभश्च भोगश्च, उपभोगो वीर्यं तथा ।
पञ्चविधमन्तरायं (कर्म), समासेन व्याख्यातम् ॥ १५ ॥

टीका--' दाणे लाभे य ' इत्यादि-गाथेयं सुगमा ॥ १५ ॥

कर्मप्रकृतयः कथिताः, संप्रत्युत्तरग्रन्थसम्बन्धं प्रदर्शयन् प्राह--

मूलम्--एयाओ मूलपयडीओ, उत्तराओ य आहिया ।
पएसग्गं खित्तकाले य, भावं चादुत्तरं सुण ॥१६॥

छाया--एता मूलप्रकृतयः, उत्तराश्च आख्याताः ।
प्रदेशाग्रं क्षेत्रकालौ च, भावं चात उत्तरं शृणु ॥१६॥

टीका--' एयाओ ' इत्यादि--

एता मूलप्रकृतय आख्याताः, उत्तराश्च=उत्तरप्रकृतश्च आख्याताः । प्रदेशाग्रं=

अब अन्तराय कर्म की प्रकृतियां कहते हैं--' दाणे ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(दाणे-दाने) दान देनेमें, (लाभे य-लाभश्च) लाभ होनेमें, भोग भोगने में, (उवभोगे-उपभोगे) उपभोग भोगनेमें तथा शक्तिके (वीरिए -वीर्य) विकास होने में जो कर्म बाधक बनता है वह अन्तराय कर्म है। और इन्हीं दान आदिकी अपेक्षा यह (अंतरायं समासेन पंचविहं वियाहियं-अन्तरायं समासेन पञ्चविधं आख्यातम्) अन्तराय कर्म संक्षेपमें पांच प्रकार का काहा है ॥ १५ ॥

मूल और उत्तर प्रकृतियां कहकर अब सूत्रकार आगे के लिये सम्बन्ध कहते हैं--' एयाओ ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(एयाओ मूलपयडीओ-एता मूलप्रकृतयः) इस प्रकार ये मूल प्रकृतियां-(उत्तराओ य अहिया-उत्तराश्च आख्याताः) और उत्तर प्रकृ-

---

હવે અંતરાય કર્મની પ્રકૃતિઓ કહે છે--" दाणे " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--दाणे-दानं દાન દેવામાં, लाभेयलाभश्च લાભ થવામાં, ભોગ ભોગવવામાં, उवभोगे-उपभोगे ઉપભોગ ભોગવવામાં તથા वीरिए-वीर्यं શક્તિનો વિકાસ થવામાં જે કર્મ બાધક બને છે તે કર્મ અંતરાય કર્મ છે અને अंतरायं समासेन पंचविहं वियाहियं-अन्तराय समासेन पंचविधं व्याख्यातम् અન્તરાય કર્મ સંક્ષેપથી પાંચ પ્રકારનાં છે ॥૧૫॥

મૂળ અને ઉત્તર પ્રકૃતિયો કહીને હવે સૂત્રકાર આગળના માટે સંબંધ કહે છે--" एयाओ ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--एयाओ मूल पयडिओ-एताः मूलप्रकृतयः આ પ્રમાણે એ મૂળ તિ उत्तराओ य आहिया-उत्तराश्च आख्यातः અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહેવાઈ

प्रदेशाः-परमाणवस्तेषामग्रं-परिमाणं, क्षेत्रकालौ च भावं च-अनुभावलक्षणं पर्यायं-चतुःस्थानिकादि रसमिति यावत्, अत उत्तरं=अतः परं मया कथ्यमानं शृणु॥१६॥

तत्र तावत् प्रदेशाग्रमाह—

मूलम्—सव्वेसिं चेव कम्माणं, पएसग्गमणंतगं।
गंठियसत्ताईयं, अंतो सिद्धाण आहियं ॥१७॥

छाया—सर्वेषां चैव कर्मणां, प्रदेशाग्रमनन्तकम्।
ग्रन्थिगसत्त्वातीतम्, अन्तः सिद्धानामाख्यातम् ॥ १७ ॥

टीका—'सव्वेसिं' इत्यादि—

सर्वेषाँ चैव-अपि, कर्मणां, प्रदेशाग्रम्-परमाणु परिमाणं कर्मदलिकमित्यर्थः, अनन्तकम्=अनन्तम्, अस्ति, तच्चानन्तकं ग्रन्थिगसत्त्वातीतम्, गन्थिरिवग्रन्थिः-घनोरागद्वेष परिणामस्तत्र गताः ग्रन्थिगाः। ग्रन्थिगाश्च ते सत्त्वाः ग्रन्थिगसत्त्वाः। ये रागद्वेष निबिडपरिणामविशेषरूपस्य ग्रन्थे र्भेदनाक्षमतया यथाप्रवृत्तिकरणं

त्तियां कही गई हैं। अब इनके प्रदेशोंके परिणामको, क्षेत्र कालको और अनुभाव लक्षणपर्याय को-चतुःस्थानिक आदि रस को-मैं कहता हूं। सो सुनो ॥ १६ ॥

अब कर्मोंके प्रदेशाग्र (परमाणु) को कहते हैं—'सव्वेसिं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सव्वेसिं चेव कम्माणं पएसग्गमणंतगं-सर्वेषां चैव कर्मणां प्रदेशाग्रं अनंतकम्) समस्त कर्मों का परमाणु परिमाण-दलिया-अनन्त है। (गंठियसत्ताईयं-ग्रन्थिगसत्वातीतम्) वह अनंत यहां अभव्य जीवों की अपेक्षा अनंत गुणा एवं (अंतो सिद्धाण आहिओ-अन्तःसिद्धानाम् आख्यातम्) सिद्धों का अनंतवां भाग कहा गया है। घन रागद्वेषरूप परिणाम ही यहां ग्रन्थिशब्द से गृहीत हुए हैं। इस ग्रन्थि में जो जीव रहते हैं वे ग्रन्थिगसत्व हैं। अर्थात् जो रागद्वेष से

ગયેલ છે હવે તેના પ્રદેશોના પરિણામને, ક્ષેત્રકાલને, અને અનુભાવ લક્ષ પર્યાયને-ચતુઃ સ્થાનિક આદિ રસને કહેવામાં આવે છે તે સાંભળો. ॥ ૧૬ ॥

હવે કર્મોના પરમાણુઓને કહે છે—" सव्वेसिं " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सव्वेसिं चेव कम्माणं पएसग्गमणंतगं-सर्वेषां चैव कर्मणां प्रदेशाग्रं अनंतकम् સઘળા કર્મોના પરમાણુ અનંત છે. गंठियसत्ताईयं-ग्रन्थिगसत्वातीतम् એ અનંત અહીં અભવ્ય જીવોની અપેક્ષા અનંતગુણા અને अंतोसिद्धाण आहिओ-अन्तः सिद्धानां आख्यातः સિદ્ધોનો અનંતમો ભાગ કહેવાયેલ છે. ઘન રાગદ્વેષરૂપ પરિણામ જ અહીં ગ્રંથી શબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ છે. આ ગ્રંથીમાં જે જીવ રહે છે તે ગ્રંથીગસત્વ છે. અર્થાત્ જે રાગદ્વેષથી નિબિડ બનેલા પરિણામ વિશેષનું ભેદન કરવામાં અસમર્થ છે-યથા પ્રવૃત્તિકરણ સુધી

प्राप्यैव पतन्ति, न तु तदुपरिष्टात् अपूर्वकरणादौ गन्तुं कथमपि कदाचिदपि समर्था भवन्ति, ते इत्यर्थः। अत्र ग्रन्थिगसत्त्वशब्देनाऽभव्यजीवा एव गृह्यन्ते। तानतीतम्-अतिक्रान्तम्, तेभ्योऽनन्तगुणाधिकमित्यर्थः, तथा-सिद्धानाम् अन्तः-अनन्तभागे आख्यातम्-कर्मणां परमाणवः, सिद्धानामनन्तभागे सन्ति, सिद्धानामनन्तगुणत्वादित्युक्तं तीर्थंकरादिभिरित्यर्थः ॥ १७ ॥

संप्रति क्षेत्रत आह—

मूलम्-सव्वजीवा ण कम्मं तु, संगहे छद्दिसागयं।
सव्वेसु वि पएसेसु, सव्वं सव्वेण बद्धगं ॥ १८ ॥

छाया—सर्वजीवा खलु कर्म तु, संग्रहे षड्दिशागतम्।
सर्वेष्वपि प्रदेशेषु, सर्वं सर्वेण बद्धकम् ॥ १८ ॥

टीका—'सव्वजीवा' इत्यादि—

सर्वजीवाः कर्म=ज्ञानावरणीयादिकं, संगृह्णन्ति, इह-'ण' इति वाक्यालङ्कारे, तु शब्दो निश्चयार्थकः। कथं भूतं कर्म संगृह्णन्ति? षड्दिशगतं=

निबिड बने हुए परिणाम विशेष को भेदन करने में—असमर्थ हैं-यथाप्रवृत्ति करण तक जाकर ही जो पीछे पतित हो जाते हैं—आगे के अपूर्वकरण आदि कथमपि किसी तरहसे कथमपि चढ़ नहीं सकते हैं, ऐसे जीव ही यहां ग्रन्थिगसत्व से लिये गये हैं। ऐसे जीव अभव्य राशि के ही होते हैं। उनसे अनंतगुणे तथा सिद्धराशि के अनंतवे भाग परिमित परमाणु इन समस्त कर्मों में होते हैं ॥ १७ ॥

अब क्षेत्र को लेकर कर्म परमाणुओं को कहते हैं—'सव्वजीवा' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(सव्वजीवा—सर्वजीवा) समस्त जीव (छद्दिसागयं-षड्दिशगतम्) षट् दिशाओंसे आगत कर्म पुद्गलोंको ग्रहण करते हैं। वे कर्म, जीव

જઈને જે પછીથી પતિત થઈ જાય છે, આગળના અપૂર્વકરણ આદિમાં જરાએ ચડી શકતા નથી. એવા જીવ જ અહિં ગ્રન્થીગસત્વથી લેવાયેલ છે, એવા જીવ અભવ્ય રાશિના જ હોય છે. એનાથી અનંતગણા તથા સિદ્ધ રાશિના અનંતમા ભાગ પરિમિત પરમાણુ એ સમસ્ત કર્મોમાં હોય છે. ॥ ૧૭ ॥

હવે ક્ષેત્રને લઈને કર્મ પરમાણુને કહે છે—"सव्वे जीवा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सव्वजीवा-सर्वजीवा સઘળા જીવ छद्दिसागयं-षड्दिशगतम् ષટ્દિશાઓથી આગત કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એ કર્મ જીવ દ્વારા

षण्णां दिशानां समाहारःषड्दिशं, तत्र गतं-स्थितम् , पूर्वादयश्चतस्रो दिशाः ऊर्ध्वाधो दिग्द्वयं चेति षड्दिशो भवन्ति, इह षडित्युपलक्षणं, तेन चतसृणां विदिशामपि ग्रहणम्, तस्माद् दशसु दिक्षु व्यवस्थितं कर्म जीवाःसंगृह्णन्ति। यानाकाशप्रदेशान् अवगाह्य जीवो वर्तते, तत्रैव ये कर्मपुग्दला वर्तन्ते, ते रागादिस्नेहगुणयोगादात्मनि लगन्ति, न तु क्षेत्रान्तरावगाढाः, भिन्नदेशस्य तद्भवपरिणामाभावात् , यथा हि

द्वारा अवष्टब्ध-(रोकेहुए) आकाशप्रदेशों में स्थित रहते हैं। जिन कर्म पुद्गलों को यह जीव ग्रहण करता है ये समस्त कर्मपुद्गल ज्ञानावरण दर्शनावरण आदि सर्व कर्मरूप परिणम जाते हैं। तथा (सव्वेसु वि पएसेसु -सर्वेष्वपि प्रदेशेषु समस्त आत्माके प्रदेशों के साथ एक क्षेत्रावगाढ होकर (सव्वे सव्वेण बद्धगं-सर्वं सर्वेण बद्धकम्) बंधको प्राप्त होते हैं।

भावार्थ—संसारी समस्त जीव ज्ञानावरण आदि अष्टविध कर्मरूप कर्म पुद्गलों को प्रतिसमय ग्रहण करते रहते हैं। ये कर्मपुद्गल जितने आकाश के प्रदेशों को यह जीव रोके रहता है वहीं से इसके द्वारा आकृष्ट होते हैं। बाहरी क्षेत्र से नहीं। वहां पर भी दशदिशाओं में व्यवस्थित जो कर्मपुद्गल हैं उन्हे यह जीव कषाय के योग से ग्रहण करता है। पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण एवं चार विदिशा तथा उर्ध्व और अधःइस तरह ये दस दिशाएँ हैं। ये कर्मपुद्गल रागादिरूप स्नेह गुण के योग से आत्मा में चिपक जाते हैं। क्षेत्रान्तर में रहे हुए कर्मपुद्गल जो

રોકવામાં આવેલા આકાશ પ્રદેશોમાં સ્થિત રહે છે. જે કર્મ પુદ્ગલોને એ જીવ ગ્રહણ કરે છે તે સઘળા કર્મ પુદ્ગલ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય આદિ સર્વ કર્મરૂપથી પરિણમે છે. તથા सव्वेसु वि पएसेसु-सर्वेष्वपि प्रदेशेषु સઘળા આત્માના પ્રદેશોની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાઢ થઈને सव्वे सव्वेण बद्धगं-सर्वं सर्वेण बद्धकम् બંધને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ—સંસારી સર્વ જીવ જ્ઞાનાવરણિયાદિ આઠ વિધ કર્મ રૂપ કર્મ પુદ્ગલોને પ્રતિ સમય ગ્રહણ કરતા રહે છે. એ કર્મ પુદ્ગલ જેટલા આકાશના પ્રદેશોને એ જીવ રોકી રહે છે ત્યાંથી તેના દ્વારા આકૃષ્ટ થાય છે. બીજા બહારના ક્ષેત્રથી નહીં. ત્યા પણ દસ દિશાઓમાં વ્યવસ્થિત જે કર્મ પુદ્ગલ છે તેને એ જીવ કષાયના યોગથી ગ્રહણ કરે છે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ અને ચાર વિદિશા તથા ઉર્ધ્વ અને અધઃ આ પ્રમાણે એ દસ દિશાઓ છે. એ કર્મ પુદ્ગલ રાગાદિરૂપ સ્નેહગુણના યોગથી આત્મામાં ચોંટી જાય છે. ક્ષેત્રાન્તરમાં રહેલા કર્મ પુદ્ગલ જે જીવની સાથે બંધાતા

वह्निः स्वदेश स्थितान् प्रायोग्यपुद्गलान् आत्मभावेन परिणमयति, एवं जीवोऽपि इदं चात्मावष्टब्धाकाशप्रदेशापेक्षया क्षेत्रं प्रोच्यते। दिशामाकाशादभेदोऽस्तीति सूचनार्थमिह दिशा शब्दोपादानम्, तद्भेदेन तासामप्रतीतेः। तथा च-दिग् द्रव्यान्तरमिति यदुक्तं कैश्चित्, तदपास्तं भवति।

तथा षड्दिशगतमिति द्वीन्द्रियादारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्तमधिकृत्य नियमेन व्याख्येयम्, एकेन्द्रियाणां तैजस पुद्गलग्रहणे तिसृभ्यो दिग्भ्य आरभ्य यावत् षड्दिग्भ्यः पुद्गलग्रहणं भवति। तच्च कर्म आकाशस्य सर्वेष्वपि प्रदेशेषु आत्मावष्ट-

---

जीव के साथ बंध को प्राप्त नहीं होते हैं उसका कारण उनमें तद्भाव से परिणमन होने का अभाव है। जैसे अग्नि स्वदेशस्थ प्रायोग्य पुद्गलों को अग्निरूपसे परिणमाती है, उसी प्रकार जीव अपनेद्वारा अवष्टब्ध प्रदेशमें रहे हुए पुद्गलों को कर्मरूप परिणमा देता है। जीवसे यहां कषाय सहित जीव समझना चाहिये। यह जीव द्वारा अवष्टब्ध आकाश ही क्षेत्र है। दिशाओं का आकाश से कोई भेद नहीं है। सूर्य के उदय आदि की अपेक्षा ही आकाश पूर्व पश्चिम आदि दिशारूप से व्यवहृत होता है। इसी बात कि सूचना निमित्त यहां सूत्र में दिशा शब्द रखा गया है। इसलिये वैशेषिकसिद्धान्त में जो दिग् द्रव्यान्तर रूप से कहा है वह ठीक नहीं है। यह पहिले कह दिया गया है कि सूत्र में "षड् दिशगतम्" पद से दश दिशाओं का ग्रहण हुआ है। एकेन्द्रिय जीवों के तैजस पुग्दलों का जो ग्रहण होता है उसमें तीन दिशाओं से लेकर छह दिशाओं तकके-पुग्दलों का ग्रहण होता है। वह कर्म आत्मा द्वारा अव-

---

નથી એનું કારણ એનામાં તદભાવથી પરિણમન થવાનો ભાવ છે, જેમ અગ્નિ સ્વદેશસ્થ પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને અગ્નિરૂપથી પરિણમાવે છે એજ પ્રમાણે જીવ પોતાના દ્વારા રોકેલ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલોને કર્મરૂપમાં પરિણમાવે છે. જીવથી અહીં કષાય સહિત જીવ સમજવો જોઈએ. એ જીવ દ્વારા રોકેલ આકાશ પ્રદેશ જ ક્ષેત્ર છે, દિશાઓનો આકાશથી કોઈ ભેદ નથી. સૂર્યના ઉદય આદિની અપેક્ષા જ આકાશ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓથી ઓળખાય છે. આ વાતની સૂચના નિમિત્ત અહીં સૂત્રમાં દિશા શબ્દ રાખવામાં આવેલ છે. આ કારણે વૈશેષિકસિદ્ધાંતમાં જે દિગ્ દ્રવ્યાન્તર રૂપથી કહેવામાં આવેલ છે તે બરોબર નથી. આ પહેલાં બતાવવામાં આવેલ છે કે, સૂત્રમાં "षड्-दिशगतम्" પદથી દશ દિશાઓનું ગ્રહણ થયેલ છે. એકેન્દ્રિય જીવોના જે તૈજસ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે એમાં ત્રણ દિશાઓ લઈને છ દિશાઓ

ब्धेषु स्थितं जीवाः संगृह्णन्ति, आत्मावष्टब्धाकाशप्रदेशस्थान् कर्मपुद्गलान् प्रति जीवस्य ग्रहणहेत्वविशेषात् ।

तत् कर्म किं ज्ञानावरणीयमात्रमेकं द्विकं वा त्रिकं वा सर्वं वा संगृह्णन्ति? इत्याशङ्कायामाह-'सव्वं' इति । सर्वं-सकलं ज्ञानावरणाद्यष्टकं संगृह्णन्ति, नत्वेक-मेवकिमपि, । जीवा हि सर्वप्रकृति प्रयोगान् पुद्गलान् सामान्येनादाय तानेवाध्यव-सायविशेषात्, पृथक् पृथग् ज्ञानावरणीयादिरूपत्वेन परिणमयन्ति । तैश्चैवं संगृहीतं कर्म कैश्चिदेवात्मप्रदेशैर्बद्धं भवति ? सर्वेणात्मना वा इति संशयोच्छेदनार्थमाह-'सव्वेण बद्धगं' इति । सर्वेण-समस्तेनात्मना, न तु कियद्भिरेव तत्प्रदेशैरिति भावः, बद्धकं=बद्धमेवबद्धकं क्षीरोदकवत् सर्वैरात्मप्रदेशैः श्लिष्टं भवतीत्यर्थः। यद्वा सर्वेण=प्रकृति स्थित्य-नुभाग-प्रदेशरूपेण प्रकारेण बद्धकमित्यर्थः ॥ १८ ॥

ष्टब्ध समस्त आकाश के प्रदेशों में स्थित होता है और उसे ही जीव ग्रहण करता है । तथा द्वीन्द्रियसे लेकर पंचेन्द्रियपर्यंत जीव चारों दिशाओं से चार विदिशाओं से एवं उर्ध्व और अधः से कर्मपुग्दलों को ग्रहण करते हैं । इन पुग्दलोंमें ज्ञानावरणीय आदि रूपसे परिणमन होने योग्य कर्मपुग्दल रहते हैं । अर्थात् जिन कार्मणवर्गणाओं को यह जीव ग्रहण करता है उन्हे यह जीव अध्ययवसायविशेष से पृथक् २ ज्ञानावरणीय आदि रूप में परिणमादेता है । ये गृहीत कर्मपुग्दल आत्मा के समस्त-प्रदेशों के साथ ही बंध को प्राप्त होते हैं । ऐसा नहीं है कि कुछ आत्मा के प्रदेशों के साथ ही संबंध को प्राप्त हों और कुछ के साथ नहीं हों। बंधने पर इनमें भावों के अनुसार प्रकृति, प्रदेश, स्थिति तथा अनु-भागबंधरूप से प्रकारता आजाती है ॥१८॥

સુધીના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે. એ કર્મ આત્મા દ્વારા રોકાયેલા આકાશના સમસ્ત પ્રદેશોમાં સ્થિત થાય છે. એને જ જીવ ગ્રહણ કરે છે. તથા બે ઇન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય પર્યંત જીવ ચારે દિશાઓથી, ચાર વિદિશાઓથી, અને ઉર્ધ્વ તથા અધઃથી કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતા રહે છે. આ પુદ્ગલોમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિરૂપથી પરિણમન થવા યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલ રહે છે. અર્થાત્ જે કાર્મણ વર્ગણાઓને એ જીવ ગ્રહણ કરે છે એને એ જીવ અધ્યવસાય વિશેષથી જુદા જુદા જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપમાં પરિણમાવી દે છે. આ ગ્રહિત કર્મ પુદ્ગલ આત્માના સઘળા પ્રદેશોની સાથે જ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું નથી કે, થોડા આત્માના પ્રદેશોની સાથે સંબંધને પ્રાપ્ત થાય અને થોડાની સાથે ન થાય. બંધાવાથી તેમાં ભાવોના અનુસાર પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ તથા અનુભાગ બંધરૂપથી પ્રકારતા આવી જાય છે. ॥ ૧૮ ॥

वह्निः स्वदेश स्थितान् प्रायोग्यपुद्‌गलान् आत्मभावेन परिणमयति, एवं जीवोऽपि इदं चात्मावष्टब्धाकाशप्रदेशापेक्षया क्षेत्रं प्रोच्यते। दिशामाकाशादभेदोऽस्तीति सूचनार्थमिह दिशा शब्दोपादानम्, तद्भेदेन तासामप्रतीतेः। तथा च–दिग् द्रव्यान्तरमिति यदुक्तं कैश्चित्, तदपास्तं भवति।

तथा षड्दिशगतमिति द्वीन्द्रियादारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्तमधिकृत्य नियमेन व्याख्येयम्, एकेन्द्रियाणां तैजस पुद्गलग्रहणे तिसृभ्यो दिग्भ्य आरभ्य यावत् षड्दिग्भ्यः पुद्गलग्रहणं भवति। तच्च कर्म आकाशस्य सर्वेष्वपि प्रदेशेषु आत्मावष्ट-

जीव के साथ बंध को प्राप्त नहीं होते हैं उसका कारण उनमें तद्भाव से परिणमन होने का अभाव है। जैसे अग्नि स्वदेशस्थ प्रायोग्य पुद्गलों को अग्निरूपसे परिणमाती है, उसी प्रकार जीव अपनेद्वारा अवष्टब्ध प्रदेशमें रहे हुए पुद्गलों को कर्मरूप परिणमा देता है। जीवसे यहां कषाय सहित जीव समझना चाहिये। यह जीव द्वारा अवष्टब्ध आकाश ही क्षेत्र है। दिशाओं का आकाश से कोई भेद नहीं है। सूर्य के उदय आदि की अपेक्षा ही आकाश पूर्व पश्चिम आदि दिशारूप से व्यवहृत होता है। इसी बात कि सूचना निमित्त यहां सूत्र में दिशा शब्द रखा गया है। इसलिये वैशेषिकसिद्धान्त में जो दिग् द्रव्यान्तर रूप से कहा है वह ठीक नहीं है। यह पहिले कह दिया गया है कि सूत्र में "षड् दिशगतम्" पद से दश दिशाओं का गृहण हुआ है। एकेन्द्रिय जीवों के तैजस पुग्दलों का जो ग्रहण होता है उसमें तीन दिशाओं से लेकर छह दिशाओं तकके–पुग्दलों का ग्रहण होता है। वह कर्म आत्मा द्वारा अव-

નથી એનું કારણ એનામાં તદભાવથી પરિણમન થવાનો ભાવ છે, જેમ અગ્નિ સ્વદેશસ્થ પ્રાયોગ્ય પુદ્‌ગલોને અગ્નિરૂપથી પરિણમાવે છે એજ પ્રમાણે જીવ પોતાના દ્વારા રોકેલ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્‌ગલોને કર્મરૂપમાં પરિણમાવે છે. જીવથી અહીં કષાય સહિત જીવ સમજવો જોઈએ. એ જીવ દ્વારા રોકેલ આકાશ પ્રદેશ જ ક્ષેત્ર છે, દિશાઓનો આકાશથી કોઈ ભેદ નથી. સૂર્યના ઉદય આદિની અપેક્ષા જ આકાશ પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓથી ઓળખાય છે. આ વાતની સૂચના નિમિત્ત અહીં સૂત્રમાં દિશા શબ્દ રાખવામાં આવેલ છે. આ કારણે વૈશેષિકસિદ્ધાંતમાં જે દિગ્ દ્રવ્યાન્તર રૂપથી કહેવામાં આવેલ છે તે બરોબર નથી. આ પહેલાં બતાવવામાં આવેલ છે કે, સૂત્રમાં "षड्दिशगतम्" પદથી દશ દિશાઓનું ગ્રહણ થયેલ છે એકેન્દ્રિય જીવોના જે તૈજસ પુદ્‌ગલોનું ગ્રહણ થાય છે એમાં ત્રણ દિશાઓ લઈને છ દિશાઓ

ब्धेषु स्थितं जीवाः संगृह्णन्ति, आत्मावष्टब्धाकाशप्रदेशस्थान् कर्मपुद्गलान् प्रति जीवस्य ग्रहणहेत्वविशेषात् ।

तत् कर्म किं ज्ञानावरणीयमात्रमेकं द्विकं वा त्रिकं वा सर्वं वा संगृह्णन्ति? इत्याशङ्कायामाह-'सव्वं' इति । सर्वं-सकलं ज्ञानावरणाद्यष्टकं संगृह्णन्ति, नत्वेकमेवकिमपि, । जीवा हि सर्वप्रकृति प्रयोगान् पुद्गलान् सामान्येनादाय तानेवाध्यवसायविशेषात्, पृथक् पृथग् ज्ञानावरणीयादिरूपत्वेन परिणमयन्ति । तैश्चैवं संगृहीतं कर्म कैश्चिदेवात्मप्रदेशैर्बद्धं भवति? सर्वेणात्मना वा इति संशयोच्छेदनार्थमाह-'सव्वेण बद्धगं' इति । सर्वेण-समस्तेनात्मना, न तु कियद्भिरेव तत्प्रदेशैरिति भावः, बद्धकं=बद्धमेवबद्धकं क्षीरोदकवत् सर्वैरात्मप्रदेशैः श्लिष्टं भवतीत्यर्थः। यद्वा सर्वेण=प्रकृति स्थित्य-नुभाग-प्रदेशरूपेण प्रकारेण बद्धकमित्यर्थः ॥ १८ ॥

ष्टब्ध समस्त आकाश के प्रदेशों में स्थित होता है और उसे ही जीव ग्रहण करता है। तथा द्वीन्द्रियसे लेकर पंचेन्द्रियपर्यंत जीव चारों दिशाओं से चार विदिशाओं से एवं उर्ध्व और अधः से कर्मपुग्दलों को ग्रहण करते हैं। इन पुग्दलोंमें ज्ञानावरणीय आदि रूपसे परिणमन होने योग्य कर्मपुग्दल रहते हैं। अर्थात् जिन कार्मणवर्गणाओं को यह जीव ग्रहण करता है उन्हे यह जीव अध्ययवसायविशेष से पृथक् २ ज्ञानावरणीय आदि रूप में परिणमादेता है। ये गृहीत कर्मपुग्दल आत्मा के समस्तप्रदेशों के साथ ही बंध को प्राप्त होते हैं। ऐसा नहीं है कि कुछ आत्मा के प्रदेशों के साथ ही संबंध को प्राप्त हों और कुछ के साथ नहीं हों। बंधने पर इनमें भावों के अनुसार प्रकृति, प्रदेश, स्थिति तथा अनुभागबंधरूप से प्रकारता आजाती है ॥१८॥

સુધીના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થાય છે. એ કર્મ આત્મા દ્વારા રોકાયેલા આકાશના સમસ્ત પ્રદેશોમાં સ્થિત થાય છે. એને જ જીવ ગ્રહણ કરે છે. તથા બે ઇન્દ્રિયથી લઈને પંચેન્દ્રિય પર્યંત જીવ ચારે દિશાઓથી, ચાર વિદિશાઓથી, અને ઉર્ધ્વ તથા અધઃથી કર્મ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતા રહે છે. આ પુદ્ગલોમાં જ્ઞાનાવરણીય આદિરૂપથી પરિણમન થવા યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલ રહે છે. અર્થાત્ જે કાર્મણ વર્ગણાઓને એ જીવ ગ્રહણ કરે છે એને એ જીવ અધ્યવસાય વિશેષથી જુદા જુદા જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપમાં પરિણમાવી દે છે. આ ગ્રહિત કર્મ પુદ્ગલ આત્માના સઘળા પ્રદેશોની સાથે જ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે. એવું નથી કે, થોડા આત્માના પ્રદેશોની સાથે સંબંધને પ્રાપ્ત થાય અને થોડાની સાથે ન થાય. બંધાવાથી તેમાં ભાવોના અનુસાર પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ તથા અનુભાગ બંધરૂપથી પ્રકારતા આવી જાય છે. ॥ ૧૮ ॥

मूलम्-उदहि सरिसनामाणं, तीसई कोडिकोडीओ ।
उक्कोसिया ठिई होई, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९॥

छाया—उदधिसदृश नामानि, त्रिंशत् कोटीः ।
उत्कृष्टा स्थिति र्भवति, अन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यका ॥ १९ ॥

टीका—'उदहि सरिस नामाणं' इत्यादि ।

तेषां त्रिंशत् कोटी कोटीः, उदधिसदृशनामानि उदधिना सदृशं नाम येषां तानि तथा, सागरोपमाणीत्यर्थः । उत्कृष्टा स्थितिर्भवति, जघन्यका = जघन्या स्थितिस्तु अन्तर्मुहूर्त्तं भवति ॥ १९ ॥

केषां स्थितिस्तादृशी भवतीत्याशङ्कयाह—

मूलम्—आवरणिज्जाण दुण्हंपि, वेयणिज्जं तहेव य ।
अंतराए य कम्मंमि, ठिई एसा वियाहिया ॥२०॥

छाया—आवरणीययो द्वयोरपि, वेदनीये तथैव च ।
अन्तराये च कर्मणि, स्थितिरेषा व्याख्याता ॥ २० ॥

टीका—'आवरणिज्जाण' इत्यादि ।

द्वयोरपि आवरणीययोः = आवरकयोः, प्रकरणवशाद् द्वयोरपि विशेषणोपलक्षितत्वाच्च 'ज्ञानस्य दर्शनस्य चे'त्यवगम्यते, तथा च–ज्ञानावरणीय–दर्शनावरणी-

---

अब काल से कर्म परमाणुओं को कहते हैं–'उदहि' इत्यादि ।

इन कर्मों की उत्कृष्टस्थिति तीसकोडाकोडी सागोपमप्रमाण होती है तथा जघन्य स्थिति अन्तर्मुहूर्त की है ॥ १९ ॥

यह स्थिति किस किस कर्म की होती है सो कहते हैं—'आवरणिज्जं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(दुण्हंपि–द्वयोरपि) दोनोंका (आवरणिज्जाण–आवरणीययोः) ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, (वेयणिज्जं–वेदनीये) वेदनीय

હવે કાળથી કર્મ પરમાણુઓ વિષે કહે છે—" उदहि " ઈત્યાદિ ।

આ કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાનકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ અંતરમુહૂર્તની છે. ॥ ૧૯ ॥

આ સ્થિતિ કયા કયા કર્મની થાય છે તે કહે છે—"आवरणिज्जं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—दुह्नपि–द्वयोरपि બન્નેનુ आवरणिज्जाण–आवहणीययोः જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, वेदणिज्जं–वेदनीयं વેદનીય તથા अन्तरायं–अन्तरायं અંતરાય

ययोरित्यर्थः। तथैव वेदनीयेच वेदनीयस्येत्यर्थः, अन्तराये कर्मणि च अन्तरायस्य कर्मणश्चेत्यर्थः। एषा स्थिति व्याख्याता। 'वेयणिज्जे' इत्यादौ षष्ठ्यर्थे सप्तमी।

वेयणिज्जे तहेव य' इत्यनेन केवलमसातवेदनीयस्योत्कृष्टास्थितिः प्रदर्शिता, तत्रैव स्थितौ वेदनीयस्य ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयान्तरायकर्मभिः साम्यात्, प्रज्ञापना सूत्रे भगवता तथैवप्रोक्तत्वाच्च। अत्र-जघन्यपदे वेदनीयस्य स्थिति र्न विवक्षिता, यतः प्रज्ञापनासूत्रे त्रयोविंशतितमे पदे सातवेदनीयस्य जघन्यास्थिति र्द्वादशमुहूर्त्ता, असातवेदनीयस्य जघन्यास्थितिः सागरोपमस्य सप्तसु भागेषु तत्र त्रयो भागा ग्राह्याः, तेऽपि पल्योपमस्यासंख्येयभागेन न्यूनाः, इत्यभिहितम्। उक्तं च तत्र-

(अंतराए-अन्तराये) अन्तराय, (कम्मंमि-कर्मणि) इन चार कर्मोंकी (ठिई-स्थितिः) इतनी स्थिति होती है, अर्थात् इन चार कर्मोंकी उत्कृष्ट स्थिति (वियाहिया-व्याख्याता) तीस कोडाकोडी सागरकी तथा जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्तकी कही गई है वेदनीय कर्मसे यहां केवल असातवेदनीय कर्मकी ही इतनी स्थिति जानना चाहिये। क्योंकि इस स्थितिमें ही इस कर्मकी अन्य ज्ञानावरण आदि कर्मोंके साथ समानता बैठती है तथा प्रज्ञापनासूत्र के तेईस वें पद में भी भगवान ने ऐसा ही कहा है। तथा-यहां पर जघन्यपद से वेदनीय की स्थिति विवक्षित नहीं है क्यों कि प्रज्ञापनासूत्रके तेईसवें पद में सातवेदनीय की जघन्यस्थिति बारह मुहूर्त्त की है, तथा अशातवेदनीय की तो जघन्यस्थिति सागरोपम के सातभागों में से तीनभागप्रमाण जानना चाहिये। सो ये तीन भाग भी पल्योपम के असंख्यातवें भाग न्यून समझना चाहिये। अर्थात् असातवेदनीय की

कम्मंमि-कर्मणि આ ચાર કર્મોની એટલી ठिई-स्थितिः સ્થિતિ હોય છે, અર્થાત્ આ ચાર કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરની તથા જઘન્ય સ્થિતિ અન્તરમુહૂર્તની वियाहिया-व्याख्याता કહી છે. વેદનીય કર્મથી અહીં ફકત અસાતા વેદનીય કર્મની જ આટલી સ્થિતિ જાણવી જોઈએ. કેમ કે, એ સ્થિતિમાં જ એ કર્મની અન્ય જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોની સાથે સમાનતા બેસે છે. તથા પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રેવીસમાં પદમાં પણ ભગવાને આવું જ કહ્યું છે. તથા અહીંયા જઘન્ય પદથી વેદનીય સ્થિતિ વિવક્ષિત નથી. કેમ કે, પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રેવીસમાં પદમાં સાતા વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ બાર મુહૂર્તની કહેલ છે તથા અસાતા વેદનીયની તો જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમના સાત ભાગોમાંથી ત્રણ ભાગ પ્રમાણે જાણવી જોઈએ, તો એ ત્રણ ભાગ પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ અસાતા

"सायावेयणिज्जस्स पुच्छा....जहन्नेणं बारसमुहुत्ता" तथा "असाया-वेयणिज्जस्स पुच्छा .. ... जहण्णेणं सागरोवमस्स तिण्णि सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जभागेणं ऊणा" इति ॥ २० ॥

अथ मोहनीयकर्मस्थितिमाह—

मूलम्—उदहिसरिसनामाणं, सत्तरिं कोडिकोडीओ ।
मोहणिज्जस्स उक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ २१ ॥

छाया—उदधिसदृशनमानि, सप्तति कोटि कोटीः।
मोहनीयस्य उत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यका ॥ २१ ॥

टीका—'उदहिसरिसनामाणं' इत्यादि ।

सप्तति कोटि कोटीः, उदधिसदृशनामानि = सागरोपमाणि मोहनीयस्य उत्कृष्टा स्थितिः, जघन्यका = जघन्यास्थितिस्तु अन्तर्मुहूर्त्तम् ॥ २१ ॥

अथायुष्कर्मणः स्थितिमाह—

मूलम्—तेत्तीस सागरोवमा, उक्कोसेण वियाहियाँ ।
ठिई उ आउकम्मस्स, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२२॥

छाया—त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
स्थितिस्तु आयुष्कर्मणः, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यका ॥ २२ ॥

'टीका—तेत्तीससागरोवमा इत्यादि ।

आयुष्कर्मणः स्थितिस्तु उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि व्याख्याता । जघ न्यका-जघन्या तु अन्तर्मुहूर्त्तमित्यन्वयः ॥ २२ ॥

जघन्यस्थिति पल्योपम के असंख्यातवें भाग न्यून, सागरोपम के सात भागों में के तीन भाग परिमित होती है ॥ २० ॥

अब मोहनीय कर्म की स्थिति कहते हैं—'उदहि०' इत्यादि ।

मोहनीय कर्म की उत्कृष्ट स्थिति सत्तर (७०) कोटी कोटी सागरोपम प्रमाण है । तथा जघन्य स्थिति अन्तमुहूर्त्त की है ॥ २१ ॥

વેદનીયની જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ ન્યૂન સાગરોપમના સાત ભાગોમાના ત્રણ ભાગ પરિમિત હોય છે. ॥ २० ॥

હવે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ કહે છે.—"उदहि" ઈત્યાદિ ।

મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સીત્તેર કોટી કોટી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ અંતરમુહૂર્તની છે. ॥ २१ ॥

अथ नामगोत्रयोः स्थितिमाह—

मूलम्—उदहिसरिसनामाणं, वीसइ कोडिकोडिओ ।
नामगोत्ताण उक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥२३॥

छाया—उदधिसदृशनामानि, विंशति कोटि कोटीः ।
नामगोत्रयो रुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यका ॥ २३ ॥

टीका—'उदहिसरिसनामाणं, इत्यादि—

नामगोत्रयोः-नामकर्मणः, गोत्रकर्मणश्च, उत्कृष्टा स्थितिः, विंशतिकोटि कोटीः, उदधिसदृशनामानि = सागरोपमाणि, जघन्यका - जघन्यका स्थितिस्तु अन्तर्मुहूर्त्तम् ॥ २३ ॥

अथ भावमाह—

मूलम्—सिद्धाणऽणंत भागो य, अणुभागा हवंति उ ।
सव्वेसु वि पएसग्गं; सव्वजीवे अइच्छियं ॥२४॥

छाया—सिद्धानामनन्तभागश्च, अनुभागा भवन्ति तु ।
सर्वेष्वपि प्रदेशाग्रं, सर्वजीवेभ्योऽति क्रान्तम् ॥ २४ ॥

टीका—'सिद्धाण' इत्यादि—

सिद्धानाम्-अनन्तभागवर्तित्वादनन्तभागः, अनुभागाः-रसविशेषा भवन्ति 'तु

अब आयुष्कर्म की स्थिति कहते हैं--'तेत्तीस०' इत्यादि । आयुकर्म की उत्कृष्ट स्थिति तेंतीस (३३) सागरोपम प्रमाण है। तथा-जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण है ॥ २२ ॥

अब नामगोत्र की स्थिति कहते हैं-'उदहि०' इत्यादि ।

नाम तथा गोत्र कर्म की उत्कृष्ट स्थिति बीस (२०) कोडाकोडी सागरोपम प्रमाणकी है । तथा जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त की गई है॥२३॥

હવે આયુષ્કર્મની સ્થિતિ કહે છે—"तेत्तीस" ઇત્યાદિ ।

આયુ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ અન્તમુહૂર્તની છે.

હવે નામ ગોત્રની સ્થિતિ કહે છે—"उदहि" ઇત્યાદિ ।

નામ તથા ગોત્ર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તમુહૂર્તની છે ॥ ૨૩ ॥

शब्दः पूरणार्थः। अयं चानन्तभागोऽनन्तसंख्या एवेति। अनेक सिद्धानामानन्त्यमेव, इत्थं विशिष्टमुक्तम्, संप्रति प्रदेशपरिमाणमाह-'सव्वे सु वि' इत्यादि। सर्वेष्वपि अनुभागेषु प्रदेशाग्रं=प्रदेशपरिमाणं, सर्वजीवेभ्यः-भव्या भव्येभ्यः, अतिक्रान्तं, ततोऽपि तेषामनन्तगुणत्वेनाधिकत्वादित्यर्थः ॥ २४ ॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नुपदेशमाह—

मूलम्-तम्हा एएसिं कम्माणं; अणुभागे वियाणिया ।
एएसिं संवरे चेवं; खवणे य जए बुहे त्ति बेमि ॥२५॥

छाया—तस्मादेतेषां कर्मणाम्, अनुभागान् विज्ञाय ।
एतेषां संवरे चैव, क्षपणे च यतेत बुध इति ब्रवीमि ॥ २५ ॥

टीका—'तम्हा, इत्यादि—

यस्मादेवंविधाः प्रकृतिबन्धादयः, तस्मादेतेषां कर्मणाम्=ज्ञानावरणीया-

---

अब भाव का स्वरूप कहते हैं—'सिद्धाणंत०' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(सिद्धाणऽणंतभागो य-सिद्धानामनन्तभागश्च) कर्मोंमें अनुभावलक्षणरूप भाव, सिद्धोंके अनन्तवें भाग है। यह (अणुभागा हवंति उ-अणुभागा भवन्ति तु) अनन्तवां भाग भी अनन्तसंख्यावाला ही जानना चाहिये। (सव्वेसु विपएसग्गं-सर्वेष्यपि प्रदेशाग्रं) समस्त अनुभागों में प्रदेशपरिमाण [सव्व जीवे आइच्छियं-सर्व जीवेभ्योऽतिक्रान्तं] भव्य और अभव्यजीवों से भी अधिक हैं। अर्थात् भव्य और अभव्य जीवों से भी अनंतगुणा अधिक है॥ २४ ॥

अब अध्ययन का उपसंहार करते हुए उपदेश कहते हैं—'तम्हा' इत्यादि।

इस प्रकार इन ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के प्रकृतिबंध आदि कों

હવે ભાવનુ સ્વરૂપ કહે છે—सिद्धाणंत० ” ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—सिद्धाणऽणंतभागोय-सिद्धानागनन्तभागश्च કર્મોમાં અનુભાવ લક્ષણરૂપ ભાવ સિદ્ધોના અનંતમા ભાગ છે આ अणुभागा हवंति उ-अनुभागा भवन्ति तु અનંતમો ભાગ પણ અનંત સંખ્યાવાળો જ જાણવો જોઈએ. सव्वसु जीवेवि पएसग्गं-सर्वजीवेष्वपि प्रदेशाग्रं સઘળા અનુભાગોમાં પ્રદેશ પરિમાણ सव्वजीवे आइच्छियं-सर्वं जीवभ्योऽतिक्रान्तं ભવ્ય અને અભવ્ય જીવોથી પણ અધિક છે. અર્થાત્ ભવ્ય અને અભવ્ય જીવોથી પણ અનંતગણો અધિક છે. ॥ ૨૪ ॥

હવે અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં ઉપદેશ કહે છે—"तम्हा" ઈત્યાદિ !

આ પ્રમાણે એ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોની પ્રકૃતિબંધ આદિકોને કહવા

दीनाम् अनुभागान् उपलक्षणत्वात् प्रकृति-स्थिति प्रदेशरूपानपि बन्धान् विज्ञाय=विशेषेण-कटुक-विपाकत्वलक्षणेन भवहेतुत्वलक्षणेन वा, अवबुध्य, बुधः,-तत्वज्ञः, एतेषां-कर्मणां संवरे=अनुपात्तानामुपादाननिरोधे, क्षपणे च=उपात्तानां निर्जरणे च, यतेतैव=यत्नं कुर्यादेव। 'चेव' इत्यत्र-एव शब्दो भिन्नक्रमः, 'यतेत' इत्यत्र सम्बन्धः। इति ब्रवीमि=अस्य वाक्यस्य व्याख्या पूर्ववत् ॥ २५ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् 'कर्मप्रकृति' नाम त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३३॥

को कटुकविपाकवाले तथा भव हेतुवाले जानकर तत्वज्ञ व्यक्ति का कर्तव्य है कि वह इन कर्मों का संवर तथा इनका क्षय करने में प्रयत्नशील रहे। ऐसा मैं कहता हूं। कर्मों के आगमन का निरोध करना इसका नाम संवर है। तथा संचित कर्मों का क्षय-करने का नाम खपाना है ॥ २५ ॥

॥ इति तेंतीसवां अध्ययन समाप्त ॥ ३३ ॥

વિપાકવાળા તથા ભાવ હેતુવાળા જાણીને તત્વજ્ઞ વ્યક્તિનુ કર્તવ્ય છે કે, તે આ કર્મોનો સંવર તથા એનો ક્ષય કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહે એવું હું કહું છું. કર્મોના આગમનનો નિરોધ કરવો તેનું નામ સંવર છે, તથા સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાનુ નામ ખપાવવું છે. ॥ ૨૫ ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું 'કર્મ પ્રકૃતિ' નામના તેત્રીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ ॥૩૩॥

॥ अथ चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

उक्तं त्रयस्त्रिंशत्तममध्ययनम्, अथ लेश्यानां चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य च तेन सहायमभिसंबन्धः—अनन्तराध्ययने कर्मप्रकृतयः कथिताः, तत्स्थितिश्च लेश्यावशाद् भवतीति लेश्यानां प्रतिबोधनार्थमेतदुच्यते—तत्रादौ श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्—लेसज्झयणं पवक्खामि, अणुपुव्विं जहक्कमं ।
छण्हंपि कम्मलेसाणं, अणुभावे सुणेह मे ॥ १ ॥

छाया—लेश्याध्ययनं प्रवक्ष्यामि, आनुपूर्व्या यथाक्रमम्।
षण्णामपि कर्मलेश्यानां, अनुभावम् शृणुत मे ॥१॥

टीका—'लेसज्झयणं' इत्यादि—

हे जम्बू ! लेश्याध्ययनं—लेश्याबोधकत्वाल्लेश्याख्यमध्ययनं लेश्याध्ययनं, तत्, आनुपूर्व्या यथाक्रमं—पूर्वमनुसृत्य क्रमानतिक्रमेण, पूर्वानुपूर्व्येति भावः।

चोतीसवां अध्ययन प्रारंभ—

तेतीसवां अध्ययन कहा जा चुका है। अब चोतीसवां अध्ययन प्रारंभ होता है। इस अध्ययन में लेश्याओं का वर्णन किया जायगा। इसका संबंध पूर्व अध्ययन के साथ इस प्रकार से है, तेतीसवें अध्ययन में कर्मों की प्रकृतियां तथा उनकी स्थिति कही गई है। यह स्थिति लेश्याओं के संबंध से हीनाधिक होती है। इस लिये इस अध्ययन में लेश्याओं का वर्णन किया जाता है। सुधर्मास्वामी जंबूस्वामी से कहते हैं—'लेसयज्झणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे जम्बू! मैं (लेसज्झयणं-लेश्याध्ययनम्) लेश्याओं का बोधक होनेसे इस लेश्याध्ययन का अब निरूपण करता हूं।

ચોત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

તેત્રીસમું અધ્યયન કહેવાઇ ગયેલ છે, હવે ચોત્રીસમા અધ્યયનનો આરંભ થાય છે. આ અધ્યયનમા લેશ્યાઓનું વર્ણન કરવામા આવશે આ અધ્યયનનો સંબંધ તેત્રીસમા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણે છે—તેત્રીસમા અધ્યયનમાં કર્મોની પ્રકૃતિયો તથા તેની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે એ સ્થિતિ લેશ્યાઓના સંબંધથી હીનાધિક હોય છે. આ કારણે આ અધ્યયનમાં લેશ્યાઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—"लेसज्झयणं" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ! હું लेसज्झणं-लेश्याध्ययनम् લેશ્યાઓનો બોધક

प्रवक्ष्यामि=कथयिष्यामि। तत्र षण्णामपि कर्मलेश्यानां=कर्मस्थितिविधातृ तत्तद्विशिष्टपुद्गलरूपाणाम्, अनुभावान्=रसविशेषान् मे-मम कथयतः मत्समीपे श्रृणुत॥१॥

एतदनुभावाश्च नामादिप्ररूपणातः कथिता एवभवन्तीति तत्प्ररूपणाय शिष्याभिमुखीकरणकारकं द्वारसूत्रमाह—

मूलम्—नामाइं वण्णरसगंध फास, परिणामलक्खणं।
ठाणं ठिइं गइं चाउं, लेसाणं तु सुणेह मे ॥२॥

छाया—नामानि वर्ण-रस-गन्ध,-स्पर्श-परिणामलक्षणं।
स्थानं स्थितिं गतिं चायुः, लेश्यानां तु श्रृणुत मे ॥२॥

टीका—'नामाइं' इत्यादि—

लेश्यानां नामानि, नामद्वारं, तथा-वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्श-परिणाम-लक्षणम्, वर्णश्च, रसश्च, गन्धश्च, स्पर्शश्च, परिणामश्च, लक्षणं च, एषां समाहारः-वर्ण

(आणुपुव्विं जहक्कमं-आनुपूर्व्याःयथाक्रमम्) वह निरूपण मैं पूर्वानुपूर्वी (क्रमसे) के अनुसार ही करूँगा। पश्चानुपूर्वी के अनुसार नहीं। इस निरूपण में मै तुम्हें सर्वप्रथम (कम्मलेस्साणं छण्हंपि अणुभावे कर्मलेश्यानाम्-षण्णामपि अनुभावान्) कर्मस्थिति की विधायक इन तत्तद्विशिष्टपुद्गलरूप छह लेश्याओं के रस विशेष को कहता हूं सो (मे सुणेह-मे श्रृणुत) मुझसे सुनो ॥ १ ॥

ये अनुभाव नामादि से होते हैं इसलिये लेश्याओं के नामादि द्वारों को कहते हैं—'नामाइं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—मैं इन लेश्याओं का वर्णन (नामाइं-नामानि) नाम द्वार से (वण्णरसगंधफासपरिणामलक्खणं वर्ण-रस-गंध-स्पर्श-परिणामलक्षणम्) वर्ण द्वार से रस द्वार से, स्पर्श-द्वार से, परिणाम द्वार से

હોવાથી એ લેશ્યા અધ્યયનનું હવે નિરૂપણ કરૂં છું. अणुपुव्विं जहक्कमं-आनुपूर्व्याः यथाक्रमम् આ નિરૂપણ હું પૂર્વાનુપૂર્વી ક્રમ પ્રમાણેના અનુસારજ કરીશ, પશ્ચાનુપૂર્વીના અનુસાર નહીં. આ નિરૂપણમાં સહુથી પહેલાં कम्मलेस्साणं छण्हंपि अणुभावे-कर्मलेश्यानाम् षण्णामपि अनुभावान् કર્મ સ્થિતિની વિધાયક આ તત્તદ્વિશિષ્ટ પુદ્ગલરૂપ છ લેશ્યાઓના રસ વિશેષને કહું છું તેને मे सुणेह-मे श्रृणुत તમે સાંભળો ॥ ૧ ॥

આ અનુભાવ નામાદિથી થાય છે આ માટે લેશ્યાઓના નામ આદિ દ્વારોને કહે છે—" नामाइं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—હું આ લેશ્યાઓનું વર્ણન नामाइं-नामानि નામ દ્વારથી, वण्णरसगंध फासपरिणामलक्खणं-वर्ण-रस-गंध स्पर्श परिणामलक्षणम् વર્ણ દ્વારથી,

रसगन्धस्पर्शपरिणामलक्षणं तत्, वर्णद्वारं, रसद्वारं, गंधद्वारं, स्पर्शद्वारं, परिणामद्वारं लक्षणद्वारं चेत्यर्थः। तथा-स्थानं-स्थानद्वारम्, स्थितिं-स्थितिद्वारम्, गतिं-गतिद्वारम्, आयुः-आयुर्द्वारं मे-मम समीपे शृणुत ॥२॥

तत्र नामद्वारमाह—

मूलम्—किण्हा नीला यँ काऊ यँ, तेऊ पम्हा तहेवँ यँ ।
सुक्कलेसा यँ छट्ठा य, नामाइं तु जहक्कमं ॥३॥

छाया—कृष्णा नीला च कापोती च, तेजः पद्मा तथैव च ।
शुक्ललेश्या च षष्ठी च, नामानि तु यथाक्रमम् ॥३॥

टीका—'किण्हा' इत्यादि । गाथेयं सुगमा ॥३॥

गतं प्रथमं नामद्वारं द्वितीयं वर्णद्वारमाह,-तत्रादौ कृष्णलेश्याया वर्णः प्रोच्यते·

मूलम्—जीमूयनिद्धसंकासा, गवल-रिट्ठग सन्निभा ।
खंजणनयननिभा, किण्हलेसा उ वण्णओ ॥ ४ ॥

(ठाणं ठिइं गइं चाउं-स्थानं स्थितिं गतिं च आयुः) स्थान द्वारसे, स्थिति द्वारसे, गतिद्वार से तथा आयुद्वार से करूंगा। सो तुम इन्हें (मे मे) मुझसे (सुणेह-शृणुत) सुनो ॥ २ ॥

अब प्रथम नामद्वार को सूत्रकार कहते हैं—'किण्हा' इत्यादि। (किण्हा-कृष्णा०) कृष्णालेश्या, नीललेश्या, कापोतीलेश्या, तेजोलेश्या, पद्मलेश्या तथा छठवीं शुक्लेश्या। ये यथाक्रम लेश्याओं के छह नाम हैं। यही नाम द्वार हैं ॥ ३ ॥

अब दूसरा वर्ण द्वार कहते हैं जिसमें प्रथम कृष्णलेश्या का वर्ण

રસદ્વારથી, ગંધદ્વારથી, સ્પર્શદ્વારથી, પરિણામદ્વારથી, ठाणं ठिइं गइं चाउं-स्थानं स्थितिं गतिं च आयु· સ્થાનદ્વારથી, ગતિદ્વારથી, તથા આયુદ્વારથી કરીશ. તમો એને मे-मे મારી પાસેથી सुणेह-शृणुत સાંભળો. ॥ ૨ ॥

હવે પ્રથમ નામદ્વારને સૂત્રકાર કહે છે—" किण्हा " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—किण्हालेहा-कृष्णलेश्या કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતિલેશ્યા, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, તથા છઠી શુકલ લેશ્યા એ યથા ક્રમ લેશ્યાઓનાં છ નામ છે. આજ નામ દ્વાર છે. ॥ ૩ ॥

હવે બીજું વર્ણ દ્વાર કહે છે પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાનું વર્ણ કહે છે—

छाया--जीमूतस्निग्धसंकाशा, गवलरिष्टकसंनिभा ।
खञ्जननयननिभा, कृष्णलेश्या तु वर्णतः ॥४॥

टीका--'जीमूयनिद्धसंकासा' इत्यादि--

कृष्णलेश्या=कृष्णाऽऽख्यालेश्या तु-वर्णतः-वर्णमाश्रित्य, जीमूतस्निग्ध-संकाशा-सजलत्वेन स्निग्धो यो जीमूतो मेघस्तत्सदृशीत्यर्थः, विशेषणवाचकस्य स्निग्धशब्दस्य परप्रयोग आर्षत्वात्, तथा-गवलरिष्टकसंनिभा=गवलं महिषशृङ्गं, रिष्टकः 'आरीठा' नाम्ना प्रसिद्धः फेनिलः-फलविशेषः, तत्संनिभा तत्सदृशी-त्यर्थः, तथा-खञ्जन-नयननिभा-खञ्जनं-स्नेहाभ्यक्त-शकटाक्षघर्षणसमुत्पन्नं-कज्जलं, तथा-नयनं-नेत्रमध्यवर्ति कृष्णतारा, तत्सदृशी भवति। कृष्णलेश्या-परमकृष्णवर्णा भवतीति भावः ॥४॥

नीललेश्याया वर्णमाह—

मूलम्-नीलासोगसंकासा, चासपिच्छसमप्पभा ।
वेरुलियनिद्धसंकासा, नीललेसा उ वण्णओ ॥५॥

कहते हैं—' जीमूय०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(किण्हलेसा-कृष्णलेश्या) कृष्णलेश्या वर्ण की अपेक्षा (जीमूयनिसंद्धकासा-जीमूतस्निग्धसंकाशा) स्निग्ध सजल काले मेघ के सदृश है। (गवलरिट्ठगसंन्निभा-गवलरिष्टकसंनिभा) भैंस के सींग के सदृश है, आरीठा के सदृश है (खंजण नयणनिभा-खञ्जननयननिभा) गाड़ी के ओंगन के समान है। नेत्र के मध्यवर्ती कृष्णतारा के समान है। तात्पर्य कहने का यह है कि यह कृष्णलेश्या परमकृष्ण वर्णवाली है ॥४॥

" जीमूय " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—किण्हलेहा-कृष्णलेश्या કૃષ્ણલેશ્યા વર્ણની અપેક્ષા जीमूय-निद्धसंकासा-जीमूतस्निग्धसंकाशा સ્નિગ્ધ, ભરેલા કાળા મેઘના સમાન છે. गवलरिट्ठसंन्निभा-गवलरिष्टकसंनिभा ભેંસના શીંગના જેવી છે, અરિઠાના જેવી છે. खंजण नयणनिमा-खंजननयननिभा ગાડીની મળી સમાન છે, નેત્રની વચ્ચેની કીકીના સમાન છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે, આ કૃષ્ણલેશ્યાપરમ કૃષ્ણવર્ણવાળી છે ॥૪॥

छाया--नीलाशोकसंकाशा, चासपिच्छसमप्रभाः ।
वैडूर्यस्निग्धसंकाशा, नीललेश्या तु वर्णतः ॥ ५ ॥

टीका—'नीलासोगसंकासा' इत्यादि—

नीललेश्या=नीलाख्या लेश्या तु वर्णतः-वर्णमाश्रित्य, नीलाशोकसंकाशा-नीलश्चासावशोकश्च नीलाशोकः-वृक्ष विशेषस्तत्संकाशा-तत्सदृशी, तथा-चासपिच्छसमप्रभा=चासः-पक्षिविशेषः, तस्य पिच्छं-पक्षः, तत्समप्रभा-तत्तुल्या, तथा स्निग्धो यो वैडूर्यः-मणिविशेषस्तत्संकाशा-तत्सदृशी भवतीत्यर्थः । इहाऽपि विशेषणवाचकस्य स्निग्धशब्दस्य परप्रयोग आर्षत्वात् ॥ ५ ॥

कापोतलेश्याया वर्णमाह—

मूलम्--अयसीपुप्फसंकासा, कोइलच्छदसन्निभा ।
पारेवयगीवनिभा, काउलेसा उ वण्णओ ॥६॥

छाया—अतसीपुष्पसंकाशा, कोकिलच्छदसंनिभा ।
पारावतग्रीवनिभा, कापोतलेश्या तु वर्णतः ॥ ६ ॥

टीका—'अयसीपुप्फसंकासा' इत्यादि--

कापोतलेश्या तु वर्णतः=वर्णमाश्रित्य, अतसीपुष्पसंकाशा=अतसी-'अलसी'

अब नीललेश्या का वर्ण कहते हैं--'नीला०' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(नीललेसा-नीललेश्या) नीललेश्या (वण्णओ-वर्णतः) वर्ण की अपेक्षा (नीलासोगसंकासा-नीलाशोकसंकाशा) नील अशोक वृक्ष के समान है (चासपिच्छसमप्पभा-चासपिच्छसमप्रभा) चासपक्षी के पिच्छ-पांखों के समान है। तथा (वेरुलियनिद्धसंकासा-वैडूर्यस्निग्ध संकाशा) स्निग्ध (चिक्कण) वैडूर्यमणि के समान है॥ ५ ॥

अब कापोतलेश्याका वर्ण कहते हैं—'अयसीपुप्फ०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(काउलेसा-कापोतलेश्या) कापोतीलेश्या (वण्णओ-

હવે નીલલેશ્યાને વર્ણ કહે છે—"नीला" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—नीललेसा-नीललेश्या નીલલેશ્યા वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા नीलासोगसंकासा-नीलाशोकसंकाशा નીલ અશોક વૃક્ષના જેવી છે. चासपिच्छसमप्पभा-चासपिच्छसमप्रभा ચાસ પક્ષીના પીછ સમાન છે તથા वेरुलिय निद्धसंकासा-वैडूर्यस्निग्धसंकाशा સ્નિગ્ધ વૈડૂર્ય મણીના સમાન છે. ॥૫॥

હવે કપોતલેશ્યાને વર્ણ કહે છે—"अयसीपुप्फ" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—काउलेसा-कपोतलेश्या કાપોતી લેશ્યાને वण्णओ-वर्णतः વર્ણની

इति भाषाप्रसिद्धा, तत्पुष्पसंकाशा, तथा-कोकिलच्छदसंनिभा=कोकिलच्छदः-तैलकण्टको वनस्पतिविशेषस्तत्संनिभा, तथा-पारावतग्रीवानिभा=पारावतस्य-कपोतस्य ग्रीवा पारावतग्रीवा तन्निभा-तत्सदृशी, किंचित् कृष्णा किंचिद्रक्तेति भावः॥६॥

तेजोवर्णमाह---

मूलम्-हिंगुलुयधाउसंकासा, तरुणाइच्चसन्निभा ।
सुयतुंडपईवनिभा, तेऊलेसा उ वण्णओ ॥७॥

छाया—हिङ्गुलकधातुसंकाशा, तरुणादित्यसंनिभा ।
शुकतुण्डप्रदीपनिभा, तेजोलेश्या तु वर्णतः ॥७॥

टीका—'हिंगुलय' इत्यादि--

तेजोलेश्या तु वर्णतः=वर्णमाश्रित्य, हिङ्गुलकधातुसंकाशा=हिङ्गुलकः-प्रसिद्धः, धातुः=गैरिकादिः, तत्संकाशा, तत्सदृशी, तथा-तरुणादित्यसंनिभा=तरुणः-अभि-

---

वर्णतः) वर्ण की अपेक्षा (अयसीपुप्फसंकासा-अतसी-पुष्पसंकाशा) अलसी के फूल के समान है। (कोइलच्छदसंन्निभा-कोकिलच्छद-सन्निभा) तैलकंटक नामकी वनस्पति के सामान है। (पारेवयगीवनिभा-पारावतग्रीवासंनिभा) कबूतर की गर्दन के समान है। जैसे कबूतर की ग्रीवा कुछ कृष्ण होती है कुछ लाल होती है उसी तरह इस कापोती लेश्या का भी वर्ण होना है॥ ६॥

अब तेजोलेश्या का वर्ण कहते हैं—'हिंगुलय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तेउलेसा-तेजोलेश्या) तेजोलेश्या (वण्णओ वर्णतः)वर्ण की अपेक्षा (हिंगुलयधाउसंकासा-हिंगुलकधातुसंकाशा) हिंगुलक तथा गैरिक आदि धातु के समानहै। (तरुणाइच्चसंन्निभा-तरुणादित्य संनिभा

અપેક્ષાએ अयसीपुप्फ संकासा-अतसीपुष्पसंकाशा વર્ણ અળસીના ફૂલના જેવો છે. कोइलच्छदसन्निभा-कोकिलच्छदसंनिभा તેલ કંટક નામની વનસ્પતિના જેવો છે, કબૂતરની ગર્દનના સમાન છે. જેમ કબૂતરની ડોક કાંઈક કાળી અને કાંઈક લાલ હોય છે. એજ પ્રમાણે આ કાપોતી લેશ્યાનો પણ વર્ણ હોય છે. ॥૬॥

હવે તેજોલેશ્યાનો વર્ણ કહે છે— " हिंगुलय " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—तेउलेसा-तेजोलेश्याતેજોલેશ્યા वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા हिंगुलियधातुसंकाशा-हिंगुलकधातुसंकाशा હિંગળો તથા ગેરૂ આદિ ધાતુના સમાન છે. तरुणाइच्चसन्निभा-तरुणादित्यसंनिभा અભિનવ ઉદય સૂર્યના જેવો

नवोदितः,आदित्यः=सूर्यस्तत्संनिभा तथा-शुकतुण्डप्रदीपनिभा=शुकः=पक्षिविशेषः, तस्य तुण्डं-मुखं, शुकतुण्डं तच्च प्रदीपश्च, तन्निभा-तत्सदृशी, रक्तवर्णा भवतीत्यर्थः॥७॥

पद्मावर्णमाह—

मूलम्—हरियालभेयसंकासा, हलिद्दाभेयसन्निभा ।
सणासणकुसुमनिभा, पम्हलेसा उ वण्णओ ॥८॥

छाया—हरितालभेदसंकाशा, हरिद्राभेदसन्निभा ।
सणासनकुसुमनिभा, पद्मलेश्या तु वर्णतः ॥८॥

टीका—'हरियाल' इत्यादि—

पद्मलेश्या तु वर्णतः=वर्णमाश्रित्य, हरितालभेदसंकाशा हरितालः-धातुविशेषः, तस्य भेदः-द्विधाभावः तत्संकाशा-तत्सदृशी, हरितालस्य भेदनेन खंडकरणे तद्वर्ण प्रकर्षो भवतीति भेदग्रहणम्, तथा-हरिद्राभेदसंनिभा-हरिद्रा-पिण्डरूपा अचूर्णिता, तस्या यो भेदस्तत्संनिभा, तथा-सणासनकुसुमनिभा=सणः-वनस्पतिविशेषः, असनः-बीजकवृक्षस्तयोः कुसुम, पुष्पं तन्निभा-तत्सदृशी पीतवर्णा भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अभिनवतत्काल उगेहुवे उदित सूर्य के समान है। (सुयतुंड पईवनिया-शुकभीण्डप्रदीपनिभा) शुक की चोंच के समान तथा प्रदीप के समान रक्तवर्ण वाली है ॥ ७ ॥

अब पद्मलेश्या का वर्ण कहते हैं—'हरियाल०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पम्हलेसा-पद्मलेश्या) पद्मलेश्या (वण्णओ-वर्णतः) वर्ण की अपेक्षा (हलिद्दाभेय सन्निभा-हरिद्राभेदसंनिभा) हल्दी के खंड टूकडे के वर्ण के समान है। (हरियालभेयसंकासा-हरितालभेदसंकाशा) हरिताल के खंड करने पर जो वर्ण विशेष होता है उसके समान है। (सणासण कुसुमनिभा-सणासनकुसुमनिभा) सन और बीजक वृक्ष के पुष्प के समान है॥ ८॥

છે. सुयतुडपईवनिभा-शुकतुण्डप्रदीपनिभा પોપટની ચાંચના જેવો તથા દિવાની જ્યોતિના સમાન રક્તવર્ણવાળી છે. ॥ ७ ॥

હવે પદ્મલેશ્યાનો વર્ણ કહે છે—"हरियाल" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—पम्हलेसा-पद्मलेश्या પદ્મલેશ્યા वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા हलिद्दाभेयसन्निभा-हरिद्राभेदसंनिभो હળદરના ટુકડાના રંગ જેવી છે हरियालभेयसंकासा-हरितालभेदसंकाशा હળદળના કટકા કરવાથી અંદરથી જે રંગ દેખાય છે તેવા રંગ સમાન છે सणासणकुसुमनिभा-सणासनकुसुमनिभा સણ તેમજ બીજક વૃક્ષના પુષ્પના જેવી છે. ॥ ૮ ॥

शुक्लावर्णमाह--

मूलम्--संखंककुंदसंकासा, खीरपूरसमप्पभा ।
रययहारसंकासा, सुक्लेसा उ वण्णओ ॥९॥

छाया---शङ्खाऽङ्ककुन्दसंकाशा, क्षीरपूरसमप्रभा ।
रजतहारसंकाशा, शुक्लेश्या तु वर्णतः ॥ ९ ॥

टीका--'संखंककुंदसंकासा' इत्यादि--

शुक्लेश्या तु वर्णतः शङ्खाङ्क-कुन्द संकाशा=शङ्खः प्रसिद्धः, अङ्कः-स्फटिकरत्नम्, कुन्दं-कुन्दनाम्ना प्रसिद्धं पुष्पं, तत्सकाशा, तथा-क्षीरपूरसमप्रभा=क्षीरपूरः दुग्धराशिः, तत्समप्रभा-तत्तुल्यवर्णा, तथा-रजतहारसंकाशा=रजतहारसदृशी, यद्वा रजतं-रूप्यं, हारः-मुक्ताहारः, तत्संकाशा-तत्सदृशी शुक्लवर्णा भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

उक्तं वर्णद्वारं, संप्रति तृतीयं रसद्वारमाह,-तत्रादौ कृष्णलेश्यायारसः प्रोच्यते-

मूलम्--जह कडुय-तुम्बगरसो, निम्बरसो कडुयरोहिणि रसो वा।
एत्तो वि अणंतगुणो, रसो य किण्हाए नायव्वो ॥१०॥

छाया--यथा कटुकतुम्बकरसो, निम्बरसः कटुकरोहिणी रसो वा ।
अतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु, कृष्णाया ज्ञातव्यः ॥ १० ॥

अब शुक्लेश्या का वर्ण कहते हैं--'संखंक' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(सुक्लेसा-शुक्लेश्या) शुक्लेश्या (वण्णओ-वर्णतः) वर्ण की अपेक्षा (संखंककुंदसंकासा-शंखांककुंदसंकाशा) शंख, अंक-स्फटिकमणि-कुंदपुष्प के समान सफेद है। (खीरपूरसमप्पभा-क्षीरपूरसमप्रभा) दुग्धराशि के समान है (रययहारसंकासा-रजतहारसंकाशा) सफेत चांदी के हार के समान अथवा चांदी तथा हार-मुक्ताहार के समान सफेत है ॥ ९ ॥

अब सूत्रकार रस द्वार का वर्णन करते हैं जिसमें प्रथम कृष्णलेश्या

હવે શુકલલેશ્યાનું વર્ણન કહે છે--" संखंक " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ--सुक्लेसा-शुक्ललेश्या શુકલ લેશ્યા वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા संखंककुंदसंकासा-शखांककुंदसंकाशा શંખ-સ્ફટિક મણી-કુંદ-પુષ્પના સમાન છે. खीरपूरसमप्पभा-क्षीरपूरसमप्रभा દૂધના ભરેલા કુંભના જેવી છે. रययहारसंकासा-रजतहारसंकाशा ચાંદીના હારના જેવી અથવા તો ચાંદી તથા મુક્તાહાર સમાન છે. ॥ ૯ ॥

હવે સૂત્રકાર રસદ્વારનું વર્ણન કરે છે. જેમાં પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાના

टीका—'जह कडुयतुम्बगरसो' इत्यादि—

यथा-यादृशः, कटुकतुम्बकरसः, यथा वा निम्बरसः, यथा वा कटुकरोहिणीरसः-कटुका चासौ रोहिणी च कटुक रोहिणी त्वग्विशेषस्तस्य रसः, अतिशयार्थबोधनार्थमिह कटुकत्वविशेषणम्, अतोऽपि-अस्मादपि कटुकतुम्बकरसादेरपीत्यर्थः। अनन्तगुणः=अनन्तेन अनन्तराशिना, गुणः-गुणनं यस्य स तथा, रसः-आस्वादस्तु कृष्णायाः=कृष्णलेश्यायाः, ज्ञातव्यः-कृष्णलेश्याया रसोऽत्यन्तकटुको भवतीति भावः॥ १०॥

नीललेश्यारसमाह—

मूलम्—जह तियडुयस्स य रसो, तिक्खो जह हत्थि पिप्पलीए वा।
एत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ नीलाए नायव्वो ॥११॥

छाया—यथा त्रिकटुकस्य च रसः, तीक्ष्णो यथा हस्तिपिप्पल्या वा।
अतोऽप्यनन्तगुणो, रसस्तु नीलाया ज्ञातव्यः॥ ११॥

टीका—'जह तियडुयस्स' इत्यादि—

यथा=यादृशः, त्रिकटुकस्य=शुण्ठीपिप्पली मरिच रूपस्य, रसस्तीक्ष्णः-कटुः,

---

का रस कहते हैं—'जह कडुय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसे (कडुयतुम्बगरसो-कटुकतुम्बकरसः) कडवी तुंबडी का रस होता है (निम्बरसो-निम्बरसः) नीम का रस होता है (वा-वा) अथवा (कडुय रोहिणि-कटुकरोहिणी) कडवी छाल का रस होता है (एत्तो वि अणंतगुणो रसो य किण्हाए नायव्वो-अतोऽपि अनंतगुणःरसःकृष्णायाः-ज्ञातव्यः) इनसब से भी अनंतगुणा कटुक रस कृष्णलेश्या का होता है॥ १०॥

अब नीललेश्या का रस कहते हैं—'जहतित्त०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसे (तियडुयस्स रसो तिक्खो-त्रिक-

રસને કહે છે—"जह कडुय" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ कडुयतुम्बगरसो-कटुकतुम्बकरस કડવી તુંબડીનો રસ હોય છે, निम्बरसो-निम्बकरस લીબડાનો રસ હોય છે, वा-वा અથવા कडुयरोहिणीरसो वा-कटुकरोहिणीरसो वा કડવી છાલનો રસ હોય છે, एत्तो वि अणंतगुणो रसो च किण्हाए नायव्वो-अतोऽपि अनंतगुणः रस कृष्णयाः ज्ञातव्यः આ બધાથી પણ અનંતગણો કડવો રસ કૃષ્ણલેશ્યાનો હોય છે ॥૧૦॥

હવે નીલલેશ્યાનું વર્ણન કહે છે—"जहतित्त" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ तियडुयस्स रसो तिक्खो-त्रिकटुकस्य रसः तीक्ष्णः

यथा वा हस्तिपिप्पल्याः=गजपिप्पल्याः, रसस्तीक्ष्णः, अतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु नीलायाः=नीललेश्याया ज्ञातव्यः। नीललेश्याया रसोऽत्यन्ततीक्ष्ण इति भावः॥११॥

कापोती रसमाह—

मूलम्--जह तरुण अंबगरसो, तुंबरकविट्ठस्स वावि जारिसओ।
एत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ काऊण नायव्वो ॥१२॥

छाया—यथा तरुणाम्रकरसः, तुंबरकपित्थस्य वाऽपि यादृशकः।
अतोऽप्यनन्तगुणो, रसस्तु कापोत्या ज्ञातव्यः ॥ १२ ॥

टीका-'जह तरुणअंबगरसो' इत्यादि-

यथा=यादृशः, तरुणाम्रकरसः=तरुणम्-अपक्वम्, यद् आम्रकम्-आम्रफलं, तद्रसो भवति, अपि च यादृशकः-यादृशो वा, तुंबरकपित्थस्य=तुबरं-सकषायं, यत् कपित्थं=कपित्थफलं तस्य रसो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणो रसः कापोत्या लेश्याया ज्ञातव्यः ॥१२॥

टुकस्य रसःतीक्ष्णः) शुण्ठी, पिप्पली एवं मिरच रूप त्रिकटुक का रस तीक्ष्ण-कटु होता है (जहा वा-यथा वा) अथवा जैसे (हत्थि पिप्पलीए-हस्तिपिप्पल्या) गजपीपलका रस तीक्ष्ण होता है (एत्तोवि अणंतगुणो-अतोऽपि अनंतगुणः)इन सबके रससे भी अनंतगुणा रस (नीलाए नायव्वो -नीलायाःज्ञातव्यः) नीललेश्याका होता है ऐसा जानना चाहिये ॥११॥

अब कापोतलेश्या का रस कहते हैं—'जह तरुण अंब०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसे (तरुण अंबगरसो-तरुणाम्रकरसः) अपक्व आम-कच्चीकेरी का रस होता है अथवा (तुंबरकविट्ठस्स जारिसओ-तुबरकपित्थस्य यादृशः) कषायले कैथ-कविठ का जैसा रस होता है (एत्तोवि अणंतगुणो रसो काऊए नायव्वो-अतोऽपि अनंतगुणः

સુંઠ, પીપર, મરચા રૂપ ત્રણ કટુકનો રસ તીક્ષ્ણ એટલે તીખો હોય છે. जहा वा-यथा वा અથવા हत्थिपिप्पलीए-हस्तिपिप्पल्याः જેમ ગજપીપરનો રસ તીક્ષ્ણ હોય છે. एत्तोवि अणंतगुणो-अतोऽपि अनंतगुणः આ બધાના રસથી પણ અનંતગણો રસ नीलाए नायव्वो-नीलायाः ज्ञातव्यः નીલ લેશ્યાનો હોય છે એવું જાણવું જોઈએ. ॥ ૧૧ ॥

હવે કપોતલેશ્યાના રસનું વર્ણન કહે છે—"जहतरुणअंब" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ तरुणअंबगरसो-तरुणाम्रकरसः અપક્વ એટલે કાચી કેરીનો રસ હોય છે અથવા तुंबरकविट्ठस्स जारिसओ-तुंबरकपित्थस्य यादृशकः તુરા કોઠાંનો જેવો રસ હોય છે. एत्तो वि अणंतगुणो रसो काउए नायव्वो-

तेजोलेश्यारसमाह—

मूलम्--जह परिणयंबगरसो, पक्ककविट्ठस्स वावि जारिसओ।
एत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ तेऊय नायव्वो ॥१३॥

छाया--यथा परिणताम्रकरसः, पक्वकपित्थस्य वापि यादृशकः।
अतोऽप्यनन्तगुणो, रसस्तु तेजसो ज्ञातव्यः ॥ १३ ॥

टीका--'जह परिणयंबगरसो' इत्यादि--

यथा=यादृशः, परिणताम्रकरसः=परिणतं-परिपक्वं यद् आम्रकम्=आम्रफलं, तद्रसो भवति, यादृशकः=यादृशो वाऽपि पक्वकपित्थस्य रसो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु तेजसः=तेजोलेश्यायाः, ज्ञातव्यः। किंचिदम्लःकिंचिन्मधुरश्च रसस्तेजोलेश्याया भवतीति भावः ॥ १३ ॥

रसःकापोत्या ज्ञातव्यः) इन सब के रस से भी अनंतगुणा खट्टा रस कापोती लेश्याका होता है ॥ १२ ॥

अब तेजोलेश्या का रस कहते हैं—'जहपरिणयं बग०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसे (परिणयं बगरसो-परिणताम्रकरसः) पके हुए आमका रस होता है। अथवा (जारिसओ पक्कविट्ठस्स होता रसो-यादृशकःपक्वकपित्थस्य रसः) जैसे पके हुए कैथ-कविठ का रस है एत्तोवि अणंतगुणो रसो तेऊय नायव्वो-अतोऽपि अनंतगुणः रसः तेजसःज्ञातव्यः) इनके रसों से भी अनन्तगुणा रस तेजो लेश्या का होता है ऐसा जनना चाहिये। कुछ अम्ल खट्टा कुछ मधुर रस तेजोलेश्या का होता है यह भाव इस गाथा का है ॥१३॥

अतोऽपि अनंतगुण.रसः कापोत्या ज्ञातव्यः આ સઘળાથી પણ અનંતગણો ખાટો રસ આ કપોતલેશ્યાનો હોય છે. ॥ ૧૨ ॥

હવે તેજોલેશ્યાના રસનું વર્ણન કહે છે—" जहपरिणयंबग० " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ परिणयंबगरसो-परिणताम्रकरसः પાકેલી કેરીનો રસ હોય છેजारिसओ पक्कविट्ठस्स रसो-यादृशक पक्वकपित्थस्य रसः જેવો પાકેલા કવીઠનો રસ હોય છે, एत्तो वि अणंतगुणो रसो तेऊय नायव्वो-अतोऽपि अनंतगुणः रसः तेजसः ज्ञातव्य તેના રસોથી અનંત ગણો રસ તેજોલેશ્યાનો હોય છે એવું જાણવું જોઈએ. કાંઈક ખાટો અને કાંઈક મીઠો એવો મધુર રસ તેજો-નો હોય છે. આવો ભાવ આ ગાથાનો છે. ॥ ૧૩ ॥

पद्मलेश्या रसमाह--

मूलम्--वरवारुणीए व रसो, विविहाण व आसवाण जारिसओ।
महु मेरगस्स व रसो, एत्तो पम्हाए परएणं ॥ १४ ॥

छाया--वरवारुण्या वा रसः, विविधानां वा आसवानां यादृशकः।
मधुमेरकस्य वा रसः, अतःपद्मायाःपरकेण ॥ १४ ॥

टीका--' वरवारुणिए ' इत्यादि--

यादृशकः-यादृशः, वरवारुण्याः=प्रधानमदिरायाः, रसो भवति, यादृशको वा विविधानाम्, अनेकप्रकाराणाम्, आसवानां=पुष्पप्रसवमद्यानां रसो भवति, यादृशको वा मधुमेरकस्य=मधु-मद्यविशेषः, मेरकः-सरकस्तयोःसमाहारे मधुमेरकं, तस्य रसो भवति, अतः-वरवारुण्यादिरसात्, परकेण-अनन्तानन्तगुणाधिकतया पद्मायाः=पद्मलेश्याया रसो भवति। किंचिदम्लकषायो माधुर्यवांश्च रसः पद्मलेश्याया भवतीति भावः ॥ १४ ॥

अब पद्मलेश्या का रस कहते हैं--' वर वारुणीए 'इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जारिसओ-यादृशकः) जैसा (वरवारुणीए-वरवारुण्याः) उत्तम शराब का (रसो-रसः) रस होता है अथवा जैसा (विविहाण-आसवाण रसो-विविधानां आसवानां रसो भवति) विविध आसवों का रस होता है। अथवा (जारिसओ-यादृशकः) जैसा (महु मेरगस्स व रसो-मधुमेरकस्य वा रसः) मधु-मद्यविशेष का तथा मेरक-सरक का रस होता है। (एत्तो-अतः) इनसे भी (परएणं-परकेण) अनंतगुण अधिक रस (पम्हाए-पद्मायाः) पद्मलेश्या का होता है ॥ १४ ॥

હવે પદ્મલેશ્યાના રસને કહે છે--" वरवारुणीए " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ--जारिसओ-यादृशकः જેવો वरवारुणीए-वरवारुण्याः ઉત્તમ શરાબનો रसो-रसः જે રસ હોય છે, અથવા જેવો विविहाणआसवाणरसो-विविधानां आस्रवाणां रसो भवति વિવિધ આસ્રવોનો રસ હોય છે, અથવા जारिसओ-यादृशकः જેમ महुमेरगस्स व रसो-मधुमेरकस्य वा रसः મધનો જે પ્રકારનો રસ હોય છે, તથા સાકરનો જે રસ હોય છે एत्तो-एतः એનાથી પણ परएणं-परकेण અનંત ગણો અધિક રસ पम्माए-पद्मायाः પદ્મલેશ્યાનો હોય છે. ॥૧૪॥

शुक्लेश्या रसमाह—

मूलम्- खज्जूरमुद्दियरसो, खीररसो खंड सक्कररसो वा ।
एत्तो वि अणंतगुणो, रसो उ सुक्काए नायव्वो ॥१५॥

छाया—खर्जूरमृद्धिका रसः, क्षीररसः खण्डशर्करा रसो वा ।
अतोऽप्यनन्तगुणो, रसस्तु शुक्लाया ज्ञातव्यः ॥१५॥

टीका—'खज्जूरमुद्दियरसो' इत्यादि—

यादृशः खर्जूरमृद्धिकारसः=खर्जूरं-खर्जूरफल, मृद्धिका द्राक्षा तयो रसो भवति, तथा-यादृशः क्षीररसः=दुग्धस्य रसो भवति, तथा-खण्डशर्करारसः-खण्ड-'खण्ड' इति भाषाप्रसिद्धं, शर्करा='मिसरी' इति प्रसिद्धा, तयो रसः यादृशो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु शुक्लायाः=शुक्ललेश्याया ज्ञातव्यः ॥ १५ ॥

गतं तृतीयं रसद्वारं, चतुर्थं गंधद्वारमाह, तत्रादौ तिसृणामप्रशस्तलेश्यानां गन्धः प्रोच्यते—

मूलम्—जह गोमडस्स गंधो, सुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स ।
एत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥१६॥

अब शुक्लेश्या का रस कहते हैं—'खज्जूर०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जैसा (खज्जूर मुद्दिय रसो-खर्जूरमृद्धिकारसः) खजूरों का तथा दाखों का रस होता है (व-वा) अथवा जैसा (खीररसो क्षीररसः) दूधका रस होता है अथवा (खंड सक्कररसो-खंडशर्करा-रसः) जैसा खांड और शक्कर (मिसरी) का रस होता है (एत्तोवि अणंत गुणो रसो सुक्काए नायव्वो-अतोऽपि अनन्तगुणः रसः शुक्लायाः ज्ञातव्यः) इनसे भी अधिक अनंतगुणा मीठा रस शुक्लेश्या का होता है ॥ १५ ॥

હવે શુકલલેશ્યાનો રસ કહે છે—"खज्जूर" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જેવો खज्जूरमुद्दियरसो-खर्जूरमृद्धिकारसः ખજૂરનો તેમજ દ્રાક્ષનો રસ હોય છે. वा-वा અથવા खीररसो-क्षीररसः દૂધમાં બનાવેલ ખીરનો રસ હોય છે. અથવા खंडसक्कररसो-खंडशर्करारस જેવો ખાંડ અને સાકરનો રસ હોય છે. एत्तो वि अणंतगुणो रसो सुक्काए नायव्वो-अतोपि अनंतगुण रसः य ज्ञातव्य. એનાથી પણ અનંતગણો મીઠો રસ શુકલલેશ્યાનો હોય છે ॥૧૫॥

छाया—यथा गोमृतस्य गन्धः, शुनक मृतस्य वा यथा अहिमृतस्य ।
अतोऽप्यनन्तगुणो, लेश्यानामप्रशस्तानाम् ॥ १६ ॥

टीका—'जह गोमडस्स' इत्यादि—

यथा-गोमृतस्य=गोर्मृतं-मृतकशरीरं, तस्य गन्धः, यथा वा शुनकमृतस्य=शुनकस्य-कुक्कुरस्य मृतं-मृतकशरीरं तस्य गन्धः यथा वा-अहिमृतस्य-अहिः सर्पस्तस्य मृतं मृतकशरीरं, तस्य गन्धो भवति आर्षत्वान्मृतकशब्दे ककारस्य लोपः। अतोप्यनन्तगुणो गन्धस्तु अप्रशस्तानां-अशुभानां, लेश्यानां कृष्णनीलकापोतीनां भवति ॥ १६ ॥

अथ तिसृणां प्रशस्तलेश्यानां गन्धमाह—

मूलम्—जह सुरहिकुसुमगंधो, गंधवासाण पिस्समाणाणं ।
एत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हंपि ॥१७॥

छाया—यथा सुरभिकुसुमगन्धो, गन्धवासानां पिष्यमाणानाम् ।
अतोऽप्यनन्तगुणः प्रशस्तलेश्यानां तिसृणामपि ॥१७॥

अब सूत्रकार चौथे गंध द्वार का वर्णन कहते हैं-जिसमें प्रथम अप्रशस्त तीन लेश्याओं का गंध कहते है—'जहगोमडस्स' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसी (गोमडस्स-गोमृतस्य) गो के मृतक शरीर की (सुणगमडस्स-शुनकमृतस्य) कुत्ते के मरे शरीर की अथवा (जहा-यथा) जैसी (अहिमडस्स-अहिमृतस्य) सर्प के मरे शरीर की (गंधो-गन्धः) दुर्गंध होती है (एत्तोवि अनंतगुणो गंधो अपसत्थाणं लेसाणं नायव्वो-अतोऽपि अनन्तगुणः गन्धः अप्रशस्तानां लेश्यानां ज्ञातव्यः) इससे भी अनंतगुणी अधिक गंध कृष्ण-नील एवं कापोत इन तीन अप्रशस्त लेश्याओं की होती है ॥ १६ ॥

હવે સૂત્રકાર ચોથા ગંધદ્વારનું વર્ણન કરે છે, જેમાં પ્રથમ અપ્રશસ્ત ત્રણ લેશ્યાઓના ગંધને કહે છે—"जहगोमडस्स" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જે પ્રકારની गोमडस्स-गोमृतस्य ગાયના મરેલા શરીરની सुणगमडस्स शुनकमृतस्य કુતરાના મરેલા શરીરની અથવા अहिमडस्स-अहिमृतस्य સર્પના મરેલા શરીરની जहा-यथा જેવી गंधो-गन्धः દુર્ગંધ હોય છે. एत्तोवि अणंतगुणो गंधो अपसत्थाणं लेसाणं नायव्वो-अतोऽपि अनन्तगुणः गन्धः अप्रशस्तानां ज्ञातव्यः તેનાથી પણ અનંત ગણી અધિક દુર્ગંધ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત આ ત્રણ અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓની હોય છે. ॥ ૧૬ ॥

टीका—'जह सुरभिकुसुमगंधो' इत्यादि—

यथा सुरभिकुसुमगन्धः, तथा—पिष्यमाणानां—चूर्ण्यमानानां, गन्धवासानां=गन्धाश्च वासाश्चेति गन्धवासाः, ये कोष्ठपुटपाकनिष्पन्ना स्ते गन्धाः, ये तु तदितरे ते वासा उच्यन्ते। गन्धवासकारणरूपाणि द्रव्याणि गन्धवासशब्देन गृह्यन्ते, तेषां वा गन्धो यथा भवति, अतोऽपि—अस्मादपि सुरभिकुसुमगन्धादेरपि, अनन्तगुणो गन्धस्तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानां=तेजः पद्मशुक्लानां भवति ॥१७॥

गतं चतुर्थं गन्धद्वारं, तत्र प्रथममप्रशस्तलेश्यात्रयस्य स्पर्शमाह—

मूलम्—जह करगयस्स फासो, गोजिब्भाए व सागपत्ताणं।
एत्तो वि अणंतगुणो, लेसाणं अप्पसत्थाणं ॥१८॥

छाया—यथा क्रकचस्य स्पर्शो, गोजिह्वाया वा शाकपत्राणां।
अतोऽप्यनन्तगुणो, लेश्यानामप्रशस्तानाम् ॥ १८ ॥

टीका—'जह करगयस्स फासो' इत्यादि—

यथा=यादृशः, क्रकचस्य=करपत्रस्य 'करवत' इति भाषाप्रसिद्धस्य स्पर्शः,

---

अब प्रशस्त तीन लेश्याओं का गंध कहते हैं—'जहसुरहि०'इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसी (सुरहि कुसुमगंन्धो-सुरभिकुसुमगंधः) सुगन्धित फूलों की सुगन्ध होती है अथवा (पिस्समाणाणं-पिष्यमाणानाम्) जैसे सुगन्ध पिसेजाते हुए सुगन्धी द्रव्यों में आती है (एत्तो वि-अतःअपि) इनसे भी (अणंतगुणो गंधो तिण्हं पसत्थलेसाणं-अनंतगुणः गंधः तिसृणाम् प्रशस्तलेश्यानां भवति) अनंतगुणी अधिक सुगन्धि पीत, पद्म एवं शुक्ल इन तीन प्रशस्त लेश्याओं की होती है॥१७॥

अब सूत्रकार पांचवे स्पर्शद्वार को कहते हैं उन में प्रथम अप्रशस्त

હવે ત્રણ લેશ્યાઓના ગંધને કહે છે—" जहसुरहि० " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેવી રીતની सुरहिकुसुमगन्धो-सुरभिकुसुमगंधः સુગંધિત પુષ્પોની સુગંધ હોય છે, અથવા पिस्समाणाणं-पिष्यमाणानाम् જેમ પીસવાથી સુગંધી દ્રવ્યોમાંથી સુગંધ છુટતી હોય છે, एत्तो वि-अतः अपि એનાથી પણ अणंतगुणो गंधो तिण्हं पसत्थलेसाणं भवइ-अनन्तगुणः गन्धः तिसृणां प्रशस्तलेश्यानाम् भवति અનંત ગણી અધિક સુગંધી, તેજ. પદ્મ અને શુકલ આ ત્રણ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓની હોય છે ॥ ૧૭ ॥

હવે સૂત્રકાર પાંચમા સ્પર્શ દ્વારને કહે છે, આમાં પ્રથમ અપ્રશસ્ત

यथावा गोजिह्वायाः स्पर्शः, यथा वा-शाकपत्राणां-शाकः-वृक्षविशेषस्तत्पत्राणां स्पर्शः कर्कशो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणः कर्कशः, अप्रशस्तानां-कृष्ण-नील-कापोतीनां, लेश्यानां यथाक्रमं भवतीत्यर्थः ॥१८॥

अथ प्रशस्तलेश्यात्रयस्य स्पर्शमाह-

मूलम्-जह बूरस्स व फासो, नवणीयस्स व सिरीसकुसुमाणं।
अतोऽप्यनन्तगुणो, पसत्थलेसाण तिण्हं पि ॥१९॥

छाया—यथा बूरस्य वा स्पर्शः, नवनीतस्य वा शिरीषकुसुमानाम्।
अतोऽप्यनन्तगुणः, प्रशस्तलेश्यानां तिसृणामपि ॥१९॥

टीका—'जह बूरस्स व फासो' इत्यादि-

यथा=यादृशः, बूरस्य=वनस्पतिविशेषस्य स्पर्शः, यथा वा नवनीतस्य=

तीन लेश्याओं का स्पर्श कहते हैं—'जहकरगयस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसा करगयस्स-क्रकचस्य) करौंत-करवत-का (फासो-स्पर्शः) स्पर्श होता है (व-वा) अथवा-जैसा (गोजिब्भाणफासो-गो जिह्वायाःस्पर्शः) गायकी जीभ का स्पर्श होता है। अथवा जैसा (सागरपत्ताणं फासो-शाकपत्राणां स्पर्शः) शाक वृक्ष के पत्रोंका स्पर्श होता है (एत्तोवि अणंतगुणो-अतोऽपि अनन्तगुणः) इससे भी अनंतगुणा कर्कश-खुरदारा स्पर्श (अप्पसत्थाणं-लेसाणं अप्रशस्तानां लेश्यानां भवति) अप्रशस्त-कृष्ण नील कापोतलेश्याओंका होता है॥१८

अब प्रशस्त तीन लेश्याओं का स्पर्श कहते हैं--'जहबूरस्स'इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहा-यथा) जैसा (बूरस्स फासो-बूरस्य स्पर्शः) बूर नामक वनस्पतिका स्पर्श (व-वा) अथवा (नवणीयस्स-नवनीतस्य)

त्रणु લેશ્યાઓને કહે છે—" जहकरगयस्स " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जहा-यथा જેમ करगयस्स-क्रकचस्य કરવતને। फासो-स्पर्शः સ્પર્શ થાય છે, वा-वा અથવા જેમ गोजिब्भाए फासो-गोजिह्वायाः स्पर्शः ગાયની જીભનો સ્પર્શ થાય છે, અથવા જેમ सागपत्ताणं फासो-शाकपत्राणां स्पर्शः શાકના વેલાઓના પાંદડાઓનો સ્પર્શ થાય છે, एत्तो वि अणंतगुणो-अतोऽपि अनंतगुणः તેનાથી પણ અનંત ગણો કર્કશ-ખરબચડો સ્પર્શ अपसत्थाणं लेसाणं-अप्रशस्तानां लेश्यानां भवति અપ્રશસ્ત કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત લેશ્યાઓનો હોય છે. ॥૧૮॥

હવે પ્રશસ્ત ત્રણ લેશ્યાઓના સ્પર્શને કહે છે-" जहबूरस्स " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जहा यथा જેમ बूरस्स फासो-बूरस्य स्पर्शः બૂર નામની વનસ્પ-

'मक्खन' इति प्रसिद्धस्य स्पर्शः, यथा वा शिरीषकुसुमानां स्पर्शो भवति, अतोऽप्यनन्तगुणः सुकुमारः स्पर्शो यथाक्रमं तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानां भवतीत्यर्थः।१९।

गतं पञ्चमं स्पर्शद्वारं, संप्रति षष्ठं परिणामद्वारमाह—

मूलम्—तिविहो वा नवविहो वा, सत्तावीसइ विहेक्कसीओ वा।
दुसओ तेयालो वा, लेसाणं होइ परिणामो ॥२०॥

छाया—त्रिविधो वा नवविधो वा, सप्तविंशतिविध एकाशीतिविधो वा।
द्विशते त्रिचत्वारिंशद् वा, लेश्यानां भवति परिणामः॥ २०॥

टीका—'तिविहो वा' इत्यादि—

लेश्यानां षड्विधलेश्यानां मध्ये प्रत्येक लेश्यायाः परिणामस्त्रिविधो वा भवति जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेनेति भावः। नवविधो वा भवति—एषामपि जघन्यादीनां स्वस्थानतारतम्य विचारणायां प्रत्येकं जघन्यादित्रयेण गुणने नवविधो भवतीत्यर्थः।

नवनीत—मक्खन का स्पर्श तथा (सिरीसकुसुमाणं—सिरीषकुसुमानाम्) शिरीषपुष्प का स्पर्श होता है (एत्तोवि अणंतगुणो—अतोऽपि अनंतगुणः) उससे भी अनंतगुणा कोमल स्पर्श (तिण्हंपि पसत्थलेसाणं—तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानाम् भवति) तीन प्रशस्त—तेजःपद्म शुक्ल लेश्याओं का होता है॥ १९॥

अब सूत्रकार छट्ठा परिणाम द्वार कहते हैं—'तिविहो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(लेसाणं—लेश्यानाम्) छ लेश्याओं के मध्य प्रत्येक लेश्या के परिणाम (तिविहो वा होइ—त्रिविधो वा भवति) जघन्य मध्यम एवं उत्कृष्ट के भेद से तीन प्रकारके होते हैं। अथवा (नवविहो होइ—नवविधोभवति) नौ प्रकार के होते हैं। इन जघन्य, मध्यम एवं उत्कृष्ट भेदों में भी अपने

तिनोस्पर्श अथवा नवणीयस्स—नवनीतस्य माખણનો સ્પર્શ, તથા सिरीसकुसुमाणं—सिरीष कुसुमानाम् શિરીષ પુષ્પનો સ્પર્શ થાય છે एत्तोविअणंतगुणो अतोऽपि अणंतगुणः એનાથી પણ અનંતગણો સુંવાળો સ્પર્શ तिण्हपि पसत्थलेसाणं—तिसृणामपि प्रशस्तलेश्यानाम् भवतिત્રણ પ્રશસ્ત તેજ, પદ્મ, શુકલ લેશ્યાઓનો હોય છે.॥૧૯॥

હવે સૂત્રકાર છઠા પરિણામદ્વારને કહે છે—"तिविहो" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—लेसाणं—लेश्यनाम् છ લેશ્યાઓની વચ્ચેના પ્રત્યેક લેશ્યાનું પરિણામ तिविहो होइ—त्रिविधोवा भवति જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનું હોય છે અથવા नवविहो होइ—नवविधो भवति નવ પ્રકારનું હોય છે. એ જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદોમાં પણ પોતપોતાના-સ્થાનોમાં

एवं पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधो वा परिणामो भवति, पुनस्त्रिकगुणनया एकाशीतिविधो वा परिणामो भवति, पुनस्त्रिकगुणनया द्वे शते त्रिचत्वारिंशत्=त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशतविधो वा परिणामो भवति। एवं कृष्णादिनां षण्णां लेश्यानां परिणामसंकलनया १४५८ अष्टपञ्चाशदधिकचतुर्दशशतविधः परिणामो भवतीति बोध्यम् ॥ २० ॥

उक्तं परिणामद्वारं, संप्रति लक्षणद्वारमाह-तत्रादौ कृष्णलेश्याया लक्षणं प्रोच्यते।

मूलम्--पंचासवप्पमत्तो, तीहिं अगुत्तो छसु अविरओ य।
तिव्वारंभपरिणओ, खुद्दो साहसिओ नरो ॥२१॥
निद्धंधस परिणामो, निस्संसो अजिइंदिओ।
एयजोग समाउत्तो, किण्हलेसं तु परिणमे ॥२२॥

छाया--- पञ्चास्रवप्रमत्तः, त्रिभिरगुप्तः षट्सु अविरतश्च।
तीव्रारम्भपरिणतः, क्षुद्रः साहसिको नरः ॥ २१ ॥

---

२ स्थानों में तरतमता का जब विचार किया जाता है, जब ये जघन्य आदि प्रत्येक भी अपने अपने में जघन्य, मध्यम एवं उत्कृष्ट भेद वाले हो जाते हैं। इस प्रकार ये नौ भेद हो जाते हैं। (सत्तावीसइ विहे एक्कसीओवा-सप्तविंशतिविधः एकाशीतिविधो वा) नौ को तीन से गुणा करने पर सत्ताईस एवं सत्ताईस को तीन से गुणा करनेपर एकासी तथा (दुसओ ते यालोवा-द्विशते त्रिचत्वा रिंशत् वा) एकासीको तीन से गुणा करने पर दोसौ तेतालीस २४३ भेद लेश्याओं के परिणामों के हो जाते हैं। इस प्रकार कृष्णादि छह लेश्याओं के समस्त परिणामों की संकलना करनेसे एक हजार चारसौ अठावन (१४५८) परिणाम होते हैं

તરતમતાનો જ્યારે વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે એ જઘન્ય આદિ પ્રત્યેક પણ પોતપોતાનામાં જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાળા બની જાય છે. આ પ્રમાણે એ નવ ભેદ થઈ જાય છે. सत्तावीसइविहे एक्कसीओवा-सप्तविंशतिविधः एकाशीतिविधो वा નવને ત્રણથી ગુણતાં સત્યાવીસ અને સત્યાવીસને ત્રણથી ગુણતાં એકયાશી दुसओ तेयालो वा-द्विशते त्रिचत्वारिंशद्वा એકયાશીને ત્રણથી ગુણતાં બસોને તેંતાલીસ ભેદ લેશ્યાઓના પરિણામોની થઈ જાય છે. આપ્રમાણે કૃષ્ણ આદિ છ લેશ્યાઓના સઘળા પરિણામોની સંકલના કરવાથી એક હજાર ચારસો અઠાવન પરીણામ બને છે. ॥૨૦॥

निद्धंधसपरिणामो, नृशंसोऽजितेन्द्रियः ।
एतद्योगसमायुक्तः, कृष्णलेश्यां तु परिणमेत् ॥ २२ ॥

टीका—'पंचासवप्पमत्तो' इत्यादि ।

पञ्चास्रवप्रमत्तः=प्राणातिपातादिषु पञ्चसु आस्रवेषु प्रमत्तः—प्रमादवान् तथा त्रिभिः=मनोवाक्कायैः, अगुप्तः=गुप्तरहितः, षट्सु=जिननिकायेषु, अविरतः=अनिवृत्तः तदुपमर्दकत्वादितिभावः । एवंभूतः कश्चिदतीव्रारम्भोऽपि स्यादतआह—'तिव्वारंभपरिणओ' इति तीव्रारम्भपरिणतः=तीव्रा—उत्कटा ये आरम्भाः—सावद्यव्यापाराः, तत्परिणतः—तत्र प्रवृत्त्या तदात्मतां गतः, तथा—क्षुद्र=दुष्टः, परेषामहितैषीत्यर्थः । तथा—साहसिकः=सहसा=अपर्यालोच्य गुणदोषान् प्रवर्तत इति साहसिकः—चौर लुण्टकादिरित्यर्थः । नरः=पुरुषः, उपलक्षणत्वात् स्त्र्यादिरपि वा । अस्या अग्रिमगाथया सह सम्बन्धः ॥ २१ ॥

अब सूत्रकार लक्षणद्वार कहते हैं—जिनमें प्रथम कृष्णलेश्या का लक्षण कहते हैं—'पंचासव०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो आत्मा (पंचासवप्पमत्तो—पचास्रवप्रमत्तः) प्राणातिपात आदि पांच आस्रवों में प्रमत्त हो (तिहिं अगुत्तो—त्रिभिःअगुप्तः) मनोगुप्ति, वचनगुप्ति एवं कायगुप्ति, इन तीन गुप्तियों से जो अगुप्त हो अर्थात् इन तीन गुप्तियों से रहित हो (छसु अविरओ—षट्सु अविरतः) षट्काय के जीवों की रक्षा से जो अविरत हो (तिव्वारंभ परिणओ—तीव्रारंभपरिणतः) तीव्र आरंभ-उत्कटसावद्य व्यापारों में तत्पर हो (खुद्दो—क्षुद्रः) दूसरों के हित का अभिलाषी न हो (साहसिओ—साहसिकः) विनाविचारे ही हर एक काम में प्रवृत्ति करने वाला हो ॥ २१ ॥

હવે સૂત્રકાર લક્ષણદ્વાર કહે છે. જેમાં પ્રથમ કૃષ્ણલેશ્યાનું લક્ષણ કહે છે–"पंचासव०" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે આત્મા पचासवप्पमत्तो-पंचास्रवप्रमत्तः પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચ આસ્રવોમાં પ્રમત્ત હોય, तिहि अगुत्तो-त्रिभिः अगुप्तः મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ આ ત્રણ ગુપ્તિયોથી જે અગુપ્ત હોય, અર્થાત્ એ ત્રણ ગુપ્તિયોથી રહિત હોય छसु अविरओ-षट्सु अविरतः ષટ્કાયના જીવોની રક્ષાથી જે અવિરત હોય, तिव्वारंभपइणओ-तीव्रारंभपरिणतः તીવ્ર આરંભ-ઉત્કૃષ્ટ સાવદ્ય વ્યાપારોમાં તત્પર હોય, खुद्दो-क्षुद्रः બીજાઓના હિતના અભિલાષી ન હોય, साहसिओ-साहसिकः વગર વિચાર્યે જ દરેક કામમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા હોય ॥૨૧॥

'निद्धंधसपरिणामो' इत्यादि—

निद्धंधसपरिणामः='निद्धंधस' इति देशीयः शब्दो निर्दयवाचकः, निर्दयः निष्ठुरः परिणामोऽध्यवसायो यस्य स तथा, नृसंशः=हिंसकः अजितेन्द्रियः= अनिग्रहीतेन्द्रियः, एतद्योगसमायुक्तः-एते-अनन्तरोक्ताः, ये योगाः-मनोवाकाय व्यापाराः एतद्योगाः-पञ्चास्रवप्रमत्तत्वादयस्तैः समायुक्तः-सहितः, कृष्णलेश्यामेव परिणमति कृष्णलेश्यारूपेण स्वात्मानं परिणमयति, कृष्णलेश्यावान् भवतीत्यर्थः, तद्रव्यसाचिव्येन तथाविधद्रव्यसंपर्कात् तदुपरञ्जनात् तद्रूपतां भजेत्। उक्तं हि—

कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः।
स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्या शब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥

तथा—'निद्धंधसपरिणामो' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(निद्धंधस परिणामो-निद्धंधसपरिणामः) जिसका परिणाम बिलकुल दयाभाव से शून्य हो (निस्संसो-नृशंसः) घातक हो (अजि-इंदियो-अजितेन्द्रियः) इन्द्रियों को वश में नहीं रखनेवाला हो, इस तरह (एयजोग समाउत्तो-एतद्योगसमायुक्तः) इन पंच आस्रव आदि पूर्वोक्त योगों से युक्त प्राणीको कृष्णलेश्यावाला जानना चाहिये। अर्थात् जिन प्राणियों के ऐसे योग हों समझो ये ही कृष्णलेश्या के लक्षण है। कहने का भाव यह है कि जिस प्रकार जपापुष्प के संसर्ग से स्फटिक-मणि जपापुष्प रूप से परिणमित हो जाता है उसी प्रकार कृष्णादि द्रव्य की सहायता से आत्मा का परिणाम कृष्णादिरूप हो जाता है। इसी का

તથા—" निद्धंधसपरिणामो " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—निद्धंधसपरिणामो—निद्धंधसपरिणामः જેનું પરિણામ દયા ભાવથી બિલકુલ શૂન્ય હોય, निस्संसो—नृशंसः ઘાતક હોય, अजिइंदियो—अजितेन्द्रियः ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનાર ન હોય, આ પ્રમાણે एयजोगसमाउत्तो—एतद्योग समायुक्तः આ પાંચ આસ્રવ આદિ પૂર્વોક્ત યોગોથી યુક્ત પ્રાણીને કૃષ્ણલેશ્યા-વાળો જાણવો જોઈએ. અર્થાત્ જે પ્રાણીઓના એવા યોગ હોય, સમજો કે એજ કૃષ્ણ લેશ્યાના લક્ષણ છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે, જે પ્રમાણે જપાપુષ્પના સંસર્ગથી સ્ફટિક મણિ જપાપુષ્પ રૂપથી પરિણમિત થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સહાયતાથી આત્માનું પરિણામ કૃષ્ણાદિરૂપ થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યની સહાયતાથી આત્માનું પરિણામ કૃષ્ણાદિ-રૂપ થઈ જાય છે. આનું જ નામ લેશ્યા છે. આ કૃષ્ણલેશ્યાના સદ્ભાવમાં જ

अनेन कृष्णलेश्यायाः सद्भाव एव पञ्चास्रवप्रमत्तत्वादीनां दर्शनात् तेषां लक्षणत्वमुक्तम् । यो हि यस्य सद्भावे एव भवति स तस्य लक्षणमुच्यते, यथा उष्णत्वमग्नेः, एव मुत्तरत्रापि लक्षणत्वभावना कार्या ॥ २२ ॥

नीललेश्यालक्षणमाह—

मूलम्—इस्सा अमरिस अतवो, अविज्जमाया अहीरिया ।
गेही पओसे य सढे, पमत्ते रसलोलुए ॥ २३ ॥
सायगवेसए य आरम्भाओ, अविरओ खुद्दो साहस्सिओ नरो।
एयजोगं समाउत्तो, नीललेसं तु परिणमे ॥ २४ ॥

छाया—ईर्ष्या अमर्ष अतपः, अविद्या माया अह्रीकता ।
गृद्धिः प्रद्वेषश्च शठः, प्रमत्तो रसलोलुपः ॥ २३ ॥
सातगवेषकश्च आरम्भात् अविरतः क्षुद्रः साहसिको नरः ।
एतद्योगसमायुक्तो णीललेश्यां तु परिणमति ॥ २३ ॥

टीका—'इस्सा' इत्यादि—

ईर्ष्या—परगुणासहनं च, अमर्षः—अत्यन्तरोषाभिनिवेशः, अतपः—तपस्याया

नाम लेश्या है। इस कृष्णलेश्या के सद्भाव में ही पंचास्रवप्रमत्तप्राणी बना रहता है। त्रिगुप्ति से अगुप्त रहता है आदि २। इसीसे इनको कृष्णलेश्या के लक्षण रूप से कथित किया गया है। जो जिसके सद्भाव में होता है वह उसका लक्षण होता है, जैसे उष्णताके सद्भाव में अग्नि होती है। अतः जिस प्रकार अग्नि का लक्षण उष्णता है उसी प्रकार पञ्चास्रव प्रमत्त आदि भी कृष्णलेश्या के लक्षण हैं ॥ २२ ॥

सूत्रकार नीललेश्या के लक्षण कहते हैं—'इस्सा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इस्सा-ईर्ष्या) पर के गुणों को सहन नहीं करना (अमरिस-अमर्षः) रोष करना तथा सदा रोषमय परिणाम रखना

પાંચ આસ્રવ પ્રમત્ત પ્રાણી બનેલ રહે છે. ત્રણ ગુપ્તિથી અગુપ્ત રહે છે. વગેરે - વગેરે. આથી જ એને કૃષ્ણલેશ્યાના લક્ષણરૂપથી કહેવામાં કરવામાં આવેલ છે. જે જેના સદ્ભાવમાં હોય છે તે જ તેનુ લક્ષણ હોય છે. જેમકે, ઉષ્ણતાના સદ્ભાવમાં અગ્નિ હોય છે. આથી જે પ્રમાણે અગ્નિનું લક્ષણ ઉષ્ણતા છે. એજ પ્રમાણે પાંચ આસ્રવ પ્રમત્ત આદિ કૃષ્ણલેશ્યાનાં લક્ષણ છે. ॥૨૨॥

સૂત્રકાર નીલલેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે—" इस्सा " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—इस्सा-ईर्ष्या બીજાના ગુણોને સહન ન કરવા, अमरिस-

अभावः, अविद्या=कुशास्त्ररूपा, माया=प्रसिद्धा, अह्रीकता—असदाचारकरणे लज्जाया अभावः, गृद्धिः—विषयेष्वासक्तिः, प्रद्वेषश्च, इह सर्वत्राभेदोपचारात् तद्वान् जीव एव गृह्यते । अत एव शठः=वञ्चकः, प्रमत्तः—प्रकर्षेण जात्यादिमदयुक्तः, रसलोलुपः= शातगवेषकः, 'अमरिस' इति 'अविज्ज' इतिच लुप्तप्रथमान्तम् , अस्या अग्रिम गाथया सह सम्बन्धः ॥ २३ ॥

'साय गवेसए य' इत्यादि—

सातगवेषकः—विषयसुखार्थी, आरम्भात्=प्राणिवधात् , अविरतः—अनिवृत्तः, अन्यत् सर्वं स्पष्टम् ॥ २४ ॥

(अतवो–अतपः) तपश्चर्या करनेसे विमुख रहना (अविज्ज–अविद्या कुशास्त्रों में तत्पर रहना (माया–माया) छल कपट करना (अहिरिया अह्रीकता) लज्जारहित होना (गेहि–गृद्धिः) विषयों में आसक्ति का होना (पओसे–प्रद्वेषश्च) द्वेष रखना (सढे–शठः) दूसरों की प्रतारना ठगाई–करना (पमत्ते–प्रमत्तः) जात्यादिक मदों से अत्यंत युक्त रहना (रसलोलुए-रसलोलुपः) रसना इन्द्रिय के विषय में लोलुप बनना ॥२३॥

तथा—'सायगवेसए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सायगवेसए–सातगवेषकः) साता का गवेषी होना (आरम्भाओ अविरओ–आरम्भात् अनिवृत्तः) प्राणि वध के स्थानभूत आरंभ से विरक्त नहीं होना (खुद्दो–क्षुद्रः) स्वप्न में भी दूसरों के हित की अभिलाषा वाला नहीं होना (साहस्सिओ–साहसिकः) विनासोचे समझे काम करने लगना, इत्यादि लक्षणों से युक्त प्राणी नीललेश्या के परिणाम वाला जानना चाहिये ॥ २४ ॥

अमर्षः રોષ કરવો, તથા સદા રોષમય પરિણામ રાખવું, अतवो–अतपः તપસ્યા કરવાથી વિમુખ રહેવું, अविज्ज–अविद्यो કુશાસ્ત્રોમાં તત્પર રહેવું, माया–माया છળકપટ કરવું, अहरिया–अह्रीकता લજ્જા રહિત થવું, गेहि–गृद्धिः વિષયોમાં આસક્તિ રાખવી, पओसे–प्रद्वेषश्च દ્વેષ રાખવો, सढे–शठः બીજાઓની ઠગાઈ કરવી, पमत्ते–प्रमत्तः જાત્યાદિક મદોથી અત્યંત યુક્ત રહેવું, रसलोलुए–रसलोलुपः ઇન્દ્રિયના વિષયમાં લોલુપતા રાખવી. ॥૨૩॥

તથા—"सायगवेसए" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सायगवेसए–सातगवेषकः સાતાનો દ્વેષ કરવો, आरम्भाओ अविरओ–आरम्भात् अनिवृत्तः પ્રાણી વધના સ્થાનભૂત આરંભથી વિરક્ત ન થવું, खुद्दो–क्षुद्रः સ્વપ્નોમાં પણ બીજાના હિતની અભિલાષા ન રાખવી साहस्सिओ–साहसिकः વગર વિચાર્યે કામને કરવા લાગી જવું, ઇત્યાદિ લક્ષણથી યુક્ત પ્રાણી નીલલેશ્યાના પરિણામવાળો જાણવો જોઈએ. ॥૨૪॥

कापोतलेश्यालक्षणमाह —

मूलम्—वंकेवंके समायारे, नियडिल्ले अणुज्जुए ।
पालिउंचगओवहिए, मिच्छदिट्ठी अणारिए ॥२५॥
उप्फालग दुट्ठवाईयं तेणे यावि य मच्छरी ।
एयजोगसमाउत्तो, काउलेसं तु परिणमे ॥ २६ ॥

छाया—वक्रो वक्रसमाचारः, निकृतिमान् अनृजुकः ।
प्रतिकुञ्चकऔपधिकः, मिथ्यादृष्टिरनार्यः ॥२५॥
उत्प्रासकदुष्टवादी च, स्तेनश्चापि च मत्सरी ।
एतद्योगसमायुक्तः, कापोतलेश्यां तु परिणमति ॥२६॥

टीका—'वंके' इत्यादि—

वक्रः—वाचा कुटिलः, वक्रसमाचारः—कुटिलाचारः, निकृतिमान्—कपटी, अनृजुकः—कुटिलहृदयः, प्रतिकुञ्चकः—स्वदोषप्रच्छादकः, औपधिकः—उपधिना छद्मना चरतीत्यौपधिकः—सर्वकार्ये कपटेन प्रवृत्तः, मिथ्यादृष्टिः—श्रुतचारित्रलक्षणे-धर्मे श्रद्धारहितः, अनार्यः—आर्यभाववर्जितः। 'पलिउंचग' इति लुप्तप्रथमान्तम्। अस्या अग्रिमगाथया सह सम्बन्धः ॥२५॥

अब कापोतलेश्या का लक्षण कहते हैं—'वंके' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(वंके—वक्रः) वाणीसे कुटिल होना (वंकसमायारे—वक्र-समाचारः) कुटिल आचारवाला होना (नियडिल्ले—निकृतिमान्) कपटी होना (अणुज्जुए—अनृजुकः) कुटिलचित्त वाला होना (पलिउचगओ—प्रतिकुञ्चकः) अपने दोषोंको ढकना (ओवहिए—औपधिकः) माया चार से युक्त होकर प्रत्येक कार्य करना (मिच्छादिट्ठी—मिथ्यादृष्टिः) श्रुतचा-रित्ररूप धर्म में श्रद्धा विहीन होना (अणारिए—अनार्यः) आर्यभाव से रहित होना ॥ २५ ॥

હવે કાપોતલેશ્યાનુ લક્ષણ કહે છે—"वंके" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—वंके-वक्रः વાણીથી કુટિલ થવું, वंकसमायारे-वक्रसमाचारः કુટિલ આચારવાળા બનવું, नियडिल्ले-निकृतिमान् કપટિ થવું, अणुज्जुए-अनृजुकः કુટિલ ચિત્ત થવું, पालिउंचगओ-प्रतिकुञ्चकः પોતાના દોષોને ઢાંકવા, ओवहिए-औपाधिकः માયાચારથી યુક્ત બનીને પ્રત્યેક કાર્ય કરવું, मिच्छादिट्ठी-मिथ्यादृष्टिः શ્રુત ચરિત્રરૂપ ધર્મમાં શ્રદ્ધા વિહીન થવું, અને अणारिए-अनार्यः આર્ય ભાવથી રહિત બનવું. ॥૨૫॥

'उप्फालग' इत्यादि–

उत्प्रासक दुष्टवादी=उत्प्रासकं दुष्टं च वदतीत्येवं शीलः, यथा पर उत्प्रास्यते, दुःखी भवति तादृशं वचनं रागादिदोषयुक्तं च वचनं वक्तुं शीलं यस्य स इत्यर्थः। च=समुच्चये, स्तेनः–चौरः, अपि च मत्सरी=मत्सरः–परसंपदामसहनं, सति वित्तत्यागाभावश्च, तद्वान् एतद्योगसमायुक्तः कापोतलेश्यां परिणमति= कापोतलेश्यारूपेण स्वात्मानं परिणमयतीत्यर्थः ॥२६॥

अथ तेजोलेश्यालक्षणमाह––

मूलम्–नीयावित्ती अचवले, अमाई अकुतूहले ।
विणीयविणए दंते, जोगवं उवहाणवं ॥२७॥
पियधम्मे दढधम्मेऽवज्जभीरू हिएसए ।
एयंजोगसमाउत्तो, तेऊलेसं तु परिणमे ॥२८॥

तथा—'उप्फालग' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(उप्फालग दुट्ठवाई–उत्प्रासकदुष्टवादी) ऐसे वचन बोलना जिससे दूसरों को दुःख हो-रागद्वेष से युक्त वचनों का प्रयोग करना (तेणे–स्तेनः) चौरी करना (मच्छरी–मत्सरी) दूसरे के अभ्युदय को सहन नहीं करना तथा सम्पन्न होने पर भी दान नहीं करना (एय-जोग समाउत्तो–एतत् योगसमायुक्तः) इत्यादि, ऐसे कार्य युक्त योगों से जीव को (काउलेसं तु परिणमे–कापोतलेश्यां परिणमति) कापोती लेश्यावाला–जानना चाहिये। तात्पर्य–'येलक्षण जिस में हों वह कापोत लेश्यावाला है' ऐसा जानना चाहिये। ये लक्षण कापोती लेश्या के हैं॥२६॥

તથા—" उप्फालग " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—उप्फालगदुट्ठवाई–उत्प्रासकदुष्टवादी એવાં વચન બોલવાં કે, જેનાથી બીજાઓને દુઃખ થાય, રાગદ્વેષથી યુક્ત વચનોનો પ્રયોગ કરવો, तेणे–स्तेनः ચોરી કરવી, मच्छरी–मत्सरी બીજાના અભ્યુદયને સહન ન કરવો તથા સંપન્ન હોવા છતાં પણ દાન ન કરવું, एयजोगसमाउत्तो–एतत् योग-समायुक्तः ઇત્યાદિ ! એવા કાર્યયુક્ત યોગોથી જીવને काउलेसंतु परिणमे–कापोतलेश्यां परिणमति કાપોતિલેશ્યાવાળા જાણવા જોઇએ. તાત્પર્ય આવાં લક્ષણ જે જીવમાં હોય તે કાપોતલેશ્યાવાળા છે એવું જાણવું જોઈએ. આ લક્ષણ કાપોતિલેશ્યાનું છે ॥૨૬॥

छाया--नीचैर्वृत्तिः अचपलः, अमायी अकुतूहलः।
विनीतविनयो दान्तः, योगवान् उपधानवान् ॥ २७ ॥
प्रियधर्मा दृढधर्मा, अवद्यभीरुः हितैषकः।
एतद्योगसमायुक्त स्तेजोलेश्यां तु परिणमति ॥ २८ ॥

टीका'नीयावित्ती' इत्यादि--

नीचैर्वृत्तिः=अहङ्काररहितः गुर्वादिभ्यो नीचासनादिवर्तीत्यर्थः, अचपलः-चाञ्चल्यरहितः, अमायी-मायारहितः, अकुतूहलः-अपूर्ववस्तुदर्शनार्थमुत्सुकता कुतूहल तद्वर्जितः अतएव-विनीतविनयः=विनीतः-प्राप्तः, विनयः-गुरोरभ्युत्थान-प्रणामादिरूपा प्रतिपत्ति र्येन स तथा, दान्तः=जितेन्द्रियः, योगवान् योगः मनो-वाक्कायानां प्रशस्तव्यापारस्तद्वान्, तथा-उपधानवान्=उपधानं-तीव्रतपश्चार्या तद्वान्, अस्या अग्रिम गाथया सह सम्बन्धः ॥ २७ ॥

'पियधम्मे' इत्यादि--

प्रियधर्मा=प्रियो धर्मो यस्य स तथा, दृढधर्मा=अङ्गी-कृतव्रतादिनिर्वाहकः,

---

अब तेजोलेश्या के लक्षण कहते हैं--'नीयावित्ती' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(नियावित्ती-नीचैर्वृत्तिः) अहंकार नहीं करना-गुरुजन से अपना आसन नीचा रखना (अचवले-अचपलः) चपलता से रहित होना (अमाई-अमायी) माया चार से रहित होना (अकुतूहले-अकुतूहलः) अपूर्ववस्तु के देखने के लिये उत्सुकता का नहीं होना विणीय-विणए-विनीतविनयः) विनीत होना-गुरुजन का विनय करना, उनके आनेपर उठना-प्रणाम आदि करना दंते दान्तः) इन्द्रियों को जीतना (जोगवं-योगवान्) मन वचन काया के योगोंको शुद्ध रखना (उवहाणवं-उपधानवान्) तीव्रतपश्चर्या करना ॥ २७ ॥

હવે તેજોલેશ્યાનાં લક્ષણ કહે છે--" नीयावित्ती " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ--नियावित्ती-नीचैर्वृत्तिः અહંકાર ન કરવો ગુરૂજનથી પોતાનું આસન નીચું રાખવું, अचवले-अचपलः ચપળતાથી રહિત થવું, अमाई-अमायी માયાચારથી રહિત થવું, अकुतूहलो-अकुतूहलः અપૂર્વ વસ્તુને જોવાની ઉત્સુકતા ન રાખવી, विणीयविणए-विनीतविनयः વિનીત થવું, ગુરુજનનો વિનય કરવો, એમના આવવાથી ઉઠવું, પ્રણામ આદિ કરવું, ઈન્દ્રિયોને જીતવા जोगवं-योगवान् મન, વચન અને કાયાના યોગોને શુદ્ધ રાખવા, उवहाणवं-उपधानवान् તીવ્ર
ર્યા કરવી. ॥૨૭॥

अवद्यभीरुः–प्राणातिपातादिरूपात् पापाद्भीतः, हितैषकः–मोक्षाभिलाषी, एतद्योग-समायुक्तस्तेजोलेश्यां तु परिणमति=तेजोलेश्यारूपेण स्वात्मानं परिणमयतीत्यर्थः॥

पद्मलेश्याया लक्षणमाह––

मूलम्–पयणुकोहमाणे यं, मायालोभे यं पयणुए ।
पंसंत चित्ते दंतप्पा, योगवं उवहाणवं ॥२९॥
तहा पयणुवाई यं, उवसंते जिइंदिए ।
एयजोगसमाउत्तो, पम्हलेसं तु परिणमे ॥३०॥

छाया—प्रतनुक्रोधमानश्च, मायालोभश्च प्रतनुकः ।
प्रशान्तचित्तो दान्तात्मा, योगवान् उपधानवान् ॥ २९ ॥
तथा प्रतनुवादी च, उपशान्तो जितेन्द्रियः ।
एतद्योगसमायुक्तः, पद्मलेश्यां तु परिणमति ॥ ३० ॥

टीका––' पयणुकोहमाणे य ' इत्यादि––

प्रतनुक्रोधमानः=प्रतनू=स्वल्पौ, क्रोधमानौ यस्य स तथा, च शब्दः पादपूरणे।

तथा—' पियधम्मे ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पियधम्मो–प्रियधर्मा) प्रियधर्मवाला होना (दृढधम्मो दृढधर्मा) धर्म में दृढ होना अर्थात् अंगीकृत व्रतादिकों को निर्वाह करना (अवज्जभीरू–अवद्यभीरुः) प्राणातिपात आदि पापों से सदा भयभीत बने रहना (हिएसए–हितैषकः) मोक्षाभिलाषी होना (एयजोगसमाउत्तो–एतद्योगसमायुक्तः) इन पूर्वोक्त बातों से सम्पन्न योग जिन जीवों के होता है वे जीव तेजोलेश्या से अपनी आत्मा को परिणमाने वाले जानना चाहिये । ये सब लक्षण तेजोलेश्या के हैं ॥ २८ ॥

તથા—" पिय धम्मे " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पियधम्मो–प्रियधर्मा પ્રિય ધર્મવાળા થવું, दृढधम्मो–दृढधर्मा ધર્મમાં દૃઢતા રાખવી, અર્થાત્ અંગિકાર કરેલાં વ્રત આદિકોને નભાવી રાખવાં, अवज्जभीरू–अवद्यभीरूः પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોથી સદા ભયભીત બની રહેવું, हिएसए–हितैषकः મોક્ષના અભિલાષી થવું एयजोगसमाउत्तो–एतद्योग-समायुक्तः આ પૂર્વોક્ત વાતોથી સંપન્ન યોગ જે જીવોમાં હોય છે એ જીવ તેજોલેશ્યાથી પોતાની આત્માને પરિણમનવાળા જાણવા જોઈએ. આ સઘળાં લક્ષણ તેજોલેશ્યાનાં છે. ॥૨૮॥

तथा–माया, लोभश्च प्रतनुकः–स्वल्पो यस्येति शेषः, अतएव–प्रशान्तचित्तः= प्रशान्तं–प्रकर्षेणोपशमयुक्तं, चित्तं यस्य स तथा, दान्तात्मा–दान्तः–अशुभयोगपरिवर्जनेन वशीकृतः आत्मा येन स तथा, योगवान्, उपधनवान्, इति पदद्वयमितः पूर्वं सप्तविंशतितमगाथायां व्याख्यातम् । अस्या अग्रिमगाथया सह सम्बन्धः॥२९॥

'तहा पयणुवाई य' इत्यादि ।

तथा–प्रतनुवादी=स्वल्पभाषी, च=पुनः, उपशान्तः=उपशमयुक्तः, तथा–जितेन्द्रियः=इन्द्रियनिग्रही, एतद्योगसमायुक्तः, पद्मलेश्यां तु परिणमिति=पद्मलेश्यारूपेण स्वात्मानं परिणमयतीत्यर्थः ॥ ३० ॥

अब पद्मलेश्या के लक्षण कहते हैं––'पयणुकोहमाणे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ––(पयणुकोहमाणे मायालोभेय पयणुए–प्रतनुक्रोधमानः मायालोभश्च प्रतनुकः) क्रोध, मान कषाय की अल्पता होनी, माया तथा लोभकषाय की अल्पता होनी (पसंतचित्ते दंतप्पा–प्रशान्तचित्तः दान्तात्मा) शान्त चित्त होना अशुभयोग का परित्याग कर शुभयोग में प्रवृत्त होना (योगवं–योगवान्) मन वचन काया के योगों को सदा पवित्र रखना तथा (उवहाणवं–उपधानवान्) तीव्रतपश्चर्या करना ॥२९॥

तथा–'तहा पयणुवाई' इत्यादि ।

अन्वयार्थ––(पयणुवाइ–प्रतनुवादी) थोड़ा और हितकर बोलना (उवसंते–उपशान्तः) उपशमपरिणाम युक्त होना (जिइंदिए–जितेन्द्रियः) अपनी इन्द्रियों का वश में रखना (एयजोगसमाउत्तो पद्मलेसं तु परिणमे–एतद्योगसमायुक्तःपद्मलेश्यां तु परिणमति) इन सब बातों से युक्त प्राणी पद्मलेश्या वाला होता है ॥ ३० ॥

હવે પદ્મલેશ્યાના લક્ષણ કહે છે––"पयणुकोहमाणे" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ––पयणुकोहमाणे मायालोभे य पयणुए–प्रतनुक्रोधमान· मायालोभश्च· प्रतनुकः ક્રોધ, માન, કષાયની અલ્પતા થવી માયા તથા લોભ કષાયની અલ્પતા થવી, पसंतचित्ते दंतप्पा–प्रशान्तचित्तः दान्तात्मा શાન્ત ચિત્તવાળા બનવું, અશુભયોગનો પરિત્યાગ કરીને શુભ યોગમાં પ્રવૃત્ત થવું, योगवं–योगवान् મન, વચન, કાયાના યોગોને સદા પવિત્ર રાખવા તથા उवहाणवं–उपधानवान् તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરવી ॥૨૯॥

તથા––"तहा पयणुवाइ" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ––पयणुवाइ–प्रतनुवादी થોડું અને હિતકર બોલવું, उवसंते–उपशान्तः ઉપશમ પરિણામયુક્ત થવું, जिइंदिए–जितेन्द्रिय· પોતાની ઈન્દ્રિયોને વશમાં રાખવી, एयजोगसमाउत्तो पद्मलेसं तु परिणमे–एतद्योग समायुक्तः पद्मलेश्यां तु परिणमति આ સઘળી વાતોથી યુક્ત પ્રાણી પદ્મલેશ્યાવાળા હોય છે. ॥૩૦॥

शुक्ललेश्याया लक्षणमाह--

मूलम्-अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता, धम्मसुक्काणि झायए।
पसंतचित्ते दंतप्पा, समिए गुत्ते य गुत्तिसु ॥३१॥
सरागे वीयरागे वा, उवसंते जिइंदिए।
एयजोगसमाउत्तो, सुक्कलेसं तु परिणमे ॥३२॥

छाया--आर्तरौद्रे वर्जयित्वा, धर्मशुक्ले ध्यायति।
प्रशान्तचित्तो दान्तात्मा, समितो गुप्तश्च गुप्तिषु ॥ ३१ ॥
सरागो वीतरागो वा, उपशान्तो जितेन्द्रियः।
एतद्योगसमायुक्तः, शुक्ललेश्यां तु परिणमति ॥ ३२ ॥

टीका--'अट्टरुद्दाणि' इत्यादि--

आर्तरौद्रे=आर्तं रौद्रंचेति द्वयमशुभध्यानं, वर्जयित्वा परित्यज्य धर्मशुक्ले= धर्मं-धर्मध्यानं, शुक्लं-शुक्लध्यानं चेतिद्वयं शुभध्यानं ध्यायति। प्रशान्तचित्तः= प्रशान्तं-प्रकर्षेणोपशमयुक्तं, चित्तं यस्य स तथा, दान्तात्मा=दान्तः-अशुभयोग-परिवर्जनेन वशीकृतआत्मा येन स तथा, समितः=समितिपञ्चकयुक्तः, च=पुनः, गुप्तिषु=तृतीयार्थे सप्तमी, गुप्तिभिः=मनोगुप्त्यादिभिरित्यर्थः, गुप्तः=रक्षित चारित्रः। अस्या अग्रिमगाथया सह सम्बन्धः ॥ ३१ ॥

अब शुक्लेश्या के लक्षण कहते हैं--'अट्टरुद्दाणि' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(अट्टरुद्दाणि वज्जित्ता-आर्त्तरौद्रे वर्जयित्वा) आर्त्तध्यान एवं रौद्रध्यान का परित्याग करके जो आत्मा (धम्मसुक्काणि झायए-धर्मशुक्ले ध्यायति) धर्मध्यान एवं शुक्लध्यानको-ध्याता है तथा (पसंतचित्ते -प्रशान्तचित्तः) प्रशान्तचित्तवाला होता है एवं (दंतप्पा-दान्तात्मा) अशुभ योगो के परित्याग से अपनी आत्माका वशमें रखता है, (समिए-समितः) पांच समितियों का पालन करता है (गुत्तिसु गुत्ते-गुप्तिषु गुप्तः) एवं मनोगुप्ति आदितीन गुप्तियोंद्वारा अपने चारित्रकी रक्षा करता है ३१

હવે શુક્લલેશ્યાના લક્ષણને કહે છે—"अट्टरुद्दाणि" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—अट्टरुद्दाणिवज्जिता-आर्त्तरौद्रे वर्जयित्वा આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના પરિત્યાગ કરીને જે આત્મા धम्मसुकाणि झाए-धर्मशुक्ले ध्यायति ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનું સેવન કરે છે, તથા पसंतचित्ते-प्रशान्तचित्तः પ્રશાન્ત ચિત્તવાળા હોય છે. અને दंतप्पा-दान्तात्मा અશુભયોગોના પરિતાપથી પોતાના આત્માને વશમાં રાખે છે, समिए-समितः પાંચ સમિતિયોનું

'सरागे' इत्यादि--

सरागः—अक्षीणानुपशान्तकषायः, वा=अथवा वीतरागः=क्षीणकषायः, उपशान्तः=उपशमयुक्तः, जितेन्द्रियः=वशीकृतेन्द्रियः एतद्योगसमायुक्तः शुक्ललेश्यां तु परिणमति=वशुक्ललेश्या रूपेण स्वात्मानं परिणमयतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

उक्तं लक्षणद्वारं, संप्रति अष्टमं स्थानद्वारमाह--

मूलम्—अस्संखिज्जाणो सप्पिणीण उस्सप्पिणीण जे समया ।
संखाईया लोगा, लेसाण हवंति ठाणाइं ॥३३॥

छाया—-असंख्येयानाम् अवसर्पिणीनाम् , उत्सर्पिणीनाम् ये समयाः ।
संख्यातीताः लोकाः, लेश्यानां भवन्ति स्थानानि ॥ ३३ ॥

टीका—'असंखिज्जाण' इत्यादि—

असंख्येयानाम्—अवसर्पिणीनाम्=अवसर्पन्ति—प्रतिसमयं कालप्रमाणमपेक्ष्य

तथा--'सरागे' इत्यादि ।

अन्वयर्थ--(सरागे वीयरागे वा-सरागो वीतरागो वा) जो सराग हो अथवा वीतराग हो (उवसंते-उपशान्तः) उपशम भाव से जोयुक्त हो (जिइंदिए-जितेन्द्रियः) इन्द्रियोंको वश में जिसने कर लिया हो (एयजोग समाउत्तो-एतद् योगसमायुक्तः) इस तरह के योगसे युक्त प्राणी (सुक्कलेसं तु परिणमे-शुक्ललेश्यां परिणमति) शुक्ल लेश्या वाला होता हैं ॥ ३२ ॥

अब सूत्रकार आठवें स्थान द्वार को कहते हैं-'असंखिज्ज०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(असंखिज्जाणो सप्पीणीण उस्सप्पिणीण जे समया संखाईया लोगा—असख्येयानां अवसर्पिणीनां उत्सर्पिणीनां ये समयाः

પાલન કરે છે, गुत्तिसु गुत्ते—गुप्तिषु गुप्तः અને મનોગુપ્તિ આદિ ત્રણ ગુપ્તિયો દ્વારા પોતાના ચારિત્રની રક્ષા કરતા રહે છે ॥૩૧॥

તથા—" सरागे " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सरागे वीयरागे वा-सरागोवीतरागो वा જે સરાગ હોય, અથવા વીતરાગ હોય, उवसंते-उपशान्तः ઉપશમ ભાવથી જે યુક્ત હોય, जिइंदिए-जितेन्द्रियः ઈન્દ્રિયોને જેણે વશમાં કરી લીધેલ હોય, एयजोगसमाउत्तो-एतद् योगसमायुक्तः આ પ્રકારના યોગથી યુક્ત પ્રાણી શુક્લ લેશ્યાવાળા હોય છે. ॥૩૨॥

હવે સૂત્રકાર આઠમા સ્થાન દ્વારને બતાવે છે-" असंखिज्ज० " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—असंखिज्जाणो सप्पिणीण उस्सपिणीण जे समया संखाईया

जन्तूनां वा शरीरायुः प्रमाणादिकमपेक्ष्य ह्रासमनुभवन्त्यवश्यमित्यवसर्पिण्यः-दश-सागरोपमकोटिकोटि परिमाणरूपास्तासाम्, तथा-उत्सर्पिणीनाम्-उत्सर्पन्ति-उक्त-न्यायतो वृद्धिमनुभवन्त्यवश्यमित्युत्सर्पिण्यस्तासां, ये संख्यातीताः=असंख्यातीताः समयाः-तत्प्रमितानि, तथा-संख्यातीताः-असंख्येया ये लोका स्तेषां ये आकाशप्रदेशास्तत्प्रमितानि लेश्यानां स्थानानि प्रकर्षापकर्ष कृतानि भवन्ति।

तत्राशुभानां स्थानानि संक्लेशरूपाणि भवन्ति, शुभानां तु विशुद्धिरूपाणि।

संख्यातीताःलोकाः) असंख्यात अवसर्पिणीकाल तथा असंख्यात उत्सर्पिणी कालके जितने समय होते हैं अथवा असंख्यात लोक के जितने प्रदेश हैं उतने ही (लेसाण ठाणाइं हवंति-लेश्यानां स्थानानि भवंति) लेश्याओंके स्थान होते हैं। दसकोडाकोडी सागरका एक अवसर्पिणीकाल होता है। इसी तरह दस कोडाकोडी सागर का दूसरा उत्सर्पिणीकाल होता है। दोनों कालों की अर्थात् बीस कोडाकोडी सागर का एक कालचक्र होता है। जिस कालमें प्राणियोंके शरीर आयु लक्ष्मी आदिका ह्रास [नाश] प्रतिसमय होता रहता है वह अवसर्पिणी काल है। इससे विपरीत उत्सर्पिणीकाल है। असंख्यात उत्सर्पिणी तथा अवसर्पिणी कालके जितने समय हैं तथा असंख्यात लोकों के जितने प्रदेश होते हैं उतने ही लेश्याओंके स्थान हैं। अशुभलेश्याओं के संक्लेशरूप स्थान होते हैं तथा शुभलेश्याओं के विशुद्धिरूप स्थान होते हैं। इस गाथा में काल की अपेक्षा

लोगा-असंख्येयानाम् अवसर्पिणीनां उत्सर्पिणीनां ये समयाः संख्यातीताः लोकाः અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ તથા અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી કાળનો જેટલો સમય હોય છે અથવા અસંખ્યાત લોકના જેટલા પ્રદેશ છે એટલા જ लेसाण-ठाणाइं हवंति-लेश्यानां स्थानानि भवन्ति લેશ્યાઓનાં સ્થાન હોય છે. દસ કોડાકોડી સાગરનો એક અવસર્પિણી થાય કાળ છે. એટલાજ કોડાકોડી સાગરનો ઉત્સર્પિણી કાળ થાય છે. બન્ને કાળ મળીને અર્થાત્ વીસ કોડા કોડી સાગરનું એક જે કાળમાં પ્રાણીઓનાં શરીર, આયુ, લક્ષ્મી, આદિનો હ્રાસ પ્રતિ સમય કાળચક્ર થાય છે. થતો રહે છે. તે અવસર્પિણી કાળ છે. એનાથી વિપરીત ઉત્સર્પિણી કાળ છે. અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી કાળનો જેટલો સમય છે તથા અસંખ્યાત લોકોનો જેટલો પ્રદેશ હોય છે. એટલા જ લેશ્યાઓનાં સ્થાન છે, અશુભલેશ્યાઓનાં સંકલેશ રૂપ સ્થાન હોય છે તથા શુભ લેશ્યાઓનાં વિશુદ્ધિરૂપ સ્થાન હોય છે. આ ગાથામાં કાળની અપેક્ષાએ તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ

यद्वा-इह कालतः क्षेत्रतश्च स्थानानां मानमुक्तम्, असंख्येयोत्सर्पिणीनां, तावतीनामवसर्पिणीनां च ये समयाः स्यु स्तावन्ति स्थानानि लेश्यानां भवन्तीति कालतः स्थानमानम्। असंख्याता लोका इति च-असंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणानि लेश्यानां स्थानानीति क्षेत्रतः स्थानमानमुक्तम् ॥ ३३ ॥

उक्तं स्थानद्वारं, सम्प्रति नवमं स्थितिद्वारमाह, तत्रादौ कृष्णलेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्--मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तेत्तीसा सागरा मुहुत्तहिया।
उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा किण्हलेसाए ॥३४॥

छाया—मुहूर्तार्द्धां तु जघन्या, त्रयस्त्रिंशत् सागरान् मुहूर्ताधिकान्।
उत्कृष्टा भवति स्थितिः, ज्ञातव्या कृष्णलेश्यायाः ॥ ३४ ॥

टीका—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि—

मुहूर्तार्द्धाम्=अन्तर्मुहूर्तकालमित्यर्थः, कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे इति पाणिनिसूत्रेण द्वितीया। तु शब्दो निश्चयार्थकः। अन्तर्मुहूर्तमेव कृष्णलेश्याया जघन्या स्थितिः

तथा क्षेत्र की अपेक्षा लेश्याओं के स्थानों का प्रमाण कहा गया है, उसमें असंख्यात उत्सर्पिणी एवं अवसर्पिणी के समयों को लेकर जो स्थानों का प्रमाण कहा है वह काल की अपेक्षा प्रमाण जानना चाहिये तथा असंख्यात लोकों के प्रदेशों को लेकर जो प्रमाण कहा गया है वह क्षेत्र की अपेक्षा लेश्याओं के स्थान का प्रमाण जानना चाहिये ॥ ३३ ॥

सूत्रकार अब स्थिति द्वार को कहते हैं, उसमें प्रथम "कृष्णलेश्या की कितनी स्थिति है" यह प्रकट करते हैं—'मुहुत्तद्धं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(किण्हलेसाए-कृष्णलेश्यायाः) कृष्णलेश्या की (जहन्ना ठिई-जघन्यास्थितिः) जघन्यस्थिति (मुहुत्तद्धं-मुहूर्तार्द्धाम्) अन्तर्मुहूर्त

લેશ્યાઓના સ્થાનોનું પ્રમાણ કહેવામાં આવેલ છે. એમાં અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સમયોને લઈને જે સ્થાનોનું પ્રમાણ બતાવેલ છે, તે કાળની અપેક્ષાએ પ્રમાણ જાણવું જોઈએ. તથા અસંખ્યાત લોકોનાં પ્રદેશોને લઇને જે પ્રમાણ બતાવવામાં આવેલ છે. તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લેશ્યાઓના સ્થાનનું પ્રમાણ જાણવું જોઈએ. ॥૩૩॥

સૂત્રકાર હવે સ્થિતિ દ્વારને બતાવે છે, આમાં પ્રથમ "કૃષ્ણલેશ્યાની કેટલી સ્થિતિ છે" તેને પ્રગટ કરે છે—"मुहुत्तद्धं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—किण्हलेसाए-कृष्णलेश्यायाः કૃષ્ણ લેશ્યાની जहन्नाठिई-जघन्य . . જઘન્ય સ્થિતિ मुहुत्त-मुहूर्त्तार्द्धाम् અન્તમુહૂર્તની હોય છે, તથા

ज्ञातव्या भवति। मुहूर्ताधिकानि=अन्तर्मुहूर्ताधिकानीत्यर्थः, छायायां सागरशब्दलिङ्ग-माश्रित्य पुलिङ्ग निर्देशः। त्रयस्त्रिंशत् सागरान् सागरोपमाणीत्यर्थः, 'सागरोवमाइं' इतिवाच्ये सागरा इति कथनं पदैकदेशेऽपि पदप्रयोगदर्शनात्। कृष्णलेश्याया उत्कृष्टास्थिति ज्ञातव्या भवति। इह चान्तर्मुहूर्तस्यासंख्यातभेदत्वादन्तर्मुहूर्तशब्देन पूर्वोत्तरभव सम्बन्ध्यन्तर्मुहूर्त्तद्वयमुक्तं भवतीति द्रष्टव्यम् ॥ ३४ ॥

नीललेश्यायाः स्थितिनाह—

मूलम्-मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दस उदही पलियमसंखभागमब्भाहिया।
उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा नीललेसाए ॥३५॥

छाया—मुहूर्ताद्धां तु जघन्या, दश उदधीन् पल्योपमासंख्यभागाभ्यधिकान्।
उत्कृष्टा भवति स्थिति, ज्ञातव्या नीललेश्यायाः ॥३५॥

टीका—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि—

मुहूर्ताद्धां तु=अन्तमुहूर्तमेवेत्यर्थः, नीललेश्यायाः जघन्या=अपकृष्टतमा, स्थिति ज्ञातव्या भवति। 'पलिय' इति पदैकदेशे पदप्रयोगदर्शनादिह 'पलिय'

की होती है तथा (उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टास्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति (मुहुत्त-हिया तेत्तीसा सागरा-मुहूर्ताधिकान् त्रयस्त्रिंशत् सागरान्) अन्तर्मुहूर्त अधिक तेतीस सागरोपम प्रमाण होती है। ऐसा (नायव्वा-ज्ञातव्या) जानना चाहिये! अन्तर्मुहूर्त्त के भी असंख्यात भेद होते हैं इसलिये अन्तमुहूर्त शब्द से पूर्वोत्तर भव संबंधी अन्तर्मुहूर्त्तद्वय कहे गये समझना चाहिये ॥ ३४ ॥

नीललेश्या की स्थिति इस प्रकार हैं—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(नीललेसाए-नीललेश्यायाः) नीललेश्या की (जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः) जघन्य स्थिति (मुहुत्तद्धं-मुहूर्त्ताद्धाम्) अन्तर्मुहूर्त-

---

उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थिति ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ मुहुत्तहिया तेत्तीसा सागरा-मुहूर्त्ताधिकान् त्रयस्त्रिंशत् सागरान् અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. એવું नायव्वा-ज्ञातव्या જાણવું જોઈએ અન્તર્મુહૂર્તના પણ અસંખ્યાત ભેદ હોય છે. આ કારણે અન્તર્મુહૂર્ત શબ્દથી પૂર્વોત્તર ભવ સંબંધી અન્તર્મુહૂર્ત દ્વય કહેવાયેલ સમજવું જોઈએ. ॥૩૪॥

નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—"मुहुत्तद्धं तु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—नीललेसाए-नीललेश्यायाः નીલલેશ્યાની जहन्ना ठिई-जघन्या-स्थितिः જઘન્ય સ્થિતિ मुहुत्तध्धं-मुहूर्त्ताद्धाम् અંન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. तथा

इत्यस्य 'पल्योपमम्' इत्यर्थः, तस्यासंख्यभागस्तेनाभ्यधिकानि-पल्योपमासंख्येय भागाधिकानीत्यर्थः, दश उदधीन्=उदध्युपमानि सागरोपमाणीत्यर्थः, नीललेश्याया उत्कृष्टास्थिति ज्ञातव्या भवति ॥३५॥

मूलम्—मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तिण्णुदही पलियमसंखभागमब्भहिया।
उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा काउलेसाए ॥ ३६ ॥

छाया—मुहुर्तार्द्धां तु जघन्या, त्रीन् उदधीन् पल्योपमासख्येयभागाभ्यधिकान्।
उत्कृष्टा भवति स्थिति, र्ज्ञातव्या कापोतलेश्यायाः ॥ ३६ ॥

टीका—'मुहुत्तद्धं' इत्यादि—

मुहूर्तार्द्धां तु-अन्तर्मुहूर्तकालमेवेत्यर्थः, कापोतलेश्याया जघन्या स्थितिर्ज्ञातव्या भवति। पल्योपमस्यासंख्यभागेनाभ्यधिकानि, त्रीन् उदधीन् त्रीणि सागरोपमाणि कापोतलेश्याया उत्कृष्टा स्थिति ज्ञातव्या भवति ॥ ३६ ॥

प्रमाण है। तथा (उक्कोसा ठिई - उत्कृष्टा स्थिति) उत्कृष्टस्थिति (पलियमसंखभागमब्भहिया दसउदही - पल्योपमसंख्येयभागाभ्यधिकान् दश उदधीन्) पल्योपमासंख्येय-भाग अधिक दश सागरोपम प्रमाण है ऐसा (नायव्वा-ज्ञातव्या) जानना चाहिये। "पल्य" इस पद से पल्योपम गृहीत हुआ है।

भावार्थ— नीललेश्या की जघन्यस्थिति अन्तर्मुहूर्त प्रमाण तथा उत्कृष्ट स्थिति एक पल्योपम के असंख्यातवें भाग से अधिक दश सागरोपम प्रमाण कही गई है ॥ ३५ ॥

कापोतलेश्या की स्थिति इस प्रकार है—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(काउलेसाए-कापोतलेश्यायाः) कापोतलेश्या की (जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः (मुहुत्तद्धं नायव्वा होई-मुहूर्त्तार्द्धा ज्ञातव्या

उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ पलियमसंखभागमब्भहिया दसउदही-पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकान् दशउदधीन् પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. એવું नायव्वा-ज्ञातव्या જાણવું જોઈએ. 'પલ્ય' આ પદથી પલ્યોપમ ગૃહીત થયેલ છે.

ભાવાર્થ—નીલલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ કહેવાયેલ છે. ॥ ૩૫ ॥

કાપોતલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—'मुहुत्तद्ध तु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—काउलेसाए-कापोतलेश्याया· કાપોત લેશ્યાની जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः જઘન્યસ્થિતિ मुहुत्तद्धं नायव्वा होइ-मुहूर्त्तार्द्धाज्ञातव्या भवति અન્ત-

तेजोलेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्-मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दोण्णुदही पलियमसंखभागमब्भहिया।
उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा तेउलेसाए ॥ ३७ ॥

छाया—मुहूर्त्ताद्धां तु जघन्या, द्वौ उदधी पल्याऽसंख्यभागाभ्यधिकौ।
उत्कृष्टा भवति स्थिति, र्ज्ञातव्या तेजोलेश्यायाः ॥ ३७ ॥

टीका—'मुहुत्तद्धं तु इत्यादि—

मुहूर्त्ताद्धां तु=अन्तर्मुहूर्तकालमेवेत्यर्थः, तेजोलेश्याया जघन्या स्थिति र्ज्ञातव्या भवति। पल्याऽसंख्यभागाभ्यधिकौ द्वौ उदधी=द्वे सागरोपमे पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिके, तेजोलेश्याया उत्कृष्टा स्थिति र्ज्ञातव्या भवति ॥ ३७ ॥

भवति) अन्तर्मुहूर्त्त की होती है तथा (उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः) उत्कृष्टस्थिति (पलियमसंखभागमब्भहिया तिण्णुदही नायव्वा होई-पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकान् त्रीन् उदधीन् ज्ञातव्या भवति) एक पल्योपमके असंख्यातवें भागसे अधिक तीन सागरोपम प्रमाण होतीहै॥३६

तेजोलेश्या की स्थिति इस प्रकार है—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तेजोलेसाए-तेजोलेश्यायाः) तेजोलेश्याकी (जहन्ना ठिई-जघन्यास्थितिः) जघन्यस्थिति (मुहुत्तद्धं-मुहुर्त्ताद्धां) एक अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाणकी है तथा (उक्कोसा ठिई पलियमसंखभागमब्भहिया दोण्णुदही-उत्कृष्टा स्थितिः पल्याऽसंख्यभागाभ्यधिकौ द्वौ उदधी) पल्योपम के असंख्यातवें भाग अधिक दो सागरोपम प्रमाण है ॥ ३७ ॥

मुहूर्तनी હોય છે, તથા उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ पलियमसंखभागमब्भ हिया तिण्णुदही नायव्वा होई-पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकान् त्रीन् उदधीन् ज्ञातव्या भवति એક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક ત્રણ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. ॥૩૬॥

તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—"मुहुत्तद्धं तु" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तेजोलेसाए-तेजोलेश्यायाः તેજો લેશ્યાની जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः જઘન્ય સ્થિતિ मुहुत्तद्धं-मुहूर्त्ताद्धां એક અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણની છે, તથા उक्कोसा ठिई पलियमसंखभागमब्भहिया दोण्णुदही-उत्कृष्टा स्थितिः पल्योपमासंख्यभागाभ्यधिकौ द्वौ उदधी ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ અધિક બે સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ॥૩૭॥

पद्मलेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्--मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, दस होंति य सागरा मुहुत्तऽहिया।
उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा पम्हलेसाए ॥ ३८ ॥

छाया—मुहूर्त्तार्द्धा तु जघन्या, दश भवन्ति च सागरान् मुहूर्ताधिकान्।
उत्कृष्टा भवति स्थिति, र्ज्ञातव्या पद्मलेश्यायाः ॥ ३८ ॥

टीका—'मुहुत्तद्धं' इत्यादि—

मुहूर्तार्द्धा तु=अन्तर्मुहूर्तकालमेवेत्यर्थः, पद्मलेश्याया जघन्यास्थितिर्ज्ञातव्या भवति। मुहूर्ताधिकान्–अन्तर्मुहूर्ताधिकानित्यर्थः, दश सागरान् 'दशसागरोपमाणि च पद्मलेश्याया उत्कृष्टा स्थिति र्ज्ञातव्या भवति ॥ ३८ ॥

शुक्लेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्—मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, तेत्तीसं सागरा मुहुत्तहिया।
उक्कोसा होइ ठिई, नायव्वा सुक्कलेसाए ॥ ३९ ॥

छाया—मुहूर्तार्द्धा तु जघन्या, त्रयस्त्रिंशत् सागरान् मुहूर्ताधिकान्।
उत्कृष्टा भवति स्थिति, र्ज्ञातव्या शुक्लेश्यायाः ॥ ३९ ॥

टीका—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि—

मुहुर्तार्द्धा तु=अन्तर्मुहूर्तकालमेवेत्यर्थः, शुक्लेश्याया जघन्या स्थिति र्ज्ञातव्या भवति। मुहूर्ताधिकान्–अन्तर्मुहूर्ताधिका नि। त्रयस्त्रिंशत् सागरान्=सागरोपमाणीत्यर्थः, शुक्लेश्याया उत्कृष्टा स्थिति र्ज्ञातव्या भवति ॥ ३९ ॥

पद्मलेश्या की स्थिति इस प्रकार है—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि।

अन्वयार्थ–(पउमलेसाए–पद्मलेश्यायाः) पद्मलेश्याकी (जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः) जघन्य स्थिति (मुहुत्तद्धं होइ–मुहूर्त्तार्द्धा भवति) अन्तर्मुहूर्तप्रमाण होती है। तथा (उक्कोसा ठिई मुहुत्तऽहिया दससागरा नायव्वा होइ–मुहुर्त्ताधिकान् दश सागरान् ज्ञातव्या भवति) उत्कृष्टस्थिति एक–मुहूर्त अधिक दश सागरोपम प्रमाण होती है ॥ ३८ ॥

પદ્મલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—"मुहुत्तद्धं तु" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ–पउमलेसाए–पद्मलेश्यायाः પદ્મલેશ્યાની जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः જઘન્ય સ્થિતિ मुहुत्तद्धंहोई–मुहूर्त्तार्धा भवति અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય છે. उक्कोसा ठिई–मुहुत्तहिया दससागरा नायव्वा होइ–उत्कृष्टा स्थितिः मुहूर्ताधिकान् दश सागरान् ज्ञातव्या भवति તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક મુહૂર્ત અધિક દસ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. ॥૩૮॥

प्रकृतमुपसंहरन्नाह--

मूलम्--एसा खलु लेसाणं, ओहेण ठिई उ वण्णिया होइ।
चउसु वि गईसु एत्तो, लेसाणं ठिइं तु वोच्छामि॥४०॥

छाया--एषा खलु लेश्यानाम् , ओघेन स्थितिस्तु वर्णिता भवति।
चतसृष्वपि गतिषु अतः, लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि ॥ ४० ॥

टीका--" एसा खलु लेसाणं " इत्यादि--

एषा खलु लेश्यानां स्थितिः, ओघेन तु=सामान्येनैव, गतिविशेषाविवक्षया वर्णिता भवति। अतः परं-सामान्येन स्थितिवर्णनानन्तरं चतसृष्वपि गतिषु नरकगत्यादिषु प्रत्येकं लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि=कथयिष्यामि ॥ ४० ॥

शुक्ललेश्या की स्थिति इस प्रकार है--' मुहुत्तद्धं तु ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(सुक्क लेसाए-शुक्ललेश्यायाः) शुक्ल लेश्या की (जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः) जघन्यस्थिति (मुहुत्तद्धं होई-मुहुर्त्तार्द्धं भवति)अन्तमुहूर्त कालकी है तथा (उक्कोसा ठिई मुहुत्तहिया तेत्तिसं-उत्कृष्टा स्थितिः मुहूर्त्ताधिकान् त्रयस्त्रिंशत् सागरान् ज्ञातव्या भवति) उत्कृष्ट स्थिति अन्तर्मुहूर्त्त अधिक तेतीस सागरोपमप्रमाण है ॥ ३९ ॥

लेश्याओं का सामान्यवर्णन करके अब चारों गतियों में लेश्याओं की स्थिति का वर्णन करते हुए श्री सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं--'एसा ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(एसा लेसाणं ठिई ओहेण वण्णिया होई-एषा लेश्यानां स्थितिःओघेन तु वर्णिता भवति) यह लेश्याओं की स्थिति सामान्य से

શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની--" मुहुत्तद्धं तु " ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ--सुक्कलेसाए-शुक्ललेश्यायाः શુકલ લેશ્યાની जहन्ना ठिई-जघन्या स्थितिः જઘન્ય સ્થિતિ मुहुत्तद्ध होइ-मुहूर्तार्द्धं भवति અન્તર્મુહૂર્ત કાળની છે. તથા उक्कोसाठिई मुहुत्तहिया तेत्तिसं सागरा नायव्वा-होई उत्कृष्टा स्थितिः मुहूर्ताधिकान् त्रयस्त्रिंशत् सागरान् ज्ञातव्या भवति ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણછે. ॥૩૯॥

લેશ્યાઓનું સામાન્ય વર્ણન કરીને હવે ચારે ગતિયોમાં લેશ્યાઓની સ્થિતિનુ વર્ણન કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે--"एसा" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ--एसा लेसाणं ठिई ओहेण वण्णिया होई-एषा लेश्यानां स्थितिः ओघेन तु वर्णिता भवति આ લેશ્યાઓની સ્થિતિ સામાન્ય રીતે કહેવામાં આવી

तत्र नारकाणां लेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्—दसवांस सहस्साइं, काउए ठिंई जहन्निया होई ।
तिण्णुदही पलिओवम, असंखभागं च उक्कोसा ॥४१॥

छाया—दशवर्षसहस्राणि, कापोत्याः स्थितिर्जघन्यका भवति ।
त्रीन उदधीन् पल्योपमासंख्येयभागं च उत्कृष्टा ॥ ४१ ॥

टीका—'दसवाससहस्साइं' इत्यादि—

दशवर्षसहस्राणि कापोत्याः—कापोतलेश्यायाः, जघन्यका=जघन्या=परमापकृष्टा, स्थिति र्भवति । त्रीन् उदधीन्=त्रीणि उदध्युपमानि सागरोपमाणीत्यर्थः, पल्योपमासंख्येयभागं च—पल्योपमस्यासंख्येयतम भागं च, पल्योपमासंख्येयभागाधिकानि त्रीणि सागरोपमाणि वर्षाणि कापोतलेश्याया उत्कृष्टा स्थितिर्भवती-

---

कही गई है, इसमें गति विशेष की विवक्षा नहीं की है। (एत्तो चउसु गईसु लेसाण ठिई वोच्छामि—अतःचतसृष्वपि गतिषु लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि) अब मैं यहां से गतिविशेष की विवक्षा करके चारों गतियों में इन लेश्याओं की स्थिति कहता हूं ॥ ४० ॥

अब सूत्रकार सर्व प्रथम नारकों में लेश्या की स्थिति कहते हैं—'दसवास०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—नारकीयों में (काउए जहन्निया ठिई—कापोत्याः जघन्यका स्थितिः) कापोती लेश्या की जघन्य स्थिति (दसवास सहस्साइं होई—दशवर्ष सहस्राणि भवति) दस हजार वर्ष की होती है तथा (उक्कोसा·उत्कृष्टा) उत्कृष्टस्थिति (तिण्णुदही पलिओवम असंखभागं—त्रीन् उदधीन् पल्योपमासंख्येयभागं) पल्योपम के असंख्यात भाग अधिक तीन

છે, આમાં ગતિ વિશેષની વિવક્ષા કરવામાં આવેલ નથી. एत्तो चउसु गईसु लेसाणं ठिई वोच्चामि—अतः चतु सृष्वपि गतिषु लेश्यानां स्थितिं तु वक्ष्यामि હવે હું અહીંથી ગતિ વિશેષની વિવક્ષા કહીને ચારે ગતિયોમાં આ લેશ્યાઓની સ્થિતિ કહું છું ॥૪૦॥

હવે સૂત્રકાર સહુથી પ્રથમ નરકોમાં લેશ્યાની સ્થિતિને બતાવે છે—"दसवास" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—નરકોમાં काउए जहन्निया ठिई—कापोत्याः जघन्यका स्थितिः કાપોતી લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ दसवाससहस्साइं होई—दसवर्षसहस्राणि भवति દસ હજાર વર્ષની હોય છે. તથા उक्कोसा—उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ तिण्णु दही पलिओवमअसंखभाग—त्रीन् उदधान् पल्योपमासंख्येयभागं પલ્યોપમના ખ્યાત ભાગથી અધિક ત્રણ સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. અહીં જે દસ

त्यर्थः । इयं च जघन्या रत्नप्रभायाम्, तस्यां हि जघन्यतो दशवर्षसहस्राण्यायुरिति। उत्कृष्टा तु वालुकाप्रभायाम् । तत्राप्युपरितनप्रस्तटवर्तिनां नारकाणामेव, तेषामेतावत्स्थितिकानां लेश्यास्थितिर्विज्ञेया ॥४१ ॥

नीललेश्यायाः स्थितिमाह--

मूलम्–तिण्णुदही पलिओवम,-मसंखभागो जहन्न नीलठिई।
दस उदही पलिओवम असंखभागं च उक्कोसा ॥४२॥

छाया—त्रीन् उदधीन् पल्योपमासंख्यभागं जघन्येन नीलस्थितिः ।
दश उदधीन् पल्योपमासंख्येयभागं च उत्कृष्टा ॥ ४२ ॥

टीका--'तिण्णुदही' इत्यादि--

नीलस्थितिः=नीललेश्यायाः, त्रीन् उदधीन्=त्रीणि सागरोपमाणि पल्योपमासंख्येयभागं च जघन्या भवति । दश उदधीन्= दश सागरोपमाणि, पल्योपमा-

---

सागरोपम प्रमाण होती है। यहां जो दस हजार (१००००) वर्ष की जघन्य स्थिति कही है वह रत्नप्रभापृथिवी की अपेक्षा से जाननी चाहिये। क्यों कि वहां पर ही जघन्य आयु दसहजार (१००००) वर्ष की कही गई है। उत्कृष्ट स्थिति वालुका प्रभा में है। वहां पर भी उपरितन प्रस्तरों में रहने वाले नारकों की यह स्थिति होती है। सारांश–प्रथम नरक से लेकर वालुकाप्रभा तक कापोती लेश्या होती है, सो यह आगे २ अधिक तीव्र संक्लेशवाली होती जाती है। इस अपेक्षा वालुकाप्रभा में कापोतीलेश्या की यह उत्कृष्ट स्थिति होती है ॥ ४१ ॥

अब नील लेश्या की स्थिति कहते हैं--'तिण्णुदही' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(नीलठीई–नीलस्थितिः) नीललेश्या की स्थिति (जहन्नेहि–जघन्येन) जघन्य की अपेक्षा (तिण्णुदही पलिओपममसंखभागं-

---

હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ બતાવાયેલ છે તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની અપેક્ષાથી જાણવી જોઈએ. કારણકે, ત્યાં ઉપર જઘન્ય આયુ દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની કહેવામાં આવેલ છે. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલુકા પ્રભામાં છે. ત્યાં ઉપર પણ ઉપરનાં પ્રસ્તરોમાં રહેવાવાળા નારકીના જીવોની આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોય છે. સારાંશ–પ્રથમ નરકથી લઈને વાલુકા પ્રભા સુધી કાપોત લેશ્યા હોય છે. અને તે આગળ જતાં ઘણા તીવ્ર સંકલેશવાળી થતી જાય છે. આ કારણે વાલુકા પ્રભામાં કાપોતલેશ્યાની આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે ॥૪૧॥

હવે નીલલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—"तिण्णुदही" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—नील ठीई-नील स्थितिः નીલ લેશ્યાની સ્થિતિ जहन्नेहिं-जघन्येन જઘન્યની અપેક્ષા तिण्णुदही पलिओवममसंखभाग – त्रीन् उदधीन् पल्यो-

संख्येयभागं च उत्कृष्टा स्थितिः । इयं च स्थिति जघन्या वालुकायाम् , उत्कृष्टा धूमप्रभायाम् ॥ ४२ ॥

कृष्णलेश्यायाः स्थितिमाह—

मूलम्—दस उदही पलिओवम, असंखभागं जहन्निया होइ ।
तेत्तीसं सागराइं उक्कोसा, होइ किण्हाए लेसाए ॥४३॥

छाया—दश उदधीन् पल्योपमासंख्येयभाग जघन्यिका भवति ।
त्रयस्त्रिंशत् सागरान् उत्कृष्टा, भवति कृष्णाया लेश्यायाः ॥ ४३ ॥

टीका—'दस उदही' इत्यादि—

दश उदधीन्=दश सागरोपमाणि, पल्योपमासंख्ययभागं च कृष्णायालेश्याया जघन्यिका-जघन्या स्थिति भवति । त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि कृष्णायालेश्याया

त्रीन् उदधीन् पल्योपमासंख्यभागं च भवति) तीन सागरोपम तथा पल्योपम के असंख्यातवें भाग है । तथा (उक्कोसा-उत्कृष्टा) उत्कृष्टस्थिति (दस उदही पलिओपम असंखभागं-दशउदधीन् पल्योपमासंख्येयभागं) दशसागरोपम तथा पल्योपम के असंख्यातवें भाग है । यह नीललेश्या की-जघन्यस्थिति वालुका प्रभा में है तथा उत्कृष्ट स्थिति धूमप्रभा में है । तात्पर्य-यह है कि बालुकाप्रभा में कापोतलेश्या और नीललेश्या है। पङ्कप्रभा में नीललेश्या है । धूमप्रभा में नीललेश्या कृष्णलेश्या है । अतः नीललेश्या की उत्कृष्टस्थिति धूमप्रभा में कही गई हैं। और जघन्य स्थिति वालुका में ॥ ४२ ॥

अब कृष्णलेश्या की स्थिति कहते हैं—'दसउदही' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(किण्हाए लेसाए-कृष्णायाःलेश्यायाः) कृष्णलेश्या की

पमासंख्येयभागच भवति त्रणु सागरोपम तथा पल्योपमना असंख्यातमा ભાગ પ્રમાણુ છે તથા उक्कोसा-उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ दसउदही पलिओवम असंख भागं-दशउदधीन् पल्योपमासंख्यभागं દસસાગરોપમ તથા પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે. આ નીલલેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ વાલુકા પ્રભામાં છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ધૂમપ્રભામાં છે. તાત્પર્ય એ છે કે, વાલુકા પ્રભામાં કાપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યા છે. પંકપ્રભામાં નીલલેશ્યા છે. ધૂમ પ્રભામાં નીલલેશ્યા અને કૃષ્ણુ લેશ્યા છે. આથી નીલલેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ધૂમ પ્રભામાં બતાવવામાં આવેલ છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ વાલુકામાં છે. ॥૪૨॥

હવે કૃષ્ણુલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—"दसउदही" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—किण्हलेसाए-कृष्णलेश्यायाः કૃષ્ણુલેશ્યાની जहन्निया-जघन्यिका

उत्कृष्टा स्थिति भवति । कृष्णाया जघन्या धूमप्रभायाम् उत्कृष्टा तु तमस्तमायाम् ॥ ४३ ॥

मूलम्—एसा नेरइयाणं लेसाण ठिई उ वण्णिया होइ ।
तेण परं वुच्छामि, तिरियं मणुस्साण देवाणं ॥४४॥

छाया—एषा नारकाणां स्थितिस्तु वर्णिता भवति ।
ततः परं वक्ष्यामि, तिरश्चां मनुष्याणां देवानाम् ॥ ४४ ॥

टीका—'एसा' इत्यादि—गाथेयं सुगमा ॥ ४४ ॥

(जहन्निया-जघन्यिका) जघन्यस्थिति (दस उदही पलिओपम असंखभागं-दशउदधीन् पल्योपमासंख्येयभागम्) दशसागर और पल्योपम के असंख्यातवें भाग है। तथा (उक्कोसा-उत्कृष्टा) उत्कृष्टस्थिति (तेत्तीस सागराई-त्रयस्त्रिंशत् सागरान्) तेतीस सागर की है। कृष्णलेश्या धूमप्रभासे प्रारंभ होकर तमस्तमा नाम के सातवें नरक तक होती है अतःइसकी जघन्यस्थिति धूम प्रभा में तथा उत्कृष्टस्थिति तमस्तमामें जानना चाहिये ॥ ४३ ॥

नारककी लेश्या की स्थिति का उपसंहार करते हुए श्री सुधर्मा स्वामी तिर्यञ्च मनुष्य एवं देवों की लेश्याओं की स्थिति को कहते हैं—'एसा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एसा नेरइयाणं लेसाण ठिई वण्णिया होइ-एषा नारकाणां लेश्यानां स्थितिःवर्णिता भवति) यह नारकों की लेश्या की स्थिती मैंने कही है। (तेणपरं-ततःपरम्) अब इसके बाद (तिरिय मणुस्साण

જઘન્ય સ્થિતિ दसउदही पलिओवम असंखभागं-दश उदधीन् पल्योपमासंख्येयभागं દસ સાગર અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ છે. तथा उक्कोसा-उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ तेत्तीस सागराई-त्रयस्त्रिंशत् सागरान् તેત્રીશ સાગરની છે. કૃષ્ણલેશ્યા ધૂમ પ્રભાથી શરૂ થઈને તમસ્તમા નામના સાતમા નરક સુધી હોય છે. આથી એની જઘન્ય સ્થિતિ ધૂમ પ્રભામાં તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તમસ્તમામાં જાણવી જોઈએ. ॥૪૩॥

નારકીના જીવોની લેશ્યાની સ્થિતિનો ઉપસંહાર કરીને શ્રી સુધર્માસ્વામી તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવોની લેશ્યાઓની સ્થિતિને કહે છે—"एसा" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—एसा नेरइयाणं लेसाणठिई वण्णिया होई-एषा नारकाणां लेश्यानां स्थितिः वर्णिता भवति આ નારકીના જીવોની લેશ્યાની સ્થિતિ મેં કહી છે तेणपरं-

मूलम्—अंतो मुहुत्तमद्धं, लेसाण ठिई जहिं जहिं जा उ।
तिरियाण नराणं वा, वज्जित्ता केवलं लेसं ॥४५॥

छाया—अन्तर्मुहूर्ताद्धां, लेश्यानां स्थिति र्यस्मिन् यस्मिन् यास्तु।
तिरश्चां नराणां वा, वर्जयित्वा केवलां लेश्याम् ॥ ४५ ॥

टीका—'अंतोमुहुत्तमद्धं' इत्यादि—

यस्मिन् यस्मिन् पृथिवीकायादौ सम्मूर्छिमममनुष्यादौ च तिरश्चां मनुष्याणां च मध्ये याः कृष्णाद्या लेश्याः, संभवन्ति तासां लेश्यानां स्थितिः—जघन्या उत्कृष्टा च अन्तर्मुहूर्ताद्धामेव=अन्तर्मुहूर्तकालमेव भवति। एता हि क्वचित् काश्चित् संभवन्ति, पृथिवीकायिकानां चतस्रो लेश्याः कृष्णलेश्या यावत् तेजोलेश्या। अप्कायिकानां

देवाणं वुच्छमि—तिरश्चां मनुष्याणां देवानाम् वक्ष्यामि) मैं तिर्यञ्च मनुष्य तथा देवों की लेश्या की स्थिति कहता हूं ॥ ४४ ॥

'अंतो मुहुत्तमद्धं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जहिं जहिं—यस्मिन् यस्मिन्) जिन जिन पृथिवी कायादिक में एवं संमूर्च्छिम मनुष्य आदि में तिर्यंच एवं मनुष्यों के मध्य में (जा—याः) जो कृष्णलेश्या आदि संभवित होती हैं उन (लेसाण ठिई-लेश्यानां स्थितिः) लेश्याओंकी जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति (अंतो मुहुत्त-मद्धं—अन्तर्मुहूर्त्ताद्धाम्) केवल अन्तर्मुहूर्त्त ही है। ये लेश्याएँ कहीं २ पर कितनीक संभावित होती हैं, जैसे—पृथिवीकायिक जीवों के कृष्णलेश्या से लेकर तेजोलेश्यातक चार लेश्याएँ होती हैं। अप्कायिक जीवो में

ततः परम् હવે હું तिरियमणुस्साण देवाणं वुच्छामि—तिरश्चां मनुष्याणां देवानां वक्ष्यामि તિર્યંચ, મનુષ્ય તથા દેવોની લેશ્યાની સ્થિતિ કહું છું ॥૪૪॥

"अन्तो मुहुत्तमध्धं" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जहिं जहिं—यस्मिन् यस्मिन् જે જે પૃથ્વીકાયાદિકમાં અને સંમૂર્છિમ મનુષ્ય આદિમાં તથા તિર્યંચ અને મનુષ્યોમાં जा—याः જે કૃષ્ણ લેશ્યા આદિ સંભવિત હોય છે. એ लेसाणठिई—लेश्यानां स्थिति· લેશ્યાઓની જઘન્ય તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ अन्तोमुहुत्तमद्धं—अन्तर्मुहूर्त्तमद्धाम् કેવળ અંતર્મુહૂર્ત જ છે. એ લેશ્યાઓ પૈકી કેટલીક લેશ્યાઓ કોઈ કોઈ જગ્યાએ સંભવિત હોય છે, જેમપૃથ્વી કાયિક જીવોમાં કૃષ્ણ લેશ્યાથી લઈને તેજોલેશ્યા સુધીની ચાર લેશ્યાઓ ય છે. અપ્કાયિક જીવોમાં તથા વનસ્પતિ કાયિક જીવોમાં પણ એ ચાર

वनस्पति कायिकानामपि एवमेव। तेजोवायु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रियाणां कृष्णादयस्तिस्रः। यथा नारकाणाम्। पञ्चेन्द्रियतिरश्चां षड्लेश्याः कृष्णा यावत् शुक्लेश्या। संज्ञिमनुष्यणां षड्लेश्या एव। संमूर्छिममनुष्याणां कृष्णादयास्तिस्रः यथा नारकाणाम्।

नन्वेवं शुक्लेश्याया अपि अन्तर्मुहूर्तमेव स्थितिः प्राप्तेत्याशङ्क्याह-'वज्जित्ता' इत्यादि। केवलां-शुद्धां, लेश्यां=शुक्लेश्यामित्यर्थः, वर्जयित्वा तदितरासां पञ्चानां लेश्यानामेवस्थितिरन्तर्मुहूर्तकालमिति भावः॥ ४५॥

तथा वनस्पति कायिक जीवों में भी ये ही चार लेश्याएँ होती हैं। नारकी जीवों की तरह तेजःकायिक, वायु-कायिक एवं द्वीन्द्रिय जीव, तेइन्द्रिय-जीव तथा चतुरिन्द्रिय जीवों के कृष्णादिक तीन लेश्याएँ होती हैं। पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों के कृष्णादिक छहों लेश्याएँ होती हैं। संज्ञिमनुष्यों के छह ही लेश्याएँ होती हैं। संमूर्च्छिम मनुष्यों के कृष्णादिक तीन लेश्याएँ जैसी नारकों के होती हैं वैसी होती हैं।

यहां गाथामें जो सब लेश्याओं की जघन्य एवं उत्कृष्ट स्थिति अन्तर्मुहूर्त की कही गई है उससे शुक्लेश्या की भी स्थिति अन्तर्मुहूर्तकाल प्रमाण प्राप्त होती है, सो इसकी स्थिति ऐसी प्राप्त न हो इसलिये सूत्रकार कहते हैं कि (केवलं लेसं वज्जित्ता-केवलां लेश्यां वर्जयित्वा) केवल-शुद्ध एक शुक्लेश्याको छोड़ देना-अर्थात् शुक्लेश्यासे अतिरिक्त अन्य पांचलेश्याओं की स्थिति ही अन्तर्मुहूर्त होती है॥ ४५॥

લેશ્યાઓ હોય છે. નારકીના જીવોની માફક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, અને બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં તથા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં કૃષ્ણાદિક ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને કૃષ્ણાદિક છએ લેશ્યાઓ હોય છે. સંજ્ઞી મનુષ્યોમાં છએ લેશ્યાઓ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોને કૃષ્ણાદિક ત્રણ લેશ્યાઓ જે પ્રમાણે નારકીના જીવોને હોય છે એ રીતે જ હોય છે.

અહીં ગાથામાં જે સર્વ લેશ્યાઓની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તમુહૂર્તની કહેવામાં આવી છે એનાથી શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિ પણ અન્તર્મુહૂર્ત કાળ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે તો એની સ્થિતિ એવી પ્રાપ્ત ન થાય આ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે, केवलं लेस्सं वजिता-केवलां लेश्यां वर्जयित्वा કેવળ-શુદ્ધ એક શુકલ લેશ્યાને છોડી દેવી-અર્થાત્ શુકલ લેશ્યા સિવાયની અન્ય પાંચ લેશ્યાઓની સ્થિતિ જ અન્તમુહૂર્ત થાય છે. ॥૪૫॥

शुक्लकेश्याया अपि यावति स्थितिस्तामाह—

मूलम्—मुहुत्तद्धं तु जहन्ना, उक्कोसा होइ पुव्वकोडीओ ।
नवहि वरिसेहि ऊणा, नायव्वा सुक्कलेसाए ॥४६॥

छाया—मुहूर्तार्द्धां तु जघन्या, उत्कृष्टा भवति पूर्वकोटीस्तु ।
नवभिर्वर्षैरूनाः, ज्ञातव्याः शुक्ललेश्यायाः ॥ ४६ ॥

टीका—'मुहुत्तद्ध तु' इत्यादि—

मुहूर्तार्द्धां तु=अन्तर्मुहूर्तकालमेव शुक्ललेश्याया जघन्या स्थितिः, उत्कृष्टा तु नवभिर्वर्षैर्न्यूनाः पूर्वकोटीः स्थिति र्ज्ञातव्या शुक्ललेश्यायाः। इह च यद्यपि कश्चित् पूर्वकोट्यायुरष्ट वार्षिक एव व्रतपरिणामं प्राप्नोति, तथाप्येतावद्वयःस्थस्य वर्षपर्यायादर्वाक् शुक्ललेश्याया नास्ति संभव इति नवभिर्वर्षैर्न्यूनाः पूर्वकोटीः स्थितिकाल इत्युक्तम् ॥ ४६ ॥

शुक्ललेश्या की स्थिति कितनी होती है इस आशंका का उत्तर स्वयं सूत्रकार इसप्रकार देते हैं—'मुहुत्तद्धं तु' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(सुक्कलेसाए–शुक्ललेश्यायाः) शुक्ललेश्याकी (जहन्ना–जघन्या) जघन्यस्थिति तो (मुहुत्तद्धं–मुहूर्त्तार्द्धाम् एक अन्तर्मुहूर्त की ही होती है। परन्तु (उक्कोसा–उत्कृष्टा) उत्कृष्टस्थिति (नवभिवरिसेहि ऊणा पुव्वकोडिओ–नवभिवर्षैः ऊनाःपूर्वकोटीः) नववर्षन्यून एक पूर्वकोटी की होती है। यद्यपि कोई पूर्वकोटी की आयुवाला प्राणी आठवर्ष में ही व्रत परिणाम को प्राप्त कर लेता है तो भी इतनी पर्याय में–आठवर्ष की आयु में–रहे हुए उस जीव को वर्ष पर्याय के पहिले शुक्ललेश्या

શુક્લ લેશ્યાઓની સ્થિતિ કેટલી હોય છે? આ શંકાનો ઉત્તર સ્વયં સૂત્રકાર આપે છે—"मुहुत्तध्धं तु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सुक्लेसाए–शुक्ललेश्यायाः શુક્લ લેશ્યાની जहन्ना–जघन्या જઘન્ય સ્થિતિ તો मुहुत्तध्धं–मुहूर्त्तार्ध्धाम् એક અન્તર્મુહૂર્તની જ હોય છે. પરંતુ उक्कोसा–उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ नवभिवरिसेहिं ऊणा पूव्वकोडिओ–नवभिर्वर्षैः ऊनाः पूर्व कोटीः નવ વર્ષ ન્યૂન એક પૂર્વ કોટીની હોય છે, જો કે, કોઈ પૂર્વ કોટીની આયુવાળો પ્રાણી આઠ વર્ષમાં જ વ્રત પરિણામને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે તો પણ એટલી પર્યાયમાં–આઠ વર્ષની આયુમાં રહેલા એ જીવને વર્ષ પર્યાયના
ાં શુક્લલેશ્યાની સંભવના હોતી નથી. આ કારણે જ સૂત્રકારે આ

पूर्वोक्तं निगमयन्, श्री सुधर्मास्वामी प्राह—

मूलम्—एसा तिरियनराणां, लेसाण ठिई उ वण्णिया होइ ।
तेण परं वोच्छामि, लेसाण ठिई उ देवाणं ॥४७॥

छाया—एषा तिर्यङ्नराणां, लेश्यानां स्थितिस्तु वर्णिता भवति ।
तेन परं वक्ष्यामि, लेश्यानां स्थितिं तु देवानाम् ॥ ४७ ॥

टीका—'एसा' इत्यादि—

गाथेयं सुगमा । नवरं-तेन परं=ततः परमित्यर्थः ॥ ४७ ॥

मूलम्—दसवाससहस्साइं, किण्हाए ठिई जहन्निया होइ ।
पलियमसंखिज्जइमो, उक्कोसो होइ किण्हाए ॥४८॥

छाया—दश वर्ष सहस्राणि, कृष्णायाः स्थिति जघन्यिका भवति ।
पल्योपमासंख्येयतमः, उत्कृष्टा भवति कृष्णायाः ॥ ४८ ॥

की संभवता नहीं है। इसलिये ही सूत्रकारने इस सूत्रमें नौ वर्ष कम एक पूर्वकोटी काल इस शुल्कलेश्या का स्थितिकाल कहा है ॥४६॥

पूर्व बात को समाप्त कर अब श्री सुधर्मास्वामी अगली बात का प्रस्ताव करते हुए कहते हैं—'एसा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे जम्बू! (एसा ठिई तिरियनराणां वण्णिया होइ-एषा स्थितिःतिर्यङ् नराणां लेश्यानां वर्णिता भवति) यह स्थिति मैं ने तिर्यञ्च एवं मनुष्यों की लेश्याओं की कही है। (तेणपरं-तेन परम्) अब इसके बाद में (देवाणं लेसाण ठिई वोच्छामि-देवानां लेश्यानां स्थिति वक्ष्यामि) देवताओं के लेश्याओं की स्थिति कहता हूं ॥ ४७ ॥

સૂત્રમાં નવ વર્ષ ઓછા એક પૂર્વકોટી કાળ આ શુકલ લેશ્યાનો સ્થિતિકાળ બતાવેલ છે. ॥૪૬॥

પૂર્વની વાતને પૂર્ણ કરીને શ્રી સુધર્માસ્વામી હવે આગળની વાતનો પ્રસ્તાવ કરતાં કહે છે કે—" एसा " ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ! एसा तिरिय नराणां लेसाण ठिईउ वण्णिया होइ-एषा तिर्यङ् नराणां लेश्यानां स्थितिस्तु वर्णिता भवति આ સ્થિતિ મેં તિર્યંચ અને મનુષ્યોની લેશ્યાઓની કહી છે. હવે આના પછી દેવતાઓની લેશ્યાઓની સ્થિતિ કહું છું.

टीका—'दसवाससहस्सइं' इत्यादि—

कृष्णायाः=कृष्णलेश्यायाः, दशवर्षसहस्राणि=दश सहस्रवर्षाणि जघन्यिका= जघन्या स्थिति र्भवति। भवनपतिव्यन्तरेषु चास्याः संभवः, तेषामेव जघन्यतोऽप्येतावस्थितिकत्वात्। पल्योपमासंख्येयतमः प्रस्तावाद् भागः कृष्णाया लेश्याया उत्कृष्टा स्थितिर्भवति। मध्यमायुषामेव भवनपतिव्यन्तराणामियं द्रष्टव्या ॥४८॥

संप्रति नीलायाः स्थितिमाह—

मूलम्—जा किण्हाए ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया।
जहन्नेणं नीलाए, पलियमसंखं च उक्कोसो ॥४९॥

छाया—या कृष्णायाः स्थितिः खलु, उत्कृष्टा सा तु समयाभ्यधिका।
जघन्येन नीलायाः, पल्योपमासंख्येयं च उत्कृष्टा ॥ ४९ ॥

टीका—'जा किण्हाए' इत्यादि—

या कृष्णायाः=कृष्णलेश्यायाः, उत्कृष्टा स्थितिरुक्ता, सा तु=सैव समयाभ्य-

---

अब कृष्णलेश्या की स्थिति कहते हैं—'दसवास०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(किण्हाए-कृष्णायाः) कृष्णलेश्या की जघन्य स्थिति देवों में-भवनपति व्यन्तरों में-दशहजार वर्ष की होती है। क्यों कि ये देव ही जघन्यरूप से दसहाजार (१००००) वर्ष की स्थितिवाले होते हैं। तथा (उक्कोसा-उत्कृष्टा) उत्कृष्ट स्थिति (पलियमसंखिज्जइमो-पल्योपमासंख्येयतमः) पल्यके असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है। यह स्थिति मध्यम आयुवाले भवनपति तथा व्यन्तर देवों की अपेक्षासे है ॥ ४८ ॥

अब नीललेश्या की स्थिति कहते हैं।—'जा किण्हाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(किण्हाए-कृष्णायाः) कृष्णलेश्या की (जा-या) जो

હવે કૃષ્ણલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—"दसवास" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—किण्हाए-कृष्णायाः કૃષ્ણ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ ભવનપતિ વ્યંતર દેવોમાં દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની હોય છે. કેમકે, આ દેવોજ જઘન્ય રૂપથી દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની સ્થિતિવાળા હોય છે; તથા उक्कोसा-उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ पलियमसंखिज्जइमो-पल्योपमासंख्येयतमः પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. આ સ્થિતિ મધ્યમ આયુવાળા ભવનપતિ તથા વ્યંતર દેવોની અપેક્ષાથી છે. ॥૪૮॥

હવે નીલલેશ્યાની સ્થિતિ કહે છે—"जा किण्हाए" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—किण्हाए-कृष्णाया. કૃષ્ણ લેશ્યાની जा-या જે उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा

धिका नीलाया लेश्याया जघन्येन स्थितिर्भवति। पल्योपमासंख्येयं च भागम् उत्कृष्टा स्थितिर्भवति। नवरं–मध्यमायुष्काणां देवानां तावत्स्थितिकत्वाद् बृहत्तरोऽयमसंख्येय भागो गृह्यते॥ ४९॥

कापोत्याः स्थितिमाह––

मूलम्–जा नीलाए ठिई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया।
जंहन्नेणं काऊए, पलियमसंखं चे उक्कोसा॥ ५०॥

छाया––या नीलायाः स्थितिः खलु उत्कृष्टा सा तु समयाऽभ्यधिका।
जघन्येन कापोत्याः, पल्योपमासख्येयं च उत्कृष्टा॥ ५०॥

टीका––'जा नीलाए' इत्यादि––

या नीलायाः=नीललेश्याया उत्कृष्टा स्थितिरुक्ता, सा तु=सैव समयाभ्यधिका कापोत्यालेश्याया जघन्येन स्थितिर्भवति। पल्योपमासंख्येयं च भागं तस्या

(उक्कोसा ठिई–उत्कृष्टा स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति है (सा–सा) वही (समयमब्भहिया–समयाभ्यधिका) एक समय अधिक होकर (नीलाए–नीलायाः) नीललेश्या की (जहन्नेणं–जघन्येन) जघन्य स्थिति है। तथा नीललेश्याकी (पलियमसंखं उक्कोसा–पल्योपमासंख्येय उत्कृष्टा) एक पल्य के असंख्यातवें भाग प्रमाण उत्कृष्ट स्थिति है। मध्यम आयुवाले देवों की इतनी स्थिति होनेसे यहाँ पल्यका असंख्यातवाँ भाग (अधिक) ग्रहण किया गया है॥ ४९॥

कापोतीलेश्या की स्थिति इस प्रकार है—'जा नीलाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जा–या) जो (नीलाए–नीलायाः) नीललेश्या की (उक्कोसा–उत्कृष्टा) उत्कृष्ट स्थिति कही गई है (साउ–सातु) वही (काउए जहण्णेणं–कापोत्याःजघन्येन) कापोतीलेश्याकी जघन्य

स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે सा–सा તેજ समयमब्भहिया–समयाभ्यधिका એક સમય વધુ થઇને नीलाए–नीलायाः નીલયલેશ્યાની जहन्नेणं–जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા નીલયલેશ્યાની पलियमसंखं–उक्कोसा–पल्योपमासंख्येय उत्कृष्टा એક પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. મધ્યમ આયુ-વાળા દેવોની એટલી સ્થિતિ હોવાથી અહીં પલ્યનો અસંખ્યાતમા ભાગ બહુત્તર (અધિક) ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, ॥૪૯॥

કાપોતી લેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—"जा नीलाए" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जा–या જે नीलाए–नीलायाः નીલલેશ્યાની उक्कोसा–उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવવામાં આવેલ છે साउ–सातु એજ काउए जहण्णेणं–कापोत्या जघन्येन

उत्कृष्टा स्थितिः। एतावदायुषामेव भवनपति व्यन्तराणामिमे स्थितीमन्तव्ये। इहाप्युक्तहेतोरेव पूर्वस्माद् बृहत्तरोऽसंख्यातभागः परिगृह्यते ॥ ५० ॥

एवं भवनपति-व्यन्तररूप निकायद्वयभाविनीमाद्यलेश्यात्रयस्थितिं प्रदर्श्य समस्तनिकायभाविनीं तेजोलेश्यायाः स्थितिं प्रदर्शयितु माह—

मूलम्—तेणं परं वोच्छामि, तेऊलेसा जहा सुरगणाणं ।
भवणवइ-वाणमंतर--जोइस--वेमाणियाणं च ॥ ५१ ॥

छाया—तेन परं वक्ष्यामि, तेजोलेश्या यथा सुरगणानाम्
भवनपतिवाण व्यन्तरज्योतिर्वैमानिकानां च ॥ ५१ ॥

स्थिति है। इस जघन्य स्थिति में एक समय अधिक और करदेना। यही बात (समयमब्भिहिया-समयाभ्यधिका) इस पद से बतलाई गई है। अर्थात् नीललेश्या की उत्कृष्ट स्थिति में एक समय और अधिक जोड देने से कापोतीलेश्या की जघन्यस्थिति हो जाती है। तथा कापोती लेश्या की (पलियम संखं च उक्कोसा-पल्योपमासंख्येयं च उत्कृष्टा) एक पल्य के असंख्यातवें भाग प्रमाण उत्कृष्ट स्थिति है। यह स्थिति इतनी आयुष्यवाले ही भवनपति तथा व्यन्तर देवों की होती है। यहां पर पल्यका असंख्यातवां भाग पहिलेकी अपेक्षासे भी बृहत्तर (अधिक) ही ग्रहण करना चाहिये ॥ ५० ॥

इस प्रकार यहांतक भवनपति एवं व्यन्तरनिकायों में पहिले की तीन लेश्याओंकी स्थिति दिखाकर अब सूत्रकार समस्त निकायोंमें होने वाली

કાપોતી લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ છે આ જઘન્ય સ્થિતિમાં એક સમય અધિક વધુ કરી દેવો એજ વાત समयमब्भिहिया-समयाभ्यधिका આ પદથી બતાવેલ છે. અર્થાત નીલ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં એક સમય વધુ અધિક જોડી દેવાથી કાપોતી લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ થઈ જાય છે. તથા કાપોતી લેશ્યાની એક पालियमसंखं च उक्कोसा-पल्योपमासंख्येयं च उत्कृष्टा પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિ એટલી આયુવાળા જ ભવનપતિ તથા વ્યન્તર દેવોની હોય છે. અહીંયા પલ્યનો અસંખ્યાતમો ભાગ પહેલાંની અપેક્ષાએ બૃહત્તર જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ॥૫૦॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી ભવનપતિ વ્યંતર દેવની કાયામાં પહેલાંની લેશ્યાઓની સ્થિતિ બતાવીને હવે સૂત્રકાર સમસ્ત નિકાયોમાં હોવાવાળી

टीका—'तेन परं वोच्छामि' इत्यादि—

तेन परं=ततः परं, भवनपति-वाणव्यन्तर-ज्योति-वैमानिकानां सुरगणानां तेजोलेश्या यथा भवति, तथा-वक्ष्यामि=कथयिष्यामि ॥ ५१ ॥

मूलम्—पलिओवमं जहन्नं, उक्कोसा सागरा उ दुन्नहिया ।
पलियमसंखेज्जेणं, होई भागेण तेऊए ॥ ५२ ॥

छाया—पल्योपमं जघन्या, उत्कृष्टा सागरोपमे द्वे अधिके ।
पल्योपमासंख्येयेन, भवति भागेन तेजसः ॥ ५२ ॥

टीका—'पलिओवमं' इत्यादि—

पल्योपमं तेजसः-तेजोलेश्यायाः, जघन्या स्थिति र्भवति । पल्योपमासंख्येयेन-पल्योपमस्यासंख्येयतमेन भागेन, अधिके द्वे सागरोपमे उत्कृष्टा स्थितिर्भवति।

तेजोलेश्या की स्थिति दिखाने के लिये आगे की गाथा कहते हैं—'तेण-परं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—सूत्रकार इस गाथा द्वारा यह कहते हैं कि मैं (तेण परं तेन परम्) अब पूर्वोक्त-कथन करने के बाद (भवणवइ-बाणमंतर-जोइस-वेमाणियाणं सुरगणाणं तेऊलेसा जहा होइ तहा वोच्छामि-भवन पति वाणव्यन्तरज्योतिर्वैमानिकानां सुरगणानां तेजोलेश्या यथा भवति तथा वक्ष्यामि) भवनपति, वाणव्यन्तर, ज्योतिषी एवं वैमानिक देवों में तेजोलेश्या जिस प्रकार होती है वह प्रकार कहता हूं ॥ ५१ ॥

'पलिओवमं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तेऊए-तेजसः) तेजोलेश्या की (जहन्नं-जघन्या) जघन्यस्थिति (पलिओवमं-पल्योपमम्) एक पल्यकी होती है तथा (उक्कोसा

તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ બતાવવા માટે આગળની ગાથા કહે છે—"तेण परं-तेन परं" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા એવું કહે છે કે, હું तेण परं-तेन परम् હવે પૂર્વોકત કથન કહેવા પછી भवणवइ-बाण मंतर-जोइस-वेमाणियाणं सुरगणाणं तेऊलेसा जहा होइ तहा वोच्छामि-भवनपति वाणव्यन्तरज्योतिर्वैमानिकानां सुरगणानां तेजोलेश्या यथा भवति तथा वक्ष्यामि ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષી, અને વૈમાનિક દેવોમાં તેજોલેશ્યા જે પ્રકારની હોય છે તેનો પ્રકાર કહું છું. ॥૫૧॥

" पालिओवमं " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तेऊए-तेजसः તેજોલેશ્યાની जहन्नं-जघन्या જઘન્ય સ્થિતિ पालिओवमं-पल्योपमम् એક પલ્યની હોય છે. તથા उक्कोसा-उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ

इयं च सामान्योपक्रमेऽपि वैमानिकनिकाय विषया। तत्र च सौधर्मेशान-देवानां जघन्यत उत्कृष्टतश्चैतावदायुषः संभवात्, उपलक्षणं चैतत्, शेषनिकाय-तेजोलेश्यास्थितेः; ततश्च भवनपतिव्यन्तराणां जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्ट-तस्तु भवनपतिनां सागरोपममधिकम्, व्यन्तराणां च पल्योपमम्, ज्योतिष्काणां तु जघन्यतः पल्योपमाष्टमभागः, उत्कृष्टतस्तु वर्षलक्षाधिकं पल्योपमम्, एताव-न्मात्राया एवैषां जघन्यत उत्कृष्टतश्चायुः स्थितेः संभवात्॥ ५२॥

–उत्कृष्टा) उत्कृष्ट (स्थिति पलियमसंखेज्जेणं भागेण दुन्नहिया सागरा-होइ – पल्योपमासंख्येयभागेन अधिके द्वे सागरोपमे भवति) एक पल्य के असंख्यातवें–भाग अधिक दो सागरोपमप्रमाण होती है। यहां जो तेजोलेश्याकी यह स्थिति कही गई है वह वैमानिक देवोंकी अपेक्षा से जाननी चाहिये। क्योंकि सौधर्म और ईशान स्वर्गके देवोंकी जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति इतनी है। सौधर्म स्वर्गके देवोंकी जघन्यस्थिति एक पल्योपमकी तथा ईशानस्वर्गके देवोंकी एक पल्योपमसे कुछ अधिक है। तथा इन दोंनो स्वर्गों में उत्कृष्टस्थिति क्रमशः सागरोपम तथा कुछ अधिक दो सागरोपम की है। इसी तरह भवनपति एवं व्यन्तर देवोंकी जघन्यस्थिति दस हजार (१००००) वर्ष की है तथा भवनपतियों की उत्कृष्ट स्थिति एक सागरोपम से अधिक है और व्यन्तरों की एक पल्योपमप्रमाण है। ज्योतिषीदेवोंकी एक पल्योपमके आठवें भाग प्रमाण जघन्यस्थिति हैं तथा एक लाखवर्ष अधिक एक पल्योपम प्रमाण उत्कृष्ट स्थिति है। अतः जिनदेवनिकायोंकी जितनी उत्कृष्ट और जघन्यस्थिति

સ્થિતિ પાલિયમસંખેજ્જેણં ભાગેણ દુન્નહિયા સાગરા હોઇ–પલ્યોયમાસંખ્યેયભાગેન અધિકે દ્વે સાગરોપમે ભવતિ એક પલ્યના અસખ્યાતમા ભાગ અધિક બે સાગરોપમ પ્રમાણુ છે. અહીં તેજોલેશ્યાની જે આ સ્થિતિ બતાવેલ છે તે વૈમાનિક દેવોની અપેક્ષાએ જાણવી જોઇએ કેમકે, સૌધર્મ અને ઇશાન સ્વર્ગના દેવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલી છે સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમની તથા ઇશાન સ્વર્ગના દેવોની એક પલ્યોપમથી થોડીક વધુ છે. તથા આ બન્ને સ્વર્ગોમા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ક્રમશઃ સાગરો-પમ તથા એથી થોડી વધુ બે સાગરોપમની છે. એજ રીતે ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની છે. તથા ભવન-પતિયોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમથી અધિક છે અને વ્યંતરોની એક પલ્યોપમ પ્રમાણુ છે. જ્યોતિષી દેવોની એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણુ જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ પ્રમાણુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. આથી જિનદેવ નિકાયોની જેટલી ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ અહીં

अप्रशस्तलेश्यानां स्थितिर्वर्णिता। अथ प्रशस्तलेश्यानां स्थितिं प्रदर्शयन् प्रथमं तेजोलेश्या-स्थितिमाह—

मूलम्—दसवाससहस्साए, तेऊए ठिई जहन्निया होइ।
दुन्नुदही पलिओवम असंखभागं च उक्कोसा ॥५३॥

छाया—दशवर्षसहस्राणि, तेजसः स्थिति जघन्यिका भवति।
द्वा वुदधी पल्योपम असंख्यभागं च उत्कृष्टा ॥ ५३ ॥

टीका—'दसवा ससहस्साए' इत्यादि—

दशवर्षसहस्राणि तेजसः=तेजोलेश्यायाः, जघन्यिका=जघन्या, स्थिति भवति।

यहां कही गई है वहीं स्थिति उन २ निकायों में तेजोलेश्या की जघन्य उत्कृष्ट स्थिति जाननी चाहिये ॥ ५२ ॥

इस प्रकार यहां तक अप्रशस्त लेश्याओं की स्थिति कही गई है। अब प्रशस्तलेश्याओं स्थिति का वर्णन किया जाता है। उसमें सर्व प्रथम तेजोलेश्या की स्थिति दिखलाई जाती है—दसवाससहस्साए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(दसवाससहस्साए-दशवर्षसहस्राणि) दस हजार (१००००) वर्ष की (तेउए-तेजसः) तेजोलेश्या की (जहन्निया ठिई होई-जघन्यिका स्थितिः भवति) जघन्यस्थिति है। तथा (पलिओपम असंखभागं च दुन्नुदही उक्कोसा-पल्योपमासंख्येयभागं च द्वौ उदधी उत्कृष्टा) पल्योपम के असंख्यातवें भाग से अधिक दो सागर प्रमाण उत्कृष्टास्थिति है। इस गाथा द्वारा निकाय के भेद की विवक्षा न करके ही लेश्या की स्थिति कही गई है। यहां दश हजार वर्ष तेजोलेश्या की

બતાવવામાં આવેલ છે તેજ સ્થિતિ તે તે નિકાયોમાં તેજોલેશ્યાની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી જોઈએ. ॥૫૨॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે. હવે પ્રશસ્ત લેશ્યાઓની સ્થિતિનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. એમાં સર્વ પ્રથમ તેજોલેશ્યાની સ્થિતિ દેખાડવામાં આવે છે-" दसवाससहस्साए ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—दसवासहस्साए-दशवर्षसहस्राणि દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની तेउए-तेजसः તેજોલેશ્યાની जहन्निया ठिई होई-जघन्यिका स्थिति भवति જઘન્ય સ્થિતિ છે. તથા पलिओवमअसंखभागं च दुन्नुदही-पल्योपमासंख्येयभागं च द्वौ उदधी પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક બે સાગર પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. આ ગાથા દ્વારા નિકાયના ભેદની અપેક્ષાએ જ લેશ્યાની સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે. અહી દસ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની તેજોલેશ્યાની

द्वावुदधी-द्वे सागरोपमे, पल्योपमासंख्येयभागं च पल्योपमासंख्येयभागाधिके द्वे सागरोपमे इत्यर्थः, उत्कृष्टा स्थितिः।

अनया गाथया निकायभेदमनङ्गीकृत्यैव लेश्यास्थितिरुक्ता, इह च दशवर्षसहस्राणि तेजोलेश्याया जघन्या स्थितिरभिहिता, प्रक्रमानुरूपेण तु कापोतलेश्याया उत्कृष्टा स्थितिः सैवास्याः समयाधिका प्राप्नोति परतु-प्रशस्तलेश्या स्थिति वर्णनोपक्रमे इह कापोतलेश्याया अप्रशस्तत्वात् तत्प्रक्रमोऽनादृत इतिबोध्यम्॥ ५३ ॥

पद्मायाः स्थितिमाह--

मूलम्-जो तेऊए ठिंई खलु, उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया।
जहन्नेणं पम्हाए, दस उ मुहुत्ताहियाइ उक्कोसा ॥५४॥

छाया—या तेजसः स्थितिः उत्कृष्टा सा तु समयाभ्यधिका।
जघन्येन पद्मायाः, दश तु मुहूर्ताधिकानि उत्कृष्टा ॥ ५४ ॥

टीका--'जा तेऊए ठिई खलु' इत्यादि—

या तेजसः-तेजोलेश्यायाः, खलु उत्कृष्टा स्थितिः, सा तु=सैव समयाभ्यधिका पद्माया जघन्येन स्थितिः। दश तु=दशैव प्रस्तावात् सागरोपमाणि, मुहूर्ताधिकानि

जघन्य स्थिति। प्रकरण के अनुसार तो कापोतीलेश्या की जो उत्कृष्ट स्थिति कही गई है वही एक समय अधिक इसकी स्थिति होनी चाहिये थी परन्तु प्रशस्तलेश्या की स्थिति के वर्णन के उपक्रम में कापोतलेश्या को अप्रशस्त होनेकी वजहसे वह क्रम यहां स्वीकारनहीं किया गया है॥

पद्मलेश्या की स्थिति इस प्रकार है—'जा तेऊए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जा-या) जो (तेऊए-तेजसः) तेजोलेश्या की (खलु-खलु) निश्चय से (उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः) उत्कृष्टस्थिति है (सा-सा) वही (समयमब्भहिया-समयाभ्यधिका) एक समय अधिक होकर (पम्हाए-पद्मायाः) पद्मलेश्या की (जहन्नेणं ठिई-जघन्येन

જઘન્ય સ્થિતિ પ્રકરણ અનુસાર તો કાપોત લેશ્યાની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવામાં આવેલ છે તે એક સમય વધુ એની સ્થિતિ હોવી જોઈએ પરંતુ પ્રશસ્તલેશ્યાની સ્થિતિના વર્ણનના ઉપક્રમમાં કાપોતલેશ્યા અપ્રશસ્ત હોવાને કારણે એક્રમ અહીં અંગીકાર કરવામાં આવેલ નથી ॥૫૩॥

પદ્મલેશ્યાની સ્થિતિ આ પ્રકારની છે—" जा तेउए " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे-या જે तेउए-तेजस. તેજોલેશ્યાની खलु-खलु નિશ્ચયથી જે उक्कोसा ठिई-उत्कृष्टा स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે समयमब्भहिया-समयाभ्यधिका એક-વધુ લઈ ને पम्हाए-पद्मायाः પદ્મ લેશ્યાની जहन्नेणं ठिई-जघन्येन स्थितिः જઘન્ય

अन्तर्मुहूर्ताधिकानि उत्कृष्टा स्थितिर्भवति, पूर्वभवकालिकान्तर्मुहूर्तग्रहणादितिभावः

इयं च जघन्या सनत्कुमारे, उत्कृष्टा च ब्रह्मलोके, सनत्कुमारे ब्रह्मलोके च एतदायुष्कसंभवात्

ननु यदोहान्तर्मुहूर्तमधिकमुच्यते, तर्हि पूर्वत्रापि तदधिक कस्मान्नोच्यते? देवभवलेश्याया एव तत्र विवक्षितत्वात्। उक्तं हि–' तेण परं वोच्छामि, लेसाण ठिई उ देवाणं' इति (४७ गा.) एवं चेहान्तर्मुहूर्ताधिकत्वं विरुद्धमितिचेन्न,

अभिप्रायापरिज्ञानात् अत्र हि प्रागुत्तरभवलेश्यापि 'अंतो मुहुत्तंमि गए' इति-

स्थितिः) जघन्यरूप से स्थिति है। तथा इस पद्मलेश्या की (उक्कोसा उत्कृष्टा) उत्कृष्ट स्थिति (मुहुत्ताहियाइ दस–मुहूर्त्ताधिकानि दश) अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दस सागरोपम प्रमाण है। यहां पूर्वभवकालीन अन्तर्मुहूर्त का ग्रहणकिया गया है। जघन्य स्थिति इस लेश्या की सनत्कुमार नामके तीसरे देवलोकमें तथा उत्कृष्टस्थिति पांचवे ब्रह्मदेवलोकमें जानना चाहिये। क्यों कि सनत्कुमार तथा ब्रह्मदेवलोकमें इतनी आयु होती है।

शंका–यदि यहां अन्तर्मुहूर्त्त अधिक स्थिति उत्कृष्ट कहते हो तो पूर्व में वह अधिक क्यों नहीं कही है। क्यों कि वहां भी देवभवसंबंधी लेश्या की ही विवक्षा हुई है। "तेण परं वोच्छामि लेसाण ठिई उ–देवाणं" ऐसा पहिले कहा है। अतःयहां अन्तर्मुहूर्त्त अधिक जो कहा है वह विरुद्ध पड़ता है।

उत्तर—ऐसा नहीं कहना चाहिये कारण कि इस प्रकार कहने का क्या अभिप्राय है यह तुम समझे नहीं हो। यहां पूर्वभव एवं उत्तरभव

સ્થિતિ છે તથા આ પદ્મલેશ્યાની उक्कोसा–उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ मुहुत्ताहियाइ दस–मुहुर्त्ताधिकानि दश દસ અન્તમુહૂર્ત અધિક સાગરોપમ પ્રમાણ છે. અહીં પૂર્વભવકાલીન અંન્તમુહૂર્તને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ શ્રી સનત્કુમાર નામના ત્રીજા દેવલોકમાં તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચમા બ્રહ્મદેવ લોકમાં જાણવી જોઈએ. કેમકે સનત્કુમાર તથા બ્રહ્મદેવલોકમાં એટલી આયુ હોય છે.

શંકા—જો અહીં અંન્તર્મુહૂર્ત અધિક ઉત્કૃષ્ટ કહો છો તો પૂર્વમાં તે અધિક કેમ કહી નથી? કેમકે, ત્યાં પણ દેવભવ સંબંધી લેશ્યાની જ વિવક્ષા થઈ છે, "तेण परं वोच्छामि लेसाण ठिईउ देवाणं" આવું પહેલાં કહેલ છે. આથી અહીં અંતમુહૂર્ત અધિક જે કહેલ છે તે વિરૂદ્ધ દેખાય છે.

ઉત્તર—આ વાત બરાબર નથી. કારણ કે, અમારો કહેવાનો અભિપ્રાય તમે સમજ્યા નથી. અહીં પૂર્વભવ અને ઉત્તરભવની લેશ્યા

वक्ष्यमाणषष्टितमगाथोक्तवचनाद्देवभसंबन्धिन्येवेति प्रदर्शनार्थमेवमुक्तमिति न विरोध इति भावनियम् ॥ ५४ ॥

शुक्लकलेश्यायाः स्थितिमाह--

मूलम्—जा पम्हाए ठिई खलु उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया।
जहन्नेणं सुक्काए, तेत्तीसं मुहुत्तमब्भहिया ॥ ५५ ॥

छाया—या पद्मायाः स्थितिः खलु, उत्कृष्टा सा तु समयाभ्यधिका।
जघन्येन शुल्कायाः, त्रयस्त्रिंशत् मुहूर्ताभ्यधिका ॥ ५५ ॥

टीका—'जा पम्हाए ठिई खलु' इत्यादि--

या पद्मायाः=पद्मलेश्यायाः, खलु उत्कृष्टा स्थितिः, सा तु=सैव समयाभ्यधिका शुक्लाया जघन्येन स्थिति र्भवति। त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि, मुहूर्ताभ्यधिकानि=अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कृष्टा स्थिति र्भवतीत्यर्थः।

की लेश्या भी "अंतो मुहुत्तंमिगए" इसी अध्ययन की (६०) साठवीं गाथा के अनुसार देवभवसंबंधि ही है इस बात को दिखलाने के लिये ऐसा कहा गया है। अतःइसमें कोई विरोध नहीं है। इस विषय को आगे चलकर साठवीं गाथा में स्वयं सूत्रकार स्पष्ट करेंगे अतःयहां नहीं किया है ॥ ५४ ॥

शुक्ललेश्या की स्थिति दिखलाने के लिये सूत्रकार कहते है—'जा पम्हाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जा पम्हाए उक्कोसा ठिई–या पद्मायाः उत्कृष्टा स्थितिः) जो पद्मलेश्या की उत्कृष्टस्थिति है (समयमब्भहिया सा–समयाभ्यधिका सा) एक समय अधिक वही स्थिति (सुक्काए–शुक्लायाः) शुल्कलेश्या की (जहन्नेणं–जघन्येन) जघन्यरूप से है। (तेत्तीस मुहु-

---

પણ "अंतो मुहुत्तंमिगए" આ અધ્યયનની ૬૦ મી ગાથા અનુસાર દેવભવ સંબંધી જ છે. આ વાતને બતાવવા માટે જ આ રીતે કહેવામાં આવેલ છે આથી તેમાં કોઈ વિરોધ રહેતો નથી. આ વાતને આગળ ચાલીને ૬૦મી ગાથામાં સ્વયં સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરશે. તેથી અહીં કહેલ નથી. ॥૫૪॥

શુકલ લેશ્યાની સ્થિતિ બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—"जा पम्हाए" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जा पम्हाए उकोसा ठिई–या पद्मायाः उत्कृष्टा स्थितिः પદ્મ લેશ્યાની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે समयमब्भहिया सा–समयाभ्यधिका सा એક સમય અધિક એજ સ્થિતિ सुकाए–शुक्कायाः શુકલ લેશ્યાની जहन्नेणं–जघन्येन જઘન્ય રૂપથી ...મુહૂ...મ... त्रयस्त्रिंशत् मुहूर्ताभ्याधिका તથા એક અન્તર્મુહૂર્ત અધિક

अस्याश्च जघन्या स्थिति र्लान्तके, उत्कृष्टा तु सर्वार्थसिद्धे, अत्रैव एतावदायुषः सद्भावात् ॥ ५५ ॥

उक्तं स्थितिद्वारं, सम्प्रतिदशमं गतिद्वारमाह—

मूलम्—किण्हा नीला काऊ, तिन्नि वि एयाओ अहम्मलेसाओ।

एयाहि तिहिवि जीवो, दुग्गइं उववज्जई ॥५६॥

छाया—कृष्णा नीला कापोती, तिस्रोऽपि एता अधर्मालेश्याः ।
एताभिस्तिसृभिरपि जीवो, दुर्गतिम् उपपद्यते ॥ ५६ ॥

टीका—'किण्हा' इत्यादि—

कृष्णा, नीला, कापोतीच एतास्तिस्रोऽपि अधर्मलेश्याः=अधर्महेतवोलेश्या अधर्मलेश्याः, भवन्ति, पापोपादानहेतुत्वात् । अतएव-एताभिस्तिसृभिरपि लेश्याभिः, जीवो दुर्गतिं-नरकतिर्यग्गतिरूपाम् उपपद्यते=प्राप्नोति ॥ ५६ ॥

त्तमब्भहिया-त्रयस्त्रिंशत् मुहूर्त्ताभ्यधिका) तथा एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक तेत्तीस सागरोपम प्रमाण शुक्ललेश्या की उत्कृष्ट स्थिति है। इस लेश्या की जघन्य स्थिति लान्तक देवलोक में है तथा उत्कृष्ट स्थिति सर्वार्थसिद्ध में है। क्यों कि यहीं पर इतनी आयु है ॥ ५५ ॥

नवमस्थिति द्वार कहा, अब दशवाँ गतिद्वार कहते हैं-जिसमें प्रथम अशुभ लेश्या की गति कहते हैं—'किण्हा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(किण्हा नीला काऊ-कृष्णा नीला कापोती) कृष्णलेश्या नीललेश्या तथा कापोतीलेश्या (एयाओ तिन्नि अहम्मलेसाओ-एताः तिस्रःअधर्मा लेश्याः) ये तीन अधर्मकी हेतु होनेसे अधर्मलेश्या हैं, क्यों कि ये पापके उपार्जनमें हेतु होती हैं । इसीलिये (एयाहि तिविहिवि जीवो दुग्गइं उववज्जई-एताभिःतिसृभिः अपि जीवःदुर्गतिम् उपपद्यते)

તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણુ શુકલ લેશ્યાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. આ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિ લાન્તક દેવલોકમાં છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સર્વાર્થસિદ્ધમાં છે. કેમકે, ત્યાંજ એટલી આયુ છે. ॥૫૫॥

નવમું સ્થિતિદ્વાર કહ્યું, હવે દસમું ગતિદ્વાર કહે છે પ્રથમ અશુભ લેશ્યાની ગતિને કહે છે—"किण्हा" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—किण्हा नीला काऊ-कृष्णा नीला कापोती કૃષ્ણુ લેશ્યા, નીલ લેશ્યા તથા કાપોતી લેશ્યા एयाओ तिन्नि अहम्मलेसाओ-एताः तिस्रः अधर्मा लेश्याः એ ત્રણુ અધર્મના હેતુ હોવાથી અધર્મ લેશ્યા છે કેમકે, એ ઉપાદાનમાં હેતુ હોય છે. આ કારણે एयाहितिविहि वि जीवो दुग्गइं उववज्जई-एताभिः तिसृभिः अपि जीवः दुर्गतिम् उपपद्यते આ ત્રણુ લેશ્યાઓથી યુક્ત જીવ મરીને દુર્ગતિમાં

मूलम्—तेऊ पम्हा सुक्का; तिन्निवि एयाओ धम्मलेसाओ ।
एयाहि तिहिवि जीवो, सुगइं उववज्जई ॥ ५७ ॥

छाया—तेजः पद्मा शुक्ला तिस्रोऽपि एता धर्मलेश्याः ।
एताभिस्तिसृभिरपि जीवः, सुगतिम् उपपद्यते ॥ ५७ ॥

टीका—'तेऊ पम्हा' इत्यादि—

तेजः, पद्मा, शुक्ला, एतास्तिस्रोऽपि धर्मलेश्याः धर्महेतवो लेश्या धर्मलेश्याः भवति । अतएव–एताभिस्तिसृभिरपिलेश्याभि र्जीवः सुगतिं=देवमनुष्यगतिलक्षणां, मुक्तिं वा, उपपद्यते=प्राप्नोति ॥ ५७ ॥

उक्तं गतिद्वारम्, इदानिमेकादशमायु द्वारमाह, तत्र चावश्यं जीवो यल्लेश्याव-स्सूपद्यते, तल्लेश्यावानेव सन् म्रियते, तत्र च जन्मान्तर भाविलेश्यायाः प्रथमसमये

इन तीन लेश्याओंसे युक्त जीव मर कर दुर्गतिमें उत्पन्न होता है। नरक-गति एवं तिर्यञ्च गति ये दो दुर्गतियां है। इन अधर्मलेश्याओंसे युक्त जीव मरकर इन गतियोंमें जन्म लेता है ॥ ५६ ॥

अब शुभ लेश्या की गति कहते हैं—'तेऊ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तेऊ पम्हा सुक्का एया तिन्निवि धम्मालेसाओ–तेजः पद्मा शुल्का एताःतिस्रःअपि धर्मलेश्याः) तेजोलेश्या, पद्मलेश्या, शुल्क-लेश्या, ये तीन लेश्याएँ हैं अर्थात् धर्म की हेतु भूत हैं। इसलिये (एयाहि तिहिवि – एताभिःतिसृभिः) इन तीनोंसे युक्त जीव मरकर (सुगइं–सुगतिम्) अच्छीगतिमें – मनुष्यगतिमें देवगतिमें – अथवा मुक्तिमें (उववज्जइ–उपपद्यते) जाता है ॥ ५७ ॥

गति द्वार कह दिया गया है। अब ग्यारहवां द्वार जो आयु द्वार है वह कहा जाता है। जीव जिन लेश्याओं में उत्पन्न होता है उन्हीं

ઉત્પન્ન થાય છે. નરક ગતિ અને તિર્યંચગતિ આ બે દુર્ગતી છે. આ અધર્મ લેશ્યાઓથી યુક્ત જીવ મરીને એ ગતિયોમાં જન્મ લે છે. ॥૫૬॥

હવે શુભલેશ્યાની ગતિ કહે છે—"તેઉ" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—तेऊ पम्हा सुक्का एया तिन्नि वि धम्म लेसाओ–तेजः पद्मा शुक्ला एताः तिस्रः अपि धर्म लेश्या તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા, શુકલ લેશ્યા આ ત્રણ લેશ્યાઓ ધર્મ લેશ્યાઓ છે. તથા ધર્મની હેતુભૂત છે. આ કારણે एयाहि तिहिवि–एताभिः तिसृभिः આ ત્રણેથી યુક્ત જીવ મરીને सुगइं–सुगतिम् સારી ગતિમાં–મનુષ્ય ગતિમાં–દેવગતિમાં અથવા મુક્તિમાં જાય છે. ॥૫૭॥

ગતિદ્વાર કહેવાઈ ગયેલ છે. હવે અગ્યારમું દ્વાર જે આયુદ્વાર છે તે કહેવામાં આવે છે. જીવ જે લેશ્યાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ લેશ્યાઓ-

परभवायुष उदयः?, आहोश्वित् चरमसमये?, अन्यथा वा? इति संदेहापनोदनार्थं गाथात्रयमाह--

मूलम्-लेसाहिं सव्वाहिं, पढमे समयंमि परिणयाहिं तु ।
न हु कस्सइ उववाओ, परे भवे अत्थि जीवस्स ॥५८॥

छाया--लेश्याभिः सर्वाभिः, प्रथमे समये परिणताभिस्तु ।
न खलु कस्यापि उपपादः, परे भवे अस्ति जीवस्य ॥ ५८ ॥

टीका--'लेसाहिं' इत्यादि--

सर्वाभिः-षड्भिरपि, लेश्याभिः, तत्प्रतिपत्तिकालापेक्षया प्रथमे समये, परिणताभिः-आत्मरूपतया उत्पन्नाभिरुपलक्षितस्य कस्यापि जीवस्य परे भवे-अन्यस्मिन् जन्मनि, उपपादः=इत्यादौ लक्षणे तृतीया । तु शब्दः पादपूरणे वर्तते ॥ ५८ ॥

लेश्याओं वाला होकर मरता है। इस पर यह प्रश्न उपस्थित होता है कि क्या जन्मान्तर में होनेवाली लेश्या के प्रथम समय में परभव की आयु का उदय होता है अथवा चरमसमय में उदय होता है। अथवा नहीं होता है? इस प्रकारके संदेह को दूर करने के लिये सूत्रकार तीन गाथाओं को कहते हैं--'लेसाहिं' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(पढमे समयंमि परिणयाहिं सव्वाहिं लेसाहिं-प्रथमे समये परिणताभिःसर्वाभिःलेश्याभिः) लेश्याओं की प्रतिपत्तिका जो काल है, उस काल की अपेक्षा से प्रथम समय में परिणत हुए उन समस्त लेश्याओं से युक्त हुए (कस्सइ जीवस्स-कस्यापि जीवस्य) किसी भी जीव की (परेभवे-परभवे) अन्य भव में (उववाओ न-उपपादःन) उत्पत्ति नहीं होती है ॥ ५८ ॥

વાળા બનીને મરે છે. આ ઉપર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, ક્યા જન્માંતરમાં થવાવાળા લેશ્યાના પ્રથમ સમયમાં પરભવની આયુનો ઉદય થાય છે. અથવા તો ચરમ સમયમાં ઉદય થાય છે. અથવા તો થતો નથી. આ પ્રકારના સંદેહને દૂર કરવા માટે સૂત્રકાર ત્રણ ગાથાઓ કહે છે— "लेसाहिं" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—पढमे समयंमि परिणयाहिं सव्वाहिं लेसाहिं-प्रथमे समये परिणताभिः सर्वाभिः लेश्याभिः લેશ્યાઓની પ્રતિપત્તિનો જે કાળ છે તે કાળની અપેક્ષાથી પ્રથમ સમયમાં પરિણત થયેલ એ સમસ્ત લેશ્યાઓથી યુક્ત થયેલ कस्सइ जीवस्स-कस्यापि जीवस्य કોઈ પણ જીવની परे भवे उववाओ न होइ-परभवे उपपादः न भवति અન્ય ભવમાં ઉત્પત્તિ થતી નથી. ॥૫૮॥

तथा—

मूलम्–लेसाहिं सव्वाहिं, चरमे समयंमि परिणयाहिं तु ।
न हु कस्स वि उववाओ, परे भवे होइ जीवस्स ॥५९॥

छाया—लेश्याभिः सर्वाभिः, चरमे समये परिणताभिस्तु ।
न खलु कस्यापि उपपादः, परभवे भवति जीवस्य ॥ ५९ ॥

टीका—'लेसाहिं' इत्यादि—

सर्वाभिर्लेश्याभिश्चरमे समये=अन्तसमये, परिणताभिः–आत्मरूपतया उत्पन्नाभिरुपलक्षितस्य कस्यापि जीवस्य परे भवे उपपादः खलु=निश्चयेन न भवति ॥५९॥

तर्हि कदा उत्पादो भवति?,—

मूलम्–अंतमुहुत्तम्मि गए, अंतमुहुत्तम्मि सेसए चेव ।
लेसाहि परिणयाहिं, जीवा गच्छंति परलोयं ॥६०॥

छाया—अन्तर्मुहूर्ते गते, अन्तर्मुहूर्ते शेषके चैव
लेश्याभिः परिणताभिः, जीवा गच्छन्ति परलोकम् ॥ ६० ॥

टीका—'अंतमुहुत्तम्मि' इत्यादि—

अन्तर्मुहूर्ते गते एव, तथाऽन्तर्मुहूर्ते, शेषके–एव=शिष्यते इति शेषः स एव

तथा—

अन्वयार्थ—(सव्वाहिं लेसाहिं चरमे समयंसि परिणयाहिं–सर्वाभिः लेश्याभिः चरमे समये परिणताभिः) चरम समयमें आत्मरूपपने परिणत हुईसमस्त लेश्याओं से युक्त हुए (कस्सवि जीवस्स–कस्यापि जीवस्य) किसी भी जीव का (परे भवे उववाओ न होई–परेभवे उपपादो न भवति) परभव में उत्पाद नहीं होता है ॥ ५९ ॥

तो कब उत्पाद होता है ? इस प्रश्न का उत्तर इस प्रकार है—

તથા—

અન્વયાર્થ—सव्वाहिं लेसाहिं चरमे समयंमि परिणयाहिं–सर्वाभिः लेश्याभिः चरमे समये परिणताभिः ચરમ સમયમાં આત્મરૂપપણાથી પરિણત થયેલ સમસ્ત લેશ્યાઓથી યુક્ત થયેલ कस्सवि जीवस्स–कस्यापि जीवस्य કોઈ પણ જીવના परेभवे उववाओ न होइ–परेभवे–उपपादः न भवति પરભવમાં તેનો ઉત્પાદ થતો નથી. ॥૫૯॥

ત્યારે ક્યારે ઉત્પાદ થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—

शेषक स्तस्मिन् अवशिष्यमाण एवेत्यर्थः, परिणताभिर्लेश्याभिरुपलक्षिता जीवाः परलोकं गच्छन्ति। अनेन 'अन्तर्मुहूर्तविशेषे आयुषि परभवलेश्यापरिणाम' इत्युक्तं भवति। अत्र च तिर्यञ्चो मनुष्याश्चागामिभवलेश्याया अन्तर्मुहूर्ते गते, देवानारकाश्च स्वभवलेश्याया अन्तर्मुहूर्ते शेषे परलोकं गच्छन्तीति विशेषः।

इदमत्रबोध्यम्-यदा तिर्यञ्चो मनुष्या वा देवभवं नरकभवं वा प्राप्तुमुद्यता भवन्ति, तदा आगामिभवसम्बन्धिन्या देवलेश्याया नरकलेश्यायाः प्रथमसमन्तर्मुहूर्ते-

---

'अंतोमुहुत्तम्मि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अंतोमुहुत्तम्मि गए-अन्तर्मुहूर्त्ते गते) अन्तर्मुहूर्त काल चले जाने पर तथा (अन्तर्मुहूर्तके शेषके) अन्तर्मुहूर्तकाल शेष रहने पर (परिणयाहिं लेसाहिं-परिणताभिःलेश्याभिः) आत्म रूपपने परिणत हुई लेश्याओं से युक्त (जीवा-जीवाः) जीव (परलोयं गच्छंति-परलोकम्-गच्छन्ति) परभव में जाते हैं। तात्पर्य इसका यह है कि-आयु जब अन्तर्मुहूर्त्त अवशिष्ट रह जाता है तब परभव संबंधी लेश्या का परिणाम जीव के होता है। इस में तिर्यञ्च और मनुष्य आगामी भव की लेश्या का अन्तर्मुहूर्त काल जब व्यतीत हो जाता है तब तथा देव एवं नारकी अपने भव की लेश्या का अन्तर्मुहूर्त्त काल जब बाकी रहता है तब परलोक जाते हैं। ऐसा विशेष जानना चाहिये। जिस समय तिर्यञ्च अथवा मनुष्य देवभव अथवा नरकभव को प्राप्त करने के लिये उद्यत होते हैं उस समय आगामी भव संबंधी देव लेश्या अथवा नरकलेश्या

"अंतोमुहुत्तम्मि" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अंतोमुहुत्तम्मिगए-अन्तर्मुहूर्ते गते અન્તર્મુહૂર્ત કાળ ચાલ્યો જવા પછી તથા અન્તર્મુહૂર્ત કાળ થોડો બાકી રહ્યો હોય ત્યારે परिणयाहिं लेसाहिं-परिणताभिः लेश्याभिः આત્મરૂપપણાથી પરિણત થયેલ લેશ્યાઓથી યુક્ત जीवा-जीवाः જીવ परलोयं गच्छंति-परलोकं गच्छन्ति પરભવમાં જાય છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે-આયુ જ્યારે અન્તર્મુહૂર્ત અવશિષ્ટ રહી જાય છે ત્યારે પરભવ સંબંધી લેશ્યાઓનું પરિણામ જીવને થાય છે. આમાં તિર્યંચ અને મનુષ્ય આગામી ભવની લેશ્યાનો અન્તર્મુહૂર્ત કાળ જ્યારે વ્યતીત થઈ જાય છે ત્યારે, તથા દેવ અને નારકી પોતાના ભવની લેશ્યાનો અન્તર્મુહૂર્ત કાળ જ્યારે બાકી રહે છે ત્યારે પરલોકમાં જાય છે. એવું વિશેષ જાણવું જોઈએ. જે સમયે તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય દેવભવ અથવા નરકભવને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉદ્યત બની જાય છે. એ વખતે આગામી ભવ સંબંધી દેવલેશ્યા અથવા નરકલેશ્યાની

मायुर्गतं भवति, अर्थात्–क्षीणं भवति, मरणकाले हि तिर्यञ्चो मनुष्याश्च वर्तमाने तिर्यग्भवे मनुष्यभवे वा अन्तर्मुहूर्तं देवलेश्यां गृह्णन्ति। देवत्वं नारकत्वं वा प्राप्तानां जीवानां देवलेश्याया नरकलेश्याया अन्तर्मुहूर्तायुषः प्राग्भवेतिर्यग्भवरूपे एव क्षीणत्वादितिभावः। यदा देवा नारका वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवं नरभवं वा प्राप्नुवन्ति, तदा देवा देवलेश्याया अन्तर्मुहूर्तावशेषमायुर्गृहीत्वा तिर्यग्भवं नरभवं वा गच्छन्ति. एवं नारका अपीति ॥ ६० ॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन् उपदेशमाह—

मूलम्—तम्हा एयासि लेसाणं, अणुभावे वियाणिया।
अप्पसत्थाओ वज्जित्ता, पसत्थाओऽहिट्ठिए मुणि त्तिबेमि ॥६१॥

छाया—तस्माद् एतासां लेश्यानाम्, अनुभावान् विज्ञाय।
अप्रशस्ताः वर्जयित्वा, प्रशस्ता अधितिष्ठेन्मुनिरिति ब्रवीमि ॥ ६१ ॥

की सर्व प्रथम अन्तर्मुहूर्त प्रमाण आयु नष्ट हो जाती है। क्यों कि मरण काल में तिर्यञ्च एवं मनुष्य वर्तमान तिर्यञ्चभव में अथवा मनुष्यभव में अन्तर्मुहूर्त्ततक देवलेश्या अथवा नरकलेश्या को प्राप्त करते हैं। अर्थात् देवभव तथा नरक भव को प्राप्त जीवों की देवलेश्या अथवा नरकलेश्या की अन्तर्मुहूर्त प्रमाण आयु तिर्यग्भवरूप तथा मनुष्यभवरूप पहिले के भव में ही नष्ट हो जाती है। जिस समय देव अथवा नारकी पंचेन्द्रिय तिर्यग्भव अथवा नरभव प्राप्त करते हैं उस समय देव देवलेश्याकी अन्तर्मुहूर्त प्रमाण अवशिष्ट आयु ग्रहण करके तिर्यग्भव अथवा नरभव को प्राप्त करते हैं। इसी तरह नारकियोंके विषय में भी समझना चाहिये॥

સર્વ પ્રથમ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ નષ્ટ થઈ જાય છે. કેમકે, મરણ કાળમાં તિર્યંચ અને મનુષ્ય વર્તમાન તિર્યંચ ભવમાં અથવા મનુષ્ય ભવમાં અંતર્મુહૂર્ત સુધી દેવલેશ્યા અથવા નરક લેશ્યાને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત દેવભવ તથા નરક ભવને પ્રાપ્ત જીવોની દેવલેશ્યા અથવા નરક લેશ્યાની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયુ તિર્યંચ ભવરૂપ તથા મનુષ્ય ભવરૂપ પહેલાના ભવમાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે. જે સમયે દેવ અથવા નારકી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચભવ અથવા નરભવ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ સમયે દેવ દેવલેશ્યાની અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આયું ગ્રહણ કરીને તિર્યંચભવ અથવા નરભવને પ્રાપ્ત કરે છે. આજ પ્રમાણે નારકિયોના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. ॥૬૦॥

टीका--'तम्हा' इत्यादि--

यस्माद् एता लेश्या अप्रशस्ताः प्रशस्ताश्च भवन्ति, तस्माद् एतासां लेश्यानां=कृष्णादीनां षण्णां लेश्यानाम्, अनुभावान्-उक्तरूपान्, विज्ञाय, मुनिः=साधुः, अप्रशस्ताः=दुर्गतिप्रापिकाः, वर्जयित्वा प्रशस्ताः=सुगतिप्रापिका लेश्या, अधितिष्ठेत्=भावप्रतित्याऽऽश्रयेत्। इति ब्रवीमि=प्राग् व्याख्यातमेतत् ॥ ६१ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम् 'लेश्या नामकं' चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥३४॥

अब अध्ययन का उपसंहार करते हुए सूत्रकार शुभलेश्या की प्राप्ति के लिये उपदेश कहते हैं--'तम्हा' इत्यादि।

अन्वयार्थ--जिस कारण ये लेश्याएँ अप्रशस्त तथा प्रशस्त होती है (तम्हा-तस्मात्) इस कारण (एयासि लेसाणं-एतासां लेश्यानाम्) इन कृष्ण आदि लेश्याओं के उक्त रूप (अणुभावे वियाणिया-अनुभावान् विज्ञाय) अनुभावों को जानकरके (मुणी-मुनिः) साधु (अप्पसत्थाओ-अप्रशस्ताः) दुर्गतिप्रापक इन लेश्याओं को (वज्जित्ता-वर्जयित्वा) छोड़कर (पसत्थाओऽहिट्ठिए-प्रशस्ताः अधितिष्ठेत्) प्रशस्त-सुगति प्रापक तेजःपद्म शुल्क इन लेश्याओं को प्राप्तकरे (त्तिबेमि-इति ब्रवीमि) इन पदों का अर्थ पहिले की तरह जानना चाहिए ॥ ६१ ॥

चौतीसवां अध्ययन संपूर्ण ॥ ३४ ॥

હવે અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર શુભલેશ્યાની પ્રાપ્તિના માટે ઉપદેશ કહે છે—"तम्हा" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—જે કારણે આ લેશ્યાઓ અપ્રશસ્ત તેમજ પ્રશસ્ત હોય છે तम्हा-तस्मात् એ કારણે एयासि लेसाणं-एतासां लेश्यानाम् આ કૃષ્ણ આદિ લેશ્યાઓના ઉકતરૂપ अणुभावे वियाणिया-अनुभावान् विज्ञाय અનુભાવોને જાણીને मुणी-मुनिः સાધુ अप्पसत्थाओ-अप्रशस्ताः દુર્ગતિમાં લઈ જનાર એવી લેશ્યાઓને वज्जित्ता-वर्जयित्वा છોડીને पसत्थाओऽहिट्ठिए-प्रशस्ताः अधितिष्ठेत् પ્રશસ્ત સુગતિમાં લઈ જનાર તેજ, પદ્મ, શુકલ આ લેશ્યાઓને પ્રાપ્ત કરે त्तिबेमि इति ब्रवीमि આ પદોનો અર્થ પહેલાંની માફક જાણી લેવો જોઈએ. ॥૬૧॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું ચોત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૩૪॥

॥ अथ पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनम् ॥

उक्तं चतुस्त्रिंशत्तममध्ययनम् अधुनाऽनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य च तेन सहायमभिसम्बन्धः – पूर्वाध्ययने लेश्या उक्तास्ता-स्वप्रशस्ता वर्जयित्वा प्रशस्ता एवाश्रयणीया इत्युपदिष्टम् तच्च भिक्षुगुणधारकेन मुनिना कर्तुंशक्यम्, अतो भिक्षुगुणपरिज्ञानार्थमिदमनगारमार्गस्य तत्फलरूपायास्त-द्गतेश्च बोधकमध्ययनं प्रोच्यते। अनेन सम्बन्धेन समायातस्यैतस्याध्ययनस्यादौ श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मूलम्--सुणेह मे एगग्गमणा, मग्गं बुद्धेहि देसियं।

जमायरंतो भिक्खू, दुक्खाणंतकरे भवे ॥ १ ॥

पेंतीसवां अध्ययन प्रारंभ—

चोतीसवां अध्ययन समाप्त हुआ। अब पेंतीसवां अध्ययन कहते हैं। इस अध्ययन का नाम अनगारमार्ग गति है। इसका पूर्व अध्ययन के साथ संबंध इस प्रकार है–पूर्व अध्ययन में लेश्याओं के अप्रशस्त और प्रशस्त, इस तरह दो भेद कहे गये हैं और ऐसा कहा है कि अप्रशस्त लेश्याओं का परित्याग कर प्रशस्त लेश्याओं को धारण करना चाहिये। परन्तु इन प्रशस्त लेश्याओं का आश्रयण जो आत्मा भिक्षु गुण का धारक होगा वही कर सकेगा। अतः भिक्षु के गुणों को कहने के लिये अब सूत्रकार इस अध्ययन का प्रारंभ करते हैं। यहां सुधर्मास्वामी श्री जम्बूस्वामी से कहते हैं—'सुणेह' इत्यादि।

પાંત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

ચોત્રીસમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું છે, હવે પાંત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ અધ્યયનનું નામ અનાગાર માર્ગગતિ છે. ચોત્રીસમા અધ્યયનની સાથે આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રકારનો છે–ચોત્રીસમા અધ્યયનમાં લેશ્યાઓના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત આ પ્રકારના બે ભેદ બતાવવામાં આવેલ છે અને એમ કહ્યું છે કે, અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓનો પરિત્યાગ કરીને પ્રશસ્ત લેશ્યાઓને ધારણ કરવી જોઈએ. પરંતુ એ પ્રશસ્ત લેશ્યાઓનો આશ્રય જે આત્મા–ભિક્ષુગુણ ધારક હશે એજ કરી શકશે એટલે ભિક્ષુના ગુણોને બતાવવાને માટે હવે સૂત્રકાર આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરે છે. અહીં સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—"सुणेह" ઇત્યાદિ।

छाया—श्रृणुत मे एकाग्रमनसः, मार्गं बुद्धै देशितम्।
यमाचरन् भिक्षुः, दुःखानामन्तकरो भवति ॥ १ ॥

टीका—'सुणेह मे' इत्यादि—

हे जम्बू ! यूयम् एकाग्रमनसः=अनन्यचित्ताः सन्तः, बुद्धैः=यथावस्थितवस्तुतत्त्वविद्भिः, तीर्थंकरगणधरैरित्यर्थः, देशितम्=अर्थतः सूत्रतश्च प्रतिबोधितं मार्गं=मोक्षस्य मार्गं, मे=मम कथयतः समीपे श्रृणुत। यं मार्गम्, आचरन्=आसेवमानः भिक्षुः=अनगारः, दुःखानां=शरीरमानसानाम्, अन्तकरः=अत्यन्तविनाशको भवति। सकलकर्मनिर्मूलनेन सकलदुःखात्यन्तनिवृत्ति लक्षणा मुक्तिर्यदासेवनेन भिक्षो र्भवति, तं मार्गं मया कथ्यमानं श्रृणुतेत्यर्थः ॥ १ ॥

तमेवमार्गं दर्शयति—

मूलम्—गिहवासं परिच्चज्ज, पवज्जामस्सिए मुणी।
इमे संगे वियाणिज्जा, जेहिं सज्जंति माणवा ॥२॥

छाया—गृहवासं परित्यज्य, प्रव्रज्यामाश्रितो मुनिः,
इमान् संगान् विजानीयात्, यैः सज्यन्ते मानवाः ॥ २ ॥

अन्वयार्थ—हे जम्बू ! (एगग्गमणा-एकाग्रमनसः) एकाग्रमन होकर (मे-मे) मुझ से (मग्गं-मार्गम्) मुक्ति के मार्ग को (सुणेह-श्रृणुत) सुनो। यह मार्ग (बुद्धेहि देसियं - बुद्धैः देशितम्) तीर्थंकर एवं गणधरादिक देवों द्वारा प्रतिपादित हुआ है। (जमायरंतो भिक्खू दुक्खाणंत करे भवे-यम् आचरन् भिक्षुः दुःखानाम् अंतकरः भवति) जिस मार्ग का आराधन करनेवाला मुनि शारीरिक एवं मानसिक समस्त प्रकार के दुःखों का नाश करनेवाला होता है। अर्थात् इस मार्ग का आराधन करने वाला आत्मा सकल कर्मों का निर्मूलन से समस्त दुःखों के अत्यंत क्षयस्वरूप मोक्ष को प्राप्त कर लेता है ॥ १ ॥

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ एगग्गमणा-एकाग्रमनसः એકાગ્ર મન થઈને मे-मे મારી પાસેથી मग्गं-मार्गं મુકિત પથને આ માર્ગ सुणेह-श्रृणुत સાંભળો. આ માર્ગ बुद्धेहि देसियं-बुद्धः देशितम् તીર્થંકર અને ગણધરાદિક દેવો દ્વારા પ્રતિપાદિત થયેલ છે. जमायरंतो भिक्खू दुक्खाणंतकरे भवे-यमाचरन् भिक्षुः दुःखानाम् अंतकरः भवति આ માર્ગનું આરાધન કરનાર મુનિ શારીરિક અને માનસિક સમસ્ત પ્રકારના દુઃખોને નાશ કરવાવાળા બને છે. અર્થાત્ આ માર્ગનું આરાધન કરવાવાળો આત્મા સઘળા કર્મોનું નિર્મૂલન અને સઘળા દુઃખોના ક્ષય સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લ્યે છે. ॥૧॥

टीका—'गिहवासं परिच्चज्ज' इत्यादि—

गृहवासं=गृहावस्थानं, परित्यज्य=परिहृत्य, प्रव्रज्यां=दीक्षाम्, आश्रितः=प्रतिपन्नः, मुनिः=भिक्षुः, इमान्=प्रतिप्राणिप्रसिद्धतया प्रत्यक्षरूपान् संगान्=पुत्रकलत्रादिरूपान्, विजानीयात्=एते भवहेतव इति विशेषेणावबुध्येत, ज्ञानस्य च विरतिफलत्वात् प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदित्यर्थः। संगशब्दार्थमाह–'जेहिं' इत्यादि। यैः संगैर्मानवाः सज्यन्ते संबध्यन्ते ज्ञानावरणीयादि कर्मभिरित्यर्थः। मानवा इत्युपलक्षणम्, अन्येऽपि जन्तवः सज्यन्ते इति तदर्थः॥ २॥

मूलम्–तहेव हिंसं अलियं, चोज्जं अबंभसेवणं।
इच्छाकामं च लोभं च, संजओ परिवज्जए॥ ३॥

छाया—तथैव हिंसामलीकं, चौर्यमब्रह्मसेवनम्।
इच्छाकामं च लोभं च, संयतः परिवर्जयेत्॥ ३॥

टीका—'तहेव' इत्यादि—

तथा–हिंसां–प्राणातिपातरूपाम्, अलीकम्=अलीकवादं–मृषावादम्, चौर्यं=

अब सूत्रकार उसी मार्गको कहते हैं–'गिहवासं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(गिहवासं परिच्चज्ज–गृहवासं परित्यज्य) गृहस्थावासमें रहनेरूप गृहवासका परित्याग करके (पवज्जामस्सिए–प्रव्रज्यां आश्रितः) दीक्षा का ग्रहण किया हुआ (मुणी–मुनिः) मुनि (इमे–इमान्) ये प्रत्यक्ष में दिखलाई पड़ने वाले पुत्रकलत्र आदि को (संगे–संगान्) परिग्रहरूप (वियाणिज्जा–विजानीयात्) जाने–अर्थात् ये सब संसार के ही हेतु हैं ऐसा माने। (जेहिं माणवा सज्जंति–यैः मानवाः सज्यन्ते) कारण कि इन्हीं के संबंध से यह आत्मा ज्ञानावरण आदि कर्मों से बंधता रहता है॥ २॥

હવે સૂત્રકાર એજ માર્ગને બતાવે છે—"गिहवासं" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—गिहवासं परिच्चज्ज–गृहवासं परित्यज्य ગૃહાવસ્થાન રૂપ ગૃહવાસનો પરિત્યાગ કરીને पवज्जामस्सिए–प्रव्रज्यामाश्रितः દીક્ષાને ગ્રહણ કરનાર मुणी–मुनिः મુનિ इमे–इमान् આ પ્રત્યક્ષમાં દેખાતા પુત્ર કલત્ર આદિને संगे–संगान् પરિગ્રહ રૂપ वियाणिज्जा–विजानीयात् જાણે. અર્થાત્ એ સઘળા સંસારના હેતુરૂપ જ છે એવું માને जेहि माणवा सज्जंति–કારણ કે એમના જ સંબંધથી આ આત્મા જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોથી બંધાતો રહે છે. ॥૨॥

स्तेयम्, अदत्तादानरूपम्, अब्रह्मसेवनम्-मैथुनसेवनम्, इच्छाकामम्-इच्छारूपः कामः इच्छाकामस्तम् अप्राप्तवस्त्वाकाङ्क्षारूपं, लोभं च=लब्धवस्तुन्यासक्तिरूपं, अनेनोभयेन परिग्रहः सूचितः, ततः परिग्रहं चेत्यर्थः। संयतः=भिक्षुः परिवर्जयेत्॥३॥

मूलम्--मणोहरं चित्तघरं, मल्लधूवेण वासियं ।
सकवाडं पंडुरुल्लोयं, मणसावि न पत्थए ॥४॥

छाया--मनोहरं चित्रगृहं, माल्यधूपेन वासितम् ।
सकपाटं पाण्डुरोल्लोचं, मनसाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ ४ ॥

टीका--'मणोहरं' इत्यादि--

भिक्षुः, मनोहरं=चित्ताऽऽकर्षकं, 'चित्त' इत्यार्षत्वाल्लुप्तद्वितीयान्तम्, चित्रं=चित्रयुक्तम्, तथा-माल्यधूपेन-पुष्पमाल्यैर्धूपनैश्च वासितं-सुगन्धितं, सकपाटं-कपाट

'तहेव' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(तहेव-तथैव) इसी तरह (भिक्खू-भिक्षुः) भिक्षु (हिंसं अलियं-हिंसां अलीकम्) प्राणातिपातरूप हिंसा का मृषावाद का (चोज्जं-चौर्यम्) चोरी का (अबंभसेवणं-अब्रह्मसेवनम्) मैथुन सेवन का (इच्छाकामं-इच्छाकामम्) इच्छारूप काम का-अप्राप्त वस्तु की आकांक्षा तथा (लोभं-लोभम्) लब्ध वस्तु में आसक्तिरूप लोभ का (परिवज्जए-परिवर्जयेत्) त्याग करे ॥ ३ ॥

'मणोहरं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(भिक्खू-भिक्षुः) साधु (मनोहरं-मनोहरम्) मन को हरनेवाली-चित्ताकर्षक तथा (चित्तं-चित्रं) चित्रों से युक्त तथा (मल्लधूवेण वासियं-माल्यधूपेन वासितम्) पुष्पमालाओं एवं विविध

"तहेव" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तहेव-तथैव આજ પ્રમાણે भिक्खू-भिक्षु ભિક્ષુ हिंसं अलियं-हिंसां अलीकम् પ્રાણાતિપાત રૂપ, હિંસાનો, મૃષાવાદનો चोज्जं चौर्यं, ચોરીનો, अबंभसेवणं-अब्रह्मसेवनम् મૈથુન સેવનનો, इच्छाकाम-इच्छाकामम् ઇચ્છા રૂપ કામનો, અપ્રાપ્ત વસ્તુના આકાંક્ષાનો, તથા लोभ-लोभम् લબ્ધ વસ્તુમાં આસક્તિરૂપ લોભનો परिवज्जए-परिवर्जयेत् ત્યાગ કરે ॥૩॥

"मणोहरं" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भिक्खु-भिक्षुः સાધુ मनोहरं-मनोहरम् મનનું હરણ કરનારી, ચિત્તાકર્ષક તથા चित्तं-चित्रं ચિત્રોથી યુક્ત, તથા પુષ્પ માળાઓ અને વિવિધ

सहितं, सकपाटमिति विशेषणं जिनकल्पिकापेक्षया विज्ञेयम्। पाण्डुरोल्लोचं=श्वेतवस्त्रवितानविभूषितं, गृहं=मनसाऽपि न प्रार्थयेत्=मनसा नाभिलषेत्, वचसा न प्रार्थयेत्, किं पुनस्तत्र तिष्ठेदिति भावः ॥ ४ ॥

किमर्थमेवमुपदिश्यते ? इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—इंदियाणि उ भिक्खुस्स, तारिसम्मि उवस्सए।
दुक्कराइं निवारेउं, कामरागविवड्ढणे ॥ ५ ॥

छाया—इन्द्रियाणि तु भिक्षोः, तादृशे उपाश्रये।
दुष्कराणि निवारयितुं, कामरागविवर्धने ॥ ५ ॥

टीका—'इंदियाणि' इत्यादि—

इह तु शब्दो हेत्वर्थे, तु=यतः, तादृशे कामरागविवर्धने=विषयानुरागवर्धके, उपाश्रये इन्द्रियाणि स्वस्वविषयेभ्यो निवारयितुं=प्रतिनिवर्तयितुम्, भिक्षो दुष्कराणि=दुःसाध्यानि अशक्यानीत्यर्थः ॥ ५ ॥

प्रकार का सुगंधित धूपों से वासित तथा (सकवाडं-सकपाटम्) किवाड़-युक्त यह विशेषण जिनकल्पी की अपेक्षा से समझना चाहिये, तथा (पंडुरुल्लोयं-पाण्डुरोल्लोचम्) सफेद चंदोवासे युक्त ऐसे (गिहम्-गृहम्) घर की-उपाश्रय की स्वप्न में भी (न पत्थए-न प्रार्थयेत्) चाहना न करे। और न वचन से ऐसे घर की याचना ही करे ॥ ४ ॥

ऐसा उपदेश क्यों दिया जाता है सो इसमें कारण कहते हैं-

'इंदियाणि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(उ-तु) क्यों कि (तारिसम्मि उवस्सए-तादृशे उपाश्रये) कामराग वर्धक ऐसे उपाश्रय में (भिक्खूस्स इंदियाणि-भिक्षोः इन्द्रियाणि) रहने वाले भिक्षु की इन्द्रियों का अपनेर विषयों से

પ્રકારના સુગંધિત ધૂપોની વાસવાળા, તથા सकवाड-सकपाट કમાડવાળા, આ વિશેષણ જીનકલ્પીની અપેક્ષાથી સમજવું જોઈએ તથા पडुरुल्लोयं-पाण्डुरोल्लोचम् સફેદ ચંદરવાથી યુકત એવા गिहम्-गृहम् ઘરની કે ઉપાશ્રયની સ્વપ્નામાં પણ न पत्थए-न प्रार्थयेत् ચાહના ન કરે. અથવા તો વચનથી પણ એવા ઘરની યાચના ન કરે ॥૪॥

આવો ઉપદેશ શા માટે આપવામાં આવે છે? આનું કારણ કહે છે—"इंदियाणि" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—उ-तु કેમકે, तारिस्सामि उवस्सए-तादृशे उपाश्रये કામરાગને વધારનાર એવા ઉપાશ્રયમાં भिक्खुस्स इंदियाणि-भिक्षोः इन्द्रियाणि રહેવાવાળા ભિક્ષુની ઈન્દ્રિયોને પોત પોતાના વિષયોથી निवारेउ-निवारयितुं હઠાવવામાં ં-दुष्कराणि ભારે કઠીનતાઓ પડે છે. ॥૫॥

तर्हि क्व कीदृशे स्थाने भिक्षोः स्थातव्यमित्याशङ्कयाह—

मूलम्—सुसाणे सुन्नगारे वा, रुक्खमूले व इक्कओ।
पइरिक्के परकडे वा, वासं तत्थाभिरोयए ॥ ६॥

छाया—श्मशाने शून्यागारे वा, वृक्षमूले वा एककः।
प्रतिरिक्ते परकृते वा, वासं तत्राभिरोचयेत् ॥ ६ ॥

टीका—'सुसाणे' इत्यादि—

श्मशाने वा, शून्यागारे=शून्यगृहे वा, वृक्षमूले=वृक्षतले वा, प्रतिरिक्ते=स्त्री-पशु-पण्डकादि रहिते वा, परकृते वा=परेण=अन्येन स्वार्थं निष्पादिते च, वा शब्दः समुच्चयार्थकः, भिक्षुः, एककः-रागद्वेषरहितः सन्, तत्र=श्मशानादौ वासम्=अवस्थानम्, अभिरोचयेत्=आकाङ्क्षेत् ॥ ६ ॥

मूलम्—फासुयम्मि अणाबाहे, इत्थीहिं अणभिद्दुए।
तत्थ संकप्पए वासं, भिक्खू परमसंजए ॥७॥

छाया—प्रासुके अनाबाधे, स्त्रीभिरनभिद्रुते।
तत्र संकल्पयेद् वासं, भिक्षुः परमसंयतः ॥ ७ ॥

(निवारेउं-निवारयितुम्) हटाने में (दुक्कराइं-दुष्कराणि) बड़ी कठिनाई पड़ती है ॥ ५ ॥

कैसे उपाश्रय में उतरना चाहिये सो कहते हैं-'सुसाणे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सुसाणे सुन्नगारे वा रुक्खमूले वा पइरिक्के परकडे वा इक्कओ तत्थवासं अभिरोयए-श्मशाने, शून्यागारे वा वृक्षमूले वा प्रतिरिक्ते, परकृते वा एककः तत्र वासं अभिरोचयेत्) भिक्षु स्मशानमें, शून्य घरमें, वृक्षके मूलमें, पशुपंडक आदि रहित स्थानमें अथवा जो गृहस्थोंने अपने लिये बनाया हो उसमें रागद्वेषरहित होकर रहने की इच्छा करे।॥६॥

કેવા ઉપાશ્રયોમાં ઉતરવું જોઈએ તેને કહે છે—"सुसाणे" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सुसाणे सुन्नगारे वा रुक्खमूले व पइरिक्के परकडे वा इक्कओ-तत्थवासं अभिरोयए-श्मशाने शून्यागारे वा वृक्षमूले वा प्रतिरिक्ते परकृते वा एककः तत्र वासं अभिरोचयेत् ભિક્ષુ સ્મશાનમાં, શૂન્ય ઘરમાં, વૃક્ષની નીચે પશુ, પંડક આદિથી રહિત સ્થાનમાં, અથવા જે ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે બનાવેલ હોય તેવા સ્થાનમાં રાગદ્વેષ રહિત બનીને રહેવાની ઇચ્છા કરે. ॥૬॥

टीका—'फासुयम्मि' इत्यादि—

भिक्षुः, परमसंयतः सन्, यद्वा-परमः-प्रधानः संयतः, जिनमार्गप्रपन्न इत्यर्थः, तस्यैव मोक्षमार्गं प्रतिवस्तुनः सम्यग् यत्नसंभवादितिभावः, प्रासुके=अचित्तीभूते, अनाबाधे अविद्यमानाबाधा=आत्मनः परेषां वा पीडा यत्र तत् अनाबाधं तस्मिन्, स्त्रीभिः-उपलक्षणत्वात् पशुपण्डकादिभिश्च, अनभिद्रुते=अनाक्रान्ते वा, एतादृशे तत्र= पूर्वगाथोक्ते श्मशानादौ वासम्-अवस्थानं संकल्पयेत्=सम्=सम्यक् कल्पयेत् कुर्यात्॥७॥

ननु 'पकडे' इति विशेषणं किमर्थं प्रोक्तमित्याशङ्क्याह—

मूलम्—न सयं गिहाइं कुव्विज्जा, नेव अन्नेहिं कारए।
गिहकम्मसमारम्भे, भूयाणं दिस्सए वहो ॥८॥

छाया—न स्वयं गृहाणि कुर्वीत, नैवान्यैः कारयेत्।
गृहकर्मसमारम्भे, भूतानां दृश्यते वधः ॥८॥

टीका—'न सयं' इत्यादि—

गृहकर्मसमारम्भे=गृहकर्म-गृहनिष्पत्त्यर्थं कर्म इष्टिकादिसमानयनादिकं तस्य

'फासुयम्मि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(परमसंजए भिक्खू-परमसंयतः भिक्षुः) सर्वोत्कृष्ट जिनमार्ग की आराधना करने में प्रयत्नशाली भिक्षु (फासुयम्मि-प्रासुके) एकेन्द्रियादि प्राणिरहित तथा (अणाबाहे-अनाबाधे) स्वपर बाधा रहित तथा (इत्थीहिं अणभिद्दुए-स्त्रीभिः अनभिद्रुते) स्त्री पशु पंडक आदि से रहित (तत्थ-तत्र) उस निरवद्य उपाश्रय में रागद्वेष रहित होकर (संकप्पए-संकल्पयेत्) रहने की इच्छा करे ॥ ७ ॥

पहले 'परकडे' जो विशेषण दिया गया है वह किस कारण से? इस शंका को निवारण करने के लिये कहते हैं-'न सयं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(गिहकम्मसमारम्भे भूयाणं वहो दिस्सए-गृहकर्म

"फासुयम्मि" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—परमसंजए भिक्खू-परमसंयतः भिक्षुः સર્વોત્કૃષ્ટ જીન માર્ગની આરાધના કરવામાં પ્રયત્નશાળી ભિક્ષુ, फासुयम्मि-प्रासुके એકેન્દ્રિયાદિ પ્રાણિ રહિત તથા अणाबाहे-अनाबाधे સ્વપરની બાધાથી રહિત, તથા इत्थिहिं अणभिद्दुए-स्त्रीभिः अनभिद्रुते સ્ત્રી, પશુ, પંડક, આદિથી રહિત तत्थ-तत्र એવા નિરવદ્ય-ઉપાશ્રયમાં રાગદ્વેષ રહિત બનીને संकप्पए-संकल्पयेत् રહેવાની ઇચ્છા કરે. ॥૭॥

પહેલાં જે "परकडे" વિશેષણ આપેલ છે તે કયા કારણથી? એ શંકાનુ નિવારણ કરવા માટે કહે છે—"न सयं" ઇત્યાદિ?

અન્વયાર્થ—गिहकम्मसमारम्भे भूयाणं वहोदिस्सए ઘર બનાવવા માટે

समारम्भः-करण कारणाऽनुमोदनान्यतमरूपस्तस्मिन् भूतानां=प्राणिनां, वधः= प्राणातिपातः दृश्यते, तस्मात् साधुः स्वयं गृहाणि न कुर्वीत, नापि वा अन्यैः कारयेत्। इदमुपलक्षणं-नाप्यन्यैः कृतं गृहकर्मकरणमनुमोदयेदित्यपि बोध्यम् ॥८॥

तत्र भूतानां केषांचिदेव न स्याद्वधः, किं तु सर्वं विधानामित्याह—

मूलम्—तसाणं थावराणं च, सुहुमाणं बादराण य ।
तम्हा गिहसमारम्भं, संजओ परिवज्जए ॥९॥

छाया—त्रसानां स्थावराणां च, सूक्ष्माणां बादराणां च ।
तस्माद् गृहसमारम्भं, संयतः परिवर्जयेत् ॥९॥

टीका—'तसाणं' इत्यादि—

त्रसानां=द्वीन्द्रियादीनाम्, स्थावराणाम्=पृथिव्यादिनामेकेन्द्रियाणां च, सूक्ष्माणां=शरीरापेक्षया, न तु जीवप्रदेशापेक्षया, यद्वा-सूक्ष्मनामकर्मोदयात्

समारम्भे भूतानां वधः दृश्यते) घर बनानेके लिये ईंट मट्टी आदि लानेरूप कर्मके समारम्भमें-स्वयं करना, दूसरेसे करवाना करनेवालेकी अनुमोदना करना, इस व्यापारमें-प्राणियोंका वध (छ काय जीवोंकी हिंसा)होता देखा जाता है। अतः साधु (सयं गिहाइं न कुव्विज्जा अन्नेहिं नेव कारए-स्वयं गृहाणि न कुर्वीत अन्यैः नैव कारयेत्) स्वयं घर न बनावे और न दूसरों से बनवावे। तथा बनाने वाले की अनुमोदना भी नहीं करे ॥८॥

घर बनाने में एक प्रकार के जीवों की हिंसा नहीं होती है किन्तु सब प्रकार के अर्थात् छओं कायाके जीवों की हिंसा होती है सो कहते हैं-' तसाणं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—गृहसमारंभ में (तसाणं थावराणं सुहुमाणं बादराण य वहो होइ-त्रसानां स्थावराणां सूक्ष्माणां बादराणां च वधः भवति)त्रस जीवों

ઈંટ, માટી આદિ લાવવારૂપ કર્મના સમારંભમાં પોતે કરવું, બીજાથી કરવાવું, કરવાવાળાની અનુમોદના કરવી, આ વેપારમાં પ્રાણીયોનો વધ (છ કાય જીવોની હિંસા) થતો દેખાય છે. આ માટે સાધુ सयं गिहाइं न कुव्विज्जा अन्नेहिं नेव कारए-स्वयं गृहाणि न कुर्वीत अन्यैः नैव कारयेत् સ્વય ઘર ન બનાવે અથવા તો ન બીજાઓથી બનાવરાવે અથવા તો બનાવવાવાળાને અનુમોદના પણ ન કરે ॥૮॥

ઘર બનાવવામાં એક પ્રકારના જીવોની હિંસા થતી નથી પરંતુ સર્વ પ્રકારના જીવોની હિંસા થાય છે તેને સમજાવે છે—" तसाणं " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ઘર બાંધવાના કામમાં तसाणं थावराणं सुहुमाणं बादराणय वहो होइ-त्रसानां स्थावराणां सूक्ष्माणां बादराणांय वधः भवति ત્રસ જીવોની,

सूक्ष्माणां, तेषामपि प्रमादतो भाव-हिंसासंभवात्, बादराणां=स्थूलानां, यद्वा-बादरनामकर्मोदयात् बादराणां च वधो भवति। यतो गृहसमारम्भे त्रसादीनां सर्वेषां जीवानां वधो भवति, तस्मात्, अन्यच्च-संयतः=अनगारः, गृहसमारम्भं परिवर्जयेदित्यर्थः ॥९॥

साम्प्रतं भक्तपानादि विषयकसमारम्भवर्जनार्थमुपदिशति—

मूलम्—तहेव भत्तपाणेसु, पयणे पयावणेसु य ।
पाणभूयदयट्ठाए, न पये न पयावए ॥१०॥

छाया—तथैव भक्तपानेषु, पचने पाचनेषु च।
प्राणभूतदयार्थं, न पचेत्, न पाचयेत् ॥१०॥

टीका—'तहेव भत्तपाणेसु' इत्यादि—

तथैव=गृहसमारम्भवदेव, भक्तपानेषु-भक्तानि-शाल्योदनादीनि, पानानि-दुग्धप्रभृतीनि तेषु, तथा पचने पाचनेषु च प्राणभूतदयार्थं=प्राणानां-त्रसानां,

---

का सूक्ष्म जीवोंका बादर-स्थूल जीवों का वध हिंसा होता है। (तम्हा-तस्मात्) इसलिये (संजओ-संयतः) साधु (गिहसमारंभ परिवज्जए-गृहसमारंभं परिवर्जयेत्) गृहादिक के निर्माणरूप आरंभ का परित्याग करे। यहां शरीर की अपेक्षा अथवा सूक्ष्मनामकर्म के उदय की अपेक्षा जीवों में सूक्ष्मता जाननी चाहिये। इसी तरह बादर नाम की उदय जिनके हैं वे बादर जीव जानना चाहिये ॥ ९ ॥

अब भक्तपानादि आरम्भ के विषय में उपदेश कहते हैं—

'तहेव' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तहेव-तथैव) गृहसमारम्भ की तरह ही (भत्तपाणेसु-भक्तपानेषु) भक्त एवं पान में तथा (पयणे पयावणेसु-पचने पाचनेषु)

સૂક્ષ્મ જીવોની બાદર સ્થૂળ જીવોની હિંસા થાય છે तम्हा-तस्मात् આ કારણે संजओ-संयतः સાધુ गिहसमारंभ परिवज्जए-ग्रहसमारंभं परिवर्जयेत् ઘર બાંધવાનાકામનો પરિત્યાગ કરે. અહીંયા શરીરની અપેક્ષા અથવા સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયની અપેક્ષા જીવોમાં સૂક્ષ્મતા જાણવી જોઈએ. આ રીતે બાદર નામનો ઉદય જેને છે તે બાદર નામના જીવ જાણવા જોઈએ. ॥૯॥

હવે ભક્તપાનાદિ આરંભના વિષયમાં ઉપદેશ આપે છે—" तहेव " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तहेव-तथैव ઘર બાંધવાનાં કાર્યની માફક જ भत्तपाणेसु-ने ભક્ત અને પાનમાં તથા पयणे पयावणेसु-पचने पाचनेषु પચન પાચન

भूतानां-स्थावराणां च दयार्थं रक्षणार्थं न पचेत् न पाचयेत् उपलक्षणत्वान्नाऽप्य-नुमोदयेदित्यर्थः ॥१०॥

उक्तमेवार्थं स्पष्टी कुर्वन् प्राह—

मूलम्—जलधन्ननिस्सिया जीवा, पुढवीकट्ठनिस्सिया ।
हम्मंति भत्तपाणेसु, तम्हा भिक्खू न पयावए ॥११॥

छाया—जलधान्यनिश्रिता जीवाः, पृथिवीकाष्ठनिश्रिताः ।
हन्यन्ते भक्तपानेषु, तस्माद् भिक्षुर्न पाचयेत् ॥११॥

टीका—'जलधन्ननिस्सिया' इत्यादि—

जलधान्यनिश्रिताः-जलं च धान्यं च जलधान्ये तन्निश्रिताः-तत्र स्थिताः-पूतरक-भुजगेलिका-पिपीलिकाप्रभृतयः, तथा-पृथिवीकाष्ठनिश्रिताः जीवाः-एकेन्द्रियादयः, भक्तपानेषु-पच्यमानेषु पक्वेषु च हन्यन्ते, तस्मात् कारणात्, भिक्षुर्न पाचयेत्, स्वयं न पचेदिति तु किं वक्तव्यम्?, स्वयंपाकस्य निषेधस्तु सुतरां सिद्ध इति भावः ॥११॥

पचन पाचन आदि क्रिया में (पाणभूयदयट्ठाए-प्राणभूतदयार्थम्) त्रस स्थावर जीवों की रक्षा के निमित्त (न पये न पयावए-न पचेत् न पाच-येत्) न पकावे न पकवावे और न अनुमोदना ही करे ॥ १० ॥

अब फिर उसी विषय में कहते हैं—'जलधन्न' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जलधन्न निस्सिया-जलधान्यनिश्रिता) जल एवं धान्य के आश्रित रहे हुए (जीवा-जीवाः) जीव तथा (पुढवीकट्ठ-निस्सिया-पृथिवीकाष्ठनिश्रिताः) पृथिवी काष्ठ के सहारे रहे हुए (जीवा-जीवाः) एकेन्द्रियादिक जीव (भत्तपाणेसु-भक्तपानेषु) अशन पानादि के संपादन में (हम्मंति-हन्यन्ते) मर जाते हैं । (तम्हा-तस्मात्)

આદિ ક્રિયામાં पाणभूयदयट्ठाए-प्राणीभूतदयार्थम् ત્રસ સ્થાવર જીવોની રક્ષા નિમિત્તે न पये न पयावए-न पचेत् न पाचयेत् ન પકાવે, ન પકવાવે અને અનુમોદના પણ આપે નહીં ॥ ૧૦ ॥

હવે ફરીથી એજ વિષયમાં કહે છે—"जलधन्न" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जलधन्ननिस्सिया-जलधान्यनिश्रिताः પાણી અને ધાન્યના આશ્રયે રહેલા जीवा-जीवाः જીવ તથા पुढवीकट्ठनिस्सिया-पृथिविकाष्ठनिश्रिताः પૃથવી તથા લાકડાના આશ્રયે રહેલા, जीवा-जीवाः એકેન્દ્રિયાદિક જીવ भत्तपाणेसु-भक्तपानेषु અશન પાનાદિકના સંપાદનમાં हम्मंति-हन्यन्ते મરી જાય છે. तम्हा-

साम्प्रतमग्निसमारम्भनिषेधमाह—

मूलम्—विसप्पे सव्वओ धारे, बहुपाणि विणासणे।
नत्थि जोइसमे सत्थे, तम्हा जोइं न दीवए ॥१२॥

छाया—विसर्पं सर्वतोधारं, बहुप्राणिविनाशनम्।
नास्ति ज्योतिः समं शस्त्रं, तस्माज्ज्योतिर्न दीपयेत् ॥१२॥

टीका—'विसप्पे' इत्यादि—

विसर्पं=विसर्पति स्वल्पमपि बहु व्याप्नोतीति विसर्पं प्रसरणशीलमित्यर्थः, सर्वतोधारं=सर्वदिगवस्थित जीवोपघातकत्वात्, अत एव बहुप्राणिविनाशनम्=अनेक जीव-जीवित व्यपरोपकं, शस्त्रम् = अन्यज्ज्योतिः समम्-अग्नितुल्यं, नास्ति, अन्यस्य शस्त्रस्याविसर्पत्वाद् असर्वतो धारकत्वाद् अल्पजीवोपघातकत्वाच्चेति भावः। 'विसप्पे' इत्यादौ पुंलिङ्गनिर्देश आर्षत्वात्।

इसलिये (भिक्खू-भिक्षुः) मुनि (न पयावए-न पाचयेत्) अशनपानादि न पकवावे और न स्वयं ही पकावे ॥ ११ ॥

अब अग्नि के आरंभ के विषय में निषेध कहते हैं—

'विसप्पे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(विसप्पे-विसर्पम्) फैलाने के स्वभाववाली (सव्वओ धारे-सर्वतो धारयेत्) सर्व दिशाओं में स्थित जीवों की घातक होने से सब तरफ से तीक्ष्ण धारवाली (बहुपाणी विणासणे-बहुप्राणी विनाशनम्) अनेक प्राणीयों का संहार करनेवाली ऐसी (जोइसम्मे-ज्योतिः समम्) अग्नि के समान (सत्थे नत्थि-शस्त्रम् नास्ति) और कोई शस्त्र नहीं है। (तम्हा-तस्मात्) इसलिये साधु (जोइ-ज्योतिः) अग्नि को (न दीवए-न दीपयेत्) नहीं जलावे।

तस्मात् આ માટે भिक्खू-भिक्षुः મુનિ न पयावये-न पाचयेत् અશન પાનાદિક ન પકાવે કે ન તો સ્વય પકાવે. ॥ ११ ॥

હવે અગ્નિને પ્રજળાવવાના વિષયમાં નિષેધ બતાવે છે-'विसप्पे' ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—विसप्पे-विसर्पम् ફેલાવવાના સ્વભાવવાળા सव्वओ धारे-सर्वतोधारम् સર્વ દિશાઓમાં સ્થિત જીવોની ઘાત થવાથી બધુ બાજુએથી તીક્ષ્ણ ધારવાળી बहुपाणिविणासणे-बहुप्राणिविनाशनम् અનેક પ્રાણીઓના સંહાર કરવાવાળી અગ્નિના જેવુ. सत्थे नत्थि-शस्त्रं नास्ति બીજુ કોઈ શસ્ત્ર નથી. तम्हा-तस्मात् આ માટે સાધુ जोइ-ज्योति· અગ્નિને न दीवए-न दीपयेत् પ્રજ્વલિત ન કરે.

तस्मादनगारो ज्योतिः-अग्निं न दीपयेत्=न ज्वालयेत् । अनेन च पचनस्य वह्निज्वलनाविनाभावित्वात् तस्य परिवर्जनं कर्तव्यमिति प्रतिबोधितम् । पचनपाचन निषेधप्रस्तावे सामान्यतोऽग्निदीपननिषेधेन शीतनिवारणादि प्रयोजनमुद्दिश्यापि तेजस्कायारम्भो वर्जनीय इति सूचितम् ॥१२॥

ननु जीववधहेतुतया पचनपाचनादौ निषेधोऽस्तु हिरण्यसुवर्णादि संग्रहणे का

भावार्थ—यह अग्नि एक प्रकार का शस्त्र है । शस्त्र की धार जिस प्रकार तीक्ष्ण होती है इसी तरह से यह भी ज्वालारूपी तीक्ष्णधार से युक्त होती है । अनेक प्राणियों का संहारक होने से शस्त्र कहलाता है यह भी इसी तरह से अनेक त्रसस्थावर जीवों को भस्म कर देती है । अतः साधु को चाहिये कि वह अग्नि आरंभ नहीं करे । और शस्त्र विसर्पण शील नहीं होता है और न सर्वतो धारवाला ही होता है तथा अल्पजीवों का ही घातक होता है अतः शस्त्र की अपेक्षा इस अग्नि में विशेषता कही गई है । सूत्रकार-इस अग्निरूप शस्त्र का आरंभ करना ही जब निषिद्ध कर रहे हैं तो फिर पचन पाचन क्रिया जो अग्नि के जलाने विना नहीं हो सकती है उसका निषेध तो साधु अवस्था में स्वतः ही हो जाता है । इसलिये यह भी जानना चाहिये कि साधु को शीत निवारण आदि के प्रयोजनवश भी अग्निप्रज्वालन कार्य नहीं करना चाहिये ॥१२॥

पचन पाचन आदि कार्य में तो जीवों की विराधना होती है किन्तु

ભાવાર્થ—આ અગ્નિ એક પ્રકારનું શસ્ત્ર છે, શસ્ત્રની ધાર જે પ્રમાણે તીક્ષ્ણ હોય છે એ રીતે જ્વાળારૂપી તીક્ષ્ણ ધારથી યુક્ત હોય છે. અનેક પ્રાણીઓનો સંહાર કરનાર હોવાથી તેને શસ્ત્ર કહેવામાં આવેલ છે. આ પણ એજ પ્રમાણે અનેક ત્રસ તેમજ સ્થાવર જીવોને ભસ્મ કરી દે છે. આથી સાધુને માટે એ જરૂરી છે કે, તેમણે કદી પણ અગ્નિને પેટાવવો નહીં. શસ્ત્ર જેમ વિસર્પણશીલ હોતું નથી અથવા ન તો બધા સંપૂર્ણ ધારવાળા હોય છે. અને અને તે અલ્પ (થોડા) જીવોને ઘાત કરનાર જ હોય છે. આથી શસ્ત્રની અપેક્ષા અગ્નિમાં વિશેષતા બતાવવામાં આવેલ છે. સૂત્રકાર આ અગ્નિરૂપ શસ્ત્રને પેટાવવાનો જ જ્યારે નિષેધ બતાવી રહ્યા છે તો પછી પચન પાચન ક્રિયા અગ્નિને પેટાવ્યા સિવાય બની શકતી નથી, આનો નિષેધ તો સાધુ અવસ્થામાં આપ મેળે જ થઈ જાય છે. આ કારણે એ જાણવું જોઈએ કે, સાધુએ ઠંડીથી બચવાના કામમાં પણ અગ્નિને પેટાવવાની ક્રિયા ન કરવી જોઈએ.॥૧૨॥

પચન પાચન આદિ ક્રિયામાં તો જીવોની વિરાધના થાય છે, પરંતુ

हानिः? तत्र नास्तिवधः प्राणिनामिति शङ्काया निवारणार्थमाह--

मूलम्--हिरण्णं जायरूवं च, मणसावि न पत्थए।
समलोट्ठकंचणे भिक्खू, विरए कयविक्कए ॥ १३ ॥

छाया--हिरण्यं जातरूपं च, मनसाऽपि न प्रार्थयेत्।
समलोष्टकाञ्चनो भिक्षुः, विरतः क्रयविक्रये ॥ १३ ॥

टीका--'हिरण्णं' इत्यादि--

समलोष्टकाञ्चनः=समे प्रतिबन्धा भावात् तुल्ये लोष्टकाञ्चने यस्य स तथा, अत एव-क्रयविक्रये=क्रयविक्रयविषये विरतः=निवृत्तः सन् भिक्षुः हिरण्यं=रूप्यं, जातरूपं=सुवर्णं, चकारोऽनुक्तधनधान्यादि समुच्चये, मनसाऽपि न प्रार्थयेत्, मन-

---

हिरण्य सुवर्णको संग्रहमें कौन हानि है क्योंकि उसमें तो कोई जीव हिंसा नहीं होती है ? इस शङ्का का निवारण करने के लिये कहते हैं—

'हिरण्णं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(समलोट्ठकंचणे-समलोष्टकाञ्चनः) लोष्ट मिट्टीका ढेला एवं कांचन को जो समान जानता है और (कयविक्कए विरए-क्रयविक्रय विरतः) क्रय विक्रय लेन देन के व्यवहार से विरक्त बन चुका है ऐसा (भिक्खु-भिक्षुः) मुनि (हिरण्णं जायरूवं च-हिरण्यं जातरूपं च) हिरण्य-चांदी तथा जातरूप-सोना धन धान्य आदि वस्तुओं की ममता न करे-ये धनधान्यादिक वस्तुएँ मेरी हैं-अथवा मेरी हो जावें ऐसी (मणसावि न पत्थए-मनसापि न प्रार्थयेत्) मनसे भी प्रार्थना न करे, न वचन से ऐसी बात कहे और न किसी से इनकी याचना करे।

હિરા-સોનું ઇત્યાદિના સંગ્રહમાં કઈ હાની છે. કેમ કે તેમાં તો કોઇ જીવની હિંસા થતી નથી ? આ શંકાનુ નિવારણ કરવા માટે કહે છે કે—

"हिरण्णं" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—समलोट्ठकंचणे-समलोष्टकाञ्चनः લોઢુ અને માટીના ઢેફાની જેમ સોનાને જે સરખી રીતે માને છે અને कयविक्कए विरए-क्रयविक्रये विरतः ક્રય વિક્રયના લેણદેણના વહેવારથી જે વિરક્ત બની ચૂકેલ છે એવા भिक्खू-भिक्षुः મુનિ हिरण्णं जायरूव च-हिरण्यं जातरूपं च હિરણ્ય, ચાંદી તથા જાતરૂપ સોનુ, ધન, ધાન્ય, આદિ ન કરે. એ ધનધાન્યાદિક વસ્તુઓ મારી છે, અથવા મારી થઇ જાય એવી मणसा वि न पत्थए-मनसापि न प्रार्थयेत् મનથી પણ પ્રાર્થના ન કરે, ન વચનથી એવી વાત કરે, અથવા ન તો કોઈની પાસે

साऽपिन चिन्तयेत् 'ममेदं धनं धान्यं वा भवतु' इति नाभिलषेत्, वाचा न प्रार्थयेत्, न याचेत, न परिगृह्णियादिति तु किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥१३॥

संप्रति क्रयविक्रयनिषेधमाह—

मूलम्—किणंतो कइओ होइ, विक्किणंतो य वाणिओ।
कयविक्कयम्मि वट्टंतो, भिक्खू न भवइ तारिसो ॥१४॥

छाया—क्रीडन् क्रायको भवति, विक्रीणानश्च वणिक्।
क्रयविक्रये वर्तमानः, भिक्षुर्न भवति तादृशः ॥१४॥

टीका—'किणंतो' इत्यादि—

क्रीणन्=मूल्यं दत्वा परकीयं वस्तु गृह्णन्, क्रायको भवति। विक्रीणानश्च=मूल्यं गृहीत्वा स्वकीयं वस्तु परस्मै ददत्, वणिग् भवति वाणिज्ये प्रवृत्तत्वादिति भावः। अतएव क्रयविक्रये वर्तमानः=प्रवर्तमानः, भिक्षुस्तादृशो न भवति, यादृशः शास्त्रे वर्णित इति भावः ॥१४॥

अर्थात् जब साधु को इनकी अभिलाषा करना तक ही मना है तो वह इनकी याचना और इनका ग्रहण तो कैसे कर सकता है ॥ १३ ॥

अब क्रयविक्रय का निषेध करता है—'किणंतो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(कीणंतो-क्रीणन्) मूल्य देकर परकीय वस्तु को ग्रहण करनेवाला (कइओ होइ-क्रायकः भवति) खरीददार कहलाता है (विकिणंतो य वाणिओ होइ-विक्रीणानश्च वणिक् भवति) तथा मूल्य लेकर अपनी वस्तु को दूसरे को देनेवाले वणिक् कहलाता है। इसलिये (कयविक्कयम्मि वट्टंतो भिक्खू तारिसो न होइ-क्रयविक्रयवर्तमानः भिक्षुः तादृशः न भवति) लेनदेन के व्यवहार में प्रवृत्त हुआ (इन्द्रियो

એવી યાચના કરે. અર્થાત્ જ્યારે સાધુને તેની અભિલાષા કરવાની પણ મનાઈ છે તો તે એની યાચના તથા તેનો સ્વીકાર તો કઈ રીતે કરી શકે ॥ ૧૩ ॥

હવે ક્રયવિક્રયનો નિષેધ કહે છે—"किणंतो" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—कीणंतो-क्रीणन् મૂલ્ય આપીને પારકી વસ્તુને ગ્રહણ કરનાર कइओ होइ-क्रायकः भवति ખરીદનાર કહેવાય છે. विक्किणंतो य वाणिओ-विक्रीणानश्च वणिक् भवति મૂલ્ય લઈને પોતાની વસ્તુ બીજાને આપનાર વણિક કહેવાય છે. આ કારણે कयविक्कयम्मि य वट्टंतो भिक्खू तारिसो न होइ-क्रयविक्रयवर्तमानः भिक्षुः तादृशः न भवति લેણદેણના વ્યવહારમાં પ્રવૃત બનેલ ભિક્ષુ જે પ્રમાણે

तस्मात् किं कर्तव्यमित्याह—

मूलम्—भिक्खियव्वं न केयव्वं, भिक्खुणा भिक्खवत्तिणा।
कयविक्कओ महादोसो, भिक्खावत्ती सुहावहा ॥१५॥

छाया—भिक्षितव्यं न क्रेतव्यं, भिक्षुणा भिक्षावृत्तिना।
क्रयविक्रयं महादोषं, भिक्षावृत्तिः सुखावहा ॥१५॥

टीका—'भिक्खियव्वं' इत्यादि—

भिक्षावृत्तिना भिक्षुणा भिक्षितव्यं=याचितव्यम्, 'भिक्खवत्तिणा' इति हेतुगर्भविशेषणम्, यतो भिक्षैव भिक्षोर्वृत्तिस्तस्माद् भिक्षुणा भिक्षितव्यमेवेत्यर्थः। न क्रेतव्यम्=भिक्षुणा क्रयणं न कर्तव्यम्, उपलक्षणत्वाद् विक्रयणमपि न कर्तव्यम्, तत्र हेतुमाह-'कयविक्कओ महादोसो' इति क्रयविक्रयं महादोषं=क्रयश्च विक्रयश्चेति समाहारः, महान् दोषो यत्रेति महादोषम्, क्रयविक्रयकरणे संयमविराधनारूपो जिनाज्ञाविराधनारूपश्च महान्दोषो भवतीत्यर्थः। 'कयविक्कओ' इत्यत्रार्षत्वात् पुंस्त्वनिर्देशः। भिक्षावृत्तावेव साधुनाप्रवर्तितव्यमित्याशयेन भिक्षावृत्तिगुणमाह—

दमनेवाला) भिक्षु जैसा शास्त्र में वर्णित हुआ है वैसा नहीं होता है। अर्थात् वह साधु नहीं कहलाता है ॥ १४ ॥

तो फिर क्या करना चाहिये ? सो कहते हैं-'भिक्खियव्वं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भिक्खवत्तिणा भिक्खुणा-भिक्षावृत्तिना भिक्षुणा) भिक्षावृत्ति करनेवाले भिक्षुको (भिक्खियव्वं-भिक्षितव्यम्) भिक्षावृत्ति ही करना चाहिये। (न केयव्वं-न क्रेतव्यम्) लेनदेनका व्यवहार नहीं करना चाहिये। (कयविक्कओ महादोसो-क्रयविक्रयं महादोषम्) क्योंकि क्रयविक्रय करनेमें महादोष हैं। अर्थात्-क्रयविक्रय करनेसे साधुको एक तो संयमकी विराधनारूप दोष का भागी बनना पडता है दूसरे जिनाज्ञा की विराधना का भी दोष लगता है। अतः इन कामों को छोड़कर उसे भिक्षावृत्ति

શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે તેવા હોતા નથી અર્થાત્ તે સાધુ કહેવાતા નથી. ॥૧૪॥

તો પછી શું કરવું જોઈએ? તે કહી સમજાવે છે-" भिक्खियव्वं " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भिक्खवत्तिणा भिक्खुणा-भिक्षावृत्तिना भिक्षुणा ભિક્ષાવૃત્તિ કરવાવાળા ભિક્ષુએ भिक्खियव्वं-भिक्षितव्य ભિક્ષાવૃત્તિ જ કરવી જોઈએ. न केयव्वं-न क्रेतव्यं લેણદેણનો વહેવાર ન કરવો જોઈએ. कयविक्कओ महादोसो-क्रयविक्रय महादोषम् કેમ કે, ક્રયવિક્રય કરવાથી સાધુને એક તો સંયમની વિરાધનારૂપ દોષના ભાગી થવું પડે છે. બીજું જીનઆજ્ઞાની વિરાધનાનો પણ દોષ લાગે છે. આથી આવા કામોને છોડીને તેણે ભિક્ષાવૃત્તિ જ કરવી જોઈએ

'भिक्खवत्ती' इत्यादि। भिक्षावृत्तिः-भिक्षारूपावृत्तिः-जीविका, भिक्षोः सुखावहा-सुखहेतु भवति, मोक्षमार्गाराधकत्वादित्यर्थः ॥१५॥

भिक्षितव्यमित्युक्तं, तच्चैककुलेऽपिस्यादिति सामुदानिकभिक्षामुपदिशति-

मूलम्--समुयाणं उंछमेसिज्जा, जहासुत्तमणिंदियम् ।
लाभालाभम्मि संतुट्ठे, पिंडवायं चरे मुणी ॥१६॥

छाया—समुदानम् उञ्छम् एषयेत्, यथासूत्रमनिन्दितम्।
लाभालाभे सन्तुष्टः, पिण्डपातं चरेन्मुनिः ॥ १६ ॥

टीका—'समुयाणं' इत्यादि—

मुनिः, यथासूत्रम्=आगमार्थानतिक्रमेण, उद्गमोत्पादनैषणादि दोषपरिहारेणेतिभावः, अतएव-अनिन्दितम् = जुगुप्सितकुलसम्बन्धि यन्न भवति तत्, उञ्छम्=उञ्छमिव उञ्छम्, अन्यान्यगृहेभ्यः स्तोकस्तोक ग्रहणादिति भावः, समुदानं=अनेकगृहमासं भैक्षम्, एषयेत्=गवेषयेत्, अनेककुलेषु भिक्षाचर्या

ही करनी चाहिये। क्यों कि (भिक्खावत्ती सुहावहा-भिक्षावृत्तिः सुखावहा) यह भिक्षावृत्ति उसके लिये मोक्षकार्य की आराधना करने में सहायक होने से सुखप्रद होती है ॥ १५ ॥

पूर्वोक्त भिक्षावृत्ति तो एक कुल में भी हो सकती है इसलिये एक कुल की भिक्षा का निषेध करते हुए समुदानी भिक्षा का उपदेश करते हैं—' समुदाणं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मुणी-मुनिः) मुनि (जहासुत्तं-यथासूत्रम्) आगम के अनुसार (अणिंदियम्-अनिन्दितम्) जुगुप्सितकुल संबंधी जो नहीं हो तथा (उंछं-उञ्छम्) भिन्न२ घरों से जो थोडे२ रूप में लाया गया हो ऐसे (समुयाणं-समुदानम्) भिक्षान्न को उद्गम उत्पादन एवं एषणा

કેમ કે, भिक्खावत्ती सुहावहा-भिक्षावृत्तिः सुखावहा ભિક્ષાવૃત્તિ જ તેના માટે મોક્ષકાર્યની આરાધના કરવામાં સહાયક હોવાથી સુખપ્રદ હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

પૂર્વોક્ત ભિક્ષાવૃત્તિતો એક કુળમાં પણ થઈ શકે છે આ માટે એક કુળની ભિક્ષાનો નિષેધ કરીને સામુદાયી ભિક્ષાનો ઉપદેશ કરે છે-

" सामुदाणं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—मुणी मुनिः મુનિ जहासुत्तं-यथासूत्रम् આગમના અનુસાર अणिंदियं-अनिंदितम् જુગુપ્સિત કુળ સંબંધી જે ન હોય તથા उंछं-उञ्छम् ભિન્ન ભિન્ન ઘરોથી જે થોડા થોડા રૂપમાં આવેલ હોય એવાં समुयाणं-समुदानम् ભિક્ષા અન્નને ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન અને એષણા આદિના દોષોનો પરિહાર કરીને

कुर्यादित्यर्थः। तथा-लाभालाभे-ओदनादे र्लाभे, अलाभे च सन्तुष्टः सन्, पिण्डपातं=पिण्डस्य=ओदनादेः पातः-पात्रे पतनं यस्मिन् भवति तत्, भिक्षाचर्यं चरेत्-आसेवेत ॥ १६ ॥

इत्थं पिण्डं प्राप्य यथा भुञ्जीत, तं प्रकारमाह—

मूलम्--अलोले न रसे गिद्धे, जिब्भादंते अमुच्छिए ।
न रसट्ठाए भुंजिज्जा, जवणट्ठाए महामुणी ॥ १७ ॥

छाया—अलोलो न रसे गृद्धः, जिह्वादान्तः, अमूर्च्छितः ।
न रसार्थं भुञ्जीत, यापनार्थं महामुनिः ॥ १७ ॥

टीका—'अलोले' इत्यादि—

महामुनिः=अनगारः, अलोलः स्यात्, कुस्वादेऽन्नादौ प्राप्ते चपलचित्तो न

आदि दोषों का परिहार करते हुए (एसिज्जा-एषयेत्) ग्रहण करे- अर्थात् अनेक घरों में भिक्षाचर्या करे। यदि वहां (लाभालाभम्मि-लाभालाभे) ओदनादि भोजन का लाभ होवे अथवा नहीं होवे तो उसमें (संतुट्ठे-संतुष्टः) हर्षविषाद न करे और सन्तुष्ट चित्त होकर (पिण्डवायं चरे-पिण्डपातं चरेत्) भिक्षाचर्या करें।

भावार्थ—मुनि का कर्तव्य है कि वह शास्त्रमार्ग के अनुसार भिक्षावृत्ति के लिये भ्रमण करे और निन्दित कुलों में न जाकर अनिन्दित कुलों में जावे। वहां उसको जो कुछ भी निर्दोष अन्नपान मिले उसी में सन्तुष्ट रहे। नहीं मिले तो विषाद नहीं करे॥ १६ ॥

मिला हुआ आहार किस प्रकार करे सो कहते हैं—

'अलोले' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(महामुणी-महामुनिः) साधु (अलोले-अलोलः) विरस

एसिज्जा-एषयेत् ग्रहणु करे, अर्थात् अनेक घरोमा भिक्षा करे, जो त्यां लाभालाभम्मि-लाभालाभे ओदनादि भोजननो लाभ थाय अथवा न थाय तो तेमां संतुट्ठे-सतुष्टः हर्ष-विषाद न करे अने संतुष्ट चित्त बनीने पिण्डवाय चरे-पिण्डपातं चरेत् भिक्षाचर्या करे.

भावार्थ—मुनिनु कर्तव्य ए छे के, शास्त्रमार्ग अनुसार भिक्षावृत्ति माटे भ्रमणु करे, अने निन्दित कुळोमां न जतां अनिंदित कुळोमां जाय अने त्या एने जे निर्दोष आहार पाणी मळे तेमां ज सन्तोष माने. न मळवाथी विषाद न करे. ॥१६॥

मळेला निर्दोष आहारनुं भोजन कई रीते करे ए, कहे छे—

"अलोले" इत्यादि ।

स्यादित्यर्थः, तथा रसे गृद्धो न स्यात् सुरसे=मधुरादौ प्राप्ते सति तत्राऽऽसक्तो न स्यादित्यर्थः। यतः-जिह्वादान्तः-वशीकृतः रसनेन्द्रियः, अमूर्च्छितः=रसगृद्धिवर्जितः, महामुनिः, रसार्थम्=आस्वादसुखार्थं न भुञ्जीत, किं तु यापनार्थं-संयमयात्रा निर्वाहार्थं भुञ्जीतेत्यर्थः ॥१७॥

मानपूजादौ साधूनां किं कर्तव्यमित्याह--

मूलम्--अच्चणं रयणं चेव, वंदणं पूयणं तहा ।
इड्डिसक्कारसम्माणं, मणसावि न पत्थए ॥१८॥

छाया--अर्चनां रचनां चैव, वंदनं पूजनं तथा।
ऋद्धिसत्कारसम्मानं, मनसाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ १८ ॥

भोजन में चलचित्त न बने तथा (रसे गिद्धे न सिया-रसे गृद्धः न स्यात्) मधुरादिक रस में आसक्त न बनें। (जिब्भादंते-जिह्वादान्तः) रसना इन्द्रिय को अपने वश में करनेवाले और (अमुच्छिए-अमूर्च्छितः) रसगृद्धि को वर्जन करनेवाला वह महामुनि (रसट्ठाए न भुंज्जिजा-रसार्थ न भुञ्जीत) आस्वाद सुख के निमित्त भोजन करके केवल (जवणट्ठाए-यापनार्थम्) संयमयात्रा के निर्वाह के अभिप्राय से ही आहार पानी करें।

भावार्थ—जो मुनिराज निर्दोष आहार पानी सामग्री का भोग करते हैं वे केवल संयम यात्रा के निर्वाह निमित्त ही करते हैं। रसास्वादन के लिये नहीं, इसी लिये उन्हें रस में अगृद्ध एवं अलोलुप होने की प्रभु की आज्ञा है ॥ १७ ॥

અન્વયાર્થ—महामुणी-महामुनी સાધુ એ अलोले-अलोलः કુસ્વાદ ભોજનમાં ચલચિત્ત ન બનવું જોઈએ. તથા रसे गिध्धे न सिया-रसे गृद्धः न स्यात् મધુરાદિક રસમાં આસક્ત ન બને. जिब्भादंते-जिह्वादान्तः રસના ઈન્દ્રિયને પોતાના વશમાં કરનાર અને अमुच्छिए-अमूर्च्छितः રસગૃદ્ધિનું વર્જન કરનાર તે મહામુનિ रसट्ठाए न भुंजिज्जा-रसार्थं न भुंजित આસ્વાદ સુખના નિમિત્ત ભોજન ન કરતાં કેવળ जवणट्ठाए-यापनार्थम् સંયમ યાત્રાના નિર્વાહના અભિપ્રાયથી જ આહાર પાણી કરે.

ભાવાર્થ—જે મુનિજન નિર્દોષ આહાર પાણી સામગ્રીનો ઉપભોગ કરે છે. તે કેવળ સંયમ યાત્રાના નિર્વાહ નિમિત્તે જ કરે છે, રસ આસ્વાદને માટે નહીં. આજ કારણે તેમને રસમાં અગૃદ્ધ અને અલોલુપ થવાની પ્રભુની આજ્ઞા છે. ।૧૭।

टीका--'अच्चणं' इत्यादि--

अर्चनां=अक्षतादिभिः पूजां, रचनां-निषद्यादिविषयां, स्वस्तिकादि न्यासरूपां वा, चकारः समुच्चये। एव शब्दो भिन्नक्रमः 'ने' त्यनेन संबध्यते। वन्दनं=नमस्तुभ्यमित्यादि वचनेन स्तवनम्, पूजनं-विशिष्टवस्त्रादिभिः प्रतिलाभनं, तथा-ऋद्धिसत्कारसम्मानं=ऋद्धिश्च-श्रावकप्रदत्तोपकरणादिरूपा, आमर्शौषध्यादिरूपा वा, सत्कारश्च-वस्त्रपात्रादिप्राप्तिरूपः, सम्मानश्च-अभ्युत्थानादिः, एषां समाहारः। तत्, मनसाऽपि नैव, अनगारः प्रार्थयेत्। 'ममेदं भवतु' इति मनसा नाभिलषेत्, अपि-वचसा न याचेतेत्यर्थः ॥१८॥

किंच--

मूलम्--सुक्कज्झाणं झियाएज्जा, अणियाणे अकिंचणे ।
वोसट्ठकाए विहरेज्जा, जाव कालस्स पज्जओ ॥१९॥

तथा—'अच्चणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—मुनिजन (अच्चणं रयणं चेव वंदणं पूयणं तहा इड्डिसक्कारसम्माणं मनसावि न पत्थए-अर्चनां रचनां चैव वंदनं पूजनं तथा ऋद्धिसत्कारसन्मानं मनसा अपि न प्रार्थयेत्) अपनी अर्चना की, अपने निमित्त निषद्या आदि की अथवा स्वस्तिक आदि के न्यास की वंदना की, पूजन की तथा ऋद्धि की सत्कार की सन्मान की मनसे भी इच्छा न करे।

भावार्थ—मुनि का कर्तव्य है कि वह स्वप्न में भी इस बात की चाहना न करे कि कोई मेरी पुष्पादिक द्वारा पूजा करे रचना करे अर्थात् मेरे समक्ष स्वस्तिक आदि का न्यास करे। मेरी पूजा करे मुझे अनेक प्रकार आमर्शौषधि आदि लब्धिओं की प्राप्ति हो जावे ॥ १८ ॥

તથા—'અચ્ચણં' ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—મુનિજન અચ્ચણં રયણ ચેવ વંદણં પૂયણં તહા ઇડ્ઢિસક્કારસમ્માણં મનસાવિ ન પત્થએ-અર્ચનાં રચનાં ચૈવ વંદનં પૂજનં તથા ઋદ્ધિસત્કારસન્માનં મનસાપિ ન પ્રાર્થયેત્ પોતાની અર્ચનાની, પોતાના નિમિત્ત નિષદ્યા આદિની અથવા સ્વસ્તિક આદિના ન્યાસની, વંદનાની, પૂજનની, સત્કારની, સન્માનની મનથી પણ ઈચ્છા ન કરવી જોઈએ.

ભાવાર્થ—મુનિનું કર્તવ્ય છે કે, તે સ્વપ્નામાં પણ આવા પ્રકારની ચાહના ન કરે કે, કોઈ મારી પુષ્પાદિકથી પૂજા કરે, રચના કરે, અર્થાત્ મારી સામે સ્વસ્તિક આદિનો ન્યાસ કરે, મારી પૂજા કરે, મને અનેક પ્રકારની આમર્શ ઔષધિ આદિ લબ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. ॥ ૧૮ ॥

छाया--शुक्लध्यानं ध्यायेत् , अनिदानः अकिंचनः ।
व्युत्सृष्टकायः विहरेत् , यावत् कालस्य पर्यायम् ॥१९॥

टीका--'सुक्कज्झाणं' इत्यादि--

शुक्लं-शुक्लाख्यं ध्यानं यथा भवति तथा ध्यायेत्। अनिदानः=निदानरहितः, अकिंचनः-ममत्वभावरहितः, व्युत्सृष्टकायः=कायममत्वरहितः कायपरिकर्मवर्जितः सन्नित्यर्थः, कालस्य=मृत्योः, पर्यायं-प्रस्तावं, यावत्=मर्यादिकृत्य, अनगारो विहरेत्=अप्रतिबद्धविहारितयेति भावः। यावज्जीवमप्रतिबद्धविहारी भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥

और भी कहते हैं—'सुक्कज्झाणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सुक्कझाणं झियाएज्जा-शुक्लध्यानं ध्यायेत) जैसे बने वैसे शुक्लध्यान को वह ध्यावे (अणियाणे-अनिदानः) निदान से रहित होकर (अकिंचणे-अकिंचनः) ममत्वभाव से रहित होकर (वोसट्ठकाए-व्युत्सृष्टकायः) एवं शरीर ममत्व का परिहार कर (जाव कालस्स पज्जसो विहरेज्जा-यावत् कालस्य पर्यायम् विहरेत्) मुनि यावज्जीव अप्रतिबद्ध विहार करता रहे।

भावार्थ—मुनिजन शुक्ल ध्यान को ध्यावें और किसी भी वस्तु की परभव के लिये चाहना न करे-ऐसा विचार नहीं करे कि मुझे इस तपस्या के प्रभाव से इन्द्रादिक कि विभूति मिल जाय। किसी भी पदार्थ में ममत्वभाव नहीं रखना चाहिये और काया से भी ममत्वभाव का त्याग कर यावज्जीव अप्रतिबद्ध विहार करते हुए संयमका निर्वाह करे ॥१९॥

બીજું પણ કહે છે—'सुक्कज्झाणं' ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सुक्कज्झाणं झियाएज्जा-शुक्लध्यानं ध्यायेत् જેમ બને તેમ શુકલ ધ્યાનમાં જ સાધુ રચ્યા પચ્યા રહે, अणियाणे-अनिदानः નિદાનથી રહિત બનીને अकिंचणे-अकिंचनः મમત્વભાવથી રહિત બનીને, वोसट्ठकाए-व्युत्सृष्टकायः અને શરીર મમત્વનો પરિહાર કરીને जाव कालस्स पज्जसो विहरेज्जा-यावत् कालस्य पर्यायम् विहरेत् મુનિ યાવજ્જીવ અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતા રહે.

ભાવાર્થ—મુનિજન શુકલ ધ્યાનમા લવલીન બને અને કોઈ પણ વસ્તુની પરભવના માટે ચાહના ન કરે. એવો વિચાર ન કરે કે, મને આ તપસ્યાના પ્રભાવથી ઈન્દ્રાદિકની વિભૂતિ મળી જાય. કોઈ પણ પદાર્થમાં મમત્વભાવ રાખવો ન જોઈએ. અને કાયાથી પણ મમત્વભાવનો ત્યાગ કરી યાવજ્જીવ અપ્રતિબદ્ધ વિહાર કરતાં કરતાં સંયમનો નિર્વાહ કરે ॥ ૧૯ ॥

एवमनगारगुणेष्ववस्थितो मुनिर्यावदायुर्विहृत्य मृत्युसमये यत् कृत्वा यत् फलं प्राप्नोति तदाह--

मूलम्-निज्जूहिऊण आहारं, कालधम्मे उवट्ठिए।
जहिऊण माणुसं बोंदिं, पहू दुक्खा विमुच्चई ॥२०॥

छाया--परित्यज्य आहारं, कालधर्मे उपस्थिते।
त्यक्त्वा मानुषीं बोन्दिं प्रभुर्दुःखाद् विमुच्यते ॥२०॥

टीका--'निज्जूहिऊण' इत्यादि--

प्रभुः=वीर्यान्तरायापगमाद् विशिष्टसामर्थ्यवान्, कालधर्मे-आयुः क्षयलक्षणे मृत्युस्वभावे, उपस्थिते=प्रत्यासन्नीभूते, आहारं परित्यज्य, मानुषीं बोन्दिं=शरीरं त्यक्त्वा दुःखात्=शारीरमानसलक्षणात्, विमुच्यते=वियुक्तो भवति, सकल दुःखहेतुकर्मक्षयादिति भावः ॥२०॥

अब संयम आराधन का फल कहते हैं--'निज्जूहिऊण' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(पहू-प्रभुः) वीर्यान्तर कर्मके अपगतसे विशिष्टशक्तिशाली बना हुआ वह मुनि (कालधम्मे उवट्ठिए-कालधर्मे उपस्थिते) मृत्यु समय उपस्थित होने पर (आहारं निज्जूहिऊण-आहारं परित्यज्य) चतुर्विध आहार का परित्याग कर (माणुसं बोंदिं जहिऊण-मानुषीं बोन्दिं त्यक्त्वा) अपने शरीर को छोड़े। इस तरह शरीर को छोड़कर (दुक्खा विमुच्चइ-दुःखात् विमुच्यते) यह आत्मा शारीरिक एवं मानसिक दुःखों से रहित होकर मोक्ष का अधिपति बन जाता है।

भावार्थ--तपस्या के प्रभाव से जब वीर्यान्तराय कर्म का क्षय हो जाता है, तब इस आत्मा में विशिष्ट शक्ति का सद्भाव हो जाता है।

હવે સંયમ આરાધનનુ ફળ કહે છે—“ निज्जूहिऊण ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—पहू-प्रभुः વિર્યાન્તરાય કર્મના અપગતથી વિશિષ્ટ શક્તિશાળી બની રહેલા એવા મુનિ कालधम्मे उवट्ठिए-कालधर्मे उपस्थिते મૃત્યુ સમય ઉપસ્થિત થવાના સમયે आहारं निज्जूहिऊण-आहारं परित्यज्य ચતુર્વિધ આહારનો પરિત્યાગ કરીને माणुसं बोंदिं जहिऊण-मानुषीं बोन्दिं त्यक्त्वा પોતાના શરીરને છોડે આ પ્રમાણે એ શરીરને છોડીને એ दुक्खाविमुच्चइ-दुःखात् विमुच्यते આત્મા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત થઈને મોક્ષના અધિપતિ બની જાય છે.

ભાવાર્થ—તપસ્યાના પ્રભાવથી જ્યારે વિર્યાંતરાય કર્મનો ક્ષય થઇ જાય છે. ત્યારે એ આત્મામાં વિશિષ્ટ શક્તિનો સદ્ભાવ થઈ જાય છે. આ શક્તિ

मूलम्--निम्ममे निरहंकारे, वीयरागो अणासवो।
संपत्तो केवलं नाणं, सासयं परिणिव्वुए त्तिबेमि ॥२१॥

छाया—निर्ममो निरहंकारो वीतरागोऽनास्रवः।
संप्राप्तः केवलं ज्ञानं, शाश्वतं परिनिर्वृत इति ब्रवीमि ॥२१॥

टीका—'निम्ममे' इत्यादि।

निर्ममः=ममत्वरहितः, निरहंकारः=अहंकाररहितः, अत्रार्थे हेतुगर्भविशेषणमाह-वीतरागः=रागरहितः, उपलक्षणत्वाद्वीतद्वेषश्च, अनास्रवः-कर्मास्रवरहितः मिथ्यात्वादि तद्धेत्वभावादिति भावः, शाश्वतम्=अनश्वरमित्यर्थः, केवलं ज्ञानं

इस शक्ति के प्राप्त होने पर प्रभु बना हुआ वह आत्मा अन्तिम समय में समाधिमरणपूर्वक देह का परित्याग करके अपनी आत्मा को शारीरिक एवं मानसिक दुःखों से रहित बना लेना है। क्यों कि इस अवस्था में इसके सकल दुःखों के हेतुभूत कर्म क्षपित हो जाते हैं ॥ २० ॥

'निम्ममे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—इस तरह (निम्ममे-निर्ममः) ममत्व से रहित बना हुआ यह आत्मा (निरहंकारे-निरहंकारः) अहंभाव से रहित होकर (वीयरागो-वीतरागः) रागद्वेष से विहीन बन जाता है और फिर (अणासवो-अनास्रवः) कर्मास्रव से रहित होकर (सासयं केवलं नाणं संपत्तो परिणिव्वुए-शाश्वतम् केवलं ज्ञानं संप्राप्तः परिनिर्वृतः) अनश्वर

પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુ બનેલા એ આત્મા અન્તિમ સમયે સમાધિ મરણ પૂર્વક દેહનો પરિત્યાગ કરીને પોતાની આત્માને શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત બનાવી લે છે કેમ કે, આવી અવસ્થામાં એના સઘળા દુઃખોના હેતુભૂત કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે. ॥ ૨૦ ॥

"निम्मम्मे" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—આ પ્રમાણે निम्ममे-निर्ममः મમત્વભાવથી રહિત બનેલ એ આત્મા निरहंकारे-निरहंकारः અહંભાવથી રહિત થઈને वीयरागो-वीतरागः રાગદ્વેષ વગરનો બની જાય છે. અને પછી अणासवो-अनास्रवः કર્મના આસ્રવ રહિત બનીને सासयं केवलं नाणं संपत्तो परिणिव्वुए-शाश्वतम् केवलज्ञानं संप्राप्तः परिनिर्वृत्तः

संप्राप्तः, परिनिर्वृतः–सर्वदा स्वस्थीभूतो भवति। इति ब्रवीमि=अस्य व्याख्या पूर्ववत् ॥ २१ ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित–ललितकलापालापक–प्रविशुद्धनैकगद्यपद्य ग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–शाहू छत्रपति–कोल्हापुरराजप्रदत्त–" जैनशास्त्राचार्य "–पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर –पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायाम् " उत्तराध्ययनसूत्रस्य " प्रियदर्शिन्याख्यां व्याख्यायां 'अनगार मार्गगतिनामकं' पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनं संपूर्णम् ॥ ३५ ॥

केवलज्ञान को पा लेता है। अतः यह सर्वदा के लिये स्वस्थीभूत हो जाता है। (त्ति बेमि–इति ब्रवीमि) इन पदों की व्याख्या पहिले ही लिखी जा चुकी है ॥ २१ ॥

॥ उत्तराध्ययनसूत्रका पेंतीसवाँ अध्ययन संपूर्ण ॥

અનશ્વર કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આથી તે સદાના માટે સ્વસ્થીભૂત થઈ જાય છે. त्तिबेमि–इति ब्रवीमि આ પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કહેવાઈ ગયેલ છે.।૨૧।

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું પાત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત. । ૩૫ ।

॥ अथ षट्त्रिंशत्तममध्ययनं प्रारभ्यते ॥

अनगारमार्गगतिनामकं पञ्चत्रिंशत्तममध्ययनमुक्तम्, अधुना षट्त्रिंशत्तममारभ्यते अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः—अनन्तराऽध्ययने प्राणातिपातविरमणादयो भिक्षुगुणा उक्ताः, ते च जीवाऽजीवस्वरूपपरिज्ञानत एवाऽऽसेवितुं शक्याः, इति तज्ज्ञापनार्थमिदं जीवाजीवविभक्तिनामकमध्ययनं प्रारभ्यते, तत्रेदं प्रथमं सूत्रम्—

मूलम्—जीवाजीवविभत्तिं, सुणेह मे एगमणा इओ ।
जं जाणिऊण भिक्खू, सम्मं जयइ संजमे ॥ १ ॥

छाया—जीवाजीवविभक्तिं, शृणुत मे एकमनसः इतः ।
यां ज्ञात्वा भिक्षुः, सम्यक् यतते संयमे ॥१॥

टीका—'जिवाजीवविभत्तिं' इत्यादि—

श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रतिकथयति–हे जम्बूः ? इतः=अस्मात्

छत्तीसवां अध्ययन प्रारंभ—

अनगारमार्गगति नाम का पेंतीसवां अध्ययन समाप्त हुआ । अब छत्तीसवां अध्ययन कहते हैं–छत्तीसवें अध्ययन का पूर्व अध्ययन के साथ इस प्रकार का संबंध है कि पूर्व अध्ययन में जो प्राणातिपात विरमण आदि भिक्षु के गुण कहे गये हैं–वे उन्हीं व्यक्तियों द्वारा आसेवित हो सकते है जो जीव और अजीव के स्वरूप को जानने वाले होते हैं। इसीलिये उनके स्वरूप को बताने के अभिप्राय से यह जीवाजीवविभक्ति नाम का छत्तीसवां अध्ययन कहा जाता है ।

'जीवाजीवविभत्तिं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—श्री सुधर्मास्वामी श्री जंबूस्वामी से कहते हैं कि हे

છત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

અનગારમાર્ગગતિ નામનુ પાંત્રીસમું અધ્યયન સમાપ્ત થયુ, હવે છત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ છત્રીસમા અધ્યયનનો આગલા પાંત્રીસમા અધ્યયનની સાથેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે કે–પાંત્રિસમા અધ્યયનમાં જે પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ ભિક્ષુના ગુણ કહેવામાં આવેલ છે તે એજ વ્યક્તિયો દ્વારા પાળી શકાય છે કે, જે જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને જાણવાવાળા હોય છે. આજ કારણે એના સ્વરૂપને બતાવવાના અભિપ્રાયથી આ જીવાજીવ વિભક્તિ નામનુ છત્રીસમુ અધ્યયન કહેવામાં આવે છે—

"जीवाजीवविभत्तिं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—શ્રી સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે હે જમ્બૂ!

परं पञ्चत्रिंशत्तमाध्ययनस्थितविषयश्रवणादनन्तरमित्यर्थः, जीवाजीवविभक्तिं=जीवाश्च–उपयोगलक्षणाः, अजीवाश्च=तद्विपरीताः, जीवाऽजीवास्तेषां विभक्तिः–विभागः–तत्तद्भेदादि कथनेन विभागपूर्वकमवस्थापनं जीवाजीवविभक्तिस्ताम्। मे=मम कथयतः यूयम्–एकमनसः=एकाग्रीकृतचित्ताः सन्तः, श्रृणुत। यां=जीवाजीव विभक्तिं ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे–संयमाराधने सम्यक्यतते=प्रयत्नं करोति ॥१॥

जीवाजीवविभक्तिप्रसङ्गवशादेव लोकालोकविभक्तिं वक्ति—

मूलम्–जीवा चेव अजीवा य, एस लोए वियाहिए।
अजीवदेस मागासे, अलोए से वियाहिए ॥२॥

छाया—जीवाश्चैव अजीवाश्च, एषलोको व्याख्यातः।
अजीवदेश आकाशः, अलोकः स व्याख्यातः ॥२॥

टीका—'जीवाचेव' इत्यादि—

"जीवाश्चैव अजीवाश्च=वक्ष्यमाणाः, कोऽर्थः?, जीवाऽजीवरूपः, एषः=प्रत्य-

---

जम्बू! (इओ–इतः) इस पेंतीसवें अध्ययन के भाव सुनने के बाद में तुम्हें (जीवाजीवविभत्तिं–जीवाजीवविभक्तिम्) जीव और अजीव के विभाग को सुनाता हूं उसे तुम (मे–मे) मुझ से (एगमणा–एकमनसः) एकाग्र चित्त होकर (सुणेह–श्रृणुत) सुनो। (जं जाणिऊण भिक्खू संजमे सम्म जयई–यां ज्ञात्वा भिक्षुः सयमे सम्यक् यतते) जीस जिवाजीवविभक्ति को जानकर भिक्षु सयम की आराधना करने में अच्छी तरह से पयत्न करनेवाला बन जाता है ॥ १ ॥

जबतक जीव और अजीव के विभाग को साधु नहीं समझ लेता है तबतक संयम की आराधना में उसका प्रयत्न सफल नहीं होता है अतः सूत्रकार जीवाजीव के विभाग के प्रसङ्ग से लोकालोक के विभाग को

इओ–इतः પાંત્રીસમા અધ્યયનનો ભાવ સાંભળ્યા પછી હવે હું તમને जीवाजीवविभत्तिं–जीवाजीवविभक्तिं જીવ અને અજીવના વિભાગને સંભળાવું છું. તો તમે તે मे–मे મારી પાસેથી एगमणा-एकमनसः એકાગ્રચિત્ત બનીને सुणेह–श्रृणुत સાંભળો. जं जाणिऊण भिक्खू संजमे सम्मं जयइ–यां ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे सम्यग्यतते જે જીવાજીવવિભક્તિને સાંભળીને ભિક્ષુ સંયમની આરાધના કરવામાં સારી રીતે પ્રયત્ન કરવાવાળા બની જાય છે. ॥ ૧ ॥

જ્યાં સુધી જીવ અને અજીવના વિભાગને સાધુ સમજી લેતા નથી ત્યાં સુધી સંયમની આરાધનામાં તેનો પ્રયત્ન સફળ થતો નથી. આથી સૂત્રકાર જીવા

क्षतया प्रतीतः, लोको व्याख्यातः=तीर्थङ्करादिभिर्विशेषतः कथितः" जीवाजीवानामेव यथायोगमाधाराधेयभावरूपेण वर्त्तमानानां लोकात्मकत्वात्। तथा-अजीवदेश आकाशः=धर्माधर्मादिद्रव्यवर्जितः केवलाकाशरूपोऽजीवदेशः-अलोको व्याख्यातः,-अलोक इति कथितस्तीर्थङ्करादिभिः।

तथाचोक्तम्—धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत्क्षेत्रम्।
ते द्रव्यैः सहलोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥१॥२॥

इह जीवाजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैव स्यादिति तामाह—

मूलम्—दव्वओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तहा।
परूवणा तेसिं भवे, जीवाणं अजीवाण य ॥३॥

छाया—द्रव्यतः क्षेत्रतश्चैव, कालतो भावतस्तथा।
प्ररूपणा तेषां भवति, जीवानामजीवानां च ॥३॥

टीका—'दव्वओ खेत्तओ' इत्यादि—

द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, इदं द्रव्यं एतावन्तश्च तद्भेदाः, इति। च=पुनः क्षेत्रतः

कहते हैं—' जीवा चेव ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जीवाचेव अजीवा य-जीवाश्चैव अजीवाश्च) जीव और अजीवरूप (एस-एषः) यह (लोए वियाहिए-लोकःव्याख्यातः) लोक है ऐसा तीर्थंकर भगवन्तोंने कहा है। यथायोग आधार आधेय भावरूपसे वर्तमानजीव और अजीवोंमें लोकात्मकता है। (अजीव देसमागासे-अजीवदेशः आकाशम्) अजीवका अंश अजीवदेश है और यह अजीव देश धर्माधर्मादिद्रव्य रहित केवल आकाश स्वरूप है। (अलोए से वियाहिए-अलोकः सः व्याख्यातः) इसीको तीर्थंकर आदि अलोक कहते हैं ॥ २ ॥

જીવના વિભાગના પ્રસંગથી લોક લોકના વિભાગને કહે છે—"जीवा चेव" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जीवाचेव अजीवा य-जीवाश्चैव अजीवाश्च જીવ અને અજીવરૂપ एस-एषः આ लोए वियाहिए-लोकः व्याख्यातः લોક છે એવું તીર્થંકર આદિ ગણધરાએ કહેલ છે. યથાયોગ આધાર આધેય ભાવરૂપથી વર્તમાન જીવ અને અજીવોમાં લોકાત્મકતા છે. अजीवदेसमागासे-अजीवदेशः आकाशम् અજીવને અંશ અજીવ દેશ છે અને એ અજીવ દેશ ધર્મ અધર્મ આદિ દ્રવ્ય રહિત કેવળ આકાશ સ્વરૂપ છે. अलोए से वियाहिए-अलोकः सः व्याख्यातः આને જ તીર્થંકર આદિ અલોક કહે છે. ॥ २ ॥

परं पञ्चत्रिंशत्तमाध्ययनस्थितविषयश्रवणादनन्तरमित्यर्थः, जीवाजीवविभक्तिं=जीवाश्च-उपयोगलक्षणाः, अजीवाश्च=तद्विपरीताः, जीवाऽजीवास्तेषां विभक्तिः-विभागः-तत्तद्भेदादि कथनेन विभागपूर्वकमवस्थापनं जीवाजीवविभक्तिस्ताम्। मे=मम कथयतः यूयम्-एकमनसः=एकाग्रीकृतचित्ताः सन्तः, शृणुत। यां=जीवाजीव विभक्तिं ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे-संयमाराधने सम्यक्यतते=प्रयत्नं करोति ॥१॥

जीवाजीवविभक्तिप्रसङ्गवशादेव लोकालोकविभक्तिं वक्ति—

मूलम्—जीवा चेव अजीवा य, एस लोए वियाहिए।
अजीव देस मागासे, अलोए से वियाहिए ॥२॥

छाया—जीवाश्चैव अजीवाश्च, एषलोको व्याख्यातः।
अजीवदेश आकाशः, अलोकः स व्याख्यातः ॥२॥

टीका—'जीवाचेव' इत्यादि—

"जीवाश्चैव अजीवाश्च=वक्ष्यमाणाः, कोऽर्थः?, जीवाऽजीवरूपः, एषः=प्रत्य-

---

जम्बू! (इओ-इतः) इस पेंतीसवे अध्ययन के भाव सुनने के बाद मैं तुम्हें (जीवाजीवविभत्तिं-जीवाजीवविभक्तिम्) जीव और अजीव के विभाग को सुनाता हूं उसे तुम (मे-मे) मुझ से (एगमणा-एकमनसः) एकाग्र चित्त होकर (सुणेह-शृणुत) सुनो। (जं जाणिऊण भिक्खू संजमे सम्म जयई-यां ज्ञात्वा भिक्षुः सयमे सम्यक् यतते) जीस जिवाजीवविभक्ति को जानकर भिक्षु संयम की आराधना करने में अच्छी तरह से पयत्न करनेवाला बन जाता है ॥ १ ॥

जबतक जीव और अजीव के विभाग को साधु नहीं समझ लेता है तबतक संयम की आराधना में उसका प्रयत्न सफल नहीं होता है अतः सूत्रकार जीवाजीव के विभाग के प्रसङ्ग से लोकालोक के विभाग को

इओ-इतः પાંત્રીસમા અધ્યયનનો ભાવ સાંભળ્યા પછી હવે હું તમને जीवाजीवविभत्ति-जीवाजीवविभक्तिं જીવ અને અજીવના વિભાગને સંભળાવું છું. તો તમે તે मे-मे મારી પાસેથી एगमणा-एकमनसः એકાગ્રચિત્ત બનીને सुणेह-शृणुत સાંભળો. जं जाणिऊण भिक्खू संजमे सम्मं जयइ-यां ज्ञात्वा भिक्षुः संयमे सम्यग्यतते જે જીવાજીવવિભક્તિને સાંભળીને ભિક્ષુ સયમની આરાધના કરવામાં સારી રીતે પ્રયત્ન કરવાવાળા બની જાય છે. ॥ ૧ ॥

क्षतया प्रतीतः, लोको व्याख्यातः=तीर्थंकरादिभिर्विशेषतः कथितः" जीवाजीवानामेव यथायोगमाधाराधेयभावरूपेण वर्त्तमानानां लोकात्मकत्वात्। तथा—अजीवदेश आकाशः=धर्माधर्मादिद्रव्यवर्जितः केवलाकाशरूपोऽजीवदेशः—अलोको व्याख्यातः,—अलोक इति कथितस्तीर्थंकरादिभिः।

तथाचोक्तम्—धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत्क्षेत्रम्।
तै द्रव्यैः सहलोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥१॥२॥

इह जीवाजीवानां विभक्तिः प्ररूपणाद्वारेणैव स्यादिति तामाह—

मूलम्—दव्वओ खेत्तओ चेव, कालओ भावओ तहा।
परूवणा तेसिं भवे, जीवाणं अजीवाण य ॥३॥

छाया—द्रव्यतः क्षेत्रतश्चैव, कालतो भावतस्तथा।
प्ररूपणा तेषां भवति, जीवानामजीवानां च ॥३॥

टीका—'दव्वओ खेत्तओ' इत्यादि—

द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, इदं द्रव्यं एतावन्तश्च तद्भेदाः, इति। च=पुनः क्षेत्रतः

कहते हैं—' जीवा चेव ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जीवाचेव अजीवा य—जीवाश्चैव अजीवाश्च) जीव और अजीवरूप (एस—एषः) यह (लोए वियाहिए—लोकःव्याख्यातः) लोक है ऐसा तीर्थंकर भगवन्तोंने कहा है। यथायोग आधार आधेय भावरूपसे वर्तमानजीव और अजीवोंमें लोकात्मकता है। (अजीव देसमागासे—अजीवदेशः आकाशम्) अजीवका अंश अजीवदेश है और यह अजीव देश धर्माधर्मादिद्रव्य रहित केवल आकाश स्वरूप है। (अलोए से वियाहिए—अलोकः सः व्याख्यातः) इसीको तीर्थंकर आदि अलोक कहते हैं ॥ २ ॥

જીવના વિભાગના પ્રસંગથી લોકા લોકના વિભાગને કહે છે—"जीवा चेव" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जीवाचेव अजीवा य-जीवाश्चैव अजीवाश्च જીવ અને અજીવરૂપ एस-एषः આ लोए वियाहिए-लोकः व्याख्यातः લોક છે એવું તીર્થંકર આદિ ગણધરોએ કહેલ છે. યથાયોગ આધાર આધેય ભાવરૂપથી વર્તમાન જીવ અને અજીવોમાં લોકાત્મકતા છે. अजीवदेसमागासे-अजीवदेशः आकाशम् અજીવનો અંશ અજીવ દેશ છે અને એ અજીવ દેશ ધર્મ અધર્મ આદિ દ્રવ્ય રહિત કેવળ આકાશ સ્વરૂપ છે. अलोए से वियाहिए-अलोकः सः व्याख्यातः આને જ તીર્થંકર આદિ અલોક કહે છે. ॥ ૨ ॥

=क्षेत्रमाश्रित्य, इयति क्षेत्रे, इदं स्यादिति, कालतः=कालमाश्रित्य, इदम् इयत्कालपर्यन्तस्थितिकम्' इति, तथा-भावतः=भावमाश्रित्य, इमे अस्य पर्यायाः इति, तेषां जीवानाम् अजीवानां च प्ररूपणा=भेदादिकथनद्वारेण स्वरूपबोधनं भवति, तथेति समुच्चयार्थकः ॥३॥

तत्र-स्वल्पवक्तव्यतया पूर्वमजीवप्ररूपणामाह—

मूलम्—रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा भवे ।
अरूवी दसहा वुत्ता, रूविणो य चउव्विहा ॥४॥

छाया—रूपिणश्चैव अरूपिणश्च, अजीवा द्विविधा भवन्ति ।
अरूपिणो दशधा प्रोक्ताः, रूपिणश्च चतुर्विधाः ॥४॥

अब जीव अजीवकी प्ररूपणा कहते हैं—'दव्वओ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(दव्वओ-द्रव्यतः) द्रव्यको आश्रित करके (खेत्तओ-क्षेत्रतः) क्षेत्रको आश्रित करके (कालओ-कालतः) कालको आश्रित करके तथा (भावओ-भावतः) भावको आश्रित करके (तेसिं जीवाणं अजीवाण य - तेषां जीवानां अजीवानां च) जीव और अजीवोंकी (परूवणा-प्ररूपणा) प्ररूपणा होती है ।

भावार्थ—जीव और अजीव द्रव्योंकी प्ररूपणा द्रव्यक्षेत्रकाल और भावकी अपेक्षा करके की गई है। जैसे ऐसा कथन करना कि यह द्रव्य है और इसके इतने भेद हैं यह द्रव्यकी अपेक्षासे जीव और अजीवकी प्ररूपणा है। इतने क्षेत्रमें यह द्रव्य रहता है यह उनकी क्षेत्रकी अपेक्षासे प्ररूपणा है। यह द्रव्य इतने समयतककी स्थितिवाला है यह कालकी अपेक्षासे उनकी प्ररूपणा है। ये इसके पर्याय हैं यह भावकी अपेक्षासे इनकी प्ररूपणा है ॥३॥

અન્વયાર્થ—હવે જીવ અજીવની પ્રરૂપણા કહે છે—" दव्वओ " ઇત્યાદિ । दव्वओ-द्रव्यतः દ્રવ્યને આશ્રિત કરીને, खेत्तओ-क्षेत्रतः ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને, कालओ-कालतः કાળને આશ્રિત કરીને, भावओ-भावतः ભાવને આશ્રિત કરીને, तेसिं जीवाणं अजीवाण य-तेषां जीवानां अजीवानां च જીવ અને અજીવોની પ્રરૂપણા થાય છે.

ભાવાર્થ—જીવ અને અજીવ દ્રવ્યોની પ્રરૂપણા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવની અપેક્ષા કરીને કહેવામાં આવેલ છે, જેમ એવું કહેવું કે, આ દ્રવ્ય છે, અને આના આટલા ભેદ છે. આ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ અને અજીવની પ્રરૂપણા છે. આ દ્રવ્ય આટલા સમયની સ્થિતિવાળું છે, કાળની અપેક્ષાએ એની પ્રરૂપણા છે. આ એના પર્યાય છે એ પ્રકારનું કહેવું ભાવની અપેક્ષાએ એની પ્રરૂપણા છે. ॥૩॥

टीका—'रूविणोचेव' इत्यादि—

अजीवाः=न जीवाः–अजीवाः,जीवभिन्नाः चेतनारहिता इत्यर्थः, द्विविधा भवन्ति, तद् यथा–रूपिणश्च, अरूपिणश्च, तत्र–रूपिणः=रूपं–मूर्तिवर्णादिमत्त्वं तदस्ति येषां ते रूपिणः। अरूपिणः अमूर्ता इत्यर्थः। तत्राऽरूपिणः–प्रक्रमात्–अजीवाः, दशधा=दशप्रकारकाः, प्रोक्ताः=कथिता तीर्थंकरादिभिरिति भावः। अत्राऽपि स्वल्पवक्तव्यत्वादेव, अरूपिणां प्रथमतः प्रदर्शनम्। रूपिणश्च–रूपिणस्तु अजीवाश्चतुर्विधा भवन्ति, रूपिणां तु स्कन्धादिभेदेन चतुर्विधतया अरूप्यजीवापेक्षया अल्पवक्तव्यत्वेऽपि, स्कन्धादीनां बहुवक्तव्यतया रूपिणां पश्चात् प्ररूपणा कृता ॥ ४ ॥

जीव अजीवकी प्ररूपणा करते हुए सूत्रकार स्वल्प होनेसे प्रथम अजीवकी प्ररूपणा करते हैं—'रूविणो' इत्यादि।

अन्वयार्थ––(अजीवा–अजीवाः) अजीव द्रव्य (रूविणोऽरूवीय–रूपिणः अरूपिणश्च) रूपी और अरूपीके भेदसे (दुविहा भवे–द्विविधाः भवन्ति) दो प्रकारके होते हैं। (अरुवि–अरूपिणः) अरूपी द्रव्य (दसहा वुत्ता–दशधा प्रोक्ताः) दश प्रकारके कहे गये हैं। तथा (रूविणो चउव्विहा-रूपिणः चतुर्विधाः) रूपी द्रव्य चार प्रकारके कहे गये हैं।

भावार्थ—जिनमें चेतना न पाई जावे वे अजीव हैं। ये अजीवरूपी और अरूपीके भेदसे दो प्रकारके हैं। रूपी नाम मूर्तका है। अर्थात् रूप रस गंध और स्पर्श ये चार गुण जिनमें पाये जावें वे मूर्त हैं। इनसे भिन्न अमूर्त्त हैं। अरूपी अजीव दश प्रकारके और रूपी अजीव चार प्रकारके हैं ॥ ४ ॥

જીવ અજીવની પ્રરૂપણા કરતાં સૂત્રકાર સ્વલ્પ હોવાના કારણે પ્રથમ અજીવની પ્રરૂપણા કરે છે—" रूविणो " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—अजीवा–अजीवाः અજીવ દ્રવ્ય रूविणोऽरूवीय–रूपिणः अरूपिणश्च રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી दुविहा भवे- द्विविधा भवन्ति બે પ્રકારનાં હોય છે अरूवि-अरूपिणः અરૂપી દ્રવ્ય दसहावुत्ता–दशधा प्रोक्ता દસ પ્રકારના કહેવાયેલા છે. તથા रूविणो चउव्विहा–रूपिणः चतुर्विधा રૂપી દ્રવ્ય ચાર પ્રકારના કહેવાયેલ છે

ભાવાર્થ—જેનામાં ચેતના ન જણાય એ અજીવ છે. એ અજીવ રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી બે પ્રકારનાં છે. રૂપી નામ મૂર્ત છે. અર્થાત્, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, આ ચાર ગુણ જેનામાં હોય છે તે મૂર્ત છે. એ ન હોય તે અમૂર્ત છે અરૂપી અજીવ દસ પ્રકારના અને રૂપી અજીવ ચાર પ્રકારના છે ॥ ૪ ॥

अरूपिणामजीवानां दशविधत्वं विशदयति--

मूलम्--धम्मत्थिकाए तद्देसे, तप्पएसे य आहिए।
अधम्मे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए ॥५॥
आगासे तस्स देसे य, तप्पएसे य आहिए।
अद्धासमए चेव, अरूवी दसहा भवे ॥ ६ ॥

छाया--धर्मास्तिकायः तद्देशः, तत्प्रदेशश्च आख्यातः।
अधर्मास्तिकायः तस्य देशश्च, तत्प्रदेशश्च आख्यातः ॥५॥
आकाशं तस्य देशश्च, तत्प्रदेशश्च आख्यातः।
अद्धासमयश्चैव, अरूपिणः दशधा भवन्ति ॥६॥

टीका--'धम्मत्थिकाए' इत्यादि--

अरूपिणो दशधा भवन्ति। केन प्रकारेण दशधा भवन्तीत्याह--'धम्मत्थिकाए' इत्यादि। धर्मास्तिकायः = धारयति - अनुगृह्णाति गतिपरिणतजीवपुद्गलांस्तत्स्वभावतया इति धर्मः, अस्तयश्चात्र प्रदेशाः, तेषां कायः--समूहः अस्तिकायः प्रदेशसमूहः। धर्मश्चासावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः--गतिपरिणतानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टम्भकोऽसंख्येयप्रदेशात्मको द्रव्यविशेषः। तथा--तद्देशः=तस्य धर्मास्तिकायस्य, देशः--त्रिभागचतुर्भागादिरूपः, च=पुनः तत्प्रदेशः=तस्य-धर्मास्तिकायस्यैव यः प्रदेशः--निरंशोभागः, स तत्प्रदेशः। आख्यातः=कथितः। तथा--अधर्मः=

अरूपी अजीवोंके दश प्रकार ये हैं--'धम्मत्थिकाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(धम्मत्थिकाए तद्देसे तप्पएसे य अधम्मे तस्स देसे तप्पएसे य आगासे तस्स देसे तप्पएसे य अद्धासमए चेव दसहा भवे-धर्मास्तिकायः तद्देशः तत्प्रदेशश्च, अधर्मास्तिकायः तस्य देशः तत्प्रदेशश्च अद्धासमयश्चेति दशधाभवन्ति) धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायदेश, धर्मास्तिकायप्रदेश, अधर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायदेश, अधर्मास्तिकायप्रदेश, आकाश आकाशदेश, आकाशप्रदेश और अद्धासमय ये अरूपी

અરૂપી અજીવોના દસ પ્રકાર આ છે—" धम्मत्थिकाए " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—धम्मत्थिकाए तद्देसे तप्पएसे य अधम्मे तस्स देसे तप्पएसे य आगासे तस्स देसे तप्पएसे य अद्धासमए चेव दसहा भवे-धर्मास्तिकायः तद्देशः तत्प्रदेशश्च अधर्मास्तिकायः तस्य देशः तत्प्रदेशश्च आकाशं तस्य देशः तत्प्रदेशश्च अद्धासमयश्चेति दशधा भवंति ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયદેશ, ધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયદેશ, અધર્માસ્તિકાયપ્રદેશ, આકાશ, આકાશદેશ, આકાશપ્રદેશ, અને અધ્ધાસમય, આ અરૂપી દ્રવ્યના દસ ભેદ છે. ગતિ સ્વભાવવાળા જીવ

अधर्मास्तिकायः=स्थितिपरिणतानां जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टम्भकोऽसंख्यात-प्रदेशात्मको द्रव्यविशेषः । पदेऽपि पदैकदेशदर्शनात्, 'अधम्मे' इति पदेनाधर्मास्तिकाय इति बोधते। च=पुनः, तस्य=अधर्मास्तिकायस्य देशः, उक्तरूपः। च=पुनः, तत्प्रदेशः=उक्त प्रकारक एव, आख्यातः=कथितः ॥५॥

तथा–आकाशं="आङ्–मर्यादया स्व स्वभावापरित्यागरूपया काशन्ते स्वरूपेणैव प्रतिभासन्ते पदार्थाः, अस्मिन् इति, आकाशम्, यदा तु–अभिविधौ,–आङ्–

द्रव्यके दश भेद हैं। गतिस्वभाववाले जीव और पुद्गलोंको जो चलनेमें सहायक होता है वह धर्मास्तिकाय है।

यहां धर्म अस्ति और काय ऐसे तीन शब्द हैं। अस्ति शब्द का अर्थ प्रदेश है और इन प्रदेशों का जो समूह है वह अस्तिकाय है। धर्मरूप जो अस्तिकाय है वह धर्मास्तिकाय है। इसके असंख्यात प्रदेश हैं। त्रिभाग चतुर्भाग आदिरूप इसके देश कहलाते हैं। तथा इसका जो निरंश भाग होता है वह प्रदेश है। इसी तरह स्थितिस्वभाववाले जीव और पुद्गलों को जो ठहरने में सहायता देता है वह अधर्मास्तिकाय है। यह द्रव्य भी असंख्यात प्रदेशात्मक है। यहां गाथा में "अधम्म" पद है सो उससे अधर्मास्तिकाय का बोध होता है। क्यों कि पद के एक देश में पूर्ण पद का व्यवहार होता देखा जाता है। जिस तरह धर्मास्तिकाय के देश और प्रदेशों की व्याख्या की गई है उसी प्रकार इसके भी देश और प्रदेशकी व्याख्या जाननी चाहिये। गाथा में "आकाश" पद का भी प्रयोग हुआ है अतः यहां भी इस पद से

અને પુદ્ગલોને ચલાવવામાં જે સહાયક હોય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે.
અહીં ધર્મ અસ્તિ અને કાય એવા ત્રણ શબ્દ છે. અસ્તિ શબ્દનો અર્થ પ્રદેશ છે. અને એ પ્રદેશોનો જે સમૂહ છે તે અસ્તિકાય છે. ધર્મરૂપ જે અસ્તિકાય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે. એના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. ત્રીજોભાગ, ચોથોભાગ આદિ રૂપ એના પ્રદેશ કહેવાય છે. તથા એનો નિરંશ જે ભાગ હોય છે તે પ્રદેશ છે. આજ પ્રમાણે સ્થિતિ સ્વભાવવાળા જીવ અને પુદ્ગલોને રોકાવામાં જે સહાયતા આપે છે તે અધર્માસ્તિકાય છે. આ દ્રવ્ય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે. અહીં ગાથામાં "અધમ્મ" પદ છે. એનાથી અધર્માસ્તિકાયનો બોધ થાય છે. કેમકે, પદના એક દેશમાં પૂર્ણ પદનો વ્યવહાર થતો જોઈ શકાય છે. જે પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશોની વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે આના પણ દેશ અને પ્રદેશની વ્યાખ્યા જાણવી જોઈએ ગાથામાં "આકાશ" પદનો જ પ્રયોગ થયેલ છે. એથી અહીં પણ આ પદથી આકાશાસ્તિકાય સમજવું. આકાશમાં "આ" "કાશ" એવા એ બે

तदा "आङ्-सर्वभावाभिव्याप्त्या काशते इति आकाशं तदेवास्तिकायः-आकाशास्तिकायः, प्राग्वत्पदेऽपि पदैकदेशदर्शनात्, च=पुनः, तस्य देशः, च=पुनः तत्प्रदेशः-प्राग्वत् आख्यातः। तथा-अद्धासमयः=अद्धा-कालः तद्रूपः समयः स इति। 'चेव' इति समुच्चये। अद्धासमयस्य निर्विभागत्वात् देशप्रदेशौ न भवतः, आवलिकादयस्तु 'पूर्वसमयनिरोधेनैवोत्तरोत्तरसमयसद्भावः' इति तत्त्वतः समुदयसमित्याद्यसम्भवेन व्यवहारार्थमेव कल्पिताः, इतीह नोक्ताः ॥६॥

आकाशास्तिकाय समझना। आकाश में "आ" "काश" ऐसे दो शब्द हैं। "आ" मर्यादा और अभिविधि का वाचक होता है। जब "आ" मर्यादा का वाचक होगा तो उसका अर्थ ऐसा होगा कि समस्त पदार्थ अपनेर स्वभाव के परित्याग से जिस में प्रतिभासित होते हैं वह आकाश है, तथा "आ" जब अभिविधि का वाचक होगा तब उसका अर्थ ऐसा होगा कि जो सर्व पदार्थों में व्यापकरूप से रहकर प्रकाशित होता है वह आकाश है। आकाशरूप जो अस्तिकाय है वह आकाशास्तिकाय है। यह भी देश और प्रदेश की अपेक्षा तीन प्रकार का जानना चाहिये। अर्थात् आकाशास्तिकाय आकाशास्तिकायदेश और आकास्तिकायप्रदेश ये तीन भेद हैं। देश और प्रदेश की व्याख्या पूर्व की तरह यहां भी समझ लेनी चाहिये। अद्धा शब्द का अर्थ काल है। कालरूप जो समय है वह अद्धा समय है। अद्धासमय का कोई विभाग नहीं होता है इसलिये इसके देश और प्रदेश नहीं होते हैं। आवलिका आदिकों की जो कल्पना है वह केवल व्यवहार के निमित्त से ही कल्पित की गई है ऐसा जानना चाहिये। क्यों कि पूर्व समय के व्यतीत हो जाने से ही उत्तर समय

શબ્દ છે. "આ" મર્યાદા અને અભિવિધિનો વાચક થાય છે જ્યારે "આ" મર્યાદાનો બને તો એનો અર્થ એવો થાય કે, સમસ્ત પદાર્થ પોતે પોતાના સ્વભાવના અપરિત્યાગથી જેનામા પ્રતિભાસિત થાય છે તે, આકાશ છે. તથા "આ" જ્યારે અભિવિધિનો થાય તો એનો અર્થ એવો થાય કે, જે સર્વ પદાર્થમા વ્યાપકરૂપથી રહીને પ્રકાશિત થાય છે, તે આકાશરૂપ જે અસ્તિકાય છે તે આકાશાસ્તિકાય છે. એ પણ દેશ અને પ્રદેશની અપેક્ષા એ ત્રણ પ્રકારનાં જાણવાં જોઈએ. અર્થાત્ આકાશાસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાયદેશ અને આકાશાસ્તિકાયપ્રદેશ એ ત્રણ ભેદ છે. દેશ અને પ્રદેશની વ્યાખ્યા અગાઉની માફક અહીં પણ સમજી લેવી જોઈએ. અધ્ધા શબ્દનો અર્થ કાળ છે. કાળરૂપ જે સમય છે તે અદ્ધા સમય છે અદ્ધા સમયનો કોઇ વિભાગ હોતો નથી. આ કારણે એના દેશ અને પ્રદેશ થતા નથી. આવલિકા આદિકોની જે કલ્પના છે એ ફક્ત વહેવારના નિમિત્તે જ પવામા આવેલ હોવાનુ જાણવું જોઈએ. કેમકે આગલો સમય વીતી

अधुनैतानेव क्षेत्रतः माह—

मूलम्—धम्माधम्मे य दो चेव, लोगमित्ता वियाहिया।
लोगालोगे य आगासे, समए समयखेत्तिए ॥७॥

छाया—धर्माधर्मौ द्वावेव, लोकमात्रौ व्याख्यातौ।
लोकालोके चाकाशं, समयः समयक्षेत्रम् ॥७॥

टीका—'धम्माधम्मे' इत्यादि—

धर्माधर्मौ=धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ च एतौ—द्वावेव, लोकमात्रौ—लोकपरिमाणौ, व्याख्यातौ—कथितौ, लोकमात्रत्वं चानयोरेतदवष्टब्धाकाशस्यैव लोकत्वात्। अलोकव्यापित्वे तु अनयो र्जीव पुद्गलानामपि तत्र प्रचारप्रसङ्गेन

का सद्भाव होता है। अतः अद्धासमय जो एक समय मात्र है उसमें समुदायरूपता नहीं बन सकती है। इसलिये आवलिका आदिकों की कल्पना केवल व्यवहार के निमित्त ही कल्पित की गई है ऐसा जानना चाहिये ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥

अब इन्हीं धर्म अधर्म आकाश और काल के क्षेत्र कहते हैं—
"धम्माधम्मे" इत्यादि।

अन्वयार्थ—(धम्माधम्मे दो चेव लोगमित्ता वियाहिया—धर्माधर्मौ द्वौ एव लोकमात्रौ व्याख्यातौ) धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय ये दो लोकाकाशपरिमाण कहे गये हैं। अर्थात् जिस प्रकार लोकाकाशके असंख्यात प्रदेश हैं उसी प्रकार दोनों द्रव्यों के भी असंख्यात प्रदेश हैं। तथा ये दो द्रव्य लोकाकाश को व्याप्त कर उसमें रहे हुए हैं। अथवा

જવાથી જ ઉત્તર સમયનો સદ્ભાવ થાય છે. આથી અધ્ધા સમય જે એક સમય માત્ર છે. તેમાં સમુદાય રૂપથી થઈ શકતી નથી. આ કારણે આવલિકા આદિકોની કલ્પના ફક્ત વહેવારના નિમિત્તે જ કલ્પિત કરવામાં આવેલ છે. એવું જાણવું જોઈએ ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

હવે એજ ધર્મ અધર્મ આકાશ અને કાળને ક્ષેત્રથી કહે છે—"धम्माधम्मे" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—धम्माधम्मे दोचेव लोगमित्ता वियाहिया—धर्माधर्मौ द्वौ एव लोकमात्रौ व्याख्यातौ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બે દ્રવ્ય લોકાકાશના પરિણામ કહેવામાં આવેલ છે અર્થાત્—જે પ્રમાણે લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે. એજ પ્રમાણે આ બન્ને દ્રવ્યોના પ્રદેશ પણ અસંખ્યાત છે. તથા એ બન્ને દ્રવ્ય લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરી એમાં રહેલાં છે. અથવા આ બન્ને

तस्यापि लोकत्वापत्तिः स्यात्। एतौ लोके एव न अलोके इत्यर्थः। तथा-आकाशं-लोकालोके-लोके-अलोके च वर्तते, तस्य सर्ववृत्तित्वात्। समयः=अद्धासमयः, समयक्षेत्रं-" समयोपलक्षितं क्षेत्रं, अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रास्तद्विषयभूतमस्यास्ती "ति समयक्षेत्रिकः, तत्परतस्तस्यासम्भवात्, आवलिकादिकल्पनायाः समयमूलकत्वात्तेऽप्येतावत्क्षेत्रवर्तिन एव। तथाचोक्तम्—

समयावलिकापक्षमासर्त्वयनसञ्ज्ञिताः।
नृलोक एव कालस्य, वृत्ति र्नान्यत्र कुत्रचित् ॥१॥ इति ॥७॥

जितना आकाश का प्रदेश इन दोनों द्रव्यों से व्याप्त हो रहा है वही लोकाकाश है यदि ऐसा न माना जाय और ऐसा कहा जाय कि ये दो द्रव्य अलोक को भी व्याप्त कर रहे हैं, तो जीव और पुद्गलों के प्रचार का सद्भाव वहां भी मानना पडेगा तथा अलोकाकाश में लोकाकाश का व्यवहार होने का प्रसंग प्राप्त होगा। परन्तु ऐसी बात तो नहीं है, अतः यही मानना उचित है कि ये दो द्रव्य केवल लोकाकाश में ही व्याप्त हैं। परन्तु (आगासं-आकाशम्) जो आकाशद्रव्य है वह (लोगालोगे-लोकालोके) लोक में भी है और अलोक में भी है। क्यों कि आकाश की व्यापकता सर्वत्र मानी गई है। (समए समयखेत्तिए-समयः समय क्षेत्रम्) समय-अद्धासमय, समयक्षेत्र में है-अर्थात् अद्धासमय की वृत्ति मनुष्यलोक में ही है, आगे नहीं है। आवलिका आदि की कल्पना समय मूलक होने से आवलिका आदि भी इसी क्षेत्र में हैं इससे बाहर के क्षेत्र में नहीं है ॥ ७ ॥

દ્રવ્યોથી આકાશનો જેટલો પ્રદેશ વ્યાપ્ત થઈ રહેલ છે એજ લોકાકાશ છે. કદાચ એવું માનવામાં ન આવે અને એવું કહેવામાં આવે કે, આ બન્ને દ્રવ્ય અલોકને પણ વ્યાપ્ત કરી રહેલ છે તો જીવ અને પુદ્ગલોના પ્રચારનો સદ્ભાવ ત્યા પણ માનવો પડશે. તથા અલોકાકાશમાં લોકાકાશનો વ્યવહાર થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે. પરંતુ આવી વાત છે જ નહીં. એથી એ માનવુ ઉચિત છે કે, એ બે દ્રવ્ય ફક્ત લોકાકાશમાં જ વ્યાપ્ત છે. પરંતુ જે आगासं-आकाश આકાશ દ્રવ્ય છે તે लोगालोगे-लोकालोके લોકમાં પણ છે, અને અલોકમા પણ છે. કેમકે આકાશની વ્યાપકતા સઘળે સ્થળે માનવામા આવેલ છે. समए समयखेत्तिए - समयः समयक्षेत्रम् સમય, અધ્ધાસમય, સમયક્ષેત્રમાં છે. અર્થાત્ અધ્ધા સમયની વૃત્તિ મનુષ્યલોકમાં જ છે. આગળ નથી. આવલિકા આદિની કલ્પનાનો સમય મૂલક હોવાથી આવલિકા આદિ આજ ક્ષેત્રમાં છે. આનાથી બહારના ક્ષેત્રમાં નથી. ॥ ૭ ॥

एतानेव कालतः कथयति—

मूलम्—धम्माधम्मागासा, तिन्निवि एए अणाईया।
अपज्जवसिया चेव, सव्वद्धं तु वियाहिया ॥८॥

छाया—धर्माधर्माकाशाः, त्रयोऽपि एते अनादिकाः।
अपर्यवसिताश्चैव, सर्वाद्धां तु व्याख्याताः ॥८॥

टीका—'धम्माधम्मा' इत्यादि—

धर्माधर्माकाशाः=धर्मश्च, अधर्मश्च आकाशश्च इति तथा, त्रयोऽप्येते अनादिकाः =न विद्यते, आदिर्येषां ते तथा, तथा—अपर्यवसिताः—न पर्यवसिताः, अन्तरहिता इत्यर्थः। 'चेव' इति समुच्चये, अतएव—तु=निश्चयेन सर्वाद्धां=सर्वकालं व्याप्य-स्थिताः, सर्वदा स्व स्वरूपाऽपरित्यागतो नित्या इति यावत्, व्याख्याताः= कथिताः। 'सव्वद्धं' इत्यत्रात्यन्तसंयोगे द्वितीया ॥८॥

अब इन्हीं पदार्थों को काल से कहते हैं—'धम्माधम्मागासा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(धम्माधम्मागासा तिन्निवि एए अणाइया अपज्जवसिया चेव—धर्माधर्माकाशा त्रयोऽपि एते अनादिकाः अपर्यवसिताश्चैव) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय एवं आकाशास्तिकाय ये तीनों द्रव्य अनादि और अनन्त हैं। (सव्वद्धं तु वियाहिया—सर्वाद्धां तु व्याख्याताः) इसीलिये इन को सर्वाद्धा कहा है अर्थात् ये सर्वकाल में व्याप्त माने गये हैं। ऐसा कोई भी समय नहीं था कि ये तीनों द्रव्य नहीं थे, तथा वर्तमान में भी ऐसा कोई समय नहीं है कि जिसमें ये तीनों द्रव्यो न हों तथा भविष्य में भी ऐसा कोई समय नहीं आवेगा कि जिसमें ये तीनों द्रव्य नहीं रहेंगे। किसी भी समय में ये तीनों द्रव्य अपने स्वरूप का परित्याग नहीं करते हैं इसलिये ही ये नित्य हैं ॥ ८॥

હવે આજ પદાર્થોને કાળથી કહે છે—"धम्माधम्मागासा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—धम्माधम्मागासा एए तिन्नि वि अणाइया अपजज्जवसिया चेव—धर्माधर्माकाशा एते त्रयोऽपि अनादिकाः अपर्यवसिताश्चैव ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાય આ ત્રણે દ્રવ્ય અનાદિ અને અનંત છે. सव्वध्धंतु वियाहिया—सर्वाद्धांतु व्याख्याताः આ કારણે એને સર્વાધ્ધા કહેલ છે. અર્થાત્ એ સર્વકાળમાં વ્યાપ્ત મનાયેલ છે. એવો કોઈ પણ સમય ન હતો કે જ્યારે આ ત્રણે ન હતાં. તથા વર્તમાનમાં પણ એવો કોઈ સમય નથી જેમાં એ ન હોય. તથા વર્તમાનમાં પણ એવો કોઈ સમય નથી જેમાં એ ન હોય. તથા ભવિષ્યમાં પણ એવો કોઈ સમય આવવાનો નથી કે, જેમાં આ ત્રણ ન રહેતા હોય. કોઈ પણ સમયમાં આ પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ કરતા નથી. આ કારણે જ એ નિત્ય છે ॥ ૮ ॥

मूलम्—समएवि संतइं पप्प, एवमेवं वियाहिए ।
आएसं पप्प साईए, सपज्जवसिए वि य ॥ ९ ॥

छाया—समयोऽपि सन्तति प्राप्य, एवमेव व्याख्यातः ।
आदेशं प्राप्य सादिकः, सपर्यवसितः अपि च ॥९॥

टीका—'समएवि' इत्यादि—

समयः अपि, सन्ततिं=अपरापरोत्पत्तिरूपप्रवाहात्मिकां, प्राप्य=आश्रित्य, एवमेव—अनाद्यपर्यवसितत्वलक्षणेनैव प्रकारेण । व्याख्यातः=प्ररूपितः । तथा—आदेशं-विशेषं घटयादिरूपं तु प्राप्य=आश्रित्य, सादिकः—आदियुक्तः, तथा—सपर्यवसितः अन्तसहितोऽपि व्याख्यात इति । च शब्दस्तवर्थे ॥९॥

यथा रूपिद्रव्याणां भावतो वर्णादयः पर्याया ज्ञातुं शक्यन्ते, न तद्वद् धर्मा-

---

अन्वयार्थ—(समएवि-समयः अपि) समयरूप काल भी (संतइं पप्प-सन्ततिं प्राप्य) अपरापरोत्पत्तिरूप सन्तति को आश्रित करके (एवमेव वियाहिए-एवमेव व्याख्यातः) अनादि अनन्तरूप से कहा गया है । तथा (आएसं पप्प-आदेशं प्राप्य) घडी पल आदि रूप विशेष की अपेक्षा करके (साइए सपज्जवसिए वियाहिए-सादिकः सपर्यवसितः व्याख्यातः) आदि और अन्त सहित भी कहा गया है ।

भावार्थ—समयरूपकाल अपरापरक्षणोत्पत्ति के प्रवाह की अपेक्षा अनादि अनन्त कहा गया है । तथा विशेष की-अपेक्षा से सादि सान्त कहा गया है ॥ ९ ॥

जैसे रूपी द्रव्यों के वर्णादिक पर्याय भाव की अपेक्षा जाने जाते हैं

અન્વયાર્થ—समएवि-समय.अपि સમયરૂપ કાળ પણ संतइं पप्प-सन्ततिं प्राप्य અપરાપરોત્પત્તિરૂપ સંતતિને આશ્રિત કરીને एवमेव वियाहिए-एवमेव व्याख्यात અનાદિ અનંતરૂપથી કહેવાયેલ છે. તથા आएसं पप्प-आदेशं प्राप्य ઘડી પળ આદિરૂપ વિશેષની અપેક્ષા કરીને साइए सपज्जवसिए वियाहिए -सादिकः सपर्यवसितः व्याख्यात આદિ અને અંત સહિત પણ કહેવાયેલ છે.

ભાવાર્થ—સમયરૂપ કાળ અપરાપરક્ષણોત્પત્તિના પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અનંત કહેવામાં આવેલ છે તથા વિશેષની અપેક્ષાથી સાદિસાન્ત કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૯ ॥

જેમ રૂપી દ્રવ્યનો વર્ણાદિક પર્યાય ભાવની અપેક્ષા જાણી શકાય છે.

स्तिकायादीनामरूपिणां भावतः पर्याया ज्ञातुं शक्याः, अतः सूत्रकारेण तत्प्ररूपणा-न कृता। सम्प्रति द्रव्यतो रूपिणः प्ररूपयितुमाह—

मूलम्—खंधा य खंधदेसा य, तप्पदेसा तहेव य।
परमाणु य बोद्धव्वा, रूविणो य चउव्विहा ॥१०॥

छाया—स्कन्धाश्च स्कन्धदेशाश्च, तत्प्रदेशास्तथैव च।
परमाणुश्च बोद्धव्या, रूपिणश्च चतुर्विधाः ॥१०॥

टीका—'खंधा य' इत्यादि—

रूपिणश्च—रूपमेषामस्तीतिरूपिणः, अजीवाः पुद्गलास्ते चतुर्विधा बोद्धव्याः। तद् यथा-स्कन्धाः, स्कन्धदेशाः तत्प्रदेशाः परमाणवश्चेति। तत्र स्कन्धाः—परस्पर-संहत्या व्यवस्थिताः परमाणवः, पुद्गलोपचयाऽपचयलक्षणाः स्तम्भादय इत्यर्थः। च=समुच्चये, स्कन्धदेशाः=स्कन्धानामुद्देशाःद्वितीयादिभागरूपाः, तत्प्रदेशाः तेषां,

---

उसी तरह से धर्मास्तिकायादिक अरूपी द्रव्यों के पर्याय भाव की अपेक्षा नहीं जाने जाते हैं। इसलिये सूत्रकार ने उनकी उस अपेक्षा से प्ररूपणा नहीं की है। अब द्रव्य की अपेक्षा रूपी द्रव्य की प्ररूपणा करते हैं--

'खंधाय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(रूविणो-रूपिणः) रूपी पुद्गल (चउव्विहा—चतुर्विधाः) चार प्रकार के (बोधव्वा—बोधव्याः) जानने चाहिये। (खंधा खंधदेसा य तहेव तप्पदेसा परमाणु य—स्कन्धाः, स्कन्धदेशाः तथैव तत्प्रदेशाः परमाणुश्च) स्कंध, स्कन्धदेश, स्कन्धप्रदेश और परमाणु। परस्पर समुदायरूप में रहे हुए परमाणुओं के पिंड का नाम स्कंध है। जैसे स्तंभ आदि पदार्थ। स्कन्ध के जो द्वितीय आदि भाग हैं वे स्कंधदेश हैं।

એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયાદિક અરૂપી દ્રવ્યોનો પર્યાય ભાવની અપેક્ષાએ જાણી શકાતો નથી. આજ કારણે સૂત્રકારે એમની એ અપેક્ષાથી પ્રરૂપણા કરેલ નથી. હવે દ્રવ્યની અપેક્ષ એરૂપી દ્રવ્યોની પ્રરૂપણા કહે છે. "खंधाय" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—रूविणोः-रूपिणः રૂપી પુદ્ગલ चउव्विहा—चतुर्विधा ચાર પ્રકારના बोद्धव्वा—बोद्धव्याः જાણવા જોઈએ. खंधा खंधदेसा य तहेव तप्पदेसा परमाणु य—स्कंधाः, स्कन्धदेशाश्च तथैव तत्प्रदेशाः परमाणुश्च સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ, પરસ્પર સમુદાયના રૂપમાં રહેલા પરમાણુના પિંડનું નામ સ્કંધ છે. જે રીતે સ્તંભ આદિ પદાર્થ. સ્કંધના જે બીજા આદિ ભાગ છે તે સ્કંધદેશ

स्कन्धानां प्रदेशाः–तत्प्रदेशाः–स्कन्धादिसंपृक्तनिरंशभागरूपाः । तथैव चेति समुच्चये, परमाणुश्च–परमश्चासावणुश्च इति परमाणुः, स्कन्धादिभ्यः पृथग्भूतो निरंशः पुद्गलइत्यर्थः । जाति विवक्षया एकवचनम् ॥ १० ॥

इह देशाः प्रदेशाश्च स्कन्धेष्वेवान्तर्भूता इत्यतः स्कन्धाः, परमाणुश्चेति द्वावेव रूपिणामजीवानां द्रव्यमाश्रित्य भेदौ स्थितौ । अतस्तयोर्लक्षणमाह—

मूलम्—एगत्तेण पुहत्तेण, खंधा य परमाणु य ॥

छाया— एकत्वेन पृथक्त्वेन स्कन्धाश्च परमाणुश्च ॥

टीका—'एगत्तेण' इत्यादि ।

स्कन्धाः एकत्वेन=एकपरिणतिरूपेण, लक्ष्यन्ते इति शेषः । एकपरिणतिमाप्ता

तथा उन्हीं स्कन्धों में मिला हुआ जो निरंशभागरूप परमाणु हैं वे स्कंधप्रदेश हैं । (परमाणु य–परमाणुश्च) स्कंध से पृथक्भूत जो निरंश पुद्गल है वह परमाणु है ।

भावार्थ—यहां सूत्रकारने रूपी पुद्गल द्रव्य के चार भेद कहे हैं। वे ये हैं–स्कंध, स्कंधदेश, स्कंधप्रदेश और परमाणु । ये सब रूप, रस, गंध और स्पर्शगुण वाले होते हैं, इसलिये इन्हें रूपी कहा गया है। अनेक पुद्गलपरमाणुओं का जो पिंड है वह स्कध है । स्कंध के टुकड़ों का नाम स्कन्धदेश है। तथा इन स्कन्धों में जो निरंश परमाणु हैं वे उसके प्रदेश है । परमाणु इससे भिन्न निरंश शुद्ध पुद्गल द्रव्य है । इससे अन्य और पुद्गल द्रव्य नहीं होता है ॥ १० ॥

ये रूपी द्रव्य चार प्रकारके भेदों की अपेक्षा से कहे गये हैं । अब सूत्रकार देश और प्रदेशों को स्कंध में ही अन्तर्भूत करके स्कंध और परमाणु

છે, તથા એજ સ્કંધોમાં મળેલ જે નિરંશભાગ પરમાણુ છે તે સ્કધપ્રદેશ છે. परमाणु य-परमाणुश्च સ્કંધથી પૃથક્ભૂત જે નિરંશ પુદ્ગલ છે તે પરમાણુ છે.

ભાવાર્થ—અહીં સૂત્રકારે રૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્યના ચાર ભેદ બતાવેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે,–સ્કંધ, સ્કંધદેશ, સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ, એ સઘળા રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ ગુણવાળા હોય છે આ કારણે એને રૂપી કહેવામાં આવેલ છે, અનેક પુદ્ગલ પરમાણુનો જે પિંડ છે. તે સ્કધ છે સ્કંધના ટુકડાનુ નામ સ્કંધદેશ છે. તથા જે સ્કધોમાં જે નિરંશ પરમાણુ છે તેજ એના પ્રદેશ છે. પરમાણુ એનાથી ભિન્ન નિરશ શુદ્ધ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે એનાથી બીજા કોઈ પુદ્ગલ દ્રવ્ય હોતાં નથી. ॥ ૧૦ ॥

આ રૂપી દ્રવ્યના ચાર પ્રકાર ભેદની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે વે સૂત્રકાર દેશ અને પ્રદેશોને સ્કંધમાં જ અંતર્ભૂત કરીને સ્કંધ અને

द्विप्रदेशिकादयः संहताः परमाणुपुञ्जाः स्कन्धा इत्युच्यन्त इत्यर्थः । च=पुनः, परमाणुः पृथक्त्वेन=असंहतत्वेन केवलं निरंशत्वेन द्विप्रदेशादि स्कन्धेभ्यो विघटितत्वेन, वा लक्ष्यते । यद्वा-स्कन्धाः परमाणुश्च कथं समुत्पद्यन्ते ? इत्याह— 'एगत्तेणे' ति गाथाऽर्द्धम् , तदाऽयमर्थः-स्कन्धाः=द्विप्रदेशादयः । एकत्वेन=द्वयोश्च

ये दो ही भेद रूपी पुद्गल द्रव्य के हैं ऐसा कहते हैं-'एगत्तेण' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एगत्तेण खंधा पुहत्तेण परमाणु य-एकत्वेन स्कन्धाः पृथत्त्वेन परमाणुः) अब अनेक पुद्गलपरमाणु परस्पर में एकीभावरूप से जुड़ जाते हैं तब इस स्थिति में उनकी स्कंधसंज्ञा हो जाती है। इन स्कंधों में दो पुद्गल परमाणुओं से लेकर संख्यात असंख्यात एवं अनंतपरमाणुओं का संग्रह होता है। केवल एक निरंश पुद्गल जो स्कंध से पृथक्भूत होता है वह परमाणु है। इस तरह यह स्कंध और परमाणु की पहिचाँन कही गई है। अब कोई यहां ऐसी आशंका करता है कि स्कंध और परमाणु कैसे उत्पन्न होते हैं? तब उसके उत्तर में इस गाथा का ऐसा अर्थ लगाना चाहिये-कि द्विप्रदेशवाले स्कंध तथा-संख्यात प्रदेशवाले स्कंध एवं अनंत प्रदेशवाले स्कंध अथवा अनंतानंत प्रदेशवाले स्कंध क्रमशः द्विपुद्गल परमाणुओंके एकत्व परिणामरूप संघातसे, संख्यात पुद्गल परमाणुओंके संघातसे, अनंत पुद्गलपरमाणुओंके संघातसे तथा अनंतानंत पुद्गलपरमाणुओंके संघातसे बनते हैं। दो

પરમાણુ એ બેજ ભેદરૂપી પુદ્ગલ દ્રવ્યનાં છે એવું કહે છે.-'एगत्तेण' ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ-एगत्तेण खंधा पुहत्तेण परमाणु च-एकत्वेन स्कंधाः पृथक्त्वेन परमाणुः જ્યારે અનેક પુદ્ગલ પરમાણુ પરસ્પરમાં એક જ ભાવરૂપે જોડાઈ જાય છે ત્યારે એ સ્થિતિમાં તેની સ્કંધ સંજ્ઞા થઈ જાય છે, આ સ્કંધોમાં બે પુદ્ગલ પરમાણુઓથી લઈને સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંત પરમાણુઓનો સંગ્રહ થાય છે. ફક્ત એક નિરંશ પુદ્ગલ જે સ્કંધથી જુદા રૂપમાં હોય છે તે પરમાણુ છે આ રીતે એ સ્કંધ અને પરમાણુની ઓળખાણ બતાવવામાં આવેલ છે. હવે કોઈ એવી આશંકા કરે કે, પરમાણુ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં આ ગાથાનો એવો અર્થ કરવો જોઈએ કે-બે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ તથા અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ, અને અનંત પ્રદેશવાળો સ્કંધ અથવા અનંતાનંત પ્રદેશવાળો સ્કંધ, ક્રમશઃ બે પુદ્ગલ પરમાણુઓના એકત્વ પરિણામરૂપ સંઘાતથી, સંખ્યાત પુદ્ગલ પરમાણુના

त्रयाणां यावदनन्तानन्तानां च पृथग्भूतपरमाणूनामन्योऽन्यसंघाताद् द्विप्रदेशिकत्वाद्यात्मक समानपरिणतिरूपेणैकीभावेन उत्पद्यन्ते । पृथक्त्वेन स्तम्भादिरूपबृहत्स्कन्धेभ्यो विघटनरूपेण भेदेन वा द्विप्रदेशिकाद्याः स्कन्धा उत्पद्यन्ते, इति शेषः । अयं भावः—द्व्यणुकादिक्रमेणानन्तानन्तपरमाणुकपर्यवसानाः स्कन्धाः

प्रदेशवाले दो पुद्गलपरमाणुके संबंधसे दो प्रदेशवाला पुद्गलस्कंध उत्पन्न होता है। तीन प्रदेशवाले तीन पुद्गलपरमाणुओंके संबंधसे तीन प्रदेशवाला स्कंध उत्पन्न होता है। इसी तरह संख्यात असंख्यात एवं अनंतानंत प्रदेशवाला स्कंध भी उतने पुद्गलपरमाणुओंके संघातसे उत्पन्न होता है। इसी तरह कोई बृहत्स्कंध हो तो उसका भेद करनेसे भी द्विप्रदेश, तीन प्रदेश, चार प्रदेशवाले स्कंध उत्पन्न हो जाते हैं। इसी तरह और भी स्कंधोंकी उत्पत्ति जाननी चाहिये। द्विप्रदेशवाले पुद्गलपरमाणुओंके संघातसे उत्पन्न हुए स्कंधसे लेकर अनंतानंत प्रदेशवाले स्कंधके परमाणुओंके संघातसे जो स्कंध उत्पन्न होते हैं उनके पर्यन्तवर्ती स्कंधसे जब एक परमाणु अलग हो जाता है तो उस समय वह उत्पन्न हुआ स्कंध उस एक परमाणुसे न्यून स्कन्ध कहलाता है। इसी तरह दो, तीन आदि परमाणुओंके भेद क्रमसे आगे २ उतने २ परमाणुओंसे न्यून स्कंध उत्पन्न हो जाते हैं। इस तरह होते २ द्विप्रदेशवाले पुद्गलपरमाणुओंतकका स्कंध उत्पन्न हो जाता है। इसी प्रकार कितनेक परमाणुओंके

સંઘાતથી, અનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી તથા અનંતાનંત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી બને છે. બે પ્રદેશવાળા બે પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંબંધથી બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ પ્રદેશવાળા ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુના સંબંધથી ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. આજ પ્રમાણે સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ પણ એટલા પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી ઉત્પન્ન થાય છે આજ પ્રમાણે કોઈ બૃહત્સ્કંધ હોય તો એનો ભેદ કરવાથી પણ બે પ્રદેશ, ત્રણ પ્રદેશ, ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, આજ પ્રમાણે બીજા પણ સ્કંધોની ઉત્પત્તિ જાણવી જોઈએ. બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંઘાતથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્કંધથી લઈને અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધના પરમાણુઓના સંઘાતથી જે સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે. એના પર્યન્તવર્તી સ્કંધથી જ્યારે એક પરમાણુ અલગ થઈ જાય છે, તો એ સમયે ઉત્પન્ન થયેલ તે સ્કંધ એ એક પરમાણુ ન્યૂન સ્કંધ કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે બે, ત્રણ, આદિ પરમાણુઓના ભેદ ક્રમથી આગળ આગળ એટલા એટલા પરમાણુઓથી ન્યૂન સ્કંધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ થતા થતા બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ પરમાણુઓ સુધીનો સ્કંધ ઉત્પન્ન

संघाताद्-ये समुत्पन्नास्तेषां पर्यन्तवर्तिनः स्कन्धादेकः परमाणुर्यदा पृथग्भवति, तदा एक परमाणुभेदात् तन्न्यूनः स्कन्धः समुत्पद्यते, एवं द्वित्र्यादि परमाणुभेद-क्रमेणाधोऽधो यावत् द्विप्रदेशपर्यन्तस्कन्धोत्पाद इति । तथा-श्वेतोधावतीतिवत्, आवृत्तिन्यायेन-" एकत्वेन, पृथक्त्वेन च " इति तृतीयः पक्षः । तत्र-एकत्वेन= कैश्चित् परमाणुभिः संमिलितत्वेन एकपरिणतिरूपेण । तथा-पृथक्त्वेन च=तत्स-मय एव केषांचित् परमाणूनां विघटनात्मकेन भेदेन च, स्कन्धा उत्पद्यन्ते इति शेषः।

इदमत्रबोध्यं-स्कन्धोत्पत्तौ विकल्पत्रय, यतः-स्कन्धास्त्रिभ्यः कारणेभ्य उत्पद्यन्ते एकत्वेन सघातेनेत्यर्थः १, पृथक्त्वेन भेदेनेत्यर्थः २, एकत्वेन पृथक्त्वेन च= संघातभेदाभ्यां चेत्यर्थः ३ । परमाणुस्तु एकत्वोपलक्षितपृथक्त्वे नैवेति । तदेवाह

सम्मिलित होनेसे और उसी समय उसमेंसे कितनेक परमाणुओंके विघटन होनेसे स्कंध उत्पन्न होते हैं ।

तात्पर्य—इसका यह है कि स्कंधके उत्पत्तिमें तीन प्रकार हैं-कोई स्कंध सघात-एकत्वपरिणतिसे उत्पन्न होता है१ । कोई भेदसे बनता है२ और कोई एक साथ भेद और संघात दोनों निमित्तोंसे होता है । जब अलग२ स्थिति दो परमाणुओंके संघातसे दो प्रदेशवाला स्कन्ध होता है तब वह संघातजन्य स्कन्ध कहलाता है । इसी तरह तीन चार पांच छे सात आठ नौ दश यावत् संख्यात असंख्यात अनन्तानन्त परमाणुओंके मिलने से क्रमशः त्रिपदवाले, चारप्रदेशवाले, पांचप्रदेशवाले, छहप्रदेश-वाले, सातप्रदेशवाले, आठप्रदेशवाले, नौप्रदेशवाले, दशप्रदेशवाले यावत् संख्यातप्रदेशवाले, असंख्यातप्रदेशवाले और अनंतानंतप्रदेशवाले स्कंध

થઇ જાય છે. આજ પ્રમાણે કેટલાક પરમાણુઓના સંમિલિત થવા અને એજ સમયે એમાંથી કેટલાક પરમાણુઓનું વિઘટન થવાથી સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે.

તાત્પર્ય-આનુ એ છે કે, સ્કંધની ઉત્પત્તિમાં ત્રણ પ્રકાર છે. કોઇ સ્કંધ સંઘાત-એકત્વ પરિણતીથી ઉત્પન્ન થાય છે. ।૧। કોઈ ભેદથી બને છે ।૨। અને કોઇ એક સાથે ભેદ અને સંઘાત બન્ને નિમિત્તોથી બને છે જ્યારે અલગ અલગ સ્થિતિ બે પરમાણુઓના સંઘાતથી બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ થાય છે ત્યારે તે સંઘાતજન્ય સ્કંધ કહેવાય છે આજ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, દસ, યાવત્ સંખ્યાત અસંખ્યાત અનંત-અનંત પરમાણુ-ઓના મળવાથી ક્રમશઃ ત્રણ પ્રદેશવાળા, ચાર પ્રદેશવાળા, પાંચ પ્રદેશવાળા, છ પ્રદેશવાળા, સાત પ્રદેશવાળા, આઠ પ્રદેશવાળા, નવ પ્રદેશવાળા, દસ પ્રદેશવાળા યાવત્ સંખ્યાત પ્રદેશવાળા, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા અને અનંતા-અનંત પ્રદેશવાળા સ્કધ બની જાય છે. આ સંઘાતજન્ય છે તથા કોઇ મોટા

—परमाणुश्चेति । इह च कारस्त्वर्थे परमाणुस्तु एकत्वेन पृथक्त्वेन=एकत्वोपलक्षित पृथक्त्वेनेत्यर्थः । इह 'इत्थं भूतलक्षणा' इति तृतीया । अयमर्थः—एकत्वेन असहायत्वेन, उपलक्षितं यत्पृथक्त्वं स्कन्धेभ्यो विघटनात्मकं तेन—भेदेनेति यावत्, उत्पद्यते इति शेषः । अयं भावः—यत्ससहायां द्व्यणुकादीनामेकीभावरूपमेकत्वं, यच्चैकत्वपरिणतावपि देशादीनां बुद्धिपरिकल्पितं स्कन्धेभ्यः पृथक्त्वं, तादृशादेकत्वात् पृथक्त्वाद् वा परमाणुर्नोत्पद्यते, किन्त्वेकत्वोपलक्षितपृथक्त्वादेवेति ।

तथा चोक्तम्—"संघातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते" (तत्त्वार्थ अ. ५. सू. २६)

भाष्यम्—१, "संघाताद् २भेदात्, संघातभेदादित्येभ्य स्त्रिभ्यः कारणेभ्यः स्कन्धाः, उत्पद्यन्ते द्विप्रदेशादयः ।"

अथ परमाणुः कथमुत्पद्यते ?, अत्रोच्यते—'भेदादणुः' तत्त्वार्थ अ. ५।२७। भाष्यम्—"भेदादेव परमाणुरुत्पद्यते, न संघातात् नापि संघातभेदाभ्या"—मिति ॥

बन जाते हैं। ये संघातजन्य हैं। तथा किसी बडे स्कंध से टूटने से जो टुकडे हो जाते हैं। वे भेदजन्य स्कंध हैं। इसी प्रकार जब किसी एक स्कंध के टूटने पर उसके अवयव के साथ उसी समय कोई द्रव्य मिल जाने से नया स्कन्ध बनता है तब वह भेद संघातजन्य कहलाता है। भेद जन्य स्कंध तथा भेद संघात जन्य स्कंध द्विप्रदेश से लेकर यावत् अनंतानंत प्रदेशतक हो सकते हैं। तथा परमाणु भेद से ही उत्पन्न होते है। अर्थात् एकत्वोपलक्षित पृथक्त्व से ही परमाणु उत्पन्न होता है। इससे यह बात जाननी चाहिये कि जब भेद से ही परमाणु उत्पन्न होता है तो वह संघात तथा संघातभेद से उत्पन्न नहीं होता। 'संघातभेदेभ्यउत्पद्यन्ते' 'भेदादणुः' (तत्त्वार्थसूत्र अ. ५. सू. २६-२७) इन सूत्रों द्वारा यही पूर्वोक्त बात समर्थित की गई है ॥ १० ॥

સ્કંધના તૂટવાથી જે એના ટુકડા થઈ જાય છે તે ભેદજન્ય સ્કંધ છે. આજ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ એક સ્કંધના તૂટવાથી તેના અવયવની સાથે એજ વખતે બીજું કોઈ દ્રવ્ય મળી જવાથી નવો સ્કંધ બને છે ત્યારે તે ભેદસંઘાતજન્ય કહેવાય છે, ભેદજન્યસ્કંધ તથા ભેદસંઘાતજન્ય સ્કંધ બે પ્રદેશથી લઈને યાવત્ અનંતાઅનંત પ્રદેશ સુધી થઈ શકે છે. તથા પરમાણુ ભેદથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ એકત્વ ઉપલક્ષિત પૃથક્ત્વથી જ પરમાણુ ઉત્પન્ન થાય છે. આથી એ વાત જાણવી જોઈએ કે, જ્યારે ભેદથી જ પરમાણુ ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંઘાત તથા સંઘાત ભેદથી ઉત્પન્ન થતા નથી. संघात भेदेभ्य उत्पद्यन्ते" "भेदादणुः" (તત્વાર્થ સૂત્ર અધ્ય. ૫ સૂત્ર ૨૬-૨૭) સૂત્રો દ્વારા આજ પૂર્વોક્તવાતનું સમર્થન કરવામા આવેલ છે. ॥ ૧૦ ॥

सम्प्रति स्कन्धान् परमाणुं च क्षेत्रतः कथयति—

मूलम्—लोएगदेसे लोए यँ, भइयव्वा ते उ खेत्तओ ॥११॥
इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥१२॥

छाया—लोकैकदेशे लोके च, भक्तव्यास्ते तु क्षेत्रतः ॥ ११ ॥
अतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्ये चतुर्विधम् ॥ १२ ॥

टीका—'लोएगदेसे' इत्यादि ।

ते=स्कन्धाः, परमाणुश्च, क्षेत्रतस्तु—क्षेत्रमाश्रित्य तु, लोकैके देशे=लोकस्य—चतुर्दशरज्ज्वाऽत्मकस्य, एकदेशः—एकद्व्याऽदि संख्याताऽसंख्यातप्रदेशात्मकः प्रतिनियतो भागो लोकैकदेशस्तस्मिन्, तथा—लोके च भक्तव्या=भजनया विकल्पेन दर्शनीयाः, अत्र चा विशेषतः कथनेऽपि स्कन्धविषयैव भजनया ग्राह्या । परमाणुस्तु निरंशत्वादेकमेवप्रदेशमवगाह्य तिष्ठतीत्यतस्तत्र भजनाया अभावः परिणत-

---

अब स्कन्ध एवं परमाणु का कथन क्षेत्र की अपेक्षा से करते हैं—

'लोएगदेसे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(ते—ते) वे स्कंध और परमाणु (खेत्तओ—क्षेत्रतः) क्षेत्र की अपेक्षासे (लोएगदेसे लोए य भइयव्वा—लोकैकदेशे लोके च भक्तव्याः) लोक के देश में तथा लोक में भजनीय है। यहां जो भजना कही गई है वह स्कंध ही जाननी चाहिये परमाणु की नहीं। क्यों कि वह तो निरंश है—अतः एक प्रदेशात्मक आकाश में ही वह रहता है। पुद्गल द्रव्य धर्म अधर्म द्रव्य की तरह एक व्यक्तिमात्र तो है ही नहीं जिससे उसके एक प्रदेशरूप आधार क्षेत्र होने की संभावना की जा सके। भिन्न२ व्यक्ति होते हुए भी पुद्गलों के परिणाम में विविधता है। एकरूपता

હવે સ્કંધ અને પરમાણુનું કથન ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી કરે છે.

"लोएगदेसे" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ते-ते તે સ્કંધ અને પરમાણુ खेत्तओ-क्षेत्रतः ક્ષેત્રની અપેક્ષા लोएगदेसे लोए य भइयव्वा-लोकैकदेशे लोके च भक्तव्याः લોકના એક દેશમાં તથા લોકોમાં ભજનીય છે. અહીં જે ભજના બતાવવામાં આવેલ છે તે સ્કંધની જાણવી જોઈએ પરમાણુની નહીં કેમકે, એ તો નિરંશ છે એથી એક પ્રદેશાત્મક આકાશમાં જ એ રહે છે, પુદ્ગલ દ્રવ્ય ધર્મ અધર્મ દ્રવ્યની માફક એક વ્યક્તિ માત્ર તો છે જ નહીં જેથી તેને એક પ્રદેશરૂપ આધાર ક્ષેત્ર હોવાની સંભાવના કરી શકાય. જુદી જુદી વ્યક્તિ હોવા છતાં પણ પુદ્ગલોના

वैचित्र्याद् बहुतरप्रदेशोपचिता अपि स्कन्धाः केचिदेकप्रदेशे तिष्ठन्ति, केचिच्च संख्येष्वसंख्येयेषु प्रदेशेषु यावत्सकललोकेऽपि तथाविधाचित्तमहास्कन्धवद्भवेयुरिति भजनीया उच्यन्ते ॥ ११ ॥

नहीं है। इसीसे यहां उसके आधार का परिमाण अनेकरूप से भजना या विकल्प से कहा गया है। अतः इस परिणतिकी विचित्रतासे बहुतर प्रदेशोपचित भी स्कंध कितनेक तो ऐसे होते हैं जो लोकाकाशके एक देश में ठहरते हैं और कितनेक ऐसे होते हैं जो दो प्रदेश में ठहरते हैं। इसी तरह कितनेक पुद्गलस्कन्ध ऐसे होते हैं जो संख्यात प्रदेश परिमित लोकाकाश में तथा असंख्यात प्रदेश परिमित लोकाकाश में यावत् सकललोकाकाश में भी ठहरते हैं।

सारांश इसका यह है कि आधारभूत क्षेत्र के प्रदेशों की संख्या आधेयभूत पुद्गलद्रव्य के परमाणुओं की संख्या से न्यून या उसके बराबर हो सकती है। अधिक नहीं। अत एव परमाणु एक ही आकाश प्रदेश में स्थित रहता है पर द्व्यणुक एक आकाश के प्रदेश में ठहर सकता है। और ये दो प्रदेश में भी ठहर सकता है। इसी तरह उत्तरोत्तर संख्या बढतेर द्व्यणुक चतुरणुक यावत् संख्याताणुक स्कन्ध एक प्रदेश दो प्रदेश तीन प्रदेश यावत् संख्यातप्रदेश क्षेत्र में ठहर सकते हैं। संख्यातगुण स्कन्ध के ठहरने के लिये असंख्यात प्रदेशवाले

પરિણામમા વિવિધતા છે એકરૂપતા નથી આથી જ અહી એના આધારનું અનેક રૂપથી ભજના અથવા વિકલ્પથી બતાવવામાં આવેલ છે. એથી આ પરિણતીની વિચિત્રતાથી બહુતર પ્રદેશોપચિત પણ સ્કંધ કેટલાક તો એવા હોય છે જે લોકાકાશના એક પ્રદેશમા રોકાય છે અને કેટલાક એવા હોય છે કે જે બે પ્રદેશોમાં રોકાય છે આજ પ્રમાણે કેટલાક પુદ્ગલ સ્કંધ એવા હોય છે કે, તે સંખ્યાત પ્રદેશ પરિમિત લોકાકાશમાં તથા અસંખ્યાત પ્રદેશ પરિમિત લોકાકાશમાં અથવા તો સકળ લોકાકાશમાં પણ રોકાય છે. સારાંશ આનો એ છે કે, આધારભૂત ક્ષેત્રના પ્રદેશોની સંખ્યા આધેયભૂત પુદ્ગલ પરમાણુઓની સંખ્યાથી ઓછી અથવા એની બરોબર હોય છે. વધારે નહીં. એટલે કે, એક પરમાણું એક જ આકાશ પ્રદેશમાં સ્થિત રહે છે. પરદ્વયણુક એક આકાશના પ્રદેશમાં રોકાઈ શકે છે, અને બે પ્રદેશમાં પણ રહી શકે છે. આજ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સંખ્યામાં વધારો થતાં થતાં ત્રણ, ચાર એમ વધારો થતો રહે છે. સંખ્યાતાણુક સ્કંધ એક પ્રદેશ, બે પ્રદેશ, ત્રણ પ્રદેશ, આ રીતે ખ્યાત પ્રદેશ ક્ષેત્રમા રહી શકે છે. સખ્યાબંધ સ્કંધના રહેવા માટે

'इत्तो' इत्यादि—अतः=अतःपरं क्षेत्रप्ररूपणाऽन्तरमित्यर्थः, तेषां-स्कन्धादीनां चतुर्विधं=साऽधनादिसपर्यवसिताऽपर्यवसितभेदेन चतुष्प्रकारकम्, कालविभागं=कालभेदं, वक्ष्ये=कथयिष्यामि। इयं पादद्वयात्मिका गाथा ॥१२॥

क्षेत्रकी आवश्यकता नहीं पड़ती है। असंख्याताणुक स्कंध एक प्रदेशसे लेकर अधिकसे अधिक अपने बराबर की असंख्यात संख्यावाले आकाश प्रदेशमें ठहर सकता है। इसी तरह अनन्ताणुक और अनन्तानन्ताणुक स्कन्ध भी एकप्रदेश दो प्रदेश इत्यादि क्रम से बढतेर संख्यात प्रदेश असंख्यातप्रदेशवाले क्षेत्रमें ठहर सकते हैं। उनके ठहरने के लिये अनन्त प्रदेशात्मक क्षेत्र की आवश्यकता नहीं है। जैसे पुद्गल द्रव्य का सब से बड़ा स्कन्ध जिसे अचित्तमहास्कन्ध कहते हैं और जो अनंतानंत अणुओं का बना हुआ होता है असंख्यात प्रदेशवाले इस लोकाकाश में समा जाता है ॥ ११ ॥

अन्वयार्थ—(इतो-अतः परम्) इस क्षेत्र प्ररूपणा के बाद अब मैं (तेसिं-तेषां) इन स्कन्ध आदिकों की (चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-चतुर्विधं कालविभागं वक्ष्ये) सादि अनादि सपर्यवसित अपर्यवसित के भेद से चार प्रकार के कालविभागको कहता हूं। यह बारहवीं गाथा दो पदवाली है ॥ १२ ॥

અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા ક્ષેત્રની જરૂર પડતી નથી. અસંખ્યાતાણુક સ્કંધ એક પ્રદેશથી લઈને વધુમાં વધુ પોતાની બરોબરની અસંખ્યાત સંખ્યાવાળા આકાશ પ્રદેશમાં રહી શકે છે. આ પ્રમાણે અનન્તાણુક અને અનન્તા અનંત સ્કંધ પણ એક પ્રદેશ, બે પ્રદેશ ઈત્યાદિ ક્રમથી વધતાં વધતાં સંખ્યાત પ્રદેશ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા ક્ષેત્રમાં રહી શકે છે, એને રહેવા માટે અનંત પ્રદેશાત્મક ક્ષેત્રની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જેમ પુદ્ગલ દ્રવ્યનો સહુથી મોટો સ્કંધ જેને અચિત મહાસ્કંધ કહેવામાં આવે છે અને જે અનંતા અનંત અણુઓથી બનેલ હોય છે. અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આ લોકાકાશમાં સમાઈ જાય છે ૧૧

અન્વયાર્થ—इतो-अतः परम् આ ક્ષેત્ર પ્રરૂપણાની પછી હવે હું तेसिं-तेषाम् એ સ્કંધ આદિકોના चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-चतुर्विधं कालविभागं वक्ष्ये સાદિ અનાદિ સપર્યવસિત, અપર્યવસિતના ભેદથી ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને કહું છું. આ બારમી ગાથા બે પદવાળી છે. ॥ १२ ॥

यथा प्रतिज्ञातमाह—

मूलम्—संतइं पप्प तेऽणाई, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१३॥

छाया—सन्ततिं प्राप्य तेऽनादयः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १३ ॥

टीका—' संतइं पप्प ' इत्यादि ।

ते=स्कन्धाः, परमाणुश्च, सन्ततिं=इदं विनष्टमपरं च तथोत्पन्नं–तदपि विनष्टमन्यत्पुनस्तथोत्पन्नमित्यपराऽपरोत्पत्तिरूपप्रवाहात्मिकां प्राप्य=समाश्रित्य, अनादयः=आदिरहिताः, अपि च अपर्यवसिताः=अन्तरहिताः, स्थितिं=प्रतिनियत क्षेत्रावस्थानरूपां प्रतीत्य=आश्रित्य, सादिकाः=आदिसहिताः, अपि च सपर्यवसिताः=अन्तसहिताः ॥ १३ ॥

सादिपर्यवसितत्वे कियत्कालमेषां स्थितिरित्याह—

मूलम्—असंखकालमुक्कोसं, एक्कं समयं जहन्निया ।
अजीवाण य रूवीणं, ठिई एसा वियाहिया ॥१४॥

अब काल के विभाग को कहते हैं—' संतइं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(ते–ते) वे स्कन्ध और परमाणु (संतइं पप्प–सन्ततिं प्राप्य) अपरापर उत्पत्ति की प्रवाह स्वरूप सन्तति की अपेक्षा कर के (अणाई वि य अपज्जवसिया–अनादयः अपि च अपर्यवसिता) अनादि और अनंत हैं–आदि अंतरहित हैं। (वि य–अपि च) तथा (ठिइं पडुच्च साईया सपज्जवसिया–स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिताः) प्रतिनियत क्षेत्रावस्थानरूप स्थिति की अपेक्षा करके ये दोनों आदिसहित अन्तसहित हैं ॥ १३ ॥

હવે કાળના વિભાગને કહે છે.—"संतइं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ते–તે એ સ્કંધ અને પરમાણુ ઉત્તરોત્તર ઉત્પત્તિના પ્રવાહ સ્વરૂપ સંતતિની અપેક્ષાના કારણે अणाई वि य अपज्जवसिया–अनादयः अपि च अपर्यवसिताः અનાદિ અને અનંત છે, આદિ અંતરહિત છે. वि य–अपि च તથા ठिइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया–स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिकाः પ્રતિનિયત ક્ષેત્રાવસ્થાનરૂપ સ્થિતિની અપેક્ષાના કારણે એ બન્ને આદિ સહિત અન્ત સહિત છે. ॥ ૧૩ ॥

छाया--असंख्यकालमुत्कृष्टा, एकं समयं जघन्यका ।
अजीवानां च रूपिणां, स्थितिः एषा व्याख्याता ॥ १४ ॥

टीका—'असंखकालमुक्कोसं' इत्यादि ।

रूपिणां=रूपयुक्तानां, अजीवानां=जीवभिन्नद्रव्याणां पुद्गलानामित्यर्थः । असंख्यकालम्, उत्कृष्टा=परमा, स्थितिः-एकक्षेत्रावस्थानरूपा, तथा-एकं समयं जघन्यका=जघन्यास्थितिः, इत्येषां-एवं रूपास्थितिर्व्याख्याता=तीर्थकरादिभिः कथिता । 'असंखकालं एगं समयं' इत्युभयत्र स्थितिक्रिययाऽत्यन्तसंयोगे द्वितीया । ते हि पुद्गला जघन्यत एकसमयादुत्कृष्टतस्त्वसंख्यकालादूर्ध्वं ततः क्षेत्रात् क्षेत्रान्तरमवश्यं गच्छन्तीति भावः ॥ १४ ॥

सादि और सपर्यवसितमें इनकी कितने कालकी स्थिति होती है सो कहते हैं—'असंख०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(रूविण-रूपिणाम्) रूपी-(अजीवाण-अजीवानाम्) अजीव द्रव्योंकी अर्थात् पुद्गलोंकी (असंखकालं उक्कोसं-असंख्यकालं उत्कृष्टा) असंख्यकालकी उत्कृष्ट स्थिति है। तथा (जहन्निया-जघन्यका) जघन्य स्थिति (एकं समयं-एकं समयम्) एक समयमात्र है। (एसा-वियाहिया-एषा व्याख्याता) इस प्रकारकी यह स्थिति इनकी तीर्थकरादिक देवोंने कही है। तात्पर्य-इसका यह है कि ये स्कंध और परमाणु अधिकसे अधिक एक क्षेत्रमें असंख्यातकाल तक तथा कमसे कम एक समय तक अवस्थित रहते हैं फिर बादमें अवश्य क्षेत्रान्तरमें चले जाते हैं ॥ १४ ॥

આદિ અને સપર્યવસિતમાં આની કેટલા કાળની સ્થિતિ હોય છે તે કહે છે—“ असंख ” ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—रूविण-रूपिणाम् રૂપી अजीवाण-अजीवानाम् અજીવ દ્રવ્યોની અર્થાત્ પુદ્ગલોની असंखकालं उक्कोसं-असंख्यकालं उत्कृष्टा અસંખ્યકાળની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. તથા जहन्निया-जघन्यका જઘન્ય સ્થિતિ एक्कं समयं-एकं समयम् એક સમય માત્રની છે. एसा वियाहिया-एषा व्याख्याता આ પ્રકારની એની આ સ્થિતિ તિર્થંકરાદિ દેવોએ કહી છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે, સ્કંધ અને પરમાણુ અધિકથી અધિક એક ક્ષેત્રમાં અસંખ્યાત કાળ સુધી ઓછામાં ઓછા એક સમય સુધી અવસ્થિત રહે છે. પછી બાદમાં જરૂરથી ક્ષેત્રાન્તરમાં ચાલ્યા જાય છે. ॥ ૧૪ ॥

कालद्वारमाश्रित्य स्थितिरुक्ता, अथैतदन्तर्गतमेवान्तर माह--

मूलम्-अणंतकाल मुक्कोसं, एक्कं समयं जहन्नयं।
अजीवाण य रूवीणं, अंतरेयं वियाहियं ॥१५॥

छाया--अनन्तकालं उत्कृष्टं, एकं समयं जघन्यकम्।
अजीवानां च रूपिणां, अन्तरं एतद् व्याख्यातम् ॥१५॥

टीका--रूपिणां-अजीवानां, अनन्तकालम् = अनन्तकालप्रमाणं, उत्कृष्टं, तथा-एकं समयं जघन्यकं, एतत्=एतत्प्रकारकम्, अनन्तरं=विवक्षितक्षेत्रात् प्रच्युतानां कालतः पुनस्तत्प्राप्तेर्व्यवधानं व्याख्यातम्, तेषां हि विवक्षितक्षेत्रावस्थिति प्रच्युतानां कदाचित्समयावलिकादि संख्यातकालतोऽसंख्यातकालाद्वा पल्योपमादेर्यावदनन्तकालादपि सम्भवतीति ॥ १५ ॥

यह कालद्वारको लेकर स्थिति कही गई है अब इसके अन्तर्गत अन्तरको कहते हैं—'अणंतकालं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(रूविणं अजीवाण-रूपिणां अजीवानाम्) रूपी अजीव द्रव्य-पुद्गलोंका (उक्कोसं-उत्कृष्टं) उत्कृष्ट (अणंतकालं-अनंतकालम्) अनंतकाल तथा (जहन्नयं-जघन्यकम्) जघन्य (एक्कं समयं-एकं समयम्) एक समय प्रमाण (इयं अंतरं वियाहियं-एतत् अन्तरम् व्याख्यातम्) अन्तर-विरहकाल-कहा गया है। विवक्षित क्षेत्रसे प्रच्युत होकर पुनः उसी विवक्षित क्षेत्रमें पहुंचनेके बीचमें जितने समयका व्यवधान पडता वह अन्तर है। यह अन्तर परमाणु और स्कंधोंका उत्कृष्ट अनन्तकाल तथा जघन्य एक समयमात्र है। इनका यह अन्तर, समय आवलिका

આ કાળદ્વારને લઈને સ્થિતિ કહેવામા આવેલ છે હવે એના અંતર્ગત અંતરને કહે છે—" अणंतकालं " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—रूविणं अजीवाण-रूपिणां अजीवानां રૂપી અજીવ દ્રવ્ય પુદ્ગલોનું उक्कोसं-उत्कृष्टम् ઉત્કૃષ્ટ अणंतकाल-अनतकालम् અનંતકાળ जहन्नयं-जघन्यकम् તથા જઘન્ય एक्क समयं-एकं समयम् એક સમય પ્રમાણ इयं अंतरं वियाहियं-एतत् अन्तरम् व्याख्यातम् અન્તર-વિરહકાળ કહેવાયેલ છે. વિવક્ષિત ક્ષેત્રથી પ્રચ્યુત બનીને ફરીથી એજ વિવક્ષિત ક્ષેત્રમાં પહોંચવાની વચમાં જેટલા સમયનું વ્યવધાન પડે તે અંતર છે. એ અન્તર પરમાણુ અને સ્કંધોનું ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળ તથા જઘન્ય એક સમય માત્ર છે. એમનું આ અંતર સમય આવલિકા

एतानेव भावतः प्रदर्शयति--

मूलम्--वण्णओ गंधओ चेव, रसओ फासओ तहा ।
संठाणओ य विन्नेओ, परिणामो तेसिं पंचहा ॥१६॥

छाया--वर्णतो गन्धतश्चैव, रसतः स्पर्शतस्तथा ।
संस्थानतश्च विज्ञेयः, परिणामस्तेषां पञ्चधा ॥ १६ ॥

टीका--'वण्णओ' इत्यादि ।

तेषां=रूपिणामजीवानाम्-अयमर्थः, स्कन्धानां परमाणोश्च परिणामः= स्वरूपतोऽवस्थितानां वर्णाद्यन्यथा भावरूपः पञ्चधा विज्ञेयः । तद् यथा-वर्णतः= वर्णमाश्रित्य, तथा-गन्धतः=गन्धमाश्रित्य, 'चेव' इति समुच्चयार्थकः । रसतः= रसमाश्रित्य, तथा-स्पर्शतः=स्पर्शमाश्रित्य, च=पुनः, संस्थानतः=संस्थानम्-आकारः, ततः-आकारमाश्रित्येत्यर्थः ॥१६॥

आदिसे लेकर संख्यात असंख्यात कालका तथा पल्योपम सागरोपम आदि यावत् अनन्तकालका पड़ता है ॥१५॥

अब भावसे परमाणु और स्कन्धोंका स्वरूप कहते हैं--'वण्णओ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(तेसिं-तेषाम्) इन रूपी द्रव्योंका-परिणाम-वर्ण आदिमें परिवर्तनपना-(वण्णओ गंधओ रसओ फासओ संठाणओ पंचहा विन्नेओ-वर्णतः गन्धतः रसतः स्पर्शतः संस्थानतः पंचधा विज्ञेयः) वर्णकी अपेक्षा, गंधकी अपेक्षा, रसकी अपेक्षा, स्पर्शकी अपेक्षा तथा आकारकी अपेक्षा पांच प्रकारका कहा गया है ॥१६॥

આદિથી લઈને સંખ્યાત અસંખ્યાત કાળનું તથા પલ્યોપમ સાગરોપમ આદિ યાવત્ અનંતકાળનું પડે છે. ॥ ૧૫ ॥

હવે ભાવથી પરમાણુને અને સ્કંધોનું સ્વરૂપ કહે છે—

" वण्णओ " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—तेसिं-तेषाम् આ રૂપી દ્રવ્યોના પુદ્ગલોનું પરિણામ વર્ણ આદિમાં પરિવર્તનપણુ वण्णओ गंधओ रसओ फासओ संठाणओ पंचहा विन्नेओ-वर्णतः गन्धतः रसतः स्पर्शतः संस्थानतः पंचधा विज्ञेयः વર્ણની અપેક્ષા, ગંધની અપેક્ષા, રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા, તથા આકારની અપેક્ષા, પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૧૬ ॥

एषामेव प्रत्येकमुत्तरभेदानाह—

मूलम्—वण्णओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया ।
किण्हा नीला य लोहिया, हालिद्दा सुकिला तहा ॥१७॥

छाया—वर्णतः परिणता ये तु, पञ्चधा ते प्रकीर्त्तिताः ।
कृष्णा नीला च लोहिताः, हारिद्राः शुक्लास्तथा ॥१७॥

टीका—'वण्णओ' इत्यादि—

ये तु=स्कन्धादयः, वर्णतः परिणताः=वर्णपरिणामिनः, ते पञ्चधा प्रकीर्तिताः। तद् यथा–कृष्णाः=कज्जलादिवत्कृष्णवर्णवन्तः । च=पुनः, नीलाः=मयूरग्रीवादिवत्, नीलवर्णवन्तः, लोहिताः–हिङ्गुलकादिवत्, हारिद्राः=हरिद्रादिवत् पीताः, तथा–शुक्लाः=शंखादिवत्, श्वेतवर्णवन्तः ॥१७॥

अब वर्णगंध आदि प्रत्येकके उत्तरभेद कहते हुए प्रथम वर्णको लेकर भेद कहते हैं—'वण्णओ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—जो स्कंध आदि पुद्गल (वण्णओ परिणया–वर्णतः परिणताः) वर्ण परिणामवाले हैं (ते–ते) वे (पंचहा पकित्तिया–पंचधा प्रकीर्तिताः) पांच प्रकारके कहे गये हैं। (किण्हा नीला लोहिया हलिद्दा तहा सुकिला–कृष्णाः नीलाः लोहिताः हारिद्राः तथा शुक्लाः) वे पांच प्रकार ये हैं–कृष्ण, नील, लोहित, पीत तथा शुक्ल ।

भावार्थ—ये स्कंधादि पुद्गल वर्णकी अपेक्षा पांच वर्णवाले होते हैं–कितनेक कज्जलादिककी तरह कृष्णवर्ण वाले होते हैं। कितनेक मयूरग्रीवादिककी तरह नील वर्णवाले होते हैं। कितनेक हिंगुलक आदिकी तरह लालवर्ण वाले होते हैं, कितनेक हलदी आदिकी तरह पीत वर्णवाले होते हैं, तथा कितनेक शंखादिककी तरह श्वेतवर्णवाले होते हैं ॥१७॥

હવે વર્ણ ગંધ આદિ પ્રત્યેકના ઉત્તરભેદ કહેતાં પ્રથમ વર્ણના ભેદને કહે છે—"वण्णओ" ઇત્યાદિ.।

અન્વયાર્થ—જે સ્કંધ આદિ પુદ્ગલ वण्णओ परिणया–वर्णतः परिणता. વર્ણ પરિણામવાળા છે ते–ते તે पंचहा पकित्तियो–पंचधा प्रकीर्तिता. પાંચ પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે. તે પાંચ પ્રકાર આ છે–किण्हा नीला लोहिया हलिद्दा तहा सुकिला–कृष्णाः नीलाः लोहिताः हरिद्रा तथा शुक्लाः કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત, પીત તથા શુકલ.

ભાવાર્થ—તે સ્કંધાદિ પુદ્ગલ વર્ણની અપેક્ષા પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. કેટલાક કાજળના જેવા કાળા વર્ણવાળા હોય છે. કેટલાક મોરની ડોક જેવા નીલવર્ણવાળા, હોય છે. કેટલાક હિંગળા આદિના જેવા લાલ રંગના હોય છે, કેટલાક હળદર આદિની માફક પીળા રંગના હોય છે, તથા કેટલાક શંખ આદિની માફક સફેદ રંગવાળા હોય છે. ॥ ૧૭ ॥

मूलम्-गंधओ परिणया जे उ, दुविहा ते वियाहिया।
सुब्भिगंधपरिणामा, दुब्भिगंधा तहेव य ॥१८॥

छाया—गन्धतः परिणता ये तु, द्विविधास्ते व्याख्याताः।
सुरभिगन्धपरिणामाः, दुरभिगन्धास्तथैव च ॥१८॥

टीका—'गंधओ' इत्यादि—

ये तु स्कन्धादयः, गन्धतः परिणताः=गन्धपरिणामभाजः, ते द्विविधाः व्याख्याताः। तद् यथा-सुरभिगन्धपरिणामाः=चन्दनवत्, सुगन्धपरिणामवन्तः१, तथैव=दुरभिगन्धाः=लशुनादिवत्, दुर्गन्धा२ इति ॥१८॥

मूलम्-रसओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया।
तित्त-कडु-कसाया, अंबिला महुरा तहा ॥१९॥

छाया—रसतः परिणता ये तु, पञ्चधा ते प्रकीर्तिताः।
तिक्तकटुककषायाः, अम्ला मधुरा स्तथा ॥१९॥

टीका—'रसओ' इत्यादि—

ये तु=स्कन्धादयः, रसतः-परिणताः, ते पञ्चधा प्रकीर्तिताः। तद् यथा-

---

अब गंधको लेकर भेद कहते हैं—'गंधओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-ये) जो पुद्गल स्कंध आदि (गंधओ परिणया-गंधतः परिणताः) गंध गुणसे परिणत होते हैं (ते दुविहा वियाहिया-ते द्विविधाः व्याख्याताः) वे दो प्रकारके कहे गये हैं। (सुब्भिगंधपरिणामा तहेव य दुब्भिगंधा-सुरभिगंधपरिणामा तथैव च दुरभिगंधाः) एक सुरभिगंध परिणामवाले और दूसरे दुरभिगंध परिणामवाले, अर्थात् चन्दनादिककी तरह कितनेक सुगंधिपरिणामवाले होते हैं। और कितनेक लशुन आदिकी तरह दुर्गंध परिणामवाले होते है ॥१८॥

હવે ગંધને લઈને ભેદ કહે છે—"गंधओ" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे-ये જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ गंधओ परिणया-गंधतः परिणताः ગંધ ગુણથી પરિણત હોય છે. ते दुविहा वियाहिया-ते द्विविधाः व्याख्याताः તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે, सुब्भिगंधपरिणामा तहेव य दुब्भिगंधा-सुरभिगंधपरिणामा तथैव दुरभिगंधाः એક સુગંધિત ગંધના પરિણામવાળા અને બીજા દુર્ગંધના પરિણામવાળા અર્થાત્ ચંદન આદિની માફક કેટલાક સુગંધિત પરિણામવાળા હોય છે અને કેટલાક લસણ આદિની માફક દુર્ગંધ પરિણામવાળા હોય છે. ॥૧૮॥

तिक्तकटुककषायाः=मरीचादिवत्तिक्ताश्च, निम्बादिवत्कटुकाश्च, आमलकादिवत्कषायाश्चे'ति तिक्तकटुककषायाः। देशपरिभाषानुरोधेन मरीचादीनां निम्बादीना तु कटुत्वं ज्ञेयम्। वैद्यके तु मरीचादीनां कटुत्वं निम्बादीनां तिक्तत्वमुक्तम्। अम्लाः=खट्टा इति भाषा प्रसिद्धा अम्लिकादिवत्, अम्लरसवन्तः। तथा-मधुराः =शर्करादिवन्मधुररसवन्तः ॥ १९ ॥

सम्प्रति स्पर्शमाश्रित्याह—

मूलम्--फासओ परिणया जे उ, अट्ठहा ते पकित्तिया।
कक्खडा मउया चेवं, गरुया लहुया तहा ॥२०॥
सीया उण्हाय निद्धा य, तहा लुक्खा य आहिया।
इय फास परिणया एए, पुग्गला समुदाहिया ॥२१॥

अब रसको आश्रय करके कहते हैं--'रसओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जे उ-ये तु) जो पुद्गल स्कंधादिक (रसओ परिणया-रसतः परिणतः) रसगुणसे परिणत होते है (ते पंचहा पकित्तिया-ते पंचधा प्रकीर्तिताः) वे पांच प्रकारके कहे गये है। जैसे (तित्त-कडु-कसाया, अंबिला महुरा तहा-तिक्त कटुक कषायाः अम्लाः मधुरास्तथा) तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल तथा मधुर।

भावार्थ—जो पुद्गल स्कंध आदि रस गुण परिणामवाले होते हैं वे पांच प्रकारके रसवाले कहे गये हैं-कितनेक पुद्गल स्कन्धोंका रस मरीच आदिकी तरह तीखा-चिरपिरा होता है। कितनेकोंका रस नीम आदिकी तरह कडुवा होता है। तथा कितनेकोंका आंवले आदिकी तरह कषायला होता हैं। कितनेकोंका इमली आदिकी तरह खट्टा रस होता है। तथा कितनेकोंका शर्करा आदिकी तरह मीठा रस होता है ॥१९॥

હવે રસને આશ્રય કરીને કહે છે—"रसओ" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे उ-येतु જે પુદ્ગલ સ્કંધાદિ रसओ परिणया-रसतः परिणताः રસગુણુથી પરિણત હોય છે ते पंचहा परिणया-ते पंचधा परिणताः તે પાંચ પ્રકારના કહેવાયેલ છે. જેમ तित्त-कडु-कसाया अंबिला महुरा तहा-तिक्त कटुककषायाः अम्लाः मधुरास्तथा તીખા, કડવા, તુરા, ખાટા અને મધુર.

ભાવાર્થ—જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ રસગુણુ પરિણામ વાળા હોય છે. તે પાંચ પ્રકારના રસવાળા કહેવામાં આવેલ છે, કેટલાક પુદ્ગલ સ્કંધોનો રસ, મરચાં વગેરેની માફક તીખો ચટપટો હોય છે, કેટલાકોનો રસ લીંબડાની જેમ કડવો હોય છે, કેટલાકનો આંબળા વગેરેની માફક તુરો હોય છે, કેટલાકનો આંબલી વગેરેની માફક ા હોય છે, તથા કેટલાકનો સાકર આદિની માફક મીઠો રસ હોય છે.॥૧૯॥

छाया—स्पर्शतः परिणता ये तु, अष्टधा ते प्रकीर्त्तिताः ।
कर्कशा मृदवश्चैव, गुरवो लघवस्तथा ॥ २० ॥
शीता उष्णाः स्निग्धाश्च, तथा रूक्षाश्च आख्याताः ।
इति स्पर्श परिणता एते, पुद्गलाः समुदाहृताः ॥२१॥

टीका—'फासओ' इत्यादि—

ये तु स्कन्धादयः, स्पर्शतः परिणताः, स्पर्शपरिणामिनस्ते, अष्टधा प्रकीर्तिताः। तद् यथा-कर्कशाः=पाषाणादिवत्कर्कशस्पर्शवन्तः, मृदवः=शिरीशपुष्पादिवन्मृदु स्पर्शवन्तः, 'चेव' इति समुच्चये। गुरवः=हीरकादिवद्गुरुत्वं प्राप्ताः। तथा-लघवः =अर्क (आकडा) इति भाषा प्रसिद्धा तूलादिवल्लघुत्वं प्राप्ताः ॥२०॥

अब स्पर्शको आश्रय करके कहते हैं—'फासओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ-ये तु) जो पुद्गल स्कंध आदि (फासओ परिणया-स्पर्शतः परिणताः) स्पर्श गुणसे परिणत हुए हैं (ते-ते) वे पौद्गलिक स्कंध (अट्ठहा पकित्तिया-अष्टधा प्रकीर्तिताः) आठ प्रकारके कहे गये हैं- जैसे-(कक्कडा मउवा गरुया लहुया तहा सीया उण्हाय लुक्खा आहिया-कर्कशाः मृदवः गुरवः लघवः तथा शीताः उष्णाः रूक्षाः आख्याताः) कर्कशस्पर्शवाले मृदुस्पर्शवाले, गुरुस्पर्शवाले, लघुस्पर्शवाले, शीतस्पर्श-वाले, रूक्षस्पर्शवाले। (इय-इति) इस प्रकार (एए-एते) ये (पुग्गला-पुद्गलाः) पुद्गल (फासपरिणया समुदाहिया-स्पर्शपरिणताः समुदा-हृताः) स्पर्शगुण परिणत हुए कहे गये हैं।

भावार्थ—स्पर्श आठ प्रकारका होता है। और यह स्पर्शगुण पौद्गलिक स्कंध आदिकोंमें ही पाया जाता है। अरूपी पदार्थोंमें नहीं।

હવે સ્પર્શને આશ્રય કરીને કહે છે.—" फासओ " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे उ-ये तु જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ फासओ परिणया-स्पर्शतः परिणताः સ્પર્શ ગુણથી પરિણત થયેલ હોય છે ते-ते તે પૌદ્ગલિક સ્કંધ अट्ठहा पकित्तिया-अष्टधा प्रकीर्तिताः આઠ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે જેમ-कक्कडा मउवा गरुया लहुया तहा सीया उण्हाय लुक्खा आहिया-कर्कशाः मृदवः गुरवः लघवः तथा शीताः उष्णाः रूक्षाः आख्याताः કર્કશ સ્પર્શવાળા, મૃદુસ્પર્શવાળા, ગુરૂસ્પર્શવાળા, લઘુસ્પર્શવાળા, ઠંડાસ્પર્શવાળા, રૂક્ષસ્પર્શવાળા, इय-इति આ પ્રમાણે एए-एते એ पुग्गला-पुद्गलाः પુદ્ગલ फासपरिणया समुदा-हिया-स्पर्शपरिणताः समुदाहृताः સ્પર્શગુણ પરિણત થયેલ બતાવવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—સ્પર્શ આઠ પ્રકારનો હોય છે. અને આ સ્પર્શગુણ પૌદ્ગ-લિક સ્કંધ આદિકોમાં જ જોઈ શકાય છે. અરૂપી પદાર્થોમાં નહીં. રૂપ, રસ,

'सीया' इत्यादि—

शीताः=जलादिवत् शीतस्पर्शवन्तः, उष्णाः=वह्न्यादिवदुष्णस्पर्शवन्तः, च=पुनः, स्निग्धाः=घृतादिवत्स्निग्धस्पर्शवन्तः। तथा-रूक्षाः=भस्मादिवद्रूक्षस्पर्शवन्तः, इत्यष्टविधा आख्याताः=कथिताः। इति=अनेन प्रकारेण एते=स्कन्धाः परमाणुश्च स्पर्शपरिणताः=स्पर्शपरिणामवन्तः, पुद्गलाः समुदाहृताः=पूरणगलनधर्मवत्वात् पुद्गला इत्याख्यातास्तीर्थंकरादिभिः ॥२१॥

रूप रस गंध और स्पर्शवाला पुद्गल ही है। इसलिये उसे रूपी कहा है। वे आठ प्रकार ये है-कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत उष्ण, स्निग्ध एवं रूक्ष। पाषाण आदिकी तरह कितनेक पुद्गल स्कन्ध कर्कश होते हैं-अतः वे कर्कश गुणवाले माने गये हैं। कितनेक शिरीष पुष्पादिककी तरह मृदु-स्पर्शवाले होते हैं। कितनेक हीरा आदिकी तरह गुरुस्पर्शवाले होते हैं। कितनेक अर्कतूलादिक (आकडेकी रुई)की तरह लघुस्पर्शवाले होते हैं। कितनेक जल आदिकी तरह शीतस्पर्शवाले होते हैं। कितनेक अग्नि आदिकी तरह उष्णस्पर्शवाले होते हैं। कितनेक घृत आदिकी तरह स्निग्ध स्पर्शवाले होते हैं। तथा कितनेक भस्म-राख आदिकी तरह रूक्षस्पर्शवाले होते हैं। पुद्गलका स्वभाव ही पूरण गलन होनेका है। इसी लिये उन्हें पुद्गल कहा गया है। पुद्गल स्कन्ध आदिमें जहां एक गुण होगा वहां अन्य और भी गुण होंगे। ऐसा नहीं है कि कहीं अकेला स्पर्शगुण हो और कहीं अकेला रूपादि गुण हो। ये चारों अविनाभावी हैं ॥२०॥२१॥

ગંધ અને સ્પર્શવાળા પુદ્ગલ જ છે. આ કારણે તેને રૂપી કહેવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના છે.-કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ, પત્થર આદિની માફક કેટલાક પુદ્ગલ સ્કંધ કર્કશ હોય છે. આથી તેને કર્કશ ગુણવાળા માનવામાં આવેલ છે. કેટલાક શીરીષ પુષ્પાદિકની માફક મૃદુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક હિરા આદિની માફક ગુરૂ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક અર્કતુલાદિક (આકડાનું રૂ)ની માફક લઘુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક પાણી આદિની માફક ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક અગ્નિ આદિની માફક ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે, કેટલાક ઘી આદિની માફક સ્નિગ્ધ સ્પર્શ-વાળા હોય છે. તથા કેટલાક ભસ્મ, ખાખ આદિની માફક રૂક્ષ સ્વભાવવાળા હોય છે. પુદ્ગલનો સ્વભાવ જ પુરણ ગલન થવાનો જ છે. આ કારણે જ તેને પુદ્ગલ કહેવામાં આવેલ છે. પુદ્ગલ સ્કંધ આદિમાં જ્યા એક ગુણ હશે, ત્યાં બીજા ગુણો પણ હશે. એવું નથી કે, ક્યાંક એકલો સ્પર્શગુણ હોય, અને ક્યાંક એકલો રૂપાદિગુણ હોય આ ચારે અવિનાભાવી છે. ॥૨૦॥૨૧॥

मूलम्—संठाणओ परिणया जे उ, पंचहा ते पकित्तिया।
परिमंडला य वट्टा य, तंसा चउरंस मायया ॥२२॥

छाया—संस्थानपरिणता ये तु, पञ्चधा ते प्रकीर्तिताः।
परिमण्डलाश्च वृत्ताश्च, त्र्यस्राश्चतुरस्रा आयताः ॥२२॥

टीका—'संठाणओ' इत्यादि—

ये तु स्कन्धादयः, संस्थानतः परिणताः=संस्थानानि=आकारास्तैः परिणताः-परिणामवन्तः, ते पञ्चधा=पञ्चप्रकारकाः। तथाहि-परिमण्डलाः=परिमण्डलसंस्थानवन्तः, तत्र परिमण्डलं=मध्यशुषिरं वृत्तं वलयवत्, च=पुनः, वृत्ताः=वृत्तनामक संस्थानवन्तः, तत्र वृत्तम्-मध्ये पूर्णं झल्लरीवत्, च=पुनः, त्र्यस्राः-त्रिकोणकाः, शृंगाटकवत्, चतुरस्राः=चतुरस्रसंस्थानवन्तः, तत्र-चतुरस्रम्-चतुष्कोणं पीठादिवत्। तथा-आयताः=आयतसंस्थानवन्तः, तत्र-आयतं=दीर्घं दण्डादिवत् ॥२२॥

अब संस्थानको लेकर कहते हैं—'संठाणओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ-ये तु) जो पौद्गलिक स्कन्ध आदि (संठाणओ परिणया-संस्थानतः परिणताः) संस्थानरूप आकारसे परिणत होते हैं (ते-ते) वे (पंचहा पकित्तिया-पंचधा प्रकीर्तिताः) पांच प्रकारके कहे गये हैं। (परिमंडला वट्टा तंसा चउरंस आयया-परिमण्डलाः वृत्ताः त्र्यस्राः चतुरस्राः आयताः) परिमंडल आकारवाले, वृत्त आकारवाले, त्र्यस्र आकारवाले, चतुरस्र आकारवाले एवं आयत (लंबे) आकारवाले। जिस आकारमें बीचमें छेद हो तथा जो गोल हो वह वलयकी तरह परिमंडल आकारवाला जानना चाहिये। जो झल्लरीकी तरह मध्यमें पूर्ण हो वह वृत्त आकारवाला जानना चाहिये। जो सिंघाडेकी तरह तीन कोणवाला

હવે સંસ્થાનને લઈને કહે છે—"संठाणओ" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे उ-ये तु જે પુદ્ગલ સ્કંધ આદિ संठाणओ परिणया-संस्थानतः परिणताः સંસ્થાનરૂપ આકારથી પરિણત થાય છે, ते-ते તે पंचहा पकित्तिया-पंचधा प्रकीर्तिताः પાંચ પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે परिमंडला वट्टा तंसा चउरंस आयया-परिमण्डलाः वृत्ताः त्रसाः चतुरस्राः आयताः પરિમંડળ આકારવાળાં, વૃત્ત આકારવાળાં, ત્ર્યસ્ર આકારવાળાં, ચતુરસ્ર આકારવાળા, અને આયત આકારવાળા, જે આકારમાં વચમાં છેદ હોય તથા જે ગોળ હોય તે વલયની માફક પરિમંડળ આકારવાળા જાણવા જોઈએ, જે ઝાલરની માફક વચમાં સંપૂર્ણ હોય તે વૃત્ત આકારવાળા જાણવા જોઈએ. જે શીંગોડાના ફળની જેવા ત્રણ

सम्प्रत्येषामेवपरस्परसंयोजनमाह—

मूलम्—वण्णओ जे भवे किण्हे, भइए से उ गंधओ ।
रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२३॥

छाया—वर्णतो यो भवेत् कृष्णः, भाज्यः स तु गन्धतः ।
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥२३॥

टीका—' वण्णओ ' इत्यादि—

यः=स्कन्धादिः, वर्णतः=वर्णमाश्रित्य, कृष्णवर्णवान् भवेत् सतु गन्धतः= गन्धमाश्रित्य, भाज्यः=कृष्णः सुगन्धिः, दुर्गन्धो वा भवति, नतु नियतगन्ध एवेति भावः । तथा–रसतः,स्पर्शतश्च, 'चेव' इति समुच्चये, संस्थानतश्चापि भाज्यः,

होता है वह त्र्यस्र आकारवाला जानना चाहिये। जो पीठादिककी तरह चार कोनावाला होता है वह चतुरस्र आकारवाला जानना चाहिये। एवं जो दंडेकी तरह लंबे आकारवाला होता है वह आयत संस्थानवाला जानना चाहिये ।.२२॥

अब इन वर्णादिकोंका संयोग कहते हैं—'वण्णओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कन्धादि पुद्गल (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (किण्हे भवे-कृष्णः भवेत्) काला होता है (से-सः) वह (गंधओ-गंधतः) गंधकी अपेक्षासे (भइए-भाज्यः) भाज्य होता है। अर्थात् जो वर्णकी अपेक्षा काला होता है वह सुगन्धित हो सकता है और दुर्गंधित भी हो सकता है। ऐसा कोई नियम नहीं कि ऐसे वर्णवालेकी नियत गंध हो। इसी तरह (रसओ फासओ चेव विय संठाणओ भइए-रसतः

ખુણાવાળા હોય છે તે ત્ર્યસ્ર આકારવાળા જાણવા જોઈએ. જે પીઠ આદિની માફક ચાર ખુણાવાળા હોય છે તે ચતુરસ્ર આકારવાળા જાણવા જોઈએ. ઉપરાંત દાંડીની જેવા લાંબા આકારવાળા હોય છે તે આયત સંસ્થાનવાળા જાણવા જોઈએ. ॥૨૨॥

હવે આ વર્ણાદિકોના સંયોગને કહે છે—"वण्णओ" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-यः જે સ્કંધ આદિ પુદ્ગલ वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા किण्हे भवे-कृष्णः भवेत् કાળા હોય છે से-सः તે गंधओ-गंधतः ગંધની અપેક્ષાથી भइए-भाज्यः ભાજ્ય હોય છે. અર્થાત્ જે વર્ણની અપેક્ષા કાળા હોય છે. તે સુગંધિત હોઈ શકે છે અને દુર્ગંધિત પણ હોઈ શકે છે. એવો કોઈ નિયમ નથી કે આવા વર્ણવાળાની નિશ્ચિત થયેલજ ગંધ હોય. આ જ પ્રમાણે रसओ फासओ चेव विय संठाणओ भइए-रसतः स्पर्शतः अपि च संस्था- भाज्य. રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાનની અપેક્ષાથી પણ આમને ભાજ્ય

अत्र 'द्वौ गन्धौ' 'पञ्च रसाः' 'अष्टौ स्पर्शाः' 'पंचसंस्थानानि' एते सम्मिलिताविंशति भवन्तीत्येक एव कृष्णवर्णवान्, स्कन्धादिर्विंशतिं भङ्गान् प्राप्नोति। एवं पञ्चापि-वर्णा प्रत्येकं विंशति भङ्गान् प्राप्नुवन्ति, तथा च वर्णानां शतं भङ्गा भवन्ति। एतच्चानन्तरमेव वक्ष्यति ॥ २३ ॥

चतसृभिर्गाथाभि नीलादि वर्णानां भङ्गानाह—

मूलम्—वण्णओ जे भवे नीले, भइए से उ गंधओ।
रसओ फासओ चेवं, भइए संठाणओ वि यं ॥२४॥

छाया—वर्णतो यो भवे नीलो, भाज्यः सतु गन्धतः।
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपिच ॥ २४ ॥

टीका—'वण्णओ जे भवे नीले' इत्यादि—

व्याख्या प्राग्वत्। यस्तु नीलवर्णः स्कन्धादिः सोऽपि प्राग्वत् विंशति भङ्गान् प्राप्नोतीति भावः ॥ २४ ॥

स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः) रस, स्पर्श, और संस्थानकी अपेक्षासे भी इसको भाज्य करलेना चाहिये। अर्थात् काला होने पर भी पौद्गलिक स्कन्ध नियमित रसवाला, नियमित स्पर्शवाला, और नियमित संस्थानवाला नहीं होता है। दो गंध, पांच रस, आठ स्पर्श, पांच संस्थान, ये सब मिल करके वीस हो जाते हैं। इस तरह एक कृष्णवर्णवाला पौद्गलिक स्कन्ध वीस भंगोंवाला हो जाता है। इस तरह पांचों वर्णकी वीस-वीस भंगोंको प्राप्त करनेके कारण वर्णोंके सौ भंग हो जाते है। इसी बातको सूत्रकार आगे कहेंगे ॥२३॥

अब चार गाथाओंसे नीलादि वर्णोंके भंगोंको कहते हैं—

'वण्णओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे वण्णओ नीले भवे-यो वर्णतः नीलः भवति) जो

કરી લેવા જોઈએ. અર્થાત્-કાળા હોવા છતાં પણ પૌદ્ગલિક સ્કંધ નિયમિત રસવાળા, નિયમિત સ્પર્શવાળા અને નિયમિત સંસ્થાનવાળા હોતા નથી. બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ સંસ્થાન આ બધા મળીને વીસ થાય છે. આ પ્રમાણે એક કાળા રંગના પૌદ્ગલિક સ્કંધ વીસ ભંગ વાળા થઈ જાય છે. આ રીતે પાંચે વર્ણના વીસ વીસ ભંગોને પ્રાપ્ત કરવાના કારણે વર્ણોના સો ભંગ થઈ જાય છે આ વાતને સૂત્રકાર આગળ કહેશે. ॥૨૩॥

હવે ચાર ગાથાઓથી નીલાદિ વર્ણોના ભંગોને કહે છે—"वण्णओ" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे वण्णओ नीले भवे-यो वर्णतः नीलः भवति જે વર્ણની અપેક્ષા

मूलम्—वण्णओ लोहिए जे उ, भइए से उ गंधओ ।
रसओ फासओ चेवं, भइए संठाणओ वि य ॥२५॥

छाया—वर्णतो लोहितो यस्तु, भाज्यःस तु गन्धतः ।
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपिच ॥ २५ ॥

टीका—'वण्णओ लोहिए जे उ' इत्यादि—
व्याख्या प्राग्वत् । लोहितस्याऽपि प्राग्वद्विंशतिर्भङ्गाभवतीति भावः ॥ २५ ॥

वर्णकी अपेक्षा नीला होता है (से-सः) वह (गंधओ-गंधतः) गन्धकी अपेक्षासे (भइए-भाज्यः) भाज्य होता है। इसी तरह वह (रसओ फासओ संठाणओ भइए भवे-रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भाज्यः भवति) रसकी अपेक्षा, स्पर्शकी अपेक्षा एवं संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। अर्थात् ऐसा कोई नियम नहीं है कि जो पौद्गलिक स्कन्ध नील वर्णवाला हो वह नियमतः नियमित गंध रस स्पर्श एवं संस्थान युक्त हो। अतः इस वर्णके साथ भी गंध रस स्पर्श एवं संस्थान-भाज्य-विकल्प्य कहे गये हैं। इस तरह यह वर्ण भी वीस भंगोंको प्राप्त करता है ॥२४॥

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो पौद्गलिक स्कन्ध (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (लोहिए-लोहितः) लोहित=लाल होता है (से-सः) वह (गंधओ-गंधतः) गंधकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) भाज्य होता है। इसी

नील रंगना होय छे से-सः ते गंधओ-गंधतः गंधनी अपेक्षाथी भइए-भाज्यः भाज्य होय छे. आ प्रमाणे ते रसओ फासओ संठाणओ भइए भवे-रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भाज्यः भवति रसनी अपेक्षा स्पर्शनी अपेक्षा अने संस्थाननी अपेक्षा पण भाज्य जाणवा जोईए. अर्थात् एवो कोई नियम नथी के, जे पौद्गलिक स्कंध नील रंगवाळो होय ते नियमतः नियमित गंध, रस, स्पर्श अने संस्थान युक्त होय आथी आ वर्णनी साथे पण गंध, रस, स्पर्श अने संस्थान भाज्य-विकल्प्य बतावायेल छे. आ प्रमाणे आ वर्ण पण वीस भंगोने प्राप्त करे छे. ॥२४॥

अन्वयार्थ—जे-यः जे पौद्गलिक स्कंध वण्णओ-वर्णतः वर्णनी अपेक्षा लोहिए-लोहितः लोहित-लाल होय छे से-सः ते गंधओ-गंधतः गंधनी अपेक्षा भइए-भाज्यः भाज्य होय छे, आ रीते ते रसओ फासओ संठाणओ भइए-रसतः • संस्थानतः भाज्यः रसनी अपेक्षा, स्पर्शनी अपेक्षा पण भाज्य जाणवा

मूलम्—वण्णओ पीयए जे उ, भइए से उ गंधओ ।
रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२६॥

छाया—वर्णतः पीतको यस्तु, भाज्यः स तु गन्धतः ।
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ २६ ॥

टीका—'वण्णओ पीयए' इत्यादि—

व्याख्या प्राग्वत् । भङ्गविंशति गणना प्राग्वत् ॥ २६ ॥

तरह वह (रसओ फासओ संठाणओ भइए-रसतः स्पर्शतः संस्थानतः भाज्यः) रसकी अपेक्षा स्पर्शकी अपेक्षा तथा आकारकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। अर्थात् ऐसा नियम नहीं हो सकता है कि जो पौद्गलिक स्कन्ध आदि वर्णकी अपेक्षा लोहित होगा वह नियमित गंध, रस, स्पर्श एवं आकारवाला ही होगा। इस तरह दो गंध, पांच रस, आठ स्पर्श पांच संस्थान ये सब मिलकर बीस हो जाते हैं। अतः इस लोहितवर्णके भी पहिलेकी तरह बीस भंग हो जाते हैं ॥२५॥

अन्वयार्थ—(वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (जे-यः) जो (पीयए-पीतकः) पीला होता है (से-सः) वह (गंधओ भइए-गंधतः भाज्यः) गंधकी अपेक्षा भाज्य कहा गया है। इसी तरह (रसओ फासओ चेव संठाणओ य भइए-रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भाज्यः) रसकी अपेक्षा स्पर्शकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। इसके भी बीस भंग हो जाते हैं ॥२६॥

જોઈએ. અર્થાત્ એવો નિયમ હોઈ શકે નહીં કે, જે પૌદ્‌ગલિક સ્કંધ આદિ વર્ણની અપેક્ષા લોહિત-લાલ જ હશે તે નિયમિત ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને આકારવાળા જ હશે. આ પ્રમાણે બે ગંધ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ, પાંચ સંસ્થાન આ સઘળા મળીને વીસ થઈ જાય છે, આ કારણે એ લાલ રંગના પણ પ્રથમની માફક વીસ થઇ જાય છે. ॥ ૨૫ ॥

અન્વયાર્થ—वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા जे-यः જે पीयए-पीतकः પીળું હોય છે, से-सः તે गंधओ भइए-गंधतः भाज्यः ગંધની અપેક્ષા ભાજ્ય કહેવાયેલ છે. આજ પ્રમાણે रसओ फासओ चेव संठाणओ य भइए-रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भाज्यः રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા, તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ ભાજ્ય સમજવા જોઇએ. આનાં પણ વીસ ભંગ થઇ જાય છે. ॥ ૨૬ ॥

मूलम्—वण्णओ सुक्किले जे उ, भइए से उ गंधओ ।
रसओ फासओ चेव भइए संठाणओ वि य ॥२७॥

छाया—वर्णतः शुक्लो यस्तु, भाज्यः स तु गन्धतः
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ २७ ॥

टीका—'वण्णओ सुक्किले' इत्यादि—

व्याख्या प्राग्वत् । एवं च शुक्लस्याऽपि प्राग्वद् विंशति भङ्गा भवति । एवं कृष्णादीनां पञ्चानामपि वर्णानां प्रत्येकं विंशति भेदानां सम्मेलनेन भङ्गशतकं भवति ॥ २७ ॥

वर्णानां भङ्गा उक्ताः, अथ गन्धस्य भङ्गान् बोधयितुं प्रथमं सुरभिगन्धभङ्गानाह—

मूलम्—गंधओ जे भवे सुब्भी, भइए से उ वण्णओ ।
रसओ फासओ चेवं, भइए संठाणओ वि य ॥२८॥

छाया—गन्धतो यो भवेत्सुरभिः, भाज्यः स तु वर्णतः ।
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ २८ ॥

अन्वयार्थ—(वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (जे सुक्किल्ले-यः शुक्लः) जो शुक्ल पुद्‌गल स्कंध हैं (से-सः) वह (गंधओ-गंधतः) गंधगुणकी अपेक्षा (भइओ-भाज्यः) भजनीय हैं। इसी तरह (रसओ फासओ संठाणओ वि य भइए-रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भाज्यः) रसकी अपेक्षा, स्पर्शकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी शुक्ल पौद्‌गलिक स्कंध आदि भी भजनीय जानना चाहिये।

भावार्थ—इस शुक्लके भी बीस भंग होते हैं। इस प्रकार कृष्ण आदि पांचों वर्णोंका एक एक बीस बीस भंग होनेसे सब मिलकर सौ भंग हो जाते हैं ॥२७॥

અન્વયાર્થ—वण्णओ-वर्णत' વર્ણની અપેક્ષા जे सुकिल्ले-यः शुक्लः જે શુકલ પુદ્‌ગલ સ્કંધ છે. से-सः તે गंधओ-गंधतः ગંધ ગુણની અપેક્ષા भइए भाज्यः ભજનીય છે. આજ રીતે रसओ फासओ विय भइए-रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भाज्यः રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ શુકલ પૌદ્‌ગલિક સ્કંધ આદિ પણ ભજનીય જાણવા જોઈએ.

ભાવાર્થ—આનો ભાવ પહેલાંની માફક જ જાણવો જોઈએ. આ શુકલના પણ વીસ ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે કૃષ્ણ આદિ પાંચેય વર્ણના વીસવીસ ભંગ હોવાથી બધા મળીને સો ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૨૭ ॥

टीका—'गंधओ जे' इत्यादि—

यस्तु=स्कन्धादिः, गन्धतः सुरभिः=घ्राणप्रधानता सम्पादकः, भवति, स तु वर्णतो भाज्यः वर्णमाश्रित्य भजनीयः-विकल्पनीय इत्यर्थः, अन्यतरकृष्णादिवर्णवान् भवतीति भावः, तथा-रसतः, स्पर्शतश्च भाज्यः, संस्थानतश्चापि भाज्यः। अत्र पञ्चवर्णाः, पञ्चरसाः, अष्टौ स्पर्शाः, पञ्चसंस्थानानि एभिर्मिलितैस्त्रयोविंशतिभङ्गः सुरभिगन्धस्य भवन्ति ॥ २८ ॥

इस तरह यहां तक वर्ण गुणसे परिणत स्कंध आदिके भंग कहे हैं। अब गंध गुणसे परिणत स्कन्धादिके भंग कहते हैं—

'गंधओ जे भवे सुब्भी' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ-यस्तु) जो स्कन्धादि (गंधओ-गंधतः) गंध गुणकी अपेक्षा (सुब्भी-सुरभिः) सुरभि होता है-घ्राण इन्द्रियकी प्रसन्नता करनेवाला होता है (सेउ वण्णओ रसओ फासओ वि य संठाणओ भइए-सतु वर्णतः रसतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः) वह वर्णकी अपेक्षा रसकी अपेक्षा स्पर्शकी अपेक्षा तथा संस्थानकी भी अपेक्षा भजनीय कहा गया है।

भावार्थ—जो स्कन्ध आदि गंध गुण परिणत हुआ करते हैं, वे अन्यतर कृष्ण आदि वर्णवाले होते हैं। नियमित एकवर्णवाले नहीं होते हैं। इसी तरह रस स्पर्श एवं संस्थानकी अपेक्षा भी जानना चाहिये। यहां पांच वर्ण, पांच रस, आठ स्पर्श तथा पांच संस्थान इन सबके मिलकर तेईस भंग हो जाते हैं। ये सुरभि गंध (सुगंध)के जानना चाहिये ॥२८॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી વર્ણગુણથી પરિણત સ્કંધ આદિના ભંગ કહેલ છે હવે ગંધ ગુણથી પરિણત સ્કંધ આદિના ભંગને કહે છે—

"गंधओ जे भवे सुब्भी" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे उ-यस्तु જે સ્કંધ આદિ गंधओ-गंधतः ગંધગુણની અપેક્ષા सुब्भी-सुरभिः સુરભી હોય છે, ઘ્રાણ ઇન્દ્રિયની પ્રસન્નતા કરવાવાળા હોય છે. सेउ वण्णओ रसओ फासओ वि य संठाणओ भइए-स तु वर्णतः रसतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः તે વર્ણની અપેક્ષા; રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા ભજનીય બતાવવામાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ—જે સ્કંધ આદિ ગંધ ગુણ પરિણત હોય છે એ અન્યતર કૃષ્ણ આદિ વર્ણવાળા હોય છે. નિયમિત એક વર્ણવાળા હોતા નથી. આજ પ્રમાણે રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ જાણવું જોઈએ. અહીં પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, આઠ સ્પર્શ તથા પાંચ સંસ્થાન આ સઘળા મળીને તેવીસ ભંગ થઈ જાય છે, એ સુરભી ગંધના જાણવા જોઈએ. ॥ ૨૮ ॥

दुरभिगन्धस्य भङ्गानाह—

मूलम्—गंधओ जे भवे दुब्भी, भइए से उ वण्णओ ।
रसओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥२९॥

छाया—गन्धतो यो भवे दुरभिः, भाज्यः स तु वर्णतः ।
रसतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानोऽपि च ॥ २९ ॥

टीका—'गंधओ जे भवे' इत्यादि—

व्याख्या प्राग्वत् । उक्तरीत्या दुरभिगन्धस्यापि त्रयोविंशतिर्भङ्गा भवन्ति । द्वयोर्गन्धयो र्भङ्गाः षट्चत्वारिंशद् भवन्तीति भावः ॥ २९ ॥

रसस्य भङ्गान् बोधयितुं प्रथमं तिक्तस्य भङ्गानाह—

मूलम्—रसओ तित्तए जे उ, भइए से उ वण्णओ ।
गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३०॥

अब दुरभिगंधके भी तेईस भंग सूत्रकार कहते हैं—

'गंधओ जे भवे दुब्भी' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो पुद्गल स्कंध (दुब्भी भवे-दुरभिः भवेत्) दुर्गंध गुणसे परिणत (अर्थात् दुर्गन्धयुक्त) होता है (से-सः) वह पुद्गल स्कंधादि (वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः) वर्णकी अपेक्षा भजनीय जानना चाहिये। इसी तरह (रसओ फासओ वि य संठाणओ भवे-रसतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः) रस स्पर्श तथा संस्थानकी अपेक्षा भाज्य जानना ।

भावार्थ—इसके भी तेईस भंग हैं। इस तरह दोनों गंधोंके छियालीस भंग हो जाते हैं ॥२९॥

હવે દુરભીગંધના પણ તેવીસ ભંગ સૂત્રકાર બતાવે છે—

"गंधओ जे भवे दुब्भी" ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—जे-यः જે પુદ્‌ગલ સ્કંધ આદિ दुब्भी भवे-दुरभिः भवेत् દુર્ગંધ ગુણથી પરિણત હોય છે, से-सः તે પુદ્‌ગલ સ્કંધાદિ वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः વર્ણની અપેક્ષા ભજનીય જાણવા જોઈએ, આજ રીતે रसओ फासओ विय संठाणओ भवे-रसतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः રસ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા ભાજ્ય સમજવા.

ભાવાર્થ—આના પણ તેવીસ ભંગ છે. આ પ્રમાણે બંને ગંધોના છેતાલીસ ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૨૯ ॥

छाया—रसतस्तिक्तको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धत स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपिच ॥ ३० ॥

टीका—'रसओ तित्तए जे उ' इत्यादि—

यस्तु=स्कन्धादिः, रसतः=रस परिणामेन तिक्तः, स तु वर्णतः वर्णमाश्रित्य भाज्यः, भजनया ज्ञातव्यः, तथा—गन्धतः, स्पर्शतश्च, संस्थानतोऽपि च भाज्यः। अत्राऽप्युक्तरीत्या विंशतिर्भङ्गस्तिक्तस्य विज्ञेयाः ॥ ३० ॥

कटुकस्य भङ्गानाह—

मूलम्—रसओ[3] कडुए[4] जे[1] उ[2], भइए[7] से[5] उ[6] वण्णओ ।
गंधओ[8] फासओ[9] चेव[11], भइए[15] संठाणओ[12] वि[13] य[14] ॥३१॥

छाया—रसतः कटुको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धतः स्पर्शतश्चैव भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३१ ॥

टीका—'रसओ कडुए जे उ' इत्यादि—

रसके भंगोंको समझानेके लिये प्रथम तिक्तरसके भंगोंको सूत्रकार कहते हैं—'रसओ तित्तए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कन्ध आदि (रसओ-रसतः) रस परिणामकी अपेक्षा (तित्तए-तिक्तः) तिक्त होता है (से उ-स तु) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) भजनीय होता है (गंधओ फासओ चेव वि य संठाणओ भइए-गन्धतः स्पर्शतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) इसी तरह वह तिक्तरससे परिणत हुआ स्कन्ध आदि गंधकी अपेक्षा स्पर्शकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। यहां पर भी उक्त रीतिके अनुसार बीस भंग तिक्त रसके हो जाते है ॥३०॥

રસના ભંગોને સમજવા માટે પ્રથમ તીખા રસના ભંગોને સૂત્રકાર બતાવે છે—"रसओ तित्तए" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे-यः જે સ્કંધ આદિ रसओ-रसतः રસ પરિણામની અપેક્ષા तित्तए-तिक्तः તીખા હોય છે. वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા भइए-भाज्यः ભજનીય હોય છે. गंधओ फासओ चेव विय संठाणओ भइए-गन्धतः स्पर्शतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः આ રીતે એ તીખા રસથી પરિણત બનેલ સ્કંધ આદિ ગંધની અપેક્ષાએ, સ્પર્શની અપેક્ષાએ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય જાણવા જોઈએ. અહીંયા પણ ઉપરની રીતિના અનુસાર તીખા રસના વીસ ભંગ થઈ જાય છે. ॥ ૩૦ ॥

गाथेयं सुगमा। कटुकोऽपि, उक्तरीत्या विंशति भङ्गवान् भवतीति भावः ॥ ३१ ॥

कषायरसस्य भङ्गानाह—

मूलम्—रसओ कसाए जे उ, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३२॥

छाया—रसतः कषायो यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३२ ॥

कटु रसके भंगोंको सूत्रकार कहते है—'रसओ कडुए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कन्ध आदि (रसओ-रसतः) रस परिणामकी अपेक्षा (कडुए-कटुकः) कटुक रसवाला होता है (से उ-स तु) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) भाज्य होता है। नियमित वर्ण उसमें हो ऐसा नियम नहीं होता है। किन्तु कोई न कोई वर्ण होता है ऐसा नियम बन सकता है। इसी तरह (गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गन्धतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी अपेक्षा स्पर्शकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी वह भाज्य होता है। कोई न कोई गंध कोई न कोई स्पर्श तथा संस्थानमेंसे कोई न कोई एक संस्थान ही उसमें होता है। नियमित गंध नियमित स्पर्श और नियमित संस्थान उसमें नहीं होता है। इसीलिये ये सब भाज्य कहे गये है। इस तरह कटुक रससे परिणत पुद्गलस्कन्ध आदिके भी बीस भंग होते है ॥३१॥

કડવા રસોના ભંગોને સૂત્રકાર બતાવે છે—"रसओ कडुए" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जे-ये જે સ્કંધ આદિ रसओ-रसतः રસ પરિણામની અપેક્ષાએ कडुए-कटुकः કડવા રસવાળો હોય છે से उ-स तु એ वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ भइए-भाज्यः ભાજ્ય હોય છે. એનામાં નિયમિત વર્ણ હોય એવો કોઇ નિયમ નથી. પરંતુ કોઇને કોઈ વર્ણ હોય એવો નિયમ બની શકે છે. આજ પ્રમાણે गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गन्धतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भवति ગંધની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય હોય છે. કોઈ ને કોઇ ગંધ, કોઇ ને કોઈ સ્પર્શ તથા સંસ્થાનમાંથી કોઈ એક સંસ્થાન જ એનામાં હોય છે. નિયમિત ગંધ, નિયમિત સ્પર્શ અને નિયમિત સંસ્થાન એનામાં હોતા નથી. આ કારણે એ બધા ભાજ્ય કહેવાયેલ છે. આ પ્રમાણે કડવા રસથી પરિણત પુદ્ગલ સ્કંધ આદિના પણ [illegible]ંગ હોય છે. ॥ ૩૧ ॥

टीका—'रसओ कसाए जे उ' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत्। कषायरसस्याऽपि पूर्ववद् गणनया विंशतिर्भङ्गाः ॥ ३२ ॥

अम्लस्य भङ्गानाह—

मूलम्—रसओ अंबिले जे उ, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३३॥

छाया—रसतः अम्लो यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३३ ॥

अब कषायरसके भंगोंको सूत्रकार कहते है—

'रसओ कसाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कन्ध आदि (रसओ-रसतः) रसकी अपेक्षा (कसाए-कषायः) कषाय रसवाला होता है (से उ-स तु) वह (वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः) वर्णकी अपेक्षा भाज्य-होता है। इसी तरह (गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गन्धतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतः भाज्यः) वह गन्ध स्पर्श एवं संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। अर्थात् जो स्कन्धरसकी अपेक्षासे कषायरसवाला होता है वह नियमित वर्णवाला नियमित गंधवाला तथा नियमित स्पर्श एवं संस्थानवाला होगा ऐसा नही है। वह इनसे भाज्य ही होगा। अतः पांच वर्णोंसे कोई एक वर्ण, दो गंधमेंसे कोई एक गंध, आठ स्पर्शमेंसे कोई एक स्पर्शवाला होगा। इसी तरह संस्थानमेंसे कोई एक संस्थान-वाला होगा। इस प्रकार कषाय रसके ये बीस भंग होते हैं ॥३२॥

હવે કષાય રસના ભંગોને સૂત્રકાર બતાવે છે—"रसओ कसाए" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-यः જે સ્કંધ આદિ रसओ-रसतः રસની અપેક્ષાએ कसाए-कषायः કષાય રસવાળા હોય છે. से उ-स तु તે वण्णओ भइए—वर्णतः भाज्यः વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય જાણવા જોઈએ. અર્થાત્ જે સ્કંધની અપેક્ષા કષાય રસવાળા હોય છે. તે નિયમિત વર્ણવાળા, નિયમિત ગંધવાળા, તથા નિયમિત સ્પર્શ અને સંસ્થાનવાળા હોય જ એવું નથી એ એનાથી ભાજ્ય જ હોય છે, આથી પાંચ વર્ણોમાંથી કોઈ એક વર્ણ, બે ગંધમાંથી કોઈ એક ગંધ, આઠ સ્પર્શમાંથી કોઈ એક સ્પર્શવાળા હોવાના. આજ રીતે સંસ્થાનમાંથી કોઈ એક સંસ્થાન વાળા હોવાના આ પ્રમાણે આ કષાય રસના પણ વીસ ભંગ હોય છે. ॥૩૨॥

टीका—'रसओ अंबिले जे उ' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत्। अम्लस्याऽपि प्राग्वद् विंशतिर्भङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३३ ॥

मधुरस्य भङ्गानाह—

मूलम्—रसओ महुरए जे उ, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ फासओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३४॥

छाया—रसतो मधुरो यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतः स्पर्शतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३४ ॥

टीका—'रसओ महुरए जे उ' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत्। मधुरस्यापि विंशतिरेव भङ्गा पूर्ववत्। एवं च रस पञ्चकसंमेलने भङ्गशतं (१००) लब्धम् ॥ ३४ ॥

अब अम्ल (खट्टे) रसके भंग कहते है-'रसओ अंबिले' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ-य' तु) जो पौद्गलिक स्कंध आदि (रसओ-रसतः) रस परिणामसे परिणत होनेकी अपेक्षा (अंबिले-अम्लः) अम्ल-खट्टे रसवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः) वर्णकी अपेक्षा भाज्य होता है। इसी तरह (गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः, स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः) गंध, स्पर्श तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। यहां अम्ल रसके बीस भंग होते है ॥३३॥

अब मधुर रसके भग कहते है-'रसओ महुरए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कन्ध आदि (रसओ-रसतः) रस परिणामसे (महुरए-मधुरः) मधुररसवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ-

---

હવે અમ્લ (ખાટા) રસના ભંગને કહે છે-" रसओ अबिले " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-यः જે પૌદ્ગલિક સ્કધ આદિ रसओ-रसतः રસપરિણત હોવાના કારણે अंविले-अम्लः અમ્લ-ખાટા રસવાળા હોય છે. से-सः તે वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય જાણવા જોઈએ. આ આમ્લ રસના પણ વીસ ભંગ હોય છે. ॥ ૩૩ ॥

હવે મધુર રસના ભંગને કહે છે—" रसओ महुरए " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-यः જે સ્કંધ આદિ रसओ-रसतः રસ પરિણામથી ... મધુર રસવાળા હોય છે. से-सः એ वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષા

स्पर्शपरिणतानां स्कन्धानां परमाणोश्च भङ्गान् बोधयितुं प्रथमं कर्कशस्पर्श भङ्गानाह--

मूलम्--फासँओ कॅक्कडे जे उ, भॅइए से उ वण्णँओ ।
गंधंओ रॅसओ चेवँ, भॅइए संठाणँओ वि यँ ॥३५॥

छाया--स्पर्शतः कर्कशो यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३५ ॥

टीका--' फासओ कक्कडे जे उ ' इत्यादि--

यस्तु स्कन्धादिः, स्पर्शतः, कर्कशः=कर्कशस्पर्शवान् स तु, वर्णतः भाज्यः,

---

वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा भाज्य होता है। इसी तरह (गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः स्पर्शतः अपि संस्थानतः भाज्यः) वह गंध, स्पर्श तथा संस्थानकी अपेक्षा भाज्य मानना चाहिये। अर्थात् जो स्कंध आदि रसकी अपेक्षा मधुर रसवाला होता है वह वर्णकी अपेक्षा नियमित वर्णवाला तथा नियमित गंधवाला तथा नियमित स्पर्शवाला और नियमित संस्थानवाला नहीं होता है। वह कोई न कोई वर्ण, गंध, स्पर्श तथा संस्थानवाला होता है। इस प्रकार मधुरके भी वीस भंग पूर्ववत् जानना चाहिये। इस प्रकार पांच रसोंके सब मिलकर सौ भंग होते हैं ॥३४॥

अब स्पर्श परिणत स्कन्धोंके तथा परमाणुके भंगोंको कहते हुए सूत्रकार प्रथम कर्कश स्पर्शके भंग कहते हैं--' फासओ ' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(जे उ-यः तु) जो स्कंध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामसे (कक्कडे-कर्कशः) कर्कश स्पर्शवाला होता है (से-सः) वह

ભાજ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે એ गंधओ फासओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः स्पर्शतः अपि च संस्थानतः भाज्यः ગંધ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનની માફક ભાજ્ય માનવા જોઈએ. અર્થાત્ જે સ્કંધ આદિ રસની અપેક્ષાએ મધુર રસવાળા હોય છે તે વર્ણની અપેક્ષા નિયમિત વર્ણવાળા તથા નિયમિત ગંધવાળા તથા નિયમિત સ્પર્શવાળા અને નિયમિત સંસ્થાનવાળા હોતા નથી, તે કોઈને કોઈ વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ તથા સંસ્થાનવાળા હોય છે. આ પ્રમાણે મધુરના પણ વીસ ભંગ પૂર્વવત્ જાણવા જોઈએ, આ પાંચે રસના સઘળા મળીને સો ભંગ થાય છે. ॥ ૩૪ ॥

હવે સ્પર્શ પરિણત સ્કંધો તથા પરમાણુના ભંગોને કહેતાં સૂત્રકાર પ્રથમ કર્કશ સ્પર્શના ભંગને બતાવે છે--" फासओ " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--जे उ-यः तु જે સ્કંધ આદિ फासओ-स्पर्शतः સ્પર્શ પરિણામથી कक्कडे-कर्कशः કર્કશ સ્પર્શવાળા હોય છે से-सः તે वण्णओ-वर्णतः વર્ણની

तथा–गन्धतः, रसतः, संस्थानतोऽपि च भाज्यः। इह वर्णतः पञ्च, गन्धतो द्वौ, रसतः पञ्च, तथा संस्थानतोऽपि पञ्च इत्येवं संकलनया कर्कशस्य सप्तदशभङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३५ ॥

अथ मृदुस्पर्शभङ्गानाह—

मूलम्–फासओ मउए जे उ, भइए से वण्णओ।
गंधओ रसओ चेवं, भइए संठाणओ वि य ॥३६॥

छाया––स्पर्शतो मृदुको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३६ ॥

टीका—'फासओ मउए जे उ' इत्यादि—

व्याख्या प्राग्वत्। मृदोरपि कर्कशवत्सप्तदश (१७) भङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३६ ॥

(वण्णओ–वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए–भाज्यः) भाज्य होता है। इसी तरह (गंधओ रसओ चेव वि य संठाणओ भइए–गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधगुणकी अपेक्षा रसगुणकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य जानना चाहिये। इस प्रकार कर्कश स्पर्शवालेमें इस कर्कश स्पर्शके पांच वर्ण, दो गंध, पांच रस, तथा पांच संस्थान इनकी संकलनासे सत्रह भंग हो जाते हैं ॥३५॥

अब मृदु स्पर्शके भंगोंको कहते हैं—'फासओ मउए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ–यस्तु) जो स्कंध आदि (फासओ–स्पर्शतः) स्पर्श परिणामकी अपेक्षा (मउए–मृदुकः भवति) मृदु स्पर्शवाला होता है (से–सः) वह (वण्णओ–वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए–भाज्यः) भाज्य

અપેક્ષા भइए–भाज्यः ભાજ્ય હોય છે. આજ પ્રમાણે गंधओ रसओ चेव वि य संठाणओ भइए–गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतश्च भाज्यः ગંધ ગુણની અપેક્ષા, રસ ગુણની અપેક્ષા તથા સંસ્થાનની અપેક્ષા પણ ભાજ્ય જાણવા જોઈએ, આ પ્રકારે કર્કશ સ્પર્શવાળામાં આ કર્કશ સ્પર્શના પાંચ વર્ણ બે ગંધ, પાંચ રસ, તથા પાંચ સંસ્થાન આ સંકલનથી સત્તર ભંગ થઈ જાય છે, ॥ ૩૫ ॥

હવે મૃદુ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—"फासओ मउए" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे उ–यस्तु જે સ્કંધ આદિ फासओ–स्पर्शतः સ્પર્શ પરિણામની અપેક્ષાએ मउए–मृदुकः भवति મૃદુ સ્પર્શવાળા હોય છે. से–सः તે वण्णओ–वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ भइए–भाज्य. ભાજ્ય હોય છે આજ પ્રમાણે તે गधओ

अथ गुरुस्पर्शभङ्गानाह—

मूलम्—फासँओ गुरुए जे उ, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३७॥

छाया—स्पर्शतो गुरुको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३७ ॥

टीका—'फासओ गुरुए' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत्। अत्राऽपि प्राग्वत्सप्तदश १७ भङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३७ ॥

होता है। इसी तरह वह (गंधओ रसओ चेव वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी अपेक्षा रसकी अपेक्षा और संस्थानकी अपेक्षा भाज्य होता है। कर्कश स्पर्शकी तरह मृदुके सत्रह भंग होते हैं ॥३६॥

अब गुरु-भारी-स्पर्शके भंग कहते हैं—'फासओ गुरुए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कंध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामकी अपेक्षा (गुरुए- गुरुको भवति) भारी स्पर्शवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) भाज्य होता है। इसी तरह वह (गंधओ रसओ वि य संठाणओभइए-गंधतः रसतः अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी अपेक्षा, रसकी अपेक्षा और संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य होता है। पहिलेकी तरह इसके भी सत्रह भंग होते हैं ॥३७॥

रसओ चेव वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतश्च भाज्यः ગંધની અપેક્ષા રસની અપેક્ષા અને સંસ્થાનની અપેક્ષા ભાજ્ય હોય છે. કર્કશ સ્પર્શની માફક મૃદુ સ્પર્શવાળા સ્કંધના પણ સત્તર ભંગ હોય છે, ॥ ૩૬ ॥

હવે ગુરુ-ભારે-સ્પર્શના ભંગને કહે છે.—" फासओ गुरुए " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-य. જે સ્કંધ આદિ फासओ-स्पर्शतः સ્પર્શ પરિણામની અપેક્ષાએ गुरुए-गुरुको भवति ભારે સ્પર્શવાળા હોય છે से-सः તે वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ भइए-भाज्यः ભાજ્ય હોય છે. આજ પ્રમાણે તે गंधओ रसओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतः अपि च संस्थानतः भाज्यः ગંધની અપેક્ષાએ રસની અપેક્ષાએ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય હોય છે. પહેલાંની માફક આના પણ સત્તર ભંગ હોય છે. ॥ ૩૭ ॥

अथ लघुस्पर्शी भङ्गानाह—

मूलम्—फासओ लहुए जे उ, भइए से उ वण्णओ ।
गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३८॥

छाया—स्पर्शतो लघुको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३८ ॥

टीका—' फासओ लहुए जे उ ' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत् । अत्राऽपि प्राग्वत्सप्तदश (१७) भङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३८ ॥

अथ शीतस्पर्शी भङ्गानाह—

मूलम्—फासए सीयए जे उ, भइए से उ वण्णओ ।
गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य ॥३९॥

छाया—स्पर्शतः शीतको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ३९ ॥

अब लघुस्पर्शीके भंगोंको कहते हैं—'फासओ लहुए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे उ-यस्तु) जो स्कन्ध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामसे परिणत होनेकी अपेक्षासे (लहुए-लघुकः) लघु स्पर्शीवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) भाज्य होता है। इसी तरह वह (गंधओ रसओ चेव वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी, रसकी और संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य होता है। यहां पर भी पहिलेकी तरह सत्रह भंग होते हैं ॥३८॥

હવે લઘુ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—" फासओ लहुए " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे उ-यस्तु જે સ્કંધ આદિ फासओ-स्पर्शतः સ્પર્શ પરિણામથી પરિણત હોવાની અપેક્ષાથી लहुए-लघुकः લઘુ સ્પર્શવાળા થાય છે से-सः તે वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ भइए-भाज्यः ભાજ્ય હોય છે. આજ પ્રમાણે તે गंधओ रसओ चेव विय संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थनातश्च भाज्यः ગંધની રસની અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે, અહીંયાં પણ પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ થાય છે. ॥ ૩૮ ॥

टीका—'फासए सीयए' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत् । अत्राऽपि प्राग्वत्सप्तदश (१७) भङ्गा भवन्तीति भावः ॥ ३९ ॥

अथ उष्णस्पर्श भङ्गानाह—

मूलम्—फासेओ उण्हैए जे उ, भैइए सें उ वण्णंओ ।
गंधंओ रंसओ चेवं, भैइए संठाणंओ वि यं ॥४०॥

छाया—स्पर्शतः उष्णो यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धतोः रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥ ४० ॥

टीका—'फासओ उण्हए' इत्यादि—

व्याख्या प्राग्वत् । उष्णस्यापि प्राग्वत्सप्तदश १७ भङ्गा भवन्ति ॥४०॥

अब शीत स्पर्शके भंगोंको कहते हैं—'फासओ सीयए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कंध आदि (फासए-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामकी अपेक्षा परिणत होनेके कारण (सीयए भवइ-शीतकः भवति) शीत स्पर्शवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः) वर्णकी अपेक्षा भाज्य होता है । इसी तरह वह (गंधओ रसओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतः अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी, रसकी, और संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य होता है । यहां पर भी पहिलेकी तरह सत्रह भंग जानना चाहिये ॥३९॥

अब उष्ण स्पर्शके भङ्गोंको कहते हैं—'फासओ उण्हए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कन्ध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामसे परिणत होनेके कारण (उण्हए-उष्णः) जब उष्ण स्पर्शवाला

હવે શીત સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—" फासओ सीयए " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-यः જે સ્કંધ આદિ फासए-स्पर्शतः સ્પર્શ પરિણામની અપેક્ષાએ પરિણત હોવાના કારણે सीयए भवइ-शीतकः भवति શીત સ્પર્શવાળા હોય છે. से-सः તે वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः વર્ણની અપેક્ષા ભાજ્ય થાય છે આજ પ્રમાણે તે गंधओ रसओ विय संठाणओ भइए-गंधतः रसतः अपि च संस्थानतः भाज्यः ગંધની, રસની અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે. અહીંયા પણ પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ જાણવા જોઈએ. ॥ ૩૯ ॥

હવે ઉષ્ણ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—" फासओ उण्हए " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-यः જે સ્કંધ આદિ फासओ-स्पर्शतः સ્પર્શ પરિણામથી પરિણત હોવાના કારણે જ્યારે उण्हए-उष्णः ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા માનવામાં આવે

स्निग्धस्पर्शभङ्गानाह—

मूलम्—फासओ निद्धए जे उ, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेव भइए संठाणओ वि य ॥४१॥

छाया—स्पर्शतः स्निग्धको यस्तु भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च ॥४१॥

टीका—'फासओ निद्धए' इत्यादि—

व्याख्या पूर्ववत्। स्निग्धस्यापि सप्तदशभङ्गा पूर्ववदिति भावः ॥४१॥

माना जाता है तब (से-सः) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) भाज्य हो जाता है। इसी तरह वह (गंधओ रसओ वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः) गंधकी अपेक्षा, रसकी अपेक्षा एवं संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य होता है। यहां पर भी पहिलेकी तरह सत्रह भंग होते है ॥४०॥

अब स्निग्ध (चिकने) स्पर्शके भंगोंको कहते हैं-'फासओ निद्धए'इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे-यः) जो स्कंध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्श परिणामसे परिणत होनेके कारण जब (निद्धए-स्निग्धकः) स्निग्ध स्पर्शवाला कहा जाता है तब (से-सः) वह (वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः) वर्णगुणकी अपेक्षा भाज्य होता है। इसी तरह (गंधओ रसओ वि य संठाणओ भइए-गन्धतः रसतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः) वह गन्ध, रस तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य माना गया है। इसके भी पूर्वकी तरह सत्रह भंग होते हैं ॥४१॥

છે ત્યારે से-सः તે वण्णओ-वर्णत વર્ણની અપેક્ષાએ भइए-भाज्यः ભાજ્ય થઈ જાય છે. આજ પ્રમાણે તે गंधओ रसओ विय संठाणओ भइए-गधत रसतः अपि च संस्थानतश्च भाज्य ગંધની અપેક્ષાએ, રસની અપેક્ષાએ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે. અહીંયા પણ પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ જાણવી જોઈએ ॥૪૦॥

હવે સ્નિગ્ધ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે—"फासओ निद्धए" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे-य જે સ્કંધ આદિ फासओ-स्पर्शत. સ્પર્શ પરિણામથી પરિણત હોવાના કારણે જ્યારે निद्धए-स्निग्धक. સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા કહેવામાં આવે છે ત્યારે से-सः તે वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः વર્ણ ગુણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય થાય છે, આજ પ્રમાણે તે गंधओ रसओ विय संठाणओ भइए-गन्धतः रसतः अपि च संस्थानतश्च भाज्यः ગંધ, રસ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ માનવામાં આવેલ છે. આના પણ પ્રથમની માફક સત્તર ભંગ થાય છે. ॥૪૧॥

रूक्षस्पर्शभङ्गानाह--

मूलम्--फासओ लुक्खए जे उ, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेव, भइए संठाणओ वि य॥ ४२॥

छाया--स्पर्शतो रूक्षको यस्तु, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः संस्थानतोऽपि च॥४२॥

टीका--'फासओ लुक्खए' इत्यादि--

गाथेयं सुगमा। रूक्षस्यापि प्राग्वत्सप्तदशभेदाः, एवं च कर्कशतः समारभ्य-रूक्षपर्यन्तानामष्टानां प्रत्येकं सप्तदशभेदानां संमेलनेन स्पर्शपरिणतानां षट्त्रिंशदधिकं शतं (१३६) भङ्गा भवन्ति॥४२॥

अथ संस्थानभङ्गान् निरूपयन् प्रथमं परिमण्डलसंस्थानभङ्गानाह---

मूलम्--परिमंडलसंठाणे, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेव भइए से फासओ वि य॥

अब रूक्षस्पर्शके भंगोंको कहते हैं--'फासओ लुक्खए' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(जे उ-यस्तु) जो स्कन्ध आदि (फासओ-स्पर्शतः) स्पर्शकी अपेक्षा (लुक्खए-रूक्षकः) रूक्ष स्पर्शवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए-भाज्यः) विकल्पनीय होता है। इस तरह वह (गंधओ रसओ चेव वि य संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतः भाज्यः) गंधकी अपेक्षा, रसकी अपेक्षा तथा संस्थानकी अपेक्षा भी भाज्य होता है। इसके भी पहिलेकी तरह सत्रह भंग होते हैं। इस प्रकार कर्कशस्पर्शसे लेकर रूक्ष स्पर्श पर्यन्त आठ स्पर्शोंके प्रत्येकके सत्रह-सत्रह भंग मिलाकर स्पर्श गुण परिणामकी अपेक्षा एक सौ छत्तीस १३६ भंग होते हैं॥४२॥

હવે રૂક્ષ સ્પર્શના ભંગોને કહે છે--"फासओ लुक्खए" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ--जे-यः જે સ્કંધ આદિ फासओ-स्पर्शतः સ્પર્શની અપેક્ષાએ लुक्खए-रूक्षकः રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે से-सः તે वण्णओ-वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ વિકલ્પનીય હોય છે. આજ પ્રમાણે તે गंधओ रसओ विय संठाणओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च संस्थानतश्च भाज्यः ગંધની અપેક્ષાએ, રસની અપેક્ષાએ તથા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે. આનાં પણ પહેલાંની માફક સત્તર ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે કર્કશ સ્પર્શથી લઈને રૂક્ષ સ્પર્શ પર્યંત આઠ સ્પર્શોના દરેકના સત્તર-સત્તર ભંગ મેળવતાં સ્પર્શ ગુણ પરિણામની અપેક્ષાએ એકસોને છત્રીસ (૧૩૬) ભંગ થાય છે. ॥ ૪૨ ॥

छाया—परिमण्डलसंस्थाने, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः स स्पर्शतोऽपिच ॥४३॥

टीका—'परिमंडल संठाणे' इत्यादि—

परिमण्डलसंस्थाने यो वर्तते स इति सम्बन्धः। अत्र 'स' इत्यनेन स्कन्ध एव ग्राह्यः, न तु परमाणुः, तस्य संस्थानाभावात्। अन्यत् सुगमम्। परिमण्डल संस्थानवतो वर्णगन्धादि भेदे विंशतिर्भङ्गा भवन्तीति भावः ॥४३॥

अथ वृत्तसंस्थानभङ्गानाह—

मूलम्—संठाणओ भवे वट्टे, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेवं भइए से फासओ वि य ॥४४॥

छाया—संस्थानतो भवति वृत्तः, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः स स्पर्शतोऽपिच ॥४४॥

अब संस्थानके भंगोंको कहते हुए सूत्रकार प्रथम परिमण्डल संस्थानके भंगोंको कहते हैं—'परिमंडलसंठाणे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—जो स्कन्ध (परिमंडलसंठाणे-परिमंडल संस्थानः) परिमंडल नामक संस्थानवाला होता है (से-सः) वह (वण्णओ-वर्णतः भाज्यः) वर्णकी अपेक्षा भाज्य होता है। इसी तरह (गंधओ रसओ चेव वि य फासओ भइए-गंधतः रसतश्चैव अपि च स्पर्शतः भाज्यः) वह स्कन्ध गंध, रस तथा स्पर्शकी अपेक्षा भी भाज्य माना गया है। तात्पर्य यह कि-जो स्कन्ध परिमंडल संस्थानवाला होता है उसके वर्ण गंध आदि के भेदसे बीस भंग होते हैं। संस्थान सिर्फ पुद्गल स्कन्धका ही होता है परमाणुका नहीं, इसलिये यहां स्कन्ध ही लेना चाहिये ॥४३॥

હવે સંસ્થાનના ભંગોને કહેવાનું શરૂ કરીને સૂત્રકાર પ્રથમ પરિમંડળ સંસ્થાનના ભંગોને કહે છે—" परिमंडलसंठाणे " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ–परिमंडलसंठाणे–परिमंडलसंस्थानः પરિમંડળ નામના સંસ્થાનવાળા હોય છે से–सः તે वण्णओ–वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય થાય છે, આજ રીતે गंधओ रसओ चेव विय फासओ भइए–गंधतः रसतश्चैव अपि च स्पर्शतः भाज्यः એ સ્કંધ, ગંધ, રસ તથા સ્પર્શની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય માનવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, જે સ્કંધ પરિમંડળ સંસ્થાનવાળા હોય છે. એના વર્ણ, ગંધ આદિના ભેદથી વીસ ભંગ થાય છે. સંસ્થાન ફક્ત પુદ્ગલ સ્કંધના જ થાય છે. પરમાણુના નહીં, આ કારણે અહીં સ્કંધ જ લેવા જોઈએ. ॥ ૪૩ ॥

टीका—'संठाणओ भवे वट्टे' इत्यादि—

गाथेयं पूर्ववद् व्याख्येया। नवरं-वृत्तः-वृत्तमस्यास्तीत्यर्थे-अर्श आदिभ्यो-ऽच इत्यच्। वृत्तसंस्थानवानित्यर्थः। वृत्तसंस्थानवत्तोऽपि वर्णादि भेदे विंशति भङ्गा भवन्तीति भावः ॥४४॥

त्र्यस्रसंस्थानभङ्गानाह—

मूलम्—संठाणओ भवे तंसे, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेव, भइए से फासओ वि य ॥४५॥

छाया—संस्थानतो भवे त्र्यस्रो, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः स स्पर्शतोऽपिच ॥४५॥

टीका—'संठाणओ भवेतंसे' इत्यादि—

यः-संस्थानतः त्र्यस्रः=त्र्यस्रसंस्थानवान् भवति, स तु वर्णतः, भाज्यः। तथा-गन्धतः, रसतश्च भाज्यः। सः-त्र्यस्रसंस्थानवान् स्पर्शतोऽपि च भाज्यः।

अब वृत्त संस्थानके भेदोंको कहते हैं—'संठाणओ भवे वट्टे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—जो स्कन्ध (संठाणओ-संस्थानतः) संस्थान परिणामकी अपेक्षा (वट्टे-वृत्तः) वृत्त संस्थानवाला (भवे-भवति) होता है (से-सः) वह स्कन्ध (वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः भवति) वर्णकी अपेक्षा भाज्य होता है। इसी तरह वह (गंधओ रसओ चेव भइए से फासओ वि य-गन्धतः रसतश्चैव भाज्यः स स्पर्शतोऽपि च) गन्धकी रसकी तथा स्पर्श गुणकी अपेक्षा भी भाज्य होता है। इस प्रकार वृत्त संस्थानवाले स्कन्धके वर्णादिक भेदोंकी अपेक्षा बीस भंग होते हैं ॥४४॥

अब त्र्यस्र (त्रिकोण) संस्थानके भेदोंको कहते हैं—'संठाणओ भवे तंसे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—जो स्कन्ध (संठाणओ-संस्थानतः) संस्थान परिणामकी अपेक्षा (तंसे-त्र्यस्रः) त्र्यस्र (त्रिकोण) संस्थानवाला होता है (से-सः) वह

હવે વૃત્ત સંસ્થાનના ભેદોને કહે છે—" संठाणओ भवे वट्टे " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે સ્કંધ संठाणओ-संस्थानतः સંસ્થાન પરિણામની અપેક્ષાએ वट्टे-वृत्तः વૃત્ત સંસ્થાનવાળા भवे-भवति હોય છે से-सः તે સ્કંધ वण्णओ भइए-वर्णतः भाज्यः વર્ણની અપેક્ષાએ ભાજ્ય થાય છે. આજ રીતે गंधओ रसओ चेव भइए से फासओ वि य-गंधतः रसतश्चैव भाज्यः स स्पर्शतोऽपि च તે ગંધની, રસની, તથા સ્પર્શ ગુણનીએ અપેક્ષા પણ ભાજ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે વૃત્ત સંસ્થાનવાળા સ્કંધના વર્ણાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વીસ ભંગ થાય છે. ॥૪૪॥

હવે ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનનાને કહે છે—" संठाणओ भवे तसे " ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જે સ્કંધ संठाणओ-संस्थानतः સંસ્થાન પરિણામની અપેક્ષાએ तंसे-त्र्यस्रः ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે से-सः તે वण्णओ-वर्णतः વર્ણની

वर्णादीनां भेदैः पूर्ववद्विंशतिर्भङ्गास्त्र्यस्रस्यापि भवन्तीति भावः ॥४५॥

चतुरस्रसंस्थानभङ्गानाह—

मूलम्—संठाणओ जे चउरंसे, भइए से उ वण्णओ ।
गंधओ रसओ चेवं, भइए से फासओ वि य ॥४६॥

छाया—संस्थानतो यश्चतुरस्रः, भाज्यः स तु वर्णतः ।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः स स्पर्शतोऽपिच ॥४६॥

टीका—'संठाणओ' इत्यादि—

यः, संस्थानतः, चतुरस्रः=चतुरस्रसंस्थानवान्, स तु वर्णतो भाज्यः, तथा –गन्धतः, रसतश्च, भाज्यः, स चतुरस्रः, स्पर्शतोऽपि च भाज्यः, अत्राऽपि प्राग्वद् विंशतिर्भङ्गा भवन्तीति भावः ॥४६॥

(वण्णओ-वर्णतः) वर्णकी अपेक्षा (भइए—भाज्यः) भाज्य होता है। इसी तरह (से–सः) वह पुद्गल स्कन्ध (गंधओ रसओ चेव वि य फासओ भइए–गन्धतः रसतश्चैव अपि च स्पर्शतः भाज्यः) गन्ध रस तथा स्पर्शकी अपेक्षा भी भाज्य होता है। इस त्र्यस्र संस्थानवाले स्कन्धके वर्णादिक भेदों द्वारा बीस भंग होते हैं ॥४५॥

अब चतुरस्र (चार कोणवाले) संस्थानके भंगों को कहते हैं—'संठाणओ जे चउरंसे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे–यः) जो स्कन्ध (संठाणओ–संस्थानतः) संस्थान परिणामकी अपेक्षा (चउरंसे भवइ–चतुरस्रः भवति) (चार कोणेवाला) चतुरस्र संस्थानवाला होता है (से–सः) वह (वण्णओ–वर्णतः) वर्णसे (भइए–भाज्यः) भाज्य होता है तथा (गंधओ–गंधतः) गंधसे (रसओ–रसतः) रससे भाज्य होता है। इसी तरह वह (फासओ–स्पर्शतः)

भइए–भाज्यः ભાજ્ય થાય છે આજ રીતે से–सः તે गंधओ रसओ चेव वि य फाससो भइए–गंधतः रसतश्चैव अपि च स्पर्शतः भाज्यः ગંધ, રસ, સ્પર્શની અપેક્ષાએ પણ ભાજ્ય થાય છે, એ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનવાળા સ્કંધના વર્ણાદિક ભેદો દ્વારા વીસ ભંગ છે. ॥ ૪૫ ॥

હવે ચતુરસ્ર સંસ્થાનના ભેદોને કહે છે–"संठाणओ जे चउरंसे" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे–यः જે સ્કંધ संठाणओ–संस्थानतः સંસ્થાન પરિણામની અપેક્ષાએ चउरंसे भवइ–चतुरस्रः भवति ચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા હોય છે से–सः તે वण्णओ–वर्णतः વર્ણની અપેક્ષાએ भइए–भाज्यः ભાજ્ય થાય છે, આજ રીતે गंधओ रसओ–गंधतः रसतः ગંધ, રસ તથા फासओ–स्पर्शतः સ્પર્શની અપેક્ષાએ પણ

आयतसंस्थानभेदानाह—

मूलम्—जे आयय संठाणे, भइए से उ वण्णओ।
गंधओ रसओ चेव, भइए से फासओ वि य ॥४७॥

छाया—यः आयतसंस्थाने, भाज्यः स तु वर्णतः।
गन्धतो रसतश्चैव, भाज्यः स स्पर्शतोऽपिच ॥४७॥

टीका—'जे आयय संठाणे' इत्यादि—

यः संस्थाने आयतः=आयतं–दैर्घ्यं तद्रूपसंस्थानवान्, स तु वर्णतः, भाज्यः। तथा–गन्धतः, रसतश्च भाज्यः। सः–आयतः, स्पर्शतोऽपि च भाज्यः। अत्राऽपि प्राग्वत्, विंशति (२०) भङ्गा भवन्ति। परिमण्डल१, वृत्त२, त्र्यस्र३, चतुरस्रा४, ऽय५ रूपाणां पञ्चानामपि संस्थानानाम् प्रत्येकं विंशतिभङ्गयुक्तानां संमेलनेन शतम् (१००) भङ्गाः। एवं वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानानां सकलभङ्ग

स्पर्शसे भी भाज्य होता है। यहां पर भी पहिलेकी तरह बीस भंग जानना चाहिये ॥४६॥

अब आयत (लंबा) संस्थानके भंगोंको कहते हैं–'जे आययसंठाणे' इत्यादि।

अन्वयार्थ–(जे–यः) जो पौद्गलिक स्कंध (आयय संठाणे–आयत संस्थानः) आयत संस्थानवाला (लंबा) होता है (से–सः) वह स्कंध (वण्णओ भइए–वर्णतः भाज्यो भवति) वर्णसे भाज्य होता है। इसी तरह (से–सः) वह (गंधओ रसओ वि य फासओ भइए–गन्धतः रसतः अपि च स्पर्शतः भाज्यः भवति) गंधसे, रससे तथा स्पर्शसे भी भाज्य होता है। यहां भी पहिलेकी तरह बीस भंग होते हैं। इस तरह इन पांच–परिमंडल वृत्त त्र्यस्र चतुरस्र तथा आयत–संस्थानोंके प्रत्येकके बीस बीस भंग मिलानेसे संस्थान सामान्यके सौ भंग हो जाते हैं। इस प्रकार पांचवर्ण,

---

ભાજ્ય થાય છે. અહીંયાં પણ પહેલાંની માફક વીસ ભંગ જાણવા જોઈએ. ॥૪૬॥

હવે આયાત સંસ્થાનના ભંગોને કહે છે—"जे आयय संठाणे" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–जे–यः જે પૌદ્ગલિક સ્કંધ आयय संठाणे–आयतसंस्थानः આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે. से–सः તે સ્કંધ वण्णओ भइए–वर्णतः भाज्यः भवति વર્ણની ભાજ્ય હોય છે. આ રીતે से–सः તે गंधओ रसओ विय फासओ भइए–गंधतः रसतः अपि च स्पर्शतः भाज्यः भवति ગંધથી, રસથી તથા સ્પર્શથી પણ ભાજ્ય હોય છે. અહીં પણ પહેલાંની માફક વીસ ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે એ પાંચ–પરિમંડળ, વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, તથા આયત–સંસ્થાનોના પ્રત્યેકના વીસ વીસ ભંગ મેળવવાથી સંસ્થાન સામાન્યના સો ભંગ થઈ જાય છે. આ

सङ्कलनया द्व्यशीत्यधिकानि चत्वारि शतानि (४८२) भङ्गा भवन्ति। उक्त गाथासु सर्वत्र 'जे' इत्यत्र जातावेकवचनम् ॥४७॥

सम्प्रत्युपसंहारद्वारेणोत्तरगाथासम्बन्धमाह—

मूलम्—एसा अजीवविभत्ती, समासेणं वियाहिया।
इत्तो जीवविभत्तिं, वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥ ४८ ॥

छाया—एषा अजीवविभक्तिः, समासेन व्याख्याता।
इतो जीवविभक्तिं, वक्ष्यामि आनुपूर्व्या ॥४८॥

टीका—'एसा अजीवविभत्ती' इत्यादि—

हे जम्बूः! एषा=अनन्तरोक्ता, अजीवविभक्तिः=अजीवानां विभक्तिः-विभागः, भेद इति यावत्, समासेन=संक्षेपेण, व्याख्याता=तीर्थकरादिभिर्वर्णिताः। इतः =अतः परम्, जीवविभक्तिम्, आनुपूर्व्या = अनुक्रमपुरःसरं, वक्ष्यामि= कथयिष्यामि ॥ ४८ ॥

दो २ गंध. पांच रस, आठ स्पर्श और पांच संस्थान, इन सबके भंगोंका परस्पर योग करनेसे चारसौ बयासी (४८२) भंग होते हैं ॥४७॥

अब सूत्रकार पूर्वोक्त कथनका उपसंहार करके उत्तरगाथाके संबंधको कहते हैं—'एसा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे जम्बू! (एसा अजीव विभत्ती—एषा अजीवविभक्तिः) यह पूर्वोक्त रूपसे अजीवका विभाग मैंने (समासेण वियाहिया—समासेन व्याख्याताः) संक्षेपसे कहा है। (इत्तो—इतः) इसके बाद (अणुपुव्वसो—आनुपूर्व्या) क्रमानुसार (जीवविभत्तिं वुच्छामि—जीवविभक्तिं वक्ष्यामि) जीवके विभागको कहता हूं ॥४८॥

પ્રમાણે પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ અને પાંચ સંસ્થાન એ. સહુના ભાગોનો પરસ્પર મેળ કરવાથી ચારસો બ્યાસી (૪૮૨) ભંગ થાય છે.॥૪૭॥

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત કથનનો ઉપસંહાર કરીને ઉત્તર ગાથાના સંબંધને કહે છે—" एसा " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ! एसा अजीव विभत्ती—एषा अजीवविभक्तिः આ પૂર્વોક્તરૂપથી અજીવનો વિભાગ મેં समासेण वियाहिया—समासेन व्याख्याताः સંક્ષેપથી કહ્યો છે. इत्तो—इतः આના પછી अणुपुव्वसो—आनुपुर्व्या ક્રમાનુસાર जीवविभत्तिं वुच्छामि—जीवविभक्ति वक्ष्यामि જીવના વિભાગને કહું છું ॥ ૪૮ ॥

अथ सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—

मूलम्—संसारत्था य सिद्धा य, दुविहा जीवा वियाहिया।
सिद्धा णेगविहा, वुत्ता, तं मे कित्तयओ सुणे ॥४९॥

छाया—संसारस्थाश्च सिद्धाश्च, द्विविधा जीवा व्याख्याताः।
सिद्धा अनेकविधा उक्ताः, तान् मे कीर्त्तयतः शृणु ॥४९॥

टीका—'संसारत्था' इत्यादि—

हे जम्बूः? जीवाः=प्राणिनः द्विविधाः व्याख्याताः। संसारस्थाः, सिद्धाश्चेति। संसारश्चतुर्गतिलक्षणस्तत्र तिष्ठन्तीति संसारस्थाः। ये तु संसारान्मुक्तास्ते सिद्धाः, तत्र-सिद्धाः,-अनेकविधाः=बहुप्रकारकाः, उक्ताः=कथिताः। तान् कीर्तयतः=कथयतः। मे=मम, सकाशात्, शृणु। ननु प्रथमोपस्थितत्वात्संसारस्थभेदादिकथनमेव समुचितमितिचेत्-उच्यते पश्चान्निर्देशेऽपि, अल्पवक्तव्यत्वात्सूचीकटाहन्यायेन प्रथमतः सिद्धभेदाऽभिधानम्। 'तं' इत्यत्रार्षत्वादेकवचनम् ॥४९॥

अब सुधर्मास्वामी वक्तव्य विषय को जम्बूस्वामी से कहते हैं—

'संसारत्था य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे जम्बू! (जीवा-जीवाः) प्राणी (दुविहा वियाहिया-द्विविधाः व्याख्याताः) सर्वज्ञ भगवान् ने दो प्रकार के कहे हैं। वे दो प्रकार ये हैं। (संसारत्थाय सिद्धाय-संसारस्थाश्च सिद्धाश्च) एक तो संसारी तथा दूसरे सिद्ध। इनमें (सिद्धा-सिद्धा) जो सिद्ध जीव हैं वे (णेगविहा वुत्ता-अनेकविधाः उक्ताः) अनेक प्रकार के कहे गये हैं। (तं कित्तयओ सुण-तान् कीर्तयतः शृणु) मैं उन सिद्धों की प्ररूपणा करता हूं सो सुनो।

प्रश्न-गाथा में सूत्रकार ने जब सर्व प्रथम संसारी जीवों का नाम

હવે સુધર્માસ્વામી પ્રતિજ્ઞા વિષયને જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—

"संसारत्था य" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—હે જમ્બૂ! जीवा-जीवाः પ્રાણિ दुविहा वियाहिया-द्विविधाः व्याख्याताः સર્વજ્ઞ ભગવાને બે પ્રકારનાં કહેલ છે. એ બે પ્રકાર આ છે.— संसारत्था य सिद्धा य-संसारस्थाश्च सिद्धाश्च એક સંસારી અને બીજો સિદ્ધ. આમાં सिद्धा-सिद्धाः જે સિદ્ધ જીવ છે તે णेगविहा वुत्ता-अनेकविधाः उक्ताः અનેક પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે तं कित्तयओ सुण-तान् कीर्तयतः शृणु હું એ સિદ્ધોની પ્રરૂપણા કરૂં છું, તેને તમો સાંભળો.

પ્રશ્ન—ગાથામાં સર્વ પ્રથમ જ્યારે સંસારી જીવોના નામનો નિર્દેશ

अथ सिद्धानामनेकविधत्वमेवोपाधिभेदादाह--

मूलम्--इत्थीपुरिससिद्धाय, तहेव य नपुंसगा ।
सलिंगे अन्नलिंगे य, गिहिलिंगे तहेव य॥५०॥

छाया--स्त्रीपुरुषसिद्धाश्च, तथैव च नपुंसकाः ।
स्वलिङ्गे अन्यलिङ्गे च, गृहिलिङ्गे तथैव च ॥५०॥

टीका--'इत्थी पुरिससिद्धा' इत्यादि--

स्त्री पुरुषसिद्धाश्च=स्त्रियश्च पुरुषाश्च स्त्रीपुरुषाः, स्त्रीपुरुषाश्च ते सिद्धाश्च स्त्री-पुरुषसिद्धाः, सिद्धशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, ततश्च स्त्रियश्च ते पूर्वपर्यायापेक्षया सिद्धाः, स्त्री सिद्धाः एवं पुरुषसिद्धा इत्यर्थः । च=पुनः, तथैव च नपुंसकाः= इहोत्तरत्रप्रकरणवशात् सिद्धशब्दस्य सम्बन्धः, तथा च-नपुंसकसिद्धाः । स्वलिङ्गे सिद्धाः, स्वलिङ्गं च-मुक्तिमार्गप्रस्थितानामनगारलिङ्गं, रजोहरणसदोरकमुखवस्त्रि-

निर्देश किया है तब उन्हीं की प्ररूपणा करनी चाहिये थी फिर उनकी प्ररूपणा न करके पहले सिद्धोंकी प्ररूपणा क्यों की है ?

उत्तर—सिद्धों के विषय में अल्प वक्तव्य होने के कारण 'सूची कटाह' के न्याय से प्रथम सिद्धों की प्ररूपणा की है ॥ ४९ ॥

अब सूत्रकार सिद्धों में अनेकविधता उपाधिभेद से कहते हैं-
'इत्थी' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(इत्थीपुरिससिद्धाय-स्त्री पुरुष सिद्धाः) स्त्री पर्याय से सिद्ध, तथा पुरुष पर्याय से सिद्ध, (तहेव-तथैव) इसी तरह (नपुंसगा-नपुंसकाः) नपुंसक पर्याय से सिद्ध (सलिंगे अन्नलिंगे तहेव गिहिलिंगे-स्वलिङ्गे अन्यलिङ्गे तथैव च गृहिलिङ्गे सिद्धाः) रजोहरण तथा

કરેલ છે. ત્યારે એમની પ્રરૂપણા કરવી જોઈતી હતી, તો એમની પ્રરૂપણા ન કરતાં પહેલાં સિદ્ધોની પ્રરૂપણા શા માટે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—સિદ્ધોના વિષયમાં અલ્પ વક્તવ્ય હોવાના કારણે " સૂચી કટાહ " ના ન્યાયથી પ્રથમ સિદ્ધોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે. ॥ ૪૯ ॥

હવે સૂત્રકાર સિદ્ધોમાં અનેક વિધતા ઉપાધિ ભેદથી કહે છે-"इत्थी" ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—इत्थी पुरीससिद्धा य-स्त्री पुरुषसिद्धा' સ્ત્રી પર્યાયથી સિદ્ધ, તથા પુરૂષ પર્યાયથી સિદ્ધ, तहेव-तथैव આજ પ્રમાણે नपुंसगा-नपुंसकाः નપુંસક પર્યાયથી સિદ્ધ, सलिगे अन्नलिगे तहेव गिहिलिंगे सिद्धा-स्वलिंगे अन्यलिंगे तथैव

कादिरूपं, तत्र सिद्धाः, च=पुनः, अन्यलिङ्गे=स्वलिङ्गापेक्षया अन्यत्-भिन्नं च तल्लिङ्गं च अन्यलिङ्गम् , शाक्यादिसम्बन्धिवेषः, तत्रसिद्धाः। 'तथैव' इति समुच्चये, गृहिलिङ्गे=गृहिलिङ्गं-गृहस्थवेषः, तत्र सिद्धाः, मरुदेवीस्वामिनीवत्। चकारस्तु तीर्थातीर्थसिद्धाद्यनुक्तभेदबोधकाः, ततश्च-तीर्थसिद्धाः, अतीर्थसिद्धाः, इत्यादयो बोध्याः।

अथ स्त्रीमोक्षसमर्थनम्--

इह 'इत्थीपुरिससिद्धाय' इति वचनेन स्त्रीणामपि सिद्धिसंभव इत्युक्तम्। तत्र केचिद् वदन्ति-स्त्रीणां न मोक्षः, पुरुषेभ्यो हीनत्वात् , नपुंसकादिवत् , इति। अत्र ब्रूमः-सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्ताः स्त्रियो, विवादास्पदीभूता वा। आद्य पक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता, असंख्यातवर्षायुष्कदुष्षमादिकालोत्पन्नतिरश्चोदेव्य-

---

सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप अनगारलिङ्गमें सिद्ध, तथा अन्यलिङ्ग शाक्यादिवेष में सिद्ध, एवं मरुदेवी की तरह-गृहलिङ्ग में सिद्ध, तीर्थसिद्ध, अतीर्थसिद्ध इस तरह सिद्धोंके उपाधिभेद से अनेकभेद होते हैं।

अब स्त्री मुक्ति का समर्थन किया जाता है—

गाथा में "इत्थी पुरिस सिद्धाय" इस पद से स्त्रियोंको भी मुक्ति-पद की प्राप्ति समर्थित की गई है सो वह इस प्रकार से जाननी चाहिये-कोई ऐसा कहते हैं कि 'स्त्रियों को मुक्ति नहीं होती है कारण कि वे पुरुष की अपेक्षा हीन हैं , जैसे नपुंसक आदि। इस पर यह पूछना है कि आप किन स्त्रियों में मोक्ष का अभाव सिद्ध करते हो क्या सामान्य स्त्रियों में अथवा किन्हीं विशेष स्त्रियों में यदि सामान्य स्त्रियों में मुक्ति प्राप्ति का अभाव आप सिद्ध करते हो

च गृहलिङ्गे सिद्धाः રજોહરણ તથા સદોરકમુખવસ્ત્રિકાદિરૂપ અનગાર લિઙ્ગમાં સિદ્ધ, તથા અન્ય લિઙ્ગ શાક્યાદિ વેષમાં સિદ્ધ, અને મરૂદેવીની માફક, ગૃહિ લિઙ્ગમાં સિદ્ધ, તીર્થ સિદ્ધ, અતીર્થ સિદ્ધ આ પ્રમાણે સિદ્ધોના ઉપાધિ ભેદથી અનેક ભેદ હોય છે.

હવે સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરવામાં આવે છે—

ગાથામા "इत्थीपुरिस सिद्धा य" આ પદથી સ્ત્રિયોને પણ મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિનુ સમર્થન કરવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રકારથી જાણવું જોઈએ. કોઈ એવું કહે છે કે, સ્ત્રિયોને મુક્તિ થતી નથી. કારણ કે, તે પુરૂષની અપેક્ષાએ હીન છે. જે રીતે નપુંસક વગેરે આની સામે એ પૂછવાનું છે કે, આપ કઈ સ્ત્રિયોના વિષયમાં મોક્ષનો અભાવ સિદ્ધ કરો છો? શું સામાન્ય સ્ત્રિયોમાં અથવા કોઈ વિશેષ સ્ત્રિયોમાં? જો સામાન્ય સ્ત્રિયોમાં મુક્તિ પ્રાપ્તિનો અભાવ

भव्यादिस्त्रीणां भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षाभावस्याभिधानात्, द्वितीयेतु न्यूनता पक्षस्य। चित्रादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीलाभाभावात्। यदि तदुपादीयते, तदा तत्प्रतिबोधार्थं किंचिदुच्यते—

स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणाऽवैकल्यात्, यथा पुमांसः, यत्र हि यस्य नास्ति संभवस्तत्र तत्कारणवैकल्यं यथा सिद्धशिलायां शाल्यङ्कुरस्य। इमास्तु मुक्तिकारणवैकल्परहिताः, तस्मान्मुक्त्यर्हा इति।

तो यह बात हम भी मानते है कि असंख्यात वर्ष की आयुवाली-अकर्म-भूमिजस्त्रियोंको दुषमादिकालोत्पन्न तिर्यञ्चनियोंको एवं देवियोंको तथा अभव्य स्त्रियोंको मुक्ति प्राप्त नहीं होती है। अतः पक्षैकदेशमें यह हेतु सिद्धसाध्यतावाला होनेसे यदि कहो कि कोई विशिष्ट स्त्रियां मुक्ति प्राप्तिके योग्य नहीं हैं तो यह बात पक्षभूत स्त्रीपदसे ज्ञात नहीं हो सकती है। अतः इस बातको स्पष्ट करनेके लिये यदि ऐसा कहा जाय कि हम उन्हें ही मुक्ति प्राप्ति निषिद्ध करते हैं जिन्हें आप मुक्ति प्राप्तिके योग्य गिनते हो। तो इसपर भी हमारा यही कहना है कि जिन्हें तुम मुक्ति प्राप्तिके योग्य नहीं कहते हो उन्हें ही हम इस प्रकारसे मुक्ति प्राप्तिके योग्य सिद्ध करते हैं-"स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणावैकल्यात् यथा पुमांसः" जैसे पुरुषोंमें मुक्तिके कारणोंकी अविकलता देखी जाती है उसी प्रकारसे स्त्रियोंमें भी मुक्तिके कारणोंकी अविकलता होनेसे वे

સિદ્ધ કરતા હો તો એ વાત અમે પણ માનીએ છીએ કે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળી અકર્મભૂમિ જ સ્ત્રિયોને, દુષમાદિ કાલોત્પન્ન તિર્યંચનિયોને, અને દેવિયોને, તથા અભવ્ય સ્ત્રિયોને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. આથી પક્ષૈકદેશમાં એ હેતુ સિદ્ધ સાધ્યવાળો હોવાથી જો કહો કે, કોઇ વિશિષ્ટ સ્ત્રિયો મુક્તિ પ્રાપ્તિને યોગ્ય નથી તો આ વાત પક્ષભૂત સ્ત્રી પદથી જ્ઞાત થઇ શકતી નથી આથી એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે જો એમ કહેવામાં આવે કે, અમે એનો જ મુક્તિ પ્રાપ્તિમાં નિષેધ કરીએ છીએ, જેને આપ મુક્તિ પ્રાપ્તિને યોગ્ય ગણો છો. તો આની સામે પણ અમારૂં એજ કહેવાનું છે કે, જેને તમે મુક્તિ પ્રાપ્તિના યોગ્ય નથી કહેતા એને જ અમે આ પ્રકારથી મુક્તિની પ્રાપ્તિને યોગ્ય સિદ્ધ કરીએ છીએ. "स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणावैकल्यात् यथा पुमांसः" જેમ પુરૂષોમાં મુક્તિના કારણોની અવિકળતા જોવામાં આવે છે એજ પ્રકારથી સ્ત્રિયોમાં પણ મુક્તિના કારણોની અવિકળતા હોવાથી એ પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિને યોગ્ય છે. જે સ્થળે જેની સંભવતા હોતી નથી ત્યાં જ કારણોની વિકળતા રહે છે. જેમ સિદ્ધ શિલામાં શાલ્યંકુરની સંભવતા

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्रायं हेतुर्नास्ति
उच्यते-उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्री
किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन२, किं वा मुक्तिसाध
तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिका
तर्हि इदं ब्रूहि-त्वदङ्गीकृतं पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं स्त्रीषु किं

भी मुक्ति-प्राप्तिके योग्य हैं। जहां पर जिसकी
वहां पर उसके कारणोंकी विकलता रहती
शीलयङ्कुरकी संभवता नहीं है, अतः वहां प
विकलता है। परन्तु विवक्षित स्त्रियां ऐसी नहीं
सब कारणोंका सद्भाव है अतः वे मुक्तिके
फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियोंमें मुक्ति
हैं अतः उनमें इस हेतुके असद्भावसे हेतुमें
ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि हमा
पूछना है कि आप जो स्त्रियोंमें इस हेतुकी अ
सो किस कारणसे? क्या वे पुरुषोंकी अपेक्षा
निर्वाणरूप स्थानकी अप्रसिद्धि है इसलिये, या
नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि
हीन हैं इसलिये उनमें मुक्तिके कारणोंका सद्भा
पर हम यह पूछते हैं कि आप जिन स्त्रियों

નથી. આથી એ સ્થળે એના કારણોની પણ વિકળત
એવી નથી. એમનામાં તો મુકિતના સઘળા કારણો
મુકિતને યોગ્ય છે. જો કે આની સામે ફરીથી
કે, સ્ત્રિઓમાં મુકિતના કારણોની અસદ્‌ભાવતા છે
અસદ્‌ભાવ હોવાના કારણે આ સિદ્ધતા આવે છે,
ઠીક નથી, કારણ કે આની સામે અમારૂં એ
સ્ત્રિયોમાં એ હેતુની અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છે
પુરૂષોની અપેક્ષાએ હિન છે? એ કારણથી, અથવા નિવ

भावेन१, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन२, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन३, किं वा स्मारणाद्यकर्तृत्वेन४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन५, किमुत–मायादि प्रकर्षवत्वेन६, इति षड्विकल्पाः।

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्–सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते। तथाहि–दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च षडावश्यकं कालिकोत्कालिकादिभेदभिन्नं श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविधं संयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपांसि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः।

कहते हैं वह किस कारणसे कहते हैं क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा अवंद्य है? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है? ४, या उनमें कोई स्त्री महर्द्धिक नही है?५ अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता पाई जाती है? ६। यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमें पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना इसलिये युक्तियुक्त नहीं माना जाता है क्यों कि सम्यक्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमें भी अविकल देखे जाते हैं। स्त्रियां भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली षडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली तथा सतरह प्रकार के संयम को पालने वाली देखी जाती है। देव और असुरों द्वारा भी

બતાવી રહ્યા છો, શું એમનામાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે એનો અભાવ રહે છે. ? ૧. અથવા તો એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે? ૨. અથવા તો પુરૂષો દ્વારા અવંદ્ય છે ? ૩ અથવા તો સ્મરણ આદિ જ્ઞાન એમનામાં રહેતું નથી ? ૪ અથવા એમનામાં કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી? ૫ અથવા તો માયાદિકની એમનામાં પ્રકર્ષતા હોય છે ? ૬. જો આ છ વિકલ્પોમાંથી એવો વિકલ્પ માનવામાં આવે કે, સ્ત્રિયોમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે. આથી એમનામાં પુરૂષોની અપેક્ષાએ હીનતા છે. આ પ્રકારનું કહેવું એ કારણે યુક્તિયુક્ત માની નથી શકાતું કે, સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરૂષોની માફક સ્રીયોમાં પણ અવિકલ્પ જોવામાં આવે છે. સ્રિયો પણ સઘળા પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરવાવાળી ષડાવશ્યક કાલિક ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી ભિન્ન શ્રુતને જાણવાવાળી થા સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનાર જોવામાં આવે છે. દેવ અને અસુરો

किं च–स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अविशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ?।

तत्र यदि अविशिष्टस्य रत्नत्रयस्य स्त्रीषु अभाव इत्युच्यते भवता, तर्हि कथय, अयं रत्नत्रयाभावश्चारित्रासंभवात् किम् उत ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरभावात्, किं वा सम्यग् दर्शनादीनां त्रयाणामभावात् ?।

अथ–चारित्रासंभवेन रत्नत्रयाभाव इतिपक्षस्य निराकरणम्।

तत्र यदि चारित्रस्यासंभवाद् रत्नत्रयाभावो विवक्षितस्तर्हि सोऽपि चारित्रासंभवः किं स चेलत्वेन१, ? किं वा स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधित्वेन ?, २ किं वा मन्दसत्त्वतया३, ?।

दुर्धर ब्रह्मचर्यव्रत वे पालती हैं। मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती हैं। इसलिये उसमें मुक्ति का संभव कैसे नहीं हो सकता है। तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है, क्या सामान्यरूप रत्नत्रय का अथवा प्रकर्ष पर्यन्त प्राप्त रत्नत्रयका ? यदि प्रथम पक्ष स्वीकृत किया जाय तो हम इस पर पुनः यह पूछते है कि सामान्यतया रत्नत्रय का अभाव चारित्रके अभाव से कहते हो ? अथवा ज्ञानदर्शन दोनों के अभाव से कहते हो ? अथवा सम्यग्दर्शनादिक तीनोंके अभाव से कहते हो ?। यदि कहो कि चारित्र के असंभव से रत्नत्रय का अभाव है ऐसा हम कहते है सो इस पर पुनः यह विकल्प होता है, कि उनमें चारित्रकी असंभवता क्या सवस्त्र होनेसे आती है ? या स्त्रीपनेको चारित्रका विरोधी होनेसे आती है ? अथवा मन्दसामर्थ्य होनेकी वजहसे आती है ?

તરફથી પણ દુર્ધર બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું એ પાલન કરે છે. માસ ક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યાઓ કરે છે, આ કારણે તેમને મુક્તિનો સંભવ કેમ ન થઈ શકે ? તથા આપ જો સ્ત્રિયોમાં રત્નત્રયનો અભાવ કહો છો તો એમનામાં રત્નત્રયનો અભાવ કઈ રીતે છે ? શું રત્નત્રયનું સામાન્યરૂપ અથવા પ્રકર્ષ પર્યંત પ્રાપ્ત રત્નત્રયનું ? કદાચ પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારવામાં આવે તો અમે આની સામે પ્રથમ એ પૂછીયે છીયે કે, સામાન્યતયા રત્નત્રયનો અભાવ ચારિત્રના અભાવથી કહો છો ? અથવા જ્ઞાન દર્શન બન્નેના અભાવથી કહો છો ? અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણેના અભાવથી કહો છો ? જો એવું કહો કે, ચારિત્રના અસંભવથી રત્નત્રયનો અભાવ છે એવું અમે કહીએ છીએ તો આના ઉપર એવો વિકલ્પ ઉઠે છે કે, એમનામાં ચારિત્રની અસંભવતા શું સવસ્ત્ર હોવાના કારણે આવે છે ? અથવા તો સ્ત્રીપણું એ ચારિત્રનું વિરોધી ગણવાથી આવે છે ? અથવા સામર્થ્ય ઓછું હોવાને કારણે આવે છે ?

॥ चैलस्य चारित्राभाव हेतुत्वनिराकरणम् ॥

तत्र यदि सचेलत्वेन चारित्रासंभव इत्युच्यते संभवता, तर्हि तावत् कथय त्वदङ्गीकृतमिदं चेलस्यापि चारित्राभावहेतुत्वं किं चेलस्य परिभोग मात्रेण भवति? १ किं वा चेलस्य परिग्रहरूपत्वेन? २।

तत्र यदि परिभोगमात्रेण चैलं चारित्राभावहेतुरिति मन्यसे तर्हि वद तावद्, अयं चैलपरिभोगः स्त्रीणां किं तत्परित्यागाशक्तत्वेन १, किं वा-गुरुपदिष्टत्वेन२, चारित्राभावहेतुर्विवक्षितः?।

तत्र यदि स्त्रीणां चैलपरित्यागाशक्तत्वेन चैलपरिभोगश्चारित्राभावहेतुरिति स्वीकरोषि, नैतद् युक्तम्-यतः यद्यपि 'प्राणेभ्यो नापरंप्रियं प्राणिनाम्' तथापि-प्राणानपि त्यजन्त्यः काश्चित् स्त्रियः प्रदृश्यन्ते। किं पुनश्चैलं परित्यक्तुमशक्तास्ता इति संभावना।

यदि कहा जाय कि वे वस्त्रसहित रहती है इसलिये उनमें चारित्र की असंभवता है सो क्या वस्त्रके परिभोग मात्र से चारित्राभाव के प्रति हेतुता होती है? अथवा परिग्रहरूप होने से होती है? यदि परिभोग मात्र से चैल चारित्राभाव का हेतु होता है ऐसा माना जाय तो कहो यह चैल का परिभोग स्त्रियों के उसके परित्याग करने की अशक्ति होनेसे है? अथवा गुरुपदिष्ट होने से है? यदि इसमें ऐसा कहा जाय कि स्त्रियों में वस्त्रका त्याग करने की अशक्ति होने से चैल परिभोग होता है और यह चैल परिभोग उनमें चारित्राभाव का हेतु होता है सो ऐसा कहना उचित नहीं है कारण कि प्राणियों को सब से अधिक प्यारे प्राण होते हैं जब स्त्रियां प्राणों को भी छोड

કદાચ એવું કહેવામાં આવે કે, તે વસ્ત્ર સહિત રહે છે આ કારણે તેમનામાં ચારિત્રની અસંભવતા છે તો શું વસ્ત્રનો પરિભોગ માત્ર કરવાથી જ ચારિત્રભાવના તરફ હેતુતા થાય છે? અથવા પરિગ્રહરૂપ થવાથી થાય છે? જો પરિગ્રહ માત્રથી ચૈલ ચારિત્ર ભાવનો હેતુ બને છે, એવું માનવામાં આવે તો કહો એ ચૈલનો પરિભોગ સ્ત્રિયોમાં એનો પરિત્યાગ કરવાની અશક્તિના કારણે છે? અથવા ગુરૂપદિષ્ટ હોવાથી છે? જો આ બાબતમાં એવું કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રીયોમાં વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાની અશક્તિ હોવાથી ચૈલ પરિભોગ થાય છે. અને એ ચૈલ પરિભોગ એમનામાં ચારિત્ર ભાવનો હેતુ હોય છે તો એ કહેવું ઉચિત નથી. કારણ કે, પ્રાણિયોને સહુથી વધુમાં વધુ પ્યારો પોતાનો પ્રાણ હોય છે. જ્યારે -યો પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરતી જોવામાં આવે છે તો પછી એના માટે

अथ गुरूपदिष्टत्वेन चैलपरिभोगः स्त्रीणाम्, इत्यङ्गीकरोषि, तर्हि कथय तावत् किं चैलस्य चारित्रोपकारित्वेन गुरुभिस्तासां चैलपरिभोगोपदेशः कृतः, किंवा अन्यथा?

यदि चारित्रोपकारित्वेन तदुपदेशस्तर्हि किं न पुरुषाणामपि तदुपदेशो गुरुभिः क्रियते। अथैता अबला एव, यतो बलादपि पुरुषैः परिभुज्यन्ते इति चैलं विना तासां चारित्रभङ्गसंभवः, न तु पुरुषाणामिति न तेषां तदुपदेशः।

एवं सति न चेलाच्चारित्राभावः, चेलस्य चारित्रोपकारित्वात्। तथाहि-यद्

देती देखी जाती हैं तो फिर उनके लिये वस्त्रोंको छोड़नेकी बात कौन कठिन है, इसलिये यह बात तो मानी नहीं जा सकती है कि वे वस्त्रके छोड़नेमें असमर्थ हैं। यदि यह कहा जाय कि गुरुसे उपदिष्ट होकर वे वस्त्रका परिभोग करती है तो इस पर भी हम पूछते है कि गुरुओंने उन्हें चारित्रमें उपकारी जानकर वस्त्रके परिभोगका आदेश दिया या और कोई रूपसे जानकर वस्त्रके परिभोग करनेका उपदेश दिया है। यदि यह कहा जाय कि गुरुओंने वस्त्र पहिरनेका उपदेश उन्हें इसलिये दिया है कि वह चारित्रका उपकारी है तो फिर उन्होंने वह उपदेश पुरुषोंको क्यों नहीं दिया। यदि कहा जाय कि ये अबला है। यदि नग्न रहें तो पुरुष उनपर बलात्कार कर सकते है इसलिये चैलके विना चारित्रभंग होनेकी उनमें संभावना रहती है अतः गुरुओंने उन्हें चारित्रका उपकारी जानकर चैल परिभोगकी आज्ञा दी है। पुरुषोंको नहीं दी। तो फिर इस प्रकारकी मान्यतासे यह बात तुम्हारे ही मुखसे

વસ્ત્રોને છોડવાની વાત કઈ રીતે કઠણ છે? આ કારણે એ વાત તો માની શકાતી નથી કે, તે વસ્ત્રને છોડવામાં અસમર્થ છે. જો એમ કહેવામાં આવે કે, ગુરૂના ઉપદેશને ગ્રહણ કર્યા પછી પણ તે વસ્ત્રનો પરિભોગ કરે છે તો આની સામે પણ અમો પૂછીયે છીયે કે, ગુરૂઓએ તેમને ચારિત્રમાં ઉપકારી જાણીને વસ્ત્રના પરિભોગનો આદેશ આપેલ છે અથવા બીજા કોઈ કારણને જાણીને વસ્ત્ર પરિભોગ કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે. જો કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, ગુરૂઓએ વસ્ત્ર પહેરવાનો ઉપદેશ એમને એ માટે આપેલ છે કે, તે ચારિત્રમાં ઉપકારી છે તો પછી એમણે એ ઉપદેશ પુરૂષોને કેમ ન આપ્યો. જો એમ કહેવામાં આવે કે, એ અબળા છે અને જો નગ્ન રહે તો, પુરૂષ એમના ઉપર બળાત્કાર કરી શકે છે આથી ચેલના વગર ચારિત્રભંગ થવાની તેમાં સંભાવના રહે છે. એથી ગુરૂઓએ તેમને ચારિત્રના ઉપકારી જાણીને ચેલ પરિભોગની આજ્ઞા આપેલ છે. પુરૂષોને આપેલ નથી. તો પછી આ પ્રકારની માન્યતાથી એ વાત

यस्योपकारि, न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि चोक्तरीत्या चारित्रस्य चेलम्। तस्माच्चैलं न चारित्राभावहेतुरिति।

अथ 'अन्यथा' इति पक्षस्तत्र संमतः?, नायमपि युक्ति सहः, यतो 'ऽन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थितं भवति। किं-चारित्रं प्रति चैलमुदासीनं, बाधकं वा? इति। अयमर्थः-उदासीनं नाम नास्ति चारित्रस्य साधकं, नास्ति वा तस्य बाधकमिति। किं वा-चारित्रस्य बाधकमेवेति। चारित्रं प्रति औदासीन्यं वा बाधकत्वं वा उभयमपि नात्र वर्तते। पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैलं स्त्रीणां चारित्रोपकारकमस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति।

सिद्ध हो जाती है कि वस्त्रका उपभोग चारित्रका उपकारी है इसके सद्भावसे चारित्रका अभाव सिद्ध नहीं होता है। "यत् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतुः यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतुः" अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभावका हेतु नहीं होता है जैसे मृत्पिण्डादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है। उक्त रीति से चैल भी चारित्र का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है। यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है क्यों कि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं-क्या चारित्रके प्रति चैल उदासीन है? अथवा बाधक है? यदि उदासीन है तो उदासीनका तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और न उसका बाधक ही होता है। अतः यह पक्ष मान्य नहीं है। यदि कहो

તમારા જ મોઢેથી સિદ્ધ થઈ જાય છે કે, વસ્ત્રનો ઉપભોગ ચારિત્રનો ઉપકારી છે. આના સદ્‌ભાવથી ચારિત્રનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી. "यत् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतुः यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतुः" આથી જે જેનો ઉપકારી હોય છે તે તેના અભાવનો હેતુ થતો નથી. જેમ કે-માટીનો પિંડ ઘડાના અભાવનો હેતુ બનવાનો નથી. આ રીતે ચૈલ પણ ચારિત્રનો ઉપકારી બને છે. આથી તે એના અભાવનો હેતુ બની શકતો નથી. જો "અન્યથા" આ પક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો એ પણ ઠીક નથી. કેમકે, "અન્યથા" આ પદથી બે પક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે-શું ચારિત્રના પાલનમાં ચૈલ અવરોધક છે? અથવા બાધક છે? જો ઉદાસિન હોય તો ઉદાસિનનું તાત્પર્ય એ થાય કે, એ ન તો ચારિત્રમાં સાધક બને છે, કે ન તો એમાં બાધક થાય છે આથી પક્ષ માનવા યોગ્ય નથી. કદાચ એમ કહો કે, એ ચારિત્રમાં બાધક છે

नापि चेलस्य परिग्रहरूपत्वेन चारित्राभाव हेतुत्वं सम्भवति, यतो 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो' इत्यादि वचनेन 'मूर्छैव परिग्रहः' इति दशवैकालिके षष्ठेऽध्ययने निर्णीतम्। मूर्छारहितो भरतश्चक्रवर्ती सान्तः पुरोऽप्यादर्शकगृहेऽवतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयते। अन्यथा तस्य केवलोत्पत्तिर्न स्यात्। यदि च चैलस्य परिग्रहरूपत्वं स्यात्, तदा तथाविधरोगादिषु पुरुषाणामपि चैलसंभवे चारित्राभावेन मुक्त्यभावः स्यात्। उक्तं च—

कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है कारण कि जब वह चारित्रके प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभवसे रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है ऐसा ही मानना चाहिये। अब जो कहा जाय कि चैल परिग्रहरूप होने से चारित्र के अभाव का हेतु है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्यों कि परिग्रह का लक्षण मूर्च्छाभाव कहा गया है। वह दशवैकालिकके छठवें अध्ययनमें "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो" इस वाक्यसे भगवानने फरमाया है। आदर्श घरमें अन्तःपुरसहित भी बैठे हुए भरतचक्रवर्ती मूर्च्छाभावरहित होने के कारण ही परिग्रह रहित माने गये हैं। यदि ऐसी बात नहीं होती तो उन्हें केवलज्ञानकी उत्पत्ति नहीं हो सकती। यदि चैलको परिग्रहरूप माना जाय तो तथाविध रोगादिकों में पुरुषों के भी चैलके सद्भाव में चारित्राभाव होने की प्रसक्तिसे मुक्तिके अभाव की प्रसक्ति माननी

તો આમ કહેવું પણ બરોબર નથી. કારણ કે, જ્યારે તે ચારિત્રના તરફ ઉપકારી છે તો પછી ન ઉદાસીન થઈ શકે કે, ન બાધક પણ થઈ શકે, આથી પુરૂષો દ્વારા થનાર કનડગતોની રક્ષા કરનાર હોવાના કારણે ચૈલ ચારિત્રમાં ઉપકારી છે. એવું જ માનવું જોઈએ. હવે જો એમ કહેવામાં આવે કે, ચૈલ પરિગ્રહરૂપ હોવાથી ચારિત્રના અભાવનો હેતુ છે એમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમ કે, પરિગ્રહનું લક્ષણ મૂર્ચ્છાભાવ કહેવામાં આવેલ છે. આ દશ વૈકાલિકના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो" આ વાકચથી ભગવાને ફરમાવેલ છે. આદર્શ ઘરમાં અન્તઃપુર સાથે બેઠેલ ભરત ચક્રવર્તી મૂર્ચ્છાભાવ રહિત હોવાના કારણે જ પરિગ્રહ રહિત માનવામાં આવેલ છે. જો આવી વાત ન હોત તો તેમને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ શકત નહીં. જો ચૈલને પરિગ્રહરૂપ માનવામાં આવે તો તથા વિધ રોગાદિકોમાં પુરૂષોને પણ ચૈલના સદ્ભાવમાં ચારિત્રનો અભાવ હોવાની પ્રસક્તિથી મુક્તિના અભાવની પ્રસક્તિ માનવી પડશે, કહ્યું પણ છે—

'अर्शो भगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत ।' इति ॥

किं च-यदि मूर्च्छाया अभावेऽपि वस्त्रसंसर्गमात्रं परिग्रहो भवेत् ततो जिनकल्पप्रतिपन्नस्य कस्यचित् साधोस्तुषारकणानुषक्ते प्रपतति शीते केनापि धर्मार्थिना शिरसि वस्त्रे प्रक्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत्। न चैतदिष्टं, तस्मान्नवस्त्रसंसर्गमात्रं परिग्रहः, किं तु मूर्च्छा। सा च स्त्रीणां वस्त्रादिषु न विद्यते, धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात्। न खलु ता वस्त्रमंतरेणात्मानं रक्षयितुमीशते, नापि शीतकालादिषु स्वाध्यायादिकं कर्तुं मीशते, ततो दीर्घतरसंयमपरिपालनाय यतनया वस्त्रं परिभुञ्जानास्ताः परिग्रहवत्यः कथं भवेयुः ।

पडेगी। कहा भी है-"अर्शोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यति नं मुच्येत" इति। और भी-मूर्च्छा के अभावमें भी वस्त्रका मात्र संसर्ग यदि परिग्रह माना जाय तो ऐसी हालतमें किसी जिनकल्पी साधु के ऊपर तुषारपात पडने पर धर्मात्मा पुरुष द्वारा डाला गया वस्त्र भी परिग्रहरूप माना जाना चाहिये। परन्तु वह ऐसा नहीं माना जाता है। इसलिये वस्त्रका केवल संसर्ग परिग्रहरूप नहीं माना जा सकता है। किन्तु मूर्च्छा ही परिग्रह है। जब परिग्रहका यह सुनिश्चित लक्षण मान्य हो जाता है तो यह बात माननी पडेगी कि वह मूर्च्छा वस्त्रादिकोंके विषयमें साध्वी स्त्रियोंको नहीं होती है। केवल वे तो उसे धर्मका उपकरण जानकर ही धारण करती हैं। वस्त्रके विना वे अपना रक्षण ... नहीं कर सकती हैं, शीतकाल आदिमें स्वाध्याय भी नहीं कर ... और हैं इसलिये दीर्घतर संयम पालनेके लिये यतनासे वस्त्रका परिभोग

"आर्शो भगन्दरादिषु गृहीतचीरो यति नं मुच्येत" इति। वधुमां मूर्च्छाना अभावमां पण वस्त्रनो मात्र संसर्ग जो परिग्रह मानवामा आवे तो એवी હાલતમાં કોઇ પણ જીનકલ્પી સાધુના ઉપર તુષારપાત પડવાથી, ધર્માત્મા પુરૂષ દ્વારા નાખવામાં આવેલ વસ્ત્ર પણ પરિગ્રહરૂપ માનવું જોઇએ. પરંતુ તે એમ મનાતું નથી આ કારણે વસ્ત્રનો કેવળ સંસર્ગ પરિગ્રહરૂપ માની શકાતો નથી. પરંતુ મૂર્ચ્છા જ પરિગ્રહ છે જ્યારે પરિગ્રહનુ આ સુનિશ્ચિત લક્ષણ માન્ય થઇ જાય છે તો, એ વાત માનવી પડશે કે, તેવી મૂર્ચ્છા વસ્ત્રાદિકોના વિષયમાં સાધ્વી સ્ત્રિયોને થતી નથી. કેવળ એ તો તેને ધર્મનું ઉપકરણ જાણીને જ ધારણ કરે છે, વસ્ત્ર વગર તે પોતાનું રક્ષણ કરી શકતી નથી, ઠંડી આદિમા સ્વાધ્યાય પણ કરી શકે નહીં. આ કારણે દીર્ઘતર સંયમ આ... માટે યતનાથી વસ્ત્રનો પરિભોગ કરીને તે પરિગ્રહવાળી કઇ રીતે માની

किं च-चेलस्य परिग्रहरूपत्वे—"णो कप्पइ णिग्गंथीणं पक्के तालपलंबे-अभिन्ने" इत्यादि, निर्ग्रन्थ्या व्यपदेशश्चागमे न श्रूयेत। अतो न सचेलत्वेन चारित्रासंभवः।

एवं-"नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्" "गृहस्थवत्" इत्यनुमानं निराकृतं धर्मोपकरणवस्त्रस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति।

॥ इति चेलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम् ॥१॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्रासंभव इत्यपि कथनं न युक्तम्। यतो-यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषेणैव प्रव्रा-

---

करती हुई वे परिग्रहवाली कैसे मानी जा सकती हैं। तथा-चेलको परिग्रहरूप मानने पर "णोकप्पइ णिग्गंथीणं पक्के तालपलंबे अभिन्ने परिगाहित्तए" इस प्रकारसे जो निर्ग्रन्थियोंका व्यपदेश आगममें सुननेमें वा देखनेमें आता है वह नहीं आना चाहिये और आया है। अतः इस शास्त्रीय व्यपदेशसे ऐसा ही ज्ञात होता है कि सचेल होनेसे चारित्रका अभाव नहीं होता है। अतः जब वस्त्रमें परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि "स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" गृहस्थकी तरह परिग्रह युक्त होनेसे स्त्रियोंको मोक्ष नहीं होता है" खण्डित हो जाता है। क्यों कि वस्त्र धर्मका उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है।

इसी तरह ऐसा कहना कि "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" अर्थात् स्त्रीपना ही चारित्रका विरोधी है" सो भी ठीक नहीं है कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपनेके साथ चारित्रका विरोध होता तो उन्हें विना किसी

શકાય. તથા ચેલને પરિગ્રહરૂપ માનવથી "णो कप्पइ णिग्गंथीणं पक्के ताल पलंबे अभिन्ने परिगाहित्तए" આ પ્રમાણે નિર્ગ્રન્થીયોનો વ્યપદેશ આગમમાં સાંભળવામાં અથવા જોવામાં આવે છે તે ન આવવો જોઈએ, પણ આવેલ છે. આથી એ શાસ્ત્રીય વ્યપદેશથી એવું જ જાણી શકાય છે કે, સચેલ હોવાથી ચારિત્રનો અભાવ બનતો નથી. આથી જ્યાં વસ્ત્રમાં પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી ત્યારે એવું કહેવું કે, "स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" "ગૃહસ્થની માફક પરિગ્રહ યુકત હોવાથી સ્ત્રિયોને મોક્ષ થતો નથી." ખંડિત બની જાય છે. કેમકે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે. આથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી.

આ પ્રમાણે એવું કહેવું કે, "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" અથવા સ્ત્રીપણું જ ચારિત્રનું વિરોધી છે." એ પણ ઠીક નથી કારણ કે, આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણાની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો એમને કોઈપણ પ્રકારની વિશેષતા વગર દીક્ષા આપવાનો

जनं निषिध्येत् 'इत्थीओ पव्वावेउं न कप्पइ' इत्येव वदेत्, न तु विशेषेण. यथोच्यते–"गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ" इति।

इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥२॥

स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति, मत्वा स्त्रीषु चारित्रासंभव इति वदसि चेत्? तदप्ययुक्तम्–इह सत्त्वं खलु व्रततपोधारणविषयकमेव वाच्यम्, अन्यविधस्य सत्त्वस्यानुपयोगित्वात्, तच्च दुर्धर्षशीलवतीषु स्त्रिषु अनल्पं संभवति।

विशेषताके दीक्षा देना ही निषिद्ध होता। परन्तु ऐसा तो है नहीं। "गब्भिणी बालवच्छा पव्वावेउं न कप्पइ" शास्त्रमें तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि गर्भिणीको बालवत्साको अर्थात् छोटे बच्चेवालीको दीक्षा नहीं देनी चाहिये। इससे मालूम होता है कि सामान्य स्त्रियोंको दीक्षाका निषेध–"इत्थीओ पव्वावेउं न कप्पइ" न होकर जब विशेष स्त्रियोंको दीक्षा देनेका निषेध है तो स्त्रीत्व चारित्रका विरोधी नहीं होता है।

इसी प्रकार यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रियां मन्द शक्तिवाली होती हैं अतः स्त्रियोंमें चारित्रकी असंभवता है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि यहां व्रत, तप धारण करने योग्य ही शक्तिका ग्रहण किया गया है। उसके सिवाय और शक्तिका नहीं। कारण कि अन्य शक्ति अनुपयोगी मानी गई है। जिसके द्वारा व्रत एवं तपोंको धारण एवं उनका अनुष्ठान किया जाता है वह शक्ति दुर्धर्ष शीलवाली स्त्रियोंमें खूब होती है। जैसे कहा भी है—

પણ નિષેધ થાત. પરંતુ એવું તે છે જ નહીં. "गब्भिणी बालवच्छा पव्वावेउं न कप्पइ" શાસ્ત્રમાં તો ફક્ત એવું લખેલું મળે છે કે, ગર્ભિણીને, નાના બાળક વાળીને, દીક્ષા ન આપવી જોઈએ. આનાથી એવું જાણી શકાય છે કે, સામાન્ય સ્ત્રિયોને દીક્ષાનો નિષેધ "इत्थीओ पव्वावेउं न कप्पइ" ન કરતાં જ્યારે વિશેષ સ્ત્રિયોને દિક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો, સ્ત્રીત્વ ચારિત્રનો વિરોધી બની શકતું નથી.

આ પ્રમાણે કદાચ એવું કહેવામાં આવે કે, સ્ત્રિયો મંદશકિતવાળી હોય છે. એથી સ્ત્રિયોમાં ચારિત્રની અસંભવતા છે તો એવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, અહીં વ્રત, તપ, ધારણ કરવા યોગ્ય જ શકિતનો સ્વીકાર કરવામાં આવેલ છે એના સીવાય બીજી શકિતનો નહીં. કારણ કે, બીજી શકિતયો ઉપયોગ વગરની માનવામાં આવેલ છે. જેના દ્વારા વ્રત અને તપોને ધારવામાં અને એનું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે એ શકિત દુર્ધર્ષશીલવાળી સ્ત્રિયોમાં ખૂબ હોય છે. જેમ કહ્યું પણ છે—

तथाचोक्तम्—

ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दनागणधराद्याः।
अपि देवमनुजमहिताः, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम् ॥१॥

॥ इति स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति पक्षस्य निराकरणम् ॥

इत्येवं चारित्रासंभवेन रत्नत्रयाभाव इति पक्षस्तव निराकृतो भवतीति।

इत्थं च स्त्रिषु चारित्रस्य संभव इति निश्चिते सति ज्ञानदर्शनयोरपि संभवः सुतरां निश्चितो भवति। ज्ञानदर्शनपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य। ज्ञानदर्शनाभ्यां विना चारित्रं न भवितुमर्हति। तथाचोक्तम्—

"पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः" इति।

"ब्राह्मीसुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराद्याः।
अपि देवमनुजमहिताः विख्याताः शीलसत्त्वाभ्याम् ॥१॥

अर्थात् इस श्लोकमें कही हुई ब्राह्मी, सुन्दरी, राजीमती, चन्दनबाला आदि साध्वियां देवमनुष्योंसे पूजित होकर शील और सत्त्वसे विख्यात हैं। इस तरह स्त्रियां मन्द शक्तिवाली होनेसे रत्नत्रयका अभाव स्त्रियोंमें है" ऐसा तुम्हारा पक्ष निराकृत हो गया है॥

इस तरह जब स्त्रियोंमें चारित्रकी संभवता निश्चित हो जाती है तब ज्ञान दर्शनकी भी संभवता सुतरां निश्चित हो जाती है। क्यों कि चारित्र, ज्ञान एवं दर्शन पूर्वक होता है। इनके विना चारित्र नहीं होता है। "पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः" उत्तरके लाभमें-चारित्रकी प्राप्तिमें-पूर्वद्वयका लाभ सिद्ध होता है अर्थात् चारित्रके

ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती, चन्दना गणधराद्याः।
अपि देवमनुजमहिताः, विख्याताः शीलसत्त्वाभ्याम् ॥१॥

અર્થાત્-આ શ્લોકમાં કહેવામાં આવેલ બ્રાહ્મી, સુન્દરી, રાજમતી, ચંદનબાળા આદિ સાધ્વિયો દેવ મનુષ્યમાં પુજાઇને શીલ તેમજ સત્ત્વથી વિખ્યાત છે. આ પ્રકારે સ્ત્રિયો મંદશક્તિવાળી હોવાથી રત્નત્રયનો અભાવ સ્ત્રિયોમાં છે એવું તમારૂં કહેવું નિરર્થક બની ગયેલ છે.

આ રીતે જ્યારે સ્ત્રિયોમાં ચારિત્રની સંભવતા નિશ્ચિત થઈ જાય છે ત્યારે જ્ઞાનદર્શનની પણ સંભવતા સુતરાં નિશ્ચિત થઈ જાય છે. કેમ કે, ચારિત્ર જ્ઞાન અને દર્શન પૂર્વક હોય છે. એમના વિના ચારિત્ર હોતું નથી. "पूर्वद्वय लाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धाः" ઉત્તરના લાભમાં, ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં, પૂર્વદ્વયને લાભ સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્-ચારિત્રના લાભમાં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્

इत्येवं स्त्रीषु ज्ञानदर्शनयोरभाव इति पक्षोऽपि निराकृतो भवति। ततश्च सम्यग्दर्शनादीनां त्रयाणां सिद्धौ सत्यां रत्नत्रयाभावात् स्त्रियः पुरुषेभ्योपकृष्टा इति कथनं प्रलापमात्रम्। दृश्यन्ते हि संप्रत्यपि ताः सम्यग्दर्शनादि त्रितयमभ्यस्यन्ति। तथाचोक्तम्—

"जानीते जिनवचनं श्रद्धत्ते चरति चार्यिका ऽशबलम्" इति।

नन्वस्तु नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिकं रत्नत्रयम्, परं तु न तत् संभवमात्रेण मुक्तिपदप्रापकं भवति, किं तु प्रकर्षप्राप्तम्, अन्यथा दीक्षानन्तरमेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणां न

लाभमें सम्यग्ज्ञान सम्यक्दर्शनका लाभ सिद्ध होता है। अतः स्त्रियोंमें ज्ञान दर्शनका अभाव है ऐसा कथन भी ठीक नहीं है इसलिये ऐसा कहना कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयका अभाव होनेसे स्त्रियां पुरुषोंसे अपकृष्ट—हीन हैं—सो यह कथन केवल एक प्रलापमात्र है। इस समय भी स्त्रियां सम्यग्दर्शनादिक त्रयका अभ्यास करती हुई देखनेमें आती है,

जैसे कहा भी है—

जानीते जिनवचनं श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशबलम्।"

प्रश्न—स्त्रियोंमें सम्यग्दर्शनादिक त्रिकके सद्भावमात्रसे मुक्ति प्राप्ति संभवित नहीं होती है अर्थात् सम्यग्दर्शनादिकका त्रिक केवल संभवमात्रसे उन्हें मुक्तिपदका प्रापक नहीं बनता है किन्तु प्रकर्षप्राप्त ही सम्यग्दर्शनादिकका त्रिक मुक्तिपदकी प्राप्तिका हेतु होता है यदि ऐसा न माना जाय तो दीक्षा लेनेके बाद ही सबको मुक्तिकी प्राप्ति हो जाती

દર્શનનો લાભ સિદ્ધ થાય છે. આથી સ્ત્રિયોમાં જ્ઞાનદર્શનનો અભાવ છે એમ કહેવું એ પણ ઠીક નથી આ માટે એવું કહેવુ કે, સમ્યગ્ દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રિયો પુરૂષોથી હીન છે. તો એવું કહેવું એ કેવળ પ્રલાપ માત્ર છે. આ સમયમાં પણ સ્ત્રિયો સમ્યક્ દર્શનાદિક ત્રયનો અભ્યાસ કરતી જોવામાં આવે છે જેમ કહ્યું પણ છે—

જાનીતે જીનવચનં શ્રદ્ધત્તે, ચરતિ ચાર્યિકાઽશબલમ્।"

પ્રશ્ન—સ્ત્રિયોમાં સમ્યગ્ દર્શનાદિક ત્રિકના સદ્ભાવ માત્રથી મુક્તિ પ્રાપ્તિ સંભવિત બનતી નથી. અર્થાત્ સમ્યગ્ દર્શનાદિકના ત્રિક ફક્ત સંભવ માત્રથી એમને મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરંતુ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત જ સમ્યગ્દર્શનાદિકના ત્રિક મુક્તિ પદની પ્રાપ્તિનો હેતુ હોય છે. જો કદાચ એવું માનવામાં ન આવે તો દીક્ષા લીધા પછી બધાને જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ જવી જોઈએ. પરંતુ

संभवति, तथा च–प्रकर्षपर्यन्तस्य रत्नत्रयस्याभाव इति मत्वा स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्। तदयुक्तम्—स्त्रीषु हि रत्नत्रयासंभवग्राहकं प्रमाणं नास्ति, देशकालविप्रकृष्टेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्ते, तदप्रवृत्तौ च अनुमानस्याप्यसंभवात्। नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षासंभव प्रतिपादकः कोऽप्यागमो विद्यते, प्रत्युत संभवप्रतिपादक एव स्थाने स्थानेऽस्ति, यथा–"इत्थी पुरिससिद्धा य" इति प्रस्तुतैव गाथा,

चाहिये। परन्तु ऐसा होता नहीं है। इससे यही मानना पड़ता है कि सम्यग्दर्शनादिक त्रिक जब प्रकर्षावस्थाको प्राप्त हो जाता है तभी मुक्तिकी प्राप्ति जीवको होती है यह इनका प्रकर्ष स्त्रियोंमें नहीं है–पुरुषोंमें ही होता है। इससे सम्यग्दर्शनादिकके प्रकर्षका अभाव होनेसे स्त्रियाँ पुरुषोंकी अपेक्षा अपकृष्ट मानी गई है ! सो ऐसा भी कहना ठीक नही है।

उत्तर––ऐसा कोई प्रमाण नहीं है जो स्त्रियोंमें सम्यग्दर्शनादिक त्रिकके प्रकर्षकी असंभवता सिद्ध कर सके। देश विप्रकृष्ट एवं कालविप्रकृष्ट पदार्थोंमें प्रत्यक्ष प्रमाणकी अप्रवृत्ति होनेसे वह तो इस बातका समर्थक होता नहीं इसी तरह प्रत्यक्षकी अप्रवृत्ति होनेके कारण अनुमानकी भी वहां प्रवृत्ति नहीं होती है। अर्थात् अनुमान भी वह नहीं बतला सकता है कि स्त्रियोंमें सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्षकी असंभवता है। रहा आगम सो वह भी तो यही स्थान स्थान पर प्रकट करता है कि स्त्रियोंमें इनका प्रकर्ष हो सकता है "इत्थी पुरिस सिद्धा" यह गाथा ही इसके लिये प्रमाणभूत है। इसलिये रत्नत्रयके प्रकर्षकी असंभवता-

એવું બનતું નથી. આથી એ માનવું પડે છે કે, સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રિક જ્યારે પ્રકર્ષાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે. ત્યારે જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ જીવને થાય છે, આવો એનો પ્રકર્ષ સ્ત્રિયોમાં નથી–પુરૂષોમાં જ હોય છે. આથી સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રિયો પુરૂષોની અપેક્ષા અપકૃષ્ટ માનવામાં આવેલ છે તો આવું કહેવું એ પણ ઠીક નથી.

ઉત્તર—એવું કોઈ પ્રમાણ નથી કે જે સ્ત્રિયોમાં સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રિકના પ્રકર્ષની અસંભવતા સિદ્ધ કરી શકે. દેશવિપ્રકૃષ્ટ અને કાળવિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની અપ્રવૃત્તિ હોવાથી એ તો એ વાતને સમર્થક થતા નથી. આજ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષની અપ્રવૃત્તિ હોવાના કારણે અનુમાનની પણ ત્યાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. અર્થાત્ અનુમાન પણ એ બતાવી શકતું નથી કે, સ્ત્રિયોમાં સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષની અસંભવતા છે. રહ્યું આગમ તો એ પણ જગ્યા જગ્યા ઉપર પ્રગટ કરે છે કે, સ્ત્રિયોમાં એનો પ્રકર્ષ હોઈ શકે છે. "इत्थी पुरिस सिद्धा" આ ગાથા જ એના માટે પ્રમાણભૂત છે. આ કારણે રત્નત્રયના

ततो न तासां रत्नत्रयप्रकर्षासंभवः। किं च–कथय तावत् स्त्रिषु उक्तरूपस्य रत्नत्रयस्याभाव किं कारणाभावेन, किं वा स्वभावत एव स्त्रीत्वस्य रत्नत्रयप्रकर्षविरोधित्वेन, तव संमतोऽस्तीति। तत्र न तावत् कारणाभावेन प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयाभावः, यतः–रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमिति शास्त्रे प्ररूपितम्, स च रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव। स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तुं युक्तम्–तथाहि–रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तरं मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽवस्थायां भवति

से जो स्त्रियोंमें पुरुषोंकी अपेक्षा हीनता कही जाती है वह ठीक नहीं है। और भी–आप जो स्त्रियोंमें रत्नत्रयके प्रकर्षका अभाव प्रतिपादन करते हो सो क्यों करते हो कहो क्या उनमें उनके प्रकर्ष होनेके कारणोंका अभाव है? अथवा स्त्रियोंका स्वभाव ही ऐसा है जो उनके प्रकर्षको नहीं होने देता? या रत्नत्रयका विरोधी वहां स्त्रीपना है? प्रथमपक्ष तो इसलिये उचित नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती हैं तो यही अभ्यास उनके प्रकर्षकी प्राप्तिका कारण उन्हें बन जाता है। ऐसा शास्त्रोंमें कहा है। रत्नत्रयका अभ्यास स्त्रियोंमें वर्तता है इसमें तो विवाद ही नहीं है।

स्त्रीत्व रत्नत्रयके प्रकर्षका विरोधी है यह भी ठीक नहीं है, रत्नत्रयका प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपदकी प्राप्ति हो जावे।

પ્રકર્ષની અસંભવતાથી જ સ્ત્રિયોમાં પુરૂષોની અપેક્ષા હીનતા બતાવવામાં આવે છે એ બરોબર નથી. વળી પણ–આપ જે સ્ત્રિયોમાં રત્નત્રયના પ્રકર્ષનો અભાવ પ્રતિપાદન કરો છો તે શા માટે કરો છો. કહો શુ એમનામાં એનો પ્રકર્ષ હોવાના કારણોના અભાવ છે? અથવા સ્ત્રિયોનો સ્વભાવ જ એવો છે કે, જે એના પ્રકર્ષને નથી થવા દેતો? અથવા રત્નત્રયનુ વિરોધી ત્યાં સ્ત્રીપણુ છે? પ્રથમ પક્ષ તો એ કારણે ઉચિત માનવામાં નથી આવતો કે, જ્યારે તે અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ એના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનુ કારણ એના માટે બની જાય છે. એવુ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. રત્નત્રયનો અભ્યાસ સ્ત્રિયોમાં વર્તતા છે આમાં તો વિવાદ નથી.

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે એ પણ બરોબર નથી રત્નત્રયનો એજ છે કે જેના પછીથી મુકિત પદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય એવો તે

स हि चरमसमयभावी। अयोगिनोऽवस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञानं कथं त्वया प्राप्तम्। न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते। अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेऽपि रत्नत्रयप्रकर्षं विरोधापत्तिस्तवमते प्रसज्येत। एवं च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥१॥

अथ विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्—शृणु, स्त्रीणां कथमिदं विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं भवति? किं तावत् असप्तमनरकपृथ्वीगमनत्वेन १, आहोस्विद् वादादिलब्धिरहितत्वेन २, किं वा अल्पश्रुतत्वेन ३, किं वा-अनुपस्थाप्यता-पाराञ्चितक-शून्यत्वेन ४, इति।

ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्थामें होता है। और यह चरमसमय भावी है। अयोगीकी अवस्था छद्मस्थोंके अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रयके प्रकर्षका विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है। क्यों कि वह परम प्रकर्ष प्रत्यक्षका विषय नहीं होता है। जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधीका कल्पना करना ठीक नहीं होता है। यदि अदृष्ट प्रकर्षके साथ विरोध मानते हो तो फिर पुरुषोंके साथ भी इसका विरोध मान लेना चाहिये। इस तरह रत्नत्रयके अभावसे स्त्रियोंमें पुरुषोंकी अपेक्षा हीनता नहीं मानी जा सकती है।

यदि कहो कि विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव होनेसे स्त्रियां पुरुषोंकी अपेक्षा अपकृष्ट हैं सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्यों? सुनो—उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका असत्त्व है यह किस कारणसे आप कहते हैं? क्या वे सप्तम नरकमें नहीं जाती हैं इसलिये? अथवा वादादिलब्धिसे

પ્રકર્ષ અયોગી અવસ્થામાં થાય છે. અને તે ચરમ સમય ભાવી છે, અયોગીની અવસ્થા છદ્મસ્થોને અપ્રત્યક્ષપણે થાય છે, ત્યારે 'સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે" આ કઈ રીતે જાણી શકાય. કેમ કે, તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષ વિષય હોતો નથી. જે દૃષ્ટ નથી તેની સામે વિરોધની કલ્પના કરવી એ પણ ઠીક નથી. જો અદૃષ્ટ પ્રકર્ષની સામે વિરોધ માનતા હો તો પછી પુરૂષોની સામે પણ એનો વિરોધ માની લેવો જોઈએ. આ રીતે રત્નત્રયના અભાવથી સ્ત્રિયોમાં પુરૂષોની અપેક્ષા હીનતા માની શકાતી નથી.

કદાચ એવું કહો કે, વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રિયો પુરૂષોની અપેક્ષા અપકૃષ્ટ છે તો આવું કહેવું પણ બરોબર નથી. કેમ કે—એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે એવું આપ કયા આધારથી કહો છો? શું તે સાતમા નરકમાં નથી જતી આ કારણે?

नन्वसप्तमनरकपृथिवी गमनत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्याभावः, तथाहि-इह जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसायेन भवति नान्यथेति द्वयोरप्यावयोरागमप्रामाण्यबलात् सिद्धम्। सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं, सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च। तत्र सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सप्तमनरकपृथ्वी, अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात्। सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसम्। तत्र स्त्रीणां सप्तमनरकपृथ्वीगमनं श्रुते निषिद्धम्। निषेधस्य च कारणं तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः। ततः सप्तमनरकपृथिवीगमनत्वाभावात् संमूर्छिमादिवत् स्त्रीणां सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यपरिणत्यभावः, इति चेत्,

---

वे रहित हैं इसलिये? अथवा अल्पश्रुतज्ञान उन्हें होता है इसलिये? अथवा अनुपस्थाप्यता पाराञ्चितसे शून्य होती है इसलिये?

यदि कहो कि वे सप्तम पृथिवीमें नहीं जाती है इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, जगतमें सर्वोत्कृष्ट पदप्राप्ति सर्वोत्कृष्ट अध्यवसायसे होती है अन्य प्रकारसे नहीं होती है। ऐसी मान्यता आपकी और हमारी है। क्यों कि इस विषयको कहनेवाला आगम प्रमाण अपन दोनोंको मान्य है। सर्वोत्कृष्ट दुःखका स्थान सप्तम नरक है क्यों कि इससे आगे और कोई दुःखका स्थान नहीं है। तथा सर्वोत्कृष्ट सुखका स्थान मोक्ष है। शास्त्र कहता है कि स्त्रियां सप्तम नरकमें नहीं जाती हैं। कारण कि सप्तमनरकमें जानेके योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका उनमें अभाव है। इसलिये सप्तमनरकमें जानेका अभाव होनेसे संमूर्च्छिम आदिकी तरह स्त्रियोंमें सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका अभाव सिद्ध होता है।

લબ્ધીથી એ રહિત છે આ કારણે? અથવા અલ્પશ્રુત જ્ઞાન એમને થાય છે આ કારણે? અથવા અનુપસ્થાપ્યતા પારાંચિતથી શૂન્ય હોય છે આ કારણે?

જો એમ કહો કે તે સપ્તમ પૃથવીમાં જતી નથી આથી એનામાં સામર્થ્યનો અભાવ છે જગતમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પદની પ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી થાય છે, અન્ય પ્રકારથી થતી નથી. એવી માન્યતા આપની તેમજ અમારી છે. કેમ કે, આ વિષયને બતાવવાવાળું આગમ પ્રમાણ આપણા બન્નેને માન્ય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખનુ સ્થાન સાતમું નરક છે. કેમકે એની આગળ બીજું કોઈ દુઃખનુ સ્થાન નથી. તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનુ સ્થાન મોક્ષ છે. શાસ્ત્ર બતાવે છે કે, સ્ત્રિયો સાતમાં નરકમાં જતી નથી. કારણ કે, સાતમા નરકમાં જવા યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો એમનામાં અભાવ છે. આ પ્રમાણે સાતમા નરકમાં જવાનો અભાવ હોવાથી સંમૂર્છિમ આદિની સ્ત્રિયોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે.

तदयुक्तम्—यदि स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमनं प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तदैतत् कथमवसीयते निःश्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्य परिणत्यभावः ?, नहि यो भूमिकर्षणादिकं कर्म कर्तुं न शक्नोति स शास्त्राण्यप्यवगन्तुं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं, प्रत्यक्षविरोधात्। नापि वा हस्ती सूचीमुत्थापयितुं न शक्नोतीति वृक्षशाखामपि त्रोटयितुं न शक्नोतीतिमन्तव्यं भवति प्रत्यक्षविरोधात्।

अथ संमूर्छिमादिषु सर्वोत्कृष्टदुःखस्थाने सर्वोत्कृष्टसुखस्थाने चेत्युभयत्रापि तद्गमनयोग्य तथाविधसर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यपरिणत्यभावो दृष्टस्ततोऽत्रापि तादृश

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारणकी यदि उनमें सप्तमनरकमें जानेके योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणतिका अभाव है तो यह कैसे आप जानते हैं कि उनमें निःश्रेयसके प्रति सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका भी अभाव है। यह तो कोई बात नहीं है कि जो पुरुष भूमिकर्षणादिक कार्य करनेमें असमर्थ हो वे शास्त्रोंको भी पढ़नेमें अथवा जाननेमें समर्थ नहीं हो ?। क्यों कि इसमें प्रत्यक्षसे विरोध आता है। जो हाथी एक सूचीको नहीं उठा सकता है क्या वह वृक्षकी शाखाओं के तोड़नेमें असमर्थ होता है ? नहीं होता है। यदि ऐसा माना जाय तो इसमें प्रत्यक्षसे विरोध आता है।

यदि कहा जाय कि संमूर्छिम आदिकोंमें सर्वोत्कृष्ट दुःखके स्थानमें तथा सर्वोत्कृष्ट सुखके स्थानमें जाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणतिका अभाव देखा जाता है। उसी तरह स्त्रियोंमें भी तादृश

આમ કહેવું એ પણ ખરોબર નથી કારણ કે, જો એનનામાં સાતમા નરકમાં જવા યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્ય પરિણુતિનો અભાવ છે તો આને આપ કઈ રીતે જાણી શકો કે, એમનામાં નિઃશ્રેયસના તરફ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણુતિનો અભાવ છે એવી તો કોઇ વાત નથી કે, જે પુરૂષ ભૂમિ કર્ષણાદિક કાર્ય કરવામાં અસમર્થ હોય તે શાસ્ત્રોને ભણવામાં તથા જાણુવામાં સમર્થ ન હોય ? કેમકે, આમાં પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે જે હાથી એક સૂચીને પણ ઉપાડી શકતો નથી તે શું વૃક્ષોની ડાળોને તોડવામાં અસમર્થ હોય છે ? નથી હોતો. જો આવું માનવામાં આવે તો એમાં પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે.

જો એવું કહેવામાં આવે કે, સંમૂર્ચ્છિમ આદિકોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખના સ્થાનમાં તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના સ્થાનમાં જવા યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણુ-

मनोवीर्यपरिणत्यभावो निश्चेतव्य इति चेत्, संमूर्छिमादिषु प्रतिबन्धवलेन तादृश मनोवीर्यपरिणत्यभावः, नत्वत्र प्रतिबन्धोविद्यते न खलु सप्तमपृथिवीगमनं निर्वाणगमनस्य कारणम्, नापि सप्तमपृथिवीगमनाविनाभावि निर्वाणगमनम्, चरमसशरीरिणां सप्तमपृथिवीगमनमन्तरेणैव निर्वाणगमनदर्शनात्।

यदि असप्तमनरकपृथिवीगमनत्वेन स्त्रीषु विशिष्टसामर्थ्याभावः, अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति वदसि, तर्हि ब्रूहि स सप्तमनरकगमनाभावः किं यत्रैव जन्मनि स्त्रियो मुक्तिगामिन्यस्तत्रैव विवक्षितः?, किं वा सामान्येन?,

मनोवीर्यरूप परिणतिका अभाव निश्चित होता है सो ऐसा कहना ठीक इसलिये नहीं बैठता है कि संमूर्च्छिम आदिकोंमें जो तादृश मनोवीर्यरूप परिणतिका अभाव है इसका कारण वहां प्रतिबंध है। यहां ऐसा प्रतिबन्ध नहीं है। तथा सप्तमपृथिवीमें गमन कोई निर्वाणगमनके प्रति कारण तो है नहीं और न निर्वाणगमन सप्तमपृथिवी गमन अविनाभावी है। क्यों कि चरमशरीरी जो व्यक्ति हुआ करते हैं वे सप्तमपृथिवी गमनके बिना ही निर्वाणमें जाते हुए देखे जाते हैं।

तथा यदि तुम्हारी यही बात मानली जावे कि स्त्रियां सप्तमनरकमें नहीं जाती हैं इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है और इसीलिये वे पुरुषोंसे हीन मानी गई हैं सो इसपर हमारा तुमसे ऐसा पूछना है कि यह जो उनमें सप्तमनरकमें गमनका अभाव है सो वह क्या जिस भवमें उन्हें मुक्ति प्राप्त होती है उसी भवकी अपेक्षासे विवक्षित है या सामान्यरूपसे विवक्षित है? यदि इसमें प्रथम पक्ष अंगीकार

તિનો અભાવ જોવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રિયોમાં પણ તાદશ મનોવિર્યરૂપ પરિણુતિનો અભાવ નિશ્ચિત હોય છે તો એવુ કહેવુ એ કારણે ઠીક બેસતું નથી કે, સમૂર્ચ્છિમ આદિકોમાં જે તાદૃશ્ય મનોવીર્યરૂપ પરિણુતિનો અભાવ છે તેનુ કારણુ ત્યાં પ્રતિબંધ છે અહીં એવો કોઇ પ્રતિબંધ નથી તથા સાતમી પૃથવીમાં ગમન એ કાંઇ નિર્વાણુ ગમનનું પ્રતિકારણુ તો છે નહીં અને ન તો નિર્વાણુ ગમન સાતમી પૃથવી ગમન અવિનાભાવી છે. કેમકે, ચરમ શરીરી જે વ્યક્તિ થયા કરે છે તે સાતમી પૃથવી ગમનના વગર જ નિર્માણુમાં જતા દેખાય છે.

તથા જો તમારી એ વાત માની લેવામાં આવે કે, સ્ત્રિયો સાતમા નરકતાં જતી નથી. આ કારણે તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે. અને એજ કારણુથી તે પુરૂષોથી હીન માનવામાં આવેલ છે તો આની સામે અમારૂં તમોને એ પૂછવાનુ છે કે, આ જે તેનામાં સાતમા નરકમાં જવાનો અભાવ છે તો તે શું જે ભવમાં તેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય એજ ભવની અપેક્ષાથી વિવક્ષિત અથવા તો સામાન્ય રૂપથી વિવક્ષિત છે જો આમાં પ્રથમ પક્ષ અંગિકાર

तत्राद्यपक्षाङ्गीकारे पुरुषाणामपि मुक्त्यभावप्रसङ्गः, तेषामपि हि यत्र जन्मनि मुक्तिगामिता, न तत्रैव सप्तमपृथिवीगमनमिति ।

अथ सामान्येन सप्तमनरकपृथिवीगमनाभाव इति विवक्षितः, अत्रायमाशयः– 'छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमीं पुढवीं' इत्यागमवचनात् पुरुषामेव सप्तमनरकपृथिवीगमनयोग्यकर्मोपार्जनसामर्थ्यं न तु स्त्रीणाम् । एवं चाधोगतौ पुरुषतुल्यसामर्थ्याभावादूर्ध्वगतावपि स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्याभाव इत्यनुमीयते । अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत् ? शृणु । अधोगतौ येषामतुल्यं सामर्थ्यं, तेषामूर्ध्वगतावपि सामर्थ्यमतुल्यमेव भवतीति नियमो नास्ति । तथा चोक्तम्—

किया जाय तो इस तरह पुरुषोंको भी मुक्तिकी प्राप्ति नहीं हो सकती है, क्यों कि जिस जन्ममें उन्हे मुक्ति जाना होता है उस जन्ममें वे सप्तम नरकमें नहीं जाते हैं।

यदि कहो कि यह बात सामान्यसे कही है कि स्त्रियोंमें सप्तमनरक में जानेका अभाव है अर्थात् इसका आशय यह है "छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणु य सत्तमीं पुढवीं" छठवीं नरकतक स्त्रियां जाती हैं तथा मच्छ एवं मनुष्य सप्तमनरकतक जाते हैं। अतः सप्तमनरकमें जानेके योग्य कर्मों के उपार्जन करनेकी शक्ति पुरुषोंमें ही है स्त्रियोंमें नहीं है, इस प्रकार जब स्त्रियोंमें अधोगमनके लिये पुरुषतुल्य सामर्थ्यका अभाव है, तो ऊर्ध्वगमनमें भी पुरुषतुल्य सामर्थ्यका अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमित होती है। इसीसे वे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन मानी गई हैं।

કરવામાં આવે તો આ રીતે પુરૂષોને પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં. કેમ કે, જે જનમમાં તેને મુકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે એ જનમમાં તે સાતમા નરકમાં જતા નથી.

જો કહો કે, આ વાત સામાન્યપણે કહેવામાં આવેલ છે કે, સ્ત્રિયોમાં સાતમા નરકમાં જવાનો અભાવ છે અર્થાત્ આનો આશય એ છે કે, "छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छामणु य सत्तमीं पुढवीं" છઠી નરક સુધી સ્ત્રિયો જાય છે. તથા મચ્છ અને મનુષ્ય સાતમી નરક સુધી જાય છે. આથી સાતમા નરકમાં જવાના યોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરવાની શકિત પુરૂષોમાં જ છે. સ્ત્રિયોમાં નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે સ્ત્રિયોમાં અધોગમનના માટે પુરૂષ તુલ્ય સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમાં પણ પુરૂષ તુલ્ય સામર્થ્યનો અભાવ એનામાં છે એ વાત પણ અનુમિત થાય છે. આથીજ તેને પુરૂષોની અપેક્ષા હીન માનવામાં આવેલ છે.

संमुच्छिम, भुयग, खग, चउप्पय, सप्प, त्थि, जलचरेहिंतो।
सनरेहिंतो सत्तसु कमोववज्जंति नरएसु ॥ १ ॥

छाया—संमूर्च्छिम, भुजग,-खग-चतुष्पद-सर्प-स्त्री-जलचरेभ्यः।
सनरेभ्यःसप्तसु, क्रमश उपपद्यन्ते नरकेषु ॥ इति ॥

(१) संमूर्छिम, (२) भुजग, (३) खग, (४) चतुष्पद, (५) सर्प, (६) स्त्री, (७) जलचर नराणामधोगतौ नास्ति तुल्यं सामर्थ्यम्, ऊर्ध्वगतौ तु तुल्यमेव सामर्थ्यम्।

तदुक्तम्—सन्नि-तिरिक्खेहिंतो, सहस्सारं तएसु देवेसु।
उप्पज्जंति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ॥ २ ॥

छाया—संज्ञि तिर्यग्भ्यः, सहस्रारान्तकेषु देवेषु।
उत्पद्यन्ते परेष्वपि, सर्वेष्वपि मनुष्येभ्यः ॥ २ ॥

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है कि जिनमें अधोगतीमें जानेका सामर्थ्य नहीं है, उनमें ऊर्ध्वगतिमें भी जानेका सामर्थ्य नहीं है। फिर कहा भी है—

"संमुच्छिम१ भुयगखग२-३ चउप्पय४, सप्पित्थि५-६ जलचरेहिंतो।
सनरेहिंतो७ सत्तसु कमोववज्जंति नरएसु ॥ १ ॥'

अर्थात् संमूर्छिम१, भुजग२, खग३, चतुष्पद४, सर्प५, स्त्री६, जलचर और मनुष्य७। इनकी अधोगति प्राप्तिमें एक सी शक्ति नहीं है। फिर भी उर्ध्वगति प्राप्तिमें एकसी शक्ति है। कहा भी है—

"सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारंतिएसु देवेसु।
उप्पज्जंति परेसु वि सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ॥२॥"

આવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, એવો કોઈ નિયમ નથી કે, જેનામાં અધોગતીમાં જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય, એનામાં ઉર્ધ્વગતિમાં પણ જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય. કહ્યું પણ છે—

" संमुच्छिम भुयगखग चउप्पय, सप्पित्थि जलचरेहिंतो।
सनरेहिंतो सत्तसु, कमोववज्जंति नरएसु ॥ १ ॥ "

અર્થાત્-સંમૂર્ચ્છિમ (૧) ભુજગ (૨) ખગ (૩) ચતુષ્પદ (૪) સર્પ (૫) સ્ત્રી (૬) જળચર અને મનુષ્ય (૭) એમની અધોગતિ પ્રાપ્તિમાં એક સરખી શકિત નથી છતાં પણ ઉર્ધ્વગતિ પ્રાપ્તિમાં એક સરખી શકિત છે. કહ્યું પણ છે—

सन्नितिरिक्खेहितो, सहस्सारंतिएसु देवेसु।
उप्पज्जंति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ॥ २ ॥

तथा चोर्ध्वगतौ स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्यसद्भावान्नविशिष्टसामर्थ्यासत्त्वम्। ततश्च पुरुषवत् स्त्रीणामप्यूर्ध्वगतियोग्यताऽस्त्येवेति।

अथ वादादिलब्धिरहितत्त्वेन विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वम्, स्त्रीणां हि वादलब्धौ विकुर्वणत्वादिलब्धौ पूर्वगतश्रुताधिगतौ च न सामर्थ्यगतिरस्तीत्यतस्तासां मोक्षगमनसामर्थ्यमपि न संभवति, इति चेन्नवादादिलब्धिरहितस्यापि क्वचिद् विशिष्टसामर्थ्यं दृश्यते, वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहेऽपि विशिष्टपूर्वगतश्रुता

अर्थात्-सञ्ज्ञितिर्यञ्चसे निकलकर जीव सहस्रार नामके आठवें देवलोक तक जाता है। मनुष्यसे निकला हुआ जीव उससे आगे सब देवलोकोंमें जा सकता है। इसलिये ऊर्ध्वगतिमें स्त्रियोंके पुरुषतुल्य सामर्थ्यका सद्भाव होनेसे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका असत्त्व नहीं है अतः पुरुषकी तरह स्त्रियोंमें उर्ध्वगमनकी योग्यता है ही।

यदि कहा जायकि वादादिलब्धि रहित होनेसे उनमें विशिष्ट शक्तिका अभाव है। स्त्रियोंमें वादलब्धिका सामर्थ्य, वैक्रिय आदि लब्धिका सामर्थ्य, पूर्वगत (पूर्वमें रहा हुवा)श्रुताधिगमका सामर्थ्य नहीं होता है, इसलिये मोक्षगमन सामर्थ्य भी उनमें संभवित नहीं होता है। सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि वादादिलब्धि रहितके भी विशिष्ट सामर्थ्य देखा जाता है। शास्त्रोंमें ऐसी कंई कथाएँ आती हैं जो इस बातको स्पष्ट करतीहैं कि वादलब्धि विकुर्वणत्व आदि लब्धिके अभावमें भी

અર્થાત્—સંજ્ઞિ તિર્યંચથી નીકળીને જીવ સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધી જાય છે. મનુષ્યથી નીકળેલો જીવ એનાથી આગળ સઘળા દેવલોકમાં જઈ શકે છે. આ કારણે ઉર્ધ્વગતિમાં સ્ત્રિયોને પુરૂષ તુલ્ય સામર્થ્યનો સદ્ભાવ હોવાથી એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનું આસત્વ નથી. આથી પુરૂષની માફક સ્ત્રિયોમાં ઉર્ધ્વ ગમનની યોગ્યતા છે જ.

જો કહેવામાં આવે કે, વાદાદિલબ્ધિ રહિત હોવાથી એમનામાં વિશિષ્ટ શકિતનો અભાવ છે. સ્ત્રિયોમાં વાદલબ્ધિનું સામર્થ્ય, તથા વૈક્રિય આદિ લબ્ધિનું સામર્થ્ય, પૂર્વગત (પૂર્વમાં રહેલ) શ્રુતાધિગમનું સામર્થ્ય હોતું નથી. આ કારણે મોક્ષગમન સામર્થ્ય પણ એમનામાં સંભવિત નથી તો એવું પણ ઠીક નથી; કારણ કે, તેમનમાં વાદાદિલબ્ધિ રહિતનું પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રોમાં એવી ઘણી કથાઓ આવે છે જે આ વાતને બતાવે છે કે, વાદલબ્ધિ વિકુર્વણત્વ આદિ લબ્ધિના અભાવમાં પણ, વિશિષ્ટ પૂર્વગત શ્રુતના અભાવમાં પણ, મનુષ્ય આદિકોને મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ થયેલ છે. તથા જીનકલ્પ અને

भावेऽपि मानुषादीनां निश्रेयसपदप्राप्तिश्रवणात् । तथा-जिनकल्प-मनःपर्यय विरहेऽपि न सिद्धि विरहोऽस्ति । तथा च यत्र यत्र वादादिलब्धिमत्त्वं तत्रैव विशिष्टसामर्थ्यमिति नियमो नास्ति, कथं तर्हि वादादिलब्धिरहितत्वेन विशिष्ट सामर्थ्याभाव इति वक्तुं प्रभवसीति । अपि च-वादादिलब्ध्यभाववद् यदि निःश्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामभविष्यत् ततस्तथैव सिद्धान्ते (शास्त्रे) प्रत्यपादयिष्यत्, न च प्रतिपाद्यते, तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति ।

यत्र यत्राल्पश्रुतत्वं, तत्र तत्र विशिष्टसामर्थ्याभाव इति नियमो नास्ति । समिति पञ्चकमात्रस्य गुप्तित्रयमात्रस्य च ज्ञानसद्भावे चारित्रप्रकर्षबलात् केवलोत्पत्ति

विशिष्ट पूर्वगतश्रुतके अभावमें भी मनुष्य आदिकोंको मोक्षपदकी प्राप्ति हुई है। तथा जिनकल्प एवं मनःपर्ययके अभावमें भी सिद्धिका अभाव नहीं होता है। इसलिये इस पूर्वोक्त कथनसे यह बात सिद्ध हो जाती है कि ऐसा नियम नहीं बन सकता है कि जहां२ वादादिलब्धिमत्ता है वहां२ विशिष्ट सामर्थ्य है अतः जब ऐसा नियम नहीं बन सकता है तो फिर ऐसा कहना कि वादादिलब्धियोंसे रहित होनेके कारण स्त्रियोंमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है यह कैसे उचित माना जा सकता है।

फिर भी वादादिलब्धिके अभावकी तरह यदि मोक्षका अभाव भी स्त्रियोंमें होता तो शास्त्रकार सिद्धान्तमें ऐसा ही कहते कि स्त्रियोंको मुक्तिकी प्राप्ति नहीं होती है। परन्तु ऐसा तो वे शास्त्रकार कहते नहीं हैं अतः इससे यही जानना चाहिये कि स्त्रियोंको निर्वाणकी प्राप्ति होती है।

तथा जहां२ अल्पश्रुतज्ञान है वहां२ विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है ऐसा भी कोई नियम नहीं है। समितिपञ्चकमात्र तथा गुप्तित्रयमात्रके

મનઃ પર્યયના અભાવમાં પણ સિદ્ધિનો અભાવ થતો નથી આ કારણે પૂર્વોક્ત કથનથી એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે, એવો નિયમ નથી બની શકતો કે જ્યાં જ્યાં વાદાદિલબ્ધિમત્તા છે ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય છે આથી જ્યારે એવો નિયમ નથી બની શકતો તો પછી એવું કહેવું કે, વાદાદિલબ્ધિથી રહિત હોવાના કારણે સ્ત્રિયોમાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે આ કઈ રીતે ઉચિત માની શકાય.

છતાં પણ વાદાદિલબ્ધિના અભાવની માફક જો મોક્ષનો અભાવ પણ સ્ત્રિયોમાં હોત તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાંતમાં એવું જ કહેત કે, સ્ત્રિયોને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. પરંતુ શાસ્ત્રકાર એવું કહેતા નથી. આથી એમાંથી એ જાણવું જોઈએ કે, સ્ત્રિયોને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

તથા જ્યાં જ્યાં અલ્પશ્રુત જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે. એવો પણ કોઈ નિયમ નથી. સમિતિપંચક માત્ર તથા ગુપ્તિત્રય માત્રના

भवत्येवेति प्रवचने प्रसिद्धम् । तथा चाल्पश्रुतत्वेऽपि विशिष्टसामर्थ्यं सम्भवतीति तदभावो नोपपद्यते ।

अनुपस्थाप्यतापाराञ्चितकशून्यत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वमिति चेत्—तदप्ययुक्तम्-यदस्तन्निषेधात् विशिष्टसामर्थ्याभावो न निश्चेतुं शक्यते । कथम् ?, अधिकारिणां योग्यताऽपेक्षया शास्त्रे नानाप्रकारकप्रायश्चित्तोपदेशः श्रूयते । तत्र पुरुषापेक्षयाऽपि योग्यतानुसारेण गुरुलघुप्रायश्चित्तोपदेशः कृतः । तत्र लघुप्रायश्चित्तवतां पुरुषाणामपि चारित्रप्रकर्षे केवलोत्पत्तिर्भवत्येव गुरु-

ज्ञानके सद्भावमें भी चारित्रके प्रकर्षके बलसे केवलज्ञानकी उत्पत्ति हो जाती है ऐसा प्रवचनमें सिद्ध है। इसलिये अल्पश्रुतज्ञान होने पर भी विशिष्ट सामर्थ्य स्त्रियोंमें संभवित हो सकता है अतः उस विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव उनमें नहीं बनता है।

यदि कहो कि स्त्रियोंमें अनुपस्थाप्यता एवं पाराञ्चित प्रायश्चित्तकी शून्यता है, इससे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, सो यह भी कहना ठीक नहीं है। कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट सामर्थ्य कहना ठीक नहीं है। कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव निश्चित नहीं हो सकता है। क्यों कि अधिकारियोंकी योग्यताकी अपेक्षासे शास्त्रोंमें नाना प्रकारके प्रायश्चित्तोंका उपदेश सुना जाता है। पुरुषोंकी अपेक्षा भी योग्यताके अनुसार गुरु एवं लघु प्रायश्चित्तोंका वहाँ उपदेश हुआ है। जिन्हें लघु प्रायश्चित्त देनेकी बात कही गई है ऐसे पुरुषोंको भी चारित्रके प्रकर्षमें केवलज्ञान

જ્ઞાનના સદ્ભાવમાં પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષ બળથી કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. એવું પ્રવચનમાં સિદ્ધ છે, આ કારણે અલ્પશ્રુત જ્ઞાન હોવાથી પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સ્ત્રિયોમાં સંભવિત હોઈ શકે છે. આથી એ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ એનામાં નથી બનતો.

જો કહો કે, સ્ત્રિયોમાં અનુપસ્થાપ્યતા અને પારાંચિત પ્રાયશ્ચિત્તની શૂન્યતા છે. આનાથી એમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે. આ કઈ રીતે ઉચિત માની શકાય. કારણ કે એનો નિષેધ હોવાથી પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ નિશ્ચિત થઈ શકતો નથી કેમ કે, અધિકારીઓની યોગ્યતાની અપેક્ષાથી શાસ્ત્રોમાં નાના પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉપદેશ સાંભળી શકાય છે. પુરૂષોની અપેક્ષા પણ યોગ્યતા અનુસાર ગુરૂ અને લઘુ પ્રાયશ્ચિત્તોનો ત્યાં ઉપદેશ થયેલ છે. જેમને લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવાની વાત કહેવામાં આવેલ છે. એવા પુરૂષોને પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા જેને ગુરૂ પ્રાય-

प्रायश्चित्तवतामपिचारित्रप्रकर्षाभावे केवलोत्पत्ति र्न भवति। किं च–नानाविध-तपसो विधानं शास्त्रे श्रूयते, तच्च पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्युपकारकं, तत्रोभयेषाम-धिकारात्, प्रायश्चित्तविधानं तु योग्यताऽपेक्षया कथितम्। तथा च स्त्रीणां विशिष्ट सामर्थ्याभावः गुरुतरप्रायश्चित्तानधिकारित्वादिति कथनं न युक्तमिति।

अथ पुरुषानभिवन्द्यत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तद-प्ययुक्तम्—यतः–तत् पुरुषानभिवन्द्यत्वं किं सामान्येन, किं वा गुणाधिकपुरुषा-पेक्षया विवक्षितम्, यदि सामान्येन, तदा सामान्यतः सर्वासु स्त्रीषु पुरुषानभि-

---

की उत्पत्ति होती है। तथा जिन्हें गुरुप्रायश्चित्तका अधिकारी कहा गया है उनके भी यदि चारित्रका प्रकर्ष नहीं है तो केवलज्ञानकी उत्पत्ति नहीं होती है।

तथा–अनेक प्रकारके तपोंका विधान शास्त्रमें सुना जाता है। वह जिस प्रकार पुरुषोंका उपकारक होता है उसी तरह स्त्रियोंका भी उप-कारक होता है क्यों कि दोनोंका वहां अधिकार है। रहा प्रायश्चित्तका विधान सो वह योग्यताकी अपेक्षा रखता है। इसी अपेक्षाको लेकर उसका विधान हुआ है। अतः गुरुतर प्रायश्चित्तकी अधिकारिणी नहीं होनेसे स्त्रियोंमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है यह कहना युक्तियुक्त नहीं है।

यदि कहो कि पुरुषोंसे ये अनभिवंद्य हैं इसलिये ये उनसे अपकृष्ट हैं सो ऐसा भी कथन उचित प्रतीत नहीं होता है। कारण कि यह अनभिवंद्यता किसरूपसे आप कहते है। क्या सामान्य पुरुषोंकी अपे-क्षासे या गुणाधिक पुरुषोंकी अपेक्षासे। यदि कहो कि यह अनभिवंद्यता

શ્ચિતના અધિકારી બતાવવામાં આવેલ છે એમને પણ જો ચારિત્રનો પ્રકર્ષ ન હોય તો કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

તથા–અનેક પ્રકારના તપોનું વિધાન શાસ્ત્રમાં સાંભળી શકાય છે. એ જે પ્રમાણે પુરુષોને ઉપકારક હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રિયોને પણ ઉપકારક હોય છે કેમ કે, બંનેનો ત્યાં અધિકાર છે. રહ્યું પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન તો એ યોગ્યતાની અપેક્ષા રાખે છે. આ અપેક્ષાને લઈને એનુ વિધાન થયેલ છે. આથી ગુરૂત્તર પ્રાયશ્ચિત્તની અધિકારિણી ન હોવાના કારણે સ્ત્રિયોમાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે એ કહેવું યુકિતયુકત નથી.

જો કહો કે, પુરૂષોથી એ અનભિવંદ્ય છે. આ કારણે એ એનાથી અપકૃષ્ટ છે તો એવું કહેવું પણ ઉચિત પ્રતીત થતું નથી. કારણ કે, આ અનભિવંદ્યતા કયા રૂપથી આપ કહો છો? શું સામાન્ય પુરૂષની અપેક્ષાથી અથવા તો ગુણાધિક પુરૂષોની અપેક્ષાથી જો કહો કે, આ અનભિવંદ્યતા

वन्द्यत्वं नास्तीत्यतोऽसिद्धत्वदोषप्रसङ्गः। तीर्थंकरस्य जननीं शक्रादयोऽपि प्रणमन्ति, अन्ये प्रणमन्तीति किं पुनर्वाच्यम्।

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया तदित्युच्यते-तदा तीर्थङ्करा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्त्यनर्हा भवेयुरिति। एवं गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभिवन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्—तथाहि-एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रये समानेऽप्याचा-

---

सामान्य पुरुषोंकी अपेक्षासे उनमें है सो ऐसा कहना उचित नहीं है, क्यों कि सामान्य पुरुष उन्हें वन्दन करते हैं। तीर्थंकरकी माताको तो शक्रादिक भी नमस्कार करते हैं। फिर दूसरे व्यक्तिकी तो बात ही क्या कहना।

यदि कहो कि गुणोंसे जो अधिक होते हैं वे स्त्रियोंको नमन नहीं करते हैं उनकी अपेक्षा यहां अनभिवंद्यता होनेसे उनकी वे अपेक्षा हीन मानी जाती है-सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि इस तरह तो तीर्थंकर भी गणधरोंको नमस्कार नहीं करते हैं। गणधरोंमें भी गुणाधिक पुरुषोंकी अपेक्षा अनभिवंद्यता आ जानेसे मुक्तिकी प्राप्तिका अभाव मानना पडेगा। इसी तरह गणधर भी अपने शिष्योंको नहीं वंदते हैं अतः उन शिष्योंको भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मरण आदिकी अकर्त्ता होनेसे स्त्रियां पुरुषोंकी अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्तियुक्त नहीं है क्यों कि

સામાન્ય પુરૂષોની અપેક્ષાથી એમનામાં છે તો એવું કહેવું ઉચિત નથી કેમકે સામાન્ય પુરૂષ એમને વંદન કરે છે તીર્થંકરની માતાને તો શક્રાદિક પણ નમસ્કાર કરે છે તો પછી બીજી વ્યક્તિની તો વાત જ શું કહેવી.

જો કહો કે, ગુણોમાં જે અધિક હોય છે તે સ્ત્રિયોને નમન કરતા નથી આની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવંદ્યતા હોવાથી એ એમની અપેક્ષા હીન માનવામાં આવે છે તો એવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, આ રીતે તો તીર્થંકર પણ ગણધરોને નમસ્કાર કરતા નથી. ગણધરોમાં પણ ગુણાધિક પુરૂષોની અપેક્ષાએ અનભિવંદ્યતા આવી જવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિનો અભાવ માનવો પડશે. આ રીતે ગણધર પણ પોતાના શિષ્યોને વંદતા નથી. આથી એ શિષ્યોને મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થવાનું જ માનવું પડશે.

કદાચ એવું કહો કે, સ્મરણ આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રિયો પુરૂષોની અપેક્ષા હીન માનવામાં આવેલ છે. આ કહેવું પણ યુક્તિ યુક્ત નથી. કેમકે,

र्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात्। न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्षश्रवणात्।

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं न युज्यते, यद्येवं स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्धिकत्वं मन्यसे, किं वा बाह्याम्?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणां रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्या ऋद्धेः समर्थितत्वात्। नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्या महर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थकरादीनामृद्धिः सा गणधरा-

---

यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरुको ही मुक्ति होगी, ऐसा माननेका प्रसंग आवेगा-शिष्योंको नहीं। कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मरण आदि को कराते हैं शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं। परन्तु आगममें ऐसी बात तो सुनी नहीं जाती है कि गुरुओंको ही मुक्ति होती है शिष्योंको नहीं होती है। चण्डरुद्र आदि आचार्यके शिष्योंको मुक्ति हुई सुना गई है।

इसी तरह अमहर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता। कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें कहते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्यऋद्धिका?। आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं-क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थितकी ही जा चुकी है। इसी तरह बाह्यऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्यऋद्धि उनमें

જો આ રીતે એમનામાં હીનતા માનવામાં આવે તો ગુરૂને જ મુક્તિ થાય, એવું માનવાનો પ્રસંગ આવે. શિષ્યોને નહીં. કારણ કે, એમનાં સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય સમાન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જ એમને સ્મરણ આદિ કરાવે છે. શિષ્ય એમને કરાવતા નથી. પરંતુ આગમમાં એવી વાત તો કોઈ સ્થળે સાંભળવામાં આવતી નથી કે, ગુરૂઓને જ મુક્તિ થાય છે અને શિષ્યોને થતી નથી. ચંડરૂદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મુક્તિ થયાનુ જાણવા મળે છે.

આ રીતે અમહર્દ્ધિક હોવાથી પણ સ્ત્રિયો પુરૂષોથી હીન છે એમ કહેવું પણ બરોબર બેસતું નથી. કારણ કે, આપ કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ એમનામા બતાવો છો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે, બાહ્ય ઋદ્ધિનો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો એમનામાં અભાવ છે જ નહી. કેમ કે, રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે એમનામાં સમર્થિત કરાયેલી જ છે, આજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિને આશ્રિત કરીને જો એવું કહેવામાં આવે કે, બાહ્ય ઋદ્ધિ એમનામાં નથી.

दीनां नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदेतरेषां क्षत्रियादीनां नास्तीत्येवं तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

अथ याऽसौ पुरुषवर्गस्य महतीसमृद्धिस्तीर्थंकरत्वलक्षणा सा स्त्रीषु नास्तीत्य-महर्द्धिकत्वमासां विवक्ष्यते, तदानीमप्यसिद्धता, स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रभूतानां कासांचित् तीर्थंकरत्वाविरोधात् तद्विरोधसाधकप्रमाणस्य कस्याप्यभावात्, ।

नहीं है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन है और इसी-लिये उनमें मुक्तिके कारणकी विकलता है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थंकरोंकी होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरोंकी जो ऋद्धि होती है वह उनसे भिन्न अन्य क्षत्रियादिकोंमें नहीं होती है। इसलिये इनमें भी एककी अपेक्षा अमहर्द्धिकपना आनेसे अपकृष्टता आ जावेगी। इस तरह इनके भी मुक्ति कारणोंकी विकलता होनेका प्रसंग प्राप्त होगा।

यदि कहो कि पुरुषवर्गकी जो बड़ी भारी तीर्थंकरत्वरूप महाऋद्धि है वह उनमें नहीं है इस अपेक्षा उनमें अमहर्द्धिकता पाई जाती है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि कितनीक परमपुण्यकी भाजन स्त्रियोंको तो तिर्थंकर विभूतिकी भी प्राप्ति हुई है। इसकी प्राप्ति होनेमें वहां कोई विरोध नहीं आता है। कारण उसके विरोधके साधक कोई भी प्रमाण नहीं है।

આથી એ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરૂષોની અપેક્ષાએ હીન છે. અને આજ કારણે એમનામાં મુક્તિના કારણની વિકળતા છે. તો આવું કહેવું એ પણ બરોબર નથી. કારણ કે, જુઓ જે બાહ્ય ઋદ્ધિ તીર્થંકરોની હોય છે એ ગણધરોને હોતી નથી. આજ પ્રમાણે ચક્રધરોની જે ઋદ્ધિ હોય છે તે એનાથી ભિન્ન અન્ય ક્ષત્રિયાદિકોમાં હોતી નથી. આ કારણે આમાં પણ એકની અપેક્ષા અમહર્દ્ધિક પણું આવવાથી અપકૃષ્ટતા આવી જવાની. આ રીતે એને પણ મુક્તિ કારણોની વિકળતા હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે.

જો એમ કહો કે, પુરૂષ વર્ગની જે ખૂબજ મોટી તીર્થંકરત્વરૂપ મહા-ઋદ્ધિ છે તે એમનામાં નથી. આની અપેક્ષાએ એમનામાં અમહર્દ્ધિકતા જાણી શકાય છે તો એમ કહેવું એ પણ બરોબર નથી. કારણ કે, કેટલીક પરમ પુણ્યની ભાજન સ્ત્રિયોને તો તિર્થંકર વિભૂતિની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે. આની પ્રાપ્તિ થવામાં ત્યાં કોઈ વિરોધ આવતો નથી. કારણ કે, એવા વિરોધનું સાધક કોઈ પણ પ્રમાણ નથી.

यदपि मायादि प्रकर्षवत्त्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वमित्युच्यते, तदप्यसत्–स्त्रियः पुरुषा अपि तुल्यत्वेन मायादि प्रकर्षवन्त इति लोके लक्ष्यते, आगमेऽपि हि श्रूयते –चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादि प्रकर्षवत्त्वम् । अतो न स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन मुक्तिकारणाऽवैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति ।

ननु स्त्रीणां मुक्तिस्थानादि प्रसिद्धिर्नास्ति, अतः स्त्रीणां मुक्तिर्न भवतीति । यदि स्त्रीणां मुक्तिकारणावैकल्यरभविष्यत् तदा मुक्तिरप्युदपत्स्यत, तथा च— मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिरपिस्यात्, इति यदुक्तं, तन्न, यत्र यत्र मुक्तिस्थानादि प्रसि-

तथा जो ऐसा तुम कहते हो कि स्त्रियोंमें मायादिक की प्रकर्षता है अतः इस प्रकर्षतावाली होनेसे वे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है कारण कि इस लोकमें स्त्री और पुरुष दोनों ही समानरूपसे मायादिकके प्रकर्षवाले देखे जाते हैं। आगम भी ऐसा ही कहता है कि चरम शरीरी नारदादिकोंके भी मायादिककी प्रकर्षता है। इसलिये पुरुषोंसे अपकृष्ट होनेसे स्त्रियोंके मुक्तिके कारणोंकी विकलता नहीं साधती है, अर्थात् मुक्तिके कारणोंका स्त्रियोंमें सद्भाव है।

यदि कहो कि स्त्रियोंके मुक्तिस्थान आदिकी प्रसिद्धि नहीं है इसलिये उसके अभावसे यही मालूम होता है कि उन्हें मोक्ष नहीं मिलता है। यदि स्त्रियोंमें मुक्तिके कारणोंकी अविकलता होती तो उन्हें मुक्ति भी होती और इस कारणसे उनके मुक्तिके स्थानोंकी भी प्रसिद्धि होती· अतः यह कुछ नहीं है, इससे साफ स्पष्ट मालूम होता है कि इन्हें मुक्ति प्राप्त नहीं होती है। सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है कारण कि

તથા તમે જે એવું કહો છો કે, સ્ત્રિયોમાં માયાદિકની પ્રકર્ષતા છે આથી એવી પ્રકર્ષતાવાળી હોવાથી તે પુરૂષોની અપેક્ષાએ હીન છે. તો આવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, આ લોકમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને સમાનરૂપથી માયાદિકના પ્રકર્ષવાળા જોવામાં આવે છે. આગમ પણ એવું જ કહે છે કે, ચરમ શરીરી નારદાદિકોને પણ માયાદિકની પ્રકર્ષતા છે આ કારણે પુરૂષોથી અપકૃષ્ટ હોવાથી સ્ત્રિયોની મુક્તિના કારણોની વિકળતા સધાતી નથી અર્થાત્– મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ સ્ત્રીયોમાં છે.

જો એમ કહો કે, સ્ત્રીયોના મુક્તિસ્થાન આદિની પ્રસિદ્ધિ નથી આથીજ એના અભાવથી એવું જણાય છે કે, એમને મોક્ષ મળતો નથી. જો સ્ત્રીયોમાં મુક્તિના કારણોની અવિકળતા હોત તો એમને મુક્તિ મળી શકે અને આ કારણોથી એમની મુક્તિના સ્થાનોની પણ પ્રસિદ્ધિ થાત પરંતુ એવું કાંઈ નથી જેથી એવું સ્પષ્ટ થાય છે કે, એમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તો આમ

द्धिस्तत्रैव मुक्तिरिति चेत्तर्हि पुरुषाणामपि मुक्तिस्थानाद्यप्रसिद्धिः, इदं पुरुषाणामेव मोक्षस्थानम्, इति विशिष्य नोक्तं, किं तु भव्या मोक्षार्हा इति प्रतिपादितम् ततश्च त्वन्मते पुरुषाणामपि मोक्षो न स्यादिति।

अथ स्त्रीविषये मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन मुक्तिकारणावैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति चेत्, तर्हि तावत् ब्रूहि—मुक्तिसाधकप्रमाणाभाव इत्यत्र कस्य प्रमाणस्याभावस्त्वया विवक्षितः ?, किं प्रत्यक्षस्य, किं चाऽनुमानस्य, किं वा—आगमस्येति।

तत्र यदि प्रत्यक्षस्याभाव इति मन्यसे तर्हि वद, किं स्वसम्बन्धिनः, किं वा

ऐसी कोई यह व्याप्ति तो है नहीं कि जिन२ के मुक्ति स्थानोंकी प्रसिद्धि है उन्हें ही मुक्ति प्राप्त हुई हो। ऐसा तो शास्त्रोंमें विशेषरूपसे कहा नहीं है कि यह पुरुषोंका मोक्ष स्थान है, किन्तु ऐसा ही कहा है कि भव्य ही मोक्षके योग्य होते हैं अतः मुक्तिस्थान आदिकी अप्रसिद्धि से जो स्त्रियोंको मोक्ष न माना जावे तो तुम्हारे मतसे पुरुषोंको भी मोक्ष नहीं होना चाहिये।

अब यदि कहो कि स्त्रीके विषयमें मुक्तिसाधक प्रमाणका अभाव होनेसे मुक्ति कारणाऽवैकल्परूप हेतुकी असिद्धि है। सो हम तुमसे यही पूछते हैं कि कहो कौनसे प्रमाणका अभाव आपको विवक्षित है? क्या प्रत्यक्षका किं वा अनुमानका अथवा आगमका ?।

यदि कहो कि प्रत्यक्षका अभाव है सो इस पर पुनः यह पूछा जाता है—कि स्वसंबंधी प्रत्यक्षका अभाव है अथवा सर्वसंबंधी प्रत्यक्षका

કહેવું એ પણ બરોબર નથી. કારણ કે, એવી કોઈ વ્યાપકતા તો છે જ નહીં કે, જેના જેના મુક્તિ સ્થાનોની પ્રસિદ્ધિ છે એમનેજ મુક્તિ પ્રાપ્ત થયેલ હોય આવું શાસ્ત્રોમાં વિશેષણ રૂપથી ક્યાંય કહ્યું નથી કે, આ પુરૂષોનું મોક્ષ સ્થાન છે. પરંતુ એવું જ કહેલ છે કે, ભવ્ય જ મોક્ષના યોગ્ય બને છે. આથી મુક્તિસ્થાન આદિની અપ્રસિદ્ધિથી જો સ્ત્રિયોનો મોક્ષ માનવામાં ન આવે તો તમારા મતથી પુરૂષોનો પણ મોક્ષ ન થવો જોઈએ.

હવે જો એવું કહો કે, સ્ત્રીના વિષયમાં મુક્તિ સાધક પ્રમાણનો અભાવ હોવાથી મુક્તિ કારણ વૈકલ્પરૂપ હેતુની અસિદ્ધિ છે. તો અમે તમને એ પૂછીએ છીએ કે, કહો કયા પ્રમાણનો અભાવ આપને વિવક્ષિત છે. શું પ્રત્યક્ષનો, અનુમાનનો, અથવા આગમનો ?

જો કહો કે, પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો આના ઉપર ફરીથી એવું પૂછવામાં આવે છે કે, સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે, અથવા સર્વ સંબંધી પ્રત્યક્ષનો

सर्वसम्बन्धिनः, ?। यदि स्वसम्बन्धिनस्तदा किं वाह्यं यथा विहितप्रतिलेखनादिरूपं कारणवैकल्यं तद्विषयस्य ?, किं वाऽऽन्तरं चारित्रादिपरिणामरूपं तद्विषयस्येति।

आद्यपक्षस्तव संमतश्चेत्, नासौ युक्तः, स्त्रीष्वपि यथोक्तप्रतिलेखनादेः सर्वथा दर्शनात्। यदि द्वितीयः पक्षस्तदा छद्मस्थाः पुरुषेष्वपि चारित्रतादिपरिणामं प्रत्यक्षतया न पश्यन्तीति त्वन्मते पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यात्।

अथ सर्वसम्बन्धिनः प्रत्यक्षस्याभाव इति त्वत्संमतश्चेत्, सोऽप्यसंगत एव। तथाहि-असर्वज्ञजनेन सकलजनसम्बन्धि प्रत्यक्षात्मकं ज्ञानं क्वचिदपि भवितुमशक्यम्, तथा सति पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यादिति।

अभाव है, यदि कहो कि स्व संबन्धी प्रत्यक्षका अभाव है, तो इस पर भी यह प्रश्न होता है कि यथाविहित प्रतिलेखनादिरूप बाह्य कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्षका अभाव है अथवा अन्तरचारित्र आदि परिणामरूप कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्षका अभाव है ?।

यदि इसमें प्रथमपक्ष स्वीकार किया जाय तो यह युक्त नहीं है क्यों कि स्त्रियोंमें भी यथोक्त प्रतिलेखनादि सर्वथा देखे जाते हैं। वे भी प्रतिलेखनादिक करती हैं। यदि द्वितियपक्ष माना जाय तो छद्मस्थ प्राणी पुरुषोंमें भी चारित्रादि परिणामको प्रत्यक्षरूपसे नहीं देख सकते हैं अतः तुम्हारे मतमें पुरुषोंको भी मुक्ति नहीं होनी चाहिये।

यदि कहो कि सर्वसंबंधी प्रत्यक्षका अभाव है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारणकी असर्वज्ञको ऐसा ज्ञान ही नहीं हो सकता है कि सर्वसंबंधी प्रत्यक्षका अभाव है। ऐसा होने पर पुरुषको भी मोक्ष नहीं हो सकता है।

અભાવ છે? જો કહો કે, સ્વસબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો આમા ઉપર પણ એ પ્રશ્ન થાય છે કે, યથાવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ બાહ્ય કારણની અવિકળતાને જોવાવાળા પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે. અથવા અન્તર ચરિત્ર આદિ પરિણામરૂપ કારણની અવિકળતાને જોવાવાળા પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે?

જો આમા પ્રથમ પક્ષનો સ્વિકાર કરવામા આવે તો તે બરોબર નથી. કેમકે, સ્ત્રીયોમાં પણ યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા જોઇ શકાય છે. એ પણ પ્રતિલેખનાદિક કરે છે. જો બીજા પક્ષને માનવામાં આવે તો છદ્મસ્થ પ્રાણી પુરૂષોમા પણ ચારિત્રાદિ પરિણામને પ્રત્યક્ષ રૂપથી જોઈ શકતા નથી. આથી તમારા મતથી પુરૂષોની મુક્તિ પણ થવી ન જોઇએ.

જો કહો કે, સર્વ સબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો એવું કહેવું પણ બરોબર નથી કારણ કે, અસર્વજ્ઞને એવું જ્ઞાનજ થઇ શકતું નથી કે, સર્વ સંબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે આવું થવાથી પુરૂષને પણ મોક્ષ મળી શકે નહીં.

अथानुमानस्याभावात् प्रमाणाभाव इत्युच्यते, तर्हि अनुमानाभावस्य पुरुषेष्वपि तुल्यत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गः स्यात् ।

अथ पुरुषेष्वेवानुमानप्रमाणमस्ति तथाहि–यदुत्कर्षापकर्षाभ्यां यस्यापकर्षोत्कर्षौ, तस्यात्यन्तापकर्षे तदत्यन्तोत्कर्षवद् दृष्टम्, यथाऽभ्रपटलापगमे सूर्यप्रकाशः। एवं रागाद्युत्कर्षापकर्षाभ्यामपकर्षोत्कर्षवच्च चारित्रादिकं भवति । रागादेरत्यन्तापकर्षः । स्त्रीषु न भवतीत्यतस्तत्र नास्ति चारित्रोत्कर्ष इति चेत्, तदसत्–पुरुषेष्वेव रागादेरत्यन्तापकर्षो भवति, न तु स्त्रीषु इति नियमो नास्ति प्रत्यक्षविरोधात् दृश्यते हि स्त्रीष्वपि रागादेरत्यन्तापकर्षः ।

यदि कहो कि अनुमानका अभाव होनेसे प्रमाणका अभाव है सो अनुमानका अभाव पुरुषोंमें भी तुल्य है इसलिये वहां भी मुक्ति कारण वैकल्यका प्रसंग प्राप्त होगा ।

यदि कहो कि पुरुषोंमें तो अनुमान प्रमाण है और वह इस प्रकार है–जिसके उत्कर्ष एवं अपकर्षमें जिसका अपकर्ष और उत्कर्ष देखा जाता है वह उसके अत्यन्त अपकर्षमें अत्यन्त उत्कर्षवाला होता है। जैसे अभ्रपटलके अपगम होने पर सूर्यप्रकाशका उत्कर्ष होता देखा जाता है। इसी तरह रागादिकोंके उत्कर्षमें चारित्रादिकोंका अपकर्ष और उनके अपकर्षमें उनका उत्कर्ष होता है। अतः इस अनुमानसे पुरुषोंमें ही रागादिकोंके अपकर्षसे चारित्र आदि गुणोंका उत्कर्ष साबित होता है। स्त्रियोंमें नहीं, क्यों कि उनमें रागादिकोंका अत्यंत अपकर्ष संभवित नहीं होता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं, कारण कि ऐसा

જો કહો કે, અનુમાનનો અભાવ હોવાથી પ્રમાણનો અભાવ છે. તો અનુમાનનો અભાવ પુરૂષોમાં પણ એવી જ રીતે છે આથી ત્યાં પણ મુક્તિનું કારણ વૈકલ્યનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થવાનો.

જો કહો કે, પુરૂષોમાં તો અનુમાન પ્રમાણ છે, અને તે આ પ્રમાણે છે. જેના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષમાં જેનો અપકર્ષ અને ઉત્કર્ષ જોવામાં આવે છે તે એના અત્યંત અપકર્ષમાં અત્યંત ઉત્કર્ષવાળો હોય છે. જેમ–અભ્રપટલમાં અપગમ હોવાથી સૂર્ય પ્રકાશનો ઉત્કર્ષ થતો જોવામાં આવે છે, આજ પ્રમાણે રાગાદિકોના ઉત્કર્ષમાં ચારિત્રાદિકનો અપકર્ષ અને તેના અપકર્ષમાં તેનો ઉત્કર્ષ હોય છે. આથી એ અનુમાનથી પુરૂષોમાં પણ રાગાદિકોના અપકર્ષથી ચારિત્ર આદિ ગુણોનો ઉત્કર્ષ સાબિત થાય છે. સ્ત્રીઓમાં નહીં કેમકે એમનામાં રાગાદિકોનો અત્યંત અપકર્ષ સંભાવિત થતો નથી તો આવું કહેવું પણ ઠીક નથી કેમકે; એવો કોઇ નિયમ નથી જે પુરૂષોમાં જ અત્યંત રાગાદિકનો

नाप्यागम प्रमाणस्याभाव इति वाच्यं, तस्येह 'इत्थी पुरिससिद्धा य' इत्यादिना प्रस्तुतरयापि साक्षात् स्त्रीमोक्षाभिधायकत्वेनार्थतस्तत्कारणावैकल्य-साधकत्वात्।

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्वं परिकल्पनीयम्, तद्धिलोकरूढितः, आगमपरि-भाषातो वा भवेत्। तत्र लोकरूढितस्तावदन्यार्थकत्वं न सम्भवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे यः शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, तथा

कोई नियम नहीं है जो पुरुषोंमें ही रागादिकका अत्यन्त अपकर्ष हो तथा स्त्रियोंमें न हो। क्यों कि ऐसा मानना प्रत्यक्षसे बाधित होता है। प्रत्यक्ष प्रमाण इस बातका समर्थक है कि रागादिकोंका अत्यंत अपकर्ष स्त्रियोंमें भी होता है इसमें आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो—"इत्थी पुरिस सिद्धा" यह वाक्य स्वयं आगम प्रमाण है। इस से साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है। क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमें अर्थतः मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है।

यदि कहो कि यहां "स्त्री" शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है कारण कि यह 'स्त्री शब्द अन्यार्थक है' यह बात आप लोकरूढीसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो सो कहो, यदि लोक-रूढीसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है कारण कि लोक-में तो यही माना जाता है कि जिस अर्थमें जो शब्द अन्वय व्यतिरेक सम्बन्ध द्वारा संकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थको कहता है भिन्न

અપકર્ષક થાય તથા સ્ત્રિયોમાં ન થાય. કેમકે, આવું માનવું પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આ વાતનું સમર્થક છે કે, રાગાદિકોનો અત્યંત અપકર્ષ સ્ત્રિયોમા પણ થાય છે. આમાં આગમ પ્રમાણનો પણ અભાવ નથી. જુઓ—"इत्थी पुरिस सिद्धा" આ વાકય સ્વયં આગમ પ્રમાણ છે. આથી સાક્ષાત સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે. કેમકે, આ વાકય સ્ત્રિયોમાં અર્થતઃ મોક્ષના કારણોની અવિકળતાને સિદ્ધ કરે છે.

જો કહો કે. અહીં સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એમ કહેવું પણ ઠીક નથી કારણ કે. આ "સ્ત્રી" અન્યાર્થક છે. આ વાત આપ લોક રૂઢીથી અગર આગમની પરિભાષાથી કહો છો ? કે, અન્ય રીતે કહો છો ? તે કહો જો લોકરૂઢીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા બરોબર નથી, કારણ કે, લોકમાં તો આવું જ માનવામાં આવે છે કે, જે અર્થમાં જે શબ્દ અન્વય વ્યતિરેક સંબંધ દ્વારા સંકેતિત હોય છે એ શબ્દ એજ અર્થને કહે છે બીજા અર્થને

गवादि शब्दानां सास्नादि विशिष्टादयः। स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति।

नाप्यागमपरिभाषातोऽन्यार्थत्वं स्त्री शब्दस्य संभवति, क्वचिदप्यागमे हि स्त्रीशब्दस्य परिभाषितोऽर्थो नास्तीति। यथा—व्याकरणे "वृद्धिरादैच्" पा. १, १, १। " इति वृद्धि शब्दस्यादैचौ दृश्यते चागमेऽपि लोकरूढ एवार्थे स्त्री शब्दः प्रयुक्तः। 'इत्थीओ जंति छड्डिं' इत्यादौ।

न च तत्राप्यर्थान्तरकल्पनाकर्तुं शक्येति वाच्यम्, बाधकं विना तदनुपपत्तेः।

अर्थको नहीं। स्त्री यह शब्द अन्वयव्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है। अतः स्त्रीरूप पदार्थ ही इस स्त्री शब्दका वाच्य है। जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकंबल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है। इस स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध अर्थके सिवाय अन्य अर्थ है यह बात न तो लोकमें प्रसिद्ध है और न आगम में प्रसिद्ध है।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे 'स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है' ऐसा कहना ठीक नहीं है। कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है। जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ आत् ऐच् (आ ऐ औ) होता है। इसी प्रकार आगममें भी लोकरूढ ही अर्थमें स्त्री शब्द प्रयुक्त हुआ है। जैसे—"इत्थीओ जंति छड्डिं" इत्यादिकी तरह।

यदि कहो कि हम यहां भी अन्य अर्थकी कल्पना करलेंगे सो

નહીં. સ્ત્રી આ શબ્દ અન્વય વ્યતિરેક દ્વારા સ્ત્રિરૂપ સાધ્ય અર્થમાંજ પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ જણાય છે. આથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ સ્ત્રી શબ્દનો વાચ્ય છે. જેમ ગો આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલ કમ્બલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ થાય છે. આ સ્ત્રી શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે એ વાત ન તો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે અથવા ન તો આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી "સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થનો વાચક છે" એવું કહેવું ઠીક નથી. કારણ કે, કોઈ પણ આગમમાં કોઇ પણ જગ્યાએ સ્ત્રી શબ્દનો અન્ય અર્થ કહેવાયેલ નથી. જે પ્રમાણે વ્યાકરણમાં વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ આત્ ઐચ (આ, ઐ, ઓ) થાય છે. આ પ્રમાણે આગમમાં પણ લોક રૂઢીથી જ અર્થમાં સ્ત્રી શબ્દ પ્રયુક્ત થયેલ છે જેમ—"इत्थीओ जंति छड्डिं" ઈત્યાદિ માફક.

જો કહો કે, અહીં પણ અમે બીજા અર્થની કલ્પના કરી લેશું તો

उक्तं च—

परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः ।
अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्रीनिर्वाणं ततो न कुतः ॥ १ ॥

ऐसा कहना भी उचित नहीं है। कारण कि यह बात बाधकके बिना नहीं बन सकती है।

कहा भी है—"परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजीशब्दोऽथलौकिकोऽधिगतः।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाणं ततो न कुतः" ॥१॥

तात्पर्य यह कि–मनुजी–शब्द अर्थात् स्त्री शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमें वृद्धि शब्द के समान स्त्री शब्द का कोई आगमपरिभाषित अर्थ नहीं हो सकता। रहा लोकरूढिपक्ष। उसमें भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता। क्यों कि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहां कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो। जैसे–'गङ्गायां घोषः' यहां पर गङ्गाके मुख्य अर्थप्रवाहमें घोषकी स्थिति असंभव है, इसीलिये वहाँ पर 'गङ्गा' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है। उस प्रकार यहां पर स्त्री शब्दके मुख्यार्थमें कोई बाधा नहीं है, इसलिये मुख्यार्थको छोड़कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता। तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमें बाधा क्या? उन्हें मोक्ष क्यों नहीं मिलेगा? वस्तुतः वे भी मोक्षके अधिकारवाली है।

આમ કહેવુ એ પણ ઉચિત નથી, કારણ કે, આ વાત બાધકના વગર બની શકતી નથી. કહ્યું પણ છે—

"परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत'।
अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्री निर्वाणं ततो न कुतः ॥ १ ॥

તાત્પર્ય એ છે કે–મનુજી શબ્દ અર્થાત સ્ત્રી શબ્દ પારિભાષિક નથી. આથી વ્યાકરણમાં વૃદ્ધિ શબ્દના સમાન સ્ત્રી શબ્દનો કોઈ આગમ પરિભાષિત અર્થ થઈ શકતો નથી હવે રહ્યો લોકરૂઢી પક્ષ. આમાં પણ સ્ત્રી શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી બીજો અર્થ થઈ શકતો નથી. કેમકે, આવો અર્થ એજ સ્થળમાં થાય છે કે, જ્યાં મુખ્ય અર્થ બાધિત થતો હોય. જેમ—"गङ्गायां घोष'" અહીંયા ગંગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમાં ઘોષની સ્થિતિ અસભવ છે. આજ કારણે ત્યાં "ગંગા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી કિનારો થાય છે એજ રીતે અહીં પણ સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમા કોઇ બાધા નથી. આ કારણે મુખ્યાર્થ છોડીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહી. ત્યારે સ્રીયોને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા બાધા શાની? એમને મોક્ષ કેમ ન મળે? વસ્તુતઃ એ પણ મોક્ષના અધિકારવાળી છે.

ननु पुरुषाभिलापात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्री शब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीयः, इति चेत् ,

शृणु, पुरुषाभिलापरूपो वेदः स्त्रीशब्दार्थ इति त्वया कथं निश्चितम् ? किं स्त्री वेद इति शब्द श्रवणमात्रादेव सोऽर्थोनिश्चितः ? किं वा स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् ? ।

न तावत् 'स्त्रीवेदः' इति शब्द श्रवणमात्रात् सोऽर्थो निश्चेतुं शक्यते, यद्यत्र स्त्री चासौ वेदश्च स्त्रीवेद इति समानाधिकरणसमासो भवेत् तदा स्त्री शब्दस्यार्थान्तरे वृत्तिर्भवेत् । स च समानाधिकरणसमासः किं बाधकाभावेन कल्पनीयः?, किं वा समासान्तरा संभवेन ? ।

यदि कहो कि पुरुषाभिलापात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममें प्रयुक्त हुआ है, अतः स्त्री शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री अर्थ हम मानलेंगे सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि 'स्त्री शब्दका पुरुषाभिलापरूप भाव वेद यह अर्थ है, यह बात आप कैसे निश्चित करते हैं ? क्या 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे ही अथवा स्त्रीत्वके पल्यशत पृथक्त्व पर्यन्त अवस्थानके अभिधानसे ? ।

यदि प्रथमपक्ष अंगीकार करो सो ठीक नहीं है कारण कि 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे भाववेदरूप स्त्री अर्थ निश्चित नहीं होता है । हां यदि "स्त्रीचासौ वेदः–स्त्रीवेदः" ऐसा समानाधिकरण समास होता तो स्त्री शब्दकी अन्य अर्थमें वृत्ति हो सकती । यहां ऐसा समानाधिकरण समास बाधकाभावसे कल्पनीय हुआ है या अन्य समासके यहां अभावसे हुआ है । यदि कहो कि बाधकके अभावसे समानाधिकरण

જો કહો કે, પુરૂષાભિલાષાત્મક ભાવવેદમાં સ્ત્રી શબ્દ આગમમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. આથી સ્ત્રી શબ્દનો આ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી અર્થ અમે માની લઈશું. તો આમ કહેવું એ પણ ઠીક નથી. કારણ કે, સ્ત્રી શબ્દનો પુરૂષાભિલાપરૂપ ભાવવેદ આ અર્થ છે એ વાત આપ કઈ રીતે નિશ્ચિત કરી શકો છો ? શું "સ્ત્રી વેદ" આ શબ્દના શ્રવણ માત્રથી જ અથવા સ્ત્રીત્વના પલ્યશત પૃથક્ત્વ પર્યંત અવસ્થાનના અભિધાનથી ?

જો પ્રથમ પક્ષને અંગિકાર કરો તો એ ઠીક નથી. કારણ કે, "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણ માત્રથી ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી અર્થ નિશ્ચિત થતો નથી. હા જો "સ્ત્રી ચાસૌ વેદઃ-સ્ત્રીવેદઃ" એવો સમાનાધિકરણ સમાસ હોત તો સ્ત્રી શબ્દની અન્ય અર્થમાં વૃત્તિ થઈ શકત. પરંતુ અહીં એવું સમાનાધિકરણ સમાસ બાધકાભાવથી કલ્પનીય થયેલ છે કે, અન્ય સમાસના અહીં અભાવથી થયેલ છે.

न तावद् बाधकाभावेन समानाधिकरणसमासः कल्पनीय इति वक्तुं युक्तम्, तत्र हि स्त्री शब्दस्य पुरुषाभिलाषात्मको भाव एवार्थो भवेत् तत्र किं स एव साक्षादर्थः १ ?, किं वा तदुपलक्षितं शरीरम् २ ? ।

यदि पुरुषाभिलाषरूपो भाव एव साक्षादर्थ, इति मन्यसे, तदा ब्रूहि—किं तदैव तद्भावस्तव संमतः, किं भूतपूर्वगत्या वा ?, तत्र यदि तदैव स पुरुषाभिलाषात्मको भावः स्त्री शब्दार्थस्तदा भवदभिमतपुरुषनिर्वाणावस्थायामपि वेदसंभवः स्यात् । न चैतदागमप्रसिद्धमिति, तादृशार्थस्वीकारे आगमविरोधः ।

यदि भूतपूर्वगत्या पुरुषाभिलाषरूपो भावः स्त्री शब्दार्थ इति संमतस्तर्हि देवा-

समास कल्पनीय हुआ है सो इस समासमें स्त्री शब्दका अर्थ पुरुषाभिलाषरूप भाववेद ही होगा सो यही अर्थ क्या इसका साक्षात् अर्थ होगा या इससे उपलक्षित 'शरीर' उसका अर्थ होगा। यदि कहो कि पुरुषाभिलापरूप भाव ही साक्षात् स्त्री शब्दका अर्थ होगा तो हम पूछते हैं कि क्या उसी समय यह भाव तुम्हें संमत है या भूतपूर्वगतिसे यह भाव तुम्हें संमत है। यदि कहो स्त्री शब्दका अर्थ उसी समय-उस पर्यायमें-ही पुरुषाभिलाषरूप भाववेद हैं ऐसा हमें संमत है-सो ऐसी अवस्थामें आपके अभिमत पुरुष निर्वाणमें भी वेदका संभव माना जायेगा। परन्तु निर्वाण अवस्थामें तो वेदकी संभवता होती ही नहीं है यह बात आगममें प्रसिद्ध है अतः स्त्री शब्दका अर्थ भाववेद स्त्री मानना यह ठीक नहीं है।

यदि कहो कि भूतपूर्वगतिसे पुरुषाभिलाषरूप भाव, स्त्री शब्दका

જો કહો કે, બાધકના અભાવથી સમાનાધિકરણ સમાસ કલ્પનીય થયેલ છે તો આ સમાસમાં સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ પુરૂષાભિલાષરૂપ ભાવવેદ જ થાય તો આજ અર્થ શું આનો સાક્ષાત અર્થ થાય અથવા આથી ઉપલક્ષિત 'શરીર' એનો અર્થ થાય જો એમ કહો કે, પુરૂષાભિલાષરૂપ ભાવ જ સાક્ષાત સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ થાય તો અમે પૂછીએ છીએ કે, શું એ સમયે આ ભાવ તમને સંમત છે અથવા ભૂતપૂર્વ ગતિથી આ ભાવ તમને સંમત છે, જો કહો કે, સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ એ સમયે એ પર્યાયમાં જ પુરૂષાભિલાષરૂપ ભાવવેદ છે. એવું અમને સંમત છે. તો એવી અવસ્થામાં આપના અભિમતથી પુરૂષ નિર્માણમાં પણ વેદનો સભવ માનવો પડશે. પરંતુ નિર્વાણ અવસ્થામાં તો વેદની સંભવતા હોતી જ નથી. આ વાત આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. આથી સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ ભાવવેદ સ્ત્રી માનવો એ ઠીક નથી.

જો કહો કે, ભૂતપૂર્વ ગતિથી પુરૂષાભિલાષરૂપ ભાવ, સ્ત્રી શબ્દનો વાચ્ય

दीनामपि निर्वाणप्राप्तिसंभवः स्यात् । तथा च-" सुरणारएसु चत्तारि होंति " सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति (गुणस्थानानि) इत्याद्यागमविरोधः । तेष्वपि भूत-पूर्वगतया चतुर्दशगुणस्थानसम्भवात् ।

अथ तदुपलक्षितं पुरुषशरीरं स्त्रीशब्दार्थ इति चेत्, तदा कथय, पुरुषाभिला-षरूपो भावः पुरुषशरीरोपलक्षणतया यदि विवक्षितस्तत्रासौ किं नियतवृत्तिः ?, किं वा अनियतवृत्तिरिति ? ।

यदि नियतवृत्तिस्तदाऽऽगमविरोधः ?, परिवर्तमानतयैव पुरुषशरीरे वेदोदय-स्य तत्राभिधानात्, नियतवृत्तितया अनुभवोऽपि न भवति ।

अथानियतवृत्तिश्चेत्, तदेवं वद-कथमसौ तदुपलक्षणम् ?, अथैवं रूपमपि गृहादिषु काकाद्युपलक्षणं दृश्यते इत्यत्रापि तथोच्यते,

---

वाच्य है तो ऐसी स्थितिमें देवादिकोंके भी निर्वाणकी प्राप्ति होनेका प्रसंग आता है, जो " सुरणारएसु चत्तारि होंति " अर्थात् देव और नारकीमें चार गुणस्थान होते हैं इस आगम वाक्यका विरोधक होता है। कारण कि भूतपूर्वगतिकी अपेक्षासे तो देव नारकोंमें भी चतुर्दश-गुणस्थानोंकी संभावना होगी ।

यदि स्त्री शब्दका अर्थ भाववेदसे उपलक्षित पुरुषका शरीर है ऐसा कहो तो कहो पुरुषाभिलाषरूप भावपुरुष शरीरके उपलक्षणपनेसे यदि विवक्षित है तो यह क्या वहां नियतवृत्तिवाला है कि अनियत-वृत्तिवाला है।

यदि नियतवृत्तिवाला माना जाय तो आगमसे विरोध आता है, क्यों कि वर्त्तमानपनेसे ही पुरुषशरीरमें वेदनाका उदय आगममें कहा है। तथा नियतवृत्तिरूपसे तो अनुभव भी नहीं होता है।

છે તો એવી સ્થિતિમાં દેવાદિકોના પણ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. જે "सुरणारएसु चत्तारि होंति" અર્થાત્ દેવ અને નારકીમાં ચાર ગુણસ્થાન હોય છે. આ આગમ વાક્યનો વિરોધ કરનાર બને છે. કારણ કે, ભૂતપૂર્વ ગતિની અપેક્ષાથી તો દેવ અને નારકોમાં પણ ચતુર્દશ ગુણસ્થાનોની સંભાવના થાય.

જો સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ ભાવવેદથી ઉપલક્ષિત પુરૂષનું શરીર છે એવું કહો તો કહો પુરૂષાભિલાષરૂપ ભાવ પુરૂષ શરીરના ઉપલક્ષણપણાથી જો વિવ-ક્ષિત છે તો શું ત્યાં નિયતવૃત્તિવાળા છે કે, અનિયતવૃત્તિવાળા છે.

જો નિયતવૃત્તિવાળા માનવામાં આવે તો આગમથી વિરોધ આવે છે, કેમ કે, વર્તમાનપણાથી જ પુરૂષ શરીરમાં વેદનો ઉદય આગમમાં કહેલ છે. તથા નિયતવૃત્તિરૂપથી તે અનુભવ પણ થતો નથી.

एवं सति स्त्रीशरीरेऽपि कदाचित् पुरुषवेदस्योदयसम्भवात् स्त्रीणामपि तव-मते निर्वाणापत्तिः, यथा हि पुरुषाणां भावतः स्त्रीत्वम्, एवं स्त्रीणामपि भावतः पुरुषत्वसम्भवोऽस्ति, भाव एव च मुख्यं मुक्तिकारणम्। तथा च–यद्यपकृष्टेनापि स्त्रीत्वेन पुरुषाणां निर्वाणम्, एवमुत्कृष्टेन भावपुरुषत्वेन स्त्रीणामपि कुतो निर्वाणं न स्यादिति।

न च समासान्तरासंभवेन 'स्त्रीवेदः' इत्यत्र समानाधिकरणसमासकल्पनं, स्त्रिया वेदः स्त्रीवेद इति षष्ठीसमासस्यापि संभवात्, न चास्य स्त्रीशरीरपुरुषाभि-लाषात्मक वेदयो सम्बन्धाभावेनायुक्तत्वमिति वाच्यम्, यतस्तयोः सम्बन्धाभावः किं भिन्नकर्मोदयरूपत्वेन, किं वा पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन ?

यदि यह वहां "कौआवाला जिनदत्तका घर है" इसके समान अनियतवृत्तिवाला हैं ऐसा कहते हो तो स्त्री शरीरमें कभी२ पुरुषवेद-का उदय संभवित होता है अतः तुम्हारेमतमें भी स्त्रीयोंको निर्वाण प्राप्ति होनेकी आपत्ति आती है। जैसे पुरुषोंके भावकी अपेक्षा स्त्रीत्व है इसी तरह स्त्रीयोंके भी भावोंकी अपेक्षा पुंस्त्व संभव है। तथा मुक्तिका कारण मुख्यतासे भाव ही बतलाया गया है, अतः जब अप-कृष्ट भाव स्त्रीपनेसे युक्त पुरुषोंको निर्वाण होता है तब स्त्रीयोंको भी उत्कृष्ट भावपुरुषत्वकी अपेक्षासे निर्वाण प्राप्त क्यों नहीं हो सकेगा? अवश्य हो सकेगा।

तथा समासान्तरके असंभव होनेसे "स्त्रीवेद" यहां 'समानाधि-करण समास हुआ है' ऐसा नहीं मानना चाहिये क्यों कि 'स्त्रियावेदः' इस तरह यहां षष्ठी तत्पुरुष समास भी बन सकता है।

જો આ ત્યાં "કૌઆવાળું જીનદત્તનું ઘર છે" આની સમાન અનિયત વૃત્તિવાળા છે એવું કહેતા હો તો સ્ત્રી શરીરમાં કદી કદી પુરૂષ વેદનો ઉદય સંભવિત હોય છે. આથી તમારા મત પ્રમાણે સ્ત્રીયોને નિર્વાણ પ્રાપ્તિ થવાની આપત્તિ આવે છે. જેમ પુરૂષોના ભાવની અપેક્ષા સ્ત્રીત્વ છે. આજ પ્રમાણે સ્ત્રીયોમાં પણ ભાવોની અપેક્ષા પુંસ્ત્વ સંભવ છે. તથા મુક્તિનું કારણ મુખ્યત્વે ભાવ જ બતાવવામાં આવેલ છે. આથી જ્યારે અપકૃષ્ટ સ્ત્રીપણાથી યુક્ત પુરૂષોને નિર્વાણ થાય છે ત્યારે સ્ત્રીઓને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવ પુરૂષત્વની અપેક્ષાથી નિર્વાણ કેમ પ્રાપ્ત ન થઈ શકે–અવશ્ય પ્રાપ્ત થવું જ જોઈએ.

તથા સમાસાન્તરનો અસંભવ હોવાથી "સ્ત્રીવેદ" અહીં સમાનાધિકરણ સમાસ થયેલ છે' એવું ન માનવું જોઈએ. કેમ કે, "स्त्रियावेदः" આ પ્રમાણે અહીં ષષ્ઠી તત્પુરૂષ સમાસ પણ બની શકે છે.

न तावद् भिन्नकर्मोदयरूपत्वेन, भिन्नकर्मोदयरूपाणामपि पञ्चेन्द्रियजात्यादीनां देवगत्यादीनां च सदा सम्बन्धदर्शनात्।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन तयोः सम्बन्धाऽभाव इति वक्तुं युक्तम्, इयं प्रवृत्तिर्हि पुरुषाप्राप्तौ स्ववेदोदयादपि सम्भवत्येव। उक्तञ्च—

'सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्याः' इति।

अथ स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् पुरुषाभिलाषरूपे वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तुं युक्तम्, पृथक्त्वमित्यनेन द्विसंख्या-

यदि कहो कि स्त्री शरीर और पुरुषाभिलाषात्मक वेद, इन दोनों का संबंध नहीं बन सकता है इसलिये यह समास अयुक्त है सो इस पर हम यह पूछते हैं कि इनमें परस्परमें सम्बन्धका अभाव क्यों है? क्या ये भिन्न२ कर्मोदयरूप हैं इसलिये? अथवा पुरुषकी तरह स्त्रियोंके भी स्त्रियोंमें प्रवृत्ति देखी जाती हैं इसलिये? यदि प्रथम पक्ष अंगीकार किया जावे तो इससे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्यों कि भिन्न कर्मोदयरूप भी पंचेन्द्रिय जाति आदिका तथा देवगति आदिका सदा संबंध देखा जाता है। द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं कारण कि स्त्रीकी स्त्रीमें प्रवृत्ति, पुरुषकी प्राप्ति न होने पर वेदोदयके कारण ही होती है। कहा भी है—"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्याः" अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेदके उदयसे पुरुषकी प्राप्ति न होने पर तिर्यंचनीमें, तीर्यंचनीकी तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी होती है। "स्त्रीत्वका पल्यशत पृथक्त्व-

જો એવું કહો કે, સ્ત્રી શરીર અને પુરૂષાભિલાષાત્મક વેદ, આ બન્નેનો સંબંધ બની શકતો નથી. આ કારણે એ સમાસ અયુક્ત છે. તો આની સામે અમે પૂછીએ છીએ કે, આમાં પરસ્પરમાં સંબંધનો અભાવ કેમ છે? શું એ ભિન્ન ભિન્ન કર્મોદયરૂપ છે આ માટે? અથવા પુરૂષની માફક સ્ત્રિયોની પણ સ્ત્રિયોમાં પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે. છે આ માટે? જો પ્રથમ પક્ષનો અંગિકાર કરવામાં આવે તો આનાથી ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી. કેમકે, ભિન્નકર્મોદયરૂપ પણ પંચેન્દ્રિય જાતિ આદિનો તથા દેવગતિ આદિનો સદાય સંબંધ દેખવામાં આવે છે. બીજો પક્ષ પણ ઉચિત નથી. કારણ કે, સ્ત્રીની સ્ત્રીમાં પ્રવૃત્તિ પુરૂષની પ્રાપ્તિ ન થવાથી વેદોદયના કારણે જ થાય છે. કહ્યું પણ છે—"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" અર્થાત્ આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરૂષની પ્રાપ્તિ ન થવાથી તિર્યંચયોનીમાં, તિર્યંચનીની માફક કામોન્મત્ત સ્ત્રીની

मारभ्य नवसंख्यापर्यन्तमुच्यते । नवशतपल्योपमपर्यन्तं स्त्रीत्वजात्यवस्थानं—स्त्री शरीरजन्म भवतीत्यर्थः । स्त्रीशरीरप्राप्तौ पुरुषाभिलापात्मको वेदो न हेतुः, किं तु स्त्रीत्वप्राप्तिकारणीभूतकर्मोदय एव कारणम् । पुरुषाभिलापरूपस्य वेदस्य स्त्रीत्व प्राप्तिहेतुत्वाभावात् स स्त्रीशब्दार्थो न भवितुमर्हति । तत्र पल्यशतपृथक्त्वावस्थानेः स्त्रीत्वानुबन्ध एव हेतुत्वेन विवक्षितः न तु वेदाख्यो भावः । सम्भवति हि मृत्युकाले स्त्र्याकार विच्छेदेऽपि तत्कारणकर्मोदयाविच्छेदः, तदविच्छेदाच्च पुंस्त्वाद्यव्यवधा-नेन पुनः स्त्रीशरीरग्रहणमिति ।

तक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुरुषकी अभिलाषारूप भाववेदमें स्त्री शब्दका प्रयोग आगममें प्रयुक्त हुआ है" सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नहीं है। द्विसंख्यासे लेकर नवसंख्या-तक पृथक्त्व कहलाता है। इसका तात्पर्य यह है कि नौसौ पल्यतक स्त्रीत्व जातिमें—स्त्रीके शरीरमें जन्म होता है। पुरुषाभिलाषात्मक भाव-वेद स्त्री शरीरकी प्राप्तिमें हेतु नहीं है। किन्तु स्त्रीत्वकी प्राप्तिमें कारणीभूत मायादि कर्मका उदय ही कारण है। पुरुषाभिलाषरूप वेद स्त्रीत्वकी प्राप्तिमें हेतु नहीं है इसलिये वह स्त्री शब्दका अर्थ नहीं होता है। वहां पल्यशत पृथक्त्वतक स्त्रीशरीरमें जन्म लेनेमें स्त्रीत्वका अनु-बंध ही हेतुरूपसे विवक्षित हुआ है किन्तु वेद नामका भाव नहीं अर्थात् भाववेद नहीं। मृत्युके समय स्त्रीके आकारका विच्छेद होने पर भी स्त्रीत्वकी प्राप्तिमें कारणी भूतकर्मका विच्छेद नहीं होता है। इसके विच्छेद नहीं होनेके कारण पुंस्त्वआदिके अव्यवधानसे पुनः स्त्रीशरीर

માફક થાય છે "સ્ત્રીત્વનુ પલ્યશત પ્રથક્ત્વ સુધી અવસ્થાન કહેવાયેલ છે આનાથી જાણી શકાય છે કે, પુરૂષની અભિલાષારૂપ ભાવવેદમા સ્ત્રી શબ્દનો પ્રયોગ આગમમા પ્રયુક્ત થયેલ છે" તો એમ કહેવું પણ યુક્તિયુક્ત નથી. બે સંખ્યાથી લઈ ને નવ સખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય છે. આનુ તાત્પર્ય એ છે કે, નૌ સૌ પલ્ય સુધી સ્ત્રીત્વ જાતિમા—સ્ત્રીના શરીરનો જન્મ થાય છે. પુરૂષાભિલાષાત્મક ભાવવેદ સ્ત્રી શરીરની પ્રાપ્તિમાં હેતુ નથી આ કારણે એ સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ થતો નથી. ત્યાં પલ્યશત પૃથક્ત્વ સુધી સ્ત્રી શરીરથી જન્મ લેવામાં સ્ત્રીત્વનો અનુબંધ જ હેતુરૂપથી વિવક્ષિત થયેલ છે, પરંતુ વેદ નામનો ભાવ નહીં. અર્થાત્ ભાવવેદ નહીં મૃત્યુના સમયે સ્ત્રીના આકારનો ચ્છેદ થવાથી પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમાં કારણીભૂત કર્મનો વિચ્છેદ થતો નથી.

किं च—'मणुयगईए चउदस गुणठाणेणि होंति।'

तथा—'पंचिदिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस।'

तथा—'चउद्दस तसेसु गुणठाणाणि हुंति।'

तथा—'भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति।'

इत्यदि प्रवचनं स्त्रीशब्दरहितमपि स्त्रीनिर्वाणे प्रमाणमस्ति, स्त्रीणामपि पुंवन्मनुष्यगत्यादिधर्मयोगात्।

अथ सामान्यविषयकत्वादिदं प्रवचनं स्त्रीरूपे विषयविशेषे प्रमाणं न स्यादिति चेत्, शृणु—

यद्येतत् प्रवचनं स्त्रीविषयकं नास्तीति वदसि, तर्हि कथय तावत् पुरुषाणामपि किं मनुष्यगतिविशेषरूपत्वं, पञ्चेन्द्रियविशेषरूपत्वं वा त्रसविशेषरूपत्वं वा नास्ति, अस्तिवेति?

का ही ग्रहण होता है। तथा—"मणुयगईए चउदसगुणठाणाणि होंति" मनुष्यगतिमें चौदहगुणस्थान होते हैं तथा—"पंचिंदिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस" पञ्चेन्द्रियोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति" त्रसोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा—"भवसिद्धिया य सवट्ठाणेसु होंति" सभी स्थानोंमें भवसिद्धिक होते हैं, स्त्री शब्द रहित भी यह पूर्वोक्त समस्त प्रवचन स्त्री निर्वाणका समर्थक है क्योंकि स्त्रियोंमें भी पुरुषकी तरह मनुष्यगति आदि धर्मका सम्बन्ध रहता है।

यदि इस पर यों कहा जाय कि यह प्रवचन तो सामान्यरूपसे वस्तुका प्रतिपादक है अतः स्त्रीरूप विशेषका नहीं है। सुनो—

यदि यह प्रवचन स्त्रीरूप विशेष विषयक नहीं है, ऐसा माना जाय

એનો વિચ્છેદ ન થવાના કારણે પુંસ્ત્વ આદિના અવ્યવધાનથી ફરી સ્ત્રી શરીરજ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા—"मणुयगईए चउदसगुणठाणाणि होंति" મનુષ્ય ગતિમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે. તથા—"पंचिंदिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस" પંચેન્દ્રિયોમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે. તથા—"चउद्दस तसेसु गुणठाणाणि हुंति" ત્રસોમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે તથા—"भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति" સઘળા સ્થાનોમાં ભવસિદ્ધિક થાય છે. સ્ત્રી શબ્દ રહિત પણ આ પૂર્વોકત સમસ્ત પ્રવચન સ્ત્રી નિર્વાણનું સમર્થક છે. કેમકે, સ્ત્રીયોમાં પણ પુરૂષની માફક મનુષ્યગતિ આદિ ધર્મનો સંબંધ રહે છે.

જો આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે, આ પ્રવચન તો સામાન્ય રૂપથી વસ્તુનું પ્રતિપાદક છે. એથી સ્ત્રીરૂપ વિશેષનું નથી તો સાંભળો.

જો આ પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિશેષ વિષયક નથી એવું માનવામાં આવે તો

नास्तीति वक्तुं न युक्तम्, तेषां मनुष्यगतिविशेषरूपत्वात्। अथ पुरुषाणामपि विशेषरूपताऽस्तीति चेत्, तथा सति पुरुषेष्वपि कथमेतत् प्रवचनं प्रमाणं? यथा च पुरुषेषु प्रमाणं, तथा–स्त्रीष्वपि प्रमाणं स्यादिति।

अथ पुरुषेष्वेव तच्चरितार्थमिति स्त्रीषु तस्याप्रवृत्तिः कल्पनीया स्यादिति चेन्न, एवं सति विपर्ययकल्पनाऽपि किं न स्यात्, न चैवं तत्प्रवचनस्य सामान्यविषयकत्वे अपर्याप्तकमनुष्यादीनां देवनारकतिरश्चां च निर्वाणप्रसङ्गः, तेषामेतत्प्रवचनवाक्याविषयत्वात्, एतदविषयत्वं चापवादविषयत्वात्। उक्तं हि—

तो हम पूछते हैं कि पुरुषोंमें मनुष्यगतिरूप विशेषता, पंचेन्द्रियरूपविशेषता अथवा त्रसरूपविशेषता है या नहीं? 'नहीं है' ऐसा तो कहा नहीं जा सकता है कारण कि उनमें मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है ही। यदि कहो कि पुरुषोंमें मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है, तो पुरुषोंमें भी यह प्रवचन कैसे प्रमाण होगा? क्यों कि पुरुष भी विशेषरूप ही हैं। फिर भी यदि आप कहें कि यह प्रवचन पुरुषोंमें प्रमाण है, तो समानन्यायसे इसको स्त्रियोंमें भी प्रमाण मानना ही चाहिये।

यदि कहो कि पुरुषोंमें ही इस प्रवचनकी चरितार्थता है अतः यह वहां ही प्रमाण माना जायगा, स्त्रियोंमें नहीं, सो ऐसे कहनेमें प्रमाण नहीं है सिर्फ कहना मात्र है। जिस प्रकार तुम ऐसा कहते सो हम भी ऐसा कह सकते हैं कि यह प्रवचन पुरुषोंमें चरितार्थ नहीं है स्त्रियोंमें ही चरितार्थ है। अतः इस प्रवचनको सामान्य विषयक मानना चाहिये।

અમો પૂછીએ છીએ કે, પુરૂષોમાં મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા પંચેન્દ્રિયરૂપ વિશેષતા અથવા ત્રસરૂપ વિશેષતા છે કે નહીં? "નથી" એમ તો કહી શકાય તેમ નથી. કારણ કે, એનામાં મનુષ્યગતિ આદિ રૂપ વિશેષતા છે જ. છતાં પણ જો આ આગમનું ત્યાં પ્રમાણ ન માનો તો પુરૂષોમાં પણ આને પ્રમાણ ન માનવું જોઈએ, કેમકે, ત્યાં પણ મનુષ્યગતિ આદિની વિશેષતા વર્તમાન છે એથી જે રીતે આ પ્રવચન પુરૂષોમા પ્રમાણ માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રિયોમાં પણ એને પ્રમાણ માનવું જોઈએ.

જો કહો કે, પુરૂષોમાં જ આ પ્રવચનની ચરિતાર્થતા છે એથી આ ત્યાંજ પ્રમાણ માની શકાય. સ્ત્રિયોમાં નહીં તો આવું કહેવું એ પ્રમાણ નથી પરંતુ ફક્ત બોલવું માત્ર છે. જે પ્રમાણે તમે આમ કહો છો તો અમે પણ એવું કહી શકીએ કે, આ પ્રવચન પુરૂષોમાં ચારિતાર્થ નથી, સ્ત્રિયોમાં જ ચારિતાર્થ છે, એથી આ પ્રવચનને સામાન્ય વિષયક માનવું જોઈએ,

"अपवादं परिहृत्य उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति।

अपवादश्च—"मिच्छादिट्ठी अपज्जत्तगे"। तथा—

"सुर नारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण पंचेव" इत्यादिरागमः।

तथा चोक्तम्—

मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाणं स्यात्।
पुंवत् स्त्रीणां सिद्धौ, नापर्याप्तादिवद्बाधा ॥ १ ॥ इति ॥

शंका—यदि इस प्रवचनको सामान्य विषयक माना जावे तो अपर्याप्तक मनुष्यादिकोंमें तथा देवनारक एवं तिर्यञ्चोंमें भी निर्वाणपद प्राप्त होनेका प्रसंग मानना पडेगा। सो इस प्रकारकी शंका करना भी ठीक नहीं है। कारण कि अपर्याप्त मनुष्य आदि इस प्रवचनके विषय नहीं हैं। वे तो अपवादके विषय हैं। और अपवादको छोड़ कर उत्सर्गकी प्रवृत्ति होती है। कहा भी है—

"अपवादं परिहृत्य, उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति। वह अपवाद "मिच्छादिट्ठी अपज्जत्तगे" तथा—"सुर नारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण-पंचेव" इस प्रकार है। इन मिथ्यादृष्टि, अपर्याप्तक, देव, नारक और तिर्यञ्चको छोड़कर उपरोक्त आगम वाक्य चरितार्थ होता है। अर्थात्—इनको छोड़कर सब मनुष्यमात्र मुक्तिके अधिकारी है। कहा भी है—

"मनुजातौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाणं स्यात्।
पुंवत् स्त्रीणां सिद्धौ नापर्याप्तादिवद्बाधा ॥ १ ॥" इति।

શંકા—જો આ પ્રવચનને સામાન્ય વિષયક માનવામાં આવે તો અપર્યાપ્તક મનુષ્યાદિકોમાં તથા દેવ, નરક અને તિર્યંચોમાં પણ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ માનવો પડશે. તો આ પ્રકારની શંકા કરવી પણ ઠીક નથી, કારણ કે, અપર્યાપ્ત મનુષ્ય આદિ આ પ્રવચનના વિષય નથી, એ તો અપવાદના વિષય છે અને અપવાદને છોડીને જ ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ થાય છે. કહ્યું પણ છે

"अपवादं परिहृत्य उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति! એ અપવાદ "मिच्छादिट्ठी अपज्जत्तगे" તથા—"सुर नारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाणपंचेव" આ પ્રકાર છે. એ મિથ્યાદષ્ટિ, અપર્યાપ્તક, દેવ, નારક અને તિર્યંચને છોડીને ઉપરોકત આગમ વાકય ચરિતાર્થ થાય છે. અર્થાત્ આને છોડીને સઘળા–મનુષ્ય માત્ર મુકિતના અધિકારી છે. કહ્યું પણ છે—

मनुजातौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशे, त्याद्यपि प्रमाणं स्यात्।
पुंवत् स्त्रिणां सिद्धौ, नापर्याप्तादि वद्बाधा ॥ १ ॥" इति।

तथा चायं निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाणं प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवत्त्वात् पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादित्रयं, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम् ।

अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्षं प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत् । न चैतदसिद्धं साधनम्, "गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" इति सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाद्, विशेषनिषेधस्य शेषाभ्यनुज्ञानान्तरीयकत्वात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है-कोई२ मनुष्य स्त्री निर्वाणको पाती है कारण कि पुरुषकी तरह वहां मुक्तिके कारणोंकी अविकलता रहती है। निर्वाणका कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है, यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकोंका त्रिक उनसे विद्यमान रहता ही है यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है। इसलिये कोई२ मनुष्य स्त्री मुक्तिके कारणोंकी अविकलतासे युक्त होनेके कारण मुक्तिको प्राप्त करती है यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करनेके अधिकारी पुरुष है, उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है। कोई२ मनुष्य स्त्री प्रव्रज्याकी अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है कारण कि गर्भिणी एवं बालवत्साको दीक्षा देनेका निषेध है अतः जब इन्हें दीक्षा देनेका निषेध है, तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियोंको दीक्षित होनेका अधिकार है विशेषका निषेध अवशिष्टमें संमतिका पोषक होता है।

આ પ્રમાણે આનો નિષ્કર્ષ આ છે-કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણને કારણ કે, પુરૂષની માફક ત્યાં મુક્તિના કારણોની અવિકળતા રહે છે. નિર્વાણનું કારણ અવિકળ સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રય છે. આ અવિકળ સમ્યગ્દર્શનાદિકોના ત્રિક એનામાં વિદ્યમાન રહે જ છે આ વાત અમોએ પહેલા સિદ્ધ કહી દીધેલ આ કારણે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મુક્તિના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાના કારણે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે આ અમારૂં કહેવું સર્વથા નિર્દોષ છે.

તથા જે પ્રમાણે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાના અધિકારી પુરૂષો છે, એ જ પ્રમાણે સ્ત્રિઓ પણ પ્રવ્રજ્યાની અધિકારીણી છે. એ અમારૂં કથન અસિદ્ધ નથી. કારણ કે, ગર્ભિણી અને નાના બાળકવાળી સ્ત્રીને દિક્ષા આપવાનો નિષેધ છે. એથી જ્યારે એને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો આથી એ જાણી શકાય છે કે, આનાથી અન્ય સ્ત્રિયોને દીક્ષિત થવાનો અધિકાર છે, વિશેષનો નિષેધ અવશિષ્ટમાં સંમતિનો પોષક હોય છે.

किंच—स्त्रीणामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवति स्त्रियो हि उत्तमधर्मसाधिकाः, ततश्च केवलज्ञानप्राप्तिसम्भवस्तासाम्। सति च केवले नियमान्मोक्ष इति।

तथा चोक्तम्—

"णो खलु इत्थि अजीवो, ण यासु अभव्वा, ण यावि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारि उप्पत्ती, णो असंखेज्जा उया, णो अइकूरमई, णो ण उवसन्तमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्ध बोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाण रहिया, कहं न उत्तमधम्मसाहिगत्ति।"

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असंख्येयायुष्का, नो अति क्रूरमतिः, नो न

तथा–स्त्रियोंका भी तद्भवमें ही संसारका क्षय हो जाता है। क्यों कि–वे भी उत्तम धर्मकी साधन करनेवाली होती है। इसलिये इससे उनमें केवलज्ञानकी उत्पत्ति होती है। केवलज्ञानके होने पर नियमसे मुक्तिका लाभ होता ही है। कहा भी है—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा ण यावि दंसण विरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारि उप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कहं न उत्तमधम्मसाहिगत्ति"

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या न चापि दर्शन विरोधिनी, नो अमानुषी, न अनार्योत्पत्तिः, नो असंख्येयायुष्का, नो

તથા—સ્ત્રિયોને પણ એ ભવમાં જ સંસારનો ક્ષય થઈ જાય છે. કેમકે, તે પણ ઉત્તમ ધર્મનું સાધન કરવાવાળી હોય છે. આ કારણે એનામાં પણ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે કેવળજ્ઞાન થવાથી નિયમથી મુકિતનો લાભ થાય છે. કહ્યું પણ છે–

"णो खलु इत्थि अजीवो, ण यासु अभव्वा ण यावि दंसण विरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारि उप्पत्ति, णो असंखेज्जा उया, णो अइकूरमइ, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्ध बोंदी, णो ववसाय, वज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कहं न उत्तमधम्मसाहिगत्ति"

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या न चापि दर्शन विरोधिनी, नो अमानुषी, न अनार्योत्पत्तिः नो असंख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न

उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथं न उत्तमधर्मसाधकेति ।

व्याख्या—स्त्री खलु न अजीवः किं तु जीव एव जीवस्य चोत्तमधर्मसाधकत्वेन सह विरोधो नास्ति तथैव लोके दर्शनादितिभावः ।

ननु सर्वोऽपि जीव उत्तमधर्मसाधको न भवति, अभव्यजीवानामुत्तमधर्मसाधकत्वाभावादतआह —' ण यावि अभव्वा ' इति । न चापि अभव्येति । यद्यपि स्त्रीषु काचिदभव्या, तथापि सर्वैवाऽभव्या न भवति, संसार निर्वेद-निर्बाध धर्माद्वेष शुश्रूषादिदर्शनादिति भावः ।

अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति। तात्पर्य-इसका इस प्रकार है—स्त्री अजीव नहीं है किन्तु जीव ही हैं। अतः उसका उत्तमधर्मसाधन करने के साथ कोई विरोध नहीं है। लोकमें भी इसी तरहसे देखा जाता है।

शंका—जीवमात्रको यदि उत्तमधर्मसाधक माना जाय तो फिर अभव्योंको भी जीव होनेसे उत्तमधर्मका साधक मानना पड़ेगा। परंतु उनमें तो उत्तमधर्मसाधकता मानी नहीं जाती हैं। इस प्रकारकी आशंकाकी निवृत्तिके लिये सूत्रकार कहते है कि अभव्य नहीं है। यद्यपि स्त्रियोंमें भी कितनीक स्त्रियां अभव्य होती है तथापि सर्व अभव्य ही है ऐसी बात नहीं है। संसारसे निर्वेद, धर्मसे अद्वेष तथा शुश्रूषा आदि गुण उनमें देखे जाते हैं भव्य होने पर भी ये सम्यग्दर्शन

उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

તાત્પર્ય આનું આ પ્રમાણે છે—સ્ત્રી અજીવ નથી, પરંતુ જીવ જ છે. આથી એનો ઉત્તમ ધર્મ સાધન કરવાની સામે કોઈ વિરોધ નથી. લોકોમાં પણ આજ પ્રમાણે જોવામાં આવે છે.

શંકા—જીવ માત્રને જો ઉત્તમ ધર્મના સાધક માનવામાં આવે તો પછી અભવ્યોને પણ જીવ હોવાથી ઉત્તમ ધર્મના સાધક માનવા પડે. પરંતુ એમનામાં તો ઉત્તમધર્મની સાધકતા માની શકાતી નથી. આ પ્રકારની આશંકાની નિવૃત્તિના માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-અભવ્ય નથી તો પણ સ્ત્રીયોમાં પણ કેટલીક સ્ત્રીયો અભવ્ય હોય છે તથાપિ બધી અભવ્ય હોય છે એવી વાત નથી. સંસારથી નિર્વેદ, ધર્મથી અદ્વેષ તથા સુશ્રૂષા વગેરે ગુણો તેમનામાં

भव्योऽपि कश्चिद् दर्शनविरोधी यो न सेत्स्यति, तन्निरासार्थमाह—'ण यावि दंसणविरोहिणी' इति। 'न चापि दर्शनविरोधिनी' इति। दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं-तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं परिगृह्यते, न खलु तद्विरोधिनी, आस्तिक्यादि दर्शनादिति भावः।

नन्वमानुष्यपि दर्शनाविरोधिनी, सा तु निर्वाणाय नो कल्पते, तस्मादाह—'णो अमाणुसा' इति। 'नो अमानुषी' इति। मनुष्यजातौ भवा मानुषी, तत्र विशिष्टकरचरणोरुग्रीवाद्यवयवसंनिवेशदर्शनादिति भावः।

ननु मानुष्यपि अनार्योत्पन्नाऽनिष्टा तदपनोदार्थमाह—"णो अणारि उप्पत्ति" इति। 'नो अनार्योत्पत्तिः' अनार्येषु-अनार्यकुलेषु, उत्पत्तिर्यस्याः सा तथाविधा नास्तीति।

नन्वार्यकुलोत्पन्नाऽप्यसंख्येयायुष्का न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह—

की विरोधिनी नहीं होती है। कितनेक प्राणी तो ऐसे होते हैं जो भव्य होने पर भी सम्यग्दर्शनसे विरोध रखते हैं परन्तु ये ऐसी नहीं है। क्यों कि इनमें आस्तिक्य आदि गुण देखे जाते हैं। मनुष्य जातिमें ये उत्पन्न होती हैं। क्यों कि इनमें मनुष्य जातिकी रचनाके अनुसार विशिष्ट-कर, चरण, उरु, एवं ग्रीवा आदि अवयवोंकी रचना देखी जाती है। "अमानुषी" ये नहीं हैं अर्थात् मनुष्य हैं, "नो अनार्योत्पत्तिः" कितनीक मानुषी भी होती हैं परन्तु यदि वे अनार्या है तो निर्वाणके योग्य नहीं मानी जाती हैं अतः ये अनार्य कुलोंमें उत्पन्न नहीं हुई हैं किन्तु आर्यकुलोद्भव हैं। इसी तरह "नो असंख्येयायुष्का" ये आर्यकुलोत्पन्न होने पर भी असंख्यात वर्षकी आयुवाली नहीं हैं। क्यों कि

દેખાય છે. ભવ્ય હોવા છતાં પણ એ સમ્યગ્દર્શનની વિરોધિની હોતી નથી. કેટલાક પ્રાણી તો એવા એવા હોય છે કે, ભવ્ય હોવા છતાં પણ સમ્યગ્ દર્શનથી વિરોધ રાખે છે. પરંતુ એ એવી નથી. કેમકે, એનામાં આસ્તિકતા આદિ ગુણો જોવામાં આવે છે. મનુષ્ય જાતિમાં એ ઉત્પન્ન થાય છે. કેમ કે, એનામાં મનુષ્ય જાતિની રચનાં અનુસાર વિશિષ્ટ એવા હાથ, પગ, છાતી. ડોક વગેરે અવયવોની રચના જોવામાં આવે છે. "અમાનુષી એ નથી, પરંતુ મનુષ્ય છે. "नो अनार्योत्पत्तिः" કેટલીક માનુષી પણ હોય છે. પરંતુ જો તે અનાર્યા હોય તો પણ નિર્વાણને યોગ્ય મનાતી નથી. આથી એ અનાર્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ નથી પરંતુ આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. આ પ્રમાણે "नो असंख्येयायुष्का" એ આર્યકુળમાં ઉત્પન્ન હોવા છતાં પણ અસંખ્ય

"णो संखेज्जाउया" इति। नो असंख्येयायुष्का' इति या तु असंख्येया-युष्का युगलजन्मा न भवति, किं तु संख्येयायुष्का तथाविधा निर्वाणयोग्या भवत्येवेति भावः।

ननु संख्येयायुष्काऽपि क्रूरमति नौधिकारिणी निर्वाणस्येति तन्निराकरणार्थ-माह—"णो अइकूरमई" इति"। 'नो अति क्रूरमतिः' इति। अति क्रूरमति न भवति, सप्तमनरकायुर्निबन्धनरौद्रध्यानाभावात्। ननु तद्वत् प्रकृष्ट शुभध्यानाभावोऽपि न स्यात्तस्या इति चेत्, न, तेन तस्य प्रतिबन्धाभावात्।

अक्रूरमतिरपि या रतिलालसा सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह—'णो

असंख्यात वर्षकी आयुवाले भोग भूमिया जीव होते हैं वे मोक्षके अधिकारी नहीं होते हैं। ये संख्यात वर्षकी आयुवाली हैं, अतः निर्वाण योग्य हैं। संख्यात वर्षकी आयुवाली भी कितनीक अति क्रूरमतिवाली स्त्रियां निर्वाणकी अधिकारिणी नहीं होती हैं अतः इस दोषको दूर करनेके लिये ऐसा कहा है कि ये अतिक्रूरमतिवाली नहीं हैं। इसलिये ये सप्तमनरककी आयुके बंधके कारणभूत रौद्रध्यानसे रहित होती हैं। जिस तरह इनमें सप्तम नरककी आयुके बंधके कारणभूत रौद्रध्यानका अभाव है उसी तरह इनमें प्रकृष्ट शुभध्यानका भी अभाव मानना चाहिये सो यह बात नहीं है, कारण अशुभ रौद्रध्यानके साथ इसका कोई अविनाभाव संबंधरूप प्रतिबंध, नहीं है। उस ध्यानके अभावमें भी प्रकृष्ट शुभध्यान हो सकता है। "नो न उपशान्तमोहा" कितनीक स्त्रियां अति क्रूरमतिवाली नहीं भी होती हैं परन्तु उनमें रतिकी लालसा

વર્ષની આયુવાળી નથી હોતી. કેમ કે, અસંખ્યાત વર્ષની આયુવાળા ભોગ ભૂમિયાજીવ હોય છે, પરંતુ તે મોક્ષના અધિકારી હોતા નથી. એ સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળી છે. આથી નિર્વાણને યોગ્ય છે સંખ્યાતવર્ષની આયુવાળી પણ કેટલીક અતિ ક્રૂર બુદ્ધિવાળી સ્ત્રિયો નિર્વાણની અધિકારિણી બનતી નથી આથી આ દોષને દૂર કરવા માટે એવું કહ્યું છે કે, એ અતિક્રૂર બુદ્ધિવાળી નથી આ કારણે એ સાતમા નરકના આયુના બંધના કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનથી રહિત હોય છે, જે રીતે એનામાં સાતમા નરકની આયુના બંધનના કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે એજ રીતે એનામાં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનનો પણ અભાવ માનવો જોઈએ તો એ વાત નથી. કારણ અશુભ રૌદ્રની સાથે એનો કોઈ અવિનાભાવ સંબંધરૂપ પ્રતિબંધ નથી, એ ધ્યાનના અભાવમાં પણ પ્રકૃષ્ટ શુભ ધ્યાન થઈ શકે છે. "नो न उपशान्तमोहा" કેટલીક સ્ત્રીયો અતિ ક્રૂર ..તિવાળી ન પણ હોય. પરંતુ એનામાં રતિની લાલસા રહે છે. આથી આવી

ण उपसन्तमोहा' इति। 'नो न उपशान्त मोहा' इति। काचिदुपशान्तमोहाऽपि सम्भवति, तथा दर्शनादिति भावः।

उपशान्तमोहाऽपि या खल्वशुद्धाचारा गर्हिता, सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह—"णो ण सुद्धाचारा" इति। 'नो न शुद्धाचारा' इति। काचित् शुद्धाचाराऽपि भवति, अतीचारवर्जनेन शुद्धाचारदर्शनादिति भावः।

शुद्धाचाराऽपि काचिदशुद्धबोन्दि र्न निर्वाणाधिकारिणीत्यत आह—"णो असुद्धबोंदी" इति। 'नो अशुद्धबोन्दिः' इति। या वज्रर्षभनाराच संहनन रहिता सा अशुद्धबोन्दिः-अशुद्धशरीरा सा न भवति मोक्षयोग्या सर्वैव तथाविधा न भवति, इत्यर्थः। काचित् शुद्धशरीराऽपि भवतीति भावः। शुद्ध-

---

रहती है-अतः ऐसी स्त्रीयां निर्वाणयोग्य नहीं मानी गई हैं सो इस बाधाकी निवृत्तिके लिये सूत्रकार कहते हैं कि ये विवक्षित स्त्रियां अनि क्रूरमतिवाली होने पर भी उपशांत मोहवाली हैं। इनकी रतिलालसा-रूप मोहपरिणति उपशान्त हो चुकी है। "नो न शुद्धाचारा" कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती हैं :जो उपशांत मोह परिणति विशिष्ट होने पर भी अशुद्ध आचारवाली होती है, परन्तु जिन्हें मुक्ति प्राप्त करनी है वे शुद्ध आचार विशिष्ट नहीं होती हैं यह बात नहीं है 'अपि तु शुद्धाचार विशिष्ट ही होती हैं। क्यों कि ये अपने आचारमें दोषोंको नहीं लगने देती हैं तथा लगने पर उनकी शुद्धि करती हैं। "नो अशुद्ध शरीराः" शुद्धाचार विशिष्ट होने पर भी कितनीक स्त्रियां शरीरसे अशुद्ध रहा करती हैं अतः वे निर्वाणप्राप्तिकी अधिकारिणी नहीं होती है सो इस शंकाके समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि यह एकान्त नियम नहीं

સ્ત્રીયોને નિર્વાણુ યોગ્ય માનવામાં આવેલ નથી. તો આ બધાનાં નિવૃત્તિના માટે સૂત્રકાર કહે છે કે, એ વિવિક્ષિત સ્ત્રીયોમાં અતિક્રૂરમતિવાળી હોવા છતાં પણ ઉપશાંત મોહવાળી છે એમની રતિલાલસારૂપ મોહપરિણુતિ ઉપશાંત થઇ ચુકેલ છે, "નો ન શુદ્ધાચારા" કેટલીક સ્ત્રિયો એવી પણ હોય છે કે, જે ઉપશાંત મોહ પરિણુતિ હોવા છતાં પણ અશુદ્ધ આચારવાળી હોય છે. પરંતુ જેને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી છે તે શુદ્ધ આચારવાળી નથી હોતી એવી વાત નથી. પરંતુ શુદ્ધ આચારથી વિશિષ્ટ જ હોય છે. કેમ કે એ પોતાના આચારમાં દોષોને લાગવા દેતી નથી તથા લાગવાથી પણ એની શુદ્ધિ કરે છે. "નો અશુદ્ધ શરીરા" શુદ્ધ આચાર વિશિષ્ટ હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીયો શરીરથી અશુદ્ધ રહ્યા કરે છે. આથી તે નિર્વાણ પ્રાપ્તિની અધિકારિણી થતી નથી તો આ શંકાના સમાધાન નિમિત્ત સૂત્રકાર કહે છે કે, આવો એકાન્ત નિયમ

वोन्दिरपि व्यवसायवर्जिता निन्दितैवेति तन्निराकरणार्थमाह—" णो ववसाय-वज्जिया " इति। नो व्यवसायवर्जिता। शास्त्रोक्तार्थे श्रद्धालुतया काचित् परलोकव्यवसायनी भवति, परलोकार्थं तत्प्रवृत्तिदर्शनादिति भावः।

ननु काचिद् व्यवसायसहिताऽपि अपूर्वकरणविरोधिन्येव दृश्यते, तन्निराकरणार्थमाह—" णो अपुव्वकरणविरोहिणी " इति। 'नो अपूर्वकरणविरोधिनी' इति स्त्रीजातावप्यपूर्वकरणसम्भवस्य प्रतिपादितत्वात्।

है, कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती हैं कि जो शुद्ध आचारसंपन्न होने पर भी शरीरसे अशुद्ध नहीं भी रहती हैं। जिनके वज्रर्षभ नाराच संहनन नहीं होता है वे ही अशुद्ध शरीर होती हैं और मोक्ष प्राप्तिके योग्य नहीं होती हैं। समस्त स्त्रियां ऐसी ही होती हैं सो बात नहीं है कितनीक शुद्ध शरीरवाली भी होती हैं। "नो व्यवसायवर्जिता" शुद्ध-शरीर होने पर भी कितनीक नारियां व्यवसायसे वर्जित होती हैं अर्थात् निन्दित होती हैं सो यह भी नियम नहीं बन सकता कारण कि शास्त्रोक्त अर्थमें श्रद्धालु होनेके कारण कितनीक स्त्रियां परलोक सुधारनेमें व्यवसायसे विहीन नहीं भी होती हैं। इसलिये उनकी प्रवृत्ति परलोक के निमित्त देखी जाती हैं। 'नो अपूर्वकरणविरोधिनी' व्यवसाय सहित होने पर भी कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती हैं जो अपूर्वकरणकी विरोधिनी होती हैं सो यह बात भी एकान्ततः मान्य नहीं हो सकती; कारण कि कितनीक स्त्रियां ऐसी भी तो होती है जो अपूर्वकरणकी विरोधिनी नहीं भी होती हैं। क्यों कि स्त्री जातिमें भी अपूर्वकरणका

નથી કેટલીક સ્ત્રીયો એવી પણ હોય છે કે, જે શુદ્ધ આચાર સંપન્ન હોવા છતાં પણ શરીરથી અશુદ્ધ રહેતી નથી. જેનુ વજ્રર્ષભ નારાચ સંહનન હોતું નથી એજ અશુદ્ધ શરીરવાળી હોય છે. અને મોક્ષ પ્રાપ્તિના યોગ્ય હોતી નથી. બધી સ્ત્રીઓ આવી હોય છે એવી વાત નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ શુદ્ધ શરીરવાળી પણ હોય છે. " नो व्यवसायवर्जिता " શુદ્ધ શરીર હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીયો વ્યવસાયથી વર્જીત હોય છે. અર્થાત્ નિંદિત હોય છે. તો આ પણ નિયમ નથી બની શકતો. કારણ કે, શાસ્ત્રોકત અર્થમાં શ્રદ્ધાળુ હોવાના કારણથી કેટલીક સ્ત્રીયો પરલોક સુધારવામાં વ્યવસાયથી વિહીન બની નથી. આ કારણે એમની પ્રવૃત્તિ પરલોકના નિમિત્ત માટેની જોવામાં આવે છે. " नो अपूर्व करणविरोधिनी " વ્યવસાયવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીયો એવી પણ હોય છે, જે અપૂર્વ કરણની વિરોધિની નથી હોતી. તો આ વાત પણ એકાન્તતઃ માન્ય નથી થઈ શકતી કારણ કે, કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય

नन्वपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्थानरहिता निर्वाणयोग्या न स्यादित्यत आह— "णो णवगुणट्ठाणरहिया" इति। 'नो नवगुणस्थानरहिता' इति। षष्ठगुण स्थानमादाय चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसंख्यकानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्वास्त्रियो न भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानयुक्तापि भवति, इत्यर्थः।

यत एवं भूता सा, अतः 'कथं नोत्तमधर्मसाधिका' इति उत्तमधर्मसाधिकैवेत्यर्थः। अयं भावः—तत्तत्कालापेक्षया पुरुषवद् एतावद्गुणसंयमसमन्वितैवोत्तम-धर्मसाधिका, तथा चेयं केवलसाधिका भवति। सति च केवले नियमान्मोक्ष इति। स्त्रीमोक्षसमर्थनम् ॥ ५० ॥

संभव प्रतिपादित हुआ है अतः ये अपूर्वकरणकी विरोधिनी नहीं होती हैं। "नो नवगुणस्थानरहिता" इसी तरह अपूर्वकरण गुणस्थानवाली होकर भी कितनीक नौ गुणस्थानवाली नहीं भी होती है सो इस आशंकाकी निवृत्तिके लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह बात भी एकान्ततः नियमित नहीं है। कारण कि छठवें गुणस्थानसे लेकर नौ गुण-स्थानतक–अर्थात् चौदह गुणस्थानतक–सातवां, आठवां, नौवां, दसवां, ग्यारहवां, बारहवां, तेरहवां एवं चौदहवां ये नौ गुणस्थान भी स्त्रियोंमें होते हैं–इन नौ गुणस्थानोंसे वे रहित नहीं होती है। अर्थात् कितनीक स्त्रियां नवगुणस्थान युक्त भी होती हैं। जब ये स्त्रियां इस तरहकी होती हैं तो फिर ये उत्तम धर्मकी साधिका क्यों नहीं हो सकती हैं। सारांश इसका यह है–तत्तत्कालकी अपेक्षासे पुरुषकी तरह इतने गुण

છે જે અપૂર્વ કરણની વિરોધિની નથી હોતી કેમકે સ્ત્રીજાતીમાં પણ અપૂર્વકરણનો સંભવ પ્રતિપાદિત થયેલ છે. આથી તે અપૂર્વકરણની વિરોધિનીથતી નથી. "નો નવગુણસ્થાન રહિતા" આ પ્રમાણે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક નવગુણ સ્થાનવાળી હોતી નથી. તો આ આશંકાની નિવૃત્તિને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે, આ વાત પણ એકાન્તતઃ નિયમિત નથી. કારણ કે, છઠ્ઠા ગુણસ્થાનથી લઈને નવગુણસ્થાન સુધી અર્થાત્ ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી સાતમું, આઠમું, નવમું, દસમું, અગ્યારમું, બારમું, તેરમું, ચૌદમું આ નવ ગુણસ્થાન પણ સ્ત્રીઓમાં હોય છે. આ નવગુણસ્થાનોથી એ રહિત હોતી નથી. અર્થાત્ કેટલીક સ્ત્રીયો નવ ગુણસ્થાનથી યુક્ત પણ હોય છે. જ્યારે એ સ્ત્રીયો આ પ્રમાણેની હોય છે. તો પછી એ ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા કેમ ન થઈ શકે. સારાંશ આનો એ છે કે, તત્તત્કાળની અપેક્ષાથી પુરૂષની માફક એટલા ગુણ અને સંયમથી

मूलम्—उक्कोसो गहणाए यं, जहन्नमज्जमाइ यं ।
उड्ढं अहे य तिरियं, समुद्दंमि जलंमि यं ॥ ५१ ॥

छाया—उत्कृष्टावगाहनायां च, जघन्यमध्यमायां च ।
ऊर्ध्वम् अधश्च तिर्यक्, समुद्रे जले च ॥ ५१ ॥

टीका—सम्प्रति सिद्धानेवाऽवगाहनातः क्षेत्रतश्च कथयति—'उक्कोसोगाहणाए' इत्यादि । च=पुनः, उत्कृष्टाऽवगाहनायां=उत्कृष्टा—सर्वमहती अवगाहन्ते तिष्ठन्ति जीवा यस्यां इत्यवगाहना, शरीरम्, उत्कृष्टा चासौ अवगाहना च उत्कृष्टाऽवगाहना—पञ्चधनुःशत प्रमाणा तस्यां सिद्धाः । च=पुनः जघन्यमध्यमायां =अवगाहनायामिति शेषः । तत्र जघन्याऽवगाहनायां = द्विहस्तमानशरीररूपायां सिद्धाः मध्यमावगाहनायां च—उक्तरूपोत्कृष्टजघन्याऽवगाहनाऽन्तरालवर्त्तिन्यां च

और संयमसे समन्वित स्त्री उत्तम धर्मकी साधिका होती है। जब यह उत्तमधर्मकी साधिका होती है तो केवलज्ञानको प्राप्त करती है और केवलज्ञानके होने पर नियतसे मोक्ष इसको प्राप्त हो जाता है।

इस तरह यहां तक स्त्रीमुक्तिका समर्थन किया गया है ॥५०॥

अब अवगाहना और क्षेत्रकी अपेक्षा सिद्धोंका प्रतिपादन करते हैं—

अन्वयार्थ—(उक्कोसो गाहणाए—उत्कृष्टावगाहनायाम्) सबसे बडे शरीरका नाम उत्कृष्ट अवगाहना है। यह पांचसौ धनुष प्रमाण होती है। इस अवगाहनासे जो सिद्ध हुए हैं वे उत्कृष्ट अवगाहनासिद्ध हैं। (जहन्नमज्जमाइ य गाहणाए—जघन्यमध्यमायां च अवगाहनायाम्) दो हाथ प्रमाणशरीर जघन्य अवगाहना है। इस अवगाहनासे जो सिद्ध हुए हैं वे जघन्यावगाहनासिद्ध है । इन दोनोंके बीचकी जो अवगाहना है,

સમન્વીત સ્ત્રી પણ ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે. જ્યારે એ ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા બને છે તો કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે. અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં નિયમથી મોક્ષ એને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, આ પ્રમાણે અહીં સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરવામાં આવેલ છે. ॥ ૫૦ ॥

હવે અવગાહના અને ક્ષેત્રની અપેક્ષા સિદ્ધોનું પ્રતિપાદન કરે છે—

અન્વયાર્થ—उक्कोसो गाहणाए-उत्कृष्टावगाहनायाम् સૌથી મોટા શરીરનું નામ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. તે પાંચસો ધનુષ પ્રમાણ હોય છે આ અવગાહનાથી જે સિદ્ધ થયેલ છે તે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સિદ્ધ છે. जहन्नमज्जमाइय गाहणाए-जघन्य मध्यमायां च अवगाहनायाम् બે હાથ પ્રમાણ શરીર જઘન્ય અવગાહના છે. આ અવગાહનાથી જે સિદ્ધ થયેલ છે તે જઘન્ય અવગાહના સિદ્ધ છે. આ

सिद्धाः, एवम्-ऊर्ध्वम्=उर्द्ध्वलोके मेरुचूलिकाऽदौ सिद्धाः, तत्राऽपि हि चारण-श्रमणादीनां मुक्त्यवाप्तिः सम्भवति, च=पुनः, अधः=अधो लोके-अधो लौकिक-ग्रामरूपे सिद्धाः। च=पुनः, तिर्यक् = अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्राऽत्मके तिर्यग्लोके सिद्धाः। तत्राऽपि केचित् समुद्रे सिद्धाः। च=पुनः, जले नद्याऽदि सम्बन्धिनि जले च सिद्धाः, उपलक्षणत्वाद् भूमौ पर्वतादिषु च सिद्धाः, अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रेषु हि न क्वचिन्मुक्त्यवाप्ति निषेध इति ॥ ५१ ॥

वह मध्यम अवगाहना है। इस अवगाहनामें जो सिद्ध हुए हैं वे मध्यमावगाहनासिद्ध हैं। इसी तरह (उड्ढं अहे य तिरियं समुद्दं जलंमि-ऊर्ध्वम् अधश्च तिर्यक् समुद्रे जले च) जो मेरुचूलिका आदिमें सिद्ध हुए हैं वे उर्ध्वसिद्ध हैं। मेरुचूलिका आदिसे चरण ऋद्धिधारी मुनियोंको मुक्तिकी प्राप्ति संभवित है। अतः इन्हें उर्ध्वसिद्ध जानना चाहिये। अधोलोक प्रसिद्ध जो ग्राम आदि हैं उनमें जिन्हें मुक्ति प्राप्त होती है वे अधःसिद्ध हैं। अर्द्धतृतीय-ढाईद्वीपसमुद्रात्मक तिरछालोकमें जो सिद्ध होते हैं वे तिर्यग्सिद्ध हैं। इनमें कितनेक समुद्रमें मुक्ति प्राप्त करते हैं वे समुद्रसिद्ध कहे जाते हैं, कितनेक नदी आदिके जलमें मुक्ति प्राप्त करते हैं वे जलसिद्ध कहलाते हैं। इसी तरह भूमिसिद्ध पर्वतसिद्ध जानना चाहिये। इस अर्द्धतृतीय द्वीपसमुद्रात्मक तिर्यग्लोक में ऐसा कोईसा भी स्थान नहीं है जहांसे मुक्तिपानेका निषेध हो ॥५१॥

બન્નેના વચ્ચેની જે અવગાહના છે તે મધ્યમ અવગાહના છે. આ અવગાહનામાં જે સિદ્ધ થયા છે તે મધ્યમ અવગાહના સિદ્ધ છે, उड्ढं आहे य तिरियं समुद्दं जलम्मि-ऊर्ध्वम् अधश्च तिर्यक् समुद्रे जले च આ પ્રમાણે જે મેરૂ ચૂલિકા આદિથી ચારણ ઋદ્ધિધારી મુનિયોને મુકિતની પ્રાપ્તિ સંભવિત છે. આથી એમને ઉર્ધ્વસિદ્ધ જાણવા જોઈએ. અધોલોક પ્રસિદ્ધ જે ગ્રામ આદિ છે તેમાં જેને મુકિત પ્રાપ્ત થાય છે તે અધઃસિદ્ધ છે અઢીદ્વિપ સમુદ્રાત્મક તિરછાલોકમાં જે સિદ્ધ થાય છે તે તિર્યગ્ સિદ્ધ છે આમાંના કેટલાક સમુદ્રમાં મુકિત પ્રાપ્ત છે એ સમુદ્રસિદ્ધ કહેવાય છે કેટલાક નદી આદિના જળમાં મુકિત પ્રાપ્ત કરે છે તે જળસિદ્ધ કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે ભૂમિસિદ્ધ પર્વતસિદ્ધ જાણવા જોઈએ. આ અર્ધ તૃતીયદ્વિપ સમુદ્રાત્મક તિર્યગ્ લોકમાં એવું કોઈ પણ સ્થાન નથી કે જ્યાં મુકિત પામવાનો નિષેધ હોય. ॥ ૫૧ ॥

स्त्रीपुरुषादयोऽनेकविधाः सिद्धाभवन्तीत्युक्तम्, तत्रापि क्व कियन्तः सिध्यन्तीत्याशङ्क्याह—

मूलम्—दस य नपुंसएसु, वीसं इत्थियासु य ।
पुरिसेसु य अट्ठसयं, समएणं णेगेणं सिज्झइ ॥ ५२ ॥
चत्तारि य गिहिलिंगे, अन्नलिंगे दसेव य ।
सलिंगेणं अट्ठसयं, समए णेगेणं सिज्झइ ॥५३॥
उक्कोसो गाहणाए य, सिज्झंति जुगवं दुवे ।
चत्तारि जहन्नाए, मज्झे अट्ठुत्तरं सयं ॥ ५४ ॥
चउरुड्ढलोए य दुवे समुद्दे, तओ जले वीसं महे तहेव य ।
सयं च अट्ठुत्तरं तिरियलोए, समए णेगेणं सिज्झंति धुवं॥५५॥

छाया—दश च नपुंसकेषु, विंशतिः स्त्रीषु च ।
पुरुषेषु चाऽष्टशतम्, समयेन एकेन सिध्यन्ति ॥५२॥
चत्वारश्च गृहिलिङ्गे, अन्यलिङ्गे दशैव च ।
स्वलिङ्गेन चाऽष्टशतम्, समये नैकेन सिध्यन्ति ॥५३॥
उत्कृष्टाऽवगाहनायां च, सिध्यतः युगपत् द्वौ ।
चत्वारः जघन्यायां मध्ये अष्टोत्तरं शतम् ॥ ५४ ॥
चत्वारः, ऊर्ध्वलोके च द्वौ समुद्रे, त्रयोजले विंशतिः अधस्तथैव च ।
शतश्चाष्टोत्तरं तिर्यग्लोके, समये नैकेन सिध्यन्ति ध्रुवम् ॥ ५५ ॥

टीका—'दस य नपुंसएसु' इत्यादि ।

नपुंसकेषु दश-दशसंख्यकाः, एकेन समयेन=एकस्मिन् समये, अविभागका-

स्त्री पुरुष आदि अनेक प्रकारके जीव सिद्ध होते है, अतः सिद्धों में भी अनेक प्रकारता आती है। इसलिये अब सूत्रकार 'कहां किस लिङ्गसे कितने सिद्ध होते है' इस बातको कहते है 'दस य' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एगेण समयेण-एकेन समयेन) एक समयमें (नपुंसएसु-

સ્ત્રી પુરૂષ આદિ અનેક પ્રકારના જીવ સિદ્ધ થાય છે. આથી સિદ્ધોમાં પણ અનેક પ્રકારતા આવે છે. આ કારણે હવે સૂત્રકાર "ક્યાં કઈ લિંગથી કેટલા સિદ્ધ થાય છે. આ વાતને કહે છે—"दस य" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—एगण समयेण-एकेन समयेन એક સમયમાં કૃત્રિમ नपुंसएसु-

लरूपे, इत्यर्थः, सिध्यन्ति। अत्र-'नपुंसकेषु' इति कृत्रिमेष्वेव, नान्येषु इति बोध्यं जन्मतो नपुंसकानां प्रव्रज्यापरिणामस्याप्यभावात्। तथा-स्त्रीषु विंशतिः= विंशतिसंख्यकाः स्त्रियः, एकेन समयेन सिध्यन्ति। पुरुषेषु च अष्टशतम्=अष्टाधिकशतम्, अष्टोत्तरशतसंख्यकाः पुरुषाः, एकेन समयेन सिध्यन्ति। 'एकेन समयेन' इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया। 'सिज्झइ' इत्येकवचनं च आर्षत्वात् ॥५२॥

'चत्तारि' य इत्यादि।

गृहिलिङ्गे चत्वारः, तथान्यलिङ्गे दशैव, तथा स्वलिङ्गेन च-निजलिङ्गे चेत्यर्थः, अष्टशतम्=अष्टोत्तरशतम्। अष्टोत्तरशतसंख्यकाः, एकेन समयेन सिध्यन्ति। 'स लिंगेण' इत्यत्र सप्तम्यर्थे तृतीया आर्षत्वात् ॥५३॥

नपुंसकेषु) कृत्रिम नपुंसकोमेंसे (दस-दश) दश नपुंसक जीव (सिज्झइ-सिध्यन्ति) सिद्ध होते हैं। कृत्रिम नपुंसकोंमें से ही जीव इतने सिद्ध होते हैं जन्मसे जो नपुंसक हैं उनमेंसे नहीं, कारणकी ऐसे नपुंसकोंके परिणाम ही दीक्षा ग्रहण करनेके नहीं होते हैं। तथा (इत्थियासु-स्त्रीषु) स्त्रीलिङ्गसे स्त्रियोंमेंसे (वीसं-विंशतिः) वीस स्त्रीयां (सिज्झइ-सिध्यन्ति) एक समयमें सिद्ध पद प्राप्त करती हैं। तथा (पुरिसेसु य अट्ठसयं-पुरुषेषु च अष्टशतम्) पुरुषोंमेंसे एकसौ आठ जीव एक समयमें सिद्ध होते हैं। इसी तरह (गिहिलिंगे-गृहिलिङ्गे) गृहस्थलिङ्गमेंसे एक समयमें (चत्तारि-चत्वारः) चार जीव (सिज्झइ-सिध्यन्ति) सिद्ध होते हैं। (अन्नलिंगे दसेव य-अन्यलिङ्गे दशैव च) अन्यलिङ्गमेंसे एक समयमें दश जीव सिद्ध होते हैं। (सलिंगे अट्ठसयं-स्वलिङ्गे च अष्टशतम्) स्वलिङ्गमेंसे एकसौ आठ जीव एक समयमें सिद्ध होते हैं।

नपुंसकेषु નપુંસકોમાંથી दसं-दश દસ નપુંસક જીવ सिज्झइ-सिध्यति સિદ્ધ થાય છે. કૃત્રિમ નપુંસકોમાંથી આટલા જ જીવ સિદ્ધ થાય છે. જન્મથી જે નપુંસક છે એમાંથી નહીં કારણ કે, એવા નપુંસકોના પરિણામ જ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાનાં હોતાં નથી તથા इत्थियासु-स्त्रीषु સ્ત્રીલિંગથી સ્ત્રિયોમાંથી वीसं-विंशतिः વીસ સ્ત્રિયો सिज्झइ-सिध्यति એક સમયમાં સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરે છે. તથા पुरिसेसु य अट्ठसयं-पुरुषेषु च अष्टशतम् પુરૂષોમાંથી એક સો આઠ જીવ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. આજ પ્રમાણે गिहलिंगे-गृहिलिङ्गे ગૃહસ્થ લિંગમાંથી એક સમયમાં चत्तारि-चत्वारि ચાર જીવ सिज्झइ-सिध्यन्ति સિદ્ધ થાય છે. अन्नलिंगे दसेव य-अन्यलिङ्गे दशैव च અન્યલિંગમાંથી એક સમય દસ જીવ સિદ્ધ થાય છે. सलिंगे अट्ठसयं-स्वलिङ्गे च अष्टशतम् સ્વલિંગમાંથી એક સો આઠ જીવ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે.

'उक्कोसोगाहणाए य' इत्यादि ।

उत्कृष्टावगाहनायां तु युगपत्–एककालं, द्वौ=द्विसंख्यौ सिध्यतः । जघन्यायां =जघन्यावगाहनायां, चत्वारः=चतुः संख्यकाः, युगपत् सिध्यन्ति । मध्ये=मध्यमावगाहनायामित्यर्थः, अष्टोत्तरं शतम्=अष्टोत्तरशतसंख्यकाः, युगपत् सिध्यन्ति॥

'चउरुड्ढलोए य' इत्यादि ।

ऊर्ध्वलोके चत्वारः–चतुः संख्याः, एकेन समयेन=एकस्मिन् समये ध्रुवं=निश्चयेन सिध्यन्ति । अपि च–समुद्रे द्वौ, जले त्रयः, तथैव च अधः=अधो लोके विंशतिः–विंशति संख्यकाः, तथा–तिर्यग्लोके च अष्टोत्तरं शतम्–अष्टोत्तरशतसंख्यकाः एकसमये ध्रुवं सिध्यन्ति ॥ ५५ ॥

इसी तरह (उक्कोसो गाहणाए य जुगवं दुवे सिज्झंति–उत्कृष्टावगाहनायां च युगपत् द्वौ सिध्यतः) उत्कृष्ट अवगाहनामेंसे एक कालमें दो जीव सिद्ध होते है । (जहन्नाए चत्तारि–जघन्यायां चत्वारः) जघन्य अवगाहनामेंसे एक साथ चार जीव सिद्ध होते है । (मज्झे अट्ठुत्तरं सयं–मध्ये अष्टोत्तरशतम्) मध्य अवगाहनामेंसे एकसौ आठ जीव एक समय में सिद्ध होते हैं । इसी तरह (उड्ढलोए चत्तारि–उर्ध्वलोके चत्वारः) उर्ध्वस्थानसे एक समयमें चार जीव सिद्ध होते हैं (समुद्दे दुवे जले तओ अहे वीसं तिरिय लोए अट्ठुत्तर सयं एगेण समए सिज्झंति–समुद्रे द्वौ जले त्रयः अधः विंशतिः तिर्यग् लोके अष्टोत्तरं शतम् एकेन समयेन सिध्यन्ति) समुद्रमेंसे दो जीव, जलमेंसे तीन जीव अधोलोकमेंसे वीस जीव एवं तिरछालोकसे एकसौ आठ जीव एक समयमें सिद्ध होते है ॥५२–५५॥

આજ પ્રમાણે उक्कोसोगाहणाए य जुगवं दुवे सिज्झंति–उत्कृष्टावगाहनायां च युगपत् द्वौ सिध्यतः ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાંથી એકકાળમાં બેજીવ સિદ્ધ થય છે. जहन्नाए चत्तारि-जघन्यायां चत्वारि જઘન્ય અવગાહનામાંથી એક સાથે ચાર જીવ સિદ્ધ થાય છે मज्झे अट्ठुत्तरं सयं–मध्ये अष्टोत्तरशतम् મધ્ય અવગાહનામાંથી એકસો આઠજીવ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. આજ પ્રમાણે उड्ढलोए चत्तारि–उर्ध्वलोके चत्वारि ઉર્ધ્વ સ્થાનથી એક સમયમા ચાર જીવ સિદ્ધ થાય છે. समुद्दे दुवे जले तओ अहे वीसं तिरियलोए अट्ठत्तरं सयं एगेण समए सिज्झति–समुद्रे द्वौ जले त्रयः अध विंशतिः तिर्यकूलोके अष्टोत्तरं शतं एकेन समयेन सिध्यन्ति સમુદ્રમાંથી બે જીવ જળમાંથી ત્રણ જીવ અધોલોકમાંથી વીસ જીવ અને તિરછા લોકથી એકસો આઠ જીવ એક સમયમાં સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૫૨–૫૫ ॥

सम्प्रति तेषामेव गत्यवरोधादिकं प्रतिबोधयितुमाह—

मूलम्—कहिं पडिहया सिद्धा, कहिं सिद्धा पइट्ठिया ।
कहिं बोंदिं चइत्ताणं, कत्थ गंतूण सिज्झइ ॥५६॥

छाया—क्व प्रतिहताः सिद्धाः, क्व सिद्धाः प्रतिष्ठिताः ।
क्व त्यक्त्वा खलु, कुत्र गत्वा सिध्यन्ति ॥ ५६ ॥

टीका—'कहिं पडिहया' इत्यादि ।

शिष्यस्य प्रश्नवाक्यमाह—'कहिं' इति । सिद्धाः, क्व=कस्मिन् स्थाने, प्रतिहता गत्याऽवरुद्धा भवन्ति । तथा-सिद्धाः क्व प्रतिष्ठिताः-साद्यपर्यवसितं कालं स्थिता भवन्ति ? अपि च-सिद्धाः=शरीरं त्यक्त्वा, कुत्र गत्वा सिध्यन्ति= निष्ठितार्था भवन्ति ? ॥ ५६ ॥

अत्रोत्तरमाह—

मूलम्—अलोए पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया ।
इहं बोंदिं चइत्ता णं, तत्थ गंतूण सिज्झइ ॥५७॥

छाया—अलोके प्रतिहताः सिद्धाः, लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः ।
इह बोन्दिं त्यक्त्वा खलु, तत्र गत्वा सिध्यन्ति ॥५७॥

'कहिं पडिहया' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(सिद्धा-सिद्धाः) सिद्ध आत्मा (कहिं-क्व) किस स्थान पर जाकर (पडिहया-प्रतिहताः) अवरुद्ध होते है । तथा (सिद्धा-सिद्धाः) सिद्धजीव (कहिं पइट्ठिया-क्व प्रतिष्ठिताः) कहां पर सादि अपर्यवसित कालतक रहते हैं । तथा (कहिं बोंदिं चइत्ता कत्थ गंतूण सिज्झइ-क्व शरीरं त्यक्त्वा कुत्र गत्वा सिध्यन्ति) ये सिद्ध जीव कहां शरीर छोड़कर कहां जाकर सिद्ध होते हैं । इस प्रकार ये शिष्यके प्रश्न हैं ॥५६॥

"કહિં પડિહયા" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ સિદ્ધ આત્મા કહિં-ક્વ કયા સ્થાન ઉપર જઈને પડિહયા-પ્રતિહતાઃ અવરૂદ્ધ થાય છે. તથા સિદ્ધા-સિદ્ધાઃ સિદ્ધ જીવ કહિં પઇટ્ઠિયા-ક્વ પ્રતિષ્ઠિતાઃ કયે સ્થળે અપર્યવસિત કાળ સુધી રહે છે તથા કહિં બોંદિં ચઇત્તા કત્થ ગંતૂણ સિજ્ઝઇ-ક્વ શરીરં ત્યક્ત્વા કુત્ર ગત્વા સિધ્યન્તિ એ સિદ્ધ જીવ શરીરને ક્યાં છોડીને ક્યાં જઈને સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રકારનો શિષ્યનો પ્રશ્ન છે.॥૫૬॥

टीका—' अलोए पडिहया '

सिद्धाः, अलोके=केवलाकाशरूपे प्रतिहताः=गत्या प्रतिरुद्धा भवन्तीत्यर्थः, तत्र धर्मास्तिकायाभावेन तेषां गते रभावादिति भावः। उक्तं च—

तदोऽप्यूर्ध्वं गतिस्तेषां कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः।
धर्मास्तिकायस्याभावात्, स हि हेतुर्गतेः परः॥ १॥

तथा लोकाग्रे-लोकस्योपरिभागे, प्रतिष्ठिताः=सदाऽवस्थिताः भवन्ति। ननु सिद्धानामूर्ध्वगमनं मा भवतु, तिर्यग् अधो वा तेषां गमनं सम्भवति, तत् कथं लोकाग्र एव तदवस्थानमिति चेत्, उच्यते-अधस्तिर्यग्गतिर्हि प्राणिनां कर्माधीना भवति सिद्धानां तु क्षीणकर्मतया तिर्यगधो वा गति र्न सम्भवति। तदुक्तम्—

इसका उत्तर इस प्रकार है—

इन प्रश्नों का उत्तर इस प्रकार है—' अलोए ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सिद्धा-सिद्धाः) सिद्ध आत्मा (अलोए पडिहया-अलोके प्रतिहताः) अलोकाकाश में गति से प्रतिरुद्ध हैं। क्यों कि वहां गति में सहायक धर्मद्रव्य का अभाव है। इसीलिये अलोकाकाश में सिद्ध आत्माओं की गति नहीं होती-अर्थात् लोकाकाश लांघकर वे अलोकाकाश में नहीं जाते हैं। उक्तं च—

ततोऽप्यूर्ध्वं गतिस्तेषां, कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः।
धर्मास्तिकायस्याभावात्, स हि हेतुः गतेः परः॥ १॥

अष्टकर्म काटकर जब आत्मा सिद्ध बन जाता है तब वह (लोयग्गे य पइट्ठिया - लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः) लोक के अग्रभाग में जाकर विराजमान हो जाता है। यदि कोई ऐसी आशंका करे के सिद्धों का अलोकाकाश में गमन भले ही न हो परंतु तिरछा वा अधोगमन

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—" अलोए " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—सिद्धो-सिद्धा સિદ્ધ આત્મા अलोए पडिहया-अलोके प्रतिहताः લોકાકાશમાં ગતિથી પ્રતિરૂદ્ધ છે. કેમ કે, ત્યાં ગતિમાં સહાયક ધર્મદ્રવ્યને અભાવ છે આ કારણે અલોકાકાશમાં સિદ્ધ આત્માઓની ગતિ થતી નથી અર્થાત્ લોકાકાશ ઉલ્લંઘીને તેઓ અલોકાકાશમાં જતા નથી उक्तंच—

ततोऽप्यूर्ध्वं गतिस्तेषां, कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः।
धर्मास्तिकायस्याभावात्, स हि हेतुः गतेः परः॥१॥

આઠ કર્મોને કાપીને જ્યારે આત્મા સિદ્ધ બની જાય છે ત્યારે તે लोयग्गे च पइट्ठिया-लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः લોકના અગ્રભાગમાં જઈને બીરાજમાન થઈ જાય છે. જો સિદ્ધોનું અલોકાકાશમાં ગમન ભલે ન થાય પરંતુ તિરછા

अधस्तिर्यगथोर्ध्वं च जीवानां कर्मजा गतिः ।
ऊर्ध्वमेव तु ताद्धर्म्याद् भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ १ ॥

तृतीय प्रश्नोस्योत्तरमाह—'इहं' इति । इह=तिर्यग्लोकादौ=शरीरं, त्यक्त्वा, तत्र=लोकाग्रे, गत्वा सिध्यन्ति । निष्ठितार्था भवन्ति । सिद्धत्वं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः। 'चइत्ता, गंतूण' इत्यत्र 'मुखं व्यादाय स्वपिति' इत्यादिवत् क्त्वा प्रत्ययस्य समानकाल एव प्रयोगः । इह हि-यस्मिन्नेव समये देहत्यागस्तस्मिन्नेव समये

उनका क्यों नहीं होता है कि जिससे ये लोक के अग्रभाग में ही अवस्थित रहते हैं? उत्तर-तिर्यक् गति अथवा अधोगति प्राणियों के कर्म के आधीन होती है । सिद्ध अवस्था में इस गति के कारणभूत कर्मों का सर्वथा अभाव हो जाता है अतः इनके अभावमें तिर्यक्गति वा अधोगतिसिद्धोंकी नहीं होती है। तदुक्तम्—

अधस्तिर्यगधोर्ध्वं च जीवानां कर्मजा गतिः ।
उर्ध्वमेव ताद्धर्म्यात् भवति क्षीणकर्मणाम् ॥१॥

वे सिद्ध होनेवाली आत्माएँ (इहं-इह) इस तिर्यग्लोक आदिमें (बोदिं चइत्ता-शरीरं त्यक्त्वा) शरीरका परीत्याग कर (तत्थ लोयग्गे गंतूण सिज्झइ-तत्र लोकाग्रे गत्वा सिध्यन्ति) लोकके अग्रभागमें प्राप्त होकर सिद्ध हो जाती हैं। गाथामें "चइत्ता गंतूण" यहां "मुखं व्यादाय स्वपिति" इत्यादिकी तरह त्वा प्रत्ययका समान कालमें ही प्रयोग हुआ है। जीव जिस समय देहका परित्याग करता है उसी समयमें उसे

અથવા અધોગમ એમનું કેમ થતું નથી કે, જેનાથી એ લોકના અગ્રભાગમાં જ અવસ્થિત રહે છે ?

તિર્યગ ગતિ અથવા અધોગતિ પ્રાણીઓની કર્મને આધીન હોય છે. સિદ્ધ અવસ્થામાં આ ગતિના કારણે ભૂત કર્મોનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે. આથી એના અભાવમાં તિર્યગ્ગતિ અથવા અધોગતિ સિદ્ધોની થતી નથી तदुक्तम्–

अधस्तिर्यगधोर्ध्वं च, जीवानां कर्मजा गतिः ।
उर्ध्वमेव ताद्धर्म्यात्, भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ १ ॥

એ સિદ્ધ થયેલી આત્માઓ इहं-इह આ તિર્યગ્ લોક આદિમાં बोदिं चइत्ता-शरीरं त्यक्त्वा શરીરનો પરિત્યાગ કરી तत्थ लोयग्गे गंतूण सिज्झइ-तत्र लोकाग्रे गत्वा सिध्यति લોકના અગ્રભાગમાં પ્રાપ્ત થઈને સિદ્ધ થઈ જાય છે. ગાથામાં "चइत्ता गंतूण" ઈત્યાદિની માફક ક્ત્વા પ્રત્યયનો સમાન કાળમાં જ પ્રયોગ થયેલ છે જીવ જે સમયે દેહનો પરિત્યાગ કરે છે એજ સમયે

सकलकर्मक्षयरूपो मोक्षस्तथा लोकाग्रे गमनं सिद्धत्वप्राप्तिश्चेति पूर्वापरकालविभागो नास्ति । उक्तञ्च—

द्रव्यस्य कर्मणो यद्वद्, उत्पत्त्यारम्भवीतयः ।
समं तथैव सिद्धस्य गतिमोक्षभवक्षयाः ॥ १ ॥ इति ॥ ५७ ॥

लोकाग्रे गत्वा सिध्यन्तीत्युक्तम्, लोकाग्रं च ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या उपरीति यस्मिन् प्रदेशे यत्संस्थाना यत्प्रमाणा यद्वर्णा च साऽस्ति, तदाह—

मूलम्—बारसेहिं जोयणेहिं, सव्वट्ठस्सुवरिं भवे ।
ईसीपब्भारनामाउ, पुढवी छत्तसंठिया ॥ ५८ ॥

छाया—द्वादशभिः योजनैः, सर्वार्थस्य उपरि भवति ।
ईषत्प्राग्भारनामा तु, पृथिवी छत्र संस्थिता ॥ ५८ ॥

टीका—'बारसहिं' इत्यादि ।

सर्वार्थस्य='सर्वाऽर्थनाम्नो विमानस्य' अनुत्तरविमानस्येत्यर्थः । उपरि=

सकल कर्मक्षयरूप मोक्ष तथा लोकके अग्रभागमें गमन एवं सिद्धत्वकी प्राप्ति हो जाती है। यहां पर पूर्वापर कालका विभाग नहीं होता है। उक्तं च—

"द्रव्यस्य कर्मणो यद्वद् उत्पत्त्यारंभवीतयः ।
समं तथैवसिद्धस्य गतिमोक्षभवक्षयाः ॥१॥" इति ।

लोकके अग्रभागमें प्राप्त होकर वे सिद्ध हो जाते हैं सो यह लोकका अग्रभाग ईषत्प्राग्भारा पृथिवीके ऊपर है ॥५७॥

अब यह पृथिवी जिस प्रदेशमें जिस संस्थानवाली, जितने प्रमाणवाली तथा जिस वर्णवाली है इस बातको सूत्रकार कहते हैं—

'बारसहिं' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(सव्वट्ठस्सुवरि–सर्वार्थस्य उपरि) सर्वार्थ नामक अनु-

---

અને સઘળા કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષ તથા લોકના અગ્રભાગમાં ગમન અને સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે અહીંયા પૂર્વાપર કાળનો વિભાગ થતો નથી. उक्तंच—

"द्रव्यस्य कर्मणो यद्वद्, उत्पत्त्यारंभवीतयः ।
समं तथैव सिद्धस्य, गतिमोक्षभवक्षयाः ॥ १॥ इति ॥

લોકના અગ્રભાગને પ્રાપ્ત કરીને તે સિદ્ધ થઈ જાય છે. તે આ લોકનો અગ્રભાગ ઈષત્પ્રાગ્ભારી પૃથવીના ઉપર છે, ॥ ૫૭ ॥

હવે આ પૃથવી જે પ્રદેશમાં જે સંસ્થાનવાળી, જેટલા પ્રમાણવાળી તથા જે વર્ણની છે એ વાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—" बारसहिं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—सव्वट्ठस्सुवरिं- सर्वार्थस्य उपरिं સર્વાર્થ નામના અનુત્તર વિમાનની ઉપર

ऊर्ध्वं, द्वादशभिर्योजनैः=द्वादशयोजनात् परमित्यर्थः । छत्रसंस्थिता=छत्रसंस्थाना-छत्राकारेत्यर्थः । इषत्प्राग्भारनामा=ईषत्प्राग्भारेति नाम यस्याः सा पृथिवी सिद्ध-शिला भवति=विद्यते ॥ ५८ ॥

किं च—

मूलम्—पणयालसयसहस्सा, जोयणाणं तु आयया ।
तावइया चेव वित्थिन्ना, तिगुणो तस्सेव परिरओ ॥५९॥

छाया—पञ्चचत्वारिंशच्छतसहस्राणि, योजनानान्तु आयता ।
तावती चैव विस्तीर्णा, त्रिगुणस्तस्यैव परिरयः ॥ ५९ ॥

टीका—'पणयाल' इत्यादि—

सा ईषत्प्राग्भारा योजनानाम्, पञ्चचत्वारिंशच्छतसहस्राणि, पञ्चचत्वारिंश-

---

त्तर विमानके ऊपर (बारएहिं जोयणेहिं–द्वादशभिः योजनैः) १२बारह योजनसे आगे (छत्तसंठिया–छत्रसंस्थिता) छत्राकार (इसीपब्भारनामा पुढवी–ईषत्प्राग्भारनामा पृथिवी) ईषत्प्रागभार इस नामकी पृथिवी (भवे–भवति) है ॥५८॥

किंच—'पणयाल०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—वह ईषत्प्रागभार नामकी भूमि (जोयणाणं पणयालसय सहस्सा–योजनानां पंचचत्वारिंशत् शत सहस्राणि) ४५ पैंतालीसलाख योजन (आयया–आयता) दीर्घ है। तथा (तावइया चेव वित्थिन्ना–तावती-चैव विस्तीर्णा) इतनी ही विस्तीर्ण है। (तस्सेव परिरओ तिगुणो–तस्यैव परिरयः त्रिगुणः) एवं इसकी परिधि इस आयामसे कुछ अधिक तिगुनी है अर्थात्–(१४२३०२४९) एककरोड बयालीसलाख तीसहजार

बारसेहि जोयणेहिं–द्वादशभिः योजनैः બાર જોજનથી આગળ छत्तसंठिया–छत्रसंस्थिताः છત્રી આકાર इसी पब्भारनामा–इषत्प्राग्भारनामा ઈષત્પ્રાગભાર આ નામની પૃથવી भवे –भवति છે. ।૫૮।

"पणयाल" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—એ ઈષત્પ્રાગભાર નામની ભૂમિ जोयणाणं पणयालसयसहस्सा–योजनानां पंचचत्वारि शत् शतसहस्राणि પીસ્તાળીસ લાખ યોજન आयया–आयता દીર્ઘ છે તથા तावइया चेव विथ्थिन्ना–तावतीचैव विस्तीर्णाः એટલાજ વિસ્તારવાળી છે. तस्सेव परिरओ तिगुणो–तस्यैव परिरयः त्रिगुणः તેનીપરિધિ આ આયામથી કંઇક વધારે ત્રણગણાથી થોડી વધુ છે. અર્થાત્–(૧૪૨૩૦૨૪૯) એક કરોડ બેંતાળીસલાખ

लक्षाणि यावत् आयता=दीर्घा । च=पुनः तावन्ति एव विस्तीर्णा । तस्यैव=इह पञ्चम्यर्थे षष्ठी, तस्मादेव, आयामात् त्रिगुणः साधिक स्त्रिगुण इत्यर्थः, ऊनपञ्चाशदधिकद्विशताऽधिकत्रिंशत्सहस्राऽधिक द्विचत्वारिंशल्लक्षाऽधिकैककोटि (१४२३०२४९) योजनप्रमाणः । तथा च तस्याः परिरयः=परिधिर्विद्यते । इह च त्रिगुण इत्युक्तेऽपि विशेषाधिक्यं द्रष्टव्यम् । त्रिगुणमात्रोक्तौ पञ्चत्रिंशल्लक्षाधिकयोजनकोटि रेव एतत्परिमाणं स्यात् । तथा चागमान्तरविरोधः प्रसज्येत । परिचयमानं चैव मुक्तम् ।

एगा जोयणकोडी बायालीसं भवे सयसहस्सा ।
तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणपन्ना ॥ १ ॥

छाया—एका योजनानां कोटी, द्वाचत्वारिंशद् शतसहस्राणि ।
त्रिंशदेव सहस्राणि द्वे एव शते एकोनपञ्चाशत् ॥ इति ।

तु शब्दो, पूरणे ॥१॥ ५९ ॥

दोसो उनपचास योजन प्रमाणकी है। गाथामें सामान्यरूपसे परिधि तिगुनी ही कही गई है परन्तु यहां उसे कुछ अधिक विशेषरूपसे जानना चाहिये। क्यों कि आगमान्तरमें ऐसा ही कहा है। यदि ऐसी बात न मानी जाय तो एककरोड पैंतीसलाख (१३५०००००) इतना विस्तार ही तिगुणित करने पर आता है। इसका आगमान्तरसे विरोध होता है। आगमान्तरमें परिधिका इस प्रकार विस्तार कहा गया है—

"एगा जोयणकोडी, बायालीसं भवे सयसहस्सा ।
तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणपन्ना ॥ १ ॥"

(१४२३०२४९) एककरोड बयालीसलाख तीसहजार दोसो उनपचास योजन प्रमाण परिधि इस गाथामें कही गई है ॥५९॥

ત્રીસહજાર બસો ઓગણપચાસ યોજન પ્રમાણવાળી છે ગાથામા સામાન્યરૂપથી પરિધિ ત્રણગણી બતાવેલ છે. પરંતુ અહિંયાં તેને કાંઇક અધિક વિશેષરૂપથી જાણવી જોઇએ કેમ કે, આગમમા એવુ જ કહેલ છે. જો આ વાત માનવામાં ન આવે તો એકકરોડ પાંત્રીસલાખ (૧૩૫૦૦૦૦૦) આટલો વિસ્તાર જ ત્રણગણુ કરવાથી આવે છે. આનો આગળથી વિરોધ થાય છે. આગમમાં પરિધિનો આ પ્રમાણે વિસ્તાર કહેલ છે—

"एगा जोयणकोडी, बायालीसं भवे सयसहस्सा ।
तीसं चेव सहस्सा, दो चेव सया अउणपन्ना ॥ १ ॥"

એકકરોડ બેંતાલીસલાખ ત્રીસહજાર બસોને ઓગણપચાસ (૧૪૨૩૦૨૪૯) યોજન પ્રમાણ પરિધિ અહિં ગાથામાં કહેલ છે

किं च—

मूलम्—अट्ठजोयणबाहल्ला, सा मज्झम्मि वियाहिया ।
परिहायंती चरिमंते, मच्छीपत्ता उ तणुयरी ॥६०॥

छाया—अष्टयोजनबाहुल्या, सा मध्ये व्याख्याता ।
परिहीयमानाचरमान्ते, मक्षिकापत्रात्तु तनुकतरा ॥ ६० ॥

टीका—'अट्ठजोयण' इत्यादि ।

सा=ईषत्प्राग्भारा, मध्ये=मध्यभागे अष्टयोजनबाहल्या=अष्टौ-अष्टसंख्यकानि-योजनानि, बाहल्यं-स्थूलत्वं यस्याः सा तथा व्याख्याता । ईषत्प्राग्भाराया मध्यभागोऽष्टयोजनपरिमितस्थौल्यविशिष्ट इत्यर्थः । चरमान्ते-अन्तिमभागे सर्वदिग्भागस्थितेषु पर्यन्तप्रदेशेष्वित्यर्थः, मध्यभागादन्यत्र प्रतियोजनमङ्गुलपृथक्त्वहान्या परिहीयमाना=परि-समन्तात् हीयमाना-प्रतनूयमाना सती सा ईषत्प्राग्भारा । मक्षिका पत्रात्तु=मक्षिका पक्षादपि, तनुतरा-अतिकृशा प्रतला-विद्यते ॥६०॥

किं च—

मूलम्—अज्जुणसुवन्नगमई, सा पुढवी निम्मला सहावेणं ।
उत्ताणगछत्तगसंठिया यं, भणिया जिणवरेहिं ॥६१॥

किञ्च—'अट्ठजोयण०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सा-सा) वह ईषत्प्राग्भारा भूमि (मज्झम्मि-मध्ये) मध्यभागमें (अट्ठजोयणबाहल्ला-अष्टयोजनबाहल्या) आठ योजनकी स्थूलतासे युक्त है (चरिमंते-चरमान्ते) तथा समस्त दिशाओंकी ओर रहे हुए पर्यन्त प्रदेशोंमें प्रतियोजन अंगुल पृथक्त्वकी हानिसे (परिहायंति-परिहीयमाना) कमती कमती होती हुइ (मच्छीपत्ता-मक्षिकापत्रात्) मक्खीके पंखसे भी (तणुयरी-तनुतरा) अतिपतली है ॥६०॥

किच—" अट्ठजोयण " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—सा-सा એ ઈષત્પ્રાગભારા ભૂમિ मज्झम्मि-मध्ये મધ્ય ભાગમાં अट्ठजोयणबाहल्ला - अष्टयोजनबाहल्या આઠ યોજનની સ્થૂળતાથી યુકત છે તથા चरिमंते-चरमान्ते સમસ્ત દિશાઓની તરફ રહેલા પર્યન્ત પ્રદેશોમાં પ્રતિયોજન આગળ પૃથવીની હાનીથી परिहायंति-परिहीयमाना ઓછી થતાં થતાં मच्छीपत्ता-मक्षीकापत्रात् માખીની પાંખથી પણ तनुयरा-तनुतरा અતિ પાતળી હોય છે.॥૬૦॥

छाया—अर्ज्जुनसुवर्णकमयी, सा पृथिवी निर्मला स्वभावेन ॥
उत्तानकच्छत्रसंस्थिता च, भणिता जिनवरैः ॥ ६१ ॥

टीका—'अज्जुण' इत्यादि।

सा=ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, अर्ज्जुनसुवर्णकमयी=श्वेतसुवर्णमयी स्वभावेन=स्वरूपतो निर्मला=स्वच्छा तथा–उत्तानकच्छत्र संस्थिता=उत्तानकं=उत्प्रसारितं यत् छत्रं, तद्वत् संस्थितं संस्थानं यस्याः सा तथा, उत्तानछत्राकारा च जिनवरैः भणिता=कथिता। ननु ५८ अष्टपञ्चाशत्तमगाथायामपि छत्र संस्थितेति विशेषणस्योक्ततया पुनरुक्तिः सञ्जातेति चेत्, उच्यते–तत्र–च्छत्रसंस्थितेति सामान्यतः कथनम्, अत्र च–उत्तानत्वं छत्रविशेषणीकृत्य विशेषतः कथनमिति भेदान्नपुनरुक्तिः ॥६१॥

किञ्च—'अज्जुण०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सा–सा) वह ईषत्प्राग्भारा (पुढवी–पृथिवी) पृथिवी (अज्जुण सुवण्णगमई–अर्जुन सुवर्णकमयी) श्वेतसुवर्णमय है (सहावेणं निम्मला–स्वभावेन निर्मला) तथा स्वभावसे ही निर्मल है। एवं (उत्ताणगछत्तगसंठिया – उत्तानकछत्रसंस्थिता) ऊपर ताने गये छत्तेके समान आकारवाली है। (जिनवरेहिं भणिया–जिनवरैः कथिता) ऐसा जिनेद्रदेवने कहा है। यद्यपि ५८ अठावनवीं गाथामें इस पृथिवीका आकार छत्र जैसा कहा गया है और यहां भी छत्र जैसा बतलाया गया–इस तरह पुनरुक्ति दोषकी प्रसक्ति होती है परन्तु इस तरहसे उसकी निवृत्ति हो जाती है कि ५८ अठावनवीं गाथामें सामान्यतया छत्र जैसा कहा है और यहां पर ऊपरकी ओर प्रसारित छत्र जैसा कहा है, अतः उस कथनमें और इस कथनमें विशेषता होनेसे पुनरुक्ति दोष नहीं आता है ॥६१॥

किञ्च—"अज्जुण" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ–सा–सा એ ઇષત્પ્રાગભારા पुढवी–पृथिवी પૃથવી अज्जुणसुवण्णगमई–अर्जुनसुवर्णकमयी શ્વેત સુવર્ણમય છે, सहावेणं निम्मला–स्वभावेन निर्मला તથા સ્વભાવથી નિર્મળ છે અને उत्ताणगछत्तगसंठिया–उत्तानकछत्रसंस्थिता ઉઘાડેલી છત્રીના જેવી આકારવાળી છે. એવું जिनवरेहिं भणिया–जिनवरैः कथिता જીનેન્દ્રદેવે કહ્યું છે. જો કે, (૫૮) અઠાવનમી ગાથામાં આ પૃથવીનો આકાર છત્રી જેવો બતાવવામા આવેલ છે, અને અહીં પણ છત્રી જેવો બતાવેલ છે. આ પ્રમાણ પુનરૂકિત દોષની પ્રસક્તિ થાય છે. પરંતુ આ રીતે એની નિવૃત્તિ થઈ જાય કે. અઠાવનમી ગાથામાં સામાન્યતય છત્રી જેવું બતાવેલ છે. જેથી એ કથનમાં અને આ કથનમા વિશેષતા હોવાથી પુનરૂકિત દોષ આવતો નથી. ॥ ૬૧ ॥

किं च—

मूलम्--संखंककुंदसंकासा, पंडुरा निम्मला सुहा।
सीयाए जोयणे तत्तो, लोयंतो उ वियाहिओ ॥६२॥

छाया—शङ्खाङ्ककुन्दसङ्काशा, पाण्डुरा निर्मला शुभा।
सीताया योजने ततः लोकान्तस्तु व्याख्यातः ॥ ६२ ॥

टीका—'संखंक' इत्यादि—

पुनः सा ईषत्प्राग्भारा शङ्खाऽङ्ककुन्द सङ्काशा=शङ्खः=प्रसिद्धः, अङ्कः—स्फटिकः कुन्दं—पुष्पविशेषः, तत्सङ्काशा—तत्सदृशी—वर्णतस्तद्वत्प्रतिभासमाना अतएव—पाण्डुरा =श्वेतवर्णा निर्मला=स्वच्छा, शुभा=शुभस्वरूपा, विद्यते।

यदीदृशी सा पृथिवी, ततः परं किमस्तीत्याशङ्क्याह—'सीयाए' इत्यादि। ततः=तस्याः—वर्णितस्वरूपायाः सीतायाः=ईषत्प्राग्भारा पृथिव्येव 'सीता' इति 'सिद्धशिला' इति चोच्यते। सीताऽपरनाम्न्याः ईषत्प्राग्भाराख्यायाः सिद्धशिलाया उपरि योजने=क्रोशचतुष्टयरूपे गते सति लोकान्तः—लोकाग्रभागः, सिद्धस्थानरूप इत्यर्थः, व्याख्यातः=कथितः ॥ ६२ ॥

किञ्च—'संखंक०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—तथा यह ईषत्प्राग्भारा पृथिवी (संखंककुन्दसंकासा—शंखाङ्ककुन्दसंकाशा) शंख, स्फटिक एवं कुन्दपुष्पके समान वर्णवाली है। इसी लिये (पंडुरा—पाण्डुरा) यह सफेद है। तथा (निम्मला—निर्मला) निर्मल (सुहा—शुभा) एवं शुभ है (तत्तो सीयाए जोयणे—ततः सीतायाः योजने) इस प्राग्भारा नामकी पृथिवीके कि जिसका नाम सीता और सिद्धशिला भी है ऊपर एक योजनके बाद—चारकोशके बाद—(लोयंतो वियाहियो—लोकान्तः व्याख्यातः) लोकका अन्त—सिद्धोंका निवासस्थान कहा गया है ॥६२॥

किञ्च—" संखंक " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—તથા આ ઈષત્પ્રાગભારા પૃથવી संखंककुन्दसंकासा—शखाङ्क कुंदसंकाशा શંખ, સ્ફટિક અને કુન્દ પુષ્પના જેવા વર્ણવાળી છે. આ કારણે એ पंडुरा—पाण्डुरा સફેદ છે તથા निम्मला-निर्मला નિર્મળ તેમજ सुहा—शुभा શુભ तत्तो सीयाए जोयणे—सीतयाः योजने આ પ્રાગ્ભારા નામની પૃથવી કે જેનું નામ સીતા અને સિદ્ધ શિલા પણ છે ઉપર એક જોજન પછી એટલે ચાર ગાઉ પછી लोयंतो वियाहियो—लोकान्त व्याख्यात લોકોનો અંત—સિદ્ધોનું નિવાસ સ્થાન કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ૬૨ ॥

नतु यदि योजने लोकान्तः, तर्हि किं तत्र सर्वत्र सिद्धास्तिष्टन्ति, आहोश्वित्, अन्यथेत्याशङ्कयाह—

मूलम्—जोयणस्स उ जो तत्थ, कोसो उवरिमो भवे ।
तस्स कोसस्स छब्भाए, सिद्धाणो गहणा भवे ॥६३॥

छाया—योजनस्य तु यस्तत्र, क्रोशः उपरितनो भवति ।
तस्य क्रोशस्य षष्ठभागे, सिद्धानामवगाहना भवति ॥ ६३ ॥

टीका—'जोयणस्स' इत्यादि ।

तत्र योजनस्य उपरितन=उपरिस्थितो यः क्रोशो भवति=विद्यते, चतुर्विंशतेरङ्गुलानामको हस्तो भवति । अनेन हस्तमानेन हस्तचतुष्टयं धनुरुच्यते । धनुःसहस्रद्वयं क्रोश उच्यते । तस्य, षष्ठभागे=द्वात्रिंशदङ्गुलसंयुक्तः-त्रयस्त्रिंशदधिकधनुःशतत्रितयरूपे सिद्धानाम्, अवगाहना=अवस्थानं भवति । "तु" इति वाक्यालङ्कारे ॥ ६३ ॥

यदि सिद्धशिलासे एक योजन उपर लोकान्त है तो क्या वहां सर्वत्र सिद्ध हैं या अन्य प्रकारसे हैं सो कहते हैं-'जोयणस्स उ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तत्थ जोयणस्स उवरिमो जो कोसो भवे-तत्र योजनस्य उपरितनः यः क्रोशः भवति) वहां योजनका उपरितन जो क्रोश है (तस्स कोसस्स छब्भाए-तस्य कोशस्य षष्ठभागे) उस कोशके छठवें भागमें (सिद्धाणो गाहणा-सिद्धानां अवगाहना) सिद्धोंका अवस्थान है। चौवीस अंगुलोंका एक हाथ होता है। चार हाथका एक धनुष होता है। दो २ हजार धनुषका एक१ कोष होता है। इसका छठवां भाग ३२ अंगुल युक्त ३३३ धनुष होता है। इतनी जगहमें सिद्धोंका निवास है ॥६३॥

જો સિદ્ધ શિલાથી એક જોજન ઉપર લોકાન્ત છે તો શું ત્યાં સર્વત્ર સિદ્ધ છે અથવા અન્ય પ્રકારથી છે તેને કહે છે—"जोयणस्स उ" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—तत्थ जोयणस्स उवरिमो जो कोसो भवे-तत्र योजनस्य उपरितनः यः क्रोशः भवति ત્યાં યોજનનું ઉપરિતન જે કોશ છે तस्स कोसस्स छब्भाए-तस्य कोशस्य षष्ठभागे એ કોશના છઠા ભાગમાં सिद्धाणोगाहणा-सिद्धानां अवगाहना સિદ્ધોનું અવસ્થાન છે. ચોવીસ આંગળનો એક હાથ થાય છે. ચાર હાથનું એક ધનુષ થાય છે બબે હજાર ધનુષનો એક કોષ થાય છે. આનો છઠ્ઠો ભાગ (૩૨) બત્રીસ આંગળ યુકત ત્રણુસો તેત્રીસ (૩૩૩) ધનુષ થાય છે. આટલી જગ્યામાં સિદ્ધોનો નિવાસ છે. ॥ ૬૩ ॥

अवगाहना च ततश्चलनसम्भवेऽपि परमाण्वादीनामिव एकादि प्रदेशेषु स्यादत आह—

मूलम्—तत्थ सिद्धा महाभागा, लोगग्गंमि पइट्ठिया ।
अवप्पपंचओ मुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥६४॥

छाया—तत्र सिद्धा महाभागा, लोकाग्रे प्रतिष्ठिताः ।
भवप्रपञ्चतो मुक्ताः, सिद्धिं वरगतिं गताः ॥ ६४ ॥

टीका—'तत्थ सिद्धा' इत्यादि ।

यतः—भवप्रपञ्चतो मुक्ताः-भवस्य=चतुर्गतिकसंसारस्य यः प्रपञ्चः=विस्तारः पुनः पुनः प्राप्तिस्तस्मान्मुक्ताः=वियुक्ताः सन्तः, सिद्धिं=सिद्धिनामधेयां वरगतिं= गत्यन्तरापेक्षया श्रेष्ठगतिं गताः=सम्प्राप्ताः । अत एव-महाभागाः=प्राप्तशाश्वतसुखाः सिद्धाः=उक्तरूपाः तत्र=उक्तरूपे लोकाग्रे प्रतिष्ठिताः-स्थिराः सन्ति, चलनक्रियाया अभावात् । अयं भावः-भवप्रपञ्च एव चलने हेतुः स च सिद्धानां नास्तीति कुतस्तेषां चलनमिति ॥ ६४ ॥

अवगाहना परमाणु आदिके समान चलन स्वभाववाली होती है तो सिद्धोंके एकादि प्रदेशोंमें चलनस्वभाव है क्या? सो कहते हैं—

'तत्थ' इत्यादि—

अन्वयार्थ—जिस कारण (भवप्पपंचओमुक्का-भवप्रपंचोन्मुक्ताः) ये सिद्ध चतुर्गतिरूप इस संसारके प्रपंचसे रहित हैं और इसीलिये (वरगइं सिद्धिं गया-वरगतिं सिद्धिं गताः) अन्य गतियोंकी अपेक्षा श्रेष्ठगति जो सिद्धिगति है उसे प्राप्त कर चुके हैं। इसी कारण (महाभागा-महाभागाः) अव्याबाध शाश्वत सुखके भोक्ता ये हैं, और इसीसे ये महाभाग हैं। ऐसे ये सिद्ध (लोगग्गंमि पइट्ठिया-लोकाग्रे प्रतिष्ठिताः) लोकके अग्रभागमें सदा स्थिर हैं। इनमें हलनचलन क्रिया नहीं है। भवप्रपंच

અવગાહના પરમાણુ આદિના સમાન ચલન સ્વભાવવાળી હોય છે તો સિદ્ધોના એકાદ પ્રદેશોમાં ચલન સ્વભાવ છે શું? તો કહે છે-"तत्थ" ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જે કારણે भवप्पपंचओ मुक्का-भवप्रपंचोन्मुक्ताः એ સિદ્ધ ચતુર્ગતિરૂપ આ સંસારમાં પ્રપંચથી રહિત છે. અને એજ કારણે वरगइं सिद्धिं गया-वरगतिं सिद्धिं गताः અન્ય ગતિઓની અપેક્ષા શ્રેષ્ઠ ગતિ જે સિદ્ધ ગતિ છે તેને પ્રાપ્ત કરી ચૂકયા છે. એજ કારણે महाभागा – महाभागाः અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખને એ ભોગવે છે અને આજ કારણે એ મહાભાગ છે. એવા એ સિદ્ધ लोगम्मि पइट्ठिया-लोकाग्रे प्रतिष्ठिताः લોકના અગ્રભાગમાં સદા સ્થિર છે. તેમાં

सम्प्रति सिद्धानामवगाहनामाह—

मूलम्—उस्सेहो जेसिं जो होइ, भवम्मि चरिमम्मि उ ।
तिभागहीणो ततो य, सिद्धाणोगाहणा भवे ॥६५॥

छाया—उत्सेधो येषां यो भवति, भवे चरमे तु ।
त्रिभागहीना ततश्च, सिद्धानामवगाहना भवति ॥ ६५ ॥

टीका—'उस्सेहो जस्स' इत्यादि ।

चरमे=अन्तिमे तु भवे-जन्मनि 'चरमे' इति विशेषणं प्राग्भवप्रज्ञापनीयनयापेक्षया । येषां सिद्धानाम्, यः=यत्परिमाणकः, उत्सेधः=शरीरस्य उच्छ्रायः शरीरप्रमाणमित्यर्थः भवति, ततः=तस्मात् चरमभवशरीरप्रमाणात्, त्रिभागहीना =त्रिभागन्यूना, तेषां सिद्धानाम् अवगाहना स्वात्मप्रदेशनिश्चयो भवति, निश्चयनयाभिप्रायेण सर्वस्य स्वनिष्ठत्वात् । इयञ्च – शरीरविवरसम्पूरणतः, एतावतीति

ही चलनक्रियामें हेतु होता है यह सिद्धोंमें नहीं है । अतः उनमें चलन क्रिया कैसे हो सकती है किन्तु नहीं हो सकती ॥६४॥

अब सिद्धोंकी अवगाहना कहते हैं—'उस्सेहो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(चरिमम्मि उ भवम्मि-चरमे भवे) अन्तिम जन्ममें (जेसिं जो उस्सेहो होइ-येषां यः उत्सेधः भवति) जिन सिद्ध होनेवाले जीवोंका जितना उत्सेध-उंचाइपन अर्थात् शरीर प्रमाण होता है (ततोततः) उस अन्तिम भवके शरीरके प्रमाणसे (तिभागहीणो-त्रिभागहीना) त्रिभाग हीन (सिद्धाणोगाहणा भवे-सिद्धानामवगाहना भवति) उन सिद्धोंकी अवगाहना-(अपने आत्मप्रदेशोंका निश्चय)-होती है । अन्तिम शरीरसे त्रिभागहीन अवगाहना सिद्ध आत्माकी इसलिये कही गई

હલનચલન ક્રિયા નથી ભવ પ્રપંચ જ ચલન ક્રિયામાં હેતુ હોય છે. એ સિદ્ધોમાં નથી આથી એમનામાં ચલનક્રિયા કઈ રીતે થઈ શકે? નથી થઈ શકતી.।૬૪।

હવે સિદ્ધોની અવગાહના કહે છે—"उस्सेहो" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—चरिमम्मि भवम्मि-चरमे भवे અંતિમ જન્મમાં जेसिं जो उस्सेधः होइ-येषां यः उत्सेधः भवति જે સિદ્ધ થવાવાળા જીવોનું જેટલું ઉંચાપણું અર્થાત્ શરીર પ્રમાણ હોય છે. ततो-ततः એ અંતિમ ભવના શરીર પ્રમાણથી तिभागहिणो-त्रिभागहीना ત્રીજા ભાગે ઓછી सिद्धाणोगाहणा भवे-सिद्धानां अवगाहना भवति એ સિદ્ધોની અવગાહના હોય છે, અંતિમ શરીરથી ત્રીજા ભાગે ઓછી અવગાહના સિદ્ધ આત્માની આ કારણે બતાવવામાં આવેલ છે કે, એ વખતે

बोध्यम्। उक्तं हि-' देहतिभागो झुसिरं तप्पूरणओ तिभागहीणाय " इति।

छाया—देहत्रिभागः शुषिरं तत्पूरणात्त्रिभागहीना च " इति ॥६५॥

एतानेव कालतः प्ररूपयितुमाह—

मूलम्—एगत्तेण साइया, अपज्जवसिया वि य।
पुहत्तेण अणाइया, अपज्जवसिया वि य ॥६६॥

छाया—एकत्वेन साऽदिका, अपर्यवसिता अपि च।
पृथक्त्वेन अनादिका, अपर्यवसिता अपि च ॥ ६६ ॥

टीका—' एगत्तेण ' इत्यादि।

ते सिद्धाः-एकत्वेन = असहायत्वेन विवक्षिताः, प्रत्येकव्यक्तिविवक्षया इत्यर्थः। सादिकाः=यत्रकाले ते सिध्यन्ति स कालस्तेषामादिरस्ति, तदपेक्षया ते सादिकाः सन्ति। च=पुनः अपर्यवसिताः=अन्तरहिताः सन्ति। मुक्तिं गतास्ते न

है कि उस समय शरीरके विवरोंको वे आत्मप्रदेश पूरे भर देते हैं इसलिये उन प्रदेशोंके फैलावमें संकोच हो जाता है। उक्तं च—

"देहतिभागो झुसिरं तप्पूरणओ तिभागहीणा य॥" इति॥६५॥

अब इन्हीं सिद्धोंकी कालसे प्ररूपणा करते हैं-'एगत्तेण' इत्यादि-

अन्वयार्थ—वे सिद्ध भगवान् (एगत्तेण-एकत्वेन विवक्षिताः) असहायरूपसे विवक्षित हुए हैं-अर्थात् वे सब स्वतंत्र हैं। एक दूसरेको परस्परमें सहायताकी अपेक्षा नहीं है। (साइया-सादिकाः) जिस कालमें वे सिद्ध अवस्थाको प्राप्त करते हैं वही काल उनका सादि अवस्था है। अर्थात् इस कालकी अपेक्षा वे आदि सहित हैं। (वि य-अपि च) तथा (अपज्जवसिया-अपर्यवसिताः) अन्त रहित होनेके कारण फिर वे वहांसे

શરીરના વિવરોને તે આત્મપ્રદેશ પૂરા ભરી દે છે આ કારણે એ પ્રદેશના ફેલાવમાં સંકોચ થઈ જાય છે उक्तंच—

" देहतिभागो झुसिरं तप्पूरणओ तिभागहिणाय ॥ " इति ॥ ६५ ॥

હવે એ સિદ્ધોની કાળથી પ્રરૂપણા કરે છે—" एगत्तेण " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—એ સિદ્ધ ભગવાન एगत्तेण-एकत्वेन विवक्षिताः અસહાય રૂપથી વિવક્ષિત થયેલ છે. અર્થાત્-તે સઘળા સ્વતંત્ર છે એક બીજાને પરસ્પરમાં સહાયતાની અપેક્ષા નથી. साइया-सादिताः જે કાળમાં તેઓ સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે એજ કાળ તેમની સાદી અવસ્થા છે અર્થાત્ એ કાળની અપેક્ષા તે આદિ સહિત છે वि य-अपि च તથા अपज्जवसिया-अपर्यवसिताः અન્ત રહિત

ततो भ्रश्यन्तीति न तेषां पर्यवसानं भवतीति भावः। तथा-पृथक्त्वेन=बहुत्वेन सिद्धपरम्परारूपसामस्त्यापेक्षया अनादिकाः=आदिरहिता अपर्यवसिताः अपि च सन्ति। सिद्धानां कालत्रये विद्यमानत्वादनादित्वमनन्तत्वं च विज्ञेयमिति भावः॥६६॥

एषां स्वरूपमाह—

मूलम्—अरूविणो जीवघणा, नाणदंसणसन्निया।
आउलं सुहं संपत्ता, उवमा जस्स नत्थि उ॥ ६७॥

छाया—अरूपिणो जीवघना, ज्ञानदर्शनसञ्ज्ञिताः।
अतुलं सुखं सम्प्राप्ता, उपमा यस्य नाऽस्ति तु॥ ६७॥

टीका—'अरूविणो' इत्यादि।

ते सिद्धाः अरूपिणः=रूपिणः-उक्तरीत्या रूपरसगन्ध स्पर्शवन्तः, न रूपिणः-अरूपिणः-रूपरसगन्धस्पर्शरहिताः इत्यर्थः। तथा-जीवघनाः=जीवाः-सर्वदोप-

च्युत नहीं होते हैं। मुक्तिमें प्राप्त हो जानेके बाद फिर वे वहांसे वापिस नहीं आते हैं। (पुहत्तेण अणाइया-पृथक्त्वेन अनादिकाः) सिद्ध परम्परा-रूप समष्टिकी अपेक्षासे अनादि हैं। (वि य अपज्जवसिया-अपि च अपर्यवसिताः) तथा कालत्रयमें विद्यमान रहनेके कारण अनंत भी हैं। सादि अनादि एवं अनादि अनंत ये सब धर्म सिद्धोंमें विवक्षाकी अपेक्षासे मौजुद रहते हैं॥६६॥

अब सिद्धोंका स्वरूप कहते हैं—'अरूविणो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—वे सिद्ध परमात्मा (अरूविणो-अरूपिणः) रूप, रस, गंध और स्पर्शसे रहित होनेके कारण अरूपी हैं। (जीवघणा-जीवघनाः) सर्वदा उपयोग विशिष्ट हैं तथा घन-शरीरके विवरोंके भर जानेके कारण

હોવાના કારણે તેઓ ત્યાંથી પાછા ફરતા નથી. મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જવા પછી તેઓ ત્યાંથી પાછા ફરતા નથી. पुहत्तेण अणाइया-पृथक्त्वेन अनादिकाः સિદ્ધ પરંપરારૂપ સમષ્ટિની અપેક્ષાથી અનાદિ છે. वि य अपज्जवसिया-अपि च अपर्यवसिताः તથા કાળત્રયમાં વિદ્યમાન રહેવાને કારણે અનંત પણ છે. સાદી અનાદિ અને અનંત એ સઘળા ધર્મ સિદ્ધમાં વિવક્ષાની અપેક્ષાથી મોજુદ છે॥ ૬૬ ॥

હવે સિદ્ધોનું સ્વરૂપ કહે છે-" अरूविणो " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—એ સિદ્ધ પરમાત્મા अरूविणो-अरूपिण રૂપ. રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી રહિત હોવાના કારણે અરૂપી છે. जीवघणा-जीवघनाः સર્વદા ઉપયોગ વિશિષ્ટ છે. તથા ઘન-શરીરના વિવરોના ભરાઈ જવાના કારણે આત્મ

योगवन्तः 'घनाः-शुशिरपूरणतो निरन्तरनिचितप्रदेशाः' जीवाश्च ते घनाश्च जीवघनाः, ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः=ज्ञानं=केवलज्ञानं, दर्शनं=केवलदर्शनं, ते एव संज्ञा==उपयोगो ज्ञानदर्शनसंज्ञा, सा संजाता एषां ते ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः, केवलज्ञान-केवलदर्शनोपयोगवन्त इत्यर्थः। तथा-यस्य=सुखस्य उपमा-सादृश्यं नास्ति, तथा भूतम्, अतुलं=अपरिमित, सुखं=आनन्दं सम्प्राप्ताश्च सन्ति। उक्तं च भगवता सिद्धसुखानामपरिमितत्वमौपपातिकसूत्रे—

"सिद्धस्स सुहो रासी, सव्वद्धापिंडिओ जइ हवेज्जा।
सोऽणंतवग्ग भइओ, सव्वागासे न माइज्जा॥

छाया—सिद्धस्य सुखो राशिः, सर्वाद्धा पिण्डितो यदि भवेत्।
सोऽनन्तवर्गभक्तः, सर्वाकाशे न मायात्॥ इति॥

आत्म प्रदेशोंका निचय-हो जानेसे निरन्तर वे निबिड प्रदेशवाले हैं। (नाणदंसणसन्निया-ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः) केवलज्ञान एवं केवलदर्शनरूप उपयोगवाले हैं। (जस्स उवमा नत्थि-यस्य उपमा नास्ति) संसारमें जिसकी कोई उपमा नहीं है ऐसे (अउलं सुहसंपत्ता-अतुलं सुखं सम्प्राप्ताः) अपरिमित सुख-अव्याबाध आनंद-के भोक्ता हैं। औपपातिकसूत्रमें इस सुखके विषयमें ऐसा कहा है—

"सिद्धस्स सुहो रासी सव्वद्धा पिंडिओ जइ हवेज्जा।
सोऽणंतवग्गभइओ सव्वागासे न माइज्जा॥"

छाया—सिद्धस्य सुख राशिः सर्वाद्धा पिण्डितो यदि भवेत्।
सोऽनंतवर्गभक्तः सर्वाकाशे न मायात्॥"

अर्थात् सिद्धोंकी सुखराशिको यदि सर्वकालमें अर्थात्-भूत भविष्यत् और वर्त्तमान इन तीनों कालमें एकत्रित की जाय, और उसको अनन्त

પ્રદેશોનો નિચય થઈ જવાથી નિરંતર અને નિબિડ પ્રદેશવાળા છે. नाणदंसण सन्निया-ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનરૂપ ઉપયોગવાળા છે. जस्स उवमा नत्थि-यस्य उपमा नास्ति સંસારમાં જેની કોઈ ઉપમા નથી એવા अउलं सुहसंपत्ता-अतुलं सुखं संप्राप्ताः અપરિમિત સુખ અવ્યાબાધ આનંદના ભોકતા છે. ઔપપાતિક સૂત્રમાં આ સુખના વિષયમાં એમ કહેલ છે—

"सिद्धस्य सुहो रासी, सव्वद्धा पिंडिओ जइ हवेज्जा।
सोऽणंतवग्गभइओ, सव्वागासे न माइज्जा॥"

छाया—सिद्धस्य सुख राशीः, सर्वाद्धा पिंडितो यदि भवेत्।
सोऽनंतवर्गभक्तः, सर्वाकाशे न मायात्॥"

અર્થાત્—સિદ્ધોની સુખરાશીને જો સર્વકાળમાં અર્થાત્-ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન આ ત્રણે કાળમાં એકત્રિત કરવામાં આવે અને એને અનન્ત

ननु यत्र क्वचित् सुखमुत्पद्यते, तद् रूपादिविषयमाश्रित्यैवेति मोक्षकाले लोकाग्रे विषयाभावान्नास्ति सुखस्य सम्भवस्तत् कथं 'सिद्धा अतुलं सुखं सम्प्राप्ताः' इत्युक्तमिति चेत्?, उच्यते—सुखशब्दस्य चत्वारोऽर्थाः सन्ति। उक्तं हि—

लोके चतुर्ष्विहार्थेषु, सुखशब्दः प्रयुज्यते।
विषये वेदनाभावे, विपाके मोक्ष एव च ॥ १ ॥
सुखो वह्निः सुखो वायु, र्विषयेष्विहकथ्यते।
दुःखाभावे च पुरुषः, सुखितोऽस्मीति मन्यते ॥ २ ॥

वर्गसे गुणित की जाय तो उसका सर्वाकाश—अर्थात्—लोकालोकरूप संपूर्ण आकाश—में भी समावेश नहीं हो सकता है, अर्थात् इतना सुख सिद्धोंको है।

प्रश्न—जहां कहीं पर भी सुख उत्पन्न होता है वह रूपादिविषयको आश्रित करके ही उत्पन्न होता है इस प्रकार मुक्तिकालमें लोकके अग्रभागमें विषयका अभाव होनेसे सुखकी संभावना हो ही नहीं सकती है तो फिर ऐसा कहना कि- सिद्ध परमात्मा अतुल सुखको भोगते हैं' कैसे ठीक माना जा सकता है? सो इसका उत्तर इस प्रकार है—देखो लोकमें सुख शब्दके चार अर्थ हैं-

उक्तं च—"लोके चतुर्ष्विहार्थेषु सुखशब्दः प्रयुज्यते।
विषये वेदनाभावे विपाके मोक्ष एव च ॥१॥
सुखो वह्निः सुखो वायुः विषयेष्विह कथ्यते।
दुःखाभावे च पुरुषः सुखितोऽस्मीति मन्यते ॥२॥

वर्गथी गुणवामां आवे तो एनो सर्वाकाश अर्थात्—लोक लोकरूप संपूर्ण आकाशमां पण समावेश थई शके नही. अर्थात्—आटलुं सुख सिद्धोने छे.

प्रश्न—ज्यां कांई पण सुख उत्पन्न थाय छे. ते रूपादि विषयने आश्रित बनावीने ज उत्पन्न थाय छे. आ प्रमाणे मुक्तिकाळमा लोकना अग्रभागमां विषयनो अभाव होवाथी सुखनी संभावना होई शके ज नही छतां पण एवुं कहेवुं के, "सिद्ध परमात्मा अतुल सुखने भोगवे छे." आ कई रीते मानी शकाय? तो आनो उत्तर आ प्रमाणे छे—जुओ लोकमां सुख शब्दना चार अर्थ छे उक्तंच—

"लोके चतुर्ष्विहार्थेषु, सुखशब्दः प्रयुज्यते।
विषये वेदनाभावे, विपाके मोक्ष एवच ॥ १ ॥
सुखो वह्निः सुखो वायुः, विषयेष्विह कथ्यते।
दुःखाभावे च पुरुषः, सुखितोऽस्मिति मन्यते ॥ २ ॥

पुण्यकर्मविपाकाच्च, सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम्।
कर्मक्लेशविमोक्षाच्च, मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥ ३ ॥

तत्र सकलकर्मक्लेशात्यन्तिकक्षयनिमित्तकं मोक्षापरनामकं शाश्वतिकमनन्तं यदनुपमं सुखं तदपि सुखशब्दवाच्योऽर्थ इति नास्त्यत्रोक्तशङ्काया अवसरः।

पुण्यकर्मविपाकाच्च सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम्।
कर्मक्लेशविमोक्षाच्च मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥३॥ ”

विषय१, वेदनाका अभाव२, विपाक३, और मोक्ष४। 'अग्नि सुखकारक है वायु सुखकारक है' इत्यादि प्रयोगोंमें सुख शब्दका प्रयोग विषयकी अपेक्षासे हुआ है १। जिस समय दुःखका अभाव होता है उस समय "मैं सुखी हूं" इस तरहका अनुभव होता है। अतः यहां वेदनाके अभावको लेकर सुख शब्दका प्रयोग हुआ है।२।

पुण्यकर्मके विपाकरूप उदयसे जब जीवको इच्छित इन्द्रियोंके विषय प्राप्त होते हैं तब यह जीव अपनेको सुखी मानता है। अतः विपाकमें सुख शब्दका प्रयोग हुआ है।३। जिस समय आत्मासे कर्म और क्लेशोंका अभाव हो जाता है उस समय इस जीवको मोक्षमें अतुल अनुपम सुख प्राप्त होता है। यहां मोक्षमें सुख शब्दका प्रयोग हुआ है।४। तात्पर्य यह है-कि मोक्षमें " अतुल अनुपम सुख है " यहां जो सुख शब्दका प्रयोग हुआ है वह सकलकर्म और क्लेशके आत्यं-

---

पुण्यकर्मविपाकाच्च, सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम्।
कर्मक्लेश विमोक्षाच्च, मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥ ३ ॥

વિષય (૧) વેદનાનો અભાવ (૨) વિપાક (૩) મોક્ષ (૪) " અગ્નિ સુખકારક છે, વાયુ સુખકારક છે." ઈત્યાદિ શબ્દમાં સુખ શબ્દનો પ્રયોગ વિષયની અપેક્ષાથી થયેલ છે. (૧) જે સમયે દુઃખનો અભાવ થાય છે તે સમયે 'હું સુખી છું'" આ પ્રકારનો અનુભવ થાય છે. આથી અહીં વેદનાના અભાવને લઈને સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે (૨) પુણ્યકર્મના વિપાકરૂપ ઉદયથી જ્યારે જીવને ઇચ્છિત ઈન્દ્રિયોના વિષય પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે એ જીવ પોતાને સુખી માને છે, આથી વિપાકમાં સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે. (૩) જે સમયે આત્માથી કર્મ અને કલેશોનો અભાવ થઈ જાય છે એ સમયે આ જીવને મોક્ષમાં અતુલ અનુપમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં મોક્ષમાં સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે. (૪) તાત્પર્ય એ છે કે, " મોક્ષમાં અતુલ અનુપમ સુખ છે." અહીં જે સુખ શબ્દનો પ્રયોગ થયેલ છે તે સકલકર્મ અને

इह जीवघना इति विशेषणेन सौगताभिमतं मुक्तेरभावरूपत्वं निराकृतम्, मुक्तेरभावरूपत्वे हि अन्त्यक्षणस्यावस्तुत्वं प्राप्तम्, तथाहि—वस्तुत्वं नाम अर्थक्रियाकारित्वम्, तच्चान्त्यक्षणस्य नास्ति, सौगतमतेऽन्त्यक्षणात् क्षणान्तरं नोत्पद्यते तथा-च तस्यार्थ क्रियाकारित्वाभावादवस्तुत्वापत्तिः, अवस्तुत्वे चान्त्यक्षणस्य जन्यत्वं न स्यात्, न हि अवस्तु गगनकुसुमादिकं क्वचिदुत्पद्यते। ततश्च तत्पूर्वस्यापि क्षणस्यान्त्यक्षणजननसामर्थ्याभावादवस्तुत्व प्राप्नोति एवं सौगतसिद्धान्ते

तिक क्षयसे प्राप्त जो शाश्वतिक अनंत एवं अनुपम सुख है उसमें हुआ है। इसी सुखका दूसरा नाम मोक्ष है। इसलिये ऐसे सुखमें शंकाके लिये स्थान ही नहीं है। "जीवघन" इस विशेषणसे सूत्रकारने सौगतों द्वारा मान्य मुक्तिका निषेध किया है। सौगतोंने मुक्तिको अभावरूप माना है। परन्तु उनके मतानुसार मुक्तिकी यह मान्यता ठीक नहीं बैठती है। 'चित्तसंततिका निरोध जब हो जाता है—तब जीवको मुक्तिकी प्राप्ति होती है' ऐसी मान्यता मुक्तिके विषयमें बौद्धोंकी है। चित्तसंततिका निरोध उन्होंने सर्वथा अभावरूप माना है। यह चित्तसंततिका निरोध अन्त्य क्षणमें जीवको प्राप्त होता है। इसके बाद फिर चित्तसंतति नहीं चलती है। चित्तसंततिका जारी रहना संसार और इसका अभाव ही मोक्ष है अतः यह मोक्ष अभावरूप माना गया है। इस पर जैनदार्शनिकोंका ऐसा कहना है कि बौद्धोंने अर्थक्रियाकारी पदार्थको ही वस्तु माना है। जो इस अर्थक्रियासे विहीन है वह उनके सिद्धान्तानु-

ક્લેશના આત્યંતિક ક્ષયથી પ્રાપ્ત જે શાશ્વતિક અનંત અને અનુપમ સુખ છે એમાં થયેલ છે. આજ સુખનું બીજું નામ મોક્ષ છે. આજ કારણે એવા સુખમાં શંકા માટે સ્થાન જ નથી. "જીવઘન" આ વિશેષણથી સૂત્રકારે સૌગતો દ્વારા માન્ય મુક્તિનો નિષેધ કરેલ છે. સૌગતોએ મુક્તિને અભાવરૂપ માનેલ છે. પરંતુ એમના મત અનુસાર મુક્તિની આ માન્યતા ઠીક બેસતી નથી. "ચિત્ત સંતતિનો નિરોધ જ્યારે થઈ જાય છે, ત્યારે જીવની મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે." એવી માન્યતા મુક્તિના વિષયમાં બૌદ્ધોની છે. ચિત્તસંતતિનો નિરોધ એઓએ સર્વથા અભાવરૂપ માનેલ છે. આ ચિત્તસંતતિનો નિરોધ અન્ત્યક્ષણમાં જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. આના પછી ફરી ચિત્તસંતતિ ચાલતી નથી. ચિત્તસંતતિનું ચાલું રહેવું એ સંસાર, અને તેનો અભાવ જ મોક્ષ છે. આથી આ મોક્ષ અભાવરૂપ માનવામાં આવેલ છે. આના ઉપર જૈન દાર્શનિકોનું એવું કહેવું છે કે, બૌદ્ધોએ અર્થક્રિયાકારી પદાર્થને જ વસ્તુ માનેલ છે. જે આ અર્થક્રિયાથી વિહિન છે તે એના સિદ્ધાંત અનુસાર ખર

-पूर्वपूर्वक्षणानामप्यभावरूपतैव प्राप्ता । ततश्च पूर्वपूर्वक्षणानां भावरूपत्वमङ्गीकर्तुः सुगतस्य मते मुक्तेरपि भावरूपताऽनिच्छतोऽप्यङ्गीकरणीया भवतीति ।

सार खरविषाणकी तरह अवस्तु है। जब मुक्तिमें चित्तसंततिका सर्वथा निरोध हो जाता है तो वह अर्थक्रिया कारिता उसमें नहीं घटनेसे वहां अवस्तुरूपताकी आपत्ति बौद्धोंको आती है। कारण कि मुक्ति एक ऐसा अन्त्यक्षण है जिसमें आगे चित्तसंतति नहीं चलती है। यह चित्तसंतति तो संसारमें ही उत्तर क्षणको उत्पन्न करती है। मुक्तिमें नहीं। पूर्वक्षण उत्तरक्षणको ही उत्पन्न कर नष्ट होता है। अब यह अन्त्यक्षणरूप मुक्ति उत्तर क्षणान्तरको तो उत्पन्न करती नहीं है, नहीं तो उसमें मुक्तित्वका विरोध आवेगा। इस अन्त्यक्षणरूप मुक्तिमें अर्थक्रिया कारिताका अभाव होनेसे अवस्तुत्वकी आपत्ति आना स्वाभाविक ही है। जब इस तरह उसमें अवस्तुत्वका समर्थन हो जाता है तो जो अवस्तु हुआ करती है वह जन्य नहीं हो सकती है। जन्य तो वस्तु ही हुआ करती है। गगनकुसुम आदि जैसे अवस्तुरूप पदार्थोंको क्या किसीने कहीं उत्पन्न होते देखा है? इस तरह जब अन्त्यक्षणरूप मुक्तिमें अवस्तुत्वापत्ति आगई तब इससे यह भी मानना पडेगा कि इस अन्त्यक्षणका उत्पादक जो अव्यवहित पूर्वक्षण है वह भी अवस्तुस्वरूप है। अथवा-जब अन्त्यक्षणमें अवस्तुरूपता व्यापित हो जाती है और यह भी पुष्ट

વિષાણુ (ગધેડાના શીંગડા)ની માફક અવસ્તુ છે જ્યારે મુક્તિમાં ચિત્ત સંતતિનો સર્વના નિરોધ બને છે તો તે અર્થ ક્રિયા કારિતા એમાં ન થવાથી ત્યાં અવસ્તુરૂપતાની આપત્તી બૌદ્ધોને આવે છે. કારણ કે, મુક્તિ એક એવી અંતિમ ક્ષણ છે, કે જેમાં આગળ ચિત્તસંતતિ ચાલતી નથી. આ ચિત્તસંતતિ તો સંસારમાં જ ઉત્તરક્ષણને ઉત્પન્ન કરે છે. મુક્તિમાં નહીં. પૂર્વ ક્ષણ, ઉત્તર ક્ષણને જ ઉત્પન્ન કરી નાશ પામે છે. હવે આ અન્ત્યક્ષણરૂપ મુક્તિ ઉત્તર ક્ષણાન્તરને તો ઉત્પન્ન કરતી નથી. નહીં તો એમાં મુક્તિત્વનો વિરોધ આવવાનો. આ અન્ત્ય ક્ષણરૂપ મુક્તિમાં અર્થ ક્રિયા કારીતાનો અભાવ હોવાથી અવસ્તુત્વની આપત્તિ આવવી સ્વાભાવિક જ છે. જ્યારે આ પ્રમાણે એમાં અવસ્તુત્વનું સમર્થન થઈ જાય છે ત્યારે જે અવસ્તુ હોય છે. એ જન્ય બની શકતી નથી. જન્ય તો વસ્તુ જ થયા કરે છે. આકાશ કુસુમ જેવા અવસ્તુરૂપ પદાર્થોને શું કોઈએ ક્યાંય ઉત્પન્ન થતા જોયા છે? આ પ્રમાણે જ્યારે અંતિમ ક્ષણરૂપ મુક્તિમાં અવસ્તુત્વાપત્તિ આવી ત્યારે આથી એ પણ માનવું પડશે કે, આ અન્ત્યક્ષણનો ઉત્પાદક જે અવ્યવહિત પૂર્વક્ષણ છે એ પણ અવસ્તુ સ્વરૂપ છે. અથવા જ્યારે અન્ત્ય ક્ષણમાં અવસ્તુરૂપતા નક્કી થઈ

तथा—' नाणदंसणसन्निया ' ' अउलं सुहसंपत्ता ' इति विशेषणद्वयेन च "सुख दुःखबुद्धिच्छा द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारा नवात्मगुणास्तेषामन्यन्तोच्छित्तिर्निःश्रेयसम् ' इति वचनात् सिद्धस्याचेतनत्वमसुखित्वं च नैयायिकाद्यभिमतं

हो जाती है कि अवस्तु जन्य नहीं हो सकती तब इसका जो पूर्वक्षण है वह भी इस अवस्तुरूप अन्त्यक्षणकी उत्पादक शक्तिसे रहित हो जानेके कारण स्वयं अवस्तुरूप हो जाता है। क्यों कि इसमें भी अर्थक्रियाकारिता इस तरहके माननेमें नहीं बन सकती है। इस तरह सौगतके मतमें पूर्व पूर्वक्षणोंमें अभावरूपता ही केवल प्राप्त होती है। परन्तु बौद्धोंके यहां ऐसा माना नहीं गया है। उनके यहां तो पूर्व२ क्षणोंमें भावरूपता ही मानी गइ है। अतः पूर्व२ क्षणोंमें भावरूपता अंगीकार करनेवाले बौद्धके यहां मुक्तिमें भी भावरूपता नहीं मानने पर भी बलात् सिद्ध होती है।

इसी तरह "नाणदंसणसन्निया" " अउलं सुहसंपत्ता" इन विशेषणों द्वारा सूत्रकार यह समर्थित करते हैं कि मुक्तिको जो वैशेषिकोंने इन नवगुणोंके–सुख१, दुःख२, बुद्धि३, इच्छा४, द्वेष५, प्रयत्न६, धर्म७, अधर्म८, और संस्कार९के–नाश होनेसे माना है सो वह मानना उनका ठीक नहीं है। क्यों कि इस प्रकारकी एकान्त मान्यतामें सिद्धोंमें अचेत-

જાય છે અને એ પણ ખાત્રી થઇ જાય છે કે, અવસ્તુ જન્ય બની શકતી નથી. ત્યારે આનો જે પૂર્વક્ષણ છે એ પણ આ અવસ્તુરૂપ અન્ત્યક્ષણની ઉત્પાદક શક્તિથી રહિત થઈ જવાના કારણે સ્વયં અવસ્તુરૂપ થઈ જાય છે. કેમ કે એમાં પણ અર્થ ક્રિયા કારિતા આ પ્રમાણે માનવામાં બની શકતી નથી. આ રીતે સૌગતના મતમાં પૂર્વ પૂર્વક્ષણોમાં અભાવરૂપતા જ કેવળ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ બૌદ્ધોએ આ પ્રમાણે આમાં માનેલ નથી. એમની માન્યતાએ પૂર્વ પૂર્વ ક્ષણોમાં ભાવરૂપતા જ માનવામાં આવેલ છે આથી પૂર્વપૂર્વક્ષણોમાં ભાવરૂપતા અંગિકાર કરનાર બૌદ્ધોએ મુક્તિમાં પણ ભાવરૂપતા ન માનવા છતાં પણ બલાત્ સિદ્ધ થાય છે

આજ પ્રમાણે "नाणदंसणसंन्निया" "अउलं सुहसंपत्ता" આ વિશેષણોથી સૂત્રકાર એવું સમર્થન કરે છે કે, મુક્તિને જે વૈશેષિકોએ આ નવગુણોને સુખ ૧ દુઃખ ૨ બુદ્ધિ ૩ ઈચ્છા ૪ દ્વેષ ૫ પ્રયત્ન ૬ ધર્મ ૭ અધર્મ ૮ અને સંસ્કાર ૯ નો નાશ થવાથી માનેલ છે. તો એમનું એ માનવું બરોબર નથી. કેમ કે, આ પ્રકારની એકાન્ત માન્યતામાં સિદ્ધોમાં અચેતનત્વ અને

निराकृतम् , तथाहि—निःश्रेयसस्य सर्वथाऽऽत्मगुणोच्छित्तिरूपत्वे आत्मनोऽप्यभावः प्रसज्येत, सर्वथा गुणाभावे हि सति गुणिनोऽप्यभाव एव सम्पद्यते, यथा—अशेषरूपाद्यभावे घटादि द्रव्यस्याप्यभाव इति भावनीयम् ॥ ६७ ॥

पुनरपि सिद्धानां क्षेत्रं स्वरूपं च प्राह—

मूलम्—लोगेगदेसे ते सव्वे, नाणदंसणसन्निया ।
संसारपारनित्थिण्णा, सिद्धिं वरगइं गया ॥ ६८ ॥

छाया—लोकैकदेशे ते सर्वे, ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः ।
संसारपारनिस्तीर्णाः, सिद्धिं वरगतिं गताः ॥ ६८ ॥

नत्व एवं असुखित्वका प्रसंग प्राप्त होता है जो युक्ति और अनुभवसे बाधित है। यदि इसी तरहकी मान्यता स्वीकार की जावे तो फिर अपने विशेषणोंके अभावमें आत्माका भी अभाव मानना पडेगा। गुणोंके अभावमें गुणी कभी रह नहीं सकता है। जैसे—रूपादिक गुणोंके अभावमें घटादिक द्रव्यका अस्तित्व नहीं पाया जा सकता है। द्वेष, दुःख, इच्छा, प्रयत्न, संस्कार तथा पुण्य पाप संज्ञक धर्म और अधर्म इनका अभाव तो जैनियोंने भी मुक्तिमें माना है। इसी तरह क्षायोपशमिक सुख एवं बुद्धिका भी अभाव कहा गया है। परन्तु क्षायिक बुद्धि और क्षायिक सुखका अभाव वहां नहीं कहा गया है। कारण कि ये आत्माके विशेष गुण हैं। इनकी प्रादुर्भूति ही मुक्ति है। इसलिये वैशेषिकोंकी नौ गुणोंकी उच्छित्तिरूप मुक्ति ठीक नहीं है यह बात पूर्वोक्त इन दो विशेषणोंसे सूत्रकारने समर्थित की है ॥६७॥

અસુખિત્વનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, જે યુક્તિ અને અનુભવથી બાધિત છે. જો આ પ્રકારની માન્યતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો પછી પોતાના વિશેષ ગુણોના અભાવમાં આત્માનો પણ અભાવ માનવો પડશે. ગુણોના અભાવમાં ગુણી કદી રહી શકતા નથી. જેમ રૂપાદિક ગુણોના અભાવમાં ઘટાદિક દ્રવ્યનું અસ્તિત્વ દેખાતું નથી. દ્વેષ, દુઃખ, ઈચ્છા, પ્રયત્ન, સંસ્કાર તથા પુણ્યપાપ સંજ્ઞક ધર્મ અને અધર્મ આનો અભાવ તો જૈનિઓએ પણ મુક્તિમાં માનેલ છે. આજ પ્રમાણે ક્ષાયોપશમિક સુખ અને બુદ્ધિનો પણ અભાવ બતાવેલ છે. પરંતુ ક્ષાયિક બુદ્ધિ અને ક્ષાયિક સુખનો અભાવ ત્યાં બતાવેલ નથી. કારણ કે, એ આત્માના વિશેષગુણ છે. તેની પ્રાદુર્ભૂતિ જ મુક્તિ છે. આ કારણે વૈશેષિકોની નવ ગુણોની ઉચ્છિત્તિરૂપ મુક્તિ બરોબર નથી. આ વાત પૂર્વોક્ત આ બે વિશેષણોથી સૂત્રકારે સમર્થીત કરેલ છે. ॥ ૬૭ ॥

टीका--'लोगेगदेसे' इत्यादि ।

सर्वे=निरवशेषा, ते=उक्ताः स्त्रीसिद्धादयः, सिद्धाः ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः=ज्ञानदर्शनोपयोगवन्तः, संसारपारनिस्तीर्णाः=संसारस्य, पारः=पर्यन्तस्तं निस्तीर्णाः-अपुनरागमनस्वरूपेणाऽधिक्येनाऽतिक्रान्ताः सिद्धिं वरगतिम् , गताः सन्तः, लोकैकदेशे=लोकाग्रभागे सन्ति ।

लोकैकदेशे इत्यनेन 'मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति, व्योमवत्तापवर्जिताः" इति कस्यचिदुक्तिः परास्ता । आत्मनां सर्वगतत्वे हि सर्वत्रावस्थानं संभवति, सर्वगतत्व

फिर भी सिद्धोंका क्षेत्र और स्वरूप कहते हैं—'लोगेगदेसे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(ते सव्वे-ते सर्वे) वे सब स्त्रीपर्याय आदि मनुष्यपर्याय से सिद्ध हुए जीव (नाणदंसणसन्निया-ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः) ज्ञानोपयोग एवं दर्शनोपयोगसे विशिष्ट है। तथा (संसारपारनित्थिन्ना-संसार पारनिस्तीर्णाः) संसारके पार पहुँचे हुए हैं। इसीलिये वे (वरगइं सिद्धिं गया-वरगतिं सिद्धिं गताः) सर्वोत्कृष्ट गति सिद्धिगतिमें प्राप्त हो चुके हैं। सूत्रकार इन विशेषणोंमेंसे "लोकैकदेश" इस विशेषणसे यह समर्थित करते हैं कि जिनकी ऐसी मान्यता है कि "मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति व्योमवत्तापवर्जिताः" आकाशकी तरह मुक्त जीव संतापसे रहित होकर इस समस्त लोकमें ठहरे हुए हैं वह ठीक नहीं है। कारण कि इस कथनसे आत्माका, सर्वत्र अवस्थान प्रतिपादित होता है। आत्माका सर्वत्र अवस्थान माननेमें अनेक दोष आते हैं। कारण कि आत्माको

પછી પણ સિદ્ધોના ક્ષેત્ર અને સ્વરૂપને કહે છે—"लोगेगदेसे" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—ते सव्वे-ते सर्वे એ સઘળા સ્ત્રી પર્યાય આદિ મનુષ્ય પર્યાયથી સિદ્ધ બનેલ જીવ नाणदंसणसन्निया-ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગથી વિશિષ્ટ છે. संसारपारनित्थिन्नो-ससारपारनिस्तीर्णा· તથા સંસારથી પાર પહોંચેલ છે. આ કારણે તેઓ वरगइं सिद्धिं गया-वरगतिं सिद्धिं गताः સર્વોત્કૃષ્ટ ગતિ સિદ્ધગતિમાં પ્રાપ્ત બની ચૂકેલ છે. સૂત્રકાર આ વિશેષણોમાંથી "लोकैकदेश" આ વિશેષણથી એવું સમર્થન કરે છે કે, જેમની એવી માન્યતા છે કે, "मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति व्योमवत्तापवर्जिताः" આકાશની માફક મુક્ત જીવ સંતાપથી રહિત બનીને આ સમસ્ત લોકમાં રહેલા છે એ ઠીક નથી. કારણ કે, આ કથનથી આત્માનું સર્વત્ર અવસ્થાન પ્રતિપાદિત થાય છે. આત્માનું સર્વત્ર અવસ્થાન માનવામાં અનેક દોષ આવે છે. કારણ કે,

स्वीकारेतु सर्वत्र सर्वदा वेदनाऽदि प्रसङ्गः । तथा-'ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः' इति विशेषणेन सर्वे सिद्धाः उभयोपयोगवन्त इति सूचितम् ।

'संसारपारनिस्तीर्णाः' इति विशेषणेन-ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य कर्त्तारः परमं पदम्; गत्वाऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थ निकारतः;" इति मतं निराकृतम् । तदङ्गीकृतसिद्धानिष्ठितार्था न भवन्तीत्यस्तेषां पुनरावृत्तिरिति तन्मते दोषो बोध्यः । तथा 'सिद्धिं वरगतिं गताः' इत्यनेन सुक्षीणकर्मणोऽपि स्वभावेनैवोत्पत्तिसमये लोकाग्रगमनं यावत् सक्रियत्वमप्यस्तीति सूचितम् ॥६८॥

॥ इति सिद्धप्रकरणम् ॥

इस स्थितिमें सर्वत्र सर्वदा वेदना आदि होनेका प्रसंग प्राप्त हो जाता है। तथा "ज्ञानदर्शनसंज्ञिताः" इस विशेषणसे 'समस्त सिद्ध ज्ञान-दर्शन उपयोगवाले हैं' यह बात सिद्ध होती है। तथा जिनकी ऐसी मान्यता है कि "धर्मतीर्थके कर्त्ता ज्ञानी परमपदमें प्राप्त होकर पुनः तीर्थ आदिकी अवहेलना होनेसे संसारमें अवतरित होते हैं" सो इस मान्यताका निराकरण करनेके लिये "संसारपारनिस्तीर्णाः" यह पद सूत्रकारने रक्खा है। इससे यह बात सूत्रकार कहते हैं कि जो व्यक्ति संसारसे पार होकर पुनः संसारमें आते हैं वे निष्ठितार्थ नहीं हैं इसी-लिये वे संसारमें पुनः वहांसे लौटकर आते हैं। यदि कृतकृत्य होते तो वहांसे पुनः वापिस होनेका प्रसंग उन्हें प्राप्त नहीं होता। "सिद्धिंवर-गतिं गताः" इस पदसे सूत्रकार यह कहते हैं कि जीवके समस्त कर्म नष्ट हो जाते हैं तब वे स्वभावतः उर्ध्वगमन करते हैं और धर्मद्रव्यकी

આત્માને આ સ્થિતિમાં સર્વત્ર સદાએ વેદના આદિ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તથા આ વિશેષણથી "સઘળા સિદ્ધ જ્ઞાનદર્શન ઉપયોગવાળા છે." આ વાત સિદ્ધ થાય છે. તથા જેની એવી માન્યતા છે કે, "ધર્મતીર્થના કર્તા જ્ઞાની પરમ પદને પ્રાપ્ત કરીને ફરીથી તીર્થ આદિની અવહેલના થવાથી સંસારમાં અવતાર ધારણ કરે છે." તો આ માન્યતાને નિરાકૃત કરવા માટે આ પદ સૂત્રકારે રાખેલ છે. આનાથી સૂત્રકાર એ વાત બતાવે છે કે, જે વ્યક્તિ સંસારથી પાર થઈને ફરીથી સંસારમાં આવે છે તે નિષ્ઠિતાર્થ નથી. આ કારણે તેઓ સંસારમાં ફરીથી ત્યાંથી ફરીને આવે છે. જો કૃતકૃત્ય હોત તો ત્યાંથી પાછા ફરવાનો પ્રસંગ તેમને પ્રાપ્ત થાત નહીં "सिद्धिं वरगतिं गताः" આ પદથી સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે, જીવનાં સઘળાં કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે ત્યારે તે સ્વભાવતઃ ઉર્ધ્વગમન કરે છે. અને ધર્મદ્રવ્યની સહાયતાથી

उक्तं सिद्धानां स्वरूपं, सम्प्रति संसारिण आह—

मूलम्—संसारत्था उ जे जीवा, दुविहा ते वियाहिया।
तसा य थावरा चेव, थावरा तिविहा तहिं ॥ ६९ ॥

छाया—संसारस्था स्तु ये जीवा, द्विविधास्ते व्याख्याताः।
त्रसाश्च स्थावराश्चैव, स्थावरा स्त्रिविधास्तत्र ॥६९॥

टीका—'संसारत्था' इत्यादि—

ये तु संसारस्थाः=संसारिणो जीवाः सन्ति, ते द्विविधा व्याख्याताः। त्रसाः स्थावराश्च, तत्र-त्रसस्थावरेषु स्थावरा स्त्रिविधा व्याख्याताः। स्थावराणां पश्चा न्निर्देशेऽपि, तेषामल्पवक्तव्यतया प्रथमतोऽभिधानम् ॥६९॥

सहायतासे लोकाकाशके अग्रभागमें जाकर विराजमान हो जाते हैं। इससे यह बात भी सिद्ध हो जाती है कि उन सिद्धोंकी आत्मा निष्क्रिय नहीं है। किन्तु सक्रिय है। ॥६८॥

॥ सिद्धोंका यह प्रकरण समाप्त हुआ ॥

यह सिद्धोंका स्वरूप कहा, अब संसारी जीवोंका स्वरूप कहते हैं—
'संसारत्था उ' इत्यादि।

अन्वयार्थ— (संसारत्था उ जे जीवा-संसारस्था ये जीवाः) संसारी जो जीव हैं (ते-ते) वे (दुविहा वियाहिया-द्विविधाः व्याख्याताः) दो प्रकारके कहे गये हैं। (तसा थावराचेव-त्रसाः स्थावराश्च) एक त्रस जीव दूसरे स्थावर जीव। (तत्थ-तत्र) इनमें (थावरा-स्थावराः) स्थावर जीव (तिविहा-त्रिविधाः) तीन प्रकारके कहे गये हैं॥ ६९ ॥

લોકાકાશના અગ્રભાગમાં જઈને બિરાજમાન થઈ જાય છે. આથી એ વાત પણ સિદ્ધ જાય છે કે, એ સિદ્ધોની આત્મા નિષ્ક્રિય નથી પરંતુ સક્રિય છે. ॥૬૮॥

॥ સિદ્ધોનુ આ પ્રકરણ સમાપ્ત થયુ ॥

આ સિદ્ધોનુ સ્વરૂપ કહ્યું હવે સંસારી જીવના સ્વરૂપને કહે છે—
"संसारत्था उ" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—संसारत्था उ जे जीवा-संसारस्था तु ये जीवाः સંસારી જે જીવ છે-ते તે दुविहा वियाहिया-द्विविधाः व्याख्याताः બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. तसा थावराचेव-त्रसास्थावराश्च એક ત્રસ જીવ અને બીજા સ્થાવર જીવ तत्थ-तत्र આમાં थावरा-स्थावराः સ્થાવર જીવ तिविहा-त्रिविधाः ત્રણ પ્રકારના બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ ૬૯ ॥

स्थावरा स्त्रिविधा इत्युक्तं तत्र के ते त्रयः प्रकारा, इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—पुढवी आउ जीवा य, तहेव य वणस्सई ।
इच्चेए थावरा तिविहा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥७०॥

छाया—पृथिव्यप् जीवाश्च, तथैव च वनस्पतयः ।
इत्येते स्थावरा स्त्रिविधाः, तेषां भेदान् श्रृणुत मे ॥७०॥

टीका—'पुढवी आउ' इत्यादि—

पृथिव्यप् जीवाः=पृथिवी–प्रसिद्धा, आपो–जलं, पृथिवी च, आपश्चेति पृथिव्यापः, ता एव जीवाः, ते तथा, इह जीवशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते। पृथिवी जीवा अब्जीवाश्च। तथैव–वनस्पतयश्च=वनस्पति जीवा इत्यर्थः। इति=एवम्, अनेन प्रकारेण स्थावरा स्त्रिविधाः सन्ति। इह तेजोवाय्वोर्गतित्रसत्वेन स्थावरेषु तयोरनभिधानम्। तेषां=पृथिव्यादिजीवानां भेदान्, मे=मम, समीपे यूयं श्रृणुत। चकारः पादपूरणे। ननु पृथिव्यादयो जीवानां शरीराणि न तु जीवाः, जीवा हि उपयोगलक्षणाः, पृथिव्यादयस्तु काठिन्यादिलक्षणा स्तत् कथं पृथिव्या-

---

वे उनके तीन प्रकार ये हैं—'पुढवी' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पुढवी आउजीवा तहेव वणस्सई–पृथिव्यप्जीवाः तथैव वनस्पतयः) पृथिवी जीव, जल जीव तथा वनस्पति जीव (इइ–इति) इस प्रकार (ए ए–एते) ये (तिविहा थावरा–त्रिविधाः स्थावराः) तीन तरहके स्थावर जीव हैं। तेज और वायु ये दो काय गतित्रस हैं इसलिये इनकी स्थावरोंमें गणना नहीं की है। (तेसिं भेए मे सुणेह–तेषां भेदान् मे श्रृणुत) इन स्थावरोंके भेदोंको अब मैं कहता हूं सो तुम सुनो।

शंका—आप जो पृथिवी आदिको जीवरूप कह रहे हैं सो ये स्वयं जीव नहीं हैं किन्तु जीवके शरीर हैं। कारण कि पृथिवी आदिक काठिन्यादिलक्षणवाले हैं तथा जीव उपयोग लक्षणवाला है।

સ્થાવર જીવોના એ ત્રણ પ્રકાર છે—" पुढवी " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पुढवी आउजीवा तहेव वणस्सई–पृथिव्यप् जीवा तथैव वनस्पतयः પૃથવીજીવ, જળજીવ, તથા વનસ્પતિજીવ इइ–इति આ પ્રકારના तिविहा थावरा–त्रिविधा स्थावराः ત્રણ પ્રકારના સ્થાવર જીવ છે, તેજ અને વાયુ આ બે કાય ગતિ ત્રસ છે. આ કારણે એમની સ્થાવરોમાં ગણના કરેલ નથી. तेसिं भेए मे सुणेह–तेषां भेदान् श्रृणुत આ સ્થાવરોના ભેદોને હવે હું કહું છું તેને તમો સાંભળો.

શંકા—આપ પૃથવી આદિને જીવરૂપ બતાવી રહ્યા છો તો એ સ્વયં જીવ નથી. પરંતુ જીવના શરીર છે. કારણ કે, પૃથવી આદિક કઠણ લક્ષણવાળા છે. તથા જીવ ઉપયોગ લક્ષણવાળા છે.

दयो जीवा इत्युक्तम् ?, उच्यते-जीवः शरीरं चेत्युभयं परस्परानुबद्धमिति तयो विभागाऽभावाद् पृथिव्यादयो जीवा इति व्यपदिश्यन्ते। उक्तं हि—" अन्नोन्नाणु गयाणं इमं च तं च त्ति विभयणमजुत्तं" इत्यादि।

छाया—अन्योऽन्यानुगतयोरिदं च तच्चेति विभजनमयुक्तम् ॥७०॥

अथ 'यथोद्देशं निर्देशः' इति न्यायमनुसृत्य निर्देशक्रमेण प्रथमं पृथिवी जीव भेदानाह—

मूलम्—दुविहा पुढवी जीवा उ, सुहुमा बायरा तहा।
पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेव दुहा पुणो ॥ ७१ ॥

छाया—द्विविधाः पृथिवी जीवास्तु, सूक्ष्मा बादरा स्तथा।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेव द्विधा पुनः ॥७१॥

टीका—'दुविहा पुढवी' इत्यादि—

पृथिवीजीवा द्विविधाः तद् यथा-सूक्ष्माः-सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः, तथा-

---

समाधान-पृथिवी आदि जीव और पृथिवी आदि शरीर ये दोनों परस्परमें ऐसे मिल रहे हैं कि जिनका अलग करना अशक्य है। अतः इनके विभागका अभाव होनेसे 'पृथिवी आदिक जीव हैं' ऐसा कह दिया गया है। वैसे तो पृथिवी जीव एवं पृथिवी शरीरमें भिन्नता ही है।

उक्तं च—" अन्नोन्नाणुगयाणं इमं च तं च त्ति विभयणमजुत्तं" इत्यादि। परन्तु यहां जो उनकी अभिन्नता कही गइ है वह अशक्य विवेचन होनेसे-" यह पृथिवी है और यह पृथिवी जीव है" इसरूपसे विभाग नहीं हो सकनेसे-ही कही गइ है ॥७०॥

अब सूत्रकार पृथिवी जीवके भेदोंको कहते हैं—'दुविहा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पुढवी जीवा दुविहा-पृथिवी जीवाः द्विविधाः) पृथिवी

સમાધાન-પૃથવી આદિ જીવ અને પૃથવી આદિ શરીર એ બંને પરસ્પરમાં એ રીતે મળેલા છે કે, જેમને અલગ કરવાં અશકય છે. આથી એમના વિભાગનો અભાવ હોવાથી "પૃથવી આદિક જીવ છે." એવું કહેવામાં આવ્યું છે. આમ તો પૃથવીજીવ અને પૃથવી શરીરમાં ભિન્નતા જ છે.

उक्तंच—" अन्नोन्नाणुगयाणं, इमंच तंच त्ति विभयणमजुत्तं" इत्यादि ! પરંતુ અહીં જે તેની અભિન્નતા બતાવવામાં આવી છે તે અશકય વિવેચન હોવાથી "આ પૃથવી છે અને આ પૃથવીજીવ છે." આ રીતે વિભાગ ન થઈ શકવાથી જ બતાવવામા આવેલ છે. ॥ ૭૦ ॥

હવે સૂત્રકાર પૃથવીજીવના ભેદોને બતાવે છે—" दुविहा " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—पुढवी जीवा दुविहा-पृथिवी जीवाः द्विविधाः પૃથવી જીવ બે

बादराः=बादरनामकर्मोदयाद् बादराश्च। पुनः एते=सूक्ष्मा बादराश्च, पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, तत्र–पर्याप्ताः–पर्याप्तिमन्त इत्यर्थः, यस्मात् कर्मदलिकाद् आहार शरीरेन्द्रियोच्छ्वासवाङ्मनसानुत्पत्ति र्भवति तत्कर्मदलिकं पर्याप्ति', सा अस्त्येषामिति पर्याप्ताः, तथा अपर्याप्ताः=स्वयोग्य पर्याप्ति रहिता इत्यर्थः, एवमेव–अनेन प्रकारेण पर्याप्तापर्याप्तभेदेन, द्विधा=द्वि प्रकारका व्याख्याताः। उक्तं हि—

जीव दो प्रकारके हैं (सुहुमा तहा बायरा–सूक्ष्माः तथा बादराः) एक सूक्ष्म और दूसरे बादर। जिन जिवोंके सूक्ष्म नामकर्मका उदय होता है वे सूक्ष्म तथा जिनके बादर नामकर्मका उदय होता है वे बादर हैं। ये दोनों (पज्जत्तम पज्जत्ता एवमेव दुहा–पर्याप्ताः अपर्याप्ताः एवमेव द्विधा) पर्याप्त और अपर्याप्त होते हैं। इस तरह इनके भी दो दो भेद हो जाते हैं।

भावार्थ—सूक्ष्म और बादरके भेदसे पृथिवी जीव दो प्रकारके हैं। इनमें सूक्ष्म जीव पर्याप्त और अपर्याप्तके भेदसे दो प्रकारके हैं और बादर जीव भी पर्याप्त और अपर्याप्तके भेदसे दो प्रकारके हैं। जिन जीवोंकी पर्याप्तियां पूर्ण हो चुकी हैं वे पर्याप्त और जिनकी पर्याप्तियां पूर्ण नहीं हुइ हैं वे अपर्याप्त हैं। जिस कर्मदलिकसे आहार पर्याप्ति, शरीरपर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, श्वासोच्छ्वासपर्याप्ति, – भाषा पर्याप्ति–एवं मनःपर्याप्तिकी उत्पत्ति होती है वह कर्मदलिक पर्याप्ति कहाजाता है। यह कर्मदलिक जिनके उदयमें होता है वे पर्याप्त जीव हैं तथा अपनी योग्य-

પ્રકારના છે सुहुमा तहा वायरा–सूक्ष्माः तथा बादराः એક સૂક્ષ્મ અને બીજો બાદર આ જીવોના સૂક્ષ્મ નામ કર્મનો ઉદય થાય છે તે સૂક્ષ્મ તથા જેનો બાદર નામ કર્મનો ઉદય થાય છે તે બાદર છે. આ બન્ને पज्जत्तमपज्जत्ता एवमेव दुहा–पर्याप्ताः अपर्याप्ताः एवमेव द्विधा પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત હોય છે. આવી રીતે એના પણ બબ્બે ભેદ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી પૃથવી જીવ બે પ્રકારના છે. આમાં સૂક્ષ્મ જીવ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે. અને બાદર જીવ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે. જે જીવોની પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ ચૂકેલ છે તે પર્યાપ્ત અને જેની પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ નથી તે અપર્યાપ્ત જે કર્મ દલિકથી આહાર પર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્ત, વચન પર્યાપ્તિ ભાષા પર્યાપ્તિ અને મન પર્યાપ્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેને કર્મદલિક પર્યાપ્તિ કહેવામાં આવે છે. આ કર્મદલિક જેના ઉદયમાં હોય છે તે પર્યાપ્ત જીવ છે. તથા પોતાની યોગ્ય

" आहारसरीरेंदिय उस्सासवओ मणोभिणिव्वत्ती ।
होइ जओ दलियाओ करणं पइ सा उ पज्जत्ति ॥
छाया—आहार शरीरेन्द्रियोच्छ्वास वचो मनोऽभिनिर्वृत्तिः ।
भवति यतो दलिकात्करणं प्रति सैव पर्याप्तिः ॥इति ।

तत्राहारशरीरेन्द्रियोच्छ्वासरूपं पर्याप्तिचतुष्टयं पृथिवीजीवानाम्, 'तु' इति निश्चये बोध्यम् ॥७१॥

पुनरेषामेवोत्तरभेदानाह—

मूलम्--बायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया ।
सण्हा खरा य बोधव्वा, सण्हा सत्तविहा तहिं ॥७२॥

छाया—बादरा ये तु पर्याप्ता, द्विविधास्ते व्याख्याताः ।
श्लक्ष्णाः खराश्च बोद्धव्याः, श्लक्ष्णाः सप्तविधास्तत्र ॥७२॥

टीका—ये तु पर्याप्ता बादराः=बादराख्यपृथिवी जीवाः ते द्विविधा व्याख्याताः, तद्यथा-श्लक्ष्णाः, खराश्चेति । तत्र-श्लक्ष्णा चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुः

पर्याप्तिसे जो रहित हैं वे अपर्याप्त जीव हैं । उक्तं च—
" आहार सरीरेंदिय उस्सासवओ मणोभिणिव्वत्ती ।
होइजओ दलियाओ करणं पइसा उ पज्जत्ती ।"
एकेन्द्रिय जीवोंके-आहार, शरीर, इन्द्रिय, श्वासोच्छ्वास ये चार पर्याप्तियां होती हैं । अतः एकेन्द्रियोंमें अन्तर्भूत होनेके कारण इन पृथिवी-जीवोंके भी ये ही चार पर्याप्तियां होती हैं ॥७१॥

अब इन्हींके उत्तर भेदोंको कहते हैं—'बायरा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे उ पज्जत्ता बायरा-ये तु पर्याप्ताः बादराः) जो बादर पर्याप्त पृथिवी जीव हैं (ते दुविहा वियाहिया-ते द्विविधा व्याख्याताः)

પર્યાપ્તિથી જે રહિત છે તે અપર્યાપ્ત જીવ છે. उक्तच—
" आहार सरीरेंदिय, उ स्सासवओ मणो भिणिव्वत्ती ।
होइ जओ दलियाओ, करणं पइसा उ पज्जत्ती " ॥
એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય શરીર, શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ચાર પર્યાપ્તિયો થાય છે. આથી એકેન્દ્રિયમાં અન્તર્ભૂત થવાના કારણે એ પૃથવી જીવોની પણ આ જ ચાર પર્યાપ્તિયો થાય છે ॥ ૭૧ ॥

હવે આના જ ઉત્તર ભેદોને કહે છે—" बायरा " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे उ पज्जत्ता बायरा-ये तु पर्याप्ताः बादराः જે બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી જીવ છે. ते दुविहा वियाहिया-ते द्विविधाः व्याख्याताः તે બે પ્રકારના

पृथिवी, तदात्मका जीवा अप्युपचारात् श्लक्ष्णा उच्यन्ते। तथा-पाषाणकल्पा कठिना पृथिवी खरा, तदात्मका जीवा अप्युपचारात्खरा उच्यन्ते। तत्र-पर्याप्त-बादर-पृथिवीजीवेषु श्लक्ष्णा जीवाः सप्तविधा बोद्धव्याः ॥७२॥

श्लक्ष्णानां सप्तभेदानाह—

मूलम्—किण्हा नीला य रुहिरा य, हालिद्दा सुक्किला तहा।
पंडुपणगमट्टिया, खरा छत्तीसईविहा ॥ ७३ ॥

छाया—कृष्णा नीलाश्च रुधिराश्च, हारिद्राः शुक्ला स्तथा।
पाण्डुपनकमृत्तिकाः, खराः षट्त्रिंशद्विधाः ॥७३॥

टीका—'किण्हा नीला य' इत्यादि—

ये तु श्लक्ष्णाः पर्याप्त बादर पृथिवी जीवास्ते कृष्णा१, नीलाः२ तथा-

---

वे दो प्रकारके कहे गये हैं। (सण्हा खराय-श्लक्ष्णाः खराश्च) एक श्लक्ष्ण और दूसरे खर-कठोर। चूर्णित लोष्ठके समान जो मृदु पृथिवी है वह श्लक्ष्ण बादर पर्याप्त पृथिवी जीव है। तथा पाषाण जैसी जो कठोर पृथिवी है वह खर बादरपर्याप्त पृथिवी जीव हैं। जो बिलकुल नरम जमीन होती है और खोदने पर बालुकाके रूपमें निकलती है वह श्लक्ष्ण पृथिवी जीव हैं। यहां श्लक्ष्ण एवं खर पृथिवीको जो जीवरूपसे कहा है वह केवल उपचारसे ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये। (तहिं सण्हा-तत्र श्लक्ष्णाः) बादरपर्याप्त पृथिवी जीवोंमें जो श्लक्ष्णपृथिवी जीव कहे गये हैं वे (सत्तविहा-सप्तविधाः) सात प्रकारके जानना चाहिये ॥७२॥

श्लक्ष्णपृथिवीके सात भेद कहते हैं—'किण्हा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(किण्हा नीला य रुहिरा हलिद्दा सुक्किला तहा पंडु पणग

બતાવેલ છે. सण्हा खराय-श्लक्ष्णाः खराश्च એક શ્લક્ષ્ણ અને બીજો ખર-કઠોર દળેલા આટાના જેવી જે પૃથવી મૃદુ છે તે શ્લક્ષ્ણ બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી જીવ છે. તથા પત્થર જેવી જે કઠોર પૃથવી છે તે ખર બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી જીવ જે બિલકુલ નરમ જમીન હોય છે અને ખોદવાથી રેતીના રૂપમાં નીકળે છે તે શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ છે. અહીં શ્લક્ષ્ણ અને ખર પૃથવીને જે જીવરૂપથી કહેલ છે તે ફક્ત ઉપચારથી જ કહેવામાં આવેલ છે એમ જાણવું જોઈએ. तहिं सण्हा-तत्र श्लक्ष्णाः બાદર પર્યાપ્ત પૃથવી જીવોમાં જે શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ કહેવામાં આવેલ છે તે सत्तविहा-सप्तविधाः સાત પ્રકારના જાણવા જોઈએ.॥७२॥

શ્લક્ષ્ણ પૃથવીના સાત ભેદ છે તેને કહે છે—"किण्हा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—किण्हा नीलाय रुहिरा हलिद्दा सुक्किला तहा पंडुपणगमट्टिया-

रुधिराः३,=रक्तवर्णाः, हारिद्राः४=पीतवर्णाः, शुक्लाः५=श्वेतवर्णाः, तथा-पाण्डु६ पनक७ मृत्तिकाश्चेति सप्तविधाः व्याख्याताः। तत्र-पाण्डुपनकमृत्तिकाः-पाण्डवः =आपाण्डुराः ईषच्छ्वेत वर्णाः, पनकाः=नभसि उड्डीयमानाधूलिरूपाः मृत्तिकाः, तदात्मका जीवाः पनकमृत्तिकाः पाण्डवश्च पनकमृत्तिकाश्चेति द्वन्द्वसमासः। पाण्डु ग्रहणं कृष्णादि वर्णानामपि स्वस्थानभेदेन भेदात् भेदान्तरसम्भवम् सूचयति। खरपृथिवीभेददर्शनोपक्रममाह-'खरा' इति। खराः पर्याप्तबादरपृथिवीजीवास्तु षट्त्रिंशद्विधा प्रोक्ताः, चकारद्वयमपि समुच्चयार्थकम् ॥७३॥

खरपृथिवीजीवानां षट्त्रिंशद्भेदानाह—

मूलम्-पुढवी य सक्करा वालुया य, उवले सिलाय लोणूसे।
अयतंबतउयसीसग, रुप्प-सुवण्णे य वइरे य ॥७४॥
हरियाले हिंगुलुए, मणोसिला सासगंजणपवाले।
अब्भपडलब्भवालु य, बायरकाए मणिविहाणा ॥७५॥
गोमेज्जए य रुयगे, अंकेफलिहे य लोहियक्खे य।
मरगय मसारगल्ले, भुयमोयग इंदनीले य ॥ ७६ ॥
चंदण गेरुय हंसगब्भे, पुलए सोगंधिए य बोधव्वे।
चंदप्पभवेरुलिए, जलकंते सूरकंते य ॥ ७७ ॥

भाषा-कृष्णाः नीलाश्च तथा रुधिराः हारिद्राः शुक्लाः तथा पाण्डु, पनक, मृत्तिकाः) कृष्णश्लक्ष्णपृथिवीजीव, नीलश्लक्ष्णपृथिवीजीव, रक्तवर्ण श्लक्ष्णपृथिवीजीव, पीतवर्णश्लक्ष्णपृथिवीजीव, शुक्लवर्णश्लक्ष्णपृथिवीजीव, तथा पाण्डुवर्णश्लक्ष्णपृथिवीजीव, पनकमृत्तिका-आकाशमें उड़ती हुई धूलिरूप मृत्तिका ये सात प्रकार श्लक्ष्णपृथिवीजीवोंके हैं। तथा (खरा छत्तीसईविहा-खरः षट्त्रिंशद्विधाः) खरापृथिवीजीव - पर्याप्तबादर पृथिवीजीव-छत्तीस (३६) प्रकारके हैं ॥७३॥

કૃષ્ણાઃ નીલશ્ચ તથા રૂધિરાઃ હરિદ્રાઃ શુક્લાઃ તથા પાણ્ડુપનકમૃત્તિકાઃ કૃષ્ણશ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ, નીલ શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ, રક્તવર્ણ શ્લક્ષ્ણ પૃથવીજીવ, પીતવર્ણ શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ, શુકલવર્ણ શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ, તથા પાન્ડુવર્ણ શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવ, પનક મૃતિકા-આકાશમાં ઉડતી ધૂળરૂપ માટી આ સાત પ્રકાર શ્લક્ષ્ણ પૃથવી જીવોના છે. તથા खरा छत्तीसईविहा-खरा षट्त्रिंशद्विधाः ખર પૃથવી જીવ-પર્યાપ્ત બાદર પૃથવી જીવ છત્રીસ (૩૬) પ્રકારના છે. ॥ ૭૩ ॥

छाया—पृथिवी च शर्करा वालुका च, उपलः शिला च लवणभूषश्च।
अयस्ताम्रत्रपुक सीसकरूप्य सुवर्ण च वज्रश्च ॥७४॥
हरितालो हिङ्गुलको, मनःशिला सस्यकाञ्जनप्रवालम्।
अभ्रपटलमभ्रवालुका, बादरकाये मणि विधानानि ॥७५॥
गोमेदकश्च रुचकः, अङ्कस्फटिकश्च लोहिताक्षश्च।
मरकतमसारगल्लः, भुजमोचक इन्द्रनीलश्च ॥७६॥
चन्दनो गैरिको हंसगर्भः, पुलकः सौगन्धिकश्च बोद्धव्यः।
चन्द्रप्रभो वैडूर्यो जलकान्तः सूरकान्तश्च ॥७७॥

टीका—'पुढवी य' इत्यादि—

पृथिवी१-शुद्धपृथिवी, इहपृथिवी शब्देन शुद्धपृथिवीगृह्यते, भामा शब्देन सत्यभामावत्। या शर्करादिरूपा न भवति, सा शुद्ध पृथिवी शर्करा२-लघु प्रस्तर खण्डरूपा, ३वालुका=प्रसिद्धा, ४उपलः=पर्वतात् पतितः स्थूलपाषाणः, ५शिला=प्रस्तरः ६लवणः=समुद्र लवणादिकम्७, ८ऊषः=क्षारमृत्तिका, "अयस्ताम्रत्रपुकसीसकरूप्यसुवर्णम्"=अयः=लोहः, ९ताम्रं-तांबा, इति प्रसिद्धम्, १०त्रपुकम्-'रॉगा' इति प्रसिद्धम्, ११सीसकम्=सीसेति ख्यातम्, १२रूप्यं=रजतम्-चाँदीति ख्यातम्, १३सुवर्णम्, एषां समाहारस्तत्तथा, तथा-१४वज्रं-हीरकं-'हीरा' इति प्रसिद्धम्,

---

खरपृथिवीजीवोंके छत्तीस भेदोंको कहते हैं—'पुढवी य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पुढवी-पृथिवी) शुद्धपृथिवी१, (सक्करा-शर्करा) लघुखंडरूपपृथिवी२, (वालुया-वालुका) बालू३, (उवले-उपलः) पत्थर४, (सिलाय-सिला) शिला५, (लोणु-लवणम्) लवण६, (ऊसे-ऊषः) खारीमिट्टी७, (अयतंब तउय सीसग रूप्पसुवण्णे य वइरे य-अयस्ताम्रत्रपुक सीसकरुप्य सुवर्ण च वज्रं च) लोह८, तांबा९, रांगा१०, सीसा११, चांदी१२, सुवर्ण१३, तथा हीरा१४, (हरियाले हिंगुलए मणो सिला सासगंजणपवाले-हरिताल हिंगुलकः मनः शिला, सस्य काञ्चनप्रवालम्)

ખર પૃથવી જીવોના છત્રીસ ભેદોને કહે છે—" पुढवीय " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—पुढवी-पृथवी શુદ્ધ પૃથવી (૧) सक्करा-शर्करा લઘુખંડરૂપ પૃથવી (૨) वालुया-वालुका વેળુ (૩) उवले-उपलः પત્થર (૪) सिलाय-सिला શિલા (૪) लोणु-लवणम् મીઠું (૬) ऊसे-ऊषः ખારી માટી (૭) अयतंबतउयसीसगरुप्पसुवण्णे य वहरेइ-अयस्ताम्र त्रपुक सीसकरुप्यसुवर्ण च वज्रं च લોઢું (૮) તાંબુ (૯) રાંગું ૧૦ સીસુ ૧૧ ચાંદિ ૧૨ સોનું ૧૩ હીરા ૧૫ हरियाल हिंगुलए मणोसिलो सासगंजणपवाले-हरियालः हिंगुलकः मनः शिला सस्यकाञ्चनप्रवालम्

हरितालः हरताल' इति प्रसिद्धः, हिंगुलकः=वर्णक द्रव्यविशेषः, मनःशिला='मैनशिल' इति प्रसिद्धा, सस्यकाञ्जनप्रवालम्=सस्यकः—धातुविशेषः, अञ्जनम्=समीरकम्—रत्नविशेषः, प्रवालकम्=विद्रुमः—'मूंगा' इति प्रसिद्धम्, एषां समाहारस्तत्तथा, तथा च अभ्रपटलम्=' अभरख, इति प्रसिद्धम्, अभ्रवालुका=अभ्रपटलसंयुक्ता वालुका च इत्थं खररूप पर्याप्तवादरपृथिवीकाये अमी पृथ्व्यादयश्चतुर्दश हरितालादयोऽष्टौचेत्येवं द्वाविंशतिर्भेदाः प्रोक्ताः। अथ तत्रैव वादरकाये चतुर्दश मणिविधानानि=मणिभेदा अपि विज्ञेयाः। तथा हि—गोमेदकः='गोमेद' इति प्रसिद्धः, रुचकः=कृष्णमणिविशेषः, अङ्कः=रत्नविशेषः, स्फटिकः=प्रसिद्धः, अङ्कस्फटिकयोरेकोभेदः। तथा—लोहिताक्षश्च, मरकतमसारगल्लः, यद्यपि मरकतः 'पन्ना' इति प्रसिद्धः, मसारगल्लोऽपि मणिविशेषः, तथापि सा जात्यादेकभेदान्तरर्गतत्वेन निर्दिष्टः। भुजमोचकः=नीलवर्णरत्नविशेषः इन्द्रनीलः=' नीलम ' इति प्रसिद्धः,

हरताल१५, हिंगुलक१६, मैनशिल१७, सस्यक१८, समीरकरत्नविशेष१९, विद्रुम२०, (अब्भपडलब्भवालुय—अभ्रपटलम् अभ्रवालुका) अभरख२१, अभरखयुक्त वालुका२२ ये बावीस (२२) पृथिवी आदिक वस्तुएँ खररूप पर्याप्त वादर पृथिवीकायके भेद कहे है। (मणिविहाणा—मणि विधानानि) इसी तरह इसमें चौदहमणियोंके भेद और सम्मिलित हैं। सो ये सब छत्तीस (३६) हो जाते हैं। वे मणियोंके चौदह भेद इस प्रकार है—(गोमेज्जए रुयगे अंकफ्फलिहे लोहियक्खेय मरगयमसालगल्ले—गोमेदक रुचकः अङ्कः स्फटिकः लोहिताक्षश्च मरकतमसारगल्लः) गोमेद१, रुचक२, अंक स्फटिक३, लोहिताक्ष४, मरकत, मसारगल्ल, (भुजमोयग इंदनीलोय—भुजमोचक इन्द्रनीलश्च) भुजमोचक, इन्द्रनील, (चंदण गेरुय हंसगब्भे पुलए सोगंधिएय चंदप्पभ वेरुलिय जलकंते, सूर-

હડતાળ ૧૫ હિંગળો ૧૬ મનશીલ ૧૭ સસ્યક ૧૮ સમીરક રત્નવિશેષ ૧૯ વિદ્રુમ ૨૦ अब्भपडलब्भवालुय—अभ्रपटलम् अभ्रवालुका અભરખ ૨૧ અભરખવાળી રેતી ૨૨ આ બાવીસ પૃથવી આદિક વસ્તુઓ ખારરૂપ પર્યાપ્ત બાદર પૃથવી કાયના ભેદ કહેલ છે, मणिविहाणा—मणिविधानानि આ પ્રમાણે તેમાં ચૌદ (૧૪) મણીયોના ભેદ વધારે સંમિલિત છે આ બધા મળીને છત્રીસ (૩૬) થઈ જાય છે એ મણીયોના ચૌદ ભેદ આ પ્રમાણે છે—गोमेज्जए रुयगे अंकफलिहे लोहियक्खेय मरगयमसालगल्ले—गोमेदकः रुचकः अङ्क स्फटिकः लोहिताक्षश्च मरकतमसालगल्लः ગોમેદ ૧ રૂચક ૨ અંક સ્ફટિક ૩ લોહિતાક્ષ ૪ મરકત ૫ મસારગલ્લ ૬ भुजमोयग इंदनीलाय—भुजकमोचक इन्द्रनीलश्च ભૂજમોચક ૭ ઇન્દ્રનીલ ૭ ચંદન ૯

चन्दन गौरिकहंसगर्भः-चन्दनः=चन्दनाभिधो मणिविशेषः, गैरिकः=गैरिकाभिधो मणिविशेषः, हंसगर्भश्च मणिविशेषः, एतेषां त्रयाणामपि साजात्यादेकस्मिन्नेव भेदेऽन्तर्भावः। पुलकः, सौगन्धिकः, चन्द्रप्रभः=चन्द्रकान्तः, वैडूर्यः, जलकान्तः, सूरकान्तश्च बोद्धव्यः=ज्ञातव्यः। 'बोद्धव्यः' इत्यस्यावृत्त्या सर्वत्रान्वयः कार्यः। सर्वेऽपि चकाराः समुच्चयार्थकाः। पृथिव्यादयश्चतुर्दश, हरितालादयोऽष्टौ, गोमेदकादयश्च क्वचित् कस्यचित् कथंचिदन्तर्भावाच्चतुर्दश, इति षट्त्रिंशद्विधाः खररूप पर्याप्तबादरकायपृथिवीभेदाः ॥ ७४-७५-७६-७७॥

अन्वय-चन्दनः गैरिकः हंसगर्भः पुलकः सौगंधिकश्च चन्द्रप्रभः वैडूर्यः जलकान्तः सूरकान्तश्च) चन्दन, गैरिक, हंसगर्भ, पुलक, चन्द्रकान्त, जलकान्त और सूर्यकान्त। जिस तरह भामा शब्दसे सत्यभामाका ग्रहण होता है उसी तरह पृथिवी शब्दसे शुद्ध पृथिवीका ग्रहण यहां किया गया है। उसमें शर्करा आदिरूप पृथिवीकी विवक्षा नहीं रखी गई है। जो लघुखंडरूपमें पत्थरोंके टुकडे इधर उधर खानोंके अन्दर पडे रहते हैं वे शर्करा शब्दसे गृहीत हुए हैं। बालुका प्रसिद्ध है। पर्वत ऊपर से पतित जो स्थूल पाषाण है वह यहां उपल शब्दसे गृहीत हुआ है। क्षारमृत्तिकाका नाम ऊष है। वर्णकद्रव्य विशेषका नाम हिंगुलक है। सस्यक एक धातु विशेष होता है। अंजनसे रत्नविशेषका ग्रहण हुआ है। काला जो मणि विशेष होता है उसे रुचक कहते हैं। "अंकप्फलिहेय" "मरगयमसारगल्ले" चंदणगेरुयहंसगब्भे" इन गाथापदोंमें जो मणि विशेष कहे गये हैं उनका सजातीय होनेकी वजहसे एक एक भेदमें ही अन्तर्भाव किया गया है ॥७४-७७॥

ગૈરિક ૧૦ હંસગર્ભ ૧૧ પુલક ૧૨ ચદ્રકાંત ૧૩ જળકાન્ત અને સૂર્યકાન્ત ૧૪ જે પ્રમાણે ભામા શબ્દથી સત્યભામાનું ગ્રહણ થાય છે. એજ પ્રમાણે પૃથવી શબ્દથી શુદ્ધ પૃથ્વીનુ ગ્રહણ અહીં કરવામાં આવેલ છે. એમાં સાકર આદિરૂપ પૃથવીની વિવક્ષા રાખવામાં આવેલ નથી. જે લઘુખંડરૂપમાં પત્થરના ટુકડાઓ અહિ તહીં પડયા હોય છે એ શર્કરા શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે. રેતી પ્રસિદ્ધ છે. પર્વત ઉપરથી ગબડી પડેલા જે સ્થૂળ પત્થર છે તે અહીં ઉપલ શબ્દથી ગૃહીત થયેલ છે. ક્ષાર મૃત્તિકા (ખારીમાટી)નું નામ ઉષ છે. વર્ણદ્રવ્ય વિશેષનું નામ હિંગળો છે. સસ્યક એક ધાતુ વિશેષ હોય છે. અંજનથી રત્ન વિશેષનું ગ્રહણ થયેલ છે. જે મણી કાળો વિશેષ હોય છે તેને રૂચક કહે છે. "अकप्फलिहेय," "मरगयमसारगल्ले" "चंदणगेरु च हंसगब्भे" આ ગાથા પદોમાં જે મણી વિશેષ બતાવવામાં આવેલ છે. એ સ્વજાતિય હોવાના કારણે એક એક ભેદમાં જ અંતર્ભાવ કરાયેલ છે. ॥ ૭૪-૭૭ ॥

सम्प्रति प्रकृतोपसंहारपुरःसरं सूक्ष्मपृथिवीकायजीवान् प्ररूपयति—

मूलम्--एए खरपुढवीए, भेया छत्तीसमाहिया ।
एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥७८॥

छाया—एते खरपृथिव्याः, भेदा षट्त्रिंशदाख्याताः ।
एकविधाः अनानात्वा, सूक्ष्मास्तत्र व्याख्याताः ॥७८॥

टीका—'ए ए खर' इत्यादि—

खरपृथिव्याः, एते=अनन्तरोक्ताः, षट्त्रिंशद्भेदाः, आख्याताः । तत्र-तेषु पृथिवी जीवभेदेषु सूक्ष्मबादरेषु सूक्ष्मा=सूक्ष्मसंज्ञकाः पृथिवीजीवाः अनानात्वाः-अविद्यमानं नानात्वं=भेदो येषां ते तथा, भेदरहिता इत्यर्थः । अतएव-एकविधा व्याख्याताः । 'एगविह' इत्यत्रार्षत्वाद् विभक्तिलोपो मकारागमश्च ॥७८॥

एतानेव क्षेत्रतः प्राह—

मूलम्–सुहुमा य सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा ।
इत्तो कालविभागं तु वुच्छं तेसिं चउव्विहं ॥७९॥

छाया—सूक्ष्माश्च सर्वलोके, लोकदेशे च बादराः ।
इतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्ये चतुर्विधम् ॥७९॥

अब सूत्रकार सूक्ष्म पृथिवीकाय जीवोंकी प्ररूपणा करते हैं—
'ए ए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(खर पुढवीए-खरपृथिव्याः) खरपृथिवीके (ए ए-एते) ये पृथिवी शर्करा आदि (छत्तीस माहिया-षट् त्रिंशत् भेदाः आख्याताः) छत्तीस भेद कह दिये हैं । (तत्थ-तत्र) उन पृथिवीजीव भेदोंमें जो सूक्ष्म बादर भेद कहे गये हैं उनमें जो (सुहुमा-सूक्ष्माः) सूक्ष्म संज्ञक पृथिवीजीव हैं वे (मणाणत्ता-अनानात्वाः) भेद रहित हैं । इसलिये (एकविहं वियाहिया-एकविधाः व्याख्याताः) वे एक ही प्रकारके कहे गये हैं ॥ ७८ ॥

હવે સૂત્રકાર સૂક્ષ્મ પૃથવીકાય જીવોની પ્રરૂપણા કહે છે—"ए ए" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—खरपुढवीए-खरपृथिव्या ખર પૃથવીના एए-एते આ પૃથવી શર્કરા આદિ छत्तीसमाहिया-षट्त्रिंशत् आख्याता છત્રીસ ભેદ કહી દેવામાં આવ્યા છે. तत्थ-तत्र એ પૃથવી જીવ ભેદોમાં જે સૂક્ષ્મ બાદર ભેદ બતાવવામાં આવેલ છે એનામાં જે સૂક્ષ્મ સંજ્ઞક પૃથવી જીવ છે તે ભેદ રહિત છે. આ કારણે તે એક જ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. ॥ ७८ ॥

टीका—'सुहुमा य' इत्यादि—

सूक्ष्माः पृथिवीजीवाश्च सर्वलोके=चतुर्दशरज्ज्वात्मके समस्तेऽपि लोके वर्तन्ते। तत्र तेषां सर्वदा सत्त्वात्। च=पुनः, बादराः पृथिवी जीवाः, लोकदेशे=लोकस्य देशः–विभागो रत्नप्रभापृथिव्यादिस्तत्र वर्तन्ते। बादराणां क्वचित्–कदाचिदसत्त्वेन सकलव्याप्त्यसंभवात्॥

'इतो' इत्यादि—

इतः=अतः परं, तेषां=पृथिवी जीवानां, चतुर्विधं कालविभागं कालतः–कालमाश्रित्य विभागः–भेदस्तं वक्ष्ये=कथयिष्यामि॥७९॥

मूलम्—संतइं पप्प णाईया, अपज्जवसिया वि य।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य॥८०॥

छाया—सन्ततिं प्राप्य अनादिका, अपर्यवसिता अपि च।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च॥८०॥

टीका—'संतइं पप्प' इत्यादि—

ते सूक्ष्मा बादराश्च पृथिवीजीवाः–सन्ततिं=प्रवाहं प्राप्य प्रवाहापेक्षयेत्यर्थः,

---

इन्हींको अब क्षेत्रसे कहते है—'सुहुमा य' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सुहुमा–सूक्ष्माः) सूक्ष्म पृथिवी जीव (सव्वलोगम्मि–सर्वलोके) चौदह राजू प्रमाण इस समस्त लोकमें भरे हुए हैं। (य–च) तथा (बायरा–बादराः) बादर पृथिवी जीव (लोगदेसे–लोकदेशे) लोकके एक भागमें अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी आदि प्रदेशोंमें रहते हैं। क्यों कि बादर जीव समस्त लोकमें इसलिये नहीं है कि वे कदाचित् क्वचित् नहीं पाये जाते है। (इतो–इतः) अब यहांसे मैं (तेसिं–तेषाम्) उन पृथिवी जीवोंका (चउव्विहं कालविभागं–चतुर्विधम् कालविभागम्) चतुर्विध कालकी अपेक्षा विभाग (वुच्छे–वक्ष्ये) कहता हूं॥७९॥

એમને જ હવે ક્ષેત્રથી કહે છે—"सुहुमा य" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—सुहुमा–सूक्ष्मा સૂક્ષ્મ પૃથવી જીવ सव्वलोगम्मि–सर्वलोके ચૌદ રાજુ પ્રમાણ આ સમસ્ત લોકમાં ભરેલા છે य–च તથા बायरा–बादराः બાદર પૃથવી જીવ लोगदेसे–लोकदेशे લોકના એક ભાગમાં અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથવી આદિ પ્રદેશોમાં રહે છે કેમ કે, બાદર જીવ સમસ્ત લોકમાં આ કારણે નથી કે તે કદાચિત્ કોઈ વખત જોઈ શકતા નથી. इतो-इतः હવે અહિંથી હું तेसि–तेषां એ પૃથવી જીવોના चउव्विहं कालविभागं–चतुर्विधम् कालविभागम् ચતુર્વિધ કાળના વિભાગને वुच्छे–वक्ष्ये કહું છું॥ ७९ ॥

अनादिकाः१, तथा-अपर्यवसिताः=अन्तरहिताः२ सन्ति। प्रवाहरूपेण तेषां सर्वदा विद्यमानत्वात् । तथा-स्थितिं=भवस्थितिकायस्थितिरूपां प्रतीत्य=प्राप्य= भवस्थितिकायस्थित्यपेक्षयेत्यर्थः, सादिकाः=आदिसहिताः३, तथा-सपर्यवसिताः =अन्तसहिताश्चाऽपि४ सन्ति । द्विविधानामपि पृथिवीजीवानां भवस्थितिकाय-स्थित्यपेक्षया सादित्वं सपर्यवसितत्वं चास्ति, द्विविधाया अपि स्थितेर्नियत कालत्वादिति भावः ॥८०॥

पृथिवीजीवानां भवस्थितिमाह—

मूलम्—बावीस सहस्साइं, वासाणु क्कोसिया भवे ।
आउठिई पुढवीणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥८१॥

छाया—द्वाविंशति सहस्राणि, वर्षाणामुत्कृष्टा भवति ।
आयुः स्थितिः पृथिवीना, मन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यका ॥८१॥

टीका—'बावीस' इत्यादि—

पृथिवीनां=पृथिवी जीवानाम्, वर्षाणां द्वाविंशतिसहस्राणि २२०० यावत्

'संतइं' इत्यादि। वे सूक्ष्म और बादर पृथिवी जीव।

अन्वयार्थ—(संतइं पप्प–सन्ततिं प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षा (णाइया–अनादिकाः) अनादि है। तथा (अपज्जवसिया–अपर्यवसिताः) अन्तरहित है। क्यों कि प्रवाहरूपसे ये सदा विद्यमान रहते है। (ठिइं–स्थितिम्) भवस्थिति एवं काय स्थितिकी(पडुच्च–प्रतीत्य) अपेक्षा (साईया वि य सपज्जवसिया–सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः) आदि अन्तसहित है। क्यों कि यह दोनों प्रकारकी स्थिति नियतकालवाली होती है ॥८०॥

अब पृथिवी जीवोंकी भवस्थिति कहते है—'बावीस' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पुढवीणं–पृथिवीनाम्) पृथिवी जीवोंकी (वासाणां

" संतइं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—એ સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથવી જીવ संतइं पप्प–सन्ततिं प्राप्य પ્રવાહની અપેક્ષા णाइया–अनादिकाः અનાદિ છે. તથા अपज्जवसिया–अपर्यवसिताः અન્ત રહિત છે કેમ કે, પ્રવાહ રૂપથી એ સદા વિદ્યમાન રહે છે. ठिइं–स्थितिम् ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિની पडुच्च–प्रतीत्य અપેક્ષા साईया वि य सपज्जवसिया–सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः આદિ અન્ત સહિત છે, કેમ કે આ બન્ને પ્રકારની સ્થિતિ નિયત કાળવાળી હોય છે. ॥ ૮૦ ॥

હવે પૃથવી જીવોની ભવસ્થિતિ બતાવવામાં આવે છે—"बावीस" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—पुढवीणं–पृथिवीनाम् પૃથવી જીવોની वासाणं बावीससहस्साइं–

उत्कृष्टा: आयुःस्थितिः=भवस्थितिर्भवति। जघन्यका तु अन्तर्मुहूर्त्तं यावद् भवति ।८१।

अथ पृथिवीकायजीवानां कायस्थितिमाह—

मूलम्—असंखकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
कायठिई पुढवीणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥८२॥

छाया— असंख्यकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
कायस्थितिः पृथिवीनां, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥८२॥

टीका—'असंख्यकालं' इत्यादि—

पृथिवीनाम्=पृथिवीकायजीवानां तं=पृथिवीरूपं, कायम् अमुञ्चतां=मृत्वा मृत्वा तत्रैवोत्पद्यमानानाम्, कायस्थितिः=कायः-पृथिवीकायः, तत्र स्थितिः-अवस्थानम्, उत्कृष्टा, असंख्यकालम्-असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणोत्सर्पिण्य-

---

बावीस सहस्साइं-वर्षाणां द्वाविंशति सहस्राणि) बाईसहजार (२२०००) वर्षकी (उक्कोसिया आउ ठिई-उत्कृष्टा आयुः स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति होती है अर्थात् इन जीवोंकी बाईस हजार (२२०००) वर्षोंकी उत्कृष्ट भवस्थिति होती है (जहन्निया-जघन्यका) तथा जघन्यभवस्थिति (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तकम्) एक अन्तर्मुहूर्तकी होती है ॥ ८१ ॥

कायस्थिति इन जीवोंकी इस प्रकार है-'असंखकालं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ--(पुढवीणं-पृथिवीनाम्) पृथिवीकाय जीवोंकी (तं कायं अमुंचओ-तं कायं अमुञ्चताम्) उस पृथिवीरूप शरीरको नहीं छोड़ते हुए अर्थात् मर मर कर वहीं पर उत्पन्न होनेवाले उन पृथिवीकाय जीवोंकी (कायठिई-कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसा असंखकालं-उत्कृष्टा असंख्यकालम्) उत्कृष्ट असंख्यातकाल प्रमाण है अर्थात् असंख्यात लोकाकाश प्रदेश प्रमाण उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल-

---

वर्षाणां द्वाविंशति सहस्राणि બાવીસ હજાર (૨૨૦૦૦) વર્ષોની उक्कोसिया आउठिई-उत्कृष्टा आयुः स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે અર્થાત્ એ જીવોની બાવીસ હજાર (૨૨૦૦૦) ઉત્કૃષ્ટ ભવ સ્થિતિ હોય છે. जहन्निया-जघन्यका તથા જઘન્ય ભવસ્થિતિ अंतो मुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्त्तकम् એક અન્તર્મુહૂર્તની હોય છે.॥૮૧॥

કાયસ્થિતિ એ જીવોની આ પ્રકારની હોય છે—"असंखकाल" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—पुढवीणं-पृथिवीनाम् પૃથિવીકાયજીવોની तंकायं अमुंचओ-तं कायं अमुञ्चताम् એ પૃથ્વીરૂપ શરીરને ન છોડતાં અર્થાત્ મરી મરીને પણ ત્યાંને ત્યાં જ ઉત્પન્ન થનાર પૃથવીકાય જીવોની कायठिई-कायस्थितिः કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ પ્રમાણ છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ

वसर्पिणीरूपं भवति। जघन्यिका तु अन्तर्मुहूर्तम्। 'अमुंचंताणं' इति वाच्ये, 'अमुं चओ' इति निर्देश आर्षत्वात् ॥८२॥

कालस्य प्रक्रान्तत्वादन्तरकालमाह—

मूलम्—अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं।
विजढम्मि सए काए, पुढवीजीवाणं अंतरं ॥८३॥

छाया—अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम्।
त्यक्ते स्वके काये, पृथिवीजीवानामन्तरम् ॥८३॥

टीका—'अणंतकालं' इत्यादि—

पृथिवीजीवानां=पृथिवीकायजीवानां, स्वके—स्वकीये, काये=पृथिवीकाये, त्यक्ते सति, उत्कृष्टम्, अन्तरम्, अनन्तकालम्=असंख्येयपुद्गलपरावर्तरूपं भवति। एतन्निगोदापेक्षया बोध्यम्, जघन्यकं तु अन्तरम्—अन्तर्मुहूर्तं भवति। पृथिवीकाय-

रूप है। तथा (जहन्निया—जघन्यका) जघन्य स्थिति (अंतोमुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण है ॥८२॥

कालका प्रस्ताव होनेसे इनका अन्तरकाल कहते है—

'अणंतकालं०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पुढविजीवाण—पृथिवीजीवानाम्) पृथिवी जीवोंका (सए काए विजढम्मि—स्वके काये त्यक्ते) अपना शरीर छोड़ने पर (उक्कोसं—उत्कृष्टं अन्तरम्) उत्कृष्ट अन्तर (अणंतकालम्—अनन्तकालम्) अनन्त कालका है। यह अनंतकाल असंख्यात पुद्गलपरावर्तनरूप है। यह निगोदकी अपेक्षा जानना चाहिये। तथा—(जहन्नयं अंतोमुहुत्तं—जघन्यकं अंतरम् अन्तर्मुहूर्तकम्) जघन्य अन्तर अन्तर्मुहूर्तका है। पृथिवीकायजीव उत्कर्ष-

ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળરૂપ છે. તથા जहन्निया—जघन्यका જઘન્ય સ્થિતિ अंतोमुहुत्त—अन्तमुहूर्त्तम् અન્તમુહૂર્ત પ્રમાણ છે. ॥ ૮૨ ॥

કાળનો પ્રસ્તાવ હોવાથી એમનો અન્તર્કાળ કહે છે—

'अणंतकालं' ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—पुढवीजीवाण – पृथिवीजीवानाम् પૃથવી જીવો सए काए विजढम्मि—स्वके काये त्यक्ते પોતાનુ શરીર છોડવાનો उक्कोसं—उत्कृष्टं अन्तरम् ઉત્કૃષ્ટ અંતર अणंतकालं—अनन्तकालम् અનંતકાળનો છે આ અનંતકાળ અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ છે. આ નિગોદની અપેક્ષા જાણવું જોઈએ. તથા जहन्नियं अंतोमुहुत्तं-जघन्यकं अन्तरम् अन्तर्मुहूर्त्तकम् જઘન્ય અંતર અંતર્મુહૂર્તનું છે. પૃથવીકાય જીવ ઉત્કર્ષરૂપમાં આટલા કાળ સુધી પૃથવી કાયથી નીકળીને અન્ય

जीवा उत्कर्षतो यथोक्तं कालं पृथिवीकायादन्यस्मिन् अप्कायादौ भ्रान्त्वा पुनः पृथिवीकाये उत्पद्यत इति भावः ॥८३॥

एतानेव भावत आह—

मूलम्—एएसिं वण्णओ चेवं, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥८४॥

छाया—एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतो वाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥८४॥

टीका—'एएसिं' इत्यादि—

एतेषां=पृथिवी जीवानां विधानानि=भेदाः वर्णतः, चैव–समुच्चये, अपि चेत्यर्थः, गन्धतः, तथा–रसस्पर्शतः–रसतः, स्पर्शतश्च, अपि वा=अपि च, संस्थान-देशतः=संस्थानतः, सहस्रशः सन्ति। वर्णादीनां भावरूपत्वात्तेषां च संख्याभेदेना-

रूपमें इतने काल तक पृथिवीकायसे निकलकर अन्य अप्काय आदिमें भ्रमणकर पुनः उसी पृथिवीकायमें उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य इसका यह है कि कोइ पृथिवीजीव यदि पृथिवीकायका परित्याग कर देवे और अन्यकायमें जन्म ले लेवे पश्चात् वहांसे मरकर वह पुनः उसी पृथिवी-कायमें जन्मे तो उसे ज्यादासे ज्यादा अन्तर अनंतकालका और कमसे कम अन्तर एक अन्तर्मुहूर्तका पडेगा ॥८३॥

इन्हींको भावसे कहते हैं—'एएसिं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एएसिं–एतेषाम्) इन पृथिवीजीवोंके (विहाणाइं–विधानानि) भेद (वण्णओ–वर्णतः) वर्णकी (गंधओ–गंधतः) गंधकी (रस-फासओ–रसस्पर्शतः) रसकी, स्पर्शकी (संठाणदेसओ–संस्थानदेशतः)

અપ્કાય આદિમાં ભ્રમણ કરીને ફરીથી તે પૃથવી કાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એનું તાત્પર્ય એ છે કે, કોઈ પૃથવી જીવ જો પૃથવી કાયનો પરિત્યાગ કરી દે અને અન્ય કાયમાં જન્મ લઈ લે તો પછીથી ત્યાંથી મરીને ફરીથી તે એજ પૃથવી કાયમાં જન્મે તો તેને વધુમાં વધુ અંતર અનંતકાળનો અને ઓછામાં ઓછું અંતર એક અંતર્મુહૂર્તનું પડશે. ॥ ૮૩ ॥

એને જ ભાવથી કહે છે—" एएसिं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—एएसिं–एतेषां આ પૃથવી જીવોના विहाणाइं–विधानानि ભેદ वण्णओ–वर्णतः વર્ણની, गंधओ–गंधतः ગંધની रसफासओ–रसस्पर्शतः રસની, સ્પર્શની અને संठाण देसओ–संस्थानदेशतः સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષા सहस्सओ–

सिधीयमानत्वादनया गाथया पृथिवीजीवानां भावतो वर्णनं भवति। सहस्रश इति बहुतरत्वोपलक्षणम् ॥८४॥

उक्ताः पृथिवीकायजीवाः, संप्रत्यप्कायजीवान् प्राह—

मूलम्—दुविहा आउ जीवा उ, सुहुमा बायरा तहा।
पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥ ८५ ॥

छाया—द्विविधा अब् जीवास्तु, सूक्ष्माः बादरास्तथा।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेते द्विधा पुनः ॥८५॥

टीका—'दुविहा आउ जीवा उ' इत्यादि। गाथेयं सुगमा ॥८५॥

मूलम्—बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया।
सुद्धोदए य उस्से, हरतणू महिया हिमे ॥८६॥

छाया—बादरा ये तु पर्याप्ताः, पञ्चधा ते प्रकीर्तिताः।
शुद्धोदकं च उस्सः, हरतनुः महिका हिमम् ॥८६॥

एवं संस्थानरूप देशकी अपेक्षा (सहस्सओ-सहस्रशः) हजारों हैं। गाथा में "सहस्रशः" शब्द बहुत्वका बोधक है ॥८४॥

इस तरह पृथिवीजीवोंको कह कर अब सूत्रकार जल जीवोंको कहते हैं—"दुविहा" इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सुहुमा तहा बायरा-सूक्ष्मास्तथा बादराः) सूक्ष्म तथा बादरके भेदसे (आउजीवा-अप्जीवाः) जलजीव दो प्रकारके हैं। (पुणो एवं-पुनः एवम्) इसी तरह (एए-एते) ये दो प्रकार भी (पज्जत्तमपज्जत्ता दुहा-पर्याप्ता अपर्याप्ताः द्विधा) पर्याप्त और अपर्याप्तके भेदसे दो तरहके है ॥ ८५ ॥

सहस्रशः હજારો હોય છે ગાથામાં "सहस्रशः" શબ્દ બહુત્વનો બોધક છે ॥૮૪॥

આ પ્રમાણે પૃથવી જીવોને કહીને હવે સૂત્રકાર જળજીવોને કહે છે—

"दुविहा" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सुहुमा तहा बायरा-सूक्ष्मास्तथा बादराः સૂક્ષ્મ તથા બાદરના ભેદથી आउ जीवा-अप्जीवाः જળ જીવ બે પ્રકારના છે पुणो एवं-पुनः एवम् આ પ્રમાણે एए-एते આ બે પ્રકારના પણ पज्जत्तमपज्जत्ता दुहा-पर्याप्ताः अपर्याप्ताः द्विधा પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે. ॥ ૮૫ ॥

टीका—'बायरा जे उ पज्जत्ता' इत्यादि—

ये तु पर्याप्ता बादरा स्ते पञ्चधा=पञ्चप्रकाराः प्रकीर्तिताः। तद् यथा–शुद्धोदकं=मेघमुक्तं, समुद्रादि संबन्धे च जलम्, उस्सः=अयं देशीयः शब्दः अवश्याय वाचकः, 'ओस' इति भाषा प्रसिद्धः। हरतनुः=प्रातः स्निग्ध पृथिवीभवतृणाग्र-जलबिन्दुः, महिका=गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षः, 'धुंअर' इति भाषा प्रसिद्धः। हिमं=प्रसिद्धम् ॥८६॥

मूलम्–एग विहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया।
सुहुम सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा ॥८७॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसियावि य।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥८८॥
सत्तेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे।
आउठिई आऊणं, अंतो मुहुत्तं जहन्निया ॥८९॥
असंखकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया।
कायठिई आऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥९०॥

"बायरा" इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ पज्जत्ता बायरा–ये तु पर्याप्ता बादराः) जो पर्याप्त बादर हैं (ते पञ्चहा पकित्तिया–ते पञ्चधा प्रकीर्तिताः) वे पांच प्रकारके कहे गये हैं। (सुद्धोदए उस्से हरतणु महिया हिमे–शुद्धोदकं उस्सः हरतनुः महिका हिमम्) शुद्ध उदक–मेघसे गिराहुआ जल, उस्स–ओस, हरतनु–प्रातः स्निग्धपृथिवीसे निकले हुए तृणके अग्रभागमें ठहरे हुए जलबिन्दु, महिका–धुंअर तथा हिम। इस तरह पर्याप्त बादर जल पांच प्रकारका है ॥८६॥

"बायरा" ઇત્યાદિ.

અન્વાર્થ—जे उ पज्जत्ता बायरा–ये तु पर्याप्ता बादराः જે પર્યાપ્ત બાદર છે ते पंचहा पकित्तिया–ते पञ्चधा प्रकीर्तिताः એ પાંચ પ્રકારના કહેવાયેલ છે, सुद्धोदए उस्से हरतणु महिया हिमे–शुद्धोदकं उस्सः हरतनुः महिका हिमम् શુદ્ધ ઉદક–મેઘથી પડેલ પાણી. ઉસ્સ–ઓસ, હરતનુ–સવારની ઠંડી પૃથવીથી નિકળેલ ખડના અગ્રભાગ ઉપર પડેલા જળબિંદુ, મહિકા–ધુંઅર તથા હિમ આ પ્રમાણે પર્યાપ્ત બાદર જળ પાંચ પ્રકારનાં છે. ॥ ८६ ॥

अणंतकाल मुक्कोसं, अंतो मुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढम्मि सए काए, आऊजीवाणं अंतरं ॥९१॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥९२॥

छाया—एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मा स्तत्र व्याख्याताः ।
सूक्ष्माः सर्वलोके, लोकदेशे च बादराः ॥ ८७ ॥
संततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥८८॥
सप्तैव सहस्राणि, वर्षाणामुत्कृष्टिका भवति ।
आयुः स्थितिः, अपाम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥८९॥
असंख्यकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
कायस्थितिः, अपां तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥९०॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, अब्जीवानामन्तरम् ॥९१॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतो वाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥९२॥

टीका—'एगविहमणाणत्ता' इत्यादि—
एतद् गाथाषट्कं व्याख्यातप्रायमेव ॥८७॥८८॥

'एगविह०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सुहुमा–सूक्ष्मा) सूक्ष्म संज्ञक जो जल जीव है वे (एगविह मणाणत्ता–एकविधाः अनानात्वाः) एक ही प्रकारके है । इनमें नाना प्रकारता नहीं है । ये (सुहुमा–सूक्ष्माः) सूक्ष्मजीव (सव्वलोगम्मि–सर्वलोके) समस्त लोकमें भरे हुए है । (बायरा–बायराः) तथा बादरजल जीव (लोगदेसे–लोकदेशे) लोकके एकदेशमें पाये जाते है । सर्वत्र नहीं । ये सूक्ष्म और बादर जीव (संतइं पप्प–सन्तर्ति प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षा से (अणाइया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः)

"एग विह०" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—सुहुमा–सूक्ष्मा સૂક્ષ્મ સંજ્ઞક જે જળજીવ છે તે एकविहमणाणत्ता–एकविधाः अनानात्वाः એક જ પ્રકારનાં છે. તેની અંદર જુદા જુદા પ્રકાર નથી. આ सुहुमा–सूक्ष्माः સૂક્ષ્મ જીવ सव्वलोगम्मि–सर्वलोके સમસ્ત લોકમાં ભરેલા છે, તથા बायरा–बायराः બાદર જળજીવ लोगदेसे–लोकदेशे લોકના એક દેશમાં જોઈ શકાય છે. સર્વત્ર નહીં આ સૂક્ષ્મ અને બાદરજીવ संतइं पप्प–सन्तति पाप्य પ્રવાહની અપેક્ષાથી अणाइया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः

अपाम्–अब्जीवानाम् उत्कृष्टिका=उत्कृष्टा आयुः स्थितिः वर्षाणां सप्तसहस्राण्येव भवति । जघन्यिका=जघन्या तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥८९॥९०॥९१॥९२॥

अनादि और अनंत है। (ठिइं–स्थितिं प्राप्य) भवस्थिति एवं कायस्थितिकी अपेक्षासे (साईया वि य सपज्जवसिया–सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः) सादि और सांत है। इन (अपाम्) जलजीवोंकी (आउठिई–आयुः स्थिति) आयुः स्थिति (उक्कोसा–उत्कृष्टिका) उत्कृष्ट (वासाणं सत्तेव सहस्साइं–वर्षाणां सप्तैव सहस्राणि) सातहजार वर्षकी होती है। तथा (जहन्निया–जघन्यिका) जघन्य (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी होती है। तथा (तं कायं अमुंचओ आऊणं–तं कायं अमुञ्चताम् अपाम्) उस जलकायरूप शरीरको नहीं छोड़ते हुए अर्थात् मर२ कर बार२ वहीं पर जन्म धारण करते हुए इन अप्काय जीवोंकी (कायठिई–कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसं अणंतकालं–उत्कृष्टा असंख्यकालम्) उत्कृष्ट असंख्यातकाल प्रमाण है अर्थात्–असंख्यात लोकाकाश प्रदेश प्रमाण उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी कालरूप है। तथा–(जहन्निया–जघन्यिका) जघन्य कायस्थिति (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त प्रमाण है। (सए काए विजढम्मि–स्वके काये त्यक्ते) अपने शरीरके छोड़ने पर पुनः उसी शरीरको ग्रहण करनेका (अंतरं–अन्तरम्) अन्तर (आऊजीवाण–अब् जीवानाम्) अप्काय जीवोंका (उक्कोसं–उत्कृष्टम्) उत्कृ-

अपि च अपर्यवसिताः અનાદિ અને અનંત છે ठिइं पप्प–स्थितिं प्राप्य ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિની અપેક્ષાથી साईया सपज्जवसिया–सादिकाः सपर्यवसिताः સાદિ અને સાંત છે. આ જળ જીવોની आउठिई–आयुः स्थितिः આયુ સ્થિતિ उक्कोसा–उत्कृष्टिका ઉત્કૃષ્ટ वासाणं सत्तेवसहस्साइं–वर्षाणां सप्तैव सहस्राणि સાત હજાર વર્ષની હોય છે તથા जहन्निया–जघन्यका જઘન્ય अंतोमुहुत्तं–अन्तर्हूमुर्त्तम् અંતમુહૂર્તની હોય છે તથા तं कायं अमुंचओ आऊणं–तं कायं अमुञ्च ताम् अपाम् તે જળકાયરૂપ શરીરને ન છોડતાં અર્થાત્ મરી મરીને વારવાર ત્યાં જ જન્મ ધારણ કરીને એ અપૂકાય જીવોની कायठिई–कायस्थितिः કાયસ્થિતિ उक्कोसं अणंतकालं–उत्कृष्टा असंख्यकालम् ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ પ્રમાણ છે અર્થાત્ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળરૂપ છે. તથા जहन्निया-जघन्यिका જઘન્ય કાયસ્થિતિ अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्त्त અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. सए काए विजढम्मि–स्वके काये त्यक्ते પોતાના શરીરને છોડ્યા પછી ફરીથી એજ શરીરને ગ્રહણ કરવાના अंतरं–अन्तरम् અંતર आऊ जीवाण–अब् जीवानाम् અપૂકાય જીવોના उक्कोसं–उत्कृष्टम् ઉત્કૃષ્ટ રૂપમાં अणंतकालं–

उक्ता अप् कायजीवाः अथ वनस्पतिकायजीवाः प्रोच्यन्ते—

मूलम्—दुविहा वणस्सई जीवा, सुहुमा बायरा तहा ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेवं दुहा पुणो ॥ ९३ ॥

छाया—द्विविधा वनस्पति जीवाः, सूक्ष्मा बादरास्तथा ।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेते द्विधा पुनः ॥९३॥

टीका—'दुविहा वणस्सई जीवा' इत्यादि—

गाथेयं सुगमा ॥९३॥

ष्टरूपमें (अणंतकालं–अनन्तकालम्) अनंतकाल अर्थात्–असंख्यात पुद्गलपरावर्त्तन कालका है यह निगोदकी अपेक्षासे है, और (जहन्नयं–जघन्यकम्) जघन्य अन्तर (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तका है। (एएसिं–एतेषाम्) इन अप्कायके जीवोंके (विहाणाइं–विधानानि) भेद (वण्णओ गन्धओ रसफासओ–वर्णतः, गन्धतः, रसस्पर्शतः) वर्ण, गंध और रस एवं स्पर्शकी अपेक्षासे (वावि संठाणदेसओ–वापि संस्थानदेशतः) तथा संस्थानरूप देशकी अपेक्षासे (सहस्सओ–सहस्रशः) हजारों है। सहस्रशः पद बहुतरत्वका उपलक्षक है ॥९२॥

पहले अप्कायके जीव कहे है अब वनस्पतिकायके जीवोंको कहते हैं—'दुविहा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(वणस्सई जीवा दुविहा–वनस्पति जीवाः द्विविधाः) वनस्पतिजीव दो प्रकारके है। (सुहुमा बायरा तहा–सूक्ष्माः बादरास्तथा) सूक्ष्म तथा बादर (पुणो एवं–पुनः एवम्) फिर इसी तरह (एए–एते) ये

अनन्तकालम् અનંતકાળ અર્થાત અસંખ્યાત પુદ્દગલ પરાવર્તન કાળનો છે. આ નિગોદની અપેક્ષાથી છે અને जहन्नय–जघन्यकम् જઘન્ય અંતર अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्त्तम् અન્તર્મુહૂર્તનું છે एएसिं–एतेषाम् આ અપ્કાય જીવોના विहाणाइं–विधानानि ભેદ वण्णओ गन्धओ रसफासओ–वर्णतः गधतः रसस्पर्शतः વર્ણ, ગંધ અને રસ તેમજ સ્પર્શની અપેક્ષાથી તથાवावि संठाणदेसओ–वापि संस्थानदेशतः સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી सहस्सओ–सहस्रशः હજારો છે. સહસ્રશઃ પદ બહુતરત્વનો ઉપલક્ષક છે. ॥ ૯૨ ॥

પહેલાં અપ્કાયના જીવને કહ્યા હવે વનસ્પતિકાયના જીવોને કહે છે– " दुविहा " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—वणस्सई जीवा दुविहा–वनस्पति जीवाःद्विविधाः વનસ્પતિ જીવ બે પ્રકારના છે, सुहुमा वायरा तहा–सूक्ष्माः वादरास्तथा સૂક્ષ્મ તથા બાદર पुणो एवं–पुनः एवम् ફરી એજ પ્રમાણે एए–एते આ બંને પ્રકાર પણ पज्जत्तमपज्जत्ता–

मूलम्--बायरा जे उ पज्जत्ता, दुविहा ते वियाहिया।
साहारणसरीरा यं. पत्तेगा य तहेव य ॥ ९४ ॥

छाया—बादरा ये तु पर्याप्ताः, द्विविधा स्ते व्याख्याताः।
साधारणशरीराश्च, प्रत्येकं च तथैव च ॥९४॥

टीका—'बायरा जे उ पज्जत्ता' इत्यादि—

ये तु पर्याप्ता बादरा स्ते द्विविधाः व्याख्याताः। तद्यथा—साधारण शरीराः, साधारणम्—अनन्तजीवानामपि समानमेकं शरीरं येषां ते तथा, प्रत्येकं—प्रत्येक शरीराश्च=एकम् एकं प्रति— प्रत्येकम्=एकैकशो विभिन्नं शरीरं येषां ते प्रत्येक शरीराः, तेषां हि यदेकस्य शरीरं न तदन्यस्य भवति। तथैव चेति पादपूरणे ॥९४॥

दोनों प्रकार भी (पज्जत्तमपज्जत्ता-पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) पर्याप्त और अपर्याप्तके भेदसे (दुहा-द्विधा) दो प्रकारके है ॥९३॥

'बायरा' इत्यादि

अन्वयार्थ—(जे उ पज्जत्ता बायरा-ये तु पर्याप्ता बादराः) जो पर्याप्त बादर वनस्पतिजीव है (ते-ते) वे (दुविहा वियाहिया-द्विविधाः व्याख्याताः) दो प्रकारके होते हैं। (साहारण सरीराय तहेव पत्तेगाय-साधारणशरीराश्च तथैव प्रत्येकं च) एक तो साधारण शरीरवाले और दूसरे प्रत्येक शरीरवाले जिन अनंत जीवोंका एक ही शरीर होता है वे साधारण वनस्पति जीव हैं तथा जिन जीवोंका अपना२ भिन्न२ शरीर होता है वे प्रत्येक वनस्पति जीव हैं। साधारण जीव एक शरीरके आश्रय अनंत रहते हैं तथा प्रत्येक जीव एक शरीरके आश्रय एक ही जीव रहता है ॥९४॥

पर्याप्ताः अपर्याप्ताः પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી दुहा-द्विधा બે પ્રકારનાં છે.॥૯૩॥

"बायरा" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे उ पज्जत्ता बायरा-ये तु पर्याप्ता बादरा જે પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિ જીવ છે ते-ते તે दुविहा वियाहिया-द्विविधा व्याख्याताः બે પ્રકારના હોય છે. साहारणसरीराय तहेव पत्तेगाय-साधारणशरीराश्च तथैव प्रत्येकाय એક તો સાધારણ શરીરવાળા અને બીજા પ્રત્યેક શરીરવાળા જે અનંત જીવોને એક જ શરીર હોય છે તે સાધારણ વનસ્પતિ જીવ છે. તથા જે જીવોને પોતપોતાનાં ભિન્ન ભિન્ન શરીર હોય છે એ પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ છે. સાધારણ જીવ એક શરીરના આશ્રયે અનંત રહે છે. તથા પ્રત્યેક જીવ એક શરીરના આશ્રયે એક જ જીવ રહે છે. ॥ ૯૪ ॥

मूलम्—पत्तेगसरीराओऽणेगहा ते पकित्तिया ।
रुक्खा गुच्छा य गुम्मा य, लया वल्ली तणा तहा ॥९५॥
वलया पव्वया कुहुणा, जलरुहा, ओसही तहा ।
हरियकाया य बोद्धव्वा, पत्तेया इइ आहिया ॥९६॥

छाया—प्रत्येक शरीराः अनेकधा ते प्रकीर्तिताः ।
वृक्षा गुच्छाश्च गुल्माश्च, लता वल्ल्यस्तृणानि तथा ॥९५॥
वलयानि पर्वगाः कुहुणाः, जलरुहाः ओषधयस्तथा ।
हरितकायाश्च बोद्धव्याः, प्रत्येक शरीरा इति आख्याताः ॥९६॥

टीका—'पत्तेगसरीराओ' इत्यादि—

ये प्रत्येक शरीराः-वनस्पति जीवाः पूर्वं नाम्ना निर्दिष्टाः इति शेषः, ते अनेकधा=अनेक प्रकाराः प्रकीर्तिताः। तद्यथा वृक्षाः=आम्रादयः, गुच्छाः-वृन्ताकीप्रभृतयः, गुल्माः=नवमालिकाद्याः, लताः-चम्पकलताप्रभृतयः, वल्ल्यः=कर्कटिकादयः, तथा-तृणानि=प्रसिद्धानि ॥९५॥

'पत्तेग०' इत्यादि—

अन्वयार्थ—जो प्रत्येक वनस्पति जीव पहिले कहे गये हैं (ते पत्तेग सरीराओऽणेगहा पकित्तिया-ते प्रत्येकशरीरा अनेकधाः प्रकीर्तिताः) वे प्रत्येक वनस्पति जीव अनेक प्रकारके होते है । जैसे (रुक्खा गुच्छा गुम्मा लया वल्ली तणा तहा वलया पव्वया कुहुणा जलरुहा ओसही हरियकायाय-वृक्षाः गुच्छाः गुल्माः लताः वल्ल्यः तृणानि तथा वलयानि, पर्वगाः कुहुणाः जलरुहाः ओषधयः हरितकायाश्च) आम्र आदि वृक्ष, वृन्ताकी आदि गुच्छ, नवमालिका आदि गुल्म, चम्पकलता आदि लता, कर्कटिका

"पत्तेग" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—જે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ પહેલાં કહેવાયેલ છે તે पत्तेग-सरीराओऽणेगहा पकित्तिया-ते प्रत्येकशरीरा अनेकधा प्रकीर्तिता. તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ અનેક પ્રકારનાં હોય છે. જે પ્રમાણે रुक्खा गुच्छा गुम्मा लयावली तणा तहा वलया पव्वया कुहुणा जलरुहा ओसही हरिय क.यया-वृक्षाः गुच्छाः गुल्माः लताः वल्लयः तृणानि तथा वलयानि पर्वगाः कुणुहा. जलरुहा ओषधय हरितकायाश्च આમ્ર આદિ વૃક્ષ, વૃન્તા આદિ ગુચ્છ નવમાલિકા આદિ ગુલ્મ, ચંપકલતા આદિ લતા, કર્કટિકા આદિ વેલિ તથા ઘાસ આદિ તૃણ,

तथा—वलयानि=लतावलयानि—नारिकेलकदल्यादीनि, तेषां हि शाखान्तराभावेन लतात्वं, वलयाकारत्वेन च वलयत्वं ज्ञेयम्। पर्वगाः=इक्ष्वादयः, कुहुणाः=भूमिस्फोटाः, छत्राकाराः, जलरुहाः=पङ्कजादयः, तथा—ओषधयः=शाल्यादयः, हरितकायाः=हरितानि—तन्दुलेयकादीनि पत्रशाकानि, तान्येव कायाः शरीराणि येषां ते तथा, च शब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः, एते प्रत्येकशरीरा इत्याख्याताः—तीर्थंकरादिभिः कथिता बोद्धव्याः ॥९६॥

साधारणशरीरानाह—

मूलम्—साहारणसरीराओऽणेगहा ते पकित्तिआ।
आलुए मूलए चेव, सिंगबेरे तहेव य ॥ ९७ ॥
हरिली सिरिली सिस्सिरिली, जावईकेय कंदली।
पलंडु-लसुण कंदे य, कंदली य कुडुंबए ॥९८॥
लोहिणीहू य थीहू य, कुहगा य तहेव य।
कंदे य वज्जकंदे य; कंदे सूरणए तहा ॥९९॥

आदि बल्ली, तथा घास आदि तृण, नारिकेल केला आदि लतावलय, इक्षु आदि पर्वसे ऊँगनेवाले पर्वग, छत्राकार भूमिस्फोट कुहुण, कमल आदि जलरुह, शाली आदि ओषधि पत्रशाक आदि हरितकाय आदि ये सब (प्रत्येक शरीराः आख्याताः) प्रत्येक शरीर हैं ऐसा तीर्थंकर गणधरोंने कहा है। यह (बोद्धव्याः) जानना चाहिये। ये सब पूर्वोक्त वनस्पतियां प्रत्येक शरीर जीव हैं। तथा इन वनस्पतियोंके और भी अनेक अवान्तर भेद हैं वे भी सब प्रत्येक जीव हैं। यह बात "च" शब्द से प्रकट की गइ है ॥९५-९६॥

નાળિયેર, કેળ આદિ લતાવલય, ઈક્ષુ આદિ પર્વથી ઉગવાવાળા પર્વ, છત્રીના આકારના ભૂમિસ્ફોટ કુહુણ, કમળ આદિ જળરૂહ, શાળી આદિ ઔષધિ, પત્રશાક આદિ હરિતકાય વગેરે. આ સઘળા પ્રત્યેક શરીર છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ગણધરોએ કહેલ છે. એ જાણવું જોઈએ. આ સઘળી ઉપર કહેલી વનસ્પતિયો પ્રત્યેક શરીર જીવ છે તથા એ વનસ્પતિયેના બીજા પણ અનેક આવાન્તર ભેદ છે એ સઘળા પણ પ્રત્યેક શરીર જીવ છે. આ વાત 'च' શબ્દથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. ॥ ૯૫-૯૬ ॥

अस्सकण्णी य बोद्धव्वा, सीहकण्णी तहेव य।
मुसुंढी य हलिद्दा य णेगहा एवमायओ ॥१००॥

छाया—साधारण शरीराः, अनेकधा ते प्रकीर्तिताः।
आलुकं मूलकं चैव, शृङ्गबेरं तथैव च ॥९७॥
हरिली श्रीली सिस्सीरिली जावई केतकंदली।
पलाण्डुर्लशुनकन्दश्च, कन्दली च कुस्तुम्बकः ॥९८॥
लोहिणीहूश्च स्तिभुश्च, कुहकश्च तथैव च।
कन्दश्च वज्रकन्दश्च, कन्दः सूरणक स्तथा ॥९९॥
अश्वकर्णी च बोद्धव्या, सिंहकर्णी तथैव च।
मुसुंढिश्च हरिद्रा च, अनेकधा एवमादयः ॥१००॥

टीका—'साहारणसरीराओ' इत्यादि--

ते=पूर्वोक्ताः साधारण सरीराः=एक शरीराश्रिता अनन्तवनस्पतिजीवाः, अनेकधा=अनेकप्रकाराः, प्रकीर्तिताः = तीर्थकरादिभिः कथिताः। तद्यथा-आलुकं='आलू' इति भाषाप्रसिद्धः कन्दविशेषः, मूलकं='मूला' इति भाषाप्रसिद्धः कन्दविशेषः। तथैव च शृङ्गवेरम्=आर्द्रकम् ,॥९७॥ हरिलीत्यादयो हरिद्रापर्यन्ताः अपि प्रायः कन्दविशेषा स्तत्तद्देशप्रसिद्धाः, एवमादयः=एतत्प्रभृतिकाः साधारण शरीरा अनेकधा बोद्धव्याः ॥९८॥९९॥१००॥

सूत्रकार अब साधारण शरीर जीवोंको कहते हैं—'साहारण०'इत्यादि।

अन्वयार्थ—(ते-ते) वे पूर्वोक्त (साहारणसरीरा-साधारणशरीराः) साधारण शरीर-एकशरीराश्रित अनन्त वनस्पति जीव (अणेगहा-अनेकधा) अनेक प्रकारके (पकित्तिया-प्रकीर्तिताः) कहे गये है। जैसे-(अलुए-आलुकम्) आलु (मूलए-मूलकम्)मूला (सिंगवेरे-शृंगवेरम्) अदरख (हरिली-हरिली) हरिली (सिरिली-श्रीली) श्रीली, इत्यादि ये

સૂત્રકાર હવે સાધારણ શરીર જીવોને બતાવે છે—"साहारण" ઈત્યાદિ ॥

અન્વયાર્થ—ते-ते એ ઉપર કહેલ साहारणसरीरा-साधारण शरीराः સાધારણ શરીર-એક શરીર આશ્રિત અનંત વનસ્પતિ જીવ अणेगहा-अनेकधा અનેક પ્રકારના पकित्तिया-प्रकीर्तिताः કહેલા છે જેમ કે आलुए-आलुकम् બટાટા, मूलए-मूलकम् મૂળા, सिंगवेरे-शृंगवेरम् આદુ, हरिली-हरिली હળદર, सिरिली-श्रीली શ્રીલી, ઈત્યાદિ આ સઘળા हलिद्दा-हरिद्रा હળદી સુધી કંદ વિશેષ છે. અને એ જુદા જુદા દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે એ સઘળા અનેક પ્રકારના

मूलम्—एग विहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया।
सुहुमा सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा ॥१०१॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसियावि य ॥१०२॥
दस चेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे।
वणस्सईण आऊं तु, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१०३॥
अणंतकालमुक्कोसा; अंतोमुहुत्तं जहन्निया।
कायठिई पणगाणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥१०४॥
असंखकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं।
विजढंम्मि सए काए, पणगजीवाण अंतरम् ॥१०५॥

छाया—एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मास्तत्र व्याख्याताः।
सूक्ष्माः सर्वलोके, लोकदेशे च बादराः ॥१०१॥
सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥१०२॥
दशैव सहस्राणि, वर्षाणामुत्कृष्टकं भवति।
वनस्पतीनाम् आयुस्तु, अन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यकम् ॥१०३॥
अनन्तकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यिका।
कायस्थितिः पनकानां, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥ १०४ ॥
असंख्यकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यकम्।
त्यक्ते स्वके काये, पनकजीवानामन्तरम् ॥ १०५ ॥

टीका—'एगविहमणाणत्ता' इत्यादि—
एतद् गाथापञ्चकं व्याख्यातप्रायमेव ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

सब (हलिद्दा–हरिद्रा) हल्दी पर्यन्त कन्द विशेष है और उनर भिन्नर देशोंमें प्रसिद्ध है। इस तरह ये समस्त अनेक प्रकारके साधारण वनस्पति जीव है ॥९७–१००॥ 'एगविह०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तत्थ सुहुमा–तत्र सूक्ष्माः) सूक्ष्म वनस्पतिकाय जो जीव है वे (एगविहमणाणत्ता वियाहिया – एकविधाः अनानात्वाः

સાધારણ વનસ્પતિ જીવ છે. ॥ ૯૭–૧૦૦ ॥ "एगविह" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—तत्थ सुहुमा–तत्र सूक्ष्माः સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જે જીવ છે તે एगविहमणाणत्ता वियाहिया–एकविधाः अनानत्वाः व्याख्याताः એક જ પ્રકારનાં છે

वनस्पतीनाम्=वनस्पतिकायजीवानाम्, आयुः भवस्थितिरित्यर्थः, वर्षाणां दश सहस्राण्येव–दशसहस्रवर्षाणीत्यर्थः, उत्कृष्टकं भवति, जघन्यकं तु अन्तर्मुहूर्तम्। इदमुत्कृष्टं दशसहस्रवर्षमानमायुः प्रत्येक शरीरपर्याप्तबादरवनस्पत्यपेक्षयाऽभिहितम्, साधारणानां जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्तमेवायुष्कमानम्। एवं पूर्वोक्तयोः पृथिवीकायाऽप्काययोः वक्ष्माणयोश्च तेजोवाय्वोः पर्याप्तबादराणामेव उत्कृष्टस्थितिर्भवतीति वोध्यम्। जघन्यकं=जघन्यायुः अन्तर्मुहूर्तम् ॥ १०३ ॥ पनकानां=

व्याख्याताः) एक ही प्रकारके है क्यों कि इनमें नानाप्रकारता नहीं होती है। (सुहुमा–सूक्ष्माः) ये सूक्ष्म वनस्पतिकाय जीव (सव्वलोगम्मि–सर्वलोके) समस्त लोकमें भरे हुए है। तथा (बायरा–बादराः) बादर वनस्पतिकाय जीव (लोगदेसे–लोकदेशे) लोकके एकदेशमें रहते है। ये दोनों प्रकारके जीव (संतइं पप्प–सन्ततिं प्राप्य) सन्ततिकी अपेक्षासे (अणाईया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) अनादि और अनंत है। तथा–(ठिइं पडुच्च–स्थितिं प्रतीत्य) भवस्थिति एवं कायस्थितिकी अपेक्षा (साइया सपज्जवसिया–सादिकाः सपर्यवसिताः) सादी और सांत है। (वणस्सईण–वनस्पतीनाम्) इन वनस्पतिजीवोंकी (उक्कोसा आऊं–उत्कृष्टकं आयुः) उत्कृष्ट आयुः (दसचेव वासाणु सहस्साइं–दशैव वर्षाणाम् सहस्राणि) दशहजार वर्षकी तथा (जहन्नियं–जघन्यकं) जघन्य (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी है। यहां यह उत्कृष्ट स्थिति प्रत्येक शरीर पर्याप्त बादर वनस्पतिकी अपेक्षा कही है।

કારણ કે, તેનામાં જુદા જુદા પ્રકારો હોતા નથી. सुहुमा–सूक्ष्माः આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવ सव्वलोगम्मि–सर्वलोके સમસ્ત લોકમાં ભરેલ છે તથા बायरा–बादराः બાદર વનસ્પતિકાય જીવ लोगदेसे–लोकदेशे લોકના એક દેશમાં રહે છે આ બન્ને પ્રકારના જીવ संतइं पप्प–संतति प्राप्य સંતતિની અપેક્ષાથી अणाइया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः अपर्यवसिता' અનાદિ અને અનંત છે. તથા ठिइं पडुच्च–स्थिति प्रतीत्य ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિની અપેક્ષા साइया सपज्जवसिया-सादिका' सपर्यवसिताः સાદી અને સાંત છે. वणस्सईण–वनस्पतीनाम् વનસ્પતિ જીવોની उक्कोसा आउं–उत्कृष्टकं आयु ઉત્કૃષ્ટ આયુ दसचेव वासाणुसहस्साइं–दशैव वर्षाणाम् सहस्राणि દસ હજાર વર્ષની તથા जहन्नियं–जघन्यकं જઘન્ય अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्त्तम् અંતર્મુહૂર્તની છે. અહીં આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રત્યેક શરીર પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિની અપેક્ષાથી કહેલ છે.

पनकोपलक्षितानां=सामान्यतो वनस्पतीनां तं=वनस्पतिरूपं, कायम् अमुञ्चताम्=अत्यजतां, कायस्थितिः, अनन्तकालम् उत्कृष्टा, जघन्या तु अन्तर्मुहूर्तम् । इह सामान्येन वनस्पतिजीवान् निगोदान् वा आश्रित्यानन्तकालमुच्यते, विशेषविवक्षायां तु प्रत्येक शरीर बादरवनस्पतीनां बादरनिगोदानां चोत्कृष्टा कायस्थितिः सप्तति-कोटीकोटिसागरोपमप्रमाणा, जघन्या तु अन्तर्मुहूर्तप्रमाणैव । सूक्ष्मनिगोदानां

साधारण जीवोंकी उत्कृष्ट और जघन्यस्थिति दोनों ही अन्तर्मुहूर्तकी है। इस प्रकार पूर्वोक्त बादर पर्याप्त पृथिवीकाय एवं बादर पर्याप्त अप्काय जीवोंकी तथा आगे कहे जाने वाले बादर पर्याप्त तेजस्काय और वायु-काय जीवोंकी यह उत्कृष्ट स्थिति होती है। तथा जघन्य स्थिति अन्त-र्मुहूर्तकी होती है। (तं कायं अमुंचओ पनगाणं-तं कायं अमुंचताम् पन-कानाम्) वनस्पतिरूप शरीरको नहीं छोड़ते हुए ऐसे इन पनकोपलक्षित सामान्य वनस्पति जीवोंकी (कायठिई-कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसा-उत्कृष्टा) उत्कृष्ट (अणंतकालं-अनन्तकालम्) अनंतकालकी है तथा (जहन्निया-जघन्या) जघन्य स्थिति (अंतोमुहुत्तं-अन्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त की है। यहां जो कायस्थिति उत्कृष्टरूपसे अनंतकाल कही है वह सामा-न्यसे वनस्पति जीवोंको अथवा निगोद जीवोंको आश्रित करके कही है। विशेषरूपसे यह कायस्थिति प्रत्येक शरीर बादर वनस्पति जीवोंकी और बादर निगोद जीवोंकी उत्कृष्टरूपसे सत्तर (७०) कोटी-कोटि सागरो-

---

સાધારણ જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ બંને અંતર્મુહૂર્તની છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત બાદર પર્યાપ્ત પૃથવીકાય અને બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય જીવોની આગળ કહેવામાં આવનાર બાદર પ્રર્યાપ્ત તેજસ્કાય તથા વાયુજીવોની આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે તથા જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. तं कायं अमुंचओ पनगाणं-तं कायं अमुंचताम् पनकानाम् વનસ્પતિરૂપ શરીરને ન છોડનાર એવા એ પનકોપલક્ષિત સામાન્ય વનસ્પતિ જીવોની कायठिई-कायस्थितिः કાય સ્થિતિ उक्कोसा-उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ अणंतकालं-अनन्तकालम् અનંતકાળની છે તથા जहन्निया-जघन्यका જઘન્ય સ્થિતિ अंतोमुहुत्तं-अन्तमुहूर्त्त અન્તર્મુહૂર્તની છે. અહીં જે કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી અનંત કાળની કહી છે તે સામાન્યથી વનસ્પતિ જીવોને તથા નિગોદ જીવોને આશ્રિત કરીને કહેલ છે. વિશેષરૂપથી આ કાયસ્થિતિ પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિ જીવોની અને બાદર નિગોદ જીવોની ઉત્કૃષ્ટરૂપથી સીત્તેર કરોડ (૭૦) કરોડ-સાગરોપમ પ્રમાણ છે તથા જઘન્ય

तु कायस्थितिः—असंख्येयकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तकालं जघन्या ॥ १०४ ॥ पनक-जीवानाम्=उपलक्षणत्वात् सामान्यवनस्पतीनामित्यर्थः । शेषं सुगमम् ।

इह हि कश्चिद् वनस्पतिभ्यो निर्गत्य पृथिव्यादिषु भ्रान्त्वा भूयस्तत्रा-संख्यकालादेवोत्पद्यते । वनस्पतिं विना सर्वेषामपि कायस्थितेरसंख्येयत्वात् । अतएव—उत्कृष्टमप्यन्तरमसंख्यकालमानमेवोक्तम् ॥ १०५ ॥

मूलम्—एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१०६॥

छाया—एतेषां वर्णतश्चैव, गंधतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतो वाऽपि विधानानि सहस्रशः ॥ १०६ ॥

पम प्रमाण है। तथा जघन्यरूपसे अन्तर्मुहूर्त प्रमाण ही है। सूक्ष्म निगोद जीवोंकी तो कायस्थिति असंख्यातकाल उत्कृष्ट है तथा अन्तर्मुहूर्त जघन्य है। इस प्रकार पनक जीवोंकी उपलक्षणसे सामान्य वनस्पति जीवोंकी यह स्थिति कही गइ है। पनक (फूलण) जीवोंका उपलक्षणसे सामान्यवनस्पति जीवोंका अन्तरकाल उत्कृष्ट असंख्यात कालका है। तात्पर्य यह है कि कोई जीव वनस्पतिकायसे निकलकर और पृथिवी आदि कायोंमें भ्रमण कर पुनः वहां उत्पन्न हो तो वह असंख्यातकाल निकल जाने पर ही उत्पन्न होगा। इसलिये अन्तर असंख्यातकाल प्रमाण कहा गया है। वनस्पतिकाय सिवाय समस्त पृथिवी आदि कायोंकी कायस्थिति असंख्यात कालकी है। अतः अन्तर कालका प्रमाण भी इतना ही कहा गया है ॥१०१–१०५॥

રૂપથી અંતમુહૂર્ત પ્રમાણુ જ છે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોની તે કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત કાળ ઉત્કૃષ્ટ છે. તથા અન્તર્મુહૂર્ત જઘન્ય છે. આ પ્રમાળ પનક જીવોની ઉપલક્ષણુથી સામાન્ય જીવોની આ સ્થિતિ બતાવેલ છે. પનક જીવોના ઉપલક્ષણુથી સામાન્ય વનસ્પતિ જીવોના અંતર્કાળ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનો છે. તાત્પર્ય એ છે કે, કોઈ જીવ વનસ્પતિકાયથી નીકળીને અને પૃથવી આદિ કાયોમાં ભ્રમણુ કરીને ફરીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય તો તે અસખ્યાતકાળ નિકળી જાય તો પણુ ઉત્પન્ન થશે. આ કારણે અંતર અસંખ્યાતકાળ પ્રમાણુ બતાવેલ છે. વનસ્પતિકાય સિવાય સમસ્ત પૃથવી આદિ કાયોની કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત કાળની છે. એથી અન્તર્કાળનું પ્રમાણુ એટલું બતાવેલ છે. ॥ ૧૦૧–૧૦૫ ॥

टीका—'एएसिं' इत्यादि—

एतेषां=वनस्पतिजीवानाम्, अन्यत् सर्वं प्राग्वत् ॥ १०६ ॥

उक्तं पृथिव्यब्वनस्पतिरूपं स्थावरत्रयम्, अथ त्रसजीवान् वक्तुमुत्तरगाथा सम्बन्धमाह—

मूलम्—इच्चेए थावरा तिविहा, समासेण वियाहिया।
इत्तो उ तसे तिविहे वुच्छामि अणुपुव्वसो ॥१०७॥

छाया—इत्येते स्थावरा स्त्रिविधाः समासेन व्याख्याताः ।
अतस्तु त्रसान् त्रिविधान् वक्ष्यामि अनुपूर्वशः ॥ १०७ ॥

टीका—'इच्चेए' इत्यादि—

इति=अनेन प्रकारेण एते=पृथिव्यादयस्त्रिविधाः स्थावराः=स्थितिस्वभावाः,

---

'एएसिं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एएसिं-एतेषाम्) इन वनस्पति जीवोंके (वण्णओ गंधओ रसफासओ-वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः) वर्णकी अपेक्षा, गंधकी अपेक्षासे रस और स्पर्शकी अपेक्षासे एवं (संठाणदेसओ वावि-संस्थानदेशतः अपि) संस्थान रूप देशकी अपेक्षा से भी (विहाणाइं सहस्ससो-विधानानि सहस्रशः) हजारो भेद हैं ॥ १०६ ॥

इस तरह यहां तक पृथ्वीकाय, अप्काय एवं वनस्पतिकाय रूप तीन स्थावर जीवोंका कथन किया है। अब त्रस जीवोंका विवेचन सूत्रकार करते हैं-'इच्चेए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—इस गाथा द्वारा सूत्रकार यह कहते हैं कि (इइ-इति) इस प्रकार मैंने (एए-एते) ये पृथ्वी आदिक (तिविहा-

---

"एएसिं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—एएसिं-एतेषां આ વનસ્પતિ જીવોની वण्णओ गंधओ रस-फासओ-वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः વર્ણની અપેક્ષા, ગંધની અપેક્ષાથી રસ અને સ્પર્શની અપેક્ષાથી અને संठाणदेसओ वावि-संस्थानदेशतः अपि સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી પણ विहाणाइं सहस्ससो-विधानानि सहस्रशः હજારો ભેદ છે.॥૧૦૬॥

આ પ્રમાણે અહીં સુધી પૃથવીકાય, અપૂકાય, અને વનસ્પતિકાય રૂપ ત્રણ સ્થાવર જીવોનું કથન કરેલ છે હવે ત્રસ જીવોનું વિવેચન સૂત્રકાર કરે છે—"इच्चेए" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે, इइ-इति આ પ્રમાણે મેં एए-एते આ પૃથવી આદિક तिविहा-त्रिविधा ત્રણ પ્રકારના थावरो-

समासेन=संक्षेपेण, व्याख्याताः। विस्तरतस्तु एषां त्रयाणां बहुतरा भेदाः सन्तीति भावः। अतस्तु-अतः परम् , त्रिविधान् त्रसान् अनुपूर्वशः=अनुक्रमेण वक्ष्यामि॥१०७॥

श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—

मूलम्—तेऊ वाऊ य बोधव्वा, उराला य तसा तहा।
इच्चेए तसा तिविहा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१०८॥

छाया—तेजांसि वायवश्च बोद्धव्याः, उदाराश्च त्रसास्तथा।
इत्येते त्रसास्त्रिविधाः, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १०८ ॥

टीका—'तेऊ वाऊ य' इत्यादि।

हे जम्बूः! तेजांसि=अग्नयः, वायवश्च, इमे उभये एकेन्द्रिया, तथा-उदाराः -एकेन्द्रियापेक्षया प्रायः स्थूलाः, द्वीन्द्रियादय इत्यर्थः। त्रसाः=त्रस्यन्ति-चलन्ति

त्रिविधाः) तीन प्रकार के (थावरा-स्थावराः) स्थावर जीवोंका (समासेण वियाहिया-समासेन व्याख्याताः) यह संक्षेप से ही कथन किया है। कारण कि विस्तार से यदि इसका कथन किया जाता तो इनके अनेक भेद प्रभेदोंका भी यहां कथन किया गया होता। परन्तु ऐसा नहीं किया है अतः इससे यही समझना चाहिये कि यह कथन यहां इनका संक्षेप को लेकर ही किया गया है। (इत्तोउ-अतस्तु) अब इसके बाद (तिविहे तसे अणुपुव्वसो-त्रिविधान् त्रसान्-अनुपूर्वशः) त्रिविध त्रस जीवोंका मैं क्रमशः कथन करता हूं ॥ १०७ ॥

'तेउ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—इस गाथाद्वारा श्री सुधर्मास्वामी जंबूस्वामीसे कहते हैं कि हे जंबू!-(तेउ वाउ य-तेजांसि वायवश्च) तेजस्काय और वायुकाय ये दोनों एकेन्द्रिय जीव (उराला-उदाराः) एकेन्द्रिय जीवोंकी अपेक्षा

स्थावराः સ્થાવર જીવોનું समासेण वियाहिया-समासेन व्याख्याता સંક્ષેપથી વર્ણન કરેલ છે કારણ કે, વિસ્તારથી જો એનું વર્ણન કરવામાં આવે તો એના અનેક ભેદ પ્રભેદોનું પણ વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોત. પરંતુ એવું કરવામાં આવેલ નથી. આથી એ સમજવું જોઈએ કે, આ કથન એના સંક્ષેપને લઈને જ કરેલ છે इत्तोउ-अतस्तु હવે આના પછી तिविहे तसे अणुपुव्वसो-त्रिविधान् त्रसान् अनुपूर्वशः ત્રિવિધ ત્રસ જીવોનું હું ક્રમશઃ વર્ણન કરૂં છું ॥ ૧૦૭ ॥

"તેઉ" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—આ ગાથા દ્વારા શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે, હે જમ્બૂ! तेऊ वाऊय-तेजांसि वायवश्च તેજસ્કાય અને વાયુકાય એ બંને

देशाद्देशान्तरं संक्रामन्तीति त्रसाः बोद्धव्याः । इति=अनेन प्रकारेण, एते त्रसास्त्रिविधाः सन्ति, अग्निरूपा वायुरूपा उदाररूपाश्चेति । तेजो वायूनां स्थावरनाम कर्मोदयेऽप्युक्तरूपं त्रसनमस्तीति त्रसत्वम् । त्रसत्वं हि द्विधा भवति-गतितो लब्धितश्च । ततश्च तेजोवायूनां गतितः, उदाराणां च त्रसनामकर्मोदयवतां लब्धितो गतितश्चापि त्रसत्वमिति बोध्यम् । तेषां=त्रिविधानां त्रसानां भेदान् मे=मम कथयतः समीपे यूयं श्रृणुत ॥ १०८ ॥

प्रायः स्थूल हैं । तथा (तसा-त्रसाः) एक स्थानसे दूसरे स्थान में संक्रमण करने वाले होनेसे त्रस हैं (इइ-इति) इस कारण (एए तसा तिविहा-एते त्रसा : त्रिविधाः) ये त्रस तीन प्रकार के हैं । (तेसिं भए मे सुणेह-तेषाम् भेदान् मे श्रृणुत) अब मैं इनके भेदोंको कहता हूं सो तुम सुनो। तात्पर्य इसका यह है कि त्रस तीन प्रकार के होते हैं-(१) अग्निरूप (२) वायुरूप (३) उदाररूप। यद्यपि अग्निकाय तथा वायुकाय के स्थावर नाम कर्मका उदय है तो भी इनमें स्थानसे स्थानान्तर रूप त्रसन होता है अतः इन त्रसनकी अपेक्षा अग्निकाय एवं वायुकाय में त्रसपना कहा है। गतिकी अपेक्षासे तथा लब्धिकी अपेक्षासे त्रसपना दो प्रकार का होता हैं । तेजस्काय एवं वायुकायमें त्रसपना गतिकी अपेक्षा से कहा है। तथा त्रसनामकर्मके उदय वाले उदार जीवोंके जो त्रसपना कहा है वह गति तथा लब्धि दोनोंकी अपेक्षा से कहा है ॥ १०८ ॥

એકેન્દ્રિય જીવ उराला-उदाराः એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષા પ્રાયઃ સ્થૂળ છે તથા तसा-त्रसाः એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં ફરનાર હોવાથી ત્રસ છે इइ-इति એ કારણે एए तसा तिविहा-एते त्रसाः त्रिविधाः એ ત્રસ ત્રણ પ્રકારના છે. तेसिं भेए मे सुणेह-तेषाम् भेदान् मे श्रृणुत હવે હું એના ભેદો કહું છું તેને તમો સાંભળો. તાત્પર્ય આનુ એ છે કે, ત્રસ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. (૧) અગ્નિરૂપ, (૨) વાયુરૂપ (૩) ઉદારરૂપ જો કે, અગ્નિકાય તથા વાયુકાયથી સ્થાવર નામ કર્મનો ઉદય છે તો પણ એનામાં સ્થાનથી સ્થાનાંતરરૂપ ત્રસન થાય છે. આથી આ ત્રસનની અપેક્ષા અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં ત્રસપના કહેલ છે, ગતિની અપેક્ષાથી તથા લબ્ધિની અપેક્ષાથી ત્રસપના બે પ્રકાર હોય છે. તેજસ્કાય અને વાયુકાયમાં ત્રસપના ગતિની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તથા ત્રસ નામ કર્મના ઉદયવાળા ઉદાર જીવોને જે ત્રસપના કહેલ છે તે ગતિ તથા લબ્ધિ બંનેની અપેક્ષાથી કહેલ છે ॥ ૧૦૮ ॥

तत्रादौ तेजोजीवानाह—

मूलम्—दुविहा तेउ जीवा उ, सुहुमा बायरा तहा ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेव दुहा पुणो ॥ १०९ ॥

छाया—द्विविधास्तेजोजीवास्तु, सूक्ष्मा बादरास्तथा ।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेते द्विधा पुनः ॥ १०९ ॥

टीका—'दुविहा तेउ जीवा उ' इत्यादि ।

तेजो जीवाः=अग्निकायजीवा अपि, इह तु शब्दः समुच्चयार्थकः, द्विविधाः, सूक्ष्माः, तथा बादराः । एते उभये पुनः—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्चेति एवम्—अनेन प्रकारेण द्विधा द्विप्रकाराः सन्तीत्यर्थः ॥ १०९ ॥

मूलम्—बायरा जे उ पज्जत्ता, णेगहा ते वियाहिया ।
इंगाले मुम्मुरे अगणी, अच्चिजाला तहेव य ॥११०॥
उक्का विज्जू य बोधव्वा, णेगहा एवमायओ ।
एगविह मणाणत्ता, सुहुमा ते वियाहिया ॥१११॥
सुहुमा सव्वलोगम्मि, लोगदेसे य बायरा ।
इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥११२॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥११३॥

उनमें पहले तेजस्कायके जीवोंको कहते हैं—'दुविहा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तेउ जीवा—तेजो जीवाः) तेजस्कायके जीव (दुविहा—द्विविधा) दो प्रकारके है (सुहुमा बायरा—सूक्ष्मा बायराः) सूक्ष्म और बादर (एए—एतेः) ये दोनों (पज्जत्तमपज्जत्ता—पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से फिर दो प्रकारके होते है ॥ १०९ ॥

આમાં પહેલાં તેજસ્કાય જીવોને કહે છે—"दुविहा" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—तेउ जीवा—तेजो जीवाः તેજસ્કાયના જીવ दुविहा—द्विविधाः બે પ્રકારનાં છે. सुहुमा बायरा—सूक्ष्मा बादराः સૂક્ષ્મ અને બાદર एए—एते બંને पज्जत्तमपज्जत्ता—पर्याप्ताः अपर्याप्ताः પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ફરીથી બે પ્રકારના હોય છે. ॥ ૧૦૯ ॥

तिण्णेव अहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया ।
आउठिई तेऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥११४॥
असंखकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
कायठिई तेऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥११५॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढंमि सए काए, तेऊजीवाण अंतरं ॥११६॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥११७॥

छाया—बादरा ये तु पर्याप्ताः, अनेकधा ते व्याख्याताः ।
अङ्गारो मुर्मुरोऽग्निः अर्चिर्ज्वाला तथैव च ॥ ११० ॥
उल्का विद्युच्च बोद्धव्याः, अनेकधा एवमादिकाः ।
एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मास्ते व्याख्याताः ॥१११॥
सूक्ष्मा सर्वलोके, लोकदेशे च बादराः ।
इतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्यामि चतुर्विधम् ॥११२॥
सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥११३॥
त्रीन् अहोरात्रान्, उत्कर्षेण व्याख्याताः ।
आयुः स्थितिस्तेजसाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ ११४॥
असंख्यकालमुत्कृष्टा, अंतर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
कायस्थितिस्तेजसां, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥ ११५ ॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, तेजो जीवानाम् अनन्तरम् ॥११६॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ ११७ ॥

टीका--'बायरा जे उ पज्जत्ता' इत्यादि ।
ये तु पर्याप्ता बादरास्ते अनेकधा=अनेकप्रकारा व्याख्याताः । तद् यथा-

'बायरा' इत्यादि ।
अन्वयार्थ—(जे उ बायरा पज्जत्ता-ये तु बादरा पर्याप्ताः) जो बादर

" बायरा " ઇત્યાદિ ।
અન્વયાર્થ—जे उ बायरा पज्जत्ता-ये तु बादराः पर्याप्ताः જે બાદર પર્યાપ્ત

ेन ज्वालया च रहितो दह्यमानेन्धनात्मको भास्वरस्वरूपः, मुर्मुरः–
ग्निकणरूपः, अग्निः=धूमसहितः, अर्चिः=मूलप्रतिबद्धा ज्वलनशिखा-
न्नमूला ज्वलनशिखा ॥ ११० ॥
:=आकाशवह्निः, विद्युत्='विजली' इति प्रसिद्धाः, एवमादिकाः=एत-
अनेकधा=अनेकविधाः अग्निकायजीवा बोद्धव्याः ।

ग्निकाय जीव हैं (ते णेगहा वियाहिया–ते अनेकधा व्याख्याताः) प्रकारके कहे गये हैं। जैसे (इंगाले मुम्मुरे अगणी अच्चिजाला विज्जू एवं आयओ णेगहा बोद्धव्वा–अंगारः मुर्मुरः अग्निः ा तथा उल्का, विद्युत् एवम् आदिकाः अनेकधाः बोद्धव्याः) म और ज्वालासे रहित केवल भास्वररूपवाली अग्नि, मुर्मुर–की हुइ अग्निकणरूप अग्नि, अग्नि–धूमसहित–अग्नि, अर्चिः े युक्त अग्निकी ज्वाला, ज्वाला–छिन्नमूलवाली अग्निकी ल्का – आकाशकी अग्नि, विद्युत्–बिजली इत्यादि। इनसे और भी अनेक प्रकारके अग्निकाय जीव शास्त्रोंमें कहे इन अग्निकाय जीवोंमें (सुहुमा–सूक्ष्माः) जो सूक्ष्मजीव हैं (एगविह–एकविधाः) एक ही प्रकारके हैं–इनके भेद नहीं इसलिये (अणाणत्ता–अनानात्वाः) ये अनेक प्रकारके नहीं है। या–व्याख्याताः) ऐसा प्रभु वीतराग देवोंने कहा है। ये सूक्ष्माः) सूक्ष्मजीव (सव्वलोगम्मि–सर्वलोके) समस्तलोकाका-

જીવ છે ते णेगहा वियाहिया–ते अनेकधा व्याख्याताः ते અનેક કહેવાયેલ છે. જેમ કે, इगाले मुम्मुरे अगणी अच्चिजाला तहा उक्का विज्जू ओ णेगहा बोद्धव्वा–अंगारः मुर्मुरः अग्निः अर्चिज्वाला तथा उल्का, विद्युत् दिकाः अनेकधाः बोद्धव्याः અંગાર–ધૂમાડા અને જ્વાળાથી રહિત સ્વર રૂપવાળી અગ્નિ, મુર્મુર–રાખથી ઢાંકેલી અગ્નિ, અગ્નિ–ધુમાડા અગ્નિ, અર્ચિ મૂળભાગથી ભરેલી અગ્નિની જ્વાળા, જ્વાળા–છીન્ન અગ્નિની શીખા, ઉલ્કા–આકાશની અગ્નિ, વિદ્યુત–વિજળી ઇત્યાદિ! અતિરિક્ત બીજા પણ અનેક પ્રકારના અગ્નિકાય જીવ શાસ્ત્રોમાં છે. આ અગ્નિકાય જીવોમાં सुहुमा–सूक्ष्माः સૂક્ષ્મ જીવ છે ते–ते ते कविधाः એક જ પ્રકારના છે–તેના ભેદ હોતા નથી. આ કારણે –अनानात्वा. તે અનેક પ્રકારના હોતા નથી એવું वियाहिया–व्याख्याताः राग દેવોએ કહેલ છે. सुहुमा–सूक्ष्माः એ સૂક્ષ્મ જીવ सव्वलोगम्मि–सर्वलोके

अग्निकायजीवेषु ये तु सूक्ष्मास्ते एकविधाः अनानात्वा व्याख्याताः अविद्यमानं नानात्वम्-अनेकत्वं येषां ते-अनानात्वाः, भेदरहिता इत्यर्थः, यस्मादनानात्वाः,अत एकविधा इति भावः। अतः परं गाथाद्वयं प्राग् व्याख्यातम्॥११-११२-११३॥

तेजसाम्=अग्निकायजीवानाम्, उत्कर्षेण त्रीन् अहोरात्रान् आयुः स्थितिः= भवस्थितिः, व्याख्याताः = तीर्थङ्करादिभिः कथिता। जघन्यिका-जघन्या तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥ ११४ ॥

शमें रहे हुए हैं। तथा (बायरा-बादराः) जो बादर जीव हैं वे (लोगदेसे-लोकदेशे) लोकके एकदेशमें हैं (इत्तो तेसिं चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-इतः तेषाम् चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) इसके बाद अब मैं इनका चतुर्विध कालका विभाग बतलाता हूं वह इस प्रकार है। (संतइं पप्प-सन्तति प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षासे ये (अणाइया वि य अपज्जवसिया-अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) अनादि और अनंत हैं। तथा (ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्राप्य) भवस्थिति एवं कायस्थितिकी अपेक्षा (साइया सपज्जवसिया-सादिकाः सपर्यवसिताः) सादि ३ और सांत ४ है। इन (तेऊणं-तेजसाम्) तेजस्कायिक जीवोंकी (आउ ठिई-आयुः स्थितिः) आयु स्थिति (उक्कोसेण तिण्णेव अहोरत्ता वियाहिया-उत्कर्षेण त्रीन् अहोरात्रान् व्याख्याता) उत्कृष्ट तीन दिनरातकी है और (जहन्निया-जघन्यिका) जघन्य (अंतो मुहुत्तं-अन्त र्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त्तकी है। (तं कायं अमुंचओ ते ऊणं कायठिई-तंकायं अमुञ्चताम् तेजसां कायास्थितिः)

સમસ્ત લોકાકાશમાં રહેલ છે તથા बायरा-बादराः જે બાદર જીવ છે તે लोगदेसे-लोकदेशे લોકના એક દેશમાં છે. इतो तेसिं चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-तेषाँ चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि આના પછી હવે હું એમના ચતુર્વિધ કાળના વિભાગ બતાવું છું તે આ પ્રમાણે છે-संतइं पप्प-संततिं प्राप्य પ્રવાહની અપેક્ષાથી તે अणाइया वि य अपज्जवसिया-अनादिकाः अवि च अपर्यवसिताः અનાદિ અને અનંત છે તથા ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्राप्य ભવસ્થિતિ અને કાય સ્થિતિની અપેક્ષા साइया सपज्जवसिया-सादिकाः सपर्यवसिताः સાદી ત્રણ અને સાંત ચાર છે. આ तेऊणं-तेजसाम् તેજસ્કાયિક જીવોની आउठिई आयु स्थितिः આયુ સ્થિતિ उक्कोसेण तिण्णेव अहोरत्ता वियाहिया-उत्कर्षण त्रीन् अहोरात्रान् व्याख्याता ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ દિવસ રાતની છે અને जहन्निया-जघन्यिका જઘન્ય अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मूहूर्त्त અંતર્મુહૂર્તની છે तं कायं अमुंचओ तेऊणं कायठिई-तं कायं अमुञ्चताम् तेजसां कायस्थितिः તેજરૂપ કાયને ન છોડતાં આ તેજસ્કાયિક

तेजसाम्=अग्निकायजीवानां, तम्=अग्निरूपं, कायम् अमुश्चताम्=अत्यजताम्, उत्कृष्टा कायस्थितिः, असंख्यकालम्। जघन्यिका तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥११५॥

तेजोजीवानाम्=अग्निकायजीवानां स्वके काये त्यक्ते सति उत्कृष्टमन्तरम् अनन्तकालं निगोदापेक्षया भवति। जघन्यकं तु अन्तरम्–अन्तर्मुहूर्तम् ॥११६॥

एतेषां=तेजोजीवानां विधानानि=भेदाः, वर्णतः, गन्धतश्चैव, तथा रसस्पर्शतः=रसतः स्पर्शतश्च, अपि च–संस्थानदेशतः–संस्थानमाश्रित्य, सहस्रशः=बहुतराः, सन्तीत्यर्थः ॥ ११७ ॥

तेजोजीवा उक्ताः, अथ वायुजीवानाह—

मूलम्–दुविहा वाउजीवा उ, सुहुमा बायरा तहा।
पज्जत्तमपज्जत्ता, एवमेए दुहा पुणो ॥११८॥

तेज रूप कायको नहीं छोडते हुए इन तेजस्कायिक जीवोंकी कायस्थिति (उक्कोसं–उत्कृष्टं) उत्कृष्ट से असंख्यात कालकी है और (जहन्निया–जघन्यिका) जघन्यसे (अंतो मुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी है। तथा (तेउ जीवाण-तेजो जीवानाम्) तेजस्कायिक जीवोंका (सए काए विजढम्मि स्वके काये त्यक्ते–अपने शरीरको छोडकर पुनः उसी शरीरमें आनेका (अंतरं–अन्तरम्) अन्तर काल (उक्कोसं–उत्कृष्टम्) उत्कृष्ट (अणंतकालं–अनंत कालम्) अन्नतकालका है और (जहन्नयं–जघन्यकम्) जघन्य (अंतो मुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तका है (एएसिं वण्णओ गंधओ रसफासओ अवि संठाणओ विहाणाइं सहस्ससो–एतेषाम् वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः अपि संस्थानतश्च विधानानि सहस्रशः) इन जीवोंके वर्णकी गंधकी अपेक्षा, रसकी अपेक्षा, स्पर्शकी अपेक्षा तथा संस्थानदेशकी अपेक्षासे बहुत भेद है ॥११०से११७॥

જીવોની કાયસ્થિતિ उक्कोसं–उत्कृष्टं ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળની છે અને जहन्निया–जघन्यिका જઘન્યથી अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्त્ત અંતર્મુહૂર્તની છે તથા तेउ जीवाण–तेजो जीवानाम् તેજસ્કાયિક જીવોનું सए काए विजढम्मि–स्वकेकाये त्यक्ते પોતાના શરીરને છોડીને એજ શરીરમાં આવવાનો अंतरं–अन्तरम् અંતકાળ उक्कोसं–उत्कृष्टम् ઉત્કૃષ્ટ अणंतकालं–अनंतकालम् અનન્ત કાળનો છે તથા जहन्नयं–जघन्यकम જઘન્ય अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम અંતર્મુહૂર્તનો છે. एएसिं वण्णओ गंधओ रसफासओ–एतेषां वर्णत· गंधत· रसस्पर्शतः આ જીવોના વર્ણની અપેક્ષા ગંધની અપેક્ષા, રસની અપેક્ષા, સ્પર્શની અપેક્ષા તથા संठाणदेसओ–संस्थानदेशत· સંસ્થાન દેશની અપેક્ષાથી ઘણા ભેદ છે. ॥૧૧૦–૧૧૭॥

बायरा जे उ पज्जत्ता, पंचहा ते पकित्तिया ।
उक्कलिया मंडलिया, घणगुंजा सुद्धवाया य ॥११९॥
संवट्टगवाया य, णेगहा एवमायओ ।
एगविहमणाणत्ता, सुहुमा तत्थ वियाहिया ॥१२०॥
सुहुमा सव्वलोगम्मि, एगदेसे य बायरा ।
इत्तो कालविभागं तु, तेसिं वुच्छं चउव्विहं ॥१२१॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१२२॥
तिण्णेव सहस्साइं, वासाणुक्कोसिया भवे ।
आउठिई वाऊणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ १२३ ॥
असंखकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
कायठिई वाऊणं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १२४ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढम्मि सए काए, वाऊजीवाण अंतरं ॥ १२५ ॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१२६॥

छाया—द्विविधा वायुजीवास्तु, सूक्ष्मा बादरास्तथा ।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, एवमेते द्विधा पुनः ॥११८॥
बादरा ये तु पर्याप्ताः, पञ्चधा ते प्रकीर्तिताः ।
उत्कलिका मण्डलिका घनगुञ्जा शुद्धवाताश्च ॥११९॥
संवर्तकवाताश्च, नेकधा एवमादयः ।
एकविधा अनानात्वाः, सूक्ष्मास्तत्र व्याख्याताः ॥१२०॥
सूक्ष्माः सर्वलोके, एकदेशे च बादराः ।
अतः कालविभागं तु, तेषां वक्ष्यामि चतुर्विधम् ॥१२१॥
सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिता अपि च ॥१२२॥
त्रीण्येव सहस्राणि वर्षाणामुत्कृष्टिका भवति ।
आयुः स्थितिर्वायूनाम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१२३॥

असंख्यकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
कायस्थितिर्वायूनां, तं कायं तु अमुंचताम् ॥१२४॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, वायुजीवानामन्तरम् ॥ १२५ ॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतो वाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥१२६॥

टीका—" दुविहा वाउजीवा उ " इत्यादि ।

एतद् गाथानवकं व्याख्यातप्रायमेव ॥ ११८ ॥ ये तु पर्याप्ता बादरा स्ते पञ्चधा प्रकीर्तिताः, इह ' पञ्चधा ' इत्युपलक्षणम्, अग्रिमगाथायामनेकधेत्यभिधानात् । उत्कलिका=वातशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धस्ततश्च-' उत्कलिका ' इति उत्कलिका वाता बोध्याः, ये स्थित्वा स्थित्वा पुनर्वान्ति ते उत्कलिकावाताः, तथा ' मण्डलिका ' इति मण्डलिका वाताः-वातोलीरूपाः, घनवाताः=रत्नप्रभा-

---

वायु जीवोंके भेद इस प्रकार हैं—'दुविहा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वाउजीवा उ दुविहा सुहुमा बायरा तहा-वायुजीवास्तु द्विविधाः सूक्ष्मा बादरास्तथा) वायुजीव दो प्रकारके हैं । १ एक बादर और दूसरे सूक्ष्म (एवमेए दुहा पुणो पज्जत्तमपज्जत्ता-एवमेते द्विधा पुनः पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) ये दोनों ही प्रकार पर्याप्त और अपर्याप्तके भेदसे पुनः दो प्रकारके हो जाते हैं-बादर पर्याप्त और बादर अपर्याप्त, सूक्ष्म पर्याप्त और सूक्ष्म अपर्याप्त । (जे उ बायरा ते पंचहा पकित्तिया-ये तु बादराः ते पंचधा प्रकीर्तिताः) जो बादर पर्याप्त वायुकाय जीव हैं वे पांच प्रकारके कहे गये हैं । जैसे-उत्कलिकावात-जो ठहर२ कर वायु चलता है वह । मण्डलिकवात-जो वायु धूलि वगैरहको गोलाकार

વાયુ જીવોના ભેદ આ પ્રકારના છે—" दुविहा " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—वाउ जीवा उ दुविहा सुहुमा बायरा तहा-वायुजीवास्तु द्विविधा सूक्ष्माः बादरास्तथा વાયુ જીવ બે પ્રકારના છે એક બાદર અને બીજા સૂક્ષ્મ एवमेए दुहा पुणो पज्जत्तमपज्जत्ता-एवमेते द्विधा पुनः पर्याप्ताः अपर्याप्ताः આ બન્ને પ્રકાર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ફરીથી બે પ્રકારના થાય છે—બાદર પર્યાપ્ત અને બાદર અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ. પર્યાપ્ત અને સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત. जे उ बायरा ते पंचहा पकित्तिया-ये तु बादराः ते पंचधा प्रकीर्त्तिताः જે બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવ છે તે પાંચ પ્રકારના કહેલ છે જેમ કે,-ઉત્કાલિકા વાત, જે રોકાઈ રોકાઈને વધુ ચાલે છે તે, મંડલિકા વાત-જે વાયુ, ધૂળ, વગેરેને

घधोवर्तिनां घनोदधीनां, विमानानां वाऽऽधाराः हिमपटलकल्पा वायवः, 'गुञ्जा' इति गुञ्जा वाता गृह्यन्ते, ये गुञ्जान्तो वान्ति ते। शुद्धवाताः-मन्दानिलादयः सहजवाताश्च ॥ ११९ ॥ तथा-संवर्तकवाताश्च ये स्थितमपि तृणादिकं अन्यत्र

घूमाता है वह। घनवात-जो रत्नप्रभा आदि भूमियोंके अधोवर्ती घनोदधि वायुओंकी अथवा विमानोंका आधारभूत है वह। गुञ्जावात-जो शब्द करते हुए बहा करते है। अतएव इन्हे गुंजावात कहा गया है। संवर्तकवात-जो वायु तृणादिकको उड़ाकर अन्यत्र ले जावे वह। (एवमायओ-एवमादयः) इत्यादिक और भी वायु (णेगहा-नैकधाः) बहुतसे होते है। इन सबको वायुकायमें अर्थात् उसके भेदरूप बादर पर्याप्त वायुकायमें अन्तर्गत जानना चाहिये। (सुहुमा एगविहमणाणत्ता-सूक्ष्माः एकविधाः अनानात्वाः) सूक्ष्म वायुकायिक जीव एक प्रकारके ही होते है अतः वे नाना-अनेक प्रकारके नहीं कहे गये है अर्थात् इनके भेद नहीं है। (सुहुमा-सूक्ष्माः) ये सूक्ष्म वायुकायिकजीव (सव्वलोगम्मि-सर्वलोके) समस्त लोकमें तिलमें तैलकी तरह भरे हुए हैं। तथा-(बायरा-बादराः) बादर वायुकायिक जीव (एगदेसे-एकदेशे) लोकके एकदेशमें रहते है। (इतः-अतः) अब मैं इसके बाद (तेसिं-तेषाम्) इन वायुकायिक जीवोंका (चउव्विहं-चतुर्विधम्) चार प्रकारका (कालविभागं वुच्छं-कालविभागं वक्ष्यामि) कालविभाग कहता हूं। ये सब वायुकायिक

ગોળાકારમાં ઘૂમાવે છે તે, ઘન વાત-જે રત્નપ્રભા વગેરે ભૂમિયોના અધોવર્તિ ઘનોદધી વાયુઓની અથવા વિમાનોને આધારભૂત છે તે, ગુંજાવાત-જે શબ્દ કરતાં કરતાં વહે છે તે. એથી જ તેને ગુંજાવાત કહેલ છે, સંવર્તકવાત-જે પવન તૃણ આદિને ઉડાડીને બીજે સ્થળે લઈ જાય છે તે एवमायओ-एवमादयः ઇત્યાદિ બીજા પણ णेगहा-नेकधाः ઘણા વાયુ હોય છે આ સઘળા વાયુકાયમાં અર્થાત તેના ભેદરૂપ બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયમાં અંતર્ગત જાણવા જોઈએ. सुहुमा णेगविहमणाणत्ता-सूक्ष्माः एकविधाः अनानात्वाः સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવ એક પ્રકારના જ હોય છે જેથી તે જુદા જુદા પ્રકારના કહેવાયેલ નથી. અર્થાત્ એના ભેદ નથી. આ सुहुमा-सूक्ष्माः સૂક્ષ્મકાયિક જીવ सव्वलोगम्मि-सर्वलोके સમસ્ત લોકમાં તલમાં જેમ તેલ છે એ પ્રમાણે ભરેલા છે તથા वायरा-वादराः બાદર વાયુકાયિક જીવ एगदेसे-एकदेशे લોકના એક ભાગમાં રહે છે. इतः-अतः હવે હું આના પછી तेसिं-तेषाम् આ વાયુકાયિક જીવોના चउव्विहं-चतुर्विधम् ચાર પ્રકારના कालविभागं वुच्छं-कालविभाग वक्ष्यामि કાળવિભાગ કહું છું. આ

क्षिपन्ति ते। एवमादयः=एतत्प्रभृतिका अनेकधा सन्ति। तत्र=सूक्ष्मबादरेषु मध्ये सूक्ष्मा वायुजीवा एकविधा अनानात्वाः=नानात्वरहिताः, व्याख्याताः ॥ १२० । १२१ । १२२ । १२३ । १२४ । १२५ । १२६ ॥

जीव (संतइं पप्प–सन्ततिं प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षा (अणाईया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः अपिच अपर्यवसिताः) अनादि और अनंत हैं। (ठिइं पडुच्च–स्थितिं प्रतीत्य) स्थितिकी अपेक्षा (साइया सपज्जवसिया–सादिकाः सपर्यवसिताः) सादि और सांत हैं। (वाऊणं–वायूनाम्) इन वायुकायिक जीवोंकी (आउठिई–आयुः स्थितिः) आयुः स्थिति (उक्कोसा–उत्कृष्टा) उत्कृष्ट (वासाणं तिन्नेव सहस्साइं–वर्षाणां त्रीण्येव सहस्राणि) तीनहजार वर्षकी है तथा (जहन्निया–जघन्यिका) जघन्य (अंतो मुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी है इसी तरह (तं कायं अमुंचओ–तम् कायम् अमुंचताम्) वायुकायको नहीं छोडते हुए इन (वाऊणं–वायूनाम्) वायुकायिक जीवोंकी (कायठिई–कायस्थितिः)कायस्थिति (उक्कोसं–उत्कृष्टं) उत्कृष्ट (असंखकालम्-असंख्यकालम्) असंख्यतकालकी है तथा (जहन्निया-जघन्यिका) जघन्यसे (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्त र्मुहूर्तकी है। (वाउ जीवाण–वायु जीवानाम्) वायुकाय जीवोंका (विजढम्मि सए काए–त्यक्ते स्वके काये) अपने कायको छोडने पर और अन्य कायमें जन्म लेने पर पश्चात् उसी कायमें पुनः जन्म लेनेका (अंतरं–अन्तरम्)अन्तरकाल (उक्कोसं उत्कृष्टम्) उत्कृष्ट

સઘળા વાયુકાયિક જીવ संतइं पप्प–सन्तति प्राप्य પ્રવાહની અપેક્ષા अणाइया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः અનાદિ અને અનંત છે. તથા ठिइं पडुच्च–स्थिति प्राप्य સ્થિતિની અપેક્ષા साइया सपज्जवसिया–सादिका सपर्यवसिताः સાદી અને સાંત છે. આ વાયુકાયિક જીવોની आउ ठिई–आयु' स्थितिः આયુ સ્થિતિ उक्कोसा–उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ वासाणं तिन्नेव सहस्साइं–वर्षाणां त्रिण्येव सहस्राणि ત્રણ હજાર વર્ષની છે તથા जहन्निया–जघन्यिका જઘન્ય अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम् અંતર્મુહૂર્તની છે તેજ પ્રમાણે तं कायं अमुंचओ–तं कायं अमुञ्चताम् વાયુકાયને ન છોડતાં આ वाऊणं–वायूनाम् વાયુકાયિક જીવોની कायठिई–कायस्थितिः કાયસ્થિતિ उक्कोसं–उत्कृष्टं ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની છે તથા जहन्निया–जघन्यिका જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે वाऊ जीवाण–वायुजीवानाम् વાયુકાય જીવો विजढम्मि सए काए–त्यक्ते स्वके काए પોતાની કાયાને છોડીને અને બીજી કાયમાં જન્મ લીધા પછી તે કાયામાં ફરીથી જન્મ લેવાનો अंतरं–अन्तरम् અંતરકાળ उक्कोसं–उत्कृष्टम् ઉત્કૃષ્ટ अणतकालं–

अग्निरूपा वायुरूपाश्च द्वये त्रसा उक्ताः, सम्प्रत्युदाररूपास्तृतीयास्त्रसा उच्यन्ते-

मूलम्-उराला य तसा जो उ, चउहा ते पकित्तिया।
बेइंदिय तेइंदिय, चउरो पंचिंदिया चेव ॥ १२७ ॥

छाया—उदाराश्च त्रसा ये तु, चतुर्धा ते प्रकीर्तिताः।
द्वीन्द्रिया त्रीन्द्रियाः, पञ्चेन्द्रियाश्चैव ॥ १२७ ॥

टीका—'उराला' इत्यादि।

ये तु उदारास्त्रसास्ते चतुर्धा प्रकीर्तिताः। तद् यथा-द्वीन्द्रिया त्रीन्द्रियाश्च-चत्वारः पञ्चेन्द्रियाश्चेति। तत्र द्वीन्द्रियाः=स्पर्शनं रसनं चेति द्वे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः, कुम्यादयः। त्रीन्द्रियाः=स्पर्शनं रसनं घ्राणं चेति त्रीणि इन्द्रियाणि येषां

(अणंतकालं-अनंतकालम्) अनंतकालका है। यह उत्कृष्ट अन्तर निगोदकी अपेक्षासे कहा गया है (जहन्नयं-जघन्यकम्) जघन्य अंतरकाल (अंतो मुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तका है (एएसिं-एतेषाम्) इन वायुकायिक जीवोंके (वण्णओ गंधओ रसफासओ वि य संठाणदेसओ-वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः अपि च संस्थानदेशतः वा) वर्णकी, गंधकी, रसकी स्पर्शकी तथा संस्थानरूप देशकी भी अपेक्षा (सहस्सओ विहाणाइं-सहस्रशो विधानानि) हजारों भेद हो जाते हैं॥११८से१२६॥

अब उदाररूप जो तीसरे प्रकारके त्रस जीव हैं उन्हें सूत्रकार कहते हैं—'उराला' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जो उ उराला तसा ते चउहा पकित्तिया-ये तु उदाराः त्रसाः ते चतुर्धा प्रकीर्तिताः) जो त्रसोंका तीसरा भेद उदारत्रस कहा

अनन्तकालम् અનંતકાળનો છે આ ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષાથી કહેલ છે. जहन्नय-जघन्यकम् જઘન્ય અંતરકાળ अंतोमुहुत्त-अन्तर्मुहूर्त्तम् અંતર્મુહૂર્તનો છે. एएसिं-एतेषां આ વાયુકાયિક જીવોના वण्णओ गन्धओ रसफासओ वि य संठाणदेसओ-वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः अपि च संस्थानदेशतः वा વર્ણની ગંધની, રસની, સ્પર્શની, તથા સંસ્થાનરૂપ દેશની પણ અપેક્ષાએ सहस्सओ विहाणाइं-सहस्रशो विधानानि હજારો ભેદ થઈ જાય છે. ॥ ૧૧૮ થી ૧૨૬ ॥

હવે ઉદારરૂપ જે ત્રીજા પ્રકારના ત્રસ જીવ છે તેને સૂત્રકાર બતાવે છે—" उराला " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जो उ उराला तसा ते चउहा पकित्तिया-ये तु उदाराः त्रसाः ते चतुर्धा प्रकीर्तिताः જે ત્રસનો ત્રીજો ભેદ ઉદાર ત્રસ કહેલ છે તે ચાર

ते त्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयः । चत्वारः=चतुरिन्द्रियाः-स्पर्शनं-रसनं-घ्राणं चक्षुश्चेति चत्वारि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः भ्रमरादयः । पञ्चेन्द्रियाश्च=स्पर्शनं-रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रं चेति पञ्च इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः-एकेन्द्रियादि चतुरिन्द्रियपर्यन्ततिर्यग्योनिजव्यतिरिक्ताः । मत्स्यादयतिर्यग्योनिजास्तथा सर्वे नारका मनुष्यादेवाश्च पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः ॥ १२७ ॥

तत्र द्वीन्द्रियजीवानाह--

मूलम्-वेइंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे ॥ १२८ ॥

किमिणो सोमंगला चेव, अलसा माइवाहया ।
वासीमुहा य सिप्पिया, संखा संखणगा तहा ॥१२९॥

गया है वह चार प्रकारका होता है। (बेइंदिय तेइंदिय चउरो पंचिंदिया-द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाः चतुष्पंचेन्द्रियाश्च) स्पर्शन एवं रसना इन्द्रिय जिनके होती है ऐसे कृमि आदि जीव द्वीन्द्रिय जीव हैं। स्पर्शन, रसना एवं घ्राण ये तीन इन्द्रियां जिनके होती हैं वे त्रीन्द्रिय जीव हैं जैसे पिपीलिका (कीडी) आदि। स्पर्शन, रसना, घ्राण एवं चक्षु ये चार इन्द्रियां जिन जीवोंके होती हैं वे चतुरिन्द्रिय जीव हैं जैसे भ्रमर वगैरह। स्पर्शन, रसना, घ्राण, चक्षु और कर्ण ये पांच इन्द्रियां जिनके होती हैं वे पंचेन्द्रिय जीव हैं जैसे मनुष्य आदि। एकेन्द्रियसे लेकर चार इन्द्रियवाले तिर्यंच जीवोंको छोडकर बाकी तिर्यञ्च, मनुष्य, देव एवं नारकी ये सब पंचेन्द्रिय जीव है ॥१२७॥

પ્રકારનો છે વેઇંદિય તેઇંદિય ચઉરો પંચિંદિયા-દ્વીન્દ્રિયાઃ ત્રીન્દ્રિયાઃ ચતુષ્પંચેન્દ્રિયાશ્ચ સ્પર્શન અને રસના ઇન્દ્રિય જેને હોય છે એવા કૃમિ આદિ જીવ બેઇન્દ્રિય જીવ છે. સ્પર્શન, રસના અને ઘ્રાણથી ત્રણ ઇન્દ્રિયો જેને હોય છે તે ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવ છે. જેમ પિપિલિકા આદિ સ્પર્શન રસના, ઘ્રાણ અને ચક્ષુ એ ચાર ઇન્દ્રિયો જે જીવોને હોય છે, તે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવ છે જેમ ભ્રમર વગેરે. સ્પર્શન. રસના, ઘ્રાણ. ચક્ષુ અને કર્ણ, એ પાંચ ઇન્દ્રિયો જેને હોય છે તે પંચેન્દ્રિય જીવ છે પંચેન્દ્રિય જેમ મનુષ્ય આદિ ! એકેન્દ્રિયથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ જીવોને છોડીને બાકીના તિર્યંચ, મનુષ્ય દેવ અને નારકીય એ સઘળા પંચેન્દ્રિય જીવ છે. ॥ ૧૨૭ ॥

पल्लोयाणुल्लिया चेव, तहेव य वराडगा ।
जलूगा जालगा चेव, चंदणा य तहेव य ॥१३०॥
इइ बेइंदिया एए ऽणेगहा एवमायओ ।
लोगेगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ॥१३१॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१३२॥
वासाइं बारसा चेव, उक्कोसेण वियाहिया ।
बेइंदिय आउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१३३॥
संखिज्जकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
बेइंदिय कायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥१३४॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
बेइंदिय जीवाणं, अंतरं च वियाहियं ॥१३५॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वा वि, विहाणाइं सहस्सओ ॥१३६॥

छाया—द्वीन्द्रियास्तु ये जीवाः, द्विविधास्ते प्रकीर्तिताः ।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १२८ ॥
कृमयः सौमङ्गलाश्चैव, अलसा मातृवाहकाः ।
वासीमुखाश्च शुक्तयः, शंखाः शंखनकास्तथा ॥ १२९ ॥
पल्लुका अणुलताश्चैव, तथैव च वराटकाः ।
जलौकसो जालकाश्चैव, चन्दनाश्च तथैव च ॥ १३० ॥
इति द्वीन्द्रिया एतेऽनेकधा एवमादयः ।
लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र वियाहिया ॥ १३१ ॥
संततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १३२ ॥
वर्षाणि द्वादशैव तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
द्वीन्द्रियाणाम् आयुःस्थितिः, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१३३॥
संख्येयकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
द्वीन्द्रियाणां कायस्थितिः, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥१३४॥

अनन्तकालमुत्कृष्टम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
द्वीन्द्रियाणां जीवानाम्, अन्तरं च व्याख्यातम् ॥ १३५ ॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतो वापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १३६ ॥

टीका—'बेइंदिया उ जे जीवा:' इत्यादि ।

ये तु द्वीन्द्रिया जीवा स्ते द्विविधाः प्रकीर्तिताः, तद् यथा-पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तेषां भेदान् मे=मम, समीपे यूयं शृणुत ॥ १२८॥

कृमयः-अशुच्यादौ समुत्पन्नाः, सौमङ्गलाः-जीवविशेषाः, अलसाः=प्रसिद्धाः, मातृवाहकाः=द्वीन्द्रियजन्तुविशेषाः । वासीमुखाः-वास्याकारमुखाः, तथा-शुक्तयश्च, शंखाः=प्रसिद्धाः, शंखनकाः=लघुशंखाः, शंखाकृतिका अत्यन्तलघुजीवाः

द्वीन्द्रिय जीवोंको कहते है—'बेइंदिया' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे उ बेइंदिया जीवा-ये तु द्वीन्द्रियाः जीवाः) जो द्वीन्द्रिय जीव है (ते दुविहा पकित्तिया-ते द्विविधा प्रकीर्तिताः) वे दो प्रकारके कहे गये है। (पज्जत्त-पर्याप्ताः) पर्याप्त और दूसरे (अपज्जत्ता-अपर्याप्ताः) अपर्याप्त। (तेसिं भेए मे सुणेह-तेषाम् भेदान् मे शृणुत) अब इनके भेदोंको मैं कहता हूं-सो सुनो-वे इस प्रकार है (किमिणो-कृमयः) कृमी-जो विष्टा आदि अपवित्र पदार्थोंसें उत्पन्न होते है वे (सो मंगला-सौ मंगलाः) सौ मंगल-जीवविशेष (अलसा-अलसाः) केंचुआ (माइवाहया-मातृवाहकाः) द्वीन्द्रिय जन्तुविशेष (वासीमुहा-वासीमुखाः) जिनका मुख वसोलाके आकार जैसा होता है ऐसे द्वीन्द्रिय जीव, (सिप्पिया-शुक्तयः) सीप (संख-शंखाः) शंख, (संखणगा-शंख-

---

હવે બે ઈન્દ્રિય જીવને બતાવવામાં આવે છે—"बेइंदिया" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे उ बेइंदिया जीवा-ये तु द्विन्द्रिया. जीवाः જે બે ઈન્દ્રિય જીવ છે ते दुविहा पकित्तिया-ते द्विविधाः प्रकीर्तिता. તે બે પ્રકારના કહેલ છે. पज्जत्ता-पर्याप्ताः પર્યાપ્ત અને બીજા अपज्जत्ता-अपर्याप्ताः અપર્યાપ્ત तेसि भेए मे सुणेह-तेषां भेदान् मे शृणुत હવે તેના ભેદોને હું કહું છું તે સાંભળો. તે આ પ્રમાણે છે—किमिणो-कृमयः કૃમિ-જે વિષ્ટા આદિ અપવિત્ર પદાર્થોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે सो मंगला-सौ मंगला. સૌ મંગલ જીવ વિશેષ, अलसा-अलसाः કેંચુઆ माइवाइया-मातृवाहकाः બે ઈન્દ્રિય જંતુ વિશેષ वासोमुहा-वासीमुखाः જેનું મોઢું વસોલાના આકાર જેવું હોય છે એવા બે ઈન્દ્રિય જીવ सिप्पिया-शुक्तयः સીપ संख-शंखाः શંખ નાનાનાના, संखणगा-शंखनकाः શંખ

इत्यर्थः । ॥ १२९ ॥ पल्लुकाः=काष्ठभक्षकाः जीवविशेषाः, अनुल्लकाः=जीव-विशेषाः, तथा-वराटकाः=कपर्दका, जलौकसः='जोक' इति प्रसिद्धाः, जालकाः-जीवविशेषाः, तथा-चन्दनाः=अक्षाः, चांदणिया' इति प्रसिद्धाः ॥१३०

नकाः) छोटे २ शंख, (पल्लोय-पल्लुकाः) जो काष्ठ का भक्षण करते है ऐसे जीव विशेष घुण आदि (अणुल्लया-अनुल्लकाः) अनुल्लक जीव विशेष तथा (वराडगा-वराटकाः) कौडी (जलूगा-जलौकसाः) जौंक (जालगा-जालकाः) जालक (चंदणा-चन्दनाः) चांदणिया। (इइ एवं आयओ-इति एवम् आदयः) इस प्रकार इनको आदि लेकर (एए बेइंदिया अणेगहा-एते द्वीन्द्रिया अनेकधा) ये द्वीन्द्रियजीव और भी अनेक प्रकारके होते हैं। (ते सव्वे लोगेग देसे-ते सर्वे लोकैकदेशे) ये सब द्वीन्द्रियजीव लोकके एक भाग में ही रहते हैं (न सव्वत्थ-न सर्वत्र) सब लोक में नहीं (वियाहिया-व्याख्याताः) ऐसा प्रभुने फरमाया है। (सतइं पप्पणाईया वि य अपज्जवसिया-सततिं प्राप्य अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) ये द्वीन्द्रिय जीव प्रवाहकी अपेक्षा अनादि एवं अनंत हैं। तथा (ठिई पडुच्च साईया वि य सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपिच सपर्यवसिताः) स्थितिकी अपेक्षा सादि और सांत हैं। (बारसा वासाइं चेव बेइंदिय आउ ठिई उक्कोसेण वियाहिया-द्वादशवर्षाणि एवं द्वीन्द्रियाणाम् आयुः स्थितिः उत्कर्षेण व्याख्याता) १२ बारह वर्षकी ही

पल्लोय-पल्लकाः જે લાકડાનું ભક્ષણ કરે છે એવા જીવ વિશેષ ઘુણ આદિ अणुल्लया-अनुल्लक અનુલ્લક જીવ વિશેષ તથા वराडगा-वराटकाः કોડી जलूगा-जलौकसः જોક, जालगा-जालकाः જાલક, चंदणा-चन्दनाः ચાંદણિયા, इइ एवं आयओ-इति एवम् आदयः આ પ્રમાણે એમનાથી અધિક લઈને एए बेइंदिया अणेगहा-एते द्विन्द्रियाः अनेकधा આ બે ઇન્દ્રિય જીવ અનેક પ્રકારના હોય છે. ते सव्वे लोगेगदेसे-ते सर्वे लोकैकदेशे આ સઘળા બે ઈન્દ્રિય જીવ લોકના એક ભાગમાં રહે છે. न सव्वत्थ-न सर्वत्र સઘળા લોકમાં નહીં. वियाहिया-व्याख्याताः એવું પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે. सतइं पप्पणाईया वि य अपज्जवसिया-संततिं प्राप्य अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः આ બે ઇન્દ્રિય જીવ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ અને અનંત છે તથા ठिई पडुच्च साईया वि य सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે. बारसा वासाइं चेव बेइंदिय आउठिई उक्कोसेण वियाहिया-द्वादशवर्षाणि एवं द्वीन्द्रियाणाम् आयुस्थितिः इत्कर्षेण व्याख्याता બાર વર્ષની જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ બે

इत्येते–तथा एवमादायः=एतत्प्रभृतिका एतत्सदृशाश्च द्वीन्द्रिया जीवा अनेकधा सन्ति । ते सर्वे लोकैकदेशे=लोकैकभागवर्तिनः, न तु सर्वत्र विद्यमाना आख्याताः । अतः पर गाथापञ्चकं व्याख्यातप्रायं, सुगम च ॥ १३१–१३६ ॥

उत्कृष्ट स्थिति इन द्वीन्द्रिय जीवोंकी कही गइ है। तथा (जहन्निया अंतो मुहुत्तं–जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) जघन्य अन्तर्मुहूर्तकी । इसी तरह (कायठिई–कायस्थितिः) कायस्थिति (बेइंदिय–द्वीन्द्रियाणाम्) इन द्वीन्द्रिय जीवोंकी (तं कायं तु अमुंचाओ–तं काय अमुंचताए) लगातार उस द्वीन्द्रियके शरीरको नहीं छोडने पर (उक्कोसं–उत्कृष्टं) उत्कृष्टरूपसे (संखिज्ज कालं–संख्येयकालम्) संख्यात कालकी तथा (जहन्नयं–जघन्यिका) जघन्यरूपसे (अंतोमुहुत्तं–अन्तमुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी कही गइ है। (बेइंदिय जीवाणं–द्वीन्द्रियाणाम् जीवानाम्) तथा इसी तरह इन द्वीन्द्रिय जीवोंका (अंतरं–अन्तरम्) अंतरकाल–विरहकाल (उक्कोसं–उत्कृष्टम्) उत्कृष्ट (अणंतकाल–अनंतकालम्) निगोदकी अपेक्षा अनंतकालका और (जहन्नयं–जघन्यकम्) जघन्य (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तका कहा गया है। (एएसिं वण्णओ गंधओ रसफासओ विय संठाणदेसओ सहस्सओ विहाणाइं–एतेषाम् वर्णतः गंधतः रसस्पर्शतः अपि सस्थानदेशतः वा सहस्रशः विधानानि) इन द्वीन्द्रिय जीवोंके वर्णकी, गंधकी, रसकी, स्पर्शकी तथा संस्थानरूप देशकी अपेक्षा और भी बहुतसे भेद हैं ॥ १२८–१३६ ॥

ઇન્દ્રિયવાળાજીવોની બતાવેલ છે તથા जहन्निया अंतोमुहुत्तं–तथा जघन्यिका अन्तर्मुहूर्त्तम् જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની આજ પ્રમાણે कायठिई–कायस्थितिः કાય સ્થિતિ बेइंदिय–द्विन्द्रियाणाम् આ બે ઇન્દ્રિય જીવોની तं काय तु अमुंचओ–तं कायं अमुञ्चताम् એકધારી આ બે ઇન્દ્રિયવાળા શરીરને નહીં છોડવાની उक्कोसं–उत्कृष्टं ઉત્કૃષ્ટરૂપથી संखिज्जकालं–संख्येयकालम् સંખ્યાતકાળની તથા जहन्निय–जघन्यिका જઘન્ય રૂપથી अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम् અન્તર્મુહૂર્તની કહેવામાં આવેલ છે તથા बेइंदिय जीवाणं–द्विन्द्रियाणाम् जीवानाम् એવી રીતે એ બે ઇન્દ્રિય જીવોના अंतर–अन्तरम् અંતરકાળ વિરહકાળ उक्कोसं–उत्कृष्टं ઉત્કૃષ્ટ अणंतकालं–अनन्तकालम् નિગોદની અપેક્ષા અનંત કાળને અને जहन्नयं–जघन्यकम् જઘન્ય अंतोमुहुत्त–अन्तर्मुहूर्तम् અન્તર્મુહૂર્તના કહેલ છે. एएसि वण्णओ गंधओ रसफासओ वि संठाणदेसओ सहस्सओ विहाणाइं–एतेषाम् वर्णतः गन्धतः रसस्पर्शतः अपि सस्थानदेशतः આ બે ઇન્દ્રિય જીવોમાં વર્ણની, ગંધની, રસની, સ્પર્શની તથા સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી બીજા પણ ઘણા ભેદ છે. ॥ ૧૨૮–૧૩૬ ॥

अथ त्रीन्द्रियजीवानाह—

मूलम्—तेइंदिया उ जे जीवा दुविहा ते पकित्तिया ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१३७॥
कुंथु पिवीलि उड्डंसा, उक्कलुद्देहिया तहा ।
तणहारा कट्ठहारा य, मालुगा पत्तहारगा ॥१३८॥
कप्पासट्ठिमिंजा य, तिंदुगा तउसमिंजिगा ।
सयावरी य गुम्मी य, बोधव्वा इंदकाइया ॥१३९॥
इंदगोवगमाईया, णेगहा एवमायओ ।
लोगेगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ॥१४०॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१४१॥
एगूणपण्णहोरत्ता, उक्कोसेण वियाहिया ।
तेइंदिय आउठिई अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१४२॥
संखिज्जकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
तेइंदिय कायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥१४३॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
तेइंदियजीवाणं, अंतरेयं वियाहियं ॥१४४॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१४५॥

छाया—त्रीन्द्रियास्तु ये जीवाः, द्विविधास्ते प्रकीर्तिताः ।
पर्याप्ता अपर्याप्ताः, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १३७ ॥
कुन्थु पिपीलिकोद्दंशाः, उत्कालिका उद्देहिकास्तथा ।
तृणहाराः काष्ठहाराः, मालुकाः पत्रहारकाः ॥ १३८ ॥
कार्पासास्थिमिञ्जाश्च, तिन्दुकास्त्रपुषमिञ्जिकाः ।
सदावरी च गुल्मी च, बोद्धव्या इन्द्रकायिकाः ॥ १३९ ॥
इन्द्रगोपकादिका अनेकधा एवमादयः ।
लोकैकदेशे ते सर्वे न सर्वत्र व्याख्याताः ॥ १४० ॥

सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १४१ ॥
एकोनपञ्चाशतम् अहोरात्रान् , उत्कर्षेण व्याख्याता ।
त्रीन्द्रियाणाम् आयुः स्थितिः, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१४२॥
संख्येयकालमुत्कृष्टा अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
त्रीन्द्रियाणां कायस्थितिः, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥ १४३ ॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्रीन्द्रियजीवानाम् , अन्तरकं व्याख्यातम् ॥ १४४ ॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रस स्पर्शतः ।
संस्थानदेशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १४५ ॥

टीका—' तेइंदिया उजे जीवा ' इत्यादि ।

ये तु त्रीन्द्रिया जीवास्ते द्विविधाः प्रकीर्तिताः । तद् यथा-पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तेषां भेदान् मे=मम समीपे यूयं शृणुत ॥ १३७ ॥

कुन्थवः=अत्यन्तलघुशरीरास्त्रीन्द्रियजीवविशेषाः ते हि चलन्त एव विभा-

---

तीन इन्द्रियवाले जीवोंका कथन सूत्रकार इस प्रकार करते हैं ।

' तेइंदियाउ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जे तेइंदिया जीवा ते दुविहा पकित्तिया-ये तु त्रीन्द्रिया जीवा ते द्विविधा प्रकीर्तिताः) जो तीन इन्द्रियवाले जीव हैं वे दो प्रकारके कहे गये हैं। (पज्जत्तमपज्जत्ता-पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) एक पर्याप्त और दूसरे अपर्याप्त। (तेसिं भेए मे सुणेह-तेषाम् भेदान् मे शृणुत) मैं अब इनके भेदोंको कहता हूं सो तुम सुनो। वे ये है (कंथु पिवीलिउद्दंसा उक्कलुदेहिया-कुन्थु पिपीलिकोद्दंशाः उत्कलिका तथा उद्देहिका) कुन्थु-तीन इन्द्रियवाले जीवोंसे सबसे सूक्ष्म जीव जो चलते समय ही दिखलाइ पडते

હવે ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા જીવોનું કથન સૂત્રકાર આ પ્રમાણે કરે છે—
“ તે इंदियाउ ” ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे तेइंदिया जीवा ते दुविहा पकित्तिया-ये तु त्रिन्द्रीया जीवा ते द्विविधा प्रकीर्तिताः જે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવ છે તે બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે पज्जत्तमपज्जत्ता-पर्याप्ता अपर्याप्ता એક પર્યાપ્ત અને બીજા અપર્યાપ્ત હવે तेसिं भेए मे सुणेह-तेषां भेदान् मे शृणुत તેના ભેદોને કહું છુ તે સાંભળો તે આ પ્રમાણે છે-कुंथु पिवीलिउद्दंसा उक्कलुदेहिया-कुन्थु पिपीलिकाद्देशाः उत्कलिकाः तथा उद्देहिका કુન્થુ-ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા જીવોમા સઘળાથી સૂક્ષ્મ જીવ જે ચાલતી વખતે જ જોઈ શકાય છે એક સ્થળે બેઠેલ હોય ત્યારે નહીં.

न्यन्ते, न तु स्थिताः सूक्ष्मत्वात् । पिपीलिकाः=कीटिकाः, उद्दंशाः, उत्कालिकाः, उद्देहिकाः, तृणहाराः, काष्ठहाराः, मालुकाः, पत्रहारकाः, उद्दंशादयः पत्रहारक पर्यन्ता त्रीन्द्रियजीवविशेषाः ॥ १३८ ॥

कार्पासास्थिमिञ्जाः, तिन्दुकाः, त्रपुषमिञ्जिकाः, सदावरी, गुल्मी च, तथा-इन्द्रकायिकाः एते त्रीन्द्रियजीवविशेषाः ॥ १३९ ॥

इन्द्रगोपकाः, एवमादयः=एतत्प्रभृतयः, एतत्सदृशास्त्रीन्द्रियजीवा अनेकधा =अनेकभेदवन्तः । सन्ति । ते सर्वे लोकैकदेशे-लोकस्यैकभागे स्थिताः, न तु सर्वत्र स्थिता व्याख्याताः ॥ १४० ॥

हैं ठहरने पर नहीं। पिपीलिका-चिउटी, उद्दंश, उत्कलिक, उद्देहिक तथा (तणहार-तृणहारः) तृणहार, (कट्ठहारा-काष्ठहाराः) काष्ठहर, (मालुगा-मालुका) मालुक (पत्तहारगा-पत्रहारका) ये सब तीन इन्द्रिय वाले जीवविशेष हैं। (कप्पासट्ठिमिंजाय तिंदुका तउसमिंजिगा-कार्पासस्थिमिञ्जाश्च तिन्दुकाः त्रपुषमिञ्जिकाः) कार्पासास्थिमिंजा, तिन्दुक, त्रपुषमिञ्जिका ये भी तेन्द्रिय जीव विशेष हैं। (सयावरि गुम्मीय इंदकाइया इंदगोवगमाईया णेगहा एवमायओ-सदावरी गुल्मी इन्द्रकायिकाः इन्द्रगोपिकादिका अनेकधा एवमादयः) इसी तरह सदावरी गुल्मी, इन्द्रकायिक एवं इन्द्रगोपिका ये सब तेन्द्रिय जीवोंके नाम हैं। तेन्द्रिय जीव और भी अनेक प्रकारके होते हैं। (ते सव्वे लोगेगदेसे न सव्वत्थ वियाहिया-ते सर्वे लोकैकदेशे न सर्वत्र व्याख्याताः) ये सब तेन्द्रिय जीव लोकके एकदेशमें ही रहते हैं सर्वत्र लोकमें नहीं ऐसा प्रभुने फरमाया

પિપાલિકા-કીડી, ઉદંશ, ઉત્કાલિક, ઉદેહિક તથા तणहारा-तृणहाराः તૃણહાર, कट्ठहारा-काष्ठहाराः કાષ્ઠહાર, मालुगा-मालुका માલુક, पत्तहारगा-पत्रहारका પત્ર હારક આ સઘળા ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવ વિશેષ છે. कप्पसट्ठि मिजाय तिंदुका तउस मिंजिगा-कार्पासस्थिमिञ्जाश्च तिन्दुकाः त्रपुषमिञ्जिकाः કાર્પાસાસ્થિમિંજા તિન્દુક ત્રપુષમિંજીકા, આ પણ ત્રણ ઇન્દ્રિય વિશેષ જીવ છે. सयावरि गुम्मीय इंद काइया इंद गोवगमाईया णेगहा एवमायओ-सदावरी गुल्मी इन्द्रकायिकाः इन्द्र गोपिकादिका अनेकधा एवमादयः આજ પ્રમાણે સદાવરી, ગુલ્મિ, ઇન્દ્રકાયિક અને ઇન્દ્રગોપિકા આ સઘળા ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવોના નામ છે. ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવ બીજા પણ અનેક પ્રકારનાં હોય છે. ते सव्वे लोगेगदेसे न सव्वत्थ वियाहिया-ते सर्वे लोकैकदेशे न सर्वत्र व्याख्याताः આ સઘળા ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવ લોકના એક દેશમાં જ રહે છે. સર્વત્ર લોકમાં નહીં. આવું પ્રભુએ

'संतइं पप्पणाईया' इत्यादि। इतः प्रभृति गाथापञ्चकं प्राग् व्याख्यातप्रायं सुगमं च ॥ १४१ । १४२ । १४३ । १४४ । १४५ ॥

है। (संतइं पप्प–सन्तति प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षा ये जीव (अणाईया वि य अपज्जवसिया–अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) अनादि एवं अनंत हैं। (ठिइं पडुच्च–स्थितिं प्रतीत्य) स्थितिकी अपेक्षा विचार करने पर (साईया वि य सपज्जवसिया–सादिका अपि च सपर्यवसिताः) सादि और सांत हैं। (उक्कोसेण–उत्कर्षेण) उत्कृष्टसे (तेइंदिय आउठिई–त्रीन्द्रियाणाम् आयु स्थितिः) त्रीन्द्रिय जीवोंकी आयुः (एगूणपण्ण–एकोनपंचाशत्) उनचास ४९ दिनरातकी है। तथा (जहन्नियं–जघन्यम्) जघन्यसे (अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तकी है। (ते इंदियाणं काउठिइ–त्रीन्द्रियाणाम् कायस्थितिः)इन तीन इन्द्रियवाले जीवोंकी (तंकायं अमुंचओ–तंकायं अमुंचताम्)तीन इन्द्रियके शरीरको लगातार प्राप्त करते रहने पर (कायठिई–कायस्थितिः) कायस्थिति (उक्कोसा–उत्कृष्टा) उत्कृष्टा (संखिज्जकालं–संख्येयकालम्) संख्यातकाल प्रमाण है। (जहन्नया अंतोमुहुत्तं–जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) जघन्य अन्तर्मुहूर्त है। त्रीन्द्रिय जीवोंका अंतरकाल निगोदकी अपेक्षा उत्कृष्ट अनंतकालका है जघन्य अन्तर्मुहूर्तका है। वर्ण गंध रस स्पर्श संस्थान रूप देशकी अपेक्षासे बहुतसे भेद होते हैं ॥ १३७–१४५ ॥

ફરમાવેલ છે. संतइं पप्प–सतति प्राप्य પ્રવાહની અપેક્ષા આ જીવ अणाइया वि य अपज्जवसिया–अनादिका. अपि च अपर्यवसिता અનાદિ અને અનંત છે. ठिइं पडुच्च–स्थिति प्राप्य સ્થિતિની અપેક્ષા વિચાર કરવાથી साइया वि य सपज्जवसिया–सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः સાદી અને સાંત છે. उक्कोसेण–उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટથી तेइंदिय आउठिई–त्रीन्द्रियाणम् आयुस्थितिः ત્રણ ઈન્દ્રિય જીવોની આયુ एगुणपण्ण–एकोनपञ्चाशत् ઓગણ પચાસ (૪૯) દિવસ રાતની છે તથા जहन्नियं–जघन्यम् જઘન્યથી अंतोमुहुत्तं–अन्तर्मुहूत्तम् અંતર્મુહૂર્તની છે तेइंदियाणं काउठिई–त्रीन्द्रीयाणम् कायस्थितिः ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા જીવોની तं कायं अमुञ्चओ–तं कायं अमुञ्चताम् ત્રણ ઇન્દ્રિયના શરીર એકધારી રીતે પ્રાપ્ત કરતા રહેવાથી काउठिई–कायस्थितिः કાયસ્થિતિ उक्कोसा–उत्कृष्टा ઉત્કૃષ્ટ संखेज्जकालं–संख्येयकालम् અસંખ્યાતકાળ છે. जहन्नियं अन्तोमुहुत्तं–जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम् જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત છે. ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવોના અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનો છે. જઘન્ય અંતરમુહૂર્તનું છે. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી ઘણા ભેદ છે. ॥ १३७ १४५ ॥

चतुरिन्द्रिय जीवानाह—

मूलम्—चउरिंदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकित्तिया ।
पज्जत्तमपज्जत्ता, तेसिं भेए सुणेह मे ॥ १४६ ॥
अंधिया पोत्तिया चेव, मच्छिया मसगा तहा ।
भमरे कीडपयंगे य, ढिंकुणे कंकणे तहा ॥१४७॥
कुक्कुडे सिंगिरीडी य, नंदावत्ते य विच्छुए ।
डोले भिंगारीया य, वियंडी अच्छिवेहए ॥१४८॥
अच्छिले माहए अच्छिरोडए विचुयाचित्तपक्खए ।
उहिंजलिया जलकारी य, नीनिया तंबगाइया ॥१४९॥
इय चउरिंदिया एएऽणेगहा एवमायओ ।
लोगस्स एगदेसंमि, ते सव्वे परिकित्तिया ॥१५०॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१५१॥
छच्चेव य मासा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
चउरिंदिय आउठिई, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१५२॥
संखिज्जकालमुक्कोसा, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
चउरिंदियकायठिई, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १५३॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
चउरिंदिय जीवाणं, अंतरं च वियाहियं ॥१५४॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥१५५॥

छाया—चतुरिन्द्रियास्तु ये जीवाः द्विविधास्ते प्रकीर्तिताः ।
पर्याप्ता अपर्याप्ता, तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १४६ ॥

अन्धिका पुत्तिका चैव, मक्षिका मशकास्तथा ।
भ्रमरः कीटः पतङ्गश्च, ढिङ्कुन कुङ्कनस्तथा ॥ १४७ ॥
कुक्कुटः शृङ्गरीटी च, नन्दावर्तश्च वृश्चिकः ।
डोलः भृङ्गारिकाश्च, विरिली अक्षिवेधकः ॥ १४८ ॥
अक्षिलो माहयः अक्षिरोडकः विच्युता चित्रपक्षकाः ।
ओहिंजलिका जलकारी च, नीनिका तंबकादयः ॥ १४९ ॥
इति चतुरिन्द्रिया एतेऽनेकधा एवमादयः ।
लोकस्यैकदेशे ते सर्वे परिकीर्तिताः ॥ १५० ॥
सन्ततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १५१ ॥
षडेव च मासान्, उत्कर्षेण व्याख्याताः ।
चतुरिन्द्रियाणाम् आयुःस्थितिः अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१५२॥
संख्येयकालमुत्कृष्टा, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ।
चतुरिन्द्रियाणां कायस्थितिः, तं कायं तु अमुञ्चताम् ॥ १५३॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
चतुरिन्द्रियजीवानाम्, अन्तरं च व्याख्यातम् ॥ १५४ ॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १५५ ॥

टीका—चउरिंदिया उ जे जीवा ' इत्यादि ।

भो शिष्य—ये तु चतुरिन्द्रिया जीवास्ते द्विविधाः प्रकीर्तिताः । तद् यथा —पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । तेषां भेदान् मे=मम समीपे यूयं शृणुत ॥ १४६ ॥

अब सूत्रकार चतुरिन्द्रिय जीवोंके विषय में समझाते है

'चउरिंदिया' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जे उ चउरिंदिया जीवा ते दुविहा पकित्तिया-ये तु चतुरिन्द्रिय जीवास्ते द्विविधाः प्रकीर्तिताः) जो चार इन्द्रियवाले जीव है वे दो प्रकारके है। (पज्जत्तमपज्जत्ता-पर्याप्ताः अपर्याप्ताः) एक पर्याप्त और

હવે સૂત્રકાર ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવના વિષયને સમજાવે છે—

“ चउरिंदिया ” ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे उ चउरिंदिया जीवा ते दुविहा पकित्तिया-ये तु चतुरिंद्रिया जीवास्ते द्विविधा प्रकीर्तिताः જે ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવ છે તે બે પ્રકારના છે. એક पज्जत्तमपज्जत्ता-पर्याप्ताः अपर्याप्ताः પર્યાપ્ત અને બીજા અપર્યાપ્ત तेसिं भेए

अन्धिकादयस्तम्बकान्ताश्चतुरिन्द्रिय-जीवविशेषाः केचिद् प्रसिद्धाः केचित् तत्तद्देशे केचिच्च सर्वत्र प्रसिद्धाः ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥

'इय' इत्यादि । इत्येते=उक्ताः, तथा-एवमादयः-एतत्सदृशा एतत्प्रभृतयः, चतुरिन्द्रिया जीवा अनेकधा सन्ति । ते सर्वे लोकस्यैकदेशे-लोकैकभागवर्तिनः, परिकीर्तिताः=कथितास्तीर्थंकरादिभिरिति शेषः ॥ १५० ॥

दूसरे अपर्याप्त। (तेसिं भए मे सुणेह-तेषां भेदान् मे श्रृणुत) मैं अब इनके भेदोंको कहता हूं सो तुम मेरे पास इन्हें सुनो (अंधिया पोत्तिया मच्छिया मसगा भमर कीडपयंगे ढिंकणे कंकणे कुक्कुडे सिंगिरीडीय नंदावत्ते विच्छुए डोले भिंगारिया वियडी अच्छिवेहए अच्छिले माहए अच्छिरोडए विच्चुया चित्तपक्खए उहिंजलिया जलकारी नीलिया तंबगाईया-अंधिका पुत्तिका मक्षिका, मशकाः भ्रमरः, कीटः, पतङ्गः, ढिंकनः, कंकनः, कुकुटः, श्रृंगरीटी, नंदावर्तः, वृश्चिकः डोलः, भृङ्गारिकाः, विरली, अक्षिवेधकः अक्षिलः, माहयः, अक्षिरोडकः, विच्युलाः, चित्रपक्षकः, ओहिंजलिका, जलकारी, नीनिका, तंबकादयः) ये अंधिका पुत्तिकासे लेकर तंबकादि पर्यन्त समस्तजीव चौइन्द्रिय जीव है। इनमें कितनेक जीव अप्रसिद्ध है कितनेक उन२ देशोंदेशोंमें तथा कितनेक सर्वत्र प्रसिद्ध है। जैसे मक्षिका -मक्खी-मशक-मच्छर, भ्रमर, पतंग वृश्चिक-विच्छू। (इय चउरिंदिया इति एते चतुरिन्द्रियाः) इस प्रकार ये पूर्वोक्त समस्त जीव चौइन्द्रिय जीव है (एवं

मे सुणेह-तेषां भेदान् मे श्रृणुत हुं हवे तेना भेदोने कहुं छुं ते सांभळो- अंधिया पोत्तिया मच्छिया मसगा भमरे कीडपयंगे ढिंकणे कंकणे कुक्कुडे सिंगिरिडीय नंदावत्ते विच्छुए डोले भिंगारियाय वियडी अच्छिवेहए अच्छिले माहए अच्छिरोडए विच्छुया चित्तपक्खए उहिंजलिया जलकारी नितीया तंबगाईया-अंधिका, पुत्तिका, मक्षिका, मशकाः भ्रमरः, कीटः, पतङ्गः, ढिकनः कंकनः कुक्कुटः श्रृगरिटी नंदावर्त्तः वृश्चिकः डोलः भृङ्गारिकाः विरली अक्षिवेधकः अक्षिलः, माहयः अक्षिरोडकः विच्युता चित्रपक्षकः ओहिंजलिका जलकारी नीनिका तंबकादयः અંધિકા, પુત્તિકા, મક્ષિકા, મશકા, ભ્રમર કીટક પતંગ, ઢિકન, કંકન, કુકકુટ, શ્રૃંગરીટી, નંદાવર્ત્ત, વીંછી, ડોલ, ભ્રમરી, વિરલી, અક્ષિવેધક અક્ષિલ, માહય, અક્ષિરોડક, વિચ્યુતા, ઓહિંજલિકા, જલકારી નીનિકા, તંબકાદયઃ, આ અંધિકા પુત્તિકાથી માંડીને તંબકાદિ પર્યંત સઘળા જીવ ચાર ઈન્દ્રિય જીવ છે તેમાં કેટલાક જીવ અપ્રસિદ્ધ કેટલાક જે તે દેશમા તથા કેટલાક સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. જેમ માખી, મચ્છર, ભ્રમર, પતંગ, વીછી, इइ चउरिंदिया- इति एते चतुरिन्द्रियाः આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત એ સઘળા જીવ ચારઈન્દ્રિય જીવ છે. एवं अणेगहा-

'संतइं पप्प' इत्यादि। इतः प्रभृति गाथापञ्चकं प्राग्-व्याख्यातप्रायं सुगमं च। १५१॥ चतुरिन्द्रियाणां=चतुरिन्द्रियजीवानाम् आयुः स्थितिः=भवस्थितिः, उत्कर्षेण षड्मासानेव व्याख्याता। जघन्यिका तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥१५५॥

पञ्चेन्द्रिय जीवानाह—

मूलम्—पंचिंदिया उ जे जीवा, चउविहा ते वियाहिया।
नेरइय तिरिक्खा यँ, मणुया देवा यँ आहियाँ ॥१५६॥

अणेगहा—एवमादयः अनेकधा) इसी तरह और भी चतुरिन्द्रिय जीव हैं। (ते:सव्वे-ते सर्वे) ये सब (लोगस्स एगदेसम्मि-लोकस्य एकदेशे) लोकके एक भागमें रहते हैं (परिकित्तिया-परिकीर्त्तिता) ऐसा वीतराग प्रभुने कहा है (संतइं पप्प-सन्ततिं प्राप्य) इत्यादि ये चतुरिन्द्रिय जीव, प्रवाह की अपेक्षा अनादि एवं अनन्त हैं (ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्रतीत्य) स्थिति की अपेक्षा सादि और सान्त हैं (छच्चेव मासाऊ-षडेव मासान्) इन चतुरिन्द्रिय जीवोंकी आयुः स्थिति उत्कृष्ट छह महीनोंकी है और जघन्य अन्तर्मुहूर्तकी है। (काउ ठिई-कायस्थितिः) इनकी कायस्थिति लगातार चतुरिन्द्रियके शरीरको नहीं छोड़ने पर उत्कृष्ट संख्यातकालकी है जघन्य अन्तर्मुहूर्त्तकी है। इनका (अंतरं-अन्तरं) अन्तर-विरहकाल निगोदकी अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तकालका और जघन्य अन्तर्मुहूर्त्तका है। इन चतुरिन्द्रिय जीवोंके वर्णगंधरसस्पर्श और संस्थानरूप देशकी अपेक्षा से और भी बहुतसे भेद हैं ॥१४६से१५५॥

एवमादयः अनेकधा આવી રીતે બીજા પણ ચાર ઇન્દ્રિય જીવ છે તે सव्वे-ते सर्वे તે સઘળા लोगस्स एगदेसम्मि-लोकस्य एकदेशे લોકના એક ભાગમાં રહે છે. परिकित्तिया-परिकीर्तिता વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું છે. संतइं पप्प-सन्ततिं प्राप्य આ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવ પ્રવાહની અપેક્ષા અનાદિ અને અનંત છે. ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्रतीत्य સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને શાંત છે. चच्चेवमासा-षडेवमासान् આ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ છ મહિનાની અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે. તેની कायठिई-कायस्थितिः કાયસ્થિતિ એકધારી ચાર ઇન્દ્રિયના શરીરને ન છોડવાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કાળની છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે. તેનો अंतरं-अन्तरम् અંતર વિરહકાળ નિગોદની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળનો અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તનું છે. આ ચાર ઇન્દ્રિય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષાથી બીજા પણ ઘણા ભેદ છે. ॥ १४६ થી १५५ ॥

छाया—पञ्चेन्द्रियास्तु ये जीवाः, चतुर्विधास्ते व्याख्याताः ।
नैरयिकास्तिर्यञ्चश्च, मनुजा देवाश्च आख्याताः ॥ १५६ ॥

टीका—'पंचिंदिया उ जे जीवा' इत्यादि ।

ये तु पञ्चेन्द्रिया जीवा स्ते चतुर्विधा व्याख्याः=कथिताः । ते नैरयिकाः= निरये भवा नैरयिकाः, नरके उत्पन्नाः, तिर्यञ्चः=तिर्यग्योनिजाश्च, मनुजाः= मनुष्याः, तथा देवाश्च आख्याताः=कथितास्तीर्थंकरादिभिरिति शेषः ॥१५६॥

तत्र नैरयिकजीवानाह—

मूलम्—नेरइया सत्तविहा, पुढवीसु सत्तसु भवे ।
रयणाभ सक्कराभा, वालुयाभा य आहिया ॥१५७॥
पंकाभा धूमाभा, तमा तमतमा तहा ।
इइ नेरइया एए, सत्तहा परिकीत्तिया ॥१५८॥
लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे उ वियाहिया ।
एत्तो कालविभागं तुं, वोच्छं तेसिं चउव्विहं ॥१५९॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१६०॥

पंचेन्द्रिय जीवोंके विषयका कथन इस प्रकार है-'पंचेंदिया' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ पंचिंदिया जीवा ते चउव्विहा वियाहिया-ये तु पंचेन्द्रिया जीवाः ते चतुर्विधाः व्याख्याताः) जो पंचेन्द्रिय जीव हैं वे चार प्रकारके कहे गये हैं। १ (नेरइया-नैरयिकाः) नारकी जीव २, तिरिक्खाय-तिर्यञ्चश्च) तिर्यञ्च जीव ३ (मणुया-मनुजाः) मनुष्य गतिके जीव तथा ४ (देवा-देवाः) देवगतिके जीव ॥१५६॥

પંચેન્દ્રિય જીવોના વિષયનું કથન આ પ્રમાણે છે—"पंचेंदिया" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे उ पंचेंदियजीवा ते चउव्विहा वियाहिया-ये तु पंचेन्द्रिया चतुर्विधाः व्याख्याताः જે પાંચ ઇન્દ્રિય જીવ ચાર પ્રકારના કહેલ છે. नेरइया-नैरयिकाः (१) નારકીય જીવ, तिरिक्खाय-तिर्यञ्चश्च (२) તિર્યંચ જીવ, मणुया-मनुजाः (3) મનુષ્યગતિના જીવ, તથા देवा-देवाः દેવગતિના જીવ (४) ॥१५६॥

सागरोवममेगं तु, उक्कोसेण वियाहिया ।
पढमाए जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥ १६१ ॥
तिण्णेव सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
दोच्चाए जहन्नेणं, एगं तु सागरोवमं ॥१६२॥
सत्तेव सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
तइयाए जहन्नेणं, तिण्णेव सागरोवमा ॥ १६३॥
दस सागरोवमा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
चउत्थीए जहन्नेणं, सत्तेव सागरोवमा ॥१६४॥
सत्तरस सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
पंचमाए जहन्नेणं, दस चेव सागरोवमा ॥१६५॥
बावीस सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
छट्ठीए जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥१६६॥
तेत्तीसा सागरा ऊ, उक्कोसेण वियाहिया ।
सत्तमाए जहन्नेणं, बावीसं सागरोवमा ॥१६७॥
जा चेव य आउठिई, नेरइयाणं वियाहिया ।
सा तेसिं कायठिई, जहन्नुक्कोसिया भवे ॥१६८॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढम्मि सए काए, नेरइयाणं तु अंतरम् ॥१६९॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाण देसओ वावि, विहाणाइं सहस्सओ ॥१७०॥

छाया—नैरयिकाः सप्तविधाः पृथिवीषु सप्तसु भवन्ति ।
रत्नाभा शर्कराभा, वालुकाभा च आख्याताः ॥ १५७ ॥
पङ्काभा धूमाभा, तमः तमस्तमस्तथा ।

लोकस्यैकदेशे, ते सर्वे तु व्याख्याताः ।
अतः कालिकाविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१५९॥
सन्तति प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १६० ॥
सागरोपममेकं तु उत्कर्षेण व्याख्याता ।
प्रथमाया जघन्येन दशवर्षसहस्रिका ॥ १६१ ॥
त्रीनेव सागराँस्तु उत्कर्षेण व्याख्याता ।
द्वीतियाया जघन्येन, एकं तु सागरोपमम् ॥ १६२ ॥
सप्तैव सागरांस्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
तृतीयाया जघन्येन, त्रीण्येव सागरोपमाणि ॥ १६३ ॥
दश सागरोपमाणि तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
चतुर्थ्यां जघन्येन, सप्तैव तु सागरोपमाणि ॥ १६४ ॥
सप्तदश सागरांस्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
पञ्चम्या जघन्येन, दश चैव सागरोपमाणि ॥ १६५ ॥
द्वाविंशति सागरांस्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
षष्ठ्या जघन्येन, सप्तदश सागरोपमाणि ॥ १६६ ॥
त्रयस्त्रिंशतं सागरांस्तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
सप्तमाया जघन्येन, द्वाविंशतिं सागरोपमाणि ॥ १६७ ॥
या चैव च आयुःस्थितिः, नैरयिकाणां व्याख्याता ।
सा तेषां कायस्थितिः जघन्योत्कृष्टिका भवति ॥ १६८ ॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, नैरयिकाणां तु अन्तरम् ॥ १६९ ॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थान देशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १७० ॥

टीका—' नेरइया सत्तविहा ' इत्यादि ।
तत्र नैरयिकाः सप्तसु पृथिवीषु भवन्ति अतस्ते सप्तविधाः सन्ति । पृथिवी

इनमेंसे अब नैरयिक जीवोंको कहते हैं—'नेरइया' इत्यादि ।
अन्वयार्थ—(नेरइया सत्तविहा सत्तसु पुढवीसु भवे–नैरयिकाः सप्त-

આમાંથી હવે નારકીય જીવોને કહે છે—" नेरइया " ઈત્યાદિ ।
અન્વયાર્થ–नेरइया सत्तविहा सत्तसु पुढवीसु भवे–नैरयिकाः सप्तविधा सप्तसु पृथिवीषु

भेदान्नैरयिकाणां भेदा भवन्तीत्यतः पृथिवीभेदमाह—'रयणाभ' इत्यादि। रत्नाभा=रत्नानां रत्नकाण्डस्थितानां भवनपतिभवनस्थानां च आभा-प्रभा यस्यां सा रत्नाभा=रत्नप्रभेत्यर्थः। शर्कराभा=शर्करा लघुपाषाणखण्डरूपा तदाभा शर्कराप्रभेत्यर्थः। वालुकाभा=वालुका-'रेती' इति प्रसिद्धा, तद्वत् आभा-प्रभा यस्यां सा वालुकाभा, वालुकाप्रभेत्यर्थः, च आख्याता ॥ १५७ ॥

पङ्काभा=पङ्कः-कर्दमः तद्वदाभा यस्यां सा तथा, पङ्कप्रभेत्यर्थः। धूमाभा=धूमप्रभा तत्र धूमतुल्यपुद्गलपरिणामसद्भावात् ५, तम इति तमः प्रभा तमोरूपा

विधाः सप्तसु पृथिवीषु भवंति' नारकी जीव सात प्रकारके हैं और ये सात पृथिवियों-नरकोंमें रहते हैं। वे सात पृथिवी ये हैं-(रयणाभ-रत्नाभा) रत्नप्रभा (सक्कराभा-शर्कराभा) शर्कराप्रभा (वालुयाभा-वालुकाभा) वालुकाप्रभा ॥१५७॥

(पंकाभा-पङ्काभा) पङ्कप्रभा (धूमाभा-धूमाभा) धूमप्रभा (तमा-तमः) तमःप्रभा (तमतमा-तमस्तमः) तमस्तमःप्रभा। रत्नप्रभा पृथिवीमें भवनपति देवोंके आवासस्थान हैं। ये आवासस्थान रत्नोंके बने हुए हैं। इनकी प्रभा इस पृथिवीमें व्याप्त रहती है अतः उससे इस पृथिवीका नाम रत्नप्रभा ऐसा पड़ा है।१। शर्करा नाम लघु पाषाण खंडोंका है। इनकी आभाके समान दूसरी भूमिकी आभा है। इससे उसका नाम शर्करा प्रभा है।२। रेतीके समान जीस भूमिकी कान्ति है उसका नाम वालुकाप्रभा है।३। पङ्क नाम कीचड़का है। कीचड़के समान जिसकी प्रभा है वह पंकप्रभा है।४। धूमके सदृश जिसकी प्रभा है वह धूमप्रभा

ભવન્તિ નારકીય જીવ સાત પ્રકારના છે અને તે સાત પૃથ્વીઓ નરકોમાં રહે છે એ સાત પૃથ્વી આ પ્રમાણે છે-રયણાભ-રત્નાભા રત્નપ્રભા, સક્કરાભા-શર્કરાભા શર્કરા પ્રભા, વાલુયાભા-વાલુકાભા વાલુકાપ્રભા, પંકાભા-પઙ્કાભા પંકપ્રભા, ધૂમાભા-ધૂમાભા ધૂમપ્રભા, તમા-તમઃ તમપ્રભા, તમતમા-તમસ્તમઃ તમસ્તમપ્રભા. ॥ ૧૫૭ ॥

રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ભવનપતિદેવોનું આવાસસ્થાન છે. આ આવાસસ્થાન રત્નોનું બનેલ છે. આની પ્રભા આ પૃથ્વીમાં વ્યાપ્ત રહે છે જેથી તેના વડે આ પૃથ્વીનું નામ રત્નપ્રભા એવું પડેલ છે. ૧. શર્કરા નામ લઘુપાષાણુ ખંડોનું છે તેની આભાના સમાન બીજી ભૂમિની આભા છે જેથી તેનું નામ શર્કરાપ્રભા છે. ૨. રેતીના જેવી જે ભૂમિની કાંતિ છે તેનું નામ વાલુકાપ્રભા છે ૩. પંકનામ કાદવનું છે કાદવના જેવી જેની કાંતિ છે તે પંકપ્રભા છે. ૪. ધુમાડાના જેવી જેની કાંતિ છે તે ધૂમપ્રભા છે. આ ધૂમપ્રભા નરકમાં

६, तथा तमस्तमः=तमस्तमः प्रभा महातमोरूपा ७, इति=अनेन प्रकारेण, पृथिवीभेदरूपेण, एते=उक्तरूपाः, नैरयिकाः=नैरयिक जीवाः, सप्तधा परिकीर्तिताः ॥

ते सर्वे नैरयिकास्तु लोकस्यैकदेशे=लोकैकभागवर्तिनः, व्याख्याताः । अतः परं तेषां कालविभागं चतुर्विधं वक्ष्यामि ॥ १५९ ॥ १६० ॥

है। इस धूमप्रभा नरकमें धूम जैसा पुद्गलोंका परिणमन होता रहता है।५। अंधकारकीप्रभा तुल्यप्रभा जिस नरकमें है वह तमःप्रभा पृथिवी है।६। तथा गाढ अंधकारके समान जिस पृथिवीकी कांति है वह तमस्तमः प्रभा है।७। इस तरह सात पृथिवियोंके भेदसे नारकी जीव सात प्रकार के कहे गये हैं ॥१५८॥

अन्वयार्थ—(ते सव्वे लोगस्स एगदेसम्मि वियाहिया-ते सर्वे लोकस्य एकदेशे व्याख्याताः) ये सब लोकके एक भागमें रहते हैं। (एत्तो कालविभागं वोच्छं-अतः परं कालविभागं वक्ष्यामि) अब इसके बाद कालविभाग कहता हूं वह कालविभाग (तेसिं-तेषाम्) इन नारकी जीवोंका (चउव्विहं-चतुर्विधम्) चार प्रकारका है ॥१५९॥

ये नारकी जीव (संतइं पप्प-सन्ततिं प्राप्य) प्रवाहकी अपेक्षा (अणाइया-अनादिकाः) अनादि (वि य-अपि च) और (अपज्जवसिया-अपर्यवसिताः) अनंत है। तथा (ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्रतीत्य) आयु-स्थिति और कालस्थितिकी अपेक्षा (साईया वि य सपज्जवसिया-सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः) सादि और सांत हैं ॥१६०॥

धुमाडा જેવા પુદ્ગલોનું પરિણમન થયા કરે છે. ૫. અંધકારના જેવી કાંતિ જે નરકમાં છે તે તમઃપ્રભા છે. ૬. તથા ગાઢ અંધકારના જેવી જે પૃથવીની કાંતિ છે તે તમસ્તમઃપ્રભા છે. ૭. આ પ્રમાણે સાત પૃથવીઓના ભેદથી નારકીય જીવ સાત પ્રકારના કહેવાયા છે. ॥ ૧૫૮ ॥

અન્વયાર્થ—ते सव्वे लोगस्स एगदेसम्मि वियाहिया-ते सर्वे लोकस्य एकदेशे व्याख्याताः આ બધા લોકના એક ભાગમાં રહે છે. एत्तो कालविभागं वोच्छं-अतः परं कालविभागं वक्ष्यामि હવે આની પછી કાળવિભાગને કહું છું. આ કાળવિભાગ तेसि-तेषां આ નારકીય જીવોના चउव्विहं-चतुर्विधम् ચાર પ્રકારના છે. ॥ ૧૫૯ ॥

અન્વયાર્થ—આ નારકીય જીવ संतइं पप्प-संततिं प्राप्य પ્રવાહની અપેક્ષાથી अणाइया अनादिकाः અનાદિ वि-य અને अपज्जवसिया-अपर्यवसिताः અનંત છે તથા ठिइं पडुच्च-स्थितिं प्राप्य આયુસ્થિતિ અને કાળસ્થિતિની અપેક્ષાથી साईया वि य-सपज्जवसिया સાદી અને સાંત છે. ॥૧૬૦॥

'सागरोवममेगं तु' इत्यादि।

नैरयिकाणामायुः स्थितिमाह—प्रथमायां पृथिव्यां रत्नप्रभायां नैरयिकाणामायुः स्थितिः उत्कर्षेण एकं सागरोपमं व्याख्याता जघन्येन तु दशवर्षसहस्त्रिका दशसहस्रवर्षप्रमाणा. आयु. स्थिति व्याख्यातेत्यर्थः ॥ १६१ ॥

'तिण्णेव सागरा उ' इत्यादि।

द्वितीयायां पृथिव्यां नैरयिकाणाम् आयुः स्थितिः, उत्कर्षेण तु त्रीन् सागरानेव =त्रीणि सागरोपमाण्येव व्याख्याता। जघन्येन तु एकं सागरोपमम् आयुःस्थितिव्याख्यातेत्यर्थः ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥

अन्वयार्थ—(पढमाए-प्रथमायाः) प्रथम नरककी आयुः स्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (एगं सागरोवमं-एकं सागरोपमम्) एक सागरकी है तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्यकी अपेक्षा (दसवास सहस्सिया-दशवर्षसहस्त्रिका) दश हजार वर्षकी है। १६१॥

अन्वयार्थ—(दोच्चाए-द्वितीयायाः) द्वितीय नरककी आयुःस्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (तिन्नेव सागरा-त्रीनेव सागरान्) तीन सागरकी तथा (जहन्नेणं एगं सागरोवमं-जघन्येन एकम् सागरोपमम्) जघन्यकी अपेक्षा एक सागरोपम प्रमाण (वियाहिया-व्याख्याता) कही गई है ॥१६२॥

अन्वयार्थ—(तइयाए-तृतियायाः) तीसरे नरककी आयुः स्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (सत्तेव सागरा-सप्तैव सागरान्) सात सागरकी तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्यकी अपेक्षा (तिन्नेव

અન્વયાર્થ—પઢમાએ-પ્રથમા પહેલા નરકની આયુસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી એગંસાગરોવમં-એકં સાગરોપમમ્ એક સાગરની છે તથા. જહન્નેણં-જઘન્યેન જઘન્યની અપેક્ષાથી દસવાસસહસ્સિયા-દશવર્ષસહસ્રિકા દસ હજાર વર્ષની છે. ॥૧૬૧॥

અન્વયાર્થ—દોચ્ચાએ-દ્વિતીયાયાઃ બીજા નરકની આયુસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી તિન્નેવ સાગરા-ત્રીનેવ સાગરાન્ ત્રણ સાગરની છે. તથા જહન્નેણ એગં સાગરોવમં-જઘન્યેન એકમ્ સાગરોપમમ્ જઘન્યની અપેક્ષાથી એક સાગરોપમ પ્રમાણ કહેલ છે. ॥ ૧૬૨ ॥

અન્વયાર્થ—તઇયાએ-તૃતીયાયાઃ ત્રીજા નરકની આયુસ્થિતિ ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી સત્તેવસાગરા સપ્તૈવ સાગરાન્ સાત સાગરની છે

'जा चेव आउठिई' इत्यादि—

या=यावती चैव नैरयिकाणां नैरयिक जीवानाम् आयुः स्थिति र्व्याख्याता, सैव तावत्येव तेषां=नैरयिजीवानां कायस्थितिरपि उत्कृष्टा जघन्या च भवति। तेषां हि तत उद्वृत्तानां गर्भजतिर्यङ्मनुष्येष्वेवोत्पाद इति ॥ १६८ ॥

'अणंतकालमुक्कोसं' इत्यादि।

नैरयिकाणां=नैरयिकजीवानां, स्वके काये त्यक्ते सति अन्तरं तु उत्कृष्टमनन्तकालम्, एतच्च निगोदापेक्षया बोध्यम्। जघन्यकं तु अन्तर्मुहूर्तम्। यदा

सागरोवमाणि–त्रीण्येव सागरोपमाणि) तीन सागरकी (वियाहिया–व्याख्याता) कही है ॥१६३॥

अन्वयार्थ—(चउत्थीए–चतुर्थ्याः) चतुर्थ नरककी आयुः स्थिति (उक्कोसेणं-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (दससागरोवमा–दशसागरोपमाणि) दश सागरकी तथा (जहन्नेणं–जघन्येन) जघन्यकी अपेक्षा (सत्तेव सागरोवमा–सप्तैव सागरोपमाणि) सात सागरकी है ॥ १६४ ॥

अन्वयार्थ—(पंचमाए–पञ्चम्याः) पांचवें नरककी आयुःस्थिति (उक्कोसेण–उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (सत्तरससागरोवमा–सप्तदशसागरोपमा) सत्रह १७ सागरोपम प्रमाण तथा (जहन्नेणं–जघन्येन) जघन्यकी अपेक्षा (दश चेव सागरोवमाणि–दश चैव सागरोपमाणि) दश सागरोपम प्रमाण (वियाहिया–व्याख्याता) कही गई है ॥ १६५ ॥

अन्वयार्थ—(छट्ठिए–षष्ठयाः) छठवें नरककी आयुःस्थिति (उक्कोसेण–उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (बावीस सागराउ–द्वाविंशति सागरान्) बाईस २२ सागरोपम प्रमाण तथा (जहन्नेणं–जघन्येन) जघन्यकी अपेक्षा

તથા જહન્નેણં–जघन्येन જઘન્યની અપેક્ષાથી तिन्नेवसागरोवमाणि–त्रीण्येवसागरोपमाणि ત્રણ સાગરની वियाहिया–व्याख्याताः કહી છે ॥ ૧૬૩ ॥

અન્વયાર્થ—चउत्थीए–चतुर्थ्याः ચોથા નરકની આયુસ્થિતિ उक्कोसेण–उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી दससागरोवमा–दशसागरोपमाणि દશ સાગરની છે તથા जहन्नेण–जघन्येन જઘન્યની અપેક્ષાથી सत्तेवसागरोवमा· सप्तैवसागरोपमाणि સાત સાગરની છે. ॥ ૧૬૪ ॥

અન્વયાર્થ—पंचमाए–पञ्चम्याः પાંચમા નરકની આયુસ્થિતિ उक्कोसेण–उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી सत्तेव सागरोवमा–सप्तैव सागरोपमाणि સત્તર સાગરોપમ પ્રમાણ તથા જઘન્યની અપેક્ષાથી દસ સાગરોપમ પ્રમાણ કહેલ છે ॥૧૬૫॥

અન્વયાર્થ—छट्ठिए–षष्ठयाः છઠ્ઠા નરકની આયુસ્થિતિ उक्कोसेण–उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી बावीससागराउ–द्वाविंशति सागरान् બાવીસ સાગરોપમ

कोऽपि नरकान्निःसृत्य गर्भजपर्याप्त मत्स्येषूत्पद्यान्तर्मुहूर्तमायुः प्रपूर्य क्लिष्टाध्य वसायवशात् पुनर्नरके एवोत्पद्यते, तदा लभ्यत इति भावनीयम् ॥१६९-१७०॥

(सत्तरससागरोवमा – सप्तदशसागरोवमाणि) सत्रह १७ सागरोपम प्रमाण (वियाहिया–व्याख्याता) कही गई है ॥ १६६ ॥

अन्वयार्थ—(सत्तमाए–सप्तमायाः) सप्तम नरककी आयुःस्थिति (तेत्तीस सागरा–त्रयस्त्रिंशत सागरान्) तेंतीस ३३ सागरोपम प्रमाण तथा (जहन्नेणं–जघन्येन) जघन्यकी अपेक्षा (बावीसं सागरोवमा–द्वाविंशति सागरोपमाणि) बाईस २२ सागरोपम प्रमाण (वियहिया–व्याख्याता) कही गइ है ॥१६७॥

अन्वयार्थ—(जा चेव आउठिई नेरयियाणं वियाहिया–या चैव आयुः स्थितिः नैरयिकाणां व्याख्याता) जितनी २ भिन्न २ नरकोमें नारकी जीवोंकी उत्कृष्ट और जघन्य आयुःस्थिति कही गई है (सा तेसिं जहन्नुकोसिया भवे–सैव तेषां जघन्योत्कृष्टिका भवति) उतनी२ ही उनकी कायस्थिति जघन्य और उत्कृष्ट उन नारकी जीवोंकी जाननी चाहिये ॥

अन्वयार्थ–वे नारकी जीव वहांसे निकलकर गर्भज तिर्यञ्च एवं मनुष्यों में ही जन्म धारण करते हैं। (नेरइयाणं–नैरयिकाणाम्) नारकी जीवोंका (सए काए विजढम्मि–स्वके काये त्यक्ते) अपने शरीरको छोडने पर (अंतरं–अन्तरम्) अन्तर काल (उक्कोसं–उत्कृष्टम्) उत्कृष्ट रूपसे (अणंत-

પ્રમાણ છે તથા जहन्नेणं–जघन्येन જઘન્યની અપેક્ષાથી सत्तरससागरोवमा–सप्तदश सागरोपमाणि સત્તર સાગરોપમ પ્રમાણ वियाहिया–व्यख्याता કહેલ છે. ॥૧૬૬॥

અન્વયાર્થ—सत्तमाए–सप्तमाया સાતમા નરકની આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા तेत्तीससागरोवमा–त्रयत्रिंशत् सागरान् તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ તથા जहन्नेणं–जघन्येन જઘન્યની અપેક્ષાથી बावीसं सागरोवमा–द्वाविंशतिसागरोपमाणि બાવીસ સાગરોપમ પ્રમાણ वियाहिया–व्याख्याता કહેલ છે. ॥ ૧૬૭ ॥

અન્વયાર્થ—जा चेव आउठिई नेरइयाणं वियाहिया–या चैव आयुः स्थितिः नैरयिकाणां व्याख्याता જેટલી જેટલી અને ભિન્ન ભિન્ન નરકોમાં નારકિય જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય આયુસ્થિતિ અહીં બતાવવામા આવેલ છે सा तेसिं जहन्नुकोसिया भवे–सैव तेषां जघन्योत्कृष्टिका भवति એટલી જ એની કાયસ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ નારકીય જીવોની જાણવી જોઈએ. ॥ ૧૬૮ ॥

અન્વયાર્થ—એ નારકીય ત્યાંથી નીકળીને ગર્ભજ તીર્યંચ અને મનુષ્યોમાં પણ જન્મ ધારણ કરે છે नेरइयाणं–नैरयिकानाम् નારકીય જીવોનું सए काए विजढम्मि–स्वके काये त्यक्ते પોતાના શરીરને છોડવાથી अंतरं–अन्तरम् અંતરકાળ

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्जीवान् आह—

मूलम्—पंचिंदिय तिरिक्खाओ, दुविहा ते वियाहिया ।
समुच्छिमतिरिक्खाओ, गब्भवक्कंतिया तहा ॥१७१॥
दुविहा ते भवे तिविहा, जलयरा थलयरा तहा ।
नहयरा य बोद्धव्वा, तेसिं भेए सुणेह मे ॥१७२॥

छाया—पञ्चेन्द्रिया स्तिर्यञ्चः, द्विविधास्ते व्याख्याताः ।
संमूर्छिम तिर्यञ्चश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकास्तथा ॥ १७१ ॥
द्विविधास्ते भवन्ति त्रिविधाः, जलचराः स्थलचरास्तथा ।
नभश्चराश्च बोद्धव्यास्तेषां भेदान् शृणुत मे ॥ १७२ ॥

टीका—'पंचिंदियतिरिक्खाओ' इत्यादि ।

ये तु पञ्चेन्द्रियास्तिर्यञ्चस्ते द्विविधा व्याख्याताः । तद् यथा-संमूर्छिम तिर्यञ्चः, ये मनः पर्याप्त्यभावतः सदा संमूर्छिता इवावतिष्ठन्ते, ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च=गर्भे व्युत्क्रान्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, तथेति समुच्चये ॥ १७१ ॥

कालं-अनंतकालम्) अनंतकाल प्रमाण है तथा (जहन्नयं-जघन्यकम्) जघन्यरूपसे (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्तका है। यह उत्कृष्ट अन्तरकाल निगोद जीवोंकी अपेक्षा जानना चाहिये। तथा जघन्यकाल जब कोइ भी जीव नरकसे निकलकर गर्भज पर्याप्त मत्स्योंमें उत्पन्न होता है और अन्तर्मुहूर्त आयु समाप्त कर क्लिष्ट अध्यवसायके वशसे पुनः नरकमें ही उत्पन्न होता है तबकी अपेक्षा जानना चाहिये ॥ १६९ ॥

अन्वयार्थ-(एएसिं वण्णओ गंधओ रसफासओ विय संठाण देसओ सहस्सओ विहाणाइं-एतेषाम् वर्णतः गन्धतः रसस्पर्शतः अपिच संस्थान देशतः सहस्रशः विधानानि) इन नारकी जीवोंके वर्ण, गंध, रस और

उक्कोसं-उत्कृष्टम् ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી अणंतकालं-अनन्तकालम् અનન્તકાળ પ્રમાણ છે તથા જઘન્યરૂપથી અન્તર્મુહૂર્તનું છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષાથી જાણવું જોઈએ તથા જઘન્યકાળ-જ્યારે કોઈ પણ જીવ નરકથી નીકળીને ગર્ભજ પર્યાપ્ત મત્સ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને અંતર્મુહૂર્ત આયુ સમાપ્ત કરીને ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયના વશથી ફરીથી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેની અપેક્ષાથી જાણવું જોઈએ. ॥ ૧૬૯ ॥

અન્વયાર્થ—एएसि वण्णओ गंधओ रसफासओ वि य संठाणदेसओ सहस्सओ विहाणाइं-एतेषां वर्णतः गन्धतः रसस्पर्शतः अपि च संस्थानदेशतः सहस्रशः विधानानि આ નારકીય જીવોના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ તથા સંસ્થાનરૂપ દેશની

'दुविहा ते' इत्यादि।

द्विविधाः=उक्तरीत्या द्विप्रकारका अपि=पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः, पुनस्त्रिविधा भवन्ति। के ते त्रयः? इत्याकाङ्क्षायामाह-'जलयर' इत्यादि। जलचराः स्थलचरास्तथा नभश्चराश्चेति त्रयो बोद्धव्याः, तेषां त्रयाणां भेदान् मे=मम समीपे शृणुत ॥१७२॥

स्पर्श तथा संस्थानरूप देशकी अपेक्षासे और भी बहुत भेद हो जाते हैं॥

अब पंचेन्द्रिय तिर्यग्जीवोंको कहते हैं-'पंचिंदिय०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पंचिंदिय तिरिक्खाओ दुविहा-पंचेन्द्रियाः तिर्यञ्चः द्विविधाः) पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च दो प्रकारके (वियाहिया-व्याख्याताः) कहे हैं संमुच्छिम तिरिक्खाओ तहा गब्भवक्कंतिया-संमूर्च्छिम तिर्यञ्चश्च तथा गर्भव्युत्क्रान्तिकाः) १ संमूर्च्छिमतिर्यञ्च और २ गर्भज तिर्यञ्च। मनः पर्याप्तिके अभावमें जो सदा संमूर्च्छिमकी तरह होते हैं वे संमूर्च्छिम पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च है। तथा गर्भसे जिनकी उत्पत्ति होती है वे गर्भज पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च हैं॥ १७१॥

अन्वयार्थ—(दुविहा ते तिविहा भवे-द्विविधाः ते त्रिविधाः भवंति) वे दोनों प्रकारके तिर्यञ्च तीन प्रकारके और होते हैं (जलयरा थलयरा तहा नहयरा-जलचराः स्थलचराः तथा नभश्चराः) १ जलचर, २ स्थल-चर, ३ एवं नभश्चर खेचर (तेसिं भए सुणेह मे-तेषां भेदान् शृणुत मे) अब मैं इनके भेदोंको कहता हूं सो सुनो॥ १७२॥

અપેક્ષાથી બીજા પણ ઘણા ભેદ થઈ જાય છે. ॥ ૧૭૦ ॥

હવે પંચ ઇન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોને બતાવે છે—" પંચેંદિય " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—પંચિંદિય તિરિક્ખાઓ દુવિહા-પંચેન્દ્રિયાઃ તિર્યઞ્ચઃ દ્વિવિધાઃ પંચ ઈન્દ્રિય તિર્યંચ બે પ્રકારના વિયાહિયા-વ્યાખ્યાતાઃ કહેલ છે સંમુચ્છિમતિરિક્ખાઓ તહા ગબ્ભવક્કંતિયા-સંમૂર્ચ્છિમતિર્યઞ્ચશ્ચ તથા ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકાઃ (૧) સંમૂર્ચ્છિમ-તિર્યંચ અને (૨) ગર્ભજ તિર્યંચ. મન પર્યાપ્તિના અભાવમાં જે સદા સંમૂર્ચ્છિતની માફક હોય છે તે સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે તથા ગરભથી જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે. ॥ ૧૭૧ ॥

અન્વયાર્થ—દુવિહા તે તિવિહા ભવે-દ્વિવિધાઃ તે ત્રિવિધાઃ ભવન્તિ આ બે પ્રકારના તિર્યંચ ત્રણ પ્રકારના વધુના હોય છે. જલયરા થલયરા તહા નહયરા-જલચરાઃ સ્થલચરાઃ તથા નભશ્ચરાઃ જળચર ૧ સ્થળચર, ૨ નભશ્ચર-ખેચર ૩ હવે હું તેસિં ભેદ-તેષાં ભેદાન્ એના ભેદોને કહું છું. તે સુણેહ-શૃણુત સાંભળો॥૧૭૨॥

तत्र जलचर जीवानाह—

मूलम्—मच्छा य कच्छभा य, गाहा य मगरा तहा ।
सुंसुमारा य बोधव्वा, पंचहा जलयराहिया ॥१७३॥
लोएगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ।
एत्तो कालविभागं तु, वोच्छं तेसिं चउव्विहम् ॥१७४॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१७५॥
एगा य पुव्वकोडी उ, उक्कोसेण वियाहिया ।
आउठिई जलयराणं, अन्तोमुहुत्तं जहन्निया ॥१७६॥
पुव्वकोडिपुहुत्तं तु, उक्कोसेण वियाहिया ।
कायठिई जलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्नया ॥ १७७ ॥
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयम् ।
विजढंमि सए काए, जलयराणं अंतरम् ॥१७८॥

छाया—मत्स्याश्च कच्छपाश्च, ग्राहाश्च मकरास्तथा ।
सुंसुमाराश्च बोद्धव्याः, पञ्चधा जलचरा आख्याताः ॥ १७३॥
लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र व्याख्याताः ।
अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१७४॥
सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥ १७५ ॥
एकां च पूर्वकोटिम्, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
आयुःस्थितिर्जलचराणाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१७६॥
पूर्वकोटिपृथक्त्वं तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
कायस्थितिर्जलचराणाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ १७७ ॥
अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, जलचराणामन्तरम् ॥ १७८ ॥

टीका—'मच्छा य कच्छभा य' इत्यादि ।

मत्स्याः, कच्छपाः, च=पुनः ग्राहाः='गोहि' इति ख्याताः, तथा-मकराः=

'मगरमच्छ' इति भाषा प्रसिद्धाः, सुंसुमाराः=शिशुमाराः 'सोंस' इति ख्याताः, एवं जलचराः पञ्चधा=पञ्चप्रकाराः, आख्याताः=तीर्थंकरादिभिः कथितास्ते सर्वे बोद्धव्याः ॥ १७३ ॥१७४॥ १७५ ॥

अब जलचर जीवोंके विषयमें सूत्रकार कहते हैं-'मच्छाय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मच्छा कच्छभा गाहा तहा मगरा सुंसुमाराय-मत्स्याः कच्छपाः ग्राहाः तथा मकराः सुंसुमाराश्च) मत्स्य, कच्छप, ग्राह तथा मगर एवं शिशुमार-सोंस इस प्रकार (जलयरा-जलचरा) जलचर जीव (पंचहा आहिया-पंचधा आख्यताः) पांच प्रकारके कहे गये है ॥ १७३ ॥

अन्वयार्थ—(ते सव्वे लोएगदेसे-ते सर्वे लोकैकदेशे) ये सब लोकके एक देशमें रहते हैं (न सव्वत्थ-न सर्वत्र) सब जगह नहीं हैं वियाहिया -व्याख्याताः) ऐसा वीतराग प्रभुने कहा है। (एत्तो तेसिं चउव्विहं काल-विभागं वोच्छं-अतः तेषां चतुर्विधम् कालविभागं तु वक्ष्यामि) अब मैं इसके बाद इनका चतुर्विध कालविभाग कहता हूं-वह इस प्रकार हैं ॥

अन्वयार्थ-(संतइं पप्प अणाईया वि य अपज्जवसिया-सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः) सन्ततिकी अपेक्षा ये जीव अनादि एवं अनंत हैं तथा (ठिइं पडुच्च साईया वि य सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः) स्थितिकी अपेक्षासे सादि एवं सान्त हैं ॥१७५॥

હવે જળચર જીવોના વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે—"मच्छाय" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—मच्छा कच्छभा गाहा मगरा सुंसुमारो च-मत्स्याः कच्छपाः ग्राहाः तथा मकराः सुंसुमारश्च મત્સ્ય, કચ્છપ, ગ્રાહ તથા મગર અને શિશુમાર-સોસ આ પ્રમાણે जलयरा-जलचरा. જળચર જીવ पंचहाआहिया-पञ्चधा आख्याताः પાંચ પ્રકારના કહેલ છે. ॥ ૧૭૩ ॥

અન્વયાર્થ—ते सव्वे लोएगदेसे-ते सर्वे लोकैकदेशे આ સઘળા લોકાકાશના એક પ્રદેશમાં રહે છે. न सव्वत्थ-न सर्वत्र લોકાકાસની સઘળી જગ્યામાં નહીં એમ वियाहिया-व्याख्याता વીતરાગ પ્રભુએ કહ્યું છે. एत्तो तेसिं चउव्विहं काल-विभागं वोच्छं-अतः तेषां चतुर्विधम् कालविभागं तु वक्ष्यामि હવે આના પછી આનો ચારવિધ કાળવિભાગ કહું છું. તે આ પ્રમાણે છે. ॥ ૧૭૪ ॥

અન્વયાર્થ—संतइं पप्प अणाईया वि य अपज्जवसिया-सन्ततिं प्राप्य अनादिकाः अपि च अपर्यवसिताः સંતતિની અપેક્ષાથી આ જીવ અનાદિ અને અનંત છે. તથા ठिइं पडुच्च साइया सपज्जवसिया-स्थिति प्रतीत्य सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે. ॥ ૧૭૫ ॥

'एगा य पुव्वकोडी उ' इत्यादि—

जलचराणामायुःस्थितिः, उत्कर्षेण एकां च पूर्वकोटिं व्याख्याता, जघन्यिका तु अन्तर्मुहूर्तम् । इह स्थितिः संमूर्छिमानां गर्भजानां च तुल्यैव ॥१७६॥

'पुव्वकोडिपुहत्तंतु' इत्यादि—

जलचराणां कायस्थितिस्तु उत्कर्षेण पूर्वकोटिपृथक्त्वं व्याख्याता, तत्र पृथक्त्वं द्विप्रभृतिनवपर्यन्तम् । ततश्चेह—अष्टपूर्वकोटयः कायस्थितिर्जलचराणां भवति । इयतीचैषां कायस्थितिरित्थं स्यात्, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां उत्कृष्टतोऽप्यष्टैव

अन्वयार्थ—(जलयराणं आऊ ठिई-जलचराणाम् आयुः स्थितिः) इन जलचर जीवोंकी आयुस्थिति (उक्कोसेण एगा पुव्वकोडी उ जहन्निया अन्तोमुहुत्तं-उत्कर्षेण एकां पूर्वकोटिं जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) उत्कृष्टकी अपेक्षा एक पूर्वकोटि प्रमाण तथा जघन्यकी अपेक्षा एक अन्तर्मुहूर्त्तकाल प्रमाण कही गई है ॥ १७६ ॥

अन्वयार्थ—(जलयराणं कायठिई-जलचराणाम् कायस्थितिः) तथा इन जलचर जीवोंकी कायस्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (पुव्वकोडिपुहत्तं-पूर्वकोटि पृथक्त्वम्) पूर्वकोटि पृथक्त्व एवं (जहन्नया-जघन्यिका) जघन्यकी अपेक्षा (अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्त्तम्) एक अन्तर्मुहूर्त कही गई है ॥ १७७ ॥

अन्वयार्थ—(जलयराणं-जलचराणाम्) जलचर जीवों का (सए काए विजढम्मि-स्वके काये त्यक्ते) अपने शरीरके छोड़ने पर पुनः उसी शरीरमें आने तक का (अंतरं-अन्तरम्) विरहकाल (उक्कोसं - उत्कृष्टम्) उत्कृष्ट (अणंतकालम् - अनंतकालम्) निगोदकी अपेक्षा

અન્વયાર્થ—जलयराणं आउठिई-जलचराणाम् आयुः स्थितिः આ જળચર જીવોની આયુસ્થિતિ उक्कोसेण एगा पुव्व कोडी उ जहन्निया अन्तोमुहुत्तं-उत्कर्षेण एकां पूर्वकोटिं जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम् ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી એક પૂર્વકોટિ પ્રમાણ તથા જઘન્યની અપેક્ષાથી એક અંતર્મુહૂર્ત કાળપ્રમાણ બતાવેલ છે. ॥૧૭૬॥

અન્વયાર્થ—जलयराणं कायठिई-जलचराणाम् कायस्थितिः તથા આ જળચર જીવોની કાયસ્થિતિ उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી पूव्वकोडी पुहत्तं-पूर्वकोटी पृथक्त्वम् પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અને जहन्निया-जघन्यिका જઘન્યની અપેક્ષાથી अंतोमुहुत्तं-अन्तर्मुहूर्त्तम् એક અંતર્મુહૂર્ત કહેવામાં આવેલ છે.॥૧૭૭॥

અન્વયાર્થ—जलयराणं-जलचराणाम् જળચર જીવોના सए काए विजढम्मि-स्वके काये त्यक्ते પોતાના શરીરને છોડીને ફરીથી એજ શરીરમાં આવવા સુધીના अंतरं-अन्तरम् વિરહકાળ उक्कोसं-उत्कृष्टम् ઉત્કૃષ્ટ अणंतकाल-अनन्तकालम् નિગોદની

निरन्तरा भवा भवन्ति, तदायुर्मीलने च एतावत्य एव पूर्वकोटयः स्यु र्नचैतेषु युगलिनः स्युः, येनोक्तविरोधः स्यादिति, जघन्यिका तु कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तम् ॥१७८

अथ स्थलचरानाह—

मूलम्—चउप्पया य परिसप्पा, दुविहा थलयरा भवे ।
चउप्पया चउविहा, ते मे कित्तयओ सुण ॥१७९॥
एगखुरा दुखुरा चेव, गंडीपय सणहप्पया ।
हयमाइ गोणमाइ, गयमाइ सीहमाइणो ॥ १८० ॥
भुओरपरिसप्पा य, परिसप्पा दुविहा भवे ।
गोहाई अहिमाई य, एकेका णेगहा भवे ॥ १८१ ॥
लोएगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया ।
एत्तो कालविभागं तु, वोच्छं तेसिं चउव्विहम् ॥१८२॥

अनंतकाल तथा (जहन्नयम्—जघन्यकम्) जघन्यकाल (अंतो मुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्त्तम्) अन्तर्मुहूर्त जानना चाहिये। संमूर्च्छिम तिर्यञ्चोंकी तथा गर्भज तिर्यञ्चोंकी स्थिति एकसी कही गई है। दो संख्यासे लेकर नौ तककी संख्याका नाम शास्त्रीयभाषामें पृथक्त्व है। जलचर जीवोंकी कायस्थिति आठ पूर्वकोटिकी होती है। सो वह इतनी इस प्रकारसे है कि पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च तथा मनुष्योंके अन्तर रहित भव, उत्कृष्टकी अपेक्षा आठ ही होते हैं। इनकी आयु मिलानेसे इतनी ही पूर्वकोटि आती है। इनमें युगलिया होते नहीं हैं कि जिससे उक्त कथन में विरोध आ सके ॥१७८॥

અપેક્ષાથી અનંતકાળ તથા जहन्नयम्—जघन्यकम् જઘન્યકાળ अन्तोमुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्त्तम् અંતર્મુહૂર્ત જાણવું જોઈએ. સંમૂર્ચ્છિમ તિર્યંચોની તથા ગર્ભજ તિર્યંચોની સ્થિતિ એક સરખી બતાવવામાં આવેલ છે. બે સંખ્યથી લઈને નવ સુધીની સંખ્યાનું નામ શાસ્ત્રીય ભાષામાં પૃથક્ત્વ છે જળચર જીવોની કાયસ્થિતિ આઠ પૂર્વકોટિની હોય છે. તો એ એટલી આવા પ્રકારે છે કે, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તથા મનુષ્યોના અંતરરહિત ભવ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આઠ જ થાય છે. એમની આયુ મેળવવાથી એટલી પૂર્વ કોટી આવે છે. એમનામાં જુગલીયા હોતા નથી. કે જેથી કહેવાયેલ વિષયમાં વિરોધ આવી શકે ॥ ૧૭૮ ॥

संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१८३॥
पलियोवमाइं तिण्णि उ, उक्कोसेणं वियाहिया ।
आउठिई थलयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१८४॥
पलियोवमाइं तिण्णि उ, उक्कोसेणं वियाहिया ।
पुव्वकोटिपुहत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ।
कायठिई थलयराणं, अंतरं तेसिमं भवे ॥१८५॥
कालमणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढम्मि सए काये, थलयराणं तु अंतरम् ॥ १८६॥

छाया—चतुष्पदाश्च परिसर्पाः, द्विविधाः स्थलचरा भवन्ति ।
चतुष्पदाश्चतुर्विधाः, तान्मे कीर्तयतः शृणु ॥ १७९ ॥
एकखुरा द्विखुराश्चैव, गण्डीपदाः सनखपदाः ।
हयादयः गवादयः, गजादयः सिंहादयः ॥ १८० ॥
भुजोरः परिसर्पाश्च, परिसर्पा द्विविधा भवन्ति ।
गोधादयः, अह्यादयश्च, एकैकेऽनेकधा भवन्ति ॥१८१॥
लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र व्याख्याताः ।
अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१८२॥
सन्ततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः सपर्यवसिता अपि च ॥१८३॥
पल्योपमानि त्रीणि तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
आयुः स्थितिः स्थलचराणाम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१८४॥
पल्योपमानि त्रीणि तु, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
पूर्वकोटिपृथक्त्वेन, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥
कायः स्थितिः स्थलचराणाम् , अन्तरं तेषामिदं भवति ॥१८५॥
कालं अनन्तमुत्कृष्टम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, स्थलचराणां तु अन्तरम् ॥१८६॥

टीका—'चउप्पया य' इत्यादि—

स्थलचराः पञ्चेन्द्रिय तिर्यग् जीवा द्विविधा भवन्ति । तद् यथा—चतुष्पदाः, परिसर्पाश्च । तत्र चतुष्पदाः=चरणचतुष्टयवन्तः, चतुर्विधाः=चतुः प्रकारका सन्ति, तान् मे=मम कीर्तयतः शृणु ॥१७९॥

'एगखुरा' इत्यादि ।

एकखुराः, द्विखुराः, गण्डीपदाः, सनखपदाश्चेति चतुर्विधाः । तत्रैकखुराः एक खुरश्चरणे येषां ते, एकखुराः, हयादयः द्विखुराः–गवादयः, गण्डीपदाः= गण्डी–पद्मकर्णिका, तद्वत् वृत्ततया पदानि येषां ते तथा, यथा–गजादयः । सनखपदाः=सहनखैर्वर्तन्ते, इति सनखानि, सनखानि पदानि येषां ते सनखपदाः सिंहादयः ॥१८०॥

स्थलचर इस प्रकार हैं—'चउप्पयाय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(थलयरा–स्थलचराः) स्थलचर जो पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं वे (दुविहा–द्विविधाः) दो प्रकारके होते हैं। (चउप्पया परिसप्पाय– चतुष्पदाः परिसर्पाश्च) चतुष्पद–चारपैरवाले तथा परिसर्प । इनमें (चउ- प्पया चउव्विहा–चतुष्पदाः चतुर्विधाः) चतुष्पद तिर्यञ्च चार प्रकार हैं (ते मे कित्तयओ सुण–तान् मे कीर्तयतः शृणु) उन्हें मैं कहता हूं–सुनो ॥१७९॥

अन्वयार्थ—(एगखुरा दुखुरा गंडिपय सणहप्पया–एकखुराः द्विखुराः गण्डीपदाः सनखपदाश्च) जिनके पैरोंमें एक खुर होता है वे एक खुर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं जैसे घोड़ा वगैरह (द्विखुराः) जिनके पैरोंमें दो खुर हुआ करते है वे द्विखुर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव हैं जैसे गाय वगैरह। (गंड़ीपया–गण्डीपदाः) कमलकी कर्णिकाके समान जिनके पैर होते हैं वे गण्ड़ीपद पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव है जैसे हाथी आदि । (सणहप्पया–

સ્થળચર આ પ્રકારના છે—" चउप्पयाय " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—थलचरा–स्थलचराः સ્થળચર જીવ જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે તે दुविहा–द्विविधाः બે પ્રકારના હોય છે चउप्पया परिसप्पाय–चतुष्पदाः परिसर्पाश्च ચાર પગવાળા તથા પરિસર્પ આમાંથી चउप्पया चउव्विहा–चतुष्पदाः चतुर्विधा ચાર પગવાળા તિર્યંચ ચાર પ્રકારના છે. ते मे कित्तयओ सुण–तान् मे कीर्तयतः शृणु એને હુ કહું છું તે સાંભળો ॥ ૧૭૯ ॥

અન્વયાર્થ—एगखुरा दुखुरा गंडिपय सणहप्पया-एकखुराः द्विखुराः गण्डी पदाः सनखपदाश्च જેના પગમાં એક ખરી હોય છે એ એક ખરીવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે. જેમ કે, ઘોડા વિગેરે જેના પગમાં બે ખરી હોય છે, તે બે ખરીવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ હોય છે. જેમ કે, ગાય વગેરે. गंडीपया–गण्डीपदाः કમળની દાંડીના જેવા જેના પગ હોય છે તે ગણ્ડીપદ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે. જેમ હાથી વગેરે. सणहप्पया–सनखपदाः જેના

'भुओरगपरिसप्पा य' इत्यादि।

परिसर्पा द्विविधा भवन्ति। तद् द्वैविध्यमाह-'भुओर' इत्यादि। भुजोरग-परिसर्पाश्च-इह परिसर्पशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते। ततो भुजा इव भुजाः-शरीरावयवविशेषास्तैः परिसर्पन्तीति भुजपरिसर्पाः। उरः परिसर्पाश्च=उरोवक्षस्तेन परिसर्पन्तीत्युरःपरिसर्पाः। तत्र भुजपरिसर्पाः गोधादयः। उरः परिसर्पास्तु

सनखपदाः) जिनके पैरोंमें नख हुआ करते है वे सनखपद पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव है जैसे सिंह बिल्ली कुत्ता वगैरह ॥ १८० ॥

अन्वयार्थ—(परिसप्पा दुविहा भवे-परिसर्पाः द्विविधा भवन्ति) परिसर्व पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चजीव दो प्रकारके होते है १ भुजपरिसर्प २ उरः परिसर्व जो पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च भुजासे अर्थात् भुजाके सदृश शरीरके अवयव विशेषोंसे सरकते है वे भुजपरिसर्प कहे गये है। जो वक्षस्थलसे सरकते है वे उरःपरिसर्प कहे जाते है। भुजपरिसर्प-जैसे (गोहाइ-गोधादयः) गोधा आदि तथा उरःपरिसर्प (अहिमाई-अह्यादयश्च) सर्पआदि। अर्थात् गोधा आदि जीव भुजपरिसर्प है एवं सर्प आदि उरःपरिसर्प है। (एकेकाणेगहा भवे-एकैक अनेकधा भवन्ति) ये भुजपरिसर्प तथा उरः परिसर्प भी अनेक प्रकार होते है ॥ १८१ ॥

अन्वयार्थ-(ते सव्वे-ते सर्वे) ये स्थलचर जीव (लोएगदेसे-लोकैकदेशे) लोकके एकदेशमें रहते है (न सव्वत्थ-न सर्वत्र) सर्वत्र नहीं (वियाहिया व्याख्याताः) ऐसा वीतराग प्रभुका कथन है। (एत्तो-अतः) अब इसके

પગોમાં નખ હોય છે તે સનખપદ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ છે. જેમ કે, સિંહ, બિલાડી, કૂતરા વગેરે. ॥ ૧૮૦ ॥

અન્વયાર્થ—परिसप्पा दुविहा भवे-परिसर्पाः द्विविधा भवन्ति પરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ બે પ્રકારના હોય છે. ૧. ભૂજપરિસર્પ ૨. ઉરઃપરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ભુજાથી અર્થાત્ ભુજા સમાન શરીરના અવયવ વિશેષથી સરકે છે, તે ભુજ પરિસર્પ કહેવાયેલ છે. જે વક્ષસ્થળથી સરકે છે તે ઉરઃ પરિસર્પ કહેવાય છે. ભુજપરિસર્પ गोहाई-गोधादयः જેમ ગોધા વગેરે. તથા ઉરઃપરિસર્પ अहिमाई-अह्यादयः સર્પ વગેરે અર્થાત્ ગોધા, આદિ જીવ ભુજ-પરિસર્પ છે. અને સર્પ વગેરે. ઉરઃપરિસર્પ છે. एकेक्काणेगहा भवे-एकैक अनेकधा भवन्ति આ ભુજપરિસર્પ તથા ઉરઃપરિસર્પ પણ અનેક પ્રકારના હોય છે ।૧૮૧।

અન્વયાર્થ—ते सव्वे-ते सर्वे આ સ્થળચર જીવ लोएगदेसे-लोकैकदेशे લોકના એક ભાગમાં રહે છે न सव्वत्थ-न सर्वत्र સર્વત્ર નહીં. वियाहिया-व्याख्याता એવું વીતરાગ પ્રભુનું કથન છે. एत्तो-अतः હવે એના तेसिं चउव्विहं

अह्यादयः सर्पादय इत्यर्थः। एकैके-भुज परिसर्पाः, उरः परिसर्पाश्चेत्यर्थः, अनेकधा भवन्ति ॥१८१॥१८२॥१८३॥

'पलिओवमाइं' इत्यादि—

स्थलचराणाम् आयुः स्थितिः, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि व्याख्याता। जघन्यिका=जघन्याऽऽयुः स्थितिरन्तर्मुहूर्तम्। अत्रचायं विशेषः-'गर्भज भुजोरः परिसर्पयोरुत्कृष्टमायुः पूर्वकोटिः, संमूर्छिमयो स्तु तयोः क्रमात् द्वाचत्वारिंशत् ४२ त्रिपञ्चाशच्च५३ वर्षसहस्राणि। संमूर्छन-स्थलचराणां तु सामान्यतश्चतुर शीतिर्वर्षसहस्राणि इति ॥१८४॥

'पलिओवमाइं' इत्यादि—

स्थलचराणां कायस्थितिः, उत्कर्षेण पूर्वकोटि पृथक्त्वेन अधिकानि त्रीणि

वाद (तेसिं चउव्विहम् कालविभागं वोच्छं-तेषाम् चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) मैं इन सब स्थलचर जीवोंका चार प्रकारका कालविभाग कहता हूं ॥ १८२ ॥

अन्वयार्थ—वह इस प्रकार है (संतइं-सन्ततिम्) प्रवाहकी अपेक्षा (अणाईया-अनादिकाः) ये सब अनादि हैं तथा (अपज्जवसिया-अपर्यवसिताः) अनंत हैं। (ठिइं पडुच्च साईया वि य सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपि च सपर्यवसिताः) स्थितिकी अपेक्षा सादि सान्त हैं॥१८३॥

अन्वयार्थ—(थलयराणं आउठिई पलियोवमाइं तिण्णि उ उक्कोसेण वियाहिया- स्थलचराणां आयुःस्थितिः पल्योपमानि त्रीणि तु उत्कर्षेण व्याख्याता) इन स्थलचर जीवोंकी उत्कृष्ट आयुस्थिति तीन पल्यकी कही गई है। तथा (अंतोमुहुत्तं जहन्निया-अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका) जघन्य आयुस्थिति अन्तर्मुहूर्तकी कही गई है ॥ १८४ ॥

कालविभागं वोच्छं-तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि આ સઘળા સ્થળચર જીવોના ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને કહુ છું ॥ ૧૮૨ ॥

અન્વયાર્થ—તે આ પ્રકારે છે संतइं-सन्तति પ્રવાહની અપેક્ષાથી अणाइया-अनादिकाः એ સઘળા અનાદિ છે અને अपज्जवसिया-अपर्यवसिताः અનંત છે. તથા ठिइ पडुच साइया वि य सपज्जवसिया-स्थिति प्रतीत्य सादिकाः अपि च सपर्यवसिता' સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે ॥ ૧૮૩ ॥

અન્વયાર્થ—थलयराणं आउठिई पलियोवमाइं तिण्णिउ उक्कोसेण वियाहिया-स्थलचराणां आयुस्थिति पल्योपमानि उत्कर्षेण व्याख्याता આ સ્થળચર જીવોની ઉત્કૃષ્ટ આયુસ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની કહેવાયેલ છે તથા જઘન્ય આયુસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની કહેવાયેલ છે. ॥ ૧૮૪ ॥

पल्योपमानि व्याख्याता। जघन्यिका=जघन्यैव जघन्यिका स्वार्थे कः, कायस्थितिः, अन्तर्मुहूर्तम् ॥

अन्वयार्थ—(थलयराणं कायठिई-स्थलचराणाम् कायस्थितिः) इसी तरह इन स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च जीवोंकी कायस्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टसे (पुव्वकोटिपुहत्तेणं तिण्णि पलियोवमाइं वियाहिया-पूर्वकोटिपृथक्त्वेन त्रीणी पल्योपमानि व्याख्याता) पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक तीनपल्यकी एवं (जहन्निया अंतोमुहुत्तं-जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) जघन्यसे एक अन्तर्मुहूर्तकी कही गई है। यहां यह विशेषता है कि गर्भजभुज परिसर्प एवं गर्भज उरःपरिसर्पकी आयुस्थिति पूर्वकोटिकी होती है तथा सम्मूर्च्छिम जन्मवाले भुजपरिसर्पकी आयु बयालीस हजार वर्षकी तथा उरः परिसर्पकी तेपन ५३ हजार वर्षकी आयु होती हैं। संमूर्च्छिम स्थलचर जीवोंकी आयु सामान्यरूपसे चोरासी ८४ हजार वर्ष प्रमाणकी होती है। ३ तीन पल्योपम प्रमाण जो उत्कृष्ट आयु यहां स्थलचर तिर्यञ्चोंकी कही गई है वह भोगभूमिके तिर्यञ्चोंकी अपेक्षासे कही गई है। यह स्थिति उनकी भवस्थिति है। कायस्थितिका विचार इस प्रकार है—मनुष्य हो या तिर्यञ्च हो सबकी जघन्य कायस्थिति तो भवस्थितिके समान अन्तर्मुहूर्त प्रमाण ही है। स्थलचर जीवोंकी कायस्थिति

અન્વયાર્થ—थलयराणं कायठिई-स्थलचराणाम् कायस्थितिः આ પ્રમાણે આ સ્થળચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોની કાયસ્થિતિ उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટથી पुव्वकोटिपुहत्तेणं तिन्निपलियोवमाइं वियाहिया-पूर्वकोटि पृथक्त्वेन त्रीणि पल्योपमानि व्याख्याता પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વથી અધિક ત્રણ પલ્યની અને जहन्निया अन्तोमुहुत्तं-जघन्यिका अन्तर्मुहूर्त्तम् જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની બતાવાયેલ છે. અહીંયા એ વિશેષતા છે કે, ગર્ભજ ભૂજગરિસર્પ અને ઉરઃપરિસર્પની આયુસ્થિતિ પૂર્વ કોટીની હોય છે તથા સંમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ભુજપરિસર્પની આયુ બેંતાળીસ હજાર (૪૨૦૦૦) વર્ષની તથા ઉરઃપરિસર્પની તેપન હજાર (૫૩૦૦૦) વર્ષની આયુ હોય છે. સંમૂર્ચ્છિમ સ્થળચર જીવોની આયુ સામાન્ય રૂપથી ચોર્યાસી હજાર (૮૪૦૦૦) વર્ષ પ્રમાણની હોય છે. ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણુ જે ઉત્કૃષ્ટ આયુ અહીં સ્થળચર તિર્યંચોની કહેવાયેલ છે છે તે ભોગભૂમિના તિર્યંચોની અપેક્ષાથી કહેવાયેલ છે. આ સ્થિતિ તેમની ભવસ્થિતિ છે. કાયસ્થિતિનો વિચાર આ પ્રમાણે છે—મનુષ્ય હોય અગર તો તિર્યંચ હોય, સઘળાની જઘન્ય કાયસ્થિતિ તો ભવસ્થિતિના સમાન અંતર્મુહૂર્ત

अत्र पल्योपमत्रयमायु र्युगलि-चतुष्पदतिरश्चाम्, तद्भवानन्तरं हि तेषां न पुनस्तेष्वेवोत्पादः। ततः पूर्वं तु उत्कर्षतोऽपि तेषु पूर्वकोटि प्रमाणायुषः सप्ताष्टौ भवा वा भवन्तीति पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकपल्योपमत्रयप्रमाणा, तेषां कायस्थितिः। पञ्चेन्द्रियनरतिरश्चामधिकनिरन्तरभवान्तरा संभवात्।

सात आठ भव तककी है। इसके बाद वह अवश्य ही उस भवको छोड़ देता है। तात्पर्य-इसका यह है कि यहां भवस्थिति और कायस्थितिको लेकर स्थिति कही जा रही है। कोई भी जन्म पाकर उसमें जघन्य अथवा उत्कृष्ट जितने कालतक जी सकता है वह भवस्थिति है और बीचमें किसी दूसरी जातिमें जन्म न ग्रहण करके किसी एक ही जाति में बार२ उत्पन्न होना कायस्थिति है। इस तरह यहां स्थलचर जीवोंकी कायस्थिति सात आठ भव प्रमाण कही गई है। कोई भी स्थलचर जीव लगातार अपनी जातिमें सात अथवा आठ भव तक रहनेके बाद अवश्य उस जातिको छोड़ देता है। सब तिर्यञ्चोंकी कायस्थिति भवस्थितिकी तरह एकसी नहीं होती है। यही बात पूर्वोक्त वर्णनसे यहां कही गई है। पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक जो तीन पल्यकी चतुष्पद तिर्यंचोंकी कायस्थिति कही है वह इन्हीं सात अथवा आठ भवोंके ग्रहणकी अपेक्षा कही है। क्यों कि पूर्वकोटि प्रमाण आयुवाले तिर्यञ्चके चतुष्पदतिर्यचोंमें उत्कृष्टसे सात अथवा आठ भव ही होते हैं,

પ્રમાણ છે. સ્થળચર જીવોની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ સુધીની છે. તેના પછી તે અવશ્ય ભવને છોડી દે છે આનું તાત્પર્ય એ છે કે, આ સ્થળે ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિને લઈને સ્થિતિ બતાવેલ છે કોઈ પણ જન્મ પામીને તેમા જઘન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ જેટલા કાળ સુધી જીવી શકે છે, તે ભવસ્થિતિ છે. વચમાં બીજી કોઈ જાતિમાં જન્મ ન લઈને કોઈ એક જ જાતિમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થવું એ કાયસ્થિતિ છે. આ પ્રમાણે અહીંયા સ્થળચર જીવોની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવપ્રમાણ કહેલ છે. કોઇ પણ સ્થળચર જીવ એકી સાથે પોતાની જાતિમાં સાત અથવા આઠ ભવ સુધી રહ્યા પછી અવશ્ય તે જાતિને છોડી દે છે. સઘળા તિર્યંચોની કાયસ્થિતિ ભવસ્થિતિની માફક એક સરખી હોતી નથી. આ વાત પહેલાં કહેવાયેલા વર્ણનથી અહીં બતાવેલ છે. પૂર્વકોટી પૃથક્ત્વ અધિક જે ત્રણ પલ્યની ચાર પગવાળા તિર્યંચોની કાયસ્થિતિ બતાવેલ છે. તે તેના સાત અથવા આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાથી બતાવેલ છે. કારણ કે, પૂર્વકોટી પ્રમાણ આયુવાળા તિર્યંચોના ચાર પગવાળા તિર્યંચોમાં ઉત્કૃષ્ટથી સાત અથવા આઠ ભવ હોય છે. તેથી

उक्तंहि—'सत्तट्ठभवा उ तिरिमणुग' इति। अत एतावतएवाधिकस्य संभव इति भावनीयम् ॥१८५॥१८६॥

खेचरजीवानाह—

मूलम्—चम्मे उ लोमपक्खी य, तइया समुग्गपक्खिया।
विययपक्खी य बोधव्वा, पक्खिणो य चउव्विहा ॥१८७॥
लोगेगदेसे ते सव्वे, न सव्वत्थ वियाहिया।
इत्तो कालविभागं तु, वोच्छं तेसिं चउव्विहं ॥१८८॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१८९॥
पलिओवमस्स भागो, असंखेज्जइमो भवे।
आउठिई खहयराणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९०॥

इससे अधिक नहीं। कारण कि पंचेन्द्रिय नर और तिर्यञ्चोंके इनसे अधिक निरन्तर भवान्तरोंका अभाव है। बादमें किसी न किसी दूसरी जातिमें उनका जन्म हो जाता है। जैसे कहा भी है—"सत्तट्ठभवा उ तिरिमणुग" इति। इसलिये इतनी ही अधिकताका संभव हो सकता है ऐसा जानना चाहिये। (थलयराणं विजढम्मि सए काए—स्थलचराणां त्यक्ते स्वके काये) स्थलचर जीवोंका अपने कायके छोड़ने पर (अंतरं उक्कोसं—अंतरं उत्कृष्टम्) अन्तर उत्कृष्ट (अणंतकालं—अनन्तकालम्) अनंतकाल प्रमाण तथा (जहन्नयं—जघन्यम्) जघन्य (अन्तोमुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्तम्) अन्तर्मुहूर्त प्रमाणका है ॥१८५॥१८६॥

वधु नहीं. कारणु के, पंचेन्द्रिय नर अथवा तिर्यंचे ने तेनाथी अधिक निरंतर भवांतरोने। अभाव छे ते बाद कोईने कोई बीजी जातिमां तेनो जन्म थाय छे. जेम कहेल छे के "सत्तट्ठ भवा उ तिरीमणुग" ईति! आ कारणे आटली ज अधिकतानो संभव होई शके छे अेम जाणुवुं जोईओ. थलयराण विजढम्मि सए काए—स्थलचराणां त्यक्ते स्वके काये स्थळचर जीवोना पोताना शरीर छोडवा पछी अन्तर उक्कोसं—अंतरम् उत्कृष्टम् अंतर उत्कृष्ट अणंतकालं—अनन्त कालम् अनंतकाळ प्रमाणु तथा जहन्नयं—जघन्यम् जघन्य अन्तोमुहुत्तं—अन्तर्मुहूर्तम् अंतर्मुहूर्त प्रमाणुनुं छे. ॥ १८५ १८६ ॥

असंखभागपलियस्स, उक्कोसेण उ साहिया ।
पुव्वकोडीपुहत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥१९१॥
कायठिई खहयराणं, अंतरं तेसिमं भवे ।
कालं अणंतमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥१९२॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥१९३॥

छाया—चर्माणि लोमपक्षिश्च, तृतीयाः समुद्गपक्षिणः ।
विततपक्षिणश्च बोद्धव्याः पक्षिणश्च चतुर्विधाः ॥ १८७ ॥
लोकैकदेशे ते सर्वे, न सर्वत्र व्याख्याताः ।
अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥१८८॥
सन्ततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥१८९॥
पल्योपमस्य भागः, असंख्येयतमो भवति ।
आयुः स्थितिः खेचराणाम् अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ १९० ॥
असंख्यभागः पल्यस्य उत्कर्षेण तु साधिका ।
पूर्वकोटीपृथक्त्वेन, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥ १९१ ॥
कायस्थितिः खेचराणाम् अन्तरं तेषामिदं भवति ।
कालम् अनन्तमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ॥ १९२॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतश्चापि, विधानानि सहस्रशः ॥ १९३ ॥

टीका—'चम्मे उ' इत्यादि ।

नभश्चरा जीवाः पक्षिणस्ते चतुर्विधा बोद्धव्याः । तद् यथा—चर्माणि—चर्मपक्षिणः, चर्मचटका प्रभृतयः, चर्मरूपा एव हि तेषां पक्षा भवन्ति । लोमपक्षिणः

नभश्चर जीवोंके विषयमें अब सूत्रकार कहते हैं—'चम्मे उ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पक्खिणो—पक्षिणः) नभश्चर पक्षी—पंचेन्द्रिय नभश्चर जीव (चउव्विहा—चतुर्विधाः) चार प्रकारके (बोधव्वा—बोधव्याः)

નભશ્ચર જીવોના વિષયમાં હવે સૂત્રકાર કહે છે—"चम्मे उ" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—पक्खिणो—पक्षिणः નભશ્ચર પક્ષિ—પંચેન્દ્રિય નભશ્ચર જીવ चउव्विहा—चतुर्विधाः ચાર પ્રકારના बोधव्वा—बोधव्याः જાણવા જોઈએ. અર્થાત્

=रोमपक्षिणः, रोमप्रधानाः पक्षा रोमपक्षास्तद्वन्तः राजहंसादयः । तृतीयाः समुद्गपक्षिणः=संपुटकाकारपक्षवन्तः पक्षिविशेषाः चतुर्थो विततपक्षिणः=ये सर्वदा विस्तारिताभ्यामेव पक्षाभ्यामुपविष्टा भवन्ति । तृतीय-चतुर्थ भेदान्तर्गताः-समुद्गपक्षिणस्तथा विततपक्षिणश्च अर्धतृतीयद्वीपाद् बहिर्वर्तिन इति बोध्यम् ॥१८९॥

जानना चाहिये अर्थात् नभश्चर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च चार प्रकारके होते है-१ (चम्मे-चर्माणि) चर्मपक्षा-चर्मरूप ही जिनके पक्ष होते हैं ऐसे चर्मचटक चमगादड आदिपक्षी (लोमपक्खीय-लोम पक्षिणः) लोमपक्षी जिनके पंख रोम प्रधान होते हैं ऐसे राजहंस आदि (समुग्गपक्खिया-समुद्‌ पक्षिणः) समुद्रपक्षी जिनके पंख संपुटकके आकार जैसे होते हैं ऐसे पक्षि विशेष (विययपक्खी-विततपक्षिणः) वितत पक्षी जो अपने पंख पसार कर ही बैठते हैं। समुद्रपक्षी तथा विततपक्षी ये दोंनो प्रकारके नभश्चर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीव ढाईद्वीपके बाहिर ही पाये जाते हैं॥

अन्वयार्थ—(ते सव्वे-ते सर्वे) ये सब नभश्चर पंचेन्द्रिय तिर्यश्च जीव (लोगेगदेसे-लोकैकदेशवर्तिनः) लोकके एक भागमें ही है (न सव्वत्थ-न सर्वत्र) सर्व लोकमें नहीं है (वियाहिया-व्याख्याताः) ऐसा तीर्थंकर आदि महा पुरुषोंका कथन है। (इत्तो-अतः) अब मैं (तेसिं चउव्विहं कालविभागं वोच्छं-तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) इनके चार प्रकारके कालविभाग को कहता हूं ॥ १८८ ॥

अन्वायार्थ—(सन्तइं पप्पणाईया विय अपज्जवसिया-सन्ततिं प्राप्य

नभश्चर पंचेन्द्रिय तिर्यंच चार प्रकारना होय छे. १ चम्मे-चर्माणि चर्मपक्षा-चर्मरूप जेनी पांखो होय एवा चर्मचटक अर्थात् चामाचिडिया आदि पक्षी, लोमपक्खी-लोमपक्षिणः लोमपक्षी-जेनी पांख रोमप्रधान होय छे. एवा राजहंस वगेरे समुग्गपक्खिया-समुद्रपक्षिणः समुद्‌ग पक्षी-जेनी पांख संपूटक जेवा आकारनी होय छे. एवा पक्षी विशेष विययपक्खी-विततपक्षीणः विततपक्षी जे पोतानी पांख पसारीने बेसे छे. समुद्‌गपक्षी तथा विततपक्षी आ बंने प्रकारना नभश्चर पंचेन्द्रिय तिर्यंचजीव, अढीद्विपनी बहारज जेवामां आवे छे॥१८७॥

अन्वयार्थ—ते सव्वे-ते सर्वे आ सघळा नभश्चर पंचेन्द्रिय तिर्यंच जीव लोगेगदेसे-लोकैकदेशवर्तिनः लोकना एक भागमां होय छे. न सव्वत्थ-न सर्वत्र सर्वलोकमां नहीं एम वियाहिया-व्याख्याता तीर्थंकर आदि महापुरुषोनुं कथन छे. इत्तो-अतः हवे हुं तेसि चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि आना चार प्रकारना काळविभागने कहुं छुं ॥ १८८ ॥

अन्वयार्थ—संतइं पप्पणाईया विय अपज्जवसिया-सन्तति प्राप्य अनादिकाः

'पलिओवमस्स भागो' इत्यादि ।

खेचराणां=व्योमचराणां पक्षिणामित्यर्थः, आयुः स्थितिः, उत्कर्षेण 'पल्योपमस्यासंख्येयतमो भागः'=पल्योपमासंख्येयतमभागप्रमाणा भवति जघन्यिकाऽस्तु अन्तर्मुहूर्तम्=अन्तर्मुहूर्तकालं भवति। इह पल्योपमा संख्येयभागायुर्युगलि पक्षिणां ज्ञेयम्। तदन्येषां तु गर्भजानां पक्षिणां पूर्वकोटिः। संमूर्छिमानां तु तेषां द्वासप्ततिवर्षसहस्राण्युत्कृष्टमायुरिति विशेषः ॥१९०॥

'असंखभागपलियस्स' इत्यादि—

खचराणां कायस्थितिः पूर्वकोटिपृथक्त्वेन साधिकः, पल्यस्य=पल्योपमस्य

अनादिकाः अपिच अपर्यवसिताः) ये जीव सन्तति (प्रवाह) की अपेक्षा अनादि तथा अनंत हैं। (ठिइं पडुच्च साईया वि सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपि सपर्यवसिताः) स्थितिकी अपेक्षा सादि और सांत हैं॥

अन्वयार्थ—भवस्थिति और कायस्थितिके भेदसे स्थिति दो प्रकारकी है। इसमें (खहयराणं आउठिई-खचराणाम् आयुःस्थितिः) खेचर जीवोंकी भवस्थिति उत्कृष्टकी अपेक्षा (पलियोवमस्स भागो असंखेज्जईमो भवे जहन्निया अंतोमुहुत्तं-पल्योपमस्यासंख्येयतमो भागो भवति जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) पल्यके असंख्यातवे भाग प्रमाण है तथा जघन्यकी अपेक्षा अन्तर्मुहूर्त है ॥ १९० ॥

अन्वयार्थ—(खहयराणं-खेचराणाम्) इन खेचर नभश्चर तिर्यञ्च पंचेन्द्रिय जीवोंकी (कायठिई-कायस्थिति) कायस्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (पुव्वकोडी पुहुत्तेण पलियस्स असंखभागे-पूर्वकोटिपृथक्त्वेन पल्यस्य असंख्यभागः) पूर्वकोटि पृथक्त्वसे अधिक

अपि च अपर्यवसिता આ જીવ સંતતિની અપેક્ષાથી અનાદિ અને અનંત છે. તથા ઠિઇં પડુચ્ચ સાઇયા વિ સપજ્જવસિયા-સ્થિતિ પ્રતીત્ય સાદિકા: અપિ સપર્યવસિતાઃ સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે ॥ ૧૮૯ ॥

અન્વયાર્થ—ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિના ભેદથી સ્થિતિ બે પ્રકારની છે આમાં खहयराणं आउठिई-खेचराणाम् आयुस्थितिः ખેચર જીવોની ભવસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી पलियोवमस्स भागो असंखेज्जइमो भवे जहन्निया अंतोमुहुत्तं-पल्योपमस्यासंख्येयतमो भागो भवति जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम् પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે તથા જઘન્યની અપેક્ષાથી અન્તર્મુહૂર્ત છે. ॥ ૧૯૦ ॥

અન્વયાર્થ—खहयराणं-खेचराणाम् આ ખેચર નભશ્ચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોની कायठिई-कायस्थितिः કાયસ્થિતિ उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી पुव्वकोडी पुहुत्तेण पलियस्स असंखभागे-पूर्वकोटिपृथक्त्वेन पल्यस्य

असंख्येयभागः पूर्वकोटिपृथक्त्वाऽधिकपल्योपमासंख्येयभागप्रमाणा भवतीत्यर्थः। जघन्यिका तु अन्तर्मुहूर्तम्। तेषामन्तरम् इदं भवति–अनन्तकालमुत्कृष्टम्। जघन्यकं तु अन्तर्मुहूर्तम् ॥१९१॥१९२॥१९३॥

मनुजानाह—

मूलम्–मणुया दुविहभेया उ, ते मे कित्तयओ सुण।
संमुच्छिमा य मणुया, गब्भवक्कंतिया तहा ॥१९४॥
गब्भवक्कंतिया जे उ, तिविहा ते वियाहिया।
कम्म अकम्मभूमा य, अंतरद्दीवया तहा ॥१९५॥
पन्नरस तीसविहा, भेया अट्ठवीसइं।
संखा उ कमसो तेसिं, इइ एसा वियाहिया ॥१९६॥
संमुच्छिमाण एसेव, भेओ होइ वियाहिओ।
लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे वि वियाहिया ॥१९७॥

पल्योपमके असंख्यातवे भाग प्रमाण है। (जहन्निया अंतोमुहुत्तं–जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम्) जघन्य अन्तर्मुहूर्त है। नभश्चर जीवोंकी जो भवस्थिति पल्यके असंख्यातवे भाग प्रमाण कही गई है वह भोगभूमि के पक्षियोंकी अपेक्षा जाननी चाहिये। कारणकी इनसे भिन्न गर्भज पक्षियोंकी पूर्वकोटि तथा संमूर्छिम पक्षियोंकी बहत्तर ७२ हजार वर्षकी आयु होती है। इनका अन्तरकाल निगोदकी अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तकाल का है जघन्य अन्तर्मुहूर्तका है ॥ १९१ । १९२ ॥

अन्वयार्थ–इनके वर्ण, गन्ध, रसस्पर्श और संस्थानके भेदसे अनेक भेद होते हैं ॥ १९३ ॥

असंख्यभागः પૂર્વકોટી પૃથકત્વથી અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે તથા जहन्निया अंतोमुहुत्तं–जघन्यिका अन्तर्मुहूर्तम् જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત છે. નભશ્ચર જીવોની જે ભવસ્થિતિ પલ્યના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ કહેલ છે તે ભોગભૂમિના પક્ષિઓની અપેક્ષાથી જાણવી જોઈએ. કારણ કે, તેનાથી ભિન્ન ગર્ભજ પક્ષિઓની પૂર્વકોટી તથા સંમૂર્ચ્છિમ પક્ષીઓની બોંતેરહજાર (૭૨૦૦૦) વર્ષની આયુ હોય છે. એનો અંતરકાળ નિગોદની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનો છે. જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે ॥ ૧૯૧ ૧૯૨ ॥

તેના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાનના ભેદથી અનેક ભેદ હોય છે.૧૯૩

संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥१९८॥
पलिओवमा उ तिन्नि उ, उक्कोसेण विआहियो ।
आउट्ठिई मणुयाणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ १९९ ॥
पलिओवमाइं तिण्णि उ, उक्कोसेण वियाहिया ।
पुव्वकोडिपुहत्तेणं, अंतोमुहुत्तं जहन्निया ॥ २०० ॥
कायठिई मणुयाणं, अंतरं तेसिमं भवे ।
अणंतकालमुक्कोसं, अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ॥२०१॥
एएसिं वण्णओ चेव गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥२०२॥

छाया—मनुजा द्विविधभेदास्तु, तान् मे कीर्तयतः शृणु ।
संमूर्छिमाश्च मनुजाः, गर्भव्युत्क्रान्तिकास्तथा ॥१९४॥
गर्भव्युत्क्रान्तिका ये तु, त्रिविधास्ते व्याख्याताः ।
कर्माकर्मभूमाश्च, अन्तर द्वीपजास्तथा ॥ १९५ ॥
पञ्चदशत्रिंशद्विधाः, भेदाश्चाष्टाविंशतिः ।
संख्यास्तु क्रमशो तेषाम् , इत्येषा व्याख्याता ॥१९६॥
संमूर्छिमानामेष एव, भेदो भवत्याख्यातः ।
लोकस्यैकदेशे, ते सर्वेऽपि व्याख्याताः ॥१९७॥
संततिं प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥१९८॥
पल्योपमानि तु त्रीणि च, उत्कर्षेण व्याख्याता ।
आयुः स्थितिर्मनुजानाम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥१९९॥
पल्योपमानि त्रीणि तु उत्कर्षेण व्याख्याता ।
पूर्वकोटिपृथक्त्वेन, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यिका ॥२००॥
कायस्थितिर्मनुजानाम् अन्तरं तेषामिदं भवति ।
अनन्तकालमुत्कृष्टम् , अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ॥२०१॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गन्धतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतोवाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥२०२॥

टीका—'मणुया दुविह भेया उ' इत्यादि—

मनुजाः=मनुष्यास्तु द्विविधभेदाः=द्विप्रकारभेदवन्तः भवन्ति। तान् द्विप्रकारकान् मनुजान् मे=मम कीर्तयतः, समीपे शृणु। मनुजा द्विविधा भवन्ति, संमूर्छिमाः, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्चेति ॥१९४॥

तत्र ये गर्भव्युत्क्रान्तिकाः-गर्भव्युत्क्रान्तिर्येषां ते तथा, ते तु त्रिविधा व्याख्याताः। कर्माकर्मभूमाश्च=इह भूमशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् कर्मभूमा अकर्मभूमाश्चेति। तत्र-कर्मभूमाः-कर्मप्रधाना भूमिर्येषां ते, भरतैरावतविदेहक्षेत्रजा इत्यर्थः। तथा अकर्मभूमाः-कर्माणि-कृषिवाणिज्यादीनि न सन्ति येषां ते अकर्म-

---

अब मनुष्योंके विषयमें कहते है—'मणुया' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मणुया दुविह भेयाउ-मनुजाः द्विविधभेदाः) मनुष्योंके दो भेद है। (ते कित्तयओ मे सुण-तान् कीर्तयतः मे शृणु) मैं उन भेदों को कहता हूं-सो सुनो। (संमुच्छिमाय मणुया गब्भवक्कंतिया तहा-संमूच्छिमाश्च मनुजाः गर्भव्युत्क्रान्तिकास्तथा) एकतो संमूर्च्छिममनुष्य, दूसरे गर्भज मनुष्य इस प्रकार ये दो भेद मनुष्योंके है ॥१९४॥

अन्वयार्थ—इनमें (जे-ये) जो (गब्भवक्कंतिया ते तिविहा वियाहिया-गर्भव्युत्क्रान्तिकाः ते त्रिविधाः व्याख्याताः) गर्भज मनुष्य हैं वे तीन प्रकारके कहे गये है। (कम्म अकम्म भूमाय तहा अन्तरदीवया-कर्माकर्मभूमाश्च तथा अन्तरद्वीपजाः) कर्मभूम अकर्मभूम तथा अन्तर द्वीपज। कर्मभूमिमें जो उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूम मनुज हैं। भरतक्षेत्र ऐरावतक्षेत्र एवं महाविदेहक्षेत्र ये कर्मभूमियां हैं। इनमें जो मनुष्य उत्पन्न होते हैं उन्हें कर्मभूम कहा है। जिनमें कृषि, वाणिज्य आदि

હવે મનુષ્યોના વિષયમાં કહે છે—"मणुया" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—मणुया दुविहभेयाउ-मनुजाः द्विविधभेदाः મનુષ્યોના બે ભેદ છે ते कित्तयओ मे सुण-तान् कीर्तयतः मे शृणु હું એ ભેદોને કહું છું તે સાંભળો. संमुच्छिमा य मणुया गब्भवक्कंतिया तहा-संमूर्च्छिमाश्च मनुजाः गर्भव्युत्क्रान्तिकास्तथा ૧ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય, બીજા ગર્ભજ મનુષ્ય આ પ્રમાણે મનુષ્યના બે ભેદ છે. ।૧૯૪।

અન્વયાર્થ—આમાં जे-ये જે गब्भवक्कंतिया ते तिविहा वियाहिया-गर्भव्युत्क्रान्तिकाः ते त्रिविधाः व्याख्याताः ગર્ભજ મનુષ્ય તે ત્રણ પ્રકારના કહેલ છે. कम्म अकम्मभूमाय तहा अन्तरदीवया-कर्माकर्मभूमाश्च तथा अन्तरद्वीपजाः કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ તથા અંતરદ્વીપજ. કર્મભૂમિમાં જે ઉત્પન્ન થાય છે તે કર્મભૂમ મનુષ્ય છે. ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર, અને મહાવિદેહ ક્ષેત્ર, આ ત્રણે કર્મભૂમિ છે. આમાં જે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેને કર્મભૂમ કહેલ છે. જેનામાં

भूमाः कथ्यन्ते, हैमवतादिक्षेत्रजा युगलिन इत्यर्थः। तथा-अन्तरद्वीपजाः= अन्तरमिह समुद्रमध्यं, तस्मिन् द्वीपाः, अन्तरद्वीपास्तेषु जाताः ॥१९५॥

'पन्नरस तीसविहा' इति।

पञ्चदशत्रिंशद्विधाः=इह विधशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् पञ्चदशविधाः, त्रिंशद्विधाः इति वाच्यम्। तत्र पञ्चदशविधाः कर्मभूमाः, भरतैरावतविदेहानां त्रयाणां क्षेत्राणां कर्मभूमि समाख्यानां प्रत्येकं पञ्चसंख्यकत्वात् पञ्चदशसंख्यकत्वम्। त्रिंशद्विधाः अकर्मभूमाः-हैमवत-हरिवर्ष-रम्यकवर्ष-हैरण्यवत-देवकुरु-उत्तरकुरूणां षण्णामकर्मभूमिनां प्रत्येकं पञ्चसंख्यकत्वात्। अष्टाविंशतिर्भेदाश्चाऽन्तरद्वीपजानाम्, अन्तरद्वीपानामष्टाविंशतिसंख्यकत्वात् तत्रोत्पन्नानामपि तत्संख्यकत्वम्। तथाहि-

---

कर्म नहीं किये जाते हैं वे अकर्मभूमि हैं। इन अकर्मभूमियोंमें जिनकी उत्पत्ति होती है वे अकर्मभूम मनुष्य हैं। हैमवतक्षेत्र, हरिक्षेत्र, रम्यक-क्षेत्र, आदि क्षेत्र अकर्मभूमि हैं। समुद्रके बीचमें जो द्वीप होते है वे अन्तरद्वीप कहे गये है। इन अन्तरद्वीपोंमें जो मनुष्य उत्पन्न होते है वे अन्तरद्वीपज मनुष्य है ॥१९५॥

अन्वयार्थ—(पन्नरस तीसविहा भेया अट्ठवीसइं-पञ्चदशत्रिंशद्विधाः भेदाश्चाष्टाविंशतिः) कर्मभूमियां पन्द्रह १५ है-पांचभरत, पांच ऐरावत, एवं पांच महाविदेह। अकर्मभूमि तीस प्रकारकी है-पांच हैम-वत, पांच हरिवर्ष, पांच रम्यकवर्ष, पांच हैरण्यवत, पांच देवकुरु, पांच उत्तरकुरु। इस प्रकार ढाई द्वीपकी ये तीस भोगभूमियां है। अन्तरद्वीप अठाईस प्रकारके है-अतः इनमें उत्पन्न हुए प्राणी-मनुष्य

કૃષિ વાણિજ્ય, આદિ કર્મ કરવામાં નથી આવતાં તે અકર્મભૂમિ છે, આ અકર્મભૂમિમાં જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તે અકર્મભૂમ મનુષ્ય છે. હૈમવત ક્ષેત્ર, હરિક્ષેત્ર, રમ્યકક્ષેત્ર. વગેરે ક્ષેત્ર અકર્મભૂમિ છે. સમુદ્રની વચમાં જે દ્વીપ હોય છે તેને આંતરદ્વીપ કહે છે. આ આંતરદ્વીપોમાં જે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે અંતરદ્વીપ જ મનુષ્ય છે ॥ ૧૯૫ ॥

અન્વયાર્થ—पन्नरसतीसवीहा भेया अट्ठवीसइं-पञ्चदशत्रिशद्विधाः भेदाश्चाष्टाविंशतिः કર્મભૂમિ પંદર છે. પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવત, અને પાંચ મહાવિદેહ અકર્મ-ભૂમિ ત્રીસ પ્રકારની છે, પાંચ હૈમવત, પાંચ હરિ વર્ષ, પાંચ રમ્યક વર્ષ, પાંચ હૈરણ્યવત, પાંચ દેવકુરૂ, પાચ ઉત્તરકુરૂ આ પ્રમાણે અઢી દ્વીપની આ ત્રીસ ભોગભૂમિયો છે. અંતરદ્વીપ અઠાવીસ પ્રકારના છે. જેથી તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાણી-મનુષ્ય પણ અઠાવીસ પ્રકારના માનવામાં

हिमवतः पूर्वापरप्रान्तयोश्चतसृषु विदिक्षु प्रसृतकोटिषु त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह्य तावान्त्येव योजनशतान्यायामविस्ताराभ्यां आदिमाश्चत्वारोऽन्तरद्वीपाः। ततोऽपि एकैकयोजनशतवृद्ध्याऽवगाहनया योजनशतचतुष्टयाद्यायामविस्तारा द्वितीयादयः सप्तमपर्यन्ताः। एवं हिमवति सप्तचतुष्कान्यन्तरद्वीपानां भवन्ति। तेषां च ऐशान्यादिक्रमात् प्रादक्षिण्येन प्रथमचतुष्कस्य-एकोरुक१, आभाषिको२, वैषाणिकः३, लाङ्गूलिकः४, इति नामानि। द्वितीयस्य-हयकर्णो१, गजकर्णो२, गोकर्णः३, शष्कुलीकर्णः४, तृतीयस्य-आदर्शमुखो१, मेषमुखो२, अहिमुखो३,

---

भी अठाईस प्रकारके माने गये है।

अन्तर द्वीपोंकी अट्ठाईस संख्या इस प्रकार समझना चाहिये--

हिमवान् पर्वतके पूर्व और पश्चिमकी विदिशाओंमें फैली हुई चार कोटियोंमें तीनतीनसौ योजनकी दूरीपर तीनतीनसौ योजन लम्बे-चौडे चार अन्तरद्वीप हैं। इनको प्रथम चतुष्क कहते हैं। इसके बाद एक एक सौ योजनकी दूरी पर चार सौ योजन लम्बे-चौडे चार अन्तरद्वीप हैं। इनको द्वितीय चतुष्क कहते हैं। इसी प्रकार पूर्वपूर्वकी अपेक्षा बादके प्रत्येक अन्तर्द्वीप-चतुष्ककी दूरी और लम्बाईचोडाईमें एक एक सौ योजनकी वृद्धि करके तृतीय चतुष्कसे लेकर सप्तम चतुष्क पर्यन्त पाँच चतुष्क भी समझना चाहिये। इस प्रकार हिमवान् पर्वत पर अन्तरद्वीपोंके सात चतुष्क होते हैं। इनमें प्रथम चतुष्कमें दक्षिण क्रमसे ऐशानी आदि विदिशाओंमें रहे हुए चार अन्तरद्वीपोंके नाम इस प्रकार हैं-एकोरुक १, आभाषिक २, वैषाणिक ३, लाङ्गुलिक ४, हैं। दूसरे चतुष्कके नाम-हयकर्ण १, गजकर्ण २, गोकर्ण ३, शष्कुलीकर्ण ४ हैं। तीसरेके नाम-

---

આવેલ છે, અંતરદ્વીપોની અઠાવીસ પ્રકારની સંખ્યા આ પ્રમાણે સમજવી જોઈએ. હિમવાન પર્વતની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ વિદિશાઓમાં ફેલાયેલ ચાર કોટીઓમાં ત્રણસો ત્રણસો યોજનથી છેટે છેટે ત્રણસો ત્રણસો યોજન લાંબા પોળા ચાર અંતરદ્વીપ છે તેને પૃથકચતુષ્ક કહે છે, તેના પછી એકેક સો યોજનના છેટે ચાર ચારસો લાંબા પોળા આંતરદ્વીપ છે તેને દ્વિતીયચતુષ્ક કહે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષા બાદના પ્રત્યેક આંતરદ્વીપ ચતુષ્કથી દૂર અને લંબાઇ પહોળાઈમાં એક એકસો યોજનની વૃદ્ધિ કરીને ત્રીજા ચોથાથી લઈને સાતમા ચતુષ્ક પર્યંત પાંચ ચતુષ્કને સમજવા જોઈએ. આ પ્રમાણે હિમવાન પર્વત પર અંતરદ્વીપોના સાત ચતુષ્ક છે. તેમાં પ્રથમ ચતુષ્કમાં દક્ષિણ ક્રમથી ઇશાન આદિ વિદિશાઓમાં રહેલા ચાર અંતરદ્વીપોના નામ આ પ્રમાણે છે. એકારુક ૧. આભાષિક ૨. વૈષાણિક ૩. લાંગુલિક ૪. છે. બીજા ચતુષ્કનાં નામ-હયકર્ણ ૧. ગજકર્ણ ૨. ગોકર્ણ ૩. શષ્કુલિકર્ણ ૪. છે.

गोमुखः४। चतुर्थस्य–अश्वमुखो१, हस्तिमुखः२, सिंहमुखो३, व्याघ्रमुखः४। पञ्चमस्य–अश्वकर्णः१, सिंहकर्णः२, अकर्णः३, कर्णप्रावरणः४। षष्ठस्य–उल्कामुखः१, मेघमुखः२, विद्युन्मुखः३, विद्युद्दन्तः४। सप्तमस्य–घनदन्तः१, लष्टदन्तः२, गूढदन्तः३, शुद्धदन्त४ इति। एतन्नामान एव चैतेषु युगलधार्मिकाः प्रतिवसन्ति। तेषां शरीरमानादिकमेवमुक्तम्—

अंतर दीवेसु नरा, धणुसय अट्ठसिया सया मुइआ।
पालंति मिहुणभावं पल्लस्स असंखभागा ऊ॥१॥
च उसट्ठी पिट्ठकरं, डयाण मणुयाण तेसिमाहारो।
भत्तस्स चउत्थस्स उ, अ उणसीइदिणाण पालणया॥२॥

छाया—अन्तरद्वीपेषु नराः, धनुः शताष्टोच्छ्रिताः सदा मुदिताः।
पालयन्ति मिथुनभावं, पल्यस्यासंख्यभागायुषः॥१॥
चतुः षष्टिः पृष्ठकरण्डुकानां, तेषामाहारः।
भक्तेन चतुर्थेन, एकोनाशीतिदिनानि पालनम्॥२॥

आदर्शमुख १, मेषमुख २, अहिमुख ३, गौमुख ४ हैं। चौथेके–अश्वमुख १, हस्तिमुख २, सिंहमुख ३, व्याघ्रमुख ४ नाम हैं। पांचवेंके–अश्वकर्ण१, सिंहकर्ण२, अकर्ण३, और कर्णप्रावरण४–हैं। छट्ठेके नाम–उल्कामुख१, मेघमुख२, विद्युन्मुख३, और विद्युद्दन्त४ हैं। तथा सातवेंके नाम–घनदन्त१, लष्टदन्त२, गूढदन्त३ एवं शुद्धदन्त४ हैं। इस प्रकार अन्तरद्वीपोंकी संख्या अट्ठाइस होती है। इन एकोरुक आदि अन्तरद्वीपोंमें क्रमसे एकोरुक आदि नामवाले युगलधर्मी निवास करते हैं। अन्तरद्वीपोंके नाम पर ही इनके भी नाम होते हैं। इनके शरीर आदि प्रमाण आदि (अन्तरद्दीवेसु' इत्यादि गाथाओं द्वारा कहते हैं—

त्रीजानां नाम–આદર્શમુખ ૧. મેષમુખ ૨. અહિમુખ ૩. ગૌમુખ ૪ છે. ચોથાનાં નામ–અશ્વમુખ ૧. હસ્તિમુખ ૨. સિંહમુખ ૩ વ્યાઘ્રમુખ ૪. છે. પાંચમાંના નામ–અશ્વકર્ણ ૧. સિંહકર્ણ ૨. અકર્ણ ૩. અને કર્ણપ્રાવરણ ૪ છે. છઠાના નામ–ઉલ્કામુખ ૧. મેઘમુખ ૨. વિદ્યુનમુખ ૩. વિદ્યુદંત ૪ છે. સાતમાના નામ–ઘનદંત ૧. લષ્ટદંત ૨. ગૂઢદંત ૩. અને શુદ્ધદંત ૪. છે. આ પ્રમાણે અંતરદ્વીપોની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસ હોય છે આ એકોરૂક આદિ અંતરદ્વીપોમાં ક્રમથી એકોરૂક આદિ નામવાળા યુગલધર્મી નિવાસ કરે છે. અંતરદ્વીપોનાં નામ પરથી તેમનાં નામ હોય છે. તેમનાં શરીર પ્રમાણ વગેરે "अन्तरद्दीवेसु" ઈત્યાદિ ગાથાઓ દ્વારા કહે છે. અંતરદ્વીપોમાં રહેવાવાળા

एत एव अन्तरद्वीपाः शिखरिणोऽपि पूर्वापरप्रान्तविदिक्प्रसृतकोटिषूक्तन्यायतोऽष्टाविंशतिः सन्ति। पूर्वस्माच्चैषां भेदेनाविवक्षितत्वान्न सूत्रेऽष्टाविंशतिसंख्याविरोध इति भावनीयम्। तेषां=गर्भव्युत्क्रान्तिकानां संख्या तु क्रमशः इत्येषा व्याख्याता ॥ १९६ ॥

अन्तरद्वीपोंमें रहनेवाले मनुष्य आठसौ धनुष ऊँचे तथा सर्वदा आनन्दी होते हैं। ये युगल भाव पालते हैं। इनकी आयु पल्यके असंख्येय भाग प्रमाण है ॥१॥ इनके पृष्ठ करण्डक चौसठ हैं। ये चतुर्थभक्त से आहार करते हैं। इनका पालन उन्यासी ७९ दिन तक होता है, अर्थात् उन्यासी ७९ दिनके बाद ये युवा हो जाते हैं ॥२॥

शिखरी पर्वतके पूर्व पश्चिमकी विदिशाओंमें फैली हुई कोटियोंमें भी पूर्वोक्त प्रकारसे इन्हीं अट्ठाईस अन्तरद्वीपकी स्थिति समझनी चाहिये। इस प्रकार अन्तरद्वीपोंकी संख्या यद्यपि छप्पन होती है, तथापि हिमवत् सम्बन्धी और शिखरी सम्बन्धी अन्तर द्वीपोंको अभिन्न मान कर इनकी संख्या अट्ठाईस कही गयी है। इस लिये यहां संख्यासम्बन्धी आशङ्का नहीं करनी चाहिये। इस प्रकार गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के भेद क्रमशः कर्मभूमिमें पन्द्रह, अकर्मभूमिमें तीस और अन्तरद्वीपमें अट्ठाईस समझना चाहिये ॥१९६॥

अब संमूर्च्छिम मनुष्योंके भेद कहते हैं—'संमुच्छिमाण' इत्यादि। सम्मूर्च्छिम मनुष्योंका भेद भी इसी प्रकार समझना चाहिये। संमू-

મનુષ્ય આઠ સો ધનુષ ઉંચા તથા સર્વદા આનંદિત હોય છે તે યુગલભાવ પાળે છે. તેમની આયુ પલ્યના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણુ છે ૧. એમના પૃષ્ઠ કરંડક ચોસઠ છે. તેઓ ચતુર્થભક્તથી આહાર કરે છે. તેનુ પાલન ઓગણ્યાશી (૭૯) દિવસ સુધી થાય છે. અર્થાત્ ઓગણ્યાશી દિવસ પછી તે યુવાન થઈ જાય છે. ૨.

શિખરી પર્વતના પૂર્વ પશ્ચિમની વિદિશાઓમાં ફેલાયેલ કોટીઓમાં પણુ ઉપર કહેલા પ્રકારથી આજ અઠાવીસ અંતરદ્વીપની સ્થિતિ સમજવી જોઈએ. આ પ્રમાણે અંતરદ્વીપોની સખ્યા જો કે છપ્પન થાય તો પણુ હિમવત સંબંધી તથા શિખરી સંબંધી અંતરદ્વીપોને અભિન્ન માનીને તેની સંખ્યા અઠાવીસ કહેલ છે. આથી અહીંયા સંખ્યા સંબંધી આશંકા ન કરવી જોઈએ. આ પ્રકારના ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યોના ભેદ ક્રમશઃ કર્મભૂમિમાં પંદર, અકર્મભૂમિમાં ત્રીસ, અને અંતરદ્વીપમાં અઠાવીસ સમજવા જોઈએ. ॥૧૯૬॥

હવે સંમૂર્છિમ મનુષ્યોના ભેદ કહે છે—" संमुच्छिमाण " ઈત્યાદિ ।

સંમૂર્છિમ મનુષ્યના ભેદ આ પ્રમાણે સમજવા જોઈએ. સંમૂર્છિમ

'संमुच्छिमाण' इत्यादि।

संमूर्छिमानां मनुजानाम् एष एव भेद आख्यातो भवति। ते सर्वेऽपि=सं र्छिमा गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च, लोकस्यैकदेशे=लोकैकभागे वर्तमाना व्याख्यात ॥१९७॥१९८॥१९९॥२००॥२०१॥२०२॥

मनुष्याः उक्ताः, संप्रति देवानाह—

मूलम्—देवा चउव्विहा वुत्ता, ते मे कित्तयओ सुण।
भोमिजवाणमन्तरजोइसवेमाणिया तहा ॥ २०३ ॥
दसहा उ भवणवासी, अट्ठहा वणचारिणो।
पंचविहा जोइसिया दुविहा वेमाणिया तहा ॥२०४॥

छाया—देवश्चतुर्विधा उक्ताः, तान् मे कीर्तयतः श्रृणु।
भौमेय–व्यन्तर–ज्योति वैमानिका स्तथा ॥२०३॥

च्छिम और गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्योंकी स्थिति लोकके एक भाग समझना चाहिये ॥१९७॥

ये सन्ततिकी अपेक्षा अर्थात् प्रवाह रूपसे अनादि और अनंत तथा स्थितिकी अपेक्षासे सादि और सान्त हैं ॥१९८॥ इनकी आ स्थिति उत्कृष्ट तीन पल्योपमकी है और जघन्य अन्तर्मुहूर्त्तकी है ॥१९ इनकी कायस्थिति उत्कृष्ट नौ पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपमकी और जघन्य अन्तर्मुहूर्त्तकी है। इनका अन्तर निगोदकी अपेक्षा उत्क से अनन्तकाल समझना चाहिये और जघन्यसे अन्तर्मुहूर्त हैं ॥२० ॥२०१॥ तथा–वर्ण, गन्ध, रस, स्पर्श, संस्थान और देशके भेदसे इन अनेक भेद होते हैं ॥२०२॥

અને ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યોની સ્થિતિ લોકના એકભાગમાં સમજવી જોઈએ ॥૧૯૭

સંતતિની અપેક્ષા અર્થાત્ પ્રવાહી રૂપથી અનાદિ અને અનંત છે તથ સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે. ॥ ૧૯૮ ॥

આયુસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની છે અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે ।૧૯૯

એની કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ નવ પૂર્વકોટી અધિક ત્રણ પલ્યોપમની છે અને જઘન્ય અંતર્મુહૂર્તની છે. એનુ અંતર નિગોદની અપેક્ષા ઉત્કર્ષ અનંતકાળ સમજવું જોઇએ અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત છે. ॥ ૨૦૦ ૨૦૧

તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન અને દેશના ભેદથી એ અનેક ભેદ હોય છે. ॥ ૨૦૨ ॥

दशधा तु भवनवासिनः, अष्टधा वनचारिणः।
पञ्चविधा ज्योतिषिकाः, द्विविधा वैमानिका स्तथा ॥२०४॥

टीका—'देवा चउव्विहा वुत्ता' इत्यादि—

देवाश्चतुर्विधा उक्ताः=तीर्थंकरादिभिः कथिताः। तद् यथा-भौमेयाः=भूमौ भवाः भौमेयाः भवनवासिनः, तद्भवनानां रत्नप्रभापृथिव्यन्तर्भूतत्वात्, तथा-व्यन्तराः=वि-विविधानि, अन्तराणि-उत्कर्षापकर्षात्मकविशेषतारूपाणि, येषां ते तथा, यद्वा-विविधानि अन्तराणि-निवासभूतानि गिरिकन्दरविवरादीनि येषां ते व्यन्तराः। तथा-ज्योतिष्काः, ज्योतिः स्वरूपाः प्रकाशाधिक्यात्। तथा-वैमानिकाः-विमानवासिनश्चेति। तान् चतुर्विधान् देवान् कीर्तयतः, मे=मम समीपे शृणु ॥२०३॥

'दसहा उ' इत्यादि—

तत्र भवनवासिनस्तु दशधा=दशविधा भवन्ति। वनचारिणः=व्यन्तरा अष्टधा =अष्ट प्रकारकाः, ज्योतिष्काः पञ्चविधाः, तथा-वैमानिका द्विविधाः ॥२०४॥

मनुष्योंके विषयका निरूपण करके अब सूत्रकार देवोंके विषयमें कहते हैं—'देवा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(देवा चउव्विहा वुत्ता-देवाः चतुर्विधाः उक्ताः) तीर्थंकर गणधरोने देव चार प्रकारके कहे हैं। (ते कित्तयओ मे सुण-तान् कीर्तयतः मे शृणु) उन्हें मैं कहता हूं सो सुनो। (भोमिज्ज वाणमन्तर जोइस वेमाणिया-भौमेय, व्यन्तर, ज्योतिः, वैमानिकाः) वे उनके चार प्रकार ये हैं-१ भवनवासी २व्यन्तर ३ ज्योतिषी और ४ वैमानिक ॥२०३॥

इनमें (भवणवासी दसहा-भवनवासिनः दशधा) भवनवासी देव दस प्रकारके हैं तथा (वणचारिणो-वनचारिणः) व्यन्तर देव (अट्ठहा-अ-

---

મનુષ્યોના વિષયનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દેવોના વિષયમાં કહે છે—" देवा " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—देवा चउव्विहावुत्ता-देवाः चतुर्विधाः उक्ताः તીર્થંકર ગણધરોએ દેવ ચાર પ્રકારના બતાવ્યા છે. ते कित्तयओ मे सुण-तान् कीर्तयतः मे शृणु તે હું કહું છું તે સાંભળો તેના ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે भोमिज्ज वाणमन्तर जोइस वेमाणिया-भौमेय, व्यन्तर, ज्योतिः, वैमानिकाः ૧. ભવનવાસી, ૨. વ્યંતર, ૩. જ્યોતિષિ અને ૪. વૈમાનિક. ॥ ૨૦૩ ॥

અન્વયાર્થ—भवनवासी दसहो-भवनवासिनः दशधा આની અંદર ભવનવાસી દેવ દસ પ્રકારનાં છે તથા वणचारिणो-वनचारिणः વ્યન્તર દેવ આઠ પ્રકારના છે.

तत्र भवनवासिनां नामान्याह—

मूलम्—असुरा नागसुवण्णा, विज्जू अग्गी वियाहिया ।
दीवोदहि दिसा वाया, थणिया भवणवासिणो ॥२०५॥

छाया—असुरनागसुपर्णाः, विद्युतः अग्नयो व्याख्याताः ।
द्वीपोदधयो दिशो वाताः, स्तनिता भवनवासिनः ॥२०५॥

टीका—'असुरा' इत्यादि—

असुराः=असुरकुमाराः१, एवं नागादिष्वपि कुमारशब्दो योजनीयः। सर्वेऽप्येते हि कुमाराकारधारिण एव। कुमारवदेवकान्तदर्शनाः, सुकुमाराः, मृदु मधुर

ष्टधा) आठ प्रकारके है (जोइसिया-ज्योतिषिकाः) ज्योतिषी देव (पंचविहा-पंचविधाः) पांच प्रकारके हैं। (तहा-तथा) तथा (वेमाणिया-वैमानिकाः) वैमानिक देव (दुविहा-द्विविधा) दो प्रकारके हैं ॥ २०४ ॥

अब भवनवासी देवोंके नाम कहते है—'असुरा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भवणवासिणो-भवनवासिनः) भवनवासियोंके दस भेद इस प्रकार हैं (असुरा-असुराः)असुरकुमार (नागसुवण्णा-नागसुवर्णा) नागकुमार सुवर्णकुमार (विज्जू-विद्युतः) विद्युत्कुमार (अग्गी-अग्नयः) अग्निकुमार (दिवोदही-द्वीपोदधयः) द्वीपकुमार, उदधिकुमार, (दिसा-दिशः) दिक्कुमार, (वाया-वाताः) वायुकुमार तथा (थणिया-स्तनिताः) स्तनितकुमार। इन्हें कुमार इसलिये कहा गया है, कि ये समस्त असुरकुमार आदि बालकोंके जैसा आकार धारण करते हैं तथा बालकोंके जैसे ये देखनेवालोंको प्रिय लगते है बडे ही सुकुमार होते है, मृदु मधुर

जोइसिया-ज्योतिषिकाः જ્યોતિષિ દેવ पंचविहा-पंचविधा પાંચ પ્રકારના છે. तहा-तथा તથા वेमाणिया-वैमानिकाः વૈમાનિક દેવ दुविहा-द्विविधाः બે પ્રકારના છે. ॥ ૨૦૪ ॥

હવે ભવનવાસી દેવોના નામ કહે છે—" असुरा " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भवणवासिणो-भवनवासिनः ભવનવાસીઓના દસ પ્રકારના ભેદ આ પ્રકારના છે असुरा-असुराः અસુરકુમાર, नागसुवण्णा-नागसुपर्णाः નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, विज्जू-विद्युतः વિદ્યુતકુમાર, अग्गी-अग्नयः અગ્નિકુમાર, दीवोदही-द्विपोदधयः ઉદધિકુમાર, दिसा-दिशः દિક્કુમાર, वाया-वाताः વાયુકુમાર, તથા थणिया-स्तनिताः સ્તનિતકુમાર. આ સઘળાને કુમાર આ માટે કહેવામાં આવેલ છે કે, તે સઘળા અસુરકુમાર આદિ બાળકોના જેવા આકાર ધારણ કરે છે તથા બાળકોની જેમ જોવાવાળાને તે પ્રિય લાગે છે. ખૂબ સુકુમાર

ललितगतिमन्तः, शृङ्गाराभिजातरूपविक्रियाः, कुमारवच्चोद्धतरूपवेषभाषाऽऽभरणप्रहरणावरणयानवाहनाः, कुमारवच्चाधिकरागाः क्रीडनपराश्चेत्यतः कुमारा इत्युच्यन्ते। ततश्च-नागसुपर्णा इति नागकुमाराः२, सुपर्णकुमाराः३, तथा-विद्युत्कुमाराः४, अग्निकुमाराः५, च=पुनः द्वीपोदधयः-द्वीपकुमाराः६, उदधिकुमाराः ७, दिशः-दिक्कुमाराः८, वाताः-वायुकुमाराः९, स्तनिताः-स्तनितकुमाराः१०, एते दश भवनवासिन आख्याताः नाम्ना निर्दिष्टाः। असुरकुमारावासेषु कायमानस्थानीयेषु महामण्डपेषु नानारत्नप्रभासितोल्लोचषु युक्तेषु बहुकालं वसन्त्यसुरकुमाराः कदाचिद् भवनेष्वपीति। शेषास्तु नागादयो भवनेष्वेव प्रायो वसन्ति नावासेष्विति। तानि च भवनानि बहिर्वृत्तान्यन्तश्चतुरस्राणि, अधः पुष्करकर्णिका संस्थानानि ॥२०५॥

एवं ललित बोलते चालते है। सुन्दर २ वैक्रियरूप बनाते है। कुमारोंकी तरह ही इनके रूप, वेषभूषा भाषा आदि उद्धत होते है। आभरण आदि पहिरे रहते है। शस्त्रादि धारण किये रहते है। यान वाहन पर सवारी किया करते है। अधिक रागवाले ये होते है। सदा खेलकूदमें इनकी अधिक प्रीति रहा करती हैं। असुरकुमार कदाचित् भवनोंमें भी रहते है। परन्तु ये विशेष कर आवासोंमें रहते हैं। इनके आवास नानारत्नोंकी प्रभा वाले चंदोवाओंसे समन्वित होते हैं। असुरकुमारोंके शरीरकी जैसी अवगाहना होती है उसीके अनुसार इन आवासोंका भी प्रमाण रहताहैं। बाकी के जो नागकुमार आदिकुमार है वे आवासोंमें नहीं वसते है भवनोमें ही रहते है। ये इनके भवन बाहरसे गोल एवं भीतरमें चौकोर होते है। इन भवनोंका नीचेका भाग कमलकी कर्णिका जैसा होता है॥२०५

હોય છે, મૃદુ મધુર અને લલિત બોલે ચાલે છે. સુંદર સુંદર વૈક્રીયરૂપ બનાવે છે. કુમારોની માફક તેમનું રૂપ, વેશભૂષા, ભાષા વગેરે ઉદ્ધત હોય છે. આભરણ વગેરે પહેરી રાખે છે, શસ્ત્રાદિકને ધારણ કરે છે, યાન વાહન ઉપર સવારી કરે છે એ અધિક રાગવાળા હોય છે. કાયમ ખેલકૂદમાં એમને અધિક પ્રીતિ રહ્યા કરે છે. અસુરકુમાર કદાચિત્ ભવનોમાં પણ રહે છે. પરંતુ તે વધુ પ્રમાણમાં આવાસોમાં રહે છે, તેમના આવાસ જુદી જુદી રીતના રત્નોની પ્રભાવાળા ચંદરવાઓથી સમન્વિત હોય છે. અસુરકુમારોના શરીરની જેવી અવગાહના હોય છે તે અનુસાર આ આવાસોનાં પણ પ્રમાણ રહે છે. બાકીના જે નાગકુમાર આદિ કુમાર છે તે આવાસોમાં રહેતા નથી પરંતુ ભવનોમાં જ રહે છે. એમનાં એ ભવન બહારથી ગોળ અને અંદરથી ચોરસ હોય છે આ ભવનોનો નિચેનો ભાગ કમળની દાંડી જેવો હોય છે।૨૦૫।

व्यन्तराणां नामान्याह—

मूलम्-पिसाय भूया जक्खा य, रक्खसा किन्नरा किंपुरिसा।
महोरगा य गंधव्वा, अट्ठविहा वाणमंतरा ॥ २०६ ॥

छाया—पिशाचभूता यक्षाश्च, राक्षसा किन्नराः किम्पुरुषाः।
महोरगाश्च गन्धर्वाः, अष्टविधा व्यन्तराः ॥२०६॥

टीका—'पिसायभूया' इत्यादि—

पिशाचभूता इति पिशाचा भूताश्चेत्यर्थः। च-पुनः, यक्षाः, राक्षसाः, किंनराः, किम्पुरुषाः, महोरगाः, गन्धर्वाश्चेत्येतेऽष्टविधाः=अष्टप्रकारा व्यन्तरा आख्याता इत्यर्थः। अन्येऽप्यष्टौ व्यन्तरा 'अणपण्णिय' प्रभृतय एष्वेवान्तर्भावनीया ॥२०६॥

ज्योतिष्कानाह—

मूलम्-चंदा सूरा य नक्खत्ता, गहा तारागणा तहा।
ठिया विचारिणो चेव, पंचहा जोइसालया ॥२०७॥

छाया—चन्द्राः सूर्याश्च नक्षत्राणि, ग्रहास्तारागणास्तथा।
स्थिताविचारिणश्चैव, पञ्चधा ज्योतिरालयाः ॥२०७॥

अब व्यन्तरोंके नाम कहते है—'पिसाय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(वाणमंतरा अट्ठविहा-व्यन्तराः अष्टविधाः) व्यन्तर देव आठ प्रकार है वे ये है। (पिसायभूया-पिशाच भूताः) पिशाच, भूत, (जक्खा-यक्षाः) यक्ष(रक्खसा-राक्षसाः) राक्षस (किन्नरा-किन्नराः) किन्नर (किं पुरिसा-किं पुरुषाः) किं पुरुष (महोरगा गंधव्वा-महोरगाः गंधर्वाः) महोरग तथा गंधर्व। और भी जो "अणपण्णिय" आदि आठ व्यन्तर कहे गये है उनका भी अन्तर्भाव इन्हीं आठोंमें हो जाता है ॥२०६॥

હવે વ્યંતરોનાં નામ કહે છે—"पिसाय" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—वाणमंतरा अट्ठविहा-व्यन्तराः अष्टविधाः વ્યન્તર દેવ આઠ પ્રકારના છે તે આ પ્રમાણે છે पिसायभूया-पिशाचभूताः પિશાચ, ભૂત, जक्खा-यक्षाः યક્ષ, रक्खसा-राक्षसः રાક્ષસ, किन्नरा-किन्नरा· કિન્નર, किं पुरिसा-किं पुरुषाः કિંપુરૂષ, महोरगा गधव्वा-मनोरगाः गंधर्वाः મહોરગ, તથા ગાંધર્વ બીજા પણ જે "अणपण्णिय" વગેરે આઠ વ્યન્તર બતાવેલ તેનો પણ અંતરભાવ આ આઠમાં થઈ જાય છે. ॥ २०६ ॥

टीका—'चंदा सूरा य' इत्यादि—

चन्द्राः, सूर्याः, नक्षत्राणि, च=पुनः ग्रहाः, तथा तारागणाः=प्रकीर्णक तारका समूहा इत्यर्थः, इत्येते पञ्चधा=पञ्चविधाः, ज्योतिरालयाः=ज्योतिष्मन्तः, ज्योतिष्कदेवाः सन्तीत्यर्थः। स्थिताः=मनुष्यक्षेत्राद् बहिः स्थिता एव सन्ति, तन्मध्ये तु विचारिणः=विशेषेण मेरोः प्रादक्षिण्येन अबाधया सततमेव, परिभ्रमणशीला इत्यर्थः। तद्विमानानि हि एकविंशत्यधिकानि एकादश योजनशतानि मेरोश्चतसृष्वपि दिक्ष्वबाधया सततमेव प्रदक्षिणारूपेण चरन्ति ॥२०७॥

वैमानिक देववर्णनम्—

वैमानिक देवानाह—

मूलम्-वेमाणिया उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया।
कप्पोवगा य बोधव्वा, कप्पाईया तहेव य ॥२०८॥

छाया—वैमानिकास्तु ये देवाः, द्विविधास्ते व्याख्याताः।
कल्पोपगाश्च बोद्धव्याः, कल्पातीतास्तथैव च ॥२०८॥

अब ज्योतिष्कोंके भेद कहते है— 'चंदा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पंचहा जोइसालया-पंचधा ज्योतिरालयाः) पांच ज्योतिष्क देव है वे ये है (चंदा-चंद्राः) चंद्रमा (सूरा-सूर्याः) सूर्य (नक्खत्ता-नक्षत्राणि) नक्षत्र, (गहा-ग्रहाः) ग्रह (तारागणा-तारागणः) तारागण। ये ज्योतिषी देव (ठिया-स्थिताः) ढाईद्वीपसे बाहर स्थिर है तथा ढाईद्वीप में (वियारिणो-विचारिणः) गतिशील है। ये निरन्तर सुमेरु पर्वतकी प्रदक्षिणा किया करते है। ग्यारह सौ इक्कीस ११२१ योजन मेरुको छोडकर इनके विमान उसकी चारों दिशाओंमें अबाधितरूपसे प्रदक्षिणा सतत करते रहते हैं ॥ २०७ ॥

હવે જ્યોતિષોના ભેદ કહે છે—"चंदा" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—पंचहा जोइसालया-पंचधा ज्योतिरालयः પાંચ જ્યોતિષ્ક દેવ છે તે આ પ્રમાણે છે. चंदा-चन्द्राः ચન્દ્રમા, सूरा-सूर्याः સૂર્ય नक्खत्ता-नक्षत्राणि નક્ષત્ર, गहा-ग्रहाः ગ્રહ અને तारागणा-तारागणाः તારાગણ આ જ્યોતિષ્ક દેવ ठिया-स्थिताः અઢી દ્વીપની બહાર સ્થિર છે. તથા અઢી દ્વીપમાં वियारिणो-विचारिणः ગતિશિલ છે તે નિરંતર સુમેરૂ પર્વતની પ્રદિક્ષણા કરે છે. અગ્યારસો એકવીસ જોજન મેરૂને છોડીને એનાં વિમાન તેની ચારે દિશાઓમાં અબાધિતરૂપથી સતત રીતે પ્રદક્ષિણા કરે છે. ॥ २०७ ॥

टीका—'वेमाणिया उ जे देवा' इत्यादि—

ये तु वैमानिका देवास्ते द्विविधा व्याख्याताः। तद् यथा कल्पोपगाः–कल्प्यन्ते, इन्द्र सामानिकत्रायस्त्रिंशकादिदशविधत्वेन देवा यत्र देवलोकेषु ते कल्पाः सौधर्मादयोऽच्युतान्ता देवलोकास्तान् उपगच्छन्ति–उत्पत्तिस्थानतया प्राप्नुवन्तीति कल्पोपगाः कल्पोपपन्ना इति यावत्, तथा कल्पातीताश्च=कल्पान् उक्तरूपान्, अतीताः–कल्पेभ्यः सौधर्मादिभ्यो निष्क्रान्ताः, तदुपरिवर्तिस्थानोत्पन्नाः, एते तु सर्वे नवग्रैवेयकपञ्चानुत्तरविमानवासिनः सन्ति। इत्येते द्विविधा वैमानिकादेवा बोद्धव्याः ॥२०८॥

अब वैमानिक देवोंके भेद कहते हैं—'वेमाणिया' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे वेमाणिया देवा ते दुविहा वियाहिया–ये वैमानिका देवा ते द्विविधा व्याख्याताः) जो वैमानिक देव हैं वे दो प्रकारके कहे गये है। (कप्पोवगा तहा कप्पाईया–कल्पोपगाः तथा कल्पातीताः) एक कल्पोपपन्न तथा दूसरे कल्पातीत। जिनमें इन्द्र सामानिक, त्रायस्त्रिंशक आदि दश प्रकारके देवोंका–मर्यादा हो वे कल्प कहलाते है उनमें उत्पन्न होनेवाले देव कल्पोपपन्न हैं। सौधर्म देवलोकसे लेकर अच्युत देवलोक तकके देव कल्पोपपन्न कहे गये हैं। तथा जिन देवलोकों में इन दश प्रकारके देवोंकी मर्यादा नहीं होती है वहांके देव कल्पोतीत कहे जाते हैं। ये सब नौ ग्रैवेयक पांच अनुत्तर विमानके रहनेवाले हैं। ये विमान सौधर्म आदि देवलोकोंसे ऊपर हैं। इस प्रकार कल्पोपपन्न और कल्पातीतके भेदसे वैमानिक देव दो प्रकारके कहे गये हैं ॥२०८॥

હવે વૈમાનિક દેવોના ભેદ કહે છે—" वेमाणिया " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे वेमाणिया देवा ते दुविया वियाहिया–ये वैमानिकाः देवा ते द्विविधा व्याख्याताः જે વૈમાનિક દેવ છે તે બે પ્રકારના બતાવેલ છે कप्पोवगा तहा कप्पाईया–कल्पोपगाः तथा कल्पातीताः ૧. કલ્પોપન્ન તથા ૨ કલ્પાતીત. જેમાં ઈન્દ્ર સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશદ્, આદિ દસ પ્રકારના દેવોની મર્યાદા હોય તે કલ્પ કહેવાય છે તેની અંદર ઉત્પન્ન થનારા દેવ કલ્પોપપન્ન છે. સૌધર્મ દેવલોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોક સુધીના દેવ કલ્પોપપન્ન કહેવાય છે તથા જે દેવલોકમાં આ દસ પ્રકારના દેવોની મર્યાદા નથી હોતી ત્યાંના દેવ કલ્પાતીત કહેવાય છે. આ સઘળા નવ ગ્રૈવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં રહેવાવાળા છે. આ વિમાન સૌધર્મ આદિ દેવલોકથી ઉપર છે આ પ્રમાણે કલ્પોપપન્નક અને કલ્પાતીતના ભેદથી વૈમાનિક દેવ બે પ્રકારના કહેલ છે. ॥ ૨૦૮ ॥

तत्र कल्पोपगानां भेदानाह—

मूलम्—कप्पोवगा बारसहा, सोहम्मीसाणगा तहा ।
सणंकुमारमाहिंदा, बंभलोगा य लंतगा ॥२०९॥
महासुक्का सहस्सारा, आणया पाणया तहा ।
आरणा अच्चुआ चेव, इतिकप्पोवगा सुरा ॥२१०॥

छाया—कल्पोपगाश्च द्वादशधा, सौधर्मीशानकास्तथा ।
सनत्कुमारमाहेन्द्राः, ब्रह्मलोकाश्च लान्तकाः ॥२०९॥
महाशुक्राः सहस्राराः, आनताः प्राणतास्तथा ।
आरणा अच्युताश्चैव, इति कल्पोपगाः सुराः ॥२१०॥

टीका—'कप्पोपगा बारसहा' इत्यादि—

कल्पोपगाः=कल्पोपपन्ना वैमानिका द्वादशधा=द्वादशविधा भवन्ति । तद् यथा सौधर्मीशानकाः=सौधर्मिणः, ईशानकाश्च, तत्र सौधर्मिणः-सौधर्मनामके प्रथम

अब कल्पोपपन्न देवोंके भेद कहते हैं—'कप्पोवगा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(कप्पोवगा बारसहा-कल्पोपगाः द्वादशधा) कल्पोपपन्न वैमानिक देवोंके बारह भेद इस प्रकार हैं—(सोहम्मीसाणगा सणंकुमारमहिंदा बंभलोगा लंतगा महासुक्का सहस्सारा आणया पाणया अच्चुया-सौधर्मीशानकाः, सनत्कुमारमाहेन्द्राः ब्रह्मलोकाः लान्तकाः महाशुक्राः सहस्राराः आनताः प्राणताः आरणाः तथा अच्युताः) सौधर्म१, ईशानक२, सनत्कुमार३, माहेन्द्र४, ब्रह्मलोक५, लान्तक६, महाशुक्र७, सहस्रार८, आनत९, प्राणत१०, आरण११ और अच्युत१२ । (इति कप्पोवगासुरा-इति कल्पोपगाः सुराः) ये सब कल्पोपपन्न देव बारह प्रकारके हैं । सौधर्म नामक प्रथम देवलोकमें जो देव उत्पन्न होते हैं वे सौधर्म

હવે કલ્પોપપન્ન દેવોના ભેદ કહે છે—" कप्पोवगा " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—कप्पोवगा बारसहा-कल्पोपगाः द्वादशधा કાલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોના બાર ભેદ આ પ્રકારના છે. सोहम्मीसाणगो सणंकुमारमाहिंदा बंभलोगा लंतगा महासुक्का सहस्सारा आणया पाणया तहा अच्चुवा-सौधर्मीशानकाः सनत्कुमार माहेन्द्राः ब्रह्मलोकाः लान्तकाः महाशुक्राः सहस्राराः आनताः प्राणताः आरणाः तथा अच्युताः સૌધર્મા ૧, ઈશાનક ૨ સનતકુમાર ૩ માહેંદ્ર ૪ બ્રહ્મલોક ૫, લાન્તક ૬, મહાશુક્ર ૭, સહસ્રાર ૮, આનત ૯, પ્રાણત ૧૦, આરણ ૧૧, અને અચ્યુત ૧૨. इति कप्पोवगासुरा-इति कल्पोपगाः सुराः આ સઘળા કલ્પોપપન્ન દેવ બાર પ્રકારના છે. સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકમાં જે દેવ ઉત્પન્ન

देवलोके समुत्पन्नाः१, ईशानकाः—ईशानो नाम द्वितीयो देव-लोकस्तत्र समुत्पन्ना देवा अपि ईशानास्त एवेशानकाः२, एवमेवोत्तरत्रापि व्युत्पत्तिः कार्या। सनत्कुमारमाहेन्द्राः=सनत्कुमाराः३, माहेन्द्राश्चेत्यर्थः४। तथा—ब्रह्मलोकाः५, लान्तकाश्च६। तथा—महाशुक्राः७, सहस्राराः८, आनताः९, प्राणताः१०, तथा—आरणाः११, अच्युताश्च१२, इत्येते द्वादशविधाः कल्पोपगाः सुराः=वैमानिका देवाः, सन्तीत्यर्थः ॥२१०॥

कल्पोपगा देवा उक्ताः, संप्रति कल्पातीतवैमानिकदेवाः प्रोच्यन्ते—

मूलम्—कप्पाईया उ जे देवा, दुविहा ते वियाहिया।
गेविज्जाणुत्तरा चेवं, गेविज्जा नवहा तइ ॥२११॥
हेट्ठिमा—हेट्ठिमा चेव, हेट्ठिमा—मज्झिमा तहा।
हेट्ठिमा—उवरिमा चेव, मज्झिमा—हेट्ठिमा तहा ॥२१२॥
मज्झिमा—मज्झिमा चेव, मज्झिमा उवरिमा तहा।
उवरिमा—हेट्ठिमा चेव, उवरिमा—मज्झिमा तहा ॥२१३॥
उवरिमा—उवरिमा चेव, इय गेविज्जगा सुरा।
विजया वेजयंता य, जयंता अपराजिया ॥ २१४॥
सव्वत्थसिद्धगा चेव, पंचहाणुत्तरा सुरा।
इय वेमाणिया एए, णेगहा एवमायओ ॥२१५॥

छाया—कल्पातीतास्तु ये देवा, द्विविधास्ते व्याख्याताः।
ग्रैवेया अनुत्तराश्चैव, ग्रैवेया नवधा तत्र ॥२११॥
अधस्तनाऽधस्तनाश्चैव१, अधस्तनमध्यमास्तथा२।
अधस्तनोपरितनाश्चैव३, मध्यमाधस्तनास्तथा४ ॥२१२॥
मध्यम मध्यमाश्चैव५, मध्यमो परितनास्तथा६।
उपरितनाधस्तनाश्चैव७, उपरितन मध्यमास्तथा८ ॥२१३॥

देव हैं। ईशान नामके द्वितीय देवलोकमें जो देव उत्पन्न होते हैं वे ईशान या ईशानक देव हैं। इसी तरह आगेके देवलोगोंमें उत्पन्न होनेके साहचर्य संबंधसे सनत्कुमार महेन्द्र आदि देव जानने चाहिये॥२०९॥२१०॥

થાય છે તે સૌધર્મ દેવ છે. ઈશાન નામના બીજા દેવલોકમાં જે દેવ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઈશાન અથવા ઈશાનક દેવ છે આ પ્રમાણે આગળના દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાના સાહચર્ય સંબંધથી સનતકુમાર, માહેંદ્ર આદિ દેવ જાણવા જોઈએ.।૨૦૯ ૨૧૦।

उपरितनोपरितनाश्चैव९, इति ग्रैवेयकाः सुराः।
विजया१, वैजयन्ताश्च२, जयन्ता३, अपराजिताः४ ॥२१४॥
सर्वार्थसिद्धकाश्चैव५, पञ्चधाऽनुत्तराः सुराः।
इति वैमानिका एते, नैकधा एवमादयः ॥२१५॥

टीका—'कप्पाईया उ जे देवा' इत्यादि—

ये तु कल्पातीता देवास्ते द्विविधा व्याख्याताः। तद् यथा-ग्रैवेया अनुत्तराश्चेति। तत्र ग्रैवेयाः-ग्रीवेव ग्रीवा, तस्यां भवा ग्रैवेयाः, नवधा भवन्ति। लोकरूपस्य पुरुषस्य ग्रीवाप्रदेशविनिविष्टाः-ग्रीवाभरणभूता इति ते देवा अपि ग्रैवेया उच्यन्ते ॥२११॥

ग्रैवेयकदेवानां भेदानाह—'हेट्ठिमा हेट्ठिमा चेव' इत्यादि।

ग्रैवेयकेषु हि त्रीणि त्रीकाणि सन्ति। तत्र प्रथमं त्रिकमधस्तनत्वेन हिट्ठिममि-

---

अब कल्पातीत देवोंके भेद कहते हैं—'कप्पाईया' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे उ कप्पईया देवा ते दुविहा वियाहिया-ये तु कल्पातीताः देवा ते द्विविधाः व्याख्याताः) जो कल्पातीत वैमानिक देव कहे गये है वे दो प्रकारके है (गोविज्जाणुत्तराचेव-ग्रैवेयाज्ञानुत्तराश्च) १ ग्रैवेयक और दूसरे अनुत्तर अर्थात् नव ग्रैवेयकोंमें जो देव उत्पन्न होते हैं वे ग्रैवेयक है एवं पांच अनुत्तर विमानोंमें जो उत्पन्न होते है वे अनुत्तर विमानवासी देव है। इनमें जो ग्रैवेयक देव होते है वे नौ प्रकारके है ॥ २११ ॥ लोकका संस्थान पुरुषके आकार जैसा है उसमें ग्रीवाके स्थानापन्न ये नौ ग्रैवेय है इसलिये जिस प्रकार ग्रीवामें आभरण विशेष होता है उसी प्रकार लोकरूप पुरुषके ये नौ ग्रैवेय आभरण स्वरूप है। इनमें जो देव रहते है वे ग्रैवेयक कहे जाते है। ग्रैवेयकों में तीन तीन त्रिक है।

હવે કલ્પાતીત દેવોના ભેદ કહે છે—"कप्पाईया" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे उ कप्पाईया देवा ते दुविहा वियाहिया-ये तु कल्पातीताः देवा ते द्विविधाः व्याख्याताः જે કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ કહેવામાં આવ્યા છે તે બે પ્રકારના છે. गोविज्जाणुत्तराचेव-ग्रैवेयानुत्तराश्च ૧ ગ્રૈવેયક અને ૨ અનુત્તર અર્થાત્-નવગ્રૈવેયકોમાં જે દેવ ઉત્પન્ન થાય છે તે ગ્રૈવેયક છે અને જે પાચ અનુત્તર વિમાનોમાં જે ઉત્પન્ન થાય છે તે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ છે તેની અંદર જે ગ્રૈવેયક દેવ હોય છે તે નવ પ્રકારના છે. ॥ ૨૧૧ ॥

લોકના સંસ્થાન પુરૂષના આકાર જેવા હોય એમાં ડોકમાં સ્થાનાપન્નના આ નવ ગ્રૈવેયક છે, આ કારણે જે રીતે ડોકમાં આભરણ વિશેષ હોય તે પ્રમાણે લોકરૂપ પુરૂષના આ નવ ગ્રૈવેય આભરણસ્વરૂપ છે તેની અંદર જે દેવ

त्युच्यते, तत्रापि प्रथमं ग्रैवेयकमधस्तनाधस्तनत्वेन हिट्ठिमहिट्ठिममिति तत्र भवा देवा 'हिट्ठिमाहिट्ठिमा' इति। अधस्तनाधस्तनाः=प्रथमत्रिकाधोवर्तिनः, अधस्तन-मध्यमाः=प्रथमत्रिकमध्यवर्तिनः, अधस्तनोपरितनाः=प्रथमत्रिकोपरिवर्तिनः, तथा-मध्यमाधस्तनाः=मध्यमा-मध्यमत्रिकवर्तिनः, तत्राप्यधस्तना मध्यमाधस्तनाः।२१२। मध्यम-मध्यमाः तथा मध्यमोपरितनाः, तथा-उपरितनाधस्तनाः=उपरितनाः= उपरिवर्तित्रिकवर्तिनस्तेष्वधस्तनाः, एवमुपरितनमध्यमाः, उपरितनोपरितना इति नवधा ग्रैवेयका देवा भवन्ति। शेषं सुगमम् ॥२१३॥२१४॥२१५॥

१ अधस्तन अधस्तन, २ अधस्तन मध्यम, ३ अधस्तन उपरितन। १ मध्यम अधस्तन, २ मध्यम मध्यम, ३ मध्यम उपरितन। १ उपरितन अधस्तन, २ उपरितन मध्यम, ३ उपरितन उपरितन। इस प्रकार ये तीनों त्रिक मिलकर नौ हो जाते है। इन अधस्तन अधस्तन तीन तीन त्रिकों में रहनेवाले देव भी अधस्तन अधस्तन आदि रूपसे कहे गये है। इस तरह प्रथम अधस्तन अधस्तन, अधस्तन मध्यम, अध-स्तन उपरितन रूप त्रिकमें रहने वाले देव अधस्तन अधस्तन, अधस्तन मध्यम, अधस्तन उपरितन नामसे कहे जाते है। इसी प्रकार द्वितीय मध्यम अधस्तन, मध्यम मध्यम एवं मध्यम उपरितन त्रिकमें तथा तृतीय त्रिक उपरितन अधस्तन आदिमें भी जानना चाहिये। विजय१, वैज-यन्त२ जयन्त ३, अपराजित ४, और सर्वार्थसिद्ध ५, ये पांच अनुत्तर देव कहे जाते हैं। इस प्रकार और भी वैमानिक देवोंके अनेक भेद होते है ॥ २१२ से २१५ ॥

રહે છે તે ગ્રૈવેયક કહેવાય છે ગ્રૈવેયકોમાં ત્રણ ત્રણ ત્રિક હોય છે. (૧) અધસ્તન અધસ્તન (૨) અધસ્તન મધ્યમ (૩) અધસ્તન ઉપરિતન (૧) મધ્યમ અધસ્તન (૨) મધ્યમ મધ્યમ (૨) મધ્યમ ઉપરિતન (૧) ઉપરિતન અધસ્તન (૨) ઉપરિતન મધ્યમ (૩) ઉપરિતન ઉપરિતન આ પ્રમાણે આ ત્રણે ત્રિક મળીને નવ થઈ જાય છે. આ અધસ્તન અધસ્તન આદિ ત્રણ ત્રણ ત્રિકોમાં રહેવાવાળા દેવ પણ અધસ્તન અધસ્તન આદિ રૂપથી કહેવાયા છે. આ પ્રમાણે પ્રથમ અધસ્તન અધસ્તન, અધસ્તન મધ્યમ, અધસ્તન ઉપરિતન રૂપ ત્રિકમાં રહેવાવાળા દેવ અધસ્તન અધસ્તન, અધસ્તન મધ્યમ, અધસ્તન ઉપરિતન, નામથી કહેવાય છે, આ પ્રમાણે બીજા-મધ્યમ અધસ્તન, મધ્યમ મધ્યમ, અને મધ્યમ ઉપરિતન ત્રિકમાં તથા ત્રીજા ત્રિક ઉપરિતન અધસ્તન, આદિમાં પણ જાણવા જોઈએ. વિજય ૧, વૈજયન્ત ૨ જયત ૩ અપરાજીત ૪ અને સર્વાર્થ સિદ્ધ ૫ આ પાંચ અનુત્તર દેવ કહેવાસા આવે છે. આ પ્રમાણે વૈમાનિક વોના અનેક ભેદો હોય છે. ॥ ૨૧૨ ૨૧૫ ॥

अथैषां स्थानादिकं वर्णयति—

मूलम्—लोगस्स एगदेसम्मि, ते सव्वे वि वियाहिया ।
इत्तो कालविभागं तु, वुच्छं तेसिं चउव्विहं ॥२१६॥
संतइं पप्पणाईया, अपज्जवसिया वि य ।
ठिइं पडुच्च साईया, सपज्जवसिया वि य ॥२१७॥

छाया—लोकस्यैकदेशे, ते सर्वेऽपि व्याख्याताः ।
अतः कालविभागं तु, वक्ष्यामि तेषां चतुर्विधम् ॥२१६॥
संतर्ति प्राप्यानादिकाः, अपर्यवसिता अपि च ।
स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः, सपर्यवसिता अपि च ॥२१७॥

टीका—'लोगस्स एगदेसम्मि' इत्यादि—
एतद् गाथाद्वयं प्राग्व्याख्यातमेव सुगमं च ॥२१६॥२१७॥

अब इनके स्थानादि कहते हैं—'लोगस्स' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(ते सव्वे लोगस्स एगदेसम्मि वियाहिया-ते सर्वे लोकस्य एकदेशे व्याख्याताः) वे सब वैमानिक देव लोकके एक विभागमें रहते हैं ऐसा भगवान् वीतरागका कथन है। (इत्तो तेसिं चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-अतः तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि) अब इसके बाद में इनका चार प्रकारका कालविभाग कहता हूं। वह इस प्रकारके है-ये (संतइं पप्पणाईया वि अपज्जवसिया-सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः अपि अपर्यवसिताः) सन्तति प्रवाहकी अपेक्षा अनादि तथा अपर्यवसित हैं। और (ठिइं पडुच्च साईया विय सपज्जवसिया-स्थितिं प्रतीत्य सादिकाः अपिच सपर्यवसिताः स्थितिकी अपेक्षा सादि और सांत हैं ॥२१६॥२१७॥

હવે એમના સ્થાનાદિકને કહે છે—"लोगस्स" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—ते सव्वे लोगस्स एगदेसम्मि वियाहिया-ते सर्वे लोकस्य एकदेशे व्याख्याताः આ સઘળા વૈમાનિક દેવ લોકના એક વિભાગમાં રહે છે. એવું ભગવાન વીતરાગનુ કથન છે. इत्तो तेसिं चउव्विहं कालविभागं वुच्छं-अतः तेषां चतुर्विधम् कालविभागं वक्ष्यामि હવે આના પછી હું એમના ચાર પ્રકારના કાળવિભાગને કહું છું. તે આ પ્રમાણે છે संतइं पप्पणाईया वि अपज्जवसिया-सन्तर्ति प्राप्य अनादिकाः अपि अपर्यवसिताः સંતતિ પ્રવાહની અપેક્ષાથી અનાદિ તથા અપર્યવાસિત છે અને સ્થિતિની અપેક્ષાથી સાદી અને સાંત છે. ।૨૧૬ ૨૧૭।

देवानामायुःस्थितिमाह—

मूलम्—साहियं सागरं एक्कं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
भोमेज्जाणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥ २१८ ॥
पलिओवमसेगं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
वंतराणं जहन्नेणं, दसवाससहस्सिया ॥ २१९ ॥
पलिओवममेगं तु, वासलक्खेण साहियं ।
पलिओवमट्ठभागं, जोईसेसु जहन्निया ॥ २२० ॥
दो चेव सागराइं, उक्कोसेण वियाहिया ।
सोहम्मम्मि जहन्नेणं, एगं च पलिओवमं ॥२२१॥
सागरा साहिया दुन्नि, उक्कोसेण वियाहिया ।
ईसाणम्मि जहन्नेणं, साहियं पलिओवमं ॥२२२॥
सागराणि य सत्तेव, उक्कोसेणं ठिई भवे ।
सणंकुमारे जहन्नेणं, दुन्नि ऊ सागरोवमा ॥२२३॥
साहिया सागरा सत्त, उक्कोसेण ठिई भवे ।
माहिंदम्मि जहन्नेणं, साहिया दुन्नि सागरा ॥२२४॥
दस चेव सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
बंभलोए जहन्नेणं, सत्त ऊ सागरोवमा ॥२२५॥
चउदस सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
लंतगम्मि जहन्नेणं, दस उ सागरोवमा ॥२२६॥
सत्तरससागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
महासुक्के जहन्नेणं, चोद्दस सागरोवमा ॥ २२७ ॥
अट्ठारस सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
सहस्सारम्मि जहन्नेणं, सत्तरस सागरोवमा ॥२२८॥

सागरा अउणवीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
आणयम्मि जहन्नेणं, अट्ठारस सागरोवमा ॥२२९॥
वीसं तु सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
पाणयम्मि जहन्नेणं, सागरा अउणवीसई ॥२३०॥
सागरा इक्कवीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
आरणम्मि जहन्नेणं, वीसइ सागरोवमा ॥२३१॥
बावीसं सागराइं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
अच्चुयम्मि जहन्नेणं, सागरा इक्कवीसई ॥२३२॥
तेवीसं सागराइं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
पढमम्मि जहन्नेणं, बावीसं सागरोवमा ॥२३३॥
चउवीसं सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
बिइयम्मि जहन्नेणं, तेवीसं सागरोवमा ॥२३४॥
पणवीसं सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
तइयम्मि जहन्नेणं, चउवीसं सागरोवमा ॥२३५॥
छव्वीसं सागराइं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
चउत्थम्मि जहन्नेणं, सागरा पणुवीसई ॥ २३६ ॥
सागरा सत्तावीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
पंचमम्मि जहन्नेणं, सागरा उ छवीसई ॥२३७॥
सागरा अट्ठवीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
छट्ठम्मि जहन्नेणं, सागरा सत्तावीसई ॥ २३८॥
सागरा अउणतीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
सत्तमम्मि जहन्नेणं, सागरा अट्ठवीसई ॥ २३९ ॥
तीसं तु सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
अट्ठमम्मि जहन्नेणं, सागरा अउणतीसई ॥२४०॥

सागरा इक्कतीसं तु, उक्कोसेण ठिई भवे ।
नवमम्मि जहन्नेणं, तीसई सागरोवमा ॥२४१॥
तेत्तीसा सागराइं, उक्कोसेण ठिई भवे ।
चउसुंपि विजयाईसु, जहन्नेणेक्क तीसई ॥२४२॥
अजहन्नमणुक्कोसा, तेत्तीसं सागरोवमा ।
महाविमाणे सव्वट्ठे, ठिई एसा वियाहिया ॥२४३॥

छाया—साधिकं सागरमेकम्, उत्कर्षेण स्थिति भवति।
भौमेयानां जघन्येन, दशवर्षसहस्रिका ॥२१८॥
पल्योपममेकं तु, उत्कर्षेण स्थिति भवति।
व्यन्तराणां जघन्येन, दशवर्षसहस्रिका ॥२१९॥
पल्योपममेकं तु, वर्षलक्षेण साधिकम्।
पल्योपमाष्टमभागं, ज्योतिष्केषु जघन्यिका ॥२२०॥
द्वावेव सागरौ, उत्कर्षेण व्याख्यातौ।
सौधर्मे जघन्येन, एकं च पल्योपमम् ॥२२१॥
सागरौ साधिकौ द्वौ, उत्कर्षेण व्याख्याता।
ईशाने जघन्येन, साधिकं पल्योपमम् ॥२२२॥
सागरांश्च सप्तैव उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
सनत्कुमारे जघन्येन, द्वे तु सागरोपमे ॥२२३॥
साधिकान् सागरान् सप्त, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
माहेन्द्रे जघन्येन, साधिकौ द्वौ सागरौ ॥२२४॥
दशैव सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
ब्रह्मलोके जघन्येन, सप्त तु सागरोपमाणि ॥२२५॥
चतुर्दश सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
लान्तके जघन्येन, दश तु सागरोपमाणि ॥२२६॥
सप्तदश सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
महाशुक्रे जघन्येन, चतुर्दश सागरोपमाणि ॥२२७॥
अष्टादश सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
सहस्रारे जघन्येन, सप्तदश सागरोपमाणि ॥२२८॥
सागरान् एकोनविंशतिं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति।
आनते जघन्येन, अष्टादश सागरोपमाणि ॥२२९॥

विंशतिं सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
पाणते जघन्येन, सागरान् एकोनविंशतिम् ॥२३०॥
सागरान् एकविंशति तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
आरणे जघन्येन, विंशतिं सागरोपमाणि ॥२३१॥
द्वाविंशतिं सागरान् तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
अच्युते जघन्येन, सागरान् एकविंशतिम् ॥२३२॥
त्रयोविंशतिं सागरान् तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
प्रथमे जघन्येन, द्वाविंशति सागरोपमाणि ॥२३३॥
चतुर्विंशति सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
द्वितीये जघन्येन, त्रयोविंशतिं सागरोपमाणि ॥२३४॥
पञ्चविंशतिं सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
तृतीये जघन्येन, चतुर्विंशतिं सागरोपमाणि ॥२३५॥
षड्विंशतिं सागरान् तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
चतुर्थे जघन्येन, सागरान् पञ्चविंशतिम् ॥२३६॥
सागरान् सप्तविंशतिं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
पञ्चमे जघन्येन, सागरांस्तु षड्विंशतिम् ॥२३७॥
सागरान् अष्टाविंशतिं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
षष्ठे जघन्येन, सागरान् सप्तविंशतिम् ॥२३८॥
सागरान् एकोनत्रिंशतं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
सप्तमे जघन्येन, सागरान् अष्टाविंशतिम् ॥२३९॥
त्रिंशतं तु सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
अष्टमे जघन्येन, सागरान् एकोनत्रिंशतम् ॥२४०॥
सागरान् एकत्रिंशतं तु, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
नवमे जघन्येन त्रिंशतं सागरोपमाणि ॥२४१॥
त्रयस्त्रिंशतं सागरान्, उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ।
चतुर्ष्वपि विजयादिषु, जघन्येन एकत्रिंशतम् ॥२४२॥
अजघन्यानुत्कृष्टा, त्रयस्त्रिंशतं सागरोपमाणि ।
महाविमाने सर्वार्थे स्थितिरेषा व्याख्याता ॥२४३॥

टीका—'साहियं सागरं एक्कं' इत्यादि—

भौमेयानां=भूमौ भवाः भौमेयाः—भवनवासिनः, तेषां स्थितिः=आयुः स्थितिः उत्कर्षेण साधिकमेकं सागरं=सागरोपममित्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि—सागरशब्दः

सागरोपमपरः कालविशेषार्थविवक्षया प्रयुक्तत्वादिति बोध्यम्। इयमुत्तरनिकायाधिपस्य बलेरेव स्थितिः, दक्षिणनिकाये तु चमरेन्द्रस्यापि सागरोपममेव। जघन्येन तु दशवर्षसहस्रिका=दशसहस्रवर्षप्रमाणा स्थितिरित्यर्थः। इयमेव किल्विषिकाणामपि स्थितिः स्थितिप्रभावादीनां सदैव ह्रासादिति भावनीयम्। एवमुत्तरत्रापि ॥ २१८ ॥ २१९ ॥

अब सूत्रकार देवोंके स्थिति कहते हैं—'साहियं' इत्यादि।

अन्वायार्थ—(भोमेज्जाणं–भौमेयानाम्) भवनवासियोकी (ठिई–स्थितिः) आयुस्थिति (उक्कोसेण–उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (साहियम् एकं सागरम्–साधिकम् एकं सागरम्) कुछ अधिक एक सागरोपमकी है। इसी तरह आगे भी सागर शब्दसे सागरोपम समझना चाहिये। प्रमाण दो प्रकारका कहा गया है एक लौकिक प्रमाण और दूसरा लोकोत्तर प्रमाण। सागरोपम प्रमाणकाल लोकोत्तर प्रमाण है। (जहन्नेणं–जघन्येन) भवनवसियोंकी आयुस्थिति जघन्यकी अपेक्षा (दसवाससहस्सिया–दशवर्ष सहस्रिका) दश हजार वर्षकी है।

भावार्थ—यहां भवनपतिनिकायोंकी जघन्य और उत्कृष्टकी स्थिति कही जा रही है—वह इस प्रकार जानना चाहिये भवानपतिनिकाय के असुरकुमार, नागकुमार, आदि दस भेद हैं। हर एक भेदके दक्षिणार्धके अधिपति और उत्तरार्धके अधपतिरूपसे दो दो इन्द्र हैं। उनमें से दक्षिण और उत्तरके दो असुरेन्द्रोंकी उत्कृष्ट स्थिति इस प्रकार है दक्षिणार्धके अधिपति चमरनामक असुरेन्द्रकी स्थिति

હવે સૂત્રકાર દેવોની સ્થિતિ બતાવે છે—" साहियं " ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—भौमेज्जाणं–भौमेयानाम् ભવનવાસીયોની ठिई–स्थिति આયુ સ્થિતિ उक्कोसेण–उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી साइय एकसागरं–साधिकम् एकं सागरम् થોડીક અધિક એક સાગરોપમની છે આ પ્રમાણે આગળ પણ સાગર શબ્દથી સાગરોપમ સમજવુ જોઈએ. પ્રમાણ બે પ્રકારના બતાવેલ છે. લૌકિક પ્રમાણ, અને બીજું લોકોત્તર પ્રમાણ. સાગરોપમ પ્રમાણ કાળ લોકોત્તર પ્રમાણ છે. जहन्नेणं–जघन्येन ભવનવાસીઓની આયુસ્થિતિ જઘન્યની અપેક્ષાથી दसवाससहस्सिया–दशवर्षसहस्रिका દસહજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષની છે.

ભાવાર્થ—અહીં ભવનપતિ નિકાયોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રકારે જાણવી જોઈએ. ભવનપતિ નિકાયના અસુરકુમાર, નાગકુમાર આદિ દસ ભેદ છે દરેક ભેદના દક્ષિણાર્ધના અધિપતિ અને ઉત્તરાર્ધના આધપતિરૂપથી બબે ઇન્દ્ર છે. એમાંથી દક્ષિણ અને ઉત્તરના બે અસુરેન્દ્રોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે છે-દક્ષિણાર્ધના

'जोइसेसु' इति षष्ठयर्थे सप्तमी, ज्योतिष्काणामित्यर्थः। वर्षलक्षेणाधिक-मेकं पल्योपममुत्कृष्टा स्थितिः। इयं चन्द्रापेक्षयाऽभिहितम्। सूर्यस्य तु वर्षसहस्रा धिकं पल्योपममायुः, ग्रहाणां तदेव, नक्षत्राणां तस्यैवार्धं, तारकाणां तच्चतुर्थभाग इति बोध्यम्। पल्योपमाष्टमभागं=पल्योपमस्याष्टमं भागं जघन्यिका=जघन्या,

---

एक सागरोपमकी, तथा उत्तरार्धके अधपति बलि नामक असुरेन्द्रकी स्थिति एक सागरोपमसे कुछ अधिक है। तथा जघन्य स्थिति दश दश हजार वर्षकी है। यहां जो जघन्य स्थिति कही गई है वही स्थिति किल्विपकोंकी भी जाननी चाहिये। कारणकी स्थिति प्रभाव आदिकोंका साथ ही ह्रास होता है। इसी तरह आगे भी ऐसा ही समझना चाहिये ॥ २१८ ॥

अन्वयार्थ—(वंतराणं-व्यन्तराणाम्) व्यन्तर देवोंकी (उक्कोसेण-उत्कृष्ट (ठीई-स्थितिः) स्थिति (एगं पलियोवमं-एकं पल्योपमम्) एक पल्योपमकी है। तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति (दसवाससह-स्सिया-दश वर्ष सहस्रिका) दश हजार वर्षकी है ॥ २१९ ॥

अन्वयार्थ—(जोइसेसु-ज्योतिष्केषु) ज्योतिष्क देवोंकी स्थिति (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टकी अपेक्षा (वासलक्खेण साहियं-वर्षलक्षेण-साधिकम्) एक लाख वर्ष अधिक (एगं पलियोवमं-एकं पल्योपमम्) एक पल्योपम प्रमाण है। तथा (जहन्निया-जघन्यका) जघन्यकी अपेक्षा आयुस्थिति (पलियोवमट्ठभाग-पल्योपमाष्टमभागम्) पल्यका आठवां

અધિપતિ ચમર નામના અસુરેન્દ્રની સ્થિતિ એક સાગરોપમની તથા ઉત્તરાર્ધના બલિ નામની અસુરેન્દ્રની સ્થિતિ એક સાગરોપમથી થોડી વધુ છે. તથા જઘન્ય સ્થિતિ દસ દસ હજાર વર્ષની છે. અહીં જે જઘન્ય સ્થિતિ બતાવવામાં આવેલ છે એજ સ્થિતિ કિલ્વીષકોની જાણવી જોઈએ. કારણ કે, સ્થિતિ પ્રભાવ આદિકોનો સાથે જ હ્રાસ થાય છે. આ પ્રમાણે આગળ પણ આવું જ સમજવું જોઈએ. ॥ ૨૧૮ ॥

અન્વયાર્થ—वंतराणं-व्यन्तराणाम् વ્યંતર દેવોની उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટ ठिई-स्थितिः સ્થિતિ एगं पलियोवमं-एकं पल्योपमम् એક પલ્યોપમની છે તથા जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ दसवाससहस्सिया-दशवर्षसहस्रिका દસ હજાર વર્ષની છે. ॥ ૨૧૯ ॥

અન્વયાર્થ—जोइसेसु-ज्योतिष्केषु જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા वासलक्खेण साहियं-वर्षलक्षेण साधिकम् એક લાખ વર્ષથી વધારે એક પલ્યોપમ પ્રમાણ છે તથા जहन्निया-जघन्यका જઘન્યની અપેક્ષા આયુસ્થિતિ पलियोवमट्ठभागं-पल्योपमाष्टमभागं પલ્યનો આઠમો ભાગ છે.

ज्योतिष्काणामायुः स्थितिः। इयमपि तारकाऽपेक्षयैव स्थितिः शेषाणां पल्योपमचतुर्भागरूपैव जघन्या स्थितिरित्यभिधानादिति ॥ २२०॥२२१॥२२२॥२२३॥
२२४॥२२५॥२२६॥२२७॥२२८॥२२९॥२३०॥२३१॥२३२॥

भाग है। ज्योतिष्क देवोंकी जो एक लाख वर्ष अधिक एक पल्योपमकी उत्कृष्ट आयु कही है वह चन्द्रकी अपेक्षा ही कही गई जाननी चाहिये। कारण कि सूर्यकी एक हजार वर्ष अधिक एक पल्योपमकी उत्कृष्ट आयु कही है। ग्रहोंकी भी इतनी ही है। नक्षत्रोंकी उत्कृष्टस्थिति आधे पल्योपमकी है। तारोंकी उत्कृष्ट स्थिति पल्योपमका चौथा भाग है। तथा जो जघन्य स्थिति यहां पल्योपमके आठवें भाग प्रमाण कही है वह भी तारकोंकी अपेक्षासे ही कही गई जाननी चाहिये। तारकोंके सिवाय बाकीके ज्योतिष्कोंकी तो जघन्य स्थिति पल्योपमके चतुर्थभाग ही है ॥२२०॥ (सोहम्मम्मि-सौधर्मे) सौधर्म देवलोकमें (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्टस्थिति (दो चेव सागराइं वियाहिया-द्वौ एव सागरौ व्याख्यातौ) दो सागरोपमकी है तथा (जहन्नेणं एगं पलियोवमं-जघन्येन च एकं पल्योपमम्) जघन्य स्थिति एक पल्योपमकी है ॥२२१॥ (ईसाणम्मि-ईशाने) ईशान नामके द्वितीय लोकमें (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्ट स्थिति (दो सागराइं वियाहिया-द्वौ सागरौ व्याख्यातौ) दो

જ્યોતિષ્ક દેવોની જે એક લાખ વર્ષથી વધારે એક પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બતાવેલ છે. તે ચંદ્રની અપેક્ષા જ બતાવેલ છે તેમ જાણવું જોઈએ. કારણ કે, સૂર્યની એક હજાર વર્ષ વધારે એક પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહેલ છે. ગ્રહોની પણ એટલી જ છે. નક્ષત્રોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્ધા પલ્યોપમની છે. તારાઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમના ચોથા ભાગની છે. તથા જે જઘન્ય સ્થિતિ અહીં પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણ બતાવાઈ છે તે પણ તારાઓની અપેક્ષાથી જ કહેવાયેલ જાણવી જોઈએ. તારાઓ સીવાય બાકીના જ્યોતિષ્કોની તો જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમના ચોથા ભાગની છે. ॥ ૨૨૦ ॥

અન્વયાર્થ—સોહમ્મમ્મિ-સૌધર્મે સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દો ચેવ સાગરાઇં વિયાહિયા-દ્વૌ એવ સાગરૌ વ્યાખ્યાતૌ બે સાગરોપમની છે. તથા જહન્નેણં એગં પલિઓવમં-જઘન્યેન ચ એકં પલ્યોપમ જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. ॥ ૨૨૧ ॥

અન્વયાર્થ—ઈસાણમ્મિ-ઈશાને ઈશાન નામના બીજા દેવલોકમાં ઉક્કોસેણ-ઉત્કર્ષેણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દો સાગરાઇં વિયાહિયા-દ્વૌ સાગરૌ વ્યાખ્યાતૌ બે સાગરો-

सागरोपम की है और (जहन्नेणं-साहियं पलियोवमं-जघन्येन साधिकम् पल्योपमम्) जघन्य स्थिति पल्योपमसे कुछ अधिक है ॥२२२॥ (सणंकुमारे-सनत्कुमारे) सनत्कुमार नामके स्वर्गलोकमें (सत्त सागराणि उक्कोसेणं ठिई भवे-सप्तसागरान् उत्कर्षेण स्थिति भवति) सात सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है तथा (जहन्नेणं दुन्नि सागरोवमा-जघन्येन द्वे सागरोपमे) जघन्य स्थिति दो सागरोपमकी है॥२२३॥ (माहिंदम्मि-माहेन्द्रे) माहेन्द्र नामके देवलोकमें (सत्तसागरा-सप्तसागरान्) सात सागरसे (साहिया-साधिकान्) कुछ अधिक (उक्कोसेण ठिई भवे-उत्कर्षेण स्थिति भवति) उत्कृष्ट स्थिति है तथा (जहन्नेणं साहिया दुन्नि सागरौ-जघन्येन साधिकौ द्वौ सागरौ) जघन्य स्थिति कुछ अधिक दो सागरोपमकी है॥२२४॥ (बंभलोए-ब्रह्मलोके) ब्रह्मलोक नामके देवलोकमें (दसचेव सागराइं उक्कोसेण ठिई भवे-दशैव सागरान् उत्कर्षेण स्थितिः भवति) दश सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है। और (जहन्नेणं सत्तसागरोवमा-जघन्येन सप्त सागरोपमाणि) जघन्यस्थिति सात सागरोपमकी है ॥२२५॥ (लंतगम्मि-लान्तके) लान्तक नामके देवलोकमें (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्ट (ठिई-स्थितिः) स्थिति (चउदस सागराइं भवे-चतुर्दश सागरान् भवति)

પમની છે અને जहन्नेणं साहियं पलियोवमं-जघन्येन साधिकम् पल्योपमम् જઘન્ય સ્થિતિ પલ્યોપમથી થોડી વધારે છે. ॥ २२२ ॥

અન્વયાર્થ—सणंकुमारे-सनत्कुमारे સનતકુમાર નામના સ્વર્ગલોકમાં सत्तसागराणि उक्कोसेण ठिईभवे-सप्तसागरानि उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે તથા જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે. ॥ २२३ ॥

અન્વયાર્થ—माहिदंमि-माहेन्द्रे માહેન્દ્ર નામના દેવલોકમાં सत्तसागरा-सप्तसागरान् સાત સાગરથી साहिया-साधिकान् થોડી વધારે उक्कोसेण ठिईभवे-उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. जहन्नेणं साहिया दुन्नि सागरा-जघन्येन साधिकौ द्वौ सागरौ જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમથી કાંઈક વધારે છે. ॥२२४॥

અન્વયાર્થ—बंभलोए-ब्रह्मलोके બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં दसचेव सागराइं उक्कोसेण ठिई भवे-दशैव सागरान् उत्कर्षेण स्थितिः भवति દશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. जहन्नेणं सत्तसागरोवमा-जघन्येन सप्तसागरोपमाणि જઘન્ય સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે. ॥ २२५ ॥

અન્વયાર્થ—लंतगम्मि-लान्तके લાન્તક નામના દેવલોકમાં उक्कोसेन-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટ ठिई-स्थितिः સ્થિતિ चउदस सागरोवमाइं भवे-चतुर्दशसागरान् भवति

चौदह सागरोपमकी है। तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्यस्थिति (दस-सागरोवमा-दशसागरोपमाणि) दश सागरोपमकी है ॥२२६॥ (महासुक्के-महाशुक्रे) महाशुक्र नामक देवलोकमें (उक्कोसेण सत्तरससागराइं ठिई भवे-उत्कर्षेण सप्तदशासागरान् स्थिति र्भवति) उत्कृष्ट स्थिति सत्रह १७ सागरोपमकी है तथा (जहन्नेणं चोद्दससागरोवमा-जघन्येन चतुर्दशसागरोपमाणि) जघन्य स्थिति चौदह सागरोपमकी है ॥२२७॥ (सहस्सारम्मि-सहस्रारे) सहस्रार नामके देवलोकमें (उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति (अट्ठारससागरा भवे-अष्टादश सागरान् भवति) अठारह सागरोपमकी है। तथा (जहन्नेणं सत्तरह सागरोवमा-जघन्येन सप्तदश सागरोपमाणि) जघन्य से सत्रह १७ सागरोपम की स्थिति है॥ २२८॥

अन्वयार्थ—(आणयम्मि-आनते) आनत नामके नवमें देवलोकमें (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्ट (ठिई-स्थितिः) स्थिति (उणवीसंसागरा-एकोन विंशतिं सागरान्) उन्नीस १९ सागरोपमकी है। तथा (जहन्नेणं-जघन्य स्थिति (अट्ठारससागरोवमा-अष्टादशसागरोपमाणि) अठारह १८ सागरोपमकी है ॥ १२९ ॥ (पाणयम्मि-प्राणते) प्राणत नामक दशवें देवलोकमे (उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति (वीसं साग-

---

ચૌદ સાગરોપમની છે તથા जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ दससागरोवमाणि-दश सागरोपमाणि દસ સાગરોપમની છે. ॥ २२६ ॥

અન્વયાર્થ—महासुक्के-महाशुक्रे મહાશુક્ર નામના દેવલોકમાં उक्कोसेण सत्तरससागराइं ठिई भवे-उत्कर्षेण सप्तसागरान् स्थितिर्भवति ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે તથા जहन्नेणं चोद्दससागरोवमा-जघन्येन चतुर्दशसागरोपमाणि જઘન્ય સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે ॥ २२७ ॥

અન્વયાર્થ–सहस्सारम्मि-सहस्रारे સહસ્રાર નામના દેવલોકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ अट्ठारससागरा भवे-अष्टादश सागरान् भवति અઢાર સાગરોપમની તથા जहन्नेणं सत्तरससागरोवमा-जघन्येन सप्तदश सागरोपमाणि જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. ॥ २२८ ॥

અન્વયાર્થ—आणयम्मि-आनते આનત નામના નવમા દેવલોકમાં उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટ ठिई-स्थितिः સ્થિતિ उणवीस सागरा-एकोनविंशति सागरान् ઓગણીસ સાગરોપમની તથા जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ अट्ठारस सागरोवमा-अष्टादश सागरोपमाणि અઢાર સાગરોપમની છે. ॥ २२९ ॥

અન્વયાર્થ—पाणयम्मि-प्राणते પ્રાણત નામના દસમા દેવલોકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ वीस सागराइं-विंशति सागरान् વીસ સાગ-

'तेवीस सागराइं' इत्यादि—

प्रथमे=इह प्रक्रमाद् प्रथमे ग्रैवेयकेऽधस्तनाधस्तने इत्यर्थः। एवं द्वितीयादिष्वपि ग्रैवेयक इति सम्बन्धनीयम्, अन्यत् सुगमं छायातोऽवगन्तव्यम् ॥२३४॥ ॥२३५॥२३६॥२३७॥२३८॥२३९॥२४०॥२४१॥२४२॥

राइं-विंशति सागरान्) बीस सागरोपमकी है तथा (जन्नेहणं-जघन्येन) जघन्यस्थिति (उणवीसई-एकोन विंशतिम्) उन्नीस सागरोपमकी है ॥२३०॥ (आरणम्मि-आरणे) आरण नामके ग्यारहवें देवलोकमें (उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) उत्कृष्टस्थिति (इक्कवीसं सागरान्-एकविंशति सागरान) इक्कीस सागरोपमकी है तथा (जहन्नेण वीसईसागरोवमा-जघन्येन विंशतिसागरोपमाणि) जघन्यस्थिति बीस सागरोपमकी है ॥२३१॥ (अच्चुतम्मि-अच्युते) अच्युत नामके बारहवें देवलोकमें (बावीसं-द्वाविंशतिम्) बाईस सागरोपमकी (उक्कोसेण ठिई भवे-उत्कर्षेण स्थिति भवति) उत्कृष्ट स्थिति है तथा (जहन्नेणं इक्कवीसई सागरा-जघन्येन एकविंशतिं सागरान्) जघन्यस्थिति इक्कीससागरोपमकी है ॥२३२॥ (पढमम्मि-प्रथमे) प्रथम ग्रैवेयकमें-अधस्तन अधस्तन नामके ग्रैवेयकमें (उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति (तेवीसं सागराइं भवे-त्रयोविंशतिं सागरान् भवति) तेईस सागरोपमकी है तथा (जहन्नेण-जघन्येन) जघन्यस्थिति (बावीसं सागरोवमा-द्वाविंशति सागरोपमाणि)

રોપમની તથા जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ उणवीसई-एकोनविंशतिम् ઓગણીસ સાગરોપમની છે ॥ ૨૩૦ ॥

અન્વયાર્થ—आरणम्मि-आरणे આરણ નામના અગ્યારમાં દેવલોકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ इक्कवीस सागरान्-एकवींशति सागरान् એકવીસ સાગરોપમની છે તથા जहन्नेणं वीसई सागरोवमा-जघन्येन विंशति सागरोपमाणि જઘન્ય સ્થિતિ વીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૧ ॥

અન્વયાર્થ—अच्चुतम्मि-अच्युते અચ્યુત નામના બારમા દેવ લોકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ बावीसं-द्वाविंशतिम् બાવીસ સાગરોપમની તથા जहन्नेणं इक्कवीसई सागरा-जघन्येन एकविंशति सागरान् જઘન્ય સ્થિતિ એકવીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૨ ॥

અન્વયાર્થ—पढमम्मि-प्रथमे પ્રથમ ગ્રૈવેયકમાં-અધસ્તન અધસ્તન નામના ગ્રૈવેયકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ तेवीसं सागराइं भवे-त्रयोविंशति सागरान् भवति તેવીસ સાગરોપમની છે તથા जहन्नेणं-जघन्येय જઘન્ય સ્થિતિ बावीसं सागरोवमा-द्वाविंशति सागरोपमाणि બાવીસ સાગરોપમની છે.।૨૩૩।

बाईस सागरोपमकी है॥२३३। (बिइयम्मि-द्वितीये) द्वितीय अधस्तन मध्यम नामके ग्रैवेयकमें (उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति (चउवीसं सागराइं भवे-चतुर्विंशति सागरान् भवति) चौईस सागरोपमकी है तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति(तेवीसं सगरोवमा-त्रयोविंशति सागरोपमाणि) तेईस सागरोपमकी है । ॥ २३४ ॥ (तइयम्मि-तृतीये) तीसरे अधस्तन उपरितन नामके ग्रैवेयकमें (उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः) उत्कृष्ट स्थिति (पणवीसं सागराइं भवे-पंचविंशति सागरान् भवति) पच्चीस सागरोपमकी है तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति (चउवीसं सागरोपमा-चतुर्विंशति सागरोपमाणि) चौईस सागरोपमकी है ॥२३५॥ (चउत्थम्मि-चतुर्थे) चतुर्थ मध्यम अधस्तन नामके ग्रैवेयकमें (उक्कोसेण-उत्कर्षेण) उत्कृष्ट (ठिई-स्थितिः) स्थिति (छव्वीसं सागराइं भवे -षड्विंशति सागरान् भवति) छाईस सागरोपमकी हैं तथा(जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति (पणवीसं सागराइं-पंचविंशति सागरान्) पच्चीस सागरोपमकी है ॥२३६॥ (पंचमम्मि-पंचमे) पांचवें मध्यम-मध्यम नामके ग्रैवेयकमें (सत्तावीसं सागरा उक्कोसेण ठिई भवे-सप्तविंशति सागरान् उत्कर्षेण स्थिति भवति) सत्ताईस सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है और (जहन्नेणं छवीसई सागरा-जघन्येन षड्विंशति सागरान्) जघन्य

અન્વાર્થ—विइयम्मि-द्वितीये બીજા અધસ્તન મધ્યમ નામના ગ્રૈવેયકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थिति. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ चउवीसं सागराइ भवे-चतुर्विंशति सागरान् भवति ચોવીસ સાગરોપમની છે તથા जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ तेवीसं सागरोवमा-त्रयोविंशतिं सागरोपमाणि ત્રેવીસ સાગરોપમની છે. ॥૨૩૪॥

અન્વયાર્થ—तइयम्मि-तृतीये ત્રીજા અધસ્તન-ઉપરિતન નામના ગ્રૈવેયકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ पणवीसं सागराइं भवे-पंचविंशति सागरान् भवति પચીસ સાગરોપમની છે તથા जहन्नेण-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ चउवीसं सागरोवमा-चतुर्विंशति सागरोपमाणि ચોવીસ સાગરોપમની છે. ॥૨૩૫॥

અન્વયાર્થ—चउत्थम्मि-चतुर्थे ચોથા મધ્યમ અધસ્તન નામના ગ્રૈવેયકમાં उक्कोसेण-उत्कर्षेण ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ छव्वीसं सागराइं भवे-षड्विंशति सागरान् भवति છવીસ સાગરોપમની છે અને जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ पणवीसं सागराइं-पंचविंशति सागरान् પચીસ સાગરોપમની છે. ॥ ૨૩૬ ॥

અન્વયાર્થ—पंचमम्मि-पंचमे પાંચમા મધ્યમ મધ્યમ નામના ગ્રૈવેયકમાં उक्कोसेण ठिई-उत्कर्षेण स्थितिः ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ सत्तावीसं सागरा भवे-सप्तविंशति सागरान् भवति સત્તાવીસ સાગરોપમની છે તથા जहन्नेणं छवीसई सागरा-

स्थिति छाईस सागरोपमकी है ॥ २३७ ॥ (छठम्मि-षष्ठे) छठे मध्यम-उपरितन नामके ग्रैवेयकमें (अठावीसं उक्कोसेण ठिई भवे-अष्टाविंशतिं सागरान् उत्कर्षेण स्थिति र्भवति) अट्ठाईस सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है और (जहन्नेणं सत्तावीसई सागरा-जघन्येन सप्तविंशति सागरान्) जघन्य स्थिति सत्ताईस सागरोपमकी है ॥ २३८ ॥ (सत्तमम्मि-सप्तमे) सातवे उपरितन अधस्तन नामके ग्रैवेयकमें (उणतीसं उ सागरा उक्कोसेण ठिई भवे-एकोनत्रिंशतं तु सागरान् उत्कर्षेण स्थितिः भवति) गुनतीस २९ सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति है और (जहन्नेण अट्ठावीसई सागरा-जघन्येक अष्टातिंशति सागरान्) जघन्य स्थिति अट्ठाईस सागरोपमकी है ॥२३९॥ (अट्ठमम्मि-अष्टमे) आठवें उपरितन मध्यम नामके ग्रैवेयकमें (तीसंतु सागराइं उक्कोसेण ठिई भवे-त्रिंशतं सागरान् उत्कर्षेण स्थिति र्भवति) तीस सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति हैं और (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति (उणतीसई सागरा-एकोनत्रिंशतं सागरान्) गुनतीस २९ सागरोपमकी है ॥२४०॥ (नवमम्मि-नवमे) नौवें उपरितनोपरितन नामके ग्रैवेयकमें (इकतीसं सागरा उक्कोसेण ठिई भवे -एकत्रिंशतं सागरान् उत्कर्षेण स्थिति र्भवति) इकतीस सागरोपम

जघन्येन षड्विंशतिसागरान् જઘન્ય સ્થિતિ છવીસ સાગરોપમની છે. ॥ २३७ ॥

અન્વયાર્થ—छठम्मि-षष्ठे છઠા મધ્યમ ઉપરિતન નામના ગ્રૈવેયકમાં अट्ठावीसं उक्कोसेण ठिई भवे-अष्टविंशति सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति અઠાવીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તથા जहन्नेणं सत्तावीसं सागरा-जघन्येन सप्तविंशति सागरान् જઘન્ય સ્થિતિ સત્તાવીસ સાગરોપમની છે. ॥ २३८ ॥

અન્વયાર્થ—सत्तमम्मि-सप्तमे સાતમા ઉપરિતન અધસ્તન નામના ગ્રૈવેયકમાં उणतीसं उ सागरा उक्कोसेण ठिईभवे-एकोनत्रिंशत् सागरान् उत्कर्षेण स्थिति र्भवति ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓગણત્રીસ સાગરોપમની તથા जहन्नेण अट्ठावीसइ सागरा-जघन्येन अष्टाविंशति सागरान् જઘન્ય સ્થિતિ અઠાવીસ સાગરોપમની છે ।२३९।

અન્વયાર્થ—अट्ठमम्मि-अष्टमे આઠમા ઉપરિતન મધ્યમ નામના ગ્રૈવેયકમાં तीसं तु सागराइं उक्कोसेण ठिईभवे-त्रिंशतं सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति ત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તથા जहन्नेण-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ उणतीसई सागरा-एकोनत्रिंशतं सागरान् ઓગણત્રીસ સાગરોપમની છે. ॥ २४० ॥

અન્વયાર્થ—नवमम्मि-नवमे નવમા ઉપરિતન ઉપરિતન નામના ગ્રૈવેયકમાં इकतीसं सागरा उक्कोसेण ठिईभवे-एकत्रिंशतं सारगान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति

'अजहन्नमणुक्कोसा' इति—

महाविमाने=महच्च विमानंचेति महाविमानम्, आयुः स्थित्याद्यपेक्षया विमानस्य महत्त्वम्, तस्मिन्, सर्वार्थे=सर्वे-निरवशेषाः, अर्थाः=अर्थ्यमानत्वादर्था अनुत्तरसुखादयो यस्मिंस्तत् सर्वार्थं तस्मिन्, सर्वार्थसिद्धविमाणे अजघन्याऽनुत्कृष्टा=अविद्यमानं जघन्यं-जघन्यत्वं यस्यां सा अजघन्या, तथा-अविद्ययमानमुत्कृष्टम्-उत्कृष्टत्वं यस्यां साऽनुत्कृष्टा, अजघन्याचासावनुत्कृष्टा चेति तथा,'अजहन्नमणुक्कोसा' इत्यत्रार्षत्वान्मकारागमः। 'एषा स्थिति·'-आयुः स्थितिः, त्रयस्त्रिंशतं सागरोपमाणि व्याख्याता ॥ २४३ ॥

प्रमाण उत्कृष्ट स्थिति है तथा (जहन्नेणं-जघन्येन) जघन्य स्थिति (तीसई सागरोवमा-त्रिशतं सागरोपमाणि) तीस सागरोपम प्रमाण है ॥२४१॥ (चउसुंपि विजयाईसु-चतुर्ष्वपि विजयादिषु) चारों विजयादि अनुत्तर विमानोंमें (तेत्तीसा सागराइं उक्कोसेण ठिई भवे-त्रयस्त्रिंशतं सागरान् उत्कर्षेण स्थिति र्भवति) तेंतीस सागरोपम प्रमाण उत्कृष्ट स्थिति है एवं (जहन्नेण-जघन्येन) जघन्य स्थिति इकतीस और मध्यम बतीस सागरोपम प्रमाण है ॥२४२॥ (महाविमाणे सव्वट्ठे-महाविमाने सर्वार्थे) महाविमान जो सर्वार्थसिद्ध है उसमें (अजहन्नमणुक्कोसा-अजघन्यानुत्कृष्टा) जघन्य और उत्कृष्ट स्थितिमें अन्तर नहीं है अर्थात् (तेत्तीसा सागरोवमा एसा ठिई वियाहिया-त्रयस्त्रिंशतं सागरोपमाणि एषा स्थिति र्व्याख्याताः) वहां उत्कृष्ट और जघन्य दोनों प्रकारकी तेंतीस सागरोपमकी ही स्थिति कही गई है ॥ २४३ ॥

એકત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અને जहन्नेणं-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ तीसई सागरोवमा-त्रिशति सागरोपमाणि ત્રીસ સાગરોપમની છે. ॥ २४१ ॥

અન્વયાર્થ—चउसुंपि विजयाईसु-चतुर्ष्वपि विजयादिषु ચારે વિજયાદિ અનુત્તર વિમાનોમાં तेत्तीसा सागराइं उक्कोसेण ठिईभवे-त्रयस्त्रिशतं सागरान् उत्कर्षेण स्थितिर्भवति તેત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે અને जहन्नेण-जघन्येन જઘન્ય સ્થિતિ એકત્રીસ અને મધ્યમ બત્રીસ સાગરોપમ પ્રમાણ છે. ॥२४२॥

અન્વયાર્થ—महाविमाणे सव्वट्ठे-महाविमाने सर्वार्थे હવે મહાવિમાન જે સર્વાર્થ સિદ્ધ છે તેમા अजहन्नमणुक्कोसा-अजघन्यानुत्कृष्टा જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં અંતર નથી. અર્થાત્ तेत्तीसा सागरोवमा एसा ठिई वियाहिया-त्रयस्त्रिशतं सागरोपमाणि एषा स्थिति र्व्याख्याता ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય બન્ને પ્રકારની તેત્રીસ સાગરોપમની જ સ્થિતિ બતાવવામાં આવેલ છે. ॥ २४३ ॥

अथ-देवानां कायस्थितिमाह—

मूलम्—जा चेव उ आउठिई देवाणं तु वियाहिया ।
सा तेसिं कायठिई, जहन्नमुक्कोसिया भवे ॥२४४॥

छाया—या चैव तु आयुः स्थिति देवानां तु व्याख्याता ।
सा तेषां कायस्थितिः, जघन्योत्कृष्टिका भवति ॥२४४॥

टीका—'जा चेव उ आउठिई' इत्यादि—

या=यादृशी एव तु देवानामायुःस्थिति र्व्याख्याता=कथिता, सा=तादृशी, तेषां=देवानां कायस्थितिर्जघन्या, उत्कृष्टिका च भवति ॥२४४॥

देवानामन्तरमाह—

मूलम्—अणंतकालमुक्कोसं; अंतोमुहुत्तं जहन्नयं ।
विजढम्मि सए काए, देवाणं हुज्ज अंतरम् ॥२४५॥
एएसिं वण्णओ चेव, गंधओ रसफासओ ।
संठाणदेसओ वावि, विहाणाइं सहस्ससो ॥२४६॥

देवोंकी इस प्रकार आयुस्थितिका प्रमाण कहकर अब सूत्रकार उनकी कायस्थिति कहते हैं—'जाचेव उ' इत्यादि

अन्वयार्थ—(जा एव) जैसी जघन्य और उत्कृष्ट (देवाणं-देवानाम्) देवोंकी यह पूर्वोक्तरूपसे (आउठिई-आयुःस्थिति) आयुकी स्थिति कही गई है (सा एव-सा एव) वही (तेसिं-तेषाम्) उनकी (जहन्नमुकोसिया कायठिई भवे-जघन्योत्कृष्टिका कायस्थितिः भवति) जघन्य और उत्कृष्टरूपसे कायस्थिति जाननी चाहिये।

भावार्थ—जो इनकी जघन्य और उत्कृष्ट आयु कही गई है वही इनकी जघन्य और उत्कृष्ट कायस्थिति है ॥ २४४ ॥

દેવોની આ પ્રકારે આયુસ્થિતિનુ પ્રમાણ કહીને હવે સૂત્રકાર તેમની કાયસ્થિતિ કહે છે—" जाचेव उ " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जा एव-या एव જેવી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ देवाणं-देवानाम् દેવોની આ પૂર્વોક્ત રૂપથી आउठिई-आयु स्थितिः આયુ સ્થિતિ કહેવાઈ છે. सा एव-सा एव તે तेसिं-तेषां તેની जहन्नमुकोसिया कायठिई भवे-जघन्योत्कृष्टिका कायस्थितिः भवति જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી કાયસ્થિતિ જાણવી જોઈએ

ભાવાર્થ—જે તેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ બતાવેલ છે તે તેની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ છે. ॥ ૨૪૪ ॥

छाया—अनन्तकालमुत्कृष्टम्, अन्तर्मुहूर्तं जघन्यकम् ।
त्यक्ते स्वके काये, देवानां भवति अन्तरम् ॥२४५॥
एतेषां वर्णतश्चैव, गंधतो रसस्पर्शतः ।
संस्थानदेशतोवाऽपि, विधानानि सहस्रशः ॥२४६॥

टीका—'अणंतकालमुक्कोसं' इत्यादि—
एतद् गाथाद्वयं प्राग्व्याख्यातं सुगमं चेति ॥२४५॥२४६॥

इत्थं जीवानजीवांश्च सविस्तर प्रदर्श्य, संप्रति निगमनमाह—

मूलम्—संसारत्था य सिद्धा य, इय जीवा वियाहिया ।
रूविणो चेवऽरूवी य, अजीवा दुविहा वि य ॥२४७॥

छाया—संसारस्थाश्च सिद्धाश्च, इति जीवा व्याख्याताः ।
रूपिणश्चैव अरूपिणश्च, अजीवा द्विविधा अपि च ॥२४७॥

अब देवोंका अनन्तकाल कहते है—'अणंतकाल०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—देव लोकसे च्यवकर फिर देवपने उत्पन होनेका उत्कृष्ट अन्तर अनन्तकालका है, यह अनन्तकाल निगोदकी अपेक्षासे जानना चाहिये। तथा जघन्य अन्तर अन्तर्मुहूर्त्तका है। तात्पर्य यह है कि कोई देव यदि देव शरीरका परित्याग कर अन्य अन्य योनियोंमें जन्म लेता हुवा फिर वहांसे मरकर वह पुनः उसी देवयोनिसें जन्म लेवे तो उसको उत्कृष्ट अधिकसे अधिक अन्तर अनन्तकालका और कम से कम अन्तर एक अन्तर्मुहूर्तका पडेगा ॥१४५॥ इन देवोंके (विहाणाइं–विधानानि) भेद वर्ण, गन्ध रस स्पर्श एवं संस्थानरूप देशकी अपेक्षा (सहस्ससो–सहस्रशः) हजारों होते हैं ॥२४६॥

હવે દેવોના અતર કાળને કહે છે—"अणंतकाल" ઈત્યાદિ !

દેવલોકમાંથી ચવીને ફરીથી દેવપણામાં ઉત્પન્ન થવાનો ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનો છે. આ અનતકાળ નિગોદની અપેક્ષાથી જાણવો જોઈએ. તથા જઘન્ય અંતર અનંતમુહૂર્તનુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે, કોઈ દેવ જો દેવશરીરનો ત્યાગ કરીને જુદી જુદી યોનીમાં જન્મ લઈને ફરીથી ત્યાંથી મરીને તે ફરીથી તે દેવ યોનીમાં જન્મ લે તો તેને ઉત્કૃષ્ટ-અધિકથી અધિક અંતર અનંતકાળનો અને ઓછામાં ઓછો અંતર એક અંતરમુહૂર્તનુ પડશે. ॥ ૨૪૫ ॥

અન્વયાર્થ—આ દેવોના विहाणाइं–विधानानि ભેદ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સંસ્થાનરૂપ દેશની અપેક્ષા सहस्ससो–सहस्रशः હજારો હોય છે. ॥ ૨૪૬ ॥

टीका—'संसारस्था य' इत्यादि—

संसारस्थाः=संसारिणः, च=पुनः, सिद्धा=मुक्ताश्च, इति=एवं, पूर्वोक्तरीत्येत्यर्थः, जीवा व्याख्याताः। मूलभेदमाश्रित्य जीवा द्विविधा एव सन्ति, संसारिणः सिद्धाश्चेत्यर्थः। अजीवा अपि द्विविधाः, रूपिणः, अरूपिणश्चेति ॥२४७॥

अथकश्चिज्जीवाजीवविभागश्रवणश्रद्धानमात्रादेव कृतार्थतां मन्येत, अतस्तदाऽऽशङ्कापनोदार्थमाह—

मूलम्—इय जीवमजीवे य, सोच्चा सद्दहिऊण य।
सव्वनयाणमणुमए, रमेज्जा संजमे मुणी ॥ २४८ ॥

छाया—इति जीवान् अजीवांश्च, श्रुत्वा श्रद्धाय च।
सर्वनयानामनुमते, रमेत संयमे मुनिः ॥२४८॥

इस प्रकार जीव और अजीवोंके भेदोंको कहकर अब उपसंहार करते हैं—'संसारत्थाय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(संसारत्था सिद्धाय इय जीवा दुविहा वियाहिया-संसारस्थाः सिद्धाश्च इति जीवा द्विविधा व्याख्याताः) संसारी जीव और सिद्धजीव, इस प्रकार मूल भेदको आश्रित करके जीव दो प्रकारके कहे गये हैं (रूविणोऽरूवीय-रूपिणः अरूपिणश्च) इसी प्रकार रूपी और अरूपीके भेदसे (अजीवा दुविहा वियाहिया-अजीवा अपि द्विविधाः व्याख्याताः) अजीव भी दो प्रकारके कहे गये हैं

भावार्थ—संसारी और सिद्धके भेदसे जिस प्रकार जीव दो प्रकारके माने जाते हैं उसी प्रकाररूपी और अरूपीके भेदसे अजीव भी दो प्रकार के माने गये हैं ॥ २४७ ॥

આ પ્રમાણે જીવ અને અજીવોના ભેદ દેખાડીને હવે ઉપસંહાર કરે છે—"संसारत्था य" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—संसारत्था सिद्धाय इय जीवा दुविहा वियाहिया-ससारस्थाः सिद्धाश्च इति जीवा द्विविधा व्याख्याताः સંસારી જીવ અને સિદ્ધ જીવ, આ પ્રકારે મૂળ ભેદને આશ્રિત કરીને જીવના બે ભેદ કહ્યા છે. रूपीणोऽरूपीय-रूपिणः अरूपिश्च આ પ્રકાર રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી अजीवा दुविहा वियाहिया-अजीवा अपि द्विविधाः व्याख्याताः અજીવ પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે.

ભાવાર્થ—સંસારી અને સિદ્ધના ભેદથી જે પ્રમાણે જીવ બે પ્રકારના માનવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી અજીવ પણ બે પ્રકારના માનવામાં આવેલ છે. ॥ ૨૪૭ ॥

टीका—'इय जीवमजीवे य' इत्यादि—

इति=अनेन प्रकारेण, जीवान् अजीवांश्च श्रुत्वा=अवधार्य, श्रद्धाय='भगवता यथा कथितं तत् सम्यगेव' इति-श्रद्धां कृत्वा, सर्वनयानां=अनुयायिनि, संयमे-सम्यग् ज्ञानसहिते सम्यक् चारित्ररूपे मुनिः=अनगारः, रमेत=रतिं कुर्यात् ॥२४८॥

संयमे रतिं कृत्वा यत् कर्तव्यं तदाह—

मूलम्-तओ बहूणि वासाणि, सामण्णमणुपालिया ।
इमेणं कम्मजोगेणं, अप्पाणं संलिहे[10] मुणी ॥२४९॥

अब कोई मनुष्य जीव अजीवोंके भेद सुन लेने मात्रसे तथा उनका श्रद्धानमात्रसे अपनेको कृतार्थमान बैठता है अतः इस शंकाको दूर करने के लिये कहते हैं—'इय जीवमजीवेय' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(इय-इति) इस प्रकार (जीवान जीवेय-जीवान् अजीवांश्च) जीव और अजीवके स्वरूपको (सोच्चा-श्रुत्वा) सुनकरके और (सद्दहिउण-श्रद्धाय) "भगवानने जैसा कहा है वह सब सम्यक ही है" इस रूपसे श्रद्धा का विषय उसको बनाकरके (मुणी सव्वनयाणं अणुमए संजमे रमेज्ज-मुनिः सर्वनयानाम् अनुमते संयमे रमेत) मुनिका कर्तव्य है कि वह नैगमनय आदि समस्त नयोंके द्वारा मान्य ऐसे संयममें सम्यक् ज्ञान सहित सम्यक् चारित्र रूप संयममें तत्पर बने। इस गाथाका तात्पर्य यह है कि वस्तुके ज्ञान और श्रद्धानमात्रसे सिद्ध नहीं है किन्तु उस ज्ञान और श्रद्धानको क्रियाके परिणत करनेसे ही सिद्धि होती है ॥ २४८ ॥

હવે કોઈ મનુષ્ય જીવ અજીવના ભેદ સાંભળવા માત્રથી તથા તેના શ્રદ્ધાન માત્રથી પોતાને કૃતાર્થ માની લે છે. આથી એ શંકાને દૂર કરવાને માટે કહે છે—" इय जीवमजीवेय " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—इय-इति આ પ્રમાણે जीवान जीवेय-जीवान् अजीवांश्च જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને सोच्चा-श्रुत्वा સાંભળીને અને सद्दहिउण-श्रद्धाय " ભગવાને જે પ્રમાણે કહેલ છે તે સાચું છે " આ રૂપથી શ્રદ્ધાનો વિષય એને બનાવીને मुणी सव्वनयाणं अणुमए सजमे रमेज्ज-मुनिः सर्वनयानाम् अनुगते संयमे रमेत મુનિનું એ કર્તવ્ય છે કે, તે નૈગમનય આદિ સઘળા નયો દ્વારા માન્ય એવા સંયમમાં સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ સંયમમાં તત્પર બને. આ ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે, વસ્તુનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન માત્રથી સિદ્ધ નથી. પરંતુ એ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનને ક્રિયામાં પરિણત કરવાથી સિદ્ધિ હોય છે. ॥૨૪૮॥

छाया—ततो बहूनि वर्षाणि, श्रामण्यमनुपाल्य ।
अनेन क्रमयोगेन, आत्मानं संलिखेन्मुनिः ॥२४९॥

टीका—'तओ बहूणि' इत्यादि—

ततः=तदनन्तरं, मुनिः=अनगारः, बहूनि वर्षाणि श्रामण्यम्=अनगारधर्मम्-चारित्रमित्यर्थः, अनुपाल्य=आसेव्य, अनेन=अनन्तरमेव वक्ष्यमाणेन=क्रमः परिपाटी, तेन योगः-तपोऽनुष्ठानरूपो व्यापारः क्रमयोगस्तेन, आत्मानं संलिखेत्=द्रव्यतः शरीरं भावतश्च कषायान् कृशीकुर्यात् ॥

'तओ बहूणि वासाणि सामण्णमनुपालिया' इति वचनेन प्रव्रज्याप्रतिपत्त्यनन्तरमेव न संलेखना कर्तव्येति सूचितम् । तथाचोक्तम्—

परिपालितो य दीहो, परियाओ वायणा तहा दिण्णा ।
णिप्फा इया य सीसा, सेयं मे अप्पणो काउं ॥ १ ॥

संयममें तत्पर होकर क्या करना चाहिये सो कहते हैं—'तओ बहूणि' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) इसके बाद वह (मुणी-मुनिः) मुनि (बहूणि वासणि सामण्णमनुपालिया-बहूनि वर्षाणि श्रामण्यम् अनुपाल्य) बहुत वर्षों तक मुनिपना पालन करके (इमेण कमजोगेणं-अनेन क्रमयोगेन) इस वक्ष्यमान तपोनुष्ठानरूप क्रमिक योगसे (अप्पाणं संलिहे-आत्मानम् संलिखेत्) अपनी संलखेना करे अर्थात् द्रव्यसे शरीरको और भावसे कषायोंको पतला करे। "तओ बहूणि वासाणि सामण्णमणुपालिया" इस वचनसे सूत्रकारका यह अभिप्राय ध्वनित होता है कि प्रव्रज्या स्वीकार करते ही मुनिको सलेखना धारण नहीं करनी चाहिये, कहा भी है—

સંયમમાં તત્પર થઈને શું કરવું જોઈએ તેને કહે છે-"तओ बहूणि" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—तओ-ततः આ પછી તે मुणी-मुनिः મુનિ बहूणि वासाणि सामण्णमनुपालिया-बहूनि वर्षाणि श्रामण्यम् अनुपाल्य ઘણા વર્ષો સુધી મુનિપણાને પાલન કરીને इमेण कमजोगेणं-अनेन क्रमयोगेन આ વક્ષ્યમાણ તપોનુષ્ઠાનરૂપ ક્રમિક યોગથી अप्पाणं संलिहे-आत्मानम् संलिखेत् પોતાની સંલેખના કરે. અર્થાત્ દ્રવ્યથી શરીરને અને ભાવથી કષાયોને પાતળા કરે. "तओ बहूणि वासाणि सामण्णमणुपालिया" આ વચનથી સૂત્રકારનો એવો અભિપ્રાય થાય છે કે, પ્રવ્રજ્યા સ્વીકાર કરતાં જ મુનિએ સંલેખના ધારણ ન કરવી જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

छाया—परिपालितश्च दीर्घः पर्यायो वाचना तथा दत्ता ।
निष्पादिताश्च शिष्याः, श्रेयो मे आत्मनः कर्तुम् ॥१॥

इति गाथार्थः ॥२४९॥

क्रमयोगं वर्णयितुं संलेखनाभेदान् प्रदर्शयति—

मूलम्—बारसेव उ वासाइं, संलेहुक्कोसिया भवे ।
संवच्छरमज्झिमिया, छम्मासा य जहन्निया ॥२५०॥

छाया—द्वादशैव तु वर्षाणि, संलेखना उत्कृष्टा भवति ।
संवत्सरं मध्यमिका, षण्मासांश्च जघन्यिका ॥२५०॥

टीका—'बारसेव उ वासाइं' इत्यादि—

संलेखना द्वादशैव वर्षाणि उत्कृष्टा भवति । संलेखना च-द्रव्यतः शरीरस्य,

---

" परिपालिओ य दीहो परियाओ वायणा तहा दिण्णा ।
णिप्फा इया य सीसा सेयं मे अप्पणो काउं ॥ १ ॥"

अर्थात्-मुनिपर्याय मैंने बहुत समय तक पालितकी है । तथा मैं दीक्षित शिष्योंको भी वाचना दे चुका हूं एवं यथायोग्य शिष्य संपत्ति भी मेरी वर्धित हो चुकी है । अतः अब मेरा कर्तव्य है कि मैं अपना भी कुछ कर लूं-इसी में मेरी भलाई है । अर्थात् सबसे अलहदा रह कर संलेखना धारण करने में ही मेरा हित है । ऐसा साधुको विचार कर पिछली अवस्थामें संलेखना धारण करना चाहिये ॥ २४९ ॥

अब क्रमयोग को वर्णन करनेके लिये सूत्रकार संलेखनाके भेदोंको प्रकट करते हैं—'बारसेवउ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(बारसवासाइं एव उक्कोसिया संलेहा भवे-द्वादश

"परिपालिओ य दीहो परियाओ वायणा तहा दिण्णा णि प्फोइयाय सीसा सेयं मे अप्पणो काउं ॥१॥" અર્થાત્ મુનિ પર્યાય મેં ઘણા સમય સુધી પાલણ કરેલ છે તથા હું દીક્ષિત શિષ્યોનેપણ વાચના દઇ ચૂકયો છું અને યથાયોગ્ય શિષ્ય સંપત્તિ પણ મેળવી લીધેલ છે. આથી હવે મારૂં કર્તવ્ય છે કે, હું મારૂં કાંઇક કરી લઉં-આમાં જ મારી ભલાઈ છે. અર્થાત્ બધાથી અલાયદા રહીને સંલેખના ધારણ કરવામાં મારૂં હિત છે. આ પ્રમાણે સાધુએ વિચાર કરીને પાછલી અવસ્થામાં સંલેખના ધારણ કરવી જોઇએ ॥ ૨૪૯ ॥

હવે ક્રમ યોગનું વર્ણન કરવા માટે સૂત્રકાર સંલેખનાના ભેદોને પ્રગટ કરે છે—" बारसेवउ " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—बारसवासाइं एव उक्कोसिया संलेहा भवे-द्वादशवर्षाणि एव

भावतस्तु कषायाणां कृशता सम्पादनम्। संवत्सरं मध्यमिका-मध्यमा संलेखना भवति। जघन्यिका=जघन्या तु संलेखना षण्मासानभिव्याप्य भवति ॥२५०॥

संलेखनायास्त्रैविध्यमुक्तम्, तत्रोत्कृष्टायाः क्रमयोगमाह—

मूलम्—पढमे वासचउक्कम्मि, विगईनिज्जूहणं करे।
बिइए वासचउक्कम्मि, विचित्तं तु तवं चरे ॥२५१॥

छाया—प्रथमे वर्षचतुष्के, विकृतिनिर्यूहनं कुर्यात्।
द्वितीये वर्षचतुष्के, विचित्रं तु तपश्चरेत् ॥२५१॥

टीका—'पढमे वासचउक्कम्मि' इत्यादि—

प्रथमे=आद्ये वर्षचतुष्के=संवत्सरचतुष्टये, विकृतिनिर्यूहणं=विकृतिः-दुग्धा-

---

वर्षाणि एव उत्कृष्टा संलेखना भवति) संलेखनाका उत्कृष्टकाल बारह वर्षोंका है। (मज्झिमिया संवच्छरम्-मध्यमिका संवत्सरम्) एक वर्ष काल संलेखनाका मध्यमकाल है। (जहन्निया छम्मासा-जघन्यिका षण्मासान्) छहमासका समय संलेखनाका जघन्यकाल है। द्रव्यकी अपेक्षा शरीरका तथा भावकी अपनी कषायोंका कृश करना इसका नाम संलेखना है। यह संलेखना उत्तम, मध्यम और जघन्यके भेदसे तीन प्रकार होती है। बारह वर्ष प्रमाण कालतक जो संलेखना धारणकी जाती है वह उत्कृष्ट संलेखना, एवं छह महीने तक जो आचरितकी जाती है वह जघन्य संलेखना है ॥ २५० ॥

उत्कृष्ट संलेखना क्रमयोग इस प्रकार है—'पढमे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पढमे वासचउक्कम्मि-प्रथमे वर्षचतुष्के) पहिलेके चार

उत्कृष्टा संलेखना भवति સંલેખનાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ બાર વરસનો હોય છે मज्झिमिया संवच्छरम्-मध्यमिका संवत्सरम् એક વર્ષનો કાળ સંલેખનાનો મધ્યકાળ છે. जहन्निया छम्मासा-जघन्यिका षण्मासान् છ મહિનાનો સમય સંલેખનાનો જઘન્ય કાળ છે. દ્રવ્યની અપેક્ષા શરીરના તથા ભાવની અપેક્ષા કષાયોને કૃષ કરવા એનું નામ સંલેખના છે. આ સંલેખના ઉત્તમ મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે. બાર વર્ષ પ્રમાણ કાળ સુધી જે સંલેખના ધારણ કરવામાં આવે છે તે ઉત્તમ સંલેખના છે. એક વર્ષ પ્રમાણ કાળ સુધી જે ધારણ કરવામાં આવે છે તે મધ્યમ સંલેખના છે અને છ મહિના સુધી જે આચરવામાં આવે છે તે જઘન્ય સંલેખના છે. ॥ ૨૫૦ ॥

ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાનો ક્રમયોગ આ પ્રકારથી છે—"पढमे" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पढमे वास चउक्कम्मि-प्रथमे वर्षचतुष्के પહેલાના ચાર વરસોમાં

दिकं, तस्या निर्यूहणं-परित्यागं, कुर्यात् । द्वितीये वर्षचतुष्के विचित्रमेव चतुर्थ-षष्ठाष्टमादिरूपं तपश्चरेत्, अत्र च पारणके सर्वं कल्पनीयं पारयतीति संप्रदायः ।२५१।

तृतिये वर्षचतुष्टये यत् कर्तव्यं तदाह—

मूलम्—एगंतरे मायामं कट्टु, संवच्छरे दुवे ।
तओ संवच्छरद्धं तु, नाइविगिट्ठं तवं चरे ॥२५२॥
तओ संवच्छरद्धं तु, विगिट्ठं तु तवं चरे ।
परिमियं चेव आयामं, तम्मि संवच्छरे करे ॥२५३॥
कोडीसहियमायामं, कट्टु संवच्छरे मुणी ।
मासद्धमासिएणं तु, आहारेण तवं चरे ॥२५४॥

छाया—एकान्तरमाचाम्लं, कृत्वा संवत्सरौ द्वौ ।
ततः संवत्सरार्द्धं तु, नातिविकृष्टं तपश्चरेत् ॥२५२॥
ततः संवत्सरार्द्धं तु, विकृष्टं तु तपश्चरेत् ।
परिमितमेव आचाम्लं, तस्मिन् संवत्सरे कुर्यात् ॥२५३॥

वर्षोंमें (विगई निज्जूहणं करे-विकृति निर्यूहनं कुर्यात्) विकृति-दुग्धादिक का निर्यूहन परित्याग करे (बिइए वासचउक्कम्मि-द्वितीये वर्षचतुष्के) द्वितीय वर्ष चतुष्कमें (विचित्तं तु तवं चरे-विचित्रं तु तपश्चरेत्) विचित्र तप करे।

भावार्थ— बारह वर्षके तीन विभाग करना चाहिये एक २ विभागमें चार चार वर्ष आते हैं। इसी तरह उत्कृष्ट संलेखना धारण करने वालेका यह कर्तव्य है कि वह प्रथमके चार वर्षोंमें दुग्धादिक विकृतियोंका परित्याग कर देवे पश्चात् द्वितीय चार वर्षोंमें चतुर्थ षष्ठ अष्टमादिरूप विविध प्रकारकी तपश्चर्या करे। पारणाके दिन कल्पनीय समस्त वस्तुएँ वह ले सकता है॥ २५१ ॥

विगई निज्जूहणं करे-विकृति निर्यूहनं कुर्यात् विकृति-દૂધ આદિનો પરિત્યાગ કરે બિइए वास चउक्कम्मि-द्वितीये वर्षचतुष्के બીજા ચાર વરસોમાં विचित्तं तु तवं चरे-विचित्रं तु तपश्चरेत् વિચિત્ર તપ કરે.

ભાવાર્થ—બાર વર્ષના ત્રણ વિભાગ કરવા જોઈએ. એકેક વિભાગમાં ચાર ચાર વર્ષ આવે છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાં ધારણ કરવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે, પ્રથમના ચાર વર્ષમાં દુગ્ધાદિક વિકૃતિયોનો પરિત્યાગ કરે. પછીથી બીજા ચાર વર્ષમાં ચતુષ્ટ, ષષ્ટ, અષ્ટમ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા કરે. અને પારણાના દિવસે કલ્પનીય સઘળી વસ્તુઓ એ લઇ શકે છે. ॥ ૨૫૧ ॥

कोटीसहितमाचाम्लं, कृत्वा संवत्सरे मुनिः ।
मासार्द्धमासिकेन तु, आहारेण तपश्चरेत् ॥२५४॥

टीका—'एगंतरम्' इत्यादि—

द्वौ संवत्सरौ=द्वे वर्षे, एकान्तरम्-एकेन-चतुर्थभक्तलक्षणेन तपसा, अन्तरं-व्यवधानं यस्मिंस्तदेकान्तरं, तादृशम्, आचाम्लं कृत्वा, वर्षद्वयमेकान्तरं कुर्यात् पारणके च आचाम्लमित्यर्थः। ततः=तदनन्तरं संवत्सरार्द्धं=षण्मासान् अतिविकृष्टम्=अष्टमदशमद्वादशादिरूपं तपः, न चरेत्-नासेवेत ॥२५२॥

'तओ' इत्यादि—

ततः=तदनन्तरं, संवत्सरार्द्धं=षण्मासान् विकृष्टं कठिनम् अष्टमदशमद्वादशादिरूपमित्यर्थः, तपस्तु नियमेन, चरेत्=कुर्यात्। तु शब्दोऽवधारणार्थकः। अत्रैव विशेषमाह-तस्मिन्=द्विधा विभज्योक्ते एकादशे संवत्सरे, परिमितमेव=स्वल्पमेव,

---

तृतीय वर्ष चतुष्कमें क्या करना चाहिये यह अब सूत्रकार कहते हैं—'एगंतर' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(दुवे संवच्छरे-द्वौ संवत्सरौ) दो वर्ष तक (एगंतरमायामं कट्टु-एकान्तरं आचाम्लं कृत्वा) एकान्तर तप करे पारणामें आयंबिल करे (तओ-ततः) फिर अर्थात् ग्यारहवें वर्षमें वह छह महिने तक (नाइ विगिट्ठं तवं चरे-नाति विकृष्टं तपः चरेत्) अष्टम, दशम, द्वादश आदि रूप कठिन तपस्या नहीं करे (तओ-ततः) फिर दूसरे छह महीनेमें (विगिट्ठंतु तवं चरे-विकृष्टं तु तपः चरेत्) वह अष्टम दशम द्वादश आदि रूप कठिन तपश्चर्या नियमसे करे (तम्मि संवच्छरे-तस्मिन् संवत्सरे) इस ग्यारहवें वर्षमें वह (परिमियं चेव आचाम्लं कुज्जा-परिमितमेव आचाम्लं कुर्यात्) परिमित ही थोडेसे ही आयंबिल करे। बारहवें

त्रीजा चतुष्क वर्षोमां शुं करवुं जोईए ए सूत्रकार हवे बतावे छे—"एगंतर" ईत्यादि ।

અન્વયાર્થ—दुवे संवत्सरे-द्वौ संवत्सरौ બે વર્ષ સુધી एगंतरमायामं कट्टु-एकान्तरं आचाम्लं कृत्वा એકાન્તર તપ કરવું અને પારણામાં આયંબીલ કરવું तओ-ततः પછીના અગ્યારમા વરસે એ છ મહિના સુધી नाइविगिट्ठं तवं चरे-नाति विकृष्टं तपः चरेत् અષ્ટમ. દશમ. દ્વાદશ આદિરૂપ કઠણ તપસ્યા ન કરે, तओ-ततः પછીના છ મહિનામાં विगिट्ठं तवं तु चरे-विकृष्टं तु तपश्चरेत् અષ્ટમ, દશમ, દ્વાદશ આદિરૂપ કઠણ તપશ્ચર્યા નિયમથી કરે तम्मि संवच्छरे-तस्मिन् संवत्सरे આ અગ્યારમાં વર્ષમાં परिमियं चेव आचाम्लं कुज्जा-परिमितमेव आचाम्लं कुर्यात् તે પરિમિત થોડા જ આયંબિલ કરે. બારમા વર્ષમાં નિરંતર આયંબિલ

आचाम्लं कुर्यात्। द्वादशे हि वर्षे निरन्तरमाचाम्लम्, इह तु एकादशे वर्षे चतुर्थादिपारणके। एवेति परिमितमित्युक्तम् ॥२५३॥

'कोडीसहियमायामं' इत्यादि—

संवत्सरे=प्रक्रमाद् द्वादशे वर्षे, मुनिः=अनगारः, कोटीसहितं=कोट्यौ-अग्रेप्रत्याख्यानाद्यन्तरूपे, सहिते-मिलिते यस्मिंस्तत् कोटीसहितम्। अयं भावः- विवक्षितदिने आचाम्लं कृत्वा, पुनर्द्वितीयेऽह्नि आचाम्लमेव प्रत्याख्याति। ततः प्रथमस्य पर्यन्तकोटिः, द्वितीयस्य प्रारम्भकोटिः, इमे द्वे मिलिते भवतः ततस्तत्

वर्षमें तो निरन्तर ही आयंबिल करे। ग्यारहवें वर्षमें चतुर्थभक्त आदिके पारणाके दिन आयंबिल करे, इसी सूचनाके निमित्त ही सूत्रकारने "परिमित" शब्द गाथामें रखा है। (संवच्छरे-संवत्सरे) बारहवें वर्षमें फिर (मुणी-मुनिः) वह मुनि (कोडीसहियमायामं कट्टु-कोटी सहितमाचाम्लं कृत्वा) कोटी सहित प्रथम आयंबिलकी पर्यन्त कोटीके साथ २ दूसरे आयंबिलकी प्रारंभ कोटिकी युक्त करके अर्थात् निरंतर आयंबिल करके (मासद्ध मासिएण-मासार्द्धमासिकेन)पन्द्रह दिन पहिलेसे अथवा एक मास पहिलेसे (आहारेण-आहारेण) आहारका प्रत्याख्यान कर (तवं चरे-तपः चरेत्) तपस्या करे अर्थात् संथारा करे। इन गाथाओ द्वारा तृतीय वर्ष चतुष्कमें मुनिको क्या करना चाहिये यह बात सूत्रकारने प्रदर्शित की है इसके द्वारा वे कह रहे हैं कि वह मुनि दो वर्ष तक अर्थात् नौवे और दशवें वर्षमें एकान्तर तप करे और पारणामें आयंबिल करे। फिर ग्यारहवें वर्षके छह मास तक अति विकृष्ट-कठीन तपस्या नहीं

કરે. અગ્યારમા વર્ષમા ચતુર્થભકત આદિનું પારણાના દિવસે આયંબિલ કરે. આ સૂચનાના નિમિત્તે જ સૂત્રકારે "परिमित" શબ્દ ગાથામાં રાખેલ છે. संवच्छरे-संवत्सरे બારમા વર્ષમાં તે मुणी-मुनि મુનિ कोडीसहियमायामं कट्टु-कोटीसहितमाचाम्लं कृत्वा કોટી સહીત પ્રથમ આયંબિલની પર્યન્ત કોટીની સાથે સાથે બીજા આયંબિલની આરંભ કોટીને યુકત કરીને, અર્થાત્ નિરંતર આયંબિલ કરીને, मासद्धमासिएणं-मासार्द्धमासिकेन પંદર દિવસ પહેલાં અથવા એક માસ પહેલાંથી आहारेण-आहारेण આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કરી तवं चरे-तपः चरेत् તપસ્યા કરે અર્થાત્ સંથારો કરે. આ ગાથાઓ દ્વારા ત્રીજા વર્ષ ચતુષ્કમાં મુનિએ શું કરવું જોઈએ આ વાતને સૂત્રકારે પ્રદર્શિત કરેલ છે. આના દ્વારા સૂત્રકાર એ બતાવી રહ્યા છે કે, એ મુનિ બે વર્ષ સુધી એટલે નવમા અને દશમા વર્ષમાં એકાન્તર તપ કરે અને પારણામાં આયંબિલ કરે. પછી અગ્યારમા વર્ષમા છ મહિના સુધી ઘણી વિકૃષ્ટ-કઠણ તપસ્યા ન કરે

कोटिसहितं भवति, ईदृशं निरन्तरमित्यर्थः। कृत्वा, तु=पुनरपि तस्मिन् वर्षे मासार्द्धेन=अर्धमासिकेन, मासिकेन वा, आहारेण=आहारप्रत्याख्यानेनेत्यर्थः, तपः=भक्तप्रत्याख्यानादिकमनशनं, चरेत्-संस्तारकं कुर्यादितिभावः ॥२५४॥

इत्थमनशनं प्रपन्नस्याप्यशुभभावनानां मिथ्यात्वादीनां चानर्थहेतुत्वं, तद्विपर्ययाणां च शुभहेतुत्वमाह—

मूलम्—कंदप्पमाभिओगं, किब्बिसियं मोहमासुरत्तं च।
एयाओ दुग्गईओ, मरणम्मि विराहया होंति ॥२५५॥

छाया—कन्दर्पं अभियोग्यं, किल्विषिकं मोहआसुरत्वं च।
एता दुर्गतयः, मरणे विराधका भवन्ति ॥२५५॥

टीका—'कंदप्पमाभिओगं' इत्यादि—

कन्दर्पम्-इह कन्दर्पशब्देन कन्दर्पभावना ग्राह्या, पदेऽपि पदैकदेशस्य दर्शनात्। मूलपाठे नपुंसकनिर्देश आर्षत्वात्। कन्दर्पः-कन्दर्प१ भावनेत्यर्थः, एवमा-

---

करे, बादमें अवशिष्ट छह मास तक अति विकृष्ट तपस्या करे। ग्यारहवें वर्षमें एकान्तर तपके पारणाके दिन ही आयंबिल करे। बारहवें वर्षमें कोटी सहित आयंबिल करे। फिर एक मास पहिलेसे अथवा पन्द्रह दिन पहिलेसे आहारका परित्याग कर तपश्चर्या करे। अर्थात् अन्तमें अनशन करके संथारा करे ॥२५४॥

संथारा किये हुए मुनिको अशुभ भावनाका त्याग कर शुभ भावना मानना चाहिये, इस बातको सूत्रकार कहते हैं—'कंदप्पं०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—अनशनको स्वीकार करनेवाले उस मुनिराजको अनर्थकी हेतुभूत (कंदप्पमाभिओगं किब्बिसियं मोहं आसुरत्तं एयाओ मरणम्मि विरहिया दुग्गईओ होंति—कन्दर्प आभियोग्यं किल्विषिकं मोहं आसुरत्वं

બાદમાં બીજા છ સુધી કઠણ તપસ્યા કરે. અગ્યારમા વર્ષમાં એકાન્તર તપના પારણાના દિવસે જ આયંબિલ કરે. બારમા વર્ષમાં કોટી સહિત આયંબિલ કરે. પછી એક મહિના પહેલાં અથવા પંદર દિવસ પહેલાં આહારનો પરિત્યાગ કરી તપસ્યા કરે. અર્થાત્ અંતમાં અનશન કરીને સંથારો કરે. ॥ ૨૫૪ ॥

સંથારો કરેલ મુનિયે અશુભ ભાવનાનો ત્યાગ કરીને શુભ ભાવના ભાવવી જોઈએ. આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે—" कंदप्पं " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—અનશનનો સ્વીકાર કરવાવાળા એ મુનિરાજે અનર્થના હેતુભૂત कंदप्पमाभिओगं किब्बिसियं मोहं आसुरत्तं एयाओ मरणम्मि विरहिया दुग्गइओ होंति-कंदर्प आभियोग्यं किल्विषिकं मोहं आसुरत्वं एताः मरणे विराधिका

भियोग्यभावना२, किल्विषिकभावना३, मोहभावना४, आसुरत्वभावना५ च, एताः कन्दर्पभावनादयः मरणे=मरणकाले विराधिकाः=सम्यग्दर्शनादीनामपहारिकाः सत्यः, दुर्गतयः=दुर्गतिप्रापिका भवन्ति। इह दुर्गतिश्च देवदुर्गतिः, ये हि कन्दर्पभावनादौ प्रवृत्तस्तेषां संव्यवहारतश्चारित्रसत्तायामपि दुर्गतिरूपेषु तथाविधदेवनिका-

एताः मरणे विराधका दुर्गतयः भवन्ति) कन्दर्पभावना, आभियोग्यभावना, किल्बिषिकभावना, एवं आसुरत्वभावना ये पांच भावना जो कि मरणकालमें सम्यग्दर्शन आदिकोंकी नाशक हैं और इसी लिये जीवोंको दुर्गतिमें ले जानेवाली हैं अवश्य उनका परित्याग कर देना चाहिये। कारण कि जो इन कन्दर्पभावना आदिमें प्रवृत्त होते हैं उनमें व्यवहारकी अपेक्षा चारित्रकी सत्ता होने पर भी उनकी उत्पत्ति दुर्गतिरूप तथाविध देवनिकायोमें ही होती है। अतः यहां दुर्गति शब्दसे देवदुर्गतिका ही ग्रहण करना चाहिये। क्यों कि जो जीव स्लीन चारित्र वाले हैं वे मरकर चारों गतिकी आयुका बंध कर सकते हैं। गाथामें कन्दर्प शब्दसे कन्दर्प भावनाका ग्रहण किया गया है। कारण कि पदके एक देशसे भी पूर्ण पदका ग्रहण होता है। इसी प्रकार आभियोग्य आदि शब्दोंसे भी आभियोग्यभावना किल्बिषिकभावना मोहभावना और आसुरभावनाका ग्रहण समझना चाहिये। इन भावनाओंका त्याग मरणकालमें इसलिये कहा गया है कि ये भावनाएँ व्यवहारतः चारित्रकी सत्ता होने पर भी जीवको

दुर्गतयः भवन्ति કન્દર્પભાવના, આભિયોગ્યભાવના, કિલ્બિષિકભાવના, મોહભાવના અને આસુરત્વભાવના. આ પાંચ ભાવનાઓ કે, જે મરણકાળમાં સમ્યગ્દર્શન આદિકોની અપહારક છે અને એ કારણે જીવોને દુર્ગતિમાં લઈ જવા વાળી છે. એનો અવશ્ય અવશ્ય પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. કારણ કે જો એ કન્દર્પ ભાવના આદિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે એનામાં વ્યવહારની અપેક્ષા ચારિત્રની સત્તા હોવા છતાં પણ એની ઉત્પત્તિ દુર્ગતિરૂપ તથાવિધ દેવનિકાયોમાં જ થાય છે. આથી અહીં દુર્ગતિ શબ્દથી દેવદુર્ગતિનું ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. કેમકે, જે જીવ ચારિત્રની વિકલીતાવાળા હોય છે તે મરીને ચારે ગતિની આયુનો બંધ કરી શકે છે. ગાથામાં કંદર્પ શબ્દથી કંદર્પ ભાવનાનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. કારણ કે, પદના એક દેશથી પણ પૂર્ણ પદનું ગ્રહણ થાય છે. આ જ પ્રમાણે આભિયોગ્ય આદિ શબ્દોથી પણ આભિયોગ્યભાવના, કિલ્બિષિકભાવના, મોહભાવના અને આસુરભાવનાનું ગ્રહણ સમજવું જોઈએ. આ ભાવનાઓનો મરણકાળમાં ત્યાગ આ કારણે બતાવવામાં આવેલ છે કે, એ ભાવનાઓ વ્યવહારતઃ ચારિત્રની સત્તા હોવા છતાં પણ જીવને દેવ દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. કારણ કે, એમની સત્તામાં સમ્યગ્દર્શન આદિકોનો સદ્ભાવ થઈ

येष्वेवोत्पत्तिः, चरणवैकल्ये तु नानागतिगामित्वमेव भवति। 'मरणे' इति पदेन मरणात् प्रागेतत्सत्तायामपि मरणकाले शुभभावनायाः सद्भावे सुगतिरपि भवतीति सूचितम् ॥ २५५ ॥

किं च—

मुलम्—मिच्छादंसणरत्ता, सनियाणा उ हिंसगा।
इय जे मरंति जीवा, तेसिं पुण दुल्लहा बोही ॥२५६॥

छाया—मिथ्यादर्शनरक्ताः सनिदानास्तु हिंसकाः।
इति ये म्रियन्ते जीवाः, तेषां पुनर्दुर्लभा बोधिः ॥२५६॥

टीका—'मिच्छादंसणरत्ता' इत्यादि—

मिथ्यादर्शनरक्ताः=मिथ्यादर्शनं–मोहनीयकर्मोदयजनितं विपरीतज्ञानम्, अतत्त्वे तत्त्वाभिनिवेशः, तत्त्वेऽतत्त्वाभिनिवेशः। मिथ्यादर्शनं पञ्चधा–अभिग्रहिकानभिग्रहिकाभिनिवेशिकानाभोगिकसांशयिकभेदात्, उपाधिभेदतो बहुतरभेदं चेति। तत्र रक्ताः–आसक्ताः, तथा–सनिदानाः–निदानं–सानुरागभोगप्रार्थनारूपं, तेन सह वर्तन्त इति सनिदानाः, तथा–हिंसकाः–प्राणातिपातकारिणः, इति=

देवदुर्गतिमें ले जाती है। कारण कि इनकी सत्तामें सम्यग्दर्शन आदिकोंका सद्भाव नहीं हो सकता है। ये उनकी नाशक हैं। "मरण" पदसे सूत्रकारका यह अभिप्राय है कि भले ही ये भावनाएँ जीवमें मरण के पहिले रहीं हों तो भी मरणकालमें शुभ भावनाका सद्भाव होने पर जीवको सुगतिकी प्राप्ति होती है ॥२५५॥

और भी—'मिच्छादंसणरत्ता' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(मिच्छादंसणरत्ता–मिथ्यादर्शनरक्ताः) मिथ्यादर्शनमें रक्त बने हुए (सनियाणा–सनिदानाः) एवं निदान बंधनसे जकडे हुए तथा (हिंसगा–हिंसकाः) प्राणातिपात करने वाले ऐसे (जे जीवा मरंति–

શકતો નથી. એ એની અપહારક છે. "મરણ" પદથી સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય છે કે, ભલે એ ભાવનાઓ જીવમાં મરણના પહેલાં રહેલી હોય તો પણ મરણ કાળમાં શુભ ભાવનાઓનો સદ્‌ભાવ હોવાના કારણે જીવને સુગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ।૨૫૫।

ફરી પણ—"मिच्छादंसणरत्ता" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—मिच्छादंसणरत्ता–मिथ्यादर्शनरक्ताः મિથ્યાદર્શનમાં રકત બની રહેલ, અથવા सनियाणा–सनिदानाः નિદાન બંધનમાં જકડાયેલ અને हिंसगा–हिंसकाः પ્રાણાતિપાત કરવાવાળા એવા जे जिवा मरंति–ये जिवाः म्रियंते

एवंभूताः ये जीवाः=प्राणिनः, म्रियन्ते, तेषां पुनर्बोधिर्दुर्लभा। तेषां परभवे जिनधर्मप्राप्तिः सुलभा न भवतीत्यर्थः ॥२५६॥

किं च—

मूलम्—सम्मदंसणरत्ता, अनियाणा सुक्कलेसमोगाढा।
इय जे मरंति जीवा, सुलभा तेसिं भवे बोही ॥२५७॥

छाया—सम्यग्दर्शनरक्ताः, अनिदानाः शुक्ललेश्यामवगाढाः।
इति ये म्रियन्ते जीवाः, सुलभा तेषां भवति बोधिः ॥२५७॥

ये जीवाः म्रियन्ते) जो जीव मरते हैं (तेसिं पुणो-तेषां पुनः) उनको फिर (बोही-बोधिः) परभवमें बोधि (दुलहा-दुर्लभ) दुर्लभ है अर्थात् सुलभ नहीं होती है।

भावार्थ—मोहनीय कर्मके उदयसे जनित विपरीत ज्ञान अतत्वमें तत्वका अभिनिवेश या तत्वमें अतत्वका अभिनिवेश मिथ्या-दर्शन है। यह मिथ्यादर्शन, आभिग्रहिक, अनाभिग्रहिक, आभिनिवेशिक, अनाभोगिक और सांशयिकके भेदसे पांच प्रकारका है। इसमें जिनकी बुद्धि आसक्त है वे मिथ्यादर्शन रक्त जीव हैं। अनुराग से युक्त होकर परभव संबंधी भोगोंकी वाञ्छा करना इसका नाम निदान है। इस निदानसे सहित जो जीव हैं वे सनिदान हैं। परकी हिंसा करने वाले जीव हिंसक कहे जाते हैं ऐसी अवस्थामें वर्तमान जो जीव होते हैं वे मर कर परभवमें जिनधर्मकी प्राप्तिरूप बोधिसे वंचित रहते हैं अर्थात् पुनः बोधिकी प्राप्ति उन्हें सुलभ नहीं होती है ॥ २५६ ॥

જે જીવ મરે છે. तेसिं पुणो-तेषां पुनः પછી પરભવમાં એમને बोही-बोधिः બોધિ दुलहा-दुर्लभा દુર્લભ છે. અર્થાત્ સુલભ થતી નથી.

ભાવાર્થ—મોહનીય કર્મના ઉદયથી જાગેલા વિપરીત જ્ઞાન અતત્ત્વમાં તત્વનો અભિનિવેશ અથવા તત્વમાં અતત્વનો અભિનિવેશ મિથ્યાદર્શન છે આ મિથ્યાદર્શન, આભિગ્રાહિક, અનાભિગ્રાહિક, આભિનિવેશક, અનાભોગિક અને સાંશયિકના ભેદથી પાંચ પ્રકારનાં છે. આમાં જેની બુદ્ધિ આસકત છે તે મિથ્યાદર્શન રકત જીવ છે. અનુરાગથી યુકત બનીને પરભવ સંબંધિ ભોગોની વાંચ્છના કરવી આનું નામ નિદાન છે આ નિદાનથી સહિત જે જીવ હોય છે તે સનિદાન છે. બીજાની હિંસા કરવાવાળા જીવ હિંસક કહેવાય છે આવી અવસ્થામાં વર્તમાન જે જીવ હોય છે તે તે મરીને પરભવમાં જીન ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ બોધિથી વંચિત રહે છે. અર્થાત્ ફરીથી એમના માટે બોધિની પ્રાપ્તિ સુલભ બનતી નથી. ॥૨૫૬॥

टीका—'सम्मदंसणरत्ता' इत्यादि ।

शुक्लेश्याम् अवगाढाः=प्रविष्टाः, अन्यत् सुगमम् ॥२५७॥

मूलम्—मिच्छादंसणरत्ता, सनियाणा कण्हलेसमोगाढा ।
इय जे मरंति जीवा तेसिं पुण दुल्लहा बोही ॥२५८॥

छाया—मिथ्यादर्शनरक्ताः, सनिदानाः कृष्णलेश्यामवगाढाः ।
इति ये म्रियन्ते जीवाः, तेषां पुनर्दुर्लभा बोधिः ॥२५८॥

'सम्मदंसणरत्ता' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(सम्मदंसणरत्ता अनियाणा सुक्कलेसमोगाढा जे जी मरंति तेसिं बोही सुलभा–सम्यग्दर्शनरक्ताः, अनिदानाः, शुक्लेश्या वगाढाः ये जीवाः म्रियन्ते तेषां बोधिः सुलभा) सम्यग्दर्शनसे यु निदानबंधरहित, तथा शुक्लेश्या में वर्तमान ऐसे जीव जब मरकर परभव उत्पन्न होते हैं तो उन्हें वहां बोधि(जैनधर्म)की प्राप्ति सुलभ रहती है।२५

'मिच्छादंसणरत्ता' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(जे मिच्छादंसणरत्ता–ये मिथ्यादर्शन रक्ताः) जो मिथ दर्शनमें रक्त बने हुए हैं एवं (सनियाणा–सनिदानाः) निदान बंधन बद्ध हैं तथा (कण्हलेसामोगढा–कृष्णलेश्यामवगाढः) कृष्णलेश्यासे यु है (इय जेजीवा मरंति–इति ये जीवाः म्रियंते) ऐसे जो जीव मरते (तेसिं पुणबोही दुल्लहा–तेषां पुनर्बोधिः दुर्लभा) उनको फिर परभव

"सम्मदंसणरत्ता" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—सम्मदंसणरत्ता अनियाणा सुक्कलेसमोगाढा जे जीवा मरंति तेसिं बोही सुलभा–सम्यग्दर्शनरक्ताः, अनिदानाः शुक्ललेश्यामवगाढाः ये जीवा म्रियन्ते तेषां बोधिः सुलभा સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત, નિદાનબંધથી રહિત, તથા શુક્લ લેશ્યામાં વર્તમાન એવા જીવ જ્યારે મરીને પરભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એને ત્યાં બોધિ જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ સુલભ રહે છે. ॥ ૨૫૭ ॥

"मिच्छादंसणरत्ता" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे मिच्छादंसणरत्ता–ये मिथ्यादर्शनरक्ताः જે મિથ્યાદર્શનમાં રક્ત બનેલા છે અથવા सनियाणा–सनिदाना નિદાન બંધનથી બંધાયેલ છે તથા किण्हलेसामोगाढा–कृष्णलेश्यामवगाढा કૃષ્ણલેશ્યાથી યુક્ત છે इय जे जीवा मरंति–इति ये जीवाः म्रियंते એવા જીવ જે મરે છે. तेसिं पुण बोहि दुल्हा–तेषां पुनर्बोधि दुर्लभाः એમને પરભવમાં બોધિ દુર્લભ થાય છે. અહીં એવી

टीका--'मिच्छादंसणरत्ता' इत्यादि--

गाथेयं सुगमा। ननु पुनरुक्तत्वादनर्थकमिदं सूत्रम्, कृष्णलेश्यावगाहनामपि 'हिंसका' इति पदादर्थतः प्रागुक्तमेव (२५६ गाथा) पञ्चास्रवप्रमत्तत्वादिलक्षण-सद्भावेन कृष्णलेश्याया हिंसकेषु सत्त्वादितिचेत्, अत्रोच्यते-अस्य विशेषज्ञापनार्थत्वात्पुनरुक्तत्वदोषो नास्ति। विशेषश्चायम्-तादृशे संक्लेशे सत्येव बोधिर्दुर्लभा भवति, सामान्येन तु पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टानामपि तस्मिन् भवे, भवान्तरे वा बोधिलाभो दृश्यन्तेऽपीति विशेषसूचकत्वादत्र नास्ति पुनरुक्तिदोषः। इह चाधेन

बोधि दुर्लभ होती है। यहां ऐसी आशंका होती है कि दो सौ छप्पन २५६वीं गाथा में जो 'हिंसक' पद है उससे ही "कृष्णलेश्यामवगाढाः" इस पदका अर्थ कथित हो जाता है, कारण कि जो हिंसक हुआ करते हैं उनमें पांच आस्रव तथा प्रमत्तत्व आदिलक्षणोंका सद्भाव पाया जाता है उससे वहां कृष्णलेश्याकी सत्ता सिद्ध हो जाती है?। इसका समाधान यह है कि-दो सौ छप्पन २५६वीं गाथामें जो कहा गया है उसकी अपेक्षा इस गाथामें विशेषता है और वह इस तरहसे है कि-जीव यदि सामान्यरूपसे दो सौ छप्पन २५६वीं गाथामें कथित विशेषणोंसे युक्त है तो भी उसको इस भवमें अथवा परभवमें बोधिकालाभ दुर्लभ नहीं है। ऐसे जीवोंको उभयभवमें बोधिकालाभ देखा भी जाता है। परन्तु जब जीव इन मिथ्यादर्शनादिकोंसे कृष्णलेश्या-संक्लिष्ट परिणामवाला बन जाता है तब ही इन की बोधिकालाभ दुर्लभ होता है यह विशेषता कहनेवाली यह गाथा हैं

शंका थाय छे के, બસો છપ્પનમી (૨૫૬) ગાથામાં જે "हिंसक" પદ છે. એનાથી જ "कृष्णलेश्यामवगाढा" આ પદનો અર્થ કહેવાઈ જાય છે. કારણ કે, જે હિંસા કરનારા હોય છે એનામાં પાંચ આસ્રવ તથા પ્રમત્તત્વ આદિ લક્ષણોનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે. આનાથી ત્યાં કૃષ્ણલેશ્યાની સત્તા સિદ્ધ થઈ જાય છે. આનું સમાધાન એ છે કે-બસોછપ્પન (૨૫૬) મી ગાથામાં જે કહેવામાં આવેલ છે એની અપેક્ષા આ ગાથામાં વિશેષતા છે. અને તે આ પ્રમાણે છે કે, જીવ જો કે સામાન્યરૂપથી બસોછપ્પન (૨૫૬) મી ગાથામાં કહેવાયેલ વિશેષણોથી યુક્ત હોય તો પણ તેને આ ભવમાં અથવા પરભવમાં બોધિનો લાભ દુર્લભ હોતો નથી. એવા જીવોને બન્ને ભવમાં બોધિનો લાભ જોવામાં પણ આવે છે. પરંતુ જ્યારે જીવ આવા મિથ્યાદર્શનાદિકોથી કૃષ્ણ-લેશ્યા-સંકિલષ્ટ પરિણામવાળો બની જાય છે ત્યારે જ એને બોધિનો લાભ દુર્લભ થાય છે. આ વિશેષતા બતાવનારી આ ગાથા છે. એથી આના કહેવાથી

(२५५ गा.) सूत्रेण कन्दर्पभावनादीनां दुर्गति रूपानर्थस्य हेतुत्वमुक्तम्, अर्थाच्च शुभभावनानां सुगतिरूपार्थस्य हेतुत्वमुक्तम्। द्वितीयेन (२५६ गा.) मिथ्यात्वरक्तादीनां दुर्लभबोधिकत्वरूपोऽनर्थ उक्तः। तृतीयेन (२५७ गा.) सम्यक्त्वरक्तानां सुलभबोधिकत्वरूपः शुभार्थः कथितः। चतुर्थेन (२५८ गा.) तु मिथ्यादर्शनरक्तादीनां यो विशेषः स एव सूचित इति ॥२५८॥

किं च-जिनवचनाराधनामूलकमेव सकलं संलेखनादिकं श्रेयस्करं भवतीत्यतस्तत्रादरः कर्तव्य इति प्रतिबोधनाय तन्माहात्म्यमाह—

मूलम्—जिणवयणे अणुरत्ता, जिणवयणं जे करिंति भावेणं।
अमला असंकिलिट्ठा, ते होंति परित्तसंसारी ॥२५९॥

अतः पुनरुक्तता इसके कहनेमें नहीं आती है। दो सौ पचपन २५५वीं गाथा द्वारा कंदर्प आदि भावनाएँ इस जीवको दुर्गतिरूप अनर्थकी दाता हैं यह बात कही गई है, इससे यह बात अर्थसे आ जाती है कि शुभ भावनाओंमें सुगतिरूप अर्थ प्रदायकता है। दो सौ छप्पन २५६वीं गाथामें यह बात स्पष्ट की गई है कि जो जीव मिथ्यात्व आदिमें रक्त बने हुए हैं उनको .बोधिकालाभ दुर्लभ है। तथा दो सौ सत्तावन २५७वीं गाथामें जो जीव सम्यक्त्वमें रक्त हैं उनको बोधिकालाभ सुलभ है ऐसा कहा है। इस दो सौ अठावन २५८वीं गाथा द्वारा मिथ्यादर्शन आदिमें रक्त पुरुषोंमें जो संक्लिष्ट परिणामतारूप विशेषता है वह सूचितकी गई है। इस तरह इस विशेषताकि सूचक होनेसे इस कथनमें पुनरुक्तता नहीं आती है।२५८।

પુનરૂક્તિ આવતી નથી બસોપંચાવન (૨૫૫) મી ગાથા દ્વારા 'કંદર્પ આદિ ભાવનાઓ આ જીવને દુર્ગતિરૂપ અનર્થની દાતા છે' આ વાત બતાવવામાં આવેલ છે. આથી આ વાત અર્થથી આવી જાય છે કે, શુભ ભાવનાઓમાં સુગતિરૂપ અર્થ પ્રદાયકતા છે. બસોછપ્પન (૨૫૬) મી ગાથામાં એ વાત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે, જે જીવ મિથ્યાત્વ આદિમાં રક્ત બની રહ્યા હોય છે એમને બોધિનો લાભ દુર્લભ છે. તથા બસોસત્તાવન (૨૫૭) મી ગાથામાં જે જીવ સમ્યકત્વમાં રક્ત છે એમને બોધિનો લાભ સુલભ છે એવું કહેલ છે. અને બસોઅઠાવન (૨૫૮) મી ગાથા દ્વારા મિથ્યાદર્શન આદિમાં રક્ત પુરૂષોમાં જે સંકિલષ્ટ પરિણામતારૂપ વિશેષતા છે એવું સૂચન કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રમાણે આ વિરોષતાની સૂચક હોવાથી આ કથનમાં પુનરૂક્તતા આવતી નથી. ॥૨૫૮॥

छाया—जिनवचनेऽनुरक्ताः, जिनवचनं ये कुर्वन्ति भावेन।
अमला असंक्लिष्टाः, ते भवन्ति परीतसंसारिणः ॥२५९॥

टीका—'जिणवयणे अणुरत्ता' इत्यादि—

ये जिनवचने–जिनस्तीर्थंकरस्तस्य वचनम् आगमस्तस्मिन्, अनुरक्ताः=परायणा भवन्ति, तथा–ये भावेन=अन्तरपरिणामेन जिनवचनं कुर्वन्ति, ते अमलाः=मिथ्यात्वादि–भावमलरहिताः, तथा–असंक्लिष्टाः=रागादि संक्लेशमुक्ताः, तथा–परीतसंसारिणः=परीतः–परिमितः सचासौ संसारः परीतसंसारः सोऽस्ति येषां ते तथा भवन्ति, अल्पसंसारवन्तो भवन्तीति भावः ॥२५९॥

समस्त संलेखना आदिक धार्मिक कर्तव्य जिन वचनोंकि आराधना मूलक होकर ही श्रेयस्कर होते हैं इस लिये उनमें आदर करना चाहिये, यह समझानेके लिये उन वचनोंका माहात्म्य सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं —'जिणवयणे' इत्यादि।

अन्वयार्थ–(जे–ये) जो (जिणवयणे–जिनवचने)जिनेन्द्र देवके आगममें (अणुरत्ता–अनुरक्ताः) अनुरक्त प्रीति संपन्न हुआ करते हैं तथा (जे–ये)जो (जिणवयणं–भावेणं करिंति–जिनवचनं भावेन कुर्वन्ति) जिन वचनोंको भाव पूर्वक जीवनमें उतारते है (ते–ते) वे (अमला–अमलाः) भावमल रहित होकर (असंकिलिट्ठा–असंक्लिष्टाः) रागादिक संक्लेशोंसे रहित बन जाते हैं और उन्हीं जीवोंका (परित्तसंसारी–परीतसंसारिणः) संसार अल्प रह जाता है।

भावार्थ–जो प्राणी जब जिन वचनोंमें सम्यक् श्रद्धावन्त बन जाते हैं

સમસ્ત સંલેખના આદિક ધાર્મિક કર્તવ્ય જીન વચનોની આરાધના મૂલક થવાથી જ શ્રેયસ્કર થાય છે આ કારણે એમાં આદર કરવો જોઇએ. આ સમજાવવા માટે એ વચનોનુ માહાત્મ્ય સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે.— " जीण वयणे " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जे जिणवयणे-ये जिनवचने જે જીનેંદ્ર દેવના આગમમાં अणुरत्ता–अनुरक्ताः અનુરક્ત–પ્રીતિસંપન્ન હોય છે તથા जे जिणयणं भावेणं क्रिरिंति–ये जिनवचनं भावेन कुर्वन्ति જે જીન વચનોને ભાવપૂર્વક જીવનમાં ઉતારે છે ते–ते તે अमला–अमलाः ભાવ મળ રહિત બનીને असंकिलिट्ठा–असंक्लिष्टाः રાગાદિકના સંક્લેશોથી રહિત બની જાય છે અને એવા જીવોનો परित्त संसारी–परीत संसारिणः સંસાર અલ્પ રહી જાય છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રાણી જ્યારે જીન વચનોમાં સમ્યક શ્રદ્ધાવાન બની જાય

किं च—

मूलम्—बालमरणाणि बहुसो, अकाममरणाणि चेव य बहूयाणि।
मरिहंति ते वराया, जिणवयणं जे न जाणंति ॥२६०॥

छाया—बालमरणानि बहुशः, अकाममरणानि चैव बहुकानि।
मरिष्यन्ति ते वराकाः, जिनवचनं ये न जानन्ति ॥२६०॥

टीका—'बालमरणाणि बहुसो इत्यादि—

ये जिनवचनं न जानन्ति, उपलक्षणत्वात् तदुक्तं न कुर्वन्ति च, ते वराकाः=मूढाः, बहुशः=बहुवारं बालमरणैः=उद्बन्धनादिनिमित्तकैर्मरणैः, च=पुनः, बहुकैः=बहुभिः अकाममरणैश्च मरिष्यन्ति, तस्माज्जिनवचनं भावतः समादरणीयं चेति भावः। 'बालमरणाणि' 'अकाममरणाणि' बहुयाणि' इत्यत्र तृतीयार्थे द्वितीया आर्षत्वात् ॥ २६० ॥

और उसके अनुसार चलने लगते है तो उनका संसार अल्प रह जाता है और वे मिथ्यात्व आदि भावमलोंसे रहित होकर रागादिक संक्लेशोंका कभी न कभी अवश्य अन्त कर देते हैं ॥ २५९ ॥

किंच—'बालमरणाणि' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जे जिणवयणं न जाणंति—ये जिनवचनं न जानंति) जो जीव जिन वचनों पर श्रद्धा नहीं करते हैं और उनके अनुसार न चलते है (ते वराया—ते वराकाः) वे मूढ हैं। ऐसे प्राणी (बहुसो—बहुशः) अनेक बार (बालमरणाणि अकाममरणाणि य मरिहंति—बालमरणानि अकाममरणानि च मरिष्यन्ति) बालमरणों द्वारा तथा अकाममरणों द्वारा मरते रहते हैं। इस लिये जिनवचन भावपूर्वक समादरणीय एवं समाचरणीय है॥

છે. અને ભાવપૂર્વક એના અનુસાર ચાલવા લાગે છે તો એનો સંસાર અલ્પ રહી જાય છે. અને તે મિથ્યાત્વ આદિ ભાવમળોથી રહિત બનીને રાગાદિક સંકલેશોનો કદીને કદી અવશ્ય અન્ત કરી દયે છે. ॥ ૨૫૯ ॥

કિંચ—"बालमरणाणि" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जे जिणवयणं न जाणंति-ये जिनवचनं न जानंति જે જીવ જીન વચનો ઉપર શ્રદ્ધા કરતા નથી તેમ ન તો એના અનુસાર ચાલે છે, ते वराया-ते वराकाः તે મૂઢ છે. એવા પ્રાણી बहुसो-बहुशः અનેકવાર बालमरणाणि अकाममरणाणि य-बालमरणानि अकाममरणानि च બાલમરણો દ્વારા અને અકામમરણો દ્વારા મરતા રહે છે. આ કારણે જીનવચન ભાવપૂર્વક સમાદરણીય અને સમાચરણીય છે ॥ ૨૬૦ ॥

यदि जिनवचनाराधनेऽतिचारः स्यात्, तदा तच्छ्रवणयोग्यानामाचार्यादीनामन्तिके आलोचना करणीया। केन कारणेन ते आलोचनाश्रवणयोग्या भवन्ति तदाह—

मुलम्—बहु आगमविन्नाणा, समाहिउप्पायगा य गुणगाही।
एएणं कारणेणं, अरिहा आलोयणं सोउं ॥२६१॥

छाया—बह्वागमविज्ञानाः, समाध्युत्पादकाश्च गुणग्राहिणः।
एतेन कारणेन, अर्हा आलोचनां श्रोतुम् ॥२६१॥

टीका—'बहु आगमविन्नाणा' इत्यादि—

बह्वागमविज्ञानाः=अङ्गोपाङ्गादिबहुभेदवत्त्वाद् बहुः, सचागमश्च बह्वागमस्तस्मिन् विज्ञानं—विशिष्टज्ञान येषां ते तथा। तथा—समाध्युत्पादकाः=समाधेरुत्पादकाः, देशकालाशयादि विज्ञानादालोचनादातॄणां मधुरभाषणादिभिः समाधिमेव ये जनयन्ति, ते इत्यर्थः। तथा—गुणग्राहिणः=गुणान् ग्राहयन्तीत्येवं शीलाः,

---

यदि जिन वचनकी आराधना करनेमें अतिचार लग जावे तो उस अतिचारको आचार्यादिकके पास प्रकाशित कर उसका शोधन कर लेना चाहिये। कारणकि आलोचनाश्रवण योग्य ये आचार्यादिक ही होते हैं अन्य नहीं। यही बात सूत्रकार इस सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं—'बहु आगम विन्नाणा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—ये आचार्य आदिक (बहुआगमविन्नाणाः—बहु आगम विज्ञानाः) अंग उपांग आदि आगमोंके विशिष्ट ज्ञाता होते हैं तथा (समाहि उप्पायगा—समाध्युत्पादकाः) देश, काल, आशय आदिके विशिष्ट ज्ञानसे ये आलोचना करने वाले शिष्यजनोंके चित्तमें मधुर भाषण आदिसे समाधि उत्पन्न करते हैं और उनको (गुणगाही-गुणग्राहिणः) गुणोंको ही

જો જીનવચનની આરાધના કરવામાં અતિચાર લાગી જાય તો એ અતિચારને આચાર્યાદિકની સમક્ષ પ્રકાશિત કરી એનુ શોધન કરી લેવું જોઈએ. કારણ કે આલોચના શ્રવણ યોગ્ય એ આચાર્યાદિક જ હોય છે અન્ય નહીં. આ વાતને સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરે છે.—"बहुआगमविन्नाणा" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—એ આચાર્ય આદિક बहुआगमविन्नाणा—बहुआगमविज्ञानाः આગમોના અંગ ઉપાંગ વગેરેના વિશિષ્ટ જ્ઞાતા હોય છે. તથા समाहि उप्पायगा—समाध्युत्पादका' દેશ, કાળ, આશય આદિના વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી એ આલોચના કરવાવાળા શિષ્યજનોના ચિત્તમાં મધુર ભાષણ આદિથી સમાધિને ઉત્પન્ન કરે છે. અને એમને गुणगाही—गुणग्राहिणः સારા ગુણોનું ગ્રહણ કરાવે છે.

एतैः=अनन्तरोपात्तै र्वह्वागमविज्ञानत्वादिभिः, कारणैः=हेतुभिः, आलोचनां-शिष्य-कृतातिचारप्रकाशनरूपं श्रोतुम् अर्हाः=योग्या भवन्ति, एवं भूता आचार्यादय आलोचना श्रवणफलं परेषां विशुद्धिलक्षणं संपादयितुं समर्था भवन्तीति भावः ॥२६१॥

इत्थमनशनस्थस्य यत् कृत्यं तत् सप्रसङ्गमुपदर्श्य, संप्रति पूर्वोद्दिष्टानां कन्दर्पादिभावनानां परिहारार्थं तत्स्वरूपमाह--

मूलम्--कंदप्पकुक्कुयाइं तह, सीलसहावहासविगहाहिं ।
विम्हावितो य परं, कंदप्पं भावणं कुणइ ॥२६२॥
मंताजोगं काउं, भूईकम्मं च जे पउंजंति ।
सायरसइड्ढिहेउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ २६३॥
नाणस्स केवलीणं, धम्मायरियस्स संघसाहूणं ।
माई अवण्णवाई, किब्बिसियं भावणं कुणई ॥२६४॥
अणुबद्धरोसपसरो, तह य निमित्तम्मि होई पडिसेवी ।
एएहिं कारणेहिं, आसुरियं भावणं कुणइ ॥२६५॥

छाया---कन्दर्प कौकुच्ये तथाशीलस्वभावहासविकथाभिः ।
विस्मापयंश्च परं कान्दर्पीं भावनां करोति ॥२६२॥

ग्रहण कराते हैं, अतः उनमें इतनी विशिष्ट योग्यता तथा ज्ञानादि संपन्नता होने से वे ही आलोचना सुननेके योग्य हैं-अर्थात् शिष्यजनोंका कर्तव्य है कि दोष आदि लगने पर वे अवश्य अपने आचार्य आदिके पास उसकी शुद्धि करनेके लिये आलोचना करें। आलोचनाका अर्थ भी यही है कि शुद्ध भावसे गुरुके समक्ष अपनी भूल प्रकट करना। इससे यह होता है कि भूलका शोधन हो जाता है और महाव्रतकी शुद्धि हो जाती है ॥ २६१ ॥

આથી એમનામાં એટલી વિશેષ યોગ્યતા તથા જ્ઞાનાદિની સંપન્નતા હોવાથી એઓજ આલોચના સાંભળવા યોગ્ય છે. અર્થાત શિષ્યજનોનું કર્તવ્ય છે કે, તે દોષ આદિના લાગવાથી તેઓ ખાસ કરીને પોતાના આચાર્ય આદિની પાસે એની શુદ્ધિ કરવા માટે આલોચના કરે. આલોચનાનો અર્થ પણ એજ છે કે, શુદ્ધ ભાવથી ગુરૂની પાસે પોતાની ભૂલને પ્રગટ કરવી આ પ્રમાણે કરવાથી લાભ એ થાય છે કે, ભૂલનું શોધન થઈ જાય છે. અને મહાવ્રતની શુદ્ધિ થઈ જાય છે. ॥ ૨૬૧ ॥

मंत्रायोगं कृत्वा, भूतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते ।
शातरसर्द्धिहेतोः, आभियोगीं भावनां करोति ॥२६३॥
ज्ञानस्य केवलिनां, धर्माचार्यस्य संघसाधुनाम् ।
मायी अवर्णवादी, किल्विषिकीं भावनां करोति ॥२६४॥
अनुबद्धरोषप्रसरः, तथा च निमित्ते भवति प्रतिसेवी ।
एताभ्यां कारणाभ्याम् , आसुरिकीं भावनां करोति ॥२६५॥

टीका--'कंदप्प कुक्कुयाइं' इत्यादि--

कन्दर्प कौक्रुच्ये इति । तत्र-कन्दर्पः-कामकथाकथनम् , कौक्रुच्यं-चेष्टाविशेषः, तद् द्विधा-कायेन वाचाचेति । तत्र-कायकौ ुच्यं-स्वयमहसन्नेव भ्रूनेत्रोष्ठकर-चरणादिना तथा चेष्टते यथाऽन्यो हसतीति, वाक् कौक्रुच्यं तु तथा जल्पति येनान्यः प्रहसति, नानाविधजीवरुतानि मुखवाद्यवादनं च यत्र करोतीति । कन्दर्पश्च कौक्रुच्य चेति कन्दर्पकौक्रुच्ये, ते कुर्वन् इति शेषः । च=पुनः, तथाशीलस्वभाव-हासविकथाभिः=यथा परस्याद्भुतमिव भवति, तेन प्रकारेण यत् शीलम्=आचरणम् , तच्च, स्वभावश्चपरस्याश्चर्यरसः समुत्पद्यतामित्यभिप्रायेण तत्तन्मुखविकारादियुक्तं स्वरूपं, हासश्च-अट्टाट्टहासादिरूपः, विकथाश्च-परविस्मापकनानाविधालापरूपाः तथा शीलस्वभावहासविकथास्ताभिः, परं विस्मापयन् , कान्दर्पी=कन्दर्पयोगात्

अब सूत्रकार पूर्वकथित कंदर्प आदि भावनाओंके परिहार निमित्त उनका प्रत्येकका स्वरूप कहते हैं--'कंदप्प कुकुयाइं इत्यादि चार गाथाएँ'

अन्वयार्थ--(कंदप्पकुक्कुयाइं-कंदर्प कौक्रुच्ये) कंदर्प-कामकथाको तथा कौकुच्य-कायकी तथा वचनकी कुचेष्टाको करने वाला तथा (सील सहावहासविगहाहिं परं विम्हावितो-शीलस्वभावहासविकथाभिः परं विस्मापयन्)शील, स्वभाव, हास एवं विकथा आदिके द्वारा दूसरोंको विस्मित करने वाला मनुष्य (कदप्पं भावणं कुणइ-कान्दर्पीं भावनां करोति) कांदर्पी भावना वाला माना गया है। कामोत्तेजक कथाओंका

હવે સૂત્રકાર પહેલાં કહેલ કંદર્પ આદિ ભાવનાઓના પરિહાર નિમિત્ત એનું પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ કહે છે—" कंदप्पकुकुयाइं " ઇત્યાદિ । ચાર ગાથાઓ—

અન્વયાર્થ—कदप्पकुकुयाइं-कंदर्पकौकुच्ये કંદર્પ-કામકથાઓ તથા કૌકુચ્ય-કાયા તથા વચનની કુચેષ્ટાઓને કરવાવાળા તથા सीलसहावहासविगहाहिं परं विम्हावितो-शीलस्वभावहासविकथाभिः परं विस्मापयन् શીલ, સ્વભાવ, હાસ અને વિકથા આદિથી બીજાને વિસ્મિત કરવાવાળા મનુષ્ય कदप्पं भावणं कुणइ-कान्दर्पीं भावनां करोति કાંદર્પીભાવનાવાળા માનવામાં આવેલ છે કામોત્તેજક

कन्दर्पा इह देवास्तेषामियं कान्दर्पी तां भावनां-तद्भावाभ्यासरूपां करोति। उक्त-प्रकारेण चेष्टमानस्य कान्दर्पी भावना भवति, साचेयं दुर्गति जनकत्वात् परिवर्जनीयेति भावः ॥२६२॥

'मंता जोगं काउं' इत्यादि--

यः शातरसर्द्धि हेतोः-शातं-सुखं, रसाः-माधुर्यादयः, ऋद्धिः-उपकरणादि-

---

कहना कंदर्प है। चेष्टाविशेषका नाम कौकुच्य है यह चेष्टा शरीर और वचनसे होती है। स्वयं बिना हँसे ही दूसरोंको भ्रू, नेत्र, ओष्ठ, हाथ, एवं चरण आदिकी ऐसी २ चेष्टाएँ दिखाना कि जिन्हें देख कर दूसरों को हँसी आने लगे यह काय कौकुच्य है। वाक् कौकुच्य यह है कि ऐसी बातें करना कि जिन्हें सुनकर लोग हँसने लग जावें। जैसे अनेक प्रकारके जानवरोंकी बोली बोलना मुखसे बाजा बजाना इत्यादि। तथा लोग मुझे देखकर आश्चर्य रसमें निमग्न हो जावें" इस अभिप्रायसे अपना शारीरिक आकार विकार युक्त बनाना, अट्टहास करना आश्चर्यमें डालने वाली गप्पें हांकना, इस सब बातोंसे तथा चेष्टाओंसे जीव कांदर्पी-भावना वाला बनता है। यह भावना जीवको दुर्गतिकी दाता मानी गई है। अतः इसका परिवर्जन करना ही श्रेयस्कर है ॥ २६२ ॥

अन्वयार्थ—(सायरसइड्ढिहेउं-शातरसर्द्धिहेतोः) सुखके निमित्त माधुर्य आदि रसोंकी प्राप्तिके निमित्त तथा ऋद्धि-उपकरण आदि संपत्तिके

કથાઓનુ કહેવું કંદર્પ છે ચેષ્ટા વિશેષનું નામ કૌકુચ્ય છે. આ ચેષ્ટા શરીર અને વચનથી થાય છે. પોતે હસ્યા સિવાય જ બીજાને ભ્રૂ, નેત્ર, હોઠ, હાથ અને પગ આદિની એવી એવી ચેષ્ટાઓ દેખાડીને કે, જેને જોવાથી બીજાઓને હસવું જ પડે આને કાયકૌકુચ્ય કહેવાસાં આવે છે. વાક્ કૌકુચ્ય એ છે કે, જેને સાંભળવાથી લોકો હસવા લાગે. જેમકે, અનેક પ્રકારના જાનવરોની બોલી બોલવી-મોઢેથી વાજા જેવો સુર કાઢવો. ઈત્યાદિ! તથા " મને જોઈને લોકો આશ્ચર્યથી મુગ્ધ બની જાય." આવા અભિપ્રાયથી પોતાના શરીરના આકારને વિકાર યુક્ત બનાવવું, અટ્ટહાસ્ય કરવું, લોકોને આશ્ચર્યમાં ડુબાડી દે તેવા ગપ્પા હાંકવા, આવા પ્રકારનું વર્તન કરનાર જીવ કાંદર્પી ભાવનાવાળો બને છે. આવી ભાવના જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જનાર માનવામાં આવેલ છે. આથી એનો ત્યાગ કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે ॥ ૨૬૨ ॥

અન્વયાર્થ—जे सायरसइड्ढिहेउं-शातरसर्द्धिहेतोः જે સુખના નિમિત્તથી. માધુર્ય આદિ રસોની પ્રાપ્તિના નિમિત્તથી, તથા ઋદ્ધિ-ઉપકરણ આદિ સંપત્તિના

संपत्, तदर्थम्, मन्त्रायोगं=मन्त्राणामायोगः-व्यपारणं मन्त्रायोगस्तं कृत्वा भूतिकर्म=भूत्या-भस्मना, उपलक्षणत्वान्मृत्तिकया, सूत्रेण च कर्मरक्षार्थं तदनुलेपन बन्धनरूपो व्यापारः, च शब्दात् कौतुकादि च प्रयुङ्क्ते, स आभियोगीं भावनां करोति।

अयं भावः-इयमाभियोगी भावना दुर्गतिजनकत्वात् परिवर्जनीयेति॥२६३॥

'नाणस्स केवलीणं' इत्यादि--

ज्ञानस्य=ज्ञानं श्रुतज्ञानं द्वादशाङ्गीरूपं प्रवचनं तस्य, तथा-केवलिनां=केवलज्ञानवताम्, तथा-धर्माचार्यस्य=धर्मदाता य आचार्यः स धर्माचार्यस्तस्य, तथा-

---

निमित्त (मंताजोग काउं-मंत्रायोगं कृत्वा) मंत्रोका प्रयोग करके (भूइकम्मं -भूतिकर्म) शरीर आदिकी रक्षाके लिये भूतिकर्म अर्थात् भस्म मिट्टी आदिका लेपरूप, तथा दोरे आदिका बांधनारूप कर्म (पउंजंति-प्रयुङ्क्ते) करता है वह (आभिओगं भावणं कुणइ-आभियोगीं भावनां करोति) आभियोगी भावनावाला माना गया है। इसका तात्पर्य यह है कि यह आभियोगी भावना दुर्गतिकी दाता होनेसे परिवर्जनीय है इस सूत्रमें 'च' शब्दसे विविध प्रकारके कौतुकोंका करना भी आभियोगी भावना है ऐसा जानना चाहिये। किसीको रक्षाके निमित्त गैंड़ा आदि बांधना, राख अथवा मिट्टीका लेप करना ये सब कर्म आभियोगी भावना हैं। अनगारके लिये ये सब त्याज्य हैं। क्योंकि इनसे दुर्गतिकी ही प्राप्ति होती है॥२६३॥

अन्वयार्थ—इसी तरह (नाणस्स केवलीणं धम्मायरियस्स संघ साधूणं अवण्णवाई-ज्ञानस्य केवलिना धर्माचार्यस्य संघसाधूनां अवर्ण-

---

નિમિત્તથી मंताजोगकाउं-मंत्रायोगं कृत्वा મંત્રોનો પ્રયોગ કરીને, भूइकम्मं-भूतिकर्म શરીર આદિની રક્ષા માટે ભૂતિકર્મ અર્થાત્ ભસ્મ માટી આદિના લેપરૂપ તથા દોરા આદિના બાંધવારૂપ કર્મ पउंजति-प्रत्युङ्क्ते કરે છે. તે आभियोगं भावणं कुणइ-आभियोगी भावनां करोति આભિયોગી ભાવના માનવામાં આવેલ છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે, આભિયોગી ભાવના દુર્ગતિની દાતા હોવાથી પરિવર્જનીય છે. આ સૂત્રમા 'ચ' શબ્દથી વિવિધ પ્રકારના કૌતુકોનું કરવું તે પણ આભિયોગી ભાવના છે એમ જાણવું જોઈએ. કોઈની રક્ષાના નિમિત્તે, નાર વગેરેને બાંધવું, રાખ અથવા માટીનું લેપન કરવું આ સઘળાં કામ આભિયોગી ભાવના છે. અનગારના માટે આ સઘળાં ત્યાજ્ય છે. કારણ કે, તેનાથી દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥ ૨૬૩ ॥

અન્વયાર્થ—આ પ્રમાણે नाणस्स केवलीणं धम्मायरियस्स संघसाधूणं ...ई-ज्ञानस्य केवलिना धर्माचार्यस्य संघसाधूनां अवर्णवादी જે જ્ઞાનનાં,

संघसाधूनां=संघश्च साधवश्च संघसाधवस्तेषाम्, अवर्णवादी=अवर्णः-आक्षेपस्तं वदतीत्येवं शीलः, निन्दक इत्यर्थः। अस्य ज्ञानदौ प्रत्येकं सम्बन्धः। यो ज्ञानस्यावर्णवादो, स चैवं भाषते-अत्र प्रवचने त एव पृथिव्यादि कायाः, तान्येव च व्रतानि, तावेव च प्रमादा प्रमादौ पुनः पुनर्निरूप्यते, अतः पुनरुक्तिदोषपरिपूर्णमिदं प्रवचनम्। किंच-श्रुतमिदं मोक्षार्थं पठ्यते, मोक्षार्थिनां च किं प्रयोजनं ज्योतिषां द्वीपसमुद्रादीनां पृथ्वीकायादिजीवानां च परिगणनेन, इत्यादि। तथा-यश्च केवलिनामवर्णवादी स चैवं भाषते-ज्ञानदर्शनोपयोगौ केव-

वादी) जो ज्ञानका, केवलियोंका धर्माचार्यका, संघका एवं साधुका अवर्णवाद करता है तथा (माई-मायी) स्वयंजो मायी है वह मनुष्य (किब्बिसियं भावणं कुणइ-किल्बिषिकीं भावनां करोति) किल्बिषिकी भावना वाला बनता है ॥ २६४ ॥

जो ज्ञानका अवर्णवादी होता है वह इस प्रकार कहता है-"इस प्रवचनमें ही पृथिवी आदि काय पुनः पुनः निरूपित हुए हैं, वे ही व्रत बार बार कहे गये हैं, तथा वे ही प्रमाद और अप्रमाद जगह जगह पर बतलाये गये हैं इस लिये यह प्रवचन पुनरुक्ति दूषणसे भरपूर है। दूसरी बात एक यह है कि जब श्रुतका पठन पाठन मोक्ष प्राप्तिके उद्देश्य से किया जाता है तो फिर इसमें मोक्षार्थियोंके लिये ज्योतिष आदिकी तथा पृथिवीकाय आदि जीवोंकी गिनती एवं द्वीप समुद्र आदिकी परिगणनासे क्या लाभ है?। कुछ समझमें नहीं आता है"। इसी प्रकार जो केवली भगवान्का अवर्णवाद करता है वह कहता है कि-"केवली

કેવળીયોનાં, ધર્માચાર્યનાં, સંઘનાં અને સાધુનાં જે અવર્ણવાદ કરે છે તથા माई-मायी જે પોતે જ માયાવી છે તે મનુષ્ય किब्बिसियं भावणं कुणइ-किब्बिषिकिं भावनां करोति કિલ્બીષિકી ભાવનાવાળા બને છે. ॥ २६४ ॥

જે જ્ઞાનના અવર્ણવાદી હોય છે, તે આ પ્રકારે કહે છે. "આ પ્રવચનમાં એજ પૃથવી આદિ કાય ફરી ફરીને નિરૂપિત થાય છે, એજ વ્રત વારંવાર કહેવાયેલ છે, તથા એજ પ્રમાદ અથવા અપ્રમાદ જગ્યે જગ્યેએ બતાવેલ છે. આ માટે આ પ્રવચન પુનરોક્તિના દોષથી ભરપૂર છે બીજી વાત એક એ છે કે, જ્યારે શ્રુતનું પઠન પાઠન મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવે છે, તો ફરીથી એમાં મોક્ષાર્થીઓના માટે જ્યોતિષ વગેરેની તથા પૃથવીકાય આદિ જીવોની ગણતરી અને દ્વીપ સમુદ્ર વગેરેની પરિગણનાથી શું લાભ છે? કાંઇ સમજવામાં આવતું નથી." આ પ્રમાણે જે કેવળી ભગવાનનો અવર્ણવાદ કરે છે તે કહે છે કે,-"કેવળી ભગવાનમાં જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ

लिनां क्रमेण भवतः ? किमुत युगपत् ?, यदि क्रमेण भवतस्तदा ज्ञानकाले दर्शनं न स्यात्, दर्शनकाले च न ज्ञानमिति परस्परावरणता समापद्येत। तथाहि—ज्ञानावरणदर्शनावरणयोः सर्वथा क्षपितत्वात् अपरस्य चावरकस्याभावादनयोः परस्परावरकतैव स्यादिति। अथ युगपत् भवतः इति द्वतीयः पक्षः कक्षी क्रियते तर्हि एककालभावित्वात् केवलदर्शनकेवलज्ञानयोः साकारानाकारोपयोगरूपयोगरूपयोर्विभिन्नयोरप्यैक्यापत्तिः, कथमिदं द्वयं विरुद्धं युगपद् घटेतेति। यश्च

भगवान्में ज्ञानोपयोग क्रमसे होते हैं या युगपत् होते हैं ? यदि इनकी केवलीमें क्रमिकता मानी जावेगी तो ज्ञानके समयमें दर्शनके समयमें ज्ञान नहीं होगा-इससे उसमें परस्पर आवरणत्वका सद्भाव मानना पडेगा। केलकी की आत्मासे ज्ञानावरण और दर्शनावरण ये दो आवरण सर्वथा क्षपित हो चुके हैं तथा अपर आवारकका भी अभाव है इस लिये ज्ञान और दर्शन इन दोनोंमें ही परस्परमें आवरकता(ढांकनेवाला) आनेमें क्या बाधा आसकती है। यदि कहा जाय कि दर्शनोपयोग और ज्ञानोपयोग केवलीमें युगपत् होते हैं तो ऐसी मान्यतामें एक कालभावी होनेसे इन दोनोंमें एकत्वापत्ति माननी पडेगी। परन्तु इनमें एकत्वापत्ति कथमपि हो नहीं सकती है। कारण की ज्ञानका स्वभाव साकार और दर्शन का स्वभाव अनाकार है। और इसी लिये ये दोनों परस्पर भिन्न२ हैं। दूसरी बात एक और है वह यह है कि जब इस प्रकार ये दोनों अपने२ स्वभावसे एक दूसरेसे विरुद्ध हैं तो फिर इनका युगपत् होना भी अविरूद्ध कैसे माना जा सकता है। अतः इन दोनोंकी न तो वहां क्रमिकता

ક્રમથી થાય છે અથવા યુગપત્ થાય છે? જો આની કેવળીમાં ક્રમિકતા માનવામા આવે તો જ્ઞાનના સમયમાં દર્શન અને દર્શનના સમયમા જ્ઞાન નહીં થાય-તેથી તેમાં પરસ્પર આવરણત્વનો સદ્ભાવ માનવો પડશે. કેવળીની આત્માથી જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ આ બન્ને આવરણ સર્વથા ક્ષપિત બની ચૂકેલ છે. તથા બીજા આવારકનો અભાવ છે આથી જ્ઞાન અને દર્શન આ બ નેમાં પણ પરસ્પરમાં આવરકતા આવવાંમાં કઈ બાધા આવી શકે છે જો કહેવામાં આવે કે, દર્શનોપયોગ અને જ્ઞાનોપયોગ કેવળીમાં યુગપત્ હોય છે તો એવી માન્યતામાં એક કાળ ભાવી માન્યતા હોવાથી આ બન્નેમા એકત્વાપત્તિ માનવી પડશે. પરંતુ તેમાં એકત્વાપત્તિ કોઈ પણ રીતે થઈ શકતી નથી. કારણ કે, જ્ઞાનનો સ્વભાવ સાકાર અને દર્શનનો સ્વભાવ અનાકાર છે. અને એથી જ એ બન્ને પરસ્પર જુદા જુદા છે. બીજી વાત એક એ પણ છે કે, જ્યારે આ પ્રમાણે આ બન્ને પોત પોતાના સ્વભાવથી એક બીજાથી વિરૂદ્ધ છે તો પછી એમનું યુગપત્ થવાનુ પણ અવિરૂદ્ધ કેમ માની શકાય છે. આથી આ બન્નેની ન તો

धर्माचार्यस्यावर्णवादी स चैवं भाषते-इमे धर्माचार्या न भवन्ति विशुद्धजातिकुलोत्पन्नाः, न वा लोकव्यवहारकुशलाः, नाप्येते औचित्यं वदन्ति। स चावर्णवादी गुरुसेवायां न वर्तते, अनुचितविधायी छिद्रपेक्षी तथा सर्वसमक्षं गुरुदोषभाषी, गुरोः प्रतिकूलश्च भवति। यश्च संघस्यावर्णवादी स चैवं भाषते-बहवः श्वशृगालादिसंघाः सन्ति, कोऽयमिह संघः?, इत्यादि। यस्तु साधूनामवर्णवादी स चैवं भाषते-अहो! अमी साधवः परस्परमपि न सहन्ते, अत एव पृथक् तिष्ठन्ति,

ही बनती है और न युगपत्ता ही"। इसी तरह जो धर्माचार्यका अवर्णवादी होता है वह इस प्रकार कहता है कि-"ये धर्माचार्य न तो विशुद्ध जातिमें उत्पन्न हुए हैं और न विशुद्ध वंशमें ही जन्मे हैं। लौकिक व्यवहार में ये सब बिलकुल अनभिज्ञ होते हैं। उचितता तो इनमें होती ही नहीं है"। इस प्रकार धर्माचार्यका अवर्णवाद करनेवाला मुनि गुरुसेवासे सदा पराङ्मुख रहता है, अनुचित विधायी एवं छिद्रान्वेषी होता है। सबके साम्हने अपने गुरुदेवके दोषोंको कहनेमें उसको कुछ भी संकोच नहीं होता है। समझाने बुझाने पर वह उनसे प्रतिकूल हो जाता है। तथा संघका अवर्णवादी संघकी इस प्रकार निंदा करता है-अरे संसारमें तो और भी अनेक संघ हैं कुत्तोंका शृगालोंका। तो फिर यही संघ कौन एक अनोखा संघ है"। तथा साधुके अवर्णवादीकी विचारधारा इस प्रकारकी होती है-"अरे? ये साधुतो परस्परमें भी एक दूसरे को नहीं देख सकते हैं यही कारण हैं कि ये सब पृथक्२ होकर देशा-

ક્રમિકતા બને છે અથવા ન તો યુગપત્તા" આ પ્રમાણે જે ધર્માચાર્યના અવર્ણવાદી હોય છે તે આ પ્રકારે કહે છે કે,-"આ ધર્માચાર્ય ન તો વિશુદ્ધ જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. અથવા ન તો વિશુદ્ધ વંશમાં જન્મેલ છે. લૌકિક વ્યવહારથી એ સઘળા બિલકુલ અજાણ છે. ઉચિતતા તો એમનામાં બિલકુલ હોતી નથી." આ પ્રમાણે ધર્માચાર્યનું અવર્ણવાદ કરવાવાળા મુનિ ગુરૂ સેવાથી હમેશાં પરાઙ્મુખ રહે છે. અનુચિત વિદ્યાવાળા અને છિદ્રાન્વેષિ હોય છે. બધાની સામે પોતાના ગુરૂદેવના દોષોને કહેવામાં તેને કોઈ સંકોચ આવતો નથી. સમજાવવા છતાં પણ તે સમજાવનાર સામે પણ પ્રતિકુળ બની જાય છે. તથા સંઘના અવર્ણવાદી સંઘની નિંદા કરે છે.-"અરે સંસારમાં તો બીજા પણ અનેક સંઘ છે, કુતરાના, શિયાળીયાના તો પછી આ સંઘ એવો કયો અનોખો સંઘ છે." તથા સાધુની અવર્ણવાદીની વિચાર ધારા આ પ્રકારની હોય છે, "અરે આ સાધુ તો પરસ્પરમાં એક બીજાને જોઈ નથી શકતાઅને આ કારણ છે કે, સઘળા અલગ અલગ થઈને દેશાંતરમાં વિચરતા રહે છે. ગુરૂઓની

देशान्तरं च गच्छन्ति. गुरूणामप्यननुवर्तिनः, अपि च यस्य गुणानवलोक्य मुनयः प्रसीदन्ति, तस्याप्यतिचारादिकं दोषं न क्षमन्ते, इत्यादि । इत्थं ज्ञानादीनामवर्णवादी तथा-मायी=माया-शाठ्यं. सा यस्यास्तीति माया, यस्त्वात्म-स्वभावं संवृणुते, परस्य गुणान् घातयति चौर इव सर्वतः शङ्कमानः गूढाचारः, मृषावादी च मायीत्युच्यते । यश्चैव भूतः स किल्बिषिकीं भावनां करोति । इयमपि दुर्गति हेतुरिति विचिन्त्य परिवर्जनीयेति भाव. ॥ २६४ ॥

'अणुबद्धरोसवसरो' इत्यादि—

अनुबद्धरोषप्रसरः=अनुबद्धः-अव्यवच्छिन्नः, रोषस्य-क्रोधस्य, प्रसरः-

---

न्तरमें विचरते रहते हैं। गुरुओंकी सेवा करना तो दूर रहा ये तो इनके साथी भी नहीं होते हैं स्वच्छंद रहते हैं। जिनके गुणोंको देखकर मुनिजन आनंदित होते हैं उसके भी अतिचारादिक दोषोंको ये सहन नहीं कर सकते हैं"। इसी प्रकार ज्ञान आदिका अवर्णवादी होता है। माया शब्दका अर्थ शाठ्य (कपट) है। यह माया जिसके होती है वह मायी है। मायी अपने स्वभावको तो ढके रहता है और दूसरोंके सद्गुणोंकी भी निंदा करता है। चौरकी तरह सर्वतः शंकितमन होकर अपने आचारको गूढ रखता है तथा अपने व्यवहारका सिक्का जमानेके लिये झूठ बोला करता है। ऐसा व्यक्ति किल्बिषिकी भावना वाला माना गया है। अतः इस भावनाको भी दुर्गतिका हेतु जानकर मोक्षाभिलाषियोंको छोड देना चाहिये ॥ २६४ ॥

अन्वयार्थ—(अणुबद्धरोसपसरो-अनुबद्धरोषप्रसरः) सर्वदा विरोध-

સેવા કરવી તો એક બાજુ રહી પરંતુ આ તો એમના સાથી પણ થતા નથી અને સ્વચ્છંદિ રહે છે જેના ગુણોને જોઈને મુનિજન આનંદિત થાય છે તેના પણ અતિચાર આદિ દોષોને સહન કરી શકતા નથી." આ પ્રકારના જ્ઞાન આદિના અવર્ણવાદિ હોય છે. માયા શબ્દનો અર્થ શઠ (કપટ) છે. આ માયા જેને હોય છે તે માયી છે. માયી પોતાના સ્વભાવને ઢાંકતા રહે છે. અને બીજાના સદ્‌ગુણોની પણ નિંદા કરે છે. ચોરની માફક બધી બાજુ શંકિત મનવાળા થઈને પોતાના આચારને ગૂઢ રાખીને તથા પોતાના વ્યવહારનો સિક્કો જમાવવા માટે જુઠું બોલ્યા કરે છે. આવી વ્યક્તિ કિલ્બિષી ભાવના વાળી મનાયેલ છે. જેથી આ ભાવનાને પણ દુર્ગતિના હેતુરૂપ જાણીને મોક્ષના અભિલાષીઓએ છોડી દેવી જોઈએ. ॥ ૨૬૪ ॥

અન્વયાર્થ—અણુબદ્ધરોસપસરો-અનુબદ્ધરોષપ્રસરઃ સદાય વિરોધશીલ

विस्तारो यस्य स तथा, सर्वदा विरोधशीलत्वाद्, अननुतापित्वाद् वा, क्षमणार्थं प्रार्थनेऽपि प्रसन्नताया अभावाद् वेति भावः। तथा-अपि च, निमित्ते-निमित्त विषये, प्रतिसेवी प्रतिसेवकः, एताभ्याम्-अनन्तरोक्ताभ्याम् अनुबद्धरोपप्रसरत्व निमित्तप्रतिसेवित्वरूपाभ्यां, कारणाभ्याम्, आसुरिकीं=आसुरीं भावनां करोति। इयमपि दुर्गतिप्रापिकेति विज्ञाय हेयेति भावः ॥ २६५ ॥

किं च—

मूलम्—सत्थग्गहणं विसभक्खणं च जलणं च जलप्पवेसो य ।
अणायारभंडसेवा, जम्मणमरणाणि बंधंति ॥२६६॥

छाया—शस्त्रग्रहणं विषभक्षणं च ज्वलनं च जलप्रवेशश्च ।
अनाचारभाण्डसेवा जन्ममरणानि बध्नन्ति ॥२६६॥

टीका—'सत्थग्गहणं' इत्यादि—

शस्त्रग्रहणं= शस्त्रं—खड्गछुरीकादिकं, तस्य ग्रहणम्, इदमुपलक्षणम्—स्वघातार्थं

शील होनेके कारण अथवा पश्चात्ताप नहीं करने वाला होनेके कारण अथवा क्षमाकी याचना करने पर भी प्रसन्नताका अभावक होनेके कारण जिसके क्रोधका तनाव व्युच्छिन्न—नष्ट नहीं हुआ है तथा जो (निमित्तम्मि पडिसेवी—निमित्ते प्रतिसेवी) निमित्तरूप विषयका प्रति सेवक है—क्रोधके निमित्तका ही जो सदा ध्यान रखता है—ऐसा व्यक्ति (एएहिं कारणेहिं—एताभ्याम् कारणाभ्याम्) इन दो कारणोंसे (आसुरियं भावणां कुणई—आसुरिकी भावनां करोति) आसुरी भावना वाला बनता है। यह भावना भी जीवको दुर्गतिमें ले जाने वाली है अतः यह त्याज्य है ॥ २६५ ॥

किंच—'सत्थग्गहणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सत्थग्गहणं—शस्त्रग्रहणम्) अपने आपका घात करनेके लिये

હોવાના કારણે અથવા પશ્ચાત્તાપ ન કરવાવાળા હોવાને કારણે, અથવા ક્ષમાની યાચના કરવાં છતાં પણ પ્રસન્નતાના અભાવક હોવાને કારણે જેનાથી ક્રોધ ઓછો થવા પામતો નથી તથા જે निमित्तम्मि पडिसेवी-निमित्ते प्रतिसेवी નિમિત્તરૂપ વિષયના પ્રતિ સેવક છે. ક્રોધના નિમિત્તનું જ જે સદા ધ્યાન રાખે છે એવી વ્યક્તિ एएहिं कारणेहिं-एताभ्यां कारणाभ्याम् આ બે કારણોથી आसुरियं भावणां कुणइ-आसुरिकी भावनां करोति આસુરી ભાવનાવાળી બને છે. આ ભાવના પણ જીવને દુર્ગતિમાં લઈ જનાર હોવાથી ત્યાજ્ય છે. ॥૨૬૫॥

કિંચ—"सत्थग्गहणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सत्थग्गहणं-शस्त्रग्रहणम् પોતે પોતાનો જ ઘાત કરવા માટે

स्वदेहोपरि खड्गादिशस्त्रव्यापारणमित्यर्थः, तथा-विषभक्षणं, च-पुनः, ज्वलनं स्वदेहस्याग्नौ निपातनमित्यर्थः, जलप्रवेशः-स्ववधार्थं नदी समुद्रादौ स्वदेहस्य पातनम्, अनाचारभाण्डसेवा च आचारः-शास्त्रविहितो व्यवहारस्तदनुष्ठानार्थं भाण्डम्-उपकरणम्, आचारभाण्डं, यन्न तथा, तदनाचारभाण्डं, तस्य सेवा-हास्य मोहादिभिः परिभोगः, एतानि शस्त्रग्रहणादीनि जन्ममरणानि बध्नन्ति, उपचाराज्जन्ममरणनिमित्तकर्माणि स्वात्मनाश्लेषयन्ति संक्लेशजनकत्वेन शस्त्रग्रहणादीनामनन्तभवहेतुत्वादिति भावः।

ननु पूर्वं तादृश देवदुर्गतिगामित्वं भावनानां फलमुक्तम्, इह तु अनन्त-

---

शरीर पर तलवार आदि शस्त्रका प्रयोग करना (विसभक्खणं-विषभक्षणम्) विषका भक्षण करना (जलणं-ज्वलनम्) अग्निमें प्रवेश करना (जलप्पवेसो-जलप्रवेशः) पानीमें डूब जाना (अणायारभंडसेवा-अनाचार भाण्डसेवा) तथा अनाचार भाण्ड सेवा-शास्त्र विहित व्यवहारको अनुष्ठित करनेके लिये उपकरण रखना यह आचार भाण्डसेवा है इससे विपरीत अनाचार भाण्डसेवा है ये सब बातें (जम्मण मरणाणि बंधंति-जन्म मरणानि बध्नंति) जन्म जरा और मरणके निमित्तभूत कर्मोंका संबंध आत्मासे कराती हैं इससे आत्मा संसारसे पार नही होता है। यह शस्त्र ग्रहण आदि संक्लेशजनक होनेसे आत्माके लिये अनंतभवका हेतुभूत होता है।

शंका-यहां पहिले इन कंदर्प आदि भावनाओंके देवदुर्गति दाता कहा है अर्थात् देव दुर्गतिकी प्राप्ति होना यह फल इन भावनाओंका

શરીર ઉપર તરવાર આદિ શસ્ત્રોનો ત્યાગ કરવો, विसभक्खणं-विषभक्षणम् વિષનું ભક્ષણ કરવું, जलणं-ज्वलनम् અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો, जलप्पवेसा-जलप्रवेशः પાણીમાં ડૂબી જવું, તથા अणाचारभंडसेवा-अनाचारभाण्डसेवा અનાચાર ભાંડસેવા-શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ વ્યવહારનું અનુકરણ કરવાના માટે ઉપકરણ રાખવા આ આચાર ભાંડ સેવા છે.-આથી વિપરીત અનાચાર ભાંડ સેવા છે.-આ સઘળી વાતો जम्मणमरणाणि बंधंति-जन्ममरणानि बध्नाति જન્મ, જરા, અને મરણના નિમિત્ત ભૂત કર્મોનો 'આત્માનિ સાથે સંબંધ કરાવે છે. આના કારણે આત્મા સંસારથી પાર થઈ શકતો નથી. આ શસ્ત્ર આદિ સંકલેશજનક હોવાથી આત્માના માટે અનંતભવના હેતુભૂત થાય છે.

શંકા-અહીં પહેલાં એ કંદર્પ આદિ ભાવનાઓને દેવ દુર્ગતિની દાતા બતાવેલ છે અર્થાત્ દેવ દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થવી આ ફળ એ ભાવનાઓનું

जन्ममरण कारणीभूत कर्मबन्धरूपं फलमुक्तम्, इति कथं न विरोधः?, अत्रोच्यते- देवदुर्गतिप्राप्तित्वं भावनानां साक्षात्फलं प्रागुक्तम्, इह तु तासामेव भावनानां परम्पराफलं भावनार्थमुक्तं, यद्धि विचिन्त्य साधवस्ताः सर्वा भावनाः परिहरिष्यन्तीति। तथाचोक्तम्--

एयाओ भावणाओ, भावित्ता देवदुग्गइं जंति।
तत्तो य चुया संता, परिंति भवसागरमणंतं ॥१॥

छाया--एता भावना, भावयित्वा देवदुर्गतिं यान्ति।
ततश्च च्युताः सन्तः पर्यटन्ति भवसागरमनन्तम् ॥१॥ इति ॥ २६६ ॥

संप्रति भगवदुक्तार्थमुपसंहरन् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

मुलम्—इइ पाउकरे बुद्धे, नायए परिनिव्वुए।
छत्तीसं उत्तरज्झाए, भवसिद्धि य संमए 'त्तिबेमि' ॥२६७॥

है ऐसा कहा है और अब यहां ऐसा कहा जाता हैं कि ये शस्त्र ग्रहणादिक अनन्त जन्ममरणके कारणी भूत कर्मों के बंधनरूप फलके दाता हैं इसलिये इस प्रकारके कथनमें पूर्वापर विरोध आता है? सो ऐसी आशंका यहां ठीक नहीं है। कारण कि फल दो प्रकारका होता है? साक्षात् फल और दूसरा परम्परा फल। देव दुर्गति प्राप्ति यह आदि भावनाओंका साक्षात् फल है तथा जन्म मरणरूप फल परम्परा फल है, अतः इन भावनाओंका यह द्विविधफल अनिष्ट है ऐसा जानकर साधुजन इनका परित्याग अवश्य कर देवें। कहा भी है—

"एयाओ भावणाओ भावित्ता देव दुग्गइं जंति।
तत्तो य चुया संता परिंति भवसागरमणंतं ॥" इति ॥ २६६ ॥

છે એવું કહેલ છે. અને હવે અહીં એવું કહેવામાં આવે છે કે, એ શસ્ત્ર ગ્રહણાદિક અનંત જન્મ મરણના કારણભૂત કર્મોના બંધનરૂપ ફળને આપનાર છે. આ કારણથી આ પ્રકારના કહેવામાં પૂર્વાપર વિરોધ આવે છે? તો આવી આશંકા બરોબર નથી. કારણ કે. ફળ બે પ્રકારનાં હોય છે. એક સાક્ષાત ફળ અને બીજું પરંપરા ફળ દેવ દુર્ગતિ પ્રાપ્તિ એ કંદર્પ આદિ ભાવનાઓનું સાક્ષાત ફળ છે. તથા જન્મ મરણરૂપ ફળ પરંપરા ફળ છે. આથી આવી ભાવનાઓનાં દ્વિવિધ ફળ અનિષ્ઠ છે એવું જાણીને સાધુજન એનો પરિત્યાગ જરૂરથી કરી દે. કહ્યું પણ છે—"एयाओ भावणाओ भावित्ता देव दुग्गइंजंति। तत्तो य चुया संता परिंति भवसागरमणंतं॥" ઈતિ॥ ॥२६६॥

छाया—इति प्रादुष्कृत्य बुद्धः, ज्ञातजः परिनिर्वृतः ।
षट्त्रिंशदुत्तराध्यायान् भवसिद्धिकसंमतान् , इति ब्रवीमि ॥२६७॥

टीका—'इइ पाउकरे बुद्धे' इत्यादि—

ज्ञातजः=ज्ञातपुत्रश्चरमतीर्थङ्करः श्रीवर्धमानस्वामी, कथं भूतः ? बुद्धः=सर्वज्ञः-केवलालोकावलोकितसमस्तवस्तुस्वरूप इत्यर्थः, इति=एतान्=अनन्तरोक्तान् भवसिद्धिकसंवृतान्-भवसिद्धिकैर्भव्यैः संवृतान्=सम्यग् वृतान् स्वीकृतान् सकलकल्याण साधकत्वादिति भावः, षट्त्रिंशदुत्तराध्यायान्-षट्त्रिंशत्=षट्त्रिंशत्संख्य-

अब भगवदुक्त अर्थका उपसंहार करते हुए सुधर्मा स्वामी जबूस्वामीसे कहते हैं— 'इइ पाउ करे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(नायए-ज्ञातजः) ज्ञातपुत्र चरमतीर्थंकर श्री वर्धमान स्वामी ने जो (बुद्धे-बुद्धः) केवल ज्ञानरूप आलोकसे समस्त वस्तु स्वरूपके ज्ञाता थे (इइ भवसिद्धियसंमए-इति भवसिद्धिकसंमतान्) अनन्तरोक्त इन भवसिद्धिक-भव्यजनों द्वारा स्वीकृत इन अनन्तरोक्त (छत्तीसं उत्तरज्झाए-षट्त्रिंशदुत्तराध्यायान्) विनयश्रुत आदि नामक छत्तीस ३६ अध्ययनों वाले उत्तराध्ययनोंको (पाउकरे-प्रादुष्कृत्य) निर्वाणप्राप्तिके आसन्न समयमें अर्थतः प्रकट करके (परिनिर्वृतः) सिद्धि धामको प्राप्त किया है।

भावार्थ-श्रमण भगवान् श्री महावीर स्वामीने विनयश्रुत आदि नामक छत्तीस ३६ अध्ययनोंसे युक्त इस उत्तराध्ययनका अर्थतः मुक्ति जानेके कुछ समय पहिले निरूपण किया है। इसमेंके समस्त अध्ययन

હવે ભગવદુકત અર્થનો ઉપસંહારક કરતાં શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—"इइ पाउकरे" इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—नायए-ज्ञातजः જ્ઞાત પુત્ર ચરમ તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ જે बुद्धे-बुद्धः કેવળ જ્ઞાનરૂપ આલોકથી સમસ્ત વસ્તુ સ્વરૂપના જ્ઞાતા હતા, તેમણે इइ भवसिद्धियसंमए-इति भवसिद्धक संमतान् અનન્તરોકત આ ભવ સિદ્ધિક ભવ્યજનો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલ આ અનન્તરોકત छत्तीसं उत्तरा-ज्झाए-षट्त्रिंशदुत्तराध्यायान् વિનય શ્રુત આદિ નામનો છત્રીસ અધ્યયનોવાળા ઉત્તરાધ્યયનને पाउकरे-प्रादुष्कृत्य નિર્વાણુ પ્રાપ્તિના આસન્ન સમયમાં અર્થ સાથે પ્રગટ કરીને સિદ્ધિધામને પ્રાપ્ત કરેલ છે.

ભાવાર્થ—શ્રમણુ ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વિનયશ્રુત આદિ નામના છત્રીસ ૩૬ અધ્યયનોથી યુકત આ ઉત્તરાધ્યયનનો અર્થતઃ મુકિત જવાના થોડા સમય પહેલાં નિરૂપણુ કરેલ છે. આમા સઘળાં અધ્યયન સંપૂર્ણ રીતે કલ્યાણુ

कान् उत्तराध्यायान्-उत्तराः-मोक्षसाधकत्वात् प्रधाना अध्यायाः=अध्ययनानि विनयश्रुतादि नामकानि उत्तराध्यायास्तान् प्रादुष्कृत्य=निर्वाणासन्नसमयेऽर्थतः प्रकटीकृत्य समुपदिश्य, परिनिर्वृतः=सिद्धिं प्राप्तः ॥२६७॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धनैकगद्यपद्य ग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-शाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर -पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायाम् उत्तराध्ययनसूत्रस्य प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायां "जीवाजीवविभक्तिनामकं" षट्त्रिंशत्तममध्ययनं संपूर्णम् ॥ ३६ ॥

॥ उत्तराध्ययनसूत्रं सम्पूर्णम् ॥

सकल कल्याण साधक होनेसे भव्यजनों द्वारा स्वीकृत हुए हैं। भगवान् महावीर ज्ञातपुत्र थे। उन्होंने मुक्तिलक्ष्मीको प्राप्त किया है। इस प्रकार इस भगवदुक्त अर्थका उपसंहार करके श्री सुधर्मास्वामीको समझाकर इस अध्ययनको समाप्त किया है। "इति ब्रवीमि" पदोंका अर्थ पहिले लिखा जा चुका है।

उत्तराध्ययनसूत्र सम्पूर्ण

સાધક હોવાથી ભવ્યજનોએ સ્વીકાર કરેલ છે ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતપુત્ર હતા. એમણે મુક્તિ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરેલ છે. આ પ્રમાણે આ ભગવદુક્ત અર્થનો ઉપસંહાર કરીને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ જમ્બૂ સ્વામીને અધ્યયનને સમાપ્ત કરેલ છે. "इति ब्रवीमि" પદોનો અર્થ આગળ કહેવાઈ ગયેલ છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર સંપૂર્ણ

शास्त्रप्रशस्तिः—

ख्याते सौराष्ट्रदेशेऽस्मिन् , विद्यते खाखिजालिया ।
मौजनद्यास्तटे ग्रामो, जैनसंघ विभूपितः ॥१॥
वाटवीय कुलोत्पन्न स्तत्र श्री प्राणजीवनः ।
नाम्ना कुसुमगौरीति, ख्याता तस्य सुताऽभवत् ॥२॥
सुतायाः स्वर्गवासिन्यास्तस्याः स्मरणहेतवे ।
तस्य प्रार्थनया चात्र सम्पूर्णा प्रियदर्शिनी ॥३॥
अष्टोत्तर द्विसहस्रमिते विक्रमवत्सरे ।
वैशाखकृष्णपक्षीय सप्तमी शुक्रवासरे ॥४॥
जामजोधपुरादत्र परिवारसमन्वितः ।
पत्न्या छवलनाम्न्या च मेहताकुल संभवः ॥५॥

शास्त्र प्रशस्ति—

सौराष्ट्र देशमें जैनसंघसे विभूषित एक खाखिजालिया नामका ग्राम है। जो मौज नदीके तट पर बसा हुआ हैं। इसमें वाटविया कुलोत्पन्न श्री प्राणजीवनभाई रहते हैं उनकी एक पुत्री थी जिसका नाम कुसुमगौरी था। वह स्वर्गवासिनी बन चुकी थी। अतः उसकी स्मृति निमित्त यह प्रियदर्शिनी नामक टीका वहां विक्रमाब्द २००८में शुक्रवारके दिन वैशाख कृष्णा ६को प्राणजीवणभाईकी प्रार्थनासे संपूर्णकी गई है। इस टीकाकी समाप्तिके समय जैनधर्मोपासक श्री पोपटलालभाई जामजोधपुरसे सकुटुम्ब यहां दर्शनार्थ आये और वहां धर्मकी प्रभावना खूब की। इनके पिताका नाम श्री मावजीभाई था। मेहताकुलसे इनका जन्म हुआ है। इनकी धर्मपत्नीका नाम छबलबाई है। लक्ष्मीकी इन पर

શાસ્ત્ર પ્રશસ્તિ—

સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં જૈનસંઘથી વિભૂષિત એક ખાખી જાળીયા નામનું ગામ છે. આ ગામ મૌજ નદીના કાંઠા ઉપર વસેલુ છે. આ ગામમાં બાટવીયા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રી પ્રાણજીવન ભાઈ રહે છે. એમને એક પુત્રી હતી. જેનું નામ કુસુમગૌરી હતું એ સ્વર્ગવાસી થઈ ગયેલ છે. આથી એની સ્મૃતિ નિમિત્ત આ પ્રિયદર્શિની નામની ટીકા ત્યાં વિક્રમ સંવત ૨૦૦૮ના વૈશાખ વદ ૭ને શુક્રવારના રોજ પ્રાણજીવનભાઈની પ્રાર્થનાથી સંપૂર્ણ કરવામાં આવેલ છે આ ટીકાની સમાપ્તિના સમયે જૈન ધર્મોપાસક જામજોધપુર નિવાસી શ્રી પોપટલાલભાઈ સહકુટુંબ દર્શનાર્થે આવેલા અને ત્યાં ધર્મની પ્રભાવના કરવામાં આવી. એમના પિતાનું નામ શ્રી માવજીભાઈ હતું. મહેતા

श्रेष्ठी पोपटलालः श्रीमावजी तनयस्तदा।
जैनधर्मरतः श्रीमान् दर्शनार्थमुपागतः ॥६॥

अत्रत्यः सुखदः कृपासमुदयः श्री जैनसंघोमिथः,
प्रेमाबद्धविधेयपद्धति मिलदीनार्त्तरक्षापरः।
शुद्ध स्थानकवासिधर्मनिरतो रत्नत्रयाभः शुभः,
श्रद्धावान् निगमे जिनप्रवचने श्रेयस्करे शोभते ॥७॥

देवे गुरौ धर्मपथे च भक्ति-र्येषां सदाचाररुचिर्हि नित्यम्।
ते श्रावका धर्मपरायणाश्च सुश्राविकाः सन्ति गृहेगृहेऽत्र ॥८॥

विशेष कृपा बनी हुई है। इस गांवका श्री जैनसंघ सदा सुखद एवं दयालु हैं। जो भी कोई धार्मिक कार्य करना होता है उसको सबके सब बडे प्रेमके साथ विचार कर मिलजुल करते हैं। दीन दुःखी जीवोंकी रक्षा निमित्त इनसे बडी मदद मिलती रहती है। ये सब शुद्ध स्थानकवासी संप्रदायके उपासक हैं। शक्त्यनुसार रत्नत्रयकी आराधना करते रहते हैं। जैनधर्ममें विशेष श्रद्धा संपन्न इनकी मानसिक परिणति रहा करती है। यहां घरर में श्रावक और श्राविकाएँ देव, गुरु और धर्ममें विशिष्ट भक्ति रखनेवाले हैं तथा सदाचार संपन्न हैं॥

કુળમાં એમનો જન્મ થયેલ છે. જેમનાં ધર્મપત્નીનું નામ છબલબાઈ છે. લક્ષ્મીની એમના પર સંપૂર્ણ કૃપા છે. જામજોધપુરગામનો જૈનસંઘ સદા સુખી અને દયાળુ છે. જે કાંઈ પણ ધાર્મિક કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે સઘળા ખૂબ જ પ્રેમથી સાથે બેસીને એકત્ર ભાવનાથી કરે છે. દીનદુઃખી જીવોની રક્ષામાં આથી ઘણી મદદ મળતી રહે છે. આ સઘળા શુદ્ધ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના ઉપાસક છે. શક્તિ અનુસાર રત્નત્રયની આરાધના કરતા રહે છે. જૈનધર્મમાં વિશેષ સંપન્ન એમની માનસિક પરિણતિ રહ્યા કરે છે. દરેક ઘરમાં શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ દેવ, ગુરૂ અને ધર્મમાં વિશિષ્ટ ભક્તિ રાખવાવાળા છે તથા સદાચાર સંપન્ન છે.

मङ्गलं भगवान् वीरो,
मङ्गलं गौतमः प्रभुः।
सुधर्मा मङ्गलं जम्बू-
र्जैनधर्मोऽस्तु मङ्गलम् ॥१॥

सवन्दनं गुरोरादेशं गृहीत्वा भाण्डकं=वर्षाकल्पादि योग्यं वस्त्रपात्रादिकं प्रतिलेख्य गुरुं वन्दित्वा सर्वदुःखविमोक्षणं=शारीरमानससकलदुःखनिवारकं स्वाध्यायं कुर्यात्॥२१॥

मूलम्—पोरिसीए चउब्भागे, वंदित्ताणं तओ गुरुं।
अपडिक्कमित्ता कालस्स, भायणं पडिलेहए ॥२२॥

छाया—पौरुष्याश्चतुर्थभागे, वन्दित्वा खलु ततो गुरुम्।
अप्रतिक्रम्य कालस्य, भाजनं प्रतिलेखयेत् ॥ २२ ॥

टीका—'पोरिसिए' इत्यादि—

पौरुष्याश्चतुर्थभागेऽवशिष्यमाणे पादोनपौरुष्यामित्यर्थः, गुरुं वन्दित्वा ततः कालस्य-कालम् अप्रतिक्रम्य-कालप्रतिक्रमणमकृत्वैव=गमनागमनादीनामैर्यापथिकादिप्रतिक्रमणमकृत्वा भाजनं=पात्रं प्रतिलेखयेत् भाजनमित्युपलक्षणम् उपकरणमा-

---

सवन्दन गुरुके आदेशको प्राप्त करके (भंडगं पडिलेहित्ताणं-भाण्डकं प्रतिलेख्य) वर्षाकल्प आदिके योग्य वस्त्र एवं पात्रादिकोंकी प्रतिलेखना करे। प्रतिलेखना करके (गुरुं वंदित्ता-गुरुं वन्दित्वा) गुरुको वन्दना करे। वन्दना करके पश्चात् वह (सव्वदुक्खविमोक्खणं सज्जायं कुज्जा-सर्वदुःखविमोक्षणं स्वाध्यायं कुर्यात्) शारीरिक एवं मानसिक समस्त दुःखोंके नाशक स्वाध्यायको करे ॥ २१ ॥

'पोरिसीए' इत्यादि—

अन्वयार्थ—(पोरिसीए चउब्भागे-पौरुष्याश्चतुर्भागे) पौरुषीके अवशिष्ट चतुर्थभागमें (गुरुं वंदित्ताणं-गुरुं वन्दित्वा) गुरु महाराजको वंदना करके (तओ कालस्स अपडिक्कमित्ता-ततःकालस्य अप्रतिक्रम्य) बादमें कालप्रतिक्रमण नहीं करके ही-गमना गमनादिरूप ईर्यापथिक-

---

કરીને भडगं पडिलेहित्ता-भाण्डकं प्रतिलेख्य વર્ષાકલ્પ આદિના યોગ્ય વસ્ત્ર અને પાત્રાદિકોની પ્રતિલેખના કરે. પ્રતિલેખના કર્યા પછી गुरुं वंदित्ताणं-गुरुं वन्दित्वा ગુરુને વંદના કરે. વંદના કર્યા પછી તે सव्वदुक्खविमोक्खणं कुज्जा-सर्वदुःखविमोक्षणं कुर्यात् શારીરિક અને માનસિક સઘળા દુઃખોનો નાશ કરનાર સ્વાધ્યાય કરે. ॥૨૧॥

" पोरिसीए " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—पोरसीए चउब्भागे-पौरुष्याश्चतुर्भागे પૌરૂષીના અવશિષ્ટ ચોથા ભાગમા गुरुं वंदित्ताणं-गुरुं वन्दित्वा ગુરુ મહારાજને વંદના કરીને तओ कालस्स अपडिक्कमित्ता-ततः कालस्य अप्रतिक्रम्य બાદમાં કાલપ્રતિક્રમણ ન કરતાં, ગમના

त्रस्य उभयकाले प्रतिलेखनविधानात् । स्वाध्यायानन्तरं कालप्रतिक्रमणं कर्तव्यम् । चतुर्थपौरुष्यामपि स्वाध्यायस्य विधानात् । कालप्रतिक्रमणं च स्वाध्यायसमाप्तौ स्यादित्यतः 'अपडिक्कमित्ता कालस्स' इत्युक्तम् । 'कालस्स' इत्यत्र सम्बन्ध सामान्ये षष्ठी ॥ २२ ॥

प्रतिलेखनाविधिमाह--

मूलम्—मुहपोत्तियं पडिलेहित्ता, पडिलेहिज्ज गोच्छगं ।
गोच्छगलइयंगुलिओ, वत्थाइं पडिलेहए ॥२३॥

छाया--मुखवस्त्रिकां प्रतिलेख्य, प्रतिलेखयेद् गोच्छकं ।
गोच्छकलतिकामङ्गुलितो, वस्त्राणि, प्रतिलेखयेत् ॥२३॥

टीका—'मुहपोत्तियं' इत्यादि ।

मुनिः मुखवस्त्रिकाम्=अष्टपुटलक्षणां सदोरकमुखवस्त्रिकां प्रथमं प्रतिलेख्य गोच्छकं=प्रमार्जिकाम् उपलक्षणत्वाद् रजोहरणं च अङ्गुलितः=अङ्गुल्युपरिधृत्वा, गोच्छकलतिकां=प्रमार्जिकादण्डं 'दांडोति' भाषा प्रसिद्धम्, उपलक्षणत्वाद् रजो-

---

प्रतिक्रमण नहीं करके (भायणं पडिलेहए-भाजनं प्रतिलेखयेत्) उपकरण मात्रकी प्रतिलेखना करे। स्वाध्यायके बाद कालप्रतिक्रमण करना चाहिये और चतुर्थ पौरुषीमें भी स्वाध्याय करनेका विधान है। इसलिये इस गाथामें 'अपडिक्कमित्ता कालस्स' ऐसा कहते है ॥ २२ ॥

अब प्रतिलेखनाकी विधि कहते हैं—'मुहपोत्तियं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि (मुहपोत्तियं-मुखवस्त्रिकाम्) आठ पुट वाली सदोरकमुखवस्त्रिकाकी सर्व प्रथम (पडिलेहित्ता-प्रतिलेख्य) प्रतिलेखना करे। इसकी प्रतिलेखना करके बादमें (गोच्छगं अंगुलिओ गोच्छग लइयं पडिलेहिज्ज-गोच्छकं अंगुलितः गोच्छकलतिकां प्रतिलेखयेत्) प्रमार्जिकाकी, रजोहरणकी तथा अंगुलियोंके ऊपर रखकर गोच्छक-

---

ગમન આદિરૂપ इर्यापथिक ન કરતાં भायणं पडिलेहए-भाजनं प्रतिलेखयेत् ઉપકરણ માત્રની પ્રતિલેખના કરે. સ્વાધ્યાયના પછી કાલ પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. અને ચતુર્થ પૌરૂષીમાં પણ સ્વાધ્યાય કરવાનું વિધાન છે. એ માટે આ ગાથામાં "अपडिक्कमित्ता कालस्स" એવું કહે છે ॥૨૨॥

હવે પ્રતિલેખનાની વિધિ કહેવામાં આવે છે-"मुहपोत्तियं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મુનિ मुहपोत्तियं-मुखवस्त्रिकाम् આઠ પુટવાળી સદોરકમુખવસ્ત્રિકાની સર્વ પ્રથમ पडिलेहित्ता-प्रतिलेख्य પ્રતિલેખના કરે એની પ્રતિલેખના કર્યા પછી गोच्छगं अंगुलिओ गोच्छगलइयं पडिलेहिज्ज-गोच्छकं अंगुलितः गोच्छकलतिकां प्रतिलेखयेत् પ્રમાર્જીકાની, રજોહરણની, તથા આંગળીઓની ઉપર રાખી

हरणदण्डं च प्रतिलेखयेत्। ततः वस्त्राणि प्रतिलेखयेत्। 'गोच्छगलइयंगुलिओ' इत्यत्रार्षत्वाद् 'अंगुलि शब्दस्य आद्याक्षरलोपः॥ २३॥

वस्त्राणि कथं प्रतिलेखयेदित्याह—

मूलम्—उंड्ढं थिरं अतुरियं, पुव्वं ता वत्थमेव पडिलेहे।
तो बिइयं पप्फोडे, तइयं च पुणो पमज्जिज्जा॥२४॥

छाया—ऊर्ध्वं स्थिरम् अत्वरितं, पूर्वं तावद् वस्त्रमेव प्रतिलेखयेत्।
ततो द्वितीयं प्रस्फोटयेत्, तृतीयं च पुनः प्रमृज्यात्॥ २४॥

टीका—'उड्ढं' इत्यादि।

ऊर्ध्वं कायतो वस्त्रतश्च–तत्र कायत उत्कुटुकः, वस्त्रतस्तु तिर्यक्प्रसारितवस्त्रः, स्थिरं दृढग्रहणेन, अत्वरितम्=त्वरावर्जितं यथा भवति तथा, पूर्वं=प्रथम तावद् वस्त्रं प्रतिलेखयेदेव। एवकारो भिन्नक्रमः, अतस्तस्य क्रिययाऽन्वयः। अयमस्याभिप्रायः-

लतिकाकी अर्थात् प्रमार्जिका दंडकी तथा रजोहरणदंडकी प्रतिलेखना करें। बादमें (वस्त्राणि प्रतिलेखयेत्) वस्त्रोंकी प्रतिलेखना करें॥ २३॥

वस्त्रोंकी किस प्रकार प्रतिलेखना करे? सो कहते हैं–'उड्ढ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(उड्ढं थिरं अतुरियं पुव्वं वत्थमेव पडिलेहे–ऊर्ध्वं स्थिरं अत्वरितं पूर्वं वस्त्र प्रतिलेखयेत्) उत्कुटुक आसनसे बैठकर मुनि वस्त्रको तिरछा फैलाकर स्थिरता एवं अचपलतापूर्वक (पुव्वं–प्रथमम्) सर्वप्रथम वस्त्रोंकी प्रतिलेखना करे। अर्थात् वस्त्रोंको इस पारसे उस पार देखे। किन्तु उनको झटकारे नहीं। यदि उसके ऊपर कोई जीवजंतु चलता फिरता तथा बैठा हुआ नजर आवे तो उसको यतना पूर्वक कहीं अन्यत्र निरुपद्रव स्थानमें रख देवे (तओ विइयं पप्फोडे–ततः द्वितीयं प्रस्फोटयेत्)

ગોચ્છકલતિકાની અર્થાત્ પ્રમાર્જીકા દંડની રજોહરણ દંડની પ્રતિલેખના કરે, બાદમાં વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરે. ॥૨૩॥

વસ્ત્રોની ક્યા પ્રકારે પ્રતિલેખના કરે? એ માટે કહે છે કે–"उड्ढं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ–उड्ढं थिरं अतुरियं पुव्वं वत्थमेव पडिलेहे–ऊर्ध्वं स्थिरं अत्वरितं पूर्वं वस्त्रं प्रतिलेखयेत् ઉત્કુટુક આસન ઉપર બેસીને મુનિ વસ્ત્રને ત્રાંસુ ફેલાવી સ્થિરતા અને અચપળતા પૂર્વક पुव्वं–प्रथमम् સર્વ પ્રથમ વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરે. અર્થાત્ વસ્ત્રોને બન્ને બાજુએથી જોઇ લે. પરંતુ તેને ઝાટકે નહીં. જો તેના ઉપર કોઈ જીવજંતુ ચાલતું ફરતું કે બેઠેલુ નજરમાં આવે તો તેને યતનાપૂર્વક જ્યાં કોઈ પ્રકારનો ઉપદ્રવ ન હોય તેવા સ્થાન ઉપર રાખી દે तओ बिइयं पप्फोडे–ततः द्वितीयं प्रस्फोटयेत् પછીથી એનું પ્રસ્ફોટન કરે. અર્થાત્ યતનાથી

भावः-साधुः ऊर्ध्वं स्थिरम् अत्वरितं यथा स्यात्तथा वस्त्रम् आरतः पारतश्च निरीक्षेतैव, न तु प्रस्फोटयेत्। ततः प्रतिलेखनानन्तरं, द्वितीयमिदं कुर्यात्। प्रतिलेखितं वस्त्रं यतनया प्रस्फोटयेत् २। तृतीयं च पुनरिदं कुर्याद्-वस्त्रं प्रतिलेख्य प्रस्फोट्य च हस्तादिगतान् प्राणिनः प्रमृज्यात्=सुरक्षितस्थाने स्थापयेदिति भावः ३। 'वस्त्रम्' इत्यत्र जातावेकवचनम् ॥ २४ ॥

पूर्वगाथायां सामान्यतः प्रतिलेखनप्रस्फोटनप्रमार्जनान्युक्तानि, सम्प्रति तान्येव विशदयति--

मूलम्-अणच्चाविंयं अवलियं, अणाणुबंधिं अमोसलिं चेव ।
छप्पुरिमा नवखोडा, पाणीपाणिविसोहणं ॥ २५ ॥

छाया---अनर्त्तितम् अवलितम् , अननुबन्धि अमर्शवच्चैव ।
षट् पुरिमाः नव खोटाः, पाणिप्राणिविशोधनम् ॥२५॥

टीका---'अणच्चाविंयं' इत्यादि---

अनर्त्तितम्-वस्त्रं यथा नर्त्तितं न भवेत्तथा साधुना प्रतिलेखनं प्रस्फोटनं च कर्तव्यम्। अवलितं-वलितं-वलनं मोटनं यथा न भवेत्तथा। अननुबन्धि, न अनुबन्धि-अननुबन्धि, वस्त्रम् अलक्ष्यमाणविभागं यथा न स्यात्तथा कर्त्तव्यम्-

---

बादमें उसका प्रस्फोटन करें अर्थात् - यतनासे वस्त्रको झाटके (तइयं च पुणो पमज्जिज्जा-तृतीयं च पुनः प्रमृज्यात्) प्रस्फोटन करनेके बाद प्रमार्जना करे जीव जंतु अलग नहीं होवे तो पूंजणीसे पूंजे और हाथ पूंजणी आदिमें लगे हुए जीव जंतुको सुरक्षित स्थान पर यतनासे रख देवें॥२४॥

पूर्वगाथामें सामान्यतया प्रतिलेखन प्रस्फोटन और प्रमार्जनका निर्देश किया, अब उन्हींको विशेष रूपसे दिखलाते हैं—'अणच्चाविंयं' इत्यादि

अन्वयार्थ—(अणच्चाविंयं-अनर्त्तितम्) प्रतिलेखन और प्रस्फोटन करते समय वस्त्रको नचावे नहीं। तथा—(अवलियं-अवलितम्) मोडे

વસ્ત્રને ઝાટકે, પ્રસ્ફોટન કર્યા પછી પ્રમાર્જન કરે જીવજંતુ અલગ ન થાય તો પૂંજણીથી પૂંજે અને હાથ પૂંજણી આદિમાં લાગેલ જીવજંતુને સુરક્ષિત સ્થાન ઉપર યતનાથી રાખી દે. ॥૨૪॥

પૂર્વ ગાથામાં સામાન્ય તથા પ્રતિલેખન પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જનનો નિર્દેશ કર્યો, તેને વિશેષ રૂપથી સમજાવે છે-"अणच्चावियं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—अणच्चावियं-अनर्त्तितम् પ્રતિલેખન અને પ્રસ્ફોટન કરતી વખતે વસ્ત્રને નચાવવું ન જોઈએ, તથા अवलियं-अवलितम् વળ દેવો ન

इत्यर्थः । तथा-'अमोसलि' इति देशीयः शब्दः, अमोसलिं-अमर्शवत्=इत्यादि संस्पृष्टं वस्त्रं यथा न भवेत्तथा कर्तव्यम् । इत्थं प्रतिलेखने प्रस्फोटने च नर्त्तनादिकं प्रतिषिध्य सम्प्रति प्रस्फोटनं प्रमार्जनं च कियद्वारं कर्त्तव्यमिति दर्शयति,- 'छप्पुरिमा' इत्यादि-षट्पुरिमाः-षड्वाराणि यतनया प्रस्फोटनानि कर्तव्यानि। तत्र-वस्त्रस्य सम्मुखभागं भागत्रयवन्तं प्रकल्प्य चक्षुषा विलोक्य त्रयः पुरिमाः कर्तव्याः, तथाऽपरभागस्यापि तथैव त्रयः पुरिमाः कर्त्तव्या इति षट्पुरिमाः । तथा नव खोटाः-नव वाराणि प्रमार्जनानि कर्तव्यानि । अयं भावः-कृतभागत्रयस्य प्रत्युपेक्ष्यमाणवस्त्रस्य प्रत्येकं भागं निरीक्षमाणस्तत्र क्वापि यदि जन्तुं पश्येत्तदा

नहीं, तथा (अणाणुबंधिं-अनानुबन्धि) वस्त्रका विभाग स्पष्टतया दिखाई न दे इस प्रकार प्रतिलेखन, प्रस्फोटन न करे और (अमोसलिं चेव-अमर्शवत) भींत आदिका संघटा होवे, इस प्रकार प्रतिलेखन और प्रस्फोटन न करे । अब कितने बार प्रस्फोटन और प्रमार्जन करना चाहिये, सो 'छप्पुरिमा' इत्यादि गाथांश द्वारा कहते हैं-(छप्पुरिमा-षट्पुरिमाः) यतनापूर्वक छ बार वस्त्रका प्रस्फोटन करे । यह इस प्रकार है-वस्त्रके सामनेके भागको तीन भागोंमें कल्पित करे । उन तीनों भागोंको अच्छी तरह देखकर एक एक भागका एक एक बार प्रस्फोटन करे । इसी प्रकार वस्त्रके पिछले भागका भी प्रस्फोटन करे । इस प्रकार प्रस्फोटनके छ भेद होते हैं । तथा-(नवखोडा-नवखोटाः) वस्त्रकी नौ बार प्रमार्जना करे । वह प्रमार्जना इस प्रकार है—जिस वस्त्रकी प्रतिलेखना करनी हो, उस वस्त्रके सामनेवाले भागको तीन भागोंमें कल्पित करे । उन तीनों भागों

જોઈએ. તથા अणाणुबंधिं-अनानुवन्धि વસ્ત્રનો વિભાગ સ્પષ્ટતયા દેખાય નહીં આ પ્રમાણે પ્રતિલેખન, પ્રસ્ફોટન ન કરે. તેમજ अमोसलिं चेव-अमर्शवत् ભીંત આદિનો સંઘટ્ટા હોય આ પ્રમાણે પ્રતિલેખન અને પ્રસ્ફોટન ન કરે. હવે કેટલી વખત પ્રસ્ફોટન અને પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ તે "छप्पुरिमा" ઈત્યાદિ ગાથાંશ દ્વારા કહે છે. छप्पुरिमा-षट्पुरिमाः યતનાપૂર્વક છ વખત વસ્ત્રોનું પ્રસ્ફોટન ન કરે. એનો આ પ્રકાર છે. વસ્ત્રના સામા ભાગને ત્રણ ભાગોમાં કલ્પિત કરે એ ત્રણે ભાગોને સારી રીતે જોઈ લીધા પછી એક એક ભાગનું એક એક વાર પ્રસ્ફોટન કરે, આ પ્રમાણે વસ્ત્રના પાછલા ભાગનું પણ પ્રસ્ફોટન કરે, આ પ્રમાણે પ્રસ્ફોટનના છ ભેદ હોય છે. તથા नवखोडा-नवखोटाः વસ્ત્રનું નવ વખત પ્રમાર્જન કરે. એ પ્રમાર્જન આ પ્રમાણે છે. જે વસ્ત્રની પ્રતિલેખના કરવાની હોય એ વસ્ત્રના સામેના ભાગને ત્રણ ભાગોમાં કલ્પિત કરીને એ

भागत्रयमपि त्रिस्त्रिर्यतनया प्रमार्जयेदिति नव खोटा इति। यथा सम्मुखभागस्य नव खोटास्तथा अपरभागस्यापि नव खोटा भवन्ति। परन्तु तेषामविवक्षयाऽत्र नवैव खोटा उक्ता इति। तथा च-पाणिप्राणिविशोधनं-पाणिविशोधनं प्राणिविशोधनं चेत्यर्थः, तत्र हस्तद्वयस्य प्रतिलेखनं पाणिविशोधनम् २४। पाणौ स्थिता ये प्राणिन=कुन्थ्वादयस्तेषां विशोधनं-यतनातः एकान्तस्थाने परिष्ठापनं प्राणिविशोधनम् २५।

उपरिनिर्दिष्टाः प्रतिलेखनाभेदाः पञ्चविंशतिर्भवन्ति। तथाहि-ऊर्ध्वंस्थिरम् अत्वरितम्' इति त्रयो भेदाः,' अनर्त्तितादय 'श्च चत्वार इति सप्त। 'षट् पुरिमाः' इतित्रयोदश। ' नव खोटाः ' इति द्वाविंशतिः। ' पाणिद्वयस्य विशोधनम् ' इति

की प्रतिलेखना करते हुए यदि किसी भागमें जंतुको देखे तो यतनापूर्वक तीनों भागोंकी तीन बार प्रमार्जना करे। इस प्रकार नौ खोटा हुए। प्रकार सामनेके भागमें नौ बार प्रमार्जना रूप नव खोटाका निरूपण किया है, उसी प्रकार वस्त्रके अपर भागमें भी नव खोटा होते हैं। परन्तु उनकी यहां विवक्षा नहीं की है। उसके बाद (पाणी पाणि विसोहणं-पाण प्राणिविशोधनम्) दोनों हाथोंका प्रतिलेखनरूप विशोधन करें और हाथ पर स्थित जो कुन्थु आदि प्राणी हों उनका विशोधन अर्थात् एकान्त स्थानमें परिष्ठापन करे।

ऊपर कही हुई प्रतिलेखनाओंके भेद पचीस होते हैं। वे इस प्रकार हैं—'ऊर्ध्व, स्थिर अत्वरित' ये तीन भेद, 'अनर्तित-अवलित अननुबन्धि और अमोसलि' ये चार भेद, दोनों मिलाकर सात हुए। 'छ पुरिम' तेरह, ' नौ खोटा ' बाईस, ' दोनों हाथोंका विशोधन ' चौबीस, ' एक

ત્રણે ભાગોની પ્રતિલેખના કરતી વખતે જો કોઈ ભાગમાં જીવજંતુ દેખાય તો તેને યતનાપૂર્વક ત્રણે ભાગોને ત્રણ ત્રણ વખત પ્રમાર્જન કરે. આ પ્રમાણે નૌ ખોટા થયા. જે પ્રમાણે સામેના ભાગમાં નવ વખત પ્રમાર્જનરૂપ નૌખોટાનું નિરૂપણ કરેલ છે એજ પ્રમાણે વસ્ત્રના બીજા ભાગમાં પણ નૌખોટા થાય છે. પરંતુ તેની અહીં વિવક્ષા કરેલ નથી. આ પછી पाणी पाणिविसोहणं-प्राणि प्राणिविशोधनम् બન્ને હાથોનું પ્રતિલેખનરૂપ વિશોધન કરવું અને હાથ ઉપર જો કોઈ જીવજંતુ આદિ પ્રાણી બેઠેલ હોય તો એનું વિશોધન અર્થાત નિર્જય એવા સ્થળે પરિષ્ઠાન કરવું.

ઉપર કહેવામાં આવેલ પ્રતિલેખનાઓના ભેદ પચીસ હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે. " उर्ध्व, स्थिर, अत्वरित " એ ત્રણ ભેદ, બન્નેને મેળવતાં સાત થયા. 'છ પુરિમ,' તેર, 'નૌખોટા' બાવીસ, 'બંન્ને હાથોનું વિશોધન' ચોવીસ,

चतुर्विंशतिः। तथा-'प्राणिविशोधनम् एकः' इति पञ्चविंशतिभेदाः२५। आरभटादयस्तु त्रयोदशविधाः प्रतिलेखनादोषाः, अतो न तेषां प्रतिलेखनात्वेन ग्रहणमिति॥२५॥

प्रतिलेखनादोषत्यागार्थमाह—

मूलम्—आरभडा सम्मद्दा, वज्जेयव्वा य मोसली तइआ।
पप्फोडणा चउत्थी, विक्खित्ता वेइया छट्ठी ॥२६॥

छाया- -आरभटा सम्मर्दा, वर्जयितव्या च मौशली तृतीया।
प्रस्फोटना चतुर्थी, विक्षिप्ता वेदिका षष्ठी ॥ २६ ॥

टीका—'आरभडा' इत्यादि।

मुनिना आरभटा विपरीतकरणरूपा प्रतिलेख्यमानवस्त्रं समग्रमप्रतिलेख्य तदन्तराले शीघ्रं शीघ्रमन्यान्यवस्त्रग्रहणरूपा च, वर्जयितव्या। उक्तं च—"वित-

---

भेद हस्तस्थितकुन्थु आदि प्राणियोंका एकांतमें परिष्ठापनरूप प्राणिविशोधन' पचीस, इस प्रकार पचीस भेद प्रतिलेखनाके हैं। 'आरभटा' आदि तेरह प्रकार तो प्रतिलेखनाके दोषके हैं, अतः उनका प्रतिलेखना रूपसे ग्रहण नहीं होता है ॥ २५ ॥

प्रतिलेखनामें दोषोंके त्याग निमित्त सूत्रकार कहेते हैं—

'आरभडा' इत्यादि—

अन्वयार्थ—मुनिको (आरभडा-आरभटा) विपरीत करनेरूप आरभट दोषका परित्याग कर देना चाहिये-अर्थात्-प्रतिलेख्यमान समग्र वस्त्रकी प्रतिलेखना नहीं करके बीचमें ही अन्य अन्य वस्त्रोंको प्रतिलेखना के लिये शीघ्रतासे लेते रहना इसका नाम 'आरभटा' दोष है यह दोष प्रतिलेखनामें मुनिको छोड़ देनी चाहिये। कहा भी है—

એક ભેદ હાથ ઉપર ચોંટેલા જીવજંતુ આદિ પ્રાણીયોના એકાંતમાં પરિષ્ઠાપન રૂપ પ્રાણી વિશોધન' પચીસ, આ પ્રમાણે પચીસ ભેદ પ્રતિલેખનાના છે. "आरभटा" આદિ તેર પ્રકારના પ્રતિલેખનાના દોષ કહેલ છે. આથી તેનું પ્રતિલેખના રૂપથી ગ્રહણ થતું નથી. ॥૨૫॥

પ્રતિલેખનામાં દોષોના ત્યાગ નિમિત્ત સૂત્રકાર કહે છે-"आरभडा" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મુનિને आरभडा-आरभटा વિપરીત કરવારૂપ આરભટ દોષનો પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ અર્થાત્-પ્રતિલેખ્યમાન સમગ્ર વસ્ત્રની પ્રતિલેખના ન કરતાં વચમાં જ બીજા બીજાં વસ્ત્રોને પ્રતિલેખનાના માટે જલદી જલદી લેતાં જવાં એનું નામ આરભટા દોષ છે. આ દોષ પ્રતિલેખના વખતે મુનિએ છોડી દેવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

हकरणमारभडा तुरियं वा अन्नमन्नगहणेणं " छाया-वितथकरणमारभटा त्वरितं वा अन्यान्यग्रहणेन इति। वितथकरणं=विपरीतकरणम्, तथा-सम्मर्दा-सम्मर्दन सम्मर्दा-वस्त्रान्तकोणसम्मोटनम्, उपधेरुपरि उपवेशनं वा वर्जयितव्या। 'सम्मर्दा' इत्यत्रार्षत्वात्स्त्रीलिङ्गता। च=पुनः मौशली तिर्यगूर्ध्वमधो वा संघट्टना नाम तृतीया। प्रस्फोटना=प्रकर्षेण रेणुगुण्ठितस्येव वस्त्रस्य स्फोटना नाम चतुर्थी। विक्षिप्ता-विक्षेपणं विक्षिप्ता-प्रत्युपेक्षितवस्त्रस्याप्रत्युपेक्षिते वस्त्रसमुदाये प्रक्षेपणं प्रतिलेखनाकाले वस्त्राञ्चलस्योर्ध्वप्रक्षेपणं वा पञ्चमी। अत्राप्यार्षत्वात् स्त्रीत्वम्।

" वितहकरणमारभडा तुरियं वा अन्नमन्नगहणेणं "

छाया—वितथकरणमारभटा त्वरितं वा अन्यान्यग्रहणेन "।

(सम्मद्दा-सम्मर्दा) वस्त्रके अन्तके कोनोंका मोडना अथवा उपधिके ऊपर बैठना यह संमर्द दोष है, इसका भी परित्याग कर देना चाहिये। (मोसली-मौशली) तिर्यक्, ऊर्ध्व, एवं नीचे संघट्टन होनेका नाम मौशली है। यह तृतीय दोष है। इसका भी प्रतिलेखना करते समय साधुको परित्याग कर देना चाहिये।(चउत्थी पप्फोटणा-चतुर्थी प्रस्फोटना) चौथा दोष प्रस्फोटना है-अर्थात्-धूलिसे युक्त वस्त्रको जिस प्रकार फट-कारा जाता है उसी प्रकारसे वस्त्रका फटकारना इसका नाम प्रस्फोटना है (विक्खित्ता-विक्षिप्ता) पांचवा दोष विक्षिप्त है-अर्थात्-प्रत्यु-पेक्षित वस्त्रको अप्रत्युपेक्षित वस्त्रमें-अप्रतिलेखित वस्त्रके साथ धर देना उसमें मिला देना-इसका नाम विक्षिप्त दोष है। साधुको इस दोषका परिहार कर देना चाहिये। अथवा जिस वस्त्रकी प्रतिलेखना नहीं करके

"वितहकरणमारभडा, तुरियं वा अन्नमन्नगहणेणं"

वितथकरणमारभटा, त्वरितं वा अन्यान्यग्रहणेन "।

અન્વયાર્થ—सम्मद्दा-सम्मर्दा વસ્ત્રના છેડાના ભાગને વળ દેવો અથવા તો ઉપધિના ઉપર બેસવું એ સંમર્દ દોષ છે. આનો પણ પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. मोसली-मौशली તિર્યક્, ઉર્ધ્વ, અને નીચ સંઘટ્ટન હોવાનું નામ મૌશલી છે. આ ત્રીજો દોષ છે. એનો પણ પ્રતિલેખના કરતી વખતે સાધુએ પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. चउत्थीपप्फोटणा-चतुर्थी प्रस्फोटना ચોથો દોષ પ્રસ્ફો-ટના છે. અર્થાત્ ધૂળથી ભરેલાં વસ્ત્રને જે પ્રમાણે ઝાટકવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે વસ્ત્રને ફટકારવું એનું નામ પ્રસ્ફોટના છે. विक्खित्ता-विक्षिप्ता પાંચમો દોષ વિક્ષિપ્ત છે. અર્થાત્-પ્રત્યુપેક્ષિત વસ્ત્રને અપ્રત્યુપેક્ષિત વસ્ત્રમાં-અપ્રતિ-વસ્ત્રની સાથે મૂકી દેવું-એની સાથે મેળવી દેવું. આનું નામ વિક્ષિપ્ત દોષ છે. સાધુઓએ આ દોષનો પરિહાર કરી દેવો જોઈએ. અર્થાત્-જે વસ્ત્રની પ્રતિલે-

तथा—वेदिका नाम षष्ठी । वेदिकाः पञ्चविधाः । उक्तं च—

" वेइया पंच विहा पण्णत्ता, तं जहा—उड्ढवेइया१ अहो वेइया २ तिरियवेइया ३ दुहओ वेइया४, एगओ वेइया । तत्थ उड्ढवेइया उवरि जाणुगाणं हत्थे काऊण पडिलेहेइ१। अहो वेइया—अहो जाणुगाणं हत्थे काऊण पडिलेहेइ २। तिरियवेइया संडासयाणं मज्झे हत्थे नेऊण पडिलेहेइ३। उभओ वेइया—बाहाणं अंतरे जाणुगा काऊण पडिलेहेइ४। एगओ वेइया—एगं जाणुगं बाहाणामंतरे काऊण पडिलेहेइ"त्ति।

छाया—वेदिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः। तद्यथा—ऊर्ध्ववेदिका, अधो वेदिका, तिर्यग्वेदिका, द्विधातो वेदिका, एकतो वेदिका । तत्र—ऊर्ध्ववेदिका—उपरिजानुनो र्हस्तौ कृत्वा प्रतिलेखयति,—अधो वेदिका—अधो जानुनोर्हस्तौ कृत्वा स्थापयित्वा

केवल उसको परसे ही देख लेना यह भी विक्षिप्त नामका दोष है। (वेइया छट्ठा—वेदिका षष्ठी) वेदिका नामका छठा दोष है—यह वेदिका पांच प्रकारकी है—उक्तंच—

" वेइया पंचविहा पण्णत्ता तं जहा—उड्ढवेइया, अहोवेइया, तिरिय वेइया, दुहओ वेइया, एगओ वेइया—तत्थ उड्ढवेइया, उवरिजाणुगाणं हत्थे काऊण पडिलेहेइ १। अहो वेइया—अहोआणुगाणं हत्थेकाऊण पडिलेहेइ २। तिरियवेइया—संडासयाणं मज्झे हत्थे नेऊण पडिलेहेइ ३। उभओ वेइया बाहाणं अंतरे जाणुगा काऊण पडिलेहेइ ४। एगओ वेइया एगं जाणुगं बाहाणामंतरे काऊणपडिलेहेइ " त्ति

भावार्थ—वेदिका पांच प्रकारकी है—ऊर्ध्ववेदिका, अधोवेदिका, तिर्यग्वेदिका, द्विधातो वेदिका एकतो वेदिका। दोनों जानुओंके ऊपर हाथ रखकर वस्त्र आदिकी प्रतिलेखना करना यह ऊर्ध्ववेदिका नामका

ખના કરવાની હોય એ વસ્ત્રની પ્રતિલેખના ન કરતાં ફક્ત તેને ઉપર ઉપરથી જ જોઈ લેવું એ પણ વિક્ષિપ્ત નામનો દોષ છે. वेइया छट्ठा—वेदिका षष्ठी વેદિકા નામનો છટ્ઠો દોષ છે. એ વેદિકા પાંચ પ્રકારની છે.—ઉક્તંચ—

" वेइया पंचविहा पण्णत्ता तं जहा—उड्ढवेइया, अहोवेइया, तिरिय वेइया, दुहओ वेइया, एगओ वेइया,—तत्थ उड्ढवेइया—उवरि जाणुगाणं हत्थेकाउण पडिलेहेई (१) अहो वेइया—अहो आणुगाण हत्थेकाउण पडिलेहेइ (२) तिरिय वेईया-संडासयाणं मज्झे हत्थे नेऊण पडिलेहेइ (३) उभओ वेइया बाहाणं अंतरे जाणुगा काऊण पडिलेहेइ(४) एगओ वेइया एगं जाणुगं बाहाणामंतरे काउण पडिलेहेइ त्ति"

ભાવાર્થ—વેદિકા પાંચ પ્રકારની છે. ઉર્ધ્વવેદિકા, અધોવેદિકા, તિર્યગ્વેદિકા, દ્વિધાતો વેદિકા, એકતોવેદિકા, બન્ને જંઘાઓ ઉપર હાથ રાખીને વસ્ત્ર આદિની પ્રતિલેખના કરવી એ ઉર્ધ્વવેદિકા નામનો દોષ છે. જંઘાઓની નીચે

प्रतिलेखयति। तिर्यग्वेदिका संदंशकयोः=जानुनोर्मध्ये हस्तौ नीत्वा प्रतिलेखयति। द्विधातोवेदिका-बाह्वोरन्तरे द्वे अपि जानुनी कृत्वा प्रतिलेखयति। एकतोवेदिका एकं जानुं बाह्वोरन्तरे कृत्वा प्रतिलेखयति-इति। आरभटादिवेदिकान्ता दोषाः साधुभिः प्रतिलेखनायां परिहर्त्तव्या इति भावः ॥ २६ ॥

अन्येऽपि प्रतिलेखनादोषा उच्यन्ते—

मूलम्—पसिढिल-पलंब-लोला, एगामोसा अणेगरूवधुणा।
कुणइ पमाणि पमायं, संकिए गणणोवगं कुज्जा ॥२७॥

छाया—प्रशिथिलप्रलम्बलोलाः' एकामर्शा अनेकरूपधूनना।
करोति प्रमाणे प्रमादं, शङ्किते गणनोपगं कुर्यात् ॥ २७ ॥

टीका—'पसिढिल' इत्यादि—

प्रशिथिलप्रलम्बलोलाः-तत्र-प्रशिथिलम्=अदृढमतिर्यगायतं वा वस्त्रग्रहणम्। प्रलम्बः=विषमग्रहणेन प्रतिलेख्यमानवस्त्रकोणानां लम्बनम्। लोलः=भूमौ करे

दोष है। जानुओंके नीचे हाथोंको करके प्रतिलेखना करना यह अधोवेदिका नामका दोष है। सन्दंशकों-जानुओंके बीचमें हाथोंको ले जाकर प्रतिलेखना करना यह तिर्यग्वेदिका नामका दोष है। दोनों भुजाओंके बीचमें जानुओंको करके प्रतिलेखना करना यह द्विधातो वेदिका नामका दोष है। एक जानुको दोनों हाथोंके बीचमें करके प्रतिलेखना करना यह एकतो वेदिका नामका दोष है। ये आरभटादि वेदिका पर्यन्तके दोष साधुको प्रतिलेखनामें त्यागना चाहिये ॥ २६ ॥

और भी प्रतिलेखनाके दोष कहते हैं-'पसिढिल' इत्यादि।

अन्वयार्थ-जो साधु (पसिढिल-पलंब-लोला-प्रशिथिल प्रलम्बलोलाः) प्रतिलेख्यमान वस्त्रको प्रशिथिल-ढीला पकड़ता है, दृढ और अतिर्यगायत

હાથોને રાખીને પ્રતિલેખના કરવી એ અધોવેદિકા નામનો દોષ છે. સંદશકો જંઘાની વચમાં હાથોને લઈ જઈને પ્રતિલેખના કરવી એ તિર્યગ્વેદિકા નામનો દોષ છે. બન્ને ભુજાઓની વચમાં જંઘાઓને કરીને પ્રતિલેખના કરવી એ દ્વિધાતોવેદિકા નામનો દોષ છે. એક જાંઘને બન્ને હાથોની વચમાં રાખીને પ્રતિલેખના કરવી એ એક તો વેદિકા નામનો દોષ છે. આરભટાદિ વેદિકા પર્યંતના દોષ સાધુએ પ્રતિલેખનામાં ત્યાગવા જોઈએ. ॥ ૨૬ ॥

પ્રતિલેખનાના બીજા દોષોને પણ કહે છે.—"पसिढिल" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ-જે સાધુ पसिढिलपलंबलोला-प्रशिथिलप्रलम्बलोलाः પ્રતિલેખ્યમાન વસ્ત્રને પકડતા નથી, પ્રલમ્બ રાખે છે અને મોટા ભાગે પ્રતિલેખ્યમાન

वा प्रतिलेख्यमानवस्त्रस्य चञ्चलीकरणम्। एतेषामितरेतरद्वन्द्वः। तथा-एकामर्शा -एकामर्शनम्-एकामर्शास्त्रीत्वमार्षत्वात्-वस्त्रं मध्ये गृहीत्वा वस्त्रस्य हस्तेन घर्षणपूर्वक माकर्षणं सा एकामर्शा इत्युच्यते। तथा-अनेकरूपधूनना-अनेकरूपा=संख्यात्रयातिक्रमतो धूनना युगपदनेकवस्त्रग्रहणतो वा या धूनना=वस्त्रकम्पना साऽनेकरूपधूनना। तथा-यः प्रमाणे=प्रस्फोटनादि-संख्यारूपे प्रमादम्=असावधानतां करोति। पुनश्च-यच्च शङ्किते = प्रमादवशात् प्रमाणं प्रतिशङ्कोत्पत्तौ गणनोपगं=गणनां= कराङ्गुलिरेखासंस्पर्शनादिना एक द्वि त्री संख्यात्मिकामुपगच्छति=उपयाति-तद् गणनोपगं, तद्यथा भवति तथा-प्रस्फोटनादिकं कुर्यात् सोऽपि दोषः। कराङ्गुलिरेखा-संस्पर्शनपूर्वकं प्रस्फोटनादिगणनं प्रतिलेखनायां परिहर्तव्यमिति भावः। प्रशिथिलादिषु सर्वत्र पूर्वसूत्राद् 'वर्जितव्या' इति क्रिया योजनीया॥ २७॥

टेढा तथा लंबा-वस्त्रको नहीं पकड़ता है, प्रलम्ब रखता है-विषमतया ग्रहण करके प्रतिलेख्यमान वस्त्रके कोनोंको लटकाये रखता है, लोल-भूमिमें अथवा हाथोंमें उसे हलाता रहता है-(एगामोसा-एकामर्शा) एकामर्शन-वस्त्रको बीचमें पकड़कर उसे घसोटते हुए खेंचता है, (अणेगरूवधुणा-अनेकरूपधूनना) तीन वारसे अधिक वस्त्रको हिलाता है अथवा एकही साथ अनेक वस्त्रोंको पकड़कर जो हिलाता है तथा (पमाणिपमायं कुणइ-प्रमाणे प्रमादं करोति) प्रमाणमें-प्रस्फोटनादिरूप प्रमाणमें असावधानी रखता है (संकिए गणणोवगं कुज्जा-शंकिते गणनोपगं कुर्यात्) प्रमादवश प्रमाणके प्रति शंकाकी उत्पत्ति होने पर जो अंगुलियोंकी रेखाके स्पर्श आदि द्वारा एक, दो, तीन आदि संख्याको गिनता जाता है और प्रस्फोटनादिक करता है सो ये सब प्रतिलेखनाके दोष हैं। मुनिको इन दोषोंका त्याग करना चाहिये। हाथोंकी अंगुलियों

વસ્ત્રના છેડાને લટકતા રાખે છે. ભૂમિ ઉપર અથવા હાથોમાં એને હલાવતા રહે છે. एगामोसा-एकामर्शा વસ્ત્રને વચમાંથી પકડીને તેને જમીન ઉપર ઘસડીને ખેંચે છે. अणेगरूवघुणा-अनेकरूपधूनना ત્રણ વખત કે તેથી વધારે વખત વસ્ત્રને હલાવે છે. અથવા તો એક જ સાથે ઘણાં વસ્ત્રોને પકડીને હલાવે છે તથા पमाणिपमायं कुणइ-प्रमाणे प्रमादं करोति પ્રમાણમાં પ્રસ્ફુટનાદિરૂપ પ્રમાણમાં અસાવધાની રાખે છે. संकिए गणणोवगं कुज्जा-शंकिते गणनोपगं कुर्यात् પ્રમાદવશ પ્રમાણના તરફ શંકાની ઉત્પત્તિ થવાથી જે આંગળીઓની રેખાના સ્પર્શ આદિ દ્વારા એક બે ત્રણ આદિ સંખ્યાને ગણે છે અને પ્રસ્ફોટનાદિક કરે છે તો એ બધા પ્રતિલેખનાના દોષ છે. મુનિએ આ દોષોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, હાથોની

सम्प्रति भङ्गकनिदर्शनद्वारेण साक्षात्सदोषां निर्दोषां च प्रतिलेखनां किंचिद् विशेषतो वक्तुमाह—

मूलम्—अणूणाइरित्तपडिलेहा, अविवच्चासा तहेव यँ ।
पढमं पयं पसत्थं, सेसाणि उं अप्पसत्थाणि ॥२८॥

छाया—अनूनातिरिक्ता प्रतिलेखा, अविव्यत्यासा तथैव च ।
प्रथमं पदं प्रशस्तं, शेषाणि तु अप्रशस्तानि ॥ २८ ॥

टीका—'अणूणा' इत्यादि—

प्रतिलेखा=प्रतिलेखनं-प्रतिलेखा,-प्रतिलेखना अनूनातिरिक्ता=ऊना चासावतिरिक्ता च ऊनातिरिक्ता, न ऊनातिरिक्ता अनूनातिरिक्ता-निर्दिष्टप्रमाणतो न्यूनाधिक्यवर्जिता कर्तव्या। प्रस्फोटना प्रमार्जना वेला च, एतासु तिसृषु न्यूनाधिक्यं वर्जनीयमित्यर्थः। तथैव च-अविव्यत्यासा-विविधो व्यत्यासो=विपर्यासो यस्यां सा विव्यत्यासा, न विव्यत्यासा-अविव्यत्यासा, पुरुषोपधिविपर्यासरहिता

की रेखाको स्पर्श करते हुए प्रस्फोटनादिककी गिनती करना यह प्रतिलेखनामें दोष माना गया है अतः उसका यहां त्याग बतलाया गया है॥२७॥

अब भंग निर्देशपूर्वक साक्षात् सदोष और निर्दोष प्रतिलेखनाको कुछ विशेषतासे कहते हैं—'अणूणाइरित्त०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(पडिलेहा-प्रतिलेखा) प्रतिलेखना (अणूणाइरित्त-अनूनातिरिक्ता) निर्दिष्ट प्रमाणके अनुसारही साधुको करनी चाहिये। न न्यून करनी चाहिये। और न अधिक करना चाहिये। अर्थात् प्रस्फोटना, प्रमार्जना एवं वेला-समय इन तीनोंमें न्यूनाधिकता नहीं करनी चाहिये (तहेव य अविवच्चासा-तथैव च अविव्यत्यासा) इसी तरह पुरुष विपर्यास उपधि

આંગળીયોની રેખાનો સ્પર્શ કરતાં કરતાં પ્રસ્ફોટનાદિકની ગણત્રી કરવી એ પ્રતિલેખનામાં દોષ માનવામાં આવેલ છે આથી એનો ત્યાગ કરવાનું અહીં બતાવવામાં આવે છે. ॥૨૭॥

હવે ભંગ નિર્દેશપૂર્વક સાક્ષાત સદોષ અને નિર્દોષ પ્રતિલેખનાને કાંઇક વિશેષતાથી કહે છે—" अणूणाइरित्त०" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पडिलेहा-प्रतिलेखा પ્રતિલેખના अणूणाइरित्त-अनूनातिरिक्ता નિર્દિષ્ટ પ્રમાણના અનુસાર જ સાધુએ કરવા જોઈએ. તેમાં ન તો ન્યૂનતા રાખવી કે, નતો અધિકતા આવવી જોઇએ. અર્થાત્-પ્રસ્ફોટના પ્રમાર્જનના અને વેલા-સમય આ ત્રણેમાં ન્યૂનાધિકતા કરવી ન જોઈએ. तहेव य अविवच्चासा-तथैव च अविव्यत्यासा આજ પ્રમાણે પુરુષવિપર્યાસ ઉપધિવિપર્યાસ આ વિપ-

प्रतिलेखना कर्तव्या। गुर्वादेः, रत्नाधिकस्य चोपधिं यथाक्रमं न प्रतिलेखयति, अयं पुरुषव्यत्यासः। प्रातः सायं च रजोहरणादिकमुपधिं यथोक्तरीत्या न प्रतिलेखयति, इत्येवं उपधिव्यत्यासश्च बोद्धव्यः। एतादृशव्यात्यासरहिता प्रतिलेखना कर्तव्या। अत्र च त्रिभिर्विशेषणपदैरष्टौ भङ्गाः सूचिता भवन्ति। तथा हि—
(१) अन्यूना, अनतिरिक्ता, अविव्यत्यासा। (२) अन्यूना, अनतिरिक्ता, विव्यत्यासा। (३) अन्यूना, अतिरिक्ता, विव्यत्यासा। (४) न्यूना, अनतिरिक्ता, विव्यत्यासा। (५) अन्यूना, अतिरिक्ता, अविव्यत्यासा। (६) न्यूना, अनतिरिक्ता, अविव्यत्यासा। (७) न्यूना, अतिरिक्ता, अविव्यत्यासा। (८) न्यूना, अतिरिक्ता, विव्यत्यासा। सर्वशुद्धः प्रथमः १। अन्त्याऽशुद्धो द्वितीयः २। आदिशुद्धस्तृतीयः ३। मध्यशुद्धश्चतुर्थः ४। मध्यऽशुद्धः पञ्चमः ५। आद्यऽशुद्धःषष्ठः ६। अन्त्यशुद्धः सप्तमः ७। सर्वाऽशुद्धोऽष्टमः ८॥ स्थापनाचेयम्—

१	२	३	४	५	६	७	८
।।।	।।	।ऽऽ	ऽ।ऽ	।ऽ।	ऽ।।	ऽऽ।	ऽऽऽ

विपर्यास, इन विपर्यासोंका भी परित्याग कर देना चाहिये। गुरुके तथा बड़ोंके वस्त्रादिकोंकी यथाक्रम प्रतिलेखना नहीं करना यह पुरुष विपर्यास है। प्रातः एवं सायं रजोहरणादिक उपधिकी यथोक्तरीतिके अनुसार प्रतिलेखना नहीं करना यह उपधि विपर्यास है। यहां अन्यून अनतिरिक्त एवं अविव्यत्यास, इन तीन विशेषणों द्वारा प्रतिलेखनाके आठ भंग सूचित किये गये हैं। इनमें शास्त्रमर्यादाके अनुसार प्रस्फोटना प्रमार्जना एवं वेला ये तीनों जहां सधती हैं वह प्रथम भंग है सो (पढमं पयं पसत्थं-प्रथमं पदं प्रशस्तम्) यह प्रथम पद ही प्रशस्त है (सेसाणि उ अप्पसत्थाणि—शेषाणि तु अप्रशस्तानि)

र्यासोनो पण परित्याग करी देवो जोइએ. ગુરુના તેમજ મોટેરાઓના વસ્ત્રાદિકોની યથાક્રમ પ્રતિલેખના ન કરવી એ પુરુષવિપર્યાસ છે. સવારે અને સાંજે રજોહરણાદિક ઉપધિની યથોક્ત રીતિ અનુસાર પ્રતિલેખના ન કરવી એ ઉપધિ વિપર્યાસ છે. અહીં અન્યુન, અનતિરિક્ત અને અવિવ્યત્યાસ, આ ત્રણ વિશેષણો દ્વારા પ્રતિલેખનાના આઠ ભંગ સૂચવવામાં આવેલ છે. તેમાં શાસ્ત્ર મર્યાદા અનુસાર પ્રસ્ફોટના, પ્રમાર્જના અને વેળા આ ત્રણે જ્યાં સાધી શકાય તે પ્રથમ ભંગ છે. पढमं पयं पसत्थं-प्रथमं पदं प्रशस्तम् આથી આ પ્રથમ પદ જ પ્રશસ્ત છે. सेसाणि उ अप्पसत्थाणि–शेषाणि तु अप्रशस्तानि બાકીનાં સાત પદ અપ્રશસ્ત છે.

एषु च यः शुद्धः कोवाऽशुद्ध इति सूत्रकारः प्रदर्शयति-'पढमं पयं' इत्यादि एतेषु अष्टसु भङ्गेषु प्रथमपदम्=इहैवोपदर्शितमाद्यभङ्गरूपं निर्दोषतया प्रशस्तं=शुद्धम्। शेषाणि तु पदानि=द्वितीयादिभङ्गरूपाणि अप्रशस्तानि=अशुद्धानि। तेषु न्यूनत्वाद्यन्यतमदोषसंभवात्। अतः प्रथमभङ्गानुसारिण्येव प्रतिलेखना कर्तव्या, इत्युक्तं भवति ॥२८॥

निर्दोषामपि प्रतिलेखनां कुर्वन्मुनिर्यथा षट्कायविराधको भवति तथा गाथाद्वयेनाह-

मूलम्-पडिलेहणं कुणंतो, मिहो कहं कुणइ जणवयकहं वा।
देइ व पच्चक्खाणं, वाएइ सयं पडिच्छइ वा ॥२९॥
पुढवि आउक्काए, तेउवाऊवणस्सइतसाणं।
पडिलेहणापमत्तो, छण्हंपि विराहओ होइ ॥ ३० ॥

छाया--प्रतिलेखनां कुर्वन्, मिथः कथां करोति जनपदकथां वा।
ददाति वा प्रत्याख्यानं, वाचयति स्वयं प्रतीच्छति वा ॥२९॥
पृथिव्यप्काययोः, तेजोवायुवनस्पतित्रसानाम्।
प्रतिलेखनाप्रमत्तः, षण्णामपि विराधको भवति ॥३०॥

बाकी के पद ७ अप्रशस्त हैं। इस कोष्ठक द्वारा यह बात भलीभांति ज्ञात हो जाती हैं कि प्रथमपद के सिवाय शेष ७ भंग सदोष हैं। इनमें न्यूनत्वादिक दोषोंमेंसे कोई न कोइ दोष लगता रहता है। अतः प्रथम भंगके अनुसार ही प्रतिलेखना करनी चाहिये। इस कोष्टकमें जो सिधी रेखा है वह निर्दोषताकी है, और 'ऽ' टेढा चिह्न दोषका है ॥ २८ ॥

।।।	ऽ।।
।।ऽ	ऽ।ऽ
।ऽ।	ऽऽ।
।ऽऽ	ऽऽऽ

१११	५११
११५	५१५
१५१	५५१
१५५	५५५

આ કોષ્ટકથી એ વાત ભલીભાંતિથી જ્ઞાત થાય છે કે, પ્રથમ પદના સિવાય બાકીના સાત ભંગ સદોષ છે. આમાં ન્યૂનત્વાદિક દોષોમાંથી કોઇ કોઇને દોષ લાગતો રહે છે. આથી પ્રથમ ભંગના અનુસાર જ પ્રતિલેખના કરવી જોઇએ. આ કોષ્ટકમાં જે એકના અંક છે, તે નિર્દોષતાના છે, અને પાંચના અંક દોષના ચિહ્ન દર્શક છે. ॥૨૮॥

टीका—' पडिलेहणं ' इत्यादि—' पुढवि ' इत्यादि—
प्रतिलेखनां कुर्वन् यो मुनिः मिथः=परस्परं कथां=वार्तां करोति, जनपदकथाम्, उपलक्षणत्वात् स्त्र्यादिकथां वा करोति, अन्यस्मै प्रत्याख्यानं वा ददाति, तथा—वाचयति=अन्येभ्यो वाचनां ददाति, स्वयं वा अन्यसकाशात् प्रतीच्छति=वाचनां गृह्णाति, सः—प्रतिलेखनाप्रमत्तः=प्रतिलेखनायामसावधानः सन् पृथिव्यप्काययोः, तेजोवायुवनस्पतित्रसानां षण्णामपि विराधको भवति। अयं भावः—कुम्भकारशालादौ

निर्दोष प्रतिलेखनाको भी करता हुआ मुनि जिस प्रकार छ कायाका विराधक होता है सो दो गाथाओंसे कहते हैं—
' पडिलेहणं ' इत्यादि, 'पुढवि' इत्यादि।
अन्वयार्थ—(पडिलेऽणां कुणंतो—प्रतिलेखनां कुर्वन्) प्रतिलेखनाको करता हुवा जो मुनि (मिहो—मिथः) परस्पर (कहं—कथाम्) कथा करता है (वा) अथवा (जणवयकहं कुणइ—जनपदकथां करोति) जनपद कथा स्त्री आदिकी कथा करता है, अथवा अन्यस्मै प्रत्याख्यानं ददाति वाचयति वा स्वयं प्रतीच्छति) दूसरोंको प्रत्याख्यान देता है, अथवा दूसरों को वाचना देता है अथवा दूसरोंसे वाचना ग्रहण करता है वह (पडिलेहणापमत्तो—प्रतिलेखनाप्रमत्तः) प्रतिलेखनामें असावधान मुनि (पुढवि आउक्काए तेउवाऊ वणस्सइ तसाणं—पृथिव्यप्काययोः तेजो वायु वनस्पतित्रसानाम्) पृथिवीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय, वनस्पति काय एवं त्रसकाय इन (छण्हंपि—षण्णामपि) छहकायके जीवोंका (विराहवो होइ—विराधकः भवति) विराधक होता है।

નિર્દોષ પ્રતિલેખનાને પણ કરનાર મુનિ જે પ્રમાણે છ કાયાના વિરાધક હોય છે તે બે ગાથાઓથી કહે છે.—" पडिलेहणं " ઈત્યાદિ!
" पुढवि " ઈત્યાદિ!
અન્વયાર્થ—पडिलेहणं—कुणंतो—प्रतिलेखनां कुर्वन् પ્રતિલેખનાને કરનાર મુનિ मिहो—मिथः પરસ્પરમાં कहं—कथाम् વાતો કરે છે અથવા जणवयकहं कुणइ—जनपदकथां करोति જનપદ કથા—સ્ત્રિ આદિની વાતો કરે છે. અથવા अन्यस्मै प्रत्याख्यानं ददाति वाचयति वा स्वयं प्रतीच्छति બીજાઓને પ્રત્યાખ્યાન આપે છે, અથવા બીજાને વાચના આપે છે, અથવા બીજા પાસેથી વાચના ગ્રહણ કરે છે. તે पडिलेहणापमत्तो—प्रतिलेखनाप्रमत्तः પ્રતિલેખનામાં અસાવધ મુનિ पुढवी आउक्काए तेउ वाऊ वणस्सइ तसाणं—पृथिव्यप्काययो तेजोवायुवनस्पतित्रसानाम् પૃથવી કાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય તેમજ ત્રસકાય, આ छण्हंपि—षण्णामपि છ કાયાના જીવોના વિરાધક બને છે.

प्रतिलेखनां कुर्वन् मुनिर्मिथः कथादौ संलग्नचित्ततया प्रमादवशगः प्रतिलेखनाकाले हस्तसंचालनेन जलभृतं घटादिकमपि प्रलोठयेत् । ततस्तज्जलेन मृदग्निबीजकुन्थ्वादयोऽवश्यमेव प्लाविता भवेयुः । यत्र चाग्निस्तत्रावश्यं वायुरिति षड्जीवनिकायानामपि विराधना भवेत् । इयं द्रव्यतो विराधना । भावतस्तु प्रमत्ततयाऽन्यथापि आत्मसंयमविराधको भवति । अतः प्रतिलेखनाकाले मिथः कथादीनां हिंसाहेतुत्वात् तानि साधुभिः सर्वदा परिहरणीयानीति ॥२९॥३०॥

भावार्थ—कुंभकार आदिकी शाला आदिमें स्थित मुनि प्रतिलेखनाको करता हुआ यदि परस्परमें कथा आदिके करनेमें संलग्न–चित्त हो जाता है तो ऐसी स्थितिमें प्रमादके वशवर्ती हुए उस मुनिसे प्रतिलेखना करते समयमें हस्तसंचालन द्वारा जलभृत घटादिक भी गुडक सकते हैं। उनके गुड़क जानेसे मिट्टी, अग्नि, बीज एवं कुन्थु आदिक जीवोंकी विराधना होती है क्योंकि वे सब जीव उस पानीमें अवश्य प्लावित हो जाते हैं। जहां अग्नि होती है वहां अवश्य ही वायु होती है इस प्रकार प्रतिलेखनामें असावधान बना हुआ मुनि द्रव्यरूपसे षट्जीवनिकायका विराधक होता है। तथा भावकी अपेक्षा प्रमत्त होनेकी वजहसे वह आत्म और संयमका विराधक होता है। इस लिये प्रतिलेखनाके अवसर में "परस्पर ये कथा आदि करना हिंसाके कारण हैं" ऐसा जानकर साधुको इनका परिहार करना चाहिये ॥ २९ ॥ ३० ॥

ભાવાર્થ—કુંભાર આદિની શાળા આદિમાં સ્થિત મુનિ પ્રતિલેખના કરતી વખતે જો પરસ્પરમાં વાતો આદિ કરવામાં સંલગ્નચિત્ત બની જાય છે ત્યારે પ્રમાદવશવર્તી બનીને તેવી સ્થિતિમાં તે મુનિથી પ્રતિલેખના કરતી વખતે હાથના સંચાલનથી જળ ભરેલ પાત્ર પણ ઢોળાઈ જાય છે, એના ઢળી જવાથી માટી, અગ્નિ, બીજ, અને કન્થવા આદિ જીવોની વિરાધના થાય છે. કેમકે, એ સઘળા જીવ એ પાણીમાં અવશ્ય ભીંજાઈ જાય છે. જ્યાં અગ્નિ હોય છે, ત્યાં અવશ્ય વાયુ હોય છે. આ પ્રમાણે પ્રતિલેખનામાં અસાવધાન બનેલ મુનિ દ્રવ્યરૂપથી ષટ્જીવનીકાયના વિરાધક બને છે. તથા ભાવની અપેક્ષા પ્રમત્ત હોવાના કારણે તે આત્મા અને સંયમના વિરાધક બને છે. આ માટે પ્રતિલેખનાના અવસરમાં " પરસ્પર આવી વાતો વગેરે કરવી હિંસાનું કારણ છે. " એવું જાણીને સાધુએ તેનો પરિહાર કરવો જોઈએ. ॥૨૯॥૩૦॥

अविराधको यथा भवति तथाह—

मूलम्—पुढवी–आउक्काए, तेऊ–वाऊ–वणस्सइतसाणं ।
पडिलेहणा आउत्तो, छण्हंपि आराहओ होइ ॥३१॥

छाया—पृथिव्यप्काययोः, तेजोवायुवनस्पतित्रसानाम् ।
प्रतिलेखनायामायुक्तः, षण्णामपि आराधको भवति ॥३१॥

टीका—'पुढवी' इत्यादि—

प्रतिलेखनायाम् आयुक्तः=उपयोगसहितः संयतः पृथिव्यप्काययोः तेजोवायु-वनस्पतित्रसानां षण्णामपि आराधको भवति । 'पडिलेहणा' इत्यत्र सप्तम्यर्थे प्रथमा ॥३१॥

इत्थं दिवसस्य प्रथमपौरुषीकृत्यमुक्तम् । तदुत्तरं द्वितीयपौरुषीकृत्यमभिधातव्यम् । परन्तु 'बीयं झाणं झियायई' इत्यनेन ध्यानमुक्तमेव । अत एवात्र नोक्तम्

निर्दोष प्रतिलेखना करता हुवा मुनि जिस प्रकार आराधक होता है सो कहते हैं—'पुढवी' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पडिलेहणा आउत्तो–प्रतिलेखनायाम् आयुक्तः) प्रतिलेखनामें सावधान मुनि (पुढवी–आउक्काए, तेऊ–वाऊ–वणस्सइतसाणं छण्हंपि आराहओ होइ–पृथिव्यप्काययोः तेजोवायु वनस्पतित्रसानाम् षण्णामपि आराधकः भवति) पृथिवीकाय, अपकाय, वायुकाय तथा वनस्पतिकाय एवं त्रसकाय इन छह जीवनिकायोंका आराधक माना जाता है॥३१॥

इस प्रकार दिनकी प्रथम पौरुषीका यह कर्तव्य यहांतक कहा है । इसके बाद द्वितीय पौरुषीका कर्तव्य कहना चाहिये था सो वह भी "बीयं झाणं झियायई" इस गाथांश द्वारा कह ही दिया है, इसलिये

નિર્દોષ પ્રતિલેખના કરી રહેલ મુનિ જે પ્રમાણે આરાધક હોય છે તે કહે છે.—"पुढवी" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पडिलेहणा आउत्तो–प्रतिलेखनायाम् आयुक्तः પ્રતિલેખનામાં સાવધ મુનિ पुढवी आउक्काए तेउ वाउ वणस्सइ तसाणं छन्हंपि आराहओ होइ–पृथिव्यप्काययोः तेजोवायुवनस्पतित्रासानाम् षण्णामपि आराधकः भवति પૃથવીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય, આ છ જીવનીકાયના આરાધક માનવામાં આવે છે. ॥૩૧॥

આ પ્રમાણે દિવસની પ્રથમ પૌરૂષીનુ આ કર્તવ્ય અહીં સુધી કહેવામાં આવેલ છે. આના પછી બીજી પૌરૂષીનુ કર્તવ્ય કહેવું જોઇતું તે પણ "बीयं झीयायइ" આ ગાથાંશ દ્વારા કહી દેવામાં આવેલ છે આ માટે અહીં

उभयं चैतदवश्यकर्तव्यम् । अथ तृतीयपौरुषीकृत्यमपि किमेतमवश्यं कर्तव्यम्, उत कारण उत्पन्ने एव ? इति शङ्कापरिहारार्थमाह—

मूलम्--तइयाए पोरिसीए, भत्तपाणं गवेसए ।
छण्हमन्नयरागम्मि, कारणम्मि समुट्ठिए ॥३२॥

छाया--तृतीयायां पौरुष्यां, भक्तपानं गवेषयेत् ।
षण्णामन्यतमस्मिन्, कारणे समुत्थिते ॥ ३२ ॥

टीका—'तइयाए' इत्यादि—

मुनिरनन्तरं वक्ष्यमाणानां षण्णां कारणानां मध्ये अन्यतमस्मिन् कारणे समुत्थिते =समुत्पन्ने तृतीयायां पौरुष्यां भक्तपानं गवेषयेत् । औत्सर्गिकमेवेदं तृतीयपौरुषीभक्तपानगवेषणम् । अन्यथा हि स्थविरकल्पिकानामपि यथाविहितकाल

यहाँ नहीं कहा है। स्वाध्याय और ध्यान यह दोनों साधुको अवश्य ही करना चाहिये। अब कोई ऐसा प्रश्न करता है कि तृतीय पौरुषी का कर्तव्य साधुको अवश्य करना ही चाहिये या किसी कारणके उपस्थित होने पर ही करना चाहिये ? सो इसका उत्तर सूत्रकार कहते हैं—

'तइयाए' इत्यादि।

अन्वयार्थ–मुनि(छण्हमन्नयरागम्मि कारणम्मि समुट्ठिए–षण्णामन्यतरस्मिन् कारणे समुपस्थिते)वक्ष्यमाण इन छह कारणोंमेंसे किसी एक कारणके उपस्थित होने पर (तइयाए पोरिसीए–तृतीयायां–पौरुष्यां) तृतीय पौरुषीमें (भत्तपाणं गवेसए–भक्तपानं गवेषयेत्) भक्तपानकी गवेषणा करे। यह भक्तपानकी गवेषणा साधुके लिये तृतीय पौरुषीमें औत्सर्गिक ही है। नहीं तो स्थविरकल्पिक साधुओंको भी यथाविहितकालमें ही

કહેલ નથી. આ સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન બંને સાધુએ અવશ્ય કરવાં જોઈએ. હવે જ્યારે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે છે કે, ત્રીજી પૌરૂષીનું કર્તવ્ય સાધુએ અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. અથવા કોઈ કારણ ઉપસ્થિત થતાં કરવું જોઇએ ? તો એનો ઉત્તર સૂત્રકાર કહે છે—"तइयाए" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ छन्हमन्नयरागम्मि कारणम्मि समुट्ठिए–षण्णामन्यतरस्मिन् कारणे समुपस्थिते વક્ષ્યમાણ આ છ કારણોમાંથી કોઈ એક કારણના ઉપસ્થિત થવાથી तइयाए पोरसीए–तृतीयायां परुष्यां ત્રીજી પૌરૂષીમાં भत्तपाण गवेसए–भक्तपानं गवेषयेत् ભક્તપાનની ગવેષણા કરે આ ભક્તપાનની ગવેષણા સાધુના માટે ત્રીજી પરૂષીમાં ઔત્સર્ગિક જ છે. નહીં તો સ્થવિરકલ્પિક સાધુઓને પણ

मेव भक्तादिगवेषणमापद्येत। तेषां तु तत्तद्देशप्रचलितभोजनकालएव भिक्षाकालः। उक्तं च—

"सइकाले चरे भिक्खू, कुज्जा पुरिसकारियं।
अलाभुत्ति न सोइज्जा, तवोत्ति अहियासए॥"

छाया—सति काले चरेद् भिक्षुः, कुर्यात् पुरुषकारम्।
अलाभ इति न शोचेत, तप इति अधिसहेत॥" इति॥

षण्णामन्यतमस्मिन् कारणे समुपस्थिते एव भक्तपानगवेषणं कर्त्तव्यम् नत्वन्यथा॥३२॥

कारणषट्कमाह—

मूलम्--वेयण वेयावच्चे, इरियट्ठाए य संजमट्ठाए।
तह पाणवत्तियाए, छट्ठं पुण धम्मचिंताए॥३३॥

छाया—वेदनायै वैयावृत्त्याय, ईर्यार्थाय च संयमार्थाय।
तथा प्राणप्रत्ययाय, षष्ठं पुनर्धर्मचिन्तायै॥ ३३॥

टीका—'वेयण' इत्यादि—

वेदनायै—वेदना शब्दस्योपलक्षणत्वात् क्षुत्पिपासावेदना समुच्छेदार्थम्, इति

भक्तादिककी गवेषणा करनेका प्रसंग प्राप्त होगा। अतः भिन्न २ देशका प्रचलित भोजनकाल ही साधुओंके भिक्षाका काल है ऐसा जानना चाहिये। उक्तंच--

"सइकाले चरे भिक्खू, कुज्जा पुरिसकारियं।
अलाभुत्ति न सोइज्जा, तवोत्ति अहियासए॥"(दशवै.अ.५उ०२गा.६)

अर्थात्–मुनि देशानुसार भिक्षाके उचित समयमें ही भिक्षाके लिये जावे उत्साहपूर्वक भिक्षार्थ भ्रमणरूप पुरुषार्थ करे कभी भिक्षाका लाभ न हो तो 'आज मेरे सहज ही तप हो गया' ऐसा विचार करके सन्तुष्ट रहे॥३२॥

યથા વિહિત કાળમાંજ ભક્તાદિકની ગવેષણા કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. આથી જુદા જુદા દેશનો પ્રચલિત ભોજનકાળ જ સાધુઓની ભિક્ષાનો કાળ છે એવું જાણવું જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

"સइकाले चरे भिक्खू, कुज्जा पुरिसकारियं।
अलाभुत्ति न सोइज्जा तवोत्ति अहियासए॥"

(દશ. વૈ. અ. ૫. ઉ. ૨ ગા ૬)

અર્થાત્-મુનિ દેશાનુસાર ભિક્ષાના ઉચિત સમયમાંજ ભિક્ષાના માટે જાય અને ઉત્સાહ પૂર્વક ભિક્ષાર્થ ભ્રમણરૂપ પુરુષાર્થ કરે કોઈ વખત ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો "આજે મારાથી સહેજે જ તપ થઇ ગયુ" એવો વિચાર ને સન્તુષ્ટ રહે. ॥૩૨॥

प्रथमम्, वैयावृत्त्याय=क्षुधादिबाधितो गुरुग्लानादिनां च वैयावृत्त्यं कर्तुमक्षमः स्यादतो वैयावृत्त्यार्थम्, इति द्वितीयम्। ईर्यार्थाय-ईर्या=ईर्यासमितिस्तदर्थाय= तन्निमित्तम्, क्षुत्पिपासासमाकुलः-ईर्यासमितिसमाराधयितुं न शक्नोति, इति तृतीयम्। च=पुनः संयमार्थाय=संयमं पालयितुम्, आहारादिकमन्तरा हि कच्छ महाकच्छयोरिव-कच्छमहाकच्छौ हि द्वौ भ्रातरौ ऋषभदेवसहप्रव्रजितौ भगवति· प्रतिमास्थिते आहारादिकमलब्ध्वा क्षुधार्त्तत्वेन संयमे सीदन्तौ तापसत्वमापन्नौ तद्वत् संयमो दुरनुपालः स्यात्, इति चतुर्थम्। तथा-प्राणप्रत्ययाय=प्राणत्रा- णहेतवे, अविधिना ह्यात्मनोऽपि प्राणोपक्रमणे हिंसा स्यात्, इति पञ्चमम्।

छह कारणोंमेंसे कोई एक कारण जब उपस्थित हो जावे तब ही साधुको भक्तपानकी गवेषणा करनी चाहिये-अन्यथा नहीं। वे छह कारण ये हैं-'वेयण' इत्यादि।

अन्वयार्थ---(वेयण-वेदनायै) क्षुत् पिपासा आदि वेदनाके उपशमके लिये१ (वेयावच्चे-वैयावृत्याय) गुरु, ग्लान आदि मुनिजनोंकी सेवारूप वैयावृत्ति करनेके लिये२ (इरियट्ठाए-ईर्यार्थाय) ईर्यासमितिकी आराधना करनेके लिये ३ (संजमट्ठाए-संयमार्थाय) संयम पालन करनेके लिये ४ तथा (पाणवत्तियाए-प्राणप्रत्ययाय) प्राणोंकी रक्षाके लिये ५ (धम्म चिंताए धर्मचिन्तायै) धर्मध्यानकी चिन्ताके लिये६ भक्तपानकी गवेषणा करना चाहिये।

भावार्थ---भक्तपानकी गवेषणा इन छह कारणोंमें से कोई एक कारण उपस्थित हो जावे तो ही करना चाहिये-ऐसा जो पहिले कहा गया है सो उन्हीं कारणोंको सूत्रकार कहते हैं---उनमें सर्व प्रथम

છ કારણોમાથી કોઈ એક કારણ ઉપસ્થિત થઈ જાય ત્યારે જ સાધુએ ભક્તપાનની ગવેષણા કરવી જોઈએ. એ સિવાય નહી. તે છ કારણ આ છે—

"वेयण" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—वेयणु-वेदनाय ક્ષુત્ પિપાસા આદિની વેદનાના ઉપશમને માટે (૧) वेयावच्चे-वैयावृत्याय ગુરુ, ગ્લાન આદિ મુનિજનોની સેવારૂપ વયાવૃત્તિ કરવા માટે (૨) इरियट्ठाए-ईर्यार्थाय ઈર્યા સમિતિની અરાધના કરવા માટે (૩) संजमट्ठाए-संयमार्थाय સંયમ પાલન કરવા માટે (૪) તથા पाणवत्तियाए-प्राणप्रत्य· याय પ્રાણોની રક્ષાને માટે (૫) धम्मचिंताए-धर्मचिन्तायै ધર્મધ્યાનની ચિન્તાને માટે (૬) ભક્તપાનની ગવેષણા કરવી જોઇએ.

ભાવાર્થ—ભકતપાનની ગવેષણા આ છ કારણોમાંથી કોઈ એક કારણ ઉપસ્થિત થઈ જાય તો જ કરવી જોઇએ. એવું જે પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે. એજ કારણોને સૂત્રકાર બતાવે છે.–આમાં સર્વપ્રથમ કારણ વેદના છે-ક્ષુધા અથવા

धर्मचिन्तायै=धर्मध्यानचिन्तार्थं श्रुधर्मचिन्तार्थं वा, क्षुत्पिपासा व्याकुलो न धर्मचिन्तां कर्तुं शक्नोति । इति षष्ठं कारणम् । एभिः षड्भिः कारणैर्मुनिर्भक्तपानं गवेषयेत् । 'वेयण' इति लुप्तविभक्तिको निर्देशः । 'वेयावच्चे' इत्यत्र चतुर्थ्यर्थे प्रथमा ॥३३॥

कारण वेदना है-क्षुधा अथवा पिपासाकी जब वेदना उपस्थित होवे तब उसकी शान्तिके लिये साधुको आहार पानीकी गवेषणा करना चाहिये । विना आहार पानीके साधु गुरु ग्लान आदिकी सेवा यथावत् नहीं कर सकता है-अतः वैयावृत्यरूप तपस्याकी आराधना निमित्त आवश्यक है, कि आहार पानीका उपयोग किया जाय । साधु जब तक क्षुत्पिपासासे आकुल व्याकुल होता रहेगा उससे ईर्यासमितिकी परि-पालना तबतक नहीं हो सकती है । अतः इसकी पालना निमित्त आहार पानीकी गवेषणा करना साधुके लिये आवश्यक है । आहार आदिके विना कच्छ महाकच्छकी तरह संयमका परिपालन दुष्कर होता है। जैसे कच्छ महाकच्छ ये दो भाई थे, वे दोनों भगवान ऋषभदेवस्वामीके साथ दीक्षा ली थी, एक समय भगवान प्रतिमामें विराजमान थे उस समय आहारादि के न मिलने से संयम पालन में असमर्थ होकर तापस बन गये इसलिये संयमको अच्छी तरह पालन करनेके लिये आहार पानीकी गवेषणा करना उचित है । विना आहार पानीके अविधिपूर्वक देहका विसर्जित करना आत्मघात है । अतः इस आत्मघातसे बचनेके लिये-प्राणोंके परित्राणके

પિપાસાની વેદના જ્યારે ઉપસ્થિત થઇ જાય ત્યારે તેની શાંન્તીના માટે સાધુએ આહાર પાણીની ગવેષણા કરવી જોઈએ. આહાર પાણીના વગર સાધુ ગુરુ, આદિની સેવા યથાવત્ કરી શકતા નથી. આથી વૈયાવૃત્ય રૂપ તપસ્યાની આરા-ધના નિમિત્ત આવશ્યક છે કે, આહાર પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, સાધુ જ્યાં સુધી ક્ષુધા અને પિપાસાથી આકુળ વ્યાકુળ થતા હોય છે, ત્યાં સુધી તેનાથી ઇર્યા સમિતિની પરિપાલના થઇ શકતી નથી. આથી એની પાલના નિમિત આહાર પાણીની ગવેષણા કરવી સાધુ માટે આવશ્યક છે. આહાર આદિના વગર કચ્છ, મહાકચ્છની માફક સંયમનુ પરિપાલન થવુ અસંભવ છે. આ કચ્છ-મહાકચ્છ બે ભાઇઓ હતા તેઓએ ભગવાન ઋષભ દેવસ્વામીની સાથે દીક્ષા લીધી હતી, એક વખત ભગવાન પ્રતિમામાં બિરાજિત હતા ત્યારે તેઓને આહારાદિ ન મળવાથી સંયમ પાળવામા અસમર્થ થઈને તાપસો બની ગયા. આ માટે સંયમને સારી રીતે પાલન કરવા સારૂ આહાર પાણીની ગવે-ષણા કરવી ઉચિત છે. આહાર પાણી વગર અવિધિ પૂર્વક દેહનુ વિસર્જન કરવું તે આપઘાત કરવા સમાન છે. આથી એવા આત્મઘાતથી બચવા માટે

अथ यैः कारणैर्भक्तादिग्रहणं न कर्तव्यं, तानि कारणानि प्रस्तुवन् माह—

मूलम्—निग्गंथो धिइमंतो, निग्गंथी वि न करिज्ज छहिं चेव ।
ठाणेहिं तु इमेहिं अणतिक्कमणा य से होइ ॥३४॥

छाया—निर्ग्रन्थो धृतिमान् निर्ग्रन्थी अपि न कुर्यात्षड्भिरेव ।
स्थानैस्तु एभिः, अनतिक्रमणं च तस्य भवति ॥ ३४ ॥

टीका—'निग्गंथो' इत्यादि—

धृतिमान्=धर्माचरणं प्रति धैर्ययुक्तो निर्ग्रन्थः साधुः, धृतिमती निर्ग्रन्थी-साध्वी, साऽपि एभिः=अनन्तरं वक्ष्यमाणैः षड्भिरेव स्थानैस्तु भक्तपानगवेषणं न कुर्यात् । तस्य फलमाह—' अणतिक्कमणा ' इत्यादि । तस्य निर्ग्रन्थस्य तस्या निर्ग्रन्थ्याश्च अनतिक्रमणं=संयमयोगानामनुल्लङ्घनं भवति ॥३४॥

लिये-आहारपानीका लेना आवश्यक है । धर्मध्यानकी चिन्ता भी जब तक आहारपानी न मिल जावे तबतक निश्चिन्तरूपसे नहीं सधती है । अतः इस ध्यानकी चिन्ताके लिये आहारपानीका लेना आवश्यक है । ये छह कारण हैं।इन छह कारणोंको लेकर मुनि आहार पानीकी गवेषणा करें॥३३॥

जिन कारणोंसे भक्त आदिका ग्रहण साधुको नहीं करना चाहिये सूत्रकार उन कारणोंको कहते हैं-'निग्गंथो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(धीइमंतो-धृतिमान्) धर्माचरणके प्रति धैर्यशाली (निग्गंथो-निर्ग्रन्थः) निग्रन्थ साधु अथवा धृतिमती (निग्गंथी-निर्ग्रन्थी) साध्वी ये दोनों भी (इमेहिं-एभिः) इस वक्ष्यमाण (छहिं एव ठाणेहिं-षड्भिरेवस्थानैः) छह स्थानोंके उपस्थित होने पर (न करिज्ज-न कुर्यात्)

પ્રાણોના પરિત્રાણને માટે આહાર પાણી લેવાં આવશ્યક છે. ધર્મધ્યાનની ચિંતા પણ જ્યાં સુધી આહાર પાણી ન મળે ત્યાં સુધી નિશ્ચિત રૂપથી સાધી શકાતી નથી. આથી આ ધ્યાનની ચિંતાના માટે આહાર પાણીનું લેવું આવશ્યક છે. આ છ કારણ છે. આ છ કારણોને લઈને મુનિ આહાર પાણીની ગવેષણા કરે. ॥૩૩॥

જે કારણોથી ભકત આદિનું ગ્રહણ સાધુએ ન કરવું જોઈએ એ કારણોને સૂત્રકાર બતાવે છે--" निग्गंथो " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—धिइमंतो-धृतिमान् ધર્માચરણના તરફ સંપૂર્ણપણે ધૈર્યશાળી निग्गंथो-निर्ग्रन्थः નિર્ગ્રંથ સાધુ અથવા ધૃતિમતી निग्गंथी-निर्ग्रन्थी સાધ્વી એ બન્ને પણ इमेहि-एभिः આ વક્ષ્યમણ छहि एव ठाणेहिं-षड्भिरेव स्थानैः છ સ્થાનોના ઉપસ્થિત થવાથી न करिज्ज-न कुर्यात् ભક્તપાનની ગવેષણા ન કરે.

षट् स्थानान्याह—

मूलम्—आयंके उवसग्गे, तितिक्खया बंभचेरगुत्तीसु।
पाणिदया तवहेउं, सरीरवोच्छेयणट्टाए ॥ ३५ ॥

छाया—आतङ्के उपसर्गे, तितिक्षया ब्रह्मचर्यगुप्तिषु।
प्राणिदयातपोहेतोः, शरीरव्युच्छेदनार्थाय ॥ ३५ ॥

टीका—'आयंके' इत्यादि—

आतङ्के=ज्वरादिरोगे निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थी वा भक्तपानगवेषणं न कुर्यात्। इति प्रथमम्। तथा-उपसर्गे=देवमनुष्यतिर्यक्कृतोत्पाते। इति द्वितीयम्। उभयत्र तन्निवादणार्थमिति गम्यम्। तथा-तितिक्षया=सहनशीलतारूपहेतुना ब्रह्मचर्यगुप्तिषु तितिक्षां विना मनोव्याकुलतासमुत्पत्तौ ब्रह्मचर्यगुप्तिरसाध्या, ब्रह्मचर्यगुप्त्यर्थमुपादेया या तितिक्षा तत्संपादनार्थं भक्तपानं न गवेषयेदिति भावः। इति तृतीयम्। तथा-प्राणिदयां तपोहेतोः = वर्षादिष्वप्कायादिजीवरक्षार्थम्, इति

भक्तपानकी गवेषणा न करे। (अणतिक्कमणा तस्स होइ-अनतिक्रमणं तस्य भवति) ऐसा करनेसे उनके संयम योगोंका उल्लंघन होता है ॥३४॥

वे छह स्थान ये हैं—'आयके उवसग्गे' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(आयंके-आतङ्के) ज्वरादिक रोगके होने पर साधु अथवा साध्वीको भक्तपानकी गवेषणा नहीं करना चाहिये। (उवसग्गे-उपसर्गे) देव, मनुष्य, एव तिर्यञ्च कृत उपसर्ग होने पर भक्तपानकी गवेषणा नहीं करना चाहिये। (बंभचेरगुत्तिसु तितिक्खया-ब्रह्मचर्यगुप्तिषु तितिक्षया) तथा ब्रह्मचर्यरूप गुप्तिकी-ब्रह्मचर्यका रक्षणके लिये-संपादन करनेके लिये साधु साध्वीको भक्तपानकी गवेषणा नहीं करना चाहिये। (पाणि दया तवहेउं-प्राणि दया तपोहेतोः) वर्षादिकमें अपकायादि जीवोंकी रक्षाके लिये।

अणतिक्कमणा तस्स होइ-अनतिक्रमणं तस्य भवति એમ કરવાથી તેમના સંયમ યોગોનું ઉલ્લંઘન થાય છે. ॥ ३४ ॥

તે છ સ્થાન આ છે—"आयंके उवसग्गे"-ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—आयंके-आतङ्के જ્વરાદિક રોગ હોવાથી સાધુ અથવા સાધ્વીએ ભક્તપાનની ગવેષણા કરવી ન જોઇએ, उवसग्गे-उपसर्गे દેવ મનુષ્ય અને તિર્યંચ કૃત ઉપસર્ગ થવાથી ભક્તપાનની ગવેષણા ન કરવી જોઇએ, बंभचेरगुत्तिसु तितिक्खया-ब्रह्मचर्यगुप्तिषु तितिक्षया તથા બ્રહ્મચર્યરૂપ ગુપ્તિની સહનશિલતાને સંપાદન કરવા માટે સાધુ સાધ્વીએ ભકતપાનની ગવેષણા ન કરવી જોઇએ. પાણિદયા तवहेउं-प्राणिदया तपोहेतोः વરસતા વરસાદમાં અપકાય આદિના જીવોની

चतुर्थम् । तपोहेतोः=चतुर्थभक्तादिरूपतपस्यार्थं च, इति पञ्चमम् । तथा-शरीरव्युच्छेदनार्थाय=उचितकालेऽनशनं च कर्त्तुं निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थी च भक्तपानगवेषणं न कुर्यात् । इति षष्ठम् । एतैः षड्भिः कारणैर्निर्ग्रन्थेन निर्ग्रन्थ्या वा भक्तपानं परित्याज्यम् ॥ ३५ ॥

मुनिर्भक्तपानगवेषणां कुर्वन् केन विधिना कियत्क्षेत्रं पर्यटेत्तदाह—

मूलम्—अवसेसं भंडगं गिज्झा, चक्खुसा पडिलेहए ।
परमद्धजोयणाओ, विहारं विहरए मुणी ॥३६॥

अवशेषं भाण्डकं गृहीत्वा, चक्षुषा प्रतिलेखयेत् ।
परमर्धयोजनाद्, विहारं विहरेन्मुनिः ॥ ३६ ॥

टीका—'अवसेसं' इत्यादि—

मुनिः अपशेषम्-निरवशेषं=भिक्षाधानिसहितं समस्तं, भाण्डकम्=उपकरणम् चक्षुषा प्रतिलेखयेत् । ततो मुनिः पात्रमादाय परम्=उत्कृष्टम् अर्धयोजनतः=

चतुर्थभक्तादिरूप तपस्या करनेके लिये (सरीरवोच्छेयणट्ठाए-शरीरव्युच्छेदनार्थाय) तथा उचित समयमें अनशन करनेके लिये भक्तपानकी गवेषणा नहीं करना चाहिये । ये छह कारण हैं कि जिनके उपस्थित होनेपर साधु अथवा साध्वीको भक्तपानका परित्यागकर देना चाहिये॥३५॥

मुनिको भक्तपानकी गवेषणा करते हुए किस विधिसे कितने क्षेत्र तक जाना चाहिये यह बात अब सूत्रकार कहते हैं-'अवसेसं' इत्यादि

अन्वयार्थ—मुनि (अवसेसं-अवशेषम्) भिक्षाधानी सहित समस्त (भंडगं गिज्झा-भाण्डकं गृहीत्वा) वस्त्रपात्ररूप उपकरणोंकी पहिले (चक्खुसा-चक्षुषा) नेत्रोंसे (पडिलेहए-प्रतिलेखयेत्) प्रतिलेखना करे

રક્ષા માટે ચતુર્થ ભકતાદિરૂપ તપસ્યા કરવા માટે સરીરવોચ્છેયણટ્ઠાએ-શરીર વ્યુચ્છેદેનાર્થાય તથા ઉચિત સમયમાં અનશન કરવા માટે ભકતપાનની ગવેષણા ન કરવી જોઈએ. આ છ કારણ છે કે જેના ઉપસ્થિત થવાથી સાધુ અથવા સાધ્વીએ ભકતપાનનો પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ॥ ૩૫ ॥

મુનિએ ભકતપાનની ગવેષણા કરતી વખતે કઈ વિધિથી અને કેટલા ક્ષેત્ર સુધી જવું જોઈએ આ વાત હવે સૂત્રકાર બતાવે છે—

" अवसेसं "-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ अवसेसं-अवशेषम् ભિક્ષાધાની સહિત સઘળા भंडगं गिज्झा-भाण्डकं गृहीत्वा વસ્ત્ર પાત્રરૂપ ઉપકરણોની પહેલાં चक्खुसा-चक्षुषा આંખોથી पडिलेहए-प्रतिलेखयेत् પ્રતિલેખના કરી લેવી જોઈએ. અર્થાત્-ભિક્ષાધાની સહિત

अर्धयोजनपरिमितप्रदेशमाश्रित्य विहारं-विहरत्यस्मिन्प्रदेशे विहारः क्षेत्रं तं विहरेत्=विचरेत् । अर्धयोजनात्परतः क्षेत्रातीतमशनादिकं भवति, न तत् साधुभ्यः कल्पते । अतोऽर्धयोजनपरिमित एव प्रदेशे साधुनाऽऽहारादिकं नेतव्यम् ॥ ३६ ॥

इत्थं विहृत्योपाश्रये समागत्य गुर्वालोचनादि पूर्वकं भोजनादिकं कृत्वा यत्कुर्यात्तदाह—

मूलम्—चउत्थीए पोरिसीए, निक्खवित्ताणं भायणं ।
सज्झायं च तओ कुज्जा, सव्वभावविभावणं ॥३७॥

चतुर्थ्यां पौरुष्यां, निक्षिप्य भाजनम् ।
स्वाध्यायं च ततः कुर्यात्, सर्वभावविभावनम् ॥३७॥

टीका—'चउत्थीए' इत्यादि—

मुनिः चतुर्थ्यां पौरुष्यां भाजनं=पात्रं निक्षिप्य=प्रत्युपेक्षणापूर्वकं वस्त्रे बध्वा

-अर्थात्-भिक्षाधानी (झोली) सहित समस्त वस्त्रपात्रोंको अच्छी तरह नेत्रोंसे देख-भाल कर लेना चाहिये ताकि कोई जीवजन्तु उस पर न हो। बादमें उन्हें लेकर (उत्कृष्टम्-उत्कृष्टम्) ज्यादासे ज्यादा (अद्धजोयणाओ-अर्धयोजनात्) आधे योजन तक (विहारं विहरए मुणी-विहारं विहरेत् मुनिः) आहार-पानीकी गवेषणा निमित्त पर्यटन करे। इससे आगे नहीं। क्यों कि दो कोसके उपरका अशनपानादिक साधुको अकल्पनीय कहा गया है॥३६॥

इस प्रकार दो कोससे आहारपानी ला कर साधु उपाश्रयमें आवे और लाई हुई भिक्षा गुरुमहाराजको दिखलावे। उनसे आलोचना आदि ग्रहण कर फिर आहार पानी करके फिर क्या करे सो सूत्रकार इस गाथाद्वारा प्रकट करते हैं—'चउत्थीए' इत्यादि।

अन्वयार्थ—मुनि आहारपानी करके (चउत्थीए पोरसीए-चतुर्थ्यां

સઘળા વસ્ત્રપાત્રોને સારી રીતે આંખોથી જોઈ જવાં જોઈએ કે જેથી કોઈ જીવ જંતુ એના પર ન હોય. પછીથી એને લઈને વધારેમાં વધારે अद्धजोयणाओ-अर्धयोजनात् અર્ધા યોજન સુધી विहारं विहरए मुणी-विहारं विहरेन्मुनिः આહાર પાણીની ગવેષણા નિમિત્ત પર્યટન કરવું એનાથી આગળ નહીં. કેમકે, બે ગાઉના ઉપરનું અશનપાનાદિક સાધુના માટે અકલ્પનીય બતાવવામા આવેલ છે ॥ ૩૬ ॥

આ પ્રમાણે બે ગાઉની અંદરથી આહાર પાણી લઈને સાધુ ઉપાશ્રયમાં આવે. પોતે લાવેલ ભીક્ષા ગુરુ મહારાજને બતાવે. ગુરુમહારાજની આલોચના આદિ ગ્રહણ કર્યા પછી આહાર પાણી કરીને પછી શું કરે તે સૂત્રકાર બતાવે છે—" चउत्थीए " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ આહાર પાણી કરીને चउत्थीए पोरसीए-चतुर्थ्यां पौरुष्याम्

ततश्च सर्वभावविभावनं-सर्वे च ते भावाः सर्वभावाः-जीवाजीवादि सकलतत्त्वानि तेषां विभावनं=प्रकाशकं स्वाध्यायं कुर्यात् ॥ ३७ ॥

किं च—

मूलम्-पोरिसीए चउब्भागे, वंदित्ताण तओ गुरुं ।
पडिक्कमित्ता कालस्स, सिज्जं तु पडिलेहए ॥३८॥

छाया—पौरुष्याश्चतुर्थभागे, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।
प्रतिक्रम्य कालस्य, शय्यां तु प्रतिलेखयेत् ॥ ३८ ॥

टीका—' पोरिसीए ' इत्यादि—

मुनिः पौरुष्याः=चतुर्थपौरुष्याः चतुर्थभागे स्वाध्यायं समाप्य गुरुं वन्दित्वा ततः कालस्य प्रतिक्रम्य=कालप्रतिक्रमणं कृत्वा, तु=पुनः शय्यां प्रतिलेखयेत् ॥३८॥

पौरुष्याम्) चौथी पौरुषीमें (भायणं निक्खवित्ताण-भाजनं निक्षिप्य) प्रत्युपेक्षणापूर्वक पात्रोंको वस्त्रमें बांधकर रख देवे । (तओ-ततः) पश्चात् (सव्व भावविभावणं सज्झायं च कुज्जा-सर्व भावविभावनम् स्वाध्यायं च कुर्यात्) जीवादिक समस्त तत्त्वोंके निरूपक स्वाध्यायको करे ॥३७॥

और भी कहते हैं—' पोरिसीए ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि (पोरिसीए चउब्भागे-पौरुष्याश्चतुर्थभागे) दिनकी चौथी पौरुषीके चतुर्थ भागमें (सज्झायं-स्वाध्यायं समाप्य) स्वाध्यायको समाप्त कर (गुरुं वंदित्ताण-गुरुं वन्दित्वा.) गुरु महाराजको और बडोंको वन्दना करे। उसके बाद (कालस्स पडिक्कमित्ता-कालस्य प्रतिक्रम्य) काल प्रतिक्रमण करके (सिज्जं तु पडिलेहए-शय्यां तु प्रतिलेखयेत्) अपनी शय्याकीप्रतिलेखना करे ॥ ३८ ॥

પછી મુનિ ચૌથી પૌરૂષીમાં भायण निक्खवित्ताण-भाजनं निक्षिप्य પ્રત્યુપ્રેક્ષણા પૂર્વક પાત્રોને વસ્ત્રમાં બાંધીને રાખી દે. तओ-ततः આ પછી सव्वभावविभावणं सज्जायं च कुज्जा सर्वभावविभावन स्वाध्यायं च कुर्यात् જીવાદિક સઘળા તત્વોના નિરૂપક સ્વાધ્યાયને કરે. ॥ ૩૭ ॥

વળી પણ કહે છે—" पोरिसीए " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ पोरसीए चउब्भागे-पौरुष्याश्चतुर्भागे દિવસની ચોથી પૌરૂષીના ચોથા ભાગમાં સ્વાધ્યાયને સમાપ્ત કરી गुरुं वंदित्ताण-गुरुं वन्दित्वा ગુરુ મહારાજને વંદના કરે, कालस्स पडिक्कमित्ता-कालस्य प्रतिक्रम्य કાલ પ્રતિક્રમણ કરીને सिज्जंतु पडिलेहए-शय्यां तु प्रतिलेखयेत् પોતાની શય્યાની પ્રતિલેખના કરે.।૩૮।

किंच—

मूलम्—पासवणुच्चारभूमिं च, पडिलेहिज्ज जयं जई ।
काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमोक्खणं ॥३९॥

छाया—प्रस्रवणोच्चारभूमिं च, प्रतिलेखयेद् यतमानो यतिः ।
कायोत्सर्गं ततः कुर्यात्, सर्वदुःखविमोक्षणम् ॥ ३९ ॥

टीका—'पासवणु' इत्यादि—

यतमानः=यतनावान्, यतिः-मुनिः द्वादश द्वादश स्थण्डिलात्मिकाम् प्रस्रवणोच्चारभूमिं=प्रस्रवणभूमिम् उच्चारभूमिं च प्रतिलेखयेत्=प्रत्युपेक्षेत, च शब्दात्-स्थण्डिलत्रयात्मिकां कालभूमिं च प्रतिलेखयेत्। इत्थं सप्तविंशति स्थण्डिलप्रतिलेखनान्तरमादित्योऽस्तमेति। उक्तंच—

"चउभागावसेसाए, चरिमाए पडिकमित्तु कालस्स ।
उच्चारे पासवणे, थंडिलचउवीसइं पेहे ॥ १ ॥

फिर भी कहते हैं—'पासवणु०' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जयं जई-यतमानो यतिः) यतनावान् मुनि (पासवणुच्चारभूमिं च पडिलेहिज्ज-प्रस्रवणोच्चारभूमिं प्रतिलेखयेत्) बारह बारह १२-१२ स्थण्डिलात्मिक प्रस्रवण भूमिकी एवं उच्चारभूमिकी प्रतिलेखना कर लेवे। तथा स्थण्डिलत्रयात्मक कालभूमिकी प्रतिलेखना कर लेवे। इस प्रकार १२-१२-३=२७ बारह बारह और तीन तीन, एवं सत्ताईस प्रकारकी स्थण्डिल प्रतिलेखनाके अन्तर सूर्य अस्त हो जाता है।

उक्तं च-" चउभागावसेसाए चरिमाए पडिकमित्तु कालस्स ।
उच्चारे पासवणे थंडिलचउवीसइं पेहे ॥ १ ॥

ફરી પણ કહે છે—"पासवणु" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ जयं जई-यतमानो यतिः યતનાવાન મુનિ पासवणुच्चारभूमिं च पडिलेहिज्ज-प्रस्रवणोच्चारभूमिं प्रतिलेखयेत् બાર બાર (૧૨-૧૨) સ્થણ્ડિલ પ્રસ્રવણ ભૂમિની પણ પ્રતિલેખના કરીલે. આ પ્રમાણે ૧૨-૧૨-૩=૨૭ બાર, બાર અને ત્રણ મળીને સત્તાવીસ પ્રકારની સ્થણ્ડિલ પ્રતિલેખનાના અન્તર સૂર્ય અસ્ત થઈ જાય છે. उक्तंच—

" चउभागावसेसाए, चरिमाए पडिकमित्तु कालस्स ।
उच्चारे पासवणे, थंडिलचउवीसइं पेहे ॥ १ ॥

अहियासियाउ अंतो, आसन्ने मज्झि दूरि तिन्नितिन्नि भवे।
तिण्णेव अणहियासी, अंतो छच्छच्च बाहिरओ ॥ २ ॥
एमेव य पासवणो बारस चउवीसइं तु पेहेत्ता।
कालस्स य तिन्नि भवे, अह सूरो अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥

छाया—चतुर्थभागावशेषायां, चरमायां (पौरुष्यां) प्रतिक्रम्य कालस्य।
उच्चारस्य प्रस्रवणस्य स्थण्डिलानि चतुर्विंशतिं प्रेक्षेत ॥ १ ॥
अध्यासनीयानि तु अन्तरासन्ने मध्ये दूरे त्रीणि त्रीणि भवेयुः।
त्रीण्येव अनध्यासनीयानि अन्तः षट् षट् च बाह्यतः ॥ २ ॥
एवमेव च प्रस्रवणे द्वादश चतुर्विंशतिं तु प्रेक्ष्य।
कालस्य त्रीणि भवेयुरथ सूर्योऽस्तमेति ॥ ३ ॥ इति ॥

अयं भावः—दिनान्तिमपौरुष्याश्चतुर्थे भागेऽवशिष्टे सति उच्चारप्रस्रवणस्थण्डिलस्य चतुर्विंशतिमण्डलानां प्रतिलेखना कर्त्तव्या। तत्र उच्चारस्य द्वादशमण्डलानि यथा-ग्रामस्याऽभ्यन्तरे समीप-मध्य-दूर भेदैस्त्रीणि मण्डलानि भवन्ति।

अहियासियाउ अंतो, आसन्ने मज्झि दूरि तिन्नित्तिन्नि भवे।
तिण्णेव अणहियासी, अंतो छच्छच्च बाहिरओ ॥ २ ॥
एमेव य पासवणे बारस चउवीसइं तु पेहेत्ता।
कालस्स य तिन्निभवे अह सूरो अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥

इन गाथाओंका भावार्थ इस प्रकार है—

दीनकी अन्तिम पौरुषीके चौथे भागमें उच्चार प्रस्रवणके स्थंडिलके चौवीस मंडलोंकी प्रतिलेखना करे। उसमें प्रथम उच्चार विषयके बारह मंडल इस प्रकार हैं–

गांवके अन्दर-समीप,मध्य और दूर। ये तीन अध्यासनीय सामान्य-

अहियासियाउ अंतो, आसन्ने मज्झि दूरि तिन्नितिन्नि भवे।
तिण्णेव अणहियासी, अन्तो छच्छच्च बहिरओ ॥ २ ॥
एमेव य पासवणे, बारस चउवीसइं तु पेहेत्ता।
कालस्स य तन्निभवे, अह सूरो अत्थमुवयाइ ॥ ३ ॥”

આ ગાથાઓનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.—

દિવસની અંતિમ પૌરૂષીના ચોથા ભાગમાં ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણના સ્થંડિલના ચોવીસ મંડળોની પ્રતિલેખના કરે. એમાં પ્રથમ ઉચ્ચાર વિષયનાં બાર મંડળ આ પ્રકારનાં છે—

ગામની અંદર, પાસે, મધ્ય અને દૂર આ ત્રણ અધ્યાસનીય–સામાન્ય-

अत्र प्रत्येकं द्विविधम्-अध्यासनीयमनध्यासनीयं चेति । इत्थं षड् भवन्ति । तत्र-अध्यासनीयत्वं सामान्येनोपयोगवत्त्वेन । अनध्यासनीयत्वं च विशिष्टप्रयोजन-वशादुपयोगवत्त्वेनेति । एवं ग्रामबाह्यस्थण्डिलेऽपि विज्ञेयम् । इत्थं द्वादश । एवं प्रस्रवणस्यापि द्वादश, उभयं मिलित्वा चतुर्विंशतिर्मण्डलानि । तथा-रात्रेः प्रथमम-ध्यमान्तिमभेदत्रयस्य तैः सह संमेलनेन सप्तविंशतिर्भेदाः स्थण्डिलस्य भवन्ति, तेषां प्रतिलेखना कर्त्तव्या । एतासु प्रतिलेखनासु सम्पद्यमानासु सूर्योऽस्तं गच्छतीति ।

सूर्येऽस्तं गते सति-षडावश्यकविषयकंप्रतिक्रमणं रात्रेः प्रथमपौरुष्याश्चतुर्षु भागेषु प्रथमे भागे समापनीयम् ।

एवं विशेषतो दिनकृत्यमभिधाय सम्प्रति तथैव रात्रिकृत्यमाह—

रूपसे उपयोगमें आने योग्य, अनध्यासनीय-विशिष्ट प्रयोजनवश उप-योगमें आने योग्य, इस प्रकार प्रत्येकके दो दो भेद होनेसे गामके अन्दर के छह मंडल हुए । इसी प्रकार गामके बाहरके भी समीप, मध्य और दूरके दो दो भेद होनेसे गामके बाहरके छह मंडल हुए । इस तरह अन्दर और बाहरके मिलानेसे बारह मंडल उच्चारके होते हैं १२ । इसी प्रकार प्रस्रवणके भी बारह भेद हो जाते हैं । एवं दोनोंको मिलानेसे चौवीस मंडल हुए । फिर रात्रिके प्रथम, मध्य, और अन्तिम भाग ऐसे कालके तीन भेद मिलानेसे सब सत्ताईस मंडल होते हैं । इन सत्ताईस मण्डलोंकी प्रतिलेखना मुनि करे तब तकमें सूर्य अस्त हो जाता है । जब सूर्य अस्तंगत हो जावे तब साधुको षडावश्यक विषयक प्रतिक्रमण रात्रीकी प्रथम पौरुषीके प्रथम चतुर्थ भाग पर्यन्त करे । इस प्रकार विशे-षरूपसे दिनकृत्य कहकर अब सूत्रकार इसी तरहसे रात्रिकृत्य बतलाते हैं-

---

રૂપથી ઉપયોગમાં આવવા યોગ્ય, અનધ્યાસનીય વિશિષ્ટ પ્રયોજનવશ ઉપયોગમાં આવવા યોગ્ય, આ પ્રમાણે દરેકના બે બે ભેદ હોવાથી ગામની અંદરના છ મંડળ થયાં. આ પ્રમાણે ગામની બહારના પણ પાસે, મધ્ય અને દૂરના બબ્બે ભેદ હોવાથી ગામની બહારનાં છ મંડળ થયાં. આ પ્રમાણે અંદર અને બહારના મેળવવાથી બાર મંડળ ઉચ્ચારના થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રસ્રવણનાં પણ બાર ભેદ થઈ જાય છે આ રીતે બન્નેને મેળવતાં ચોવીસ મંડળ થયાં. પછી રાત્રિના પ્રથમ, મધ્ય અને અંતિમ ભાગ એવા કાળના ત્રણ ભેદ મેળવવાથી સઘળા મળીને સત્તાવીસ મંડળ થાય છે. આ સત્તાવીસ મંડળોની પ્રતિલેખના મુનિ કરે ત્યા સુધીમાં સૂર્ય અસ્ત થઈ જાય છે.

જ્યારે સૂર્ય અસ્ત થઇ જાય ત્યારે સાધુએ ષડાવશ્યક વિષયક પ્રતિક્રમણ રાત્રિની પ્રથમ પૌરૂષીના પ્રથમ ચોથા ભાગ પર્યંત કરવું આ પ્રમાણે વિશેષથી દિવસનુ કૃત્ય કરીને હવે સૂત્રકાર આ પ્રમાણે રાત્રિ કૃત્ય બતાવે છે-

ततः=प्रस्रवणादिभूमिप्रतिलेखनानन्तरं मुनिः सर्वदुःखविमोक्षणं=सकलशारीरमानसतापनिवारकं कायोत्सर्गं कुर्यात्। कायोत्सर्गस्य कर्मापचयहेतुत्वात् सर्वदुःखनिवारकत्वं विज्ञेयम्। उक्तं च—

"काउस्सग्गे जह सुट्ठियस्स भज्जंति अंगमंगाइं।
तह भिंदंति सुविहिया, अट्ठविह कम्मसंघायं॥१॥

छाया—कायोत्सर्गे यथा सुस्थितस्य भज्यन्ते अङ्गान्यङ्गानि।
तथा भिन्दन्ति सुविहिता, अष्टविधं कर्म सङ्घातम्" इति। ॥३९॥

कायोत्सर्गे स्थितो यत्कुर्यात्तदाह—

**मूलम्—देवसियं अईयारं, चिंतिज्जं अणुपुव्वसो।
नाणे य दंसणे चेव, चरित्तम्मि तहेव य॥४०॥**

छाया—दैवसिकं अतिचारं, चिन्तयेदनुपूर्वशः।
ज्ञाने च दर्शने, चैव चारित्रे तथैव च॥४०॥

(तओ-ततः) प्रस्रवणादि भूमिकी प्रतिलेखना करलेनेके बाद मुनि-(सव्वदुःखविमोक्खणं काउस्सग्गं कुज्जा-सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं-कुर्यात्) शारीरिक एवं मानसिक तापका निवारक कायोत्सर्ग करे। कायोत्सर्ग कर्मोपचयका हेतु होनेसे सर्व दुःखोंका निवारक माना गया है। उक्तं च--

"काउस्सग्गे जह सुट्ठियस्स भज्जंति अंगमंगाइं।
तह भिंदंति सुविहिया अट्ठविहं कम्मसंघायं॥१॥"

अर्थात्-कायोत्सर्गमें बैठे हुए मुनिके जैसे २ अंग उपांग टूटते हैं वैसे २ उसके अष्टविध कर्म नष्ट होते रहते हैं॥३९॥

तओ-ततः प्रस्रवणादि भूमिनी प्रतिलेखना करी लीधा पछी मुनि सव्वदुक्ख विमोक्खणं काउस्सगं कुज्जा-सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् शारीरिक अने मानसिक तपनु निवारणु करनार कायोत्सर्ग करे. कायोत्सर्ग कर्मोपचयनो हेतु होवाथी सर्व दुःखोना निवारक तरीके मानवामां आवेल छे. उक्तंच—

"काउस्सग्गे जह सुट्ठियस्स भज्जंति अंगमंगाइं।
तह भिंदंति सुविहिया, अ विहं कम्मसंघायं॥१॥

अर्थात्-कायोत्सर्गमां बेठेला मुनिनां जेम जेम अंग उपांग तूटे छे तेम तेम तेनां अष्टविधकर्मनो नाश थतो रहे छे. ॥ ३९ ॥

टीका—'देवसियं' इत्यादि—

मुनिः=दैवसिकम्=दिवससम्बन्धिनम् अतिचारम् अनुपूर्वशः=क्रमेण=प्रभातप्रतिलेखनातः समारभ्य चिन्तयेत्। अयमेव कायोत्सर्गः किं विषयमतिचारं चिन्तयेदित्याह—'नाणे च' इत्यादि-मुनिः ज्ञाने च=ज्ञानविषयं, दर्शने चैव=दर्शनविषयं, तथैव च चारित्रे=चारित्रविषयमतिचारं चिन्तयेत् ॥४०॥

किं च—

मूलम्—पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताणं तओ गुरुं।
देवसियं तु अईयारं, आलोइज्ज जहक्कमं ॥४१॥

छाया—पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततः गुरुम्।
दैवसिकं तु अतिचारम्, आलोचयेद् यथाक्रमम् ॥४१॥

टीका—'पारियकाउस्सग्गो' इत्यादि—

ततः=अतिचारचिन्तनानन्तरं पारितकायोत्सर्गो गुरुं वन्दित्वा गुरुसमीपे दैवसिकं=दिवससम्बन्धिनम् अतिचारं तु यथाक्रमम् = यथासंख्यम् आलोचयेत् =प्रकाशयेत् ॥ ४१ ॥

कायोत्सर्गमें स्थित मुनि क्या करे सो कहते हैं-'देवसियं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—मुनि (देवसियं अइयारं अणुपुव्वसो चिंतिज्ज-दैवसिकं अतिचारं अनुपूर्वशः चिन्तयेत्) दिवस सम्बन्धी अतिचारोंका प्रभात समयकी प्रतिलेखनासे लगाकर संपूर्ण दिनके अतिचारोंका क्रमशः विचार करना यही कायोत्सर्ग है। (नाणे य दंसणेचेव तहेव चरितम्मि-ज्ञाने च दर्शने चैव तथैव चारित्रे च) ज्ञानके विषयमें, दर्शनके विषयमें तथा चरित्रके विषयमें जो कुछ अतिचार लगे हों उनका विचार करें ॥४०॥

और भी—'पारिय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(तओ-ततः) अतिचारोंकी आलोचना करनेके बाद

કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત મુનિ શુ કરે છે તે કહે છે—"देवसियं" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—મુનિ देवसियं अईयारं अणु पुव्वसो चिंतिज्ज-दैवसिकं अतिचारं अनुपूर्वशः चिन्तयेत् દિવસ સબધિ અતિચારોનો ક્રમશઃ વિચાર કરે. એજ કાયોત્સર્ગ છે, नाणे य दंसणे चेव तहेव चरितम्मि-ज्ञाने च दर्शने चैव तथैव चारित्रे च જ્ઞાનના વિષયમા, દર્શનના વિષયમાં તથા ચારિત્રના વિષયમાં જે કાંઇ અતિચાર લાગ્યા હોય એનો વિચાર કરે. ॥૪૦॥

વળી પણ—"पारिय" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—तओ-ततः અતિચારોની આલોચના કર્યા પછીથી पारिय

मूलम्—पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।
काउस्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमोक्खणं ॥४२॥

छाया—प्रतिक्रम्य निःशल्यो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।
कायोत्सर्गं ततः कुर्यात् , सर्वदुःखविमोक्षणम् ॥४२॥

टीका—'पडिकमित्तु' इत्यादि—

अतिचारालोचनानन्तरं प्रतिक्रम्य=प्रतिक्रमणं मनसा भावशुद्धितो वाचा तत्सूत्रपाठतः कायेनोत्तमाङ्गनमनादितः कृत्वा निःशल्यो=मायादिशल्यरहितो भूत्वा ततो गुरुं वन्दित्वा ततश्च ज्ञानदर्शनचारित्रशुद्धिनिमित्तं सर्वदुःखविमोक्षणं—कायोत्सर्गंकुर्यात्॥४२॥

(पारियकाउस्सग्गो—पारितकायोत्सर्गः) मुनि कायोत्सर्गको पारे—समाप्त करे। इसके पश्चात् (गुरुं वंदित्ताणं—गुरुं वन्दित्वा) गुरुवन्दन कर (देवसियं अईयारं आलोइज्ज जहक्कमं—दैवसिकं अतिचारं यथाक्रमं आलोचयेत्) दिवससंबंधी अतिचार गुरुके समीप प्रकाशित करे ॥४१॥

फिर भी—'पडिक्कमित्तु' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तओ—ततः) अतिचारोंकी आलोचनाके बाद (पडिक्कमित्त—प्रतिक्रम्य) प्रतिक्रमण भावशुद्धिरूप मनसे, प्रतिक्रमणसूत्रपाठरूप वचनसे, मस्तकके झुकानेरूप कायसे—करके (निस्सल्लो—निःशल्यः) मायादि शल्य रहित होकर (तओ गुरुं वन्दित्ताणं—ततः गुरुं वन्दित्वा) गुरुवन्दना कर मुनि (सव्वदुक्खविमोक्खणं काउस्सगं कुज्जा—सर्वदुःख विमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्) समस्त दुःखोंको नाश करनेवाले कायोत्सर्ग—ज्ञान दर्शन चारित्रकी शुद्धिके निमित्त व्युत्सर्ग तप—करे॥४२॥

काउस्सग्गो—पारितकायोत्सर्गः मुनि કાયોત્સર્ગને પારે સમાપ્ત કરે. એના પછી गुरुं वंदित्ताणं—गुरुं वन्दित्वा ગુરુને વંદના કરી देवसियं अईयारं आलोइज्ज जहक्कमं—दैवसिकं अतिचारं यथाक्रमं आलोचयेत् દિવસ સંબંધી અતિચાર ગુરુની પાસે પ્રકાશિત કરે. ॥ ४१ ॥

ફરી પણ—"पडिकमित्तु" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—तओ—ततः અતિચારોની આલોચના પછી पडिक्कमित्तु—प्रतिक्रम्य પ્રતિક્રમણ ભાવશુદ્ધિરૂપ મનથી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર પાઠરૂપ વચનથી મસ્તકને ઝુકાવવારૂપ કાયથી કરીને निस्सल्लो—निःशल्यः માયાદિશલ્ય રહિત થઈને तओ गुरुं वंदित्ताणं—ततः गुरुं वन्दित्वा ગુરુવંદના કરી મુનિ सव्वदुक्खविमोक्खणं काउस्सगं कुज्जा—सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् સઘળા દુઃખોના નાશ કરવાવાળા કાયોત્સર્ગ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની શુદ્ધિના નિમિત્ત વ્યુત્સર્ગ તપ કરે. ॥४२ ॥

मूलम्–पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताणं तओ गुरुं ।
थुईमंगलं च काउं, कालं, संपडिलेहए ॥४३॥

छाया—पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।
स्तुतिमङ्गलं च कृत्वा, कालं संप्रतिलेखयेत् ॥४२॥

टीका—'पारियकाउस्सग्गो' इत्यादि—

पारितकायोत्सर्गो मुनिः गुरुं वन्दित्वा ततश्च स्तुतिमङ्गलं="नमोऽत्थुण" लक्षणं स्तुतिद्वयं च कृत्वा कालं=प्रादोषिकं सम्प्रतिलेखयेत्=सम्यक्तया प्रत्युपेक्षेत ॥४३॥

ततो यत्कुर्यात्तदाह—

मूलम्–पढमं पोरिसि सज्झायं, बीयं झाणं झियायई ।
तइयाए निदमोक्खं तु, सज्झायं तु चउत्थीए ॥४४॥

छाया—प्रथमां पौरुषीं स्वाध्यायं, द्वितीयां ध्यानं ध्यायेत् ।
तृतीयायां निद्रामोक्षं तु, स्वाध्यायं तु चतुर्थीम् ॥४४॥

टीका—'पढमं' इत्यादि—

इयं गाथा व्याख्यातपूर्वा । पूर्वमुक्तवाऽपि पुनः कथनं गुरुभिः पुनः पुनरुपदेशदाने प्रयासो न मन्तव्य इति सूचयितुम् ॥ ४४ ॥

फिर कहते हैं—'पारिय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पारियकाउस्सग्गो–पारितकायोत्सर्गः) कायोत्सर्ग पालकर मुनि (गुरुं वंदित्ताण–गुरुं वन्दित्वा) गुरुको वंदना करे। वंदना करके पश्चात् (थुइमंगलं च काउं–स्तुतिमंगलं कृत्वा) "नमोत्थुणं" लक्षणरूप स्तुतिद्वयको पढें। पढनेके बाद (कालं संपडिलेहए–कालं संप्रतिलेखयेत्) प्रदोषकाल संबंधी कालकी प्रतिलेखना करे ॥ ४३ ॥

फिर क्या करना चाहिये ? सो कहतें हैं—'पढमं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–रात्रिकी (पढमं पोरिसि सज्झायं–प्रथमां पौरुषीं स्वाध्यायं)

ફરી કહે છે—"पारिय" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—पारियकाउस्सग्गं–पारितकायोत्सर्गः કાયોત્સગ' પાળીને મુનિ गुरुं वन्दित्ताण–गुरुं वन्दित्वा ગુરુને વંદના કરે વંદના કર્યા પછી थुइमंगल च काउं–स्तुतिमङ्गलं च कृत्वा 'नमोत्थुण" લક્ષણરૂપ સ્તુતિ બોલે. સ્તુતિ બોલ્યા બાદ कालं संपडिलेहए–कालं संप्रतिलेखयेत् પ્રદોષકાળ સંબંધી કાળની પ્રતિલેખના કરે. ॥४३॥

પછી શું કરવું જોઈએ તે કહે છે—"पढम" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—રાત્રિની पढमं पोरिसि सज्झायं–प्रथमां पौरुषी स्वाध्या પ્રથમ

चतुर्थपौरुष्यां कथं स्वाध्यायः कर्तव्य इत्याह—

मूलम्--पोरिसीए चउत्थीए, कालं तु पडिलेहियो ।
सज्झायं तु तओ कुज्जा, अबोहिंतो असंजए ॥४५॥

छाया—पौरुष्यां चतुर्थ्यां, कालं तु प्रतिलेख्य ।
स्वाध्यायं तु ततः कुर्यात्, अबोधयन् असंयतान् ॥ ४५ ॥

टीका—'पोरिसीए' इत्यादि—

रात्रेश्चतुर्थ्यां पौरुष्यां तु=निश्चयेन मुनिः कालं=वैरात्रिकं कालं प्रतिलेख्य ततः=तदनन्तरम् असंयतान्=अगारिणः, अबोधयन्=अनुत्थापयन् तु स्वाध्यायं कुर्यात् । यथाऽगारिणां निद्राभङ्गो न भवेत्तथा मन्दमन्दस्वरेण स्वाध्यायं कुर्यादिति भावः ॥ ४५ ॥

प्रथम पौरुषीमें स्वाध्याय करे, (बीयं ज्झाणं ज्झियायइ-द्वितीयां ध्यानं ध्यायेत) दूसरी पौरुषीमें ध्यान करे-(तइयाइं निद्दा मोक्खं तु-तृतीयायां निद्रा मोक्ष तु) तीसरी पौरुषीमें निद्रा लेवे और (संज्झायं तु चउत्थीए-स्वाध्यायं तु चतुर्थ्याम्) चौथी पौरुषीमें फिर स्वाध्याय करे॥ ४४ ॥

चतुर्थ पौरुषीमें स्वाध्याय कैसे करना चाहिये सो सूत्रकार कहते हैं-
'पोरिसीए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—रात्रिकी (चउत्थीए पोरसीए-चतुर्थ्यां पौरुष्याम्) चतुर्थ पौरुषीमें मुनि (कालं पडिलेहिया-कालं प्रतिलेख्य) वैरात्रिक कालकी प्रतिलेखना करके (असंजए अबोहिंतो-असंयतान्अबोधयन्) गृहस्थजन जग न जावें इस रूपसे अर्थात् मंद २ स्वरसे (सज्जायं कुज्जा-स्वाध्यायं कुर्यात्) स्वाध्याय करे ॥ ४५ ॥

પૌરૂષીમાં સ્વાધ્યાય કરે वीयं ज्झाणं जीयायई-द्वितीयां ध्यानं ध्यायेत् બીજી પૌરુષીમાં ધ્યાન કરે, तइयाइं निद्दमोक्खं तु-तृतीयायां निद्रामोक्षं तु ત્રીજી પૌરૂષીમાં નિદ્રા લે અને सज्जायं तु चउत्थीए-स्वाध्यायं तु चतुर्थ्याम् ચોથી પૌરૂષીમાં ફરીથી સ્વાધ્યાય કરે ॥ ૪૪ ॥

ચોથી પૌરૂષીમાં સ્વાધ્યાય કેમ કરવો તે સૂત્રકાર કહે છે-"पोरिसीए" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—રાત્રિની चउत्थीए पोरसीए-चतुर्थ्यां पौरुष्याम् ચતુર્થ પૌરૂષીમાં મુનિ काल पडिलेहिया-कालं प्रतिलेख्य વૈરાત્રિક કાળની પ્રતિલેખના કરીને असंजए अबोहिंतो-असंयतान् अबोधयन् ગૃહસ્થજન જાગી ન જાય એવાં રૂપથી અર્થાત્ મંદમંદ સ્વરથી સ્વાધ્યાય કરે. ॥ ૪૫ ॥

मूलम्--पोरिसीए चउब्भागे, वंदित्ताण तओ गुरुं।
पडिक्कमित्ता कालस्स, कालं तु पडिलेहए॥ ४६॥

छाया--पौरुष्याश्चतुर्थभागे, वन्दित्वा ततो गुरुं।
प्रतिक्रम्य कालस्य, काल तु प्रतिलेखयेत्॥ ४६॥

टीका--'पोरिसीए' इत्यादि--

ततः=स्वाध्यायकरणानन्तरं पौरुष्याः=चतुर्थपौरुष्याः चतुर्थभागेऽवशिष्यमाणे गुरुं वन्दित्वा कालस्य=स्वाध्यायपरित्यागरूपवैरात्रिककालस्य प्रतिक्रम्य--विशोध्य 'संप्रति स्वाध्यायसमयो नास्ति, आवश्यककरणसमयः समागतः' इति निश्चित्य कालं – प्रभातिककाल–रात्रिकप्रतिक्रमणसमयरूपं–प्रतिलेखयेत् – प्रत्युपेक्षेत गृह्णीयाच्च आवश्यकं कुर्यादित्यर्थः, इह च साक्षात्प्रत्युपेक्षणस्यैव पुनःपुनरभिधानमनेकविषयत्वात्॥ ४६॥

किंच--

मूलम्-आगए कायवुस्सग्गे, सव्वदुक्खविमोक्खणे।
काउसग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमोक्खणं॥४७॥

छाया--आगते कायव्युत्सर्गे, सर्वदुःखविमोक्षणे।
कायोत्सर्गं ततः कुर्यात्, सर्वं दुःखविमोक्षणम्॥ ४७॥

फिर भी–'पोरिसीए' इत्यादि।

अन्वयार्थ–(तओ–ततः) स्वाध्याय करनेके बाद (पोरिसीए चउब्भागे–पौरुष्याश्चतुर्थभागे) चतुर्थ पौरुषीका चतुर्थ भाग बाकी रहे तब (गुरुं वंदित्ताण–गुरुं वन्दित्वा) गुरुवंदन करके (कालस्स पडिक्कमित्ता–कालस्य प्रतिक्रम्य) 'अकाल आगया है' ऐसा समझकर (कालं पडिलेहए–कालं प्रतिलेखयेत्) प्राभातिक कालकी प्रतिलेखना करे अर्थात् राइसी प्रतिक्रमण करे॥ ४६॥

ફરી પણ–" पोरिसीए " ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ–तओ–ततः સ્વાધ્યાય કર્યા પછી पोरसीए चउब्भागे–पौरुष्याश्चतुर्थभागे ચોથી પૌરૂષીનો ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે गुरुं वंदित्ताणं–गुरुं वन्दित्वा ગુરુને વંદના કરીને कालस्स पडिक्कमित्ता–कालस्य प्रतिक्रम्य અકાળ આવી ગયેલ છે. એવુ સમજીને कालं पडिलेहिए–कालं प्रतिलेखयेत् પ્રભાત કાળની પ્રતિલેખના કરે અર્થાત્ રાઈસી પ્રતિક્રમણ કરે. ॥૪૬॥

टीका--'आगए' इत्यादि--

सर्वदुःखविमोक्षणे कायव्युत्सर्गे=कायोत्सर्गसमये आगते सति ततो मुनिः सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्। 'सर्वदुःखविमोक्षणं' पदस्य वारद्वयकथनं कायोत्सर्गस्यात्यन्तनिर्जराख्यापनार्थम् ॥ ४७ ॥

रात्रिसम्बन्धिनोऽतिचारा यथा चिन्तनीयास्तथाऽऽह--

मूलम्-राइयं च अईयारं, चिंतिज्जं अणुपुव्वसो।
नाणम्मि दंसणम्मि, चरित्तम्मि तवम्मि यं ॥४८॥

छाया--रात्रिकं च अतीचारं, चिन्तयेदनुपूर्वशः।
ज्ञाने दर्शने चारित्रे, तपसि च ॥ ४८ ॥

टीका--'राइयं च' इत्यादि--

मुनिः ज्ञाने=ज्ञानविषये दर्शने=दर्शनविषये चारित्रे=चारित्रविषये, तपसि=तपो विषये, च शब्दाद् वीर्ये च रात्रिकं=रात्रि जनितम् अतिचारं चिन्तयेत्॥४८॥

फिर भी—'आगए' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(सव्वदुक्खविमोक्खणे-सर्वदुःखविमोक्षणे) सर्व दुःखोंका निवारक (कायवुस्सग्गे-कायोसर्गे) कायोत्सर्गका समय जब आ जावे तब मुनि (सव्वदुःखविमोक्खणं काउस्सग्गं कुज्जा-सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्) सर्व दुःख निवारक कायोत्सर्ग करे ॥४७॥

कायोत्सर्गमें रात्रि संबंधी अतिचारोंको जिस प्रकार चिन्तन करना चाहिये सो कहते हैं—'राइयं च' इत्यादि।

अन्वयार्थ—मुनि (नाणम्मि-ज्ञाने) ज्ञानके विषयमें (दंसणम्मि-दर्शने) दर्शनके विषयमें (चरित्तम्मि-चारित्रे) चारित्रके विषयमें (तवम्मि य-तपसि च)

ફરી પણ—"आगए" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सव्वदुक्खविमोक्खणे-सर्वदुःखविमोक्षणे સર્વ દુઃખોનું નિવારણ કરનાર कायवुस्सग्गे-कायोत्सर्गे કાયોત્સર્ગનો સમય જ્યારે આવી જાય ત્યારે મુનિ सव्वदुक्खविमोक्खणं काउस्सग्गं कुज्जा-सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् સર્વ દુઃખ નિવારક કાયોત્સર્ગ કરે. ॥ ૪૭ ॥

કાયોત્સર્ગમાં રાત્રી સંબંધી અતિચારોનું જે પ્રકારે ચિંતન કરવું જોઈએ તે કહે છે—"राइयं च" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—મુનિ नाणम्मि-ज्ञाने જ્ઞાનના વિષયમાં दंसणम्मि-दर्शने દર્શનના વિષયમાં, चरित्तम्मि-चारित्रे ચારિત્રના વિષયમાં, तवम्मि य-तपसि च તપના

ततश्च--

मूलम्--पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताणं तओ गुरुं ।
राइयं च अईयारं, आलोएज्ज जहक्कमं ॥४९॥

छाया--पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।
रात्रिकं च अतीचारम् , आलोचयेद् यथाक्रमम् ॥४९॥

टीका--'परियकाउस्सग्गो ' इत्यादि--

इयं व्याख्यातपूर्वा ॥ ४९ ॥

तथा च--

मूलम्--पडिक्कमित्तु निस्सल्लो, वंदित्ताण तओ गुरुं ।
काउसर्स्सग्गं तओ कुज्जा, सव्वदुक्खविमोक्खणं ॥५०॥

छाया--प्रतिक्रम्य निःशल्यो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।
कायोत्सर्गं ततः कुर्यात् , सर्वदुःखविमोक्षणम् ॥ ५० ॥

टीका--'पडिक्कमित्तु' इत्यादि--

प्रतिक्रम्य=प्रतिक्रमणं कृत्वा-निःशल्यः सन् ततो गुरुं वन्दित्वा, चतुर्थावश्यकान्ते गुरुवन्दनं कृत्वा पञ्चमावश्यकं प्रारभेत । ततः सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यादित्यर्थः ॥ ५० ॥

तपके विषयमें, एवं वीर्यके विषय (राईयं अइयारं चिंतिज्ज-रात्रिकं अतिचारं चिन्तयेत्) रात्रिमें जो भी अतिचार लगे हों उनका चिन्तवन करे ॥४८॥

फिर क्या करे सो कहते हैं—'पारिय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पारियकाउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गो) कायोत्सर्गको पार कर (तओ गुरुं वंदित्ताणं—ततो गुरुं वंदित्वा) गुरुको वंदना करके (राईयं अइयारं-रात्रिकं च अतिचारम्) रात्रि सम्बन्धी अतिचारोंकी (जहक्कमं आलोएज्ज-यथाक्रमं आलोचयेत्)यथाक्रम अनुक्रमसे आलोचना करे ॥४९॥

વિષયમાં અને વીર્યના વિષયમાં राइयं अइयारं चिंतिज्ज-रात्रिकं अतिचारं चिंतयेत् રાત્રિના જે કાંઈ અતિચાર લાગેલ હોય તેનું ચિંતવન કરે. ॥૪૮॥

પછી શું કરે છે તે કહે છે—" पारिय " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—पारियकोउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गो કાયોત્સર્ગ પાળીને तओ गुरुं वंदित्ताणं-ततो गुरुं वन्दित्वा ગુરુને વંદના કરીને राइयं अइयारं-रात्रिकं अतिचारं રાત્રી સંબંધી અતિચારોની जहक्कमं आलोएज्ज-यथाक्रमं अतिचारं ...લો... યથાક્રમ અનુક્રમથી આલોચના કરે. ॥ ૪૯ ॥

ततः कायोत्सर्गस्थः किं कुर्यात् ? इत्याह--

मूलम्--किं तवं पडिवज्जामि, एवं तत्थ विचिंतए।
काउस्सग्गं तु पारित्ता, वंदई उ तओ गुरुं ॥५१॥

छाया--किं तपः प्रतिपद्ये, एवं तत्र विचिन्तयेत्।
कायोत्सर्गं तु पारयित्वा, वन्देत तु ततो गुरुम् ॥ ५१ ॥

टीका--'किं तवं' इत्यादि--

मुनिः ' किम्=किं रूपं तपः=नमस्कारसहितादिप्रतिपद्ये=स्वीकुर्वेऽहम् ' एवम्=अनेन प्रकारेण तत्र=कायोत्सर्गे विचिन्तयेत्=ध्यायेत्। वीरो हि भगवान्

और भी--' पडिक्कमित्तु ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(पडिक्कमित्तु-प्रतिक्रम्य) प्रतिक्रमण करके (निस्सल्लो निःशल्यः) माया, मिथ्या, निदान शल्योंसे रहित बना हुआ मुनि (तओ गुरुं वंदित्ताण ततो-गुरुं वन्दित्वा) गुरु महाराजको वंदना करे-अर्थात् चतुर्थ आवश्यकके अन्तमें गुरुमहाराजको वंदना करके पंचम आवश्यक प्रारंभ करे। (तओ सव्वदुःखविमोक्खणं काउस्सग्गं कुज्ज-ततः सर्व दुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात्) इसके बाद सर्व दुःखविनाशक कायोत्सर्ग करे ॥ ५० ॥

कायोत्सर्गमें स्थित मुनि क्या विचार करे?-यह बात सूत्रकार कहते हैं--' किं तवं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ--(किं तवं पडिवज्जामि-किं तपः प्रतिपद्ये) " मैं नमस्कार सहित-नौकारसी आदि किस तपको धारण करूं (एवं-एवम्) इस प्रकार

વધુ પણ--" पडिक्कमित्तु " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—पडिक्कमित्तु-प्रतिक्रम्य પ્રતિક્રમણ કરીને निस्सल्लो-निशल्यः માયા, મિથ્યા, નિદાનશલ્યોથી રહિત બનેલ મુનિ गुरुं वन्दित्ताणं-गुरुं वन्दित्वा ગુરુ મહારાજને વંદના કરે. અર્થાત્-ચોથા આવશ્યકના અંતમાં ગુરુમહારાજને વંદના કરીને પાંચમા આવશ્યકને પ્રારંભ કરે. तओ सव्वदुक्खविमोक्खणं काउस्सगं कुज्जा-ततो सर्वदुःखविमोक्षणं कायोत्सर्गं कुर्यात् અને એ પછી સર્વ દુઃખ વિનાશક કાયોત્સર્ગ કરે. ॥ ૫૦ ॥

કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત મુનિ કયો વિચાર કરે આ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે-
" किं तवं " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—किं तवं पडिवज्जामि-किं तपः प्रतिपद्ये હું નમસ્કાર સહિત નૌકારસી આદિ કયા તપને ધારણ કરૂં? एवं-एवम् આ પ્રમાણે तत्थ-तत्र

षण्मासं यावन्निरशनो विहृतवान्। तत्किमहमपि निरशने शक्तोऽस्म्येतावत्कालं स्थातुमुतनेति? एवं पञ्चमासादिकमपि यावन्नमस्कारसहित तावत्परिभावयेत्। उक्तंच

" चिंते चरमे उ, किं तवं काहं ?।
छम्मासामेकदिणादिहाणि जा पोरिसि नमो वा "॥

छाया---चिन्तयेत् चरमे तु, किं तपः करिष्यामि ?।

षण्मास्या एकदिनादिहानिः, यावत्पौरुषी नमस्कार सहितं वा॥" इति। इत्थं चिन्तयित्वा तु=पुनः कायोत्सर्गं पारयित्वा=समाप्य ततस्तु गुरुं वन्देत=यथा पर्यायं वन्दनां कुर्यात्॥ ५१॥

पूर्वगाथोत्तरार्द्धोक्तार्थमनुवदन् सामाचारी विशेषमाह—

मूलम्--पारियकाउस्सग्गो, वंदित्ताण तओ गुरुं।
तवं संपडिवज्जित्ता, करिज्ज सिद्धाण संथवं॥५२॥

(तत्थ-तत्र) कायोत्सर्गमें स्थित मुनि (विचिंतए-विचिन्तयेत्) चिन्तन करे। महावीर भगवान तो छह महीने तकका तप करते थे तो क्या मैं भी इसी तरह इतने समय तक अथवा इससे कम यावत् नौकारसी तकका तप कर सकता हूं या नहीं? इस प्रकार अपनी शक्तिकी तुलना करे। कहा भी है--" चिंते चरमे उ किं तवं काहं।

छम्मासा मेकदिणादिहाणि जा पोरिसी नमोवा॥"

काउसगके अंतमें ऐसा चिंतन करे कि "मैं किस प्रकारका तप कर सकता हूं क्या छम्मासी तप कर सकता हूं या एक दिन कम छम्मासी यावत् क्या नोकारसी कर सकता हूँ?"। पश्चात् (काउस्सगंतु पारित्ता-कायोत्सर्गं पारयित्वा) कायोत्सर्ग पार कर गुरु महाराजको वंदना करे॥५१॥

કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત મુનિ विचितए-विचिंतयेत् ચિંતન કરે. મહાવીર ભગવાન તો છ મહિના સુધી તપ કરતા હતા તો શું હું પણ એ પ્રમાણે એટલા સમય સુધી અથવા એનાથી ઓછા સમય સુધી યાવત્ નૌકારસી સુધી તપ કરી શકું કે નહીં? આ પ્રમાણે પોતાની શક્તિની તુલના કરે. કહ્યું પણ છે—

" चिंते चरमे उ किं तवं काहं।
छम्मासा मेकदिणादिहाणि जा पोरिसी नमोवा॥"

કાયોત્સર્ગના અંતમાં એવું ચિંતવન કરે કે, "હું કયા પ્રકારનું તપ કરી શકું છું. શું છમ્માસી તપ કરી શકું અથવા તો એક દિવસ ઓછો છમ્માસી યાવત્ શું નૌકારસી કરી શકું? પછી काउस्सगं तु पारित्ता-कायोत्सर्गं त्वा કાયોત્સર્ગ પાળીને ગુરુમહારાજને વંદના કરે. ॥ ૫૧ ॥

छाया—पारितकायोत्सर्गो, वन्दित्वा ततो गुरुम् ।
तपः सम्प्रतिपद्य, कुर्यात् सिद्धानां संस्तवम् ॥ ५२ ॥

टीका—'पारिय' इत्यादि ।

पारितकायोत्सर्गो मुनिः गुरुं वन्दित्वा ततः तपः=यथाशक्तिचिन्तितं सम्प्रतिपद्य,=स्वीकृत्य सिद्धानां संस्तवं=सिद्धादिस्वरूपमनुलक्ष्य 'नमोऽत्थुणं' लक्षणं स्तुतिद्वयं कुर्यात् ॥५२॥

सम्प्रत्यध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्--एसा सामायारी, समासेण वियाहिया ।
जं चरित्ता बहू जीवा, तिण्णा संसारसागरंति बेमि ॥५३॥

इइ छव्वीसइमं सामायारी अज्झयणं समत्तं ॥ २६ ॥

छाया—एषा सामाचारी, समासेन व्याख्याता ।
यां चरित्वा बहवो जीवाः, तीर्णाः संसारसागरमिति ब्रवीमि ॥५३॥

टीका—'एसा' इत्यादि—

एषा=अनन्तरोक्ता दशविधा=दशप्रकारा सामाचारी ओघसामाचारी च समासेन=संक्षेपेण व्याख्याता=कथिता । सामाचार्याः फलमाह—'जं चरित्ता'

मुनि फिर क्या करे सो कहते हैं—'पारिय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पारियकाउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गः) जिसने कायोत्सर्ग समाप्त किया है ऐसा मुनि (गुरुं वंदित्ताण-गुरुं वन्दित्वा) गुरु महाराजको वंदन करके यथाशक्ति (तवं पडिवज्जित्ता-तपः प्रतिपद्य) चिन्तित तपको स्वीकार कर (सिद्धाणसंथवं करिज्ज-सिद्धानां संस्तवं कुर्यात्) "नमोत्थुणं" इस पाठको दो बार पढे ॥ ५२ ॥

अब अध्ययनका उपसंहार करते हुए कहते हैं-'एसा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(एसा-एषा) अनन्तरोक्त यह दश प्रकारकी (समायारी सामाचारी) सामाचारी एवं ओघ सामाचारी मैंने (समासेण वियाहिया-

---

मुनि पछी शुं करे ते कहे छे—"पारिय" ईत्यादि

અન્વયાર્થ—पारियकाउस्सग्गो-पारितकायोत्सर्गः જેણે કાયોત્સર્ગ સમાપ્ત કરેલ હોય એવા મુનિ गुरुं वंदित्ताणं-गुरुं वन्दित्वा ગુરુમહારાજને વંદના કરીને યથાશક્તિ तवं पडिवज्जित्ता-तपः प्रतिपद्य ચિંતિત તપનો સ્વીકાર કરી सिद्धाण-संथवं करिज्ज-सिद्धानां संस्तवं कुर्यात् "नमोत्थुणं" આ પાઠને બે વાર ભણે ॥૫૨॥

હવે અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરીને કહે છે—"एसा"-ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—एसा-एषा અનન્તરોક્ત આ દશ પ્રકારની सामायारी-सामाचारी સામાચારી અને ઓઘ સામાચારી મેં समासेण वियाहिया-समासेन व्याख्याता

इत्यादिना–यां सामाचारीं चरित्वा=आसेव्य बहवो जीवाः संसारसागरं तीर्णाः=चतुर्गतिक संसारसागरस्य पारंगताः मुक्तिं प्राप्तवन्त इति यावत्। 'इति ब्रवीमि' इत्यस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः ॥ ५३ ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित–ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपति–कोल्हापुरराजप्रदत्त–"जैनशास्त्राचार्य"–पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर –पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम्–'सामाचारी' नामकं षड्विंशतितममध्ययनं–सम्पूर्णम् ॥२६॥

समासेन व्याख्याता) संक्षेपसे कही है। (जं चरित्ता बहू जीवा संसार सागरम् तीर्णा त्ति बेमि–यां चरित्वा बहवो जीवाः संसारसागरं तीर्णाः इति ब्रवीमि) जिस सामाचारीको पालन करके अनेक जीव इस संसार-सागरसे पार हुए हैं। "इति ब्रवीमि" सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं हे जंबू! भगवानके समीप जैसा मैने सुना है वैसा कहता हूं ॥५३॥

॥ छाईस वां 'सामाचारी' नामक अध्ययन समाप्त ॥ २६ ॥

સંક્ષેપથી કહી છે. जं चरित्ता बहू जीवा संसारसागर तिण्णा त्तिबेमि–यां चरित्वा बहवो जीवा· संसारसागरं तीर्णाः જે સામાચારીનું પાલન કરીને અનેક જીવ આ સંસાર સાગરથી પાર થયેલ છે. (त्तिबेमि–इति ब्रवीमि) સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે, હે જમ્બૂ ભગવાનની પાસેથી મેં જેવું સાંભળેલ છે તેવું આ તમને કહેલ છે. ॥ ૫૩ ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું છવ્વીસમું 'સામાચારી' નામનું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨૬॥

॥ अथ सप्तविंशतितममध्ययनम् ॥

व्याख्यातं सामाचारी नामकं षड्विंशतितममध्ययनम् । सम्प्रति खलुङ्कीयाख्यं सप्तविंशतितममध्ययनमारभ्यते । अस्य च पूर्वेण सहायमभिसम्बन्धः– पूर्वस्मिन्नध्ययने सामाचारी प्रतिपादिता । सा चाशठतयैव पालयितुं शक्या । अशठताज्ञानं च तद्विपरीतशठताज्ञाने सत्येव जायते । अतोऽस्मिन्नध्ययने स दृष्टान्तं शठतास्वरूपं निरूप्यते । इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्य अस्याध्ययनस्येदमादिमं सूत्रम्–

मूलम्–थेरे[1] गणहरे गग्गे, मुणी आसि विसारए ।
आइण्णे गणिभावंमि, समाहिं पडिसंधए ॥ १ ॥

छाया—स्थविरो गणधरो गर्गः, मुनिरासीद् विशारदः ।
आकीर्णो गणिभावे, समाधिं प्रतिसन्धत्ते ॥ १ ॥

टीका—' थेरे ' इत्यादि ।

स्थविरः–संयममार्गतो विचलितान् स्थिरी करोतीति स्थविरः–श्रुतचारित्रधर्मात् प्रचलतां पुनर्धर्मे स्थापकः । उक्तं च—" थिरकरणा पुण थेरो " ।

सत्ताईसवां अध्ययन प्रारम्भ—

सामाचारी नामक छईसवें अध्ययन का व्याख्यान हो चुका है । अब यह सत्ताईसवां अध्ययन प्रारंभ होता है । इस अध्ययन का नाम ' खलुङ्कीय ' है । पूर्व अध्ययन के साथ इसका संबंध इस प्रकार है– पूर्व अध्ययनमें सामाचारी कही गई है सो यह सामाचारी अशठ–सरलपनेसे ही पालित हो सकती है शठपनेसे नहीं । अशठता का ज्ञान इससे विपरीत जो शठता है उसके ज्ञान होने पर ही होता है । इसीलिये इस अध्ययन में दृष्टान्त पूर्वक शठता का स्वरूप कहा जाता है। इसी संबंधसे लेकर प्रारंभित इस अध्ययन का यह आदिम सूत्र है—' थेरे '–इत्यादि ।

સત્તાવીસમા અધ્યયનની શરૂઆત

સામાચારી નામનો છવીસમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયેલ છે, હવે આ સત્તાવીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. આ અધ્યયનનું નામ 'ખલુંકીય' છે. છવીસમા અધ્યયનનિ સાથે આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે–છવીસમા અધ્યયનમાં સામાચારી કહેવામાં આવેલ છે એ સામાચારી અશઠ–સરલપણાથી જ પાળી શકાય છે. શઠપણાથી નહી. અશઠતાનું જ્ઞાન એનાથી વિપરીત જે શઠતા છે. એનું જ્ઞાન થવાથી જ થાય છે. આ કારણે આ અધ્યયનમાં દૃષ્ટાંતથી શઠતાનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવેલ છે. આ સંબંધને લઈને પ્રારંભ કરાએલા આ અધ્યયનનુ આ પ્રથમ સૂત્ર છે.—" થેર " ઈત્યાદિ

छाया—स्थिरकरणात् पुनः स्थविरः ” इति ।

तथा–गणधरः–गणस्य=ज्ञानादिगुणसमूहस्य धरः=धारकः, विशारदः=सकल शास्त्रनिष्णातः, मुनिः=समस्तसावद्यव्यापारविरतिमान्, गर्गः=गर्गनामाऽऽचार्य आसीत् । आकीर्णः=आचार्यगुणैर्व्याप्तोऽत एव गणिभावे=आचार्यत्वे स्थितः स गर्गाचार्यः कर्मोदयात् कुशिष्यैः पुनः पुनस्त्रोटितमपि आत्मनः समाधिं=चित्त-स्वास्थ्यं प्रतिसन्धत्ते=संयोजयति ॥ १ ॥

स च समाधिं सन्दधत् यद् विचारयति तदाह—

मूलम्–वहणे वहमाणस्स, कंतारं अइवत्तइ ।
जोए वहमाणस्स, संसारं अइवत्तइ ॥ २ ॥

छाया—वहने वहमानस्य, कान्तारमतिवर्तते ।
योगे वहमानस्य, संसारोऽतिवर्तते ॥ २ ॥

अन्वयार्थ—(थेरे–स्थविरः) संयममार्ग से विचलित जीवों को स्थिर करने के स्वभाव वाले–अर्थात् श्रुतचरित्ररूप धर्म से विचलित प्राणियों को उसी धर्म में पुनः स्थिर करने वाले तथा (गणहरे–गणधरः) ज्ञानादिक गुण समूह को धारण करनेवाले (विसारए–विशारदः) तथा सकलशास्त्रों के पारगामी (मुणी–मुनिः) समस्त सावद्य–व्यापारों के सर्वथा त्यागी ऐसे (गग्गे–गर्गः) गर्ग नाम के आचार्य (आसी–आसीत्) थे। (आइण्णे–आकीर्णः) ये आचार्य के गुणों से युक्त थे । इसलिये (गणिभावम्मि–गणिभावे) आचार्य पद पर विराजमान थे। ये गर्गाचार्य कर्मोदय से युक्त कुशिष्यों द्वारा पुनः२ विचलित अपनी समाधि को–चित्त की एकाग्रता को स्थिर करते रहते थे ॥ १ ॥

અન્વયાર્થ—थेरे-स्थविरः સંયમમાર્ગથી વિચલિત જીવોને સ્થિર કરવાના સ્વભાવવાળા, અર્થાત–શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મથી વિચલિત પ્રાણીયોને એજ ધર્મમાં ફરીથી સ્થિર કરવાવાળા તથા गणहरे–गणधरः જ્ઞાનાદિક ગુણસમૂહને ધારણ કરવાવાળા विसारए–विशारद તથા સકળશાસ્ત્રોના પારગામી, मुणी–मुनिः સમસ્ત સાવદ્યવ્યાપારોના સર્વથા ત્યાગી એવા गग्गे–गर्गः ગર્ગ નામના કોઈ એક આચાર્ય आसी–आसीत् હતા. તેઓ आइण्णे–आकीर्णः આચાર્યના ગુણથી યુક્ત હતા. એ માટે गणिभावम्मि–गणिभावे આચાર્ય પદ ઉપર બીરાજમાન હતા. એ ગર્ગાચાર્ય કર્મોદયથી કુશિષ્ય દ્વારા ફરી ફરી વિચલિત પોતાની સમાધીને, –ચિત્તની એકાગ્રતાને સ્થિર કરતા રહેતા હતા. ॥ ૧ ॥

टीका—'वहणे' इत्यादि ।

वहने=शकटादौ योजितान् विनीतान् वृषभादीन् वहमानस्य=अन्तर्भावितण्यर्थत्वाद् वाहयतः सारथ्यादेः कान्तारं=वनम् अतिवर्तते=अतिक्रान्तं भवति । उल्लङ्घितं भवतीत्यर्थः । तथैव—योगे=संयमव्यापारे सुशिष्यान् वहमानस्य=वाहयतः प्रवर्तयत् आचार्यादेः संसारः अतिवर्तते=अतिक्रान्तो भवति । शिष्याणां विनयं विलोक्य गुरवः समाधिमन्तो भवन्तीति भावः । 'संसारं' इत्यत्र प्राकृतत्वान्नपुंसकत्वम् ॥२॥

एवमात्मनः समाधिप्राप्तये विनीतशिष्यस्वरूपं विचिन्त्य स मुनिः पुनरविनीतशिष्यस्वरूपं यथा विचारयति तथाह—

मूलम्—खलुंके जो उ जोएइ, विहम्माणो किलिस्सइ ।
असमाहिं च वेएइ, तोत्तओ से य भज्जइ ॥३॥

छाया—खलुङ्कान् यस्तु योजयति, विघ्नन् क्लिश्यति ।
असमाधिं च वेदयते, तोत्रकस्तस्य भज्यते ॥ ३ ॥

समाधि को धारण करते हुए जिस प्रकार विचार करते है सो कहते हैं—'वहणे'—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वहणे—वहने) शकट आदि यान में योजित विनीत वृषभ आदि जानवरों को (वहमाणस्स—वहमानस्य) अच्छी तरह चलाने वाला सारथि कि जो (कंतारं अइवत्तइ—कान्तारम् अतिवर्तते) अटवी को पार कर जाता है । इसी तरह (जोए वहमाणस्स संसारं अइवत्तइ—योगे वहमानस्य संसारोऽतिवर्तते) संयम व्यापार में सुशिष्यों को लगाने वाले आचार्य आदिकों का संसार भी अतिक्रान्त हो जाता है ।

भावार्थ—शिष्यों को विनीत देखकर गुरु समाधिभाव को प्राप्त हो जाते हैं ॥२॥

સમાધીને ધારણ કરતી વખતે જે પ્રકારનો વિચાર કરે છે, તે કહેવામાં આવે છે.—"वहणे" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—वहणे—वहने રથ અને ગાડા વગેરેમાં જોડવામાં આવેલા વિનીત બળદ આદિ જાનવરોને वहमाणस्स—वहमानस्य સારી રીતે ચલાવનાર સારથી કે, જે कंतारं अइवत्तइ—कान्तरम् अतिवर्तते અટવીને પાર કરી જાય છે આજ પ્રમાણે जोए वहमाणस्स संसारं अइवत्तइ—योगे वहमानस्य संसारोऽतिवर्तते સંયમ વ્યાપારમાં સુશિષ્યોને લગાડવાવાળા આચાર્ય આદિકોનો સંસાર પણ અતિક્રાંત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—શિષ્યોને વિનીત જોઈને ગુરુ સમાધી ભાવને પ્રાપ્ત બની જાય છે. ॥૨॥

टीका—'खलुंके' इत्यादि।

यस्तु सारथिः खलुङ्कान्=गलिवृषभान् शकटादौ योजयति, स तान् विघ्नन् =विशेषेण ताडयन् संक्लिश्यति=क्लेशं प्राप्नोति, अत एव असमाधिम्=चित्तोद्वेगं च वेदयते=अनुभवति। तस्य=खलुङ्कयोजयितुः तोत्रकः=प्रजनकः 'पराणी' इति भाषा प्रसिद्धो भज्यते=अतिताडनाद् भग्नो भवति॥ ३॥

ततश्चातिरुष्टः सन् स खलुङ्कयोजयिता यत्करोति तदाह—

मूलम्—एगं डसइ पुच्छम्मि, एगं विंधइऽभिक्खणं।
एगो भंजइ समिलं, एगो उप्पहंपट्ठिओ॥४॥

छाया—एकं दशति पुच्छे, एकं विध्यत्यभीक्ष्णम्।
एको भनक्ति शमिलाम्, एक उत्पथमस्थितः॥ ४॥

टीका—'एगं' इत्यादि।

ततोऽतिरुष्टः खलुङ्कवाहकः एक खलुङ्कं पुच्छेदन्तैर्दशति। तथा एकं खलुङ्कम्

इस चित्तसमाधि की प्राप्ति के लिये विनीत शिष्यों का स्वरूप विचार कर गर्ग आचार्य अविनीत शिष्यों का स्वरूप इस प्रकार विचारते हैं--'खलुं के'-इत्यादि।

अन्वयार्थ-- (जोउ-यस्तु) जो सारथि (खलुंके-खलुङ्कान्) धीठ बैलों को गाड़ी आदि में (जोएइ-योजयति) जोतता है, वह उनको (विहम्माणो-विघ्नन्) अच्छे मार्ग पर चलने के लिये ताडित करते२ किलिस्सइ-क्लिश्यति) खेदखिन्न हो जाते है। अतः वह (असमाहिं च वेएइ-असमाधिं च वेदयते) चित्त की उद्विग्नता का अनुभव करने लगता है, तथा (से य तोत्तओ भज्जइ-तस्य त्रोतकः भज्यते) उस विचारे का उनकी ताडना करते२ चाबुक तक भी टूट जाता है॥ ३॥

આ ચિત્ત સમાધિની પ્રાપ્તિ માટે વિનીત શિષ્યોના સ્વરૂપનો વિચાર કરી ગર્ગાચાર્ય અવિનીત શિષ્યોના સ્વરૂપને આ પ્રમાણે વિચારે છે.-"खलुंके" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जे उ-यस्तु જે સારથી ख 'के-खलुङ्कान् પીઠગળિયા બળદોને ગાડી આદિમાં जोएइ-योजयति જોડે છે તે એને विहम्माणो-विघ्नन् સારા માર્ગ ઉપર ચાલવા માટે મારતાં મારતાં किलिस्सइ-क्लिश्यति ખેદખિન્ન બની જાય છે. આથી તે असमाहिं च वेएइ-अमामाधिं च वेदयते ચિત્તની ઉદ્વિગ્નતાનો અનુભવ કરવા લાગે છે. तथा से य तोत्तओ भज्जइ-तस्य त्रोतकः भज्यते એ ~ રાનો એ બળદોને મારતાં મારતાં ચાબુક પણ તૂટી જાય છે. ॥ ૩ ॥

अभीक्ष्णम्=वारं वारं विध्यति=प्राजनकस्य आरया व्यथयति। ततो गलिवृषभादिः किं करोति? इत्याह—'एगो भंजइ' इत्यादि। एकः शमिलां=युगरन्ध्रकीलिकां भनक्ति=त्रोटयति। तथा-एको वृषभः उत्पथप्रस्थितः=उन्मार्गगामी भवति ॥४॥

किं च—

मूलम्—एगो पडइ पासेणं, निवेसइ निवज्जई।
उक्कुद्दइ उप्फिडइ सढे बालगवी वए ॥ ५ ॥

छाया—एकः पतति पार्श्वेन, निविशति निपद्यते।
उत्कूर्दते उत्स्फटति, शठो बालगवीं व्रजति ॥ ५ ॥

टीका—'एगो' इत्यादि।

अको गलिबलीवर्दः पार्श्वेन वामेन दक्षिणेन वा पार्श्वेन पतति, अन्यः कश्चिद्

फिर अतिरुष्ट हुवा खलुंक बैलों को चलाने वाला सारथि क्या करता है? सो कहते हैं—'एगं'—इत्यादि!

अन्वयार्थ—इस तरह रुष्ट होकर वह सारथि आवेश में आकर (एगं पुच्छम्मि डसइ-एकं पुच्छे दशति) एक बैल को पूछ में काट खाता है तो (एगे-एकम्) एक-दूसरे बैलों को (अभिक्खणं विंधइ-अभीक्ष्णम् विध्यति) बारं बार आर से व्यथित करता है। इस प्रकार होने पर (एगो समिलं भंजइ-एकः शमिलां भनक्ति) एक बैल शमिला-जूए की खीली को तोड़कर भाग जाता है और (एगो उप्पहपट्ठिओ-एकः उत्पथे प्रस्थितः) एक दूसरा उन्मार्ग-उपट मार्ग में जाता है॥ ४॥

फिर भी-'एगो'-इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एगो-एकः) कोई एक दुष्ट बैल (पासेणं पडइ-पार्श्वेन पतति) वाम पार्श्व से दक्षिण पार्श्व से जमीन पर गिर पडता है।

આવા ગળિયા બળદોને કારણે ખીજાયેલા સારથી શું કરે છે? તે કહે છે—"एगं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—एगं पुच्छम्मि डसइ-एकं पुच्छे दशति એક બળદના પૂછડાને બટકું ભરે છે અને एगे-एकम् બીજા બળદને अभिक्खणं विंधइ-अभिक्ष्णम् विध्यति આરથી વારંવાર વ્યથિત કરે છે. આ પ્રકારે થવાથી एगो समिलं भंजइ-एकः शमिलं भनक्ति એક બળદ ધોંસરાને તોડીને ભાગી જાય છે અને एगो उप्पहपट्ठिओ-एकःउत्पथे प्रस्थितः બીજો બીજા માર્ગે ભાગી જાય છે. ॥ ४ ॥

ફરી પણ—"एगो"—ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—एगो-एकः કોઈ એક દુષ્ટ બળદ પાર્શ્વે पासेणं पडइ-पर्श्वेन

भूमौ निविशति=नीचैर्मुखो भूत्वा उपविशति, एकः कश्चित् निपद्यते=मलम्बो भूत्वा शेते, अपरः उत्कूर्दते=ऊर्ध्वं गच्छति, इतरः उत्स्फटति=मण्डूकवत् चतुः स्फालो भूत्वा उत्प्लवते। अपरः शठो भवति। अन्यो बालगवीम्=अवृद्धां गां दृष्ट्वा तामनुव्रजति ॥ ५ ॥

किञ्च—

मूलम्—माईमुद्धेण पडइ, कुद्धे गच्छइ पडिपहं।
मयलक्खेण चिट्ठई, वेगेणं य पहावई ॥६॥

छाया—मायी मूर्ध्ना पतति, क्रुद्धो गच्छति प्रतिपथम्।
मृतलक्ष्येण तिष्ठति, वेगेन च प्रधावति ॥ ६ ॥

टीका—'माई' इत्यादि।

निसत्त्वमिव स्वं दर्शयन् एको मायी=मायावान् मूर्ध्ना=मस्तकं भूमौ निक्षिप्य पतति। एकः कश्चित् क्रुद्धः सन् प्रतिपथं=प्रतिकूलमार्गं गच्छति। अपरः मृतल-

---

कोई एक (निवेसइ–निविशति) नीचा मुख करके बैठ जाता है, कोई एक (निवज्जइ–निपद्यते) चारों पैर पसार कर सो जाता है, कोई एक (उकुद्दइ–उत्कूर्दते) कूदने लगता है, कोई एक (उत्स्फटति–उत्फिडति) मण्डूक की तरह उछलने लगता है। कोई एक (सढे–शठः) मायाचारी बैल (बालगविं वए–बावगवीं व्रजति) गाय को देखकर उसके पीछे२ भग जाता है॥५॥

फिर भी—'माई' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(माई–मायी) कोई एक मायावी बैल अपने आप को बिलकुल कमजोर जैसा प्रकट कर (मुद्धेण–मूर्ध्ना) मस्तक के बल (पडइ–पतति) जमीन पर गिर पड़ता है। कोई एक (कुद्धे–क्रुद्धः) क्रोधी होकर

पतति વામ-ડાબા પડખેથી અથવા દક્ષિણ પડખેથી જમીન ઉપર પડી જાય છે અને બીજો निवेसइ–निविशति નીચું મોઢું કરીને બેસી જાય છે કોઈ निवज्जइ–निपद्यते ચારે પગ પસારીને સુઈ જાય છે, કોઈ એક उकुद्दइ–उत्कूर्दते કૂદવા લાગી જાય છે, કોઈ એક, उप्फिडति–उत्स्फटति દેડકાની માફક ઉછળવા માંડે છે, કોઈ એક सढे–शठः માયાચારી બળદ बालगवि वए–बालगवीं व्रजति ગાયને જોઈ ને તેની પાછળ પાછળ ભાગી જાય છે. ॥ ५ ॥

ફેરી પણ—"माइ" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—माई–मायी કોઈ એક માયાવી બળદ પોતાને બીલકુલ કમ૨ બતાવીનેमुद्धेण–मूर्ध्ना માથું ઢાળી દઈને पडइ–पतति જમીન ઉપર પડી છે, કોઈ એકकुद्धे–क्रुद्धः ક્રોધી બનીને पडिपहं गच्छइ–प्रतिपथं गच्छति ઉંધા

क्ष्येण मृतवत्=मृतकस्येवलक्ष्यं=लक्षणं मृतलक्ष्यं तेन, तिष्ठति-गतप्राण इव निश्चेष्टो भूत्वा पततीत्यर्थः । च=पुनः कथंचिन्महता प्रयत्नेनोत्थापितस्तु वेगेन प्रधावति=तथा धावति यथा तत्सहचारी बलिवर्दस्तेन सह गन्तुं न शक्नोतीति भावः ॥६॥

किं च—

मूलम्—छिण्णाले छिंदई सल्लिं, दुदंते भज्जई जुगं ।
से वि य सुस्सुयाइत्ता, उज्जहित्ता पलायई ॥७॥

छाया—छिन्नालः छिनत्ति रश्मिं, दुर्दान्तो भनक्ति युगं ।
सोऽपि च सुत्कृत्य, उद्धाय पलायते ॥ ७ ॥

टीका—'छिण्णाले' इत्यादि ।

कश्चित् छिन्नालः=तथाविध दुष्टजातीयो वृषभः रश्मिं='रस्सी'ति भाषा-प्रसिद्धं छिनत्ति=बलात् त्रोटयति । अपरः दुर्दान्तो=दुर्दमनीयो वृषभो युगं=जुसरं भनक्ति । अपि च स दुष्टो वृषभः सूत्कृत्य=सूत्कारं कृत्वा उद्धाय=स्वामिनं शकटं च मार्गमध्ये परित्यज्य पलायते ॥ ७॥

(पडिपहं गच्छइ-प्रतिपथं गच्छति) प्रतिकूल मार्ग पर चलने लगता है। कोई एक (मयलक्खेण चिट्ठइ-मृतलक्ष्येण तिष्ठति) मरा हुआ जैसा हो कर पड़ जाता है। फिर (वेगेण पहावइ-वेगेन प्रधावति) बड़ी मुश्किलसे उठाने पर बडे जोरसे दोड़ने लगता है। तथा ऐसा दौड़ता है कि जिससे उसका सहचारी बैल उसके साथ नहीं चल सकता है ॥६॥

फिर भी—'छिण्णाले' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(छिण्णाले-छिन्नालः) कोई दुष्ट जातीय बैल (सल्लिं छिण्णई-रश्मिं छिनत्ति) रस्सी को तोड़ डालता है। (दुदंते जुगं भज्जइ-दुर्दान्तः युगं भनक्ति) काबु से बाहर हुआ कोई एक बैल जूए को तोड़

मार्गे चालवा मांडे छे, कोई એક मयलक्खेण चिट्ठइ-मृतलक्ष्येण तिष्ठति मरी गयेल જેવો દેખાવ કરીને પડી જાય છે, वेगेण पहावइ-वेगेन प्रधावति घणी मुश्केलीथी ઉઠાડવાથી ઘણા જ જોરથી દોડવા લાગે છે તથા એવો દોડે છે કે, જેનાથી તેનો સહચારી બળદ તેની સાથે ચાલી શકતો નથી. ॥ ६ ॥

ફેરી પણ—" छिण्णाले " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—छिन्नाले-छिन्नालः કોઈ દુષ્ટ જાતનો બળદसल्लिं छिन्नई-रश्मि छिनत्ति રાસને તોડી નાખે છે, दुदन्ते जुग भजइ-दुर्दान्तः युगं भनक्ति કાબુથી બહાર થયેલો કોઈ બળદ ધોંસરાને તોડી નાખે છે, सोवि य सुसुयाइत्ता

इत्थं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिक योजनामाह—

मूलम्—खलुंका जारिसा जोज्जा, दुस्सीसा वि हु तारिसा।
जोइया धम्मजाणम्मि, भज्जंती धिइदुब्बला ॥८॥

छाया—खलुङ्का यादृशा योज्याः, दुःशिष्या अपि खलु तादृशा।
योजिता धर्मयाने, भज्यन्ते धृतिदुर्बलाः ॥ ८ ॥

टीका—'खलुंका' इत्यादि।

गर्गाचार्यः स्वकीयान् दुःशिष्यान् प्रति एवं विचारयति–लोके शकटे योज्याः =योजनीयाः खलुङ्काः=गलिवृषभा यादृशा भवन्ति। दुःशिष्या अपि खलु= निश्चयेन तादृशा भवन्ति। धृतिदुर्बलाः = निर्बलचित्तास्ते शिष्याः धर्मयाने योजिताः भज्यन्ते=भग्नोत्साहा भवन्ति। अयं भावः–यथा गलिवृषभाः शकटे

डालता है। (से वि य सुस्सुयाइत्ता उज्जाहित्ता पलायइ–सोऽपि च सूत्कृत्य उद्धाय पलायते) कोईर दुष्ट बैल तो सूंसाडा करता हुवा स्वामी एवं गाडी इन दोनों को रस्ते में ही छोड़ कर भाग जाता है ॥ ७ ॥

इस प्रकार दृष्टान्तको कहकर सूत्रकार अब दार्ष्टान्तिकके साथ योजना करते हैं—'खलुंका' इत्यादि।

अन्वयार्थ—गर्गाचार्य अपने शिष्योंके प्रति ऐसा विचार करते हैं कि (जारिसा जोज्जा खलुंका–यादृशाः योज्याः खलुङ्काः) जैसे ये गाड़ी में जोते गये दुष्ट बैल होते हैं (तारिसा–तादृशाः) उसी तरह (हु–खलु) निश्चयसे (दुस्सीसा वि–दुःशिष्या अपि) दुष्ट शिष्य भी होते हैं। (धिइदुब्बला धम्मजाणम्मि जोइया भज्जंती–धृति दुर्बलाः धर्मयाने योजिताः भज्यन्ते) ये शिष्य निर्बलचित्त होते हुए धर्मरूप यानमें नियुक्त करने पर हतोत्साह हो जाते हैं।

उज्जाहित्ता पलायइ–सोऽपि च सूत्कृत्य उद्धाय पलायते કોઈ કોઈ દુષ્ટ બળદ તો સુસવાટા કરીને સારથી તેમજ ગાડી બન્ને રસ્તામાં છોડીને જ ભાગી જાય છે. ॥૭॥

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતને કહીને સૂત્રકાર હવે દાર્ષ્ટાન્તિકની સાથે યોજના કરે છે—"खलुंका" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—ગર્ગાચાર્ય પોતાના શિષ્યો અંગે એવો વિચાર કરે છે કે, जारिसा जोज्जा खलुंका–यादृशाः योज्याः खलुङ्काः જેમ એ ગાડીમાં જોડવામાં આવેલા દુષ્ટ બળદ હોય છે, तारिसा–तादृशाः એ પ્રમાણે हु–खलु નિશ્ચયથી दुस्सीसा वि–दुःशिष्या अपि દુષ્ટ શિષ્ય પણ હોય છે, धिइदुब्बला धम्मजाणम्मि –धृतिदुर्बला धर्मयाने योजिता' भवन्ति એ શિષ્ય નિર્બળ ચિત્તના હોવાને ધર્મધ્યાનમાં નિયુકત કરવા છતાં પણ હસ્તોત્સાહ બની જાય છે.

योजिताः शकटस्थितान् जनान् क्लेशयन्ति, गन्तव्यस्थाने च न गच्छन्ति । तथैव दुश्शिष्या अपि आचार्येण धर्मयाने योजिता आचार्यं क्लेशयन्ति । संयमक्रियाऽनुष्ठानात् स्खलिता भवन्ति । न च खलु ते मुक्तिस्थाने गच्छन्तीति ॥८॥

धृतिदुर्बललमेव तेषां स्पष्टयितुमाह—

मूलम्--इड्ढिगारविए एगे, एगेत्थ रसगारवे ।
सायागारविए एगे, एगे सुचिरकोहणे ॥९॥

छाया—ऋद्धिगौरविक एकः, एकोऽत्र रसगौरवः ।
सात गौरविक एकः, एकः सुचिरक्रोधनः ॥ ९ ॥

टीका—' इड्ढीगारविए ' इत्यादि ।

एकः=कश्चित् ऋद्धिगौरविको=ऋद्ध्या गौरवम्-ऋद्धिगौरवं, तदस्त्यस्येति ऋद्धिगौरविको भवति । अयं भावः-' मम श्रावका आढ्या वश्याः, मम पात्रं वस्त्रा-

---

भावार्थ—जिस प्रकार दुष्ट बैल गाड़ीमें जोतने पर शकटस्थित मनुष्योंको खेदखिन्न करते हैं, और गन्तव्य स्थान पर नहीं पहुंचते हैं उसी तरह दुष्ट शिष्य भी आचार्य द्वारा धर्मरूप यानमें नियुक्त किये जाने पर स्वयं उस धर्मयानके संचालक आचार्यको पीडित किया करते हैं तथा संयम क्रियानुष्ठानसे पतित हो जाते हैं । इसलिये वे मुक्ति स्थानमें नहीं पहुंचते हैं ॥ ८ ॥

अब उनकी धृति दुर्बलताको बताते हैं ' इड्ढी ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—कोई (एगे-एकः) एक साधु (इड्ढि गारविए-ऋद्धि गौरविकः) मेरे श्रावक धन संपन्न हैं तथा मेरी बातको मानते हैं । मेरे

ભાવાર્થ—જે પ્રમાણે દુષ્ટ બળદો ગાડીમાં જોડવાથી ગાડી ચલાવનાર સારથીને ખેદખિન્ન કરે છે અને જે રસ્તે જવાનું હોય ત્યાં ચાલતાં અવળે રસ્તે ગાડીને ખેંચી જાય છે એવી જ રીતે દુષ્ટ શિષ્ય પણ આચાર્ય-તરફથી સમજાવવામાં આવતા ધર્મધ્યાન અને એને એ ધર્મધ્યાન શીખવામાં પ્રેરણા કરાતી હોય છે ત્યારે એ તરફ દુર્લક્ષ સેવીને ઉલટ આચાર્યને પીડિત કરતા હોય છે. તેમજ સંયમક્રિયા નુષ્ઠાનથી પતિત બની જાય છે. આ કારણે તે મુકિત સ્થાનમાં પહોંચતા નથી. ॥૮॥

હવે આવા શિષ્યની ધૃતિદુર્બળતાને બતાવવામાં આવે છે-"इड्ढी" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—કોઈ एगे-एकः એક સાધુ इड्ढिगारविए-ऋद्धिगौरविकः મારા શ્રાવક ધનસંપન્ન છે, અને મારી વાતને માને છે, મારાં વસ્ત્ર પાત્રાદિક

दिकं च समीचीनम्' इत्यादिरूपेण यः स्वात्मानं बहु मनुते, स ऋद्धिगौरविक उच्यते। एतादृशः शिष्यो गुरोरादेशेन प्रवर्तते इति। तथा-अत्र=दुशिष्याधिकारे एकः कश्चित् रसगौरवः-रसे=मधुरादिरसे गौरवं यस्य स तथा,-रसलोलुपो भवति। एतादृशो हि बालग्लानादिभ्यः समुचिताहारदाने तपोऽनुष्ठानादौ च न प्रवर्तते। तथा-कश्चिदेकः सातगौरविकः-साते=सुखे गौरवं=प्रतिबन्धः-सात गौरवं, तदस्त्यस्य-सातगौरविकः=सुखेच्छुर्भवति। एवंविधः शिष्यो विहारं कर्तुं न शक्नोति। तथा-एकः कश्चित् सुचिरक्रोधनः=दीर्घरोषी भवति। एतादृशो हि तपः क्रियाऽनुष्ठानकरणे समर्थो न भवति॥ ९॥

किं च—

मूलम्--भिक्खालसिए एगे, एगे ओमाण भीरुए थद्धे।
एगं च अणुसासम्मि, हेऊहिं कारणेहिं य॥१०॥

वस्त्र पात्रादिक बहुत अच्छे हैं' इत्यादि रूपसे अपने आपको बहुत अच्छा मानता है, ऐसे साधुको ऋद्धि गौरचिक कहते हैं। ऐसा ऋद्धि गौरविक साधु अपने गुरुके आदेशानुवर्ती नहीं होता है। कोई (एगे-एकः) एक साधु ऐसा होता है जो (रसगारवे-रसगौरवः) रसमें लोलुप होता है। ऐसा रसलोलुपी साधु बाल ग्लान आदिकके लिये आहार देनेमें एवं तपस्याके अनुष्ठान करनेमें प्रवृत्ति नहीं करता है। (एगे-एकः) कोई एक साधु (सायागारविए-सातगौरविकः) ऐसा होता है जो सुखसे लिया होता है जो आचार्यकी आज्ञामें नहीं चलता है। कोई एक साधु (सुचिरकोहणे-सुचिरक्रोधनः) दीर्घ रोषी होता है। एसा साधु तप संयमकी क्रियाका अनुष्ठान करनेमें समर्थ नहीं होता है॥ ९॥

ઘણાં સારા છે. ઇત્યાદિ રૂપથી પોતે પોતાની જાતને ખૂબ જ ઉંચી માને છે એવા સાધુને ઋદ્ધિના ગૌરવવાળા કહેવામાં આવે છે ઋદ્ધિનું આ પ્રમાણે ગૌરવ કરનાર સાધુ પોતાના ગુરુના આદેશ પ્રમાણે વર્તતા નથી. કોઈ एगे-एकः એક સાધુ એવા હોય છે કે, જે रसगारवे-रसगौरवः રસમાં લોલુપ હોય છે. એવા રસલોલુપિ સાધુ બાલગ્લાન આદિના માટે આહાર આપવામાં અને તપસ્યાનુ અનુષ્ઠાન કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. एगे-एकः કોઈ એક સાધુ सायागारविए-सातगौरविक. એવા હોય છે કે, જે મનમોજી હોય છે જેને લઈને તે આચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતા નથી, કોઈ એક સાધુ सुचिरकोहणे-सुचिरक्रोधनः ખૂબ ક્રોધ કરનાર હોય છે, એવા સાધુ તપ સંયમની ક્રિયાનું ાન કરવામાં સમર્થ હોતા નથી. ॥ ૯ ॥

छाया—भिक्षालसिक एकः, एकोऽवमानभीरुकः स्तब्धः ।
एकं च अनुशास्मि, हेतुभिः कारणैश्च ॥ १० ॥

टीका—'भिक्खालसिए' इत्यादि ।

एकः कश्चिद् भिक्षालसिकः=भिक्षायामालस्ययुक्तो भवति । एतादृशो हि गोचरी परीषहसहनयोग्यो न भवतीत्यर्थः । एकः कश्चित् अवमानभीरुकः—अपमानाद् भयशीलो भवति । स हि भिक्षार्थं भ्रमन्नपि न यस्य तथैव गृहे प्रवेष्टुमिच्छति। एकः कश्चित् स्तब्धः=अहंकारवान् भवति । एतादृशो हि निजकुग्रहाद् विनयं कर्तुं न शक्नोति । च=पुनः—ततः आचार्यो विचारयति—एकं—यमेकं विनीतं विज्ञायाहं हेतुभिः कारणैश्च अनुशास्मि—शिक्षयामि 'सो वि' इत्यग्रेतनगाथया सम्बन्धस्तेन सोऽपि वक्ष्यमाणलक्षणो भवतीति भावः ॥ १० ॥

फिर भी—'भिक्खालसिए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—कुशिष्योंमें (एगे—एकः) कोई एक साधु ऐसा भी होता है जो (भिक्खालसिए—भिक्षालसिकः) भिक्षावृत्ति करनेमें आलस्य किया करता है । ऐसा साधु गोचरी करते समय आये हुए परीषहोंके सहन करनेमें अयोग्य होता है । अर्थात् वह गोचरीके परीषहोंको सहन नहीं कर सकता है। (एगे—एकः) कोई एक साधु (ओमाणभीरुए—अवमानभीरुकः) अपमानसे भीरु होता है । ऐसा साधु भिक्षाके लिये पर्यटन करता हुआ भी गृहस्थके घरमें जानेके लिये तत्पर नहीं होता है। कोई एक साधु (थद्धे—स्तब्धः) अहंकारी होता है । ऐसा साधु अपने कदाग्रहके कारण विनय धर्मको नहीं पाल सकता है । फिर आचार्य सोचता है कि मैं किसी शिष्यको विनीत समझकर जब हेतु और कारणोंसे शिक्षा देता हूं तो वह भी वक्ष्यमाण प्रकारका हो जाता है ॥१०॥

ફરી પણ—" भिक्खालसिए " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—કુશિષ્યોમાં एगे—एकः કોઈ સાધુ એવા પણ હોય છે કે, જે भिक्खालसिए—भिक्षालसिकः ભિક્ષાવૃત્તિ કરવામાં આળસુ હોય છે, આવા સાધુ ગોચરીના સમયે આવતા પરીષહને સહન કરવામાં અયોગ્ય હોય છે. અર્થાત્—તે ગોચરીના પરીષહોને સહન કરી શકતા નથી. एगे—एकः કોઈ એક સાધુ ओमाणभीरुए—अपमानभीरुकः અપમાનને સહન કરવામાં ભીરુ હોય છે, આવા સાધુ ભિક્ષા માટે પર્યટન કરવા છતાં પણ ગૃહસ્થના ઘરોમાં જવા માટે તત્પર થતા નથી, કોઈ એક સાધુ थद्धे—स्तब्धः અહંકારી હોય છે, એવા સાધુ પોતાના અહંભાવને કારણે વિનયધર્મને પાળી શકતા નથી. પછી આચાર્ય વિચારે છે કે, હું કોઇ શિષ્યને વિનીત સમજીને હેતુ અને કારણોથી સમજાવું તો એ પણ વક્ષ્યમાણ પ્રકારનો બની જાય છે. ॥ ૧૦ ॥

तमेवाह—

मूलम्--सो वि अंतरभासिल्लो, दोसमेव पकुव्वइ ।
आयरियाणं तं वयणं, पडिकूलेइ अभिक्खणं ॥११॥

छाया—सोऽपि अन्तरभाषकः, दोषमेव प्रकरोति ।
आचार्याणां तद् वचनं, प्रतिकूलयति अभीक्ष्णम् ॥११॥

टीका—'सो वि' इत्यादि ।

सोऽपि कुशिष्यः आचार्येण-अनुशिष्यमाणः अन्तरभाषकः=अन्तरे=गुरुवाक्यान्तराले भाषकः=स्वाभिमतप्रकाशको दोषमेव प्रकरोति । आचार्यस्य शिक्षायां दोषमेव प्रकाशयतीत्यर्थः । पुनः स कुशिष्यः आचार्याणां यद् वचन तद्वचनम् अभीक्ष्णं वारं वारं प्रतिकूलयति=कुयुक्तिभिः विपरीतं करोति । अथ भावः-यदा आचार्याः किंचित् शिक्षावचनं वदन्ति, तदा स कुशिष्यः मुहुर्मुहुरेवं वदति-किं मां यूयं वदत, यूयमेव किं न कुरुत ? इत्यादि ॥ ११ ॥

अब उसीको कहते हैं—'सोवि' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सोवि-सोऽपि) वह भी शिष्य (अंतरभासिल्लो-अन्तरभाषकः) जब आचार्य इसको समझाते बुझाते हैं तब यह बीच २ में बोलकर दोष ही प्रकट करता है अर्थात् आचार्य महाराजकी शिक्षामें भी यह दोष ही प्रकाशित करता है । तथा वह कुशिष्य (आयरियाणं तं वयणं अभिक्खणं पडिकूलेइ-आचार्याणां तद्वचनं अभीक्ष्णं प्रतिकूलयति) आचार्य जो कुछ इसको कहते हैं उनके वचनको वार वार कुयुक्तियों द्वारा विपरीत किया करता है । अर्थात् आचार्य जब इसको कुछभी शिक्षाकी बात कहते हैं तो यह फौरन प्रत्युत्तरके रूपमें उनसे कह उठता है कि 'आप हमसे क्यों ऐसा कहते रहते हैं आप ही ऐसा

હવે એને જ કહે છે—"सो वि" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सो वि-सोऽपि એ પણ શિષ્ય अंतरभासिल्लो-अन्तरभाषकः જ્યારે આચાર્ય તેને સમજાવે છે ત્યારે તે વચ્ચે વચ્ચે બોલીને દોષ જ પ્રગટ કરતો રહે છે. અર્થાત્ આચાર્ય મહારાજના સમજાવવામાં પણ તે દોષ જ પ્રગટ કરતો રહે છે. તથા એ કુશિષ્ય आरियाणं तं वयणं अभिक्खणं पडिकूलेइ-आचार्याणां-तद्वचनं अभीक्ष्णं प्रतिकूलयति આચાર્ય તેને જે કાંઇ કહે છે એના વારંવાર કુયુક્તિથી વિપરીત બતાવતો રહે છે. અથવા આચાર્ય એને ત શિક્ષાની વાત કહે છે, તો તે તરત જ પ્રત્યુત્તરના રૂપથી કહેવા

यथा प्रतिकूलमाचरति तथाह—

मूलम्--न सा ममं वियाणाइ, न वि सा मज्झ दाहिई ।
निग्गया होहिई मन्ने, साहु अन्नोऽत्थ वच्चउ ॥१२॥

छाया—न सा मां विजानीते, नाऽपि सा मह्यं दास्यति ।
निर्गता भविष्यति मन्ये, साधुरन्योऽत्र व्रजतु ॥ १२ ॥

टीका—'न सा' इत्यादि ।

यदा आचार्यः प्राह—भो शिष्य ! अमुकस्याः श्राविकाया गृहान्ममार्थमाहाराद्यानीयतां, तदा स कुशिष्यो वदति-सा श्राविका मां न विजानाति, अपि=पुनः सा मह्यं न दास्यति । अथवा-स एवं वदति-भो गुरो ! मन्ये सा गृहात् निर्गता भविष्यति । यद्वा-एवं ब्रवीति-अत्र कार्ये अन्यः साधुर्व्रजतु, किमहमेक एवास्मि साधुरन्यः साधुर्नास्ति ? ॥ १२ ॥

क्यों नहीं करते है । अर्थात् जैसा हमसे कहते हैं वैसा आप क्यों नहीं करते हैं ॥ ११ ॥

वह कुशिष्य जैसा प्रतिकूल आचरण करता है सो कहते हैं—

'न सा' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—कुशिष्य से जब आचार्य महाराज ऐसा कहते हैं कि हे शिष्य अमुक श्राविकाके घरसे मेरे लिये तुम आहार ले आओ उस समय वह कुशिष्य जवाब देता है कि (सा मम न वियाणाइ-सा मां न विजानीते) वह श्राविका मुझे नहीं जानती है । इसलिये (सा-सा) वह (मज्झं न दाहिई-मह्यं न दास्यति) मुझे नहीं देगी । अथवा ऐसा भी उत्तर दे देता है कि (मन्ने-मन्ये) भो गुरो । मैं ऐसा समझता हूं कि वह (निग्गया होहिई-गृहात् निर्गता भविष्यति) घरसे कहीं बाहिर

માંડે છે કે, આપ અમને શા માટે આમ કહ્યા કરો છો, આપ જ એ પ્રમાણે કેમ કરતા નથી. અર્થાત્-આપ અમને જેમ કહો છો તેવું આપ કેમ કરતા નથી. ॥ ૧૧ ॥

એ કુશિષ્ય કેવું પ્રતિકૂળ આચરણ કરે છે તે કહે છે-" न सा "ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ--કુશિષ્યને જ્યારે આચાર્ય મહારાજ એવું કહે છે કે, હે શિષ્ય ! અમુક શ્રાવિકાના ઘેરથી મારા માટે તમે આહાર લઈ આવો એ સમયે તે કુશિષ્ય જવાબ આપે છે કે, सा मम न वियाणइ-सा मां न विजानाति એ શ્રાવિકા મને ઓળખતી નથી, આથી તે મને આપશે નહીં. અથવા એવો પણ ઉત્તર આપી દે છે કે, मन्ने-मन्ये હે ગુરુ ! હું એવું માનું છું કે, निग्गया होहिई તે આ સમયે ઘેરથી ક્યાંક બહાર ગઈ હશે. અથવા એવું પણ કહી

अन्यच्च—

मूलम्--पेसिया पलिउंचंति, ते परियंति समंतओ ।
रायविट्ठिं व मन्नंता, करिंति भिउडिं मुहे ॥१३॥

छाया—प्रेषिता अपह्नुवते, ते परियन्ति समन्ततः ।
राजवेष्टिमिव मन्यमानाः, कुर्वन्ति भृकुटिं मुखे ॥ १३ ॥

टीका—'पेसिया' इत्यादि ।

ते कुशिष्या गुरुणा कुत्रचिद् गृहस्थगृहे आहाराद्यर्थं प्रेषिताः सन्तः अपह्नुवते =कदा भवद्भिरुक्तं तद्गृहात् आहारमानय इति वदन्ति । अथवा-मधुराहारादिकं गोपयन्ति । यद्वा-उक्तं कार्यं न कुर्वन्ति । किंवा-अकृतमपि कृतं वदन्ति । अथवा

गई होगी । अथवा ऐसा भी कह बैठता है कि-(अन्नोत्थ वच्चउ-अत्र अन्यः व्रजतु)आप इस कार्यमें किसी दूसरे साधुको भेज दीजिये। मैं ही एक साधु तो हूं नहीं और भी तो साधु है ॥ १२ ॥

फिर वे कुशिष्य क्या कहते हैं सो कहते हैं—'पेसिया' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पेसिया-प्रेषिताः) वे कुशिष्य जब उन्हें गुरु महाराज किसी गृहस्थके यहां आहारादिक सामग्री लानेके लिये भेजे देते हैं तब (पलिउंचंति-अपह्णुवते) "आपने कब कहा था कि अमुकके यहांसे आहार ले आओ" ऐसा कह देते हैं । अर्थात् गुरु महाराज जिस घरसे आहार लेनेके लिये कह देते हैं वे उस घरसे आहार नहीं लाते हैं और इस बातको छिपानेके लिये उल्टे गुरु महाराजसे कह उठते हैं कि "आपने उस घरसे आहार लानेके लिये कब कहा था"। अथवा मधुर आहार आदिको छुपा लेते है-गुरु महाराजको नहीं दिखलाते हैं। अथवा

દે છે કે, अन्नोत्थवच्चउ-अत्र अन्य व्रजतु આપ આ કાર્ય માટે બીજા કોઈ સાધુને મોકલાવો. હું એક સાધુ જ નથી બીજા પણ ઘણા સાધુ છે. ॥ १२ ॥

ફરીથી પણ કુશિષ્ય સાધુ શું કહે છે તે બતાવે છે-"पेसिया" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ--पेसिया-प्रेषिया' આ કુશિષ્યને જ્યારે ગુરુમહારાજ કોઈ ગૃહસ્થને ત્યાં આહાર આદિ સામગ્રી લેવા મોકલે તે ત્યારે पलिउं-चंति-अपह्नुवते "આપે ક્યારે કહ્યું હતું કે અમુકને ત્યાંથી આહાર લઈ આવો" એવું કહી દે છે અર્થાત્-ગુરુ મહારાજ જે ઘેરથી આહાર લાવવાનુ કહે છે તે ઘેરથી એ આહાર લાવતા નથી અને એ વાતને છુપાવવા માટે ઉલટું ગુરુમહારાજને [illegible] છે કે, "આપે એ ઘેરથી આહાર લાવવા માટે ક્યારે કહ્યું હતું" [illegible] મધુર આહાર આદિને છુપાવી લે છે. ગુરુમહારાજને બતાવતા નથી.

–यत्र वयं प्रेषिताः स गृही नावलोकित इत्येवं वदन्ति। तथा–कुशिष्याः समन्ततः =चतुर्दिक्षु परियन्ति=पर्यटन्ति। गुरुसमीपे यदि वयं स्थास्यामस्तदा गुरवोऽस्मान् कस्मिंश्चित् कार्ये नियोजयिष्यन्ति इति मत्वा गुरुपार्श्वे न तिष्ठन्ति, अपि तु इतस्ततः परिभ्रमन्तीति भावः। तथा–कदाचित् कस्मिंश्चित्कार्ये गुरुणा प्रेरितास्तत्कार्ये प्रवृत्ता अपि तत्कार्यं राजवेष्टिमिव=राज्ञा बलात् प्रवर्तित कृत्यमिव मन्यमाना मुखे भृकुटिं क्रोधवशाद् भ्रूभङ्गं कुर्वन्ति। उपलक्षणत्वात्–ईर्ष्यासूचिकामन्यामपि चेष्टां कुर्वन्ति ॥ १३ ॥

मूलम्--वाइया संगहिया चेव, भत्तपाणेण पोसिया।
जायपक्खा जहा हंसा, पक्कमंति दिसो दिसिं ॥१४॥

छाया—वाचिताः संगृहीताश्चैव, भक्तपानेन पोषिताः।
जातपक्षा यथा हंसाः, प्रक्रामन्ति दिशि दिशि ॥ १४ ॥

गुरुकथित कार्य नहीं करते हैं, अथवा अकृत कार्यको भी 'कर लिया' ऐसा कह देते हैं। अथवा जिस घर पर या जहां आपने हमको भेजा था वह गृहस्थ हमको नहीं मिला। इस तरह कह दिया करते है। (समंतओ ते परियंति समन्ततः ते परियन्ति) कुशिष्य इस भयसे इधर उधर होते रहते हैं कि यदि हम गुरु महाराजके पास जो बैठेंगे तो वे किसी न किसी काममें हमको लगा देंगे। (रायविट्ठिं व मन्नंता मुहेभिउडिं करिंति राजवेष्टिमिव मन्यमानाः मुखे भृकुटिं कुर्वन्ति) कभी किसी समय यदि गुरु महाराज कीसी कार्य करने के लिये आज्ञा देते हैं तो उस आज्ञाको राजा की वेठ–वेगार के समान मानकर क्रोध के आवेश से भौंह चढा लेते हैं। ईर्ष्या सूचक अन्य भी चेष्टाएं करने लगते हैं ॥ १३ ॥

અથવા ગુરુએ કહેલ કાર્યોને કરતા નથી, અથવા–અકૃત કાર્યોને પણ "કરી લીધું" એમ કહી દે છે. અથવા–જે ઘરે અગર જે ગૃહસ્થને ત્યાં આપે મને મોકલેલ તે ગૃહસ્થ અથવા ઘર મને ન મળ્યું. આ પ્રમાણે કહી દે છે, समंतओ ते परियंति–समन्ततः ते परियन्ति કુશિષ્ય એવા ભયથી એહીં તહિં થતા રહે છે કે, જો ગુરુમહારાજની પાસે હું બેસીશ તો કોઈને કોઇ કામ ચીંધશે. रायविट्ठिंव मन्नंता मुहे भिउडिं करिंति–राजवेष्टितमिव मन्यमानाः मुखे भृकुटिं कुर्वन्ति કોઇ સમય જો ગુરુમહારાજ કોઈ કાર્ય કરવાની આજ્ઞા આપે છે તો એ આજ્ઞાને રાજાની વેઠ સમજીને ક્રોધના આવેશથી મોઢું ચડાવી દે છે અને ઈર્ષાસૂચક એવી બીજી ચેષ્ટાઓ પણ કરતા રહે છે. ॥ ૧૩ ॥

टीका—'वाइया' इत्यादि ।

तथा—ते कुशिष्या गुरुभिः वाचिताः=सूत्रं ग्राहयित्वा शास्त्राभ्यासं कारयित्वा पण्डिताः कृताः, संगृहीताः=सम्यक् स्वनिश्रायां रक्षिताः, भक्तपानेन=भक्तपानदानेन पोषिताः, च शब्दाद्—दीक्षिता अपि कार्ये समुपस्थिते जातपक्षाः=सम्प्राप्तोड्डयनशक्तयो हंसा यथा इव दिशि=प्रतिदिशं गच्छन्ति ।

यथा हंसाः—मातापितृभ्यां पालिताः पोषिताः शिक्षिता उड्डयनशक्तौ संजातायां मातापितरौ परित्यज्यान्यत्र गच्छन्ति । तथैव गुरुणा शास्त्रं ग्राहिता रक्षिता भक्तादिदानेन पोषिता दीक्षिता अपि ते कुशिष्याः गुरुं परित्यज्य यदृच्छा विहारिणो भवन्तीति भावः । एकत्वे नोपक्रम्य बहुत्वेन परिसमापनम्, एवं विधानां शिष्याणां बहुत्वख्यापनार्थम् ॥ १४ ॥

फिर भी—'वाइया' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वाइया-वाचिताः) वे कुशिष्य जब गुरु महाराज द्वारा सूत्र पढकर पंडित बना दिये जाते हैं तथा अपनी निश्रा में रखकर (संगहिया-संगृहीताः) जब वे अच्छी तरह सुरक्षित कर दिये जाते हैं तथा (भत्तपाणेण पोसिया-भक्तपानेन पोषिताः) भक्तपान द्वारा खूब पुष्ट कर दिये जाते हैं तब वे किसी कार्य के उपस्थित होने पर (जायपक्खा जहा हंसा-जातपक्षा यथा हंसाः) हंस जिस तरह पंखों के आने पर (पक्कमंति दिसो दिसिं-प्रक्रामन्ति दिशि दिशि) प्रतिदिशा में उड़ जाते हैं उसी तरह गुरुजनों को छोड़कर यदृच्छा विहारी बन जाते हैं ।

भावार्थ—हँस जैसे अपने माता पिता द्वारा पालित एवं पोषित होने पर भी पांखों के आने पर उडने की शक्ति होते ही अन्यत्र उड

ફરી પણ—"वाइया" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—वाइया-वाचिताः આવા કુશિષ્યોને ગુરુમહારાજ તરફથી સૂત્ર ભણાવીને જ્યારે પંડિત બનાવાય છે તથા પોતાની નિશ્રામાં રાખીને જ્યારે તેને संगहिया-संगृहीताः સારી રીતે સુરક્ષિત કરવામાં આવે છે, તથા भत्तपाणेण पोसिया-भक्तपानेन पोषिताः ભક્તપાન દ્વારા ખૂબ પુષ્ટ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કોઈ કામ ઉપસ્થિત થતાં जायपक्खा जहा हंसा-जातपक्षा यथा हंसाः હંસ પાંખો આવવાથી જેમ મનફાવતી દિશામાં ઉડી જાય છે એજ રીતે પોતાના ગુરુજનોને છોડીને પોતાની ઈચ્છા મુજબના વિહારી બની જાય છે.

ભાવાર્થ—હંસ જેમ પોતાના માતાપિતા તરફથી પાલન પોષણ થઈ ઉડવા થતાં બીજા સ્થળે ઉડી જાય છે એજ રીતે કુશિષ્ય પણ ગુરુમહારાજ

इत्थं कुशिष्यस्वरूपं विचिन्त्य तैरसमाधिं क्लेशं च प्रापितो गर्गाचार्यो यत्कृतवांस्तदुच्यते—

मूलम्--अह सारही विचिंतेइ, खलुंकेहिं समागओ ।
किं मज्झं दुट्ठसीसेहिं, अप्पा मे अवसीयई ॥१५॥

छाया—अथ सारथिर्विचिन्तयति, खलुङ्कैः समागतः ।
किं मम दुष्टशिष्यैः, आत्मा मे अवसीदति ॥१५॥

टीका--'अह' इत्यादि ।

अथ=पूर्वोक्तचिन्तनानन्तरं खलुङ्कैः=गलिवृषभतुल्यैः कुशिष्यैः समागतः=संयुक्तः सारथिः-सारथिरिव सारथिः-धर्मयानस्य नियन्ता स गर्गाचार्यो मनस्येवं विचिन्तयति-एभिः दुष्टशिष्यैः मम किं प्रयोजनं सिध्यति ? न किमपीत्यर्थः। प्रत्युत

जाते हैं उसी तरह कुशिष्य भी गुरुमहाराज द्वारा हर तरह योग्य बना देने पर भी गुरु को छोड कर अन्यत्र चले जाते हैं ॥ १४ ॥

इस प्रकार कुशिष्य का स्वरूप विचार कर उन अपने कुशिष्यों द्वारा असमाधि एवं क्लेश को प्राप्त हुए गर्गाचार्य ने क्या किया वह सूत्रकार कहते हैं— 'अह' इत्यादि !

अन्वयार्थ—(अह-अथ) इस प्रकार कुशिष्यों का स्वरूप विचार करने के बाद (खलुंकेहिं-खलुङ्कैः) दुष्ट वृषभ के तुल्य कुशिष्यों से (समागओ-समागतः) युक्त (सारही-सारथीः) सारथि के समान धर्मयान के नियन्ता उन गर्गाचार्य ने मन में ऐसा विचार किया कि (दुट्ठसीसेहिं मज्झ किं-दुष्टशिष्यैः मम किम्) इन दुष्ट शिष्यों से मुझे क्या प्रयोजन है-इनके द्वारा हमारा कौन सा कार्य सिद्ध होता है-

---

તરફથી દરેક રીતે યોગ્ય બનાવાઈ જતાં ગુરુને છોડીને બીજે ચાલ્યા જાય છે. ॥૧૪॥

આ પ્રમાણે કુશિષ્યના સ્વરૂપનો વિચાર કરી પોતાના એવા કુશિષ્યોથી અસમાધિક અને કલેશને પ્રાપ્ત બનેલા ગર્ગાચાર્યે શું કર્યું તે સૂત્રકાર કહે છે—

"अह" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अह-अथ આ પ્રમાણે કુશિષ્યના સ્વરૂપનો વિચાર કર્યા બાદ खलुंकेहिं-खलुङ्कः દુષ્ટ બળદના જેવા કુશિષ્યોથી समागओ-समागतः યુક્ત सारही-सारथिः સારથીની જેમ ધર્મયાનના નિયન્તા એવા ગર્ગાચાર્યે મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે, दुट्ठसीसेहिं मज्झ किं-दुष्टशिष्यैः मम किम् આવા દુષ્ટ શિષ્યોથી મારે શું પ્રયોજન છે. આમનાથી મારું કયું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. मे अप्पा

एतेषामुपदेशदाने व्यग्रचित्तस्य मे=मम आत्मा अवसीदति=दुःखितो भवति अयं भावः-एतेषां पञ्चशतसंख्यकानां दुष्टशिष्याणां प्रेरणाव्यग्रतया मम स्वकल्याणहानिर्भवति। अत एषां परित्याग एव श्रेयस्करः। अत एतान् परित्यज्य उद्यतविहारिणा मया भवितव्यमिति ॥ १५ ॥

अथैतेषां प्रेरणान्तराले स्वकल्याणसाधनमपि कथं न क्रियते ? इत्याह--

मूलम्--जारिसा मम सीसा उ, तारिसा गलिगद्दहा ।
गलिगद्दहे चइत्ताणं, दढं पगिण्हई तवं ॥१६॥

छाया--यादृशा मम शिष्यास्तु, तादृशा गलिगर्दभाः ।
गलिगर्दभान् त्यक्त्वा, दृढं प्रगृह्णाति तपः ॥१६॥

टीका--'जारिसा' इत्यादि ।

यादृशास्तु मम शिष्याः सन्ति, तादृशागलिगर्दभाः=वेसराः 'खच्चर' इति प्रसिद्धा भवन्ति । गलिगर्दभदृष्टान्तेन शिष्याणां प्रकर्षेण निन्द्यता सूचिता ।

प्रत्युत (मे अप्पा अवसीयई-मे आत्मा अवसीदति) इनको उपदेश आदि के देने में व्यग्रचित्त हुए मेरी आत्मा ही दुःखित होती है। अतः जब इन पांचसों ५०० कुशिष्योंको समझातेर मेरा समय यों ही निकल जाता है तो इसमें मेरा कल्याण तो हो नहीं सकता, अतः ऐसे शिष्यों का परित्याग करके मुझे उग्र विहारी होना चाहिये ॥१५॥

इन कुशिष्यों की अपेक्षा मेरा आत्मकल्याण करना ही ठीक है सो कहते हैं—'जारिसा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जारिसा मम सीसा उ तारिसा गलिगद्दहा-यादृशाः मम शिष्या तादृशाः गलिगर्दभाः) जैसे ये मेरे शिष्य हैं वैसे ही खच्चर

अवसीयई-मे आत्मा अवसीदति આમને ઉપદેશ આદિ આપવામાં વ્યગ્રચિત્ત થયેલ મારો આત્મા જ દુઃખી થાય છે. આથી આ પાંચસો કુશિષ્યોને સમજાવતાં સમજાવતાં મારો સમય નકામો જઈ રહેલ છે આથી મારૂં કલ્યાણ કયાંથી થઈ શકે. આ કારણે આ શિષ્યોનો પરિત્યાગ કરીને મારે ઉગ્ર વિહારી થવું જોઈએ. ॥ ૧૫ ॥

આવા કુશિષ્યોને શિક્ષા આપવાને બદલે મારા આત્માનું કલ્યાણ કરી લઉં એજ ઠીક છે. એ માટે કહે છે—"जारिसा" ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—जारिसा मम सीसा उ तारिसा गलिगद्दहा-यादृशाः मम शिष्याः ः गलिगर्दभाः જેવા આ મારા શિષ્ય છે તેવાજ ખચ્ચર હોય છે, આમને

गलिगर्दभतुल्यशिष्यप्रेरणयैव कालोऽतिक्रामति । अतः स्वकल्याणं साधयितुं न शक्नोमीति भावः । इत्थं विचिन्त्य स गर्गाचार्यः गलिगर्दभान्=गलिगर्दभतुल्यान् तान् कुशिष्यान् त्यक्त्वा तपः=अनशनादिकं दृढं यथा स्यात्तथा प्रगृह्णाति= स्वीकरोति ॥ १६ ॥

ततः कीदृशः सन् गर्गाचार्यः किं करोति ? इत्याह--

मूलम्—मिउ मद्दवसंपन्ने, गंभीरे सुसमाहिए ।
विहरइ महिं महप्पा, सीलभूएण अप्पणं त्तिबेमि ॥१७॥

॥ इइ खलुंकिज्जं सत्तवीसइमं अज्जणं समत्तं ॥ २७ ॥

छाया--मृदुमार्दवसम्पन्नो, गम्भीरः सुसमाहितः ।
विहरति महीं महात्मा, शीलभूतेन आत्मना इति ब्रवीमि ॥१७॥

टीका--' मिउमद्दव ' इत्यादि ।

मृदुः=बहिर्वृत्त्या कोमलः तथा-मार्दवसम्पन्नः=आन्तरवृत्त्याऽपि कोमलः, तथा

होते हैं । इन्हें समझाने बुझाने में मुझे काल के व्यतीत होने तथा कर्म बन्ध होनेके सिवाय और कोई लाभ नहीं है। इसलिये इन्होंके परित्याग करना ही भला है । इन्हे प्रेरणा आदि करने में मेरा समय व्यर्थ ही जाता है । ऐसा विचार कर गर्गाचार्य ने (गलिगद्दहे चइत्ताणं-गलिगर्दभान् त्यक्त्वा) खच्चरके तुल्य उन कुशिष्यों का परित्याग कर (दढं तवं पगिण्हई-दृढं तपः प्रगृह्णाति) अनशन आदि तपों को दृढ रूप से धारण कर लिया ॥ १६ ॥

शिष्यों को त्याग देने पर वे गर्गाचार्य किस प्रकार के होकर क्या करते हैं ? सो कहते हैं—' मिउमद्दव० ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(मिउ मद्दव संपन्ने-मृदुमार्दवसंपन्नः) बाहर और

સમજાવવામાં મારે કાળને વ્યતીત કરવા સીવાય તેમજ કર્મબંધ સિવાય બીજો કોઈ લાભ નથી. આ કારણે આમનો પરિત્યાગ કરવો એજ મારા માટે ઉચિત રસ્તો છે, આમને પ્રેરણા આદિ કરવામાં મારો સમય વ્યર્થ જ જાય છે. આવો વિચાર કરીને ગર્ગાચાર્યે गलिगद्दहे चइत्ताणं-गलिग भान् त्यक्त्वा ખચ્ચરના જેવા એ કુશિષ્યોનો પરિત્યાગ કરીને दढं तव पगिण्हई-दृढं तपः प्रगृण्हाति અનશન આદિ તપોને દૃઢતાથી ધારણ કરી લીધાં. ॥ ૧૬ ॥

શિષ્યોને છોડી દીધા પછી ગર્ગાચાર્ય કયા પ્રકારના થઈને શું કરે છે તે કહે છે—"मिउमद्दव" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—मिउ मद्दव संपन्ने-मृदुमार्दव संपन्नः બહાર અને અંદરથી

–गम्भीरः=गाम्भीर्य गुणसंपन्नः, तथा सुसमाहितः=सुतरामतिशयेन समाधिमान् तथा–शीलभूतेन–शीलं=चारित्रं भूतः प्राप्तः–शीलभूतस्तेन–चारित्रयुक्तेन आत्मना स महात्मा गर्गाचार्यो महीं विहरति मोक्षरूपं स्वकल्याणं च साधयति। इति ब्रवीमि' इत्यस्यार्थः पूर्ववद् बोध्यः ॥ १७ ॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलित–ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहू छत्रपति–कोल्हापुरराजप्रदत्त–" जैनशास्त्राचार्य"–पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर –पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम्–'खलुङ्कीयाख्यं' सप्तविंशतितममध्ययनं–सम्पूर्णम् ॥२७॥

अन्तरंग से कोमलवृत्ति वाले तथा (गंभीरे–गंभीरः) गाभीर्यगुण से युक्त एवं (सुसमाहिए–सुसमाहितः) सुतरां अतिशय समाधिसंपन्न वे (महप्पा–महात्मा) महात्मा गर्गाचार्य महाराज (सीलभूएण अप्पणा–शीलभूतेन आत्मना) चारित्रयुक्त आत्मपरिणति से युक्त होकर (महिं विहरइ–महीं विहरति) पृथ्वी पर विचरने लगे। अर्थात् मोक्षरूप अपने आत्मकल्याण करने में तल्लीन हो गये (त्ति बेमि–इति ब्रवीमि) जैसे भगवान से मैंने सुना है वैसा ही कहा है ॥ १७ ॥

॥ इस प्रकार यह सत्ताईसवां अध्ययन समाप्त हुआ ॥ २७ ॥

કોમળ વૃત્તિવાળા તથા गंभीरे–गंभीरः ગાંભીર્ય ગુણથીયુક્ત અને सुसमाहिए–सुसमाहितः અતિશય સમાધિસંપન્ન એવા એ महप्पा–महात्मा મહાત્મા ગર્ગાચાર્ય મહારાજ सीलभूएण अप्पणा–शीलभूतेन आत्मना ચારિત્રયુક્ત આત્મપરિણતિથી યુક્ત બનીને महिं विहरइ–महीं विहरति પૃથ્વી ઉપર વિચરવા લાગ્યા. અર્થાત્–મોક્ષરૂપ પોતાના આત્મકલ્યાણની સાધના કરવામાં તલ્લીન બની ગયા. "त्तिबेमि–इति ब्रवीमि" આ પ્રમાણે જેવું ભગવાન પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે તેવું જ કહેલ છે ॥૧૭॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનુ 'ખલુંકીય' નામનુ સત્તાવીસમું અધ્યયન સંપૂર્ણ ॥ ૨૭॥

अथ अष्टाविंशतितममध्ययनम्

उक्तं सप्तविंशतितममध्ययनम्, अथ मोक्षमार्गगतिनामकमष्टाविंशतितम-मध्ययनं प्रारभ्यते। अस्य च तेन सहायमभिसम्बन्धः–अनन्तरोक्ताध्ययने शठता-परित्यागेनाशठता विनयमार्दवादिरूपा स्वीकरणीयेत्युक्तम्, अशठतामङ्गीकृतवतः खलु मोक्षमार्गगतिः सुलभा भवतीति तां प्रतिबोधयितुमिदमध्ययनं प्रस्तूयते। अनेन सम्बन्धेनायातस्यैतस्याध्ययनस्य प्रथमगाथामाह—

मूलम्–मोक्खमग्गगइं तच्चं, सुणेह जिणभासियं ।
चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खणं ॥ १ ॥

छाया—मोक्षमार्गगतिं तथ्यां, शृणुत जिनभाषिताम् ।
चतुष्कारणसंयुक्तां, ज्ञानदर्शनलक्षणाम् ॥ १ ॥

टीका—'मोक्खमग्गगइं' इत्यादि—

हे जम्बूः! चतुष्कारणसंयुक्तां–चत्वारि कारणानि वक्ष्यमाणानि ज्ञानदर्शन-चारित्रतपोरूपाणि, तैः संयुक्ता–चतुष्कारणसंयुक्ता, ताम् ज्ञानदर्शनलक्षणाम् ज्ञान–

अठाईसवां अध्ययन प्रारंभ

सताईसवां अध्ययन कहा जा चुका है। अब अठाईसवां अध्ययन प्रारंभ होता है। इस अध्ययन का पहिले अध्ययन के साथ संबंध इस प्रकार है। सत्ताईसवें अध्ययनमें 'शठता (कुटिलता) का परित्याग करके विनयमार्दव आदिरूप अशठता धारण करनी चाहिये' ऐसा कहा है। और उस अशठतापनेको अंगीकार करनेवाले साधुको मोक्षमार्ग की प्राप्ति सुलभ होती है। इसी बात को समझाने के लिये यह अध्ययन प्रारंभ किया जाता है। श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं—

અઠાવીસમા અધ્યયનની શરૂઆત

સત્તાવીસમું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું છે. હવે અઠાવીસમા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનો સત્તાવીસમા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે.–સત્તાવીસમા અધ્યયનમાં શઠતા (કુટિલતા) નો પરિત્યાગ કરીને વિનય માર્દવ આદિરૂપ અશઠતા ધારણ કરવી જોઈએ, એમ કહેલ છે. અને એ અશઠતાને ધારણ કરનાર સાધુને મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ સુલભ બને છે. એ વાતને સમજાવવા માટે આ અઠાવીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ થાય છે. શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—" मोक्खमग्ग " ઈત્યાદિ.

दर्शने सम्यग्ज्ञान – सम्यज्ञानग्दर्शने–ते एव लक्षणं यस्याः सा तथा ताम्, जिनभाषितां=जिनैरुक्तां, तथ्यां=सत्यां शाश्वतिकत्वादिति भावः। मोक्ष-मार्गगतिं=मोक्षः–सकलकर्मक्षयः, तस्य मार्गः–ज्ञानादिरूपो मोक्षमार्गस्तेन गतिः–सिद्धिगमनरूपा मोक्षमार्गगतिस्तां कथ्यमानां शृणुत–अवयवगतबहुत्वविवक्षया बहुवचनम्, सर्वावयवेन सर्वाङ्गनिश्चलतया सादरं शृणुतेत्यर्थः।

ननु वक्ष्यमाणानि ज्ञानादीनि चत्वारि कारणानि कर्मक्षयलक्षणस्य मोक्षस्यैव, गतेस्तु तदनन्तरभावित्वात् कथं कारणचतुष्टयसंयुक्तत्वमस्याः? उच्यते–ज्ञान-दर्शनचारित्रतपोरूपाणि चत्वारि मोक्षं प्रति साक्षात् कारणानि सिद्धिगमनं प्रति तु

'मोक्खमग्ग०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—हे शिष्य! मैं सकलकर्मों के क्षयरूप (मोक्खमग्गगइं–मोक्षमार्गगतिं) मोक्षके सम्यग्दर्शन आदिरूप मार्गसे प्राप्त होनेवाली सिद्धि गमनरूप गति को कहता हूं (सुणेह–शृणुत) सो सुनो। यह गति (चउकारणसंजुत्तं–चतुष्कारणसंयुक्तां) चतुष्कारण–ज्ञान, दर्शन चरित्र तथा तप इन चार कारणों से युक्त है, (नाणदंसणलक्खणं–ज्ञानदर्शन-लक्षणां) सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन ये दो जिसका लक्षण है, ऐसी है (जिण-भासियं–जिनभाषितां) जिनेन्द्रदेवने इसका अपनी दिव्यवाणीद्वारा प्रतिपा-दन किया है। तथा यह शाश्वतिक होने से (तच्चं–तथ्यां) सत्यरूप है।

शंका—वक्ष्यमाण ये ज्ञानादिक चार, कर्मक्षयलक्षणरूप मोक्ष के ही कारण हैं गति नहीं। गति तो इस मुक्ति के बाद होनेवाली अवस्था का नाम है। इसलिये इसमें चतुष्कारणता नहीं आती है। मोक्ष में ही चतुष्कारणता आती है।

અન્વયાર્થ—હું સઘળા કર્મોના ક્ષયરૂપ मोक्खमग्गगइं–मोक्षमार्गगतिं મોક્ષના સમ્યગ્દર્શન આદિરૂપ માર્ગથી પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિગમનરૂપ ગતિને કહું છું, सुणेह–शृणुत તે સાંભળો. આ ગતિ चउकारणसंजुत्तं–चतुष्कारणसंयुक्तां ચતુષ્કારણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તથા તપ આ ચાર કારણોથી યુક્ત છે. नाणदंसणलक्खणां–ज्ञानदर्शनलक्षणां સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, એ બન્ને જેનાં લક્ષણ છે. એવી છે. જીનેન્દ્ર દેવે આને પોતાની દિવ્ય વાણી દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ છે, તથા આ શાશ્વતિક હોવાથી तच्चं–तथ्यां સત્યરૂપ છે.

શંકા—વક્ષ્યમાણ એ જ્ઞાનાદિક ચાર કર્મક્ષય લક્ષણરૂપ મોક્ષનાંજ કારણ છે ગતિનાં નહીં. ગતિ તો આ મુક્તિના પછી થનારી અવસ્થાનું નામ છે. આ ? આમાં ચતુષ્કારણતા આવતી નથી. મોક્ષમાંજ ચતુષ્કારણતા આવે છે.

परम्परया कारणानि, तस्मात् व्यवहारतः कारण कारणस्यापि कारणत्वाभिधानात्॥१॥

यदुक्तं 'मोक्षमार्गगतिं शृणुत' इति तत्र मोक्षमार्गमाह—

मूलम्—नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा।
एस मग्गु त्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥२॥

छाया—ज्ञानं च दर्शनं चैव, चारित्रं च तपस्तथा।
एष मार्ग इति प्रज्ञप्तो, जिनैर्वरदर्शिभिः ॥ २ ॥

टीका—'नाणं च' इत्यादि—

ज्ञानं=ज्ञानावरणीय कर्मक्षय–क्षयोपशमजनितं सम्यग्ज्ञानं मत्यादिपञ्चविधम्, दर्शनं=दर्शनमोहनीय क्षय–क्षयोपशमोपशमजनितं भगवदुक्तजीवाजीवादितत्त्वरुचि-

---

उत्तर—ज्ञानादिक ये चार सकलकर्मक्षयरूप मोक्ष के ही साक्षात् कारण हैं। सिद्धिगमनरूप गति के परम्परा कारण हैं। इस अपेक्षा इस गति को चतुष्कारणयुक्त कहा है ॥ १ ॥

पहले जो कहा है कि 'मोक्ष मार्गगति को सुनो' सो अब मोक्ष-मार्ग को कहते हैं—'नाणं च' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जिणेहिं वरदंसिहिं–जिनैर्वरदर्शिभिः) जिन भगवान् ने केवलज्ञानरूप आलोक से सकलद्रव्य एवं पर्यायों का युगपत् अवलोकन कर (नाणं च दंसणं चेव चरित्तं च तवो तहा–ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपस्तथा) सम्यक्ज्ञान, सम्यक्दर्शन, सम्यक्चरित्र तथा तप इन चारोंका (एस मग्गुत्ति पन्नत्तो–एष मार्ग इति प्रज्ञप्तः) मोक्षका मार्ग कहा है।

ज्ञानावरणीय कर्म के क्षय, क्षयोपशम से उद्भूत ज्ञान सम्यक्ज्ञान है। यह मति, श्रुत, अवधि मनः पर्यय एवं केवल के भेद से पांच प्रकार

ઉત્તર—જ્ઞાનાદિક એ ચાર સકળ કર્મ ક્ષયરૂપ મોક્ષનાં જ સાક્ષાત કારણ આ ગતિને ચતુષ્કારણ યુક્ત કહેલ છે. ॥ ૧ ॥

પહેલાં જે કહેલ છે કે, "મોક્ષ માર્ગ ગતિને સાંભળો" તો હવે મોક્ષ માર્ગને કહેવામાં આવે છે—" नाणं च " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—जिणेहिं वरदंसिहि–जिनैर्वरदर्शिभिः જીન ભગવાનને કેવળજ્ઞાન રૂપ આલોકથી સકળ દ્રવ્ય અને પર્યાયોના યુગપતનું અવલોકન કરી, नाणं च दसणं चेव चरित्तं च तवो तहा–ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपस्तथा સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર તથા તપ આ ચારેને મોક્ષનો માર્ગ કહેલ છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષય ક્ષયોપશમથી ઉદ્ભવેલ જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન છે. તે મતિ શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યય, અને કેવળના ભેદથી પાંચ પ્રકાર છે. દર્શન

लक्षणाऽऽत्मशुभभावरूपं सम्यक्त्वं क्षायिकाद्यनेकविधम् , चारित्रं = चारित्रमोहनीयक्षयादिजनितं सामायिकादिभेदं, सदसत्क्रियाप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपं, तपः–बाह्यान्तरभेदाद् द्विविध जिनोक्तमेव, वरदर्शिभिः=केवलालोकेन सकलद्रव्यपर्यायगतविशेषावलोकिभिः सर्वज्ञैरित्यर्थः, जिनैः, एष मार्गः=मोक्षमार्ग इति प्रज्ञप्तः= प्रतिबोधितः । अत्र 'च' इति 'चेव' इति 'तहा' इति च समुच्चयार्थकः । ज्ञानादिनि समुदितानि मोक्षस्य मार्ग इति द्योतयति ।

ननु तपश्चारित्रान्तर्गतमस्ति, किं पुनस्तस्योपादानेन ? उच्यते कर्मक्षपणं प्रति तपसः साक्षात्कारणतया तत्रादरातिशयद्योतनार्थं तदुपादानमिति ॥ २ ॥

का है । दर्शन मोहनीय कर्म के क्षय, क्षयोपशम एवं उपशम के उद्भूत ऐसी तत्त्वार्थ श्रद्धानरूप परिणति का नाम सम्यक्दर्शन है । यह क्षायिक आदि के भेद से अनेक प्रकार का है । चारित्रमोहनीय कर्म के क्षय आदि से जनित तथा सामायिक आदि भेदवाला ऐसा–सत् क्रियाओं में प्रवृत्तिरूप एवं असत् क्रियाओं से निवृत्तरूप चारित्र है । बाह्य और आभ्यन्तर के भेद से दो प्रकार का है ।

शंका—तप जब चारित्रके ही अन्तर्गत माना गया है तो फिर यहां उसको स्वतंत्र रूपसे अलग क्यों गिनाया है ।

उत्तर—कर्मोंको नष्ट करनेके प्रति तप साक्षात् कारण माना गया है । अतः मोक्षाभिलाषीको उसमें विशेष रूपसे आदरवाला होना चाहिये, इस बातको समझानेके लिये यहां चारित्रसे भिन्न तपका ग्रहण किया गया है ॥ २ ॥

મોહનીય કર્મનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમથી ઉદ્ભવેલ એવી તત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ પરિણતિનું નામ સમ્યક્દર્શન છે. આ ક્ષાયિક આદિના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે. ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષય આદિથી ઉદ્ભવેલ તથા સામાયિક આદિ ભેદવાળી એવી સત્ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિરૂપ અને અસત્ ક્રિયાઓથી નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર છે. બહારના અને અંદરના ભેદથી તપ બે પ્રકારનાં છે.

શંકા—તપ જ્યારે ચારિત્રના અંતર્ગતજ માનવામાં આવેલ છે તો પછી અહીં તેને સ્વતંત્ર રૂપથી અલગ શા માટે ગણવામાં આવેલ છે ?

ઉત્તર—કર્મોનો નાશ કરવા તરફ તપ સાક્ષાત્ કારણ માનવામાં આવેલ છે. આથી મોક્ષાભિલાષીએ એમાં વિશેષરૂપથી આદર રાખનાર થવું જોઈએ. આ બતાવવા માટે અહીં ચારિત્રથી ભિન્ન તપને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ॥૨॥

साम्प्रतमस्यैव मोक्षमार्गस्यानुवादद्वारेण फलमाह—

मूलम्—नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा ।
एयं मग्गमणुप्पत्ता, जीवा गच्छंति सोग्गइं ॥३॥

छाया—ज्ञानं च दर्शनं चैव, चारित्रं च तपस्तथा ।
एतं मार्गमनुप्राप्ताः, जीवा गच्छन्ति सुगतिम् ॥ ३ ॥

टीका—'नाणं च' इत्यादि—

पूर्वार्धस्य व्याख्या उक्तैव। एतम्=अनन्तरोक्तरूपं मार्गम्, अनुप्राप्ताः=आश्रिताः, जीवाः सुगतिं=शोभनगतिं मुक्तिं, गच्छन्ति=प्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥

ज्ञानादीनि मोक्षमार्ग इत्युक्तम्, अतस्तत्स्वरूपप्रतिबोधनार्थं तद्भेदान् वक्तुं 'यथोद्देशस्तथा निर्देश इति न्यायमनुसृत्य प्रथमं ज्ञानभेदानाह—

मूलम्—तत्थ पंचविहं नाणं, सुयं आभिनिबोहियं ।
ओहिनाणं तु तइयं, मणनाणं च केवलं ॥४॥

छाया—तत्र पञ्चविधं ज्ञानं, श्रुतम् अभिनिबोधिकम् ।
अवधिज्ञानं तु तृतीयं, मनोज्ञानं च केवलम् ॥४॥

टीका—'तत्थ पचविहं' इत्यादि—

तत्र=तेषु ज्ञानादिषु मध्ये ज्ञानं पञ्चविधं=पञ्चप्रकारकं भवति के ते पञ्च प्रकाराः ? इत्याह—'सुयं' इत्यादि। श्रुतं=श्रुतज्ञानम्, आभिनिबोधिकं=मतिज्ञानम्, तृतीयं

अब सूत्रकार इसीका अनुवाद करते हुए फल कहते हैं—

'नाणं च' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(नाणं च दसणं चेव चरित्तं च तवो तहा-ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपस्तथा) ज्ञान, दर्शन, चारित्र एवं तप(एयं–एतम्)(मग्गं–मार्गम्) इनको मोक्षका मार्ग कहा गया है। इस मार्गको (अणुप्पत्ता–अनुप्राप्ताः) प्राप्त हुवे (जीवा–जीवाः) जीव (सोग्गइं–सुगतिं) सुगतिको–मुक्तिको (गच्छंति–गच्छन्ति) प्राप्त करते हैं ॥ ३ ॥

હવે સૂત્રકાર આનો અનુવાદ કરીને ફળ કહે છે– नाणं च'' ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—नाणं च दंसणं चेव चरित्तं च तवो तहा–ज्ञानं च दर्शनं चैव चारित्रं च तपस्तथा જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર અને તપ આને મોક્ષનો માર્ગ કહેવામાં આવેલ છે. આ માર્ગને अणुप्पत्ता–अनुप्राप्ता પ્રાપ્ત કરનાર जीवा–जीवाः જીવ सोग्गइं–सुगतिं સુગતિને–મુક્તિને गच्छंति–गच्छन्ति પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૩ ॥

तु अवधिज्ञानम्=अवधिः-मर्यादा-रूपिष्येव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरित्येवंरूपा, तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः। ज्ञायतेऽनेनेति, ज्ञातिर्वाज्ञानं ततोऽवधिश्च तद् ज्ञानं चेति, अवधिज्ञानम्। तथा-मनोज्ञानं=मनः-पर्ययज्ञानं चतुर्थम्, अत्र मनः शब्देन द्रव्यपर्याययोः कथंचिदभेदात् मनो द्रव्यस्य पर्याया गृह्यन्ते। पर्यायः, पर्ययः पर्यवः इति समानार्थकः। तथा केवलम्=केवलज्ञानं पञ्चममित्यर्थः। उक्तंहि—

ननु नन्दीसूत्रादौ मतिज्ञानानन्तरं श्रुतमुक्तं अत्र तु प्रथमं श्रुतोपादानं कृतं, तत् कथं न विरुध्यते इति चेत्, उच्यते-शेषज्ञानानामपि स्वरूपज्ञानं प्रायः श्रुताधीनमिति तस्य प्राधान्यं बोधयितुं पूर्वं तदुपादानमिति ॥ ४ ॥

अब यहां सूत्रकार प्रथम ज्ञान के भेद कहते हैं-'तत्थ' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(तत्थ-तत्र) यहां (नाणं पंचविहं-ज्ञानं पञ्चविधं) ज्ञान पांच प्रकारका इस तरह है-(सुयं-श्रुतम्)१ श्रुतज्ञान,(आभिणिबोहियं-आभिनिबोधिकम्) २ मतिज्ञान, (तइयंतु-तृतीयंतु) तीसरा ३ अवधिज्ञान, ४ (मणनाणं-मनोज्ञानम्) मनः पर्ययज्ञान (च-च) और पांचवां (केवलं-केवलम्) केवलज्ञान।

शंका—नंदीसूत्र आदिमें प्रथम मतिज्ञानका ग्रहण किया है और यहां प्रथम श्रुतज्ञानका सो इसका क्या कारण है?

उत्तर—यहां श्रुतज्ञानका ग्रहण पहिले इसलिये किया गया है कि मति आदि ज्ञानोंके स्वरूपका ज्ञान प्रायः श्रुतज्ञानके आधीन है। इस बातको समझानेके लिये यहां श्रुतका ग्रहण प्रथम किया गया है। जीवाजीवादि पदार्थोंको ज्ञान करानेवाले आगमज्ञानका नाम श्रुतज्ञान है।

હવે અહીં સૂત્રકાર પ્રથમ જ્ઞાનના ભેદ બતાવે છે-"तत्थ" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ--तत्थ-तत्र ત્યાં नाणं पंचविहं-ज्ञानं पञ्चविधं જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે તે આ રીતે છે-सुयं-श्रुतम् શ્રુતજ્ઞાન, आभिणिबोहियं-आभिनिबोधिकम् મતિજ્ઞાન,तइयं तु-तृतीयंतु ત્રીજું અવધિજ્ઞાન, मणनाणं-मनोज्ञानम् મનઃ પર્યયજ્ઞાન च-च અને પાંચમું केवलं-केवलम् કેવળજ્ઞાન.

શંકા-નંદિસૂત્ર આદિમાં પ્રથમ મતિજ્ઞાનને ગ્રહણ કરેલ છે અને અહીં પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનને આનું શું કારણ છે?

ઉત્તર-અહીં શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રથમ ગ્રહણ એ માટે કરવામાં આવેલ છે કે, મતિ આદિ જ્ઞાનોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાયઃ શ્રુતજ્ઞાનના આધીન છે. આ વાતને બતાવવા માટે શ્રુતનું ગ્રહણ પ્રથમ કરવામાં આવેલ છે. જીવ અજીવ આદિ ર્થોનું જ્ઞાન કરાવનાર આગમજ્ઞાનનું નામ શ્રુતજ્ઞાન છે. પાંચ ઈંદ્રિય અને

अथ ज्ञानस्य विषयमाह—

मूलम्—एयं पंचविहं नाणं, दव्वाण य गुणाण य ।
पज्जवाणं च सव्वेसिं, नाणं नाणीहिं देसियं ॥५॥

छाया—एतद् पञ्चविधं ज्ञानं, द्रव्याणां च गुणानां च ।
पर्यवाणां च सर्वेषां, ज्ञानं ज्ञानिभिः देशितम् ॥ ५ ॥

टीका—' एयं पंचविहं ' इत्यादि ।

एतत्=अनन्तरोक्तं, पञ्चविधं=पञ्चप्रकारकं, ज्ञानं, द्रव्याणां=' द्रवन्ति–गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति तांस्तान् पर्यायान् ' इति द्रव्याणि–वक्ष्यमाणलक्षणानि, तेषां,

---

पांच इन्द्रिय और मनसे रूपादिक पदार्थोंको जाननेवाले ज्ञानका नाम मतिज्ञान है । द्रव्य क्षेत्र आदिकी विना इन्द्रियोंके मर्यादा लेकर रूपी पदार्थोंको जानने वाले ज्ञानका नाम अवधिज्ञान है । विना इन्द्रियोंकी सहायतासे द्रव्यक्षेत्र आदिकी मर्यादा लेकर मनोद्रव्यकी पर्यायोंका जानने वाले ज्ञानका नाम मनःपर्ययज्ञान है । असाधारण एवं अनन्त ऐसे ज्ञानका नाम केवलज्ञान है ॥ ४ ॥

अब ज्ञानका विषय कहते हैं—' एयं ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(एयं पंचविहं नाणं–एतत् पञ्चविधं ज्ञानम्) ये पांचों ही ज्ञान (दव्वाण य गुणाण य–द्रव्यानां च गुणानां च) द्रव्योंको, और गुणोंको(च–च) एवं (सव्वेसिं–सर्वेषां)सब(पज्जवाणं–पर्यवाणां) पर्यायोंको जानते हैं । इस प्रकार (नाणं–ज्ञानम्) इस ज्ञानको (नाणीहिं–ज्ञानिभिः) अतिशय ज्ञानयुक्त केवलि ज्ञानियोंने (देसियं–देशितम्) कहा है । मतिज्ञान

मनथी રૂપાદિક પદાર્થને જાણનાર જ્ઞાનનું નામ મતિજ્ઞાન છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિના વિના ઇન્દ્રિયોની મર્યાદા બાંધીને રૂપી પદાર્થને જાણનાર જ્ઞાનનું નામ અવધિજ્ઞાન છે. ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વગર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર આદિની મર્યાદા બાંધીને મનોદ્રવ્યની પર્યાયોને જાણનાર જ્ઞાનનું નામ મનઃ પર્યય જ્ઞાન છે. અસાધારણ અને અનંત એવા જ્ઞાનનું નામ કેવળજ્ઞાન છે. ॥ ૪ ॥

હવે જ્ઞાનનો વિષય કહેવામાં આવે છે—" एयं " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એ પાંચેય જ્ઞાન एयं पंचविह नाणं–एतत्पंचविधं ज्ञानं દ્રવ્યોને ગુણોને च–च અને सव्वेसिं–सर्वेषां બધા पज्जवाणं–पर्यवाणां પર્યાયોને જાણે છે. આ રીતે नाणं–ज्ञानम् મતિજ્ઞાન અને दव्वाण य गुणाण य–द्रव्यनां च गुणानां च દ્રવ્યોને તથા ગુણોને च–च અને सव्वेसिं–सर्वेषां બધા पज्जवाणं–पयवाणां પર્યાયોને જાણે છે આ રીતે नाणं–ज्ञानम् આ જ્ઞાનને नाणेहिं જ્ઞા

च शब्दात् द्रव्यगतानेकभेदस्यापि ग्रहणम्, गुणानां–रूपादीनाम्, इहापि च शब्दः प्राग्वत्। सर्वेषां पर्यवाणां=परि–सर्वतः, द्रव्येषु गुणेषु अवन्ति=गच्छन्तीति पर्यवाः पर्ययाः–पर्याया इत्येकार्थवाचकाः। तेषां च ज्ञानम्=अवबोधनम्। अत्र सर्वेषामिति द्रव्यादीनामपि विशेषणं तच्च केवलज्ञानापेक्षया। शेषज्ञानचतुष्टस्य प्रतिनियत द्रव्यादि ग्राहित्वात्। इति ज्ञानम्–एतत् ज्ञानं ज्ञानिभिः=अतिशयज्ञानयुक्तैः केवलिभिरति यावत्, देशितम्=कथितम्।

यत्तु केचिदाहुः—ज्ञानं ज्ञानस्वरूपस्यैवावबोधकं बाह्याभिमतस्य वस्तुनो ज्ञानातिरिक्तस्यासत्त्वात्, अत एवोक्तं–' स्वरूपस्य स्वतो गतिः ' इति तन्निरा-

और श्रुतज्ञान समस्त द्रव्योंको अवग्रहरूपसे जानता हुआ भी उनकी कुछ पर्यायोंको ही जानता है। इसी तरह अवधिज्ञान एवं मनःपर्ययज्ञान भी द्रव्यादिक की मर्यादाको लेकर रूपी पदार्थोंको विना किसीकी सहायतासे स्पष्ट जानते हैं।

तथा उनकी पर्यायों एवं गुणोंको जानते हैं। केवलज्ञान रूपी अरूपी समस्त द्रव्योंको उनकी त्रिकालवर्ती समस्त पर्यायों को तथा समस्त गुणों को जानता है। यही बात 'सर्वेषां' इस पद से यहां कही गई है। बाकी चारज्ञान–मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान–प्रतिनियत द्रव्यादिकोंको विषय कहते हैं। इस प्रकार अतिशय ज्ञानसंपन्न केवलियों का कथन है।

यहां किसी अन्य की ऐसी आशंका है कि ज्ञान अपने स्वरूप का ही जानने वाला है परपदार्थो का नहीं, क्यों कि ज्ञान से अतिरिक्त बाह्य वस्तु का सद्भाव ही सिद्ध नहीं होता है।

અતિશયજ્ઞાનવાળા કેવળજ્ઞાનીઓએ देसियं–देशितम् કહ્યું છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સમસ્ત દ્રવ્યોને અવગ્રહરૂપથી જાણવા છતાં પણ એની થોડી પર્યાયોને જ જાણે છે. આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યયજ્ઞાન પણ દ્રવ્યાદિકની મર્યાદાને બાંધીને રૂપી પદાર્થોને કોઈની સહાયતા વગર સ્પષ્ટપણે જાણે છે. તથા તેની પર્યાયો અને ગુણોને જાણે છે. કેવળજ્ઞાનરૂપી અરૂપી સઘળા દ્રવ્યોને તેની ત્રિકાળવર્તી સઘળા પર્યાયોને તથા સઘળા ગુણોને જાણે છે, એજ વાત "सर्वेषां" એ પદથી અહિં બતાવવામાં આવેલ છે. બાકી ચાર જ્ઞાન મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, પ્રતિનિયત દ્રવ્યાદિકોનો વિષય કરે છે. આ પ્રમાણે અતિશય જ્ઞાન સંપન્ન કેવળીયોનું કથન છે.

અહીં કોઈ બીજાની એવી આશંકા છે કે, જ્ઞાન પોતાના સ્વરૂપને જ જાણનાર હોય છે. બીજા પદાર્થોને નહીં. કેમકે, જ્ઞાનથી અતિરિક્ત બાહ્ય વસ્તુનો સદ્ભાવ જ થતો નથી. તો આ પ્રમાણે કોઈનું કહેવું બરોબર નથી. કારણ કે, જે પ્રમાણે

द्रव्यादिविषयकत्वं ज्ञानस्योक्तं, तत्र च द्रव्यादीनां लक्षणमाह—

मूलम्—गुणाणं मासओ दव्वं, एगदव्वसिया गुणा ।
लक्खणं पज्जवाणं तु, उभओ अस्सिया भवे ॥६॥

छाया—गुणानाम् आश्रयो द्रव्यम्, एक द्रव्याश्रिता गुणाः ।
लक्षणं पर्यवाणां तु, उभयोराश्रिता भवेयुः ॥ ६ ॥

टीका—'गुणाणं' इत्यादि ।

गुणानाम् आश्रयः=आधारः, द्रव्यम् । यथा—जीवे—ज्ञानदर्शनचारित्रसुखोपयोगादयो विशेषगुणाः, अस्तित्व—द्रव्यत्व—ज्ञेयत्वादयः सामान्यगुणाः सन्ति एवं धर्मास्तिकायादौ गतिहेतुत्वादयो—विशेषगुणाः सन्तीति द्रव्यलक्षणसमन्वयः ।

अनेन रूपादय एव वस्तु, न तु तद्व्यतिरिक्तमन्यदस्तीति सौगतं मतं निरा-

---

अस्तित्व संभवित नहीं होता है । अतः बाह्यपदार्थों का अस्तित्व वास्तविक मानना चाहिये ॥ ५ ॥

अब सूत्रकार द्रव्यादिकों का लक्षण कहते हैं-'गुणाणमासओ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(गुणाणमासओ दव्वं-गुणानाम् आश्रयः द्रव्यम्) जो गुणों का आधार होता है वही द्रव्य है । जैसे जीव यह द्रव्य है । क्यों कि इसमें ज्ञान, दर्शन, चरित्र, सुख, उपयोग आदि विशेष गुण एवं अस्तित्व वस्तुत्व आदि साधारण गुण रहते हैं। इसी तरह धर्मादिक द्रव्यो में गति हेतुत्व आदि विशेषगुण एवं अस्तित्व, द्रव्यत्व, ज्ञेयत्व, आदि सामान्य गुण रहते हैं। इस तरह गुणों का आश्रयभूत द्रव्य होता है यह लक्षण ठीक है। इस कथन से बौद्धों का यह मन्तव्य निर्मूल हो जाता है, जो वे ऐसा कहते हैं कि रूपादिगुण ही

સિદ્ધ થઈ જવાનો, પદાર્થ વગર તે વિષયના જ્ઞાનનુ અસ્તિત્વ સંભવિત થતું નથી. આથી બાહ્ય પદાર્થોનુ અસ્તિત્વ વાસ્તવિક માનવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર દ્રવ્યાદિકોનું લક્ષણ કહે છે—"गुणाण मासओ" ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—गुणाणमासओ दव्वं-गुणानाम् आश्रयः द्रव्यम् ગુણોનો જે આધાર હોય છે તેજ દ્રવ્ય છે. કેમકે, તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખ, ઉપયોગ આદિ વિશેષ ગુણ અને અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ આદિ સાધારણ ગુણ રહે છે. આજ પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોમાં ગતિ, હેતુત્વ, આદિ વિશેષ ગુણ અને અસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, યત્વ રહે છે, આ પ્રમાણે ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યહોય છે આ લક્ષણ ઠીક છે. આ બૌદ્ધોનું એ મંતવ્ય નકામું થઈ જાય છે. તેઓ એવું કહે છે કે, રૂપાદિક

कृतम्, तथाहि-यदुत्पादविनाशयो र्नयस्योत्पादविनाशौ न तत् ततोऽभिन्नम्, यथा घटात् पटः, पर्यायोत्पाद विनाशयो र्द्रव्यस्योत्पादविनाशौ न भवतः। न चायमसिद्धो हेतुः स्थासकोश-कुशूलाद्यवस्थासु मृदादि द्रव्यस्याऽनुगामित्वेन दर्शनात्। न चास्य मिथ्यात्वं, कदाचिदन्यथा दर्शनासिद्धेः। उक्तञ्च—

यो ह्यन्यरूपसंवेद्यः संवेद्येताऽन्यथा पुनः।
स मिथ्या न तु ते नैव, यो नित्यमवगम्यते ॥ १ ॥

तथा-एक द्रव्याश्रिताः=एकस्मिन् केवले द्रव्ये स्वाधारभूते आश्रिताः द्रव्यमात्रवर्तिन इत्यर्थः। गुणाः=रूपादयः पर्यायास्तु द्रव्ये गुणे च वर्तन्ते, न तु द्रव्यमात्रे, अतस्तेषु न गुणत्वप्रसंगः।

वस्तु हैं इनसे अतिरिक्त और कोई वस्तु नहीं है। कारण कि जिसके उत्पाद विनाश में जिसका उत्पाद विनाश नहीं होता है वह उससे भिन्न माना जाता है। जैसे घटके उत्पाद विनाशमें पटका उत्पाद विनाश नहीं होता है, अतः वह पट घटसे भिन्न माना गया है। इसी प्रकार पर्यायके उत्पाद विनाशमें द्रव्यका उत्पाद विनाश नहीं होता है। कारण कि उत्पाद विनाश धर्म पर्यायोंका है द्रव्यका नहीं है। यह बात हमें स्थाश कोशकुशूल आदि पर्यायोंमें अन्वय रूपसे विद्यमान मृत्तिका द्रव्यसे जानी जाती है। अतः रूपादिकोंसे अतिरिक्त द्रव्य है यह बात माननी पड़ती है। द्रव्य मिथ्या कल्पनासे कल्पित इसलिये नहीं माना जा सकता है कि वह अपने रूपसे विपरीत रूपमें प्रतीति नहीं होता है। जो मिथ्या वस्तु होती है वही अपने रूपसे भिन्न २ रूपमें संवेद्य हुआ करती है। जो अपनी पर्यायोंमें अन्वितरूपसे एकसा प्रतीत होता है

ગુણુજ વસ્તુ છે એનાથી જુદી બીજી કોઈ વસ્તુ નથી, કારણ કે, જેના ઉત્પાદ અને વિનાશમાં જેનો ઉત્પાદ વિનાશ થતો નથી તે એનાથી ભિન્ન માની શકાય છે. જેમ ઘટના ઉત્પાદ વિનાશમાં પટનો ઉત્પાદ વિનાશ થતો નથી. આથી એ પટ ઘટથી ભિન્ન માનવામાં આવેલ છે. એજ રીતે પર્યાયના ઉત્પાદ વિનાશમાં દ્રવ્યનો ઉત્પાદ વિનાશ થતો નથી. કારણ કે, ઉત્પાદ વિનાશ ધર્મ પર્યાયોનો છે. દ્રવ્યનો નથી, આ વાત સ્થાશ કોશ કુશૂલ આદિ પર્યાયોમાં અન્વય રૂપથી વિદ્યમાન માટી દ્રવ્યથી જાણવામાં આવે છે. આથી રૂપાદિકોથી અતિરિક્ત દ્રવ્ય છે એ વાત માનવી પડે છે. દ્રવ્ય મિથ્યાકલ્પનાથી કલ્પિત એ કારણે નથી માનવામાં આવતું કે તેની પોતાના રૂપથી વિપરીત રૂપમાં પ્રતિતી થતી નથી. જે મિથ્યા વસ્તુ હોય છે એજ પોતાના રૂપથી ભિન્નભિન્ન રૂપમાં સંવેદ્ય થયા કરે છે. જે પોતાના પર્યાયોમાં અન્વિત રૂપથી એક સરખું દેખાય તે

अनेन च ये द्रव्यमेवेच्छन्ति, न तु तद्व्यतिरिक्ताश्च रूपादीन् अविद्योपदर्शितानाहुस्तन्मतं निराकृतम्। ज्ञानतो हि विषयव्यवस्था भवति, रूपादिविनिर्मुक्तं द्रव्यं केनचित् कदाचिन्नावगतम् नाप्यवगम्यते वा, अतो द्रव्य विवर्त एव रूपादयो न तु तात्त्विकाः केचन तद्भेदेन सन्ति। नन्वेवं रूपादि विवर्तो द्रव्यमित्यपि किं न कल्पते ?। अथ तथैव प्रतीतिः। एवं सति प्रतीतिरुभयत्र साधारणेत्युभयमुभयात्मकमस्तु।

उसे मिथ्या कैसे माना जा सकता है। अतः गुणोंका आधार जो है वह द्रव्य है एवं (एक द्रव्याश्रिताः गुणाः) जो एक द्रव्यके ही आश्रय रहें नित्य द्रव्यके आश्रय रहें—मात्र द्रव्यके आश्रय रहें वे गुण हैं यद्यपि पर्याय भी द्रव्यके आश्रित रहती है परन्तु वह नित्य रूपसे द्रव्यके आश्रित नहीं रहती है और न वह मात्र द्रव्यमें ही रहती है गुणमें भी रहती है। इस कथनसे यह बात निर्मूल जाननी चाहिये जो ऐसा कहते हैं कि एक द्रव्य ही हैं द्रव्यसे भिन्न रूपादिक गुण नहीं हैं। रूपादिक गुण जो प्रतीत होते हैं वे केवल अविद्योपदर्शित हैं। क्यों कि विषयकी व्यवस्था ज्ञानसे होती है। रूपादिक गुणोंसे रहित द्रव्य किसीने भी आजतक जाना नहीं है और न ऐसा कोई जानता ही है अतः यह मानना चाहिये कि द्रव्यके विवर्तही रूपादिक गुण हैं, वे द्रव्यसे भिन्न नहीं है। यदि द्रव्यसे भिन्न वे माने जावें तो उनकी वास्तविक सत्ता ही साबित नहीं होती है। इसी तरहसे रूपादिक गुणोंका विवर्त्त द्रव्य है ऐसा कथन भी अनुचित नहीं है। तात्पर्य यह है कि द्रव्य विवर्त रूपादिक और रूपादिक

દ્રવ્ય છે. અને જે एकद्रव्याश्रिता गुणाः એક દ્રવ્યના આશ્રયે રહે-નિત્ય દ્રવ્યના આશ્રયે રહે- માત્ર દ્રવ્યના આશ્રયે રહે તે ગુણ છે જો કે, પર્યાય પણ દ્રવ્યની આશ્રિત રહે છે. પરંતુ તે નિત્યરૂપથી દ્રવ્યની આશ્રિત રહેતી નથી. અથવા ન તો તે માત્ર દ્રવ્યમાં જ રહે છે. ગુણમાં પણ રહે છે. આ કથનથી એ વાત નક્કી જાણવી જોઈએ. જે એવું કહે છે કે, એક દ્રવ્ય જ છે, દ્રવ્યથી ભિન્નરૂપાદિક ગુણ નથી, રૂપાદિક ગુણ જે દેખાય છે તે કેવળ અવિદ્યોપદર્શિત છે. કેમકે વિષયની વ્યવસ્થા જ્ઞાનથી જ થાય છે. રૂપાદિક ગુણોથી રહિત દ્રવ્ય કોઈએ આજ સુધી જાણેલ નથી, તેમ ન તો એવું કોઈ જાણે છે. આથી એ માનવું જોઈએ કે, દ્રવ્યના વિવર્ત જ રૂપાદિક ગુણ છે, એ દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી. જો દ્રવ્યથી ભિન્ન માનવામાં આવે તો તેની વાસ્તવિક સત્તા જ સાબિત થતી નથી. આ રીતે રૂપાદિક ગુણોનુ વિવર્ત દ્રવ્ય છે, એમ કહેવું પણ અનુચિત નથી. તાત્પર્ય એ છે કે, દ્રવ્ય વિવર્ત રૂપાદિક અને રૂપાદિક વિવર્ત

पर्यवाणां=पर्यायाणां लक्षणं=लक्ष्यतेऽनेनेतिलक्षणं, तु उभयोः=द्वयोः, प्रक्रमाद् द्रव्यगुणयोः, आश्रिताः=अवस्थिताः, भवेयुः=स्युः । ये द्रव्यगुणयोर्वर्तन्ते, ते पर्याया इत्यर्थः ।

अनेन च य एवमाहुः—यदाद्यन्तयोरसत्, मध्येऽपि तत् तथैव, यथामरीचिकादौ जलादि, घटादि पर्यायाश्च कुशूलकपालाद्यवस्थायां न सन्ति, तस्माद् द्रव्यमेवादिमध्यान्तेषु सत् पर्यायास्तु आकाशकुसुमादिभिः सदृशा अपि भ्रान्तैः सत्यतया लक्ष्यन्ते । तथा चोक्तम्—

आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत् तथा ।
वितथैः सदृशाः सन्तोऽवि तथा इव लक्षिताः ॥ १ ॥ इति ॥

विवर्त द्रव्य ऐसी प्रतीति होती है । कारण कि गुण और द्रव्यका परस्पर तादात्म्य संबंध माना गया है । इससे द्रव्य और रूपादिक गुणोंका सद्भाव सिद्ध होता है । (पज्जवाणं तु लक्खणं–पर्यवाणा तु लक्षणं) पर्यायोंका स्वरूप (उभयो आश्रिताः) द्रव्य और गुणोंके आश्रित रहना (भवे–भवेयुः) है । इस प्रकार पर्यायोंकी सत्ता इस कथनसे साबित होती है । इस लिये जो कोई ऐसा कहते हैं कि जो आदि और अन्तमें उपलब्ध नहीं होता है वह मध्यमें भी नहीं है, जैसे मृगतृष्णा आदिमें जल आदि और अंतमें उपलब्ध नहीं होता है इस लिये वह उसके मध्यमें भी नहीं माना जाता है, इसी तरह घटादिक पर्यायरूप अवस्था कुशूल-कपाल आदि अवस्थाओंमें उपलब्ध नहीं होती है अतःवह उनके मध्यमें भी नहीं मानी जा सकती है । उपलब्ध केवल एक मृत्तिका द्रव्यही होता है

દ્રવ્ય એવી પ્રતીતિ થાય છે, કારણ કે, ગુણ અને દ્રવ્યનો પરસ્પર તાદાત્મ્ય સંબંધ માનવામાં આવેલ છે. આથી દ્રવ્ય અને રૂપાદિક ગુણોના સદ્‌ભાવ સિદ્ધ થાય છે, पज्जवणं तु लक्खणं–पर्यवाणां तु लक्षणम् પર્યાયોનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય અને ગુણોના આશ્રયે રહેવું એ પર્યાયોનું સ્વરૂપ છે. એ પ્રમાણે પર્યાયોની સત્તા આ કથનથી સિદ્ધ થાય છે. આથી જો કોઇ એવું કહે કે, જે આદિ અને અંતમાં ઉપલબ્ધ નથી થતું તે મધ્યમાં પણ નથી. જેમ મરીચિકા આદિમાં પાણી પ્રથમ અને અંતમાં ઉપલબ્ધ થતું નથી. આથી ને એની મધ્યમાં પણ માની શકાતું નથી. આજ રીતે ઘટાદિક પર્યાયરૂપ અવસ્થા કુશૂલ કપાલ આદિ અવસ્થાઓમાં ઉપલબ્ધ થતી નથી. આથી તે એની મધ્યમા પણ માની શકાતું નથી. આજ રીતે ઘટાદિક પર્યાયરૂપ અવસ્થા કુશૂલ કપાલ આદિ અવસ્થાઓમાં ઉપલબ્ધ થતી નથી. આથી તે એની મધ્યમા પણ માનવામાં આવતી નથી. ઉપલબ્ધ ફક્ત એક મૃત્તિકા દ્રવ્ય જ થાય છે. આથી

तेऽपि निराकृताः । तथाहि-आद्यन्तको रसत्त्वेन, मध्येऽप्यसत्त्वं साधयतामिदमाकूतम्-' यत् क्वचिदसत्, तत् सर्वस्मिन्नसत् ' इति । ततश्च मृद्द्रव्येऽप्द्रव्यस्यासत्त्वात् सर्वस्मिन्नप्यसत्त्वप्रसंगः । अथेष्टमेवैतत्, सत्तामात्रस्यैव तत्त्वतं इष्टत्वात्, उक्तं हि-' सर्वमेकं सदविशेषात् '।

अतः वही सत् पर्यायोंकी कल्पना तो आकाश कुसुमके समान ही असत् है । फिर भी वे भ्रान्तिवशसे ही सत्यरूप प्रतीति होती हैं । कहा भी है-

अदावन्ते च यन्नास्ति मध्येऽपि हि न तत् तथा ।
वितथैः सदृशा सन्तोऽवि तथा इव लक्षिताः ॥ १ ॥

इस प्रकार पर्यायकी सत्ता नहीं माननेवालोंका मत भगवान्के उपर्युक्त कथनसे निर्मूल हुआ ।

" आदि और अन्तमें जिसकी सत्ता नहीं रहती उसकी सत्ता मध्यमें भी नहीं रहती " इस प्रकार कथन करनेवालोंका अभिप्राय यह है कि-(यत्क्वचिदसत तत् सर्वस्मिन्नसत्) अर्थात् जिसकी किसी भी जगह असत्ता रहती है उसकी सर्वत्र असत्ता रहती है " इनका इस प्रकारका मन्तव्य दोषयुक्त है। क्यों कि-मृद् द्रव्यमें जल द्रव्यकी सत्ता नहीं रहती, इससे उसकी सर्वत्र असत्ता हो जाएगी । इसी प्रकार जल द्रव्यमें मृद् द्रव्यकी असत्ता रहती है अतः उसकी भी सर्वत्र असत्ता हो जायगी । इस प्रकार इनके मतमें पर्यायकी तरह द्रव्योंकी भी सत्ता नहीं रहेगी।

તે સત્ પર્યાયોની કલ્પના એ આકાશ કુસુમના સમાન અસત જ છે. છતાં પણ તેની ભ્રાંતિવશથી જ સત્યરૂપ પ્રતીતિ થાય છે કહ્યું પણ છે—

" आदावन्ते च यन्नास्ति, मध्येऽपि हि न तत् तथा ।
वितथैः सदृशा सन्तोऽवि, तथा इव लक्षिताः ॥ १ ॥

આ પ્રમાણે પર્યાયની સત્તા ન માનવાવાળાનો મત ભગવાનના ઉપર્યુક્ત કથનથી નિરાકૃત થયો.

" આદિ અને અંતમાં જેની સત્તા નથી રહેતી તેની સત્તા મધ્યમાં પણ રહેતી નથી. " આ પ્રમાણે કથન કરવાવાળાનો અભિપ્રાય એ છે કે જેની કોઈ પણ સ્થળે અસત્તા રહે છે એની સર્વત્ર અસત્તા રહે છે. " એમનું આ પ્રકારનું મંતવ્ય દોષયુક્ત છે. કેમકે, મૃદ્ (માટિ) દ્રવ્યમાં જળ દ્રવ્યની સત્તા રહેતી નથી આથી એની સર્વત્ર અસત્તા થઈ જાય. એજ પ્રમાણે જળ દ્રવ્યમાં મૃદ્ (માટિ) દ્રવ્યની અસત્તા રહે છે આથી એની પણ સર્વત્ર અસત્તા થઈ જવાની. આ પ્રમાણે એમના મતથી પર્યાયની માફક દ્રવ્યોની પણ સત્તા નહીં રહે. જો કોઈ એમ

नन्वेवमभावे भावाभावाद् भवस्यापि सर्वत्राभावप्रसङ्गः, तस्माद् बाधक प्रत्ययोदय एवासत्त्वेऽपि निबन्धनमिति न क्वचिदसत्त्वेतस्यावश्यं भावः, ततो द्रव्यवत् पर्यायाणामपि अबाधितबोधविषयत्वे सत्यत्वमस्तु ।

तथा गुणेष्वपि नवपुराणादि पर्यायाः प्रत्यक्ष प्रतीताः, एके कियत्कालभाविनः, प्रतिसमयभाविनस्तु पुराणत्वाद्यन्यथानुपपत्तेरनुमानतोऽवसीयन्ते । ततश्च द्रव्य-गुणपर्यायात्मकमेकं शबलमणिवच्चित्रपतङ्गादिवद्वा वस्त्विति स्थितम् । उक्तंच—

यदि कहें हमें यह अभीष्ट ही है, सो भी नहीं कह सकते। क्यों कि सत्तामात्र ही वस्तुतः अभीष्ट है। इसी लिये कहा भी है—

'सर्वमेकं सत् अविशेषात्'। अर्थात्–विशेषताके अभावसे सभी द्रव्य एक और सद्रूप है। और भी इनके मन्तव्यमें दोष होता है, क्यों कि अभावमें भावकी असत्ता हैं, अतः सर्वत्र भावकी असत्ता हो जाएगी। इसलिये इनका उपर्युक्त मन्तव्य ठीक नहीं है। अतः बाधक ज्ञानको ही पदार्थकी असत्तामें कारण मानना चाहिये। बाधकज्ञानके अनुदय होनेसे जैसे द्रव्य सत्य होते हैं, उसी तरह पर्याय भी सत्य होंगे।

तथा–गुणोंमें नव पुराण आदि पर्याय प्रत्यक्षसे प्रतीत होती रहती हैं। कितनिक पर्यायें ऐसी होती है जो द्रव्यमें कुछ समय तक ही रहा करती हैं। वे भी प्रत्यक्ष प्रमाणसे ही जानी जाती हैं। प्रतिसमय भावी जो पर्यायें होती रहती है वे नव पुराणत्व आदिकी अन्यथानुपपत्तिसे अनुमानगम्य होती हैं। इसलिये वस्तु गुण पर्यायवाली है और यह–

કહે કે, અમને આ અભીષ્ટ છે, તેવું પણ નથી કહી શકતા કેમકે, સત્તા માત્ર જ વસ્તુતઃ અભિષ્ટ છે આ માટે કહ્યું પણ છે—" सर्वमेकं सत् अविशेषात् " અર્થાત્–વિશેષતાના અભાવથી સઘળાં દ્રવ્ય એક અને સદ્રૂપ છે. એમના મંતવ્યમાં બીજા પણ દોષ છે. કેમકે, અભાવમાં ભાવની અસત્તા છે. આથી સર્વત્ર ભાવની અસત્તા થઈ જવાની. આ માટે એમનું ઉપર્યુક્ત મંતવ્ય બરાબર નથી. બાધક જ્ઞાનને જ પદાર્થની અસત્તામાં કારણ માનવું જોઈએ. બાધક જ્ઞાનનો અનુદય હોવાથી જેમ દ્રવ્ય સત્ય થાય છે. એજ રીતે પર્યાય પણ સત્ય થાય છે.

તથા—ગુણોમાં નવ પુરાણ આદિ પર્યાય પ્રત્યક્ષથી પ્રતીત થાય છે કેટલીક પર્યાય એવી હોય છે કે, જે દ્રવ્યમાં કેટલોક સમય જ રહે છે. તે પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ જાણી શકાય છે. પ્રતિ સમય ભાવી જે પર્યાયમાં થતી રહે છે, તે નવ પુરાણત્વ આદિની અન્યથાનુપપત્તિથી અનુમાન ગમ્ય હોય છે. આ માટે વસ્તુ ગુણ પર્યાયવાળી છે. અને એ એનું સ્વરૂપ શબલમણીની માફક

दव्वं पज्जवविजुयं, दव्वविउत्ता य पज्जवा णत्थि ।
उप्पायट्ठिइभंगा, हंदि दवियलक्खणं एणं ॥ १ ॥ ६ ॥

छाया—द्रव्यं पर्यवविर्युतं, द्रव्यवियुक्ताः पर्यवा न सन्ति ।
उत्पाद-स्थिति-भङ्गाः, हंदि द्रव्यलक्षणमेतत् ॥ १ ॥

'गुणानामाश्रयो द्रव्यम्' इत्युक्तं, तत्र द्रव्यं कतिविधम्? इत्याशङ्क्याह—

मूलम्—धम्मो अहम्मो आगासं, कालो पोग्गलजंतवो ।
एस लोगुत्ति पण्णत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥७॥

छाया—धर्मोऽधर्म आकाशं, कालः पुद्गला जन्तवः ।
एप लोक इति प्रज्ञप्तः, जिनैर्वरदर्शिभिः ॥ ७ ॥

टीका—'धम्मो अहम्मो' इत्यादि—

धर्मः=धर्मास्तिकायः, अधर्मः=अधर्मास्तिकायः, आकाशम्=आकाशास्तिकायः कालः-अद्धा, समयात्मकः, पुद्गलजन्तवः = पुद्गलास्तिकायः, जीवास्तिकायः, एतानि द्रव्याणि ज्ञेयानि । प्रसङ्गतो लोकस्वरूपमप्याह—'एस' इति । एषः=

उसका स्वरूप शबलमणिकी तरह अथवा चित्र पतङ्गकी तरह माना गया है। क्यों कि न वह अकेली पर्याय स्वरूप है और न अकेली गुण स्वरूप है। कहा भी है—

पर्यायसे रहित अकेला द्रव्य, एवं द्रव्यसे रहित अकेली पर्यायें प्रतीतकोटिमें नहीं आती हैं। अतः यह द्रव्य उत्पाद व्यय एवं ध्रौव्यसे युक्त माना गया है ॥६॥

द्रव्यके प्रकारोंको सूत्रकार कहते हैं—'धम्मो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(धम्मो अधम्मो आगासं कालो पोग्गल जंतवो-धर्मः अधर्मः आकाशं कालः पुद्गला जन्तवः) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, काल, पुद्गलास्तिकाय, एवं जीवास्तिकाय ये द्रव्य हैं। ये

અથવા ચિત્ર પતંગની માફક માનવામાં આવેલ છે. કેમકે, ન તો તે એકલી પર્યાય સ્વરૂપ છે અથવા તો ન એકલી ગુણસ્વરૂપ છે. કહ્યું પણ છે—

પર્યાયથી રહિત એકલું દ્રવ્ય, અને દ્રવ્યથી રહિત એકલી પર્યાય પ્રતીત કોટીમાં આવતાં નથી. આથી આ દ્રવ્ય ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત માનવામાં આવેલ છે. ॥ ૬ ॥

દ્રવ્યના પ્રકારોને સૂત્રકાર બતાવે છે—" धम्मो "-ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—धम्मो अधम्मो आगासं कालो पोग्गल जंतवो-धर्मः अधर्मः आकाशं कालः पुद्गला जन्तवः ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાય આ છ દ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્ય જેનામાં જોઈ

अनन्तरोक्तः=द्रव्यसमूहः, वरदर्शिभिः=केवलिभिः, जिनैः, लोक इति प्रज्ञप्तः=प्रतिबोधितः ॥ ७ ॥

धर्मादीनां भेदानाह—

मूलम्—धम्मो अहम्मो आगासं, दव्वं इक्किक्कमाहियं ।
अणंताणि य दव्वाणि, कालो पुग्गलजंतवो ॥८॥

छाया—धर्मोऽधर्मः आकाशं, द्रव्यम् एकैकमाख्यातम् ।
अनन्तानि च द्रव्याणि, कालः पुद्गलाजन्तवः ॥ ८ ॥

टीका—'धम्मो अधम्मो' इत्यादि—

धर्मः, अधर्मः, आकाशं=द्रव्यमिति धर्मादिभिः प्रत्येकं योज्यते, एतत् त्रयं द्रव्यं एकैकमाख्यातं तीर्थंकरैरितिशेषः । च=पुनः, कालः, पुद्गलजन्तवः=पुद्गलाः जन्तवः-जीवाश्च, एतानि त्रीणि द्रव्याणि अनन्तानि=अनन्तसंख्यानि, स्वगत भेदानन्त्यात् । कालस्य चानन्त्यमतीतानागतापेक्षया बोध्यम् ॥ ८ ॥

द्रव्य जिसमें पाये जाते हैं (एस-एषः) वह (लोगु लोकः)लोक है। (त्ति-इति) ऐसा (जिणेहिं वरदंसिहिं-जिनैः वरदर्शिभिः) जिनेन्द्र प्रभुने अपने केवलज्ञानसे जानकर (पण्णत्तो-प्रज्ञप्तः) कहा है। अर्थात् यह द्रव्य समूह ही लोक है ऐसा केवलि भगवान् जिनेन्द्र देवका वचन है ॥७॥

अब धर्मादिकोंके भेद कहते हैं—'धम्मो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(धम्मो अहम्मो आगासं-धर्मः अधर्मः आकाशम्) धर्म, अधर्म और आकाश ये तीन (दव्वं इक्किक्कमाहिय-द्रव्यमेकैकमाख्यातम्) एक २ द्रव्य कहा गया है अर्थात् इनके भेद नहीं हैं। (कालो-पुग्गल-जंतवो-कालः पुद्गला जन्तवः) काल, पुद्गल और जीव ये तीन दव्वाणि-द्रव्याणि) द्रव्य (अणंताणि-अनन्तानि) अनंत हैं। इन द्रव्योंके भेदोंके भी भेद हैं तथा काल द्रव्यके अतीत एवं अनागत कालकी अपेक्षा भेद हैं ॥ ८ ॥

શકાય છે एस-एषः તે लोगु-लोकः લોક છે. त्ति-इति આવું जिणेहिं वरदंसिहिं-जिनैः वरदर्शिभिः જીનેન્દ્ર પ્રભુએ પોતાના કેવળજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યું છે. અર્થાત્ આ દ્રવ્ય સમૂહ જ લોક છે. એવું જીનેન્દ્રદેવનું વચન છે. ॥ ૭ ॥

હવે ધર્મ આદિના ભેદ કહે છે—"धम्मो" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—धम्मो अहम्मो आगासं-धर्मः अधर्मः आकाशम् ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ આ ત્રણે दव्वं इक्किक्कमाहियं-द्रव्यमेकैकमाख्यातम् એકેક દ્રવ્ય છે. અર્થાત્ આના ભેદ નથી. कालो पुग्गलजंतवो-कालः पुद्गला जन्तवः કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ આ ત્રણ दव्वाणि-द्रव्याणि દ્રવ્ય अणंताणि-अनंतानि અનંત છે. આ દ્રવ્યોના ભેદોના પણ ભેદ છે. તથા કાળ દ્રવ્યના અતીત અને

धर्मादीनां लक्षणमाह—

मूलम्—गइलक्खणो उ धम्मो, अहम्मो ठाण लक्खणो ।
भायणं सव्वदव्वाणं, नहं ओगाहलक्खणं ॥९॥

छाया—गतिलक्षणस्तु धर्मः, अधर्मः स्थानलक्षणः ।
भाजनं सर्वद्रव्याणां, नभः अवगाहलक्षणम् ॥ ९ ॥

टीका—'गइलक्खणो उ' इत्यादि—

धर्मः=धर्मास्तिकायः, गतिलक्षणः=गतिः-देशान्तरप्राप्तिः, लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं, गतिर्लक्षणं यस्य स तथा । अधर्मः=अधर्माऽस्तिकायः, स्थानलक्षणः=स्थानं -स्थितिः, तदेवलक्षणं यस्य स तथा । अयं भावः-स्वत एव गमनं प्रति प्रवृत्तानां जीवपुद्गलानां गत्युपष्टम्भकारी धर्मास्तिकायः । स्थितिपरिणतानां तु तेषां स्थिति क्रियोपकारी अधर्मास्तिकाय इति ।

नभः सर्वद्रव्याणां भाजनम्=आधारः, तत अवगाहलक्षणम्=अवगाहः-अवकाशः, स एव लक्षणं यस्य तत्तथा । जीवादीनामवकाशदायकमिति भावः ॥९॥

अब धर्मादिकोंका लक्षण कहते हैं—'गइलक्खणो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(गइलक्खणो उ धम्मो-गतिलक्षणस्तु धर्मः) गमनक्रियामें प्रवृत्त हुए जीव और पुद्गलोंको चलनेमें उपकार करनेवाला जो द्रव्य है वह धर्मद्रव्य है। (ठाणलक्खणो अहम्मो-स्थानलक्षणः अधर्मः) ठहरनेरूप क्रियामें परिणत हुए जीव और पुद्गल द्रव्यको जो ठहरनेमें मदद देता है वह अधर्म द्रव्य है। (नहं सव्वदव्वाण भायणं-नभः सर्वद्रव्याणां भाजनम्) जीवादिक समस्त द्रव्योंका आधारभूत आकाश है। ओगाहलक्खणं-अवगाहलक्षणम्) इसका लक्षण अपनेमें अवगाही जीवादिक द्रव्योंको स्थान देना है ॥ ९ ॥

અનાગત કાળની અપેક્ષા ભેદ છે. ॥ ૮ ॥

હવે ધર્મ આદિનું લક્ષણ કહે છે—"गइ लक्खणो" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—गइलक्खणो उ धम्मो-गतिलक्षणस्तु धर्मः ગમન ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયેલ જીવ અને પુદ્ગલોને ચલાવવામાં ઉપકાર કરવાવાળા જે દ્રવ્ય છે તે ધર્મદ્રવ્ય છે. ठाणलक्खणो अहम्मो-स्थानलक्षणः अधर्मः રોકવારૂપ ક્રિયામાં પરિણત થયેલ જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યને રોકવામાં જે મદદ આપે છે તે અધર્મ દ્રવ્ય છે. नहं सव्वदव्वाणभायणं-नभः सर्वद्रव्याणां भाजनम् જીવાદિક સઘળા જીવોના આધારભૂત આકાશ છે. ओगाहलक्खणं-अवगाहलक्षणम् એનું લક્ષણ પોતાનામાં અવગાહી જીવાદિક દ્રવ્યોને સ્થાનદાન દેવાનો છે ॥ ૯ ॥

अथ काल-जीवयोर्लक्षणमाह—

मूलम्—वट्टणालक्खणो कालो, जीवो उवओगलक्खणो ।
नाणेणं दंसणेणं च, सुहेण य दुहेण य ॥१०॥

छाया—वर्तनालक्षणः कालः, जीव उपयोग लक्षणः ।
ज्ञानेन दर्शनेन च, सुखेन च दुःखेन च ॥ १० ॥

टीका—'वट्टणालक्खणो' इति—

कालः, वर्तनालक्षणः=वर्तन्ते-भवन्ति जीवादयो भावास्तेन तेन रूपेण तान् प्रति प्रयोजकत्वं वर्तना, सैव लक्षणं यस्य स तथा । ननु कोऽसौ कालः ? उच्यते येन शीतवातातपादयो भवन्ति, स काल इति । जीवः, उपयोगलक्षणः-उपयोगो बोधरूपो व्यापारः सलक्षणं यस्य स तथा, उपयोगो जीवस्य धर्मः स च स्व संविदित एवेति, द्रव्याद्यनुभवतो जीवो लक्ष्यते इति तल्लक्षणमुच्यते । अत एव ज्ञानेन सम्यग् ज्ञानेन पञ्चविधेन, दर्शनेन भगवदुक्ततत्त्वार्थाभिरुचिरूपेण च, सुखेन दुःखेन च लक्ष्यत इति शेषः ॥ १० ॥

अब काल और जीवका लक्षण कहते हैं—'वट्टणालक्खणो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वट्टणालक्खणो कालो-वर्त्तना लक्षणः कालः) वर्तनालक्षणवाला कालद्रव्य है । शीत, वात, आतप आदि इसी कालसे होते हैं । (जीवो उवओगलक्खणो-जीव उपयोग लक्षणः) जीवका लक्षण उपयोगः है । बोधरूप व्यापारका नाम उपयोग है । यह उपयोग जीवका स्वसंविदित धर्म है । यह (नाणेणं दंसणेणं च-ज्ञानेन दर्शनेन च) ज्ञान-मतिज्ञान आदि पांच प्रकारके ज्ञानसे तथा तत्त्वार्थ श्रद्धानरूप दर्शनसे तथा (सुहेण य दुहेण य-सुखेन दुःखेन च) सुख एवं दुःखसे जानाजाता है॥१०॥

હવે કાળ અને જીવનું લક્ષણ કહે છે—"वट्टणा लक्खणो" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—वट्टणालक्खणो कालो-वर्तना लक्षणः कालः વર્તના લક્ષણવાળા કાળદ્રવ્ય છે. શીત, વાત, આતપ, આદિ આજ કાળથી થાય છે. जीवो उवओगलक्खणो-जीवो उपयोगलक्षणः જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. બોધરૂપ વ્યાપારનું નામ ઉપયોગ છે. આ ઉપયોગ જીવનો સ્વસંવિદિત ધર્મ છે नाणेणं दंसणेणं च-ज्ञानेन दर्शनेन च આ જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનથી તથા તત્વાર્થ-શ્રદ્ધાનરૂપ દર્શનથી सुहेण य-दुहेण य-सुखेन दुःखेन च સુખ અને દુઃખથી જાણી શકાય છે. ॥૧૦॥

शिष्याणां संस्कारस्य दृढीकरणाय उक्तलक्षणमनूद्य लक्षणान्तरमाह—

मूलम्—नाणं च दंसणं चेवं, चरित्तं च तवो तहा।
वीरियं उवयोगो य, एयं जीवस्स लक्खणम् ॥११॥

छाया—ज्ञानं च दर्शनं चैव, चारित्रं च तपस्तथा।
वीर्यम् उपयोगः, एतज्जीवस्य लक्षणम् ॥ ११ ॥

टीका—'नाणं च दंसणं चेव' इत्यादि।

ज्ञानं=सम्यग् ज्ञानं, इत्यादि पञ्चविधं, च=पुनः, दर्शनं भगवदुक्ततत्वार्थाभिरुचिरूपं सम्यक्त्वम्, चैव तथा-चारित्रं=सावद्यविरतिरूपं, सामायिकादिभेदम्, च=पुनः तपः = अनशनादिकम्, तथा वीर्यम् - वीर्यान्तरायक्षयोपशमसमुत्पन्नं सामर्थ्यम्, च=पुनः, उपयोगः=बोधरूपो व्यापारः, एतद्=ज्ञानादिक जीवस्य लक्षणम्। अनेन हि अनन्य साधारणतया जीवो लक्ष्यते ॥ ११ ॥

अब फिर शिष्योंके संस्कारको दृढ करनेके लिये पूर्वोक्त लक्षणके अनुवादके साथ फिर दूसरे लक्षण कहते हैं—'नाणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(नाणं च-ज्ञानं च) मत्यादिकके भेदसे पांच प्रकारका सम्यग्ज्ञान, तथा (दंसणं चेव-दर्शनं चैव) तत्त्वार्थश्रद्धानरूप सम्यक्त्व (च-च) तथा (चरित्तं-चारित्रम्) सावद्य विरतिरूप चारित्र,(तहा-तथा)तथा(तवो-तपः) अनशनादिरूप तप तथा (वीरियं-वीर्यम्) वीर्यान्तरायके क्षयोपशमसे उद्भूत वीर्यरूप सामर्थ्य, एवं (य-च) तथा (उवयोगो-उपयोगः) बोध रूप व्यापार, (एयं जीवस्स लक्खणं-एतत् जीवस्य लक्षणम्)ये सब जीवके लक्षण हैं। इन असाधारण लक्षणोंसे जीव जाना जाता है ॥ ११ ॥

હવે પછી શિષ્યોના સંસ્કારને દઢ રાખવા માટે પૂર્વોકત લક્ષણના અનુવાદની સાથે ફરી બીજાં લક્ષણ કહે છે—"नाणं" ઈત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—नाणं च-ज्ञानं च મત્યાદિકના ભેદથી પાંચ પ્રકારના સમ્યગ્ જ્ઞાન તથા दंसण चेव-दर्शनं चैव તત્વાર્થ શ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યકત્વ च-च તથા चरित्तम्-चारित्रम् સાવદ્ય વિરતિરૂપ ચારિત્ર, तहा-तथा તથા तवो-तपः અનશનાદિરૂપ તપ, તથા वीरियं-वीर्यम् વીર્યાન્તરાયના ક્ષયોપશમથી ઉદ્ભૂત વીર્યરૂપ સામર્થ્ય, અને य-च તથા उवयोगो-उपयोगः બોધરૂપ વ્યાપાર एयं जीवस्स लक्खणं-एतत् जीवस्य लक्षणम् આ સઘળા જીવના લક્ષણ છે. આ અસાધારણ લક્ષણોથી જીવને જાણી શકાય છે. ॥ ૧૧ ॥

इत्थं जीवलक्षणमभिधाय पुद्गलानां लक्षणमाह—

मूलम्—सद्दं धयार-उज्जोओ, पभा छाया तवो इ वा।
वण्णरसगंधफासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥१२॥

छाया—शब्दोऽन्धकार उद्योतः, प्रभा छाया आतप इति वा।
वर्ण-रस-गन्ध-स्पर्शाः, पुद्गलानां तु लक्षणम् ॥ १२ ॥

टीका—'सद्दंधयार' इत्यादि—

शब्दः, अन्धकारः, उद्योतः=रत्नादि प्रकाशः, प्रभा=चन्द्रादिज्योतिः, छाया, प्रसिद्धा आतपः=रविबिम्बजनितउष्णप्रकाशः। इति शब्द आदि शब्दार्थकः, ततश्च सम्बन्धभेदादीनां परिग्रहः। 'वा' इति समुच्चये। तथा-वर्णः-कृष्णादिः, रसः-तिक्तादिः, गन्धः-सुरभिप्रभृतिः, स्पर्शः=शीतादिः, एषां द्वन्द्वसमासः, पुद्गलानां =स्कंधादीनां तु लक्षणम्। एभिरेव तेषां लक्ष्यमाणत्वादिति भावः। धर्मादीनां-द्रव्याणां विस्तरस्तु वर्णनं जिज्ञासुभिराचाराङ्गसूत्रस्य प्रथमश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययने प्रथमोद्देशे आचारचिन्तामणिटीकाऽवतरणिकायां विलोकनीयम् ॥ १२ ॥

अब पुद्गलोंका लक्षण कहते हैं—'सद्दंधयार०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सद्दंधयार उज्जोओ-शब्दः अन्धकारः उद्योतः) शब्द, अंधकार, उद्योत-रत्नादिकका प्रकाश, (पभा छाया तवो इवा-प्रभा छाया आतप इति वा) प्रभा-चन्द्र आदिकी ज्योति, छाया, आतप-रवि विम्बजनित उष्णप्रकाश, तथा संबंध, भेद, स्थूलता, सूक्ष्मता, ये सब (वण्ण-रस-गंध-फासा-वर्ण-रसगन्धस्पर्शाः) तथा वर्ण, गंध रस एवं स्पर्शये सब (पुग्गलाणं तु लक्खणं-पुद्गलानां तु लक्ष्यणम्) पुद्गलोंके लक्षण हैं। इनसे पुद्गल जाने जाते हैं। धर्मादिक द्रव्योंका विस्तारसे वर्णन आचाराङ्ग सूत्रके प्रथमश्रुतस्कंधके प्रथम अध्ययनमें प्रथम उद्देशमें मेरी

હવે પુદ્ગલોનાં લક્ષણ કહે છે— " सद्दंधयार० " ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—सद्दंधयारउज्जोओ-शब्दः अन्धकारः उद्योतः શબ્દ, અંધકાર, ઉદ્યોત-રત્નાદિકનો પ્રકાશ, पभा छाया तवो इ वा-प्रभा छाया आतप इति वा પ્રભા-ચંદ્ર વગરની જ્યોતિ, છાયા, આતપ-રવિ બિમ્બ જનિત ઉષ્ણ પ્રકાશ તથા સંબંધ, ભેદ, સ્થૂળતા, સૂક્ષ્મતા, એ સઘળા તથા वण्णरसगंधा फासा-वर्ण रस गन्धस्पर्शाः વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, આ સઘળા पुग्गलाणं तु लक्खणं पुद्‌गलानां तु लक्षणम् પુદ્ગલોનાં લક્ષણ છે. આનાથી પુદ્ગલ ઓળખી શકાયછે, ધર્માદિક દ્રવ્યોનું વિસ્તારથી વર્ણન આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુત-સ્કંધના

द्रव्यलक्षणमुक्तम् । अथ पर्यायलक्षणमाह—

मूलम्—एगत्तं च पुहत्तं च, संखा संठाण मेव च ।
संजोगा य विभागाय, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥१३॥

छाया—एकत्वं च पृथक्त्वं च, संख्या संस्थानमेव च ।
संयोगाश्च विभागाश्च, पर्यवाणां तु लक्षणम् ॥ १३ ॥

टीका—'एगत्तं' इत्यादि--

एकत्वं=भिन्नेषु परमाण्वादिषु एकोऽयं घटादिरिति-प्रतीति हेतुः, पृथक्त्वं च=अयमस्मात् पृथक् इति प्रतीतिहेतुः, संख्या=यतः एको द्वौ त्रय इत्यादि प्रतीति र्जायते सा, संस्थान=परिमण्डलोऽयमित्यादि बुद्धि हेतुः, 'एव' इति पूरणे च शब्दः सर्वत्र समुच्चयार्थकः । संयोगाः=अयमङ्गुल्योः संयोगः, इत्यादि व्यवहार हेतवः, विभागाः=अयमस्माद् विभक्त इति बुद्धि हेतवः । उभयत्र बहुवचनं व्य-

बनाई हुई आचार चिन्तामणि टिकामें किया गया है-वहांसे यह विषय जाना जा सकता है ॥ १२ ॥

द्रव्योंका लक्षण कहा, अब पर्यायोंका लक्षण कहते हैं-'एगत्तं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एगत्तं च-एकत्वं च) भिन्न २ परमाणु आदिकोंमें 'यह एक घट है' इस प्रकार प्रतितीका हेतु जो एकत्व है वह, तथा (पुहत्तं च-पृथक्त्वं च) 'यह इससे भिन्न है' इस प्रकारकी प्रतीतिका हेतु जो पृथक्त्व है वह, तथा (संखा-संख्या) 'एक दो तीन' इस प्रकारकी जो गिनतीका हेतु संख्या है वह तथा (संठाणमेव च-संस्थानमेव च) 'यह इस प्रकारका आकार है' इस प्रतीतिका हेतु जो संस्थान है वह, तथा (संजोगा य-संयोगाश्च) संयोग एवं (विभागाय-विभागाश्च)

પ્રથમ અધ્યયનમાં પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આચારચિંતામણી ટીકામાં કરવામાં આવેલ છે. ત્યાંથી આ વિષય જાણી લેવો જોઈએ. ॥ ૧૨ ॥

દ્રવ્યોના લક્ષણો કહ્યા હવે પર્યાયના લક્ષણો કહેવામાં આવે છે-"एगत्तं"ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—एगत्तं च-एकत्वं च ભિન્નભિન્ન પરમાણું આદિકોમાં "એક ઘટ છે." આ પ્રકારની પ્રતીતિનો હેતુ જે એકત્વ છે તે, તથા पुहत्त च-पृथक्त्वं च "આ એનાથી ભિન્ન છે." આ પ્રકારની પ્રતીતિનો હેતુ જે પૃથકત્વ છે તે, તથા संखा-संख्या 'એક બે ત્રણ' આ પ્રકારની ગણત્રીનો હેતુ સંખ્યા છે તે, તથા सठाणमेव च-संस्थानमेव च 'આ આવા પ્રકારનો આકાર છે.' આ પ્રતીતિનો હેતુ જે સંસ્થાન છે તે, તથા संजोगा य-संजोगाश्च સંયોગ અને

त्यपेक्षया। उपलक्षणत्वाद् नवपुराणत्वादीनि च पर्यवाणां=पर्यायाणां लक्षणम्। अत्र तु शब्दः पूरणे। गुणानां लक्षणं कथं नोक्तमिति न शङ्कयम् रूपादिरूपाणां तेषामतिप्रसिद्धत्वात्॥ १३॥

इत्थं स्वरूपतो विषयतश्च ज्ञानमभिधाय दर्शनं प्रतिबोधयितुं नवतत्त्वान्याह—

मूलम्—जीवाऽजीवा य बंधो य, पुण्णपावाऽऽसवो तहा।
संवरो निज्जरा मोक्खो, संतेए तहिया नव ॥१४॥

छाया—जीवा अजीवा श्च बन्धश्च, पुण्यं पापम् आस्रवस्तथा।
संवरो निर्जरा मोक्षः, सन्त्येते तथ्या नव॥ १४॥

टीका—'जीवाऽजीवा य' इत्यादि—

जीवाः=एकेन्द्रियादयः, अजीवाः=धर्मास्तिकायादयः, बन्धश्च—जीवकर्मणो रत्यन्तसंश्लेषः, पुण्यं = शुभप्रकृतिरूपं शातवेदनीयादिकं, पापम्=अशुभप्रकृतिरूपं ज्ञानावरणीयादिकम्, आस्रवः=कर्मोपादानहेतुर्हिंसादिः, तथेति समुच्चये।

विभाग, ये सब (पज्जवाणं तु लक्खणं—पर्ययाणां तु लक्षणम्) पर्यायोंके लक्षण हैं, अर्थात् इनके द्वारा पर्यायें जानी जाती हैं॥ १३॥

इस प्रकार स्वरूप और विषयसे ज्ञानको कहकर अब दर्शनका बोध करानेके लिये नौ तत्त्वोंको कहते हैं—'जीवाऽजीवा' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जीवाजीवाय—जीवा अजीवाश्च) एकेन्द्रियादिक जीव, धर्मास्तिकायादिक अजीव; (बंधोय—बन्धश्च) जीव और कर्मका दूध-पानीको तरह अत्यन्त संश्लेषरूप बंध, ३ (तहा—तथा) तथा (पुण्ण—पावाऽऽसवो—पुण्यपापास्रवाः) शातवेदनीय आदि शुभ प्रकृतिरूप पुण्य, ४ ज्ञानावरणीय आदि अशुभ प्रकृति रूप पाप, ५ कर्मोंके आगमनमें कारण

विभागाय-विभागाश्च વિભાગ, આ સઘળાં पज्जवाणं तु लक्खणं—पर्यायाणां तु लक्षणम् પર્યાયોનાં લક્ષણ છે. અર્થાત્ આના દ્વારા પર્યાયો જાણી શકાય છે. ।૧૩।

આ પ્રમાણે સ્વરૂપ અને વિષયથી જ્ઞાનને કહીને હવે દર્શનનો બોધ કરાવવા માટે નવ તત્વોને કહેવામાં આવે છે.—"जीवाऽजीवा" ઇત્યાદિ!

અન્વયાર્થ—जीवाजीवा य—जीवाजीवा श्च એકેન્દ્રિયાદિક જીવ, ધર્માસ્તિ-કાયાદિક અજીવ જીવ અને बंधो य—बन्धश्च કર્મનો દૂધ પાણીની માફક ઘણોજ સંશ્લેષરૂપ બંધ, तहा—तथा તથા पुण्णपावाऽऽसवो—पुण्यपापास्रवाः શાતાવેદનીય આદિ શુભ પ્રકૃતિરૂપ પુણ્ય, જ્ઞાનાવરણીયાદિક અશુભ પ્રકૃતિરૂપ પાપ કર્મોના આગમનનું કારણ, એવા હિંસાદિક કર્મરૂપ આસ્રવ, संवरो—संवरः આસ્રવને

संवरः=गुप्त्याभिरास्रवनिरोधः, निर्जरा=विपाकतस्तपसो वा कर्मपरिशाटः, मोक्षः= सकलकर्मक्षयलक्षणः, एते नव = नवसंख्यकाः भावाः, तथ्याः=सत्याः–प्रमेयाः, यथार्थानुभवविषया इति यावत् सन्ति, एतन्मध्यमप्रस्थानापेक्षया, संक्षेपापेक्षया तु जीवाजीवयोरेव बन्धादीनां समावेशसंभवाद् द्वित्वसंख्यैव वाच्या स्यात्, तथा च वक्ष्यति–' जीवा चेव अजीवाय, एसलोगे वियाहिए ' इति । विस्तरतस्तु तदुत्तरोत्तरभेदविवक्षयाऽनन्तमेवस्यात् ॥ १४ ॥

यद्यमी नव भावाः सन्ति, ततः किम् ?, इत्याशङ्क्याह--

मूलम्–तहियाणं तु भावाणं, सब्भावे उवएसणं ।
भावेण सद्दहंतस्स, सम्मत्तं तं वियाहियं ॥१५॥

ऐसे हिंसादिक कर्मरूप आस्रव,६(संवरो–संवरः) हिंसादि आस्रवका रुकने रूप संवर, ७ (निज्जरा–निर्जरा) विपाकसे अथवा तपस्यासे कर्मोंका एकदेश नाश होनेरूप निर्जरा, ८ तथा (मोक्खो–मोक्षः) सकल कर्मोका सर्वथा विनाशरूप मोक्ष, ९ इस प्रकार (एए नव–एते नव) ये जीव, अजीव, बन्ध, पुण्य, पाप, आस्रव, संवर, निर्जरा, और मोक्ष, ये नव तत्त्व हैं । ये सब (तहिया संति–तथ्याः सन्ति) तथ्य–यथार्थ अनुभवके विषयभूत होनेसे सत्य हैं । यद्यपि जीव और अजीव इस प्रकारके दो ही पदार्थ हैं क्यों कि आस्रवादिकोंका अन्तर्भाव इनमें ही हो जाता है फिर भी यहां पर जो नव संख्या कही गई है वह विस्तारकी अपेक्षासे कही गई है । तथा और भी विशेष विस्तार करने पर इनकी अनंत संख्या हो जाती हैं ॥ १४ ॥

રોકવારૂપ સંવર, निज्जरा–निर्जरा વિપાકથી અથવા તપસ્યાથી કર્મોના એક દેશનો નાશ થવા રૂપ નિર્જરા તથા मोक्खो–मोक्ष સઘળા કર્મોનો સર્વથા વિનાશરૂપ મોક્ષ, આ પ્રમાણે આ एए नव–एते नव જીવ, અજીવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ. આ નવ તત્વ છે. એ સઘળાં तहिया संति–तथ्याः सन्ति તથ્ય–યથાર્થ અનુભવના વિષયભૂત હોવાથી સત્ય છે. જો કે જીવ અને અજીવ આ પ્રકારના બેજ પદાર્થ છે કેમકે, આસ્રવ આદિકોનો અંતર્ભાવ એનામાં જ થઇ જાય છે. છતાં પણ અહીં જે નવ સંખ્યા બતાવેલ છે તે વિસ્તારની અપેક્ષાથી બતાવવામા આવેલ છે તથા આથી પણ વધુ વિસ્તારથી તેની સંખ્યા અનત બની રહેશે. ॥ ૧૪ ॥

छाया--तथ्यानां तु भावानां, सद्भावे उपदेशनम् ।
भावेन श्रद्दधतः, सम्यक्त्वं तद् व्याख्यातम् ॥ १५ ॥

टीका---'तहियाणं तु' इत्यादि--

तथ्यानां=यथार्थानुभवविषयभूतानां, भवानाम्=अनन्तरोक्त-जीवाजीवादीनां सद्भावे-सद्भावविषयकम् सत्यरूपेण सत्ताऽवबोधकमित्यर्थः, उपदेशनं गुर्वादिकृतमुपदेशं भावेन=अन्तःकरणेन, श्रद्दधतः-उपदिष्टोऽयमर्थः सम्यगेवेति सम्यग्भावं प्रतिपद्यमानस्य, तत्=जीवाजीवादिभावविषयकं श्रद्धानं सम्यक्त्वम् इति व्याख्यातं= तीर्थंकरैः कथितम् । पठन्ति च—

'भावेण उ सद्दहणा सम्मत्तं होइ आहियं'।

'सद्दहणा' इति सूत्रत्वात् श्रद्धानं सम्यक्त्वं भवत्याख्यातम् । तच्च श्रद्दधात्यनेन जीवादितत्त्वमिति श्रद्धानं-सम्यक्त्वमोहनीयकर्माणुक्षय – क्षयोपशमो – पशमसमुत्थाऽऽत्मपरिणामरूपम् । उक्तंहि--

इन नव तत्त्वोंके कहनेका क्या प्रयोजन है ? सो कहते हैं—

'तहियाणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तहियाणं तु भावाणं-तथ्यानां तु भावानां) यथार्थ अनुभवके विषयभूत इन जीवादिक पदार्थोंके विषयमें इनकी (सब्भावे-सद्भावे) अवितथ सत्ताको प्रकट करनेवाला जो गुरु आदिका (उवएसणं-उपदेशनम्) उपदेश है उसको (भावेण सद्दहंतस्स-भावेन श्रद्धधतः) अन्तःकरणसे श्रद्धा न करने वाले व्यक्तिकी जो श्रद्धा है (तं सम्मत्तं-तत्सम्यक्त्वम्) वह सम्यक्त्व है। ऐसा (वियाहियं-व्याख्यातम्) तीर्थंकरोंका कथन है । अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है—

"भावेण उ सद्दहणा सम्मत्तं होइ आहियं" यह श्रद्धा प्रशस्त सम्यक्त्व-मोहनीय कर्मके क्षय, क्षयोपशम एवं उपशमसे उद्भूत आत्मपरि-

આ નવ તત્વોને કહેવાનું શું પ્રયોજન છે તે કહે છે—'तहियाणं' ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—तहियाणं तु भावाणॉ-तथ्यानां तु भावानाँ યથાર્થ અનુભવના વિષયભૂત આ જીવાદિક પદાર્થોના વિષયમાં તેની संभावे-सद्भावे અવિતથ સત્તાને પ્રગટ કરનાર જે ગુરુ આદિનો उवएसणं-उपदेशनम् ઉપદેશ છે તેને, भावेण सद्दहंतस्स-भावेन श्रद्दधतः અંતઃકરણથી શ્રદ્ધાન કરવાવાળી વ્યક્તિની જે શ્રદ્ધા છે. तं सम्मत्तं-तत्सम्यक्त्वम् તેનું નામ સમ્યકત્વ છે. એવું वियाहियं-व्याख्यातम् તીર્થંકરોનું કથન છે. બીજે સ્થળે પણ આવું જ કહેલ છે.

" भावेण उ सद्दहणा सम्मत्तं होइ आहियं " આ શ્રદ્ધા પ્રશસ્ત સમ્યકત્વ મોહનીય કર્મનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ અને ઉપશમથી ઉદ્ભૂત આત્મપરિણુતિ

"से य सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणु वेयणोवसमखयसमुत्थे पसम-संवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पण्णत्ते" इति।

छाया--"तच्च सम्यक्त्वं प्रशस्तसम्यक्त्वमोहनीयकर्माणुवेदनोपशमक्षय समुत्थः प्रशमसंवेगादिलिङ्गः शुभ आत्मपरिणामः प्रज्ञप्तः" इति॥

अस्त्येव स कश्चिदात्मपरिणामो येन जीवाजीवादिस्वरूपाववोधे सत्यपि कस्यचिदेव सम्यक् ज्ञानं भवति न तु सर्वस्य, यथा हि शङ्खे दृष्टे सत्यपि कश्चित् तस्मिन् शङ्खे श्वेतिमानं जानाति अन्यस्तु अन्यथाभावमिति तत्र कारणविशेषाऽनुमीयते, एवमिहापि। ततश्च जीवाजीवादि स्वरूपपरिज्ञानस्य सम्यग्भावहेतुरात्म-

णतिरूप है। इस श्रद्धाके परिचायक प्रशम, संवेग आदि चिह्न हुआ करते है। यह आत्माका एक शुभ परिणाम है। कहा भी है—

"से य सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोपसमखयसमुत्थे पसमसंवेगाइलिंगे सुहे आयपरिणामे पण्णत्ते"।

छाया—तच्च सम्क्त्वं प्रशस्तसम्यक्त्वमोहनीयकर्मानुवेदनोपशमक्षय समुत्थः प्रशम संवेगादिलिङ्गः शुभ आत्मपरिणामः प्रज्ञप्तः॥ इति

ऐसा कोई एक आत्माका वह परिणाम होता है कि जिसके द्वारा जीव अजीव आदि पदार्थोंके स्वरूपका परिज्ञान होने पर किसी जीवको ही सम्यक् ज्ञान होता है सबको नहीं। जैसे शंखके देखने पर कोई व्यक्ति उसको श्वेतरूपसे देखता है और कोई व्यक्ति पीतादिरूपसे देखता है। पीतादिरूपसे होनेवाला ज्ञान सम्यग्ज्ञान नहीं है क्यों कि वह रोगादि कारण विशेषसे सदोष है। इसी तरह जीवादि पदार्थोंका स्वरूप ज्ञान

રૂપ છે આ શ્રદ્ધાના પરિચાયક પ્રશમ, સંવેગ આદિ ચિન્હ હોય છે. આ આત્માનું એક શુભ પરિણામ છે. કહ્યું પણ છે—

"से य सम्मत्ते पसत्थसम्मत्तमोहणीयकम्माणुवेयणोयसमखयसमुत्थे पसम-संवेगाइलिंगे सुहे आय परिणामे पण्णत्ते"॥

छाया—तच्च सम्यक्त्व प्रशस्तसम्यक्त्वमोहनीय कर्मानुवेदनोपशमक्षयसमुत्थः। प्रशमसंवेगादिलिङ्गः, शुभ आमत्मपरिणामः प्रज्ञप्तः॥ इति॥

એવું કોઈ એક આત્માનું એ પરિણામ હોય છે કે, જેનાથી જીવ, અજીવ આદિ પદાર્થોના સ્વરૂપનું પરિજ્ઞાન થવાથી કોઈક જીવને જ સમ્યકૂજ્ઞાન થાય છે, સઘળાંને નહીં જેમ શંખને જોવાથી કોઈ વ્યક્તિ તેને સફેદ રૂપમાં જુએ છે. અને કોઈ વ્યક્તિ પીતાદિરૂપમાં જુએ છે. પીતાદિરૂપથી થનારૂં જ્ઞાન એ સમ્યકૂજ્ઞાન નથી. કેમકે, તે રોગાદિ કારણ વિશેષથી સદોષ છે. આજ રીતે જીવાદિ પદાર્થોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન સમ્યકત્વના સદ્ભાવમાં જ સમ્યકૂજ્ઞાન

परिणामविशेषः सम्यक्त्वं, न तु ज्ञानस्वरूपमेव। अतएव हि ज्ञानादावरणभेदो विषयभेदः कारणभेदश्च, तथा सम्यक्त्वस्य च ज्ञानकारणत्वं श्रुतकेवलिनोक्तम्।

यत्तु तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग् दर्शनम् अवायः स द्रव्यतया सम्यग् दर्शनमवायो मतिज्ञानतृतीयांश इत्यादि, तत् कारणे कार्योपचारं कृत्वाऽऽयुधृतमित्यादिवदिति बोध्यम् ॥ १५ ॥

सम्यक्त्वस्वरूपमभिधाय तद्वतो भेदानाह—

मूलम्—निसग्गुवएसरुई, आणारुईसुत्त—बीयरुइमेव।
अभिगम--वित्थाररुई, किरिया--संखेवधम्मरुई ॥१६॥

सम्यक्त्वके सद्भावमें ही सम्यक्ज्ञान माना जाता है। इसके अभावमें नहीं। केवल ज्ञानके स्वरूपकी अपेक्षासे ही ज्ञान सम्यक्ज्ञान नहीं माना गया है। इसी लिये ज्ञानादिकोंमें आवरणभेद, विषयभेद, तथा कारणभेद होता है। सम्यक्त्व ही ज्ञानमें सम्यक्ज्ञान रूपता लानेमें हेतु है यह बात श्रुत केवलियोंने कही है। यदि कोई यहां ऐसी आशंका करे कि तत्त्वार्थका श्रद्धान करना यह सम्यग्दर्शन है—सो यह सम्यग्दर्शन अवाय—मतिज्ञानका एक भेद—रूप पड़ता है अतः ज्ञानमें और सम्यग्दर्शनमें कोई भेद नहीं माना जा सकता। क्यों कि अवायमें जैसे पदार्थका निश्चय होता है उसी प्रकार इसमें भी पदार्थका निश्चयरूप श्रद्धान है सो ऐसी आशंका यहां ठीक नहीं है कारण कि ऐसा कथन कारणरूप सम्यग्दर्शनमें कार्यरूप अवायके उपचारके करनेसे माना जा सकता है। वैसे तो सम्यक्दर्शन और अवाय—नामक मतिज्ञानके तृतीय भेदमें कारण कार्य होनेसे भेद ही है॥१५॥

માનવામાં આવે છે. એના અભાવમાં નહીં કેવળ જ્ઞાનના સ્વરૂપની અપેક્ષાથી જ જ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન માનવામાં આવેલ નથી. આ કારણે જ્ઞાનાદિકોમાં આવરણ ભેદ, વિષયભેદ તથા કારણભેદ થાય છે. સમ્યકત્વ જ જ્ઞાનમાં સમ્યક્જ્ઞાન રૂપતા લાવવામાં હેતુ છે આ વાત શ્રુત કેવલીઓએ કહી છે. જો કોઈ અહીં એવી આશંકા કરેકે, તત્વાર્થનું શ્રદ્ધાન કરવું એ સમ્યગૃદર્શન છે. તો આ સમ્યગૃદર્શન અવાય-મતિજ્ઞાનમાં એક ભેદરૂપ પડે છે. આથી જ્ઞાનમાં અને સમ્યગૃદર્શનમાં કોઈ ભેદ માની શકાતો નથી. કેમકે, અવાયમાં જેમ પદાર્થોનો નિશ્ચય થાય છે એજ રીતે આમાં પણ પદાર્થના નિશ્ચયરૂપ શ્રદ્ધાન છે તો એવી આશંકા અહીં બરોબર નથી, કારણકે, એવું કહેવું કારણરૂપ સમ્યગૃદર્શનમાં કાર્યરૂપ અવાયના ઉપચારને કરવાથી માની શકાય છે. એવી રીતે તો સમ્યગૃદર્શન અને અવાય નામના મતિજ્ઞાનના ત્રીજા ભેદમાં કારણ કાર્ય હોવાથી ભેદજ છે.॥૧૫॥

छाया—निसर्गोपदेशरुचिः, आज्ञारुचिः सूत्रबीजरुचिरेव।
अभिगमविस्ताररुचिः, क्रियासंक्षेप धर्मरुचिः ॥ १६ ॥

टीका—'निसग्गुवएसरुई' इत्यादि—

निसर्गोपदेशरुचिः=रुचिशब्दः प्रत्येकं संबध्यते ततश्च निसर्गरुचिः, उपदेशरुचि ति विज्ञेयः। तत्र निसर्गेण स्वभावेन रुचिः—तत्त्वाभिलाषरूपा यस्य स निसर्गरुचिः, उपदेशेऽ रुचिर्यस्य स उपदेश रुचिः, आज्ञारुचिः=आज्ञा सर्वज्ञवचनात्मिका, तया रुचिर्यस्य स तथा, सूत्रबीजरुचि=अत्रापि रुचिशब्दः प्रत्येकमभिसंबंध्यते तथा च—सूत्ररुचिः, बीजरुचिश्चेति, तत्र सूत्रेण—आगमेन रुचिर्यस्य स सूत्ररुचिः, बीजमिव बीजम् यदेकमप्यनेकार्थबोधकं वचस्तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः, अनयोः समाहारद्वन्द्वः। 'एव' इति समुच्चये। अभिगमविस्ताररुचिः इहापि रुचि शब्दस्य

सम्यत्त्वका स्वरूप कहकर अब सम्यत्त्ववाले जीवके भेद कहते हैं—'निसग्गु' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(निसग्गरुई—निसर्गरुचिः) स्वभावसे ही जीवादिक पदार्थोंमें जो श्रद्धारूप रुचि होती है इसका नाम निसर्गरुचि है १ (उवएसरुई—उपदेशरुचिः) गुर्वादिकके उपदेशसे जो जीवादिक पदार्थोंमें श्रद्धारूप रुचि होती है उसका नाम उपदेश रुचि है २। (आणरुई—आज्ञारुचिः) सर्वज्ञके वचनसे जो तत्त्वार्थमें श्रद्धारूप रुचि होती है उसका नाम आज्ञा रुचि है ३। (सुत्तरुई—सूत्ररुचिः) आगमके द्वारा जो तत्त्वोंमें श्रद्धारूप रुचि जीवको होती है उसका नाम सूत्र रुचि है ४। (बीयरुइमेव—बीजरुचिरेव) अनेकार्थबोधक एक भी वचनसे जो जीवको तत्त्वार्थरुचि होती है उसका नाम बीजरुचि है ५। (अभिगमरुई—अभिगमरुचिः) ज्ञानसे जो तत्वोंमें श्रद्धारूप रुचि होती है उसका नाम अभिगमरुचि है ६।

સમ્યકત્વનું સ્વરૂપ કહીને હવે તેના ભેદને કહે છે—'निसग्गु०' ઇત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—निसग्गरुई-निसर्गरुचि સ્વભાવથી જ જીવાદિક પદાર્થોમાં જે શ્રદ્ધારૂપ રુચિ હોય છે તેનું નામ નિસર્ગ રૂચિ છે. उवएसरुई-उपदेशरुचिः ગુરુ આદિના ઉપદેશથી જે જીવાદિક પદાર્થોમાં શ્રદ્ધારૂપ રુચિ થાય છે. તેનું નામ ઉપદેશ રૂચિ છે. आणरुई-आज्ञारुचिः સર્વજ્ઞના વચનથી જે તત્વાર્થમાં શ્રદ્ધાળુ રૂચિ થાય છે એનું નામ આજ્ઞા રૂચિ છે सुत्त०-सूत्ररुचिः આગમ દ્વારા જે તત્વોમાં શ્રદ્ધારૂપ રૂચિ જીવને થાય છે તેનું નામ સૂત્રરૂચિ છે. बीयरुईमेव-बीजरुचिरेव અનેકાર્થ બોધક એક પણ વચનથી જે જીવને તત્વર્થ રૂચિ થાય છે તેનું નામ બીજ રૂચિ છે. अभिगम०-अभिगमरुचिः જ્ઞાનથી જે તત્વોમાં

प्रत्येकं सम्बन्धः, अभिगमरुचिः, विस्ताररुचिः, तत्राभिगमेन-ज्ञानेन रुचिर्यस्य स तथा, विस्ताररुचिः-विस्तारेण रुचिर्यस्य स तथा।

तथा-क्रियासंक्षेपधर्मरुचिः=प्रत्येकं रुचिशब्दसंबन्धात् क्रियारुचिः क्रिया-प्रतिलेखनादि तत्र रुचि र्यस्य स तथा, संक्षेपरुचिः, संक्षेपः-संग्रहस्तत्ररुचिर्यस्य स तथा, धर्मे=श्रुतधर्मादौ रुचिर्यस्य स तथा, अपि च-धर्मरुचिश्च विज्ञेयः। यच्चेह सम्यक्त्वस्य जीवानन्यत्वेन कथनं, तत् गुणगुणिनोः कथंचिदनन्यत्वख्यापनार्थमिति बोध्यम् ॥ १६ ॥

तत्र विस्तरेण प्रथमं निसर्गरुचिमाह--

मूलम्--भूयत्थेणाहि गया, जीवा जीवा य पुण्णपावं च ।
सहसम्मइया आसवसंवरु, य रोएइ उ निस्सग्गो ॥१७॥

छाया--भूतार्थेनाधिगता, जीवाजीवाश्च पुण्यपापं च।
सहसंमत्या आस्रवसंवरौ च रोचते तु निसर्गः ॥ १७ ॥

टीका--'भूयत्थेणाहिगया' इत्यादि--

जीवा अजीवाश्च पुण्यपापं च आस्रवसंवरौ च इह च शब्दोऽनुक्त-वन्धादि समुच्चयार्थकः, वन्धादयश्चेत्यर्थः, इमे जीवाजीवादयोभावाः सहसंमत्या=सह

(वित्थाररुई-विस्ताररुचिः)विस्तारसे जो रुचि होती है उसका नाम विस्तार रुचि है ७। (किरिया-क्रियारुचिः) प्रतिलेखनादिक क्रियामें रुचि होना इसका नाम क्रियारुचि८, (संखेव०-संक्षेपरुचिः) संक्षेपमें रुचि होना इसका नाम संक्षेपरुचि ९,(धम्मरुई-धर्मरुचिः) श्रुत धर्म आदिमें रुचि होना इसका नाम धर्मरुचि है १०। यहां सम्यक्त्वका जीवसे जो अनन्यत्व रूपमें कथन किया गया है यह गुणगुणीमें कथंचित् अभिन्नत्वख्यापन करनेके वास्ते किया गया है। ये निसर्गरुचि आदि दस भेद सम्यक्त्वके हैं ॥१६॥

श्रद्धारूप રુચિ થાય છે તેનું નામ અભિગમ રુચિ છે वित्थाररुई-विस्ताररुचिः વિસ્તારથી જે રૂચિ થાય છે. તેનું નામ વિસ્તાર રૂચિ છે. किरिया-क्रियारुचिः પ્રતિલેખનાદિક ક્રિયામાં રૂચિ થવી તેનું નામ ક્રિયા રૂચિ છે. संखेव०-संक्षेपरुचिः સંક્ષેપમાં રૂચિ થવી તેનું નામ સંક્ષેપરૂચિ છે. धम्मरुई-धर्मरुचिः શ્રુત ધર્મ આદિમાં રૂચિ થવી તેનું નામ ધર્મરૂચિ છે. અહીં સમ્યક્ત્વનું જીવથી જે અનન્યત્વ રૂપમાં કથન કરવામાં આવેલ છે તે ગુણ ગુણીમાં કથંચિત અભિન્નત્વ ખ્યાપન કરવાને માટે કરાયેલ છે. આ નિસર્ગ રૂચિ આદિ દશ ભેદ સમ્યક્ત્વના છે. ॥૧૬॥

आत्मना, या संगतामतिः सा सहसंमतिस्तया, स्वबुद्धया परोपदेशनिरपेक्षया जातिस्मरणादिरूपयेत्यर्थः, भूतार्थेन=भूतार्थत्वेन, इमेऽर्थाः सद्भूता इत्येवं रूपेणा ध्यवसायेन, अधिगताः=ज्ञाताः येन, तथा यश्च रोचते एव=अन्यस्मादश्रुत्वाऽपि जातिस्मरणादिनाऽधिगतान् जीवादीन् श्रद्धात्येव, स पुरुषः निसर्गरुचिर्ज्ञेयः। अत्र तु शब्द एवकारार्थकः ॥१७॥

उक्तमेवार्थं विशदीकरोति--

मूलम्--जो जिणदिट्ठे भावे, चउव्विहे सद्दहइ सयमेव ।
एमेव नन्नहत्ति य, निसग्गरुइत्ति नायव्वो ॥१८॥

छाया--यो जिनदृष्टान् भावान्, चतुर्विधान् श्रद्दधाति स्वयमेव ।
एवमेव नान्यथेति च, निसर्गरुचि रिति ज्ञातव्यः ॥ १८ ॥

अब निसर्गरुचिका क्या लक्षण है, इस बातको सूत्रकार स्वयं कहते हैं—'भूय' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(जीवाजीवाय आसव संवरु पुण्ण पावं च-जीवा अजीवा श्च आस्रवः संवरः पुण्यं पापं च) जीव, अजीव, आस्रव, बंध, संवर, निर्जरा, मोक्ष, पुण्य और पाप इन पदार्थोंको (सहसंमइया-सहसंमत्या) सह संमतिसे-परोपदेश निरपेक्ष जातिस्मरणरूप बुद्धिसे (भूयत्थेणाहिगया-भूतार्थेनाधिगताः) ऐसा जानना कि ये पदार्थ सद्भूत हैं इस प्रकार (रोएइ-रोचते) रुचि होती है सो निसर्गरुचि नामक सम्यग्दर्शन है। इस सम्यग्दर्शन वाला व्यक्ति विना किसीके उपदेश ही जातिस्मरण आदि ज्ञानसे अधिगत जीवादिक पदार्थोंका यथार्थरूपसे श्रद्धान करता है ॥१७॥

નિસર્ગરૂચિનું શું લક્ષણ છે તે વાતને હવે સૂત્રકાર પોતે બતાવે છે—" भूय " ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—जीवाजीवाय आसवसंवरु पुण्णपावं च-जीवा अजीवाश्च आस्रवः सवरः पुण्यपापं च જીવ, અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ, પુણ્ય અને પાપ આ પદાર્થોને सहसंमइया-सहसंमत्या સહ સમિતિથી પરોપદેશ નિરપેક્ષ જાતિ સ્મરણરૂપ બુદ્ધિથી भूयत्थे णाहिगया-भूतार्थेनाधिगताः એવું જાણવું કે-આ પદાર્થ સદ્દભૂત છે. એ રીતે रोएइ-रोचते રૂચિ થાય છે. તે નિસર્ગ રૂચિ નામનું સમ્યગ્ દર્શન છે. આ સમ્યગ્ દર્શનવાળી વ્યક્તિ કોઈના ઉપદેશ વગર જાતિસ્મરણ આદિ જ્ઞાનથી અધિગત જીવાદિક પદાર્થોનું યથાર્થ રૂપથી શ્રદ્ધાન કરે છે. ॥ ૧૭ ॥

टीका—'जो जिणदीट्ठे' इत्यादि—

यो जिनदृष्टान्=तीर्थंकरैः केवलज्ञानेन साक्षात्कृतान्, भावान्=जीवादि पदार्थान्, चतुर्विधान्=द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन, चतुष्प्रकारकान् स्वयमेव=परोपदेशं विना, श्रद्दधाति तथेति प्रतिपद्यते। श्रद्धानस्य स्वरूपमाह—'एमेव' इत्यादि। एवमेव=जीवादिक तत्त्वं यथा—जिनैर्दृष्टम्, तत् तथैवास्ति, नान्यथा=न तु विपरीतमस्ति, चकारः समुच्चये। यश्चेदृशः श्रद्धावान् स निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः॥१८॥

द्वितीयमुपदेशरुचिमाह—

मूलम्—एए चेव उ भावे, उवइट्ठे जो परेण सद्दहई।
छउमत्थेण जिणेण वं, उवएसरुइत्ति नायव्वो ॥१९॥

छाया—एतांश्चैव तु भावान्, उपदिष्टान् यः परेण श्रद्दधाति।
छद्मस्थेन जिनेन वा, उपदेशरुचिरितिज्ञातव्यः ॥ १९ ॥

पूर्वोक्त बातको ही स्पष्ट करते हुए निसर्ग रुचि सम्यक्त्वका लक्षण कहते हैं—'जो' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(जो-यः) जो जीव (जिणदिट्ठे चउव्विहे भावे-जिनदृष्टान् चतुर्विधान् भावान्) जिनेन्द्र द्वारा केवलज्ञानसे साक्षात् किये गये चतुर्विध पदार्थोंका (सयमेव-स्वयमेव) परोपदेशके विना ही (एमेव नन्नहत्तिय-एवमेवनान्यथेति च) "ये ऐसे ही हैं अन्य प्रकार नहीं हैं" इस रूपसे (सद्दहइ-श्रद्दधाति) श्रद्धान करता है वह (निसग्गरुइत्ति नायव्वो-निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः) निसर्गरुचि नामका सम्यग्दर्शन है। द्रव्य, क्षेत्र, काल और भावके भेदसे पदार्थ चार प्रकारके होते हैं। वे ही चार प्रकार यहां चतुर्विध शब्दसे ग्रहण किये गये हैं॥१८॥

પૂર્વોક્ત વાતને જ સ્પષ્ટ કરીને નિસર્ગરૂચિ સમ્યકત્વનું લક્ષણ કહે છે—"जो" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે જીવ जिणदिट्ठे चउव्विहे भावे-जिनदृष्टान् चतुर्विधान् भावान् જીનેન્દ્ર દ્વારા કેવળ જ્ઞાનથી સાક્ષાત્ કહેવાયેલા ચતુર્વિધ પદાર્થોનું सयमेव-स्वयमेव પરોપદેશના વગર જ एमेव नन्नहत्ति य-एवमेव नान्यथेति च "આ એવું જ છે અન્ય પ્રકારનું નથી" આ રૂપથી सद्दहइ-श्रद्दधाति શ્રદ્ધાન કરે છે. એ निसग्गरुइत्ति नायव्वो-निसर्गरुचरिति ज्ञातव्यः નિસર્ગરૂચિ નામનું સમ્યગ્દર્શન છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ભેદથી પદાર્થ ચાર પ્રકારના હોય છે, એજ ચાર પ્રકાર અહીં ચતુર્વિધ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ॥૧૮॥

टीका—'एए' इत्यादि—

एतान्=अनन्तरोक्तान्, भावान्=जीवादीन् पदार्थान्, परेण=अन्येन, उपदिष्टान्=कथितान्, यः श्रद्धाति, परेण—कथंभूतेन? इत्याह—'छउमत्थेण जिणेण वा' इति। छद्मस्थेन=छादयति आत्मस्वरूपमिति छद्म—घातिकर्मचतुष्टयं, तत्र तिष्ठति छद्मस्थः—अनुत्पन्नकेवलः, तेन गणधरादिना वा=अथवा जिनेन= जयति रागादिनिति जिनः तेन उत्पन्नकेवलज्ञानेन तीर्थकरादिना, स श्रद्धावान् उपदेशरुचिः, उपदेशेन रुचिर्यस्य स तथा, इति=एवं ज्ञातव्यः ॥ १९ ॥

तृतीयमाज्ञारुचिमाह—

मूलम्—रागो दोसो मोहो, अन्नाणं जस्स अवगयं होइ।
आणाए रोयंतो, सो खलु आणारुई नामं ॥२०॥

छाया—रागो द्वेषो मोहः, अज्ञानं यस्यापगतं भवति।
आज्ञया रोचमानः, स खलु आज्ञारुचिर्नाम ॥ २० ॥

टीका—'रागो' इत्यादि।

यस्य रागः=स्नेहः, द्वेषः=अप्रीतिः, मोहः=शेषमोहनीयप्रकृतयः, अज्ञानं

अब दूसरे उपदेशरुचिका लक्षण कहते हैं—'एएचेव' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(एएचेवउभावे-एतांश्चैव भावान्)इन्हीं अनंतरोक्त जीवादिक पदार्थोंका (जो—यः) जो जीव (परेण छउमत्थेण—परेण छद्मस्थेन) दूसरे छद्मस्थ जीवों द्वारा (व—वा) अथवा (जिणेण—जिनेन) जिनेन्द्र देव द्वारा मिले हुए उपदेशसे (सद्दहइ—श्रद्धाति) श्रद्धान करता है वह (उवएसरुइत्ति नायव्वो—उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः) उपदेशरुचि नामका दूसरा सम्यग्दर्शन है ॥ १९ ॥

अब तीसरे आज्ञारुचिका लक्षण कहते हैं—'रागो' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(जस्स—यस्य)जिस जीवके(रागो दोसो मोहो अन्नाणं रागः

હવે બીજા ઉપદેશરૂચિનું લક્ષણ કહે છે—"एएचेव" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—एए चेव उ भावे-एतांश्चैव तु भावान् એજ અનન્તરોક્ત જીવાદિક પદાર્થોનું जो-यः જે જીવ परेण चउमत्थेण-परेण छद्मस्थेन બીજા છદ્મસ્થ જીવો દ્વારા वा-वा અથવા जिणेण-जिनेन જિનેન્દ્ર દેવ દ્વારા મળેલા ઉપદેશથી सद्दहइ-श्रद्धाति શ્રદ્ધાન કરે છે તે उवएसरुइत्ति नायव्वो-उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्य ઉપદેશ રૂચિ નામનું બીજું સમ્યગ્દર્શન છે. ॥ १९ ॥

હવે ત્રીજા આજ્ઞા રૂચિ ઉપદેશનું લક્ષણ કહે છે—"रागो" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—जस्स-यस्य જે જીવને रागदोसोमोहो अन्नाण-रागद्वेषमोहः

च अपगतं=नष्टं भवति। अपगतशब्दश्च लिङ्गविपरिणामेन रागादिभिः प्रत्येकं संबध्यते। तस्य रागद्वेषमोहाज्ञानरहितस्य सर्वज्ञस्य भगवतस्तीर्थंकरस्य, आज्ञया-प्रवचनरूपा, रोचमानः=जीवादितत्त्वं तथेति प्रतिपद्यमानः, यद्वा-इह देशतोऽपगतं गम्यते, यस्य रागो देशतोऽपगतः, यस्य द्वेषोऽपि देशगतोऽपगतः, यस्य मोहोऽपि देशतोऽपगतः, यस्य अज्ञानं देशतोऽपगतम्, एतेषामपगमात्, प्रतनुरागद्वेष-मोहाज्ञानवतां छद्मस्थानामाचार्यादीनाम् आज्ञायां=उपदेशे तथाविधा आचार्या-जिनवचनं प्रमाणीकृत्य विहरन्ति, अतस्तदुपदेशे यः खलु रोचमान इत्यन्वयः। यद्वा-यस्य देशतो रागादिकमपगतं तद्व्यपगमात् रागद्वेषमोहाज्ञानानि प्रतनूनि जातानि, अतएव यो गुर्वादीनाम्, आज्ञायाम्=उपदेश एव रोचमानः, इत्यन्वयः। यो भवति, स खलु=निश्चयेन आज्ञारुचिर्नाम=आज्ञारुचिरिति मन्तव्यः। आज्ञायां रुचिर्यस्य स आज्ञारुचिः, 'नाम' इति स्वीकारार्थकम् ॥ २० ॥

द्वेषः मोहः अज्ञानम्) राग, द्वेष-अप्रीति, एवं मोहनीय कर्म तथा अज्ञान (अवगयं होइ-अपगतं भवति) दूर हो गया है ऐसे रागद्वेष आदिसे रहित उस सर्वज्ञ प्रभुकी (आणाए-आज्ञया) आज्ञासे--प्रवचनरूप आदे-शसे (रोयंतो-रोचमानः) जो ऐसा मानता है कि 'ये जीवादिक तत्त्व सत्य है असत्य नही है' (सखलु-सखलु) वह (आणारुई नाम-आज्ञारु चिर्नाम) आज्ञरुचि नामका सम्यग्दर्शन है। अथवा जिसके राग द्वेष, मोह एवं अज्ञान एक देशसे भी नष्ट हो गये हैं ऐसे सूक्ष्म राग द्वेष मोह एवं अज्ञान युक्त छद्मस्थ आचार्यादिकोंके उपदेशमें जो ऐसा मानता है कि 'ये जीवादिक तत्त्व सत्य हैं असत्य नहीं हैं' अथवा जिस श्रद्धालु के राग, द्वेष, मोह एवं अज्ञान कृश हो चुके हैं इसलिये जो गुर्वादिकके

अज्ञानम् રાગ, દ્વેષ, અપ્રીતિ અને મોહનીયકર્મ તથા અજ્ઞાન अवगयं होइ-अवगतं भवति દૂર થઈ ગયેલ છે. એવા રાગદ્વેષ આદિથી રહિત તે સર્વજ્ઞ પ્રભુની आणाए-आज्ञया આજ્ઞામાં પ્રવચનરૂપ આદેશથી रोयंतो-रोचमानः જે એમ માને છે કે, "આ જીવાદિક તત્વ સત્ય છે, અસત્ય નથી." स खलु-स खलु તે આ अणारुई नाम-आज्ञारुचिर्नाम આજ્ઞારૂચિ નામનું સમ્યગ્દર્શન છે. અથવા જેનાં રાગદ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાનના એક દેશથી પણ નાશ પામેલા છે એવા સૂક્ષ્મ રાગદ્વેશ અને અજ્ઞાનયુક્ત છદ્મસ્થ આચાર્ય આદિકોના ઉપદેશમાં મક્કમ રહીને જે એમ માને છે કે, "આ જીવાદિક તત્વ સત્ય છે, અસત્ય નથી." અથવા જે શ્રદ્ધાળુના રાગ, દ્વેશ, મોહ અને અજ્ઞાન ઘટી ગયેલ છે આ કારણે

चतुर्थं सूत्ररुचिमाह—

मूलम्–जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।
अंगेण बहिरेण वँ, सो सुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥२१॥

छाया—यः सूत्रमधीयानः, श्रुतेन अवगाहते तु सम्यक्त्वम् ।
अङ्गेन बाह्येन वा, स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ २१ ॥

टीका—' जो सुत्तमहिज्जंतो ' इत्यादि ।

यस्तु सूत्रम् अधीयानः=पठन्, अङ्गेन=आचाराङ्गादिना, बाह्येन वा=अनङ्गप्रविष्टेन वा श्रुतेन=शास्त्रेण अधीयमानेन, सम्यक्त्वम् जीवाजीवादितत्त्वे सम्यग् भावरूपं श्रद्धानम्, अवगाहते=माप्नोति, स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥२१॥

पञ्चमं बीजरुचिमाह—

मूलम्–एगेणं अणेगाइं पयाइं, जो पसरई उ सम्मत्तम् ।
उदएव्व तेल्लबिंदू, सो बीयरुइत्ति नायव्वो ॥२२॥

छाया—एकेन अनेकानि, पदानि यः प्रसरति तु सम्यक्त्वम् ।
उदके इव तैलबिन्दुः, स बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥२२॥

उपदेशमें रुचि रखता हुआ जीवादिक पदार्थोंको सत्य मानता है उसके आज्ञा रुचि नामका समकित होता है ॥ २० ॥

अब चौथे सूत्ररुचिको कहते हैं—'जो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(जो–यः) (जो सुत्तमहिज्जंतो-सूत्रमधीयानः)सूत्रको पढकर (अंगेण बहिरेण व सुएण–अङ्गेन बाह्येन वा श्रुतेन) उस पठित अंग बाह्य एवं अंगप्रविष्ट सूत्र द्वारा (सम्मत्तं ओगाहई–सम्यक्त्वमवगाहते) जीवादिक तत्त्वोंमें श्रद्धारूप रुचिको प्राप्त करता है(सो सुत्तरुइत्ति नायव्वो –स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः) उसका नाम सूत्ररुचि सम्यक्त्व है ॥ २१ ॥

જે ગુરુ આદિના ઉપદેશમાં રૂચિ રાખીને જીવાદિક પદાર્થોને સત્ય માને છે. તેને આજ્ઞારૂચિ નામનું સમકિત થાય છે. ॥ २० ॥

હવે ચોથી સૂત્રરૂચિને કહે છે—" जो " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જે सुत्तमहिज्जंतो-सूत्रमधीयानः સૂત્રને ભણીને अंगेण बहिरेण व सुएण–अङ्गेन बाह्येन वा श्रुतेन એ ભણેલા અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ઠ સૂત્ર દ્વારા सम्मत्तं ओगाहई–सम्यक्त्वमवगाहते જીવાદિક તત્વોમાં શ્રદ્ધારૂપ રૂચિને પ્રાપ્ત કરે છે. सो सुत्तरुइत्ति नायव्वो–स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः તેનું નામ ત્રરૂચિ સમ્યકત્વ છે. ॥ २१ ॥

टीका—' एगेण ' इत्यादि ।

यस्तु एकेन जीवादिपदेन ज्ञातेन, अनेकानि पदानि=सप्तम्यर्थे द्वितीया, 'अनेकेषु=बहुषु पदेषु अजीवादिषु ' इत्यर्थः, सम्यक्त्वं प्रसरति–सम्यक्त्वरूपः सन् प्रसरति, सम्यक्त्वम्–रुचिः, आत्मनि रुच्यभेदोपचारादात्मापि सम्यक्त्वमुच्यते रुचिरूपेणात्मनः प्रसरणात् तदभेदोपचारः । कस्मिन् क इव प्रसरति ?, उदके=जले तैलबिन्दुरिव यथा जलैकदेशगतोऽपि तैलबिन्दुः समग्रं जलं व्याप्नोति, तथा जीवादितत्त्वेषु तदेकदेशे कस्मिंश्चिदेकस्मिन् जीवे वाऽजीवे वा–अन्यस्मिन् वा तत्त्वे यस्य जीवस्य सम्यक्त्वमुत्पन्नं स जीवस्तथाविधक्षयोपशमादशेषतत्त्वेषुसम्यक्त्ववान् भवति। सः=एवं विधः, बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः। यथा हि बीजं क्रमेणानेकबीजानां जनकम्,एवं जीवस्य रुचिर्विषयभेदाद्भिन्नानां रुच्यन्तराणां जनकं भवतीति भावः॥२२॥

अब पांचवें बीजरुचि नामके सम्यक्त्वको कहते हैं—'एगेण' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(उदएव्व तेल्लबिंदू–उदके इव तैलबिन्दुः) जलमें तैल बिन्दुकी तरह (एगेण–एकेन) एक पदके जानने मात्रसे (जो–यस्य) जिसकी (सम्मत्तं–सम्यक्त्वम्) श्रद्धारूपरुचि तथाविध क्षयोपशमके वश (अणेगाइं पयाइं–अनेकेषु पदेषु) अनेक पदोंमें (पसरइ–प्रसरति) फैल जाती है (सो–सः) वह पुरुष (बीयरुइत्ति नायव्वो–बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः) बीजरुचि नामका सम्यक्त्ववाला है । जिस प्रकार जलमें प्रक्षिप्त तैलका बिंदु समग्र जलमें फैल जाता है उसी प्रकार जीव अथवा अजीव आदि एक पदार्थमें जिस जीवको सम्यक्त्व उत्पन्न होता है वही सम्यत्त्व अन्य पदार्थोंमें भी उस जीवको हो जावे तो इसका नाम बीजरुचि सम्यत्त्व है । जैसे बीज–क्रमशः अनेक बीजोंका जनक होता है इसी प्रकार यह जीवकी रुचि विषयभेदसे भिन्न रुच्यन्तरोंकी जनक होती है ॥ २२ ॥

હવે પાંચમી બીજરૂચિ નામના સમ્યકત્વને કહે છે—" एगेण " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—उदएव्व तेल्लबिंदू–उदके इव तैलबिन्दुः જળમાં તેલ બિંદુની માફક एगेण–एकेन એક પદના જાણવા માત્રથી जो–यस्य જેની सम्मत्तं–सम्यक्त्वम् શ્રદ્ધારૂપ રૂચિ તથાવિધ ક્ષયોપશમના વશ अणेगाइं पयाइं–अनेकेनि पदानि અનેક પદોમાં प्रसरई–प्रसरति ફેલાય જાય છે. सो–सः તે પુરુષ बीयरुइत्ति नायव्वो–बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः બીજરૂચિ નામના સમ્યક્ત્વવાળો છે. જે પ્રમાણે જળમાં પડેલું તેલનું બિંદુ સમગ્ર જળમાં ફેલાઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે જીવ અથવા અજીવ આદિ એક પદાર્થમાં જે જીવને સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ સમ્યક્ત્વ અન્ય પદાર્થોમાં પણ તે જીવને થઈ જાય તો તેનું નામ બીજરૂચિ સમ્યકત્વ છે જેમ બીજ ક્રમશઃ અનેક બીજોને ઉત્પન્ન કરનાર બને છે એજ પ્રમાણે આ જીવની રૂચિ વિષય ભેદથી ભિન્ન રૂચિ અંતરની ઉત્પાદક બને છે. ॥૨૨॥

षष्ठमभिगमरुचिमाह—

मूलम्—सो होई अभिगमरुई, सुयनाणं जेणं अत्थओ दिट्ठं ।
एक्कारस अंगाइं, पइण्णगं दिट्ठिवाओ य ॥२३॥

छाया—स भवति अभिगमरुचिः, श्रुतज्ञान येनार्थतो दृष्टम् ।
एकादशाङ्गानि, प्रकीर्णकं दृष्टिवादश्च ॥ २३ ॥

टीका—' सो होइ ' इत्यादि ।

स अभिगमरुचि र्भवति, येन श्रुतज्ञानम् अर्थतो दृष्टम् । किं तत् श्रुतज्ञानमित्याशङ्क्याह—' एक्कारसअंगाइं ' इत्यादि । एकादशअङ्गानि – आचाराङ्गादीनि, प्रकीर्णकम्=प्रकीर्णकानि–उत्तराध्ययनादीनि, ' पइण्णगं ' इत्यत्रैकवचनं जातिविवक्षया। तथा–दृष्टिवादः–द्वादशमङ्गम्, च शब्दादुपाङ्गानि च–औपपातिकादीनि ॥ २३ ॥

सप्तमं विस्ताररुचिमाह—

मूलम्—दव्वाणं सव्वभावा, सव्वपमाणेहिं जस्स उवलद्धा ।
सव्वाहिं नयविहिहिय, वित्थाररुइत्ति नायव्वो ॥२४॥

छाया—द्रव्याणां सर्वभावाः, सर्वप्रमाणै र्यस्योपलब्धाः ।
सर्वैर्नयविधिभिश्च, स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥२४॥

अब छठे अभिगम रुचि सम्यक्त्वको कहते हैं—'सो होइ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(जेणं-येन)जिसने(एक्कारस अंगाइं-एकादशाङ्गानि)आचाराङ्गादि एकादश अंगोंको (पइण्णगं–प्रकीर्णकम्) उत्तराध्ययन आदिक प्रकीर्णकों को तथा (दिट्ठिवाओ–दृष्टिवादः) दृष्टिवाद बारहवे अंगको तथा (य–च) च शब्दसे औपपातिक आदि उपांगोंको इस प्रकारके (सुयनाणं–श्रुतज्ञानम्) श्रुतज्ञानको (अत्थओ दिट्ठं–अर्थतः दृष्टम्)अर्थमे देखा है–पढा है–उससे जो तत्त्वोंमें रुचि होती है उसका नाम अभिगमरुचि सम्यक्त्व है॥२३॥

હવે છઠા અભિગમ રુચિને કહે છે–" सो होइ " ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—જેણે एक्कारसअंगाइ–एकादशाङ्गानि આચારાંગ આદિ એકાદશ અંગોને पइण्णगं–प्रकीर्णकम् ઉત્તરાધ્યયન આદિ પ્રકીર્ણકોને તથા दिट्ठिवाओ–दृष्टिवाद: દૃષ્ટિવાદ य–च ચ શબ્દથી બારમા અંગને તથા ઔપપાતિક આદિ ઉપાંગોને આવી રીતે सुयनाणं–श्रुतज्ञानम् શ્રુતજ્ઞાનને अत्थओ दिट्ठं–अर्थत. दृष्टम् અર્થતઃ પઢેલ છે. ...થી જે તત્વોમાં રૂચિ થાય છે તેનું નામ અભિગમ રૂચિ સમ્યકત્વ છે. ॥૨૩॥

टीका—' दव्वाणं ' इत्यादि ।

द्रव्याणां=धर्मास्तिकायादीनां, सर्वभावाः=एकत्वपृथक्त्वादिसमस्तपर्यायाः, तत्र-एकत्वम्-" धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्सदेसे इत्यादि, पृथक्त्वम्-" धमत्थिकायस्स पएसा " इत्यादि, ते सर्वप्रमाणैः=प्रत्यक्षादिभिः सर्वैः प्रमाणैः, तथा-सर्वैर्नयविधिभिः=नैगमादिभिर्नयभेदैश्च यस्योपलब्धाः, प्रत्यक्षादीनां मध्ये यत्र यस्य व्यापारस्तेनैव प्रमाणेन ज्ञाता भवन्ति, स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥ २४ ॥

अष्टमं क्रियारुचिमाह—

मूलम्—दंसणे नाण चरित्ते, तव-विणए सच्च-समिइ-गुत्तीसु ।
जो किरिया भावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥२५॥

अब सातवें विस्ताररुचि सम्यक्त्वको कहते हैं—'दव्वाणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(दव्वाणं सव्वभावा-द्रव्याणां सर्वभावाः) धर्मास्तिकायादि-द्रव्योंकी एकत्व पृथक्त्व आदि समस्त पर्यायें उसमें एकत्व अर्थात् एक-वचनरूप,: जैसे-"धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे " इत्यादि । तथा पृथक्त्व अर्थात् बहुवचनरूप, जैसे-" धम्मत्थि कायस्स पएसा " इत्यादि । इस प्रकार सर्वपर्यायें समस्तप्रमाणों द्वारा तथा (सव्वाहिं नयविहिहि य-सर्वैर्नयविधिभिश्च) समस्त नैगमादिनयों द्वारा (जस्स उवलद्धा-यस्य उपलब्धाः) जिस में ज्ञात होती हैं उसका नाम (वित्थाररुइत्तिनायव्वो-विस्ताररुचिरितिज्ञातव्यः) विस्ताररुचि है ।

जो द्रव्य जिस प्रमाण आदिके द्वारा तथा नैगमादि नयों द्वारा ज्ञात होनेके योग्य हैं उन्हें उसी प्रमाण आदि द्वारा जानना इसका नाम विस्ताररुचि है ॥ २४ ॥

હવે સાતમી વિસ્તારરૂચિ સમ્યકત્વને કહે છે-" दव्वाणं " ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—दव्वाणं सव्वभावा–द्रव्याणां सर्वभावाः ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોની એકત્વ, પૃથકત્વ આદિ સમસ્તપર્યાયે। તેમાં એકત્વ અર્થાત્ એકવચન જેમ કે–'धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस देसे' ઈત્યાદિ. પૃથકત્વ અર્થાત્ બહુવચનરૂપ જેમ 'धम्मत्थिकायस्स पएसा ' આવી રીતે સમસ્ત પર્યાયે। સમસ્ત પ્રમાણે। દ્વારા તથા सव्वपमाणेहिं–सर्वप्रमाणैः સમસ્ત પ્રમાણોથી તથા सव्वाहिं नयविहिहिय–सर्वैनयविधिभिश्च સમસ્ત નૈગમાદિ નયે। દ્વારા जस्स उवलद्धा–यस्य उपलब्धाः જેનામાં દેખાય છે એનું નામ वित्थाररुइत्ति नायव्वो–विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः વિસ્તાર રૂચિ છે.

જે દ્રવ્ય જે પ્રમાણુ આદિ દ્વારા તથા નૈગમ આદિ નયે। દ્વારા જ્ઞાત થવાને યોગ્ય છે તેને એજ પ્રમાણુ આદિ દ્વારા જાણવું તેનું નામ વિસ્તારરૂચિ છે ।૨૪।

छाया—दर्शनज्ञानचारित्रे, तपो विनये सत्य-समिति-गुप्तिषु।
यः क्रियाभावरुचिः, स खलु क्रियारुचि र्नाम ॥ २५ ॥

टीका—'दंसणनाणचरित्ते' इत्यादि।

शब्दार्थः प्रसिद्धः। दर्शनाद्याचारानुष्ठाने यस्य क्रियातो भावतश्च रुचिरस्ति स खलु क्रियारुचिर्नाम-क्रियारुचिरितिमन्तव्यः॥ २५ ॥

नवमं-संक्षेपरुचिमाह—

मूलम्—अणभिग्गहियकुदिट्ठी, संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो।
अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहिओ य सेसेसु ॥२६॥

छाया—अनभिगृहीतकुदृष्टिः संक्षेपरुचिरिति भवति ज्ञातव्यः।
अविशारदः प्रवचने, अनभिगृहीतश्च शेषेषु॥ २६ ॥

टीका—'अणभिग्गहियकुदिट्ठी' इत्यादि।

यस्तु—अनभिगृहितकुदृष्टिः=अनभिगृहीता—अनङ्गीकृता, कुदृष्टिः—सौगत-मतादिरूपा, येन स तथा, प्रवचने=सर्वज्ञशासने, अविशारदः=अल्पनिपुणः, शेषेषु

अब आठवें क्रिया रुचि सम्यक्त्वको कहते हैं—'दंसण' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(दंसणनाणचरित्ते-दर्शनज्ञानचारित्रे)दर्शन, ज्ञान चारित्रमें, (तवविणए सच्चसमिइगुत्तीसु-तपो विनये सत्यसमितिगुप्तिषु) तप, विनय, सत्य, समिति एवं गुप्तियोंमें (जो-यः) जिस जीवको (किरिया भावरुई-क्रिया भावरुचिः) क्रिया और भावसे रुचि होती है (सो खलु किरियारुईनाम-स खलु क्रिया रुचिर्नाम) वह निश्चय क्रियारुचि सम्यक्त्व है॥ २५ ॥

अब नौवें संक्षेपरुचि सम्यक्त्वको कहते हैं-'अणभिग्गहिय०' इत्यादि।

(अणभिग्गहिय कुदिट्ठी-अनभिगृहीतकुदृष्टिः) सौगतादिक मत

હવે આઠમા ક્રિયારૂપી સમ્યક્ત્વને કહે છે—"दंसण" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—दंसणनाणचरित्ते-दर्शनज्ञानचारित्रे દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રમાં, तवविणए सच्च समिइगुत्तिसु-तवो विनये सत्य समितिगुप्तिषु તપ, વિનય, સત્ય, સમિતિ અને ગુપ્તિયોમાં जो-यः જે જીવને किरिया भावरुई-क्रियाभावरुचिः ક્રિયા અને ભાવથી રૂચિ થાય છે તે सो खलु किरियारुई नाम-स खलु क्रियारुचिर्नाम તે નિશ્ચય ક્રિયારૂચિ સમ્યકત્વ છે. ॥ २५ ॥

હવે નવમા સંક્ષેપ રૂચિ સમ્યકત્વને કહે છે.—"अणभिग्गरिय०" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—अणभिग्गहिय कुदिट्ठी-अनभिगृहीत कुदृष्टिः સૌગતાદિક મતરૂપ

-कपिलादिप्रणीतप्रवचनेषु अनभिगृहीतः-अनभिज्ञश्च, स संक्षेपरुचिरिति ज्ञातव्यो भवति। अयं भावः-यस्त्वेवं भूतः स संक्षेपेणैव चिलातीपुत्रवत् प्रशमादिपदत्रयेण तत्त्वरुचिं प्राप्नोति, स संक्षेपरुचिरुच्यत इति ॥ २६ ॥

दशमं—धर्मरुचिमाह—

मूलम्—जो अत्थिकायधम्मं, सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ।
सद्दहइ जिणाभिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥२७॥

छाया—योऽस्तिकायधर्मं, श्रुतधर्म खलु चारित्रधर्मं च ।
श्रद्धाति जिनाभिहितं, स धर्मरुचिर्ज्ञातव्यः ॥ २७ ॥

टीका—"जो अत्थिकायधम्मं" इत्यादि ।

यः खलु जिनाभिहितं=तीर्थकरोक्तम्, अस्तिकायधर्मम्=अस्तिकायानां-धर्मादीनां धर्मः-गत्युपष्टम्भादिस्तं, श्रुतधर्मम्=अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टभेदेन द्विविधमागमं,

---

रूप कुदृष्टि जिसने अंगीकार नहीं की है परन्तु (अविसारओ पवयणे-अविशारदः प्रवचने) सर्वज्ञ शासनोंमें जो अल्पकुशल है-थोडा जानकार है जो (सेसेसु अणभिग्गहिओ-शेषेषु अनभिगृहीतः) कपिलादि प्रणीत प्रवचनोंमें अनभिगृहीत अर्थात् उनके तत्त्वोंको नही ग्रहण किया है ऐसे व्यक्तिकी तत्त्वरुचिका नाम (संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो-संक्षेपरुचिरितिभवति ज्ञातव्यः) संक्षेपरुचि सम्यत्तव है। जो व्यक्ति कपिलादिक प्रणीत सिद्धान्तोंका जानकार नहीं है वह चिलाती पुत्रकी तरह प्रशमादि पदत्रयसे तत्वरुचिको प्राप्त कर लेता है। इसीका नाम संक्षेपरुचि है ॥२६॥

अब दसवें धर्मरुचि सम्यत्तवको कहते हैं—'जो' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(जो-यः) जो मनुष्य (जिणाभिहियं-जिनाभिहितम्) तीर्थंकरों द्वारा कथित (अत्थिकायधम्मं-अस्तिकायधर्मम्) धर्मादिक द्रव्योंके धर्मकी

કુદૃષ્ટિ જેણે અંગિકાર કરેલ નથી अविसारओ पवयणे-अविशारदः प्रवचनेः પરંતુ સર્વજ્ઞશાસનોમાં જે અકુશળ થોડું જાણકાર છે. सेसेसु अणभिग्गहिओ-शेषेषु अनभिगृहीतः જે કપિલાદિ પ્રણીત પ્રવચનોમાં અનભિગૃહીત એવી વ્યક્તિની તપરૂચિનું નામ संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो-संक्षेपरुचिरिति भवति ज्ञातव्यः સંક્ષેપ રૂચિ સમ્યક્ત્વ છે. જે વ્યકિત કપિલાદિ પ્રણિત સિદ્ધાંતોના જાણકાર નથી તે ચિલાતીપુત્રની માફક પ્રશમાદિપદત્રયથી તત્વરૂચિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. આનું નામ સંક્ષેપ રૂચિ છે. ॥ ૨૬ ॥

હવે દશના ધર્મરૂચિ સમ્યકત્વને કહે છે—" जो " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—જે મનુષ્ય जिणाभिहियं-जिनाभिहितं તીર્થંકરો દ્વારા કથીત अत्थिकायधम्मं-आस्तिकायधर्मं ધર્માદિક દ્રવ્યોના ધર્મની ગતિ આદિમાં ઉદા-

चारित्रधर्म-सामायिकादिं वा, श्रद्दधाति । इह च शब्दो वार्थकः । स धर्मरुचिः= धर्मेषु-पर्यायेषु, धर्मे वा-श्रुतधर्मादौ रुचि र्यस्य स तथेति ज्ञातव्यः ॥ २७ ॥

अयं सम्यक्त्ववानिति कथं ज्ञायते इत्याशङ्क्याह—

मूलम्-परमत्थसंथवो वा, सुदिट्ठ परमत्थसेवणं वा वि ।
वावन्नकुदंसणवज्जणा यँ, संमत्तसद्दहणा ॥२८॥

छाया—परमार्थसंस्तवो वा, सुदृष्टपरमार्थसेवनं वाऽपि ।
व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं च, सम्यक्त्वश्रद्धानम् ॥ २८ ॥

टीका—'परमत्थ संथवो वा' इत्यादि ।

परमार्थसंस्तवः=परमाः तात्त्विका वस्तुरूपा ये अर्थाः-जीवादयः पदार्थास्तेषां संस्तवः-गुणकीर्तनं, यद्वा-पुनः पुनर्भावनाजनितः परिचयः १, वा शब्दः समुच्चये, अपि च-सुदृष्टपरमार्थसेवनं=सुष्ठु दृष्टाः-उपलब्धाः, परमार्थाः-जीवादयो यैस्ते

गति आदिमें उदासीन रूपसे सहायता करने आदि स्वभावकी-तथा (सुयधम्मं खलु-श्रुतधर्मं खलु) श्रुतधर्मको, अंगप्रविष्टके भेदसे दो प्रकार के आगमकी तथा (चरित्तधम्मं च-चारित्रधर्मं च) सामायिक आदि चारित्र धर्मकी(सद्दहइ-श्रद्दधाति) श्रद्धा करताहै (स धम्मरुइत्ति नायव्वो-स धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यः) उस व्यक्तिकी उस तत्त्वरुचिका नाम धर्मरुचि है ॥ २७ ॥

'इस अमुक प्राणीमें सम्यक्त्व है' यह कैसे जाना जाता है इसके लिये सूत्रकार कहते हैं—'परमत्थे' इत्यादि ।

अन्वयार्थ-(परमत्थसंथवो वा-परमार्थसंस्तवो वा)तात्त्विक जीवादिक-पदार्थोंका संस्तव-गुणोत्कीर्तन करना१,(सुदिट्ठपरमत्थसेवणं-सुदृष्ट-परमार्थ

સિન રૂપથી સહાયતા કરવા આદિ સ્વભાવના सुयधम्मं खलु-श्रुतधर्मं खलु तथा શ્રુત ધર્મને અંગ પ્રવિષ્ટ અનંગ પ્રવિષ્ટના ભેદથી બે પ્રકારના આગમની તથા चरित्तधम्मं च-चारित्रधर्मं च સામાયિક આદિ ચારિત્ર ધર્મની सद्दहइ-श्रद्दधाति શ્રદ્ધા કરે છે તે વ્યક્તિની એ તત્વ રૂચિનું નામ ધર્મરૂચિ છે. ॥ ૨૭ ॥

'આ અમુક પ્રાણીમાં સમ્યકત્વ છે એ કઈ રીતે જાણી શકાય છે એને માટે સૂત્રકાર કહે છે—"परमत्थे" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—परमत्थसंथवो वा-परमार्थसंस्तवो वा તાત્વિક જીવાદિક પદાર્થોનું ગુણગાન ગાવા (૧) सुदिट्ठपरमत्थसेवण-सुदृष्टपरमार्थसेवनम् સારી

सुदृष्टपरमार्थाः-आचार्यादयस्तेषां सेवनं-पर्युपासनम् २, 'वा' इत्यनुक्तसमुच्चयार्थकः, यथाशक्ति तद्वैयावृत्ये प्रवृत्तिश्चेत्यर्थः, अपि च-व्यापन्नकुदर्शनवर्जनम्-इह दर्शन शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, ततो व्यापन्नदर्शनाः कुदर्शना इति पदद्वयं बोध्यम्, व्यापन्न-विनष्टं दर्शनं येषां ते व्यापन्नदर्शनाः ये सम्यक्त्वं लब्ध्वाऽपि तथाविध-कर्मोदयाद् वान्तं ते, तथा कुत्सितं दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः शाक्यादयस्तेषां च वर्जनं परिहार, व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं च३ 'व्यापन्नकुदर्शनसंगात् सम्यक्त्वमालिन्यं माभूदित्यभिप्रायेण तत्संगवर्जनमितिभावः। सम्यक्त्वश्रद्धानं-सम्यक्त्वं श्रद्धीयते अस्तीति प्रतिपद्यतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानं, परमार्थसंस्तवादिकं प्रत्येकं सम्यक्त्व-सत्तायाः प्रतिबोधकमित्यर्थः। एभिर्लिङ्गैः सम्यक्त्वं श्रद्धीयते इतिभावः ॥२८॥

इत्थं सम्यक्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय संप्रति तस्यैव माहात्म्यमाह—

मूलम्—नत्थि चरित्तं सम्मत्तविहूणं, दंसणे उ भइयव्वं।
सम्मत्तचरित्ताइं, जुगवं पुव्वं व सम्मत्तं ॥२९॥

सेवनम्) अच्छी तरहसे जीवादिकरूप परमार्थोंके देखनेवाले आचार्यादिकोंकी भावपूर्वक सेवा करना-उनकी शक्त्यनुसार वैयावृत्ति करना२, तथा जिन्होंने (वावन्नकुदंसणावज्जणा य-व्यापन्नकुदर्शवर्जना च) सम्यक्त्व प्राप्त कर वमित कर दिया है ऐसे व्यापन्न-नष्ट दर्शनवाले व्यक्तियोंका संसर्ग छोड़ना अर्थात् समकित को जिसने वमन किया हो उसका संसर्ग छोड़ना ३ तथा शाक्यादिक कुदृष्टियोंका परिहार करना ४, इन चिह्नोंसे जीवमें(सम्मत्तसद्दहणा-सम्यक्त्व श्रद्धानम्)सम्यक्त्वका सद्भाव स्थापित होता है। व्यापन्न एवं कुदर्शनोंका परिहार इसलिये कहा गया है कि इनके संगसे सम्यक्त्व मलिन हो जाता है। अतः वह मलिन न हो सके इसलिये इनका परिहार ही श्रेयस्कर है ॥२८॥

રીતે જીવાદિક રૂપ પરમાર્થોને જોવાવાળા આચાર્યાદિકોની ભાવપૂર્વક સેવા કરવી તેમની શકયતા મુજબ વૈયાવૃત્તિ કરવી, (૨) તથા જેમણે वावण्णकुदंसणवज्ज-णाय-व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं च સમ્યકત્વને પ્રાપ્ત કરીને તેને પાછું છોડી દીધેલ છે એવી વ્યાપન્ન-નષ્ટ દર્શનવાળી વ્યક્તિયોનો સંસર્ગ છોડવો. (૩) તથા શાકયાદિક કુદૃષ્ટિયોની સંગત ન કરવી (૪) આવા ચિન્હોથી જીવમાં सम्मत्तसद्दहणा-सम्यक्त्वश्रद्धानम् સમ્યકત્વનો સદ્ભાવ સ્થાપિત થાય છે. વ્યાપન્ન અને કુદર્શનોનો ત્યાગ એ માટે બતાવવામાં આવેલ છે કે, તેના સંગથી સમ્યકત્વ મલિન થઈ જાય છે. આથી એ મલિન ન બને આ માટે એવા-ઓનો ત્યાગ શ્રેયસ્કર છે. ॥ ૨૮ ॥

छाया—नास्ति चारित्रं सम्यक्त्वे विहीनं, दर्शने तु भक्तव्यम्।
सम्यक्त्वचारित्रे, युगपत् पूर्वं वा सम्यक्त्वम् ॥२९॥

टीका—'नत्थि चरित्तं' इत्यादि।

चारित्रं सम्यक्त्वविहीनं नास्ति, उपलक्षणत्वान्नासीत् न भविष्यति च। अयं भावः यावत् सम्यक्त्वप्राप्ति न स्यात् तावद्भावचारित्रं न स्यादिति। दर्शने=सम्यक्त्वे तु सति भक्तव्यम्=चारित्रं भवति वा, न वा भवति। अतः किम्? इत्याशङ्क्याह—'सम्मत्तचरित्ताइ' इत्यादि। सम्यक्त्वचारित्रे युगपत्=एकस्मिन् काले समुत्पद्येते इति शेषः। पूर्वं वा=चारित्रोत्पत्तेः प्रागपि वा सम्यक्त्वमुत्पद्यते। यदा युगपदुत्पत्तिस्तदा तयोः सह भावः, यदा तु पूर्वं सम्यक्त्वं तदा तत्र चारित्रं भाज्यमिति भावः ॥ २९ ॥

इस प्रकार सम्यक्त्वके चिह्नोंको प्रगट कर अब सूत्रकार उसके माहात्म्यको कहते हैं—'नत्थिचरित्तं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(सम्मत्तविहूणं चरित्तं नत्थि—सम्यक्त्वविहीनं चारित्रं नास्ति) सम्यक्त्वसे रहित सम्यक्चारित्र न हुआ है न होगा और न होता है। अर्थात् जबतक सम्यक्त्वकी प्राप्ति नहीं होती है तब तक भाव चारित्र भी नहीं होता है। भाव चारित्रके होने पर नियमतः सम्यक्त्वका सद्भाव माना गया है। परन्तु (दंसणे उ भइयव्वं-दर्शने तु भक्तव्यम्) सम्यक्त्वके होने पर ऐसा नियम नहीं है कि चारित्र अवश्य होवे ही—होवे भी और नहीं भी होवे। (सम्मत्तचरित्ताइं जुगवं—सम्यक्त्व चारित्रे युगपत्) जब ये दोनों एक कालमें उत्पन्न होते हैं तब इनका सहभाव माना जाता है। परन्तु (पुव्वं व सम्मत्तं—पूर्वं वा सम्यक्त्वम्) जिस समय पहिले सम्यक्त्व

આ પ્રમાણે સમ્યકત્વનાં ચિન્હોને પ્રગટ કરી હવે સૂત્રકાર તેના મહાત્મ્યને બતાવે છે—" नत्थि चरित्तं " ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सम्मत्त विहूणं चरित्त नत्थि—सम्यक्त्वविहीनं चारित्रं नास्ति સમ્યકત્વથી રહિત સમ્યક્ ચારિત્ર ન થયેલ હોય ન થવાનું હોય અને ન તો થાય છે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાં સુધી ભાવચારિત્ર પણ થતું નથી. ભાવચારિત્રના થવાથી નિયમતઃ સમ્યકત્વનો સદભાવ માનવામાં આવેલ છે. પરંતુ दसणे उ भइयव्वं-दर्शने तु भक्तव्यम् સમ્યકત્વના હોવાથી એવો નિયમ નથી કે ચારિત્ર અવશ્ય હોય જ—હોય પણ અને ન પણ હોય. सम्मतचरित्ताइं जुगवं—सम्यक्त्वचरित्रे युगपत् જ્યારે એ બન્ને એક કાળમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એનો સહભાવ માનવામાં આવે છે. પરંતુ पुव्वं व सम्मत्तं-पूर्वं

अन्यच्च—

मूलम्—नादंसणिस्स नाणं, नाणेण विणा न होंति चरणगुणा ।
अगुणिस्स नत्थि मोक्खो, नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥३०॥

छाया—नादर्शनिनो ज्ञानं, ज्ञानेन विना न भवन्ति चरणगुणाः ।
अगुणिनो नास्ति मोक्षः, नास्ति अमोक्षस्य निर्वाणं ॥ ३० ॥

टीका—'नादंसणिस्स' इत्यादि—

अदर्शनिनः=सम्यक्त्वरहितस्य ज्ञानं=सम्यग्ज्ञानं न भवति, ज्ञानेन सम्यग्ज्ञानेन विना चरणगुणाः=चरणं-व्रतादि, गुणाः-पिण्डविशुद्धयादयश्च न भवन्ति, अगुणिनः=गुणरहितस्य चरणरहितस्य चेत्यर्थः, गुणानां चरणाविनाभावित्वात् ।

हो जाता है उस समय उस आत्मामें चारित्र भाज्य कहा गया है अर्थात् चारित्र हो या न भी हो ॥२९॥

फिर भी सम्यक्त्वके माहात्म्यको कहते हैं—'नादंसणिस्स' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(अदंसणिस्स नाणं न-अदर्शनिनो ज्ञानं न) सम्यक्त्वसे रहित जो जीव है उसका ज्ञान सम्यक्ज्ञान नहीं माना गया है। तथा(नाणेण विणा चरणगुणा नहोंति-ज्ञानेन विना चरणगुणा न भवन्ति) सम्यक् ज्ञानके विना चरण-व्रतादिक, तथा गुण-पिण्डविशुद्धि आदि नहीं होते हैं। (अगुणिस्स मोक्खो नत्थि-अगुणिनो मोक्षो नास्ति) अगुणीके-गुण एवं चरित्रसे विहीन मनुष्यको सकलकर्मक्षयरूप मुक्तिकी प्राप्ति नहीं होती है। गुणोंको चारित्रविनाभावी कहा गया है। इसलिये "अगुणी" इस पदसे "चारित्र रहित" का भी ग्रहण हुआ है। (अमोक्खस्स निव्वाणं-

---

वा-सम्यक्त्वम् જે વખતે પહેલાં સમ્યકત્વ થઈ જાય છે. એ વખતે એ આત્મામાં ચારિત્ર, ચારિત્રભાજ્ય બતાવવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ ચારિત્ર હો કે ન પણ હો.॥૨૯॥

ફરીથી સમ્યકત્વના મહાત્મ્યને કહે છે—"नादंसणिस्स" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—अदंसणिस्स नाणं न-अदर्शनिनो ज्ञानं न સમ્યકત્વથી રહિત જે જીવ છે. એમનું જ્ઞાન સમ્યક્ જ્ઞાન માનવામાં આવેલ નથી. તથા नाणेण विणा चरणगुणा न होंति-ज्ञानेन विना चरणगुणा न भवन्ति સમ્ક્ય જ્ઞાનના વગર ચરણ-વ્રતાદિક, તથા ગુણ-પિંડ વિશુદ્ધિ આદિ થતાં નથી. अगुणिस्स मोक्खो नत्थि-अगुणिनो मोक्षो नास्ति અગુણિને-ગુણ અને ચારિત્રથી વિહીન મનુષ્યને સકળ કર્મક્ષયરૂપ મુકિતની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ગુણોને ચારિત્ર વિના ભાવી બતાવવામાં આવેલ છે. આ માટે "અગુણિ" આ પદથી "ચારિત્ર રહિત" નુ

मोक्षः सकलकर्मक्षयरूपः, नास्ति=न भवति। अमोक्षस्य=अक्षपितकर्मणः निर्वाणं= सीद्धिगतिः, नास्ति न भवति।

तदत्र पूर्वसूत्रेण मोक्षहेतोश्चारित्रस्य सम्यक्त्वाऽभाव एव भवनं तन्माहात्म्यमुक्तम्, अनेन तु सूत्रेण सम्यक्त्वाभावे उत्तरोत्तर गुणा न भवन्तीति, प्रतिबोधितम्॥३०॥

सम्यक्त्वस्याष्टविधाचारान् प्राह—

मूलम्—निस्संकियं निक्कंखिय, निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य।
उववूह–थिरीकरणे, वच्छल्ल–पभावणे अट्ठ ॥३१॥

छाया—निःशङ्कितं निष्काङ्क्षितं, निर्विचिकित्सम् अमूढदृष्टिश्च।
उपबृंहास्थिरीकरणे, वात्सल्य प्रभावने अष्ट ॥ ३१ ॥

टीका—'निस्संकिय' इत्यादि।

निःशङ्कितं=शङ्कितं–शङ्कनं देशतः सर्वतश्च शङ्कारूपं, तदभावो निःशङ्कितम्१, तथा — निष्काङ्क्षितं = काङ्क्षितं काङ्क्षणं, अन्यान्यदर्शनाभिलापरूपं तदभावो

नत्थि–अमोक्षस्य निर्वाणं नास्ति) जबतक सकलकर्मों का नाश नहीं होता है तबतक उस अमोक्ष–अमुक्त जीवको सिद्धिगतिका लाभ नहीं होता है।

पूर्व सूत्र द्वारा सूत्रकारने मोक्षके हेतु भूत चारित्रका सम्यक्त्वके सद्भावमें ही सद्भाव कहा है यही सम्यक्त्वका माहात्म्य है। तथा इस सूत्र द्वारा सम्यक्त्वके अभावमें उत्तरोत्तर गुण नहीं होतेहैं यह कहाहै॥३०॥

अब सम्यक्त्वके आठ आचारोंको सूत्रकार कहते हैं— 'निस्संकिय' इत्यादि।

अन्वयार्थ–निःशंकित१, निष्कांक्षित २, निर्विचिकित्सा३, अमूढदृष्टि४, उपबृंहा५, स्थिरीकरण६, वात्सल्य७, एवं प्रभावना८, ये आठ आचार हैं। (निस्संकियं–निःशङ्कितम्) जिनेन्द्र प्रतिपादित तत्त्वोंमें एकदेश अथवा

પણ ગ્રહણ થયેલ છે. अमोक्खस्स निव्वाण नत्थि–अमोक्षस्य निर्वाण नास्ति જ્યાં સુધી સઘળા કર્મોનો નાશ થતો નથી ત્યાં સુધી એ અમુકત જીવને સિદ્ધ ગતિનો લાભ થતો નથી.

આગલા સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે મોક્ષના હેતુભૂત ચારિત્રનો સમ્યકત્વના સદ્‌ભાવમાં જ સદ્‌ભાવ બતાવેલ છે. આજ સમ્યકત્વનું મહાત્મ્ય છે. તથા આ સૂત્ર દ્વારા સમ્યકત્વના અભાવમાં ઉત્તરોત્તર ગુણ હોતા નથી એ બતાવેલ છે.॥૩૦॥

હવે સમ્યકત્વના આઠ આચારોને સૂત્રકાર બતાવે છે–"निस्संकिय" ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—નિઃશંકિત, ૧ નિષ્કાંક્ષિત, ૨ નિર્વિચિકિત્સા, ૩ અમૂઢ દૃષ્ટી, ૪ ઉપબૃંહા, ૫ સ્થિરીકરણ, ૬ વાત્સલ્ય, ૭ અને પ્રભાવના, ૮ આ આઠ ાર છે. निस्संकिय–निःशङ्कितं જીનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત તત્ત્વોમાં એકદેશ અથવા

निष्काङ्क्षितं२, 'निस्संकिय' 'निकंखिय' इत्युभयत्रानुस्वारलोपः आर्षत्वात्। निर्विचिकित्सं=विचिकित्सा फलं प्रति संदेहः, किमेतावतोमहतस्तप-संयमाराधन क्लेशस्य फलं स्यान्नवा' इति तदभावो निर्विचिकित्सम्, तथा-अमूढदृष्टिः= अमूढा-मोहरहिता कुतीर्थिदर्शनं बहुजनमान्यमस्ति, तस्मादस्मद्दर्शनं निन्द्यमिति मोहाभावात्, तादृशी दृष्टिः-अनिन्द्यं श्रद्धेयमस्मद्दर्शनमिति, बुद्धिरूपा सा च। अयमान्तरश्चतुर्विध आचारः प्रदर्शितः, अथः बाह्यमाचार माह—'उववूह' इत्यादि।

उपबृंहास्थिरीकरणे = उपबृंहा – दर्शनादिगुणवतां प्रशंसनेन तत्तद्गुणवर्धनं, स्थिरीकरणं-स्वीकृतधर्मानुष्ठानं प्रति सीदतां स्थैर्यापादनं, तयोर्द्वन्द्वसमासः।

सर्वदेशसे शंका नहीं करनी शंकितवृत्ति नहीं रखना-इसका नाम निःशंकित है १। (निकांखिय-निष्काङ्क्षितम्) अन्य२ दर्शनोंकी अभिलाषा-रूप कांक्षा का त्याग करना निष्कांक्षित है २। (निव्वितिगिच्छा-निर्विचिकित्सा) फलके प्रति संदेह करना जैसे यह विचारना कि 'क्या इतनीबडी भारी तपस्या या संयमकी आराधना करनेरूप क्लेशका फल होगा या नहीं?

यह विचिकित्सा है। इस प्रकारकी विचिकित्सा नहीं करना यह निर्विचिकित्सा है। ३ (अमूढ दिट्ठी य-अमूढदृष्टिश्च) मोहरहित दृष्टिका नाम अमूढ दृष्टि है। 'कुतीर्थिक दर्शन बहुजनों द्वारा मान्य है इसलिये हमारा दर्शन निंद्य है' इसका नाम मूढ दृष्टि है। इस तरहकी दृष्टिका अभाव अर्थात् 'हमारा दर्शन अनिंद्य है अतः वह श्रद्धेय है' ऐसी-बुद्धि का होना इसका नाम अमूढदृष्टि है ४। इस प्रकार निःशंकित, निष्कांक्षित, निर्विचिकित्सा एवं अमूढदृष्टि, ये चार अन्तरंग आचार हैं।

સર્વ દેશમાં શંકા ન કરવી શંકિત વૃત્તિ ન રાખવી. આનું નામ નિઃશંકિત છે ૧ निकंखिय-निष्काङ्क्षित જુદા જુદા દર્શનોની અભિલાષારૂપ આકાંક્ષાનો ત્યાગ કરવો નિષ્કાંક્ષિત છે. ૨ निव्वितिगिच्छा-निर्विचिकित्सा ફળની બાબતમાં શંકાશિલ થવું. જેમ એ વિચારવું કે, શું આટલી ભારે તપસ્યા અને સંયમની આરાધના કરવારૂપ કાર્યનું ફળ મળશે કે નહીં ? આ વિચિકિત્સા છે. આ પ્રમાણે વિચિકિત્સા ન કરવી એ નિર્વિચિકિત્સા છે. ૩ अमूढदिट्ठीय-अमूढदृष्टिश्च મોહ રહિત દૃષ્ટિનું નામ અમૂઢ દૃષ્ટિ છે. "કુતિર્થીક દર્શન બહુજનો દ્વારા માન્ય છે. આ કારણે અમારૂં દર્શન નિંદ્ય છે' આનું નામ મૂઢદૃષ્ટિ છે. આ પ્રકારની દૃષ્ટિનો અભાવ અર્થાત "અમારૂં દર્શન અનિંદ્ય છે આથી તે શ્રદ્ધા વાળું છે" આવી બુદ્ધિનું થવું તેનું નામ અમૂઢદૃષ્ટિ છે. ૪ આ પ્રમાણે નિઃશંકિત, નિષ્કાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અને અમૂઢદૃષ્ટિ, એ ચાર અન્તરંગ

वात्सल्यं-साधर्मिकजनस्य भक्तपानादिना उचित प्रतिपत्तिकरणं, तच्च प्रभावना च स्वतीर्थोन्नतिहेतु चेष्टासु प्रवर्तनं, वात्सल्यप्रभावने। अष्ट=अष्ट संख्यका एते दर्शनाचारा भवन्तीति शेषः। एतैरष्टभिराचारै सम्यक्त्वं पुष्टं भवति।

एतच्च ज्ञानाचाराद्युपलक्षणम्। यद्वा-ज्ञानाचारं विहाय यद् दर्शनाचारमात्राभिधानं तद् दर्शनाचार एव मोक्षमार्गमूलमिति बोधनार्थम् ॥ ३१ ॥

शेष चार बाह्य आचार हैं, उनमें (उववूह-उपबृंहा) दर्शन आदि गुण विशिष्टोंकी प्रशंसा करनेसे उन २ गुणोंका बढ़ाना सो उपबृंहा है ५। (स्थिरीकरणे-स्थिरीकरणम्) स्वीकृत धर्मानुष्ठानके प्रति शिथिल हुए व्यक्तियोंको उसी धर्मानुष्ठानमें पुनः स्थिर करना इसका नाम स्थिरीकरण है ६। (वच्छल्ले-वात्सल्यम्) साधर्मिक जनोंका भक्तपान आदि द्वारा उचित आदर सत्कार करना वात्सल्य है७। (पभावणे-प्रभावना) जैन धर्मकी उन्नति होनेमें कारणभूत चेष्टाओंमें प्रवृत्ति करना प्रभावना है ८। (अट्ठ-अष्ट) ये आठ दर्शनके आधार हैं। इनसे सम्यक्त्व पुष्ट होता है। इन दर्शनके आचारोंके कथनसे ज्ञानाचारोंका भी कथन उपलक्षणसे जान लेना चाहिये अथवा सूत्रकारने जो यहां ज्ञानके आचार नहीं कहकर केवल सम्यक्त्वके ही आचारोंका कथन किया है उसका कारण दर्शनके आचार ही मोक्ष मार्गके मूल कारण हैं इस बातको कहना है॥३१॥

આચાર છે. બીજા ચાર બાહ્ય આચાર છે, એનામાં उववूह-उपवृंहा દર્શનાદિ ગુણ વિશિષ્ટોની પ્રશંસા કરવાથી તે તે ગુણોને વધારવા તે ઉપબૃંહા છે ૫ પોતે थरकर -स्थरीकरणम् સ્વીકારેલા ધર્મઅનુષ્ઠાન તરફ શિથિલ બનેલ વ્યક્તિયોને એ ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં ફરીથી સ્થિર કરવા તેનું નામ સ્થિરીકરણ છે. ૬ वच्छल-वात्सल्यम् સાધર્મિક જનોનો ભક્તપાન આદિ દ્વારા ઉચિત આદર સત્કાર કરવો તે વાત્સલ્ય છે, ૭ पभावण-प्रभावना જૈન ધર્મની ઉન્નતિ થવામાં કારણભૂત ચેષ્ટાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ પ્રભાવના છે. ૮ આ अट्ठ-अष्ट આઠ દર્શનનો આધાર છે આનાથી સમ્યકત્વ પુષ્ટ થાય છે આ દર્શનોના આચારોના કથનથી જ્ઞાનઆચારોનું પણ કથન ઉપલક્ષણથી જાણી લેવું જોઈએ. અથવા સૂત્રકારે અહીં એ જ્ઞાનનો આચાર ન કહેતાં ફક્ત સમ્યક્ત્વના જ આચારોનું કથન કરેલ છે, એનું કારણ દર્શનના આચારજ મોક્ષમાર્ગમાં મુખ્ય છે. આ વાતને બતાવવાનુ છે. ॥ ૩૧ ॥

इत्थं ज्ञानं दर्शनं चेतिद्वयं मोक्षमार्गमुक्त्वा चारित्ररूपं मोक्षमार्गं प्रतिबोधयितुं तत्रेदमाह—

मूलम्–सामाइयत्थ पढमं, छेदोवट्ठावणं भवे बिइयं ।
परिहारविसुद्धीयं, सुहुमं तह संपरायं च ॥३२॥

छाया—सामायिकमत्र प्रथमं, छेदोपस्थापनं भवेद् द्वितीयम् ।
परिहारविशुद्धिकं, सूक्ष्मं तथा संपरायं च ॥ ३२ ॥

टीका—'सामाइय' इत्यादि—

अत्र=चारित्रे, प्रथमं सामायिकं=समः=समत्व–समशब्दस्यात्र भाव प्रधान-निर्दिष्टत्वात्, तच्च – समत्वभावरूपम् । रागद्वेषरहित–आत्मपरिणामः, सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाम्यभावनरूपः तस्याऽऽयः प्राप्तः समायः प्रवर्धमानशारदचन्द्र-

इस प्रकार दर्शन और ज्ञानको मोक्षमार्गरूप कहकर अब सूत्रकार चारित्ररूप मोक्षमार्ग कहते हैं—'सामाइयत्थ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(अत्थ–अत्र)–यहां चारित्ररूप मोक्षमार्ग, सामायिक (पढमं सामाइयं–प्रथमं सामायिकम्) पहला सामायिक १ (बीइयं छेदोवट्ठावणं–द्वितीयं छेदोपस्थापनम्) दूसरा छेदोपस्थापन २ (परिहार विसुद्धीयं–परिहारविशुद्धिकम्) तीसरा परिहार विशुद्धिक, ३ तथा (सूहुम तरं संपरायं च–सूक्ष्मं तथा संपरायं च) चौथा सूक्ष्मसांपराय ४ इस प्रकार चार भेद-वाला है। सम शब्दका अर्थ समता है । समता समत्वभावरूप होती है । क्योंकि सम शब्द यहां भाव प्रधान रूपसे निर्दिष्ट हुआ है । रागद्वेष रहित आत्माका परिणाम कहो या समस्त जीवोंमें अपनी आत्माकी समान भावना कहो, ये सम शब्दके ही पर्यायवाची शब्द हैं । इस

આ પ્રમાણે દર્શન અને જ્ઞાનને મોક્ષમાર્ગ રૂપ કહીને હવે સૂત્રકાર ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે—"सामाइयत्थ" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—अत्थ–अत्र અહીં ચારિત્રરૂપ મોક્ષ માર્ગ पढमं सामाइयं–प्रथमं सामायिकम् પહેલું સામાયિક, ૧ बिइयं छेदोवट्ठावणं–द्वितीयं छेदोपस्थापनम् છેદોપ-સ્થાપન, ૨ परिहारविसुद्धियं–परिहारविशुद्धिकम् પરિહાર વિશુદ્ધિક, ૩ તથા सुहुमं तह संपरायं च–सूक्ष्मं तथा संपरायंच ચોથું સૂક્ષ્મ સાંપરાય ભેદવાળા છે સમ શબ્દનો અર્થ સમતા છે સમતા સમત્વ ભાવરૂપ હોય છે કેમકે, સમ શબ્દ અહીં ભાવ પ્રધાન રૂપથી નિર્દિષ્ટ થયેલ છે રાગદ્વેષ રહિત આત્માનું પરિણામ કહો કે, સઘળા જીવોમાં પોતાના આત્માની સમભાવના કહો, એ સમ શબ્દના જ પર્યાય વાંચી શબ્દ છે. એ સમનો આય–લાભ એ છે સમાય વૃધ્ધિ પામેલા શરદ પૂર્ણિમાના

कलावत् प्रतिक्षणविलक्षणज्ञानादिलाभः, स प्रयोजनमस्य सामायिकम्, सर्वसावद्य-योगपरित्यागः, इदं द्विधा – इत्वर, यावत्कथिक च। तत्रेत्वरं–भरतैरावतयोः प्रथमचरमतीर्थंकर तीर्थयोरुपस्थापनायां, तत्र–हि छेदोपस्थापनीयचारित्रभावेन सामायिकव्यपदेशाभावात्। यावत्कथिकं च–तयोरेव मध्यमतीर्थंकर तीर्थेषु महा-विदेहेषु चोपस्थापनाया अभावेन तद्व्यपदेशस्य यावज्जीवमपि संभवात्।

तथा–छेदोपस्थापनं–छेदः–सातिचारस्य साधोर्निरतिचारस्य वा शिष्यस्य गच्छा-न्तरीयस्य वा तीर्थान्तरसम्बन्धिनो वा तीर्थान्तरं प्रतिपद्यमानस्य पूर्वपर्याय व्यवच्छेद-रूपः तेन युक्ता उपस्थापना महाव्रतारोपणा यत्र तच्छेदोपस्थापनं द्वितीयं भवेत्।

समका आय–लाभ यह है समाय। प्रवर्धमान शारदचन्द्र कलाकी तरह प्रतिक्षण विलक्षण ज्ञानादिकोंका लाभ ही समाय है। यह समाय जिसका प्रयोजन है वह सामायिक है। 'निष्कर्षार्थ इसका यही है कि सर्वसावद्य योगोंका परित्याग करना यही सामायिक है। यह सामायिक इत्वर और यावत्कथितके भेदसे दो प्रकारका है–सामायिकका प्रथम भेद भरत और ऐरवत क्षेत्र में प्रथम तीर्थंकर और चरम-तीर्थंकरके तीर्थकाल में होता है, क्यों कि वहां छेदोपस्थापनीय-चारित्रके सद्भाव होनेसे 'सामायिक' इस प्रकारका व्यपदेश नहीं होता-है। यावत्कथिक जो सामायिकका दूसरा भेद है वह शेष बाईस तीर्थं-करोंके तीर्थकालमें एवं महाविदेहोंमें छेदोपस्थापनाका अभाव होनेसे 'सामायिक' इस तरहका व्यपदेश सम्पूर्ण जीवन तक भी होता है। सातिचार साधुकी अथवा निरतिचार शिष्यकी, या गच्छान्तरमें रहनेवाले शिष्यकी, अथवा तीर्थान्तर संबंधी शिष्यकी, अथवा तीर्थान्तरको स्वी-कार करनेवाले शिष्यकी पूर्वदीक्षा पर्यायका छेदकर फिर नये सिरेसे

ચંદ્રની કળાની માફક પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિકોનો લાભ જ સમાય છે. આ સમાય જેનુ પ્રયોજન છે તે સામાયિક છે, નિષ્કર્ષાર્થ આનો એ છે કે, સર્વ સાવદ્યયોગોનો પરિત્યાગ કરવો એ જ સામાયિક છે આ સામાયિક ઈત્વર અને યાવત્કથિકના ભેદથી બે પ્રકારે છે સામાયિકનો પ્રથમ ભેદ ભરત અને ઐર-વત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ તીર્થંકર અને ચરમ તીર્થંકરના તીર્થ કાળમાં થાય છે. કેમકે, ત્યાં છેદોપસ્થાપનિય ચારિત્રનો સદ્ભાવ હોવાથી "સામાયિક" આ પ્રકારનો વ્યપદેશ થતો નથી. યાવત્કથિક જે સામાયિકનો બીજો ભેદ છે તે બાકીના બાવીસ તીર્થંકરોના તીર્થકાળમાં અને મહા વિદેહોમાં છેદોપસ્થાપનાનો અભાવ હોવાથી "સામાયિક" આ પ્રમાણેનો વ્યપદેશ સંપૂર્ણ જીવન સુધી પણ થાય છે. સાતિચાર સાધુની અથવા નિરતિચાર શિષ્યની, અથવા ગચ્છા-ન્તરમાં રહેવાવાળા શિષ્યની અથવા તીર્થાન્તર સંબંધી શિષ્યની, અથવા તીર્થા-

तथा–परिहारविशुद्धिकं=परिहरणं–परिहारस्तपोविशेषः, तेन कर्मनिर्जरारूपा विशुद्धिर्यस्मिश्चारित्रे तत् परिहारविशुद्धिकं चारित्रम्।

एवं च तत्स्वरूपम्–नव मुनयः स्वगच्छतो निर्गत्य तीर्थंकरसमीपे पूर्वं परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नस्य संयतस्य वा केवलिनो वा पार्श्वे इदं प्रतिपद्यन्ते। तेष्वेको भवति, चत्वारस्तपः कुर्वन्ति, चत्वारस्तु तद्वैयावृत्यम्। तपश्च तेषां ग्रीष्मकाले जघन्य–मध्यमो–त्कृष्टं चतुर्थ–षष्ठा–ष्टमरूपं, शीतकालेतु षष्ठाष्टमदशमरूपं, वर्षाकाले चाष्टमदशमद्वादशरूपं भवति। ते च पारणकेषु वाचको वैयावृत्यकराश्च नित्य-

महाव्रतोंकी आरोपण करना इसका नाम छेदोपस्थापना चारित्र है। इस तरह यह निरतिचार और सातिचार छेदोपस्थापन चारित्र है।

तपोविशेषका नाम परिहार है। इस परिहाररूप तपस्या विशेषके द्वारा कर्मोंकी निर्जरारूप विशुद्धि जिस चारित्रमें होती है वह परिहारविशुद्धिक चारित्र है। इसका स्वरूप इस प्रकार है—नौ ९ मुनिजन अपने गच्छसे निकलकर जिसने तीर्थंकरके पादमूलमें पहिले इस परिहार विशुद्धिक चारित्रकी आराधना की हो, ऐसे संयतके पास अथवा केवली-प्रभुके पास जाकर इस चारित्ररूप तपस्याका अनुष्ठान करते हैं उसकी विधि इस तरह है–इन नौ ९ में से चार तपस्या करते हैं एक उनमें वाचक होता है तथा अन्य चार उनकी वैयावृत्ति करते हैं। ग्रीष्मकाल में जघन्य, मध्यम एवं उत्कृष्ट रूपसे इनकी तपस्या चतुर्थ, षष्ठ, एवं अष्टमरूप होती है। शीतकालमें षष्ठ, अष्टम, एवं दशमरूप होती है,

તરનો સ્વીકાર કરવાવાળા શિષ્યની, પૂર્વ દીક્ષા પર્યાયને છેદીને પછી નવેસરથી મહાવ્રતોનું આરોપણ કરવું તેનું નામ છેદોપસ્થાપના ચારિત્ર છે. આ રીતે આ નિરતિચાર અને સાતિચાર છેદોપસ્થાપન ચારિત્ર છે તપો વિશેષનું નામ પરિહાર છે. આ પરિહાર રૂપ તપસ્યા વિશેષ દ્વારા કર્મોની નિર્જરારૂપ વિશુદ્ધિ જે ચારિત્રમાં હોય છે તે પરિહાર વિશુધ્ધિક ચારિત્ર છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે—નવ મુનિજન પોતાના ગચ્છથી નીકળીને જેમણે તીર્થંકરના પાદમૂળમાં પહેલાં આ પરિહાર વિશુધ્ધક ચારિત્રની આરાધના કરેલ હોય એવા સંયતની પાસે અથવા કેવળી પ્રભુની પાસે જઈને આ ચારિત્રરૂપ તપસ્યાનું અનુષ્ઠાન કરે છે. એની વિધિ આ પ્રમાણે છે—આ નવમાથી ચાર તપસ્યા કરે છે, એક એમનામાં વાચક હોય છે તથા બીજા ચાર તેમની વૈયાવૃત્તિ કરે છે. ગ્રીષ્મકાળમાં જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી તેમની તપસ્યા ચતુર્થ, ષષ્ઠ, અને અષ્ટમ રૂપ હોય છે. શીત કાળમાં ષષ્ટ, અષ્ટમ, અને દશમરૂપ હોય છે. તથા વર્ષા કાળમાં અષ્ટમ, દશમ અને દ્વાદશરૂપ હોય છે.

माचाम्लं कुर्वन्ति। षण्मासातिक्रमे तु तपश्चर्याकारका वैयावृत्त्यं, वैयावृत्त्यकराश्च तपः प्रतिपद्यन्ते। तेषामपि षण्मासात्यये तन्मध्यादेको वाचकत्वं प्रतिपद्यते, पूर्ववाचकस्तपः करोति, अन्ये तु सप्त वैयावृत्त्यं कुर्वन्ति। अष्टादशसु मासेषु व्यतीतेषु कल्पसमाप्तौ ते पुनस्तदेव तपो जिनकल्पं वा गच्छं वाऽभ्युपगच्छन्ति, तेषां यच्चारित्रं तत् परिहारविशुद्धिकमिति। इद च भरतैरावतयोरेव प्रथमान्तिमतीर्थकृत्तीर्थे स्यान्नान्यत्रेति बोध्यम्। तथा–सूक्ष्मसंपरायं=सूक्ष्मः–किट्टीकरणात्, संपरायः–लोभाख्यः

तथा वर्षाकालमें अष्टम, दशम एवं द्वादशरूप होती है। पारणाके समय ये वाचक एवं वैयावृत्य करनेवाले साधु नित्य आचाम्ल–आयंबिल–करतेहैं। इस तरह छह माहका समय व्यतीत जब हो जाता है तब तपश्चर्याकारक साधु वैयावृत्य करने लगते हैं और जो पहिले वैयावृत्य करते थे वे तपस्या करनेमें लग जाते हैं। इस तरह करते २ जब छह मासका समय व्यतीत हो जाता है तो उनके बीचमें से एक वाचक हो जाता है और पूर्ववाचक तपस्यामें निरत हो जाता है। अन्य सात साधु उनकी वैयावृत्ति करने लगते हैं। इस प्रकार करते २ जब अठारह मास व्यतीत हो जाते हैं तब कल्पकी समाप्ति होने पर वे साधु या तो फिर इसी तपकी आराधना करनेमें लग जाते हैं या जिनकल्पको धारण कर लेते हैं। नहीं तो अपने गच्छमें सम्मिलित हो जाते हैं। इस तरहका इन तपस्वियोंका जो यह चारित्र है उसका नाम परिहार विशुद्धिक चारित्र है। यह चारित्र भरतक्षेत्र एवं एरवत क्षेत्रमें ही प्रथम एवं अन्तिम तीर्थंकरके तीर्थमें पालित होता है अन्यत्र नहीं। जिस चारित्रमें लोभ कषाय

પારણાના સમયે એ વાચક અને વૈયાવૃત્ત કરવાવાળા સાધુ નિત્ય આયંબિલ કરે છે. આ પ્રમાણે છ મહિનાનો સમય જ્યારે વિતી જાય છે ત્યારે તપસ્યા કરનાર સાધુ વૈયાવૃત્ત કરવા લાગે છે અને પહેલાં જે વૈયાવૃત્ત કરનાર સાધુ હતા તે તપસ્યા કરવા લાગી જાય છે આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી જાય છે ત્યારે એમની વચમાથી એક વાચક બની જાય છે અને પહેલાના વાચક તપસ્યામાં નિરત બની જાય છે. અને બીજા સાધુ એની વૈયાવૃત્તી કરવા લાગી જાય છે આ પ્રમાણે જ્યારે અઢાર મહિના વીતી જાય છે ત્યારે કલ્પની સમાપ્તિ થતાં તે સાધુ કા તો ફરીથી એ તપની આરાધના કરવામા લાગી જાય છે. અથવા જીનકલ્પને ધારણ કરી લે છે અથવા તો પોતાના ગચ્છમા જઈ ને ભળી જાય છે આ રીતનું એ તપસ્વીઓનું જે ચારિત્ર છે તેનું નામ પરિહાર વિશુદ્ધ ચારિત્ર છે આ ચારિત્ર ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં જ ... ને અંતિમ તીર્થંકરના તીર્થમાં પળાય છે. અન્યત્ર નહીં. જે ચારિત્રમાં

कषायो यस्मिंस्तत् सूक्ष्मसंपरायम्। अत्र छन्दोभङ्गनिवारणार्थं पदमध्येऽपि 'तह' इति पदं निक्षिप्तम्। इदं च क्षपकश्रेण्युपशमश्रेण्योर्लोभाणु वेदनसमये स्यात्, अस्या गाथाया अनन्तरगाथया सह सम्बन्धः ॥३२॥

यथाख्यातचारित्रं कषायवर्जितस्य भवतीत्याह—

मूलम्—अकसाय अहक्खायं, छउमत्थस्स जिणस्स वा।
एयं चयरित्तकरं, चारित्तं होइ आहियं ॥ ३३ ॥

छाया—अकषायम् यथाख्यातं, छद्मस्थस्य जिनस्य वा।
एतत् चयरिक्तकरं, चारित्रं भवति आख्यातम् ॥३३॥

टीका—'अकसायम्' इत्यादि।

तथा-अकषायं=क्षपितोपशमितकषायावस्थायां समुत्पन्नत्वादविद्यमानकषाय, तत्र कषायकार्याभावादितिभावः। यथाख्यातम्=जिनोक्तस्वरूपमनतिक्रान्तम्, अकषायमिति यथाख्यातस्य विशेषणम्। इदं छद्मस्थस्योपशान्त-क्षीणमोहाख्य गुणस्थानद्वयवर्तिनो, जिनस्य वा केवलिनः सयोग्ययोगिगुणस्थानद्वयस्थायिनो

सूक्ष्म हो जाता है उसका नाम सूक्ष्मसांपराय चारित्र है। यह चारित्र उपशमश्रेणी एवं क्षपकश्रेणीमें लोभाणुवेदनके समयमें होता है ॥ ३२ ॥

यथाख्यातचारित्र कषायवर्जितको होता है सो कहते हैं—

'अकसाय०' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(अहक्खायं अकसायं-यथाख्यातम् अकषायम्) यथाख्यात-चारित्र कषायकी क्षपित और उपशमित अवस्थामें होनेके कारणसे अकषाय स्वरूप कहा गया है। इस चारित्रमें कषायजन्य कोई भी कार्य नहीं होता है। यह चारित्र (छउमत्थस्स वा जिणस्स—छद्मस्थस्य वा जिनस्य) छद्मस्थ-उपशान्तमोह, क्षीणमोह इन ग्यारहवें और बारहवें गुणस्थान

લોભકષાય સૂક્ષ્મ બની જાય છે તેનું નામ સૂક્ષ્મ સાંપરાય ચારિત્ર છે. આ ચારિત્ર ઉપશમ શ્રેણી અને ક્ષપકશ્રેણીમાં લોભાણુ વેદનના સમયમાં થાય છે. ॥ ૩૨ ॥

યથાખ્યાત ચારિત્ર કષાય વર્જીતને થાય છે તેને કહે છે-"अकसाय" ઈત્યાદિ

અન્વયાર્થ—अहक्खायं अकसायं-यथाख्यातम् अकषायम् યથાખ્યાત ચારિત્ર કષાયના ક્ષપિત અને ઉપશમિત અવસ્થામાં થવાના કારણથી અકષાય સ્વરૂપ કહેવામાં આવેલ છે. આ ચારિત્રમાં કષાયજન્ય કોઈ પણ કાર્ય થતું નથી. આ ચારિત્ર छउमत्थस्स वा जिणस्स-छद्मस्थस्य वा जिनस्य છદ્મસ્થ ઉપશાંત મોહ, ક્ષિણ મોહ, એવા અગ્યારમા અને બારમા ગુણસ્થાન વર્તી જીવોને, તથા સયોગ કેવળી અને અયોગ કેવળીને થાય છે. एयं-एतत् આ પાંચે પ્રકારનું

भवतीति शेषः। एतत्=अनन्तरोक्तं, सामायिकादिपञ्चविधम्, चयरिक्तकरं=चयात्=कर्मणांराशेः, रिक्तः-शून्यः चयरिक्तस्तं करोतीत्येवं शीलं चयरिक्तकरं, आत्मानं कर्मसमूहेभ्यः पृथक् कर्तुं शीलं यस्य तदित्यर्थः। यद्वा-चयस्य राशेः प्रस्तावात् कर्मणां, रिक्तं-विरेकोऽभाव इति यावत्, तत् करोतीत्येवंशीलं, चारित्रम् आख्यातं तीर्थंकरगणधरैः कथितं भवति।

ननु चारित्रेणास्रवनिरोधरूपः संवरो जायते, वक्ष्यति—

चारित्तेण निगिह्णाइ, तवेण परिसुज्झइ' इति कथं न तेनास्य विरोधः? इति चेत्, उच्यते-तपसोऽपि तत्त्वतश्चारित्रान्तर्गतत्त्वाद् विरोधो नास्तीति॥३३॥

संप्रति तपश्चतुर्थं कारणमाह—

मूलम्-तवो य दुविहो वुत्तो, बाहिरब्भंतरो तहा।
बाहिरो छव्विहो वुत्तो, एवमब्भंतरो तवो॥३४॥

वर्ती जीवोंके, तथा सयोग केवली एवं अयोग केवली, इनके होता है। (एयं-एतत्) यह पांचों प्रकारका (चारित्त-चारित्रम्) चारित्र (चय रित्तकरं-चयरिक्तकरम्) चय कर्मराशिसे रिक्त करनेके स्वभाववाला है अर्थात्-आत्माको कर्मसमूहसे पृथक् करनेके स्वभाववाला है अथवा कर्मोंकी राशिका अभाव करनेवाला है ऐसा (आहियं होइ-आख्यातं भवति) तीर्थंकर एवं गणधर देवोंने कहा है।

शंका—"चरित्तेण निगिह्णाइ तवेण परिसुज्झइ" इस वाक्यानुसार चारित्रसे तो संवर होता है मोक्ष नहीं फिर यहां उसको 'चयरित्तकर" कैसे कहा है। चयरित्तकरतो तप होता है सो ऐसी आशंका करना ठीक नहीं है कारण कि तप भी चारित्रके ही अन्तर्गत है। अतः तप और चारित्रमें वास्तविक भेद नहीं होनेसे कोई विरोध नहीं मानना चाहिये॥३३॥

चारित्तं-चारित्रम् ચારિત્ર चयरित्तकरं-चयरिक्तकरम् ચય કર્મ રાશીથી રિક્ત કર વાના સ્વભાવવાળું છે. અથવા કર્મોની રાશિનો અભાવ કરવાવાળું છે. आहियं होइ-आख्यात भवति એવું તીર્થંકર અને ગણધર દેવોએ કહેલ છે.

શંકા—"चरित्तेण निगिह्णाई तवेण परिसुज्झइ" આ વાક્યાનુસાર ચારિત્રથી તો સવર થાય છે, મોક્ષ નહીં. તો પછી અહીં તેને "चयरित्तर" કઇ રીતે કહેવામા આવેલ છે, ચયરિકતકર તો તપ હોય છે, તો આવી શંકા કરવી ઠીક નથી. કારણ કે, તપ પણ ચ રિત્રનાજ અ તર્ગત છે. આથી તપ અને ચારિત્રમાં વિક ભેદ નહીં હોવાથી કોઈ વિરોધ ન માનવો જોઈએ. ॥ ૩૩ ॥

छाया—तपश्च द्विविधमुक्तं, बाह्यमाभ्यन्तरं तथा।
बाह्यं षड्विधमुक्तं, एवमाभ्यन्तरं तपः ॥३४॥

टीका—'तवो य' इत्यादि—

तपश्च द्विविधं=द्विप्रकारकम्, उक्तम्=कथितम्, कोऽसौ प्रकारः ? इत्याशङ्क्याह—'बाहिरब्भंतरो तहा' इति। बाह्यम्, तथा आभ्यन्तरं च। तत्र बाह्यं षड्विधं=षट् प्रकारकम् उक्तम्, आभ्यन्तरं तपः – एवम्=अनेनैवप्रकारेण वर्तते। आभ्यन्तरमपि तपः षट्प्रकारकमेवेत्यर्थः। अस्य सविस्तरं वर्णनं त्रिंशत्तमे तपोमार्गनामकेऽध्ययने करिष्यते ॥३४॥

ज्ञानादीनां फलमाह—

मूलम्—नाणेणं जाणई भावे, दंसणेण य सद्दहे।
चरित्तेण निगिण्हाइ, तवेण परिसुज्झई ॥३५॥

अब चौथे कारण तपको कहते है—'तवो य' इत्यादि।

अन्वयार्थ-(बाहिर तहा अब्भंतरो–बाह्यं तथा आभ्यन्तरम्) बाह्य और आभ्यन्तरके भेदसे(तवो य दुविहो वुत्तो–तपश्च द्विविधं प्रोक्तम्)तप दो प्रकारका कहागया है। (बाहिरो छव्विहो वुत्तो–बाह्यं षड्विधम् उक्तम्) बाह्य तप छह प्रकार तथा (एवमब्भिंतरो तवो–एवमाभ्यन्तरं तपः) आभ्यन्तर तपभी छह प्रकार, इस प्रकार यह तप बारह प्रकारका जानना चाहिये। इन बारह प्रकारके तपोंका विस्तृत वर्णन तपोमार्ग नामके तीसवें अध्ययनमें किया जायगा ॥ ३४ ॥

હવે ચોથું કારણ તપને કહે છે—"तवोय" ઈત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—बाहिर तहा अब्भंतरो–बाह्य तथ अभ्यन्तरम् બાહ્ય અને અભ્યંતરના ભેદથી तवो य दुविहो वुत्तो–तपश्च द्विविधं प्रोक्तम् તપ બે પ્રકારનાં કહેવામાં આવેલ છે बाहिरो छव्विहो वुत्तो–बाह्यं षड्विधं उक्तम् બાહ્ય તપ છ પ્રકારનાં છે તથા एवमब्भिंतरो तवो–एवमाभ्यंतरं तपः અભ્યંતર તપ છ પ્રકારનાં છે. આ પ્રમાણે આ તપને બાર પ્રકારનાં જાણવાં જોઈએ આ બાર પ્રકારનાં તપોનું વિસ્તૃત વર્ણન તપોમાર્ગ નામના ત્રીસમાં અધ્યયનમાં કરવામાં આવશે. ॥૩૪॥

छाया—ज्ञानेन जानाति भावान्, दर्शनेन च श्रद्धत्ते ।
चारित्रेण निगृह्णाति, तपसा परिशुध्यति ॥३५॥

टीका—'नाणेण' इत्यादि—

आत्मा-ज्ञानेन=सम्यग्ज्ञानेन मत्यादिना, भावान्=जीवादिपदार्थान् जानाति। दर्शनेन=सम्यक्त्वेन च भावान् श्रद्धत्ते, चारित्रेण निगृह्णाति=आस्रवनिरोधरूपं संवरं करोति तथा तपसा परिशुध्यति=कर्मरजोऽपनयनेन शुद्धो भवति । उक्तंहि-

'संजमेणं अज्जो अणण्हयफले तवे वोदाणफले' इति । (भग. श. २उ. ५)

छाया-'संयमोऽनास्रवफलः, तपो व्यवदानफलम्' इति । संयमः=चारित्रम् अनास्रवफलः, अनास्रवः-आस्रवाभावरूपः संवरः फलं यस्य स तथा, भवति । तपः-अनशनादिद्वादशविधं, व्यवदानफलं=व्यवदानं-कर्मनिर्जरया शुद्धिर्वा फलं यस्य तत्तथा भवति ॥३५॥

अब सूत्रकार ज्ञानादिकोंके फलको कहते है—'नाणेण' इत्यादि।

अन्वयार्थ—आत्मा (नाणेण जाणई-ज्ञानेन जानाति) मतिज्ञानादिक रूप सम्यग्ज्ञानसे जीवादिक पदार्थोंको जानता है तथा (दंसणेण सद्दहे-दर्शनेन श्रद्धत्ते) दर्शनसे पदार्थोंका श्रद्धान करता है। (चरित्तेण निगिण्हाइ-चारित्रेण निगृण्हाति) चारित्रसे आस्रवका निरोधरूप संवर करता है। तथा (तवेण परिसुज्झई-तपसा परिशुद्ध्यति) तपसे कर्मरजका अपनयन करते हुए शुद्ध होता है । यही बात भगवती सूत्र शतक दूसरे उद्देश पांचवेमें इसी तरह कही गई है कि "संजमे णं अज्जो ! अणण्हफले तवे वोदाणफले" अर्थात् संयम-चारित्र-अनास्रव रूप संवर फलवाला होता है तथा अनशन आदि बारह प्रकारका तप व्यवदान-कर्मनिर्जरा अथवा कर्मनिर्जरासे जायमान शुद्धिफलवाला होता है ॥ ३५ ॥

હવે સૂત્રકાર જ્ઞાનાદિકોના ફળને બતાવે છે—'नाणेण' ઈત્યાદિ.—

અન્વયાર્થ—આત્મા नाणेण जाणई-ज्ञानेन जानाति મતિજ્ઞાનાદિક રૂપ સમ્યગ્ જ્ઞાનથી જીવાદિક પદાર્થોને જાણવું તે છે તથા दंसणेण सद्दहे-दर्शनेन श्रद्धत्ते દર્શનથી પદાર્થોનું શ્રધ્ધાન કરે છે चारित्तेण निगिण्हाइ-चारित्रेण निगृण्हाति ચરિત્રથી આસ્રવના નિરોધરૂપ સંવર કરે છે તથા तवेण परिसुज्झई-तपसा परिशुद्धति તપથી કર્મ રજનું અપનયન કરીને શુધ્ધ થાય છે, આજ વાત ભગવતિસૂત્ર શતક બીજા ઉદ્દેશ પાંચમામાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે કે, "संजमेणं अज्जो अणण्हफले तवे वोदाणफले" અર્થાત્-સંયમ, ચારિત્ર, નાસ્રવરૂપ સંવર ફળવાળા હોય છે તથા અનશન આદિ બાર પ્રકારનું તપ -કર્મનિર્જરા અથવા કર્મનિર્જરાથી જાયમાન શુદ્ધિફળવાળા હોય છે.૩૫

ज्ञानदर्शनचारित्रतपोरूपस्य मार्गस्य फलं मोक्ष इत्युक्तं, संप्रति मोक्षफलभूतां गतिमाह—

मूलम्—खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेण तवेण य ।
सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो, त्ति बेमि ॥३६॥
॥ मुक्खमग्गगईयं समत्तं ॥ २ ॥

छाया—क्षपयित्वा पूर्वकर्माणि, संयमेन तपसा च ।
सर्वदुःखप्रहीणार्थाः प्रक्रामन्ति महर्षयः, इति ब्रवीमि ॥ ३६ ॥

टीका—'खवित्ता' इत्यादि—

सर्वदुःखप्रहीणार्थाः=प्रहीणानि सर्वदुःखानि यस्मिस्तत् सर्वदुःखप्रहीणम् यद्वा सर्वदुःखानां प्रहीणं=प्रहाणि यस्मिस्तत् सर्वदुःखप्रहीणं सिद्धिक्षेत्रं, तदेव अर्थः प्रयोजनम् अभीष्टं येषां ते तथाविधः, यद्वा—सर्वदुःखानां प्रहीणं—प्रहाणिः सर्वदुःखप्रहीणं, तदेव अर्थः प्रयोजनम् अभीष्टं येषां ते तथाविधाः, महर्षयः=महामुनयः, संयमेन=सम्यक् सावद्ययोगेभ्य उपरमणं संयमश्चारित्रं तेन, तपसा=अनशनादिद्वादशविधेन च पूर्वकर्माणि=पूर्वोपार्जितानि ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि, क्षपयित्वा=

दर्शन, ज्ञान, चारित्र एवं तपरूप मार्गका फल मोक्ष है ऐसा कहकर अब सूत्रकार मोक्षफल भूत गतिको कहते है—'खवित्ता' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा—सर्वदुःखप्रहीणार्थाः) समस्त प्रकारके दुःखोंसे प्रहीण जो सिद्धि रूप क्षेत्र है वही है प्रयोजनरूप अर्थ जिन्होंका ऐसे (महस्सिणो—महर्षयः) महामुनिजन (संजमेण तवेण य—संयमेन तपसा च) समस्त सावद्ययोगोसे विरमणरूप संयमसे एवं अनशनादिक रूप बारह प्रकारके तपसे (पुव्वकम्माइं—पूर्वकर्माणि) पूर्व कर्मोंको—पूर्वोपार्जित ज्ञानावरणीयादिक कर्मोंका (खावित्ता—क्षपयित्वा) क्षय करके

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપરૂપ માર્ગનું ફળ મોક્ષ છે, કહીને હવે સૂત્રકાર મોક્ષફળરૂપ ગતિને કહે છે.—"खवित्ता" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा – सर्वदुःखप्रहीणार्थाः સઘળા પ્રકારના દુઃખોથી પ્રહીણ જે સિધ્ધિરૂપ ક્ષેત્ર છે તેજ છે પ્રયોજનરૂપ અર્થ જેનો એવા महेसिणो–महर्षयः મહામુનિ જન સઘળા સાવદ્ય યોગોથી વિરમણરૂપ સંયમથી અને અનશનાદિક રૂપ બાર પ્રકારના તપથી पुव्वकम्माइं–पूर्वकर्माणि પૂર્વ કર્મોને

क्षयं नीत्वा, प्रक्रामन्ति-सिद्धिं प्रति प्रकर्षेण गच्छन्ति, न ततः पुनर्निवर्तन्त इत्यर्थः । इति ब्रवीमि=अस्य व्याख्या पूर्ववत् ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-" जैनशास्त्राचार्य"-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर -पूज्यश्रीघासीलालव्रतिविरचितायाम् "उत्तराध्ययनसूत्रस्य" प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायाम्-'मोक्षमार्गगति' नामकं अष्टाविंशतितममध्ययनं-सम्पूर्णम् ॥२८॥

पुनरावृत्ति रहित सिद्धि गतिको (पक्कमंति-प्रक्रामन्ति) प्राप्त कर लेते है । ऐसा मैंने जैसा भगवानसे सुना (त्तिबेमि-इतिब्रवीमि) है वैसा ही हे जम्बू ! तुमसे कहा है ॥ ३६ ॥

॥ यह उत्तराध्ययन सूत्रका अठाईसवां अध्ययन समाप्त ॥ २८ ॥

પૂર્વોપાર્જીત જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોને खवित्ता-क्षपयित्वा ક્ષય કરીને પુનરાવૃત્તિ રહિત સિદ્ધિ ગતિને पक्कमंति-प्रक्रामन्ति પ્રાપ્ત કરી લે છે એવું મેં જેમ ભગવાનથી સાંભળ્યું છે त्तिबेमि-इतिब्रवीमि તેવું જ હે જમ્બૂ ! તમને કહેલ છે. ॥ ૩૬ ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અઠાવીસમા અધ્યયનનો
ગુજરાતી ભાષા અનુવાદ સંપૂર્ણ ॥ ૨૮ ॥

अथ एकोनत्रिंशत्तमसध्ययनम् प्रारभ्यते ।

अष्टाविंशतितमसध्ययनमुक्तम् , अथ सम्यक्त्वपराक्रमनामकमेकोनत्रिंशत्तमम-ध्ययनं प्रारभ्यते अस्य च तेन सहायमभिसम्बन्धः—अनन्तरोक्ताध्ययने ज्ञानदर्शन-चारित्रतपांसि मोक्षमार्गत्वेन प्रतिबोधितानि तानि च संवेगादीन्यकर्मता पर्य-न्तानि भवन्तीत्यतस्तानि वर्णयितुमिदमध्ययनमारभ्यते । किंच—अनन्तरोक्ताध्ययने मोक्षमार्गगतिरुक्ता, सा च वीतरागत्वपूर्विका, तस्माद् यथा वीतरागत्वं भवति तदनेनाध्ययनेन प्रतिबोधयितुमिदमध्ययनं आरभ्यते । एवमनेन सम्बन्धद्वयेन समायातमिदमध्ययनं वक्तुमादौ श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह—

उन्तीसवां अध्ययन प्रारंभ—

अट्ठाईसवां अध्ययन कहकर अब सूत्रकार उन्तीसवां अध्ययन कहते हैं । इस अध्ययनका नाम सम्यक्त्वपराक्रम है । इसका संबंध पूर्व अध्ययनके साथ इस प्रकारसे है कि—जो वहां ज्ञान, दर्श, चारित्र, एवं तप इन चार बातोंको मुक्तिका कारण कहा गया है सो ये चारों ही संवेगसे लेकर अकर्मता पर्यन्त तिहत्तर बोल वाले होते हैं, सो इन्हीं संवेगादिकोंको विशेषरूपसे प्रकस करनेके लिये इस अध्ययनका प्रारंभ हुआ है । और अनन्तर उक्त अध्ययनमें मोक्षमार्ग गति बतलाई गई है। वह गति वीतरागतापूर्वक होती है । इसलिये वह वीतरागता जैसे होती है वह बात इस अध्ययन द्वारा कही जाती है । इस प्रकार इन दो संबंधको लेकर यह अध्ययन कहा जा रहा है । इसमें सर्व प्रथम श्री सुधर्मास्वामी श्री जंबूस्वामीसे कहते हैं—' सुयंमे ' इत्यादि ।

ઓગણત્રીસમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

અઠ્ઠાવીશમું અધ્યયન કહેવાઇ ગયુ છે, હવે ઓગણત્રીસમા અધ્યયનની શરૂઆત થાય છે. આ અધ્યયનનું નામ સમ્યકત્વ પરાક્રમ છે. આ અધ્યયનનો સંબંધ આઠ્ઠવીશમા અધ્યયનની સાથે આ પ્રમાણે છે—અઠ્ઠાવીશમાં અધ્યયનમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ આ ચાર વાતોને મુક્તિનું કારણ બતાવેલ છે. આ ચારે સંવેગથી લઈને અકર્મતા પર્યંત તોતેર બોલવાળા હોય છે. જેથી આ સંવેગાદિકોની વિશેષરૂપથી સમજણ આપવા માટે આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવેલ છે. અઠ્ઠાવીશમાં અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગની ગતિ બતાવવામાં આવેલ છે, તે ગતિ વિતરાગતાપૂર્વક થાય છે. આ કારણે તે વિતરાગતા કઈ રીતે થાય છે એ વાત આ અધ્યયન દ્વારા કહેવામાં આવશે. આ પ્રમાણે એ બન્ને સંબંધોને લઈને આ અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. આમાં સર્વ પ્રથમ શ્રી સુધર્મસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—" સુયંમે " ઇત્યાદિ ।

मूलम्--सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं--इह खलु सम्मत्त परक्कमे नामं अज्झयणं समणेण भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइयं, जं सम्मं सद्दहित्ता पत्तियाइत्ता रोयइत्ता फासित्ता पालइत्ता तीरित्ता कित्तइत्ता सोहइत्ता आराहित्ता आणाए अणुपालयित्ता बहवे जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिनिव्वायंत्ति सव्वदुःखाणमंतं करेंति ॥

छाया—श्रुतं मे आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यातम् । इह खलु सम्यक्त्वपराक्रमं नामाध्ययनं श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितम्, यत् –सम्यक् श्रद्धाय, प्रतीत्य, रोचयित्वा, स्पृष्ट्वा, पालयित्वा, तीरयित्वा कीर्तयित्वा शोधयित्वा आराध्य, आज्ञया अनुपाल्य बहवो जीवाः सिध्यन्ति बुध्यन्ते, मुच्यन्ते परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति ॥

टीका—' सुयं मे आउसं ' इत्यादि ।

हे आयुष्मन् !=हे शिष्य ! मे=मया, श्रुतं=श्रवणविषयीकृतं भगवद्वचनमिति शेषः । तेन=लोकत्रयप्रसिद्धेन, भगवता=समग्रैश्वर्यादिगुणसम्पन्नेन श्री महावीरस्वामिना तीर्थकरेण, एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण, आख्यातं=कथितम् । तेन भगवता किमाख्यातम् । इति शिष्यजिज्ञासायामाह–' इह खलु ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ–(आउसं–हे आयुष्मन्) शिष्य। (सुयं मे–मे श्रुतम्) मैंने भगवान् के समीप सुना है । (तेणं भगवया एवमक्खायं–तेन भगवता एवं आख्यातम्) समग्र ऐश्वर्यादि गुणसंपन्न उन लोकत्रयप्रसिद्ध तीर्थंकर श्री महावीरस्वामीने इस तरह–वक्ष्यमाण प्रकारसे कहा है । क्या कहा ? इस प्रकार की शिष्यकी जिज्ञासा के समाधान निमित्त सुधर्मास्वामी कहते हैं कि (कासवेणं समणेण भगवया महावीरेणं इह खलु सम्मत्त परक्कम नाम अज्झयणं पवेइयं–काश्यपेन श्रमणेन भगवता महा-

---

અન્વયાર્થ—आउसं–आयुष्मन् હે જમ્બૂ ! सुयं मे–मे श्रुतम् મે ભગવાનની પાસેથી સાંભળ્યુ છે, तेणं भगवया एवमक्खायं–तेन भगवता एवं आख्यातम् સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણસંપન્ન અને ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે–વક્ષ્યમાણ પ્રકારે કહ્યુ છે, શું કહ્યું છે ? આ પ્રમાણે શિષ્યની જીજ્ઞાસાના સમાધાન નિમિત્ત શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે કે, कासवेणं भगवया महावीरेणं इह खलु सम्मत्तपरक्कमे नाम अज्झयणे पवेइये–

हे जम्बूः! काश्यपेन=काश्यपगोत्रजेन श्रमणेन=तपस्विना, भगवता महावीरेण श्री वर्धमानस्वामिना, इह=अस्मिन् श्री उत्तराध्ययनसूत्राख्ये प्रवचने खलु निश्चयेन सम्यक्त्वपराक्रमं=सम्यक्त्वस्य पराक्रमः सम्यक्त्वजनितमुत्तरोत्तरगुणप्राप्त्या कर्मक्षपणसामर्थ्यं वर्ण्यते यस्मिंस्तत् सम्यक्त्वपराक्रमं नाम सम्यक्त्वपराक्रमनाम्ना प्रसिद्धमेकोनत्रिंशत्तमम् अध्ययनं प्रवेदितम्=आख्यातम्। 'जं सम्मं सद्दहित्ता' यत् खलु सम्यक् श्रद्धाय=' भगवता यद् वर्णितं तत्सत्य '-मिति विश्वासं कृत्वा, अत एव 'प्रतीत्य' 'इदमित्थमेवे 'ति विशेषतो निश्चित्य, कल्याणकारकत्वेन हृद्यवधार्येति यावत्, रोचयित्वा-भगवदुक्तार्थमनुष्ठातुं तत्प्रवचनमध्ये चाभिलष्य, स्पृष्ट्वा=योगत्रयेण स्पर्शं कृत्वा, तत्र मनसा सूत्रार्थोभयसननेन, वचन

वीरेण इह खलु सम्यक्त्व पराक्रमं नाम अध्ययनं प्रवेदितम्) काश्यपगोत्रमें उत्पन्न हुए, निर्ग्रन्थ, भगवान् श्री वर्द्धमान स्वामीने इस उत्तराध्ययन नामक प्रवचनमें निश्चयसे सम्यक्त्वपराक्रम नामका यह अध्ययन कहा है। इस अध्ययनमें सम्यक्त्वसे उत्पन्न होनेवाले उत्तरोत्तर गुणोंकी प्राप्तिसे कर्मक्षयके योग्य सामर्थ्यका वर्णन है। (जं सम्मं सद्दहित्ता यत् सम्यक् श्रद्धाय) जिसको सम्यक् रीतिसे श्रद्धाका विषय करके अर्थात् 'भगवान् ने जो वर्णित किया है वह सत्य है' इस प्रकार विश्वास करके-तथा (पत्तिया-प्रतीत्य) 'यह इसी प्रकार है अन्य प्रकार नहीं है, इसीसे जीवोंका कल्याण हो सकता है अतः यही कल्याणकारी है' ऐसा हृदयमें निश्चय करके (रोयइत्ता-रोचयित्वा) भगवदुक्त अर्थको अनुष्ठित करनेके लिये उनके प्रवचनको पालनेकी अभिलाषारूप रुचि करके, (फासित्ता-स्पृष्ट्वा) योगत्रयसे स्पर्श करके-मनसे सूत्र, अर्थ ए

काश्यपेन श्रमणेन भगवता महावीरेण इह खलु सम्यक्त्वपराक्रमं नाम अध्ययनं प्रवेदितम् કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા, નિર્ગ્રંથ ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીએ આ ઉત્તરાધ્યયન નામના પ્રવચનમાં નિશ્ચયથી સમ્યકત્વ પરાક્રમ નામનુ આ અધ્યયન કહેલ છે. આ અધ્યયનમાં સમ્યક્ત્વથી ઉત્પન્ન થનારા ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિથી કર્મક્ષપણના યોગ્ય સામર્થ્યનું વર્ણન કરેલ છે. જેને जं सम्मं सद्दहित्ता-यत् सम्यक् श्रद्धाय જેને સમ્યક્ રીતથી શ્રદ્ધાનો વિષય કરીને અર્થાત્ ભગવાને જે વર્ણન કરેલ છે તે સત્ય છે. આ પ્રમાણે વિશ્વાસ કરીને, તથા पत्तिया-प्रतीत्य "આ એજ પ્રમાણે છે, અન્ય પ્રકારથી નથી, આનાથી જીવોનું કલ્યાણ થઈ શકે છે, આથી એ કલ્યાણકારી છે." એવો હૃદયમાં નિશ્ચય કરીને रोयइत्ता-रोचयित्वा ભગવદુક્ત અર્થને અનુષ્ઠિત કરવા માટે એમના પ્રવચનને પાળવાની અભિલાષારૂપ રૂચિ કરીને फासित्ता-स्पृष्ट्वा યોગત્રયથી સ્પર્શ

-वाचनादिना, कायेन-भङ्गकरचनादिना, एवं पालनाराधनयोरपि योगत्रयं विज्ञेयम्। पालयित्वा तद्विहितानुष्ठानस्यातिचारपरिशुद्धिपूर्वकमसकृदुपयोगेन, तीरयित्वा=अध्ययनादिना परिसमाप्य, कीर्तयित्वा=' इदमित्थं मयाऽधीतम्' इति गुरोरग्रे विनयपूर्वकं निवेद्य, शोधयित्वा, गुरुवद् घोषादि परिशुद्धिकृत्वा, आराध्य= उत्सूत्रप्ररूपणापरिहारेण उत्सर्गापवादकुशलतया वा यावज्जीवं भगवदुक्तार्थस्य सम्यगासेवनेन, एतत् सर्वं स्वबुद्ध्याऽपि स्यादित्यत आह-' आणाए ' इति। आज्ञया-गुरुनियोगरूपया जिनाज्ञारूपया वा अनुपाल्य=उचितकाले विधिपूर्वकमासेव्य, बहवो जीवाः सिध्यन्ति-सकलकार्यकारितया सिद्धा भवन्ति, बुध्यन्ते-

उभयका मनन, वचनसे वाचना आदि, तथा कायसे भंगककी रचना आदि द्वारा स्पर्श करके (इसी तरह पालन एवं आराधनमें भी योगत्रय जानना चाहिये) (पालइत्ता-पालयित्वा) भगवदुक्त अनुष्ठानको अतिचारोंकी परिशुद्धिपूर्वक बारंबार उपयोगकी सावधानीसे पालन करके तीरित्ता-तीरयित्वा) अध्ययन आदि द्वारा उसको समाप्त करके (कित्तइत्ता-कीर्तयित्वा) 'यह इस प्रकार मैंने पढा है' इस प्रकार गुरु महाराजके समक्ष विनय पूर्वक निवेदन करके (सोहइत्ता-शोधयित्वा) गुरुके बताने के अनुसार उदात्तादि घोषकी शुद्धिसे विशुद्ध करके (आराहित्ता-आराध्य) आराधना करके उत्सूत्र प्ररूपणा न करते हुए, उत्सर्ग और अपवादको यथावत् समझाते हुए जीवन पर्यन्त भगवदुक्त अर्थको जीवनमें उतार करके (आणाए अणुपालयित्ता-आज्ञया अनुपाल्य) तथा अपनी बुद्धिके अनुसार नहीं किन्तु जैसी आज्ञा गुरुमहाराजकी अथवा जिनेन्द्रदेवकी है उसीके

કરીને-મનમાં સૂત્ર, અર્થ અને બન્નેનુ મનન, વચનથી વાચના આદિ તથા કાયથી ભગકની રચના આદિ દ્વારા સ્પર્શ કરીને પાલન અને આરાધનાનાં પણ યોગત્રય જાણવા જોઈએ. पालइत्ता-पालयित्वा ભગવદુક્ત અનુષ્ઠાનને અતિચારોની પરિશુદ્ધિપૂર્વક વારંવાર ઉપયોગની સાવધાનીથી પાલન કરીને तीरित्ता-तीरयित्वा અધ્યયન આદિ દ્વારા એને સમાપ્ત કરીને, ' એ कित्तइत्ता-कीर्तयित्वा આ પ્રમાણે મેં ભણેલ છે' આ પ્રમાણે ગુરુદેવની સમક્ષ વિનયપૂર્વક નિવેદન કરીને सोहइत्ता-शोधयित्वा ગુરુએ બતાવ્યા અનુસાર ઉદાત્તાદિ ઘોષની શુદ્ધિથી વિશુદ્ધ કરીને आराहित्ता-आराध्य આરાધના કરી, ઉત્સૂત્ર પ્રરુપણા ન કરતાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદને યથાવત સમજી લઈને જીવત પર્યંત ભગવદુક્ત અર્થને જીવનમા ઉતારીને आणाए अणुपालयित्ता-आज्ञया अनुपाल्य તથા પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર નહીં પરંતુ જેવી આજ્ઞા ... ની અથવા જીનેન્દ્રદેવની છે. એ અનુસાર ઉચિતકાળમાં વિધિપૂર્વક પાલનકરીને

विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकमवलोकयन्ति, मुच्यन्ते–सकलकर्मभ्यो मुक्ता भवन्ति, ततश्च परिनिर्वान्ति=सकलकर्मदावानलोपशमेन, शीतलीभूता भवन्ति। अतएव सर्वदुःखानां=शरीरमानसानाम्, अन्तम्–आत्यन्तिकविनाशं कुर्वन्ति, सिद्धिगतिनामधेयस्थानप्राप्त्या अव्याबाधसुखभाजो भवन्तीत्यर्थः ॥

अनुसार उचित कालमें विधिपूर्वक पालन करके (बहवे जीवा सिज्झंति–बहवः जीवाः सिध्यन्ति) अनेक जीव समस्त कार्योंको कर लेनेके कारण सिद्ध होते हैं, (बुज्झंति–बुध्यन्ते) विमल केवलज्ञानरूप आलोकसे सकल लोक और अलोकको देखते हैं, (मुच्चंति–मुच्यन्ते) सकल कर्मोंसे सर्वथा मुक्त होते हैं परिनिव्वायंति–परिनिर्वान्ति तथा सकल कर्मरूप दावानलके इकदम बुझ जानेके कारण शीतलीभूत बन जाते हैं, (सव्वदुःखाणमंतं करेंति–सर्वदुःखाना मंतं कुर्वन्ति) अत एव मानसिक दुःखोंका आत्यन्तिक विनाश कर देनेके कारण सिद्धि गति नामक स्थानकी प्राप्तिसे अव्याबाध सुखके भोक्ता बन जाते हैं।

भावार्थ—सुधर्मा स्वामी श्री जंबूस्वामीको इस अध्ययनके प्रारंभ करनेका उद्देश समझाते हुए कह रहे हैं कि आयुष्मन्! मैंने यह अध्ययन भगवान् श्री वर्धमानस्वामीके मुखारविन्दसे सुना है। उन्होंने ऐसा प्रतिपादन किया है कि जो मुनि इस अध्ययनमें प्रतिपादित संवेग आदि अकर्मतापर्यन्तके गुणोंको सम्यक् श्रद्धासे. प्रतीतिसे, रुचि आदिसे, सुनेगा पालन करेगा, योगत्रयकी सावधानीपूर्वक इनको अपने जीवनमें उतारेगा

बहवे जीवा सिज्झंति–बहवः जीवाः सिध्यंतिअनेक જીવ સમસ્ત કાર્યોને કરી લેવાના કારણેસિદ્ધ થાય છે. बुज्झंति–बुध्यन्तेविमળ કેવળજ્ઞાન રૂપ આલોકથી સકળ લોક અને આ લોકને જુએ છે. मुच्चंति– मुच्यन्ते સકળકર્મોથી સર્વથા મુક્ત બને છે, परिनिव्वायंति–परिनिर्वान्ति તથા સકળકર્મ રૂપ દાવાનળને એકદમ બુઝવવાને કારણે શીતળભૂત બની જાય છે, सव्वदुःखाणमंतं करेंति–सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति અતએવ તે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો સમૂળગો વિનાશ કરી દેવાના કારણે સિદ્ધગતિ નામના સ્થાનની પ્રાપ્તિથી અવ્યાબાધ સુખના ભોક્તા બની જાય છે.

ભાવાર્થ—શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામીને આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજાવતાં કહી રહ્યા છે કે, આયુષ્મન! મેં આ અધ્યયન ભગવાન શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના મુખારવિંદથી સાંભળેલ છે. એમણે એવું પ્રતિપાદન કરેલ છે કે, જે મુનિ આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદિત સંવેગ આદિ અકર્મતા પર્યંતના ગુણોને સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી. પ્રતીતિથી, રૂચિ આદિથી, સાંભળશે, પાલન કરશે, યોગત્રયની સાવધાનપૂર્વક આને પોતાના જીવનમાં ઉતારશે તે

कोऽर्थः सम्यक्त्वपराक्रमाध्ययने भगवता मज्ञप्त इति जिज्ञासायां प्रस्तुताध्ययनविषयभूतानां संवेगनिर्वेदादित्रिसप्ततिपदार्थानां नामान्याह—

मूलम्—तस्सणं अयमट्ठे एवमाहिज्जइ, तं जहा—संवेगे १, निव्वेए २, धम्मसद्धा ३, गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया ४, आलोयणया ५, निंदणया ६, गरिहणया ७, सामाइए ८, चउवीसत्थए ९, वंदणए १०, पडिक्कमणे ११, काउस्सग्गे १२, पच्चक्खाणे १३, थयथुइमंगले १४, कालपडिलेहणया १५, पायच्छित्तकरणे १६, खमावणया १७, सज्झाए १८, वायणया १९, परिपुच्छणया २०, परियट्टणया २१, अणुप्पेहा २२, धम्मकहा २३, सुयस्स आराहणया २४, एगग्गमणसंनिवेसणया २५, संजमे २६, तवे २७, वोदाणे २८, सुहसाए २९, अप्पडिबद्धया ३०, विवित्तसयणासणसेवणया ३१, विणिवट्टणया ३२ संभोगपच्चक्खाणे ३३, उवहिपच्चक्खाणे ३४, आहारपच्चक्खाणे ३५, कसायपच्चक्खाणे ३६, जोगपच्चक्खाणे ३७, सरीरपच्चक्खाणे ३८, सहायपच्चक्खाणे ३९, भत्तपच्चक्खाणे ४०, सब्भावपच्चक्खाणे ४१, पडिरूवणया ४२, वेयावच्चे ४३, सव्वगुणसंपण्णया ४४, वीयरागया ४५, खंती ४६, मुत्ती ४७, मद्दवे ४८, अज्जवे ४९, भावसच्चे ५०, करणसच्चे ५१, जोगसच्चे ५२, मणगुत्तया ५३, वयगुत्तया ५४, कायगुत्तया ५५ मणसमाधारणया ५६, वयसमाधारणया ५७, कायसमाधारणया ५८, नाणसंपन्नया ५९ दंसणसंपन्नया ६०, चरित्तसंपन्नया ६१, सोइंदियनिग्गहे ६२, चक्खि-

---

वह अवश्य ही इस संसारके दुःखोंसे छुटकारा पाकर सिद्धिगतिका पात्र बनेगा। जितने भी जीव अभीतक इस गतिके पात्र बने हैं व बन रहे हैं। वे सब इसी तरहसे बने हैं और बन रहे हैं॥

અવશ્ય આ સંસારના દુઃખોથી છૂટીને સિદ્ધિગતિને પાત્ર બનશે. જેટલા પણ આજ સુધી આ ગતિના પાત્ર બનેલ છે, તેમ બની રહેલ છે, એ સઘળા પ્રમાણે બન્યા છે, અને બની રહ્યા છે.

दियनिग्गहे ६३, घाणिंदियनिग्गहे ६४, जिब्भिंदियनिग्गहे ६५ फासिंदियनिग्गहे ६६, कोहविजए ६७, माणविजए ६८, माया-विजए ६९, लोहविजए, ७०, पेज्जदोसमिच्छादंसणविजए ७१, सेलेसी ७२, अकम्मया ७३ ॥

छाया—तस्य खलु अयमर्थ एवमाख्यायते, तद् यथा-संवेगः १, निर्वेदः २, धर्मश्रद्धा ३, गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणता ४, आलोचनता ५, निन्दनता ६, गर्हणता ७, सामायिकं ८, चतुर्विंशतिस्तवः ९, वन्दनं १०, प्रतिक्रमणं ११, कायोत्सर्गः

भगवान महावीरने इस सम्यक्त्वपराक्रम नामक अध्ययनमें कौनसा अर्थ प्ररूपित किया है, इस प्रकार शिष्यकी जिज्ञासाके समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं—'तस्सणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(तस्सणं अयमट्टे एवमाहिज्जइ-तस्य खलु अयं अर्थः एवं आख्यायते) भगवान् महावीर तीर्थंकर श्रीवर्धमानस्वामीने सम्यक्त्व पराक्रम नामक अध्ययनका यह वक्ष्यमाण अर्थ तिहत्तर बोलोंसे इस प्रकार कहा जाता है (तं जहा-तत् यथा) वे तिहत्तर बोल इस तरह है-

१ (संवेगे-संवेगः) संवेग२ (निव्वेए-निर्वेदः) निर्वेद ३ (धम्मसद्धा-धर्मश्रद्धा) धर्मश्रद्धा ४ (गुरुसाहम्मिय सुस्सूसणया-गुरुसाधर्मि शुश्रूषणता) गुरु और साधर्मिकोंकी सुश्रूषणता ५(आलोयणया-आलोचनता) आलोचनता ६(निंदणा-निन्दना) निन्दनता ७(गरिहणया-गर्हणता)गर्हणता ८(सामाइए-सामयिकं) सामायिक९ (चउव्वीसत्थए-चतुर्विंशतिस्तवः) चतुर्विं-

---

ભગવાન મહાવીરે આ સમ્યકત્વ પરાક્રમ નામના અધ્યયનમાં કેવો અર્થ પ્રરૂપિત કરેલ છે? આ પ્રકારની શિષ્યની જીજ્ઞાસાના સમાધાન નિમિત્ત સૂત્ર-કાર કહે છે—"तस्सणं" ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—तस्सणं अयमट्ठे एवमहिज्जइ-तस्य खलु अयं अर्थः आख्यायते ભગવાન મહાવીર તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાનસ્વામીએ સમ્યકત્વ પરાક્રમ નામના અધ્ય-યનનો આ વક્ષ્યમાણ અર્થ તોંતેર (૭૩) બોલો આ પ્રમાણે કહેલ છે तं जहा-तद्यथा તે આ પ્રમાણે બતાવેલ છે. અર્થાત્ એ તોંતેર બોલ આ પ્રમાણે છે—૧ संवेगे-संवेगः સંવેગ, ૨ निव्वेए-निर्वेगः નિર્વેગ, ૩ धम्मसद्धा-धर्मश्रद्धा ધર્મમાં શ્રદ્ધા, ૪ गुरुसाहम्मिय सुस्सूसणया-गुरुसाधर्मिक सुश्रूषणता ગુરુધાર્મિકો પ્રત્યે સુશ્રૂષણતા, ૫ आलोयणया-आलोचनता આલોચનતા, ૬ निंदणा-निन्दनता નિન્દનતા, ૭ गरिहणया-गर्हणता ગર્હણતા, ૮ सामाइए-सामायिकं સામાયિક, ૯ चउव्वीसत्थए-चतुर्विं-

१२, प्रत्याख्यानं १३, स्तवस्तुतिमङ्गलं १४, कालप्रत्युपेक्षणता १५, प्रायश्चित्त-करणं १६, क्षमापणता १७, स्वाध्यायः १८, वाचनता १९, प्रतिप्रच्छनता २०, परावर्तनता २१, अनुप्रेक्षा २२, धर्मकथा २३, श्रुतस्याराधना २४, एकाग्रमनः संनिवेशना २५, संयमः २६, तपः २७, व्यवदानं २८, सुखशायः २९, अप्रति-बद्धता ३०, विविक्तशयनासनसेवनता३१, विनिवर्तनता ३२, संभोगप्रत्याख्यानं

शतिस्तव १० (वंदणए-वन्दनं) वंदन ११ (पडिक्कमणे-प्रतिक्रमणं) प्रतिक्रमण १२ (काउस्सग्गे-कायोत्सर्गः) कायोत्सर्ग १३ (पच्चक्खाणे-प्रत्याख्यानं) प्रत्याख्यान १४ (थयथुइमंगले-स्तवस्तुतिमंगलं) स्तवस्तुति मंगल १५ (कालपडिलेहणया-कालप्रत्युपेक्षणता) कालप्रत्युपेक्षणता १६ (पायश्चित्तकरणे-प्रायश्चित्तकरणं) प्रायश्चित्तकरण१७ (खमावणया-क्षमा-पणता) क्षमापना १८ (सज्झाए-स्वाध्यायः) स्वाध्याय १९ (वायणा-वाचनता) वाचनता २० (परिपुच्छणया-प्रतिप्रच्छनता) प्रतिप्रच्छनता २१ (परियट्टणया-परावर्तनता) परावर्तनता २२ (अणुप्पेहा-अनुप्रेक्षा) अनुप्रेक्षा २३ (धम्मकहा-धर्मकथा) धर्मकथा २४ (सुयस्स आराहणया-श्रुतस्या राधनता) श्रुतकी आराधनता २५ (एगग्गमणसंनिवेशता-एकाग्रमनः संनिवेशना) एकाग्रमनसंनिवेशनता २६ (संजमे-संयमः) संयम २७ (तवे-तपः) तप २८ (वोदाणे-व्यवदानं) व्यवदान २९ (सुहसाए-सुखशातः) सुखशात ३० (अप्पडिबद्धया-अप्रतिबद्धता) अप्रतिबद्धता ३१ (विवित्तसयणासणसेवणया-विविक्तशयनासनसेव-

शतिस्तवः ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ૧૦ वंदणए-वन्दनं વંદન, ૧૧ पडिक्कमणे-प्रतिक्रमणं પ્રતિક્રમણ, ૧૨ काउस्सग्गे-कायोत्सर्गः કાયોત્સર્ગ, ૧૩ पच्चक्खाणे-प्रत्याख्यानं પ્રત્યાખ્યાન, ૧૪ थयथुइमंगले-स्तवस्तुतिमंगलं સ્તવસ્તુતિ મંગલ, ૧૫ कालपडि-लेहणया-कालप्रत्युपेक्षणता કાળપ્રત્યુપેક્ષણતા, ૧૬ पायच्छित्तकरणे-प्रायश्चित्तकरणं પ્રાયશ્ચિત્તકરણ, ૧૭ खमावणया-क्षमापणता ક્ષમાપનતા, ૧૮ सज्झाए-स्वाध्यायः સ્વાધ્યાય, ૧૯ वायणा-वाचनता વાચનતા, ૨૦ परिपुच्छणया-प्रतिप्रच्छनता પ્રતિપ્રચ્છનતા ૨૧ परियट्टणया-परावर्तनता, પરાવર્તનતા ૨૨ अणुप्पेहा-अनुप्रेक्षा અનુપ્રેક્ષા,૨૩ धम्मकहा-धर्मकथा ધર્મકથા, ૨૪ सुयस्स आराहणया-श्रुतस्याराधनता શ્રુતનીઆરાધનતા,૨૫ एगग्गमणसंनिवेसणया-एकाग्रमनःसंनिवेशना એકાગ્રતાની આરાધના, ૨૬ संजमे-संयमः સંયમ, ૨૭ तवो-तपः તપ, ૨૮ वोदाणे-व्यवदानं વ્યવદાન. ૨૯ सुहसाए-सुखशायः સુખશાત, ૩૦ अप्पडिबद्धया-अप्रतिबद्धता અપ્રતિબદ્ધતા, ૩૧ विवित्तसयणासणसेवणया-विविक्तशयनासनसेवनता વિવક્તિશયનાસન સેવનતા, ૩૨

३३, उपधिप्रत्याख्यानम् ३४, आहारप्रत्याख्यानम् ३५, कषायप्रत्याख्यानं ३६, योगप्रत्याख्यानं ३७, शरीरप्रत्याख्यानं ३८, सहायप्रत्याख्यानं ३९, भक्तप्रत्याख्यानं ४०, सद्भावप्रत्याख्यानं ४१, प्रतिरूपणता ४२, वैयावृत्यम् ४३ सर्वगुणसंपन्नता ४४, वीतरागता ४५, क्षान्तिः ४६, मुक्तिः ४७, मार्दवम् ४८, आर्जवम् ४९, भावसत्यं ५०, करणसत्यं ५१, योगसत्यं ५२, मनोगुप्तता ५३, वाग्गुप्तता

नता) विविक्तशयनासनसेवनता ३२ (विणिवट्टणया-विनिवर्तनता) विनिवर्तनता ३३ (संभोगपच्चक्खाणे-संभोगप्रत्याख्यानं) संभोगप्रत्याख्यान ३४ (उवहिपच्चक्खाणे-उपधि प्रत्याख्यानम्) उपधिप्रत्याख्यान ३५ (आहारपच्चक्खाणे-आहारप्रत्याख्यानम्) आहारप्रत्याख्यान ३६ (कसायपच्चक्खाणे-कषायप्रत्याख्यानम्) कषायप्रत्याख्यान ३७ (जोगपच्चक्खाणे-योगप्रत्याख्यानम्) योगप्रत्याख्यान ३८ (सरीरपच्चक्खाणे-शरीरप्रत्याख्यानं) शरीरप्रत्याख्यान ३९ (सहायपच्चक्खाणे-सहायप्रत्याख्यानं) सहायप्रत्याख्यान ४० (भत्तपच्चक्खाणे-भक्तप्रत्याख्यानं) भक्तप्रत्याख्यान ४१ (सब्भावपच्चक्खाणे-सद्भावप्रत्याख्यानं) सद्भावप्रत्याख्यान ४२ (पडिरूवणया-प्रतिरूपनता) प्रतिरूपता ४३ (वेयावच्चे-वैयावृत्यम्) वैयावृत्य ४४ (सव्वगुणसंपणया-सर्वगुणसंपन्नता) सर्वगुणसंपन्नता ४५(वीयरागया-वीतरागता) वीतरागता ४६ (खंती-क्षान्तिः) क्षान्ति ४७ (मुत्ती-मुक्तिः) मुक्ति ४८ (मद्दवे-मार्दवम्) मार्दव ४९ (अज्जवे-आर्जवं) आर्जव ५० (भावसच्चे-भावसत्य) भावसत्य ५१ (करणसच्चे-करणसत्यं) करणसत्य ५२ (जोगसच्चे-योगसत्यं) योगसत्य ५३ (मण-

विणिवट्टणया-विनिवर्तनता વિનિવર્તનતા, ૩૩ संभोगपच्चक्खाणे-संभोगप्रत्याख्यानं સંભોગપ્રત્યાખ્યાન, ૩૪ उवहिपच्चक्खाणे-उपधिप्रत्याख्यानम् ઉપધિપ્રત્યાખ્યાન, ૩૫ आहारपच्चक्खाणे-आहारप्रत्याख्यानम् આહારપ્રત્યાખ્યાન, ૩૬ कसायपच्चक्खाणे-कषायप्रत्याख्यानम् કષાય પ્રત્યાખ્યાન, ૩૭ जोगपच्चक्खाणे-योगप्रत्याख्यानम् યોગપ્રત્યાખ્યાન, ૩૮ सरीरपच्चक्खाणे-शरीरप्रत्याख्यानं શરીરપ્રત્યાખ્યાન, ૩૯ सहायपच्चक्खाणे-सहायप्रत्याख्यानं સહાય પ્રત્યાખ્યાન, ૪૦ भत्तपच्चक्खाणे-भक्तप्रत्याख्यानं ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન, ૪૧ सब्भावपच्चक्खाणे-सद्भावप्रत्याख्यानं સદ્‌ભાવ પ્રત્યાખ્યાન, ૪૨ पडिरूवणया-प्रतिरूपनता પ્રતિરૂપતા ૪૩ वेयावच्चे-वैयावृत्यम् વૈયાવૃત્ય, ૪૪ सव्वगुणसंपणया-सर्वगुणसंपन्नता સર્વગુણસંપન્નતા, ૪૫ वीयरागया-वीतरागयता વીતરાગતા, ૪૬ खंती-क्षन्तिः ક્ષાન્તિ, ૪૭ मुत्ती-मुक्तिः મુક્તિ, ૪૮ मद्दवे-मार्दवम् માર્દવ, ૪૯ अज्जवे-आर्जवं આર્જવ, ૫૦ भावसच्चे-भावसत्यं ભાવસત્ય, ૫૧ करणसच्चे-करणसत्यं કરણુ સત્ય ૫૨ जोगसच्चे-योगसत्यं યોગસત્ય, ૫૩ मणगुत्तया-

५४, कायगुप्तता ५५, मनः समाधारणता ५६, वाक्समाधारणता ५७ कायसमाधारणता ५८, ज्ञानसंपन्नता ५९, दर्शनसंपन्नता ६०, चारित्रसंपन्नता ६१, श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः ६२, चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः, ६३ घ्राणेन्द्रियनिग्रहः ६४, जिह्वेन्द्रियनिग्रहः ६५, स्पर्शेन्द्रियनिग्रहः ६६, क्रोधविजयः ६७, मानविजयः ६८, मायाविजयः ६९, लोभविजयः ७०, प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः ७१, शैलेशी ७२, अकर्मता ७३ । इति ।

गुत्तया–मनोगुप्तता) मनोगुप्तता ५४ (वयगुत्तया–वाग्गुप्तता) वाग्गुप्तता ५५ (कायगुत्तया–कायगुप्तता) कायगुप्तता ५६ (मणसमाधारणया–मनः समाधारणता) मनःसमाधारणता५७(वयसमाधारणया–वाक्समाधारणता) वाक्समाधारणता ५८ (कायसमाधारणया–कायसमाधारणता) कायसमाधारणता ५९(नाणसंपन्नया–ज्ञानसंपन्नता)ज्ञानसंपन्नता६०(दंसणसंपन्नया–दर्शनसंपन्नता) दर्शनसंपन्नता ६१ (चरित्तसंपन्नया–चारित्रसंपन्नता) चारित्र संपन्नता ६२ (सोइंदियनिग्गहे–श्रोत्रेन्द्रियनिग्रहः) श्रोत्रेन्द्रियनिग्रह ६३ (चक्खिदियनिग्गहे–चक्षुरिन्द्रियनिग्रहः) चक्षुरिन्द्रियनिग्रह ६४ (घाणिंदिय निग्गहे–घ्राणेन्द्रियनिग्रहः) घ्राणेन्द्रियनिग्रह ६५ (जिब्भिदियनिग्गहे–जिह्वेन्द्रियनिग्रहः) जिह्वेन्द्रियनिग्रह ६६ (फासिन्दियनिग्गहे–स्पर्शेन्द्रिय निग्रहः) स्पर्शनेन्द्रियनिग्रह ६७ (कोहविजए–क्रोधविजयः) क्रोधविजय ६८ (माणविजए–मानविजयः) मानविजय ६९ (मायाविजए–माया-

---

मनोगुप्तता મનોગુપ્તતા, ५४ वयगुत्तया–वाग्गुप्तता વાગ્ગુપ્તતા, ५५ कायगुत्तया–कायगुप्तता કાયગુપ્તતા, ५६ मणसमाधारणया–मनः समाधारणता મન સમાધારણતા, ५७ वयसमाधारणया–वाक्समाधारणता વાક્ સમાધારણતા, ५८ कायसमाधारणया–कायसमाधारणता કાય સમાધારણતા, ५९ नाणसंपन्नया–ज्ञानसंपन्नता જ્ઞાન સંપન્નતા, ६० दंसणसंपन्नया–दर्शनसंपन्नता દર્શનસંપન્નતા, ६१ चरित्तसंपन्नया–चारित्रसंपन्नता ચારિત્રસંપન્નતા, ६२ सोइंदियनिग्गहे–श्रोत्रेन्द्रियनिग्रह શ્રોત્રેન્દ્રિય નિગ્રહ, ६३ चक्खिदियनिग्गहे–चक्षुरिन्द्रियनिग्रह ચક્ષુરિન્દ્રિય નિગ્રહ, ६४ घाणिंदियनिग्गहे–घ्रणेन्द्रियनिग्रहः ઘ્રાણેન્દ્રિય નિગ્રહ, ६५ जिब्भिदियनिग्गहे–जिह्वेन्द्रियनिग्रहः જીહ્વેન્દ્રિય નિગ્રહ,६६ फासिन्दियनिग्गहे–स्पर्शेन्द्रियनिग्रह स्पेर्शेन्द्रिय નિગ્રહ, ६७ कोहविजए–क्रोधविजयः ક્રોધવિજય, ६८ माणविजए–मानविजयः માન-

टीका—'तस्स णं' इत्यादि।

तस्य=सम्यक्त्वपराक्रमनामकस्याध्ययनस्य खलु अयम्=अनन्तरमेव वक्ष्यमाणः अर्थः—एवम्=अधुना वक्ष्यमाणप्रकारेण, यथानुक्रमम्, आख्यायते=कथ्यते भगवता महावीरेण श्री वर्धमानस्वामिना तीर्थंकरेण ''तद् यथा' इति। यथा—यादृशं वक्ष्यमाणार्थस्य नाम, तदेवं निर्दिश्यते—'संवेग' इत्यादि। 'संवेग' इत्यारभ्य 'अकर्मता पर्यन्ता त्रिसप्ततिसंख्यका अर्था मोक्षस्य कारणमित्यर्थः॥

अथ श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीनं गौतमप्रश्नभगवदुत्तररूपमध्ययनं कथयति तत्र पूर्वं प्रथम भेद संवेगस्वरूपमाह—

मूलम्—संवेगेणं भंते! जीवे किं जणयइ?। संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ। अणुत्तराए धम्मसद्धाए संवेगं हव्वमागच्छइ। अणंताणुबंधिकोहमाणमायालोभे खवइ। नवं च कम्मं न बंधइ। तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवइ। दंसणविसोहीए य णं विसुद्धाए अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ। विसोहीए य णं विसुद्धाए तच्चं पुणो भवग्गहणं नाइक्कमइ॥ सू०१॥

छाया—संवेगेन भदन्त! जीवः किं जनयति?, संवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां जनयति, अनुत्तरया धर्मश्रद्धया संवेगं शीघ्रमागच्छति। अनन्तानुबन्धिक्रोधमानमायालोभान् क्षपयति। नवं कर्म न बध्नाति, तत्प्रत्ययिकां च खलु मिथ्यात्वविशुद्धिं कृत्वा दर्शनाराधको भवति। दर्शनविशुद्धया च खलु विशुद्धया अस्त्येकः तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति। विशुद्धया च खलु विशुद्धया तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति॥ सू०॥ १॥

विजयः) मायाविजय ७० (लोहविजए—लोभविजयः) लोभका विजय ७१ (पेज्जदोसमिच्छादंसणविजए—प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः) प्रेमद्वेषमिथ्या दर्शनकाविजय७२(सेलेसी—शैलेशी)शैलेशी७३(अकम्मया—अकर्मता)अकर्मता यहां तक ये अर्थ मोक्षके कारण है। इनकी संख्या तिहत्तर है।

उनमें पहला बोल संवेगका स्वरूपको कहते है—'संवेगेणं' इत्यादि।

વિજય ६९ मायाविजए—मायाविजयः માયાવિજય, ७० लोहविजए—लोभविजयः લોભ વિજય, ७१ पेज्ज दोसमिच्छादंसणविजए—प्रेमद्वेषमिथ्यादर्शनविजयः પ્રેમ, દ્વેષ, મિથ્યાદોષ વિજય, ७२ सेलेसी—शैलेशी શૈલેષી, ७३ अकम्मया—अकर्मता અકર્મતા અહીં સુધી આ અર્થ મોક્ષનું કારણ છે. આની સંખ્યા તોંતેર છે.

टीका—'संवेगेणं भंते' इत्यादि।

हे भदन्त ! संवेगेन=नरसुरसुखपरिहारेण मोक्षसुखमात्राभिलापः संवेगः। यद्वा-धर्माद्यनुरागरूपः शुभाध्यवसायविशेषः संवेगः। तथा चोक्तम्—

तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे, देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते।
साधौ सर्वग्रन्थसंदर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥१॥

यद्वा-जिनवचनभावितान्तःकरणता संवेगः, यद्वा-भवविरागः संवेगः, तेन

अन्वयार्थ—(भंते-भदन्त) हे भगवन्! (संवेगेणं जीवे किं जणयइ-संवेगेन जीवः किं जनयति) संवेगसे जीव किस गुणको उत्पन्न करता है? नरसुख, सुरसुखकी अभिलाषा नहीं करके मात्र मोक्ष सुखकी अभिलाषा होना इसका नाम संवेग है। अथवा धर्मादिकमें अनुराग रूप जो शुभ अध्यवसाय विशेष होता है उसका नाम संवेग है। यही बात अन्यत्र भी कही है—

"तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसा प्रबन्धे, देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते।
साधौ सर्वग्रन्थसंदर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलोयोऽनुरागः ॥१॥"

हिंसारहित सच्चे धर्ममें, रागद्वेष मोहरहित देवमें और सर्वथा परिग्रहरहित सच्चे गुरुमें जो निश्चल अनुराग हो उसे संवेग कहते है॥

अथवा-जिन वचनोंसे भावित अन्तःकरणताका नाम भीसंवेग है। अथवा भवसे विराग होना यह भी संवेग है। उस संवेगसे जीव कोन

તેમા પ્રથમબોલ સ વેગસ્વરૂપને કહે છે" संवेगणं " ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—હે ભગવાન ! संवेगेणं जीवे किं जणयइ-संवेगेन जीवः किं जनयति સંવેગથી જીવ કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરે છે ? નરસુખ, સુરસુખની અભિલાષા ન કરતાં માત્ર મોક્ષ સુખની અભિલાષા થવી એનું નામ સંવેગ છે. અથવા ધર્માદિકમાં અનુરાગરૂપ જે શુભ અધ્યવસાય વિશેષ હોય છે. તેનુ નામ સંવેગ છે. આ વાત અન્ય સ્થળે પણ કહેવામાં આવેલ છે—

"तथ्ये धर्मे ध्वस्त हिंसा प्रबंधे, देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते।
साधौ सर्वग्रन्थसंदर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥१॥"

હિંસા રહિત સાચા ધર્મમાં, રાગદ્વેષ મોહ આદિ દોષરહિત સાચા દેવમાં સર્વથા પરિગ્રહ રહિત સાચા ગુરૂમાં, જે નિશ્ચલ અનુરાગ-પ્રેમ હોય તેને સંવેગ કહે છે. ॥ ૧ ॥

અથવા—જીન વચનોથી ભવિત અંતઃકરણતાનું નામ પણ સંવેગ છે. અથવા ..ી વિરાગ થવું એ પણ સ વેગ છે. એ સ વેગથી જીવે કયા ગુણને ઉત્પન્ન કરેલ છે ?

संवेगेन जीवः-आत्मा किं जनयति-कं गुणमुत्पादयति ?। भगवान् कथयति--
'संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ' इत्यादि।

हे शिष्य ! जीवः संवेगेन अनुत्तराम्-सर्वोत्कृष्टां, धर्मश्रद्धां धर्मः श्रुतचारित्र-लक्षणस्तत्र श्रद्धा तत्करणाभिलाषरूपा, तां, जनयति, तयाऽनुत्तरया धर्मश्रद्धया संवेगं-विशिष्टतरं संवेगं, अतिशयेन मोक्षाभिलाषं शीघ्रम् आगच्छति-प्राप्नोति। ततो नरकानुबन्धिनो नरकगति दायिनोऽनन्तानुबन्धि क्रोधमानमायालोभान्-वक्ष्यमाणलक्षणान् चतुरोऽपि कषायान् क्षपयति, नवं च कर्म अशुभप्रकृतिरूपं ज्ञानावरणीयादिकं न बध्नाति, एवमपि को गुण इति जिज्ञासायामाह-'तप्पच्चइयं' इति। तत्प्रत्ययिकां=सकषाय क्षयः प्रत्ययो निमित्तं यस्याः सा तत्प्रत्यया, सैव

गुणकोउत्पन्न करता है ?। इस प्रकार पूछने पर भगवान् कहते हैं कि-(संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ - संवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां जनयति) यह जीव संवेग प्राप्ति से सर्वोत्कृष्ट धर्मश्रद्धाको - श्रुत-चारित्ररूप धर्ममें तत्करणाभिलाषरूप श्रद्धाको-उत्पन्न करता है। (अणुत्तराए धम्मसद्धाए संवेगं हव्वमागच्छइ-अनुत्तरया धर्मश्रद्धया संवेगः शीघ्रं आगच्छति) पश्चात् सर्वोत्कृष्ट उस धर्मश्रद्धासे विशिष्टर संवेगको-अतिशय मोक्षाभिलाषको शीघ्र प्राप्त करता है। तथा (अणंताणुबंधकोह माण माया लोभे खवइ-अनंतानुबंधि क्रोधमान मायालोभान् क्षपयति:) अनंतानुबंधी क्रोध, मान, माया, एवं लोभ, इन चार कषायोंको जो कि जीवके लिये नरकादि गति देते हैं तथा जिनके लक्षण आगे कहेगें उनको नष्ट करता है (नवं च कम्मं न बंधइ-नवं कर्मच न बध्नाति) एवं नवीन ज्ञानावरणीयादिक अशुभ प्रकृतिरूप कर्मोंका बंध नहीं करता है। (तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवइ-तत्प्रत्य-

---

આ પ્રમાણે પૂછવાથી ભગવાન કહે છે કે. संवेगणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ-संवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां जनयति આજીવ સંવેગપ્રાપ્તિથી સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મશ્રદ્ધાને શ્રુતચરિત્રરૂપ ધર્મમાં તત્કરણતાભિલાષરૂપ શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરે છે. अणुत्तराए धम्मसद्धाए संवेगं हव्वमागच्छइ-अनुत्तरया धर्मश्रद्धया सवेगं शीघ्र आगच्छति પછીથી સર્વોત્કૃષ્ટ એ ધર્મશ્રદ્ધાથી વિશિષ્ટતર સંવેગને અતિશય મોક્ષાભિલાષીને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે. अणंताणु बंध कोह माणमाया लोभे खवइ-अनंतानुबंधि क्रोध मान माया लोभान् क्षपयति તથા અનાન્તુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાયોને-કે, જે જીવને માટે નરક ગતિ અપાવનાર છે, તથા જેનાં લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવશે, એનો નાશ કરે છે. नवं च कम्मं बंधइ-नवं च कर्म बध्नाति અને નવીન જ્ઞાનાવરણિયાદિક અશુભ પ્રકૃતિરૂપ કર્મોનો બંધ કરતા નથી. तप्पच्चइयं च णं

तत्प्रत्ययिका, तां, च खलु मिथ्यात्वविशुद्धिं=मिथ्यात्वस्य विशुद्धिः-विशोधनं सर्वथा क्षयस्तां, कृत्वा दर्शनाराधकः=दर्शनस्य-प्रसङ्गवशात् क्षायिकसम्यक्त्वस्य, आराधकः-निरतिचार-पालको भवति। तेनापि को गुणःस्यादित्याशङ्क्याह— 'दंसण विसोहीए' इति। विशुद्धया=अत्यन्तनिर्मलया दर्शनविशुद्धया= दर्शनस्य-सम्यक्त्वस्य विशुद्धया-दर्शनाचारपरिपालनाद् विशिष्टशुद्धया च एककः-कोऽप्येकः, अस्ति=भवति, न तु साधारणो जनस्तथाविधो भवतीत्यर्थः। स च तादृशदर्शनविशुद्धिसंपन्नः तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति। यस्मिन् जन्मनि दर्शनस्य तथा-विधाशुद्धिस्तस्मिन्नेव जन्मनि सिद्धिगतिं प्राप्नोति यथा मरुदेवी-स्वामिनी। अथ यस्तु कश्चिद् आयुषोऽल्पत्वादवशिष्टकर्माशत्वेन तेनैव भवग्रहणेन न सिध्यति, किन्त्वसौ विशुद्धया दर्शनविशुद्धया तृतीय पुनर्भवग्रहणम्-अन्यज-

यिकां च खलु मिथ्यात्वविशुद्धिं कृत्वा-दर्शनाराधको भवति) उससे कषाय क्षय है प्रत्यय-निमित्त-जिसका ऐसी मिथ्यात्व विशुद्धि करके यह जीव क्षायिक सम्यक्त्वका निरतिचार पालनेवाला बन जाता है। (दंसण विसोहिए य णं विसुद्धाए-दर्शनविशुद्धया च खलु विशुद्धया) विशुद्ध अत्यन्त निर्मल-उस दर्शनकी विशुद्धिसे-दर्शनाचारके परिपालनसे विशिष्ट हुई शुद्धिसे (अत्थेगइए तेणेव भवग्गहेणं सिज्झई-अस्ति एककः तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति) कोई एक जीव ऐसा होता है कि जो उसी भवसे सिद्धिगतिको प्राप्त करता है। परन्तु (विसोहिए य णं विसुद्धाए तच्च पुणोभवग्गहणं नाइक्कमइ=विशोध्या च खलु-विशुद्धया तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति) जो जीव आयुष्यके अल्प रह जाने के कारण कुछ कर्म अवशिष्ट रहनेसे यदि उसी भवमें मोक्ष नहीं जा सके तो वह उत्कृष्ट दर्शन विशुद्धिके प्रभावसे तीसरे भवको तो नहीं

मिच्छत्तविसोहिं काउण दंसणाराहए भवइ-तत्प्रत्ययिकां च खलु मिथ्यात्वविशुद्धिं कृत्वा दर्शनाराधको भवति એનાથી કષાયનો ક્ષય થાય છે. પ્રત્યય-નિમિત્ત જેનું એવું મિથ્યાત્વ વિશુદ્ધિ કરીને આ જીવ ક્ષાયિક સમ્યકત્વના નિરતિચાર પાળવા-વાળા બની જાય છે दंसणविसोहिए य णं विशुद्धाए-दर्शनविशुद्धया च खलु विशुद्धया વિશુદ્ધ-અત્યંત નિર્મળ એ દર્શનની વિશુદ્ધતાથી દર્શનાચારના પરિ પાલનથી વિશિષ્ટ થયેલ શુદ્ધિથી अत्थेगइए तेणेव भवग्गहेणं सिज्झइ-अस्ति एकक तेनैव भवग्रहणेन सिध्यति કોઈ એક જીવ એવો હોય છે કે જે એજ ભવથી સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. પરંતુ विसोहिए य णं विसुद्धाए तच्चं पुणो भवग्गहणं नाइक्कमइ-विशोध्या च खलु विशुध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति જે જીવ ઓછી આયુષ્યના કારણે કેટલાંક કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી જો એજ ભવમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત ન કરી શકે તો તે ઉત્કૃષ્ટ દર્શન વિશુદ્ધિના પ્રભાવથી

न्मोपादानात्मकं नातिक्रामति-नातिवर्तते, सोऽवश्यं तृतीयभवे सिध्यतीत्यर्थः शालिभद्रवत्। उत्कृष्टदर्शनाराधकापेक्षयैतत्, उक्तंहि—

उक्कोसदंसणेणं भंते ! जीवे कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिज्जा ? गोयमा ! उक्कोसेणं तेणेव, तओ मुक्के तइयं णाइक्कमइ ॥१॥

छाया-उत्कृष्टदर्शनेन भदन्त ! जीवः कतिभिर्भवग्रहणैः सिध्येत् ? गौतम ! उत्कर्षेण तेनैव, ततो मुक्तस्तृतीयं नातिक्रामति ॥ इति ॥ सू० १ ॥

संवेगादवश्यं निर्वेदः स्यादिति द्वितीय भेदरूपंतमाह—

मूलम्–निव्वेएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? निव्वेएणं दिव्व-माणुस्स तेरिच्छिएसु कामभोएसु निव्वेयं हव्वमागच्छइ सव्व-विसएसु विरज्जइ, सव्वविसएसु विरज्जमाणे आरंभपरिग्गह परिच्चायं करेइ, आरंभपरिग्गहपरिच्चायं करेमाणे संसारमग्गं वोच्छिंदइ सिद्धिमग्गपडिवन्ने य हवइ ॥२॥

छाया—निर्वेदेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?, निर्वेदेन दिव्यमानुष तैरश्चेषु कामभोगेषु निर्वेदं शीघ्रमागच्छति। सर्वविषयेषु विरज्यते सर्वविषयेषु विरज्यमानः आरम्भपरिग्रहत्यागं करोति आरम्भपरिग्रहपरित्यागं च कुर्वन् संसारमार्गं व्यवच्छिनत्ति, सिद्धिमार्गप्रतिपन्नश्च भवति ॥ २ ॥

टीका—'निव्वेएणं भंते' इत्यादि।

हे भदन्त ! निर्वेदेन जीवः किं जनयति ? निर्वेदः-संसाराद् वैराग्यं तेन, जीवः=आत्मा, किं जनयति=कं गुणमुत्पादयति ?। अत्राह—'णिव्वेएणं'

लांघता है अर्थात् वह जीव शालीभद्रकी तरह तीसरे भवमें अवश्य मोक्ष को प्राप्त करता है। यह बात उत्कृष्ट दर्शनाराधककी अपेक्षासे कही है।

कहा भी है—" उक्कोस दंसणेणं भंते। जीवे कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिज्जा ? गोयमा। उक्कोसेणं तेणेव तओ मुक्के तइयं णाइक्कमइ"॥१॥

संवेगके बाद निर्वेद अवश्य होता है सो दूसरा बोल निर्वेदके

त्रीजा भवमां तो चूकतो नथी. अर्थात् ते જીવ શાલીભદ્રની માફક ત્રીજા ભવમાં અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વાત ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધકની અપેક્ષાથી કહેલ છે.

કહ્યું પણ છે—" उक्कोसदंसणेणं भन्ते ! जीवे कइहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिज्जा ? गोयमा ! उक्कोसेणं तेणेव तत्तो मुक्के तइयं णाइक्कमइ " ॥ १ ॥

સંવેગના પછી નિર્વેદ અવશ્ય થાય છે. આથી હવે બીજા બોલ નિર્વેદનના

इत्यादि। निर्वेदेन = संसारवैराग्येण, 'दिव्यमानुष-तैरश्चेषु=यथासंभवं देवादि सम्बन्धिषु कामभोगेषु निर्वेदं शीघ्रमागच्छति-अलमेतैर्नरकनिगोदादि दुःख-हेतुभिः कामभोगैरिति, विशिष्टतरं निर्वेदं शीघ्रं प्राप्नोतीत्यर्थः। 'निव्वेयं हव्व-मागच्छइ' इत्यस्य व्याख्यामाह—'सव्व विसएसु विरज्जइ' इति।

स्वरूपको कहते हैं—'निव्वेएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(निव्वेएणं जीवे किं जणयइ-निर्वेदेन जीवः किं जनयति) निर्वेद गुणकी प्राप्ति होनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? भगवान् कहते हैं—(निव्वेएणं दिव्वमाणुस्स तेरिच्छिएसु कामभोएसु निव्वेयं हव्वमागच्छइ-निर्वेदेन दिव्यमानुषतैरश्चेषु कामभोगेषु निर्वेदं शीघ्रं आ-गच्छति) जीव जब निर्वेद-सामान्य रूपसे संसारसे वैराग्य प्राप्त कर लेता है तब इस स्थितिमें वह जीव दिव्य-देवादि संबंधि कामभोगोंमें मनुष्य संबंधि कामभोगमें एवं तिर्यंच संबंधि कामभोगोंमें ऐसा विचार करता है कि नरक एवं निगोद आदि गतियोंके दुःखोंके कारणभूत इन कामभोगोंके सेवनसे क्या लाभ हैं-इनका त्याग ही उत्तम है। ऐसे विचारसे वह उनमें विशिष्टतर निर्वेदको शीघ्र प्राप्त करता है। इस विचारसे भावित अन्तः करण होकर फिर वह जीव (सव्व विसएसु विरज्जइ सर्व विषयेषु विरज्यते) समस्त देवादिक संबंधी शब्दादिक विषयोंमें विरक्तिको धारण करता है—उनका परित्याग कर देता है। (सव्वविसएसु विरज्जमाणे

स्वरुपने કહેવામાં આવે છે—"निव्वेएणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—निव्वेएणं जीवे किं जणयइ-निर्वेदेन जीवः किं जनयति નિર્વેદ ગુણની પ્રાપ્તિ થવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ભગવાન કહે છે કે, निव्वेएणं दिव्वमाणुस्स तेरिच्छिएसु कामभोएसु निव्वेदं हव्व मागच्छइ-निर्वेदेन दिव्यमानुषतैरश्चेषु कामभोगेषु निर्वेदं शीघ्रं आगच्छति જીવ જ્યારે નિર્વેદ-સામાન્ય રૂપથી સંસારથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી લે છે ત્યારે આ સ્થિતિમાં તે જીવ દિવ્ય દેવાદી સંબંધિ કામભોગોમાં, મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોમાં અને તિર્યંચ સંબંધિ કામભોગોમાં એવો વિચાર કરે છે કે, નરક એવ નિગોદ આદિ ગતિઓના દુઃખોના કારણભૂત આ કામભોગોના સેવનથી કયો લાભ થાય છે-એનો ત્યાગ જ ઉત્તમ છે. એવા વિચારથી તે એમાં વિશિષ્ટતર નિર્વેદને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે આ વિચારથી ભાવિત અંતઃકરણવાળા થઈને એ જીવ सव्वविसएसु विरज्जइ-सर्वविषयेषु विरज्यते સમસ્ત દેવાદિક સંબંધિ શબ્દાદિક વિષયોમાં વિરક્તિ ધારણ કરે છે. એનો પરિત્યાગ કરી દે છે सव्वविसएसु विज्जमाणे आरंभपरिग्गहपरिच्चायं करेइ-सर्वविषयेषु ... आरंभपरिग्रह परित्याग करोति એનો ત્યાગ કરવાથી પછી તે જીવ ષટ્જીવની

सर्वविषयेषु–सर्वेषु नरामरतिर्यक् सम्बन्धिषु शब्दादिविषयेषु विराज्यते–वैराग्यं प्राप्नोति । सर्वविषयेषु विराज्यमानः तेषु आरम्भपरिग्रहपरित्यागम्–आरम्भः–षड्जीवनिकायोपमर्दको व्यापारः, परिग्रहः–धनधान्यादीनां स्वीकारस्तयोः परित्यागः–परिवर्जनं, तं करोति । आरम्भपरिग्रहत्यागं च कुर्वन् संसारमार्गं–मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषायरूपं, व्यवच्छिनत्ति विनाशयति । संसारमार्गस्य व्यवच्छेदे कृते सति स सिद्धिमार्गप्रतिपन्नः–सिद्धिमार्गं–सम्यग्दर्शनादिकं प्रतिपन्नः–प्राप्तो भवति । च शब्दो हेत्वर्थे, यतः यस्मात् कारणात् संसारमार्गं व्यवच्छिनत्ति, अतः सिद्धिमार्गं प्रतिपन्नो भवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

आरंभपरिग्गह परिच्चायं करेइ–सर्व विषयेषु विरज्यमानः आरंभपरिग्रह परित्यागं करोति) उनका त्याग करनेसे फिर यह जीव षड्जीवनिकायोंके उपमर्दनरूप आरंभका एवं धन धान्य आदिके स्वीकार करनेरूप परिग्रहका परित्याग कर देता है । (आरंभपरिग्गह परिच्चायं करेमाणे–आरम्भपरिग्रहपरित्यागं च कुर्वन्) आरंभ एवं परिग्रहका परित्याग करता हुआ यह जीव (संसारमग्गं वोच्छिदइ सिद्धिमग्गपडिवन्नेय हवइ–संसार मार्गं व्यवच्छिनत्ति सिद्धिमार्गप्रतिपन्नश्च भवति) संसारके मार्ग स्वरूप मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद एवं कषाय, इनका परिहार करता है। तथा सिद्धिके मार्गभूत सम्यग्दर्शन सम्यक्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्रको प्राप्त करता है । तात्पर्य यह है कि–जिस कारण यह संसार मार्गका परित्याग कर देता है इसीसे यह सिद्धि मार्गको प्राप्त करता है ॥ २ ॥

કાયોના ઉપમર્દનરૂપ આરંભનો અને ધન, ધાન્યઆદિના સ્વીકાર કરવારૂપ પરિત્યાગ કરી દે છે. आरंभपरिग्गहपरिच्चायं करेमाणे–आरंभपरिग्रहपरित्यागं च कुर्वन् આરંભ અને પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરતાં કરતાં એ જીવ संसारमग्गं वोच्छिदइ–संसारमार्गं व्यवच्छिनत्ति સંસારના માર્ગ સ્વરૂપ મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ અને કષાય, આનો પરિહાર કરે છે सिद्धि मग्गपडिवन्ने य हवइ–सिद्धिमार्गं प्रतिपन्नश्च भवति તથા સિદ્ધિના માર્ગભૂત સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે, જે કારણે એ સંસાર માર્ગનો પરિત્યાગ કરી દે છે. એનાથી જ તે સિદ્ધિ માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥ ૨ ॥

निर्वेदोऽपि धर्मश्रद्धावतामेव स्यादिति तृतीयभेदं धर्मश्रद्धास्वरूपमाह—

मूलम्—धम्मसद्धाए णं भंते! जीवे किं जणयइ?। धम्मसद्धाए णं सायसोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ। अगारधम्मं च णं चयइ। अणगारे णं जीवे सारीरमाणसाणं दुक्खाणं छेयण भेयण संजोगाईणं वोच्छेयं करेइ, अव्वाबाहं च सुहं निव्वत्तेइ ॥ सू० ३ ॥

छाया—धर्मश्रद्धया खलु भदन्त! जीवः किं जनयति?। धर्मश्रद्धया खलु सातसौख्येषु रज्यमानो विरज्यते। अगारधर्मं च खलु त्यजति। अनगारः खलु जीवः शारीरमानसानां दुःखानां छेदनभेदनसंयोगादीनां व्यवच्छेदं करोति, अत एव अव्याबाधं च सुखं निर्वर्तयति ॥ ३ ॥

टीका—'धम्मसद्धाए' इत्यादि।

प्रश्नवाक्यस्य व्याख्या प्राग्वत्। धर्मश्रद्धया–धर्मः=श्रुतधर्मादिः तत्र श्रद्धा–तत्करणाभिलाषरूपा, तया, सातसौख्येषु=सातं–सातवेदनीयं तज्जनिता सौख्यानि सातसौख्यानि मध्यमपदलोपीसमास· दन्त्यादिरपि सातशब्दः सातेर्हेतुमण्ण्यन्त–धातोः सौत्रात् 'अनुपसर्गाल्लिम्प' इत्यादि सूत्र पठितात् पचाद्यचिनिष्पन्नः। तेषु – वैषयिकसुखेष्वित्यर्थः, रज्यमानः–पूर्वकालेऽनुरक्तः, विरज्यते–वैराग्यं

निर्वेदगुणकी प्राप्ति धर्मश्रद्धावालेको ही होती है सो तीसरा बोलरूप धर्म श्रद्धाको कहते हैं–'धम्मसद्धाएणं' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते धम्मसद्धाए जीवे किं जणयइ–भदन्त! धर्मश्रद्धया जीवः किं जनयति) हे भगवन् धर्म श्रद्धासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? भगवान् कहते हैं—(धम्मसद्धाए णं सायासोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ–धर्मश्रद्धया खलु सातसौख्येषु रज्यमानो विरज्यते) श्रुतचारित्र रूप धर्मकी श्रद्धासे प्राणी जो कि पहिले सातवेदनीय कर्मके उदयसे जनित वैषयिक सुखोंमें मग्न हो रहा था अब मग्न नहीं होता है। अर्थात्

નિર્વેદ ગુણની પ્રાપ્તિ ધર્મશ્રદ્ધાવાળાને જ થાય છે. આથી ત્રીજાબોલ ધર્મશ્રદ્ધા માટે કહે છે—'धम्मसद्धाएणं' ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भन्ते धम्मसद्धाए जीवे किं जणयइ–भदन्त धर्मश्रद्धया जीवः किं जनयति હે ભગવાન! ધર્મશ્રદ્ધાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ભગવાન કહે છે धम्मसद्धाए णं साया सोक्खेसु रज्जमाणे विरज्जइ–धर्मश्रद्धया खलु सातसौख्येषु रज्यमानो विरज्यते શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મની શ્રદ્ધાથી પ્રાણી, જે કે, પહેલાં સાત વેદનિય કર્મના ઉદયથી જન્મેલા વૈષયિક સુખોમાં મગ્ન રહેલ હતો, હવે મગ્ન થતો નથી. અર્થાત્ જ્યાં સુધી શ્રુતચારિત્રરૂપ

प्राप्नोति। अगारधर्मं–गृहाचारं गार्हस्थ्य च खलु–निश्चयेन त्यजति, गार्हस्थ्याङ्गीकारस्य वैषयिकसुखानुरागहेतुकत्वादिति भावः। ततश्च अनगारः–अनगाररहितः प्रव्रजितः सन् खलु जीवः शारीरमानसानां दुःखानां, कथं भूतानाम्? छेदनभेदन संयोगादीनां–तत्र–छेदनं–खड्गादिना द्विधाकरणं, भेदनं–कुन्तादिना विदारणं, इहाप्यादिशब्दस्य सम्बन्धात् ताडनादयोऽपि गृह्यन्ते, ततश्छेदनभेदनादीनां शारी-

जबतक श्रुतचारित्ररूप धर्मकी श्रद्धाने इसके जीवनमें अपना स्थान नहीं जमा पाया था तब तक यह प्राणी सातवेदनीयके उदयसे प्राप्तसे प्राप्त वैषयिक सुखोंमें मग्न बनकर बड़ा खुशी होता था अपनेको बड़ा सुखी मानता था–परन्तु जैसे ही धर्मको श्रद्धासे इसका अन्तःकरण ओतप्रोत हुआ वैसे ही वे वैषयिक सुख इसको हेय (त्याज्य) प्रतीत होने लगे। अतः यह उनसे विरक्त हो जाता है। तथा इनके हेतुभूत (अगारधम्मं च णं चयइ–अगारधर्मं खलु त्यजति) अगार धर्मका–निश्चयसे छोड देता है। और (अणगारे णं जीवे सरीर माणसाणं दुक्खाणं छेयण भेयण संजोगाईणं वोच्छेय करेइ अव्वाबाहं च सुहं निव्वत्तेइ–अनगारः खलु जीवः शारीर मानसानां दुःखानां छेदनभेदनसंयोगादीनां व्यवच्छेदं करोति अत एव अव्याबाधं सुखं च निर्वर्तयति) अनगार बनकर–प्रव्रजित होकर जो इसको छेदनसे–खड्ग आदि द्वारा द्विधा करनेसे होनेवाले भेदनसे कुन्त आदि द्वारा विदारण करनेसे–होनेवाले तथा आदि शब्दसे ताडन तर्जन आदि करनेसे होनेवाले शारीरिक दुःखोंका इसी तरह अनिष्ट

ધર્મની શ્રદ્ધાએ તેના જીવનમાં પોતાનું સ્થાન જન્માવેલ ન હતું, ત્યાં સુધી એ પ્રાણી સાતવેદનિયના ઉદયની પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત વૈષયિક સુખોમાં મગ્ન બનીને ખૂબ સુખી થતો હતો, પોતાને ઘણો સુખી માનતો હતો, પરંતુ જ્યારે ધર્મની શ્રદ્ધાથી એનું અંતઃકરણ ઓતપ્રોત બન્યુ એટલે એ વિષયક સુખ એને હેય પ્રતીત થવા લાગ્યાં આથી એ તેનાથી વિરક્ત થઈ જાય છે. તથા એના હેતુભૂત अगारधम्मं च णं चयइ–अगारधर्मं च खलु त्यजति અગાર ધર્મને ગૃહસ્થધર્મને નિશ્ચયથી છોડી દે છે. અને अणगारे णं जीवे सरीरमाणसाणं दुक्खाणं छेयणभेयण संजोगाईणं वोच्छेयं करेइ–अनगारः खलु जीवः शरीरमानसानां दुःखानां छेदनभेदन संयोगादीनां व्यवच्छेदं करोति અનગાર બનીને–પ્રવ્રજીત થઈને જે તેના છેદનથી, ખડગ આદિ દ્વારા દ્વિધા કરવાથી, થનાર ભેદનથી, કુન્ત આદિ દ્વારા વિદારણ કરવાથી, થનાર તથા આદિ શબ્દથી તાડન–તાર્જન કરવાથી થનાર શારીરિક દુઃખોને આજ રીતે અનિષ્ટ પદાર્થોના સંબંધથી,

रदुःखानां तथा संयोगादीनां-मानसदुःखानां, तत्र संयोगः-अनिष्टशब्दादीनां सम्बन्धः, आदि शब्दाद् इष्टवियोगादि संग्रहः । तेषां दुःखानां व्युच्छेदं-विविशेषेण पुनरनुत्पत्तिरूपेण उच्छेदं-नाशम् अत्यन्तनिवृत्तिमिति यावत् करोति-सकलदुःखकारणीभूतकर्मनिकरनिर्जराकरणादिति भावः । अत एव-अव्याबाधम् -दुःखरहितं च सुखम्-आनन्दपरमानन्दसंदोहं, निर्वर्तयति=समुत्पादयति ।

अतिरोहितो हि धर्मस्य महिमा यत् सकलमनोरथावाप्तिर्धर्माद् भवति । तथा चोक्तम्—

धर्मोऽयं धनवल्लभेषु धनदः, कामार्थिनां कामदः,
सौभाग्यार्थिषु तत्प्रदः, किमथवा, पुत्रार्थिनां पुत्रदः ॥
राज्यार्थिष्वपि राज्यदः, किमपरं, नानाविकल्पैर्नृणां,
तत् किं यन्न ददाति, किं च तनुते स्वर्गापवर्गावपि ॥१॥

पदार्थों के संबंधसे, इष्ट पदार्थों के वियोगसे होनेवाले आर्तध्यानरूप मानसिक दुःखोंका नाश कर देता है कि जिससे वे दुःख पुनः इसको प्राप्त न हो सकें । अर्थात् दुःखोंके कारणभूत कर्मोंकी यह निर्जरा कर देता है अतः कारणके अभावमें कार्य नहीं होता है जब यह जीव इस तरह शारीरिक एवं मानसिक दुःखोंसे रहित होकर वह अव्याबाध सुखोंको प्राप्त करता है । धर्मकी महिमा कभी तिरोहित नहीं हो सकती है । कारण कि जीवोंके धर्मसे ही तो सकल मनोरथ फालते फूलते रहते हैं । अन्यत्र ऐसा ही कहा है—

धर्मोऽयं धनवल्लभेषु धनदः, कामार्थिनां कामदः,
सौभाग्यार्थिषु तत्प्रदः, किमथवा पुत्रार्थिनां पुत्रदः ।

ઇષ્ટ પદાર્થના વિયોગથી થનાર આર્તધ્યાનરૂપ માનસિક દુઃખોનો નાશ કરે છે કે જેથી એ દુઃખ એને ફરીથી પ્રાપ્ત ન થાય. અર્થાત્-દુઃખોના કારણભૂત કર્મોની એ નિર્જરા કરી દે છે. આથી કારણના અભાવમાં કાર્ય બનતું નથી. જ્યારે એ જીવ આ રીતે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી રહિત બનીને તે अव्वावाहं च सुहं निव्वत्तेइ-अव्याबाधं सुखं च निवर्तयति અવ્યાબાધ સુખોને પ્રાપ્ત કરે છે, ધર્મની મહિમા કદી તિરોહિત થઈ શકતી નથી. કારણ કે, જીવોના ધર્મથી જ સકળ મનોરથ ફળતા ફૂલતા રહે છે અન્ય સ્થળે પણ આવું જ કહેલ છે—

धर्मोऽयं धनवल्लभेषु धनदः, कामार्थिनां कामदः,
सौभाग्यार्थिषु तत्प्रदः, किमथवा पुत्रार्थिनां पुत्रदः ॥

धर्मश्रद्धैव सकलकल्याणमूलकारणमिति भावः ।

ननु पूर्वमपि संवेगफलप्रदर्शने धर्मश्रद्धायास्तत्फलस्य च प्ररूपणा कृतैव किं पुनर्धर्मश्रद्धायाः फलप्रदर्शनं तथा सति पुनरुक्तिदोषोऽप्यापततीति चेत्, उच्यते-पूर्वं संवेगफलत्वेन धर्मश्रद्धायाः कथनम्, इह तु स्वातन्त्र्येण धर्मश्रद्धायाः फल प्रदर्शनमिति न पुनरुक्ति दोषावकाशः ॥ ३ ॥

राज्यार्थिष्वपि राज्यदः किमपरं नानाविकल्पैर्नृणां,
तत् किं यन्न ददाति, किंच तनुते स्वर्गापवर्गावपि ॥ १ ॥

धर्मकी महिमा ही कुछ ऐसी है जो अपने सेवन करनेवाले व्यक्तियोंको यदि वे धनके इच्छुक हैं तो उनको धनकी अपारराशि देता है, यदि वे कामार्थी हैं तो उनकी इच्छित समस्त अभिलाषाएँ पूर्ण करता है, वे यदि सौभाग्यके अभिलाषी है तो उनके सौभाग्यको चमकाता है, यदि वे पुत्रार्थी हैं तो सर्वोत्तम पुत्र देता है, यदि वे राज्यके अभिलाषी हैं तो उनको राज्य देता हैं। ज्यादा क्या कहा जाय-संसारमें ऐसी कोई भी शुभ वस्तु नहीं है जो धर्मसे नहीं मिल सकती हो। स्वर्ग और मोक्षकी प्राप्ति भी जीवको इसी एक धर्मके प्रभावसे होती है ॥ १ ॥

भावार्थ--यहां ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये कि " संवेगका फल प्रदर्शित करते समय सूत्रकारने पहिले ही धर्मकी श्रद्धा और उसके फलकी प्ररूपणा करदी है अब दुबारा धर्मश्रद्धाके फलको प्रदर्शित करनेसे

राज्यार्थिष्वपि राज्यदः, किम परं नाना विकल्पै नृणां,,
तत् किं यन्न ददाति, किंच तनुते स्वर्गापवर्गावपि ॥१॥

धर्मनो महिमा ज એवो छे के, तेनुं सेवन करनार व्यक्तिઓमांनी કોઈ જો ધનની ઇચ્છા ધરાવનાર હોય તો એને ધનની અપાર રાશી આપે છે. જો એ કર્માર્થી હોય તો એણે ઇચ્છેલી સઘળી અભિલાષાઓ પૂર્ણ કરે છે. જો તે સૌભાગ્યના અભિલાષી હોય તો તેના સૌભાગ્યને ચમકાવે છે. જો પુત્રની અભિલાષાવાળો હોય તો તેને સર્વોત્તમ પુત્ર આપે છે, અથવા તો જો રાજ્યના અભિલાષી હોય તેને રાજ્ય આપે છે. વધારે શું કહેવામાં આવે સંસારમાં એવી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે, જે ધર્મથી મળી ન શકતિ હોય. સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ પણ જીવને આ એક ધર્મના પ્રભાવથી જ થાય છે. ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—અહીં એવી 'આશંકા ન કરવી જોઈએ કે, સંવેગનું ફળ પ્રદર્શિત કરતી વખતે સૂત્રકારે પહેલાં જ ધર્મની શ્રદ્ધા અને એના ફળની પ્રરૂપણા કરી દીધેલ છે. બીજી વખત ધર્મશ્રદ્ધાના ફળને પ્રદર્શિત કરવાથી

धर्मश्रद्धावता च गुर्वादेः शुश्रूषाऽवश्यं कार्येतिचतुर्थं गुरुशुश्रूषास्वरूपमाह—

मूलम्—गुरुसाहम्मियसुस्सूसणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । गुरुसाहम्मियसुस्सूसणायए णं विणयपडिवत्तिं जणयइ । विणयपडिवन्ने य णं जीवे अणच्चासायणसीले नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्स देवदुग्गईओ निरुम्मइ । वण्णसंजलण भत्तिबहुमाणयाए मणुस्सदेवगईओ निबंधइ । सिद्धिं सोग्गइं च विसोहेइ । पसत्थाइं च णं विणयमूलाइं सव्वकज्जाइं साहेइ । अन्ने य बहवे जीवे विणिइत्ता भवइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—गुरु-साधर्मिक शुश्रूषणतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । गुरु साधर्मिकशुश्रूषणतया खलु विनयप्रतिपत्तिं जनयति । विनयप्रतिपन्नश्च खलु जीवः अनत्याशातनाशीलः नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवदुर्गती निरुणाद्धि । वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानतया मनुष्यदेवसुगतीनिबध्नाति । सिद्धिसुगतिं च विशोधयति । प्रशस्तानि च खलु विनयमूलानि सर्वकार्याणि साधयति । अन्यांश्च बहून् जीवान् विनेता भवति ॥ सू० ४ ॥

टीका—'गुरुसाहम्मिय' इत्यादि ।

प्रश्नवाक्यस्य व्याख्या प्राग्वत् । गुरोः-आचार्यस्य पर्याय-ज्येष्ठस्य च तथा साधर्मिकस्य च शुश्रूषणा-पर्युपासना, सैव गुरुसाधर्मिकशुश्रूषणता, अत्र प्राकृत·

पुनरुक्ति दोष लगता है । इसका समाधान यह है कि-पहिले जो धर्मश्रद्धाका कथन सूत्रकारने किया है सो उनको यह प्रदर्शित करना इष्ट था कि यह धर्मश्रद्धा संवेगका फल है । परन्तु यहां जो धर्मश्रद्धाका फल कहा है वह ऐसा नहीं कहा गया यहां तो वह स्वतन्त्ररूपसे कहा है । अतः इसमें पुनरुक्ति दोषकी संभावना नहीं है ॥ ३ ॥

धर्मश्रद्धालुको गुरु आदिकी शुश्रूषा अवश्य करनी चाहिये-अतः

પુનરક્તિ દોષ લાગે છે. આનુ સમાધાન એ છે કે, પહેલાં જે ધર્મશ્રદ્ધાનું કથન સૂત્રકારે કરેલ છે. એમાં એમણે એ પ્રદર્શિત કરવું ઈષ્ટ હતું કે, આ ધર્મશ્રદ્ધા સંવેગનું ફળ છે. પરંતુ અહી જે ધર્મશ્રદ્ધાનું ફળ બતાવવામાં આવેલ છે તે એવું નથી બતાવ્યુ અહીં તો તે સ્વતંત્રરૂપથી બતાવવામ આવેલ છે આથી એમાં પુનરૂક્તિ દોષની સંભાવના નથી ॥ ૩ ॥

ધર્મશ્રદ્ધાળુઓએ ગુરુ આદિની શુ ષા અવશ્ય કરવી જોઈએ. આથી ચોથા

त्वात् स्वार्थे 'तल्' प्रत्ययः एवमग्रेऽपि सर्वत्र बोध्यम्। तया जीवः-विनयप्रतिपत्तिम्-विनयप्राप्तिं जनयति-करोति। विनयप्रतिपन्नः-विनयं प्रतिपन्नः-प्राप्तश्च जीवः, अनत्याशातनाशीलः-गुरुपरिवादादि परिहारादाशातनायाः अतिशयेन वर्जनशीलः-केनाऽपि प्रकारेण स्वल्पामप्याशातनामकुर्वन् सन्नित्यर्थः, नैरयिकतिर्यग्योनिक मनुष्यदेवदुर्गती निरुणद्धि, अयमर्थः-नैरयिकाश्च तिर्यञ्चश्च नैरयिक तिर्यञ्चस्तेषां योनी नैरयिकतिर्यग्योनी ते एव नैरयिकतिर्यग्योनिके इह स्वार्थिकः

चौथा बोलरूप गुरु साधर्मिक शुश्रूपताका गुण प्रकट किया जाता है—'गुरुसाहम्मिय' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते गुरु साहम्मिय सुस्सूसणयाए जीवे किं जणयइ—भदन्त! गुरु साधर्मिकशुश्रूषणया जीवः किं जनयति) हे भगवन्। आचार्य महाराजकी अथवा दीक्षा पर्यायमें ज्येष्ठ साधुजनकी तथा साधर्मिककी पर्युपासनासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? भगवान् कहते हैं (गुरु साहम्मियसुस्सूसणया णं विणयपडिवत्तिं जणयइ—गुरुसाधर्मिक शुश्रूषणया खलु विनयप्रति पत्तिं जनयति) गुरु एवं साधर्मिक जन आदिकी शुश्रूषा करनेसे जीव विनय तपकी प्राप्ति करता है (विणयपडिवन्ने य णं जीवे अणच्चासायणसीले नेरइयतिरिक्ख जोणिय मणुस्सदेवदुग्गइओ निरंभइ - विनयप्रतिपन्नश्च खलु जीवः अनन्या शातना शीलः नैरयिक तिर्यग् योनिकमनुष्यदेव दुर्गती निरुणद्धि) विनयशील बना हुआ वह आत्मा अपने गुरुजनका स्वप्नमें भी अविनय आदि नहीं करता है। अतः आशातना दोषसे बिलकुल रहित होनेके

બોલરૂપ ગુરુસાધર્મિક શુશ્રૂષાના ગુણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે—"गुरुसाहम्मिय" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भन्ते गुरुसाहम्मिय सुस्सूसणयाए जीवे किं जणयइ-गुरुसाधर्मिक सुश्रूषणया जीवः किं जनयति હે ભગવાન! આચાર્ય મહારાજની, અથવા દીક્ષાપર્યાયમાં મોટા સાધુજનની, તથા સાધર્મિકની, પર્યુપાસનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે?

ભગવાન કહે છે—गुरुसाहम्मिय सुस्सूसणया णं विणयपडिवत्ति जणयइ-गुरु साधर्मिक सुश्रूषणया खलु विनयप्रतिपत्तिं जनयति ગુરુ અને સાધર્મિકજન આદિની સુશ્રૂષા કરવાથી જીવ વિનય તપની પ્રાપ્તિ કરે છે विनयपडिवन्नेय णं जीवे अणच्चासायणसीले नेरइयतिरिक्ख जोणिय माणुस्स देवदुग्गइओ निरंभइ-विनयप्रतिपन्नश्च खलु जीवः अनन्याशातनाशीलः नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्य देव दुर्गतिं निरुणद्धि વિનય શીલ બનેલ એ આત્મા પોતાના ગુરુજનનું સ્વપ્નામાં પણ પરિવાદ આદિ કરતા નથી. આથી આશાતના દોષથી બિલકુલ રહિત હોવાના

क प्रत्ययः । इमे द्वे योनी निरुणद्धि, तथा मनुष्यदुर्गति म्लेच्छत्वरूपां निरुणद्धि, तथा देवदुर्गति-किल्बिषिकत्वादिरूपां च निरुणद्धि=निषेधति निवारयतीति यावत् । नैरयिकतिर्यग्योनिमनुष्यदेवदुर्गतिप्राप्तिहेतुभूतया अशातनायाअभावेन तत्प्राप्त्यभावादितिभावः । तथा वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानतया=वर्णः - श्लाघा -आदरः, तेन संज्वलनं - गुर्वादेः गुणप्रकाशनं वर्णसंज्वलनं, भक्तिः- अभ्युत्थानादिका, बहुमानम्-आन्तरप्रीतिविशेषः, एषां द्वन्द्वे स्वार्थे तल् प्रत्ययः आर्षत्वात् । वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानता तया - गुरूणां विनयप्रतिपत्तिरूपया, मानुष्यदेवसुगती निबध्नाति तत्र मनुष्यसुगतिः ऐश्वर्यसंपन्नविशिष्टकुलजन्मादिरूपा, देवसुगतिस्तु-इन्द्रत्वादिरूपा ते उभे सुगती निबध्नाति-तत्प्रायोग्यकर्मबन्धनेनेति भावः । सिद्धिसुगतिं च विशोधयति, सिद्धिमार्गस्य सम्यग् दर्शनादेर्विशोधनेन

कारण वह नरकगति एवं तिर्यञ्चगति, इन दो दुर्गतियोंका तथा मनुष्योंमें म्लेच्छत्व आदि होनेरूप एवं देवगतिमें किल्बिषिक देव होनेरूप दुर्गति का बंध नहीं करता है। (वण्णसंजलणभत्तिबहुमाणयाए मणुस्स देव-गइओ निबधइ - वर्णसंज्वलनभक्तिबहुमानतया मानुष्य देव सुगतीं निबध्नाति) वर्ण संज्वलन-गुर्वादिकके गुणप्रकाशन-भक्ति-उनके आने पर अभ्युत्थान आदि करना बहुमान अन्तरंगमें उनके प्रति प्रीति विशेष धारण करना, इन सबके करनेके कारण जीव मनुष्य सुगति-ऐश्वर्यवि-शिष्ट कुलमें जन्म लेनारूप सुगतिको एवं देवसुगतिको-इन्द्रत्व आदि पदकी प्राप्तिरूप सुगतिको पाता है, अर्थात् इन दोनां सुगतियोंमें जन्म लेनेके कारणभूत कर्मकी उपार्जन करता है इसलिये मरने पर वह इन सुगतियोंमें जाकर उत्पन्न हो जाता हैं । तथा (सिद्धि सोग्गइ च वि-सोहेइ-सिद्धिं सुगतिं विशोधयति) सिद्धिरूप सुगतिका विशोधन

કારણે કોઈ પણ રીતે તે જરા સરખો પણ આશાતના દોષ ન કરનાર હોવાના કારણે તે નરકગતિ અને તિર્યંચગતિ આ બે દુર્ગતિઓનો તથા મનુષ્યોમાં મ્લેચ્છત્વ આદિ હોવારૂપ અને દેવગતિમાં કિલ્બિષિક દેવ થવા રૂપ દુર્ગતિનો બંધ કરતો નથી. वण्णसंजलणभत्तिबहुमाणयाए माणुस्सदेवगइओ निबधइ-वर्णसंज्वलन भक्ति बहुमानतया मनुष्यदेव सुगतिं निर्बन्धाति વર્ણ સ્વજલન-ગુરુ આદિના ગુણનું પ્રકાશન ભક્તિ આવવાથી અભ્યુત્થાન આદિનું કરવું બહુમાન અંતરંગમાં એમના તરફ વધુ પ્રીતિવાળા બનવુ, આ સઘળું કરવાને કારણે જીવ મનુષ્ય સુગતિ-ઐશ્વર્ય વિશિષ્ટ કુળમા જન્મ લેવા રૂપ સુગતિને અથવા દેવ સુગતિને-ઈન્દ્રત્વ આદિ પદની પ્રાપ્તિરૂપ સુગતિને પામે છે. અર્થાત્ એ બન્ને સુગતિઓમાં જન્મ લેવાના કારણભૂત કર્મને ઉપાર્જન કરે છે. આ કારણે મર્યા પછી તે આ તિઓમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય છે, તથા सिद्धिसोग्गइं च विसोहेइ-सिद्धिं सुगतिं

प्रशस्तानि-प्रशंसास्थानानि खलु विनयमूलानि=विनयहेतुकानि, सर्वकार्याणि= इह श्रुतज्ञानादीनि, परभवे च मुक्तिं साधयति-प्राप्नोति । नन्वसौ स्वार्थसाधक एव भवति किम् ? इत्याशङ्क्याह-'अन्ने य बहवे जीवे य' इत्यादि । अन्यांश्च बहून् जीवान् विनेता-विनयं ग्राहयिता भवति । सकलगुणानां विनयमूलकत्वाद् विनयप्राप्तिं कारयित्वा परार्थसाधकोऽप्यसौ भवतीति भावः ॥ सू० ४ ॥

करता है अर्थात् सिद्धिगतिके कारणभूत सम्यग्दर्शन आदिकी शुद्धि करता रहता है । उनकी शुद्धि होनेसे (पसत्थाइं च णं विनयमूलाइं सव्वकज्जाइं साहेइ अन्नेय बहवे जीवे विणिइत्ता भवइ-प्रशस्तानि खलु विनयमूलानि सर्वकार्याणि साधयति, अन्यॉश्च बहून् जीवान् विनेता भवति) इस भवमें प्रशस्त तथा विनयहेतुक समस्त श्रुतज्ञानादिरूप कार्योंको तथा पराभवमें मुक्तिरूप कार्यको प्राप्त करता हैं । इस तरह यह स्वार्थ साधक बनता है क्यों कि अन्य बहुतसे मनुष्योंको भी यह अपने जीवनकालमें इस विनयधर्ममें लगा देता है ॥

भावार्थ—जो साधु अपने आचार्यदेवको या दीक्षा पर्यायमें ज्येष्ठ साधुजनको या साधर्मी साधुकी पर्युपासना-सेवा आदि करता है वह उनकी वैयावृत्ति द्वारा विनय तप धारण करता है । क्यों कि जबतक आत्मामें विनय नहीं आता है तबतक दूसरोंकी सेवा करनेका भाव उदित नहीं हो सकता है । ऐसा व्यक्ति कभी भी अपने गुर्वादिक आदिका अपवाद अपने मुखसे नहीं कर सकता है । क्यों कि ऐसा करनेसे

च विशोधयति સિદ્ધિરૂપ સુગતિનું વિશોધન કરે છે. અર્થાત્ સિદ્ધગતિના કારણભૂત સમ્યગ્દર્શન આદિની શુદ્ધિ કરતા રહે છે. એની શુદ્ધિ થવાથી पसत्थाइं च णं विनय मूलाइं सव्वकज्जाइं साहेइ अन्नेय बहवे जीवे विणिइत्ता भवइ-प्रशस्तानि खलु विनयमूलानि सर्वकार्याणि साधयति अन्यांश्च बहून् जीवान् विनेता भवति આ ભવમાં પ્રશસ્ત તથા વિનય હેતુક સમસ્ત શ્રુત જ્ઞાનાદિરૂપ કાર્યોને તથા પરભવમાં મુક્તિરૂપ કાર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે તે સ્વાર્થ સાધક બનીને પણ પરમાર્થ સાધક બને છે. કેમકે, બીજા ઘણા માણસોને પણ એ પોતાના જીવન કાળમાં આ વિનય ધર્મમાં લગાડી દે છે.

ભાવાર્થ—જે સાધુ પોતાના આચાર્ય દેવની અથવા દીક્ષા પર્યાયમાં પોતાથી મોટા સાધુજનની યા સાધર્મી સાધુની પર્યુપાસના-સેવા આદિ કરે છે તે એની વૈયાવૃત્તિ દ્વારા વિનય તપ ધારણ કરે છે. કેમકે, જ્યાં સુધી આત્મામાં વિનય આવતો નથી ત્યાં સુધી બીજાની સેવા કરવાનો ભાવ ઉદય થતો નથી. આવા સાધુ પોતાના ગુરુદેવ આદિનો અપવાદ કદી પણ પોતાના મોઢેથી કરતા નથી.

गुरुशुश्रूषां कुर्वतोऽप्यतिचारसंभवे आलोचना कर्तव्या, इत्यतपञ्चमभेदस्वरूपातामाह

मूलम्—आलोयणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? आलोयणयाए णं मायानियाणमिच्छादंसणसल्लाणं मोक्खमग्गविग्घाणं अणंतसंसारबंधणाणं उद्धरणं करेइ । उज्जुभावं च जणयइ । उज्जुभावपडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीवेयं नपुंसगवेयं च न बंधइ । पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ ॥ सू० ५ ॥

आशातना दोषका भागी होना पड़ता है। आशातना दोषके प्रभावसे जीवको नरक और तिर्यंचगतिमें जाकर दुःख भोगने पड़ते हैं। तथा यदि मनुष्य गतिमें भी जन्म हो जावे तो उससो म्लेच्छ आदिरूप नीच कुलोंमें जन्म धारण करना पड़ता है। देवगतिमें भी किल्बिषिक जातिके देवोंमें जन्म लेना पड़ता है। अतः वह आशातना दोषोंसे सदा बचा रहता है। गुर्वादिजनोंके गुण प्रकाशन करना, उनकी भक्ति करना, बहुमान करना यही वह उचित समझता है। अतः इसके प्रभावसे देवादि सुगतियोंमें वह जन्म लेता है ॥ तथा सिद्धिगतिको सुधारनेकी चेष्टामें निरत रहा करता है। सम्यग्दर्शन आदि जो सिध्धिगतिके मार्ग है उन्हें सदा संभालता रहता है। इसी लिये यह जीव प्रशस्त एवं विनय मूलक समस्त कार्योंको करता हुआ अन्य बहुतसे जीवोंको भी अपने जीवनकालमें इस धर्ममें लगा जाता है ॥ ४ ॥

કેમકે, તે જાણે છે કે, આમ કરવાથી આશાતના દોષના ભાગી થવું પડે છે. આશાતના દોષના પ્રભાવથી જીવને નરક અને તિર્યંચ ગતિમાં જઇને દુઃખ ભોગવવા પડે છે. તથા કદાચ જો મનુષ્ય ગતિમાં જન્મ થઈ જાય તો તેને મ્લેચ્છ આદિરૂપ નીચ કુળોમાં જન્મ લેવો પડે છે, દેવ ગતિમાં પણ કિલ્વિષિક જાતીના દેવોમાં જન્મ લેવો પડે છે. આથી તે આશાતનાના દોષોથી સદા બચતા રહે છે. ગુરુ આદિના ગુણોનુ પ્રકાશન કરવું, એમની ભક્તિ કરવી, બહુમાન કરવું, એજ તે ઉચિત માને છે. આથી એના પ્રભાવને કારણે દેવાદિ સુગતિઓમાં તે જન્મ લે છે. તથા સિદ્ધિગતિને સુધારવાની ચેષ્ટામાં નિરત રહ્યા કરે છે સમ્યગ્દર્શન આદિ જે સદ્ગતિના માર્ગ છે. એને સદા સંભાળતા છે આ કારણે જીવ પ્રશસ્ત અને વિનયપૂર્વક સઘળા કાર્યોને કરવા ઉપરાંત બીજા જીવોને પણ પોતાના જીવન કાળમાં આ ધર્મમાં લગાડી જાય છે. ॥૪॥

छाया—आलोचनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? आलोचनतया खलु माया निदानमिथ्यादर्शनशल्यानां मोक्षमार्गविघ्नानाम् अनन्तसंसारवर्धनानाम् उद्धरणं करोति ऋजुभावं च खलु जनयति, ऋजुभावप्रतिपन्नश्च खलु जीवः अमायी स्त्रीवेदं नपुंसकवेदं च न बध्नाति पूर्वबद्धं च खलु निर्जरयति ॥सू० ५॥

टीका—'आलोयणयाए' इत्यादि ।

प्रश्नवाक्यस्य व्याख्या पूर्ववत् । आलोचनया–आ–अभिविधिना सामस्त्येन स्वदोषाणां गुरोरग्रे भावशुद्धया वचसा प्रकाशनम् आलोचना लोचृदर्शने चुरादित्वाण्णिच् । ण्यन्ताद् धातो र्युच् प्रत्ययः, तया, मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यानां तत्र माया–शाठ्यं, निदानं–अस्य तपश्चरणादेरिदं फलं मम भवतु इति प्रार्थना-

---

गुरु शुश्रूषा करते हुए भी साधुको अतिचार लगनेकी संभावना है ऐसी स्थितिमें उसको आलोचना करनी चाहिये–सो पाँचवें बोलमें आलोचनाका स्वरूप कहते हैं—'आलोयणयाए' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते आलोयणयाए जीवे किं जणयइ–भदन्त ! आलोचनया जीवः किं जनयति) हे भगवन् । आलोचनासे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? उत्तरमें कहते हैं-(आलोयणयाए णं माया नियाण मिच्छादंसणसल्लाणं उध्धरणं करेइ – आलोचनया खलु मायानिदान मिथ्यादर्शनशल्यानां उध्धरणं करोति) आलोचनासे अर्थात् भावोंकी शुद्धिपूर्वक अपने दोषोंको गुरु महाराजके समीप वचन द्वारा प्रकट करनेसे–जीव माया, निदान एवं मिथ्यादर्शन, इन तीन शल्योंको दूर करता है । शठता (कपट)का नाम माया है, 'इस तपश्चरण आदिका मुझे यह फल मिले' इस प्रकारकी प्रार्थनात्मक विचारधाराका नाम निदान है ।

ગુરુ શુશ્રૂષા કરવા છતાં પણ સાધુને અતિચાર લાગવાની સંભાવના છે. એવી સ્થિતિમાં એણે આલોચના કરવી જોઈએ જેથી પાંચમા બોલમાં આલોચનાનું સ્વરૂપ કહે છે—" आलोयणयाए " ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते आलोयणयाए जीवे किं जणयइ–भदन्त आलोचनया जावः किं जानयति હે ભગવાન્! આલોચનાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તરમાં કહે છે आलोचणयाए णं माया नियाण मिच्छादंसण सल्लाणं उद्धरणं करेइ–आलोचनया खलु मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यानां उद्धरणं करोति આલોચનાથી અર્થાત્ ભાવોની શુદ્ધિપૂર્વક પોતાના દોષોને ગુરુમહારાજ સમક્ષ વચન દ્વારા પ્રગટ કરવાથી જીવ માયા, નિદાન અને મિથ્યાદર્શન, આ ત્રણ શલ્યોને દૂર કરે છે. શઠતા (કપટ) નું નામ માયા છે. "આ તપશ્ચર્યા આદિનું મને આ ફળ મળ્યું" આ પ્રકારની પ્રાર્થનાત્મક વિચારધારાનું નામ નિદાન છે. અતત્વોમાં તત્વાભિનિ-

त्मकं, मिथ्यादर्शनं – अतत्त्वे तत्त्वाभिनिवेशः, तत्वेचातत्त्वाभिनिवेशः एतच्च अभिग्राहिकादिभेदेन बहुविधम्, एतानि शल्यानीव, शल्यवदुःखजनकत्वादिति मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यानि, तेषाम् उद्धरणम् = अपनयनं करोतीत्यन्वयः। मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यानां–कथंभूतानाम्? मोक्षमार्गविघ्नानां–पापानुबन्धि कर्मबन्धहेतुत्वेन मुक्तिविघातकानाम्, पुनः कथंभूतानां? अनन्तसंसारवर्धनानाम्–अनन्तसंसारं वर्धयन्ति–वृद्धिं नयन्तीत्यनन्तसंसारवर्धनानि तेषाम्। आलोचनाया अन्यच्च फलमाह–'उज्जु भावं च जणयइ' इति। ऋजुभावं च जनयति, इह च शब्दो हेत्वर्थे। च=यतः मायानिदानादिशल्यानां समुद्धरणं करोति, अतः–ऋजुभावम्–आर्जवं जनयति–प्रतिपद्यते–प्राप्नोतीत्यर्थः। ऋजुभावं प्रतिपन्नश्च जीवः अमायी–मायारहितः सन् स्त्रीवेदं नपुंसकवेदं च न बध्नाति। पूर्वबद्धं च तद् द्वयं

अतत्त्वोंमें तत्वाभिनिवेशका नाम मिथ्यादर्शन हैं। तथा तत्त्वोंमें अतत्त्वाभिनिवेशका नाम भी मिथ्यादर्शन है। अभिग्रहिक आदिके भेदसे यहअनेक प्रकारका होता है। शल्य जिस प्रकार जीवोंको अनेकविध दुःखोंका उत्पादक होता है। उसी प्रकार ये शल्य भी इस जीवको अनेकविध कष्टदाता होते हैं अतः ये शल्यके समान शल्य हैं। इनका अपनयन वह इसलिये करता है ये (मोक्ख मग्ग विग्घाणं अणंतसंसार बद्धणाणं–मोक्षमार्ग विघ्नानां अनन्त संसारवर्धकानां) पापानुबंधि कर्मबन्धके हेतु हैं और इसीलिये मुक्ति मार्गके ये विघातक हैं। तथा अनन्त संसारके बढानेवाले हैं। अब यह आलोचना इन तीनों शल्योंको निकाल देती है तथा (उज्जुभावं च जणयइ ऋजुभावं खलु जनयति) जीवके भावोंमें ऋजुता–सरलताको उत्पन्न करती है। (उज्जुभावपडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीवेयं नपुंसगवेयं च न बंधइ–ऋजुभावप्रतिपन्नः जीवः अमायी स्त्रीवेदं नपुंसक-

---

વેશનું નામ મિથ્યાદર્શન છે. તથા તત્વોમાં અતત્વાભિનિવેશનું નામ પણ મિથ્યા દર્શન છે. અભિગ્રહિક આદિના ભેદથી એ અનેક પ્રકારનાં શલ્ય જે રીતે જીવોને અનેકવિધ દુઃખ આપનાર શલ્ય છે. એનું અપનયન તે એ માટે કરે છે. એ मोक्खमग्गविग्घाणं अणंतसंसारबद्धणाणं–मोक्षमार्गविघ्नानां अनन्तसंसार वधकानां પાપાનુબંધિ કર્મ બંધનો હેતુ છે અને એજ કારણે તે મુક્તિમાર્ગમાં વિઘાતક છે તથા અનંત સંસારને વધારનાર છે. હવે આ આલોચના એ ત્રણે શલ્યોને કાઢી નાખે છે તથા उज्जुभावं च जणयइ-ऋजुभावं खलु जनयति જીવના ભાવોમાં સરળતાને ઉત્પન્ન કરે છે उज्जुभावपडिवन्ने य ण जीवे अमाई इत्थिवेयं नपुंसगवेयं च न वंधइ–ऋजुभावप्रतिपन्नः जीवः अमायी स्त्रीवेदनपुंसकवेदं

कर्म खलु=निश्चयेन, निर्जरयति-क्षपयति । यद्वा-पूर्वबद्धं=पूर्वोपार्जितं सकलं कर्म निर्जरयति । तथा च मुक्तिपदं प्राप्नोतीति भावः ॥ सू० ५ ॥

वेदं च न बन्धाति) परिणामोंमें सरलता आनेसे वह अमायी जीव स्त्री वेद एवं नपुंसक वेदका बंध नहीं करता है। तथा पूर्वमें बद्ध इन दोनों वेदोंकी निर्जरा कर देता है। अथवा (पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ-पूर्वबद्धं खलु निर्जरयति)का ऐसा भी अर्थ होता है कि पूर्वोपार्जित सकल कर्मोंकी निर्जरा कर देता है। ऐसा करनेसे उसको मुक्तिपद प्राप्त हो जाता है ॥

भावार्थ—अपने दोषोंको भावोंकी शुद्धिपूर्वक गुरुदेवके समक्ष प्रकाशित करना इसका नाम आलोचना है। आलोचनाके प्रभावसे माया मिथ्या एवं निदान इन तीन शल्योंका परिहार हो जाता है। कारण कि ये तीनोंशल्य मुक्तिमार्गका विघातक हैं और अनन्त संसारका वर्धक हैं। जीवमेंसे जब ये तीनों शल्य दूर हो जाते है तो उसके भीतर बड़ी भारी सरलता बढ़ जाती है। जो मनमें होता है वही कहता है और जो कहता है वही करता है। छिपाने जैसी कोई बात यहां रहती ही नहीं है। इस हालतमें अमायी इस जीवके स्त्रीवेद एवं नपुंसकवेदका बंध नहीं होता है। तथा पूर्वोपार्जित कर्मोंकी निर्जरा होती रहती है। इसी तरह यह मुक्तिका पात्र बन जाता है ॥ ५ ॥

च न बध्नाति પરિણામોમાં સરળતા આવવાથી તે અમાયી જીવ સ્ત્રી વેદ અને નપુંસક વેદનો બંધ કરતો નથી તથા पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ-पूर्वबद्धं खलु निर्जरयति પૂર્વમાં બદ્ધ આ બન્ને વેદોની નિર્જરા કરી દે છે. અથવા-આનો એવો પણ અર્થ થાય છે કે, પૂર્વોપાર્જીત સઘળા કર્મોની નિર્જરા કરી દે છે. આમ કરવાથી તેને મુક્તિપદ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ—પોતાના દોષોને ભાવોની શુદ્ધિપૂર્વક ગુરુદેવની સમક્ષ પ્રકાશિત કરવા એનું નામ આલોચના છે આલોચનાના પ્રભાવથી માયા, મિથ્યા અને નિદાન આ ત્રણે શલ્યોનો પરિહાર થઈ જાય છે. કારણ કે, આ ત્રણે શલ્ય મુક્તિ માર્ગનાં વિઘાતક છે. અને અનંત સંસારને વધારનાર છે. જીવમાંથી જ્યારે આ શલ્યો દૂર થઈ જાય છે. ત્યારે તેની અંદર ઘણી જ સારી સરલતા વધવા લાગે છે. જે મનમાં હોય તેજ એ કહે છે અને જે કહે છે તે કરે છે. છુપાવવા જેવી વાત કોઈ તેની અંદર રહેતી નથી. આવી હાલતમાં અભાગી એ જીવને સ્ત્રીવેદ અને નપુંસક વેદનો બંધ થતો નથી. તથા પૂર્વોપાર્જીત કર્મોની નિર્જરા થતી રહે છે. આથી તે મુક્તિને પાત્ર બની જાય છે. ॥ ૫ ॥

आलोचना च स्वदोषनिन्दावत एव सफला भवतीत्यतषष्टभेदस्वरूपमाह—

मूलम्—निंदणयाए णं भंते! जीवे किं जणयइ ?, निंदणयाए णं पच्छाणुतावं जणयइ, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ। करणगुणसेढिं पडिवन्ने य अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—निन्दनतया खलु भदन्त! जीवः किं जनयति?। निन्दनतया खलु पश्चादनुतापं जनयति। पश्चादनुतापेन च विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते। करणगुणश्रेणिं प्रतिपन्नश्च अनगारो मोहनीयं कर्म उद्घातयति ॥ सू० ६ ॥

टीका—'निंदणयाए' इत्यादि।

निन्दनया=स्वयमेव स्वदोषचिन्तनेन अनुचितमिदं मया कृतमित्यादिरूपेण खलु जीवः किं जनयति?। गुरुराह—निन्दनया खलु जीवः पश्चादनुतापं—पश्चात्कालेऽनुतापं पुनः पुनस्तापं पश्चात्तापं, दुष्टु मया कृतमित्यादिरूपं जनयति—करोति।

आलोचना अपने दोषोंकी आत्मसाक्षीसे निन्दा करने वालेको ही सफल होती है इसलिये अब छट्ठा बोलमें निन्दनाका स्वरूप कहते हैं—'निंदणयाएण' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते निंदणयाए जीवे किं जणयइ—भदन्त! निन्दनया जीवः किं जनयति) हे भगवन्। अपनी निंदा करनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? उत्तरमें कहते कि—(निंदणयाए णं पच्छाणुतावं जणयइ—निन्दनया खलु पश्चादनुतापं जनयति) अपने आप अपने दोषोंका अनुचिन्तन करनेरूप निन्दासे 'मैंने यह अनुचित किया है" इस प्रकारके विचार करनेसे जीव पश्चात्तापको प्राप्त होता है "मैंने यह दुष्टु—बुरा—किया है" इत्यादिरूप अनुताप करता है। इसका फल यह होना है कि

આલોચના પોતાના દોષોની આત્મસાક્ષીથી નિંદા કરવાવાળાનીજ સફળ થાય છે. આ કારણે હવે છઠ્ઠા બોલમાં નિંદાનુ સ્વરૂપ કહે છે. "निंदणयाएणं" ઈત્યાદિ।

અન્વયાર્થ—भंते निंदणयाए जीवे किं जणयइ—भदन्त निन्दनया जीवः किं जनयति હે ભગવાન્! પોતાની નિંદા કરવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તરમાં કહે છે—निंदणयाए ण पच्छाणुतावं जणयइ निन्दनया खलु पश्चादनुतापं जनयति પોતે પોતાની જાતે જ પોતાના દોષોને અનુચિંતન કરવારૂપ નિંદાથી "મેં આવુ અનુચિત કરેલ છે" આ પ્રકારનો વિચાર કરવાથી જીવ પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થાય છે. "મેં આ દુષ્ટ—ખરાબ કામ કરેલ છે" ઈત્યાદિરૂપ અનુતાપ કરે

पश्चादनुतापेन च विरज्यमानः-वैराग्यं प्राप्नुवन् सन् करणगुणश्रेणिं=करणेन-अपूर्वकरणेन गुणश्रेणिः, सा च सर्वोपरितनस्थिते मोहनियादि कर्मदलिकान्युपादाय उदयसमयात् प्रभृति द्वितीयादि समयेष्वसंख्यातगुणा संख्यातगुणपुद्गलप्रक्षेपरूपा ताम् उपलक्षणत्वात् स्थितिघात-रसघात गुण संक्रमस्थितिबंधाश्च विशिष्टात् प्रतिपद्यते। यद्वा-करणम्-अपूर्वकरणादि, तस्य गुणेन-महिम्ना लभ्या या श्रेणिः सा करणगुणश्रेणिः-क्षपकश्रेणिस्तां प्रतिपद्यते=प्राप्नोति। यद्वा करणेन पूर्वं कदापि अप्राप्तेन, साध्या या गुणश्रेणिः-विशदमनः परिणामविशेषरूपा सा करणगुणश्रेणिः-

(पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ-पश्चादनुतापेन विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते) वह उन दोषोंका परित्याग कर देता है और इस प्रकार विरक्त बना हुआ वह जीव करणगुणश्रेणीको प्राप्त कर लेता है। करण शब्दका अपूर्वकरण अर्थ है। गुणश्रेणीका "सर्वोपरितन स्थितिसे मोहनीय आदि कर्म दलिकोंको ले लेकर उदय समयसे लगाकर द्वितीयादि समयोंमें असंख्यात-गुणे असंख्यातगुणे पुद्गलोंका प्रक्षेप करना" यह अर्थ है। स्थितिघात, रसघात, गुण संक्रमण, स्थितिबंध, इन सबकी विशिष्टताका भी यहां ग्रहण कर लेना चाहिये अर्थात् जो जीव अपूर्वकरणसे गुणश्रेणीको प्राप्त करता है उसके विशिष्ट स्थितिघात, विशिष्टरसघात, विशिष्टगुणसंक्रमण एवं विशिष्ट स्थितिबंध होता है। अथवा-करणगुणश्रेणीका यह भी अर्थ होता है कि पूर्वमें कभी नहीं प्राप्त हुए ऐसे अपूर्वकरण द्वारा-अपूर्व परिणामों द्वारा-साध्य जो गुण

છે. એનું ફળ એ થાય છે કે, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ -पश्चादनुतापेन विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते તે એ દોષોનો પરિત્યાગ અનુતાપ કરી દે છે. અને આ પ્રકારે વિરકત બનેલ એ જીવ કરણગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરી લે છે. કરણ શબ્દનો અપૂર્વકરણ અર્થ છે. ગુણશ્રેણીનો "સર્વોપરિતન સ્થિતિથી મોહનીય આદિ કર્મદલીકોને લઈને ઉદય સમયથી લગાડી દ્વિતિયાદિ સમયોમાં અસંખ્યાત ગુણે-અસંખ્યાત ગણા પુદ્ગલો પ્રક્ષેપ કરવો" આ અર્થ છે. સ્થિતિ ઘાત, રસ ઘાત, ગુણસંક્રમણ, સ્થિતિબંધ, આ સહુની વિશિષ્ટતાને પણ અહીં ગ્રહણ કરી લેવી જોઈએ. અર્થાત્ જે જીવ અપૂર્વ કરણથી ગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરે છે એને વિશિષ્ટ સ્થિતિઘાત, વિશિષ્ટ રસઘાત, વિશિષ્ટ ગુણસંક્રમણ અને વિશિષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. અથવા, કરણગુણશ્રેણીનો એ પણ અર્થ થાય છે કે, પૂર્વમાં કદી પણ પ્રાપ્ત ન થયેલ એવા અપૂર્વ કરણ દ્વારા-અપૂર્વ પરિણામો દ્વારા-સાધ્ય જે ગુણ શ્રેણી છે. વિશદ માનસિક પરિ-

आलोचना च स्वदोषनिन्दावत एव सफला भवतीत्यतषष्टभेदस्वरूपमाह—

मूलम्—निंदणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?, निंदणयाए णं पच्छाणुतावं जणयइ, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ । करणगुणसेढिं पडिवन्ने य अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—निन्दनतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । निन्दनतया खलु पश्चादनुतापं जनयति । पश्चादनुतापेन च विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते । करणगुणश्रेणिं प्रतिपन्नश्च अनगारो मोहनीयं कर्म उद्घातयति ॥ सू० ६ ॥

टीका—'निंदणयाए' इत्यादि ।

निन्दनया=स्वयमेव स्वदोषचिन्तनेन अनुचितमिदं मया कृतमित्यादिरूपेण खलु जीवः किं जनयति ?। गुरुराह—निन्दनया खलु जीवः पश्चादनुतापं—पश्चात्कालेऽनुतापं पुनः पुनस्तापं पश्चात्तापं, दुष्टु मया कृतमित्यादिरूपं जनयति—करोति ।

आलोचना अपने दोषोंकी आत्मसाक्षीसे निन्दा करने वालेको ही सफल होती है इसलिये अब छट्ठा बोलमें निन्दनाका स्वरूप कहते हैं—'निंदणयाएण' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते निंदणयाए जीवे किं जणयइ—भदन्त ! निन्दनया जीवः किं जनयति) हे भगवन् । अपनी निंदा करनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? उत्तरमें कहते कि—(निंदणयाए णं पच्छाणुतावं जणयइ—निन्दनया खलु पश्चादनुतापं जनयति) अपने आप अपने दोषोंका अनुचिन्तन करनेरूप निन्दासे 'मैंने यह अनुचित किया है" इस प्रकारके विचार करनेसे जीव पश्चात्तापको प्राप्त होता है "मैंने यह दुष्टु—बुरा—किया है" इत्यादिरूप अनुताप करता है । इसका फल यह होता है कि

આલોચના પોતાના દોષોની આત્મસાક્ષીથી નિંદા કરવાવાળાનીજ સફળ થાય છે. આ કારણે હવે છઠ્ઠા બોલમાં નિંદાનુ સ્વરૂપ કહે છે. "निंदणयाएणं" ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—भंते निंदणयाए जीवे किं जणयइ—भदन्त निन्दनया जीवः किं जनयति હે ભગવાન્ ! પોતાની નિંદા કરવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? ઉત્તરમાં કહે છે—निंदणयाए णं पच्छाणुतावं जणयइ निन्दनया खलु पश्चादनुतापं जनयति પોતે પોતાની જાતે જ પોતાના દોષોને અનુચિંતન કરવારૂપ નિંદાથી "મેં આવુ અનુચિત કરેલ છે" આ પ્રકારને વિચાર કરવાથી જીવ પશ્ચાત્તાપને પ્રાપ્ત થાય છે. "મેં આ દુષ્ટ—ખરાબ કામ કરેલ છે" ઈત્યાદિરૂપ અનુતાપ કરે

पश्चादनुतापेन च विरज्यमानः-वैराग्यं प्राप्नुवन् सन् करणगुणश्रेणिं=करणेन-अपूर्वकरणेन गुणश्रेणिः, सा च सर्वोपरितनस्थिते र्मोहनियादि कर्मदलिकान्युपादाय उदयसमयात् प्रभृति द्वितीयादि समयेष्वसंख्यातगुणा संख्यातगुणपुद्गलप्रक्षेपरूपा ताम् उपलक्षणत्वात् स्थितिघात-रसघात गुण संक्रमस्थितिबंधाश्च विशिष्टात् प्रतिपद्यते। यद्वा-करणम्-अपूर्वकरणादि, तस्य गुणेन-महिम्ना लभ्या या श्रेणिः सा करणगुणश्रेणिः-क्षपकश्रेणिस्तां प्रतिपद्यते=प्राप्नोति। यद्वा करणेन पूर्वं कदापि अप्राप्तेन, साध्या या गुणश्रेणिः-विशदमनः परिणामविशेषरूपा सा करणगुणश्रेणिः-

---

(पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ-पश्चादनुतापेन विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते) वह उन दोषोंका परित्याग कर देता है और इस प्रकार विरक्त बना हुआ वह जीव करणगुणश्रेणीको प्राप्त कर लेता है। करण शब्दका अपूर्वकरण अर्थ है। गुणश्रेणीका "सर्वोपरितन स्थितिसे मोहनीय आदि कर्म दलिकोंको ले लेकर उदय समयसे लगाकर द्वितीयादि समयोंमें असंख्यात-गुणे असंख्यातगुणें पुद्गलोंका प्रक्षेप करना" यह अर्थ है। स्थितिघात, रसघात, गुण संक्रमण, स्थितिबंध, इन सबकी विशिष्टताका भी यहां ग्रहण कर लेना चाहिये अर्थात् जो जीव अपूर्वकरणसे गुणश्रेणीको प्राप्त करता है उसके विशिष्ट स्थितिघात, विशिष्टरसघात, विशिष्टगुणसंक्रमण एवं विशिष्ट स्थितिबंध होता है। अथवा-करणगुणश्रेणीका यह भी अर्थ होता है कि पूर्वमें कभी नहीं प्राप्त हुए ऐसे अपूर्वकरण द्वारा-अपूर्व परिणामों द्वारा-साध्य जो गुण

છે. એનું ફળ એ થાય છે કે, पच्छाणुतावेणं विरज्जमाणे करणगुणसेढिं पडिवज्जइ -पश्चादनुतापेन विरज्यमानः करणगुणश्रेणिं प्रतिपद्यते તે એ દોષોનો પરિત્યાગ અનુતાપ કરી દે છે. અને આ પ્રકારે વિરકત બનેલ એ જીવ કરણગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરી લે છે. કરણ શબ્દનો અપૂર્વકરણ અર્થ છે. ગુણશ્રેણીનો " સર્વોપરિતન સ્થિતિથી મોહનીય આદિ કર્મદલીકોને લઈને ઉદય સમયથી લગાડી દ્વિતિયાદિ સમયોમાં અસંખ્યાત ગુણે-અસંખ્યાત ગણા પુદ્ગલો પ્રક્ષેપ કરવો" આ અર્થ છે. સ્થિતિ ઘાત, રસ ઘાત, ગુણસંક્રમણ, સ્થિતિબંધ, આ સહુની વિશિષ્ટતાને પણ અહીં ગ્રહણ કરી લેવી જોઈએ. અર્થાત્ જે જીવ અપૂર્વ કરણથી ગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરે છે એને વિશિષ્ટ સ્થિતિઘાત, વિશિષ્ટ રસઘાત, વિશિષ્ટ ગુણસંક્રમણ અને વિશિષ્ટ સ્થિતિબંધ થાય છે. અથવા, કરણગુણશ્રેણીનો એ પણ અર્થ થાય છે કે, પૂર્વમાં કદી પણ પ્રાપ્ત ન થયેલ એવા અપૂર્વ કરણ દ્વારા-અપૂર્વ પરિણામો દ્વારા-સાધ્ય જે ગુણ શ્રેણી છે. વિશદ માનસિક પરિ-

क्षपकश्रेणिस्तां प्रतिपद्यते। करणगुणश्रेणिं प्रतिपन्नः=प्राप्तश्चानगारः-मुनिः, मोहनीयं कर्म उद्घातयति=क्षपयति।

'णिंदणयाए' इत्यत्र 'णिदि' धातोः स्वार्थेणिच् ततश्च 'ण्यासश्रन्थो युच' इति पाणिनि सूत्रेण युच् प्रत्यये निन्दना शब्दो निष्पद्यते, ततः प्राकृतत्वात् स्वार्थे तल् तत्ययः। यद्वा — 'णिदि' धातोर्भावे ल्युटि 'निन्दनम्' इति, ततः प्राकृतत्वात् स्वार्थे तल्, एवं सर्वत्र बोध्यम्; निन्दनमेव निन्दनता, तया निन्दनतयेति ॥ सू० ६ ॥

श्रेणी है-विशद मानसिक परिणामोंकी विशिष्टता है-उसका नाम भी करणगुणश्रेणि है। यह करणगुण श्रेणी क्षपक श्रेणीरूप जाननी चाहिये। अथवा-अपूर्वकरण आदि करण हैं। इसकी महिमासे जो श्रेणिलभ्य है वह करणगुण श्रेणी है। इस अर्थमें भी क्षपक श्रेणी ही गुणश्रेणि जाननी चाहिये। (करणगुणसेढिं पडिवन्ने य अणगारे मोहणीज्जं कम्मं उग्घाएइ-करणगुणश्रेणी प्रतिपन्नश्च अनगारः मोहनीयं कर्म उग्घातयति) इस करण गुणश्रेणीको प्राप्त हुआ जीव अनगार मुनिराज-मोहनीय कर्मको नष्ट करता है।

भावार्थ—अपने लगे हुए दोषोंकी निंदा करनेवाला साधु पश्चात्ताप करतो हुआ पुनः उन दोषोंको नहीं करता है। अतः उनसे विरक्त बना हुआ वह जीव करणगुणश्रेणीको प्राप्त कर मोहनीय कर्मको नष्ट कर देता है। आलोचना अपनी नींदा करनेवाले साधुजनको ही सफल होती है इसी लिये उसका आलोचनाके बाद बतलाया गया है ॥ ६ ॥

ણુમોની વિશિષ્ટતા છે. એનું નામ પણ કરણગુણશ્રેણી છે આ કરણગુણ શ્રેણી ક્ષપકશ્રેણી રૂપ જાણવી જોઈએ અથવા—અપૂર્વકરણ આદિ કરણ છે એની મહીમાથી જે શ્રેણી લભ્ય છે તે કરગુણ શ્રેણી છે આ અર્થમા પણ ક્ષપક શ્રેણીને જ ગુણશ્રેણી જાણવી જોઈએ. આ करणगुणसेढिं पडिवन्नेय अणगारे मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ-करणगुणीश्रेणीं प्रतिपन्नश्च अनगार मोहनीयं कर्म उद्घातयति કરણગુણ શ્રેણીને પ્રાપ્ત કરનાર જીવ અનગાર—મુનિરાજ મોહનિય કર્મને નષ્ટ કરે છે.

ભાવાર્થ—પોતાને લાગેલા દોષોની પોતાના જ મોઢેથી નિંદા કરવાવાળા સાધુ પશ્ચાત્તાપ કરીને ફરીથી એ દોષોને કરતા નથી અને એથી વિરક્ત બનેલ એ જીવ કરણગુણશ્રેણીને પ્રાપ્ત કરીને મોહનીય કર્મને નષ્ટ કરી દે છે. આલે-ચના પોતાની નિંદા કરવાવાળા સાધુને જ સફળ થાય છે. આ માટે એ ચનાને બાદ બતાવવામા આવેલ છે ॥૬॥

बहुदोष सद्भावे निन्दानन्तरं गर्हाऽपि कार्या इत्यसप्तमभेदस्वरूपामाह—

मूलम्—गरहणयाए णं भंते जीवे किं जणयइ ? गरहणयाए अपुरेक्कारं जणयइ । अपुरेक्कारगए णं जीवे अप्पसत्थेहिंतो जोगेहिंतो नियत्तेइ, पसत्थे य पडिवज्जइ पसत्थजोगपडिवन्ने य णं अणगारे अणंतघाइपज्जवे खवेइ ॥ सू० ७ ॥

छाया—गर्हणतया खलु भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । गर्हणतया खलु अपुरस्कारं जनयति । अपुरस्कारगतः खलु जीवः अप्रशस्तेभ्यो योगेभ्यो निवर्तते । प्रशस्तांश्च प्रतिपद्यते । प्रशस्तयोगप्रतिपन्नश्च खलु अनगारः अनन्तघातिपर्यवान् क्षपयति ॥ ७ ॥

टीका—'गरहणयाए' इत्यादि—

हे भदन्त ! गर्हणया गुर्वादीनामग्रे स्वयं स्वदोषोद्घाटनं गर्हणा, तया, जीवः किं जनयति ? गर्हणया जीवः खलु अपुरस्कारम्, अनादरणीयतां जनयति प्राप्नोति । स्वात्मन इति शेषः । अपुरस्कारगतः अनादरणीयातां प्राप्तश्च खलु जीवः अप्रशस्तेभ्यः-कर्मबन्धकारणीभूतेभ्यः, सावद्येभ्यः इति यावत् । योगेभ्यः-वाङ्मनः कायव्यापारेभ्यः, निवर्तते । प्रशस्तान्-निरवद्यान् योगांस्तु प्रतिपद्यते=

बहुत दोषोंके सद्भावमें निन्दाके बाद गुरुसाक्षी गर्हा भी करनी चाहिये सो सातवें बोलमें गर्हाका स्वरूप कहते हैं—'गरहणयाए णं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते गरहणयाए जीवे किं जनयति-भदन्त गर्हणया जीवः किं जनयति) गुरु महाराजके समक्ष स्वयं अपने दोषोंको प्रकाशित करनेरूप गर्हासे जीव क्या प्राप्त करता है ? उत्तरमें कहते हैं कि-(गरहणयाए अपुरेक्कारं जणयइ-गर्हणया खलु अपुरस्कारं जनयति) गर्हासे जीव अपनी आत्मामें अनादरको पाता है । (अपुरेक्कारगए णं जीवे अप्पसत्थेहिंतो जोगेहिंतो नियत्तेइ-अपुरस्कारगतः खलु जीवः अप्रशस्तेभ्यः योगेभ्यः -निवर्तते) अनादरको प्राप्त हुआ वह जीव कर्मबंधके कारणभूत अप्रशस्त-

ઘણાજ દોષોના સદ્ભાવમાં નિંદા કર્યા પછી ગુરુસાક્ષી ગર્હા પણ કરવી જોઇએ. જેથી સાતમા બોલમાં ગર્હાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે-'गरहणयाए णं' ઇત્યાદિ.

અન્યાર્થ—भंते गरहणयाए जीवे किंजणयइ-गर्हणया जीवः किं जनयति ગુરુ મહારાજની સમક્ષ સ્વયં પોતાના દોષોને પ્રકાશિત કરવ રૂપ ગર્હાથી જીવ શું પ્રાપ્ત કરે છે. ? ઉત્તરમાં કહે છે કે-गरहणयाए णं अपुरेक्कारं जणयइ-गर्हणया खलु अपुरस्कारं जनयति ગર્હાથી જીવ પોતાની આત્મામાં અનાદર પામે છે. अपुरेक्कारगए णं जीवे अप्पसत्थेहिंतो जोगेहिंतो नियत्तेइ-अपुरस्कारगतः खलु जीवः अप्रशस्तेभ्यः योगेभ्यः निवर्तते અનાદરને પ્રાપ્ત થયેલ તે જીવ કર્મ બંધના

सेवते। इह चकारस्त्वर्थे। प्रशस्तयोगप्रतिपन्नः-निरवद्ययोगान् प्रतिपन्नः-सेवमानः, खलु अनगारः=मुनिः, अनन्तघातिपर्यवान्=अनन्ते ज्ञानदर्शने हन्तुं शीलं येषां तेऽनन्तघातिनस्तान् पर्यवान्=प्रकरणवशाद् ज्ञानावरणीयादि कर्मणस्तद्घातित्वलक्षणान परिणतिविशेषान् क्षपयति=क्षयं नयति। इह 'अनन्तघातिकर्मणः' इति वक्तव्ये 'अनन्तपर्यवा'-निति कथनं पर्यायक्षपणेनैव द्रव्यस्य विनाश औपचारिको व्यपदिश्यते इति बोधनार्थम्। इदमुपलक्षणं-मुक्तिप्राप्तेरपि, त्रिसप्ततिसंख्यकानां सर्वेषामर्थानां संवेगादीनां मुक्त्यर्थमेव प्रस्तुतत्वात्। एवमनुक्ताऽपि सर्वत्र मुक्तिप्राप्तिरेव फलत्वेन द्रष्टव्या ॥ सू० ७ ॥

योगोंसे-सावद्य मन, वचन कायकी प्रवृत्तिसे-दूर हट जाता है। एवं (पसत्थे य पडिवज्जइ-प्रशस्तांश्च प्रतिपद्यते) निरवद्य योगोंको धारण करता है। (पसत्थजोगपडिवन्ने य णं अणगारे अणंत घाइपज्जवे खवेइ-प्रशस्तयोगप्रतिपन्नश्च खलु अनगारः अनंत घातिपर्यवान् क्षपयति) निरवद्य योगोंको धारण करनेवाला वह अनगार अनन्त ज्ञान एवं अनंत दर्शनको आवरण करनेके स्वभाववाले ज्ञानावरणीयादि कर्मोंको नष्ट कर देता है। सूत्रकारने "अनन्तघातिकर्मणः" ऐसा न कह कर "अनन्त पर्यवान्" ऐसा कहा है उसका तात्पर्य यही है कि द्रव्य-कार्मण द्रव्यका नाश नहीं होता है किन्तु ज्ञानावरणीयादि रूप कार्मण द्रव्यकी पर्यायोंका ही नाश होता है। पर्यायोंके नाश होने पर कार्मणद्रव्य उस आत्मामें अकर्मपर्यायमें परिणत हो जाता है। इसीलिये पर्यायके नाशसे द्रव्यका विनाश औपचारिक माना गया है। इन पूर्वोक्त तिहत्तर ७३ संवेगादिक अर्थोंका एक मुक्ति प्राप्त करना ही प्रयोजन जानना चाहिये ॥

કારણભૂત અપ્રશસ્ત યોગોથી સાવદ્યમન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિથી દૂર હટી જાય છે. અને पसत्थेय पडिवज्जइ-प्रशस्तांश्च प्रतिपद्यते નિરવદ્ય યોગોને ધારણ કરે છે. पसत्थ जोगपडिवन्नेय णं अणगारे अणंत घाइ पज्जवे खवेइ-प्रशस्तयोग प्रतिपन्नश्च खलु अनगारः अनंतघातिपर्यवान् क्षपयति નિરવદ્ય યોગોને ધારણ કરનાર તે અનગાર અનંતજ્ઞાન અને અનંત દર્શનને આવરણ કરવાના સ્વભાવવાળા જ્ઞાનવરણીયાદિ કર્મોને નષ્ટ કરે છે સૂત્રકારે "अनंतघातिकर्मणः" એ પ્રમાણે ન કહેતાં "अनंतपर्यवान्" એમ કહેલ છે. એનું તાત્પર્ય આજ છે કે, દ્રવ્ય-કર્મણ દ્રવ્યને નાશ થતો નથી પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ કર્મણ દ્રવ્યોની પર્યાયોનો જ નાશ થાય છે. પર્યાયોનો નાશ થવાથી દ્રવ્યનો વિનાશ ઔપચારિક મનાયેલ છે. એ પૂર્વોકત તાંતેર સંવેગાદિક અર્થોને મુકિત પ્રાપ્ત ના પ્રયોજનરૂપ જ જાણવા જોઈએ.

आलोचनादिकं च सामायिकवतः स्यादित्यतः अष्टमभेदस्वरूपं सामायिकमाह—

मूलम्—सामाइएणं भंते जीवे किं जणयइ ?। सामाइएणं सावज्जजोगविरइं जणयइ ॥ सू० ८॥

छाया—सामायिकेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। सामायिकेन सावद्ययोगविरतिं जनयति ॥ सू० ८ ॥

टीका—' सामाइएणं ' इत्यादि—

हे भदन्त ! सामायिकेन–समः–समत्वं रागद्वेषरहितत्वेन सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाम्यं, समशब्दस्यात्र भावप्रधाननिर्देशात् । इह समत्वं च समत्वेन दर्शनम् , सर्वे जीवा ममात्मना तुल्या इति दर्शनम् । तथा च समस्य आयः=प्राप्तिः समायः समत्वदर्शनस्य लाभः स प्रयोजनमस्येति सामायिकं व्रतम् । यद्वा–समस्य–समत्वदर्शनस्य आयः=प्राप्तिर्यस्मात् तत् समायं, तत् समायं, तदेव सामायिकम् । विनयादित्वात् स्वार्थे ठक् । एतद्धि मुक्तिसुखनिदानभूतायाः सर्वेषु जीवेषु स्वात्म-

---

भावार्थ—गुरु महाराजके समक्ष अपने दोषोंका प्रकाश करना इसका नाम गर्हा है । इस गर्हाका अपने जीवनमें स्थान देनेवाला व्यक्ति अन्य साधुजनों द्वारा अनादर पाता है । अतः इससे वह यही शिक्षा लेता है कि मुझे भविष्यमें इस प्रकारका व्यवहार नहीं करना चाहिये जिससे मुझे दूसरोंकी तिरस्कारका भागी बनना पड़े । इस प्रकारका व्यवहार करानेवाला मेरा मनवचन एवं कायका अप्रशस्त योग है। अतः वह इस अप्रशस्त योगका परित्याग कर प्रशस्त योगको धारण करता है । प्रशस्त योगोंके प्रभावसे वह ज्ञानावरणीयादि कर्मपर्यायोंका विनाश कर देता है ॥ ७ ॥

आलोचना आदि गुण सामायिक वालेके होते हैं अतः सूत्रकार

ભાવાર્થ—ગુરુમહારાજની સમક્ષ પોતાના દોષોનું પ્રકાશન કરવું એનું નામ ગર્હા છે. આ ગર્હાને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપનાર વ્યક્તિ અન્ય સાધુજનો દ્વારા અનાદરને પાત્ર બને છે. આથી તે એવી શિક્ષા લઈ લ્યે છે કે; મારે ભવિષ્યમાં આ પ્રકારનો વહેવાર ન કરવો જોઈએ કે, જેનાથી મારે બીજાના તિરસ્કારને પાત્ર બનવાનું રહે. આ પ્રકારનો વ્યવહાર કરાવનાર મારાં મન, વચન, અને કાયાનો અપ્રશસ્ત યોગ છે. આથી તે એ અપ્રશસ્ત યોગનો પરિત્યાગ કરીને પ્રશસ્ત યોગને ધારણ કરે છે. પ્રશસ્ત યોગના પ્રભાવથી તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ પર્યાયોનો વિનાશ કરે છે. ॥ ૭ ॥

આલોચના આદિ ગુણ સામાયિક વાળામાં હોય છે આથી સૂત્રકાર

तुल्य दर्शनरूपाया समतायाः प्राप्तयेऽनुष्ठीयते-सम्=सम्यक्, आयः=रत्नत्रयस्य प्राप्तिः, समायः प्रवर्धमानशरदचन्द्रकलावत्प्रतिक्षणविलक्षण ज्ञानादिरत्नत्रयलाभः स प्रयोजनमस्येति सामायिकम् । तेन सामायिकेन जीवः किं जनयति ।?

आठवें बोलमें सामायिकका कथन करते हैं—'सामाइएणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते सामाइएणं जीवे किं जणयइ-भदन्त ! सामायिकेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! सामयिकसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसके उत्तरमें कहते हैं कि-(सामाइएणं सावज्जजोगविरइं जणयइ-सामायिकेन सावद्ययोगविरतिं जनयति) सामायिकसे जीव सावद्ययोगसे विरति प्राप्त करता है। रागद्वेषरहित होकर समस्त जीवोंको अपने समान समझना इसका नाम सामायिक है। 'सम'का अर्थ है-रागद्वेषरहित होकर समस्त जीवोंमें स्वात्माकी समता अर्थात् 'समस्त जीव मेरेही समान है' इस प्रकारकी मान्यता। इस समत्वकी समदर्शनकी प्राप्ति जिससे होती है उसका नाम सामायिक है। यह समता भाव मुक्ति सुखके कारणभूत जो समस्त जीवोंमें स्वात्मतुल्य दर्शन है उसकी प्राप्तिके लिये अनुष्ठित किया जाना है। इसीलिये अच्छी तरह रत्नत्रयकी प्राप्तिका नाम समाय है। जिस तरह प्रतिक्षण शारत्कालीन चन्द्रकला बढ़ती रहती है उसी तरह प्रतिक्षण विलक्षण ज्ञानादि रत्नत्रय का लाभ होना समायका फलितार्थ है समाय फलवाले व्रतको सामयिक कहते हैं ।

આઠમા બોલમાં સામાયિકનું કથન કરે છે—"सामाइएणं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते सामाइएणं जीवे कि जणयति-भदन्त सामायिकेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન સામાયિકથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે? એના ઉત્તરમાં કહે છે કે, सामाइएणं सावज्जजोगविरइं जणयइ-सामायिकेन सावद्ययोगविरतिर्जनयति સામાયિકથી જીવ સાવદ્યયોગથી વિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે. રાગ દ્વેષ રહિત બનીને સઘળા જીવોને પોતાના સમાન સમજવા એનું નામ સમાયિક છે. 'સમ' નો અર્થ છે રાગદ્વેષ રહિત થઈને સઘળા જીવોમાં સ્વાત્માની સમતા અર્થાત સઘળા જીવો મારા સમાન જ છે" આ પ્રકારની માન્યતા આવા સમત્વની-સમ દર્શનની પ્રાપ્તિ જેને થાય છે એનુ નામ સામાયિક છે. એ સમતાભાવ મુક્તિ સુખના કારણભુત જે સઘળા જીવોમાં સ્વાત્મતુલ્ય દર્શન છે એની પ્રાપ્તિના માટે અનુષ્ઠિત કરાય છે આ કારણે સારી રીતે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનુ નામ સમાય છે જે રીતે દરરોજ શરદકાળના ચંદ્રમાની કળા વધતી જાય છે. એજ રીત દરરોજ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયનો લાભ થવો તે 'યનું ફળ છે. સમયના ફળવાળા વ્રતને સામાયિક કહેવામાં આવે છે. આ

भगवानाह–सामायिकेन जीवः सावद्ययोगविरतिं–सावद्याः–कर्मबन्धहेतवो ये योगाः–व्यापारास्तेभ्यो विरतिः निवृत्तिस्तां जनयति–प्राप्नोतीत्यर्थः। धातूनामनेकार्थत्वात्।

नन्वनयोः कथं कारणकार्यभावसंभवः सामायिकस्य सावद्ययोगविरतिरूपत्वात् पौर्वापर्याभावादिति चेत्, उच्यते–सामायिकस्य निरवद्ययोगसेवनात्मकतया सावद्ययोगनिवृत्तिरूपं फलं जायते अतस्तयोः वृक्षच्छायावत् कारणकार्यभावसंगतिः।

इस (समवाइएणं–सामायिकेन) सामायिकसे (सावज्जजोगविरइं जणयइ–सावद्ययोगविरतिं जनयति) सावद्य योगोंसे विरति प्राप्त कर लेता है। कर्मबंधके हेतुभूत जो योग होते हैं उनका नाम सावद्ययोग है।

शंका—सामायिक और सावद्य योग विरतिमें जब कोई भेदही नहीं है तब आप ऐसा क्यों कहते हैं कि सामायिक से सावद्य योगविरतिका लाभ जीवोंको होता है। कारण कि सावद्य योगविरतिरूप ही तो सामायिक होती है। अतः आपके इस कथनसे जो उनमें कार्य कारणभाव बनता था वह अब नहीं बन सकता है। क्यों कि कार्यके पहले कारण और कारणके बाद कर्म होता है। इस तरह कार्यकारणमें पौर्वापर्यभाव रहता है। परन्तु इस प्रकारका पौर्वापर्य भाव इनमें नहीं है।

इस शंकाका समाधान इस प्रकार है–सामायिकमें निरवद्य योगोंका सेवन होता है। अतः सामायिक निरवद्य योगोंके सेवन स्वरूप होनेसे सावद्ययोग निवृत्तिरूप फल उससे होता है। इसलिये वृक्ष छायाकी तरह

सामयिकेन સામાયિકથી જીવ સાવદ્યયોગોથી વિરતિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. કર્મબંધના હેતુભૂત જે યોગ હોય છે એનું નામ સાવદ્યયોગ છે.

શંકા—સામાયિક અને સાવદ્યયોગવિરતિમાં જ્યારે કોઇ ભેદ જ નથી ત્યારે આપ એવું કેમ કહો છો કે, સામાયિકથી સાવદ્યયોગવિરતિનો લાભ જીવોને થાય છે. કારણ કે, સાવદ્યયોગવિરતિરૂપ જ તો સામાયિક થાય છે. આથી આપના આ કથનથી જે એનામાં કાર્ય કારણ ભાવ થતો હતો તે આથી બની શકતો નથી. કેમકે, કાર્યની પહેલાં કારણ અને કારણના પછી કર્મ થાય છે. આ રીતે કાર્ય કારણમાં પૌર્વાપર્યભાવ રહે છે. પરંતુ આ પ્રકારનો પૌર્વાપર્ય ભાવ આમાં નથી.

એ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે–સામાયિકમાં નિરવદ્ય યોગોનું સેવન થાય છે. આથી સામાયિક નિરવદ્ય યોગોના સેવન સ્વરૂપ હોવાથી સાવદ્યયોગ નિવૃત્તિરૂપ ફળ એનાથી થાય છે. આ કારણે વૃક્ષ છાયાની જેમ આ બન્નેમાં

वृक्षस्थानीयं निरवद्ययोगसेवनरूपं सामायिकं, छायास्थानीया तत्समकालभाविनी सावद्ययोगविरतिरिति तत्त्वम् ॥ सू० ८ ॥

सामायिकं प्राप्तुमिच्छता तीर्थकरा अर्हन्तः स्तोतव्याः, तेषां सामायिक-प्रणेतृत्वादिति तेषां नवमभेद स्वरूपं स्तवमाह—

मूलम्—चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?। चउ-वीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणयइ ॥ सू० ९ ॥

छाया—चतुर्विंशति स्तवेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शनविशोधिं जनयति ॥ सू० ९ ॥

टीका—' चउवीसत्थएणं ' इत्यादि—

हे भदन्त ! चतुर्विंशतिस्तवेन—चतुर्विंशतिः—चतुर्विंशतिसंख्यकास्तीर्थकरास्तेषां स्तवः—नामकीर्तनपूर्वकं गुणकीर्तनं तेन जीवः किं जनयति ?। भगवानाह—चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शनविशोधिं=दर्शनस्य—जिनमताभिरोचनलक्षणस्य सम्यक्त्वस्य विशुद्धिः, तदुपघातिकर्मापगमान्नैर्मल्यं दर्शन विशुद्धिस्तां जनयति=प्रतिपद्यते ॥सू०९॥

इन दोनोंमें कार्यकारणभावकी संगति बन जाती है। वृक्षके स्थानापन्न निरवद्य योगोंका सेवनरूप सामायिक है और छायाके समान उसी काल में होने वाली सावद्ययोगविरति है ॥ ८ ॥

सामायिक करनेवाले व्यक्तिको सामायिकके प्ररूपक तीर्थंकरोंकी स्तुति करनी चाहिये इस लिये सूत्रकार नववां बोलमें चतुर्विंशति स्तवका स्वरूप कहते हैं—' चउवीसत्थएणं ' इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते चउवीसत्थएणं जीवे किं जणयइ—भदन्त ! चतुर्विंशतिस्तवेन जीवः किं जनयति) हे भगवन्। चतुर्विंशति तीर्थंकरोंके स्तवनसे—गुणकीर्तनसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है? भगवान् कहते हैं कि (चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं जणयइ—चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शन

કાર્યકારણ ભાવની સંગતિ બની જાય છે. વૃક્ષના સ્થાનાપન્ન નિરવદ્ય યોગોના સેવનરૂપ સામાયિક છે. અને એજ કાળમાં થનારી સાવદ્યયોગ વિરતિ છે. ॥૮॥

સામાયિક કરનાર વ્યક્તિએ સામાયિકના પ્રરૂપક તિર્થંકરોની સ્તુતિ કરવી જોઇએ. આ માટે સૂત્રકાર નવમાં બોલમાં ચતુર્વિંશતિ સ્તવન સ્વરૂપ કહે છે. “ च उवीसत्थएणं ” ઇત્યાદિ !

અન્વયાર્થ—भंते चउवीसत्थएणं जीवे किं जणयइ—भदन्त चतुर्विंशतिस्तवेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! ચતુર્વિંશતિ તીર્થંકરોના સ્તવનથી—ગુણકીર્તનથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? ભગવાન કહે છે કે,—चउवीसत्थएणं दंसणविसोहिं

तीर्थंकरान् स्तुत्वाऽपि गुरुवन्दपूर्विकैव सामायिकग्रहणं भवतीति दशमं वन्दनमाह—

मूलम्—वंदणएणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। वंदणएणं नीयागोयं कम्मं खवेइ। उच्चागोयं कम्मं निबंधइ। सोहग्गं च णं अपडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ। दाहिणभावं च णं जणेइ ॥१०॥

छाया—वन्दनकेन भदंत ! जीवः किं जनयति ?। वन्दनकेन निचैगोत्रं कर्म क्षपयति। उच्चैगोत्रं कर्म निबध्नाति। सौभाग्यं च खलु अप्रतिहतम् आज्ञाफलं निर्वर्तयति। दक्षिणभावं च खलु जनयति ॥ सू० १० ॥

टीका—'वंदणएणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! वन्दनकेन-वन्दनं-प्रणमनं आदक्षिणप्रदक्षिणपूर्वकं पञ्चाङ्गनमनेन सयतनं सविनयं गुर्वादेरभिवादनं, वन्दनमेव वन्दनकं तेन जीवः किं जनयति ?। भगवानाह-वन्दनकेन नीचैर्गोत्रं-गोत्रकर्मभेदम् अधमकुलोत्पत्तिकारकं यदुदयात् महाधनोऽप्रतिरूपो बुद्धयादि समन्वितोऽपि पुमान् विशिष्टकुलाभावात् लोकनिन्दां

विशोधिं जनयति) चतुर्विंशति तीर्थंकरोंके स्तवनसे जीव जिनमतकी तरफ रुचि होनेरूप समकितकी विशुद्धिको प्राप्त करता है। अर्थात् आवारक-रोकने वाला कर्मके अपगमसे जो दर्शनकी निर्मलता है यही दर्शनकी विशुद्धि है ॥

तीर्थंकरोंकी स्तुति करके भी सामायिकका ग्रहण गुरु वन्दनपूर्वक ही होता है इसलिये अब दसवें बोलमें बन्दनाको कहते हैं-'वंदणएणं'इत्यादि।

अन्वयार्थ—(भंते वन्दणएणं जीवे किं जणयइ-भदन्त ! वन्दनकेन जीवः किं जनयति) आदक्षिण प्रदक्षिणपूर्वक पंचागोंको नमाकर सयतन एवं सविनय गुरु तथा बड़ोंको नमस्कार करना इसका नाम वंदन है। हे भगवन्। इस वंदनसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? प्रत्युत्तरमें कहते हैं कि (वन्दणएणं नीया गोयं कम्मं खवेइ-वन्दनकेन नीचै गोत्रं

જીવ જીનમતની તરફ રૂચી થવા રૂપ સમકિતની વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ આવારક કર્મના અપગમથી જે દર્શનની નિર્મળતા છે એજ દર્શનની વિશુદ્ધિ છે.૯

તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરીને પણ સામાયિકનું ગ્રહણ ગુરુવંદનપૂર્વક જ થાય છે. આ કારણે હવે દસમાં બોલમાં વંદનાને કહે છે-"वंदणएणं" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते वन्दएणं जीवे किं जणयइ-भदन्त वन्दनकेन जीवः किं जनयति આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ પૂર્વક પંચાંગોને નમાવીને સયતન અને સવિનય ગુરુ તથા મોટાઓને નમસ્કાર કરવા તેનું નામ વંદન છે હે ભગવાન ! આ વંદનથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? પ્રત્યુત્તરમાં કહે છે કે-वंदणएणं

प्राप्नोति, तत् कर्म क्षपयति । उच्चैर्गोत्रं-गोत्रकर्मभेदं सुकुलोत्पत्ति कारकं यदुदयात् निर्धनः कुरूपो बुद्ध्यादिपरिहिणोऽपि पुमान् सुकुले जन्म लब्ध्वा सत्काराभ्युत्थानादिकं लभते तत् कर्म निबध्नाति । सौभाग्यं च सर्वजनस्पृहणीयतारूपं निर्वर्तयति —जनयति । अपि च-च=पुनः अप्रतिहतम्=सर्वत्राऽव्याहतम् , आज्ञाफलम्= आज्ञावचनरूपं फलं निर्वर्तयति-प्राप्नोति । वन्दनकारिणो हि प्राय आदेयकर्मणो-

कर्म क्षपयति) जीव इस वन्दन कर्मसे अपने नीच गोत्रको-नीच गोत्रके बंधको नष्ट करता है । गोत्र कर्मके दो भेद हैं—

१ नीचगोत्र २ उच्चगोत्र । नीचगोत्रके उदयसे जीवकी उत्पत्ति निंदित कुलमें होती है। ऐसा जीव चाहे महाधनी भी होवे, असाधारणरूप-संपन्न भी होवे, बुद्ध्यादि गुण विशिष्ट भी होवे तो भी विशिष्ट कुलका अभाव होनेसे वह लोकनिंदाका पात्र बनता है। ऐसे इस कर्मका वह बंध नहीं करता है। किन्तु उच्च गोत्रका ही बंध करता है। जिसके उदयसे जीव निर्धन, कुरूप, बुद्ध्यादिकसे हीन होने पर भी सुकुलमें जन्म लेनेके कारण सत्कार अभ्युत्थान आदिको पाता है उसका नाम उच्चगोत्र है। गुरु आदिकी वंदना करनेसे जीवको यह लाभ होता है कि वह नीच गोत्रका बंध नहीं करता है तथा उच्च गोत्रका बंध करता है एवं (सोहग्गं खलु अपडिहयम् आणाफलम् निवत्तेइ-सौभाग्यं च खलु अप्रतिहतम् आज्ञाफलं निर्वर्तयति) सौभाग्य-सर्व जनोंको अपनी तर्फ आकृष्ट करनेरूप अथवा जो भी देखे वही प्रसन्न हो जावे इस

પોતાના નીચ ગોત્રના બંધનો નાશ કરે છે ગોત્ર કર્મના બે ભેદ છે. (૧) નીચ ગોત્ર, (૨) ઉચ્ચ ગોત્ર, નીચ ગોત્રના ઉદયથી જીવની ઉત્પત્તિ નિંદિત કુળમાં થાય છે. એવો જીવ ભલે ધનવાન હોય, અસાધારણ રૂપ સંપન્ન પણ હોય, બુદ્ધિ આદિ ગુણોથી વિશિષ્ઠ પણ હોય, તો પણ વિશિષ્ઠ કુળનો અભાવ તે લોક નિંદાને પાત્ર બને છે. એવા એ કર્મનો એ બંધ કરતો નથી પરંતુ ઉચ્ચ ગોત્રનો જ બંધ કરે છે. જેના ઉદયથી જીવ નિર્ધન, કુરૂપ, બુદ્ધિ આદિથી હિન હોવા છતાં પણ સુકુળમાં જન્મ લેવાના કારણે સત્કાર, અભ્યુત્થાન આદિને પામે છે. તેનું નામ ઉચ્ચ ગોત્ર છે. ગુરુ આદિની વંદના કરવાથી જીવને એ લાભ થાય છે કે, તે નીચ ગોત્રનો બંધ કરતો નથી તથા ઉચ્ચ ગોત્રનો જ બંધ કરે છે. અને सोहग्गं च खलु अप्पडिहयम् आणाफलं निव्वत्तेइ-सौभाग्यं च खलु अप्रतिहतम् आज्ञाफलं निर्वर्तयति સૌભાગ્ય-સઘળા માણસોને પોતાના તરફ આકર્ષવા રૂપ, અથવા જે પણ જુવે તે પ્રસન્ન થઈ જાય આવા પ્રકારનો એક

ऽप्युदयसंभवादादेयवाक्यताऽपि संभवतीति भावः। दक्षिणाभावम्=अनुकूलभावं च लोकस्य जनयति। वन्दनप्रभावात् सर्वो लोकः सर्वावस्थास्वनुकूल एव भवतीति भावः ॥ १० ॥

सामायिकादिगुणवताऽपि प्रथमान्तिमतीर्थंकरयोस्तीर्थे स्खलनाभावेऽपि सर्वदा प्रतिक्रमणं कर्तव्यमेवेति एकादशभेदस्वरूपं तदाह—

मूलम्—पडिक्कमणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। पडिक्कमणेणं वयछिद्दाइं पिहेइ। पिहियवयछिद्दे पुणजीवे निरुद्धासवे असबलचरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहए विहरइ ॥ सू० ११ ॥

छाया—प्रतिक्रमणेन भदन्त ! जीवः किं जनयति ?। प्रतिक्रमणेन व्रतच्छिद्राणि पिदधाति। पिहितव्रतच्छिद्रः पुनर्जीवो निरुद्धास्रवः, अशबलचरित्रः, अष्टसु प्रवचनमातृषु उपयुक्तः, अपृथक्त्वः, सुप्रणिहितो विहरति ॥ ११ ॥

प्रकारका एक गुण इस जीवको इस गुरुवंदनके प्रभावसे प्राप्त होता है। इस सौभाग्यका यह फल होता है कि सब जगह इसकी आज्ञा चलने लगतीहै। सब कोई इसकी बातको मानने लगते हैं। क्यों कि वन्दनकारी पुरुषको प्रायः आदेयकर्मका भी उदय होता है। (दाहिणभावं च णं जणेइ–दक्षिणभावं च खलु जनयति) समस्त अवस्थाओंमें लोक इसके अनुकूल बन जाते हैं। अर्थात् गुरुवन्दन करने वाले साधुको गुरुवंदनके प्रभावसे नीच गोत्रके बंधका अभाव होकर उच्च गोत्रका बंध होता है तथा अप्रतिहत आज्ञाफलवाले सौभाग्यकी प्राप्ति होती है तथा समस्त अवस्थाओंमें लोग इसके अनुकूल बने रहते हैं ॥१०॥

ગુણ, એ જીવને આ ગુરુવંદનના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ સૌભાગ્યનું એવું ફળ મળે છે કે, દરેક સ્થળે તેની આજ્ઞાનો અમલ થતો રહે છે. સહુ કોઈ એની વાતને માનવા લાગે છે. કેમકે, વંદન કારિક પુરુષને પ્રાયઃ આદેય કર્મનો પણ ઉદય થાય છે. दाहिणभावं च णं जणेइ–दक्षिणभावं च जनयति સઘળી અવસ્થાઓમાં લોકો એને અનુકૂળ બની જાય છે. અર્થાત્ ગુરુવંદન કરવાવાળા સાધુને ગુરુવંદનના પ્રભાવથી નિચ ગોત્રના બંધનો અભાવ થઈને ઉચ્ચ ગોત્રનો બંધ થાય છે. તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફળવાળા સૌભાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા સમસ્ત અવસ્થાઓમાં લોકો એમને અનુકૂળ બની રહે છે. ॥૧૦॥

टीका—' पडिक्कमणेणं ' इत्यादि—

हे भदन्त ! प्रतिक्रमणेन=प्रमादादिवशेन शुभयोगादशुभयोगं क्रान्तस्य पुनः शुभयोग एव प्रतिगमनं – प्रत्यावर्तनं प्रतिक्रमणम् । चतुर्विधसंघस्य प्रातःसायमनुष्ठेयं आवश्यकविशेषः तेन प्रतिक्रमणेन जीवः किं जनयति ? । उत्तरमाह– प्रतिक्रमणेन जीवः व्रतच्छिद्राणी = व्रतानां प्राणातिपातविरमणादीनां, छिद्राणि–अतिचाररूपाणि व्रतच्छिद्राणी तानि पिदधाति–अपनयति–निवारयतीत्यर्थः । तथाविधश्च कं गुणं प्राप्नोतीत्याह—' पिहियवयछिद्दे ' इत्यादि । पिहितव्रतच्छिद्रः पुनर्जीवः निरुद्धास्रवः–हिंसाद्यास्रवाणां सर्वथा निरुद्धत्वात् । अतएव–अशवलचारित्रः–अशवलं–शवलस्थानैरमिश्रितं दोषरहितमित्यर्थः, चारित्रं यस्य स तथा, अष्टसु प्रवचनमातृषु=पञ्चसमितयः, तिस्रोगुप्तयश्चेत्येता अष्टौ प्रव-

सामायिकादि गुणवालेको भी प्रतिक्रमण अवश्य करना चाहिए सो ग्यारहवें बोलमें प्रतिक्रमणका स्वरूप कहते हैं—'पडिक्कमणेणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते पडिक्कमणेणं जीवे किं जणेइ–भदन्त ! प्रतिक्रमणेन जीवः किं जनयति) हे भगवन् ! प्रतिक्रमण करनेसे जीव किस गुणको प्राप्त करता है इसके उत्तरमें कहते हैं कि–(पडिक्कमणेणं वयछिद्दाइं पिहेइ –प्रतिक्रमणेन व्रतच्छिद्राणि पिदधाति) प्रतिक्रमण करने से जीव अपने प्राणातिपातविरमणरूप व्रतोंके अतिचाररूप छिद्रोंको ढकता है-दूर करता है । (पिहिय वयछिद्दे पुण जीवे निरुद्धासवे – पिहितव्रतच्छिद्रः पुनः जीवः निरुद्धास्रवः) व्रतोंके अतिचार दूर होने पर जीव हिंसादिक जन्य आस्रवोंके सर्वथा निरुद्ध होनेके कारण (असबल चरित्ते–अशबलचरित्रे) निर्दोष चारित्रको पालनेवाला होता है । (अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहए विहरइ – अष्टसु प्रवचनमातृषु उपयुक्तः

સામાયિકાદિ ગુણવાળાએ પણ પ્રતિક્રમણ અવશ્ય કરવું જોઈએ. આથી અગીયારમાં બોલમાં પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ કહે છે —" पडिक्कमणेणं " ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते पडिक्कमणेणं जीवे कि जणयइ–भदन्त प्रतिक्रमणेन जीवः किं जनयति હે ભગવાન ! પ્રતિક્રમણ કરવાથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, पडिक्कमणेणं वयछिद्दाइं पिहेइ–प्रतिक्रमणेन व्रतछिद्राणि पिदधाति પ્રતિક્રમણ કરવાથી જીવ પોતાના પ્રાણાતિપાત વિરમણરૂપ છિદ્રોને ઢાંકે છે,–દૂર કરે છે. पिहिय वयछिद्दे पुणजीवे निरुद्धासवे–पिहितव्रतच्छिद्रः पुनः जीवः निरुद्धास्रवः વ્રતોના અતિચાર દૂર થવાથી જીવ હિંસાદિક જન્ય આસ્રવોથી સર્વથા નિરૂદ્ધ હોવાને કારણે असबल चरित्ते–अशबलचरित्रे નિર્દોષ ચારિત્રને ળનાર બને છે. अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहए विहरइ–अष्ठसु

चनस्य मातरः प्रोच्यन्ते तासु, उपयुक्तः=दत्तावधानः, तथा अपृथक्त्वः--न विद्यते पृथक्त्वं-संयमाद् वियुक्तत्वं यस्य स इत्यर्थः सर्वदा संयमाराधकइति यावत् तथा-सुप्रणिहितः-संयमे सुष्ठु व्यापृतः-संयमाऽऽराधनतत्परः सन् विहरति-संयम-मार्गे गच्छति ॥ सू० ११ ॥

प्रतिक्रमणे चातिचारशुद्धये कायोत्सर्गः कर्तव्य इति द्वादशभेद स्वरूपंतमाह—

मूलम्—काउस्सग्गेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? । काउस्स-ग्गेणं तीयपडुप्पन्ने पायच्छित्तं विसोहेइ । विसुद्धपायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्व भारवहे पसत्थज्झाणोवगए सुहं सुहेणं विहरइ ॥ १२ ॥

अपृथक्त्वः सुप्रणिहितो विहरति) इस तरह निर्दोष चारित्रशाली बना हुआ वह जीव पांच समिति तीन गुप्ति इन आठ प्रवचन माताओंमें सावधान होकर तथा सर्वदा संयमका आराधक बनकर अपने संयमकी रक्षा करता हुआ ही संयममार्गमें विचरण करता है ।

भावार्थ—प्रमाद आदिके वशसे शुभ योगसे अशुभ योगमें प्राप्त हुए साधुका पुनः शुभ योगमें आना प्रतिक्रमण है। इस प्रतिक्रमणका यह प्रभाव है कि व्रतोमें जो कुछ अतिचार लग जाते हैं, वे इसके करने से दूर हो जाते हैं । इस तरह निरतिचार व्रतोंकी आराधना करनेवाला साधु आस्रवद्वारको बंद करता हुआ निर्दोष चारित्रका आराधक बनकर अष्टप्रवचन माताओंमें सावधान होता है । यह सावधानता ही उसकी संयमाराधकता है ॥ ११ ॥

प्रवचनमातृसु उपयुक्तः अपृथक्त्वः सुप्रणिहितो विहरति આ રીતે નિર્દોષ ચારિત્ર-શાળી બનેલ તે જીવ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ આ આઠ પ્રવચન માતા-ઓમાં સાવધાન થઈને તથા સર્વદા સંયમનો આરાધક બનીને પોતાના સંય-મની રક્ષા કરતાં કરતાં તે સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ—પ્રમાદ આદિના વશથી શુભયોગથી અશુભ યોગને પ્રાપ્ત બનેલ સાધુ ફરીથી શુભ યોગમાં લાવનાર એ પ્રતિક્રમણ છે. આ પ્રતિક્રમણનો પ્રભાવ છે. વ્રતોમાં જે કાંઈ અતિચાર લાગી જાય તો તે પ્રતિક્રમણ કરાવવામાંથી દૂર થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે નિરતિચાર વ્રતોની આરાધના કરવાવાળા સાધુ આસ્રવ દ્વારોને બંધ કરીને નિર્દોષ ચારિત્રના આરાધક બનીને આઠ પ્રવચન માતા-ઓમાં સાવધાન બને છે. એ સાવધાનતા જ તેની સંયમ આરાધકતા છે. ॥૧૧॥

छाया—कायोत्सर्गेण भदन्त ! जीवः किं जनयति ? । कायोत्सर्गेण अतीत प्रत्युत्पन्नं प्रायश्चित्तं विशोधयति। विशुद्धप्रायश्चित्तश्च जीवो निर्वृत्तहृदयः, अपहृतभरः इव भारवहः प्रशस्तध्यानोपगतः सुखं सुखेन विहरति ॥ १२ ॥

टीका—'काउस्सग्गेणं' इत्यादि—

हे भदन्त ! कायोत्सर्गेण=अतिचारशुद्ध्यर्थं कायस्यागमोक्तविधिना परित्याग काये ममत्ववर्जनं कायोत्सर्गस्तेन जीवः किं जनयति ? । उत्तरमाह—कायोत्सर्गेण अतीतप्रत्युत्पन्नम्—अतीतम्—अतीतकाले कृतं चिरकालीनमित्यर्थः, प्रत्युत्पन्नं च प्रत्युत्पन्नमिव आसन्नकालकृतं चेत्यर्थः तयोः समाहारेऽतीतप्रत्युत्पन्नं, तथाविधं प्रायश्चित्तं=प्रायश्चित्तार्हम् अतिचारं स्वदोषमिति यावत, विशोधयति=तज्जनित-पापापनयादपनयति। विशुद्धप्रायश्चित्तश्च—विशुद्धं—विशोधितम्—अपनीतं, प्रायश्चित्तं-प्रायश्चित्तार्हम् अतिचारजनितपापं येन स तथा, इह 'विसुद्ध' इति 'विसोहिय' इत्यर्थकम् अन्तर्भावितण्यर्थाश्रयणात् । यद्वा—विशुद्धं—क्षयमुपगतं, प्रायश्चित्तं—प्राय-

---

प्रतिक्रमणमें अतिचारोंकी शुद्धिके लिये कायोत्सर्ग करना चाहिये—यह बात सूत्रकार बारहवें बोलमें कहते हैं—'काउस्सग्गेणं' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(भंते काउस्सग्गेणं जीवे किं जणयइ—भदन्त ! कायोत्सर्गेण जीवः कि जनयति) हे भगवन् । कायोत्सर्ग से जीव किस गुणको प्राप्त करता है ? इसके उत्तरमे कहते हैं कि (काउस्सग्गेणं तिय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ—कायोत्सर्गेण अतीत प्रत्युत्पन्नं प्रायश्चित्तं विशोधयति) जीव इस कायोत्सर्गके प्रभावसे अतीतकालमें उत्पन्न किये गये तथा वर्तमान कालमें किये गये प्रायश्चित्तार्ह अपने दोषोंकी शुद्धि कर लेता है (विसुद्ध पायच्छित्ते य जीवे—विशुद्ध प्रायश्चितश्चजीवः) इस प्रकार अतिचारजनित ताप जिस जीवने दूर कर दिये हैं ऐसा जीव

પ્રતિક્રમણમા અતિચારોની શુદ્ધિના માટે કયોત્સર્ગ કરવો જોઇએ. આ વાત સૂત્રકાર બારમાં બોલમાં બતાવે છે—"का उस्सगेण" ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—भंते काउस्सजोणं जीवे किं जणयइ—भदन्त कायोत्सर्गेण जीवः किं जनयति હે ભગવાન । કાયોત્સર્ગથી જીવ કયા ગુણને પ્રાપ્ત કરે છે ? આના ઉત્તરમાં કહે છે કે-काउस्सग्गेणं तियपडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ—कायोत्सर्गेण अतीतप्रत्युत्पन्नं प्रायश्चित्तं विशोधयति જીવ આ કાયોસર્ગના પ્રભાવથી અતીત કાળમાં ઉત્પન્ન કરેલાં તથા વર્તમાન કાળમા કરેલાં પ્રાયશ્ચિત્તાર્થ પોતાના દોષોની શુદ્ધિ કરી લે છે. विशुद्धपायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरिय भरुव्व भारवाहे पसत्थ-ज्झाणोवगए सुहं सुहेणं विहरइ—विशुद्धप्रायश्चिन्त श्च जीवः निर्वृतहृदयः अपहृतभरः इव

१८· प्रशस्तध्यानोपगतः सुखं सुखेन विहरति આ પ્રકારના અતિચાર જનિત

प्रायश्चित्तार्हं यस्य स तथा, जीवः, अपहृतभरः=अपसारितभारः, भारवहः= भारवाहक इव निर्वृत्तहृदयः=स्वस्थीभूतचित्तः, सन्नित्यन्वयः। अयं भावः-यथा भारवाहको भारमपनीय-स्वस्थचित्तो भवति, तथा स्वकृतातिचारमपनीय मुनिः, स्वस्थचित्तो भवतीति। प्रशस्तध्यानोपगतः=धर्मादिध्यानमाश्रितः, सुखं सुखेन= सुखपरंपरया, विहरति=इह परलोके च तिष्ठति ॥ सू० १२ ॥

कायोत्सर्गे कृतेऽपि पुनरतिचारसंभवे प्रत्याख्यानं कुर्यादिति त्रयोदशंतदाह—

मूलम्-पच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?। पच्चक्खाणेणं आसवदाराइं निरुंभइ। पच्चक्खाणेणं इच्छानिरोहं जणेइ। इच्छा-निरोहं गएयणं जीवे सव्वदव्वेसु विणीयतण्हे सीइभूए विहरइ १३

(निव्वुय हिया-निवृत हृदयः) भारके उतारनेसे स्वस्थचित हुए(ओहरिय भरुव्व भारवहे-अपहृतभरः इव भारवहः) भारवाहकी तरह (पसत्थ-ज्झाणोवगए सुहं सुहेणं विहरइ-प्रशस्तध्यानोपगतः सुखं सुखेन विहरति) स्वस्थचित होकर धर्म आदि ध्यान करनेमें सावधान बनता हैं और इस तरह वह आनंदके साथ इहलोक और परलोकका आराधक बनता है ॥

भावार्थ—अतिचारोंकी शुद्धिके लिये आगमोक्तविधि अनुसार शरीरसे ममत्वका त्याग करना इसका नाम कायोत्सर्ग है। इस कायो-त्सर्गके प्रभावसे साधु अतीतकाल संबंधी एवं वर्तमान काल संबंधी प्रायश्चित्तार्ह दोषोंकी शुद्धि कर लेता है। इस तरह दोषोंकी शुद्धि होनेसे हृदय बिलकुल स्वस्थ हो जाता है। जिस प्रकार भारके अपनयनसे (उतारनेसे) भारवाहकका चित्त स्वस्थ हो जाता है। स्वस्थचित्त होकर फिर यह अच्छी तरह धर्मध्यान आदिको निराकुल रूपसे करता रहता है॥१२॥

તાપ જે જીવે દૂર કરી દીધેલ છે એવો જીવ ભારના ઉતરવાથી સ્વસ્થ ચિત્ત બનીને ભારવાહકની માફક સ્વસ્થ ચિત્ત થઈને ધર્મ આદિ ધ્યાન કરવામાં સાવધાન બને છે. અને આ રીતે તે શાન્તિપૂર્વક ઘણા જ આનંદની સાથે આલોક અને પરલોકનો આરાધક બને છે

ભાવાર્થ—અતિચારોની શુદ્ધિ માટે આગમોક્ત વિધિ અનુસાર શરીરના મમત્વનો ત્યાગ કરવો તેવું નામ કાયોત્સર્ગ છે. આ કાયોત્સર્ગના પ્રભાવથી સાધુ અતીત કાળ સંબંધિ અને વર્તમાન કાળ સંબંધિ પ્રાયશ્ચિતાર્હ દોષોની શુદ્ધિ કરી લે છે. આ પ્રમાણે દોષોની શુદ્ધિ થવાથી હૃદય બિલકુલ સ્વસ્થ થઈ જાય છે. જે રીતે ભારના ઉતરવાથી ભારવાહકનું ચિત્ત સ્વસ્થ થઈ જાય છે. સ્વસ્થ ચિત્ત થઈ ને તે સારી રીતે ધર્મધ્યાન આદિને નિરાકુલરૂપથી કરતા રહેછે. ૧૨